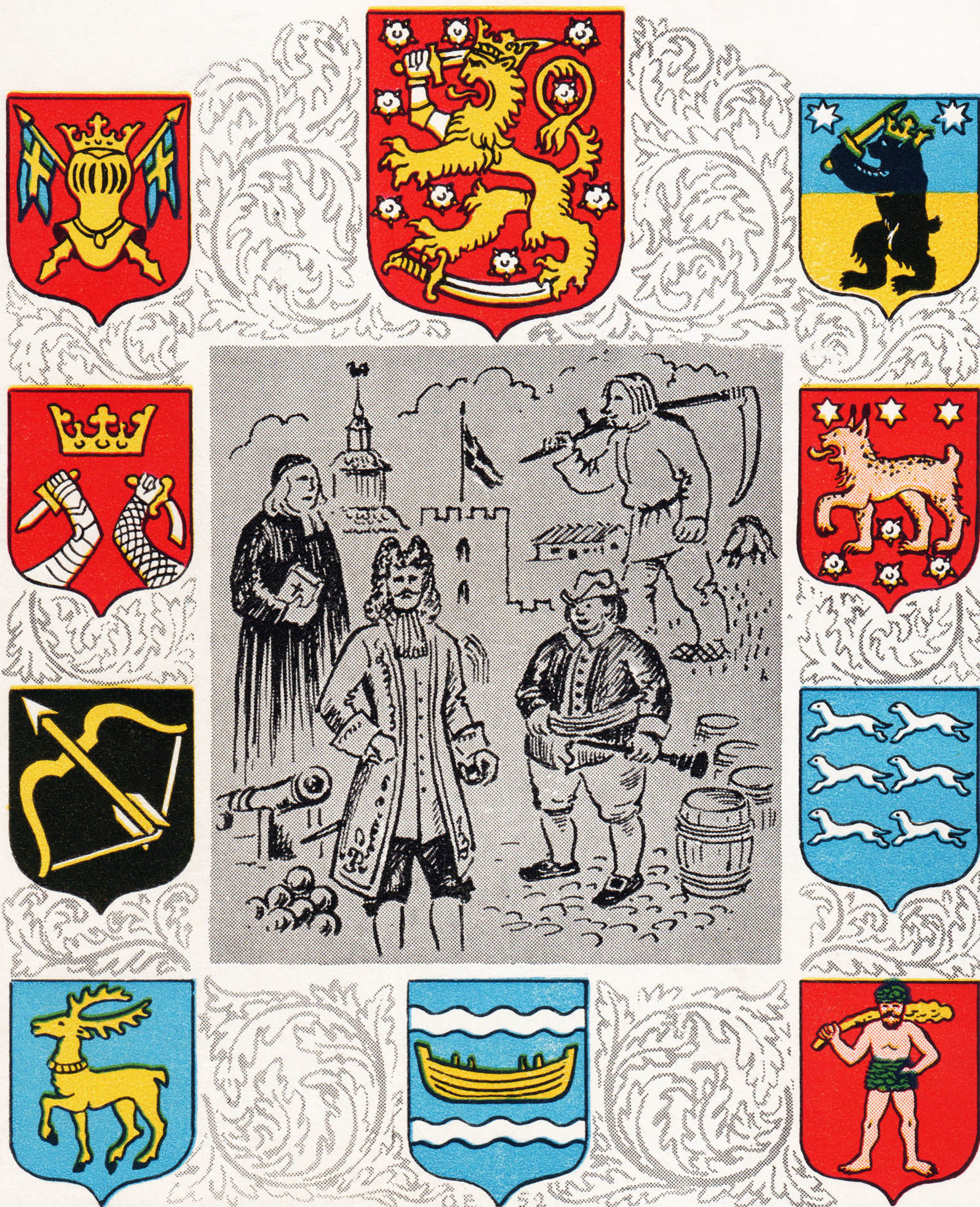

TAUNO KUOSA

JOKAMIEHEN
Suomen Historia

WSOY

Värikkäitä henkilöhahmoja, jännittäviä tapahtumia, seikkailujen välkettä — elävää, innostavaa historiaa koko perheelle

Jokamiehen Suomen historia esittää oman maamme ja kansamme vaiheet yleistajuisessa, mukaansatempaavassa muodossa. Teoksen aineisto on valittu siten, että lukija saa täyteläisen kokonaiskuvan maamme vuosisataisesta kehityksestä, siitä tiestä jota kansamme on taivaltanut niin sodan kuin rauhan päivinä. Poliittisen historian ohella on myös taloudelliseen ja kulttuurikehitykseen kiinnitetty runsaasti huomiota. Teos ulottuu ajallisesti meidän päiviimme saakka.

Kerronta on värikästä, havainnollista ja aitoa. Herkullista ajanväriä tuovat siihen lukuisat otteet vanhoista kirjeistä ja asiakirjoista. Selkeä jaksottelu helpottaa lukijaa löytämään nopeasti kulloinkin tarvittavan kohdan.

»*Vauhdikkaasti ja mielenkiintoisesti kirjoitettu — mainio kirja, jolle toivoo pääsyä mahdollisimman moneen suomalaiseen kotiin.*» (Maaseudun Tulevaisuus)

»*Se tuo monin paikoin mieleen melkeinpä historiallisen romaanin ja täyttää kansanomaisena historian esityksenä korkeat vaatimukset.*» (Turun Sanomat)

Toinen painos 9

Päällys: Olof Eriksson

Jokamiehen Suomen Historia

TAUNO KUOSA

Jokamiehen Suomen Historia

Kuvittanut

HENRIK TIKKANEN

PORVOO · HELSINKI

WERNER SÖDERSTRÖM
OSAKEYHTIÖ

TOINEN PAINOS

Werner Söderström Osakeyhtiön
laakapainossa Porvoossa
1963

SISÄLLYSLUETTELO

ALKULAUSE XV

I ESIHISTORIALLINEN AIKA

SUOMEN SUKU 3
Suomen suvun alkukoti 3
Kantasuomalaiset 7

SUOMEN ESIHISTORIA 10
Suomenniemen syntyminen 10
Kivikauden kansa asuttaa Suomen 11
Pronssi syrjäyttää kiven 14
Raudan voitto 17
Rooman kauppa Pohjois-Euroopan kanssa, s. 17. — Esi-isämme asuttavat Suomen, s. 18. — Suomalaisten varhaisimmat elämänmuodot, s. 19. — Mestariseppien ja sankarirunon aika, s. 20. — Suomi viikinkien idäntien varrella, s. 25. — Suomalaiset ja viikingit, s. 27. — Lapinkäynti, s. 29.
Syntyvän Suomen naapurit 31
Svealaiset Ruotsin heimojen yhdistäjinä, s. 31. — Suuri Novgorod, s. 32. — Norjalaiset idänretkillä, s. 33. — Satujen saari, s. 36. — Kaukaisen Pohjolan asukkaat, s. 36.
Kristinuskon tulo Pohjolaan 38
Pohjolan apostoli, s. 38. — Friisikauppa uuden uskonnon levittäjänä, s. 39.

II KESKIAIKA

RISTIRETKIAIKA 45
Elämä Suomessa ennen uuden uskon tuloa 45
Kuningas Eerikin ja Henrik-piispan retki Suomeen 50
Suomen hiippakunta Lundin arkkipiispan johtamana 56
Tuomas-piispa Suomen kirkkoruhtinaana 61
Hämeen valloitus 67
Folkungit 70

Kirkollinen järjestelytyö Pohjoismaissa 75
Taistelu Karjalasta 81
Pähkinäsaaren rauha 87

MAUNU EERIKINPOJAN AIKA 90
Suomi kuninkaanmaana 91
Maunu Eerikinpoika ristiretkeilijänä 95
Maunu Eerikinpoika lainsäätäjänä 99
Suomen kirkon suuri rakentaja 102
Musta surma 111
Itämaa kuninkaanvaalissa 113
Folkungien sortuminen 117

UNIONIN AIKA 121
Unionin syntysyyt 122
Hansa valtaa Pohjoismaiden kaupan, s. 122. — Saksalaisvalta Ruotsi-Suomessa, s. 127. — Suomen panttiruhtinas, s. 128. — Unioniajatuksen synty, s. 133.
Margareeta unionin rakentajana 135
Kalmarin liittosopimus, s. 135. — Unionin voitto Suomessa, s. 140. — Suuri hallitsijatar, s. 142.
Ensimmäinen unionikuningas 144
Eerik Pommerilainen Suomessa, s. 144. — Suomen kirkko unionin syntyajan melskeissä, s. 147. — Kuningas Eerikin taistelu Itämeren herruudesta, s. 155. — Engelbrektin kapina, s. 157. — Suomi ja Engelbrektin kapina, s. 162.
Taistelu kuninkaankruunusta 166
Kaarle Knuutinpoika ja Kristoffer Baijerilainen, s. 166. — Viipurin linnanherra, s. 169. — Kolmesti kruununkantajana, s. 170.
Maunu II Tavast 173
Sturein taistelu unionia vastaan 177
Suomi idän ja lännen puristuksessa 180
Pähkinäsaaren rauhasta suureen venäläisvihaan, s. 180. — Maunu Särkilahti ja Knut Posse Suomen turvaajina, s. 181. — Viipurin pamaus, s. 185. — Suuren venäläisvihan loppuajat, s. 191.
Hannu-kuningas Ruotsi-Suomen valtaistuimella .. 194
Svante Niilonpoika Sture Ruotsi-Suomen valtionhoitajana 198

SUOMEN KIRKKO JA SIVISTYSELÄMÄ KESKIAJAN LOPULLA 203
Viimeiset katoliset piispat 204
Suomalainen yhteiskunta keskiajan lopulla 211
Keskiajan kulttuuripanos maassamme 219

III UUSI AIKA

UUDEN AJAN MURROS 233
Renessanssi 233
Viimeinen unionikuningas 238
Tukholman verilöyly, s. 242. — Kustaa Eerikinpoika ja Taalainmaan kapina, s. 245. — Suomi vapautuu juuttien vallasta, s. 248.
Kustaa Vaasa valtakunnan rakentajana 254
Kustaa-kuningas maan isänä, s. 254. — Kuninkaanvallan lujittaminen, s. 257. — Keskitetyn hallintojärjestelmän luominen, s. 265. — Hansan valta murtuu, s. 268. — Erämaat asutetaan, s. 270. — Kustaa Vaasa elinkeinojen edistäjänä, s. 274. — Vantaan-suun kaupunki, s. 280. — Suomalaisia mahtimiehiä, s. 282. — Idän uhka torjutaan, s. 287. — Kustaa Vaasan testamentti, s. 296.
Uuden uskon voitto 300
Martti Luther uskonpuhdistajana, s. 301. — Uskonpuhdistus leviää Pohjolaan, s. 303. — Pietari Särkilahti ja Martti Skytte, s. 304. — Suomen kansan suuri opettaja, s. 309. — Suomenkielisen kirjallisuuden synty, s. 312. — Agricola Turun piispana, s. 319.

TAISTELU ITÄMERENMAISTA 321
Kuninkaalliset veljekset 326
Suomen herttua, s. 326. — Eerik-kuninkaan valtiollisia suunnitelmia, s. 330. — Puolalainen prinsessa Turun linnan valtiattarena, s. 333. — Veljesviha, s. 341. — Seitsenvuotinen merisota, s. 346. Suomalaisia sotamarskeja ja amiraaleja, s. 348. — Eerik-kuninkaan kukistuminen, s. 352. — Eerikin vankeus ja kuolema, s. 357. — Suomen herttua kuninkaana, s. 359. — Juhana III:n ja Iivana Julman kirjeenvaihto, s. 362. — Pitkä venäläissota alkaa, s. 364. — Pontuksen sota, s. 368. — Suomesta tulee suuriruhtinaskunta, s. 372. — Juhana-kuninkaan viimeiset elinvuodet, s. 374. — Sodankäyntiä Pohjan perillä — Täyssinän rauha, s. 378. — Pitkän sodan aiheuttamat yhteiskunnalliset muutokset, s. 380.
Paavinkirkko iskee takaisin 384
Katolinen vastauskonpuhdistus, s. 384. — Suomen kirkko Agricolan jälkeen — Paavali Juusten Agricolan työn jatkajana, s. 386. — Punainen kirja, s. 390. — Suomalaisnuorukaisia jesuiittain opissa, s. 393.

Uusi pohjoismainen unioni 396
Euroopan suurin valtakunta, s. 396. — Upsalan kokous ja Sigismundin kruunaus, s. 397. — Valtataistelu Ruotsi-Suomessa, s. 401. — Nuijasota, s. 405. — Hämeen ja Savon kapina — Santavuori, s. 410. — Rautamarskin kuolema, s. 415. — Kaarle-herttua valtaa Turun linnan, s. 419. — Sigismund menettää Ruotsin kruunun, s. 423. — Kaarle-herttua kukistaa Suomen herrat, s. 424.

TAISTELU ITÄMEREN HERRUUDESTA 433
Kaarle-herttua kuninkaana 434
Sota Puolaa vastaan alkaa, s. 441. — Moskovan tsaarin ja Kaarle-kuninkaan liitto, s. 445. — Suomalaiset marssivat Moskovaan, s. 447. — Kalmarin sota — Kaarle IX:n kuolema, s. 452.
Kustaa Aadolfin hallituskauden alku 456
Raskas perintö, s. 456. — Knäredin rauha, s. 459. »Laiska-Jaakko» Novgorodissa, s. 461. — Kuningas Suomessa — Helsingin maapäivät, s. 463. — Stolbovan rauha, s. 467. — Valtiopäivien toiminta vakiinnutetaan, s. 472. — Hengenviljelys sotien riehuessa, s. 476. — Eerik Eerikinpoika Sorolainen, s. 480. — Hallinnon uudistaminen, s. 485. — Oikeuslaitoksen uudistaminen, s. 487. — Verotaakka kasvaa, s. 490. — Elinkeinoelämän kehittäminen, s. 493. — Sotalaitoksen uudistaminen, s. 495. — Puolan sotaa jatketaan, s. 500. — Liivinmaan valloitus, s. 502. — Sota siirtyy Preussiin, s. 505. — Altmarkin välirauha — Ruotsi-Suomi »Puolan porttivahtina», s. 508.

30-VUOTINEN SOTA 510
Vaikea päätös 511
Kustaa Aadolf sotajoukkojen päällikkönä 513
Kuninkaan lähtö Saksan sotaan, s. 513. — Kustaa Aadolfin maihinnousu Saksaan — Pommerin valtaus, s. 515. — Suomalaiset pelastavat kuninkaan hengen, s. 517. — Uusia liittosopimuksia, s. 519. — Breitenfeldin taistelu, s. 522. — Etelää kohti, s. 529. — Mainzin piispanlinnasta Baijerin pääkaupunkiin, s. 531. — Lech-virran ylitys, s. 534. — Wallensteinin paluu, s. 538. — Lützenin voitto ja tappio, s. 543. — Taistelun jälkeen, s. 548. — Kustaa II Aadolfin jälkimaine, s. 550. — Hallinnon järjestäminen, s. 555.
Sodan vaiheet kuninkaan kuoleman jälkeen 557
Uusia taisteluja, s. 557. — Sota laajenee ja pitkittyy, s. 560. — Tanska voitetaan, s. 565. — Sodan

loppu alkaa häämöttää, s. 569. — Sodan tilinpäätös, s. 571. — Suomen osuus 30-vuotiseen sotaan — Hakkapeliitat, s. 573.

RUOTSI-SUOMI SUURVALTANA 578
Suomen asema Ruotsi-Suomen suurvalta-aikana 581
»Kreivin aikaan» 583
Pietari Brahe Suomen kenraalikuvernöörinä, s. 586. — Hallinnollisia ja taloudellisia uudistuksia, s. 589. — Kaupunkeja perustetaan, s. 592. — Suomi saa oman yliopiston, s. 596. — Turun akatemian vihkiäiset, s. 599. — Pietari Brahe uudelleen Suomessa, s. 604. — Suomen kansan kovakourainen kasvattaja, s. 607. — Koko raamattu saadaan suomen kielelle, s. 613.
Suuren kuninkaan perillinen 616
Kristiina-kuningatar, s. 616. — Suurpolitiikkaa ja hovielämää, s. 620. — Aatelin mahti kasvaa, s. 622. — Katoja ja nälkää — Siirtolaisuus Ruotsiin ja Pohjois-Amerikkaan, s. 627. — Kristiina-kuningatar sivistyksen suosijana, s. 630. — Kristiina-kuningattaren kruunusta luopuminen, s. 633.
Kaarle X Kustaa 638
Neljännesperuutus, s. 640. — Sodat alkavat jälleen — Hyökkäys Puolaan, s. 643. — Suomi venäläishyökkäyksen jaloissa, s. 647. — Sota laajenee — Tanska nujerretaan, s. 652. — Soturikuninkaan testamentti, s. 655.

VALTAKUNNAN UUDISTAJA 659
Holhoojahallituksen toimenpiteitä 659
Sota Tanskaa vastaan puhkeaa, s. 661. — Nuori kuningas pelastaa valtakuntansa perikadosta, s. 664. — Suuri peruutus, s. 669. — Itsevaltias, s. 672. — Sotalaitoksen uudelleenjärjestäminen — Ruotujakolaitos, s. 674. — Lakeja laaditaan ja elinkeinoja kehitetään, s. 667. — Suuret nälkävuodet, s. 679.
Suurvalta-ajan elämää Suomessa 682
Säätyeroja ja ylellisyyden vastustamista, s. 682. — Sotaisen aikakauden tapoja, s. 685. — Suomen kirkko puhdasoppisuuden loppuaikoina, s. 688. — Taikauskoa ja noitarovioita, s. 694. — Tiedemiehiä ja ylioppilaselämää, s. 696.
SUURI POHJAN SOTA 701
Kaarle XII 701
Sodan voittoisat alkuvuodet 705
Kolmen ruhtinaan liitto, s. 705. — Sankarikuningas, s. 707. — Taisteluja Puolassa, s. 713.

Sotaonni muuttuu 716
Idän uhka lähestyy Suomea, s. 716. — Pultava, s. 722. — Suomi sortuu, s. 725. — Suomi joutuu venäläisten valtaan, s. 729. — Isoviha, s. 731. — Kaarle kuninkaan paluu, s. 741. — Norjan tuntureilla, s. 745. — Viimeiset karoliinit, s. 747. — Suurvalta luhistuu, s. 750. — Uudenkaupungin rauhan jälkeen, s. 753.

VAPAUDENAIKA 757
Sisäistä rakennustyötä 757
Raunioiden raivaaminen, s. 758. — Hallituksen toimenpiteitä Suomen olojen parantamiseksi, s. 760. — Henkinen elämä elpyy, s. 763.
Uusi hallitusmuoto 767
Säädyt hallitsevat maata, s. 767. — Arvid Horn, s. 770. — Hornin ajan talouselämä, s. 777. — Suomen puolustuksen järjestäminen, s. 784. — Vuoden 1734 laki, s. 790. — »Totinen fennofiili», s. 793. — Horn kukistuu — Hatut ja myssyt, s. 797. — Hatut johtavat valtakunnan sotaan, s. 799.
»Pikkuviha» 802
Venäjän keisarinna tarjoaa Suomelle itsenäisyyttä, s. 806. — Savon ja Karjalan talonpojat puolustavat kotejaan, s. 810. — Venäläiset valtaavat Suomen, s. 812. — Venäläisvalta Suomessa — »Suomen herttuatar», s. 816. — Turun rauha, s. 819.
Pikkuvihan jälkeinen aika 823
Suomenlinnan rakentaminen, s. 826. — Suomen puolustus Euroopan suurvaltojen huomion kohteena, s. 833. — »Sorvarikuningas», s. 837. — Pommerin sota, s. 842. — Hatut ja myssyt säätyvallan loppuaikana, s. 846.
Suomen tieteen nousu 852
Antti Chydenius, s. 855.

KUSTAVILAINEN AIKA 861
Kuninkaan valta lujittuu 861
Kuningas vallankaappaajana, s. 861. — Vuoden 1772:n hallitusmuoto, s. 868. — Kustaa III:n hallitustoimet, s. 870. — Yrjö Maunu Sprengtporten Savon joukkojen komentaja, s. 876.
Kustavilainen sivistys 883
Suomen historian isä, s. 885. — Henrik Gabriel Porthanin elämäntyön merkitys, s. 889. — Ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti, s. 892.

Kustaa-kuningas menettää kansansuosionsa 893
Kustaa-kuninkaan ulkopolitiikka 896
Itsenäisyysajatus 898
Sprengtporten kehittyy itsenäisyysmieheksi s. 899.
»Kustaan sota» 903
Liikkalan kirje ja Anjalan liitto, s. 906. — Yhdistys- ja vakuuskirja, s. 911. — Voittoja Savossa ja vastoinkäymisiä merellä, s. 914. — Viipurin kujanjuoksusta Ruotsinsalmen voittoon, s. 920. — Värälän rauha, s. 925. — Kustaa-kuninkaan viimeiset naamiohuvit, s. 927.
Suomen ero Ruotsista 933
Holhoojahallitus, s. 933. — Loistava Armfelt, s. 937. — Kustaa IV Aadolf, s. 943. — Kustaa IV Aadolf ja Napoleon, s. 947. — Kirkonmiehiä ja herätysliikkeitä, s. 952. — Suomi suurpolitiikan pelinappulana, s. 956. — Varusteluja ja sotasuunnitelmia, s. 960. — Venäläiset rikkovat rauhan, s. 964. — Hämeenlinnasta Siikajoelle, s. 969. — Viapori antautuu, s. 974. — Savon joukot taistelevat, s. 980. — Voittojen kesä, s. 982. — Mitä kuningas teki Suomen puolustuksen hyväksi, s. 988. — Jälleen pohjoista kohti, s. 991. — Taistelu päättyy Suomessa, s. 994. — Haminan rauha, s. 998. — Uumajan torilla, s. 1003.

VENÄJÄN-VALLAN AIKA 1007
Suomen valtion perustaminen 1007
Suomen tulevaisuus vaakalaudalla, s. 1009. — Porvoon valtiopäivät, s. 1014. — Valtiopäivien työ ja maamme hallinnon järjestäminen, s. 1021. — Keisari-suuriruhtinas ja hänen luottamusmiehensä, s. 1025. — Viipurin lääni yhdistetään jälleen Suomeen, s. 1031. — Ruotsin ja Venäjän liitto, s. 1035. — Helsinki Suomen pääkaupungiksi, s. 1038. — Aleksanteri I:n hallituksen loppuvuodet, s. 1040. — Aleksanteri I ja suomalaiset, s. 1043.
Itsevaltiuden kausi 1048
Nikolai I Suomen suuriruhtinaana, s. 1048. — Taantumus voittaa Suomessa, s. 1052. — Taloudellista kehitystä, s. 1057. — »Hänen hirmuisuutensa», s. 1061. — Itämainen sota, s. 1065. — Sota leviää Suomen rannoille, s. 1067. — »Oolannin sota» ja Viaporin pommitus, s. 1073. — Hallitsijanvaihdos ja Pariisin rauha, s. 1076.
Kansallisromantiikka 1080
Turun yliopiston loppuvuodet, s. 1081. — Ensimmäinen kansallinen herätys, s. 1084. — Arwids-

sonin työn jatkajia. Jaakko Juteini, s. 1089. — Kansanrunouden harrastus, s. 1093. — Turun palo. »Keisarillinen Aleksanterin yliopisto», s. 1096. — Juhana Ludvig Runeberg ja Lauantaiseura, s. 1100. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 1103. — Elias Lönnrot ja Kalevala, s. 1105. — Yrjö Aukusti Wallin ja Matias Aleksanteri Castrén, s. 1111. — Kukan päivänä v. 1848, s. 1118. — Suomen kansan hengellinen herätys, s. 1122.

Suomen kansan suuri herättäjä 1126

Arwidssonista Snellmaniin, s. 1126. — Snellmanin kehitysvuodet, s. 1130. — Herätystyö alkaa, s. 1134. — Aleksanteri II, s. 1139. — Uudistusohjelmaa toteutetaan, s. 1142. — Valtiopäivät jälleen koolle, s. 1147.

Perustuslaillisen kehityksen kausi 1150

Snellman maan asioiden johdossa, s. 1151. — Valtiopäivien juhlalliset avajaiset, s. 1153. — Valtiopäivät maamme oloja kehittämässä, s. 1159. — Katovuodet, s. 1166. — Valtiolliset puolueet hahmottuvat, s. 1172. — Maamme opetuslaitoksen järjestäminen, s. 1175. — Taloudellinen kehitys, s. 1179. — Liikenneyhteyksien ja yhteysvälineiden paraneminen, s. 1184. — Yhteiskunnalliset olot 1800-luvun loppupuolella, s. 1186. — Suomen kaarti Balkanin vuorilla, s. 1190. — Suurmiehet poistuvat, s. 1195. — Aleksanteri II:n kuolema, s. 1200. — Aleksanteri III, s. 1202. — Suomen kielen aseman parantuminen, s. 1206. — Suomen itsehallinto uhattuna, s. 1209.

Sivistyselämä 1800-luvun lopulla 1214

Suomalaisen taidekirjallisuuden synty, s. 1215. — Musiikki ja näytelmätaide, s. 1218. — Maalaus ja kuvanveisto, s. 1221. — Suomen tieteen kehitys, s. 1224.

Sortovuodet 1230

Valapatto suuriruhtinas, s. 1231. — Helmikuun manifesti, s. 1234. — Suuri adressi ja Euroopan sivistyneistön vetoomus Suomen puolesta, s. 1239. — Sortotoimenpiteitä, s. 1243. — Vastarinta vahvistuu. Sortajan loppu, s. 1250. — Sortovalta horjuu, s. 1255. — Suurlakko, s. 1258. — Viimeiset säätyvaltiopäivät, s. 1263. — »Punainen viiva», s. 1267. — Taloudellista edistystä ja yhteiskunnallisia pulmia, s. 1272. — Uusi sortokausi, s. 1276. — »Finis Finlandiae», s. 1278.

Suomen itsenäistyminen 1283

Maailmansodan puhkeaminen, s. 1283. — Uusia sortotoimenpiteitä. Svinhufvudin karkotus, s. 1285.

— Aktivistien toiminta. Jääkäriliike, s. 1289. — Tsaarivalta sortuu, s. 1293. — Korkeimman vallan haltijaa etsitään Suomessa, s. 1297. — Sisäistä kuohuntaa ja yhteiskunnallisten uudistusten vaatimuksia, s. 1299. — Kriitillinen marraskuu, s. 1302.

ITSENÄISYYDEN AIKA 1306
Itsenäisen Suomen raskas alkutaival 1306
Itsenäisyysjulistus, s. 1306. — Ulkovallat tunnustavat Suomen itsenäisyyden, s. 1307. — Sisällissota puhkeaa, s. 1309. — Vapaussota, s. 1315. — Vapautemme hinta, s. 1323.
Itsenäistä Suomea rakennetaan 1325
Tasavalta vai kuningaskunta, s. 1325. — Tarton rauha. Ulkopoliittisia pulmia, s. 1330. — Yhteiskunnallista ja taloudellista rakennustyötä, s. 1334. — Sisäpoliittinen kehitys vv. 1920—39, s. 1338. — Ulkopoliittisen tilanteen kehitys ja maanpuolustuskysymys, s. 1344. — Itsenäisyysajan sivistyselämä, s. 1346.

SUOMI SUURSODAN PYÖRTEISSÄ 1350
Suursota puhkeaa 1350
Venäläiset hyökkäävät Suomeen 1354
Talvisota 1358
Välirauha 1371
Jatkosota 1376
Suursodan jälkeen 1394

Henkilöhakemisto 1413

ALKULAUSE

Tämän teoksen tarkoituksena on täydentää WSOY:n aikaisemmin julkaisemaa Estlander—Hietakarin Jokamiehen maailmanhistoriaa esittämällä oman maamme vaiheita yleistajuisessa muodossa mahdollisimman laajalle lukijapiirille. Aineisto on valittu sitä silmällä pitäen, että lukija saisi mahdollisimman yhtenäisen kuvan maamme kehityksestä. Poliittisen historian ohella on siten pyritty selvittelemään myös taloudellista ja kulttuurikehitystä. Aiheen laajuudesta johtuu, että tärkeätkin kehitysvaiheet on täytynyt usein sivuuttaa vain lyhyillä maininnoilla. Toisaalta on pidetty tarpeellisena esittää tietyissä kehityksen käännekohdissa myös yleistä historiaa, josta meidän maamme historiakin on erottamaton osa.

Jotta teos täyttäisi »jokamiehen» historialle asetettavat vaatimukset, on se pyritty tekemään mahdollisimman värikkääksi ja helposti luettavaksi. Siten historiamme dramaattisimmat tapahtumat ovat saaneet suhteellisen runsaasti tilaa verrattuna sellaisiin kehitysvaiheisiin, jotka eivät voi tarjota yhtä värikästä ja havainnollista kuvattavaa. Tapahtumien ja henkilöhahmojen elävöittämiseksi on esitetty mahdollisimman useita otteita alkuperäisistä asiakirjoista.

Maamme vaiheiden taustan selvittämiseksi teokseen on sisällytetty melko runsaasti poliittisia ja sotilaallisia tilanteenarviointeja samoin kuin sotilaallisten voimasuhteiden vertailuja. Nämä selvittänevät parhaiten, miksi kehitys on kulloinkin kulkenut tiettyyn suuntaan. Osittain tästä samasta syystä, osittain kuvauksen elävöittämiseksi on pyritty myös hahmottelemaan

toimivien henkilöiden luonteenpiirteitä ja arvioimaan heidän kykyjään.

Teos ei pyri esittämään itsenäisen tutkimuksen tuloksia, joskin nimenomaan tapahtumien syiden ja niihin vaikuttaneiden henkilöiden arvioinnissa kuvastunevat myös tekijän omat käsitykset.

Toivon, että kustantajan tilauksesta parisen vuotta sitten aloittamani »Jokamiehen Suomen historia» tulisi täyttämään tällaisen kauan kaivatun yleistajuisen kansamme vaiheita kuvailevan kirjan tehtävät.

Teokseen sisältyvät kuvat ovat taiteilija Henrik Tikkasen piirtämät.

Helsingissä, lokakuussa 1952.

Tauno Kuosa

ALKULAUSE TOISEEN PAINOKSEEN

Uuden painoksen ottaminen kymmenkunta vuotta sitten julkaistusta Jokamiehen Suomen historiasta on tehnyt mahdolliseksi tämän teoksen täydentämisen vuoden 1938 jälkeisiä tapahtumia koskevalla kuvauksella. Tämä on tilanpuutteen vuoksi ollut kuitenkin pakko supistaa mahdollisimman lyhyeksi kuvattavana olevien tapahtumien dramaattisuudesta ja merkityksestä huolimatta. Näin on ollut asianlaita nimenomaan sodanjälkeisen ajan ollessa kysymyksessä. Olen pyrkinyt esittämään myös tämän uuden aineiston mahdollisimman helppotajuisessa muodossa kuvauksen noudattaessa yleensä teoksen aikaisempaa käsittelytapaa.

Toivon, että Jokamiehen Suomen historia kykenee siten nyt antamaan etenkin nuoremmille lukijoille, joilla ei ole niistä mitään omakohtaisia muistoja, jonkinlaisen yleiskuvan myös näistä maamme vaiheissa hyvin kohtalokkaista vuosikymmenistä.

Helsingissä, lokakuussa 1963.

Tauno Kuosa

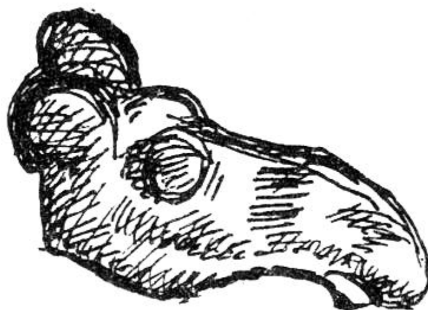
I

ESIHISTORIALLINEN AIKA

SUOMEN SUKU

SUOMEN SUVUN ALKUKOTI

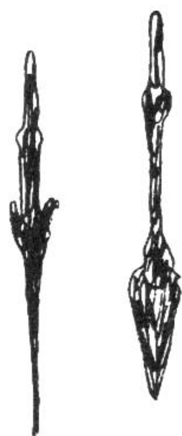
Miten olemme voineet päästä selville vuosituhansien takaisista tapahtumista? Tämä kysymys syntyy itsestään ryhdyttäessä keskustelemaan kansamme ja sukulaiskansojemme varhaisimmista vaiheista. Eihän ole olemassa mitään kirjoitettuja tietoja, jotka valaisisivat historiantakaisen ajan elämää. Tosiasiallisesti tieteellinen tutkimus on vasta suuria vaikeuksia voitettuaan päässyt niin pitkälle, että edes joltisellakaan varmuudella voidaan puhua näistä ikivanhoista tapahtumista. Parhaimpia apuvälineitä nykyajan kansojen alkuperää ja varhaisimpia vaiheita selviteltäessä on ollut niiden kieli. Jokaisen kansan puhuma kieli kätkee itseensä sen historian. Vertailemalla kielen rakennetta muihin kieliin ja näin tutkimalla sen sanojen alkuperää ja yhtäläisyyksiä on voitu osoittaa, minkä muiden kansojen kanssa tutkittua kieltä puhuva kansa on aikojen kuluessa ollut kosketuksessa. Tämän vertailevaksi kielitieteeksi nimitetyn tieteenhaaran avulla on myös voitu selvittää oman kansamme ja sukulaiskansojemme varhaisimpia vaiheita.

Huittisten hirvenpää.

Suomen kansa ei ole alun perin asunut nykyisillä asuinsijoillaan. Vasta verraten myöhään esi-isämme muuttivat Suomeen. Ilman kielitieteen tarjoamaa apua olisi kuitenkin melkeinpä mahdotonta selvittää, missä esi-isämme ovat alkuaan asuneet, mitä teitä he ovat saapuneet maahamme sekä milloin tämä on tapahtunut. Kielitiede on voinut todistaa, että meillä

on sukulaiskansoja, jotka nykyisin elävät osaksi hyvinkin kaukana Suomesta. Näitä ovat esim. unkarilaiset sekä useat Aasiassa asti asuvat pienet kansanheimot. Suomen kielen ja näiden sukulaiskansojemme kielten välillä on voitu todeta niin paljon yhtäläisyyksiä, että niiden päätellään polveutuvan samasta alkukielestä, jota kaikkien näiden kansojen esi-isät ovat kerran puhuneet. Vuosituhansien kuluessa näiden kansojen kielet ovat tosin kehittyneet eri suuntiin, niin että ne muistuttavat nykyisin monessa tapauksessa vain hyvin vähän toisiaan. Kielihän kehittyy jatkuvasti, kuten voimme omasta kokemuksestamme todeta, ja muuttuu sitä enemmän, mitä pitemmistä ajanjaksoista on kysymys. Kun siis nykyisten suomalaisten ja unkarilaisten kielet ovat niin erilaiset, etteivät he ymmärrä toistensa puhetta, on näiden kansojen täytynyt erota toisistaan jo hyvin varhain. Selvittämällä, mitä sanoja nämä kielet ovat omaksuneet muista kielistä, voidaan päästä perille suomalaisten ja unkarilaisten esi-isien vaelluksista ennen heidän saapumistaan nykyisille asuinpaikoilleen.

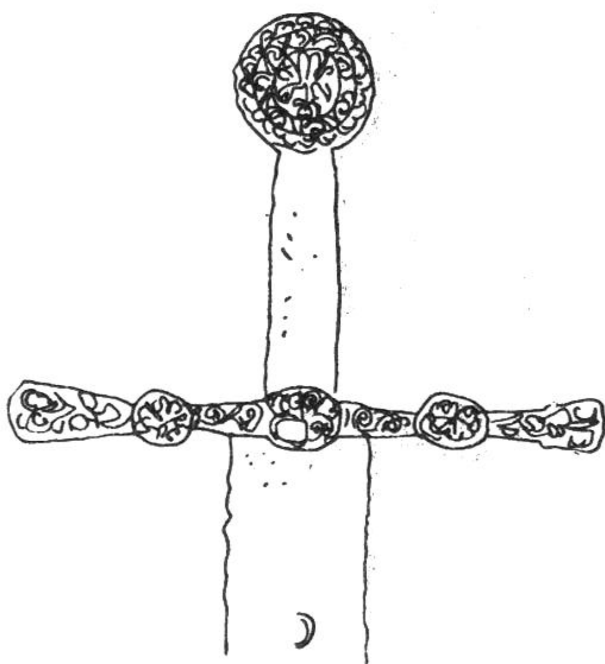
Rautakautisia keihäänkärkiä.

Kielimiehet ovat todenneet, että suomensukuisia kieliä puhuvia ihmisiä on varsin vähän, vain n. 17—18 miljoonaa. Heidät luetaan suomalais-ugrilaisiin kansoihin. Näitä kansoja ovat suomalaisten, virolaisten ja unkarilaisten lisäksi Aasiassa asuvat ostjakit ja vogulit, Koillis- ja Itä-Euroopan syrjäänit, votjakit tsheremissit ja mordvalaiset, Skandinavian, Suomen ja Kuolan niemimaan pohjoisosissa asuvat lappalaiset, Itä-Karjalan karjalaiset ja vepsäläiset sekä Viron naapuristossa elävät vatjalaisten ja liiviläisten rippeet. Kieleltään nämä kansat ovat osaksi hyvinkin lähellä toisiaan, osaksi taas sangen kaukana. Rodullisestikaan ne kaikki eivät ole toistensa sukulaisia. Suomalais-ugrilaiset kan-

sat ovat, samoin kuin kaikki muutkin, muodostuneet useista erilaisista rotuaineksista. Niiden sukulaisuus on useinkin vain kielellistä laatua ja johtuu samanlaisten olosuhteiden vallitessa tapahtuneesta samanlaisesta sivistyskehityksestä. Joskus toistensa naapureina asuneet erirotuisetkin kansat ovat saattaneet omaksua saman kielen, minkä perusteella niiden nykyisin hyvinkin kaukana toisistaan asuvia jälkeläisiä pidetään sukulaiskansoina.

Hopeinen kaulaketju (Hämeenlinna).

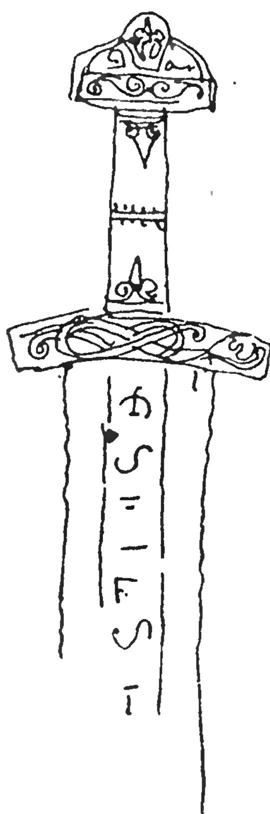

Euran miekka.

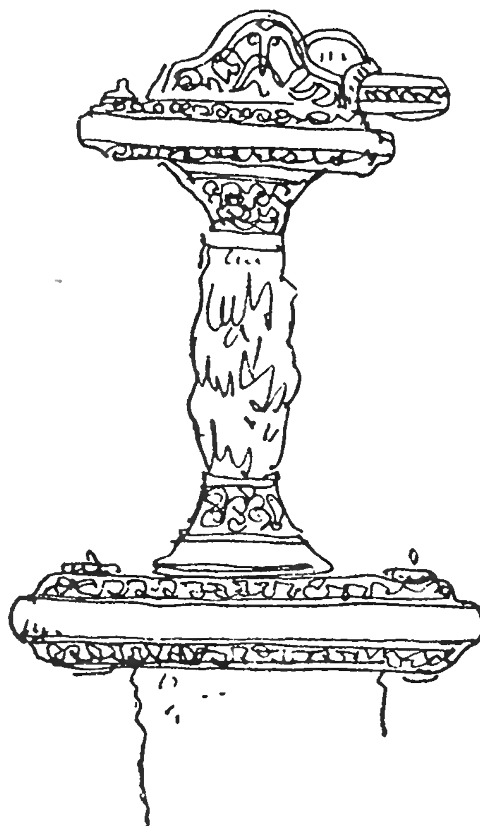
Todettuaan suomalais-ugrilaisten kansojen kielten keskeisen sukulaisuuden, jonka oletettiin johtuvan yhteisestä suomalais-ugrilaisesta alkukielestä, tutkijat koettivat löytää tätä alkukieltä lähellä olevia kieliä. Tämä pyrkimys on johtanut hyvin mielikuvituksellisiinkin väitteisiin. Mm. Kaksoisvirtain maan sivistyksen uranuurtajien, sumerien, kielen on väitetty olevan sukua suomalais-ugrilaisille kielille. Tällaisten väitteiden paikkansapitävyyttä ei ole kuitenkaan voitu pätevästi osoittaa. Sen sijaan suuri suomalainen kielentutkija Matias Aleksanteri Castrén kykeni ensimmäisenä todistamaan, että suomalais-

ugrilaiset kielet ja Jäämeren rannikolla asuvien samojedien kieli ovat toistensa sukulaiskieliä. Nämä kielet johtuvat samasta alkukielestä tai ovat ainakin paljon vaikuttaneet toisiinsa. Tätä oletettua yhteistä alkukieltä nimitetään u r a l i l a i s e k s i kantakieleksi.

Usein on myös väitetty, että uralilaiset kielet olisivat eräiden muiden kieliryhmien, kuten esimerkiksi

Kalvolanmiekka.

Rikkaasti koristeltu miekanpää (Eura).

mongolikielien, sukulaiskieliä. Näitä väitteitä ei ole kuitenkaan kyetty pätevästi perustelemaan.

Suomen suvun alkukotia koskeva kysymys on sekin hyvin vaikeasti selvitettävissä. Aluksi uskottiin yleisesti, että se olisi ollut Aasiassa. Myöhempi tutkimus on kuitenkin osoittanut tällaiset käsitykset virheellisiksi. Suomalais-ugrilaisen kantakansan katsotaan ennen lopullista hajoamistaan asuneen Keski- ja Itä-Venäjän metsäseuduilla verraten lähellä Itä- ja Etelä-Venäjän aroseutuja. Täällä suomalais-ugrilainen kantakansa näyttää joutuneen kosketuksiin indoeurooppalaisten kanssa, mikä on jättänyt suomalais-ugrilaisiin kieliin lukuisia lainasanoja.

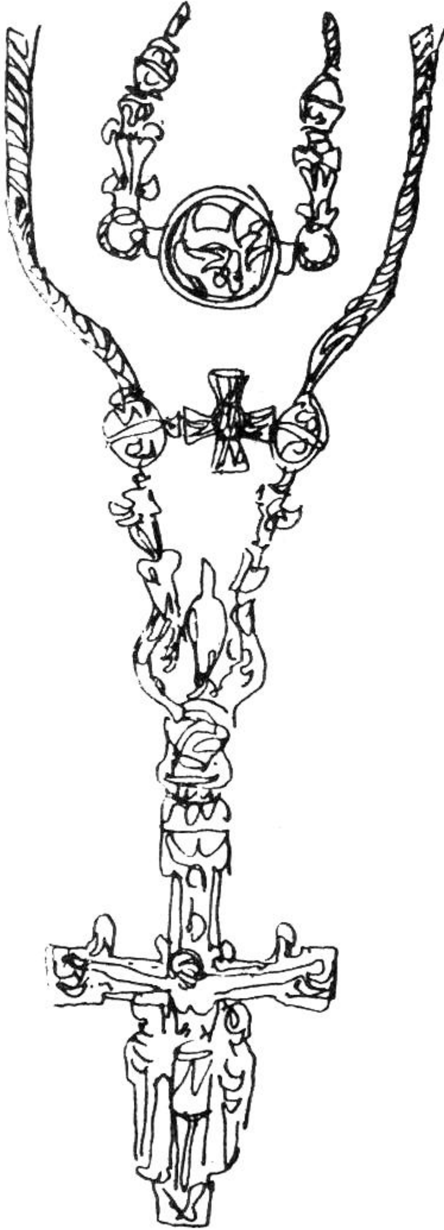
Suomalais-ugrilaisen kantakansan ugrilainen haara, Venäjän aroalueita lähinnä asuneet unkarilaiset, ostjakit ja vogulit, erosi kantasuomalaisista vaeltaen osin Venäjän aroseuduille ja sieltä edelleen nykyisen Unkarin tasangolle, osin Siperian Jäämeren rannikolle Ob-joen suupuoleen.

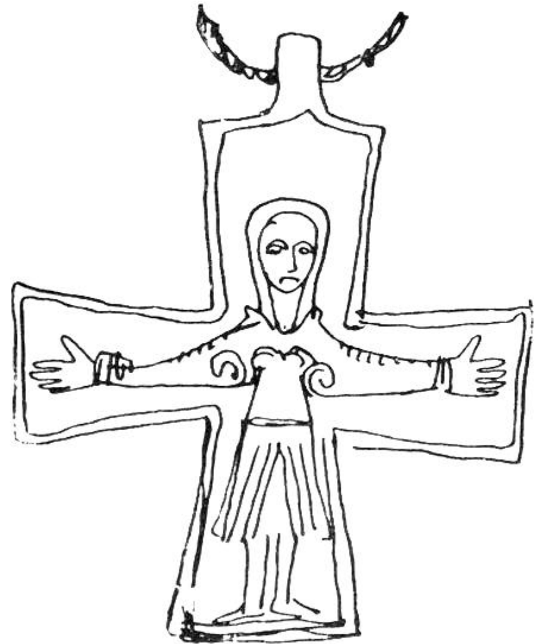
KANTASUOMALAISET

Ugrilaisten erottua suomalais-ugrilaisen kantakansan hajaantuminen jatkui. Seuraavina olivat vuorossa permalaiset kansat, syrjäänit ja votjakit, jotka vähitellen kulkeutuivat lopullisille asuinsijoilleen Jäämeren rannikolle. Kauimmin pysyivät yhdessä Volgan länsipuolella laajalla, Oka-joesta Valdain ylängölle ulottuneella metsäalueella asuneet suomalaiset heimot. Täällä eläneestä suomalaisesta ryhmästä erottuivat vähitellen eräiden jo hävinneiden kansojen lisäksi itämerensuomalaisten, lappalaisten, mordvalaisten ja tsheremissien kantaheimot, joista itämerensuomalaiset ja lappalaiset siirtyivät vähitellen yhä kauemmaksi pohjoiseen.

Nykyiset liiviläiset, virolaiset, vatjalaiset, suomalaiset, karjalaiset ja vepsäläiset ovat itämerensuomalaisten jälkeläisiä. Näiden kaikkien kielet polveutuvat yhteisestä kantakielestä, jota on tapana nimittää kantasuomeksi. Tätä kieltä puhuvat kansat asuivat jossakin nykyisen Viron eteläpuolisilla alueilla jo muutamia satoja vuosia ennen Kristuksen syntymää. Täällä he harjoittivat metsästystä ja kalastusta, kuten heidän esi-isänsäkin olivat tehneet Volgan metsäseuduilla asuessaan. Mutta myös maanviljelys tunnettiin. Tämä voidaan päätellä sellaisista, tästä kantakielestä peräisin olevista sanoista kuin viikate, harava, kuhilas ja suova. Sellaiset sanat kuin hirsi. salvaa ja kynnys puolestaan osoittavat, että asumisessa jo ainakin osaksi oli siirrytty kodasta hirsitaloihin.

Uusilla asuinsijoillaan kantasuomalaiset joutuivat tekemisiin uusien naapuriensa kanssa, mistä ovat todistuksena heidän kieleensä tulleet vierasperäiset sanat. Itämeren metsäisillä rannikoilla asuvat balttilaiset kansat, liettualaiset, lättiläiset ja preussilai-

Maarian Taskulan hopearisti.

Hopeinen risti (Halikko). *Riipus (Ikaalinen).*

set, luovuttivat kantasuomeen sanojaan sekä antoivat sivistysvaikutteita, vaikkeivät nämä kansat olleet juuri sen korkeammalla kehitystasolla kuin kantasuomalaisetkaan.

Balttilaisia paljon huomattavampi vaikutus kantasuomalaisten kehitykseen oli germaaneilla, joiden kanssa nämä joutuivat myöhemmin tekemisiin. Suomen kielen germaanisperäisten sanojen runsaus osoit-

taa tämän kanssakäymisen laajuuden. Maanviljelys kehittyi ja monipuolistui tänä aikana, kuten esim. sanat aura, ruis, kaura ja pelto osoittavat. Karjanhoidon kehittymiseen viittaavat sanat lammas, nauta ja juusto. Metallien käytön voimme päätellä laajentuneen sanojen rauta, kulta, tina ja lyijy perusteella. Yhteiskunnalliset olotkin kehittyivät, kuten sanat kuningas, valta, hallita ja tuomita osoittavat. Monella tähän aikaan kieleen tulleella germaanisperäisellä sanalla on tosin voinut jo olla kantasuomalainen vastineensa, jonka kuitenkin voimakas germaaninen vaikutus on työntänyt syrjään.

Viimeiset huomattavat vieraat lisänsä kantasuomi sai slaaveilta, joiden kanssa kantasuomalaiset joutuivat lopuksi kosketuksiin. Slaavilaiset sanat viittaavat lähinnä elinkeinoelämän alalla tapahtuneeseen vuorovaikutukseen. Myös ensimmäiset tiedot kristinuskosta näyttävät tulleen tätä tietä, sillä esim. sanat pappi, raamattu, risti ja pakana ovat slaavilaista alkuperää.

Suomalais-ugrilaisiin kansoihin kuuluvat myös lappalaiset. Heidän kielensä on hyvin lähellä itämerensuomalaisten kieliä, joskin he rodultaan eroavat näistä suuresti. Tutkimus selittää tämän siten, että lappalaiset ovat aikoinaan asuneet jossakin Laatokan—Äänisjärven kannaksen tienoilla, jolloin he ovat olleet suorassa kosketuksessa kantasuomalaisiin ja ehkä juuri tällöin omaksuneet näiltä kielivaikutteita. Myöhemmin lappalaiset siirtyivät pohjoisemmaksi eroten kantasuomalaisten yhteydestä, jolloin heidän kielensä kehittyi vapaasti omaan suuntaansa. Sen tarkemmin ei lappalaisten alkuperää ja vaiheita toistaiseksi tunneta.

SUOMEN ESIHISTORIA

SUOMENNIEMEN SYNTYMINEN

Noin 12000 vuotta sitten valtava jääkerros peitti koko Pohjois-Euroopan. Tämän n. 1½ km paksun jääkuoren eteläreuna oli nykyisen Suomenlahden seuduilla. Vähitellen jää suli ja sen reuna vetäytyi yhä kauemmaksi pohjoiseen. Siellä missä jää väistyi, oli suurin osa Suomesta vielä veden peitossa. Maa oli nimittäin painunut jään suunnattoman painon alla. Jään poistuttua maa alkoi hiljalleen kohota. Salpausselkä ja Suomenselkä muodostivat vähitellen yhtenäisen harjanteen, joka erotti sisävesistöt nykyistä paljon suuremmasta Itämerestä. Suomenselän sulkeutuessa Päijänteen reitti itsenäistyi ja purkautui Pihtiputaan Muurasjärvestä Haapajärveen ja edelleen Pohjanlahteen. Maan kallistuessa tämän reitin lukuisat järvet yhtyivät suureksi Muinais-Päijänteeksi, joka ulottui Suomenselästä Salpausselälle. Saimaa on mahdollisesti ollut sen yhteydessä Pielaveden—Kiuruveden kautta. Näihin aikoihin itsenäistyi myös Laatokka, joka oli ollut Itämeren yhteydessä. Se avasi itselleen laskuväylän Käkisalmen kautta Viipurinlahteen. Myös Vanajavesi erottui eri järveksi.

Hopeariipus (Kaukola).

Noin 7000 vuotta takaperin Suur-Päijänne laski vielä Pohjanlahteen. Maan pinnan jatkuvasti kallistuessa, koska maa kohosi Pohjanlahden rannikolla nopeammin kuin idempänä, Päijänteen reitti puh-

kaisi itselleen uuden lasku-uoman etelässä. Se laski ensiksi Heinolan Rievelin järviltä Mäntyharjun reittiin, mutta puhkaisi sitten n. v. 200 eKr. nykyisen lasku-uomansa Pieneen Salpausselkään Vuolenkosken luona.

Samoihin aikoihin muutti myös Saimaa laskuuomiaan. Aluksi se purkautui Mäntyharjun reitin kautta Kymijokea pitkin Suomenlahteen. Myöhemmin Saimaan vedet puhkaisivat Salpausselän Vuoksenniskan kohdalla ja avasivat itselleen uoman Imatran kallioperään.

Myös Laatokka muutti lasku-uomaansa. Tästä lähtien sen vedet laskivat Neva-jokea pitkin Suomenlahteen.

N. v:n 5000 eKr. tienoilla Suomen ilmasto alkoi huomattavasti parantua. Ns. jalopuut muodostivat suurimmassa osassa maatamme lehtoja. Näihin aikoihin Suomessa kasvanutta vesipähkinää tavataan nykyisin vasta Etelä-Euroopassa yhtä runsaasti.

V:n 1000 tienoilla eKr. Suomen ilmasto muuttui jälleen kylmemmäksi. Jalopuut hävisivät melkein kaikkialta maastamme, ja kuusi valtasi niiden paikan. Tämän jälkeen maassamme ei ole enää tapahtunutkaan mainittavan suuria ilmastollisia muutoksia. Jatkuva maan kohoaminen vain hiljalleen muutti meren ja mantereen ääriviivoja.

KIVIKAUDEN KANSA ASUTTAA SUOMEN

Maamme ensimmäiset asukkaat ovat eläneet Pohjoisen Jäämeren rannoilla. Täällä on asunut ihmisiä jo jääkauden aikana, jolloin maamme muut osat olivat vielä joko jään tai veden peittämät. Vain Kannas ja osa Itä-Suomea muodostivat sellaisen maaharjanteen, jota pitkin nämä alkuasukkaat ilmeisesti siirtyivät pohjoisille asuinsijoilleen. Jäämeren rannikon ilmasto oli siihen aikaan paljon lämpimämpi kuin nykyisin, joten sen asujaimet saattoivat verra-

ten siedettävissä olosuhteissa hankkia toimeentulonsa metsästyksellä ja kalastuksella.

Noin 9 000 vuotta takaperin ilmaantui ihmisasutusta Etelä-Suomeenkin. Mm. Antrean Korpilahdesta on löydetty suohon hautautuneita verkonkappaleita, luu-, savi- ja kiviesineitä. Muiden samantapaisten esinelöytöjen perusteella on voitu todeta, että maamme asutus on näihin aikoihin ollut keskittyneenä Suomenlahden rantamille varsinkin Lohjanselän molemmille puolille ulottuen heikompana Laatokan Karjalaan, sisämaahan ja Pohjanlahden puolelle.

Tämän ajan ihmiset valmistivat aseensa ja työkalunsa kivestä. Siitä lohkaistiin kirveen, taltan tai keihäänkärjen muotoisia kappaleita, jotka sitten karkeasti hiottiin. Itä-Suomessa käytettiin kiviesineiden raaka-aineena Aunuksessa tavattavaa viheriäliusketta. Se oli niin hyvää, että siitä valmistettuja aseita vietiin laajalti maamme ulkopuolellekin.

Aikaa myöten kivikauden ihmiset oppivat uusia tarve-esineiden valmistustapoja. Saviastioiden valmistustaidon keksiminen oli niin huomattava edistysaskel, että kokonaisen uuden sivistysmuodon katsotaan tällöin alkaneen. Ensimmäiset saviastiat olivat kookkaita, pyöreä- tai suippopohjaisia, reunasta pohjaan saakka koristeltuja. Aikaa myöten astioiden koristelutapa muuttui, joten kehitystä on voitu seurata sen perusteella.

Saviastioita on löydetty eri puolilta maatamme. Löytöjen perusteella on päätelty tämän kauden asutuksen levinneen Laatokan Karjalasta ja Kannakselta Lounais-Suomeen Suomenlahden rannikkoa pitkin sekä Sisä-Suomen järvialueen kautta Pohjanmaalle. Tämän kehitysvaiheen aikana maamme kivikautisilla asujaimilla on ollut laajat suhteet ulospäin. Löydöistä päätellen tämä sivistyspiiri on ulottunut Ruijasta Weikselille ja Pohjanlahdesta Uralin tuolle puolelle. Tämän laajan alueen asukkaat elivät metsästyksellä ja kalastuksella. Asuinpaikkoja muu-

tettiin usein. Se olikin helppoa, sillä asuntona oli siirrettävä kota. Asuinpaikat valittiin mieluimmin kalavesien rannoilta päivänpaisteisilta rantahietikoilta. Myös kauppaa harjoitettiin. Valdailta asti hankittiin piikiveä, joka oli aseiden ja tarvekalujen valmistuksessa tärkeimpänä raaka-aineena. Itä-Preussista tuotettiin meripihkaa, josta valmistettiin koruja. Nämä pitkien matkojen päästä tapahtuvat tavarankuljetukset suoritettiin ilmeisesti koiravaljakoilla.

Tämän saviastioita valmistaneen kivikauden kansan elämässä tapahtui suuri muutos n. vuoden 1800 vaiheilla eKr. Heidän asuinalueilleen tunkeutui uusi kansa, joka otti haltuunsa Lounais-Suomen, maamme hedelmällisimmän alueen. Nämä uudet tulokkaat eivät olleet enää pelkästään metsästyksen ja kalastuksen varassa, vaan harjoittivat jo kehittyneempiäkin elinkeinoja. Heidän sijoittumisensa saviperäisille maille viittaa siihen, että maanviljelyksellä oli jo tärkeä asema. Myös karjanhoito näyttää kuuluneen heidän elinkeinoihinsa. Heidän aseensa olivat paremmat kuin maamme entisillä asukkailla. Pääaseena oli veneenmuotoinen vasarakirves, joita Lounais-Suomesta on löytynyt runsaasti. Asetekniikka oli hyvin kehittynyt. Ala-Satakunnan ”teollisuuskeskuksissa” valmistetut, hienosti muotoillut ja hiotut kirveet levisivät koko vasarakirveskansan asuma-alueelle. Talouskäyttöön aiotut saviastiat olivat pieniä ja tasapohjaisia, usein nuorapainanteella koristettuja. Aseita ja saviastioita pantiin myös vainajien mukana hautaan.

Vasarakirveitä käyttäneen kansan sivistysmuoto sulautui varsin pian maan vanhimpien asukkaiden sivistykseen, mutta jätti tähän kuitenkin lähtemättömät jäljet. Tällöin myös jyrkkä ero idässä asuviin hävisi, ja sivistysvaikutteita levisi sieltä jälleen Länsi-Suomeen. Vasarakirveskansan avaamat meriyhteydet toivat kuitenkin läntisiä sivistysvaikutteita jatkuvasti maahamme.

Kivikautisen sivistyksen kehitys Pohjois-Suomessa ja Ahvenanmaalla poikkeaa jonkin verran edellä kuvatusta. Ahvenanmaan asutus on myöhäisempi kuin mannermaalla, sillä saariryhmä kohosi vain hitaasti merestä. Varhaisimmat löydöt viittaavat itäruotsalaiseen vaikutukseen. Mannermaan asutuksen eri kehitysvaiheet kuvastuivat Ahvenanmaallakin vasarakirveskansan vaikutuksen tunkeutuessa myös sinne. Ahvenanmaalaisten pääelinkeinona näyttää olleen hylkeenpyynti. Nykyisin vain Pohjoisella Jäämerellä ja Pohjois-Atlantilla elävä Grönlannin hylje näyttää jo kivikaudella pyydetyn sukupuuttoon Itämereltä.

Pohjois-Suomen kivikautinen sivistys sai vaikutteita erityisesti Itä-Karjalasta. Mm. kiviesineet valmistettiin aunukselaisten mallien mukaan, mikä osoittaa kiinteän yhteyden vallinneen Pohjois-Suomen ja Aunuksen välillä.

Kivikausi kesti maassamme vuosituhansien ajan. Kivikauden asukkaat eivät ole esi-isiämme, vaikkakin on todennäköistä, että he ainakin jo kivikauden myöhemmissä vaiheissa ovat olleet suomalais-ugrilaisten kansojen jäseniä. Kuitenkin jo tällöin syntyivät ne sivistysyhteydet ja kehityslinjat, jotka ovat olleet määräävinä maamme myöhempien vaiheiden aikana. Esi-isiemme maahantuloa edelsi tosin vielä eräs välivaihe maamme sivistyskehityksessä, pronssikausi.

PRONSSI SYRJÄYTTÄÄ KIVEN

Lounais-Suomen ja Pohjanmaan rannikolla sekä Ahvenanmaalla tavataan merelle antavilla kukkuloilla ja kallionhuipuilla monin paikoin suuria kiviröykkiöitä, joita kansa nimittää hiidenkiukaiksi. Nämä kiviröykkiöt eivät ole kuitenkaan hiisien kokoamia, niinkuin entisaikaan uskottiin, vaan ihmiskätten työtä. Ne ovat sen ajan muistomerkkejä,

jolloin metallit syrjäyttivät kiven maamme muinaisten asukkaiden tarve-esineiden raaka-aineena. Pronssi oli ensimmäinen metalli, joka tällöin saapui maahamme.

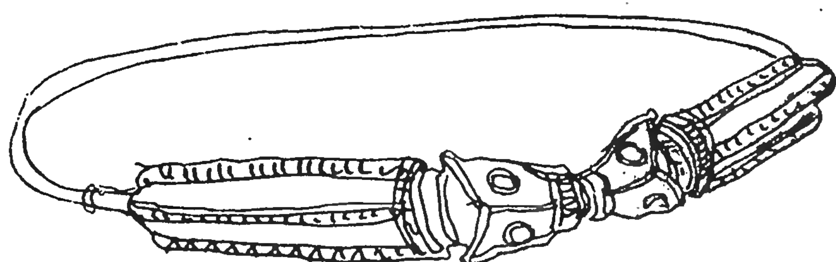
Pronssikaudeksi kutsutulta ajalta on säilynyt varsin vähän muinaismuistoja, joten tietomme siitä ovat hyvin suppeat. Kuitenkin on voitu todeta, että nämä hiidenkiukaat ovat pronssikauden ihmisten hautoja. Ruumiit poltettiin, luut koottiin ja pantiin hautaan. Vainajan viereen asetettiin joitakin tarve-esineitä, kuten aseita ja koruja. Haudan peitteeksi ladottiin kiviröykkiö, joka oli sitä suurempi, mitä huomattavampi henkilö vainaja oli ollut. Hautapaikkojen valinta meren ääreltä viittaa siihen, että pronssikauden ihmiset olivat merenkulkijoita. Löydetyt pronssiesineet osoittavatkin tämän käsityksen oikeaksi. Kirveet, miekat ja tikarit, joita pronssikauden esineistä on eniten löydetty, ovat samanlaisia kuin Skandinaviassa, Pohjois-Saksassa ja Venäjällä esiintyvät vastaavat esineet. Niitä on tuotu maahamme kaupan välityksellä tai sitten osaksi täällä valmistettukin ulkomaisten esikuvien mukaan.

Pronssikauden rannerenkaita.

Elämä pronssikaudella on jo ollut huomattavasti vauraampaa kuin varhaisempina aikoina. Itämeren yli tapahtuva kaupankäynti on rikastuttanut Länsi-Suomen pronssikautisia asutuskeskuksia. Vanhimmat näistä sijaitsivat Halikonlahden ympäristössä ja Kemiössä. Niiden asukkaat ovat olleet yhteydessä Etelä-Skandinavian suurten kauppapaikkojen kanssa; niihin vietiin etenkin turkiksia ja niistä tuotiin mm. aseita ja muita metalliesineitä. Asutuksen pai-

nopiste siirtyi myöhemmin Ala-Satakuntaan, jossa Kokemäen — Harjavallan — Kiukaisten — Nakkilan alueella on tehty maamme suurimmat pronssilöydöt. Näiden asutuskeskusten rikkautta todistavat Harjavallasta löydetyt kultaesineet. Tänä aikana, pronssikauden loppupuolella, käytiin kauppaa pääasiallisesti Gotlannin saaren sekä Uplantiin ja Määlarin laaksoon syntyneiden suurten ja rikkaiden kauppapaikkojen kanssa. Myös Itä-Suomesta on löytynyt pronssikauden elämän jälkiä. Nämä Kannaksen, Laatokan

Kultainen kaularengas (Nousiainen).

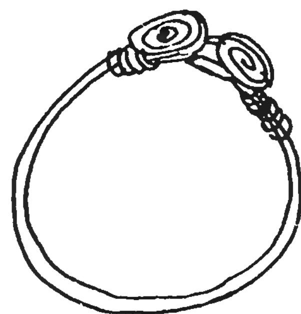
Karjalan, Sisä-Suomen ja Lapin löydöt viittaavat Venäjälle, Uralille ja Kama-joen varrelle johtaneisiin yhteyksiin. Itä-Suomessa tehtyjen löytöjen perusteella voidaan päätellä sikäläisen elämän olleen huomattavasti köyhempää kuin Länsi-Suomessa.

Rannikkoseutujen väestön opittua jo käyttämään metalliesineitä ja siten kohottaessa elintasoaan jäivät sisämaan laajojen salojen ja järvenrantojen asukkaat vielä kivikauden tasolle. Vielä senkin jälkeen kun uusi metalli, rauta, n. vuoden 500 eKr. vaiheilla alkaa syrjäyttää pronssin, kivikautinen elämä jatkuu syrjäseuduilla ja varsinkin Sisä- ja Pohjois-Suomessa vaeltelevien lappalaisten keskuudessa.

RAUDAN VOITTO

Rooman kauppa Pohjois-Euroopan kanssa

Kristuksen syntymän jälkeisellä vuosisadalla Rooman keisarikunta kehittyi mahtavimmilleen. Rooman legioonat ylläpitivät rauhaa ja järjestystä sen valtavilla alueilla suojaten keisarikunnan rajoja raakalaiskansojen hyökkäyksiltä. Jättiläisvaltakunnan mahtia kohtaan tunnettu kunnioitus sai sen rajanaapurit pysyttelemään rauhassa keskenäänkin, jottei Rooma saisi aihetta puuttua heidän asioihinsa.

Hopeinen rannerengas (Savitaipale).

Myös taloudellisesti Rooma kehittyi pisimmälle toisella vuosisadalla Kristuksen syntymän jälkeen. Maanviljelys kukoisti ja Rooman maakunnissa kehittyi laaja teollisuus. Tämä synnytti puolestaan vilkkaan kaupankäynnin, joka ulotettiin laajalle keisarikunnan rajojen ulkopuolelle. Rooman teollisuustuotteet ja Italian viinit olivat hyvin haluttuja barbaarikansojen keskuudessa. Ostamansa tavarat ne maksoivat joko omilla tuotteillaan tai sellaisilla kauempana asuvilta kansoilta ostamillaan tavaroilla, joilla Roomassa oli kysyntää. Varsinkin Itämeren rannikoilta saatu meripihka oli Roomassa hyvin haluttua, sillä roomalaiset pitivät sitä jalokivien arvoisena. Myös turkikset alkoivat saada yhä lisääntyvää menekkiä. Turkiksien tärkeimmät tuottajat olivat kaukaiset Pohjois- ja Itä-Euroopan maat, joissa niiden harvan asutuksen vuoksi oli vielä suuria, turkiseläimiä viliseviä metsiä. Tällä tavoin maamme astuu historiaan tämän aikakauden erään kaikkein halutuimman ja kalleimman kauppatavaran tuottajana. Tällä seikalla tuli olemaan hyvin määräävä vaikutus maamme kehitykseen.

Esi-isämme asuttavat Suomen

Pronssikauden päättymistä seuranneelta ajalta on olemassa hyvin vähän tietoja maamme asutuksesta. Vasta ensimmäiseltä ja toiselta vuosisadalta jKr. alkaa olla runsaammin muinaislöytöjä, joiden perusteella voidaan tehdä asutusta koskevia johtopäätöksiä. Tähän aikaan maamme alkoi saada uusia asukkaita, jotka sen turkisrikkauksien houkuttelemina siirtyivät tänne Suomenlahden eteläpuolelta. Nämä nykyisten suomalaisten esi-isät asuttivat ensimmäiseksi Lounais-Suomen. Täältä asutus levisi myöhemmin vesireittejä pitkin Kokemäenjoen laaksoon, Satakuntaan ja Hämeen järvialueelle.

Lounais-Suomen, Satakunnan ja Vanajan—Hämeen asutuskerien muodostuttua asutuspaine suuntautui osittain pohjoiseen, osittain itään. Etelä-Pohjanmaalle syntyi kiinteätä asutusta, samoin Laatokan länsirannoille. Tämän alueen asukkaat tulivat lännestä Salpausselän muodostamaa luonnollista asutusreittiä myöten.

Karjalasta suuntautui uusi asutuspaine Pohjois-Suomen suuriin erämaihin niitä vesireittejä myöten, jotka muodostavat Oulujoen vesistön ja Karjalan reittien välillä luonnollisen kulkutien. Pohjois-Suomessa yhtyivät ne asutukset, jotka olivat lähtöisin toisaalta Laatokan Karjalasta, toisaalta Satakunnasta. Mainittujen kaukaisten seutujen asuttamisen taloudellisena aiheuttajana on ollut ns. pirkkalaisliike ja Karjalasta käsin tapahtunut eränkäynti, jotka kumpikin pyrkivät pääsemään Lapin turkisrikkauksiin käsiksi. Näiden etelästä päin tulleiden eränkävijöiden lisäksi osallistuivat lappalaiset Pohjois-Suomen asuttamiseen.

Suomen asuttaminen ei ole suinkaan tapahtunut käden käänteessä. Siihen on mennyt vuosisatoja, ehkäpä tuhannenkin vuotta. Ensimmäiset muutot maahamme tapahtuivat aikana, josta ei ole olemassa mitään kirjallisia tietoja. Maamme asutuksen täy-

dentyminen tapahtui lopullisesti vasta historiallisena aikana. Siten maamme oli vähitellen saanut asutuksen, joka tosin sen laajuuteen katsoen oli hyvin harva.

Suomalaisten varhaisimmat elämänmuodot

Varsin pian maahanmuuttonsa jälkeen esi-isämme näyttävät ryhtyneen harrastamaan maanviljelystä. Maamme hedelmällisimpien ja helpoimmin viljeltävien seutujen valitseminen asuinpaikoiksi viittaa nimenomaan tähän. Myös karjanhoitoa harjoitettiin. Mutta asukkaiden varallisuuden pääasiallisena lähteenä oli kuitenkin metsästys. Miehet olivat syksyt ja kevättalvet metsästämässä usein hyvinkin kaukana vakinaisilta asuinsijoiltaan. Saaliiksi saatujen majavien, risti- ja sinikettujen sekä näätien nahat vaihdettiin vieraiden kauppiaiden tuomiin tavaroihin.

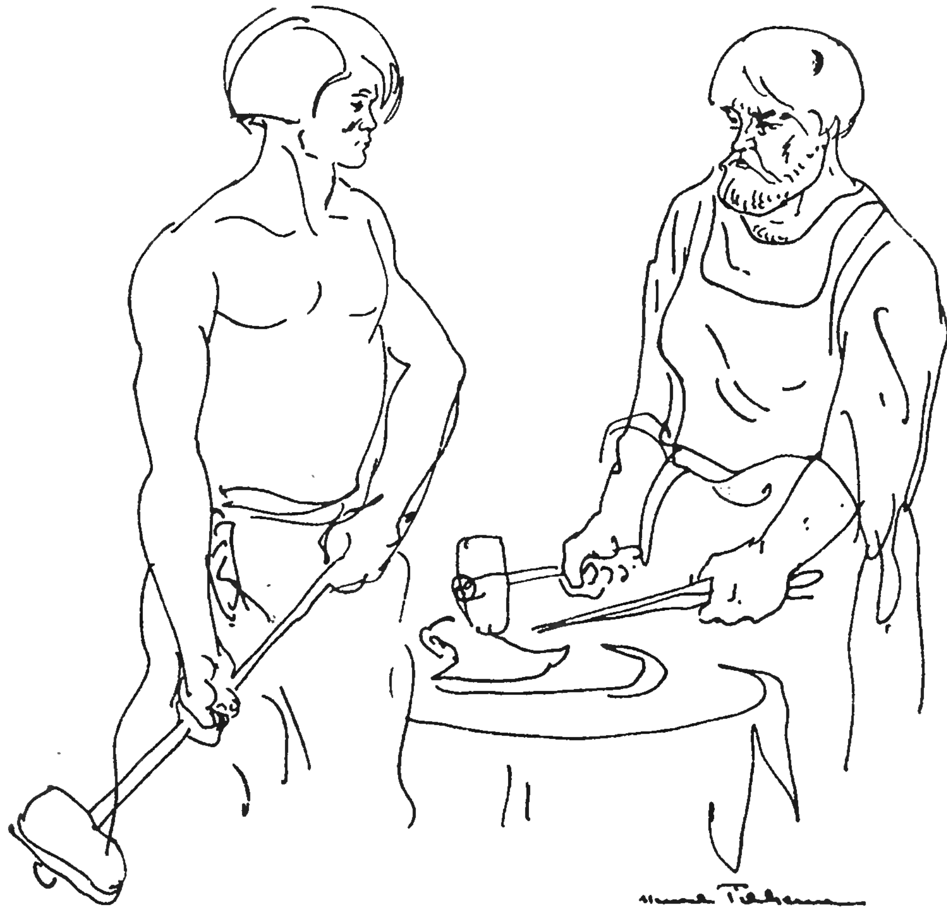
Varhaisin maastamme ulospäin suuntautuva kaupankäynti oli kokonaan goottilaisten kauppiaiden käsissä. Gootit, jotka olivat mahdollisesti alun perin Ruotsin Göötanmaalta kotoisin oleva germaaninen kansa, hallitsivat tähän aikaan koko Itämeren-alueen kauppaa. Gootteja asettui asumaan Öölannin ja Gotlannin saarille sekä Weikselin suupuoleen. Täältä käsin he välittivät Pohjois-Euroopan tuotteita Roomaan. Heidän kauttaan roomalaiset teollisuustuotteet, joista tärkeimpiä olivat erilaiset rautaesineet, saapuivat pohjoismaihin ja mm. Suomeen. Tämän roomalaisen rautakauden (n. Kristuksen syntymän ajoilta — n. 400 jKr.) ajalta peräisin olevat löydöt osoittavat, että Suomen varhaisin suomalainen asujaimisto on yleensä ollut varakasta ja hyvin toimeentulevaa väkeä. Pääosa löydöistä on ollut tuontitavaraa, joista tärkeimpiä ovat olleet aseet. Varakkaat miehet ostivat mielellään kauniisti kirjailtuja miekkoja niiden kalleudesta huolimatta. Muutamin paikoin löydetyt jalometallikoristeet todistavat omalta osaltaan asukkaiden varallisuudesta. Jo v. 1776

löydettiin Nousiaisista kultainen kaularengas, joka painaa parisataa grammaa. Maassamme käytettiin myös halvemmista metalleista, kuten pronssista, tehtyjä koruja, jotka usein olivat koristetut värikkäillä emaljiupotuksilla. Näitä tuotiin Virosta tai goottien asuma-alueilta. Gootit olivat taitavia koristeseppiä, joiden tuotteet levisivät laajalle Itämeren ympäristön maihin.

Rooman jouduttua toisen kristillisen vuosisadan lopulla käymiensä germaanisotien vuoksi taloudellisiin vaikeuksiin gootit menettivät tuottoisan välittäjänasemansa. Tällöin useimmat heistä siirtyivät Mustanmeren pohjois- ja luoteispuolisille alueille, missä he joutuivat kansainvaellusten jalkoihin hunnien hyökätessä v. 375 Eurooppaan. Goottien perustama suuri valtakunta tuhoutui ja heidän kaupallinen ja sivistyksellinen vaikutuksensa meidän maahamme loppui. Mutta kaupallisella välittäjänasemallaan he olivat luoneet esi-isiemme Suomeen suorittaman siirtymisen edellytykset. Tuomalla tänne siirtyneille esi-isillemme roomalaisen sivistyksen vaikutteita gootit panivat myös alulle sen kehityksen, joka on johtanut maamme länsimaisen sivistyksen yhteyteen.

Mestariseppien ja sankarirunon aika

Suuren goottivaltakunnan häviö sekä vähän myöhemmin sattunut Rooman keisarikunnan jakaantuminen olivat sellaisia maailmanhistoriallisia tapahtumia, joiden vaikutus tuntui kaukana Pohjan perilläkin. Kansainvaellusajan myrskyissä tuhoutuivat maamme asukkaiden vanhat, Itämeren yli ja Venäjän jokia pitkin johtaneet kauppayhteydet. Mitään suuria aluevaltauksia ei sen vuoksi tällöin maassamme tapahtunut, joskin sen asutus tänäkin aikana tiheni. Suomenlahden eteläpuolisille alueille merkitsi näiden vanhojen kauppayhteyksien katkeaminen vuosisatoja kestävää taloudellista taantumista.

Mestariseppä.

Suomen asukkaat sen sijaan selvisivät siitä varsin pian kääntämällä huomionsa Skandinaviaan, josta tuli vastedes heidän tärkein kauppatuttavansa. Germaanien Roomasta ryöstämää kultaa virtasi suurin määrin Skandinaviaan, josta sitä on löydetty kymmeniä kiloja maahan kätkettynä. Suomen puolelle muodostui Etelä-Pohjanmaalle huomattava asutuskeskus, joka näyttää päässeen osalliseksi germaanien kullasta ilmeisestikin turkiskauppansa ansiosta. Aivan sen äärellähän alkoivat muinaisen Lapin rajattomat erämaat runsaine turkisaarteineen, joita germaanit kovasti himoitsivat.

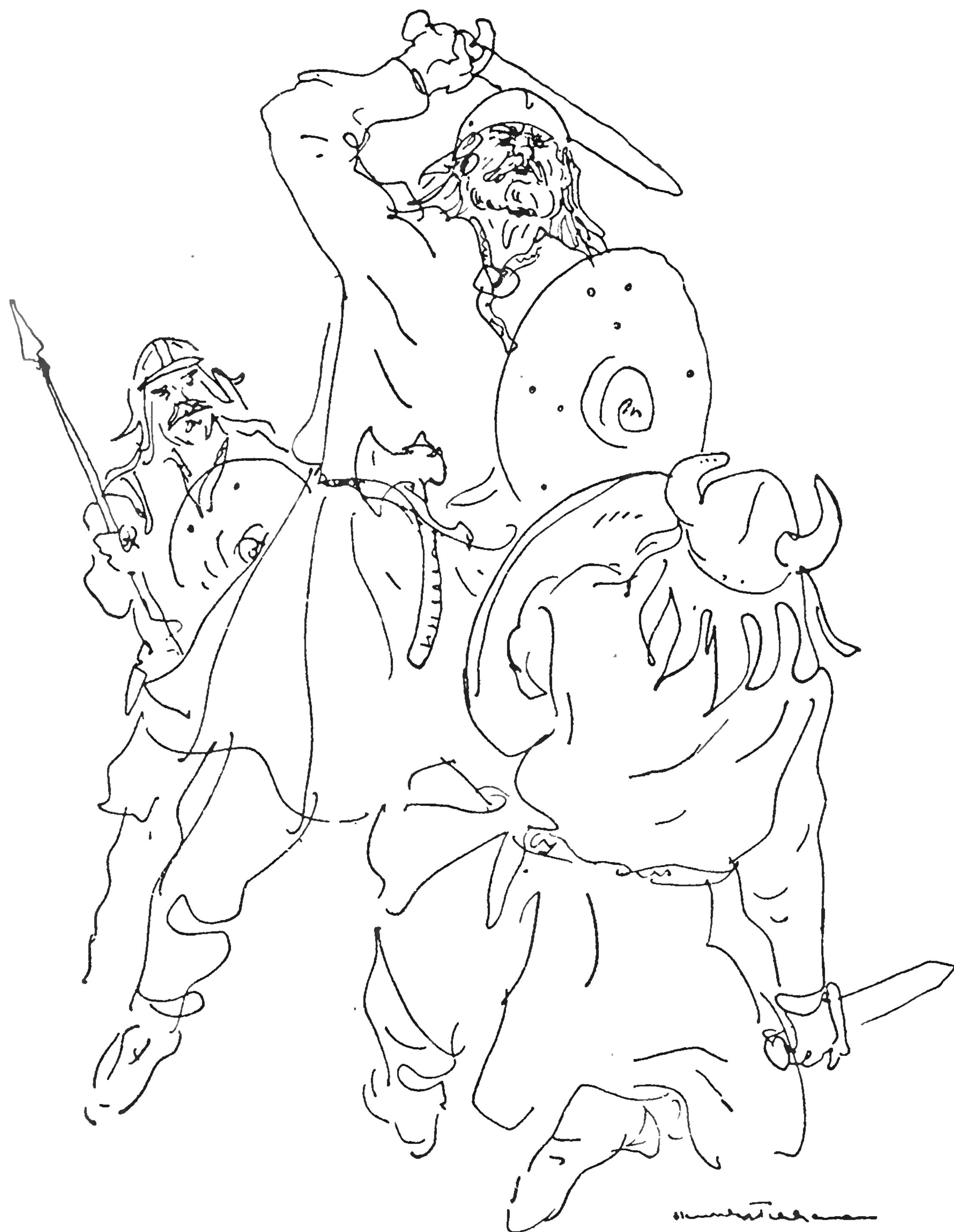
N. vuodesta 600 lähtien asutus tihenee jälleen. Päijänteen rantamaat saavat pysyvän asutuksen. Myös Karjalaa asutetaan osittain Länsi-Suomesta käsin.

Tämän aikakauden muinaislöydöt kertovat rauhattomista ja sotaisista oloista, mutta myös varakkuudesta ja kehittyvästä henkisestä elämästä. Löy-

detyt aseet ovat loistokappaleita, jotka osoittavat maamme aseseppien olleen taidoltaan kerrassaan mestareita. Heidän takomansa kilvenkupurat, pitkät väkäkeihäät sekä väkipuukot ylittävät sekä muotojensa kauneudessa että taontansa taidokkuudessa keskieurooppalaiset esikuvansa. Miekka, joka oli pääaseena, oli sekin sekä laadultaan että ulkomuodoltaan korkeata luokkaa. Aikakauden mahtimiehet pitivät suurimmassa arvossa teriltään käärmemäisiksi kirjailtuja kalpoja, joiden piti pystyä puremaan sekä luuta että rautaa. Suurin osa niistä on ilmeisesti tuotu Keski-Euroopasta huolimatta niiden kalliista hinnoista. Myös miekkojen kahvat koristeltiin sekä pronssi- että jalometallikoristuksin, joiden upeus osoitti uloskinpäin kantajansa yhteiskunnallisen aseman. Koristeaiheet olivat yleensä germaanisia, ja kotimaiset sepätkin saattoivat käyttää niitä.

Yhteiskunnalliset olot ovat olleet samantapaiset kuin germaanisissa naapurimaissamme. Mahtavat päälliköt olivat yhteisten yritysten johdossa halliten varallisuutensa ja henkilökohtaisen arvovaltansa nojalla asumisalueitaan. Mitään laajempia valtakuntia ei kuitenkaan syntynyt jo yksin alueiden laajuuden ja asutuksen harvalukuisuuden vuoksi, joskin tällaisille paikallisille päälliköille saatettiin antaa vanha goottilaisperäinen kuningas-nimitys. Johtomiesten varallisuus perustui turkiskauppaan, jonka edellytyksenä olivat laajoille alueille ulottuvat, ehkä usein yhteistuumin järjestetyt metsästys- ja kaupparetket. Näihin osallistuivat vapaat miehet päällikköjen johdolla. Raskaimmat työt teetettiin orjilla, jotka olivat usein entisiä sotavankeja. Erittäin suuressa arvossa pidettiin kuitenkin seppiä, joiden ammattitaito oli korvaamattoman arvokas näille sotaisille pienoisyhteiskunnille.

Sillä sotaisia nämä ajat olivat. Kaukaisilla erä- ja kauppamatkoilla kallisarvoisia turkiksia tavoiteltaessa saattoi eri retkikuntien kesken helposti syn-

Sotaisia nämä ajat olivat.

tyä kiistaa saaliista, jolloin riita ratkaistiin miekoin. Meritse rannikkojamme lähestyvät purret toivat mukanaan vieraita sotureita, joiden tarkoituksena oli yhtä hyvin merirosvous kuin rauhallinen kaupantekokin tilanteen ja mahdollisuuksien mukaan. Eivätkä esi-isämmekään suinkaan arkailleet kohentaa toimeentuloaan myös miekan voimalla niin kotosalla kuin vieraissakin, mikäli siihen vain tarjoutui tilaisuus.

Tämä rohkea, sotainen elämänote kuvastuu myös muinaisrunojemme maailmasta. Nehän kuvailevat mahtavien urhojen sankaritekoja niin maalla kuin merelläkin sotaa ihannoivassa sävyssä. Niinpä onkin syystä otaksuttu, että vanhimmat kansanrunomme johtaisivat alkunsa juuri näistä ajoista samoin kuin hengeltään samantapaiset germaanien Beowulfin ja Hildebrandin laulut sekä Edda-runoelma. Kalevalan sankarien toimissa kuvastuisi siten sekä runon että ajallisen etäisyyden värittämässä muodossa 600- ja 700-lukujen mahtimiesten elämä maassamme. Runon kuvauksien ja muinaislöytöjen esineiden välillä onkin voitu todeta aivan hämmästyttävää yhtäpitävyyttä. Samoin runojen esittämät elintapojen kuvaukset saavat muinaislöydöistä vahvistusta. Runoista löydämme esimerkiksi seuraavat säkeet:

Tarsilainen poltettihin,
venehessä vaskisessa,
purressa rautapohjassa;
sen kypenet kylvettihin.

Toisaalta tiedämme, että myös meidän maassamme oli näinä aikoina omaksuttu germaanien tapa haudata päälliköt sotapursissaan kaikkine varusteineen. Hautaustoimitus poikkesi germaanien tavasta vain sikäli, että purret poltettiin ja tuhka siroteltiin kalmiston kivien joukkoon. Veneet oli valmistettu puusta, ja niiden laita- ja pohjalaudat liitettiin toisiinsa kotkatuilla rautanauloilla. Edellä esitetty muinaisrunon katkelma siis aivan ilmeisesti kuvaa päällikön polttohautausta. Samantapaisia esimerkkejä löytyy muitakin. Erityisesti sankarirunojen sepälle osoittama arvonanto sopii hyvin tähän aikakauteen, sillä tuskin koskaan muulloin seppä on ollut niin arvostettu maassamme kuin tähän aikaan.

Niinkuin edellä olevasta kuvauksesta on käynyt ilmi, tämä maassamme n. vuosina 400—800 vallinnut ns. keskinen rautakausi merkitsi alkuvaikeuksista

Viikinki veneineen.

selviydyttyä maamme asujainten varallisuuden ja sivistystason huomattavaa nousua. Maamme olojen kehitys tapahtui melkoiselta osalta omalla pohjalla, joskin ulkomaisia esikuvia mukailemalla. Tämä aikakausi muodostaa siten ensimmäisen askelen olojemme itsenäisen kehityksen tiellä.

Suomi viikinkien idäntien varrella

700-luvun lopussa ja 800-luvun alkupuolella Keski-Euroopan valtiollisissa oloissa tapahtui muutoksia, jotka vaikuttivat huomattavasti Itämeren alueen

ja sen mukana meidänkin maamme tulevaan kehitykseen. Kansainvaellusajan sekasortoisten olojen jälkeen Euroopan sydänmaihin palautui rauha ja järjestys, kun frankkien mahtava keisari Kaarle Suuri alisti valtansa alle Pyreneistä Tanskan rajoille ulottuvalla alueella asuvat kansat. Tämä suuri frankkilaisvaltakunta ja erityisesti Kaarlen pojanpoikien aikana sen pohjoisosista muodostunut Saksan valtakunta vaikuttivat tärkeinä sivistyksen levittäjinä pohjoismaiden oloihin. Pohjoismaatkin alkoivat itsekukin vähitellen kehittyä suurempaa valtiollista yhtenäisyyttä kohti.

Suuren frankkilaiskeisarin seuraajat eivät olleet hänen veroisiaan hallitsijoita, joten he eivät kyenneet suojaamaan valtakuntiaan niitä vastaan suunnatuilta hyökkäyksiltä. Tämä koitui kohtalokkaaksi Keski-Euroopan maille, sillä niitä uhkasivat pohjoismaista käsin uudet, ennennäkemättömän hurjat viholliset.

Pohjoismaiden sotaiset, aseiden käyttöön harjaantuneet kansat olivat kauppamatkoillaan ja heidän luonaan käyneiden etelän kauppamiesten kertomuksista tutustuneet Keski-Euroopan maiden rikkauteen, mikä houkutteli heidän saaliinhimoaan. Kun Kaarle Suuren valtakunta hajosi ja siitä muodostuneet valtiot Saksaa lukuunottamatta joutuivat sisäisen ja ulkonaisen heikkouden tilaan, saattoivat pohjanmiehet nyt esteettömästi ulottaa aikaisemmin vain Englantiin tekemänsä ryöstöretket kaikille Euroopan suojattomiksi jääneille rannikoille. Tanskalaiset ja norjalaiset purjehtivat lohikäärmelaivoillaan enimmäkseen länteen julmasti ryöstäen ja hävittäen Länsi-Euroopan rantamaita. Ruotsalaiset puolestaan suuntasivat matkansa itään, viikinkien ”idäntielle”, austrvegr, kuten he sitä nimittivät. Tämä johti joko Itämeren poikki Väinäjoelle ja siitä edelleen nykyiselle Venäjälle tai Suomenlahden pohjoisrannikon saaristoa pitkin Nevalle, josta edelleen Laatokalle ja Olhavanjokea pitkin Sisä-Venäjälle.

Venäjän suurten jokien kautta viikingit ulottivat matkansa aina Mustalle merelle ja Kreikkaan saakka, jossa näitä ns. varjageja usein palveli Itä-Rooman keisarien henkivartijoina. Sopiviin kohtiin tämän vakinaisen kulkureittinsä varrelle varjagit perustivat linnoitettuja tukikohtia. Niistä käsin varjagipäälliköt alistivat ympäristön heimot valtaansa. Vähitellen näistä aluksi tilapäisluontoisista alistuksista muodostui vakituisia ruhtinaskuntia. Hallitsevana aineksena niissä olivat skandinaavit suomensukuisten ja slaavilaisten kansojen muodostaessa pääväestön. Aikaa myöten nämä ruhtinaskunnat täysin slaavilaistuivat muodostaen tulevan Venäjän valtakunnan alun. Venäjän nimen on katsottu johtuneen varjagien nimestä. Idäntiellä liikkuvien varjagien pääosa lienee lähtenyt Sydän-Ruotsista, Määlarin alueelta, jonka vanhana nimenä oli Roslagen. Sen asukkaita nimitettiin rhosseiksi tai russeiksi, jonka mukaan heidän perustamansa valtakunta sai Rossija, Russia ym. vastaavanlaisia nimiä. Varsinaisen Venäjän valtakunnan katsotaan saaneen alkunsa v. 862 Ilmajärvelle syntyneestä varjagiruhtinaskunnasta, jonka vanhojen kronikoiden mukaan veljekset Rurik, Sineus ja Truvor perustivat. Varjagivallan keskus Venäjällä oli kuitenkin paljon etelämpänä, Kiovassa, josta käsin Venäjän valtakunta alkaa kasvaa vuoden 1000 tienoilla. Rurikin jälkeläisten aikana Ilmajärven rannalle syntynyt Novgorod kehittyy edelleen ja siitä tuli myöhemmin Pohjois-Venäjän varjagivallan päätukikohta.

Suomalaiset ja viikingit

Viikinkiretket aiheuttivat huomattavan muutoksen Suomen asemassa. Yksi Itämeren, jopa koko Pohjois-Euroopankin, vilkkaimmista meriteistä sivusi nyt siihen asti syrjään jääneen maamme rannikoita. Tämä vaikutti välittömästi myös Suomen kehitykseen. Viikinkiretkien johdosta myös Suo-

menlahden perukan ja maamme itäpuolella sijaitsevien alueiden merkitys kasvoi. Pitkät meriyhteydet edellyttivät pysyviä tukikohtia, vilkas kauppatie veti puoleensa asutusta, ja siten sai alkunsa Laatokan rantojen ja Suomen Karjalan vakinainen asutus.

Viikinkiretket olivat ennen kaikkea sotaisia yrityksiä. Sen saivat Suomen rannikkojenkin asukkaat kokea. Niillä paikoilla etelärannikkoamme, jossa saaristo ei suojannut yllättäviltä hyökkäyksiltä, hävisi asutus viikinkiaikana. Siten esim. Karjaan ja Tenholan vanhat asutusalueet jäivät autioiksi. Muualla asutus sen sijaan säilyi monista hyökkäyksistä ja hävityksistä huolimatta. Viikinkihyökkäykset saattoivat ulottua syvälle sisämaahankin. Ainoastaan Satakunta näyttää jääneen rauhaan ehkäpä oman sotaisen voimansa ansiosta, jota se laajoilla Pohjanretkillään osoitti.

Rannikkoseutujen uhanalainen asema pakotti väestön ryhtymään suojelutoimenpiteisiin. Hyökkääjät saapuivat yleensä vähintään useampia kymmeniä, mutta usein jopa satoja miehiä käsittävinä joukkoina. Rannikkoväestölle tarjosivat silloin ainoan suojan vaikeapääsyisille paikoille rakennetut varustukset, joita pienikin miesmäärä saattoi puolustaa suurta ylivoimaa vastaan. Näitä ns. muinaislinnoja on löydetty useita kymmeniä. Runsaimmin niitä on ollut Varsinais-Suomessa ja Laatokan rantamilla Sortavalan ja Käkisalmen välillä. Huomattavin on ollut Kurkijoen kirkonkylästä tavattu linna. Mikkelin lähellä sijaitsevasta Tuukkalasta on löydetty Ohralan muinaislinnan hyvinsäilyneet jäännökset, ja samanlainen löytö on tehty Sulkavan Linnavuorelta. Hämeessä on ollut joitakin linnoja (huomattavin niistä näyttää olleen Sääksmäen Rapolan linna), samoin muutamia Lounais-Suomessa. Näiden linnojen rakennustapa on ollut kaikkialla suunnilleen samanlainen. Linnanpaikaksi on valittu jyrkkä kallio, joka jo luonnon puolesta on ollut mahdollisimman vaikeapääsyinen. Kiipeämiskelpoiset paikat on

varustettu muureilla. Niide pohjan muodosti kivilohkareista tai kivistä ja mullasta rakennettu 1—2 m korkea ja muutaman metrin levyinen pohjavalli, jonka päällä oli hirsivarustus. Kulkuaukot suljettiin hirsistä valmistetuilla porteilla, jotka ehkä vielä tuettiin kivillä. Muureille asettuneet puolustajat torjuivat aseillaan ja heittokivillä vihollisen valtausyritykset. Jotta uhatun kylän asukkaat ehtisivät ajoissa vetäytyä tavaroineen pakolinnaan, järjestettiin laaja ja tehokas hälytysjärjestelmä. Vihollisen tulosuuntiin sijoitettiin korkeille kukkuloille vartijoita, jotka heti viikinkien punapurjeet havaitessaan sytyttivät valmiiksi kerätyn risukasan tuleen. Merkkitulen nähdessään kaukana sisämaassakin olevat vartiomiehet tekivät samoin omilla vartiopaikoillaan, joten tieto vihollisen tulosta levisi nopeasti laajoille alueille.

Nämä ehkä jo aikaisemminkin käytäntöön otetut, mutta vasta viikinkiajalla laajemmalti omaksutut puolustustoimenpiteet olivat omiaan kehittämään maamme asukkaiden yhteiskunnallista yhteenliittymistä. Vain yhteisvoimin kyettiin suorittamaan sellaisia laajoja rakennustöitä kuten esim. Rapolan muinaislinnan n. kilometrin pituinen ympärysvalli. Paikallisten asukkaiden kesken on saattanut jo vallita sangen vakinaisiin muotoihin kiteytynyt yhteistoiminta. Laajempienkin alueiden asukkaat saattoivat suorittaa yhteisvoimin suuria erä- tai sotaretkiä. Mutta minkäänlaista valtiollista yhteenliittymistä ei maassamme vielä eri alueiden asukkaiden kesken tapahtunut.

Lapinkäynti

Myös suomalaiset tekivät laajoja retkiä viikinkiaikana. Heidän retkensä suuntautuivat Lappiin, jonka turkisaarteet houkuttelivat yritteliäimpiä ja rohkeimpia esi-isiämme sekä pyynti- että verotusmatkoille. Erityisesti satakuntalaiset harrastivat tätä

Pohjantiellä.

raskasta ja vaarallista, mutta samalla erittäin tuottoisaa retkeilyä. Tarujen kainulaiset, jotka viikinkiaikana pitivät käsissään Länsi-Lapin herruutta, lienevät olleet juuri satakuntalaisia suurtalonpoikia. Tällaiset päälliköt tekivät aseellisine seurueineen joka talvi, toisinaan kesäisinkin, retkiään pohjan perille, josta he palasivat runsaat saaliit mukanaan. Tämä satakuntalaisten pohjankäynti teki lopun Suupohjan turkissiirtolan rikkaudesta. Suupohjan asukkailla ei ollut nimittäin enää mahdollisuutta toimittaa turkiksiaan maailmanmarkkinoille sen jälkeen, kun Itämeren kaupan pääväylä oli siirtynyt kulkemaan Ahvenanmaan eteläpuolitse pitkin Suomenlahden pohjoisrannikkoa. Satakunnasta kehittyi nyt maamme huomattavin asutuskeskus. Sen rikkautta

todistavat mm. sieltä löytyneet monet kalliit loistoaseet, jotka oli vaihdettu turkiksilla. Vain rikas ja mahtava suurmiesluokka saattoi kustantaa itselleen sellaisia. Tällaisen yhteiskuntaluokan juuri lapinkäynti on synnyttänyt.

Siten viikinkiaika myrskyisyydestään ja hävityksistään huolimatta sitoi maamme entistä kiinteämmin Skandinaviaan ja Itämeren eteläpuolisiin maihin. Tämä suuntaus toi maahamme huomattavaa varallisuutta ja uusia sivistysvaikutteita ja kehitti sitä yhä suurempaa kansallista omaperäisyyttä kohti.

SYNTYVÄN SUOMEN NAAPURIT

Svealaiset Ruotsin heimojen yhdistäjinä

Vanhimpina aikoina ruotsalaiset olivat jakaantuneina eri heimoiksi, joiden keskinäinen yhteys on saattanut olla varsin löyhä. Vähitellen näistä muodostuivat göötalaisten ja svealaisten heimot, joiden välillä puhkesi taistelu Ruotsin johtoasemasta. Göötalaiset asuivat suurten Vänern- ja Vettern-järvien rannoilla. Heidän maansa oli viljava ja helppo viljellä. Tämä samoin kuin Göötanmaan kaupan kannalta edullinen asema saattoi jo varhain heidät maassaan johtoasemaan. Määlari-järven ympärillä asuvien svealaisten maa oli karumpi ja köyhempi, mutta sen väestö oli rohkeaa ja sotaista. Aikaa myöten he alistuivat yhdessä valitsemansa kuninkaan hallittavaksi. Kuninkaan valta oli kuitenkin rajoitettu. Vapaiden miesten kokous, käräjät, päätti kaikista tärkeimmistä asioista. Svealaisten ja göötalaisten välisten pitkien taistelujen jälkeen göötalaisten oli alistuttava svealaisten kuninkaiden hallittavaksi. Yhteisen valtakunnan keskukseksi tuli Uplanti. Valtakunnan yhteys oli kuitenkin varsin löyhä eri maakuntien saadessa edelleen päättää omista asioistaan. Mutta heimojen yhtyminen merkitsi kasvavaa voi-

maa ulospäin, minkä ruotsalaisten naapurit pian saivat kokea.

Ruotsalaisten kuninkaat ja suurtalonpojat alkoivat retkeillä laajalti Itämeren rantamaissa, joissa he kävivät kauppaa tai ryöstelivät. Viikinkiaikana retket ulotettiin kauas Itämeren alueen ulkopuolellekin. Vanhat tarinat kertovat ruotsalaisten viikinkien retkeilleen usein Suomenkin rannikoilla. Niinpä kuningas Eerik Emundinpojan mainitaan ”laskeneen valtansa alle Suomen, Karjalan, Viron, Kuurinmaan ja laajalti seutuja idän puolella”. Samaa kerrotaan hänen pojanpojastaan Eerik Voitollisesta, joka kuoli 900-luvun lopulla. Vielä 1000-luvulta kerrotaan ruotsalaiskuninkaiden retkistä maahamme, mutta sitten ne tyrehtyvät, ehkäpä tällöin Ruotsiin leviävän kristinuskon vaikutuksesta. Vasta 1100-luvun puolella maamme joutuu jälleen tekemisiin ruotsalaisten kanssa maallemme erittäin laajakantoisin seurauksin.

Suuri Novgorod

Novgorodin kaupunki perustettiin varjagien idäntien varrelle. Sen kautta kulki tie Laatokalta Venäjän sisäosiin ja edelleen Mustalle merelle. Tämä kaupungin edullinen asema ja sen asukkaiden kauppamieskyky tekivät siitä pian huomattavan kauppapaikan, joka aikaa myöten sai haltuunsa koko Pohjois-Venäjän kaupan. Novgorod rikastui suuresti välittäessään tämän alueen tuotteita Keski- ja Kaakkois-Euroopan markkinoille. Laatokan pohjois- ja itäpuolisten alueiden valtavien turkisrikkauksien houkuttelemana Novgorod alisti aikaa myöten nämä suuret alueet valtaansa. Oltuaan alun perin kaupunkivaltio, joka kaupungin lisäksi käsitti vain sen lähimmän ympäristön, Novgorod kohosi suurten maa-alueiden hallitsijaksi. Nämä alueet jaettiin pjatinoihin eli viidenneksiin ja volosteihin. Edellisiä oli viisi, ja ne sijaitsivat lähinnä Novgorodia. Vatjan viiden-

nes käsitti Olhavan- ja Laukaanjokien välillä asuvien suomensukuisten heimojen maat Suomenlahteen saakka. Äänisen molemmin puolin sijaitsi Äänisen viidennes, joka ulottui Vienanlahteen saakka. Volosteja oli samoin viisi. Koillisessa oli Vienan volosti, Vytshegda-joen ja sen lisäjokien varrella oli Permi, siitä itään Petshora ja Uralin takana Jugra. Vienanmeren pohjoispuolella oli Turjanranta.

Novgorod säilytti alkuperäisen hallintojärjestelmänsä suunnilleen samanlaisena kukistumiseensa saakka. Valtaa pitivät käsissään rikkaat kauppiassuvut, joiden keskuudesta valittiin tärkeimmät hallitusmiehet. Näitä olivat posadniekka, joka valvoi Novgorodin hallintoa sekä tuhannenpäämies, joka toimi sotaväen ylipäällikkönä. Novgorod oli muodollisesti ruhtinaskunta, mutta ruhtinaan valta oli vähäinen. Hän oli oikeastaan vain sotaretkiä varten palkattu ylipäällikkö. Ruhtinaan vaali samoin kuin kaikki muut tärkeät asiat ratkaistiin kansankokouksessa, vetshessä, johon erityistä vetshe-kelloa soittamalla kutsuttiin jokainen täysi-ikäinen kansalainen. Vetshen kokoukset päättyivät usein tappeluun, eikä se kyennyt ajan mittaan hoitamaan tehokkaasti laajan valtakunnan asioita. Tämän hallintojärjestelmänsä heikkouden ja eri yhteiskuntaluokkien välillä vallitsevien jyrkkien vastakohtien vuoksi Novgorod alkoi rappeutua, kunnes se lopuksi sortui sisäiseen heikkouteensa. Mutta sitä ennen se oli vuosisatojen ajan näytellyt huomattavaa osaa Pohjois-Venäjän sekä Suomenlahden perukan ja Laatokan alueen historiassa painaen lähtemättömät jälkensä meidänkin maamme ja kansamme kehitykseen.

Norjalaiset idänretkillä

Viikinkiajan alkaessa Norja oli jakaantuneena useaan kuningaskuntaan. Nämä pikkukuninkaat eivät oikeastaan olleet muita kuin paikallisia päälliköitä, jotka johtivat alueensa miehiä sotaretkillä ja

toimivat tuomareina heidän keskeisissään riidoissa. Mistään todellisesta kuninkaanvallasta ei vielä ollut kysymys, vaan vanha pohjoismainen vapaus ja kaikkien vapaiden miesten yhteiskunnallinen tasa-arvoisuus vallitsi. Pikkuruhtinaskunnista mahtavimmiksi kehittyivät nykyisen Oslon vuonon rannalla sijaitseva Viken sekä Tröndelag, joka käsitti Trondhjemin ympäristöt. Vikenin kuningas Harald Kaunotukka alisti lopuksi Tröndelagin valtaansa kohoten koko Norjan hallitsijaksi v. 872. Norjan kuninkaat asettuivat viikinkiajan lopulla vakinaisesti asumaan Nidarosin eli Trondhjemin kaupunkiin, josta tuli Norjan valtiollisen ja taloudellisen elämän keskuspaikka.

Meidän maamme joutui muinaisten norjalaisten kanssa kosketuksiin viikinkiretkien välityksellä. Vaikka norjalaiset purjehtivatkin pääasiallisesti länsitielle, vestrvegrille, suuntasivat monet heistä kulkunsa idäntiellekin sivuten siten Suomen rantoja. Nidarosista lähtevät viikingit kulkivat Kölin poikki ja Pohjois-Ruotsin jokia pitkin Pohjanlahdelle, josta aloittivat pitkän, joskus aina Kreikkaan saakka ulottuvan purjehduksensa. Välillä he saattoivat poiketa Suomenlahden rannikoillekin joko kauppaa käymään tai ryöstämään. Niinpä kerrotaan Norjan kuninkaan Olavi Pyhän tehneen ryöstöretken Suomeen v. 1008. Asukkaiden vetäytyessä omaisuuksineen sisämaahan kuningas seurasi sotureineen heitä. Yön tultua suomalaiset ryhtyivät kuitenkin kiivaasti ahdistamaan hänen väkeään heittelemällä keihäitä ja ampumalla nuoliaan metsän suojasta, joten viikingit eivät päässeet heihin käsiksi. Vain vaivoin onnistui Olavi-kuninkaan perääntyä laivoilleen melkoisia tappioita kärsittyään. Suomalaiset seurasivat saaristosta avomerelle pyrkivää vihollislaivastoa niin pitkälle kuin maitse saattoivat sen tehdä ja häiritsivät sitä paitsi aseillaan myös taikakeinoin nostamallaan myrskyllä, kuten kuninkaan retkeä kuvaillut vanha tarina kertoo. Pohjolan merikuninkailla ei siis ollut

tulemista suomalaismetsiin. Olavi Pyhän lisäksi kerrotaan useiden muidenkin Norjan kuninkaiden ja jaarlien kulkeneen näitä samoja teitä.

Paitsi idäntiellä kohtasivat suomalaiset ja norjalaiset toisensa "pohjantiellä", niillä retkillä, joita he tekivät koko suunnattoman laajan Muinais-Lapin alueille. Norjan pohjoisimmasta maakunnasta, Haalogalandista, jonka asukkaat harjoittivat suurta merikalastusta, valaan- ja mursunpyyntiä sekä kauppaa, tehtiin jatkuvasti verotusretkiä Lappiin. Kuningas Harald Kaunotukka otti tämän ns. finnefärdin yksinoikeudekseen sen tuottoisuuden takia. Hänen toimeksiannostaan Haalogalandin suurtalonpojat tekivät vuosittain retkiä nykyiseen Suomen Lappiin, Itä-Karjalan pohjoisosiin sekä Kuolaan ulottaen matkansa aina tarunomaiseen Permaan saakka, jonka oletetaan sijainneen jossakin Vienanmeren etelärannikolla. Matkoilla verotettiin lappalaisia ja käytiin kauppaa permalaisten kanssa. Monet tarinat kuvaavat myös suomalaisten ja norjalaisten lapinverottajien yhdessä tekemiä retkiä. Kainulaisten "kuningas" Faravid pyysi kerran norjalaista lapinverottajaa Torolfia avukseen karjalaisia vastaan, jotka liikkuivat Faravidin mailla. Yhteisvoimin he voittivat karjalaiset ja näiden maita ryöstettiin sekä hävitettiin. Tarunomaisuudestaan huolimatta näillä kertomuksilla tuntuu olevan paljon todellisuuspohjaa. Mm. muinaislöydöt osoittavat norjalaisten liikkuneen Suomen Lapissa ja Pohjois-Suomessa aina Kuusamoa ja Kuhmoa myöten. Aina nämä retket eivät tietystikään tapahtuneet rauhallisessa yhteisymmärryksessä suomalaisten kanssa. Verotusoikeuksia koskevat erimielisyydet johtivat usein aseellisiin välienselvittelyihin, joissa vahvempi peri voiton turvaten siten itselleen siitä koituvat taloudelliset edut.

Satujen saari

Kaukainen meren saari, Islanti, on saanut satujen saaren romanttisen nimen. Niin kulunut kuin tämä nimitys alkaakin jo olla, se kuvaa kuitenkin hyvin sekä Islannin historiaa että sen asemaa vanhojen runojen aarreaittana. Islannin asuttaminen ja sen varhaisimmat vaiheet muodostavat mielikuvitusta kiehtovan, sadunomaisen tapahtumasarjan, joka on säilynyt meille muinaisen Islannin runsaassa tarustossa.

Kuningas Harald Kaunotukan yhdistäessä Norjan monet nyt valtansa menettäneistä entisistä mahtimiehistä eivät alistuneet elämään uuden ylikuninkaan valtikan alaisina. He kokosivat arvokkaimman omaisuutensa, astuivat perheineen laivoihin ja purjehtivat kaukana valtameren kuohuista kohoavalle yksinäiselle saarelle, jolle viikingit sen hyisten ylänköjen ja lumihuippuisten vuorten vuoksi olivat antaneet nimen Jäämaa, Islanti. Täällä he vapaina miehinä saattoivat elää kenestäkään riippumattomina kalastellen ja pyydellen valaita sekä mursuja merestä sekä tehdä kauppamatkoja kaukaisiin maihin. Elämä oli ankaraa ja kovaa, mutta vapaus ja riippumattomuus korvasivat jylhän luonnon ja tylyn ilmaston tuottamat rasitukset. Täällä myös vanhat tarinat säilyivät ja tallettivat jälkipolville elävän kuvan muinaisen viikinkimaailman sankareista ja heidän taisteluistaan. Syrjäisessä Islannissa syntyi runoilija, Snorre Sturlason nimeltään, joka runojensa ohella kirjoitti kronikan, mikä on parhaimpia viikinkiaikaa koskevia tietolähteitämme. Tässä Snorren kronikassa mainitaan myös Suomi.

Kaukaisen Pohjolan asukkaat

Syntyvän Suomen kehityksessä näytteli Lappi aivan ratkaisevan tärkeää osaa. Se oli viikinkiaikana alueeltaan verrattomasti laajempi kuin nykyisin. Sen

Eränkävijöitä.

eteläraja kulki nykyisessä Ruotsissa Jämtlannin, Härjedalin ja Helsinglannin maakuntien pohjoisrajaa pitkin. Suomen Lappi taas käsitti Päijänteen, Saimaan ja Laatokan pohjoispuolisen alueen rajan jatkuessa Itä-Karjalan puolella Ääniseen ja sieltä edelleen Vienanmereen. Tämän laajan alueen varsinaisen asujaimiston muodostivat siellä kiertelevät lappalaiset. Lappalaisten pienen lukumäärän vuoksi Lappi oli äärettömän harvaan asuttu. Vähitellen kuitenkin Muinais-Lapin alue supistui vieraan asutuksen tunkeutuessa yhä syvemmälle sen sydänosiin. Syynä tähän oli Lapin silloinen "kulta", sen rajattomilta näyttävät turkisrikkaudet.

Suurimman osan Lapin turkiksista toimittivat markkinoille lappalaiset, jotka porolaumojansa paimentaessaan myös metsästelivät ahkerasti. Norjalaiset, suomalaiset ja karjalaiset joko vaihtoivat niitä lappalaisilta tai vaativat heiltä veroa, mikä maksettiin turkiksina. Lapinverotus sai aikaa myöten hyvin

säännölliset muodot. Kullekin kansallisuudelle vakiintuivat omat verotusalueensa, joita oli tosin tarvittaessa kyettävä asevoimin puolustamaan. Suomalaisten lapinmatkat suuntautuivat Pohjanlahden rannikkoa pitkin Kemi- ja Tornionjokien suihin, joista niitä jatkettiin jokia ylöspäin aina Jäämeren rannikolla sijaitsevaan Ruijaan ja Kuolan niemimaalle saakka. Suomalaiset retkeilivät myös nykyisessä Pohjois-Ruotsissa. Norjalaisten etupiiri käsitti Jäämeren rannikot Ruijasta aina Vienanmeren rannoille saakka. Karjalaiset ulottivat Laatokan rannoilta alkavat retkensä Pohjanlahden perukkaan Kemijokisuun eteläpuolelle sekä Kuolan ja Vienanmeren rannikoille. Varsinkin suomalaisten ja karjalaisten etupiirit menivät pahasti ristiin, mistä oli seurauksena jatkuvia taisteluja näiden heimokansojen välillä.

KRISTINUSKON TULO POHJOLAAN

Pohjolan apostoli

Kukistettuaan Pohjois-Saksassa asuvan saksilaisten heimon Kaarle Suuri oli pakottanut heidät ottamaan kasteen. Tällä tavoin kristinusko tunkeutui Tanskan rajoille. Uuden uskon keskuspaikoiksi tulivat Hampurin ja Bremenin tärkeät kauppapaikat. Tänne perustettiin arkkihiippakunta, jonka päämiehen tehtäväksi tuli Pohjoismaiden saattaminen kristinuskon piiriin.

Jo kauan ennen viikinkiretkien alkamista kristillinen vaikutus oli tunkeutunut etenkin Tanskaan ja Ruotsiin. Mutta viikinkiretket kiirehtivät tätä kehitystä syystä, että länsimaissa uskottiin parhaiten päästävän viikinkien hävityksistä saattamalla nämä hurjat pohjanmiehet kristinuskon yhteyteen. Niinpä itse keisari Ludvig Hurskas, Kaarle Suuren poika ja seuraaja, ryhtyi edistämään pohjoismaista lähetystyötä. Hänen aloitteestaan nimitettiin Hampuri—

Bremenin ensimmäiseksi arkkipiispaksi Ansgarius, josta tuli Pohjolan apostoli.

Ansgarius oli syntynyt Pohjois-Ranskassa, jossa hän sai kasvatuksensa luostarikoulussa. Jo varhain hänessä syntyi päätös tulla munkiksi. Munkkiveljestönsä piirissä hän herätti huomiota hurskaudellaan ja oppineisuudellaan sekä palavalla uskoninnollaan. Ilmeisesti hänellä oli myös tietoja pohjoismaiden oloista ja kielistä, mikä sai hänen esimiehensä suosittelemaan häntä pohjoiseen suunnattavan lähetystyön johtoon. Siten Ansgarius nimitettiin Hampuri—Bremenin ensimmäiseksi arkkipiispaksi.

Jo ennen arkkipiispaksi tuloaan Ansgarius oli tehnyt matkoja Ruotsiin. Vanha legenda kertoo ruotsalaisten itsensä pyytäneen häntä tulemaan kristinuskoa saarnaamaan. Birkan kuuluisassa kauppapaikassa Määlarin saarella Ansgarius saarnasi ja kastoi ihmisiä. Myöhemmin hän teki sinne uusia matkoja lujittaen kristillisen uskon juurtumista svealaisten keskuuteen. Ansgariuksen hehkuva uskonto auttoi häntä voittamaan vanhoista germaanisista jumalistaan lujasti kiinnipitävien pakanoiden vastustuksen, joten kristinusko vakiintui Tanskaan ja Ruotsiin jo hänen elinaikanaan.

Friisikauppa uuden uskonnon levittäjänä

Viikinkiajan alkupuolella vähäinen Pohjanmeren rannalla asuva kansa, friisit, oli saanut haltuunsa koko Skandinavian kaupan. Nykyisessä Hollannissa sijaitsevilta asuinsijoiltaan he purjehtivat pitkin Pohjanmeren rannikkoa Tanskaan, jonne he perustivat Hedeby—Slesvig-nimisen kauppakeskuksen Jyllannin niemimaan länsirannikolle. Täältä käsin friisikauppiaiden laivat purjehtivat Norjan rannikkoa pitkin aina Nidarosiin ja kaukaiseen Haalogalantiin saakka. Vielä enemmän liikkui ”friisikoggeja”, kuten heidän laivojaan kutsuttiin, Itämeren puolella. Täkäläisen friisikaupan keskipiste oli Birka. Täältä

heidän purjehdusreittinsä jatkui Ahvenanmaan ohitse joko pohjoiseen Kokemäenjoen suulle ja vesistöä ylös nykyiseen Pirkkalaan saakka tai Suomen etelärannikkoa Nevalle ja edelleen Novgorodiin. Koivisto oli välipysähdyspaikkana Karjalan Kannaksella.

Suomen rannikoilla friisikauppa tavoitteli turkiksia, maan arvokkainta vientitavaraa. Vastineeksi tuotiin etenkin aseita. Nämä olivat enimmäkseen kotoisin frankkilaisvaltakunnasta, jonka aseseppien melkeinpä tehdasmaisesti valmistamia miekkoja ja keihäitä tuotiin pohjoismaihin suuressa määrin huolimatta Kaarlen itsensä ja hänen seuraajiensa ankarista kielloista. Nämä aseet saavuttivat Suomessakin suuren menekin syrjäyttäen kotoisten aseseppien tuotteet.

Paitsi suuren karolingilaisvaltakunnan aineellisen sivistyksen välittäjinä on friiseillä ollut tärkeä osuutensa Pohjoismaiden henkisenkin kulttuurin kehitykseen. Heidän välityksellään Pohjoismaat joutuivat tekemisiin kristinuskon kanssa, ja tällä epävirallisella käännytystyöllä oli yhtä suuri osuus kuin lähetyssaarnaajillakin Tanskan ja Ruotsin varhaiskristillisyyden heräämiseen ja kristinuskon lopulliseen voittoon näissä maissa. Kristittyjen kauppiaiden kertomukset, heidän kauppapaikoissaan tapahtuneet jumalanpalvelukset sekä friisien pakanoiden keskuuteen levittämät kristilliseen sivistykseen liittyvät esineet olivat omiaan havainnollistamaan pakanoille oudon valkean jumalan kuvaa, jota he tiesivät mahtavan frankkikeisarinkin palvovan. Kaikki tämä teki heidät halukkaammiksi ottamaan vastaan uuden opin, kun sen saarnaajat saapuivat heidän luokseen.

Viikinkiajan lopulla friisien kauppavalta sortui. Itämerellä sen peri Gotlanti. Vuoden 1000 tienoilta alkaen merenkulkuun ja kauppaan hyvin perehtynyt Gotlannin talonpoikaisväestö valtasi mm. Suomen kaupan. Saari oli myös huomattavan teollisuuden keskus, joka erikoistui varsinkin Keski-Euroopasta puolivalmisteina tuotettujen aseiden viimeistelyyn.

Gotlannissa kahvoitetut, hopealla, jopa kullallakin silatut miekat tai upeasti koristetuilla kärjillä ja hienosti kiilloitetuilla saarnivarsilla varustetut keihäät olivat jokaisen mahtimiehen tavoittelemia loistoaseita. Löytöjen runsaudesta päätellen moni Suomen metsien jaloturkiskin vaihtui niiksi. Vuojolaiskauppiaat maksoivat ostojaan myös rahalla. Skandinaavisia, arabialaisia ja varsinkin saksalaisia hopearahoja käsittäneet rahalöydöt ovat peräisin juuri tältä ajalta.

Gotlantilaiskaupit täydensivät puolestaan sen kristinuskon hiljaisen soluttamisen Pohjoismaihin ja edelleen Suomeen, jonka heidän kaupalliset edeltäjänsä olivat panneet alulle. Tällä tavoin Suomi ratkaisevasti kääntyi henkiselläkin alalla siihen suuntaan, länteen, mihin pitkäaikaiset taloudelliset suhteet olivat sen jo sitoneet.

II

KESKIAIKA

RISTIRETKIAIKA

ELÄMÄ SUOMESSA ENNEN UUDEN USKON TULOA

Vuoden 1000 tienoilla tapahtui Itämeren rannoilla asuvien kansojen elämässä suuria muutoksia. Uudet henkistä ja taloudellista elämää koskevat virtaukset pääsivät voitolle vanhoista katsomuksista ja tavoista. Henkisen elämän ilmiöistä on ehdottomasti tärkein merkitys kristinuskon vakiintumisella Skandinaviassa, mikä sattuu näihin aikoihin. Uuden uskonnon aseman vakiinnutti lopullisesti se valtava kirkollinen järjestelytyö, joka tapahtui Pohjoismaissa noin vuoteen 1160 mennessä. Pohjolan kansoillahan ei ollut aavistustakaan edes valtiollisten olojen järjestämisestä kiinteäksi kokonaisuudeksi, saati sitten mistään uskonnollisesta järjestyksestä. Paavin lähettiläät järjestivät nyt sekä Norjan että Ruotsin kirkkojen olot. Tänne luotiin hiippakuntajako vakinaisine piispoineen ja heidän alaisine seurakuntapappeineen. Pantiin alulle kirkollinen verotus, samoin annettiin pappien elämää ja maallikkoihin suhtautumista koskevia määräyksiä. Tällä tavoin kirkollinen järjestys tuli olemaan maallisen hallinnon esikuvana sen vähitellen kehittyessä länsimaisia esikuvia vastaavaksi. Sekä Norjan että Ruotsin kirkon pääksi asetettiin arkkipiispa. Norjan arkkipiispanistuin perustettiin Trodhjemiin v. 1152, Ruotsin Upsalaan v. 1164. Ruotsin kirkko jäi kuitenkin edelleen Tanskan arkkipiispan alaiseksi, jota varten oli perustettu arkkipiispanistuin Lundin kaupunkiin jo v. 1104. Tällä tavoin paavinkirkko oli uusimmat voittomaansa järjestettyään valmis jälleen laajentamaan valtapiiriänsä sen ulkopuolella vielä olevien kansojen kes-

kuuteen. Tämä vaatikin kiireellisiä toimenpiteitä, sillä Itämeren ja sen lahtien takana sijaitsevia pakanamaita uhkasivat toiset käännyttäjät, kreikkalaiseen kirkkoon lukeutuvat novgorodilaiset.

Etelä-Venäjän siirtyessä kristinuskoon vuoden 1000 tienoilla oli uusi oppi levinnyt nopeasti pohjoiseen, jossa sen tukikohdaksi tuli Pohjois-Venäjän taloudellinen keskus Novgorod. Kreikkalaiskatolisen uskonnon mukana levisi Venäjälle bysanttilaisia sivistysvaikutteita, jotka painoivat lähtemättömän jälkensä Venäjän kansan oloihin ja henkiseen rakenteeseen. Paavinkirkon ja kreikkalaisen kirkon välien katketessa v. 1054 jäivät nämä suuret kirkkokunnat avoimelle sotakannalle koettaen ennättää kilpailijansa edelle alistaessaan uusia maita henkiseen johtoonsa. Kreikkalaisen kirkon pohjoisimpana etuvarustuksena Novgorod levitti omaa oppiaan suunnattomille alueilleen pitäen samalla tarkasti silmällä paavinkirkon etenemistä Itämeren toisella puolella. Niinpä vastauksena Upsalan arkkihiippakunnan syntyyn Novgorodin piispalle annettiin jo seuraavana vuonna kreikkalaisessa kirkossa harvinainen arkkipiispan arvo. Läntisen kristikunnan tuli pitää kiirettä, jos se aikoi ehtiä kilpailijansa edelle molempien kirkkokuntien välillä oleville vielä ristimättömille alueille.

Viikinkiajan jälkeen Suomen asutus oli hiljalleen tiivistynyt ja laajentunut. 1100-luvun puoliväliin mentäessä kiinteä asutus käsitti Lounais-Suomen rannikot ja Ahvenanmaan, Kokemäenjoen laakson, Vanajan- ja Päijänne-Hämeen sekä Etelä-Pohjanmaan. Karjalaiset olivat asuttaneet Laatokan länsirannikon Vuokselta nykyisen Sortavalan tienoille sekä Mikkelin tienoot. Tilapäisluontoinen erätalouteen liittyvä asutus ulottui edellisen lisäksi laajoille alueille.

Elinkeinoelämän alalla oli myös jo tapahtunut vakiintumista. Maanviljelyksellä oli vahvat juuret varsinkin Lounais-Suomessa, mutta myös muilla siihen sopivilla alueilla. Ehkäpä tuottavin elinkeino oli

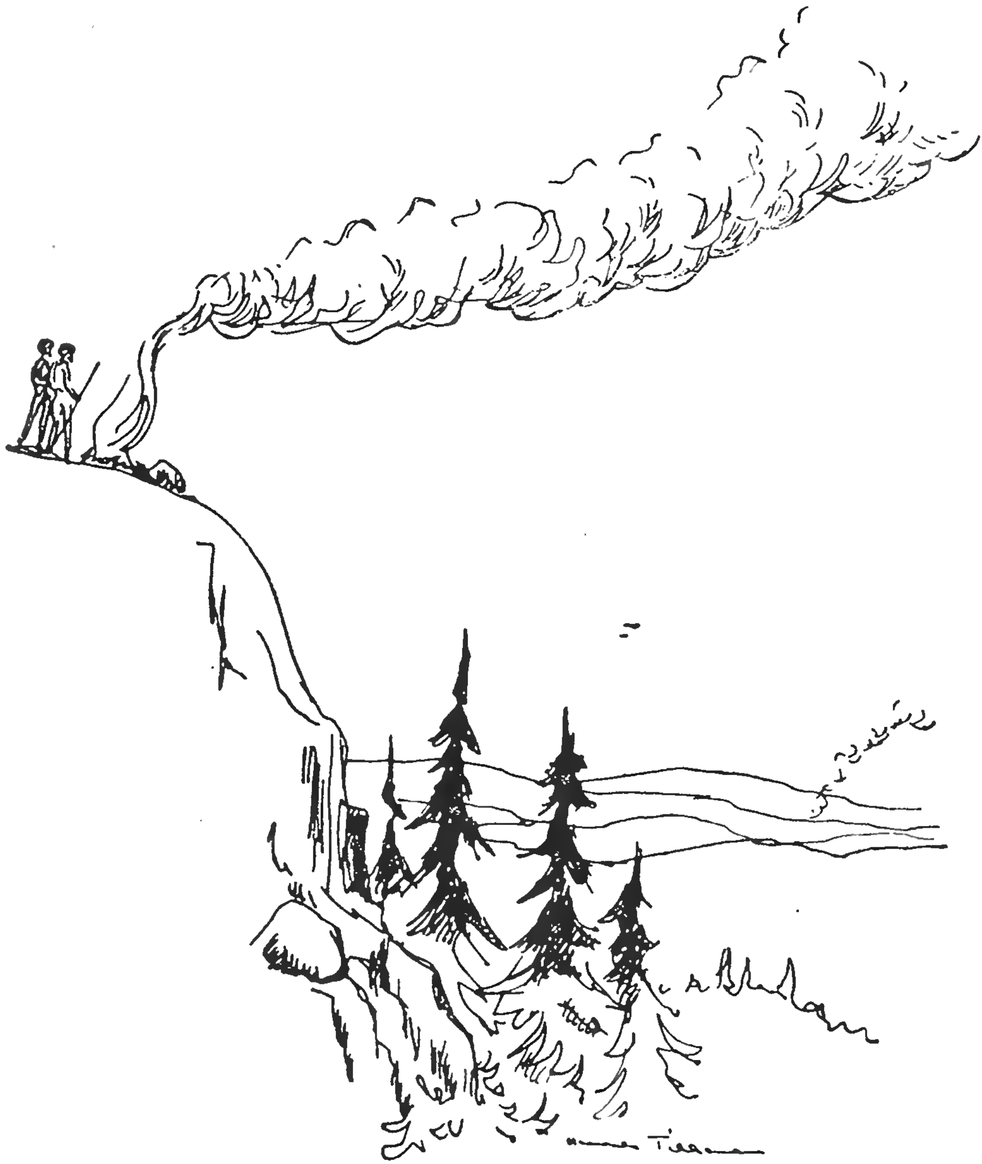
Suomalaiset vastaanottavat kasteen.

kuitenkin kauppa. Tärkeimpänä vientitavarana olivat edelleenkin turkikset, joiden hankinta huomattavalta osalta hahmotteli esi-isiemme koko elämänmuodon. Asutuksen rajoittuessa hyvin suppeille alueille jäi nykyiseen Etelä- ja Keski-Suomeenkin suuria asumattomia takamaita. Näillä oli huomattava merkitys rintamaiden taloudessa. Takamaat jaettiin eräpalstoiksi ja kalavesiksi rintamaiden taloille. Eräpalstat kulkivat perintönä kuten ainakin maaomaisuus. Sieltä hankittiin ruoanlisää sekä ennen kaikkea nahkoja kaupankäyntiä varten.

Maailmankaupan suuntautuminen idäntielle oli tehnyt lopun Pohjanmaan vanhan asutuskeskuksen kauppamahdista ja lapinkäynnistä, jonka johdosta

kainulaiset olivat kohonneet laajojen pohjanperien valtiaiksi. Heidän pohjanherruutensa katkaisi Etelä-Pohjanmaalle uudelleen syntynyt asutus n. vuoden 1000 tienoilla. Mutta se ei tehnyt loppua Ylä-Satakunnan vanhoista lapinperinteistä. Kainulaisten pohjanvalta periytyi pirkkalaisille, joista tuli satojen vuosien ajaksi Lapin herroja ja hallitsijoita. Ylä-Satakunnan itäpuolella sijaitsevasta Pirkkalasta tuli vuoden 1100 tienoilla alkavan suurisuntaisen ja tuotteliaan lapinverotuksen lähtöpaikka. Useiden satojenkin miesten — huomattava voima tähän aikaan — vahvuiset retkikunnat lähtivät joko määrävuosin tai suorastaan joka vuosi Lappiin. Retkikunnan johtajana oli pirkkalaisten ”lapinvouti”, jolla oli arvonsa merkkinä punainen viitta. Hänelle kuului paras osa saaliista ja hänen arvonsa periytyi usein isältä pojalle.

Pirkkalasta pohjoiseen johtavia vesistöreittejä pitkin nämä vahvat ja karaistuneet retkeilijät soutivat Pohjanmaan jokien lähteille ja täältä myötävirtaa Pohjanlahden rannikolle. Tätä ikivanhaa ”Pohjanrantaa” pitkin matka jatkui Länsi-Pohjaan, johon muodostui pirkkalaisvallan vakituisia tukikohtia. Täältä matkaa jatkettiin varsinaiseen Lappiin. Lappalaiset maksoivat säännöllistä veroa pirkoille, minkä lisäksi nämä kävivät kauppaa heidän kanssaan. Mikäli pirkka-Lapin turkisrikkaudet houkuttelivat sinne vieraita verottajia, puolustivat pirkat viimeiseen asti alueitaan. Monisatapäiset, aseiden käyttöön tottuneet ja lujasti järjestäytyneet pirkkalaisjoukot olivat kuitenkin sellainen mahti, etteivät muut pohjanperien kulkijat hevin yrittäneet kiistää heidän oikeuksiaan. Ilmeisestikin kosketukset muihin täällä liikkuviin, varsinkin norjalaisiin, muodostuivat rauhalliseksi kaupankäynniksi ja sivistysvaikutteiden omaksumiseksi. Siten pirkkalaisliike omalta osaltaan lähensi suomalaisia muihin pohjoismaisiin kansoihin ja heidän kulttuuriinsa.

Vainolainen tulossa.

Kuten pirkkalaisten toiminta osoittaa, kykenivät suomalaiset jo pakanuuden ajan loppupuolella aivan muiden pohjoismaalaisten veroiseen sotilaalliseen yhteistoimintaan. Ilmeisesti heidän yhteiskunnalliset olonsa ja järjestäytymisensäkin olivat suunnilleen samanlaiset. Ainoastaan yhteinen hallitsija puuttui. Maakuntien asukkaat hoitivat yhteiset asiansa valitsemiensa päälliköiden johdolla yhteisillä käräjillä tehtyjen päätösten perusteella. Tämä vapaiden miesten tasa-arvoisuus ja lainkäytön henki on samanlainen kuin muissakin pohjoismaissa. Mitään tosiasiallista vanhan historiantutkimuksen väittämää yhteiskunnallisten olojen ja laitosten sen enempää kuin muunkaan kehityksen takapajuisuutta näihin verrattuna ei nykyinen tutkimus ole pystynyt toteamaan.

Naapuriensa jo yleensä omaksuttua kristinuskon suomalaiset palvelivat edelleen vanhoja pakanajumaliaan. Alun perin palvottiin jumalina luonnonvoimia. Vähitellen ne olivat saaneet selvempiä muotoja samalla kun niiden toiminta-alat alkoivat erikoistua. Yksi piti huolen vuodentulosta, toinen metsänriistasta jne. Ehkäpä osittain kristinuskon vaikutuksesta suomalaisten tärkeimmäksi jumalaksi kohosi Ukko, jota alettiin palvoa aikaisempien monien jumalien sijasta.

Suomalaisten moninaiset kosketukset naapurikansoihin olivat levittäneet heidän keskuuteensa tietoja myös kristinuskosta. Ilmeiseltä tuntuu, että 1100-luvun puoliväliin mennessä Länsi-Suomessa oli jo runsaasti kristittyjä ja että kristinuskon tuntemus oli jo niin yleistynyt, ettei siihen yleensä suhtauduttu erityisen vihamielisesti.

Tällä tavoin suomalaiset, jotka elämäntavoiltaan ja sivistystasoltaan läheisesti muistuttivat läntisiä naapureitaan, joihin heillä oli varsin läheiset suhteet, olivat hyvin valmistautuneet vastaanottamaan uuden uskon, kun sitä heille tultiin tarjoamaan.

KUNINGAS EERIKIN JA HENRIK-PIISPAN RETKI SUOMEEN

1100-luvun taitteessa kristinuskon rintamaat olivat joutuneet kuohuvan uskonnollisen innostuksen valtaan, jonka näkyvänä tuloksena olivat ristiretket. Tahdottiin vallata Kristuksen Pyhä Hauta uskottomilta arabialaisilta, joiden käsiin se oli joutunut. Kuninkaat ja ritarit, porvarit ja talonpojat, munkit ja papit ottivat ristinmerkin ja lähtivät retkelle, jolta harvat palasivat. Tämä ristiretki-innostus kesti pari sataa vuotta ollen suurimmillaan juuri 1100-luvun puolivälissä. Paavinkirkko osasi käyttää sitä taitavasti hyväkseen suurten valtiollisten päämääriensä hyväksi. Sellaisten seutujen ruhtinaat ja ritarit, jotka

matkojen pituuden vuoksi eivät voineet lähteä Jerusalemia vapauttamaan, saattoivat ansaita autuuden uhraamalla vertaan lähempänä asuvien pakanoiden käännyttämiseen. Tällä tavoin alkoi ns. miekkalähetys Itämeren itäpuolella asuvien kansojen käännyttämiseksi, ja sen välityksellä suomalaisetkin lopullisesti joutuivat kristikunnan yhteyteen.

Vanhojen käsitysten mukaan suomalaiset käännytettiin kristinuskoon kolmella ristiretkellä, joista ensimmäisen teki Ruotsin kuningas Eerik. Mukanaan hänellä oli Upsalan piispa Henrik. Tätä retkeä kuvaa piispan marttyyrikuoleman innoittama Pyhän Henrikin legenda seuraavasti: ”Kun ylistettävä kuningas Eerik Pyhä hallitsi Ruotsissa, oli kunnianarvoisa ylipappi Henrik Pyhä Upsalan hiippakunnan esimiehenä; hän oli syntynyt Englannissa ja vietti erittäin jumalista elämää sekä oli tunnettu tapojensa puhtaudesta. He — Eerik kuningas ja Henrik-piispa — olivat kuin kaksi suurta ikkunaa, joista sen maan kansa yhä enemmän sai valoa ja oppi totista Jumalaa tuntemaan ja häntä palvelemaan.

”Mutta koska suomalaiset siihen aikaan olivat tietämätöntä ja julmaa kansaa, joka usein aikaansai Ruotsin asukkaille suuria häviöitä, kokosi kuningas Eerik Pyhä sotajoukon, otti mukaansa Upsalan hiippakunnasta Henrik Pyhän ja teki sotaretken kansansa ja kristinuskon vihollisia vastaan. Kun hän sotavoimalla oli taivuttanut heidät kristinuskoon ja valtansa alaisiksi, kastattanut heistä suuren osan sekä rakennuttanut heidän maahansa kirkkoja, palasi hän kunniakkaan voiton saaneena Ruotsiin.

”Pyhä Henrik piti itseänsä kaitselmuksen lähettämänä Herran viinamäen hoitajana ja vartijana ja jäi rohkeasti, mitään vaaraa pelkäämättä, näihin seutuihin taivaallisen opin kasteella virvottamaan hentoja taimia, vasta kastettuja, edistääkseen Jumalan valtakuntaa.” Sen jälkeen seuraa piispan hurskauden ylistelyä ja kuvaus hänen julmasta kohtalostaan.

Tämän legendan mukaan on uskottu Eerik-kunin-

kaan nousseen sotavoimineen maihin Aurajoen suussa, jonka lähellä hän voitti sinne kokoontuneen suomalaisten sotajoukon ja pakotti heidät ottamaan vastaan kasteen Kupittaan lähteellä. Uudempi tutkimus on kuitenkin sitä mieltä, että legendan kuvaus ei vastaa tosiasioita. Kuningas Eerikin retki oli ilmeisesti pantu vireille paavin viisaan ja tarmokkaan lähettilään Nikolaus Albanolaisen toimesta, joka vuosina 1153—1154 oleskeli Ruotsissa järjestelemässä maan kirkollisia oloja. Eerik Jedvardinpoika, joka hoiti hallitusasioita vanhan Sverkerkuninkaan alaisena, katsoi ehkä 'kuninkuuspyrkimyksilleen edulliseksi lähteä kirkon siunaamalle retkelle naapurimaahan. Osaksi se on voinut olla aivan tavallinen ryöstöretki vanhojen viikinkien tapaan. Niinpä Eerik purjehti Suomeen Upsalan piispan seuraamana. Hänen mukanaan ei ole voinut olla mitään erikoista sotajoukkoa, koska Ruotsin kuninkailla ei ollut sellaista käytettävänään. Kuningas saattoi tarvittaessa kutsua rannikkojen miehiä veneineen osallistumaan suunnittelemiinsa sotaretkiin, joita ikivanhoista ajoista asti oli tehty Ruotsin itärannikolta käsin. Tällainen ”ledung-seurue” Eerikilläkin ilmeisesti oli mukanaan Suomeen tullessaan. Täällä hänen matkansa ei suuntautunut Aurajoelle, vaan Kokemäenjoen suupuoleen, joka oli silloisen Suomen väkirikkaimman ja vauraimman alueen porttina. Täälläkään tuskin tapahtui mitään erityisempiä taisteluja, vaan Henrik-piispa jätettiin maahan siellä jo ennestään olevan melkoisen lukuisan kristityn siirtokunnan keskuuteen. Hänen varsinaiseksi tehtäväkseen tuli maamme kristillisen kirkon järjestäminen. Eerik sen sijaan palasi Ruotsiin, jossa hänestä pian sen jälkeen tuli kuningas Sverkerin seuraaja. Muutamaa vuotta myöhemmin hän sai surmansa taistellessaan erästä tanskalaista vallananastajaa vastaan.

Henrik-piispan elämä jäi vielä lyhyemmäksi. Jo tulonsa jälkeisenä vuonna hän sai surmansa Euran

Lalli ja Henrik-piispa

Köyliön järven jäällä tammikuun 20. päivänä 1156 Saaren kartanon isännän Lallin kädestä. Tähän päättyi hänen työnsä Euran, Köyliön ja Kokemäen alueella, joka oli silloisen Suomen kirkon keskusaluetta.

Henrik-piispan väkivaltainen kuolema järkytti kansaa suuresti. Aikaa myöten kansa alkoi pitää häntä pyhimyksenä, vaikk'ei katolinen kirkko häntä virallisesti korottanutkaan pyhiensä joukkoon. Samoin kävi hänen retkitoverinsa Eerik-kuninkaan Ruotsissa. Pian syntyi lukuisia taruja ja legendoja, jotka kuvatessaan marttyyripiispan kohtaloa hartaan

keskiaikaisen uskonnollisuuden näkökulmasta täydellisesti hämärsivät hänen todelliset vaiheensa Suomessa. Henrikistä tuli keskiaikaisen hurskauden ihannekuva, joka elämässään ja kuolemassaan oli todellisen jumalanmiehen henkilöitymä.

Kuten kaikkien todellisten pyhimysten uskottiin Henrik-piispankin tehneen lukuisia ihmetöitä. Jo hänen kuolemaansa liittyy yliluonnollisia tapahtumia. Tarinan mukaan piispa oli poikennut rikkaan talonpojan Lallin kartanoon saadakseen ruokaa itselleen ja palvelijalleen. Talon emännän Kertun ynseästi kieltäessä ravinnon väsyneiltä matkamiehiltä piispa käskee palvelijaansa ottamaan mitä he tarvitsevat, mutta maksaa kaikesta. Lallin palattua kotiin Kerttu valehtelee piispan ottaneen väkisin ruokaa ja heiniä ja jättäneen ne maksamatta. Tästä julmistuneena Lalli sieppaa kirveensä, syöksyy ulos ja hiihtää piispan jäljestä. Köyliönjärven jäällä hän tavoittaa uhrinsa. Pyhän Henrikin surmavirren mukaan tämä aavistaa jo ennakolta kohtalonsa käyden ylvään rauhallisena kuolemaan:

”Sanoi sitte uskollinen
Palvelija herrallensa:
Jo kumu takana kuuluu.
Ajanko tätä hevosta?
Vastas Hämehen Heinrikki:
Jos kumu kuuluu takana,
Älä aja tätä hevosta,
Älä karkot’ konkarita.
Kätke suas kiven varjoon,
Kuultele kivein takana,
Kuin mua tavotetahan,
Taikka myös tapettanehen.
Poimi mun luuni lumesta
Ja pane härjän rekehen.
Härkä kun Suomehen vetävi,
Kussa härkä uupunevi,
Siihen kirkko tehtäköhön,

Kappeli rakettakohon
Pappein saarnoja sanoa
Kansan kaiken kuultavaksi."

Murhaaja anastaa piispan hiipan palaten se päässä kerskaillen kotiinsa. Kun hän yrittää ottaa hiipan pois, seuraavat hiukset ja liha mukana. Näin

"Tämän pahantapaisen
Piispan rakkaan raatelijan
Tuli kosto korkialta
Makso maailman valtiaalta."

Loppuikänsä Lalli elää hiirten vainoamana ja sortuu lopuksi niiden uhrina erääseen järveen.

Piispavainajan viimeinen toive täytettiin. Härkien pysähtymispaikkaan Nousiaisiin rakennettiin kirkko, jossa hänen luunsa saivat levätä puolitoistasataa vuotta. Täältä ne siirrettiin Turun tuomiokirkkoon, jossa ne joutuivat koko kansan palvonnan kohteeksi. Henrikin haudalle tehtiin pyhiinvaellusmatkoja kaikkialta maastamme, jopa sen ulkopuoleltakin. Hänen kuolemansa ja jäännöstensä Turkuun siirtämispäivistä tuli kansallisia kirkollisia juhlapäiviä, joita suurin juhlallisuuksin vietettiin.

Nousiaisten kirkkoon valmistettiin pyhimyksen luiden poissiirtämisen jälkeen suurista harmaista kivilaatoista arkku, ns. kenotafi. Piispa Maunu II Tavast koristutti sen kuparisilla kuvalevyillä, jotka hän valmistutti luultavasti Flanderissa. Levyihin on piirretty kuvia pyhimyksen elämästä ja hänen tekemistään ihmeistä. Ne ovat arvokkaimpia keskiaikaisia taideteoksiamme.

Huomioon ottaen piispa Henrikin lyhyen vaikutusajan maassamme tuntuu hänen jälkimaineensa ihmeelliseltä. Hänen kuolemansa aiheuttama järkytys todistanee parhaiten, miten vankat juuret maamme kristillisyydellä oli jo tällöin. On luonnollista, että korkeimman siihenastisen kirkollisen arvohenki-

lömme väkivaltainen kuolema järkytti lukuisaa kristillistä väestönosaa ja täten painui syvälle koko kansan tajuntaan. Toisaalta länsimaiseen kristikuntaan nopeasti sulautuva maamme kaipasi aikakaudelle ominaista omaa suojeluspyhimystään. Parempaa kuin tämän kristillisen seurakunnan hyväksi henkensä uhrannutta marttyyripiispaa ei mikään keskiaikainen maa voinut toivoakaan löytävänsä. Tällä tavoin piispa Henrik kuolemallaan ehkä parhaiten saavutti elämäntyölleen asettamansa päämäärän: kaukaisen Pohjolan maan liittämisen ainoan autuaaksi tekevän opin ja länsimaisen kristikunnan yhteyteen.

SUOMEN HIIPPAKUNTA LUNDIN ARKKIPIISPAN JOHTAMANA

Ns. ensimmäistä ristiretkeä seurannut aikakausi on maamme historian hämärimpiä. Meillä on hyvin vähän tietoja siitä, miten maamme kohtalot kehittyivät edelleen sen jälkeen, kun suomalaiset oli liitetty kristikunnan yhteyteen.

Näyttää varmalta, että maamme yhteydet Ruotsiin säilyivät suunnilleen samanlaisina kuin ne olivat tähänkin asti olleet. Yhteiset edut liittivät nämä läheiset naapurit toisiinsa paremmin kuin mikään vieras valloitus, jonka jälkiä Suomesta ei tavata Eerik-kuninkaan retken jälkeiseltä ajalta. Myös kirkollisen hallinnon alalla suhteet Ruotsiin olivat heikot, miltei olemattomat. Ilmeistä on, joskaan sitä ei ole voitu varmasti todistaa, että Suomen kirkon lähimpänä ulkopuolisena päänä oli Lundin arkkipiispa, joka on suoraan hoitanut maamme kirkon asioita Ruotsin kirkon johdon sivuuttaen.

Ensimmäiset varmat tiedot maamme asemasta saamme paavin kirjeestä n. vuodelta 1172, jonka hän on osoittanut Upsalan arkkipiispalle ja hänen alapiispoilleen sekä Guttorm-jaarlille. Se kuuluu seuraavasti:

”Apostoliselle istuimelle on esitetty ankara ja vai-

keasti ratkaistava valitus siitä, että suomalaiset aina, milloin vihollisen sotajoukko heitä uhkaa, lupaavat säilyttää kristinuskon ja pyytävät hartaasti saarnaajia ja kristillisen lain selittäjiä, mutta sotajoukon vetäydyttyä takaisin kieltävät uskon, halveksivat saarnaajia ja vainoavat heitä kovin. Koska he näin näyttävät pilkkaavan Jumalaa ja halveksivan kristinuskoa ja koska noiden kaksinkertaisten kadotuksen lasten, jotka kokonaan unohtavat taivaalliset, koko menestys ja elämä näyttää olevan maallisissa eikä ole soveliasta, että kristityn nimi, jota he myötäkäymisissä näkyvät halveksivan ja pelkäävän, tuottaa heille turvaa vastoinkäymisessä, niin kehoitamme ja käskemme teitä kaikkia, että vastedes kartatte heidän luopumisiaan ja petoksiaan niin viisaasti ja taitavasti, että he välttämättömyyden tullen eivät voi turvautua apuunne ja puolustukseenne, elleivät he usko haltuunne linnoituksiaan, jos heillä sellaisia on, tai muuten tarjoa sellaista vakuutta ja varmuutta, etteivät he enää voi millään tavoin peräytyä tai kiertää ymmärrystänne, vaan tulevat pakotetuiksi lujasti pitämään ja säilyttämään uskon todisteet, jotteivät enää näyttäisi kuuluvan niiden joukkoon, joista on sanottu: hän tunnustaa sinua niinkauan kuin teet hänelle hyvää."

Tämä paavin kirje osoittaa, ettei kristillinen kylvö Suomessa ollut päässyt paljoakaan leviämään. Toisaalta olot näyttävät rauhattomilta suomalaisten joutuessa toistuvien vihollishyökkäysten kohteeksi. Tällöin he katsoivat avunantovelvollisuuden kuuluvan lännen kristityille, joten selvä vastakohtaisuus idässäpäin asuviin pakanoihinkin on jo muodostunut. Tietomme tämän aikakauden tapahtumista osoittavat, että 1100-luvun loppupuoli ja 1200-luvun alkuvuosikymmenet ovat rauhattomimpia Itämereen rajoittuvien maiden historiassa, mistä osaltaan johtuu Ruotsin maahamme kohdistama vähäinen huomio. Tästä syystä maamme joutui jopa tanskalaisten taholta tulevien valtauspyrkimysten kohteeksi.

Itämeren aluetta raatelevien taisteluiden perussyynä olivat uskonnolliset vastakohtaisuudet sekä esiin tunkevat uudet voimat, jotka pyrkivät anastamaan määräävän aseman näillä kaupallisesti yhä tärkeämmiksi tulevilla alueilla. Niiden uskonnollisten liikkeiden johtajana, jotka tähtäsivät vielä kääntyttämättömien alueiden saattamiseen kirkon maalliseen ja hengelliseen johtoon, olivat Tanska ja ennen kaikkea Lundin voimakkaat sotaiset arkkipiispat. He suuntasivat huomionsa lähinnä Itämeren ylitse Viroon, jonka valtaaminen olisi merkinnyt tärkeän Novgorodiin johtavan kauppatien herruutta. Kukistettuaan pitkällisissä sodissa Itämeren etelärannikolla asuvat vendiläiset heimot Tanskan kuninkaat kohdistivat huomionsa Suomenlahden suuntaan. V. 1219 kuningas Valdemar Sejr valtasi suurimman osan Virosta ja perusti valtansa turvaksi Tallinnan kaupungin. Jo sitä ennen olivat tanskalaiset tehneet retkiä Suomeen, mutta heidän valloituksensa täällä eivät jääneet pysyväisiksi.

Viron käännyttäminen tapahtui osaksi etelästä päin tunkeutuvien saksalaisten toimesta. 1100-luvun alkupuolella alkoi koko Itämeren alueelle ulottuva voimakas saksalaisten valtiollinen ja kaupallinen valloitustoiminta, joka saattoi heidät vuosisatoja kestävään johtoasemaan tällä alueella. Pohjois-Saksan rannikolle perustettiin kauppapaikkoja, joista tärkeimmäksi kohosi Lyypekin kaupunki. Täältä käsin saksalaiset kauppiaat levittäytyivät yli koko Itämeren saaden johtavan aseman mm. Ruotsin kaupassa sekä syrjäyttivät Ruotsin omat kauppapaikat ja Gotlannin merenkulkijat. Visbystä kehittyi saksalaiskaupan pohjoisin tukikohta, josta käsin he valtasivat myös Novgorodin kaupan.

Saksalaiskauppiaiden perässä tulivat saksalaiset ritarit ja asemiehet, jotka valtasivat uusia maita kristinuskolle ja muodostivat niistä saksalaisia ruhtinaskuntia. Liivinmaalle, jonka kautta Väinäjokea pitkin kulki vanha tärkeä kauppatie Novgorodiin ja

Sisä-Venäjälle, toi kristinuskon munkki Meinhard 1100-luvun lopulla. Hänen rauhallista lähetystyötään seurasi julma ja häikäilemätön pakkokäännyttäminen. Meinhardin seuraajaksi paavi oli nimittänyt pohjoissaksalaisen Albert-nimisen kirkonmiehen. Tämä rupesi pakottamaan liiviläisiä kasteeseen tulella ja miekalla. Saadakseen tälle työlleen tukea hän perusti Kalparitarien veljeskunnan. Tämän jäsenet olivat ritareita, jotka tekemällä munkkilupauksen sitoutuivat uhraamaan voimansa kirkon palvelukseen. Ritarien avulla Liivinmaan piispaksi nimitetyn Albertin onnistui lopullisesti kukistaa liiviläiset ja pakottaa heidät kasteeseen. Myös virolaiset voitettiin Sakkalan taistelussa v. 1217, jossa heidän uljas päällikkönsä Lemmitty kaatui. Näiden taisteluiden tuloksena Liivinmaa ja osa Viroa alistettiin saksalaisvaltaan, joka kesti vuosisatoja. Maa jaettiin valloittajaritareille virolaisten talonpoikien joutuessa vähitellen maaorjuuteen. Piispa Albertin perustamasta Riian kaupungista tuli saksalaisvallan luja tukikohta ja Itämeren itärannikoiden tärkein kauppakeskus.

Ruotsi oli joutunut sisäisten taisteluiden temmelyskentäksi kuningas Eerik Pyhän kuoltua. Eerikin jälkeläisten ja vanhan göötalaisen Sverkerin hallitsijasuvun välillä taisteltiin kruunusta puolisensataa vuotta. Kruunu siirtyi vuoron perään suvulta toiselle kummankin tuottaessa joka polvessa ainakin yhden hallitsijan. Voimakas esiintyminen ulospäin oli tällaisissa olosuhteissa melkein poikkeuksetta mahdotonta, joten Suomikin sai jatkaa omaa kehitystään ruotsalaisten paljoakaan puuttumatta sen oloihin.

Suomen kehityksen kannalta tärkein tekijä on ilmeisesti ollut katolinen kirkko. Suomessa ei näytä olleen ruotsalaisia enempää kuin kotimaisiakaan hallintomiehiä, vaan olosuhteet olivat samanlaiset kuin varhaisempinakin aikoina. Kukin paikkakunta jatkoi omaa elämäänsä suurestikaan muista riippumatta ja ilman yhtenäistä johtoa. Kirkko oli tällöin ainoa

tekijä, joka saattoi yhdistää nämä hajanaiset asutuskeskukset edes jossakin määrin yhtenäiseen johtoon. Tälle kannalle olot jäivät melkein 1200-luvun puoliväliin asti.

Suomen kirkon oloista emme paljoa tiedä tältä ajalta. Henrikin kuoltua maamme näyttää olleen aluksi ilman piispaa. Vuosisadan loppupuolelta on säilynyt hämäriä tietoja vain kahdesta piispasta. ”Kuroonit”, virolaiset merisissit, ottivat v. 1178 vangiksi ja surmasivat ruotsalaissyntyisen piispa Rudolfin. Häntä seurasi piispa Folkvinus, jonka kansallisuudesta ja elämänvaiheista ei ole juuri mitään varmoja tietoja. Suomen piispanvirka ei ollut haluttu tehtävä ensimmäisten hiipankantajien jouduttua kärsimään marttyyrikuoleman. Kirkkomme päämies joutui, samoin kuin sen halvimmat palvelijatkin, elämään ikään kuin uhanalaisella etuvartiopaikalla. Aivan lähimmässä naapuristossa uhkasivat pakanalliset hämäläiset. Suomenlahtea pitkin saapui aivan kristillisen seurakunnan keskuspaikoille, Aurajoen suulle ja Nousiaisten sekä Räntämäen (Maaria) kirkoille saakka novgorodilaisten ja pakanallisten karjalaisten veneitä, joista ei voinut olla koskaan varma, tulivatko ne sodan vai rauhallisen kaupankäynnin merkeissä. V. 1198 kerrotaan karjalaisten polttaneen Turun, joka ensimmäistä kertaa tällöin mainitaan historiassamme. Osoituksena heidän voimastaan ja rohkeudestaan on heidän hyökkäyksensä vähän aikaisemmin Ruotsin tärkeimpään kauppapaikkaan, Määlarin rannalla sijaitsevaan Sigtunaan, jonka he hävittivät perin juurin.

Tällaisissa olosuhteissa kristitty Suomi joutui ottamaan vastaan uuden vuosisadan, joka pahaenteisestä alustaan huolimatta tuli kuitenkin merkitsemään uuden uskon lopullista voittoa maassamme sekä Suomen aseman kaikinpuolista varmistumista ja lujittumista.

TUOMAS-PIISPA SUOMEN KIRKKO-RUHTINAANA

1200-luvun alkupuolella Ruotsin sisäiset taistelut päättyivät. Eerik Knuutinpoika, Pyhän Eerikin jälkeläinen, tunnustettiin kuninkaaksi hänen voitettuaan Sverkerin suvun viimeisen jäsenen, joka kaatui ratkaisutaistelussa. Upsalan arkkipiispa kruunasi hänet Ruotsin kuninkaaksi. Vihdoin myös paavi vahvisti hänen oikeutensa Ruotsin kruunuun ja "siihen alueeseen, jonka hänen esi-isänsä olivat temmanneet pakanain käsistä". Täten myös Suomi tunnustettiin Eerikin valtapiiriin kuuluvaksi, ja hänen tehtäväkseen tuli asettaa tänne piispa, jonka tuli olla Upsalan arkkipiispan alainen. Näin Suomen kirkko palautui jälleen Ruotsin kirkon välittömään yhteyteen.

Vuoden 1220 tienoilla englantilaista syntyperää oleva munkki Tuomas nimitettiin Suomen piispaksi. Kuten aikaisemmin on jo esitetty, oli Suomen kirkko kaikin puolin heikossa kunnossa. Ehkäpä juuri sen vuoksi se sai päämiehekseen Tuomas-munkin, joka oli luonteeltaan voimakas ja päättäväinen mies. Hän olikin kirkonjohtaja, joka täysin täytti häneen asetetut toiveet.

Kuten niin moni muu huomattava kirkonmies näihin aikoihin Tuomaskin oli yhtä hyvin valtiomies kuin piispa, soturi samalla kuin pappi. Niinpä hän heti osoitti tajuavansa tärkeimmät tekijät, jotka vaikuttivat hänen haltuunsa uskotun seurakunnan vastaisiin kohtaloihin. Tärkein kysymys oli uhanalaisen hiippakunnan pysyvä turvaaminen. Lähinnä olevien pakanallisten naapurien, hämäläisten, käännyttämisellä oli poistettava kristittyä Suomea alituisesti varjostava välitön uhka, samalla kun ajan ristiretkipyrkimysten mukaisesti laajennettaisiin kirkon valtapiiriä vielä käännyttämättömille alueille.

Innolla ja voimalla Tuomas-piispa ryhtyikin työhönsä. Vahvistettuaan kirkon hallinnon hän aloitti

järjestelmällisen hämäläisten käännyttämisen. Jäykkäniskaisille pakanoille saarnattiin uutta oppia. Pyhät puut kaadettiin ja uhripaikat hävitettiin voimakastahtoisen ja häikäilemättömän piispan toimesta. Huolimatta kovakouraisista otteistaan piispan onnistui vähitellen saada pääosa Hämeestä ainakin muodollisesti käännytetyksi. Työtä helpotti se, että kristinusko oli jo aikaisemmin levinnyt Hämeeseen, joten käännytystyö saattoi nojautua sikäläisten kristittyjen tukeen. Hämäläiset toivoivat myös ottamalla kristinuskon saavansa suojaa karjalaisten ja novgorodilaisten ryöstö- ja hävitysretkiä vastaan, kuten edellä esitetystä paavin kirjeestä olemme voineet havaita.

Kristinuskon leviäminen Hämeeseen saattoi sen kuitenkin entistä pahemman itäisen uhkan alaiseksi. Novgorodissa pantiin tarkoin merkille lännen kirkon tunkeutuminen yhä lähemmäksi Novgorodin alueita. Vastatoimenpiteet eivät viipyneetkään kauan. Novgorodin ruhtinas Jaroslav Vsevolodovitš hyökkäsi Hämeeseen v. 1227 ja hävitti sitä laajalti. Hämäläiset tekivät seuraavana vuonna kostoretken Laatokalle saakka vaarantaen siten novgorodilaisten kauppatien turvallisuutta. Venäläisten kronikkain mukaan heille tuotettiin kuitenkin raskaita tappioita, joten retki ei näytä olleen menestyksellinen. Rauhattomat olot jatkuivat edelleen molemminpuolisten hävitysten merkeissä.

Tällöin Suomen piispa kääntyi paavin puoleen pyytäen hänen apuaan. Useissa vuosina 1229—30 kirjoitetuissa kirjeissään paavi lupasikin kaiken tukensa uhatulle kirkolle ja maalle. Paavi sanoi Suomen piispan palauttaneen hänelle epäjumalanpalvelukseen antautuneen kansan, mutta lähellä asuvien venäläisten vihaavan heitä heidän katolisen uskonsa vuoksi ja koettavan kaikin tavoin tuottaa heille vahinkoa. Paavi kielsi sen vuoksi kirkon ankarimpien rangaistusten uhalla käymästä kauppaa venäläisten kanssa, siksi kunnes he lopettavat vastakääntyneiden vai-

Tuomas-piispa.

noamisen. Nimenomaan Riian, Gotlannin ja Lyypekin asukkaille osoittamassaan kirjeessä paavi uhkasi rangaistuksella jokaista kristittyä, joka ”uskalsi viedä mitään sotatarpeita, niinkuin aseita, rautaa tai laivanrakennusaineita” Karjalan, Inkerin, Lappian ja Vatjanmaan Ruotsin kristittyjä julmasti vainoaville pakanoille. Tällä tavoin paavi yritti iskeä novgorodilaisten arimpaan kohtaan, heille elintärkeään kaupankäyntiin. Samoin hän nimenomaan ilmoitti ottavansa Suomen kristityt erityiseen suojelukseensa velvoittaakseen muun kristikunnan tukemaan heitä.

Näillä paavin ehkäpä Tuomas-piispan aloitteesta

suorittamilla toimenpiteillä ei näytä olleen mainittavaa tehoa. Joulukuussa 1237 paavi kirjoittaa Suomen oloista seuraavaa: ”Herran käsi on istuttanut viinamäen ja kostuttanut sen poikansa verellä, jotta se Vapahtajan kyljestä vuotaneen puron hedelmöittämänä kasvaisi viiniä, jonka virvoittavasta suloudesta korkea istuttaja saisi riemuita; mutta voi! Tämän viinitarhan hävittää nyt perinpohjin villisika; villipeto juurittaa sen pois. Sillä kansa nimeltä tavastit (hämäläiset), joka muinoin suurella vaivalla ja innolla käännytettiin katoliseen uskoon, on nyt lähellä asuvien ristin vihollisten tukemana palannut vanhan eksytyksen uskottomuuteen ja liitossa muutamien barbaarien kanssa sekä perkeleen avulla perin pohjin hävittänyt Jumalan kirkon uuden istutuksen Hämeenmaassa.” Hämäläiset ovat siis itäisten naapuriensa yllytyksestä luopuneet kristinuskosta sekä vainonneet siitä kiinnipitäviä heimolaisiaan. Näiden kohtalo oli ollut paavin kertoman mukaan mitä kauhein. Lapsia oli surmattu, täysikasvuisia uhrattu julmien kidutusten jälkeen pakanallisille jumalille, toisia pakotettu juoksemaan pyhien puiden ympäri, kunnes he kaatuivat kuolleina maahan, papeilta oli puhkottu silmät ja katkottu jäseniä, minkä jälkeen heidät oli poltettu olkiin käärittyinä jne. Paavi kehoittaa Ruotsin ja sen naapurimaiden asukkaita ottamaan ristinmerkin ja lähtemään näitä luopioita vastaan. Palkinnoksi paavi lupaa saman syntien anteeksiannon, joka tuli Pyhään maahan lähtevien osaksi.

Paavi siis kehoitti toimeenpanemaan ristiretken länsimaisen kirkon saavutusten turvaamiseksi. Retken johto ja lähempi toimeenpano näyttää jääneen Tuomas-piispan käsiin. Kaikkialla pohjoismaissa pidettiin ristiretkisaarnoja, jotta olisi saatu asemiehet innostumaan retkeen. Vuoden 1240 alkukesällä olikin koossa sellainen ruotsalaisia, suomalaisia ja norjalaisia käsittävä sotavoima, että retkelle todella saatettiin lähteä.

Ajankohta näyttikin sopivalta. Julmat mongolit olivat hyökänneet Venäjälle ja kukistaneet Etelä-Venäjän ruhtinaat Kalka-joella v. 1227 käydyssä taistelussa. Vähitellen he olivat tunkeutuneet yhä pohjoisemmaksi pakottaen vihdoin Novgorodinkin, jota sen eteläpuolella olevat suuret suoalueet suojelivat suoranaiselta valloitukselta, tunnustamaan mongolikaanin yliherruuden. Novgorod oli siten jäänyt yksin voimatta saada apua muualta Venäjältä. Sitä näytti uhkaavan täydellinen tuho, sillä koko Itämeren alueen läntisten kristittyjen oli määrä osallistua hyökkäykseen. Mutta Viroa hallitsevat tanskalaiset ja Liivinmaan saksalaisritarit, joiden keskeiset riidat paavin lähettiläs oli juuri saanut sovitetuksi, eivät olleetkaan vielä valmiit. Malttamatta odottaa heitä ruotsalaiset ja suomalaiset lähtivät retkelle yksin.

Matka suunnattiin suoraan novgorodilaisia vastaan pysähtymättä hätyyttämään karjalaisia. Jos päävihollinen, Novgorod, saataisiin nujerretuksi, ei karjalaisista tulisi enää olemaan haittaa. Ristisotajoukko laski maihin Nevajoen rannalle. Täällä se kohtasi vihollisen. Novgorodin ruhtinas Aleksanteri oli koonnut novgorodilaisten ja laatokkalaisten voimat, kuten venäläinen kronikka kertoo, ja rientänyt vihollista vastaan. Ankara taistelu päättyi ristiretkeläisten tappioon. Venäläinen kronikka kertoo näiden menettäneen suuren joukon parhaita miehiään. Kuolleiden ylimysten ruumiit pantiin kahteen laivaan, jotka lähetettiin edeltä merelle. Muut haudattiin suureen maakuoppaan. Vielä samana yönä ristiretkeläiset jättivät tappionsa näyttämön ja purjehtivat kotiin.

Voitto herätti Novgorodissa suunnatonta riemua. Ruhtinas Aleksanteri sai kunnianimen Nevski (s.o. Nevalainen) ja kansallissankarin aseman. Myöhemmin hän vahvisti mainettaan vielä uudella loistavalla voitolla. Saksalaisritarit olivat vihdoinkin kevättalvella 1242 valmiina hyökkäämään Novgorodiin. Pei-

pusjärven jäällä syntyi taistelu ruhtinas Aleksanterin novgorodilaissotajoukon ja ritarien välillä, joka päättyi jälkimmäisten perusteelliseen tappioon. Nämä Aleksanteri Nevskin voitot pelastivat Novgorodin länsimaiselta valloitukselta ja turvasivat sille ne alueet, jotka aluksi Novgorod ja myöhemmin Venäjä vain tilapäisin menetyksin ovat kyenneet säilyttämään meidän päiviimme asti.

Tuomas-piispalle tämä tappio oli varmaan henkilökohtaisestikin raskas isku. Se näytti tekevän tyhjäksi koko hänen paavinkirkon hyväksi Suomessa suorittamansa työn. Novgorod ja karjalaiset, jotka olivat jääneet kukistamatta, saattoivat milloin hyvänsä jatkaa hyökkäyksiään Suomen hiippakuntaa vastaan. Myös hämäläiset, jotka jo näyttivät välillä alistuneen kirkon valtaan ja jopa osallistuneet Nevanretkeen, tulivat uudelleen rauhattomiksi ja uusia luopumisia tapahtui. Raskaat ovat varmaankin olleet piispa Tuomaan viimeiset vuodet. Vuonna 1245 hän näyttää eronneen piispanvirastaan ja vetäytyneen Visbyn dominikaaniluostariin, jossa hän kuoli kolme vuotta myöhemmin. Tuomaan eron syytä ei ole täysin varmasti selvitetty. Osaksi se on voinut johtua toiveissaan pettyneen ja työssään väsyneen miehen halusta viettää viimeiset vuotensa luostarin rauhassa syrjässä maailman taisteluista, joita piispanvirka ennen kaikkea oli hänelle merkinnyt. Omantunnontuskat vielä varmaankin lisäsivät Tuomaan halua vetäytyä syrjään, sillä paaville osoittamassaan kirjeessä hän oli katuen pyytänyt anteeksiantoa paavinkirjeen väärentämisestä sekä siitä, että hän ”perkeleen viettelyksestä” oli kirkonrangaistuksena antanut silpoa erään miehen niin, että tämä kuoli. Ehkä myös näihin aikoihin entistä enemmän Suomen asioihin huomiotaan kiinnittävien Ruotsin johtomiesten kannalta oli suotavaa, että voimakasluonteinen ja maassa yksinvaltiaana määräämään tottunut piispa siirtyi syrjään.

Piispa Tuomaan elämän ja toiminnan yksityiskoh-

dissa on vielä paljon hämärää ja selvittämätöntä. Todennäköiseltä kuitenkin tuntuu, että tällä voimakkaalla ja selvänäköisellä miehellä oli keskeinen asema maamme kohtalonkysymyksiä ratkottaessa sinä harvinaisen rauhattomana ja käänteentekevänä aikana, johon hänen piispuutensa sattuu. Tämä aika vaati lujia ja häikäilemättömiä miehiä, jollainen Tuomas hengenmiehen asemastaan huolimatta näyttää olleen. Sellaisena hän piirtyy maamme historiaan ensimmäisenä sen kamaralla esiintyvänä suurena johtajahahmona, jonka valtavat unelmat toteutuessaan olisivat käänteentekevästi vaikuttaneet maamme ja siten koko Pohjois-Euroopan tuleviin kohtaloihin.

HÄMEEN VALLOITUS

Piispa Tuomaan työ silloisen Suomen eheyttämiseksi oli jäänyt kesken. Toiset miehet tulivat täydentämään hänen aloittamaansa työtä, jonka tärkeimmän osan muodosti Hämeen lopullinen rauhoittaminen ja liittäminen kristityn Suomen yhteyteen.

Kuten jo on mainittu, alkoi Ruotsi jälleen osoittaa kiinnostusta Suomen asioihin. Sen pitkäaikaiset valtaistuinriidat päättyivät lopullisesti 1230-luvulla kruunun vakiintuessa Pyhän Eerikin sukuun kuuluvalle Eerik Eerikinpojalle. Tämän kuninkaan rinnalle vallassa ja mahtavuudessa nousi hänen tunnettua Folkungain sukua oleva lankonsa Birger, joka kohosi lopulta jaarliksi eli kuninkaan sotapäälliköksi.

Tarmokkaan ja älykkään jaarlin kunnianhimo tähtäsi ehkä pitemmällekin, aina kuninkaankruunuun saakka. Saavutettuaan johtavan aseman kotimaassaan hän saattoi kohentaa arvovaltaansa ja saada vastaisuudessa kirkon taholta arvokasta tukea valtapyyteilleen osallistumalla omastakin puolestaan paavin saarnaamiin ristiretkiin. Niinpä hän päätti lähteä ristiretkelle Suomeen.

Suuren seurueen saattamana jaarli purjehti kesällä v. 1249 Suomeen. Ristiretken tavoitteena oli hämäläisten lopullinen kukistaminen ja Hämeen liittäminen kristityn Suomen yhteyteen. Syyt tähän olivat monenlaiset. Häme oli jo puoliksi kristitty maa, jonka käännyttäminen oli ollut katolisen kirkon johtomiesten ohjelmassa vuosikymmeniä. Siten oli luonnollista, että jaarli valitsi sen retkensä kohteeksi. Toisaalta läntisen kirkon ja ruotsalaisten oli pidettävä kiirettä, jos he aikoivat ehtiä idästäpäin tulevien valloittajien edelle. Myös etelästä käsin Liivinmaan ja Viron saksalaisten taholta tavoiteltiin johtavaa asemaa Suomenlahden pohjoisrannikon ja sen takana sijaitsevan Hämeen kaupassa. Kaikki nämä syyt olivat omiaan kiirehtimään Hämeen valloitusta.

Paikkaa, missä Birger-jaarli laski maihin, ei ole voitu varmasti määritellä. Mahdollisesti se tapahtui jossakin etelärannikollamme.

Ruotsalainen riimikronikka kuvaa retken jatkoa seuraavasti (Lauri Pohjanpään suomennos):

Mut mitellä miekkoja kristityt tahtoi
kera Hämeen jäykkäin pakanain.
Nous maihin he lippuja liehuttain,
sulat hulmusi, kiilsi tapparat
ja panssarit päivässä paistoivat.
Hävis Hämeen miehet voimain koiton
ja kristityt saivat varman voiton.
Ken tahtoi tulla kastetuksi,
sai maansa ja mantunsa pelastetuksi
ja suojan ja turvan hengellensä.
Ken vielä uhmata uskalsi,
sai kuololla maksaa ylpeytensä.
Mut kristityt linnan rakensi
ja miehistöllä sen varusti.
Se nimeä Hämeenlinna kantaa,
pakanoille vielä se huolta antaa.
Sai asujamiston kristityn maa,

sitä linna vankka puolustaa.
Niin maa tuli vihdoin kristityksi,
venäläisiltä siten menetetyksi.

Liioittelustaan huolimatta kronikka antanee pääpiirteittäin oikean kuvan tämän ns. toisen ristiretken tapahtumista ja tuloksista. Hämeen valloittaminen ja käännyttäminen ei ehkä sinänsä ollut mikään uusi ja huomattava suoritus syystä, että kristillinen vaikutus oli varmasti jo aika vahvasti juurtunut sinne. Birgerin päätehtävänä oli kristinuskon lopullinen turvaaminen samoin kuin maan läheisempi kytkeminen Ruotsin valtapiiriin. Siihen että tämä jälkimmäinen tavoite ehkä olikin retken todellisena päämääränä, viittaa riimikronikan loppusäe.

Myöskään ei olla varmoja siitä, onko nykyinen Hämeenlinna Birger-jaarlin perustama. Mahdollisesti se on rakennettu vasta myöhemmin jaarlin tyytyessä miehittämään ja vahvistamaan jonkin hämäläisten pakolinnoista. Lyhyen retken aikana ei mitään varsinaisia rakennustöitä olisi ehdittykään suorittaa. Joka tapauksessa ”Birger-jaarlin linna”, olipa se sitten Hämeenlinna tai jokin Hämeen muinaislinnoista, sijaitsi paikalla, jossa se sulki kaikki idästä ja etelästä Hämeeseen johtavat tärkeimmät vesireitit. Siten siitä tuli Hämeen ja koko kristityn Suomen etuvarustus itää vastaan.

Birger-jaarlin retken aikoihin näyttää myös Uudenmaan ruotsalainen asutus saaneen alkunsa tai ainakin vahvistuneen. Maamme eteläinen rannikko oli ollut viikinkiretkien ajoista asti asumatonta. Sen asuttaminen Hämeen valloituksen aikoihin on saattanut johtua pyrkimyksestä vahvistaa tällä tavoin eheytyneen Suomen puolustusta eteläänpäin, joka oli ollut avoin, tai sitten asutus on yksinkertaisesti levinnyt tänne Suomenlahden ylitse tarjoutuvien kaupankäyntimahdollisuuksien houkuttelemana.

1200-luvun puoliväliin tultaessa Suomi oli siten alueellisesti eheytynyt muodostaen yhtenäisen koko-

naisuuden, jonka selvästi tajuttu raja erotti itäisestä naapurista. Tämä raja oli Hämeen ja Karjalan välinen, Kymijoesta Mäntyharjun ja Suonenjoen kautta Karjalan maanselkään johtanut vanha heimoraja, josta siis nyt tuli ensimmäinen valtakunnanraja.

FOLKUNGIT

Birger-jaarlin ollessa Hämeen-retkellään kuoli Ruotsin kuningas Eerik Sammalkieli, joka oli viimeinen Eerik Pyhän suvun kuninkaista. Valtakunnan mahtavimmat miehet valitsivat uudeksi kuninkaaksi Birgerin vanhimman pojan Valdemarin, joka oli kuolleen kuninkaan sisarenpoika. Tällä tavoin nousi Ruotsin valtaistuimelle uusi hallitsijasuku, jota, vaikkakin virheellisesti, on nimitetty Folkungien suvuksi.

Ruotsiin palattuaan jaarli ryhtyi hoitamaan hallitusta poikansa puolesta. Hänen ensimmäisenä tehtävänään oli turvata uuden hallitsijasuvun asema vallantavoittelijoilta, joita nousi muiden mahtimiessukujen keskuudesta. Voimakas jaarli kukisti verisesti vastustajansa ja palautti valtakuntaan sisäisen rauhan. Tämän jälkeen hän saattoi omistaa aikansa rauhantöille, jotka ovat hankkineet hänen nimelleen yhtä paljon mainetta kuin sotaiset urotyötkin.

Pitkäaikaisten sisäisten ja ulkopuolisia vihollisia vastaan käytyjen taistelujen jälkeen valtakunta oli huonossa kunnossa. Olot olivat edelleen rauhattomat. Kukaan ei saattanut tuntea itseään turvalliseksi, jollei kyennyt vastaamaan väkivaltaan väkivallalla. Taistelut olivat villiinnyttäneet ihmiset niin, että kirkoissa ja käräjilläkin, joita ennen oli kunnioitettu rauhan paikkoina, saatettiin tarttua aseisiin ja suorittaa veritekoja. Tämän vuoksi jaarli sääti kuuluisat rauhanlakinsa, jotka turvasivat koti-, kirkko-, käräjä- ja naisrauhan. Kuningas ja valta-

Naisen ryöstö.

kunnan ylimykset vannoivat noudattavansa näitä lakeja, joita nimitettiin "kuninkaan valoiksi" eli valasakoiksi, kuten ne aikoinaan suomennettiin. Itä-Göötanmaan lakiin otetut Birgerin rauhanlait kuuluvat vanhan suomennoksen mukaan seuraavasti:

"Nämä teot ovat Kuninkahan valasakko: Jos ratsastaa mies eli käypi toisen miehen kotohon siinä mielin, että hän tahtoo isännän eli hänen perehens, eli jonkun sen kuin hänen kartanohons eksynyt on hädässä, eli jonkun joka hänen kartanohon tulee, lyöpi, tappaa, eli hakkaa täysihin haavoihin, lyöpi nirhaman, sinisen eli punaisen; kaikki jotka hänen kansans ovat joukos eli seurasa, he ovat rikkoneet valasakon.

Jos vaimo tulee väkivallalla otetuksi; niin on ottaja rikkonut valasakon.

Jos istuu mies väijymäsä toista käräjätiellä tai kirkkotiellä ja hänet tappaa, repii tai lyö häneen

verihaavoja; niin on hän rikkonut valasakon. Jos mies tappaa toisen, repii häntä tai lyö häneen punervan eli sinervän itse käräjisä tai itse kirkosa, on valasakko siitä rikottu. Jos mies on matkalla kotohon käräjistä tai kirkosta: joka väkivaltaa harjottaa tappamalla, haavottamalla tai verisen lyömällä, ennen kuin hän kotohons tullut on, hän on valasakon rikkonut.

Nyt on kaikki nämä mainitut teot Kuninkahan valasakko. Kuka ne rikkoo, on kaiken sen menettänyt, mitä hän maan päällä omistaa, ja olkohon hän piltua mies eli rauhatoin ylitse kaiken valtakunnan; ja hänen tavarans jaettakoon kolmehen osahan: yksi Jutun Isännälle, yksi osa Kuninkaalle, yksi Kihlakunnalle."

Vaikka nämä lait poljettiinkin monta kertaa jalkoihin jo Birgerin omien poikien aikana ja osittain heidän toimestaankin, ovat ne kuitenkin kauniina todistuksena suuren folkungin pyrkimyksistä lainkunnioituksen ja sisäisen turvallisuuden luomiseksi näinä rauhattomina aikoina.

Rauhanlakiensa lisäksi Birger sääti myös uuden perintölain, jonka mukaan sisar vastedes peri puolet veljen osuudesta. Samoin hän poisti raudan kannon. Vanhastaan oli ollut tapana, että syytetyn oli todistaakseen syyttömyytensä kannettava hehkuvaa rautaa tai kuljettava avojaloin tulikuumilla auranvantailla. Jos hän selviytyi vahingoittumattomana — mitä sitäkin saattoi tapahtua esimerkiksi suojavoiteita käyttämällä — katsottiin Jumalan suojelleen häntä hänen viattomuutensa vuoksi.

Birgerin ihmisystävälliseen lainsäädäntöön on ehkä osaltaan vaikuttanut kirkko, jolle Birger teki huomattavia myönnytyksiä ja joka tuki häntä taistelussa sisäisiä vihollisia vastaan. Myös Pohjois-Saksan kauppakaupungeille hän antoi niiden kaupankäyntiä helpottavia lisäoikeuksia. Nämä olivat omiaan vilkastuttamaan kauppaa ja siten hyödyttämään valtakuntaa. Ajan mittaan nämä kaupungit,

jotka olivat rikkaan Lyypekin johdolla muodostaneet ns. Hansa-liiton yhteisiä etujaan valvoakseen, saivat kuitenkin liian määräävän aseman koko Pohjoismaiden kaupankäynnissä.

Mahtavan jaarlin kuoltua v. 1266 valtakunta joutui sisäisten riitojen raadeltavaksi. Kuningas Valdemar ei ollut isänsä veroinen voimamies eikä kyennyt ajan mittaan pitämään kurissa valtaansa uhkaavia voimia. Vaarallisin vallantavoittelija oli kuninkaan oma veli Maunu, jolle Birger-jaarli oli antanut oman herttuakunnan hallittavaksi, jotta kuningassuvun asema olisi lujempi. Maunu-herttua nousi avoimeen taisteluun veljeään vastaan, voitti Valdemarin Hovan taistelussa v. 1275 ja anasti hänen kruununsa. Voitettu kuningas joutui vankeuteen, jossa hän sai olla kuolemaansa saakka.

Kuningas Maunu oli tullut omasta kokemuksestaan huomaamaan, miten kuninkaan valta riippui hänen käytettävänään olevasta sotavoimasta. Aikaisemmin Ruotsin kuninkaat olivat sotaväkeä tarvitessaan kutsuneet palvelukseen talonpoikia, joiden velvollisuutena oli osallistua sotaretkiin. Tämä ikivanha "ledung-järjestelmä" ei enää ollut riittävän tehokas. Pohjoismaihinkin alkoi nimittäin levitä keskieurooppalaisia sodankäyntitapoja, jotka perustuivat rautavarusteisten ratsumiesten käyttämiseen. Miekoilla ja keihäillä aseistetut rautavarusteiset ratsumiehet olivat ylivoimaisia talonpoikaisiin sotureihin verrattuina. Kyetäkseen lujittamaan asemaansa kuninkaan täytyi saada riittävästi ratsumiehiä palvelukseensa. Varusteet ja ratsut maksoivat kuitenkin paljon, eikä kuninkaalla ollut varoja niiden hankkimiseen. Tällöin Maunu päätti vapauttaa kuninkaalle maksettavista veroista ne henkilöt, jotka olivat halukkaat joko itse suorittamaan ratsupalvelusta tai asettamaan kuninkaan käytettäväksi täysin varustetun ratsumiehen. Tällä n. v. 1280 Alsnön kuninkaankartanossa annetulla säännöksellä syntyi siten erityinen

asemiesluokka eli maallinen rälssi, vapaasääty, kuten sitä kutsuttiin.

Jo aikaisemmin oli niin Ruotsissa kuin Suomessakin ollut rikkaita suurtalonpoikia, joiden suvut olivat aikaa myöten kohonneet johtoasemaan valtakunnassa. Uudet rälssimiehet olivat peräisin etupäässä näistä vanhoista valtasuvuista, joihin Suomessa kuuluivat mm. pirkkalaisten johtomiehet. Vaikka kuka tahansa talonpoika saattoi ratsupalvelusta suorittamalla päästä rälssimieheksi, rajoitti ratsupalvelun kalleus uusien rälssisukujen syntymistä. Tällä tavoin tämä uusi yhteiskuntaluokka alkoi vähitellen yhä enemmän erota muusta kansasta. Kehittyi aateli, joka varsin nopeasti sai määräävän aseman valtakunnan asioiden hoidossa. Kirkon vaikutusvallan kasvaessa erottui myös papisto omaksi etuoikeutetuksi säädyksi. Birger-jaarlin ajoista lähtien vilkastunut kauppa aiheutti kaupunkien kehittymisen ja synnytti siten uuden yhteiskuntaluokan, porvariston. Tällä tavalla keskiajalle ominainen säätyjako vakiintui Ruotsissa ja Suomessa 1300-luvun alkuun mennessä.

Maunu-kuningas, joka oli saanut Ladonlukon lisänimen, koska hän yritti suojella talonpoikia ylimysten mielivallalta, kuoli kesken kuninkuuden lujittamiseen tähtäävän työnsä vuonna 1290. Hänen valtaistuimensa peri kuninkaan kolmesta pojasta vanhin, Birger, joka kuitenkin oli vielä alaikäinen.

Hallitusta hoitamaan asetettiin sen vuoksi neuvoskunta, jonka johdossa oli aluksi Maunu-kuninkaan veli, piispa Pentti, josta kuningas oli aikaisemmin tehnyt Suomen herttuan.

Näihin aikoihin hallitsija sai valtakunnan ja omia menojaan varten varoja ainoastaan niiden alueiden verotuloista, jotka olivat suoraan hänen hallussaan. Ruotsin kuninkailla oli vanhastaan tiluksia, joiden tuoton he saivat käyttää. Tämän lisäksi kuninkaat pyrkivät pitämään käsissään muitakin alueita saadakseen niistä veroja. Maunu Ladonlukko oli ha-

vainnut, ettei Suomessa ollut vielä niin runsaasti ylimyksiä kuin Ruotsissa. Tällä tavoin kuninkaalle oli mahdollista pitää siellä hallussaan laajoja alueita, joiden tuoton hän saattoi käyttää oman tai sukulaistensa aseman vahvistamiseen. Niinpä Folkungien suvussa tulikin Pentti-herttuan kuoleman jälkeen yleiseksi pyrkimykseksi pitää Suomi kuningassuvun hallussa, jolloin joko herttuat itse tai kuninkaan luottamusmiehet sitä hallitsivat.

Kuningas Maunu Ladonlukon aikana Suomen mainitaan saaneen oman ylimmän hallitusmiehen, prefektin, joka asui Turun linnassa. Ensimmäisenä prefektinä oli ruotsalainen ylimys Kaarle Kustaanpoika, jonka aikana maahamme näyttää tunkeutuneen ritarielämään liittyviä vaikutteita keskieurooppalaisista sivistyskeskuksista. Näihin aikoihin alkoi myös maamme maallinen hallinto kehittyä: ensimmäiset hallintoalueet, linnaläänit, hahmottuivat sekä oikeuslaitos ja verotusjärjestelmä kehittyivät vähitellen. Näin Suomi alkoi olla valmis vastaanottamaan niitä järkytyksiä, jotka voimakkaan Maunukuninkaan kuolema aikaa myöten oli tuova mukanaan.

KIRKOLLINEN JÄRJESTELYTYÖ POHJOISMAISSA

Sisäisten riitojen raastaessa Ruotsia Folkungien hallituskautena Suomi sai elää rauhassa syrjäisen asemansa vuoksi. Täällä ei ollut mahtavia ylimyssukuja, jotka olisivat halunneet kiistellä vallasta kuninkaan kanssa. Suurin valtatekijä oli kirkko, joka kokosi itselleen huomattavan omaisuuden ja sai useita etuoikeuksia. Skenningen kokouksessa v. 1248 Ruotsin kirkko järjestettiin samalla tavalla kuin se oli järjestetty muissakin katolisissa maissa. Tätä järjestelyä alettiin vähitellen suorittaa myös Suomessa.

Piispa Tuomaan erottua virastaan Suomen kirkko

oli muutaman vuoden ajan ilman korkeinta johtomiestä. Birger-jaarlin toimesta asetettiin tänne vihdoin uusi piispa, Bero nimeltään.

Piispa Bero oli ollut kuninkaan kanslerina, jonka tehtävänä oli hoitaa kuninkaan kirjeenvaihto. Siten hänellä oli läheiset suhteet kuninkaaseen ja tämän lähimpään mieheen. Tällä tavoin Suomen hiippakunta, joka Tuomaan aikana oli ollut hyvin vähän tekemisissä Ruotsin kuninkaiden kanssa, liittyi piispa Beron aikana läheisemmin Ruotsiin. Sama suunta jatkui Beron seuraajien aikana.

Piispa Bero johti hiippakuntaansa Räntämäeltä käsin, jossa silloin oli Suomen piispanistuin. Hänen kerrotaan luovuttaneen osan kirkon tuloista kuninkaalle. Tämä oli ensimmäinen vero, jota Suomi maksoi hallitsijalle. Vastapalvelukseksi kuninkaan oli otettava osaltaan vastuu maan puolustamisesta. Beron seuraaja, piispa Ragvald, oli ollut Birger-jaarlin kanslerina ennen piispaksi tuloaan. Hän lisäsi kirkon tuloja saattamalla voimaan uuden veron, jota nimitettiin ”ruokalisäksi”. Vero maksettiin nimittäin luonnontuotteissa, joten kirkolle kertyi viljaa, voita, lihaa, kalaa yms. tavaraa aina sen mukaan, mitä kukin paikkakunta tuotti. Osa näistä verosaatavista käytettiin kirkonmiesten omaan elämiseen, osa myytiin ulkomaisille kauppamiehille; näiltä taas kirkko osti kaikkia jumalanpalveluksissa tarvittavia ja kirkolliseen elämään kuuluvia esineitä ja tarvikkeita, joita maassamme ei ollut saatavissa.

Piispa Ragvaldia seurasi piispanistuimella Catillus eli Kettil, kuningas Valdemarin entinen kansleri. Hänen päätyökseen muodostui tuomiokapitulin perustaminen Turkuun. Skenningen kokouksessa oli päätetty, että Ruotsin hiippakuntiin oli perustettava tuomiokapitulit, joiden tehtävänä oli suorittaa piispanvaali ja avustaa piispaa hiippakunnan hoidossa. Nyt siis Suomikin sai tällaisen korkean kirkollisen hallintoelimen. Tuomiokapitulin jäseninä oli piispan ohella neljä kanunkia eli tuomioherraa. Turun lähi-

pitäjien kirkolliset tulot määrättiin käytettäväksi tuomiokapitulin jäsenten ylläpitoon.

Tuomiokapitulin perustamiseen huipentui se monipuolinen sisäinen kehitys, jota Suomen kirkon piirissä oli tapahtunut kansleripiispojen aikana. Tuomiokapitulin jäsenten tuli olla täysin perillä katolisen kirkon järjestysmuodosta sekä omata suuri oppineisuus. Neljän tällaisen kirkonmiehen tulon ennestään papistonsa puolesta perin vaatimattomaan hiippakuntaan täytyi merkitä kirkon toiminnan kaikinpuolista tehostumista. Samalla Suomen hiippakunnan asema ulospäin lujittui ja itsenäistyi, sillä vaikkakin kanungit pitkän aikaa olivat ulkomaalaisia miehiä, sopeutuivat he varsin pian maahamme ja tunsivat olevansa ennen kaikkea oman hiippakuntansa edustajia mm. suhteissaan Ruotsin kirkkoon.

Tuomiokapitulin johdolla jatkui se työ, jota jo aikaisemminkin oli suoritettu maassamme: kirkon järjestyksen kehittäminen katolisen kirkon rintamaita vastaavalle tasolle sekä kirkon opin juurruttaminen kansaan. Tässä työssä ansioituivat erityisesti dominikaanimunkit.

Dominikaanit eli mustat veljet, kuten heitä viittojensa värin vuoksi nimitettiin, olivat ns. kerjäläismunkkeja. Sääntöjensä mukaan heidän tuli omistautua kirkon opin levittämiseen kansan keskuuteen saarnaamalla ja opettamalla kansaa. Elatuksensa he saivat niistä almuista, joita hurskaat ihmiset heille antoivat. Kerjäläismunkkien luostarit perustettiin kaupunkeihin, joissa he olivat ihmisten kanssa välittömässä kosketuksessa. Luostareistaan käsin he tekivät laajoja saarnamatkoja maaseudulle. Tuomaspiispa, joka itse oli dominikaani, suosi tätä veljeskuntaa, ja varmaankin jo hänen aikanaan nähtiin näitä avojalkaisia, mustaviittaisia saarnaajaveljiä kaupungeissa ja kylissä julistamassa uutta oppia. Ja ehkä niiden kristittyjen joukossa, jotka olivat saaneet marttyyrikuoleman käännyttäessään pakanallisia hämäläisiä, oli juuri näitä samoja mustia veljiä,

joiden erityisenä velvollisuutena oli lähetystyö. N. v. 1250 he perustivat ensimmäisen luostarin maahamme, Pyhän Olavin dominikaaniluostarin Turkuun.

Dominikaanit saarnasivat kansalle sen omalla kielellä. Saarnoissaan he esittivät Raamatun kertomuksia ja pyhimystaruja. Katolinen kirkko korotti erityisen hurskaasti eläneitä ihmisiä pyhimyksiksi, joita palvottiin. Aikaa myöten eri maat, useat paikkakunnat ja ammattikunnat saivat omat erityiset suojeluspyhimyksensä. Pyhimysten joukko kasvoi vähitellen niin suureksi, ettei kansa jaksanut pitää muistissaan kuin huomattavimmat heidän sata- tai tuhatlukuisesta parvestaan. Näiden elämää ja pyhiä töitä saarnaajaveljet kuvailivat värikkäin kääntein juurruttaen kansaan hartaan ja kunnioittavan uskon pyhimysten mahtiin. Mutta vanha pakanallinen usko ei ollut hevillä pois kitkettävissä. Mm. liitettiin vanhoihin loitsuihin pyhimyshahmoja näiden voimallisten kykyjen vuoksi, joihin vanhastaan oli totuttu turvautumaan.

Suomen kirkon kehitys täydentyi piispa Johanneksen aikana, joka ensimmäisenä tuomiokapitulin valitsemana henkilönä nousi Suomen piispanistuimelle v. 1286. Piispa Johannes oli oppinut mies, joka suosi ja edisti erityisesti dominikaanien harjoittamaa opetustoimintaa. Dominikaanien Turkuun perustama koulu sai varmaankin monin tavoin kirkkomme päämiehen myötätuntoa osakseen. Mahdollisesti jonkun sen oppilaan tie aukeni jo laajemmallekin opillisella uralla. Lahjakkaimmilla oli tilaisuus jatkaa koulunkäyntiään Lundin tai Sigtunan dominikaanikouluissa, etevimmillä ehkäpä aina Ranskassa, Italiassa, Englannissa ja Saksassa sijaitsevissa korkeimmissa oppilaitoksissa.

Piispa Johanneksen aikana valmistui Turun tuomiokirkko, maamme pääpyhäkkö, johon koko kirkollinen elämämme keskittyi. Johanneksen siirryttyä v. 1290 vielä korkeampaan kirkolliseen virkaan, Upsalan arkkipiispanistuimelle, suoritettiin piispanvaali ensimmäisen kerran Turussa v. 1291. Tuomiokapitu-

Dominikaani saarnaa kansalle.

lin jäsenet jättivät vaalin suorittamisen Laurentiukselle, vanhimmalle tuomioherralle. Hän valitsi piispaksi tuomioherra Maunun, joka oli syntynyt Ruskon pitäjässä Märtälän tilalla. Tällä tavoin ensimmäinen suomalainen mies nousi Suomen piispanistuimelle.

Maunu I:n toimintakauden huomattavin tapahtuma oli Turun tuomiokirkon vihkiminen v. 1300. Vähäisten turvekattoisten savupirttien keskeltä kohosi Auran rannalla sijaitsevan tuomiokirkon mahtava torni ylväänä korkeuksiin. Kansaa kokoontui laajalti Turun ympäristöstäkin osallistuakseen vihkiäisjuhliin.

Tuomiokirkon korkeiden holvikaarien alle kokoontuneilla ihmisillä olikin tilaisuus seurata maassamme ennennäkemätöntä näytelmää katolisen kirkon esiintyessä täydessä loistossaan. Mustapukuisten munkkien ja kirjailtuihin messukasukkoihin puettujen pappien muodostamat juhlakulkueet hyvänhajuista savua levittäviä suitsutusastioita kantavine kuoripoikineen ja loistavakaapuisten kirkonmiesten suorittamat juhlalliset latinankieliset messut virittivät mielet hartaan kunnioittavaan juhlatunnelmaan. Juhlien kohokohdaksi muodostui itsensä piispan esiintyminen korkeassa kultakirjailuin koristetussa hiipassaan, hänen julistaessaan tämän mahtavan temppelin Herralle pyhitetyksi. Kuoripoikien laulaessa kirkkailla äänillään latinankielisiä ylistyslauluja, joihin pappien ja munkkien syvä-ääninen veisuu yhtyi, arveli hartaasti polvistuva kansa saavansa esimakua taivaan ihanuudesta.

Kohta tuomiokirkon vihkimisen jälkeen Suomi sai oman kansallispyhimyksensä. Henrik-piispan luut siirrettiin Nousiaisista Turkuun, jossa ne sijoitettiin komeaan pyhäinjäännösarkkuun. Turussa häntä alettiin palvoa Suomen suojeluspyhimyksenä. Pyhimyksen kuolinpäivästä, tammikuun 20. päivästä, ja hänen maallisten jäännöstensä Turkuun siirtämispäivästä, heinäkuun 18. päivästä muodostuivat suuret kansalliset juhlapäivät, jotka vetivät Turkuun runsaan määrän juhlavieraita kaikkialta maastamme. Juhlien yhteydessä tapahtui vilkasta kaupankäyntiä, joten pyhimyksen muistojuhlat olivat samalla huomattavimpien markkinoiden aikaa.

Piispa Maunun aikana Suomen piispanistuin siirtyi Turkuun, josta näin tuli maamme sekä maallisen että hengellisen hallinnon sijaintipaikka. Tämä tapahtuma ikään kuin päätti sen pitkän rakennuskauden, jota maamme kirkon piirissä oli suoritettu aina ns. ensimmäisestä ristiretkestä alkaen.

TAISTELU KARJALASTA

Läntisen Suomen joutuessa vähitellen kristinuskon vaikutuspiiriin Karjala pysyi vielä kauan aikaa sen ulkopuolella säilyttäen entiset uskomuksensa. Vielä senkin jälkeen, kun novgorodilainen ruhtinas Jaroslav Vsevolodinpoika v. 1227 väkivalloin kastatti karjalaisia, heidän suhteensa Novgorodiin oli varsin irrallinen. Kuulumatta mitenkään Novgorodin vallanalaisuuteen karjalaiset kävivät kauppaa sen kanssa lukeutuen novgorodilaisten tärkeimpiin turkistenhankkijoihin. Tämä kaupankäynti hyödytti molempia osapuolia ja oli siten omiaan lähentämään Karjalaa kiinteämmin Novgorodin yhteyteen.

Läntisen kristikunnan työntyessä piispa Tuomaan aikana yhä pitemmälle itään havahduttiin Novgorodissa nopeasti huomaamaan lähenevä vaara. Torjuttuaan Neva-joen taistelussa lännen uhkan Novgorod pyrki turvaamaan Karjalan kuulumisen etupiiriinsä. Tällöin alkoi lähes satavuotinen taistelu Karjalan omistuksesta.

Birger-jaarlin Hämeen-retken jälkeen hyökkäsivät suomalaiset ja Viron saksalaiset Narvajoelle v. 1256 hävitellen Novgorodin alueita. Aleksanteri Nevski teki seuraavana vuonna kostoretken Viroon ja Hämeeseen. Seuraavan vuosikymmenen aikana tehtiin puolin ja toisin hävitysretkiä vihollisen alueelle sekä maitse että meritse, mikä pahasti häiritsi hansakaupunkien ja novgorodilaisten välistä kauppaa.

Näiden rauhattomuuksien aikana karjalaiset alkoivat etääntyä Novgorodista. Saksalaiskauppien purjehtiessa Suomenlahden perukkaan tai Nevaa pitkin Laatokalle karjalaiset saattoivat myydä heille tuotteitaan ja ostaa heidän tuomiaan tavaroita tarvitsematta enää novgorodilaisten välitystä. Näin he alkoivat lähestyä läntisiä heimolaisiaan. Novgorod ei katsellut tätä suopein silmin, mutta kauppaetujensa vuoksi sen oli annettava perään. Vuoden 1270 vai-

heilla Baltian maiden saksalaisten ja hansakaupunkien kanssa tekemissään rauhansopimuksissa Novgorod oli taannut vieraiden kauppiaiden turvallisuuden vain Koiviston itäpuolella ja myöntänyt siten, että Karjala ei enää kuulunut sen valtapiiriin. Novgorodin perääntymiseen vaikutti osaltaan Etelä- ja Keski-Venäjän valtaansa alistaneen mongolikaanin asenne. Saadakseen venäläisiltä vaatimansa verot häiriöittä kaani tahtoi, että kaupankäynnin oli esteettömästi jatkuttava. Tällä tavoin rauha palasi Baltianmaihin, Suomenlahdelle ja kaukaiseen pohjolaankin, missä Novgorodin ja sen läntisten naapurien välillä oli ollut ristiriitoja.

Mutta rauha ei kestänyt tälläkään kertaa monta vuotta. Jo vuonna 1278 Aleksanteri Nevskin poika ja seuraaja ruhtinas Dmitri teki hävitysretken Karjalaan rangaistakseen sen asukkaita ilmeisesti sen vuoksi, että he olivat osoittaneet halua liittyä Suomeen. Jo ennen Dmitrin retkeä rauhattomuudet olivat puhjenneet uudelleen pohjanperillä, missä novgorodilaisten, karjalaisten, pirkkalaisten ja norjalaisten edut menivät pahasti ristiin. Karjalaisten ja pirkkalaisten kerrotaan käyneen yhdessä sotaa norjalaisia vastaan. Pirkkalaiset edustivat yksinään Suomen ja Ruotsin etuja Lapissa, koska Ruotsin kuningas vahvisti heidän etuoikeutensa lappalaisten verottamiseen v. 1277.

Taistelu Karjalasta jatkui siten edelleen kehittyäkseen huippuunsa 1290-luvulla. Novgorodilaisten kronikoiden mukaan v. 1292 lähti "reippaita miehiä voivodien ja ruhtinaiden johdolla" ahdistamaan hämäläisten maata. He palasivat retkeltään onnellisesti takaisin. Suomen puolelta tehty kostoretki epäonnistui. Tällöin tarttui asiain kulkuun Ruotsin hallituksen johtomies, Tyrgils (Torkel) Knuutinpoika, joka ryhtyi valmistelemaan sotaa novgorodilaisia vastaan.

Tyrgils Knuutinpoika kuului siihen holhoojahallitukseen, joka oli asetettu hoitamaan valtakunnan

asioita Maunu Ladonlukon vanhimman pojan alaikäisyyden aikana. Valtakunnan marskina, sen sotavoimien päällikkönä, Tyrgils kohosi pian hallitustovereitaan voimakkaampana ja viisaampana heidän yläpuolelleen määräten yksin valtakunnan asioista.

Saatuaan valmistelunsa loppuunsuoritetuksi Tyrgils suuntasi sotavoimansa Karjalaan, jossa ne nousivat maihin Viipurinlahden pohjukassa v. 1293. Retken ajankohta oli sopivasti valittu, sillä Novgorodin ruhtinas Dmitri oli parhaillaan riidassa tataarien kanssa. Retkeläiset saattoivat siten novgorodilaisten häiritsemättä hankkia lujan jalansijan Länsi-Karjalassa. Karjalaiset, joiden keskuuteen roomalaiskatolinen oppi näyttää Suomesta tulleiden lähetyssaarnaajien toimesta jo aikaisemmin levinneen, suhtautuivat ilmeisen myötätuntoisesti retkeläisiin. Nämä ryhtyivät kohta rakentamaan uuden valloituksen suojaksi linnaa, joka sijoitettiin Viipurinlahden perukkaan. Linnan paikka oli hyvin valittu. Se sijaitsi Vuoksen sen haaran suulla, joka tähän aikaan laski Suomenlahteen. Täten uusi linna hallitsi myös toista Laatokalta Suomenlahteen johtavaa väylää. Linnasta saatettiin lisäksi häiritä Nevalle johtavaa Novgorodin tärkeintä kauppatietä. Tällä tavoin Viipurin linnasta muodostui länsimaisen kirkon ja kaupan sekä maamme puolustuksen mahtavin tukikohta. Suotta eivät retkeläiset toimiaan selostaessaan mainitse, että he ovat nostattaneet ”suurin sotajoukoin ja raskain kustannuksin Viipurin linnan Jumalan ja Neitsyt Maarian kunniaksi, valtakunnan puolustukseksi ja merenkulkijain turvallisuudeksi”.

Vaikkakin Länsi-Karjala jo aikaisemmin oli tosiasiallisesti joutunut Novgorodin valtapiirin ulkopuolelle, novgorodilaiset ryhtyivät heti toimenpiteisiin poistaakseen uuden linnan heidän kauppateilleen aiheuttaman uhkan. Kevättalvella v. 1294 suuriruhtinas Andreas lähetti Smolenskin ruhtinaan Roman Glebovitshin novgorodilaisten joukkojen kanssa tuhoamaan Viipurin linnan. Retki päättyi kuitenkin

huonosti, kuten Novgorodin kronikka kertoo: "Linnasta ammuttu laukaus haavoitti oivan miehen, Ivan Klekashevitshin, ja moni sai surmansa. Samana yönä tuli syntiemme tähden suojailma, vesi virtasi kaupungin alla eikä hevosilla ollut rehua, ja kaikki lähtivät pois ja tulivat hengissä takaisin, mutta haavoitetut ja Ivan Klekashevitsh kannettiin kotia, mutta hän kuoli saamistaan haavoista." Viipurin linna oli siten uljaasti kestänyt ensimmäisen lukemattomista piirityksistään ja täyttänyt siihen asetetut toiveet.

Menestyksensä rohkaisemana Viipurin linnanväki jatkoi Karjalan valloitusta ja sai haltuunsa keskisen Karjalan, "14 suurempaa ja pienempää kihlakuntaa", kuten riimikronikka mainitsee. Vuoksen Laatokkaan laskevan haaran suulle perustettiin entisen karjalaislinnan paikalle Käkisalmen linna. Tällä tavoin Ruotsi-Suomi hallitsi Vuoksen molempia suita ja uhkasi vakavasti Novgorodiin läheisissä suhteissa olevaa Laatokan-Karjalaa.

Pian tulikin vastaisku. Kun novgorodilaiset olivat selvinneet Viron saksalaisista, joiden Narvajoen rannalle rakentaman linnan heidän onnistui tuhota, he lähettivät sotajoukon Käkisalmea valtaamaan. Linnan varusväki puolustautui urheasti Sigge Lakenimisen ritarin johdolla. Ylivoimaisen vihollisen painostaessa ja muonavarojen loputtua puolustajat päättivät murtautua vihollisen saartorenkaan läpi. Tämä ei onnistunut; melkein koko linnanväki kaatui sitkeän taistelun jälkeen. Taistelun tulos ratkaisi Laatokan-Karjalan kohtalon: se jäi Novgorodin valtaan vielä sadoiksi vuosiksi.

Ruotsin voimakas marski ei kuitenkaan tahtonut jättää koko Karjalan valloitukseen tähtääviä suunnitelmiaan kesken. Vaikkakin v. 1295 saksalaiskauppiaille taattiin oikeus käydä kauppaa novgorodilaisten kanssa — ainoastaan aseiden ja raudan vienti kiellettiin —, sotatila jatkui ja uutta sotaret-

keä valmisteltiin. Vuoden 1300 helluntaina marski nousi väkineen laivoihin ja purjehti itään.

Tällä kertaa marski päätti suunnata iskunsa suoraan Novgorodin elinhermoa, Nevan laaksoa vastaan. Marskin mukana oli melkoinen asemiesjoukko ja talonpoikaista nostoväkeä sekä Ruotsista että Suomesta. Matkaan oli otettu myös rakennusväkeä, sillä marskin tarkoituksena oli rakentaa uusi linna, jonka oli varmistettava Nevan suun pysyminen Ruotsin hallussa. Heti maihin noustuaan hän pani rakennustyöt alkuun siinä paikassa, missä Ohtajoki laskee Nevaan. Nevan pohjoisrannalla olevan niemen poikki kaivettiin kanava, ja siten syntyneelle saarelle kohosivat uuden, Maankruunuksi nimitetyn linnan vallit.

Rakennustöiden jatkuessa novgorodilaiset koettivat yhtämittaisilla hyökkäyksillä estää linnan valmistumisen. Marskin sotajoukko torjui kuitenkin nämä yritykset. Erityisesti kunnostautui Mattias Kettilmundinpoika, joka herätti suurta pelkoa vihollisen puolella. Pienehköt osastot tekivät myös laajoja partioretkiä Novgorodin alueille. Hämeen vouti Harald hävitteli hämäläisine vene- eli uiskojoukkoineen Nevan rantoja ja Laatokan rannikoita, ja Mattias Kettilmundinpoika retkeili Vatjassa ja Inkerinmaalla.

Kun linna oli saatu puolustuskuntoon, purjehti marski joukkoineen kotimaahan. Linnan miehistöksi hän jätti 200 asemiestä ja 100 rakennusmiestä päällikkönään eräs Sten-niminen soturi.

Jo seuraavana keväänä päättyi Maankruunun lyhyt tarina. Novgorodin sotajoukko saapui itsensä suuriruhtinas Andreaan johdolla linnoitusta piirittämään. Tautien ja nälän ahdistamat puolustajat eivät kyenneet ajan mittaan estämään vihollista tunkeutumasta linnaan. Viimeiset eloonjääneet vetäytyivät linnan kellareihin, missä he vihdoin antautuivat kun-

niakkaan taistelun jälkeen. Voittaja hävitti linnan perusteellisesti ja palasi omalle maalleen.

Tämä jäi marski Tyrgils Knuutinpojan viimeiseksi suureksi yritykseksi. Nuori kuningas Birger Maununpoika tuli täysi-ikäiseksi ja halusi itse ryhtyä johtamaan hallitusta. Mahtava marski alkoi pian tuntua kuninkaasta liian vaivalloiselta. Kuninkaan nuoremmat veljet, Eerik- ja Valdemar-herttuat, ryhtyivät vehkeilemään marskia vastaan. Kirkon tukemana, jonka oikeuksia marski oli rajoittanut, heidän onnistuikin saada kuninkaan mieli kääntymään täysin marskia vastaan. Marski otettiin vangiksi ja vietiin häpeällisesti Tukholmaan, jossa hänet tuomittiin kuolemaan ja mestattiin. Kirkon vaikutuksesta häntä ei edes haudattu siunattuun maahan. Vasta myöhemmin hänen ruumiinsa siirrettiin harmaiden veljesten kirkkoon, nykyiseen Ritariholman kirkkoon, johon myös hänen vaimonsa on haudattu.

Niin häpeällisen lopun sai valtakunnan etevin mies. Mutta kuningas oli myös saava rangaistuksen epäoikeudenmukaisesta menettelystään. Herttuat liittoutuivat nyt vuorostaan kuningasta vastaan ja pakottivat hänet tekemään heille suuria myönnytyksiä. Tällä tavoin sai alkunsa kuninkaan ja herttuoiden välinen valtataistelu, joka kesti vuosikymmenen. Vihdoin kuningas yritti lopettaa sen ottamalla herttuat petoksella vangiksi ja sulkemalla heidät Nyköpingin linnan vankitorniin, jossa he saivat nääntyä nälkään. Veljesmurha nostatti kuitenkin herttuoiden kannattajat kapinaan. Mattias Kettilmundinpojan johtamina kapinalliset voittivat kuningas Birgerin joukot ja karkottivat kuninkaan valtakunnastaan. Birgerin poika, ritarillinen Maunuprinssi, joka oli urheasti taistellut isänsä valtaistuimen puolesta, joutui kapinallisten käsiin ja mestattiin. Tämän jälkeen valtakunnan etevimmät ylimykset valitsivat herttua Eerik-vainajan pojan, 3-vuotiaan Maunu Eerikinpojan, Ruotsin kuninkaaksi.

Kuningassuvun jäsenten näin verisesti selvitellessä

välejään jatkuivat sotatoimet Novgorodia vastaan. Valtakunnan sisäinen hajanaisuus esti kuitenkin tehokkaan sodankäynnin. Kuningas Birgerin oli ollut pakko luovuttaa Valdemar-herttualle melkein koko Suomi — Viipurin linnalääniä lukuunottamatta. Tällöin novgorodilaiset käyttivät tilaisuutta hyväkseen ja suorittivat tuhoisan hävitysretken Hämeeseen v. 1311. Jo edellisenä vuonna he olivat turvanneet herruutensa Laatokan Karjalassa rakentamalla uudelleen Käkisalmen linnan. Suomen herttuan Valdemarin saatua yhdessä veljensä kanssa surmansa v. 1318 novgorodilaiset hyökkäsivät uudelleen herttuavainajan alueille ulottaen retkensä Turkuun asti. Tuomiokirkko ryöstettiin ja kaupunki poltettiin. Samoin Kuusiston vastarakennettu piispanlinna koki ryöstön ja hävityksen. Suomen puolelta tehtiin useita kostoretkiä, jolloin mm. Laatokan kaupunki poltettiin.

V. 1322 venäläiset ryhtyivät tämän sodan viimeiseen suureen ponnistukseensa Viipurin hävittämiseksi. Itsensä Moskovan suuriruhtinaan Jurin johdolla suuriruhtinaan omat ja Novgorodin joukot saapuivat Viipurin edustalle. Suuriruhtinas oli tuonut mukanaan kuusi heittokonetta, joilla piirittäjät yrittivät murtaa linnan muureja. Tehtyään kuukauden aikana monta turhaa hyökkäystä linnaa vastaan oli suuriruhtinaan joukkoineen palattava kotimaahansa. Viipurin linnan päällikkö, ruotsalainen ylimys Pietari Joninpoika Bonde ja hänen urhea väkensä oli pelastanut linnansa ja maan suuresta vaarasta. Tämän jälkeen kummallakin puolella oltiin valmiit rauhaan.

PÄHKINÄSAAREN RAUHA

Rauhanneuvottelijat kokoontuivat Nevajoen niskassa sijaitsevaan Pähkinälinnaan, jota suuriruhtinas Juri silloin parhaillaan rakensi. Ruotsi—Suomen ja venäläisten edustajien lisäksi oli mukana myös kaksi

saksalaiskauppiaiden edustajaa, joiden aloitteesta rauhanneuvottelut oli saatu käyntiin. Koska sota häiritsi pahasti heidän kaupankäyntiään, tahtoivat he saada sen pikimmiten loppumaan. Elokuun 12. päivänä allekirjoitettiin rauhankirja, joka alkaa seuraavasti:

"Minä suuriruhtinas Jurij ynnä minun kanssani posadniekka Varfolomej, päällikkö Abraham ja koko Novgorodin kansa, tein rajarauhan veljeni Ruotsin kuninkaan Maunu Eerikinpojan kanssa. Ja Ruotsin kuninkaan lähettiläinä saapuivat Eerik Tuurenpoika, Hemming Ödgislenpoika, Pietari Joninpoika ja Vemund pappi. Saapuvilla olivat Gotlannin rannan kauppiaista Ludvig ja Fodra. Me teimme ikuisen rauhan ja suutelimme ristiä. Suuriruhtinas Jurij ynnä koko Novgorodin kansa antoivat (Ruotsin kuninkaalle) kolme kihlakuntaa: Äyräpään, Jääsken ja Savon." Tämän jälkeen määrätään rajan kulku. Edelleen säädetään, että saksalaisilla ja ruotsalaisilla kauppiailla on oleva vapaa pääsy Novgorodiin samoin kuin novgorodilaisilla vapaus kulkea Nevan kautta. Rajan yli tulleet rikolliset on puolin ja toisin luovutettava takaisin. Kumpikaan sopimuksentekijöistä ei saa rakentaa linnoja Karjalaan. Viipurin linnanväkeä kielletään nimenomaan hankkimasta "maata ja vettä Novgorodin karjalaisilta", siis yrittämästä laajentaa aluettaan rajan taakse. Lopuksi määrättiin, että rajalla tapahtuneet selkkaukset oli ratkaistava rauhallisilla neuvotteluilla.

Tällainen oli sisällykseltään asiakirja, jossa ensimmäisen kerran määritellään Suomen valtiollinen itäraja. Alkuperäisten rauhansopimusten hävittyä tämän rajan suunnasta ei olla täysin varmoja, mutta yleisesti oletetaan sen kulkeneen seuraavasti: Siestarjoesta Vuokseen ja edelleen Särkilahdenselän pohjukkaan. Täältä raja jatkui Savonlinnan ohi Varkauden seuduille ja Suonenjoen kautta Maanselkää pitkin Pattijokeen ja edelleen Pohjanlahteen. Pähkinäsaaren rajalinja jakoi Karjalan kahtia. Länsi-Kar-

Pähkinäsaaren rauha.

jala, jonka väestö oli jo solminut lähempiä suhteita länteen, liitettiin Suomeen. Laatokan Karjala jäi edelleen Novgorodin vallanalaisuuteen. Rauhanteossa Novgorod varmisti itselleen myös Nevan seudut, joista näin tuli jatkuvien taisteluiden aihe Ruotsi-Suomen ja Novgorodin välille.

MAUNU EERIKINPOJAN AIKA

3-vuotiaana Ruotsin kuninkaaksi valittua Maunu Eerikinpoikaa odotti suurempi valtakunta kuin ainoatakaan aikaisemmin elänyttä pohjoismaista kuningasta. Äitinsä perintönä hän sai nimittäin myös Norjan kruunun. Siten nuoren kuninkaan oli valmistauduttava vastaamaan Karjalan Kannakselta Atlantin valtamereen, Pohjoisesta Jäämerestä melkein Tanskan salmiin ulottuvan valtakunnan asioista.

Vaativat tehtävät odottivat siis Maunu Eerikinpoikaa. Valtakunnan poikkeuksellinen laajuus jo edellytti kuninkaalta perusteellista perehtymistä eri maidensa hyvinkin erilaisiin oloihin. Varsinkin suhteet naapurivaltioihin tulivat tuottamaan hänelle monia huolia. Rauha Novgorodin kanssa oli tosin saatu aikaan Pähkinäsaaressa, mutta uusi raja ei vastannut kuninkaan toiveita, joten siitä aiheutui melkein koko hänen hallituskautensa kestänyt taistelu Novgorodia vastaan. Suhteet Tanskaan olivat aluksi hyvät, mutta kiristyivät myöhemmin niin, että Maunu Eerikinpoika joutui ajoittain käymään raskasta sotaa Tanskaakin vastaan. Näiden ulkopuolisten vihollisten lisäksi kuninkaan tielle nousi sisäisiäkin vihollisia. Ruotsin ylimykset, joiden mahti oli jatkuvasti kasvanut Maunu Ladonlukon ajoista saakka, saivat vähitellen niin suuren vallan valtakunnan asioissa, että he saattoivat pakottaa kuninkaan taipumaan tahtoonsa.

Näissä olosuhteissa Maunu Eerikinpojan pitkästä hallituskaudesta tuli ulkopuolisia ja sisäisiä vihollisia vastaan käydyn jatkuvan taistelun aika, joka tuotti valtakunnalle suurta onnettomuutta ja esti

kuningasta toteuttamasta valtakunnan suurentamiseen ja kuninkaanvallan laajentamiseen tähtääviä suunnitelmiaan.

SUOMI KUNINKAANMAANA

Maunu Eerikinpoika joutui kasvamaan ja valmistautumaan hallitsijan tehtäväänsä olosuhteissa, jotka olivat aivan erilaiset kuin aikaisempien kuninkaiden. Hänen äitinsä oleskeli enimmäkseen Länsi-Ruotsissa olevassa Varbergin linnassa. Täällä nuori kuningas joutui tekemisiin monien ulkomaalaisten kanssa, joiden välityksellä hän perehtyi Keski-Euroopan oloihin. Myös oleskelu perintövaltakunnassa, Norjassa, oli omiaan avartamaan Maunu Eerikinpojan näköpiiriä. Tällä tavoin hän jo varhain oppi katsomaan asioita laajemmissa puitteissa kuin edeltäjänsä. Kuninkaan avioliitto Namurin kreivittären Blankan kanssa lujitti vielä hänen suhteitaan suureen maailmaan.

Maunu-kuninkaan alaikäisyyden aikana hallitsi maata holhoojahallitus, jonka muodostivat maan mahtavimmat ylimykset. Näistä huomattavin oli Mattias Kettilmundinpoika. Maunu Ladonlukon hallituksen loppuaikoina oli muodostettu kuninkaan neuvoskunta avustamaan hallitsijaa valtakunnan asioiden hoidossa. Neuvoskunnan tärkein jäsen ja samalla valtakunnan korkein virkamies oli drotsi, ylin lainkäytön valvoja. Mattias Kettilmundinpoika hoiti aluksi tätä virkaa Ruotsissa. Myöhemmin hän siirtyi Suomeen, joka annettiin hänen hallittavakseen. Suomessa asuessaan Mattias, joka oli jo Tyrgils Knuutinpojan Nevan-retkellä hankkinut uljaan soturin maineen, eli kuten todellinen ritari ja suurmies ainakin. Turun linnassa pidettiin komeita pitoja, joihin maamme harvalukuinen vallasväki kokoontui. Soiton ja tanssin lomassa esittivät kiertelevät laulajat laulujaan. Väliin järjestettiin vieraiden huvitukseksi

aseleikkejä, joissa isäntä itse esiintyi parhaimpana joukossa. Tällä tavoin Suomeenkin heijastui keskieurooppalainen ritarielämä, joskin vielä varsin vaatimattomassa muodossa.

Kuningas Maunun holhoojahallituksen toimesta tapahtui eräitä Suomeakin koskevia järjestelyjä. Upsalan arkkipiispalle oli annettu valtuudet asuttaa nykyisen Pohjois-Ruotsin alueita. Hän saikin ruotsalaisia siirtymään Skellefte-joen pohjoispuolelle, jossa he asettuivat etenkin Luulajan ja Piitimen seuduille. Tästä syntyi kuitenkin riita pirkkalaisten kanssa, jotka pitivät näitä omina alueinaan. V. 1328 tehtiin sovinto. Pirkkalaisten yksinoikeus Lappiin ja lappalaisten verottamiseen tunnustettiin, samalla kun molemmat osapuolet saivat oikeuden uudisasutukseen. Tällä tavoin syntyi myös vanhin Ruotsin ja Suomen välinen raja. Länsi-Pohjassa oleva vanha pirkkalaisalue siirtyi kirkollisissa asioissa Upsalan arkkipiispan alaiseksi, maallisen hallinnon jäädessä ruotsalaisen Helsinglannin voudin huoleksi. Raja tuli kulkemaan Tornion lähellä olevan Kaakamajoen itäpuolella.

Vuonna 1332 nuori kuningas tuli täysi-ikäiseksi ja ryhtyi itse hallitsemaan laajaa valtakuntaansa. Hänen ensimmäinen suuri hallitustoimensa oli Skoonen maakunnan yhdistäminen Ruotsiin.

Skoone, nykyisen Ruotsin eteläisin maakunta, oli ikivanhoista ajoista alkaen kuulunut Tanskalle. Tanskan heikkouden vuoksi se oli kuitenkin joutunut saksalaisten herrojen alaiseksi, jotka raskaasti sortivat kansaa. Skoonelaiset pyysivät sen vuoksi Ruotsin kuningasta ottamaan heidät suojelukseensa, mihin tämä suostui. Kuningas lupasi maksaa Skoonen saksalaisille herroille valtavan rahasumman, 34.000 silloista hopeamarkkaa, mistä summasta maakunta luovutettiin hänelle. Lunastussumma oli kuitenkin niin suuri, että Maunu-kuningas velkaantui perinjuurin. Tämä vaikutti osaltaan siihen, millä tavoin hän ryhtyi maataan hallitsemaan.

Paitsi Skoonen lunastussumman maksamiseen ku-

ningas tarvitsi rahaa oman ja seurueensa ylläpitämiseksi sekä huolehtiakseen niistä velvollisuuksista, joita kuninkaalla oli valtakuntaa kohtaan. Tärkein näistä oli maan puolustuksen järjestely. Osan tuloistaan kuningas sai niistä tiluksista, jotka kuuluivat hänen suvulleen. Näillä hän saattoi ylläpitää hoviaan. Mutta tärkeimpiin menoihin, sotaväen ylläpitämiseen ja maan puolustamiseen, kuninkaan tilusten tuotto ei riittänyt. Tätä varten hän keräsi veroja kansalta ja palkkasi siten kertyneillä varoilla sotaväkeä. Kuningas saattoi myös saada sotaväkeä siten, että hän vapautti verojen maksusta ne henkilöt, jotka joko itse suorittivat ratsupalvelusta tai antoivat kuninkaan käytettäväksi täysin varustetun ratsumiehen. Näin oli tehty jo Maunu Ladonlukon ajoista alkaen. Usein kuningas luovutti määrätyn alueen jonkun ylimyksen hallittavaksi. Tällaisen "lääninsaajan" oli huolehdittava lääninsä asioista: puolustettava sitä vihollisen hyökätessä, pidettävä huolta siitä, että lakeja kunnioitettiin, toimittava tuomarina jne. Palkkioksi työstään ja voidakseen huolehtia velvollisuuksistaan lääninsaaja sai käyttää läänistään kuninkaalle tulevat verot. Siten kuninkaan ei tarvinnut huolehtia koko valtakuntansa hallinnosta, mikä olisikin ollut melkein mahdotonta huonojen yhteyksien vuoksi.

Aikaa myöten tämä järjestely tuli kuitenkin hyvin epäedulliseksi kuninkaalle. Lääninherrat olivat yleensä valtakunnan mahtavimpiin sukuihin kuuluvia ylimyksiä. Asuen lujissa linnoissaan he hallitsivat läänejään kuten kuningas ikään haluamatta useinkaan alistua maan hallitsijan käskyihin. Päinvastoin he yrittivät kiristää kuninkaalta lisää läänejä, joista keräämillään verotuloilla he saattoivat palkata lisää sotilaita ja siten yhä tehokkaammin uhmata kuningasta. Erityisesti Maunu Eerikinpojan alaikäisyyden aikana ylimystö oli lisännyt valtaansa. Hallituksensa alkuaikoina kuninkaan oli täytynyt luovuttaa vielä lisää läänejä ahneille ylimyksille saa-

dakseen varoja mm. Skoonen lunastamiseen. Siten kuninkaan asema oli hyvin heikko tosiasiallisen hallitusvallan ollessa mahtavien lääninherrojen käsissä.

Maunu Eerikinpoika tunsi kipeästi vaikean asemansa. Ainoa keino kuninkaan vallan lujittamiseksi oli läänien pitäminen kuninkaan omissa käsissä, jotta hän saisi niistä tuloja. Niinpä Maunu Eerikinpoika ei läänittänytkään Skoonea kenellekään ylimykselle, vaan piti sen itse hallussaan. Samalla tavalla tehtiin Suomen suhteen, jonka ylimpänä herrana Mattias Kettilmundinpojan kuoltua oli ollut Kaarle Näskonunginpoika-niminen ruotsalainen ylimys. Tultuaan täysi-ikäiseksi kuningas ei läänittänytkään Länsi-Suomea ylimyksille entiseen tapaan, vaan antoi sen omien voutiensa hoidettavaksi, joiden oli tehtävä tili hallinnostaan suoraan kuninkaalle. **Ja vuonna 1340 kuningas tunsi asemansa riittävän lujaksi antaakseen koko Suomen erään luottamusmiehensä, Dan Niklinpojan, hallittavaksi.**

Dan Niklinpoika oli ruotsalainen rälssimies. Koska hän ei kuulunut mihinkään mahtavaan sukuun hän oli kokonaan kuninkaasta riippuvainen, ja tämä saattoi määrätä itselleen hyvin edulliset ehdot asettaessaan Dan Niklinpojan uuteen virkaansa. Hänen toimikautensa tuli kestämään neljä vuotta. Osa maan tuottamista verotuloista oli luovutettava kuninkaalle. Ylijäämällä Dan Niklinpojan oli pidettävä maan linnat kunnossa ja palkattava niihin sotaväkeä.

Dan Niklinpojan hallinto Suomessa vastasi ilmeisesti kuninkaan odotuksia, koska hän uudisti tämän valtuudet melkein muuttumattomina v. 1344. Ilmeisesti Suomen asettaminen yhteisen hallinnon alaiseksi oli omiaan synnyttämään aikalaisissa vähitellen vahvistuvan käsityksen siitä, että Suomi muodosti omalaatuisen kokonaisuuden valtakunnan puitteissa — siitä on osoituksena kuninkaan esittämä valtakunnan hallinnon uudistamissuunnitelma. Joulukuun 6. päivänä v. 1344 — nykyisenä itsenäisyyspäivänämme — Suomi mainitaan ensimmäisen ker-

ran yhtenä kokonaisuutena, kun kuningas nimittää sitä ”Itämaaksi”, Österlandiaksi.

Maunu Eerikinpojan toiminta Suomen olojen järjestelijänä huipistuu hänen Suomen-matkaansa v. 1347. Tämä on tiettävästi ensimmäinen kerta, jolloin Ruotsin kuningas on käynyt maassamme. Runsaan kuukauden kestäneen oleskelunsa aikana kuningas suoritti erinäisiä järjestelyjä, jotka huomattavasti kehittivät maamme oloja. Suomen korkein virkamies vaihtui kuninkaan nimittäessä Dan Niklinpojan tilalle Gerhard Skytten, Porvoon linnan herran. Kaupallisia oloja järjesteltiin siten, että kaupankäynti maaseudulla rajoitettiin vain ruokatavaroita koskevaksi. Tällä tavoin kuningas pyrki kehittämään vähäisiä kaupunkejamme. Hänen ystävällinen suhtautumisensa kansaan ja pyrkimyksensä vähentää sen rasituksia, mihin hän myös velvoitti maan uuden käskynhaltijan, jättivät kauniin muiston hallitsijan ensimmäisestä käynnistä maassamme.

Kuningas Maunu Eerikinpoika oli pyrkinyt sukunsa aikaisempien hallitsijoiden tavoin pitämään Suomen omissa käsissään, suoraan suvullensa kuuluvana. Hänen maassamme suorittamansa uudistustyö vaikutti erittäin eheyttävästi. Tällä tavoin Suomi oli osaltaan valmistautunut tukemaan kuningasta hänen suurimmassa yrityksessään, hänen itään päin suuntautuvien valloituspyrkimystensä toteuttamisessa.

MAUNU EERIKINPOIKA RISTIRETKEILIJÄNÄ

Pähkinäsaaren rauha ei ollut täysin lopettanut Novgorodin ja sen läntisten naapurien välistä sotatilaa. Joskin rauha oli solmittu Ruotsi-Suomen ja Novgorodin välillä, ei jälkimmäinen ollut ulottanut sitä Norjaa koskevaksi, joten sotatoimet jatkuivat kaukana pohjoisessa. Vasta vuonna 1326 solmittiin rauha Norjan ja Novgorodin välillä kymmeneksi vuodeksi.

Määrävuosien jälkeen sotatoimet alkoivat uudelleen. Pohjanperien rauhattomuudet levisivät etelämmäksi ulottuen lopuksi Viipurin linnaläänin rajoille asti. Täällä olikin kertynyt runsaasti levottomuuden aihetta. Novgorod oli läänittänyt Laatokan Karjalan liettualaiselle ruhtinaalle Narimontille, jotta tämä puolustaisi sitä Viipurin linnanväkeä vastaan. Narimontin poika Aleksanteri, joka isänsä puolesta hoiti läänin hallitusta, kohteli karjalaisia niin huonosti, että nämä nousivat kapinaan. Kapinalliset saivat apua Viipurin linnanpäällikön apulaiselta, ritari Sten Tuurenpojalta. Käkisalmi miehitettiin ja Karjalan Kannas vallattiin Nevaa myöten. Koko Novgorodin valta horjui Karjalassa.

Novgorodin pelastivat sen tukalasta asemasta saksalaiskauppiaat yhteisten kauppaetujen vuoksi. Balttilaiset ritarit, jotka olivat myös olleet sotajalalla Novgorodia vastaan, tekivät vuonna 1338 rauhan, jonka Hansaliitto vahvisti. Tällöin Suomenkin puolelta katsottiin sodan jatkaminen aiheettomaksi. Viipurin vakinainen linnanherra Pietari Joninpoika lähetti Novgorodiin lähettiläitä tarjoamaan rauhaa. Nämä selittivät venäläisen kronikan kertoman mukaan, ettei Ruotsin kuningas ole ollut vastuussa rauhan rikkoutumisesta, vaan Sten Tuurenpoika on toiminut omin päin. Siten saatiin Viipurissa tehdyksi Pähkinäsaaren rauhansopimuksen mukainen välirauha, jonka kuningas v. 1339 vahvisti. Vasta tällöin Pietari Joninpoika luovutti novgorodilaisille siihen asti miehitettynä pitämänsä Nevan pohjoisrannan, ns. Tamma-Karjalan.

Maunu Eerikinpojan ensimmäinen yritys muuttaa Pähkinäsaaren rauhan raja oli epäonnistunut sen vuoksi, ettei kuningas voinut kiinnittää koko huomiotaan ja kaikkia voimiaan idänkysymykseen. Mutta saatuaan sodan Tanskaa ja hansakaupunkeja vastaan päätökseen v. 1343 kuningas saattoi jälleen tarttua Novgorodia koskeviin suunnitelmiinsa.

Maunu Eerikinpojan mahtavana tavoitteena oli jo

Tuomas-piispan havittelema Nevan valtius. Tuomas-piispan epäonnistuttua sitä oli yritetty myöhemmin uudelleen, mutta yhtä huonolla tuloksella. Näiden epäonnistumisien varottamana kuningas ryhtyi sangen laajoihin ja perusteellisiin valmisteluihin. Valtakunnan kaikki voimavarat oli keskitettävä yritykseen. Omien kotimaisten ritarien ja asemiesten lisäksi kuningas pestasi palvelukseensa ulkomailta palkkasotureita. Myös talonpoikaista nostoväkeä kutsuttiin osallistumaan retkeen. Saadakseen yritykselleen kirkon tuen kuningas julisti sen ristiretkeksi. Paavin luokse lähetetty Suomen piispa Hemming saikin paavin hyväksymisen tälle ristiretkisuunnitelmalle. Omien valtakuntiensa lisäksi kuningas pyrki liittämään myös Baltian mahdit taisteluun yhteistä vihollista vastaan. Vuoden 1348 kesällä valmistelut olivat vihdoin niin pitkällä, että retki saattoi alkaa.

Alkukesällä kuningas purjehti laivastoineen vanhaa idäntietä pitkin mukanaan suurin sotajoukko, joka siihen mennessä konsanaan oli itään suuntautunut. Pohjois-Norjan miesten piti samaan aikaan tunkeutua Vienanmerelle ja hyökätä sieltä käsin Novgorodin alueiden kimppuun. Pääjoukko nousi maihin Koivistolla, josta sotajoukko ja ilmeisesti siihen liittyneet viipurilaiset etenivät Nevalle. Liikenne Nevalla katkaistiin ja Pähkinälinnaa ryhdyttiin piirittämään. Novgorodilaiset apujoukot eivät kyenneet auttamaan linnaa, vaan sen oli antauduttava elokuun alussa. Tällä tavoin Maunu Eerikinpoika oli saanut koko Nevan-linjan lujasti käsiinsä.

Kuninkaan sotaretki oli alkanut erittäin lupaavasti, mutta jatko ei ollut samanlainen. Tosin novgorodilaiset eivät kyenneet estämään kuningasta kastattamasta inkeriläisiä eivätkä pystyneet karkottamaan hänen joukkojaan Nevalta, niin kauan kuin hän itse siellä viipyi. Mutta kuninkaan oli pian palattava sotajoukkonsa pääosan kanssa Ruotsiin, jonne valtakunnan asiat häntä vaativat. Vieraiden palkkasoturien pitäminen oli niin kallista, että hän ha-

joitti nopeasti sotajoukkonsa. Pähkinälinnaan hän jätti varusväen puolustamaan linnaa.

Kuninkaan pääjoukkojen poistuttua novgorodilaisille tuli tilaisuus vallata Nevan-linja takaisin. Heidän sotajoukkonsa saapui piirittämään Pähkinälinnaa. Linnanväki puolustautui viimeiseen asti. Vasta sitten, kun venäläisten onnistui sytyttää linnan puuosat tuleen, jolloin monet puolustajat saivat liekeissä surmansa, pääsivät hyökkääjät tunkeutumaan linnoitukseen. Katkerassa käsikähmässä hakattiin suurin osa puolustajista maahan. Harvat eloon jääneet vietiin sotavankeina suuriruhtinaan luokse Moskovaan.

Maunu Eerikinpojan idänunelmat haihtuivat palavan Pähkinälinnan liekkeihin. Kuningas yritti vielä myöhemmin uusia valloitusretkensä ja etsi nimenomaan tukea Baltiasta, mutta hirveä ”Musta surma” teki hänen pyrkimyksensä tyhjiksi. Vuonna 1351 hänen oli tehtävä Novgorodin kanssa rauha, jossa Pähkinäsaaren ehdot jäivät voimaan. Mutta vielä 10 vuoden ajan kuningas piti kiinni Novgorodin kauppasaarrosta, jota hän oli määrännyt Suomen käskynhaltijan ylläpitämään Nevalla.

Maunu Eerikinpojan Nevan-linjan valtaussuunnitelmat ja -toimenpiteet olivat suurisuuntaisimpia yrityksiä, mihin kukaan Ruotsi-Suomen hallitsija keskiajalla ryhtyi. Onnistuessaan ne olisivat johtaneet nimenomaan meidän maamme kehityksen kokonaan uusille urille. Mutta voimat eivät vielä riittäneet toteuttamaan tätä Tuomas-piispan ja Tyrgils Knuutinpojan ylvästä unelmaa. Laajuudestaan huolimatta Maunu Eerikinpojan valtakunta oli liian hajanainen, jotta sen voimat olisi voitu yhdistää näin laajakantoiseen ja valtakunnan läntisiä osia suoranaisesti koskemattomaan yritykseen. Kuninkaasta itsestään riippumattomat tekijät, ennen kaikkea suuri rutto, olivat välittömänä syynä epäonnistumiseen.

Maunu Eerikinpojalle itselleen tämän suurin toivein aloitetun yrityksen epäonnistuminen merkitsi

niiden onnettomuuksien ja vastoinkäymisten alkua, jotka häntä elämänsä loppuun vainosivat. Suuri yritys oli niellyt kuninkaan kaikki varat, ja hän oli toivottomasti velkaantunut. Suurin saamamies, kirkko, alkoi kuningasta vihaavan Pyhän Birgitan yllyttämänä ja ristiretken epäonnistumisesta ärtyneenä vaatia saataviaan. Raskaiden verojen ja mustan surman hävitysten näännyttämät talonpojat, jotka muutoin aina pitivät "hyvän Maunu-kuninkaan" puolta, olivat hekin vastahakoisia auttamaan kuningasta hänen vaikeuksissaan. Tällöin Ruotsin ylimykset, jotka vihasivat kuningasta sen vuoksi, että tämä pyrki rajoittamaan heidän valtaansa ja pitämään heitä kurissa, näkivät tilaisuuden tulleen ryhtyäkseen avoimesti kapinoimaan kuningasta vastaan. Mutta ennen kuin ryhdymme seuraamaan onnettoman Maunu Eerikinpojan loppuvaiheita, on syytä tutustua siihen hallinnon puoleen, joka jätti hänen toiminnastaan pysyvimmän muiston.

MAUNU EERIKINPOIKA LAINSÄÄTÄJÄNÄ

Suuret folkungit Birger-jaarli ja Maunu Ladonlukko olivat olleet myös suuria lainsäätäjiä. Maunu Eerikinpoika seurasi tällä alalla isoisänsä ja isoisänsä isän jälkiä, pääsipä vielä suurempiinkin tuloksiin.

Kun Maunu Eerikinpoika valittiin Ruotsin kuninkaaksi, oli kuninkaan puolesta annettu vapauskirje, jossa ylimysten ja kirkon etuoikeudet vahvistettiin, kuninkaan neuvosto määrättiin pysyväiseksi sekä säädettiin, että kuninkaan oli saatava neuvoston ja kansan hyväksyminen, jos hän tahtoi saattaa voimaan uusia veroja tai muita rasituksia.

Ruotsin kuninkailla oli tapana valtaistuimelle nousunsa jälkeen ratsastaa valtakuntansa halki ottamaan vastaan asukkailta uskollisuudenvala. Tätä matkaa nimitettiin "eerikinretkeksi", eriksgataksi.

Maunu-kuningas teki eerikinretkensä v. 1335. Sen yhteydessä hän antoi monta tärkeätä säädöstä, jotka muodostivat kuninkaan lainsäädäntötyön perustan.

Kuninkaan tärkein säädös oli se, joka poisti orjuuden valtakunnasta. Kuninkaan isän ja sedän, murhattujen herttuoiden, sielunrauhan vuoksi ei kukaan mies eikä nainen, joka oli kristillisistä vanhemmista syntynyt, saanut olla koskaan orjana tai orjan nimeä kantaa. ”Sillä kuten Jumala on meidät vapauttanut pakanoista ja pakanuudesta, niin on hän myös orjat vapauttanut.” Täten kuningas turvasi valtakunnissaan ikivanhan pohjoismaisen vapauden aikana, jolloin suurimmassa osassa Euroopppaa talonpojat joutuivat yhä raskaampaan vuosisataiseen orjuuteen.

Muista kuninkaan säädöksistä mainittakoon, että hän täydensi Birger-jaarlin perintölakeja, velvoitti naisen vastaamaan rikoksestaan samalla tavalla kuin miehen sekä julisti yleisen maanrauhan valtakunnassaan. Ylimysten seurueiden määrää rajoitettiin heidän liikkuessaan maassa, samoin heitä kiellettiin vaatimasta kestitystä talonpojilta. Teiden varsille oli perustettava majataloja, joista matkustajat saattoivat saada ruokaa ja yösijan maksua vastaan. Rälssimiesten valvontaa tehostettiin, jottei kukaan saisi verovapautta suorittamatta sen vastineeksi säädettyä ratsupalvelusta.

Maunu Eerikinpojan hallitusajan lainsäädäntötyön pysyväksi muistoksi jäi kuninkaan maanlaki, joka on vuodelta 1347. Sen pohjana olivat vanhat ruotsalaiset maakuntalait, jotka oltuaan kauan suullisen perimätiedon varassa oli 1300-luvun alkupuolella saatettu kirjalliseen muotoon. Korkeimmista tuomareista, laamanneista, ja muista lakiatuntevista miehistä muodostettu lautakunta yhdisti nyt kuninkaan toimesta nämä maakuntalait koko valtakuntaa varten tarkoitetuksi maanlaiksi.

Maanlaki jakaantui ”kaariin”, jotka käsittelivät oikeudenkäytön eri aloja. Tärkeimmät kaaret olivat

Käräjät.

ne, joissa määrättiin, miten valtakuntaa oli hallittava. Ruotsin valtakunta oli oleva vaalivaltakunta, kuningas oli aina erikseen valittava. Vaalin jälkeen hänen oli suoritettava eerikinretkensä vanhaan tapaan. Kuninkaan kaari määrittelee kuninkaan ja valtakunnan väliset suhteet seuraavasti:

"Kuninkaan pitää rakastaman Jumalaa ja pyhää kirkkoa ja hänen oikeuttansa vahvistaman, kaikkea kuninkaallista oikeutta, kruunun ja kaiken Ruotsin rahvaan oikeutta. Hänen pitää kaikkea totuutta ja hurskautta vahvistaman, ja kaikkea vääryyttä ja valhetta varoittaman sekä oikeudella että kuninkaallisella voimallansa. Hänen pitää oleman uskollinen ja suojeleva kansalleen, ettei hän yhtään köyhää eli rikasta turmele hengen eikä jäsenten puolesta, jollei se ennen ole lailla voitettu, niinkuin sanoo laki ja valtakunnan oikeus; ei pidä hänen myös mitään hyvyyttä millään tavoin häneltä ottaman,

paitsi lailla ja lain tuomion jälkeen, niinkuin ennen sanottu on. Hänen pitää Ruotsin valtakuntaansa hallitseman ja vallitseman omain neuvomiestensä neuvolla, niiden jotka Ruotsista suvuin ja syntyneet ovat, ja muukalaisia neuvoonsa ottaman, niinkuin vanhastaan on vanha laki ja valtakunnan oikeus ollut..."

Kansan suhde kuninkaaseen määriteltiin seuraavasti: "Kaiken rahvaan, kuin Ruotsissa asuu, pitää hänen kuninkaana pitää, hänen valtaansa ja kaikkea kuninkaallista oikeutta vahvistaman, tahdomme hänelle kuuliaiset olla ja vahvistaa hänen käskynsä kaikessa siinä kuin oikein on, sekä Jumalan että ihmisten edessä, hänen käskeä ja meidän tehdä... Tahdomme olla hänelle uskollisia ja alttiita palvelusmiehiä, erittäin sotajoukolla rajaa, maata ja valtakuntaa varjella. Rahvaan, joka vanhastaan on ollut ja on veroon velkapää, pitää ja tulee kaikki vuotuiset ja lailliset ulostekonsa kuninkaalleen antaman ja toimittaman hyvällä tahdolla ja ei niskuroida..."

Maunu-kuninkaan maanlaki ei saanut virallista vahvistusta syystä, etteivät kirkon edustajat hyväksyneet sen kirkkokaarta. Ainoastaan kirkolla oli oikeus määrätä kirkkoa koskevissa asioissa. Kuitenkin lakia alettiin yleisesti käyttää kaikkialla valtakunnassa. Samoin kävi kuninkaan kaupunkilain, joka kymmenkunta vuotta myöhemmin valmistui.

SUOMEN KIRKON SUURI RAKENTAJA

Rauhattomista ajoista huolimatta Suomen kirkko kehittyi huomattavasti 1300-luvun puolivälin tienoilla. Tästä kehityksestään se sai kiittää kahta voimakasta ja taitavaa piispaa, Penttiä ja Hemmingiä, jotka puolen vuosisadan ajan olivat maamme kirkon johtajina.

Ruotsalaista syntyperää oleva Pentti oli valittu Suomen piispaksi v. 1321. Jo hänen aikanaan oli

Suomen kirkossa suoritettu huomattavia sisäisiä järjestelyjä. Tuomiokapitulin jäsenten määrä kohotettiin kuuteen, joten maamme vähäinen papisto vahvistui huomattavasti etenkin laadultaan, kun kaksi korkean opillisen tason omaavaa kirkonmiestä saapui maahamme. Piispa Pentin aikana otettiin myös käytäntöön dominikaanien jumalanpalvelusmenot kaikkialla maassamme. Jo aikaisemmin mainitussa Upsalan ja Turun hiippakuntien välisessä rajankäynnissä piispa Pentti puolusti tarmokkaasti hiippakuntansa etua. Hän oli lisäksi järjestänyt kirkollisen verotuksen, kymmenyksien kantamisen, sekä Pohjois-Pohjanmaalla että Viipurin linnaläänissä ja Savossa.

Piispa Pentin monipuolista kirkollista järjestelytoimintaa jatkoi hänen seuraajansa Hemming, jonka aikana Suomen kirkko kohosi suurimpaan siihenastiseen kukoistukseensa.

Myös Hemming oli ruotsalaissyntyinen. Hän tuli kaniikiksi Turun tuomiokapituliin v. 1329 ja toimi siinä virassa piispa Pentin kuolemaan asti. Tällöin pidetyssä piispanvaalissa Hemming sai kaikkien valitsijoiden äänet, joten tämä maamme oloihin jo hyvin perehtynyt mies nousi kirkkomme johtoon lähimpien alaistensa yksimielisesti kannattamana.

Vuonna 1338 piispaksi tultuaan Hemming ryhtyi heti tarmokkaasti kehittämään hänelle uskotun hiippakunnan kirkollisia oloja. Hänen ensimmäisiä toimenpiteitään oli uuden korkean kirkollisen viran perustaminen. Turun hiippakunta sai nyt tuomiorovastin, joka tuli olemaan piispan lähin apulainen. Ensimmäiseksi tuomiorovastiksi Hemming nimitti Raision kirkkoherran, Elavin, joka oli hänen vanha uskollinen ystävänsä.

Turun tuomiokirkko sai osakseen Hemming-piispan erityisen huolenpidon. Piispa lahjoitti useita maatiloja tuomiokirkolle, joka sai käyttää näiden tilojen tuoton menoihinsa. Samoin hän lahjoitti sille jumalanpalveluksen komeutta kohottavia loistoesi-

neitä, kuten piispanhiipan ja sauvan. Katolisen kirkon tapana oli myöntää synninpäästö määrätyksi ajaksi ihmisille, jotka suorittivat joitakin palveluksia kirkolle tai antoivat sille lahjoja. Synninpäästön merkiksi kirkko antoi asianomaisille henkilöille anekirjan. Hemming hankki paavilta luvan antaa näitä ane-kirjoja sellaisille, jotka kävivät pyhiinvaellusmatkoilla Turussa, osallistuivat jumalanpalveluksiin tai tekivät tuomiokirkolle lahjoituksia. Tällä tavoin Hemming korotti suuresti tuomiokirkon arvoa kansan silmissä samoin kuin lisäsi sen varoja.

Hurskaat ihmiset lahjoittivat usein tuomiokirkolle maatiloja tai muuta omaisuutta siinä toivossa, että sen alttarilla luettaisiin sielumessuja heidän itsensä tai heidän omaistensa puolesta. Katolinen kirkko näet opetti, että ihmisen kuoltua hänen sielunsa joutuu kiirastuleen, jonka vaivoissa se puhdistuu synneistään. Kuta enemmän ihminen oli syntiä tehnyt, sitä raskaammat ja pitempiaikaiset olivat hänen sielunsa kärsimykset. Kirkko saattoi kuitenkin lyhentää tätä kiirastulessa oloaikaa, samoin pyhimykset. Jotta he auttaisivat kiirastulessa kituvaa sieluparkaa, oli heille pidettävä messuja ja rukoiltava heitä. Turun tuomiokirkkoon perustettiin Hemmingin aikana uusia alttareita, joilla päivin ja öin kaikuivat sielumessut kuolleiden puolesta.

Hemming oli itse oppinut mies ja hän pyrki edistämään opillista sivistystä hiippakunnassaan. Suomen korkein oppilaitos oli tähän aikaan Turun katedraalikoulu, jossa opetettiin papeiksi valmistuvia poikia. Katedraalikoulun oppilaat saattoivat jatkaa opintojaan ulkomaiden yliopistoissa. Hemming-piispan aikana oli suomalaisia nuorukaisia opiskelemassa Pariisin yliopistossa ilmeisestikin piispan avun turvin. Tästä lähtien yhä useammat nuorukaiset hakeutuivat ulkomaille päättääkseen siellä opintonsa, sillä siitä riippui hengellisellä uralla yleneminen. Suurin Hemmingin monista tuomiokirkolle tekemistä lahjoituksista oli kirjalahjoitus, jolla tuomio-

Turun tuomiokirkko.

kirkko sai 30—40 kirjaa piispan omasta kirjastosta. Tämä maamme ensimmäinen kirjasto sisälsi katolisen kirkon oppeja ja järjestystä käsitteleviä teoksia. Myös Raamattu oli niiden joukossa. Koska kirjat kirjoitettiin käsin kauniisti tekstatuin ja koristelluin kirjaimin, olivat ne hyvin kalliita. Yksi ainoa kirja saattoi maksaa saman verran kuin suuri maatila. Tämä jo osoittaa Hemmingin lahjoituksen merkitystä maamme alkavalle opilliselle sivistykselle.

Tämä oppinut ja jäntevä kirkonpää oli myös jäykkä kirkkonsa oikeuksien puoltaja vaikkapa maan mahtaviakin vastaan. Niinpä hän julisti mitättömäksi kuninkaan päätöksen, jolla tämä oli luvannut Uudenmaan asukkaille helpotuksia erään kirkollisen veron maksussa, ”huolimatta siitä, että meidän herramme ja kuninkaamme, pahansuopain rauhanhäiritsijäin erhetyttämänä, suullisesti on kysymykseen sekaantunut, ajattelematta, ettei se ole hänen vallassaan, kosk’eivät maallikot, olivatpa mi-

ten hurskaita tahansa, saa mitään kirkollisissa asioissa määrätä.” Eikä kuninkaan auttanut muu kuin taipua, sillä kirkolla oli keinoja, joilla se saattoi uhata kuninkaitakin. Äärimmäisenä kirkonrangaistuksena oli pannaan julistaminen. Tällöin kukaan pappismies ei toimittanut mitään kirkollisia palveluksia pannaan julistetulle, ei edes viimeistä voitelua eikä ruumiinsiunausta. Pannaan julistettu oli siten aikalaisten taikauskoisten käsitysten mukaan ikuiseen kadotukseen tuomittu, joten kaikki ihmiset kaihtoivat häntä kuin ruttotautista. Tämä uhka riitti taivuttamaan jäykimmätkin niskat. Kirkon oikeuksien puolesta taisteleva vähäinen kirkkoherrakin, piispoista puhumattakaan, saattoi aina luottaa itsensä paavin tukeen, kuten eräs tapaus Hemming-piispan ajoilta osoittaa. Sääksmäen miesten ollessa haluttomia maksamaan kymmenyksiä kirkkoherrallensa, uhkasi itse paavi heitä rangaistuksella, mikäli he jatkaisivat niskoitteluaan. Tämä paavi Benedictuksen v. 1340 antama paavinkirje eli bulla, kuten sellaista kirjeeseen kiinnitetyn suuren sinetin mukaan kutsuttiin, kuuluu seuraavasti:

”Benedictus piispa, Jumalan palvelijain palvelija, lausuu rakkaalle pojalleen, Upsalan kirkon dekanukselle, tervehdyksensä ja apostolisen siunauksensa. Sitten kuin meidän rakas poikamme Henricus Hartmanni, Sääksmäen seurakunnan kirkkoherra Turun hiippakunnasta, on meille osoittanut, että vanhan, suostutun ja tähän saakka rauhassa noudatetun tavan mukaan Upsalan koko kirkkopiirissä, josta Turku ja sen hiippakunta on osa, pitäjien esimiehet voivat varottaa pitäjäläisiä, jotka eivät säännöllisesti maksa kirkonkymmenyksiä kirkoillensa ja kirkkoherroillensa, että suorittaisivat mainitut velvolliset kymmenyksensä esimiehillensä; ja jos mainitut pitäjäläiset kirkon lain mukaisesti verotettuina, kymmenysten suorittamisessa laiminlyövät velvollisuutensa täyttämisen soveliaan määräajan kuluessa, niin voivat kirkkojen esimiehet

Hollolan kirkko.

kieltää heiltä pääsyn kirkkoon ja — uppiniskaisuuden kasvaessa — kirkon pyhien sakramenttien nauttimisen, ja jos mainitut pitäjäläiset kolme viikkoa ovat olleet tällaisen kiellon alaisena, he ovat velvolliset kustakin viikosta, jona ovat uppiniskaisina pysyneet, rangaistuksena suorittamaan mainitulle esimiehelle kolme markkaa käypää rahaa, josta kolmas osa tulee edellämainituille esimiehille, toinen kolmas osa kirkkojen rakentamiseen ja jäljellä oleva kolmas osa jaetaan paikkakunnan papeille. Ja koska on osoitettu, että kaikkea tätä on noudatettu Upsalan kirkkopiirissä ikimuistoisista ajoista asti, ja koska Rapolan Matti, Rapolan Kuningas, Olli Nevari Rapolasta, Vedentaan Paavo, Salon Olli, Olli Tiisa Voipalasta, Nikki Vary Voipalasta, Voipalan Kallas, Voipalan Mielenpito, Voipalan Amundi, Voipalan Markku, Hikkalan Hautaputari, Ritvalan Miemo, Ritvalan Suomalainen, Hen-

rikki Hahtisenpoika, Asikka Hahtisenpoika, Juti Hahtisenpoika, Judikkalan Mielikki, Kantalan Mielunoita, Hirvelän Mielitty, Onkkalan Yö, Laivametsän Satatieto ja Haaralan Suomalainen, mainitusta Turun hiippakunnasta kotoisin olevia maallikoita ja mainitun Sääksmäen seurakuntalaisia, muutamista omistamistansa maista ja muusta omaisuudesta, mitä heillä on mainitun Sääksmäen pitäjän rajojen sisällä, eivät ole huolineet mainitulle esimiehellensä Henrikille maksaa kirkonkymmenyksiään — — — sen tähden kumoamme me tällä apostolisella kirjoituksellamme kaikki valitukset mainittuja toimenpiteitä vastaan, niin kuin oikein on, ja käskemme käyttää pyhän kirkon rangaistusvaltaa, että niitä empimättä noudatetaan. Kirjoitettu Avignonissa heinäkuun 16. p:nä, kuudentena vuotena meidän paavina ollessamme.

Benedictus."

Hemming antoi myös papiston elämää ja velvollisuuksia koskevia säädöksiä. Tärkein näistä oli hänen kirkollinen ohjesääntönsä vuodelta 1352, joka sisältää seuraavaa:

Siunatessaan pyhäpäivinä pyhää leipää ja suolaa, olkoon pappi puettu juhlapukuunsa, vaikkei messukasukkaansa. Kirkon sakramentit eli pyhät menot niinkuin kaste, viimeinen voitelu ja herranehtoollinen toimitettakoon arvokkaasti ja huolellisesti. Pyhää öljyä, hostiaa ym. älköön uudistamatta säilytettäkö viittätoista päivää kauemmin astioissaan. Kirkon alttarivaatteet ja messupuvut pidettäköön puhtaina ja ehjinä; viinistä ja öyläteistä pidettäköön sama huoli. Rippi-isänään älköön kukaan, paitsi piispan suostumuksella, käyttäkö muuta kuin seurakuntansa omaa pappia. Älköön myöskään kukaan pappi toimittako salarippiä tai sakramentteja toisen papin seurakunnassa ilman tämän lupaa. Almujen kerääjien älköön sallittako kulkea kirkoissa ja seurakunnissa ilman piispan suostumusta. Kirk-

koherra pitäköön tarkkaa tiliä kirkkonsa tiluksista, kirjoista, puvuista ja koristuksista ja toimittakoon niistä kalustoluettelon piispalle. Kirkon maata tai tiluksia älköön pappi vaihtako ilman piispan erityistä lupaa, älköön myöskään hänen suostumuksettaan ostako kirkolleen kirjoja tai koristuksia. Pappi, joka heittää kirkon maan viljelemättä, erotettakoon virastaan, kunnes hän on sen hyväksyttävässä kunnossa takaisin jättänyt. Ankaraan paastoon vedellä ja leivällä ilman kalaa älköön pakotettako 23 ikävuotta nuorempaa henkilöä. Pienempinä juhlapäivinä sallittakoon kansan tarpeen vaatiessa toimittaa kylvöä, viljankorjuuta ym. senkaltaisia töitä. Sunnuntaisin ja suurina juhlapäivinä — muun muassa Pyhän Neitsyen, Laurin, Henrikin, Olavin ja Mikon päivinä — olkoon kaikki työnteko kielletty ja rikollinen rangaistakoon maan oikeuden ja lakien mukaan. Seurakunnan jäsentä älköön kukaan pappi sulkeko sakramenttien käyttämisestä tai seurakunnan yhteydestä ilman piispan lupaa. Piispan käskykirjeet kirkkoherroille toimitettakoon mitä pikimmin asianomaisesta paikasta toiseen. Köyhien hautaamisesta älköön mitään maksua vaadittako. Jos joku kieltäytyy antamasta papille hevosta, kun hän on virkamatkoillaan, rangaistakoon kolmen markan sakolla. Vuosittain Turussa pidettäviin pappeinkokouksiin tulee papin saapua niin hyvissä ajoin, että hän on saapuvilla siinä messutoimituksessa, joka kokouksen alussa vietetään Pyhän Hengen ylistykseksi.

Hemmingin säädökset koskettelivat etupäässä vain papiston toiminnan ja elämän ulkonaista puolta. Kirkolle riitti yleensä se, että ihmiset ottivat osaa messuihin, ripittäytyivät, antoivat almuja köyhille ja tekivät lahjoituksia kirkolle, maksoivat kirkolle menevät maksut ja alistuivat kirkonrangaistuksiin, jos papisto katsoi siihen olevan aihetta. Samaa muodollista kuuliaisuutta se vaati omilta jäseniltäänkin. Siihen, millä mielellä ihmiset nämä

muodolliset vaatimukset täyttivät, kiinnitettiin hyvin vähän huomiota. Tämä johti siihen, että monet ihmiset ajattelivat voivansa tehdä mitä rikkomuksia tahansa, koska niistä voi myöhemmin kuitenkin saada anteeksiannon sopivasti hyvittämällä kirkkoa. Itse kirkonmiestenkin elämä oli monesti ristiriidassa todellisen kristillisyyden vaatimusten tai kirkon säädösten kanssa. Muun muassa kirkko vaati, että pappien oli elettävä naimattomina voidakseen kotihuolien estämättä omistaa kaikki voimansa kirkon palvelukseen. Skenningen kokouksessa v. 1248 tämä määräys päätettiin toteuttaa myös Ruotsissa. Suomessa siitä ei kuitenkaan pidetty tarkasti kiinni, ja monet papit olivat naimisissa, vaikkei kirkko vahvistanutkaan heidän avioliittojaan. Jäntevä Hemming-piispakaan ei puuttunut tähän asiaan muutoin kuin käskien, etteivät papit saaneet pitää lapsiaan samassa pitäjässä, missä he toimittivat virkaansa. Tieto siitä, että papit itse rikkoivat kirkon säädöksiä elämällä laittomissa avioliitoissa, herätti kuitenkin kansan keskuudessa nurjaa mieltä ja heikensi kirkon arvovaltaa.

Hemming itse täytti kyllä korkeimmatkin vaatimukset, ja hänen hurskautensa ja puhdas elämänsä hankkivat hänelle kaikkien kunnioituksen. Hemmingin hyvä ystävä oli kuuluisa ruotsalainen ylimysnainen Birgitta, joka hurskaudellaan ja uuden nunna- ja munkkijärjestön perustamisella hankki niin suuria ansioita, että paavi julisti hänet myöhemmin pyhimykseksi. Birgittan Hemming-piispalle suoma arvonanto lisäsi suuresti piispan yleisesti osakseen saamaa kunnioitusta. Tämä sekä hänen puolueeton asenteensa aikansa valtiollisiin melskeisiin aiheutti sen, että sekä kuningas Maunu Eerikinpoika että hänen vastustajansa jättivät Hemmingin ja hänen hiippakuntansa täysin rauhaan ja päinvastoin koettivat voittaa mahtavan piispan puolelleen suomalla hänelle monenlaisia etuja.

Hemmingin pitkä ja toimelias työ Turun piispana päättyi hänen kuolemaansa v. 1366. Aikaa myöten piispavainajaa kohtaan tunnettu arvonanto ja kunnioitus yhä syveni niin, että hän alkoi saada pyhyyden maineen. Kansan keskuuteen levisi tarinoita hänen ihmetöistään. Ruotsin ja Suomen korkeimmat kirkonmiehet ryhtyivät toimenpiteisiin saadakseen paavin julistamaan Hemmingin pyhimykseksi, jotta hänen esirukouksensa suojaisivat hänen kotimaitaan sodan, nälän ja ruton vaivoilta. V. 1514 oltiinkin päästy niin pitkälle, että Turussa toimitettiin suurella loistolla ja komeudella Hemmingin autuuttamisjuhla, ts. hänen luunsa otettiin haudasta ja pantiin pyhimyslippaaseen, joka sijoitettiin arvokkaalle paikalle tuomiokirkkoon. Tämä oli jonkun henkilön pyhimykseksi julistamisen ensimmäinen aste. Varsinainen pyhittäminen, ns. kanonisaatio, jäi uskonpuhdistuksen vuoksi suorittamatta. Siten maamme jäi ilman omaa pyhimystä.

Hemming-piispa, joka uupumattomalla tarmolla toimi kokonaisen miespolven ajan Suomen kirkon ylimmässä arvoasemassa kirkkomme lujittajana ja maamme opillisen sivistyksen kehittäjänä, on jäänyt historiaan yhtenä etevien keskiaikaisten piispojemme loistavimmista edustajista.

MUSTA SURMA

Vuonna 1349 saapui kuningas Maunu Eerikinpojan valtakuntaan kamala vieras, rutto. Se oli saanut alkunsa kaukaisessa Kiinassa, josta se levisi länttä kohti saattaen koko ihmiskunnan jäytävän pelon valtaan. Ruttoa edelsivät ennennäkemättömät luonnonmullistukset: maanjäristykset, valtavat tulvat, polttava kuumuus ja hirveät heinäsirkkaparvet, jotka pimensivät auringon ja jättivät jälkeensä mustan, kuolleen maan kaikkialla, missä ne liikkuivat. Maassa mätänevät miljoonien heinäsirkkojen ruu-

Musta surma.

miit saastuttivat kesäkuumalla ilman. Vanhat kronikat kertovat myös, että maasta nousi monin paikoin ”paksua, pistävää katkua”, joka kuolettavan verhon tavoin levisi kaikkialle kietoen ihmiset tukahduttavaan syleilyynsä. Maat autioituivat siellä, missä säälimätön musta surma kulki.

Pohjoismaihin rutto saapui ensinnä Norjaan Bergenin kaupunkiin Englannista saapuneen laivan mukana. Lastia purettaessa laivan miehistö kuoli äkkiä. Tauti levisi nopeasti kaupunkiin. Ihmiset sairastuivat ankaraan kuumeeseen, joka aiheutti yhä yltyviä tuskia. Ihoon ilmestyi mustia täpliä ja kipeitä paiseita, potilas tunsi pistoksia rinnassaan ja hänen hengityksensä muuttui haisevaksi, kieli värjääntyi mustanpuhuvaksi ja potilas sai ankaria verensyöksyjä. Tavallisesti sairaus johti kuolemaan parissa kolmessa päivässä, mutta toisinaan se teki lopun uhreistaan vain muutamassa tunnissa.

Norjasta rutto levisi Ruotsiin ja Suomeen aiheuttaen kaikkialla hirveätä tuhoa. Mitkään lääkityskeinot eivät näyttäneet voivan estää sitä. Epätoi-

voiset ihmiset pitivät sitä Jumalan rangaistuksena heidän synneistään ja koettivat rukouksilla ja katumusharjoituksilla lievittää Jumalan vihaa. Nämä katumusharjoitukset saattoivat saada aivan järjettömiäkin muotoja. Monin paikoin ihmiset liittyivät yhteen suuriksi joukoiksi, jotka kulkivat paikasta toiseen ruoskien itseään ja katumusvirsiä laulaen. Toiset taas yrittivät viimeiseen asti nauttia elämästä, koska kuolema kuitenkin tuntui väistämättömältä, ja heittäytyivät hurjiin irstailuihin. Tämän kurjuuden keskellä monet henkilöt, etenkin papit ja nunnat, osoittivat suurta uljuutta ja uhrautuvaisuutta hoitaen sairaita ja antaen kuoleville viimeisen lohdutuksen. Heitä kuolikin suhteettoman suuressa mitassa.

Yhtä äkkiä kuin rutto oli tullut, se myös hävisi. Mutta sen jäljet olivat kauheat. Siellä missä ennen oli ollut vaurasta maaseutua ja väkirikkaita kaupunkeja, oli nyt melkein täysin autioituneita maakuntia ja harvalukuinen, lähtemättömän järkytyksen kokenut kaupunkilaisväestö. Euroopan väkiluku väheni 25 miljoonalla hengellä eli noin neljänneksellä, Pohjoismaiden menetysten vaihdellessa yhdestä neljäsosasta yhteen kolmasosaan asianomaisen maan väkiluvusta. Luonto kuitenkin tasoittaa ihmeellisellä tavalla suuret menetykset. Mustan surman jälkeisinä vuosina syntyväisyys oli tavaton, niin että väkiluku kohosi pian ennalleen pahimminkin kärsineissä maissa.

ITÄMAA KUNINKAANVAALISSA

Korjatakseen raha-asioitaan, jotka Venäjän sota oli saattanut huonoon kuntoon, Maunu Eerikinpoika ryhtyi supistamaan verovapaiden tilojen määrää. V. 1351 kuningas antoi käskyn, että ylimysten oli maksettava veroja niistä tiloista, jotka olivat aikaisemmin olleet verovelvollisia, mutta nyt joutuneet rälssi-

miesten haltuun. Samoin niiden henkilöiden, jotka eivät kyenneet enää ratsupalvelusta suorittamaan, oli jälleen ryhdyttävä maksamaan veroa kuninkaalle.

Nämä kuninkaan määräykset olivat omiaan herättämään tyytymättömyyttä ylimystössä, joka yhä kiihtyi kuninkaan seuraavista toimenpiteistä. Maunu Eerikinpoika määräsi nimittäin erään ruotsalaisen ylimyksen, Pentti Algotinpojan, Skoonen, Hallannin ja Suomen herttuaksi v. 1353. Tämä menettely rikkoi lopullisesti kuninkaan ja valtakunnan mahtavimpien miesten suhteet. He eivät voineet sietää sitä, että kuningas korotti heidän yläpuolelleen yhden heidän säätyveljistään. Pentti Algotinpojan korotus oli merkkinä ylimysten aluksi salaiseen, mutta myöhemmin julkiseksi muuttuvaan vastarintaan kuningasta kohtaan, joka ei päättynyt ennen kuin Pentti Algotinpoika oli menettänyt asemansa ja henkensä sekä Maunu Eerikinpoika kruununsa. Valtakunta sortui sisäisiin taisteluihin, jotka johtivat sen kehityksen kokonaan uusille urille.

Kuningasta vastustavat ylimykset saivat kostohankkeilleen hyvän tilaisuuden, kun kuninkaan vanhin poika, Eerik, tuli täysi-ikäiseksi. Maunu Eerikinpoika oli jo aikaisemmin saanut ylimykset tunnustamaan Eerikin seuraajakseen. Tyytymättömien johtaja, Niilo Tuurenpoika-niminen ylimys, ryhtyi nyt yllyttämään Eerikiä sekä Pentti Algotinpoikaa että myös isäänsä vastaan. Myös Tanskan kuningas Valdemar Atterdag, joka toivoi saavansa Ruotsille menettämänsä Skoonen takaisin, tuki salaa Eerikiä. Tämä nousikin puoluelaisineen kapinaan, joka päättyi v. 1357 siten, että Maunu-kuninkaan oli tehtävä suuria myönnytyksiä pojalleen ja häntä avustaneille ylimyksille. Eerikistä tuli Maunun kanssahallitsija, ja hän sai hallittavakseen osia Ruotsista ja koko Suomen. Mutta eniten tästä ratkaisusta hyötyivät ylimykset, joille nuoren kunin-

kaan oli luovutettava suuria läänejä ja monenlaisia etuja.

Kuningas Eerikin hallituskausi jäi hyvin lyhyeksi. Jo vuonna 1359 hän kuoli ruttoon. Hänen kuolemansa aiheutti maassa sekasortoa, jota Tanskan kuningas käytti hyväkseen kaapatakseen Skoonen. V. 1360 Maunu Eerikinpojan täytyi luopua tästä rikkaasta ja tärkeästä maakunnasta, joka siten jäi vielä vuosisadoiksi Tanskalle. Valdemar Atterdag teki vielä retken Gotlantiin, jossa hän valloitti rikkaan Visbyn kaupungin. Tämä oli ollut eräs tärkeimpiä hansakaupunkeja, mutta tunnusti Ruotsin kuninkaan herrakseen. Näihin aikoihin sen mahti oli jo laskussa, ja Valdemarin toimeenpanema pakkoverotus teki lopun Visbyn suuruudesta.

Ruotsin menetykset Tanskalle ärsyttivät ylimystön jälleen kuningasta vastaan. Maunu Eerikinpojan asema oli heikentynyt myös senvuoksi, että paavi oli julistanut hänet pannaan, koska hän ei kyennyt maksamaan velkaansa kirkolle. Kuninkaan valtakunnatkin uhattiin julistaa kirkonkiroukseen eli interdiktiin. Tämä oli kauhea rangaistus, sillä kirkonkiroukseen julistetuissa maissa ei saanut suorittaa mitään kirkollisia toimituksia. Nämä rangaistukset tosin peruutettiin, mutta ylimystö oli saanut niistä lisätukea vaatimuksilleen kuningasta vastaan. Niinpä puhkesi jälleen kapina, jonka toimeliaimpana johtajana oli edelleen Niilo Tuurenpoika. Ylimykset saivat tällä kertaa puolelleen Maunu-kuninkaan nuoremman pojan Haakonin, jonka norjalaiset olivat valinneet kuninkaakseen. Maunu otettiin vangiksi ja pakotettiin tunnustamaan Haakon kanssahallitsijakseen. Vanhan tavan mukaan oli kuningas valittava Moran kivillä Taalainmaassa, jonne valitsijat kutsuttiin helmikuun 15. päiväksi v. 1362. Suomen kohdalta tämä on muistettava päivä sikäli, että kuningas Haakon antoi tällöin suomalaisille oikeuden ottaa osaa kuninkaanvaaliin näin kuuluvalla julistuksella:

"Me Haakon, Jumalan armosta Ruotsin ja Norjan kuningas, tunnustamme tämän kirjeen kautta, että me rakkaimman isämme, Maunu kuninkaan, ynnä Ruotsin valtaneuvoston neuvosta, suostumuksella ja hyväksymisellä, koska tämä neuvoskunta oli luonamme Upsalassa, kun meidät valittiin kuninkaaksi, teimme herra Niilo Tuurenpojan, Itämaan laamannin, osalliseksi siitä oikeudesta, joka ammoisista ajoista on ollut Ruotsin laamanneilla, so. Uplannin, Södermanlannin, Itä-Göötanmaan, Smoolannin, Länsi-Göötanmaan, Neriken ja Vestmanlannin laamanneilla, että he saavat valita kuninkaan ja määrätä hänelle valtakunnan. Ja koska jokaisesta Ruotsin hiippakunnasta kaksitoista miestä ynnä heidän laamanninsa tulee saapua Moran kivelle ja siellä kaiken rahvaan puolesta valita kuningas ja koska nyt Itämaa on yhtenä hiippakuntana ja yhtenä laamannikuntana ja koska meidän vanhempamme ovat havainneet tämän maan uskolliseksi ja rakkaaksi, niin suotakoon sen asukkaille sama kunnia ja rakkaus kuin vanhastaan on ollut muillakin hiippakunnilla ja laamannikunnilla Ruotsin valtakunnassa, että kukin saapi olla osallisena kuninkaanvaalissa. Sentähden tulee laamannin, papiston(edustajain) ynnä kaksitoista miestä rahvaasta silloin saapua paikalle ja valita kuningas kaiken Itämaan rahvaan puolesta. Mutta jos kuninkaanvaali sattuu tapahtumaan talvella, tai jos se Jumalan tahdosta tapahtuu toisella vuodenajalla, ja säät estävät laamannia, papistoa ja rahvasta ajoissa saapumasta paikalle, silloin ei pidä kuninkaanvaalin tulla estetyksi heidän poissaolonsa tähden ja laamanni vahvistakoon vaalin, niin kohta kuin hän ensi kerran kuninkaan luo tulee, niinkuin hän olisi tehnyt, jos hän olisi ajoissa saapunut paikalle.

Tämän kirjeen ja toimenpiteen todistukseksi ja ikuiseksi vahvistukseksi panimme me sen alle oman sinettimme ynnä meidän kaikkein rakkaimman isämme Maunu kuninkaan sinetin, niin myös kun-

niallisten herrojen ja hengellisten isien: Upsalan arkkipiispan Pietarin, Linköpingin piispan Niilon, Skaran piispan Niilon, Strengnäsin piispan Tyrgilsin, Vesteroosin piispan Maunun, Turun piispan Hemmingin ja Vexiön piispan Tuomaan sinetit, samoin useain saapuvilla olevien valtaneuvostemme: herra Erengisle jaarlin, herra Niilo Tuurenpojan, herra Benediktus Filippuksenpojan, Kaarle Ulvinpojan Toftan herran, herra Kustaa Arvidinpojan, herra Maunu Gislenpojan ja herra Narve Ingevaldinpojan ritarien ja Arvid Kustaanpojan, Bo Joninpojan ynnä Finvid Finvidinpojan asemiesten sinetit. Tehty ja annettu Upsalassa Herran vuonna 1362 Pyhän Sigfridin päivänä (helmikuun 15. päivänä)."

Kuningas Haakonin päätökseen sallia Suomen vastedes osallistua kuninkaanvaaliin lienee eniten vaikuttanut valtakunnan mahtavin ylimys, Niilo Tuurenpoika, joka samassa yhteydessä hankki itselleen Suomen laamanninviran. Tällä tavoin Niilo Tuurenpoika, joka oli ollut johtavana miehenä ylimysten kapinoidessa Maunu Eerikinpoikaa vastaan, varmisti itselleen yhä lujemman aseman Suomessa, jossa hänellä oli huomattavat läänitykset hallussaan. Suomen kannalta kuninkaan päätös merkitsi sen entisen erikoisaseman heikkenemistä. Kuninkaanvaalissa se tuli vastedes olemaan lähinnä Ruotsin maakuntiin verrattavassa asemassa.

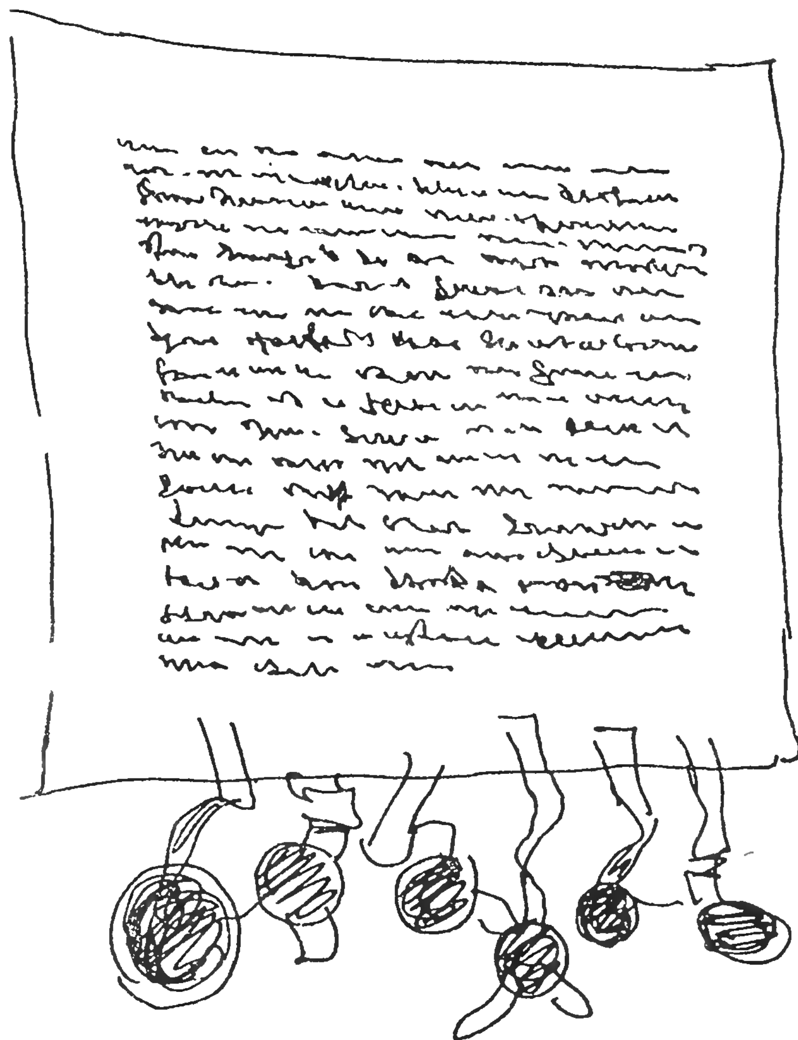
FOLKUNGIEN SORTUMINEN.

Kuningas Haakonin hallitus ei tullut pitkäikäiseksi. Hän oli kohta sopinut isänsä kanssa, vapauttanut hänet vankeudesta ja tunnustanut kanssahallitsijakseen. V. 1363 Haakon solmi avioliiton Tanskan kuninkaan Valdemar Atterdagin tyttären Margareetan kanssa, joka oli perivä Tanskan kruunun. Tämä liitto ei miellyttänyt Ruotsin ylimyksiä, jotka pelkäsivät kuninkaan vallan vahvistuvan niin,

etteivät heidän omat vallanhimoiset pyyteensä olisi enää toteutettavissa. Niinpä he ryhtyivät jälleen vehkeilemään kuningas Haakonia ja hänen isäänsä vastaan. Valtaistuimelle oli nostettava taipuisampi mies kuin Haakon, joka oli osoittautunut liian itsenäiseksi. Kapinahankkeen johdossa oli jälleen Niilo Tuurenpoika, joka oli joutunut maanpakoon riitauduttuaan kuningas Haakonin kanssa. Hän teki Maunu Eerikinpojan sisarenpojan, Mecklenburgin herttuan Albrektin kanssa sopimuksen, jossa Ruotsin ylimykset lupasivat ottaa Albrektin Ruotsin kuninkaaksi. Vastapalvelukseksi hänen oli luvattava ylimyksille suuria etuja, mm. Niilo Tuurenpojan piti saada suurin osa Suomea läänitykseen.

Vuoden 1363 lopulla Albrekt saapui saksalainen sotajoukko mukanaan Ruotsiin. Ruotsin ylimykset liittyivät herttuaan, joka sai apua myös hansakaupungeilta. Albrekt sai kavalluksella haltuunsa tärkeät Tukholman ja Kalmarin linnat. Sen jälkeen hänet valittiin Ruotsin kuninkaaksi Moran kivillä. Suuri osa Ruotsia ja Suomi pysyivät kuitenkin uskollisina laillisille hallitsijoilleen. Albrekt lähti sen vuoksi Suomeen syksyllä 1364 taivuttaakseen Suomen valtaansa. Turun linnan päällikkö, norjalainen ritari Narve Ingevaldinpoika teki kuitenkin lujaa vastarintaa. Albrekt sai piirittää linnaa 10 kuukautta, ennen kuin sai sen vihdoin haltuunsa. Piirityksen aikana Niilo Tuurenpoika, mies, joka oli kolmesti noussut kapinaan laillista hallitsijaansa vastaan omia etujaan ajaessaan, sai surmansa salamurhaajan tikarista.

Albrekt yritti suopealla kohtelulla voittaa suomalaiset puolelleen, vahvisti asukkaiden entisiä oikeuksia ja soi eräitä uusia etuja. Mm. hän vahvisti ulvilalaisten ja Suupohjan asukkaiden kauppaoikeudet ja antoi Ulvilalle kaupunginoikeudet. Erityisen myönteisesti hän suhtautui maamme kirkkoon ja sen mahtavaan johtajaan, piispa Hemmingiin. Albrektin ollessa Suomessa Maunu Eerikinpoika ja

Läänityskirja.

Haakon olivat saaneet sotajoukon kokoon. Gatametsässä v. 1365 käydyssä taistelussa Albrekt-kuninkaan marski, ruotsalainen ylimys Kaarle Ulvinpoika, Toftan herra, löi entisten hallitsijoidensa sotajoukon. Haakon pääsi haavoittuneena pakoon, mutta Maunu Eerikinpoika jäi vihollistensa käsiin.

Gatametsässä päättyi Folkungien satavuotinen hallituskausi Ruotsissa ja Suomessa. Suvun viimeistä edellinen jäsen, joka kantoi Ruotsin kruunua, Maunu Eerikinpoika, joutui tappion jälkeen kovaan vankeuteen. Vasta v. 1371 hän vapautui vankeudesta. Albrekt Mecklenburgilaisen ankara hallinto oli ärsyttänyt ruotsalaiset kapinaan. Kapinallisten sotajoukko saapui Tukholman edustalle, minne myös Haakon-kuningas ilmestyi joukkoineen. Albrektin oli taivuttava rauhaan, jonka ehtojen mukaan Maunu Eerikinpoika pääsi vapaaksi suuria lunnaita vastaan.

Hän lähti poikansa mukana Norjaan, jossa hän kansan rakastamana eli vuonna 1374 sattuneeseen tapaturmaiseen kuolemaansa saakka.

Maunu Eerikinpoika joutui kokemaan vaihtelevia kohtaloita. Hän oli aloittanut elämäntyönsä erään Euroopan suurimpiin kuuluvan valtakunnan hallitsijana ja päätti elämänsä maanpakolaisena. Hän oli yrittänyt suorittaa suuria tekoja, mutta epäonnistunut. Keskiaikaisen valtion tilalle, jossa mahtavat ylimykset isännöivät linnoissaan ja lääneissään kuninkaiden tavoin välittämättä laista tai hallitsijansa määräyksistä, hän oli koettanut muodostaa valtion, jossa kuninkaan virkamiehet hallitsisivat maata yhteisen lain ja kuninkaan käskyjen mukaan. Tämä yritys oli epäonnistunut ylimysten vastustuksen vuoksi. Sama seikka sekä hirvittävä musta surma tekivät tyhjäksi myös Maunu Eerikinpojan suurimman sotilaallisen yrityksen, Nevan-linjan valtauksen, joka onnistuessaan olisi kääntänyt Pohjois-Euroopan historian kokonaan uusille urille. Epäonnistumisistaan huolimatta Maunu Eerikinpoika on painanut syvät jäljet kotimaansa ja myös meidän maamme kehitykseen. Hurjana ja hillittömänä aikana, jolloin itse "Pyhä" Birgitta katsoi kuninkaalle raskaaksi viaksi sen, ettei hän surmauttanut Pähkinälinnan antautunutta varusväkeä "vääräuskoisina", Maunu Eerikinpoika jaksoi säilyttää luonteensa synnynnäisen jalouden ja toimia todellisen ritarin tavoin elämänsä loppuun saakka. Kuninkaan inhimillisyys kuvastuu erityisesti hänen lainsäädännössään. Maunu Eerikinpojan maanlaki, joka turvasi Ruotsin ja Suomen kansojen ikivanhan talonpoikaisen vapauden viimeisen folkungin sortumista seuranneiden yhteiskunnallisten ja valtiollisten taisteluiden aikana, riittää jo yksinään säilyttämään hänen nimensä maamme historiassa.

UNIONIN AIKA

Maunu Eerikinpojan tappioon päättyi se pitkäaikainen etupäässä valtakunnan sisäiseen rakennustyöhön omistettu kehitysvaihe, jossa hänen sukunsa hallitsijat olivat esittäneet johtavaa osaa. Tämä työ oli suoritettu täysin kansalliselta pohjalta. Huolimatta ajoittain sangen kiinteistäkin ulkomaisista yhteyksistään folkungit olivat tunteneet itsensä ennen kaikkea kotimaahansa kuuluviksi ja hallinneet valtakuntiaan tältä pohjalta lähtien.

Albrekt Mecklenburgilaisen Ruotsi-Suomen valtaistuimelle nouseminen merkitsi tässä suhteessa täydellistä olojen muutosta, joka johti valtakunnan kehityksen uusille raiteille. Kotimaisen kuninkaan sijasta maata hallitsi muukalainen mies, joka avasi uuden valtakuntansa omille maanmiehilleen ja ulkomaalaisille vaikutteille. Siten Ruotsi-Suomi joutui mukaan siihen valtataisteluun, jota Pohjois-Saksan nopeasti vaurastuvien kaupunkien ja Tanskan kuninkaiden kesken käytiin Itämeren herruudesta. Saksalaisherruuden uhka pakotti Pohjoismaat liittymään yhteen, syntyi Pohjolan kolmen valtakunnan välinen liitto, unioni, joka kesti puolitoistasataa vuotta. Ruotsi-Suomen kohdalta unioninaika tuli suurimmalta osaltaan merkitsemään voimistuvaa taistelua unionin vahvimman osapuolen, Tanskan, yliherruuspyrkimyksiä vastaan, mikä lopuksi johti uuden kansallisen kuningaskunnan syntymiseen.

UNIONIN SYNTYSYYT

Hansa valtaa Pohjoismaiden kaupan

Huolimatta melkein vuosituhannen ajan kestäneistä kaupallisista yhteyksistään Itämeren ja Pohjanmeren eteläpuolella asuviin kansoihin, eivät pohjoismaiden asukkaat olleet vielä 1300-luvulle tultaessa ottaneet kaupankäyntiään omiin käsiinsä. Tuotteidensa viennissä ja tuontitavaroiden maahan saamiseksi he tarvitsivat edelleen välittäjiä. Tämän välittäjänaseman valtasivat nyt saksalaiset kauppiaat, joiden muodostaman Hansa-liiton onnistui saada käsiinsä koko Itämeren alueen kauppa sekä suurin osa Pohjanmerenkin kautta tapahtuvasta tavaranvaihdosta.

Syrjäisestä asemastaan ja harvasta asutuksestaan huolimatta varsinaiset Pohjoismaat, Norja, Ruotsi ja Suomi, olivat tärkeitä tekijöitä maailmankaupassa. Ne tuottivat nimittäin jatkuvasti monia sellaisia tavaroita, joilla oli suuri kysyntä Euroopan sivistyskeskuksissa. Suomen vienti käsitti melkein yksinomaan niitä tuotteita, joita saatiin sen rajattomista metsistä ja runsaista kalavesistä. Monikymmen-, ehkäpä satatuhantisina määrinä Suomen metsien "harmaa turkis", oravannahka, solui vuosittain Hansan kautta maailmanmarkkinoille. Suurempien turkiseläinten kuten hirven, karhun, suden, ilveksen, ketun, saukon ja majavan nahkat sekä arvokkaat "valkoturkikset", kärppien ja näätien nahkat, täydensivät valikoimaa lukumääräisesti vähäisemmällä, mutta sitä arvokkaammalla osuudellaan. Myös lohta, siikaa ym. arvokaloja vietiin melkoisia määriä, sillä kuivattu kala oli tärkein ravintoaine katolisissa maissa paaston aikana. Toisenlaatuinen "metsänriista", terva ja piki, päättää tämän Suomen vientitavaroiden luettelon, jossa metsän tuotteet muodostivat jo silloin maamme asujainten hyvinvoinnin perustan.

Vientitavaroittensa suuren määrän ja niiden arvokkuuden vuoksi esi-isämme olivat hyvin ostokykyisiä. Hansakauppiaiden välityksellä he saattoivat siten saada käyttöönsä Keski- ja Etelä-Euroopan maiden kallisarvoisimpiakin tuotteita. Näistä on ensimmäisinä mainittava erilaiset kankaat. Englantilaiset villakankaat olivat jo 1300-luvulla hyvässä maineessa aina Novgorodia myöten, joten niitä varmasti ostivat varakkaat suomalaisetkin. Kaukaisten itämaiden loistavat silkkikankaat löysivät nekin tiensä maahamme, joskin luonnollisesti vain pienissä määrissä. Useimpien oli tyydyttävä kotikutoisten kankaiden ohella saksalaiseen ja hollantilaiseen sarkaan tai naisten pukujen kyseessä ollen hollantilaiseen sarssikankaaseen. Kankaiden ohella tuotiin maahan kaikenlaista rihkamatavaraa kuten kallista Kölnin nauhaa, jota käytettiin pukujen koristelemiseen.

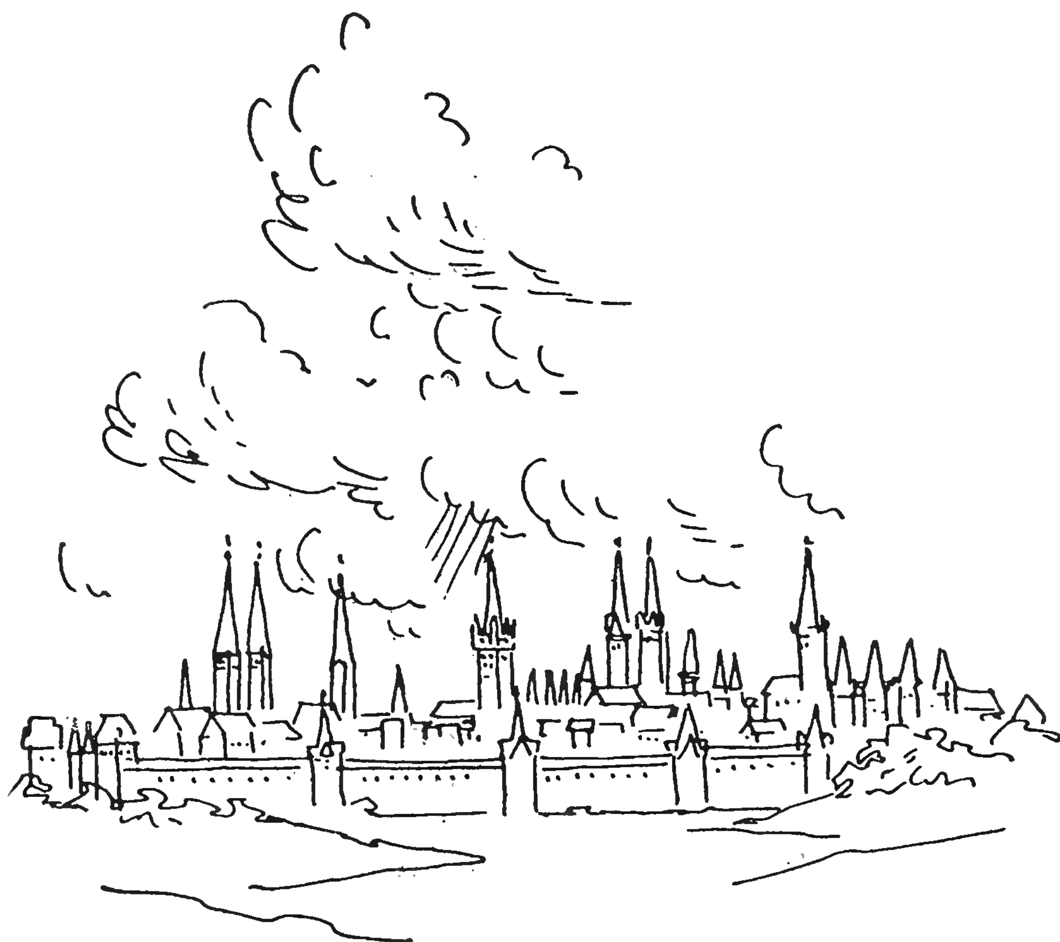
Toisen tärkeän tuontitavararyhmän muodostivat ruokatavarat. Tärkein niistä oli suola, jota maahamme tuotiin etupäässä Tallinnasta. Samoin suolakala oli kysyttyä, varsinkin Skoonen silli. Juomista taas oluella oli suuri menekki. Halutuinta oli Hampurin olut, jota kaikkialla Itämeren maissa käytettiin sen erikoisen väkevyyden vuoksi. Viinit olivat myös tärkeä tuontitavara jo kirkollisen käyttönsäkin tähden. Myös hunajasta valmistettuja voimakkaita juomia käytettiin. Erilaiset mausteet, kuten oluenvalmistuksessa tärkeä humala sekä inkivääri, anis ja pippuri kuuluivat välttämättömiin tuontitavaroihin omenien, rusinoiden, viikunoiden, mantelien, saksanpähkinöiden ym. hedelmien ollessa jo ylellisyystavaroita, joita vain varakkaimmat saattoivat itselleen kustantaa.

Kankaiden ja elintarvikkeiden ohella olivat metallit ja metalliesineet hyvin tärkeitä tuontitavaroita. Rautaa oli tosin maassamme valmistettu suomalmista jo vuosisatoja, mutta sitä tuotettiin ulkoakin. Tärkein tuontimaa oli Ruotsi, jonka rauta ja

teräs olivat jo keskiajalla hyvässä maineessa. Ruotsista saatiin myös kuparia, jonka tuonti, samoin kuin tinan ja lyijynkin, oli lähinnä tallinnalaisten hansakauppiaiden käsissä. Heidän välityksellään saapui maahamme sekin ilmeisesti verrattain vähäinen jalojen metallien määrä, jonka maamme koristesepät vuosittain kuluttivat.

Kauppa oli osaksi vaihtokauppaa, mutta myös rahaa käytettiin. Koko Itämeren alueella oli käytännössä vanha germaaninen markkajärjestelmä, joskin eri maiden markat olivat eriarvoisia. Lyypekin, mahtavimman hansakaupungin, rahajärjestelmä pääsi varsin pian johtavaan asemaan, ja Lyypekin markkaa pidettiin erilajisten rahojen vaihdossa yhteisenä vertailuperusteena. Ruotsi-Suomessa, kuten muissakin Pohjoismaissa, oli lyypekkiläisestä markasta jonkin verran poikkeava oma markkajärjestelmänsä. Koska markan arvo oli huomattavan suuri vastaten melkein neljänneskiloa hopeaa, tarvittiin pienempää vaihtorahaa. Hopeamarkka jakaantui siten kahdeksaan äyriin ja tämä puolestaan kolmeen äyrityiseen. Suomessa käytetyn markan arvo poikkesi jonkin verran Ruotsin markasta, joten on mahdollista, että Suomessa lyötiin ajoittain rahaa jo 1300-luvulla.

Joka kevät saapuivat hansalaivat Suomen rannikoille, jotka pitkän talvikauden olivat olleet erossa muusta maailmasta. Kun hansakauppiaat eli kestit, joksi heidän saksankielinen oikeastaan vierasta (saks. Gast) tarkoittava nimityksensä suomalaisten suussa vääntyi, saapuivat, alkoi satamapaikoissa vilkas hyörinä. Tavaroita tarjottiin kaupaksi puolin ja toisin, ja moni turkisnippu siirtyi hansalaivan uumeniin suomalaisen erämiehen poistuessa tyytyväisenä paikalta kangaspakka kainalossaan tai mukanaan jotain muuta tarpeellista tavaraa, joka syrjäisten saloseutujen asukkaille toi tuulahduksen suuresta maailmasta. Vilkkaimmin parveilivat vastaanottajat varmaankin niillä paikoilla, joihin vieraiden mukanaan

Hansakaupunki.

tuomat oluttynnyrit vieritettiin. Ja pian sai väkevä Hampurin olut juroimmankin korvenasukkaan unohtamaan pitkän, pimeän talven ja luontaisen pidättyväisyytensä sekä yhtymään yleiseen markkinahumuun, joka kuitenkin helposti saattoi kääntyä tappeluksi ja päättyä veritekoihin.

Suurimman riemun kevään tulo ja hansalaivojen saapuminen toi varmaankin niille kesteille, jotka olivat viettäneet talven Suomessa. Joko liikeasioidensa vuoksi tai yksityisistä syistä jäi silloin tällöin joku kesti talveksi maahamme. Aikaa myöten hansakauppiaita asettui pitemmiksikin ajoiksi maahamme asumaan, joskin paljon pienemmässä mitassa kuin muihin Pohjoismaihin tai Itämerenmaihin. Näihin muodostui saksalaisia siirtokuntia, joissa kauppiaat elivät koko Hansa-liiton alueella vallitsevien yhtäläisten sääntöjen mukaan. He eivät saaneet ottaa perheitään mukaan kauppapaikkoihinsa, joissa heidän oli omistettava koko aikansa työlleen. Kauppiaat ja hei-

dän apulaisensa asuivat tavallisesti omassa kaupunginosassaan, joka oli muureilla erotettu muusta kaupungista. Täällä he pitivät tavaroitaan varastoituina, työskentelivät ja huvittelivat kotikaupunkiensa tapojen ja mahtavan kauppaliiton sääntöjen mukaan. Tällaisia hansasiirtoloita, kauppahoveja, kuten niitä monin paikoin nimitettiin, syntyi kaikkialle Hansan tärkeimpien kauppareittien varsille. Vähitellen näihin kauppapaikkoihin asettui asumaan myös sellaisia saksalaisia kauppiaita ja käsityöläisiä, jotka toivat perheensä mukanaan. He saivat asuinkaupungeissaan täydet porvarisoikeudet ja osallistuivat siten uusien kotikaupunkiensa hallintoon. Saksalaiset valtasivat vähitellen määräävän aseman useissa Pohjoismaiden tärkeimmissä kauppakaupungeissa. Koska he kaikkialla pitivät yhtä ja valvoivat ennen kaikkea Hansan etuja, liitto sai haltuunsa Pohjoismaiden ja Itämerenmaiden kaupan. Bergenistä Novgorodiin ulottui Hansan suuri kauppatie, jonka kaikissa tärkeimmissä solmukohdissa Hansalla oli tukikohtansa. Saksalaiskauppiaat hallitsivat Ruotsinkin tärkeimpiä kauppakaupunkeja Tukholmaa ja Visbytä. Itämerenmaiden johtavaksi kauppakaupungiksi noussut Tallinna hoiti puolestaan suurimman osan Suomen tuonnista ja viennistä.

Lopullisesti Hansa varmisti kaupallisen ylivaltansa ryhtymällä sotaan Tanskan kuningasta Valdemar Atterdagia vastaan, jonka sotaretki Gotlantiin oli erityisesti koskenut Hansan kauppaetuihin. Kun Valdemar oli saanut Ruotsilta Skoonen takaisin, hallitsi hän myös Juutinraumaa ja saattoi siten valvoa kaikkea Itämeren ja Pohjanmeren välistä liikennettä. Valdemar ei kyennyt pitämään puoliaan Hansaliittoa vastaan, jota Ruotsin saksalaiskuningas tuki, vaan hänen oli luovutettava Juutinrauman rannikot Hansan täydellisen määräämisvallan alaisiksi.

Saksalaisvalta Ruotsi-Suomessa

Hansan kauppaherruuden ohella saksalaisvaikutus tunkeutui Ruotsiin ja Suomeen muitakin teitä. Albrekt Mecklenburgilainen oli voittanut Maunu Eerikinpojan etupäässä saksalaisista ritareista ja asemiehistä kokoonpannun sotajoukkonsa avulla. Kuninkaaksi päästyään hänen oli palkittava näitä apulaisiaan. Albrekt jakoikin suuren joukon Ruotsi-Suomen linnoista ja lääneistä saksalaisille ritareille. Nämä olivat kotimaassaan tottuneet siihen, että talonpojat olivat täysin herrojensa mielivallan alaisia maaorjia, joita lääninherra saattoi kohdella melkein miten huonosti tahansa. Pohjoismaiden talonpoikien vapaata asemaa he eivät ymmärtäneet, vaan koettivat noudattaa Ruotsi-Suomessakin keski-eurooppalaisia tapoja. Albrektin aikana rakennettiin valtakuntaan uusia linnoja, joiden haltijat kuninkaan puolesta hallitsivat ympärilläolevia alueita. Linnanherroilla oli oikeus kerätä verot alueiltaan. Varsinkin saksalaiset linnanherrat olivat ankaria isäntiä ja ottivat säälimättä talonpojan viimeisenkin rovon, mitä tältä ajalta säilyneissä kirjoituksissa haikeasti valitetaan. Niinpä Vadstenan luostarin vuosikirjoissa todettiin vanhatestamentillisin sanoin: ”Haaskalinnut laskeutuivat alas vuorten huipuille, sillä saksalaiset tyrannisoivat maata monet vuodet.”

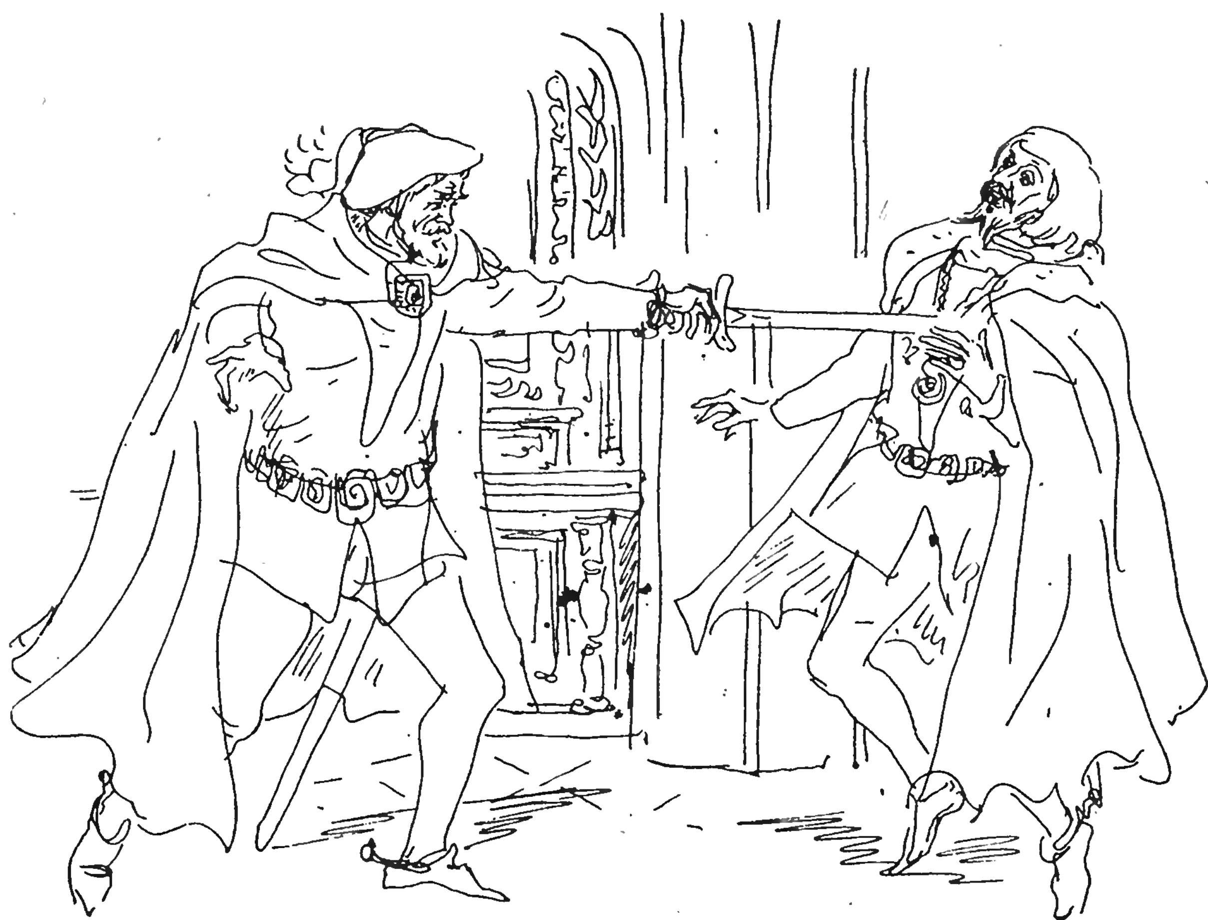
Kuningas Albrekt ei suinkaan ollut niin kelvoton hallitsija, kuin hänen valtiollisten vastustajiensa jälkimaailmalle jääneistä kirjoituksista on yleensä päätelty. Kuitenkin olivat hänen hallitustoimenpiteensä sekä hänen maanmiestensä käyttäytyminen ruotsalaisten keskuudessa siinä määrin tyytymättömyyttä herättäviä, että ne aiheuttivat kuninkaan kukistumisen.

Suomen panttiruhtinas

Paitsi saksalaisia sotureitaan oli kuningas Albrektin kiitettävä kruunustaan Ruotsin ylimyksiä. Nämähän olivat salajuonillaan ja avoimella kapinallaan hävittäneet folkungien kotimaisen kuninkuuden pohjan niin, että muukalaissyntyisen kuninkaan vallananastus saattoi onnistua. Mutta tästä avustaan he vaativat myös täyden korvauksen. Albrektin oli luovutettava heillekin suuria läänityksiä. Samoin hänen oli annettava kuninkaanvakuutus, jossa hän lupasi hallita maata niinkuin valtaneuvosto, ts. mahtavimpien ylimysten muodostama kuninkaan neuvonantajakunta, tahtoi. Tällä tavoin Ruotsin ylimykset olivat saavuttaneet sen kuninkaasta riippumattoman aseman, jota he olivat tavoitelleet Maunu Eerikinpoikaa vastaan aloittamastaan kapinasta lähtien.

Kuninkaan vallan heikkous tuli kohtalokkaaksi valtakunnalle. Kun ei ollut olemassa mitään ylimyksiä korkeampaa mahtia, nämä saattoivat kohdella talonpoikia miten halusivat. Myös kotimaisten lääninherrojen alueilla asuvat talonpojat joutuivat ankaran kohtelun alaisiksi. Mahtavat ylimykset turvautuivat mitä häikäilemättömimpiin keinoihin myös keskinäisissä valtataisteluissaan ja ajaessaan taloudellisia etujaan. Kirkko ja kirkonmiehetkään eivät olleet ylimysten väkivallalta turvassa. Mm. sattui sellainenkin tapaus, että eräs ritari surmasi Linköpingin piispan avoimella maantiellä saamatta siitä mitään rangaistusta. Lopuksi yleinen sekasorto kävi niin suureksi, että mahtavimmat ylimykset päättivät yhteisvoimin ylläpitää maanrauhaa kolmen vuoden ajan.

Neuvoskunnan mahtavin mies ja Ruotsi-Suomen tosiasiallinen hallitsija tähän aikaan oli ruotsalainen ylimys Bo Joninpoika Grip. Jo syntyperänsä puolesta hän kuului valtakunnan ensimmäisten miesten joukkoon — isän puolelta Bo Joninpoika polveutui folkungeista, hänen äitinsä taas oli mahtavan Natt

Bo Joninpoika surmaa ritarin.

och Dag, Yö ja Päivä-suvun jäsen —, mutta vasta hänen oma työnsä kohotti hänet ainoalaatuiseen mahtiasemaansa.

Häikäilemättömien ja hillittömien säätyveljiensä joukossa Bo Joninpojalla ei ollut vertaistaan, kun oli kysymyksessä omien etujen ajaminen. Hänen elämänsä pääpyrkimyksinä näyttää olleen vallan ja taloudellisten etujen tavoittelu, eikä hän siinä kaihtanut mitään keinoja. Murha ja ryöstö, petos ja valhe olivat hänestä luvallisia, kunhan ne vain veivät hänet tavoitteisiinsa. Mm. hän surmasi omin käsin erään ritarin nykyisessä Ritariholman kirkossa Tukholmassa kirkon pääalttarin edessä ja anasti sitten surmaamansa miehen omaisuuden. Aikaa myöten Bo Joninpojasta tuli valtakunnan suurin maanomistaja ja lääninherra. Vähän kerrallaan kuningas joutui luovuttamaan hänelle koko Suomen pantiksi hänen kuninkaalle antamistaan lainoista. Sen lisäksi hän sai haltuunsa suuren osan Ruotsin lääneistä, joi-

den joukossa olivat ajoittain valtakunnan tärkeimmät linnat, Tukholma ja Nyköping.

Bo Joninpoika oli päässyt valtavien lääniensä herraksi ainoalaatuisen taloudellisen vaistonsa ja laskelmointikykynsä ansiosta. Läänejänsä ja erityisesti Suomea hän hallitsi kuten kuningas ainakin. Suomeen rakennettiin useita uusia linnoja. Tärkeimmät niistä olivat Raasepori Inkoossa, Kastelholma Ahvenanmaalla ja Korsholma Pohjanmaalla. Bo Joninpoika asetti linnojen isänniksi luotettavia miehiä, tavallisesti sukulaisiaan, jotka hänen alaisinaan vouteina hoitivat linnaläänien hallintoa. Lääneistä kertyneet tulot panttiruhtinas käytti komeaan elämään ja uusien suurten valtiollisten yritystensä rahoittamiseen. Samoin hän antoi säätyveljilleen lainoja, joten lopuksi suuri osa Ruotsin huomattavimmista ylimyksistä oli hänen velallisiaan. Tällä tavoin Bo Joninpoika sai heistä tukea myös valtiollisissa yrityksissään, joten hänestä tuli ylimystön ehdoton johtomies.

Bo Joninpojan asemaa lujittivat ne korkeat virat, joita kuningas hänelle uskoi. Hänestä tuli kuninkaan yleisvirkamies, jollaisena hän mm. Suomessa saattoi käyttää kuninkaan tuomiovaltaa, sekä valtakunnan korkein lainkäytön valvoja, drotsi. Lisäksi hän oli Suomen laamanni, jossa ominaisuudessa hänellä oli käsissään myös maamme korkein paikallinen oikeudenkäyttö. Sanotaanpa hänen nimityttäneen itsensä jossakin kihlakunnantuomariksikin, joten hän saattoi yksin käsitellä oikeusjutun jokaisessa kolmesta keskiaikaisesta tuomioistuimesta: kihlakunnan-, laamannin- ja kuninkaanoikeudessa ja antaa asiasta lopullisen päätöksen. Siten hänelle lankesivat myös asianomaisten tuomarille maksamat palkkiot sekä sakkomaksut, mikä lieneekin ollut tärkeintä Bo Joninpojalle. Useat tuomarinviroistaan hän hoidatti sitäpaitsi sijaisilla, jotka saivat vain osan virkojen tuottamista tuloista. Tuomareiksi Suomeen, samoin kuin yleensä muiksikin virkamiehik-

seen, panttiruhtinas asetti kotimaisia miehiä, jotka tunsivat maan olot ja tavat ja jotka kansa mielellään vastaanotti.

Bo Joninpojan valtavat läänit, hänen korkeat virkansa ja yleisesti tunnettu ja tunnustettu taitavuutensa hallinnollisissa samoin kuin taloudellisissakin kysymyksissä hankkivat hänelle sellaisen vaikutusvallan maassamme ja laajalti sen ulkopuolellakin, jonka veroista tuskin kenelläkään muulla maamme hallitusmiehellä on ollut. Hänen onnistui ylläpitää hyviä suhteita novgorodilaisiin, niin että hänen aikanaan maamme tulenaralla itärajalla ei päässyt tapahtumaan pahempia rauhattomuuksia. Perustamalla Oulujoen suuhun pienen varustuksen hän varmisti Pohjanlahden rannikon, ns. "Seitsemän kymen Karjalan", joutumisen pois Novgorodin valtapiiristä ja sen vähittäisen liittymisen muuhun Suomeen.

Bo Joninpojalla oli myös laajoja kaupallisia yhteyksiä ulospäin. Hänen liiketointensa suuruutta osoittaa mm. maininta, jonka mukaan hän kerran vei maasta yhtenä eränä 11 kippuntaa vahaa, joka oli kallista tavaraa, sekä kokonaista 11 000 kärpännahkaa. Tämä antoi Bo Joninpojalle hänen asevoimansa lisäksi erittäin merkittävän kauppapoliittisen aseman Itämeren piirissä. Itse mahtavan Lyypekin raati kehoitti Danzigin kaupunkia sopimaan Suomen panttiruhtinaan kanssa enempien häiriöiden välttämiseksi, kun Bo Joninpoika uhkasi Danzigia sodalla riitauduttuaan kaupungin kanssa.

Vaikka Bo Joninpoika välttikin avointa välien rikkomista kuninkaan kanssa ja säilytti muodollisesti hyvät suhteet hallitsijaan kuolemaansa saakka, ei kuningas suinkaan suopein silmin katsellut mahtavan alamaisensa toimia. Albrekt Mecklenburgilaiselta puuttuivat kuitenkin tyystin mahdollisuudet drotsin kukistamiseen, joka piti käsissään vallan todellista perustaa, linnaläänejä, ja joka oli osannut koota pääosan aatelistosta tuekseen. Kuningas hautoi niinkin epätoivoisia suunnitelmia kuin Turun lin-

naläänin ja Ahvenanmaan panttaamista Saksalaiselle ritarikunnalle hajoittaakseen Bo Joninpojan vallan ytimen, koko Suomen muodostaman panttiruhtinaskunnan, mutta siitä ei tullut mitään. Drotsi osoittautui kuningasta voimakkaammaksi. Kun Upsalan arkkipiispan ja Turun piispan välillä syntyi riita hiippakuntien rajoista, asettui kuningas arkkipiispan puolelle ja määräsi rajan kulkemaan siten, että Kemin ja Iin lohirikkaat pitäjät olisivat joutuneet Upsalan arkkipiispalle. Mahtava drotsi kumosi kuitenkin kuninkaan päätöksen ja määräsi rajaksi Kaakama-joen, joten pitäjät jäivät Turun piispalle. Tämä Bo Joninpojan määräämä raja jäi vuosisadoiksi Ruotsin ja Suomen väliseksi valtiolliseksi rajaksi.

Jälkimaailma on arvostellut Bo Joninpoikaa ankarasti. Häntä on pidetty häikäilemättömän ja ahneen, mistään moraalisäännöistä piittaamattoman vallan- ja mammonantavoittelijan tyyppikuvana. Joskaan meillä ei ole syytä ryhtyä kaunistelemaan Bo Joninpojan luonnetta ja toimenpiteitä, on viimeaikainen tutkimus tehnyt hänelle ehkä enemmän oikeutta kuin monessa suhteessa virheellisiin ja epäasiallisiin arviointeihin perustunut jälkimaine. Meidän on ensinnäkin muistettava, että hän eli levottomana ja väkivaltaisena aikana, jolloin vallitsivat toisenlaiset elämänkäsitykset ja moraalisäännöt kuin nykyään. Kaikki valtakunnan suurmiehet tavoittelivat kilvan henkilökohtaista mahtiasemaa ja varallisuutta keinojaan valitsematta. Bo Joninpojan menestyksen ei ole tarvinnut johtua yksinomaan siitä, että hän olisi ollut häikäilemättömämpi ja tunnottomampi kuin muut aikalaisensa, vaan ehkäpä myös hänen muita suuremmista kyvyistään. Tästä hän on kyllä antanut vakuuttavia todisteita. Ja vallan huipuille noustuaan Bo Joninpoika antoi muidenkin näkökohtien kuin pelkästään itsekkäiden henkilökohtaisten etupyyteiden ohjata toimintaansa, tai ainakin hän niitä ajaessaan joutui samalla edustamaan yleisempiäkin etuja. Kotimaisen ylimystön kiistat-

tomana johtajana hän oli saksalaisen kuninkaan ja tämän mukana maahan pyrkivän muukalaisen läänitysylimystön voimakas kurissapitäjä, jota ilman valtakunta olisi ehkä sortunut muukalaisten riistettäväksi. Siten hänen kylläkin varmasti itsekkäistä syistä koottu suunnaton omaisuutensa tuli palvelemaan yhteistä hyvää. Tämä ilmenee parhaiten Bo Joninpojan testamentissa, jolla hän pyrki estämään valtavien läänitystensä joutumisen kuninkaan käsiin. Testamentin toimeenpanijoiksi valittujen Ruotsin ylimystön etevimpien jäsenten tuli ottaa haltuunsa drotsivainajan perintö ja säilyttää se hänen lapsilleen. Tämä testamentti tuli siten aiheuttamaan kuninkaan ja yhtyneen kotimaisen ylimysrintaman välisen taistelun puhkeamisen, mikä vaikutti ratkaisevasti valtakunnan ja koko Skandinavian kohtaloihin.

Mitä sitten erityisesti Suomeen tulee, Bo Joninpojan hallinto oli epäilemättä paras mahdollinen näinä aikoina. Suomi muodosti mahtavan drotsin panttiruhtinaskunnan keskeisimmän osan ja sai siksi erityistä huolenpitoa osakseen. Parempaa ulkonaisten etujensa ajajaa se ei olisi voinut saada, kuten hiippakuntarajasta käyty kiista osoittaa. Toisaalta koko maan kuuluminen samalle lääninherralle, joka sitä lujalla kädellä hallitsi, esti sellaisten sisäisten riitojen ja veristen väkivaltaisuuksien syntymisen, jotka raatelivat Ruotsia tähän aikaan. Siten Bo Joninpojan hallituskausi soi maallemme tilaisuuden rauhalliseen kehitykseen, joka osoittautui hyvinkin tarpeelliseksi vastaisten vuosien koettelemusten kestämiseksi.

Unioniajatuksen synty

Tuskin mahtavan panttiruhtinaan maalliset jäännökset oli ehditty saattaa viimeiseen lepopaikkaansa Vadstenan luostarikirkkoon hänen elokuussa v. 1386 sattuneen kuolemansa jälkeen, kun jo puhkesi kiih-

keä taistelu hänen jättämästään valtavasta perinnöstä. Päävastustajina tässä taistelussa olivat kuningas ja testamentin toimeenpanijat, 10 huomattavaa ylimystä, ja siihen sekaantui vielä joitakin drotsivainajan lukuisien läänitysten tavoittelijoita.

Ensimmäisen iskun antoi kuningas, joka kutsui Bo Joninpojan läänien hoitajat ja testamentin toimeenpanijat kokoon tekemään tiliä hallussaan olevista läänityksistä. Kuninkaan tarkoituksena oli ottaa ne omiin käsiinsä sillä perusteella, että hän ryhtyisi vainajan lasten holhoojaksi ja hoitamaan heidän omaisuuttaan. Testamentin toimeenpanijat kieltäytyivät luovuttamasta läänejä. Kuninkaan vastainen ylimysrintama rakoili kuitenkin sen verran, että tärkeä Turun linnalääni ja Suomen laamanninvirka siirtyivät suurylimystöön kuulumattomalle Jeppe Abrahaminpoika Djäknille. Jeppe Djäkn oli ollut Bo Joninpojan voutina Turussa ja katsoi nyt sopivaksi varmistaa oman asemansa. Hänen onnistui aikaansaada kuninkaan kanssa itselleen hyvin edullinen sopimus, jossa hänelle luovutettiin Turun linnalääni ja Satakunnan sekä Porvoon voutikunnat ilman tilitysvelvollisuutta siihen asti, kunnes Bo Joninpojan perilliset tulisivat täysi-ikäisiksi. Jeppe Djäknin pyrkimyksiä laamanninviran saamiseksi tukivat Suomen väestö ja Turun piispa syistä, jotka käyvät ilmi seuraavasta Varsinais-Suomen asukkaiden laamanninvaalia koskevasta kirjeestä kuninkaalle: "Me olemme yhteisestä sopimuksesta pyytäneet Jeppe Djäkniä, että hän suostuisi rupeamaan laamanniksemme, sillä hän tuntee ja tietää parhaiten maan tavat ja tottumukset ja meidän köyhyytemme ja kuormamme paremmin kuin kukaan ulkomaalainen mies Ruotsista tai muusta maasta. Me emme ikinä suostu kehenkään muuhun, tehkäät siis, armollinen herra, meidän tahtomme ja katsokaat meidän parastamme tässä asiassa." Lääniensä ja maassa nauttimansa kannatuksen perusteella Jeppe Djäknistä tuli siten maamme mahtavin mies herransa kuoltua.

Ruotsin ylimykset eivät tunteneet itseään kyllin voimakkaiksi kyetäkseen yksin torjumaan Albrekt Mecklenburgilaisen yrityksiä laajentaa kuninkaan valtaa. Tämän vuoksi he etsivät valtakunnan ulkopuolelta tukea kuningasta vastaan käymäänsä taisteluun. He tahtoivat saada hallitsijakseen sellaisen henkilön, joka ei kuulunut kotimaisiin ylimyssukuihin ja joka olisi helppo taivuttaa luovuttamaan ylimyksille määräämisvalta maassa. Tällaisen hallitsijaehdokkaan he luulivat löytäneensä Valdemar Atterdagin tyttäressä ja Haakon Maununpojan puolisossa Margareetassa, joka poikansa Olavin kuoleman jälkeen oli tunnustettu Tanskan ja Norjan hallitsijaksi ja perinyt myös poikansa oikeudet Ruotsin kruunuun. Maaliskuun 22. päivänä v. 1388 Ruotsin ylimykset tarjosivat Margareetalle Ruotsin kruunua.

MARGAREETA UNIONIN RAKENTAJANA

Kalmarin liittosopimus

Kun Ruotsin herrat valitsivat Margareetan hallitsijakseen, joutuivat he heti kokemaan pahan pettymyksen. Margareeta osoittautuikin alusta alkaen aikansa taitavimpiin valtiomiehiin ja rohkeimpiin valtiollisiin yrittäjiin kuuluneen isänsä aidoksi tyttäreksi. Hänen appensa Maunu Eerikinpojan kohtalo oli varoittavana esimerkkinä siitä, miten Ruotsin ylimykset saattoivat kohdella hallitsijaansa. Niinpä Margareeta vaati ylimyksiltä lujat takeet heidän uskollisuudestaan ja kuuliaisuudestaan. Heidän tuli luopua kaikista sellaisista oikeuksista, jotka he olivat saaneet vasta Maunu Eerikinpojan hallituskauden jälkeen ja jotka heille maanlain mukaan eivät kuuluneet. Samoin heidän tuli luovuttaa kuningattarelle melkein kaikki Bo Joninpojan läänitykset. Vain Nyköping Ruotsissa ja Viipurin linnalääni jäivät drotsin testamentin toimeenpanijoille. Ylimysten oli pakko

Margareeta.

suostua näihin vaatimuksiin ja tunnustaa Margareeta ”Ruotsin täysivaltaiseksi rouvaksi ja oikeaksi isännäksi”.

Ylimysten tehtyä aloitteen nousi melkein koko Ruotsi kapinaan mecklenburgilaisvaltaa vastaan. Suomessa sen sijaan rauha säilyi linnanherrojen tunnustaessa ilman muuta Margareetan hallitsijakseen. Kuningas Albrekt lähti Saksaan värväämään sieltä sotajoukkoa, jolla hän turvaisi horjuvan valtaistuimensa. Sillävälin tunkeutui Ruotsiin kuningattaren tanskalaisia ja norjalaisia joukkoja, jotka mukaan liittyneiden vähäisempien ruotsalaisjoukkojen kanssa ryhtyivät piirittämään kuninkaalle uskollisina pysyneitä linnoja, joista tärkeimmät olivat Tukholma ja Kalmari. Saksassa Albrektin onnistuikin koota melkoinen sotavoima, jonka kanssa hän palasi Ruotsiin uudenvuoden aikaan 1389. Kuninkaan sotajoukko kohtasi vihollisen Falköpingin luona Länsi-Göötan-

maalla helmikuun 24. päivänä 1389. Syntyneessä taistelussa Albrekt kärsi täydellisen tappion ja joutui poikansa kanssa vihollisen vangiksi.

Vaikka Falköpingin voitto saattoikin suurimman osan Ruotsia kuningattaren käsiin, ei Albrektin kannattajien vastarinta vielä siihen päättynyt. Vastarinnan keskuksena oli Tukholman kaupunki, jonka hallinnossa saksalaisilla porvareilla oli johtava asema. Näiden keskuudessa syntynyt salainen aseellinen järjestö, jota kutsuttiin nimellä huppupäähineveljekset, pani toimeen suuren verilöylyn kaupungin ruotsalaisten porvarien keskuudessa. Siten kaupunki pysyi lujasti Albrektin kannattajien käsissä.

Avustaakseen piiritettyä Tukholmaa ja tuottaakseen tappioita Margareetan valtakunnille mecklenburgilaiset aloittivat laajan kaapparisodan Itämerellä. Kuka tahansa merenkulkija, joka ryösti Tanskan, Norjan tai Ruotsin rannikoita tai näiden valtakuntien aluksia, sai turvapaikan Pohjois-Saksan satamakaupungeissa ja saattoi vapaasti myydä siellä ryöstösaalistaan. Pian Itämeri oli täynnä kaappareita, jotka nimittivät itseään vitaliveljiksi. Nimi johtuu latinalaisesta elintarpeita merkitsevästä sanasta, koska heidän päätehtävänään piti olla Tukholman kaupungin varustaminen elintarpeilla.

Vitaliveljet liittyivät yhteen suuriksi joukoiksi, jotka alkoivat pian ryöstellä samalla tavoin saksalaisia kuin muitakin aluksia. Koko Itämeren meriliikenne häiriintyi pahasti ja kauppiaat kärsivät suuria tappioita. Kukaan ei pystynyt pitämään kurissa näitä julmia merirosvoja. Tällöin Hansa-liitto ryhtyi välittämään rauhaa Margareetan ja vankina olevan Albrekt-kuninkaan välillä. V. 1395 saatiin Lindholman linnassa rauhansopimus aikaan. Kuningas pääsi vapaaksi luvattuaan maksaa suuret lunnaat. Jollei lunnaita maksettaisi kolmen vuoden kuluessa, tuli Albrektin luopua Tukholman linnasta ja samalla oikeuksistaan Ruotsin kruunuun. Seitsemän hansakaupunkia, niiden joukossa Lyypekki ja Tallinna,

menivät takaukseen rauhanehtojen täyttämisestä ja saivat Tukholman haltuunsa kolmeksi vuodeksi. Tämä rauhanteko lujitti siten Hansan valtaa Itämerellä.

Lindholman rauha ei lopettanut merirosvousta Itämerellä, sillä kuningas Albrektilla ei ollut voimia, jos oli haluakaan, saada vitaliveljiä luopumaan tuottoisasta puuhastaan. Vieläpä Suomikin, joka oli aluksi ilman vastarintaa alistunut Margareetan valtaan, luisui Albrektin kannattajien käsiin.

Margareeta-kuningatar ei kuitenkaan näistä vastoinkäymisistä masentunut, vaan jatkoi ponnistuksiaan Pohjolan kolmen valtakunnan yhteyden lujittamiseksi. Seuraajakseen hän oli valinnut sisarensa tyttärenpojan Eerikin, Pommerin herttuan, jolle hän oli saanut tanskalaisten ja norjalaisten tunnustuksen. V. 1396 tunnustivat myös ruotsalaiset Eerikin Margareeta-kuningattaren hallitustoveriksi ja seuraajaksi, joten kuningattaren ponnistelut näyttivät ainakin hallitsijasuvun kohdalta onnistuneen.

Mutta Margareetan tulevaisuudensuunnitelmat koskivat muutakin kuin vain seuraajaa. Hänen kuninkaanajatuksenaan oli näiden kolmen valtakunnan täydellinen ja peruuttamaton yhteenliittäminen. Tämän suunnitelmansa kuningatar aikoi toteuttaa Kalmarin kaupungissa siinä tilaisuudessa, johon kaikkien kolmen valtakunnan merkittävimmät miehet saapuivat kruunaamaan Eerik Pommerilaisen yhdistyneen Pohjolan kuninkaaksi.

Juhannuksen tienoilla v. 1397 tapahtui Kalmarissa Eerik-kuninkaan kruunaus. Pyhän Kolminaisuuden sunnuntaina pidetyssä tilaisuudessa lupasivat kaikkien pohjoismaiden läsnäolevat ylimykset uudelle kuninkaalle uskollisuutta edustamiensa valtakuntien puolesta. Lupaus vahvistettiin pergamentille laaditussa asiakirjassa, johon läsnäolijat kiinnittivät sinettinsä.

Mutta Kalmarissa laadittiin vielä toinenkin asia-

kirja, jonka piti olla merkitykseltään paljon kauaskantoisempi kuin kuninkaan kruunausta koskeva. Tämä oli kuuluisa Kalmarin unioni- eli liittosopimus, joka sisälsi Margareetan suunnitelman hänen kolmen valtakuntansa yhdistämiseksi. Siinä sanotaan muun muassa: ”Ja pitää nyt näillä kolmella valtakunnalla oleman tämä kuningas, joka on Eerik kuningas, koko hänen elämänsä ajan, ja on sitten ikuisiin aikoihin näillä kolmella valtakunnalla oleva yksi kuningas eikä useampaa yli kaikkien kolmen valtakunnan, niin etteivät nämä valtakunnat enää koskaan eroa, jos Jumala suo ... Ja pitää kaikkien kolmen kuningaskunnan pysymän sovussa ja yksimielisyydessä, ettei niistä yksikään toisista pois vetäydy missään riidassa eikä eripuraisuudessa.”

Unionikirjan mukaan nämä kolme valtakuntaa oli siis yhdistettävä koskaan hajaantumattomaksi kokonaisuudeksi, jolla olisi yksi yhteinen kuningas. Tämä oli valittava kuningas Eerikin ja hänen seuraajiensa poikien keskuudesta. Näiden kolmen valtakunnan tuli pitää yhtä suhteissaan ulospäin ja sovinnollisesti ratkaista keskinäiset asiansa. Kunkin tuli kuitenkin saada pitää omat lakinsa ja totutut tapansa, sillä unionikirjan mukaan ”lakia ja oikeutta ei saanut tuoda toisesta valtakunnasta toiseen”.

Nykypäiviin asti säilynyt Kalmarin unionikirja ei ilmeisesti ole ollut vielä mikään lopullinen liittosopimus, vaan pikemminkin vasta sellaisen luonnos. Margareetan kuningasajatus oli liian suurisuuntainen, jotta näiden kolmen valtakunnan itsekkäiden etupyyteiden ja yleensä ahtaan paikallisen näkemyksen kannalta asioita katsovat ylimykset olisivat voineet sen tajuta ja siihen mukautua. Yhteinen hallitsija vielä hyväksyttiin, mutta kukin valtakunta halusi pitää omat tapansa ja säätää omat lakinsa. Tämä tulikin lopulta viemään koko unioniajatuksen karille ja hajoittamaan Kalmarissa jo aikaansaadun, joskin Margareetan alkuperäiseen tarkoitukseen verrattuna keskeneräiseksi jääneen liiton.

Unionin voitto Suomessa

Antamatta Kalmarissa koetun vastoinkäymisen masentaa itseään kuningatar tyytyi valtioviisaasti liittosopimuksen suhteen jo saavuttamiinsa tuloksiin. Sen sijaan hän ryhtyi entistä tarmokkaammin taisteluun mecklenburgilaisten käsissä vielä olevien alueiden palauttamiseksi muun valtakunnan yhteyteen. Tällöin hänen huomionsa kiintyi jälleen Suomeen.

Suomi oli aluksi saattanut pysyä syrjässä Margareetan ja Albrektin välisestä valtataistelusta. Mutta vähitellen sekin vedettiin mukaan koko Itämeren alueelle ulottuvan taistelun pyörteisiin. Syynä tähän olivat lähinnä vitaliveljet, jotka havaitsivat Ahvenanmaan ja Suomen rannikkojen lukuisten saaristojen hädän tullen tarjoavan edullisia piilopaikkoja sekä hyviä tukikohtia ryöstöretkiä varten. Kulkihan Suomen rannikkoa pitkin Itämeren vilkkain liikennereitti, Hansan suuri kauppatie Novgorodiin. Niinpä vitaliveljet pesiytyivät Suomen rannikolle niin suurin joukoin, että he ajoittain pitivät Turkuakin käsissään. Vitaliaanipäällikkö Sven Sture, jonka Margareeta oli alunperin lähettänyt Gotlantiin taistelemaan Albrektin kannattajia vastaan, mutta joka olikin mennyt vihollisen puolelle, ulotti valtansa aina Pohjanlahden perukoille saakka, jossa Korsholman linna oli rosvojen lujana tukikohtana.

Suomelle näistä rosvoista koitui kova koettelemus. Nämä ”Jumalan ystävät ja kaikkien vihamiehet”, kuten he itseään kutsuivat, olivat armottomia rosvoja, jotka yhtä julmasti kohtelivat niin ylhäisiä kuin alhaisiakin, maallikkoja ja kirkonmiehiä. Paitsi suoranaisilla rosvouksillaan he aiheuttivat suuria tappioita rannikkokaupunkien asukkaille sen kautta, etteivät kauppiaat rosvojen pelosta uskaltaneet saapua niihin ja kaupankäynti tyrehtyi.

Ilmeisesti vitaliveljien vaikutuksesta Jeppe Djäkn vielä kerran vaihtoi isäntää. Vuoden 1395

kesällä hän luovutti kaikki lääninsä Bo Joninpojan pojalle Knuut Bonpojalle, joka oli tullut täysi-ikäiseksi. Siten Länsi-Suomi siirtyi Albrektin puolelle, sillä Knuut Bonpoika kuului saksalaissyntyisen äitinsä kasvattina kuningas Albrektin kannattajiin.

Kauan ei panttiruhtinaan nuori perillinen kuitenkaan saanut läänejään hallita. Margareetan menestykset Ruotsin puolella tekivät lopun mecklenburgilaisten mahdollisuuksista. Koska kuningas Albrekt ei ollut saanut kokoon Lindholman sopimuksessa määrättyjä lunnaitaan, joutuivat hansakaupungit luovuttamaan Tukholman kuningattaren käsiin. Margareeta saapui itse henkilökohtaisesti ottamaan kaupungin vastaan ja tuli juhlakulkueessa Tukholmaan. Aikakirjat mainitsevat tästä: ”Näin menetti kuningas Albrekt valtakuntansa.” Pian oli Knuut Bonpojankin pyrittävä sovintoon voittoisan kuningattaren kanssa. Hän joutui luovuttamaan Turun linnaläänin kuningattarelle ja sai korvaukseksi vähäpätöisen läänityksen Suomessa. Tällä tavoin viimeinen jäte Bo Joninpojan mahtavasta panttiruhtinaskunnasta palasi hallitsijan käsiin.

Lopullisesti unioni vakiintui maassamme sen jälkeen, kun vitaliveljien oli pakko lopettaa rosvoilunsa ja alistua kuningattaren ehtoihin. Tähän vaikutti huomattavasti se, että Saksalaisen ritarikunnan voimakas suurmestari Konrad von Jungingen yllättäen valtasi keväällä 1398 koko Gotlannin saaren, joka oli merirosvojen vahvin tukikohta. Sven Sture ja muut vitaliaanipäälliköt katsoivat silloin parhaaksi pyrkiä sovintoon Margareetan kanssa. Keväällä v. 1399 luovutettiin viimeisetkin rosvojen hallussa olleet linnat ja muut tukikohdat kuningattarelle, joten suuri unionivaltakunta saattoi toistakymmentä vuotta kestäneiden taistelujen jälkeen ehjänä ja kokonaisena aloittaa uuden vuosisadan.

Suuri hallitsijatar

Pitkällisen ja sitkeän taistelun oli Margareeta-kuningatar saanut kestää, ennen kuin Pohjolan kolmen valtakunnan yhteys näytti turvatulta. Että se yleensä onnistui, oli suurelta osalta kuningattaren etevien hallitsijanominaisuuksien ansiota. Laajakatseiset suunnitelmansa hän toteutti sitkeytensä ja lujan tahtonsa avulla sopeutuen joustavasti olosuhteiden vaatimuksiin. Mestarillisesti hän osasi voittaa ihmisten mielet puolelleen onnistuen siten sellaisissakin yrityksissä, jotka olivat maksaneet hänen edeltäjilleen heidän kruununsa.

Kuningattaren ulkopolitiikan johtavana ajatuksena oli torjua saksalaisten tunkeutuminen Pohjoismaihin ja rajoittaa heidän vaikutusvaltaansa niiden asioihin. Kukistamalla mecklenburgilaispuolueen hänen onnistui saavuttaa tämä päämääränsä hyvin suuressa määrin. Sisäisessä hallinnossaan hän pyrki taas lujittamaan kuninkaan valtaa kaikissa kolmessa valtakunnassaan. Koska hallitsijan valta oli hyvin riippuvainen hänen taloudellisista mahdollisuuksistaan, kuningatar pyrki lisäämään hallitsijan tuloja. Sitä varten hän piti omissa käsissään mahdollisimman monta lääniä halliten niitä voutiensa avulla, jotka tilittivät lääneistä kertyvät tulot suoraan kuningattarelle. Kruunun tulojen lisäämiseksi Ruotsin ylimysten oli myös palautettava kruunulle ne tilukset, jotka he laittomasti olivat ottaneet haltuunsa ja verovapaasti omistaneet. Margareetan onnistuikin ajaa läpi tämä peruutus, jota jo Maunu Eerikinpoika oli turhaan yrittänyt.

Kuningattaren asemaa lujitti suuresti hänen viisas suhtautumisensa kirkkoon. Tilojen palautus koski myös kirkkoa, joka taipui siihen hyvin vastahakoisesti. Kuningatar sai kuitenkin kirkonmiesten myötätunnon puolelleen antamalla kirkolle hyvin suuria lahjoja. Samoin hänen harrastuksensa luostareita kohtaan, varsinkin birgittalaisjärjestöön kuuluvia,

hankki hänelle paljon kannatusta Ruotsissa. Hän kävi usein Vadstenan luostarissa ja pyysi päästä sinne sisareksikin. Vanha kronikka kertoo tästä tapauksesta seuraavasti: "Viimeisenä päivänä hän kutsutti koolle eteensä kokoussaliin, ensin sisaret, sen jälkeen veljet, ja suuteli hurskaasti jokaisen kättä sisaruutensa vahvistukseksi. Yksi maallikkoveljistä kätki silloin tapansa mukaan kätensä pukunsa liepeeseen, ennen kuin kosketti kuningattaren kättä; mutta tämä ei sitä sallinut, vaan sanoi: Ei toki! Ojenna sinä vain paljas kätesi äläkä sitä peitä, sillä nyt minusta on tullut sinun sisaresi." On selvää, että tällainen nöyryys herätti kansassa ihastusta ja kunnioitusta kuningatarta kohtaan.

Margareeta-kuningattaren työntäyteinen elämä päättyi v. 1412. Vaikka hän oli jo aikoja ennen muodollisesti luovuttanut valtakuntiensa hallinnon kuningas Eerikille, johti hän tosiasiallisesti unionivaltakunnan kohtaloita kuolemaansa saakka. Suuren hallitsijattaren testamentti, jossa hän mm. muisti niitä naishenkilöitä, jotka olivat joutuneet kärsimään sodan aikana, köyhiä ihmisiä, joilta sota oli vienyt leivän, sekä niiden sieluja, jotka olivat kaatuneet taistelussa valtakunnan puolesta tai sitä vastaan, osoittaa suvaitsevaisessa inhimillisyydessään tälle aikakaudelle harvinaista sielunsuuruutta.

Margareetan suuri unelma koko Pohjolan käsittävästä yhdestä valtakunnasta ei koskaan toteutunut. Kuitenkin hänen suuret suunnitelmansa, jotka kuuluvat valtavimpiin mitä Pohjoismaissa on koskaan pyritty toteuttamaan, sekä hänen nerokas käytännöllinen hallitsijankykynsä, jonka avulla hän epäsuotuisista olosuhteista huolimatta vei käytännössä Pohjolan yhteyden pitemmälle kuin milloinkaan aikaisemmin tai myöhemmin, suovat hänelle sijan Pohjoismaiden suurimpien hallitsijoiden joukossa.

ENSIMMÄINEN UNIONIKUNINGAS

Eerik Pommerilainen Suomessa

Kuningatar Margareeta tahtoi perehdyttää nuoren sukulaisensa ja seuraajansa hallitustehtäviin jo sinä aikana, jolloin kuningatar itse vielä saattoi vastata tärkeimmistä ratkaisuista. Tällä tavoin Eerikin toiminta Margareetan hallituskumppanina oli valmennusta sitä aikaa varten, jolloin hänen tuli yksin ottaa harteilleen Euroopan laajimpiin kuuluvan valtakuntansa menestyminen. Parhainta valmistusta tuleviin tehtäviinsä nuori kuningas sai siten varmaankin niillä Suomen-matkoilla, joita hänen tiedetään maahamme tehneen 1400-luvun alkuvuosina ja joilla hän itsenäisesti järjesteli maamme asioita.

Eerik-kuninkaan matkat Suomeen tapahtuivat vuosina 1403 ja 1407. Näillä matkoillaan hän saattoi omakohtaisesti perehtyä syrjäisen maamme oloihin, minkä seurauksia lienee hänen Suomea kohtaan osoittamansa kiinnostus. Eerikin aikana maamme suhde hallitsijaan ja sen yleisasema muuttuivat huomattavasti. Oltuaan Maunu Eerikinpojan loppuajoista alkaen mahtaville ylimyksille läänitettynä ja kokonaan ilman kosketusta hallitsijaan Suomi muuttui Eerikin toimesta jälleen ”kuninkaanmaaksi”, jonka hallintoa kuningas valvoi tarkasti ja jonka tulot hän varasi omaan käyttöönsä.

Samalla tavalla kuin muissakin valtakuntansa osissa unionihallitsijat pyrkivät Suomessakin järjestämään keskitetyn hallinnon. Linnaläänit uskottiin entisten suurylimysten sijasta kuninkaan voudeille, jotka velvoitettiin suorittamaan hallitsijalle sen ylijäämän, mitä heidän lääninsä tuottivat. Kuninkaan verotulojen lisäämiseksi pantiin Suomessakin toimeen sama ylimysten tai kirkon haltuun joutuneiden verovelvollisten tilojen peruutus, jonka Margareeta oli toteuttanut Ruotsissa.

Kuninkaan Suomen-matkoillaan suorittamat järjes-

telyt koskivat pääasiassa juuri verotukseen liittyviä kysymyksiä. Suurin osa kuninkaan verotuloista kertyi maaveroista, joita maksettiin taloittain tai kyläkunnittain. Veron tuotto oli siten sitä suurempi, kuta enemmän oli taloja ja kyliä. Kuningas pyrki tämän vuoksi edistämään uudisasutusta jakamalla rintamaiden eräalueita niille, jotka olivat halukkaita sinne muuttamaan. Tämä teki tarpeelliseksi myös Hämeen ja Savon välisen rajankäynnin, mikä suoritettiin v. 1415. Käydessään toisen kerran maassamme kuningas teki verosopimuksen Suomen asukkaiden kanssa. Suomen verotusolot perustuivat sen jälkeen tähän sopimukseen aina Kustaa Vaasan aikaan saakka. Sen mukaisesti pääosa maastamme saatavista verotuloista tuli Lounais-Suomesta verorasituksen langetessa ennen kaikkea talonpoikaisväestön harteille.

Suurin osa veroista suoritettiin luonnontuotteissa. Maanviljelyksen vähitellen lisääntyessä väheni entisinä aikoina valtaosana olleiden turkisten määrä maanviljelys-, varsinkin karjataloustuotteiden, vallatessa niiden paikan. Niitä oli kuitenkin vaikea kuljettaa pitempiä matkoja, joten hallitsija rupesi vaatimaan entistä enemmän rahasuorituksia. Lisätäkseen Suomessa vähäistä rahan käyttöä Eerik alkoi lyöttää rahaa maassamme, ns. Turun markkaa, jonka arvo oli vähän alempi kuin Ruotsin markan.

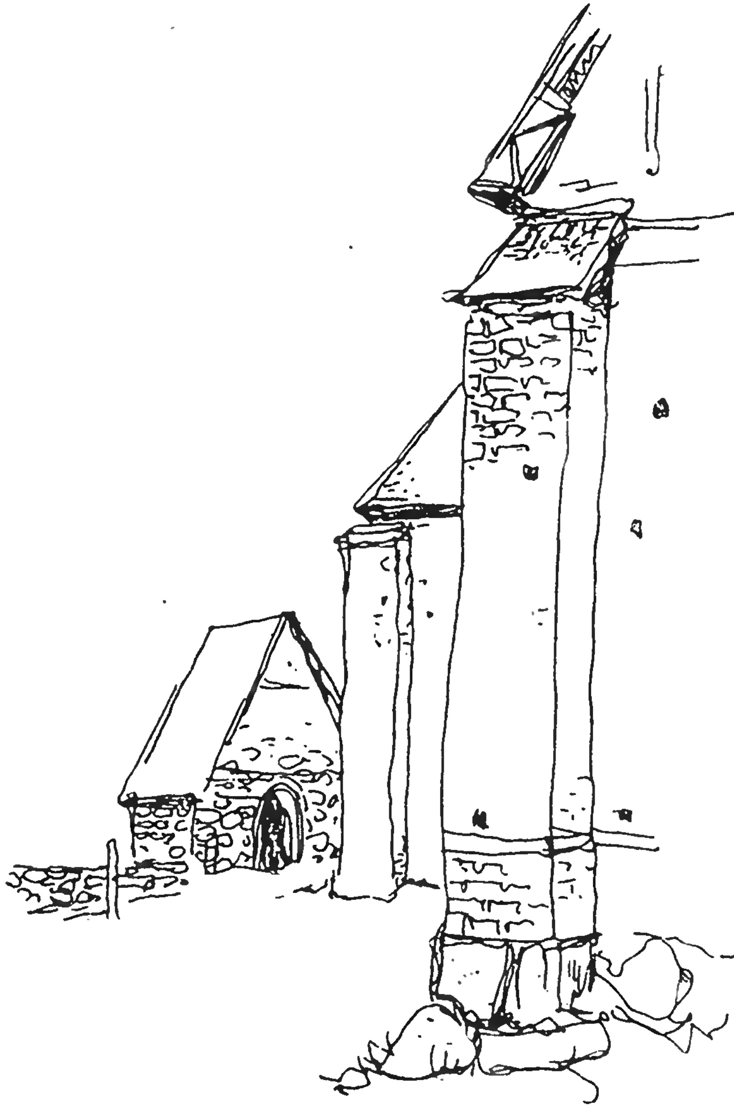
Eerik-kuninkaan tärkeimpiin hallinnollisiin uudistuksiin kuuluivat hänen maamme oikeuslaitoksen alalla suorittamansa järjestelyt. Jo ensimmäisen kerran maassamme käydessään hän piti kuninkaalle kuuluvia tutkintokäräjiä. Koska maamme asukkaiden oli vaikeata pitkien matkojen vuoksi käydä kuninkaan luona oikeutta hakemassa, Eerik perusti maahamme uuden korkeinta tuomiovaltaa käyttävän tuomioistuimen, Turun maaoikeuden. Sen jäseninä olivat piispa, muutamia tuomiokapitulin jäseniä, laamannit, kihlakunnantuomarit ja kaikki Suomen hiippakunnan voudit. Lautakunnan jäsenistä puolet oli aatelismiehiä, puolet talonpoikia, jotka yleensä olivat

kotoisin Lounais-Suomesta. Vuosittain kokoontuessaan maaoikeus käytti kuninkaan tuomiovaltaa. Siitä muodostui myös unionihallituksen korkein edustaja maassamme. Eerikin toimesta Suomi jaettiin kahteen laamannikuntaan, Etelä- ja Pohjois-Suomen laamannikuntiin, joiden rajaksi määrättiin Aurajoki.

Alempiakin oikeusasteita uudistettiin. Käräjäpiireiksi tulivat nyt uudet verotusta varten muodostetut hallintopitäjät. Useammat hallintopitäjät muodostivat kihlakunnan, jolla oli oma aatelinen kihlakunnantuomarinsa.

Eerikin toimesta sai myös Viipurin linnan liepeille kasvanut tärkeä kauppapaikka kaupunginoikeudet. 19. päivänä elokuuta v. 1403 kuningas antoi ”porvareillemme, jotka asuvat kauppakaupungissamme Viipurissa, kaupunginoikeuden Upsalan kaupunginkirjan mukaan”.

Eerik Pommerilaisen hallitustoimia on ankarasti arvosteltu. Päästyään jo nuoruudessaan suuren sukulaisensa avulla Pohjolan kolmen valtakunnan hallitsijaksi hän päätti päivänsä maanpakolaisena, mikä johtui suureksi osaksi hänen särmikkäästä ja joustamattomasta luonteestaan. Antakoonpa hänen persoonallisuutensa ja varsinainen unionipolitiikkansa miten paljon arvostelemisen aihetta tahansa, suomalaisilla on syytä säilyttää ensimmäinen unionikuningas kiitollisessa muistissa. Harva Ruotsi-Suomen hallitsija on uhrannut niin paljon aikaa maamme asioiden järjestämiseen ja niin perusteellisesti tutustunut sen pulmakysymyksiin kuin Eerik Pommerilainen. Hänen vaikuttiminaan ovat tietysti saattaneet olla puhtaasti valtiolliset laskelmat, pyrkimys saattaa Suomi jälleen hallitsijan välittömään omistukseen ja siten palvelemaan häntä samanlaisena tukialueena kuin folkungien aikana, jolloin maamme oli muodostanut kuninkaiden vallan lujimman perustan. Mutta joka tapauksessa hänen uudistustoimintansa jätti syvät jäljet maamme vastaiseen kehitykseen. Ja kiistää ei voida, etteikö unionikunin-

Hattulan kirkosta.

gas olisi vaikeimpinakin aikoina, kun hänen valtansa perustukset jo horjuivat, aivan ilmeisellä myötätunnolla muistanut maatamme, johon hänet liittivät hänen toivorikkaan nuoruutensa muistot ja monet silloin solmitut elinikäiset ystävyyssuhteet.

Suomen kirkko unionin syntyajan melskeissä

Hemming-piispa oli kuollut ajankohtana, jolloin unionin perustamiseen liittyvät monikymmenvuotiset taistelut olivat juuri alkamassa. Voimakkaan ja viisaan, laajalti Suomen ulkopuolellakin tunnetun ja suurta arvonantoa nauttivan piispan kuolema oli suuri menetys Suomen kirkolle ja koko maalle. Hänen seuraajansa harteille lankesi raskas vastuu sen paikan täyttämisessä, jonka vainaja jätti jälkeensä.

Pian kävi ilmi, että Suomen kirkon piiristä löytyi miehiä, jotka täyttivät vaikean ajan asettamat vaatimukset. Kohta Hemmingin kuoleman jälkeen piispanvaaliin kokoontunut tuomiokapituli antoi äänensä Turun tuomiorovastille Henrik Hartmannille, joka näin oli valittu Suomen piispaksi.

Piispan vaihdoksen yhteydessä tulivat suomalaisetkin huomaamaan, miten olot olivat muuttuneet katolisen kirkon keskuksissa Hemmingin piispaksitulon jälkeisinä vuosikymmeninä. Ranskan kuningas oli riitauduttuaan paavin kanssa pakottanut v. 1309 tämän muuttamaan Etelä-Ranskassa olevaan Avignonin kaupunkiin, jossa paavien sitten oli asuttava vuoteen 1377. Täällä paavit olivat täydellisesti Ranskan kuninkaiden käskettävissä. Avignonin paavinhovi tuli pian kuuluisaksi kautta koko kristikunnan siitä huonosta elämästä, jota siellä vietettiin. Paavit, jotka eivät voineet vapaasti omistautua kirkon asioihin, kuluttivat kardinaaliensa, piispojensa sekä muiden hovinsa jäsenten kanssa aikaansa huvituksissa, joita pidettiin maallikoillekin sopimattomina. Paavinhovista turmelus levisi muidenkin kirkonmiesten piiriin alentaen siten kirkon arvoa.

Tällainen elämä tuli tietysti hyvin kalliiksi, joten paavin säännölliset tulot eivät siihen riittäneet. Tällöin paavinhovi ryhtyi etsimään keinoja, millä niitä voitaisiin lisätä. Ensinnäkin kiristettiin kirkollista verotusta. Jo vanhastaan oli ollut tapana, että kaikki roomalaiskatoliset maat maksoivat vuosittain määrätyn veron, ns. ”Pietarin penningin”, suoraan paaville. Nyt tämän määrää lisättiin. Vielä tuottoisamman tulolähteen paavit löysivät kirkonmiesten verottamisessa. Näiden oli suoritettava paaville milloin minkin syyn perusteella avustuksia. Toisinaan hengellisen säädyn jäsenet velvoitettiin luovuttamaan kymmenennen osan kaikista virkatuloistaan paavilliselle hoville. Jos jokin kirkollinen virka tuli avoimeksi, pidätti paavi aluksi itselleen tämän viran tuottamat tulot yhden vuoden ajalta. Myöhemmin

tämä järjestettiin siten, että paavi otti itselleen oikeuden henkilökohtaisesti nimittää kaikkien huomattavimpien kirkollisten virkojen haltijat. Viranhakijan oli suoritettava nimityksestään huomattava summa paavilliselle verokamarille. Siten paavi oli saavuttanut täydellisen, kaukaisimpienkin maiden kirkonmiehiä koskevan välittömän määräämisvallan.

Tällainen laaja verotustoiminta edellytti myös suurta virkakoneistoa. Paavinhovi lähetti kaikkiin maihin veronkerääjiään, jotka saivat usein tärkeän aseman oleskelumaissaan hallussaan olevien suurten rahamäärien takia. Varsinkin pohjoismaissa, joissa rahaa oli vähän, heistä tuli suurimpia rahanlainaajia. Jo 1100- ja 1200-luvuilla Italiassa oli kehittynyt hyvin laaja ja monipuolinen raha- ja pankkiliike, jossa noudatettiin varsin nykyaikaisia periaatteita. Tämä levisi vähitellen erityisesti kirkon ja hansakaupan välityksellä pohjoismaihinkin. Kuninkaat ja suurmiehet, kuten esimerkiksi Niilo Tuurenpoika ja Bo Joninpoika Grip Ruotsissa, saivat tärkeitä valtiollisia ja taloudellisia yrityksiään varten lainoja paavin veronkerääjiltä. Siten nämä verotulot hyödyttivät jonkin verran pohjoismaitakin tyydyttäessään niiden suurta pääomanpuutetta, joskin niistä piti maksaa korkeata korkoa. Kuitenkin se seikka, että näistä rahaköyhistä maista vietiin vuosittain suuria rahamääriä ilman vastaavaa tavaroiden tuontia, oli omiaan hidastamaan niiden taloudellista kehitystä sekä vaikeuttamaan valtiollisten olojen vakiintumista.

Tultuaan valituksi uusi piispa lähti heti matkalle Avignoniin saadakseen paavilta vahvistuksen virkaansa. Täällä paavi tosin julisti tuomiokapitulin suorittaman vaalin mitättömäksi, koska hän oli Hemmingin aikana pidättänyt itselleen oikeuden Turun piispan nimittämiseen, mutta katsoi kuitenkin Henrik Hartmannin niin ansiokkaaksi tähän virkaan, että suoritti nimityksen. Tällä tavoin Suomen kirkon päämiesten nimittäminen siirtyi paaville.

Henrik Hartmanni tahtoi samalla matkalla järjestää myös Turun tuomiorovastin viran täyttämisen, joka oli jäänyt avoimeksi hänen tultuaan valituksi piispaksi. Avignonin paavinhovi oli täynnänsä kaikista Euroopan maista saapuneita korkeiden kirkollisten virkojen tavoittelijoita, jotka saattoivat viipyä siellä vuosikausia varmistaakseen viransaantinsa. Kaikenlaisin juonitteluin ja lahjomalla paavillisen hovin virkamiehiä aivan kelvottomatkin hakijat saattoivat saada usein montakin virkaa nimiinsä, joita he sitten hoidattivat sijaisilla käyttäen itse niiden tuottamat tulot ylelliseen ja paheelliseen elämään. Kaukaisen Suomen tuomiorovastin virkakin saattoi tällaisille kelvata, joten Henrik Hartmannin oli syytä olla varuillaan.

Ilmeisesti tuomiorovastiehdokkaan aivan ainoalaatuisen pätevyyden vuoksi piispan pyrinnöt sujuivat menestyksellisesti, joten hänen ehdokkaansa, Turun kanunki ja Sundin kirkkoherra Johannes Petri nimitettiin Turun tuomiorovastiksi.

Piispa Henrik oli ennen Avignonista lähtöään saanut paavilta oikeuden vastaanottaa rippi-isältään kuolinvuoteellaan täyden synninpäästön. Odottamattoman pian hän tätä oikeutta tarvitsikin, sillä piispa ei enää kotimaataan nähnyt. Paluumatkalla Avignonista hän kuoli ja vain hänen ruumiinsa saapui siihen temppeliin, josta käsin hänen oli ollut määrä maamme kirkkoa johtaa. Täällä hän sai viimeisen leposijansa piispa Hemmingin vieressä tuomiokirkon silloisessa pääkuorissa.

Henrik Hartmannin työ kirkkomme johdossa oli jäänyt yllättävän lyhyeksi. Pääasiallisen elämäntyönsä tämä jäntevä kirkkoruhtinas oli siis joutunut suorittamaan kirkon alemmilla johtopaikoilla, jolloin hän tuli tunnetuksi kirkon oikeuksien horjumattomana puolustajana. Mm. Sääksmäen kirkkoherrana ollessaan hän vetosi paaviin asti seurakuntalaistensa kanssa syntyneessä riidassa, kuten edellä esittämästämme paavinkirjeestä käy ilmi. Toimiessaan sitten

Jumalanpalvelus tuomiokirkossa.

toistakymmentä vuotta Turun tuomiorovastina hän oli piispa Hemmingin parhaana tukena tämän monipuolisessa työssä kirkkomme hyväksi.

Maamme onneksi Henrik Hartmannille löytyi heti seuraaja, joka kykeni tarttumaan edeltäjänsä keskenjääneeseen työhön. Tämä oli silloinen tuomiorovasti Johannes Petri, jonka paavi — tosin ensin kumottuaan tuomiokapitulin vaalin — nimitti Turun piispaksi. Piispa Johannes sai virkavahvistuksensa silloin sattumalta Roomassa oleskelevalta Pyhältä Isältä ollen siten ensimmäinen Suomen piispoista, jonka oli matkustettava sinne asti vahvistustaan varten.

Heti v. 1367 virkavahvistuksensa saatuaan uusi piispa ryhtyi tarmokkaasti järjestelemään hiippakuntansa asioita. Tärkein kysymys oli kirkon oikeuksien turvaaminen sinä väkivaltaisena ja sisäisten taisteluiden täyttämänä aikana, joka seurasi Maunu Eerikinpojan kukistumista. Jo Henrik Hartmanni oli hankkinut paavin vahvistuksen kaikille Suomen kirkon etuoikeuksille. Johannes Petri puolestaan sai kuningas Albrekt Mecklenburgilaiselta juhlallisen vakuutuksen kirkon oikeuksien turvaamisesta. Lyhyenä piispakautenaan Johannes Petri ehti osoittautua täysin edeltäjiensä veroiseksi kirkkoruhtinaaksi. Niinpä hän riisti virolaiselta Paadisten luostarilta sen jo piispa Hemmingin aikana kiistanalaisiksi joutuneet uusmaalaiset läänitykset. Kun Viipurin mahtava ja väkivaltainen linnanpäällikkö Suni Haakoninpoika ei kunnioittanut kirkon oikeuksia, julisti piispa Johannes hänet pannaan. Samaa jäntevyyttä hän osoitti hiippakuntansa asukkaiden pyrkiessä niskoittelemaan kirkonverojen maksussa.

Voimakas piispa uhrasi aikaansa myös kirkkonsa hengellisen elämän syventämiseen. Itse hän oli laajoilla ulkomaanmatkoillaan sekä opinnoissaan syvällisesti perehtynyt katolisen opin eri puoliin. Piispana ollessaan hän pyrki erityisesti tehostamaan pyhimysten palvelua. Turun tuomiokirkkoon rakennettiin uusi Pyhälle Katariinalle omistettu alttari ja Pyhän Henrikin elämään liittyviä muistoja elvytettiin.

Johannes Petri oli ollut ruotsalaissyntyinen. Hänen kuoltuaan v. 1370 Suomen kirkko sai kotimaisen johtomiehen. Johannes Petrin seuraajaksi valittiin Turun tuomiorovasti Johannes Westfal, joka Henrik Hartmannin tavoin oli turkulaista, saksalaisperäistä porvarisukua.

Piispa Johannes III:n valtakautena jatkuivat unionin syntykauden myrskyt. Piispa sai ponnistaa kaiken voimansa ja taitonsa kyetäkseen suojelemaan kirkon oikeuksia ja sen jäseniä väkivallantekijöitä

vastaan. Kuten edeltäjänsä hänkin onnistui tässä varsin suuressa määrin osoittamansa jäntevyyden ja taitavuuden avulla. Turun hiippakunnan etuja uhkasi paitsi maallikoiden taholta tulevat vaatimukset myös Upsalan arkkipiispa, jonka kanssa piispa Johanneksen oli käytävä pitkällinen ja kiihkeä taistelu hiippakuntansa pohjoisesta rajasta. Kiista ratkesi Suomen hiippakunnan eduksi Bo Joninpojan mahtisanalla, kuten edellä olemme jo todenneet. Tämä riita huononsi Johannes III:n ja arkkipiispan suhteita niin, ettei Turun piispa arkkipiispan elämän loppuaikana ollut minkäänlaisessa yhteydessä Upsalaan.

Ennen elämänsä päättymistä piispa Johannes sai vielä nähdä hyvien suhteiden palautuvan Turun ja Upsalan välille. V. 1381 valittiin nimittäin Upsalan arkkipiispaksi suomalainen mies, Henrik Kaarlenpoika. Uudella arkkipiispalla oli ulkomailla saavutettu perusteellinen oppineisuus, joka yhdessä hänen muiden kykyjensä ohella vaikutti hänen kohottamiseensa Ruotsin ja Suomen kirkon johtoon siitä huolimatta, että kuningas vastusti hänen nimitystään. Arkkipiispana Henrik Kaarlenpoika vaikutti monin tavoin kotimaansa hyväksi, mm. hänen aikanaan vanha riita hiippakuntarajasta lakkasi itsestään.

Piispa Johanneksen kuoltua v. 1385 tuomiokapituli valitsi hänen seuraajakseen Vehmaalta kotoisin olevan Bero Balkin, jonka vaalin paavi vahvisti. Vanhaan suomalaiseen rälssisukuun kuuluvan Bero II:n jälkeen valittiin kaikki keskiaikaiset piispamme samalla tavoin kotimaisista rälssisuvuista.

Piispa Bero osallistui pitkän toimikautensa aikana monipuolisesti aikansa kirkollisiin ja valtiollisiin toimintoihin kohottaen piispanistuimen arvovaltaa ja saavuttaen yleisesti kunnioitetun nimen. Kotimaansa etuja hän puolusti vankkumatta, kuten mm. osoittaa hänen toimintansa valittaessa suomalaista miestä, Jeppe Djäkniä, Suomen laamanniksi Bo Joninpojan jälkeen. Ajan valtiollisissa kiistoissa

hänen onnistui pysyttää kirkko ja siten osaltaan koko maamme pahempien selkkausten ulkopuolella. Itse hän oli unionin kannattajia samoin kuin arkkipiispa Henrik Kaarlenpoikakin. Niinpä hän ja hänen hiippakuntansa saivatkin monin tavoin kokea kuningatar Margareetan ja Eerik Pommerilaisen suopeutta. Hallitsijat lahjoittivat mm. tuomiokirkolle 300 hopeamarkkaa, mikä oli suuri summa siihen aikaan. Piispa itse sai läänityksenä kuninkaalta Maskun ja Piikkiön pitäjät, joista tulevat verot ja sakkorahat hän sai kantaa.

Bero pyrki kaikin tavoin lisäämään tuomiokirkon ja siellä vietettävien kirkollisten juhlien loistoa. Uusia alttareita rakennettiin niillä varoilla, joita monet ritarit, rälssimiehet, papit ja porvarit kirkolle lahjoittivat. Pyhän Henrikin muistoksi alettiin viettää erityistä pyhäinjäännösten juhlaa. Saadakseen jumalanpalveluksiin ja kirkollisiin juhliin enemmän osanottajia piispa hankki paavilta ja arkkipiispalta aneita niille, jotka saapuivat Turun tuomiokirkkoon ja eräisiin muihin kirkkoihin hartautta harjoittamaan. Katolisen kirkon opin mukaan paavi saattoi anekirjallaan myöntää ihmisille määräajoiksi syntien anteeksiannon, joten anelupaus oli tehokas keino muodollisen hartauden herättämiseksi.

Piispa Bero lisäsi Suomen kirkon virkoja perustamalla korkean arkkiteinin viran, jonka toinen haltija, Maunu Olavinpoika Tavast, seurasi Beroa Turun piispanistuimelle. Näihin aikoihin Suomi sai toisen luostarinsa kuningatar Margareetan perustaessa Viipuriin dominikaaniluostarin. Beron piispankaudelle osui myös ensimmäinen lappalaisten käännytysyritys, joskaan se ei suoranaisesti koskenut hänen hiippakuntaansa. Eräs kristitty lappalaisnainen, Margareeta nimeltään, halusi ryhtyä maanmiestensä käännyttäjäksi ja pyysi tähän apua kuningattarelta. Vaikka Margareeta-kuningatar osoittautuikin suopeaksi, ei tämä työ Upsalan arkkihiippakunnan

johtomiesten välinpitämättömyyden vuoksi johtanut mihinkään mainittaviin tuloksiin.

Piispa Beron elämä päättyi v. 1412. Pitkänä toimikautenaan hänen oli onnistunut ohjata hiippakuntansa unionin syntyaikojen melskeiden läpi niin, että Suomen kirkko saattoi kaikinpuolin lujittuneena siirtyä hänen seuraajansa, katolisen keskiaikamme loistavimman hahmon, Maunu II Tavastin, käsiin.

Kuningas Eerikin taistelu Itämeren herruudesta

Kuningatar Margareeta oli asettanut tavoitteekseen yhdistää Pohjolan kolme valtakuntaa saman hallitsijan vallan alle. Tässä hän myös onnistui. Kuningattaren viisaan ja määrätietoisen, yleensä rauhallisen, mutta tarvittaessa sotiakaan pelkäämättömän politiikan tuloksena pohjoismaat yhdistyivät, saksalaisvaara torjuttiin ja unionivaltakunnat saivat huomattavan aseman Itämeren kaupassa ja merenkulussa.

Eerik Pommerilaisen tulo unionivaltakuntien johtoon muutti huomattavasti niiden aikaisemman politiikan sävyn. Eerik halusi kerta kaikkiaan poistaa Tanskaa, unionin ydinmaata, saksalaisten naapurien taholta uhkaavan vaaran. Hän ei myöskään tyytynyt olemaan vain yksi niistä mahdeista, jotka jakoivat keskenään Itämeren kaupan tuottamat voitot, vaan hän tavoitteli koko Itämeren alueen ylivaltaa. Tällä tavoin hän joutui sotaan sekä saksalaisia naapureitaan, Holsteinin kreivejä, että Hansaa vastaan, jonka kauppaetuja hänen hyökkäävä politiikkansa pahimmin uhkasi.

Jo Eerikin hallituksen alkuaikoina hänen toimintansa valtakunnan kaupunkien kaupan edistämiseksi ärsytti Hansaa, joka pelkäsi niiden taholta koituvaa kilpailua. Erityistä haittaa Hansan kauppapolitiikalle tuotti Viipuri. Hansa joutui nimittäin kaupankäynnissään alinomaa kahnauksiin Novgorodin kanssa, jolloin Hansa vastatoimenpiteenään kielsi

kaiken kaupanteon novgorodilaisten kanssa. Viipurista käsin oli mahdollista valvoa Novgorodiin johtavaa kauppareittiä. Viipurin linnanherrat halusivat kuitenkin itse ratkaista, milloin tätä purjehdusväylää saisi käyttää, milloin ei. Juuri Hansan kauppasulun aikana kaupankäynti tuotti viipurilaisille suurimpia voittoja, joten he eivät halunneet siitä luopua. Vaativatpa viipurilaiset osuutta Hansankin Novgorodissa käymästä kaupasta.

Välien Hansan kanssa näin vähitellen kiristyessä Eerik-kuningas tavoitteli itselleen liittolaisia Itämeren alueelta. Tässä mielessä hän etsi 1400-luvun alusta alkaen yhä voimakkaammaksi kehittyvän Puola-Liettuan ystävyyttä. Suunnittelipa hän Vironkin valtaamista ja sen liittämistä uudelleen Tanskan valtaan. Suomen kannalta nämä kuninkaan suunnitelmat olivat sikäli merkittäviä, että Itämeren etelärannikon ja Baltianmaiden kaupungit olivat Suomen parhaita kauppakumppaneita, mutta osin myös pahimpia kilpailijoita. Suomen kaupalle oli Tallinna tärkein Riian ja Danzigin ollessa myös hyvin huomattavia. Narva taas puolestaan kilpaili Viipurin kanssa Venäjän kaupasta.

Vihdoin kuningas joutui avoimeen sotaan saksalaisten kanssa. V. 1426 hän aloitti sodan naapureitaan, Holsteinin kreivejä vastaan liittääkseen heidän maansa Tanskaan ja siten poistaakseen tältä taholta Tanskaan kohdistuvan uhkan. Hansakaupungit, jotka hyvin ymmärsivät, mitä tappiota kuninkaan voitto merkitsisi heidän kauppaeduilleen, ryhtyivät puolestaan tukemaan kreivejä. Vaikka ainoastaan kuusi hansakaupunkia julisti sodan unionivaltakunnalle, tuli sodasta sekä pitkällinen ja kallis että tappioita tuottava. Vuosi toisensa jälkeen kului ilman että kuningas sai onnellista ratkaisua aikaan. Hansakaupunkien rahavarojen turvin hänen vihollisensa saattoivat pestata lukuisasti palkkasotureita, samalla kun merikaupunkien laivastot hallitsivat meriä ja haittasivat suuresti unionimaiden kauppaa.

Suomen onneksi oli sen tärkein kauppatuttava Tallinna jäänyt puolueettomaksi. Tallinnan kautta Suomi saattoi tuottaa maahan välttämättömimpiä tuontitavaroitaan. Tämä kauppa ei kuitenkaan sujunut hankauksitta. Kuningas oli käskenyt estää Hansan käymästä kauppaa Novgorodin kanssa. Kun Tallinna välitti Venäjälle myös sodassa olevien Hansakaupunkien tavaroita, joutui se riitaan Viipurin linnanherran kanssa, joka yritti toteuttaa kuninkaan käskyä. Linnanherrana oli näihin aikoihin ruotsalainen ylimys Krister Niilonpoika Vaasa, joka oli valtakunnan huomattavimpia miehiä. Luonteeltaan äreänä ja sisukkaana hän oli vähän päästä joutunut kahnauksiin kaikkien linnalääninsä naapurien kanssa. Nyt hän kävi pitkällistä kauppasotaa Tallinnaa vastaan, mikä vasta v. 1431 saatiin monien turhien välitysyritysten jälkeen loppumaan.

Vähän myöhemmin tämä ns. "kreivisota" päättyi välirauhaan, joka vahvistettiin lopulliseksi rauhaksi v. 1435. Kuningas ei saavuttanut toivomiansa tuloksia. Holsteinin kreivejä ei oltu kukistettu, ja Hansan entiset kauppaetuoikeudet säilyivät.

Tämä turhaan käyty sota oli tullut kalliiksi unionivaltakunnalle, jonka kansat olivat saaneet maksaa raskaita veroja sen kustantamiseksi. Mutta kaikkein kalleimmaksi se tuli unionikuninkaalle itselleen. Sodan aiheuttamien rasitusten seurauksena syntyi näet Ruotsissa kansanliike, joka lumivyöryn tavoin kasvaen pyyhkäisi mennessään Eerik Pommerilaisen valtaistuimen.

Engelbrektin kapina

Kreivisodan vielä jatkuessa sattui Ruotsissa, Taalainmaassa, tapauksia, jotka tulivat mullistavasti vaikuttamaan koko unionivaltakunnan kohtaloihin. Taalainmaan talonpojat nousivat kapinaan kuninkaan vouteja vastaan ja karkottivat heidät maastaan. Tyytymättä tähän he samosivat muihin maa-

kuntiin, hävittivät kaikkialla voutien linnat ja panivat siten alulle koko valtakuntaan leviävän kapinaliikkeen. Kapinan johtajana oli Engelbrekt Engelbrektinpoika-niminen vuoritilallinen, joka oli kotoisin Vaskivuorelta Taalainmaasta.

Niin yllättäen kuin tämä taalalaisten kapina puhkesikin, se oli ollut kuitenkin jo kauan aikaa kytemässä. Pitkäaikainen sota oli suuresti rasittanut kansaa, joka oli joutunut maksamaan raskaita veroja. Tämä oli herättänyt suurta tyytymättömyyttä varsinkin sen vuoksi, ettei Ruotsissa ymmärretty kuninkaan sodan päämääriä. Katsottiin hänen sotivan vain laajentaakseen omaa valtaansa ja Tanskan alueita. Myös Hansan toimeenpanema kauppasulku rasitti etenkin talonpoikaisväestöä suuresti. Välttämättömyystavaroita, kuten suolaa, oli vaikea saada, ja niiden hinnat kohosivat hyvin korkeiksi, joten väestö ei kyennyt niitä ostamaan.

Erityisen kipeästi tunnettiin nämä epäkohdat Taalainmaassa. Kuninkaan voutien kovakouraiset otteet erityisesti veroja perittäessä ärsyttivät jäykkäniskaisia taalalaisia. Varsinkin Jösse Eerikinpoika-niminen vouti oli tullut niin vihatuksi, että kuningas oli katsonut aiheelliseksi siirtää hänet pois Taalainmaasta. Tämä ei kuitenkaan enää tyydyttänyt taalalaisia, vaan kuohunta jatkui kerran alettuaan. Toinen tyytymättömyyden aihe oli sodasta johtuva Taalainmaan pääelinkeinon, vuorityön, kannattamattomuus. Maakunta oli Ruotsin tärkein raudan ja kuparin lähde, ja pääosa sen tuotteista vietiin ulkomaille. Vienti oli ollut täysin Hansan käsissä, ja nyt sota oli sen tyystin tyrehdyttänyt. Siten tämä normaalioloissa hyvin toimeentuleva maakunta oli joutunut suuriin taloudellisiin vaikeuksiin, mikä lopullisesti aiheutti kapinan puhkeamisen.

Ei ollut myöskään pelkkä sattuma, että juuri vuorimies joutui kapinan johtoon. Taalainmaan kaivokset olivat yleensä ns. vuorimiesten omistamia. Nämä olivat tavallisesti rälssimiehiä, jotka alustalaistensa

avulla harjoittivat kaivostoimintaa. Maakuntansa varakkaimpina ja arvossapidetyimpinä miehinä he olivat kaikkien yhteisten yritysten itseoikeutettuja johtajia.

Engelbrekt Engelbrektinpoika.

Engelbrekt Engelbrektinpojan varhaisempia vaiheita tunnetaan hyvin vähän. Ei edes hänen ikäänsä tiedetä, kun hän yhtäkkiä sukeltautuu Taalainmaan vuorilta koko Ruotsin ja laajempienkin piirien tietoisuuteen palavien voudinlinnojen viitoittaessa hänen tietään.

Engelbrekt osoittautui verrattoman mukaansatempaavaksi kansanjohtajaksi, jolla oli kieltämätöntä sotilaallista ja valtiollista kykyä. Kapinan puhjettua kevätkesällä v. 1434 Taalainmaa ja suuri osa Uplantia joutui muutamissa viikoissa Engelbrektin käsiin. Hänen joukkonsa kasvoivat päivä päivältä. Niihin liittyi talonpoikia ja vuorimiehiä, huoveja ja ritareitakin. Solmittuaan aselevon Tukholmassa olevan kuninkaan käskynhaltijan kanssa Engelbrekt kääntyi Vadstenaa kohti, jossa hän tapasi Ruotsin valtakunnan herrat.

Myös ylimystön keskuudessa ilmeni tyytymättömyyttä kuningasta kohtaan, koska tämä pyrki laajentamaan valtaansa syrjäyttäen valtaneuvoston sekä antoi Ruotsista läänityksiä ulkomaalaisille. Niinpä valtaneuvosto ei ollut aivan haluton neuvotteluihin kapinanjohtajan kanssa. Engelbrekt puolestaan tarvitsi sen tukea voidakseen viedä kansanliikkeen sen päämäärään, kotimaisen kuninkaan valitse-

miseen sekä vieraiden voutien ja lääninherrojen poistamiseen. Neuvottelujen tuloksena olikin yhteistoiminta Engelbrektin ja valtaneuvoston kesken.

Kuningas Eerik ei jäänyt suinkaan toimettomaksi kansanliikkeen uhatessa riistää Ruotsin hänen käsistään. Heti kun hän sai joukkojaan irti kreivisodasta, hän saapui laivastoineen Tukholmaan. Täällä syksyllä 1434 ruotsalaisten kanssa käymissään neuvotteluissa hän suostui siihen, että kuninkaan ja ruotsalaisten välinen riita ratkaistaisiin tuomioistuimessa, johon oli määrä kuulua kaikkien kolmen unionivaltakunnan valtaneuvostojen jäseniä. Seuraavana vuonna saatiin aikaan rauha kuninkaan ja ruotsalaisten kesken, jolloin kuningas lupasi nimittää valtakuntaan korkeimmat virkamiehet, drotsin ja marskin, myönsi valtaneuvostolle oikeuden osallistua voutien nimittämiseen sekä antoi Engelbrektille tärkeän Örebron läänin.

Tämän sopimuksen olisi pitänyt palauttaa rauha valtakuntaan, mutta toisin kävi. Voutien nimityksistä syntyi jatkuvasti riitaa kuninkaan ja valtaneuvoston välillä, ja Engelbrekt talonpoikaisjoukkoineen katsoi työnsä jääneen kesken. Uusi marski, nuori ruotsalainen ylimys Kaarle Knuutinpoika Bonde sekä valtaneuvosto eivät myöskään hankauksitta sopineet Engelbrektin ja hänen miestensä kanssa, joista huomattavin oli vanhaan ylimyssukuun kuuluva Eerik Puke. Heidän ristiriitansa saatiin sovituksi siten, että Engelbrekt valittiin yhdessä marskin kanssa valtakunnan päämieheksi, jonka jälkeen sota kuningasta vastaan alkoi uudelleen keväällä 1436. Engelbrekt lähti sotaretkelle, jolla hän saavutti huomattavaa menestystä valloittaen monta tärkeätä paikkaa Ruotsin etelärannikolla.

Tämä sotaretki jäi kansanjohtajan viimeiseksi. Sairastuttuaan leiniin hän palasi Örebron linnaan. Täältä hän lähti kesken toipumisensa matkalle Tukholmaan osallistuakseen siellä valtaneuvoston kokoukseen. Matkalla hän yöpyi erääseen saareen. Siellä

hänen kimppuunsa hyökkäsi muuan hänen henkilökohtainen vihamiehensä, ritari Maunu Pentinpoika, joka kirveellään löi kuoliaaksi puolustuskyvyttömän vastustajansa.

Engelbrektin murhalla oli hyvin laajakantoiset seuraukset valtakunnan sisäisten voimasuhteiden kannalta. Ei löytynyt enää ketään, joka olisi voinut koota kansanliikkeen voimat niin, että sillä olisi ollut merkitystä valtakunnan sisäisessä valtataistelussa. Eerik Puke tosin yritti Engelbrektin kannattajien avulla täyttää Engelbrektin paikan, mutta epäonnistui. Marski Kaarle Knuutinpoika, jolla oli valtaneuvoston ja ylimystön enemmistön kannatus, sai aikaan, että Eerik Puke tuomittiin kuolemaan valtiopetoksesta ja mestattiin. Tämän jälkeen Kaarle-herra selvitti välinsä vanhan drotsin, Viipurin linnanpäällikön Krister Niilonpojan kanssa. Drotsin oli pakko luopua asemastaan Ruotsissa ja vetäytyä linnalääniinsä. Kaarle Knuutinpojasta tuli muodollisestikin Ruotsin mahtavin mies, kun hänet syksyllä 1438 valittiin Ruotsin valtionhoitajaksi.

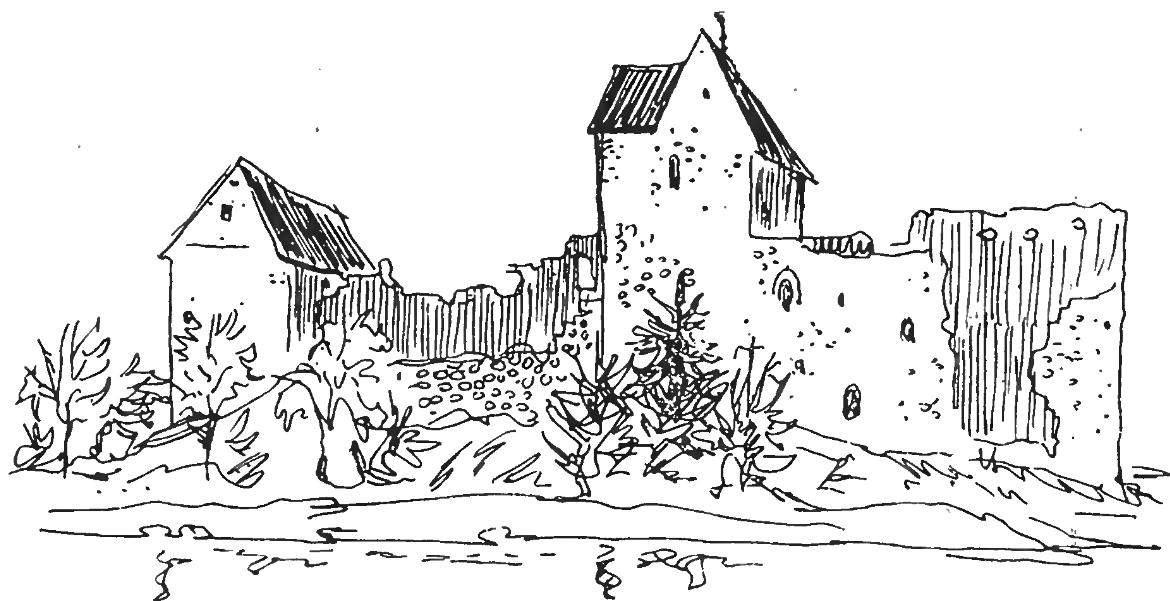
Jo tätä ennen oli tapahtunut lopullinen välienselvittely Eerik-kuninkaan kanssa. Kuninkaan oli ollut pakko Engelbrektin kuoleman jälkeen taata ylimystölle sen entiset oikeudet Ruotsin ja Tanskan valtaneuvostojen yhteisestä painostuksesta. Mutta jälleen hän rikkoi lupauksensa. Hän asetti Tanskaan lääninherroiksi pommerilaisia sukulaisiaan ja asettui v. 1438 itse asumaan Gotlantiin, josta käsin hän aikoi palauttaa valtansa Ruotsissa ennalleen. Tällöin Ruotsin ja Tanskan valtaneuvostot ryhtyivät yhdessä harkitsemaan Eerik Pommerilaisen syrjäyttämistä ja uuden kuninkaan vaalia, mikä vähän myöhemmin tapahtuikin. Tällä tavoin Eerik Pommerilainen menetti kaikki kolme kruunuaan. Hän vietti loppuikänsä maanpakolaisena, joka Gotlannista käsin tuotti kaapparilaivoillaan vahinkoa entisille alamaisilleen.

Myös Eerik Pommerilainen on niitä unioniajan miehiä, jotka ovat saaneet ehkäpä kohtuuttoman ankaraa arvostelua osakseen. Tämä johtunee siitä, että on yksipuolisesti tuijotettu vain hänen epäonnistumisiinsa ottamatta huomioon niitä vaikuttimia, jotka saivat hänet ryhtymään näihin tappioon päättyneisiin yrityksiin. Erityisesti hänen kukistumisensa perimmäistä syytä, kreivisotaa, on pidetty turhana unionivaltakunnan voimien tuhlaamisena. On unohdettu, että onnistuessaan se olisi nostanut unionivaltakunnan ehdottomaan johtoasemaan koko Itämeren alueella ja luonut verrattoman taloudellisen kukoistuksen. Näitä yrityksiään ajaessaan Eerik Pommerilainen vain toteutti suuren edeltäjänsä suunnitelmia. Se vastarinta, mitä hän sai osakseen, johtui suureksi osaksi siitä, ettei hänen suunnitelmiensa laajakantoisuutta ymmärretty. Myös sekä Tanskan että Ruotsin ylimysten tietoinen pyrkimys vastustaa kuninkaanvallan laajentamisyrityksiä rajoitti Eerikin toimintamahdollisuuksia.

Eerik Pommerilaiselta ei siis puuttunut kykyä jatkaa suuren edeltäjänsä politiikkaa hänen hengessään. Mikään kyvytön ja tarmoton henkilö hän ei suinkaan ollut. Sen sijaan hänen luonteensa ei ollut sopiva kolmen valtakunnan hallitsijan arkaluontoiseen asemaan. Särmikkäänä ja joustamattomana hän törmäsi niihin kareihin, eri valtakuntiensa kansallisiin omalaatuisuuksiin, jotka Margareeta-kuningatar verrattomalla joustavuudellaan, tahdikkuudellaan ja valloittavalla persoonallisuudellaan oli kyennyt välttämään.

Suomi ja Engelbrektin kapina

Kuningasta vastaan suunnatun kapinan puhkeaminen Ruotsissa ei aluksi aiheuttanut Suomessa mitään erityisempää liikehtimistä. Päinvastoin kuin Ruotsissa oltiin Suomessa yleensä tyytyväisiä unioniin. Joskin verorasitus oli kasvanut sen aikana, oli

Kastelholma.

toisaalta voitu todeta, että hallitsija osoitti henkilökohtaista kiinnostusta Suomen asioihin ja toimeenpani hyödyllisiä uudistuksia. Etenkin unioni merkitsi Suomelle suurempaa ulkonaista turvallisuutta, mille seikalle uhanalaisessa rajamaassa kyllä osattiin antaa arvoa.

Ainoan poikkeuksen teki Korsholman vouti Eerik Puke, joka heti alusta alkaen liittyi kapinaliikkeeseen kohoten Engelbrektin lähimpien miesten joukkoon. Hän purjehti Pohjanmaalta kokoamiensa joukkojen kanssa Ahvenanmaalle ja valloitti Kastelholman linnan.

Suomen herrojen yleisempi osallistuminen kapinan aiheuttamiin tapahtumiin alkoi vasta syksyllä 1435, jolloin he saapuivat Ruotsiin ja osallistuivat Eerik-kuninkaan kanssa Tukholman edustalla pidettyihin neuvotteluihin. Osittain heidän vaikutuksestaan saatiin kuninkaan kanssa aikaan sovitteluratkaisu, jossa kansanjohtaja miehineen syrjäytettiin. Tällöin kuningas teki eräitä Suomelle edullisia päätöksiä. Mm. maamme veroja alennettiin huomattavasti. Suomen herrojen mielipiteet pääsivät näissä neuvotteluissa senkin kautta hyvin esille, että Viipurin linnanherra Krister Niilonpoika valittiin valtakunnan korkeimmaksi virkamieheksi, drotsiksi.

Kuten edellä on jo mainittu, ei kuninkaan kanssa aikaansaatu pysyväistä sovintoa. Kapinaliikkeen alettua uudelleen suomalaistenkin oli luovuttava kannattamasta kuningasta. Kun Eerik Pommerilainen oli lopullisesti syrjäytetty, ylimysten muodostama valtaneuvosto pyrki hallitsemaan maata.

Valtaneuvostolla ei ollut kuitenkaan mahdollisuuksia hallitustehtävien hoitamiseen. Se ei kyennyt käskemään mahtavia lääninherroja, joilla oli omaa sotaväkeä ja jotka saattoivat aina tarvitessaan saada varoja verottamalla lääniensä asukkaita. Ruotsissa hallitusvalta luisuikin vähitellen valtioneuvostolta tarmokkaan ja häikäilemättömän marskin, Kaarle Knuutinpojan, käsiin. Suomessa taas kuninkaan kukistuminen merkitsi entistä suurempaa itsenäisyyttä linnaläänien herroille, joiden käsiin maan kohtalot yhä suuremmassa määrin joutuivat. Ainoana yhdistävänä tekijänä olivat Turun maaoikeus jonkinlaisena ylimpänä hallintoelimenä sekä Turun piispa. Nimenomaan piispa Maunu Tavastin vaikutus valtiollisissakin asioissa oli hyvin suuri.

Aivan ilman kansankapinaa ei Suomikaan näistä levottomista ajoista selvinnyt. Syksyllä v. 1438 Ylä-Satakunnan ja Hämeen rahvas nousi kapinaan erään vesilahtelaisen David-nimisen talonpojan johtamana. Kapinan syynä oli verotuksen raskaus, sillä verotuksen uudelleenjärjestelyn vuoksi olivat Ylä-Satakunnan ja Hämeen osittain vielä eränkäynnistä elävät seudut joutuneet osaltaan vastaamaan aikaisemmin maanviljelysalueita pahimmin rasittaneesta verotaakasta. Turun linnanherrana, jonka hallintoalueella kapina syttyi, oli Eerik Pommerilaisen aikoinaan Tukholman voudiksi nimittämä Hannu Kröpelin. Ruotsi-Suomessa toimineista ulkomaalaisista voudeista Hannu Kröpelin on jättänyt parhaan muiston. Tasapuolisena ja oikeudentuntoisena miehenä hän saavutti lääneissään kansan kunnioituksen. Niinpä tämäkin talonpoikaiskapina tukahdutettiin varsin nopeasti ja kapinallisia kohdeltiin lem-

peästi. Suurin ansio siitä lankeaa piispa Maunulle, joka arvovallallaan sai talonpojat rauhoittumaan.

Suunnilleen samaan aikaan tapahtui myös Karjalassa kansan liikehtimistä. Valtaneuvoston puheille Ruotsiin saapui eräs Filippus-niminen mies, joka karjalaisten puolesta valitti verojen raskautta ja pyysi valtaneuvostoa niitä alentamaan. Valtaneuvosto ei voinut tätä tehdä, sillä Viipurin lääni kuului Krister Niilonpojalle täysin verotusoikeuksin. Tämä tukahduttikin levottomuudet, ja niiden johtajien oli paettava maasta.

Engelbrektin kapinalla ei siis ollut mitään syvemmälle käypää välitöntä vaikutusta Suomen oloihin. Mitä sitten Ruotsiin tulee, on viimeaikainen historiantutkimus huomattavasti tarkistanut sitä kuvaa Engelbrektistä, jonka aikaisempi yksipuolisesti ihannoiva historiankirjoitus hänestä oli luonut. Engelbrekt ei ollut suinkaan mikään epäitsekäs vapaussankari, joka pelkästään jalojen aatteellisten päämäärien elähdyttämänä nousi taisteluun vierasta sortovaltaa vastaan. Hänen toimintansa oli osa sitä valtataistelua, jota unionivaltakunnan piirissä näihin aikoihin käytiin ja johon hän toi oman erikoislaatuisen panoksensa. Kuninkaan edustaessa Keski-Euroopassa alkunsasaaneita ja juuri siihen aikaan toteutumassa olevia hallitsijanvallan laajennuspyrkimyksiä ensisijaisena vastustajanaan valtaneuvosto, joka pyrki säilyttämään ylimysten suuren vaikutusvallan valtakunnan asioihin, Engelbrekt edusti kansan syvien rivien heräävää omakohtaista osallistumista valtion asioiden hoitoon. Koska hänellä oli talonpoikaisjoukkoihin suuri vaikutusvalta, oli hänestä juuri tästä syystä ollut nousemassa sekä kuninkaalle että ylimystölle vaarallinen mahti. Hänen lähimmissään ei ollut ketään, joka olisi voinut astua hänen tilalleen, ja siten entiset valtiomahdit, kuningas ja ylimykset, saattoivat vielä toistaiseksi säilyttää asemansa. Mutta Engelbrektin menestys oli osoittanut, mikä tekijä Ruotsin talonpoikaisväestöstä oli tuleva

ajan valtiollisissa kiistoissa. Niinpä seuraavien vuosikymmenien aikana kaikki kotimaiset vallantavoittelijat katsoivat tarpeelliseksi nojautua myös talonpoikien tukeen. Ja ne heistä, jotka saattoivat olla varmat siitä, kykenivät vuosikymmeniä hallitsemaan valtakuntaa, kuten Sturein menestys osoittaa.

TAISTELU KUNINKAANKRUUNUSTA

Kaarle Knuutinpoika ja Kristoffer Baijerilainen

Tultuaan valituksi Ruotsin valtionhoitajaksi ja kukistettuaan ainoan vakavasti otettavan kilpailijansa, vanhan drotsin Krister Niilonpojan, Kaarle Knuutinpoika oli Ruotsin mahtavin mies. Mutta Ruotsin ylimykset eivät halunneet olla kenenkään säätyveljensä hallittavana. Syrjäyttääkseen valtionhoitajan he ryhtyivät neuvotteluihin tanskalaisten kuninkaakseen valitseman Baijerin herttuan Kristofferin kanssa, joka Eerik Pommerilaisen sisarenpoikana saattoi hyvällä syyllä tavoitella kaikkia karkotetun enonsa kruunuja.

Kaarle Knuutinpoika aavisti kyllä, ettei hän saa kauan pitää nykyistä asemaansa. Sen vuoksi hän pyrki hankkimaan omiin käsiinsä mahdollisimman suuret läänitykset ollakseen kuninkaasta ja valtaneuvostosta riippumaton valtionhoitajanvirastaan luovuttuaan.

Onni suosikin marski Kaarlea. Kevättalvella v. 1440 kuoli Turun linnanherra Hannu Kröpelin. Kaarle purjehti heti meren auettua kiireimmiten Turkuun ja otti vainajan läänit haltuunsa sekä asetti Turun ja Kastelholman linnoihin omia miehiään. Kun valtaneuvosto nyt alkoi neuvotella Kristofferin korottamisesta Ruotsin valtaistuimelle, Kaarle suostui luopumaan valtionhoitajanvirastaan ehdolla, että hänelle annetaan koko Suomi läänitykseksi. Kristofferin ja valtaneuvoston ei auttanut muu kuin suos-

Kaarle Knuutinpoika.

tua, ja näillä ehdoilla Kristoffer syksyllä v. 1441 kruunattiin Ruotsin kuninkaaksi. Kun norjalaisetkin valitsivat hänet kuninkaakseen v. 1442, oli unioni jälleen palautettu.

Kaarle Knuutinpoika tiesi kyllä mitä teki vaatiessaan Suomen läänikseen. Sukuperinteittensä nojalla — hänen isänsä ja isoisänsä olivat olleet lääninherroina Suomessa — hän tunsi maamme olosuhteet ja tiesi varmasti, miten edullisen lähtökohdan se muodosti hänen kunnianhimoisten aikeittensa toteuttamiselle. Pääasiassahan juuri Suomen herruus oli esimerkiksi Bo Joninpojasta tehnyt valtakunnan mahtavimman miehen. Niinpä marski

saattoi olla uuteen läänitykseensä tyytyväinen purjehtiessaan Suomeen.

Täällä häntä kuitenkin kohtasivat vastoinkäymiset. Viipurin linnanherra, marskin verivihollinen Krister Niilonpoika, ei ollut halukas luopumaan läänistään. Hän vetosi kuninkaaseen ja sai tältä oikeuden pitää Viipurin seuraavaan vappuun saakka, Raaseporin ja Korsholman jäädessä hänelle vielä moniksi vuosiksi. Seuraavana keväänä Kaarlen täytyi alistua vielä pitemmälle menevään läänitystensä supistamiseen. Kuningas asetti nimittäin hänen valittavakseen vain joko Turun tai Viipurin linnaläänin. Marski valitsi Viipurin. Tämän hän sai hankauksitta käsiinsä, sillä vanha drotsi kuoli juuri päivää ennen sitä määräaikaa, jolloin hänen olisi pitänyt luovuttaa linnansa. Näin Kaarle Knuutinpojasta tuli Viipurin linnanherra.

Kuningas voi olla tyytyväinen aikaansaannokseensa. Mahtava marski oli työnnetty valtakunnan kaukaisimpaan rajalinnaan ja hänen yrityksensä suuren itsenäisen läänitysvallan luomiseksi oli tehty tyhjäksi. Kristoffer-kuningas saattoi antautua rauhassa nauttimaan vallastaan.

Toisen unionikuninkaan hallituskausi muodostuikin rauhalliseksi välivaiheeksi unioniajan yleensä melskeisessä kulussa. Valtakunta eli sovussa naapuriensa kanssa, eikä myöskään mitään vakavampia sisäisiä riitoja sattunut. Kristofferin hallitusajaksi sattunut katoaika, jota seurasi nälänhätä, oli kuitenkin omiaan synkentämään hänen muistoaan.

V. 1442 kuningas vahvisti Maunu Eerikinpojan maanlakiin tehdyt muutokset, joten tätä lakia alettiin nyt kutsua Kristoffer-kuninkaan maanlaiksi. Sellaisena se pysyi käytännössä kolmisensataa vuotta, mutta varsinkin alkuaikoina käytettiin vielä Maunu Eerikinpojankin maanlakia.

Viipurin linnanherra

Viipurin linnanherrana Kaarle Knuutinpoika hallitsi Karjalaa ja Hämettä itsenäisen ruhtinaan tavoin. Huolehtiessaan lääniensä hallinnosta syrjäytetty valtionhoitaja piti samalla tarkasti silmällä tapahtumien kehitystä Ruotsissa ja odotteli aikaa, jolloin hän voisi jälleen palata valtakunnan johtopaikoille.

Kuten jo on mainittu, monet sukusiteet liittivät Kaarle Knuutinpojan Suomeen. Onpa hänen mainittu syntyneenkin maassamme. Siten hän alusta alkaen saattoi nopeasti sopeutua Suomen oloihin.

Kaarle Knuutinpojassa Viipurin linnalääni sai hallitsijan, jolla oli harvinaisen laajat tiedot ja kokemukset vieraiden maiden oloista. Nuoruudessaan hän oli oleskellut paljon ulkomailla ja opiskellut niiden yliopistoissa. Täällä hän oli myös perehtynyt kaikkiin suuressa maailmassa ritareille asetettuihin vaatimuksiin. Kun hän oli Ruotsin rikkaimpia ylimyksiä ja ajan tapojen mukaista komeutta rakastava, saattoi hän ympäröidä itsensä Suomen vaatimattomiin oloihin nähden ainutlaatuisella loistolla. Viipurin linnasta muodostuikin silloin todellinen hovi, jonne Suomen aateliston jäsenet aika ajoin kokoontuivat pitkienkin matkojen päästä nauttimaan komean ja ritarillisen linnanherran vieraanvaraisuudesta.

Tärkeän rajalinnan isäntänä Viipurin linnanherran ensisijaisena velvollisuutena oli kuitenkin linnansa ja linnalääninsä puolustuksesta huolehtiminen. Kaarle Knuutinpojan toimesta laajennettiin ja uusittiin Viipurin vanhan linnan varustuksia. Samalla marski pestasi palvelukseensa uusia asepalvelijoita, niin että hän saattoi tarvittaessa saada linnanväestään liikkeelle monisatamiehisen sotavoiman. Tämä olikin tarpeen, sillä linnanherra joutui hyvin itsenäisesti päättämään sodasta ja rauhasta. Mm. pihkovalaisten kerran aiheuttaessa rauhattomuuksia

marski lähti sotaretkelle heitä vastaan ja tuotti heille sellaisia tappioita, että he katsoivat parhaaksi tehdä sovinnon.

Linnanherrana Kaarle Knuutinpojalle kuului myös tuomiovallan käyttäminen lääneissään. Tätä varten hän teki pitkiä matkoja Itä- ja Keski-Suomessa ja ratkaisi mm. savolaisten ja hämäläisten eräalueiden rajaa koskevan riidan.

Mahtava linnanherra edisti myös kaikin tavoin lääniensä taloudellista kehitystä. Itsekin hän kävi kauppaa mm. balttilaisten kaupunkien kanssa.

Huolimatta monista puuhistaan ja itsenäisestä asemastaan Kaarle Knuutinpoika tuskin tunsi itseään tyytyväiseksi linnassaan, sillä hän kaipasi laajempaa toimialaa. Ja vihdoin saapui se sanoma, jota hän oli odottanut: Ruotsin valtaistuin oli vapaa Kristoffer-kuninkaan kuoltua tammikuun 6. päivänä v. 1448. Heti meren auettua marski jätti Viipurin 800 ritarin ja huovin seuraamana ja purjehti Ruotsiin lähtien tielle, joka vei hänet hänen kunnianhimoisimpienkin toiveidensa täyttymykseen, mutta jolla hän oli kokeva myös mitä raskaimpia pettymyksiä.

Kolmesti kruununkantajana

Kaarle Knuutinpojan saapuessa Tukholmaan valmistauduttiin siellä Kristoffer-kuninkaan seuraajan vaaliin. Marskin taitavat toimenpiteet, hänen yleisesti nauttimansa kansansuosio sekä hänen asevoimansa painoivat ehdokkaita arvioitaessa eniten, ja niin Kaarle Knuutinpojasta tuli Ruotsi-Suomen hallitsija.

Uusi kuningas joutui heti hallituskautensa alusta alkaen sekaantumaan sekä ulkopuolisia että sisäisiä vihollisia vastaan käytäviin taisteluihin. Ensinnä virisi riita unionin jatkamisesta. Tanskalaiset olivat valinneet kuninkaakseen saksalaisen ruhtinaan Kristian Oldenburgilaisen, joka tavoitteli myös Norjan

Turnajaiset.

kruunua. Samoin teki Kaarle-kuningaskin ja hänet ehdittiinkin jo Trondhjemin tuomiokirkossa kruunata Norjan kuninkaaksi. V. 1450 tehdyssä Halmstadin sopimuksessa hänen täytyi kuitenkin luopua siitä Kristianin hyväksi. Sen jälkeen heräsi kysymys Ruotsin ja Tanskan kruunujen yhdistämisestä jälleen yhden hallitsijan käsiin. Tämä aiheutti sodan molempien valtakuntien kesken.

Sodasta tuli pitkällinen ja hävittävä ilman että kumpikaan kuningas kykeni ratkaisemaan sitä edukseen. Lopulta Kristian pääsi voitolle sen vuoksi, että Ruotsissa syntynyt kapina pakotti Kaarlen luopumaan kruunustaan. Kapinan johdossa olivat eräät suurylimykset, lähinnä mahtava Oxenstierna-suku, joka tavoitteli johtoasemaa valtakunnassa. Eräs suvun nuoremmista jäsenistä, Jöns Pentinpoika, oli valittu Upsalan arkkipiispaksi. Vallanhimoinen ja Kaarle-kuningasta kiihkeästi vihaava arkkipiispa rii-

sui tammikuussa v. 1457 pääkirkkonsa alttarilla piispuutensa arvon merkit, pukeutui haarniskaan ja vannoi, ettei hän luovu siitä ennen kuin kuningas on karkotettu. Kun myös talonpojat, joita ankarat sotaverot ja sodasta johtuvat kaikenlaiset puutteet olivat kovasti koetelleet, kääntyivät kuningasta vastaan, ei tämä katsonut voivansa enää pitää puoliaan, vaan poistui valtakunnastaan asettuen asumaan Danzigiin.

Kaarlen kukistuttua valittiin arkkipiispa ja eräs Kaarlen palveluksessa ollut tanskalainen ritari, Eerik Akselinpoika Tott, Ruotsin valtionhoitajiksi. Mutta Kristian Oldenburgilaisen saavuttua kohta Tukholmaan valtionhoitajien oli luovutettava valtansa hänelle. Siten unioni uudistettiin jälleen.

Kristian Oldenburgilainen ei kyennyt voittamaan ruotsalaisten kannatusta. Erityisesti kuninkaan toimeenpanema raskas verotus vieroitti hänestä entisetkin kannattajat. Kuninkaan ryhtyessä kovakouraisiin toimenpiteisiin arkkipiispaa ja hänen veljeään vastaan, puhkesi maassa kapina. Tämä johti lopuksi siihen, että Kaarle Knuutinpoika kutsuttiin takaisin Ruotsin valtaistuimelle v. 1464.

Tällä kertaa Kaarle ei kyennyt pitämään kruunua hallussaan kuin puolisen vuotta. Tammikuussa 1465 suurylimystö pakotti hänet luopumaan vallasta. Hyvitykseksi hän sai muutamia läänejä Suomesta.

Mutta vielä kolmannen kerran Kaarle Knuutinpoika painoi päähänsä kuninkaankruunun. Tämä tapahtui valtakunnan mahtavimpien ylimysten joukkoon kohonneiden tanskalaissyntyisten ritareiden, ns. Akselinpoikien (Tott-sukua), ja Kaarle-kuninkaan välillä solmitun liiton perusteella. Hankkimalla käsiinsä suuria läänityksiä sekä Ruotsissa että Suomessa Akselinpojat olivat saavuttaneet niin suuren vaikutusvallan, että heidän onnistui kukistaa mahtava arkkipiispa. Eerik Akselinpoika valittiin sen jälkeen Ruotsi-Suomen valtionhoitajaksi. V. 1467 Kaarle Knuutinpoika kutsuttiin Suomesta, jossa hän

oli elellyt läänityksillään ajoittain hyvinkin vaikeissa oloissa, kolmannen ja viimeisen kerran kuninkaaksi.

Tällä kertaa Kaarle-kuninkaalla oli hyvin vähän sanottavaa valtakunnan asioissa. Hän oli jo vanha ja murtunut mies, ja tosiasiallinen valta oli luisunut Akselinpoikien käsiin. Toukokuussa v. 1470 Kaarle Knuutinpoika päätti levottoman ja harvinaisen monivaiheisen elämänsä.

Kaarle Knuutinpoika oli tyypillinen unioniajan suurylimys, joka häikäilemättä ja keinoista välittämättä pyrki valtaan. Hänen todellinen olemuksensa on vasta aivan viime aikoina päässyt esille syystä, että kaikki aikaisemmat Kaarlen henkilöä koskevat käsitykset ovat muodostuneet ns. Kaarlenkronikan, hänen itsensä valmistuttaman propagandarunon perusteella. Tämä esitti Kaarlen jalon ja ylvään ritarin perikuvana mustamaalaten hänen vastustajiaan. Tosiasiallisesti Kaarlessa näyttää olleen monia kielteisiä ja epäedullisia luonteenpiirteitä, jotka ehkä osaltaan ovat vaikuttaneet hänen epäonnistumisiinsa.

Suomen hyväksi Kaarle Knuutinpoika teki huomattavan paljon jo oleskellessaan maassamme lääninherrana. Samoin hän muisti maatamme vielä kuninkaanakin, joten suomalaisilla on syytä säilyttää myönteisessä muistissa tämä ainoa Suomessa syntynyt kuningas.

MAUNU II TAVAST

Noustessaan Turun piispanistuimelle v. 1412 Maunu II Tavast oli jo 55-vuotias. Niiden neljänkymmenen vuoden aikana, jotka hän hiippaa kantoi, hän vaikutti syvemmin ja monipuolisemmin maamme oloihin ja kehitykseen kuin kukaan muu keskiaikaisista suurmiehistämme.

Maunu Tavast polveutui vanhasta ja arvossapidetystä suomalaisesta rälssisuvusta, jonka jäsenistä monet kohosivat valtakunnan huomattavimpiin virkoi-

Maunu II Tavast.

hin. Maunu määrättiin jo varhain astumaan hengelliseen säätyyn. Ilmeisesti suoritettuaan maamme korkeimman oppilaitoksen, Turun katedraalikoulun, kurssin hänet vihittiin papiksi. Opintojaan hän jatkoi ulkomailla ja suoritti Prahan yliopistossa maisterin oppiarvon. Myöhemmin hän opiskeli toisessa suomalaisten käyttämässä opinahjossa, Pariisin yliopistossa.

Opintonsa lopetettuaan Maunu Tavast palasi kotimaahan, jossa hän kirkollisen uransa ohella joutui osallistumaan myös aikansa valtiolliseen elämään. Nuori kuningas Eerik nimitti hänet kanslerikseen ja heidän välilleen syntyi ystävyyssuhde, joka kesti piispan elämän loppuun. Kuninkaan kanslerina Maunu Tavastilla oli tilaisuus vaikuttaa hallitsijan Suomea koskeviin ratkaisuihin, ja epäilemättä Eerikin myötämielinen suhtautuminen maahamme on osaltaan Maunu Tavastin ansiota. V. 1407 Maunu palasi kotimaahan, jossa hänet nimitettiin arkkiteinin korkeaan virkaan. Tästä hän siirtyi Bero Balkin kuoltua piispanistuimelle.

Piispana Maunu Tavast kohotti kaikin tavoin maamme kirkon arvovaltaa sekä vaikutti tehokkaasti

Hattulan kirkko.

hiippakuntansa pappien ja maallikkojen uskonnollisuuden syvenemiseen. Piispa itse oli hurskas mies, joka tunnollisesti suoritti kaikki katolisen kirkon hurskauselämän vaatimukset. Mm. hän teki pyhiinvaellusmatkan Pyhälle Haudalle huolimatta korkeasta iästään. Maunu-piispan uskonnollisuus ei ollut ainoastaan ulkonaisten muotojen noudattamista. Elämässään ja töissään hän osoitti todellista kristillistä lähimmäisenrakkautta ja nöyryyttä. Suuret tulonsa hän käytti enimmäkseen armeliaisuuden harjoittamiseen. Omistamiinsa taloihin hän järjesti hoitolaitoksia sairaiden ja puutteenalaisten hoivaamista varten.

Maunu II pyrki myös tarmokkaasti kohottamaan kirkkonsa jumalanpalvelusten tasoa sekä herättä-

mään seurakuntalaisissa harrastusta niitä kohtaan. Hän perusti lukuisia uusia alttareita tuomiokirkkoon ja lahjoitti varoja niillä järjestettäviä messuja varten. Ulkomaanmatkoiltaan hän toi tuomiokirkon tarpeisiin kallisarvoisia kirkollisia tarve-esineitä kohottaakseen jumalanpalvelusten komeutta. Piispan anteliaisuus aiheutti sen, että monet maallikot seurasivat hänen esimerkkiään ja kirkolle kertyi huomattavia lahjoituksia.

Hurskas piispa oli samalla tarmokas ja jäntevä kirkkoruhtinas. Alinomaisilla tarkastusmatkoillaan hän piti silmällä kaukaisimpienkin erämaapitäjien pappeja, minkä ansiosta papiston opillinen ja siveellinen taso hänen aikanaan huomattavasti kohosi. Kansan kristinopin tajuamista edisti se, että jo näihin aikoihin papit alkoivat pitää kansankielisiä saarnoja. Maunu-piispan väsymättömyyttä virkansa hoidossa osoittaa se, että hän teki näitä matkojaan vielä 88-vuotiaana niiden rasittavuudesta huolimatta.

Piispa pyrki myös saamaan Suomen kirkon mahdollisimman riippumattomaksi vieraasta vaikutuksesta, nimenomaan vierasmaalaisista, kirkon virkoja kärkkyvistä onnenonkijoista. Tässä hän onnistuikin. Samoin päättyi hänen toimikautenaan jo Hemmingin aikana alkanut kiista virolaisen Paadisten luostarin kanssa, joka nyt korvausta vastaan suostui luopumaan papinasettamisoikeudestaan Porvoon pitäjään ja sen kappeleihin. Lujittaakseen piispan arvovaltaa hän rakennutti kivitalon Turkuun piispojen käyttöä varten. Myös Kuusiston piispankartano varustettiin kivimuureilla, joten Turun piispat saivat näinä melskeisinä aikoina hyvin tarpeellisen turvapaikan itselleen.

Maunu-piispan lempisuunnitelma oli birgittalaisluostarin perustaminen Naantaliin, josta tehtiin päätös v. 1438. Vanha piispa ehti vielä ennen kuolemaansa nähdä tämän haaveensa toteutuneena. Myös Rauman fransiskaaniluostari ja Viipurin dominikaaniluostari saivat alkunsa hänen toimikautenaan.

Terävän älynsä, suuren oppineisuutensa ja hurskautensa sekä yleisesti tunnetun oikeudenmukaisuutensa ja tasapuolisuutensa vuoksi Maunu-piispasta tuli ajan valtiollisissa kiistoissa arvokkaan työn tehnyt välittäjä, jonka ansiosta moni tuhoisa riita voitiin selvittää rauhallisilla neuvotteluilla. Kotimaallensa hän teki myös korvaamattomia palveluksia omatessaan läheisiä suhteita hallitsijoihin ja muihin merkkihenkilöihin.

Kun Maunu II Tavast 93-vuotiaana erosi Turun piispan virasta, oli hänellä takanaan ainoalaatuinen elämäntyö kirkon ja synnyinmaan palveluksessa. Naantalin luostarin läheisyyteen varaamassaan lepopaikassa hän vietti viimeiset elinvuotensa. Maaliskuun 9. päivänä v. 1452 hän kuoli lähes 95 vuoden ikäisenä. Viimeisen leposijansa hän sai Turun tuomiokirkon Pyhän Ruumiin kappelin alttariportaan alla. Hänen viereensä haudattiin myöhemmin hänen seuraajansa Turun piispanistuimella, oppineisuudestaan kuuluisa Olavi Maununpoika.

Paavali Juusten luonnehti piispainkronikassaan Maunu Tavastia maininnalla: ”Ihmisenä yhtä suuri kuin nimeltäänkin” (lat. sana Magnus = Maunu merkitsee suurta). Tähän arviointiin jälkimaailma on voinut varauksettomasti yhtyä.

STUREIN TAISTELU UNIONIA VASTAAN

Kaarle Knuutinpoika jätti läänityksensä perinnöksi sisarenpojalleen Sten Sturelle, josta samalla tuli hänen nuoren poikansa holhooja. Tällä tavoin Sten Sturesta tuli sen kotimaista hallitsijaa haluavan puolueen johtomies, joka sai pääasialliset kannattajansa alempien kansanluokkien keskuudesta.

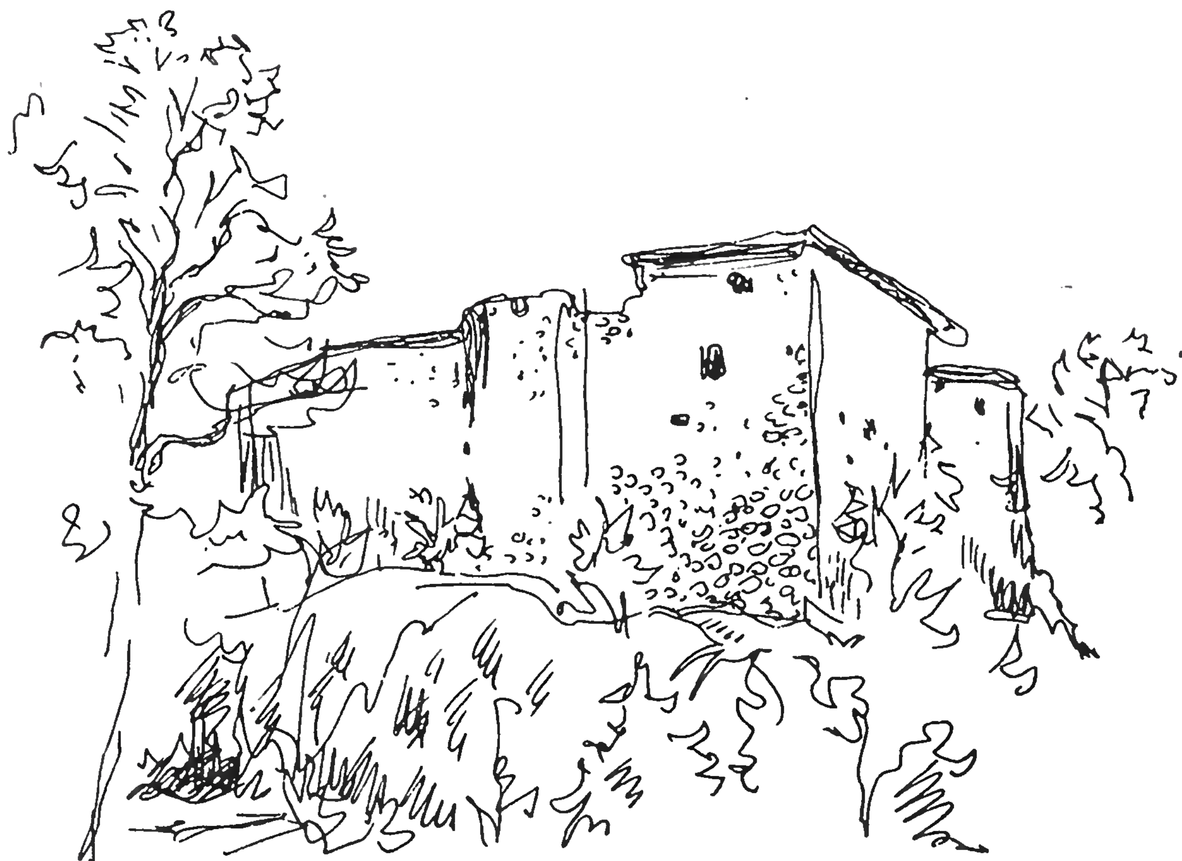
Sten-herrasta tuli pian kuninkaan kuoleman jälkeen Ruotsin valtionhoitaja. Hänen asemansa ei näyttänyt suinkaan kadehdittavalta. Huomattava osa valtakunnan ylimyksistä vastusti häntä ja oli valmis

vaikkapa avoimeen sotaan. Pääosa Suomesta ja suuria osia Ruotsista oli Akselinpoikain hallussa, joiden suhtautuminen valtionhoitajaan oli epämääräinen. Samaan aikaan Tanskan kuningas varustautui voimakkaasti vallatakseen takaisin Ruotsin kruunun.

Valtionhoitaja ei tästä kuitenkaan masentunut, vaan varustautui hänkin puolestaan. Sten Sture ja jo Kaarle Knuutinpojan tukena ollut Niilo Bonpoika Sture ryhtyivät keräämään talonpoikaisjoukkoja karkottaakseen kuningas Kristianin maasta. Valtaneuvoston mahtavin mies, arkkipiispa Jaakko Ulvinpoika, yritti välittää sovintoa Sturein ja kuninkaan välillä. Hän varoitti Sten-herraa ryhtymästä epävarmaan taisteluun, varsinkin kun siinä olisi ollut ”Ruotsin kansaa ja oman maan hyviä miehiä molemmin puolin”. Mutta valtionhoitaja ei suostunut neuvotteluihin, joten asia oli ratkaistava asein. Brunkevuorella aivan silloisen Tukholman kaupungin vierellä syntyi v. 1471 taistelu, jossa Sten Sturen sotajoukko tuotti Kristian-kuninkaalle perusteellisen tappion.

Brunkevuoren voitto hankki valtakunnalle pariksikymmeneksi vuodeksi rauhan Tanskan kanssa. Siten Sten Sture saattoi ryhtyä lujittamaan valtaansa kukistamalla kotimaiset vastustajansa. Vaarallisimmat tällä hetkellä olivat mahtavat Akselinpojat, joiden läänitykset ulottuivat tanskalaisesta Skoonesta Gotlannin kautta Itä-Suomeen asti.

Sten Sturen saapuessa Suomeen kesällä 1472 oli Eerik Akselinpojan luovutettava hänelle Turun linna, jonka Sten-herra piti itse antamatta sitä läänitykseksi. Muun osan läänityksistään Eerik Akselinpoika sai pitää ja hän hallitsi niitä Viipurista käsin kuolemaansa asti. Tällöin Viipuri, Hämeenlinna ja Savonlinna joutuivat Eerik-herran veljille Lauri ja Iivari Akselinpojalle, Raaseporin ja Gotlannin herroille. Kun Lauri Akselinpoika kuoli v. 1483, joutuivat kaikki veljeksille kuuluneet läänit Iivari-herran haltuun. Tämä ei kuitenkaan kyennyt puolusta-

Raaseporin linna.

maan niitä Tanskan ja Ruotsin taholta tulevaa uhkaa vastaan, vaan luovutti suomalaiset läänityksensä valtionhoitajalle.

Tällä tavoin Sten Sture oli saanut suuren osan Suomea välittömästi käsiinsä. Läänejään hallitessaan hän noudatti samoja menettelytapoja, joihin olemme jo tutustuneet kuningatar Margareetan ja Eerik Pommerilaisen hallintoa käsitellessämme. Läänien hoito järjestettiin niin, että valtionhoitaja saattoi saada niistä tuloja käytettäviksi niihin menoihin, joita hänelle koitui valtakunnan asioissa. Koska valtionhoitajan valta suureksi osaksi perustui talonpoikien kannatukseen, hän järjesti tehokkaan propagandan hallintonsa puolesta ja esitti talonpojille joko puheissaan tai kuulutuksissaan hallintonsa etuja.

Sten Sturen asema muuttui vaarallisemmaksi, kun kuningas Kristian kuoli v. 1481 ja hänen poikansa Hannu seurasi isäänsä Tanskan valtaistuimella. Kristian-kuningas oli joutunut Ruotsissa huonoon huutoon, joten hänen taholtaan ei ollut uhannut mikään

todellinen vaara. Nyt sen sijaan unioniystävällinen, valtionhoitajaa vastustava ylimystö ryhtyi puuhaamaan unionin palauttamista ja Hannun kohottamista Ruotsin valtaistuimelle. Tästä johtuva välien kiristyminen pakotti valtionhoitajan jatkuvasti olemaan varuillaan Tanskan suhteen niin, ettei hän voinut kiinnittää tarpeeksi huomiota Suomen kysymyksiin. Tämä oli vähällä koitua valtakunnalle tuhoisaksi venäläisvaaran jälleen uhatessa Suomea.

SUOMI IDÄN JA LÄNNEN PURISTUKSESSA

Pähkinäsaaren rauhasta suureen venäläisvihaan

Pähkinäsaaren rauhassa oli vedetty Novgorodin ja Suomen välinen vanhin valtaraja, jonka piti taata ikuisen rauhan säilyminen näillä aina levottomilla rajamailla. Toisin kuitenkin kävi. Tämä raja oli määritelty rauhanteon aikaisia asutus- ja talousolosuhteita vastaavaksi. Sen jälkeisinä vuosikymmeninä Suomen asutuksessa tapahtui kuitenkin muutoksia. Vähitellen lisääntyvä väestö ei löytänyt enää riittävää tilaa metsästystä ja kalastusta varten sillä alueella, jonka rajaviiva suomalaisille jätti. Suomenpuoleiset asukkaat tunkeutuivat yhä useammin ja useammin rajan takaisille riistamaille, mistä aiheutui jatkuvia riitoja novgorodilaisten kanssa.

Varsinkin Pohjanlahden perukka Pattijoen ja Kemijoen välillä muodosti riidanaiheen. Pohjanlahteen laskevat joet tuottivat runsaita lohisaaliita jokisuiden muodostuessa tärkeiksi kauppapaikoiksi, joissa markkinoitiin laajan, osittain aina Kannanlahteen ja Jäämereen ulottuvan takamaan tuotteita. Siten ei ole ihme, etteivät novgorodilaiset ja karjalaiset suopein silmin katselleet suomenpuoleisten tunkeutumista tälle alueelle. Jatkuvilla hävitys- ja ryöstöretkillä he koettivat työntää tunkeilijat pois siinä kuitenkaan onnistumatta, sillä suomalainen asutus juurtui yhä lujemmin näille jo muinaisten kainu-

laisten ja pirkkalaisten lapinretkillään valtaamille alueille.

Näistä rajariidoista kasvoi suuren sodan uhka 1400-luvun lopulla itärajamme takana tapahtuneiden suurten valtiollisten mullistusten johdosta. Ruotsi-Suomen itäinen naapuri, ”Suuri Novgorod”, oli jo kauan aikaa potenut sisäisistä riidoista ja epäsuhtaisesta yhteiskuntarakenteestaan johtuvaa heikkoutta, mikä vähensi sen vastustuskykyä ulkoapäin uhkaavaa vaaraa vastaan. Ja tällaisen vaaran muodosti näihin aikoihin Moskovan suuriruhtinaskunta, jonka voimakas hallitsija Iivana halusi muodostaa ruhtinaskunnastaan suuren valtakunnan. Tässä mielessä hän käänsi katseensa pohjoiseen, jossa valtavan laajat ja turkisrikkaudestaan kuulut alueet omistava Novgorod muodosti houkuttelevan saaliin. Novgorodilaiset eivät kyenneetkään vastustamaan Iivana-ruhtinasta, vaan heidän oli alistuttava hänen valtaansa v. 1478. Tällä tavoin Moskovan tsaarista tuli Ruotsi-Suomen rajanaapuri näillä rajamailla, mikä tuli syvästi vaikuttamaan suomalaisten kohtaloihin.

Maunu Särkilahti ja Knuut Posse Suomen turvaajina

Moskovan naapuruudesta johtuva vaara kävi suomalaisille selvästi ilmi, kun Tanskan kuningas Hannu yritti saada Ruotsin haltuunsa. Hannu-kuninkaan olivat Ruotsin herrat jo tunnustaneet hallitsijakseen. Mutta Sten Sturen sitkeän vastustuksen vuoksi hän ei ollut päässyt vallastaan nauttimaan. Kukistaakseen vihatun vastustajansa, Sten-herran, joka oli riistänyt jo hänen isältään Ruotsin kruunun, oli Hannu-kuningas valmis mihin tahansa. Niinpä hän v. 1493 solmi ”kristikunnan vihollisina” pidettyjen venäläisten tsaarin kanssa liiton Ruotsi-Suomea vastaan. Molemmat hallitsijat sopivat ”rakkaista väleistä ja veljellisyydestä”. Tsaarin piti auttaa Hannu Ruotsi-Suomen valtaistuimelle, josta vastineeksi Hannu-kuningas lupasi palauttaa Suomen rajan sel-

Maunu Särkilahti ja Knuut Posse.

laiseksi kuin se ”vanhastaan” oli, ts. Pähkinäsaaren rauhan vanhentuneeksi rajaksi.

Suomessa oli kauan aikaa aavisteltu pahaa uudesta rajanaapurista. Moskovan hallitsija tosin uudisti rajarauhan uudelleen ja uudelleen, mutta vaati samalla rajan tarkistusta vanhojen rajakirjojen mukaisesti. Suomalaisten taholla ei tähän haluttu suostua, koska se olisi merkinnyt suomalaisten jo kauan sitten asuttaman alueen luovuttamista venäläisille. Myös Eerik Akselinpojan maamme itärajan turvaksi pystyttämä uljas luomus, Olavinlinna, sijaitsi niin tulkinnanvaraisella alueella, ettei senkään vuoksi haluttu ryhtyä mihinkään rajantarkistuksiin.

Rauhansopimuksesta huolimatta venäläiset tekivät jatkuvasti julmia hävitysretkiä nimenomaan Perä-Pohjolaan. Suomalaisten levottomuutta lisäsivät myös tsaarin ilmeiset sotavalmistelut. Mm. hän

aloitti v. 1492 uuden, Iivananlinnaksi nimitetyn linnoituksen rakentamisen Narvaa vastapäätä.

Valtakunnan johtomiehet koettivat torjua uhkaavan vaaran sekä sovitteluilla että liittolaisia etsimällä. Niinpä valtionhoitaja pyysi pariin otteeseen saksalaista ylimystä Georg von Thurnia, joka hallitsijansa asioissa kävi pari kertaa Moskovassa, välittämään rauhaa suuriruhtinaan kanssa. Samoin tehtiin erityisesti Suomen herrojen aloitteesta Saksalaisen ritarikunnan kanssa liitto Moskovaa vastaan. Suomalaiset vetosivat lisäksi valtionhoitajan apuun varsinkin sen jälkeen, kun Tanskan ja Moskovan liittosopimus tuli tunnetuksi.

Näistä ponnisteluista ei kuitenkaan ollut paljon hyötyä. Venäläiset eivät halunneet antaa varmoja rauhantakeita, vaan aloittivat päinvastoin avoimet sotatoimet. Kesällä 1495 he tunkeutuivat monin paikoin rajan yli hävitellen rajaseutuja ja rannikoita. Baltiasta ei tullut apua pyynnöistä huolimatta. Valtionhoitaja lähetti Ruotsista 500 saksalaista palkkasoturia Hartwig Winholtin johdolla, joka oli siirtynyt Riiasta Ruotsin palvelukseen. Enempää häneltä ei suomalaisten ja monien ruotsalaistenkaan mahtimiesten hartaista pyynnöistä huolimatta liiennyt. Katkerasti kirjoitti mm. Ruotsin arkkipiispa valtionhoitajan menettelystä: ”Se joka on syypää siihen, että tämä maanosa (Suomi) joutuu venäläisten käsiin, hänen ei olisi pitänyt syntyä maailmaan.” Meidän ei pidä kuitenkaan uskoa, että tämä samoin kuin muutkaan senlaatuiset ankarat arvostelut olisivat syntyneet niinkään paljon todellisesta myötätunnosta Suomea kohtaan kuin unioniystävällisten ylimysten halusta arvostella heille epämieluista valtionhoitajaa. Juuri näiden samojen ylimysten epäluotettavuuden vuoksi Sten Sture katsoi välttämättömäksi pitää pääosan voimistaan Ruotsissa.

Suomi sai siis omin voimin selviytyä uhkaavasta myrskystä. Maan onneksi täällä olikin miehiä, jotka eivät menettäneet rohkeuttaan odotettavissa olevan

vaaran suuruudesta huolimatta. Suomen harvalukuiset aatelismiehet olivat jo parina edellisenä talvena kokoontuneet asepalvelijoineen Viipuriin odottelemaan vihollisen hyökkäystä. Kun myrsky nyt todella puhkesi, saapuivat sinne kaikki, jotka suinkin kynnelle kykenivät. Huomattavimpia joukossa olivat Raaseporin linnanherra Tönne Eerikinpoika Tott sekä Frille-veljekset Maunu ja Juhana. Puolustuksen sieluna olivat Viipurin vastanimitetty linnanherra Knuut Posse ja Turun piispa Maunu Särkilahti.

Knuut Posse oli ruotsalainen ylimys, joka oli kunnostautunut jo Brunkevuoren taistelussa. Sen jälkeen hän oli hoitanut maassamme erilaisia hallinnollisia tehtäviä saavuttaen suomalaisten arvonannon. Sotatoimien jo alettua valtionhoitaja nimitti hänet Viipurin linnanherraksi. Hän osoitti heti olevansa sopiva mies tälle vastuunalaiselle paikalle ja ryhtyi tarmokkaasti varustamaan linnaa. Possen parhaana tukena tässä työssä oli piispa Maunu.

Huomattavaan suomalaiseen ylimyssukuun kuuluva Maunu Särkilahti oli valittu Turun piispaksi vuonna 1489. Jo ennen kuin hän kohosi tälle kirkkomme ensimmäiselle arvosijalle, hän oli suorittanut monipuolisen ja arvokkaan työn toimiessaan Turun tuomiorovastina edeltäjänsä, piispa Konrad Bitzin lähimpänä apulaisena. Tällöin hän oli myös tutustunut ajan valtiollisiin kysymyksiin, erityisesti maatamme idästäpäin uhkaavaan vaaraan. Suomalaisena aatelismiehenä hän taas hyvin tunsi maamme puolustusmahdollisuudet, joten hän oli kaikinpuolin perusteellisesti valmistautunut niiden vaikeiden aikojen varalta, jotka maatamme odottivat.

Venäläisten ensimmäisten hyökkäysten jälkeen Maunu-piispa kiiruhti Viipuriin sopimaan puolustustoimenpiteistä Knuut Possen ja siellä olevien Suomen herrojen kanssa. Eerik Akselinpoika Tott oli linnanherrana ollessaan ympäröinyt Viipurin kaupungin muureilla. Samoin hän oli vahvistanut

linnan varustuksia. Knuut Possen huoleksi jäi nyt varustusten korjaileminen, elintarpeiden ja sotatarvikkeiden kokoaminen ja perusteellinen varustautuminen tulevan piirityksen varalta. Piispa sai tehtäväkseen järjestää yleisen väenoton, jota varten hän palasi Turkuun jättäen asemiehensä uhanalaiseen kaupunkiin.

Turussa piispa sai tarmokkaasti toimien kootuksi talonpoikaista nostoväkeä. Osa siitä lähetettiin Viipuriin, osan jäädessä varmistamaan kaupungista länteen johtavaa tietä. Näiden puuhiensa ohella piispa vetosi yhä uudelleen ja uudelleen valtionhoitajaan sekä kirkolliseen esimieheensä, Ruotsin arkkipiispaan, pyytäen apua uhatulle maalle. Mm. hän kirjoitti arkkipiispalle venäläisten hyökättyä: "Olemme nyt kovin hämmästyneitä venäläisten hyökkäyksestä. Jollei Herra Jumala halua meitä erityisellä tavalla auttaa, emme näe mitään pelastumisen mahdollisuutta."

Syytä näytti olevankin näin epätoivoiseen vetoomukseen. Ylitettyään rajan syyskuun 14. päivänä ylivoimaiset vihollisjoukot tunkeutuivat Viipuria kohti. Knuut Posse yritti ensiksi käydä vihollista vastaan avoimella kentällä, mutta katsoi sitten viisaimmaksi vetäytyä kaupungin muurien suojaan. Syyskuun 24. päivään mennessä venäläiset saartoivat kaupungin, niin että yhteyttä ulospäin voitiin ylläpitää vain meritse. Näin alkoi Viipurin pitkällinen, toivottomalta tuntuva, mutta yllättävän onnelliseen loppuun päättynyt piiritys.

Viipurin pamaus

Aluksi piiritetyt yrittivät tuottaa viholliselle tappioita yllättävillä uloshyökkäyksillä ja siten estää sitä ryhtymästä säännölliseen piiritykseen. Eräs tällainen hyökkäys päättyi kuitenkin niin onnettomasti, että niiden jatkamisesta oli luovuttava. Urhoollinen Hartwig Winholt oli yöllä soutanut satakunta ase-

Knuut Posse Viipurin linnassa.

miestä ja muutamia satoja talonpoikia mukanaan kaupungin läheisyydessä olevalle Vatikivelle tuottaakseen vihollisen huollolle häiriöitä. Kun taistelu alkoi, joutuivat talonpojat sekasortoon ja aiheuttivat sellaisen hämmingin, että Winholtin oli vetäydyttävä taistelupaikalta suurin tappioin. Mm. hänen kerrotaan menettäneen viitisenkymmentä Maunu-piispan asepalvelijaa. Piiritettyjen oli tyydyttävä vastedes taistelemaan Viipurin muurien suojassa.

Vihollisen hyökkäysten torjumisessa olikin aivan tarpeeksi tekemistä vähäiselle linnanväelle. Venäläiset aloittivat nimittäin suuren rynnäkön kaupunkia vastaan. Jalkamiesten ja ratsuväen lisäksi he käyttivät myös silloin vielä hyvin harvinaisia tykkejä, joiden toimintaa vanha kansanruno kuvailee seuraavasti:

Pani pyssyt pyykämähän,
Umpiputket ulvomahan,
Avokurkut ammomahan,
Jalojouset joukumahan
Alla Viipurin vihannan,
Alla suuren Suomen linnan.

Jopa liikkui linnan tornit,
Tornin kellot keikahteli,
Kivet linnan kiikahteli,
Tornin latvat torkahteli,
Räystähät rämähtelivät,
Patsahat pamahtelivat.

— — —

Räystähät meni rämäksi,
Linnan patsahat pamuksi,
Tuohikattoset tomuksi,
Tuohet lenteli levyinä,
Linnan seinät liistehinä.

Tuhatlukuisina laumoina vihollisen jalkaväki hyökkäsi Viipurin muureille, ratsuväen odottaessa tilaisuutta tunkeutua kaupunkiin muureihin ammutuista aukoista tai jalkaväen avaamista porteista. Etumaiset hyökkääjät kuljettivat mukanaan tikapuita, tankoja ja risukimppuja, joilla täytettiin vallihaudat, jonka jälkeen tikapuut saatettiin pystyttää muuria vasten. Päähyökkäys suuntautui mustainveljesten luostarin kohdalle vallin ja muurin väliin. Ensimmäiset venäläiset saivat jo tikapuunsa pystyyn ja alkoivat kiivetä niitä ylös, ennen kuin puolustajien onnistui torjua hyökkäys kiivaan taistelun jälkeen "haavoitettuaan ja tapettuaan monta". Myös muualla hyökkäykset torjuttiin ja Viipuri oli pelastunut. Mutta vain toistaiseksi. "... Kun he toisen kerran hyökkäävät, silloin auttakoon kaikkivaltias Jumala", kirjoittivat piiritettyinä olevat Suomen

herrat tämän taistelun jälkeen. Piiritettyjen taistelutahto oli kuitenkin murtumaton, sillä kirjeessä lisätään: "Mutta me tahdomme parhaamme tehdä, niin kauan kuin kynnelle kykenemme."

Näytti kuitenkin siltä, ettei urhoollisimmistakaan ponnistuksista olisi ollut apua. Jatkuvat hyökkäykset kuluttivat puolustajan voimia. Aseisiin kutsutut talonpoikaiset nostomiehet ja Viipurin porvarit seisoivat valleilla sotaantottuneiden huovien ja ritarien rinnalla, mutta siitä huolimatta miehiä ei tahtonut riittää kaikkiin paikkoihin. Väsymys ja nälkä pyrkivät masentamaan rohkeimpienkin mielet. Apua odotettiin hartaasti.

Valtionhoitaja lähtikin vihdoin liikkeelle. 900 miestä ja Pyhän Eerikin lippu mukanaan hän astui laivoihin, joiden piti tuoda apujoukot Viipuriin. Mutta lähtö tapahtui niin myöhään, että syysmyrskyt ja meren jäätyminen muuttivat suunnitelmat tykkänään. Itse hän pääsi suurin vaikeuksin Turkuun osa miehiä mukanaan muiden hajaantuessa mikä minnekin niin, että heidän kokoamiseensa kului pitkä aika. Ja tällä välin ehti Viipurissa tapahtua ratkaisu.

Vaikeata oli piirittäminen venäläisillekin. Talvi teki tuloaan, joten teltoissa tai tilapäisissä majoissa asuminen oli vaivalloista. Nälkä alkoi ahdistaa heitäkin, sillä hävitetystä ja tyhjäksi ryöstetystä maasta ei löytynyt tarpeeksi ravintoa monituhantiselle piirittäjäjoukolle. Yhteydet kotiin olivat huonot, joten sieltäkään ei saatu riittävästi muonaa. Ja aina oli olemassa se vaara, että puolustajat saisivat apua ulkoapäin. Niinpä venäläiset päättivät ponnistaa voimansa äärimmilleen Viipurin valtaamiseksi. Marraskuun 30. päivänä, Pyhän Andreaksen päivänä, alkoi ratkaiseva hyökkäys.

Hyökkääjä yritti päästä muureille kolmesta kohtaa samanaikaisesti. Miekkojen kalskeeseen, nuolien ja heittokeihäiden suhinaan, palavien piki- ja tervapatojen rätinään sekä taistelijoiden huutoihin se-

Viipurin pamaus.

kaantuivat venäläisten suurten tykkien kumeat jyrähdykset. Näillä 24 jalan pituisilla tykeillään he yrittivät ampua aukkoja muureihin. Vihollinen pääsikin jo monessa kohdin valleille ja torneihin ja kaupunki näytti olevan hukassa. Mutta urhoolliset puolustajat eivät masentuneet. Jokainen ponnisti voimansa äärimmilleen. Riimikronikka kuvailee tätä taistelun huippukohtaa seuraavasti:

Knuut Posse ja Winholt, jalot molemmat,
Nyt aivan vireästi toimivat,
He tervaa ynnä veneitä kokosivat
Ja niitä tornin alle laahasivat.
Heille kahdelle ja muillekin
Tulkoon tästä kiitos kaunoisin.
Tuon kaiken sitten panivat palamaan.
Savu, liekki ja katku käy nousemaan.

He pelvon tuottivat ryssän väkeen
Ja toivoit sen lähtevän käpälämäkeen.
He toiveensa täyttyvän nähdä saikin,
Kun ryssät torniin paloivat kaikin.
Muurin sisällä juoksivat viipurilaiset
— niin miehet ovat kertoneet luotettavaiset —
He nopsaan toimivat, keinon keksivät,
Ja alas he monet tikapuut vetivät.
Vetivät vielä alas ryssää monta,
Ryssää monta aivan avutonta.
Niin oli tämä taistelu hirmuinen,
Että moni sai hengellään maksaa sen.
Muurilla olevat säikähti kovasti kyllä,
Kun Pyhän Antin ristin näit kaupungin yllä.
Täss' ei miesten voima mitään voinut juuri,
Jumalan voima se näkyi tässä suuri.

Hyökkäyksen epäonnistuminen sai venäläiset luopumaan enemmistä kaupungin valtaushankkeista. Muutaman päivän perästä he jättivät Viipurin ja lähtivät paluumatkalle.

Viipuri ja sen mukana koko Suomi oli pelastunut Moskovan valtauspyyteiltä. Pelastumisestaan maa sai kiittää ennen kaikkea omien miestensä urheutta ja uhrautuvaisuutta. Tällöin on ensi sijassa muistettava piispa Maunua ja Suomen aatelismiehiä, jotka omaisuuttaan ja henkeäänkään säälimättä tekivät kaikkensa isänmaan hyväksi.

Aikalaiset ja hurskas kronikoitsija katsoivat kaupungin pelastumisen olleen pyhimysten ansiota:

Varmasti Pyhä Eerikki ja Pyhä Olavi
Ne tällä kertaa kaupungin pelasti.

— — —

Näin pääsi taas kaupunki vapahaksi.
Ei miehistään se hukannut kuin kaksi.
Ylistys Jumalalle olkoon, kiitos ja kunnia,
Joka ryssältä salli kaupungin pelastua.

Mutta Jumalalle ja pyhimyksille osoitettujen kiitosten ohella Viipurin uljas puolustaja, Knuut Posse, sai kansan suussa tarumaisen maineen. Pian alettiin uskoa, ettei kaupunki ollut voinut pelastua pelkästään inhimillisin avuin, vaan Possen noitakeinojen ansiosta. Jonkinlaisen pamahduksen venäläisten keskuudessa aiheuttama hämminki oli ilmeisesti auttanut puolustajia heittämään hyökkääjän muureilta. Tämän räjähdyksen, joka todennäköisesti on aiheutunut palavan tervan valumisesta valleilla tai torneissa olleen ruudin joukkoon, kansa kertoi johtuneen taikakeitoksesta, jonka Posse oli valmistanut suuressa kattilassa sammakoista, käärmeistä, elohopeasta, lipeästä ja kalkista. Possen kerrottiin myös kiivenneen linnan korkeimpaan torniin ja pudistaneen sieltä ilmaan pussillisen höyheniä, jolloin joka höyhenestä oli syntynyt sotalaiva. Nämä ja monet muut taikauskoiset tarinat kiertelivät maassa parisataa vuotta.

Knuut Posse vietti elämänsä loppuvuodet Suomessa, jossa hän oli kaikkien suuresti suosima. Hän kuoli v. 1500 kuten piispa Maunu Särkilahtikin ja sai ilmeisesti viimeisen leposijansa Turun tuomiokirkkoon piispan hautakappeliin. Suomen piispainkronikka mainitsee siitä seuraavaa: ”Samana vuonna Maarian ilmestyksen päivänä kuoli mainio vasalli Canutus Posa, karskein miekan mittelöissä, neuvotteluissa terävä-älyisin ja samalla herra Maunun (Särkilahti) vilpittömin ystävä. Sen vuoksi he eivät kuolossakaan eronneet.”

Suuren venäläisvihan loppuajat

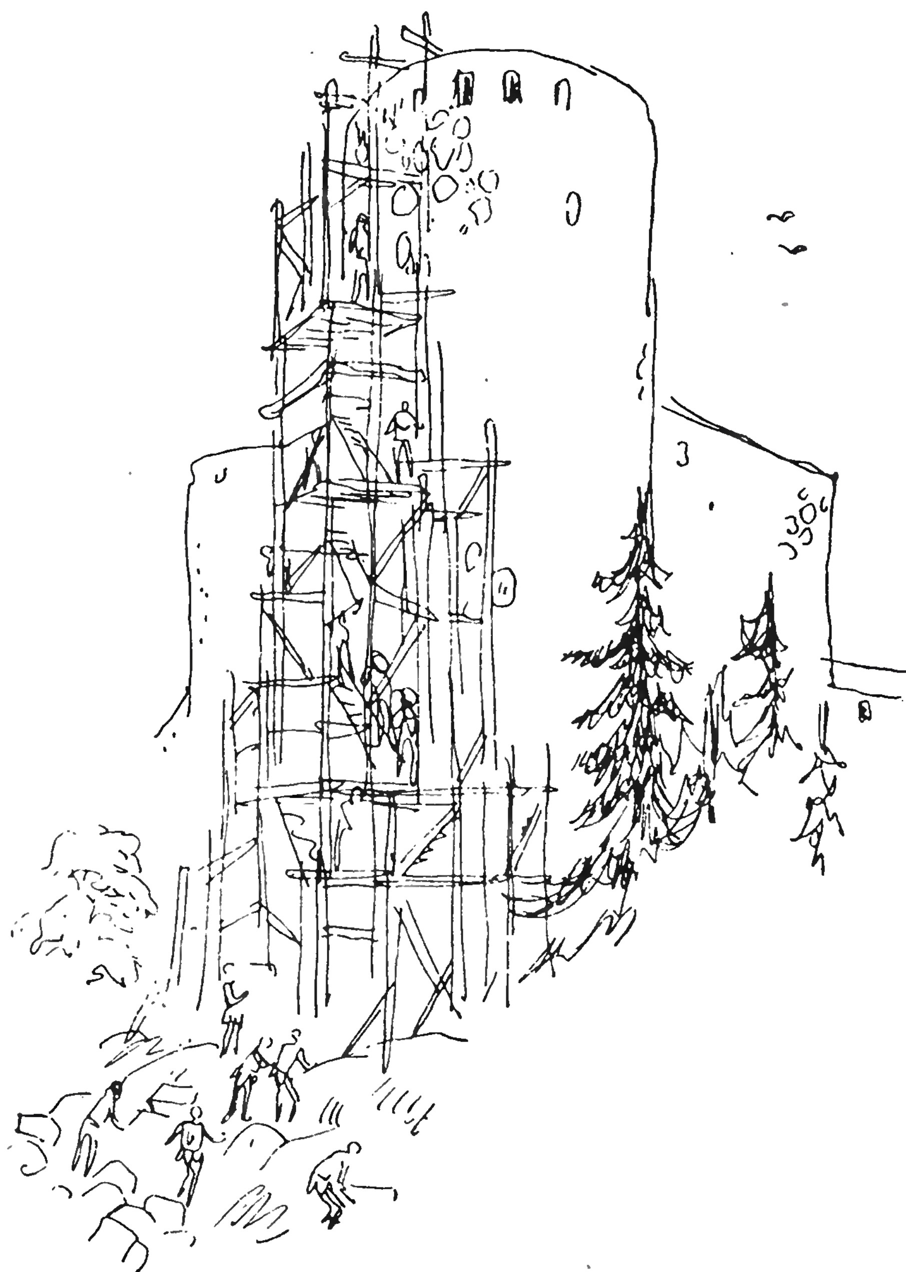
Samaan aikaan kun venäläisten päävoimat piirittivät Viipuria hyökkäsi toinen osasto Savoon hävittääkseen Olavinlinnan. Linnan urhea päällikkö, Pietari Niilonpoika Kylliäinen, torjui kuitenkin hyökkäyksen linnanväen ja Savon rahvaan avulla. Vihollinen karkotettiin koko Savosta ja sille aiheutettiin suuria tappioita.

Viipurin ja Olavinlinnan menestykselliset puolustustoimenpiteet eivät kuitenkaan vielä tehneet loppua sodasta. Seuraavan vuoden alkupuolella venäläiset ratsujoukot ylittivät jälleen rajan ja tunkeutuivat murhaten ja polttaen syvälle Suomeen. Osa heistä hävitti Karjalaa ja Savoa yrittäen vallata Olavinlinnan, mutta tämä piti nytkin puolensa. Osa tunkeutui Hämeeseen edeten aina Hattulan kirkolle saakka, vieläpä sitäkin pitemmälle Turkua kohti.

Vihollinen oli saanut häiritsemättä hävittää maata sen vuoksi, että valtionhoitajan mukana tullut sotaväki majaili Turun ympäristössä. Kun vihollisen tuhotöistä saatiin tieto Turkuun, valtionhoitaja kokosi joukkonsa ja lähti Hämeenlinnaa kohti. Venäläiset peräätyivät kuitenkin nopeasti hänen tieltään rajan taakse antautumatta taisteluun.

Sten Sture palasi kohta tämän jälkeen takaisin Ruotsiin. Suomeen tuomansa joukot hän jätti sukulaisensa Svante Niilonpoika Sturen ja parin muun ruotsalaisen ylimyksen komentoon. Ruotsista käsin hän ryhtyi vielä tehostamaan Suomen puolustusta ja mm. lähetti apuvoimia Viipuriin, jonne Svante-herrakin sai käskyn lähteä joukkoineen.

Sillä välin venäläiset olivat tehneet uuden hyökkäyksen suunnaten sen tällä kertaa Pohjanlahden rannikkoasutusta vastaan. ”Kainuunmaan kymmenen virran maa”, kuten venäläiset kronikat nimittävät Tornion- ja Kalajoen välistä aluetta, joutui hirveän hävityksen kohteeksi. Kun venäläiset hävittelivät jälleen Savoakin, Knuut Posse ja Svante Sture päättivät tehdä kostoretken venäläisten alueelle. Viipurista he purjehtivat joukkoineen Iivananlinnan edustalle ja valtasivat väkirynnäköllä linnoituksen kiivaan taistelun jälkeen. Viholliselle tuotettiin suuria tappioita ja saatiin arvokas sotasaalis. Retken johtajat tarjosivat linnaa kalparitareille, mutta nämä eivät uskaltaneet ottaa sitä haltuunsa, jolloin suomalaiset hävittivät siitä mitä voivat ja palasivat

Olavinlinna rakenteilla.

joukkoineen Viipuriin Iivananlinnan rautaiset portit voitonmerkkeinä mukanaan.

Tämä jäikin viimeiseksi huomattavaksi sotatapahtumaksi. Vuoden vaihteessa venäläiset ilmoittivat olevansa halukkaita aloittamaan rauhanneuvottelut, ja maaliskuussa v. 1497 solmittiin Ruotsin ja Venäjän välillä rauha kuudeksi vuodeksi.

Tämä ”suuri venäläisviha” oli aiheuttanut Suomelle äärettömiä kärsimyksiä. Tuhojen suuruudesta antaa elävän kuvan riimikronikan maininta:

Autiona on Karjala, Savo ja Hämettä puoli,
Niissä ei kuulunut yhtään ihmissanaa,
Eik' ollut lehmää, koiraa, kukkoa tai kanaa,
Maa autio on, tääll' olla ei halaa,
Tyhjä on kahdenkymmenen peninkulman ala.

Vihollisen hyökkäys oli kuitenkin kyetty torjumaan ja saatu aikaan rauha, joka merkitsi Pohjanlahden kiistanalaisen rannikon tosiasiallista jäämistä Suomelle. Tällä tavoin Suomen asutuksen kasvaminen yhä kauemmaksi Sisä-Suomen erämaihin saattoi jatkua entistä turvallisemmalla pohjalla. Ja se seikka, että vihollisen hyökkäykset oli torjuttu huomattavalta osalta omilla kotimaisilla voimilla Viipurin ja Olavinlinnan lujiin varustuksiin nojautuen, oli omiaan vahvistamaan suomalaisten itseluottamusta, jota tätä seuranneina vaikeina aikoina kyllä tarvittiin.

HANNU-KUNINGAS RUOTSI-SUOMEN VALTAISTUIMELLA

Vaikkakin sota oli loppujen lopuksi päättynyt onnellisesti, se tuli aiheuttamaan suuria sisäisiä muutoksia Ruotsin valtakunnassa. Sodassa koetut vastoinkäymiset ja sen aiheuttamat suuret hävitykset pantiin valtionhoitaja Sten Sturen syyksi, joka ei ollut riittävästi huolehtinut Suomen puolustamisesta. Unionia kannattavat ylimykset, joihin valtionhoitajan kanssa riitaantunut Svante Sture liittyi, saivat valtaneuvoston julistamaan Sten Sturen erotetuksi Ruotsin valtionhoitajan virasta ja kutsumaan Hannu-kuninkaan maahan.

Sten Sture ei ollut suinkaan halukas luopumaan ilman muuta asemastaan. Hän varustautui linnoissaan vastustamaan kuningasta ja kutsui hänelle uskolliset Ruotsin talonpojat aseisiin muukalaisvaltaa vastaan. Vanhan valtionhoitajan ponnistuksilla ei

Turun linna.

tällä kertaa kuitenkaan ollut menestystä. Hannu-kuninkaan palkkasoturit löivät Taalainmaan talonpojat ennen kuin nämä olivat ehtineet yhtyä valtionhoitajan joukkoihin, ja tämän vastahyökkäys Tukholmasta epäonnistui. Valtionhoitaja oli itse vähällä joutua vangiksi. Niinpä hänen ei auttanut muu kuin ryhtyä kuninkaan kanssa neuvotteluihin, joiden tuloksena hän luopui valtionhoitajanasemastaan. Korvaukseksi hän sai suuria läänityksiä mm. koko Suomen.

Hannu-kuningas oli päässyt vihdoinkin päämääräänsä. Suurin juhlallisuuksin hänet kruunattiin Tukholmassa Ruotsin kuninkaaksi, joten unioni oli jälleen toteutettu. Varmistaakseen sukunsa valta-aseman hän valitutti vielä poikansa Kristianin Ruotsin perintöruhtinaaksi.

Unioni ei tälläkään kertaa tullut pitkäaikaiseksi. Hyväksyessään Hannun Ruotsin kuninkaaksi ylimykset olivat vaatineet häneltä laajoja etuoikeuksia. Kun kuningas ei ollut halukas pitämään lupauksiaan, ylimysten keskuudessa syntyi tyytymättömyyttä. Ruotsin talonpojat, jotka Engelbrektin ajoista lähtien olivat melkoisesti vaikuttaneet valtakunnan asi-

oiden hoitoon, olivat edelleen vastahakoisia alistumaan vieraan hallitsijan valtaan. Tyytymättömyys oli siten yleinen ja odotettiin vain merkkiä uuteen nousuun.

Tämä tuli jälleen entisen valtionhoitajan taholta. Luopuessaan vallasta Sten Sture oli saanut niin suuria läänityksiä, että hän oli kuninkaan jälkeen valtakunnan mahtavin mies. Kuningas alkoikin pian pelätä kapinayrityksiä hänen taholtaan ja pakotti hänet luovuttamaan suuren osan lääneistään pois. Viipuri ja Olavinlinna siirtyivät ruotsalaiselle ylimykselle Eerik Tuurenpoika Bjelkelle, joka tuli saamaan hyvin merkittävän osan maamme historiassa. Tämä herätti Sten-herrassa suurta tyytymättömyyttä. Yksin hän ei kuitenkaan mahtanut kuninkaalle mitään. Tällöin hänen avukseen tuli Hemming Gadh-niminen pappismies.

Hemming Gadh oli ollut kolmattakymmentä vuotta Sten Sturen lähettiläänä Roomassa, josta hän nyt palasi kotimaahan. Huolimatta siitä, että hän oli ammatiltaan hengenmies — hänet valittiin myöhemmin Linköpingin piispaksi, vaikk'ei hän koskaan saanut paavin vahvistusta vaalilleen — hän otti innokkaasti osaa ajan poliittisiin kiistoihin ja toimi soturinakin itse johtaen joukkoja taisteluissa. Tämä merkillinen mies, joka erinomaisesti osasi puhua talonpojille, vaikutti suuresti tapahtumien kehitykseen parin seuraavan vuosikymmenen aikana ja hänestä tuli yksi Sturein edustaman kansallisen puolueen johtomiehiä.

Ensi töikseen Hemming Gadh sai aikaan sovinnon Sten Sturen ja Svante Sturen välillä. Yhdessä eräiden muiden ylimysten kanssa nämä päättivät karkottaa kuninkaan Ruotsista ja asettaa Sten-herran jälleen valtionhoitajaksi. Odottaessaan sopivaa tilaisuutta he muokkasivat kansassa kuninkaanvastaista mielialaa. Venäläisten uhkaava asenne ja heidän Suomeen tekemänsä hävitysretket heikensivät huomattavasti Hannu-kuninkaan asemaa Ruotsissa. Kun

Moskovan suuriruhtinaan lähettiläät Ruotsin valtaneuvostossa toivat ilmi, että kuningas oli luvannut suuriruhtinaalle Suomen, herätti se suurta suuttumusta ylimystenkin joukossa. Kun kuningas oli kärsinyt suuren tappion yrittäessään alistaa Tanskan rajanaapureina asuvia pohjois-saksalaisia talonpoikia valtaansa, puhkesi vihdoin avoin kapina.

Nopeasti Ruotsi joutui uudelleen valtionhoitajaksi valitun Sten Sturen käsiin. Viimeksi kukistui Tukholma keväällä 1502, jolloin linnassa oleskellut Tanskan kuningatar joutui vangiksi. Suomessa valtionhoitaja sai Eerik Tuurenpojan sovinnolla puolelleen, mutta Turun linnanisäntä, jo Viipurissa kunnostautunut Maunu Frille, piti kauan aikaa puolensa. Vihdoin hänenkin oli antauduttava, ja syksyllä v. 1502 koko valtakunta oli jälleen Sten Sturen käsissä.

Sten Sturen uusi hallituskausi jäi hyvin lyhyeksi. Saatettuaan vapautetun Kristiina-kuningattaren Tanskan rajalle, vanha valtionhoitaja sairastui ja kuoli joulun alla v. 1503 ollessaan paluumatkalla Tukholmaan.

Sten Sturen pitkä ja vaiheikas elämä päättyi juuri silloin, kun hän oli toisen kerran torjunut muukalaisen kuninkaan maasta. Hänen koko valtakautensa oli kulunut julkisessa tai peitetyssä taistelussa unioniystävällisiä voimia vastaan. Siten hänestä oli tullut kansallisen puolueen johtomies. Hänen toimintansa lujitti kansallista ajattelutapaa, mikä myöhemmin oli lopullisesti erottava Ruotsi-Suomen unionivaltakunnasta. Toiminnassaan hän oli etupäässä nojautunut Ruotsin talonpoikiin, joihin hän oli saavuttanut ainoalaatuisen vaikutusvallan, mikä perustui hänen talonpoikien keskuudessa harjoittamaansa propagandaan. Tällä tavoin Sten Sture loi perinteen, jota useat Ruotsin hallitsijat myöhemmin jatkoivat aina Kustaa II Aadolfiin saakka.

Suomen oloihin Sten Sturen toiminta valtionhoitajana vaikutti ratkaisevasti. Valtakunnan Brunkevuoren taistelun jälkeen saavuttama ulkonainen rau-

ha oli erittäin siunauksellinen Suomelle, joka oli uhanalainen rajamaa. Toisaalta juuri Sten Sturen välien rikkoutuminen Tanskan kanssa asetti Suomen vielä suuremmille vaaroille alttiiksi, kun Tanska ja Moskova sopivat yhteisestä hyökkäyksestä Ruotsia vastaan. Kun sota lopulta puhkesi, valtionhoitaja huolehti Suomen turvaamisesta niin riittämättömästi, että hän itse katsoi myöhemmin tarpeelliseksi hankkia suomalaisilta tunnustuksen siitä, ettei hän ollut laiminlyönyt Suomen puolustusta venäläissodan aikana. Vaikka Maunu-piispa julistikin hänet vapaaksi tällaisista syytöksistä, on kuitenkin todettava, että Sten Sturen ajoista alkaa se maamme historiassa myöhemmin havaittava ilmiö, että jos Ruotsia uhkasi jokin vaara, Suomi sai itse selviytyä puolustuksestaan omin voimin. Toisaalta on todettava, että Sten Sturen taitava ja sitkeä taistelu unionikuningasta vastaan torjui myös meidän maastamme vieraan herruuden, joka muukalaisen ylimysvallan muodossa olisi voinut käydä kohtalokkaaksi nimenomaan talonpoikiemme ikivanhalle pohjoismaiselle vapaudelle. Täten hän on tehnyt korvaamattoman palveluksen myös meidän maallemme.

SVANTE NIILONPOIKA STURE RUOTSI-SUOMEN VALTIONHOITAJANA

Sten Sturen kuollessa valtakunta oli hyvin vaarallisessa tilanteessa. Vanha valtionhoitaja ei ollut ehtinyt ennen kuolemaansa valita seuraajaa ja hankkia tälle valtakunnan herrojen ja rahvaan tunnustusta. Vainajan lähimpänä perillisenä esiintyi hänen kaukainen sukulaisensa, Svante Niilonpoika Sture, jolle aikaisemmin oli luvattu valtionhoitajan virka Stenherran jälkeen. Hänen oli kuitenkin pidettävä kiirettä ehtiäkseen varmistaa asemansa niin, etteivät unioniystävälliset ylimykset ja Tanskan kuningas ehtisi väliin.

Svante Niilonpojalla olikin onnea. Etupäässä Hemming Gadhin avulla hänen onnistui lujittaa asemansa niin, että hänet sekä Ruotsissa että Suomessa tunnustettiin valtionhoitajaksi. Turun raatihuoneessa pidetyssä vaalikokouksessa läsnäolijat lausuivat, että suomalaiset "eivät nyt, enempää kuin ennen muinoin heidän esi-isänsäkään, huolineet erota Ruotsin valtakunnan asukkaista, vaan tahtoivat kärsiä ja kestää heidän kanssaan."

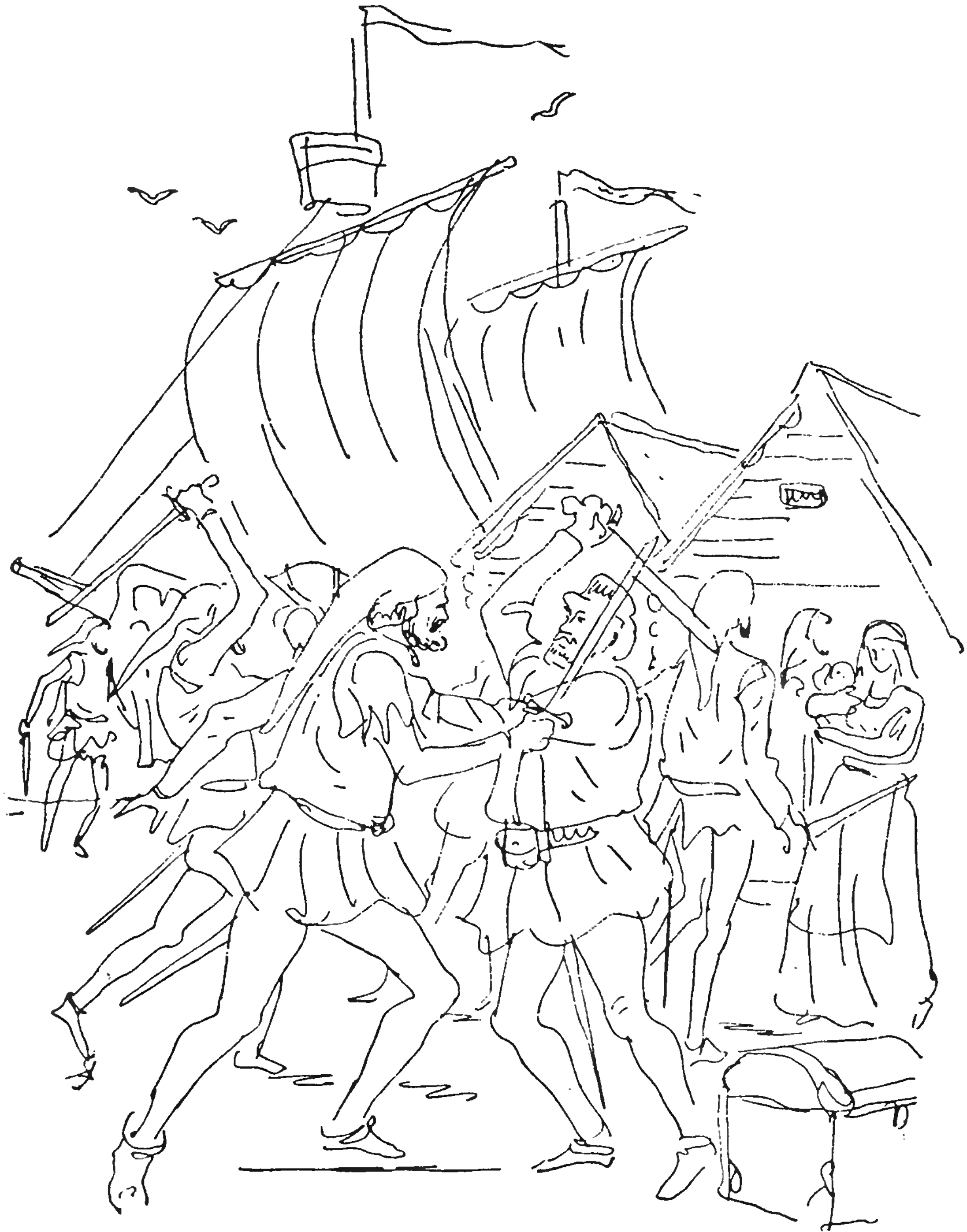
Kärsimysten täyttämä tulikin Svante Niilonpojan valtakaudesta. Uusi valtionhoitaja oli kyllä kelvollinen soturi, mutta hänellä ei ollut edeltäjänsä valtiomieskykyä. Valtakuntaa uhkasi edelleenkin Tanskan ja Moskovan liitto, eikä valtionhoitaja kyennyt sitä hajoittamaan. Suhteet Moskovaan hoidettiin sentään niin, ettei sota päässyt puhkeamaan uudelleen. Kiistanalainen rajantarkistuskysymys onnistuttiin lykkäämään kerran toisensa jälkeen. Pääasiassa se oli Eerik Tuurenpojan ansiota, joka Viipurin linnanherrana taitavasti ja voimakkaasti vastasi rajan turvallisuudesta. Sen sijaan Tanskan kanssa ei yrityksistä huolimatta päästy sovintoon. Puhkesi tuhoisa sota, jota kesti melkein koko Svante Niilonpojan hallituskauden.

Tanskalaisten sodankäynti oli erittäin julmaa. Eniten siitä joutui kärsimään Suomi. Vihollinen varusti nimittäin kaapparilaivoja, jotka risteilivät Itämerellä ja Suomenlahdella ja ryöstivät suomalaisia kauppalaivoja. Kymmenittäin Suomen kaupunkien aluksia joutui vihollisen käsiin, joka kohteli erityisen julmasti sotavankejaan. Myös maamme rannikot joutuivat hävitysten kohteiksi. Mm. Porvoon kaupunki poltettiin. Severin Norby-niminen tanskalainen merisankari valtasi ja hävitti Kastelholman linnan Ahvenanmaalla. Raskaimmin joutui kuitenkin kärsimään Turku. Elokuun 3. päivän vastaisena yönä v. 1509 Otto Rudin johtamat tanskalaiset purjehtivat Aurajoen suuhun ja yllättivät täydellisesti onnettoman kaupungin. Turkulaiset heräsivät unestaan ka-

malaan todellisuuteen: hurjat merisissit riehuivat kaikkialla kaupungissa säälimättä ryöstäen, murhaten ja polttaen. Viisi päivää tätä kesti ja kun vihollinen vihdoin poistui, jäi kaupunki surkeaan kuntoon. Suuri osa asukkaista oli joko surmattu tai raahattu lunnaiden toivossa sotavankeuteen. Kaupunkilaisten asunnot oli perusteellisesti tyhjennetty ja osa taloista poltettu. Ei edes tuomiokirkkoa oltu säästetty. Jalokivillä koristettu piispanhiippa ja hopeinen sauva, kallisarvoiset astiat, kirjat ja pyhäinjäännökset olivat menneet rosvojen mukana. Yksin tuomiokirkon kattoa peittävät kuparilevytkin kelpasivat näille. Rauhan palattua saatiin Upsalan arkkipiispan välityksellä osa ryöstetystä kirkon omaisuudesta takaisin, joskin arvoltaan alentuneena ja huonossa kunnossa. Eräs tuomiokirkon ehtoolliskalkeista palasi Turkuun vasta v. 1925, jolloin tämä ns. Ejbyn kalkki Tanskan kansan ja kirkon lahjana luovutettiin vapaalle, itsenäiselle Suomelle.

Valtionhoitaja ei kyennyt suojelemaan Suomea vihollisen tuhotöiltä, vaatipa hän Suomen herroja ja Turun piispaa lähettämään väkeä Ruotsiin tanskalaisia vastaan taistelemaan. Nämä eivät hänen käskyistään kuitenkaan välittäneet, vaan pitivät miehensä Suomessa, jossa Eerik Tuurenpojan tarmokkaalla ja väsymättömällä johdolla pyrittiin tuho torjumaan. Sodan ja katovuosien aiheuttamat vaivat herättivät kuitenkin kaikkialla suurta tyytymättömyyttä valtionhoitajaa kohtaan. Niinpä ahvenanmaalaiset olisivat jo olleet valmiit alistumaan Hannu-kuninkaan valtaan ja sanoivat: ”Missä oli Svante-herra viime kesänä, kun meitä ryöstettiin ja kiskottiin eikä Ruotsin herroista löytynyt ainoatakaan, joka tahtoi meitä puolustaa.”

Kohta Turun ryöstön jälkeen saatiin kuitenkin rauha Tanskan kanssa aikaan valtiohoitajalle raskailla ehdoilla. Svante Niilonpoika ei ollut kuitenkaan halukas luopumaan asemastaan ja aloitti sodan uudelleen. Tällä kertaa maamme säilyi suuremmilta

Tanskalaisten sodankäynti oli julmaa.

menetyksiltä, sillä osa hansakaupungeista oli liitossa valtionhoitajan kanssa, joten tanskalaiset eivät voineet vapaasti mellastaa merillä. Myös venäläisten kanssa saatiin solmituksi pitempiaikainen rauha v. 1510. Se oli Eerik Tuurenpojan viimeinen suuri palvelus maallemme, sillä jo seuraavana vuonna tämä Viipurin pitkäaikainen linnanherra kuoli. Sekä sotilaana että valtiomiehenä hän oli osoittanut verratonta kykyä toimiessaan valtakunnan tärkeimmän rajalinnan päällikkönä. Joko miekalla tai neuvot-

teluilla, aina sen mukaan mikä milloinkin osoittautui edullisimmaksi, hän oli vastannut rajarauhan loukkauksiin onnistuen aina saavuttamaan tarkoituksensa, ts. estää suuren sodan puhkeamisen. Suotta eivät venäläiset kunnioittaneetkaan häntä niin, että Viipurin linnanherra mainitaan kaikissa tämän ajan asiakirjoissa kolmantena mahtitekijänä Ruotsin valtionhoitajan ja Moskovan suuriruhtinaan rinnalla.

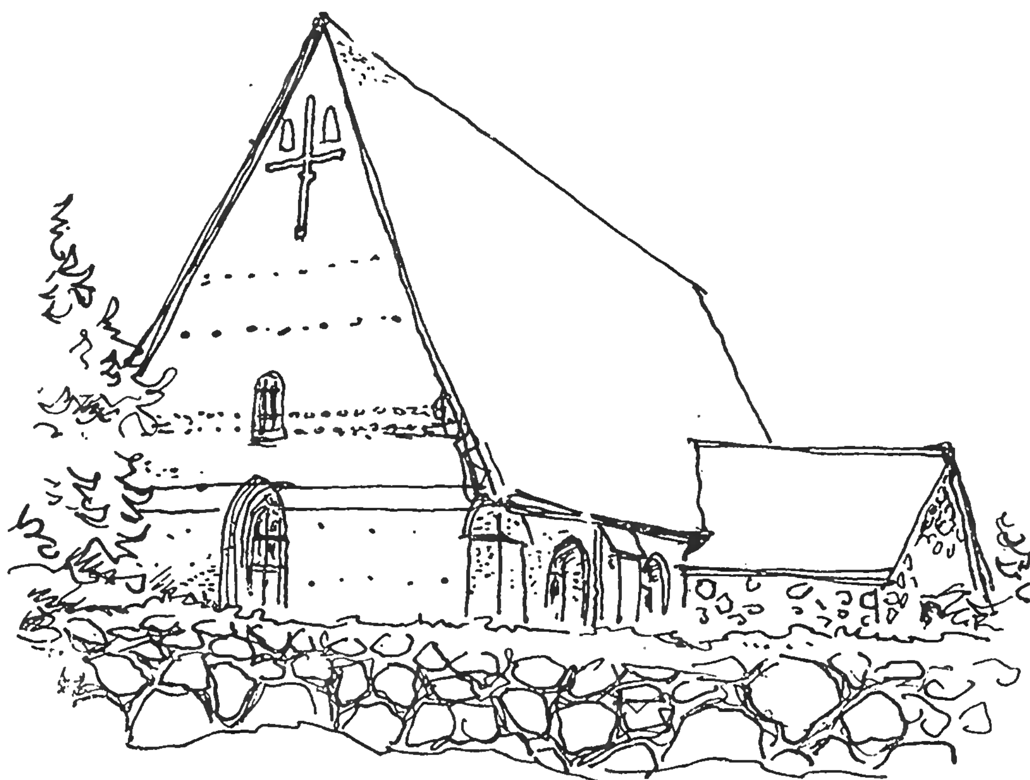
Svante Niilonpoika Sturen valtakausi kallistui samoihin aikoihin kohti loppuaan. Svante-herran ei ollut koskaan onnistunut saavuttaa maassa yhtä laajaa kannatusta kuin edeltäjänsä. Hänen hallitusaikanaan sattuneet vastoinkäymiset ärsyttivät kansaa. Sisällissota oli jo puhjennut, kun joulun alla v. 1512 valtakuntaan levisi tieto, että valtionhoitaja oli yhtäkkiä kuollut Jönköpingin kaupungissa, jonne hän oli mennyt viettämään joulua ystäviensä luona.

Svante Niilonpoika Sture oli kuollut paljonkaan kaipausta herättämättä. Tämä ei kuitenkaan palauttanut rauhaa. Ruotsissa puhkesi kiihkeä taistelu vainajan perinnöstä. Unioniystävälliset herrat valitsivat valtionhoitajaksi Eerik Trolle-nimisen ylimyksen, joka oli taipuvainen sovintoon Tanskan kanssa. Kansallinen puolue sai uuden johtajan vainajan pojasta, Sten Sture nuoremmasta, kuten häntä historiassa kutsutaan. Sten-herra oli ainoastaan 19-vuotias isänsä kuollessa. Mutta verrattoman taitavasti ja rohkeasti toimien hänen onnistui hankkia isänsä linnat ja läänit käsiinsä sekä saada valtionhoitajanasemansa tunnustetuksi. Myös Suomen herrat ja rahvas asettuivat häntä kannattamaan, joten hänellä oli valtakunnan väestön enemmistö tukenaan.

Kohta tämän jälkeen myös Tanskan kuningas Hannu kuoli jättäen valtakuntansa perinnöksi pojalleen, joka Kristian II:n nimellä nousi Tanskan ja Norjan valtaistuimelle. Uudet miehet olivat siten uuden ajan mukana astuneet Pohjolan valtakuntien johtoon, ja heidän välillään tuli tapahtumaan unionikauden synkkä ja verinen loppuselvittely.

SUOMEN KIRKKO JA SIVISTYSELÄMÄ KESKIAJAN LOPULLA

1400-luvun loppuvuosikymmeninä tapahtui maassamme sen elämänmuodon lopullinen täydellistyminen, joka oli kehittynyt keskiajan pitkinä vuosisatoina. Maamme elinkeinot ja henkinen elämä, yhteiskuntarakenne ja hallitusjärjestelmä olivat muodostuneet omalta kotoiselta pohjalta niiden esikuvien ja ulkomaisten vaikutteiden mukaan, joita syrjäiseen maahamme saatiin. Joskin maan laajuuteen verraten harva asutus ja väestön köyhyys asettivat omat rajoituksensa, tämän kehityksen tuloksena oli yhteiskunta, joka hyvin suuressa määrin oli muotoutunut aikakaudelle ominaisten yleisten suuntaviivojen mukaan. Siten olosuhteet maassamme

Hattulan kirkko.

keskiajan lopulla läheisesti muistuttivat naapurimaamme Ruotsin oloja.

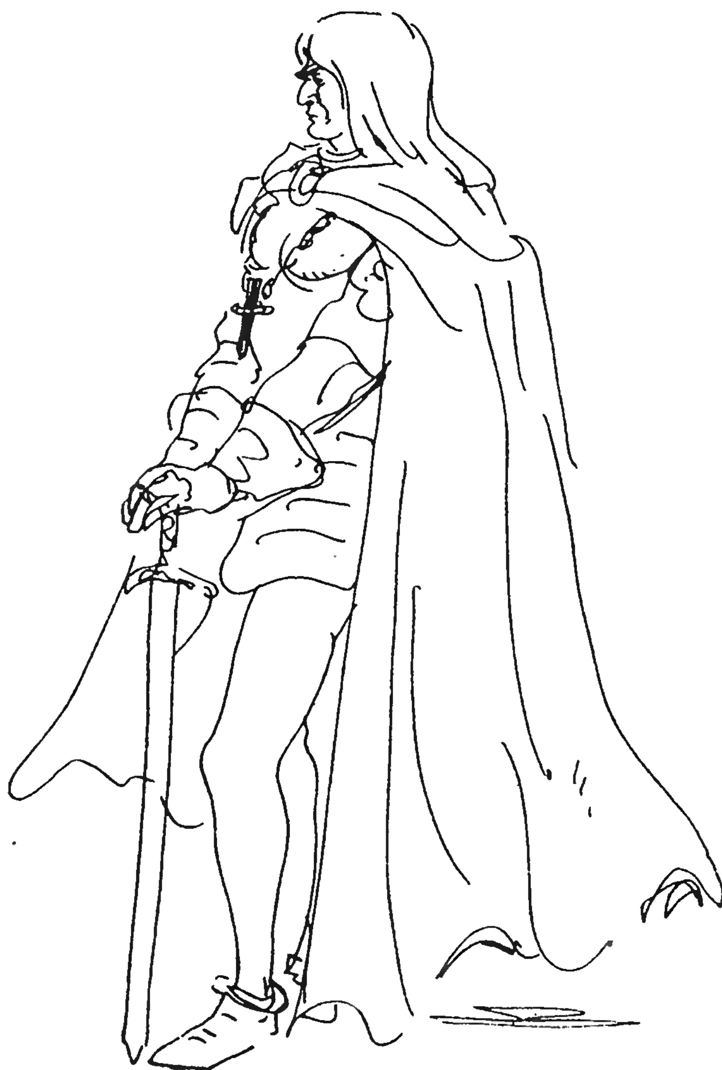
Keskeisimpänä tekijänä maamme olojen kehittymisessä oli katolinen kirkko, jonka vaikutus tuntui kaikilla elämän aloilla. Kirkon luja järjestysmuoto ja kirkon hallinto vaikuttivat osaltaan myös maallisen hallinnon kehittymiseen. Sivistyselämässä taas kirkolla oli täysin hallitseva asema. Sen piirissä tapahtui myös suurin osa siitä kylläkin varsin vähäisestä yhteiskunnallisesta huoltotyöstä, jota keskiajan yhteiskunnissa ilmenee.

VIIMEISET KATOLISET PIISPAT

Suomen kirkon johtomiehet olivat näinä katolisuuden loppuaikoinakin melkein poikkeuksetta huomattavia miehiä, joilla henkilökohtaisten ominaisuuksiensa vuoksi oli suuri vaikutus aikansa tapahtumiin. Oman maan miehinä he myös hyvin tunsivat Suomen olosuhteet ja pyrkivät parhaan kykynsä mukaan katsomaan toiminnassaan sen ja kansan parasta.

Suurinta keskiaikaista piispaamme, Maunu Tavastia, seurasi Turun piispanistuimella Olavi Maununpoika, hänkin Tavastien sukua. Olavi Maununpoika oli saanut perusteellisesti valmistua korkeaan virkaansa. Hän oli oleskellut vuosikymmeniä ulkomailla opiskelemassa. Pariisin yliopistopiireissä hän saavutti erittäin huomattavan aseman. Mm. hänet pariin otteeseen valittiin yliopiston rehtoriksi, arvo, jonka ainoastaan pari muuta maanmiestämme saavutti keskiajalla. Yliopiston rehtorin valtuudet tosin olivat huomattavasti rajoitetummat kuin myöhemmin oli asianlaita, samoin virkakausi kesti vain kolme kuukautta.

Kotimaassaan tämä oppinut piispa on jäänyt suuren edeltäjänsä varjoon. Kun hän kymmenvuotisen toimikauden jälkeen v. 1460 kuoli, ei hänen nimeensä

Konrad Bitz.

liittynyt Maunu Tavastin työhön verrattavia kirkollisia uudistuksia. Mutta hän oli hyvin hoitanut piispalliset tehtävänsä ja oli ollut yleisesti arvossapidetty lahjakkuutensa vuoksi; sen voimme todeta Suomen piispainkronikan Olavi Maununpoikaa koskevasta maininnasta: ”Hän oli ranskalaisten, etenkin pariisilaisten, keskuudessa maineeltaan kuuluisa ... Hän oli kaikilla tiedon aloilla mitä oppinein, käytännöllisissä kirkon asioissa mitä järkevin ja puhujana mitä kaunopuheisin.”

Olavi Maununpojan kuoltua Suomen piispanistuimelle nousi mies, joka oli rauhantöille omistautuneen edeltäjänsä täydellinen vastakohta. Uusi piispa Konrad Bitz, Suomen huomatuimpiin ylimyksiin kuuluvan valtaneuvos ja laamanni Henrik Bitzin poika, oli tyypillinen unioniajan ylimys, jonka suo-

nissa kuohui sotaisen toimintatarmoinen veri. Tultuaan Leipzigin yliopistossa maisteriksi ja jatkettuaan opintojaan erityisesti lakitieteen opiskelijoiden suosimassa Bolognan yliopistossa Italiassa, Konrad Bitz palasi Suomeen, jossa hän nopeasti nousi Suomen kirkon johtoon.

Konrad Bitzin piispaksi tulo sattui ajankohtaan, jolloin unioni oli vähäistä aikaisemmin uudistettu, kun Kaarle Knuutinpojan oli ollut pakko poistua maasta. Uusi piispa asettui heti unionin kannattajien puolelle. Syynä tähän oli osaksi suomalaisten keskuudessa yleinen myötämielisyys unionia kohtaan, osaksi tyytymättömyys Kaarle kuningasta kohtaan, joka oli yrittänyt peruuttaa kirkon maaomaisuutta kruunulle. Kun kuningas myöhemmin palasi Ruotsiin, piispa osallistui henkilökohtaisesti unionin kannattajien taisteluihin kuningasta vastaan. Kun Kaarle Knuutinpoika toistamiseen kruunusta luovuttuaan tuli Suomeen ottaakseen haltuunsa hänelle täältä myönnetyt läänitykset, ei Konrad Bitz luovuttanutkaan entiselle kuninkaalle määrättyä Raaseporin linnaa, vaan piti sen hallussaan pitkän aikaa. Vielä Kaarlen kolmannen kerran noustua valtaistuimelle v. 1467 sotainen piispa jatkoi vastarintaansa, mutta lopulta hänen oli pakko alistua. Tämä olikin piispa Konradin viimeinen osallistuminen sotatoimiin. Hän pyysi ja sai paavilta synninpäästön niistä väkivallantöistä, joita hänen sotaisuutensa oli aiheuttanut, ja omisti piispankautensa loppuajan korkean hengellisen virkansa hoitamiseen.

Konrad Bitzin aikana Suomen kirkollisissa oloissa tapahtui merkittävää kehitystä. Brunkevuoren taistelua seurasi huomattavan pitkä rauhan aika, jolloin meidänkin maamme varallisuus kohosi melkoisesti. Siten saatettiin uhrata varoja kirkkojen rakentamiseen. Monet kauniit keskiaikaiset kivikirkkomme ovatkin juuri näiltä ajoilta peräisin. Konrad-piispan toimesta korotettiin Turun tuomiokirkon keskilaivaa ja rakennettiin vielä tänä päivänä jäljelläoleva hol-

vikatto. Rauhattomien aikojen vuoksi kirkko ympäröitiin muureilla, jotka varustettiin ampuma-aukoilla.

Konrad-piispa julkaisi kahteen otteeseen ohjeita eli statuutteja Suomen kirkolle. Näistä henkii korkea käsitys kirkollisen työn arvosta. Samoin niistä ilmenee, että piispa tunsi suurta kunnioitusta myös maallista sivistystä kohtaan, jota hän pyrki kaikin tavoin edistämään. Kirkon hallintoa Konrad Bitz kehitti vakinaistamalla tuomiokapitulin toiminnan. Kaniikkien oli asuttava vastedes Turussa. Osa kymmenysveroista annettiin heidän ylläpitoaan varten.

Näihin aikoihin alettiin myös pitää kuuluisaa Turun tuomiokirkon Mustaakirjaa. Se oli kopiokirja, johon merkittiin kaikki piispalliseen hallintoon liittyvät kirjelmät. Tällä tavoin siitä ja siihen liittyvistä asiakirjakokoelmista on tullut eräs keskiajan historiamme tärkeimpiä tietolähteitä. Konrad-piispan toimesta painettiin Lyypekissä upea messukirja, Missale Aboense, Suomen kirkon tarpeita varten. Tämä 500-sivuinen teos oli ensimmäinen maatamme varten painettu kirja.

Konrad Bitzin lähimpänä apulaisena oli tuomiorovasti Maunu Särkilahti, jonka ansioksi lienee laskettava huomattava osa hänen esimiehensä aikaansaannoksista. Siten oli luonnollista, että piispan kuoltua v. 1489 tuomiokapituli valitsi Maunu Särkilahden hänen seuraajakseen.

Maunu III Särkilahti oli piispainkronikan mukaan "kummankin vanhempansa puolelta ylhäistä syntyperää". Hänen isänsä oli vanhaan suomalaiseen ylimyssukuun kuuluva valtaneuvos Niilo Särkilahti, äiti piispa Maunu Tavastin veljentytär. Ehkäpä tämän sukulaisuussuhteen ansiosta Maunu Särkilahti määrättiin hengelliselle uralle. Suoritettuaan Pariisin yliopistossa maisterintutkinnon hän oleskeli aluksi Keski-Euroopassa, missä hän sai tilaisuuden laajentaa yleissivistystään ja aikakautensa kirkollisten olojen tuntemustaan. Kotimaahan palattuaan

hän yleni nopeasti kirkollisella uralla. Päästäkseen pikemmin maamme toiseksi arvokkaimmalle virkapaikalle, tuomiorovastiksi, Maunu Särkilahti turvautui vähemmän kauniiseen, mutta aikakaudelle ominaiseen keinoon: hän teki valituksen tuomiorovastin viranhoidosta. Ennen kuin asia ehdittiin ratkaista, tuomiorovasti kuoli ja Maunu Särkilahti valittiin hänen tilalleen.

Sekä tuomiorovastina että piispana Maunu Särkilahti osoitti suurta kykyä. Uhrautuvaisuudellaan ja etevillä toimenpiteillään hän saavutti yleisesti kunnioitetun aseman. Mm. Saksan keisari nimitti hänet pfalz-kreiviksi, mikä arvo oli periytyvä kaikille Turun tuomiorovasteille.

Edeltäjänsä tavoin Maunu-piispa kiinnitti suurta huomiota kirkon olojen kehittämiseen. Julkaisemissaan statuuteissa hän antoi ohjeita jumalanpalveluksen vietosta, kirkon omaisuuden hoidosta ja sielunhoitotyöstä. Näissä ohjeissa ilmenee piispan hurskas ja ylevä mieli sekä hänen käytännöllinen kyvykkyytensä. Katolisen kirkon tärkein sielunhoitotyön muoto oli rippi, jonka suorittamisesta hän antoi uusia ohjeita. Pappien oli käytävä ahkerasti sairaiden luona. Köyhien sairaiden ollessa kysymyksessä papin oli tehtävä matkansa omalla hevosellaan. Jo Maunu Tavastin antama määräys ”Isä meidän”-rukouksen, Ave Marian ja uskontunnustuksen lukemisesta sunnuntaisin kansan kielellä uudistettiin. Nyt niihin lisättiin synnintunnustus, ja ne oli luettava aina samassa muodossa, jotta kansa oppisi ne ulkoa. Tuomiokapituliin piispa lisäsi pari uutta korkeaa virkaa: dekaanin ja arkkipresbyteerin, mikä oli omiaan kohottamaan sen arvovaltaa.

Maunu Särkilahti oli hengenmies, joka elämässään tarkoin noudatti kirkon opin vaatimuksia. Samalla hän oli jäntevä kirkkoruhtinas, joka kykeni pitämään puolensa niin maallikkoja kuin kirkonmiehiäkin jopa itse paaviakin vastaan, kun oli kysymyksessä Suomen kirkon itsenäisyyden varjeleminen.

Toisaalta hän epäröimättä oli valmis uhraamaan sekä omia että kirkon varoja, kun isänmaan hädänalainen tila sitä vaati.

Maunu Särkilahti kuoli v. 1500 juuri uuden ajan kynnyksellä. Hänessä meni manan majoille viimeinen suurista keskiaikaisista piispoistamme. Maunu Särkilahden syvä inhimillisyys, mikä ilmenee hänen laajassa hyväntekeväisyydessään, hänen avarakatseisuutensa ja tarmonsa sekä käytännöllinen älynsä oikeuttavat rinnastamaan hänet sellaisiin suuriin edeltäjiinsä kuin Hemminkiin ja Maunu Tavastiin. Mutta ennen kaikkea hän on jäänyt historiaamme isänmaanystävänä, joka ankarimman hädän hetkinä väsymättä ja uhrautuvasti toimimalla vaikutti tehokkaasti siihen, että maamme selvisi suuren venäläisvihan myrskyistä.

Viimeiset katoliset piispamme eivät enää ehtineet saada mitään huomattavampia uudistuksia aikaan. Maunu Särkilahden seuraaja Lauri Suurpää, Turun pormestarin poika, oli luonteeltaan lempeä ja rauhaa rakastava. Hänkin oli opiskellut Pariisissa ja saavuttanut siellä maisterinarvon. Svante Niilonpoika Sturen levottomana valtionhoitajankautena hän useimpien muiden Suomen herrojen tavoin piti Svante-herran puolta. Muutoin hänen toimintansa kohdistui pelkästään hiippakunnan asioihin. Liikkumalla ahkerasti tarkastusmatkoilla ympäri maata hän huolehti hiippakunnastaan. Hän kuoli vuonna 1506.

Uusi piispa, Johannes IV Olavinpoika, ehti olla vain neljä vuotta Turun piispanistuimella. Edeltäjänsä tavoin hän keskittyi kirkon asioiden hoitoon osallistumatta pahastikaan politiikkaan niinä rauhattomina vuosina, joiksi hänen toimikautensa sattui. Taisteluissa tanskalaisia vastaan hän varauksetta tuki valtionhoitajaa ja maamme puolustuksesta huolehtivia lääninherroja.

Johannes Olavinpojan kuoltua v. 1510 harvinaislaatuiseen onnettomuuteen — hän tukehtui kurk-

Arvid Kurki hukkuu Pohjanlahden aaltoihin.

kuunsa tarttuneeseen lihanpalaan —, tuomiokapituli valitsi hänen seuraajakseen dekaaninsa Arvid Kurjen. Vastoin yleistä tapaa syrjäytettiin vaalissa tuomiorovasti, jona oli tähän aikaan Paavali Scheel. Scheel oli maamme huomatuimpia pappismiehiä, jolla oli ollut loistava kirkollinen virkaura. Mutta onnettomuudekseen hän oli menettänyt toisen kätensä peukalon ammuttaessa tervehdyslaukausta Maunu-piispan purren aseistukseen kuuluvilla kömpelöillä pikku tykeillä. Kirkon lait kielsivät ruumiillisesti viallisilta pääsyn kirkon virkoihin. Vaikka Scheel suosijansa Maunu-piispan avulla olikin saanut tästä erivapauden, ei se nähtävästi riittänyt auttamaan häntä piispanistuimelle saakka.

Arvid Kurki oli vanhan suomalaisen ylimyssuvun jäsen. Opiskeltuaan Pariisissa hän palasi maisterina kotimaahan, jossa hän kohosi maamme kirkon johtoon. Arvid-piispan toimikausi oli valtiollisesti erittäin levotonta aikaa, joka varmasti suuresti rajoitti piispan toimintamahdollisuuksia kirkon piirissä. Niinpä siitä ei olekaan mitään erityisempää mainit-

tavaa. Huomattavin tapaus oli Pyhän Hemmingin autuuttamisjuhla, jota v. 1514 vietettiin Turussa loistavin menoin esitoimenpiteenä Hemmingin pyhimykseksi julistamiseksi. Tämä tilaisuus, jossa oli läsnä monia sekä Suomen että Ruotsin huomattavimpia henkilöitä, jäi samalla katolisen keskiajan viimeiseksi loistavaksi häivähdykseksi maassamme. Kahdeksan vuotta myöhemmin Arvid-piispa vaipui tuntemattomaan hautaansa Pohjanlahden aaltoihin sekaannuttuaan unioniajan verisiin loppuselvittelyihin, ja hänen mukanaan sai loppunsa katolisen kirkon yli kolmisatavuotinen vaikutus maassamme.

Horn-suvun vaakuna.

SUOMALAINEN YHTEISKUNTA KESKIAJAN LOPULLA

1400-luvun loppuun mennessä yhteiskunnallinen kehitys oli johtanut Suomessakin samaan tulokseen kuin kaikkialla Euroopassa. Keskiajan neljä säätyä, aatelisto, papisto, porvaristo ja talonpojat olivat jo varsin selvästi hahmottuneet, joskin niiden rajojen selvittelyä tapahtui vielä seuraavallakin vuosisadalla.

Suomen aatelisto oli näihin aikoihin vielä varsin harvalukuinen. Kaikkiaan vapaasäätyyn ei liene kuulunut kahtakaansataa sukua. Pääosa niistä oli vanhoja kotimaisia rälssisukuja. Nämä olivat nousseet talonpoikien keskuudesta. Vielä nytkin saattoi varakas talonpoika päästä rälssimieheksi, jos hän ryhtyi suorittamaan ratsupalvelusta kuninkaan ja valtakunnan puolesta. Huomattavimmat kotimaisista aatelissuvuista olivat Kurkien, Tavastien ja Särkilahtien suvut, jotka antoivat monta huomattavaa miestä niin valtakunnan kuin kirkonkin palvelukseen. Muita vähemmän merkitseviä sukuja olivat mm. Karpalainen, Lepaan suku, Inkonen, Kirves, Renkonen ja Hirvo.

Keskiajalla tuli maahamme myös ulkomaalaisia aatelissukuja. Osa niistä kotiutui tänne ja saavutti huomattavan merkityksen maamme historiassa. Tällaisia olivat esimerkiksi Bitz-, Djäkn-, Garp-, Svärd-Ille-, Renhufvud-, Jägerhorn-, Frille- ja Tott-suvut. Ulkomaalainen alkujuuriltaan oli myös Fleming-suku, jolla tuli olemaan niin huomattava sija maamme historiassa uudenajan ensimmäisillä vuosisadoilla.

Rälssimiehet olivat vapautetut kruununveroista korvaukseksi suorittamastaan ratsupalveluksesta. Tämä vapautus koski oikeastaan vain sitä tilaa, jolla rälssimies itse asui. Vähitellen aatelisto pyrki saamaan kaikki tiluksensa verovapaiksi. Tästä aiheutui kiistaa hallitsijoiden kanssa, nämä kun tahtoivat estää rälssimaan kasvun, joka vähensi kruunun verotuloja. Aateliston maaomaisuus pysyi Suomessa läpi koko keskiajan varsin pienenä, niin että maamme läänit olivat sangen tuottavia ja siten hyvin haluttuja. Suomen aatelismiesten varallisuus ei yleensä ollut erityisen huomattava, joskin poikkeuksia oli. Siten alempi aatelisto erosi varsin vähän varakkaista porvareista ja talonpojista elämäntavoiltaan ja sivistystasoltaan. Maamme johtavat aatelissuvut sen sijaan viettivät komeaa elämää. Varat sijoitettiin yleensä maaomaisuuteen, jota pyrittiin jatkuvasti kartuttamaan. Puvut olivat komeita ja kalliisti turkiksilla koristeltuja. Ylimykset käyttivät myös kultavitjoja ja sormuksia, jotka saattoivat olla jalokivillä koristettuja, nappien ja vöiden ollessa usein hopeaa tai ainakin hopealla runsaasti kirjottuja. Samoin talouskalut olivat monesti hopeasta tehtyjä. Sen sijaan asumukset, maamme harvoja linnoja lukuunottamatta, olivat ulkonäöltään varsin vaatimattomat keski-eurooppalaisiin aatelislinnoihin verrattuina. Yleensä talot olivat puisia, ja vasta vähitellen ryhdyttiin rakentamaan kivikartanoita. Sisustus sen sijaan saattoi olla varsin upeaa ulkomailta tuotuine seinäverhoineen ynnä muine koristeineen. Suomen talonpojat säilyttivät läpi koko keskiajan

Keskiajan rälssimiehiä.

vanhan vapautensa. Talonpoika viljeli omaa tilaansa ja maksoi siitä säädetyt verot. Keskiajan lopulla alkoi jo näkyä merkkejä siitä, että aateliston vaikutusvallan kasvu uhkasi talonpoikain oikeuksia. Aatelismiehet pyrkivät väkivaltaankin turvautumalla laajentamaan tiluksiaan talonpoikaisten naapuriensa kustannuksella. Knuut Possen kerrotaan Hämeen voutina ollessaan anastaneen eräältä Hauhon talonpojalta maata ja irtainta omaisuutta. Talonpojan valitettua asiasta vouti otatti miehen kiinni, ja voudinpalvelijat pahoinpitelivät häntä niin, että hän menetti henkensä. Surmatun lesken Knuut-herraa vastaan nostaman kanteen kihlakunnanoikeus hylkäsi vapauttaen hänet kaikesta edesvastuusta. Kirkonmiehet olivat yhtä häikäilemättömiä. Piispa Johannes Olavinpoika uhkasi polttaa talon eräältä talonpoikaisnaapuriltaan, jonka kanssa hän oli joutunut riitaan. Näinä väkivaltaisina aikoina laki pyrki ole-

maan sen puolella, jolla oli eniten voimaa pantavana vaatimustensa tueksi, joten vähäväkisimmät väestönluokat joutuivat kärsimään.

Keskiajan lopulla maassamme oli kuusi kaupunkia: Turku, Ulvila, Rauma, Naantali, Porvoo ja Viipuri. Tärkein näistä oli Turku, jonka väkiluku lienee noussut noin 3 000 henkeen. Seuraava järjestyksessä oli Viipuri parituhantisine väestöineen. Porvoo ja Naantali olivat merkitykseltään vähäisimmät.

Kaupunkien asukkaat elivät kaupalla ja käsityöllä. Myös maanviljelystä ja karjanhoitoa harjoitettiin. Kaupunkien porvarit ostivat maaseudun tuotteita ja veivät niitä ulkomaille, sillä vain kaupungit saivat harjoittaa ulkomaankauppaa. Ulkomaalaiset kauppiaat puolestaan saivat myydä tavaroitaan vain kaupungeissa ja silloinkin vain tukussa, sillä vähittäiskaupan harjoittaminen oli porvarien etuoikeutena. Kaupan ja käsityön harjoittaminen oli sekä hallitsijoiden että kaupunkien itsensä antamilla ohjeilla tarkoin säännösteltyä, sillä siten uskottiin päästävän parhaisiin tuloksiin. Tämä turvasi kyllä sekä kaupan että käsityön harjoittajille kohtuullisen toimeentulon ja takasi tavaran laadun, mutta estämällä vapaa kilpailu ehkäistiin maan luonnollisiin taloudellisiin edellytyksiin perustuva kehitys. — Suomen vienti- ja tuontitavarat säilyivät suunnilleen samoina keskiajan loppuun asti, joskin nyt jo turkisten vienti oli huomattavasti vähentynyt. Vastaavasti tuontiin sisältyivät uusina tavaralajeina ampuma-aseet ja ruuti tai ruudin valmistuksessa tarpeelliset aineet ja välineet, joita maamme linnanherrat ostivat ulkomailta. Kauppa oli joko vaihtokauppaa tai sitten ostot maksettiin rahassa, jonka käyttö jatkuvasti yleistyi. Rahan arvo kuitenkin yhtämittaa laski, niin että 1500-luvun alkupuolen raha oli todelliselta arvoltaan vain puolet Maunu Eerikinpojan rahasta. Tämä johtui osaksi siitä, että hopean vähyyden vuoksi rahahopeaan oli sekoitettava vaskea yhä kasvavassa määrässä.

Keskiajan kauppaa.

Kaupunkiemme porvaristoon kuului runsaasti ulkomaalaisia, etupäässä saksalaisia. Nämä muodostivat suurimpien kaupunkiemme varakkaimman väestön. Heillä oli johtava asema kaupunkien hallinnossa vuoteen 1471 asti. Tällöin Brunkevuoren voiton kohottama kansallistunne synnytti päätöksen, jonka mukaan Maunu Eerikinpojan kaupunkilaista poistettiin määräys, että saksalaisille oli annettava puolet kaupunkien raatimiesten paikoista.

Raati johti kaupungin asioita. Se oli samalla sekä hallintoviranomainen että kaupungin korkein tuomioistuin, joka itsenäisesti hoiti tehtäviään maallisesta esivallasta riippumatta. Kuninkaan vouti oli aina läsnä esimerkiksi raastuvanoikeuden istunnoissa, mutta vain seuraamassa asioiden käsittelyä. Raadin johdossa olivat pormestarit, joiden määrä vaihteli kahdesta neljään. Raati valittiin kaupungin äänivaltaisten porvarien toimesta. Äänivalta kuului kaupungin vakinaisille asukkaille, joiksi pyrkijöillä täy-

tyi olla määräsumma omaisuutta, tavallisesti 3 markan arvosta. Myös aatelismiehiä ja hengellisen säädyn jäseniä oli kaupungin asukkaiden joukossa, ja edelliset saattoivat päästä raadin jäseniksi sekä pormestareiksi, kuten Turussa on usein sattunutkin.

Elämä kaupungeissa oli yksinkertaista ja arkisen aherruksen täyttämää. Tervetullutta vaihtelua siihen toivat vieraiden kauppalaivojen saapumiset sekä enimmäkseen kirkollista alkuperää olevat juhlat, joita vietettiin keskiajan ihmiselle ominaisella lapsellisella hartaudella, vaikkakin monta kertaa hyvin remuavin menoin. Yleisten juhlien lisäksi kukin ammattikunta vietti omia juhliaan. Suurten herrojen, kuten valtionhoitajien tai mahtavien linnanherrojen, saapuminen kaupunkiin saattoi myös rauhallisen elämänmenon sekaisin. Vaikka näiden aseelliset seurueet usein aiheuttivat meteleitä ja kohtelivat kovakouraisesti rauhallisia asukkaita, olivat nämä vierailut omiaan vilkastuttamaan kaupankäyntiä ja siten hyödyttämään kaupunkeja.

Suomen kaupungit olivat yleensä varsin vaatimattomia ulkonäöltään. Suurin osa rakennuksista oli puusta tehtyjä savupirttejä, vaikka keskiajan lopulla alkoi jo vähän runsaammin olla myös kivitaloja. Kadut olivat ahtaat ja likaiset sillä ajan tavan mukaan jätteet heitettiin kadulle. Tämä oli omiaan lisäämään tautisuutta, jonka torjumisessa oltiin aivan avuttomia. Koko maassa ei vielä 1500-luvun alussa ollut ainoatakaan lääkäriä, joten kulkutaudit saivat vapaasti riehua. Toisen vitsauksen muodostivat tulipalot, jotka monta kertaa hävittivät keskiaikaisia kaupunkejamme. Valtiovalta pyrki kyllä korjaamaan näitä epäkohtia, sillä Maunu Eerikinpojan kaupunkilaissa annetaan tulipalojen torjuntaa ja kaupunkien puhtaanapitoa koskevia ohjeita.

Arvojärjestyksessä ensimmäisenä aateliston jälkeen oli pappissääty. Sen jäsenet olivat peräisin kaikista yhteiskuntaluokista, joskin korkeimpiin hengellisiin arvoasemiin kohonneet yleensä olivat syntyi-

sin maamme aatelissuvuista. Turun hiippakunta oli jaettu kirkkopitäjiin, joissa kussakin oli kirkkoherra sielunpaimenena. Hänellä saattoi olla apulaisenaan kappalainen, joka toisinaan hoiti omaa kappeliseurakuntaansa. Kaikkiaan kirkkopitäjiä oli keskiajan lopulla toistasataa.

Piispa ja tuomiokapituli määräsivät kirkkoherrat virkoihinsa, mutta seurakuntien väestökin saattoi saada äänensä kuuluville ehdokkaita määrättäessä. Muutamien seurakuntien kirkkoherrat nimitti kuningas. Kirkkoherra valitsi apulaisekseen lukkarin, jonka oli huolehdittava kirkonkellojen soitosta ja kirkonavaimista. Samalla hänen oli tehtävä papille kaikenlaatuisia palveluksia. Kirkonisännät eli kirkkovääртit seurakuntien asukkaiden luottamusmiehinä huolehtivat puolestaan kirkkoherran kanssa kirkon varoista.

Seurakuntapappien ohella maassa oli runsaasti pappismiehiä, jotka eivät olleet kiinteästi seurakuntiin sidottuja. Piispoilla ja ylimyksillä oli omia kappalaisiaan, jotka toimivat heidän kotipappeinaan. Kerjäläismunkit, joista varsinkin dominikaaneilla oli hyvin huomattava asema Suomessa, toimittivat usein papintehtäviä. Tästä aiheutui ainaista riitaa seurakuntapapiston kanssa.

Vaikka katolinen kirkko vaati jäseniltään naimattomuutta, ei tätä sääntöä läheskään ehdottomasti Suomessa noudatettu. Monet seurakuntapapit elivät tosiasiallisessa avioliitossa, vaikkeivät he voineetkaan saada kirkon vahvistusta liitolleen. Suomen piispat eivät tällaisia pappismiehiä vainonneet ja tyytyivät vain kieltämään, etteivät papit saaneet pitää perheitään kirkon tiluksilla.

Keskiajan lopulla Suomessa oli kuusi luostaria: Turun ja Viipurin dominikaani-, Viipurin, Rauman ja Kökarin fransiskaani- ja Naantalin birgittalaisluostari. Näistä huomattavin oli Naantalin luostari, jossa birgittalaisluostarien tapaan oli sekä munkkeja että nunnia omissa — toisistaan tarkoin erotetuissa —

Naantalin nunnaluostari.

osastoissaan. Luostarit saivat meilläkin suuren merkityksen käytännöllisen sielunhoitotyön harjoittajina sekä henkisen ja aineellisen sivistyksen levittäjinä. Mm. Naantalin luostari tuli kuuluisaksi käsityötaidostaan, jonka perinteet elävät osin vielä tänä päivänä Lounais-Suomessa. Samoin luostarit harjoittivat huomattavaa hyväntekeväisyystyötä.

Kirkon suuri vaikutusvalta perustui osaltaan sen suureen omaisuuteen. Pääosan siitä muodostivat maatilat, jotka kirkko ja luostarit olivat joko ostaneet, tai, kuten enimmäkseen oli asian laita, saaneet lahjoina hurskailta ihmisiltä tai syntien sovituksina kirkkoa vastaan rikkoneilta. Keskiajan lopulla sanotaan kirkon hallussa olleen tiluksia pelkästään Lounais-Suomessa seuraavasti: tuomiokirkolla n. 1 260, piispalla n. 170 ja Naantalin luostarilla n. 240 tilaa. Tiluksistaan saamiensa tulojen lisäksi kirkko kantoi veroja kansalta. Tärkein niistä oli kymmenysvero,

jota suoritettiin kaikista tuloista. Kymmenykset jaettiin piispan, pitäjän papin, kirkon ja köyhien kesken. Turun piispan osuus hiippakuntansa kymmenyksistä oli niin suuri, että Ruotsi-Suomen piispoista ainoastaan arkkipiispalla oli suuremmat tulot. Piispa sai myös ne sakkorahat, joita maksettiin sovitukseksi kirkkoa vastaan tehdyistä tai kirkollisen lain mukaan tuomittavista rikkomuksista. Seurakuntapapeille kuului korvaus niistä kirkollisista toimituksista, joita he seurakuntansa jäsenille suorittivat. Piispa ja papit saivat virkamatkoillaan ilmaisen kyydityksen ja kestityksen talonpojilta.

Monet piispat käyttivät suuria tulojansa laajaan hyväntekeväisyyteen ja tuomiokirkon tai seurakuntakirkkojen rakentamiseen ja koristelemiseen. Tästä huolimatta kuninkaissa ja valtionhoitajissa, jotka saivat kamppailla alituisen rahapulan kanssa, kirkon suuret tulot herättivät kateutta ja halun päästä niistä osalliseksi. Kirkon nauttima verovapaus oli valtionjohdon erityisenä silmätikkuna. Monta kertaa siitä syntyikin riitaa maallisen esivallan yrittäessä asettaa osan verorasituksesta kirkon kannettavaksi. Toisaalta kun oli kysymyksessä yhteinen etu, varsinkin maanpuolustuksen sitä vaatiessa, kirkko uhrasi vapaaehtoisestikin varojaan, kuten Maunu Särkilahden esimerkki osoittaa.

KESKIAJAN KULTTUURIPANOS MAASSAMME

Kautta koko keskiajan sivistysvaikutteet olivat saapuneet Suomeen suoraan Itämeren eteläpuolelta. Valtiollinen yhteys Ruotsiin oli ajoittain ollut hyvinkin höllä. Sama kuvastuu maamme kulttuurinkehityksessä keskiajalla. Aina oli luonnollisesti olemassa sellaista kanssakäymistä Ruotsin ja ruotsalaisten kanssa, että syrjäiseen maahamme tuli sitäkin tietä vaikutteita sekä aineellisen että henkisen sivistyksen aloilta. Mutta ehkäpä kaikkein eniten tässä suhteessa

maamme kehitykseen vaikuttivat ne välittömät kosketukset Euroopan suuriin sivistyskeskuksiin, joita esi-isämme aikaansaivat jo maamme kristillisyyden alkuajoista lähtien ja joita ylläpidettiin läpi koko keskiajan.

Katolinen kirkko oli maamme kaikinpuoliseen kehitykseen voimakkaimmin vaikuttava tekijä. Puhtaasti opillisen sivistyksen alalla ei ollut olemassa mitään, joka olisi voinut kilpailla kirkollisten tieteiden kanssa. Samoin kirkko oli maamme rakennus- ja kuvaamataiteiden mahtavin ja melkeinpä ainoa innoittaja. Kirkon jumalanpalvelusmenot ja oppi, joskin useimmiten hyvinkin hämärästi ja vaillinaisesti tajuttuina vaikuttivat syvästi kansan mielikuvitusmaailmaan ja siten sävyttivät sen hengentuotteet. Lopuksi kirkon maallista hallintoaan varten luomat lait ja järjestysmuoto vaikuttivat valtiovallan vastaavien laitosten kehittymiseen. Keskiajan väkivaltaisina ja verisinä vuosisatoina kirkko oli myös aina sovittava tekijä, joka pyrki ohjaamaan kehitystä rauhallisiin ja lakien turvaamiin oloihin silloinkin, kun valtiovallan keinot eivät tähän riittäneet.

Keskiajan lopulla maamme harvat koulut olivat täysin kirkon ylläpitämiä. Alkuopetusta varten oli Viipurissa ja Raumalla kaupunkikouluja, mahdollisesti myös Porvoossa. Lisäksi luostareilla oli omat luostarikoulunsa, joissa annettiin alkeisopetusta. Korkein oppilaitos oli tuomiokirkko- eli katedraalikoulu Turun tuomiokirkon yhteydessä. Tämän tarkoituksena oli pappien valmistaminen Suomen kirkolle. Oppiaineet oli valittu sitä silmälläpitäen. Ensimmäiseksi luettiin keskiajan kouluissa ”triviumoppijakso”. Triviumiin, mikä sananmukaisesti merkitsee kolmen tien risteystä, kuuluivat grammatiikka eli latinan kielioppi, retoriikka eli puhetaito ja dialektiikka eli ajatteluoppi väittelyharjoituksineen. Seuraava oppikurssi oli ”quadrivium” (neljän tien risteys): musiikki, laskuoppi, mittausoppi ja tähtitiede, mutta siitä lienee Turussa

opetettu vain sen verran laskuoppia ja kirkollisen ajanlaskun perusteita, kuin pappi virkaansa hoitaessaan tarvitsi. Pääasiana oli latinan opetus, johon uhrattiin runsaasti aikaa. Muun opetuksen yhteydessä tutustuttiin pyhimystarinoihin, sopiviin Raamatun kohtiin ja niihin uskonnollisiin teoksiin ja käsikirjoihin, joiden mukaan jumalanpalvelusmenot ja muut kirkolliset toimitukset suoritettiin.

Katedraalikoulun kurssi oli kolmivuotinen. Työ alkoi päivittäin jo viiden tienoilla päättyäkseen vasta samoihin aikoihin iltapäivällä. Oppilaat istuivat lämmittämättömissä huoneissa pahnoilla tai puupenkeillä opettajan jalkojen juuressa. Opetus tapahtui siten, että opettaja luki tehtävät ääneen ja oppilaat toistivat niitä, kunnes oppivat ne ulkoa. Kirjojen puutteessa — ne olivat niin kalliita, että yksi kirja saattoi maksaa yhtä paljon kuin maatila tai kaupunkitalo — ei mikään muu opetustapa ollut mahdollinen. Oppimisen nopeuttamiseksi opettajat käyttivät ahkerasti keppiään tai patukkaa, johon kuritukseen oppilaiden oli kiltisti alistuttava. Keskiaikainen koululais- eli teinilaulu, jonka Maskun kirkkoherra Hemminki 1600-luvun taitteessa suomensi, kuvaa tätä opinkäyntiä seuraavasti:

Opin sauna
autuas aina,
Cosca widzoill wihdhoillan.
Ei saerasta
siit saunasta
Cuin kylmäld kylvötellän.

Että lyöty,
siit on hyöty
Seora taito ja toimi.

Suuri osa oppilaista oli köyhistä kodeista, jotka eivät voineet kustantaa lastensa koulunkäyntiä. Loma-aikoina koululaiset kulkivat sen vuoksi maa-

seudulla keräämässä laulamalla varoja itselleen. Koska tästä seurasi kaikenlaisia retteLöitä — teinit suorittivat toisinaan kirkollisia toimituksia luvatta, viettivät huonoa elämää tai tekivät suoranaista ilkivaltaa — Maunu Särkilahti kielsi tämän pitäjänkulun kokonaan. Pappien oli sen sijaan kerättävä pitäjistään teineille apua ja lähetettävä keräyksen tulos koulujen rehtoreille oppilaiden hyväksi käytettäväksi.

Korkeampaa oppia haluavien oli matkustettava ulkomaiden yliopistoihin opiskelemaan. Huolimatta Suomen syrjäisestä asemasta ja köyhyydestä suomalaisia opiskeli ulkomailla suhteellisesti enemmän kuin muiden pohjoismaiden kansalaisia. Tämä oli osaltaan maamme piispojen ja muiden korkeiden pappismiesten ansio, jotka omalla kustannuksellaan lähettivät lahjakkaita nuorukaisia ulkomaille opintojaan jatkamaan. Tällä tavoin maamme kirkko voi myös täyttää kaikki virkansa kansainvälisen mittapuunkin mukaan pätevillä kotimaisilla miehillä, joka näinä aikoina oli suuri etu, sillä siten ehkäistiin ulkomaalaisten virkojen kalastelijoiden pesiytyminen maahamme.

Yleisin ulkomailla saavutettu oppiarvo oli maisterinarvo. Yliopistoissa oli neljä tiedekuntaa: taiteiden, jumaluusopillinen, lääketieteellinen ja lainopillinen. Vasta suoritettuaan maisterintutkinnon taiteiden tiedekunnassa opiskelija saattoi jatkaa lukujaan muissa tiedekunnissa, joita pidettiin korkeampina. Taiteiden tiedekunnassa opiskelu keskittyi filosofiaan, jossa tutustuttiin etupäässä Aristoteleen teoksiin. Opiskelu tapahtui luentoja seuraamalla ja väittelyharjoituksin, joiden tarkoituksena oli kehittää oppilaiden ajattelu- ja todistelutaitoa. Suoritettuaan ensimmäisen opinnäytteensä ylioppilas sai baccalaureuksen arvon. Seuraava oppiarvo, lisensiaattitutkinto, tuotti suorittajalleen jo oikeuden itse luennoida yliopistossa. Maisteri eli magister, mikä merkitsee opettajaa, oli täysivaltainen yliopiston opet-

Pariisin ylioppilaita 1400-luvulla.

taja, joka saattoi luennoimisensa ohessa jatkaa lukujaan muissa tiedekunnissa.

Noin 140 suomalaista on todistettavasti suorittanut tutkintoja keskiajan ulkomaisissa yliopistoissa. Aluksi suomalaiset suuntasivat opintomatkansa Pariisiin, jossa ainakin nelisenkymmentä maanmiestämme on suorittanut tutkintoja. Heidän joukossaan on kuusi Turun piispaa. 1300-luvun lopulla Prahan vastaperustettu yliopisto syrjäytti vähäksi aikaa Pariisin suomalaisten suosiossa, sillä parinkymmenen vuoden aikana Prahassa opiskeli 15—16 suomalaista. 1400-luvulla Leipzig nousi maineeseen ja sai laskea noin 25 suomalaista opiskelijoidensa joukkoon. Suurin opiskelijavirta suuntautui maastamme Rostockiin Pohjois-Saksaan, jossa 1400-luvulla ja 1500-luvun

alkupuolella opiskeli yli 40 suomalaista. Monissa muissakin yliopistoissa heitä oli kuten Greifswaldissa toistakymmentä, Erfurtissa kymmenkunta ja Kölnissä kuusi. Kaukaisessa Bolognassakin on yksi maanmiehemme opiskellut, samoin Frankfurt an der Oderin yliopistossa. Sen sijaan Upsalan v. 1477 perustettu yliopisto, joka oli Pohjoismaiden ensimmäinen, ei juuri kyennyt vielä houkuttelemaan maanmiehiämme, sillä siellä ei saanut suorittaa korkeampia oppiarvoja.

Näin runsas ulkomainen opinkäynti piti maamme jatkuvassa kosketuksessa Keski-Euroopan henkisiin liikkeisiin. Yliopistoissa opiskelleita miehiä riitti kirkon korkeimpien virkapaikkojen lisäksi koulumestarien ja seurakuntapappien vähemmän vaativiin asemiin. Keskiajan aikakirjoissa mainitaan myös eräiden maallikkojen saavuttaneen korkeita yliopistollisia oppiarvoja. Ruotsalainen ylimys Kaarle Ulvinpoika Sparre, kuningas Maunu Eerikinpojan kukistaja, joka 1300-luvun puolivälissä oli pitkän aikaa Viipurin linnanherrana, oli maisteri. Samoin suomalainen ritari ja valtaneuvos Henrik Klaunpoika Djäkn, joka 1400-luvun puolivälissä oli Pohjois-Suomen laamannina, oli suorittanut maisterintutkinnon Pariisin yliopistossa. Vaikka toisaalta opillinen sivistys oli hyvin harvinaista korkeimmissakin piireissä — vielä 1500-luvun alkupuolelta mainitaan eräästäkin valtaneuvoksesta, ettei hän osannut kirjoittaa —, alemmista puhumattakaan, ylläpiti näin lukuisa sivistyneiden miesten joukko vireätä henkistä elämää maassamme, joka muutoin olisi syrjäisen asemansa vuoksi ollut vaarassa jäädä pahasti kehityksestä jälkeen.

Näin vilkas henkinen elämä synnytti maassamme myös omaa kirjallisuutta, joskin sen määrä oli tietenkin hyvin vähäinen. Jo aikaisemmin mainitut Missale Aboense, messukirja, ja Manuale Aboense, käsikirja, olivat kirkon käytännöllisiä tarpeita varten syntyneet, joten ne jäivät vain pappien käyttöön.

Sen sijaan Jöns Budden eli Räkin, kuten häntä myös kutsutaan, työllä oli merkitystä laajemmillekin piireille. Jöns Budde oli nimittäin naantalilainen pappismunkki, joka suoritti huomattavia käännöksiä latinasta ruotsin kielelle. Osa hänen käännöksistään oli hengellistä kirjallisuutta, joka opettavaisessa sävyssä tutustuttaa lukijan katolisen uskonopin pääkysymyksiin. Samoin hän ruotsinti pyhimystaruja, mm. valikoiman Pyhän Birgitan ilmestyksiä. Budden päätyönä ovat hänet Raamatun-käännöksensä, joihin sisältyvät Vanhan Testamentin Juudithin, Esterin ja Ruutin kirjat sekä Makkabealaiskirjat. Nämä olivat nähtävästi valitut käännettäviksi erityisesti Naantalin nunnia varten.

Alkuperäinen kotimainen kirjallisuus käsitti etupäässä Pyhän Henrikin palvontaan liittyviä kertomuksia pyhimyksestä ja hänen ihmetöistään sekä palvontamenoissa laulettavia runotekstejä. Siten tämän kirjallisuuden määrä oli varsin vähäinen. Myös 1500-luvun loppupuolella julkaistusta Paavali Juustenin piispainkronikasta on pääosa kirjoitettu keskiajalla, joten se merkittävästi lisää keskiaikaisen kirjallisuutemme määrää. Oman osansa tästä muodostavat ne laulut, jotka 1500-luvun lopulla julkaistiin nimellä "Piae cantiones" (hartauslauluja). Suurin osa tämän kokoelman 67:stä keskiajalta peräisin olevasta laulusta on syntynyt Suomessa. Nämä alkujaan latinankieliset laulut, joista monet ovat hyvin kauniita, olivat etupäässä uskonnollisaiheisia lauluja, joita teinit lauloivat.

Keskiajan hengentuotteisiin kuuluvat myös kansan keskuudessa syntyneet runot. Kansanrunoihin ja loitsuihin sekaantui kristillisiä aineksia, jollaisina ne kuvastavat hyvin kristinuskon varsin pinnallista juurtumista esi-isiemme ajatusmaailmaan keskiajalla. Kalevala ja Kanteletar sisältävät siitä monta esimerkkiä. Pyhän Henrikin surmavirsi kuvasi hyvin elävästi kansallispyhimyksemme kuolemaan liittyviä tapahtumia ja hänen tekemiään ihmeitä. Kuu-

luisin keskiaikaisista kansanrunoista on Elinan surmavirsi. Runon mukaan Laukon kartanon herra Klaus Kurki, piispa Arvid Kurjen isä, mustasukkaisuuden puuskassa poltti toisen vaimonsa Elinan pienen poikansa kanssa. Joskaan runo ainakaan tässä muodossa ei pohjaudu historiallisiin tosiasioihin, se käsittelee synkkää aihettaan niin värikkäästi ja voimakkaasti, että Elinan surmaruno elää jatkuvasti kirjallisuudessamme.

Katolisessa uskossa kirkkorakennuksilla oli hyvin tärkeä sija. Sen vuoksi niihin kiinnitettiin suurta huomiota. Samoin oli asianlaita Suomessakin. Harvaan asutulla ja verrattain köyhällä maallamme ei ollut mahdollisuuksia pystyttää suuria kirkkoja. Turun tuomiokirkko jäi maamme kirkoista ainoaksi, jota edes jossakin suhteessa voitiin verrata mannermaan mahtaviin temppeleihin. Rajoitettujen mahdollisuuksiensa puitteissa keskiaikaiset seurakunnat saivat kuitenkin monilla seuduilla aikaan kirkkorakennuksia, jotka omalaatuisen arkkitehtuurinsa vuoksi ovat vielä tänä päivänä huomattavia nähtävyyksiä.

Keskiajalla kehittyi kirkkorakennuksessa kaksi päätyyliä. Toista kutsutaan romaaniseksi eli pyörökaarityyliksi, toista goottilaiseksi eli suippokaarityyliksi. Romaanisen tyylin kirkoissa oli pyöreäkaariset ikkunat ja tasapäiset tornit, goottilaisissa suippokaariset ikkunat ja ovet sekä huikaisevan korkeat, sirot teräväkärkiset tornit. Näistä lähinnä jälkimmäinen tyyli vaikutti suomalaisen kivikirkkotyylin kehittymiseen. Kirkon perusmuotona oli itä-länsisuuntainen suorakaide, johon kylkirakennuksina liittyivät sakaristo ja asehuone. Runkohuoneen katto oli jyrkkä paanukatto, josta joskus kohosi suippo torni. Runkohuoneen päätyseiniä alettiin aikaa myöten koristaa, jolloin eri puolilla maata käytettiin erityyppisiä aiheita. Myöhemmin tämä kirkon runkohuone jaettiin pituussuuntaisten pylväsrivien avulla kolmeen osaan eli laivaan. Turun tuomiokirkko ja

useat Uudenmaan kirkot ovat tällä tavoin jaoitetut.

Katoliset kirkot, joiden ulkomuoto pyrittiin saamaan mahdollisimman vaikuttavaksi, koristeltiin sisältä runsaasti. Näin oli asian laita myös Suomessa. Seinät ja katot, jotka oli kalkittu valkoisiksi, peitettiin maalauksilla. Aluksi käytettiin koristeina kasviaiheita. Myöhemmin maalattiin henkilökuvia ja tapahtumasarjoja sekä Jeesuksen elämästä että vanhatestamentillisista aiheista. Erityisesti viimeinen tuomio on ollut runsaasti käsitelty aihe. Hattulan, Lohjan ja Espoon kirkoissa, monien muiden ohella on vielä nykyisinkin näytteitä näistä keskiaikaisten mestareiden töistä. Enimmäkseen he ovat olleet ulkomaalaisia. Konrad Bitzin piispankauden loppupuolella esiintyi etevä kotimainenkin maalari, Pietari Heikinpoika.

Hattulan kirkon kattokoristelua.

Kirkkojen koristuksina oli myös veistoksia. Meillä käytettiin raaka-aineena puuta, josta muovailtiin sekä henkilöhahmoja että alttarikaappeja. Yleisin aihe oli Neitsyt Maria, joskin aikaa myöten yhä useammat kirkot saivat koristukseekseen ristiinnaulittua Jeesusta esittävän puuveistoksen. Tekijät olivat enimmäkseen lyypekkiläisiä tai alankomaalaisia mestareita. Monet näistä keskiajan loppupuolella

syntyneistä veistoksista kohoavat korkealle taiteelliselle tasolle ilmeikkyytensä ja herkkyytensä vuoksi. Jumalanpalvelusmenoissa käytettävät astiat olivat nekin usein kallisarvoista taidekäsityötä. Tämän alan mestareita löytyi kotimaastakin.

Keskiaikainen hartauselämä, joka etelämmässä oli 1400-luvun loppupuolelle tultaessa jo huomattavasti maallistunut, säilyi Suomessa muuttumattomana keskiajan loppuun saakka. Ihmisen keskeisimpänä ajatuksena oli kysymys hänen sielunsa pelastumisesta, jonka toivottiin tapahtuvan uskon ja kirkolle otollisten töiden avulla. Näitä olivat jumalanpalveluksiin ja kirkollisiin juhliin osallistumisen ohella paasto, pyhiinvaellukset, almujen anto sekä kirkolle ja luostarille tehdyt lahjoitukset. Monet hurskaat ihmiset kävivät Hattulan pyhän ristin tai Rengon Pyhän Jaakon luona, jotka olivat maamme tunnetuimmat pyhiinvaelluspaikat. Useat kävivät myös Vadstenassa Ruotsissa eräiden suunnatessa matkansa kauemmaksikin, jopa Pyhälle haudalle saakka. Näitä matkoja tehtiin myös kirkon määräämänä sovituksena rikoksista, joihin nähden kirkolla oli tuomiovalta. Samoin kirkko, kuten maallinen oikeuskin, hyväksyi rikoksen sovitukseksi sakkomaksun. Niillä voitiin hyvittää raskaitakin rikoksia aina tappoja myöten.

Keskiajan ihmisessä esiintyi rinnakkain sekä aavistamatonta syvyyttä että lapsellista yksinkertaisuutta. Edellinen piirre ilmenee etenkin keskiajan mahtavissa rakennustaiteellisissa luomuksissa. Jälkimmäinen oli ominaista keskiajan ihmisen elämäntavalle. Työhön suhtauduttiin vakavasti. Jokaisen kunnia-asiana oli tehdä työnsä mahdollisimman hyvin. Mutta arkisen raatamisen lomassa oli saatava virkistystäkin. Sitä toivat ne lukuisat — etupäässä kirkollista alkuperää olevat — juhlat, joita ahkerasti järjestettiin. Näissä ihmiset unohtivat arkipäivän huolet ja antautuivat välittömän riehakkaan juhlahumun valtaan. Tällöin varsin lapsekkaatkin huvit-

telumuodot olivat suuren riemun aiheena. 1300-luvulla alettiin Suomessa alkuaan mannermaalta peräisin olevan tavan mukaan perustaa kiltoja — seuroja, joihin joko samaa ammattia harjoittavat tai samaan säätyyn kuuluvat henkilöt kokoontuivat seurustelemaan. Killan tarkoituksena oli myös keskinäisen avustustoiminnan harjoittaminen, ja ne saivat nimensä tavallisesti jonkun pyhimyksen mukaan. Hurskaista tarkoitusperistään huolimatta kiltaelämä saattoi olla hyvinkin hillitöntä, kuten keskiajan elämä yleensä. Varsinkin viinin ja oluen kohtuuton käyttö oli yleistä kaikkien yhteiskuntaluokkien keskuudessa. Mm. tuomiorovasti Paavali Scheel, joka oli maamme arvossapidetyimmän ”Kolmen kuninkaan killan” jäsen, sai saksalaiselta liiketuttavaltaan lahjaksi hillottua kalmusjuurta seuraavin käyttöohjein: ”Tätä Te olette halukkaasti nauttiva illoin ja aamuin, milloin olette ollut juovuksissa.” Toisaalta kiltaelämä oli varmaan omiaan ainakin jossain määrin kehittämään seurustelutapoja sivistyneemmiksi.

Keskiajan sivistyksen kehittyessä meillä 1400-luvun loppupuolella huippuunsa alkoi muualla jo näkyä merkkejä niistä suurista mullistuksista, jotka seuraavan vuosisadan alussa käänsivät Euroopan historian uusille urille. Silloin sai alkunsa uskonpuhdistus-niminen henkinen liike, joka nousi vastustamaan katolisen kirkon väärinkäytöksiä ja opin turmeltuneisuutta, jotka olivat jo tähän mennessä Euroopan suurissa sivistysmaissa täysin hävittäneet kirkon aikaisemmin osakseen saaman arvonannon. Meillä sen sijaan katolista kirkkoa kunnioitettiin suuresti keskiajan loppuun saakka. Tämän kirkko olikin täysin ansainnut sillä työllä, jota se kuluneina vuosisatoina oli tehnyt kansamme kehittämiseksi.

Maailmanhistorialliset tapahtumat olivat heittäneet Suomen kansan kahden keskenään kilpailevan kulttuuripiirin rajalle. Keskiajalla se oli kiinteästi liittynyt roomalaiskatolisen kirkon edustaman länsimaisen sivistyksen piiriin. Tältä taholta Suomen

kansa oli omaksunut ne vaikutteet, jotka parhaiten vastasivat sen omaa perusluonnetta. Jatkuvasti säilyttämäänsä yhteiskunnalliseen vapauteen se liitti henkisen vapauden vaatimuksen, mikä oli määräävä sen asennoitumisen uudenajan alkupuolen suurissa kiistakysymyksissä. Valtiollisesti Suomi oli ollut läpi koko keskiajan varsin höllässä yhteydessä Ruotsiin Turun piispojen tai mahtavien lääninherrojen hoitaessa tosiasiallisesti maamme asioita. Siten se oli keskiajan loppuun mennessä kansallisestikin eheytynyt siinä määrin, ettei seuraavana aikakautena jatkuvasti kiintenevä yhteys emämaahan kyennyt hävittämään suomalaisten tajunnassa käsitystä heidän kansallisesta omalaatuisuudestaan. Näin varustautuneena Suomi oli valmis astumaan uuteen aikaan ja uusia kohtaloita kohti.

III

UUSI AIKA

UUDEN AJAN MURROS

RENESSANSSI

Kaukaisen Pohjolan valtakuntien valmistautuessa puolitoistasatavuotisen unionikauden loppuselvittelyyn, tapahtui muualla Euroopassa suuria muutoksia. Kokonainen aikakausi vaihtui. Keskiaika päättyi, ja uusi aika uusine ajatuksineen astui etualalle. Tätä ajankohtaa kutsutaan historiassa renessanssiajaksi, ja se tuli käsittämään suunnilleen koko 1500-luvun.

Renessanssi johtuu italiankielen sanasta rinascita, joka tarkoittaa uudestisyntymistä. Renessanssiaika tulikin merkitsemään valtavaa ajattelutavan muutosta, henkistä uudestisyntymistä, joka ulottui kaikille aloille. Uskonto ja filosofia, tieteet ja taiteet, valtio-oppi ja sotataito saivat uuden sisällön, joka heijastui kaikille käytännöllisen elämän aloille.

Näin valtavat muutokset ihmiskunnan kehityksessä eivät luonnollisestikaan ole hetken tuotetta, vaan perustuvat pitkäaikaiseen kehitykseen. Jo 1300-luvun puolivälistä lähtien länsimaiden henkisessä elämässä alkoi näkyä merkkejä tulevasta suuresta murroksesta, joka sitten yhtäkkiä sai ilmauksensa 1500-luvun taitteessa.

Renessanssin mukanaan tuoma uusi aikakausi perustui ihmisessä itsessään, hänen ajattelutavassaan ja elämänolosuhteissaan tapahtuneisiin muutoksiin. Keskiaika oli ollut auktoriteettiuskon aikaa. Kirkko vallitsi yksinvaltiaana henkistä elämää. Sen määräämistä kaavoista poikkeaminen uskonnon ja tieteiden alalla ei ollut suotavaa, saattoipa käydä kohtalokkaaksikin asianomaisille. Toisaalta ihmisen syntyperä rajoitti huomattavasti hänen henkistäkin kehitystään. Kukin sääty ja ammattikunta oli keskiajalla koteloi-

tunut omiin tapoihinsa ja tottumuksiinsa. Uusia ajatuksia ei juuri suvaittu. Vähitellen oli kuitenkin alkanut esiintyä ihmisiä, joista tämä ajattelun kaavamaisuus, vanhoissa muodoissa pysyminen, tuntui liian ahdistavalta. Vähän kerrallaan heidän edustamansa vapaammat ajatukset olivat saaneet jalansijaa. Luonnollinen edistyksen henki alkoi vaikuttaa ja päästä voitolle vuosisataisista ennakkoluuloista. Ajattelu alkoi vapautua kirkon ja sen hallitseman keskiaikaisen tieteen kahleista. Vaikutteina olivat suurelta osalta kirkon oppien ja kirkonmiesten elämän välillä vallitseva selvä ristiriitaisuus. Paavit, jotka elämässään ja toiminnassaan loukkasivat kaikkia kristillisyyden ja maallisen oikeudenkin perusvaatimuksia, olivat toisaalta pyrkineet esiintymään Kristuksen sijaisina maan päällä. Aikaa myöten tämä ristiriitaisuus ei voinut jäädä huomaamatta, ja siitä tehtiin selvät johtopäätökset. Kirkko ei ollutkaan erehtymätön. Kuka hyvänsä saattoi omilla aivoillaan ajatellen päätyä oikeisiin tuloksiin tarvitsematta enää kirkon auktoriteettien tukea. Maallikot ja hengenmiehet, oppineet ja oppimattomat heittäytyivät niihin ihmeellisiin maailmoihin, joita ennakkoluulottomalle ja vapaalle tutkijahengelle tarjoutui, ja tuloksena oli koko länsimaisen maailmankuvan muuttuminen ja uudelleenhahmottuminen.

Eräs niistä tekijöistä, jotka kaikkein voimakkaimmin vaikuttivat ihmisten mieliin, oli maantieteellisen näköpiirin laajeneminen. Keskiajan ihmiset olivat liikkuneet niissä ahtaissa puitteissa, jotka Välimeri toisaalla ja Pohjois-Atlantti toisaalla asettivat. Tietoisuus idän ihmeellisistä maista oli ollut olemassa vain monien välikäsien kautta saatujen kallisarvoisten tuotteiden perusteella, mutta mitään suoraa yhteyttä näihin maihin ei kyetty saamaan aikaan. Nyt yhtäkkiä todettiin, ettei läntinen suuri valtameri ollutkaan maailman äärenä, vaan että sen takana löytyi laaja, rikas manner. Kolumbuksen löytöretket laajensivat keskiajan ihmisen maailmankuvaa äärettömästi ja

osoittivat havainnollisesti, että kirkon käsitykset siitä olivat väärät. Toinen rohkea löytöretkeilijä, Vasco da Gama, avasi tien Intiaan, idän satumaisiin rikkauksiin. Melkein yhdellä iskulla maailma oli laajuudeltaan moninkertaistunut. Vähän myöhemmin suoritettiin ensimmäinen maailmanympäripurjehdus. Keskiajan ahtaan maailman tilalle ihminen oli saanut valtavan liikkumistilan. Mikään ei näyttänyt voivan enää rajoittaa hänen ajatuksiaan ja toimintojaan. Tuloksena olikin ennenkuulumattoman vilkas toimeliaisuus kaikilla henkisen ja aineellisen sivistyksen aloilla, toiminta, jonka tulokset kohoavat korkeimpiin, mitä ihmiskunnalla on ollut esitettävänään.

Renessanssi-ihminen oli suuressa määrin irtautunut niistä rajoituksista, jotka keskiaikana olivat estäneet ihmisten vapaata henkistä kehitystä. Nyt tämä vapautuminen ilmeni estottomuutena, joka ylitti kaikki rajat. Uskontoa ei pidetty missään arvossa — jumalanpilkka oli yleistä paavinkin hovissa. Samalla myös kaikki siveelliset arvot poljettiin häikäilemättä jalkoihin. Salamurhat ja avoimet väkivallantyöt, myrkky ja tikari olivat ne keinot, joihin renessanssi-ihmiset päämääriensä toteuttamiseksi tarvittaessa turvautuivat minkään omantunnonvaivojen heitä pidättämättä.

Nimenomaan renessanssiajan valtiollisessa elämässä ilmenee tämä häikäilemättömyys. Kuuluisa valtiollinen ajattelija Macchiavelli opetti, että valtiomiehelle ovat kaikki keinot luvallisia, jos ne vain vievät suureen päämäärään. Tämän aikakauden ruhtinaat pyrkivät laajentamaan valtakuntiaan ja lujittamaan valtaansa ennen kaikkea aateliston kustannuksella. Tähän päästiin parhaiten siten, että ruhtinaat hankkivat itselleen oman sotavoiman, joka oli täysin heidän käytettävissään. Keskiajalla hallitsijat olivat koonneet sotajoukkonsa aatelismiehistä, joiden vasallivelvollisuuksiin kuului sotapalveluksen suorittaminen. Tällainen sotavoima oli osoittautunut hyvin

usein epäluotettavaksi mahtavien vasallien ajaessa omia valtapyyteitään. Sitä paitsi se ei ollut enää sotilaalliselta suorituskyvyltäänkään ajan tasalla. Ritariarmeijat olivat 1400-luvun loppupuolella kärsineet ratkaisevan tappion taisteluissaan talonpoikaissotajoukkoja vastaan. Näin oli käynyt mm. Burgundin herttuan ja Sveitsin talonpoikien välisessä sodassa, samoin kuin Sten Sturen ja Tanskan kuninkaiden yhteenotoissa. Nämä tapahtumat viitoittivat sotataidon alalla uuden kehityslinjan: jalkaväki, joka järjestettynä ja koulutettuna pystyi suorittamaan johdon antamia tehtäviä taistelukentällä, syrjäytti kurittomat ja hajanaisesti taistelevat ritarit. Aikaa myöten ampuma-aseet vielä vahvistivat tämän uuden hallitsevan aselajin voimaa, joskin niiden merkitys vielä pitkän aikaa oli verraten vähäinen.

Palkkajoukkojen ylläpitäminen oli kallista. Saadakseen siihen varoja hallitsijat pyrkivät kehittämään valtakuntiensa elinkeinoja, jotta veronmaksukyky paranisi, sekä parantamaan hallituskoneistoa tehostaakseen verojen perintää. Tämä lisäsi hallitsijan valtaa. Uudenaikainen, keskitetty hallintojärjestelmä oli hahmottumassa.

Ruhtinaiden laajentunut valta ilmeni ennen kaikkea vilkkaampana ulkopoliittisena toimeliaisuutena. Ensiksi Italiassa, sitten muuallakin tuli tavaksi pitää lähettiläitä vieraiden valtioiden hoveissa. Valtiotaito kehittyi ja valtioiden väliset suhteet monipuolistuivat. Eri valtioiden välille syntyi kuitenkin jyrkkiä etujen ristiriitoja, jotka johtivat yhtämittaisiin sotiin. Koko 1500-luvun alkupuoliskon täyttivät Saksan keisarin, joka samalla oli Espanjan kuningas, ja Ranskan kuninkaan väliset sodat. Samalla islaminoppi uhkasi uudelleen Eurooppaa länsimaiden suojamuurin, Itä-Rooman keisarikunnan, kukistuttua 1400-luvun puolivälissä.

Näissä uudenajan alun sodissa oli osuutensa myös mahtavilla kauppahuoneilla, jotka, kuten Medicit Italiassa ja Fuggerit Saksassa, alkoivat saada vaiku-

tusvaltaa myös kansainvälisessä politiikassa. Näiden rahamaailman huippujen ohella esiintyi ruhtinaiden sotien ja hallinnollisten uudistusten rahoittajana muukin porvaristo. Viimeksi mainittu alkoikin saada kasvavaa merkitystä muodostaessaan talonpoikien kanssa sen kansanosan, johon ruhtinaat turvautuivat taistellessaan hallitsijavallan laajentamista vastustavan aateliston kanssa.

Renessanssi-ihmiset, jotka aineellisia etuja tavoitellessaan olivat häikäilemättömän hillittömiä, osoittivat myös omaavansa valtavan elämän- ja luomisenilon. Tavat hienostuivat. Keskiajan karkeat syömingit ja juomingit saivat seuraelämässä antaa tilaa hienostuneelle ja henkevälle keskustelulle, joka liikkui tieteen ja taiteen piirissä. Ruhtinaan ja ylimyksen kunnia-asiana pidettiin myös taiteen ja tieteen tukemista, jotka osaksi juuri tästä syystä kehittyivät tasolle, johon myöhemminkään ei ole kaikissa suhteissa päästy.

Renessanssiaika oli huomattavassa määrin luonteeltaan ylimyksellistä. Sen sivistykselliset aikaansaannokset jäivät varsin suppean piirin osuudeksi. Näin oli erityisesti asian laita renessanssin tieteenharrastusten suhteen. Suurin mielenkiinto kohdistettiin antiikin kulttuurin, vanhan kreikkalaisen ja roomalaisen sivistyksen, tutkimiseen. Varsinkin harrastettiin kreikan- ja latinankieltä, ja puhtaan vanhanajan latinan taitajia pidettiin mitä suurimmassa arvossa. Erasmus Rotterdamilaisen, suurimman humanistin, joiksi näiden tieteiden harrastajia kutsuttiin, ystävyyttä pitivät ruhtinaatkin kunnianaan. Myös maalarit ja kuvanveistäjät pitivät antiikin taiteilijoiden töitä esikuvinaan Michelangelon, Lionardo da Vincin ja monen muun luodessa teoksia, jotka antiikin mestarituotteiden ohella ovat alallaan ihmiskunnan suurimpia saavutuksia.

Renessanssin päämaa oli Italia, josta kulttuurivaikutukset heijastuivat kaikkialle Eurooppaan. Vastakeksitty kirjapainotaito sai tässä suuren merkityk-

sen. Pohjoismaihinkin ne kantautuivat saksalaisten ja alankomaalaisten välittäminä, joskin hitaasti ja laimeampina. Vaikkakin renessanssin sivistysvaikutteet siten vain varsin rajoitetussa mittakaavassa kykenivät elähdyttämään Pohjoismaiden henkistä kulttuuria, sai eräs humanismin piiristä alkunsa juontava liike, uskonpuhdistus, suorastaan maailmanhistorialliset mittasuhteet ulottuessaan Pohjoismaihin ja kääntäessään niiden historiallisen kehityksen kokonaan uusille urille.

VIIMEINEN UNIONIKUNINGAS

Unionin loppuvaiheet osuivat ajankohtaan, joka on merkillisimpiä maailmanhistoriassa. Pohjoismaiden välisen unionin purkautumiseen liittyvät tapahtumat ovat nekin värikkäimpiä ja monivivahteisimpia näiden pohjoisten kansojen historiassa. Tapahtumien keskushenkilönä esiintyy Tanskan uusi kuningas Kristian, joka v. 1513 Tanskan valtaistuimelle noustuaan kohta ryhtyi tavoittelemaan myös Ruotsin kruunua.

Kristian oli saanut kuninkaalle harvinaisen kasvatuksen. Hänen isänsä oli antanut pojan jo nuorena erään varakkaan ja arvossapidetyn kööpenhaminalaisen porvarin kasvatettavaksi. Tässä porvarillisessa ympäristössä prinssistä varttui komea nuorukainen, jolla oli suuri viehätysvoima, mutta joka oli myös oikullinen ja häikäilemättömän julma. Porvarilliselta kasvatusisältä hän myös omaksui aatteita, jotka olivat hyvin vieraita hänen omassa piirissään. Prinssi sai kuulla valituksia siitä, mitenkä aatelisto oli tunkeutunut kuninkaan ja kansan väliin ja riisti porvaristolta sen vaikutusvallan ja osuuden valtakunnan hallintoon, joka tälle vanhastaan olisi kuulunut. Tämä tuotti valtakunnalle taloudellista vahinkoa, samoin kuin se, että muinoin vapaa talonpoika oli alistettu maaorjaksi, joka juhdan tavoin sai raataa suur-

ylimysten tiluksilla. Vallanhimoinen ja mielivaltaisuuteen taipuva kruununperillinen sai näistä puheista lähtemättömiä vaikutteita, jotka tulivat suuntaa-antaviksi koko hänen hallitukselleen.

Heti valtaistuimelle noustuaan hän sai tilaisuuden ryhtyä aatteitaan toteuttamaan. Kuninkaan valtaa oli laajennettava ja sitä vastustava suuraatelisto murskattava: Hansa, joka ylivoimaisella kilpailullaan tukahdutti kotimaisen porvariston kaupankäyntimahdollisuudet, oli nujerrettava ja Ruotsi, jossa vihatut Sturet niin monta kertaa olivat tehneet tyhjiksi Kristianin isän ja isoisän valtaussuunnitelmat, oli lopullisesti kukistettava ja unioni toteutettava. Vastustuksesta huolimatta kuningas toteutti Tanskassa alempia kansanluokkia suosivaa ohjelmaansa odottaessaan tilaisuutta, jolloin hän saattaisi puuttua Ruotsin asioihin. Sellaisen tarjosi Ruotsissa puhjennut sisällissota.

Pääasiassa unioniystävällisistä ylimyksistä muodostunut valtaneuvosto ei ajan mittaan aikonut alistua valtionhoitajan valtaan, joka yhä ilmeisemmin tavoitteli kuninkaankruunua. Lujittaakseen asemaansa Sten Sture nuorempi pyrki edeltäjiensä tavoin keräämään mahdollisimman suuren osan valtakunnan lääneistä käsiinsä. Niitä hän hoidatti omaan laskuunsa ja käytti lääneistään kertyvät tulot politiikkansa rahoittamiseen. Suurylimykset, joiden mahdollisuuksia tuottavien läänien saantiin tämä valtionhoitajan menettely jatkuvasti kavensi, osoittivat yhä avoimemmin vastahakoisuuttaan. Vastarinnan johtajana oli uusi arkkipiispa Kustaa Trolle, Sten Sturen valtionhoitajaehdokkaana syrjäyttämän Eerik Trollen poika. Trollein taholta oli siis kysymys siitä, kumpi suku tulisi saamaan johtoaseman valtakunnassa. Kun Sten Sturen läänityspolitiikka alkoi koskea myös kirkon etuja hänen pyrkiessään saamaan senkin läänejä haltuunsa, arkkipiispa ryhtyi avoimesti vastustamaan valtionhoitajaa. Riita muuttui pian ilmisodaksi, jossa vastakkain olivat valtion-

hoitaja ja häntä kannattava talonpoikien, porvariston, alemman aateliston ja joidenkin suurylimysten muodostama kansallinen puolue sekä arkkipiispan johtama, unioniystävälliset suurylimykset ja kirkonmiesten enemmistön käsittävä unionipuolue. Samalla oli ratkaistava myös kiista siitä, kummalleko, valtionhoitajalle vaiko arkkipiispalle, oli jäävä johtoasema maassa.

Sten Sture toimi nopeasti ja voimakkaasti. Arkkipiispan läänitykset takavarikoitiin ja hänen hallussaan olevaa Stäketin linnaa alettiin piirittää. Koska arkkipiispa sai apua mm. Lundin arkkipiispalta, joka julisti piirittäjät pannaan, sekä kuningas Kristianilta, valtionhoitaja vetosi eräänlaisiin valtiopäiviin saadakseen laajempaa kannatusta toimenpiteilleen. Periaatteenaan ”mikä kaikkia koskee, siihen on saatava kaikkien suostumus” hän kutsui Arbogaan uudenvuoden aikaan v. 1517 valtakunnankokouksen. Täällä hän sai kokoontuneiden valtaneuvosten, ”vapaasukuisten, kauppakaupunkien miesten, vuorimiesten, taalalaisten ja muun rahvaan” hyväksymisen toiminnalleen arkkipiispaa vastaan. Myöhemmin pidetyssä uudessa kokouksessa läsnäolijat päättivät omasta ja kotona olevien puolesta, että arkkipiispan linna oli revittävä, ja lausuivat, että ”olemme me kaikki yksimielisesti jaa-sanalla ja käsi koholla vannoneet ja luvanneet, ettemme häntä (Kustaa Trollea) ikinä tahdo emmekä huoli tänne valtakuntaan arkkipiispaksi kaikkina elämämme päivinä.”

Nämä valtakunnankokouksen päätökset myös toteutettiin. Arkkipiispan linna vallattiin ja hävitettiin, hänet itsensä vangittiin ja häntä pideltiin pahoin. Kirkon omaisuus peruutettiin valtiolle. Kristian-kuninkaan hyökkäys torjuttiin. Brännkyrkan luona Tukholman tienoilla hän kärsi tappion ja hänen oli pakko lähteä maasta. Mukanaan hän vei petollisesti kuusi panttivangeiksi luovutettua ruotsalaista ylimystä, joiden joukossa oli kuuluisa Hemming Gadh ja muuan äskeisessä taistelussa kunnostautunut nuori

ylimys, Kustaa Eerikinpoika Vaasa. — Valtionhoitaja näytti voittaneen ensimmäisen yhteenoton.

Näiden taistelujen riehuessa Ruotsissa Suomi sai olla rauhassa. Tanskan kuningas yritti kyllä yllyttää venäläiset hyökkäämään Suomeen, mutta liittosopimuksista huolimatta, joita kuninkaan lähettiläs, maisteri David, solmi venäläisten kanssa, eivät nämä ryhtyneet mihinkään toimenpiteisiin. Suomen herrat ja rahvas pysyivät lujasti valtionhoitajan kannattajina.

Kuningas Kristian ei aikonut kuitenkaan tyytyä tappioonsa. Hän ryhtyi valtaviin varusteluihin Ruotsiin tehtävää sotaretkeä varten. Suuri palkkasoturiarmeija värvättiin. Rahat siihen kuningas sai takavarikoimalla Tanskan läpi kulkevalta paavin lähetiltä Ruotsissa kootut anerahat. Puhutaanpa sellaistakin, että mahtava Fuggerien kauppahuone, jonka hallussa oli suurin osa Euroopan kuparikaupasta, tunsi kiinnostusta Ruotsin kuparikaivoksia kohtaan ja rahoitti kuninkaan sotaretkeä vastapalveluksien toivossa. Paavi julisti Ruotsin kirkonkiroukseen ja valtuutti Tanskan kuninkaan toimeenpanemaan sen käytännössä.

Vuoden 1520 alussa Kristian oli suorittanut loppuun valmistelunsa ja ylitti sotajoukkoineen Ruotsin rajan. Sotaretki johtikin yllättävän nopeasti täydelliseen menestykseen. Åsundenin luona Länsi-Göötanmaalla kuningas kohtasi Sten Sturen johtaman ruotsalaissotajoukon. Heti taistelun alussa valtionhoitaja haavoittui pahasti jalkaan tykinkuulasta. Johtajansa menettänyt sotajoukko joutui sekaisin ja kääntyi pian pakoon. Tivedenin metsäalueella yritettiin vielä vastarintaa, mutta sen murruttua Kristianilla oli vapaa tie Ruotsin sydänosiin. Ja viimeinenkin vastus poistui hänen tieltään, kun haavoittunut valtionhoitaja kuoli reessä, jossa häntä paraikaa vietiin Määlarin poikki Tukholmaan.

Sten-herran kuolema lopetti tosiasiallisesti sodan. Linnat ja kaupungit antautuivat tanskalaisille, ja Ruotsin ylimykset kiiruhtivat osoittamaan alamai-

suuttaan voittajalle. Ainoastaan Tukholman ja Kalmarin linnat jatkoivat uljasta, mutta hyödytöntä vastarintaa. Kun Stureille uskolliset talonpojat ja porvarit oli ratkaisevasti lyöty Upsalan luona pitkänäperjantaina käydyssä taistelussa, ei Tukholman urhoollisen puolustajan, Sten-herran lesken Kristiina Gyllenstiernan, auttanut muu kuin antautua. Samoin kävi Kalmarin, jossa muuan toinen ylimysnainen, Eerik Tuurenpojan tytär Anna Bjelke, oli linnan puolustusta johtaessaan osoittautunut rohkeudeltaan ja päättäväisyydeltään kuuluisan isänsä veroiseksi.

Tukholman antautumiseen johtaneissa neuvotteluissa pääosaa oli esittänyt Kristianin mukana Ruotsiin palannut vanha Hemming Gadh, joka entisestä intomielisestä isänmaanystävästä ja unioninvihollisesta oli muuttunut innokkaaksi kuninkaanmieheksi. Hänen vanhastaan suuri vaikutusvaltansa maassa oli kuninkaalle huomattavaksi avuksi etenkin talonpoikien rauhoittamisessa. Kristian lähetti hänet sitten Suomeen, jossa Suomen herrat vastustuksetta alistuivatkin unionikuninkaan valtaan.

Tukholman verilöyly

Kristian kuningas oli siten päässyt toiveittensa perille. Pohjoismainen unioni oli jälleen toteutettu, ja hän oli kohonnut Euroopan mahtavimpien hallitsijoiden joukkoon. Tulevaisuus näytti tarjoavan mitä parhaat mahdollisuudet hänen laajakantoisten sisäisten uudistussuunnitelmiensa toteuttamiseen.

Marraskuun 4. päivänä Kustaa Trolle, joka oli jälleen asetettu arkkipiispanvirkaan, kruunasi Kristianin Ruotsin ja Suomen kuninkaaksi Tukholman Suurkirkossa. Kuningas uudisti jälleen lupauksensa yleisestä entisten vastustajiensa armahtamisesta ja kruunajaistapahtumaa juhlittiin monipäiväisillä kemuilla.

Kaikki eivät kuitenkaan olleet juhlatunnelman vallassa. Arkkipiispa ja hänen kannattajansa eivät

Tukholman verilöyly.

voineet unohtaa kärsimiänsä loukkauksia, vaan hautoivat kostonaikeita. Kruunajaisjuhlallisuuksien loputtua heille tulikin tilaisuus saada kaipaamansa hyvitys.

Marraskuun 7. päivänä kutsuttiin huomattavimmat kruunajaisvieraat Tukholman linnaan, jonka portit tiukasti suljettiin saapujien takana. Kuningas asettui valtaistuimelleen, ja hänen eteensä astui arkkipiispa, joka esitti syytekirjelmän "kuollutta kerettiläistä Sten-herraa ja hänen apulaisiaan" vastaan. Näille vaadittiin rangaistusta niistä rikkomuksista, joita he olivat tehneet kirkkoa vastaan.

Tämä yllättävä syytös löi kaikki läsnäolijat kauhistuksella. Vihdoin Kristiina-rouva katkaisi äänettömyyden ja ryhtyi puolustamaan itseään ja kaikkia Sturein puoluelaisia. Arkkipiispan viraltapano ja väkivaltainen kohtelu oli tapahtunut valtakunnankokouksen päätöksen nojalla, joten kukaan yksityinen ei ollut siitä vastuussa. Vastuu oli kaikkien säätyjen ja koko valtakunnan.

Rohkean rouvan esiintyminen ei kuitenkaan auttanut mitään. Kuningas ja hänen apulaisensa ryhtyivät nyt kuulustelemaan valtiopäiväpäätöksen allekirjoittajia. Kuulustelu jatkui myöhään yöhön, jonka jälkeen syytetyt kuljetettiin linnan vankikomeroihin. Muut saivat jäädä saliin kauheiden aavistelujen vallassa.

Seuraavana aamuna asetettiin hengellinen tuomioistuin tutkimaan kerettiläissyytettä. Tuomio oli langettava. Valtionhoitaja-vainaja ja hänen puoluelaisensa todettiin kerettiläisyyteen syypäiksi, koska he olivat erottaneet piispan, mihin vain paavilla oli oikeus. Vannoessaan, että arkkipiispa ”ei koskaan pääse vapaaksi eikä takaisin tuomiokirkkoonsa”, he olivat tuomioistuimen mielestä ”selvästi sanoutuneet irti tottelevaisuudestaan pyhää roomalaista kirkkoa kohtaan”. Tuomioistuin jätti maallisen esivallan asiaksi kerettiläisten rankaisemisen.

Siten Kristian-kuningas sai tilaisuuden juuri niiden tuomitsemiseen, joille hän oli luvannut armahduksen. Tuomio oli tavanomainen kerettiläistuomio: kuolema, ja se toimeenpantiin säälimättömällä ankaruudella. Tukholman Suurtorille pystytettiin mestauslava, jolla kaksi piispaa, useita valtaneuvoksia ja ritareita, kolme Tukholman pormestaria, melkein kaikki sen raatimiehet ja joukko porvareita joutui kuninkaan raivon uhreiksi. Monia surmatuista ei tuomio ollut lainkaan koskenut, vaan heidät oli raastettu kodeistaan työnsä äärestä Suurtorille ja ”tapettu kuin lampaat, jotka otetaan lammashaasta ja viedään teuraspenkkiin teurastettaviksi”, kuten eräs aikalainen kuvailee tapahtumaa. Murhattujen omaisuus ryöstettiin. ”Kaikkialla oli huokausta, murhaa ja kuolemaa”, kirjoittaa eräs silminnäkijä.

Torstaista lauantaihin kuningas antoi ruumiiden lojua mestauspaikalla. Lauantaina pystytettiin Södermalmille suuri rovio, jonne verilöylyn uhrit kuljetettiin ja poltettiin. Kuninkaan käskystä valtionhoitaja-vainajan ruumis kaivettiin haudasta ja pol-

tettiin Södermalmilla muiden mukana. Sturein puolueesta oli hävitettävä muistokin maan päältä.

Veritöiden aalto levisi Tukholmasta muuallekin valtakuntaan. Kaikkialla surmattiin kuninkaan käskystä ihmisiä, joiden epäiltiin voivan asettua unionivaltaa vastustamaan. Suomessa sen uhriksi joutuivat eräät maamme huomattavimmat miehet sekä vanha Hemming Gadh, joka viimeisinä elinvuosinaan oli ollut kaikkein innokkain Kristianin puoltaja kotimaassaan. Nyt hän sai jakaa Tukholman verilöylyssä henkensä menettäneiden aikaisemmin unionia kannattaneiden piispojen kohtalon. Kuullessaan Kristianin hänelle langettaman tuomion, vanha valtiomies ja talonpoikaisjohtaja ennusti kuninkaan kohtalon seuraavin kammottavan selvänäköisin sanoin: ”Totisesti minä sanon, että hän on tuleva maastaan karkotetuksi ja erotetuksi, on joutuva suureen köyhyyteen ja kurjuuteen, josta hän ei kuuna päivänä ole kohoava.”

Kustaa Eerikinpoika ja Taalainmaan kapina

Tukholman verilöylyn jälkeen kuningas Kristianin valta näytti turvatulta Ruotsi-Suomessa. Suuraateliston johtavat miehet oli raivattu pois tieltä ja siten tehty mahdottomaksi niiden kapinoiden toistuminen, jotka kerran toisensa jälkeen olivat riistäneet Ruotsin kruunun Kristianin edeltäjiltä. Verituomioiden ulottamisen porvaristoakin koskevaksi piti pelottaa alempaa kansaa ryhtymästä mihinkään kapinahankkeisiin.

Ei ole voitu täysin varmasti selvittää, pantiinko Tukholman verilöyly toimeen kuninkaan aloitteesta, vai oliko se vain Kustaa Trollen kostonhimon aiheuttama. Joka tapauksessa se näytti hyvin sopivan kuninkaan suunnitelmiin, ja hän lisäsi uhrien lukua niillä, jotka hengellinen tuomioistuin oli todennut ”syyllisiksi”. Myöhemmin kuningas yritti vierittää syyn muiden niskoille, mestauttipa eräitä verilöylyn

toimeenpanossa pääapulaisinaan toimineita henkilöitä.

Rauha vallitsi valtakunnassa — kuoleman rauha. Tanskalaiset liikkuivat herroina kaikkialla. Mutta pinnan alla kyti vierasta valloittajaa kohtaan tyytymättömyys ja viha, jotka eivät ottaneet asettuakseen kuninkaan talonpoikia hyvittelevistä toimenpiteistä. Sanoma Tukholman kauhutapahtumista paljasti liian selvästi Kristianin todellisen luonteen, jotta häneen olisi enää voitu luottaa. Puuttui vain johtaja, joka olisi osannut lausua julki ne tunteet, joita kansan sisimmässä piili, ja ohjata ne määrätietoiseen toimintaan muukalaisten karkottamiseksi. Ja tällainen johtaja löytyikin, kun häntä kipeimmin kaivattiin. Kustaa Eerikinpoika, Vaasain vanhan ja maineikkaan suvun perillinen, oli vapauttava maansa tanskalaisvallasta.

Kustaa Eerikinpoika Vaasalla oli ollut nuoruudestaan huolimatta tapahtumista rikas ja vaivalloinen menneisyys takanaan, ennen kuin hänestä tuli kansansa vapaustaistelun johtaja. Hänen sukunsa oli aikaisemmin ollut unionimielistä, mm. sen etevin jäsen Krister Niilonpoika Vaasa, Kaarle Knuutinpojan kilpailija, mutta oli myöhemmin liittynyt Sturein kannattajiin. Kustaa Eerikinpoika itse oli osallistunut Brännkyrkan taisteluun, jossa hän kantoi Ruotsin valtakunnanlippua. Hän oli yksi niistä kuudesta panttivangista, jotka Kristian-kuningas petollisesti vei Tanskaan. Oltuaan täällä vuoden verran hänen onnistui paeta Lyypekkiin, joka Kristianin vihollisena antoi hänelle suojaa. V. 1520 hän pääsi palaamaan Ruotsiin. Luottamatta kuninkaan armahduslupaukseen hän jäi pois kruunajaisista ja pelastui siten siitä kohtalosta, joka monien muiden ohella tuli hänen isänsä ja lankonsa osaksi. Hänen äitinsä ja sisarensa olivat kuninkaan vankeja. Itsensä hänen oli henkipattona piileskeltävä tanskalaisia, jotka kaikkialta etsivät häntä.

Tällöin Kustaa Eerikinpoika lähti Taalainmaahan,

Kustaa Eerikinpoika Taalainmaalla.

seudulle, jonka väestö oli aina ensimmäisenä ollut valmis taisteluun muukalaisvaltaa vastaan. Hänen yrityksensä kiihottaa taalalaiset kapinaan ei aluksi kuitenkaan onnistunut. Hän oli taalalaisille vieras huolimatta sukulaisuussuhteistaan näiden rakastamiin Stureihin. Kustaa-herra oli jo päättänyt jättää kotimaansa ja pyrkiä Norjaan, kun uusien pakolaisten Kristianin veritöistä tuomat tarkemmat tiedot saivat taalalaisten mielet muuttumaan. Kustaa Eerikinpoika tavoitettiin Norjan rajamailta, ja hänen palattuaan Taalainmaan rintapitäjiin taalalaiset valitsivat hänet johtajakseen ja lupasivat uskollisesti seurata häntä taistelussa tanskalaisia vastaan.

Vapaustaistelu oli saanut johtajan, ja pian kävi ilmi, miten yleisesti tanskalaisviha oli levinnyt maahan. Yhä useammat maakunnat liittyivät Kustaa

Eerikinpoikaan ja hänen taalalaisiinsa. Pian hänellä oli suuria osia Ruotsista hallussaan, ja monet ylhäiset herrat liittyivät hänen joukkoihinsa. Loppukesällä v. 1521 hänet valittiin Vadstenassa Ruotsin valtionhoitajaksi. Tällä tavoin nuori tuntematon pakolainen oli yhtäkkiä kohonnut valtakunnan johtavaksi mieheksi, ja häneen kohdistuivat kaikkien niiden odotukset, jotka toivoivat isänmaansa parasta. Nuori valtionhoitaja olikin osoittava, etteivät nämä toiveet olleet turhia.

Suomi vapautuu juuttien vallasta

Kustaa Eerikinpojan saatua vapautustyönsä Ruotsissa käyntiin, alettiin sieltä kiinnittää huomiota Suomenkin asioihin. Maamme oli lujasti kuningas Kristianin käsissä. Viipurin ja Raaseporin linnoissa isännöi tanskalainen Rolof Matinpoika, Turun ollessa saksalaisen, Tuomas-junkkeriksi nimitetyn aatelismiehen hallussa. Hämeenlinnan isäntänä oli eräs Sten Sturen entinen palvelija, joka oli mennyt Kristian-kuninkaan palvelukseen ja yritti erityisen innokkaasti tavoitella kuninkaan suosiota.

Keväällä 1521 yritettiin Ruotsista käsin Ahvenanmaan valtausta, mutta Severin Norbyn saapuminen Kastelholman avuksi teki yrityksen tyhjäksi. Syksyllä lähetti vastavalittu valtionhoitaja Suomeen uuden retkikunnan, joka Niilo Vestgöte-nimisen aatelismiehen johdolla alkoi piirittää Turun linnaa. Tämä retkikunta oli kuitenkin niin huonosti varustettu, ettei se olisi kyennyt mihinkään lujasti varustettua linnaa vastaan. Tällöin se sai tehokasta apua Suomen aatelistolta.

Vapaustaistelun alettua Ruotsissa olivat Suomen herrat aluksi pysyneet siitä syrjässä. Suomi ei ollut joutunut pahemmin kärsimään Kristianin hirmuvallasta. Mutta nyt, kun valtionhoitaja yritti toden teolla Suomen vapauttamista tanskalaisvallasta, suomalaisetkin halusivat olla siinä mukana. Aatelis-

miehet asepalvelijoineen saapuivat Niilo Vestgöten pieneen armeijaan. Tuntuvimman avun se sai kuitenkin piispa Arvid Kurjelta, joka näyteltyään koko ajan kuninkaan puoluelaista nyt meni avoimesti hänen vihollistensa puolelle. Kuusiston linnasta lähetettiin Niilo Vestgötelle tykkejä, ruutia ja muuta sodankäynnissä tarpeellista tavaraa piispan asepalvelijoiden vahvistaessa hänen miesvoimaansa. Piispan suora asenne käänsi kansan enemmistön valtionhoitajan puolelle.

Junkkeri Tuomas, joka Turun linnan päällikkönä joutui ottamaan vastaan näin vahvistuneen piirityssjoukon, ei siitä kuitenkaan hätkähtänyt. Päättäväisesti ja tarmokkaasti hän johti linnansa puolustusta. Hyökkääjien voimat eivät riittäneet sen valtaamiseen väkirynnäköllä, joten piiritetyt yritettiin näännyttää nälkään. Linnan elintarvikevarastot olivat kuitenkin riittävät, joten se piti puolensa talven yli.

Sota sai vähitellen hyvin julman luonteen. Kuningas antoi junkkeri Tuomaalle käskyn kohdella ankarasti kaikkia epäluotettaviksi osoittautuvia henkilöitä. Tuomas-junkkeri ei pitkään aikaillut, vaan mestautti oikopäätä Suomen huomattavimpiin miehiin kuuluvat Tönne Eerikinpoika Tottin ja Henrik Steninpoika Renhufvudin, jotka tällöin oleskelivat Turun linnassa. Samoin kävi hänen käsiinsä joutuneiden piirittäjien, jotka hän heidän toveriensa nähden antoi hirttää linnan muureille. Näiden kostonuhkauksille junkkeri vain nauroi linnansa vahvojen muurien takana.

Eräs vangeista pelasti kuitenkin sekä oman että monien tovereidensa hengen rohkeutensa ja kekseliäisyytensä avulla. Hän oli nuori suomalainen aatelismies Eerik Fleming, josta myöhemmin tuli maassamme aikansa huomattavin mies. Hän uskotteli junkkeri Tuomaalle, että hän oli muuttunut innokkaaksi kuninkaan kannattajaksi. Vähitellen hän saavutti niin täydellisesti epäluuloisen linnanpäällikön luottamuksen, että tämä asetti hänet johtamaan erästä

linnasta käsin tehtävää yöllistä hyökkäystä. Eerik Fleming otti mukaansa kaikki ne vangit, jotka halusivat liittyä häneen. Salaa hän oli toimittanut piirittäjille sanoman hyökkäyksestä ja sopinut yhteistoiminnasta heidän kanssaan. Kaikki sujui suunnitelmien mukaan. Päästyään linnan muurien ulkopuolelle entiset vangit käänsivät aseensa hyökkäykseen osallistuneita tanskalaisia vastaan ja hakkasivat nämä maahan piirittäjien avustamina, jotka riemumielin ottivat heidät joukkoonsa. Flemingin kepponen raivostutti suunnattomasti Tuomas-junkkeria ja hän toivoi sen päivän vielä koittavan, jolloin hän saisi tämän käsiinsä.

Aluksi näyttikin siltä, että Kristian-kuningas kykenisi säilyttämään Suomen hallussaan. Keväällä merien auettua Severin Norby saapui Turun linnan avuksi, ja Niilo Vestgöten oli lopetettava piiritys. Hänen joukkonsa vetäytyivät sisämaahan, pääosan siirtyessä myöhemmin Ruotsiin. Lähtökiireessä hävitettiin osa sotatarpeista niin huolimattomasti, että ruutivaraston räjähdys sytytti tulipalon, joka tuhosi suurimman osan kaupunkia.

Vestgöten perääntyessä oli myös hänen suomalaisten avustajiensa, ennen kaikkea piispa Arvidin, paettava tanskalaisten kostoa. Piispa kokosi nopeasti arvokkaimmat aarteensa ja matkasi seurueineen pohjoiseen pitkin rannikkoa tanskalaisten takaa-ajamana. Närpiöstä piispa suuntasi matkansa kohti Ruotsin rannikkoa. Öregrundin kaupungin edustalla matkalaiset yllätti ankara myrsky, joka upotti laivan matkustajineen. Useat Suomen kirkon korkeimmat pappismiehet ja joukko suomalaisia aatelisnaisia, jotka olivat liittyneet piispan seurueeseen, saivat näin yhdessä hänen kanssaan surmansa.

Piispan poistuttua oli Kuusiston linna joutunut Severin Norbyn haltuun, joka sai sieltä runsaan ryöstösaaliin. Tämä Kristian-kuninkaan paras apulainen, joka samalla oli hänen melkeinpä ainoa ritarillinen päällikkönsä, sai nyt suurimman osan Suomesta lää-

Turun linna.

nityksekseen. Kuningas aikoi käyttää Suomea tukenaan taistelussa valtionhoitajaa vastaan. Norbyn piti sen vuoksi saattaa Suomen linnat kuntoon ja asettaa sotaväkeä kuninkaan palvelukseen. Suomen talonpoikaisväestöä oli kohdeltava hyvin, jotta se asettuisi kuninkaan puolelle.

Kaikki eivät Suomessa kuitenkaan alistuneet tähän uuteen tanskalaisherruuteen. Niilo Grabbe, Grabbackan herra, oli ollut Niilo Vestgöten joukoissa Turun linnaa piirittämässä. Vestgöten palatessa Ruotsiin hän jäi Suomeen taistelemaan tanskalaisia vastaan. Vähäisen joukkonsa avulla hän tuhosi pieniä vihollisosastoja, valtasi heidän kuormastojaan ja laivojaan ja saattoi kaikki Porvoon ja Kokemäenjoen välisellä rannikolla liikkuvat tanskalaiset kauhun valtaan. Yrityksistään huolimatta tanskalaiset eivät saaneet häntä käsiinsä, sillä Grabbe sai aina talonpojilta tietää, milloin häntä vastaan koottiin joukkoja. Tällöin hän livahti nopeilla pursillaan saaristojen kätköön tai purjehti Viroon, jossa hän sai turvapaikan.

Kesällä v. 1522 junkkeri Tuomas sai vihdoin kai-

paamansa tilaisuuden tavata Eerik Flemingin, joskaan ei toivomissaan olosuhteissa. Valtionhoitajan joukot piirittivät Tukholmaa, joka oli kukistumaisillaan elintarpeiden puutteen vuoksi. Kuninkaan käskystä junkkeri Tuomas kokosi Suomesta muonaa ja lähti viemään sitä Tukholmaan. Tukholman saaristossa laivasto kohtasi Eerik Flemingin johtaman valtionhoitajan laivaston. Junkkeri itse joutui jo ennen varsinaisen taistelun alkua Eerik-herran sotajuonen ansiosta vihollistensa käsiin, ja hänen laivansa joko tuhottiin tai vallattiin. Hänet itsensä vietiin valtionhoitajan tuomittavaksi, ja hän sai hirsipuun palkaksi Suomessa harjoittamistaan julmuuksista. Tämän raa'an ja häikäilemättömän, mutta soturina kelvollisen miehen sisu säilyi murtumattomana loppuun asti. Hänen kerrotaan nimittäin kaikkein eniten harmitelleen sitä, ettei ollut ehtinyt valmistaa Eerik Flemingille vastaavaa kohtaloa, ja että hänet hirtettiin tavallisen pahantekijän tavoin niiniköyteen aatelismiehelle kuuluvan hamppuköyden asemesta.

Loppukesällä 1523 Suomi vihdoinkin vapautui juuttien vallasta. Tukholman kukistuttua lähetti Kustaa Eerikinpoika, jonka valtiopäivät helluntaina olivat valinneet kuninkaaksi, Eerik Flemingin ja hänen veljensä Iivarin johtaman sotavoiman Suomeen. Kupittaan luona lyötiin Turussa majailleet kuninkaan saksalaiset palkkasoturit, jotka pakotettiin perääntymään Viipuriin. Linna toisensa jälkeen joutui Fleming-veljesten ja heihin liittyneen Niilo Grabben käsiin. Lokakuussa Rolof Matinpoika jätti Viipurin ja Olavinlinnan kuningas Kustaan miehille, joten koko Suomi oli jälleen liitetty Ruotsin yhteyteen. Kuningas Kristianin kukistuminen Tanskassa, jossa aatelisto asetti hänen setänsä Fredrikin valtaistuimelle, teki sodasta lyhyen lopun.

Näin päättyi viimeisen unionikuninkaan lyhyt, mutta tapahtumista rikas ja verinen hallituskausi. Samalla päättyi myös melkein puolitoistasatavuotinen unionikausi, joka lupaavasti alettuaan ja meidän

maamme kannalta katsoen yleensä edullisena jatkuttuaan vaihtui kansalliseksi kuninkuudeksi. Tämän jälkeen maamme vastaiset kohtalot kehittyvät entistä kiinteämmässä yhteydessä Ruotsiin.

Kuningas Kristian oli ollut tyypillinen renessanssi-ihminen, jossa valo- ja varjopuolet jyrkästi erottuivat. Myönteisintä hänen hallitsijantoiminnassaan oli se huolenpito alemmista yhteiskuntaluokista, jota hän osoitti pyrkiessään parantamaan talonpoikien ja porvarien asemaa. Joskin tässä saattoi olla takana etupäässä kuninkaan pyrkimys laajentaa valtaansa näiden säätyjen avulla, oikeuttaa se kuitenkin näkemään jotakin hyvää Kristianin onnettomassa hallituskaudessa. Näin oli asian laita nimenomaan Suomessa, jossa kuninkaan sortopolitiikkaa ilmeni hyvin vähän.

Mutta toteuttaessaan näitä uutta aikaa ennakoivia aatteitaan kuningas joutui sovittamattomaan ristiriitaan vanhaa keskiaikaista ylimysvaltaa ihannoivien piirien kanssa, jotka lopuksi osoittautuivat kuningasta voimakkaammiksi. Syynä tähän oli ennen kaikkea kuninkaan mielivaltaisuus ja häikäilemätön julmuus, jolla hän uskoi parhaiten saavansa aikeensa toteutetuiksi. Sen sijaan ne aiheuttivat sellaisen vastavaikutuksen, että Hemming Gadhin kuolinhetkellään lausuma ennustus kirjaimellisesti toteutui.

Siten tämä lahjakas ja monessa suhteessa lupaava hallitsija, joka ei kyennyt pitämään kurissa luonteessaan piileviä huonoja taipumuksia, siirtyi historiaan tyrannina, jonka nimellä on vielä tänä päivänäkin kammottava kaiku.

KUSTAA VAASA VALTAKUNNAN RAKENTAJANA

Kustaa-kuningas maanisänä

Tavallinen ruotsalainen aatelismies Kustaa Vaasa oli kohonnut Ruotsin valtaistuimelle. Niin suuri kuin tämä korotus olikin, ei vastavalitulla kuninkaalla aluksi juuri ollut osassaan kehumista. Pitkälliset sodat olivat saattaneet valtakunnan talouden rappiolle. Elinkeinot olivat lamassa, ja valtakunta oli vapaussodassa saamastaan avusta pahoin velkaantunut. Vaikkakin unionipuolue oli voitettu, ei koko kansa suinkaan ollut kuninkaan takana, vaan sisäiset levottomuudet jatkuivat uhaten uuden kuninkaan kruunua. Kustaa Vaasa ei antanut näiden vastusten masentaa itseään, vaan ryhtyi päättäväisesti lujittamaan asemaansa ja kaikin puolin kohentamaan hallittavakseen saamansa valtakunnan oloja. Nuoruudestaan huolimatta — kuninkaaksi valittaessa hän lienee ollut suunnilleen viisikolmattavuotias — hän osoitti heti alusta alkaen suuria johtajan- ja hallitsijanominaisuuksia. Jo näinä vapaussodan vuosina kehittyi se hallitustapa, jota Kustaa-kuningas noudatti läpi koko pitkän valtakautensa. Puuttumalla henkilökohtaisesti moniin asioihin hän sai suoritetuksi lukuisia uudistuksia kaikilla valtakunnan hallinnon aloilla sekä pidetyksi huolta siitä, että kaikki sujui hänen tahtonsa mukaan. Tällöin kuningas kiinnitti huomiota usein aivan pikkuseikkoihinkin. Syystä on sanottu, että Kustaa Vaasa hoiti valtakuntaansa ikään kuin se olisi ollut hänen kartanonsa. Mutta niinpä valtakunta nyt sai hallitsijan taholta osakseen huolenpitoa, joka oli Ruotsi-Suomen historiassa ennennäkemätöntä, ja jollaista on esiintynyt vain harvan myöhemmän kuninkaan kohdalla.

Jo ulkonaiselta olemukseltaan uusi hallitsija täytti ne vaatimukset, mitkä kansa tuohon aikaan johtajilleen asetti. Eräs aikalainen kuvailee häntä seuraa-

vasti: ”Hänellä oli pyöreä pää, valkeankellertävä tukka, kaunis, suuri parta, terävät silmät, pieni suora nenä, hyvin muodostunut suu, punaiset huulet, hyvä väri kasvoissa, poskissa kuin kukat, punaruskea ruumis, ja oli hän viaton ja virheetön yli koko ruumiinsa niin ettei siitä olisi löytänyt ainoaakaan sellaista täplää tai pilkkua, mihin olisi mahtunut neulankärkikään. Hän käytti aina mielellään miehekkäitä ja tanakoita kuninkaallisia vaatteita, niinkuin hyvin tuli ja sopikin, ja olivatpa ne leikatut miten ja mihin kuosiin tahansa, aina ne sopivat hänelle aivan hyvin.” Kuninkaan luonteesta ja hengenlahjoista taas lausutaan seuraava arviointi: ”Kun hän muuten oli huoleton eikä suutuksissaan, silloin hän oli miellyttävä, hauska ja hilpeämielinen herra seurustelussaan, jutteli ja laski leikkiä, eikä koskaan voinut olla hänen luonaan niin monta henkeä, ettei hän olisi osannut soveltaa puhettaan heidän jokaisen mukaiseksi ... Hänellä oli yliluonnollisen hyvä muisti; mitä hän oli kuullut kerran tai kaksi, sitä hän ei voinut sen koommin unohtaa ... Kaiken kaikkiaan: Jumala oli antanut hänelle lahjaksi enemmän kuin kenellekään muulle suurta taitavuutta, erinomaista ja suurta ymmärrystä ja monia ruhtinaallisia hyveitä ja avuja.”

Tämä harvinaisen lahjakas hallitsija oli luonteeltaan kiivas ja kuumaverinen, joka saattoi suuttuessaan mennä äärimmäisyyksiin. Poliittisia päämääriään hän ajoi sitkeästi ja määrätietoisesti, keinojaan kaihtamatta. Väliin hän saattoi joutua syvän masennuksen valtaan, joka viittasi tässä lahjakkaassa suvussa piilevään mielisairauteen, mikä Kustaan kahdessa pojassa sitten puhkesi ilmi. Kuningas oli hyvin epäluuloinen ympäristöään ja virkamiehiään kohtaan. Kun hän itse häikäilemättä tavoitteli aina omaa etuaan, jonka hän usein kyllä syystäkin samasti valtakunnan etuun, epäili hän muidenkin niin tekevän. Kustaa Vaasan toiminnalle oli ominaista nerokas käytännöllisyys, ja sillä hän kykeni yleensä tehokkaasti selvittämään ne monet

ongelmat, joita hänen harvinaisen monipuolinen hallintonsa asetti kuninkaan ratkaistaviksi. Erääksi kuninkaan suurimmaksi avuksi osoittautui tällöin hänen henkilökohtainen viehätysvoimansa, jolla hän kykeni tarpeen vaatiessa voittamaan niin yksilöt kuin joukotkin puolelleen.

Kuninkaan halu puuttua henkilökohtaisesti kaikkiin asioihin vei hänet läheiseen kanssakäymiseen alamaisten kanssa. Nykypäiviin asti on säilynyt lukuisa joukko kirjeitä, jotka kuningas milloin missäkin kysymyksessä on osoittanut maan eri puolilla oleville voudeilleen ja muille virkamiehilleen. Näissä hän arkailemattoman suorapuheisesti neuvoo, nuhtelee ja uhkailee alaisiaan osoittaen tervettä käytännöllistä järkeä ja hämmästyttävää asiantuntemusta mitä moninaisimmissa kysymyksissä. Oman lajinsa kuninkaan kirjeenvaihdosta muodostavat ne kirjeet, joissa hän kääntyy valtakuntansa rahvaan puoleen. Osa niistä käsitteli valtiollisia kysymyksiä, osa sisälsi maanviljelystä ja karjanhoitoa koskettelevia käytännöllisiä neuvoja. Myös puhujana hän osoitti niin mestarillisesti hallitsevansa kansan ajattelutavan ja siten kykenevänsä siihen vaikuttamaan, että hänellä on tuskin ollut vertaistaan Ruotsin historiassa. Tästä ovat hyvänä osoituksena seuraavat kuninkaan kappalaisen kuningasta koskevat sanat: ”Hänen Majesteettinsa oli myös niin kaunopuheinen kuin vain olla saattaa ja miellytti puheellansa niin, että jokainen sataa kertaa kernaammin halusi Hänen Armoansa kuulla kuin muita puhujia. Sillä Hänen Armoansa kuunneltiin ja puhettansa ymmärrettiin, niin että rahvas usein huutamalla huusi, että Hänen Armonsa omassa persoonassaan puhuisi niistä asioista, joista Hänen Armonsa palvelijoiden piti puhua.”

Kuninkaanvallan lujittaminen

Vaikka Kustaa Vaasa oli varsin yksimielisesti valittu Ruotsi-Suomen hallitsijaksi, ei hänen valtansa vielä sen kautta ollut mitenkään varmalla pohjalla. Suuren osan pitkästä hallitusajastaan hän joutui taistelemaan sekä ulkopuolisia että sisäisiä vihollisia vastaan. Näiden joukossa oli monia hänen entisiä ystäviään ja avustajiaan. Vasta nämä kukistettuaan ja maan hallintojärjestelmän uudistettuaan hän saattoi turvallisesti istua Ruotsi-Suomen aikaisempina vuosisatoina niin epävarmalla valtaistuimella.

Aluksi Kustaa-kuninkaan asema näytti hyvinkin edulliselta. Jo Sten Sture nuorempi oli arkkipiispa Kustaa Trollea vastaan taistellessaan tehnyt lopun unionipuolueen voimasta. Kristian Tyranni puolestaan raivasi Tukholman verilöylyllä Kustaa Vaasan tieltä monta niin unioni- kuin kansalliseenkin puolueeseen kuulunutta kilpailijaa. Tällä tavoin suurin osa hänen omasta säädystään kannatti häntä. Porvarit ja talonpojat taas olivat muodostaneet hänen vapautusarmeijansa pääosan ja tukivat häntä kuten Stureja aikoinaan. Lopuksi myös papisto, joka oli menettänyt monet huomattavimmista miehistään Kristianin julmuuden uhreina, ei vastustanut nuorta vapaussankaria hänen hallitsijanuransa alussa. Kuninkaan kotimaassa saama kannatus näytti siis riittävän vahvalta takaamaan sisäisen rauhan säilymisen.

Myös naapurivaltioiden kanssa näytti olevan mahdollista elää rauhassa. Vanhaa vihollismaata Tanskaa hallitsi Kristian Tyrannin setä, Kristian III, jonka Kristianin taholta uhkaava vaara yhdisti liittoon Kustaa Vaasan kanssa. Lyypekin mahtava kauppakaupunki pelkäsi sekin Kristianin paluuta ja oli sen vuoksi ystävällisissä suhteissa Tanskaan ja Ruotsiin; viimeksimainittuun sen erikoisesti liitti kaupungin Kustaa Vaasalle vapaussodan aikana antama apu. Moskovan suuriruhtinaaseen oli jo sodan

aikana solmittu suhteita, ja v. 1526 onnistui Eerik Flemingin Moskovassa käydessään uudistaa rauhansopimus. Kuningas saattoi siten nyt omistautua pitkällisten sotien runteleman valtakuntansa jälleenrakennustyöhön.

Kuninkaan ensimmäisenä tehtävänä oli valtakunnan raha-asioiden kuntoonsaattaminen. Mutta köyhtynyt maa ei näyttänyt kykenevän maksamaan niitä suuria veroja, joita valtakunnan velkojen maksamiseen ja hallinnon järjestämiseen oli vaadittu. Kuninkaan alamaisten joukossa oli kuitenkin sellainen sääty, jolla oli vielä huomattavat varat käytettävissään, nimittäin katolinen papisto. Se hallitsi kirkon omaisuutta, joka Ruotsissa käsitti yli viidennen osan kaikesta maaomaisuudesta. Kirkon tiluksia hoidettiin hyvin, ja ne tuottivat vuosittain huomattavan ylijäämän, joten kirkolle oli aikojen kuluessa kertynyt suuria rikkauksia. Niihin kiinnitti köyhä kuningas nyt katseensa ja suunnitteli keinoja päästäkseen niistä osalliseksi.

Verovapaudestaan huolimatta kirkko oli joutunut ajoittain suorittamaan tilapäisiä apuveroja kuninkaalle. Näin oli tapahtunut muun muassa vapaussodan aikana. Kirkon tiluksilla oli myös ylläpidetty kuninkaan sotaväkeä. Mutta Kustaa halusi päästä käsiksi kirkon omaisuuteen, joka vasta saattoi auttaa häntä hänen suuressa rahapulassaan. Tilaisuuden tähän tarjosi se muuttunut suhtautuminen katoliseen kirkkoon, joka uskonpuhdistuksen johdosta levisi myös Ruotsi-Suomeen.

Martti Luther, entinen munkki ja Wittenbergin yliopiston professori, oli aloittanut Saksassa paavinkirkon väärinkäytöksiä vastaan taistelun, joka herätti heti suunnatonta huomiota kaikkialla Euroopassa. Varsinkin Pohjois-Saksassa Lutherin julistus kohtasi voimakasta vastakaikua. Myös Ruotsiin levisi tieto Lutherin toiminnasta aiheuttaen täällä kirkon oppien arvostelua ja siten vähentäen kirkkoa kohtaan osoitettua kunnioitusta. Kuningas osasi heti käyttää hy-

väkseen näin syntynyttä mielialaa. Västeråsiin kutsuttiin koolle valtiopäivät v. 1527, joille kuningas esitti valtakunnan vaikean taloudellisen tilan. Lyypekki velkoi saataviaan, ja valtakunnassa riehui kapina kuningasta vastaan. Heti vapaussodan päätyttyä kuningas oli joutunut vaikeuksiin eräiden Sten Sture nuoremman kannattajain ja hänen leskensä Kristiina Gyllenstiernan kanssa. Myös Severin Norby, joka yhä piti kiinni Kristian-kuninkaasta, uhkasi Ruotsia hallussaan olevasta Gotlannista käsin. Tuskin kuningas oli saanut kaikki nämä levottomuudet asetetuiksi joko väkivallalla tai neuvotteluilla, kun jo uusi kapina puhkesi. Taalalaiset eivät mielestään olleet saaneet riittävää korvausta kuninkaalle antamastaan avusta. Kuninkaan voimakkaat otteet, joilla hän puuttui heidän maakuntansa vanhastaan itsenäiseen asemaan, ärsyttivät heitä suuresti. Niinpä he ryhtyivät kapinoimaan saatuaan johtajakseen miehen, joka väitti olevansa Sten Sturen poika. Näin olivat asiat, kun säädyt kokoontuivat Västeråsin kaupunkiin.

Kuninkaan kansleri Laurentius Andrae aloitti kokouksen esittämällä selostuksen valtakunnan tilasta. Siinä kuningas valittaa, "että vaikka Hänen Armonsa päivät ja yöt huolehtii valtakunnastaan, on huolissaan ja valvoo öitä, niin Hänen Armonsa kuitenkin pahoin tulkitaan. Irvihampaita ja pilkkaajia uskotaan liian paljon tässä maassa." Valtakunta oli niin köyhä, että kuninkaan oli mahdotonta huolehtia sen asioista. Aatelisto vaati kuninkaalta läänityksiä, koska suuri osa sen tiluksista oli joutunut lahjoina ja jälkisäädöksissä kirkolle, joten se ei tullut omillaan toimeen. Valtakunnan vähäisten tulojen vuoksi kuningas ei voinut kuitenkaan tyydyttää aateliston vaatimuksia. Niinpä hän halusi erota ja sanoi tyytyvänsä siihen, että kuka tahansa kelpo mies valitaan hänen seuraajakseen. Kun hän olisi saanut maksun siitä mitä hän oli uhrannut omista varoistaan valta-

Katolisen kirkon puhdistus käynnissä.

kunnan hyväksi, hän jättäisi lopullisesti kiittämättömän isänmaansa.

Kuninkaan voimakas ja taitavasti laskettu esiintyminen johtikin hänen toivomaansa tulokseen. Vaikka papisto ja eräät ylhäisaatelistoon kuuluvat herrat vastustivat kuninkaan selvää vihjausta kirkon omaisuuden käyttämisestä valtakunnan taloudellisten vaikeuksien selvittämiseen, porvariston ja talonpoikien uhkaava käytös pakotti heidät alistumaan. Suurin osa aatelistosta näki tässä myös mahdollisuuden

omien etujensa ajamiseen, joten se teki kuninkaalle esityksen kirkon omaisuuden käyttämisestä valtakunnan hyväksi.

Västeråsin valtiopäivien päätös eli ns. Västeråsin resessi teki lopun kirkon itsenäisyydestä ja saattoi sen täysin kuninkaasta riippuvaiseksi. Piispojen maallinen valta hävitettiin. Kuningas sai määrätä heidän aseellisten seurueidensa suuruuden ja ottaa heidän linnansa haltuunsa. Piispojen, tuomiokirkkojen ja luostareiden tulojen ”ylijäämä” oli luovutettava valtakunnan tarpeisiin, koska ne ”olivat peräisin valtakunnan asujaimilta”. Voidakseen täyttää tehtävänsä valtakunnan puolustuksessa aateliston oli saatava takaisin ne tilat, joita heidän sukulaisensa olivat kirkolle lahjoittaneet 1400-luvun puolivälistä lähtien.

Vaikka Västeråsin valtiopäivillä ei ollut suomalaisia mukana, sovellettiin sen päätöksiä Suomessakin. Kuningas anasti vähitellen suurimman osan kirkon tuloista itselleen. Vaikka valtiopäivien päätös ei sitä edellyttänytkään, kuningas ryhtyi aikaa myöten vaatimaan myös kirkon irtaimeen omaisuuteen kuuluneita arvoesineitä kirkonkelloja myöten. Joskin kirkko ja sen tähän asti hoitamat tehtävät kärsivät suuresti näistä riistoista, saatiin valtakunnan raha-asiat kuntoon ja sen velat maksetuiksi.

Näin saamiansa varoja kuningas käytti ensi sijassa sotalaitoksen kunnostamiseen. Keski-Euroopassa oli yhä suuremmassa määrin siirrytty käyttämään palkkasotureita jalkaväen muodostaessa tärkeimmän aselajin. Keihäät, pertuskat ja hilparit olivat jalkaväen pääaseita, joskin ampuma-aseiden määrä jatkuvasti kasvoi. Kuningas pestasi Saksasta palkkasotureita, jotka näihin aikoihin manner-Euroopan taistelukentillä kilpailivat sotamaineessa itsensä pelättyjen sveitsiläisten kanssa. Myös sotaväen järjestelyä kehitettiin. Jalkaväki jaettiin lippukuntiin, joiden vahvuus oli 350—500 miestä. Lippukunnat jaettiin tavallisesti viiteen kvarteeriin ja nämä taas 10—15-

miehisiin ruotuihin. Kaikille näille osastoille voitiin taistelussa antaa omia tehtäviä, joten sotajoukon johtaminen oli paljon joustavampaa kuin ennen. — Ratsuväessä lippukuntaa vastasi ratsumestarin johtama lipullinen, jonka alajako oli sama kuin lippukunnankin.

Koska palkkasoturien käyttö tuli kalliiksi, kuningas ryhtyi myöhemmin luomaan jonkinlaista asevelvollisuusjärjestelmää. Voutien tuli ottaa kuninkaansa palvelukseen kaikki sopivat nuoret miehet, jotka he voivat saada. Määräaikoina pidettiin pitäjien kirkoilla väenottotilaisuuksia, joissa joukko-osastojen päälliköt voudin tai pormestarin avustamina valitsivat sinne käsketystä väestöstä sotapalvelukseen sopivat miehet. Näitä sitten koulutettiin niin, että valtakunnalla oli aina valmiina sotaväkeä äkillisen vaaran uhatessa. Aateliston oli edelleen suoritettava ratsupalvelusta kuninkaan puolesta.

Saatuaan varoja sotavoimiensa vahvistamiseen kuningas kykeni kukistamaan taalalaisten kapinan. Kapinallisten johtaja pakeni Saksaan, jossa hänet Kustaan pyynnöstä mestattiin.

Kohta kuitenkin sisällissota alkoi uudelleen. Ylhäisaatelisto ja kirkon johtomiehet eivät aikoneet ilman muuta luopua keskiajalla vallinneesta itsenäisyydestään ja alistua lujan kuningasvallan holhoukseen. Herra Tuure Jönsinpoika, valtakunnan huomattavin ylimys, nosti Skaran piispan avustamana Länsi-Göötanmaalla kapinan kuningasta vastaan. Suurin ponnistuksin kuninkaan onnistui kuitenkin kukistaa se, ja kapinan johtajat pakenivat ulkomaille.

Vielä kerran kuninkaan oli käytävä taalalaisia rauhoittamaan. Kun hän vaati Taalainmaaltakin yhden kellon kustakin kirkosta valtakunnan raha-asioiden parantamiseksi, vaatimus aiheutti uuden taalalaiskapinan. Kansa oli syvästi kiintynyt kirkonkelloihinsa, joiden kumina jo vuosisatojen ajan oli kutsunut sunnuntaisiin jumalanpalveluksiin. Yhä vielä

uskottiin niiden puhdistavan ilman pahoista hengistä, joten niiden riistäminen tuntui asukkaista suorastaan turmiolliselta.

Taalainmaan ”kellokapina” oli erittäin vaarallinen sen vuoksi, että samaan aikaan Kristian Tyranni teki retken Norjaan valloittaakseen takaisin valtakuntansa. Kristian joutui kuitenkin tanskalaisten vangiksi, jona hän sai olla v. 1559 sattuneeseen kuolemaansa saakka. Siten Kustaa sai rauhassa selvittää välinsä taalalaisten kanssa. Helmikuussa v. 1533 tuomittiin kapinan johtomiehet kuolemaan Taalainmaassa Vaskivuorella ja mestattiin. Joukossa oli kuninkaan vanhoja ystäviä hänen nuoruusvuosiltaan, jolloin he yhdessä olivat aloittaneet taistelun tanskalaisia vastaan. Tämä kuninkaan osoittama ankaruus teki kuitenkin vihdoin lopun taalalaisten kapinointihalusta. Vastedes he alistuivat kuuliaisesti kuninkaan käskyihin.

Näissä taisteluissa murrettiin lopullisesti Ruotsin maakuntien pyrkimys säilyttää vanha itsenäinen asemansa. Kun maakuntien erikoisoikeudet oli poistettu, saattoi kuningas vastedes kohdella kaikkia niitä samalla tavoin välittämättä paikallisista tavoista ja tottumuksista. Nyt hän saattoi ryhtyä perusteellisesti uudistamaan valtakunnan hallintoa.

Kuninkaan uudistukset otettiin Suomessa suopeasti vastaan. Mitään Ruotsiin verrattavia kapinoita ei meillä tapahtunut. Ainoat levottomuudet sattuivat Smoolannissa v. 1542 puhjenneen ”Dacke-kapinan” yhteydessä. Tällöin nimittäin eräät Lapveden talonpojat yllyttivät kansaa vaatimaan entisiä kaksia käräjiä vuodessa kuninkaan määräämien neljän sijasta, koska kansan rasitus siten vähenisi. Kuninkaan suomalaisten luottamusmiesten toimesta levottomuudet lopetettiin lyhyeen siten, että johtomiehinä olleet talonpojat Mauno Nyrhi ja Multiainen mestattiin. V. 1543 kuninkaan onnistui nujertaa välillä jo hyvin pahalta näyttänyt Smoolannin kapina, jonka johtomies Nils Dacke sai sen jälkeen sur-

mansa. Tällä tavoin sisäinen rauha lopullisesti turvattiin Kustaa-kuninkaan hallituskauden loppuun.

Kuningas halusi varmistaa myös sukunsa aseman ja sitä varten hän päätti tehdä Ruotsi-Suomesta vaalivaltakunnan sijaan perintövaltakunnan. Kruununperillisiä hänellä oli tarpeeksi, sillä kolmesta avioliitostaan hänellä oli 10 lasta, joista kaksi kuoli nuorena. Lähin perillinen oli kuninkaan ensimmäisestä avioliitosta Saksi-Lauenburgin herttuan tyttären Katariinan kanssa syntynyt poika Eerik. Toisesta avioliitostaan ruotsalaisen aatelisneidon Margareta Leijonhufvudin kanssa hänelle syntyivät mm. pojat Juhana ja Kaarle, jotka kumpikin tulivat vielä kantamaan Ruotsin kruunua.

Kuningas oli julistuttanut poikansa jo ennen Dacke-kapinaa valtakunnan perintöruhtinaiksi, mutta vasta sen jälkeen hän sai perintökysymyksen lopullisesti vahvistetuksi. Västeråsin valtiopäivillä v. 1544 säädyt tekivät päätöksen, jossa ne "lupautuvat, sitoutuvat, vannovat ja vakuuttavat... mitä voimakkaimmin, täydellisimmin ja peruuttamattomasti, kaikki yhdessä ja jokainen erikseen" tunnustamaan kuninkaan vanhimman pojan Eerikin "kaikkien meidän seuraavaksi, Jumalan valitsemaksi ja nyt tunnustetuksi kuninkaaksi". Mikäli Eerikiltä ei jäisi perillisiä, olisi hänen seuraajanaan Juhana tai hänen perillisensä. Toivottiin, että tämän päätöksen avulla voitaisiin välttyä niiltä levottomuuksilta, joita vaalikuninkuudesta oli johtunut, kun kuningasehdokkaat valituksi tullakseen olivat joutuneet tekemään pitkällemeneviä myönnytyksiä lähinnä aatelistolle. Samalla siten pyrittiin turvaamaan valtakunta Kristian Tyrannin ja hänen perillistensä taholta tulevilta salavehkeiltä.

Keskitetyn hallintojärjestelmän luominen

Varmistettuaan hallintonsa taloudellisen perustan ja kukistettuaan ensimmäiset sitä vastaan syntyneet kapinat kuningas ryhtyi 1530-luvun alussa laajaan valtakuntansa hallinnon uudistustyöhön. Hänen tarkoituksenaan oli keski-eurooppalaisten, lähinnä saksalaisten, esikuvien mukaan muuttaa keskiaikainen, hajanaisten ja itsenäisesti hallittujen läänien muodostama valtakuntansa yhtenäiseksi, uudenaikaiseksi valtioksi, jossa kaikki oli tapahtuva yhteisen keskushallituksen, siis hallitsijan, käskyjen ja ohjeiden mukaan. Kuninkaan uudistuspyrkimyksien vaikuttimena oli paitsi niiden toteuttamisesta koituva eittämätön hyöty myös hänen vallanhimonsa ja taipumuksensa puuttua kaikkiin asioihin valtapiirissään.

Kustaa Vaasan noustessa valtaistuimelle vanha keskiaikainen läänitysjärjestelmä oli vielä voimassa. Aluksi hänenkin piti jakaa läänit aatelisten lääninherrojen hoidettavaksi, joiden oli kuitenkin tehtävä tili läänistään. Ainoastaan Viipurin linnaläänin kuningas antoi ilman tilivelvollisuutta langolleen saksalaiselle Hoijan kreiville. Läänit olivat täten valtion virkamiesten palkkana; se käsitti vain kruunun saatavien kanto-oikeuden, mistä osa jäi heille itselleen.

Vuoden 1540 tienoilla kuningas kehitti läänien hallintoa edelleen. Aatelisten lääninherrojen tilalle tuli enimmäkseen aatelittomia vouteja, jotka huolehtivat voutikuntiensa hallinnosta ja kantoivat niistä kruunulle tulevat verot. Suomi jakaantui aluksi linnaläänien mukaan Kastelholman, Turun, Kokemäenkartanon, Korsholman, Hämeenlinnan, Raaseporin, Porvoon, Savonlinnan ja Viipurin voutikuntiin. Voutien tehtävien kasvaminen pakotti pian jakamaan ne yksi tai kaksi kihlakuntaa käsittäviin ratsu- tai maavoutikuntiin. Työssään voutien oli noudatettava heille annettuja yleisiä ohjeita. Ku-

ningas saattoi hyvin pikkutarkastikin puuttua voutien toimintaan, kuten esimerkiksi seuraava kirje Viipurin linnan päällikölle osoittaa: "Tekemäsi vaihtokauppa, vaihdettuasi ketunnahat kamlottikankaaseen, ei Meitä miellytä rahtuakaan, koskapa sanottu kamlotti on vanhaa, kauan ollut varastossa ja karkeaa ja lisäksi vaihtokaupassa liian korkeaan hintaan kohonnut. Tapahtunut jääköön tällä erää kuitenkin sikseen. Kun Me toisella kertaa sinulle sellaisia nahkoja lähetämme, on sinun toisella lailla asiaa harkittava eikä maksettava niin paljoa pahenneesta tavarasta. Ja nyt lähetämme erän ketunturkiksia. Ne saat vaihtaa Venäjän nahkoihin, köjeliin, pellaviin ja liinaan, ja on sinun katsottava etuamme niin hyvin kuin suinkin saatat."

Voutien oli tehtävä tarkka tili keräämistään veroista. Heidän tilikirjansa antavat siten hyvin monipuolisen kuvan elämästä Kustaa Vaasan hallituksen loppuajoista lähtien. Kuningas seurasi voutien toimia tarkoin. Niinpä hän kirjoitti kerran Hämeenlinnan voudille: "Sinun on myös tehtävä Meille selkoa siitä, mihin olet pannut ne höyhenet, jotka linnaan on tuotu, koska siellä tuskin on yhtä patjaa tai korvapielusta tehty sinä aikana kuin olet ollut käskynhaltijana; ja kuitenkin tiedämme, että linnaan on vuosittain tuotu paljon lintuja kihlakunnista sekä että linnan metsämiehet niitä ovat saaneet." Eräälle toiselle hän kirjoitti: "Meistä on merkillistä, että kaiken verona kannetun pidät siellä linnassa ja nielet sen kitaasi kuin pohjattomaan kaivoon." Voutien selontekoja hän vertasi "kuutamon varjoon" ja syytti heitä tiliensä sotkemisesta niin, etteivät he itsekään osanneet niistä selviytyä, mutta "valtakunnan rahoissa he osasivat rypeä". Aina voudit eivät päässeet vain huomautuksilla ja moitteilla. Mm. v. 1556 Turussa tuomittiin kolme voutia kruununvarkaina hirtettäväksi, vaikkakin yleensä rikkomukset voitiin hyvittää sakoilla.

Jotta kuninkaalla olisi selvä kuva niistä verotu-

loista, joihin kruunulla oli oikeus, kuningas laaditutti arvion kruunun tuloista ja samalla tarkistutti verotusperusteet. Suomessa hän määräsi tämän työn johtoon Henrik Klaunpoika Hornin, joka oli hänen tärkeimpiä luottamusmiehiään Suomen ja koko valtakunnankin asioissa. Hornin johdolla tämä tarkistus suoritettiin saksalaisten esikuvien mukaan. Suurempien yhteisöjen perusteella kannetusta verosta luovuttiin. Jokainen täysi talo (manttaali) maksoi nyt saman määrän, pienemmät vastaavasti suhteessa kokoonsa. Veronmaksussa käytettyjen tavaralajien määrää supistettiin, joten sen kokoaminen ja käyttö helpottui. Pitäjien maksama nimismiehenvero otettiin kruunulle, joka siitä maksoi nimismiesten palkan. Nämä muuttuivat siten suoraan kruunun alaisiksi virkamiehiksi.

Verotuksen tarkistus lisäsi huomattavasti kruunun verotuloja. Tämä johtui osaksi siitä, että verojen tasoitus oli suoritettu eniten maksaneiden mukaan. Pääveron tuotto nousi siten noin puolella. Nimismiehenverosta käytettiin näiden palkkoihin vain viidennes lopun jäädessä kuninkaalle. Lopuksi veronmaksajien määrän lisääminen uudisasutuksella nosti myös kruunun verotuloja.

Valtion tulojen kasvu vaati myös niiden virkamiesten määrän lisäämistä, joiden tehtävänä oli huolehtia kuninkaalle tulevista verotuloista. Kuninkaan avuksi perustettiin kamari, jossa ns. laskukamari teki tulolaskelmia verokamarin huolehtiessa varojen hoidosta. Kuninkaan kirjeenvaihtoa varsinkin ulkomaiden kanssa hoiti kanslia kuninkaan kanslerin johdolla.

Keskitettyä hallintojärjestelmäänsä luodessaan kuningas käytti apunaan sellaisia ulkomaalaisia asiantuntijoita, jotka kotimaassaan olivat jo tottuneet laajentuneen hallitsijanvallan edellyttämään virkakoneistoon. Tärkeimmät näistä olivat hänen kanslerinaan toiminut saksalainen Konrad von Pyhy ja tämän maanmies Yrjö Normann, joka alkuaan Eerik-

prinssin kasvattajana toimittuaan sai järjesteltäväkseen kirkolliset olot. Myöhemmin ulkomaalaisten vaikutus väheni, ja kotimaiset miehet saivat hoitaakseen heidän tehtävänsä.

Kuninkaan kuollessa tämä suuri uudistustyö oli melkein saatettu loppuun. Suurin osa valtakunnasta oli suoraan kuninkaan alaisten voutien hallinnassa, loput kuului joko hänen pojilleen tai muille sukulaisilleen. Tästä johtuvat tulot sekä kuninkaan käskettävissä olevat vakinaiset sotavoimat kohottivat Kustaa-kuninkaan ja hänen jälkeläisensä sellaiseen mahtiasemaan, ettei sillä ole vertaistaan Ruotsi-Suomen varhaisemmassa historiassa.

Hansan valta murtuu

Lainatessaan Kustaa Vaasalle rahaa vapaustaistelua varten Lyypekki oli vaatinut valtionhoitajalta suuria etuja kaupankäynnilleen Ruotsi-Suomessa. Tärkein niistä oli oikeus tuoda tullitta tavaraa maahan. Tällä tavoin hansakauppiaat kykenivät pitämään puolensa kilpailijoita vastaan ja saivat täysin käsiinsä valtakunnan tuonti- ja vientikaupan.

Kustaa Vaasa, jolla oli aivan erikoislaatuinen kyky ymmärtää taloudellisia kysymyksiä, tajusi kyllä miten vahingollinen tämä sopimus oli hänen valtakunnalleen. Aluksi hän pyrki heikentämään sen vaikutusta hankkimalla lyypekkiläisille kilpailijoita Ruotsi-Suomen markkinoilla. Uudenajan taitteessa maailmankaupassa oli tapahtunut valtavia muutoksia. Intian meritien ja Amerikan löytäminen olivat syrjäyttäneet Välimeren maailmankaupan valtaväylänä. Sen rannoilla asuvien kansojen sijaan tulivat johtaviksi kauppakansoiksi ne, jotka asuivat lähempänä näitä uusia purjehdusreittejä. Portugali ja Espanja kohosivat suurvalloiksi niin kaupan kuin valtiollisenkin elämän aloilla. Myös Atlantin ja Pohjanmeren rannoilla asuvat kansat saivat kasvavan merkityksen maailmankaupassa. Hollannissa alkoi

vähitellen se kaupallisen elämän kehitys, joka oli tekevä siitä suurvallan seuraavalla vuosisadalla. Maantieteellisesti se oli hansakaupunkeja edullisemmassa asemassa pohjoismaiden tavaroidenvälittäjänä. Niinpä Kustaa-kuningas innokkaasti pyrki edistämään hollantilaisten kaupankäyntiä Ruotsi-Suomen kanssa.

Hansan ote Ruotsi-Suomeen oli kuitenkin liian luja, jotta se tällä keinoin olisi ollut murrettavissa. Vain aseisiin turvautumalla valtakunta saattoi päästä sen puristuksesta. Tilaisuuden siihen tarjosi Lyypekin oma politiikka.

Lyypekissä oli päässyt valtaan erään Wullenweverin johtama puolue, joka ryhtyi tukemaan tanskalaisten talonpoikien ja porvarien Kristian Tyrannin valtaistuimelle nostamiseksi aloittamaa kapinaa. Sisäisen taistelun riehuessa Tanskassa lyypekkiläiset aikoivat anastaa Kööpenhaminan ja Tanskalle kuuluvan Malmön päästäkseen Itämerelle johtavan väylän herraksi.

Kustaa-kuningas katsoi nyt tilaisuuden tulleen päästä irti Lyypekin taloudellisesta holhouksesta. Hän teki liiton Tanskan kuninkaan Kristian III:n kanssa Lyypekkiä vastaan. Tällä tavoin Ruotsi-Suomi v. 1534 joutui mukaan tähän ns. kreivisotaan, kuten sitä kutsutaan.

Kustaa Vaasan menettely herätti Lyypekissä suurta pahastumista. Oltuaan aikaisemmin ”enkeli” lyypekkiläisten kirjeissä kutsutaan häntä nyt ”tyranniksi ja verikoiraksi”. Tuottaakseen kuninkaalle vaikeuksia he lähettivät käsiinsä saamansa nuoren Svante Steninpoika Sturen, Sten Sture nuoremman pojan, nimissä vastoin tämän tahtoa kirjeitä Ruotsin rahvaalle ja kehoittivat sitä erottamaan ”ankaran ja suuren tyrannin Kustaa Eerikinpojan”. Näillä ei ollut kuitenkaan mitään vaikutusta sodan kulkuun.

Suomikin joutui mukaan kreivisodan pyörteisiin. Viipurissa isännöivä kuninkaan lanko, Hoijan kreivi

Juhana, antoi nimittäin houkutella itsensä Lyypekin puolelle saatuaan lupauksia Ruotsin kruunusta. Osa viipurilaisia, lähinnä sen saksalaiset porvarit, liittyi häneen. Tämä kapina loppui kuitenkin lyhyeen. Eerik Fleming ja Niilo Grabbe marssivat miehineen Viipuriin heti saatuaan tiedon Hoijan kreivin menettelystä. Tämä oli ehtinyt paeta ennen heidän saapumistaan. Linna pysyi kreivin miesten hallussa toista kuukautta, jolloin he luovuttivat sen saatuaan luvan poistua maasta tavaroineen.

Varsinaiset taistelut käytiin Skoonessa, Itämerellä ja Tanskan saarilla. Niissä oli mukana Suomenkin herroja väkineen. Turun entisen linnanvoudin Maunu Sveninpoika Sommen johtama yhtynyt laivasto voitti useissa taisteluissa lyypekkiläiset. Ratkaiseva taistelu käytiin Fyenin saarella Öxnebjergin luona, jossa sekä entinen Ruotsi-Suomen arkkipiispa Kustaa Trolle että Hoijan kreivi kaatuivat. Lyypekin oli taivuttava v. 1536 rauhaan ja luovuttava suurimmasta osasta entisiä etuoikeuksiaan.

Erämaat asutetaan

Kun Kustaa Vaasa nousi valtaistuimelle, oli Suomi jo melko laajalti asutettu. Suurin väestöntiheys oli vyöhykkeellä, joka peninkulman tai parin levyisenä kiersi rannikon suuntaisena sisämaassa Satakunnasta Varsinais-Suomen kautta Uudellemaalle. Samanlainen asutusalue oli myös Hämeen keskusseuduilla. Meren rannikoilla, lukuunottamatta suurempia yhdyskuntia, asukkaita oli harvemmassa, mutta niiden lukumäärä kasvoi uudenajan alkupuolella. Satakunnan pohjoisrajoilta asutus levisi kapeana rannikon suuntaisena vyönä pohjoista kohti Pohjanlahden perukkaan asti. Kyrönjoen laaksossa Etelä-Pohjanmaalla harvahko asutus ulottui syvemmälle sisämaahan.

Suomenlahden rannikolla oli kapea asutettu alue Uudenmaan itärajalta Viipurinlahden tienoille.

Klemetti-kirjuri.

Täältä alkoi Länsi-Kannakselle ulottuva varsin tiheä karjalaisten asuma-alue. Sisämaahan päin oli levinnyt harvahkoa asutusta osittain Suonenjoen ja Heinäveden tasalle saakka.

Maanviljelys oli tähän aikaan maan länsi- ja lounaisosissa peltoviljelystä, muualla kaskeamista. Varsinais-Suomen, Satakunnan, Uudenmaan, Hämeen ja Ahvenanmaan maanviljelyksen tuotto oli noin neljä viidesosaa maan koko tuotannosta.

Kustaa Vaasan uusiman verotusjärjestelmän mukaan valtion verotulojen suuruus riippui veronmaksajien, maanviljelystilojen, määrästä. Kruunulle oli siten edullista, jos uudisasutuksen avulla tilojen määrää lisättiin. Tämä oli sen voimakkaan asutustoiminnan pääsyitä, joka kuninkaan virkamiesten toimesta aloitettiin Suomessa 1540-luvulla.

Erämaiden asutus alkoi Pohjois-Savossa jo ennen kuninkaan toimenpiteitä. Kun rintamaiden väestö kasvoi niin, etteivät kaikki kyenneet saamaan elatustaan näillä vanhoilla asuinsijoilla, liikaväestö hakeutui Savonlinnan pohjoispuolella leviäviin ran-

nattomiin erämaihin. Tänne he rakensivat asumuksensa ja elättivät itsensä aluksi metsästyksellä ja kalastuksella, myöhemmin maanviljelyksellä. Jo keskiajalta periytyvät maanomistusolot haittasivat kuitenkin uudisasutuksen leviämistä takamaille. Kullakin rintamaiden talolla oli näet omat eräpalstansa metsästystä ja kalastusta varten. Tämän pulman kuningas selvitti yksinkertaisesti ja tehokkaasti. Huhtikuun 20. päivänä v. 1542 hän julisti kaikki Ruotsin ja Suomen asumattomat erämaat Jumalan, kuninkaan ja kruunun omiksi. Kuka tahansa saattoi nyt asettua niihin asumaan, kun vain maksoi kruunulle tulevat verot.

Pohjois-Savon erämaiden asuttaminen sai vauhtia, kun Savonlinnan voudiksi v. 1542 tuli Klemetti Henrikinpoika Krok, "suomalainen Klemetti-kirjuri", kuten häntä tämän ajan asiakirjoissa kutsutaan. Hän oli ollut kuninkaan kirjurina ja tässä virassaan saanut tutustua kuninkaan suunnitelmiin, joita voudiksi tultuaan innolla ryhtyi toteuttamaan. Klemetti-kirjurin toimesta rakennettiin nykyisen Kuopion tienoille Tavisalmen kuninkaankartano, jonka ympärille muodostui vakiintunut asutus. Asukkaat näyttävät siirtyneen sinne pääasiassa Rantasalmelta ja Juvalta. Mikael Agricolan, Klemetti Henrikinpojan apen, toimesta sinne perustettiin oma kirkko, ja Kustaa Fincke, josta v. 1547 tuli Klemetin jälkeen Savonlinnan vouti, muodosti Tavisalmesta oman nimismieskunnan.

Kustaa Finckeä voidaan pitää tämän aikakauden ansiokkaimpana Suomen asutuksen edistäjänä. Kuningas oli kiinnittänyt voutiensa huomiota Pohjanmaan asumattomiin alueihin ja kehoittanut pohjalaisia muuttamaan sinne. Taloudellisten päämäärien ohella kehoituksen takana olivat myös valtiolliset syyt, kuten kuninkaan kirjeestä ilmenee: "Meidän tahtomme ja käskymme on... että jokin osa kansasta lähtee liikkeelle ja tekee asuntonsa kaikille sivuille pitkin Venäjän rajaa, jotta tämä joukko vas-

tustaisi venäläisiä siellä, missä ne pyrkivät tekemään väkivaltaa valtakunnan alueella, ja Meidän maallemme siten enennykseksi ja parannukseksi olisi." Tällä tavoin kuningas halusi työntää Pähkinäsaaren rauhan epämääräisen rajalinjan idemmäksi luomalla kiistanalaisille seuduille suomalaisen asutuksen.

Kustaa Fincken kehoituksesta sekä Korsholman läänin että Savon asukkaita siirtyi lukuisasti Oulujärven seuduille. Jo parin vuoden kuluttua, v. 1552, siellä oli yksin savolaisia 140 perhekuntaa. Tällä tavoin Oulujärven ympäristöön kasvoi vankka asutus, joka korpia raivaamalla otti erämaasta toimeentulonsa.

Kustaa Finckestä tuli myös Hämeen erämaiden asuttaja. Kun hämäläiset itse eivät kehoituksista huolimatta olleet halukkaita siirtymään vakinaisesti asumaan Pohjois-Hämeen laajoihin korpiin, Fincke lähetti niihin väkeä Savosta. Tällöin uudisasukkaiden ja vanhoilla eräalueillaan käyvien hämäläisten kesken syntyi verisiä välienselvittelyjä. Fincke pyysi silloin kuninkaalta Hollolan tuomarin virkaa. Sen saatuaan hän pakotti hämäläiset alistumaan asutuksen jatkamiseen, joka ulottui Laukaalle ja Rautalammille saakka. Muuttipa savolaisia Pohjois-Satakuntaankin nykyisen Ruoveden seuduille.

Näiden suurisuuntaisten toimenpiteiden yhteydessä pirkkalaisten monisatavuotinen Lapin-valta sai loppunsa. Kustaa-kuningas oli saanut kuulla "rikkaista pirkkalaisista", jotka punaviittaisen lapinvoutinsa johdolla kävivät lappalaisia verottamassa. Kuningas, joka vanhoilla päivillään tuli yhä saidemmaksi ja ahneemmaksi, ei voinut sietää Lapin rikkauksien joutuvan joidenkin hänen alamaistensa käsiin. Niinpä hän v. 1552 peruutti pirkkalaisille aikoinaan myönnetyn yksinoikeuden Lapin verottamiseen ja otti sen omiin käsiinsä. Tästä lähtien pirkkalaisten mahti alkoi nopeasti laskea, joskin heillä vielä jonkin aikaa oli hyötyä lappalaisten kanssa

käymästään kaupasta. Nyt myös hallitsijalle tuli vastuu valtakunnan etujen valvomisesta pohjan perillä, jossa selvien rajojen puuttumisesta aiheutui toisinaan häiriöitä.

Erämetsien ja kalavesien menettäminen köyhdytti rintamaiden talonpoikia, ja tästä syystä erämaiden asuttaminen kohtasi heidän taholtaan yleistä vastustusta. Se lisäsi kuitenkin veronmaksajien määrää, samalla kun uudistilojen muodostaminen enensi väestön elämisen mahdollisuuksia. Näin ollen erämaiden asuttaminen oli tehokkaimpia niistä toimenpiteistä, joilla Kustaa Vaasa hallituskautenaan lisäsi valtakuntansa varallisuutta. Uudisasutuksen johdosta maamme tosiasiallinen itäraja työntyi myös maamme eheytymistä ehkäisevän Pähkinäsaaren rauhan rajalinjan ylitse niin, että myöhemmissä rajanjärjestelyissä tämä asutusraja onnistuttiin saamaan valtakunnan tunnustetuksi itärajaksi. Tällä tavoin Kustaa Vaasan ja hänen suomalaisten luottamusmiestensä erämaiden asuttamiseksi suorittama työ vaikutti ratkaisevasti maamme vastaiseen kehitykseen.

Kustaa Vaasa elinkeinojen edistäjänä

Västeråsin valtiopäivillä v. 1527 tehty päätös kirkolta otettavan omaisuuden käyttämisestä valtakunnan velan maksamiseen oli huomattavasti lievittänyt niitä taloudellisia vaikeuksia, joiden kanssa kuningas oli saanut kamppailla ensimmäiset hallitusvuotensa. Pelkkä kirkon omaisuuden riistäminen ei voinut kuitenkaan tuottaa pysyvää parannusta valtakunnan taloudelliseen ahdinkoon. Ainoastaan elinkeinoja kehittämällä maa saattoi vaurastua, ja tähän työhön kuningas uhrasi pääosan hallitusajastaan. Paitsi valtakuntansa rikastuttamista kuningas piti päämääränään myös oman henkilökohtaisen omaisuutensa kartuttamista, sillä siitä riippui suurelta osalta kruunun säilyminen hänellä ja hänen jälke-

läisillään. Näissä pyrkimyksissään hän onnistuikin väsymättömän tarmonsa ja erinomaisen taloudellisen asiantuntemuksensa avulla.

Maanviljelys oli valtakunnan ehdoton pääelinkeino. Sen tuottavuudesta riippuivat myös valtakunnan ja kuninkaan tulot, sillä pääosa veroista maksettiin luonnontuotteina. Joskin suuri osa maanviljelyksen tuotteista saatiin jo peltoviljelysalueilta, oli viljelystavoissa ja karjanhoidossa paljon takapajuisia menetelmiä käytössä. Kuningas koetti hankkia asiaan parannusta tekemällä eri puolilla valtakuntaa sijaitsevista tuhansista tiloistaan mallitiloja, joista ympäristön talonpoikien oli otettava oppia. Samassa tarkoituksessa hän puheissaan ja kirjoituksissaan antoi maataloutta koskevia neuvoja ja säädöksiä.

Kuninkaallisissa kirjeissä annetaan ohjeita peltojen ojittamisesta ja vesakon raivaamisesta. Jotta sato ei talonpoikien huolimattomuuden ja laiskuuden takia pääsisi liian pitkään pelloilla viipyessään pilaantumaan, kuningas sääsi määräajan, mihin mennessä se oli korjattava. Koska sade pyrki myös turmelemaan kypsyneen viljan, kuningas antoi kerran ruotsalaisille talonpojille sen varalta seuraavan ohjeen: ”Koska on ilmeistä, että Jumala tuon tuostakin suo tässä maassa liiaksi sadetta ja kosteutta, kun korjuuaika on koittanut, niin että joskus saadaan vilja märkänä korjuuseen, jolloin se sitten painuu ja palaa kasassa, joten siitä ei ole imellettäväksi eikä jauhettavaksi, siksi on hyvä ja uskollinen neuvomme, että te, talonmiehet, varustatte latojenne edustalle riihet, kuten Suomessa on. Silloin voitte viedä viljanne suojaan, olkoonpa se märkää tai kuivaa, suureksi eduksenne, hyödyksenne ja avuksenne.”

Jos talonpojat eivät noudattaneet näitä maanisän neuvoja, heitä rangaistiin. Voutien oli kuninkaan käskystä hankittava ojankaivajia niille, jotka ”olivat päästäneet niityt metsittymään ja huonosti lannoittaneet ja hoitaneet peltonsa”. Tällaisten

maanomistajien oli maksettava sitten ojankaivajien työpalkat ja sakkoja laiminlyönnistään. Jos ei tästä ollut apua, kuningas uhkasi ottaa kruunulle huonosti hoidetut tilat.

Suomen viljakasveista yleisin oli ohra, sitten ruis ja kaura. Myös vehnää viljeltiin jonkin verran. Nauris oli tärkein juurikasvi, joka petun ohella auttoi asukkaat varsinkin syrjäseuduilla hyvin usein sattuvien katovuosien yli. Lisäksi viljeltiin herneitä, papuja, pellavaa ja hamppua. Erittäin tärkeä viljelyskasvi oli humala, jota tarvittiin paljon runsaan oluenvalmistuksen takia. Laki määräsi talonpojan pitämään 40 humalasalkoa, ja kuningas valvoi tarkkaan tämän lain noudattamista. V. 1551 sakotettiin yhdellä kertaa mm. Kokemäellä 30, Tyrväällä 15 ja Lempäälässä 13 talollista kuninkaan käskyn rikkomisesta.

Karjanhoitoon kiinnitettiin myös huomiota. Suomen hevoset olivat edelleen niin hyvässä maineessa, että esim. v. 1549 Turusta vietiin ulkomaille yhteensä 419 hevosta. Lehmien paino ja lypsytulokset olivat tähän aikaan tuskin puolta nykyisistä etupäässä sen vuoksi, että ruokinta talvella oli heikkoa. Kuningas antoi tästäkin ohjeita ja käski tarkkaan arvioimaan, pitkäkö aika on ”Martinmessun ja Valpurinmessun” välillä, jotta sen mukaan osattaisiin varata talvinen karjanrehu. Jos koko karjalle ei riitä ruokaa, ”olisi parempi, että osa teurastettaisiin tai myytäisiin, jotta eloon jääneiden ei olisi tarpeen niin kurjasti nähdä nälkää, että ne lopuksi menehtyvät, mikä ei ole puolustettavissa ei Jumalan eikä ihmisten edessä”, hän lopettaa neuvonsa.

Metsätalouden alalla uudistettiin vanhoja lakeja, jotka käskivät säästämään tammia, pyökkejä, pähkinä- ja omenapuita, tuomia yms., joiden hedelmät kelpasivat sikojen ja metsänriistan ravinnoksi. Tammia oli erikoisesti säästettävä laivastoa varten. Havupuilla oli arvoa sysien ja tervan raaka-aineena,

joiden poltto varsinkin Suomessa oli monin paikoin tärkeä elinkeino. Kuningas hankki Suomesta taitavia tervanpolttajia ruotsalaistenkin oppimestareiksi.

Metsästyksen merkitys oli jo huomattavasti vähäisempi kuin keskiaikana riistan vähenemisen vuoksi, joskin sitä edelleen harrastettiin. Kalastus sen sijaan oli edelleen tärkeä elinkeino varsinkin Suomen rannikoilla ja sisäjärvillä. Senkin kehittämiseen kuningas uhrasi aikaansa, vaikka häntä väliin alamaistensa yksityiskohtainen neuvominen näyttää harmittaneenkin. Tätä osoittaa seuraava Savonlinnan voudille lähetetty kirje: "Ihmettelemme, että sinä pyydät Meitä hankkimaan Savonlinnaan ankeriaan pyydystäjän, etkä itse käy puuhaan, koska tarve vaatii, vaan lykkäät asian Meidän huoleksemme, niinkuin ei Meillä olisi muuta puuhattavaa. Kuitenkin olemme antaneet kirjoittaa käskynhaltijallemme, joka on Tukholmassa, että hän toimittaa sinne ankeriaankalastajan, joka ymmärtää sekä tätä kalastusta että pyydyslaatikoita, ja tahdomme tähän sinua vakavasti käskeä, että niin toimit, että Meidän voutimme Savonlinnan läänissä Meille toimittavat hyvän osan siitä kalansaaliista, mikä siellä nyt on, sekä muustakin, mikä Meille oikeudenmukaisesti kuuluu."

Kaikkein suurinta huolenpitoa sai kuitenkin osakseen kauppa. Sen kehittäminen oli kuninkaan lempiharrastus läpi koko hänen pitkän hallitusaikansa. Valtakunta oli hyvin riippuvainen tuonnista, joka samoin kuin sen omien tuotteiden vienti, oli täysin ollut ulkomaalaisten kauppiaiden käsissä. Ruotsi-Suomi ei päässyt todenteolla vaurastumaan, ennen kuin vientikaupasta koituvat voitot jäivät sen omille kauppamiehille. Tämä oli Kustaa Vaasan kauppapolitiikan päämääränä.

Kauppaa kehittäessään kuningas turvautui samoihin menettelytapoihin kuin muidenkin elinkeinojen alalla: neuvoihin, käskyihin ja omaan esimerkkiinsä. Hän uskoi ehdottomasti aina olevansa oikeassa eikä

huolinut ottaa huomioon minkäänlaisia vastaväitteitä, joten kotimaiset kauppiaat joutuivat tiukan kuninkaallisen holhouksen alaisiksi.

Kustaa-kuninkaalle voitollisen kreivisodan jälkeenkin valtakunnan ulkomaankauppa oli jäänyt hansojen käsiin. Jatkuvasti he hoitivat Ruotsi-Suomen kaupunkien kaupankäynnin — myivät omat tavaransa kalliista hinnasta ja ostivat halvalla kaiken sen, mitä heille tarjottiin. Tästä syystä kuningas valittikin, että niin pian kuin vieras laiva tulee kaupunkiin, porvarit hyökkäävät vieraiden kauppiaiden kimppuun yhdellä kertaa ”niinkuin sikolauma mäski- ja rapapurtilon ääreen” ja nostavat ostotarjouksillaan hintoja yhteiseksi vahingokseen. Sen sijaan heidän pitäisi itsensä varustaa laivoja ja purjehtia, ei Lyypekkiin ja muihin hansakaupunkeihin, jonne nyt kaikki yhtaikaa työntyivät ja tarjosivat sinne niin paljon kuparia, rautaa, lohta, Suomen haukia, voita ja muita valtakunnan tavaroita, että niitä ”tyyten ylönkatsottiin ja olivat arvottomia”, vaan suoraan Pohjanmeren ja Atlantin rannikkokaupunkeihin. Tälle taholle hän itsekin, hyvää esimerkkiä näyttäen, lähetti laivojaan, joissa kuljetettiin kuninkaan omia tai porvarien tavaroita. Tämä kaukokauppa vilkastuikin niin, että esimerkiksi v. 1559 Itämeren ulkopuolella purjehti 62 suomalaista ja ruotsalaista alusta.

Kuningas pyrki myös kehittämään alamaistensa kaupankäyntitaitoa, jonka hän väitti olevan heikkoa. Niinpä hän kerran syytti Turun porvareita siitä, etteivät he osaa luvunlaskua, eivät tunne rahojen arvoa eivätkä tiedä miten heidän on myytävä tavaransa ulkomailla, joten he tuottavat itselleen ja valtakunnalle suuria tappioita. Ilmeisesti tällaisissa syytöksissä oli perää, sillä Viipurin linnanisäntänä ollut Klaus Kristerinpoika Horn kirjoitti v. 1558 kuninkaalle: ”Täällä kaupungissa ei ole ketään porvaria, joka taitaisi luvunlaskua tai osaisi tehdä kauppaa venäläisten kanssa, vaan se taito on vain

saksalaisilla kauppapalvelijoilla." Auttaakseen asiaa Horn sopi muutamien saksalaisten kauppiaiden kanssa siitä, että he asettuivat asumaan Viipuriin saatuaan eräitä etuoikeuksia kaupankäynnissään, ja vastapalvelukseksi opettivat viipurilaisille kauppatapoja.

Klaus Kristerinpoika Hornin ansiosta Viipurin kauppa vilkastui valtavasti. V. 1559 saapui sinne heti vesien auettua laivoja hansakaupungeista aina Hampurista saakka, sekä tanskalaisia ja hollantilaisia. Toisaalta taas saapui yhtenä ainoana päivänä 86 venäläistä lotjaa, joten Viipurista näytti muodostuvan Venäjän-kaupan tärkein väliasema. Tosin Hornia huolestutti se, että suomalaiset eivät tahtoneet tehdä kauppaa venäläisten kanssa, joten näiden täytyi myydä tavaransa ulkomaalaisille.

Kuningaskaan ei ollut tyytyväinen Viipurin kauppaan. Vanhoilla päivillään hän oli tullut entistäänkin epäluuloisemmaksi ja äreäksi. Niinpä hän kirjoitti, että tämä kaupankäynti "tuskin oli Meille ja Meidän alamaisillemme hyödyksi, vaan ainoastaan saksalaisille ja venäläisille", ja että "ainoastaan se lika, minkä muukalaiset jättävät jälkeensä, jää ruotsalaisille hyväksi, jolla he voivat lannoittaa peltonsa". Hornin huomauttaessa, että korkeat tullit karkottavat ulkomaalaiset Viipurista Narvaan, kuningas vastasi: "Jos muukalaiset kovin pöyhkeilevät ja uhkaavat mennä Narvaan, niin sano heille, että menkööt minne tahansa. Ja kun Me arvaamme, että moskovalaiset mielellään tahtovat Narvaan kaupan, josta Meille ei ole mitään hyötyä, niin voimme Me sen kärsiä, että se sinne joutuu. Jumala antakoon, että se olisi siellä, että Me pääsisimme siitä suuresta vahingosta, jonka se tuottaa Meille." — Kun hän pian sen jälkeen siirsi Klaus Kristerinpoika Hornin pois Viipurista, kaupungin kaupallinen kukoistuskausi päättyi lyhyeen.

Vaikka Kustaa Vaasan kauppapolitiikka nykyajan silmissä näyttää horjuvalta ja mielivaltaiselta, hän

sai paljon hyvää aikaan. Vaikkei kuninkaan täysin onnistunutkaan toteuttaa suunnitelmiaan, maa vaurastui hänen väsymättömän toimeliaisuutensa ansiosta. Myös sen kauppiaskunta kehittyi ammattitaidossaan siinä määrin, että se vähitellen alkoi saada sille kuuluvan aseman kotimaansa kaupankäynnissä ulkomaiden kanssa. Meidän maahamme on Kustaa Vaasan kauppapoliittisista pyrkimyksistä jäänyt suoranainenkin muistomerkki, nimittäin hänen toimestaan perustettu Helsingin kaupunki.

Vantaan-suun kaupunki

Jo pakanuuden aikana tärkeäksi kauppareitiksi muodostunut Suomenlahti oli säilyttänyt merkityksensä läpi koko keskiajan uudelle ajalle asti. Suurin osa Venäjän kaupasta kulki tätä tietä. Tallinna eli Rääveli ja Narva olivat kehittyneet tämän kaupan tärkeimmiksi tukikohdiksi. Kustaa-kuningas katseli kateellisena hansakaupunkien hyötymistä idänkaupastaan ja mietti keinoja, joilla hän saisi sen siirtymään omien alamaistensa käsiin. Parhaiten hän uskoi aikaansaavansa sen perustamalla uuden kauppakaupungin Tallinnan kilpailijaksi.

Eerik Fleming oli v. 1528 perustanut tässä mielessä Tammisaaren kaupungin, mutta se ei ollut kyennyt kehittymään perustajansa toivomuksia vastaavaksi. V. 1550 kuningas antoi "Purjehdus- ja kauppasäännön Suomenmaalle", jossa hän yleisten kauppaa koskevien säädösten ohessa määräsi uuden kaupungin perustettavaksi Tallinnaa vastapäätä. Parhaimpana paikkana hän piti Santahaminaa, koska "sinne on hyvä ja puhdas väylä ja sen asema on muutenkin hyvä." Tänne piti suomalaisten, ruotsalaisten, hollantilaisten ja venäläisten kauppiaiden kokoontua tavaroitaan vaihtamaan Tallinnan asemesta.

Suomalaiset eivät kuitenkaan hyväksyneet Santahaminaa kaupunginpaikaksi. Uusi kauppapaikka pe-

Kustaa-kuningas Helsingissä v. 1555.

rustettiin sen sijaan Vantaanjoen suussa olevan Helsinginkosken partaalle, jonka mukaan kaupunki sai nimensä. Kesäkuun 12. päivänä annettiin Rauman, Ulvilan, Tammisaaren ja Porvoon asukkaille kuninkaallinen käsky siirtyä tavaroineen Helsinkiin. Tämä mielivaltaiselta tuntuva käsky ei ollut kuitenkaan kuninkaan omaa keksintöä. Jo muutamaa vuotta aikaisemmin Suomen säädyt olivat ehdottaneet pienempien kaupunkien asukkaiden siirtämistä Turkuun ja Viipuriin, koska valtakunnalla olisi enemmän hyötyä kahdesta suuresta kuin useammista pienistä kaupungeista.

Kuninkaan käskyä ryhdyttiin heti toteuttamaan. Kaupungin ensimmäiset asukkaat, joukko entisiä porvoolaisia, pyysivät kuningasta kieltämään Uudenmaan talonpoikien kauppamatkat Tallinnaan. Kustaa Vaasa ei yleensä hyväksynyt kaupankäyntiä muualla kuin kaupungeissa, mutta tällä kertaa hän poikkesi periaatteistaan. Helsinki ei ilmeisesti hänen mielestään kyennyt vielä varustamaan Uuttamaatakaan ulkomaisilla tavaroilla. Kaupungin kasvu tapahtuikin hitaammin kuin kuningas oli toivonut.

Raumalaiset ja Ulvilan asukkaat muuttivat tosin Helsinkiin, mutta vasta Henrik Klaunpoika Hornin ja muiden kuninkaan luottamusmiesten ankarien käskyjen jälkeen. Raumalaisesta Heikki Pakilasta tuli kaupungin ensimmäinen pormestari.

Kun kuningas Suomessa käydessään näki, ettei Helsingistä ollut kehittynyt hänen toivomaansa Suomenlahtea hallitsevaa kauppapaikkaa, salli hän väkisin siirrettyjen asukkaiden muuttaa omiin kaupunkeihinsa. Tilalle muutti myöhemmin uusmaalaisia, jolloin kaupungin asujaimisto ruotsalaistui. Kaupungin huonon asemapaikan vuoksi — se oli syrjässä kulkuväylästä matalan lahden pohjukassa — kuningas suunnitteli sen siirtämistä muualle. Mutta vasta v. 1640 siirto tapahtui, jolloin uusi Helsinki alkoi kohota Vironnokalle. Kasvamalla tällä paikalla nykyiseen suuruuteensa se on osoittanut, joskin vasta satoja vuosia myöhemmin, perustajansa kaukonäköisyyden taloudellisissa kysymyksissä ja osaksi toteuttanut hänen kunnianhimoisia kaupallisia suunnitelmiaan.

Suomalaisia mahtimiehiä

Kustaa Vaasan hallituskausi ei ollut suopea ylimyksille. Kirkon omaisuuden peruutus ja uskonpuhdistuksen mukanaan tuomat muutokset tekivät entisistä itsenäisistä kirkkoruhtinaista — piispoista ja muista korkeista kirkonmiehistä — valtion ja kuninkaan verraten vaatimattomia palvelijoita. Samoin kävi maallisille ylimyksille. Erityisesti Ruotsissa kuningas piti tarkkaan silmällä, etteivät ylimykset päässeet millään tavoin uhkaamaan hänen ja hänen sukunsa valta-asemaa. Suomen aateli sen sijaan saavutti Kustaa Vaasan ja hänen lähimpien seuraajiensa aikana niin vaikutusvaltaisen aseman, että sillä tuskin koskaan on ollut sen vertaista.

Pyrkiessään lujittamaan kuninkaan valtaa Kustaa Vaasa vältti läänitysten antamista aatelille, sillä juuri lääneistä saamiensa tulojen avulla ylimykset olivat keskiajalla päässeet kuninkaasta riippumattomaan asemaan. Aluksi tosin Kustaa-kuninkaankin oli ollut pakko luovuttaa läänejä erityisesti vapaussodan aikuisille avustajilleen. Mutta sitä mukaa kuin hänen asemansa varmistui ja hänen luomansa hallintojärjestelmä kehittyi, läänit otettiin pois ylimyksiltä ja jätettiin kuninkaan voutien hallittaviksi.

Tällä tavoin aatelismiehillä ei ollut muuta keinoa asemansa turvaamiseksi kuin joko ryhtyä kuninkaan palvelukseen tämän määräämillä ehdoilla tai pyrkiä kartuttamaan yksityisomaisuuttaan kyetäkseen viettämään säätynsä mukaista elämää tiluksillaan. Molempia keinoja käytettiinkin. Monet maamme aatelismiehistä toimivat kuninkaan käskynhaltijoina tai vouteina sekä laamanneina ja kihlakunnantuomareina. Korvaukseksi palveluksistaan he saivat palkkaläänityksiä, sillä rahapalkan vastaanottamista he eivät pitäneet arvolleen sopivana. Palkkaläänityksistä he saivat itselleen sen osan läänin tuottamista tuloista, mikä jäi jäljelle kuninkaan saatua oman osuutensa. Koska kuningas mielellään käytti aatelittomia virkamiehinään, täytyi aatelismiesten ryhtyä erityisesti valmistautumaan valtion palvelukseen kyetäkseen kilpailemaan virkapaikoista. Opiskelemalla mm. ulkomaiden yliopistoissa ja hankkimalla käytännössä jo nuoresta pitäen kokemusta hallinnollisten tehtävien hoidossa myös Suomen aatelin keskuudessa kehittyi virkamiehiä, jotka kykyjensä ja taitojensa puolesta kelpasivat valtakunnan korkeimmillekin virkapaikoille.

Vaikka monet aatelismiehet oivallisten henkilökohtaisten ominaisuuksiensa avulla saattoivat tehdä kuninkaalle ja valtakunnalle korvaamattomia palveluksia, heidän omavaltaisuutensa ja ahneutensa tuottivat toisaalta kuninkaalle huolia ja alemmille sää-

dyille suuriakin kärsimyksiä. Varat pyrittiin tähän aikaan kiinnittämään maaomaisuuteen, joka viljan hintojen jatkuvan kohoamisen vuoksi oli paras omaisuuden kartuttaja. Maaomaisuuttaan lisätessään eivät etenkään Suomen aatelismiehet, joita kuninkaan oli vaikeampi pitää silmällä kuin ruotsalaisia, kaihtaneet täysin laittomiakaan menettelytapoja. Kuninkaan täytyi yhtämittaa varoittaa ja rangaistakin heitä talonpoikien väkivaltaisesta kohtelemisesta. Paitsi silloin kun talonpojat eivät kyenneet maksamaan aatelismiehiltä saamiaan lainoja, nämä saattoivat tilaisuuden tarjoutuessa karkottaa talonpojat väkivallalla taloistaan ja liittää ne tiluksiinsa. Erittäin raskaaksi kävi talonpojille aatelismiesten kyyditseminen ja ruokkiminen näiden ollessa matkoilla lääneissään. Tästä kuningas kirjoittaa muuten hänen suuressa suosiossaan olleelle Eerik Flemingille: ”Teidän tulee tietää, herra Eerik, että tosiaan olemme kuulleet, kuinka talonpoikaraukat siellä maassa kokonaan köyhtyvät teidän ja kaiken vapaasäädyn kautta, niinkuin ei köyhillä verotalonpojilla mitään turvaa olisi, vaan kaikki heitä niin raastavat ja majailemisella vaivaavat, ett'ei enää kolme voi ruokkia yhtä. Niin tulee teidän, herra Eerik, käyttäytyä aivan tämän mukaan, sillä emme tahdo enää niin tapahtuvan, että semmoista kestitystä teille ja teidän miehillenne pidetään nimismiestaloissa ja neljännesmiesten luona, aivan kuin he olisivat teidän orjanne ... ja jollette te ja monet muut luovu siitä kyydityksestä ja nimismieskestityksestä, silloin tahdomme siihen keksiä jotain muuta, jotta osa on lähtevä nimismiestaloista, niin että luut luskavat.” Tämän uhkauksensa kuningas monen talonpoikien kiusaajan kohdalla toteuttikin. Mm. Eerik Flemingin veljet Jaakkima ja Iivar Fleming menettivät kumpikin lääninsä. V. 1537 kuningas julkaisi koko Suomen aatelistolle osoitetun kirjeen, jossa hän ankarasti kielsi laittomat kyyditsemisvaatimukset. Puutteellisen val-

vonnan vuoksi väärinkäytöksiä tapahtui kuitenkin edelleen.

Hallituskautensa loppupuolella Kustaa Vaasa panetti toimeen tutkimuksen aatelin väärinkäytöksistä. Suomessa tehtävän sai Jaakko Teitti, eräs alempiarvoinen suomalainen aatelismies. Hänen laatimansa "Valitusluettelo Suomen aatelistoa vastaan" antaa yksityiskohtaisen ja mielenkiintoisen, mutta synkän kuvan maamme oloista 1500-luvun puolivälissä. Joskin aateli oli kovin raju ja väkivaltainen, niin sellainen oli aikakausikin luonteeltaan, eikä muidenkaan säätyluokkien käyttäytyminen ollut juuri hillitympää.

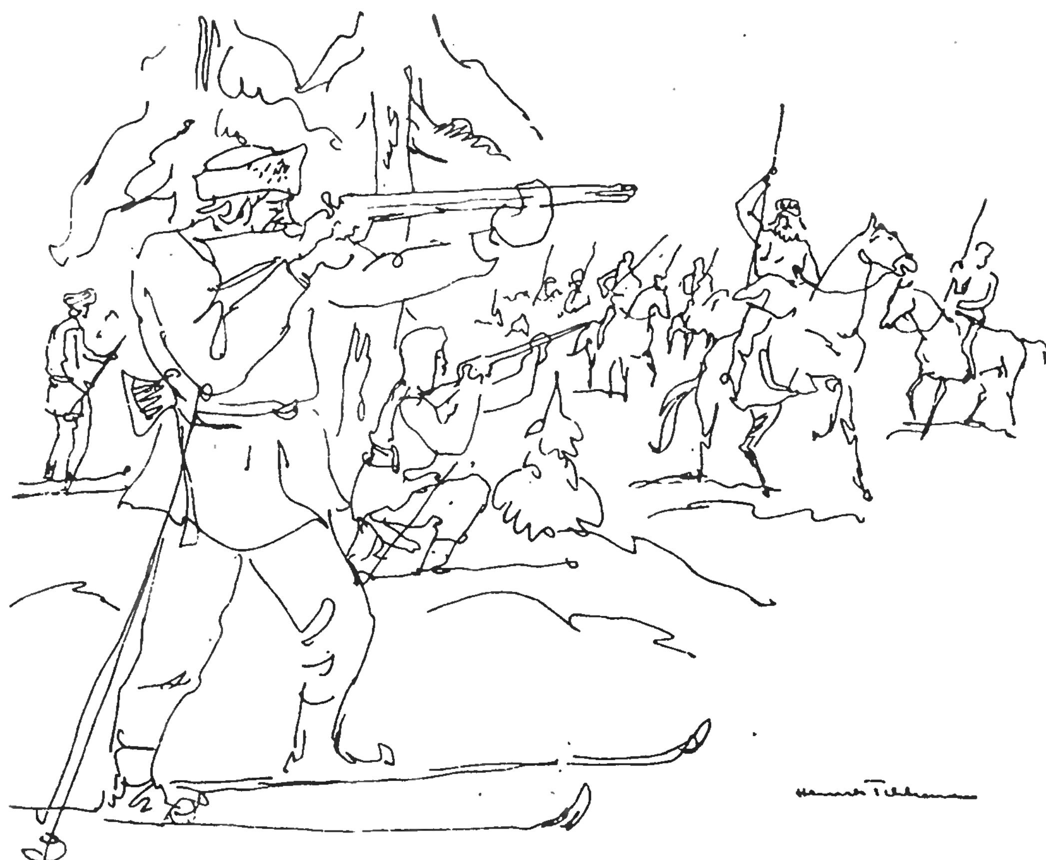
Suomen huomatuimpien aatelissukujen joukossa tapaamme tähänkin aikaan samat, jotka jo keskiajan lopulla olivat johtaneet maamme hallintoa. Kustaa Vaasan hallituskaudella alkoi kaksi niistä, Hornien ja Flemingien suvut, kohota muiden yläpuolelle. Hornien etevimmät miehet olivat Henrik Klaunpoika Horn ja hänen veljenpoikansa Klaus Kristerinpoika. Henrik Horn, joka aloitti uransa 1530-luvulla, toimi lähes puolen vuosisadan ajan mitä moninaisimmissa tehtävissä sekä sodan että rauhan aikana osoittaen kyvykkyyttä ja taitoa. Klaus Kristerinpojasta tuli Kustaan seuraajan aikana eräs Ruotsi-Suomen suurimmista merisankareista.

Hornien osoittautuessa yleensä hyväntahtoisiksi talonpoikia kohtaan Flemingit saivat huonon maineen näiden pahimpina sortajina. Vaikkakin Eerik Flemingin toimintatavat olivat sellaiset, että kansa satoja vuosia säilytti muiston hänen kovuudestaan, teki hän toisaalta maallemme erittäin arvokkaita palveluksia. Elinaikanaan hän oli maamme huomattavin mies ja nautti niin suurta arvonantoa ulkomaillakin, että esimerkiksi Tallinnan kaupunki koetti erityisesti pysyä hyvissä väleissä hänen kanssaan. Samoin kerrotaan hänen väkivaltaisuuksistaan huolimatta tulleen hyvin toimeen talonpoikain kanssa keskinäisessä kanssakäymisessä. Kun Eerik Fleming

v. 1548 kuoli omistamassaan Kuitian kartanossa Paraisissa, luonnehdittiin häntä nimityksellä ”columna et flos Finlandiae”, Suomenmaan pylväs ja kukka. — Suvun muita tunnettuja jäseniä olivat Klaus Eerikinpoika Fleming, joka myöhemmin saavutti vielä suuremman maineen kuin kuuluisa isänsä, Eerik-herran serkku Pietari Fleming, jonka mainitaan lyöneen kuoliaaksi 5 tai 6 miestä, ”niinkuin kaikille Turussa hyvin tunnettu on, vaikkei hän siitä ole suorittanut penniäkään sakkoa”, sekä toista sukuhaaraa oleva Herman Fleming, Louhisaaren herra.

Näiden molempien suursukujen jälkeen huomattavimmat olivat Fincken ja Särkilahtien suvut. Fincke-suku polveutui vanhasta suomalaisesta Renkosten rälssisuvusta, jonka tunnetuin jäsen oli edellämainittu Suomen erämaiden asuttaja Kustaa Fincke. Suurista ansioistaan huolimatta Kustaa Fincken jälkimaine ei ole täysin moitteeton: aikalaistensa tavoin hän yritti muun muassa hyötyä tuomarinasemastaan vaatimalla talonpojilta lahjuksia, ennen kuin suostui käsittelemään heidän asioitaan. Särkilahti-suvun lukuisista jäsenistä huomattavimpia oli Pietari Särkilahti, joka ensimmäisenä alkoi saarnata uskonpuhdistusta Suomessa. Keskiaikaiset Kurjen ja Lepaan suvut säilyttivät edelleen asemansa maamme valtasukujen joukossa.

Kustaa Vaasan hallitusaikana etualalle nousevista aatelissuvuista huomattavimmat olivat Stålarmit ja Boijet, joiden jäsenet kunnostautuivat varsinkin sotilaina. Dufva-, Ollongren-, Wildeman-, Creutz- ja Ruth-suvut olivat useiden muiden ohella vähemmän tunnettuja, joskin eräät näistä kohosivat myöhemmin maan ensimmäisten joukkoon. — Näiden varsinaisten aatelissukujen jäsenten ohella maassamme oli sellaisia henkilöitä, jotka joko aatelisten sukulaisuussuhteittensa tai virkamies-asemansa nojalla yrittivät päästä vapaasäädyn kirjoihin. Monet tämän Jaakko Teitin ”villi-aateliksi” nimittämän ryhmän

Suomalaisia hiihtojoukkoja 1500-luvulla.

jäsenistä olivat vielä aateliakin pahempia talonpoikien sortajia.

Vaikkakin Suomen aateli oli väkivaltainen ja omaa etuaan katsova yhteiskuntaluokka, se kokonaisuutena teki arvokkaita palveluksia kuninkaalleen ja isänmaalleen. Tämän vuoksi Kustaa-kuningaskaan yleensä aatelinvastaisesta politiikastaan huolimatta ei katsonut tarpeelliseksi ryhtyä jyrkempiin toimenpiteisiin sitä vastaan. Erityisesti valtakunnan jouduttua vanhan kuninkaan hallituskauden lopulla sotaan Venäjää vastaan Suomen aatelismiehet saivat suuren vastuun kantaakseen. Siitä he myös kunnialla selvisivät.

Idän uhka torjutaan

Vaikka Kustaa Vaasa monien muiden uudistustensa joukossa saattoi valtakunnan sotalaitoksen hyvään kuntoon, ei hänellä ollut vähäisintäkään halua kokeilla sitä sodassa. Uhratessaan suuresta säästäväi-

syydestään huolimatta rahaa sotalaitokseen hän pyrki ainoastaan turvaamaan valtakunnan sen varalta, että sen kimppuun hyökättäisiin. Kuta vanhemmaksi hän tuli, sitä enemmän hän varoi kaikkia mahdollisesti sotaan johtavia selkkauksia. Siitä huolimatta hän joutui vielä vanhoilla päivillään käymään sotaa.

Suhteet Venäjään oli saatu toistaiseksi järjestetyiksi Kustaa Vaasan hallituskauden alussa siten, että kiistanalaisista rajakysymyksistä piti päätettämän myöhemmin. Rauhaarakastavan suuriruhtinas Vasilin elinaikana rajantarkistus onnistuttiinkin lykkäämään yhä kauemmaksi tulevaisuuteen. Mutta Vasilin seuraaja Iivana Julma alkoi yhä voimakkaammin vaatia rajankäyntiä Pähkinäsaaren rauhankirjan mukaan. Tsaariksi julistautunutta Iivanaa ärsytti myös Kustaa Vaasan pyrkimys päästä hyötymään Venäjän kaupasta. Samoin alkoi jo nousta esille uusi riidanaihe, kysymys Viron- ja Liivinmaan omistuksesta. Näitä Itämerenmaita hallussaan pitävä Saksalainen ritarikunta alkoi hajaantua uskonpuhdistuksen johdosta, ja naapurit valmistautuivat jo anastamaan ritarikunnan alueet.

Jatkuvat selkkaukset itärajalla osoittivat, että välit alkoivat vähitellen kiristyä. Suomen aateli, Eerik Fleming ja Niilo Grabbe etunenässä, kehoittivat kuningasta aloittamaan sodan Venäjää vastaan. Kirjeessään kuninkaalle vuoden 1545 alussa Fleming arveli, että ”tämä asia venäläisten ja meidän välillä tuskin milloinkaan saatetaan päätökseen muulla tavalla kuin peitsenkärjillä”. Ilmeisesti suomalaiset katsoivat sodan väistämättömäksi ja pitivät tätä ajankohtaa sopivimpana, kun tsaari oli alaikäinen ja sodassa tataarien kanssa. Kuningas oli kuitenkin rauhan kannalla ja erotti Niilo Grabben Viipurin linnanherran virasta syystä peläten, että tämän häikäilemättömyys saattaisi johtaa lopulliseen välien rikkoutumiseen. Säästäväistä kuningasta harmitti myös Grabben komea elämä Viipurissa, josta hän kirjoittaa: ”... ei missään Ruotsissa ja Suomessa pidetä

semmoista ylenpalttista syömistä eikä mässäystä kuin Viipurissa."

Vaaran uhatessa ryhdyttiin Suomessa saattamaan maan puolustuslaitosta kuntoon. Vuosikymmenien laiminlyöntejä ei voitu kuitenkaan käden käänteessä korjata. Kuitenkin linnojen, lähinnä Viipurin, rapistuneita varustuksia vahvistettiin, aateliston ratsupalvelusvalmius tarkistettiin ja Suomeen sijoitettiin runsaammin sotaväkeä. Kuningas pyrki myös saamaan talonpoikaisnostoväkeä tarvittaessa käytettäväksi. Miehistön kohtelemisesta hän antoi seuraavan järkevän määräyksen: "Kukaan aatelinen, vouti, pyssymies tai muu älköön masentako, uhitelko tai pahoin pidelkö Meidän sotamiehiämme, varsinkaan niitä, jotka äskettäin ovat palvelukseemme otettuja tai vastedes otetaan nimittäen heitä riihentappajiksi, moukiksi tai heitä muuten herjaten, sen vuoksi, etteivät he ehkä ole niin taitavia kuin ne, jotka kauemmin ovat palvelleet sotaväessä." Heidät oli opetettava tuntemaan kunnian ja rehellisyyden vaatimukset, sotatapoja ja ampumaan. — Nämä, joskin vielä verrattain vajanaiset toimenpiteet lujittivat suomalaisten puolustustahtoa, ja vihollista päätettiin miehuullisesti vastustaa.

Kesällä 1554 rajaselkkaukset kehittyivät niin laajoiksi, ettei avoimeen sotaan joutumista voitu välttää. Rajajoen luoteispuolella sijaitsevan, muutaman peninkulman levyisen "Riitamaaksi" nimitetyn alueen omistuksesta aiheutunut kiista Kivennavan voudin ja Novgorodin käskynhaltijan välillä johti molemminpuolisiin laajoihin hävitysretkiin. Vaikka kuningas pani syyn voudin niskoille ja erotti hänet, venäläiset aloittivat varsinaiset sotatoimet seuraavan vuoden alussa.

Tammikuussa v. 1555 venäläiset hävittelivät Kannasta osan tunkeutuessa Viipuriin asti pystymättä kuitenkaan uhkaamaan kaupunkia. Päinvastoin kerrotaan hyökkääjien tuhoutuneen jään murtuessa hei-

dän altaan. Vaarallisemmalta näytti ruhtinas Ivan Bibikovin yritys maaliskuun alkupuolella.

Bibikov eteni rajan ylitettyään Kivennavan suuntaan, samalla kun hänen väkensä hävitti kaiken, mitä tiellään kohtasi. Joutselän luona tuli kuitenkin pysähdys: Kivennavan uusi vouti Juho Maununpoika oli vastassa pienen sotavoiman kanssa ja aikoi vihollisen ylivoimasta huolimatta ryhtyä taisteluun.

Juho Maununpoika oli ryhmittänyt pienen joukkonsa seuraavasti: Kivennavalle johtava tie oli katkaistu murroksilla Joutselän harjanteen korkeimmalta kohdalta. Murroksen takana olivat voudin jalkamiehet, 5 ruotua, joiden sivustoja varmisti 3 ruotua käsittävä ratsuväki. Rintaman eteen oli asetettu muutamia reissä kuljetettuja pikku tykkejä, nikhakoja. Aseisiin nostetut talonpojat, 400 miestä, jotka olivat suksilla, vouti sijoitti metsän suojaan tien suunnassa olevan joukon sivustaan.

Monituhantinen venäläisjoukko eteni pitkänä rekikolonnana. Kun Ivan-ruhtinas näki vastassaan olevan pienen sotavoiman, hän puhkesi pilkkanauruun. Murroksen eteen ratsastaen hän käski tuoda itselleen viinatuopin ja joi vastustajaansa ivaten Juho Maununpojan maljan. Urhea vouti ei tästä kuitenkaan hämmentynyt. Kun venäläiset olivat ahtautuneet kapealle tielle ruhtinaansa ympärille, hän laukaisutti kaikki tykkinsä niin, ”jotta suurten pajarien höyhenet lensivät ilmaan”. Itsensä Ivan-ruhtinaan sanotaan saaneen surmansa. Venäläiset perääntyivät hämmingin vallassa, jolloin vouti komensi väkensä hyökkäykseen. Jalkamiehet ja ratsuväkiruodut tunkeutuivat tien suunnassa eteenpäin. Taempana vastarintaa yrittävät venäläiset saivat niskaansa uuden vihollisen. Juho Maununpojan suksimiehet laskivat suksillaan suoraan tiellä olevan vihollislauman kylkeen ja yhtyivät keihäillään ja tapparoillaan iskien taisteluun. Lyöty vihollinen vetäytyi Juho Maununpojan miesten takaa-ajamana rajan taakse ja jätti jälkeensä suuren sotasaaliin.

Joutselän taistelu.

Joutselän voitokas taistelu oli kuitenkin vain varsinaisen sodan esinäytös. Venäläiset jatkoivat hävityksiään varsinkin Pohjanmaalla, niin että kuningas pitkän epäröinnin jälkeen katsoi välttämättömäksi ryhtyä laajempiin sotatoimiin. Tähän kuningasta rohkaisivat myös hänen Saksalaisen ritarikunnan ja puolalaisten kanssa käymänsä neuvottelut, joissa oli ollut esillä kysymys liitosta Moskovan tsaaria vastaan. Niinpä hän lähetti joukkoja ja sotatarvikkeita Suomeen ja saapui itsekin Turkuun loppukesästä 1555 valvoakseen henkilökohtaisesti varustelua.

Kuningas oli määrännyt sotatoimia johtamaan ruotsalaisen Jaakko Baggen. Tehtyään Viipurista tiedusteluretken Nevalle Bagge sai sen käsityksen, että venäläiset olivat valmistautumattomia sotaan. Tämän vuoksi hän esitti kuninkaalle, että tehtäisiin hyökkäys sekä maitse että meritse Pähkinälinnaa vastaan Nevan linjan valtaamiseksi. Kuningas antoi tähän suostumuksensa, ja Bagge lähti retkelleen, mikä merkitsisi varsinaisten sotatoimien aloittamista.

Pian kuningas sai kuitenkin aiheen tätä katua. Kohta Baggen lähdön jälkeen tuli tieto, ettei Saksalainen ritarikunta yhdykään sotaan. Kuningas koetti turhaan peruuttaa koko Baggen retken. Tämän joukot pääsivät vain pieniä kahakoita käyden Pähkinälinnan edustalle. Täällä nousi tie pystyyn. Linnoitus oli hyvin varustettu, joten piirittäjät eivät kyenneet riittävän tykistön puutteessa sitä valtaamaan. Baggen oli nimittäin pitänyt jättää varsinaiset sotalaivansa Nevan suulle, josta vain pienillä soudettavilla aluksilla oli päästy virtaa ylös Pähkinälinnan edustalle. Nälkä alkoi lisäksi ahdistaa, sillä hävitetystä maasta ei saatu riittävästi elintarvikkeita. Niinpä Bagge varmaankin mielellään totteli tänne saapunutta kuninkaan käskyä, jonka mukaan hänen oli palattava Viipuriin. Taisteltuaan paluumatkalla voitokkaasti venäläisten kanssa retkikunta saapuikin lokakuun alussa Viipuriin.

Kustaa-kuningas oli itse sillä välin saapunut kaupunkiin, joten Bagge sai tehdä tiliä retkestään suoraan hänelle. Kuningas katui katkerasti koko yritystä, kuten käy ilmi hänen seuraavastakin maininnastaan: ”Jumalan edessä valitamme, että meidät piti sellaisella kevytmielisyydellä ja älyttömyydellä houkuteltaman tähän sotaan, panemaan itsemme, rakkaan rouvamme, rakkaat lapsiraukkamme, sotaväkiparkamme, pianpa kaiken menestyksemme sellaiseen vaaraan kuin nyt on uhkaamassa.” Hän syytti koko tapahtumasta suomalaisia ja koetti muun muassa uskotella venäläisille, että Baggen retki oli tapahtunut hänen tietämättään.

Huolimatta masennuksestaan kuningas ryhtyi tarmokkaasti lujittamaan puolustusta, sillä ilman muuta voitiin odottaa venäläisten yrittävän kostoretkeä maahamme. Ruotsista tuotiin lisäjoukkoja, jotka samoin kuin Suomessa olevat voimat sijoitettiin Viipuriin. Linnan ja kaupungin varustukset pantiin kuntoon. Säännöllisen sotaväen lisäksi, jota oli n. 16 lippukuntaa jalkaväkeä ja 7 lipullista ratsuväkeä,

kuningas nosti talonpoikia aseisiin. Viipurin ja Savonlinnan lääneistä kutsuttiin sotapalvelukseen jokainen mies, Hämeestä, Raaseporin ja Porvoon lääneistä joka neljäs sekä Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta joka viides. Tätä varten kuningas antoi Suomen läänien asukkaille seuraavan julistuksen, mikä oli samalla ensimmäinen hallituksen julistus suomenkielellä: ”Tegemme teillen tämen kansa tiettevexi, ette Me Meillemme aijattellemme, ette Meiden ja kaickeden teiden vahingolliset ja haijgiat viholiset, ne armottomat ja ristimättömät Venhäleiset aijattelevat sijsele langetta tähen Somen makundahan, röffvemähän, murhamahan ja polttamahan kaicken tämän makunnan asuvaiset, mutoin jos eij Jumala caikkivaldias sen modoista heiden paha vägytystensz armolisest poijs este ja tyhijäxi tege. — — — Nijlle rinda tekehen tarvitahan suuri luku kansa ja rahvasta. Sijlle Mee olemme Meilemme nijn aijattellehet, ette suurij joucko rahvasta jokahitzest pitäjest ylize kaicken Somen maan pidäis ulgos tehdemen hyffvein asuden kanssa. Ja nijn paljo kustia quin hee auttausit itzense kaxi kuucautta eli enenmän, sen jelken quin aijcka sano ja asia itzense anda. Ja Mee tahdomme ette ennen kijrjoittetust Uuden Linnan (Savonlinnan) länist pitä kaicki ne, jotka asua likutta taijdavat, oleman valmisza, coska heille sana annetahan, ja tarvitahan, vastan seijso ennen kijrjoitettuja Venhäläjsiä, coska ja kussa hee ylitze raijan tahtovat sijselle langetta.” Aatelisten ja pappien piti varustaa ratsumiehiä kuninkaan käytettäväksi. Tällä tavoin saatiinkin maan oloihin katsoen melkoinen sotavoima rajan puolustukseen käytettäväksi.

Kuningas antoi Suomessa olevien joukkojen päälliköille, joista useat olivat ruotsalaisia hänen suomalaisista aatelismiehistä saamansa huonon käsityksen vuoksi, yksityiskohtaisia ohjeita puolustuksesta. Niistä käy ilmi, että Kustaa Vaasalla oli hyvät tiedot sodankäynnin perusteista ja luontaista sotapäällikkökykyä. Varsinkin hän osasi laatia tarkoituksenmu-

kaisia suunnitelmia. Sen sijaan kuninkaan iästä ja hänen vanhoilla päivillään ylenpalttiseksi kehittyneestä säästäväisyydestään ja varovaisuudestaan johtui, ettei hän enää kyennyt oma-aloitteisiin ja selvään ratkaisuun tähtääviin hyökkäyksellisiin sotatoimiin, vaan jätti viholliselle aloitteen tyytyen itse puolustukseen.

Venäläisten hyökkäys alkoi tammikuussa v. 1556. Rajan ylitettyään he etenivät Käkisalmesta, Pähkinäsaaresta ja Novgorodista Viipuriin johtavia teitä pitkin tavoitteenaan kaupunki. Matkalla hävitettiin maaseutua ja surmattiin armotta kaikki asukkaat. Vihollisen suuren ylivoiman vuoksi vetääntyivät rajan lähellä olleet varmistusjoukot nopeasti Viipuriin, jota vihollinen tammikuun 22. päivänä ryhtyi ampumaan mukanaan tuomillaan tykeillä.

Jo kolmen päivän perästä vihollinen yllättävästi jätti Viipurin ja lähti paluumatkalle. Mahdollisesti huoltovaikeudet pakottivat sen lopettamaan piirityksen alkuunsa, tai sitten se katsoi jo saamansa tehtävän täytetyksi hävitettyään rajaseudut. Viipurin puolustajat kävivät heti vihollisen vetääntymistä varmistavien jälkijoukkojen kimppuun, joille Jaakko Bagge ja Yrjö Trulsinpoika Grip tuottivat huomattavia tappioita.

Näin oli maata venäläisten taholta uhannut hyökkäysvaara torjuttu. Rajaseudut olivat kuitenkin saaneet jälleen raskaasti kärsiä. Talot oli hävitetty, asukkaat joko surmattu tai viety orjuuteen Venäjälle niin suurissa määrin, ettei siellä täysikasvuisesta miehestä maksettu kuin yksi riuna (10 kopeekkaa) ja tytöstä viisi alttinaa (15 kopeekkaa). Sodan lopputapahtumat rajoittuivatkin vain kostoretkiin, joita erityisesti suomalaiset hiihtojoukot tekivät kauas rajan taakse. Kuningas, joka terävä-älyisenä oli huomannut, mitä hyötyä suksimiehistä olisi laajoilla rajaseuduilla, muodosti heistä erityisen komennuskunnan. Sen päälliköksi hän määräsi myöhemmin hyvin kuuluisaksi tulevan Klaus Eerikinpoika Flemingin, joka

sai seuraavanlaisen valtakirjan: ”Tietoomme on tullut, että sinä Klaus Fleming olet jossakin määrin perehtynyt liikkumaan suksilla, ja kun joukko Savon talonpoikaisia ja muita suksimiehiä on sotaväessämme, eikä heillä ole ketään, jonka komentoon alistuisivat tai joka heitä kouluttaisi, siksi rupea sinä heidän päällikökseen tehdäksesi niitten kanssa viholliselle mahdollisimman paljon vahinkoa, jos se tämän jälkeen aikoo hyökätä tähän maahan.”

Kuningas, joka venäläisten hyökkäyksen tapahtuessa ei uskonut enää edes Ahvenanmaalla olevansa turvassa ja olisi lähtenyt sieltä Ruotsiin, mikäli sääsuhteet eivät olisi sitä estäneet, pyrki nyt kaikin tavoin rauhaan Moskovan tsaarin kanssa. Tsaarikin oli siihen halukas päästäkseen vapaasti selvittämään välejään Saksalaisen ritarikunnan kanssa. Siten tehtiin keväällä 1556 aselepo, ja kesällä kuningas lähetti Turun kirkkoherran Knut Juhananpojan Moskovaan sopimaan rauhanneuvottelijoiden tulosta. Vuoden 1557 alussa rauhanneuvottelijat, joiden joukossa oli Turun piispa Mikael Agricola, saapuivat Moskovaan, ja huhtikuun 2. päivänä solmittiin rauha 40 vuodeksi. Huolimatta siitä, että venäläisten laatima rauhankirja oli sävyltään hyvin ylimielinen — siinä sanottiin muun muassa, että Ruotsin kuningas oli ”rukoillut tsaaria heittämään vihansa sen vuoksi, että ruotsalaiset olivat rajalla rikkoneet rajarauhan”, jolloin tsaari oli ”armahtanut” kuningasta tekemällä rauhan —, kuninkaan lähettiläät vain totesivat, että ”meidän herramme kuningas ei rakasta paljon hiuksenhalkomisia tässä maailmassa eikä välitä korkeasta nimestä itselleen”, ja allekirjoittivat sopimuksen. Rajat jäivät ennalleen, ja v. 1560 vihdoin toimitetussa, kauan lykätyssä rajantarkistuksessa Ruotsi-Suomi sai riidanalaiset alueet.

Tällä tavoin vuosien 1555—57 sota, joka oli tuottanut vanhalle kuninkaalle niin suuria huolia, osaltaan varmisti hänen Suomea koskevan elämäntyönsä ehkäpä pysyvimmän osan: Pohjois-Savon ja Kainuun

erämaiden asuttamisella valtakuntaan liitettyjen alueiden säilymisen muun Suomen yhteydessä.

Kustaa Vaasan testamentti

Venäläissodan aikana Kustaa-kuningas oleskeli Suomessa elokuun alusta v. 1555 heinäkuun alkuun v. 1556. Tämä aika on pisin, minkä kukaan hallitsija on maassamme viipynyt. Tutustuttuaan henkilökohtaisesti maamme oloihin kuningas käytti pakollista Suomessa oleskeluaikaansa havaitsemiensa epäkohtien poistamiseen.

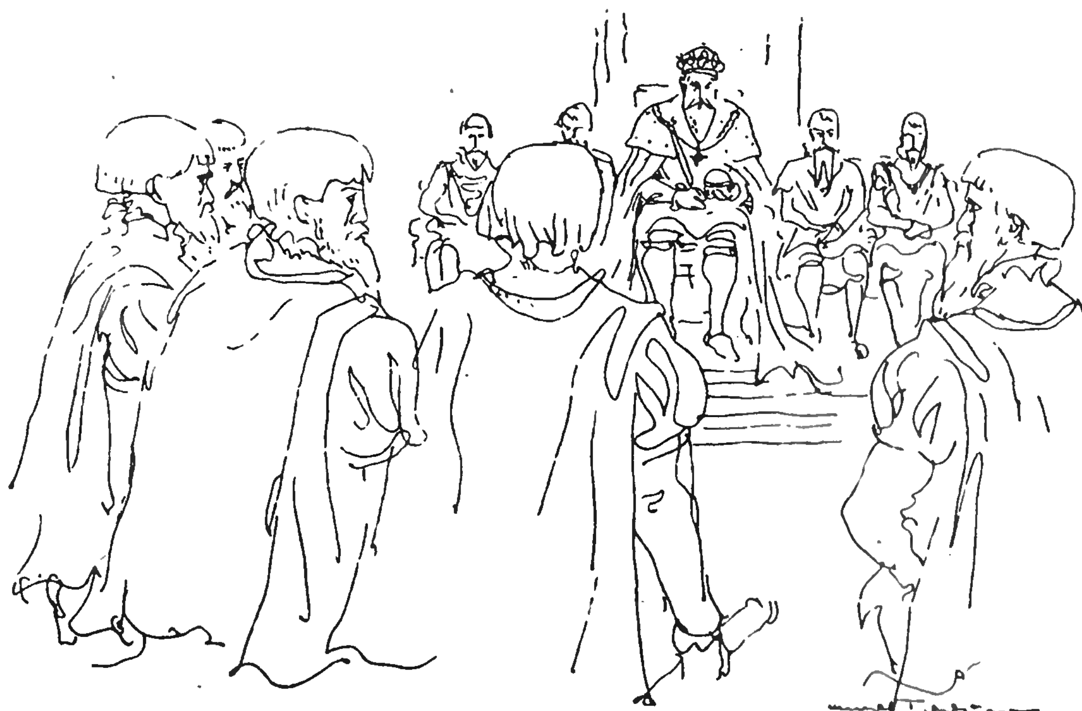
Kuninkaan ensimmäisiä toimenpiteitä oli Suomen aatelin väärinkäytöksiä koskevan tarkastuksen toimeenpaneminen, jonka Jaakko Teitti suoritti. Voutien toimintaa valvottiin, ja heitä varten julkaistiin tarkat toimintaohjeet. Laiton kyydityksen vaatiminen kiellettiin jälleen ja annettiin määräys kestikievarien perustamisesta maanteiden varsille, jotta matkustajat saisivat ostaa niistä kohtuulliseen hintaan ruokaa, olutta, heinää ja kauroja. Kuningas antoi myös voudeille yksityiskohtaisia ohjeita maan taloudellisten mahdollisuuksien hyväksikäyttämisestä: lohi- ja ankeriaspatoja oli rakennettava, perustettava myllyjä jne. Tällä tavoin hallitsijan vierailu koitui maamme kaikinpuoliseksi edistymiseksi, niin raskaat kuin nämä ajat muutoin olivatkin.

Vanhoilla päivillään erityisen epäluuloiseksi ja kärttyiseksi muuttunut kuningas ei näytä saaneen maastamme suotuisaa käsitystä. Suomen rahvaalla oli hänen mielestään omituinen luonne. Kuninkaan käydessä Lohjalla joukko talonpoikia oli ”juonut päänsä täyteen olutta” ja mellastanut kuninkaan läsnäolosta piittaamatta. Rahvas oli takapajuista ja epäluotettavaa. Aateli puolestaan oli saanut liian suuren vallan maassa. Joskin kuninkaan tyytymättömyys lienee suureksi osaksi johtunut siitä raskasmielisyydestä, joka ajoittain sai hänessä vallan ja jota hänen sodan johdosta tuntemansa huolestunei-

suus luonnollisesti lisäsi, vaikutti se ehkä osaltaan hänen Suomessa oleskelunsa aikana tekemiinsä vallanperimystä koskeviin ratkaisuihin. Kesäkuun 27. päivänä v. 1556 kuningas antoi lempipojallensa Juhanalle ja hänen mahdollisille miespuolisille perillisillensä läänitykseksi Turun ja Kokemäenkartanon läänit sekä Närpiön ja Ahvenanmaan.

Antaessaan nuoremmille pojilleen herttuakuntia Suomesta ja Ruotsista kuninkaan tarkoituksena oli sukunsa kohottaminen valtakuntansa kaikkien aatelissukujen yläpuolelle. Läänitysten antamien tulojen avulla nuoret herttuat saattaisivat viettää kuningassuvun jäsenelle sopivaa elämää. Muodostaessaan Suomen herttuakunnan kuningas lienee myös ajatellut, että asettamalla maahan oma käskynhaltija voitaisiin tehokkaammin valvoa paikallisia virkamiehiä, joilla kuninkaan ollessa kaukana oli mahdollisuus kohdella mielivaltaisesti kansaa. Juhana-herttua määrättiinkin toimimaan koko Suomen ylimpänä käskynhaltijana, jotta ”Meidän köyhillä alamaisillamme olisi kehenkä turvautua oikeissa asioissansa ja ken heitä puolustaa väkivaltaa ja vääryyttä vastaan, samoin kuin se, jonka luona voivat käydä neuvoa, apua ja turvaa pyytämässä, kun tarve on”. — Juhanan läänitykseen lisättiin vielä myöhemmin Raaseporin lääni ja Vihdin sekä Lopen pitäjät.

Suomen herttuakunnan perustaminen, joka käytännössä osoitti kuninkaan Suomea kohtaan tuntemaa suurta myötämielisyyttä, jäi vanhan kuninkaan viimeiseksi suureksi hallitsijanteoksi maassamme. Itse hän tunsi jo näihin aikoihin voimiensa vähenevän, ja hänen pitkän hallituskautensa väsymättömät ponnistelut alkoivat nyt tuntua. Kuninkaan viimeisiä elinvuosia synkistivät aavistus Itämeren alueella puhkeavasta valtataistelusta, jonka ensimmäisistä yhteenotoista hän vain vaivoin kykeni pysyttelemään syrjässä, sekä huoli valtakunnan kohtalosta hänen kuolemansa jälkeen. Kruununperillinen, Eerik herttua, tuotti tuhlaavaisuudellaan ja hurjalla elämällään

Kustaa Vaasa ottaa jäähyväiset säädyiltä.

vanhalle isälleen surua. Tämän mielestä pojan käytös ei suinkaan luvannut hyvää valtakunnan tulevaisuudelle.

Tuntiessaan loppunsa lähestyvän vanha kuningas halusi vielä kerran nähdä valtakunnan säädyt edessään ja jättää heidän välityksellään kansalleen hyvästit. Kesäkuussa v. 1560 säätyjen edustajat, joiden joukossa olivat Suomen huomattavimmat aatelismiehet, kokoontuivat Tukholman linnaan. Täällä kuningas teki heille tiliä hallinnostaan. Juhannuksen jälkeisenä päivänä hän otti säädyt vastaan valtaistuinsalissa, missä hän istui valtaistuimellaan neljä poikaansa ympärillään. Puhuessaan kuningas palautti läsnäolijoiden mieleen merkilliset elämänvaiheensa. Hän kiitti Jumalaa siitä, että Jumala oli korottanut hänet kuten Daavidin aikoinaan kansansa hallitsijaksi ja antanut hänelle voimaa vapauttaa sen vieraan sortajan tyranniudesta. Kaikesta hyvästä, mitä hänen hallitusaikanaan oli aikaansaatu, hän kehoitti antamaan kunnian Jumalalle. Vioista ja puutteista kuningas tahtoi vastata, mutta pyysi säätyjä antamaan ne hänelle anteeksi, koska ne johtuivat hänen inhimillisestä heikkoudestaan, ei pahasta tahdosta. Lopuksi

kuningas sanoi tuntevansa aikansa kohta päättyvän, kohotti kätensä viimeiseksi tervehdykseksi ja jätti syvän liikutuksen valtaan joutuneet kuulijansa. — Säädyt hyväksyivät kuninkaan testamentin, jossa Suomen herttuakunnan perustaminen vahvistettiin ja jossa kuninkaan nuorimmalle pojalle, Kaarle herttualle annettiin Ruotsin maakunnat Södermanland, Nerike ja Värmland herttuakunnaksi.

Vanha kuningas oli oikein aavistanut elämänsä pian päättyvän. Valtiopäivien jälkeen hänen tilansa kohta huononi, ja syyskuun 29. päivänä Kustaa Vaasan pitkä ja monivaiheinen elämä päättyi. Joulukuussa kuninkaan maalliset jäännökset saatettiin Tukholmasta Upsalaan, jossa ne saivat leposijan Upsalan tuomiokirkon hautakuorissa.

Merkillinen oli Kustaa Vaasan elämänkaari ollut, ja merkittäviä olivat hänen aikaansaannoksensa. Ajankohta, jona hän joutui elämäntyönsä suorittamaan, oli ainoalaatuinen niin hänen valtakuntansa kuin koko Euroopankin historiassa. Valtavat henkiset liikkeet, jotka eurooppalaisen sivistyksen sydänseuduilta levisivät kaukaisille pohjanperille saakka, pyyhkäisivät menemään koko keskiajan maailman. Uusi maailma ja uudet uskomukset syntyivät vanhan pirstaleista. Murrosajat ovat aina kovia ja väkivaltaisia, ja vain voimakkaat ihmiset kykenevät sellaisissa oloissa johtamaan kansojen kohtaloita. Kustaa Vaasa oli kova ja häikäilemätön, aina saituuteen asti säästäväinen mies, joka tajusi vain käytännöllisen elämän tosiasiat. Mutta samalla hän oli harvinaisen valloittava persoonallisuus, joka kykeni kokoamaan ihmiset ympärilleen ja sai heidät seuraamaan hänen viitoittamaansa tietä. Siten hän oli ikään kuin kohtalon valitsema johtamaan kansansa ajan myrskyjen läpi kansalliseen itsenäisyyteen ja turvaamaan puhdistetun uskon juurtumisen Ruotsi-Suomeen. Köyhän ja sekasortoisen valtakunnan hän oli saanut vastaanottaa, hyvinvointi ja järjestys vallitsi siinä hänen kuollessaan. Kuolinvuoteellaan Kustaa Vaasa

lausui toivomuksen, ettei hänen muistoaan haudattaisi hänen ruumiinsa mukana. Tähän vastattiin: ”Teidän Armonne muistoa kantavat metsät ja kaikki tasangot, vuoret, laaksot, joet ja järvet, joita ei kukaan ole tätä ennen kunnollisesti käyttää taitanut, ynnä ne myllyt ja kalajoet, jotka nyt valtakunnalle ikuiseksi hyödyksi löytyt ja käyttöön otetut ovat, mitä ei koskaan unohtaa mahdeta.”

Tämä aikalaisten arviointi suuren kuninkaan elämäntyöstä on vielä tänä päivänä paikkansapitävä.

UUDEN USKON VOITTO

Keskiajan ihmisen elämässä uskonnolla oli hyvin hallitseva asema. Ihminen tunsi tarvitsevansa Jumalan ja pyhimysten apua kaikissa toimissaan, ja lapsellisen vilpittömästi heihin joka päivä myös turvauduttiin. Luottamus kirkon oppeihin oli horjumaton, eikä kenenkään päähän olisi pälkähtänyt epäillä kirkonmiesten opetusten paikkansapitävyyttä. Katolinen kirkko hallitsi siten itse asiassa koko länsimaista kristikuntaa sellaisella vallalla, jonka veroista maalliset mahtimiehet tuskin koskaan ovat käsissään pitäneet.

Mutta suuri valta rappeuttaa useimmiten käyttäjänsä. Niin kävi keskiajan kirkollekin. Paavi ja muut kirkonmiehet eivät jaksaneet vastustaa maallisen valta-aseman houkutusta. Sen ylläpitäminen tuli usein heidän päätehtäväkseen. Rikkauksien kerääminen askarrutti enemmän kirkonmiesten ajatuksia kuin kysymys oman ja lähimmäistensä sielun pelastamisesta. Sielunhätään joutuneille, jotka pelkäsivät kiirastulen vaivoja ja lopulliseen kadotukseen joutumista, kirkko tarjosi apuaan myymällä rahasta aneita. Mutta ihmisten oli vaikeaa uskoa aneidenkaan voimaan, kun he näkivät kirkonmiesten tuhlaavan niistä saadut rahat maallisiin huvituksiin ja paheisiin.

Katolisen kirkon piirissä oli kyllä kaikkina aikoina moitteettomia yksilöitä, joiden elämä ja toiminta oli esimerkiksi kelpaavaa. Monet heistä olivat yrittäneet nousta kirkon piiriin levinnyttä turmelusta vastustamaan, mutta yleistä ja pysyvää parannusta ei saatu aikaan. Ryhtymällä suorastaan vainoamaan epäkohtien poistamista vaativia maallikkoja ja hengenmiehiä paavit ja muut katolisen kirkon johtomiehet aiheuttivat vain tyytymättömyyden kasvamisen salassa. Vihdoin se uuden ajan alussa purkautui ilmi niin voimakkaana, että tämä uskonpuhdistuksen nimellä kulkeva liike repäisi puolen Eurooppaa irti paavinkirkon vallanalaisuudesta ja painoi leimansa koko Euroopan historiaan parin vuosisadan ajaksi.

Martti Luther uskonpuhdistajana

Lokakuun 31. pnä v. 1517 Wittenbergin yliopiston jumaluusopin professori, augustiinolaismunkkikunnan arvossapidetty jäsen Martti Luther naulasi Wittenbergin linnankirkon ovelle 95 teesiä eli väitettä sisältävän listan. Tällä teollaan hän aavistamattaan pani maailmanhistoriallisen vyöryn liikkeelle.

Lutherin väitteet olivat tähdätyt anekaupan väärinkäytöksiä, mutta ei suinkaan katolista kirkkoa vastaan. Päinvastoin hän vielä pitkän aikaa pyrki säilyttämään sovinnon kirkon kanssa. Mutta kirkko ei ollut valmis vähäisimpiinkään oppinsa tarkistuksiin, vaan vaati Lutheria peruuttamaan väitteensä ja palaamaan katuvana kirkon helmaan. Kirkon taipumaton asenne pakotti Lutherin etsimään väitteilleen uusia perusteluja. Tällä tavoin hän joutui laajentamaan arvostelunsa koko katolista kirkkoa ja sen oppia koskevaksi. Kun hän ei suostunut peruuttamaan syytöksiään, paavi julisti hänet lopuksi pannaan. Polttamalla juhlallisesti Wittenbergin torilla paavin panna-bullan Luther osoitti lopullisesti eronneensa katolisesta kirkosta ja ryhtyi luomaan puhdistettuun oppiin perustuvaa kirkkokuntaa.

Lutherin oppi levisi nopeasti Pohjois- ja Keski-Saksaan. Uskonpuhdistuksen aatteet kantautuivat myös Saksan ulkopuolelle Pohjoismaihin, Alankomaihin, Sveitsiin, Englantiin, Puolaan ja Ranskaan, vieläpä paavinkirkon keskusmaihin Espanjaan ja Italiaan. Osa näistä omaksui ne ns. reformoidussa muodossa, Sveitsissä vaikuttavan Calvinin hahmottelemina. Lutherin tärkein apulainen, kuuluisa humanisti Filip Melankton täsmensi hänen oppinsa yhtenäiseen kirjalliseen muotoon ns. Augsburgin tunnustuksessa, joka kirjoitettiin niiden esittämiseksi Augsburgissa v. 1530 kokoontuneille Saksan valtiopäiville, sekä tämän tunnustuksen puolustuksessa.

Lutherin opin ytimenä on käsitys, että sielu pelastuu vain ”yksin uskossa Kristukseen ilman lain tekoja”. Pyhiinvaellukset, paastot, almujen anto ja aneet eivät saa sitä aikaan. Kristillisen uskon ja elämän ylin ohje on Raamattu eivätkä paavin ja kirkolliskokousten päätökset, kuten katolinen kirkko opetti. Raamatun sanan kanssa ristiriidassa olevat kohdat oli poistettava kirkon opista ja jumalanpalvelusmenoista, mutta muu voitiin vanhasta säilyttää.

Näiden periaatteiden pohjalla uskonpuhdistusta ryhdyttiin toteuttamaan käytännössä. Jumalanpalvelus, jonka keskeisenä osana oli Raamatun opetuksia käsittelevä saarna, pidettiin nyt kokonaisuudessaan kansan kielellä. Seurakunta osallistui siihen virsiä laulamalla. Näitä Luther kirjoitti itse runsaasti. Pappiskasvatus uudistettiin. Jotta jokainen kykenisi itse löytämään Raamatusta uskon perustotuudet, järjestettiin, erityisesti Melanktonin toimesta, kristillinen kansanopetus. Tätä varten Luther kirjoitti ison ja vähän katkismuksen ja käänsi Raamatun saksan kielelle. Arkityön arvoa korostettiin: kaikki rehellinen työ on yhtä hyvää ja parempaakin Jumalan palvelemista kuin luostareissa mietiskeleminen. Avioliitto ja perhe-elämä palautettiin arvoonsa, ja Luther itse perheineen muodosti kristillisen kodin esikuvan.

Uskonpuhdistus leviää Pohjolaan

Pohjolan valtakunnista Tanska-Norja oli jo maantieteellisen asemansa vuoksi avoinna Saksasta tuleville vaikutteille. Kuningas Kristian III, joka kapinan avulla oli saanut haltuunsa veljenpoikansa Kristian Tyrannin valtaistuimen, sai jatkuvasti pelätä tämän katolisten sukulaisruhtinaittensa tukemana tekemiä vallankaappausyrityksiä. Niinpä hän ei ryhtynytkään vastustamaan uuden opin leviämistä valtakuntaansa, vaan antoi vapaasti sitä saarnata.

Ruotsi-Suomi oli uuden ajan taitteessa liittynyt sivistyksellisesti läheisesti Saksaan. Useimmat ulkomaille lähteneet opiskelijat suuntasivat matkansa Pohjois-Saksan yliopistoihin. Kun näistä tuli puhdistetun uskon päätukikohtia, joutuivat sekä ruotsalaiset että suomalaiset nuorukaiset uuden opin kanssa tekemisiin ja omaksuivat sen Lutherin esittämässä evankelis-luterilaisessa muodossa. Kotiin palatessaan he toivat puhdistetun opin siemenen mukanaan.

Uutta oppia saarnasi Ruotsissa ensimmäisenä Olaus Petri, örebrolaisen sepän poika, joka Wittenbergissä opiskellessaan oli siihen tutustunut. Tuekseen hän sai Laurentius Andrae-nimisen huomattavan kirkonmiehen, joka oli jo aikaisemmin suhtautunut arvostellen eräisiin kirkon opinkappaleisiin. Uudistusmiesten toiminta pääsi heti hyvään vauhtiin, kun Kustaa Vaasa valitsi Laurentiuksen kanslerikseen ja antoi Olaus Petrille tilaisuuden saarnata Tukholman Suurkirkossa. Lyhyessä ajassa hän taivutti Tukholman porvarit uuden opin puolelle.

Kustaa-kuninkaan suhtautumisen uskonpuhdistukseen määräsivät aluksi kokonaan valtiolliset syyt. Hän haki kirkolta tukea taistellessaan hallituksensa alkuaikoina ulkonaisia ja sisäisiä vihollisiaan vastaan ja oli valmis hyväksymään senhenkisen kirkon, joka oli halukkaampi apuaan antamaan. Siten hän salliessaan uskonpuhdistajien toiminnan ei kuitenkaan rikkonut välejään paavinistuimeenkaan. Kirkon

hallinto oli annettava kuninkaan käsiin ja sen oppiin sekä järjestysmuotoon oli tehtävä vain välttämättömimmät muutokset. Muutoin oli pysyttävä vanhalla katolisella pohjalla. Mutta paavi ei hyväksynyt minkäänlaista valtansa rajoittamista. Kun kuningas pyysi nimittämilleen kotimaisille piispoille paavin vahvistusta, hän ei sitä saanutkaan. Tästä pahastuneena kuningas kirjoitti: ”Mutta jos näemme, ettei meidän kärsivällisyytemme ja pitkämielisyytemme saa mitään aikaan, aiomme menetellä oikeuden vaatimusten mukaan, sallimatta kansamme joutua ulkomaalaisten sietämättömän ikeen alle, tietäen, ettei Kristus, meidän korkein pappimme, suo kansansa täällä tai muualla kokonaan hukkua sentähden, että paavi niin tahtoo. Eikä meitä nimitetä kristityiksi paavin mukaan, vaan Kristuksen mukaan.”

Västeråsin valtiopäivillä kuningas saikin tilaisuuden toteuttaa uhkauksensa. Säädyt antoivat hänelle oikeuden käyttää kirkon omaisuutta valtakunnan hyväksi. Tällä tavoin kuningas pääsi varsin vapaasti määräilemään kirkon asioista. Vaikkei valtiopäivillä virallisesti päätettykään uuden opin omaksumisesta — sanottiin vain, että ”Jumalan puhdasta sanaa on saarnattava kaikkialla valtakunnassa” —, luterilainen oppi sai tällöin tosiasiassa ratkaisevan voiton katolilaisuudesta. Näin sen käsitti myös Ruotsin viimeinen katolinen kirkkoruhtinas, Linköpingin piispa Hannu Brask, joka turhaan koetettuaan suojella kirkkoa kuninkaan toimenpiteiltä jätti kotimaansa.

Pietari Särkilahti ja Martti Skytte

Kustaa Eerikinpoika Vaasan johtaman vapaustaistelun loppuaikoina nuori Pietari Särkilahti palasi kotikaupunkiinsa Turkuun Saksasta, jossa hän oli ollut täydentämässä opintojaan. Tästä miehestä tuli ensimmäinen uuden opin saarnaaja Suomessa.

Pietari Särkilahti oli Kiukku-Nikuksi nimitetyn Turun pormestarin poika. Hänen äitinsä oli piispa

Maunu Särkilahden sisaren tyttärentytär Kaarina Kirves. Särkilahtien suvun sammuttua suuren piispan kuollessa pormestari Niilo Pietarinpoika otti vaimonsa äidin nimen ja vaakunan, jotka hänen poikansa peri. Tämä määrättiin pappisuralle, jota varten hän oli lähtenyt Saksaan opiskelemaan.

Mutta Saksasta palaava Pietari-maisteri olikin aivan toinen mies kuin sinne mennyt tiedonhaluinen nuorukainen, jonka kunnianhimon päämääränä kangasteli ehkä hänen suuren sukulaisensa jälkien seuraaminen. Saksaan saavuttuaan hän joutui parhaiksi Lutherin esiintymisen aiheuttaman valtavan kuohunnan todistajaksi, ja uusi usko tempasi hänet vastustamattomasti mukaansa. Kotikaupunkilaiset saattoivat jo heti välittömästi nähdä tulijassa tapahtuneen muutoksen, sillä hänellä oli mukanaan vaimonsa Margareta, jonka kanssa hän oli pappisurastaan huolimatta mennyt Saksassa naimisiin.

Turkulaiset saivat kohta muutakin hämmästeltävää maisteri Pietarin ryhtyessä saarnaamaan uutta oppia, joka mullisti kaikki vanhat käsitykset uskonnosta. Paavali Juustenin kertoman mukaan hän alkoi ”Turun kouluissa ja kirkoissa uskollisesti opettaa ja herkeämättä muistuttaa tätä evankelisen opin puhdistamista paavillisesta kuvahulluudesta”.

Olot olivat monessa suhteessa suotuisat Särkilahden työlle. Piispa Arvid Kurjen kuoleman jälkeen Suomen kirkon johto oli joutunut Eerik Sveninpoika-nimiselle ruotsalaiselle pappismiehelle, jonka Kustaa Vaasa Turun tuomiokapitulin suosituksesta nimitti piispaksi. Kun Eerik Sveninpoika ei saanut paavin vahvistusta vaaliinsa, hänen asemansa jäi epävarmaksi. Siten hän ei kyennyt estämään Pietari Särkilahtea saarnaamasta Lutherin oppia, vaikka hän itse olikin katolisen opin kannattaja. Kuningas suosi lisäksi Särkilahtea ja nimitti hänet Turun tuomiokapitulin jäseneksi ja myöhemmin arkkiteinin virkaan. Näin hänellä oli täysi vapaus tehdä työtään.

Pietari Särkilahden työ puhdistetun opin levittä-

jänä Suomessa jäi hyvin lyhyeksi. Jo vuonna 1529 hän kuoli tuskin toimintansa alkuun saatuaan. Lyhyestä vaikutusajastaan huolimatta hän oli kuitenkin ehtinyt luoda pohjan, jolle hänen seuraajansa saattoivat rakentaa.

Keväällä 1527 Suomen kirkko jäi ilman johtajaa kun Eerik Sveninpoika kyllästyneenä asemansa epämääräisyyteen palasi Ruotsiin. Vasta saman vuoden lopulla Turun piispanistuin sai vakinaisen haltijan, kun dominikaanimunkki Martti Skytte valittiin Västeråsin valtiopäivien jälkeen Suomen piispaksi.

Uuden piispan asema ei ollut suinkaan helppo. Uusi usko levisi maahan kuninkaan tukiessa sen saarnaamista. Toisaalta suuri osa kansasta ja etenkin papeista oli vielä katolisen opin kannattajia, joten väkivaltaisten yhteentörmäysten vaara oli ilmeinen. Lopuksi kirkon piti tehdä työtään entiseen verrattuna huomattavasti huonontuneissa taloudellisissa olosuhteissa, sillä Västeråsissa päätettyä kirkon omaisuuden peruutusta ryhdyttiin heti toteuttamaan. Näistä epäsuotuisista olosuhteista huolimatta uuteen uskoon siirtyminen tapahtui rauhallisesti ilman näkyvämpää vastustusta, ja maamme evankelis-luterilainen kirkko hahmoutui varmalle pohjalle. Tämä kaikki oli suureksi osaksi Martti Skytten ansiota.

Martti Skytte oli suomalaista rälssisukua. Käytyään Suomessa koulua hän meni munkiksi Sigtunan dominikaaniluostariin. Myöhemmin hän opiskeli Saksan ja Italian yliopistoissa. Oppinut ja hurskas munkki kohosi lopuksi luostarinsa esimieheksi. Tekipä Kustaa Vaasa hänestä valtakunnan kaikkien dominikaaniluostarien esimiehenkin. Kuninkaan suosion avulla hänestä lopuksi tuli syntymämaansa kirkon ylipaimen 70 vuoden ikäisenä.

Skytteä kohtaan tuntemastaan myötätunnosta huolimatta Kustaa Vaasa käytti Suomessakin häikäilemättä hyväkseen Västeråsissa saamiaan valtuuksia. Koska valtakunnan piispat eivät saaneet enää omistaa linnoitettuja turvapaikkoja, Kuusiston linna otet-

tiin pois Turun piispalta ja revittiin. Aluksi piispa sai vielä pitää tiluksensa, mutta hänen oli maksettava vuosittain suuri apuvero kuninkaalle. Piispalle itselleen jäi vain pieni osa tuloistaan omaan käyttöönsä.

Tuomiokapituli joutui myös maksamaan veroa kuninkaalle. Sen tulot eivät enää riittäneet entisen kaniikki-määrän ylläpitämiseen, ja Kustaa Vaasan hallituksen loppupuolella ennen mahtava kapituli oli kutistunut melkein olemattomiin. Seurakuntapappien oli suoritettava veroa siitä, ettei sotaväkeä majoitettu heidän luokseen, samoin raskaita tilapäisveroja. Pitäjäläisten maksamista kymmenyksistä kuningas otti pääosan. Vain pitäjänpapin osuus jäi kirkolle itselleen.

Kirkko joutui myös luovuttamaan kallisarvoisimman osan irtaimesta omaisuudestaan. Hopeiset ja kultaiset kirkonastiat, kirkonkellot, kalliisti kirjotut messukasukat, piispanhiipat ja -sauvat vaelsivat Suomen kirkoista Ruotsiin liittyäkseen kuninkaanlinnan aarrekammioon, kuuluisan ”Eskilin salin” kalleuksien joukkoon. Joskin kuninkaalla aluksi olikin perustellut syyt turvautua kirkon rikkauksiin valtakunnan raskaiden velkojen maksamiseksi, tämä kirkonkalleuksien takavarikointi tapahtui lopuksi kuninkaan ahneuden tyydyttämiseksi ja hänen yksityisomaisuutensa kartuttamiseksi. Kustaa Vaasa puhdisti maamme niin perusteellisesti, että melkeinpä koko keskiaikamme historiallinen esineistö, jolla oli vähänkin arvoa, aina vanhoja haarniskoita ja aseita myöten, siirtyi Ruotsiin ja sitä myöten myöhemmin Ruotsin museoiden koristukseksi.

V. 1539 kirkko alistettiin hallinnollisesti täysin kruunusta riippuvaiseksi. Kuninkaan saksalainen neuvonantaja Yrjö Normann sai oikeuden nimittää pappeja ja tarkastaa piispojen eli ordinariusten, kuten heitä nyt nimitettiin, toimintaa. Normann oli jyrkkä luterilainen, ja hänen johdollaan Ruotsi-Suomen kirkko siirtyi yhä selvemmälle uskonpuhdis-

tuksen kannalle. Västeråsin valtiopäivillä v. 1544 nimenomaan päätettiin, että luterilaisuus on otettava valtakunnan kirkollisen elämän pohjaksi. — Suomessa kuningas otti nyt lopullisesti haltuunsa piispan tilukset, n. 170 tilaa, perustellen tätä sillä, että piispa oli ”vanha ja kulunut eikä voi enää kauan virkaansa hoitaa”.

Piispaksi tullessaan Martti Skytte näyttää suhtautuneen epäilevästi uskonpuhdistukseen. Kirjoittaessaan kuninkaalle hän mainitsi uutta oppia pidettävän ”kovin kummallisena”. Vastauksessaan kuningas käski Suomen papistoa saarnaamaan Jumalan puhdasta sanaa ja evankeliumia ja jättämään pois ”kaikki turhat jaaritukset sekä epävarmat ennustukset, tarinat ja ihmiskeksinnöt”. Tämän jälkeen Martti Skytte antoi uskonpuhdistuksen levitä hiippakuntaansa omalla painollaan. Vaikka hän itse ehkä sisimmässään pysyi katolisella kannalla elämänsä loppuun asti, hänen toimenpiteensä edistivät välillisesti uuden opin vakiintumista maahan. Erityisen tärkeäksi tuli hänen toimintansa niiden yhteyksien säilyttämiseksi, joita Suomen kirkolla vanhastaan oli Euroopan suuriin sivistyskeskuksiin. Vaikka piispan tulot olivat tuskin kymmenesosa entisestään, hän lähetti lahjakkaita nuoria miehiä opiskelemaan Saksan yliopistoihin. Kotimaahan palattuaan näistä nuorista miehistä tuli uuden opin vakaannuttajia Suomessa, kuten Mikael Agricolan esimerkki osoittaa.

Piispa Martti Skytten historiallisena tehtävänä oli toimia välittäjänä Suomen kirkon ja kansan siirtyessä keskiajan katolisuudesta uuteen, puhdistettuun oppiin. Sovinnollisen, ajan merkit ymmärtävän piispan ansiosta tämä suuri muutos tapahtui tuskattomasti. Niinpä Skytte jo eläessään saavutti sellaisen arvonannon, että kuningas tarjosi hänelle Upsalan arkkipiispanistuinta, vaikkei Skytte kirkon etuja puolustaessaan suinkaan ollut kaikessa tyydyttänyt kuninkaan mieltä. Hän piti kuitenkin parempana jäädä kotimaahansa, missä hänestä on jäänyt kaunis

muisto, kuten seuraava Suomen piispainkronikan maininta osoittaa: ”Tämä herra Martti oli mies, joka oli kuulu suuresta hurskaudesta, raittiudesta, vaatimattomuudesta ja elämän vakavuudesta. Niinkuin hän itse rakasti kristillistä uskoa ja edisti totisen Jumalan palvelusta, niin hän oli myös erittäin antelias kaikille. Joka viikon perjantaina hänellä, kotona ollessaan, oli tapana jakaa köyhille almuiksi viisi tai kuusi rahamarkkaa, lukuunottamatta ruokaa, jota myös hänen käskystänsä ylen usein annettiin köyhille ja kerjäläisille, niin että hänestä todella voitiin sanoa: sinun rukouksesi ja almusi ovat tulleet muistoon Jumalan edessä! Niin hän säteilevän tähden lailla loisti esikuvana kaikissa hyveissä.”

Suomen kansan suuri opettaja

Suurimpia muutoksia, mitä uskonpuhdistus toi mukanaan, oli uusi käsitys Jumalan ja ihmisen välisestä suhteesta. Katolisen kirkon opin mukaan kirkko ja papit olivat välittäjinä Jumalan ja ihmisten välillä. Luther sen sijaan opetti, että jokaisen ihmisen on henkilökohtaisesti selvitettävä suhteensa Jumalaan. Kirkko ja papit olivat olemassa ainoastaan järjestyksen vuoksi sekä helpottamassa ihmisten ponnistuksia Jumalan löytämiseksi. Tämä tapahtui parhaiten tutkimalla Jumalan sanaa, Raamattua, jonka tuli olla kaikkien saatavissa. Uskonpuhdistus edellytti siis kansanopetuksen järjestämistä lukutaidon kehittämiseksi sekä uskonnollisen kirjallisuuden, lähinnä Raamatun, julkaisemista kansankielellä. Tämän vuoksi uusi oppi saattoi Suomessakin saada jalansijaa vasta sen jälkeen, kun Suomen kansa oli saanut pyhät kirjat omalle kielelleen käännettyinä käytettäväkseen. Tämän työn suorittajaksi tuli Mikael Agricola, eräs vanhan Martti-piispan suojateista ja hänen seuraajansa Turun piispanistuimella.

Mikael Agricola syntyi n. v. 1510 Torsbyn kylässä Pernajassa Olavi Simonpoika-nimisen kalastajan tai

maanviljelijän poikana. Hänen äidinkielensä oli suomi, joskin hän näyttää jo lapsena oppineen ruotsin kielen kotiseudullaan. Myöhemmin hän sai tilaisuuden päästä Viipuriin kouluun, jossa lahjakas ja ahkera poika herätti suuria toiveita opettajassaan Johannes Erasmuksenpojassa. Kun hänet kutsuttiin piispa Martti Skytten sihteeriksi Turkuun, hän otti Mikael-pojan mukaansa.

Täällä Mikael Agricolalla oli tilaisuus jatkaa opintojaan niin, että hänet myöhemmin vihittiin papiksi. Tärkeintä Agricolan ja maamme tulevaisuudelle oli kuitenkin hänen joutumisensa Pietari Särkilahden läheisyyteen. Tämän saarnoista Agricola tuli tuntemaan puhdistetun opin, jonka hän innokkaasti omaksui. Kun hän myöhemmin piispa Martti Skytten sihteerinä joutui kulkemaan eri puolilla Suomea, hän sai tilaisuuden itse levittää Lutherin oppia kansan keskuuteen. Tällöin hän tuli myös tuntemaan pappien tietämättömyyden ja havaitsi, miten tärkeä kansankielinen kirjallisuus olisi sekä pappien että maallikkojen sivistystason kohottamiseksi.

Mutta ennen kuin Mikael Agricola pääsi varsinaiseen elämäntyöhönsä käsiksi, oli hänellä itsellään vielä pitkä opintie kuljettavanaan. Se vei hänet Saksaan Wittenbergin kaupunkiin itsensä Lutherin luokse, jonka johdolla hän piispa Skytten anteliaisuuden turvin sai täydentää opintojaan.

Oleskelu uskonpuhdistuksen kotikaupungissa selvitti Agricolalle lopullisesti hänen elämäntehtävänsä ja täydensi hänen tietojaan niin, että hän kykeni ryhtymään suureen työhönsä. Wittenbergissä hän aloitti Uuden Testamentin kääntämisen suomen kielelle. Työ ei ollut helppoa ulkonaisten olosuhteidenkaan puolesta. Piispavanhuksen antamat varat eivät riittäneet Agricolan monivuotisen opiskelun aiheuttamia kuluja peittämään, joten hän joutui välillä suureen ahdinkoon. Pari kertaa hän kääntyi kuninkaan puoleen ja pyysi apua voidakseen suorittaa Suomen kirkolle välttämättömät opintonsa loppuun.

Samalla hän lupasi omistaa voimansa kotimaansa kirkon ja kuninkaan palvelukseen. Kuningas antoikin hänelle eräitä Turun tuomiokapitulin jäsenille kuuluvia tuloja, joiden nauttijana hänestä samalla tuli tuomiokapitulin jäsen.

Vuonna 1539 Agricola suoritti maisterintutkintonsa kolmivuotisen opiskelun jälkeen. Siihen päättyi myös hänen oleskelunsa Wittenbergissä eri maista kotoisin olevien opiskelutoverien ja etevien opettajien innoittavassa seurassa. Kaukaisen kotimaan köyhtynyt kirkko kaipasi kipeästi lupaavinta poikaansa. Mukanaan Lutherilta ja Melanktonilta saamansa erittäin kiittävät suosituskirjeet kuninkaalle hän aloitti matkan kotimaahan.

Turussa Agricola joutui ensiksi Turun koulun rehtoriksi. Niin kuin katolisenakin aikana sen päätehtävänä oli pappien kasvattaminen Suomen kirkkoa varten. Tuomas Keijoi, eräs Martti Skytten toimesta Saksassa opiskellut raumalainen, oli jo uudistanut koulun opetuksen luterilaiseen henkeen. Agricola jatkoi nyt hänen aloittamaansa työtä.

Vaikkakin Agricola uhrautuvaisesti työskenteli koulunsa hyväksi ja saavutti työssään hyviä tuloksia, ei hän näytä olleen asemaansa täysin tyytyväinen. Koulutyö oli raskasta poikien vallattomuuden vuoksi. Vanhemmat eivät myöskään olleet kovin halukkaita kouluttamaan poikiaan, sillä koulunkäynnin avulla ei ollut enää mahdollisuuksia päästä hyvätuloisiin virkoihin kirkon köyhdyttyä. Sekä opettajia että opetustyötä kiusasi varojen puute. Kuningas oli kyllä ottanut itselleen kirkon omaisuuden ja tulot, mutta laiminlöi sen velvollisuuksista vastaamisen. Niinpä Turun koulukin sai työtään varten hyvin kitsaasti varoja, vaikka kuningas oli hyvin kärkäs hyötymään sen kustannuksella. Hän vaati nimittäin oppilaita kesken koulun kansliaansa kirjureiksi, joiden huonostipalkattuihin virkoihin kukaan ei ollut halukas vapaaehtoisesti lähtemään. Itse Agricolakin pyysi

monta kertaa turhaan varoja oman toimeentulonsa parantamiseksi sekä kirjallisia töitään varten.

V. 1548 kuningas yhtäkkiä määräsi Turun koulun rehtoriksi Paavali Juustenin, joka äskettäin oli palannut Saksasta. Agricola ei olisi mielellään luopunut tutuksi tulleesta työstään sen tuottamista rasituksista huolimatta, mutta hänen oli alistuttava kuninkaan päätökseen. Nyt hän keskittyi tuomiokapitulin tehtäviin ja vanhan piispa Skytten avustamiseen hänen viranhoidossaan. Samoin hän saattoi entistä enemmän omistautua kirjallisiin tehtäviinsä, varsinaisen elämäntyönsä suorittamiseen.

Suomenkielisen kirjallisuuden synty

Miehellä, joka tahtoi julkaista suomenkielisiä kirjoja, täytyi olla tosiaan palava innostus asiaansa ja luja usko. Työtä varten ei ollut varoja, sillä köyhtynyt kirkko kykeni töin tuskin elättämään omat työntekijänsä, ja valtakunnan hallitsija piti aarteidensa kartuttamista sivistyksen kohottamista tärkeämpänä. Ei ollut myöskään lukijakuntaa, joka olisi kyennyt käyttämään suomenkielistä kirjallisuutta. Lukuunottamatta varsin harvalukuisia opillista sivistystä saaneita aateliston jäseniä, kirkonmiehiä ja porvareita, kansan suuri joukko oli lukutaidotonta. Siten se ei kyennyt tukemaan äidinkielellään ilmestyvän kirjallisuuden julkaisemista eikä sitä köyhyytensä vuoksi ostamaan. Eikä kaiken päätteeksi ollut olemassa suomalaista kirjakieltäkään, jolla kirjoja olisi voitu julkaista.

Kaikki oli siis luotava alusta aina kieltä myöten. Mutta se ei Agricolaa pelottanut, vaan tosisuomalaisella sitkeydellä ja tarmolla hän tarttui suureen tehtäväänsä. Ja uupumattoman työn tuloksena syntyi vuosien mittaan joukko kirjoja, kirjoitettuina selvällä, ytimekkäällä ja voimakkaalla kielellä, joka hyvin sopeutui maamme eri murrealueilla käytettäväksi.

Ensimmäinen Agricolan julkaisuista oli Aapinen,

Mikael Agricola.

Abckiria, joka ilmestyi painosta v. 1542. Alkusivulla tekijä esittää kirjansa tarkoitukseksi seuraavaa:

Oppe nyt wanha / ia noori /
joilla Ompi Sydhen toori.
Jumalan keskyt / ia mielen /
iotca taidhat Somen kielen.
Laki / se Sielun hirmutta /
mutt Cristus sen tas lohdutta.
Lue sijs hyue Lapsi teste /
Alcu oppi ilman este.
Nijte muista Elemes aina /
nin Jesus sinun Armons laina.

Tämä kahdeksanlehtinen kirja sisälsi aakkosten lisäksi käskyt, uskonkappaleet, Isä meidän rukouksen, Enkelin tervehdyksen sekä lopuksi kolme sakrament-

tia. — Agricolan aapista on säilynyt ainoastaan kolme kappaletta, joiden sattumalta huomattiin olevan Upsalan yliopiston kirjastossa erään kirjan kansien täytteinä. Yksi näin kootuista kirjoista lahjoitettiin Helsingin Yliopiston kirjastoon, joka siten sai haltuunsa ensimmäisen suomen kielellä julkaistun kirjan.

Agricolan seuraavana työnä on todennäköisesti ollut katkismus, ”Alku opista uskoon”, kuten hän itse sitä nimittää. Se ei ole kuitenkaan säilynyt kuin osittain. Sen sijaan seuraava teos, v. 1544 julkaistu ”Rukouskirja Bibliasta”, on täysin säilyneenä paras lähde Agricolan ajattelutavan ja uskonnollisten käsitysten ymmärtämiseksi.

Rukouskirjan pääsisällyksen muodostavat Raamatusta eri tilanteita varten kootut rukoukset, kuten kolehti-, aamu- ja iltarukoukset, juhlavirret, synnintunnustuskaavat, Isä meidän rukouksen selitykset, enkelin tervehdys Neitsyt Marialle, uskontunnustukset ja litania. Kirjan alkuosa sisältää n. 40 lehdellä erilaatuisia kirkollisia ja käytännöllisiä tietoja, joita niin papit kuin maallikotkin saattoivat käyttää hyödykseen. Esipuheessaan tekijä selvittelee kirjan tarkoitusta ja kehoittaa ahkerasti sitä käyttämään. Siihen sisältyy myös kalenteri. Kirjassa on myös selvitelty jumaluusopillisia kysymyksiä, joista käy ilmi Agricolan käsitys uskonpuhdistuksen toimeenpanosta, uskon olemuksesta, sakramenteista ja monista muista uskonopin kysymyksistä.

Rukouskirja oli siten ensimmäinen suomalainen hartauskirja, mutta siihen sisältyi myös otteita Raamatusta ja suomenkielisen kirkkokäsikirjan sekä virsikirjan alkeet. Agricolan toivomus kirjansa käyttämisestä toteutui, sillä Paavali Juustenin mukaan ”kaikkien suomalaisten kädet sitä joka päivä kuluttivat”.

V. 1548 Agricola sai vihdoin valmiiksi pääteoksensa, Uuden Testamentin suomennoksen. ”Se Wsi Testamenti” painettiin Tukholmassa, kuten kaikki

Agricolan kirjat. Käännöstyö näyttää valmistuneen jo vuosia aikaisemmin, mutta varojen puute esti teoksen painattamisen. Lopuksi Agricola joutui sen painattamaan omalla kustannuksellaan, kuten muutkin teoksensa.

Alkupuheessaan Agricola selvittää, millä tavalla hän on käännöstyönsä suorittanut ja mitä varten se on tehty. Käännöksen pohjana on ollut Erasmus Rotterdamilaisen v. 1535 julkaisema kreikankielinen alkuteksti. Sen lisäksi hän käytti Erasmuksen latinankielistä, Lutherin saksankielistä ja Olaus Petrin ruotsinkielistä raamatunkäännöstä vanhan keskiaikaisen latinankielisen käännöksen ohella. Tämän perusteellisen työn tuloksena oli selvä ja jokaiselle ymmärrettävä suomalainen teksti, joka osittain on Agricolan kreikankielisen alkutekstin itsenäisen tulkinnan tulos. Käännöksen hän oli suorittanut sen vuoksi, että "niinkuin Kristus tuli kaikki vapauttamaan, niin pitää nyt myös hänen sanans, jotka hän meidän autuuden tähden opettanut on, oleman julki ja jokaitselle ymmärttävät, ja ei kenellekään salatut, niinkuin tähän saahka suuren sielun vaaran kansa tapahtunut ompi".

Alkupuheensa lisäksi Agricola liitti käännökseensä Lutherin esipuheen "Uuteen Testamenttiin sekä eräisiin sen kirjoihin". Tekstin joukkoon hän sijoitti Lutherilta peräisin olevia selityksiä kohtiin, joissa katolisten väärinkäsitysten oikominen oli tarpeellista. Tämä 361-sivuinen teos oli myös kuvitettu saksalaisesta ja ruotsalaisesta raamatunkäännöksestä otetuilla kuvilla.

Vuonna 1549 Agricola saattoi tyydyttää Suomen kirkon välttämättömimmän kirkollisten käsikirjojen tarpeen. Tällöin nimittäin ilmestyivät "Käsikirja Castesta ia muista Christikunnan Menoista" ja "Messu eli Herran Echtolinen". Ne ovat pääasiallisesti käännöksiä Olaus Petrin ruotsinkielisistä käsikirjoista, mutta joukossa on Agricolan itsensäkin pappeja varten kirjoittamia ohjeita. Edellisten lisäksi hän

julkaisi myös pienen Kristuksen kärsimyshistoriaa käsittelevän kirjan, "Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina, ylesnousemus ia taivaisen Astumus, niste Neliest Evangelisterist coghottu".

Tämän jälkeen Agricola ryhtyi kääntämään Vanhaa Testamenttia. Osia siitä hän oli jo aikaisemmin kääntänyt Rukouskirjaansa. Ensimmäisenä valmistui "Davidin Psaltari", joka ilmestyi painosta v. 1551. Psalttarin suomennos on ainakin osaksi suoritettu Turun koulussa. Paavali Juusten käännätti oppilailla Lutherin psalmeja harjoitustöinä ja korjasi itse heidän käännöksensä. Ilmeisesti Aricola on käyttänyt näitä käännöksiä hyväkseen ehkä vielä korjailtuaan niitä. Juustenin epäitsekkyyttä osoittaa hänen maintansa Psalttarin painattamisesta: "Ei sillä ole väliä, kenen nimissä Psalttari on julkaistu, sillä sitä varten se on käännetty, että siitä olisi Suomen kansalle paljon hyötyä." Agricola ei suinkaan tahtonut myöskään ottaa kunniaa käännöksestä itselleen, sillä Psalttarin esipuheessa hän kehoittaa lukijaa:

Muistas siis rukollessas heitä,
jotka tulkitsit suomeksi näitä.

Tämä esipuhe on Agricolan laajimpia itsenäisiä kirjoituksia. Runomuodossa hän siinä luettelee ensiksi siihen mennessä suomen kielellä julkaisemansa kirjat ja antaa sitten neuvoja tämän kirjan käyttämisestä sekä papeille että maallikoille. Samalla hän moittii pappeja heidän lukuharrastuksen puutteestaan. Tämän jälkeen hän luettelee hämäläisten ja karjalaisten vanhat epäjumalat, joista hänen antamansa tiedot ovat olleet tutkimukselle suureksi avuksi. Esipuhe päättyy kehoitukseen, ettei enää pidä kumartaa muita kuin "Isää, Poikaa ja Pyhää Henkeä".

Saman vuoden lopulla ilmestyi valikoima Vanhan Testamentin kappaleita, joukossa kuusi profeettaa, nimellä "Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia

Agricolan kuolema.

Prophetoista Wloshaetut". V. 1552 ilmestyi Agricolan viimeinen kirja, "Ne prophetat, Haggai, Sacharja, Maleachi", joka näiden profeettojen lisäksi sisälsi otteita Mooseksen laista.

Kymmenessä vuodessa Agricola oli julkaissut suomen kielellä kymmenen teosta. Verraten vähäisestä sivumäärästä huolimatta näihin kirjoihin sisältyy jättiläistyö, jolle lajissaan ei löydy vertaa Suomessa. Jo ulkonaisetkin vaikeudet olivat suunnattomat, ennen kuin käännös- ja painatustyö oli saatu aikaan. Taloudelliset vaikeudet olivat monta kertaa katkaista Agricolan työn, vaikka hän uhrasi siihen kaikki suinkin liikenevät varansa, tekipä vielä velkaakin sitä varten. Mutta kaikkein suurimmat vaikeudet Agricolalla oli voitettavanaan kirjakielen luomisessa, sillä suomen kieltä hänen omien sanojensa mukaan "oli ennen näitä aikoja juuri vähä ja lähes ei mitäkään kirjoisa eli puustavisa pruukattu eli harjotettu".

Agricolan antamien tietojen mukaan hänen aikanaan Suomessa puhuttiin useita toisistaan eroavia murteita. Kirjoissaan käyttämänsä kielen pohjaksi hän otti Varsinais-Suomen murteen. Hän käytti hyväkseen myös itäsuomalaisia murteita, varsinkin niiden sanavarastoa. Joskin hän luonnollisesti pyrki

tarkoin seuraamaan kielen omia lakeja, joutui hän tekemään itsenäistä työtä sovittaessaan luomaansa kirjakieleen eri murteista ottamiaan taivutusmuotoja ja sanoja. Erityisesti sanaseppänä hän osoittautui kekseliääksi, ja monet hänen luomistaan sanoista osoittautuivat niin käyttökelpoisiksi, että ne jäivät pysyvästi kieleemme. Tästä työstään hän itse kirjoitti: ”Ja ehkä toisinans muutamat sanat ovat oudot ja kamalat ensin kuulla, niin ne kuitenkin ajallans harjotukses suloisemmaksi tulevat.”

Näillä hän tarkoittanee mm. seuraavia: vertaveli =toveri, purje=esirippu, sisu=laji, luonto, Lustitarha=Eeden, Luutarha=Golgata jne., jotka hyvin osoittavat Agricolan kekseliäisyyttä kuvaavien sanojen löytämisessä. Oikeinkirjoituksen yhtenäistäminen oli myös suuren vaivan takana, sillä aikaisemmin ei siitä ollut olemassa mitään sääntöjä. Joskin Agricolan työn tuloksena suomen kielen oikeinkirjoitus jo huomattavasti yhtenäistyi, oli se vielä hänen kirjoissaan verrattain horjuvaa ja siten vasta kehityksensä alussa.

Agricolan työtä arvosteltiin nähtävästi jo hänen elinaikanaan. Jotkut pitivät ilmeisesti mahdottomana yrittääkään kääntää uskonnollista kirjallisuutta suomen kielelle, koska Agricola on nähnyt aiheelliseksi todeta: ”Kyllä se kuulee Suomen kielen, joka ymmärtää kaikkien mielen.” Monen teoksensa esipuheessa hän on myös puolustellut työtään arvostelijoita vastaan. Hän ymmärsi kyllä työnsä arvon, kuten ilmenee hänen huomautuksestaan: ”Se paraammin tehkään, joka voi, jollei tai kelpaa, kuin Jeesus soi.” Mutta toisaalta hän viimeisen kirjansa esipuheessa vaatimattomasti sanoo:

Ellei kaikki ole tulkittu selkeeksi,
niin me kernaast anom anteeksi.

Agricola Turun piispana

V. 1550 piispa Martti Skytte kuoli yli yhdeksänkymmenen vuoden ikäisenä. Itsestään selvää oli, että hänen piispanistuimensa peri Agricola, joka jo monta vuotta tosiasiassa oli hoitanut Suomen kirkon päämiehen tehtäviä. Kuningas ei kuitenkaan täyttänyt piispanvirkaa ennen kuin v. 1554. Tällöin hän kutsui Mikael Agricolan ja Paavali Juustenin Ruotsiin. Gripsholman linnan luona olevalla aukealla kuningas ilmoitti päättäneensä jakaa Suomen kahteen hiippakuntaan. Samalla hän nimitti Agricolan Turun ja Juustenin Viipurin piispaksi. Uusien piispojen oli luvattava olla kuninkaalle kuuliaisia. Sen jälkeen Strängnäsin piispa vihki heidät piispoiksi.

Agricola ei ollut tyytyväinen uuteen hiippakuntajakoon, koska se supisti piispan toimivaltaa. Tunnollisesti hän kuitenkin hoiti tätäkin virkaansa. Jo samana kesänä hän teki tarkastusmatkan Turun saaristossa oleviin seurakuntiin. Samoin hän kävi Naantalin luostarissa, jonka viimeiset asukkaat lupasivat kääntyä evankeliseen oppiin. Syksyllä hän suoritti Turun tuomiokirkossa juhlallisen messun täyteen piispanasuun puettuna. Tämä herätti kuninkaassa suurta tyytymättömyyttä, ja ehkäpä se oli Agricolan tarkoituskin. Hän oli varmaan jo perin pohjin tuskastunut kuninkaan jatkuvaan kirkon omaisuuden anastamiseen.

Agricola oli ehtinyt olla vasta vajaan vuoden piispana, kun sota Venäjää vastaan alkoi. Sotavuodet olivat raskasta ja huolten täyttämää aikaa Turun piispallekin, vaikka hänen oma hiippakuntansa ei joutunutkaan sodasta suoranaisesti kärsimään. Kuitenkin hänkin joutui antamaan siihen oman osansa, sillä kuningas määräsi Agricolan yhdeksi Ruotsi-Suomen rauhanneuvottelijaksi.

Tämä oli viimeinen palvelus, minkä Agricola teki maallensa. Uuden vuoden tienoissa v. 1557 valtuuskunta, johon kuului mm. Ruotsin arkkipiispa Lau-

rentius Petri, lähti matkalle Moskovaa kohti. Täällä neuvottelijat kävivät ensiksi tsaari Iivanan luona, joka tarjosi heille komean aterian. Tsaarin kerrotaan tällöin panneen läsnä olevat Ruotsin ja Venäjän kirkon päämiehet väittelemään keskenään uskonasioista. Ainoa kieli, jota sekä arkkipiispa että Moskovan patriarkka molemmat ymmärsivät, oli kreikka. Agricola huomasi kuitenkin kreikkaa taitamattomalle tsaarille hankitun tulkin ensimmäisistä sanoista, ettei tämä ymmärtänyt väittelystä mitään. Tsaari lopetti tämän kuultuaan väittelyn ja antoi arkkipiispalle komeat kultavitjat.

Varsinainen rauhansolmiminen tapahtui Novgorodissa. Kotimatkalla Agricola sairastui ja kuoli rekeensä Uudenkirkon pitäjässä juuri Suomen rajan ylitettyään. Hänen ruumiinsa tuotiin Viipuriin ja haudattiin tuomiokirkkoon.

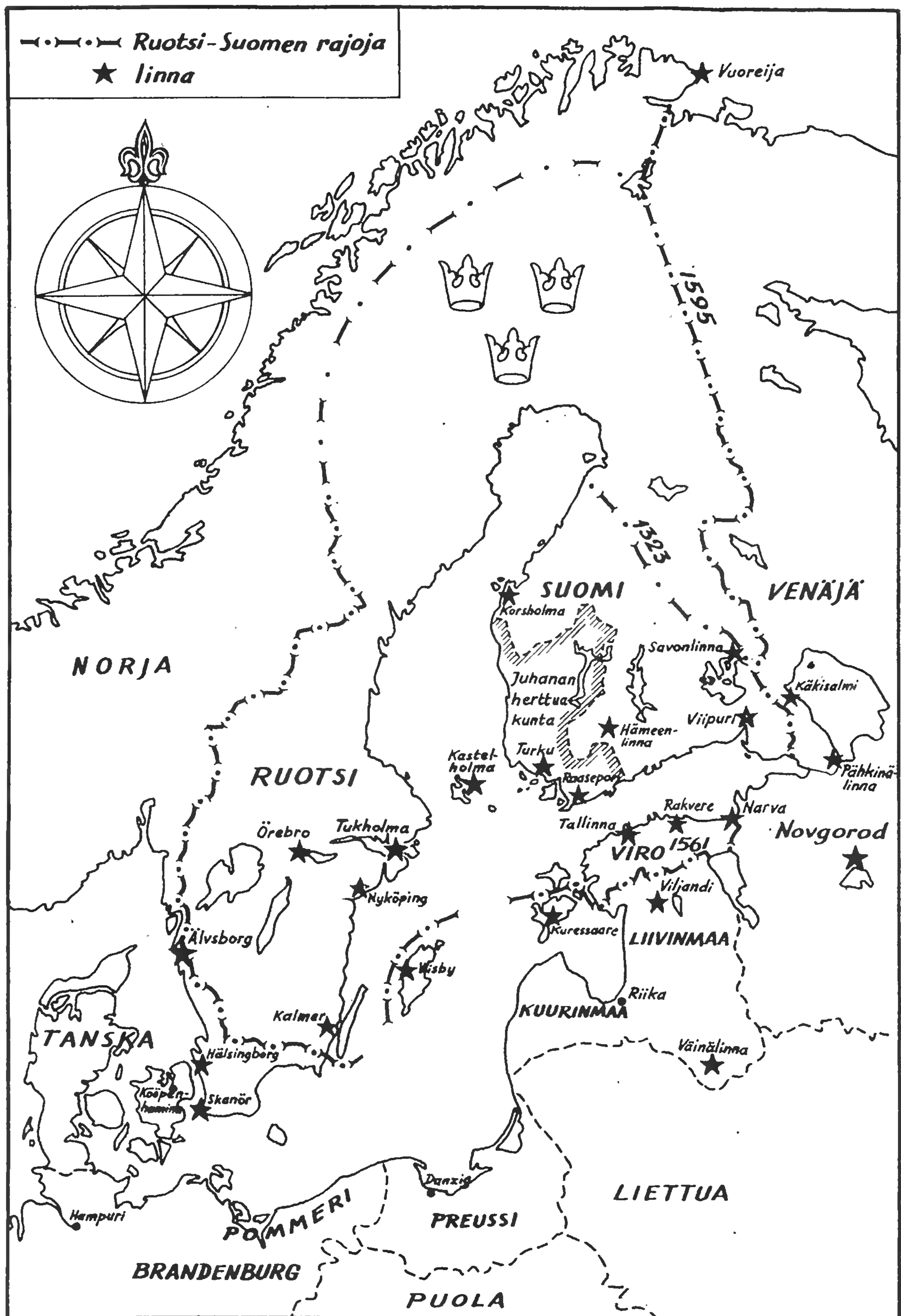
Agricola siirtyi näin loppuun asti maataan palvellen iäisyyteen. Mikael Agricola ei ollut loistava ja häikäisevä kyky, vaikka hänen työnsä osoittaa hänen omanneen runsaat luonnolahjat. Hänen voimansa oli selvän ymmärryksen ohella hiljainen sitkeys ja harvinainen työkyky, joiden avulla hän saattoi suorittaa suuren elämäntyön voittamattomalta näyttäneistä vaikeuksista huolimatta. Vaatimaton hurskaus ja rakkaus kansaansa luonnehtivat Agricolan elämää ja toimintaa. Sellaisena tämä kansan syvistä riveistä oman aikansa henkiseksi johtajaksi ja jälkipolvienkin opettajaksi noussut mies kuvastaa suomalaisen luonteen parhaita puolia. Nykyajan suomalaiselle ei tarvitse selvitellä Agricolan elämäntyön merkitystä. Sen ymmärsivät jo hänen aikalaisensakin, kuten seuraava ote hänelle omistetusta latinankielisestä muistorunosta osoittaa: »Hän ei jättänyt jälkeensä tavanmukaista testamenttia, mutta testamenttina on hänen elämäntyönsä. Hän käänsi suomen kielelle pyhiä kirjoja, ja se on työ, joka ansaitsee korkeinta kiitosta.»

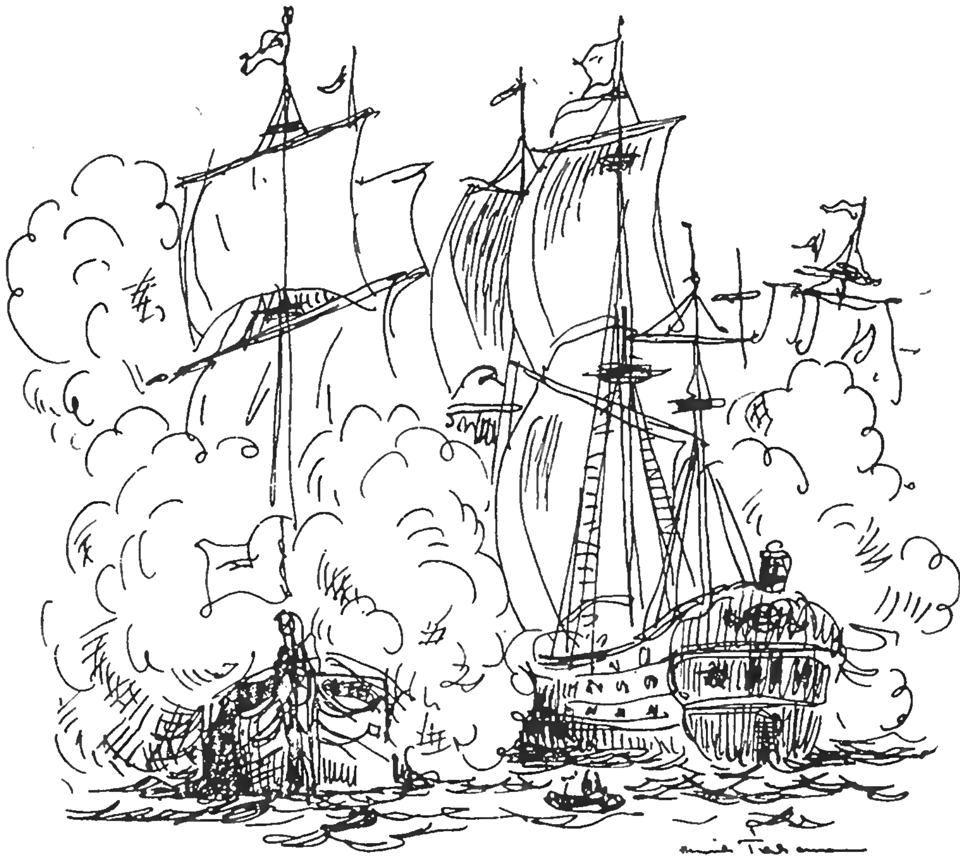
TAISTELU ITÄMERENMAISTA

Kustaa-kuninkaan viimeisiä elinvuosia synkensivät aavistukset siitä, että hänen työllä ja tuskalla rakentamansa valtakunta oli kulkemassa vaikeita aikoja kohti. Erityistä huolta hän tunsi ajatellessaan perustamansa hallitsijasuvun tulevaisuutta. Kykenisivätkö hänen nuoret poikansa, joille hän jätti niin rikkaan perinnön, pitämään sen hallussaan. Vanhan kuninkaan aavistukset toteutuivatkin. Tuskin hänet oli ehditty saattaa viimeiseen lepopaikkaansa, kun jo hänen pelkäämänsä myrsky puhkesi. Ja vaikka valtakunta ja Vaasojen kuningashuone lopullisesti selvisivät siitä entistään voimakkaampina ja mahtavampina, monta kertaa välillä näytti jo siltä, että suuren valtakunnanrakentajan elämäntyö tuhoutuu ulkopuolisten ja sisäisten vihollisten iskuista.

Kustaa Vaasan kuolema sattui ajankohdaksi, jolloin koko vuosisadan alkupuolen kestäneet suuret taistelut olivat päättyneet. Saksan keisarin oli onnistunut torjua lähinnä itävaltalaisia perintömaitaan, mutta välillisesti koko Länsi-Europpaa uhannut turkkilaisvaara. Hänen Ranskan kuningasta vastaan käymänsä sodat eivät olleet päättyneet yhtä onnekkaasti, sillä kuningas Frans I oli voitokkaasti puolustanut maansa riippumattomuutta. Mutta Habsburgien katolinen hallitsijahuone jäi siitä huolimatta Euroopan mahtavimmaksi valtatekijäksi, joka Saksan ohella hallitsi Itävallan maita, Pohjois- ja Etelä-Italiaa, Alankomaita ja Espanjaa sekä sen suunnattomia siirtomaita. Tästä huolimatta oli uskonpuhdistuksen jatkuminen turvattu, sillä keisari

Pohjois-Eurooppa 1500-luvun jälkipuoliskolla.

1500-luvun sotalaivoja taistelussa.

Kaarle V:n oli ollut Augsburgin uskonrauhassa v. 1555, jolloin ensimmäinen uskonsota päättyi, myönnettävä Saksan protestanttisille ruhtinaille oikeus itse määrätä maansa uskonnosta. V. 1556 vanha keisari luovutti pojalleen Filipille espanjalaiset alueensa sekä veljelleen Ferdinandille Itävallan perintömaat ja Saksan keisarin arvon sekä vetäytyi itse luostarin rauhaan. Pari vuotta myöhemmin Englannin kruunu siirtyi kuningatar Elisabethille, joka lopullisesti varmisti Englannin siirtymisen puhdistetun opin kannattajien leiriin ja jonka aikana Englanti kasvoi kilpailussa katolisen Espanjan kanssa maailman voimakkaimmaksi merivallaksi. Näihin aikoihin nousi Ranskan valtaistuimelle kuningas Kaarle IX, jonka aikana saivat alkunsa Ranskaa koko vuosisadan lopun raatelevat uskonsodat. Tanskassakin sattui hallitsijanvaihdos Kustaa Vaasan langon ja vanhan liittolaisen Kristian III:n kuollessa ja hänen kunnianhimoisen poikansa, Fredrik II:n noustessa isänsä jälkeen valtaistuimelle.

Kaikkialla Euroopassa sattui siis näihin aikoihin muutoksia, jotka monien maiden kohdalta viitoittivat niiden tien kokonaan uusille urille. Näin tuli käymään myös Ruotsi-Suomelle. Kustaa Vaasan hallituskausi oli ollut omistettu valtakunnan sisäiseen rakennukseen lukuunottamatta alkupuolella tanskalaisten ja Lyypekin kanssa sattuneita välienselvittelyjä. Mutta ajat olivat nyt niin muuttuneet, etteivät hänen poikansa olisi voineet välttää kansainvälisiin ristiriitoihin sekaantumista, vaikka olisivat kuinkakin yrittäneet pysyä niistä erossa. Tämä johtui ennen kaikkea Ruotsi-Suomen naapurivaltakunnissa tapahtuneista muutoksista.

Mitä ensinnäkin Tanskaan tulee, oli rauha sen kanssa säilynyt koko Kustaa Vaasan elinajan. Kustaa-kuningas oli kyllä monta kertaa huolestuneena lausunut, että Tanskan taholta ei ole mitään hyvää odotettavissa hänen lankonsa Kristian III:n kuoltua. Näin todella kävikin. Nuori Fredrik-kuningas haaveili Tanskan entisen suuruuden palauttamisesta Ruotsin kustannuksella. Koska nykyiset Etelä-Ruotsin maakunnat kuuluivat tällöin Tanskalle, se hallitsi täysin Juutinraumaa ja siten hyötyi suuresti Pohjanmereltä Itämerelle suuntautuvasta kaupasta. Ruotsi-Suomen kauppalaivat joutuivat myös maksamaan korkeita tulleja Juutinrauman läpikulkuoikeudesta, jonka tanskalaiset milloin tahansa saattoivat kieltää. Ainoa satama koko valtakunnassa, josta päästiin suoraan Pohjanmerelle, oli nykyisen Göteborgin paikalla sijaitseva Lödöse. Mutta vain kapea maakaistale yhdisti sen muuhun Ruotsiin, sillä myös Skagerrakin rannikkoalueet olivat Tanskan hallussa. Tällä tavoin Tanska hallitessaan Ruotsi-Suomen Länsi-Eurooppaan johtavia kauppayhteyksiä uhkasi sen vapautta ja itsenäisyyttä. Vaara oli sitäkin suurempi, kun vanhat hansakaupungit, Lyypekki etunenässä, eivät voineet unohtaa Kustaa Vaasan vapauttaneen maansa niiden taloudellisesta ylivallasta. So-

pivan tilaisuuden tullen ne saattoivat täydentää Ruotsi-Suomen kaupallisen saarron etelästä käsin.

Uhkaavimmaksi ja välittömintä asioihinpuuttumista vaativaksi kehittyivät kuitenkin olot Suomen eteläisissä naapurimaissa, Virossa ja Liivinmaalla. Niitä hallitseva Saksalainen ritarikunta oli vuosisatojen kuluessa menettänyt alkuperäisen sotilaallisen voimansa. Uskonpuhdistus hajotti lopullisesti tämän alun perin hengellisen ritarikunnan sen jäsenten suurimmaksi osaksi kääntyessä uuteen oppiin. Mutta samalla myös heidän luomansa valtio hajosi. Tämä kävi näille Itämerenmaille kohtalokkaaksi. Kun ne eivät kyenneet enää asevoimin turvaamaan koskemattomuuttaan, joutuivat ne alueitaan himoitsevien naapurimaiden taistelukentiksi. Näitä olivat ensinnäkin Itämerenmaiden eteläinen rajanaapuri Puola. joka tavoitteli varsinkin lähinnä sijaitsevaa Liivinmaata. Mongolien ikeestä 1400-luvun lopulla vapautunut ja vähitellen voimistuva Moskovan tsaarikunta pyrki laajentamaan kauppayhteyksiään länteen päin ja hankkimaan haltuunsa ne alueet, jotka vallitsivat sen läntisiä kauppateitä. Erityisesti Viro, mutta myös Liivinmaa olivat siten nyt hallitsevan tsaari Iivana IV:n eli Julman tavoitteina.

Ruotsi-Suomen kannalta oli jo sinänsä vaarallista, jos Moskovan valta leviäisi Suomenlahden etelärannikolle. Suomi olisi joutunut tällöin entistään uhatumpaan asemaan, eikä Ruotsissa voitu suopeasti ajatella moskovalaisia merentakaisinakaan naapureina. Tällä tavoin valtakunta olisi myös menettänyt tuottoisan välittäjänaseman Venäjänkaupassa, jota se kauan oli tavoitellut. Jo yksin näiden syiden takia Ruotsi-Suomen puuttuminen Itämerenmaissa alkavaan valtataisteluun olisi ollut aiheellista.

Lopullisen sysäyksen tähän antoi se, että Tanska liittyi ritarikunnan perinnön tavoittelijoiden joukkoon. Jos Tanska, joka Norjasta, Lounais- ja Etelä-Ruotsin maakunnista ja Gotlannista käsin jo uhkasi

Ruotsia, olisi saanut jalansijaa vielä Suomenlahden etelärannikollakin, olisi se saartanut Ruotsi-Suomen täydellisesti.

Tämä uhka oli niin suuri, että vanha Kustaa-kuningaskin alkoi viimeisenä elinvuotenaan suhtautua myönteisesti poikiensa Itämerenmaiden asioihin puuttumista puoltaviin innokkaisiin kehoituksiin. Ennen kuin tässä suhteessa ehdittiin alkuvalmisteluja pitemmälle, vanha kuningas kuoli. Tällöin hänen poikansa Eerik-kuningas ja Juhana-herttua saivat vapaat kädet ryhtyä näitä suunnitelmiaan toteuttamaan. Tällä tavoin valtakunta ohjattiin valloituspolitiikan tielle, joka äärettömien uhrausten ja kärsimysten kautta oli kohottava sen koko Itämeren alueen johtavaksi vallaksi.

KUNINKAALLISET VELJEKSET

Suomen herttua

Raskaan sodan vielä riehuessa Juhana-herttua otti vastaan isänperinnökseen saamansa herttuakunnan. Mutta ankarista ajoista huolimatta herttua nuoruuden innolla — olihan hän vasta 18-vuotias — tarttui uudesta asemastaan johtuviin tehtäviin käsiksi vilpittömästi pyrkien tekemään parhaansa hallittaviensa hyväksi.

Vaikka Juhanan herttuakunta käsitti vain Lounais-Suomen, tämä alue tiheimmin asuttuna ja vauraimpana tuotti 2/3 Suomen kaikista verotuloista. Nämä herttua sai kantaa itselleen, samoin muut herttuakunnastaan kruunulle kertyvät tulot. Kun hän sai vielä suuren perinnön isältään, oli hänen taloudellinen asemansa hyvin vankka. Herttua sai myös nimittää herttuakunnassaan toimivat kruununvirkamiehet sekä määrätä läänityksistä, joita heille annettiin korvaukseksi viranhoidosta. Samoin hänelle myönnettiin oikeus järjestää herttuakuntansa hal-

linto haluamallaan tavalla ja hoitaa sitä tarpeen mukaan.

Herttuan asema tuli näin suurten oikeuksien johdosta olemaan varsin itsenäinen. Vastapalvelukseksi hän oli velvollinen kaikin tavoin palvelemaan kuningasta ja asettamaan hänen käytettäväkseen niin paljon väkeä, kuin hän vain suinkin irti sai. Samoin hänen oli vannottava uskollisuutta kuninkaalle ja luvattava olla yrittämättä irroittaa herttuakuntaansa muun valtakunnan yhteydestä, jonka erottamaton osa sen oli oltava.

Näiden valtuuksiensa puitteissa Juhana ryhtyi sitten luomaan herttuakuntaansa hallintokoneistoa. Tukholman esimerkin mukaan Turkuun perustettiin herttuan kanslia, joka ruotsin ja saksan kielillä hoiti hänen kirjeenvaihtoaan. Samoin muodostettiin vero- ja laskukamari herttuakunnan verojenhoitoa varten. Koska herttua oli aluksi koko Suomen käskynhaltijana, hänen laskukamarissaan tarkastettiin koko Suomen hallinnon tilit.

Nuoruutensa ja kokemattomuutensa vuoksi herttua tarvitsi tietenkin neuvonantajia, joista osan kuningas valitsi. Näistä tärkeimmät olivat ruotsalainen Antti Olavinpoika, joka Saksassa oli saavuttanut lakitieteen tohtorin arvon ja oli erityisesti perehtynyt ulkopoliittisiin kysymyksiin. Antti Olavinpoika sai herttuan kanslian hoidettavakseen. Kamarin esimiehenä oli vuorostaan tanskalaissyntyinen Hannu Tuomaanpoika, joka oli asiantuntija verotuskysymyksissä. Edellä mainitut henkilöt joutuivat vanhan kuninkaan vihoihin, joka syytti heitä monenlaisista väärinkäytöksistä. He eivät saavuttaneet suomalaistenkaan luottamusta. Sen sijaan pommerilainen Jaakkima Bulgrin näyttää olleen kykenevä ja kunniallinen mies, joka teki herralleen ja maallemme arvokkaita palveluksia varsinkin edustaessaan Juhanaa ulkomailla.

Juhanan suomalaiset neuvonantajat olivat tasoltaan aivan toista luokkaa kuin edellä mainitut ulko-

maalaiset. Etevimmät heistä olivat Henrik Klaunpoika Horn, Kankaisten herra, ja Louhisaaren Herman Fleming. Myös Juho Vestgöte on mainitsemisen arvoinen.

Etevien neuvonantajiensa avustamana nuori herttua ryhtyi heti kehittämään herttuakuntansa oloja. Isänsä tavoin hän tunsi erityistä mielenkiintoa taloudellisiin kysymyksiin. Kaupan kehittämiseksi Juhana siirsi vanhan Ulvilan uuteen paikkaan meren rannikolle ja antoi näin syntyneelle kaupungille Porin nimen. Hänen ansiostaan raumalaiset pääsivät palaamaan Helsingistä vanhoille asuinsijoilleen. Kuninkaankartanoista pyrittiin Suomessakin kehittämään mallitiloja. Niistä tuli myös hallintokeskuksia, joista käsin hallittiin kustakin kolmea pitäjää. Juhanan aikana voutikuntien ja siten myös voutien, niin kuin yleensä virkamiesten, lukumäärä kasvoi.

Virkamiesten hallinnassa samoin kuin yleensä alamaistensa kohtelussa Juhana piti suomalaisten puolta. Ystävällisellä esiintymisellään ja pyrkimällä lieventämään varsinkin sodan aiheuttamia rasituksia hän voitti puolelleen suomalaisten myötätunnon. Kerrotaanpa hänen opetelleen suomen kieltäkin, joskaan tästä ei ole varmoja todisteita. Hän oli hyvin selvillä Suomen erikoisasemasta sekä suomalaisten kansallisuudesta, jota hän varsinkin suhteissaan ulkomaihin pyrki tuomaan esille tietysti myös omaa arvoaan korostaakseen. Hänen mainitaan mm. lähettäneen Ranskan kuninkaalle suomenkielisen kirjeen, koska se oli hänen herttuakuntansa kieli.

Juhana oli erityisesti kiinnostunut taiteista, ja rakentaminen oli hänen suuri intohimonsa. Turun linnaa laajennettiin ja koristettiin huomattavasti. Täällä herttua piti komeata hoviaan, jonka juhliin Suomen aatelisto kokoontui pitkienkin matkojen takaa saadakseen nauttia näiden meillä ennennäkemättömän upeiden tilaisuuksien loistosta ja riemuista. Myös Turun arvokkaimmilla porvareilla oli pääsy näihin heidän nuoren herransa ja ruhtinaansa

saleihin. Ja ehkäpä juuri heidän joukostaan oli lähtöisin näiden juhlien ja tämän pikku hovin kuningatar, kaunis Kaarina Hannuntytär, joka nuoren kuninkaanpojan rakastettuna loi nuoruudellaan ja viehkeydellään suloa vanhan linnan kolkkoihin saleihin ja kiinnitti herttuan ailahtelevan mielen moniksi vuosiksi puoleensa.

Mutta vuosien mittaan poliittinen taivaanranta tuli yhä uhkaavammaksi. Erityisesti Suomesta katsoen Itämerenmaissa tapahtuvat muutokset eivät voineet jäädä keneltäkään huomaamatta, saati sitten nuorelta ja kunnianhimoiselta herttualta, joka toivoi näissä melskeissä voittavansa ruhtinaskunnan itselleen. Viro tuntuikin olevan aivan käden ulottuvilla, eivätkä sen asukkaatkaan näyttäneet vastahakoisesti suhtautuvan niihin herttuan yrityksiin, joiden tarkoituksena oli tukikohtien saaminen sieltä. Juhanan neuvonantajat, jotka suomalaisina hyvin tajusivat Viron venäläisille joutumisesta koituvan uhkan, antoivat täyden kannatuksensa herransa suunnitelmille. V. 1558 Juhana lähetti Henrik Hornin Tallinnaan suostuttelemaan kaupunkilaisia antautumaan herttuan suojelukseen. Yritys ei kuitenkaan onnistunut, sillä raadin enemmistö päätti turvautua Tanskan kuninkaaseen. Kun saksalaisritarit pyysivät rikkaalta herttualta lainaa ja tarjosivat sen pantiksi muutamia Viron linnoja, vanha kuningas kielsi Juhanaa enää jatkamasta toimintaansa Virossa.

Viron ja Liivinmaan tilanne kävi kuitenkin koko valtakunnankin etujen kannalta yhä uhkaavammaksi. V. 1558 Moskovan tsaari aloitti siellä avoimen sodan ja hänen sotajoukkonsa tunkeutuivat Liivinmaalle. Seuraavana vuonna ritarit luovuttivat Puolan kuninkaalle alueita Väinäjoen varrelta, josta vastapalvelukseksi kuningas lupasi suojella ritarikunnan maita. Saarenmaan hiippakunta luovutettiin Tanskan kuninkaan veljelle prinssi Maunulle, joten

Tanska sai jalansijan Itämerenmaissa. Ruotsi-Suomi oli jäämässä pahasti jälkeen kilpailijoistaan.

Näihin aikoihin Juhana joutui lähtemään Englantiin, jossa hän veljensä Eerikin puolesta kosi kuningatar Elisabethia. Eerik oli luvannut huolehtia veljensä eduista Itämerenmaissa hänen poissa ollessaan. Vanha Kustaa-kuningaskin alkoi jo pitää välttämättömänä tarmokasta puuttumista niiden asioihin mutta ei enää ryhtynyt mihinkään toimenpiteisiin sen suhteen. Hänen kuolemansa muutti täysin valtakunnan ulkopolitiikan, mutta myös tähän asti hyvässä yhteisymmärryksessä toimineiden Eerikin ja Juhanan suhteet.

Eerik-kuninkaan valtiollisia suunnitelmia

Kohta kuninkaaksi tultuaan Eerik ryhtyi Juhanan suunnitelmien mukaan tavoittelemaan tukikohtia Virosta. Näitä hän ei kuitenkaan aikonut jättää veljelleen, vaan hänen tarkoituksenaan oli pitää ne omissa käsissään. Eerikin laajakantoisena suunnitelmana oli siirtää Venäjän-kaupan valvonta kokonaan Ruotsi-Suomelle. Sitä varten hän tavoitteli Suomenlahden eteläranrikkoa satama- ja kauppakaupunkeineen sekä Liivinmaata. Valtakunnan piti vastedes saada Venäjään nähden yhtä edullinen asema kuin Tanskalla oli Itämerelle johtavien väylien haltijana, joista se kantoi runsaita tullituloja. Eerikin suunnitelmien toteuttaminen edellytti hyvien suhteiden ylläpitämistä Venäjän kanssa. Sen sijaan suhteet Puolaan ja Tanskaan kiristyivät.

Eerikin asenteen muuttuminen oli Juhanalle suuri pettymys. Sehän uhkasi tehdä kokonaan tyhjäksi Juhanan haaveet omasta suomalais-balttilaisesta ruhtinaskunnasta. Mutta vallanhimoinen vanhempi veli ei tyytynyt tähänkään. Luonteeltaan epäluuloisena Eerik-kuningas pelkäsi herttuaveljiensä saattavan koitua hänen omalle valta-asemalleen vaarallisiksi sen itsenäisen aseman johdosta, minkä isän

Eerik XIV ja Kaarina Maununtytär.

testamentti heille sääsi. Kuningas kutsui sen vuoksi koolle valtiopäivät Arbogaan v. 1561. Täällä vahvistettiin kuninkaan esittämät "Arbogan statuutit eli artikkelit", joissa suuresti supistettiin herttuoiden valtaa. Nämä eivät saaneet vastedes solmia mitään muita kuin omia yksityisasioitaan, kuten avioliittoa tms. koskevia sopimuksia ulkomaiden kanssa. Kuningas sai täyden määräämisvallan myös herttuakuntien sisäisissä asioissa. Kaiken lisäksi Eerik otti Juhanalta pois Suomen käskynhaltijantoimen ja antoi sen Svante Sturelle.

Tästä aiheutui jatkuvia selkkauksia kuninkaan ja herttuan välillä. Monet suomalaiset etääntyivät nyt herttuasta, varsinkin kun kuninkaan Itämerenmai-

hin suuntautuvien toimenpiteiden takana oli valtakunnan koko voima. Tämä näytti takaavan maallemme suuremman turvallisuuden kuin herttuan pienemmillä voimilla tehdyt yritykset. Eerikillä olikin heti menestystä, sillä suomalainen Klaus Kristerinpoika Horn sai rohkeasti ja taitavasti toimien Tallinnan kaupungin ja sen lähistöllä olevien Harju- ja Virumaan aateliston alistumaan Ruotsin kuninkaan suojelukseen v. 1561. Samoihin aikoihin saksalainen ritarikunta antautui Puolan kuninkaan yliherruuden alaiseksi. Tällöin Moskovan tsaari aloitti sodan onnellisempaa kilpailijaansa vastaan, jolloin Puola kääntyi avunpyynnöin Ruotsin kuninkaan puoleen.

Nyt kuninkaallisten veljesten käsitykset ja mielipiteet menivät täysin ristiin. Eerik halusi jatkaa valtansa laajentamista Itämerenmaissa, vaikkapa se johtaisi sotaan Puolaa vastaan, kunhan Moskovan kanssa vain säilytettäisiin hyvät suhteet. Juhana puolestaan olisi halunnut taistella Puolan liittolaisena Moskovan tsaaria vastaan. Useat suomalaiset, ennen kaikkea hänen lähin neuvonantajansa Henrik Klaunpoika Horn, olivat samaa mieltä herttuan kanssa.

Nyt Juhana katsoi myös ajan tulleen toteuttaa avioliittosuunnitelmansa, jolla oli näissä olosuhteissa huomattava ulkopoliittinen merkitys. Lujittaakseen omaa asemaansa varsinkin Itämerenmaiden politiikkaa koskevien suunnitelmiensa toteuttamiseksi hän oli päättänyt pyrkiä sukulaisuussuhteisiin Puolan kuningasperheen kanssa. Eerikillä ei ollut aikaisemmin ollut mitään sitä vastaan, olipa hän luvannut apuaankin veljelleen. Muuttuneista olosuhteista ja kuninkaallisten veljesten kiristyneistä väleistä huolimatta Juhana ryhtyi nyt valmistelemaan matkaansa Puolaan. Kauniin Kaarina Hannuntyttären, jonka kanssa hänellä oli kolme lasta, hän naittoi uskolliselle asemiehelleen Klaus Vestgötelle. Upea seurue mukanaan Suomen herttua astui kesäkuun 20. päivänä Turun satamassa komeasti varustettuun

"Ursus finlandicus", Suomen karhu, nimiseen laivaansa. Varakkaan turkulaisen porvarin Henrik Hannunpoika Innamaan ohjaamana se vei Juhanan Itämeren poikki Ruotsi-Suomen historian kohtalokkaimmalle kosioretkelle, jonka seuraukset tuntuivat Luoteis-Euroopan kansojen vaiheissa melkein sadan vuoden ajan.

Puolalainen prinsessa Turun linnan valtiattarena

Itämeren yli purjehdittuaan Juhana seurueineen nousi maihin Danzigissa, vanhassa hansakaupungissa, joka tunnusti Puolan kuninkaan yliherruuden. Täällä hänet otettiin erittäin komeasti vastaan. Kaupungin puolesta hänet lausuivat tervetulleeksi pormestari ja kolme raadin arvokkainta jäsentä. Puolan kuningasta edustivat Marienburgin maaherra ja Danzigin linnanherra.

Komeasta alusta huolimatta koko kosioretki oli saada Danzigissa lyhyen lopun. Alun perin oli suunniteltu, että Juhanan nuoremman veljen, Itä-Göötanmaan herttuan Maunun oli kosittava toista Puolan kuninkaan sisarista. Eerik ei kuitenkaan päästänyt veljeään lähtemään, vaatipa Juhanaakin luopumaan koko hankkeesta ja palaamaan kotimaahan. Myös puolalaisten taholta herttuan suunnitelma kohtasi vastatuulta, sillä juuri näihin aikoihin Ruotsin ja Puolan välit kiristyivät Liivinmaan ja Viron kysymyksen vuoksi. Kuningas oli käskenyt sotapäällikkönään Virossa toimivan Klaus Kristerinpoika Hornin, joka hyvällä menestyksellä oli laajentanut Ruotsin valtaa Virossa, valloittamaan myös puolalaisten hallussa jo olevat Viron linnat. Kauan viivyteltyään Hornin, joka viimeiseen asti toivoi sovintoa Puolan kanssa, oli pakko aloittaa sotatoimet. Siten valtakunta oli tosiasiassa sodassa Puolaa vastaan.

Tällä välin Juhana oli vihdoin saanut asiansa päätökseen. Kuninkaan kirjeen johdosta herttua oli jo

aikonut palata kotimaahan, mutta hänen puolalainen kanslerinsa sai hänet muuttamaan mielensä. Danzigista jatkettiin matkaa Vilnaan ja Kaunasiin, jossa Puolan kuningas oli herttuaa vastassa "Puolan ja Liettuan parhaimmiston" kanssa. Pariviikkoisten neuvottelujen jälkeen kuningas Sigismund August pääsi Juhanan kanssa lopulliseen yksimielisyyteen niistä ehdoista, joilla Juhana sai hänen sisarensa omakseen. Lokakuun 4. päivänä vietettiin Vilnassa Suomen herttuan Juhanan ja Puolan prinsessan Katariina Jagellonican häät.

Häiden jälkeen Juhana hankkiutui puolisoineen kotimatkalle. Ennen lähtöään hän teki vielä lankonsa kanssa sopimuksen, jonka mukaan hän lainasi kuninkaalle 120 000 taalaria saaden niiden vakuudeksi seitsemän linnaa. Nämä Juhanan panttilinnat olivat juuri Puolan ja Ruotsin liivinmaalaisten alueiden välillä. Tämän kohtalokkaan sopimuksen jälkeen — herttuahan lainasi rahaa valtakunnan vihollise — herttuapari aloitti matkan Riikaa kohti, josta heidän oli määrä purjehtia laivalla Suomeen.

Kotimatkasta muodostui erittäin vaikea ja vaarallinen. Jääesteiden vuoksi matkaa oli jatkettava Riiasta Tallinnaan maitse. Tällöin seuruetta uhkasi suuri vaara venäläisten taholta, joiden käsiin se oli vähällä joutua. Matkan varrella kohdatut puolalaiset ja ruotsalaiset suhtautuivat kummatkin pidättyväisesti matkalaisiin, niin että vasta Tallinnassa herttuapari sai Svante Sturelta arvonsa mukaisen vastaanoton. Täältä matka jatkui myrskyisen Suomenlahden poikki Suomeen ja edelleen Tammisaaren kautta Turkuun.

Nuori herttuatar ja hänen puolalais-italialainen hoviväkensä eivät varmaankaan saaneet erityisen myönteistä kuvaa uudesta kotimaastaan sinne saapuessaan. Suurin osa seurueesta joutui suorittamaan jalan ensimmäisen taipaleen mantereella meren myrskyistä päästyään, sillä vastaanottajat eivät olleet saaneet ajoissa tietoa laivan saapumisesta. Mutta

Juhana tuo puolalaisen prinsessan Suomeen.

jo Inkoosta lähtien seuruetta saattoivat herttuan tuhat ratsumiestä, ja heidän saavuttuaan Turkuun siellä odotti kaupunkiin etukäteen tulleen herttuan järjestämä loistava vastaanotto, joka tyydytti vaativimpiakin tulijoista.

Nyt koitti Turun vanhalle linnalle ja koko kaupungille niin loistava aika, että tuskinpa ne ovat toista sen veroista kokeneet pitkän historiansa aikana. Nuori herttua oli ylpeä ja onnellinen voitettuaan omakseen ihanan kuninkaantyttären. Jotta hänen tulisesti rakastamansa herttuatar viihtyisi puolisonsa karussa ja kylmässä maassa, ei herttua kaihtanut mitään vaivaa ja kustannuksia. Turun linna,

joka oli kunnostettu jo Juhanan sinne asettuessa muutamaa vuotta aikaisemmin, saatettiin nyt entistä ehommaksi. Linnansalien seinät oli verhottu kalliilla seinävaatteilla, joihin oli kudottu raamatullisia ja kreikkalaisen taruston henkilöitä ja tapahtumia esittäviä kuvia. Myös huoneiden ja salien katot verhottiin kankailla, ja seinänvierille ja ikkunakomeroihin sijoitetut penkit peitettiin pehmeillä patjoilla ja kallisarvoisilla tyynyillä. Seiniä koristivat maalaukset. Herttuattaren runsaat myötäjäiset turkkilaisine mattoineen, silkki- ja brokadipeitteineen, Turkista sekä Kölnistä peräisin olevine pöytäliinoineen ym. vaatetavaroineen lisäsivät vielä tätä komeutta.

Heti Turkuun saavuttuaan herttua toimeenpani tuliaisjuhlat Turun linnassa, ja niitä seurasivat monet samanlaiset tilaisuudet. Herttuaparin kutsua noudattaen Turun ympäristön, mutta myös kaukaisempienkin seutujen ylimykset kerääntyivät mieslukuisina linnaan tutustumaan uuteen valtiattareensa ja kaikkiin niihin ihmeellisyyksiin, joita hänen mukanaan maahamme oli saapunut.

Vieraiden ajaessa reellä tai karauttaessa ratsuillaan porttiholvin läpi, jonka yläpuolella herttuan vaakuna komeili ja jonka sivuilla olevissa komeroissa herttuan pelottavat kahlekoirat ulvoivat, puhalsivat vartijat merkkisoiton torviinsa. Herttuan tallimiehet ja asepalvelijat riensivät heti linnanpihalle ottamaan vieraiden hevoset huostaansa. Tulijat saatettiin eteiskäytävien ja vartiosalien kautta linnan juhlahuoneisiin. Näiden ovilla ja käytävissä seisoivat herttuan asemiehet partakeihäät ja pertuskat käsissään hopealla kirjailluissa verkanutuissa, joita koristivat kullalla kirjaillut mustat samettikaulukset. Katossa riippuvien 12-haaraisten kynttiläkruunujen vahakynttilät levittivät lämmintä kellertävää valoaan saleissa parveilevan vierasjoukon ylle, johon suomalaisten ja ruotsalaisten aatelismiesten ja heidän perheidensä lisäksi kuului joitakin

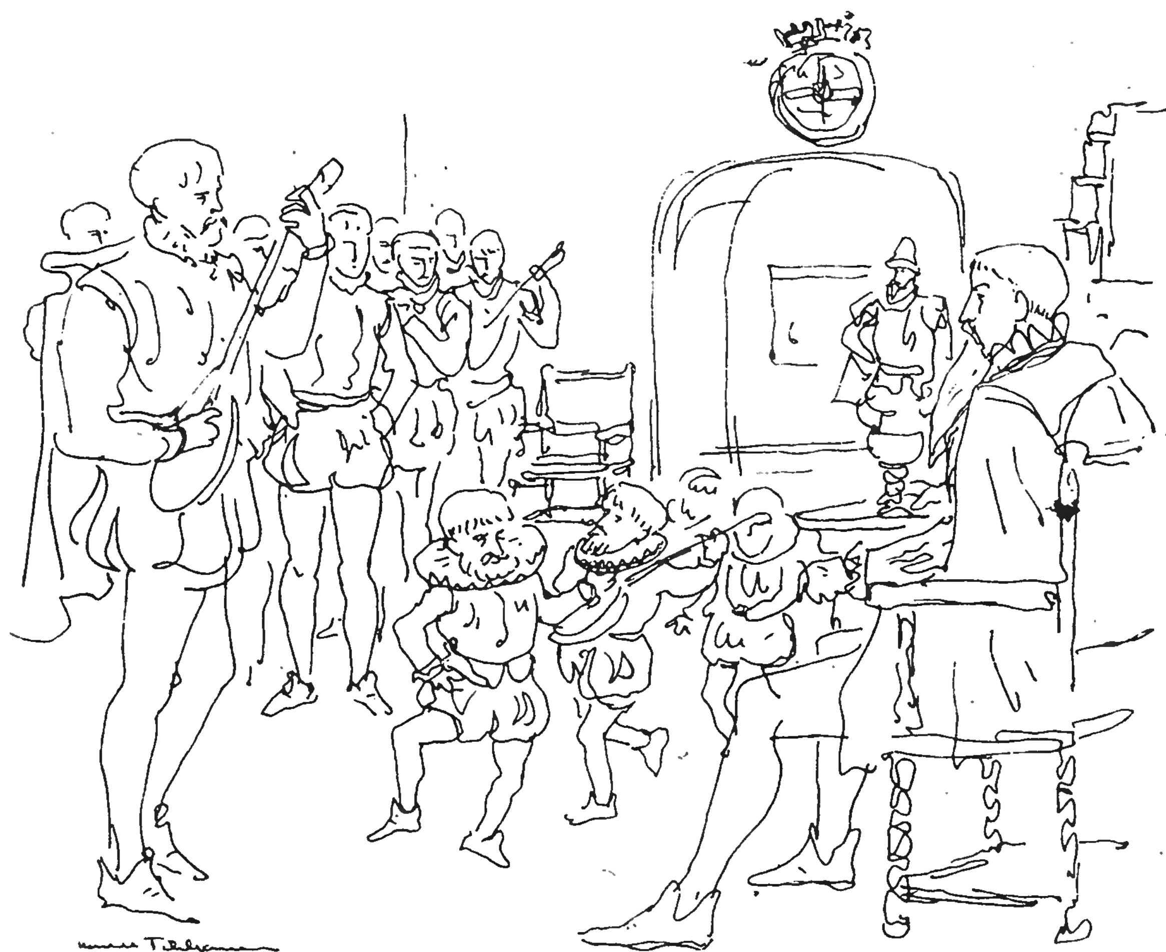
Turun linnan hovielämää.

suomalaisia pappismiehiä ja porvareita sekä puolalaisia, saksalaisia ja italialaisiakin ylimyksiä ja herttuaparin palvelushenkilöstöä.

Vieraiden puvut olivat komeat, sillä jokainen halusi jo asunsa todistavan hänen arvoaan ja varallisuuttaan. Naisten sametti- ja silkkipuvut olivat niin raskaasti hopealla ja kullalla kirjotut, että ne olisivat pysyneet ilman kantajiaankin pystyssä. Miestenkin asuja koristivat hopea- ja kultaketjut, napit ja komeasti kirjotut vyöt. Mutta kukaan ei kyennyt asujensa komeudessa kilpailemaan itsensä isäntäväen kanssa. Herttuattaren kalliista brokadi-, sametti-, atlas- ja damastikankaista tehdyt, maahan-

ulottuvat hameet olivat moninkertaisilla helmipäärmeillä koristetut, samoin liivit ja hihat. Päässään hänellä oli toisinaan punainen samettibaretti, jossa oli useita solkia, kukin kymmenin timantein ja sadoin helmin koristeltuja. Juhlallisimmissa tilaisuuksissa hän käytti jalokivin koristeltuja kaulavitjoja, joiden hinta oli sama kuin kokonaisen maakunnan vuositulot, sekä helmistä, timanteista, smaragdeista, rubiineista ja safiireista sommiteltua otsasolkea. Herttuan pukujen alkuperäistä väriä saattoi tuskin erottaa niiden pitsien, kultakirjailujen, helmien ja jalokivien alta, jotka niitä kaikkialta peittivät. Päässään hän piti helmillä ja jalokivillä koristeltua lakkia, jonka sulkatupsun kiinnikkeenä välkähteli loistava timantti. Juhlallisimmissa tilaisuuksissa herttuapari otti vieraansa vastaan juhlasalissa kunniakatoksen alla istuen, kallisarvoiset turkiksin päärmätyt viitat hartioillaan herttuan kantaessa kultaista herttuakruunuaan.

Tämän aikakauden juhlissa juhlan kelvollisuutta mitattiin niissä tarjotun ruoan ja juoman määrällä, ja tässä suhteessa Turun linnan isäntäväki ei suinkaan häpeään joutunut. Tarjolla oli valtavat määrät kinkkuja, paisteja, eri tavoin valmistettuja lintuja, vehnäpaistoksia ja monia muita ruokalajeja, kaikki vahvasti maustettuja pippurilla, kaneelilla ja inkiväärillä. Pitkillä, ohuilla kölniläisillä pöytäliinoilla peitetyt pöydät notkuivat hopea- ja tinakulhojen ja vatien painon alla, joilla herttuan kultadamastisiin nuttuihin, punaisesta damastista tehtyihin kultakirjailtuihin housuihin ja kultavaatelakkeihin puetut hovipojat kantoivat ruokaa herransa vieraille. Nämä nauttivat ateriansa kullatuilta hopealautasilta, joita herttuaparin vaakunat koristivat. Syödessä käytettiin apuna hopea- ja kultalusikoita, veitsiä ja sormia, joskin herttuattaren myötäjäisten joukossa oli jokunen haarukkakin. Sormet pyyhittiin käsiliinoihin tai pöytäliinaan.

Juhana-herttuan renessanssihovi.

Ruoat huuhdottiin alas oluella ja viinillä, joita käytettiin yhtä runsaasti kuin ruokiakin. Herttuapari itse oli erityisen ihastunut hyvään Turun olueen. Juomat nautittiin erilaisista haarikoista, pikareista ja kannuista, joista komeimpia olivat herttuan suuret kullatusta hopeasta valmistetut kannelliset, toistakymmentä kiloa painavat juomamaljat. Ja tavallisesti juhlat päättyivät vasta sitten, kun vieraat ja isäntäväki ylen runsaan syömisen ja juomisen uuvuttamina vetäytyivät lepoon herttuaparin vierashuoneisiin.

Mutta jalompaakin ajanvietettä harrastettiin kuin pelkkää syömistä ja juomista. Herttua oli kiinnostunut musiikista, ja Turun linnan palveluskuntaan kuului joukko viulun- ja luutunsoittajia, torvenpuhaltajia sekä rummunlyöjiä. Nämä ilahduttivat soitollaan vieraita ja soittivat tanssimusiikkia tarvittaessa. Jotkut kuluttivat aikaansa sellaisella, nyt

vasta Suomeen saapuneella huvituksella kuin korttipelillä. Laskiaisena saapui linnaan Turun teinejä, jotka esittivät laadultaan varmaankin varsin vaatimattomia näytelmiä, mitkä kuitenkin kiitollisuudella otettiin vastaan ja palkittiin melkoisella rahalahjalla. Herttuattaren mukanaan tuomat neljä kääpiötä ilahduttivat myös tempuillaan linnanväkeä.

Ehkäpä herttuan vieraiden joukossa oli sellaisiakin miehiä, jotka näiden monipäiväisten juhlien lomassa ohimennen tutustuivat isännän kirjastoonkin. Huolellisen kasvatuksen saaneena ja opintoihin erityisesti kiinnostuneena herttua oli koonnut ajan oloihin katsoen huomattavan yksityiskirjaston. Sen latinan-, saksan-, ruotsin-, ranskan- ja englanninkielisten kirjojen joukossa oli mm. Ciceron, Ovidiuksen, Plutarkhoksen ja Demostheneen teoksia. Ja kirjallisuutta harrastavan Suomen herttuan kirjojen joukosta löytyi tietysti suomenkielinenkin teos, Agricolan Uusi Testamentti.

Kun kevät ja kesä saapuivat, herttua saattoi tutustuttaa nuoren puolisonsa herttuakuntansa kauniiseen luontoon. Linnan alapuolella kelluivat ankkurissa herttuan purret, joilla pieni hovi teki matkoja Turun ihanaan saaristoon. Ruissalon tammimetsissä nähtiin myös ruhtinaallisia metsästysseurueita kiitämässä jaloilla ratsuillaan arkojen hirvien kintereillä, jotka metsämiesten torvien kimakat toitotukset olivat karkottaneet niiden suojaisista lymypaikoista. Linnan läheisyydessä olevalla turnajaiskentällä saattoivat kaupunkilaisetkin ihailla herttuahovin nuorten kavaljeerien ritarillisessa aseleikissä osoittamaa taitoa, joka sai palkintonsa itsensä linnan valtiattaren kädestä.

Usein tehtiin myös retkiä herttualle kuuluviin kuninkaankartanoihin, ehkäpä aina Juhanan erityisesti pitämään Ulvilaan saakka. Näillä matkoilla kauniilla puolattarella oli tilaisuus omakohtaisesti kokea sitä tenhovoimaa, mitä tämän kaukaisen Pohjolan maan kuulaissa kesäilloissa piilee.

Kesällä v. 1563 nuoren herttuaparin onni näytti olevan täydellinen, kun heille syntyi poika. Suomen herttuakunta oli saanut perillisen, ja onnelliset vanhemmat haaveilivat varmaankin sekä pikku poikansa että hänen pienen ruhtinaskuntansa osaksi loistavaa tulevaisuutta. Kohtalo oli kuitenkin järjestänyt asiat toisin. Suomen herttuan perillisestä ei ollut koskaan tuleva isänsä seuraajaa, vaikkakin hän oli hallitseva laajempaa valtakuntaa kuin ainoakaan toinen ruhtinas Euroopassa. Mutta ennen kuin niin pitkälle tultiin, olivat sekä hänen syntymämaansa että hänen vanhempansa joutuneet kulkemaan synkkien ja veristen aikojen läpi, jotka olivat tuottaa tuhon molemmille.

Veljesviha

Suomen herttuan hilpeä ja huvinhaluinen pikku hovi valmistautui täysin rinnoin nauttimaan kauniista kesäajasta, joka varsinkin sen ulkomaalaisista jäsenistä tuntui korvaamattoman kallisarvoiselta Pohjolan pitkän talven jälkeen. Mutta samanaikaisesti lännen taivaalle alkoi kerääntyä uhkaavia ukkospilviä, jotka tulivat tuottamaan verisen lopun herttuallisen hovin juhlille.

Kuningas Eerik oli kyllä kauan vastaan hangoiteltuaan lopuksi hyväksynyt velipuolensa avioliittoaikeet, mutta siitä huolimatta hän ei ollut täysin tyytyväinen tämän solmimaan liittoon. Eerikin luonteen peruspiirteitä olivat vallanhimo ja epäluuloisuus. Juhana oli nyt päässyt mahtavan kuninkaan sukulaiseksi avioliittonsa kautta. Olihan mahdollista, että hän pyrkisi tämän avulla hankkimaan itselleen alueita Itämerenmaista ja muodostaisi niistä ja Suomesta itsenäisen ruhtinaskunnan. Näille epäilyksilleen kuningas sai altista vastakaikua lähimmästä ympäristöstään. Varsinkin Yrjänä Pietarinpoika, kuninkaan paha henki, lietsoi epäluuloa ja vihaa kuninkaallisten veljesten välille.

Juhana itse antoi varomattomuudellaan aihetta tällaisiin epäilyksiin. Varsinkin hänen Puolan kuninkaalle antamaansa lainaa oli vaikea selittää, sillä valtakunta oli jo tällöin ollut sodassa Puolan kanssa. Eerik vaatikin jyrkästi, että Juhanan oli selvästi vastattava, aikoiko hän pitää Ruotsin vai Puolan puolta. Juhanan luvattua tarvittaessa osoittaa uskollisuutensa kuningasta kohtaan suorittamalla asepalvelusta hänen puolestaan Eerik vaati kohta häntä lähtemään kaikkine väkineen Liivinmaalle taistelemaan puolalaisia vastaan.

Vaikka Juhana vihdoin suostuikin veljensä vaatimukseen, ei välien lopullinen rikkoutuminen ollut enää vältettävissä. Perättömät ilmiannot ja eräältä herttuan palvelijalta kidutuksella puristettu tunnustus kiihdyttivät kuninkaan vihaa niin, että hän vaati koolle kutsumiaan valtiopäiviä tuomitsemaan Juhanan rikkomuksistaan kuningasta ja valtakuntaa vastaan. Kesäkuun 7. päivänä säädyt tuomitsivat Juhanan menettämään henkensä, omaisuutensa ja kruununperimysoikeutensa. Tämän jälkeen kuningas antoi käskyn sotajoukon varustamisesta, jonka tuli pakottaa herttua alistumaan tuomioon.

Jo kuninkaan ensimmäisten vaatimusten saavuttua Juhana oli tiedustellut neuvonantajiltaan, miten niihin olisi suhtauduttava. Etevimmät näistä, Henrik Klaunpoika Horn ja Herman Fleming, olivat kehoittaneet herttuaa pakenemaan Danzigiin. He lupasivat itsekin lähteä sinne tämän mukana huolimatta siitä, että heidän olisi ollut jätettävä omaisuutensa Suomeen. Kun Juhana ei ottanut varteen heidän neuvoaan, he lähtivät Ruotsiin. Tätä Juhana ei koskaan antanut heille täysin anteeksi.

Vielä säätyjen langettaman tuomion jälkeenkin yritettiin sovitteluja veljesten välillä. Juhana ei kuitenkaan suostunut kuninkaan ehtoihin, joten aseet saivat ratkaista kiistan. Herttua kokosi väkensä Turkuun ja vetosi Suomen aatelistoon ja rahvaaseen. Suurin osa maan aatelismiehistä liittyi kui-

Juhana puhuu Turun rahvaalle.

tenkin kuninkaan sotajoukkoon, joka Iivari Maununpoika Särkilahden ja Klaus Flemingin johdolla heinäkuun puolivälissä lähestyi Turkua. Juhana oli Turun Heikinmessujen aikana (18. päivänä kesäkuuta) puhunut rahvaalle ja pyytänyt sitä auttamaan häntä kuningasta vastaan, joka vääryydellä yritti häntä vahingoittaa. Kansanjoukko hurrasi herttualle ja lupasi hänelle apuaan, mutta toden tullen nämä lupaukset eivät merkinneet mitään. Ei myöskään Puolan kuningas ryhtynyt mihinkään toimenpiteisiin auttaakseen lankoaan, joka juuri hänen vuokseen oli tähän vaikeaan tilanteeseen joutunut.

Juhana aloitti sotatoimet hyökkäämällä 1 000 ratsumiehensä kanssa kuninkaan sotajoukkoa vastaan. Herttuan urhea yritys ei kuitenkaan tuottanut toivottua tulosta, ja hänen oli vetäydyttävä joukkoineen Turun linnaan. Särkilahti ja Fleming seurasivat perässä ja saarsivat linnan maan puolelta. Hannu Laurinpoika Björnram sulki 19 laivallaan Turun sataman. Linnan piiritys saattoi alkaa.

Ensi töikseen piirittäjät valtasivat ankaran taistelun jälkeen Korppolaisvuoren, jota puolustaneiden herttuan miesten oli vetäydyttävä linnan muurien suojaan. Tämä oli suuri tappio piiritetyille, sillä vihollinen sijoitti tykkejä vuorelle ja ryhtyi sieltä ampumaan linnaa. Tulitus oli ajan oloihin katsoen hirveä: eräänäkin päivänä ammuttiin 536 tykinlaukausta. Linnan muurit eivät tarjonneet mitään suojaa, koska Korppolaisvuorelle sijoitetut tykit olivat muurinharjaa korkeammalla. Tykinluodit tunkeutuivat kaikkialle sisärakennuksiin eivätkä ketkään olleet niiltä suojassa. Herttuattaren makuukamarissa olevan sängyn uutimiinkin osui luoti. Tästä huolimatta herttua ei suostunut piiritysjoukkojen päälliköiden esittämään antautumisvaatimukseen. Piirittäjät tekivät silloin suuren rynnäkön. Tikapuiden avulla he yrittivät kiivetä muureille. Hyökkäys kuitenkin torjuttiin ja piirittäjien kerrotaan menettäneen siinä 600 miestä.

Vaikka Juhana-herttua väkineen oli pitänyt näin hyvin puolensa, olivat linnan puolustajien päivät jo luetut. Kavallus saattoi herttuan ja hänen harvat loppuun saakka uskollisina pysyneet miehensä piirittäjien armoille. Piirityksen jatkuessa linnan kotimainen miehistö alkoi napista eikä halunnut jatkaa taistelua kuninkaan joukkoja vastaan. He pakenivat joukoittain vihollisen puolelle, niin että alkuperäisistä 1 200 miehestä lopuksi ei ollut kuin 350 jäljellä. Kun näidenkään uskollisuuteen ei voitu täydellisesti luottaa, herttua suostui elokuun 12. päivänä antautumaan. Piiritysjoukon päälliköt lupasivat saattaa Juhanan puolisoineen ja palvelijoineen Tukholmaan heidän arvolleen kuuluvalla tavalla. Näin tehtiinkin. Elokuun lopulla seurue saapui Tukholmaan Klaus Flemingin saattamana.

Mutta Tukholman edustalla heitä vastassa oli Eerikin pelätty verikoira Yrjänä Pietarinpoika, jonka näkeminen varmaankin saattoi herttuan aavistamaan pahaa. Kävi ilmi, ettei kuningas ollenkaan

hyväksynyt päälliköittensä tekemää sopimusta. Yrjänä Pietarinpoika piti Juhanalle pitkän nuhdesaarnan kuninkaan puolesta ja ilmoitti, että herttua teljetään lujaan Gripsholman linnaan. Katariina Jagellonicalle kuningas tarjosi vapautta, mutta tämä vastasi haluavansa seurata puolisoaan ja näytti Yrjänälle vihkisormuksensa kirjoitusta: ”Vain kuolema voi erottaa meidät.” Niinpä hänestäkin tuli synkän Gripsholman asukas moneksi vuodeksi.

Herttua vietiin vankilaansa laivalla Määlaria pitkin. Matkalla sinne hän sai omin silmin nähdä, miten kuningas rankaisi hänen uskollisimpiaan. 30 herttuan asemiestä ja palvelijaa, joukossa urhoollinen ja uskollinen Klaus Vestgöte ja kaksi pappia, tuomittiin kuolemaan. Kuolemantuomiot pantiin toimeen niin julmalla tavalla, että eräs kuninkaan puoluelainen kirjoitti siitä seuraavaa: ”Surkea näky oli katsella sitä mestausta ja teilausta, joka tapahtui Juhana herttuan palvelijoille kaupungissa ja malmeilla; minä ja moni muu emme voineet itkemättä sitä nähdä.” — Näiden onnettomien teilirattaisiin kaupungin ulkopuolelle ripustetut runnellut ruumiit olivat Juhanan viimeinen muisto Tukholmasta pitkiksi vankeusvuosiksi.

Suomen herttuan lyhyt valtakausi oli saanut verisen lopun. Mutta se ei jäänyt merkityksettömäksi ei meidän maamme eikä koko valtakunnankaan historiassa. Juhanan haaveilemasta suomalais-balttilaisesta ruhtinaskunnasta ei ollut tullut mitään. Suomalaiset eivät enää tukeneet herttuaa, kun hänen suunnitelmansa näyttivät vaarantavan valtakunnan molempien osien yhdessäpysymisen. Mutta Juhana oli Suomessa ollessaan tutustunut niin perusteellisesti Suomen ja Itämerenmaiden kysymyksiin ja merkitykseen, että ne tulivat näyttelemään ratkaisevaa osaa Juhanan omassa ulkopolitiikassa, kun hän aikanaan seurasi veljeään Ruotsin valtaistuimella.

Seitsenvuotinen merisota

Jo ennen kuninkaallisten veljesten välien lopullista rikkoutumista valtakunta oli joutunut sotaan Puolaa vastaan. Mutta samaan aikaan kun Eerik-kuninkaan sotajoukko piiritti Turun linnaa, uusi vihollinen uhkasi valtakuntaa. Tämä uhka tuli Tanskan taholta, jonka sotajoukko hyökkäsi Ruotsiin syyskuussa 1563. Näin alkoi pitkäaikainen sota, jota historiassa tavallisesti kutsutaan 7-vuotiseksi merisodaksi.

Sodan syynä olivat Ruotsin ja Tanskan etujen ristiriidat. Alueittensa edullisen sijainnin vuoksi Tanska melkein kokonaan saartoi Ruotsin lännessä ja etelässä. Kun Ruotsi pyrki vapautumaan tästä saartorenkaasta ja tavoitteli väljempää tilaa idässä Itämeren takana, joutui se sielläkin Tanskan laajenevan vallan kanssa vastakkain. Kuningas Eerikin suunnitelmat Venäjän-kaupan valtaamiseksi eivät myöskään miellyttäneet Tanskaa, joka pelkäsi omien kauppaetujensa joutuvan kärsimään ja kilpailijan liikaa hyötyvän siitä. Kunnianhimoinen Fredrik-kuningas haaveili unionin uudistamisesta ja panetti sinettiinsä Ruotsin vaakunan, kolme kruunua. Sen vastapainoksi Eerik liitti omaan sinettiinsä Tanskan ja Norjan vaakunat. Tällainen vastapuolen ärsyttäminen joudutti välien lopullista rikkoutumista.

Eerikin kauppapolitiikka hankki hänelle kolmannen vihollisen. Lyypekki oli aina pitänyt Venäjänkauppaa yhtenä tärkeimmistä tulolähteistään. Eerikin suunnitelmien toteutuminen olisi tehnyt siitä lopun. Tätä estääkseen vanha hansakaupunki tarttui vielä kerran aseisiin.

Tätä sotaa käytiin maalla ja merellä. Koska maataistelut tapahtuivat Ruotsissa, ei Suomi joutunut suoranaisesti kokemaan sodan hävityksiä. Sen sijaan se antoi miehiä ja rahaa kuninkaan käytettäväksi. Koska sota häiritsi pahasti ulkomaankauppaa, Suomi

kärsi siitä syrjäisen asemansa vuoksi ehkä vielä enemmän kuin Ruotsi.

Kuningas oli aavistanut joutuvansa sotaan ja oli sitä varten ryhtynyt perusteellisesti uudistamaan Ruotsi-Suomen sotalaitosta. Hän oli tutkinut ahkerasti vanhaa roomalaista sotataitoa ja koetti soveltaa siitä saamaansa oppia omaan armeijaansa. Erityisesti hän pyrki lisäämään teräaseiden määrää, koska silloisista ampuma-aseista ei ollut riittävän suurta hyötyä niiden heikon tehon vuoksi. Samoin kuin isänsä Eerik pyrki saamaan armeijansa kootuksi oman maan miehistä ja rajoittamaan vieraiden palkkasoturien määrää.

Tämä järjestelytyö ei ollut vielä loppuunsuoritettu, kun sota puhkesi. Tanskalaiset saivat pian vallatuksi Götajoen suussa olevan Elfsborgin linnan, joten Ruotsi-Suomen kaikki yhteydet länteen katkesivat. Samoin he olivat yleensä voitolla maataisteluissa, koska ruotsalaisilla ei ollut eteviä päälliköitä. Kuningas oli hyvä järjestelijä, mutta ei varsinainen sotapäällikkö. Taistelutoiminnalla pyrittiin yleensä vihollisen alueen hävittämiseen, jota molemmin puolin suoritettiin äärettömällä julmuudella. Kylät ja kaupungit poltettiin, ihmiset surmattiin armotta naisia, vanhuksia ja pieniä lapsia myöten. Eerik suorastaan kerskaili julmuuksistaan ja käski päälliköitään ”polttamaan, ryöstämään ja tappamaan, niinkuin me nyt Blekingessä olemme tehneet”. Tanskan kuninkaan palkkasoturit eivät kyllä tässä suhteessa olleet vastustajiaan huonompia.

Virossa ja Liivinmaalla Ruotsi-Suomen sotajoukot keskittyivät vastustajan hallussa olevien linnojen valtauksiin. Mitään suurempia taisteluja ei täällä suoritettu.

Merellä oli asian laita päinvastainen. Koska kaikilla sotaakäyvillä oli joukkoja meren takana, piti niiden pyrkiä saamaan Itämeri hallintaansa. Se oli välttämätöntä jo kauppayhteyksien ylläpitämiseksi. Tämän vuoksi tanskalais-lyypekkiläisen ja ruotsa-

lais-suomalaisen laivaston kesken käytiin joukko suuria meritaisteluja, joissa ratkaistiin kysymys Itämeren herruudesta. Näihin taisteluihin osallistuivat sekä suomalaiset laivat että Suomen miehet loistavalla tavalla.

Suomalaisia sotamarskeja ja amiraaleja

Eerik XIV:n sodissa suomalaiset sotilaat kunnostautuivat niin erinomaisella tavalla sekä maa- että meritaisteluissa, että suurin osa Ruotsi-Suomen maasotavoimien ja laivaston johtopaikoista oli heidän hallussaan. Eräiden suoritukset kuuluvat Ruotsi-Suomen pitkän ja loistavan sotahistorian maineikkaimpien tekojen joukkoon.

Ruotsi-Suomen ensimmäiset menestykset Itämerenmaakunnissa olivat kokonaan Klaus Kristerinpoika Hornin ansiota. Rohkeutensa ja taitavan neuvottelun avulla hän oli saanut haltuunsa Tallinnan. Sen jälkeen hän kuninkaan joukkojen ylipäällikkönä aloitti sotatoimet puolalaisia vastaan ja valloitti näiltä monta tärkeätä linnaa. Klaus Kristerinpoika Hornin tultua siirretyksi pois hänen työtään jatkoi hänen setänsä Henrik Klaunpoika Horn. Vaikkei tämä ollutkaan mainion veljenpoikansa veroinen sotapäällikkö, hänen onnistui vallata mm. tärkeä Lukkolinna ja hän osoitti kuninkaan käskynhaltijana täällä kuten aikaisemmin kotimaassa suurta hallinnollista kykyä.

Tanskalaisia vastaan käytyyn maasotaankin monet suomalaiset osallistuivat. Niilo Boije valloitti v. 1565 Varbergin linnan ja kaupungin. Jaakko Henrikinpoika Hästesko sen sijaan joutui oikeastaan ilman omaa syytään kärsimään sodan suurimman tappion. Axtornan luona hänen johtamansa Ruotsi-Suomen sotajoukko voitettiin, sen jälkeen kun kuningas vähän ennen taistelua oli poistunut paikalta ja vienyt mukanaan osan parhaimmista joukoista. Muita johtopaikoille nousseita suomalaisia olivat Iivari Mau-

Klaus Kristerinpoika Horn.

nunpoika Särkilahti ja Tönne Olavinpoika Delfin. Ikävimpänä puolena maanmiestemme toiminnassa oli se julmuus, jota he monin paikoin osoittivat vieläpä suuremmassa määrässä kuin muut tähän raakaan sotaan osallistuneet.

Suurimman maineen suomalaiset kuitenkin saavuttivat merisotatoimissa, jotka osaksi juuri heidän ansiostaan olivat valtakunnalle maasotaa onnekkaampia. Maanmiehistämme ensimmäisenä on mainittava Klaus Kristerinpoika Horn.

Ensimmäiset meritaistelut tanskalaisia vastaan oli käyty jo ennen varsinaista sodanjulistusta. Tällöin vielä ruotsalainen mies, vanha Jaakko Bagge johti Ruotsi-Suomen laivastoa. Saavutettuaan aluksi voittoja vanha amiraali joutui urhoollisen taistelun jälkeen tanskalaisten vangiksi v. 1564. Hänen jälkeensä Klaus Fleming sai päällikkyyden, mutta joutui kohta luovuttamaan sen saamattomuutensa

vuoksi Klaus Kristerinpoika Hornille. Nyt alkoi merisodan loistavin vaihe.

Kohta ylipäällikkyyden vastaanotettuaan Horn kohtasi vihollisen laivaston Öölannin luona elokuun 14. päivänä v. 1564. Taitavasti toimimalla Horn sai aikaan, että taistelu alkoi hänelle suotuisissa olosuhteissa. Hornilla oli 28 laivaa, tanskalaisella amiraali Herluf Trollella 39. Koko päivän kestäneen taistelun jälkeen Trollen oli pakko vetäytyä pois menetettyään 3 laivaa ja 600 miestä vankeina. Horn ei menettänyt ainoatakaan laivaa. Taistelussa oli mukana suomalaisia laivamiehiä sekä 368-miehinen viipurilainen jalkaväkiosasto.

Seuraavana kesänä Hornia pelättiin jo niin, etteivät viholliset alkukesällä uskaltaneet lainkaan tulla merelle. Vasta heinäkuun 7. päivänä Horn kohtasi tanskalais-lyypekkiläisen laivaston. Bornholmin luona syntyi verinen meritaistelu.

Tanskalainen amiraali Otto Rud koetti päästä kiinni Hornin laivoihin, koska hänellä oli vähemmän laivoja, mutta ne olivat vahvemmin miehitettyjä. Hänen onnistuikin iskeä kiinni Hornin amiraalilaivaan Pyhään Eerikiin. Hornia avustamaan tullut Suomen Joutsen sai puolestaan kimppuunsa kaksi vihollisalusta. Kohta suurin osa molempien laivastojen aluksista keinui kiinni toisissaan niiden miehistöjen taistellessa hurjassa käsikähmässä alustensa kansilla.

Vasta monituntisen taistelun jälkeen yhteenotto ratkesi. Urhoollisesti puolustauduttuaan haavoittunut tanskalainen amiraali antautui vasta sitten, kun hänen laivansa oli uppoamaisillaan. Horn oli voittanut tämän verisen taistelun, jossa vihollinen menetti kaikkiaan 5 laivaa ja noin 5 000 miestä. Hornin tappiot olivat kolme laivaa ja noin 2 000 miestä. Mutta nyt hän oli Itämeren herrana.

Hornin oman laivan ja Suomen Joutsenen ohella tässä taistelussa oli erityisesti kunnostautunut eräs Troilus-niminen laiva. Sen miehistöön kuului 70

suomalaista jousimiestä, jotka eräässä aikaisemmassa yhteenotossa olivat uljaasti pitäneet puoliaan tanskalaista amiraalilaivaa vastaan ja haavoittaneet kuolettavasti itseään amiraali Trollea.

Voittojensa ansiosta Horn saattoi liikkua niin vapaasti Itämerellä, että hän kävi Juutinraumassa nostamassa tullia kauppalaivoilta. Keväällä v. 1565 hän tällä tavoin verotti yhdellä kertaa 250 hollantilaista kauppalaivaa.

Seuraavana keväänä hän kävi jälleen Juutinraumassa ja taisteli sitten yhtynyttä Tanskan ja Lyypekin laivastoa vastaan Öölannin luona. Tappiolle joutunut vihollislaivasto etsi suojaa Visbyn luona. Yhtäkkiä puhjennut myrsky tuhosi kuitenkin siitä suurimman osan.

Tämä kesä jäi suuren merisankarin viimeiseksi. Kuningas oli määrännyt hänet maa-armeijan johtoon. Tuskin Horn oli ehtinyt joukkojensa luokse, kun hän sairastui ruttoon ja kuoli syyskuun 9. päivänä v. 1566. Hautapaikkansa hän sai Upsalan tuomiokirkosta Kustaa Vaasan vierestä.

Hornin kuoltua ei valtakunnasta löytynyt ketään, joka olisi voinut korvata hänet. Valtakunnan onneksi hän oli jo ehtinyt tuottaa viholliselle sellaisia tappioita, ettei se kyennyt enää uhkaamaan Ruotsi-Suomea Itämerellä. Tällä tavalla Horn oli tehnyt korvaamattoman palveluksen isänmaalleen ja koko valtakunnalle. Yhtä kunnioitettava kuin sotilaallisten suoritustensa vuoksi Horn on inhimillisyytensä tähden. Tässä suhteessa hän oli ainoalaatuinen tänä julmana ja väkivaltaisena aikana. Jo Virossa ollessaan hän antoi näytteitä ihmisystävällisyydestään pyrkimällä parantamaan sorrettujen talonpoikien asemaa. Hänen ritarillisuutensa ja rohkeutensa ilmeni erikoisella tavalla hänen suurimman merivoittonsa jälkeen. Bornholmin meritaistelun jälkeen kuningas kutsutti vangitun amiraali Rudin puheilleen ja ryhtyi kiivaasti moittimaan tätä siitä, että amiraali oli taistellut hänen väkeään vastaan. Amiraali

vastasi vain tehneensä velvollisuutensa kuningastaan ja maataan kohtaan. Tästä Eerik joutui raivoihinsa ja hyökkäsi miekka kädessä aseettoman vangin kimppuun. Tällöin Horn tarttui kuninkaan käteen ja huomautti hänelle, ettei ollut kuninkaan arvon mukaista uhata aseetonta miestä sen tähden, että hän oli täyttänyt velvollisuutensa.

Klaus Kristerinpoika Horn on siten kaikissa suhteissa kelvollinen liitettäväksi suurimpien miestemme joukkoon.

Eerik-kuninkaan kukistuminen

Kustaa Vaasan vanhimpana poikana ja perillisenä Eerik XIV oli isänsä kuollessa päässyt asemaan, jota monet Euroopan ruhtinaat kadehtivat. Hän hallitsi valtakuntaa, jonka asiat olivat hyvin järjestetyt, ja hänellä oli suuri omaisuus. Tuskin kahdeksan vuotta myöhemmin hän oli köyhä vanki, jonka elämän jäljellä olevat vuodet kuluivat sieluntuskissa ja alituisessa kuolemanpelossa. Kohtalonsa käänteestä hän sai kiittää onnetonta sielullista perintöään, mutta myös omaa hillittömyyttään.

Eerik oli erittäin lahjakas ja monipuolinen mies, kuten yleensä sukunsa jäsenet. Hän hallitsi useita kieliä, tunsi hyvin historiaa ja hänellä oli erinomaiset matemaattiset lahjat. Erityistä kiinnostusta hän tunsi taiteita kohtaan. Hän maalasi, soitti luuttua, pystyipä säveltämäänkin. Taipumuksiltaan ja harrastuksiltaan hän oli siten todellinen renessanssi-ihminen.

Mutta renessanssi-ihminen hän oli myös moraalikäsityksiltään. Hän oli Macchiavellin ruhtinas-ihanteen aito ilmentymä. Omantunnonsyyt eivät olleet estämässä häntä ryhtymästä mihin toimenpiteisiin tahansa, kun ne vain häntä itseään hyödyttivät. Tällöin hän saattoi osoittaa alhaista kunniattomuutta ja häikäilemätöntä julmuutta. Osittain hänen käytöksensä saattoi johtua hänen sieluntilansa epänormaa-

leista piirteistä, jotka lopulta muuttuivat mielisairaudeksi. Mutta osaksi se aiheutui hänen uskostaan, että kuninkaana hänelle kaikki on luvallista. Kun Eerik oli vielä luonteeltaan vallanhimoinen, kiivas ja epäluuloinen, ei ole ihme, että hänestä ehti lyhyenä hallitusaikanaan kehittyä kammottu tyranni. Heti valtaistuimelle noustuaan hän ryhtyi laajentamaan kuninkaan valtaa ja onnistuikin siinä säätyjen avulla, jotka tukivat häntä herttuoita vastaan. Kuningas oli yrittänyt voittaa erityisesti aatelin puolelleen. Sitä varten hän ilmoitti kruunajaisissaan perustavansa kreivin- ja vapaaherranarvot, joita hän myöhsikin eräille aatelismiehille. Mm. suomalaiset Lauri Fleming ja Klaus Kristerinpoika Horn saivat vapaaherran arvon.

Eerik ei kuitenkaan kauan aatelia suosinut. Heti varmistettuaan asemansa herttuoiden suhteen hän ryhtyi järjestelmällisesti vainoamaan etevimpiä ylimyksiä, joiden hän epäili yrittävän riistää häneltä kruunun. Erittäinkin valtakunnan ylhäisimmän suvun, Sture-suvun, jäsenet joutuivat hänen epäluulojensa kohteeksi, samoin monet Juhanan sukulaiset. Kuten isänsäkin Eerik käytti hallitustoimissaan apuna alhaissyntyisiä sihteerejä. Tämä herätti tyytymättömyyttä aatelissa, sillä siten sen vaikutusvalta maassa supistui. Pitääkseen tyytymättömät kurissa ja saadakseen välikappaleen aikeittensa toteuttamiseksi Eerik perusti kuninkaan lautakunnan, joka sai tuomitsemisoikeuden valtiollisissa syytejutuissa. Sen jäsenet olivat alhaissyntyisiä miehiä tai korkeintaan alempaa aatelia, kuten suomalainen Jaakko Teitti. Syyttäjänä toimi Yrjänä Pietarinpoika. Yrjänä oli papinpoika ja opiskellut Wittenbergissä. Hän oli lahjakas ja runsastietoinen mies, mutta kavala ja kostonhimoinen. Aatelia syvästi vihaavana hän yritti kaikin tavoin kiihottaa kuningasta sitä vastaan. Tässä hän myös hyvin onnistui.

Vuosi vuodelta Eerikin mielivaltaisuus ja luulevaisuus yhä kiihtyivät. Kukaan ei ollut turvassa

hänen epäilyksiltään. Kaikkialla valtakunnassa oli kuninkaan urkkijoita, jotka vakoilivat alamaisten puheita ja tiedottivat ne kuninkaalle. Monet syyttömätkin joutuivat perättömien ilmiantojen nojalla kuninkaan lautakunnan eteen. Kiduttamalla uhrejaan se koetti pakottaa heidät tunnustamaan, jolloin rangaistuksena oli tavallisesti kuolema hyvinkin julmalla tavalla. Eerikin sairaalloinen mieli sai nähtävästi tyydytystä väkivaltaisista teoista, sillä kerrotaan hänen omakätisesti pahoinpidelleen tai surmanneen noin 60 henkilöä. Lautakunnan veriuhrien lukumäärä noussee noin kolmeensataan.

Kuninkaan häikäilemättömin teko oli Sturein suvun kolmen jäsenen sekä eräiden muiden ylhäisimpien aatelismiesten surmauttaminen. Kuningas kutsui säädyt koolle keväällä 1567 ja vangitutti kreivi Svante Sturen ja hänen poikansa Niilon ja Eerikin, Juhana-herttuan enon Sten Lejonhufvudin sekä kolme muuta ylimystä. Näitä syytettiin väärennettyjen todistusten nojalla kapinahankkeista kuningasta vastaan. Säädyt antoivatkin pakottaa itsensä päättämään, että kuninkaan lautakunta sai tuomita nämä herrat sopivaksi katsomaansa rangaistukseen.

Mutta tuomio oli pantu täytäntöön jo ennen säätyjen päätöstä. Eräänä päivänä kuningas syöksyi Niilo Sturen vankikoppiin, nimitti häntä kavaltajaksi ja löi aseetonta uhriaan tikarilla käsivarteen. Sture veti tikarin pois ja ojensi sen takaisin kuninkaalle vakuuttaen viattomuuttaan. Tällöin kuningas pisti häntä keihäällä ja mukana ollut henkivartija — muuten Yrjänä Pietarinpojan sisarenpoika — löi Sturen pertuskallaan kuoliaaksi. Sitten kuningas lähti täyttä vauhtia juoksemaan maaseudulle ja antoi mennessään käskyn, että kaikki muut vangit on surmattava paitsi herra Sten. Niin tehtiinkin, mutta molemmat Sten-nimiset vangit, Sten Lejonhufvud ja Sten Banér, pelastuivat. Kun kuningas kolmen päivän perästä löydettiin, oli hän täysin mielenhäiriön vallassa. Vasta vähitellen hän alkoi siitä selvitä

Sturein murha.

ja rukoili polvillaan valtakunnan mahtavimmilta miehiltä apua sopiakseen murhattujen omaisten kanssa.

Aluksi saatiinkin sovinto aikaan. Kuningas yritti suurilla lahjoilla hyvittää murhattujen sukulaisia. Samoin hän vapautti nyt Juhana-veljensä vankeudesta. Siten Juhana pääsi siitä alinomaisesta kuolemanuhkasta, joka koko vankeuden ajan oli häilynyt hänen yllään. Varmaankin hän tunsi vielä suurempaa helpotusta puolisonsa vapautumisesta, sillä tätä oli uhannut vielä kauheampi kohtalo. Moskovan tsaari Iivana Julma oli ollut Juhanan häviölle joutuneena kilpakosijana. Kuultuaan Juhanan vangitsemisesta hän ehdotti Eerikille, että tämä lähettäisi Katariinan nyt Venäjälle. Vastalahjaksi hän tarjosi Eerikille ystävyyttään ja liittoa. Jonkin aikaa epäröityään Eerik lopuksi suostui ehdotukseen. Vaikka

Iivanan lähettiläät jo olivat saapuneet Tukholmaan noutamaan herttuatarta, ei suunnitelmaa toteutettu valtaneuvoston vastustuksen vuoksi.

Vähitellen Eerik kuitenkin selkisi mielenhäiriöstään, ja silloin hänen entinen luontonsa palasi. Hän vapautti tällä välin vangitun ja kuolemaantuomitun Yrjänä Pietarinpojan ja ryhtyi hallitsemaan valtakuntaa vanhaan tapaansa. Tämä herätti herttuoissa ja aatelissa pelkoa ja kapina-ajatuksia. Mutta vasta kuninkaan avioliitto puhalsi kapinan ilmiliekkiin.

Eerik oli turhaan kosinut useita Euroopan ruhtinattaria. Niinpä hän loppujen lopuksi valitsi itselleen puolison kotimaasta. Tämä oli halvan sotamiehen tytär, Kaarina Maununtytär, johon kuningas jo vuosia aikaisemmin oli kiinnittänyt huomionsa. Aikaa myöten Kaarinasta oli tullut ainoa henkilö, joka kykeni viihdyttämään kuninkaan sairaalloista levottomuutta. Kuninkaalla oli hänen kanssaan kaksi lasta, kun hän kesällä v. 1568 päätti kohottaa nihdintyttären valtaistuimelle.

Tämä oli sellainen loukkaus, ettei Ruotsin ylpeä aateli sitä aikonut sietää. Samanaikaisesti kun Tukholmassa vietettiin kuningattaren kruunajaisia, kapinanliekki levisi maaseudulla yhä laajemmalle. Sen johdossa olivat Juhana- ja Kaarle-herttua sekä heidän äitinsä sukulaiset. Kun kuningas vihdoin yritti ryhtyä toimenpiteisiin kapinallisia vastaan, oli se jo liian myöhäistä. Hänen sotajoukkonsa voitettiin ja Tukholman linnaan suljettua kuninkaan viimeistä joukkoa piiritettiin. Lopulta hänen oli pakko antautua veljiensä armoille. Vähäistä aikaisemmin hänen monivuotinen kätyrinsä Yrjänä Pietarinpoika oli joutunut herttuoitten käsiin ja saanut kärsiä julman ja kiduttavan kuoleman.

Eerik-kuningas vankeudessa.

Eerikin vankeus ja kuolema

Eerikin jouduttua veljiensä vangiksi koko Ruotsi oli näiden käsissä. Suomessa ei kukaan ryhtynyt puolustamaan kukistunutta kuningasta, vaan maa vakuutti uskollisuuttaan herttuoille. Samoin kävi Virossa, joskin Juhana oli pelännyt siellä käskynhaltijana toimivan entisen neuvonantajansa Henrik Hornin taholta vastarintaa. Tämä luovutti kuitenkin ilman muuta tehtävänsä ja sotavoimansa Juhanan läheteille ja vetäytyi tiluksilleen kotimaahan.

Herttuat saattoivat nyt ryhtyä järjestämään vangitun veljensä tulevaisuutta. Tukholmaan kutsutut säädyt sanoivat tammikuussa v. 1569 irti Eerikille vannomansa uskollisuudenvalan. Sen jälkeen hänet

tuomittiin menettämään kruununsa, joka nyt siirtyi Juhanalle. Eerikin osaksi tuli elinikäinen vankeus.

Elämänsä loppuvuodet kruununsa menettänyt kuningas joutui viettämään milloin missäkin linnassa, mm. Turussa. Täällä hänen vankeutensa oli verrattain lievää, ja hän sai pitää perheensä luonaan. Myöhemmin sitä kovennettiin niin, että kuningas joutui erilleen perheestään ja tunnottomien vartijoidensa pahoinpitelyjenkin kohteeksi. Viimeiset vuotensa hän eli mielisairaan unelmien vallassa. Vihdoin v. 1577 hänen levoton elämänsä päättyi, kuten yleensä otaksutaan, Juhanan toimesta annettuun myrkkyyn.

Eerikin kuoltua Kaarina Maununtytär jäi loppuiäkseen Suomeen. Kuninkaan vankeuden alkuaikoina hän oli saanut olla puolisonsa mukana niissä linnoissa, missä tätä kulloinkin pidettiin. Mutta kun Ruotsiin viedyn Eerikin vankeutta kovennettiin, oli kuningattaren lapsineen asetuttava asumaan Turun linnaan. Täällä hän sai tiedon Eerik-kuninkaan kuolemasta. Nyt Juhana lahjoitti velivainajansa puolisolle Liuksialan kartanon Kangasalta, johon lopulta tuli kuulumaan 30 taloa. Tänne kuningatar muutti lapsineen kesällä 1577.

Pitkän loppuelämänsä aikana — hän kuoli vasta v. 1612 — Kaarina-kuningatar saavutti lempeydellään ja avuliaisuudellaan kansan rakkauden. Kangasalan ja lähiseutujenkin rahvas turvautui hyvän kuningattaren apuun. Sen sijaan Kangasalan lähellä Vääksyssä asuvan Juhana-kuninkaan nuoruudenrakastetun Kaarina Hannuntyttären ja Kaarina Maununtyttären välit eivät olleet kovinkaan hyvät. — Kaarina Maununtytär haudattiin Turun tuomiokirkkoon Tottien hautakuoriin.

Eerik-kuninkaan ja Kaarina Maununtyttären vanhin poika, Ruotsi-Suomen kruunun perijäksi aiottu Kustaa Eerikinpoika otettiin seitsenvuotiaana äidiltään ja lähetettiin Juhanan toimesta ulkomaille. Hän ei saanut koskaan palata kotimaahansa, ja ainoastaan kerran Kaarina-kuningatar tapasi enää poikansa.

Prinssin elämä päättyi Venäjällä v. 1607, johne hän oli saapunut tsaarin kutsusta ja jossa hän oli joutunut kokemaan kovia kohtaloita kieltäydyttyään alistumasta tsaarin välikappaleeksi isänmaataan vastaan. Eerikin ja Kaarinan ainoa tytär, Sigrid Vaasa, oli kahdesti naimisissa ja kuoli Liuksialassa v. 1633. Hänen ensimmäisestä avioliitostaan Henrik Tottin kanssa syntyi poika Åke, joka suomalaisten ratsumiesten johtajana saavutti suuren maineen Kustaa Aadolfin sodissa.

Suomen herttua kuninkaana

Eerikin kukistuttua säädyt yksimielisesti valitsivat Juhanan kuninkaaksi. Juhana III:n nimisenä entinen Suomen herttua johti sitten sekä vanhan herttuakuntansa että koko valtakunnan kohtaloita yli kahden vuosikymmenen ajan.

Juhana muistutti luonteeltaan ja harrastuksiltaan Eerik-veljeään. Hän oli kiinnostunut taiteisiin ja sai nyt hallitsijana tilaisuuden toteuttaa entistä enemmän arkkitehtuurisuunnitelmiaan. Monissa Ruotsin vanhoissa linnoissa on vielä tänä päivänä jälkiä Juhanan aikaansaannoksista. Suurta rakkautta hän tunsi myös tieteitä kohtaan. Katsoipa vanha kuningas aikoinaan olevan syytä varottaa lempipoikaansa harrastamasta "kaikenlaisia kertomuksia", sillä "tämän ajan olot ovat hyvin toisenlaiset kuin entiset ja maailma muuttuu alituiseen". Eräät muutkin näyttävät olleen samaa mieltä, sillä eräs vanha historioitsija kirjoittaa: "Hän oli lukeneempi kuin mikä oli hänelle hyödyksi."

Juhanalta puuttui suuren isänsä käytännöllisyys. Hänellä ei myöskään ollut tämän hellittämätöntä tarmoa ja suurta työkykyä. Isänsä ja veljensä tavoin hän oli epäluuloinen ja kiivas. Juhanan kiivaus ei kuitenkaan koskaan johtanut hänen edeltäjäänsä verrattaviin veritöihin. Kuninkaan ärtyisyyden johdosta valtaneuvosto kerran esitti nöyrän anomuksen,

että hän "suvaitsisi, mikäli mahdollista, jättää ja luopua siitä suuresta kiihkeydestä, johon Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa tavan takaa joutuu, jonka kautta H.K.M:nsa terveys suuresti vähenee". Kuningas vastasi ymmärtävänsä, että tämä esitys oli tehty hyvässä tarkoituksessa, mutta hän "näkisi mielellään, että H.K. M:ltansa säästettäisiin ne tilaisuudet, jotka aina välistä saattavat H. K. M:nsa semmoiseen kiihkoon ja kärsimättömyyteen, koska H. K. M. huomaa olevansa cholerinen (kiivas, voimakas) complexi ja martiaalinen luonne, niin kuin latinaksi sanotaan".

Hallitusta Juhana hoiti veljensä tapaan alhaissyntyisten sihteerien avulla. Useat näistä olivat kelvottomia miehiä, jotka väärinkäyttivät kuninkaan suosiosta saamaansa suurta valtaa ja ajoivat vain omia etujaan. Sihteerien joukossa oli suomalainenkin, Henrik Matinpoika Huggut. Kuninkaan kalliit rakennuspuuhat, tuhlaavainen hovinpito ja hänen koko hallituskautensa kestäneet sodat veivät valtakunnan raha-asiat rappiolle. Kuningas koetti auttaa asiaa vaatimalla suurempia veroja. Kun nekään eivät riittäneet ja yleisen köyhtymisen vuoksi verojen tuotto väheni, ryhdyttiin rahaa huonontamaan. Siten markan arvo, joka Kustaa Vaasan aikana oli ollut n. ¼ taalaria ja Eerikillä $^{1}/_{6}$—$^{1}/_{7}$ taalaria, aleni nyt markkaan käytetyn hopeaseoksen huonontamisen vuoksi niin, että se oli enää vain $^{1}/_{28}$ taalaria. Rahan huonontaminen tuotti suurta vahinkoa kaupankäynnille, samoin kuin Juhanan pyrkimys vientitullien avulla lisätä kruunun tuloja. Niinpä Juhanan hallituskautena varallisuus laski suuresti, eikä valtakunnan väkiluku päässyt kasvamaan.

Juhana oli päässyt valtaistuimelle aatelin avulla. Hänen ensimmäisiä hallitustoimiaan oli tämän vuoksi sen palkitseminen. Aatelin etuoikeuksia laajennettiin. Vaikkei aatelismies köyhyytensä vuoksi kykenisi suorittamaan ratsupalvelusta, säilytti hän vastedes verovapautensa. Tällä tavoin aatelisarvo tuli perinnölliseksi. Aatelismiehet vuokrasivat yleen-

sä osan tiluksistaan lampuodeille, jotka niitä sitten viljelivät. Lampuotien veroja kruunulle vähennettiin, vain osa heistä saatiin ottaa sotaväkeen ja puolet heidän tuomarille maksamistaan sakoista joutuivat heidän herralleen. Nämä hyötyivät siten vuokramiehistään entistä enemmän. Aatelismiehet saivat myös viedä tullitta ulkomaille tilustensa tuotteita. Suurin osa tuomarinviroista pidätettiin heille, eivätkä heitä saaneet tuomita muut kuin heidän vertaisensa. Uusia kreivejä ja vapaaherroja nimitettiin. Klaus Flemingistä tuli nyt Siuntion Viikin vapaaherra. Ruotsalainen Lejonhufvud-suku sai kreivikunnakseen Raaseporin, johon kuuluivat linnan lisäksi Karjaan ja Inkoon pitäjät, Tammisaari ja Teutarin verokunta Lohjalta.

Aatelin varallisuus ja samalla sen vaikutus valtakunnan asioihin alkoi nyt huomattavasti lisääntyä. Aatelismiesten yleinen sivistystaso kohosi myös suuresti. Monet heistä hankkivat ulkomaiden yliopistoissa opiskelemalla huomattavat tiedot, joita sitten täydensivät laajoilla ulkomaanmatkoilla. Aatelin sääty-ylpeys ja itsetunto kasvoivat. Muisteltiin niitä aikoja, jolloin aateli oli viime kädessä määrännyt valtakunnan asioista. Tällä tavoin ylimystön taholta alettiin vähitellen vaatia yhä suurempaa vaikutusvaltaa maan asioihin. Valtaneuvoston ja Juhanan välit kiristyivät avoimeksi selkkaukseksi. Aatelia johtivat näissä riidoissa valtaneuvokset Eerik Sparre ja Hogenskild Bjelke, jotka molemmat olivat eteviä ja hyvän kasvatuksen saaneita miehiä. Bjelke oli opiskellut Turussa Agricolan johdolla ja tällöin oppinut suomeakin.

Aatelin lisäksi Juhana epäili nuoremman veljensä Kaarle-herttuan voivan uhata hänen valtaansa. Melkein koko hallitusaikansa kuningas olikin riidoissa herttuan kanssa, jonka oli luovuttava monista etuoikeuksistaan kuninkaan ja valtaneuvoskunnan yhdessä painostaessa häntä.

Juhanan noustessa valtaistuimelle Ruotsi-Suomi oli edelleen sodassa Puolaa ja Tanskaa vastaan. Puolan sota taukosi kohta itsestään, ja valtakuntien raja Itämerenmaissa säilyi ennallaan. Tanskan-sota saatiin vasta raskailla uhrauksilla loppumaan. Tärkeä Varbergin linna Etelä-Ruotsissa oli v. 1569 joutunut tanskalaisten käsiin, ja Tallinnan oli käydä samalla tavalla. Vuoden 1570 alussa saksalaiset palkkasoturit, tyytymättöminä palkanmaksun viivästymiseen, ottivat näet yllättäen haltuunsa Tallinnan linnan. Heidän johtajanaan oli itse Ruotsi-Suomen joukkojen sotaeversti, liiviläinen Klaus Kursell. Kursell tarjosi linnaa tanskalaisille. Tällöin eräs Niilo Dobblare-niminen, todennäköisesti suomalaissyntyinen soturi, valtasi linnan takaisin ovelalla kepposella. Hänen onnistui Kursellille ja tämän huoveille linnassa järjestämissään pidoissa saada nämä juopumaan niin, että hänen miehensä vuorostaan pääsivät yllättäen sisään ja ottivat linnan haltuunsa. Kursell sai hyvittää petoksensa hengellään. Sotatoimet jatkuivat sitten vähäisempinä vuoden loppuun saakka, jolloin Stettinissä solmittiin rauha Tanskan ja Ruotsin välillä.

Rauhanehdot olivat raskaat Ruotsi-Suomelle. Rajat tosin jäivät ennalleen, mutta Elfsborgin linnan saamiseksi takaisin oli maksettava Tanskalle 150 000 taalarin summa hopeassa. Monen vuoden ajan sitä maksettiin ottamalla verovelvollisilta kymmenesosa heidän omaisuudestaan. Tarvittavan summan kokoaminen sodan köyhdyttämässä maassa tuotti melkein ylivoimaisia vaikeuksia, varsinkin kun valtakunta oli joutunut uuteen sotaan. Tämä Venäjää vastaan käyty sota kesti Juhanan hallitusajan loppuun.

Juhana III:n ja Iivana Julman kirjeenvaihto

Rauha Venäjän kanssa oli säilynyt koko Eerikin hallitusajan, vaikka molempien valtakuntien edut Itämerenmaissa kävivät pahasti ristiin. Moskovan tsaari tavoitteli vapaata pääsyä Itämerelle ja Suo-

menlahdelle; Eerik puolestaan yritti saada näiden merten rannikot haltuunsa päästäkseen siten määräämään Venäjän-kaupasta. Yhteinen vihamielisyys Puolaa kohtaan lähensi kuitenkin tsaaria ja kuningasta toisiinsa. Kun Eerik oli vielä lupautunut luovuttamaan Katariina Jagellonican Iivanalle, tarjosi tämä jopa liittoakin Ruotsi-Suomelle.

Kun Juhana syrjäytti Eerikin, muuttuivat suhteet täydellisesti. Puola ja Ruotsi-Suomi lähentyivät toisiaan, mikä uhkasi Moskovan etuja. Tähän tuli lisäksi Iivanan viha Juhanaa kohtaan. Kun vielä Iivanan lähettiläät, jotka olivat noutamassa Katariina Jagellonicaa, joutuivat Tukholmassa pahoinpitelyn ja ryöstön uhreiksi Eerikin kukistuttua, oli tsaari valmis ryhtymään sotaan Ruotsi-Suomea vastaan.

Juhana yritti kyllä parhaansa mukaan välttää sotaa. Sitä varten hän lähetti Venäjälle neuvottelukunnan, johon muiden mukana kuului Viipurin piispa Paavali Juusten. Lähetystö sai kuitenkin osakseen erittäin julmaa kohtelua, kuten jäljempänä laajemmin kerrotaan.

Sotaa edelsi myös molempien hallitsijoiden välillä käyty kirjeenvaihto, joka lienee lajissaan ainoalaatuinen, ainakin Euroopassa. Juhanan pyytäessä tsaaria vapauttamaan vangitsemansa lähettiläät tsaari vastasi solvauksilla. Mm. hän ihmetteli, ettei Juhana tyytynyt neuvottelemaan Novgorodin käskynhaltijan kanssa, vaan julkesi kääntyä suoraan tsaarin puoleen huolimatta halvasta syntyperästään. Tästä hän kirjoittaa: ”Ja tämä on toden tosi, että sinä olet talonpoikaissukua. Sano meille, kenen poika sinun isäsi Kustaa oli, ja mikä oli isoisäsi nimi ja missä hän hallitsi? Kun meidän kauppiaamme isäsi aikana toivat vahaa ja talia, otti isäsi nahkakintaat käsiinsä ja koetteli itse ja tutki talia ja vahaa, niinkuin kauppapalvelija, ja tuli sitä varten Viipuriin.” Juhana ei ollut vastannut tsaarin ensimmäisiin haukkumakirjeisiin, mutta nyt hänen malttinsa loppui, kuten

seuraavasta ilmenee: "Olemme saaneet sinun kirjoituksesi, ja siitä nyt niinkuin ennenkin huomannut meitä vastaan osoittamaasi järjetöntä, talonpoikamaista kopeutta, valhetta ja ylenkatsetta. Joll'emme olisi kuulleet sinun isäsi olleen Venäjän suuriruhtinaan, olisi meillä ollut täysi syy siitä päättää, että joku munkki tai talonpoikaisrenki olisi ollut isänä sinulle, koska kirjoitat niin häpeämättömästi, niinkuin olisit kasvanut talonpoikain tai muun irtolaisjoukkion parissa, jolla ei mitään kunniaa ole." Sen jälkeen Juhana vastaa Iivanan hänen isänsä syntyperää koskevaan halventavaan väitteeseen: "Koska sinun kirjeesi väittää vielä, niinkuin aikaisemmin, että meidän rakas isävainajamme olisi ollut talonpoika, smoolantilainen eikä herrassukua, sen sinä kurjasti valehtelet, niin usein kuin sen sanot." Muiden kristikunnan ruhtinaiden Juhana sanoo kyllä osoittaneen hänelle asianmukaista kunnioitusta, mutta "sinä olet korkean sianymmärryksesi mukaan meitä halveksinut". Juhana ei halunnut vastata kaikkiin Iivanan ilkeyksiin, mutta "koska sinä muun löyhkäävän valheen muassa haukut Meitä ja autuasta rakasta Isäämme kunniattomiksi orjiksi ja stratnihheiksi, niinkuin venäläinen kielesi lausuu, sen sinä valehtelet niinkuin kelmi, sen niinkuin kaiken muunkin; ja siksi voit itse olla stratnihhi ja kunniaton orja ja kristitty päävalehtelija ja tyranni, joka sinä myös todella olet, koska et välitä et sanasta, kunniasta, sinetistä, kirjeestä, etkä totuudesta, joka kyllä on todistettavissa". Tämä taisi riittää Iivanallekin, ja aseet saivat ratkaista herrojen kiistan.

Pitkä venäläissota alkaa

Tuskin hallitsijat olivat ehtineet aloittaakaan kirjeenvaihtoaan, kun jo rauha oli rikkoutunut. Iivana oli tarjoutunut auttamaan Saarenmaata hallitsevan tanskalaisen prinssin Maunun koko Liivinmaan hallitsijaksi, jos hän tunnustaisi tsaarin yliherruuden.

Maunu suostui, ja elokuussa 1570 hän venäläisine apujoukkoineen ryhtyi piirittämään Tallinnaa. Pitkällinen ja hävittävä sota oli siten alkanut.

Tallinnan puolustusta johtivat suomalaiset Hannu Björninpoika (Lepaan sukua), Klaus Åkenpoika Tott ja Kaarle Henrikinpoika Horn. Erityisesti kunnostautui Kaarle Horn, jonka osoittama rohkeus kannusti puolustajia kestämään pitkän piirityksen. Piiritettyjen onneksi Ruotsi-Suomen laivasto hallitsi merta, joten kaupunkiin voitiin tuoda elin- ja sotatarvikkeita. Yritettyään turhaan seitsemän kuukautta valloittaa kaupunkia vihollinen lopetti piirityksen ja vetäytyi pois Virosta. — Samaan aikaan kuin Tallinnaa piirittivät venäläiset myös Paidelinnaa, jonka Herman Fleming urhealla puolustuksella kykeni pitämään hallussaan.

Kun venäläiset eivät Virossa päässeet toivomiinsa tuloksiin, Suomi joutui vuorostaan hävitysten kohteeksi. Tallinnan edustalta poistuvat joukot ylittivät Suomenlahden maaliskuussa v. 1571 ja hävittivät Suomen rannikkoja Helsingistä Rajajoelle saakka. Pahimmin joutuivat kärsimään Porvoon pitäjä, Virolahti, Vehkalahti ja Kivennapa, joissa noin puolet taloista poltettiin. Surmattujen ja Venäjälle vankeina vietyjen ihmisten määrä nousi tuhansiin. Vihollisen hyökkäys tuli niin yllättäen, ettei Suomessa olevien joukkojen ylipäällikkönä toimiva Iivari Särkilahti ehtinyt ryhtyä mihinkään toimenpiteisiin vainolaisen torjumiseksi.

Nyt Juhana uskoi, ettei tsaarin kanssa saada rauhaa aikaan, ja ryhtyi suuriin sotavalmisteluihin. Suomen omat sotavoimat pantiin liikekannalle, ja lisäjoukkoja lähetettiin Ruotsista. Ruotsalaiset, etenkin Smoolannista kotoisin olevat, eivät halunneet lähteä Suomeen. He väittivät, että heitä oli luvattu olla viemättä "ulkomaille". Kuningas nuhteli tällöin heitä ankarasti ja sanoi, että "Suomi ei ole vierasta maata, vaan suurin ja parhain Ruotsin valtaan kuuluvista maakunnista, jonka kruunun alla se

on ollut monta sataa vuotta". Ruotsalaiset niskoittelivat kuitenkin edelleen, ja Suomessa he ryöstivät asukkaita ikään kuin olisivat olleet vihollismaassa.

Ensimmäisten hävitysretkien jälkeen Suomi sai olla rauhassa, sillä Krimin tataarien kaani ahdisteli ankarasti Iivanaa. Itse Moskova vallattiin ja poltettiin kesällä 1571. Nyt Suomessa suunniteltiin kostoretkeä Venäjälle, mutta ylipäällikkönä oleva nuori ruotsalainen ylimys Kustaa Banér ei saanut mitään aikaan. Vasta kun kuningas seuraavana kesänä määräsi ylipäälliköksi Herman Flemingin, tahti muuttui. Fleming sai muuten ylipäällikkyyden ennen Henrik Hornia sen vuoksi, että hän oli "jonkin verran nuorempi ja kevyempi jalaltaan käytettäväksi sotatanterella vihollista vastaan, milloin tarve vaatii", kuten kuningas Hornille itselleen asiaa selitti. Tämä sai puolestaan Viipurin linnan päällikkönä vastata rajan turvaamisesta.

Vuoden vaihteessa 1572—73 Fleming lähti 3000 ratsumiehen kanssa hävitysretkelle rajan taakse. Käkisalmen kaupunki poltettiin ja sen lähistöjä, mm. Kurkijoen kylä, hävitettiin. Myöhemmin tehtiin uusia retkiä Inkerinmaalle ja Pohjois-Karjalaan. Näistä hävityksistä ei ollut mitään pysyvää hyötyä, ja vuoden lopulla Viipurissa olevat Suomen herrat tekivät venäläisten kanssa aselevon, joka myöhemmin muutettiin vuoteen 1577 kestäväksi välirauhaksi. Siten Suomi välttyi toistaiseksi uusilta hävityksiltä.

Sitä pahemmin joutui Viro kärsimään. Vuoden 1572 lopulla suuri venäläinen sotajoukko itsensä Iivanan johtamana hyökkäsi yllättäen Liivinmaahan. Venäläiset valtasivat väkirynnäköllä suomalaisen Hannu Boijen urhoollisesti puolustaman Paidelinnan. Linnoituksen harvat eloonjääneet puolustajat, päällikkö heidän joukossaan, saivat osakseen kauhean kohtalon: heidät korvennettiin kuoliaiksi. Sotatoimet Liivinmaalla ja Virossa kehittyivät edelleen Ruotsi-Suomelle epäsuotuisasti. Vuoden 1577 alkuun mennessä venäläiset olivat saaneet haltuunsa koko Viron

Tallinnaa lukuunottamatta, jota he seuraavan vuoden alussa ryhtyivät piirittämään. — Näiden onnettomien vuosien ainoana valopilkkuna oli Klaus Åkenpoika Tottin ylivoimaisesta vihollisesta Lukkolinnan luona v. 1573 saavuttama voitto, mutta se ei yksin kyennyt sotaonnea kääntämään. Merellä saavutettiin sen sijaan edelleen menestystä. Laivasto kaappasi Narvaan pyrkiviä puolueettomienkin maiden kauppalaivoja. Kerran Herman Fleming valtasi yhdellä kertaa 18 lyypekkiläistä alusta, joiden lastin arvo oli 450 000 taalaria. Sillä maksettiin sotakuluja pitkän aikaa, vaikka kaappauksen tehneen Suomen laivaston päälliköt ja miehet olivat saaneet siitä hyvän osan palkintona urheudestaan.

Tallinnan toinen piiritys v. 1577 päättyi yhtä onnellisesti kuin ensimmäinenkin. Puolustusta johti tällä kertaa Henrik Horn apulaisenaan jo edellisellä kerralla kunnostautunut Kaarle-poikansa. Tallinnan porvarit ottivat myös urheasti osaa kaupunkinsa puolustamiseen, samoin sinne paenneet ympäristön talonpojat. Venäläiset yrittivät tykeillään pakottaa kaupungin antautumaan. Mutta sen muurit kestivät, ja Kaarle Horn tuotti linnasta käsin tekemillään hyökkäyksillä suuria tappioita viholliselle. Seitsenviikkoisen turhan piirityksen jälkeen venäläiset purkivat leirinsä ja lähtivät kotimaahansa. — Tallinna oli jälleen pelastunut ja Ruotsi-Suomen valta-asema Itämerellä turvattu.

Sota jatkui kuitenkin edelleen. Molemmin puolin tehtiin hävitysretkiä vastustajan alueille, jotka tuottivat onnettomalle väestölle hirveitä kärsimyksiä. Tallinnan piirityksen aikana venäläisten ylipäällikkö rikkoi Suomea koskevan välirauhan ja lähetti joukoissaan olevia tataareja Suomea hävittämään. Nämä ratsastivat Suomenlahden ylitse ja ilmestyivät yllättäen Uudenmaan rannikolle. Rannikkoseudut joutuivat mitä julmimman hävityksen kohteeksi. Vähitellen saatiin suomalaisia joukkoja vihollista vastaan, ja useat tataarijoukot hakattiin maahan vii-

meiseen mieheen. Noin puolet näistä, kuutisensataa miestä, lienee tuhoutunut. Loput palasivat jäitse Viroon vieden mukanaan vankeja. Monet näistä menehtyivät jäälle. — Samana talvena tsaari itse hyökkäsi Liivinmaalle, jota armottomasti hävitettiin. Asukkaat tekivät mieluummin itsemurhan kuin antautuivat venäläisten rääkättäviksi. Mm. kun Vendenin linna joutui tsaarin käsiin, linnan puolustajat — enimmäkseen naisia ja lapsia — räjäyttivät sen ilmaan juuri kun vihollinen oli pyrkimässä muurien yli.

Seuraavatkaan sotavuodet eivät tuoneet ratkaisua. Suomalaiset tekivät puolestaan kostoretkiä Inkeriin. Heidänkin menettelynsä oli niin julmaa, että kuningas paheksui sitä ja lausui toivovansa, ettei naisten, lasten, munkkien ja vanhusten surmaamista kostettaisi hänen valtakunnalleen. Rajaseutujen talonpojat osallistuivat myös sotatoimiin, ja Äyräpään miesten johtaja Tuomas Teppoinen herätti vihollisissa suurta pelkoa. Palkinnoksi urotöistään hän sai kuninkaalta eliniäkseen verovapauden.

Vihdoin 1570-luvun lopulla tilanne alkoi valjeta Ruotsi-Suomelle. Krimin tataarien lähetystö saapui Tukholmaan ja tarjosi kuninkaalle liittoa tsaaria vastaan. Puolan uusi kuningas, transsilvaanialainen Stefan Bathory osoittautui eteväksi sotapäälliköksi ja tuotti tsaarille suuria tappioita. Ja Ruotsi-Suomi sai vihdoin suuren sotapäällikön, joka kyvyllään ja tarmollaan muutti sodan kulun.

Pontuksen sota

Kun Niilo Boije v. 1565 valtasi Varbergin linnan Etelä-Ruotsissa, oli vangiksi saatujen tanskalaisten joukossa eräs ranskalainen palkkasoturi, Pontus de la Gardie. Tämä oli syntyään eteläranskalainen aatelismies, jonka vanhemmat olivat määränneet pappisuralle. Nuorukainen halusi kuitenkin soturiksi. Myöhemmin hän meni Tanskan kuninkaan palvelukseen.

Vangiksi joutuneet palkkasoturit vaihtoivat usein isäntää. Niin teki de la Gardiekin. Hänestä tuli Eerik-kuninkaan mies. Asetuttuaan kuninkaan ja tämän veljien välisessä taistelussa herttuoiden puolelle de la Gardie pääsi Juhanan suureen suosioon. Juhana naitti hänelle Kaarina Hannuntyttären kanssa saamansa tyttären Sofian ja teki Pontus-herrasta Suomessa ja Virossa olevien sotavoimien ylipäällikön.

De la Gardien ylipäälliköksi nimitykseen lienee osaltaan vaikuttanut riita, johon Juhana vähää aikaisemmin oli joutunut Suomen herrojen kanssa. Nämä olivat ehdottaneet kuninkaalle rauhan tekemistä venäläisten kanssa. Pitkä sota ja sen hävitykset olivat suuresti kuluttaneet Suomen voimia, ja kansassa oli havaittavissa väsymystä sotaan. Tämä oli johtanut melkeinpä paikallisiin kapinoihin. Itsenäisesti ajattelevat ja vastuunsa tuntevat suomalaiset aatelismiehet tahtoivat siis poistaa kansan tyytymättömyyden aiheet, ennen kuin pahempaa tapahtuisi.

Juhana puolestaan halusi nyt laajentaa alueitaan Venäjän kustannuksella, kun siihen näytti olevan mahdollisuuksia. Hän ei halunnut kuulla puhuttavankaan rauhasta. Tämän kannattajat, etenkin Henrik ja Kaarle Horn, joutuivat kuninkaan epäsuosioon. He menettivät päällikkyytensä, ja Suomeen saapuva de la Gardie sai oikeuden peruuttaa läänityksiä sellaisilta suomalaisilta, jotka eivät olleet kuninkaan mieleen.

Heti Suomeen saavuttuaan uusi ylipäällikkö ryhtyi tarmokkaasti varustautumaan. Aikaisempien sotatoimien huono menestys oli osaltaan johtunut riittämättömistä varusteluista. Sotaretkiä varten varatut palkkarahat ja muonavarat olivat loppuneet kesken, joten päälliköt eivät voineet ryhtyä mihinkään aikaa vaativiin sotaliikkeisiin. Useat aikaisemmat yritykset olivat päättyneet palkkasoturien kapinoihin, kun he eivät saaneet palkkaansa. De la Gardie oli saanut oikeuden käyttää Suomen verotuloja sota-

joukkonsa varustamiseen, joten rahojen puute ei niin pahoin enää haitannut valmisteluja. Hän osasi myös solmia luottamukselliset suhteet Suomen herroihin ja torjui kuninkaan näihin kohdistuvia aiheettomia epäluuloja. Siten hän sai suomalaisilta aulista tukea. Vuoden 1580 lokakuussa hän oli suorittanut valmistelunsa loppuun ja lähti kuninkaan käskyn mukaan etenemään Käkisalmea kohti.

Pontus-herran armeijassa oli n. 1 700 ratsumiestä, 5 000 jalka- ja 122 tykkimiestä. Puolet näistä oli suomalaisia. Lisäksi oli talonpoikaista nostoväkeä ja parisataa laivamiestä. Hevosia ei ollut tarpeeksi tykkejä vetämään, joten siihen täytyi käyttää miehiä. Tästä syntynyt nurina asettui, kun ylipäällikkö lupasi tykkien vetäjille puoli markkaa mieheen. Sen enemmittä hankauksitta saavuttiin Käkisalmen edustalle.

Täällä Pontus-herra sai ensimmäisen kerran osoittaa sotapäällikön kykyään. Linna oli vuolaan virran ympäröimällä Vuoksen saarella. Vaikka varustukset olivat vain puusta, esti virta hyökkääjiä pääsemästä linnaan. De la Gardie ei tästä kuitenkaan häkeltynyt, vaan saarsi ensiksi linnan kaikilta puolilta. Virralle sijoitetut lotjat ja veneet tukkivat purjehdusväylänkin. Tämän jälkeen aloitettiin linnan pommitus, johon käytettiin hehkuviksi kuumennettuja rautakuulia. Puolustaja ei ollut tähän varautunut, ja kohta loimusivat linnan puiset varustukset liekeissä. Samoin kävi kaupungille, joka sijaitsi saarella linnansaaren vieressä. Ahtailla saarilla riehuvat tulipalot pakottivat puolustajat antautumaan jo seuraavana päivänä. Näin Käkisalmi oli kukistunut yllättävän nopeasti ja Suomi saanut lujan etuvarustuksen, joka suojasi sitä idästäpäin tulevilta hyökkäyksiltä.

Seuraavasta vuodesta tuli tämän pitkän sodan menestyksellisin Ruotsi-Suomen aseille. Pontus de la Gardie ei tyytynyt edeltäjiensä tavoin vain umpimähkään hävittelemään vihollisen alueita. Rajaseu-

Narvan valloitus v. 1581.

dut oli otettava pysyväiseen omistukseen, niin että siellä voitaisiin torjua vihollisen valtakunnan alueelle tekemät hyökkäykset. Niinpä hän ryhtyi järjestelmällisesti ahdistamaan vihollisen hallussa olevia linnoja, ja vuoden loppuun mennessä oli vallattu koko Viro ja Inkerin tärkeimmät linnat.

Näissä taisteluissa ja sotaretkien suunnittelussa de la Gardie ja hänen lähimpinä apulaisinaan toimivat suomalaiset soturit osoittivat erinomaista taitoa ja urhoollisuutta. Vuoden 1581 alussa Pontus-herra ja Kaarle Horn veivät kompassin avulla suuntaa pitäen joukkonsa jäätyneen Suomenlahden ylitse ja valtasivat Rahkavieren linnan Virossa. Paadisten luostarissa puolustautuneet venäläiset antautuivat sitkeän vastarinnan jälkeen, kun he muonan loputtua olivat jo syöneet saappaita, satuloita, olkia, jopa ruumiitakin. Kesällä Kaarle Horn valtasi Lihulan ja Lukkolinnan. Syksyllä suoritettiin sotaretken suurin urotyö, Narvan valtaus.

Linnan valtausta edelsivät huolelliset valmistelut. Joukkoja koottiin kaikkiaan 10 000 miestä, joilla oli 24 raskasta ja 18 kevyttä tykkiä. Suomalaisia oli n. 1 200 ratsu- ja 800 jalkamiestä. Ylipäällikön lähimpinä miehinä olivat suomalaiset Herman Fleming ja Arvi Tavast. Tähän sotatoimeen osallistui huomattavalla tavalla myös Klaus Fleming, jonka johtama laivasto toi ensimmäiset piiritysjoukot Suomesta Narvajoen suuhun, saartoi kaupungin meren puolelta ja toi tarvikkeita piirittäjille. Kaupunki ja linna vallattiin väkirynnäköllä ankaran pommituksen jälkeen, kun puolustajat olivat kieltäytyneet antautumasta. Ajan tavan mukaan ylipäällikkö oli luvannut joukoilleen, että nämä saivat ryöstää kaupunkia vuorokauden ajan. Villiintyneet soturit riehuivat onnettomassa kaupungissa kauhealla tavalla, niin että noin 7 000 ihmisen, joukossa paljon naisia ja lapsia, sanotaan tällöin saaneen surmansa. Tämä verilöyly on tahra Pontus-herran muuten niin kirkkaassa kilvessä. — Narvan valtauksen jälkeen kukistettiin myös Iivananlinna, Jaama ja Kaprio Inkerissä sekä Paidelinna Virossa.

De la Gardien loistavat voitot tuottivat Ruotsi-Suomelle Viron ja Inkerin rajaseutujen herruuden. Tästä hyötyi ennen kaikkea Suomi, joka ei nyt enää ollut välittömänä rajamaana. Maayhteys Viroon oli myös aikaansaatu, mikä huomattavasti helpotti sen puolustamista. Näihin tuloksiin oli ylipäällikön jälkeen suurin osuus hänen suomalaisilla apulaisillaan, joiden hallussa olivat kaikki tärkeimmät päällikönpaikat.

Suomesta tulee suuriruhtinaskunta

Juhana-kuningas tunsi ehkäpä kaikkein suurinta riemua näiden suurten voittojen johdosta. Ylpeänä hän sanoi, että hän oli "harannut ryssän pitkää partaa", ja kehotti Pontus-herraa tiedustelemaan välirauhasta neuvottelevilta Iivanan lähettiläiltä, oliko

Juhana todella kuningas vaiko vain smoolantilainen talonpojanpoika.

Sodassa saavutettu menestys sai Juhanan asettamaan itselleen yhä laajempia tavoitteita. Tyytymättä nyt valloitettuihin alueisiin hän suunnitteli ilmeisesti tunkeutumista yhä pitemmälle Inkeriin ja sen eteläpuolelle. Tämä ilmenee hänen uudessa arvonimessään. V. 1581 hän otti itselleen Suomen ja Karjalan sekä Vatjan ja Šelonin viidenneksien suuriruhtinaan arvonimen. Suomen korottaminen suuriruhtinaskunnaksi oli samalla kuninkaan maallemme suoma tunnustus siitä suuresta osuudesta, mikä maanmiehillämme oli saavutettuihin voittoihin.

Tämä ei ollut kuitenkaan viisaasti laskettu toimenpide. Juhanalle ei ollut siitä mitään käytännöllistä hyötyä. Venäjän tsaaria se osaksi ärsytti, osaksi sai hänet pelkäämään Ruotsi-Suomen puolelta jatkuvia valloitusretkiä ja varustautumaan niiden varalta. Suurin haitta oli kuitenkin se, että myös Puola alkoi pelätä Ruotsi-Suomen kehittyvän liian voimakkaaksi. Kuningas Stefan Bathory solmi vuoden 1581 lopulla rauhan Venäjän kanssa, joka tunnusti de la Gardien äskettäin valloittamat alueet Puolalle kuuluviksi. Vaikka tämän johdosta ei vielä syntynyt suoranaista sotaa Puolan ja Ruotsi-Suomen kesken, näiden yhteistyö Venäjään nähden oli lopussa ja valtakuntien välit viilenivät.

Suomessa käsitettiin hyvin näiden tapausten merkitys. Etenkään Hornit eivät pitäneet Juhanan toimenpidettä viisaana ja vaativat edelleen rauhan solmimista. Kuningas halusi kuitenkin jatkaa sotaa.

Nyt kävi ilmi, miten paljon puolalaisten venäläisvastainen toiminta oli helpottanut Ruotsi-Suomen sotatoimia. Venäläiset hävittelivät jälleen Kannasta ja Etelä-Suomea. Ruotsi-Suomen joukot yrittivät turhaan Pähkinälinnan valtaamista. Herman Fleming, Arvi Tavast ja Arvid Stålarm toivat Suomen maavoimat maitse Pähkinälinnan edustalle. Suomalainen amiraali Pentti Juusten, piispa Paavali Juus-

tenin veljenpoika, sulki laivoillaan Nevan niskan. Kun puute ja taudit ahdistivat, yritti Fleming ottaa linnan väkirynnäköllä odottamatta enää de la Gardien saapumista Virosta. Hyökkäys ei onnistunut, ja venäläisten saadessa apujoukkoja täytyi tällä välin saapuneen Pontus-herran viedä armeijansa takaisin omalle maaperälle.

Nyt oli Juhanakin valmis sopimaan, ja v. 1583 saatiin aikaan kolmivuotinen välirauha. Kun tsaari ei ollut halukas luopumaan Ruotsi-Suomen joukkojen valtaamista Inkerin linnoista, ei lopullista rauhaa saatu solmituksi. V. 1586 välirauhaa jatkettiin vielä neljällä vuodella, minkä jälkeen sotatoimet alkoivat uudelleen.

Tällöin edellisten sotavuosien suurimmat johtajat olivat jo poissa ja uudet miehet olivat astuneet tilalle. Pontus de la Gardie oli valtakunnalle korvaamattomaksi tappioksi hukkunut Narvajokeen ollessaan matkalla aseleponeuvotteluihin v. 1585. Tämä vierassyntyinen soturi oli tehnyt uudelle isänmaalleen korvaamattomia palveluksia, joiden ansiosta hänen muistonsa elää vielä tänä päivänä. Inkerissä ja Karjalan Kannaksella kansa puhui vielä viime aikoihin asti Pontus-herran kaivannoista ja valleista. — Toinen kuuluisa soturi, Herman Fleming, kuoli jo v. 1583. Henrik Klaunpoika Horn ei myöskään enää ikänsä vuoksi tullut kysymykseen sotatoimien johtajana. Kaarle Henrikinpoika Horn jatkoi isänsä työtä, osoittautuipa häntä paljon etevämmäksikin sotapäälliköksi.

Juhana-kuninkaan viimeiset elinvuodet

Pitkä ja hävittävä sota asetti valtakunnan väestön kannettavaksi raskaita taakkoja. Kaikki yhteiskuntaluokat joutuivat tavalla tai toisella kärsimään sodasta. Tämän vuoksi yhteiskunnalliset ja taloudelliset vastakohdat kärjistyivät. Kuninkaan toimenpiteiden johdosta myös uskonnon ja kirkollisen elämän

alalla syntyi ristiriitoja. Siten Juhanan viimeiset elinvuodet muodostuivat sekä ulkonaisesti että sisäisesti levottomaksi ja repiväksi ajaksi.

Valtakunnan sisäiset voimatekijät olivat kuningas, Kaarle-herttua ja ylhäisaateli. Herttua ja aateli pyrkivät lisäämään vaikutusvaltaansa kuninkaan kustannuksella. Kuningas puolestaan koetti torjua näiden pyyteet nojautumalla milloin aatelin, milloin herttuan tukeen käyttämällä näitä mahteja toinen toistaan vastaan.

Aluksi Kaarle joutui alakynteen. Juhana peruutti hänen oikeuksiaan valtaneuvoskunnan avulla, joka ei pitänyt voimakkaasta ja aateliin vihamielisesti suhtautuvasta herttuasta. Mutta sitten kuningas alkoi pelätä valtaneuvoskunnan saavan liian paljon vaikutusvaltaa. V. 1587 oli sattunut sekä Vaasain hallitsijasuvun että koko Itämerenalueen valtioiden tuleviin kohtaloihin ratkaisevasti vaikuttava tapahtuma: Juhanan poika Sigismund oli valittu Puolan kuninkaaksi. Samalla hän oli perivä Juhanan jälkeen Ruotsi-Suomen kruunun. Tämän vuoksi sovittiin, että Juhanan kuoltua Ruotsi-Suomea tulisi hallitsemaan sijaishallitus, jonka seitsemästä jäsenestä herttua saisi nimittää vain yhden. Muut oli otettava valtaneuvosten joukosta, jotka siis tosiasiassa tulisivat maata hallitsemaan.

Juhana alkoi kuitenkin kohta pelätä, että ylhäisaatelia edustava valtaneuvosto kävisi hänelle vaaralliseksi. Pian hänellä oli syytä katua, että oli seurannut valtaneuvosten neuvoja. Nämä olivat kehoittaneet kuningasta lähettämään Sigismundin Puolaan, sillä sitenhän he itse saisivat hallita maata. Ainoastaan suomalainen Klaus Eerikinpoika Fleming oli ollut toista mieltä. Hän pelkäsi, että kuninkaan poissa ollessa määräämisvalta maassa jäisi Ruotsin ylimyksille, joiden kanssa Fleming oli huonoissa väleissä. Juhanan ja hänen poikansa suhteet olivat olleet hyvin läheiset, ja kuningas alkoi pian kaivata kiihkeästi poikaansa. V. 1589 hän sai järjestetyksi

molempien kuninkaiden tapaamisen Tallinnassa. Tällöin suunniteltiin myös Puolan vetämistä mukaan sotaan Venäjää vastaan. Tallinnaan koottiin runsaasti Ruotsi-Suomen sotavoimia, jotta yhteiset sotatoimet voitaisiin heti aloittaa.

Kävi kuitenkin aivan toisin kuin oli suunniteltu. Puolalaiset eivät olleet halukkaita sotaan. Sitä paitsi he asettuivat jyrkästi vastustamaan Sigismundin suunnittelemaa Ruotsin-matkaa. Juhana oli aikonut viedä hänet Tukholmaan, jossa hänet olisi kruunattu isänsä seuraajaksi tämän vielä eläessä. Puolalaiset pelkäsivät, ettei heidän nuori kuninkaansa enää palaisikaan valtakuntaansa. Tämä olisi ollut heille kipeä loukkaus, sillä jonkin verran aikaisemmin puolalaisten kuninkaakseen valitsema Ranskan prinssi Henrik oli tehnyt siten perittyään veljensä jälkeen Ranskan kruunun. Nyt he uhkasivat sodalla Ruotsi-Suomea, jos Sigismund menettelisi Henrikin tavoin. Puolan ylimyksillä olikin syytä huoleensa, sillä Juhana suunnitteli juuri tätä.

Kuukauden ajan kuninkaat viipyivät Tallinnassa, ja koko ajan neuvoteltiin kiivaasti Sigismundin Ruotsin-matkasta. Juhana ei ottanut sitä vastustavia mielipiteitä kuuleviin korviinsakaan. Vihdoin sotaväen päälliköt, joiden keskuudessa suomalaiset olivat määräävässä asemassa, jyrkällä esiintymisellään saivat ratkaisun aikaan. He selittivät, ettei valtakunta voinut mitenkään sotia sekä Puolaa että Venäjää vastaan yhtaikaa. Sigismund ymmärsi heidän perustelujensa painavuuden ja taipui omasta puolestaan uhrautumaan. Nyt Juhanankin oli alistuttava. Suru sydämessä ja kostonuhkaukset mielessään hän erosi lopullisesti pojastaan ja palasi Tukholmaan.

Kuninkaan kostonhimo suuntautui valtaneuvoskunnan ja ylhäisaatelin johtavia miehiä vastaan. Useat näistä vangittiin ja saivat Juhanan viimeisten elinvuosien ajan olla peloissaan henkensä puolesta, joskaan mitään verituomioita ei langetettu. Toimenpiteissään aatelia vastaan kuningas nojautui Kaar-

le-herttuan ja Klaus Flemingin auliisti antamaan tukeen. Nämä tulevat vihamiehet vetivät nyt yhtä köyttä vihaamaansa suurylimystöä vastaan. Kuninkaan ja herttuan välit paranivat nyt.

V. 1590 sotatoimet alkoivat uudelleen. Venäläiset hyökkäsivät Narvaa vastaan. Narvan puolustajan, Kaarle Hornin, oli luovutettava muut Inkerinmaan linnat saadakseen aselevon aikaan. Vaikka tämä oli ollut ainoa keino tärkeän Narvan pelastamiseksi, joutui kuningas raivoihinsa. Horn erotettiin ja tuomittiin kuolemaan. Urhea soturi puolustautui suoraselkäisesti ja miehekkäästi, mutta oli valmis mieluummin kuolemaan kuin tunnustamalla itsensä kavaltajaksi kerjäämään ja saamaan armon. Vasta mestauslavalla kuolemantuomio muutettiin vankeudeksi, jossa Horn sai olla Juhanan kuolemaan saakka.

Kuninkaan ankaruus johtui hänen epäilyksistään, että eräät suomalaiset aatelismiehet, etenkin Hornit, pitivät valtaneuvoston puolta kuningasta vastaan. Klaus Flemingin onnistui kuitenkin lauhduttaa kuninkaan epäluulot ja saada hänet peruuttamaan epäoikeudenmukaiset toimenpiteensä sodassa suuresti ansioitunutta Suomen aatelia vastaan.

Sotatoimet saattoivat nyt jatkua häiriöittä. Mitään mainittavia tuloksia ei kuitenkaan enää aikaansaatu. Kuninkaan päällystöä kohtaan tuntema epäluulo ja hänen rankaisutoimenpiteensä olivat hävittäneet armeijan kurin. Kun ylipäällikkönä välillä ollut ruotsalainen ylimys Mauri Grip ei ollut saanut mitään aikaan, peri Klaus Fleming hänen tehtävänsä. Flemingin onnistui palauttaa joukkojen luottamus ja hän teki menestyksellisen hävitysretken Novgorodin lähistölle syksyllä 1591.

Tämä olikin viimeinen huomattava sotatoimi Juhanan elinaikana. Keväällä 1592 kuningas sairastui. Hänen tilansa huononi jatkuvasti, kunnes marraskuun 17. päivänä saapunut kuolema päätti Juhanan monivaiheisen elämän.

Monipuolisesta lahjakkuudestaan huolimatta Ju-

hana ei hallitsijana saanut mitään suuria tuloksia aikaan. Tämä johtui osaksi hänen lahjojensa laadusta, osaksi hänen luonteestaan. Hänellä ei ollut isänsä terävää todellisuudentajua, tarmoa eikä työkykyä. Isä oli suunnannut voimansa valtakunnan rakentamiseen; poika tuhlasi aikansa pikkuasioihin, jotka eivät valtakuntaa hyödyttäneet. Kieltää ei kuitenkaan sovi, etteikö Juhanakin ole painanut jälkeään koko valtakunnan sekä erityisesti meidän maamme kehitykseen. Hänen itsepintaisen sitkeytensä vuoksi Venäjän-sotaa jatkettiin niin kauan, että sen tuloksena saatiin aikaan uusi, Suomelle edullinen itäraja. Korottamalla Suomen suuriruhtinaskunnan arvoon hän loi Suomen erikoisasemaa korostavan perinteen, joka osaltaan vaikutti maamme itsehallinnon toteuttamiseen parisataa vuotta myöhemmin. Ja suomalaisilla on syytä säilyttää kiitollisessa muistissa entisen Suomen herttuan kuninkaana maatamme kohtaan osoittama erityinen myötätunto, josta hän läpi koko hallitusaikansa on antanut todistuksia.

Sodankäyntiä Pohjan perillä — Täyssinän rauha

Pitkän Venäjän-sodan päätaistelut käytiin Virossa, Inkerinmaalla ja Käkisalmen läänissä. Mutta myös pitkin koko Suomen itärajaa taisteltiin. Näihin yhteenottoihin osallistui paikoitellen myös säännöllistä, koulutettua sotaväkeä. Mutta suurimman maineen saivat kansan keskuudesta nousseet miehet, talonpoikaispäälliköt, jotka johtivat vapaaehtoisjoukkojaan usein kauas rajan taakse suuntaamillaan retkillä. Kuuluisin näistä on iiläinen Pekka Vesainen.

Jo ennen v. 1583 solmitun välirauhan päättymistä venäläiset ja heihin liittyneet karjalaiset talonpojat tekivät hävitysretkiä Suomen puolelle. Varsinkin Oulujärven ympäristöt joutuivat kovasti kärsimään. Suomalaiset päättivät kostaa samalla mitalla. Keväällä 1589 iiläiset lähtivät Pekka Vesaisen johdolla

retkelle rajan taakse. Vesistöjä pitkin kulkien saavuttiin Kantalahteen, joka yllättäen vallattiin. Tämän "kaupungin" ryöstettyään ja poltettuaan retkeläiset palasivat runsaine saalineen onnellisesti kotiseudulleen.

Kostoa ei kuitenkaan tarvinnut kauan odottaa. Vuoden lopulla venäläiset hyökkäsivät Pohjanmaalle ja hävittivät laajalti maata. Pahimmin joutui kärsimään Liminka, jonka 333 talosta ehkä 30 jäi polttamatta.

Tämä sai hallitusmiehet vihdoin ryhtymään Pohjois-Suomen puolustuksen järjestelyyn. Pohjanmaalle lähetettiin vakinaista sotaväkeä, jonka päällikkönä toimivat Pietari Bagge ja Hannu Laurinpoika Prevalk. Bagge rupesi rakennuttamaan linnaa Oulujoen suussa olevalle saarelle. Pohjanmaan ja Länsipohjan talonpojista kutsuttiin joka viides mies aseisiin.

Nyt tehtiin useita retkiä rajan taakse. Vesainen miehineen tunkeutui Jäämeren rannalle saakka ja sai runsaasti saalista. Tämä retki oli urhean talonpoikaispäällikön viimeinen, sillä paluumatkalla eräs Ahma-niminen karjalaisvanki surmasi hänet. Mahdollisesti jo tällä retkellä oli mukana myös Hannu Laurinpoika ja hänen miehensä. jotka valtasivat ja hävittivät Petsamon luostarin. Hyökkäys Kuolansuuta vastaan, joka oli venäläisten vahvin tukikohta, kuitenkin epäonnistui. Syksyllä 1591 Sven Pietarinpoika Bagge retkeili Vienanmeren rannoilla ja hävitti mm. Suman ja Kemin. Seuraavan vuoden alussa venäläinen ruhtinas Volkonski väkineen kävi kostoretkellä Limingassa ja Oulun lähistöllä, hävitti maata ja vei suuren saaliin mukanaan. Tämän jälkeen hävitysretket laimenivat.

V. 1593 tämän pitkällisen sodan loppu alkoi häämöttää. Sekä Iivana Julma että Juhana, sodan aloittajat, olivat kuolleet, ja heidän seuraajansa tsaari Vasili ja kuningas Sigismund solmivat tällöin 2-

vuotisen välirauhan. V. 1595 päätettiin Täyssinässä lopullisesta rauhasta.

Täyssinässä sovittiin, että Ruotsi-Suomi luovuttaa takaisin valtaamansa Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan. Sen sijaan se sai pitää Narvan ja sen oikeudet Viroon tunnustettiin. Suomen itäraja ulotettiin päättymään Varankiin, ja senmukainen uusi rajankäynti oli toimitettava.

Pitkä sota oli vaatinut valtakunnalta raskaita uhreja. Suomi oli saanut kantaa erityisen suuren taakan. Mutta Täyssinän rauhan tulokset korvasivat nämä lähes neljännesvuosisadan ponnistukset. Nyt vihdoin venäläiset tunnustivat Suomeen kuuluviksi ne Sisä- ja Pohjois-Suomen alueet, jotka varsinkin Kustaa Vaasan aikana toimeenpantu erämaiden asuttaminen tosiasiassa oli jo valtakuntaan liittänyt. Näin Suomi saattoi alueellisesti eheytyneenä jatkaa sisäistä kasvuaan ja lujittua vuosisatojen perästä koittavaa itsenäisyyttään varten.

Pitkän sodan aiheuttamat yhteiskunnalliset muutokset

Sota-aika pyrkii aiheuttamaan sisäisiä muutoksia sotaakäyvissä valtioissa. Eri yhteiskuntaluokat joutuvat eri tavalla kantamaan sodan rasituksia. Toisaalta sota varsinkin näinä aikoina asetti kullekin säädylle omat velvollisuudet. Säätyjen erilaisesta merkityksestä ja niiden valtion asioihin saaman vaikutusvallan erilaisuudesta johtui myös muutoksia säätyjen keskinäisissä suhteissa.

Pitkä sota asetti Suomen aatelille suuria velvoituksia. Joskin Juhana oli v. 1569 tehnyt aatelisarvon ratsupalvelusvelvollisuudesta riippumattomaksi, vaadittiin suomalaisia aatelismiehiä palvelemaan kuninkaan joukoissa. Laiminlyönneistä rangaistiin ankarasti. Suomen aatelismiehet suorittivatkin mieslukuisesti velvollisuutensa. Siten melkoinen osa armeijan ja laivaston päälliköistä oli suomalaisia. Var-

sinkin korkeimmat johtopaikat olivat koko sodan ajan suomalaisten miehittämiä. Ylipäälliköistä ainoastaan Pontus de la Gardie sekä lyhyen aikaa siinä virassa toimineet Kustaa Banér ja Mauri Grip syrjäyttivät vähäksi aikaa maanmiehemme, ja heistäkin ainoastaan de la Gardie kiistämättömästi suurempien kykyjensä perusteella. Henrik Klaunpoika Horn, Kaarle Henrikinpoika Horn, Hannu Björninpoika Lejon, Hannu Laurinpoika Björnram, Herman Fleming, Klaus Eerikinpoika Fleming, Klaus Hermaninpoika Fleming, Klaus Åkenpoika Tott, Yrjö Boije, Hannu Boije, Iivari Maununpoika Särkilahti, Arvid Stålarm, Arvi Tavast, Eerik Slang ja Antti Sabelfana olivat näkyvimpiä niiden kaikenarvoisten ja -säätyisten suomalaisten joukossa, jotka tässä sodassa hankkivat maalleen kunniaa ja itselleen maineikkaan nimen. Tämä oli Suomen aatelin loistoaikaa, jonka veroista sillä on tuskin koskaan muulloin ollut.

Suomen aateli kyllä hyvin tunsi merkityksensä. Sen johdosta sen itsetunto kohosi voimakkaasti. Tästä meillä on monta todistusta. Suomalaiset aatelismiehet vaativat kuninkaalta sellaisia etuoikeuksia itselleen, joihin verrattavia heidän ruotsalaisilla säätyveljillläänkään ei ollut. Samoin heissä oli myös varsin voimakas tunto suomalaisesta kansallisuudestaan, varsinkin kun suomen kieli oli vielä maamme aatelin äidinkielenä.

Venäjän-sodan aikana kehitettiin myös Suomen hallintojärjestelmää. Eerik XIV oli jo määrännyt erityisen käskynhaltijan eli gubernaattorin hoitamaan Suomen hallintoa. Samaa menetelmää sovelsi Juhanakin. Hänen aikanaan maamme oli toisinaan jaettu kahteenkin käskynhaltijakuntaan. Käskynhaltijan valtuudet yleensä laajenivat. Varsinkin Suomen verohallintoa käskynhaltija sai johtaa itsenäisesti.

Verotus oli raskas, ja pääasiallisen verokuorman sai talonpoika kantaa. Kustaa Vaasan aikana määrättyjä vakinaisia veroja kannettiin edelleen van-

hoilla perusteilla. Sodan aiheuttamat suuret menot rahoitettiin apuverojen avulla. Elfsborgin linnan tanskalaisilta lunastamiseksi v. 1571 kannettu ns. hopeavero oli jo merkinnyt siihen asti ankarinta verorasitusta. Mutta Venäjän-sota lisäsi verokuormaa jatkuvasti, niin että v. 1590 se suurimmillaan ollessaan oli kohonnut kaksinkertaiseksi vuoteen 1571 verrattuna. Suomen verorasituksen suuruus johtui myös siitä, ettei Ruotsista sodan loppupuolella lähetetty enää varoja Suomen joukkojen ylläpitämisen helpottamiseksi. Näin tehtiin siitä huolimatta, että Suomi asetti suhteellisesti enemmän väkeä valtakunnan sotavoimiin kuin Ruotsi.

Verojen lisäksi talonpoikaisväestöä rasitettiin valtion virkamiesten kyyditsemisillä sekä vaatimalla siltä sotaväen kuljetusten, majoituksen ja muonituksen hoitamista. Sodan johdosta esimerkiksi virkamiesten määrä kasvoi, joten näiden rasitusten paino moninkertaistui.

Myös sotaväenotot olivat talonpoikaisväestön rasituksena. Muutenkin vaikeissa oloissa toimivilta tiloilta jouduttiin ottamaan välttämätöntäkin työvoimaa, joka osittain ylivoimaiseksi muodostuvan verotaakan ohella aiheutti talojen autioitumista. Monet talonpojat ryhtyivät myös aatelismiesten lampuodeiksi, joilla oli vähemmän rasituksia. Tämä taas lisäsi muiden veronmaksajien kuormaa. Hallitus yritti kyllä tarmokkaasti suorittaa verotuksen tarkistuksia ja tasoituksia heikoimmissa varoissa olevien hyväksi. Mutta nämä helpotukset oli varakkaampien maksettava, jotka puolestaan köyhtyivät ja menettivät monesti talonsa.

Erityisen raskaaksi muodostui talonpoikaisväestön harteilla oleva linnaleirirasitus. Varsinkin talvisin tuotiin Virossa ja Liivinmaalla olevat joukot kotimaahan lepäämään ja jaettiin ympäri maata talonpoikien ylläpidettäviksi. Sodan raaistamat huovit, joista usein huomattava osa oli vielä ulkomaalaisia, vaativat monesti kohtuuttomia isänniltään. Yleensä

nämä olivatkin heille pakolla työnnettyjen vieraiden armoilla. Tämä johti monesti verisiin välikohtauksiin ja synnytti talonpoikaisväestössä syvään iskostunutta vihaa enimmäkseen juuri sen omasta keskuudesta lähtöisin olevaa sotaväkeä kohtaan.

Myös varsinaisen talonpoikaisväestön keskuudessa alkoi syntyä luokkaeroja. Näihin aikoihin asti paikallishallintoa oli hoidettu pitäjien ja niissä olevien vero- eli neljänneskuntien toimesta. Nimismies oli vastannut pitäjässä valtiovallalle kuuluvista tehtävistä verokuntamiehen valvoessa veronkantoa toimipiirissään. Näiden toimien haltijat olivat vaihtuneet usein, joten suurin osa pitäjien isäntämiehistä joutui niihin vuorollaan. Yhteisissä kirkkoherran johtamissa pitäjänkokouksissa, joissa pitäjän asiat päätettiin, sekä lautamiehinä käräjillä kaikilla isäntämiehillä oli myös tilaisuus saada äänensä kuuluville. Nyt virkamiesten tehtävät laajenivat, niin ettei niitä voitu niin helposti luovuttaa uudelle miehelle. Lisäksi nimismieheltä ja verokuntamieheltä alettiin vaatia enemmän henkilökohtaisia varoja, jotta hän pystyi vastaamaan virkaansa kuuluvasta kestitysvelvollisuudesta tai koottavinaan olevista verovaroista. Kun nyt siis vain varakkaimmat talonpojat alkoivat tulla näiden virkojen hoitajina kysymykseen, syntyi heidän ja muiden välille juopa. Tätä lisäsi ns. ratsutilojen eli rusthollien syntyminen. Kruunu antoi verovapauden talonpojille, jotka varustivat ratsumiehen kuninkaan palvelukseen. Ratsumiehen varustuksen kalleuden vuoksi tähän pystyivät vain varakkaimmat, jotka siten jälleen erottuivat muista pitäjäläisistä.

Laajenevat hallinnolliset tehtävät vaativat kuninkaan voutien ja näiden apulaisten, kirjurien, määrän lisäämistä. Nämä virat joutuivat yleensä yritteliäiden papistosta, porvaristosta ja talonpoikaissäädystä peräisin olevien miesten haltuun, jotka siten omana ryhmänään alkoivat erota muista säädyistä. Kaikki nämä uudet tulokkaat pyrkivät käyttämään hyväk-

seen virka-asemaansa henkilökohtaisten etujensa ajamiseen. Tällöin vähäväkisin yhteiskuntaluokka, talonpojat, joutui siitä kärsimään. Tämä synnytti piilevää kaunaa ja kasvavaa jännitystä, joka kohta sodan jälkeen oli kohtalokkaalla tavalla puhkeava esiin.

PAAVINKIRKKO ISKEE TAKAISIN

Uskonpuhdistus oli levinnyt vastustamattomalla voimalla Keski- ja Pohjois-Euroopan maihin ja riistänyt ne paavinkirkon valtapiiristä. Katolilaisten ensimmäinen yritys luterilaisen Saksan palauttamiseksi asevoimalla paavinkirkon yhteyteen oli epäonnistunut. Augsburgin uskonrauhassa v. 1555 protestanteille oli täytynyt myöntää uskonvapaus. Mutta vähitellen paavinkirkko kokosi jälleen voimansa. 1500-luvun puolivälin tienoilla sisäisesti lujitettuaan se aloitti hyökkäyksen protestanttiseen oppiin "harhautuneiden" palauttamiseksi ainoan autuaaksi tekevän kirkon helmaan. Tällöin alkanutta toimintaa nimitetään katoliseksi vastauskonpuhdistukseksi.

Katolinen vastauskonpuhdistus

1500-luvun puoliväli oli uskonpuhdistusta vastaan suunnatuille toimenpiteille sopiva ajankohta. Uskonpuhdistus oli hajaantunut kolmeksi oppisuunnaksi, jotka eivät sopeutuneet yhteistoimintaan keskenään. Saksaan ja Pohjoismaihin puhdistettu oppi levisi evankelis-luterilaisessa muodossa. Sveitsissä, Alankomaissa ja Ranskassa sekä vähäisemmässä määrässä eräissä muissakin Keski-Euroopan maissa vaikuttivat geneveläisen Calvinin luoman reformoidun kirkkokunnan kannattajat. Englanti oli luopunut paavinkirkosta kuningas Henrik VIII:n aikana, ja sinne syntyi ns. anglikaaninen kirkko. Skotlannin presbyteerinen kirkko erottautui kaikkein jyrkimmin paavinkirkosta.

Myös luterilaisuus hajaantui useaksi toisiaan vastaan kiisteleväksi oppisuunnaksi suuren uskonpuhdistajan kuoltua v. 1546. Riideltiin aivan toisarvoisista kysymyksistä niin kiihkeästi, että Melankton sanoi v. 1564 kuollessaan olevansa onnellinen, kun pääsi rauhaan ”jumaluusoppineiden raivolta”. Tämä helpotti suuresti katolisen kirkon pyrkimyksiä uskonpuhdistuksen leviämisen estämiseksi.

Katolisen kirkon johtomiehet ymmärsivät, etteivät pelkät voimatoimenpiteet riitä uskonpuhdistusta vastustamaan. Myös katolinen oppi oli puhdistettava, jotta se voisi tyydyttää hurskaiden ihmisten hengellisiä tarpeita. Tämä tapahtui Tridentin kirkolliskokouksessa, jota kesti parikymmentä vuotta. Kokouksen v. 1563 päättyessä katolinen kirkko oli opiltaan puhdistuneena ja hengeltään lujittuneena valmis käymään taisteluun protestanttisia kirkkokuntia vastaan.

Paavinkirkko oli vähän aikaisemmin saanut odottamatta apulaisen, josta oli tuleva sen voimakkain ase taistelussa ”vääräuskoisia” vastaan. Tämä oli espanjalaisen ritarin ja munkin Ignatius Loyolan perustama ”Jeesuksen seura”, jesuiittain veljeskunta, joka v. 1540 oli saanut paavin vahvistuksen säännöilleen. Seuran tarkoituksena oli kirkosta luopuneiden palauttaminen sen yhteyteen ja pakanalähetystyö. Seura oli sotilaallisesti järjestetty, ja jäsenten oli ehdottomasti noudatettava ylemmän esimiehen määräyksiä. Jesuiittojen ei tarvinnut asua luostareissa eikä pitää munkinpukua. Seura järjesti lahjakkaille jäsenilleen tilaisuuden ajan korkeimman opillisen sivistyksen hankkimiseen. Valtiomiesten ja hallitsijoiden rippi-isinä ja neuvonantajina jesuiitat saivat suuren vaikutusvallan valtiollisessa elämässä. Heidän koulunsa olivat aikakauden parhaat, joten monet protestantitkin lähettivät niihin lapsiaan. Niissä juurrutettiin katolisiin oppilaihin kiihkouskonnollinen vakaumus, kun taas protestantteihin istutettiin

paavinkirkkoon myötämielinen asenne, saatiinpa monet kääntymään tähän oppiin.

Kohta Schmalkaldenin sodan päätyttyä alkoi Ranskassa sisällissota katolilaisten ja protestanttien välillä. Tämä aloitti uskonsotien aikakauden, joka kesti melkein sata vuotta. Nämä sodat olivat julmia ja täynnä hirveitä veritöitä, joista ensimmäisiä olivat v. 1572 Ranskassa ns. Pärttylinyön verihäistä alkunsa saaneet protestanttien murhat. Näihin aikoihin Espanjan kuninkaan Filip II:n sortotoimenpiteet ja hänen protestanttisiin alamaisiinsa kohdistuneet korituomiot saivat Alankomaat nousemaan espanjalaisia vastaan uljaaseen vapaustaisteluun, joka siten samalla oli uskonsota. Vähän myöhemmin Espanja ja Englanti joutuivat avoimeen välienselvittelyyn. Espanjalaisten laivastolle, "suurelle armadalle", v. 1588 Englannin rannikoilla tuotettu tappio pelasti protestantismin Englannissa ja samalla asetti sulun Espanjan kuninkaan maailmanherruuspyrkimyksille.

Näiden maailmanhistoriallisten tapahtumien varjossa paavinkirkko yritti vallata myös Pohjoismaat takaisin katoliselle uskolle. Tämä sattui juuri Juhana III:n hallituskaudeksi. Kuninkaan uskonnollisiin asioihin kohdistuvan erityisen harrastuksen johdosta hänen hallituskautensa moniin ulko- ja sisäpoliittisiin selkkauksiin liittyivät siten vielä uskonnollisetkin ristiriidat.

Suomen kirkko Agricolan jälkeen — Paavali Juusten Agricolan työn jatkajana

Agricolan kuoltua odotettiin Suomessa yleisesti Paavali Juustenin pääsevän hänen seuraajakseen Turun piispanistuimella. Suomalaisten pettymykseksi kuningas kuitenkin nimitti linköpingiläisen pappismiehen Pietari Follingiuksen Turun piispaksi. Eräiden suomalaisiin vähäksyvästi suhtautuvien Juhanaherttuan ulkomaalaisten neuvonantajien sanotaan

saaneen kuninkaan ratkaisemaan asian tällä tavoin vastoin herttuan itsensä mielipiteitä.

Follingius oli pariin sataan vuoteen ensimmäinen vierasmaalainen Turun piispanistuimella, eikä hän näytä saavuttaneen maanmiestemme hyväksymistä. Hänen toimikautensa jäikin lyhyeksi ajan valtiollisten melskeiden johdosta. Juhanan menetettyä herttuakuntansa Eerik vaihtoi myös piispan, sillä hän epäili Follingiuksen kuuluneen Juhanan kannattajiin. Siten Juusten siirtyi v. 1563 Viipurista Turkuun.

Paavali Juusten oli syntynyt Viipurissa, jossa hän sai myös ensimmäisen kouluopetuksensa. Myöhemmin hän siirtyi Turkuun ja kävi Turun koulua. Täällä hänet myös vihittiin papiksi. Oltuaan sitten opettajana Turussa ja Viipurissa hän pääsi piispa Martti Skytten kustannuksella opiskelemaan ulkomaille. Pääasiassa Wittenbergissä suoritettujen opintojen jälkeen hän palasi kotimaahan, jossa toimi Turun koulun rehtorina Viipurin piispaksi nimittämiseensä saakka. Täältä hän siirtyi sitten Turkuun.

Juusten oli ahkera ja pystyvä mies, joka voimiaan säästämättä työskenteli hiippakuntansa ja samalla koko syntymämaansa hyväksi. Ulkonaiset olosuhteet olivat hänen toimikautenaan vaikeat. Kirkko oli köyhtynyt Kustaa Vaasan aikana. Joskin Eerik XIV ja Juhana III suhtautuivat kirkkoon suopeammin kuin heidän isänsä oli tehnyt, yhtämittaiset sodat estivät kuitenkin kirkon taloudellisen aseman parantamisen. Kirkon arvovalta oli laskenut, ja sillä oli suuria vaikeuksia laillisten tulojensa perimisessä. Sivistymättömyys ja raakuus olivat yleistä pappienkin keskuudessa. Taikausko rehotti ja aiheutti noitavainojakin, joskin vain valtiovallan taholta. Juusten oli tarpeeksi älykäs ja valistunut mies pitääkseen taikauskoa vain tyhmyyden ja henkisen kehittymättömyyden osoituksena.

Juusten pyrki kohottamaan papiston opillista ja siveellistä tasoa. Hänen antamansa ohjeet papiston elämäntavoista ja virantoimituksesta ovat järkeviä

ja todellisen uskonnollisen hengen läpitunkemia. Tekemällä ahkerasti tarkastusmatkoja hän pyrki valvomaan, että hänen ohjeitaan todella noudatettiin.

Juustenin elämäntyön näkyvin osa on hänen kirjallinen toimintansa. V:n 1565 tienoilla hän sai valmiiksi latinankielisen esityksen Turun piispoista. Henrik Gabriel Porthanin laajentamana ja selityksin varustamana ”Suomen piispainkronikkana” se on keskiajan historiamme tärkeimpiä lähteitä. Siinä esitetään Turun piispojen elämänvaiheet ja toiminta Pyhästä Henrikistä Follingiukseen saakka. Vain Arvid Kurjesta lähtien piispainkronikka on Juustenin itsenäistä työtä. Aikaisempia piispoja kuvatessaan hän on turvautunut keskiaikaisiin muistiinpanoihin, joiden kokoamisessa piispa Maunu Särkilahdella on ollut suurimmat ansiot.

V. 1574 ilmestyi ensimmäinen Juustenin kirkollisista käsikirjoista ”Catechismus, Somenkielen tulkitus”. Se sisälsi mm. Lutherin vähän katkismuksen ensimmäisenä suomenkielisenä käännöksenä. Seuraavana vuonna hän julkaisi täydellisen jumalanpalveluksen alttarikirjan nimellä ”Se Pyhä Messu Somen kielen ei Pauin Mutta Pyhän Evangeliumin ja Christillisen Seurakunnan tauan jälken visusta Somen Turusa coottu”. Tämän käsikirjan avulla jumalanpalvelusmenot saatiin nyt kaikkialla yhtäläisiksi.

Juustenin pääteos oli hänen kirjoittamansa latinankielinen postilla, joka oli ensimmäinen suomalaisen miehen kirjoittama saarnakirja. Sitä ei koskaan painettu, ja käsikirjoituskin tuhoutui Turun palossa v. 1827. Porthan lausui tästä teoksesta, että se oli ”sangen hyvin laadittu” ja todisti tekijänsä sivistystä, hurskautta ja uutteruutta. Säilyneestä esipuheesta käy ilmi Juustenin suvaitsevaisuus ja älykäs käytännöllisyys sekä hänen luja luterilainen vakaumuksensa.

Postillansa Juusten ilmoittaa kirjoittaneensa ”muskoviittien pääkaupungissa” v. 1570. Elämänsä loppuvuosina hän joutui näet palvelemaan isänmaataan

kirkonmiehelle verrattain harvinaisella tavalla: kuningas määräsi hänet sen lähetyskunnan johtajaksi, jonka piti neuvotteluilla Iivana Julman kanssa pyrkiä estämään sodan syttyminen.

Retkikunta lähti Venäjälle heinäkuussa v. 1569 ja palasi vasta helmikuussa v. 1572. Novgorodissa heidät otettiin ensin juhlallisesti vastaan. Mutta kun he eivät tyytyneet keskustelemaan Novgorodin käskynhaltijan kanssa, vaan halusivat tsaarin puheille, kohtelu muuttui. Tsaari piti tätä näet loukkauksena itseään kohtaan. Lähettiläät eristettiin muusta maailmasta ja heitä pidettiin nälässä toista kuukautta. Kun he saivat tietää tsaarin kokoavan sotajoukkoja hyökätäkseen Suomeen, Juusten suostui keskustelemaan Novgorodin käskynhaltijan kanssa torjuakseen kotimaataan uhkaavan vaaran. Heidät vietiin käskynhaltijan linnaan, mutta vain joutuakseen raa'an pahoinpitelyn kohteiksi. Nyt kostettiin tsaarin lähettiläitä Tukholmassa kohdannut väkivalta; Juustenilta ja hänen seuralaisiltaan raastettiin juhlapuvut yltä, heitä lyötiin ja heidät pakotettiin puolialastomina juoksemaan tammikuun pakkasessa ratsuihin sidottuina majataloonsa. Täällä heidän tavaransa ryöstettiin ja lähettiläät palvelijoineen vietiin vankeina Moskovaan. Osittain Moskovassa, osaksi Muromin kaupungissa he saivat viettää ankarassa vankeudessa toista vuotta. Tänä aikana kuoli 15 lähetystön jäsentä ruttoon. Saatuaan välillä jo Iivanan rauhanehdot, jotka olivat mahdottomat täyttää, he pääsivät vihdoin Novgorodissa itsensä tsaarin puheille. Tämä ilmoitti heille heidän kovan kohtelunsa syyn ja jätti uudet rauhanehdot. Lopuksi lähetystö kutsuttiin tsaarin luokse pitoihin. Saatuaan sen jälkeen turvakirjan paluumatkaa varten lähetystö heti lähti Novgorodista ja palasi onnellisesti Suomeen.

Kärsimyksistään huolimatta Juusten ja hänen seuralaisensa saivat olla tyyyväisiä, että yleensä selvisivät hengissä Venäjältä. Iivana riehui juuri näihin aikoihin mielettömän julmana Venäjällä, ja tuhan-

net täysin viattomat ihmiset menettivät henkensä hullun tsaarin oikkujen vuoksi. Kuningas palkitsi Juustenin kärsimykset korottamalla hänet aatelisarvoon. Vaakunaansa piispa piirrätti kärsimystensä muistoksi puolialastoman, ruoska kädessä olevan miehen.

Paavali Juustenin ja Juhana-kuninkaan suhteet olivat hyvät ja molemminpuolisen arvonannon sävyttämät. Mutta juuri piispan viimeisinä elinvuosina kuninkaan kirkolliset uudistukset tuottivat Juustenille surua ja huolta.

Kun Paavali Juusten v. 1576 kuoli, jätti hän jälkeensä vaikeasti täytettävän aukon. Luonteeltaan vaatimattomana, vaikeuksissa miehekkään rohkeana ja sitkeänä, suvaitsevaisena ja huumorintajuisena hän oli tasapainoinen ihminen, jonka toimintaa elähdytti totinen jumalanpelko ja hurskaus. Siten hän oli Agricolan arvoinen seuraaja, joka suuressa määrin täydensi tämän työtä sekä uskonpuhdistuksen vakiinnuttamisessa että suomenkielisenä kirjailijana. Suuren edeltäjänsä tavoin Paavali Juusten oli myös isänmaansa uskollinen poika, joka hyvin tajusi suomalaisten kansallisen omalaatuisuuden.

Punainen kirja

Juhana oli nuoruudestaan asti ollut kiinnostunut jumaluusopista. Jumaluusoppiin tutustuminen kuului kylläkin sen ajan ruhtinaiden kasvatukseen, mutta Juhanan kiintymys siihen oli aivan poikkeuksellista laatua. Joutuessaan myöhemmin viettämään vankilassa neljä vuotta hän käytti suurimman osan ajastaan jumaluusopillisten teosten tutkimiseen. Ehkäpä hänessä jo tällöin kypsyi päätös antaa oma osansa aikakauden uskonnolliseen uudistustoimintaan.

Valtaistuimelle noustuaan Juhana sai tilaisuuden ryhtyä toteuttamaan ajatuksiaan. Tällöin kävi ilmi, että kuningas halusi muutoksia etupäässä kirkollisen

elämän ja jumalanpalveluksen ulkonaiseen puoleen puuttumatta sen syvemmin opillisiin erimielisyyksiin. Veljensä Eerikin tavoin Juhana oli kiinnostunut taiteista ja hänellä oli hyvä maku. Luterilainen kirkko oli pyrkinyt yhä enemmän etääntymään katolisen kirkon jumalanpalvelusmenoista. Niiden loisteliaisuuden vastapainoksi luterilaisesta jumalanpalveluksesta tehtiin äärimmäisen yksinkertainen. Jumalanpalvelusten ulkonaiseen puoleen kiinnitettiin tällöin niin vähän huomiota, että se loukkasi hienostunutta kuningasta. Mm. hän valitti, että papit saattoivat mennä antamaan ehtoollista likaisin käsin ja saviset kannussaappaat jalassa. Muutoinkin monen pappismiehen käytös oli pahennusta herättävää.

Vähitellen Juhanan kirkolliset suunnitelmat alkoivat kypsyä. Tässä työssään hän sai vaikutteita katoliselta puolisoltaan Katariina Jagellonicalta, vaikka tämä hurskas ja jaloluonteinen nainen ei pyrkinytkään käännyttämään kuningasta katoliseen oppiin. V. 1576 ilmestyi sitten painosta uusi jumalanpalvelusjärjestys eli liturgia. Punaisten kansiensa vuoksi sitä tavallisesti nimitettiin "Punaiseksi kirjaksi".

Juhana-kuninkaan pyrkimyksenä oli luoda arvokkaasti kirkkoa edustava papisto sekä rikastuttaa evankelista jumalanpalvelusta katolisilla menoilla, joissa oli mieltäylentävää kauneutta. Oppi olisi palautettava vanhalle, yhteiselle pohjalle kirkkokuntien välisten riitojen yläpuolelle.

Kuninkaan pyrkimykset eivät siis olleet suinkaan pelkästään tuomittavia. Syytökset hänen liturgiaansa vastaan olivat ainakin osaksi liioiteltuja, ja siitä on jäänyt pysyviä vaikutteita Suomenkin kirkon jumalanpalvelusmenoihin. Niinpä se hyväksyttiin Suomessa ilman erityisempää vastustusta. Paavali Juusten, joka tähän aikaan Turun piispana joutui kuninkaan liturgiaa soveltamaan käytäntöön, piti viisaimpana hyväksyä sen sellaisenaan, koska siitä ei ollut mitään vahinkoakaan luterilaiselle opille. Kuitenkin koski häneen ankarasti, kun hän joutui katolisten

menojen mukaisesti öljyllä voitelemalla vihkimään Ruotsin uuden arkkipiispan virkaansa. Tämän sanotaan jouduttaneen Juustenin kuolemaa. Hänen seuraajakseen kuningas määräsi vasta v. 1583 Eerik Eerikinpoika Sorolaisen, joka sai Suomen molemmat hiippakunnat hoitoonsa. Kuninkaan vaali osui Sorolaiseen lähinnä hänen hiljaisen ja sävyisen luonteensa vuoksi, eikä hän hallitsijalleen tuottanutkaan mitään pettymyksiä. Uusi liturgia koski vain ulkonaisia muotoja, joten Sorolainen katsoi voivansa sen hyväksyä. Kansalla ei myöskään ollut mitään liturgian muuttamista vastaan. Luterilainen oppi oli omaksuttu vasta pinnallisesti, ja monet katoliset tavat ja käsitykset elivät vielä kansan keskuudessa.

Ruotsissa sen sijaan suhtauduttiin Punaiseen kirjaan kielteisesti. Kuningas oli tosin saanut v. 1577:n valtiopäivät hyväksymään sen, mutta papit asettuivat monin paikoin vastustamaan sen käytäntöönottamista. Kuningas yritti silloin pakkokeinoin ajaa uudistuksensa läpi. Vastahakoiset papit menettivät virkansa ja monet joutuivat vankeuteenkin.

Vaikka Juhana elämänsä loppuvuosina ei enää yrittänytkään aikaisemmalla innollaan kehittää valtakuntansa kirkkoa haluamaansa suuntaan, hän vaati kuolemaansa saakka liturgiansa noudattamista. Samoin jatkettiin sitä vastustavien pappien vainoamista. Monet näistä pakenivat Kaarle-herttuan herttuakuntaan, jossa he saivat suojaa vainoojiaan vastaan. Näiden taipumattomien miesten uskonto vain lujittui vainoista, ja seurauksena oli puhdasoppisen, palavahenkisen luterilaisuuden kehittyminen ja leviäminen. Tällä tavalla syntyi ja vahvistui se henkinen pohja, joka auttoi valtakuntaa kokoamaan voimansa Juhanan seuraajan aikana rynnistävää katolilaisuutta vastaan ja myöhemmin oli vievä sen aavistamattomaan valtiolliseen mahtiin ja suuruuteen.

Suomalaisnuorukaisia jesuiittain opissa

Juhanan hallitusaikana katolisen vastauskonpuhdistuksen paras työväline, jesuiittaveljeskunta, ulotti toimintansa Ruotsiin ja Suomeen. Jesuiittojen tarkoituksena oli saada kuningas kääntymään katoliseen oppiin ja hänen avullaan palauttaa Ruotsi-Suomi paavinkirkon yhteyteen. Sitä varten täältä käsin oli ensiksi koulutettava nuoria ja muutoin sopiviksi katsottuja miehiä katolisiksi lähetyssaarnaajiksi kotimaitaan varten.

Juhana tunsi viehtymystä katolisuuteen. Tätä jesuiitat käyttivät kohta hyväkseen. Ruotsiin saapui useita jesuiittoja, jotka pyrkivät vaikuttamaan kuninkaaseen. Huomattavin näistä oli Antonio Possevino, jonka kanssa Juhanalla oli useita neuvotteluja kirkollisista kysymyksistä. Juhanan kunnianhimoisena päämääränä oli saada aikaan sovinto katolisen ja luterilaisen kirkon välillä siten, että molempien oppi saataisiin sovitteluilla yhdistetyksi. Tässä mielessä hän esitti omat ehtonsa, joilla Ruotsi-Suomi oli palaava paavinkirkon yhteyteen. Ehtoollisessa oli annettava viiniä myös maallikoille, pappien oli saatava mennä naimisiin ja jumalanpalvelus oli suoritettava kansan kielellä. Ruotsi-Suomessa toimitettu kirkon omaisuuden peruutus oli myös jätettävä voimaan. — Paavi ei kuitenkaan suostunut antamaan perään missään kohdassa. Tällöin Juhanan into laimeni, ja jesuiittain suunnitelmat epäonnistuivat kuninkaan kohdalta.

Parempi menestys heillä oli valtakunnan nuorisoon kohdistuvassa käännytystyössään. Kuten kaikkialla muuallakin jesuiitat pyrkivät keräämään lahjakkaita nuoria miehiä riveihinsä. Tätä varten he perustivat Tukholmaan näennäisesti luterilaisen koulun, joka tosiasiassa valmisti oppilaistaan katolisia pappeja. Koulun taitavana opettajana oli norjalaissyntyinen jesuiitta Laurentius Norvegus, jota kansa nimitti ”Luostari-Lasseksi”.

Luostari-Lassen oppilaina oli monta suomalaistakin. Kaikkiaan parikymmentä nuorukaista lähti maastamme myös Saksassa ja Puolassa sijaitseviin jesuiittakouluihin, joissa he saivat erittäin hyvän kasvatuksen. Monet näistä nuorukaisista olivat sangen lahjakkaita, ja heidän opettajansa kiinnittivät heihin suuria toiveita.

Kuuluisin jesuiittojen suomalaisista oppilaista oli Johannes Jussoila, Tukholmaan asettuneen raumalaisen porvarin vanhin poika. Hän kuului Maunu Jussoilan nelipäiseen poikaparveen, joka kokonaisuudessaan uhrasi työnsä ja elämänsä katolisen kirkon hyväksi.

Johannes Jussoila joutui katolisen kirkon lähetystyön kanssa tekemisiin Luostari-Lassen koulussa Tukholmassa, josta hänet lupaavien lahjojensa vuoksi lähetettiin Roomassa olevaan Collegium Germanicumiin jatkamaan opintojaan. Opiskeltuaan vielä Braunsbergin kuuluisassa jesuiittakoulussa Länsi-Preussissa sekä Prahassa ja Olmützissa hänet vihittiin papiksi ja lähetettiin kotimaahansa lähetystyöntekijäksi.

Ruotsissa Johannes Jussoila pääsi Juhanan pojan, katoliseen oppiin kasvatetun Sigismundin, kappalaiseksi. Ruotsissa Jussoila pelottomasti saarnasi katolista oppia suurella menestyksellä huolimatta luterilaisen papiston vastustuksesta. Monet ruotsalaisnuorukaiset lähtivät ulkomaille katolisiin kouluihin ja Jussoila ilmoittaa käännyttäneensä 12 aatelismiestäkin. Tästä menestyksellisestä työstä tuli loppu, kun Sigismund Puolaan lähtiessään otti entisen kappalaisensa mukaansa.

Sigismundin hovissa Jussoila toimi monta vuotta ja osallistui myös kuninkaan valtiollisten pyrkimysten toteuttamiseen. Hän oli myös kirkkoherrana Puolassa ja Liivinmaalla. Täällä hän joutui Kaarle-herttuan vangiksi, kun tämän joukot v. 1600 valloittivat Pärnun. Se tuli kohtalokkaaksi Jussoilalle. Hän olisi päässyt vapaaksi maksamalla 1000 taalaria, joita

hän ei kuitenkaan saanut kokoon. Ei Rooman kirkko eikä kuningas Sigismund, jotka niin monta vuotta olivat käyttäneet hyväkseen lahjakkaan ja intomielisen suomalaisen palveluksia, katsoneet nyt aiheelliseksi uhrata tätä summaa Jussoilan pelastamiseksi. Loppuun asti lujana uskossaan hän heitti henkensä kidutettuna Kaarle IX:n käskystä Tukholmassa, jonne hänet oli Liivinmaalta kuljetettu.

Johannes Jussoilan nuoremmat veljet Mikael ja Lauri kuolivat kesken opintojensa. Veljessarjan nuorimpaan, Joosefiin, hänen opettajansa kiinnittivät aivan erikoisia toiveita nuorukaisen poikkeuksellisen lahjakkuuden vuoksi. Opiskeltuaan osin samoissa laitoksissa kuin vanhin veljensä Joosef oleskeli Sigismundin hovissa. Hänen myöhempiä elämänvaiheitaan ei tunneta.

Jussoilan veljesten ohella huomattavimmat jesuiittojen suomalaisista oppilaista olivat Olavi Sundergelteus ja Valentinus Lossius. Sundergelteus oli alun perin luterilainen pappi, joka kääntyi myöhemmin katoliseen oppiin. Opiskeltuaan ulkomailla hän toimi jonkin aikaa kotimaassaan katolisen opin levittämistyössä. Possevino antoi hänen tehtäväkseen suomen kieliopin laatimisen, jotta katolinen katkismus voitaisiin kääntää suomen kielelle. Lopun elämäänsä Sundergelteus toimi pappina Pärnussa ja Tallinnassa. — Lossius opiskeli loistavalla menestyksellä mm. Roomassa, josta hän itsensä paavin suosituksesta siirtyi Sigismundin hoviin. Täällä hän toimi kuninkaan hovikappalaisena ja herätti huomiota runoilijanlahjoillaan. Runoilipa hän suomen kielelläkin Suomeakin hallinneelle Sigismundille.

Katolinen oppi veti voimakkaasti puoleensa sellaisiakin nuorukaisia, jotka tulivat luterilaisen opin voimakkaimpina puoltajina olevien miesten kodeista. Suomen piispojen Paavali Juustenin ja Eerik Sorolaisen pojat Kaspar Juusten ja Eerik Eerikinpoika Sorolainen menivät ulkomaille jesuiittakouluihin ja kääntyivät katoliseen uskoon. Nuori Juusten näyt-

tää tosin varsin pian palanneen kotimaahan ja omaksuneen jälleen isänsä uskon. Sorolaisen elämäntarinasta tuli sen sijaan kirjavampi. Opiskeltuaan eri puolilla Eurooppaa hän katoliseen uskoon kääntyneenä oleskeli Roomassa. Kovasta koti-ikävästään huolimatta hän ei varojen puutteessa päässyt palaamaan kotimaahan, ja tuskin häntä täällä olisi suopeasti vastaanotettukaan Kaarle-herttuan ankaran hallinnon aikana. Hänen monivaiheisen elämänsä loppuajat peittyvät hämäryyteen.

Katoliseen uskoon kääntyneet suomalaisnuorukaiset olivat yleensä erittäin lahjakkaita miehiä, jotka järkkymättä palvelivat sitä kirkkoa, jonka opin he olivat omaksuneet. Kotimaan kannalta oli siten valitettavaa, että se ei saanut käyttää hyväkseen tätä intoa ja uutteruutta, joka sen sijaan uhrattiin maamme kannalta menetetyn aatteen hyväksi.

UUSI POHJOISMAINEN UNIONI

Euroopan suurin valtakunta

Juhanan kuoltua hänen poikansa Sigismund peri Ruotsi-Suomen kruunun. Sigismund oli jo aikaisemmin valittu Puolan kuninkaaksi. Puolan ja siihen liitetyn aikaisemmin hyvin mahtavan Liettuan suuriruhtinaskunnan alue oli valtavan laaja. Se ulottui Itämerestä Mustaan mereen ja käsitti myös Ukrainan ja Valko-Venäjän länsiosat. Tämä Sigismundin Mustasta merestä Jäämereen ulottuva valtakunta oli siten alueeltaan Euroopan laajin. Sen hallitsijalla olisi siis luullut olevan edellytyksiä kohota Euroopan mahtavimmaksi ruhtinaaksi. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan Sigismund tuli päinvastoin lyhyessä ajassa menettämään syntymämaansa kruunun. Syy siihen oli osaksi kuninkaassa itsessään, osaksi hänen laajan valtakuntansa eri osien yhteensoveltumattomuudessa.

Upsalan kokous ja Sigismundin kruunaus

Heti Juhana-kuninkaan kuoltua kävi ilmi, miten monenlaiset ja ajan mittaan yhteensoveltumattomat voimat vaikuttivat hänen poikansa suuressa valtakunnassa. Kansallisten ja uskonnollisten ristiriitojen ohella tilannetta mutkistivat toisaalta kuninkaan, toisaalta Ruotsin ja Suomen johtavien miesten henkilökohtaiset valtapyyteet. Nuori kuningas osoittautui tässä valtataistelussa heikoimmaksi.

Sigismund oli luonteeltaan tullut paljon enemmän äitinsä sukuun kuin isäänsä. Hän oli hidas, haluton, itsepäinen ja kitsas. Hänen toimenpiteensä olivat epäröiviä ja vitkastelevia, mistä hänen kannattajansa joutuivat katkerasti kärsimään. Katoliseen uskoon hän oli kiintynyt syvästi, joten jesuiitoilla oli hyvin suuri vaikutusvalta häneen. Paavi kehoitti yhtämittaa häntä palauttamaan Ruotsi-Suomen katolisen kirkon yhteyteen, mikä täällä puolestaan herätti epäluuloja kuningasta kohtaan.

Uuden kuninkaan kannalta tärkein kysymys oli hänen kruunauksensa, mikä oli saatava nopeasti suoritetuksi. Vasta silloin hänen valtansa olisi varmalla pohjalla hänen kotimaassaan. Mutta kruunauksen tielle nousikin monta estettä.

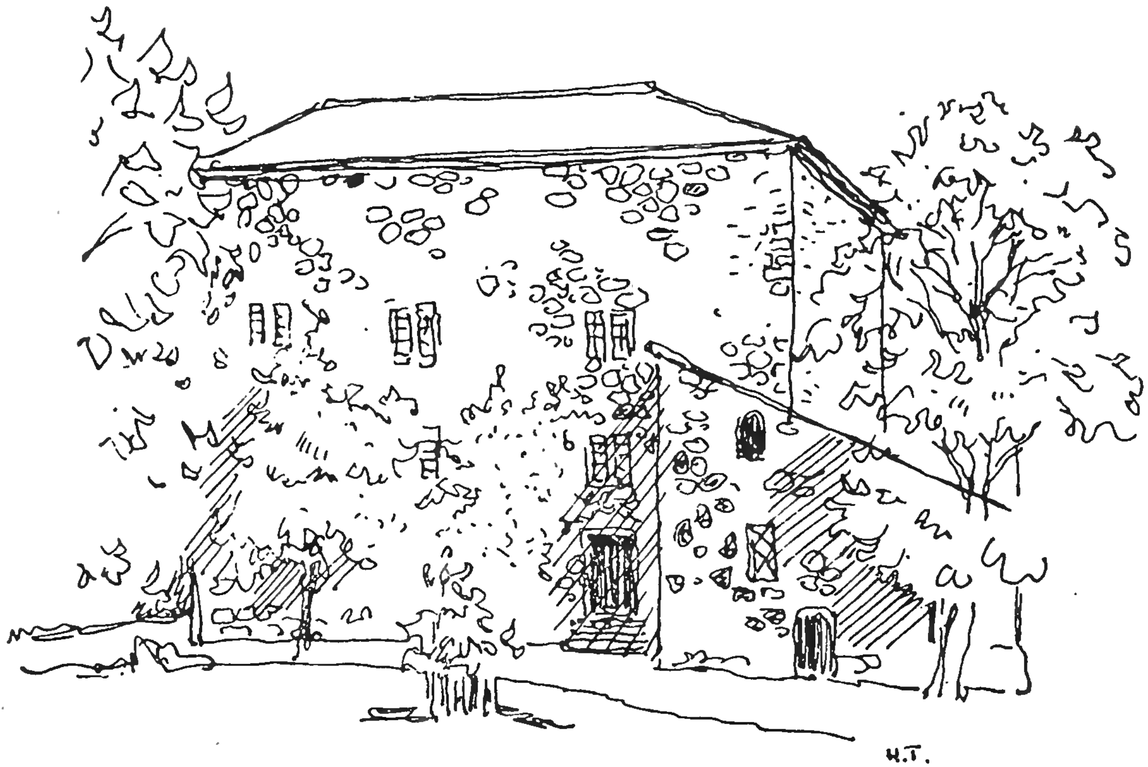
Ruotsi-Suomen johtavat voimatekijät olivat Kaarle-herttua ja valtaneuvosto Ruotsissa, sekä marski Klaus Fleming Suomessa. Kukin näistä suhtautui omalla tavallaan kuninkaaseen, mutta kukaan ei ollut valmis ilman muuta tunnustamaan Sigismundia hallitsijaksi.

Ruotsalaiset tunsivat epäluuloja Sigismundia kohtaan hänen uskontonsa vuoksi. Pelättiin hänen pyrkivän väkisin käännyttämään maan jälleen katoliseksi. Sigismundin toiminta Puolan protestantteja vastaan antoikin pelkoon aihetta. Tämän vuoksi hänet voitaisiin tunnustaa kuninkaaksi vasta sitten, kun hän olisi luvannut pitää arvossa luterilaista uskontoa. Kaarle-herttua itse oli jyrkimpiä tällais-

ten takuiden vaatijoita. Paavilaisuuden pelko liitti valtaneuvoksetkin herttuaan, vaikka he muutoin eivät olisi halunneet alistua tämän jyrkkään komentoon. Herttuan toimesta Upsalaan kutsuttiin koolle kokous v. 1593. Täällä päätettiin, että Augsburgin tunnustus oli oleva Ruotsi-Suomen kirkon opin perustana. Juhana-kuninkaan liturgia hylättiin yksimielisesti, ja kaikki läsnäolijat lupautuivat henkeen ja vereen asti puolustamaan puhdasta luterilaista oppia. "Nyt on Ruotsi kuin yksi mies, ja kaikilla meillä on yksi Herra ja Jumala", lausui kokouksen puheenjohtaja innoissaan. — Kokous päätti myös tunnustaa Sigismundin valtakunnan hallitsijaksi vasta sen jälkeen, kun hän olisi sitoutunut pitämään tätä päätöstä arvossa. Herttua vahvisti tämän kokouksen päätöksen, joskaan hän ei ollut tyytyväinen sen myös kalvinilaisuutta vastustavaan sävyyn.

Suomesta oli Upsalaan saapunut piispa Eerik Sorolaisen johdolla 13 pappismiestä, jotka myös täysin yhtyivät tehtyyn päätökseen. Piispan täytyi monien muiden tavoin julkisesti pyytää anteeksi sitä, että hän oli aikoinaan hyväksynyt "Punaisen kirjan". Mutta vastoin useiden anteeksipyytäjien asennetta Sorolainen ei nöyristellyt, vaan miehekkään rohkeasti tunnusti kannattaneensa uutta liturgiaa sen vuoksi, ettei hän ollut pitänyt sitä mitenkään vaarallisena puhtaalle opille. — Suurin osa Suomen papeista ja hyvin monet aatelismiehet lähettivät nimikirjoituksensa Ruotsiin osoittaakseen kannattavansa Upsalassa tehtyjä päätöksiä.

Suomen ja herttuan ohella koko valtakunnan mahtavin mies tähän aikaan oli marski Klaus Eerikinpoika Fleming. Hän oli valtakunnan sotavoimien komentaja, laivaston yliamiraali sekä Suomen ja Viron käskynhaltija. Henkilökohtaisten ominaisuuksiensa ja sotilaallisen mahtiasemansa nojalla hän oli Suomen aatelin kiistaton johtaja, jonka tahtoa suurin osa maan aatelismiehistä noudatti. Siten Flemingin asen-

Kuitia, Klaus Flemingin asuinkartano.

ne ratkaisi suomalaisten suhtautumisen kuninkaaseen ja herttuaan.

Kuten muutkin suomalaiset Klaus Fleming piti valtakunnalle edullisena sitä liittoa Puolan kanssa, minkä yhteisen kuninkaan avulla uskottiin syntyvän Puolan ja Ruotsi-Suomen välille Venäjää vastaan. Venäläisvaara oli ollut maamme johtavien miesten suurimpana huolenaiheena jo kohta puolen vuosisadan ajan, ja tässä liitossa he nyt vihdoin uskoivat löytäneensä keinon tämän vaaran torjumiseksi. Siten Flemingin Turkuun koolle kutsumat suomalaiset aatelismiehet yksimielisesti vakuuttivat uskollisuutta kuninkaalle, ja tähän yhtyivät Virossa olevat suomalaiset.

Nyt Fleming rupesi kiirehtimään kuninkaan kruunausta, sillä tilanteen epämääräisyys tuotti valtakunnalle sekä ulkonaisia että sisäisiä vaaroja. Venäjän kanssa oli saatu vasta välirauha aikaan, ja lopullisen rauhan solmimisessa toivottiin Puolan tukea. Eräillä seuduilla Suomessa talonpojat pitkän sodan rasitusten näännyttäminä yrittivät kapinoida Kaarleherttuan nimissä, josta nyt muka piti tulla kuningas.

Nämä rauhattomuudet saataisiin parhaiten asettumaan Sigismundin kruunauksen avulla.

Herttuaa oli suuresti ärsyttänyt suomalaisten päätös vannoa uskollisuutta Sigismundille, ennen kuin he olivat keskustelleet hänen kanssaan asiasta. Tästä hän syytti Flemingiä, ja molempien mahtimiesten välit alkoivat vaarallisesti kiristyä. Kaarle yritti yllyttää Suomen talonpoikia marskia vastaan lähettelemällä näille kirjeitä, joissa hän lupasi talonpojille helpotuksia marskin vaatimista veroista ja linnaleirirasituksesta. Fleming yritti säilyttää hyvät välit herttuan kanssa niin kauan kuin mahdollista. Mutta kun herttuan menettely alkoi vaarantaa sisäistä rauhaa ja Suomen turvallisuutta sodan vielä jatkuessa, hänen oli asetuttava avoimesti vastustamaan herttuan vaatimuksia ja käskyjä.

Loppukesällä 1593 oltiin vihdoin niin pitkällä, että Fleming itse purjehti Suomessa varustamansa laivaston kanssa Danzigiin noutamaan kuningasta kruunattavaksi. Suomalaisia laivoja oli 27, johdossa amiraalinlaiva ”Suomen leijona”. Herttuan, joka oli turhaan vaatinut Flemingiä ensiksi tulemaan Ruotsiin, oli lähetettävä 13 ruotsalaista laivaa veljenpoikaansa noutamaan. Tämän komean laivaston saattamana Sigismund saapui syyskuun lopulla perintövaltakuntaansa.

Mutta vielä oltiin kaukana kuninkaan kruunauksesta. Sigismund ei tahtonut suostua tunnustamaan Upsalan kokouksen päätöksiä, jota ruotsalaiset ja suomalaisetkin Flemingiä lukuunottamatta häneltä vaativat. Tästä syntyi pitkällinen kiista, joka oli vähällä johtaa avoimeen välienselvittelyyn. Tukholman väestöä ärsytti erikoisesti kuninkaan seurueeseen kuuluvien katolilaisten uhitteleva esiintyminen. Katolilaiset ja luterilaiset papit soimasivat kiivaasti toisiaan saarnastuoleista, jolloin eri uskontokuntiin kuuluvien sanankuulijoiden kesken saattoi syntyä verisiäkin mellakoita.

Kun Sigismund huomasi säätyjen pysyvän jyrkkinä kannallaan, hän antoi lopulta pyydetyn vakuutuksen. Luterilainen uskonto oli säilytettävä Ruotsi-Suomessa, eikä valtakunnan palveluksessa saanut pitää muita kuin protestantteja. Lisäksi säätyjen etuoikeudet oli vahvistettava. Tämän jälkeen Sigismund kruunattiin Upsalassa helmikuun 19. päivänä v. 1594 Ruotsi-Suomen kuninkaaksi.

Kuningas viipyi Ruotsissa heinäkuun puoliväliin saakka järjestääkseen valtakunnan hallinnon poissaolonsa ajaksi. Jo tällöin hän rikkoi säädyille antamiaan lupauksia. Hänen rippi-isänsä, jesuiitta, sanoi hänelle, ettei kerettiläisille annettuja lupauksia tarvinnut pitää. Katolisia jumalanpalveluksia pidettiin maassa edelleenkin, ja kuningas nimitti valtakunnan virkoihin katolilaisia. Herttua ja valtaneuvoskunta saivat hoitaa hallitusta. Tärkeimpiin maakuntiin hän asetti omia miehiään käskynhaltijoiksi, joilla oli laajat valtuudet. Siten kuningas saattoi vaikuttaa valtakunnan asioihin herttuan ja valtaneuvosten vastustuksesta huolimatta. Suomen käskynhaltijaksi hän määräsi Flemingin, joka sai edelleen pitää muutkin korkeat virkansa.

Näin järjestettyään valtakunnan asiat kuningas purjehti Flemingin saattamana takaisin Danzigiin.

Valtataistelu Ruotsi-Suomessa

Suomalaiset olivat olleet tyytyväisiä Ruotsissa tehtyihin ratkaisuihin. Kuninkaan kruunauksella oli varmistettu Puolan ja Ruotsi-Suomen välinen unioni ja saavutettu suurempi turvallisuus idästä uhkaavan vaaran varalta. Uskontokysymys oli ratkennut luterilaisten haluamalla tavalla, ja Suomen hallinto oli järjestetty selvälle pohjalle. Kun vielä kohta tämän jälkeen Täyssinässä saatiin aikaan lopullinen rauhansopimus Venäjän kanssa, maamme näytti olevan pitkäaikaisen sodan ja levottomuuksien jälkeen pääsemässä vihdoinkin nauttimaan rauhasta.

Toisin kuitenkin kävi. Maamme oli joutuva sisäisen sodan näyttämöksi, mikä oli tuottava sen kaikille yhteiskuntaluokille suuria kärsimyksiä. Tämä onneton asiaintila johtui Kaarle-herttuan ja marski Flemingin välien kärjistymisestä avoimen selkkauksen asteelle.

Södermanlannin herttua Kaarle oli Kustaa Vaasan pojista luonteeltaan ja taipumuksiltaan eniten suuren isänsä kaltainen. Voimakkaana ja kiihkeäluonteisena miehenä hän ei tyytynyt rajoittamaan toimintaansa vain oman herttuakuntansa piiriin, joka oli valtakunnan parhaiten hallittu alue. Jo Juhanan loppuvuosina herttua oli saanut tilaisuuden vaikuttaa valtakunnan asioihin eikä aikonut enää vetäytyä syrjään. Joskin hän tunnusti veljenpoikansa hallitsijakseen, mikäli tämä piti ennen kruunaustaan antamansa lupaukset, ei hän aikonut tunnustaa ketään muuta valtakunnassa edes vertaisekseen.

Marski Fleming oli puolestaan saanut kuninkaan vahvistuksen jo aikaisempaan valta-asemaansa Suomessa ja Virossa. Aluksi Fleming näyttää yrittäneen totella herttuaa ja Ruotsissa olevaa sijaishallitusta, mikäli näiden antamat käskyt eivät olleet ristiriidassa valtakunnan, etenkin Suomen, ja kuninkaan etujen kanssa. Mutta juuri tämän vuoksi hän joutui monesti vastustamaan herttuan päätöksiä. Herttua ei ottanut huomioon Flemingin vastustelujen syitä, olivatpa ne tämän kannalta katsoen miten perusteltuja tahansa, vaan piti niitä pelkästään marskin omien valtapyyteiden ilmauksena. Tähän lienee ollut aihettakin. Marski oli luonteeltaan yhtä voimakas ja päättäväinen kuin herttuakin. Erään Suomen huomattavimman suvun jäsenenä hän oli jo nuoruudestaan alkaen palvellut kuningasta ja valtakuntaa niin sodan kuin rauhankin toimissa. Valtakunnan korkeimmille arvosijoille kohoaminen oli varmaankin vahvistanut hänen jo luonnostaan voimakasta itsetuntoaan. Suomen ja Viron käskynhaltijana ja valtakunnan sotavoimien komentajana hänellä oli myös

kouraantuntuvia välineitä käsissään pitääkseen kiinni omasta kannastaan. Kuninkaan kruunauksen jälkeen hänen suhtautumisensa herttuaan ja valtaneuvostoon muuttui jyrkemmäksi, kuten esimerkiksi seuraava erään hänen kirjeensä allekirjoitus osoittaa: ”Klaus Fleming, Viikin vapaaherra, valtakunnan marski, yliamiraali ja sotaeversti, jolla nyt on monta hallitsijaa, jotka kaikki käskevät, vaikk'ei tottele muuta kuin yhtä ainoata, jonka nimi on kuningas Sigismund — jos minun vertaiseni tulevat ja jotain käskevät, lyön heitä päähän.”

Kohta kuninkaan lähdettyä Ruotsista herttua ryhtyi lujittamaan valtaansa. Kaarle tiesi voivansa luottaa alempien säätyjen tukeen. Sitä varten hän halusi kutsua koolle valtiopäivät. Valtaneuvosten vastustuksesta huolimatta hän ajoi tahtonsa läpi. Söderköpingiin v. 1595 kokoontuneet säädyt päättivät, että herttua saa valtionhoitajana hoitaa hallitusta kuninkaan poissa ollessa. Kuninkaan käskyt ovat päteviä vasta sen jälkeen, kun herttua ja valtaneuvoskunta ovat ne vahvistaneet. Kaarle-herttua oli siten nyt tullut kuningasta mahtavammaksi Ruotsissa.

Herttua yritti heti ulottaa valtansa myös Suomeen, josta vain muutamia henkilöitä oli ollut mukana valtiopäivillä. Huomattavimmat heistä olivat piispa Eerik Sorolainen ja Kaarle Horn. Hornin mukana, joka oli etevin Flemingiä vastustavista suomalaisista aatelismiehistä, herttua lähetti suomalaisille tiedon Söderköpingin kokouksen päätöksistä. Samalla hän vaati suomalaisia yhtymään niihin.

Turkuun koolle kutsutuille Suomen aatelismiehille Horn esitti herttuan sanoman. Fleming sai kuitenkin loppujen lopuksi kokouksen täysin puolelleen. Suomen aateli lupasi pitää kiinni valtakunnan laeista ja uskonnosta, noudattaa herttuan ja valtaneuvoston käskyjä ja yhtyä Söderköpingin kokouksen päätöksiin, mikäli kuningas ne hyväksyisi. Koska kuningas varmasti vastustaisi niitä, tulisi Suomi vast'edes kulkemaan eri teitä kuin Ruotsi.

Suomen aatelin asenne suututti herttuaa ankarasti. Mutta kun hän lähetti aatelismiehille solvauskirjeitä ja yllytti talonpoikia näitä vastaan, nämä liittyivät entistä lujemmin Flemingin johdettaviksi. Näihin aikoihin syntyi mm. riitaa kirkon asioista. Ruotsissa oli päätetty poistaa eräitä katolisia menoja jumalanpalveluksesta. Suurin osa Suomen papistosta olisi kuitenkin halunnut säilyttää ne ennallaan. Talonpojat eivät myöskään halunneet muutoksia. Marskikin asettui samalle kannalle. Turkuun kutsuttiin koolle kokous riitaa ratkaisemaan. Marskille valitettiin, että uudistusta kannattavia pappeja oli pidelty pahoin ja heitetty joitakin heistä kirkkomaan muurin ylitse ulkopuolelle. Marski vastasi karkeaan tapaansa, ettei hän tietänyt muuta neuvoa, kuin että heidät heitettäisiin samaa tietä ja vielä lujemmin takaisin. Tällä marski sai paikalla olleen talonpoikaisen markkinayleisön suosion puolelleen.

Mutta tämä olikin ainoa asia, josta marski ja talonpojat olivat samaa mieltä. Suurimman erimielisyyden aiheuttajana oli linnaleirirasitus. Sota oli loppunut, eivätkä talonpojat ymmärtäneet, minkä vuoksi heidän oli edelleen ylläpidettävä sotaväkeä. Vaikka he olivat sitä sietäneet yli 20 vuotta, oli heidän kärsivällisyytensä nyt kerta kaikkiaan lopussa. Tähän vaikutti osaltaan pitkän sodan tavallistakin enemmän raaistamien huovien väkivaltaisuudet, joista talonpojat joutuivat turvattomina kärsimään. Ankara ja kova marski ei puolestaan paljoakaan välittänyt väestön kärsimyksistä, joita mm. vanha Henrik Klaunpoika Horn pyysi häntä lievittämään. Ainoastaan hänen puolisonsa Ebba Stenbockin rukoukset saattoivat saada hänet joskus heltymään.

Marskilla olikin omalta ja koko valtakunnankin kannalta katsoen hyvät syyt jatkuvaan sotaväen ylläpitämiseen. Rauha Venäjän kanssa ei ollut vielä niin varmalla kannalla, ettei olisi ollut syytä varuillaoloon. Kuningas vaati Flemingiä pitämään Suomessa väkeä aseissa, jotta hän kykenisi säilyttämään

maan kuninkaan käsissä. Kuningasta kohtaan osoittamastaan uskollisuudesta huolimatta Fleming ehkä tahtoi myös tällä tavoin varmistautua siitä, etteivät puolalaiset yrittäisi kaapata jo aikaisemmin havittelemiaan Ruotsi-Suomen balttilaisia alueita. Ja ennen kaikkea Flemingin täytyi olla varuillaan herttuaa vastaan, joka aivan ilmeisesti valmistautui aseelliseen yhteenottoon vihaamansa marskin kanssa pakottaakseen Suomen siten jälleen kuuliaiseksi.

Ensimmäisen iskunsa marskia vastaan herttua antoi Suomen talonpoikien välityksellä. Nämä olivat turhaan Flemingiltä linnaleirin huojennusta anottuaan kääntyneet herttuan puoleen. Mitään apua herttua ei voinut tosiasiassa antaa. Mutta tuottaakseen marskille vaikeuksia hän kiivaudessaan kehoitti talonpoikia itse auttamaan itseään, muiden aseiden puutteessa vaikka ”nuijilla ja aidanseipäillä”. Näin alkoi eräs Suomen historian murheellisimmista vaiheista, ”nuijasodaksi” nimitetty talonpoikaiskapina.

Nuijasota

Joulukuun puolivälissä v. 1596 Pohjanmaalta Etelä-Suomeen johtavilla teillä nähtiin kummallisia matkueita. Tien täydeltä solui miesjonoja etelää kohti. Joukossa oli hiihtäjiä, jalkamiehiä ja jokunen ratsumieskin, osa taas teki taivalta takkuisten talonpoikaishevosten vetämissä reissä umpeutuneella tienpohjalla. Synkkä ja uhkaava oli miesten katsanto ja sata-, jopa tuhatlukuisina joukkoina eteenpäin rientävien rivistöjen kolkon äänettömyyden rikkoi ainoastaan suksien suhina ja uupuneiden hevosten huohotus niiden kiskoessa miehiä täyteen ahdettuja rekiään.

Näiden outojen matkamiesten uhkaavasta ilmeestä saattoi jo päätellä, etteivät he olleet suinkaan rauhallisessa tarkoituksessa liikkeellä. Ja tarkemmin katsottaessa saattoi havaita, että jokainen mies kuljetti asetta mukanaan. Mutta minkälaisia aseita!

Joillakin oli huovin pertuska tai partakeihäs. Muutamat olivat itse valmistaneet keihäänsä varustamalla puuseipään omassa pajassa taotulla rautakärjellä tai kantoivat kotoisia jousiaan ja nuoliaan. Mutta suurin osa oli aseistettu ainoastaan erilaatuisilla nuijilla, jonka mukaan koko tämä Pohjanmaan miesten nousu on saanut nuijasodan nimen.

Etelä-Pohjanmaan miehet olivat vuosikymmenien ajan yrittäneet päästä vapaaksi linnaleiristä. Suuren venäläissodan loppuaikoina tämä oli vihdoinkin onnistunut. Venäläisten hävittäessä julmasti Pohjanmaata talonpojat olivat itse ryhtyneet puolustamaan kotiseutuaan, koska säännöllistä sotaväkeä sinne ei aluksi saatu. Tällöin Juhana-kuningas lupasi pohjalaisille ikuisiksi ajoiksi vapauden linnaleiristä, jos he vakinaisesti pitävät yllä omaa jalkaväkeä ja ovat valmiina lähtemään mies talosta vihollista vastaan venäläisten hyökätessä.

Mutta kuninkaan kuoltua pohjalaiset saivat pettymykseen kokea, ettei hänen seuraajansa katsonut isänsä lupauksen sitovan itseään. Marski Fleming lähetti Pohjanmaallekin sotaväkeään, joka talonpoikien oli linnaleirissä elätettävä. Talonpoikia harmitti erityisesti se seikka, että useat varakkaat pohjalaiset isäntämiehet olivat itsekin ryhtyneet sodan loppuaikoina ratsupalvelusta suorittamaan. Tästä korvaukseksi he saivat verovapauden ja heidän vähävaraisempien naapuriensa oli nyt ylläpidettävä heidätkin.

Kun linnaleiriä ei lopetettu rauhankaan tultua, pohjalaisten kärsivällisyys loppui. Turhaan he kuitenkin marskille valittivat. Tämä sanoi toimivansa kuninkaan käskyn mukaisesti, niinkuin asian laita olikin. Valittajat joutuivat vain itse kärsimään. Monet heitettiin Turun linnan kolkkoihin vankikoppeihin. Eräältä nuorelta ja vankalta talonpojalta marskin kerrotaan leikkauttaneen osan hänen kielestään, niin että hän ei kykenisi valittamaan Kaarle-herttualle. Talonpojat pitivät herttuaa ainoana pelas-

tuksenaan linnaleirirasituksesta. Pohjanmaan miesten lähetit, kuten Pietarsaaren nimismies Hannu Hannunpoika Fordell ja kyröläinen talonpoika Pentti Pouttu, saivat herttualta kuitenkin vain kehoituksen itse hankkia itselleen oikeutta. Pyhän Katariinan päivänä, 25. päivänä marraskuuta v. 1596 Isonkyrön kirkolle kokoontunut suuri kansanjoukko sai läheteiltään kuulla herttuan neuvon. Lähettien puheet ja juhlaolut kiihdyttivät helposti syttyvät pohjalaiset niin, että väkijoukon ja huovien kesken syntyi tappelu. Muutamat sotamiehistä saivat tällöin surmansa. Se oli merkkinä yleiseen kapinaan, joka kohta puhkesi Isossakyrössä, Lapualla, Mustassasaaressa ja Ilmajoella.

Pohjanmaan miehet päättivät lähteä liikkeelle Turkua kohti. Marski oli lyötävä, ja Turun linna uhattiin vaikka hampain repiä. Aateliskartanot oli hävitettävä, mikäli niiden omistajat eivät olleet halukkaita liittymään nuijamiesten riveihin. Talonpojat olisivat nimittäin halunneet saada aatelismiehiä johtajikseen. Omiin miehiinsä, Hämeenkankaan yli Ylä-Satakuntaan etenevää pääjoukkoa johtaviin ilmajokelaiseen Jaakko Ilkkaan ja kyröläiseen Yrjänä Kontsaaseen he eivät täysin luottaneet, sen enempää kuin rantatietä Kokemäen kautta kulkevan joukon johtomiehiin Martti Tommolaan ja Pentti Pouttuunkaan.

Nuijamiesten tulo merkitsi hävitystä ja kuolemaa heidän tielleen osuneille aateliskartanoille ja niiden isäntäväelle. Kartanot ryöstettiin, asukkaat lyötiin kuoliaiksi tai heitettiin palaviin rakennuksiin. Kaikkein onnettomimmin kävi niille Flemingin huoveille, jotka joutuivat villiintyneiden nuijamiesten käsiin. Monessa paikassa heidät työnnettiin avannoista jään alle naistenkin osallistuessa tähän lyömällä onnettomia kiuluilla tai korennoilla. ,Ilkka, sen enempää kuin muutkaan johtajat, ei kyennyt eikä ehkä yrittänytkään joukkojaan hillitsemään. Päinvastoin jo nyt ilmenee nuijajoukoille vähän myöhemmin koh-

talokkaaksi koitunut todellisten johtajien puute. Ilkasta kansanruno antaa seuraavan, hyvin vähän suopean kuvan:

Ilkka ilkeä isäntä,
Pää kero, sininen lakki,
Ei konna tapella tainnut
Eikä sammakko sotia,
Että joi joka talossa,
Joka knaapin kartanossa.

Palavien herraskartanoiden loimu valaisi syystalven hämärässä pohjoista taivaanrantaa ja osoitti kauhistuneille etelän asukkaille nuijamiesten lähestyvän. Aatelisperheet pakenivat hyökkääjien tieltä Turkua kohti hakeakseen sieltä suojaa. Nuijajoukkojen suorittamat hävitykset ja väkivallantyöt, joiden kohteeksi etupäässä aateli joutui — ainoana poikkeuksena oli kansan rakastama kuningatar Kaarina Maununtytär, jonka kartano säästettiin —, herätti tämän keskuudessa raivoisaa vihaa nuijamiehiä kohtaan. Monet Etelä-Suomen talonpojatkin asettuivat aateliston puolelle, sillä nuijamiesten vaatimusten toteuttaminen olisi merkinnyt heidän rasitustensa kasvamista.

Heti kapinasta tiedon saatuaan marski aloitti vastatoimenpiteet. Hän kokosi käsillä olevan väkensä, n. 900 ratsumiestä ja 2 400 jalkamiestä sekä muutaman tykin. Näiden joukkojen kanssa marski marssi Satakuntaan, missä hän odotti kohtaavansa Pohjanmaan nuijamiehet.

Marskin ratsuväki eteni pääjoukon edellä. Sen johtajana oli Ulvilassa olevan Anolan kartanon herra Akseli Kurki, muuan Suomen huomattavimpia ylimyksiä. Rantatietä edenneet talonpojat olivat toivoneet saavansa Kurjen päällikökseen. Mutta tällä ei ollut ajatustakaan luopua Flemingistä. Päinvastoin hän hajotti ratsuväellään talonpoikaisjoukon Ulvilassa. Pentti Pouttu joutui itse vangiksi. Hänet vie-

tiin Turun linnaan, missä hän vähän myöhemmin kuoli vankityrmänsä kurjuuteen. Kurjen osasto liittyi sen jälkeen marskiin, joka nyt riensi Nokialle leiriytynyttä Ilkan joukkoa vastaan.

Vuoden viimeisenä päivänä Nokialla syntyi taistelu nuijamiesten ja marskin joukkojen välillä. Pohjanmaan talonpojat pitivät uljaasti puolensa marskin sotaantottunutta väkeä vastaan huolimatta aseittensa, varusteittensa ja johtonsa huonommuudesta. Flemingin rautapukuiset ratsumiehetkään eivät kyenneet nujertamaan tiheänä massana taistelevia nuijamiehiä. Lyhyen talvipäivän päättyessä taistelu oli yhä ratkaisematta. Mutta nuijajoukon tuho oli silti jo aivan ovella.

Todettuaan talonpoikien sitkeyden marski kokeili uutta keinoa heidän vastustuksensa nujertamiseksi. Illan pimettyä nuijamiesten leiriin ilmestyi marskin lähettejä, jotka alkoivat houkutella heitä sovintoon marskin kanssa. Luovuttamalla johtajansa he saisivat rankaisematta palata kotiseuduilleen, ja linnaleirikysymys jätettäisiin kuninkaan ratkaistavaksi. Menestyksestään ja ryöstetystä oluesta juopuneet talonpojat eivät jaksaneet vastustaa marskin ovelaa tarjousta. Ilmeisesti Ilkka ja ehkä monet muutkaan johtomiehet eivät olleet onnistuneet hankkimaan riittävää arvovaltaa ylpeiden ja herkkätunteisten maakuntalaistensa kurissapitämiseksi, jotka eivät hevin voineet sietää omien miestensä kohoamista yläpuolelleen. Niinpä Ilkka katsoi parhaaksi kiireesti paeta, heti kun hän huomasi, että ”kauppaa tehtiin hänen nahastaan”, kuten eräs aikalainen kertoo. Tästä syntyi hämminkiä, ja pian oli koko nuijajoukko hurjassa paossa. Joku sytytti lähtiessään erään heinäladon palamaan. Tämä herätti marskin väen huomiota, ja nuijamiesten pako havaittiin. Marskin ratsuväki ryhtyi takaa-ajoon, jonka aikana monet pakolaiset hakattiin maahan.

Tämän ”Ilkkaisen sodaksi” nimitetyn nuijasodan ensimmäisen vaiheen loppunäytös esitettiin kapinan

syntyseuduilla Pohjanmaalla. Marski lähetti sinne Abraham Melkiorinpoika-nimisen voudin järjestystä palauttamaan. Tämä otti kiinni useat kapinanjohtajista, jotka julmalla tavalla mestattiin ja teilattiin kotipaikkakuntiensa kirkolla. Ilkka kohtasi kuoleman Ilmajoella, Kontsas Kyrössä. Nuijapäälliköiden silvotut, virpiin asetetut ruumiit jätettiin kirkonmäille kamalalla tavalla osoittamaan kapinan turhuutta ja varoittamaan uusiin kansannousuihin ryhtymästä.

Hämeen ja Savon kapina — Santavuori

Etelä-Pohjanmaan nuijamiesten kolkko kohtalo ei kuitenkaan pelottanut muiden maakuntien talonpoikia seuraamasta heidän esimerkkiään. Nokia oli ollut vain Hämeeseen, Savoon ja Perä-Pohjanmaalle leviävän talonpoikaiskapinan alkunäytös.

Jo Ilkan joukon lähtiessä etelään puolisensataa eteläpohjalaista oli lähetetty nostamaan Pohjois- ja Itä-Hämettä kapinaan. Tämä onnistuikin. Kapinaa johti täällä eräs entinen sotamies, Simo Piutulainen, jolla oli takanaan hyvin kirjavat elämänvaiheet. Kansanruno kertoo Hämeen nuijamiehistä seuraavasti:

Kivijärven kiltit miehet,
vahvat Vastingin urohot
nuijat nurkassa pitävät
sopessa sota-asehet,
pimeässä pitkät varret,
joilla huovia hosuvat,
ryyttäriä rytkyttävät.

Siitä Saarelle samovat,
urot oitis oikenevat,
sota-asein sotimahan.
Veri parskui paidan päälle,
suolet sinkoili sisältä

ryyttäreistä ryvetetyistä,
huoveista hosutetuista.

(ryyttäri = ratsumies; huovi = jalkamies)

Kun Hämeen nuijamiehet saivat tiedon Ilkan joukon tappiosta, he vetäytyivät Padasjoen kirkolle. Tammikuun puolivälissä tämä nelisatapäinen joukko tuhottiin viimeiseen mieheen Nyystölän kylän pelloilla. Marskin väen päällikkö Iivar Arvidinpoika Tavast oli kertoman mukaan tarjoamalla sovintoa saanut talonpojat tuleman Nyystölän kylässä olevasta vahvasta asemastaan aukealle pellolle. Täällä he olivat helppo saalis Tavastin ratsumiehille. ”Ei kukaan ole kohdellut talonpoikia niin epäkristillisesti ja tyrannillisesti kuin Iivar Arvidinpoika”, kirjoitti Harvialan herra Matti Kruus, joten siis kaikki aatelismiehetkään eivät hyväksyneet tällaista julmuutta ja petollisuutta.

Iivar Tavastilla oli kyllä hengenheimolaisia, jotka hyvin kykenivät kilpailemaan hänen kanssaan julmuuksissa. Nyystölän tapauksen ohella Savon nuijakapinan kukistaminen on nuijasodan verisin ja kunniattomin tapahtuma.

Savon nuijamiesten toiminta oli keskittynyt Joroisiin ja Juvalle, jossa he ryöstelivät voutien ja huovien taloja. Joroisista he lähettivät Savonlinnan isännälle Gödik Finckelle kirjeen, jossa sanoivat toimivansa Kaarle-herttuan asioissa ja pyysivät Finckeä liittymään nuijamiehiin. Fincke, joka muutoin oli ollut suopea talonpojille, antoi hakata kirjeentuojan molemmat kädet poikki. Tällä julmalla vastauksellaan hän tahtoi osoittaa pysyvänsä Flemingin puolella.

Onnettoman kirjeentuojan kohtalo oli ennakkovaroitus siitä, mikä odotti koko Savon nuijajoukkoa. Tahvo Hännisen ja Paavo Tuomahaisen johtama nuijamiesten pääosa ryhtyi Suursavon pappilan luona taisteluun Pietari Paavalinpoika Juustenin, piispa-

vainajan pojan, johtaman sotaväen kanssa. Rakennusten suojassa nuijamiehet pitivät uljaasti puolensa. Vasta kun puolustus oli käynyt mahdottomaksi sotaväen sytytettyä talot tuleen, talonpojat antautuivat. Tapahtumien kulkua kuvaa Juustenin ja muiden päälliköiden kolme päivää taistelun jälkeen, tammik. 6. päivänä v. 1597, Flemingille kirjoittama kirje: "... Pappilassa he ensiksi kiivaasti puolustivat itseään, mutta kun eivät huomanneet mitään muuta keinoa kuin joko tulla tapetuksi tai tulella poltetuksi, rupesivat he siitä syystä meidän kanssamme sovitteluun, sillä ehdolla, että jos saisivat pitää hengen, niin tahtoisivat tulla meidän tykö ja antautua meille vangiksi, minkä me heille vakuutimme, vaikkei se ollut tarkoituksemme, vaan tapoimme heidät kaikki ..." — Kaikkiaan n. 600 talonpoikaa sai surmansa Savon nuijakapinassa. Suursavon pappilan verilöylyn jälkeen Fincke yritti pontevasti hillitä sotaväen väkivaltaisuutta ja suojella talonpoikia. Toisaalta on muistettava, että talonpoikien omat julmuudet olivat ärsyttäneet aatelismiehiä ja sotaväkeä, jotka nyt vastasivat heille samalla mitalla, vain paljon laajemmissa mittasuhteissa.

Hämeen ja Savon nuijamiesten taistellessa epätoivoista taisteluaan sortajiaan vastaan Pohjanmaalla valmistauduttiin nuijasodan viimeiseen vaiheeseen. Nyt vasta, kun kapina oli muualla jo melkein kukistettu, Perä-Pohjolan miehet lähtivät liikkeelle. Kaarle-herttua oli vuoden vaihteessa lähettänyt Pohjanmaalle voudiksi Israel Laurinpoika-nimisen miehen. Tämä ryhtyi heti yllyttämään talonpoikia uuteen nousuun. Flemingin vouti Abraham Melkiorinpoika lähti 50 ratsumiehen kanssa talonpoikia hillitsemään, mutta joutui Kokkolan Tarharannassa väijyksissä olleiden talonpoikien vangiksi. Vouti oli vähällä päästä pakoon pujahtamalla pois komeasta turkistaan, johon kietoutuneena hän oli ajanut reessään, ja piiloutumalla tienoheen. Voudin turkin ylleen vetänyt talonpoikien johtaja Hannu Krankka sen sijaan oli

saada hyvän selkäsaunan miehiltään, ennen kuin nämä tunsivat johtajansa vihamiehensä asun alta. Abraham Melkiorinpoika löydettiin pian ja vietiin Tukholmaan, jossa hänet mestattiin Kaarle-herttuan toimesta.

Tämä menestys rohkaisi talonpoikia niin, että he etenivät Etelä-Pohjanmaalle. Ilmajoen kirkolla he ottivat virvestä alas Ilkan ja muiden teilattujen nuijapäälliköiden ruumiit, jotka nyt saivat kristillisen hautauksen. Koko Pohjanmaa oli jälleen kapinassa. Pirkkalan Tammerkoskella olevaan marskin leiriin saapui pian sanoma tästä uudesta, entistä uhkaavammasta kapinasta. Fleming ryhtyi ripeästi toimenpiteisiin pohjalaisten nujertamiseksi. Helmikuun 18. päivänä hän antoi ratsuväelleen marssikäskyn. Marskin omassa johdossa hänen 1 500 ratsumiestään saapuivat helmikuun 23. päivänä Ilmajoelle. Israel Laurinpojan kiihotuspuheiden yllyttämät talonpojat saapuivat yötä myöten juoksujalkaa n. 2 ½ peninkulmaa pohjoisempana olleesta leiristään Ilmajoelle. Helmikuun 24. päivän aamuna viimeinen talonpoikaissotajoukko ja Flemingin ratsumiehet seisoivat vastakkain Santavuoren luona ratkaisevaan taisteluun valmiina.

Marski yritti vielä saada sovinnon aikaan ja lähetti Akseli Kurjen neuvottelemaan talonpoikien kanssa. Mutta nämä vastasivat tarjoukseen pilkallisin huudoin ja laukaisivat Oulunlinnasta mukanaan tuomansa tykit neuvottelijoita vastaan, jolloin viisi ratsumiestä sai surmansa. Aseet saivat nyt ratkaista kiistan.

Heti taistelun alussa Pietarsaaren, Kokkolan ja Vöyrin ruotsinkieliset talonpojat pettivät toverinsa ja menivät marskin puolelle. Tästä huolimatta jäljellejääneet jatkoivat taistelua. Talonpoikien suuremmasta lukumäärästä huolimatta — heitä oli noin 3 000 marskin 1 500 miestä vastassa — taistelu kääntyi pian heille tappiolliseksi. Urheudestaan huolimatta talonpojat eivät voineet vastustaa rautapukuisia rat-

Klaus Fleming rankaisee nuijasodan talonpoikia.

sumiehiä, varsinkin kun he olivat tulleet lakeudelle, missä ratsuväki saattoi helposti liikkua. Taistelun päätyttyä n. 500 vankia oli joutunut marskin käsiin. Loput talonpojista olivat hajaantuneet metsiin pakoon tai peittivät Santavuoren taistelukenttää. Heidän urhea yllyttäjänsä ja ylipäällikkönsä, Israel Laurinpoika, oli jäänyt oluttuopin ääreen Isoonkyröön talonpoikien lähtiessä Santavuorelle. Saatuaan tiedon tappiosta hän kiireesti pakeni Ruotsiin.

Talonpoikien vastustushalu oli nyt lopullisesti murrettu, ja Klaus Fleming oli kiistattomasti herrana maassamme. Voittonsa jälkeen hän saattoi kuitenkin osoittaa jalomielisyyttä eikä ryhtynyt kostotoimen-

piteisiin. Sotaväki harjoitti kylläkin vallattomuutta. Pappiloita ja talonpoikaistaloja ryöstettiin ja monet asukkaista menettivät henkensäkin. Mm. Ilmajoen kirkkoherra lyötiin kirkonavaimella kuoliaaksi omassa eteisessään. Mutta tämä oli vähäistä nuijasodan aikaisempiin verilöylyihin verrattuna. Vangiksi joutuneet talonpoikaisjohtajat, kuten Hannu Krankka, saivat pitää henkensä ja vietiin vankeina Turkuun. Vangituille talonpojille marski itse piti nuhdesaarnan, josta myös Pohjanmaan papit saivat osansa. Talonpojille hän virkkoi ivallisesti: "Olette luvanneet vaikkapa hampailla hajoittaa Turun linnan, niin ettei kiveä jäisi kiven päälle; tuossa on uuni, koettakaa nyt kuinka vaikea on hajoittaa se, joka kuitenkin on niin paljon pienempi." Naurettuaan talonpoikien turhille yrityksille marski päästi heidät menemään.

Nuijasota oli päättynyt. Santavuoren, Nyystölän aukeiden ja monen muun paikan yllä leijailevat korppiparvet ja niiden ympäristössä kiertelevät susilaumat olivat ainoina elämänmerkkeinä taistelukentillä, joilla Suomen talonpojat olivat kamppailleet vapautensa puolesta. Muuten niitä kattoi kuoleman autius. Ja satalukuiset autiotilat osoittivat, kuinka moni korvenraivaaja oli jäänyt näille tämän verisen talven taistelukentille ja murhapaikoille, joiden muisto vielä tänä päivänäkin tuntuu kammottavalta.

Rautamarskin kuolema

Marski Klaus Fleming oli kaikin käytettävissään olevin voimin pyrkinyt mahdollisimman nopeasti nujertamaan nuijamiesten nousun, sillä hän arvasi pian joutuvansa lopulliseen voimienkoetteluun herttuan itsensä kanssa. Heti Pohjanmaalta palattuaan hän ryhtyi sen vuoksi jatkamaan herttuaa vastaan tehtävän sotaretken valmisteluja.

Ensi töikseen marski otti Suomen asukkailta uuden uskollisuudenvalan. Kaikki sotaväki, joka suinkin voitiin itärajalta irroittaa, koottiin Turkuun. Laivas-

toa ryhdyttiin varustamaan purjehduskuntoon ja uusien alusten rakentamista marskin laivaveistämöissä kiirehdittiin. Rautaisen tarmokas marski oli kaikkien valmistelujen sieluna.

Näissä tehtävissä marski oli matkustanut Siuntiossa olevaan Pikkalan kartanoon, missä hän tarkasti laivaveistämöään. Täällä hän yhtäkkiä sairastui ankarasti huhtikuun 11. päivänä. Mutta sovittuaan jo aikaisemmin tapaamisesta puolisonsa kanssa marski sairaudestaan huolimatta lähti seuraavana päivänä matkalle Perniöön. Tällöin hän kuitenkin heikkeni niin, että hänen täytyi jäädä Pohjan kirkolle.

Marskin "lääkärin", ts. hänen parturinsa mestari Markuksen ponnisteluista huolimatta potilas heikkeni nopeasti. Pian hän itse huomasi kuoleman lähestyvän ja pyysi rauhallisesti mestari Markusta lukemaan hänelle jotakin hengellistä kirjaa. Huhtikuun 13. päivän vastaisena yönä Klaus Eerikinpoika Flemingin monivaiheinen elämä päättyi.

Marski Klaus Fleming on saanut historiassamme julman ja häikäilemättömän sortajan maineen. Vasta viimeaikainen tutkimus on tehnyt hänelle oikeutta selvittelemällä lähemmin niitä syitä, mistä tämä käsitys Flemingistä on johtunut. Tällöin on myös nuijasodan oikeutusta selvitelty tarkemmin ja päädytty siinäkin entisistä käsityksistä poikkeaviin tuloksiin.

Talonpoikien valitukset marski Flemingin kovakouraisuudesta eivät olleet suinkaan perättömiä. Samoin kuin kuuluisa isänsäkin Klaus Fleming oli kylmä ja kova luonteeltaan, joka ei liikoja alaistensa kärsimyksistä välittänyt. Mutta mielivaltaisen julma hän ei kuitenkaan ollut. Hänen kovuudellaan oli tietty tarkoitus. Talonpoikien valituksia linnaleirin rasittavuudesta hän ei ottanut huomioon sen vuoksi, että linnaleiri oli ainoa tapa pitää yllä sotaväkeä. Ja sotaväkeä tarvittiin jatkuvasti, sillä rauha Venäjän kanssa oli edelleen hyvin epävarma. Samoin hän katsoi tarvitsevansa sotaväkeä Kaarle-

Klaus Flemingin kuolema.

herttuan varalta. Jos marski olisi suostunut pohjalaisten pyyntöön ja vapauttanut heidät linnaleiristä, olisivat muut saaneet kantaakseen vastaavasti raskaamman taakan.

Kun sitten nuijakapina puhkesi, marski yritti supistaa verenvuodatuksen mahdollisimman vähäiseksi. Sekä Nokialla että Santavuorella hän tarjosi sovintoa, ennen kuin antoi aseiden puhua. Ja siellä missä hän itse kukisti talonpoikien vastarinnan, hän rankaisi voitettuja mahdollisimman lievästi. Siten hänen vastuutaan nuijasodassa vuodatetusta verestä on pidettävä huomattavasti vähäisempänä kuin Kaarleherttuan, joka oli yllyttänyt talonpojat tähän ennakolta arvostellen täysin toivottomaan yritykseen.

Klaus Eerikinpoika Fleming oli nuoruudessaan saanut varsin puutteellisen kasvatuksen. Hänen ta-

pansa olivat karkeat — Kaarle-herttua pilkkasi erityisesti hänen kohtuutonta ahneuttaan ja sianlihanhimoaan sanomalla, että toinen sika söi siinä toistaan — ja hänen kirjallinen sivistyksensä oli heikko. Mutta marskin jäntevyys ja rautainen tarmo sekä hänen selvä käytännöllinen ymmärryksensä korvasivat runsaasti nämä puutteet. Nämä ominaisuudet tekivät hänestä yhden maamme huomattavimmista miehistä yli 40 vuoden ajaksi.

Elämänsä viimeisinä vuosina Klaus Fleming oli Suomen aatelin kiistaton johtomies, joka sai useimpien maamme aatelismiesten kannatuksen. Tämä johtui siitä, että hän kykeni parhaiten valvomaan maamme etuja Sigismundin valtaannousesta johtuneissa sekavissa oloissa. Hän kannatti järkkymättä kuningasta, koska hän katsoi Puolan ja Ruotsi-Suomen liiton parhaiten suojaavan maatamme venäläisvaaralta. Vastapalvelukseksi Flemingin uskollisuudesta kuningas antoi hänen hoitaa korkeita virkojaan täysin oman mielensä mukaan. Siten Fleming saattoi pitää silmämääränään toiminnassaan myös oman maansa etua. Suomella on tuskin koskaan Ruotsin vallan aikana ollut niin itsenäistä ja tärkeää asemaa kuin hänen aikanaan. Tämä oli suurelta osaltaan Klaus Flemingin henkilökohtainen ansio. Joskaan hän ei ollut mikään suuri sotapäällikkö, hänellä oli erinomainen järjestelykyky ja kiistämätön valtiomiehen silmä. Voimakkaan suomalaisen järkkymättömään päättäväisyyteen ja väsymättömään tarmoon yhtyneinä ne kohottivat sekä hänet itsensä että hänen maansa huomattavaan asemaan.

Valtakunnan uuden itärajan turvaajana ja siten myös Suomen etujen voimakkaana ajajana Klaus Eerikinpoika Fleming teki vielä pitkän elämäntyönsä lopulla maallemme sellaisia palveluksia, että hän ansaitsee kovuudestaan ja häikäilemättömyydestään huolimatta arvonantoa myös jälkipolvien taholta.

Kaarle-herttua valtaa Turun linnan

Rautamarski oli kuollut, ja suuri hämminki vallitsi maassa. Sanottiin, että Pohjanmaan noidat olivat surmanneet hänet kostoksi nuijamiesten kohtelusta. Kuninkaan puoluelaiset eivät tienneet, mitä olisi tehtävä. ”Kun pää on poissa, niin muut jäsenet horjuvat ja hajoavat”, kirjoitti eräs heistä Puolaan.

Tässä tukalassa tilanteessa marskivainajan puoliso, Ebba-rouva, tarttui tarmokkaasti asioihin käsiksi. Hän kutsui kuninkaalle uskolliset Suomen aatelismiehet kokoukseen Turkuun. Täällä valittiin marskin seuraajaksi Arvid Eerikinpoika Stålarm, joka sai kuninkaan vahvistuksen virkaansa.

Arvid Stålarm joutui vaikeissa olosuhteissa ottaman vastaan Suomen käskynhaltijan viran. Syntyperältään hän kuului erääseen Suomen arvossapidetyimpään sukuun. Niilo Grabbe oli hänen äidinisänsä, ja tyttärenpoika seurasi hänen jälkiään soturina. Tähän aikaan hän oli Narvan käskynhaltijana.

Stålarm ryhtyi heti Suomeen saavuttuaan järjestelemään maamme oloja, jotta edessä olevasta taistelusta herttuaa vastaan selvittäisiin onnellisesti. Nuijasota oli antanut Suomen talonpoikaisväestölle ja samalla koko maalle hirveän iskun. Noin kolmentuhannen talonpojan sanotaan saaneen siinä surmansa. Tämä oli suunnilleen kymmenesosa maan itsenäisten tilallisten luvusta. Suurimmat tuhot olivat kohdanneet Savoa, missä paikoitellen puolet taloista olivat jääneet autioiksi isännän kaaduttua. Pohjanmaa oli sen sijaan päässyt hämmästyttävän vähällä. Sen tappiot olivat vain kymmenesosa talonisäntien määrästä. Näiden menetysten vuoksi talonpojilla ei ollut enää kapinanhalua, mutta he eivät halunneet asettua uutta käskynhaltijaa tukemaankaan. Stålarm, jonka mainitaan olleen luonteeltaan iloinen ja varsin suopea rahvasta kohtaan, alensi talonpoikien rasituksia. Tämä osaltaan aiheutti, että talonpojat eivät liittyneet herttuaan hänen Suomeen saapuessaan.

Stålarmilla olikin aihetta sotaisiin valmisteluihin, sillä Kaarle-herttua hankki puolestaan sotaretkeä Suomeen nujertaakseen täkäläiset kuninkaan kannattajat. Herttua oli pitänyt talvella Arbogassa valtiopäivät, jotka olivat valtuuttaneet hänet tarvittaessa vaikka asevoimin palauttamaan Suomen kuuliaisuuteen. Valtiopäivillä oli aatelismiehiä vain jokunen, talonpoikia sen sijaan lukuisasti. Kalajoen kirkkoherran Ljungo Tuomaanpojan valtiopäiville esittämä kuvaus nuijasodasta oli ärsyttänyt talonpoikia suuresti, joten he olivat valmiit kaikin tavoin tukemaan herttuaa Suomen herroja vastaan.

Elokuun lopulla herttua lähti sotajoukkoineen Suomeen. Suomen herrat olivat kerääntyneet väkineen Turun linnaan. Stålarm oli levittänyt väestön keskuuteen julistusta, jossa hän kehoitti sitä pysymään kuninkaalle uskollisena ja lupasi hankkia kuninkaalta vapautuksen linnaleiristä. Hänen oma väkensä ei tuntunut kuitenkaan täysin luotettavalta.

Herttua ja Stålarm olivat sopineet tapaavansa toisensa Kupittaan lähteellä yrittääkseen neuvottelulla sovittaa erimielisyytensä. Mutta kun kumpikin toi paikalle koko väkensä sovittujen 50 ratsumiehen asemesta, syntyi taistelu. Stålarmin ja Akseli Kurjen sekä heidän joukkojensa paluu Turkuun estettiin, ja heidän oli vetäydyttävä maaseudulle. Siten herttua sai Turun haltuunsa ja ryhtyi piirittämään linnaa.

Linnassa oli runsaasti väkeä ja riittävästi muonaa sekä sotatarvikkeita, joten se piti aluksi hyvin puolensa. Herttua sijoitti tykkinsä Myllyvuorelle (nyk. Kakolanmäki) ja Korppolaisvuorelle, joista kiivaasti tulitettiin piiritettyjä. Näiden joukossa oli myös naisia, mm. marskivainajan puoliso tyttärineen sekä Stålarmin ja Akseli Kurjen puolisot. He eivät olleet halunneet lähteä linnasta herttuan tarjouksesta huolimatta. Näiden Suomen mahtimiesten rouvien ja tyttärien pelottoman käytöksen olisi luullut rohkaisevan linnan puolustajia tekemään parhaansa.

Mutta toisin kuitenkin kävi. Flemingin perheessä oleskellut ruotsalainen ylioppilas Daniel Hjort oli herttuan kannattaja, ja hän ryhtyi nyt menestyksellisesti houkuttelemaan miehistöä kavallukseen. Monet karkasivat piirittäjien puolelle. Tällöin päälliköt antoivat kaikkien siihen halukkaiden poistua linnasta. Uskollistensa kanssa he olisivat jatkaneet taistelua. Tämä osoittautui kuitenkin mahdottomaksi, sillä karkurit olivat ennen lähtöään turmelleet suuren osan linnan tykeistä. Nyt puolustajien täytyi luovuttaa linna herttualle saatuaan tältä lupauksen kunniallisesta kohtelusta.

Herttua saapui nyt voittajana linnaan. Hän vaati marskivainajan puolisoa näyttämään itselleen kaikki linnan huoneet. Marskin ruumis oli vielä linnankirkossa, sillä sitä ei ollut ehditty kuljettaa hänen kotipitäjäänsä haudattavaksi. Kansan keskuudessa oli kerrottu, ettei marski ollutkaan kuollut. Hänen arkkunsa on muka täynnä kultaa ja hopeaa. Ehkäpä tämän kuulopuheen vuoksi tai vain nähdäkseen vielä vanhan vihamiehensä herttua käski avata arkun. Marskivainajan kasvot nähdessään herttuan kerrotaan nykäisseen vainajaa parrasta ja sanoneen: ”Jos nyt eläisit, ei pääsi olisi kovin lujassa.” Tähän Ebbarouva vastasi pelottomasti: ”Jos minun autuas herravainajani vielä eläisi, ei Teidän Ruhtinaallinen Armonne olisi ikinä tänne sisälle päässyt.”

Herttua osoitti voittonsa jälkeen suurta maltillisuutta. Linnanväki otettiin herttuan palvelukseen, päälliköt ja ylhäiset rouvat vietiin kunnialliseen vankeuteen Ruotsiin. Nuijasodan vangit, kuten Hannu Krankka, pääsivät nyt palaamaan kotiseuduilleen saatuaan herttualta palkkion.

Turun linnasta herttua julkaisi suomenkielisen julistuksen Arvid Stålarmia vastaan. Tässä hän kehoittaa suomalaisia olemaan luottamatta siihen, mitä ”Arvid Erikinpoica ja hänen apulaisens meistä valhetellen sanovat, van kavattakat heitä, ninkuin niitä jotca teiden ja kåko Rikin alaspolkemisen ja hävi-

Daniel Hjort.

töxen jälkin seisovat, ja caiken teidhen voiman cansa heitä vastan seisokat ja tyhjäks tehket, niinkuin Rikin eriseuraisi miehi ja hävittäitä". — Herttuan julistus ei kuitenkaan hankkinut hänelle talonpoikienkaan kannatusta. Hänen Turkuun koolle kutsumansa maapäivät, joukko eri säätyjen edustajia, vahvistivat tosin Arbogan valtiopäivien päätökset ja tunnustivat herttuan valtionhoitajaksi. Kuitenkin he kehoittivat herttuaa pyrkimään sovintoon Stålarmin ja muiden Suomen herrain kanssa.

Vaikka herttuan valta maassamme oli vielä täysin epävarmalla pohjalla, ei hän voinut jäädä tänne pitemmäksi aikaa sitä lujittamaan. Lopullinen ja ratkaiseva taistelu kuningasta vastaan väikkyi jo näköpiirissä, ja herttuan oli valmistauduttava sitä varten. Jätettyään Turun linnan päällikkyyden vastahakoiselle Klaus Flemingille, Kaskisten herralle, joka oli marskivainajan kaukainen sukulainen, herttua purjehti lokakuun lopulla Ruotsiin. Turun linnan kuninkaansalin ovenkamanaan hän hakkautti enteellisen latinankielisen säkeistön, jossa hän sanoi nyt osoittaneensa laupeutta, mutta seuraavan kerran saapuessaan tulevansa rankaisemaan pettäjiä ankaralla kädellä.

Sigismund menettää Ruotsin kruunun

Kuningas Sigismund ei aikonut suinkaan ilman muuta luovuttaa perintövaltakuntaansa tarmokkaalle sedälleen. Talvella 1597—98 Puolassa koottiin sotaväkeä herttuaa vastaan tehtävää sotaretkeä varten. Myös saapui kuninkaan toimesta Ruotsiin lähettejä, jotka kiihottivat kansaa herttuaa vastaan. Upsalassa pidetyillä valtiopäivillä säätyjen enemmistö oli kuitenkin edelleen herttuan puolella. Ainoastaan suomalaiset osoittautuivat kuninkaalle uskollisiksi.

Heinäkuun lopulla Sigismund oli vihdoin niin pitkällä, että hän astui maihin Kalmarin kaupungissa Ruotsissa. Joukko kaupunkeja, Tukholma niiden joukossa, joutui kuninkaan käsiin. Syksyn tullessa kuningas ja herttua kohtasivat toisensa sotajoukkojensa kärjessä Linköpingin luona.

Molemmat Vaasa-ruhtinaat yrittivät vielä keskinäisillä neuvotteluilla selvittää välinsä. Herttua vaati kuningasta lupaamaan, ettei hän aseta ulkomaalaisia virkamiehiä Ruotsi-Suomeen sekä ylläpitää valtakunnan lakeja ja uskontoa. Näillä ehdoilla hänet tunnustettaisiin edelleen hallitsijaksi. Kiihkokatolinen Sigismund ei tähän suostunut, joten aseet saivat ratkaista kiistan.

Stångejoen luona syyskuun 25. päivänä syntynyt taistelu päättyi herttuan voittoon. Kuninkaan tilanne ei ollut kuitenkaan vielä toivoton. Herttuan joukkojen asema oli päinvastoin vaarallisempi. Sigismundin armeijaa ei ollut täysin lyöty, ja pohjoisesta uhkasivat Akseli Kurjen johdolla Tukholmaan saapuneet suomalaiset herttuan selustaa. Mutta tavanmukaisella päättämättömyydellään Sigismund antoi suotuisan tilanteen luisua pois käsistään. Hän ryhtyi jälleen neuvottelemaan setänsä kanssa. Kaarlen vaatimuksesta kuningas luovutti tämän käsiin viisi ruotsalaista valtaneuvosta, jotka kuninkaan turviin paettuaan olivat olleet kehoittamassa tätä retkelle herttuaa vastaan. Sen jälkeen hän lähti Kalmariin eikä Tukholmaan siellä lopullisesti selvittääkseen riitansa säätyjen läsnäollessa, niinkuin hän oli herttuan kanssa sopinut. Kalmarista hän purjehti Itämeren yli Danzigiin, missä hän haaksirikkoon jouduttuaan töin tuskin selviytyi hengissä maihin.

Vielä täydellisemmän haaksirikon kuin Sigismundin alus oli kärsinyt hänen politiikkansa. Tämän jälkeen hänellä ei enää ollut asiaa isäinsä maahan, sillä Ruotsin säädyt julistivat v. 1599 hänen menettäneen Ruotsin valtakunnan kruunun. Ja mikäli hän ei puolen vuoden kuluessa lähettäisi poikaansa Vladislavia Ruotsiin siellä luterilaisessa uskossa kasvatettavaksi, menettäisi tämäkin perintöoikeutensa.

Hitaan ja epäröivän kuninkaan antaessa toimettomana ajan kulua hänen viimeiset uskollisensa valmistautuivat Suomessa vielä kerran taistelemaan Sigismundin jo menetetyn asian puolesta.

Kaarle-herttua kukistaa Suomen herrat

Sigismundin suomalaiset kannattajat olivat myös osallistuneet kuninkaan ja herttuan välillä Ruotsissa käytyyn taisteluun. Mutta etupäässä kuninkaan epäröinnistä ja vitkastelusta johtui, ettei heidän osuutensa paljoa merkinnyt. Kesällä 1598 Stålarm pur-

jehti joukkoineen Ruotsiin auttaakseen kuningasta. Mutta kun kuningas vastoin suomalaisten uskoa ei ollutkaan saapunut Ruotsiin, lähti Stålarm takaisin juuri päivää ennen kuninkaan saapumista. Uplannissa, jonka rannikolla Stålarm oli noussut maihin, herttuan puoluelaiset olivat nostaneet talonpojat taisteluun suomalaisia vastaan. Mutta Stålarm oli jo ehtinyt poistua, ennen kuin tämä parin Upsalan yliopiston professorin johtama joukko saapui hänen leiriinsä. Sieltä löytyi muutamia makkaroita sisältäviä eväspusseja, jonka mukaan Stålarmin retkeä alettiin nimittää "makkararetkeksi".

Syyskuussa suomalaiset saapuivat jälleen Ruotsiin. Mutta Akseli Kurjen johtamat joukot eivät ehtineet Tukholmaa pitemmälle, ennen kuin Stånge-joen taistelussa tappiolle joutunut kuningas käski heidän jälleen palata Suomeen.

Kuninkaan tähänastisissa sotatoimissa osoittamasta saamattomuudesta huolimatta suomalaiset jäivät edelleen hänelle uskollisiksi. Herttuan kehoituksista huolimatta Stålarm ei tullut Ruotsiin sopiakseen siellä tämän kanssa. Sen sijaan hän yllättäen meni tammikuussa v. 1599 Ahvenanmaalle ja valtasi Kastelholman linnan. Asetettuaan sen päälliköksi Salomon Illen hän palasi mantereelle jatkaakseen varustelujaan. Kuninkaalta pyydettiin myös apua. Mutta hän käski jatkamaan vastarintaa, pitämään silmällä herttuan puoluelaisia ja koventamaan rangaistuksia.

Talven kuluessa herttua oli lopullisesti nujertanut Ruotsissa vielä olevat Sigismundin kannattajat. Kesän tullen hän oli siten valmis lähtemään uudelleen Suomeen selvittääkseen lopullisesti välinsä täkäläisten vastustajiensa kanssa. Ja tästä välienselvittelystä oli tuleva verinen hänen aikaisemman uhkauksensa mukaisesti.

Heinäkuun lopulla herttuan amiraali Jaakkima Scheel saapui suuren laivaston kanssa Kastelholman edustalle. Linnaa ryhdyttiin tulittamaan järeillä tykeillä, ja Salomon Illen oli pakko luovuttaa linna jo

neljäntenä piirityspäivänä. Koollekutsuttu sotaoikeus tuomitsi Kastelholman päälliköt maankavaltajina kuolemaan, mutta tuomiota ei vielä pantu toimeen. Tämän jälkeen Scheel jatkoi matkaa Suomen rannikolle.

Vielä kerran lähetettiin Suomen herrojen luo lähetystö, jonka piti taivuttaa heidät luopumaan vastarinnasta. Nämä eivät vieläkään olleet halukkaita luopumaan kuninkaasta, jolle annettu uskollisuudenvala sitoi heitä. Tällöin neuvottelut katkesivat, ja aseet saivat ratkaista asian.

Jaakkima Scheel väkineen saarsi Turun linnan meren puolelta. Herttua nousi joukkoineen Sauvossa maihin ja pyrki katkaisemaan Turusta Viipuriin ja Hämeenlinnaan johtavat tiet. Kun Akseli Kurki herttuan suunnitelmista tiedon saatuaan yritti estää niiden toteuttamisen, syntyi Marttilassa taistelu. Kurjen joukot pitivät aluksi hyvin puolensa, mutta sitten herttua saavutti ylivoimallaan voiton ja Kurjen oli pakko perääntyä joukkojensa jäännösten kanssa Viipuriin asti.

Herttua käytti nopeasti voittoaan hyväkseen. Ensiksi hän marssi Helsinkiin estääkseen Suomen laivaston poistumasta maasta. Useimmat alukset olivat kuitenkin jo purjehtineet Viron puolelle. Monet Suomen aatelismiehistä olivat niissä päässeet turvaan herttuan kostolta. Helsingissä ollessaan herttua tuomitutti yhdeksän vankiaan kuolemaan, ja kuolemantuomiot pantiin viipymättä toimeen. Helsingistä Kaarle purjehti Viipuriin. Kaupunkia ja linnaa puolustivat Arvi ja Iivar Tavast sekä Lauri Martinpoika Creutz. Heillä oli aika runsaasti väkeä, mm. 300—400 saksalaista ratsumiestä, ainoa Sigismundin lähettämä apujoukko. Mutta sotaväen mieliala ei ollut hyvä, ja kaupungin porvarien enemmistö oli valmis menemään herttuan puolelle.

Tämä kävi kuninkaan kannattajille kohtalokkaaksi. Tuskin herttua oli ehtinyt aloittaa piirityksen, kun jo pormestari Herman Bröijer avautti ns. Hookanan

Helsingin hirttotuomio v. 1599.

portin Kaarlen joukoille. Puolustajat eivät ehtineet tehdä minkäänlaista vastarintaa, kun kaupunki oli jo herttuan käsissä. Mm. Akseli Kurki joutui tällöin vangiksi. Ja jo seuraavana päivänä linna antautui herttuan piiritystykkien tuskin ehdittyä aloittaa ammunnan

Helsingin tapaukset toistuivat myös Viipurissa. Puolustajien päälliköt tuomittiin kuolemaan ja mestattiin Munkkilähteen vieressä. Mestattujen joukossa oli mm. aikaisemmissa taisteluissa kunnostautunut nuori Jaakko Olavinpoika Stubbe, joka pelkäämättä kuolemaan mennessään lausui: ”Jos herttua aikoo todellakin panna pään poikki kaikilta, jotka tähän

aikaan ovat olleet häntä vastassa, niin saapa hän tekemistä." — Mestattujen päät asetettiin muiden pelottamiseksi seipäisiin kaupungin muurille Karjaportin päälle.

Sillä välin kun Kaarle herttua tällä tavoin alisti Itä-Suomen valtaansa, myös Turun linna joutui piirittäjien käsiin. Jaakkima Scheel oli yrittänyt saada piiritettyjen rohkeuden lannistumaan uhkaamalla mestauttaa Salomon Illen ja muut Kastelholmassa vangiksijoutuneet päälliköt. Vaikka Scheel toteutti julman uhkauksensa ja mestautti nämä seitsemän miestä, joiden päät asetettiin virpiin Korppolaisvuorelle linnaa vastapäätä, ei linnanväki antautunut. Mutta kun sanoma Akseli Kurjen Marttilassa kärsimästä tappiosta saapui linnaan, puolustajat katsoivat asemansa toivottomaksi ja ryhtyivät neuvotteluihin Scheelin kanssa. Kun heidän lähettinsä, linnanpäällikkönä toiminut skotlantilainen soturi William Ruthwen sai herttualta siedettävät ehdot, linna antautui. Herttua oli luvannut, että päälliköt saavat vastata teoistaan valtakunnan säätyjen edessä sotaväen päästessä ilman muuta vapaaksi.

Mutta toisin kävi. Kun Kaarle saapui marraskuun alussa Turkuun, hän asetti heti tuomioistuimen käsittelemään vankien asiaa. Tuomioistuimen jäseniksi herttua määräsi 37 aatelismiestä ja päällikköä sotaväestään sekä Turun neljä pormestaria ja 12 raatimiestä.

Suomen herroja syytettiin aseellisesta toiminnasta herttuaa vastaan. Muitakin syytöksiä esitettiin, erityisesti Arvid Stålarmiin kohdistettuja. Tämä puolusti miehekkäästi itseään ja tovereitaan. He olivat vain noudattaneet laillisen kuninkaansa käskyjä. Jos heidät siitä huolimatta tahdottiin tuomita, Stålarm pyysi, että hänet yksin tuomittaisiin kuolemaan, koska hän käskynhaltijana kantoi kaikesta vastuun. Kaarle-herttua ei kuitenkaan antanut vankinsa miehekkään ja ritarillisen käyttäytymisen lauhduttaa vihaansa. Hän tahtoi kaikkien syytettyjen kuolemaa,

ja tällainen tuomio myös langetettiin. Tuomioistuin tosin alisti päätöksensä valtakunnan säätyjen vahvistettavaksi. Tästä välittämättä herttua käski heti panna kuolemantuomiot täytäntöön. Ainoastaan Stålarm itse sekä Akseli Kurki säästettiin toistaiseksi, jotta heiltä voitaisiin saada tarkempia tietoja Sigismundin suunnitelmista.

Marraskuun 10. päivä v. 1599 oli määrätty tuomioiden täytäntöönpanopäiväksi. Turun kaupungin torille oli pystytetty mestauslava, jonka ympärillä herttuan huovit seisoivat vartiossa. Sotaväen rajoittaman alueen ulkopuolella seisoi Turun porvareita ja muuta rahvasta, jotka harvinainen tapaus oli houkutellut paikalle. Toria ympäröivien talojen ikkunoissa oli myös aatelisväkeä, joista monet joutuivat näin ehkäpä hyvinkin läheisten sukulaistensa ja omaistensa viimeisten hetkien todistajiksi.

Tuomitut tuotiin mestauspaikalle vahvan vartion saattamina. Ensimmäisenä joukossa asteli 21-vuotias Viikin vapaaherra Juhana Klaunpoika Fleming, rautamarski-vainajan poika ja perillinen. Hän oli palvellut Sigismundin hovissa Puolassa ja oli vain käymäseltään Turussa, kun linnaa ryhdyttiin piirittämään. Siten hän ei ollut mitenkään osallistunut Suomen herrojen hankkeisiin herttuaa vastaan. Kaarlekin tajusi tämän ja tuotatti nuorukaisen puheilleen ennen tuomion julistamista. Hän vaati nuorukaista hylkäämään Sigismundin ja ryhtymään hänen, herttuan, palvelukseen. Nuorukainen vastasi kieltävästi, mutta rukoili herttualta armoa. Polvistuvaa nuorukaista katseleva herttua kysyi synkkänä: ”Minkä vuoksi et notkista minulle kumpaakin polveasi?” Fleming vastasi rohkeasti: ”Sen kunnian säästän Jumalalleni ja kuninkaalleni.” Tällä vastauksellaan hän vahvisti kuolemantuomionsa, sillä herttua lausui: ”Kyllin annat ilmi, että olet perinyt isäsi luonteen ja rohkeuden ja varoitat Meitä siitä, mitä Meillä olisi sinun taholtasi odotettavissa, jos saisit elää. Ole siis valmis tuomioistuimen edessä vastaamaan mui-

Juhana Flemingin mestaus.

den suomalaisten kanssa, joiden parissa olet tähän vaaraan antautunut."

Viikin nuori vapaaherra, joka tuomionsa kuullessaan oli aluksi masentunut, oli jälleen täysin rauhallinen ja oli selvittänyt välinsä elämän kanssa. Palvelijaansa hän pyysi viemään tervehdyksen äidilleen ja sanomaan, että hän kuoli mielellään ja iloisena kuten päivätyöstään väsyneenä lepoon kiiruhtava mies. Rohkeasti astuttuaan mestauslavaa ympäröivien huovien piiriin hän toivotti ystävilleen, kohtalotovereilleen sekä monille lähitalojen ikkunoista tapahtumaa seuraaville rouville ja neideille hyvää yötä. Tämän jälkeen hän lausui kuolevansa syyttömänä vain sen vuoksi, että Kaarle-herttua vihasi kaikkia hänen sukunsa jäseniä. Sotamiesten rumpujen pärinä, asei-

den kalske ja miesten huudot hukuttivat nuoren Flemingin puheen ja estivät ympärilläseisojat häntä kuulemasta. Ja hetkisen kuluttua pyövelin piilu katkaisi Flemingin maineikkaan suvun vanhemman haaran viimeisen miespuolisen edustajan elämän.

Tuskin Juhana Flemingin pää oli pudonnut, kun hänen velipuolensa Olavi Klaunpoika juoksi esiin ja tahtoi tulla mestatuksi heti veljensä jälkeen huudahtaen, että Jumala oli vielä vaativa herttuan, verikoiran, tilille Juhana Flemingin verestä. Mutta herttuan tallimestari Antti Niilonpoika työnsi hänet syrjään odottamaan vuoroaan. Kaikkiaan viisi aatelismiestä Fleming-veljesten lisäksi sekä saman verran aatelittomia mestattiin. Heidän päänsä, paitsi Juhana Flemingin, asetettiin virpiin Turun raastuvan päälle.

Suomen vastarinta oli nyt lopullisesti nujerrettu. Maa antautui enemmittä taisteluitta herttuan valtaan. Ruotsin ja Suomen monisatavuotinen valtiollinen yhteys oli siten jälleen palautettu. Sigismundin toiveet Ruotsi-Suomen valtaistuimelle palaamisesta oli nyt tehty lopullisesti tyhjiksi, vaikkakin kuningas vielä monien vuosien ajan sitä yritteli. Samoin paavinkirkon yritys Ruotsi-Suomen palauttamiseksi katolisen kirkon yhteyteen oli nyt torjuttu.

Tulevaisuutta ajatellen tämä oli valtakunnalle voitoksi. Luterilainen oppi vastasi paremmin sekä ruotsalaisten että suomalaisten kansallista erikoisluonnetta, joten ne siltä pohjalta parhaiten saattoivat kehittää sivistystään. Valtiolliselta kannalta asiaa arvostellen Puolan kanssa voimassa olleen unionin hajoaminen oli valtakunnalle menetys. Sen sijaan että Ruotsi-Suomi olisi yhdessä Puolan kanssa pitänyt vähitellen voimistuvan Venäjän kurissa, nämä valtakunnat tuhlasivat voimiaan Vaasa-suvun molempien haarojen keskinäisestä kilpailusta johtuvaan taisteluun.

Kaarle-herttuan voitto ja hänen sitä seuranneet toimenpiteensä vaikuttivat aivan ratkaisevasti Suo-

men sisäisen kehittymisen uudelleensuuntautumiseen. 1500-luvun loppupuoliskolla Suomen aatelin merkitys ja vaikutusvalta oli hyvin huomattavasti kasvanut. Tällöin suomalaiset olivat alkaneet ottaa hyvin itsenäisen asenteen monissa koko valtakuntaakin koskevissa kysymyksissä, kuten erityisesti Klaus Flemingin aikana oli tapahtunut. Herttuan voitto lopetti täysin Suomen omalaatuisen kehityssuunnan. Yksin herttuan verituomiot olivat tuottaneet kuoleman 14 suomalaiselle aatelismiehelle ja yli 40 muulle huomattavimmalle maanmiehellemme. Monet olivat lisäksi kaatuneet taistelussa herttuaa vastaan tai paenneet loppuiäkseen ulkomaille hänen voittonsa jälkeen. Suomen itsetietoinen aateli oli siten niin heikentynyt, ettei se kyennyt enää millään tavoin puolustamaan ei omaa eikä maansa erikoisasemaa. Suomi alkaa nyt yhä enemmän sulautua Ruotsin yhteyteen. Tämä kehitys täydellistyy nyt alkavalla Ruotsin mahtavuuden aikakaudella. Vaikka valtakunnan mahti ja vaikutusvalta Euroopan asioihin kasvoi suunnattomasti, maamme sai raskaiden aineellisten menetystensä ohella maksaa tämän kansallisen omalaatuisuutensa melkein täydellisellä häviämisellä.

TAISTELU ITÄMEREN HERRUUDESTA

Kustaa Vaasan erottaessa Ruotsi-Suomen unionivaltakunnasta ja luodessa siitä kansallisen kuningaskunnan valtakunnan ulkopoliittinen asema oli ollut erittäin vaarallinen. Sen rajat olivat olleet epäedulliset, niin että naapurit saattoivat uhata valtakunnan olemassaololle tärkeitä alueita. Kustaa Vaasan lähimmät seuraajat olivat pyrkineet poistamaan tämän uhkan ja siten johtaneet valtakunnan loppumattomiin sotiin, joiden näkyvimpinä tuloksina olivat Suomen itärajan parantaminen sekä Viron joutuminen Ruotsi-Suomen haltuun. Sigismundin hallitusaikana oli Puolan taholta esiintynyt pyrkimyksiä Viron saamiseksi Puolalle. Voitettuaan Sigismundin kannattajat Suomessa Kaarle-herttua pyrki sen vuoksi nopeasti ottamaan myös Viron valtaansa ehtiäkseen puolalaisten edelle. Tämä onnistuikin hänelle, sillä useimmat Virossa olevista suomalaisista sotaväen- ja linnanpäälliköistä, Viron käskynhaltija Yrjö Boije muiden mukana, alistuivat herttuan valtaan saatuaan häneltä turvalupauksen.

Kaarlen ja Sigismundin välinen valtataistelu ei kuitenkaan päättynyt tähän. Sigismund ei luopunut oikeuksistaan Ruotsi-Suomen kruunuun, ja monet valtakunnan huomattavimmistakin miehistä kannattivat häntä salassa. Tällöin Kaarlen oli pakko jatkaa sotatoimia Ruotsi-Suomen ja Puolan raja-alueilla, Liivinmaalla, saadakseen Puolan kuninkaan lopullisesti luopumaan pyyteistään Ruotsi-Suomeen nähden. Samalla molemmat valtakunnat pyrkivät hank-

kimaan haltuunsa nimenomaan Itä-Euroopan kaupan kannalta katsoen tärkeät Itämeren itärannikot. Kaarlen ja Sigismundin välisestä kamppailusta kehittyi siten taistelu Itämeren herruudesta, joka päättyi vasta Kaarlen seuraajan aikana. Tämä taistelu oli pitkä ja raskas. Mutta lopulta päättyessään Ruotsi-Suomen voittoon se samalla loi perustan valtakunnan suurvalta-asemalle.

KAARLE KUSTAANPOIKA KUNINKAANA

Pitkään ja sitkeästi Kaarle-herttua oli saanut taistella, ennen kuin hänen oli onnistunut karkottaa Sigismund valtakunnasta. Ja monta vuotta oli vielä kuluva, ennen kuin herttualle tuli kuninkaan arvo, ja hän sai kruunauksella muodollisen vahvistuksen korkeaan virkaansa. Nämä välivuodet kuluivat jatkuvissa taisteluissa sekä ulkopuolisia että sisäisiä vihollisia vastaan. Mutta tänä aikana tapahtui myös suurin osa niistä uudistuksista, jotka Kaarle-kuningas sai laskea muutoin rauhattoman ja levottoman hallituskautensa voittopuolelle.

Kaarle oli luonteeltaan ja tavoiltaan tullut eniten isäänsä vanhan Kustaa-kuninkaan monipäisestä lapsijoukosta. Isänsä tavoin hän oli kiivas ja tarmokas sekä tarvittaessa häikäilemättömän mielivaltainen, kun oli kysymyksessä jonkin hänen suunnitelmansa toteuttaminen. Hänellä oli myös isänsä käytännöllistä silmää sekä hallitsijankykyä. Mutta häneltä puuttui se sitkeys ja johdonmukainen määrätietoisuus, jolla Kustaa Vaasa raskaimmissakin kohtalonkäänteissä oli pitänyt kiinni kauastähtäävistä suunnitelmistaan ja ne myös kyennyt toteuttamaan. Pojan toimintaan painaa leimansa hermostunut hätäisyys, sillä monet hänen toimenpiteistään ja suunnitelmistaan jäivät puolinaisesti toteutetuiksi. Lahjakkuudestaan huolimatta Kaarlella ei ollut sotapäällikönkykyä, mikä tuotti hänelle itselleen raskaita pettymyksiä ja valtakunnalle vaikeasti kestettäviä tap-

pioita. Juhana-veljensä tavoin Kaarle tunsi erityistä kiinnostusta jumaluusoppiin, jossa hän koetti osoittaa kalvinilaisten käsitysten etevämmyyden luterilaisuuteen verrattuna. Nämä hallitsijan uskonnolliset harrastukset tulivat tuottamaan valtakunnan papistolle vaikeuksia samalla tavoin kuin Juhanankin aikana. Kaarlen kunniaksi on kuitenkin todettava, ettei hän kiivaudestaan huolimatta ryhtynyt ketään vainoamaan uskonnollisten mielipiteiden vuoksi.

Turun verituomioiden jälkeen herttua viipyi lyhyen aikaa Suomessa lujittaakseen vielä asemaansa. Langettamiensa kuolemantuomioiden lisäksi hän rankaisi Suomen aatelia peruuttamalla siltä läänityksiä. Erityistä epäluuloa hän tunsi papistoa kohtaan. Sen maksettavaksi määrättiin raskaita sakkoja, ja piispa Eerik Sorolainen vietiin vankina Ruotsiin. Ainoastaan talonpojat iloitsivat ankaran herttuan käynnistä. Heidän vihaamansa linnaleiri poistettiin nyt vihdoinkin. Sen sijaan he saivat maksaa erityistä veroa sotaväen ylläpitämiseksi.

Ruotsissa herttua kutsui koolle valtiopäivät Linköpingin kaupunkiin v. 1600. Täällä Kaarle halusi suorittaa lopullisen tilinteon vastustajiensa kanssa. Säätyjen keskuudesta asetettiin tuomioistuin, joka sai tehtäväkseen kuningas Sigismundin puolelle asettuneiden valtaneuvosten sekä herttuan suomalaisten vastustajien tuomitsemisen. Värikkään oikeudenkäynnin jälkeen langetettiin tuomiot. Neljä valtaneuvosta mestattiin. Heidän joukossaan oli Eerik Sparre, Ruotsin ylimystön etevin mies. Eräät alempiarvoiset syytetyt saivat saman kohtalon. Tuomioistuin vahvisti Arvid Stålarmille ja Akseli Kurjelle Turussa langetetut kuolemantuomiot syystä, että he ”ovat olleet pääjohtajina siinä verenvuodatuksessa, joka Suomessa on tapahtunut”. Vasta mestauslavalla heille ilmoitettiin, että herttua oli muuttanut heidän kuolemantuomionsa vankeudeksi. Stålarmin osalta se kesti kolmatta vuotta, mutta Kurki pääsi jo aikaisemmin vapaaksi.

Suomen aateli tuomittiin läänitystensä lisäksi menettämään kolmasosan perintötiluksistaan. Tämä horjutti ankarasti suomalaisten aatelismiesten taloudellista asemaa, niin että monet eivät päässeet jaloilleen pitkään aikaan. Samoin Suomen papistolle määrätyt raskaat sakot heikensivät sen asemaa ja vaikutusvaltaa. Pappissääty antoi kuitenkin valtiopäivillä lausunnon, jonka mukaan se ei ollut havainnut mitään todellista aihetta herttuan Sorolaiseen ja Suomen papistoon kohdistuviin syytöksiin. Herttua ei kuitenkaan leppynyt, vaan Sorolainen joutui vielä monen vuoden ajan kärsimään hänen epäluuloistaan ja mielivaltaisista rankaisutoimenpiteistään.

Kaarle ryhtyi heti toimeenpanemaan valtiopäivien ja säätyjen asettaman tuomioistuimen antamia päätöksiä. Linköpingissä ankaran iskun saanut Ruotsin aateli taipui vastedes ainakin ulkonaisesti ankaran herransa tahtoon, vaikkei se koskaan antanutkaan anteeksi näitä itse asiassa herttuan sanelemia verituomioita. Myöskään Suomessa ei syntynyt mitään vastustusta, kun tilojen peruutusta pantiin toimeen, vaikka se oli monelle suvulle raskas isku. Mm. Flemingit menettivät kolme kartanoa ja yli sata lampuotitilaa. Yhteensä Suomen aateli menetti 71 kartanoa ja 544 lampuotitilaa. Monet tuomituista tai heidän omaisistaan saivat kuitenkin tilansa takaisin, etenkin jos he seurasivat herttuaa hänen sotaretkillään.

Suomen tila oli tähän aikaan hyvin huono. Maamme oli joutunut suorittamaan raskaita veroja nyt jo lähes 40 vuotta kestäneitä sotia varten. Varsinkin Venäjän sota oli tullut maksamaan paljon. Suuri osa maan parhaasta työntekijäaineksesta oli otettu sotaväkeen, mikä heikensi kotimaan toimeentulomahdollisuuksia. Sodan hävitykset olivat myös suoranaisesti koskeneet Suomea. Näiden lisäksi tulivat vielä nuijasodan ja herttuan Suomen-retkien tuottamat tuhot. Kaiken kukkuraksi sattui v. 1601 yksi pahimpia katovuosia, mikä milloinkaan on niistä

niin runsaasti kärsinyttä maatamme kohdannut. Tällaista oli maassamme, kun herttua tuli uudelleen.

Marraskuussa v. 1601 Kaarle saapui perheineen Virosta. Hänen mukanaan olivat hänen puolisonsa Kristiina, lapset Katariina, Kustaa Aadolf ja Kaarle Filip sekä Juhana-kuninkaan nuorempi poika Juhana. Tammikuussa v. 1602 herttua piti Turussa aateliskokouksen, jonne Suomen aateli oli hyvin runsaslukuisesti saapunut. Täällä poistettiin ne etuoikeudet, joita suomalaisilla oli heidän ruotsalaisiin säätyveljiinsä verrattuina vielä ollut. Mutta samalla herttua ja suomalaiset sopivat entiset riitansa. Suomen aateli tunnusti Kaarlen valtakunnan "hallitsevaksi perintöruhtinaaksi ja oikeaksi esivallaksi". Samalla herttuaa pyydettiin vapauttamaan vangittuina olevat suomalaiset ja ruotsalaiset aatelismiehet sekä piispa Sorolainen. Vaikka pyyntö suututti herttuaa, vangit pääsivät kuitenkin kohta vapaaksi.

Suomen aatelin suoraselkäinen ja itsenäinen esiintyminen näyttää vaikuttaneen herttuaankin, vaikka se häntä ärsyttikin. Mutta tämän jälkeen hän suhtautui yleensä suopeasti Suomeen. Turusta Pohjanmaan kautta maitse suorittamallaan pitkällä kotimatkalla hän sai myös tilaisuuden laajemmalti tutustua maahamme. Tällöin hän kiinnitti etupäässä huomiota porvariston ja talonpoikien vaikeaan asemaan, mikä aiheutti toimenpiteitä hänen taholtaan. Niinpä hän julkaisi Porissa ollessaan tärkeän säännön siitä, miten voutien tulee Suomessa käyttäytyä. Aluksi herttua lausuu siinä käsityksensä Suomen tilasta seuraavasti: "Vaikka me varsin vähän aikaa olemme olleet tässä rajamaassa, Suomessa, olemme kuitenkin tavanneet enemmän ja suurempaa epäjärjestystä kuin missään muualla valtakunnassa, johon on ollut syynä se, että kuninkaat, jotka ovat hallitusta pitäneet, eivät ole voineet niin usein saapua tänne kuin tarve olisi vaatinut itse katsomaan, kuinka täällä on eletty, sekä kuulustelemaan kansan valituksia."

Tässä säännössään herttua määräsi, ettei sotamieheksi saa ottaa köyhän talon ainoata työkykyistä miestä. Samoin kiellettiin rikkaita yrittämästä lahjuksilla päästä vapaaksi sotaväkeen otosta. Herttua oli jättänyt Turkuun puntarin ja tynnyrin mallin, joiden mukaan vastedes piti punnita ja mitata verovoit ja -viljat. Monet voudit olivat nimittäin kiskoneet kansalta liikaa käyttämällä vääriä mittoja ja painoja. Niin ikään annettiin tarkat määräykset voutien tilityksistä ja yleensä koko heidän viranhoidostaan.

Mutta ei edes voimakas ja häikäilemätön Kaarle-herttua kyennyt kitkemään pois kaikkea sitä mielivaltaisuutta ja sortoa, joka maamme hallintoon oli pesiytynyt varsinkin yhtämittaisten sotien seurauksena. Mm. herttua valitti eräässä kirjeessään, että "monta kirjuria ja voutia vielä on jäljellä Suomessa, jotka eivät huoli Meidän kirjeistämme enemmän kuin kenkäharjasta". Monta kertaa hän uhkasi, että "Me aiomme pitää tiliä heidän kanssansa, että tulevat hirteen riippumaan". Useita vouteja vietiinkin Tukholmaan tutkittavaksi väärinkäytöstensä vuoksi. Mutta eivät edes ankarat rangaistukset kyenneet hillitsemään aikakaudelle ominaista, kaikissa yhteiskuntaluokissa rehottavaa saalistamishalua. Mm. herttuan oman seurueen jäsenet veivät Kaarlen lähtiessä v. 1602 Turun linnasta irtaimistoon kuuluneita talousastioita, peitteitä, verhoja yms. tavaraa mukanaan. Tästä rosvouksesta on olemassa täysin luotettavia todistuksia.

Suomesta palattuaan Kaarle kutsui Tukholmaan valtiopäivät koolle. Tällöin koko valtaneuvosto uusittiin. Kolme suomalaistakin pääsi valittujen 12 valtaneuvoksen joukkoon, nimittäin Yrjö Boije, Matti Laurinpoika Kruus ja Arvid Horn.

Mutta herttua sai yhä uudelleen kokea, ettei hänen asemansa Ruotsi-Suomen tosiasiallisena hallitsijana ollut varmalla pohjalla. Sigismundin asiamiehiä ilmestyi jatkuvasti maahan, ja monet Ruotsin ylimys-

tön jäsenistä osoittautuivat kuninkaan kannattajiksi. Vahvistaakseen asemaansa Kaarle kutsui v. 1604 valtiopäivät koolle Norrköpingin kaupunkiin. Täällä hänet tunnustettiin Ruotsi-Suomen kuninkaaksi. Samalla säädyt päättivät, että Kaarlen ja Juhana-kuninkaan nuoremman pojan miespuolisten jälkeläisten jälkeen valtakunnan kruunu periytyy heidän naimattomille tyttärilleenkin. Tällä tavoin varmistauduttiin siitä, etteivät Sigismund tai hänen perillisensä voisi enää koskaan päästä Ruotsi-Suomen valtaistuimelle.

Norrköpingissä päätettiin myös ryhtyä ankariin toimenpiteisiin valtakunnassa olevia katolilaisia vastaan. Heidät määrättiin karkotettaviksi maasta, ja yhteydenpitoa heihin pidettiin raskaasti rangaistavana rikoksena. Vastavalitun kuninkaan suureksi harmiksi myös kalvinilaisuuteen asetuttiin jyrkän torjuvalle kannalle.

Mutta jo seuraavana vuonna tuli ilmi uusia vehkeilyjä Kaarle-kuningasta vastaan. Kuningas vangitutti silloin vanhan valtaneuvos Hogenskild Bjelken, Agricolan entisen oppilaan. Hänet tuomittiin kuolemaan ja mestattiin. Sen sijaan Arvid Stålarm, joka näyttää olleen hänkin yhteydessä Sigismundiin, armahdettiin jälleen jo mestauslavalle vietynä. Hän sai kuitenkin olla vankina aina v. 1620 sattuneeseen kuolemaansa saakka. Hiukan myöhemmin eräs toinen suomalainen, katoliseen oppiin kääntynyt pohjalainen Petrus Petrosa sai hengellään maksaa uskollisuutensa Sigismundille ja katoliselle kirkolle. Lahjakas pohjalainen oli opiskeltuaan Keski-Euroopassa päässyt huomattavaan asemaan Kaarlen kansliassa, kunnes hänet todettiin katolilaiseksi. Tämän vuoksi ja epäiltynä Sigismundin kannattajaksi hänet tuomittiin kuolemaan ja surmattiin hirvittävällä julmuudella.

V. 1607 Kaarle vihdoin kruunattiin Ruotsi-Suomen hallitsijaksi. Tämä tapahtui Upsalassa juhlallisin menoin. Kruunajaistilaisuudessa kuningas nimitti

poikansa ja perillisensä, silloin 12-vuotiaan Kustaa Aadolfin Suomen suuriruhtinaaksi. Nuorelle suuriruhtinaalle hän ojensi Suomen lipun. Juhlakulkueessa kuninkaan perässä kannettiin Ruotsin lippua. Tämän jälkeen tuli Kustaa Aadolf ja hänen takanaan eräs valtakunnan lupaavimpia sotilaallisia kykyjä, nuori suomalainen ylimys Evert Kaarlenpoika Horn, joka kantoi Suomen lippua.

Kaarle-kuningas tunsi suuren isänsä tavoin erityistä harrastusta kauppaa kohtaan. Hänen antamansa ohjeen mukaan ulkomaankauppaa saivat harjoittaa vain määrätyt suuremmat kaupungit, jotka täten välittivät muiden kaupunkien tuonnin ja viennin. Kaarle perusti myös uusia kaupunkeja Pohjanmaalle, missä hän oli todennut tarvittavan kauppapaikkoja. Siten Oulu sai kaupunginoikeudet v. 1610 ja Vaasa seuraavana vuonna. Kaupan edistämiseksi suomalainen aatelismies Pentti Severinpoika Juusten kaivatti kuninkaan käskystä kanavaa Saimaan ja Vuoksen välille. Työ kuitenkin keskeytyi parin vuoden kuluttua. Siitä on merkkejä vielä nykyisinkin jäljellä.

Erityistä harrastusta Kaarle IX tunsi Lappia kohtaan. Jo herttuana ollessaan hän oli tuottanut sieltä poroja ja vienyt niitä Saksaan. Nyt hän suunnitteli kaupankäyntiä Pohjois-Venäjälle Arkangeliin meritse, sillä Narvan kauppa ei ollut enää kovinkaan tuottavaa. Sitä varten hän tavoitteli tukikohtia Jäämeren rannikolta. Tällöin hän joutui riitaan Tanskan kanssa, joka ei tunnustanut venäläisten Täyssinän rauhassa Ruotsi-Suomelle myöntämää oikeutta ulottaa alueitaan Jäämereen asti. Rajojen selvittämiseksi hän lähetti v. 1601 Lappiin retkikunnan, johon kuuluivat Klaus Flemingin vävy Hieronymus Birkholtz, tähtien tutkija Sigfrid Aron Forsius sekä Turun linnan piirityksessä Kaarlelle palveluksia tehnyt Daniel Hjort. Tämä ensimmäinen Lappia tieteellisesti tutkinut retkikunta kulki Varankiin ja Tromssaan asti ja laati kartan Lapista. Kaarlen toi-

mesta vahvistettiin myös Oulun linnaa. Hänen käskystään Oulun linnanpäällikkö Isak Behm aloitti Kajaanin linnan rakentamisen Pohjois-Suomen suojaksi venäläisiä vastaan. Eerik Hare saattoi rakennustyön myöhemmin päätökseen.

Useat Kaarlen aloitteista jäivät kesken. Tämä johtui osaltaan siitä, että kuningas joutui koko hallituskautensa ajan käymään sotaa. Laajenemaan pyrkivä ja vähitellen voimistuva valtakunta joutui pian taisteluun kaikkia naapureitaan vastaan. Nämä Kaarlen hallituskautena alkaneet sodat jatkuivat hänen kuolemansa jälkeenkin.

Sota Puolaa vastaan alkaa

Murskattuaan Suomessa Sigismundin viimeisten kannattajien vastarinnan Kaarle-herttua oli saanut Viron taistelutta haltuunsa. Mutta herttua ei vielä pitänyt voittoaan varmana. Sigismundin joukkoja oli Liivinmaalla. Vasta kun tämä olisi Kaarlen käsissä, hän saattaisi tuntea itsensä ja valtansa Ruotsi-Suomessa turvatuksi. Niinpä herttua saapui loppukesällä v. 1600 Viroon sotajoukkonsa kanssa jatkaakseen täältä sotatoimia itse Sigismundia vastaan.

Herttuan sotajoukossa oli useita suomalaisia aatelismiehiä, jotka olivat jo tehneet sovinnon hänen kanssaan. Soraisten sukua oleva Hannu Pentinpoika nimitettiin sotaeverstiksi. Herttuan avioton poika, Kaarle Kaarlenpoika Gyllenhjelm, toimi ylipäällikkönä. Kaarle Henrikinpoika Horn oli myös mukana ja toimi herttuan neuvonantajana.

Kaarlella oli aluksi menestystä. Hänen joukkonsa valtasivat Etelä-Virossa ja Liivinmaalla olevia linnoja ja kaupunkeja. V. 1601 suurin osa Liivinmaasta oli jo herttuan käsissä. Liivinmaan aateli oli halukas alistumaan Ruotsin valtaan, vaikkei se suostunutkaan hyväksymään Kaarlen toimenpiteitä talonpoikien aseman parantamiseksi.

Mutta pian sotaonni kääntyi. Puolalaiset olivat

pitäneet kuninkaansa ja herttuan välistä kiistaa kuninkaan yksityisasiana, joka hänen oli itsensä selvitettävä. Mutta kun herttua tunkeutui Liivinmaalle, loukkasi hän jo Puolan valtakunnan etuja. Puolan paanit, sen ylpeät ylimykset, lähtivät nyt väkineen maahantunkeutujaa vastaan. Ja Puolan mainiota ratsuväkeä vastaan Kaarlen sotajoukko ei kyennyt pitämään puoliaan. Kaarlen joukot kärsivät tappioita kenttätaisteluissa, ja linna toisensa jälkeen joutui puolalaisten käsiin.

Vastoinkäymiset tekivät herttuan sietämättömän ärtyiseksi. Jos puutetta kärsivät sotamiehet menivät herraltaan pyytämään rahaa tai vaatetta, hän saattoi omakätisesti piestä heitä sauvallaan. Hänen kerrotaan lyöneen kuoliaaksi tai ampuneen monta miestä. Ylhäisimmätkään eivät olleet turvassa herransa raivonpurkauksilta, vaan moni aatelismieskin sai ”rapsun rapsun päälle”, kuten Akseli Oxenstierna on kertonut.

Herttuan sotapäälliköt saivat herraltaan kuulla ankaria moitteensanoja, mikäli heidän toimintansa ei tätä tyydyttänyt. ”Maa on aina jäässä laiskoille sioille”, hän kirjoitti sellaisille, jotka syyttivät vaikeita olosuhteita epäonnistumisistaan. Aiheellisten moitteiden ohella moni sai syyttömästi niellä kuninkaallisen herransa taholta tulevia loukkauksia. Omaa poikaansa Kaarle Gyllenhjelmiä hän syytti arkuudesta, vaikka tämä oli monta kertaa osoittanut loistavaa urhoollisuutta. Yritettyään aluksi turhaan torjua puolalaisten hyökkäystä Liivinmaalle Gyllenhjelm ryhtyi puolustamaan pientä, huonosti varustettua Wolmarin kaupunkia. Eräs taitava hollantilainen soturi piti niin huonoihin linnoituksiin turvautumista suorastaan rikollisena, sillä sotapäällikön ei pitäisi ryhtyä suorittamaan toivotonta tehtävää. Gyllenhjelm ja hänen apulaisenaan ollut Jaakko Pontuksenpoika de la Gardie vastasivat: ”Elleivät vallit ja muuri ole niin hyviä kuin niiden pitäisi, niin täytyy hyvän väen ja reippaan mielen tehdä paras-

taan.” Kahden kuukauden epätoivoisen taistelun jälkeen kaupungin täytyi antautua, ja urheat puolustajat vietiin sotavankeuteen Puolaan. — Kaarle Gyllenhjelmin vankeus kesti kokonaista 12 vuotta, ennen kuin hän vihdoin pääsi palaamaan kotimaahansa.

Tätä tappiota seurasi kokonainen vastoinkäymisten sarja. Viipurin käskynhaltija, suomalainen aatelismies Arvid Vildeman puolusti urhoollisesti Viljannin linnaa. Kolmen kuukauden piirityksen jälkeen hän yritti räjäyttää linnansa väkineen ilmaan, mutta epäonnistui. Tällöin hänen oli antauduttava. Arvid Stålarm kärsi Paidelinnan luona tappion ja joutui lopullisesti herttuan epäsuosioon. Pian sen jälkeen hän joutuikin Ruotsissa viidennen ja viimeisen kerran tuomioistuimen eteen ja loppuiäkseen vankeuteen.

Kaarlen jatkuvista tappioista kasvava ärtymys sai yhä kummallisempia muotoja. Niinpä hän kirjoitti haukkumakirjeitä puolalaisten ylipäällikölle, suurkansleri Zamoiskylle, mutta sai yhtä äkäisiä vastauksia. Vanha urhea Zamoisky varotti Kaarlea halveksumasta puolalaisia ylimyksiä, ”sillä muutoin minun vanha käteni rankaisee soturitavan mukaisesti sinua sopimattomasta halveksumisestasi. Älä luulekaan, että Puolan aateliset ovat sellaisia orjia, joita voidaan ryöstää, vangita ja mestata ilman laillista tuomiota, niinkuin on tapahtunut eräässä toisessa maassa.” Tämä viittaus Kaarlen verituomioihin ei ollut suinkaan omiaan lepyttämään herttuan ärtymystä. Kun Zamoisky korkeasta iästään huolimatta vaati herttuaa kaksintaistelussa hyvittämään herjaavat sanansa, hän sai tältä pilkallisen vastauksen. Zamoisky ei ollut riittävän arvokas vastustaja Kaarlelle, kuninkaanpojalle. Ja vaikka hän olisi ollutkin, ei Kaarle olisi halunnut käyttää häntä vastaan asetta, vaan tyytynyt pehmittämään hänet ryhmysauvalla.

Puolalaiset saivat kohta tilaisuuden vetää Kaarlen tilille hänen ylimielisistä sanoistaan. Tyytymättö-

mänä alipäälliköittensä epäonnistumisiin Kaarle saapui itse Liivinmaalle kesällä 1605 antaakseen vauhtia sodankäynnille. Mukanaan hän toi huomattavat voimat, joilla hän ryhtyi piirittämään Riikaa. Puolalainen kenraali Chodkiewicz lähti silloin joukkoineen kaupunkia auttamaan. Saatuaan kuulla puolalaisten tulosta Kaarle päätti ensin lyödä Chodkiewiczin joukot ja vasta sen jälkeen vallata Riian. Pikamarssissa hän vei joukkonsa Riiasta parin peninkulman päässä olevaan Kirkholmaan, jossa vihollinen oli leiriytyneenä. Syyskuun 17. päivänä v. 1605 täällä syntyi kuuluisa Kirkholman taistelu.

Kuninkaan joukot olivat väsyksissä koko yön kestäneen marssin jälkeen. Osa niistä oli marssinut Riian edustalle Virosta saamatta parin viikon aikana leipäpalastakaan syödäkseen. Kaarle yritti kiihottaa joukkojaan näihin uusiin ponnistuksiin antamalla niille runsaasti viiniä, mutta se oli vain vahingoksi. Monet kaatuivat Kirkholmaan marssittaessa kuolleina maahan. Lisäksi sade kasteli sotajoukon niin, etteivät miehet voineet käyttää ampuma-aseitaan.

Kirkholmaan saavuttuaan oli kuninkaan sotajoukko asettunut asemiin kukkuloille, jonne puolalainen ratsuväki ei päässyt. Kaarlen sotaeversti Antti Lennartinpoika kehoitti sen vuoksi kuningasta pysymään edullisissa asemissaan, varsinkin kun väki oli niin huonossa kunnossa. Mutta kuningas luotti ylivoimaansa — hänellä oli n. 10 000 miestä, Chodkiewiczilla vain 4 000—5 000, joten hän päätti hyökätä vihollisen kimppuun.

Taistelussa kävi aivan Antti Lennartinpojan varotusten mukaisesti. Aukealla kentällä Puolan mainio ratsuväki oli aivan ylivoimainen. Suuri osa kuninkaan sotajoukosta hakattiin maahan, ja hän itse vältti kuoleman vain täpärästi. Hänen hevosensa oli ammuttu hänen altaan, ja viholliset valmistautuivat ottamaan hänet vangiksi. Tällöin suomalainen aatelismies Henrik Brand ryntäsi paikalle ja pidätti vi-

hollista niin kauan, että liiviläinen aatelismies Henrik Wrede ehti luovuttaa kuninkaalle hevosensa. Kaarle pääsi sillä pakoon, mutta hänen auttajiensa kävi huonosti. Wrede sai kuoliniskun ja Brand otettiin vangiksi. Koska hän oli aikaisemmin ollut Sigismundin palveluksessa Puolassa, mutta palannut kotimaahan ja mennyt herttuan sotajoukkoon, puolalaiset pitivät häntä karkurina. Niinpä hänet vietiin Krakovaan ja mestattiin.

Henrik Wreden leski sai Kaarlelta läänitykseen suuren osan Elimäen pitäjää Suomessa. Hänen pojistaan tehtiin vapaaherroja Kristiinan hallitusaikana. Henrik Wreden urotyön muistoksi he saivat sijoittaa vapaaherralliseen vaakunaansa kruunu päässään juoksevan hevosen.

Kirkholman taistelu oli viimeinen suuri sotatoimi Kaarlen ja puolalaisten välillä. Molempien huomio kääntyi nyt Venäjälle. Siten Ruotsi-Suomen joukkojen onnistui pitää Viro hallussaan, joskin Liivinmaa menetettiin. V. 1611 tehtiin vihdoin aselepo, jotta kumpikin sotivista puolista saisi rauhassa omistautua Venäjän asioihin.

Moskovan tsaarin ja Kaarle-kuninkaan liitto

1500-luvun lopussa Rurikin suku sammui Venäjällä tsaari Feodorin kuollessa v. 1598. Lähin kruununperijä olisi ollut Feodorin veli Dmitri. Mutta hänet murhattiin veljesten langon, pajari Boris Godunovin toimesta, joka nyt itse nousi Venäjän valtaistuimelle. Mutta Borisin epäluuloinen ja väkivaltainen hallinto herätti kansan keskuudessa tyytymättömyyttä. Vastustuksen johtoon asettui mies, joka väitti itseään murhaajilta pelastuneeksi Dmitriksi ja joka siitä syystä kulkee Venäjän historiassa Vale-Dmitrin nimellä. Vale-Dmitri saikin melkoista kannatusta. Tällöin Venäjän naapurit katsoivat tilaisuuden tulleen puuttua tämän suuren, mutta sisäisen hajanaisuutensa takia heikon valtakunnan asioihin.

Puolan kuningas ryhtyi tukemaan Vale-Dmitriä. Tämä oli paennut Puolaan, jossa hän kääntyi roomalaiskatoliseen uskoon saadakseen itselleen paavinkirkon ja puolalaisten tuen. Sigismundin sotajoukkojen saattamana hän saapui Venäjälle. Pajarit ja rahvas menivät hänen puolelleen. Tsaari Boris Godunov kuoli äkkiä ilmeisesti myrkytettynä, ja Vale-Dmitri kohotettiin Moskovassa tsaarien valtaistuimelle.

Mutta pian kansa kääntyi häntäkin vastaan. Puolalaisten suosiminen ja näiden määräävä esiintyminen nostatti moskovalaiset kapinaan. Vale-Dmitri ja kaupungissa olevat puolalaiset lyötiin kuoliaiksi. Kapinaa johtanut ruhtinas Vasili Shuiski huudettiin vuorostaan tsaariksi.

Tsaari Vasilinkin valta oli epävarmalla pohjalla. Uusia vale-Dmitrejä esiintyi, ja he saivat tukea Sigismundilta. Tällöin Vasili kääntyi avunpyynnöllä Kaarlen puoleen. Tämä ei ollutkaan haluton auttamaan tsaaria. Jos Sigismundin onnistuisi saada mieleisensä mies Venäjän valtaistuimelle, hän tulisi entistäkin vaarallisemmaksi Ruotsi-Suomelle. Toisaalta Kaarle saattoi suoranaisesti hyötyä Venäjällä riehuvaan valtataisteluun sekaantumisesta vaatimalla avustaan hyvän hinnan. Siten Kaarlen ja Vasili Shuiskin välillä tehtiin ”ikuinen liitto” Viipurissa helmikuussa v. 1609. Kaarle sitoutui liittosopimuksessa lähettämään Shuiskin avuksi 5 000 miestä, jotka tsaarin oli ylläpidettävä ja joiden palkat hänen täytyi maksaa. Palkaksi avustaan Kaarlen tuli saada Käkisalmen linna ja lääni.

Heti sopimuksen solmimisen jälkeen ryhdyttiin valmistelemaan Venäjälle lähetettävän apujoukon lähtöä.

Suomalaiset marssivat Moskovaan

Maaliskuussa apujoukko oli valmiina. Sovittujen 5000 miehen asemesta sen vahvuus oli kaksinkertainen, sillä kuningas oli päättänyt ehdottomasti toteuttaa Venäjää koskevat suunnitelmansa. Ylipäälliköksi hän määräsi Jaakko de la Gardien, joka tällöin oli vasta 25-vuotias. Kuuluisan Pontus-herran ja Juhana-kuninkaan sekä hänen nuoruudenrakastettunsa Kaarina Hannuntyttären tyttärenpoika oli menettänyt varhain vanhempansa. Sen jälkeen hän oli oleskellut isoäitinsä luona Kangasalan Vääksyssä. Jouduttuaan jo 18-vuotiaana puolalaisten vangiksi Wolmarin kukistuessa hän sai viettää 4 vuotta sotavankeudessa. Nuori de la Gardie olisi kyllä päässyt jo aikaisemminkin vapaaksi. Mutta hän ei tahtonut jättää kohtalotoveriaan Kaarle Kaarlenpoika Gyllenhjelmiä, jota puolalaiset eivät suostuneet vapauttamaan. Sotavankeudesta palattuaan de la Gardie lähti Hollantiin, jossa hän silloisen Euroopan kuuluisimman soturin Moritz Oranialaisen johdolla taisteli espanjalaisia vastaan. Moritz oli nerokas sotataidon uudistaja, joten lahjakas nuorukainen ei olisi voinut toivoa saavansa parempaa opettajaa. Lisättyään perimänsä kuuluisan nimen loistoa omilla urotöillään de la Gardie palasi Ruotsi-Suomeen, jossa hän sai Vasili Shuiskia avustamaan lähtevän sotajoukon komentoonsa.

Nuoren ylipäällikön lähimmät miehet olivat suomalaisia. Vanhuuden viisasta harkintaa edusti näiden joukossa Akseli Kurki, nuoruuden tulta ja huimaa rohkeutta Evert Kaarlenpoika Horn. Tästä nyt vain 24-vuotiaasta suomalaisesta tuli aikaa myöten ylipäällikön lähin mies ja hänen rinnallaan Venäjän sodan maineikkain sankari. Muista päälliköistä mainittakoon Antti Boije ja Tönne Yrjönpoika. Suurin osa joukoista oli ulkomaalaisia, saksalaisia, ranskalaisia ja skotlantilaisia palkkasotureita.

De la Gardie suuntasi kulkunsa aluksi Novgoro-

diin. Täällä nuori ruhtinas Mikael Skopin-Shuiski, tsaari Vasilin serkku, lausui hänet joukkoineen tervetulleeksi. Puolalaiset ahdistivat parhaillaan Moskovaa, ja koko Venäjän itsenäisyys oli vaarassa. Yhdessä de la Gardie ja Skopin lähtivät nyt joukkoineen Moskovaa kohti.

Mutta tästä matkasta tuli monivaiheinen ja vaivalloinen. Kesti yli puoli vuotta, ennen kuin apujoukko näki Moskovan satojen kirkkojen sipulikupolien kuvastuvan taivaanrantaa vastaan. Syynä oli osaksi voimakas vihollinen, mutta etupäässä de la Gardien joukkojen kurittomuus.

Aluksi kaikki meni suunnitelmien mukaan. Etujoukkoa komentava Evert Horn eli "Ivergorn", miksi venäläiset häntä nimittivät, valloitti Staraja Russan, löi puolalaiset Kamenkan kylän luona ja torjui heidän hyökkäyksensä Torshokissa. Tverin luona Moskovan lähellä syntyi heinäkuun 12. päivänä suuri taistelu. Se päättyi lopuksi puolalaisten tappioon. Pääansio voitosta lankeaa ylipäällikölle itselleen. Hänen johtamiensa kolmen suomalaisen ratsuväkilipullisen hyökkäys pakotti puolalaiset perääntymään silloin, kun he olivat jo karkottaneet kentältä de la Gardien ranskalaisen ratsuväen. Marssi Moskovaa kohti saattoi jatkua.

Mutta nyt alkoivat vastoinkäymiset. Joukot alkoivat napista ja kieltäytyivät marssimasta pitemmälle. Aloitteen tekivät suomalaiset. He eivät olleet saaneet palkkojaan eivätkä tahtoneet edetä pitemmälle vihollismaahan, samanaikaisesti kuin heidän kotona olevat perheensä saivat kärsiä voutien sortoa. Niinpä he lähtivät omin luvin paluumatkalle, johon ulkomaalaiset yhtyivät. Jaakko herra saavutti heidät Tverin lähellä, tempasi lipunkantajalta lipun ja pakotti miekallaan uhaten etumaiset pysähtymään. Mutta pian de la Gardien täytyi lähettää tyytymättömät kotimaahan, josta kuningas tosin heidät ankarin rangaistusuhkauksin palautti jälleen sotajoukkoon.

Suomalaiset Moskovan edustalla.

Vuoden vaihteessa de la Gardie sai Viipurista lisävoimia, ja eteneminen saattoi jälleen jatkua. Eerik Boijen johtamina oli saapunut myös kolmisen tuhatta suomalaista suksimiestä. Nämä helpottivat suuresti sotajoukon etenemistä Venäjän lumenpeittämien tasankojen poikki. Tämä olikin viimeinen kerta pitkään aikaan, kun suomalaisia hiihtojoukkoja käytettiin sodassa. Heidän seuraavaan esiintymiseensä oli kuluva yli kolmesataa vuotta.

Maaliskuussa sotajoukko sai Moskovan näkyviinsä. Saman kuun 12. päivänä v. 1610 de la Gardie joukkoineen marssi moskovalaisten riemuitessa kaupunkiin. Tsaari Vasili nimitteli häntä kyynelsilmin pelastajakseen ja vakuutti hänelle ikuista kiitollisuut-

taan. Jaakko-herra ja muut päälliköt saivat tsaarilta kalliita lahjoja. Tsaari otti de la Gardien ja hänen upseerinsa Kremlissä vastaan. Salamurhaajien pelosta tsaari ei koskaan päästänyt vieraita aseistettuina luokseen. Kun Jaakko-herra ei suostunut luovuttamaan miekkaansa ja kieltäytyi ilman sitä saapumasta, tehtiin tähän sääntöön poikkeus häneen ja hänen upseereihinsa nähden.

Apujoukko viipyi Moskovassa pari kuukautta kaupunkilaisten juhlimana ja kestittämänä. Ruhtinas Skopin sai erityisesti osakseen maanmiestensä suosion. Tällöin tsaari antoi myrkyttää hänet pelätessään hänestä kilpailijaa. Tämä katala teko maksoi Vasilille hänen kruununsa. Skopin oli ollut hänen horjuvan valtaistuimensa lujin tuki.

Kesällä de la Gardie lähti tsaarin veljen kanssa liikkeelle Smolenskia kohti. Klushinon luona hän kohtasi Zolkievskin johtaman puolalaisen sotajoukon. Syntynyt taistelu päättyi de la Gardien musertavaan tappioon. Ulkomaalaiset palkkasoturit menivät nimittäin kesken taistelun vihollisen puolelle. Vain suomalaiset ja ruotsalaiset, 400 miestä, jäivät päälliköilleen uskollisiksi. Vaivoin tämä pieni joukko kykeni pitämään puolensa. Tässä vaikeassa tilanteessa nuori ylipäällikkö erityisesti osoitti loistavia sotapäällikönlahjojaan. Hänen onnistui taivuttaa Zolkievski myöntämään vähäiselle joukolleen vapaan pääsyn kotimaahan, ja hän myös johti joukkonsa onnellisesti vihollisia vilisevän maan läpi Suomen rajalle.

Klushinon onnettoman taistelun jälkeen Kaarlekuninkaan joukoilla ei ollut enää asiaa Sisä-Venäjälle. Zolkievski marssi Moskovaan, ja tsaari Vasili kukistui kapinan uhrina. Pajarit ja Moskovan rahvas valitsivat Sigismundin pojan Vladislavin tsaariksi.

Koska venäläiset eivät Shuiskin lupauksista huolimatta olleet luovuttaneet Käkisalmea, kuningas käski de la Gardien vallata sen. Jaakko-herra aloitti linnan piirittämisen, mutta joutui kesken kaiken

lähtemään jälleen Venäjälle. Venäläiset puolustautuivat erittäin sitkeästi, ja vasta puoli vuotta kestäneen piirityksen jälkeen Arvid Vildeman sai linnan haltuunsa vuoden 1611 alkupuolella.

Tällä välin de la Gardie oli varustautunut uudelle retkelle. Alkukesästä hän lähti joukkoineen marssimaan Novgorodia kohti. Tällöin Pohjois-Venäjän asukkaiden edustajat tarjosivat liittoa ja lupasivat ottaa ruotsalaisen prinssin tsaarikseen. Mutta kun de la Gardie vaati lupauksen takeeksi Inkerin linnoja, venäläiset eivät suostuneet niitä luovuttamaan. Siksi hän päätti valloittaa Novgorodin ja pitää sitä tukikohtanaan jatkaessaan neuvottelujaan venäläisten kanssa.

Jaakko-herran joukot olivat olleet jo pari viikkoa Novgorodin muurien edustalla. Nyt hän siirrätti joukkojaan kaupungin virranpuoliselle sivulle ja antoi koota joelle veneitä. Venäläiset luulivat hänen hyökkäävän tältä puolelta ja siirsivät sinne omia voimiaan. Mutta yöllä de la Gardien väki yllättäen räjäytti aukon muuriin toisella puolella kaupunkia. Ulkomaalaiset palkkasoturit sekä suomalaiset, de la Gardie ja Evert Horn itse etunenässä, hyökkäsivät aukosta kaupunkiin. Villiintyneet palkkasoturit surmasivat suuren joukon kaupunkilaisia, vaikka ylipäällikkö oli käskenyt säästää aseettomia.

Nyt novgorodilaiset tekivät rauhan de la Gardien kanssa. He lupasivat pitää Vasili Shuiskin kanssa tehdyt sopimukset ja ottaa jommankumman Kaarle IX:n pojista Novgorodin ja myös Moskovan tsaariksi. De la Gardie lupasi Ruotsi-Suomen puolesta, että kreikkalaiskatolinen uskonto saa olla rauhassa, sekä että Venäjän alueita ei yhdistetä Kaarlen valtakuntaan Käkisalmea lukuunottamatta. Muuallakin Venäjällä Moskovaa myöten oltiin halukkaita yhtymään tähän sopimukseen. Tilanne Venäjällä näytti siis erittäin lupaavalta Kaarle IX:n suunnitelmien kannalta.

Myös Suomen itärajalla oli ollut vilkasta toimintaa. Kaarle-kuningas tunsi erityistä mielenkiintoa Itä-Karjalaa ja Kuolan niemimaata kohtaan, joiden hän väitti kuuluvan Shuiskin hänelle lupaamaan Käkisalmen lääniin. Sen vuoksi hän käski Pohjanmaan käskynhaltijaa valtaamaan nämä alueet. V. 1610 tehtiinkin retki Kuolaa vastaan, mutta se epäonnistui. V. 1611 eversti Stuart ja Eerik Hare lähtivät Vienaan 1000-miehinen joukko mukanaan. Näistä oli 600 sotamiestä ja 400 Hannu Krankan johtamaa talonpoikaa. Vienaa hävitettiin, mutta retkikunta ei uskaltanut käydä Venäjän vallan vahvimman tukikohdan, Solovetskin luostarin, kimppuun. Siten ei saatu mitään pysyviä tuloksia aikaan. Kesällä karjalaiset tekivät tuhoisan hävitysretken Oulujärven pitäjään ja sen ympäristöön.

Tällä kannalla olivat asiat valtakunnan itärajalla, kun Kaarle-kuningas joutui sotaan kolmatta rajanaapuriaan, Tanskaa vastaan.

Kalmarin sota — Kaarle IX:n kuolema

Ruotsin ja Tanskan suhteet olivat vähitellen kiristyneet läpi koko Kaarle IX:n hallitusajan. Vanhojen riitakysymysten ohella tämä kehitys johtui Kaarlen Jäämeren rannikkoa kohtaan osoittamasta kiinnostuksesta.

Ruotsi-Suomen ja Tanskalle kuuluvan Norjan välinen raja oli pohjoisosaltaan hyvin epämääräinen. Keskiajalla pirkkalaiset olivat pitäneet Ruijan rannikoilta Kuolaan asti ulottuvia alueita ominaan. Kauppa- ja sotilasmahtinsa avulla he olivat myös kyenneet puolustamaan etujaan. Mutta vähitellen norjalaiset olivat tunkeutuneet heidän alueilleen varsinkin sen jälkeen, kun Kustaa Vaasa poisti pirkkalaisten vanhat erioikeudet Lapin-verotukseen. 1600-luvun alkuvuosina ruotsalaisten ja norjalaisten kilpailu Perä-Pohjolassa johti jo aseellisiin yhteenottoihin, kun molemmat puolet rakensivat Alattio-

joelle tukikohdan. Kaarlen asiamiehenä toimi täällä Lapin oloihin erityisesti perehtynyt Daniel Hjort.

Vuoden 1610 lopulla välit olivat jo niin kiristyneet, että kummallakin puolella ryhdyttiin sodanvalmistuksiin. Ruotsin säädyt kehoittivat kuningasta koettamaan välttää sotaa tekemällä jonkin verran myönnytyksiä Tanskalle. Mutta jos se ei auttaisi, ne olivat valmiit tukemaan kuningasta. Tanskan nuori hallitsija Kristian IV ei halunnut kuitenkaan enää kuulla mistään välitysyrityksistä, vaan antoi Kaarlekuninkaalle sodanjulistuksen vuoden 1611 alussa. Kristianilla oli suurempiakin suunnitelmia kuin pelkästään Tanskan vallan turvaaminen Jäämeren rannoilla. Valtaneuvostolleen hän jo puhui ”Ruotsin valtakunnan saattamisesta hänen ja Tanskan kuuliaisuuden ja yliherruuden alaiseksi”. Ajankohta näyttikin siihen sopivalta, kun aikaisempien pitkien sotien näännyttämä Ruotsi-Suomi oli joutunut sitomaan voimansa kauas Venäjälle.

Kristianin sodanjulistus katkeroitti kuninkaan mieltä niin suuresti, että hän vanhuudestaan ja häntä vähän aikaisemmin kohdanneesta osittaisesta halvaantumisesta huolimatta haastoi kuningas Kristianin kaksintaisteluun. Valtakuntien välinen kiista piti ratkaistaman tällä ritaritapojen mukaisella, mutta kuninkaiden välien selvittelyssä hyvin harvinaisella tavalla. Mutta Kristian torjui ivallisesti Kaarlen vaatimuksen.

Sotaa käytiin etupäässä Kalmarin kaupungin liepeillä, jonka vuoksi sitä nimitetään ”Kalmarin sodaksi”. Molemmat kuninkaat johtivat itse joukkojaan. Kaarlen mukana oli 16-vuotias kruununprinssi Kustaa Aadolf, joka otti osaa taisteluihin ja osoitti suurta urhoollisuutta. Kuninkaan huomattavimpien päälliköiden joukossa oli suomalainen Jesper Matinpoika Kruus.

Kalmarin linnaa puolusti Kristian Some-niminen aatelismies, joka luovutti linnan tanskalaisille. Muiden syiden ohella tähän osaltaan vaikutti Ruotsin

aatelin Kaarle-kuningasta kohtaan tuntema, erityisesti Linköpingin verituomioiden aiheuttama viha.

Nämä vastoinkäymiset olivat enemmän kuin mitä kuninkaan heikentynyt terveys saattoi enää kestää. Kesän taisteluiden päätyttyä kuningas aikoi viettää Tukholmassa talven. Mutta matkalla hänet kohtasi sairaus, joka johti kuolemaan lokakuun lopulla v. 1611.

Näin sai loppunsa Ruotsi-Suomen kuningas Kaarle IX, hallitsija, joka oli kuluttanut pääosan elämästään loputtomissa taisteluissa ensin vallan saavuttamiseksi, sitten valta-asemansa puolustamiseksi. Kaarlen vihollisina olivat olleet Sigismund, jolta hän riisti Ruotsi-Suomen kruunun, sekä hänen valtakuntansa ylimystö. Etenkään Ruotsin aatelin johtava aines ei ollut halunnut hyväksyä Kaarlen pyrkimyksiä kuninkaanvallan lujittamiseksi. Osaksi juuri tämän ehkäistäkseen he kannattivat kaukana Puolassa olevaa Sigismundia. Tämän vuoksi syntyneessä välienselvittelyssä aatelin oli pakko taipua, mutta sen vastustushenki ei murtunut.

Näissä sisäisiä samoin kuin ulkonaisiakin vihollisiaan vastaan käymissään taisteluissa Kaarle sai tukea alemmilta säädyiltä, etenkin talonpojilta. Tähän "harmaaseen joukkoon" hän oli saanut samantapaisen vaikutusvallan kuin suuri isänsä aikoinaan. Mutta tosiasiassa Kaarle ei suinkaan ollut talonpoikien ystävä. He kelpasivat ruhtinaalle vain vallantavoittelun välikappaleiksi.

Kaarlen rakentava työ jäi hänen vakavista yrityksistään huolimatta vähäiseksi. Hän itse oli liian malttamaton ja repivä otteiltaan siihen kyetäkseen. Kustaa Vaasan nuorin poika ei ollut myöskään perinyt isänsä kuuluisaa viehätysvoimaa, joka oli auttanut tätä toteuttamaan monien eturyhmien vanhoja oikeuksia polkevaa uudistusohjelmaansa. Myös aikakausi oli nyt rauhantöihin epäedullisempi, jos mahdollista vielä sekavampi ja ristiriitaisempien pyrintöjen täyttämä.

Kaarle IX:n myrskyinen ja varsin lyhyeksi jäänyt hallituskausi tuli kuitenkin vaikuttamaan hyvin huomattavasti sekä hänen valtakuntansa että koko Pohjois-Euroopan kohtaloihin. Kaarlen henkilökohtainen tarmokkuus ja hänen persoonallisuutensa voima olivat ratkaisevimmin vaikuttaneet Sigismundin karkottamiseen Ruotsi-Suomesta. Tämän tapahtuman seuraukset olivat siten suureksi osaksi hänen aikaansaannoksiaan. Eräs niistä oli puhtaan luterilaisen opin entistä lujempi juurtuminen Ruotsi-Suomeen. Tämä tuli Kaarlen seuraajan aikana tuntuvasti vaikuttamaan koko Euroopan historiaan. Joskin Kaarlen aikana ja osin hänen johdollaan myös henkisillä aseilla katolista Puolaa vastaan käyty taistelu oli johtanut uskonnolliseen suvaitsemattomuuteen, se oli välttämätöntä itsesuojelua hyökkäävää katolilaisuutta vastaan. Ja juuri siten syntyi se ristiretki-innostuksen luonteinen henki, joka Kustaa Aadolfin aikana kannusti Ruotsi-Suomen joukkoja puhtaan uskon suojelemiseksi tunkeutumaan syvälle Keski-Eurooppaan.

Kaarle kuninkaan myrskyisen ja verisen hallinnon myönteisenä puolena on todettava se kuninkaan itsensä myötävaikutuksella harjoitettu sivistystyö, mitä ulkonaisista vaikeuksista huolimatta pyrittiin suorittamaan. Upsalan yliopisto sai kuninkaalta suurta tukea osakseen, ja myös meidän maamme hengenelämä edistyi hänen toimenpiteidensä johdosta.

Suomen kannalta ei tämän kuninkaan toiminta ollut läheskään yksinomaan myönteistä Hänellä on suuri vastuu onnettoman nuijasodan puhkeamiseen. Samoin hänen Suomen aateliin kohdistamissaan rankaisutoimenpiteissä on monessa tapauksessa todettava henkilökohtaisen koston leima. Mutta hänen voittonsa jälkeen osoittamaansa vilpitöntä pyrkimystä maamme olojen parantamiseen ei ole syytä unohtaa, ja hänen toiminnastaan johtuva Puolan unionin purkautuminen osoittautui aikaa myöten

erityisesti Suomelle edullisimmaksi ratkaisuksi säilyttäessään maamme lähemmin Ruotsin ja siten koko länsieurooppalaisen sivistyspiirin yhteydessä.

KUSTAÀ AADOLFIN HALLITUSKAUDEN ALKU

Raskas perintö

Harva hallitsija lienee noussut valtaistuimelle niin vaikeissa olosuhteissa kuin Kaarle IX:n seuraaja. Valtakunta oli ollut melkein yhtä mittaa sodassa puolen vuosisadan ajan. Sen varallisuus oli laskenut melkein olemattomiin, ja huvenneesta väestöstä oli vaikea saada miehiä sotajoukkojen riveihin syntyneitä aukkoja peittämään. Ja parhaillaankin sota riehui kaikilla rajoilla valtakunnan taistellessa yhtaikaa Venäjää, Puolaa ja Tanskaa vastaan. — Näiden ulkoapäin uhkaavien vaarojen lisäksi uuden hallitsijan asemaa heikensi valtakunnan aatelin häntä kohtaan tuntema epäluulo ja kauna. Kaarlen verituomioiden uhrien omaiset eivät olleet ilman muuta valmiit sovintoon hänen seuraajansakaan kanssa.

Kaikesta huolimatta kuoleva kuningas jätti rauhallisin mielin valtakuntansa seuraajalleen siinä lujassa uskossa, että tämä kykenee raskaan perintönsä kunniakkaasti ja menestyksellä kantamaan. Tähän täytyi olla aivan erikoisia syitä, sillä Kaarlen poika ja perijä, Kustaa Aadolf, oli isänsä kuollessa vasta 16-vuotias nuorukainen.

Jo varhain oli käynyt ilmi, että Södermanlannin herttuaparin esikoisella oli aivan erikoiset luonnonlahjat. Kun hän oli nelivuotias, Kaarle-herttua otti kerran hänet mukaansa lähtiessään laivastoaan tarkastamaan. Mukana ollut Kaarle Kaarlenpoika Gyllenhjelm kysyi paluumatkalla pikkupojalta, mikä laiva miellytti häntä eniten ja syytä siihen. "Musta Ratsumies"-niminen alus oli tästä ollut kaikkein mielenkiintoisin syystä, että siinä oli niin monta

tykkiä edessä ja takana. Kerran taas hänen ollessaan isänsä kanssa kävelemässä ruohikolla hoitaja varotti prinssiä juoksemasta pensaissa käärmeiden vuoksi. Poika vastasi heti: ”Antakaa minulle tänne keppi! Minä voin hyvin lyödä ne kuoliaaksi.” Ankara ja totinen isä hymyili tämän kuullessaan ja kysyi pojan hoitajalta: ”Luuletko sinä, että hän pelkää?” — Näiden luonteenpiirteiden katsottiin merkitsevän, että pojasta oli tuleva suuri soturi.

Herttuapari huolehti hyvin poikansa kasvattamisesta. Vielä kuninkaanakin Kaarle vietti ankaran yksinkertaista elämää ja vaati sitä ympäristöltäänkin. Työtä oli tehtävä, ja tuhlausta ei sallittu. Sanotaan kuninkaan kieltäneen hoviväkeään ruotimasta silakoita ja kuningattaren mitanneen ompelulangan hovinaisilleen. Nuori ruhtinas kasvatettiin tässä ankarassa kodissa ”työhön, hyveisiin ja miehuuteen”, kuten hänen kanslerinsa ja ystävänsä Aksel Oxenstierna on kertonut. Tulevasta hallitsijasta kasvoi siten voimakas ja karaistu mies, joka kesti sotaretkien rasitukset yhtä hyvin kuin halvin sotamies. Jo nuoruudessaan hankkimastaan erinomaisesta ratsastus- ja miekkailutaidosta hänellä oli suurta hyötyä niissä lukemattomissa taisteluissa ja kahakoissa, joihin hän hallitsijana ollessaan osallistui.

Kaarle IX:stä on sanottu, että hän ”niinkuin kotka varhain ajoi poikansa pesästä opettaen sen lentämään”. Harvinaisen rikaslahjaisen prinssin kykyjä kehitettiin valtakunnan parhaiden opettajien avulla. Hänen varsinaisena kasvattajanaan ja opettajanaan oli aatelitonta syntyperää oleva Juhana Skytte, joka erinomaisten lahjojensa avulla kohosi valtakunnan huomattavimpien miesten joukkoon. Skytte oli opiskellut useissa yliopistoissa ulkomailla, joissa hän saavutti suuren maineen oppineisuutensa vuoksi. Siten hän saattoi tutustuttaa nuoren oppilaansa ulkomaiden oloihin. Prinssille opetettiin jumaluusoppia, latinaa, puhetaitoa, väittelytaitoa, aritmetiikkaa, mittausoppia, politiikkaa, historiaa ja lainoppia. Latinan

lisäksi tuleva hallitsija oppi sujuvasti puhumaan saksaa, italiaa, ranskaa ja hollantia. Näiden lisäksi hän osasi jonkin verran kreikkaa, espanjaa, englantia, venäjää ja puolan kieltä. Ilmeisesti hän on oppinut myös jonkin verran suomea monilla käynneillään maassamme ja suomalaisilta sotureiltaan.

Näiden teoreettisten opintojensa ohella kruununperillinen sai myös käytännössä harjaantua tulevaan elämäntehtäväänsä. Kun hän oli täyttänyt kymmenen vuotta, kuningas salli hänen ottaa osaa valtaneuvoston istuntoihin ja muihin neuvotteluihin. Kolmetoistavuotiaana hän sai jo yksin ottaa vastaan lähettiläitä ja antaa näille vastaukset. Kuusitoistavuotiaana hän sai maakunnan hallittavakseen, mikä pian vaihtui koko valtakunnaksi Kaarle-kuninkaan kuollessa.

Etenkin Ruotsi-Suomen kruununperilliselle oli tärkeätä oppia tuntemaan sotilasasioita, mitkä kuuluivat tämän aikakauden ruhtinaiden peruskasvatukseen. Nuori Kustaa Aadolf osoittikin aivan erikoista harrastusta tähän alaan, millä hänen sukunsa aikaisemmat hallitsijat eivät suuresta lahjakkuudestaan huolimatta olleet niittäneet erityisempää mainetta. Keskustelemalla eri arvoisten sotilaiden kanssa, aseharjoituksilla ja osallistumalla joukkojen koulutukseen nuori ruhtinas laski pohjan sille itsekasvatustyölle, mikä oli tekevä hänestä myöhemmin erään sotahistorian suurimmista nimistä.

Vaasain tapaan Kustaa Aadolf oli kuumaverinen ja kiivas herra, ja varsinkin nuoruusvuosina hänen kiukkunsa helposti kuohahti yli äyräiden. Mutta aikaa myöten hän oppi hillitsemään itseään, niin että hänen vihanpuuskansa olivat verrattain harvinaisia. Sen sijaan kuninkaassa jo nuoruudesta lähtien havaittu viehätysvoima tuli yhä vastustamattomammaksi. Harva ihminen saattoi välttyä sen lumoihin joutumasta, vaikka olisikin alun perin suhtautunut vihamielisesti kuninkaaseen.

Kaarle-kuninkaan kerrotaan useasti katselleen

«Ille faciet».

vanhempaa poikaansa tämän lapsena ollessa ja sanoneen: "Ille faciet", hän on sen tekevä. Kuningas huomasi, etteivät hänen elinaikansa ja voimansa riitä niiden suurten tehtävien suorittamiseen, jotka Ruotsi-Suomen hallitsijalla olivat selvitettävinään. Kustaa Aadolfin luonne ja lahjat olivat jo nuoruudessa käyneet niin selvästi ilmi, että elämässään monta pettymystä kokeneella kuninkaalla olikin perusteltu syy toivoa pojastaan keskenjäävien töiden suorittajaa.

Knäredin rauha

Kaarle-kuninkaan kuoltua Ruotsin säädyt kokoontuivat valtiopäiville Nyköpingin kaupunkiin. Uuden hallitsijan asema oli järjestettävä, sillä kuningas oli vielä alaikäinen lain mukaan. Säätyjen toivomuksia ja mielialoja kuvasi hyvin muuan senaikainen lento-

lehtinen: ”Taivaan Jumala varjelkoon meitä niin monilta herrainpäiviltä ja sellaiselta veriseltä ja vaivoja tuottavalta hallitukselta kuin nyt on ollut.”

Herttua Juhana, Kustaa Aadolfin serkku, uudisti nyt luopumisensa oikeuksistaan Ruotsi-Suomen kruunuun. Kustaa Aadolf tunnustettiin lailliseksi kruununperijäksi, ja säädyt julistivat hänet täysi-ikäiseksi. Aatelin vaatimuksesta hänen oli annettava hallitsijanvakuutus. Siinä kuningas lupasi pitää voimassa oikean uskon, kohdella alamaisiaan lakien mukaisesti ja ratkaista tärkeimmät valtionasiat yhdessä valtaneuvoston ja säätyjen kanssa. Tällä tavoin ylimystö, jonka johtavana miehenä esiintyi tällöin vain 28-vuotias Aksel Oxenstierna, pyrki poistamaan Kaarle IX:n aikana vallinneen mielivaltaisen hallitustavan ja lisäämään vaikutusvaltaansa valtakunnan asioista päätettäessä.

Suomalaiset eivät olleet ehtineet saapua valtiopäiville niiden kiireisen kokoontumisen vuoksi. Sitä paitsi talvinen vuodenaika olisi tehnyt matkustamisen hyvin vaikeaksi, melkeinpä mahdottomaksi. Niinpä valtiopäivät päättivät lähettiläiden välityksellä hankkia Suomen säätyjen vahvistuksen päätöksiinsä, mikä myös tapahtui.

Tällä välin sota Tanskaa ja Venäjää vastaan jatkui. Puolan kanssa oli voimassa välirauha. Kuningas piti välttämättömänä saada sodat loppumaan pian, jotta lopen uupunut valtakunta pääsisi toipumaan sodan rasituksista. Uhkaavimpana vihollisena pidettiin Tanskaa, joten ensiksi pyrittiin saamaan rauha aikaan sen kanssa.

Tanskan kuningas ei kuitenkaan osoittautunut halukkaaksi sovintoon, vaikka Kustaa Aadolf olisi taipunut myönnytyksiin. Siten sota jatkui. Onni oli kuitenkin Tanskan aseiden puolella. Ruotsalaiset menettivät tärkeän Elfsborgin linnoituksen, joka hallitsi Göteborgiin johtavan väylän suuta. Kuningas Kristian purjehti laivastoineen Tukholman saaristoonkin, joskaan hän ei saanut retkellään mitään aikaan. Kus-

taa Aadolf osallistui itse taisteluihin nuoruudestaan huolimatta. Kerran hän oli vähällä menettää henkensä jään murtuessa hänen altaan, taistelujen tuottamista vaaroista puhumattakaan.

Tammikuussa v. 1613 oltiin vihdoin niin pitkällä, että Tanskakin katsoi parhaaksi taipua rauhaan. Se solmittiin Knäredin kaupungissa Ruotsi-Suomelle raskain ehdoin. Koko Jäämeren rannikko tunnustettiin Norjalle kuuluvaksi. Kustaa Aadolf luopui oikeuksistaan merilappalaisiin, joten myös Venäjän Täyssinän rauhassa luovuttama rannikkoalue menetettiin. Valtakunnan itäraja jäi siten Lapin kohdalta hyvin epämääräiseksi.

Rauhanehtojen mukaan valtakunta sai lunastaa Elfsborgin linnan takaisin. Lunastussumma oli miljoona taalaria, ja se oli maksettava kuuden vuoden aikana. Siihen asti tanskalaiset pitivät linnan ympäristöineen hallussaan ilmeisesti toivoen, ettei köyhtynyt Ruotsi-Suomi kykenisi tätä silloisissa oloissa suunnatonta summaa suorittamaan. Vain äärimmäisillä ponnistuksilla siinä onnistuttiinkin. Jokaisen 15 vuotta täyttäneen henkilön oli maksettava erityistä henkiveroa Elfsborgin lunnaiden suorittamiseksi. Kuningas ja hovikin osallistuivat tähän. Kerrotaan hovin pöytähopeidenkin joutuneen rahapajaan taalareiksi lyötäviksi, niin että kuningas söi tinalautasilta. Mutta määräaikaan mennessä lunnaat oli suoritettu, ja Elfsborg siirtyi jälleen ruotsalaisten hallintaan.

”Laiska-Jaakko” Novgorodissa

Knäredin rauhan ehdot olivat olleet raskaat. Valtakunta oli joutunut luopumaan Kaarle IX:n alullepanemasta Lapin ja Jäämeren rannikkojen valtauksesta, joskin tällä hinnalla oli saatu takaisin tanskalaisten sodan aikana Ruotsin etelärajalla valloittamat alueet. Mutta nyt kuninkaalla oli vapaat kädet kääntää koko voimansa itäänpäin, jossa saatiinkin

kohta Tanskan-sodan tappiot runsain mitoin korvaavia menestyksiä.

Kaarle IX oli saanut kuolinvuoteelleen tiedon siitä, että novgorodilaiset olivat päättäneet pyytää ruotsalaista prinssiä hallitsijakseen. Mutta kuninkaan kuolema viivästytti kohtalokkaalla tavalla asian ratkaisua. Kustaa Aadolf olisi halunnut itse ottaa vastaan tsaarinkruunun vastoin de la Gardien neuvoa. Tämä näet tiesi, etteivät novgorodilaiset halunneet alistua Ruotsi-Suomen hallitsijan valtaan. Kun kuninkaan tällöin vasta vähän toisella kymmenellä oleva veli Kaarle Filip v. 1613 saapui Viipuriin sopiakseen siellä lopullisesti Venäjän valtaistuimelle nousemisestaan, otollinen tilaisuus oli mennyt ohitse.

Venäjällä oli nimittäin syntynyt kansallinen liike, jonka tarkoituksena oli karkottaa kaikki vääräuskoiset ulkomaalaiset maasta. Liikkeen johtajat, ruhtinas Dmitri Posharski ja nishni-novgorodilainen halpa porvari Kusma Minin kääntyivät yhtä hyvin katolisia puolalaisia kuin luterilaisia ruotsalaisia ja suomalaisia vastaan. Puolalaiset karkotettiin Moskovasta, ja kansa valitsi Rurikin-sukuiseen Romanovien pajariperheeseen kuuluvan nuoren Mikaelin tsaariksi. Vähitellen Mikael-tsaarin kannatus kasvoi niin, että myös pohjois-venäläiset luopuivat havittelemasta ruotsalaista prinssiä hallitsijakseen.

Jaakko de la Gardie oli kuitenkin jo aikaisemmin varautunut valvomaan maan etuja tällaisessakin tilanteessa. Vaikka ruotsalaisesta prinssistä ei tulisikaan Venäjän tsaaria, oli Ruotsi-Suomen saatava sille luvatut venäläiset alueet. Varmistaakseen tämän de la Gardie oli antanut joukkojensa jatkaa Inkerinmaan ja Luoteis-Venäjän linnojen valtauksia. Suomalainen Klaus Slang valtasi v. 1612 Pähkinälinnan pitkän piirityksen jälkeen. Maanmiehemme Lindve Klaunpoika Hästesko rakennutti Nevan suupuolen suojaksi Nevanlinnan. Kuulu sankari Evert Horn lisäsi voittojensa sarjaa Kaprion, Jaaman ja Audovan valloituksilla. Hornin johdolla vallattiin

myös Ivangorod pitkän ja sitkeän piirityksen jälkeen. Linnan puolustusta oli johtanut pajari Fedor Aminoff kolmen poikansa kanssa, ja vasta ankara nälänhätä sai hänet antautumaan. Aminoffit menivät sitten Ruotsin palvelukseen, ja useat heidän sukunsa jäsenet kohosivat huomattaviin asemiin Suomessa ja Ruotsissa.

Ylipäällikkö itse piti leiriään etupäässä Novgorodissa, josta hän lähetti joukkojaan taisteluihin eri puolille Inkerinmaata ja Luoteis-Venäjää. Jaakkoherra tahtoi pitää tämän tärkeän kaupungin lujasti käsissään, jotta valtakunta sitä vastaan voisi tulevassa rauhanteossa kiristää venäläisiltä näiden lupaamat alueet. Mutta varsinkaan suomalaiset sotamiehet, jotka ikävöivät kotiin, eivät ymmärtäneet näitä ylipäällikön laskelmia. Heidän käsityksensä mukaan tämä pysytteli turhanpäiten Novgorodissa, kuten heidän päälliköstään sepittämänsä säkeet osoittavat:

”Lähtee suvi, lähtee talvi,
vaan ei lähde Laiska-Jaakko.”

Vähitellen venäläiset lähettivät lisää voimia de la Gardien armeijaa vastaan. Joukkojensa vähyyden vuoksi hän ei kyennyt pitämään kaikkia valtaamansa laajan alueen linnoja hallussaan, joten uloimmat niistä menetettiin. Mutta Lindve Klaunpoika piti hallussaan Laatokanlinnan huolimatta monikuukautisesta piirityksestä, ja ”Laiska-Jaakko” itse pysytteli itsepintaisesti Novgorodissa vihollisuhkasta ja omien miestensä nurinasta huolimatta.

Kuningas Suomessa — Helsingin maapäivät

Kustaa II:n Aadolfin historiassa suomalaisilla on huomattava osuus. Hänen maineikkaiden sotajoukkojensa valiojoukot olivat suomalaisia, ja monet kuninkaan tärkeimmistä apulaisista niin sotilas- kuin siviilihallinnon alalla olivat myös maanmiehiämme.

Kuningas itse on käynyt maassamme useammin kuin kukaan muu hallitsijoistamme, yhdeksän kertaa kaikkiaan. Siten hänen ja suomalaisten välille syntyi molemminpuolisen arvonannon ja kunnioituksen side, joka kesti kaikki kohtalon iskut kuninkaan elinaikana.

Kustaa Aadolf tuli hallitsijana Suomeen ensimmäisen kerran v. 1614. Tällöin hän saapui jo kerran isänsä kanssa kulkemaansa reittiä Pohjanlahden ympäri, päinvastaiseen suuntaan vain kuin Kaarle oli kulkenut. Turussa hän oleskeli huhtikuun ajan ja antoi useita Suomen hallintoa koskevia käskyjä.

Yhtä mittaa jatkuvista sodista oli ollut tuloksena paitsi maan yleinen köyhtyminen myös monia muita epäkohtia. Suureksi osaksi ulkomaalaisten palkkasoturien muodostama sotaväki ryösti säälimättä Suomen talonpoikia, silloin kun joukot oleskelivat maassa talvella tai läpikulkumatkoilla. Virkamiehistö katsoi myös häikäilemättä omaa etuaan ja rasitti talonpoikaisväestöä kiskomalla liikaveroja. Erityiseksi vaivaksi talonpojille muodostui ulkomaalaisten aatelismiesten, etenkin liiviläisten, pesiytyminen Suomeen. Kuningas antoi heille maastamme läänityksiä palkkioksi kuninkaan puolesta suoritetusta sotapalveluksesta. Kotimaassaan he olivat tehneet talonpojista oikeudettomia maaorjia ja yrittivät menetellä samoin Suomessakin. Pahimpia talonpoikien kiusaajia olivat Henrik Wreden leski Gertrud von Ungern-Sternberg sekä tämän toinen puoliso Jaakkima Berends. He eivät välittäneet aluksi kuninkaan käskyistä, vaan pahoinpitelivät jopa maan virkamiehiä. Raaseporin kreivi Sten Lejonhufvud oli jos mahdollista vielä pahempi. Talonpojilta vaadittiin kohtuuttomia veroja, heidän valituksiinsa vastattiin uhkauksilla ja pahoinpitelyillä. Monilta riistettiin heidän tilansakin ilman mitään korvausta.

Näiden epäkohtien korjaamiseksi kuningas oli jo v. 1613 antanut suojeluskirjeen ”kaikille läänite-

tyille talonpojille Suomessa aatelin väkivaltaa vastaan". Nyt Suomessa oleskellessaan kuningas antoi eräitä muita samansuuntaisia määräyksiä. Laittomien kyyditysten ja kestitysten estämiseksi annettiin suomenkielinen käskykirje kestikievarien perustamisesta. Vain hallituksen "tiekirjoilla" matkustavat saivat vaatia vapaata majoitusta ja kyytiä. Tämä oli ensimmäinen kuninkaallinen käskykirje, joka julkaistiin yhtäaikaa ruotsiksi ja suomeksi. — Tällä matkallaan kuningas myös antoi käskyn "voutien ja kirjurien oikeasta käytöksestä alamaisia kohtaan Suomessa". Voutien oli kuolemanrangaistuksen uhalla vastedes annettava talonpojille kuitit kantamistaan veroista, jottei samaa suoritusta voitaisi vaatia kahta kertaa.

Kustaa Aadolfin oleskellessa Turussa syttyi linnassa tulipalo. Nopeasti leviävät liekit estivät kuninkaan matkatavaroiden pelastamisen. Kuninkaan ensimmäinen käsky koski kuitenkin linnan tyrmissä olevia vankeja, jotka onnistuttiinkin viime hetkessä saamaan turvaan.

Kuninkaan oleskelu Suomessa v. 1616 oli hänen lukuisista käynneistään merkittävin. Hän saapui maitse Narvasta Käkisalmen ja Viipurin kautta Helsinkiin. Tänne hän oli jo aikaisemmin kutsunut Suomen säädyt "neuvottelemaan muutamista tärkeistä sekä meidän että teidän parastanne koskevista asioista". Kaikkien täysi-ikäisten aatelismiesten, hiippakunnan piispan kahden tuomiokapitulin jäsenen kanssa, yhden papin kustakin kihlakunnasta, ratsumestarien, sotaväen päällysmiesten sekä miehistön edustajien, kunkin kaupungin pormestarin yhden raatimiehen ja porvarin kanssa sekä kahden talonpojan kustakin kihlakunnasta oli saavuttava Helsinkiin.

Kuningas avasi säätyjen kokouksen itse kirjoittamallaan laajalla puheella. Siinä hän vakuutti haluaan toimia maamme asujainten parhaaksi ja kiitti suomalaisia heidän osoittamastaan uskollisuudesta, sel-

Helsingin maapäivät 1616.

vitteli Puolaa ja Venäjää vastaan käytyjen sotien syitä sekä esitti Suomen säädyille apuverojen kantamista koskevan pyynnön.

Säädyt vakuuttivat uskollisuuttaan kuninkaalle ja olivat valmiit hyväksymään hänen esityksensä. Suomen säädyt lähettivät myös pitkän kirjelmän Ruotsin eri maakuntien säädyille, jossa he mainitsivat monista sodan erikoisesti suomalaisille tuottamista rasituksista huolimatta suostuneensa uuden sotaveron kantamiseen. Smoolannin säätyjen vastauskirjelmässä mainittiin, etteivät he koskaan unohtaisi suomalaisilta aina saamaansa apua. He olivat myös valmiit puolestaan suorittamaan tämän ns. maaretkenveron. Samoin tehtiin muuallakin Ruotsissa. Tällä tavoin siis Suomen säätyjen päätöstä noudatettiin kaikkialla valtakunnassa.

Tällä käynnillään kuningas antoi myös eräitä maamme taloudellista kehittämistä koskevia käskyjä. Jo pari vuotta aikaisemmin valtakunnalle oli annettu erityinen kauppasääntö. Kaupungit jaettiin kahteen luokkaan, joilla kummallakin oli omat teh-

tävänsä maan talouselämän kehittämisessä. Merikaupungit, joihin Suomessa kuuluivat Turku ja Viipuri, saivat yksinoikeuden ulkomaankaupan harjoittamiseen. Sisämaan kaupungit puolestaan vaihtoivat maan omilla tuotteilla merikaupungeista ulkomaantavaroita, joita sitten myytiin maan asukkaille. Nyt kuningas perusti Uudenkaupungin, jonka tuli ottaa huostaansa Vakka-Suomen talonpoikien harjoittama ulkomaankauppa. Poikkeuksellisten olojen vuoksi sallittiin kuitenkin myös sisämaankaupunkien harjoittaa ulkomaankauppaa toistaiseksi.

Kuninkaan luona kävi suuri joukko vääryyttä kärsineitä valittamassa epäoikeudenmukaisista tuomioista tai heihin kohdistetuista sortotoimenpiteistä. Hallitsija asetti erityisiä valtuutettuja pitämään eri puolilla maassa tarkastuskäräjiä, joilla jaettiin kuninkaan puolesta oikeutta.

Tällä käynnillään kuninkaalla oli myös eräs surullinen velvollisuus suoritettavanaan. Hänen suuresti kunnioittamansa ja rakastamansa sotamarski Evert Horn, joka oli Jaakko de la Gardien ohella ollut kuninkaan tärkein sotataidon opettaja, oli v. 1615 kaatunut Pihkovan piirityksessä. Kuningas osallistui nyt niihin juhlallisuuksiin, joilla marski saatettiin viimeiseen leposijaansa Turun tuomiokirkkoon.

Stolbovan rauha

Vuoden 1613 jälkeen sotatoimet Venäjällä vilkastuivat. Venäläiset yrittivät työntää Ruotsi-Suomen joukot pois niiden valtaamilta alueilta. Jaakko de la Gardien ja hänen alipäällikköjensä tarkoituksena oli pitää mahdollisimman suuri osa Luoteis-Venäjää miehitettynä hyvien rauhanehtojen aikaansaamiseksi.

Nuori kuningas saapui nyt itse sotanäyttämölle oppiakseen sotataitoa kuuluisimpien sotapäällikköjensä de la Gardien ja Hornin johdolla. Opettajien

ja oppilaan välille syntyi lämmin ystävyyssuhde, ja näiden etevien soturien vaikutus kuninkaan sotapäällikönkasvatuksessa on epäilemättä ollut varsin huomattava. Tanskan-sodan päätyttyä Venäjälle voitiin myös lähettää vahvistusjoukkoja Etelä-Ruotsista. Näiden joukossa oli paljon ranskalaisia, saksalaisia, skotlantilaisia ja englantilaisia palkkasotureja. Monet ulkomaalaiset kunnostautuivat suuresti kotimaisten päälliköiden ohella ja saivat Suomesta suuria läänityksiä.

Sodankäynti keskittyi linnojen valtauksiin ja puolustukseen. Peipsijärven itärannalla sijaitsevaa tärkeätä Pihkovan linnoitusta piiritettäessä valtakunta kärsi korvaamattoman menetyksen, kun Evert Horn kaatui. Vasta 34-vuotias sotamarski oli jo ehtinyt luoda loistavan nimen paitsi sotaisilla urotöillään, myös sillä lempeydellään ja jalomielisyydellään, jota hän osoitti voitettuja ja aseetonta väestöä kohtaan. Kuningas ja sotajoukko surivat häntä suuresti. Myöhemmät polvet ovat osoittaneet kunnioitustaan tätä suomalaista sankaria kohtaan koristamalla hänen hautakuorinsa Turun tuomiokirkossa kaunein ikkunamaalauksin ja pystyttämällä hänelle upean hautamuistomerkin.

Hornin kuoleman jälkeen jatkettiin vielä jonkin aikaa Pihkovan piiritystä. Tällöin kaatui vielä toinenkin tunnettu suomalainen soturi, Lindve Klaunpoika Hästesko. Mutta kun kuninkaan itsensä johdolla suoritettu voimakas hyökkäys ei tuottanut tuloksia, luovuttiin lokakuussa koko piirityksestä.

Nyt molemmat puolet alkoivat olla taipuvaisia rauhaan. Pihkovan piirityksen aikana neuvottelut oli saatu käyntiin. Englanti ja Hollanti olivat tarjoutuneet välittäjiksi suojatakseen kauppaetujaan. Välitystä tarvittiinkin, sillä molempien osapuolien ensimmäiset tarjoukset eivät aluksikaan sopineet yhteen. Sitä paitsi rauhanneuvottelijat olivat erittäin arkoja arvostaan, niin että paljon aikaa tuhlattiin pelkkien arvovaltakysymysten selvittelyyn. Usein

neuvottelut olivat jo katketakin, ja vain suurella vaivalla välittäjinä toimivat englantilaiset ja hollantilaiset saivat molemmat osapuolet taas jatkamaan neuvottelujaan. Mutta kummankin sotaakäyvän maan tila oli niin vakava, että se pakotti puolin ja toisin kiirehtimään rauhaa.

Ruotsi-Suomen puolella neuvotteluja johti Jaakko de la Gardie, ”sotaherra”, kuten häntä neuvotteluja kuvanneet hollantilaiset nimittivät. Venäjältä vallatuilla alueilla vallitsi ääretön kurjuus. Ne harvat asukkaat, jotka sota oli säästänyt ja jotka olivat jääneet asuinsijoilleen, elivät sanoin kuvaamattoman surkeissa oloissa. Hollantilaiset kertoivat itse nähneensä, miten koirat ja lapset tappelivat hevosenraadosta ja repivät siitä lihaa hengenpitimikseen. Vieläkin vastenmielisempää ravintoa kerrotaan näiden onnettomien ihmisten käyttäneen. Hevoset repivät rehun puutteessa toistensa harjoja ja häntiä, söivätpä kuivattua silliäkin. Päivittäin kuoli useita hevosia nälkään. Joukkojen tarvitsema muona oli tuotava toisinaan aina Suomesta asti. Näillä pitkillä matkoilla pakkanen ja sudet ahdistivat ajomiehiä, joista monet joutuivat niiden uhriksi.

Näiden vaikeuksien vuoksi de la Gardien sotajoukosta pakeni miehiä vihollisen puolelle. Yleinen kapinakin uhkasi syttyä. Mutta de la Gardie, joka hollantilaisten ihailevan kertomuksen mukaan ei milloinkaan menettänyt rohkeuttaan ja aina esiintyi olosuhteiden vaatimalla varovaisuudella ja viisaudella, teki kapinanalusta lopun lyhyeen. Hän vangitutti oikopäätä kaksi pahinta kiihottajaa, joita nyt uhkasi kuolemantuomio. Kapinalliset olivat luulleet, ettei ylipäällikkö uskalla ryhtyä mihinkään heitä vastaan yleisen kapinan pelossa. Huomattuaan tässä luulossa erehtyneensä, heidän rohkeutensa loppui ja he rukoilivat armoa. Hollantilaisten pyynnöstä ”sotaherra” lopuksi armahti vankinsa.

Välillä täytyi de la Gardien saada tällöin Suomessa oleskelevalta kuninkaalta uusia ohjeita. V. 1616 hol-

lantilainen van Wouw ja englantilainen Buddel matkustivat siinä mielessä Turkuun. Heidän näihin päiviin asti säilynyt matkakertomuksensa osoittaa, että olot olivat myös Suomessa näihin aikoihin äärimmäisen surkeat. Matkamiesten ajotien meren jäällä viitoittivat tielle sortuneiden ihmisten ja hevosten ruumiit. Inkerinmaalla monet kylät oli poltettu, ja matkustajien oli vaikea löytää majapaikkoja ja ruokaa. Samoin oli asian laita Suomenkin puolella. Nämä varakkaampien maiden miehet saivat nyt varmasti ensi kerran elämässään tutustua pettuun. Myös hevosia oli vaikea saada, ja monin paikoin matkamiehet joutuivat tappeluun talonpoikien kanssa yrittäessään ottaa niitä väkisin. Umpeutuneilla teillä huonoilla hevosillaan tarpovat lähettiläät kiinnittivät kateellisina huomiota suomalaisten outoihin kulkuneuvoihin, suksiin, joilla nämä kevyesti kiitivät hankien ylitse.

Vihdoin viimein päästiin niin pitkälle, että rauhansopimus voitiin allekirjoittaa. Tämä tapahtui Stolbovan kylässä Laatokan eteläpuolella helmikuun 7. päivänä v. 1617. Venäjä luovutti Ruotsi-Suomelle Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan. Kustaa Aadolf luovutti takaisin Novgorodin ja tunnusti Mikael Romanovin Venäjän tsaariksi. Venäjä maksoi sotakorvauksena 20 000 hopearuplaa. Molemminpuolinen kaupankäynti päätettiin myös aloittaa.

Stolbovan rauhan ehdot olivat monessa suhteessa erittäin edulliset valtakunnalle ja erityisesti Suomelle. Itäraja oli Inkerinmaan kohdalla työnnetty niin kauas, etteivät venäläiset sotajoukot voineet enää suoraan hyökätä Suomen kimppuun. Valtakunnan säädyille pitämässään puheessa kuningas kuvasi uuden rajan suomia etuja seuraavasti: ”Suomen erottaa nyt Venäjästä suuri Laatokka, ja se on hyvinkin niin leveä kuin meri Ruotsin ja Ahvenanmaan tai Viron ja Uudenmaan välillä, mistä vielä tähän päivään asti ainoakaan puolalainen ei ole uskaltanut tulla ylitse. Niin luotan minä Jumalaan, että

venäläisellekin tämän jälkeen käy vaikeaksi hypätä tämän puron yli. Viroa suojelee Narva, ja lisäksi leveä ja vuolas Narvajoki. Missä Inkeri rajoittuu maan puolelta Venäjään, suojelevat sitä valtavat nevat. Karjalaa varjelee suurelta osalta Laatokka, ja muu osa siitä ulottuu tuntureille ja kankaille, joilla kukaan ei voi johtaa mitään sotajoukkoa. — Ennen on vihollisella ollut tilaisuus Narvajokea ja muita virtoja pitkin päästä lotjillaan koko Suomen saaristoon. Mutta Jumalan armosta se on nyt häneltä estetty, koska hän ei nyt ainoallakaan veneellä voi vastoin meidän tahtoamme päästä Itämerelle."

Kuningas katsoi siis valtakunnan saaneen sekä helposti puolustettavan että suuria kauppaetuja tarjoavan rajan. Suomenlahden kautta Venäjälle johtavat kauppatiet olivat nyt täysin Ruotsi-Suomen valvottavissa. Inkerinmaan valloituksen johdosta saatiin myös aikaan maayhteys Viroon, mikä etenkin talvisaikaan helpotti suuresti Suomen ja Viron välistä liikennettä. Kustaa Aadolfin kerrotaan hakkauttaneen työhönsä tyytyväisenä Salmin Rajakonnussa olevaan Variskiveen seuraavan latinankielisen kirjoituksen:

"Huc regni posuit fines Gustavus Adolphus,
rex Sveonum; fausto numine duret opus"

eli suomeksi: Tähän asetti valtakunnan rajan Kustaa Aadolf, svealaisten kuningas; Jumalan avulla pysyköön tämä työ.

Venäjän-sodan saavutukset olivat siis todella suurenmoiset. Edullinen rauha oli saavutettu niiden äärettömien uhrauksien ja sitkeän kärsivällisyyden avulla, mitä koko valtakunnan väestön ohella erikoisesti suomalaiset olivat osoittaneet. Yksityisistä henkilöistä suurin kunnia lankeaa sotamarski Jaakko de la Gardien osaksi. Hänen rohkeutensa, sotilaallinen johtajankykynsä sekä valtiomiesominaisuutensa olivat osoittautuneet korvaamattomiksi sekä sotatoimissa että rauhanneuvotteluissa. Yksin tässä sodassa valtakunnalle tekemiensä palvelusten ansiosta Jaakko de la Gardie kohoaa sekä Ruotsin että Suo-

men pitkän ja kunniakkaan historian suurimpien miesten joukkoon.

Valtakunta oli saanut rauhanneuvotteluissa suurta apua etenkin Alankomailta, jonka lähettiläät toimivat välittäjinä vaikeissa neuvotteluissa. Sen sijaan Englannin välitys ei ollut yhtä edullinen. Englantilaiset pelkäsivät kauppaetujensa Pohjois-Venäjällä kärsivän, jos Kustaa Aadolfin vaatimat Itä-Karjala ja Kuola joutuisivat Ruotsi-Suomelle. Heidän painostuksestaan Kustaa Aadolf luopuikin niitä vaatimasta, joten hänen isänsä haaveilemasta Jäämeren kauppatien valtaamisesta ei tullut mitään. Tähän vaikutti osaltaan se, ettei kuningas ollut kiinnostunut näistä kaukaisista seuduista, joiden merkitystä varsinkaan tulevaisuuden kannalta hän ei ymmärtänyt. Hän halusi nopeasti päästä tyydyttävään sopimukseen Venäjän kanssa saadakseen kätensä vapaiksi uusia, hänen mielestään valtakunnalle tärkeämpiä yrityksiä varten. Lähinnä hän halusi selvittää lopullisesti välinsä päävihollisen, Puolan kuninkaan Sigismundin kanssa.

Stolbovan rauha tuli siten merkitsemään Ruotsi-Suomen historiassa suurta käännekohtaa. Valtakunnan tähän mennessä käymien sotien painopiste oli ollut joko Tanskan tai Venäjän kanssa suoritetuissa välienselvittelyissä. Nyt valtakunnan ulkopolitiikka suuntautuu pysyvästi etelään Itämeren ylitse, ja se saa vähitellen yhä laajempia tavoitteita. Tähän asti raskaita puolustussotia käynyt valtakunta siirtyy nyt itse puolestaan hyökkäykseen, mikä ihmisiän kestäneissä taisteluissa kohottaa Ruotsi-Suomen suurvaltojen joukkoon.

Valtiopäivien toiminta vakiinnutetaan

Kustaa Aadolfin noustessa valtaistuimelle Ruotsi-Suomea hallittiin suunnilleen samalla tavalla kuin hänen suuri isoisänsä oli valtakunnan hallinnon järjestänyt. Kustaa Aadolfin aikana suoritettiin kui-

tenkin perusteellinen uudestijärjestely, joka tuli koskemaan kaikkia valtakunnan hallinnon eri puolia.

Kuninkaan ensimmäisiä tämänsuuntaisia toimenpiteitä oli vanhan kansanedustuslaitoksen muotojen vakiinnuttaminen. V. 1617 hän antoi tässä tarkoituksessa valtiopäiväjärjestyksen, joskaan sitä ei koskaan virallisesti vahvistettu.

Valtiopäiväjärjestyksen mukaan valtakunnan säädyt saivat oikeuden neuvotella niistä asioista, jotka kuningas heille esitti. Kukin sääty keskusteli erikseen ja esitti kuninkaalle asiassa tekemänsä päätöksen, mikäli kaikki säädyt eivät olleet päätyneet samaan tulokseen. Säätyjen toisistaan eriäviä näkökantoja koetettiin sovitella yhteen yhteisen valtiopäiväpäätöksen aikaansaamiseksi, ”taikka ottaa kuninkaallinen majesteetti siitä sen, mikä on paras”. Kuningas saattoi siis varsin helposti saada valtiopäiväpäätöksen mieleisekseen. Tärkeimmät valtiopäivillä käsitellyistä asioista olivat lakien säätäminen ja verojen määrääminen sekä päättäminen valtakunnan suhteista vieraihin valtoihin. Kuninkaan täytyi hallitsijanvakuutuksensa mukaan saada säätyjen suostumus myös sotaväenottoon. Varsinkin Kustaa Aadolfin aikaa myöten yhä suuremmaksi kasvavan arvovallan ansiosta kuninkaan esitykset hyväksyttiin valtiopäivillä ilman muuta, niin raskaita kuin loppumattomat sotaväenotot ja jatkuvasti suurenevat verot olivatkin. Säädyt saattoivat tehdä myös omia aloitteitaan. Nämä olivat ”valituksia”, joissa alamaisesti pyydettiin kuninkaallista majesteettia korjaamaan jokin epäkohta. Valitukset jätettiin hallitukselle, eikä niitä käsitelty valtiopäivillä.

Säädyt olivat siis lähinnä kuninkaan neuvonantajina, joilta hän saattoi tiedustella kansan mielipidettä tärkeitä ratkaisuja tehdessään. Kotiseuduilleen hajaantuvat valtiopäivämiehet tekivät myös siellä selkoa valtiopäivillä käsitellyistä asioista, joten kansa sai tietää uusien verojen ja sotaväenottojen tarkoituksen. Tämä helpotti osaltaan varsinkin rahvaalle

asetettujen raskaiden vaatimusten läpiviemistä. Sinänsä varsinkaan alemmat säädyt eivät tunteneet kiinnostusta valtiopäiviä kohtaan, joten ne ilman muuta tyytyivät kuninkaan ylivaltaan. Etenkin Suomessa oltiin haluttomia lähtemään Tukholmaan asti valtiopäiville, joita talonpojat ja porvarit pitivät pikemminkin rasituksena kuin oikeutena osallistua valtakunnan asioiden käsittelyyn. Välttyäkseen asiaankuuluvista kustannuksista Viipurin porvarit esittivät kerrankin, ettei heidän tarvitsisi lähettää edustajia valtiopäiville.

Vaikka kuningas periaatteessa tunnustikin kansan oikeuden vapaasti osallistua valtakunnalle tärkeimpien kysymysten ratkaisuun, hän toivoi ilman muuta omien esitystensä saavuttavan säätyjen hyväksymisen. Kun valtiopäivämiesten vaalista ei ollut olemassa varmoja määräyksiä, kuningas saattoi vaikuttaa valtiopäivien kokoonpanoon. Kerran hän mm. kirjoitti valtakunnan piispoille: ”Sitten on meidän erityinen tahtomme, että kutsutte ja otatte mukaanne valtiopäiville hyväntahtoisimmat papit, jotka siellä täällä kihlakunnissa löytyvät ja käsittävät sekä yleisen että isänmaan vaaran ja voivat antaa neuvoja ja joiden kanssa käy luottamuksella keskusteleminen.” — Piispojen ohella pappissäätyä edustivat nimittäin kaksi tuomiokapitulin jäsentä sekä pappi kutakin kahta kihlakuntaa kohti, jotka kaikki edustajat piispa vapaasti määräsi.

Aatelin osallistumisen valtiopäivien toimintaan määritteli v. 1626 annettu ritarihuonejärjestys. Ainoastaan Ruotsin ja Suomen kotimainen aateli eli ritaristo oli oikeutettu tulemaan valtiopäiville ja kuulumaan ritarihuoneeseen. Se jaettiin kolmeen luokkaan. Ylimpään kuuluivat kreivit ja vapaaherrat, keskimmäiseen ne suvut, joiden esi-isistä joku oli ollut valtaneuvoksena, ja alimpaan eli asemiesluokkaan kuuluivat kaikki muut. Kukin luokka äänesti erikseen, ja jokaisella suvulla oli yksi ääni.

Aatelin jälkeen valtiopäivien arvokkaimman ryh-

män muodosti sotapäällikkökunta, jolla oli myös oikeus olla valtiopäivillä edustettuna. Joskus sinne saatettiin kutsua sotamiestenkin edustajia.

Porvarissäädyn edustajien vaalista ei ollut selviä määräyksiä. Eri kaupunkien edustus vaihteli myös suuresti. Suuremmat kaupungit lähettivät tavallisesti yhden pormestarin ja raatimiehen tai jonkun huomattavimmista porvareistaan, jotka maistraatti valitsi.

Talonpoikaissäädystä valittiin valtiopäiville tavallisesti yksi talonpoika kustakin kihlakunnasta. Usein talonpojat eivät olleet laisinkaan edustettuina, vaikka valtiopäivillä päätetyt verot ja sotaväenotot raskaimmin koskivat juuri heitä. Näin oli asian laita varsinkin silloin, kun nopeasti haluttiin saada valtiopäivät koolle. Tällöin kutsuttiin vain osa edustajista, ja nämä ns. valiokuntavaltiopäivät ratkaisivat asiat koko kansan nimissä. Myös säännöllisillä valtiopäivillä eräs edustajien ryhmä, v. 1627 ensimmäistä kertaa määrätty salainen valiokunta, sai koko valtiopäivien nimissä päättää varsinkin ulkopoliittisista kysymyksistä.

Jos hallitus ei halunnut kutsua koolle varsinaisia valtiopäiviä esimerkiksi niiden taholta ehkä odotettavissa olevan vastustuksen vuoksi, tyydyttiin maakunnittain pidettyihin maakuntakokouksiin. Nämä päättivät kukin oman maakuntansa puolesta veroista ja sotaväenotosta. Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan asukkaat pitivät usein omia maapäiviään, joilla käsiteltiin samantapaisia asioita. Edustettuina olivat kuitenkin vain aateli sekä aatelittomat tilanomistajat. Näiden läänien asukkailla ei ollut oikeutta osallistua valtakunnan yleisten valtiopäivien toimintaan.

Valtakunnan säätyjen osallistuminen valtakunnalle elintärkeiden kysymysten ratkaisuihin oli siis vielä varsin muodollista laatua tosiasiallisen ratkaisuvallan jäädessä kuninkaalle. Mutta Kustaa Aadolfin aikana ja hänen toimestaan kansanedustukselle

luotiin joka tapauksessa entistä vakiintuneemmat muodot, joiden varassa valtiopäivistä aikoinaan oli tuleva Ruotsi-Suomessa kaikkivoipa mahti. Kuninkaan ratkaisevaa osuutta Kustaa Aadolfin aikana ei voida kuitenkaan pitää haitallisena hänen ylivoimaisen etevämmyytensä vuoksi ja syystä, että valtakunnan säädyt eivät olleet vielä kypsyneet riittävästi valtion asioita käsittelemään.

Hengenviljelys sotien riehuessa

Vuosisadan vaihteen molemmin puolin riehuvat yhtämittaiset sodat eivät olleet itsessään suotuisa aika hengenviljelyksen harjoittamiseen. Valtakunnan varat kuluivat sotiin, joiden raaistava vaikutus päinvastoin oli omiaan viemään kehitystä taaksepäin. Näistä ulkonaisesti erittäin epäedullisista olosuhteista huolimatta maassamme tehtiin vakavaa työtä kansamme henkisen tason kohottamiseksi. Nimenomaan niukka suomenkielinen kirjallisuus rikastui ja monipuolistui tänä aikana.

1500-luvun loppupuolella maamme hengellinen kirjallisuus sai varsin välttämättömän lisän, kun ensimmäinen suomalainen virsikirja todennäköisesti v. 1582 ilmestyi. Sen toimittaja oli Turun koulun rehtori Jaakko Suomalainen eli Finno. Hän oli saanut Juhana-kuninkaalta tehtäväkseen suomenkielisten kirkollisten käsikirjojen toimittamisen, jota varten kuningas vapautti hänet rehtorin toimesta ja asetti hänet Räntämäen kirkkoherraksi.

Finnon virsikirja sisälsi 99 virttä. Suurin osa niistä oli käännetty latinasta, saksasta ja ruotsista, mutta ainakin muutamia hän on itse sepittänyt. Lisäksi Finno oli kirjoittanut esipuheen, jossa hän vakaumuksellisessa luterilaisessa hengessä selvitteli virsilaulun merkitystä. Lopussa hän toivotti Jumalan siunausta kaikille kansalaisilleen ”aina ja liiatenkin tällä surullisel ja vaarallisel ajal, ettei he ikänäns hänest pois luopuisi, eikä hänen sanaans

suuttuisi". — Ainoastaan yksi vaillinainen kappale Finnon virsikirjasta on säilynyt. Se on nykyisin Upsalan yliopiston kokoelmissa. Virsikirjansa lisäksi Finno julkaisi katkismuksen ja paljon käytetyn "Yxi wähä Rukous Kirian".

Jaakko Suomalainen sai virsikirjantekijänä seuraajan Maskun kirkkoherra Hemmingistä, jonka virsikirja ilmestyi vuoden 1610 tienoilla. Se sisälsi 241 virttä, joista 98 oli otettu Jaakko Suomalaisen virsikirjasta. Muut hän on joko kääntänyt vieraista kielistä tai itse kirjoittanut. Näitä hänen omia virsiään on ainakin 15. Sekä kääntäjänä että itsenäisenä runoilijana Hemminki on Jaakko-herraa etevämpi. Hänen virtensä ovat sekä kieleltään että runomitaltaan parempia. Ne joutuivatkin heti ahkeraan käyttöön Suomen kirkon piirissä, ja Maskun Hemmingin virsikirjasta otettiin yhä uusia painoksia kautta koko 1600-luvun.

Virsikirjansa lisäksi Maskun Hemminki toimitti suomeksi "Wanhain Suomen maan Pijspain ja Kircon Esimiesten Latinan kielised laulud Christuxesta ja inhimisen elämän surkeudesta". Ne oli v. 1582 julkaissut uusmaalainen oppinut Theodoricus Petri Ruuth, joka tässä työssään oli saanut apua Jaakko Suomalaiselta. Esipuheessaan Hemminki kertoo katolisen turmeluksen aikana Pyhän Hengen herättäneen "muutamia jumalisia oppenuita sekä kirkon esimiehiä että muita, jotka latinaksi teit ja kirjoitit hengellisiä lauluja ja virsiä Kristuksen syntymästä, piinasta ja kuolluist ylösnousemisesta, niin myös P. Kolminaisuudesta ja valituksia mailman pahannoksesta ja tämän elämän vaevoista, manaten nuorii kunnialliseen elämähän ja tapain siveyteen." — Myös tämä julkaisu saavutti Suomessa kestävän suosion.

Näiden hengellisten julkaisujen ohella 1600-luvun taitteessa kirjoitettiin maassamme eräitä lähinnä historialliseen kirjallisuuteen kuuluvia katkelmia. Klaus Fleming, Kaskisten herra, kirjoitti latinaksi

kertomuksen Suomen kohtaloista vuosina 1592—1600 sekä ruotsiksi kuvauksen 1500-luvun loppupuolen ja 1600-luvun alkupuolen tapahtumista. Maamme ylimyspiireihin samoin kuuluva Katariina Fincke on kuvannut jälkimaailmalle Kaarle-herttuan verituomioita Suomessa v. 1599, jolloin kertojan puoliso Iivar Tavast, isä Sten Fincke ja appi Arvi Tavast kaikki joutuivat herttuan kostonhimon uhreiksi.

1600-luvun alkupuolella yritettiin saada myös käytännöllisen elämän tarpeita palvelevaa kirjallisuutta suomen kielelle. Erityisen tärkeää olisi ollut lakien suomentaminen, jotta varsinkin ruotsia taitamattomat talonpojat olisivat voineet paremmin saada niistä suojaa aatelin ja virkamiesten mielivaltaa vastaan.

Jo 1500-luvun puolivälissä Tukholmassa toimiva suomalainen saarnaaja, herra Martti käänsi suomeksi Kristoffer Baijerilaisen maanlain. Martti-herran käännöstä ei kuitenkaan painettu, mutta sitä käytettiin käsinkirjoitettuina jäljennöksinä. Samoin kävi seuraavillekin lainkäännöksille, jotka Kalajoen kirkkoherra Ljungo Tuomaanpoika 1600-luvun alussa toimitti. V. 1601 hän sai valmiiksi Martti-herran käännöksen pohjalla suorittamansa maanlainkäännöksen, jonka nimenä oli ”Ruodzin waldakunnan maan elj taloin poicain laki, ruozin kielestä suomenn kielelle tulkittu, Itä Pohian maalla, suomalaisten tarpehexi. Liugi Thomahan poialta Cala joen kyrkoherralta”. V. 1609 hän suomensi myös kaupunginlain. Suomennosten jo aloitettu painatus keskeytyi luultavasti siksi, että sekä kääntäjä itse sekä häntä suosinut Kaarle IX pian sen jälkeen kuolivat.

Kaarle IX:n hallitusaikana maamme sai myös ensimmäiset kalenterinsa ja almanakkansa. Niiden tekijä oli Tammisaaren kirkkoherrana kuollut Sigfrid Aronus Forsius, eräs maamme ensimmäisiä tiedemiehiä. Forsius oli syntynyt 1550-luvulla Helsingissä, jonka mukaan hän otti nimen itselleen. Hän opiskeli Saksassa ja Upsalan yliopistossa ja vihittiin

opintonsa päätettyään papiksi Suomessa. Kaarle-herttuan puolelle asetuttuaan hän toimi myöhemmin tämän hovikappalaisena.

Mutta enemmän kuin papintoimeen Forsius tunsi kiinnostusta tieteisiin. Erityisesti luonnontieteet askarruttivat hänen ajatuksiaan. Tähtitieteen tuntemuksensa vuoksi — tällä alalla häntä pidettiin valtakunnan etevimpänä — hän joutui mukaan Kaarle-herttuan Lappia tutkimaan lähettämään retkikuntaan. Täällä hän suoritti ansiokasta työtä Lapin kartoittajana.

Mutta pian Forsius menetti korkean herransa suosion, joka oli hankkinut hänelle tuottoisan Kemiön kirkkoherranviran. Kadehtijat saivat uskotelluksi Kaarlelle, että oppineella kirkkoherralla oli salavehkeitä Sigismundin kanssa. Forsius heitettiin vankeuteen, jossa hän sai olla vuoden ajan nälässä ja puutteessa. Joutuipa hän kärsimään kidutustakin. Hänen asemaansa helpotti hiukan hänen ennustajanmaineensa. Hovin naisetkin kävivät hänen luonaan ennustuttamassa itselleen ja antoivat vangille palkkioksi ruokaa ja rahaa.

Nämä harrastukset tuottivat Forsiukselle uusia onnettomuuksia hänen vapaaksi päästyään. Ensiksi hän tosin sai tähtitieteen professorin toimen Upsalan yliopistossa, mutta katsoi pian parhaaksi jättää toimensa riitauduttuaan useimpien opettajatoveriensa kanssa. Sen jälkeen hän sai Tukholman Ritariholman seurakunnan kirkkoherran viran. Mutta tämän hän menetti astrologiaa, tähdistäennustamista, kohtaan tuntemansa kiinnostuksen vuoksi. Papiston vainoamana hän eli suuressa kurjuudessa Tukholmassa. Sieltä hänet pelasti Raaseporin kreivi Sten Lejonhufvud, joka kutsui hänet Tammisaaren kirkkoherraksi.

Tammisaaressa Forsius sai rauhassa viettää monivaiheisen elämänsä loppuvuodet. Hän jatkoi täällä almanakkojensa julkaisemista sekä tieteellisiä harrastuksiaan. Tähtien ohella hän tutki kivennäisiä ja

fysiikkaa, jopa filosofiaakin. Hänen tutkimuksensa jäivät kuitenkin painamatta.

Suuri osa Forsiuksen tutkimuksista on jälkimaailman silmillä arvioituna vain lapsellista ja taikauskoista askartelua. Mutta siinä suhteessa hän oli vain aikansa lapsi. Sen sijaan hänen runsaat tietonsa monilta tieteen aloilta ja uupumaton tutkijanmielensä kohottivat hänet useimpien aikalaistensa yläpuolelle ja suovat hänelle muistettavan sijan Suomen sivistyshistoriassa.

Eerik Eerikinpoika Sorolainen

V. 1583 Juhana-kuningas määräsi Suomen piispaksi Eerik Eerikinpoika Sorolaisen. Piispa Sorolaisen toimikausi sattui ajankohdalle, joka oli Suomen historian levottomimpia, ja hän itse toimi maamme kirkon päämiehenä pitemmän ajan kuin kukaan edeltäjistään tai seuraajistaan on tätä virkaa hoitanut. Ja harvalle Turun piispanistuimen haltijalle tämä korkea virka on tuottanut niin paljon henkilökohtaisia vastoinkäymisiä kuin Sorolaiselle näinä melskeisinä aikoina.

Juhana oli nimittänyt Sorolaisen korkeaan virkaansa todennäköisesti sen vuoksi, että hän ei vastustanut Juhanan liturgisia uudistuksia. Kuninkaan kuoltua Turun piispa sai kuitenkin vastata tästä myöntyväisyydestään Kaarle-herttualle ja valtakunnan säädyille Upsalan kokouksessa. Kaarlen ja Turun piispan suhteet huononivat edelleen, kun Suomen papisto herttuan ja Sigismundin välisessä taistelussa yleensä kallistui Sigismundin puolelle. Kun herttua oli lopullisesti voittanut kuninkaan suomalaiset kannattajat, kosto kohtasi myös Suomen papistoa. Sorolainen vietiin vankina Ruotsiin, ja herttua uhkasi sijoittaa Suomeen 50—60 ruotsalaista pappia suomalaisten tilalle. Linköpingin valtiopäiville kokoontunut Ruotsin papisto tuki kuitenkin Turun piispaa ja Suomen papistoa niin voimakkaasti,

että Kaarle katsoi parhaaksi luopua suomalaisiin pappeihin kohdistamistaan rankaisutoimenpiteistä sekä vapauttaa vangitun piispan. Kuitenkin Sorolainen joutui koko Kaarle IX:n hallitusajan kärsimään kuninkaan epäluuloista, mitkä ilmenivät milloin virasta pidätyksenä, milloin vankeutenakin. Vasta Kaarlen kuoltua piispa sai täysin rauhassa omistautua virkansa hoitamiseen.

Tällöin jo varsin iäkäs piispa hoiti tunnollisesti tehtäviään ja teki mm. tarkastusmatkoja laajassa hiippakunnassaan. Stolbovan rauhan jälkeen Suomi jaettiin jälleen kahteen hiippakuntaan. V. 1618 Viipurin uusi piispa Olavi Elimaeus astui virkaansa. Tämä helpotti huomattavasti vanhan Eerik-piispan viranhoitoa, niin että hän saattoi omistaa enemmän aikaa kirjallisille töilleen.

Sorolaisen ensimmäiset julkaisut olivat kirkollisia käsikirjoja Suomen kirkon tarpeiksi. V. 1614 ilmestyi painosta ”Käsikirja Jumalan palveluxesta”, jonka hän oli jo vankeusaikanaan kirjoittanut. Samana vuonna tuli julkisuuteen samoin papeille tarkoitettu iso katkismus, ”Catechismus eli Christilisen opin pääcappaleet”. Tätä yli 500-sivuista kristinopin esitystä on pidetty lajissaan parhaimpana tämän vuosisadan alkupuolelle saakka. Myöhemmin hän toimitti katkismuksen myös kansan käyttöä varten.

Vuosina 1621 ja 1625 Sorolaisen kirjoittama laaja postilla eli saarnakirja ilmestyi nimellä ”Postilla Eli Vlgostoimitus nijnen Ewangeliumitten päälle cuin ymbäri aiastaian saarnatan”. Tämä 2300-sivuinen teos on ensimmäinen suomalainen saarnakirja.

Sorolaisen postilla oli siis tarkoitettu maamme papeille helpottamaan saarnaviran hoidossa. Mutta postillan laaja, eri aloilla liikkuva sisällys aiheutti sen leviämisen laajemmillekin piireille.

Teoksessaan Sorolainen osoittaa ainakin elämänsä loppupuolella omaksuneensa vankan luterilaisen vakaumuksen. Hänen kirjassaan on varsin voimakkaita hyökkäyksiä paavia vastaan. Toisaalta hän ei ollut

myöskään mikään Lutherin palvoja. Joskin hän tunnustaa Lutherin suuret ansiot, ei hän monien aikalaistensa tavoin sivuuta Lutherin erehdyksiä.

Sorolaisen postilla sisältää runsaan kokoelman käytännöllisiä elämänohjeita. Vanha piispa osoittautuu viisaaksi ja suvaitsevaiseksi ihmisluonteen tuntijaksi. Niin papit kuin maallikot, virkamiehet, sotilaat, kauppiaat ja tavallinen rahvas saavat moitteita puutteidensa takia, mutta samalla myös vakavia ja sävyisiä parannusohjeita. Papeiksi ei enää tulla ilman muuta kuten profeettojen aikana. Nykyään Jumala ottaa saarnamiehiä ”skoulusta, kusa ne ensistä hyvin opetetaan ja harjoitetaan kirjaa lukemaan ja ymmärtämään, että he sitä soveliaammat olisit saarnavirkaan”. Koulu oli kuitenkin ensin kunnolla käytävä, sillä moni pappi huomaa myöhemmin opintojensa jääneen puutteellisiksi. Saarnat on laadittava kuulijakunnan mukaisesti siten, että niitä jaksetaan kuunnella.

Kirkossakäynnin laiminlyönneistä saavat nuhteita niin virkamiehet, jotka mieluummin ”menevät jahtiin ja muualle aikaansa kuluttamaan”, kuin tavallinen rahvas. Erityisesti ”ne, jotka kaupan virasa ovat, koska muut kirkkoon menevät, silloin he juoksevat ympärins, kusta he saisit suuren voiton ja korkorahan ylenpalttisen kasvun kansa”. Pelkkä kirkossakäynti ei kuitenkaan riitä, siellä opetetun täytyy tulla näkyviin seurakuntalaisten elämässä.

Vanha piispa valittaa, että ihmiset pyrkivät vain hyötymään toistensa kustannuksella. Hänen postillastaan kuvastuvat myös ajalle ominaiset virkamiesten, etenkin voutien ja veronkantajien, epärehelliset menettelytavat. Samoin hän paheksuu ylellisyyden ja koreilunhalun leviämistä. Vanhat kankaat eivät kelpaa, vaan vaaditaan verkaa, samettia ja silkkiä. Ja mitä muoteihin tulee, ”. . . niin on myös senkaltainen keveys vaatteisa, että ne enimmäst joka vuosi muutetaan, toisinans pidemmät, toisinans lyhemmät, toisinans laviammat, toisinans soukemmat. Jos joku

outo tulee idästä eli lännestä oudolla vaatteen muodolla, niin jokainen kohta sitä tahtoo seurata ja sillä tavalla hänens vaatettaa, vaikka kuinka ruma se olisi, niin että skraatarit pitää vuosi vuodelta vastuudesta oppiman". — Vanhempien ei pidä olla "ylen ankarat ja tuimat heidän lastens kansa", mutta lasten on myös osoitettava kunnioitusta vanhempiaan ja yleensä kaikkia vanhoja ihmisiä kohtaan. Piispa toivoi vanhempien antavan lapsilleen kunniallisia, hyvää merkitseviä nimiä ja välttävän etenkin pakanallisia nimiä, sillä "se on kamala asia, että sinä tahdot antaa sinun pojalles yhden oudon nimen, jota sinun suvusas ei ole yhdelläkään ennen ollut".

Esivaltaa kohtaan on kaikkien tunnettava tarpeellista kunnioitusta. Ajan käsityskannan mukaisesti piispastakin säätyero on luonnollinen asia, sillä "täsä maailmas ihmisten edesä on eroitus sen jälkeen, kuin itsekunkin virka myöden antaa". Varsin uudenaikainen sen sijaan on piispan suhtautuminen naisten kykyihin. Hän pitää nimittäin naisia tasaarvoisina miesten kanssa. Kuitenkin "pitää kaikki vaimot, neitset ja piiat oppeman, ettei he ilman syytä ja suurta asiata juoksentele ulos sinne tänne, mutta kotonans pysyvät, sillä ei mitäkään vaimoisia ihmisiä niin kaunista kuin heidän huoneens ja kotons . . .". Mutta jos heidän välttämättä täytyy mennä asioitaan toimittamaan kotinsa ulkopuolelle, niin ". . . ei heidän pidä juokseman joka paikan ympärins eikä kurkisteleman ja katseleman sinne ja tänne, mutta kiiruusti he ovat asians toimittaneet, niin ei heidän pidä viivyttelemän eikä pitkiä juttuja pitämän, mutta kotians kohta jälleen palaaman".

Tällaisten uskonnollisten tietojen ja elämänohjeiden ohella Sorolaisen postilla sisältää runsaan määrän lukijan yleistä tietopiiriä kartuttavaa ainesta. Mm. hän kuvailee ihmeellisiä luonnonilmiöitä ja aikansa valtiollisia tapahtumia. Tekijän omat laajat tiedot ja suuri lukeneisuus ilmenevät mm. hänen lainaamiensa vanhan ajan oppineiden sekä muiden

kirjailijoiden määrästä, mikä nousee yhteensä n. kahdeksaankymmeneen.

Kohta tämän suurtyön valmistuttua Eerik Eerikinpoika Sorolaisen vaiheikas elämä päättyi. V. 1625 hän kuoli ja sai viimeisen leposijansa Turun tuomiokirkossa.

Eerik-piispan työ maamme kirkon päämiehenä ei ehkä sinänsä ole hänen elämäntyönsä huomattavin osa. Lempeä ja taipuisa piispa ei voinut johdonmukaisesti oman mielensä mukaisesti hoitaa korkeata virkaansa, vaan joutui näinä myrskyisinä aikoina voimakkaampien tahtojen heiteltäväksi. Toisaalta ehkä juuri hänen sovinnollisuutensa lievensi ajan ristiriitojen vaikutusta maamme kirkon elämään. Mutta sivistyneen ja jaloluonteisen piispan kirjallinen työ on jättänyt pysyvimmät jäljet kansamme kehitykseen. Koko Raamatun saaminen suomenkielelle on osaltaan Sorolaisen ansio, sillä hän osallistui tehokkaasti Kaarle-herttuan asettaman raamatunsuomennoskomitean työhön. Mutta kaikkein merkittävin on ollut hänen postillansa, jonka avulla hän toivoi voivansa ”niinkuin minä eläisäni liki neljäkymmentä ajastaikaa saarnan ja opetuksen kansa olen Jumalan seurakuntaa tällä maalla, Jumalan armon kautta palvellut ja edesseisonut, mahtaisin myös minun kuolemani jälkeen tämän kansa palvella niitä, kuin jälkeen jäävät”.

Piispavanhuksen toive toteutui runsain määrin. Yli kahden vuosisadan ajan Suomen kansa haki elämän vaikeuksien kanssa kamppaillessaan lohdutusta ja rohkaisua piispa Sorolaisen postillasta ja hänen oman pitkän, raskaiden kohtaloniskujen täyttämän elämänsä kypsyttämistä viisaista ja opettavaisista elämänohjeista.

Hallinnon uudistaminen

Suurin osa Kustaa Aadolfin hallituskaudesta kului yhtämittaisiin sotiin. Mutta niistä huolimatta kuningas ehti toimeenpanna hallinnon perusteellisen uudistuksen.

Kustaa Aadolfin noustessa valtaistuimelle valtakuntaa hallittiin suunnilleen samalla tavalla kuin Kustaa Vaasan aikana oli tehty. Mutta sen puolen vuosisadan aikana, joka oli kulunut Kustaa Vaasan kuolemasta, olivat sekä valtion toimipiiri että viranomaisten tehtävät laajentuneet niin suuressa määrin, että perusteelliset muutokset olivat tarpeen.

Kustaa Aadolfin uudistukset tulivat koskemaan sekä keskushallintoa että paikallishallintoa. Kuningas ei kyennyt enää henkilökohtaisesti puuttumaan kaikkiin asioihin, kuten Kustaa Vaasan aikana. Hänen avukseen oli asetettava erityisiä korkeita virkamiehiä, jotka kukin oman virastonsa avulla huolehtivat määrätyn hallinnonhaaran asioista. Näitä Tukholmaan perustettuja keskusvirastoja nimitettiin kollegioiksi, joita oli aluksi viisi: kanslia-, valtiovarain-, sota- ja amiraliteettikollegio. Viidentenä kollegiona oli Svean hovioikeus, jossa hoidettiin oikeusasioita. Kustaa Aadolfin elinaikana kollegiojärjestelmä vähitellen hahmottui, ja se vakinaistettiin hänen kuoltuaan. Sekä tämän hallintouudistuksen luomisessa että yleensä kaikissa Kustaa Aadolfin hallitustoimissa oli hänen tärkeimpänä apulaisenaan etevä valtakunnankansleri Aksel Oxenstierna.

Kollegioiden päälliköt kuuluivat valtaneuvoskuntaan, joka heidän lisäkseen käsitti joukon muita kuninkaan suosiota nauttivia ylimyksiä. Kuninkaan valtaistuimelle noustessaan antama hallitsijanvakuutus oli lisännyt huomattavasti neuvoston ja samalla ylhäisaateliston valtaa. Mutta aikaa myöten kuninkaan vaikutusvalta yhä kasvoi, ja sekä valtaneuvosto että koko ylhäisaatelisto alistuivat vastustelematta kuninkaan ehdottomaan käskyvaltaan. Tämä muu-

tos johtui osittain kuninkaan suurista hallitsijanlahjoista, osittain hänen henkilökohtaisesta viehätysvoimastaan, jolla hän voitti vastustajansakin puolelleen. Aatelin vaikutusvalta ja mahti kasvoi kuitenkin Kustaa Aadolfin hallitusaikana syystä, että kuningas tietoisesti suosi sitä. Se oli hänen mielestään sääty, jonka lähinnä oli palveltava kuningasta. Aatelismiehiä nimitettiin kaikkiin tärkeimpiin siviili- ja sotilasvirkoihin. Heiltä vaadittiin paljon, mutta vastapalvelukseksi he saivat tuottoisia läänityksiä ja kaikenlaatuisia kunnianosoituksia.

Vanha linnaläänijärjestelmä, jossa sekä sotilaallinen käskyvalta että siviilihallinto oli yhdistetty samoihin käsiin, osoittautui myös aikansa eläneeksi. Siviilihallintoa varten maa jaettiin käskynhaltijakuntiin. Nämä jakaantuivat vuorostaan voutikuntiin, nimismiespitäjiin ja neljänneskuntiin. Sotilaskäskynhaltijat asetettiin erikseen.

Maassamme oli tähän aikaan 21 voutikuntaa. Voutien päätehtävänä oli veronkanto. Käskynhaltijoiden oli valvottava voutien toimia. Valvonta oli siten paljon tehokkaampaa kuin aikaisemmin, jolloin tarkastustoiminta oli tilapäistä. Voidakseen paremmin saada turvaa vielä tällöinkin tapahtuvilta voutien väärinkäytöksiltä rahvas sai valita itselleen oman asiamiehen, ns. pitäjänkirjurin. Tämä oli pappi tai joku muu henkilö, joka kykeni hoitamaan pitäjäläistensä oikeusasioita.

Väliin myös käskynhaltijakunnat yhdistettiin laajemmiksi hallintoalueiksi. 1620-luvulla Suomessa oli siten Turun, Hämeen ja Viipurin maaherrakunnat. Ne yhdessä muodostivat yhteisen, koko maamme käsittävän hallintoalueen. Tämän johdossa oli ylikäskynhaltija eli gubernaattori, joksi v. 1623 määrättiin ruotsalainen ylimys Niilo Bjelke. Bjelken luopuessa virastaan v. 1631 hänen seuraajakseen tuli valtakunnankansleri Aksel Oxenstiernan serkku Gabriel Pentinpoika Oxenstierna. Maamme korkein virka säilyi siten ruotsalaisten ylimysten käsissä.

Sääty-yhteiskunnan päiviltä.

Oikeuslaitoksen uudistaminen

Kustaa Aadolf uudisti myös valtakuntansa oikeuslaitoksen. Ensimmäinen tämänsuuntainen toimenpide oli Svean hovioikeuden perustaminen Tukholmaan. Valtakunnandrotsin johdolla se toimi sekä korkeimpana tuomioistuimena että oikeudenkäytön alan keskusvirastona. Kuningas saattoi vielä tarkistaa senkin päätökset, joten ikivanha kuninkaanoikeus säilytettiin.

Pian kävi ilmi, ettei Svean hovioikeus kyennyt käsittelemään koko valtakunnan alueelta tulevia asioita. Kuningas perusti tämän vuoksi uuden hovioikeuden Turkuun, joka aloitti toimintansa v. 1623. Sen toimipiiri käsitti Suomen, Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan. Myöhemmin perustettiin vielä Itämerenmaita varten Tarton hovioikeus.

Maamme oli tähän aikaan jaettuna kolmeen laamannikuntaan. Näitä olivat Pohjois-Suomen, Etelä-

Suomen ja Karjalan laamannikunnat. Laamannikunnat jakaantuivat puolestaan useammista hallintopitäjistä muodostettuihin kihlakuntiin. Kihlakunnantuomarin oli pidettävä kolmet käräjät vuodessa kussakin kihlakuntansa hallintopitäjässä.

Kuningas antoi ohjeita siitä, miten tuomarien tuli hoitaa tärkeätä virkaansa. Jos tuomari oli puolueellinen ja tuomitsi ”joko kuninkaallisen majesteetin tai kenenkään muun mieliksi, silloin tahtoo kuninkaallinen majesteetti varottavaksi esimerkiksi vedättää nahan hänen ruumiistaan ja naulauttaa sen tuomarinistuimelle ja korvat kaakinpuuhun”. Huolimatta näistä ankarista rangaistusuhkauksista tapahtui jatkuvasti väärinkäytöksiä tuomarinviran hoidossa. Suuren epäkohdan muodosti lisääntyvä tuomarinsijaisten eli lainlukijoiden käyttö. Kuningas antoi nimittäin myös tuomarinvirkoja läänityksiksi varsinkin korkeille siviilivirkamiehille. Nämä hoidattivat virkaansa sijaisilla ja kantoivat itse pääosan sen tuottamista tuloista. Monet lainlukijat yrittivät silloin lisätä tulojaan ottamalla lahjuksia.

Vasta vähitellen saatiin oikeudenkäytön alallakin järjestystä aikaan. Ennen Turun hovioikeuden perustamista kuningas lähetti erityisiä virkamiehiä pitämään tutkintokäräjiä eri puolilla Suomea ja valtuutti heidät langettamaan kuninkaantuomioita. Näiden tarkastusmiesten kertomukset antavat hyvän kuvan ajan oloista ja oikeudenkäytön laadusta. Käkisalmen läänissä toimiva tutkijakunta tuomitsi kerran Räisälän nimismiehen Niilo Niukkasen kuolemaan laittomien verojen kannosta sekä eräistä muista rikkomuksista. Mutta ”koska häntä ei haluttanut riippua hirsipuussa ja niillä huoveilla, joiden piti lähteä meidän kanssamme rajalle, ei ollut kunnollisia vaatteita, niin myönsimme kuninkaan armollisessa nimessä hänelle oikeuden lunastaa itsensä hirsipuusta maksamalla 95 ruplaa, vaikka hänen poikansa tahtoi taivuttaa hänet antamaan hirttää itsensä saadakseen pitää rahat. Mutta isä pani vastaan sa-

noen: jos minut hirtetään, täytyy sinun seurata minua hirsipuuhun, sillä sinä olet ollut yksissä neuvoin minun kanssani varkauksissa. Silloin ei kestänyt kauan, ennen kuin poika pani rahat esille, jotka rahat Kuninkaallisen Majesteetin nimessä otettiin huovien vaatteisiin ja muihin menoihin käytettäväksi, niin kuin tili ja kuitit tulevat osoittamaan." — Tämä osoittaa, samoin kuin monet muut samantapaiset oikeudenkäyntipöytäkirjojen kertomukset, etteivät tuomiot aina tulleet ehdottomasti lain kirjaimen mukaisiksi. Syytetyn yhteiskunnallinen asema ja varallisuus saattoivat vaikuttaa tuomion laatuun, ja monta kertaa itse kuningaskin armahti rikkomuksia tehneitä aatelismiehiä.

Hovioikeuden perustaminen Turkuun lujitti huomattavasti maamme asukkaiden oikeusturvaa. Joskin vielä sen perustamisen jälkeenkin esiintyi melkoista laeista piittaamattomuutta varsinkin virkamiesten ja aatelin keskuudessa, hovioikeus sai vähitellen aikaan järjestystä myös oikeudenkäytön alalla. Sen presidentit ja jäsenet ansaitsevat kiitoksen tästä vaikeissa olosuhteissa suorittamastaan työstä. Tosin Turun hovioikeuden ensimmäinen presidentti Niilo Bjelke Suomessa työskentelyyn kyllästyneenä pyysi päästä pois "tästä pahasta ja barbaarisesta paikkakunnasta, jonka itsepintainen ja paha kansa yhä tahtoo pysyä vanhoissa väärissä tavoissansa". Vasta v. 1630 kuningas vapautti hänet presidentinvirasta ja salli hänen seuraavana vuonna palata Ruotsiin syystä, että hän oli "vanha, väsynyt ja osittain Suomenmaahan suuttunut".

Vaikkei Bjelke viihtynytkään Suomessa, hänen suhtautumisensa suomalaisiin ei ollut yksistään kielteistä. Hänen sopeutumattomuutensa maahamme johtui osittain kielitaidon puutteesta. Itse hän valitti tätä ja ehdotti tärkeimpiin virkoihinkin "tämän kielen miehiä", koska he maan tapoihin ja kieleen perehtyneinä parhaiten sopivat johtamaan hallitusta Suomessa. Hallitus ei kuitenkaan ottanut Bjelken

esitystä huomioon, vaan hänen seuraajakseen nimitettiin ruotsalainen aatelismies Bror Rålamb. Vasta kun tämä jo v. 1632 joutui kuninkaan epäsuosioon, suomalainen mies tuli ensimmäisen kerran Turun hovioikeuden johtoon. Tämä oli maamme huomattavin ylimys Juho Kurki, joka parin vuosikymmenen ajan hoiti korkeata virkaansa maamme ja kansamme parasta tarkoittavalla tavalla.

Oikeudenkäytön uudistus on vain yksi puoli Kustaa II Aadolfin monista hallitsijanteoista. Mutta tuskin koskaan se olisi voinut olla tarpeellisempi kuin tänä suurten sotien aikakautena, jolloin asevoima ja väkivalta pyrki syrjäyttämään heikkojen ainoan suojan, lain. Lain ja oikeuden turvaajana Kustaa Aadolf on siten hankkinut vähemmän näkyvät, mutta yhtä loistavat ja ehkä kestävämmät laakerit kuin hänen sotaiset urotyönsä hänelle ovat tuottaneet.

Verotaakka kasvaa

Yhtämittaiset sodat vaativat valtakunnalta suuria taloudellisia uhrauksia. Kun Kustaa Aadolfin aikana sotatoimia ulotettiin yhä laajemmille alueille, oli se mahdollista ainoastaan siten, että sotaväen määrää jatkuvasti lisättiin. Tästä johtuvien kulujen sekä muiden sotamenojen maksaminen vaati puolestaan valtakunnan tulojen lisäämistä. Siten verorasitus kasvoi jatkuvasti. Suomesta kannettujen verojen tuotto oli vuoden 1615 tienoilla ollut n. 270 000 taalaria. Kymmenkunta vuotta myöhemmin Suomesta saatiin verotuloja n. 750 000 taalaria. Tämä johtui pääasiassa entistä paljon ankarammasta verotuksesta.

Kustaa Aadolfin aikana kannetut verot olivat kolmenlaatuisia: vanhastaan voimassa olevia vakinaisia veroja, säätyjen aina jotakin erityistä tarkoitusta varten määräaikana kannettavaksi myöntämiä yli-

määräisiä veroja sekä erilaatuisista tavaroista maksettavaksi määrättyjä välillisiä veroja.

Vakinaisista veroista on ensinnä mainittava vuotuinen päävero, jota maksettiin taloluvun mukaan. V. 1625 tämä vero tuotti n. 300 000 taalaria, joten se oli hyvin huomattava tulolähde. Edelleen maksettiin kymmenyksiä, joista kaksi kolmasosaa joutui valtiolle yhden jäädessä kirkon käyttöön. Valtio käytti näitä kymmenysosuuksiaan opetustoimen, köyhäinhoidon yms. menojen maksamiseen. Muita vakinaisia veroja olivat sakot, laamannin- ja tuomarinvero, kruununmaiden vuokramaksut sekä autiotilojen vero. Niiden merkitys oli kuitenkin vähäinen.

Ylimääräisistä veroista eli ”suostunnoista” on mainittava ns. maaretken vero, jonka maksaminen päätettiin Helsingin maapäivillä. Sitä maksoivat ainoastaan maaseudun asukkaat, papisto ja aateli läänityksillä asuvat talonpojat mukaan luettuina. Vaikka tämä vero oli alun perin hyväksytty maksettavaksi vain Venäjän sodan tarpeisiin, tuli siitä vähitellen vakinainen.

Sotaisille ajoille tyypillinen vero oli salpietarivero. Salpietaria tarvittiin ruudin valmistukseen. Ruotsi-Suomessa sitä hankittiin kotimaasta valmistamalla sitä karjanlannan kyllästämästä mullasta. Talonpoikien piti toimittaa määrämitat tätä salpietarimultaa salpietarikeittimöihin, joissa sotilaskarkurit tai päivätöitä suorittavat talonpojat valmistivat siitä salpietaria.

Ensimmäinen Kustaa Aadolfin aikana säädetty tulovero oli ns. karja- ja kylvövero. Kustakin eläimestä oli maksettava määrätty summa, samoin jokaisesta kylvetystä viljatynnyristä. Hallitus oli hyvin mieltynyt tähän verotusmuotoon. Maaherrat saivat selittää kansalle sen edullisuutta rahvaalle itselleen, koska jokainen maksoi sen mukaan mitä hän omisti. — Kaupunkilaiset saivat maksaa sen sijasta ns. kaupunkien suostuntaa eli kontribuutiota.

Lopuksi tulivat välilliset verot, jotka nekin pyrkivät kasvamaan vuosi vuodelta. Ne aloitettiin ns. ”pikkutullilla”, jota oli maksettava kaikista ”syötävistä ja kulutettavista tavaroista”, mitkä tuotiin kaupunkeihin myytäviksi. Tullia kannettiin kaupunkiin tulijoiden matkaeväistäkin muilta paitsi aatelisilta, jotka olivat siitä vapautetut. Jotta tullin kanto voitaisiin tehokkaasti toimittaa, kaupungit ympäröitiin korkeilla aitauksilla. Kunkin tien kohdalla oli portti ja tullihuone, missä pikkutullin kanto tapahtui. Aitojen ja tullihuoneiden rakentaminen ja ylläpito oli ympäristön rahvaan asiana, jolle siitä koitui lisärasitus. Helsingin ensimmäisen tulliaidan rakensivat kuitenkin siellä Liivin sotaan kuljettamistaan odottelevat joukot.

Muita välittömiä veroja olivat uunirahat ja aksiisi. Uunirahoja oli suoritettava jokaisesta leivinuunista. Aksiisina taas maksettiin kaupungeissa $^{1}/_{32}$ teurastettujen eläinten sekä myytyjen ruokatavaroiden arvosta.

Valtion lisääntyvät menot pakottivat säätämään vielä uuden välittömän veron, ns. myllytullin, kantamisen. Sitä oli maksettava kaikesta myllyissä jauhettavasta viljasta. Siten jokainen kansalainen joutui sitä maksamaan säädystään huolimatta. Kun veronkanto etenkin Suomessa oli hankalaa myllyjen suuren lukumäärän vuoksi, hallitus suostui lopuksi muuttamaan myllytullin henkirahojen maksamiseksi. Jokaisen 12 vuotta täyttäneen henkilön oli varallisuutensa mukaan maksettava 12—16 äyriä hopearahaa vuodessa.

Näiden lukuisten verojen lisäksi kansa joutui tilapäisesti suorittamaan apuveroja ja päivätöitä linnojen ja laivaston ylläpitämiseksi sekä huolehtimaan kyydityksistä ja majoituksesta. Valtakunnan nousu suurvallaksi tuntui siten Suomen salojenkin asukkaiden elämän jatkuvana tiukkenemisena ylivoimaisen verotaakan puristuksessa.

Elinkeinoelämän kehittäminen

Kustaa Aadolf oli joutunut ottamaan valtakunnan hallinnon vastaan ajankohtana, jolloin sen raha-asiat olivat erittäin huonolla kannalla raskaiden sotien johdosta. Kun niistä oli äärimmäisin ponnistuksin selvitty ja kuningas saattoi vähän vapaammin ryhtyä suunnittelemaan valtakunnan saavuttaman aseman turvaamista, oli rahakysymys tällöinkin vaikeimpana pulmana. Pelkkä lisäverojen kantaminen ei olisi auttanut asiaa. Maan verotaakka oli jo niin suuri, että sen lisääminen olisi koitunut tuhoisaksi valtakunnan talouselämälle. Valtion tulojen lisäämiseksi oli elinkeinoelämää edistettävä ja siten lisättävä koko kansan tuloja. Kustaa Aadolfin muiden uudistusten rinnalla kulkevat hänen tähän tähtäävät pyrkimyksensä.

Ruotsi-Suomen hallitus noudatti valtakunnan taloudellisia oloja kehittäessään samoja periaatteita kuin muutkin aikakauden hallitukset omien maidensa taloutta kohentaessaan. Pyrittiin erityisesti edistämään sellaisia elinkeinoja, jotka tuottivat rahaa harjoittajilleen ja siten myös valtakunnalle. Näitä olivat kauppa ja teollisuus, jotka siten joutuivat hallituksen erityisen huolenpidon kohteiksi. Tämän ajan taloustieteilijöiden käsitysten mukaan maan hyvinvointi kasvoi sitä enemmän, mitä enemmän ulkomailta rahaa virtasi maahan. Tämä oli mahdollista siten, että vietiin ulos enemmän tavaroita kuin niitä tuotiin ulkomailta. Niinpä valtakunnassa pyrittiin valmistamaan mahdollisimman paljon vientiin kelpaavia tuotteita. Toisaalta pyrittiin rajoittamaan tuontia niin pieneksi kuin suinkin.

Tätä talouspolitiikkaa on nimitetty merkantilismiksi. Se johti vähitellen yhä lisääntyvään talouselämän holhoukseen valtion taholta. Lukemattomilla säännöillä, kielloilla ja ohjeilla pyrittiin ohjaamaan talouselämä niille urille, joita merkantilistiset taloustieteilijät pitivät hyvinvoinnin edellytyksinä.

Vaikka tästä oli paljon haittoja ja koko järjestelmä toimi keinotekoisesti ja kankeasti, se oli voimassa Ruotsi-Suomessakin koko 1600- ja 1700-lukujen ajan.

Kustaa Aadolf oli ajan tavan mukaan antanut v. 1614 valtakunnalle kauppa- ja purjehdussäännön. Sitä täydennettiin v. 1617 annetulla kauppajärjestyksellä. Näissä määriteltyihin tapulikaupunkeihin, joilla yksin oli oikeus käydä ulkomaankauppaa, kuuluivat Turku ja Viipuri. Muutkin rannikkokaupungit saivat viedä maan tuotteita ulkomaille omilla laivoillaan, mutta eivät saaneet vastaanottaa satamiinsa ulkomaalaisia aluksia. Muut maamme kaupungit olivat ns. ylämaan kaupunkeja, jotka saivat käydä kauppaa vain tapulikaupunkien sekä maaseudun väestön kanssa. Maakauppa oli sallittu vain markkinoilla, jonne ylämaan kaupunkien porvarit saapuivat myymään tapulikaupungeista hankkimiaan tavaroita sekä ostamaan maaseudun tuotteita. Venäjän-Karjalan kulkukauppiaat eli ”suuriruhtinaan ryssät” harjoittivat sen ohella ikivanhaa kulkukauppaansa, jota ei kyetty estämään.

Kauppaa pyrittiin edistämään perustamalla uusia kaupunkeja. V. 1617 perustettiin Uusikaupunki, ja Vanha ja Uusi Kaarlepyy saivat kaupunginoikeutensa v. 1620. Torniosta tehtiin kaupunki v. 1621. Käkisalmen läänin kauppapaikat Käkisalmi, Sortavala, Salmi ja Suvannon Taipale saivat myös kaupunginoikeudet Kustaa Aadolfilta v. 1632. Maamme kaupunkien väkiluku oli edelleen varsin vähäinen, sillä ainoastaan Turku, Viipuri ja Helsinki ylittivät asukasluvultaan 1000 asukkaan määrän.

Maamme tärkeimmät vientitavarat olivat tähän aikaan terva, vilja, puutavara, vuodat, turkikset, voi, hylkeenrasva, hevoset ja kala. Tuontitavaroista ensimmäisiä olivat taas suola, kankaat, rihkama- ja juomatavarat. Lisäksi yritettiin Suomessakin saada aikaan teollisuutta, jonka tuotteita voitaisiin viedä ulkomaille. Ruotsin tärkeimpiä vientitavaroita olivat

sen vuoriteollisuuden tuotteet rauta ja kupari, joiden tuotantoa tähän aikaan suuresti lisättiin. Monet ulkomaalaiset liikemiehet, joista huomattavin oli hollantilainen Louis de Geer, asettuivat tähän aikaan asumaan Ruotsiin ja saivat johtavan aseman sen teollisuudessa. Suomen vuoriteollisuuden kehittämisyritykset eivät kuitenkaan tuottaneet toivottuja tuloksia. Ojamon vanha rautakaivos otettiin uudelleen käytäntöön. Sen malmin sulattamista varten perustettiin Karjaan pitäjään Mustion rautaruukki, joka oli lajissaan ensimmäinen Suomessa. Ruukki oli jonkin aikaa vuokrattuna turkulaiselle Jaakko Wollelle, joka oli maamme huomattavimpia liikemiehiä.

Tähän aikaan vakiintui maahamme myös ammattikuntalaitos, joka oli kyllä jo keskiajalla ollut tunnettu. Hallitus antoi ammattikuntasääntöjä, joissa oli tarkkoja säädöksiä kunkin ammatin harjoittamisesta. Vaikka porvarit ja käsityöläiset niskoittelivat, viranomaiset vaativat niiden ankaraa noudattamista. Leikillä sanottiinkin, että Ruotsi-Suomessa saattoi kyllä päästä kuninkaaksi, muttei säämiskäntekijäksi. Vaikka tuotannon ankara säännöstely turvasikin ammattikuntiin kuuluville varman toimeentulon, ei se ollut hyödyksi valtakunnalle. Vapaan kilpailun salliminen olisi varmaankin lisännyt tuotannon määrää, ja siten olisi ehkä vältytty tähän järjestelmään liittyvistä monista epäkohdista.

Sotalaitoksen uudistaminen

Venäjän-sodan aikana kuningas oli havainnut, ettei valtakunnan sotalaitos ollut sotaisten aikojen vaatimalla tasolla. Voimakkaat sotavoimat olivat kuitenkin kaikkien hänen poliittisten suunnitelmiensa perustana. Kuningas ryhtyi sen vuoksi heti Stolbovan rauhan jälkeen uudistamaan Ruotsi-Suomen sotalaitosta sekä eri tahoilla saatujen kokemusten että omien ajatustensa perusteella.

Kustaa Aadolfin uudistukset nojautuivat osittain

hänen onnettoman setänsä, Eerik-kuninkaan, keskenjääneeseen työhön. Sotaväki otettiin eräänlaisen asevelvollisuuden perusteella. Talonpojat muodostivat kihlakunnittain ruotuja, joista kukin toimitti tarvittaessa sotamiehen kuninkaan käyttöön. Sotamiehiksi otettiin mieluimmin renkejä, irtolaisia, metsästäjiä tai kiertäviä ammattilaisia, mutta ei talonpoikia. Valtakunnan talous perustui vielä näihin aikoihin pääasiassa maanviljelijäväestön verosuorituksiin. Jos taloja ei kyetty viljelemään miesvoiman joutuessa sotaan, siitä aiheutui valtion tulojen vähenemistä. Tämän vuoksi pyrittiin välttämään talonisäntien tai tilalle välttämättömän miestyövoiman sotaväkeenottoa. — Sopivan aineksen puutteessakaan ei sotaväkeen pitänyt ottaa kerjäläisiä ja rikollisia, joilla ei katsottu olevan sotilaille välttämätöntä kunniantuntoa.

Sotaväenotossa kaikkien viranomaisten piti toimia yhteisymmärryksessä keskenään. Papit laativat luetteloita sopiviksi katsotuista miehistä, ja kuninkaan voudit sekä nimismiehet suorittivat miesten palvelukseenoton yhdessä sotilasviranomaisten kanssa. Palvelukseenotettavien tuli täyttää määrätyt vaatimukset ruumiillisen kuntonsa suhteen sekä mahdollisuuksien mukaan olla myös henkisiltä ominaisuuksiltaan sotamiehiksi sopivia. Otettavien ikä vaihteli 16 vuodesta 30:een, jopa 44:ään vuoteen. Palvelusaika oli pitkä, ja yhtämittaisten sotien vuoksi huomattavan monet sotaväkeen kutsutut jäivät sille tielleen. Sen vuoksi sotapalvelusta koetettiin usein välttää karkaamalla metsiin. Karkurien luku oli ajoittain useita tuhansia eli lähes parikymmentä prosenttia asevelvollisten kokonaismäärästä. Monet palvelukseen otetuista oli kuljetettava köysissä joukko-osastoihinsa. Mutta sotaan jouduttuaan nämä pakolla otetutkin tekivät moitteettomasti velvollisuutensa.

Paitsi asevelvollisuuden perusteella hankittiin joukkoja myös värväämällä. Aikaa myöten kasvoi

viimeksi mainittujen määrä huomattavasti. Ulkomaisten ohella oli olemassa myös kotimaasta värvättyjä joukkoja.

Päinvastoin kuin jalkaväki, joka oli pakolla palvelukseen otettua, oli ratsuväki vapaaehtoisista koottua. Jokainen tilallinen, joka halusi ja saattoi suorittaa ratsupalvelusta, sai kuninkaalta verohelpotuksia tai verovapauden. Ratsuväkipalvelusta suorittava ei saanut asettaa sijaista kuin poikkeustapauksessa. Siten vältettiin sellaisen tyytymättömyyden syntyminen, mitä jalkaväkeen ottaminen usein aiheutti. Rikkaammat saattoivat nimittäin vapautua sotapalveluksesta rahasuorituksilla. Suomi toimitti usein yhtä paljon ratsuväkeä kuin Ruotsikin huolimatta siitä, että maamme väkiluku oli vain noin puolet Ruotsin väkiluvusta. Osaksi tämä johtui siitä, että köyhemmässä Suomessa monen talonisännän oli pakko turvautua tähän vaivalloiseen keinoon päästäkseen koko talonpitoaan uhkaavista veroista. Raskas verotus aiheutti nimittäin jatkuvaa tilojen autioitumista, kun monet talonpojat eivät voineet suorittaa vaadittuja veroja. Toisaalta ratsumiehenä olo oli vähemmän vaivalloista kuin jalkaväkipalvelus. Myös tappiot olivat ratsuväessä pienemmät. Suomalainen ratsuväki oli siten maalaisväestön parasta ainesta, mistä osaltaan johtui sen hyvä kunto.

Kustaa Aadolf muodosti myös yhtenäisiä, määräsuuruisia joukko-osastoja kaikkiin aselajeihin. Vanhasta lipullis- ja lippukuntajaosta luovuttiin. Tilalle tuli sekä jalka- että ratsuväkirykmenttejä, jotka jakaantuivat komppanioihin. Rykmentin vahvuus oli suunnilleen tuhat miestä. Vuoteen 1630 mennessä muodostetuista 24 jalkaväkirykmentistä 8 oli suomalaista, nimittäin yksi Varsinais-Suomen, Uudenmaan, Satakunnan, Hämeen, Savon ja Pohjanmaan sekä kaksi Karjalan rykmenttiä. Ratsuväkeä oli samaan aikaan suunnilleen 3000 miestä, 24 komppaniaa, joista myöhemmin muodostettiin Turun läänin, Hämeen ja Viipurin ratsuväkirykmen-

tit. Lisäksi oli olemassa 4 aatelisratsuväkikomppaniaa, joista yksi oli suomalainen.

Kuninkaan omasta aloitteesta uusittiin myös aseistus. Tällöin kehitettiin asetyyppejä, jotka olivat parempia kuin vastaavat muualla käytetyt aseet. Jalkaväki sai musketin, jolla kyettiin ampumaan kolme kertaa nopeammin kuin keskieurooppalaisilla musketeilla. Kuningas antoi nimittäin asettaa kuhunkin laukaukseen tarvittavan ruutimäärän valmiiksi paperikääröön, joten ampujan ei tarvinnut sitä mitata erikseen kutakin laukausta varten. Laukaisu tapahtui piilukolla, joka oli nopeampi kuin palavan sytyttimen käyttö. Aseet olivat myös yksinkertaisempia ja keveämpiä kuin yleisesti käytössä olevat. Kustaa Aadolfin musketööri ei tarvinnut tukihaarukkaa aseensa alla, vaan kykeni ampumaan vapaalta kädeltä. Keskieurooppalainen musketööri suoritti lähes sata käsiotetta ampuessaan yhden laukauksen, Ruotsi-Suomessa siihen tarvittiin tuskin kymmenettä osaa tästä.

Myös tykistöä kehitettiin huomattavasti. Kuningas halusi luoda kenttätykistön, joka kykenisi liikkumaan marsseilla ja taistelukentällä armeijanosastojen mukana. Tässä hän myös onnistui. Hänen tykkejään vetämään tarvittiin vain kuusi hevosta, kun ne eivät liikkuneet muualla juuri tusinaa vetohevosta vähemmällä. Lisäksi luotiin erityinen jalkaväkitykistö, joka välittömästi tuki jalkaväkeä taistelussa. Aluksi käytettiin ns. nahkakanuunoita. Niiden putki oli tehty kuparista ja vahvistettu putken ympäri tiukkaan kierretyillä nahkakerroksilla. Vuoteen 1630 mennessä ne korvattiin kuitenkin käytännöllisemmillä 3-naulaisilla kenttätykeillä, joiden putket valettiin raudasta. Kaksi miestä kykeni vetämään niitä taistelukentällä.

Tykistö oli tähän asti ollut tavallaan ammattikuntamaisesti järjestetty. Sen miehistö ei ollut ollut varsinaisia sotilaita. Kustaa Aadolf järjesti oman tykistönsä muun armeijansa tavoin, niin että vuonna

1629 muodostettiin ensimmäinen kenttätykistörykmentti.

Myös taktiikka uudistettiin. Ratsuväestä tuli pääaselaji. Se ratsasti kootuin rivein täyttä laukkaa vihollisen kimppuun, joka lyötiin hajalle teräasein tapahtuvassa lähitaistelussa. Apuaseina olivat pistoolit. Jalkaväki puolestaan taisteli sekä terä- että tuliasein. Kuningas aseisti noin puolet jalkaväestään keihäillä, toisen puolen musketeilla. Täten jalkaväki kykeni sitomaan vihollisen voimat siihen asti, kunnes ratsuväki vihollisen ratsuväen lyötyään tuli oman jalkaväen avuksi ja ratkaisi siten taistelun.

Näin muodostettuja joukkojaan kuningas koulutti jatkuvasti. Mutta hyvin koulutetut ja aseistetutkaan joukot eivät taistele hyvin, jollei niissä ylläpidetä lujaa kuria. Tämän vuoksi kuningas laati joukoilleen ns. sota-artiklat, jotka muodostivat Ruotsi-Suomen armeijan kurinpidon perustan.

Kustaa Aadolfin sota-artikloissa määrättiin, että jumalanpelon tulee vallita sotajoukossa. Sotamiesten tuli myös vannoa vala, jossa he lupasivat olla kuuliaisia esimiehilleen ja noudattaa sotilaskunnian lakeja. Sotilaan velvollisuuksien laiminlyönneistä, kuten vartiorikoksista, kapinasta ja taistelusta pakenemisesta rangaistiin kuolemalla. Sama rangaistus tuli ryöstöstä, turvattoman väestön pahoinpitelystä tai juopottelusta kesken taistelun.

Sota-artikloillaan kuningas istutti sotajoukkoonsa saman jumalanpelon ja lujan, puhtaasti luterilaisen uskonnollisen vakaumuksen, mikä valtakunnassa näihin aikoihin vallitsi. Kustaa Aadolfin loistavaan sotilaalliseen menestykseen tämä henki vaikutti yhtä paljon kuin hänen nerokkaat teknilliset ja taktilliset uudistuksensa.

Puolan sotaa jatketaan

Stolbovan rauha solmittiin ajankohtana, jolloin Euroopassa oli odotettavissa suuria tapahtumia. Uskonnolliset vastakohdat olivat vähitellen kärjistyneet siinä määrin, että katolisten ja protestanttisten ruhtinaiden välillä valmistauduttiin aseelliseen välienselvittelyyn. Erityisen uhkaava oli tilanne Saksassa. Keisariksi tuli juuri näihin aikoihin kiihkokatolinen Ferdinand II, joka oli jesuiittain altis oppilas. Näiden vaikutuksesta Ferdinand oli päättänyt hävittää juurineen protestanttisen kerettiläisyyden aluksi omista maistaan, sitten koko Saksan keisarikunnasta. Ferdinand aloitti tämän ohjelmansa toteuttamisen Böömissä, missä luterilaisia ryhdyttiin ankarasti vainoamaan. Böömiläiset varustautuivat kuitenkin aseelliseen vastarintaan. Myös Saksan luterilaiset ruhtinaat liittoutuivat keskenään suojellakseen yhteisvoimin uskontoaan ja valtiollista vapauttaan keisarin valtapyrkimyksiltä. Vastapainoksi Etelä-Saksan katoliset ruhtinaat muodostivat oman liittonsa, ns. katolisen liigan Baijerin vaaliruhtinaan johdolla. Liigan tarkoituksena oli keisarin tukeminen taistelussa luterilaisia vastaan. Mutta samalla liiga pyrki estämään keisarin valtaa paisumasta liian suureksi, sillä kaikki Saksan ruhtinaat, yhtä hyvin katoliset kuin protestanttiset, halusivat keisarin puuttuvan mahdollisimman vähän keisarikuntansa asioihin.

V. 1618 böömiläiset nousivat avoimeen kapinaan. Vaikka se kukistettiinkin hyvin pian ja luterilaisuus hävitettiin perin juurin koko Böömistä, ei uskonnollisia kiistoja saatu sillä tavalla loppumaan Saksasta. Päinvastoin protestanttiset ruhtinaat ja kaupungit nousivat nyt avoimesti vastustamaan keisaria välttyäkseen böömiläisten kauhistuttavalta kohtalolta. Seurauksena oli yleisen uskonsodan puhkeaminen, jota kestoaikansa mukaan nimitetään kolmikymmenvuotiseksi sodaksi.

Stolbovan rauha vapautti Venäjää vastaan sidotut

Ruotsi-Suomen voimat. Pitkästä aikaa vallitsi rauha valtakunnan kaikilla rajoilla. Nuori kuningas ja hänen neuvonantajansa, joista tärkein oli valtakunnankansleri Aksel Oxenstierna, saattoivat nyt rauhassa arvostella ulkopoliittista tilannetta.

Valtakunta oli idässä saavuttanut kaiken sen, mitä kohtuudella voitiin toivoa. Uusi raja oli edullinen ja tyydytti sotilaalliset turvallisuusvaatimukset. Sen sijaan länsi- ja eteläraja oli vähemmän tyydyttävä. Rajanaapurina olevalla Tanska-Norjalla oli edullinen hyökkäysasema, joten tältä taholta Ruotsia uhkasi pysyvä vaara. Itämeren takaisilla alueilla, lähinnä Liivinmaalla, välienselvittely Puolan kanssa oli jäänyt kesken. Liivinmaa oli jäänyt Puolalle, joten Kaarle IX:n aikana siellä tehdyt uhraukset olivat menneet hukkaan.

Vallitsevissa olosuhteissa Kustaa Aadolf olisi saattanut tyytyä silloiseen asiantilaan ja ryhtyä sotaan vasta sitten, jos hänen kimppuunsa olisi hyökätty. Mutta nuori, ensimmäiset sotilaalliset laakerinsa vasta voittanut kuningas ei tyytynyt tällaiseen passiivisuuteen. Hän alkoi aavistaa omien voimiensa kantavuuden ja halusi suorittaa nerollisen kykynsä edellyttämiä suurtöitä. Parempi ottaa itse aloite ja siten kohtalonsa omiin käsiinsä, kuin jäädä odottamaan ja joutua sattuman leikkikaluksi.

Valtakunnassa alkoi tähän aikaan vaikuttaa ns. goottilainen romantiikka. Epäkriitilliset historiankirjoittajat väittivät Ruotsin kansalla olleen loistavan menneisyyden. Kasvava kansallinen itsetunto ammensi tästä lisävoimaa. Uskottiin, että Ruotsin kansa on erityisesti valittu kohoamaan jälleen loistavaan asemaan. Samantapainen ajattelu sävyttää myös valtionjohdon päätöksiä. Huolimatta siitä, että pitkien sotien näännyttämä valtakunta ja varsinkin Suomi kaipasi rauhaa, päätettiin itse siirtyä hyökkäykseen. Ja kohteeksi otettiin Puola, jonka kanssa oli nyt lopullisesti selvitettävä vanhat kiistakysymykset. Sigismund oli pakotettava luopumaan vaa-

timuksistaan Ruotsin kruunuun ja Liivinmaa oli lopultakin vallattava.

Puolan-sota oli myös tavallaan uskonsota. Sigismundin oli onnistunut vainoamalla häikäilemättä protestantteja estää uskonpuhdistuksen leviäminen Puolaan. Hänen asiamiehiään oleskeli jatkuvasti Ruotsi-Suomessa, missä he yllyttivät kansaa Kustaa Aadolfia vastaan. Samalla yritettiin levittää jälleen katolista oppia maahan. Vastatoimenpiteenä Örebrohun v. 1617 kokoontuneet säädyt päättivät, että yhteydenpidosta puolalaisten kanssa oli ankarasti rangaistava. Katolilaisia ei myöskään suvaittu enää valtakunnassa. Sota Puolaa vastaan katsottiin siten suorastaan välttämättömäksi itsepuolustustoimenpiteeksi.

Liivinmaan valloitus

V. 1621 sota alkoi toden teolla. Kuninkaan lähimpänä tavoitteena oli Liivinmaan pääpaikan Riian valloitus. Itse hän purjehti Ruotsista Liivinmaalle mukanaan 14 000-miehinen sotajoukko. Laivastossa oli puolisensataa sotalaivaa ja toistasataa kuljetusalusta .Se oli suomalaisen Klaus Laurinpoika Flemingin rakennuttama ja Ruotsi-Suomen suurin laivasto Klaus Kristerinpoika Hornin aikojen jälkeen. Voimakas laivasto olikin kuninkaan meren taakse ulottuvien sotaretkien välttämätön edellytys.

Riikaa ryhdyttiin heti piirittämään. Jaakko de la Gardie toi vahvistukseksi Suomesta 3 rykmenttiä, noin 4 000 miestä. Kaupunki ympäröitiin ampumahaudoilla, joiden suojassa piirittäjät tunkeutuivat yhä lähemmäksi Riian muureja. Kuningas itse ja hänen veljensä, herttua Kaarle Filip nähtiin usein ampumahaudoissa lapio kädessä työskentelemässä rinnan halvimpien sotamiesten kanssa. Tämä kohotti suuresti joukkojen taisteluintoa. Yhä lähemmäksi muureja työntyivät uhkaavat kaivannot huolimatta vihollisen kiivaasta tulesta, joka kerrankin kaatoi

neljä miestä aivan kuninkaan vierestä. Omat tykit tulittivat jatkuvasti vihollisen varustuksia. Vihollinen pyrki räjäyttämään piirittäjien pattereita ilmaan kaivamalla miinakäytäviä niiden alle.

Kuukauden piirityksen jälkeen kaikki oli valmiina väkirynnäkköä varten. Kuningas oli käskenyt miestensä kuljettaa mukanaan tikapuita ja risukimppuja, joilla täytettiin vallihaudat. Hyökkäys oli aloitettava samalla hetkellä, jolloin vihollisen varustusten alle kaivetut miinat yhtaikaa räjäytettäisiin.

Mutta juuri ennen väkirynnäkön alkamista riikalaiset katsoivat jatkuvan vastarinnan turhaksi ja antautuivat. Vain tuhatkunta miestä oli kaupungin puolustajista taistelukelpoisia.

Riian valloitus teki Ruotsi-Suomen nuoren kuninkaan kuuluisaksi koko Euroopassa. Samalla se antoi hänen käsiinsä lujan tukikohdan, josta voitiin jatkaa sotatoimia koko Liivinmaan valloittamiseksi.

Viimeinen Vaasa-sukuinen herttua, Kaarle Filip, sairastui Riiassa sotaruttoon. Huonon ruoan ja alkeellisten olojen johdosta taudit saivat riehua valtoimenaan silloisten ”lääkärien”, joina tavallisesti toimivat parturit, kykenemättä niiden leviämistä estämään. Niinpä tauteihin kuoli huomattavasti enemmän miehiä kuin haavoihin. Nuori herttua joutui jakamaan tämän tuhansien sotatoveriensa kohtalon.

Riian valtauksen jälkeen sotatoimet vaimenivat moneksi vuodeksi. Liivinmaan asukkaat olivat pian halukkaita alistumaan Ruotsi-Suomen valtaan, sillä he olivat saaneet tarpeekseen puolalaisten hallinnosta. Nämä vuodet olivat kuitenkin hyvin raskaita Liivinmaalla oleskeleville joukoille ja niiden johtajille. Kaikesta oli puutetta, rahasta, joukoista ja muonasta. Mutta siitä huolimatta pysyteltiin siellä sitkeästi ja luotiin siten lopullisen voiton edellytykset. Tähän oli Jaakko de la Gardiella jälleen suuri osuus.

Näinä sotavuosina kuningas kehitti jatkuvasti sotajoukkonsa tehoa. V. 1626 saatiin vihdoin nähdä, että tämä sitkeä työ alkoi tuottaa tuloksia. Tammikuun 7. päivänä kuningas kohtasi puolalaisen voivodi Sapiehan sotajoukon Wallhofin kylän luona Kuurinmaalla. Sapiehalla oli 7000 miestä paikalla ja apujoukkoja tulossa. Vaikkei kuninkaalla ollut kuin n. 1000 jalka- ja 2000 ratsumiestä, hän järjestäytyi heti taisteluun.

Kuningas johti itse taistelurintamansa keskustaa. Vasemmalla siivellä olivat suomalaiset ratsumiehet johtajanaan nuori suomalainen ylimys Kustaa Kaarlenpoika Horn, maineikkaan Evert Hornin nuorin veli.

Heti taistelun alettua suomalainen ratsuväki teki voimakkaan hyökkäyksen pelättyjä puolalaisia vastaan. Yhtenäisin rivein Hornin miehet ratsastivat täyttä laukkaa vihollista kohti, laukaisivat lähelle päästyään pistoolinsa ja kävivät miekoin vihollisen kimppuun. Hyökkäyksen voima oli niin suuri, etteivät vastassa olevat puolalaiset sitä kestäneet. He kääntyivät pakoon, johon yhtyi koko Sapiehan sotajoukko. Taistelukentälle jäi toistatuhatta miestä, 4 tykkiä, 5 sotalippua ja puolalaisten suuri kuormasto.

Tämä oli Kustaa Aadolfin ensimmäinen suuri voitto, minkä hän saavutti kenttätaistelussa. Kuninkaan rohkean ja taitavan johdon ohella suurin ansio voitosta lankesi suomalaiselle ratsuväelle, minkä myös aikalaiset tunnustivat. Kuninkaan hollantilainen henkilääkäri Narssius kertoo: ”Etupäässä suomalaisen kansakunnan hankkima oli tämä voitonseppele, kun muu sotaväki vain katselijana seurasi taistelun kulkua.” — Wallhofin taistelun jälkeen suomalaisen ratsuväen ja sen johtajana toimineen Kustaa Hornin maine kantautui Keski-Eurooppaan saakka, niille seuduille, missä he yhdessä tulivat myöhemmin tämän maineensa uusilla urotöillä lujittamaan. Wallhofin voittoisa taistelu turvasi myös lopullisesti Liivinmaan säilymisen Kustaa Aadolfin käsissä.

Sota siirtyy Preussiin

Liivinmaan valloitettuaan kuningas Kustaa Aadolf oli eristänyt Puolalle kuuluvan Liettuan merestä. Liettuan vilja oli viety ulkomaille Riian kautta, joka hallitsi lisäksi huomattavaa osaa Venäjälle suuntautuvasta kaupasta. Päästyään nyt Riian herraksi Kustaa Aadolf oli saanut sellaisen mahtiaseman, että myös Länsi-Euroopan suurten kauppavaltioiden Hollannin ja Englannin oli otettava hänet laskelmissaan huomioon. Samalla kaupunki tuotti hänelle kipeästi kaivattuja tuloja.

Liivinmaan naapurina oleva Preussi kuului tähän aikaan Puolan kuninkaan vallanalaisuuteen. Preussi oli varakas maa, joka ei ollut vielä joutunut kärsimään sodan hävityksistä. Sen läpi virtaavat Veiksel, Pregel ja Niemen-joet olivat Puolan tärkeimmät kauppatiet, joita pitkin Puolan tavarat vietiin maasta ja samoin tuontitavarat kuljetettiin maan sisäosiin. Hallitsija, joka piti tätä rikasta maata ja sen jokien suita hallussaan, olisi [illegible]siaan "tarttunut Puolan kansakuntaa kurkusta", kuten Aksel Oxenstierna lausui. Niinpä Kustaa Aadolf päätti siirtää sotajoukkonsa Preussiin ja vallata sen.

Kuninkaan päätökseen vaikuttivat suuremmatkin ja kauemmas tähtäävät laskelmat kuin pelkkä pyrkimys saattaa Puolan sota onnelliseen loppuun. Nyt jo alkoi näyttää siltä, että Ruotsi-Suomi ei voisi ajan mittaan pysyä syrjässä Keski-Euroopassa parhaillaan riehuvasta suuresta sodasta.

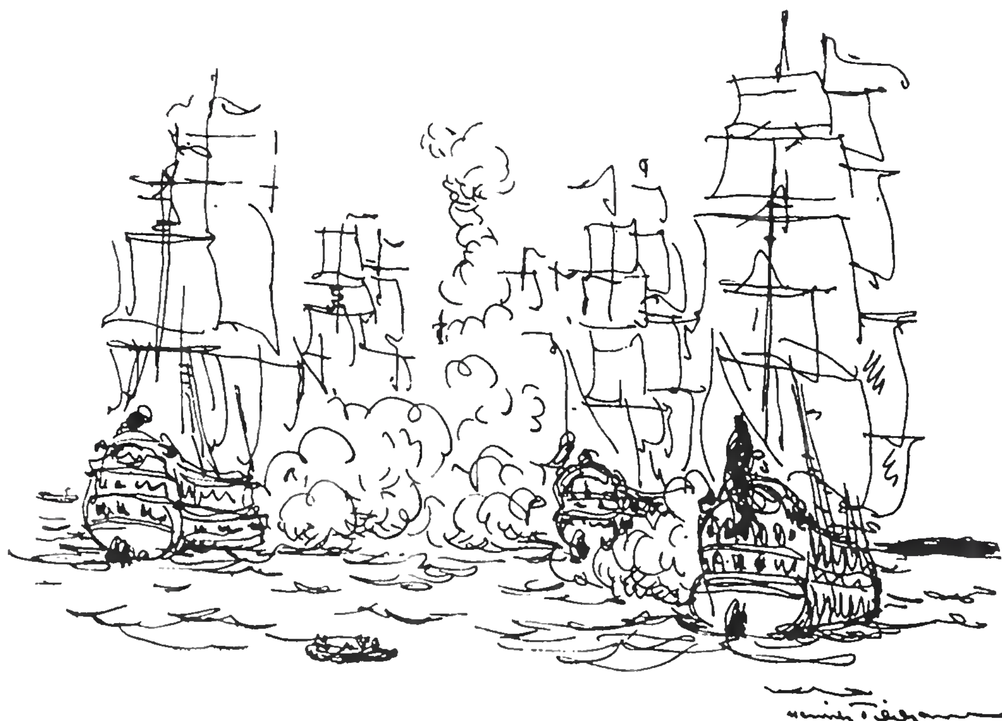
Keisarin ja Saksan protestanttisten ruhtinaiden välinen taistelu oli kehittynyt protestanteille epäsuotuisasti. Keisari oli aluksi taistellut heitä vastaan katolisen liigan sotajoukon avulla, jota johti vanha sotapäällikkö, Tillyn kreivi. Mutta sitten hän oli hankkinut itselleen oman sotajoukon. Sen luoja oli böömiläinen aatelismies Albrekt von Wallenstein, eräs Euroopan historian mielenkiintoisimpia ja selittämättömimpiä hahmoja. Wallenstein oli tähtiin us-

koja, ja hänen kunnian- ja vallanhimonsa oli rajaton. Keisarin riitauduttua liigan kanssa Wallenstein tarjoutui hankkimaan hänelle oman sotajoukon. Kunnianhimoinen ja synkkä böömiläinen osoitti nyt olevansa ainoalaatuinen järjestelijä. Lyhyessä ajassa hänellä oli suuri sotajoukko koossa, jonka avulla hän löi keisarin viholliset.

Kun Saksan protestantit eivät kyenneet omin voimin pitämään puoliaan pelottavaa vihollistaan vastaan, he pyysivät apua sekä Tanskan että Ruotsin kuninkailta. Kustaa Aadolf ei pitänyt heidän tarjoamiaan ehtoja tyydyttävinä. Hän piti myös parempana käydä Puolan-sotansa ensin loppuun. Tunkeutumalla Preussiin hän saattoi myös lähempää seurata sen taistelun kehittymistä, mikä syntyi Pohjois-Saksassa Saksan protestanttien ehdot hyväksyneen Tanskan kuninkaan ja Wallensteinin välillä. Sen vuoksi hän Wallhofin voiton jälkeen marssi joukkoineen Preussiin.

Preussi joutui helposti Kustaa Aadolfin käsiin. Maassa oli monta linnaa, mutta niiden keskiaikaiset varustukset eivät kestäneet kuninkaan voimakkaan tykistön tulta. Yksi toisensa jälkeen kukistui. Poikkeuksen teki ainoastaan Danzigin rikas ja mahtava kaupunki, joka sitkeästi puolustautui.

Kuningas jakoi sotaretkiensä kaikki vaarat miestensä kanssa. Hänen tulinen ja peloton luonteensa veti hänet monta kertaa osallistumaan taisteluun etumaisten miestensä mukana. Nyt Danzigin piirityksen aikana hän haavoittui niin, että aluksi pelättiin pahinta. Kuningas oli ollut erään yöllisen hyökkäyksen aikana veneessä Veikselillä seuraamassa tilanteen kehitystä. Tällöin hänen vatsaansa osui muureilta ammuttu musketinluoti. Kuningas luuli haavan olevan kuolettava ja käski soutaa rantaan. Puolalaiset ampuivat jatkuvasti niin kiivaasti, että 9 luotia lävisti veneen laidan. Tällöin veneessä mukana ollut kuninkaan kamariherra, Suomen tuleva kenraalikuvernööri Pietari Brahe tukki rauhallisesti

1600-luvun meritaistelu.

reiät vaatteillaan, joten vene pääsi onnellisesti rantaan. Siellä haava todettiin vain lihashaavaksi, mikä parani varsin pian. — Dirschaun luona v. 1627 kuningas jälleen haavoittui, tällä kertaa tiedustelumatkalla. Hänen kaulaansa osui luoti, joka tunkeutui lihaksiin hartioiden yläpuolella. Kuningas luuli luodin osuneen kaulavaltimoon ja valmistautui jo kuolemaan. Niin vakava ei tapaus kuitenkaan ollut, mutta se jätti lähtemättömät muistot. Luotia ei voitu poistaa, joten kuningas ei enää voinut myöhemmin pitää rautahaarniskaa. Myös oikean käden kaksi sormea jäivät halvaantuneiksi.

Näihin Preussissa käytyihin taisteluihin osallistui myös suomalaisia joukkoja. Maanmiestemme pääosa oli kuitenkin Liivinmaalla taistelemassa Kustaa Hornin johdolla tai sitten Liivin, Viron ja Inkerinmaan linnojen varusväkenä. Erityisesti Åke Tottin johtama suomalainen ratsuväki kohosi suureen maineeseen. Tott ei häikäillyt ylivoimaisiakaan puolalaisosastoja, vaan iski rajusti vihollisen kimppuun ja hajoitti sen joukot, missä niitä vain kohdattiin. Tämän vuoksi kuningas nimitti Tottia ”lumiaurakseen”

ja löi hänet ritariksi tunnustuksena Preussin taisteluissa kunnostautumisesta.

Kun puolalaiset eivät kyenneet omin voimin karkottamaan Kustaa Aadolfia Preussista, he pyysivät v. 1627 apua keisarilta. Tanskan kuningas oli edellisenä vuonna kärsinyt tappion Saksassa, ja Wallensteinin joukot hyökkäsivät nyt Jyllantiin. Wallenstein oli jo aikaisemmin pannut merkille, miten Kustaa Aadolf valloitti yhden Itämeren satamakaupungin toisensa perästä. Niinpä hän epäili, että kuninkaan joukot voivat tulla myöhemmin keisarille "paljon kiusallisemmaksi viholliseksi kuin turkkilaiset" ja ehdotti, että Puolaa oli autettava. Mutta keisarinkaan avulla puolalaisilla ei ollut parempaa menestystä. Päinvastoin Kustaa Aadolfilta liikeni joukkoja Itämeren rannikolla olevan Stralsundin vapaan saksalaisen kauppakaupungin avuksi, jota Wallensteinin joukot piirittivät. Böömiläinen suunnitteli keisarillisen laivaston perustamista Itämerelle, jota varten hän tarvitsi sen rannikolla tukikohtia. Tämä taas olisi ollut kuolettava uhka Ruotsi-Suomelle, joten kuningas katsoi parhaaksi ryhtyä sitä jo nyt torjumaan. Stralsund pitikin puolensa Kustaa Aadolfin avulla. Wallensteinin oli lopetettava sen piiritys siitä huolimatta, että hän oli uhannut ottaa kaupungin, "vaikka se olisi vitjoilla taivaaseen kiinnitetty".

Altmarkin välirauha — Ruotsi-Suomi "Puolan porttivahtina"

V. 1629 Puola oli vihdoin valmis rauhaan, sillä sodan jatkuminen olisi vienyt sen taloudelliseen perikatoon. Valtakunnan päävientitavara oli vilja, ja Ruotsi-Suomen joukot estivät sen viennin ulkomaille pitäessään hallussaan kaikkia Itämeren etelärannikon satamia.

Myös Kustaa Aadolf oli halukas lopettamaan tämän sodan, sillä merkit viittasivat valtakunnan pian joutuvan uuteen ja paljon vaativampaan voimien-

koetukseen. Jo v. 1628 kuningas kirjoitti Aksel Oxenstiernalle: ”Niin ovat nyt asiat tulleet niin pitkälle, että kaikki ne sodat, joita Euroopassa käydään, ovat kietoutuneet toinen toiseensa ja tulleet yhdeksi.” Samoin hän mainitsi, että ”meidän täytyy tietystikin ajan oloon ajatella ryhtyä vastarintaan Wallensteinia vastaan”.

Rauhanvälittäjistä ei ollut tälläkään kertaa puutetta. Niiksi ilmaantuivat Englanti, Ranska ja Brandenburg. Kaikki ne pelkäsivät keisarin tulevan liian mahtavaksi Wallensteinin nyt viimeksi lyötyä Tanskan kuninkaan sotavoimat. He toivoivat Kustaa Aadolfin ottavan Kristian-kuninkaan yrittämän tehtävän suorittaakseen ja siinä myös paremmin onnistuvan. Mutta sitä varten oli Ruotsi-Suomen ensiksi saatava voimansa irti Puolan sodasta.

Altmarkin kaupungissa saatiinkin solmituksi kuusivuotinen aselepo Ruotsi-Suomen ja Puolan kesken. Ruotsi-Suomi sai pitää valtaamansa Liivinmaan sekä pääosat Preussista. Sen lisäksi valtakunta sai kantaa tullitulot Preussin satamissa Kuurinmaalta Danzigiin asti.

Altmarkin sopimus oli Ruotsi-Suomelle erittäin edullinen. Kaikki Itämeren satamat jäivät nyt Kustaa Aadolfin käsiin, kuten Oxenstierna totesi. Valtakunnan asema länsieurooppalaisten maiden suhteen oli siten huomattavasti lujittunut. Niiden kauppaedut Itämerellä vaativat hyvien suhteiden ylläpitämistä Kustaa Aadolfin kanssa. Valtakunta itse hyötyi erittäin suuresti sekä Liivinmaan että Preussin satamien tulleista, jotka ajoittain tekivät puolet koko valtakunnan tuloista. Tämä ”Puolan porttivahdin toimi” oli siten hyvin kannattava ja oli osaltaan perustana kuninkaan seuraavien suunnitelmien toteuttamiselle.

30-VUOTINEN SOTA

Suuri sota oli riehunut Saksassa vuodesta 1618 alkaen. Askel askeleelta keisarin joukot tunkeutuivat yhä kauemmaksi pohjoiseen, ja niiden voittoisain lippujen liepeillä etenevä paavinkirkko uhkasi protestantismin ydinmaita. V. 1629 Wallensteinin joukot olivat jo Itämeren rannoilla. Tanskan kuningas oli lyöty, ja protestanttien viimeinen toivo näytti kukistuneen hänen mukanaan. Pohjois-Saksan protestanttiset ruhtinaat eivät enää nähneet mitään muuta pelastusta kuin keisarin valtaan alistumisen.

Mutta toisenlaisiakin mielipiteitä ilmeni. ”Ruotsin kuningas on nyt ainoa, johon Saksa ja sen naapuriruhtinaat voivat kiinnittää katseensa, kun on kysymyksessä yritys ryhtyä vastustamaan Itävallan huoneen kasvavaa ylivaltaa.” Näin arvosteli Euroopan tämänhetkistä tilannetta kuuluisa kardinaali Richelieu, joka vuodesta 1624 alkaen oli johtanut Ranskan asioita. Huolimatta katolisuudestaan Ranska katseli huolestuneena Habsburgien vallan kasvua ja oli valmis tekemään kaikkensa sen ehkäisemiseksi. Yhdessä Hollannin ja Englannin kanssa, joista edellinen oli yhä sodassa Espanjaa vastaan jälkimmäisen pelätessä Espanjan laivaston pesiytymistä sille elintärkeiden pohjoisten kauppareittien varsille, Ranska kehoitti Ruotsi-Suomea puuttumaan Saksan sotaan. Näiden valtojen tukemana sen olisi ryhdyttävä taisteluun keisaria vastaan.

VAIKEA PÄÄTÖS

Kuninkaan, valtaneuvoston ja säätyjen edessä oli vaikea ratkaisu. Juuri päätetyn Puolan sodan jälkeen valtakunta oli vuosikymmenien jälkeen taas saanut rauhan. Uusi sota tulisi epäilemättä herättämään suurta tyytymättömyyttä. Sotaväen täydentäminen kotimaasta oli jo Puolan sodan loppuaikoina osoittautunut vaikeaksi, ja yhä vaikeammaksi se tulisi vastedes. Kuitenkin kuningas piti sitä välttämättömänä, sillä epäluotettavien ja kalliiksi tulevien ulkomaisten palkkasoturien varassa hän ei katsonut voivansa uskaltautua suureen sotaan. Tuntui myös siltä, ettei myöskään maan talous enää kestäisi uuden sodan kustannuksia. Jo v. 1616 Aksel Oxenstierna oli Suomessa käytyään maininnut: "Vehmaan ja Maskun kihlakunnat olemme nähneet kesäaikaan; niissä ei ollut mitään viljelystä, vaan petoja siellä asuu." Ja sen jälkeen sotaa oli kestänyt vielä toista vuosikymmentä. Jo nyt oli täytynyt ottaa käytäntöön niin monia uusia veroja, ettei niiden lukumäärää enää saatettu lisätä. — Voitiin ehkä myös ajatella, ettei sota ainakaan vielä ollut välttämätön. Keisarin joukot eivät vielä uhanneet Ruotsi-Suomen alueita. Vasta sitten kun ne yrittäisivät Itämerelle tai valtakunnan voittomaihin Preussissa ja Liivinmaalla, olisi pakko ryhtyä sotaan keisaria vastaan.

Kuningas ei kuitenkaan ajatellut asiaa näin lyhytnäköisesti. Jos keisari ja Habsburgien suku saisi jalansijan Itämeren rannikolla, koituisi heidän valtansa ennen pitkää uhkaavaksi Ruotsi-Suomelle. Ja myöhemmin Habsburgien karkottaminen Itämereltä olisi paljon vaikeampaa, jollei mahdotontakin. Nyt Ruotsi-Suomi saattoi vielä saada liittolaisia lähinnä Saksan protestanttisista ruhtinaista, joiden olisi yksinään pian pakko alistua keisarin valtaan. Tämä merkitsisi myös protestanttisen opin häviötä Saksassa, ja silloin "emme voi puolustautua Jumalan tai maail-

man silmissä", kuten kuningas mainitsi. Tämä olisi merkinnyt välitöntä uhkaa puhdistetulle opille myös Ruotsi-Suomessa. Kuninkaan oli myös otettava huomioon häntä ja hänen valtakuntaansa Puolasta uhkaava vaara. Melkein kaikki Euroopan katolilaiset toivoivat Sigismundin pääsevän jälleen Ruotsi-Suomen valtaistuimelle ja olivat valmiit tukemaan häntä taistelussa Kustaa Aadolfia vastaan. Keisarin vallan vahvistuessa olisi ollut varmasti odotettavissa uusi sota myös Puolaa vastaan.

Kaikki nämä syyt puolsivat Saksassa käytyyn sotaan yhtymistä, ja ne sanelivatkin kuninkaan lopullisen päätöksen. Henkilökohtainen kunnianhimo ei ollut kannustamassa kuningasta uusiin sotiin. Valtaneuvoston kokouksessa hän lausui tästä seuraavaa: "Minulla on kyllin kunniaa, niin etten minä tavoittele sitä enempää. Niinpä minä edellytän, ettette Te luule minuun vaikuttavan turhamaisen kunnian tai muiden syiden, vaan yksinomaan isänmaan edun ja turvallisuuden." Toisella kertaa hän mainitsi: "Hänen Majesteettinsa on nyt taistellut 30 vuotta (hän oli saanut 5-vuotiaana seurata isäänsä Kalmarin linnan piiritykseen), on väsynyt siihen perin pohjin. Nyt tulisi tästä sodasta pitkä sota, niin ettei minun ruumiillani olisi odotettavissa mitään muuta kuin vastusta, vaivaa, kuolemaa, jälkipuheita, kaikkea rasitusta." Tehtyään ratkaisevan päätöksen Saksansotaan ryhtymisestä, jota valtaneuvokset olivat yksimielisesti puoltaneet, kuningas lausui neuvoskunnan jäsenille seuraavat profeetalliset sanat: "Ja kehoitan minä Teitä, että Te teette kaikkenne, että joko Te tai Teidän lapsenne saavat tähän hyvän ratkaisun ja päätöksen; sen meille Jumala suokoon! Minä itse en näe voivani odottaa itselleni mitään muuta lepoa kuin ikuisen levon!"

Tosiasiassa sota olisi tuskin ollutkaan vältettävissä. Ruotsi-Suomi oli jo sodassa keisaria vastaan Preussissa ja Stralsundissa tapahtuneiden yhteenottojen vuoksi. Oli kysymys ainoastaan siitä, oliko

sotaa käytävä hyökkäävästi vaiko tyydyttävä puolustukseen. Voimakkaan ja aktiivisen luonteensa mukaisesti kuningas valitsi edellisen vaihtoehdon, mihin myös edellä kuvatut poliittiset ja sotilaalliset syyt häntä kehoittivat. Kuninkaan kantaan yhtyivät myös valtiopäivät, joiden salainen valiokunta oli saanut antaa lausunnon asiasta. Pidettiin parempana käydä sotaa vihollisen alueilla kuin jättää oma maa sodan tuhoille alttiiksi.

Tämä näissä olosuhteissa äärettömän rohkea päätös tuli saamaan maailmanhistoriallisen kantavuuden. Ilman Ruotsi-Suomelta saamaansa apua Saksan protestantit olisivat ilmeisesti kärsineet täydellisen tappion ja Euroopan historia olisi kääntynyt uusille urille.

KUSTAA AADOLF SOTAJOUKKOJEN PÄÄLLIKKÖNÄ

Kuninkaan lähtö Saksan sotaan

Toukokuun 19. päivänä v. 1630 Kustaa Aadolf jätti jäähyväiset valtakunnan säädyille ja kotimaalleen, jota hän ei ollut enää koskaan näkevä.

Kuningas astui Tukholmaan kokoontuneiden säätyjen eteen pitäen käsivarrellaan kruununperijää, nelivuotiasta Kristiina-tytärtään. Puheessaan kuningas jälleen mainitsi, ettei henkilökohtainen kunnianhimo ja sodanhalu ole suinkaan syynä hänen Saksaan lähtöönsä. Valtakunnan viholliset ja sorrettujen uskonveljien hätä pakottavat hänet ottamaan tämän vaikean askeleen. Itse hän ei siitä tule mitään hyötymään, sillä ”koska tavallisesti käy niin, että ruukulla kannetaan niin kauan vettä, kunnes se viimein menee rikki, niin on viimein myös käyvä minun, jonka niin monissa vaaroissa on täytynyt vuodattaa vertani Ruotsin valtakunnan puolesta — vaikkakin tähän saakka Jumalan armollisesta suojeluksesta olen jäänyt elämään — että minunkin viimein täytyy se

Kustaa II Aadolf puhuu säädyille ennen lähtöään Saksaan.

vuodattaa". Tämän vuoksi kuningas jätti kaikki alamaisensa Jumalan suojaan, jonka luona hän tämän elämän vaivojen jälkeen toivoi tapaavansa heidät taivaallisessa ja katoamattomassa elämässä.

Tämän sankarikuolemaansa ennustavan puheensa päätteeksi kuningas lausui jäähyväisensä säädyille ja toivotti kullekin niistä erikseen menestystä jättäen ne Jumalan huomaan. Säädyt ja kuningas erosivat syvän liikutuksen vallassa.

Valtiopäivien hajaannuttua suoritettiin viimeiset sotavalmistelut. Kuninkaan johdolla ruotsalaiset joukot nousivat laivoihin, mutta vasta kesäkuun puolivälissä laivasto pääsi lähtemään merelle sopivan tuulen tultua. Kulku suunnattiin Saksan rannikkoa kohti.

Näihin aikoihin valmistauduttiin Suomessa kuljettamaan Saksaan suomalaisiakin joukkoja. Suunnitel-

mien mukaan maassamme oli muodostettava v. 1630 9 jalkaväkirykmenttiä, joista 2 oli vietävä Saksaan. Suomalaista ratsuväkeä oli 24 komppaniaa, joten maamme asettamien joukkojen kokonaisvahvuus oli n. 14 000 miestä. Laivojen puutteen vuoksi ei kaikkia suunniteltuja joukkoja saatu kuljetetuiksi. Heinäkuun alkupuolella Reinhold Metstacken komentama Porin rykmentti, Klaus Hastfehrin johdossa oleva Savon rykmentti sekä Stålhandsken ja Wunschin kuuluisat suomalaiset ratsumiehet saapuivat Stralsundin satamaan. Sotatoimet olivat tällöin jo täydessä käynnissä, ja Suomen joukot joutuivat oikopäätä liittymään taisteluissa oleviin aseveljiinsä.

Kustaa Aadolfin maihinnousu Saksaan — Pommerin valtaus

Juhannuksen aikaan v. 1630 Pommerin rannikolla sijaitsevan Usedomin saaren asukkaat näkivät satojen purjeiden kohoavan taivaanrannalle. Se oli Ruotsin kuninkaan laivasto, jossa hänen sotajoukkonsa pääosa saapui Saksaan.

Kuninkaan sotavalmistelut olivat tapahtuneet niin salassa, että vihollinen sai tiedon hänen suunnitelmistaan vasta, kun Ruotsin sotajoukko nousi maihin Usedomin saarella. Kustaa Aadolf astui veneisiin ensimmäisten joukossa. Rannalle päästyään hän polvistui, kiitti Jumalaa onnellisesta merimatkasta ja rukoili häneltä apua suureen yritykseensä.

Tieto Ruotsin kuninkaan saapumisesta levisi nopeasti yli koko Euroopan. Tanskan kuninkaan tappion lamauttamat Saksan protestantit eivät uskaltaneet kuitenkaan toivoa, että Kustaa Aadolfin onnistuisi lyödä keisarin voittamattomina pidetyt sotajoukot. Katolilaiset puolestaan väheksyivät ja pilkkasivat uutta vastustajaansa. ”Olemme jälleen saaneet pikku vihollisen”, lausahti keisari kuultuaan Kustaa Aadolfin maihinnoususta Saksaan. Wienin keisarillisessa hovissa laskettiin leikkiä ”pohjolan

lumikuninkaasta", joka pian sulaisi etelän auringon paisteessa.

Välittämättä mitään ystävien ja vihollisten suhtautumisesta Kustaa Aadolf ryhtyi nopeasti luomaan itselleen lujaa sillanpääasemaa, josta häntä ei hevin kyettäisi karkottamaan. Joukkojen purkamispaikat turvattiin kenttälinnoituksilla, joiden rakentamista kuningas itse johti. Kun ne oli saatu valmiiksi, ryhdyttiin sillanpäätä laajentamaan niin, että saataisiin hyvä lähtökohta tulevia sotatoimia varten. Kuningas pyrki tämän vuoksi ensiksi saamaan haltuunsa Stettinin kaupungin, joka hallitsi Oder-joen suuta. Joet olivat tähän aikaan tärkeimpiä kulkureittejä. Oderia pitkin kuningas saattaisi huoltaa sisämaahan etenevän armeijansa.

Stettinin kaupunki kuului Pommerin vanhalle Bogislaus-herttualle. Tämä oli alistunut keisarin valtaan Wallensteinin joukkojen riehuessa Pohjois-Saksassa. Kustaa Aadolfin vaatiessa herttuaa luovuttamaan Stettinin ja tekemään liiton Ruotsi-Suomen kanssa Bogislaus oli aluksi vastahakoinen pelätessään Wallensteinin kostoa. Mutta Stettinin väestö ei epäröinyt kannanotossaan. Kaupungin asukkaat riensivät joukoittain kuninkaan leiriin tervehtimään ruhtinasta, jonka he toivoivat vapauttavan heidät keisarin ja hänen pelottavan sotapäällikkönsä ikeestä. Omin silmin he saattoivat nyt todeta, että heidän korviinsa jo aikaisemmin kantautuneet, Ruotsin kuningasta ylistävät huhupuheet olivat olleet tosia. He tapasivat kookkaan, melkoisesta lihavuudestaan huolimatta vielä joustavan ja voimakkaan miehen, jonka esiintyminen oli kuninkaallisen arvokasta. Keltatukkainen ja vaaleapartainen ruhtinas puhutteli ystävällisesti halvimpiakin maanasukkaita heidän omalla kielellään. Hänen sinisten silmiensä lempeä loiste jätti heidän mieliinsä lähtemättömän muiston tästä majesteetillisesta hahmosta. Mutta jos joku hänen sotajoukkoonsa kuuluva syyllistyi sotarosvoukseen tai avuttomaan siviiliväestöön kohdis-

tuvaan väkivallantyöhön, Vaasain kiivas veri kuohahti ja syyllinen sai säätyyn tai arvoon katsomatta kärsiä sen rangaistuksen, minkä kuninkaan sota-artiklat sääsivät. Tämä oli aivan toisenlaista kohtelua kuin se, mitä aseettomat olivat saaneet kokea maassa aikaisemmin toimineiden hurjien palkkasoturien päälliköiden taholta. Ei ihme, että pohjolan "kultakuninkaan", kuten italialaiset alkoivat Kustaa Aadolfia kutsua, lempeyden maine alkoi levitä Saksaan ja hankki hänelle kannattajia jo ennen hänen ensimmäisiä voittojaankin.

Bogislaus-herttuan oli pakko kohta taipua kuninkaan vaatimuksiin. Tämä sai Stettinin haltuunsa, josta hämmästyttävän lyhyessä ajassa muodostettiin luja tukikohta jatkosotatoimia varten. Lapseton herttua teki samalla kuninkaan perillisekseen. Kustaa Aadolfilla oli siten tiedossaan ensimmäiset aluevoittonsa Saksan maaperällä.

Mutta ennen kuin Pommeri oli todella kuninkaan käsissä, Wallensteinin joukot oli sieltä ensiksi karkoitettava. Näissä taisteluissa kului koko loppuvuosi. Eräässä niihin liittyvässä kahakassa suomalaiset ratsumiehet osoittivat kuntoaan tavalla, joka teki heistä kuuluja kautta koko Euroopan.

Suomalaiset pelastavat kuninkaan hengen

Pommerissa toimivissa Wallensteinin joukoissa oli italialaisia, espanjalaisia, valloneja, unkarilaisia ja kroaatteja. Kaikki nämä miehet olivat palkkasotureja, jotka hankkivat elatuksensa niin kuin muutkin Wallensteinin joukot kiristämällä väestöltä pakkoveroja. Kaikkein pelätyimpiä ja vihatuimpia olivat kroaatit, jotka päällikkönsä Isolanin johdolla armottomasti ryöstivät niin protestantteja kuin katolilaisiakin kaikkialla, missä vain liikkuivat.

Kustaa Aadolfin joukot joutuivat tuon tuostakin kahakkoihin näiden ratsumiesten kanssa. Elokuun alussa kuninkaan itsensä kerrotaan lähteneen tie-

dusteluretkelle Demminiä kohden 70 ratsumiestä mukanaan. Näiden on väitetty olleen suomalaisia. Eräässä solassa kuninkaan joukon kimppuun hyökkäsi ylivoimainen vihollisjoukko. Kuninkaan leirissä oli oleskellut eräs italialainen upseeri, joka oli saanut tietää suunnitellusta tiedusteluretkestä. Hän poistui salaa leiristä ja meni vihollisen puolelle. Täällä hän sai käytettäväkseen 1 500 napolilaista ratsumiestä ottaakseen Kustaa Aadolfin vangiksi.

Ratsujoukkojen kesken syntyi tuima taistelu. Vihollisen ylivoimasta pelästymättä suomalaiset puolustivat uljaasti kuningastaan. Del Ponte, italialainen petturi, oli kieltänyt miehiään käyttämästä ampuma-aseita saadakseen kuninkaan elävänä vangiksi. Mutta kun he eivät kyenneet muutoin voittamaan kuninkaan suojajoukkoa, he tarttuivat pistooleihinsa. Suomalaisten rivit rupesivat nyt uhkaavasti harvenemaan. Napolilaiset ratsumiehet, jotka eivät tunteneet kuningasta, saivat hänet itsensäkin kiskotuksi ratsun selästä ja ottivat hänet vangiksi. Kuningas näytti jo tuhoon tuomitulta.

Tällöin ryntäsi paikalle parisatainen joukko suomalaisia ratsumiehiä. He olivat jonkin matkan päässä seuranneet kuningasta suojatakseen hänen paluunsa. Mutta havaitessaan kuninkaan joutuneen hätään he saapuivat täyttä laukkaa paikalle ja iskivät vihollisen kimppuun. Niin hurja oli suomalaisten hyökkäys, etteivät napolilaiset sitä kestäneet. Heidän oli päästettävä kuningas vapaaksi ja poistuttava taistelukentältä.

Kahakka oli päättynyt suomalaisten voittoon. 400 napolilaista kaatunutta lojui kentällä ja 200 oli joutunut vangiksi. Mutta myös suomalaisten tappiot olivat suuret. Syystä kuningas kiittäessään uljaita pelastajiaan pahoitteli varomattomuuttaan, joka oli tuottanut kuoleman niin monelle hänen uljaimmista miehistään.

Aikalaiset ylistivät suuresti sitä urheutta, jota kuninkaan joukot olivat tässä kahakassa osoittaneet.

Erityisesti suomalaiset saivat kiitosta osakseen, ja suomalaista ratsuväkeä ruvettiin pitämään kuninkaan valiojoukkona.

Uusia liittosopimuksia

Kustaa Aadolfin vielä lopetellessa Pommerin valloitusta sattui pari tapahtumaa, jotka helpottivat suuresti kuninkaan tulevien suunnitelmien toteuttamista. Vuoden 1630 lopulla keisarin oli pakko erottaa Wallenstein. Tämän sotajoukkojen harjoittamat ryöstöt olivat herättäneet vihaa Saksan ruhtinaissa, joiden maita ne olivat hävitelleet. Ruhtinaat pelkäsivät myös keisarin paisuvan liian mahtavaksi Wallensteinin avulla, joten he tästäkin syystä vaativat hänen erottamistaan. Protestanttien lisäksi tähän vaatimukseen yhtyivät Saksan katoliset ruhtinaatkin Ranskan pääministerin Richelieun ja itsensä paavin yllytyksestä,. Sekä Richelieu että paavi pelkäsivät näet Habsburgien kehittyvän liian mahtaviksi. Keisarin oli pakko taipua tämän painostuksen edessä ja antaa ero pelätylle sotapäällikölleen. Wallenstein vetäytyi loukkaantuneena tiluksilleen Böömiin ja vannoi pyhän valan, ettei enää koskaan palvele kiittämätöntä hallitsijaansa.

Suuri este oli siten poistunut kuninkaan tieltä. Kuninkaan asema lujittui edelleen huomattavasti, kun pitkien ja sitkeiden neuvottelujen jälkeen saatiin aikaan liittosopimus Ranskan kanssa tammikuussa v. 1631. Ranska sitoutui maksamaan Ruotsi-Suomelle apurahoja 400 000 riksiä vuodessa. Vaikka Preussin tullitulot olivat huomattavasti lisänneet Ruotsi-Suomen valtiontuloja, ne eivät vielä olleet uutta sotaa varten riittävät. Ranskan kanssa tehty sopimus vähensi siten huomattavasti kuninkaan taloudellisia vaikeuksia. Kun näiden apurahojen saantiin ei liittynyt mitään poliittisia ehtoja, sopimus oli suuri voitto Ruotsi-Suomelle sekä osoitus kuninkaan diplomaattisesta kyvystä.

Kuningas saattoi nyt pyrkiä suoraan seuraavaan suureen tavoitteeseensa. Stettinin ja Pommerin valtaus oli saattanut hänen käsiinsä Oder-joen muodostaman liikennereitin. Mutta tulevien sotatoimien kannalta vielä tärkempää oli Elben-linjan haltuunotto. Elben takana olivat katolisen Lounais-Saksan rikkaat ruhtinaskunnat, jotka muodostivat keisarin lujimman tuen. Niiden valtaus saattaisi Saksan valloittajan käsiin. Sen vuoksi Kustaa Aadolf pitikin niiden valtaamista päämääränään.

Lounais-Saksan porttina oli mahtava Magdeburgin kaupunki, jonka kautta kulki Pohjois-Saksan ainoa silta Elben ylitse. Magdeburgin asukkaat olivat protestantteja, ja he tekivät liiton Kustaa Aadolfin kanssa. Katolisen liigan sotajoukon komentaja, baijerilainen Tillyn kreivi, päätti nyt valloittaa kaupungin suojatakseen liigan ruhtinaiden maita. Tillyn sotajoukko lähestyi kaupunkia ja sulki sen lopuksi saarroksiin. Magdeburgilaiset pyysivät kiihkeästi apua liittolaiseltaan. Mutta ainoa apu, minkä kuningas saattoi heille toimittaa, oli heidän päällikökseen tarkoitettu Diedrich von Falkenberg-niminen upseeri.

Kustaa Aadolfin ja Magdeburgin välillä olivat nimittäin Brandenburgin vaaliruhtinaan Yrjö Wilhelmin maat. Huolimatta siitä, että vaaliruhtinas oli kuninkaan lanko ja protestantti, ei hän kuitenkaan halunnut solmia liittoa tämän kanssa. Niin paljon Saksan protestanttiset ruhtinaat pelkäsivät keisarin ja katolisen liigan sotajoukkoja, sillä he eivät luottaneet kuninkaan kykyyn auttaa heitä. Yrjö Wilhelm kielsi lankonsa sotajoukolta oikeuden kulkea Brandenburgin läpi. Vasta kun Kustaa Aadolf toi sotajoukkonsa Berliinin muurien eteen, vaaliruhtinas alistui ja solmi liiton kuninkaan kanssa.

Mutta Magdeburgin kohtalo oli jo sinetöity. Kaupungin porvarit ja sen sotaväki olivat tehneet uljasta vastarintaa, mutta ylivoima oli liian suuri. Lopulta Tillyn joukot ryhtyivät väkirynnäkköön, ja Tillyn

uljain alipäällikkö Pappenheim tunkeutui vastustamattomalla voimalla hajalle ammuttujen muurien ylitse kaupunkiin. Piirityksen ja rynnäkön villiinnyttämät valloittajat riehuivat hirvittävällä tavalla avuttoman väestön keskuudessa. Kaupungin tuhon täydensi tulipalo. Ennen kaatumistaan Falkenberg ennätti antaa käskyn Magdeburgin polttamisesta, jottei se katolisten käsissä ollen kykenisi estämään kuninkaan etenemistä. Protestanttisen Pohjois-Saksan lujin linnoitus hävisi savuun ja liekkeihin.

Magdeburgin tuho näytti ennustavan sitä kohtaloa, joka odotti viimeisiä keisarin ja liigan vihollisia. Mutta Kustaa Aadolf ei siitä lannistunut. Hänen seuraavana tavoitteenaan oli voittaa puolelleen Saksan mahtavin protestanttinen ruhtinas, Saksin vaaliruhtinas Juhana Yrjö. Tämä, harrastustensa mukaan ”Olut-Yrjöksi” nimitetty ruhtinas, oli liittoon vieläkin haluttomampi kuin Brandenburgin vaaliruhtinas. Väkisin häntä ei voitu taivuttaa, sillä hänen sotajoukkonsa oli melkein yhtä suuri kuin kuninkaan, joka sitä paitsi tarvitsi saksilaisia omien voimiensa vahvistukseksi. Tämän vuoksi Kustaa Aadolf tyytyi odottamaan aikaa, jolloin Saksin vaaliruhtinaan täytyisi turvautua hänen apuunsa.

Tässä mielessä hän asettui Elben varrelle Werbenin luokse leiriin, joka linnoitettiin vahvasti. Leirissään hän torjui Tillyn joukkojen tekemät hyökkäykset. Osalla voimistaan kuningas kävi myös Tillyn armeijan pienempien osastojen kimppuun. Burgstallin luona Stålhandsken ja Wunschin suomalaiset ratsumiehet hakkasivat maahan suuren osan eversti Holckin johtamasta vihollisrykmentistä. Myöhemmin kuninkaan itsensä johtamat 1 000 musketööriä ja 800 ratsumiestä, joista puolet oli suomalaisia, löivät takaisin Tillyn etujoukot.

Nämä kahakat osoittivat Tillylle, ettei kuninkaan kanssa ollut leikkimistä. Lumikuningas ei ollut suinkaan sulanut etelässä, vaan oli päinvastoin hankkinut jo itselleen lujan jalansijan Saksanmaalla. Siksi

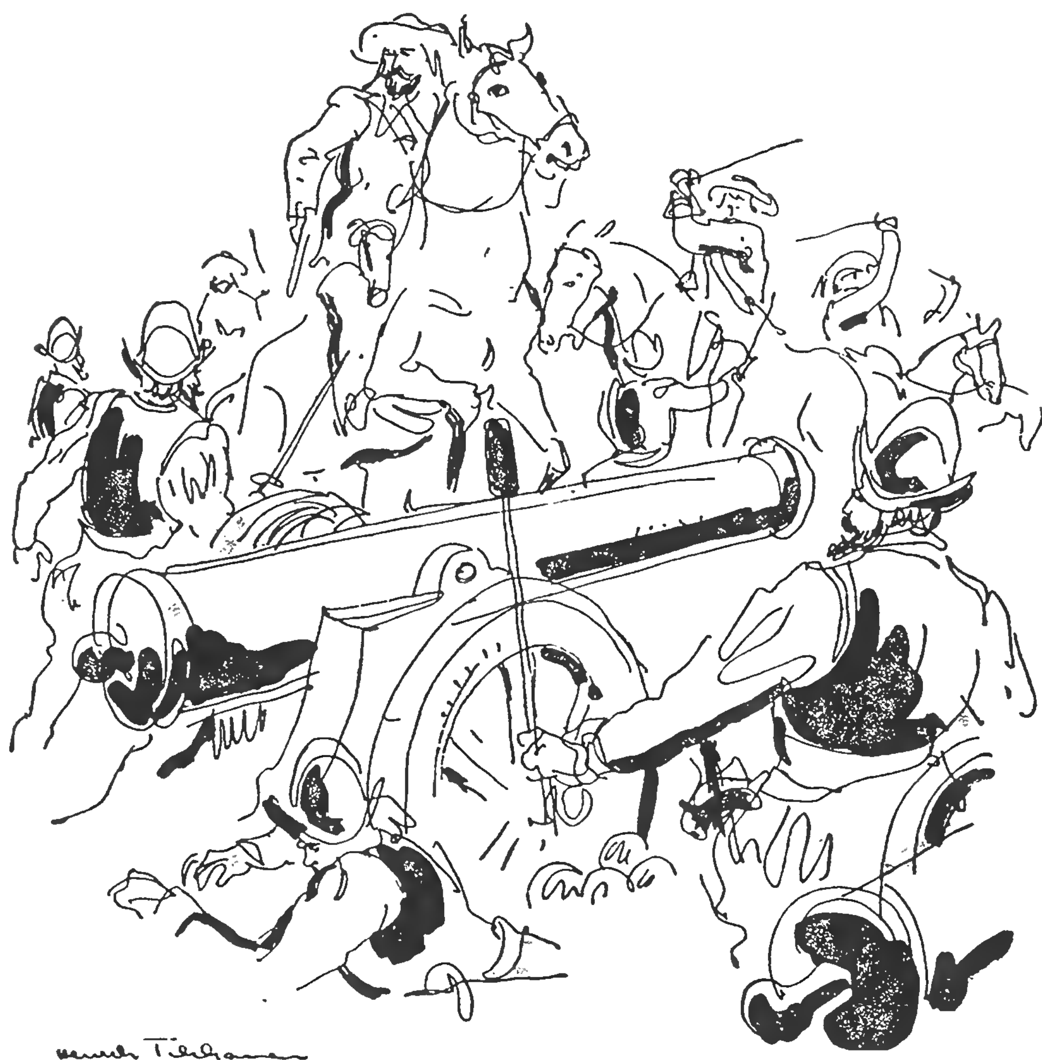
Tilly ei ylivoimastaan huolimatta hyökännyt päävoimillaan Werbenin leirin kimppuun. Hän päätti ensiksi nujertaa Saksin vaaliruhtinaan, jolta kuningas koetti saada apua ja siten tehdä tyhjäksi nämä toiveet. Sen jälkeen tulisi itse kuninkaan vuoro.

Elokuun puolivälissä kuninkaan leiriin saapui hänen jo kauan odottamansa viesti. Se sisälsi Saksin vaaliruhtinaan avunpyynnön Tillyn marssitettua sotajoukkonsa Saksiin. Jo kahden päivän kuluttua Kustaa Aadolfin armeija oli matkalla Saksiin. Vaaliruhtinaan kanssa tehtiin nopeasti liitto, minkä jälkeen yhtyneet armeijat lähtivät liikkeelle vihollista etsimään. Tillyn joukot kohdattiin Breitenfeldin luona, jossa syyskuun 7. päivänä syttyi ratkaiseva taistelu.

Breitenfeldin taistelu

Tilly oli järjestänyt sotajoukkonsa taisteluasemiin Breitenfeldin kylän pohjoispuolella leviävälle rinteelle. Rintaman keskustassa oli Tillyn jalkaväki. Se oli järjestetty mahtaviksi neliöiksi, joissa oli peräkkäin 50:kin miesriviä. Näiden lähes kuusimetrisillä keihäillä aseistettujen ”espanjalaisten neliöiden” hyökkäys oli osoittautunut vastustamattomaksi Tillyn tähän asti käymissä taisteluissa. Jalkaväkineliöiden ympärillä oli musketöörejä, joiden tuli tulellaan tukea keihäsmiesten hyökkäystä. Musketöörien aseet olivat hankalasti käsiteltäviä ja niin raskaita, että ammuttaessa ase oli tuettava erityiseen haarukkaan. Tillyn rautahaarniskoihin puettu ja komeilla hevosilla ratsastava ratsuväki oli asetettu taistelurintaman molemmille siiville. Rintaman eteen eräälle kukkulalle oli sijoitettu hänen tykistönsä, suuria kömpelöitä kanuunoita, joiden siirtämiseen tarvittiin toistakymmentä hevosparia kutakin tykkiä kohti.

Johan Tserclaes, Tillyn kreivi, katseli ratsunsa selästä, kun vihollinen ryhmittyi taisteluun. Liigan joukkojen kuuluisa ylipäällikkö oli tällöin 72 vuoden ikäinen, mutta jakoi yhä sotaretkien rasitukset

Breitenfeldin taistelussa.

miestensä kanssa. Tilly oli sielultaan ja ruumiiltaan sotilas, jonka kiihkein toive oli saada taistella Pyhän Neitsyen nimen puolesta. Tätä taistelua edeltäneestä pitkästä sotilasurastaan ja elämästään vanha soturi saattoi sanoa, ettei hän "ollut koskaan viiniä maistanut, naista suudellut eikä kärsinyt taistelussa tappiota". Mutta vanhan sotapäällikön kerrotaan kalvenneen, kun hän nyt seurasi Breitenfeldin kentälle järjestäytyvän vihollisarmeijan liikehtimistä.

Kustaa Aadolf ryhmitti joukkonsa samaan tapaan kuin Tillykin oli tehnyt. Jalkaväki sijoitettiin keskustaan. Mutta mahtavien neliöiden sijasta sen nähtiin asettuvan vain muutaman rivin syvyisiksi muodostelmiksi. Nämä olivat Kustaa Aadolfin "puolirykmenttejä", jotka olivat suurimmaksi osaksi va-

rustetut musketeilla. Tuskin kolmasosa jalkamiehistä käytti enää keihästä. Keskustan eteen sijoitettiin tykistö, jota Lennart Torstensson komensi. Ratsuväki sijoitettiin molemmille sivustoille. Eskadrooniensa väleihin kuningas asetti musketöörejään, joiden tuli tulellaan tukea ratsumiehiä. Kuninkaan vasenta siipeä komensi suomalainen Kustaa Horn. Oikea siipi oli kuninkaan omassa johdossa. Äärimmäisenä oikealla, kunniapaikalla, sai sijansa Stålhandsken suomalainen ratsuväki.

Kustaa Aadolfilla oli omaa väkeään n. 22 000 miestä, joiden lisäksi tuli n. 11 000 saksilaista vaaliruhtinaansa johdossa. Protestanttien kokonaisvahvuus oli siten suunnilleen sama kuin Tillyn joukkojen lukumäärä.

Saatuaan sotajoukkonsa järjestetyksi taisteluryhmitykseen kuningas pysäytti ratsunsa rintaman edessä, paljasti päänsä, laski miekkansa kärjen maata kohti ja rukoili voimakkaalla äänellä: ”Kaikkivaltias Jumala, jonka kädessä on voitto ja tappio, käännä laupiaat kasvosi meidän, Sinun palvelijaisi, puoleen. Kaukaisista maista ja rauhallisista asunnoista me olemme saapuneet tänne taistelemaan vapauden, totuuden ja Sinun evankeliumisi puolesta. Anna meille voitto pyhän nimesi tähden! Amen.”

Kumpikaan puoli ei ollut aluksi halukas hyökkäämään. Vanha viisas Tilly ei halunnut jättää edullista asemaansa, ja Kustaa Aadolf oli puolestaan liian viisas hyökätäkseen sitä vastaan. Kuningas oli tosin lähettänyt vanhan tavan mukaan torvensoittajan vaatimaan vihollista taisteluun. Tilly vastasi tälle: ”Minä en ole koskaan välttänyt taistelua. Kuningas tietää, missä hän minut tapaa.” — Mutta tätä seurasi vain molemminpuolinen tykistötaistelu.

Breitenfeldin aukeat alkoivat peittyä savuun tykkien jatkuvasti jyristessä. Tällöin Pappenheim, Tillyn etevin alipäällikkö, ei voinut enää hillitä taistelunhaluaan. Häntä vastassa oli vain pienillä, takkuisilla hevosilla ratsastavia miehiä, joilla ei ollut

edes rautahaarniskoita. Hänen ylpeät ratsumiehensä pyyhkäisisivät epäilemättä nämä tieltään kädenkäänteessä. Niinpä hän antoi hyökkäyskäskyn. Mustiin rautahaarniskoihin puettujen kyrassieerien muodostama teräsmuuri vyöryi jymisten savun peittämän taistelukentän ylitse.

Rajattomaksi hämmästyksekseen Pappenheimin voittoon tottuneet soturit törmäsivät terästäkin lujempaan muuriin: suomalaisiin ratsumiehiin. Kuninkaan neuvon mukaan nämä laukaisivat pistoolinsa vasta vihollisen ollessa niin lähellä, että hyökkääjien silmänvalkuaiset näkyivät. Yhdessä ratsuväkiosastojen lomiin sijoitettujen musketöörien kanssa he ottivat hyökkääjät vastaan niin murhaavalla tulella, että pappenheimilaisten hyökkäys murtui. Ruudinsavun haihtuessa suomalaisten rivien edestä näkyviin ilmestyvät kuolleet ja haavoittuneet miehet ja hevoset osoittivat Pappenheimin voittamattomien kärsineen ensimmäisen tappionsa.

Mutta urhoollisista urhoollisin Pappenheim, mies sata-arpinen, ei hellittänyt niin vähällä. Seitsemän kertaa hän hyökkäsi, ja seitsemän kertaa hänen hyökkäyksensä murtui samaan järkkymättömään muuriin. Ei auttanut, vaikka hän yritti välillä iskeä suomalaisten sivustaan ja selustaan. Kuningas käski Juhana Banérin, lähimmän tässä suunnassa olevan alipäällikkönsä, kääntämään toisessa linjassa olevat voimat uutta hyökkäystä vastaanottamaan. Tämä vaikea liike onnistui rauhan aikana suoritetun ankaran koulutuksen ansiosta. Pappenheim kohtasi jälleen uuden rintaman edessään. Tämän tulta hänen joukkonsa eivät enää kestäneet, vaan hajaantuivat hillittömään pakoon.

Mutta tällä välin oli vasemmalla siivellä kehittynyt vaarallinen tilanne. Pappenheimin aloitettua hyökkäyksensä Tilly oli lähettänyt myös päävoimansa, keskustan suuret jalkaväkineliöt, hyökkäykseen. Vanha sotapäällikkö heitti ne vihollisrintaman heikoimmaksi arvostelemaansa kohtaan, äärimmäiseksi

vasemmalle sijoitettuja Saksin vaaliruhtinaan joukkoja vastaan. Tilly oli arvioinut tilanteen oikein. Koreapukuiset saksilaiset kestivät vihollisen ensimmäisen yhteislaukauksen. Mutta sen jälkeen he hajaantuivat hillittömään pakoon. Niin kiire heillä ei kuitenkaan ollut, etteivät he olisi ehtineet ryöstää omaa kuormastoaan — ja osaa Ruotsi-Suomen joukkojenkin vankkureista. ”Olut-Yrjöllä” ei ollut kuitenkaan aikaa pysähtyä ennen kuin parin peninkulman päässä taistelukentältä, jossa hän virkisti itseään lempijuomallaan.

Tilly lähetti jo voitonsanoman keisarille ja kääntyi nyt Kustaa Aadolfin omia joukkoja vastaan. Saksilaisten pako oli paljastanut kuninkaan armeijan vasemman sivustan ja saattanut sen hyvin vaaralliseen asemaan. Tätä vastaan Tilly suuntasi nyt valtavan voimakkaan iskun.

Tuskinpa kukaan keskieurooppalainen upseeri olisi kyennyt lannistumatta kestämään sitä näkyä, joka nyt kohtasi Kustaa Aadolfin vasemman siiven komentajaa. Hänellä itsellään oli vajaat 7 000 miestä. Niitä vastaan vyöryi 17-tuhantinen, yhtenäinen piikkimetsä: Tillyn parhaat joukot, jotka rumpujen kumistessa ja liehuvin lipuin marssivat tasaisin, varmoin askelin täydentämään voittoaan. Mutta heitä vastassa olikin järkkymättömistä järkkymättömin mies, suomalainen Kustaa Horn, joka vasemman siiven komentajana tuotti viholliselle yhtä epämiellyttävän yllätyksen kuin Pappenheimia vastassa olleet maanmiehensäkin.

Heti vihollisen aikeet huomattuaan Horn antoi taempien riviensä marssia esiin Tillyn neliöitä vastaan niin, että vasen siipi taipui alkuperäiseen rintamansuuntaan verrattuna suorassa kulmassa taaksepäin. Tämä mestarillista taitoa osoittava liike suoritettiin rauhallisesti ja varmasti. Sitten Horn oli valmiina ottamaan vihollisen vastaan.

Rintamat iskevät vastakkain huumaavalla ryskeellä. Vimmattu käsikähmä syntyy. Hornin miehet

kaatavat hyökkääjän toisensa jälkeen, mutta yhä uusia astuu kaatuneiden tilalle. Puolustajat eivät anna perään askeltakaan, vaan kaatuvat mieluummin riveittäin paikoilleen. Mutta jäljelle jäävien määrä on huolestuttavan vähäinen. He eivät voi enää kauan kestää murskaavan ylivoiman edessä.

Tällöin saapuu itse kuningas paikalle. Pappenheimin hyökkäyksen torjuttuaan hän saattoi pistäytyä tutustumassa tilanteeseen vasemmalla siivellään. Hornin ahdingon havaitessaan hän käskee lähellä seisovan Callenbachin ratsuväkiosaston rientää heti apuun. Callenbach miehineen ryntää päin vihollista, mutta kaatuu itse ensimmäisessä yhteenotossa. Kuningas kehoitti hänen miehiään jatkamaan taistelua, lupasi lähettää heille apua ja nelisti jälleen oikealle siivelle. Kuninkaan reservistään irroittamat osastot ehtivät ajoissa Hornin avuksi. Taistelu aaltoili edestakaisin Tillyn joukkojen jatkuvasti hyökkäillessä. Vastahyökkäyksillään Hornin kuitenkin onnistui pitää asemansa joukkojensa suurista tappioista ja uupumuksesta huolimatta niin kauan, että toisaalla ehti tapahtua taistelun ratkaisu.

Pappenheimin joukkojen hajaannuttua pakoon kuningas havaitsi, että Tillyn tykistö oli jäänyt ilman suojaa. Heti hän antoi oikealle siivelle käskyn vallata sen. Suomalaiset olivat vasta päässeet oikein lämpenemään, joten he eivät kahta käskyä kaivanneet. Tillyn tykit oli sijoitettu kukkulalle kaivantojen ja vallien taakse. Mistään esteistä välittämättä suomalaiset ratsumiehet ryntäsivät täyttä laukkaa kohti tultasuitsevia pattereita. Osuman saaneet ratsastajat suistuivat maahan jääden takana tulevien jalkoihin, ratsumiehen kaaduttua valloillaan juoksentelevat pillastuneet hevoset törmäilivät kohti hyökkääjien rivejä haitaten niiden etenemistä. Mutta mikään ei voinut estää tätä tulvavirran tavoin taistelukentän ylitse vyöryvää joukkoa. Tykkien jyskeen, miekkojen kalskeen, pistoolien ja muskettien rätinän ylitse kohoaa näiden kauhistuttavien hyökkääjien

sotahuuto: Hakkaa päälle! — Tillyn tykit joutuivat hyökkääjien käsiin, ja kohta satoivat niiden järeät ammukset vanhan marsalkan omiin riveihin.

Taistelu jatkui hiljentymättömällä raivolla. Muuan silminnäkijä on kuvannut sitä seuraavasti: "Sillä hetkellä kun kuninkaan joukot suomalaiset ensimmäisinä valtasivat keisarillisten tykistön, alkoi kauhea taistelu uudelleen joka taholla, sivustoilla, keskustassa, jälkijoukoissa, mitä ankarimman tungoksen vallitessa. Kuningas hyökkäsi hyvin harjaantuneine ja urhoollisine ratsuväkiosastoineen keisarillisten joukkojen kimppuun ja hajoitti ne; ja niin suuri oli suomalaisten ratsumiesten kunto, että he ryntäsivät kovalla äänellä toisiaan rohkaisten, palasivat taas, syöksyivät ja tunkeutuivat Tillyn joukkojen läpi niin rajusti, etteivät keisarilliset kyenneet enää kestämään tämän kansan hurjia iskuja, miesten, jotka eivät tunteneet mitään kuolemanpelkoa ja joita voiton toivo innosti."

Nämä hyökkäykset ratkaisivat taistelun tuloksen. Keisarilliset alkoivat väistyä. Tillyn joukkojen pääosa hajaantui hurjaan pakoon voittajien takaa-ajamina. Vain Tillyn vanhat veteraanit säilyttivät ryhtinsä. He ympäröivät päällikkönsä, joka oli taistelussa pahoin kolhiintunut, muodostivat joka suuntaan puolustautuvia neliöitä ja vetäytyivät kunniakkaasti taistellen kentältä.

Sanoma Kustaa Aadolfin voitosta levisi nopeasti yli koko Euroopan. Vähäksytty Ruotsin kuningas oli lyönyt vanhan Tillyn, 37 taistelun voittamattoman sankarin, ja hänen Euroopan parhaina pidetyt joukkonsa. "Onko Jumala tullut luterilaiseksi?" ihmetteli kauhistunut Wienin hovi, ja keisari suunnitteli jo pääkaupungistaan pakenemista.

Mutta Saksan kovia kokeneissa protestanteissa kuninkaan voitto herätti rajatonta riemua ja toivon siitä, että Kustaa Aadolf on vapauttava heidät katolilaisten harjoittamasta sorrosta.

Etelää kohti

Breitenfeldin voitto oli kohottanut Kustaa Aadolfin koko Euroopan tietoisuuteen. Tästä lähtien hänestä tuli Euroopan politiikkaa määräävä tekijä. Mikään valtio tai ruhtinas ei voinut olla enää ottamatta häntä huomioon laskelmissaan. Ruotsi-Suomi oli kohonnut suurvaltojen joukkoon.

Keisarillisista saatu suuri voitto oli myös ratkaisevasti lujittanut kuninkaan sotilaallista asemaa. Saksassa olonsa ensimmäisen vuoden kuningas oli käyttänyt liittolaisten ja sellaisten tukikohtien hankkimiseen, joiden avulla hän saattoi turvata asemansa keisarillisten hyökätessä. Kuninkaan oli täytynyt tällöin edetä kärsivällisesti vain askel askeleelta. Nyt, suuren voittonsa jälkeen, hän saattoi asettaa itselleen laajempia tavoitteita ja toimia rohkeammin.

Ensiksi hän suuntasi kulkunsa Lounais-Saksaan. Breitenfeldin voitto oli jättänyt Elben hänen valtaansa. Sitä pitkin hän saattoi huoltaa armeijansa ja ylläpitää yhä pitemmäksi venyviä yhteyksiä kotimaahan. Nyt hän pyrki Saksan toiselle valtasuonelle, Reinille. Sen saavutettuaan hän saattoi saada aikaan kosketuksen liittolaiseensa Ranskaan ja toimintaansa myötätuntoisesti suhtautuviin Alankomaihin. Reinillä hän saattoi myös paremmin valvoa etujaan erimielisyyksien sattuessa mahtavan liittokumppanin kanssa. Ilmeisesti Kustaa Aadolf ei myöskään vielä pitänyt itseään kyllin vahvana käydäkseen suoraan päävihollisensa keisarin kimppuun tämän omissa perintömaissa Böömissä ja Itävallassa. Ensin oli täydellisesti nujerrettava Etelä-Saksan katoliset ruhtinaat, jotteivät nämä voisi avustaa keisaria lopullisen välienselvittelyn tapahtuessa. Etelä-Saksan rikkaissa ruhtinaskunnissa voitiin myös hankkia sodankäyntiin ja armeijan vahvistamiseen kipeästi tarvittavia varoja. Laajeneva sotanäyttämö vaati yhä uusien joukkojen hankkimista. Niitä voi-

tiin saada vain pestaamalla lisää palkkasotureita, sillä kotimaa ei voinut luovuttaa enempää väkeä. Pestaus oli taas pelkkä rahakysymys, sillä halukkaita tulijoita oli yllin kyllin. — Ehkäpä myös halu auttaa Etelä-Saksassa olevia uskonveljiä vaikutti kuninkaan päätökseen. Että häntä todella hartaasti odotettiin, totesi Wallensteinkin lausuessaan: ”Saksassa ihmiset odottivat Kustaa Aadolfia kuten juutalaiset Messiastaan.”

Niinpä kuningas lähti Breitenfeldista joukkoineen etelää kohti. Saksin armeijan hän sen sijaan lähetti keisarin perintömaihin pitämään Ferdinandin siellä olevia voimia aloillaan.

Kuninkaan ensimmäisiä tavoitteita olivat Mainin laaksossa olevat rikkaat hengelliset ruhtinaskunnat. Niiden hallitsijat, mahtavat arkkipiispat, ruhtinaspiispat, apotit sekä muut korkeat katoliset pappismiehet pakenivat kauhuissaan kuninkaan joukkojen tieltä. He pelkäsivät hänen kostavan protestantteja kohdanneen sorron. Monet protestantit puolestaan, jotka kaikki ottivat vapauttajan riemumielin vastaan, toivoivat kuninkaan todella näin tekevän.

Mutta Kustaa Aadolf yllätti vielä kerran sekä ystävät että viholliset. Sankari, joka oli tarttunut miekkaan uskonvapauden puolesta, salli myös katolilaisten harjoittaa vapaasti omaa uskontoaan ja suojeli heitä kiihkoilijoilta. Vallatuissa maissa ja kaupungeissa saatiin vapaasti pitää katolisia messuja. Kuninkaan joukkojen ankara kuri, joka soi voitetuillekin täyden turvallisuuden, oli näinä aikoina ennennäkemätöntä ja hankki Kustaa Aadolfille ihailijoita myös katolilaisten joukossa. Ihmeteltiin näitä pohjolan sotureita, joiden ei kuultu kiroilevan. Palkkasoturien keskuudessa tavallisten raakojen puheiden asemesta he keskustelivat uskonnollisista kysymyksistä. Sommerhausenin pikkukaupungin koulumestari on merkinnyt kaupunkinsa kirkonkirjoihin seuraavan kuvauksen kuninkaan sotureista: ”Kun syntyperäinen ruotsalainen tai suomalainen ensiksi

saapui Saksaan, hänen nähtiin aina toimittavan pöytärukouksen, ennen kuin hän asettui pöytään; ja kun hän oli lopettanut ateriansa, ojensi hän kätensä isännälle ja emännälle ja kiitti kohteliaasti kestityksestä."

Mainzin piispanlinnasta Baijerin pääkaupunkiin

Kuninkaan ensimmäisiä valloituksia tällä hänen marssillaan pitkin "Pappiskujaa", kuten hänen reittiään sen lukuisten hengellisten ruhtinaskuntien mukaan nimitettiin, oli Würzburgin piispankaupunki linnoineen. Kaupunki antautui taistelutta ruhtinaspiispan paettua. Sen sijaan Main-joen toisella puolella sijaitseva luja Marienburgin linna oli vallattava väkirynnäköllä. Kun ensin oli suurin vaikeuksin saatu aikaan tilapäinen silta hävitettyjen kaarisiltojen tilalle, kuningas komensi joukkonsa voimakkaan tulituksen jälkeen rynnäkköön. Raskain tappioin hyökkääjät työntyivät linnaa kohti. Lopulta he saivat etuvarustukset haltuunsa ja tunkeutuivat vallihautojen yli itse linnaan. Linnanpihalla syntyi verinen taistelu, joka päättyi vihdoin hyökkääjien voittoon. Uskonkiihkoiset munkit olivat osallistuneet taisteluun aseet kädessä. Taistelun jälkeen linnanpihaa peittävien kaatuneiden joukossa oli monta pappia ja munkkiakin. Kuninkaan mielestä eräät näyttivät kuitenkin liian punaposkisilta ollakseen kuolleita, joten hän käski heidän nousta ylös ja sanoi, ettei heille tapahdu mitään pahaa. Tällöin useat todella 'heräsivät henkiin', kiittivät jalomielistä voittajaa ja kiirehtivät pois. He olivat tekeytyneet kuolleiksi pelastaakseen itsensä käsikähmää seuranneelta verilöylyltä, ja pyrkimyksessään myös näköjään onnistuivat.

Suomalaisista erityisesti Aksel Liljen komentamat pohjalaiset olivat kunnostautuneet linnan valloituksessa. He saivat myös runsaan osansa siitä valtavasta sotasaaliista, mikä linnasta tavattiin. Suuret

ase-, vilja- ja viinivarastot otettiin armeijan tarpeisiin, samoin ruhtinaspiispan tallista löytyneet jalorotuiset ratsut. Arvokas kirjasto lähetettiin Ruotsiin Upsalan yliopistolle. Vihdoin löydettiin myös syvälle linnan kellareihin kätketyt piispan aarteet, tynnyreittäin kulta- ja hopearahoja, joista kuninkaan sotakassa sai hyvin tervetulleen lisän. Kun raha-arkkuja kannettiin linnanpihan poikki, erään arkun kerrotaan särkyneen kullan painosta. Sotamiehet kiiruhtivat heti poimimaan kivetylle pihalle vieriviä kirkkaita kultarahoja. Näön vuoksi he jättivät pienen osan rahoista paikoilleen. Mutta paikalle osunut kuningas kehoitti nauraen miehiään pitämään loputkin rahoista palkkiona linnan valloituksessa osoittamastaan urheudesta.

Würzburgista Kustaa Aadolf eteni Main-joen vartta pitkin Reinille ja valloitti sen toisella rannalla sijaitsevan Mainzin arkkipiispankaupungin. Kaupunkia puolusti joukko espanjalaisia, joiden kanssa Ruotsi-Suomen joukot joutuivat nyt ensi kertaa vastakkain. Kuningas ylitti mahtavan Reinin suoraan vihollisen silmien alla. Ensiksi vietiin veneillä joen yli joukko musketöörejä, joiden suojaamina päävoimat suorittivat ylimenon. Suomalaiset ratsumiehet kunnostautuivat jälleen karkottamalla oma-aloitteisesti espanjalaiset varustuksesta, joka oli aiottu valloittaa vasta lisävoimien saavuttua. Suuren sotasaaliin joukossa oli laivasilta, johon kuului 107 alusta.

Mainzissa Kustaa Aadolfin armeija asettui talvileiriin Siihen aikaan talvella ei suoritettu sotatoimia. Joukot saivat levätä talvella ja varustautua uutta sotaretkeä varten.

Kustaa Aadolfin saapuessa Saksaan katolilaiset olivat suhtautuneet häneen pilkaten ja vähäksyen, ja tuskin kukaan Saksan sorretuista protestanteista uskalsi odottaa hänen menestyvän taistelussa katolilaisten voittoon tottuneita sotajoukkoja vastaan. Nyt, tuskin puoltatoista vuotta myöhemmin, hänestä oli tullut Euroopan huomattavin hallitsija. Kuninkaan

johdossa oli lähes 100 000-miehinen sotajoukko, jonka avulla hän piti käsissään koko Pohjois- ja Keski-Saksaa. Hänen Mainzissa olevasta päämajastaan muodostui todellinen hovi, jonne kaikkialta Euroopasta saapui ruhtinaita ja lähettiläitä. Tämä loistava seura koetti kilvan urkkia selville, minne Pohjolan jalopeura oli suuntaava seuraavan iskunsa.

Tämä kysymys askarrutti yhtä paljon kuninkaan kuin hänen ratkaisuaan jännittyneinä odottavien Euroopan valtiomiestenkin mieltä. Yhdessä uskollisen kanslerinsa kanssa Kustaa Aadolf hahmotteli laajakantoisia suunnitelmia, jotka toteutuessaan olisivat vaikuttaneet mullistavasti Euroopan historiaan. Kuninkaan suunnitelmista ei ole tosin olemassa täysin varmoja tietoja. On väitetty hänen tavoitelleen Saksan keisarinkruunua, joka olisi ollutkin hänen ulottuvillaan. Todennäköisemmältä tuntuu sellainen olettamus, että hän halusi muodostaa Saksan protestanttisista valtioista voimakkaan valtioliiton. Ruotsi-Suomen johdolla tämä liittokunta olisi kyennyt hyvin pitämään puolensa keisaria ja Saksan katolisia valtioita vastaan. Aksel Oxenstiernan kertoman mukaan kuningas olisi havitellut Skandinavian keisarin arvoa. Tanskalta oli valloitettava Norja, Etelä-Ruotsin maakunnat sekä saaria Isoon Belttiin saakka. Nämä valloitukset olisivat yhdessä Ruotsi-Suomen entisten alueiden kanssa muodostaneet tämän keisarikunnan, joka olisi hallinnut kiistattomasti koko Itämerta.

Kustaa Aadolfilla näyttää myös olleen ajatus tehdä puolisonsa kotimaasta Brandenburgista Pohjois-Saksan johtava valtio. Brandenburgin vaaliruhtinaskunnan nuori perillinen, historiassa ”Suurena vaaliruhtinaana” suuren kuuluisuuden saavuttanut Fredrik Wilhelm olisi aikoinaan saattanut yhdistää Ruotsi-Suomen ja Brandenburgin kruunut menemällä avioliittoon Kristiinan kanssa. Tämä valtakunta olisi epäilemättä ollut Euroopan mahtavimpien kuningaskuntien veroinen.

Suomalaiset sotaleirissä Saksassa.

Mutta lyhyt talvikausi kului nopeasti, ja kevään tultua nämä suuret suunnitelmat saivat väistyä lähimmän tulevaisuuden välttämättömyyksien tieltä. Etelä-Saksan katoliset ruhtinaat olivat vielä lyömättä. Tilly oli koonnut Baijeriin uuden armeijan. Etelä-Saksan protestantit odottivat kiihkeästi vapauttajaansa. Niinpä kuningas päätti ensiksi täydentää edellisenä syksynä aloittamansa työn ja suuntasi sotajoukkonsa Baijeriin, katolisen opin lujimpaan saksalaiseen tukikohtaan.

Lech-virran ylitys

40 000-miehisen armeijan etunenässä Kustaa Aadolf lähti keväällä v. 1632 Mainzista tavoitteenaan Nürnbergin protestanttinen vapaakaupunki. Sotajoukkoon kuuluivat suomalaisista joukoista Henrik Nödingin ratsumiehet sekä pataljoona savolaisia majuri Yrjö Wrangelin komennossa.

Tillyn armeija väistyi taistelutta kuninkaan tieltä, ja Kustaa Aadolf marssi vastustuksetta Nürnbergiin. Ilosta itkevät kaupunkilaiset ottivat hartaasti odottamansa vapauttajan riemuiten vastaan. Kuninkaan kansanomainen, mutta kuitenkin ylvään majesteetillinen olemus valloitti ihmisten mielet.

Nürnbergistä marssi jatkui etelään Baijeria kohti. Tonava ylitettiin ja sotajoukko saapui Lech-virralle, Baijerin rajalle. Täällä oli Tillyn sotajoukko vastassa. Vanha sotapäällikkö kävi viimeiseen taisteluunsa kotimaansa puolesta.

Lech-virta kuohui syvänä ja kevättulvista vuolaana. Useat kuninkaan upseereista arvelivat ylimenon olevan mahdotonta, sillä Tilly oli rakentanut vastarannalle lujia varustuksia. Mutta kuningas sanoi, ettei niiden, jotka olivat menneet monien suurempienkin virtojen ja itsensä Itämeren poikki, tarvinnut pelätä näin pientä puroa. Viipymättä ryhdyttiin ylimenon valmisteluihin.

Ensiksi oli saatava selville virran syvyys. Eräs sotamies pukeutui talonpojaksi ja oli yrittävinään seiväs kädessä kahlata virran poikki. Kun hän oli päässyt vyötäisiään myöten veteen, hän huusi apua. Vastarannalla olevat baijerilaiset kehoittivat nauraen häntä palaamaan takaisin, sillä virta oli noin kuusi ja puoli metriä syvä. Juuri tätä tietoa kuningas oli kaivannut. Sotamies sai 50 riksiä palkinnoksi rohkeudestaan, ja kuningas käski aloittaa sillan rakenneosien valmistuksen. Hirsistä veistettiin korkeita pukkeja, jotka aiottiin pystyttää jokeen. Jottei vihollinen huomaisi ylimenovalmisteluja, sytytettiin rannalle tuoreista puista, oljista ja tervasta laadittuja nuotioita. Sakean savun turvissa rakennettiin sitten rannalle pattereita, jotka kohta alkoivat tulittaa vastarannalla olevia Tillyn varustuksia. Nämä vastasivat heti tuleen, ja yhtämittainen tykkien jyrinä kantautui kauas taistelun ratkaisua pelolla odottavaan Baijeriin.

Kun sillan rakenneosat olivat valmiina, kuningas lähetti itse valitsemansa 300 suomalaista miehittämään virrassa olevan saaren, jonka kautta silta piti rakennettaman. Vihollisen tulesta huolimatta suomalaiset soutivat saareen ja ryhtyivät heti mukanaan tuomillaan lapioilla kaivamaan suojahautoja. Tillyn tykistö kohdisti nyt koko voimallaan tulensa näitä us-

kalikkoja vastaan. Kuninkaan tykit lisäsivät puolestaan tulinopeutensa äärimmilleen suojatakseen saaressa olevia suomalaisia. Kustaa Aadolfin mainitaan omakätisesti ampuneen 60 laukausta. Lopuksi Tillyn joukot tekivät vastahyökkäyksen puhdistaakseen saaren. Mutta tällä välin silta oli saatu valmiiksi. 300 suomalaista juoksi siltaa pitkin toveriensa avuksi. Heitä seurasivat skotlantilaiset ja ruotsalaiset. Kuningas itsekin saapui saareen johtamaan sen puolustamista ja jäljellä olevan kapean virranhaaran ylittämistä.

Tillyn joukot eivät kyenneet estämään kuninkaan miehiä saamasta jalansijaa virran toisella rannalla. Taistelun ratkaisi lopullisesti kuninkaan ratsumiesten hyökkäys Tillyn armeijan kylkeen. He olivat Weimarin herttuan Bernhardin, kuninkaan palveluksessa olevan saksalaisen ruhtinaan johdolla löytäneet kahlaamon, ylittäneet sen ja yhtyivät nyt taisteluun. Tätä Tillyn joukot eivät kestäneet, vaan alkoivat hajaantua pakoon. Vanha soturi sieppasi itse lipun käteensä ja johti urhoollisimmat miehensä rannalla olevia kuninkaan joukkoja vastaan. Mutta Tillyn polveen osunut kevyen tykin luoti teki lopun hyökkäyksestä ja samalla hänen pitkästä ja kunniakkaasta soturinurastaan. Kahta viikkoa myöhemmin hän kuoli hirveitä tuskia kärsittyään. Ne hän kesti todella sankarillisella mielenlujuudella.

Kuningas saattoi nyt esteettä marssia Augsburgin kaupunkiin. Täällä evankelis-luterilaisen uskontunnustuksen syntymäseuduilla Kustaa Aadolfia oli odotettu kaikkein kiihkeimmin. Riemastuneet kaupunkilaiset järjestivät hänelle ja hänen joukoilleen suuria juhlia. Kansanlaulu kertoo suomalaisten elämästä seuraavasti:

Silloin me Suomen pojat elettiin,
kun Augspurin kaupunnis käveltiin:
Ei päivääkään oltu rahatta,
Eikä myös tyhjällä mahalla.

Maanmiestemme elämä näissä rikkaissa seuduissa oli samoin kuin muidenkin kuninkaan soturien niin yltäkylläistä, että eräs korkea virkamies mainitsi siitä kotiin kirjoittamassaan kirjeessä seuraavaa: ”Meidän suomalaispoikamme, jotka nyt alkavat tottua viinimaan oloihin, eivät vähiin aikoihin aikone Savoon palata. Liivin-sodassa heillä usein ei ollut ravintona muuta kuin vettä ja homehtunutta, karkeaa leipää. Nyt Suomen mies tekee kypärissään kylmää kastiketta viinistä ja vehnäsämpylästä.”

Augsburgista Kustaa Aadolf eteni Ingolstadtin kaupungin edustalle, jossa hänen vanha vastustajansa parhaillaan oli kuolemaisillaan. Ingolstadtista tuli myös ensimmäinen linnoitus, joka kuninkaalta jäi valloittamatta. Sen vahvojen muurien vuoksi Kustaa Aadolf ajan ja turhan mieshukan säästämiseksi jätti piirityksen lyhyeen. Täällä hän oli sitä ennen vähällä menettää henkensä. Linnoituksen muureilta havaittiin komean upseerin ratsastavan suuren seurueen ympäröimänä muurien läheisyyteen. Eräs tykkimies laukaisi silloin muurilla olevan tarkan ja kauas ampuvan tykin kohti tätä upseeria, joka kaatui maahan hevosineen. Upseeri oli itse kuningas, joka kuitenkin nopeasti nousi vereen ja pölyyn tahraantuneena kaatuneen hevosensa alta ja lausui: ”Vielä ei omena ole kypsä.”

Ingolstadt oli pelastunut, mutta Baijerin pääkaupunki München joutui linnoituksistaan huolimatta kuninkaan käsiin. Täällä niinkuin muuallakin katolisessa Etelä-Saksassa katolilaiset pelkäsivät kuninkaan kostavan protestantteihin aikaisemmin kohdistetut sortotoimenpiteet. Mutta jalomielinen voittaja, joka oli lähtenyt tähän sotaan uskonvapautta puolustaakseen, katsoi vapaan uskonnonharjoittamisen kuuluvan yhtä hyvin katolilaisille kuin protestanteillekin. Katolisia messuja saatiin vapaasti pitää, kävipä kuningas itsekin sellaisessa.

Kuninkaan jalomielisyys ja lempeys eivät voineet kuitenkaan lauhduttaa sitä vihaa, jota kiihkokatoli-

laiset tunsivat häntä kohtaan. Baijerin taikauskoiset talonpojat kuvittelivat mitä ihmeellisimpiä asioita näistä kaukaisen pohjolan miehistä ja heidän kuninkaastaan, jota mitkään linnoitukset ja sotajoukot eivät näyttäneet voivan pidättää. Kuninkaan kerrottiin saavuttavan voittonsa paholaisen hänelle antaman miekan avulla. Hänen sotajoukossaan oli muka noitumistaitoisia suomalaisia ja lappalaisia, jotka eivät olleet pakanoita parempia. Katolilaiset papit kiihottivat talonpoikien epäluulot kuninkaan armeijaan kohdistuvaksi julmaksi vihaksi. Talonpojat väijyivät pieniä sotilasosastoja, hyökkäsivät niiden kimppuun ja surmasivat vangiksi saamansa mitä julmimmalla tavalla. Sotaväki puolestaan kosti armotta käsiinsä saamilleen sisseille. Kokonaisia kyläkuntia tuhottiin. Kuninkaan läheisyydessä ei sellaista kuitenkaan sattunut, ja hän pyrki voimiensa mukaan ylläpitämään kuria sekä suojelemaan siviiliväestöä sodan kärsimyksiltä.

Maltti ja valtioviisaus olikin Kustaa Aadolfille nyt tarpeen enemmän kuin ehkä koskaan aikaisemmin. Sillä oleskellessaan nyt kaukana omista alueistaan ja tukikohdistaan vihamielisen väestön keskuudessa hän sai uuden, pelottavan vihollisen. Keisari Ferdinand oli kutsunut Wallensteinin takaisin palvelukseensa ja antanut hänelle sotajoukkojensa ylipäällikkyyden.

Wallensteinin paluu

Kun keisari erotti liian mahtavaksi paisuneen sotapäällikkönsä, ylpeä böömiläinen raivosi. Hän vannoi hirvittävin valoin, ettei hän enää koskaan ole palveleva kiittämätöntä herraansa. Jätettyään sotajoukkonsa hän vetäytyi maatiloilleen Böömiin, jossa hän vietti satumaisen loisteliasta elämää. Ympäri Eurooppaa kerrottiin toinen toistaan ihmeellisempiä tarinoita siitä ylellisyydestä, millä mahtava herttua ympäröi itsensä.

30-vuotisen sodan upseeri.

Erotettu sotapäällikkö ei kuitenkaan tyytynyt nauttimaan rauhassa rikkauksistaan. Hän ei ollut vielä saanut tyydytetyksi suunnatonta kunnianhimoaan. Wallenstein kääntyi nyt salassa Kustaa Aadolfin puoleen ja tarjosi hänelle apuaan keisaria vastaan. Varmuuden vuoksi kuningas piti yllä neuvotteluja siihen asti, kunnes hän oli Breitenfeldin voitolla turvannut asemansa Saksassa. Sen jälkeen hän ei tahtonut enää olla tekemisissä tämän tutkimattoman miehen kanssa, jonka perimmäisistä tarkoituksista kukaan ei ollut selvillä.

Kuninkaan voitot Etelä-Saksassa huolestuttivat suuresti keisaria. Pelottava vihollinen lähestyi lähestymistään keisarin omia perintömaita, joten hänen täytyi jälleen turvautua erottamaansa sotapäällikköön. Wallenstein olikin halukas ottamaan vastaan hänelle tarjotun ylipäällikkyyden. Keisarin oli kuitenkin luvattava Wallensteinille saksalainen ruhtinaskunta ja olla vastedes puuttumatta sotajoukon asioihin. Entistään mahtavampana synkkä herttua astui siten jälleen Euroopan valtiolliselle näyttämölle. Kaikkialta virtasi saaliinhimoisia sotureita hänen lippujensa alle. Lyhyessä ajassa hän oli koonnut itselleen sotajoukon, jolla hän ensi töikseen karkotti keisarin perintömaihin hyökänneet Saksin vaaliruhtinaan joukot. Sen jälkeen hän oli valmis kohtaamaan kuninkaan itsensä.

Kustaa Aadolf oli ilmeisesti valmistautunut hyökkäämään keisarin perintömaihin kohta Baijerin val-

loituksen loppuunsuoritettuaan. Tonavan vartta pitkin edeten hän olisi saattanut marssia Wieniä vastaan ja sanella siellä keisarille rauhanehdot. Wallensteinin paluu muutti täysin tilanteen. Herttuan sotajoukko saattoi katkaista kuninkaan yhteydet Pohjois-Saksaan. Vähäisempienkin vastoinkäymisten sattuessa hän olisi silloin joutunut hyvin vaaralliseen tilanteeseen. Tämän vuoksi Wallensteinin sotajoukko oli lyötävä ennen kuin etenemistä Itävaltaan saatettiin jatkaa.

Wallensteinin sotatoimet tekivät kaikki epäröinnit tyhjiksi. Herttua yhdisti Tillyn armeijan jäännökset omiin joukkoihinsa ja lähestyi Nürnbergiä katkaistakseen kaupungin kautta Pohjois-Saksaan vievän valtatien. Suojatakseen turviinsa antautunutta Nürnbergiä Kustaa Aadolf toi sotajoukkonsa kaupungin suojaksi. Yhteisvoimin varustauduttiin torjumaan pelottavan böömiläisen hyökkäys.

Wallenstein ei kuitenkaan pitänyt hyökkäystä viisaana kaksinkertaisesta ylivoimastaan huolimatta. Nürnbergin lähelle hän varusti itselleen lujan leirin, josta käsin hän lupasi opettaa Ruotsin kuninkaalle uuden sodankäyntitavan. Tämän lupauksensa hän pitikin.

Molemmat sotajoukot pysyivät nimittäin toimettomina leireissään heinä- ja elokuun ajan. Kumpikaan ei hyökännyt vastapuolen leiriä vastaan. Sen sijaan vastustaja koetettiin näännyttää nälkään. Vihollisen muonanhankintaa ja -kuljetuksia häirittiin kaikin tavoin. Nürnbergin ympäristö tyhjennettiin tyystin elintarvikkeista seitsemän peninkulman säteellä.

Tämän ”nälkäsodan” seurauksena syntyi hirvittävää puutetta sekä sotajoukkojen että kaupungin asukkaiden keskuudessa. Nälän heikontamat nürnbergiläiset sortuivat kaupunkinsa kaduille niin suurin joukoin, etteivät haudankaivajat ja ruumiiden kuljettajat ehtineet saada kaikkia haudatuiksi. Asiat eivät olleet paljoa paremmat kuninkaan sotajoukos-

sakaan. Hautaamatta jääneet ihmisten ruumiit ja hevosten raadot myrkyttivät kesän helteessä ilman ja synnyttivät tauteja, jotka saivat vastustamatta riehua nälkiintyneiden ihmisten keskuudessa lisäten pelottavassa mitassa kuolevien määrää.

Lopulta kuningas päätti mieluummin uhmata hyökkäyksen vaaroja kuin nähdä sotajoukkonsa hupenevan nälän ja tautien kourissa. Hän vei armeijansa rynnäkköön Wallensteinin leiriä vastaan, joka oli Alte Veste-nimisessä paikassa helposti puolustettaville kukkuloille sijoitettuna. Aamulla alkoi kuninkaan joukkojen hyökkäys, ja taistelu riehui hiljentymättömällä voimalla auringonlaskuun saakka. Kuninkaan joukot ponnistelivat askel askeleelta kukkuloiden metsäisiä rinteitä ylöspäin vihollisen murhaavan tulen alaisina. Ruotsalaiset, saksalaiset, skotlantilaiset ja suomalaiset kilpailivat urheudesta kuninkaan itsensä henkilökohtaisesti innostaessa miehiään eteenpäin. Hyökkääjät saivat jo jalansijan kukkuloita hallitsevassa vanhassa Burgstall-nimisessä linnanrauniossa, ja Wallensteinille lennätettiin tieto sen menetyksestä. ”Se ei ole totta”, huusi Wallenstein. ”Itse taivaan Jumala ei voi riistää Burgstallia käsistäni.” Kylmänä ja rauhallisena herttua järjesti vastahyökkäyksen, ja kuninkaan joukkojen oli jätettävä jo valtaamansa varustus.

Alhaalla laaksossa Hessenin maakreivin jalkaväki taisteli keisarillisten valiojoukkoa, Cronbergin ”voittamattomiksi” kutsuttua ratsuväkeä vastaan. Hesseniläisten oli peräännyttävä. Maakreivi valitti harmissaan kuninkaan säästävän omia joukkojaan ja antavan saksalaisten yksin kantaa taistelun helteen. Kuningas vastasi tähän: ”Minä lähetän suomalaiseni taisteluun ja toivon, että miehistön muutos on saava aikaan onnenkin muutoksen.” Stålhandsken ratsumiehet, jotka koko kevään olivat taistelleet suurella menestyksellä Reinillä espanjalaisia vastaan, komennettiin nyt Cronbergin joukkoja vastaan. ”Voittamattomat” eivät kestäneet hakkapeliittojen hurjaa

iskua. Cronberg itse kaatui ja hänen miehensä pakotettiin perääntymään.

Illan tullen kuninkaan oli todettava epäonnistuneensa. Väsyneet ja tappioita kärsineet joukot vedettiin pois taistelukentältä. Lennart Torstensson, kuninkaan tykistön etevä komentaja, oli monien muiden mukana joutunut vangiksi. Itse Wallensteinkin oli ollut taistelun tiimellyksessä vähällä jäädä vangiksi.

Alte Vesten luona Kustaa Aadolf kärsi ensimmäisen vakavan vastoinkäymisen tähän asti niin loistavasti sujuneella sotaretkellään. Hyökkäyksen epäonnistuminen sekä nälkä ja puute aiheuttivat ulkomaalaisissa palkkasotureissa sellaista tyytymättömyyttä, että he uhkailivat jo kapinalla. Mutta kuninkaan voimakas ja päättäväinen esiintyminen lopetti tyytymättömyyden alkuunsa. Nürnbergin luona ei voitu kuitenkaan enää viipyä, ja kuningas jätti syyskuun alussa tämän niin onnettomaksi osoittautuneen sotanäyttämön. Taudit riehuivat poistuvassa sotajoukossa niin, että viikon kuluttua Nürnbergistä lähdöstä Kustaa Aadolfin alunperin 46 000-miehinen sotajoukko oli supistunut 18 500 mieheksi.

Wallenstein ei kyennyt estämään kuninkaan lähtöä. Myös Nürnbergin kaupunki, jonka avuksi kuningas oli jättänyt valtakunnankansleri Aksel Oxenstiernan 4 500 miehen kanssa, sai olla häneltä rauhassa. Pian Wallensteinkin jätti lujan leirinsä mukanaan vain 22 000 miestä niistä 40 000:sta, jotka hän oli kesäkuussa sinne tuonut. Nälkä ja taudit karkottivat hänetkin pois näiltä kuoleman metsästysmailta.

Kuningas oli kaikesta huolimatta aikonut hyökätä keisarin perintömaihin. Mutta Wallensteinin hyökkäys Saksiin pakotti hänet jälleen luopumaan tästä suunnitelmastaan. Keisarillinen armeija hävitti Saksia hirveällä tavalla, ja sen onneton väestö rukoili kuningasta tulemaan avuksi. Kuninkaan yhteydet Pohjois-Saksaan ja kotimaahan olivat myös jälleen vaarassa, sillä Wallenstein pyrki valtaamaan Elben

ylimenopaikat Saksin alueella. Lopuksi oli pelättävissä, että epäluotettava vaaliruhtinas saattaisi alistua jälleen keisarin valtaan. Näiden syiden vuoksi kuningas päätti marssia Saksiin ja pyrkiä ratkaisutaisteluun Wallensteinin kanssa.

Lützenin voitto ja tappio

Saksin asukkaat ottivat Kustaa Aadolfin riemuiten vastaan. Ihmiset polvistuivat joukoittain kuninkaan marssitien varsille, ojensivat kätensä häntä kohti ja huusivat: ”Terve, Gideonimme, joka pelastat meidät hädästämme.” Tästä palvonnasta häikäistymättä kuningas lausui: ”Minun henkilööni luotetaan liikaa; minä olen vain heikko ja kuolevainen ihminen.”

Tilanne ei ollutkaan erityisen valoisa. Kotimaasta kuului huonoja uutisia, sillä Kustaa Aadolfin voittojen vuoksi kateellisen Tanskan huhuttiin suunnittelevan hyökkäystä Ruotsin kimppuun. Ranska kadehti kuninkaan menestystä ja katsoi sen jo uhkaavan omia etujaan Reinin varsilla. Saksin vaaliruhtinas ei halunnut auttaa hänen maataan suojelevaa kuningasta muuta kuin parilla rykmentillä, joita niitäkään ei kuulunut.

Mutta epäröimättä ja horjumatta kuningas etsi taistelua böömiläisen kanssa. Syksy oli jo kulunut pitkälle, ja keisarillinen armeija varustautui asettumaan talvimajoihin. Wallensteinin päävoimat sijoittuivat pieneen Lützenin kaupunkiin Leipzigin lähelle. Pappenheim ratsuväkineen erosi Wallensteinista ja marssi Halleen.

Marraskuun 5. päivänä Kustaa Aadolfin käsiin joutui Wallensteinin pikalähetti mukanaan kirje, josta Pappenheimin poistuminen kävi ilmi. Kuningas päätti heti käydä näin heikontuneen vihollisen kimppuun. Armeija, joka oli ollut marssilla Saksin vaaliruhtinaan joukkojen luokse, suunnattiin paikalla Lützeniä kohti.

Nördlingenin taistelu 1634.

Kiirehtimisestä huolimatta marssi sujui hitaasti. Wallensteinin joukot olivat ajaneet pilalle syyssateiden heikontamat tiet. Tykit upposivat liejuun, ja sitkeä savi tarttui miesten ja hevosten jalkoihin marssia hidastaen. Pimeän tullessa oltiin vielä kaukana Lützenistä. Uupuneet joukot leiriytyivät savisille pelloille.

Tämä viivytys antoi Wallensteinille aikaa taisteluun valmistautumiseen. Heti kuninkaan lähestymisestä tiedon saatuaan hän alkoi nopeasti koota väkeään ja ryhmittää joukkojaan taistelujärjestykseen. Pikalähetti kiiruhti Halleen kutsumaan Pappenheimin päävoimien yhteyteen.

Kuningas vietti yön vaunuissaan Weimarin herttuan Bernhardin ja saksalaisen upseerin Kniephausenin seurassa. Voimatta nukkua hän kuitenkin nousi

jo puolenyön aikaan ja pukeutui nahkahaarniskaansa. Puolan sodassa saamansa haavan vuoksi hän ei voinut käyttää teräshaarniskaa. Heti päivän valjetessa hän käski joukkonsa liikkeelle Lützeniä kohti.

Marraskuun 6. päivä valkeni harmaana ja sumuisena. Kuningas ryhmitti joukkonsa taistelujärjestykseen Lützenin kaupungin itäpuolella sijaitsevalle tasangolle. Tavallisuuden mukaan hän itse johti oikeata siipeään, johon kuului pari tuhatta ratsumiestä ja tuhat musketööriä. Stålhandsken ja Wunschin suomalaiset ratsumiehet, noin 500 miestä, olivat kunniapaikallaan äärimmäisinä oikealla. Keskustaa komensi Niilo Brahe. Hänen johdossaan oli 4 jalkaväkiprikaatia, noin 5 000 miestä. Joukossa olivat myös Savon rykmentin jäännökset, 200 miestä. Vasemman siiven 1 600 ratsumiestä ja 1 000 musketööriä komensi Weimarin herttua. Toisessa linjassa oli Kniephausenin johdossa loput armeijasta, noin 9 000 miestä. Tämä osasto oli kuninkaan reservinä.

Sumun hälvenemistä odottaessaan kuningas puhui joukoilleen ja rohkaisi heitä. Lutherin taisteluvirsi "Jumala ompi linnamme" kaikui mahtavana usvaiselta kentältä. Kun odotusta jatkui yhä, kuningas aloitti itse vähän aikaisemmin sepittämänsä virren "Älä pelkää, lauma piskuinen". Kello 11:n aikaan sumu alkoi vihdoinkin hälvetä. Kuningas risti kätensä miekkansa kahvan ympärille ja rukoili: "Jeesus, Jeesus, suo meidän tänään taistella pyhän nimesi tähden." Sitten hän heilautti miekkaansa päänsä päällä ja komensi joukkonsa hyökkäykseen.

Wallensteinin armeija odotti Kustaa Aadolfin hyökkäystä tasangon poikki kulkevan tien toisella puolella. Herttua oli syvennyttänyt maantienojat ja asettanut niihin musketöörejään, jotka ottivat hyökkääjät murhaavalla tulella vastaan. Siitä välittämättä kuninkaan joukot tunkeutuivat ojien yli tuhottuaan musketöörit viimeiseen mieheen. Havaittuaan nyt vastassaan toiseen linjaan sijoitetun Wal-

lensteinin valioratsuväen kuningas huusi Stålhandskelle: ”Hyökkää noiden mustien miesten kimppuun! Niistä tulee meille vastusta.” Suomalaiset ratsumiehet tekivät työtä käskettyä, ja mustahaarniskaisten kyrassieerien rivit alkoivat horjua.

Mutta Wallenstein heitti tuleen uusia voimia, ja Ruotsi-Suomen joukkojen eteneminen tyrehtyi. Kuningas asettui Smoolannin ratsuväen haavoittuneen komentajan tilalle ja käski miehensä eteenpäin. Täyttä laukkaa hän kiiti perääntyvän vihollisen kintereillä ja katosi sumuun ja ruudinsavuun.

Syntyi vimmattu käsikähmä. Kustaa Aadolfin armeija tungettiin osittain niiden jo ylittämän tien toiselle puolelle. Vihollinen painosti ankarasti.

Tällöin nähtiin kuninkaan ratsun kiitävän tyhjin satuloin edestakaisin taistelevien välissä. Verinen satulavarustus osoitti Ruotsi-Suomen armeijalle, minkä hirveän tappion se oli kärsinyt. Surun ja tuskan huuto ”kuningas on kaatunut” kaikui yli taistelukentän.

Kun suuri kuningas oli kaatunut, ei elämällä ollut enää arvoa kenellekään. Mutta ensin hänen kuolemansa oli kostettava. Bernhard-herttua otti ylipäällikkyyden ja komensi kostoa huutavat soturinsa eteenpäin. ”Kuin ärtyneet jalopeurat” ryntäsivät joukot eteenpäin, kertoo eräs silminnäkijä. Wallensteinkin kauhistui tämän hyökkäyksen raivoa. Mikään ei näyttänyt voivan pysäyttää näitä hurjistuneita sotureita. Stålhandske johti oikean siiven eteenpäin ja valtasi kuninkaan kuolinpaikan. Brahe ylitti jälleen kaivannot ja otti Wallensteinin patterin. Bernhard-herttua vei samoin sivustansa eteenpäin käsivarteensa saamastaan luodista huolimatta. Keisarillisten samoin osoittama loistava urheus näytti olevan turha. Wallenstein ratsasti itse tiheimmässä luotituiskussa, joka repi rikki hänen viittansa. Nuori Ottavio Piccolomini nousi verta vuotaen yhä uuden ratsun selkään, kun entinen oli ammuttu hänen altaan. Ristiinnaulitun kuvallaan keisa-

rillisia sotilaita rohkaissut Fuldan luostarin apotti kaatui musketinluodin tapaamana. Mikään ei kuitenkaan näyttänyt voivan pysäyttää raivoisaa hyökkäystä.

Mutta silloin kaikui verisen kentän poikki riemuhuuto: "Pappenheim on täällä." Urhoollinen sotapäällikkö oli kyllä ratsuväkensä kanssa osallistunut taisteluun alusta alkaen, mutta hänen jalkaväkensä ehti perille vasta nyt Wallensteinin armeijan suurimman ahdingon hetkellä. Keisarilliset saivat uutta toivoa ja heidän vastarintansa lujittui. Stålhandsken johtama oikea siipi työnnettiin takaisin. Yksin jäänyt Niilo Brahen jalkaväki sai nyt koko vihollishyökkäyksen painon vastaansa. Brahe itse haavoittui kuolettavasti. Hänen keltainen, sininen ja vihreä prikaatinsa ei kuitenkaan väistynyt askeltakaan, vaan kirjaimellisesti kaatui paikalleen. Keskustan jalkaväestä vain kuudes osa selviytyi taistelusta vammoitta. Ruotsi-Suomen armeija näytti tuhoon tuomitulta.

Pappenheim, keisarillisten maineikkain soturi, halusi kruunata kunniakkaan soturiuransa taistelemalla itsensä Kustaa Aadolfin kanssa. "Missä on Ruotsin kuningas?" hän kysyi kaikkialla taistelukentällä. "Tuolla hän ratsastaa suomalaisten etupäässä", vastattiin hänelle. Siellä Pappenheim tapasi kohtalonsa. Ståhandsken itsensä sanotaan ampuneen Pappenheimin surmaksi koituneen luodin. Mutta saatuaan kuulla suuren vihollisensa kaatuneen Pappenheim käski adjutanttinsa rientää Wallensteinin luokse kertomaan, että hän kuoli tyytyväisenä tietäessään katolisen opin leppymättömän vastustajankin kaatuneen.

Pappenheimin kuolema sammutti keisarillisten voitontoiveet. Hänen ratsumiehensä pakenivat huutaen: "Pappenheim on kuollut, kaikki on menetetty!" Sankarillisen komentajan kaaduttua kukaan ei kyennyt pysäyttämään heidän pakoaan. Kun välillä tihentyneet sumupilvet jälleen hälvenivät, hämmäs-

tyneiden keisarillisten katseet kohtasivat pelottavan näyn: Wallensteinin armeijaa lähestyi uusi sotajoukko, joka suljetuin rivein ja hyvässä järjestyksessä eteni hyökkäykseen. Tähän asti taistelusta irti ollut reservi ryhtyi ratkaisevaan hyökkäykseen Kniephausenin vasta nyt saatua tiedon taistelun siihenastisesta kulusta.

Lisävoimien tulo rohkaisi Ruotsi-Suomen väsynyttä armeijaa ponnistamaan voimansa äärimmilleen. Stålhandske vei ratsumiehensä kolmannen kerran maantien varressa olevien hautojen ylitse. Koko rintama vyöryi eteenpäin. Turhaan keisarilliset pyrkivät heitä pidättämään. Kuudesta haavasta verta vuotava Piccolomini nousi seitsemännen ratsun selkään aikaisempien hevostensa kaaduttua ja jatkoi taisteluaan. Mutta tämä loistava urheuskaan ei enää auttanut. Wallensteinin oli vihdoin annettava perääntymiskäsky. Sakeneva sumu ja joukkojen väsymys esti voittajia ryhtymästä takaa-ajoon, joten Wallenstein kykeni viemään illalla kokoamansa armeijan jäännökset yöksi Leipzigiin.

Taistelun jälkeen

Lützenin verinen päivä oli päättynyt Ruotsi-Suomen armeijan voittoon. Mutta tämä voitto oli maksettu kalliisti, niin kalliisti, ettei suuri tappiokaan olisi ollut tuhoisampi. Taistelukentällä lepäävistä 12 000 kaatuneesta ja haavoittuneesta puolet olivat kuninkaan miehiä. Voiton muutti tappioksi se, että kuningas itse, suuri Kustaa Aadolf, lepäsi heidän joukossaan.

Verisen temmellyksen päätyttyäkään väsyneet voittajat eivät saaneet lepoa .Oli oltava varuillaan Wallensteinin mahdollisen hyökkäyksen varalta, ja rakastetun johtajan ruumis oli etsittävä taistelukentältä. Soihtujen valossa tutkittiin ne paikat, missä hänet viimeksi oli nähty. Ja vihdoin hänet löydettiinkin melkein alastomaksi ryöstettynä ja hevosten

kavioiden ruhjomana. Kuninkaan viereltä löytyi kuolettavasti haavoittuneena hänen aseenkantajanaan toiminut saksalainen nuorukainen August von Leublfing. Nuorukainen kertoi kuninkaan kuolemasta, ja hänen kertomuksensa — joskin jonkin verran epäluotettavana pidetty — lienee kuitenkin todenmukaisin kuvaus suuren kuninkaan viimeisistä hetkistä.

Johtaessaan Smoolannin ratsuväkeä hyökkäykseen kuningas ratsasti niin nopeasti, että vain harvat kykenivät häntä seuraamaan. Sumu ja kuninkaan huomattava likinäköisyys johtivat hänet eroon omista miehistään, niin että hän joutui vihollisten keskelle. Eräs viholliskorpraali huomasi kuninkaan ja sanoi musketööreilleen: ”Ampukaa tuota, se on varmasti ylhäinen herra!” Musketinluoti murskasi kuninkaan käsivarren kyynärpään yläpuolelta. Kustaa Aadolf ei aluksi välittänyt haavastaan, vaikka katkennut luu törrötti ulos. Mutta kun haavasta johtuva tuska kävi sietämättömäksi, hän pyysi seurassaan olevaa Lauenburgin herttuaa viemään hänet pois taistelukentältä. Herttua tuki kuningasta vyötäisiltä ja yritti toteuttaa kuninkaan käskyn. Mutta vihollisen ratsumiehet ryntäsivät samassa paikalle, ja heidän johtajansa, joka tunsi kuninkaan, ampui häntä vielä hartioihin. Pelästyneenä herttua päästi otteensa ja pakeni. Kuningas horjahti satulasta jalustimiensa varaan, riippui niissä hetken ja putosi maahan. Nuori Leublfing yritti turhaan nostaa kookkaan herransa oman ratsunsa selkään. Paikalle saapuneet keisarilliset kyrassieerit kysyivät, kuka haavoittunut oli. Aseenkantaja ei vastannut, mutta kuningas sanoi: ”Minä olen Ruotsin kuningas.” Kyrassieerit koettivat silloin viedä kuninkaan vankina omalle puolelleen. Mutta smoolantilaisten juuri tällöin hyökätessä keisarillisten oli paettava. Sitä ennen eräs heistä ampui pistoolillaan kuninkaan päähän kuolettavan laukauksen.

Kuninkaan ruumis vietiin yöllä soihtujen valossa ampumatarvikevaunuissa lähellä sijaitsevaan Meu-

chenin kylään. Haavojen peittämä ruumis pantiin arkkuun, jonka kylän koulumestari oli valmistanut. Meuchenista sankarivainaja siirrettiin Weissenfelsiin, missä ruumis balsamoitiin. Smoolannin ratsurykmentin ja Niilo Brahe-vainajan ruotsalaisen prikaatin Lützenissä henkiinjääneiden rippeiden saattamana sankarikuninkaan tie kulki edelleen kotimaata kohti surevien saksalaisten tulviessa tuhansittain osoittamaan vainajalle kunnioitustaan. Kesällä 1633 hänet saatettiin kotimaahan ja sijoitettiin Nyköpingin linnaan. Vasta seuraavana kesänä hautajaisvalmistelut olivat suoritetut, ja suurenmoinen saattue vei kuningasvainajan Tukholmaan. Täällä hän sai viimeisen leposijansa Ritariholman kirkossa itse aikoinaan valitsemassaan hautakuorissa.

Kustaa II Aadolfin jälkimaine

"Me olemme isättömiä, eikä meillä enää isää ole. Meidän ilomme on loppunut ja kääntynyt murheeksi." Näillä sanoilla pastori Jaakko Petreijus tulkitsi Nauvon kirkossa Kustaa Aadolfista pitämässään muistopuheessa sankarikuninkaan poismenon aiheuttamat tunteensa.

Samalla tavoin tunsivat sekä Ruotsin että Suomen kansat. Ketään kuninkaistaan ne eivät ole rakastaneet niin paljon kuin Kustaa Aadolfia. Suuren hallitsijan loistavat lahjat herättivät syvää kunnioitusta alhaisimmassakin rahvaan miehessä. Mutta samalla hänen syvä inhimillisyytensä, joka ilmeni hänen pyrkimyksessään elämisenarvoisten olosuhteiden luomiseksi halvimmillekin alamaisilleen, hankki hänelle myös kaikkien alamaistensa jakamattoman kiintymyksen. Sitäkin suurempana tunnettiin sen vuoksi kuninkaan liian varhaisen poismenon aiheuttama menetys.

Mutta ei ainoastaan Kustaa Aadolfin omassa valtakunnassa näin tunnettu. Kautta koko Euroopan kuninkaan sankarikohtalon täyttyminen herätti mitä

suurinta huomiota. Protestanteista tuntui ikään kuin ”tähdenlento olisi äkkiä sammunut ja kaikki taas häipynyt pimeään”. Saksan ja muidenkin maiden luterilaiset ajattelivat kauhulla tulevaisuutta, kun ”evankeliumin tukipylväs” oli kaatunut. Kuningasvainaja oli saapunut Saksaan omantunnonvapauden puolesta taistelemaan. Täällä hän oli suojellut yhtä hyvin protestanttien kuin katolilaistenkin oikeutta saada häiritsemättä harjoittaa omaa uskontoaan. Niinpä häntä pidettiin kaikkialla Euroopassa jalona vapaussankarina, johon yksin turkkilaisten ikeen alla huokailevat kreikkalaisetkin kiinnittivät ainoan vapautuksen toiveensa. Vapauttaja oli nyt poissa, ja sorrettujen tai sorron uhkaamien ihmisten tulevaisuus tuntui kahta synkemmältä.

Katolisessa maailmassa sen sijaan riemuittiin. Olihan paavinkirkon pahin vihollinen nyt poissa ja siten ”muserrettu käärme, joka myrkyllään pyrki saastuttamaan koko maailman”. Wienissä, Brysselissä ja Madridissa vietettiin kiitosjumalanpalveluksia ja laulettiin voitonhymniä, Te Deumia. Mutta kiihkeimmätkään kuninkaan vihamiehistä eivät voineet varmaan syvimmässä tunnossaan muuta kuin tunnustaa, että suuri mies oli mennyt pois. Ja monet kuninkaan vastustajista ilmitoivat avoimestikin häntä kohtaan tuntemansa ihailun. Lützenin taistelussa haavoittunut Piccolomini, josta myöhemmin tuli eräs keisarillisten kuuluisimpia sotapäälliköitä, sanoi olevansa ylpeä saatuaan osallistua taisteluun, jossa niin urhoollinen sotilas kuin kuningas Kustaa Aadolf oli kaatunut. Vieläpä keisarikin lausui tunnustuksen sanoja pelottavimmasta vastustajastaan.

Hämmästyttävin oli kuitenkin silloisen paavin, Urbanus VIII:n, suhtautuminen kuninkaan kuolemaan. Paavi oli avoimesti osoittanut olevansa tyytyväinen, kun Kustaa Aadolf oli lyönyt keisarin sotajoukot. Hänen mielestään kuningas oli katoliselle kirkolle pienempi vaara kuin keisari. Kun katoliset kirkonmiehet esittivät paaville pelkonsa Sak-

san joutumisesta kerettiläisten käsiin kuninkaan voittojen ansiosta, paavi vastasi hymyillen: "Me tiedämme asiat paremmin. Ruotsin kuninkaan taholta katolista uskoa ei uhkaa mikään vaara. Hän ei tahdo sortaa sitä, vaan Itävalta ja Espanja ovat omilla väkivallantöillään kutsuneet hänet äärimmäisestä pohjolasta, ja Jumala on itse herättänyt hänet ryhtymään taisteluun heidän ylivaltaansa ja sortotoimiaan vastaan." — Paavi ei pitänyt mitään voittomessua kuninkaan kuoleman johdosta. Sen sijaan hän järjesti hiljaisen messun, jonka tarkoituksena saattoi myös olla sankarikuninkaan puolesta rukoileminen. Paavi valitti kuninkaan kaatumista ja vertasi ihaillen häntä Aleksanteri Suureen.

Kustaa II Aadolfin elämäntyö on niin valtava mittasuhteiltaan, että jälkimaailma pitää häntä Ruotsi-Suomen suurimpana hallitsijana. Jo hänen sisäiset uudistuksensa yksin olisivat riittäneet hankkimaan hänelle pysyvän maineen. Hallinnon ja oikeudenkäytön uudistajana, elinkeinojen edistäjänä ja valtakunnan sotalaitoksen kehittäjänä hän täydensi suuren isoisänsä työn. Tämä työ on arvostettava sitäkin suuremmaksi, kun se tapahtui yhtämittaisten sotien lomassa. Näillä sodillaan Kustaa Aadolf turvasi valtakunnalleen vuosisadan kestävät rajat ja loi sen eurooppalaisen suurvalta-aseman.

30-vuotiseen sotaan osallistumalla Kustaa Aadolf saavutti suuremman vaikutusvallan Euroopan asioihin kuin ainoakaan toinen pohjoismaiden hallitsija koskaan on saavuttanut. Hänen avullaan pelastui luterilainen oppi Saksassa katolilaisten taholta uhkaavalta vaaralta. Ajatuksenvapauden puolustajana Kustaa Aadolf on siten saanut maailmanhistoriallisen merkityksen.

Erityisesti Saksan-sodassa kuningas sai tilaisuuden osoittaa loistavaa sotilaallista ja valtiomiehenkykyään. Harva hallitsija on niin vähäisin voimin ryhtynyt niin suureen yritykseen ja niin loistavasti siitä selvinnyt. Kustaa Aadolfin suurenmoinen mielikuvi-

tus auttoi häntä luomaan suuria suunnitelmia, jotka hän nerokkaan todellisuustajunsa viimeistelemässä muodossa kykeni myös toteuttamaan. Hänessä toimivat valtiomies ja sotapäällikkö käsi kädessä. Valtiomies antoi suuret tavoitteet, jotka kuninkaan loistavien sotapäällikönlahjojen avulla olivat myös toteutettavissa. Kustaa Aadolf on eräs maailmanhistorian suurimpia sotapäällikköjä. Hän oli sotaisen aikansa etevin taktikko ja strategi, joka monissa voittoisissa kenttätaisteluissa osoitti suuren taistelunjohtamiskykynsä. Mutta sitä paitsi hän on eräs kaikkien aikojen suurimpia sotataidon uudistajia. Hänen uudistuksensa, vaikkakin tosin osittain väärinymmärrettyinä, määräsivät sotataidon kehityksen suunnan melkeinpä puolentoista vuosisadan ajan.

Kustaa Aadolfin menestys perustui hänen ylivoimaisen älynsä ja lujan päättäväisyytensä ohella hänen persoonalliseen viehätysvoimaansa, jolla hän kykeni voittamaan ihmiset puolelleen. Ruotsin ja Suomen kansat seurasivat vastustelematta hänen johtoaan niistä suunnattomista kärsimyksistä ja rasituksista huolimatta, mitä hänen sotansa niille merkitsivät valtakunnan oltua melkein yhtä mittaa sodassa puolen vuosisadan ajan jo hänen valtaistuimelle noustessaan. Samoin hän kykeni muodostamaan lujan kokonaisuuden niistä eri kansallisuutta olevista joukoista, joilla hän joutui Saksan-sotaa käymään. Kuninkaan henkilökohtaisen panoksen merkitys käy selvästi ilmi Ruotsi-Suomen sotilaallisen ja poliittisen johdon otteen herpaantumisesta hänen kuolemansa jälkeen.

Suomen kannalta Kustaa Aadolfin elämäntyötä arvosteltaessa on ensinnäkin todettava hänen sisäisen rakennustyönsä suuri merkitys nimenomaan meidän maallemme, jonka olojen kehittämiseen aikaisemmin oli kiinnitetty varsin vähän huomiota. Kustaa Aadolfin toimesta maamme oli saanut niin edullisen itärajan, ettei sillä koskaan ole ollut sen veroista. Kuningasta on arvosteltu siitä, että Stolbo-

van rauhanteko ei vielä hankkinut valtakunnalle, varsinkaan Suomelle, täyttä turvallisuutta Venäjän suhteen. Olisi ollut viisaampaa suorittaa työ tässä suunnassa loppuun kuin kääntää valtakunnan voimavarat eteläiseen suuntaan, jossa mitkään elintärkeät edut eivät sitä vaatineet. Mutta myös meidän maamme kannalta oli tärkeää panna sulku katolisuuden hyökkäykselle. Jos sitä ei olisi tehty Saksassa, olisi se jouduttu tekemään Ruotsi-Suomen omilla alueilla. Saksassa taisteltiin siten Suomen kansankin etujen puolesta. Sitä paitsi on otettava huomioon, että Kustaa Aadolf kaatui kesken työnsä. Jos hän olisi onnistunut viemään Saksassa käymänsä sodan voitokkaaseen loppuun, hän olisi varmaankin luonut Pohjois-Eurooppaan ylivoimaisen mahtavan valtion. Tämän valtakunnan voimilla olisi Ruotsi-Suomen idänkysymyskin kyetty tehokkaasti hoitamaan.

Harva menestystä saavuttanut ja vallan huipuille kohonnut ihminen on kyennyt häikäistymättä menestyksensä kestämään. Kustaa Aadolf on eräs näitä harvoja, ja tämä on selvin todiste hänen katoamattomasta suuruudestaan. Kuningas on itse maininnut pitäneensä onnena sitä, että jokaista hänen suurta saavutustaan on seurannut jokin vastoinkäyminen, mikä on auttanut häntä säilyttämään mielensä tasapainon. Joskin nerokkaalle valtiomiehelle ja sotapäällikölle ominainen toiminnanhalu osaltaan vaikutti hänen päätökseensä osallistua Saksan-sotaan, katsoi hän sen myös suorastaan väistämättömäksi velvollisuudekseen. Vaikka hän itse aavisti tässä sodassa kaatuvansa, velvollisuudentunto pakotti hänet kuitenkin siihen ryhtymään.

Eräs kolmikymmenvuotisen sodan parhaista tuntijoista on lausunut Kustaa Aadolfista seuraavasti: ”Hän on suurimpia ihmisiä, mitä koskaan on elänyt. Arvostelu löytää monta varjopuolta hänen loistavasta kuvastaan, mutta se, jos mikään, kestää ne. Lopputulokseksi on aina jäävä, että kuta perusteellisemmin tutkimme tätä kuvaa, sitä enemmän meidän täytyy

ihailla kuninkaan valtavaa lahjakkuutta ja hengen suuruutta." — Lützenin kentällä pidetyssä Kustaa Aadolfin kuoleman 300-vuotismuistojuhlassa suurin suomalainen soturi lausui muistopuheessaan: "Hengen ja työn jättiläiset, jotka kerran ovat ohjanneet kansojen kohtaloita ja epäitsekkäästi uhrautuneet korkeiden päämäärien puolesta, loistavat sammumattomien soihtujen tavoin yli pimeyden ihmiskunnan pitkällä vaelluksella henkistä kasvua ja täydellisyyttä kohti."

Suomen kansa voi vielä tänäkin päivänä katsoa onnekseen, että sen johtajien joukkoon on kerran kuulunut tällainen yleisinhimilliseen suuruuteen kohonnut mies.

Hallinnon järjestäminen

Kuninkaan kuollessa hallitusohjat joutuivat lähinnä hänen uskottunsa Aksel Oxenstiernan käsiin. Valtakunnankansleri oli tällöin Saksassa, mihin hän jäi vielä moneksi vuodeksi. Mutta sotanäyttämöltäkin hän johti varmalla kädellä kotimaan hallintoa.

Tähän aikaan 6-vuotias Kristiina-prinsessa oli Ruotsi-Suomen vallanperimysjärjestyksen mukaan valtaistuimen laillinen perillinen isänsä jälkeen. Valtaneuvosto piti kuitenkin tärkeänä hankkia tähän säätyjen hyväksymisen mahdollisimman pian, sillä perusteettomien huhujen nojalla uskottiin etenkin monien suomalaisten haluavan jonkin äsken kuolleen kuningas Sigismundin pojista valtakunnan hallitsijaksi.

Säädyt kokoontuivat Tukholmaan vuoden 1633 alussa. Kuukausi oli kulunut kuninkaan kuolemasta, kun valtaneuvosto vasta sai siitä tiedon. Monet valtiopäivämiehistä kuulivat ilmeisesti vasta nyt Tukholmaan saapuessaan tämän surusanoman, sillä puhemiehen maininta kuninkaan kuolemasta synnytti yleisen itkun ja valituksen. Vasta vähitellen pääs-

tiin asioiden käsittelyyn, joista tärkein oli Kristiinan tunnustaminen.

Puhemiehen tehtyä tätä koskevan esityksen eräs talonpoika nousi ylös ja kysyi: ”Kuninkaan tytär? Kuka se on? Emme me häntä tunne, emme ole häntä nähneet!”

Kokouksessa syntyneen hälinän asettamiseksi Kristiina tuotiin heti säätyjen nähtäväksi. Kyselyn tehnyt talonpoika katseli häntä tarkasti ja lopuksi huudahti: ”Se on totta! Katsokaa, Kustaa-kuninkaan nenä, hänen silmänsä, hänen otsansa! Hän olkoon meidän kuningattaremme!” — Yksimielisesti säädyt korottivat Kristiinan Ruotsi-Suomen valtaistuimelle.

Kuningattaren alaikäisyyden vuoksi valtakunnan asioiden johtaminen annettiin holhoojahallituksen käsiin. Sen päämiehenä ja vaikutusvaltaisimpana jäsenenä oli Aksel Oxenstierna. Muina jäseninä olivat eri kollegioiden päälliköt. Heidän joukossaan olivat Axel Oxenstiernan veli ja serkku, joten Oxenstierna-suku saavutti kiistämättömän johtoaseman valtakunnassa.

Holhoojahallituksen toimesta viimeisteltiin jo Kustaa Aadolfin toimeksiannosta laadittu uusi hallitusmuoto, jonka säädyt v. 1634 hyväksyivät. Siinä vahvistettiin lopullisesti se hallinnon järjestely, jota Kustaa Vaasan ajoista alkaen oli suoritettu.

Holhoojahallituksen oli myös ratkaistava kysymys Saksan-sodan päättämisestä tai jatkamisesta. Rauhankaipuu maassa oli yleinen, ja monet huomattavat miehet kannattivat sodan lopettamista. Mutta sotilaallinen tilanne kuninkaan kuollessa oli sellainen, ettei valtakunta voinut toivoa saavansa rauhaa solmituksi muuten kuin luopumalla kaikista Saksassa saavutetuista eduista. Mikäli Ruotsi-Suomi aikoi saada korvauksen Saksan-sodan vuoksi tekemistään uhrauksista, sotaa oli jatkettava edullisemman neuvottelutilanteen aikaansaamiseksi. Kaukonäköinen ja lujatahtoinen valtakunnankansleri oli tämän näkökannan voimakkain kannattaja. Hänen onnistui myös

saada mielipiteilleen neuvoston ja säätyjen kannatus. Suuren kuninkaan elämäntyön turvaamiseksi sotaa päätettiin siis jatkaa.

SODAN VAIHEET KUNINKAAN KUOLEMAN JÄLKEEN

Uusia taisteluja

Sodasta tuli kuitenkin pitkällisempi ja raskaampi kuin kukaan saattoi tällöin aavistaakaan. Tarvittiin vielä 18 vuotta kestävät taistelut, ennen kuin tyydyttävä rauha saatiin aikaan.

Kustaa Aadolfin kuoleman jälkeen tämän suuren sodan luonne muuttui. Siihen asti se oli ollut melkein puhtaasti uskonsotaa, jossa kuninkaan voimakas persoonallisuus sitoi kaikki Saksan luterilaiset lujaan yhteisrintamaan katolisia ruhtinaita ja keisaria vastaan. Mutta aikaa myöten sota laajeni yhä uusien tekijöiden liittyessä siihen. Saksan protestanttiset ruhtinaat alkoivat vieroa Ruotsi-Suomea, sillä he epäilivät auttajiensa yrittävän saavuttaa etuja saksalaisten kustannuksella. Vaikka Ranska liittyi sotaan ja lähetti armeijoitaan Saksan maaperälle, Ruotsi-Suomi joutui sodan jatkuessa ajoittain taistelemaan melkein yksin ja ilman liittolaisia. Ruotsi-Suomen sotajoukkojen laatu muuttui myös aikaa myöten. Valtakunnan omat voimat eivät raskaista sotaväenotoista huolimatta riittäneet tyydyttämään sen armeijoiden miesvoiman tarvetta. Lukemattomien kahakoiden, monien suurten kenttätaisteluiden sekä ennen kaikkea puutteellisesta muonituksesta ja alkeellisesta lääkintähuollosta johtuvien tautien harventamia rivejä oli nimittäin jatkuvasti täydennettävä. Siten Ruotsi-Suomen sotajoukoissa kotimainen miesaines oli monesti pienenä vähemmistönä eri kansallisuuksiin kuuluvien palkkasoturien muodostaessa niiden pääosan. Tämä johti myös Ruotsi-Suo-

men sotajoukkojen sodankäynnin laadun muuttumiseen. Kuninkaan noudattamat inhimilliset sodankäyntitavat unohdettiin. Hänen jälkeensä valtakunnan sotavoimat saivat vähitellen tässä suhteessa yhtä huonon maineen kuin Wallensteinin joukoilla oli. Sotajoukon muukalaistumisen seurauksena oli osaltaan myös sen taidon ja taistelutehon laskeminen. Siten sota vain pitkittyi eikä selvää ratkaisua kyetty aikaansaamaan.

Kuninkaan kuoltua Oxenstierna sai suurin vaikeuksin aikaan Ruotsi-Suomen ja Saksan protestanttien välisen liiton, jossa Ruotsi-Suomella oli johtoasema. Liiton sotajoukot saavuttivat myös menestystä taisteluissaan. Stålhandsken ja Eckholtzin suomalaiset ratsumiehet kunnostautuivat monissa Reinin varrella ja Westfalenissa v. 1633 käydyissä taisteluissa. Veipä Stålhandske joukkonsa Hollantiinkin, jossa hän avusti hollantilaisia heidän taisteluissaan espanjalaisia vastaan. Kustaa Horn puolestaan vei komennossaan olevan armeijanosaston aina Bodenjärven rannoille saakka, missä hän taisteli katolilaisille tulevia italialaisia apujoukkoja vastaan. Myöhemmin hän vei joukkonsa Elsassiin. Täälläkin oli suomalaisia mukana.

Vuosi 1633 päättyi siis protestanttien kannalta suotuisasti. Mutta seuraavana vuonna sattui suuria tapahtumia ja vastoinkäymisiä, jotka muuttivat täysin tilanteen. Vuoden 1634 helmikuussa Wallenstein, eräs 30-vuotisen sodan huomattavimmista ja yllättävimmistä mahtimiehistä, poistui lopullisesti toiminnan näyttämöltä. Lützenin taistelun jälkeen hän oli väliin taistellut menestyksellä Ruotsi-Suomen joukkoja vastaan, väliin tarjoutunut niiden liittolaisena taistelemaan keisaria vastaan. Lopuksi Wienin hovi päätti raivata kenraalin pois tieltään, vaikkei sillä ollutkaan varmaa tietoa hänen vehkeistään. Ennen kuin Wallenstein ehti päästä protestanttien luokse turvaan, muuan hänen omista eversteistään murhasi hänet.

Weimarin herttuan Bernhardin ja Kustaa Hornin johtamat Ruotsi-Suomen päävoimat toimivat Baijerissa, jossa ne koettivat estää keisarillisia valtaamasta protestanttisia kaupunkeja. Loppukesällä keisarilliset ryhtyivät piirittämään Nördlingenin kaupunkia 33 000-miehisellä sotajoukolla. Horn ja herttua saapuivat kaupungin avuksi mukanaan 22 000 miestä. Horn olisi tahtonut lujissa asemissa odottaa apujoukkojen saapumista ja vain tyytyä häiritsemään vihollista. Mutta herttua, joka tahtoi hyökätä vihollisen kimppuun heti auttaakseen suuressa hädässä olevaa kaupunkia, sai tahtonsa läpi sotaneuvostossa. Hornia moitittiin pelkuriksi ja ryhdyttiin taisteluun. Tuloksena oli täydellinen tappio. Herttuan itsensä onnistui töin tuskin pelastautua erittäin urhoollisesti taisteltuaan. Epätoivoissaan hän huusi Hornin olevan viisas mies, mutta itse olleensa narri ja houkka. Lisäksi hän syytti itseään Hornin kuolemasta. Niin ei kuitenkaan ollut käynyt. Taistelukentältä perääntyvän Ruotsi-Suomen armeijan pakotie kulki erään sillan kautta. Saatuaan osan voimistaan sillan yli Horn suojasi lopuilla muiden ylimenoa. Herttuan johdossa olleen vasemman siiven joukkojen saapuessa sillalle syntyi hirveä sekasorto, sillä takaa-ajavat keisarilliset painostivat ankarasti. Horn hyökkäsi käsillä olevien joukkojensa kanssa vihollisen kimppuun ja pidätti sitä niin kauan, että oman sotajoukon rippeitten onnistui ylittää silta. Itse hän taisteli miestensä kärjessä viimeiseen asti suostumatta perääntymään. Vihdoin hän joutui väkisin vangiksi vihollisen ympäröidessä hänet joka puolelta.

Taistelu oli musertava isku Ruotsi-Suomen vallalle Saksassa. Voittamattomina pidetyt ruotsalaiset ja suomalaiset oli lyöty. Yli puolet heidän sotajoukostaan oli kaatunut tai joutunut vangiksi. Ja katolilaisten voiton kruunasi sotamarsalkka Hornin joutuminen vangiksi. Nördlingenin tappion jälkeen protestanttien liitto hajosi. Saksin vaaliruhtinas liittyi keisariin, ja Ruotsi-Suomen sotajoukkojen oli vetäy-

Muskettisotureita.

dyttävä jälleen Pohjois-Saksaan ja luovuttava kaikista muista valloituksistaan.

Sota laajenee ja pitkittyy

Ruotsi-Suomen ja samalla Saksan protestanttien aseman pelasti etupäässä Aksel Oxenstierna. Valtakunnankansleri osoitti tässä tilanteessa suurenmoista tarmoa, sitkeyttä ja valtiomieskykyä. Hänen onnistui rohkaista omia kansalaisiaan niin, että sotaa päätettiin jatkaa kaikesta huolimatta. Oxenstierna sai myös aikaan entistä kiinteämmän liiton Ranskan kanssa. Richelieu lähetti nyt ranskalaisia sotavoimia Saksaan taistelemaan, mikä helpotti Ruotsi-Suomen sotajoukkoja vastaan kohdistuvaa painetta.

Mutta suurista kyvyistään huolimatta valtakunnankansleri ei ollut sotapäällikkö. Vain siten, että valtakunnan sotavoimat saivat suuren kuninkaan veroisen sotapäällikön johtajakseen, kyettiin kaikista

tämän ajan vaikeuksista selviytymään. Tämä johtaja oli sotamarsalkka Juhana Banér, joka Kustaa Aadolfin omalla opastuksella oli saanut kehittää loistavia sotapäällikönlahjojaan. Nyt, suuren hädän hetkellä, hänen sotapäällikönkykynsä hankki Ruotsi-Suomelle takaisin sen menettämän aseman. Mutta siihen tarvittiin vuosien raskaat ja ajoittain toivottomalta näyttävät ponnistukset.

Ruotsi-Suomen aseman vaarallisuutta lisäsi se, että kohta Nördlingenin taistelun jälkeen Puolan kanssa Altmarkissa solmittu välirauha meni umpeen. Puolan kuninkaana oli tällöin Sigismundin poika Vladislav, joka haaveili isänsä menettämän Ruotsi-Suomen kruunun valtaamisesta takaisin. Vladislav asettikin aluksi niin ankarat rauhanehdot, ettei niitä voitu hyväksyä. Holhoojahallitus kokosi silloin suurin ponnistuksin yli 30 000 miestä käsittävät sotavoimat Puolan rajoille. Niiden joukossa oli lähes 10 000 suomalaistakin. Nämä varustelut taivuttivat puolalaiset rauhaan, joka tehtiin v. 1635. Ruotsi-Suomen oli luovuttava tuottoisista Preussin satamista, mutta Puola suostui tunnustamaan Ruotsi-Suomen omistusoikeuden Viroon ja Liivinmaahan.

Banérin ylipäällikkyyden aikana sota sai aikaisemmasta poikkeavan luonteen. Sotajoukot ottivat elatuksensa siitä maasta, missä ne kulloinkin toimivat. Kun Saksa alkoi vähitellen olla perin juurin hävitettyä, sotajoukkojen huoltaminen tuli yhä vaikeammaksi. Niiden täytyi kyetä nopeasti siirtymään aina uusille alueille, joilta vielä voitiin jotakin saada irti. Tämän vuoksi ryhdyttiin yhä enemmän käyttämään ratsuväkeä. Näissä olosuhteissa myös Ruotsi-Suomen armeijat kohtelivat asukkaita yhtä häikäilemättömästi ja tunnottomasti kuin keisarilliset palkkasoturitkin. Banér on siten saanut historiassa huonon maineen, joskin ehkä osittain aiheettomasti. Hän oli nimittäin ainoa sotapäällikkö, joka edes yritti pitää joukkojaan kurissa ja estää niitä hillittömästi hävittämästä sotanäyttämöinä olevia maita.

Kohta ylipäälliköksi tultuaan Banér ankaralla kädellä palautti kurin villiintyneihin joukkoihinsa. Hänen oli pakko vaatia joukoiltaan äärettömän paljon. Huonosti varustettuina ja nälkää kärsien niiden täytyi taistella ylivoimaisia vihollisjoukkoja vastaan. Erityisen rasittavia olivat Banérin kuuluisat pikamarssit, joilla hän monen monituista kertaa yllätti vastustajansa. Mutta nerokkaan sotapäällikön henkilökohtainen viehätysvoima oli niin suuri, että joukot pahemmin nurkumatta alistuivat kaikkiin hänen vaatimuksiinsa. Ja niinpä onni alkoi jälleen seurata Ruotsi-Suomen lippuja. Monien menestyksellisten kahakoiden jälkeen Wittstockin luona syntyi v. 1636 suuri taistelu, jossa Banér saavutti erään sotahistorian loistavimmista voitoista. Noin 16 000 miehellä hän löi perusteellisesti lujaan asemaan sijoittuneen yhtyneen keisarillis-saksilaisen armeijan, jonka vahvuus oli yli 23 000 miestä. Taisteluun ottivat kunnialla osaa myös Uudenmaan ja Turun läänin ratsurykmentit sekä Viipurin jalkaväkirykmentti. Erityisesti Stålhandske miehineen kunnostautui nyt niin kuin niin lukemattomat kerrat aikaisemminkin.

Tästä loistavasta voitosta huolimatta lähivuodet muodostuivat jälleen uhkaaviksi Ruotsi-Suomen sotilaalliselle asemalle. Joukkojensa vähyyden vuoksi Banérin oli jo välillä vetäydyttävä aivan Itämeren rannikoille Pommeriin. Tästä ylivoimaisen vihollisen tieltä taitavasti suorittamastaan peräämtymisestä Banér sai aikalaisiltaan yhtä paljon kiitosta kuin suuresta voitosta. Retki olikin äärimmäisen rasittava. Mm. ratsuväki ei sen viimeisinä yhdeksänä vuorokautena voinut pysähtyä sen vertaa, että olisi voitu riisua satulat hevosten selästä.

Saatuaan apujoukkoja, joiden joukossa oli noin 4 500 suomalaista, Banér saavutti vuoden 1638 kuluessa menestystä lukuisissa pienehköissä taisteluissa. Seuraavana vuonna käytiin jälleen suuri taistelu Chemnitzin luona, jossa Banér löi keisarillis-saksilaisen sotajoukon. Stålhandsken ja Eerik Slan-

gin suomalaiset ratsumiehet olivat jälleen ratkaisevasti vaikuttaneet voittoon. Tämän jälkeen Stålhandske lähetettiin muutaman tuhannen miehen kanssa Sleesiaan, jossa hän seuraavien kolmen vuoden aikana taisteli lukemattomia taisteluja ylivoimaisia vihollisjoukkoja vastaan.

V. 1641 Banérilla oli käsissään mahdollisuus lopettaa tämä hävittävä sota yhdellä iskulla. Saksan keisari Ferdinand III piti valtiopäiviä Regensburgin kaupungissa Baijerissa. Banér päätti yllättää vihollisen ja yrittää ottaa keisarin ja valtiopäiville kokoontuneet ruhtinaat vangiksi. Tammikuun 17. päivänä Ruotsi-Suomen armeija ilmestyi Tonavan rannalle Regensburgia vastapäätä keisarillisten suunnattomaksi yllätykseksi ja kauhuksi. Vain keisari itse pysyi tyynenä ja jatkoi rauhassa valtiopäiviä sekä lupasi puolustaa kaupunkia viimeiseen asti. Rauhoittaakseen omiaan hän kävi joka päivä metsästämässä kaupungin lähistöllä. Tällöin hän oli vähällä joutua Banérin partiojoukkojen vangiksi. Hevosensa ja metsästyshaukkansa menetettyään hän pelastui nipin napin.

Mutta yht'äkkinen suojailma tuli keisarillisten avuksi. Tonavan jää ei kannattanut Banérin armeijaa, ja Regensburgin valtauksesta oli luovuttava. Joka puolelta kiiruhti paikalle vihollisjoukkoja tuhotakseen ruotsalaiset. Vasta viime hetkessä sotamarsalkka sai tästä vihiä. Tällöin hän antoi heti perääntymiskäskyn.

Tällä pakomatkallaan oli Böhmerwaldin metsien ja solien kautta kulkeva sotajoukko vähällä joutua tuhon omaksi. Pelastuminen oli yksinomaan suomalaisen kenraalimajuri Eerik Slangin ansiota. Banérin perääntymistä suojaava Slang joutui parin tuhannen miehensä kanssa saarroksiin pienessä Neunburgin kaupungissa. Kaupungin varustukset olivat rappiolla eikä Slangilla ollut yhtään tykkiä. Kuitenkin hän kieltäytyi antautumasta Piccolominin ja arkkiherttua Leopoldin johtamalle suurelle vihollisarmeijalle.

Nämä luulivat Banérin päävoimien jääneen kaupunkiin ja ryhtyivät sitä piirittämään. Piirittäjien raskaat tykit ampuivat suuria aukkoja muureihin. Vihollisen jalka- ja ratsuväkijoukot yrittivät työntyä aukoista kaupunkiin, mutta Slang torjui kaikki hyökkäykset. Kun piiritystä oli kestänyt yli kolme vuorokautta, lähetti arkkiherttua sanansaattajan vaatimaan Slangia antautumaan. Itsepäinen suomalainen vastasi puolustavansa kaupunkia niin kauan kuin hänellä oli oikea kätensä tallella — vasemman hän oli nimittäin menettänyt aikaisemmissa taisteluissaan. Taistelu jatkui siten edelleen. Vaikka kaupungin muurit olivat niin sortuneet vihollisen tykkitulesta, että ulkopuolelta nähtiin suoraan torille, Slang jatkoi taistelua ampumavarojensa loppumisestakin huolimatta. Vihdoin hänen oli kuitenkin antauduttava, mutta silloin Banér olikin jo saanut riittävän etumatkan ja hänen onnistui pelastaa sotajoukkonsa. Slang, Pohjolan Leonidas, kuten häntä uljaan taistelunsa vuoksi kutsuttiin, oli saavuttanut myös vihollisten ihailun ja kunnioituksen.

Tämä sotaretki oli Banérin viimeinen. Hänen jo aikaisemmin huono terveytensä murtui nyt lopullisesti ja pian sen jälkeen hän kuoli. Sotapäällikkönä hän oli ollut aikansa suurin, jopa suuren kuninkaan veroinen. Ruotsi-Suomelle oli suuri onni, että sen sotureiden riveistä löytyi näin poikkeuksellinen kyky juuri tänä valtakunnalle niin vaikeana ajankohtana.

Banérin seuraajaksi tuli Kustaa Aadolfin entinen tykistönpäällikkö Lennart Torstensson, jota Banér itse oli ehdottanut ylipäälliköksi jälkeensä. Torstensson osoittautuikin edeltäjänsä veroiseksi soturiksi. Eräiden menestyksellisten sotaliikkeiden jälkeen, jolloin Torstenssonin joukot tunkeutuivat jo keisarin perintömaihin, Leipzigin luona syttyi v. 1642 suuri taistelu. Kolmituntinen yhteenotto päättyi Torstenssonin loistavaan voittoon. Taistelun ratkaisivat Arvid Wittenbergin johtamat Turun läänin ja Stålhandsken Uudenmaan läänin ratsumiehet, jotka lyö-

tyään vastassaan olleen vihollisen vasemman siiven kiersivät oman vasemman sivustansa avuksi. Nyt lyötiin vihollisen oikeakin siipi, mikä tuotti Torstenssonille voiton vihollisen osoittamasta suuresta urheudesta huolimatta. — Taistelu oli aiheuttanut menetyksiä myös Ruotsi-Suomen sotajoukolle. Stålhandske sai pahan haavan käteensä, mutta pysyi siitä huolimatta kentällä mukana taistelun loppuun saakka. Sen sijaan Neunburgin sankari, sotavankeudesta vapaaksi vaihdettu Slang kaatui jo heti taistelun alussa. Myös itse Torstensson sekä valtakunnan tuleva kuningas, nuori Pfalzin kreivi Kaarle Kustaa olivat vähällä saada surmansa, sillä molemmilta ammuttiin hevoset alta.

Torstensson varustautui nyt marssimaan keisarin perintömaihin tehdäkseen lopun sodasta. Mutta silloin hänet saavutti hallituksen lähetti, jonka mukanaan tuomat käskyt muuttivat täysin sotamarsalkan suunnitelmat. Holhoojahallitus epäili Tanskan yrittävän sopivan tilaisuuden tullen hyökätä Ruotsi-Suomen kimppuun. Tanskalaisten käyttäytyminen antoikin syytä epäilyksiin. Niinpä päätettiin ehtiä edelle, kun tilaisuus siihen näytti sopivalta Torstenssonin voittojen jälkeen. Sotamarsalkka sai käskyn marssittaa joukkonsa kaikessa hiljaisuudessa Pohjois-Saksaan ja hyökätä yllättäen Tanskaan.

Tanska voitetaan

Hallituksen laatimien suunnitelmien mukaan Torstenssonin piti valloittaa Holstein ja Jyllannin niemimaa. Kustaa Hornin, joka nyt oli vaihdettu vapaaksi sotavankeudesta, oli vallattava Tanskalle kuuluvat Etelä-Ruotsin maakunnat. Klaus Laurinpoika Flemingin johtaman laivaston oli lyötävä Tanskan laivasto, jonka jälkeen Ruotsi-Suomen maasotavoimat oli kuljetettava Tanskan saarille.

Tämä Tanskan täydelliseen tuhoamiseen tähtäävä suunnitelma kyettiin kuitenkin vain osittain toteut-

tamaan. Torstensson ylitti Tanskan rajan joulukuun puolivälissä, ja pian koko Jyllanti oli hänen käsissään. Stålhandske osallistui ratsumiehineen Jyllannin valtaukseen. Koldingin luona hän löi 1 500-miehisen tanskalaisen ratsuväkiosaston. Tämä jäi hakkapeliittain päällikön viimeiseksi urotyöksi. Kohta sen jälkeen hän nimittäin sairastui ja kuoli 50-vuotiaana v. 1644 kuusi viikkoa sairastettuaan.

Kustaa Horn valloitti 8 000-miehisellä armeijallaan Skoonen. Maakunnan talonpojat aloittivat tällöin sissisodan Hornin joukkoja vastaan. Kun sotamarsalkka ei saanut sitä lempeydellä asettumaan, hänen oli lopuksi pakko turvautua ankariin rankaisutoimenpiteisiin. Vielä sata vuotta myöhemmin kansan keskuudessa eli muisto näistä "Hornin sodan" kauhuista.

Maavoimat olivat siten täyttäneet osansa suunnitelmasta. Nyt oli laivaston vuoro näyttää kuntonsa. Keväällä v. 1644 Fleming lähti liikkeelle laivastonsa kanssa, johon kuului 46 alusta. Kolbergin luona kohdattiin vihollinen, jota itse kuningas Kristian IV johti. Alkava meritaistelu tuli ratkaisemaan Tanskan kahtalon. Jos sen laivasto tuli lyödyksi, ei mikään voinut estää Ruotsi-Suomen sotajoukkoja pääsemästä Tanskan sydämeen, saarille ja pääkaupunkiin.

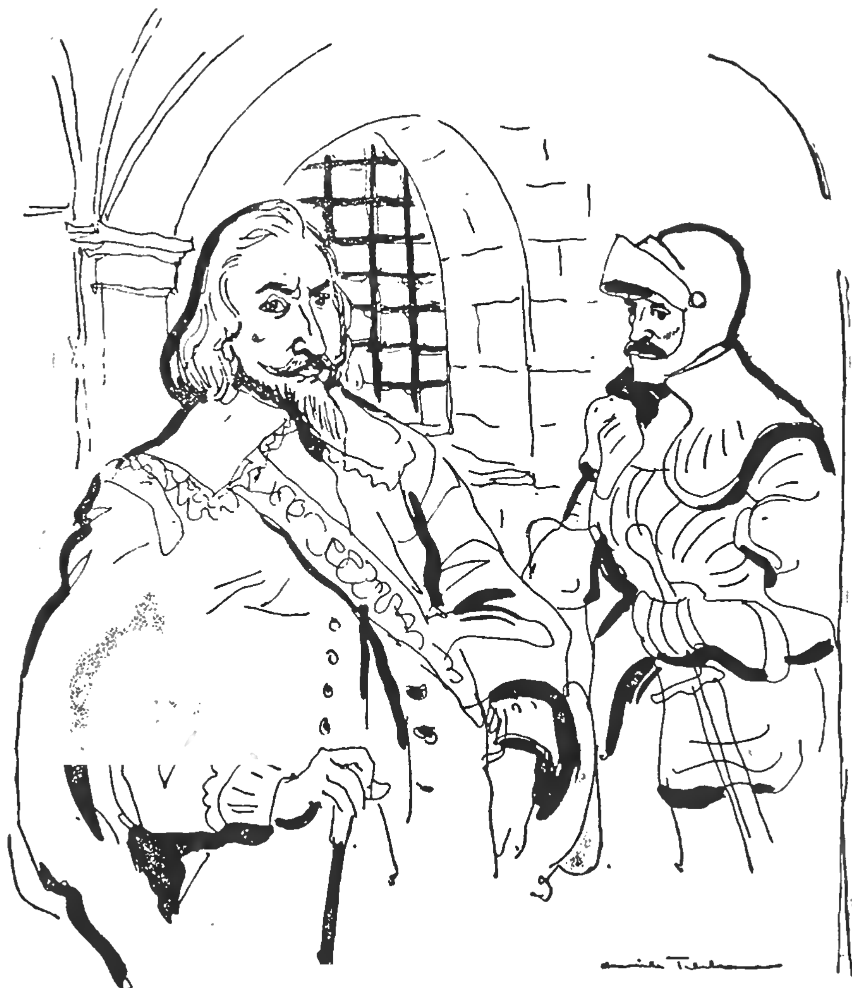
Mutta Tanskan laivasto piti puolensa. Vanhan, lähes puoli vuosisataa Tanskan valtaistuimella istuneen kuninkaan johdolla Flemingin hyökkäys torjuttiin. Kohta taistelun alussa osui tykinluoti kuninkaan vieressä olleeseen tykkiin. Puunsirpaleet ja rautakappaleet surmasivat ja haavoittivat useita lähinnä seisoneita. Myös kuningas itse suistui laivankannelle. Kauhunhuuto kaikui yli laivan, sillä pelättiin hänenkin kaatuneen. Mutta vanha hallitsija nousi pian pystyyn ja johti taistelua sisukkaasti loppuun asti siitä huolimatta, että hän oli menettänyt toisen silmänsä sekä muutoinkin kolhiutunut. Taistelu päättyi illalla kummankaan puolen saamatta yli-

otetta. — Kuningas Kristianin urheuden muisto elää vielä tänä päivänä Tanskan kuningashymnissä, joka alkaa seuraavin sanoin: ”Kuningas Kristian seisoi korkean maston juurella, savussa ja pölyssä!”

Kolbergin taistelu oli jäänyt ratkaisematta. Vähän myöhemmin Kristian oli kuitenkin onnistua kerta kaikkiaan tuhoamaan vastustajansa laivaston. Fleming oli purjehtinut Kielin lahteen korjaamaan laivastonsa taistelussa kärsimiä vaurioita. Tanskalaiset purjehtivat perässä ja sulkivat Flemingin lahteen. Ja maitse lähestyi sotamarsalkka Gallaksen johtama keisarin sotajoukko avustaakseen maalta käsin Ruotsi-Suomen laivaston tuhoamisessa. Tämä olisi riistänyt Ruotsi-Suomelta mahdollisuuden jatkaa sotaa Saksassa, sillä Tanskan hallitessa Itämerta yhteyksiä Saksaan ei olisi voitu ylläpitää.

Mutta valtakunta selvisi tästäkin tukalasta tilanteesta. Sopivan tuulen tultua Flemingin laivasto purjehti yön pimeydessä pois lahdesta ja pääsi selville vesille tanskalaisten huomaamatta mitään. Mutta laivaston nerokas luoja ei enää sitä johtanut. Vähän aikaisemmin eräs tanskalaisten Kielin lahden rannalle rakentamista pattereista ammuttu tykinluoti oli ponnahtanut merenpinnasta amiraalilaivan ikkunasta sisään ja osunut Flemingiin tämän juuri ryhtyessä peseytymään. Kuolettavasti haavoittunut amiraali ehti vielä jättää päällikkyyden Kaarle Kustaa Wrangelille ja käskeä häntä murtautumaan ulos lahdesta.

Klaus Laurinpoika Flemingissä meni manalle eräs tämän aikakauden kyvykkäimmistä miehistä. Opiskeltuaan ensin ulkomailla hän nuoruudessaan palveli aluksi maavoimissa, mutta siirtyi myöhemmin laivastoon, joka hänen johdollaan rakennettiin kokonaan uudestaan. Amiraalinvirkansa ohella hän toimi Kustaa Aadolfin tärkeimpänä apulaisena valtakunnan verotuksen järjestelyssä. Flemingin ansiota oli siten suureksi osaksi, että valtakunnan tulot riittivät sen tänä aikana ylettömän suuriin menoihin.

Klaus Laurinpoika Fleming.

Lopuksi hän toimi vielä Tukholman käskynhaltijana ja suunnitteli kaupungin uudelleenrakentamisen.

Flemingin laivaston pelastuminen loukusta oli osaltaan Gallaksen ansiota, joka ei ollut tarpeeksi kiirehtinyt ehtiäkseen ajoissa paikalle. Huumorintajuinen kuningas Kristian purki keisarillista kenraalia kohtaan tuntemansa harmin siten, että hän lyötätti tapauksen muistoksi mitalin seuraavin kirjoituksin: ”Mitä Gallas on saanut aikaan Kielin lahdella, nähdään tämän mitalin toisella puolella.” — Mitalin toinen puoli oli tyhjä.

Vuonna 1644 käytiin vielä uusi meritaistelu, joka itse asiassa ratkaisi tämän sodan. Ruotsiin asettunut hollantilainen suurliikemies de Geer oli saanut hollantilaisen laivasto-osaston Ruotsi-Suomen käyttöön, vaikkei Hollanti itse yhtynytkään sotaan. Syynä tähän oli se, että Tanskan Juutinraumassa kantamat

tullit loukkasivat Hollannin kaupallisia etuja. Näin vahvistunut Ruotsi-Suomen laivasto sai Femernin luona loistavan voiton. 17 tanskalaisesta laivasta vain 3 pääsi pakenemaan. Voittajat menettivät vain yhden laivan. Itämeren herruus oli siten jälleen kiistattomasti siirtynyt Ruotsi-Suomelle.

Nyt Kristian-kuninkaan oli pakko taipua rauhaan. Se tehtiin Brömsebrossa v. 1645 Tanskalle raskain ehdoin. Ruotsiin liitettiin Jämtlannin ja Härjedalin maakunnat Norjan rajalla. Tanska menetti myös Gotlannin ja Saarenmaan. Hallannin maakunta luovutettiin Ruotsille 30 vuodeksi. Tanskan oli myös luovuttava Juutinraumassa Ruotsi-Suomen laivoilta kantamistaan tulleista.

Brömsebron rauhan jälkeen Tanska-Norja oli lopullisesti jäänyt tappiolle siinä pitkällisessä taistelussa, jota se pohjolan ylivallasta oli Ruotsi-Suomen kanssa käynyt. Omin voiminsa se ei enää koskaan kyennyt uhkaamaan Ruotsi-Suomea.

Sodan loppu alkaa häämöttää

Kohta Tanskan sodan jälkeen Ruotsi-Suomen armeija sai viimeisen suuren voittonsa Saksan sodassa. Torstensson oli vienyt armeijansa Jyllannista Böömiin, jossa hän vuoden 1645 alussa saavutti Jankowitzin luona loistavan voiton. Suomalainen Arvid Wittenberg komensi taistelussa Torstenssonin armeijan oikeata siipeä.

Voittonsa jälkeen Torstensson eteni Wieniä kohti. Kaksi kertaa hän pääsi kaupungin läheisyyteen voimatta kuitenkaan ylittää Tonavaa. Keisaria vastaan kapinoiva unkarilainen ruhtinas Racoczy toi hänelle jonkin verran apujoukkojakin, vaikkei niillä ollut ratkaisevaa merkitystä. Saksin vaaliruhtinas luopui kuitenkin nyt keisarista ja teki rauhan Ruotsi-Suomen kanssa.

Vuoden 1645 lopulla Lennart Torstensson luopui ylipäällikkyydestä kivulloisuutensa vuoksi. Kuten

niin moni muukin aikalaisensa tämäkin mainio sotapäällikkö kärsi kovasti reumatismista, jonka hän oli saanut Ingolstadtin linnan vankikomeroissa. Ritarillinen ja jaloluonteinen Torstensson oli saavuttanut aikalaistensa kunnioituksen. Sotapäällikkönä hän on Banérin rinnalla Kustaa Aadolfin etevin oppilas.

Nyt tuli ylipäälliköksi Kaarle Kustaa Wrangel, joka oli kunnostautunut laivaston komentajanakin. Torstenssonin neuvosta hän siirsi sotatoimet Länsi-Saksaan, jossa Ruotsi-Suomen joukot taistelivat rinnan kuuluisan ranskalaisen marsalkan Turennen kanssa. Arvid Wittenberg johti samaan aikaan Wrangelin lähimpänä miehenä Sleesiassa toimivaa armeijaa.

Vuosina 1647 ja 1648 sotaa käytiin Sleesiassa, Böömissä, Westfalenissa sekä Reinin ja Mainin varsilla. Suomalaisia joukkoja oli jälleen verraten runsaasti, n. 5 000 miestä, mukana. Mitään suuria taisteluja ei käyty. Lukuisissa pienemmissä yhteenotoissa Ruotsi-Suomen joukoilla oli niin paljon menestystä, että aloite pysyi niiden käsissä.

Kesällä v. 1648 Wrangel lähetti saksalaissyntyisen kenraali von Königsmarckin pikamarssissa Böömiin, jossa Königsmarckin onnistui yllätyksellä vallata Prahan kaupungin uudempi puoli. Kaupunkilaiset ehtivät kuitenkin toipua hämmingistään sen verran, että valloittajien hyökkäys saatiin pysäytetyksi Prahan läpi virtaavan Moldau-virran silloille. Prahan kuuluisan yliopiston ylioppilaat puolustivat yhtä siltaa erään jesuiittaprofessorin johdolla, joka oli tavattoman väkevä ja urhoollinen.

Prahan vallatusta osasta voittajat saivat suunnattomia rikkauksia. Arvid Wittenberg valtasi vähän myöhemmin böömiläisen Taborin linnan, josta myös löytyi suuria aarteita. Etenkin upseerit kuljettivat niitä myös kotimaahan, missä ne muodostivat monen aatelissuvun varallisuuden perustan. Sivistyshistoriallisesti kallisarvoisin voittosaalis on Böömistä Up-

salan yliopiston kokoelmiin kuljetettu goottilainen raamatunkäännös, ns. "Codex argenteus".

Prahan edustalla vaihtui Ruotsi-Suomen armeijan ylipäällikkö vielä kerran. Kesällä v. 1648 tähän asemaan tuli Pfalzin kreivi Kaarle Kustaa, Kustaa Aadolfin sisaren Katariinan ja Pfalzin ruhtinaan Juhana Kasimirin poika. Uusi ylipäällikkö saapui apujoukkoja mukanaan jatkamaan Prahan piiritystä. Mutta ennen kuin kaupungin ns. vanha puoli ehdittiin valloittaa, saatiin Prahaan outo ja yllättävä viesti: Westfalenissa sijaitsevissa Osnabrückin ja Münsterin kaupungeissa oli nelivuotisten neuvottelujen jälkeen päästy niin pitkälle, että lokakuun 14. päivänä v. 1648 oli voitu allekirjoittaa yleinen rauhansopimus.

Sodan tilinpäätös

Ruotsi-Suomi oli jatkanut sotaa Kustaa Aadolfin kuoleman jälkeen saadakseen korvauksen niistä uhrauksista, mitä se tämän sodan vuoksi oli tehnyt. Westfalenin rauhassa Saksa sai maksaakseen nämä Ruotsi-Suomen sotalaskut. Toisena saamamiehenä oli Ruotsi-Suomen liittolainen Ranska, joka sekin hyötyi Saksan kustannuksella.

Valtakunnan aluevoitot eivät olleet sinänsä kovin laajoja. Mutta sijainniltaan ne olivat sitä tärkeämpiä. Ennen hallitsemiensa Neva-, Narva- ja Väinäjokien lisäksi Ruotsi-Suomi sai nyt haltuunsa Pohjois-Saksan tärkeimpien jokien suut. Valtakunta sai Etu-Pommerin ja Taka-Pommerista Oder-virran itäpuolisen rannan. Tämä tärkeä joki oli siten Ruotsi-Suomen valvonnassa, varsinkin kun se sai myös Oderin suuta hallitsevat Rügenin, Wollinin ja Usedomin saaret. Bremenin ja Werdenin hiippakuntien joutuminen Ruotsi-Suomen haltuun hankki sille Elben ja Weserin valvontamahdollisuuden. Lopuksi Lyypekin lähellä sijaitseva Wismarin kaupunki vahvisti valtakunnan asemaa Elbesta Itämerelle johtavan liikennereitin varrella. Kun Ruotsi-Suomen

alueet sijaitsivat näin Tanskan molemmin puolin, saatettiin helpommin pitää myös Tanskaa kurissa.

Ruotsi-Suomen saksalaiset voittomaat hankkivat sille jäsenyyden Saksan valtakunnan eri valtioiden joukossa. Niinpä se saattoi nyt osallistua Saksan valtiopäivien toimintaan ja koko Saksan valtakuntaa koskevien päätösten tekoon. Westfalenin rauhassa tosin Saksan ruhtinaille ja useille kaupungeille myönnettiin niin suuri itsenäisyys, että keisarikunnan yhteys oli aivan nimellinen ja keisarin valta rajoittui vain hänen omiin itävaltalaisiin perintömaihinsa. Habsburg-suvun yliherruuspyrkimyksistä oli siten tehty loppu.

30-vuotinen sota oli alkanut suurelta osaltaan uskonnollisten ristiriitojen vuoksi. Westfalenin rauhassa päätettiin, että kukin ruhtinas sai itse päättää ruhtinaskuntansa uskonnosta. Mutta toisuskoisiakaan ei saanut vainota, joten uskonnonvapaus tunnustettiin periaatteessa vallitsevaksi.

Vielä päätettiin, että Ruotsi-Suomi oli saava viisi miljoonaa riikintaalaria korvaukseksi sen joukoille niiden kärsimistä vaivoista. Ennen kuin palkkajoukot voitiin hajoittaa, oli niille nimittäin maksettava melkoiset summat. Siihen asti, kunnes tämä korvaus oli maksettu, Ruotsi-Suomi piti osan joukoistaan Saksassa.

30-vuotinen sota oli huomattavasti muuttanut Euroopan valtioiden keskinäisiä voimasuhteita. Habsburgien suvun valta-asema Saksassa oli mennyttä. Saksan keisareina tämän suvun hallitsijoilla ei ollut enää juuri mitään valtaa. Sen sijaan he ryhtyivät lisäämään omia maitaan, ja Itävallan hallitsijoina Habsburg-suvun päämiehet kuuluivat Euroopan ensimmäisten ruhtinaiden joukkoon.

Saksa oli kärsinyt hirveästi tästä hävittävästä sodasta. Monin paikoin väkiluku kohosi vasta pari sataa vuotta myöhemmin siihen, mikä se oli ollut 1600-luvun alussa. Samoin Saksan taloudellinen toipuminen oli aluksi hidasta. Sodan tuloksena sen eri

valtiot olivat saaneet käytännössä täydellisen itsenäisyyden. Näiden yli kolmensadan hyvin erikokoisen valtion välillä oli alinomaa riitoja, joten Saksa ei kyennyt poliittisesti esiintymään kokonaisuutena Euroopan valtioiden keskinäisessä kilvoittelussa. Tämä hajanaisuus säilyi yli 200 vuotta.

Ranska oli saanut Westfalenin rauhanteossa Elsassin, joten sekin sai jalansijan Saksassa. Vuosisadan loppupuolella Ranskan merkitys Euroopassa kasvoi yhtä mittaa niin, että siitä tuli sekä poliittisesti että sivistyselämän alalla johtava valtio.

Hollanti eli Alankomaat, joka 30-vuotisen sodan aikana oli jatkanut jo 1500-luvun lopulla alkanutta vapaustaisteluaan Espanjaa vastaan, tunnustettiin Westfalenin rauhassa täysin itsenäiseksi. Jo 1600-luvun alusta alkaen Hollanti oli voimakkaasti lisännyt kauppaansa ja merenkulkuaan, ja näihin aikoihin siitä kehittyi maailman johtava merivalta. Euroopan vesillä liikkuvista 20 000 aluksesta kokonaista 16 000 oli hollantilaisia, mikä osoittaa heidän merkitystään maailmankaupassa. Ruotsi-Suomen tärkeimpänä kauppatuttavana Hollannilla on ollut suuri osuus myös meidän maamme kehitykseen.

Westfalenin rauhassa vakiinnutettiin myös Ruotsi-Suomen suurvalta-asema, jonka se osanotollaan 30-vuotiseen sotaan oli hankkinut. Vuodesta 1560 lähtien melkein yhtämittaa jatkuneilla sodilla oli luotu tämän suurvalta-aseman perusta. Westfalenin rauhaa seurannut ajanjakso kuluu tämän saavutuksen puolustamisessa, kunnes se aikoinaan osoittautuu valtakunnan voimavaroihin verrattuna ylivoimaiseksi tehtäväksi.

Suomen osuus 30-vuotiseen sotaan — Hakkapeliitat

Ruotsalaisten soturimaine levisi Saksan-sodan aikana ympäri koko Euroopan. Monta kertaa heidän tililleen tuli sellaisiakin loistavia urotöitä, joita kuninkaan tai hänen seuraajiensa sotajoukoissa palve-

levat vierasmaalaiset suorittivat. Näin on ollut asian laita myös suomalaisten suhteen. Mutta toisaalta suomalaiset juuri tämän sodan aikana astuivat koko Euroopan tietoisuuteen kaukaisen, salaperäisen pohjolan kansana, joka noitataitoisten lappalaisten naapurina on oppinut heidän taitonsa ja jonka miehet ovat tunnettuja suurista ruumiinvoimistaan ja rajattomasta urhoollisuudestaan. Suomalaisten soturien, hakkapeliittojen, tällöin syntynyt maine on elänyt Keski-Euroopassa kansan suussa meidän päiviimme asti.

Tämä maine maksettiin raskaasti. Maamme joutui väkilukuunsa verrattuna antamaan suhteettoman suuren määrän miehiä valtakunnan sotavoimiin. Suomen väkiluku oli tämän sodan aikana korkeintaan puoli miljoonaa eli noin $^1/_3$ Ruotsin ja Suomen yhteenlasketusta väkiluvusta. Suomi piti kuitenkin jatkuvasti aseissa noin 14-18 000 miestä eli $^2/_5$ Ruotsin ja Suomen yhdessä asettamasta väestä. Rasitus kohtasi Suomea siten huomattavasti voimakkaammin kuin Ruotsia, joka kuitenkin oli paljon varakkaampi näistä kahdesta. Suomen korpien raivaamiseen kipeästi kaivattua työvoimaa joutui siis vuodesta vuoteen olemaan "kuninkaan töissä" suhteellisesti enemmän kuin Ruotsin miehiä, jotka saivat sillä välin kohottaa jo luonnostaan rikkaamman maansa varallisuutta. Tämän aiheuttamat taloudelliset menetykset olivat sitäkin suuremmat, kun Suomi asetti melkein yhtä paljon ratsuväkeä kuin Ruotsi. Ratsuväessä palveli nimittäin talonpoikaisväestön paras aines, josta huomattava osa nyt oli poissa kotimaastaan vuosikymmenien ajan.

Tämän sodan aiheuttamista rasituksista saamme hyvän käsityksen siitä tosiasiasta, että Suomen silloin ylläpitämä 14—18 000-miehinen armeija vastaisi nykyoloissa noin 120-130 000-miehistä vakinaista sotajoukkoa. Huomattava osa tästä väestä olisi ollut myös vuosittain kutsunnoilla uusittava tappioiden korvaamiseksi. Erityisesti Viron ja Liivinmaan lin-

noissa, missä pääosa varusväestä usein oli suomalaisia, taudit aiheuttivat jatkuvaa täydennyksen tarvetta. Samoin tarvittiin Saksaan yhtä mittaa uusia miehiä tauteihin tai haavoihinsa kuolleiden sekä kaatuneiden tilalle. Ja tätä jatkui 18 vuoden ajan.

Suomalaisten rivimiesten urheus ja uhrautuvaisuus oli yleisesti tunnettua. Suuri kuningas arvosti heitä niin, että hän valitsi vaarallisimpien yritysten toteuttajiksi aina suomalaisia. Saman aseman suomalaiset säilyttivät hänen kuolemansa jälkeenkin.

Suomi lähetti kuninkaan armeijaan myös monta urheaa ja pystyvää upseeria. Rykmenttien ja erillisten armeijanosastojen komentajina monet maanmiehemme niittivät mainetta ja hankkivat itselleen kuuluisan nimen, kohosivatpa jotkut sotajoukon korkeimpien päälliköidenkin joukkoon.

30-vuotiseen sotaan osaaottaneista suomalaisista kohosi huomattavimpaan asemaan Hornien maineikkaan soturisuvun kuuluisin jäsen, Kustaa Horn. Kustaa Aadolfin eläessä hän oli kuninkaan lähimpiä miehiä, ja hänen osuutensa esimerkiksi Breitenfeldin voittoon oli aivan ratkaisevaa laatua. Sekä ystävät että viholliset kunnioittivat Kustaa Hornia hänen urheutensa, taitavuutensa ja jalon luonteensa vuoksi. Kun hän joutui Nördlingenin taistelussa vangiksi, otettiin hänet voittajien leirissä suurin kunnianosoituksin vastaan. Itse Espanjan perintöprinssi tarjosi hänelle telttansa käytettäväksi. Keisarilliset eivät tahtoneet luopua arvokkaasta vangistaan. Vasta kahdeksan vuoden kuluttua he vaihtoivat Hornin kolmea kuulua keisarillista kenraalia vastaan vapaaksi. Kotimatkallaan hän joutui kaikkialla suurenmoisten kunnianosoitusten kohteeksi. Eräällä paikkakunnalla hänen kunniakseen järjestettiin paraati, jossa hän otti vastaan keisarillisten joukkojen ohimarssin. Loppuikänsä kuuluisa marsalkka vietti Ruotsissa.

Hornin jälkeen korkeimpaan asemaan kohosi suomalaisista Arvid Wittenberg, joka oli ollut ylipäällikköehdokkaanakin Torstenssonin jälkeen. Joskin

Kustaa Horn.

hän jo tässä sodassa ansioitui suuresti, niin vasta Kaarle X Kustaan aikana hän hankki suurimmat laakerinsa.

Hornin ohella suomalaisista suurimman maineen saavutti Torsten Stålhandske, suomalaisten ratsumiesten kuuluisa päällikkö. Hänen sotilaalliset kykynsä eivät riittäneet korkeisiin johtajantehtäviin. Mutta ratsuväkirykmentin tai pienehköjen armeijanosastojen komentajana hän oli vertaansa vailla. Kukaan ehkä Åke Tottia lukuunottamatta ei käynyt vihollisen kimppuun yhtä häikäilemättömästi kuin hakkapeliittojen pelätty päällikkö. Breitenfeldin, Lützenin, Wittstockin, Chemnitzin ja Leipzigin suurissa taisteluissa, useissa kymmenissä pienemmissä ja lukemattomissa kahakoissa Stålhandske kunnostautui erinomaisella tavalla.

Stålhandskeen verrattava urheudessa oli Neunburgin yksikätinen sankari Eerik Slang. Tämä urhoollisimmista urhoollisin soturi herätti urheutensa ohella huomiota myös eräällä sodan myöhemmissä

vaiheissa hyvin harvinaisella ominaisuudella, inhimillisyydellään. Kustaa Aadolfin kuoleman jälkeen Ruotsi-Suomen armeijan aikaisemmin mainio sotilaskuri oli vähitellen laskenut niin, ettei se ollut enää keisarillisten puolella vallitsevaa parempi. Ruotsi-Suomen armeijain sotilaat kohtelivat siviiliväestöä yhtä häikäilemättömästi kuin Wallensteinin koulussa kasvaneet raa'at keisarilliset palkkasoturitkin. Suomalaisetkaan eivät jaksaneet pysyä ryöstöistä ja väkivallantöistä erillään. Päinvastoin heitä pelättiin erityisesti niillä seuduilla, missä sotatoimia käytiin. Slang piti kuitenkin omat joukkonsa kurissa ja suojeli turvattomia sodan kauhuilta.

Useat muut suomalaiset upseerit kohosivat sodan aikana korkeisiin asemiin taisteluissa osoittamansa kunnon perusteella. Tällaisia oli mm. Arvid Forbus eli Forbes, josta tehtiin kenraali ja kreivi hänen kunnostauduttuaan loistavasti erityisesti Weimarin herttuaa vastaan Reininmaassa käydyissä taisteluissa.

Ilman lukemattomien maanmiestemme, sekä mainetta saavuttaneiden että nimettöminä kaatuneiden, urheutta ja uhrautuvaisuutta ei olisi kyetty luomaan Ruotsi-Suomen suurvalta-asemaa.

RUOTSI-SUOMI SUURVALTANA

Ruotsi-Suomen asema Euroopassa oli perusteellisesti muuttunut Westfalenin rauhaa edeltäneiden vuosikymmenien aikana. Vielä Kustaa Aadolfin hallituksen alkuaikoina se oli ollut vähäpätöinen ja vähän tunnettu valtakunta, joka kaikki voimansa ponnistamalla töin tuskin kykeni turvaamaan itsenäisyytensä säilymisen. 30-vuotisessa sodassa saavuttamiensa voittojen ansiosta siitä oli tullut suurvalta, joka tunnettiin kautta koko maanosamme ja jonka sana painoi paljon Euroopan kohtalonkysymyksiä ratkottaessa.

Tämä uusi asema vaikutti valtavasti Ruotsi-Suomen asukkaiden sekä aineelliseen että henkiseen kehitykseen. Valtakunnan kansalaiset saattoivat todeta ulkomailla liikkuessaan nauttivansa arvonantoa, jota osoitettiin vain mahtavimpien maiden asukkaille. Se kohotti heidän itsetuntoaan voimakkaasti. Erityisesti Ruotsissa syntyi voimakas kansallistunto, joka ilmeni sekä valtiollisessa toiminnassa että henkisen elämän alalla. Uskottiin, että Ruotsin kansa oli erityisesti valittu suorittamaan suuria tehtäviä. Suur-ruotsalainen historiankirjoitus pyrki todistelemaan, että Ruotsilla oli ollut erittäin maineikas menneisyys. Samantapaista esiintyy Suomessakin, joskin paljon vähäisemmässä mittakaavassa.

Suurvalta-aseman mukana valtakunnassa alkoi voimakas kehitys myös henkisen elämän aloilla. Tarjosivathan sotien mukanaan tuomat runsaat taloudelliset edut sivistyksen kohottamiseksi entistä paremmat aineelliset edellytykset.

Toisaalta tämä loistava asema ei ollut vailla varjopuolia. Lähes sata vuotta kestäneet sodat olivat vaatineet suunnattomia ponnistuksia Ruotsin ja Suomen kaltaisilta vähäväkisiltä ja varattomilta mailta. Sotien aiheuttamat tappiot sekä niiden aikana ehkä tavallista runsaammat katovuodet olivat estäneet väestön luonnollisen kasvamisen. Valtakunnan kaikki suinkin liikenevät varat oli tarvittu sodankäynnin rahoittamiseen, joten talouselämän vahvistamista ei ollut voitu riittävässä laajuudessa suorittaa. Ja vaikka voittoisat sodat tuottivatkin runsaasti taloudellisia etuja, niiden jakaantuminen oli kovin epätasaista. Toisaalta oli olemassa suunnattoman rikkaita aatelismiehiä, jotka elivät ylellisesti ja tuhlailevasti. Alemmat yhteiskuntaluokat, ennen kaikkea talonpojat, elivät sen sijaan ahtaissa oloissa ja vuosi vuodelta kasvavien rasitusten painamina. Tämä ei voinut olla ajan mittaan vaikuttamatta haitallisesti niihin mahdollisuuksiin, joita valtakunnalla oli suurvalta-asemansa säilyttämiseen.

Suurvalloilla on paljon niiden asemasta johtuvia velvoituksia, mitkä kysyvät ennen kaikkea taloudellista ja sotilaallista mahtia. Ruotsi-Suomella olisi kyllä ollut mahdollisuuksia kohottaa huomattavasti varallisuuttaan. Sillä oli runsaasti luonnonrikkauksia laajoilla alueillaan, ja sen maantieteellinen sijainti Itämeren ympärillä tarjosi sille erinomaiset kaupankäyntimahdollisuudet. Sen väkiluku oli kylläkin varsin pieni, siinä parin miljoonan seuduilla. Mutta kovin paljon väkirikkaampia eivät olleet useat muutkaan aikakauden huomattavimmista valtioista. Mm. Englannissa ei tähän aikaan ollut kuin noin 5 miljoonaa asukasta. Siten Ruotsi-Suomikin olisi saattanut vähitellen lujittaa näitä suurvalta-asemansa perusedellytyksiä. Mutta siihen olisi tarvittu aikaa ja pitempää rauhantilaa sekä määrätietoisia ponnistuksia näiden heikkouksien korjaamiseksi.

Mutta valtakunta ei saanut tähän tilaisuutta. Kipeästi kaivattujen rauhanvuosien sijasta tulikin uusia

sotia. Ja niiden välisinä lyhyinä rauhanaikoina tuhlattiin jo ennestään olemassa olevat varat ajattelematta valtakunnan taloudellisen aseman vahvistamisen välttämättömyyttä. Tämä onneton kehityssuunta johtui osittain valtakunnan hallitsijoista ja hallituksista, osittain Ruotsi-Suomen sotilasmaantieteellisestä asemasta.

Valtakunta oli saavuttanut hyvin suuria aluevoittoja ja siitä johtuvia taloudellisia etuja edellisinä vuosikymmeninä käymissään sodissa. Mutta näihin voittoihin liittyi vaarallinen tulevaisuudenuhka. Valtaamalla kaikki Itämeren rannikon tärkeimmät kohdat Ruotsi-Suomi oli samalla sulkenut tämän meren yhteydestä joko kokonaan tai osittain pois Itämeren rannikkojen entiset haltijat. Aikaa myöten oli odotettavissa, että ne pyrkisivät korjaamaan tämän niille sietämättömäksi käyvän asiaintilan. Venäjän, Puolan, Brandenburgin ja Tanskan taholta piili siis jatkuva kostosodan uhka, jota vastaan valtakunnan olisi ollut varauduttava vahvistamalla huolellisesti omia voimiaan.

Kaikki Ruotsi-Suomen välittömät rajanaapurit olivat siis sen mahdollisia vihollisia, jotka sopivan hetken tullen saattaisivat hyökätä sen kimppuun. Tämän vaaran vastapainoksi valtakunnalla ei ollut aluksi yhtään liittolaista. Vasta myöhemmin solmittiin liitto Ranskan kanssa, mutta siitä oli tosiasiassa enemmän vahinkoa kuin hyötyä. Kaukaisen asemansa vuoksi Ranska ei voinut tukea suoranaisesti Ruotsi-Suomea, ja tämä liittosuhde sekoitti valtakunnan sen omien etujen vastaisiin selkkauksiin. — Erityisen haitalliseksi muodostui se seikka, että aikaisemmin Ruotsi-Suomea tukenut Hollanti nyt teki liiton Tanskan kanssa torjuakseen Ruotsi-Suomen voimistumisen sen kauppaeduille aiheuttaman uhkan.

SUOMEN ASEMA RUOTSI-SUOMEN SUURVALTA-AIKANA

Suomi oli miehuullisesti ja voimiaan säästämättä osallistunut niihin sotiin, jotka tekivät valtakunnasta suurvallan. Näiden ponnistustensa tuloksena se sai nauttia eduista, joita valtakunnan suurvalta-asema tuotti. Mutta meidän maamme kannalta nämä edut supistuivat loppujen lopuksi niin pienen väestömäärän hyväksi, että Suomen kansan kokonaisuuden kannalta valtakunnan lyhytaikaisen suurvalta-aseman tuottama hyöty on hyvin kyseenalainen.

Stolbovan rauhan jälkeen Suomi sai lähes sadan vuoden ajan olla rauhassa vihollisen hyökkäyksiltä. Inkerinmaa ja Suomeen kuulumattomana pidetty Käkisalmen lääni muodostivat suojamuurin maamme itärajalla, ja valtakunnan mahtiasema jo sinänsä pelotti venäläisiä hyökkäämästä. Tämä oli kouraantuntuvin etu, minkä Suomi suurvaltaan kuulumisestaan sai.

Mutta joskin maamme oli nyt entistä verrattomasti paljon paremmin suojattu, se sai maksaa tästä korkean hinnan. Tämä hinta maksettiin suomalaisten sotilaiden verenä, maan taloudellisena taantumisena ja raskaimpana kaikista, Suomen tähän asti omaaman erikoisaseman sekä suomalaisten kansallisen omalaatuisuuden heikkenemisenä. Tällä tavoin syntyneet epäkohdat ovat tuntuneet Suomen kansan kehityksessä meidän päiviimme saakka.

Suomi oli säilyttänyt jo keskiajalta peräisin olevat erikoispiirteensä aina 1600-luvun alkuun asti. Pohjanlahden itäpuolella sijaitseva valtakunnan osa oli saanut elää omaa elämäänsä Tukholmassa olevan hallituksen yrittämättä liittää sitä kiinteästi Ruotsiin. Useat kuninkaat olivat asettaneet Suomea varten erityisiä käskynhaltijoita, joten maatamme hallittiin omana kokonaisuutenaan. Juhana oli suoraan nimittänyt Suomea Ruotsin veroiseksi valtakunnan

osaksi. Suomen kieli oli säilynyt maamme kaikkien yhteiskuntaluokkien kielenä, olivatpa monet Ruotsista saapuneista korkeammistakin virkamiehistä vaivautuneet sen opettelemaan.

Mutta Kustaa II Aadolfin hallitusaikana tämä maamme erikoisasema alkoi muuttua. Kuningas antoi kyllä Suomelle ja suomalaisille suuren arvon. Mutta lujittaakseen jatkuvasti laajenevan valtakuntansa yhteyttä hän samalla käytännössä heikensi Suomen erikoisasemaa. Kuningas ja hänen työnsä jatkajat katsoivat, että valtakunnan kaikkia osia oli hallittava samalla tavalla niiden ohjeiden mukaan, joita hallitsija ja valtaneuvosto Tukholmasta paikallisille hallitusmiehille antoivat. Ollakseen varma siitä, että paikalliset virkamiehet suorittivat työnsä hallituksen toivomusten mukaisesti, valtaneuvosto lähetti Suomeen yhä runsaammin ruotsalaisia virkamiehiä. Ruotsalaisille avautui maassamme virkapaikkoja myös sen vuoksi, että etevimmät suomalaiset aatelismiehet siirtyivät yhä suuremmassa määrin Ruotsiin. Siellä heillä oli paremmat ylenemismahdollisuudet ja tilaisuus osallistua valtakunnan pääkaupungin vähitellen yhä loisteliaammaksi muodostuvaan elämään. Mutta siellä he myös vieraantuivat kotimaastaan, muuttuivat kieleltään ja mieleltään ruotsalaisiksi.

Suomen kielen syrjäytyminen maamme virkamiehistön ja sivistyneistön kielenä ei tapahtunut aivan äkkiä. Vielä 1600-luvun puolivälissä saattoi sattua, että maahamme tulleet virkamiehet opettelivat suomen kielen, jopa omaksuivat tietoisesti suomalaisen ajattelutavankin. Kenraalikuvernööri Pietari Brahe piti nimenomaan suotavana, että ruotsalaiset ylimysnuorukaiset opettelivat maamme kieltä, koska ”Suomen suuriruhtinaskunta on parhain ja suurin osa Ruotsin kruunua”. Suositeltiinpa suomen kieltä liitettäväksi nuoren kuningas Kaarle XI:n opetusohjelmaankin. Mutta nämä jäivät yksinäisiksi ilmiöiksi. Vuosisadan loppuun mennessä maamme aatelin

ja virkamiehistön kielellinenkin vieraantuminen kansasta oli jo ehtinyt kehittyä niin pitkälle, että suurvalta-aseman romahdettua maamme oli saanut vieraskielisen ja epäkansallisen yläluokan.

Suomen erikoisaseman heikkeneminen suurvalta-aikana johtui myös siitä, että maamme varallisuuden ja väkiluvun kasvu oli hitaampi kuin vastaava kehitys Ruotsissa. Suurvalta-aseman luomiseksi ja sen puolustamiseksi käydyissä sodissa Suomi sai kantaa suhteellisesti raskaamman taakan kuin Ruotsi, mikä jo sinänsä esti sen väkilukua ja varallisuutta kasvamasta samassa suhteessa. Päinvastoin tänä aikana tapahtui taantumustakin autiotilojen lukumäärän lisääntyessä ja lukuisten maanmiestemme muuttaessa ulkomaille välttyäkseen yhä raskaammalta tuntuvista veroista ja sotamiesten otoista. Kun Kaarle X Kustaan sodissa valtakuntaan liitettiin Etelä-Ruotsin maakunnat, muuttui Suomen ja Ruotsin väkilukujen suhde maallemme yhä epäedullisemmaksi. Emämaasta tuli siten yhä ehdottomammin Ruotsi-Suomen nuoren suurvallan keskeisin ja koko valtakunnan kehitykselle suuntaa-antavin osa. Ja tästä asemastaan emämaa tietenkin myös suhteettomasti hyötyi valtakunnan muiden osien kustannuksella.

”KREIVIN AIKAAN”

Vielä nykyisinkin on maassamme jonkin onnellisen sattuman yhteydessä tapana sanoa, että se tapahtui ”kreivin aikaan”. Tämä sanontatapa luonnehtii sitä aikaa, jolloin kreivi Pietari Brahe toimi maamme korkeimpana hallintomiehenä.

Kustaa Aadolfin aikana oli havaittu maamme tarvitsevan virkamiestä, joka hoitaisi koko Suomen hallintoa suoraan kuninkaan alaisena. Pari tällaista virkamiestä eli gubernaattoria maassamme oli ollutkin. Mutta jo ennen kuninkaan kuolemaa tästä hallintotavasta oli luovuttu. Holhoojahallitus otti kuitenkin

tämän kysymyksen uudelleen esille. Erilaisten vaihtoehtojen jälkeen päätettiin, että Suomeen lähetetään oma kenraalikuvernööri, jonka toimipiiri tuli Suomen lisäksi käsittämään Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan. Kenraalikuvernööriksi nimitettiin kreivi Pietari Brahe, joka vuoden 1637 loppupuolella otti vastaan tämän korkean viran.

Pietari Brahe oli syntynyt v. 1602, joten hän oli ainoastaan 35-vuotias astuessaan korkeaan virkaansa. Hänen kenraalikuvernööriksi valitsemiseensa vaikuttivat erimielisyydet mahtavan valtakunnankanslerin kanssa, joka tahtoi toimittaa vastustajansa pois valtaneuvostosta, sekä lisäksi Brahen ylhäinen syntyperä ja hänen kiistaton hallintomieskykynsä.

Nuori kenraalikuvernööri oli huolellisesti valmistautunut niitä korkeita hallinnollisia virkoja varten, joita hän joutui hoitamaan. Kotikartanossaan hän sai aikakauden ylimysnuorukaiselle tyypillisen kasvatuksen hänen isänsä ja kotiopettajan huolehtiessa opetuksesta. 16-vuotiaana hän lähti ulkomaille täydentämään opintojaan. Mukana seurasi kotiopettaja sekä uskottu palvelija. Matka suuntautui aluksi Saksaan, jossa Brahe opiskeli kolmatta vuotta Giessenin yliopistossa. Sieltä hän teki matkoja eri puolille Saksaa. Nuorukaisen oleskelu täällä kävi kuitenkin niin kalliiksi, että isä käski hänen palata kotiin. Ennen paluutaan Brahe pistäytyi vielä Ranskassa, Englannissa ja Hollannissa. Parivuotisen kotimaassa oleskelun jälkeen hän lähti uudelleen ulkomaille. Tällä kertaa hän opiskeli Strassburgin yliopistossa. Sieltä hän teki pitkän matkan Italiaan. Opiskeltuaan Firenzen yliopistossa hän kävi Roomassa ja Napolissa. Paluu Saksaan tapahtui Venetsian ja Tyrolin kautta. Kotimatkalla hän joutui viipymään jonkin aikaa Hampurissa, jossa hän eräässä majatalossa oli joutunut kaksintaisteluun ja haavoittunut jalkaan.

Pietari Brahe oli hankkinut näillä laajoilla matkoillaan hyvän kielitaidon sekä oppinut tuntemaan Euroopan huomattavimpien valtioiden oloja. Niinpä

Pietari Brahe.

hänestä olikin kehittynyt etevä hallintomies, joka yleni nopeasti urallaan. V. 1626 hän astui valtakunnan palvelukseen kuninkaan kamariherrana. Tässä ominaisuudessa hän seurasi kuningasta Puolan ja Saksan sotiin. Useamman kerran hän joutui kuninkaan kanssa hengenvaaraan ja osoitti tällöin suurta kylmäverisyyttä. Kuningas katsoi kuitenkin hänen voivan hyödyttää enemmän valtakuntaa kotimaan siviilihallinnossa ja lähetti hänet Saksasta Ruotsiin. Kustaa Aadolfin kuollessa hän oli valtaneuvoston jäsenenä ja sai pari vuotta myöhemmin vastuulliseksi tehtäväkseen johtaa rauhanneuvotteluja Puolan kanssa. Brahen osuus niiden kulussa ei kuitenkaan tyydyttänyt Aksel Oxenstiernaa, joka katsoi puolalaisten vetäneen nenästä Ruotsi-Suomen edustajia. Kun Brahe ei päässyt holhoojahallituksen jäseneksi, missä Oxenstiernoilla oli suurin vaikutusvalta, hän ei enää viihtynyt Tukholmassa ja osallistui vain harvoin valtaneuvoston kokouksiin. Hänelle tarjottu Suomen kenraalikuvernöörin virka antoi hänelle siten toivomansa tilaisuuden päästä itsenäiseen

virka-asemaan. Joistakin epäilyksistään huolimatta hän otti siksi tarjouksen vastaan ja lähti Suomeen.

Näin alkoi tämä merkillinen "kreivin aikana" tunnettu vaihe maamme historiassa.

Pietari Brahe Suomen kenraalikuvernöörinä

Marraskuun 21. päivänä v. 1637 jyrisivät tykit Turun linnassa, kun eräs syysmyrskyjen runtelema laiva saapui Airiston selälle ja laski kaupungin satamaan. Paikalle rientäneet uteliaat kaupunkilaiset näkivät laivasta nousevan komean ylimyksen, joka kunnioittavan huomaavaisesti saatettiin linnaan. Suomenmaan uusi kenraalikuvernööri, kreivi Pietari Brahe saapui nyt uuteen virkaansa.

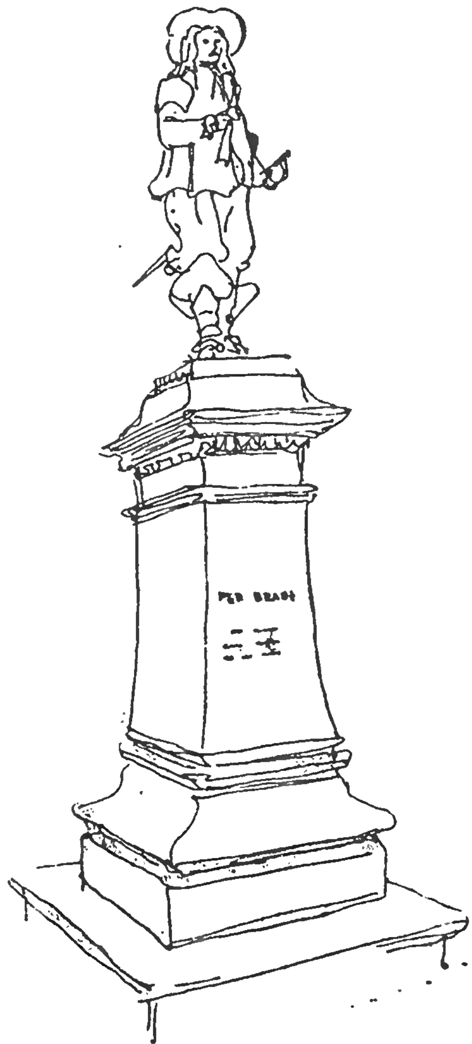
Pietari Brahe toi mukanaan perheensä ja joukon palvelijoita, jotka kaikki sijoittuivat kreivin asunnoksi varattuun Turun linnan uuteen osaan, nykyisiin museohuoneisiin. Kreivi toi myös kotimaastaan huonekaluja, vieläpä kaikenlaisia ruokatavaroitakin. Köyhästä ja vaatimattomasta Turun kaupungista ei varmasti löytynytkään kaikkea sellaista ylellisyystavaraa, mihin rikas ja hienosti sivistynyt kreivi oli tottunut.

Heti maahamme saavuttuaan uusi kenraalikuvernööri ryhtyi tarmokkaasti virkaansa hoitamaan. Hän oli tuonut mukanaan oman kansliahenkilökunnan, kaikkiaan toistakymmentä sihteeriä ja kirjuria, jotka huolehtivat kenraalikuvernöörin kirjeenvaihdosta. Brahe sai hänelle myönnettyjen valtuuksien nojalla ratkaista monet asiat itse, missä hän vain epäkohtia havaitsi. Sen lisäksi hän teki Ruotsissa olevalle hallitukselle esityksiä niistä asioista, joiden ratkaisemiseen hänen valtuutensa eivät riittäneet. Näissä esityksissään ja tarkastusmatkoistaan laatimissaan kertomuksissa Brahe kuvailee myös laajasti maamme oloja ja esittää käsityksensä Suomesta ja suomalaisista.

Ryhtyessään hoitamaan maamme korkeimman hallintomiehen virkaa Pietari Brahe katsoi ensimmäiseksi tehtäväkseen maamme oloihin tutustumisen. Tämän hän suoritti niin perusteellisesti, ettei kukaan muu maamme hallitsijoista tai korkeimmista hallitusmiehistä ole vastaavaan ryhtynyt.

Jo tammikuussa v. 1638 kenraalikuvernööri lähti ensimmäiselle tarkastusmatkalleen. Mukana seurasi hänen puolisonsa, useita kreivin kanslian virkamiehiä sekä hänen henkivartijansa. Matkalla aterioitiin ja yövyttiin pappiloissa tai nimismiesten luona, mutta toisinaan oli pakko tyytyä talonpoikaistaloihinkin. Monet pappilatkin olivat tosin vielä tähän aikaan vain savupirttejä. Nämä usein pyryssä ja pakkasessa suoritetut pitkät matkat olivat rasittavia, mutta niillä kenraalikuvernööri tutustuikin sitten perusteellisesti maahamme.

Kaikkiaan Brahe teki tänä kenraalikuvernöörikautenaan seitsemän matkaa eri puolille Suomea. Useat niistä olivat sangen pitkiä, monta kuukautta kestäviä. Ensimmäisellä matkallaan hän kävi Hämeessä, Savossa, Käkisalmessa, Viipurissa, Pähkinälinnassa ja Nevanlinnassa. Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa kuuluivat tällöin myös hänen kenraalikuvernöörikuntaansa. Pisin hänen matkoistaan kävi Turusta Helsingin, Hämeenlinnan, Savonlinnan, Pielisen, Kajaanin ja Oulun kautta takaisin Turkuun. Eräällä toisella matkallaan, joka tapahtui Helsingin, Viipurin, Narvan,

Pietari Brahen patsas Turussa.

Käkisalmen, Savonlinnan, Kuopion, Iisalmen, Rautalammen ja Ruoveden kautta, hän tutustui erityisesti Sisä-Suomen olosuhteisiin.

Näillä matkoillaan ylhäinen matkamies näki paljon sellaista, mikä teki häneen syvän vaikutuksen. Maan jylhä ja komea luonto herätti hänessä ihastusta varsinkin kesäiseen aikaan, jolloin hän matkoillaan suoritti pitkät taipaleet järvien selkiä pitkin. Laskipa hän Oulujoen kosketkin. Suomen sisävesireittejä hän piti muuten erittäin edullisina kaupankäynnin kannalta.

Ensimmäisen tarkastusmatkansa perusteella kreivi lähetti hallitukselle laajan kertomuksen, jossa hän kuvailee Suomesta saamiaan vaikutelmia. Maa on laaja ja luonnonrikas. Sekä merenrannikoilla että sisämaan järvissä ja joissa on niin runsaasti kaloja, että harva maa vetää vertoja Suomelle tässä suhteessa. Metsiä on paljon, ja niissä on runsaasti riistaa. Metallisuoniakin on tavattu. Jos vain Jumala soisi tämän maan päästä sellaiseen kukoistukseen, mikä ihmisvoimilla on aikaan saatavissa, voitaisiin sitä verrata johonkin Euroopan kuningaskuntaan — eikä aivan pieneenkään.

Suomen kansasta ei kreivi ollut kuitenkaan saanut kovinkaan hyvää kuvaa. Siitä hän lausuu seuraavaa: ”Rahvaan tavat ovat sellaisia, jommoisia ne pitkän aikaa ovat olleet, niin ettei se suuresti pidä väliä omistaa enempää kuin minkä voi kohta panna poskeensa. Laiskuus ja juoppous kasvavat päivä päivältä, etenkin juominen, mikä johtuu etupäässä tupakan liian aikaisesta ja ylellisestä nautinnosta, niin ettei pian ole enää ainoatakaan miestä tai naista, nuorta tai vanhaa, joka ei tapaisi myöhään ja varhain sekä nuuskata että juoda tupakkaa.” Tämä on kreivistä sitä ihmeellisempää, kun suomalaiset muuttaessaan Ruotsiin tai muualle tekevät työtä kolmen miehen edestä sekä ovat tarkkoja ja huolellisia. Mutta kotona heillä on toinen luonto. Siellä he loikoilevat talvikaudet savupirteissään viitsimättä läh-

teä metsästämään tai talvinuotalle, vaikka kalarikkaita järviä on kaikkialla. Rannikkojen asukkaita, etenkin pohjalaisia, hän piti kuitenkin vireämpinä ja oli heihin tyytyväinen. — Myöhempien matkojensa perusteella kreivi Brahe näyttää saaneen kauttaaltaan edullisemman kuvan maamme väestöstä ja lausuu olleensa siihen tyytyväinen.

Uusi kenraalikuvernööri ei tyytynyt vain toteamaan vallitsevia puutteita. Hän esitti myös keinoja, joilla maassamme esiintyvät epäkohdat olivat poistettavissa. Tehokkaimpana niistä hän piti yliopiston perustamista. Yliopistossa kasvatettaisiin kotimaisia virkamiehiä, joiden avulla kansa voitaisiin kohottaa takapajuisuudestaan, alhaiselta sivistystasoltaan.

Jo heti ensimmäisessä laajassa Suomen olojen kehittämissuunnitelmassaan hän siten korosti yliopiston perustamisen tarpeellisuutta, mikä tuli olemaan "kreivin ajan" merkityksellisin aikaansaannos.

Hallinnollisia ja taloudellisia uudistuksia

Jo ensimmäisellä matkallaan kreivi Brahe oli havainnut paljon epäkohtia maamme hallinnossa. "Minä näin paljon epäjärjestystä kaikissa kohdin ja parantelin minkä taisin", hän mainitsee itse siitä päiväkirjassaan.

Kenraalikuvernööri oli yleensä tyytyväinen maamme korkeimpiin virkamiehiin. Maaherrojen oli kuitenkin vaikea hoitaa läänejään niiden suuruuden takia, jonka vuoksi ne oli hänen mielestään jaettava. Eräitä jakoja suoritettiinkin, mutta myöhemmin näin syntyneet uudet läänit jälleen yhdistettiin. Sen sijaan Brahen suosituksesta Suomen silloinen piispa Isak Rothovius muodosti paljon uusia seurakuntia jakamalla entisiä pienemmiksi ja siten helpommin hoidettaviksi. Nämä uudistukset jäivät pysyviksi.

Alempien virkamiesten joukossa Brahe havaitsi olevan monta huolimatonta ja kelvotonta kruununpalvelijaa. Tuomarien sijaisina toimivat lainlukijat

olivat yleensä oppimattomia ja lahjuksia ottavia miehiä. Voudit ja muut veronkerääjät käyttäytyivät mielivaltaisesti ja kiskoivat liikoja veroja. Uusi kenraalikuvernööri valvoi tarkoin, ettei tällaisia väärinkäytöksiä enää päässyt tapahtumaan. Matkoistaan huolimatta hänen oli luonnollisesti vaikea, jopa mahdotonkin valvoa kaikkien laajassa maassamme toimivien virkamiesten työskentelyä. Mutta paljon parannuksia hän ehti kuitenkin saada aikaan. Kansa kerääntyi kaikkialla kreivin matkareitin varrelta valittamaan ylhäiselle vieraalle huoliaan, ja moni epäkohta tuli korjatuksi alhaisimmallekin rahvaanmiehelle suopean kenraalikuvernöörin toimesta.

Jotta veronkannossa liika kiskonta loppuisi ja kruunun olisi helpompi muuttaa rahaksi veroina saamiaan luonnontuotteita, Brahe ehdotti, että verojen maksuun käytettäisiin vastedes vain viljaa, kalaa, voita ja tervaa. Tämä tarpeellinen uudistus toteutettiin kuitenkin vasta paljon myöhemmin. Sen sijaan Brahen ehdottama sotaväenoton uudistus saatiin osaksi aikaan. Savon talonpojat tekivät kreivin kanssa sopimuksen, jonka mukaan useampi talo yhdessä asetti yhden sotamiehen kruunun palvelukseen. Vuosisadan loppupuolella Ruotsi-Suomen sotalaitos uudistettiin kokonaisuudessaan näiden suuntaviivojen mukaan.

Erityistä huomiota hartaan uskonnollinen kenraalikuvernööri kiinnitti seikkaan, jota hän piti epäkohtana, nimittäin siihen ”uskonnolliseen hapatukseen”, kreikkalaiskatoliseen oppiin, joka levisi Käkisalmen läänissä ja Inkerinmaalla. Aikakausi oli jyrkän ja suvaitsemattoman luterilaisen hengen, ns. puhdasoppisuuden, läpitunkema. Muutoin harvinaisen suvaitsevainen ja tasapuolinen kreivi Brahekaan ei tässä suhteessa ollut vapaa aikalaistensa rajoittuneisuudesta. Hän ei kuitenkaan halunnut taistella kreikkalaiskatolista oppia vastaan väkivaltaisin keinoin. Maakuntiin oli lähetettävä kunnollisia pappismiehiä, jotka henkilökohtaisilla ominaisuuksillaan

sekä hyvällä viranhoidollaan kykenisivät saamaan sikäläisen väestön taipumaan luterilaisuuteen. Tällainen valistunut pappisaines olisi myös tehokkain ase taikauskon hävittämiseksi. Itä-Suomessa taikausko vallitsi nimittäin erityisen voimakkaana.

Kenraalikuvernööri kävi tarmokkaasti käsiksi myös niihin puutteisiin, jotka huomattavimmin haittasivat maamme taloudellista edistymistä. Paljon parannuksia saatiinkin aikaan. Suomen maantiet olivat olleet vielä niin huonossa kunnossa, että matkanteko kesällä oli hyvälläkin ilmalla ollut hyvin vaikeaa. Kreivin toimesta niitä korjailtiin ja tärkeimpiä teitä levennettiin niin, että ajoneuvot saattoivat sivuuttaa vastaantulijat tarvitsematta mennä ojaan. Majatalojen perustamisesta annettiin uusi asetus, joka teki nyt vihdoin lopun talonpojille ennen niin raskaasta kyyditsemisvelvollisuudesta. Majataloissa eli kestikievareissa matkustajat saattoivat nyt saada myös yösijan ja ruokaa maksua vastaan, samoin kyydin.

Säännöllinen postinkulku alkoi myös Brahen kenraalikuvernööri-kautena. V. 1638 toimeenpantiin Suomessakin pari vuotta aikaisemmin säädetyn postiasetuksen vaatimat järjestelyt. Yleisten teiden varsille oli sijoitettava aina 2-3 peninkulman päähän toisistaan valantehneitä talonpoikia, jotka toimivat postiljooneina. Heidän tuli mieluimmin olla luku- ja kirjoitustaitoisia sekä niin varakkaita, että kykenivät pitämään apunaan kahta renkiä. Postiljooni antoi aina seuraavaa postipaikkaa lähestyessään merkin torvellaan, jotta uusi mies ehtisi valmistautua lähtöön. Postiljoonien piti olla valmiina lähtöön vuorokauden ajasta ja säästä riippumatta. Peninkulman matkaan sai käyttää 2 tuntia. Sen ylittämisestä samoin kuin turhasta vitkastelusta rangaistiin siihen syyllistynyttä tuntuvasti. Postitaksan suuruus riippui matkan pituudesta.

Brahen aikana maahamme järjestettiin myös maanmittauslaitos hankkimalla tänne ensimmäiset

maanmittarit. Maan vuorityön johtamista ja uusien kaivosten etsimistä varten asetettiin vuorimestariksi nimitetty virkamies. Jahtimestarin tehtäväksi tuli maamme metsänkäytön sekä metsästyksen edistäminen ja valvominen.

Maamme vaatimaton teollisuuskin kehittyi jonkin verran tänä aikana. Hollantilaissyntyinen liikemies Pietari Thorwöste hankki haltuunsa ja hoiti Mustion, Antskun, Ojamon ja Fiskarsin rautakaivoksia. Kaarle Billsten-niminen kotimainen yrittäjä aloitti puolestaan kaivostoiminnan Pinjaisissa ja Fagervikissa. Monet uudet sahamyllyt, salpietaritehtaat ja suolankeittimöt lisäsivät myös maamme "teollisuuslaitosten" vähäistä lukumäärää.

Pietari Brahen maamme talouselämän kehittämiseen tähtäävistä aikaansaannoksista huomattavimmiksi muodostuivat hänen perustamansa kaupungit, joista useat ovat säilyneet nykypäiviin asti osoituksena kenraalikuvernöörin kaukonäköisyydestä.

Kaupunkeja perustetaan

1600-luvun hallitsijat ja hallitukset suosivat erityisesti kaupunkeja ja pyrkivät lisäämään niiden määrää. Tämä johtui etupäässä siitä, että kaupungit hankkivat rahaa maahan. Kaupunkien kauppamiehet myivät maan tuotteita ulkomaille ja saattoivat siten maksaa valtiolle tulevat veronsa selvänä rahana. Erityisesti rahasta köyhässä Ruotsi-Suomessa tätä pidettiin suurena etuna, ja sen vuoksi kaupunkeja suosittiin monella tavoin. Tästä syystä myös maamme kaupunkien lukumäärä kasvoi Pietari Brahen aikana melkoisesti.

Helsingin kaupungista oli sen perustaja, Kustaa Vaasa, toivonut Suomenlahden kaupan valtiasta. Mutta kaupunki ei ollut kyennyt kasvamaan vähäistä satamapaikkaa suuremmaksi. Syynä siihen oli osaksi sen asema madaltuvan merenlahden pohjukassa. Pietari Brahe sai nyt holhoojahallitukselta

tehtäväkseen etsiä paikan uudelle kaupungille, joka perustettaisiin Helsingin tilalle.

Sopivimpana kaupunginpaikkana pidettiin aluksi Santahaminaa, ja hallitus antoi jo sinne rakennettavalle kaupungille perustamiskirjan. Mutta kun se havaittiin tähän tarkoitukseen liian suojattomaksi, luovuttiin suunnitelmasta. Brahe ehdotti nyt uuden kaupungin paikaksi Söörnäisten nientä. Mutta kun sekään ei tarjonnut riittävää tilaa, rakennettiin uusi Helsinki Vironnokalle hallituksen syksyllä 1640 antaman käskyn mukaan.

Vanhan kaupungin asukkaat muuttivat näin syntyneeseen uuteen Helsinkiin. Mutta sekin vietti aluksi kituvaa elämää kykenemättä kasvamaan huomattavaksi kauppapaikaksi. Vuosisadan loppupuolella siinä ei ollut vielä tuhattakaan asukasta, ja tästäkin Helsinki taantui Suuren Pohjan sodan aikana, kuten maamme muutkin kaupungit, hyvin huomattavasti.

Maamme suurimpien kaupunkien Turun ja Viipurin ulkonäkö muuttui melkoisesti Pietari Brahen toimesta. Niiden asemakaavat uusittiin ja rakennusjärjestystä parannettiin. Turku, joka viisine tuhansine asukkaineen oli maan suurin kaupunki, sai nyt uusia kivirakennuksia niiden harvojen lisäksi, joita siellä ennestään oli. Kuitenkin suurin osa kaupunkilaisista asui edelleen puutaloissa, joiden joukossa oli vielä savupirttejäkin.

Pietari Brahen aikana tai suorastaan hänen toimestaan maahamme perustettiin seuraavat uudet kaupungit: Hämeenlinna (v. 1638), joka oli maamme ensimmäinen sisämaakaupunki; Savonlinna (v. 1639); Sortavala (v. 1643); Lappeenranta, Kristiina ja Raahe (v. 1649); Kajaani (v. 1651); Brahea (v. 1652); Pietarsaari (v. 1652) sekä Vehkalahti (v. 1653). Pietarsaaren perusti Jaakko de la Gardien leski Ebba Brahe äskettäin kuolleen miesvainajansa muistoksi. Lieksan paikalle perustettu Brahean kaupunki ei pysynyt kauan pystyssä. Sen sijaan Vehka-

lahti on Haminan nimisenä vielä nykyisinkin olemassa.

Suomen ulkomaankauppa rakentui niille periaatteille, jotka Kustaa Aadolfin hallituksen alkuaikoina annetuissa kauppasäännöissä määriteltiin. Niitä täydennettiin v. 1636 annetulla uudella purjehdussäännöllä. Tämä vahvisti tapulikaupunkien yksinoikeuden ulkomaankauppaan. Ns. ylämaankaupungit, joilla ei ollut tapulioikeuksia, eivät saaneet viedä mitään tavaraa suoraan ulkomaille. Niiden oli ostettava kaikki ulkomailta tuodut tavarat tapulikaupungeista ja myytävä siellä myös omat vientiin tarkoitetut tuotteensa. Kilpailun puutteessa tapulikaupunkien porvarit painoivat ylämaankaupunkien tavaroiden hinnat mahdollisimman alhaisiksi ja ottivat niille myymistään tavaroista korkeat hinnat. Siten ylämaankaupungeilla, joihin mm. kuuluivat kaikki Pohjanlahden rannikolla sijaitsevat kaupungit, ei ollut mitään mahdollisuuksia vaurastumiseen. Tämä ”Pohjanlahden kauppapakoksi” nimitetty asiaintila säilyi vielä 130 vuoden ajan.

Suomen tapulikaupungit Turku, Viipuri ja Helsinki eivät nekään paljoa hyötyneet kauppasääntöjen tapulikaupungeille myöntämistä etuoikeuksista. Hallitus katsoi nimittäin valtakunnan kannalta edullisimmaksi antaa tietyille suuryhtiöille yksinoikeuden eräiden tärkeimpien vientitavaroiden kauppaan. Alankomaiden ja Englannin esimerkin mukaan perustettiin kauppakomppanioita huolehtimaan mm. kuparin, tupakan ja tervan myynnistä. Koska terva oli Suomen tärkein vientitavara, tämä Tukholman suurkauppiaiden perustama tervakomppania hyötyi suuresti suomalaisten kustannuksella. Mm. v. 1640 Suomesta oli viety 46 600 tynnyriä tervaa ja pikeä. Nyt nämä terva- ja pikimäärät piti lähettää Tukholmaan halvemmasta hinnasta kuin niistä olisi ulkomailla saatu. Vasta vähän myöhemmin suomalaisten valitukset johtivat siihen, että Suomen tapu-

likaupunkien porvarit pääsivät tervakomppanian osakkaiksi.

Suomen vienti oli tuskin kymmenettä osaa valtakunnan kokonaisviennistä, josta Tukholman kautta tapahtui 60-70 %. Tervanviennin alalla Suomi oli tärkeä tekijä, sillä valtakunnan kokonaisviennistä Suomen osuus oli lähes puolet. Muita vientitavaroita olivat vilja, voi, tali, kalat, turkikset, vuodat, lankut ja laudat sekä puuastiat. Tuontitavaroista ehdottomasti tärkein oli suola. Sen lisäksi tuotiin kankaita, viinejä ja olutta, rihkamatavaraa, mausteita, maalia yms. Kankaista olivat tärkeimpiä verka, silkki- ja samettikankaat sekä Hollannin palttina.

Maamme tärkeimmäksi kauppakaupungiksi oli kehittynyt Viipuri. V. 1640 sen kautta vietiin tavaroita n. 163 000 hopeataalarin arvosta ja tuotiin n. 70 000 taalarilla. Turun kohdalla olivat vastaavat luvut n. 70 000 ja 96 000, Helsingin n. 17 000 ja n. 15 000.

Suomen verotulot olivat olleet Pietari Brahen ensimmäisenä hallintovuotena n. 690 000 taalaria. Suurimpia menoeriä olivat sotilasmenoihin käytetyt 150 000 taalaria, maaherrain virastot n. 28 000, hovioikeus n. 9 000, muu oikeudenhoito n. 14 000 sekä kenraalikuvernöörin virasto n. 13 000. Menot olivat Suomen ja maamme asettaman sotaväen osalta yhteensä n. 580 000 taalaria. Liivinmaan menoihin käytettiin Suomen tuottamista verotuloista n. 50 000 sekä valtakunnan laivastoa varten n. 33 000 taalaria. Vieläkin jäi noin 27 000 taalarin ylijäämä, joka käytettiin valtakunnan yleisiin menoihin.

Suomen verotulojen käyttö v. 1638 osoittaa ne tarkoitukset, mihin niitä yleensä sijoitettiin. Huomattava osa maamme tuloista joutui valtakunnan yhteisesti ylläpidettävien laitosten, kuten armeijan ja laivaston, tarpeisiin. Mutta sen lisäksi maamme täytyi uhrata varojaan sellaisiinkin tarkoituksiin, joista sille ei ollut edes välitöntä hyötyä. Suuret summat hävisivät vuosittain ulkomaille maassamme

läänityksiä omistaville ylimyksille maksettuina veroina, jotka he useimmiten kuluttivat Ruotsissa. Samoin Suomen verotulojen ylijäämä lähetettiin tavallisesti Ruotsiin, jossa hallitus käytti sen emämaan tarpeisiin. Suomi joutui siten emämaahan verrattuna maksamaan suhteettoman suuren sotaväkirasituksensa ohella myös suhteettomasti rahaa siitä, että se kuului etupäässä emämaan mainetta ja varallisuutta lisäävään suurvaltaan.

Suomi saa oman yliopiston

Pietari Brahe oli heti maahamme saavuttuaan todennut sen tarjoavan paljon mahdollisuuksia, mutta olevan rappiolla kuin "huonosti hoidettu ulkokartano". Tämä johtui hänen mielestään pääasiassa kehnoista virkamiehistä ja kansan alhaisesta sivistystasosta. Kelvollisten virkamiesten avulla ja kohottamalla kansan sivistystasoa Suomesta luotaisiin sen suurten edellytysten mukaisesti kukoistava maa. Sivistyksen tehokkain levittäjä oli kreivin mielestä yliopisto. Niinpä hän kohta Suomeen saavuttuaan ryhtyi innokkaasti toimimaan sen aikaansaamiseksi.

Ajatus yliopiston perustamisesta Suomeen ei ollut mikään uusi keksintö. Mm. Aksel Oxenstierna oli vähän aikaisemmin ehdottanut Tarton yliopiston siirtämistä Suomeen. Mutta valtaneuvosto ei ollut halunnut puuttua suuren kuninkaan aikaansaannoksiin, ja ehdotus raukesi. Nyt Brahe ryhtyi tarmokkaasti ajamaan Turkuun perustettavan uuden yliopiston asiaa. Yliopiston tarpeellisuutta Suomelle hän perusteli hallitukselle lähettämässään kirjeessä seuraavasti: "Täten saataisiin taitavia miehiä, jotka sekä hengellisessä että maallisessa suhteessa voisivat hyvällä ymmärryksellä sekä taidolla ja siunauksellisesti täyttää kutsumuksensa ja hoitaa heille annetut tehtävät; moni kunnon ihmisten ja varsinkin kansan lapsi antautuisi lukutielle, kun opettajia olisi tarjolla. Siten poistettaisiin vallitseva taikausko, us-

kottomuus, vanhat juurtuneet ennakkoluulot, karkeat elintavat, laiskuus ja muut paheet, joita maassa on ylen paljon ja jotka hävittävät Jumalan siunauksen. Sen sijaan istutettaisiin kansaan oikea jumalanpelko, kunniallisuus, kunto, hyveet, luvalliset elinkeinot ja kaikenkaltainen hyvä elämä." Vakuuttuneena yliopiston ainoalaatuisesta merkityksestä maallemme Brahe lupasi itse toteuttaa tämän suunnitelman, jollei hallitus sitä tee.

Kenraalikuvernöörin innokkaat ponnistelut kantoivatkin hedelmää. Lokakuun 11. päivänä v. 1638 valtaneuvosto päätti, että Turkuun perustetaan yliopisto.

Jo v. 1630 Turku oli saanut kymnaasin, joka oli ollut maamme korkein oppilaitos. Yliopisto syntyi nyt siten, että kymnaasia laajennettiin. Maaliskuussa v. 1640 valmistelut olivat vihdoin niin pitkällä, että holhoojahallitus ja tällöin vielä alaikäinen kuningatar Kristiina allekirjoittivat Turun yliopiston perustamiskirjan. Perustamiskirjassa yliopisto oikeutettiin jakamaan kaikkia yliopistollisia oppiarvoja ja -asteita ja sille taattiin kaikki ne etuoikeudet, vapaudet ja edut, joita Upsalan yliopisto sai nauttia.

Turun yliopistosta oli päätetty tehdä täydellinen yliopisto, jossa harrastettiin kaikkia tieteitä. Niinpä siihen tuli kuulumaan jumaluusopillinen, lainopillinen, lääketieteellinen ja filosofinen tiedekunta. Ensimmäisten professorien lukumäärä tuli olemaan 11, joista filosofiseen tiedekuntaan kuului 6, jumaluusopilliseen 3 sekä molempiin muihin yksi kumpaankin.

Yliopistoa perustettaessa määrättiin sen vuotuinen menoarvio 6 026 hopeataalariksi. Professorin palkka oli keskimäärin 400 taalaria vuodessa. Lääketieteen professori sai kuitenkin 450, lainopin 300 taalaria. Jumaluusopin professorit olivat yleensä samalla jonkin lähipitäjän kirkkoherroja ja saivat kantaa papinsaatavat pitäjistään. Heidän virkansa olivat sen-

kin vuoksi halutuimmat, ja moni muidenkin tiedekuntien professoreista päätyi lopuksi jumaluusopilliseen tiedekuntaan. Yliopisto sai tulonsa määrättyjen talojen — niitä oli noin 350 — verosuorituksista sekä eräistä kymmenysmaksuista.

Yliopiston korkeimpana hallintomiehenä tuli olemaan hallituksen nimittämä kansleri. Hänen alaisenaan oli sijaiskansleri, joka kanslerin poissa ollessa hoiti hänen tehtäviään.

Varsinaisesta hallinnosta huolehti yliopiston rehtori, rector magnificus, jonka professorit valitsivat keskuudestaan vuodeksi kerrallaan. Hänen tuli valvoa opetustoimintaa sekä huolehtia kurinpidosta.

Rehtorin apuna oli yliopiston konsistori, johon kuuluivat kaikki professorit. Konsistori ratkaisi kaikki ne yliopistoa koskevat asiat, jotka yliopiston omassa piirissä saatiin päättää. Osa konsistorin jäsenistä muodosti vielä ns. pienen konsistorin, joka rehtorin apuna huolehti kurinpidosta yliopiston piirissä. Yliopistolla oli nimittäin tuomiovalta muissa kuin henki- tai majesteettirikoksia koskevissa jutuissa kaikkien yliopiston opettajien, ylioppilaiden, alustalaistensa sekä käsityöläistensä ja muiden kuin ylioppilaiden perheenjäsenten suhteen. Yliopiston opettajat ja muut virkamiehet, käsityöläiset ja palvelijat olivat myös vapautetut kaupunginveroista. — Kaikkien näiden etuoikeuksiensa nojalla yliopisto muodosti siten itsenäisen pikku "valtion" maassamme.

Kohta kun lopullinen päätös yliopiston perustamisesta oli tehty, ryhdyttiin hankkimaan opettajia sekä opetustiloja. Pietari Brahe tahtoi opetuksen muodostuvan alusta alkaen mahdollisimman täysipainoiseksi ja hankki sen vuoksi Turun yliopiston opettajiksi tunnettuja ruotsalaisia tiedemiehiä. Yhdestätoista ensimmäisestä professorista olikin suomalaisia vain kaksi, nimittäin kreikan ja heprean kielen professori Martti Stodius sekä Yrjö Alanus, joka opetti kasvioppia ja fysiikkaa. — Yliopisto sijoitettiin entiseen kymnaasirakennukseen. Se oli lähellä

tuomiokirkkoa sijaitseva 2-kerroksinen kivirakennus. Rakennus sisälsi vain kaksi luentosalia. Työskentely niissä oli talvella hankalaa, sillä näitä hataria huoneita ei voitu lämmittää.

Kesäkuun 12. päivänä kenraalikuvernööri otti vastaan Turun piispan ja yliopiston professorit. Tässä tilaisuudessa päätettiin pitää yliopiston vihkimisjuhla heinäkuun 15. päivänä, kun kreivi olisi palannut Helsinkiin tekemältään tarkastusmatkalta. Vihkiäisjuhlallisuuksien valmisteluihin ryhdyttiin heti.

Turun Akatemian vihkiäiset

Lähes neljänsadan vuoden kuluttua siitä, kun ensimmäiset Suomen miehet olivat hakeutuneet kaukana vierailla mailla sijaitseviin yliopistoihin syvempää oppia etsimään, sai Suomikin nyt omakseen tällaisen korkeimman hengenviljelyn tyyssijan. Niinpä ei ollutkaan ihme, että tätä päivää vietettiin korkeampaa oppia kohtaan syvää kunnioitusta tunteneen kansamme keskuudessa suurena juhlapäivänä.

Heinäkuun 15. päivä v. 1640 valkeni tyynenä ja kirkkaana. Turun kaupungin kaduilla parveili kansaa kaikenlaista. Siellä liikkui mustapukuisia, arvokkaan näköisiä pappeja, joita oli saapunut kaikkialta Suomesta osallistuakseen piispan kutsusta päivän juhlallisuuksiin. Väkijoukossa vilahteli myös aatelisherroja, joiden lähestyessä Turun pönäkät, arvonsatuntevat porvarit auliisti antoivat tietä. Kaikkialla liikuskeli myös nuoria miehiä, jotka huolettoman näköisinä miekka vyöllä kulkiessaan hyvin tiesivät olevansa eräitä näiden juhlien päähenkilöitä: he olivat Turun nuoren akatemian ensimmäisiä ylioppilaita. Käsityöläiset ja porvarien rengit, Turun ympäristön maaseutupitäjistä suurta tapahtumaa seuraamaan saapuneet vakaiset isäntämiehet juhla-asuun sonnustautuneen kaupungin vilinää arkailevine huivipäisine emäntineen sekä Saksan-so-

dassa saavutetulla itsetietoisuudella yliolkaisesti väkijoukon hälinään suhtautuvat tuimat, viiksiniekat soturit täydensivät Turun poikkeuksellisen vilkkaan katukuvan. Kaduilla kuljeskelemalla nämä lukuisat ihmiset odottelivat Hänen Kreivillisen Armonsa edellisenä päivänä airueilla ilmoituttamaa juhlallisuuksien alkamishetkeä.

Kohta seitsemän jälkeen aamulla katuvierille järjestäytynyt kirjava katselijajoukko kuuli torventoitotusta ja rummunpärinää. Kohta soittajat ilmestyivätkin näkyviin. Heitä seurasi tien täydeltä juhlien kutsuvieraita, jotka olivat nyt tulossa linnasta saattaakseen kreivin akatemiataloon. Hämmästyneinä ja kunnioittavan äänettömyyden vallassa kulkuetta tuijottavan rahvaan eteen ilmestyi muhkea näky.

Torvensoittajien ja rumpalien jäljessä kulki eräs aatelismies, joka toimi juhlamenojen ohjaajana. Sitten seurasi juhliin osallistuvien aatelismiesten joukko, kaikkiaan 30 parittain kulkevaa ylimystä. Heidän jäljessään kulki kreivi Brahen hovimestari. Akatemian arvomerkkejä, avaimia, rehtorin punasamettista ja valkealla silkkivuorilla varustettua viittaa sekä sinettiä kannettiin myös saattueessa. Niiden jälkeen tuli notaari akatemian matrikkelia kantaen. Seuraavana järjestyksessä oli akatemian rahastonhoitaja, joka kantoi kahta hopeavaltikkaa. Nyt kävi kohahdus katselijajoukossa ja seuraava kulkija otettiin vastaan kankein, mutta kunnioittavin tervehdyksin. Siinä tuli nimittäin Hänen Kreivillinen Armonsa Kenraalikuvernööri itse peitsikirvein aseistettujen henkivartijoidensa saattamana. Kreivi kulki arvokkaan näköisenä keppi kädessä ja miekka vyöllään lyhyehkössä viitassa ja leveälierinen töyhtöhattu olkapäille ulottuville hiuksilleen painettuna. Suopein nyökkäyksin hän vastasi kansan tervehdyksiin.

Jonkin matkaa kreivin henkivartijoiden takana kulki tuimannäköinen, kookas pappismies kaksihaaraisine partoineen. Hän oli akatemian perustami-

Akatemian vihkiäiskulkue, keskellä kreivi Brahe.

seen innolla osallistunut Turun piispa Isak Rothovius, jonka vierellä kulki oppinut tohtori Eskil Petraeus. Heitä seurasivat kamreeri ja sihteeri, jotka kantoivat H. Kuninkaallisen Majesteettinsa antamaa, akatemian vihkimistä koskevaa valtakirjaa.

Nyt seurasi joukko arvokkaan ja oppineen näköisiä miehiä: akatemian ensimmäiset professorit, 9 luvultaan, jotka parijonossa seurasivat piispaa. Heitä seurasi toinen arvokas virkamiesryhmä, Turun hovioikeuden asessorit. Seuraavan ryhmän muodostivat linnanpäällikkö, kruunun rahastonhoitaja sekä kirjanpitäjä. Kulkueen päättivät suurina ryhminä kulkevat rovastit ja pastorit, Turun pormestarit ja raatimiehet, kaupungin huomattavimmat porvarit ja uuden akatemian ensimmäiset ylioppilaat sekä lopuksi suuri joukko erisäätyistä yleisöä.

Juhlien kutsuvieraat olivat menneet varhain aamulla linnaan, jossa he kohtasivat kreivi Pietari Brahen. Kreivin tervehdittyä heitä lyhyellä puheella juhlavieraat kulkivat Aurajoen rantaan, jossa kuninkaallinen kaleeri juhlaliputettuna odotti viedäkseen kreivin ja arvokkaimmat vieraista jokea ylös akatemiataloon. Muut vieraat seurasivat veneissä kaleeria, joka heikon tuulen työntämänä komeasti liukui vastavirtaan. Juhliin kommennetut 1 000 ratsumiestä, jotka olivat muodostaneet kunniakujan linnasta laivarantaan, ratsastivat verkalleen laivan rinnalla rantaa pitkin kaupungin torille, jossa he järjestäytyivät riveihin. Hovioikeudenpresidentti Juho Kurjen talon kohdalla kaleeri laski rantaan. Täältä kreivi kulki seurueineen akatemiataloon kunniakujan läpi, jonka muodostivat Turun porvariston neljän porvariskomppanian miehet palavat tuliluntut käsissään. Kuten kaleerin lähtiessä linnan rannasta ammuttiin kreivin maihinnoustessakin tykeillä kaksi kunnialaukausta.

Asetuttuaan paikoilleen matoilla ja purppuraverhoilla koristettuun akatemian juhlasaliin juhlavieraat saivat ensiksi kuulla laulunjohtaja Samuel Hartmanin johdolla esitettyä musiikkia. Sitten astuivat katederin eteen ne henkilöt, jotka olivat kantaneet yliopiston arvomerkkejä. Katederiin astui nyt itse kenraalikuvernööri. Juhlapuheessaan kreivi puhui tieteiden merkityksestä valtiolle. Suomi on kokonsa ja luonnonrikkauksiensa puolesta monen valtakunnan veroinen. Sen väestö on älykästä ja harrastaa tapojensa parantamista. Suomalaiset ovat lujaluonteisia ja itsepäisiä, joten heidät on ajoissa totutettava hyvään. Siten yliopiston perustaminen on ollut kipeän tarpeen vaatima. Nyt suomalaisten ei ole pakko mennä ulkomaille kallein kustannuksin itselleen oppia hankkimaan. Siten oppineiden lukumäärä tulisi kasvamaan koko maan hyödyksi. — Puheensa päätteeksi kreivi julisti kuningattaren nimissä yliopiston avatuksi, määräsi piispa Rothoviuksen

sijaiskansleriksi ja antoi hänelle virkaan kuuluvat arvomerkit selitettyään latinaksi niiden merkityksen. Toivotettuaan akatemialle onnea hän kiitti kutsuvieraita kutsun noudattamisesta ja pyysi heitä saapumaan juhlapäivälliselle linnaan.

Kun oli jälleen kuunneltu musiikkia, piispa astui katederiin ja vihki tohtori Eskil Petraeuksen akatemian rehtoriksi. Piispa puki uuden rehtorin ylle punasamettisen viitan ja luovutti hänelle rehtorin arvomerkit. Sitten rehtori piti vuorostaan puheen, missä hän kiitti akatemian perustamiseen osallistuneita ja antoi ylioppilaille opiskelua ja elämää koskevia neuvoja. Samantapaisen puheen piti myös professori Mikael Wexionius, filosofisen tiedekunnan dekaani eli esimies. Kun nuori aatelismies Johannes Stålhandske oli vielä ylioppilaiden puolesta esittänyt heidän kiitoksensa, oli tämä arvokas tilaisuus päättynyt.

Nyt juhlavieraat siirtyivät jälleen edellä esitetyssä järjestyksessä tuomiokirkossa pidettyyn juhlajumalanpalvelukseen. Yliopiston vahtimestarit eli pedellit kulkivat punaisissa viitoissaan ja hopeavaltikat käsissään rehtorin edellä kirkkoon, jossa he seisoivat rehtorin penkin edessä. Kun sijaiskansleri, piispa Rothovius oli pitänyt juhlasaarnan, kuoro aloitti juhlallisen Te Deum-hymnin, jonka aikana ulkona olevilla tykeillä ammuttujen kunnialaukausten jyrinä kantautui kirkkoon. Tykkien kumeihin jyrähdyksiin sekaantui ratsumiesten ja Turun porvariskomppanioiden pistoolien ja muskettien terävä räiske heidän yhtyessään kunnianosoitukseen. Kun vielä akatemian notaari oli lukenut siunauksen, juhlavieraat poistuivat kirkosta musiikin soidessa ja uusien kunnialaukausten kaikuessa.

Noin kello neljän aikaan arvokkaimmat kutsuvieraat, ylioppilaat heidän joukossaan, lähtivät kreivin luokse linnaan, jossa heitä ”Hänen Kunink. Majesteettinsa puolesta” runsaasti kestittiin.

Tähän päättyivät viralliset juhlallisuudet. Pari

päivää myöhemmin ylioppilaat esittivät professori Wexioniuksen johdolla erään huvinäytelmän. Seuraavina päivinä he pitivät muutamia puheita, mihin akatemian vihkimisjuhlat ylioppilaiden osalta päättyivät.

Juhlat olivat ohitse, ja arkinen aherrus alkoi jälleen loppumattomalta tuntuvan sodan niellessä kaikki kansan ponnistusten hedelmät. Mutta nyt, akatemian perustamisen jälkeen, Suomen kansan tulevaisuus tuntui muuttuneen valoisaksi. Ennennäkemättömän taajoina joukkoina vihkiäisjuhlallisuuksia seuraamaan saapuneet vieraat palasivat koteihinsa lujasti vakuuttuneina siitä, että nykyisen ajan ahdinko ja uhraukset ovat ohimenevää vaivaa. Akatemia oli tuova onnen ajan kovia kokevalle kansallemme. Aikalaisten mielialoja kuvaa hyvin seuraava ote professori Wexioniuksen akatemian vihkiäisjuhlia koskevasta kuvauksesta: ”Muutamat arvelivat jo eläneensä kyllin kauan, kun näkivät Turussa näin suurenmoista, toiset sanoivat, että nyt vasta kannatti elää, kun oli mahdollisuus synnyttää ja kasvattaa jälkeläisiä näin suuren onnen nautintoon.”

Pietari Brahe uudelleen Suomessa

Kohta yliopiston vihkiäisjuhlien jälkeen maatamme kohtasi raskas isku. Yleisesti kunnioitettu ja arvossapidetty kenraalikuvernööri jätti Suomen astuakseen Ruotsissa seuraavana vuonna drotsin, valtakunnan korkeimman lainvartijan, virkaan. Suomeen kiintynyt ja siitä hyvän käsityksen saanut drotsi teki epäilemättä maallemme arvokkaita palveluksia korkeassa virassaan.

Mutta Suomi sai vielä uudemman kerran käyttää välittömästikin kreivin kykyä ja suopeutta hyväkseen. V. 1648 Brahe määrättiin uudelleen Suomen kenraalikuvernööriksi. Kristiina-kuningatar oli nimittäin tällä välin tullut täysi-ikäiseksi. Nuoruudestaan huolimatta kuningatar osoittautui heti alusta

Pietari Brahe tarkastusmatkalla Kajaanin linnassa.

alkaen omapäiseksi ja lujaluonteiseksi hallitsijaksi. Itsenäinen drotsi ei ehkä ollut kuningattarelle mieluinen, ja niinpä hän sai väistyä syrjäisemmille toimipaikoille.

Pietari Brahen toinen kenraalikuvernöörikausi kesti virallisesti vuoteen 1654. Kesällä v. 1650 kuoli hänen puolisonsa Kristiina Stenbock, joka oli rasittavia matkoja pelkäämättä uskollisesti seurannut puolisoaan tämän virkaan kuuluvilla pitkillä tarkastusmatkoilla. Hilpeä ja ystävällinen kreivitär oli ollut Suomessa hyvin pidetty. Ylhäiset ja alhaiset ottivat nyt osaa kreivin suruun, kun hän saattoi puoliso-vainajansa Ruotsiin. Täältä hän palasi maaham-

me seuraavan vuoden tammikuussa. Mutta vain viitisen kuukautta Suomessa viivyttyään hän palasi jälleen Ruotsiin käymättä enää koskaan maassamme.

Tänä kenraalikuvernöörikautenaan Brahe teki jälleen pitkiä matkoja Suomessa. Mm. hän oli palannut Ruotsista Pohjanlahden ympäri Oulun, Kajaanin, Iisalmen ja Ristiinan kautta Helsinkiin ja sieltä edelleen Turkuun. Tämä sydäntalvella suoritettu matka oli kestänyt 79 vuorokautta.

Vuoden 1648 jälkeisenä toimikautenaan Pietari Brahella oli tilaisuus tarkastaa, miten hänen aikaisemmin toimeenpanemansa uudistukset olivat onnistuneet. Epäilemättä tämä jälkimmäinenkin oli hyvin hyödyllinen maallemme, vaikk'ei kreivi nyt ryhtynytkään enää laajempiin uudistuksiin.

Ruotsiin palattuaankin Pietari Brahe seurasi kiinteästi entisen kenraalikuvernöörikuntansa vaiheita. Todellista kiintymystä maahamme osoittavat hänen toimenpiteensä Suomen hyväksi vuosien 1655 ja 1656 sodan aikana. Kreivi tarjoutui lähtemään Suomeen maan puolustusta johtamaan. Kun kuningas ei hyväksynyt hänen tarjoustaan, Brahe varusti omalla kustannuksellaan sotaväkeä Pohjois-Karjalan suojaksi. Myös toimiessaan kuolemaansa asti Turun akatemian kanslerina hän käytti suurta vaikutusvaltansa Suomen sivistyselämän hyväksi.

Pietari Brahen toiminta Suomen kenraalikuvernöörinä on saanut pysyvän sijan maamme historiassa. "Kreivin aika" on säilynyt kansan muistissa vuosisatoja parhaana esimerkkinä hyvästä ja oikeudenmukaisesta hallinnosta. Tämä oli täysin kreivi Pietari Brahen ansiota. Vaikkakin hänellä oli monessa suhteessa samat mielipiteet kuin oman aikansa ylimyksillä, ei kukaan vierasmaalainen hallitusmies ole koskaan niin hyvin kyennyt sopeutumaan maamme olosuhteisiin ja niin hyvin ymmärtämään Suomen kansan omalaatuista luonnetta. Joskin hän heti alussa totesi maamme olojen ja kansanluonteen kielteiset puolet, ei tämä epäedullinen ensivaikutelma

jäänyt pysyväiseksi. Ennakkoluulottomasti ja herpaantumattomalla tarmolla hän ryhtyi poistamaan havaitsemiaan epäkohtia. Petolliset ja kansaa sortavat virkamiehet joutuivat tekemään tiliä väärinkäytöksistään; vähäväkisinkin rahvaanmies saattoi turvallisesti kääntyä valituksineen jalomielisen ja oikeudentuntoisen kreivin puoleen ja oppi tuntemaan, että lakia pidettiin edelleenkin voimassa. Syvimmin Pietari Brahe on kuitenkin vaikuttanut kansamme kehitykseen tukemalla maassamme harjoitettua sivistystyötä. Suureksi osaksi hänen ansiotaan oli maamme ensimmäisen yliopiston aikaansaaminen. Siten Pietari Brahea muistetaan Suomessa niin kauan, kuin täällä korkeampia opintoja harjoitetaan.

Kreivi Pietari Brahe kirjoitti päiväkirjaansa seuraavan yhteenvedon kenraalikuvernöörikaudestaan Suomessa: "Minä olin maahan ja maa minuun varsin tyytyväinen!" — Nämä sinänsä sangen itsetietoisilta tuntuvat sanat osuvat kuitenkin suoraan asian ytimeen. Jälkipolvet ovat katsoneet niiden parhaiten kuvastavan Suomen kenraalikuvernöörin ja hänen hallittavakseen uskotun kansan suhdetta ja hakkauttaneet sen vuoksi ne Pietari Brahelle Turkuun pystyttämänsä patsaan jalustaan.

Suomen kansan kovakourainen kasvattaja

Suomen kirkon iäkäs ylipaimen Eerik Sorolainen oli kuollut v. 1625. Sekä valtion että kirkon johtomiehet olivat löytäneet paljon muistuttamista vanhan piispan toiminnasta hänen viimeisten elinvuosiensa aikana. Korkean ikänsä vuoksi piispa ei muka ollut kyennyt riittävän tehokkaasti virkaansa hoitamaan, ja hänen luterilaisuutensa aitouttakin epäiltiin. Piispanistuimen nyt vapauduttua haluttiin sille asettaa mies, joka poistaisi Suomen kirkollisesta elämästä ne epäkohdat, jotka siinä oltiin näkevinään. Samalla hänen tulisi tuntea hallituksen näkökantoja, jotta valtakunnassa näihin aikoihin ilmenevä pyrki-

mys hallinnon keskittämiseen saataisiin toteutetuksi myös kirkollisella alalla. Hallitus arvelikin löytäneensä sopivan miehen Nyköpingin kirkkoherrasta Isak Rothoviuksesta, joka v. 1627 nimitettiin Turun piispaksi.

Rothovius oli alhaista syntyperää oleva mies, joka lahjakkuutensa ja tarmonsa avulla oli päässyt opintielle. Käytyään koulua Ruotsissa hän täydensi opintojaan Saksan yliopistoissa. Maisterina kotimaahan palattuaan hän pääsi myöhemmin Nyköpingin kirkkoherraksi, missä virassa hän ehti toimia yli 20 vuotta. Kirkkoherra Rothoviuksen tarmokkuutta osoittaa sekin, että Nyköpingissä ollessaan hän piti yli 3 000 saarnaa. Nämä ansiot sekä Saksassa opiskeluaikoina syntynyt ystävyyssuhde mahtavaan valtakunnankansleri Aksel Oxenstiernaan aiheuttivat Rothoviuksen valitsemisen Turun piispanistuimelle.

Rothovius oli epäröinyt tämän tarjouksen vastaanottamista mm. puuttuvan suomen kielen taitonsa vuoksi. Turun piispanvirka olikin ollut yli 200 vuoden ajan yhtä lyhytaikaista poikkeusta lukuunottamatta suomalaisten miesten käsissä. Mutta nimityksen vastaanotettuaan uusi piispa epäröimättä matkusti Suomeen mielessään vakava aikomus tehdä kaikkensa hiippakuntansa olojen kehittämiseksi sillä tavoin kuin hän piti tarpeellisena.

Paljon korjattavaa ja parannettavaa hän löysikin maastamme. Ensimmäisissä valtaneuvostolle osoittamissaan kirjeissä piispa Rothovius kuvailee synkin värein maamme oloja: kansa on oppimatonta ja tavoiltaan raakaa, taikausko vallitsee niin pappien kuin maallikkojenkin keskuudessa, pakanallisiakin uskomuksia ilmenee, siveellinen taso on alhainen. Kauniita kirkkojaan nämä oudot ihmiset eivät välitä pitää kunnossa ja siistinä. Moitteisiin he vain vastaavat, että niin sitä on ennenkin eletty. Mutta tästä masentumatta voimakas ja lujatahtoinen piispa ryhtyi ripeästi epäkohtia poistamaan.

Isak Rothovius.

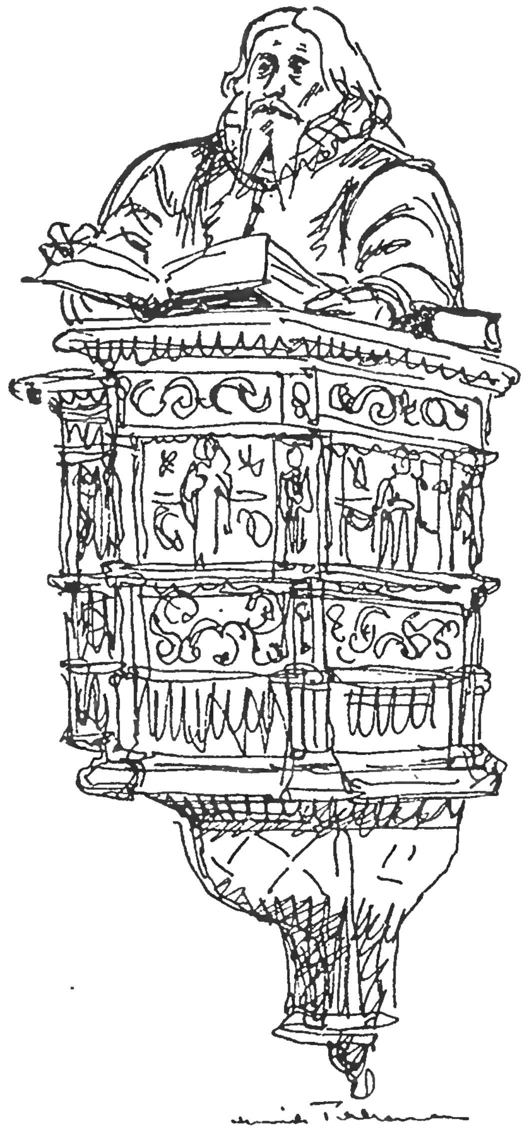
Tämä aika oli väkivaltainen ja sotainen. Ajanhenki tuntui myös kirkollisessa elämässä. Sotapäällikön tavoin piispa Rothovius johti pappejaan ja hänelle uskottua seurakuntaa. Rautaisen tarmokas piispa antoi jyrkkiä käskyjä ja ohjeita, ns. konstituutioita, joiden mukaan Turun hiippakunnan asukkaiden tuli tästä lähtien elää ja toimia. Mitään vastustusta ei suvaittu. Piispalla ja papistolla oli huomattavan laaja tuomiovalta maallikkoihinkin nähden. Maallikot joutuivat sovittamaan kirkollisten käskyjen rikkomisen sakoilla, jalkapuulla tai paavilliselta ajalta periytyneellä pannalla, kirkollisten toimitusten yhteydestä poissulkemisella. Papit joutuivat sen sijaan sovittamaan rikkomuksensa tuomiokapitulin tyrmässä. Tämä maanalainen vankila oli ahkerassa käytössä, sillä Rothoviuksen synkät kuvaukset suomalaisten tavoista eivät olleet suinkaan pelkkää liioittelua. Tätä osoittaa seuraava ote tuo-

miokapitulin pöytäkirjoista vuodelta 1646: "Tuotiin esille kollega Dn. Henricus Severini hänen vallattomuutensa, räyhäämisensä ja tappelunsa takia. Teljettiin vankilaan ja vei hänet sinne kaupunginpalvelija, koska hän (Severini) käsikähmäisesti teki lukkarille vastarintaa; oli lähes 8 päivää alimmassa kuopassa. Tuomio: Hänet pidätetään joksikin aikaa virantoimituksesta, kunnes hän todella tapansa parantaa; kuitenkin saapi hän pitää kolleganvirkansa (opettaja) koulussa, kunnes hän osoittaa, mitä hän on miehiään." — Samanlaisia ja paljon törkeämpiäkin rikkomuksia on tämän ajan tuomiokirjoista löydettävissä.

Piispa katsoi ensimmäiseksi tehtäväkseen papiston tason kohottamisen. Turussa pidettiin vuosittain pappeinkokouksia, joissa tutkittiin pappien opillista pätevyyttä. Ahkerasti suorittamillaan tarkastusmatkoilla ankara piispa valvoi pappien elämää ja virantoimitusta. Pappi saattoi menettää virkansa niinkin vähäisestä "rikkomuksesta" kuin antamalla kantaa itseään omissa häissään juhlakulussa pitkin häähuonetta. Kappalaisten asema oli tähän aikaan erityisen vaikea, sillä heidät jätettiin melkein täydellisesti kirkkoherrojen mielivallan alaiseksi. Saivatpa nämä erinäisissä tapauksissa kurittaakin kappalaisiaan. — Rothoviuksen toimesta perustettiin yli 20 uutta seurakuntaa entisiä jakamalla, ja maamme papiston lukumäärä kasvoi.

Maallikot joutuivat papiston taholta entistä paljon ankaramman silmälläpidon alaisiksi. Piispa itse kehoitti ankarilla parannussaarnoillaan heitä luopumaan huonosta elämästään. Kun hän saarnoissaan esiintyi loukkaavasti, hän joutui monta kertaa oikeudenkäynneissä vastaamaan kunnianloukkauksesta. Turun porvareita hän syytti kerran siitä, että he vain muodon vuoksi käyvät kirkossa ja huutavat "Herra, Herra", mutta heidän mielensä ovat vellipadassa. Syytös johtui siitä, että porvarit antoivat tuulimyllyjensä jauhaa kirkkoaikanakin. Oikeuden-

käynnin aikana turkulaiset porvarit lausuivat piispasta: ”Et Sinä ole meidän pappimme, et sinä myös osaa saarnata etkä opettaa meitä meidän kielellämme, vaan pikemmin halveksit meitä ja saarnassasi olet nimittänyt meitä suomalaisiksi koiriksi ja sioiksi.” — Piispa voitti jutun, mutta oli vastedes varovaisempi, varsinkin kun hän sai hallitukseltakin nuhteita alituisista Suomen olojen moittimisestaan.

Puhdasoppisuuden ajan saarnamies.

Rothoviuksen konstituutioissa annetaan ohjeita siitä, miten kansan tuli käydä kirkossa ja osallistua kirkollisiin toimituksiin. Kaste ja vihkiäiset toimitettiin kirkossa. Kirkonkäynti oli pakollinen. Joka kolme kertaa laiminlöi sen, joutui ripittäytymään julkisesti ja maksamaan kolme taalaria sakkoa. Sopimattomasta kirkossa käyttäytymisestä — kuten parvelta permannolla olevien niskaan sylkemisestä, jalkakammin käyttämisestä yms. — piispa katsoi tarpeelliseksi määrätä rangaistuksen. Sellainen ”sikamaisuus ja koirankuri” kuin sunnuntaina ennen jumalanpalvelusta syöminen kielletään yhden taalarin sakon uhalla. Sunnuntaina juopottelemisen piispa katsoi myös erityisen pahaksi ja antoi siitä seuraavan kiellon: ”Niin myös poiskieldän caiki crouvarit, ettei he myy olutta taica palanutta vijna (paloviinaa, joka näihin aikoihin tuli Suomessa yleiseen käyttöön) ennen elikä Saarnan ajalla. Joca täsä asiasa vicapääxi löyttän, nijn hänen pitä poismista-

man hänen oluns ja vijnans, ja anettaman vaivaisille; ja se sama persona, joka sen teke, pitä seisoman hänen julki Ripins. — —"

Rothoviuksen aloitteesta otettiin käytäntöön kirkkoraadit, kuusi seurakunnasta valittua miestä, jotka avustivat kirkkoherraa seurakunnan talouden hoidossa ja seurakuntalaisten elämän valvomisessa. Kansalta vaadittiin myös uskonkappaleiden ja katkismuksen osaamista, mikä oli yleensä opittava korvakuulolta. Tuima piispa kiinnitti huomiota myös köyhien hoitoon. Kolehtia ruvettiin kantamaan armeliaisuustarkoituksiin käytettäväksi. Samoin perustettiin kirkkojen lähelle vaivaistaloja. Tältä ajalta ovat myös peräisin ensimmäiset kirkonkirjamme Rothoviuksen velvoitettua papiston pitämään luetteloa vihityistä, kastetuista ja kuolleista.

Piispa kiinnitti paljon huomiota myös Turun tuomiokirkon samoin kuin muidenkin kirkkojemme korjaukseen. V. 1601 sattuneen tulipalon jäljiltä tuomiokirkko oli vielä huonossa kunnossa. Rothoviuksen toimesta sitä kohennettiin huomattavasti. Tosin hän osasi myös kerätä siitä itselleen kunniaa. Kehuskeltuaan valtakunnankanslerille kirjoittamissaan kirjeissä toimenpiteitään hän lopettaa seuraavin vaatimattomin sanoin: "... enkä epäile, että moni on antava minulle todistuksen tavallista suuremmasta uutteruudesta kolmen vuoden kuluessa." — Tosiasiassa tuomiokirkon korjaustyöt olivat viivästyneet sen vuoksi, että niitä varten kannetun veron tuotto käytettiin jonkin aikaa Kalmarin tuomiokirkon hyväksi.

Neljännesvuosisataisen toimikauden jälkeen Isak Rothovius kuoli 80 vuoden iässä Turussa v. 1652. Hänet haudattiin Turun tuomiokirkkoon, sen hiippakunnan keskukseen, jonka hyväksi hän oli kauan ja tarmokkaasti työskennellyt.

Rothoviuksen jälkimaine ei ole täysin myönteinen. Hänen karkeat ja kovakouraiset otteensa eivät olleet aina paikallaan. Voimakkaasti ruotsalaismielisenä ja

osin suomalaisia vähäksyvänäkin hän vaikutti paljon siihen, että ruotsalaisuus vahvistui maassamme suuresti hänen pitkän toimikautensa kestäessä. Mutta näiden kielteisten puolien ei pidä antaa peittää Rothoviuksen suuria ansioita kansamme kasvattajana. Tuona aikana eivät helläkätiset otteet olisi ehkä olleet niinkään paikallaan, sillä suomalaiset olivat todella kovapintaista joukkoa. Rothoviuksella oli myös kieltämättömän suuret ansiot kahden tämän aikakauden suuren sivistyksellisen aikaansaannoksen, Turun yliopiston ja suomalaisen raamatunkäännöksen, toteuttamisessa. Siitä hän on ansainnut ikuisen kunnian.

Koko Raamattu saadaan suomen kielelle

Piispa Isak Rothoviuksen aikana saatiin päätökseen Agricolan aloittama suurtyö, Raamatun kääntäminen suomen kielelle. V. 1642 Raamattu ilmestyi kokonaisuudessaan suomeksi, lähes 100 vuoden kuluttua käännöstyön aloittamisesta.

Agricolan jälkeen raamatunkäännöstyö oli pysähdyksissä vuoteen 1602 asti, jolloin Kaarle-herttua antoi piispa Sorolaisen johtaman komitean tehtäväksi koko Raamatun toimittamisen suomen kielellä. Joskaan meillä ei ole varmaa tietoa siitä, mitä Sorolaisen johdolla aikaansaatiin, jäivät hänen komiteansa työn tulokset myöhempien kääntäjien käytettäväksi. Työ suoritettiin loppuun Rothoviuksen toimikautena.

Kohta piispaksi tultuaan Rothovius oli antanut eräiden pappien tehtäväksi vielä kääntämättä olevien Raamatun osien toimittamisen suomen kielelle. Heidänkään aikaansaannoksistaan ei ole varmoja tietoja säilynyt. Kun Rothovius pyysi jo v. 1629 kuninkaalta varoja suomalaisen Raamatun painattamiseksi, viittasi tämä siihen, että käännöstyö oli jo tällöin suoritettu. Joka tapauksessa vaadittiin vielä huomattavia tarkistuksia, ennen kuin kirjaa päästiin

painamaan. Piispan ja kenraalikuvernöörin esityksistä hallitus asetti v. 1638 uuden toimikunnan käännöstyötä suorittamaan. Puheenjohtajaksi määrättiin Turun kymnaasin rehtori, myöhemmin Turun piispaksi kohonnut Eskil Petraeus. Tämä oppinut herra osasi ruotsalaisesta syntyperästään huolimatta suomen kieltä niin hyvin, että hän on kirjoittanut ensimmäisen suomen kieliopin. Muina jäseninä toimivat myöhempi Turun yliopiston professori Martti Stodius, Maskun kirkkoherra Henrik Hoffman sekä Piikkiön kirkkoherra Gregorius Favorinus. Sihteerinä toimi kymnaasin lehtori Joonas Raumannus. Hallituksen antamien ohjeiden mukaan käännös oli suoritettava sekä alkukielten että Lutherin saksankielisen raamatunkäännöksen pohjalla. Komitean oli käännöstä toimittaessaan ”ahkeroitava hyvää, puhdasta suomea, jota kaikissa Suomen seuduissa voidaan hyvin ymmärtää, sekä että tyyli olisi samanlainen ja yhtäläinen.”

”Biblia. Se on Coco Pyhä Raamattu Suomexi Pääramattuiden Hebrean ja Grecan iälcken. Esipuhetten Marginaliain ja Concordantiain Selitösten ia Registerin Cansa. Cum Gratia & Privilegio. Anno 1642” oli tämän raamatunkäännöksen täydellinen nimi sen ilmestyessä yllättävän nopeasti Petraeuksen toimikunnan asettamisen jälkeen. Suurikokoisena ja runsaasti kuvitettuna se oli aikakauden olot huomioonottaen harvinaisen upea kirjapainotaidon tuote. Se sisälsi noin 1 500 sivua, joille teksti oli ladottu kahteen palstaan kauniilla kirjasimilla. Painotyö oli suoritettu Henrik Keyserin kirjapainossa Tukholmassa. Työtä, joka kesti 65 viikkoa, oli hidastanut kirjasimien puute sekä kirjapainon henkilökunnan suomen kielen osaamattomuus. Joonas Raumannus oli kirjoittanut koko käsikirjoituksen painokirjaimilla latojien työn helpottamiseksi. Korjauslukua suorittamaan lähetettiin Tukholmaan kaksi suomalaista pappismiestä, jotka viipyivät siellä koko painatustyön ajan.

Vuoden 1642 Raamatun kieli on sujuvaa ja puhdasta. Siten kaikki myöhemmät raamatunkäännökset ovat perustuneet tähän ensimmäiseen suomalaiseen Raamattuun niin täydellisesti, että ne sisältävät vain vähäisiä muutoksia siihen verrattuna.

Aikakauden oloihin katsoen raamatunsuomennoksen kustantaminen merkitsi suurta taloudellista uhrausta valtiovallalta. Käytiinhän parhaillaan pitkäaikaista ja kallista sotaa. Hallitukselle on annettava täysi tunnustus sen tässä asiassa osoittamasta auliudesta. Suomennostoimikunta omistikin kiitollisuutensa osoitukseksi teoksen nuorelle kuningattarelle eli "Suurvaldialle Förstinalle ja Frökinälle — Fröken Christinalle /Ruodzin/ Göthein ja Wendein walitulle Drötingille ja Peri-Förstinnalle /Suuri-Förstinalle Suomes/ Hertuinnalle Wirois ja Careleis /Frökinälle Ingerin maalla/ Meidän Armollisimmalle Drötingillem ja Frökinällem". Kuningattarelle ojennettiin myös lahjaksi kolme kauniisti sidottua kappaletta teoksesta.

Teoksen koko painosmäärä oli 1200 kappaletta. Lähes kolmannes siitä jaettiin lahjoina etupäässä Ruotsiin. Holhoushallituksen jäsenet saivat kukin kaksi kappaletta, valtaneuvokset yhden, samoin eräät korkeimmat virkamiehet. Upsalan tuomiokapituli ja yliopisto, Tukholman kirkko sekä eräät pappismiehet Ruotsissa saivat myös kukin oman kappaleensa, yliopisto kaksikin. Kuuluisa kasvatusopillinen kirjailija Amos Comenius, joka oli käynyt Ruotsissa, oli myös yksi suomalaisen Raamatun saajista. Se annettiin myös eräälle saksalaiselle ruhtinaalle, Lüneburgin herttualle Fransille, joka oli ollut Ruotsi-Suomen liittolaisena 30-vuotisessa sodassa. Joku kappale joutui Hollantiinkin.

Suomessa jäi Turun tuomiokirkon haltuun 300 kappaletta. Ne myytiin tai lahjoitettiin aikaa myöten Suomen seurakunnille ja papeille. Kääntäjät saivat kukin 30 kappaletta niiden melkoisten palkkioiden lisäksi, joita hallitus oli heille jo suonut. Kor-

jauslukijoille annettiin 5 kappaletta kummallekin, Viipurin hiippakunnalle varattiin sata, Turun hiippakunnan suomalaisille papeille 190. Piispa Rothovius sai tietysti myös lahjakappaleensa, samoin eräät muut Suomessa toimivat papit. Pietari Brahen osuus oli 30 kappaletta, jotka ilmeisesti jäivät Suomeen.

Vaikk'ei tämä painos nykyajan mittapuiden mukaan ollut suuri, myytiin se loppuun vasta 1730-luvulla. Syynä kirjan pieneen menekkiin oli ilmeisesti sen kallis hinta. Tosin se ei ollut alkuunkaan keskiajan kirjojen hintoihin verrattavissa — v. 1680 eräs Loimaan talollinen sai tuomiokirkolle tuomistaan 21 veistetystä 5—6-sylisestä parrusta n. 26 taalaria eli suunnilleen Raamatun hinnan —, mutta merkitsi kyllä rahvaanmiehelle melkoista uhrausta. Papitkin olivat niin haluttomia Raamatun ostoon, että Rothovius määräsi v. 1644 heidät sakon uhalla ostamaan sen joko itselleen tai seurakunnalle kirkossa säilytettäväksi. Tämä lisäsi kyllä menekkiä ainakin tilapäisesti.

Vuoden 1642:n raamatunsuomennos on valtava saavutus niissä olosuhteissa, joissa tällöin Ruotsi-Suomessa elettiin. Raskas sota kustannuksineen ja veriuhreineen, katovuodet ja nälänhätä tuottivat valtiolle melkein ylivoimaisia taloudellisia rasituksia. Yliopiston hyväksi suoritetut lisäuhrit ovat siten kauniina todistuksena hallituksen ja kansan sivistystahdosta.

SUUREN KUNINKAAN PERILLINEN

Kristiina-kuningatar

Ruotsi-Suomen ensimmäinen naispuolinen hallitsija, kuningatar Kristiina, on samalla eräs tämän valtakunnan pitkän hallitsijasarjan arvoituksellisimpia ja ristiriitaisimpia hahmoja. Vielä tänä päivänäkään ei olla täysin selvillä hänen monimutkaisen luonteensa kaikista salaisuuksista.

Kustaa Aadolf oli toivonut itselleen poikaa, josta olisi tullut hänen työnsä jatkaja. Tyttären syntyminen oli siten pettymys sekä hänelle että koko valtakunnan väestölle. Kuningas itse sopeutui kuitenkin ensimmäisenä tähän eikä se vähentänyt hänen kiintymystään lapseensa. Hän määräsi, että pikku tyttöä oli kasvatettava kuten poikaa, jotta hänestä tulisi kelvollinen hallitsija.

Kristiina sopeutui hyvin tähän kasvatustapaan. Jo lapsena hän osoitti omaavansa lujan luonteen, mikä aiheutti kasvattajille monesti vaikeuksia. Parhaiten hän viihtyi poikamaisissa leikeissä. Hänen ollessaan 2-vuotias kuningas oli ottanut tyttärensä mukaan mennessään Kalmarin linnaa tarkastamaan. Linnanpäällikkö kysyi kuninkaalta, pitikö kunnialaukaukset jättää ampumatta, jotta pienokainen ei pelästyisi. Kuningas epäröi hetkisen ja käski sitten: ”Ampukaa! Onhan hän soturin tytär, ja hänen on totuttava tykkien jyrinään.” Mutta laukauksista pelästymättä pikku prinsessa vain taputti ihastuneena käsiään ja pyysi ampumaan uudelleen. Kuningas oli tästä hyvin tyytyväinen.

Mutta tämä karaiseva kasvatus keskeytyi kuninkaan kuollessa. Kristiina oli silloin kuusivuotias. Nuori kruununperillinen joutui nyt pelkästään hermoherkän äitinsä holhottavaksi. Maria Eleonora suri suurta puolisoaan tavalla, joka hipoi mielettömyyttä. Surun murtama leskikuningatar sulkeutui pikku tyttärensä kanssa huoneisiinsa, jotka oli verhottu mustalla vaatteella katosta lattiaan. Mustat verhot estivät päivänvaloa pääsemästä sisään. Vahakynttilöiden valossa kuningatar itki päivin ja öin suurta vainajaa muistellessaan. Ne kolme vuotta, jotka Kristiina joutui näin viettämään äitinsä kanssa, järkyttivät pahoin lapsen herkkää hermostoa. Niiden vaikutusta lienee osaltaan se tasapainottomuus, mikä ilmenee Kristiina-kuningattaren myöhemmissä toiminnoissa.

Kymmenvuotiaana prinsessa joutui järkevämpien

kasvattajien huostaan. Holhoushallitus, valtakunnankansleri Aksel Oxenstierna etunenässä, ryhtyi nyt kasvattamaan häntä tulevaan tehtäväänsä. Kustaa Aadolfin tytär oli jo varhain todettu poikkeuksellisen lahjakkaaksi. Yhtä helposti kuin kieliä, kuten latinaa ja ranskaa, hän oppi myös matematiikkaa ja filosofiaa. Kreikan kielen opiskelu oli hänelle vapaa-aikojen huvitus. Jumaluusoppi oli tärkeällä sijalla nuoren prinsessan oppiaineiden joukossa. Siinä niinkuin kaikissa muissakin opinnoissaan hän mieluimmin syventyi kaikkein mutkikkaimpiin ongelmiin.

Tulevan hallitsijan täytyi perehtyä myös valtion asioiden hoitoon ja politiikkaan. Tällä alalla Kristiina sai parhaan mahdollisen asiantuntijan, itsensä valtakunnankansleri Oxenstiernan, opettajakseen. Kansleri kävi päivittäin nuoren kruununperillisen luona keskustellen hänen kanssaan valtiollisista kysymyksistä. Näillä oppitunneilla käytiin läpi päivänpolitiikan tärkeimmät tapahtumat kokeneen valtiomiehen selvitellessä sen suuren taistelun perimmäisiä syitä, johon Ruotsi-Suomikin parhaillaan osallistui. Suuri valtiomies ei olisi saattanut löytää innokkaampaa oppilasta. ”Ei ollut sellaista lukemista, ei leikkiä, ei mitään huvitusta, josta en olisi ilomielin luopunut saadakseni kuunnella häntä”, kertoo Kristiina näistä tunneista. Opettaja taas arvosteli oppilastaan seuraavasti: ”Jumala tietäköön, miten ilahuttavaa minusta on nähdä, ettei Hänen Majesteettinsa ole kuin nainen, vaan lujatahtoinen ja osoittaa hyvää ymmärrystä, niin että jollei Hänen Majesteettinsa pääse turmeltumaan, hän on nyt (14-vuotiaana) mitä parhaimpia toiveita herättävä.”

Kun Kristiina 18-vuotiaana tarttui itse hallitusohjiin, Ruotsi-Suomen nuoren kuningattaren maine levisi kohta kaikkialle Eurooppaan. Englannin lähettiläs vastasi kotimaassaan Kristiinan etevyyttä koskeviin tiedusteluihin seuraavasti: ”Hän on todella ihmeellinen nainen, tavattoman lahjakas, osaa useita

Kristiina-kuningatar.

kieliä, on perehtynyt useimpiin tieteisiin, etenkin historiaan, eikä hänellä ole, mikäli minä tunnen, ketään vertaistaan valtiotieteessä." — Ranskan lähettiläs puolestaan kuvaili nuorta kuningatarta muiltakin puolilta: "Luonto ei ole kieltänyt häneltä mitään sellaista ominaisuutta, mikä kaunistaisi nuorta ritaria. Hän saattaa metsästysmatkalla istua kymmenenkin tuntia yhtä mittaa hevosen selässä. Ruotsissa ei ole ainoatakaan, joka osaisi varmemmin ampua jäniksen juoksusta. Ei pakkanen eikä kuumuus vaivaa häntä. Hänen ravintonsa on yksinkertaista, huolittelematonta ja vailla herkkuja. Hän on tarkka ajastaan nukkuen vain viisi tuntia..."

Loistavalahjainen nuori ruhtinatar oli siten astunut tämän pohjolan valtakunnan johtoon, joka sotaisilla urotöillään oli kohonnut Euroopan suurvaltojen joukkoon. Eurooppa ja hänen omat alamaisensa odot-

tivat jännittyneinä, minkälainen tulisi olemaan nuoren hallitsijattaren panos hänen suuren isänsä työn täydentämiseksi.

Suurpolitiikkaa ja hovielämää

Joskin kuningatar heti alusta alkaen osoitti perineensä isänsä voimakkaan tahdon, hänen täytyi täysi-ikäisyytensä ensimmäisinä vuosina alistua vanhan ja kokeneen valtakunnankanslerin johtoon. Niinpä Saksan-sotaa jatkettiin edelleen tyydyttävien rauhanehtojen saamiseksi, vaikka kuningatar etenkin alempien säätyjen keskuudessa vallitsevan voimakkaan sotaväsymyksen vuoksi koetti jouduttaa rauhantekoa.

Mutta vähitellen kuningattaren vaikutusvalta kasvoi. Sivustaseuraajien kertoman mukaan "oli todella yllättävää nähdä, kuinka nuori tyttö kääntää vanhojen ja viisaiden neuvonantajien mielet niin kuin tahtoo". Vanha valtakunnankansleri sai aikaa myöten lähteä, vaikka hän maatiloilleen vetäydyttyäänkin muodollisesti pysyi entisessä virka-asemassaan. Samoin kävi monen muun mahtavan neuvosherran, jotka kuningattaren alaikäisyyden aikana olivat tottuneet päättämään valtakunnan asioista. Heidän tilalleen astui uusia miehiä, joukko nuoria ylimyksiä, jotka etupäässä loistavien ulkonaisten ominaisuuksiensa ansiosta olivat päässeet kuningattaren suosioon.

Kohta kuningattaren tultua täysi-ikäiseksi säädyt suosittelivat alamaisesti hänelle avioliittoa. Kuningattaren puolisoksi toivottiin jotakin kotimaista ruhtinasta. Valittavana ei ollut oikeastaan muita kuin Kristiinan serkku Kaarle Kustaa, Kustaa Aadolfin sisaren Katariinan ja saksalaisen Pfalzin-Zweibrückenin ruhtinaan Juhana Kasimirin poika. Serkusten keskeistä avioliittoa oli kyllä suunniteltu jo heidän lapsuudessaan, jolloin Kristiinakin oli sitä ajatellut. Mutta aikaa myöten he vieraantuivat toisistaan.

Nuori ruhtinas ei kyennyt voittamaan loistavalahjaisen ja itsetietoisen serkkunsa kiintymystä. Muillakaan Kristiinan käden tavoittelijoilla ei tosin ollut sen parempaa menestystä. Hyvittääkseen serkulleen tuottamansa pettymyksen Kristiina auttoi Kaarle Kustaata hänen valtiollisella urallaan eteenpäin. Sodan loppuvaiheessa hänet nimitettiin Ruotsi-Suomen sotajoukkojen ylipäälliköksi valtaneuvoston vastustuksesta huolimatta. Vaikka Kaarle Kustaa oli viettänyt lapsuutensa ja saanut kasvatuksensa isänmaanaan pitämässään Ruotsissa, Ruotsin ylhäisaateli piti häntä kuitenkin muukalaisena. Se ei halunnut pfalzilaisen ruhtinassuvun pääsevän valtakunnassa johtavaan asemaan.

Toisin kuitenkin kävi. Kristiina esitti säädyille, että Kaarle Kustaa tunnustettaisiin vallanperijäksi hänen jälkeensä. V. 1650 säädyt hyväksyivät tämän esityksen pitkän viivyttelyn jälkeen. Näihin aikoihin kuningattaressa oli ilmeisesti jo kypsymässä päätös luopua kruunustaan.

Nuoren kuningattaren lapsuutta ja hänen ensimmäisiä hallitusvuosiaan oli synkistänyt Saksassa käyty suuri sota. Sen rahoittamiseen oli käytettävä kaikki varat, jotka suinkin voitiin irti saada. Kustaa Aadolfin hautajaisiin ei ollut kutsuttu vieraiden valtojen edustajia, ”jotteivät he näkisi köyhyyttämme”, kuten valtaneuvosto tätä perusteli. Mutta nyt asiat olivat toisin. Suuri sota oli onnellisesti päätetty, ja valtakunta oli voittanut siitä sekä kultaa että kunniaa. Nyt oli syytä hiukan juhliakin.

Ja kylläpä nyt juhlittiinkin. Tukholman hovi, joka vielä holhoojahallituksen aikana oli viettänyt ankaran säästäväistä elämää, muuttui nyt toinen toistaan loisteliaamman juhlan näyttämöksi. Nuori kuningatar, joka henkilökohtaisesti välitti vähät vaatteistaan ja yleensäkin ulkoasustaan, halusi nyt nähdä mahdollisimman loistavan seuran ympärillään. Kun hän ei voinut sotaisilla urotöillä hankkia kunnianhimolleen tyydytystä, saattoi hän loistavalla hovin-

pidolla osoittaa valtakuntansa sekä omaa mahtiaan. Niiden kaikkialta Euroopasta kotoisin olevien miesten välityksellä, jotka kutsuttuina tai kutsumattomina vieraina hänen hoviinsa ilmestyivät, hän sai myös tilaisuuden levitellä etevyytensä koko Euroopan nähtäväksi.

Aatelin mahti kasvaa

Kaikkien Vaasa-sukuisten hallitsijoiden aikana valtakunnan aateli oli pyrkinyt turvaamaan sille keskiajalla kuuluneen vaikutusvallan valtion asioihin. Kuninkaat olivat yleensä pystyneet nämä pyrkimykset torjumaan ja lujittaneet vastaavasti omaa valtaansa. Aateli oli lakannut olemasta itsenäinen valtiomahti ja alistunut palvelemaan kuningasta ja valtakuntaa. Vastineeksi se oli saanut monenlaisia taloudellista laatua olevia etuoikeuksia. Näin oli tapahtunut viimeksi Kustaa II Aadolfin aikana. Mutta ketään aatelin varhaisemmista suosijoista ei voida verratakaan Kristiina-kuningattareen.

Kristiinalla oli monta syytä suosia aatelia. Vaikkakin hän oli noussut valtaistuimelle laillisen perintöoikeutensa turvin, hänelle oli edullista pysytellä hyvissä väleissä aatelin kanssa. Nuoren tytön olisi ollut vaikea kiistellä vaikutusvallasta mahtavan ylimystön kanssa ja vaatia tältä palveluksia, ellei hän tarjonnut sille vastineeksi taloudellisia etuja. Kristiinan myöntyväisyydestäkin huolimatta hänen ja ylhäisaatelin suhteet olivat väliin hyvin kireät.

Aatelin valtiollinen vaikutusvalta ja sen taloudellinen mahti kasvoi kuitenkin pääasiassa siitä syystä, että valtakunnan kykenevimmät henkilöt kuuluivat tähän säätyyn. Parhaat sotapäälliköt ja etevimmät siviilivirkamiehet olivat aatelismiehiä. Kyvykkäät aatelittomat saivat tänä sotaisena aikana helposti tilaisuuden kunnostautua niin, että hekin pääsivät siirtymään tämän etuoikeutetun säädyn riveihin. Kaikki vähänkin merkittävämmät virat oli-

vat siten aatelin käsissä. Näin tämä sääty hyötyi siitä varallisuuden ja mahdin kasvusta, minkä suurvalta-asema toi mukanaan. Niinpä on luonnollista, että aatelin keskuudessa vallitsi voimakkaana käsitys, että sen oli oltava kaikkia muita säätyjä ylempänä ja saatava erityisiä etuoikeuksia. Lausuihan niinkin valistunut ja maltillinen mies kuin Pietari Brahe tästä asiasta: ”Me olemme kaikki kruunun alamaisia, talonpojat välillisesti, mutta me välittömästi.” Tälle aikakaudelle kuvaava on hänen paheksuva huomautuksensa niistä, jotka tahtovat tehdä ”valtakunnan säädyt samannäköisiksi kuin neljä sianjalkaa”.

Kuninkaat olivat jo aikaisemminkin palkinneet urhoollisia sotureitaan tai pystyviä virkamiehiään antamalla heille läänityksiä. Nyt tämä läänitysten antaminen sai valtavat mittasuhteet. Tosin pitkäaikaisen sodan vuoksi oli tavallista enemmän ansioituneita palkittaviakin. Mutta aikaa myöten kuningatar ei osannut tehdä eroa henkilökohtaisten suosikkiensa ja niiden henkilöiden välillä, joita todella piti palkita heidän valtakunnalle tekemiensä palvelusten vuoksi. Ensimmäisiä kuningattaren suosikeista oli Magnus de la Gardie, sotamarsalkka Jaakko de la Gardien ja Ebba Brahen poika. Tämä loistava nuori ylimys ei kuitenkaan ollut perinyt isänsä suuria lahjoja. Mutta komean ulkomuotonsa ja hienon käytöksensä avulla hän pääsi kuningattaren suosioon ja sai tältä suuria läänityksiä.

Kustaa Aadolfin kuuluisan ”lumiauran” Åke Totin poika Klaus oli de la Gardien ohella Tukholman hovin huomattavin koristus. Hovissa nyt muotiin tulleissa turnajaisissa kunnostauduttuaan Tott pääsi Kristiinan suosioon. Hänestä tuli kreivi ja valtaneuvos jo 23-vuotiaana. Kreivikunnakseen hän sai Uudenkaarlepyyn kaupungin ja Lapuan pitäjän. — Näiden ja monien muiden kotimaisten ylimysten ohella läänityksiä ja rahalahjoja jaettiin myös kuningattaren ulkomaalaisille suosikeille, joista monet

olivat suorastaan huijareita. Uusia aatelisarvoja jaettiin myös tuhlailevasti. Eivät edes läänityksistä kirjaa pitävät virastot olleet enää selvillä siitä, mitä tiloja oli jo läänitetty. Sen vuoksi uudet läänityskirjat usein varustettiin huomautuksella ”mikäli tilaa ei ole jo aikaisemmin annettu pois”.

Aatelille annetut läänitykset olivat joko ikuisiksi ajoiksi tai läänin luovuttaneen hallitsijan hallitusajaksi annettuja. Vaikka vuoden 1604 jälkeen ei olisi enää saanut luovuttaa läänityksiä muuta kuin rajoitetuksi ajaksi, ei tästä kiellosta välitetty. Yhä uusia alueita luovutettiin lääninsaajille ja heidän jälkeläisilleen määrittelemättömäksi ajaksi. Mutta tähän ei pysähdytty. Valtion varojentarpeen tyydyttämiseksi ryhdyttiin lahjoitusten ohella myymään valtion maata tai tiettyjen alueiden verotusoikeuksia yksityisille. Tällä tavoin aatelin haltuun kertyi yhä enemmän maata.

Kristiinan aikana kasvoi myös Suomesta annettujen läänitysten lukumäärä huomattavasti. Suurimpia olivat kreivi- ja vapaaherrakunnat. Kreivikuntien luku kasvoi yhdestä yhdeksään ja vapaaherrakuntien määrä yhdestä kahdeksaantoista niinä kymmenenä vuotena, joina kuningatar itse hallitsi Ruotsi-Suomea.

Suomen suurin kreivikunta oli Kustaa Aadolfin aviottoman pojan Kustaa Kustaanpojan saama Vaasaporin kreivikunta. Siihen kuului Uusikaupunki ja 704 Vakka-Suomen taloa. Tältä alueelta kertyi kruununveroa yli 13 600 taalaria vuodessa, minkä summan kreivi sai kantaa itselleen. Ainoat suomalaisten käsissä olevat kreivikunnat olivat sotamarsalkka Kustaa Hornin saama Porin (tuotto yli 8 000 taalaria), Klaus Åkenpoika Tottin Kaarleporin (6 000—7 000 taalaria) sekä sotamarsalkka Arvid Wittenbergin Nyyporin (Parikkala ja Uukuniemi, 6 000—7 000 taalaria) kreivikunnat. Vapaaherrakunnista suurin oli Pietari Brahelle annettu Kajaanin vapaaherrakunta. Se käsitti Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan sekä

Pohjanmaan keskiosan. Alueeltaan se oli laajempi kuin nykyinen Tanska eli n. 48 000 km². Tuotto kohosi yli 10 000 taalarin. Muista 17 vapaaherrakunnasta vain yksi, Flemingeille kuuluva Liperi, oli suomalaisissa käsissä. — Läänitysaatelin tuloista saa jonkinlaisen kuvan vertaamalla niitä esimerkiksi Turun yliopiston menoarvioon, joka 1600-luvun loppupuolella oli n. 6 000 taalaria vuodessa professorinpalkan noustessa suunnilleen 400 taalariin. Edellä lueteltujen läänitysten ohella niiden haltijoilla oli omat perintönä tai ostoilla hankitut tiluksensa sekä läänityksiä muualla valtakunnassa, joten nämä suomalaiset kreivi- ja vapaaherrakunnat tuottivat vain osan heidän kokonaistuloistaan.

Läänin saajilla oli oikeus koota läänitetyltä alueelta kertyvät valtionverot omaan käyttöönsä. Talonpoikien tilat jäivät edelleenkin entisille omistajilleen. Veroja ei myöskään saanut entisestään korottaa läänityksen menettämisen uhalla. Mutta tosiasiassa talonpoikien asema huononi läänitetyillä alueilla. Heidän oli maksettava veronsa viljalla, voilla tai muilla tuotteilla aina sen mukaan, mikä oli läänin saajalle edullisinta, ja tehtävä päivätöitä, joista muodostui heille erittäin raskas velvollisuus. Lääninherrat yrittivät myös monessa tapauksessa pakottaa talonpojat myymään tai suorastaan korvauksetta luovuttamaan heille tilojaan tai osia niistä, ja muodostivat tällä tavoin hankkimistaan alueista itselleen täysin omia tiluksia. Jos talonpoika vetosi kihlakunnanoikeuteen, saattoi sen tuomio mennä vastoin lakia aatelisherran hyväksi, sillä tuomarinvirat olivat heidän säätyveljiensä käsissä.

Suomen talonpoikien ikivanha vapaus oli nyt vakavassa vaarassa. Aatelismiehet olivat oppineet Keski-Euroopassa tuntemaan sikäläisten lääninherrojen menettelytavat. Monella pitkän sodan raaistamalla ruotsalaisella ja suomalaisella aatelismiehellä oli hyvä halu alistaa kotimaankin talonpojat samalla tavoin maaorjiksi. Mutta pahin uhka tuli kuitenkin

niiden lukuisten vierasmaalaisten aatelismiesten taholta, joiden haltuun pääosa Suomen läänityksistä oli joutunut. Suomen aateli alkoi näihin aikoihin ratkaisevasti vieraantua ja eristäytyä maamme muista säädyistä. Etevimmät kotimaiset aatelissuvut alkoivat siirtyä pysyväisesti Ruotsiin, jossa niiden jäsenet saattoivat päästä valtakunnan korkeimpiin virkoihin. Huomattava osa oli myös saanut sodissa surmansa. Heidän tilalleen oli tullut etenkin liiviläisiä tai sitten myös ruotsalaisia, joita hallitus palkitsi antamalla heille milloin mistäkin ansioista läänityksiä Suomessa. Erityisen pahassa maineessa kansan kiusaajina olivat liiviläiset aatelismiehet. Surkean kuvan tästä antaa seuraava Suomen talonpoikien 1650-luvulla hallitsijalle jättämä valitus: ”Meidän isäntämme ja herramme uhkaavat meitä samalla rangaistuksella, jonka herra Kaarle Wrede-vainaja antoi talonpoikansa Matin Elimäellä kärsiä, joka viattomana ja vastoin kaikkea lakia ja oikeutta mestattiin ja tapettiin, niin kuin Suomen koko rahvas Jumalalle ja Teidän kuninkaalliselle Majesteetillenne suuresti valittaa ja todistaa.”

Loistavana poikkeuksena läänitystalonpoikiaan sortavien ylimysten joukossa esiintyy kreivi Pietari Brahe. Kajaanin vapaaherrakuntaa hoidettiin pitämällä silmällä myös sen asukkaiden etua. Kreivin virkamiehet kokoontuivat vuosittain Kajaaniin, jossa neuvoteltiin vapaaherrakunnan asioiden hoidosta. Heidän tuli nimenomaan katsoa, että ”kaikki tapahtui rehellisesti, sopivasti ja oikeudenmukaisesti”, niin ettei kreivin oikeuksia loukattu, ettei rahvaalle tehty vääryyttä ja että verot kannettiin ja käytettiin kreivin käskemällä tavalla. Läänityksestä kertyneitä verotuloja käytettiin myös läänin hyväksi, kuten opetuslaitoksen ja puolustuksen kehittämiseen. Kreivin suhtautumista vapaaherrakuntansa asukkaisiin kuvastaa hänen eräälle voudilleen antama käsky kohdella talonpoikia niin, ”ett'ei mitään orjamaista pelkoa rahvaan keskuudessa syntyisi”. Niinpä

Kajaanin vapaaherran ja hänen alustalaistensa välit olivatkin ainoalaatuisen hyvät.

Läänitysten ylenpalttinen jakaminen ja valtionmaiden myyminen vähensivät valtion tuloja huolestuttavan nopeasti. Ilmeistä oli, ettei tällainen kehitys voinut kauan jatkua saattamatta koko valtakuntaa perikatoon. Aatelin mahdin jatkuva kasvaminen herätti aatelittomissa säädyissä yhä voimakkaampaa tyytymättömyyttä. Vuoden 1650 valtiopäivillä tämä tyytymättömyys tuli jo selvästi ilmi. Mainitsipa eräs ruotsalainen talonpoika eräille tuttavilleen, että talonpojat aikoivat lyödä kaikki aateliset kuoliaaksi.

Mitään pahempaa ei kuitenkaan tällöin vielä sattunut eräitä Ruotsissa puhjenneita talonpoikaislevottomuuksia lukuunottamatta. Mutta Kristiinan ulkonaisesti niin loistava hallitus lepäsi jo nyt pettävällä ja nopeasti heikkenevällä perustalla.

Katoja ja nälkää — Siirtolaisuus Ruotsiin ja Pohjois-Amerikkaan

Vaikka maanviljelys oli sekä Ruotsissa että Suomessa ehdoton pääelinkeino, kiinnitettiin sen kehittämiseen vain vähäistä huomiota. Kustaa Vaasan aikojen jälkeen valtakunnan hallitsijat ja hallitukset pyrkivät yksipuolisesti edistämään kauppaa, koska se oli maanviljelystä tuottavampi elinkeino. Tällaisissa olosuhteissa maanviljelyksen harjoittaminen pysyi edelleen yhtä sattumanvaraisena kuin aikaisempinakin vuosisatoina.

Vaikka Suomesta yleensä vietiin melkoisia viljamääriä ulkomaille, maamme viljantuotanto ei riittänyt tyydyttämään väestön todellista tarvetta. Vientivilja saatiin ylituotantoalueilta, joina olivat yleensä kaskimaat. Muualla sen sijaan saattoi esiintyä suurta viljanpuutetta. Pellot olivat vähätuottoisia, koska niitä ei osattu kunnollisesti muokata eikä lannoittaa. Niitä ei osattu myöskään ojittaa, joten halla oli ainai-

sena uhkana. Vielä sata vuotta myöhemmin arvioitiin Suomessa olevan kaksi katovuotta ja kolme huonoa vuotta joka kymmenvuotiskautena.

Kristiinan lapsuusaikana oli erityisen pahoja katovuosia. V. 1634 kerrotaan yksin Rautalammin pitäjässä kuolleen nälkään 86 henkeä. Pitäjän 295 talosta oli 234 joutunut rappiolle tämän kadon johdosta. Ruovedellä asiat olivat vielä hullummin, sillä parin kylän kaikki asukkaat kuolivat nälkään. Samantapaista sattui muuallakin varsinkin erämaapitäjissä, joissa viljelykset olivat heikoimmat.

Samaan aikaan käytiin raskasta sotaa, joka vaati jatkuvasti lisää miehiä työvoiman puutetta potevasta maasta. Yhä kasvava verorasitus aiheutti veronmaksukyvyttömien "autiotilojen" määrän jatkuvan nousun. Näissä oloissa ei ollut ihmeellistä, että monet tuskastuivat toivottomilta tuntuviin olosuhteisiin ja pyrkivät jättämään kotimaan etsiäkseen elämismahdollisuuksia muualta.

Näin syntynyt siirtolaisuus suuntautui etupäässä naapurimaihin, lähinnä Ruotsiin. Ajoittain hallitus oli koettanut sitä suoranaisesti edistääkin. Kaarle-herttua oli kehoittanut sitkeiksi korvenraivaajiksi tunnettuja suomalaisia siirtymään Keski-Ruotsin suurille metsäalueille ja luvannut heille sieltä maata. Mutta kun lukuisasti suomalaisia siirtyi etenkin Vermlannin metsiin ja ryhtyi siellä harjoittamaan kaskiviljelystä, herätti tämä tyytymättömyyttä sikäläisissä ruotsalaisissa. Suomalaisia syytettiin metsän hävittämisestä ja riistan tuhoamisesta. Hallitus asettui ruotsalaisväestön puolelle. Häikäilemättömillä pakkokeinoilla yritettiin nyt saada suomalaiset luopumaan metsistään sekä ruotsalaistaa heidät. Monet saivat näissä levottomuuksissa surmansa, osa lähti maasta. Mutta osa jäi sitkeästi paikalleen ja raivasi uutterasti ja kärsivällisesti Keski-Ruotsin korpia viljelysmaiksi. Näin eräässäkin Ångermanlannin pitäjässä, joka 1600-luvun alussa oli ollut täysin erä-

maata, oli vuosisadan lopulla 4—500 vakituisesti maanviljelystä harjoittavaa suomalaista asukasta.

Vainojen tieltä Ruotsista väistyvistä suomalaisista osa muutti Norjaan. Mutta useimmat heistä lähtivät Amerikkaan asti, minne Ruotsi-Suomen hallituksen toimesta oli perustettu Uusi Ruotsi niminen siirtokunta.

Tämä aikakausi oli siirtomaa-innostuksen aikaa. Hollanti, Englanti ja Ranska kilpailivat keskenään merentakaisten alueiden valtaamisesta laajentaakseen kauppaansa niistä saaduilla tavaroilla. Erään hollantilaisen aloitteesta Kustaa Aadolfkin innostui asiaan. Mutta hanke saatiin toteutetuksi vasta v. 1638, jolloin perustettiin "Uusi Ruotsi" Pohjois-Amerikkaan Delaware-joen suuhun nykyisen New Yorkin kaupungin tienoille. Tämän hankkeen innokkaimpia ajajia oli suomalainen amiraali Klaus Laurinpoika Fleming.

Hallituksen toimesta lähetettiin tänne merentakaiseen siirtokuntaan asukkaita emämaasta. Erityisesti pyrittiin saamaan metsäsuomalaisia muuttamaan Amerikkaan. Sadoittain heitä sinne lähtikin, monet kahleissa ja väkivalloin laivoihin vietyinä, mutta hyvin monet myös vapaaehtoisesti etsiäkseen uudesta maailmasta parempia elinehtoja.

Siirtokunnan asukkaat raivasivat peltoja, joissa viljeltiin etupäässä tupakkaa. He myös metsästelivät Pohjois-Amerikan mitä moninaisimpia riistaeläimiä vilisevissä metsissä. Maan alkuasukkaiden, intiaanien, kanssa he tulivat hyvin toimeen ja harjoittivat rauhallista kauppaa näiden kanssa. Erityiset ansiot tässä suhteessa oli siirtokunnan kolmannella ja pitkäaikaisimmalla kuvernöörillä, suomalaisella everstiluutnantti Juhana Printzillä. Eräs intiaanipäällikkö lausui Printzin hallintokaudesta, että hänen heimonsa oli tällöin ollut "kuin yksi sydän ja yksi ruumis" siirtokunnan kanssa.

Kohta pystyvän ja tarmokkaan Printzin luovuttua kuvernöörinvirastaan siirtokunta menetettiin. Tämä

johtui siirtokunnan epäedullisesta sijainnista englantilaisten ja hollantilaisten alueiden välissä. Kun "Uusi Ruotsi" sulki hollantilaisten kauppatien eräällä joella, pakottivat hollantilaiset siirtokunnan kuvernöörin luovuttamaan v. 1655 koko alueensa heille.

Vielä tämän jälkeenkin suomalaisia uudisasukkaita saapui Amerikkaan. Hollantilaiset menettivät siirtokunnan englantilaisille v. 1667. Näiden hallussa nämä alueet säilyivät Pohjois-Amerikan Yhdysvaltojen syntymiseen asti. Kuuluisa englantilainen Pohjois-Amerikan rannikon asuttaja, kveekarien nimellä tunnetun uskonnollisen lahkon johtomies William Penn sai v. 1681 nämä suomalaissiirtolaisten asuma-alueet Englannin hallitukselta uskonveljiensä käytettäväksi. Penn antoi suomalaisista hyvin kiittävän lausunnon ja tuli heidän kanssaan hyvin toimeen. Tällä tavoin suomalaiset ovat olleet ensimmäisten joukossa asuttamassa nykyisten Yhdysvaltojen vauraimpiin ja tiheimmin asuttuihin kuuluvaa Pennsylvanian valtiota.

Paitsi Ruotsiin ja sieltä edelleen Amerikkaan suomalaisia siirtyi myös Liivinmaalle, Preussiin ja Venäjälle parempia elinehtoja etsimään. Mutta näiden siirtolaisten määrä oli kuitenkin vähäinen verrattuna niihin kansalaisiimme, jotka kokemistaan vastoinkäymisistä, sodista, kadoista ja nälänhädästä, sorrosta ja monin paikoin mielivaltaisesta hallinnosta huolimatta jäivät karua kotimaataan sitkeästi ja kärsivällisesti muokkaamaan.

Kristiina-kuningatar sivistyksen suosijana

Kristiinan täysikasvuiseksi tulon aikoihin Euroopassa tapahtui huomattava henkisen ja aineellisen sivistystason nousu. Maanosamme sydäntä kalvaneen suuren sodan päättyminen vapautti nyt voimia myös rauhantöihin. Alkoi barokin nimellä tunnetun kulttuurivaiheen kukoistuskausi, jota kesti seuraavan vuosisadan alkuun asti. Ranska kohosi Euroopan

1600-luvun koulutuvassa.

johtavaksi sivistysmaaksi, ja sen tiedemiehet ja taiteilijat olivat esimerkkeinä koko Euroopalle. Ranskalaisia muoteja ja tapoja jäljiteltiin muissa maissa, ja ranskan kieli alkoi tunkeutua latinan tilalle eri maiden valtiomiesten keskeisessä kanssakäymisessä.

Kristiina-kuningatar oli lämmin sivistyksen suosija. Itse hän oli hankkinut niin perusteelliset tiedot monilla tieteenaloilla, että harva henkilö koko valtakunnassa saattoi tässä suhteessa hänen kanssaan kilpailla. Jo varsin nuorena Kristiina ryhtyi kirjeenvaihtoon monien yleiseurooppalaisen maineen saavuttaneiden tiedemiesten kanssa. Hän kutsui myös maahansa ulkomaalaisia oppineita saadakseen heistä

arvoistaan seuraa. Monet noudattivatkin hänen kutsuaan, jäivätpä muutamat pysyväisestikin sinne. Ne taas, jotka palasivat kotimaahansa, ylistelivät nuoren kuningattaren ihmeellistä älykkyyttä ja suurta oppineisuutta. Tämä oli Kristiinalle mieleen, sillä hänen kunnianhimonaan oli loistaa koko Euroopan silmissä suurilla kyvyillään ja sivistyksen suosijana. — Huomattavin Kristiinan vieraista oli ranskalainen Descartes, matemaatikko, vuosisatansa huomattavin filosofi ja eräs kaikkien aikojen merkittävimpiä ajattelijoita. Hän ei kuitenkaan ehtinyt kauan oleskella kuningattaren vieraana, kun hän sairastui Tukholman linnan kylmissä ja epämukavissa suojissa ja kuoli kohta sen jälkeen.

Kristiinan tieteitä kohtaan osoittama harrastus tuli näkyviin hänen aikanaan toimeenpannussa kouluuudistuksessa. V. 1649 annettiin uusi koulujärjestys. Se ei sinänsä tuonut mitään muutoksia koululaitosjärjestelmään, mutta antoi järkeviä ohjeita opetuksen järjestämisestä ajanmukaiseksi.

Suomen koululaitos oli edelleen sellainen, millaiseksi se Kustaa Aadolfin aikana oli järjestetty. Alkuopetus annettiin ns. pedagogioissa eli lastenkouluissa, joissa yhden vuoden aikana opetettiin lapset lukemaan ja kirjoittamaan. Näitä kouluja piti olla kaikissa kaupungeissa. Maaseudullakin oli joitakuita. Mahtavat ylimykset, kuten Aksel Oxenstierna ja Pietari Brahe, perustivat niitä läänityksilleen ja huolehtivat myös niiden kustannuksista omakohtaisesti.

Seuraavana asteena oli triviaalikoulu. Se oli neliluokkainen, kunkin luokan kurssi kesti kaksi vuotta. Opetuskielenä oli latina heti ensimmäisellä luokalla annetun alkuopetuksen jälkeen. Kahdella viimeisellä luokalla luettiin myös kreikkaa. Pääaineena oli teologia, ajan valtatiede, jonka katsottiin kuuluvan maallikoidenkin yleissivistykseen.

Keskiajalta saakka Turussa toiminut tuomiokirkko- eli katedraalikoulu muutettiin piispa Rothoviuksen aloitteesta kymnaasiksi, jollaisia Ruotsiin oli jo

aikaisemmin perustettu. Kymnaasi oli 6-luokkainen; kolmella luokalla annettiin kuuden vuoden aikana valmistavaa opetusta ja toiset kolme luokkaa olivat jatkokoulutusta varten. Ennen yliopiston perustamista mm. pappisvalmistus jäi maassamme kymnaasin tehtäväksi. Turun ja myöhemmin perustetussa Viipurin kymnaasissa annettiin triviaalikoulun oppiaineiden ohella myös matematiikan ja luonnontieteiden opetusta.

Vuoden 1649 koulujärjestys pysyi suunnilleen muuttumattomana voimassa parin vuosisadan ajan. Kristiinan aikana luotiin siten se pohja, jolla korkeampaa hengenelämää meidänkin maassamme viljeltiin kansamme kaikinpuolisen kehityksen hyväksi. Hänen aikanaan maamme sai myös ensimmäisen täydellisen raamatunsuomennoksen ja yliopiston, kaksi jättiläissaavutusta, joilla on ollut vertaa vailla oleva merkitys Suomen kansan kehityksessä. Vaikka silloin vielä alaikäisellä kuningattarella ei ollutkaan henkilökohtaista osuutta niiden aikaansaamisessa, kuvastavat nekin Kristiinan hallituskaudelle ominaista kulttuuria suosivaa suuntausta. Tällä alalla kuningattaren monessa suhteessa onnettomasta hallituksesta onkin jäänyt pelkästään myönteinen kuva.

Kristiinan loistavasta hovista tuli myös koulu, jossa pitkien sotien raaistamat soturit sekä Ruotsin ja Suomen tähän asti vielä melko vaatimattomasti eläneet muutkin aateliset saivat oppia hienompia tapoja. Etenkin kuningattaren ulkomaalaisten vieraiden välityksellä mannermaiset muodit ja käyttäytymistavat levisivät ensiksi Ruotsiin ja sitten, joskin vähäisemmässä määrässä, myös kaukaisempaan Suomeen.

Kristiina-kuningattaren kruunusta luopuminen

Loistavien juhlien, turnajaisten ja taidetilaisuuksien, metsästysretkien ja oppineiden keskustelujen lomassa kuningatar syventyi vakaviin, sekä hänen itsensä että valtakunnan tulevaisuudelle tärkeisiin

suunnitelmiin. Hänen aikomuksenaan oli nimittäin luopua Ruotsi-Suomen kruunusta. Tämän sekä hänen omaa valtakuntaansa että koko Eurooppaa järkyttävän päätöksensä hän toteutti lopullisesti v. 1654, jolloin hän luovutti valtansa serkulleen Kaarle Kustaalle.

Kristiinan hallitukseen eivät alamaiset suhtautuneet kovinkaan suopeasti. Aatelin ylenpalttinen suosiminen, mm. suhteettomaksi paisunut läänitysten jakaminen, oli saattanut valtakunnan raha-asiat epäjärjestykseen. Tämä oli herättänyt tyytymättömyyttä muissa säädyissä, joiden niskoille nyt sysättiin raskaampia taakkoja. Järkevimmät aatelismiehetkin ymmärsivät hyvin, ettei tällainen meno voinut enää kauan jatkua saattamatta koko valtakuntaa perikatoon. Kristiinan tullessa täysi-ikäiseksi olivat läänitettyjen alueiden verotulot nousseet n. 180 000 taalariin. Vuoteen 1654 mennessä tämä summa oli uusien lahjoitusten johdosta kasvanut n. 665 000 taalariin, mikä summa siis meni yksityisten hyödyksi ja jäi kruunulta saamatta. Kaksi kolmasosaa kaikista Suomesta kertyvistä kruununveroista oli lahjoitettu pois. Laajat alueet, kuten Käkisalmen läänin pohjoisosa ja Pohjanmaa, olivat melkein 100-prosenttisesti läänitettyjä. Kristiina oli luovuttanut pois myös sellaisia tiloja, joiden tuotto oli varattu sotalaitoksen, vuoriteollisuuden ja hovin tarpeisiin. Kun näitä ns. "luovuttamattomia tiloja" annettiin pois, rappeutuivat niillä ylläpidettäväksi tarkoitetut laitokset varojen puutteessa. Ei kuitenkaan hovi, sillä sen kustannuksiin uhrattiin vuosi vuodelta yhä suurempia summia. V. 1644 hovin menot olivat 3 % valtakunnan kokonaismenoista, v. 1654 jo 20 %! Tällöin jäi muihin ja todella tärkeihinkin menoihin yhä vähemmän varoja käytettäväksi.

Tästä huolimatta säädyt ja valtaneuvosto yksimielisesti vastustivat kuningattaren suunnitelmaa. Yli satavuotisena hallituskautenaan, varsinkin Kus-

Kristiina luopuu kruunusta.

taa Aadolfin aikana, Vaasain kuningashuone oli saavuttanut alamaistensa jakamattoman kiintymyksen. Monet ajattelivat myös vanhan valtakunnankansleri Aksel Oxenstiernan tavoin Kristiinasta, että kaikkine vikoineenkin "hän oli kuitenkin suuren Kustaa Aadolfin tytär".

Mutta Kristiina ei antanut tämän vastustuksen vaikuttaa suunnitelmiinsa. Valtaneuvoston ja säätyjen oli taivuttava, ja kesäkuun 6. päivänä v. 1654 Kustaa Vaasan kuninkaaksi valitsemisen vuosipäivänä, viimeinen Vaasa luopui Upsalan linnassa isiensä kruunusta. Hyvästeltyään syvästi liikuttuneita

säätyjen edustajia Kristiina lähti seuraavana päivänä pois kotimaastaan.

Kristiina-kuningattaren kruunustaluopuminen on herättänyt yhtä suurta huomiota myöhempien aikojen historioitsijoiden kuin hänen aikalaistensakin keskuudessa. Lukemattomia teorioja on esitetty sen syistä, voimatta kuitenkaan perustella yhtä sen paremmin kuin toistakaan. Kuningatar ei ole itse muistelmissaankaan paljastanut tämän päätöksensä sisimpiä syitä, joten ne ovat jääneet vain arvailun varaan. Niinpä on otaksuttu, että Kristiina johtui tähän ratkaisuun nähdessään valtakunnan joutuneen taloudellisen haaksirikon partaalle. Valtakunnan tila olisi vaatinut toimenpiteitä, jotka ennen kaikkea olisivat loukanneet kuningattaren suosiman aatelin etuja; tähän ei Kristiinalla ollut tarpeeksi päättäväisyyttä eikä sitkeyttä. On myös arveltu, että kuningatar kaipasi rikkaampiin ja sivistyneempiin etelän maihin, jossa hänellä olisi tilaisuus hallitushuolista vapaana omistautua henkisille harrastuksilleen vertaisessaan seurassa. Kristiinan turhamaisuutta hiveli epäilemättä myös se kohu, minkä hän tiesi odottamattoman askelensa synnyttävän. Mahtavan valtakunnan hallitsijan vapaaehtoinen valtaistuimestaan luopuminen ei ollut suinkaan jokapäiväinen tapahtuma.

Kaikki nämä syyt ovat epäilemättä vaikuttaneet hänen päätökseensä. Ehkäpä viimeisenä ja ratkaisevimpana vaikuttimena on ollut hänen suhteensa uskontoon. Protestanttisen opin voimakkaimman puolustajan tytär oli kenenkään alamaisensa aavistamatta vähitellen omaksunut katolisen uskon. Ajan jyrkkä ja kuiviin muotoseikkoihin takertuva luterilaisuus ei nähtävästi tyydyttänyt hänen hienostunutta ja monivivahteista luonnettaan, jossa melkeinpä miesmäisen voiman ohella ilmeni äidiltä perittyä suorastaan tasapainotonta herkkyyttä. Katolisen kirkon vanhoine rikkaine sivistysperinteineen täytyi sitä paitsi vetää puoleensa verrattomasti voimakkaammin kuningattaren hienostunutta mieltä

kuin karu ja ankaran asiallinen luterilainen kirkko kykeni tekemään. — Koska katolinen ei voinut olla Ruotsi-Suomen hallitsijana, kuningattarella ei ollut valinnan varaa.

Kotimaasta poistuttuaan Kristiina suuntasi matkansa ensiksi Belgiaan ja sitten Itävaltaan. Innsbruckin kaupungissa hän julkisesti luopui luterilaisuudesta ja kääntyi katoliseen oppiin. Vaikka uskonsotien aikakausi olikin jo ohitse, Kustaa Aadolfin tyttären siirtymistä Rooman kirkon helmaan juhlittiin katolisessa maailmassa suurena voittona.

Loistavassa juhlakulussa Kristiina jatkoi Innsbruckista matkaansa Roomaan, missä hän joutui suurenmoisen juhlinnan kohteeksi. Ruotsin valtakunnan maksaman suuren eläkkeen turvin hän saattoi viettää mieleistään elämää loppuikänsä. Myöhemmin hän ilmeisesti katui kruunustaluopumistaan, sillä Ruotsissa käydessään hän yritti saada oikeutensa kruunuun tunnustetuksi siltä varalta, että Kaarle Kustaan suku sammuisi. Nämä yritykset eivät kuitenkaan johtaneet hänen toivomaansa tulokseen. Kristiina kuoli v. 1689 ja hänet haudattiin katolisen maailman pääpyhättöön, Pietarinkirkkoon.

Kristiina-kuningatar on ollut Ruotsi-Suomen merkillisimpiä kruununkantajia. Loistavista luonnonlahjoistaan huolimatta hänestä ei kuitenkaan tullut suurta hallitsijaa. Hän oli liian kärsimätön syventyäkseen niihin ikäviin velvollisuuksiin, joita nuoren ja uhanalaisessa asemassa olevan suurvallan hallitsijalta olisi vaadittu. Liioitellussa itsetietoisuudessaan ja taivaisiin asti paisutetussa omanarvontunnossaan hän ei halunnut kuunnella kokeneiden valtiomiesten neuvoja. Sekä Ruotsin että varsinkin Suomen talonpoikaisväestö sai kalliisti maksaa hänen loistonhalunsa. Kevytmielisen vastuuttomasti hän kieltäytyi muuttamasta tuhlailevaa hallitustapaansa, vaikka hän oli kyllä hyvin selvillä siitä, että siten olisi vältetty lähestyvä tuho. Näin tämä valtakuntansa mahtavuudesta ylpeilevä hallitsijatar jär-

kytti vakavasti suuren isänsä elämäntyön, Ruotsi-Suomen suurvalta-aseman, perustaa. Kristiinan hallituksen myönteiset puolet, hänen merkityksensä sivistyksen edistäjänä, eivät riitä tasoittamaan kielteisiä vaikutuksia.

KAARLE X KUSTAA

Uusi hallitsija oli saanut edeltäjältään raskaan perinnön. Valtakuntaa uhkasi sekä sisäinen hajaannus että vaara kateellisten naapurien taholta. Sen raha-asiat kaipasivat nopeata korjaamista. Mutta korjaukseen ryhtyminen koski liian kipeästi mahtavan ylimystön etuihin, joten se oli saanut jäädä toistaiseksi. Jännityksellä odotettiin, olisiko nuoressa kuninkaassa miestä suorittamaan välttämättömät parannukset.

31-vuotias Kaarle Kustaa oli valtaistuimelle noustessaan täynnä intoa ja tarmoa. Hän oli myös erittäin hyvin valmistautunut niihin tehtäviin, jotka häntä nyt odottivat. Jo lapsena hän oli siirtynyt vanhempiensa kanssa äitinsä kotimaahan, kun hänen isänsä oli menettänyt saksalaisen ruhtinaskuntansa 30-vuotisen sodan myrskyissä. Nuorta prinssiä kasvatettiin yksinkertaisesti ja ankarasti äidinisän, kuningas Kaarle IX:n perinteiden mukaisesti. Kustaa Aadolfin lähdettyä Saksaan Kristiina lähetettiin tätinsä luokse, jossa hän kasvoi yhdessä vähäistä vanhemman serkkunsa kanssa. Myöhemmin Kaarle Kustaa siirtyi Tukholmaan, jossa itse Aksel Oxenstierna valvoi hänen kasvatustaan. Opiskeltuaan Upsalan yliopistossa prinssi lähti ulkomaille tietojaan täydentämään. Pariisissa hän oli kuuluisan hollantilaisen oikeusoppineen Hugo Grotiuksen oppilaana, jolta jo Kustaa Aadolf oli saanut vaikutteita. Kuuluisa tiedemies, joka pyrki erityisesti saamaan sodankäynnin inhimillisemmäksi, antoi oppilaastaan erittäin kiittävän arvostelun. Kaarle Kustaan terävä äly, rohkea

Kaarle X Kustaa.

päättäväisyys ja luja tahto saivat hänet ennustamaan nuorelle ruhtinaalle loistavaa tulevaisuutta.

Mutta Ruotsiin palattuaan prinssi sai kokea raskaan pettymyksen. Hän itse piti äitinsä kotimaata isänmaanaan ja halusi uhrata voimansa ja kykynsä sen palvelemiseen. Mutta Ruotsin mahtava ylimystö piti häntä muukalaisena ja koetti syrjäyttää hänet. Prinssi voitti kuitenkin pian pettymyksensä. Hän päätti luoda onnensa miekallaan, kuten niin moni muukin oli tehnyt näinä sotaisina aikoina. Oppiakseen sotataidon perusteellisesti hän astui tavallisena sotamiehenä Ruotsi-Suomen armeijaan.

Nuoren vapaaehtoisen loistavat sotilaalliset lahjat ilmenivät heti alusta alkaen. Lennart Torstenssonin johdolla palvellessaan hän samalla yleni nopeasti ja oppi sotataitoa tältä suurelta sotapäälliköltä. 30-

vuotisen sodan lopulla hänestä tuli Ruotsi-Suomen armeijan ylipäällikkö vain 25 vuoden ikäisenä.

Kristiina oli auttanut lapsuudenystävänsä tähän asemaan. Pari vuotta myöhemmin hän myös sai säädyt tunnustamaan Kaarle Kustaan Ruotsi-Suomen kruununperilliseksi. Mutta lapsuudenaikaista lupaustaan, että ottaisi prinssin puolisokseen, hän ei täyttänyt. Kunnianhimoisella ja toiminnanhaluisella ruhtinaalla oli sodan päätyttyä edessään vielä monta pitkää vuotta, jolloin hänen toiveittensa päämäärä, Ruotsi-Suomen kruunu, näytti häälyvän jossakin epämääräisessä tulevaisuudessa. Hän ei voinut millään tavoin puuttua asioihin nähdessään, miten hänen perintöään tuhlattiin. Hänen oli vain tyydyttävä purkamaan toiminnanhalunsa pienen ruhtinaskuntansa, läänitykseen saamansa Öölannin, tilan kohottamiseen. Rappiolle joutunut saari kohentuikin huomattavasti nuoren ja suositun ruhtinaansa ansiosta.

Mutta vuoden 1654 alkupuolella Tukholman linnasta saapui vihdoin kaivattu viesti: Öölannin herran oli saavuttava ottamaan vastaan huonosti hoidettu perintönsä, vararikon partaalla oleva Ruotsi-Suomen valtakunta.

Neljännesperuutus

Heti Tukholman ja Upsalan kuninkaallisiin linnoihin saavuttuaan Kaarle Kustaa sai havainnollisen kuvan siitä, minkälainen oli valtakunnan tila. Kustaa Vaasan viimeinen jälkeläinen ei jättänyt seuraajalleen edes sen vertaa, että uuden kuninkaan kruunajaiset olisi voitu viettää asianmukaisella tavalla. Lainavaroilla ja lainatavaroilla varustettuna Kaarle Kustaa kruunattiin Ruotsi-Suomen kuninkaaksi.

Uusi kuningas ei kyllä kauan viivytellyt, vaan ryhtyi heti parantamaan valtakunnan raha-asioita. Hovin menoja supistettiin ankarasti lakkauttamalla turhia virkoja ja palauttamalla Kustaa Aadolfin ai-

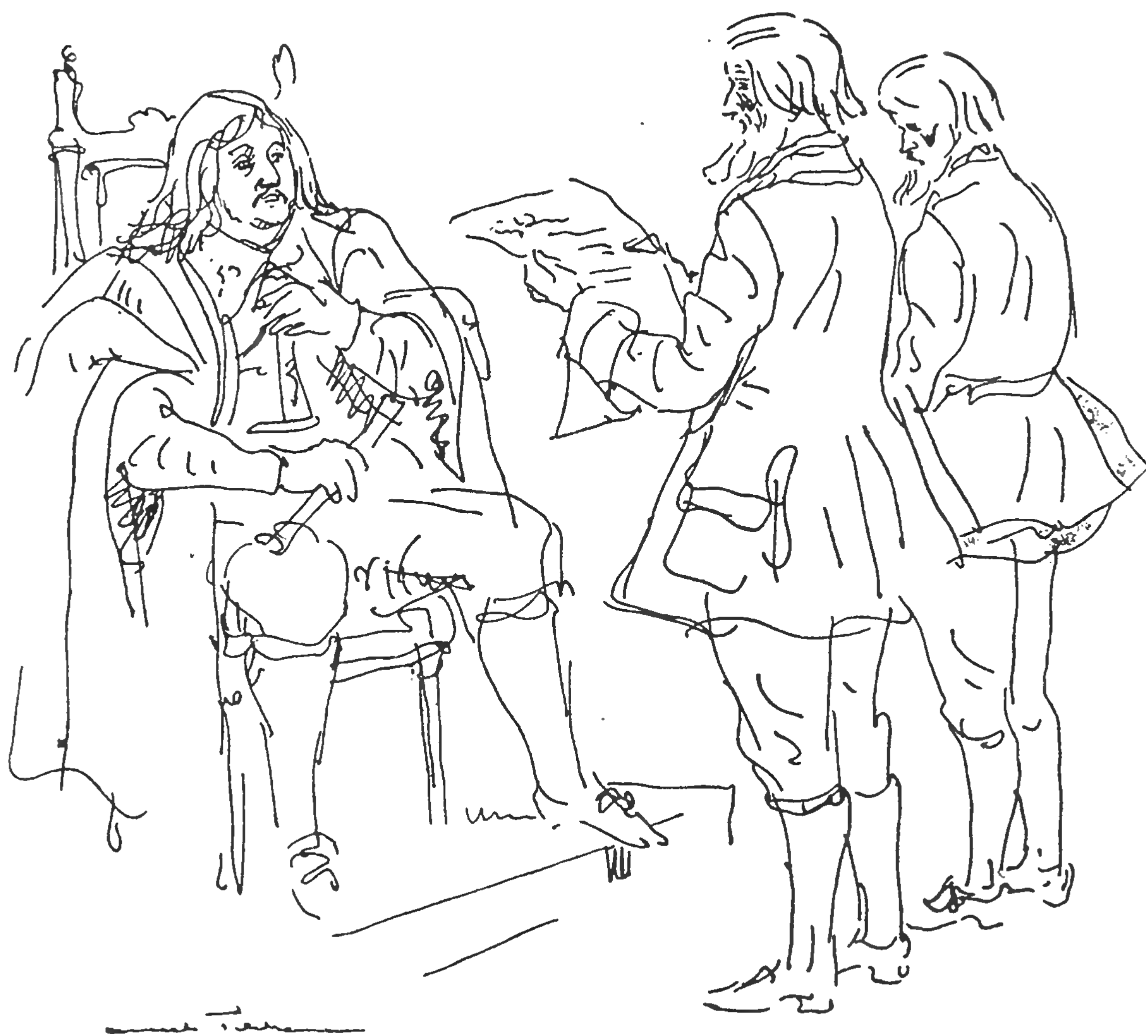
kaiset yksinkertaiset hovitavat. Mutta nämä ja muut samantapaiset toimenpiteet eivät riittäneet. Vasta aatelin etuoikeuksiin puuttumalla voitiin saada valtakunnan raha-asiat kuntoon ja rauhoittaa alempien säätyjen yhä voimakkaampana ilmenevä tyytymättömyys.

Tämä kauan odotettu välienselvittely tapahtui vuoden 1655 valtiopäivillä. Eräiden valtaneuvosten, ennen kaikkea suomalaisen Herman Klaunpoika Flemingin neuvosta kuningas esitti valtiopäiville, että osa aatelin läänityksistä peruutettaisiin kruunulle. Aatelittomat säädyt, mutta myös monet aatelismiehet, kannattivat tätä ehdotusta. Varsinkin Suomen aatelismiehet olivat sen kannalla. Uusi valtakunnankansleri Eerik Oxenstierna, Aksel Oxenstiernan pystyvä ja rehellinen poika, sai taivutetuksi aatelin hyväksymään kuninkaan ehdotuksen varoittaessaan säätyveljiään: ”Jollei ajoissa etsitä parannusta, vedetään verkko sitten odottamatta kaikkien pään turmioksi, ja vahinko tulee auttamattomaksi.”

Mutta kuningas ei tyytynytkään vain siihen, että ns. luovuttamattomat tilat peruutettaisiin ja että aikaisemmin ikuisiksi ajoiksi luovutetut läänit annettaisiin vain läänin luovuttaneen hallitsijan hallituskauden ajaksi. Kaarle Kustaa vaati nyt, että aatelin oli luovuttava kaikkien läänitystensä neljännestä osasta tai maksettava niiden tuottoa vastaava summa, 200 000 hopeataalaria, veroina kruunulle.

Tämä ehdotus kohtasi kuitenkin kiivasta vastustusta. Etenkin ylhäisaateli vaati sen hylkäämistä. Lopuksi kuningas ratkaisi kiistan mahtisanallaan. Ylhäisaatelisten neuvosherrojenkin oli taivuttava nyt ja vastedes kuninkaan voimakkaaseen tahtoon. Tästä lähtien Kaarle Kustaa oli yhtä ehdoton herra valtakunnassaan kuin hänen suuri enonsa oli aikoinaan ollut.

Tätä neljännesperuutusta toteuttamaan asetettiin peruutus- eli reduktiokollegio, jonka johdossa oli

»*Kansan onni olkoon ylin laki.*»

peruutuksen voimakkain puoltaja Herman Fleming. Työ aloitettiin niin ripeästi, että samana vuonna peruutettiin jo yli 2 400 tilaa, joiden verotuotto oli yli 67 000 taalaria. Mutta seuraavan vuoden peruutusmäärä oli vain 91 tilaa. Syynä tähän oli osaksi tällä välin puhjennut sota, osaksi aatelin jatkuva vastarinta. Flemingin tunnuslauseena oli seuraava latinankielinen lause: "Salus populi suprema lex esto", eli kansan onni olkoon ylin laki. Mutta hänen säätyveljensä eivät olleet yhtä epäitsekkäitä. Mm. Suomen suurten kreivi- ja vapaaherrakuntien peruuttaminen lykättiin toistaiseksi, ja kohta koko peruutustoiminta tyrehtyi. Kuningas ei halunnut ärsyttää vastaansa aatelia, jonka apua hän tarvitsi aloittamassaan sodassa.

Aatelin oli siis onnistunut estää tämän uudistuksen toimeenpano, joka olisi ehkä riittänyt valta-

kunnan raha-asioiden korjaamiseen. Lyhytnäköisessä itsekkyydessään se siten aiheutti suuren vahingon valtakunnalle. Mutta kaikkein eniten se tällä menettelyllään vahingoitti itseään. Sillä kun peruutuskysymys parikymmentä vuotta myöhemmin otettiin uudelleen esille, ei enää tyydyttykään puolinaisiin myönnytyksiin, vaan aateli menetti kaikki läänityksensä ja vielä korkojen kanssa.

Sodat alkavat jälleen — Hyökkäys Puolaan

Samoilla valtiopäivillä, joilla kuningas sai aikaan päätöksen neljännesperuutuksen suorittamisesta, tehtiin myös toinen, paljon laajakantoisempi päätös. Säädyt päättivät nimittäin kuninkaan ehdotuksesta ryhtyä sotaan Puolaa vastaan.

1600-luvun puolivälissä oli Itä-Euroopassa sattunut huomattavia tapahtumia, jotka vaikuttivat myös Ruotsi-Suomen ulkopoliittiseen asemaan. Puola oli jatkuvasti heikentynyt sisäisten riitojensa vuoksi, joten se ei kyennyt olemaan Venäjän vastapainona. Venäjä pyrki Itämeren rannikolle Puolan alueiden kautta.

Nämä Venäjän pyrkimykset menivät ristiin Ruotsi-Suomen etujen kanssa. Kustaa II Aadolfin oli onnistunut eristää Venäjä kokonaan pois Itämeren yhteydestä. Jos Venäjä pääsisi nyt Itämeren rannikolle, tulisi siitä Ruotsi-Suomelle vaarallinen ja vaikeasti kurissa pidettävä kilpailija. Venäjän aikeet oli siten estettävä hinnalla millä hyvänsä. Sota oli siis välttämätön. Kuningas lienee myös pitänyt sotaa ainoana keinona säätyjen kesken yhä uhkaavampana ilmenevän ristiriidan ratkaisemiseksi. Uusista valloituksista toivottiin myös helpotusta valtakunnan vaikeaan taloudelliseen asemaan. Siten ratkaistaisiin lisäksi suurvallan tarpeisiin välttämättömän sotaväen vaikea ylläpitokysymys. Sodan aikana voitaisiin nimittäin siihen tarvittavat varat ottaa valloitetuista maista.

Kuningas sai valtaneuvoston ja säätyjen kannatuksen suunnitelmilleen. Valtaneuvoksista ainoastaan Herman Fleming vastusti sotaan ryhtymistä. Hän pelkäsi peruutuksen sodan vuoksi keskeytyvän — kuten todella kävikin. Suomalaisena hän aavisti myös kotimaansa joutuvan jälleen kärsimään sodasta. Valtiopäivillä myös papisto vastusti sotaa, mutta turhaan. Kuningas sai vapaat kädet toteuttaakseen suunnitelmansa parhaaksi katsomallaan tavalla.

Kaarle Kustaa oli aluksi epätietoinen siitä, oliko edullisempi hyökätä Venäjän vai Puolan kimppuun. Harkittuaan asiaa hän päätti hyökätä Puolaan. Kuninkaan ja hänen neuvonantajiensa mielestä oli parempi ehtiä Venäjän edelle ja vallata Ruotsi-Suomelle sen haluamat alueet. Valtaamalla Kuurinmaan ja Preussin Ruotsi-Suomi pääsisi todella Itämeren herraksi. Lopuksi toivottiin nyt vihdoin voitavan pakottaa Sigismundin perilliset luopumaan vaatimuksistaan Ruotsi-Suomen kruunuun. — Ajankohta tuntui sopivalta, sillä kasakat kapinoivat menestyksellisesti Puolan kuningasta vastaan, ja Moskovan tsaari oli valloittanut suuren osan Ukrainasta.

Heinäkuussa v. 1655 Arvid Wittenberg johti 17 000-miehisen sotajoukon Pommerista Suur-Puolaan. Kuninkaan saavuttua vähän myöhemmin sotanäyttämölle aloitettiin marssi Varsovaa kohti. Toinen osasto tunkeutui Liivinmaalta Puolan alueelle. Kuninkaalla oli ilmiömäinen menestys. Puolalaiset aatelismiehet saapuivat asemiehineen joukoittain kuninkaan leiriin ja ilmoittivat haluavansa alistua mieluummin hänen valtaansa kuin tsaarin orjiksi. Varsova antautui, Puolan kuningas Juhana Kasimir voitettiin ja lopuksi Puolan kuninkaiden kruunauskaupunginkin, vanhan Krakovan, oli antauduttava. Täältä Kaarle Kustaa palasi pohjoiseen, yhtyi lankonsa Magnus de la Gardien johdossa Liivinmaalta tuleviin suomalaisiin joukkoihin ja pakotti Brandenbur-

gin vaaliruhtinaan tunnustamaan hänet vaaliruhtinaan hallussa olevan Itä-Preussin yliherraksi. Koko Itämeren etelärannikko oli siten nyt Ruotsi-Suomen kuninkaan käsissä.

Mahtavuuden ajan suomalainen sotapäällikkö.

Mutta nyt alkoivat vastoinkäymiset. Puolan aateli ei ollutkaan halukas tunnustamaan Kaarle Kustaata hallitsijakseen, kun se havaitsi hänen yrittävän liittää puolalaisia maakuntia omaan valtakuntaansa. Alempi kansa vihasi kuninkaan sotajoukkoja kerettiläisinä ja nurkui niitä raskaita sotaveroja, joita valloittaja sen niskoille sälytti. Kun ihmeitätekevän madonnankuvansa vuoksi Puolan kansallispyhättönä pidetyn Czestochovan luostarin munkit olivat uskonkiihkoisella sitkeydellä onnistuneet torjumaan luostarin valtausyrityksen, maassa syttyi laaja sissisota. Puolalaisten kevyt ratsuväki parveili kaikkialla kuninkaan sotajoukkoja häiritsemässä, ja aateli kerääntyi jälleen Juhana Kasimirin ympärille. Myös eräät muut vallat katsoivat ajankohdan sopivaksi välien rikkomiseen Ruotsi-Suomen kanssa.

Kaarle Kustaa ei kuitenkaan näistä vastoinkäymisistä masentunut. Nopein iskuin hän kävi ylivoimaisten vihollisosastojen kimppuun ja löi yhden toisensa perästä. Kuninkaan henkilökohtaisen rohkeuden ja taitavuuden avulla hänen sotajoukkonsa pelastui monta kertaa aivan epätoivoiselta näyttävistä tilanteista. Kaarle Kustaa ei kuitenkaan kyennyt

estämään Varsovaa joutumasta jälleen puolalaisten käsiin. Vähäisen varuskunnan komentaja, sotamarsalkka Arvid Wittenberg taisteli kolmen kuukauden ajan ylivoimaista vihollista vastaan. Mutta sitten hänen oli vihdoin antauduttava. Vastoin sopimusta puolalaiset ottivat upseerit vangeiksi ja heittivät Wittenbergin Zamoiscin linnan kylmiin ja kosteihin vankiluoliin. Huonon kohtelun johdosta maineikkaan soturin terveys murtui ja hän kuoli seuraavana vuonna. Myöhemmin hänen ruumiinsa tuotiin Ruotsiin ja haudattiin Ritariholman kirkkoon.

Heinäkuussa v. 1656 syntyi Varsovan luona tämän sodan suurin taistelu. Kaarle Kustaa oli taivuttanut Brandenburgin vaaliruhtinaan liittolaisekseen ja marssi hänen kanssaan Juhana Kasimiria vastaan. Puolan kuninkaalla oli 50 000 miestä, Kaarle Kustaalla vain 18 000. Mutta siitä huolimatta hän päätti ryhtyä taisteluun vaaliruhtinaan ja omien upseeriensakin epäilyksistä huolimatta.

Juhana Kasimir oli varma voitostaan. ”Minä annan ruotsalaiset aamiaiseksi tataareilleni”, hän sanoi. Hän oli tehnyt liiton villien tataarien kanssa. Mutta eivät puolalaisten aatelisratsumiesten keihäät eivätkä tataarien nuolet pystyneet järkyttämään kuninkaan armeijaa. Kolmipäiväinen taistelu päättyi lopuksi puolalaisten täydelliseen tappioon. — Loistava voitto oli ennen kaikkea Kaarle Kustaan sotapäällikköntaidon ansiota. Itse hän otti urhoollisesti osaa taisteluun. Kerran hän joutui yksin seitsemää tataaria vastaan, jotka keihäät tanassa hyökkäsivät hänen kimppuunsa. Kuningas ampui pistooleillaan heistä kaksi ja torjui miekallaan kolmannen peitsen. Apuun rientäneet kuninkaan miehet hakkasivat maahan loput. — Tähän suureen taisteluun osallistuivat kunnialla myös Turun ja Uudenmaan läänien ratsumiehet, joista eversti Gallen johtamat uusmaalaiset olivat mukana ratkaisevassa hyökkäyksessä.

Mutta loistavasta voitosta ei ollut paljoa hyötyä. Brandenburgin vaaliruhtinas pelkäsi Kaarle Kustaan

paisuvan liian mahtavaksi ja luopui liitosta. Aloittipa hän rauhanneuvottelutkin Puolan kuninkaan kanssa. Kaarle Kustaalla ei ollut riittävästi voimia lyödäkseen yksin Juhana Kasimirin. Kaiken lisäksi venäläiset ryhtyivät myös tekemään rauhaa Puolan kanssa ja aloittivat sodan Ruotsi-Suomea vastaan. Valtakunta sai kohta myös kolmannen vihollisen niskoilleen, kun Tanska ryhtyi hankkimaan korvausta kymmenkunta vuotta aikaisemmin kärsimästään tappiosta. Sota riehui siten jälleen kaikilla rajoilla.

Suomi venäläishyökkäyksen jaloissa

Venäjän tsaari Aleksei ja hänen neuvonantajansa olivat kateellisina seuranneet Kaarle Kustaan voittoretkiä Puolassa. He ymmärsivät hyvin, että kuninkaan voitot tekisivät tyhjäksi Venäjän pyrkimyksen päästä Itämeren rannalle. Venäläiset tekivät sovinnon Juhana Kasimirin kanssa, ja Moskovassa ryhdyttiin harkitsemaan sodan aloittamista Ruotsi-Suomea vastaan. Erityisesti Moskovan patriarkka Nikon kannatti sotaa. Hän toivoi venäläisten kykenevän valloittamaan Inkerin ja Käkisalmen läänin, jolloin näiden alueiden kreikkalaiskatolinen väestö pääsisi jälleen oman kirkkonsa yhteyteen.

Ruotsi-Suomen hallitus oli yrittänyt neuvotteluilla rauhoittaa venäläisiä, mutta epäonnistui. Kesäkuussa v. 1656 venäläiset hyökkäsivät yllättäen Inkeriin ja Liivinmaalle.

Suomi ei ollut enää välittömänä rajamaana, joten se sai vähäisen armonajan. Inkerinmaa joutui sitä surkeamman kohtalon uhriksi. Nevanlinna vallattiin yllätyksellä, ryöstettiin ja poltettiin. Asukkaiden julmaa kohtaloa kuvaa senaikainen kertomus, että heistä ”toiset oli poltettu, toiset paistettu kuin siat”. Inkeristä vihollinen jatkoi hyökkäystään Käkisalmen lääniin. Täällä monet uskonsa tähden sorretut kreikkalaiskatoliset talonpojat menivät vihollisen puo-

lelle ja olivat ensimmäisinä mukana polttamassa luterilaisten naapuriensa koteja.

Vihollisen yllättävä hyökkäys onnistui ja tuotti niin paljon tuhoa sen vuoksi, että Suomen omat joukot oli viety Puolaan ja Liivinmaalle. Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan maaherra, kuuluisan Evert Hornin poika Kustaa, pitikin puolustusta toivottomana. Mutta rajalinnojen päälliköt eivät antaneet vihollisen ylivoiman masentaa mieltään, vaan tekivät miehuullista vastarintaa.

Viipuri oli nyt niin kuin niin monesti aikaisemminkin Suomen lukkona itää vastaan. Linnanpäällikkö Klöfversköld ja hänen apulaisensa, eversti Burmeister, ryhtyivät ponteviin puolustustoimenpiteisiin. Viipurin rapistuneita varustuksia korjattiin kaupungin väestön osallistuessa työhön. Porvarit ja koulupojatkin kutsuttiin aseisiin, ja heitä harjoitettiin ahkerasti linnan vähäisen varusväen kanssa.

Viipurin puolustajat eivät kuitenkaan tyytyneet vain istumaan kaupungissaan ja odottamaan, milloin vihollinen saapuisi sitä ahdistamaan. Burmeister lähetti ensin erään osaston Vuoksen suulle, jossa Taipaleen kauppalan luona lyötiin venäläiset. Mukana olleille koulupojille tarjottiin voiton jälkeen tilaisuus päästä armeijaan. 13 nuorukaista ottikin tarjouksen vastaan ja heidät ylennettiin upseereiksi.

Vaara ei ollut kuitenkaan vielä ohitse. Pähkinälinna ja Käkisalmi olivat kovassa ahdingossa. Burmeister yritti avustaa Käkisalmen puolustajia. Hänen joukkonsa — noin 350 sotamiestä ja 800 aseisiin kutsuttua talonpoikaa — ei kuitenkaan päässyt Vuoksen yli venäläisten hävitettyä Kiviniemen sillan. Burmeister päätyi lopuksi Rautuun, jossa hän joutui taisteluun venäläisten kanssa. Neljä tuntia kestäneen tuiman taistelun jälkeen venäläisten oli peräännyttävä. Vihollinen oli menettänyt 200 miestä, aseita ja ampumatarvikkeita sekä 4 lippua. Burmeisterin tappiot olivat 40 haavoittunutta ja kaatunutta yhteensä. Kaatuneiden joukossa oli Bartholdus Si-

Pertti Simonpoika, nuori lipunkantaja.

monis eli Pertti Simonpoika, joka koulunpenkiltä oli vasta muutamaa viikkoa aikaisemmin siirtynyt Viipurin puolustajien riveihin. Nuoren lipunkantajan soturinura päättyi hänen ensimmäiseen taisteluunsa. Sotaan tottumattomat talonpojatkin olivat taistelleet niin urheasti, että he saivat siitä erikoiset kiitokset.

Raudun voittoisan taistelun jälkeen Kannas oli turvattu. Mutta Pohjois-Karjalan, Savon ja Kainuun onnettomat asukkaat joutuivat jälleen kokemaan kovia. Venäläiset ja kreikanuskoiset karjalaiset hävittelivät julmalla tavalla näitä maakuntia. Sotaväen puutteessa näitä hävityksiä ei voitu estää. Ainoastaan Käkisalmen linna piti puolensa. Sen urhea

päällikkö Olavi Pentinpoika piti yllä miestensä rohkeutta ja torjui vihollishyökkäyksen toisensa jälkeen.

Yhtä uljaasti puolustautui Pähkinälinnan vähäinen varusväki. Kun venäläiset vaativat linnanväkeä antautumaan, linnanpäällikkö majuri Grave vastasi: "Omenoita ja päärynöitä voidaan antaa, mutta ei tällaista pähkinää." Urhoollinen majuri kuoli piirityksen aikana, mutta ennen kuolemaansa hän vaati upseereiltaan lupauksen, ettei linnaa luovuteta. Nämä täyttivät kuolevan päällikkönsä viimeisen toivomuksen. 5 ½ kuukautta turhaan linnaa piiritettyään venäläiset lähtivät pois. Linnanväestä oli tällöin jäljellä ainoastaan 72 miestä.

Sillä välin oli Suomessa olevien joukkojen ylipäälliköksi nimitetty sotamarsalkka Kustaa Aadolf Lejonhufvud, Raaseporin kreivi, onnistunut avustamaan piiritettyä Käkisalmea. 1 600 miestä mukanaan hän murtautui venäläisten piiritysjoukon läpi linnanväen avuksi. Vaikka hänen oli kohta pakko lähteä, kesti linnanväki piirityksen loppuun asti. Olavi Pentinpojan kerrotaan neuvokkuudellaan kiirehtineen venäläisten lähtöä. Marssittamalla yöllä vähiä miehiään linnansaaria yhdistävillä silloilla hän sai viholliset uskomaan, että linna oli saanut apujoukkoja. Kuningas palkitsi urhean kapteenin korottamalla hänet aatelissäätyyn.

Sota jatkui edelleen, mutta Suomi säästyi pahemmilta koettelemuksilta. Venäläiset suuntasivat nimittäin päähyökkäyksensä Liivinmaalle. Suomalainen Lauri Fleming johti urheasti Tarton puolustusta. Kolme kuukautta kestäneen piirityksen jälkeen kaupunki kuitenkin kukistui. Riika piti sen sijaan puolensa. Liivinmaa joutui hirveiden hävitysten kohteeksi venäläisten liikkuessa valtoimenaan maassa.

Suurin osa Suomen asettamasta sotaväestä oli jo Puolassa tai Liivinmaalla. Talvella 1656—57 eräs suomalaisosasto puolusti Liettuassa sijaitsevaa Tykoczinin linnaa. Kun ylivoimainen vihollinen oli päässyt tunkeutumaan sisään, komentaja eversti von

Rosen räjäytti linnan ilmaan. Urheat puolustajat ja linnaan päässeet viholliset hautautuivat sen raunioihin.

Vahvistaakseen Liivinmaan puolustusta kuningas vaati Suomesta sinne lisää väkeä. Lejonhufvudin tällä välin kuoltua oli Suomessa olevien joukkojen ylipäälliköksi tullut Kustaa Evertinpoika Horn. Vastustelustaan huolimatta hänen oli taivuttava kuninkaan käskyyn. Mutta hänen saatuaan kokoon joukon miehiä saapui uusi käsky, missä vaadittiin Suomesta yhä lisää joukkoja. Mutta kun venäläiset juuri silloin hyökkäsivät uudelleen Käkisalmeen, Horn marssi miehineen sinne ja karkotti vihollisen. Kuninkaalle hän kirjoitti seuraavasti: ”Minä en voi muuta uskoa kuin että Teidän Majesteetillenne on kerrottu asiat niin kuin Suomessa olisi yllin kyllin väkeä, jota minä puolestani kyllä soisin; kuitenkin on varma uskoni, että Teidän Majesteettinne armollinen tahto ei liene luopua Suomesta ja Viipurista.”

Horn lupasi puolustautua joukkoineen viimeiseen asti. Kuningas ei pahastunut alamaisensa rohkeista sanoista, vaan antoi tunnustuksensa Hornin pyrkimyksille. Mitään apua hän ei kuitenkaan voinut Suomeen lähettää, vaan maamme oli selviydyttävä omin voimin. Vakinaisen sotaväen lisäksi otettiinkin palvelukseen talonpoikaista nostoväkeä, joka huonon aseistuksensa ja harjoituksen puutteen vuoksi ei kyennyt erityisempiin saavutuksiin. Kaiken lisäksi rutto levisi sodasta ankarasti kärsivään maahamme. Varsinkin kaupungit saivat kärsiä siitä.

Ruotsi-Suomen onneksi venäläiset alkoivat olla taipuvaisia rauhaan koettuaan vastoinkäymisiä muilla rajoillaan. Kuningas oli antanut lähettiläidensä tehtäväksi vaatia rauhanneuvotteluissa Vienan Karjalaa ja Aunusta Vienanmerta, Äänistä ja Syväriä myöten. Venäläiset eivät kuitenkaan näihin vaatimuksiin suostuneet. Niinpä saatiin aikaan vain kolmivuotinen välirauha. Se tehtiin v. 1658 Vallisaaressa ehdoilla, joissa kumpikaan ei menettänyt mitään.

Vaikkakin Venäjän sodalla oli toisarvoinen asema kuninkaan suunnitelmissa, sillä tuli olemaan suuri merkitys etenkin Suomen tulevan kehityksen kannalta. Kaarle Kustaalla olisi nyt ehkä ollut tilaisuus suuren enonsa työn täydentämiseen. Vaikka hän ilmeisesti ajattelikin edullisemman rajan hankkimista Venäjää vastaan, ei siitä tullut mitään. Muut sodat sitoivat hänen huomionsa ja valtakunnan voimat niin, ettei niitä tänne itärajalle riittänyt. Kuningas oli siten tehnyt virheen käydessään Venäjän asemesta Puolan kimppuun. Vaikkei Venäjä voittanutkaan tästä sodasta mitään uusia alueita, voimistui se Puolan edelleen heikontuessa. Niinpä Ruotsi-Suomi menetettyään nyt tilaisuutensa Venäjän lyömiseksi itselleen edullisimmissa olosuhteissa tuli kohtaamaan sen puoli vuosisataa myöhemmin valtakunnan suurvalta-asemalle tuhoisin seurauksin. Tästä sai Suomi maksaa kalleimman hinnan.

Suomen sisäistä eheytymistä Venäjän sota edisti huomattavasti. Etenkään Inkerinmaan ja Käkisalmen läänin kreikanuskoinen väestö ei uskaltanut jäädä odottamaan rangaistusta sodanaikaisesta menettelystään, vaan pakeni suurin joukoin Venäjälle. Noin 4 000 perheen kerrotaan tällä tavoin siirtyneen Pohjois-Venäjälle. Heidän tilalleen siirtyi etenkin savolaisia Inkerinmaalle jo aikaisemmin muuttaneiden Äyräpään ja Savon kihlakunnista lähteneiden siirtolaisten rinnalle. Tällä tavoin, joskin valtakunnalle raskain väestönmenetyksin, Inkerinmaa sai suomalaisen asutuksen, joka on säilynyt siellä meidän päiviimme asti.

Sota laajenee — Tanska nujerretaan

Tanska oli v. 1645 solmitusta Brömsebron rauhasta asti toivonut voivansa ottaa Ruotsilta takaisin silloin menettämänsä alueet. Ajankohta näytti nyt tähän sopivalta, kun Ruotsi-Suomi oli joutunut sotaan sekä

Venäjää että Puolaa vastaan. Kesällä v. 1657 Tanska julisti Ruotsi-Suomelle sodan.

Kaarle Kustaa oli nyt vaikean ratkaisun edessä. Itse hän oli Puolassa sotajoukkoineen vihollisten ympäröimänä. Puolalaisia ei ollut ratkaisevasti lyöty. Itävallan hallitsija, joka oli samalla Saksan keisari, oli liittoutunut puolalaisten kanssa. Keisari pelkäsi Kaarle Kustaan siirtävän sodan Saksaan ja tahtoi ehtiä kuninkaan edelle. Hollanti oli myös liittoutunut Tanskan kanssa, sillä se halusi estää Ruotsi-Suomea pääsemästä Itämeren herraksi. Itämeren kauppa oli Hollannille korvaamattoman tärkeä.

Kuningas ei kuitenkaan masentunut eikä epäröinyt, vaan päätti ensiksi käydä Tanskan kimppuun. Armeija jätti mielellään hävitetyn Puolan ja marssi nopeasti Jyllantiin. Kuninkaan pienessä, mutta karaistuneita ja pelottomia sotureita käsittävässä sotajoukossa oli myös suomalaisia, Turun ja Uudenmaan ratsumiehet. Vihollisen nopea marssi yllätti täysin tanskalaiset. Siten kuningas sai vuoden loppuun mennessä koko Jyllannin niemimaan haltuunsa.

Tällä välin sotaa oli käyty myös Tanskan ja Ruotsin välisellä maarajalla. Vanha sotamarsalkka Kustaa Horn oli saanut kuninkaalta kaikkien Ruotsissa olevien joukkojen päällikkyyden. Mutta kuuluisa suomalainen kuoli kohta tehtävän saatuaan. Kustaa Aadolfin lähimmät miehet olivat siten poissa, sillä Aksel Oxenstierna oli kuollut jo v. 1654. — Etelä-Ruotsissa tanskalaisilla oli menestystä, mutta suomalainen Lauritsa Creutz torjui norjalaisten Taalainmaahan tekemän hyökkäyksen.

Tanskalaiset luulivat saavansa olla talven rauhassa, sillä ankaran talven aikaansaamat ahtojäät kerääntyivät Jyllannin niemimaan ja Tanskan saarien välisiin salmiin. Mutta heidän peloton ja nerokas vihollisensa käyttikin juuri näitä harvinaisen kylmän talven antamia etuja hyväkseen. Kuningas lähetti Eerik Dahlberg-nimisen nuoren ja pelottoman upseerin tutkimaan jään vahvuutta. Dahlberg otti mu-

kaansa 40 suomalaista ratsumiestä ja ratsasti Vähän Beltin yli Fyenin saarelle. Hänen neuvostaan Kaarle Kustaa vei sotajoukkonsa salmen yli samaa tietä. Jää keinui miesten ja hevosten jalkojen alla, mutta yli mentiin siitä huolimatta. Mutta keskellä salmea petti virtaavan veden syövyttämä jää ratsuväen alla, ja joukko ratsumiehiä meni virran mukana syvyyteen. Ylimeno näytti keskeytyvän. Mutta kuningas kiiruhti murtuman reunalle ja onnistui rauhoittamaan joukkonsa niin, että koko armeija pääsi onnellisesti yli. Lyhyen taistelun jälkeen Fyen joutui kuninkaan käsiin.

Mutta vasta Själlannin saaren valtaus olisi tehnyt lopun sodasta, ja sen ja Fyenin välillä oli vielä vaikeampi este, Iso Belt. Kuninkaan päättäväisyys ei kuitenkaan tuntenut mitään esteitä. Kun Dahlberg tiedustelumatkaltaan palattuaan vakuutti jään kestävän, Kaarle Kustaa komensi sotajoukkonsa marssille Själlantia ja vihollisen pääkaupunkia kohti. Jää kesti, ja helmikuun puolivälissä kuningas oli Själlannissa.

Kaarle Kustaan rohkeus ja onni olivat ratkaisseet sodan. Seuraavana päivänä hänen Själlantiin tulonsa jälkeen aloitettiin rauhanneuvottelut, jotka pian johtivat Roskilden rauhaan. Tanska-Norjan oli luovutettava voittajalle Skoone, Blekinge, Hallanti, Bohuslääni, Bornholm ja Trondhjemin lääni.

Roskilden rauha tuotti Ruotsille suuria etuja. Etelä-Ruotsin maakunnat siirtyivät pysyväisesti Ruotsin haltuun. Tämä helpotti yhteyttä sen saksalaisiin alueisiin. Ruotsi-Suomi pääsi nyt myös osaltaan valvomaan Juutinrauman liikennettä, kun salmen pohjoisranta tuli Ruotsin omistukseen. Ruotsin suora yhteys valtamereen oli nyt myös turvattu, kun Ruotsi sai koko Skagerrakin itärannikon haltuunsa.

Mutta nämä voitot herättivät muiden valtojen kateutta. Hollanti erityisesti tunsi etujansa loukatun. Kaarle Kustaa itsekään ei kauan ollut tyytyväinen loistavaan menestykseensä. Hän suunnitteli sodan

jatkamista Saksassa, jossa keisari ja Brandenburgin vaaliruhtinas olivat edelleen hänen vihollisiaan. Mutta Tanskan jättäminen hänen Saksassa olevien joukkojensa ja kotimaan väliin tuntui kuninkaasta liian uhkarohkealta, varsinkin kun eräiden Roskilden rauhanehtojen määräysten soveltamisessa syntyi erimielisyyttä Tanskan kanssa. Kuningas ei kauan aikaillut. Riidat oli ratkaistava miekalla ja Tanskan kysymys selvitettävä lopullisesti. Tuskin puolen vuoden kuluttua Roskilden rauhanteosta kuningas siirrätti joukkonsa Kielissä laivoihin ja purjehti Själlantia kohti.

Kaarle Kustaa suunnitteli nyt koko Tanskan itsenäisyyden lopettamista ja sen alueiden liittämistä Ruotsi-Suomeen. Mutta nämä suuret suunnitelmat raukesivat. Kuningas ei saanut Kööpenhaminaa vallatuksi, sillä kaupungin asukkaat puolustivat sitkeästi kotejaan. Tanskan kuningas Fredrik johti itse pääkaupunkinsa puolustusta. Hollannin laivasto tunkeutui Juutinrauman läpi Kööpenhaminan avuksi. Vihollisilla oli siten meren herruus, ja Ruotsi-Suomen Tanskassa olevat joukot joutuivat ahtaalle. Keisarin, Brandenburgin ja Puolan joukot valtasivat Jyllannin. Lopuksi Kaarle Kustaan sotajoukko kärsi Fyenillä raskaan tappion.

Masentumatta näistä vastoinkäymisistä kuningas ryhtyi tarmokkaasti kokoamaan uusia joukkoja. Valtakunnan säädyt kutsuttiin Göteborgiin koolle keskustelemaan uusien sotaverojen kantamisesta. Tällöin sattui kuitenkin yllättävä tapaus, joka kokonaan muutti tilanteen: kuningas sairastui ja kuoli v. 1660 tuskin kuukauden päivät sairastettuaan.

Soturikuninkaan testamentti

Voimakas hallitsija oli mennyt pois juuri silloin, kun häntä kaikkein kipeimmin olisi tarvittu. Voittoisat viholliset ympäröivät valtakuntaa joka puolella, eikä Ruotsi-Suomesta löytynyt miestä, joka

olisi kyennyt kantamaan poismenneen kuninkaan taakkaa. Hän itse ymmärsi tämän parhaiten kehoittaessaan pari päivää ennen kuolemaansa lähimpiä miehiään hankkimaan valtakunnalle rauhan.

Kuninkaan viimeisen tahdon toteuttaminen jäi uuden holhoojahallituksen tehtäväksi. Kruununperillinen, prinssi Kaarle, oli näet vasta nelivuotias isänsä kuollessa. Holhoojahallitus ryhtyikin heti tunnustelemaan rauhan mahdollisuuksia. Ja niin suuri oli vielä Ruotsi-Suomen sotilasmahtia kohtaan tunnettu pelko, jota äsken kuollut hallitsija oli omasta puolestaan lisännyt, että viholliset suostuivat rauhantekoon yksi toisensa jälkeen.

Ensimmäiseksi saatiin rauha aikaan Puolan kanssa. Olivan luostarissa Danzigin lähellä solmitun sopimuksen mukaan Ruotsi-Suomi luovutti valloituksensa Preussissa, mutta sai nyt Liivinmaan. Puolan kuningas luopui vaatimuksistaan Ruotsi-Suomen kruunuun. Pitkä riita Puolan ja Ruotsi-Suomen hallitsijoiden välillä oli siten saatu nyt vihdoin päätökseen.

Rauhanneuvottelut Tanskan kanssa veivät enemmän aikaa. Mutta toukokuussa v. 1660 päästiin Kööpenhaminassa sopimukseen Tanskan kanssa. Tanska sai takaisin Bornholmin saaren ja Trondhjemin läänin, mutta muut sen Roskilden rauhassa luovuttamat alueet jäivät Ruotsille.

V. 1661 Kardisissa Pohjois-Liivinmaalla Venäjän kanssa solmittu rauha päätti viimeisen Kaarle Kustaan monista sodista. Ruotsi-Suomen suuret vaatimukset olivat viivyttäneet rauhantekoa. Kuten jo kuninkaan vielä eläessä, nytkin vaadittiin aluksi koko Itä-Karjalaa ja eräitä muita Luoteis-Venäjän raja-alueita. Erityisesti Pietari Brahe, joka oli holhoojahallituksen vaikutusvaltaisimpia miehiä, oli suositellut näiden alueiden vaatimista Suomen rajojen parantamiseksi. Maamme entinen kenraalikuvernööri perusteli tätä mm. sillä, että näiden alueiden väestö oli suomensukuista. Valtakunnan soti-

laallinen voima ei kuitenkaan riittänyt näiden vaatimusten läpiviemiseen, joten tämä Kaarle IX:n ajoista peräisin oleva hanke jäi nyt lopullisesti toteutumatta.

Näissä rauhanteoissa toteutuivat Kaarle X:n Kustaan lyhyen hallituskauden aikana tehdyt ulkopoliittiset suunnitelmat. Vaikka Kaarle Kustaa hallitsi vain vajaan 6 vuoden ajan Ruotsia ja Suomea, hän on jättänyt syvät jäljet molempien kansojensa historiaan. Hänen elämäntyönsä pysyvän muiston Ruotsissa muodostavat sen eteläiset maakunnat, jotka Kaarle Kustaa valloitti Tanskalta. Ruotsin väkiluku kasvoi näiden valloitusten johdosta lähes puolella miljoonalla hengellä, joten se nyt nousi noin 1 ½ miljoonaan. Tällä tavoin valtakunta pääsi nyt myös siitä puristuksesta, missä se oli ollut vihamielisen Tanskan voidessa valvoa sen pääsyä valtamerelle.

Kaarle Kustaan aikana Suomen rajat säilyivät entisellään. Mutta hänen Venäjän-sotansa välillisenä seurauksena oli, että suomalainen asutus tunkeutui Stolbovan rauhassa valtakuntaan liitettyihin Käkisalmen lääniin ja Inkerinmaalle, jotka nyt siten täysin suomalaistuivat. Mutta toisaalta Suomen merkitys emämaahan verrattuna väheni yhä entisestään. Tähän vaikutti osaltaan se, että maamme asukasluvun suhde koko valtakunnan asukaslukuun tuli Suomelle yhä epäedullisemmaksi Kaarle Kustaan menestyksellisen Tanskan-sodan jälkeen.

Kaarle X Kustaa oli yksi Ruotsi-Suomen etevimpiä hallitsijoita. Sotapäällikkönä hän oli monessa suhteessa suuren enonsa veroinen. Sotahistoriassa on harvoja suorituksia, jotka suunnittelunsa rohkeudessa ja toimeenpanon häikäilemättömässä tehokkuudessa olisivat verrattavissa Kaarle X:n Kustaan voittoihin Puolan-sodassa ja Beltien ylimenoon. Päätös neljännesperuutuksen suorittamisesta osoittaa myös, että kuninkaalla oli eteviä valtiomiesominaisuuksia. Valtakunnalle koitui suurta vahinkoa siitä, että yhtämittaiset sodat kuitenkin estivät Kaarle

Kustaata käyttämästä suuria hallintomiehen kykyjään valtakunnan sisäiseen rakennustyöhön. Valtiollisissa suunnitelmissaan kuningas ei kyennyt pitämään mielikuvitustaan kurissa ja mahdollisuuksien rajoissa. Hänen suuret suunnitelmansa olisivat toteutuessaan muuttaneet pohjoismaiden historian kulun. Mutta kuninkaalla ei ollut riittävästi kärsivällisyyttä yrittääkseen toteuttaa yhden yrityksen kerrallaan, vaan hillittömässä sodanhalussaan hän heittäytyi sotaan kaikkien naapuriensa kanssa yhtaikaa. Tämä yhdessä hänen ennenaikaisen kuolemansa kanssa saattoi valtakunnan suureen vaaraan, josta se töin tuskin selviytyi.

Ruotsi-Suomen suurvalta-asemalle kohtalokkaaksi kävi kuninkaan päätös ratkaista valtakunnan ulkopoliittiset pulmat hyökkäämällä Puolaan. Heikentämällä Puolaa, Venäjän perivihollista, Kaarle Kustaa näet antoi Moskovan tsaarille mahdollisuuden vahvistaa voimiaan. Kaarle Kustaan aikana Ruotsi-Suomi menetti viimeisen tilaisuuden selvittää vielä edullisissa olosuhteissa välinsä tulevan päävihollisensa Venäjän kanssa. Tästä joutui ennen kaikkea Suomi tulevaisuudessa kärsimään.

VALTAKUNNAN UUDISTAJA

HOLHOOJAHALLITUKSEN TOIMENPITEITÄ

Kuninkaan kuoltua syntyi riita holhoojahallituksesta, jonka jäseniksi Kaarle Kustaa oli määrännyt mm. puolisonsa, veljensä Pfalzin kreivin, Magnus de la Gardien ja peruutusta johtaneen Herman Flemingin. Kuningas oli uskonut turvanneensa tällä perheensä aseman ja peruutuksen jatkumisen.

Toisin kuitenkin kävi. Ruotsin ylpeä ylimystö vaati nyt takaisin etuoikeuksia, jotka voimakas kuningas oli siltä riistänyt. Pfalzin kreivi ja Fleming syrjäytettiin, ja heidän tilalleen tuli ylhäisaatelin jäseniä.

Hallituksen oli ensiksi jollakin tavoin saatava järjestystä raha-asioihin. Fleming ja hänen seuraajansa Kustaa Bonde saivatkin etenkin Pietari Brahen ja de la Gardien vastarinnasta huolimatta aikaan päätöksen peruutuksen jatkamisesta. Hallitus ei pysynyt kuitenkaan kauan kannassaan. Sanottiin, että »mikään hallitus ei voi pysyä pystyssä ilman rangaistuksia ja palkintoja». Läänityksiä ryhdyttiin taas jakamaan. Holhoojahallitus peruutti yhteensä 37 000 taalarin tulot, mutta läänitti tai myi 634 000 taalaria veroina tuottaneet tilukset. Raha-asiat joutuivat siten rappiolle valtion velan kohotessa yli 10 miljoonan taalarin.

Hallitus yritti kyllä taloudellisia uudistuksia. Mm. Tukholmaan perustettu pankki otettiin valtion huostaan. Talonpoikien ilmoittaessa, etteivät he osallistu sen hoitoon, valvonta jäi muille säädyille. Jatkuva edesvastuuton läänitysten jakaminen teki kuitenkin järkevän taloudenpidon mahdottomaksi.

Suomelle holhoojahallituksen aika muodostui monessa suhteessa raskaaksi. Tosin maamme ensin sai pitkästä aikaa oman kenraalikuvernöörin, kun Herman Fleming nimitettiin tähän virkaan jouduttuaan hallituksesta syrjäytetyksi. Vuosina 1664—69 Fleming hoiti syntymämaansa hallintoa. Erityisesti sotalaitoksen kehittäminen oli hänen huolenpitonsa kohteena. Mutta Fleming ei ollut enää aikaisemmissa voimissaan, ja varsin pian hän joutui luopumaan virastaan. Tukholmaan siirryttyään hän kuoli siellä v. 1673.

1660-luvulla sattui useita katovuosia, joista pahin oli ”Laurin hallavuosi” v. 1669. Maskussa, joka kuului maan viljavimpiin seutuihin, suurin osa tilallisista oli joutunut turvautumaan kerjuusauvaan, kotiin jääneiden syödessä oljista, akanoista, petusta ja vehkoista paistettua leipää. Sama oli asiaintila monessa muussakin läänissä. Papitkaan eivät olleet kuukausimääriin nähneet selvää leipää, vaan söivät perheineen olkileipää.

Tervakomppania lisäsi suuresti kansan vaikeuksia. Katoalueiden talonpojat olisivat voineet myydä tervaa ostaakseen näin saamillaan rahoilla viljaa. Mutta tapulikaupunkien porvarit eivät voineet ottaa vastaan talonpoikien tarjoamaa tervaa, koska komppania osti vuosittain vain rajoitetun tervamäärän pitääkseen vientihinnat ulkomailla korkeina. Vaikka maaherratkin yhtyivät rahvaan valituksiin ja pyysivät tervakomppanian etuoikeuksien ja muidenkin kauppaa rajoittavien määräysten poistamista, hallitus ei suostunut siihen.

Toisen tyytymättömyyden aiheen muodosti läänityksiä saaneiden ylimysten mielivaltainen menettely. Yhä uudestaan tehtiin talonpoikien taholta valituksia siitä, että heiltä lainvastaisesti vaadittiin veroja tai päivätyösuorituksia. Mutta harvoin valituksista oli todellista apua.

Suomalaisten taholta esitettiin myös valituksia suomalaisten ja suomen kielen syrjimisestä. Maa-

herra Ernst Creutz vastusti vuoden 1668 valtiopäivillä Suomesta kerättyjen verojen käyttöä yksinomaan Ruotsia hyödyttäviin tarkoituksiin, kuten erääseen kanavarakennukseen. V. 1672 Suomen talonpoikien edustajat esittivät yhteisen valituksen niistä epäkohdista, jotka pahimmin rasittivat Suomen talonpoikia. Tämän 13-pykäläisen esityksen eräässä kohdassa puhutaan myös suomen kielen asemasta seuraavasti: ”Kuninkaalliselta Majesteetilta pyydämme alamaisimmasti, ett'ei ulkomaalaisille anneta mitään virkoja meillä Suomessa, koska me emme heidän kieltään ymmärrä, eivätkä he meidän, muutenkaan eivät he ollenkaan tunne meidän paikkakuntamme ja asemamme laatua, sen lisäksi onhan meillä, Jumalan kiitos, kyllin runsaasti lapsia, jotka voivat toimittaa niin hyvin maalliset kuin hengelliset virat.” — Samana vuonna pohjalaiset talonpojat esittivät nuorelle kuninkaalle, että ”Teidän Majesteettinne kerta, jos suinkin mahdollista ja sopivaa on, itse tahtoisitte meidän maassa käydä, jotta Teidän Kunink. Majesteettinne silloin armollisesti voisitte nähdä Teidän köyhien alamaistenne tilan, niin kuin entiset kuninkaamme, muistoissa kunniakkaimmat, armollisesti ovat suvainneet tehdä”.

Suomen talonpojat toivoivat siis kuninkaalta itseltään, kuten niin monta kertaa aikaisemmin, apua ahdingossaan. Ja avun he tulivatkin saamaan, joskin vasta niiden raskaiden koettelemusten jälkeen, joihin valtakunta joutui holhoojahallituksen taitamattoman ulkopolitiikan ja aikaisemman heikon taloudenhoidon ansiosta.

Sota Tanskaa vastaan puhkeaa

Kaarle X Kustaan sodat oli onnistuttu päättämään yleensä edullisiin rauhansopimuksiin. Valtakunta oli nyt mahtavuutensa huipuilla ja koko Euroopan arvossapitämä. Hallituksen olisi tullut viisaalla menettelyllä ylläpitää tätä edullista asemaa.

Nuoren kuninkaan holhoojat eivät kyenneet onnettomuudeksi sopimaan niistä päälinjoista, joiden mukaan ulkopolitiikkaa olisi ollut hoidettava. Kukaan heistä ei ollut sellainen muita säätyveljiään ylivoimaisesti etevämpi henkilö kuin Aksel Oxenstierna oli Kristiinan holhoojien joukossa ollut. Tällaisen johtajan puutteessa hallituksen jäsenet kinastelivat keskenään, ja valtakunnan ulkopolitiikka oli sen vuoksi heikkoa ja horjuvaa.

Aluksi oli syttyä sota Venäjää vastaan Kardisin rauhanehtojen aiheuttamien riitojen vuoksi. Ryhdyttiin jo valmistelemaan valtakunnan sotavoimien kokoamista rajaseuduille. Mutta kaikki hallituksen jäsenetkään eivät olleet sodan kannalla. Pietari Brahe, vanha drotsi, varoitti sodasta: ”Venäläinen on sitkeä vihollinen, paha tappelemaan, ja on varoen käsiteltävä.” Sota-aikeet raukesivat lopullisesti säätyjen vastustukseen. — Bremenin kaupunkia vastaan käytiin kuitenkin lyhyt sota, kun bremeniläiset eivät tahtoneet tunnustaa Ruotsi-Suomen yliherruutta. Tämä ponnettomasti käyty sota alensi suuresti valtakunnan arvovaltaa eikä tuottanut mitään tuloksia.

Kaarle Kustaan sotien aikana Ruotsi-Suomi oli saanut kaikki naapurinsa kimppuunsa, eivätkä naapuruussuhteet olleet paljoa parantuneet rauhan tultuakaan. Holhoojahallitus ymmärsi tästä koituvan vaaran ja yritti liittoja solmimalla lujittaa valtakunnan turvallisuutta.

Liittokumppaneita oli tarjolla useampiakin. Euroopassa oli tapahtumassa parhaillaan suuri poliittinen uudelleenryhmittyminen, ja ilmassa oli tulevien suurten yhteenottojen tuntua. Ranskalle johtavan aseman Euroopan politiikassa hankkineen suuren kardinaali Richelieun seuraaja, kardinaali Mazarin oli kuollut v. 1661. Mazarin oli täydentänyt edeltäjänsä ja oppimestarinsa työn niinä parinakymmenenä vuotena, jotka hän ehti toimia Ranskan pääministerinä. Nyt kuitenkin nuori kuningas Lud-

vig ryhtyi itse ohjaamaan valtakuntansa politiikkaa kunnianhimoisena päämääränään hankkia Ranskalle Euroopan ehdoton johtoasema. Euroopan politiikka kietoutuikin seuraavan puolen vuosisadan aikana Ludvig XIV:n politiikkaan niin, että Ranska oli mukana kaikissa vähänkin merkittävämmissä toiminnoissa. Joskaan kunnianhimoinen kuningas ei saavuttanut perimmäisiä poliittisia päämääriään, ranskalainen sivistys levisi kaikkialla Eurooppaan.

Ruotsi-Suomenkin oli nyt ratkaistava, mistä se haki tukea omissa pulmissaan. Tanskan valtakunnankansleri Griffenfeldt tarjosi sille liittoa. Hänen tarkoituksenaan oli yhdistää Tanska-Norja ja Ruotsi-Suomi lujaksi liittokunnaksi, joka tällöin olisi kyllin voimakas voidakseen olla muista Euroopan valloista riippumaton. Mutta Magnus de la Gardien vaikutuksesta holhoojahallitus hylkäsi tämän tarjouksen. Tämä loistava maailmanmies pyrki näyttelemään Oxenstiernan osaa Ruotsi-Suomen kohtaloiden ohjaajana, vaikkei hänellä alkuunkaan ollut suuren kanslerin kykyä.

V. 1672 Ludvig XIV antoi sotajoukkojensa hyökätä Hollantiin. Hollantilaiset puolustivat kuitenkin uljaasti maataan vihollisen suuresta ylivoimasta huolimatta. Padot avattiin, ja ranskalaisten oli peräännyttävä veden valtaan joutuneilta alueilta. Hollannin taitavan maaherran Wilhelm Oranialaisen onnistui aikaansaada suuri liitto Ranskaa vastaan. Siihen kuuluivat mm. Saksan keisari, Brandenburgin vaaliruhtinas ja Espanja. Korskeasti sodan aloittanut Ludvig XIV joutui nyt ahtaalle. Tällöin hän kääntyi Ruotsi-Suomen hallituksen puoleen ja houkutteli sitä liittymään sotaan.

Holhoojahallitus oli jo aikaisemmin tehnyt liiton Ranskan kanssa. Houkuttimena olivat erityisesti ne apurahat, joita Ludvig runsain käsin tarjosi. Valtakunta ei kyennyt rappiolla olevien raha-asioidensa vuoksi ylläpitämään suurvalta-asemansa vaatimaa sotavoimaa. Ainoastaan tällä tavoin voitiin saada

siihen tarvittavat rahat, kun aateli sokeassa itsekkyydessään kieltäytyi alistumasta läänitysten peruuttamiseen. Näin Ruotsi-Suomen ylpeästä suurvallasta oli tullut ”Gallian palkkasoturi”, jonka oli toimittava palkanmaksajansa etujen mukaisesti. Nuori kuningas oli julistettu täysi-ikäiseksi v. 1672 ainoastaan 17-vuotiaana. Hän ei kuitenkaan paljoa puuttunut hallitusasioihin, vaan antoi entisten holhoojiensa edelleen ohjata valtakunnan politiikkaa. Lähinnä Magnus Gabriel de la Gardien vaikutuksesta valtakunta joutui vihdoin sellaiseen tilanteeseen, ettei mannermaalla riehuvaan sotaan yhtymistä voitu välttää.

Vuoden 1674 lopulla alkoi sitten sota Brandenburgia vastaan.

Nuori kuningas pelastaa valtakuntansa perikadosta

Ruotsi-Suomen osallistuminen sotaan Ranskan liittolaisena herätti Ludvig XIV:n vihollisissa suurta hämminkiä ja pelkoa. Mutta Brandenburgin hallitsija, historiassa ”Suureksi vaaliruhtinaaksi” nimitetty, ei hätääntynyt. Nopeasti hän marssitti joukkonsa Reiniltä omaan maahansa, jota Ruotsi-Suomen armeija uhkasi. Fehrbellinin luona v. 1675 syntyneessä taistelussa vaaliruhtinas löi perusteellisesti vanhan ja jo raihnaisen valtamarski Kaarle Kustaa Wrangelin johtaman sotajoukon.

Taistelun tulos hämmästytti koko Eurooppaa. Ruotsi-Suomen sotajoukkojen voittamattomuuden maine oli mennyttä, ja valtakunnan arvovalta romahti pahasti. Seurauksena oli ensin Hollannin ja sitten Tanskan sodanjulistus.

Valtakunta oli jälleen joutunut erittäin vaaralliseen asemaan. Vihollislaivastot hallitsivat Itämerta ja estivät yhteydenpidon Ruotsi-Suomen Saksassa olevien maakuntien kanssa, jotka joutuivat vihollisen armoille. Tanskalaiset hyökkäsivät Ruotsiin sekä Norjasta että Juutinrauman ylitse emämaan eteläi-

siin maakuntiin, joissa väestö monin paikoin meni entisten maanmiestensä puolelle. Erityisesti skoonelaisten talonpoikien muodostamat sissiosastot tuottivat ruotsalaisille suurta kiusaa. Kun sotaväki rankaisi sissejä ankarasti, sota sai hyvin julman luonteen. Mutta siitä ei ollut paljoa apua, ja ruotsalaisten täytyi jättää Etelä-Ruotsin maakunnat vihollisen käsiin. Joukot olivat kurjasti varustettuja, ja niiden johtajienkin usko alkoi pettää. Tässä tilanteessa pelastus tuli silloin tuskin 19-vuotiaan kuninkaan taholta.

Kaarle XI oli isänsä varhaisen kuoleman jälkeen joutunut äitinsä, leskikuningatar Hedvig Eleonooran ja holhoojahallituksen kasvatettavaksi. Häntä varten oli laadittu huolellinen opetussuunnitelmakin, mutta sitä ei noudatettu. Leskikuningatar pelkäsi nimittäin poikansa rasittuvan liikaa, sillä Kaarle oli lapsena heikko ja kivulloinen. Tämä vika korjaantui kyllä nuoren kuninkaan innokkaasti harjoittaman ratsastuksen ja metsästyksen ansiosta. Sen sijaan hänen opillinen sivistyksensä jäi ainiaaksi vaillinaiseksi. Hän ei osoittanut lapsena minkäänlaista poikkeuksellista lahjakkuutta. Pikemminkin hän oli hitaasti kehittyvä. Suurinta kiinnostusta hän tunsi sotalaitosta kohtaan. Luonteeltaan nuorukainen oli suora ja rehellinen sekä ylellisyyttä ja loistoa vierova.

Nuorelle kuninkaalle, samoin kuin useimmille hänen alamaisilleenkin, valtakunnan tehoton sodankäynti oli hirveä yllätys. Holhoojahallituksen edesvastuuton leväperäisyys ilmeni nyt kaikessa laajuudessaan. Armeijalta ja laivastolta puuttui kaikkea: ei ollut aseita, ampumatarvikkeita, vaatteita eikä rahaa, millä puutteet olisi voitu korjata. Hyvän kuvan varustelujen kehnoudesta antaa maininta siitä, kuinka laivasto yrittäessään lähteä Tukholmasta merelle vihollista vastaan juuttui saaristoon syystä, että amiraalilaivan ”ankkuri oli itsestään mennyt pohjaan”. Ja tällaisin varusteluin holhoojahallitus oli

uskaltanut harjoittaa sodanvaaran sisältävää politiikkaa!

Vaikeudet kypsyttivät nuoren kuninkaan mieheksi, joka väsymättömällä tarmolla ja horjumattoman velvollisuudentuntoisesti yritti pelastaa valtakuntansa sitä uhkaavasta tuhosta. V. 1675 kokoontuneet säädyt arvostelivat ankarasti holhoojahallituksen saamattomuutta, mutta myönsivät kuninkaalle veroja ja sotaväkeä. Kuningas ponnisteli erityisesti laivaston kuntoonsaattamiseksi lyödäkseen Tanskan laivaston ja siirtääkseen sodan Tanskan saarille, kuten hänen isänsä oli aikoinaan tehnyt. Keväällä v. 1676 laivasto purjehti merelle suomalaisen Lauritsa Creutzin johdossa. Creutz oli urhoollinen ja velvollisuudentuntoinen mies, mutta häneltä puuttui kokemusta merisodankäynnissä. Suuri osa miehistöstä oli myös äsken palvelukseen tulleita alokkaita. Aluksi saavutettiin kyllä jonkin verran menestystä. Öölannin luona Creutz kohtasi vihollisen ja kävi sen kimppuun aikoen joko ”voittaa tai kunnialla kuolla”. Purjehdusvirheen takia urhean amiraalin oma laiva joutui merihätään, tuli pääsi ruutivarastoon ja alus lensi miehistöineen ilmaan. Laivasto kärsi täydellisen tappion.

Pettymykset ja vastoinkäymiset synkensivät kuninkaan luonteen. Umpimielisenä ja vaiteliaana hän ei uskonut enää ajatuksiaan muille kuin parille apulaiselleen, joista kykenevä ja lujaluonteinen ylimys Juhana Gyllenstierna sai nyt Kaarleen suuren vaikutusvallan.

Kuninkaan mielestä oli tällä hetkellä ainoa pelastuskeino lyödä Etelä-Ruotsiin tunkeutunut vihollisarmeija. Koottuaan joukkoja eri puolilta — mm. Suomesta saapui n. 4 000 miestä Warsovan luona kunnostautuneen kenraali Gallen johdossa — kuningas marssi vihollista vastaan. Lundin luona kohdattiin Tanskan kuninkaan Kristian V:n komentama vihollisarmeija. Joulukuun 4. päivänä puhkesi verinen taistelu.

Taistelusta tuli äärimmäisen kiivas. Tanskalaiset olivat perääntyneet aina Lundin seuduille asti antautumatta taisteluun. Tämä oli tuottanut kuninkaan armeijalle suuria kärsimyksiä. Myöhäissyksyn huonoissa säissä marssivat joukot, joilta puuttui kaikkein välttämättöminkin, menettivät paljon väkeä tautien vuoksi. Kenraalit varottivat kuningasta ryhtymästä näissä olosuhteissa taisteluun. Mutta kuningas vastasi: ”Meillä ei ole edessämme muuta kuin päin vihollista, missä se sitten lieneekin.” Vain voitto saattoi pelastaa sotajoukon itsensäkin ja valtakunnan. Sotilaat ottivat kuninkaan päätöksen riemulla vastaan.

Tanskalaiset olivat edullisessa asemassa jäätyneen Kävlinge-joen takana. Kuningas vei sotajoukkonsa vihollisen huomaamatta yön pimeydessä joen poikki. Päivän koittaessa taistelu alkoi Kaarlen itsensä johtaman Ruotsi-Suomen sotajoukon oikean siiven ja tanskalaisten vasemman siiven välillä, jota Kristian komensi.

Kuningas joutui itse monesti hengenvaaraan taistellessaan ensimmäisten joukossa, mutta karkotti lopuksi vastustajansa kentältä. Silloin hän innoissaan erehtyi ajamaan pakenevaa vihollista takaa liian pitkälle. Ruotsi-Suomen sotajoukon keskusta ja vasen siipi olivat joutuneet perääntymään. Kenraali Galle kaatui. Ainoastaan eversti von Burghausenin karjalaisen ratsuväen, lippujensa vuoksi ”Mustaksi rykmentiksi” kutsutun, uljas vastarinta esti vihollista antamasta lopullisesti tuhoavaa iskua. Komentaja ja suurin osa rykmentistä oli jo kaatunut, kun kuninkaan voittoisan oikean siiven saapuminen kentälle ratkaisi taistelun tanskalaisten tappioksi.

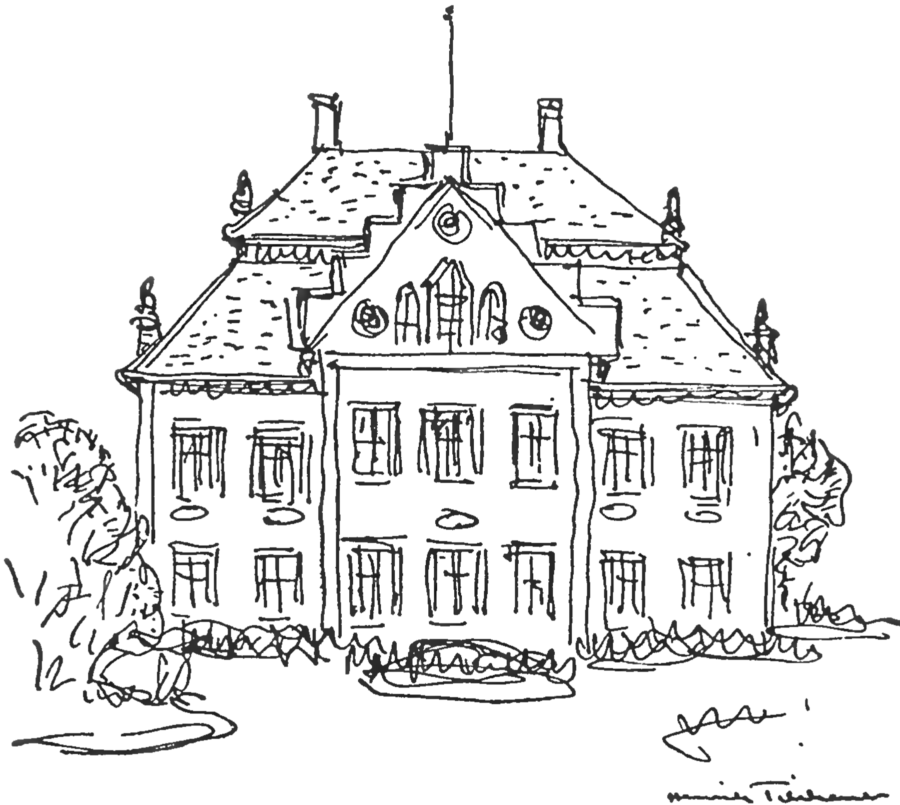
Nuori kuningas oli saavuttanut loistavan voiton. 7 000 miehellä hän oli lyönyt yli 9 000-miehisen vihollissotajoukon. Mutta hinta oli myös kallis. Puolet kummastakin sotajoukosta jäi taistelukentälle. Kaarle-kuninkaan päättäväisyys oli kuitenkin pelastanut valtakunnan pahimmasta hädästä, ja Ruotsi-

Suomi oli kohentanut Fehrbellinin tappion heikentämää arvovaltaansa.

Sota jatkui kuitenkin vielä pari vuotta. Suomen oli myös annettava siihen raskas osansa, vaikka maamme ei tällä kertaa joutunutkaan taistelutantereksi. Uusilla väenotoilla koottiin joukkoja Ruotsiin lähetettäväksi. Suomen verovaroista joutui samoin suurin osa maamme ulkopuolelle. Kuninkaan käskystä Suomessa pidettiin maapäivät v. 1676. Näille saapui 13 aatelismiestä, 21 pappia, 10 porvaria ja 15 talonpoikaa, jotka Suomen säätyjen puolesta suostuivat kuninkaan pyytämään väenottoon ja veronkantoon.

Sodan loppuvuodet olivat valtakunnalle jälleen onnettomia. Taudit raivosivat ja kato aiheutti suurta puutetta. Taisteluissa kärsittiin tappioita. Tanskalaiset varmistivat merenherruutensa voittamalla Henrik Hornin johtaman Ruotsi-Suomen laivaston Kjøgen luona v. 1677. Kuten Lauritsa Creutz ei Hornkaan ollut merimies, ja tämä vaikutti osaltaan tappioon. Kesällä 1678 kuningas määräsi Hornin hyökkäämään Liivinmaalta Itä-Preussiin, joka kuului Brandenburgin vaaliruhtinaalle. Hornin sotajoukkoon kuului n. 7—8 000 miestä, pääasiassa suomalaisia. Mutta varustelut olivat huonot ja voimat riittämättömät, joten päällikön ja joukkojen urhoollisuudesta huolimatta retki epäonnistui. Alkumenestysten jälkeen vihollisen kaksinkertainen ylivoima pakotti Hornin perääntymään suurin tappioin. Näissä taisteluissa kunnostautui kenraali Juhana Wittenberg, kuuluisan marsalkan ainoa poika.

Kohta tämän jälkeen valtakunnan onnistui solmia rauha vihollistensa kanssa. Sodassa kärsityistä vastoinkäymisistä huolimatta Ruotsi-Suomi ei menettänyt muuta kuin pienen alueen Pommerista Oderin suun itäpuolelta, jonka sai Brandenburg. Suotuisa tulos riippui valtakunnan mahtavasta liittolaisesta, Ranskan kuninkaasta, joka painosti Ruotsi-Suomen vihollisia tekemään tälle edullisia rauhansopimuksia.

Suomalainen barokkikartano.

Tästä hän ei kuitenkaan saanut Kaarle-kuninkaalta suurtakaan tunnustusta, sillä kuningasta harmitti mahtavan liittolaisensa holhoava asenne.

Onnelliset sattumat, mahtava liittolainen ja hänen oma kykynsä olivat auttaneet kuninkaan selviytymään pelottavista vihollisistaan. Nyt hän sai vihdoin tilaisuuden kiinnittää huomionsa valtakunnan kipeisiin sisäisiin epäkohtiin.

Suuri peruutus

Sota oli kouriintuntuvasti osoittanut, miten kehnossa kunnossa valtakunnan raha-asiat olivat. Niiden parantaminen tuli sen vuoksi nuoren kuninkaan ensimmäiseksi tehtäväksi. Tässä mielessä kutsuttiin valtiopäivät koolle v. 1680.

Maamarsalkaksi eli aatelin puhemieheksi kuningas oli määrännyt suomalaisen vapaaherra Klaus Hermanninpoika Flemingin. Kuten isänsä niin myös nuorempi Fleming oli innokas peruutuksen puoltaja. Hänen johdollaan aateli teki lopullisen päätöksen,

että kuninkaalle ehdotetaan peruutuksen jatkamista. Muut säädyt yhtyivät tähän, joten ylhäisaatelinkin oli siihen alistuttava. Päätös oli aivan kuninkaan toivomusten mukainen, ja hän ryhtyi heti peruutusta toteuttamaan. Asetettiin myös erityinen komissio, jonka tehtäväksi tuli holhoojahallituksen väärinkäytösten tutkiminen.

Peruutuksen johtoon kuningas asetti Klaus Flemingin. Fleming oli lahjakas ja tietorikas mies, joka oli erityisesti perehtynyt taloudellisiin kysymyksiin. Hän oli tarmokas ja kyvykäs hallintomies, joka hallitsijalleen horjumattoman uskollisena piti toimintansa ohjeena vain kuninkaan ja valtakunnan parasta. Kun Fleming liiallisen työtaakan murtamana v. 1685 kuoli, sai hän seuraajakseen suomalaisen Fabian Wreden.

Peruutusta oli suoritettu jo vuodesta 1673 lähtien, mutta nyt se sai erityistä pontta. Aluksi peruutettiin kaikki kreivi- ja vapaaherrakunnat sekä sellaiset läänitykset, joiden vuotuinen tuotto oli 600 taalarin summaa suurempi. Mutta jo v. 1682 kuninkaalle annettiin valtuudet peruuttaa rajoituksitta kaikki lahjoitukset. Muutamaa vuotta myöhemmin määrättiin, että aikoinaan myydyt ja pantatut kruununtilat oli lunastettava kruunulle takaisin sille hyvin edullisin ehdoin.

Peruutus suoritettiin häikäilemättömästi ja henkilöön katsomatta. Magnus Gabriel de la Gardie, jolla oli ollut lukuisia linnoja ja tiluksia kaikkialla valtakunnassa, sai pitää vain yhden maatilan. Tämä muinoin ruhtinaallisen loistavaa elämää viettänyt mies, joka oli myös ollut tieteiden ja taiteiden auliskätisin suosija Ruotsi-Suomessa, kuoli melkein köyhyydessä. Yhtä huonosti kävi vanhan valta-amiraali Stenbockin, joka myös oli ollut kuninkaan holhoojia. Sekä hänen kiinteä että irtain omaisuutensa ulosmitattiin, merkitsivätpä viranomaiset kirjoihinsa vanhan amiraalin yllä olevan kultanappisen samettitakinkin. Vanhus lausui silloin kyynelsilmin vaimolleen: ”Tä-

hän asti olen sinun puolestasi huolehtinut; nyt saat sinä minua elättää — minulla ei ole mitään jäljellä."

Ei edes kuninkaan setää säästetty. Peruutuksen toimittajat tosin ensin epäröivät koskea hänelle pantattuihin tiluksiin ja tiedustelivat kuninkaan mielipidettä. Kuninkaan vastaus kuului seuraavasti: "Meistä tuntuu hiukan oudolta, että te ette ole jo niin toimineet kuin muissa tapauksissa on käynyt, vaan meitä vaivaatte laajoilla selityksillä, vaikka teillä on selvät lait ja asetukset, mihin nojautua." Aivan näin lahjomattoman suoraviivaisesti peruutusta ei kuitenkaan kaikkien kohdalta suoritettu. Peruutuskomission jäsenet osasivat hankkia erivapautuksia omien läänitystensä suhteen. Fabian Wreden ansiosta Wrede-suvun Elimäellä sijaitsevat läänitykset jäivät edelleenkin suvun haltuun suurimmaksi osaksi. Syyksi kuningas ilmoitti sen, että läänitys oli annettu Wrede-suvulle Henrik Wreden uhrattua henkensä kuningas Kaarle IX:n pelastamiseksi, "mikä teko ei ainoastaan kaikkina aikoina, vaan myös kaikilta kuninkailta ansaitsee sekä armoa että kiitosta". — Tämä kuninkaan myönnytys aiheutti Elimäen talonpojissa suurta tyytymättömyyttä ja avoimia mellakoita. Ne tukahdutettiin kuitenkin ankaruudella kuninkaan käskystä.

Suuri peruutus murskasi ylhäisaatelin mahdin, joten valta siirtyi täysin kiistattomasti kuninkaalle. Eräät valtakunnan ylhäisimmistä suvuista joutuivat suoranaisen vararikon partaalle etenkin sen vuoksi, että holhoojahallituksen toimintaa tutkittaessa sen jäsenet tai heidän jälkeläisensä määrättiin korvaamaan holhoojahallituksen kruunulle aiheuttamat vahingot. Korvaussumma, joka joutui vain harvalukuisen ryhmän maksettavaksi, nousi suunnattoman suurena pidettyyn neljän miljoonan taalarin määrään.

Itse asiassa tämä peruutus ei hävittänyt suurtiloja; ne vain yleensä siirtyivät toisiin käsiin. Monet peruutusta toimittavista virkamiehistä rikastuivat ostelemalla peruutettuja tiloja varsin edullisesti. Tällä

tavoin Suomessakin pari uutta ja myöhemmin huomattavaan asemaan kohonnutta aatelissukua, nimittäin Adlercreutzit ja Leijonmarckit, loivat nousunsa taloudellisen pohjan.

Peruutusta toimeenpantaessa sattui myös paljon epäoikeudenmukaisuuksia. Moni menetti nyt sellaisia valtion aikoinaan panttaamia tai myymiä tiluksia, joista oli maksettu täysi hinta. Talonpoikienkaan asemaa peruutus ei monin paikoin yhtään parantanut. Hallitus nimittäin luovutti peruutetut tilukset vuokramiesten hoidettaviksi, jotka nylkivät talonpoikia vielä säälimättömämmin kuin pahimmatkaan aatelisvoudit olivat tehneet. Tällainen vuokraaja oli Pohjois-Karjalan kuuluisa ja pahamaineinen Simo Affleck, jota kansa kutsui ”Simo Hurtaksi”.

Mutta peruutuksella oli suuria valopuoliakin. Vain sen avulla saatiin valtakunnan raha-asiat kuntoon. Peruutettujen tilusten verotulot nousivat vuodessa noin 2 ½ miljoonaan taalariin, minkä lisäksi tuli kertakaikkisina korvausmaksuina suuria summia. Suomesta valtiolle peruutuksen johdosta tulevien verotulojen määrä nousi yli 200 000 taalarin. Tällä tavoin kuningas sai vihdoin varoja välttämättömiksi käyneisiin hallinnollisiin uudistuksiin.

Peruutuksen ansiosta Ruotsi-Suomen talonpojat myös välttyivät sortumasta aatelin lampuodeiksi, mikä olisi ollut askel tiellä maaorjuutta kohti. Suomessakin tämä oli jo uhkaamassa puolta maamme talonpojista. Tämän ehkäiseminen on suuren peruutuksen ja samalla kuningas Kaarle XI:n hallinnon myönteisin ja pysyvin aikaansaannos.

Itsevaltias

Kun nuori kuningas oli sodan aikana tullut havaitsemaan holhoojahallituksen laiminlyönnit ja monien korkeiden virkamiesten kyvyttömyyden, hän ei enää luottanut kehenkään. Itse hän päätti kaikki asiat, eikä kukaan halunnut kiistää hänen oikeuttaan joh-

Kaarle XI.

taa valtakuntaa parhaaksi katsomallaan tavalla. Päinvastoin valtaneuvoksetkin olivat tyytyväisiä, ettei heidän tarvinnut ottaa vastuuta kantaakseen niin epätoivoisessa tilanteessa.

Mutta sodan päätyttyä kuninkaan valta laajeni edelleen. Alemmat säädyt olivat nimittäin halukkaat lisäämään kuninkaan valtaa, jotta ylhäisaatelia vastaan kohdistetut peruutustoimenpiteet suoritettaisiin loppuun. Ruotsi-Suomessakin noudatettiin siten muun Euroopan esimerkkiä. Hallitsijat laajensivat nimittäin näihin aikoihin valtaansa kaikkialla muualla paitsi Englannissa niin, että heistä tuli itsevaltiaita.

Kysymys kuninkaan vallan rajoista tuli ensi kerran esille vuoden 1680 valtiopäivillä. Tällöin säädyt vastasivat kuninkaan tätä koskevaan tiedusteluun, että ”... Teidän Kuninkaallinen Majesteettinne ei ole mistään hallitusmuodosta riippuvainen, vaan

ainoastaan Ruotsin laista ja laillisista säännöksistä". Lisäksi selitettiin, että kuningas oli teoistaan vastuussa ainoastaan Jumalalle.

Kehitys jatkui edelleen samaa latua. Pari vuotta myöhemmin kuningas kokonaan syrjäytti valtaneuvoston, jonka jäseniä vastedes kutsuttiin vain kuninkaallisiksi neuvoksiksi. Myöhemmin säädyt menettivät lainsäädäntövallan ja verotusoikeutensa oikein itsekään huomaamatta, miten se tapahtui. Ja vuonna 1693 pidetyillä valtiopäivillä selitettiin, että kuningas "ei kenellekään maailmassa ole velvollinen tekemään tiliä toimistaan, vaan hänellä on täysi valta mielensä mukaan hallita ja vallita valtakunnassa". Näin Ruotsi-Suomi oli siirtynyt itsevaltaiseen hallitustapaan.

Sotalaitoksen uudelleenjärjestäminen — Ruotujakolaitos

Kuningas oli sodan aikana nähnyt, miten kurjassa kunnossa valtakunnan puolustuslaitos oli. Niinpä hän ryhtyi heti tilaisuuden tullen korjaamaan tätä epäkohtaa. Peruutuksessa kertyneet runsaat tulot tekivät sotalaitoksen uudistamisen mahdolliseksi.

Ruotsi-Suomen oli aina oltava varuillaan vihollishyökkäysten varalta. Sen oli sen tähden pidettävä runsaasti joukkoja pitkien rajojensa suojana. Kotimaasta ja ulkomailtakin värvättiin väkeä, joka muodosti rajalinnoitusten varuskunnat. Mutta sodanajan tarpeita vastaavan vakinaisen armeijan ylläpitäminen olisi tullut liian kalliiksi. Sodan puhjettua tai sotaan varustauduttaessa oli sen vuoksi ollut turvauduttava yleiseen sotaväenottoon, jota suoritettiin kaikkialla valtakunnassa. Mutta tämä järjestelmä ei ollut väestön mieleen. Lisäksi näin saatu väki oli kouluttamatonta ja siten vasta jonkin ajan kuluttua käyttökelpoista. Näiden haittojen vuoksi päätettiin nyt siirtyä kokonaan uuteen järjestelmään, ruotujakolaitokseen.

Nimensä tämä sai siitä, että kukin pitäjä jaettiin 2—6 talon muodostamiin ruotuihin, jotka kukin asettivat yhden sotamiehen. Samantapaista järjestelyä oli yritetty kyllä aikaisemminkin, mutta vasta 1690-luvulla se toteutettiin Suomessa Pohjanmaata lukuunottamatta. Nyt läänit suostuivat yksi toisensa jälkeen siirtymään tähän järjestelmään, joka tuli olemaan maassamme voimassa Ruotsin vallan loppuun saakka.

Ruotusotamieheksi pestautunut sai ruodun muodostavien talojen isänniltä torpan. ”Torpas pitää H. K. Majesteettins armollisimman asetuksen jälkeen oleman yksi pirtti, yksi vähä pihatto, vähä puoti ja lato, puolen tynnörin jokavuotinen ylöskylvö ja kahden suvikuorman niitty, yhden vähän kaalimaan kans, jotka ruotutalonpojat tahtovat ylösrakentaa, kuin myös pellon ja niitun ylös ottaa.” Ruodut maksoivat pestirahan ja kertakaikkisena maksuna 50 kuparitaalaria, kun taas valtio huolehti muutaman hopeataalarin suuruisen vuosipalkan suorituksesta. Valtio antoi myös sotilaspuvun ja aseet, ruotuisännät työpuvun.

Ruotusotamies asui torpassaan ja viljeli pientä maatilkkuaan. Monet tekivät lisäksi käsitöitä tai avustivat ruotuisäntiään maatöissä. Joskaan toimeentulo ei ollut suinkaan runsasta, oli ruotusotamiehen elämä sentään verrattain turvattu. Moni ruotusotamies kasvatti pojistaankin sotilaita, ja torpat saattoivat siten siirtyä isältä sotilaspojalle.

Sunnuntaisin sotamies puki asepuvun ylleen ja lähti pitäjän kirkolle, jossa jumalanpalveluksen jälkeen harjoiteltiin sotatemppuja kirkonmäellä. Kerran tai pari vuodessa pidettiin rykmentinharjoituksia, joihin ruotuisäntien oli kyydittävä sotamiehensä tarpeellisella muonalla varustettuna. Näitä harjoituksia johtivat rykmentin upseerit, jotka muulloin asuivat kruunulta saamissaan puustelleissa eli virkataloissa.

Ratsuväkeä saatiin ns. rusthollitiloilta. Varakkaammat talolliset sitoutuivat pestaamaan ja ylläpitä-

mään ratsumiehen. Korvaukseksi siitä he saivat vapautuksen kruunun verojen maksusta. Jos veromäärä ei vastannut ratsumiehen ylläpitokustannuksia, suorittivat jotkut pienemmät tilat veronsa rusthollitilalle. — Laivaston miehistö saatiin rannikkojen asukkaiden muodostamista ruoduista. Kun suomalaisia pidettiin hyvänä merisotilasaineksena, siirrätti Kaarle XI heitä perustamansa Karlskronan sotasataman läheisyyteen Etelä-Ruotsiin.

Ruotuväkeen koetettiin luoda hyvä henki. Tässä yleensä onnistuttiinkin. Ohjesääntö määritteli nuoremmille upseereille ja miehistölle asetetut vaatimukset seuraavasti: ”Sotamies pitäköön velvollisuutenaan olla väsymätön ja kuuliainen. Vänrikin tulee olla siivo, hiljainen, raitis ja siveellinen sekä lisäksi urhoollinen, jumalaapelkääväinen ja sääliväinen, jotta jos joku köyhä sotilas tai upseeri on rangaistuksen ansainnut, voi hän tovereineen anoa heille armoa. Kapteenin on oltava kuin isä lapsilleen: niin on hänen komppaniaansa puolustettava, suojeltava ja huolehdittava siitä. Ja jos luutnantti tai muut alemmat upseerit ovat ylen ankaria, niin tulee hänen olla lempeä ja tuttavallinen, jotta miehistö ja arvossa alemmat pysyvät rauhallisina ja ettei joku ärhentelevä upseeri saa tarpeettomasti alaisiaan kiusata ja masentaa.”

Upseerien ja miehistön suhteet olivat yleensä hyvät. Kuninkaan käskystä upseerin tuli olla läsnä sotilaiden kihlajaisissa. Samoin heidän tuli avustaa sotamiehiä oikeusasioissa tai heidän muuten neuvoja tarvitessaan. Sotamiehet tottuivatkin luottamuksellisesti kääntymään samoilla seuduilla asuvien esimiestensä puoleen.

Ruotujakolaitoksen avulla valtakunta sai noin 38 000-miehisen vakinaisen armeijan, jonka ylläpito tuli varsin halvaksi. Suomen osuus oli noin 10 000 miestä, mikä oli vähemmän kuin suurten sotien aikana maaltamme oli vaadittu. Lisäksi oli n. 25 000 miestä värvättyä väkeä rajalinnojen miehityksenä.

Ruotujakoisen armeijan heikkoutena oli sen hitaus liikekannallepanossa, siltä puuttui reservejä ja sen koulutustaso oli verrattain alhainen. Mutta käytettävissä olevien varojen puitteissa se oli paras mahdollinen, ja sen hyvä henki ja kansallinen yhtenäisyys korvasivat huomattavasti nämä puutteet.

Lakeja laaditaan ja elinkeinoja kehitetään

Kaarle XI pyrki aikaansaamaan järjestystä kaikilla hallinnon aloilla. Kuninkaan toimesta yksinkertaistettiin nyt virkakoneistoa, joten hänen oma vaikutuksensa tuntui voimakkaammin kaikkialla. Siten hän saattoi myös helpommin valvoa, ettei väärinkäytöksiä päässyt syntymään.

Nyt säädettiin joukko tärkeitä lakeja. V. 1689 säädetty kirkkolaki antoi puitteet Ruotsin ja Suomen kirkolliselle elämälle parin sadan vuoden ajaksi. Vanhaa maanlakia ryhdyttiin tarkistamaan, mutta työ valmistui vasta puolisen sataa vuotta myöhemmin. Palkollissäännön avulla määriteltiin työvoiman käyttö lähinnä maatalouden palveluksessa. Kuninkaan säädökset tuomarinvirkojen hoidosta merkitsivät huomattavaa parannusta oikeudenhoidon alalla. Tuomarien tuli nyt itse hoitaa virkojansa, joita ei enää annettu läänityksinä kenelle hyvänsä. Hovioikeudet nimittivät vastedes tuomarit kokeneista lakimiehistä. Kuningas valvoi itse tarkkaan, ettei talonpojille päästy enää tekemään vääryyttä tuomioissa. — Huomattava hallinnollinen uudistus oli myös lääkintökollegion perustaminen terveydenhoidosta huolehtimaan. Suomeenkin saatiin useita lääkäreitä, joiden, samoin kuin välskäreinä toimivien "rykmenttien partureiden", ammattitaitoa tutkittiin lääkintökollegion toimesta. Maamme sai v. 1689 ensimmäisen apteekkinsa, joka sijaitsi Turussa. Myös sairaaloita oli olemassa etenkin spitaalisia varten, joita oli varsin runsaasti.

Ruotujakolaitoksen yhteydessä vakiintui myös tapa maksaa virkamiehille heidän virkatalojensa lisäksi tuleva rahapalkka suoraan verovaroista. Veronmaksajat kuljettivat siten määrättyjen virkojen hoitajille maksettavakseen määrätyt veroparselit, viljaa, voita, kaloja tms. Tämän "määräjakolaislaitoksen" kautta palattiin muidenkin virkamiesten kuin pappien osalta jälleen osittaiseen luontoistalouteen, josta vuosisadan alkupuolella oli yritetty vapautua.

Taloudellista elämää ohjattiin edelleen merkantilististen periaatteiden mukaan. Kauppaa ja teollisuutta suosittiin ennen muita elinkeinoja. Teollisuuden eri aloista tärkeimpänä pidettiin rautateollisuutta, jota erityisesti maaherra Lauritsa Creutz nuorempi edisti. Hänen toimestaan perustettiin maahamme parikymmentä uutta rautatehdasta. Niiden tuotto oli kuitenkin vähäinen. V. 1681 maamme sai Uuteenkaupunkiin ensimmäisen lasitehtaansa, jossa valmistettiin pulloja ja ikkunalasia. Piispa Gezeliuksen aloitteesta perustettiin maamme ensimmäinen paperitehdas Tuomasböleen. Jo v. 1642 Turkuun oli perustettu kirjapaino. Nyt piispa Gezelius perusti toisen kirjapainon Turkuun ja piispa Bång kolmannen Viipuriin.

Kauppa oli porvariston vastustuksesta huolimatta suurten kauppakomppanioiden käsissä. Tervan tuotanto lisääntyi maassamme huomattavasti vuosisadan lopulla. Hallitus pelkäsi kuitenkin tästä johtuvaa metsien häviämistä ja asetti viennille rajoituksia. Syrjäseutujen asukkaille tervan tuottoisa valmistus merkitsi kuitenkin parantuneita elinmahdollisuuksia. Suomen tervanvienti oli näihin aikoihin n. 35 % koko valtakunnan viennistä. Tervan ohella vietiin lautoja vähitellen lisääntyvässä määrässä. Pohjanmaalla valmistettiin laivoja sekä valtion että yksityisten tilauksesta.

Kaarle XI:n aikana pyrittiin myös kohentamaan Lapin oloja edistämällä uudisasutusta ja levittämällä lappalaisten keskuuteen kristinuskoa. Erityisesti

lappalaissyntyisellä maaherra Juhana Graanilla oli tässä suhteessa suuret ansiot.

Maanviljelyksen kehittäminen ei hallitusta erityisemmin kiinnostanut. Sen sijaan eräät yksityiset saivat tässä suhteessa aikaan huomattavia tuloksia. Isonkyrön kirkkoherra Iisak Brenner kehitti kydönpolttoa, ja hänen esimerkkinsä voimasta Pohjanmaan peltopinta-alaa lisättiin huomattavasti.

Kehitys meni eteenpäin kaikilla aloilla Kaarle-kuninkaan hallitusaikana. Tämä oli osaltaan mahdollista sen vuoksi, että kuningas pyrki noudattamaan rauhanpolitiikkaa. Valtakunnan voimakkaan sotalaitoksen avulla hän onnistuikin tässä pyrkimyksessään. Tanskan kanssa tehtiin v. 1690 liitto puolueettomien maiden kaupan suojelemiseksi silloin riehuvassa sodassa. Ranskan kanssa tehdystä liitosta luovuttiin. Sen sijaan Kaarle tuki Ranskan vihollisia Hollantia ja Itävaltaa, asettipa joukkojakin näiden käytettäväksi niiden sodassa Ranskaa vastaan. Eräs suomalainen ratsurykmentti joutui tällöin taistelemaan niinkin kaukana kotimaasta kuin Pohjois-Irlannissa, jossa Hollannin maaherra ja samalla Englannin kuningas Wilhelm III Oranialainen joutui kukistamaan Ranskan tukemien irlantilaisten kapinan.

Vuoden 1693 valtiopäivillä säädyt lausuivat ihmettelynsä ja kiitoksensa kuninkaalle siitä kaikinpuolisesta edistyksestä, mitä valtakunnassa hänen hallituskautenaan oli aikaansaatu. Mutta jo seuraavana vuonna oikullinen luonto aiheutti takaiskun, joka on raskaimpia kansamme monien kohtaloniskujen joukossa: sattui peräkkäin useita katovuosia, jotka aiheuttivat suurta väestönhukkaa.

Suuret nälkävuodet

Jo vuonna 1693 oli eri puolilla maata sattunut katoja, mutta niihinhän oli jo vanhastaan totuttu. Seuraava vuosi oli sen sijaan poikkeuksellisen ankara

Suuret nälkävuodet.

joten vuoden 1695 lopulla oli hätää kaikkialla valtakunnassa. Pahin oli kuitenkin vielä edessäpäin.

Vuoden 1696 alkupuolella luonnonjärjestys tuntui menneen sekaisin. Jo helmikuun puolivälissä ruoho kasvoi Tukholmassa. Jäät lähtivät, puut ja pensaat alkoivat viheriöidä. Mutta maaliskuussa pakkanen hävitti kasvunalun. Kesähallat tekivät kaikesta lopun. Seurauksena oli hirveä nälänhätä, joka syksyllä ja seuraavana talvena vallitsi kaikkialla maassamme.

Onnettomat ihmiset yrittivät kaikin keinoin pitää itsensä hengissä seuraavaan kesään. Vehkat, pettu — jota sitäkään ei ankaran talven takia kaikkialla saatu —, hevoset, koirat, kissat, jopa raadotkin, kaikki kelpasivat näille nälästä haamunkaltaisiksi laihtuneille ihmisparoille, joita suurin joukoin horjui kerjäten kylästä kylään. Ja vielä luonnotto-

mampaankin ravintoon kertovat eräät tuomiokirjat nälästä puolihullujen ihmisten turvautuneen. Kulkutaudit raivosivat esteettömästi nälkiintyneiden ihmisten joukossa. Kaikkialla oli kuolleita, ja monet asettuivat epätoivoissaan valmiiksi kaivettuihin hautoihin odottamaan väistämätöntä kuolemaa.

Hallitus pyrki kyllä auttamaan nälänhädän uhreja, mutta sen parhaimmatkin aikaansaannokset jäivät puolinaisiksi avuntarpeen suuruuden vuoksi. Huonojen yhteyksien vuoksi ei vähiä käytettävissä olevia viljavarojakaan saatu ajoissa toimitetuksi hätääkärsiville. Ajan omanvoitonpyyntö ilmeni hämmästyttävällä tavalla eräiden yksityisten pyrkimyksissä päästä hyötymään yleisestä hädästä. Varakkaat keinottelijat ostivat viljaa varastoon ja pitivät sitä siellä odottaen hintojen kohoamista. Samoin jotkut voudit tai kruununtilusten vuokramiehet kiskoivat armotta nälkää näkevien ihmisten viimeisetkin jyvät veroina laareihinsa, jonne ne jäivät lojumaan tuhansien ihmisten kuollessa ympärillä. Laatokan Karjalassa tämä aiheutti vakavia mellakoita, jotka kuitenkin viranomaisten toimesta armotta tukahdutettiin.

Vuonna 1697 vuodentulo oli parempi, ja seuraavana saattoi eräs aikalainen kirjoittaa: "Tämän vuoden on Jumala armollisesti siunannut, kruunannut sen sekä pellon että niityn puolesta, niin että hänen askeleensa tiukkuvat lihavuutta!" Kuluneita nälkävuosia pidettiin Jumalan vitsauksena, "jolla Jumala kaikkitietävästä neuvostans synnin tähden on erinomaisesti tätä Suomen piiriä ehkä hirmuisesti, kuitenkin isälisesti rangaisnut", kuten valitusvirren kirjoittaja Antero Aschelinus aikalaistensa tunteet ja ajatukset tulkitsi.

Suurten nälkävuosien jälki oli hirvittävä. Noin 130 000 ihmisen — runsaan neljänneksen maamme koko väestöstä — on arvioitu saaneen surmansa niiden aikana. Siten nämä nälkävuodet ovat ankarimpia koettelemuksia, joita muutenkin raskaasti kärsineen kansamme osalle on aikojen kuluessa tullut.

Suurten kuolonvuosien tuskin vielä ohimentyä valtakunta menetti hallitsijansa. Kaarle XI kuoli huhtikuun 5. päivänä v. 1697 vain 41 vuoden ikäisenä korvaamattomaksi tappioksi Ruotsi-Suomelle.

Aikaansaannoksiltaan Kaarle XI kuuluu Ruotsi-Suomen etevimpien hallitsijoiden joukkoon. Hän oli joutunut vastaanottamaan vararikon partaalla olevan ja taitamattoman ulkopolitiikan vaarallisiin sotiin kietoman valtakunnan hallituksen. Suureksi osaksi hänen lujuutensa ansiosta näistä sodista oli selvitty onnellisesti. Valtakunnan taloudellisen pohjan tervehdyttäjänä hän suoritti suuren valtiomiesteon. Viisaan ja maltillisen ulkopolitiikan avulla hänen onnistui säilyttää ulkonainen rauha hallituksensa loppuajan ja siten vakiinnuttaa sen pahasti järkkynyt suurvalta-asema.

Ihmisenä Kaarle XI:n ei onnistunut jäykkyytensä ja luotaantyöntävän käytöksensä vuoksi saavuttaa ympäristönsä kiintymystä. Hänen peruutuksen toimeenpanossa osoittamansa järkähtämätön kovuus saattoi varsinkin ylhäisaatelin vihaamaan häntä. Mutta sitä suuremman kiintymyksen ja kiitollisuuden hän sai osakseen talonpojilta, jotka hän pelasti jo uhkaavana häämöttäneestä maaorjuudesta. Tällä toiminnallaan hän jätti pysyvät jäljet sekä Ruotsin että Suomen sisäiseen kehitykseen.

SUURVALTA-AJAN ELÄMÄÄ SUOMESSA

Säätyeroja ja ylellisyyden vastustamista

1600-luvun yhteiskunnalle antoivat leimansa jyrkät säätyrajat, joita ei hevin voitu ylittää. Kullakin säädyllä oli oma paikkansa ja omat oikeutensa. Kukin niistä tunsi myös oman arvonsa ja piti tiukasti kiinni oikeuksistaan.

Aateli oli suurten sotien aikana noussut melkein ennennäkemättömään mahtiasemaan. Osittain eten-

kin Saksasta tuomansa sotasaaliin, osittain läänitysten tuottamien suurten tulojensa ansiosta monet aatelismiehet saattoivat viettää upeata elämää. Suomeenkin rakennettiin Westfalenin rauhan jälkeen joitakin samantyylisiä komeita kartanoita, joita Ruotsiin syntyi runsaasti näihin aikoihin. Herman Flemingin rakennuttama Louhisaaren kartanon päärakennus on säilynyt meidän päiviimme saakka hyvänä esimerkkinä 1600-luvun loppupuolen kartanotyylistä. Nämä kartanot sisustettiin ajan tyylin mukaisilla barokkihuonekaluilla, jykevillä, etupäässä tammesta tehdyillä ja runsain puuleikkauksin koristetuilla esineillä. Barokkityyliset huoneet olivat raskaat ja synkät; jykevätekoisten, tummien huonekalujen antamaa vaikutelmaa tehostivat usein myös seinien mustakultaiset nahkatapetit. Myös varakkaat aatelittomat henkilöt, kuten porvarit ja papit, seurasivat varojensa sallimassa määrässä aatelin esimerkkiä kotiensa sisustamisessa.

Pukeutumisessa noudatettiin myös Ranskasta kaikkialle Eurooppaan leviäviä muoteja. Miehet pitivät raskaita peruukkeja, joiden kiharat valuivat olkapäille saakka. Päässä oli kolmikolkkainen hattu. Takki oli pitkä ja runsaasti koristeltu. Laajahkot polvihousut, sukat ja solkikengät täydensivät herrasmiehen asun, jota alemmat säädyt pyrkivät mahdollisuuksiensa mukaan mukailemaan. Ylellisyydenhalu kävi niin voimakkaaksi, että hallitus katsoi varsin pian aiheelliseksi ryhtyä sitä vastustamaan. Monta asetusta annettiinkin tässä mielessä, kuten v. 1664 ”Kuningalisen Maijestetin Asetos eli Käsky Muutamitten Sijwottomutte poispoistamisest waattein parsis sekä Adelin että muiden Säätyin Personain tykönä täsä Waldacunnasa”. Paitsi puvuissa komeilunhalu ilmeni myös liian komeiden ja kalliiden juhlien viettämisenä. Jo Pietari Brahe oli koettanut rajoittaa porvarien juhlien upeutta. Kihlajaisia ei hänen mielestään ollut syytä viettää lainkaan. Häihin sai pormestari kutsua viranomaisten lisäksi 50 paria

vieraita ja tarjota heille 9 ruokalajia sekä paria kolmea lajia viiniä. Muut porvarit saivat tyytyä vastaavasti vähempään kukin arvonsa mukaisesti.

Tämän aikakauden ihmiset pyrkivät loistelemaan puvuillaan ompeluttamalla niihin jalokiviä, kulta- ja hopeakoristeita tai koristenappeja sekä -nauhoja. Nämä olivat hallitusmiesten silmätikkuina ja kieltojen kohteina. Erityisen tarkkoja ei kuitenkaan oltu, koskapa palvelusväkikin sai pitää halvimmasta kullasta tai hopeasta tehtyjä nappeja ”ilman ylönpaljoutta”. Samoin muutama kymmenmetri nauhaa riitti kai sentään melkoiseen puvun koristeluun. Sen sijaan kiellettiin kaikki ”ylenpalttiset liinavaatteet”. Naiset eivät saaneet pitää hameita, jotka ”maata käväisevät”. Myös ”klasinappien ja korvarengasten ynnä klasikaulusten ja muiden klasista tehtyin kappalten” käyttäminen oli kielletty. Kunkin piti välttää kaikkia ”outoja muotoja ja mynstereitä” ja pukeutua säätynsä mukaisesti. Varoittipa kuuluisa jumaluusoppinut, professori Svenonius v. 1661 Turun ylioppilaita, etteivät he ”leveillä housuillansa pahoittaisi Jeesuksen Kristuksen mieltä”. — Kuitenkin valitettiin, että näitä sääntöjä pyrittiin kaikin tavoin kiertämään. Kullakin säädyllä oli omat oikeutensa, joista jyrkästi pidettiin kiinni. Säätytunne oli voimakkaasti kehittynyt, ja syntyperä merkitsi yleensä enemmän kuin virka-asema. Niinpä yliopiston juhlakulkueissa nuorilla ylioppilailla, jos he olivat kreivejä tai vapaaherroja, oli ilman muuta paikkansa ennen yliopiston professoreita. Erisäätyisten henkilöiden paikat kirkossa olivat myös tarkoin määrätyt, ja tästä ”kristillisestä penkkijärjestyksestä” pidettiin tiukasti kiinni. Monta kertaa syntyi kirkossakin tappeluita, joihin niin miehet kuin naisetkin osallistuivat, jos joku katsoi joutuneensa arvoaan alemmalle paikalle toisten etuilemisen vuoksi.

Sotaisen aikakauden tapoja

Sodat olivat nostaneet Ruotsi-Suomen suurvaltojen joukkoon. Kansoissa, jotka olivat kyenneet käymään yli sadan vuoden ajan melkein yhtämittaista sotaa, oli vielä runsaasti hiomatonta alkuvoimaa jäljellä. Siten ei ole ihmeteltävä tämän aikakauden tapoja, vaikka ne nykyajan ihmisen silmissä tuntuvatkin hämmästyttävän karkeilta ja väkivaltaisilta.

Väkivallantyöt olivat hyvin yleisiä varsinkin sodan raaistamien entisten soturien välienselvittelyissä. Aatelin keskuudessa sattui usein yhteenottoja, jotka johtivat jommankumman osapuolen kuolemaan. Kerran eräs aatelismies suuttuneena Janakkalan kirkkoherran seurakuntalaistensa elämään kohdistamista moitteista väijyi kirkkoherraa miekka kädessä kirkon ovella. Kun kirkkoherra pääsi pakoon, aatelismies surmasi hänen 17-vuotiaan poikansa.

Vuosisadan loppupuolella järjestys parani, eivätkä henkirikokset olleet enää niin yleisiä. Mutta tappeluita sattui yhtenään. Turun piispan velipuolta, professori Juhana Terserusta ja hänen vaimoaan syytettiin yliopiston konsistorin edessä tappelusta. Nämä olivat ensin haukuttuaan tarpeeksi toisiaan päätyneet käsikähmään. Vaimo löi avaimella professorin otsaan verihaavan, mutta sai itsekin osansa.

Myös monet kirkonmiehet joutuivat tappeluista syytteeseen. Hämeenlinnan tullinhoitaja syytti v. 1687 kaupungin kirkkoherraa siitä, että tämä oli nimittänyt tullinhoitajaa kelmiksi. Kirkkoherra perusteli puhettaan sillä, että vain kelmi saattoi syyttää häntä siitä, että hän olisi rukouspäivänä "tapellut ryssien kanssa". Päinvastoin hän syytti tullinhoitajaa siitä, että tämä oli sunnuntaina tapellut erään porvarin ja pyhäinmiestenpäivänä suutarin kanssa. Kertoipa kirkkoherra, että "herra kolleega Jaakko päissään ja juovuksissaan" oli raastuvassa hyökännyt hänen kimppuunsa. Mutta kun kirkkoherra käsket-

tiin ulos ja todistajat kutsuttiin sisään, tapahtui kirkkoherralle nolo paljastus: ”ryssä Procopaeus” tunnusti tapelleensa rukouspäivänä kirkkoherran kanssa.

Mellastelut olivat yleisiä korkeimmankin säädyn jäsenten keskuudessa. Siihen saattoivat langeta korkeat virkamiehetkin, kuten Helsingin pormestarin Mikael Sakarinpojan v. 1659 tekemä valitus läänin maaherraa, vapaaherra Creutzia vastaan osoittaa. Creutz oli useana yönä lyönyt pormestarin talon ikkunat rikki ja häirinnyt häntä muullakin tavoin.

Vaikka tällaisia juttuja löytyy hyvinkin runsaasti tämän aikakauden tuomiokirjoista, ei yksinomaan niiden perusteella pidä muodostaa käsitystä ajan elämästä. Joskin ne hyvin kuvaavat suurvaltakauden voimakkaita ja väkivaltaisia ihmisiä, olivat ne sentään tuomittavia poikkeuksia tavallisessa elämänmenossa.

Tällä aikakaudella pyrittiin myös tietöisesti kehittämään ja sivistämään tapoja. Suurena paheena pidettiin tupakanpolttoa eli ”juontia”, kuten Pietari Brahe sitä nimittää. Hän olisi halunnut rajoittaa tupakankäyttöä määräämällä sen apteekkitavaraksi, jota saa antaa vain sairaille lääkkeeksi. Toisen paheen muodosti väkijuomien, nimenomaan tähän aikaan voimakkaasti leviävän paloviinan, kohtuuton käyttö. Eräs ruotsalainen kertoo Uudenmaan aateliskartanoissa käynneistään, kuinka siellä vieraiden saapuessa ”vahvasti juotiin tämän maan tavan mukaan”. Piispa Gezelius valitti v. 1706 ”kauheasti lisääntyvää juopumusta”. Paloviinan käyttö levisi kansan keskuuteen nimenomaan säätyläisperheiden, kuten pappien, välityksellä. Niinpä juopuminen pidoissa oli ilman muuta asiaankuuluvaa.

Edistääkseen tapojen siistiytymistä piispa Gezelius julkaisi v. 1670 suomennoksen Erasmus Rotterdamilaisen kuuluisasta käyttäytymisoppaasta nimellä ”Cullainen Kiria, nuorucaisten tapain sijvollisudest”. Siinä annetaan nuorukaiselle ohjeita, miten hänen on pukeuduttava ja käyttäydyttävä eri tilanteissa.

»Sormensa liemeen kastaa on talonpoikainen tapa.»

"Liinaisella niistää sierainten saastaisuutta on siivollinen, käänten vähän sivulle ruumistansa, jos siinä on läsnä kunniallista väkeä." "Se myös pahoin sopii, että muutamat nauraissansa hirnuvat." Pidoissa piti syödä ja juoda kohtuullisesti, sillä "alkaa pito kohta juomisella on juoppolallein tapa, jotka juovat ei että he janoovat, mutta että heidän tapansa niin on". "Sormensa liemeen kastaa on talonpoikainen tapa, vaan ottakoon veitsellä eli kahvelilla mitä hän tahtoo, eikä sitäkään valitko koko vadista, niin kuin herkullisten tapa on, mutta ottakoon sen kuin hänen

edessänsä on." "Voidelluita sormiansa suullansa nuolla eli jakkuunsa pyyhkiä, on myös siivotoin, se pikemmin pöytä- eli pyhjeliinalla on tekeminen." Pojan ei pitänyt pidoissa juoda useammin kuin kaksi tai kolme kertaa, sillä "niitä, jotka mielelläns viinaa juovat, nämä palkat seuraavat: ruostuneet hampaat, riippuvaiset posket, punaiset silmät, hämmästyväinen mieli, lyhykäisesti sanottu: vanhuus ennen vanhuuden aikaa." "Rikkipurtua ruokaa ottaa suustans ja panna lautaselle on rumaa. Sillä jos jotakin on otettu, jota ei taita alasniellä, niin kääntäköön itsens pois ja salaisest heittäköön johonkuun paikkaan." "Lautaista eli vatia, johon sokerita tai muuta makiaa on tarttunut, kielelläns nuolla on kissain työ, ei ihmisten." Nämä ja monet muut neuvonsa Erasmus päättää kehoitukseen, että ei pidä halveksia ketään hänen tapojensa puutteellisuuden takia. On nimittäin niitäkin, "jotka tapain taitamattomuuden muilla lahjoilla parantavat".

Epäilemättä olivat suuren Erasmuksen opetukset omiaan edistämään "tapain siivollisuutta" meidänkin maassamme varsinkin sen jälkeen, kun suuret sodat ja niiden raaistava vaikutus päättyivät.

Suomen kirkko puhdasoppisuuden loppuaikoina

Isak Rothoviuksen jäntevän hallinnon aikana Suomen kirkko oli kohennettu siitä hajaannuksen tilasta, missä se Sorolais-vanhuksen jäljiltä oli ollut. Rothovius oli lujittanut kirkon järjestyksen ja saattanut siinä voimaan oikeaoppisen luterilaisuuden. Hänen seuraajillaan oli selvä tie astua.

1600-luvun loppupuoliskolla rakennettiin maamme kirkollisessa elämässä sille pohjalle, minkä Rothovius oli laskenut. Vuosisadan loppuun tultaessa oli monet Rothoviuksen keskenjääneet aloitteet saatu toteutetuiksi. Mutta hänen ensimmäisen seuraajansa, piispa Eskil Petraeuksen aikana, ei tällaisesta kehityksestä näyttänyt olevan toiveitakaan.

Piispa Petraeus oli oppinut mies. Erityisesti hän oli perehtynyt vanhoihin kieliin. Mutta tultuaan Suomeen Turun kouluun opettajaksi hän ryhtyi opiskelemaan myös suomen kieltä. Tästä hän antaa seuraavan arvostelun: "Enkä voi kieltää, että saatoin todeta kielen sujuvaksi, miellyttäväksi ja ilahduttavaksi, kun tällä kielellä oli seurakunnassa suoritettava virkatehtävät ja kun pyhien kirjojen kääntämisessä, jokapäiväisessä seurustelussa kotona ja sen ulkopuolella sain tämän kielen käyttämiseen osallistua." Petraeus saavutti sellaisen suomen kielen taidon, että saattoi osallistua raamatunsuomennostoimikunnan työhön. Hän julkaisi myös ensimmäisen suomen kieliopin, joka puutteistaan huolimatta on muistamisen arvoinen kieltämme kohtaan tunnetun harrastuksen osoituksena.

V. 1652 Petraeus valittiin Turun piispaksi Rothoviuksen jälkeen. Uusi piispa siirtyi maamme kirkon tärkeimmälle paikalle Turun akatemiasta, jonka toimintaan hän oli menestyksellä osallistunut sen perustamisesta alkaen. Hartaan uskonnollisuutensa, miellyttävän käytöksensä sekä suomalaisia arvostavan esiintymisensä johdosta Petraeus saavutti hiippakuntalaistensa arvonannon ja rakkauden. Mutta nämä ominaisuudet eivät riittäneet tähän aikaan kirkon johtomiehille. Saksan sodasta palailevat soturit aiheuttivat kotimaassa paljon sekaannusta myös kirkon toimialalla, joten piispalta olisi vaadittu lujia otteita. Rothoviuksen alullepanema sekä papiston että kansan kasvatustyö oli myös vielä kesken, ja vain hänenkaltaisensa voimakas mies olisi saattanut sitä menestyksellä jatkaa. Tähän ei Petraeus monista muista ansioistaan huolimatta kyennyt. Niinpä hän v. 1657 kuollessaan jätti hiippakuntansa hajanaisena ja kurittomana seuraajansa käsiin.

Turun uudeksi piispaksi valittu Juhana Terserus olikin aivan toisenlainen mies kuin oppinut edeltäjänsä. Terseruksella oli kyllä myös laaja opillinen pohja, mutta ennen kaikkea hän oli taistelun, työn

ja toiminnan mies. Ennen piispaksi tuloaan hän oli esiintynyt valtiopäivillä yhtenä peruutuksen kiivaimmista kannattajista, ja silloin hankittu Kaarle X Kustaan suosio painoi paljon piispanviran saamisessa. Tarmokkaan piispan saavuttua v. 1659 maahamme huomattiin pian, että kirkkomme oli jälleen saanut Rothovius-vainajan kaltaisen voimakkaan johtajan.

Terserus piti ensi töikseen piispantarkastuksia, joissa havaittuja epäkohtia ryhdyttiin tarmokkaasti korjaamaan. Kuri ja järjestys palautettiin niin kirkon virkamiesten kuin heidän kanssaan tekemisiin joutuvien maallikkojenkin keskuuteen. Kirkkokuria kovennettiin, ja sen ylläpitämistä valvottiin. Terserus ryhtyi myös kehittämään kansan sisälukutaitoa vaatimalla, että lukutaidottomia nuoria ei saanut päästää ripille. Seurakuntiin oli hankittava opettajiksi lukutaitoisia lukkareita.

Terseruksen menestyksellisesti alkaneesta viranhoidosta tuli kuitenkin loppu jo muutaman vuoden kuluttua. Tämä aika oli ankaran puhdasoppisuuden aikakautta. Johtavat jumaluusoppineet epäilivät kaikissa vähänkin vapaammissa mielipiteissä harhaoppisutta, joka oli armotta hävitettävä. Terserus ei ollut valtiollisissa asioissa osoittamastaan jyrkkyydestä huolimatta mikään puhdasoppinen uskonintoilija, vaaan omasi avaramman käsityksen uskonnollisissa kysymyksissä kuin useimmat aikalaisensa. Tämä koitui hänen turmiokseen. Erään kirjoittamansa katkismuksen selityksen vuoksi hän sai kimppuunsa Turun yliopiston professorin Enevald Sveno-niuksen, joka oli puhdasoppisuuden voimakkain tuki maassamme. Tämä erittäin oppinut — hän oli ulkomailla tutustunut 22 yliopistoon — ruotsalaissyntyinen teologi, jonka kerrotaan osanneen yhdeksää kieltä, kävi piispan kimppuun sellaisella voimalla ja raivolla, että Terseruksen oli v. 1664 pakko pyytää ero virastaan. Myöhemmin hän sai kuitenkin vielä piispanviran Ruotsissa.

Tarmokkaan piispan uran päättyminen näin lyhyeen olisi ollut Turun hiippakunnalle suuri menetys, jollei Terseruksen seuraajaksi olisi nimitetty teologiantohtori Juhana Gezeliusta. Gezeliuksen ja hänen seuraajiensa, poikansa ja pojanpoikansa, piispuuskausi on yksi huomattavimpia ajanjaksoja kirkkomme historiassa.

Piispa Juhana Gezeliuksen takana oli jo huomattava opillinen ja kirkollinen ura, kun hän v. 1664 astui Turun piispanistuimelle. Hän oli syntynyt maanviljelijän poikana Ruotsissa Romfartunan pitäjän Gesalan tilalla, jonka mukaan hän monien aikalaistensa tavoin otti itselleen latinalaisperäisen nimen opintielle päästyään. Jo 26-vuotiaana hänestä tuli Tarton yliopiston kreikan ja itämaisten kielten professori. Toimittuaan erinäisissä huomattavissa kirkollisissa viroissa, mm. koko Liivinman kirkon johdossa, hänet nimitettiin Turun piispaksi.

Juhana Gezelius vanhemman, kuten häntä nimitetään erotukseksi pojastaan ja seuraajastaan, toiminta Turun piispana tuli erittäin monipuoliseksi. Ensiksi hän lujitti ja kehitti edelleen kirkon järjestysmuotoa ja hallintoa. Jäntevä piispa antoi yksityiskohtaiset määräykset pappien virkaannimittämisestä ja heiltä vaadittavista tutkinnoista. Tällä tavoin päästiin siitä kirjavuudesta, joka näissä asioissa oli vallinnut. Papiston taso alkoi nyt myös huomattavasti kohota. Osallistumalla huomattavalla tavalla yliopiston opetustyöhön piispa vaikutti myös tätä tietä pappiskasvatukseen sen tasoa kohottavasti.

Yhtä suurella innolla piispa ponnisteli koululaitoksen ja kansanopetuksen kehittämiseksi. Kouluja paranneltiin, ja Gezelius pyrki aikaansaamaan alkeiskouluja maaseudullekin. Vaikkei hän siinä onnistunutkaan, kansanopetus tehostui kuitenkin suuresti hänen ansiostaan. Lukkarin tuli antaa sisäluvun opetusta ”sukkelille pojille”, joita hänen piti valita kustakin pitäjän kylästä. Nämä pojat opettivat vuorostaan kotikylänsä asukkaita. Pappien tuli myös

pitää katkismuksen kuulusteluja — kuitenkin niin, ettei vähätaitoisia loukattaisi.

Sivistystä suosiva piispa antoi opetustyöhön lisäpanoksen omalla kirjallisella toiminnallaan. Hän kirjoitti oppikirjoja sekä papeille että maallikoille. V. 1666 julkaistu lastenkirja, "Yxi paras Lasten tavara", joka sisälsi Lutherin katkismuksen ja aapisen lisäksi eräitä hengellisiä kirjoituksia, oli pitkän aikaa tärkein kansan käyttämä oppikirja maassamme. Käytännöllinen ja tarmokas piispa perusti kirjapainon ja paperitehtaankin maahamme helpottaakseen kirjojen julkaisemista.

Juhana Gezelius vanhemman pitkä ja uutteraan työhön käytetty elämä päättyi v. 1690. Vaikkei hän suinkaan ollut kaikista aikalaistensa vioista vapaa — mm. hän osoittautui taikauskoiseksi, varsin omavaltaiseksi ja omanarvontuntoiseksi mieheksi —, sai hän älykkyytensä, tarmonsa ja käytännöllisyytensä avulla suuria aikaan. Niinpä tämän vieraana maahamme saapuneen miehen toiminta kansamme hyväksi on jäänyt aikakirjoissa kiitolliseen muistoon.

Gezeliuksen työtä jatkoi hänen poikansa Juhana Gezelius nuorempi, joka v. 1690 tuli Turun piispaksi. Nuorempi Gezelius oli toiminut Narvan superintendenttinä. Tällöin hän oli innokkaasti harrastanut vatjalaisten ja inkeriläisten käännyttämistä luterilaiseen oppiin, mutta välttänyt kuitenkin väkivaltaisten keinojen käyttämistä. Turun hiippakuntaa hän johti isänsä periaatteiden mukaisesti. Kerrotaan Gezeliuksen myös tunteneen ja ymmärtäneen suomalaisten erikoisen kansallisuuden. Kun eräs ruotsalainen esitti, että ruotsin kieli pitäisi ottaa maamme suomalaisissakin seurakunnissa käytäntöön ja siten pyrkiä syrjäyttämään suomen kieli, piispa vastasi Raamatun sanoilla: "Kaikki kielet pitää Jumalaa tunnustamaan."

Viipurin piispat olivat kautta koko 1600-luvun vähemmän merkittäviä miehiä kuin turkulaiset vir-

Juhana Gezelius vanhempi.

kaveljensä. Heidän asemansa oli myös vaikeampi köyhemmän hiippakunnan johdossa, hiippakunnan, johon kuului myös paljon kreikkalaiskatolista väestöä. Useatkin Viipurin piispat kannattivat niitä monta kertaa epäviisaita toimenpiteitä, joilla sokeassa uskoninnossa pyrittiin hävittämään tämä vieras oppi valtakunnasta. Poikkeuksena on mainittava Pietari Bång, tiedemiehenäkin mainetta saavuttanut piispa, joka hoiti hiippakuntaa vv. 1683—96 ja joka oli huomattavin tämän ajanjakson Viipurin piispoista. Työssään hän huomattavassa määrässä seurasi virkaveljensä Juhana Gezelius vanhemman Turun hiippakunnan hoidossa antamaa esimerkkiä.

1600-luvun lopulla kristinusko vakiintui myös lappalaisten keskuudessa, joiden käännyttämistä suoritettiin v. 1648 rakennetuista Kemijärven ja Inarin kirkoista käsin. Erityiset ansiot tässä lähetystyössä hankkivat Esaias Fellman, ”Lappalaisten apostoli”, joka työskenteli heidän parissaan 49 vuoden ajan, sekä Kemin kirkkoherra Gabriel Tuderus, joka voimakkaasti teki lopun ainakin lappalaisten julkisesta epäjumalanpalveluksesta.

Puhdasoppisuuden ajan kirkko sopeutui hyvin siihen aikakauteen, jota Ruotsi-Suomi valtiollisella alalla eli tähän aikaan. Suurvalta-ajan voimakas ja hallitseva ajattelutapa ilmenee myös useimpien tämän aikakauden kirkonmiesten toiminnassa. He olivat voimakkaita ja jäykkiä miehiä, jotka ovat jääneet historiaan ennen kaikkea kirkon hallinnon uudistajina ja lujan järjestyksen luojina. Seuraavan aikakauden tehtäväksi tuli syvemmän kristillisyyden luominen, joka aivan itsestään kumpusi niistä raskaista koettelemuksista, joita sortuva suurvalta joutui kärsimään.

Taikauskoa ja noitarovioita

Ruotsi-Suomen valtiollisen mahtavuuden ajankohdaksi sattuu eräs ihmeellisimpiä henkisiä sairauksia, mikä ihmiskuntaa on koskaan vaivannut. Tällöin nimittäin usko noitiin ja noituuteen leviää meidänkin maahamme.

Noitauskoa ja noitien vainoamista oli esiintynyt Euroopassa kautta koko keskiajan, mutta vasta uudella ajalla se kehittyi huippuunsa. On arvioitu, että vuosina 1575—1700 sai n. miljoona ihmistä surmansa noitavainojen yhteydessä.

Huolimatta vanhasta loitsijamaineestaan suomalaiset eivät ole suinkaan olleet pahimpia tässä suhteessa. Noitavainotartunta saapui Suomeen Ruotsista, ja noitina tuomituista 50—60 henkilöstä useimmat olivat kotoisin maamme ruotsalaisseuduilta, etenkin Pohjanmaalta. Taikauskoisen kauhun valtaan joutuneet ihmiset eivät tarvinneet muuta todistusta jonkun lähimmäisensä noidantaipumuksista kuin sen, että "hän oli ruma ja noita-akan näköinen". Tällainen syyte jo riitti tuomareille aiheeksi jutun esille ottamiseen. Näissä oikeudenistunnoissa selvitettiin perusteellisesti syytettyjen noitatemppuja ja heidän yhteydenpitoaan paholaisen kanssa. Monet lapsetkin todistivat tällöin vanhempiaan vastaan ja

kertoivat mitä mielikuvituksellisimpia juttuja matkoista Hornaan yms. Eräät ilmeisesti henkisen tasapainonsa menettäneet jopa tunnustivat tällaiset syytteet tosiksi, mikä sitten yleensä johti heidät polttoroviolle.

Ihmeellistä on todeta, että oppineimmatkin ja korkeissa arvoasemissa olevat henkilöt uskoivat tällaisiin juttuihin. Niitä esiintyi myös yliopiston piirissä. Saattoipa syytösten kohteeksi joutua yliopiston opettajakin, kuten kävi professori Martti Stodiukselle. Häntä syytettiin siitä, että hän oli opastanut erästä ylioppilasta salatieteisiin, mikä oli tehnyt ylioppilaan mielisairaaksi. Tutkinnoissa kävi ilmi, että professori oli opettanut ylioppilaalle niin-

Noita poltetaan roviolla.

kin vaarallisia temppuja kuin taulan sytyttämistä polttolasin avulla. Raskauttavien todistusten puutteessa hänet kuitenkin vapautettiin, varsinkin kun muut professorit saattoivat todistaa, ettei yleensä hyvin puhelias Stodius ollut koskaan, "oli hän selvänä tai juovuksissa", puhunut mitään tässä suhteessa epäilyttävää.

Myöhemmin Stodius joutui uudelleen epäilyksenalaiseksi ja yliopiston konsistori tuomitsi hänet jo melkoisiin rangaistuksiin, joista akatemian kansleri Pietari Brahe hänet kuitenkin vapautti. Brahe pelasti myös erään Eolenius-nimisen ylioppilaan hengen. Tätä epäiltiin noituuteen syypääksi mm. sillä hyvin perustellulta tuntuvalla syyllä, että hän oli muuttunut yhtäkkiä hyvin ahkeraksi ja huolelliseksi oltuaan aikaisemmin laiska ja huolimaton. Tämä muutoshan ei voinut olla mahdollinen muutoin kuin paholaisen avulla. Eolenius-paran olisi ollut parempi pysyä edelleen laiskana, sillä ilman valistuneen ja taikauskoa jyrkästi vähäksyvän kreivi Brahen apua hän olisi joutunut polttoroviolle monien muiden yhtä perättömästi syytettyjen kanssa. Ajoipa itse piispa Juhana Terseruskin syytöstä Eoleniusta vastaan hyvin kiihkeästi.

Vasta valistusaatteiden voitollepääsy 1700-luvulla teki lopun noitavainoista. Vuoden 1734 lakiin otettu määräys noituuden rankaisemisesta kuolemalla poistettiin vasta Kustaa III:n toimesta, joskaan tätä lainkohtaa ei liene kertaakaan sovellettu enää käytäntöön.

Tiedemiehiä ja ylioppilaselämää

Yliopiston perustamisen jälkeen Suomen tieteellinen elämä vilkastui suuresti. Tulihan yliopiston mukana maahamme joukko oppineita miehiä täydentämään harvojen siihenastisten tieteenharjoittajien määrää.

Turun akatemiassa annettu opetus ei ollut aluksi kylläkään erityisen korkeatasoista lukuunottamatta lakitiedettä, jota opetti tämän vuosisadan etevin ruotsalainen lakimies, professori Johannes Dalecarlus eli Stiernhöök. Pelättiin kaikkia uusia ajatuksia ja opetuksessa kuljettiin mieluimmin vanhoilla tutuilla laduilla. Varottihan yliopiston rehtorina toimiva professori Wexioniuskin v. 1642, että "kukin professori kavahtakoon ennen kaikkea esittämästä uutuuksia, sillä tarkoituksella, että hän näyttäisi muita osaavammalta tai kyvykkäämmältä, josta epäilemättä koituisi epäsopua ja pahennusta". Muutamaa vuotta myöhemmin taas varotettiin: "Professoreista älköön kukaan Kuninkaallisen Majesteetin eikä Akatemian Kanslerin luvatta ryhtykö luennoimaan mistään muusta vanhasta kirjailijasta kuin sellaisesta, joka nimenomaan on mainittu yliopiston ohjesäännöissä. Älköön kukaan myös moittiko vanhojen kirjailijoiden hyviä mielipiteitä, älköönkä omaa mielipidettään tai uuden kirjailijan arvelua itsepintaisesti julkisesti puolustako, vaan jos vanhassa kirjailijassa sattuisi olemaan jokin virhe, niin selitettäköön se parhaimmin päin, ja esiteltäköön samalla oma perusteltu mielipide oppilaille, että he sitten voivat valita sen käsityskannan, joka näyttää oikeammalta."

Näissä oloissa oli siten täysin ymmärrettävää, että kun Kopernikuksen ja Kepplerin aurinkokeskinen avaruusjärjestelmä oli jo muualla tullut yleensä hyväksytyksi, Turun yliopistossa vielä vuosisadan lopulla ja jopa seuraavan alussakin julkaistiin väitteitä, joissa puolustettiin keskiaikaista maakeskistä avaruusjärjestelmää. Toisaalta esiintyi kyllä joitakin kyvykkäitäkin tiedemiehiä. Sellaisia olivat luonnontutkija Elias Tillandz, joka oli samalla lääketieteen professori sekä filosofianprofessorit Andreas Thuronius ja Juhana Cajanus, jotka molemmat kuolivat nuorina. — Tillandz oli erittäin innostunut tutkimusaloihinsa ja sai paljon aikaan. Hänen toimestaan

perustettiin Kupittaalle spitaalisairaala ja yliopistolle kasvitieteellinen puutarha. Hän suoritti myös ensimmäisen ruumiinleikkauksen maassamme. Toimitus oli niin juhlallinen, että yliopiston rehtori kutsui arvohenkilöitä sitä seuraamaan.

Tähän aikaan harrastettiin Turun yliopistossa huomattavassa määrässä historiaa ja valtiotieteitä. Jälkimmäisillä etenkin oli käytännöllistäkin merkitystä, sillä nuori suurvalta tarvitsi paljon tietopuolisesti koulittuja virkamiehiä eri aloille. Ruotsi-Suomen huomattavin historiantutkija oli jo vuosisadan toisella neljänneksellä esiintynyt Johannes Messenius, joka katolisista vehkeilyistä epäiltynä joutui viettämään melkein koko loppuikänsä Kajaanin linnaan teljettynä. Valtavan laajassa "Scondia Illustrata"-nimisessä pääteoksessaan Messenius esittää Ruotsin ja Suomen kansojen vaiheet muinaisuudesta omaan aikaansa asti.

Aikakauden voimakas uskonnollinen pohjavire ilmeni mm. siinä, että Raamatun alkukieliä ja raamatunhistoriassa esiintyviä kansoja pidettiin erittäin suuressa arvossa. Protestanttisten maiden historiankirjoittajien kunnianhimona oli nyt löytää omille kansoilleen mahdollisimman loistava menneisyys, ts. todistaa niiden olevan sukua Raamatun kansoille. Tässä monet historioitsijat onnistuivat hiukkasen mielikuvitusta apuna käyttäen erinomaisen hyvin. Niinpä Pietari Bångin kirkkohistoriallisten tutkimusten tarkoituksena oli "vapauttaa korkeasti rakastettu isänmaansa siitä väärien huhujen synnyttämästä häpeästä, että meidän esivanhempamme olisivat olleet epäjumalain palvelijoita". Käyttämällä tutkimuksessaan apunaan "Raamattua ja järkeään", joskus myös "muinaistarua", Bångin onnistui osoittaa, että jo Aatami oli viettänyt osan elämästään Ruotsissa, missä hän piispana hoiti Jumalan seurakuntaa. Noak puolestaan oli käynyt Pohjoismaiden kirkollisia oloja järjestämässä.

Messeniuksen kuvaukset Suomen varhaisimmasta

historiasta ovat yhtä sadunomaisia kuin Bångin tarinat, mutta myöhempien aikojen historiaa kirjoittaessaan hän osoittaa todellista tiedemiehen kykyä. Messenius on siten säilyttänyt teoksessaan arvokkaita tietoja jälkipolville.

Joskin jo Suomessa toimivat ruotsinmaalaiset historiantutkijat, kuten Bång ja Turun yliopiston professori Wexionius, löysivät suomalaisille hyvin arvokkaan sukupuun, toivat kotimaisetkin tutkijat osansa tähän jaloon kilvoitteluun. Huomattavin heistä oli Turussa yliopiston itämaisten kielten professorina toiminut Daniel Juslenius. Teoksessaan "Aboa vetus et nova", Vanha ja uusi Turku, hän kuvailee silloista Turun kaupunkia ja kertoo merkillisiä tarinoita suomalaisten muinaisuudesta. Noakin pojanpojan Magogin johdolla suomalaiset olivat aikoinaan perustaneet suuren valtakunnan. Jusleniuksen lämmin isänmaallis-kansallinen innostus tulee näkyviin myös hänen muissa kirjoituksissaan.

Nämä nykyisin lapsellisilta tuntuvat tutkimukset olivat kuitenkin ilmauksena todellisesta tiedonhalusta ja tutkijanmielestä, mitkä aikoinaan johtivat Turun yliopistonkin tiedemiehet todella kehitystä eteenpäin vieviin saavutuksiin.

Millaista oli sitten akateeminen nuoriso, maan toivo? Mitä ensinnäkin sen kansallisuuteen tulee, opiskeli Turussa huomattavan paljon ruotsalaisnuorukaisia. Vähitellen kuitenkin suomalaisten panos kasvoi niin, että he saavuttivat kaikissa suhteissa määräävän aseman. Ylioppilaiden käytöksestä antaa vihjeen vanhan virsikirjan seuraava säepari:

"Beaanit (ylioppilaat) kyll elävät ilkiäst,
Käytä sinä itses siviäst."

Ja mikäli ylioppilaiden edesottamuksiin tutustutaan konsistorin pöytäkirjojen valossa, ei voi olla yhtymättä edellä olevaan säkeeseen. Mutta ylioppilaiden puolustukseksi on todettava, että ajat olivat so-

taiset ja rauhattomat. Ja tämä tarttui ylioppilaihinkin. Sitä paitsi tutkintopöytäkirjoissa esiintyy vain osa ylioppilaista, joskin eräät sitä useammin.

Tavallisimmin ylioppilaat joutuivat akateemisen esivaltansa kanssa selvittelemään niitä lukemattomia tappeluita, joihin he yhtä mittaa sekaantuivat joko keskenään tai kaupungin vartiomiesten kanssa. Rangaistuksina olivat sakot tai karsseri, joita konsistori auliisti jakeli. Ylioppilas voitiin tuomita myös menettämään miekkansa joksikin ajaksi. Kokonaan niitä ei voitu heiltä ottaa pois, sillä itse Pietari Brahe asettui sellaista suunnitelmaa vastustamaan. Hänen mielestään ei nimittäin ainakaan valtiotieteitä harrastavilta ylioppilailta voitu ottaa miekkaa pois. Ja niin ne jäivät muillekin kaupunginvahdin suureksi kiusaksi.

Mutta joskin nämä "Apollon pojat" viettivät opiskeluaikansa pitämällä nuorempiaan ankarassa kurissa, istumalla väliin kapakoissa, väliin karsserissa ja koettelemalla ajoittain sisuaan ja pursuvia voimiaan huimissa tappeluissa, kehittyi monista pahimmistakin remuajista miehiä, jotka usein vielä hengellisellä työsarallaan aikaansaivat hyvää jälkeä edistäessään maansa ja kansansa kaikinpuolista kehitystä.

SUURI POHJAN SOTA

KAARLE XII

Kaarle XI:n kuollessa hänen ainoa poikansa ja perillisensä oli vasta 14-vuotias. Kuningasvainajan testamentin mukaisesti asetettiin holhoojahallitus, johon vanhan leskikuningattaren ohella tuli kuulumaan viisi korkeinta virkamiestä. Näiden joukossa oli myös suomalainen Fabian Wrede. Mutta tämän hallituksen toimikausi jäi hyvin lyhyeksi. Vaikka kuningasvainaja lienee toivonut, että holhoojahallitus toimisi nuoren kuninkaan täysi-ikäiseksi eli 18-vuotiaaksi tuloon saakka, ryhdyttiin monella taholla heti toimenpiteisiin täysi-ikäisyysjulistuksen antamiseksi. Alemmat säädyt toivoivat siten kuninkaasta holhoojahallituksen vastapainoa, jottei palattaisi jälleen aatelisvaltaan. Ylhäisaateli toivoi puolestaan voivansa taivuttaa nuoren kuninkaan keskeyttämään vielä jatketun peruutustoiminnan.

Kun säädyt kokoontuivat marraskuussa v. 1697 Tukholmaan Kaarle XI:n hautajaisiin, tämä kysymys otettiin aatelin keskuudessa esille. Muut säädyt kannattivat myös aloitetta. Ainoastaan muutamat papit olivat eri mieltä. Mutta kun Moran kirkkoherra oli vangittu ja karkotettu Inkerinmaalle sen vuoksi, että hän oli saarnassaan arvostellut alaikäisen kuninkaan julistamista täysi-ikäiseksi, vastustus vaimeni nopeasti. 15-vuotias kuningas julistettiin Ruotsi-Suomen itsevaltiaaksi hallitsijaksi.

Kaarle XI oli tahtonut antaa pojalleen paremman kasvatuksen kuin oli tullut hänen itsensä osaksi. Erityisesti prinssin äiti, lempeä ja hyvyytensä tähden rakastettu kuningatar Ulriika Eleonoora valvoi huolellisesti hänen kasvatustaan lapsuudesta alkaen.

Karoliini.

Prinssiä opetettiin pitämään jumalanpelkoa, hyveellisyyttä ja kunniallisuutta arvokkaimpana elämässä. Uskonto oli opetusohjelmassa tärkeällä sijalla ajan hengen mukaisesti. Nelivuotiaana pikku prinssi sai itse valita opettajan itselleen. Kuningatar vei hänet Upsalaan, jossa eräät professorit pitivät tutkimusaloiltaan esitelmiä prinssille tajuttavassa muodossa. Kuningatar erotti kolme sopivinta joukosta ja kehoitti prinssiä osoittamaan heistä sen, jonka hän halusi opettajakseen. Poika käveli oikopäätä erään luokse ja tarttui hänen käteensä. Niin oli opettaja valittu.

Isä tahtoi, että pojan oli opittava ajattelemaan selvästi ja johdonmukaisesti, jotta hän kykenisi itsenäisesti päättämään asioista. Opetus järjestettiinkin tätä silmällä pitäen. Prinssi oppi helposti ja osoitti jo nuorena taipumusta itsenäiseen ajatteluun. Matematiikka oli hänen lempiaineensa, mutta myös kieliä hän oppi helposti. Saksaa hän puhui melkein yhtä hyvin kuin ruotsiakin ja tuli toimeen latinassa ja ranskan kielessä. Myös sotataidon opetus aloitettiin varhain, ja 7-vuotiaan prinssin linnoitusteorioita koskevat asialliset muistiinpanot todistavat tämän soturisuvun vesan luontaisesta taipumuksesta alaan, jolla hän myöhemmin saavutti maailmanmaineen.

Näin valmennettuna Ruotsi-Suomen nuori itsevaltias ryhtyi suorittamaan elämäntehtäväänsä. Paljon hyvää huolellinen kasvatus oli jo aikaansaanut lahjakkaassa nuorukaisessa. Mutta sen keskeytyminen oli tuskin Kaarlelle itselleen sen paremmin kuin hänen valtakunnalleenkaan onneksi. Poika oli perinyt

isänsä ja isoisänsä lujan tahdon ja riippumattoman luonteen, mikä hänessä kehittyi suoranaiseksi itsepäisyydeksi. Alituinen aikaihmisten parissa oleskeleminen teki hänestä varhaiskypsän. Kaiken ohjauksen yhtäkkinen hellittäminen totutti hänet riippumattomuuteen ja muiden neuvoista piittaamattomuuteen.

Jo nuoren kuninkaan kruunajaisissa saatiin havaita, että valtakunta oli saanut todellisen itsevaltiaan hänen nuoruudestaan huolimatta. Kruunajaismenojen mukaan arkkipiispan piti panna kruunu kuninkaan päähän voideltuaan hänet öljyllä. Mutta Kaarle asetti itse kruunun päähänsä. Kuninkaanvakuutusta hän ei antanut, niin kuin hänen edeltäjänsä olivat tehneet. ”Se kävi säätyjä luihin ja ytimiin”, kertoo siitä eräs aikalainen. Aatelin toiveet peruutuksen lopettamisesta osoittautuivat turhiksi. Nuori kuningas noudatti täysin isänsä hallitustapaa siinä suhteessa.

Monessa muussakin suhteessa Kaarle XII muistutti edeltäjäänsä. Hän tarttui tarmokkaasti hallitusasioihin ja oli työssä varhaisesta aamusta alkaen. Valtaneuvosto syrjäytettiin täysin, ja kuningas ratkaisi asiat työhuoneessaan lähimpien apulaistensa esityksestä. Huomattavimmaksi näistä kohosi kreivi Kaarle Piper, jonka isoisä oli aikoinaan ollut Viipurin pormestarina. Piper oli tunnollisena ja taitavana hallintomiehenä saavuttanut jo Kaarle XI:n suosion.

Suuren nälkääjan seurauksia lukuunottamatta Kaarle sai vastaanottaa mitä parhaimmassa kunnossa olevan valtakunnan. Kaarle XI:n voimakas ja taitava hallitus oli hankkinut Ruotsi-Suomelle jälleen koko Euroopassa arvossapidetyn aseman. Valtakunnan sotalaitos oli kunnossa, tulot ylittivät vuotuiset menot, ja säästöäkin oli karttunut 30 tynnyriä kultaa (3 milj. taalaria). Virkamiehistö oli kokenutta ja hoiti huolellisesti tehtävänsä. Nuoren kuninkaan ei siten tarvinnut paljoakaan vaivautua hallitusasioiden vuoksi.

Nuori ruhtinas käyttikin tilaisuutta täysin hyväkseen. Virallisissa tilaisuuksissa moitteettomasti asemansa edellyttämällä arvokkuudella esiintyvä hallitsija muuttui vapaa-aikoinaan ikänsä mukaiseksi vallattomaksi ylimysnuorukaiseksi, joka tahtoi huvitella sydämensä pohjasta omalla tavallaan. Rajut sotaleikit ja metsästykset vuorottelivat rekiretkien ja loistavien hovijuhlien kanssa, joihin ylimystö halusi hukuttaa Kaarle XI:n totisen ja raskaan hallituskauden ikävät muistot. Kuninkaan metsästysretkistä kerrottiin kohta kaikissa Euroopan hoveissa. Tyytymättä ajan mittaan mielestään epäreilulla tavalla ahdistamaan karhuja ampuma-aseilla Kaarle tahtoi ottaa ne kiinni pelkkien seipäiden ja heinähankojen avulla. Pesästään ulos ryntäävä kontio sai metsästäjän tukevasta kartusta voimakkaan iskun kalloonsa, jolloin muut riensivät kietomaan metsänkuninkaan verkkoon. Siinä se sitten riemusaatossa vietiin lähimpään kylään, jossa pidettiin komeat peijaiset kukistetun urhon kunniaksi.

Kuninkaan lähimmilleen runsaskätisesti jakelemat lahjat sekä loistavat hovijuhlat, joita varsinkin vanhan leskikuningattaren, kuninkaan isoäidin, aloitteesta järjestettiin ja joista nuori kuningas oli varsin vähän kiinnostunut, kävivät hyvin kalliiksi. Jo parin vuoden kuluttua säästöt oli käytetty ja hallituksen täytyi turvautua uuden, raskaan veron kantoon. Sen tuotto oli lähes 1 milj. hopeataalaria. Suomen osuus oli vain noin $^1/_7$ tästä summasta, mikä osoittaa maamme köyhtymistä suurten nälkävuosien johdosta. Tulevaisuus ei näyttänyt tässä suhteessa kovinkaan valoisalta uuteen vuosisataan siirryttäessä.

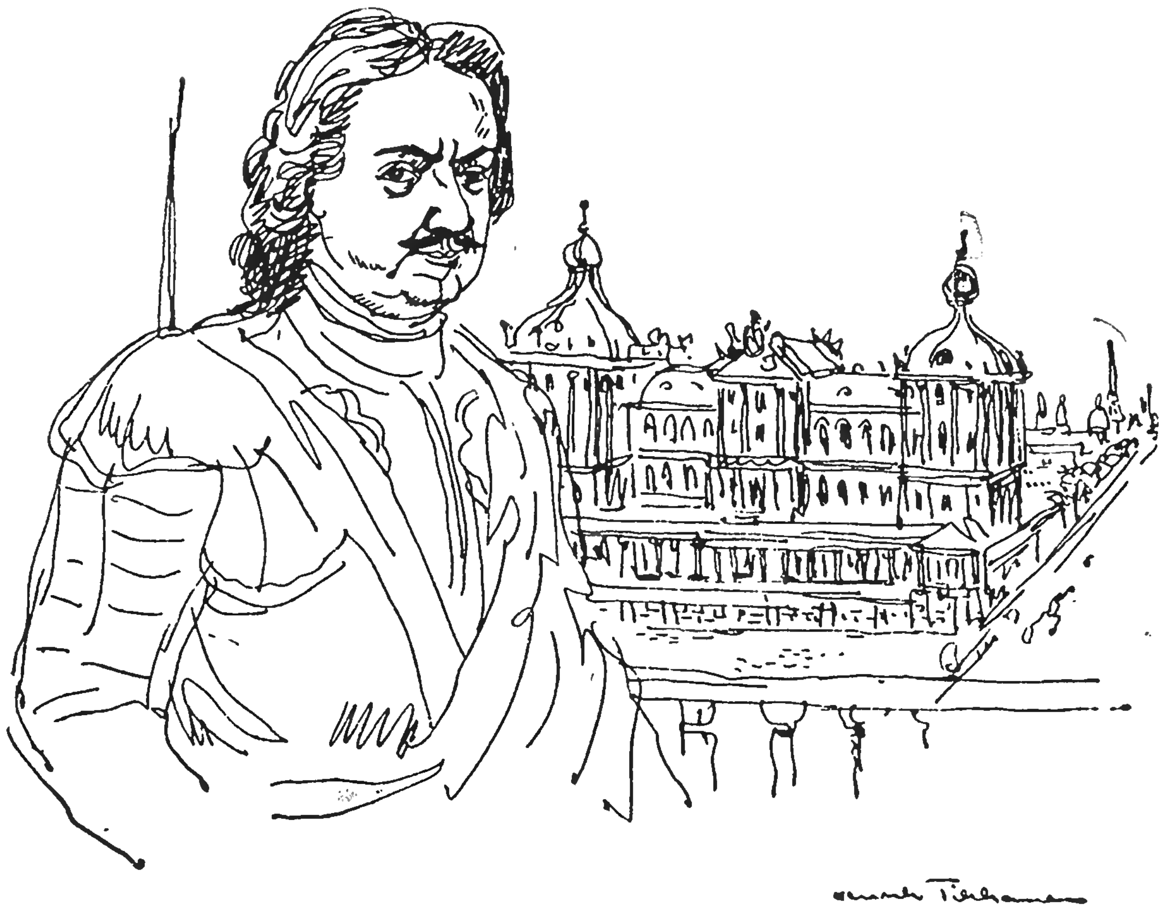
SODAN VOITTOISAT ALKUVUODET

Kolmen ruhtinaan liitto

Kaarle-kuninkaan huolettomana metsästellessä karhuja Ruotsin saloilla punottiin valtakuntaa vastaan vaarallisia suunnitelmia. Tanskan, Puolan ja Venäjän hallitsijat suunnittelivat liittoa Ruotsi-Suomea vastaan, jonka he aikoivat perusteellisesti nujertaa.

Kaarle XI:n hallituksen loppuaikoina oli yritetty aikaansaada liitto Ruotsi-Suomen ja Tanskan välillä. Tämä yritys raukesi tyhjiin, ja molempien valtakuntien väliset suhteet jäivät kireiksi. Myös Kaarle XII piti Tanskaa valtakuntansa päävihollisena. Suhteita kiristi edelleen Holstein-Gottorpin herttuan ja Kaarlen sisaren välinen avioliitto. Tanskan kuningas Fredrik IV, Kaarle XII:n serkku, oli havitellut tätä herttuakuntaa itselleen, mutta Ruotsi-Suomi teki tyhjäksi hänen suunnitelmansa. Herttuan lankonsa kanssa solmima liitto asetti nyt Tanskan sekä etelästä että pohjoisesta Ruotsi-Suomen taholta tulevalle hyökkäykselle alttiiksi. Tanska etsi tämän vuoksi liittolaista kyetäkseen torjumaan Ruotsi-Suomen taholta tulevan uhkan.

Liittolaiseksi tarjoutui Kaarle-kuninkaan toinen serkku, Puolan kuningas August, jota suunnattomien voimiensa vuoksi kutsuttiin Väkeväksi. August oli alkuaan Saksin vaaliruhtinas, ja hänet oli äskettäin valittu Puolan kuninkaaksi. Lujittaakseen asemaansa Puolassa hän suunnitteli menestyksellisen sodan käymistä, jonka avulla hän saattaisi voittaa ylpeiden puolalaisten suosion liittämällä Puolaan valloitettuja alueita. August oli aluksi epätietoinen siitä, kumpaanko serkkuunsa hänen pitäisi liittyä. Ratkaisun sai aikaan eräs Liivinmaalta paennut aatelismies Juhana Reinhold Patkul. Tämä kyvykäs mutta väkivaltainen mies oli ollut peruutusta vastustaneen Liivinmaan aateliston johtaja, kunnes hänen oli paet-

Pietari Suuri.

tava maasta. Nyt hän sai Augustin liittymään Tanskaan anastaakseen Ruotsi-Suomelta Puolan vanhastaan himoitseman Liivinmaan.

Fredrik IV ja August Väkevä saivat kolmanneksi liittokumppanikseen Venäjän tsaarin Pietarin. Tsaari Pietari halusi innokkaasti saattaa takapajuisen maansa eurooppalaisen sivistyksen yhteyteen, mihin hän itse oli saanut tutustua Länsi-Eurooppaan tekemällään matkalla. Yhteyden aikaansaamiseksi ja Venäjän kehittämiseksi merivallaksi Venäjä tarvitsi merenrannikkoa. Itämeren Venäjään rajoittuvia rannikoita hallitsi Ruotsi-Suomi, joten se oli tsaarin pyrkimysten luonnollinen vastustaja. Siksi tsaari liittyi Tanskan ja Puolan kuninkaihin päästäkseen heidän avullaan päämääräänsä.

Ruotsi-Suomi ei ollut aivan ilman liittolaisia sekään tämän vihollisryhmittymän hahmottuessa mitä syvimmässä salaisuudessa. Englannin ja Hollannin, tämän ajan mahtavimpien merivaltojen, kanssa oli

solmittu liitto. Puolittaiset liittosuhteet olivat lisäksi olemassa Brandenburgin, Saksan keisarin sekä Ranskan kanssa. Mutta näiltä ei ollut paljonkaan apua odotettavissa sodan sattuessa. Tosiasiassa valtakunnan oli tultava omin voimin toimeen mahdollisen sodan syttyessä.

Seitsemännentoista vuosisadan viimeisenä vuotena Ruotsi-Suomen ja Tanskan välit olivat kiristyneet niin, että avoin välien rikkoutuminen oli odotettavissa. Uusi vuosisata toikin mukanaan sodan, joskin se puhkesi toisella suunnalla kuin nuori kuningas ja hänen neuvonantajansa olivat odottaneet.

Sankarikuningas

Helmikuussa v. 1700 kuningas Augustin saksilaiset joukot tunkeutuivat Liivinmaalle ja yrittivät yllättäen vallata Riian kaupungin. 75-vuotiaan sotamarsalkka Eerik Dahlbergin valppauden ansiosta hyökkäys torjuttiin. Mutta suuri sota oli syttynyt.

Kuningas oli parhaillaan karhunpyynnissä, kun Dahlbergin viesti saavutti hänet. Metsästystä jatkettiin kuitenkin kaikessa rauhassa, ja vasta sen päätyttyä kuningas palasi pääkaupunkiin johtamaan varustautumista. Täällä hän sai vähän myöhemmin tiedon Tanskan hyökkäyksestä Holstein-Gottorpiin, mikä merkitsi sotaa myös Tanskan kanssa.

Seitsemäntoistavuotias kuningas päätti ensiksi nujertaa lähinnä olevan vihollisen, Tanskan. Samalla kun Ruotsissa olevia joukkoja koottiin Etelä-Ruotsiin ja varmistettiin Norjan vastainen raja, pantiin valtakunnan kaikki puolustusvoimat liikekannalle. Suomalaiset joukot saivat käskyn marssia Riian avuksi ja yhdessä siellä olevien voimien kanssa heittää saksilaiset Väinäjoen taakse. Pantuaan vauhtia Karlskronassa tapahtuvaan laivaston varustamiseen kuningas lähti Skooneen johtamaan Tanskaan suunniteltua hyökkäystä. Tukholmaan hän ei enää elävänä palannut.

Tanskan sota sai lyhyen lopun. Ruotsi-Suomen laivasto pääsi yhtymään merivaltojen Kattegatilla risteilevään laivastoon tanskalaisten vastatoimenpiteistä huolimatta. Nyt saatettiin ryhtyä siirtämään joukkoja Själlannin saarelle, mikä pakotti Tanskan taipumaan rauhaan. Elokuussa merivaltojen toimesta solmitussa Traventhalin rauhassa rajat jäivät ennalleen. Tanska oli nyt poissa pelistä, vaikka sen sotajoukko ja laivasto olivatkin jääneet lyömättä. Kaarle ei ollutkaan tämän vuoksi rauhantekoon tyytyväinen, mutta hänen oli alistuttava liittolaistensa toimenpiteisiin.

Nyt kuningas saattoi kääntyä toista serkkuansa, Puolan kuningasta vastaan. Kaarle oli syvästi katkeroitunut August-kuninkaan menettelystä. Itse ehdottoman rehellisenä ja sanansa pitävänä miehenä hän ei voinut antaa anteeksi sitä, että August vielä vähän ennen hyökkäystään oli vakuutellut hänelle ystävyyttään. Mutta ennen kuin hän ehti ryhtyä sotatoimiin Puolan kuningasta vastaan, hän sai tiedon venäläisten hyökkäyksestä Viroon, jossa he olivat ryhtyneet piirittämään Narvan kaupunkia.

Kuningas varustautui parhaillaan siirtämään joukkojaan Liivinmaalle, kun tämä tieto tuli. Sitä ennen olivat Euroopan suurvaltojen lähettiläät innokkaasti yrittäneet saada aikaan sovintoa Kaarlen ja Augustin välille. Keski-Euroopassa valmistautuivat näet Ranska ja Saksa keskenään suureen sotaan, ja molemmat osapuolet koettivat saada Kaarlen tai Augustin puolelleen, jonka vuoksi näiden välinen sota oli saatava päättymään. Kaarle torjui kuitenkin ehdottomasti nämä välitysyritykset.

Sota Liivinmaalla siis jatkui. Täällä olivat suomalaiset joukot aluksi saavuttaneet menestystä Yrjö Juhana Maijdellin johdossa. Kun Liivinmaa kuitenkin oli edelleen vaarassa, Suomesta vaadittiin yhä lisää joukkoja. Kuninkaan käskystä ruodut toimittivat ns. ”kolmikkaita”: kolme ruotua tai ratsutilaa asetti yhdessä uuden jalka- tai ratsumiehen. Nämä

joukot, 2 jalkaväki- ja 1 ratsuväkirykmentti olivat tarkoitetut kotimaan puolustukseen. Mutta pian ne vietiin Suomenlahden eteläpuolelle. Ja yhä vain Suomen kannettavaksi asetettu sotilasrasitus kasvoi. Vielä samana syksynä Suomen vakinaiset rykmentit kaksinkertaistettiin, ja näin saatu lisäväki lähetettiin sekin Tallinnaan. Baltian maiden puolustus oli siten suureksi osaksi suomalaisten tehtävänä.

Saatuaan tiedon Pietarin sodanjulistuksesta — moskovalainenkin oli viimeiseen asti vakuutellut ystävällisiä aikeitaan — Kaarle ei lähtenytkään Liivinmaalle, vaan purjehti joukkoineen Viroon. Kun Liivinmaalla nyt oli rauhallista, kuningas päätti lähteä auttamaan Narvaa. Armeija eteni pikamarssein syyssateiden pehmittämillä kurjilla teillä Narvaa kohti.

Tsaari Pietarin Narvaan lähettämä sotajoukko oli 40 000 miehen suuruinen. Vihollisen ylivoimasta huolimatta Narvan komentaja Henning Horn puolusti 1 800 miehen vahvuisella varusväellään urheasti kaupunkia. Asukkaat osallistuivat myös innolla puolustukseen välttyäkseen joutumasta pelottavan vihollisen käsiin. Pietarin menettelytapoja kuvaa kertomus siitä, miten hän suhtautui Narvan komentajan hänen luokseen lähettämään kuriiriin, jonka tehtävänä oli tiedustella venäläisiltä, minkä vuoksi he ylittivät rajan. Lähetti otettiin kuitenkin vangiksi ja toimitettiin tsaarin luokse. Kun luutnantti ei suostunut antamaan viholliselle tietoja Narvassa olevien voimien vahvuudesta, jättiläiskokoinen tsaari löi omakätisesti vankia vasten kasvoja. Sitten tämä riisuttiin ja hänen selässään poltettiin olkia, ”niin että selkä kävi mustaksi ja kurttuiseksi kuin paistetun sianlihan nahka”.

Kun venäläisten itsevaltiaskin saattoi näin käsitellä avutonta vankia, ei hänen joukkojensa julmuutta sovi ihmetellä. Narvaa kohti marssiva Kaarlen sotajoukko joutuikin kaikkialla kuvaamattomien hirmutöiden jälkien todistajaksi. Tsaarin tsherkessit, tataarit, kirgiisit ja muut villit arokansat olivat rie-

huneet petojen lailla avuttoman siviiliväestön keskuudessa. Tämä herätti sotajoukossa kiihkeän halun päästä kostamaan nämä tihutyöt, ja vaikeuksista huolimatta marssia kiihdytettiin.

Marraskuun 19. päivän iltana saavuttiin Narvan lähistölle. Saadakseen tietoja kaupungista kuningas ammutti ruotsalaisen tunnuksen: kaksi tykinlaukausta peräkkäin, mitkä välittömästi toistettiin. Sotajoukon riemuksi kaukaa Narvan muureilta kuultiin kohta samanlainen vastaus.

Seuraavana aamuna kuningas vei joukkonsa Narvan läheisyyteen, jossa valmistauduttiin taisteluun. Hänellä oli kaikkiaan n. 10 500 miestä, joista n. 4 400 oli suomalaisia. Virolaista ratsuväkeä oli n. 900 miestä, loput 5 200 olivat ruotsalaisia. Suomalaisista oli 1 700 miestä jalka- ja 2 750 miestä ratsuväkeä.

Venäläiset olivat ryhmittäneet joukkonsa pitkäksi piirityslinjaksi, jonka molemmat päät ulottuivat Narvajokeen. He olivat vahvistaneet asemiaan linnoittamalla ne sekä kaupunkiin päin että mahdollisten apujoukkojen tulosuuntaan. Tsaari oli itse ollut sotajoukossaan. Mutta kun hän kuuli kuninkaan tykkien merkkilaukaukset, hän vapisi kuin vilunväreissä ja lähti kaikessa hiljaisuudessa leiristään. Urhea tsaari, jossa oli kyllä miestä avuttomia vankeja kiduttamaan, ei rohjennut kohdata taistelukentällä 18-vuotiasta vastustajaansa. Painava valtiollinen syy oli kuitenkin myös asiaan vaikuttamassa: jos tsaari oli itse mukana hänen sotajoukkonsa kärsiessä tappion, hänen arvovaltansa maassaan olisi ollut mennyttä. Niinpä eräs flaamilainen palkkasoturipäällikkö sai ottaa johtoonsa jo ennakolta tuhoon tuomitun armeijan.

Vihollisen suuresta ylivoimasta huolimatta kuningas päätti hyökätä. Muuta mahdollisuutta ei ollutkaan, sillä sotajoukolla ei ollut enää muonaa. Sotajoukon järjestäydyttyä taisteluun komennettiin hyökkäykseen.

Kuningas oli päättänyt puhkaista vihollisen pitkän

rintaman kahdesta kohdasta ja tuhota erilleen joutuneet osat yhden toisensa jälkeen. Kaarlelainen jalkaväki hyökkäsi aina syvissä kolonnissa. Kussakin jalkaväkipataljoonassa oli sekä keihäsmiehiä että ampujia. Vihollisen lähelle päästyään ampujatkin kävivät miekoin tai kivääreihin kiinnitetyillä pistimillä käsikähmään. Kello kahden aikaan iltapäivällä annettiin nyt hyökkäysmerkki. Heti sotajoukon liikkeelle lähdettyä puhkesi kiivas lumimyrsky, joka ajoi lumen suoraan venäläisten silmille. Vihollista näkemättä he kuulivat vain raskaiden rumpujen lähestyvän kuminan, ja yhtäkkiä kuninkaan armeija oli heidän kimpussaan. Neljännestunnissa venäläisten rintama oli murrettu, ja he hajaantuivat hurjaan pakoon. Pakenevien joukkojen yrittäessä yhtaikaa tunkeutua Narvajoen yli vieville silloille nämä murtuivat ja veden varaan joutuneet hukkuivat joukoittain.

Kuningas itse otti osaa taisteluun ensimmäisten joukossa. Vasemman ratsuväkisivustan mukana hän iski vihollisen kimppuun. Kaarlelainen ratsuväki hyökkäsi leveällä rintamalla niin tiheänä massana, että vierusmiesten jalustimet koskettivat toisiinsa. Pistoolit laukaistuaan se kävi miekoilla lähitaisteluun. Eivät nyt eivätkä myöhemminkään venäläiset kestäneet kuninkaan ratsuväen iskua. Kuninkaan alta ammuttiin kaksi hevosta, hän upposi suohon, mistä vain vaivoin pääsi ylös — ilman saapasta — mutta siitä huolimatta hän taisteli loppuun asti.

Illan tullen venäläiset olivat kärsineet murskaavan tappion. Yli 10 000 miestä oli jäänyt taistelukentälle tai hukkunut Narvajokeen. Ruotsalaisten ottamien vankien määrä oli niin suuri, että vain korkeammat upseerit voitiin pitää vankeudessa. Muut päästettiin menemään. Kuninkaan väki oli menettänyt kaikkiaan vajaat kaksituhatta miestä.

Sanoma nuoren kuninkaan voitosta kiiri ympäri koko Euroopan. Pariisin kaduilla hurrattiin Kaarlelle, ja Turkin sulttaani ilmitoi kirjeessään kuninkaalle ilonsa hänen menestyksensä johdosta. Mutta

Kaarle XII Narvan edustalla.

kaikkein suurinta iloa voitonsanoma varmaankin herätti Suomessa, joka oli näin pelastunut pelottavan vihollisen hyökkäykseltä. ”Suomen Ilo-Ääni Narvan voiton johdosta” nimisessä runossa Askaisten kappalainen Antero Aschelinus tulkitsi maanmiestensä tunteet. Runo alkaa seuraavasti:

”Czar Pietari Muscos ehk sangar kyll suur
Ol itzestäns väkevä sangen.
Nijn että hän humuns cans tuiman coht juur
On Ingrinmaan sisälle langen.
Suur tavar ol myöt,
Ja cullaiset vyöt —
Me cuiteng Jumalas sodim.”

Ruotsi-Suomen viholliset havaitsivat erehtyneensä perin juurin nuorta kuningasta koskeneissa arvioinneissaan. Huimapäinen ja kokematon poika osoittautuikin yhdellä iskulla muuttuneen pelottavaksi sotapäälliköksi. Mutta tsaari Pietari osoitti nyt vakuuttavasti että hän oli paljon muutakin kuin hermoheikko hirmuvaltias. Tappionviestin tuojalle hän vastasi tyynesti: ”Ruotsalaiset tulevat vielä monta kertaa voittamaan meidät, mutta opettavat lopulta meidät voittamaan.”

Kaarlelle sen sijaan tämä loistava ja helposti saavutettu voitto ei ollut terveellinen. Hän alkoi aliarvioida venäläisiä ja sitkeätä tsaaria, mikä myöhemmin kostautui ankarasti.

Taisteluja Puolassa

Narvan voiton avulla Kaarle XII oli toistaiseksi torjunut Venäjän taholta tulevan uhkan. Nyt hän päätti kääntyä pääviholliseenaan pitämäänsä kuningas Augustia vastaan.

Tämä Kaarle-kuninkaan päätös on saanut paljon arvostelua osakseen. Myöhempien tapahtumien valossa olisikin ollut ilmeisesti edullisempaa jatkaa sotaretkeä Venäjällä siihen asti, kunnes tsaari Pietari olisi täydellisesti lyöty. Kuningas katsoi kuitenkin Augustin niin vaaralliseksi, että hänet oli nujerrettava, ennen kuin Ruotsi-Suomen sotavoimat siirrettäisiin Venäjää vastaan. Venäjää taas oli aika lailla vähäksytty Stolbovan rauhanteosta lähtien, ja Narvan voitto näytti oikeuttavan suhtautumaan siihen edelleenkin samalla tavalla.

Talven kuningas vietti joukkoineen Liivinmaalla. Hänessä ilmeni nyt jo niitä luonteenpiirteitä, jotka voimakkaasti painoivat leimansa koko hänen myöhempään toimintaansa. Vain suurella vaivalla kokeneet kenraalit saivat itsepäisen nuoren herransa luopumaan hänen suunnittelemastaan talvisotaretkestä, joka joukkojen huonon varustuksen ja muonituksen

vuoksi olisi voinut tulla kohtalokkaaksi. Jo tällöin sai eräs upseeri myös aiheen kirjoittaa: "Hän ei pane yhteen kaatuneeseen enempää arvoa kuin yhteen täihin eikä koskaan lausu semmoisesta tapauksesta valitteluaan; semmoinen on kuninkaamme, ja aavistan sen tähden kuinka meidän lopulta käy."

Seuraavana keväänä aloitettu sotaretki näytti kuitenkin saattavan kaikki synkät aavistukset häpeään. Saatuaan Ruotsista apujoukkoja kuningas karkotti ensiksi Riikaa piirittäneen saksilaisarmeijan. Täällä Väinäjoen partailla käydyssä taistelussa haavoittui suomalainen kreivi Arvid Horn, kuninkaan henkivartioston päällikkö ja hänen poikavuosiensa karhunmetsästyksien innokas osanottaja.

Väinäjoen voiton jälkeen Kuurinmaa joutui Kaarlen käsiin. Nyt hänelle tehtiin rauhantarjouksia, ja sekä Ranska että Itävalta tarjosivat välitystään. Molemmat yrittivät saada aikaan sovintoa Ruotsi-Suomen ja Puolan välille, jotta kumpikin sen jälkeen voisi houkutella jompaakumpaa kuningasta tai ehkä molempiakin omalle puolelleen parhaillaan alkavassa yleiseurooppalaisessa suursodassa. Mutta eivät vieraiden diplomaattien ehdotukset eivätkä hänen omien kenraaliensa neuvot tehonneet nuoreen kuninkaaseen. Kaarle kieltäytyi tekemästä sovintoa valapattoisen serkkunsa kanssa, ennen kuin tämä oli saanut petoksestaan ansaitsemansa rangaistuksen. Ja tämä rangaistus olisi Puolan kruunun menetys, vähempi ei Kaarlea tyydyttänyt. Ehkäpä kuningas loukatulle oikeudentunnolleen hyvitystä hakiessaan samalla etsi perusteita rajattoman sodanhalunsa tyydyttämiseen. Sillä näillä ensimmäisillä sotaretkillään hän oli jo täydestä sydämestään omistautunut tälle alalle, mille hän pysyi uskollisena viimeiseen hengenvetoonsa asti.

Sota siis jatkui. Puolan säädyt pyysivät kuningasta välttämään Puolan alueelle tunkeutumista, koska sotaa Ruotsi-Suomea vastaan eivät käyneet he, vaan kuningas August. Tällöin Kaarle vaati puolalaisia

luopumaan Augustista ja valitsemaan itselleen uuden kuninkaan. Kun näin ei heti tehty, Kaarle marssi v. 1702 sotajoukkoineen Puolaan.

Lähes viiden vuoden ajan Ruotsi-Suomen kuningas taisteli nyt Puolassa. Hän kulki sotajoukkoineen ristiin rastiin läpi koko Puolan, saavutti loistavan voiton toisensa jälkeen, mutta ei päässyt kuitenkaan päämääräänsä. Osa puolalaisista ylimyksistä valitsi tosin Kaarlen ehdokkaan, säätyveljensä Stanislaus Leszczynskin Puolan kuninkaaksi. Mutta vasta Kaarlen siirrettyä sodan Augustin perintömaahan Saksiin hän sai sitkeän serkkunsa lopulta luopumaan Puolan kruunusta.

Altranstädtin rauhassa v. 1706 vahvistettiin Augustin kruunustaluopuminen. Samalla August luopui kaikista Kaarlea vastaan suunnatuista liitoista. Kuningas Stanislaus oli jo aikaisemmin tehnyt Kaarlen kanssa liiton Venäjää vastaan. Ruotsi-Suomen kuningas näytti saavuttaneen Puolan-politiikalleen asettamansa päämäärät viimeistä piirtoa myöten.

Altranstädtin rauhan jälkeen Kaarle XII oli mahtinsa huipulla. Parhaillaan raivoavan Espanjan perimyssodan molemmat osapuolet, Ranskan kuningas Ludvig XIV sekä Saksan keisari, olisivat halunneet saada voittoisan Pohjolan leijonan kartuttamaan liittolaistensa lukua. Monien muiden lähetystöjen joukossa Kaarlen leirissä kävi myös Englannin kuuluisa pääministeri Marlboroughin herttua houkuttelemassa häntä sotaan Ludvig XIV:tä vastaan. Saksan keisari puolestaan soi Sleesian sorretuille luterilaisille uskonvapauden Kaarlen mieliksi. Tsaari Pietarikin, ainoa vielä sodassa oleva kuninkaan kolmesta vihollisesta, tarjosi Kaarlelle rauhaa.

Nuoren kuninkaan sankarihahmo — korkea otsa ohimoilta varhain harvenneine hiuksineen, hoikka, yksinkertaiseen siniseen, kuparinapeilla ja edestä sivuille käärityin liepein varustettuun pitkään takkiin verhottu vartalo vyölle sidottuine raskaine miekkoineen, kolmikolkkahattu ja polven yli ulottuvat rat-

sastussaappaat — oli lukemattomien kuvien välityksellä tuttu kaikkialla Euroopassa. Mutta hänen sisimpiä ajatuksiaan ei tuntenut kukaan. Arvoituksellisena ja yllättävänä kuten aina hän oleskeli joukkoineen vuoden ajan August Väkevän rikkaassa perintömaassa ja varusti armeijaansa uutta sotaretkeä varten. V. 1707 hän vei joukkonsa jälleen Puolaan, ja nyt alettiin aavistella kuninkaan lopullisena päämääränä olevan Venäjän kukistaminen. Kuningas alkoi nyt vihdoinkin olla valmis lopulliseen välienselvittelyyn tsaari Pietarin kanssa.

Mutta niinä vuosina, jotka Kaarle oli käyttänyt loputtomiin sotaretkiin Puolassa, Pietari oli järjestelmällisesti valmistautunut kohtaamaan Kaarlen itselleen edullisemmissa olosuhteissa kuin Narvan luona oli tapahtunut.

SOTAONNI MUUTTUU

Idän uhka lähestyy Suomea

Narvan tappio ei ollut kyennyt masentamaan Pietarin päättäväisyyttä. Yhä edelleenkin hän piti kiinni merenrannikkoon tähtäävistä valloitusaikeistaan, ja hän ryhtyi kohta järjestelmällisesti työskentelemään näiden suunnitelmiensa toteuttamiseksi. Narvan tappion jälkeen hajaantuneet joukot koottiin ja niistä muodostettiin uusi armeija. Uusia upseereita hankittiin ja tykkejä valettiin jopa kirkonkelloistakin. Rauhoittaakseen uskonkiihkoista kansaa tsaari selitti, että ne olivat erittäin tehokkaita pelättyjä vihollisia vastaan.

Vuoden 1701 lopulla tsaarin armeija oli valmiina uusiin sotatoimiin. Kenraali Sheremetjevin johdolla se hyökkäsi Liivinmaalle, jossa Sheremetjev kolminkertaisen ylivoimansa ansiosta sai Hummelshofin luona täydellisen voiton von Schlippenbachin johtamasta ruotsalais-suomalaisesta osastosta. Liivinmaa

oli nyt alttiina venäläisten hävityksille. Asunnot poltettiin, karja ryöstettiin ja ihmiset vietiin orjiksi Venäjälle. Näiden joukossa oli eräs palvelustyttö, josta kymmenkunta vuotta myöhemmin tuli tsaari Pietarin puoliso ja Venäjän keisarinna Katariina I.

Liivinmaan jälkeen tuli Viron ja Inkerin vuoro. Inkerin puolustuksesta vastasi Hämeen ja Uudenmaan maaherra, kenraali Abraham Cronhjort. Vaikka Suomi jo ensimmäisen sotavuoden aikana oli asettanut liikekannalle yhteensä n. 23 000—24 000 miestä, ei Cronhjortin käytettävissä ollut kuin n. 4 000 miestä. Aikaisemmin hyväksi soturiksi osoittautunut kenraali oli jo vanha, joten hänen toimintansa ei ollut riittävän tehokasta. Cronhjort työnnettiin Nevan pohjoispuolelle, ja Sheremetjev saattoi nyt ryhtyä piirittämään Pähkinälinnaa. Everstiluutnantti G. von Schlippenbach piti aluksi urheasti puolensa Sheremetjevin 14 000-miehistä piiritysarmeijaa vastaan, vaikkei hänellä ollut kuin 250 miestä asettaa linnoituksen rapistuneille valleille. Kun Cronhjort ei kyennyt antamaan muuta apua kuin majuri Lejonin 50-miehisen partiojoukon, joka pääsi murtautumaan linnoitukseen piirittäjien läpi, Schlippenbach päätti lopuksi antautua upseeriensa mieltä kuultuaan. Lejon olisi kuitenkin mieluummin taistellut loppuun asti ja räjäyttänyt linnan viimeisine puolustajineen ilmaan. — Kun linna antautui, oli siinä enää 83 taistelukelpoista miestä, jotka saivat vapaasti poistua liehuvin lipuin. Pietari puolestaan antoi Pähkinälinnalle Schlüsselburgin eli ”Avainlinnan” nimen, koska sen piti avata hänelle tie hänen kiihkeästi tavoittelemalleen merenrannikolle.

Näin todella kävikin. Jo huhtikuussa 1703 venäläinen armeija saapui Nevanlinnan edustalle, mistä Cronhjort oli vähän aikaisemmin vetääntynyt väkineen Viipurin seuduille. Tsaarin itsensä läsnä ollessa aloitettiin Nevanlinnan piiritys. Yötä päivää jatkuvan tulituksen välillä venäläiset tekivät hyökkäyksiä linnoitusta vastaan. Kolme hyökkäystä torjuttiin,

mutta sen jälkeen linnan urhean puolustajan, everstiluutnantti Apollofin oli antauduttava. Hänkin sai joukkojensa jäännösten kanssa vapaasti poistua.

Nyt Pietari oli saanut jalansijan meren rannikolta, ja koko Nevan-linja oli hänen hallussaan. Tsaari osoitti kohta aikovansa myös pitää tämän valloituksensa. Muutama viikko Nevanlinnan valloituksen jälkeen joen suupuolella oleville asumattomille saarille ryhdyttiin rakentamaan linnoitusta. Mantereella aloitettiin uuden kaupungin rakentaminen, jolle tsaari antoi oman nimensä.

Inkerinmaa oli siten joutunut tsaarin haltuun. Ainoastaan muutamat sissit eli kivekkäät, kuten heitä johtajansa, inkeriläisen talonpojan Antti Kivekkään mukaan kutsuttiin, jatkoivat vastarintaa. Sota sai sen vuoksi hyvin julman luonteen, sillä venäläiset kostivat sissien tuhotyöt siviiliväestölle hyvin julmasti. Talvella 1703 myös varsinainen Suomen alue oli joutunut ensimmäisen vihollishyökkäyksen kohteeksi. N. 3000-miehinen vihollisen hiihtojoukko tunkeutui Kannakselle. Lipolan kylässä se joutui taisteluun majuri von Burghausenin johtaman rakuunaosaston kanssa. Von Burghausen oli Lundin taistelussa kaatuneen everstin poika, ja hänen joukkonsa säilytti Lundissa tuhoutuneen ”Mustan rykmentin” perinteitä. Edeltäjänsä tavoin nuorempikin Musta rykmentti kaatui paikalleen melkein viimeiseen mieheen, komentaja muiden mukana.

Kesällä 1704 Suomen puolelta yritettiin estää Pietarin kaupungin rakennustyöt. Cronhjortin voimat eivät kuitenkaan tähän riittäneet. Sen sijaan venäläiset yrittivät tunkeutua Viipuriin, mutta luopuivat yrityksestään Cronhjortin joukkojen Siestarjoella suorittaman sitkeän vastarinnan johdosta. Tsaari tyytyi toistaiseksi jatkamaan Pietarin kaupungin rakennustöitä. Kaupunkia ja sen edustalla olevalle Retusaarelle suunniteltua Kronstadtin merilinnoitusta rakentamaan raahattiin Inkerin ja Viron talonpoikia sekä väkeä kaikilta laajan Venäjänmaan

kulmilta. Nämä samoin kuin myöhemmin saadut sotavangit pakotettiin alkeellisilla työvälineillä raatamaan kurjassa suomaastossa repaleisina ja nälkäisinä. Mutta kymmenin tuhansin sortuvien rakennusmiesten kirouksista huolimatta häikäilemättömän tarmokas tsaari loi upottavalle suolle itselleen uuden pääkaupungin ja Venäjänmaalle "Ikkunan Eurooppaan".

Parin seuraavan vuoden aikana tsaari omistautui Viron ja Liivinmaan sotatoimille. V. 1704 Viron tärkeimmät linnoitukset Tartto, Narva ja Ivangorod joutuivat venäläisten käsiin. Narvaa puolusti tälläkin kertaa urhea Henning Horn. Kuninkaalta pyydettiin apua Hornille, mutta saatiin vastaukseksi, että "hänellä ei ollut aikaa eikä tilaisuutta tehdä mitään asian hyväksi." Horn piti kuitenkin puolensa loppuun asti. Vasta väkirynnäköllä venäläiset saivat kaupungin haltuunsa ja panivat toimeen hirveän verilöylyn vastoin tsaarin kieltoa. Kuitenkin tsaari heitätti urhean vastustajansa vuosikausiksi ankaraan vankeuteen, kerrotaanpa hänen henkilökohtaisesti pahoinpidelleen aseetonta vankia.

Näiden tapahtumien aikana Suomi oli saanut olla rauhassa. Vanhan Cronhjortin tilalle oli tullut kenraali Yrjö Maijdell, joka yritti häiritä Pietarin rakennustöitä, tosin menestyksettä. Tammikuussa 1705 eversti Armfelt kulki 1 000 miehen kanssa jäitse Retusaareen, jossa hävitettiin venäläisten varastoja. Kronstadtin valmiina olevia osia ei kuitenkaan kyetty hävittämään ruudin puutteen vuoksi. Suomenlahdella toimiva amiraali Anckarstiernan laivasto ei onnistunut yrityksessään sen paremmin seuraavana kesänä.

Tällöin tsaarin joukot olivat Liivinmaalla. Pietari oli käskenyt Sheremetjevin tuhota Liivinmaan puolustusta johtavan kenraali Aadam Ludvig Lewenhauptin sotavoimat. Tämä oli edellisenä vuonna menestyksellä torjunut venäläisten hyökkäykset. Samoin kävi nytkin. Gemäuerthofin luona heinäkuussa 1705 Lewenhaupt saavutti loistavan voiton. Lewen-

hauptin 7 000-miehisessä sotajoukossa oli 2 500 suomalaista, etupäässä ratsuväkeä. Sheremetjev menetti 20 000 miehestään 6 000, Lewenhaupt noin 2 000, joista puolet haavoittuneina. — Voittonsa jälkeen Lewenhauptin oli kuitenkin pakko ilmoittaa kuninkaalle, ettei hän kykene enää vastaamaan Liivinmaan puolustamisesta ilman apujoukkoja ja rahaa. Samalla hän kehoitti kuningasta kääntymään nyt päävoimineen tsaaria vastaan. Kun tsaari olisi lyöty, selvittäisiin August-kuninkaasta helposti. Kuningas kiitti kenraalia hänen suorituksistaan, mutta jätti varteenottamatta hänen neuvonsa.

Seuraavana vuonna tuli Viipurin vuoro. Lokakuussa tsaari Pietari itse toi 20 000-miehisen armeijan kaupungin edustalle ja ryhtyi sitä piirittämään. Hän halusi saada kaupungin haltuunsa, jotta sieltä ei voitaisi uhata hänen valloittamaansa Inkerinmaata.

Viipurin kohtalonhetki ei ollut kuitenkaan vielä lyönyt. Kaupungin varustukset olivat tosin huonossa kunnossa, eikä siellä ollut mitään varastoja piirityksen varalta. Varusväki oli riittämätön eikä apua muualta saatu pyynnöistä huolimatta. Maijdellin täytyi itsensä lähteä sitä hakemaan, jolloin vanhan Aminoffin harteille jäi vastuu Viipurin puolustuksesta. Mutta pariviikkoisen piirityksen jälkeen tsaari jätti piiritysjoukon, joka sekin kohta palasi Venäjälle. Viipuri oli vielä pelastunut, ja kaikissa Suomen kirkoissa kiitettiin Jumalaa, joka oli ”pois poistanut sen suuren vaaran, joca meidän ja tämän maan päälle riippuvan nävyi”.

Kuuden ensimmäisen sotavuoden aikana Ruotsi-Suomi oli siten menettänyt Inkerin, Viron ja Liivinmaan. Menetykset johtuivat osittain tsaari Pietarin sitkeydestä ja määrätietoisesta toiminnasta, osittain puolustuksen heikkoudesta. Näiden Suomen etuvarustusten puolustamiseen ei luovutettu riittävästi joukkoja. Yhtenäisen johdon puutteessa ei käytettävissä olevista voimistakaan saatu kaikkea mahdol-

Karoliiniarmeijaa.

lista hyötyä irti. Kenraalien ja siviilivirkamiesten väliset riidat haittasivat sotaponnistuksia, ja sotilaalliset vastoinkäymiset heikensivät väestön moraalia.

Tsaari Pietarin poistumiseen Suomesta lienevät vaikuttaneet ne huonot uutiset, jotka hän sai Puolasta. Hänen liittolaisensa kuningas Augustin oli täytynyt luopua Puolan kruunusta ja taipua rauhaan Kaarlen kanssa. Tsaari oli siten jäänyt yksin Narvan voittajaa vastaan.

Tässä tilanteessa tsaari tarjosi vastustajalleen rauhaa. Hän oli suostuvainen luopumaan kaikista valloituksistaan, jos kuningas vain luovuttaisi hänelle Nevajoen rannalta kaistaleen maata. Kun tämä tarjous hylättiin, ei tsaarilla ollut muuta neuvoa kuin varustautua lopulliseen taisteluun kuninkaan kanssa. Tämä tuli ratkaisemaan myös Suomen kohtalon.

Pultava

Vuoden 1707 lopulla Kaarle oli vihdoin valmiina lähtemään Pietaria vastaan. Tsaari oli kuluneina vuosina pala palalta nakertanut rikki Ruotsi-Suomen valtiuden Itämeren itäpuolisissa maissa. Mutta Kaarle ei aikonut ryhtyä valloittamaan näitä menetettyjä maakuntia yksitellen takaisin. Tsaari Pietarille oli annettava kaiken vastarinnan murskaava isku, vallattava Moskova ja siellä saneltava hänelle rauhanehdot.

Kun Kaarle-kuningas lähti Saksista Venäjää kohti, hänellä oli mukanaan yli 40 000-miehinen armeija. Pääosa siitä oli ruotsalaisia ja suomalaisia. Eräs silminnäkijä kuvaa kuninkaan armeijaa seuraavasti: "Ihmissilmästä näyttää siltä, että nuo urheat, väkevät, hyvin varustetut ja huolellisesti harjoitetut miehet olisivat mahdottomia voittaa; suokoon Herra heille onnea, minne heidän tiensä johtaneekin."

Tuskin kellään Ruotsi-Suomen kuninkaalla onkaan ollut tämän veroista armeijaa — mutta myöskään niin vaikeata tehtävää. Aluksi kaikki kävi kylläkin hyvin. Kärsittyään v. 1708 Holowczinin luona Itä-Puolassa tappion venäläisten oli vetäydyttävä omaan maahansa.

Kaarle XII:n suurpiirteisen sotasuunnitelman mukaan hänen pääarmeijansa piti edetä suoraan Moskovaan Puolasta sinne johtavaa päätietä pitkin. Lewenhaupt oli saanut käskyn tuoda kaikki Itämeren maakunnissa olleet joukot sekä suuren muonakuormaston kuninkaan käytettäväksi. Puolan kuningas Stanislaus oli luvannut Kaarlelle parikymmentuhantisen apujoukon. Näiden lisäksi kuningas oli vielä sopinut ukrainalaisen, tsaaria vastaan kapinoivan kasakkapäällikkö Mazepan kanssa, että tämä liittyisi joukkoineen kuninkaaseen.

Mutta nämä suuret suunnitelmat menivät myttyyn. Lewenhauptin osasto, jonka vahvuus oli n.

11 000 miestä, niistä 4 500 suomalaista, joutui yksinään taisteluun ylivoimaisen vihollisen kanssa. Lewenhauptin onnistui murtautua läpi ja suunnattoman rasittavan marssin suoritettuaan tuoda pääarmeijaan joukkojensa tähteet, 6 000 miestä. Mutta ne parituhatta vankkuria, joissa hän oli kuljettanut pääarmeijalle tarkoitettuja muona- ja ampumatarvikevarastoja, oli täytynyt tuhota matkalla.

Tämä oli korvaamaton vahinko, sillä venäläiset vetääntyivät taisteluun antautumatta kuninkaan tieltä ja hävittivät omaa maataan niin, ettei sotajoukko löytänyt majapaikkoja eikä ruokaa. Tavattoman kylmä talvi tuotti näissä olosuhteissa sotajoukolle suunnattomia kärsimyksiä ja tappioita. Kaiken lisäksi Puolan avusta ei kuulunut mitään, ja Mazepa sai liikkeelle vain parituhatta miestä.

Kuningas ei kuitenkaan luopunut sotaretken jatkamisesta, vaikka hänkin välillä johtui jo epäilemään onnistumisen mahdollisuuksia. Välttääkseen venäläisten hävittämiä alueita hän suuntasi marssin etelään päin. Täälläkin sotajoukon ylläpitäminen oli vaikeaa, mutta jotenkuten sentään päästiin talven yli. Alkukesällä v. 1709 Kaarle ryhtyi piirittämään Pultavan kaupunkia houkutellakseen lähitienoille saapuneen tsaarin ratkaisutaisteluun. Kesäkuun 27. päivänä syntyikin Pultavan luona taistelu, joka on kohtalokkaimpia Ruotsin ja Suomen historiassa.

Kuninkaalla oli n. 22 000 miestä, tsaarilla 45 000. Vihollisen ylivoima oli siten huomattava, mutta sellaiseen oli totuttu. Pahempi seikka oli ruudin puute ja kohtalokkain kaikista kuninkaan haavoittuminen, mikä oli sattunut vähän aikaisemmin. Tämän vuoksi hän ei voinut itse johtaa joukkojaan, vaan hänen oli tyydyttävä vain siirrättämään itseään hevospaareilla taistelukentällä paikasta toiseen.

Nouseva aurinko näki kaarlelaisarmeijan käyvän hyökkäykseen ylivoimaista vihollista vastaan. Auringon laskiessa uljaan armeijan rippeet perääntyivät vihollisen takaa-ajamina taistelukentältä, jossa ne

onnistuneen alun jälkeen olivat kärsineet murskaavan tappion. Kuninkaan sijasta komentavalla sotamarsalkka Rehnsköldillä ei etevyydestään huolimatta ollut riittävää arvovaltaa muiden kenraalien silmissä, joten johto jäi hajanaiseksi. Tämä seikka sekä vihollisen ylivoima ja ampumavarojen puute aiheuttivat tappion, eli kuten eräs luutnantti kertoo, ”meidän vihdoin täytyi perääntyä vastoin ruotsalaisia sotatapoja noin kello 2:n aikaan iltapäivällä taisteltuamme auringon noususta yhtäjaksoisesti 11 tuntia”.

Lähes 10 000 miestä oli kaatunut tai joutunut vangiksi. Kuningas, joka vain nipin napin oli välttynyt vangiksi joutumasta, nousi haavastaan huolimatta ratsun selkään ja johti lyödyn sotajoukkonsa pois taistelukentältä. Muutamaa päivää myöhemmin sotajoukko joutui Dnepr- ja Vorkslajokien yhtymäkohtaan, jossa takaa-ajavat venäläiset saavuttivat sen. Kuningas oli vähän aikaisemmin mennyt kenraaliensa neuvosta Dneprin yli Puolan alueelle, jonne armeijan jäännösten piti seurata häntä. Mutta kun venäläiset ilmestyivät näkyviin, armeijaa tällöin komentaneen Lewenhauptin usko petti. Perevolotshnan kylässä hän antautui 15 000 miehen kanssa huomattavasti heikommalle vihollisjoukolle.

Kaarlen armeijan tuho muodostui ”suuren Pohjan sodan” käännekohdaksi. Kun sanoma siitä saapui, Tanska ja kuningas August aloittivat jälleen sodan Ruotsi-Suomea vastaan. Puola joutui käden käänteessä Augustin haltuun, ja tanskalaiset hyökkäsivät Etelä-Ruotsiin, josta heidät tosin kohta karkotettiin. Mutta eniten nämä tapahtumat vaikuttivat Ruotsi-Suomen ja Venäjän voimasuhteisiin. Tsaari Pietari oli kohta voittonsa jälkeen kirjoittanut: ”Nyt vihdoinkin meidän kaupunkimme perustus Nevan rannalla on varmasti laskettu.” Venäjä syrjäytti nyt Ruotsi-Suomen Pohjois-Euroopan johtavan vallan asemasta. Ja Kaarle-kuninkaan kuluttaessa seuraavat vuodet toimettomuudessa Turkin alueella, jonne hän oli Perevolotshnan antautumisen jälkeen vetään-

tynyt, tsaari Pietari ryhtyi lujittamaan valtaansa Itämerenmaissa ja Suomenlahden perukassa. Tämä oli tuottava Suomelle suunnattomia kärsimyksiä.

Suomi sortuu

Suomessa oli tapahtunut ylipäällikön vaihdos Viipurin piirityksen jälkeen. Kuninkaan Viipuriin nimittämä maaherra, everstiluutnantti Yrjö Lybecker sai juonitteluillaan Maijdellin pyytämään eroa. Hänen tilalleen tuli Lybecker itse, joka kenraalimajuriksi ylennettynä vuodesta 1707 vastasi Suomen puolustuksesta.

Lybecker jatkoi jo Maijdellin alullepanemia varustelutöitä. Kesällä 1708 hänellä oli jo n. 11 000-miehinen armeija koossa. Tällä hän aikoi hyökätä Inkerinmaalle sitoakseen siellä olevat venäläiset, kun kuningas lähti etenemään Moskovaa kohti. Mutta tsaarin amiraali Apraksin, joka oli nimitetty Inkerinmaan kenraalikuvernööriksi, ehti Lybeckerin edelle. Laivastoineen hän teki hävitysretkiä Suomen rannikoille, ja mm. Porvoo ryöstettiin ja poltettiin porvariskaartin urhoollisesta vastarinnasta huolimatta. Ruotsi-Suomen laivasto ei voinut kunnollisen tukikohdan puutteessa vastustaa tehokkaasti vihollista, joka Kronstadtin tykkien suojasta lähti yllätysretkilleen.

Elokuussa Lybecker lähti retkelleen Inkerinmaahan. Aluksi hänellä oli menestystä, ja Pietarissa vallitsi jo suuri hämminki. Mutta kun Lybecker oli ylittänyt Nevajoen ja muonavarat loppuivat, alkoi tulla vastoinkäymisiä. Rohkea hyökkäys Pietaria vastaan olisi ehkä pelastanut tilanteen. Sen sijaan Lybecker meni Länsi-Inkeriin, josta hän venäläisten hyökkäystä peläten evakuoi joukkonsa meritse Kannakselle. Kun laivauspaikassa Kolkanpäässä ei saatu mukana olleita hevosia laivoihin, tapettiin niitä n. 6 000. Hyvin toivein aloitettu yritys oli siten saanut nolon lopun johdon kyvyttömyyden vuoksi.

Pultavan taistelun jälkeen tsaari saattoi kääntää päähuomionsa pohjoiseen. Riika kukistui pitkän piirityksen jälkeen kesällä 1710, ja vähän myöhemmin koko Viro joutui tsaarin käsiin.

Jo sitä ennen Pietari oli lähettänyt sotajoukkonsa Viipuria valloittamaan. Piiritys alkoi Apraksinin johdolla maaliskuun lopulla. Apraksinilla oli noin 18 000 miestä, joilla hän saartoi kaupungin. Lybecker oli jättänyt Viipuriin n. 4 000 miestä eversti Maunu Stiernstrålen komentoon. Stiernstråle pitikin uljaasti puolensa vihollisen ylivoimasta, jatkuvasta tykkitulesta ja kaupungin varustusten kehnosta kunnosta huolimatta. Piiritetyt toivoivat Lybeckerin tulevan pian apuun. Apua tulikin — mutta Apraksinille, jolle itse tsaari toi vahvistuksia heti meren avauduttua. Ilman ulkopuolista apua Stiernstråle ei voinut ajanmittaan pitää puoliaan, vaan hänen oli pakko antautua. Kesäkuun 14. päivänä tsaari ratsasti henkikaartinsa kärjessä juhlakulussa kaupunkiin. Henkiin jääneet puolustajat, parituhatta miestä, vietiin vastoin sopimusta vankeuteen.

Viipuri, joka viidettäsataa vuotta oli ollut Suomen turvana itää vastaan, oli kukistunut. Vastuun siitä kantoi osaltaan Lybecker, joka ei ollut yrittänytkään auttaa kaupunkia. Hän menettikin nyt virkansa, joka siirtyi valtaneuvoston Suomen kenraalikuvernööriksi määräämälle kenraali Kaarle Nieroth'ille.

Kreivi Nieroth oli syntynyt Suomessa alkuaan liiviläisestä suvusta. Hän oli saavuttanut mainetta taitavana ja pelkäämättömänä soturina. Kenraali ryhtyikin ripeästi vahvistamaan Suomen puolustusta. Vähän aikaisemmin oli Käkisalmen linnan urhoollisen puolustajan, eversti Juhana Stiernschantzin ollut myös pakko antautua. Tällä tavoin vihollisen valtaan joutuneessa Pohjois-Karjalassa oli esiintynyt halua alistua vihollisen valtaan, mitä papitkin olivat suositelleet. Nieroth vastusti ankarasti tällaista. Toisen huolenaiheen muodosti rutto, joka nyt alkoi levitä Virosta Suomeen. Yksityiskohtaisilla määräyk-

Isonvihan hävitystä.

sillä, joilla koetettiin eristää tartuntapesät, kenraali Nieroth taisteli ruttoa vastaan. Talven kuluessa Helsinki menetti toistatuhatta ja Turku pari tuhatta asukastaan ruton uhreina, mutta keväällä oli kulkutauti voitettu. Nieroth työskenteli myös tarmokkaasti Suomen sotavoimien kuntoonsaattamiseksi. Kesällä 1711 hän saattoikin mennä Viipuria vastaan noin 10 000 miestä mukanaan, mutta tykistön puutteessa kaupunkia ei voitu valloittaa.

Vuosi 1711 oli Suomessa rauhallinen, sillä tsaari kävi parhaillaan sotaa Turkkia vastaan, joka Kaarle XII:n yllyttämänä oli hyökännyt Venäjän kimppuun. Mutta kun Turkin sota oli saatettu päätökseen, tsaari saattoi jälleen kiinnittää huomionsa Suomeen. Täällä oli kenraali Nieroth kuollut tammikuussa 1712 ja Lybecker oli tullut jälleen ylipäälliköksi.

Lybecker torjui kesällä 1712 venäläisten Kymijoen

ylittämisyritykset. Mutta siihen menestys loppui. Seuraavaksi kesäksi hän ryhmitti joukkojensa pääosan, n. 6 500 miestä, Turun ja Porvoon väliselle rannikolle estääkseen venäläisten maihinnousut. Lybeckerin lähin mies, eversti Kaarle Armfelt olisi halunnut keskittää päävoimat Helsinkiin, jonne hän odotti vihollisten nousevan maihin. Toukokuun alussa Apraksinin johtama Venäjän laivasto saapuikin Helsingin edustalle. Tsaari Pietari oli itse mukana. Armfelt yritti puolustaa Helsinkiä 1 500-miehisellä osastollaan, mutta kohta hänen oli luovutettava kaupunki. Sitä ennen hän antoi sytyttää kaupungin ja siellä sijainneet sotaväen varastot tuleen. Koko Etelä-Suomi ja Turku joutuivat tämän jälkeen vihollisen valtaan.

Kohta tämän jälkeen Lybecker erotettiin ja Armfelt sai Suomessa olevat joukot komentoonsa. Lybecker tuomittiin myöhemmin sotaoikeudessa kuolemaan, mutta tuomiota ei pantu täytäntöön. Erotettu kenraali kuoli kohta sen jälkeen vankeudessa. Lybeckerin tuomiota on pidetty ehkä liiankin ankarana, sillä hän joutui toimimaan melkeinpä ylivoimaisen vaikeissa olosuhteissa. Mutta maallemme oli joka tapauksessa haitaksi, ettei kuninkaalta liiennyt Suomeen kunnollisempaa kenraalia. Todella kyvykäs soturi olisi niissäkin olosuhteissa saanut varmasti parempia tuloksia aikaan.

Nyt ylipäälliköksi tullut Kaarle Armfelt oli syntynyt Inkerinmaalla, missä hänen isänsä oli palvellut upseerina. Kaksitoista vuotta ulkomailla palveltuaan Armfelt palasi kotimaahansa juuri suuren sodan syttyessä. Urheudellaan ja päättäväisyydellään Armfelt oli sodan alkuvuosina voittanut yleistä arvonantoa niin sotaväen kuin siviiliväestönkin keskuudessa. Hänen onnistuikin lujittaa kuria armeijassa, joka Lybeckerin päättämättömyyden vuoksi oli joutunut hajaannustilaan. Mutta Armfeltin urheuskaan ei kyennyt enää kääntämään sotaonnea. Kostianvirralla Pälkäneellä hän yritti vielä estää venäläisiä tunkeutu-

masta pohjoiseen. Virran rannalle asettuneet suomalaiset torjuivat aluksi Apraksinin johtamien venäläisten ylimenoyritykset. Mutta sitten kun amiraali oli rakennuttanut lauttoja, joilla osa hänen joukoistaan meni Mallasveden yli ja nousi maihin puolustajan selustassa, Armfeltin täytyi urhean taistelun jälkeen antaa joukoilleen perääntymiskäsky. Joulun aikoihin hänen joukkonsa asettuivat talvehtimaan Vaasan ja Isonkyrön tienoille.

Suomi joutuu venäläisten valtaan

Tsaari Pietari oli yrittänyt saada Tanskan yhtymään yhteisesti Ruotsia vastaan suunnattavaan hyökkäykseen. Mutta tanskalaiset eivät tähän suostuneet. Ruotsalaisia joukkoja oli vielä Holsteinissa, ja Ruotsi-Suomen laivasto hallitsi Itämerta. Mutta nämä hyökkäyshuhut synnyttivät sellaista levottomuutta Ruotsissa, ettei Armfelt saanut hänelle luvattuja apujoukkoja. Vaikka Ruotsissa olevien joukkojen vahvuus oli tällöin n. 37 000 miestä, jätettiin Armfelt vain vähän yli 5 000 miehellä puolustamaan Suomea, joka jo oli suureksi osaksi vihollisen vallassa.

Kun yhteistyöstä Tanskan kanssa ei tullut mitään, tsaari käski Suomessa olevan sotajoukkonsa komentajan, ruhtinas Golitsynin valloittaa loput Suomesta vielä talven aikana. Golitsyn lähti joukkoineen liikkeelle pohjoista kohti. Napuen luona hän kohtasi Armfeltin, ja helmikuun 19. päivänä 1714 syntyi taistelu.

Armfeltilla oli n. 4 000 sotamiestä ja toista tuhatta talonpoikaista nostomiestä. Golitsynin käytettävissä oli kymmenisen tuhatta miestä. Vihollisen ylivoimasta huolimatta Armfelt päätti taistella.

Juuri vihollisen ylivoiman vuoksi taistelu päättyi kuitenkin Armfeltin täydelliseen tappioon. Golitsynin onnistui saartaa Armfeltin jalkaväki, josta urhean taistelun jälkeen suurin osa hakattiin maahan. Taistelun jälkeen Armfelt vetääntyi Raahen tienoille,

minne hän sai kootuksi joukkojensa rippeet. Venäläiset tunkeutuivat perässä Vaasaan asti. Etelä-Pohjanmaa joutui nyt surkean hävityksen kohteeksi.

Vuoden 1714 lopulla Armfelt vei hallituksen ohjeitten mukaisesti joukkonsa Ruotsin puolelle. Sitä ennen venäläiset olivat saaneet haltuunsa Savonlinnan, jota majuri Juhana Busch oli sitkeästi ilman avun toivoa puolustanut.

Kesällä 1714 venäläiset pääsivät myös Suomen rannikkovesien herroiksi. Ruotsin laivasto oli purjehtinut Hankoniemen edustalle, jossa se seuraili venäläisten liikkeitä. Ruotsalainen amiraali oli lähettänyt suomalaisen vara-amiraali Niilo Ehrensköldin johtaman laivasto-osaston estämään venäläisiä vetämästä kaleerejaan Hankoniemen poikki. Tsaari yritti nimittäin tällä tavoin päästä ruotsalaisten laivojen selustaan. Mutta tyynen sään vuoksi venäläisten onnistui soutaa kaleerinsa Hankoniemen editsekin ruotsalaisten kykenemättä sitä estämään. Tällä tavoin Ehrensköld joutui Riilahden selällä taistelemaan yhdeksällä aluksellaan vihollisen yli sataa alusta vastaan. Kun venäläiset kehoittivat häntä antautumaan ja selittivät, ettei taistelun alettua enää armoa anneta, Ehrensköld vastasi, ettei hän elävänä armoa pyydäkään.

Urhea maanmiehemme piti sanansa. Lähes kolme tuntia hän taisteli 900 urhonsa kanssa. Taistelu päättyi vasta kun kaksi kolmannesta hänen miehistään oli kaatunut tai haavoittunut. Mutta venäläisten tappiot olivat paljon suuremmat, n. 3 000 kaatunutta ja 1 600 haavoittunutta. Vain neljäsosa tsaarin kaleereista oli säilynyt vahingoittumattomina. Ehrensköld oli itse taistellut niin kauan kuin kykeni miekkaa heiluttamaan. Haavoittuneena hän yritti lopuksi heittäytyä mereen vihollisen saatua hänen laivansa vallatuksi, mutta takertui laivan kyljellä riippuvaan köysistöön. Täältä hänet tajuttomana pelastettiin. Tsaari Pietari hoiteli omakätisesti voitettua vastustajaansa, jonka urheutta hän suuresti ihaili. Ehren-

sköld vietiin Pietariin, missä hän oli vankina sodan loppuun asti. Vaikkei hän suostunutkaan ryhtymään tsaarin palvelukseen, osoitti tämä hänelle suosiotaan edelleenkin. Ruotsiin palattuaan Ehrensköld ylennettiin amiraaliksi ja sai vapaaherran arvon. Täällä hän myös kuoli v. 1728. — Riilahden voiton jälkeen venäläiset saivat Ahvenanmaan haltuunsa ja Apraksinin laivasto tunkeutui Pohjanlahdelle.

Suomen viimeinen varustus, kaukana Kainuun korvissa sijaitseva Kajaanin linna joutui venäläisten käsiin talvella 1716. Majuri Juhana Fieandt puolusti sitä 50 huonosti harjoitetulla miehellään siihen asti, kunnes muonavarat loppuivat. Tällöin hän olisi räjäyttänyt linnan väkineen ilmaan. Mutta Paltamon rovastin pyynnöstä hän suostui antautumaan säästääkseen linnan turviin paenneiden siviilihenkilöiden elämän. Vastoin sopimusta venäläiset riistivät vangeilta heidän omaisuutensa ja raahasivat monet heistä Siperiaan asti.

Suomi oli joutunut valloittajan armoille. Sitä kuvaa Napuen taistelua seuranneen ajanjakson historiassamme saama nimitys ”isoviha”.

Isoviha

Napuen taistelun jälkeen maa oli voittajien käsissä. Nyt seurasi maamme historiassa sellaisia sekasorron ja väkivallan vuosia, ettei kansamme vaiheista juuri löytyne niihin verrattavia.

Suomalaisten joukkojen poistuminen oli jättänyt siviiliväestön täysin turvattomaksi ja vihollisen mielivallalle alttiiksi. Kun tsaarin Suomeen lähettämissä joukoissa oli runsaasti kasakoita ja muita vielä varsinaisia venäläisiäkin sivistymättömämpiin kansoihin kuuluvia sotilaita, ei siviiliväestön kärsimyksillä ollut mitään rajaa. Varsinkin papit näyttävät näinä isonvihan ensimmäisinä vuosina joutuneen vihollisen erikoisen raivon kohteiksi. Aikakirjoista tapaa monta

kuvausta siitä, kuinka kirkkoherroja ja kappalaisia piestään kuoliaaksi, pakotetaan seisomaan alastomana lumessa, ruoskitaan, potkitaan, viileskellään veitsillä tai kärvennetään pelkästä julmuudesta tai sen vuoksi, että he eivät ole kyenneet tai halunneet taipua miehittäjien käskyihin. Usein haluttiin myös näillä kidutuksilla kiristää asukkailta heidän viimeisetkin arvoesineensä ja rahansa, jotka he ehkä olivat onnistuneet vihollisilta kätkemään.

Erityisen surkeaksi muodostui monien naisten kohtalo, jotka joutuivat vihollisen väkivallantekojen uhreiksi. Joukoittain heitä raahattiin myös orjuuteen Venäjälle. Venäläisten on arvioitu kuljettaneen isonvihan aikana vähintään 20 000 henkeä, miehiä, naisia ja lapsia kotimaahansa, jonne heidät hajoitettiin aina Siperiaa myöten. Orjan osa oli useimmiten surkea, ja harva siihen joutunut palasi enää kohtaloistaan kertomaan. Isonvihan loppupuolella venäläiset rupesivat myös ottamaan väkipakolla sotamiehiä maastamme. Kaikkiaan parintuhannen miehen on arvioitu joutuneen näinä ns. ”manttaalimiehinä” Venäjälle. Useimmat sortuivat jossakin Persian rajoilla, jonne heidät lähetettiin. Vain nelisensataa palasi kotimaahan. Näiden sotilaaksi otettujen joukossa oli myös naisia. Joutsenolaisen papintyttären Annikka Svanin vaiheet ovat tulleet myös jälkimaailman tietoon häntä koskevista suomalaisista kuulustelupöytäkirjoista. Viipurin valloituksen jälkeen hän oli joutunut vangiksi. Kolme vuotta myöhemmin hänet pakotettiin astumaan venäläiseen rakuunarykmenttiin eräiden muiden naisvankien kanssa. Rykmenttinsä mukana hän osallistui mm. Pälkäneen ja Napuen taisteluun. Jälkimmäisessä oli venäläisten riveissä taistellut n. 1 000 inkeriläistä, ruotsalaista ja suomalaista vankia.

Tällaisten hirmutekojen vuoksi jokainen, joka suinkin kynnelle kykeni, koetti paeta vihollisen tieltä. Tämä aiheutti maan viranomaisille suuria vaikeuksia, sillä pakolaisten sijoittaminen ei ollut mikään yksinkertainen asia sodan köyhdyttämässä

maassa. Viipurin menetyksen jälkeen pakolaiset alkoivat suunnata matkansa suoraan Ruotsiin. Etenkin säätyläisiä poistui maasta suurissa määrin. Tämä saattoi maan hallinnon sekasortoon, sillä poistuneiden joukossa oli hyvin paljon virkamiehiä. Oikeuslaitos rappeutui ja monet seurakunnat jäivät vaille sielunpaimenta, sillä lähes parisataa pappia poistui maasta. Toisaalta on useitakin tapauksia, jolloin seurakunnan kirkkoherra häntä kohdanneesta vainosta huolimatta jäi seurakuntansa keskuuteen ja teki sille korvaamattomia palveluksia.

Etenkin pappien, mutta myös muiden virkamiesten pysyminen maassa olisi ollut erityisen tärkeää tänä aikana, jolloin maan henkinen ja siveellinen tila oli kauhistuttavasti taantunut. Yliopisto oli lopettanut toimintansa, sillä useimmat opettajat olivat paenneet maasta. Oppilaat olivat joko menneet sotaväkeen tai hajaantuneet ympäri maata etupäässä pappisvirkoja hoitamaan. Koulujen toiminta oli myös vuosikausia pysähdyksissä. Näissä olosuhteissa, kun monissa seurakunnissa ei vuosikausiin pidetty ainoatakaan jumalanpalvelusta tai suoritettu kirkollisia toimituksia, ei siveellisten siteiden höltymistä ole ihmeteltävä. Juoppous oli yleistä kaikkien kansankerrosten keskuudessa pappeja myöten. Varkauksien määrä kasvoi tavattomasti, eikä vieraaseen omaisuuteen kajoamista pidetty aina rikoksenakaan. Siveellisyysrikokset olivat myös hyvin lukuisia. Surullisen piirteen muodosti suomalaisten naisten seurustelu venäläisten kanssa, minkä johdosta rauhan vihdoin tultua joukko naisia seurasi maasta poistuvia venäläisiä.

Kun maan hallinto oli joutunut epäjärjestykseen valloituksen johdosta, venäläiset ryhtyivät varsin pian järjestämään jonkinlaista tilapäishallintoa. Tällä tavoin heidän oli helpompi saada hävitetystä maasta irti niitä suorituksia, joita siltä nyt vaadittiin. Tsaari ei aikonut pitää Suomea hallussaan, vaan maan oli palveltava Ruotsia vastaan suunni-

teltujen sotatoimien tukialueena. Sen täytyi elättää maahan sijoitetut venäläiset joukot, hankkia Venäjän laivastolle ja maasotavoimille niiden tarvitsemia erilaisia tarvikkeita sekä myös miehiä työ- ja sotapalvelukseen.

Aluksi maan hallinto oli sotilasviranomaisten käsissä. Joskin näiden joukossa oli tunnottomia raakalaisiakin, ylin johto oli pitkän aikaa suomalaisille myötämielisen miehen, nimittäin ruhtinas Golitsynin käsissä. Tämä harvinaisen sivistynyt ja inhimillinen mies koetti suojella väestöä venäläisten joukkojen väkivallalta niin innokkaasti, että hän sai maanmiehiltään pilkkanimen "suomalaisten jumala". Mutta Golitsynin valvonta ei ulottunut kuin pieneen osaan maata, ja muualla mielivalta jatkui.

V. 1717 maamme miehityshallinto parani, kun siviili- ja sotilasviranomaisten toimipiirit erotettiin toisistaan. Siviilihallinto joutui Suomen kenraalikuvernööriksi nimitetyn kreivi Kustaa Otto Douglasin käsiin. Tämä oli eräs harvoista Pultavan tappion jälkeen tsaarin palvelukseen astuneista karoliineista. Douglas on ehkä aiheetta saanut hyvin huonon maineen historiassamme. Vaikka hän olikin raaka ja sivistymätön mies, saatiin maamme hallinto hänen toimestaan nyt jonkinlaiseen järjestykseen. Ns. laamannit hoitivat maaherrojen tehtäviä. Useat heistä olivat Itämerenmaiden saksalaisia aatelismiehiä, joista jotkut jättivät toiminnastaan erittäin kauniin muiston. Alempien virkamiesten joukossa oli myös oman maan miehiä. He olivat yleensä vaikeassa asemassa väestön ja vierasmaalaisten esimiestensä ristiriitaisten toiveiden ja vaatimusten välillä.

Aikaa myöten saatiin kirkollinen hallintokin järjestymään. Someron kirkkoherra Jaakko Bitz tuli Turkuun v. 1717 perustetun väliaikaisen konsistorin esimieheksi. Hän toimi tarmokkaasti hankkiakseen seurakuntiin pappeja, mutta sopivan aineksen puute teki hänen työnsä erittäin vaikeaksi. Kuitenkin saatiin jotakin aikaan, ja myös muutamia kouluja avat-

Daniel Medelplan.

tiin jälleen. Kirjapainot eivät toimineet laisinkaan tänä aikana. Sen vuoksi entinen kirjanpainaja Daniel Medelplan yritti auttaa koulukirjojen tarvitsijoita veistämällä puusta aapisen painolaatat. Tätä ”Pälkäneen aapista” ei ole löydetty yhtään kappaletta.

Maan taloudellinen asema oli myös äärimmäisen kurja. Ennen maan joutumista venäläisten haltuun valtakunta oli ollut 13 vuotta sodassa. Tämä oli köyhdyttänyt suuresti Suomea. Jo ensimmäisen sotavuoden väenotot olivat niin suuria, että joka neljäs työkykyinen mies joutui maamme rajojen ulkopuolelle sotaan. Näin suuri työvoiman vajaus, jota vuosittain uudistuvat lisäväen otot suurensivat, rappeutti etenkin maamme maatalouden. Siitä huolimatta vaadittiin raskaita veroja. Monet talot autioituivat, kun niiden haltijoiden oli luovuttava tiloistaan verorästien vuoksi.

Venäläisvalta ei tuottanut suinkaan helpotusta tässä suhteessa. Isonvihan ensi vuosina väestö

oli täysin turvaton ja kaikenlaiselle riistolle alttiina. Myöhemmin sentään saatiin jonkinlainen järjestys aikaan. Väestön oli maksettava sekä ns. kontribuutiota, joka suoritettiin viljana tai rahana, että muonaveroa venäläisen sotaväen ylläpitämiseksi. Jälkimmäinen vero oli hyvin raskas. V. 1719 Suomen oli maksettava n. 63 000 tynnyriä kauroja ja saman verran silppuja, n. 1½ milj. leiviskää heiniä ja pari miljoonaa olkilyhdettä. Sodan köyhdyttämässä maassa näin suurten veromäärien kokoaminen tuotti asukkaille äärettömiä vaikeuksia, sillä n. neljäsosa kaikista tiloista oli autioina. Kuitenkin olojen hiukan rauhoittuessa isonvihan viimeisinä vuosina piilopirteille paenneet asukkaat palailivat vakinaisille asuinsijoilleen ja ryhtyivät jälleen tilojaan viljelemään, mikä vähitellen lisäsi viljelysten määrää. Venäläiset yrittivät myös saada autiotiloja viljelykseen lupaamalla niitä jokaiselle, joka halusi niitä viljellä.

Joskin jo maanviljelys oli kärsinyt sodasta, oli muiden elinkeinojen laita vielä huonommin. Teollisuudenharjoitus oli melkein kokonaan lakannut, ja käsityö sekä kaupankäynti olivat supistuneet äärimmäisen vähäiseksi. Kaupungit olivat suureksi osaksi hävitettyjä, ja niiden asujaimisto oli perin juurin köyhtynyt. Vähäinen vienti suuntautui melkein kokonaan Venäjälle. Tärkeimmät vientitavarat olivat terva ja pellavakangas. Tuontitavaroista tärkein oli suola. Sen puute oli huutava, sillä kuninkaan kiellettyä kaupankäynnin venäläisten miehittämien alueiden kanssa, vain aniharva laiva puikahti Suomen rannikoille. Niinpä suolaa myytiin lusikoittainkin, kun väestö ei kyennyt tavaran vähyyden ja sen hinnan kalleuden vuoksi monin paikoin sitä suuremmissa erissä ostamaan.

Sodan hävityksistä ja kovakouraisesta miehityshallinnosta kärsivä väestö sai niskoilleen vielä erään ylimääräisen rasituksen, nimittäin maassa liikuskelevat suomalaiset sissit. Inkeriläisten talonpoikien

esimerkin mukaan monet talonpojat tai säännöllisistä joukoista karanneet sotamiehet ryhtyivät käymään omaa sotaansa venäläisiä miehitysjoukkoja vastaan. Kun kuningas oli hyväksynyt heidän toimintansa ja antanut useille sissipäälliköille upseerinvaltakirjankin, nämä ns. jalkarakuunat katsoivat kuuluvansa hallituksen joukkoihin ja vaativat väestöltä kaikkea mahdollista apua. Onnettomat talonpojat ja maassa toimivat kotimaiset virkamiehet joutuivat nyt hyvin vaikeaan asemaan. Venäläiset rankaisivat sissien avustajia äärimmäisen ankarasti, joten väestö suhtautui hyvin vastahakoisesti näiden vaatimuksiin. Toisaalta taas sissit kohtelivat hyvinkin julmasti henkilöitä, jotka asettuivat heitä vastustamaan tai joiden he epäilivät ilmiantaneen heidät venäläisille. Näin sissit hankkivat itselleen sekä ystäviä että vihollisia siviiliväestön keskuudessa. Kuitenkin väestön enemmistö suhtautui heihin vihamielisesti. Kun venäläiset kostivat sissien tihutyöt siviiliväestölle, herätti tämä vihaa sissejä kohtaan. Mutta myös sissien oma röyhkeys ja vaateliaisuus saattoivat väestön vihaamaan heitä. Monesti he riehuivat vihollisen lailla talonpoikien keskuudessa, joilta he vaativat kruunun nimessä elintarvikkeita ja rahaa, vaikka heidän toimintansa supistui mässäilemiseen ja juopotteluun. Tästä kertovat monet haikeat, Ruotsissa oleville korkeille viranomaisille osoitetut valitukset.

Sissien toiminnan merkitys oli sotilaalliselta kannalta katsoen vähäinen. Tosin he hankkivat tietoja Suomessa olevien vihollisvoimien toiminnasta ja tuottivat näille kaikenlaista häiriötä, mutta siihenpä se supistuikin. Siviiliväestön kärsimykset olisivat varmaankin olleet pienemmät, jos sissit olisi komennettu varsinaisen armeijan yhteyteen, eikäpä tämä toimenpide olisi aiheuttanut minkäänlaista sotilaallistenkaan etujen menetystä.

Kuuluisimpia sissipäälliköitä olivat Taneli Luukkoinen, Pietari Longström, Salomon Enberg, Tapani

Löfving sekä ns. Härkmannin pojat. Näistä Taneli Luukkoinen, joka oli saanut kuninkaalta majurin valtakirjan, joutui lopuksi venäläisten vangiksi ja nääntyi vankilaan. Siviiliväestöä kohtaan osoittamastaan häikäilemättömyydestä huonoon huutoon joutunut Longström sai surmansa Armfeltin Norjan-retkellä. Majuri Enberg johti monissa kahakoissa joukkoaan, johon kuului myös sotamiehiä.

"Härkmannin pojiksi" kansa nimitti Keuruun kirkkoherra Herpmanin kolmea poikaa, joiden nimet olivat Juhana, Taneli ja Antti. He olivat olleet ylioppilaita, mutta lopettaneet isonvihan alussa lukunsa ja ryhtyneet sisseiksi. Kotipitäjänsä miesten avulla he estivät puolentoista vuoden aikana venäläisten tulon Keuruulle. Jouluna v. 1715 venäläisten onnistui kuitenkin yllättää heidät Ampialan talossa, jossa he viettivät joulua omaistensa kanssa. Urhean vastarinnan jälkeen kaksi näistä erittäin vahvoista veljeksistä kaatui ja kolmas joutui vangiksi. Koko kirkkoherran perhe raahattiin nyt Siperiaan saakka.

Kaikkein merkillisimmät kohtalot koki kuitenkin Tapani Löfving, isonvihan kuuluisin sissi. Hän oli syntynyt Narvassa aliupseerin poikana. Toimiessaan majuri Affleckin kirjurina hän joutui venäläisten vangiksi Karjalassa v. 1710, mutta pääsi pakenemaan ja liittyi nyt sotaväkeen. Vuodesta 1711 lähtien Löfving toimi sodan loppuun asti sissinä ja partiomiehenä. Enimmäkseen yksin rannikolla liikkuessaan hän otti selvää venäläisten liikkeistä ja toimitti niistä tietoja Ruotsiin. Hän suoritti myös monta onnistunutta kaappausta. Kerjäläiseksi pukeutuneena hän kävi ruhtinas Golitsyninkin talossa Turussa ja sai itse ruhtinaalta 10 kopeekkaa. Tämän hyväsydämisyyden hän tosin palkitsi huonosti kaapatessaan ruhtinaan kokin, jonka hän oli houkutellut mukaansa muka Rymättylään kaloja ostamaan, sekä vartijana seuranneet sotamiehet vangikseen. Tämän sekä monia muita seikkailujaan Löfving on kuvannut isonvihan aikana pitämässään päiväkirjassa.

Sissit taistelussa.

Venäjälle sotavankeuteen joutuneiden karoliinien kohtalo oli raskas. Useimmat heistä joutuivat viettämään toistakymmentä vuotta laajan Venäjänmaan eri puolille hajotettuina. Heidän elämäänsä raskauttivat toimeentulohuolet, sotavangin oikeudeton asema sekä pitkän, päättymättömältä tuntuvan sodan aiheuttama toivottomuus.

Aluksi vangit sijoitettiin etupäässä Euroopan-Venäjälle. Mutta erään karkaamissuunnitelman tultua ilmi pääosa vangeista sijoitettiin Siperiaan, jossa ajoittain kerrotaan heitä olleen n. 9 000. Upseereille tsaari maksoi jonkinlaista elatusrahaa. Mutta kun tämä oli riittämätön tai jäi monesti saamatta, heidän oli turvauduttava työntekoon henkensä pitimiksi.

Karoliiniarmeijan upseereita raatoikin mitä erilaatuisimmissa tehtävissä. Ne, jotka osasivat jotakin käsityötä tai pääsivät opettajiksi tms. tehtäviin, saattoivat selvitä verrattain hyvinkin. Mutta monien oli hankittava niukka leipänsä raskaalla raatamisella halvimmissakin töissä, mitä vain onnistuivat saamaan.

Miehistön asema oli vielä paljon raskaampi. He eivät saaneet mitään avustusta tsaarilta, vaan heidän oli itse hankittava elatuksensa. Kaikkein säälittävin oli niiden vankien kohtalo, jotka joutuivat Venäjän valtion töihin. Heidät pakotettiin suorittamaan kaikkein raskaimpia töitä kurjissa olosuhteissa orjakomennon alaisina. Samaran rikkikaivoksissa työskentelevistä vangeista suurin osa kuoli työn raskauden ja epäterveellisyyden vuoksi. Loput kuljetettiin Pietarin ja Kronstadtin rakennustyömaille. Astrakanissa oli töissä 700 vankia, joista 135 miehen täytyi tehdä työtä raudoissa. Kun vangit rauhan tultua tahtoivat lopettaa työnsä ja palata kotimaahan, lyötiin 11 miestä paikalla kuoliaaksi. Rauhan tultua tuskin puolet vangeista olivat enää hengissä. Mutta raakojen ja tunnottomien venäläisten upseerien ja virkamiesten ohella löytyi myös sellaisia, jotka pyrkivät parhaansa mukaan lievittämään vankien muutenkin kovaa osaa. Sellainen menettely saattoi kuitenkin käydä heille itselleen kohtalokkaaksi. Siperian kuvernööri Gagarin sai maksaa inhimillisyytensä hengellään tsaarin epäillessä hänen pyrkivän karoliinivankien avulla irroittamaan Siperian Venäjästä. — Useat vangit yrittivät karkaamalla päästä sietämättömästä vankeudestaan. Monet joutuivat uudelleen kiinni, jolloin heidän kohtalonsa muodostui entistäkin kauheammaksi. Mutta jotkut onnistuivat jopa Siperiasta asti selviytymään Ruotsiin.

Vankien joukossa oli myös useita Perevolotshnassa vangiksi joutuneita kenraaleja. Huomattavimmat heistä olivat kreivit Piper, Rehnsköld ja Lewenhaupt. He perustivat Moskovaan komitean, joka

hoiti vankien asioita. Moskovasta lähetettiin eri puolille Venäjää vangeille avustusta niistä rahoista, joita komitea oli saanut kotimaasta tai ulkomailla kerättynä avustuksena. Komitean välityksellä tapahtui myös vankien kirjeenvaihto kotimaan kanssa. Tämä vankien "keskushallitus" yritti myös ajaa vankien asioita Venäjän hallituksen piirissä. Erityisesti kreivi Piper ansioitui kaikissa näissä toimissa sinä aikana, minkä hän sai Moskovassa työskennellä onnettomuustoveriensa hyväksi. Tsaari nimittäin tunsi erityistä vihaa Piperiä kohtaan ja antoi lopuksi sulkea hänet Pähkinälinnaan, jossa Piper ennen rauhantekoa kuoli.

Vangit olisivat tuskin kestäneet kovaa kohtaloaan ilman sitä lohdutusta minkä uskonto heille tuotti. Heidän sielunhoidostaan huolehtivat lukuisat vangiksi joutuneet sotapapit. Venäjällä olevien karoliinien keskuuteen levisi Saksassa alkunsa saanut hengellinen liike, jota nimitetään pietismiksi. Tämä oli syntynyt puhdasoppisuuden ajan onton ja mahtipontisen uskonnollisuuden vastapainoksi. Pietismin saksalaiset johtomiehet olivat kirjeenvaihdossa karoliinivankien kanssa ja toimittivat näille sekä aineellista apua että uskonnollista kirjallisuutta.

Mutta raskaimmatkin ajat ovat vain ohimeneviä. Loputtoman pitkiltä tuntuneiden vainovuosien jälkeen koitti vihdoin se päivä, jolloin suuren sodan päättyminen teki lopun kaikista isonvihan hirmuista ja sotavankien kärsimyksistä.

Kaarle-kuninkaan paluu

Marraskuun 11. päivän vastaisena yönä v. 1714 kaksi lokaista ratsumiestä pysähtyi Stralsundin kaupungin portille ja pyysi päästä sisään sanoen, että heillä oli tärkeitä kirjeitä linnoituksen komentajalle. Ratsumiesten päästyä sisään heidät tunnettiin. Toinen heistä oli Ruotsi-Suomen kuningas Kaarle XII, joka näin saapui takaisin omaan valtakuntaansa.

Paljon oli ehtinyt tapahtua sinä aikana, mikä oli kulunut Pultavan tappiosta kuninkaan paluuseen. Kaarle oli jäänyt Turkkiin viideksi vuodeksi sotajoukkonsa häviön jälkeen. Turkista käsin hän hoiti valtakuntansa hallintoa samalla kun suunnitteli sodan jatkamista. Ruotsin oli asetettava liikkeelle uusia voimia, ja tsaari Pietari oli kukistettava yhdessä Venäjän muiden vihollisten, ennen kaikkea Turkin kanssa.

Kuninkaan mielikuvituksellisilla suunnitelmilla näyttikin aluksi olevan menestystä. Turkkilaiset ryhtyivät sotaan Venäjää vastaan ja saivat saarretuksi Pietarin ja hänen koko armeijansa. Mutta tsaari pääsi loukusta lupaamalla Turkille takaisin siltä valloittamiaan alueita. Vielä pari kertaa Kaarle sai turkkilaiset aloittamaan sotatoimet jotka kuitenkin jäivät menestyksettömiksi. Syynä tähän oli osaltaan se, ettei kuningas saanut aikaan lupaamaansa ruotsalaisten ja puolalaisten yhteistä hyökkäystä Venäjää vastaan. August Väkevä oli saanut Pultavan taistelun jälkeen entisen valtakuntansa jälleen käsiinsä, joten Kaarlen puolalaiset liittolaiset eivät kyenneet käymään sotaa Pietaria vastaan. Tanska puolestaan oli aloittanut sotatoimet Ruotsia vastaan. Hyökkäys Etelä-Ruotsiin tosin torjuttiin, mutta Tanskan laivasto hävitti Pommerin rannikolle kootun ruotsalaisen kuljetuslaivaston. Ilman sen apua oli kenraali Magnus Stenbockin, joka tanskalaiset voitettuaan valmistautui Pommerista marssimaan kuninkaan käskyn mukaan Puolaan, mahdotonta jatkaa sotatoimiaan. Stenbock marssi armeijoineen Holsteiniin ja sulkeutui Tönningenin linnoitukseen, jossa hänen oli muonavarojen loppuessa vihdoin antauduttava. Tanska, Preussi ja Hannover saattoivat nyt esteettä ottaa haltuunsa Ruotsi-Suomen saksalaiset alueet. Ainostaan Stralsundin kaupunki jäi vielä ruotsalaisten käsiin.

Näistä menetyksistä saapuneet tiedot eivät ehkä yksin olisi saaneet kuningasta jättämään Turkkia.

Mutta kansan suhtautuminen oli muuttunut, ja se ilmeisesti kypsytti lähtösuunnitelmat lopulliseksi päätökseksi.

Ruotsista lähdettyään kuningas oli sotaleiristä johtanut valtakuntansa hallintoa. Tukholmaan jääneiden valtaneuvosten toimipiiri oli hyvin rajoitettu, sillä kaikki tärkeät asiat oli jätettävä kuninkaan ratkaistavaksi. Mutta aikaa myöten valtaneuvostenkin toimivalta kasvoi kuninkaan uppoutuessa yhä enemmän jatkuvasti laajenevan sodankäynnin vaatimiin tehtäviin. Vähitellen myös kuninkaan ja valtaneuvosten välit kiristyivät. Valtaneuvokset kehoittivat kuningasta jo sodan alkuvuosina rauhantekoon ja varoittivat etenkin tsaari Pietarin taholta uhkaavasta vaarasta. Näistä kehoituksista ei ollut kuitenkaan apua. Tyytymättömänä neuvoston toimintaan kuningas lähetti eräitä kenraalejaan kotimaahan, jossa heidän oli osallistuttava valtaneuvoston työhön. Mutta nämäkin omaksuivat vanhempien virkaveljiensä näkökannat. Huomattavin heidän joukossaan oli suomalainen Arvid Bernhard Horn, kuninkaan henkivartioväen entinen komentaja. Horn kohosi vähitellen neuvoston vaikutusvaltaisimmaksi mieheksi.

Kun sota yhä jatkui ja kääntyi tappiolliseksi, tyytymättömyys valtakunnassa kasvoi. Pultavan tappion jälkeen valtaneuvosto kutsui säätyjen edustajat valiokuntavaltiopäiville Tukholmaan, jossa niitä pyydettiin tukemaan hallitusta uusien verojen ja sotaväenottojen läpiviemiseksi. Koska säätyjen keskuudessa tuotiin ilmi kansan keskuudessa vallitseva tyytymättömyys, valtaneuvosto lopetti kokouksen lyhyeen.

Varsinainen rahvas luotti kuitenkin edelleen kuninkaaseen ja toivoi hänen palaavan kotimaahan. Pohjalainen pappi Pärttyli Vhaël on tulkinnut isonvihan kärsimyksiä kuvaavassa runossaan ”Runo raudalla rakettu” kansan tunteita seuraavasti:

"Kaarle kuuluisa kuningas,
Ruotsin ruhtinas roheva,
tule kullainen kotia,
Kussa virjä viivyttelet,
kuilla oudoilla ovilla,
kuilla mailla, mantereilla?
Mikä työnä, mikä syynä,
mitkä estehet edessä?"

Mutta monet olivat myös sitä mieltä, että itsevaltainen kuninkuus oli syynä kaikkiin valtakunnan kärsimyksiin. Suomalainen Sven Leijonmarck kirjoitti lentokirjasen, jossa hän kehoitti valtaneuvostoa tekemään omin päinsä rauhan valtakunnan pelastamiseksi. Valtaneuvosto kutsui lopuksi varsinaiset valtiopäivät koolle Tukholmaan v. 1714.

Valtiopäivien kokoonnuttua kävi ilmi, että tyytymättömyys oli entisestäänkin levinnyt. Monet aatelismiehet, Leijonmarck heidän joukossaan, vaativat suorastaan itsevaltiuden lopettamista. Turun piispa Gezelius esiintyi myös rohkeasti rauhan puolesta. Suomeen olisi kuitenkin lähetettävä sotajoukko. Samaa vaativat muutkin suomalaiset.

Jotta rauhaa voitaisiin ryhtyä valmistelemaan, täytyi kuitenkin jonkun henkilön johtaa hallitusta maassa kuninkaan asemesta. Aateli ja talonpojat alkoivatkin toimia siihen suuntaan, että kuninkaan sisar Ulriika Eleonoora julistettaisiin hallitsijan sijaiseksi. Mutta valtaneuvosto ei halunnut syrjäyttää tällä tavoin kuningasta. Valtiopäivät lopetettiin, ja säädyt saivat palata kotiseuduilleen. Mutta tällä tavoin oli myös menetetty mahdollisuus rauhan aikaansaamiseen.

Kohta sen jälkeen Kaarle XII aloitti kuuluisan paluumatkansa Euroopan halki. Matka oli äärimmäisen uhkarohkea, sillä sekä kuningas August että tsaari Pietari yrittivät saada hänet käsiinsä. Kuninkaalla oli aluksi toista tuhatta miestä mukanaan. Mutta pian hän jätti muut tulemaan jäljestä ja piti

mukanaan vain pari seuralaistaan, ja heistäkin vain toinen seurasi kuningasta matkan loppuun asti. Aluksi ratsain, sitten jo välillä vaunuissa ajaen kuljettiin Budapestin kautta Wieniin. Täältä kuningas ratsasti 8 vuorokaudessa 168 peninkulman taipaleen Wienistä Stralsundiin.

Norjan tuntureilla

V. 1718 ylitti Ruotsin armeija kuninkaan itsensä johtamana Norjan rajan ja alkoi edetä Kristianiaa kohti. Samanaikaisesti lähti liikkeelle toinen osasto kenraali Kaarle Kustaa Armfeltin komennossa tavoitteenaan Trondhjemin kaupunki. Näiden sotaliikkeiden tarkoituksena oli koko Norjan valtaaminen.

Kaarle XII:n Norjan-retkessä saavutti kuninkaan Stralsundiin paluunsa jälkeen harjoittama politiikka johdonmukaisen päätöksen. Vaikka suurin osa Suomesta ja kaikki Itämeren takana sijaitsevat vanhat voittomaat olivat vihollisten käsissä, ei kuningas luopunut taistelusta. Kun Stralsund kukistui v. 1715, Kaarle siirtyi Ruotsiin. Sieltä hän johti Ruotsi-Suomen lukuisia vihollisia vastaan käytyä sotaa.

Tilanne ei ollutkaan aivan niin vaikea, kuin miltä se ensi näkemältä saattoi tuntua. Joskin Suomi ja merentakaiset alueet oli menetetty, Ruotsi oli vielä verrattain hyvässä kunnossa. Siten Kaarle saattoi panna liikekannalle uusia joukkoja, joten hänen käytettävissään oli 30 000—40 000-miehinen armeija. Se oli vielä pelottava voima kuninkaan johtamana, joka henkilökohtaisesti ei ollut kärsinyt yhtään tappiota kenttätaistelussa. Ruotsin taloudellinen asema parantui tähän aikaan sen johdosta, että se sai tärkeimpiä vientitavaroitaan entistä helpommin Euroopan markkinoille Keski-Euroopassa raivonneen suuren sodan, Espanjan perimyssodan, päätyttyä v. 1713.

Espanjan perimyssodan loppuminen helpotti muullakin tavoin Kaarle-kuninkaan asemaa. Ranskaa vastaan taistellut liittokunta, jonka jäsenet olivat olleet

myös Ruotsi-Suomen vihollisia, alkoi näet nyt hajota. Tanskan ja Venäjän välit huononivat, mikä vähensi Ruotsia vastaan suuntautunutta painetta. Myös Englanti, jonka valtaistuimelle oli noussut Hannoverin vaaliruhtinas ja joka oli liittynyt Ruotsi-Suomen vihollisiin, etääntyi Venäjästä. Näitä tapahtumia kuningas yritti käyttää hyväkseen.

Kaarle XII:n tärkeimpänä apulaisena oli tähän aikaan holsteinilainen paroni von Görtz. Görtz oli kova ja häikäilemätön, mutta samalla myös erittäin pystyvä ja tarmokas. Hänen valtiomieskykyjään kunnioitettiin kaikkialla Euroopassa, ja valtiontalouden hoitajana hän osoitti taiturimaista kykyä puristaa irti varoja sodan köyhdyttämästä maasta. Kaikkivaltias ministeri oli yhtä umpimielinen kuin herransakin, joten täyttä varmuutta heidän perimmäisistä pyrkimyksistään näinä kuninkaan viimeisinä elinvuosina ei ole voitu saada.

Ilmeisesti kuningaskin oli vihdoin kallistunut siihen käsitykseen, ettei sotaa voida jatkaa loputtomiin. Kysymyksessä oli siis vain mahdollisimman edullisen rauhan aikaansaaminen. Ruotsi-Suomen vaarallisin vihollinen oli Venäjä, ja rauhanteko sen kanssa olisi ollut valtakunnalle suurin helpotus. Mutta Kaarlen ja tsaari Pietarin välisen sovinnon aikaansaaminen oli myös kaikkein vaikeinta. Pietari tahtoi pitää suurimman osan Ruotsi-Suomelta valloittamistaan alueista. Kaarle olisi ollut halukas luovuttamaan vain Pietarin kaupungin ympäristöineen Itä-Karjalasta saatavaa korvausta vastaan. Sitä paitsi Pietarin pitäisi tukea Kaarlea hänen yrittäessään hankkia Venäjälle luovutettavista alueista korvausta etenkin Tanskan kustannuksella.

Näistä kysymyksistä keskusteltiin Ahvenanmaalla kesällä 1718 alkaneissa rauhanneuvotteluissa, joissa Ruotsi-Suomen edustajana oli itse Görtz. Mutta samaan aikaan Kaarle-kuningas lähti viimeiselle sotaretkelleen, valloittamaan Norjaa. Norjan valtauksen piti olla korvaus muualla kärsityistä menetyksistä.

Mutta samalla se olisi ollut ensimmäinen askel paljon laajakantoisemman yrityksen toteuttamisessa. Hän suunnitteli Englannista v. 1688 karkotetun Stuart-sukuisen kuningas Jaakko II:n jälkeläisten asettamista Englannin valtaistuimelle. Ranskan ja Espanjan piti tukea tätä yritystä. Vastapalvelukseksi Englannin uusi kuningas tukisi Kaarlea Tanskaa ja hänen muita vihollisiaan, ehkäpä Venäjääkin, vastaan.

Norjan-retken taustana oli siis sangen monimutkaisten poliittisten suunnitelmien verkko.

Viimeiset karoliinit

Sotaretki sujui aluksi hyvin. Kaarle itse valtasi Glommen-joen itäpuolisen alueen ja ryhtyi piirittämään Fredrikstenin linnaa. Sen sijaan Armfeltin osaston toiminta ei sujunut täysin suunnitelmien mukaan. Hän oli johtanut lähes 10 000-miehisen osastonsa, johon kuuluivat myös Suomen viimeiset joukot, n. 5 000 miestä, rajan yli tavoitteena Trondhjem. Mutta Armfelt ei uskaltanut käydä kaupungin kimppuun, ennen kuin oli saanut huoltonsa järjestykseen. Kun hän marraskuun alkupäivinä vihdoin lähestyi kaupunkia, sen varusväkeä oli ehditty vahvistaa. Armfelt ei katsonut enää kånnattavan hyökätä, joten hän leiriytyi Trondhjemin eteläpuolelle.

Täällä saavutti osaston karmaiseva viesti: Kaarle-kuningas oli kaatunut Fredrikstenin linnan edustalla marraskuun 30. päivän iltana. Surmanluoti oli osunut kuninkaan ohimoon hänen ollessaan piirittäjien kaivamassa ampumahaudassa linnoitusta tarkastelemassa.

Kaarle-kuningas oli kuollut, eikä kukaan kyennyt ottamaan kantaakseen hänen vastuutaan. Kaikki herpaantuivat, kun kuninkaan rautainen tahto ei ollut enää pitämässä horjuvaa valtakuntaa pystyssä. Pääarmeija perääntyi hajoamistilassa Ruotsiin soturien kantaessa kaatuneen kuninkaansa ruumista mu-

Karoliiniarmeijan paluu.

kanaan. Armfelt sai myös käskyn palata takaisin Ruotsiin. Hänen paluumarssinsa Norjan ja Ruotsin rajalla olevien tunturien yli oli yksi tämän pitkän ja raskaan sodan raskaimpia suorituksia.

Vuoden 1718 viimeisenä päivänä Armfeltin armeija lähti Tydalista, joka oli viimeinen kylä Norjan puolella. Edessä oli monipeninkulmainen taival autiossa tunturimaastossa, jossa tunturituulet saivat vapaasti riehua. Uudenvuodenpäivänä puhkesi luoteismyrsky, joka toi mukanaan ankaran lumipyryn. Pakkanen oli myös äärimmäisen kova. Ilman talvivarusteita ja jalan lumessa rämpivälle karoliinijoukolle Tydalin ja Ruotsin puolella olevan Handölin välisestä taipaleesta tuli tuskien tie, jolle jäi lähes puolet Armfeltin miehistä. Eräs norjalainen majuri kuvaa tiedustelumatkallaan tekemiään havaintoja seuraavasti: ”Minä en voi kuvata sitä surkeutta, minkä olen näh-

nyt. Kasoittain, 10, 20, 30 ja 40 miestä yhdessä, makasivat ruotsalaiset kuolleina Remslienissä, 3½ peninkulmaa Tydalin Östbystä. He makasivat täysissä varusteissaan, laukku selässä, minne silmäilikin. Pitkin koko tietä makasi hevosia ja miehiä sekaisin. Reet olivat valjastettuina, hevoset edessä. Sekä hevoset että ajajat olivat kuolleet."

Kun pääjoukko oli päässyt tunturien yli Ruotsin puolelle, karoliinien kärsimykset eivät olleet vielä lopussa. Rajaseudun kylät olivat niin pieniä, että niissäkin suurin osa joukosta joutui jäämään yöksi taivasalle. Aamulla löytyi talojen seinustoilta seinää vasten nojaavia kuolleita miehiä.

Täällä saatettiin myös nyt ryhtyä tekemään surullista tiliä sotajoukon tilasta. Tuntureille oli jäänyt yli 2 000 miestä. Ja vielä tuhat miestä kuoli paleltumiensa ja niiden yli-inhimillisten ponnistusten näännyttäminä, joita he olivat joutuneet suorittamaan kamppaillessaan vihamielisiä luonnonvoimia vastaan toiset neljä, toiset kuusi, jotkut jopa kymmenenkin vuorokautta kestäneen marssinsa aikana. Henkiin jääneistä oli vielä 500 miestä saanut niin pahoja vammoja, etteivät he enää kelvanneet sotapalvelukseen. Monet näistä miehistä olivat pelastaneet henkensä ryömimällä sisukkaasti käsiensä avulla eteenpäin, kun heidän jalkansa olivat paleltuneet.

Armfelt oli retken aikana tehnyt sen, mitä urhoolliselta ja vastuuntuntoiselta päälliköltä voidaan vaatia. Mutta Jäämeren viimat olivat hänelle ja hänen uupuneille miehilleen ylivoimainen koetus. Tuntui kuin kohtalo olisi halunnut loppuun asti koetella näitä Suomen viimeisiä puolustajia, ennen kuin he ja heidän nääntynyt kotimaansa pääsivät parikymmenvuotisten taisteluiden jälkeen vihdoin rauhaan.

Suurvalta luhistuu

Kuninkaan kuolema teki tosiasiallisesti lopun sodasta, joskin rauha saatiin aikaan vasta yli kahden vuoden kuluttua.

Ensiksi oli saatava valtakunnalle hallitsija. Lähimpinä ehdokkaina olivat Kaarle XII:n vanhemman sisaren poika, tällöin 18-vuotias Holstein-Gottorpin herttua, sekä kuninkaan nuorempi sisar Ulriika Eleonoora.

Jo sodan aikana oli laajoissa piireissä uskottu, että itsevaltias kuninkuus oli syypää valtakunnan onnettomuuksiin. Mutta kukaan ei ollut rohjennut esittää vaatimusta Kaarle-kuninkaan vallan rajoittamisesta. Mutta nyt siihen näytti tarjoutuvan tilaisuus, sillä kummallakaan hallitsijaehdokkaalla ei ollut kiistatonta perimysoikeutta Ruotsi-Suomen kruunuun. Nuori herttua, joka oli tällöin sotajoukon mukana Norjassa, ei suostunut luopumaan rajattomasta yksinvallasta. Sen sijaan Ulriika Eleonooran puoliso, Hessenin prinssi Fredrik teki tämän lupauksen puolisonsa puolesta. Näin hän sai sotajoukon puolelleen, ja vähän myöhemmin säädyt tunnustivat Ulriika Eleonooran Ruotsi-Suomen hallitsijaksi.

Näihin aikoihin maassa alkoi kiertää huhuja, että kuningas ei ollutkaan kaatunut vihollisen luodista, vaan että hänet oli murhattu. Kuningas ei ollut määrännyt seuraajaa itselleen. Luultiin kuitenkin hänen sisarenpojallaan olevan paremmat mahdollisuudet päästä Ruotsi-Suomen valtaistuimelle kuin Ulriika Eleonooralla, sillä kaikkivaltias Görtz ajoi nuoren herttuan asiaa. Kuninkaan nopea kuolema olisi siis ainoa keino, millä hänen sisarensa pääsisi valtaistuimelle. Niinpä epäiltiinkin Hessenin Fredrikin tai hänen ystäviensä suunnitelleen kuninkaan murhan. Perusteellisista tutkimuksista huolimatta ei ole voitu varmasti päätellä, onko näin todella tapahtunut.

Ulriika Eleonoora oli kuitenkin joka tapauksessa voittanut, ja sen sai Görtz kohta kokea. Hänet van-

Sotavangit palaavat Venäjältä.

gittiin ja tuomittiin vähän myöhemmin kuolemaan. Görtz kuoli itsevaltiutta kohtaan tunnetun vihan uhrina, sillä häntä ei voitu syyttää mistään todellisista rikkomuksista. Tämä mielivaltainen tuomio herätti suurta huomiota ulkomailla ja alensi valtakunnan arvovaltaa.

Vähän myöhemmin Ruotsi-Suomen hallitsija jälleen vaihtui. Ulriika Eleonooran toiminta oli herättänyt tyytymättömyyttä valtaneuvoskunnassa ja säädyissä. Kuningatar oli v. 1719 valtaistuimelle noustessaan allekirjoittanut uuden valtiomuodon, joka suuresti rajoitti hallitsijan valtaa. Korkein valta siirtyikin nyt säädyille. Niiden oli vastedes kokoonnuttava joka kolmas vuosi, ja ne yksin säätivät lakeja ja määräsivät verot. Säädyt saivat myös viime kädessä määrätä sodan aloittamisesta tai rauhan teosta, joten yleensä kaikki tärkeät ratkaisut jäivät sääty-

jen tehtäväksi. Kun valtiopäivät eivät olleet koolla, hoiti valtaneuvosto valtakunnan hallintoa. Sen oli kuitenkin vastattava toimenpiteistään säädyille. Hallitsijan oli myös nimitettävä valtaneuvoksiksi vain sellaisia henkilöitä, joita säädyt olivat ehdottaneet. Hallitsijan oli hallittava valtaneuvoskunnan neuvojen mukaisesti. Asioista päätettäessä hänellä oli kaksi ääntä, siis yhtä suuri sananvalta kuin kahdella valtaneuvoston 17 jäsenestä. Tosiasiallinen hallitusvalta maassa oli näin siirtynyt säätyjen käsiin.

Kuningatar ei osannut kuitenkaan mukautua tähän hallitusmuotoon. Syntyi kahnauksia, jotka johtivat valtaneuvoston tärkeimmän jäsenen Arvid Hornin eroon. Lopuksi kuningatar suostui luopumaan kruunusta puolisonsa, Hessenin Fredrikin, hyväksi. Kun Fredrik oli vielä alistunut uusiin hallitsijavallan supistuksiin, hänet kruunattiin Ruotsi-Suomen kuninkaaksi v. 1720.

Jo sitä ennen oli aloitettu rauhanneuvottelut muiden vihollisten paitsi Venäjän kanssa. V. 1719 tehtiin rauha Hannoverin vaaliruhtinaan kanssa, joka oli samalla Englannin kuninkaana. Hannover sai Bremenin ja Werdenin, joista se maksoi 1 milj. riikintaalaria. Seuraavana vuonna Preussin kanssa solmittu rauha merkitsi Usedomin ja Wollinin saarten sekä eräiden Pommerin alueiden menetystä. Korvausta saatiin sentään 2 miljoonaa. Samana vuonna Tanska suostui maksamaan 600 000 riikintaalaria siitä, että Ruotsi luopui rauhanteossa tullivapaudestaan Juutinraumassa.

Rauhanteko Venäjän kanssa osoittautui sitkeämmäksi pulmaksi. Venäjän suurten vaatimusten vuoksi hallitus yritti jatkaa sotaa parempien ehtojen aikaansaamiseksi. Tällöin luotettiin Englannin apuun, jonka kanssa oli tehty liitto. Mutta englantilaiset tyytyivät vain risteilemään Itämerellä ja Suomenlahdella ryhtymättä vakavampiin sotatoimiin. Tsaari sen sijaan lähetti laivastonsa hävittelemään Ruotsin rannikkoja kesällä 1720 ja 1721. Kun ruotsalaiset

eivät kyenneet estämään venäläisten hävityksiä, hallitus taipui vihdoin rauhaan.

Neuvottelut oli pidetty Uudessakaupungissa, jossa Ruotsi-Suomea edustivat suomalainen kreivi Juhana Lillienstedt ja maaherra O. Strömfelt. Elokuun 30. päivänä rauhansopimus allekirjoitettiin. Ruotsin oli luovutettava Venäjälle Inkerinmaa, Viro, Liivinmaa ja Kaakkois-Suomi. Lillienstedt oli turhaan ponnistellut Viipurin säilyttämiseksi. Tsaari oli vaatinut aluksi Kymijokea rajaksi, mutta tämä vaatimus saatiin torjutuksi.

Melkein täsmälleen 21 vuotta kestäneiden taisteluiden jälkeen rauha palasi valtakuntaan.

Uudenkaupungin rauhan jälkeen

Uudenkaupungin rauha on eräs Ruotsi-Suomen historian tärkeimpiä käännekohtia. Puolentoista vuosisadan taisteluilla luotu suurvalta-asema romahti tällöin. Venäjä kohosi Ruotsi-Suomen tilalle Pohjois-Euroopan johtavaksi valtioksi.

Rauhantekoa edeltänyt sota oli tuottanut erityisesti Suomelle suunnattomia menetyksiä. Maamme oli joutunut luovuttamaan yli 40 000 miestä sotaväkeen. Tämä suuri sotavoima, joka Suomen rajojen puolustamiseen käytettynä olisi todennäköisesti kyennyt torjumaan ainakin pahimmat maatamme kohdanneet tuhot, oli nyt sortunut kuninkaan sotaretkillä tai Itämerenmaiden puolustustaisteluissa. Jo tämä oli suuri menetys maamme väestölle. Muut sodan seuraukset, nälkä, rutto ja pahin kaikista, venäläinen miehitys, lisäsivät vielä suunnattomasti kokonaistuhon määrää. Siten maamme asukasluku, joka ennen tätä sotaa oli ollut n. 370 000 henkeä, oli seuraavan neljännesvuosisadan aikana laskenut 330 000–340 000 henkeen. Nämä menetykset yhdessä suurten nälkävuosien tuhojen kanssa tuntuivat vuosikymmeniä, jopa vuosisatojakin, Suomen kehitystä hidastavina tekijöinä.

Myös maamme varallisuus oli tavattomasti laskenut. Raskaat verot, sodan tuhot ja vihollisen suorittamat ryöstöt olivat saattaneet Suomen taloudelliseen rappiotilaan, jonka korjaaminen kesti vuosikymmeniä.

Suuren sodan johdosta Suomi joutui kärsimään myös kansallisia menetyksiä. Maamme sivistyneistö oli suurimmaksi osaksi joko tuhoutunut kotimaassa tai paennut Ruotsiin, josta harvat enää palasivat. Tilalle tuli ruotsalaisia, joten maamme yläluokka ratkaisevasti ruotsalaistui. Suomi oli joutunut myös luovuttamaan melkoisen osan väestöstään vieraan vallan alaisuuteen. Tämä onneton kahtiajako heikensi siten osaltaan maamme mahdollisuuksia kansallisen omalaatuisuutemme kehittämiseen. Suomalaisten suhteellinen merkitys koko valtakunnan puitteissa väheni nyt myös huomattavasti. Suomen väestö oli nimittäin huomattavasti pienentynyt sodan seurauksena, Ruotsin sen sijaan kasvanut. Emämaan merkitys kasvoi siten entistäänkin suuremmaksi.

Uudenkaupungin rauhan raja rikkoi Suomen jo keskiajalta peräisin olevan alueen yhtenäisyyden. Uusi raja oli myös sotilaallisesti sangen paljon entistä epäedullisempi. Tämä sekä Venäjän uuden pääkaupungin syntyminen rajan välittömään läheisyyteen aiheuttivat monessa suomalaisessa huolta tulevaisuuden suhteen. Suomalaisten luottamus siihen, että Ruotsi halusi ja pystyi puolustamaan maatamme, oli saanut pahan kolauksen, mikä tuli ilmenemään montakin kertaa seuraavan vuosisadan kuluessa.

Ruotsi-Suomen suurvalta-aseman luhistuminen tapahtui Kaarle XII:n hallitusaikana, ja tämä kuningas on saanut kantaa siitä raskaimman vastuun jälkipolvien silmissä. Kaarle-kuningas on saanut paljon sekä rajatonta ihailua että silmittömän vihamielistä arvostelua osakseen. Kuninkaan persoonallisuus olikin niin merkillinen ja selittämättömän monisäikeinen, että häntä yhtä oikeutetusti voidaan sekä

ihailla että murhaavasti arvostella. Ihmisenä hänellä oli monta kiitettävää ominaisuutta: hän oli siveellisesti nuhteeton, oikeamielinen, urhea ja valmis jakamaan kaikki sodan rasitukset yhdessä sotilaidensa kanssa. Mutta hänen päättäväisyytensä ja tahdonlujuutensa muuttui itsepäisyydeksi, joka esti häntä ottamasta huomioon muita näkökohtia kuin oman käsityksensä asioista. Ankarana itseään kohtaan hän ei tuntenut myöskään sääliä muiden kärsimyksiä kohtaan. Milläänn tavoin hän ei osoittanut tajuavansa niitä vaikeuksia, joihin hänen sotilaansa ja vihollisen sortamat alamaisensa joutuivat. Jyrkässä ja ankarassa uskonnollisuudessaan hän ilmeisesti katsoi kaiken olevan Jumalan sallimusta, jota ei voitu muuttaa.

Tämä tutkimaton mies osasi kuitenkin käsittämättömällä tavalla tenhota ihmisten mielet. Vielä yli puoli vuosisataa kuninkaan kuoleman jälkeen vanhat kaarlelaiset kohottivat kunnioittavasti hattuaan kuullessaan sen miehen nimen, joka oli johtanut heidät äärettömiin kärsimyksiin Puolan metsiin, Venäjän aroille ja Norjan tuntureille, mutta jonka johdolla taistellessaan he olivat myös hankkineet itselleen maailman ihailun ja kuihtumattomat laakerit.

Kaarle XII on eräs maailmanhistorian suurimmista sotureista. Mutta kuitenkaan hänestä ei tullut suurta sotapäällikköä eikä valtiomiestä. Ruotsi-Suomen suurvalta-aseman luhistumista pidetään nimittäin suurelta osalta hänen syynään. Toisaalta on tosin oltu sitä mieltä, että valtakunta ei olisi ajan mittaan voinut näin raskasta taakkaa kantaa. Mutta suurvalta-asema olisi kuitenkin hyvin todennäköisesti ollut vielä pelastettavissa suuren Pohjan sodan alkuvuosina, jos kuninkaana olisi ollut olosuhteiden pakkoon joustavammin mukautuva mies. Kaarle ei kuitenkaan halunnut aluksi luopua mistään, ja yrittäessään voittaa kaikki menetyksensä yhdellä iskulla takaisin hän Pultavan tappion mukana menetti kaikki.

Mutta Kaarle-kuningas olisi saattanut jättää muu-

takin jälkeensä kuin vain häviön partaalle joutuneen valtakunnan. Niin kauan kuin hän eli, hän yksin merkitsi maallensa enemmän kuin kokonainen armeija. Kuolinhetkellään hän oli parhaillaan toteuttamassa uutta, suurta suunnitelmaa, joka olisi onnistuessaan pelastanut valtakunnalle paljonkin sen entisestä suuruudesta. Görtzin ja tsaari Pietarin välisissä neuvotteluissa hahmoteltu Ruotsi-Suomi olisi siinä muodossaan — Ruotsi, suurin osa Suomea Kannasta lukuunottamatta, Itä-Karjala sekä Norja — ollut huomattavasti elinkelpoisempi kuin silloin, kun sen alueet ulottuivat Itämeren toiselle puolelle. Kuninkaan liian varhainen poismeno teki kaikki nämä suunnitelmat tyhjiksi, ja siten Kaarle XII:n mukana haaveet valtakunnan entisen mahdin edes osittaisesta palauttamisesta menivät lopullisesti hautaan.

VAPAUDENAIKA

SISÄISTÄ RAKENNUSTYÖTÄ

Uudenkaupungin rauhasta alkaa uusi ajanjakso Suomen historiassa. Sitä edeltäneiden puolentoistasadan vuoden aikana Ruotsi-Suomesta oli kehittynyt suurvalta. Suurvalta-asema oli luotu yhtämittaisilla taisteluilla, jotka olivat vaatineet valtakunnan väestöltä usein aivan äärimmäisiä ponnistuksia. Tämän asemansa puolustamiseksi valtakunta joutui lopuksi käymään lähes neljännesvuosisadan ajan sotaa kaikkia naapureitaan vastaan yhtaikaa. Ruotsin ja Suomen kansojen sotainen henki tuntui pitkiksi ajoiksi kuluneen loppuun tämän sodan yli-inhimillisissä ponnistuksissa. Rauhan vihdoin palattua nämä kansat kiinnittivät tästä lähtien huomionsa sisäiseen rakennustyöhön. Valtakunnan hyvinvointia kohottamalla oli korvattava menetetty ulkonainen mahtavuus. Taloudellisen hyödyn etsiminen onkin erityisen luonteenomaista nyt alkavalle aikakaudelle.

Voimakas kuningasvalta ja suuret soturikuninkaat olivat luoneet Ruotsi-Suomen suuruuden. Mutta itsevaltias kuninkuus oli osoittautunut sille turmiolliseksi ja vienyt valtakunnan perikatoon. Vastavaikutuksena siirryttiin nyt toiseen äärimmäisyyteen: kuninkaanvalta supistettiin mitättömiin ja valta keskitettiin säädyille, kansalle itselleen. Nyt uskottiin alkavan todellisen "vapaudenajan", kun oli vapauduttu itsevaltiuden painosta. Toiveikkain mielin ryhdyttiin korjailemaan sodan hävityksiä.

Raunioiden raivaaminen

Pitkä sota oli vihdoin päättynyt, ja Suomen kansa saattoi jälleen siirtyä rauhan töihin. Mutta ne olosuhteet, joissa uusi eläminen oli aloitettava, olisivat saattaneet masentaa rohkeimmankin mielen. Maamme oli niin perusteellisesti hävitetty, ettei meidän kansamme historiassa siihen verrattavia tuhoja löytyne. Mutta masentumattomin mielin tämä sitkeä kansa ryhtyi raivaamaan raunioita.

Kohta rauhansanoman tultua tunnetuksi alkoivat pakolaiset palata takaisin kotimaahan. Ensimmäiset tulivat Ruotsista jo syksyllä 1721 huolimatta syysmyrskyistä, joihin monen matka päättyi. Seuraavana talvena ja kesällä 1722 tiet olivat täynnä kaikenikäisiä ja -säätyisiä ihmisiä, jotka harhailtuaan monia vuosia vierailla mailla olivat nyt palaamassa koteihinsa.

Useimmat heistä löysivät entiset kotinsa hävitettyinä tai ainakin jo pahoin rapistuneina ja tyhjiin ryöstettyinä. Pellot olivat jo alkaneet metsittyä ja kokonaisten kyläkuntien ulkonäkö oli muuttunut melkein tuntemattomaksi. Mutta vastuksista välittämättä tulijat kotiutuivat entisille asuinsijoilleen ja ryhtyivät korjailemaan hävityksen jälkiä. Aluksi asuttiin tilapäisissä kotarakennuksissa tai maakuopissa, kunnes uudet kodit oli saatu pystyyn. Työkykyisen miesväen puute hidasti ja vaikeutti tätä niin kuin muutakin jälleenrakennustyötä. Muutamin seuduin oli myös puutavarasta puutetta, sillä venäläiset olivat haaskanneet metsiä etenkin rannikoilla laivanrakennustöissään. Vaikeuksista huolimatta rakennettiin kuitenkin asuin- ja talousrakennuksia, kunnostettiin peltoja ja pantiin karjanhoito alulle. Kaikesta oli puutetta, mutta osaksi keskinäisen avunannon, osaksi hallituksen toimenpiteiden ansiosta jotenkuten kuitenkin selviydyttiin.

Monet tulijat tapasivat entiset tilansa uusien viljelijöiden hallussa. Joskin tästä saattoi syntyä riitaa,

Jälleenrakennusta sodan päätyttyä.

oli tilaa kaikille yllin kyllin, sillä monet entiset viljelykset jäivät ilman haltijaa omistajan sorruttua pakomatkallaan tai jäätyä lopullisesti vieraille maille. Isonvihan ajoilta ja rauhanteon jälkeisiltä vuosilta tapaa monia mitä ihmeellisimpiä ihmiskohtaloita. Sodan erilleen heittämät perheenjäsenet, jotka olivat vuosikymmenenkin olleet toisistaan tietämättä, saattoivat jälleen kohdata toisensa entisen kotinsa raunioilla. Näin oli asian laita etenkin Venäjälle vankeuteen raahattujen kohdalla. Ensimmäisinä rauhanvuosina saapui Venäjältä sinne vietyjä siviilihenkilöitä ja sotavankeja, jotka olivat jo olleet teillä tietymättömillä. Mutta monet vangeista eivät enää koskaan nähneet syntymämaataan. Niinpä venäläisten Persiaan orjiksi myymät maanmiehemme, tuhatkunta henkeä, katosivat sinne lopullisesti. Ja rauhanehdoista välittämättä monen vangin Venäjälläoloa pitkitettiin vuosikausia.

Käsittämättömän sitkeytensä avulla kansamme oli elänyt isonvihan kauhujen yli. Sama sitkeys ja tulevaisuudenusko auttoivat sitä myös selviytymään uuden elämän alkuun rauhan tultua. Uupumattomalla työllä, jota hallituksen järkevät toimenpiteet helpottivat, maamme taloudelliset menetykset kyet-

tiin vähitellen korvaamaan. Ja sodanjälkeisten vuosien poikkeuksellisen suuri syntyväisyys korvasi aikaa myöten myös ne ihmishenkien menetykset, mitä pitkä sota ja isonvihan kauhut olivat aiheuttaneet.

Sodanjälkeisten vuosien suotuisa kehitys ei kyennyt kuitenkaan täysin tasoittamaan maamme kärsimiä menetyksiä. Ilman tätä pitkää sotaa ja isonvihan hävityksiä maamme väkiluku ja varallisuus olisivat todennäköisesti kehittyneet nopeammin ja tavalla, joka tuntuisi vielä tänä päivänä.

Hallituksen toimenpiteitä Suomen olojen parantamiseksi

Vuoden 1721 loppuun mennessä venäläiset vetivät pois Suomessa olleet joukkonsa kiskottuaan vielä lähtiäisiksi niin paljon veroja, kuin vain suinkin saattoivat irti saada. Venäläisten virkamiesten poistuttua Ruotsi-Suomen viranomaiset ottivat käsiinsä hävitetyn maan hallinnon.

Ensinnä oli maahan saatava virkamiehiä. Yleensä maahan palaavien pakolaisten joukossa olleet virkamiehet saivat entiset virkansa takaisin. Mutta eräät venäläisten asettamat virkamiehet olivat hoitaneet työnsä niin hyvin, että kansa halusi pitää heidät edelleenkin. Rahvaan pyyntöihin myönnyttiinkin eräissä tapauksissa. Mutta myös useita uusia virkamiehiä jouduttiin nyt nimittämään. Heidän joukossaan oli nyt entistä lukuisammin ruotsalaisia miehiä. Niinpä maamme neljään lääniin määrätyistä maaherroista kukaan ei ollut varsinaisesti kotimainen mies. Huomattavin heistä oli itärajalle muodostetun uuden Kymenkartanon ja Savonlinnan läänin maaherraksi määrätty sotaneuvos Juhana Henrik Frisenheim. Hän oli sodan aikana ansioitunut suuresti Suomen armeijan hankintojen toimittajana ja tunsi hyvin maamme olosuhteet.

Hallitus pyrki ensiksi kohentamaan maamme rap-

piolle joutunutta taloutta. Jotta väestö kykenisi rakentamaan hävitetyt talonsa ennalleen ja kunnostamaan peltonsa, myönnettiin pahimmin kärsineille määräaikaisia verovapauksia. Näitä vapaavuosia annettiin yhdestä kahdeksaan vuoteen vahinkojen suuruuden mukaan. Kun keskikokoisen talonpoikaistalon rakentamisen laskettiin maksavan noin 600 kuparitaalaria, mikä vastasi neljän vuoden veroja, oli vapaavuosista tuntuvaa apua. Vanhat verorästit annettiin nyt anteeksi eikä tiloja otettu rästeistä kruunulle, kuten aikaisemmin oli tehty. Taloudellinen elpyminen oli kuitenkin hidasta, sillä maasta puuttui työvoimaa ja näiksi vuosiksi sattui raskaita katoja. Uudenkaupungin rauhan jälkeisistä 20 vuodesta vain neljänä vuotena koko Suomessa oli hyvä vuodentulo.

Maamme kaupungit olivat myös pahoin kärsineet isonvihan aikana. Noin puolet Turun kaupungin taloista oli hävitetty. Kaupungin porvarien lukumäärä oli alentunut 600:sta 32:een, mikä osoittaa elinkeinojen lamaantumista. Jotkut muut maamme kaupungeista olivat kärsineet vielä pahemmin kuin Turku. Niinpä Helsinki oli kokonaan poltettu sodan aikana, joten rauhan tultua siellä oli etupäässä vain venäläisten kyhäämiä kömpelöitä ja heikkokuntoisia rakennuksia.

Valtakunnan hallitus pyrki kohentamaan myös kaupunkien jälleenrakennusta myöntämällä niillekin vapaavuosia. Eniten sai silloinen Vehkalahti, nykyinen Haminan kaupunki, jolle myönnettiin 15 vapaavuotta. Pohjanmaan kaupungit, joita oli kohdannut melkein yhtä ankara hävitys kuin sikäläistä maaseutuakin, saivat sen sijaan vain kolme vapaavuotta. Maaherra von Essen valitti tästä lääninsä kaupunkien puolesta ja huomautti, että Suomen kaupunkeja ei saisi asettaa huonompaan asemaan kuin ruotsalaisia. Pohjois-Ruotsin kaupungit, joita sota oli vain ohimennen kohdannut, olivat saaneet kokonaista 10 vapaavuotta. Mutta valitukset eivät auttaneet, sillä

valtakunnan hallitus piti ennen kaikkea silmällä emämaan etua.

Kohta Uudenkaupungin rauhan jälkeen oli esitetty erityisten tutkijakuntien asettamista selvittelemään niitä väärinkäytöksiä, joihin venäläisten valtaan joutuneiden alueiden virkamiehet olivat syyllistyneet. Koska tällaisen tutkimuksen kuitenkin pelättiin loukkaavan venäläisiä, supistui v. 1725 toimintansa aloittaneiden tutkijakuntien työ vain Suomen silloisten virkamiesten tarkkailuun. Tutkijakuntia asetettiin kaksi maamme laajuuden vuoksi. Niiden esimiehinä toimivat korkeat ruotsalaiset virkamiehet. Läntisen tutkijakunnan jäsenistä huomattavin oli Turun hovioikeuden asessori Lauri Ehrenmalm, joka uutterasti työskenteli maamme vaurioiden korjaamiseksi.

Tutkijakunnat kiertelivät maassamme parin vuoden ajan. Maaseudun rahvas kutsuttiin kokouksiin, joissa sillä oli tilaisuus tehdä valituksia virkamiehiä vastaan. Joskin väärinkäytöksiä oli tapahtunut, olivat olot sentään verrattomasti paremmat kuin 1600-luvulla. Varsinkin läntinen tutkijakunta oli tarkastuksissaan hyvin ankara, ja moni epärehellinen tai valtuutensa ylittänyt virkamies saatettiin sen toimesta rangaistukseen. Tutkijakunnat laativat myös maamme vaurastuttamiseen tähtääviä ehdotuksia. Sen toimesta tutkittiin liikenneyhteyksien parantamismahdollisuuksia, jotta laajan sisämaan tuotteet saataisiin kannattavasti toimitetuksi rannikolle. Samoin ne ehdottivat talonpojille pitäjänmakasiinien perustamista. Niihin oli hyvinä vuosina koottava viljaa, jota kadon sattuessa voitaisiin lainata tarvitseville ruoka- ja kylvöviljaksi. Tätä järkevää ehdotusta alettiin suuremmissa puitteissa toteuttaa kuitenkin vasta vuosikymmenien kuluttua.

Henkinen elämä elpyy

Suuri Pohjan sota ja isoviha olivat aiheuttaneet henkisen elämän alalla yhtä suuria vaurioita kuin talouselämässä. Vuosien työ tarvittiin sen jälleenrakentamiseen, mitä sota oli tuhonnut.

Suomen kirkko oli sodan aikana menettänyt entiset johtajansa. Heti rauhan tultua ryhdyttiinkin kirkon virkojen täyttämiseen. Ensimmäisenä oli tällöin vuorossa arvokkain kaikista, Turun piispanvirka. Uuden piispan nimittämisessä tuli jo ilmi se tälle ajalle yleinen piirre, että suomalaisia pyrittiin maamme virkoja täytettäessä syrjäyttämään. Vastoin hiippakunnan papiston enemmistön kantaa piispaksi nimitettiin saksalais-syntyinen pappismies Herman Witte, joka kohta ryhtyi uutta virkaansa hoitamaan.

Witte oli tarmokas ja lujatahtoinen mies, joka ripeästi ryhtyi saattamaan hiippakuntansa asioita järjestykseen. Vaikeuksia olikin yllin kyllin. Monet seurakunnat olivat ilman pappeja. Toisaalta venäläisvallan aikana kirkkoherranvirkoihin oli nimitetty opillisesti ja elämäntavoiltaankin ala-arvoisia miehiä. V. 1725 eräs pappismies kirjoitti: ”Tämä maa on täynnä pappeja, jotka viettävät pahentavaa elämää ja joilla on paha tahto käyttää tätä hyväksensä herjataksensa koko pappisvirkaa; missään muussa säädyssä ei ole eikä kärsitä sellaisia häpeäpilkkuja, pelätyksiä, kurjimuksia ja juopporatteja kuin tässä meidän Suomi-raukkamme hengellisessä säädyssä.” Palauttamalla kirkkokurin, vaatimalla epäpäteviä pappeja suorittamaan uusia tutkintoja tuomiokapitulin edessä sekä erottamalla heikoimmat papit tarmokas piispa sai hiippakuntansa asiat jälleen kuntoon. Vähitellen saatiin myös sodan ja miehityksen kirkkorakennuksille aiheuttamat pahimmat vauriot korjatuiksi. Turun tuomiokirkkokin oli pahoin kärsinyt. Mm. se oli perusteellisesti ryöstetty, jolloin

Pyhän Henrikin pyhäinjäännöslipas ja osa kuparikatostakin oli mennyt venäläisten mukana.

Turun piispanvirkaa oli myös hakenut entisen piispan Juhana-niminen poika. Tämä historiassamme Juhana Gezelius nuorimmaksi nimitetty pappismies tuli hänkin kantamaan piispanhiippaa maassamme. Viipurin piispanistuin siirrettiin nimittäin nyt Porvooseen, ja sen ensimmäiseksi piispaksi tuli Gezelius. Hänen hiippakuntansa käsitti koko Itä-Suomen. Gezeliuksen oli kamppailtava samojen vaikeuksien kanssa kuin Wittenkin. Vaikkei nuorimmalla Gezeliuksella ollutkaan isänsä ja isoisänsä tarmoa ja lujuutta, kehittyi Porvoon hiippakunta hänen uupumattoman toimintansa ansiosta rinnan Turun hiippakunnan kanssa. Juhana Gezelius nuorin saattoi myös suuren kirjallisen työn päätökseen julkaistessaan ns. Gezeliusten raamattutyön, jonka hänen isoisänsä oli pannut alulle.

Suomen koulut olivat kärsineet pahasti isonvihan aikana. Niiden uudelleenjärjestely oli suurimmaksi osaksi maamme molempien piispojen ansio. Piispa Witte ryhtyi kohta virkaanastumisensa jälkeen valmistelemaan yliopiston toiminnan aloittamista. Useat koulut olivat jatkaneet toimintaansa isonvihan aikanakin, mutta yliopiston työ oli päättynyt v. 1713. Neljätoista professoria ja joukko yliopiston virkamiehiä oli paennut Ruotsiin, jonne myös suurin osa yliopiston irtaimesta omaisuudesta oli siirretty. Osa heistä palasi rauhan tultua Suomeen, ja tyhjiksi jääneille paikoille nimitettiin uusia miehiä. Miehityksestä pahoin kärsineitä yliopiston rakennuksia — eräissä venäläiset olivat pitäneet hevosiaan — korjailtiin ja Ruotsista tuotu yliopiston omaisuus sijoitettiin jälleen paikoilleen. Marraskuussa v. 1722 oltiin vihdoin niin pitkällä, että voitiin pitää yliopiston avajaiset.

Yliopiston juhlalliset avajaiset olivat koko maalle ikään kuin merkki siitä, että pitkä ja raskas vainonaika oli lopullisesti ohitse. Toista viikkoa kestänei-

Arvid Bernhard Horn.

den juhlien jälkeen ensimmäiset opiskelijat, 47 nuorukaista, saattoivat aloittaa opiskelunsa Auran akatemiassa. V. 1723 yliopiston konsistori pyysi entisen kanslerin kuoltua kreivi Arvid Hornia ottamaan vastaan tämän yliopiston korkeimman viran. Horn suostuikin lopuksi kutsuun, joten maamme korkein oppilaitos sai mahtavan ja vaikutusvaltaisen suosijan, joka teki sille huomattavia palveluksia.

Porvoo sai piispa Gezeliuksen toimesta Viipurista siirretyn kymnaasin, josta myöhemmin kehittyi Porvoon lyseo. Gezeliuksen aloitteesta Savonlinnaan perustettiin triviaalikoulu, joka vähän myöhemmin kuitenkin siirrettiin Lappeenrantaan. Maassamme mainitaan v. 1725 olleen kaikkiaan 1 kymnaasi, 7 triviaalikoulua, 10 lastenkoulua ja 3 maaseudulla opetusta antavaa koulumestaria.

Ne hirveät koettelemukset, joita kansamme oli joutunut 1700-luvun ensimmäisellä neljänneksellä

kokemaan, jättivät syviä jälkiä kansamme henkiseen elämään. Monet löysivät uskonnosta ainoan lohdutuksen ajan vaivoissa ja vaaroissa. Puhdasoppisuuden ajan ankara ja hengetön oppi ei kuitenkaan riittänyt tyydyttämään näiden ahdistuksessa olevien ihmisten hengellisiä tarpeita. Avun tarjosi tällöin syvällinen hengellinen herätysliike, joka pietismin nimellä levisi kaikkialle protestanttisiin maihin. Venäjältä sotavankeudesta palaavien karoliinien mukana pietismi saapui myös Suomeen. Monet aateliset upseerit olivat sen voimakkaimpia tukia ja ylläpitivät jo vankeusaikanaan syntyneitä yhteyksiä pietismin saksalaisiin johtomiehiin. Mutta valtiokirkon papisto ei halunnut kuulla mistään tällaisesta. Puhdasoppisessa innossaan se vainusi pietismissä harhaoppisuutta huolimatta siitä, että monet tunnetut jumaluusoppineet kuuluivat Saksassa liikkeen johtomiehiin. Papiston vaikutuksesta valtiopäivät säätivät v. 1726 ns. konventikkeliplakaatin, jossa kiellettiin kirkon ulkopuolella järjestettyjen hartaustilaisuuksien pito. Myöhemmin tätä säädöstä vielä tiukennettiin. Papisto sai siten oikeuden oikaista sellaisiakin seurakuntansa jäseniä, joita vain epäiltiinkin harhakäsityksistä. Tällöin oli jo yksityinen ajatuksenvapaus ja henkilökohtainen oikeusturvakin vaarassa. Mutta onneksi tätä säädöstä ei noudatettu sananmukaisesti, ja vähän myöhemmin säädyt lievensivät sitä.

Vastustuksesta huolimatta pietismi ja eräät muutkin hengelliset herätysliikkeet vaikuttivat edelleen maassa. Vähitellen alkoi Suomeen myös kantautua niitä uskontoa arvostelevia tai suorastaan uskonnonvastaisia ajatuksia, jotka Keski-Europassa ennakoivat koko kahdeksannelletoista vuosisadalle leimaa antavan henkisen liikkeen, valistuksen, tuloa.

UUSI HALLITUSMUOTO

Säädyt hallitsevat maata

Uudenkaupungin rauhan jälkeistä aikaa nimitetään Suomen ja Ruotsin historiassa "vapaudenajaksi". Suuren sodan loppuvuosina oli valtakunnan hallitusmuotoa muutettu niin, että kuninkaan valtaa oli hyvin suuresti supistettu. Kansa oli vapautunut Kaarle XII:n aikana vihatuksi tulleesta itsevaltiudesta ja saattoi nyt itse hallita itseään. Kansalle katsottiin nyt koittaneen vapauden ajan.

Kuninkaan vallan supistuessa valta oli siirtynyt säädyille. Vapaudenaika oli tosiasiassa säätyvallan aikaa, jolloin valtiopäiville kokoontuneet säätyjen edusmiehet määräilivät yhtä itsevaltiaasti kuin kuninkaat aikaisemmin valtakunnan asioista. He säätivät lait ja määräsivät verot. Valtiopäivät pidettiin vain joka kolmas vuosi. Väliaikana piti valtaneuvoston hallita maata. Mutta valtakunnan säätyjen edustajat vaikuttivat itse asiassa hyvin suuresti hallintoon tänäkin aikana. Vähitellen omaksuttiin sellainen käytäntö, että valtaneuvoskunnan jäsenten tuli nauttia säätyjen luottamusta. Säädyt saattoivat tosiasiassa määrätä, ketkä nimitettiin valtaneuvoksiksi, ja pakottaa sellaiset valtaneuvokset eroamaan, joiden toimintaan ne eivät olleet tyytyväisiä. Täten Ruotsi-Suomessakin alettiin soveltaa ns. parlamentaarista hallitustapaa, joka näihin aikoihin vakiintui Englannin valtiolliseen elämään ja sieltä levisi myöhemmin melkein kaikkialle maailmaan.

Säädyt ottivat aikaa myöten itselleen yhä laajempia valtuuksia. Ne puuttuivat suoranaisesti viranomaisten toimintaan, hoitivat valtakunnanpankkia ja saattoivat asettaa toimikuntia joitakin määrättyjä tehtäviä suorittamaan. Ne saattoivat nimittää virkamiehiä ja valvoa oikeudenkäyttöä. Ne saattoivat myös tuomita poliittisissa rikoksissa, mikä oikeus antoi säädyille pelottavan vallan. Kun ne koossa

ollessaan määräsivät myös ulkopolitiikasta ja valvoivat puolustuslaitosta, olivat valtakunnan hallinnon kaikki langat tosiaan säätyjen käsissä.

Varsinaisella kansalla oli kuitenkin hyvin vähän sanottavaa valtakunnan asioissa, vaikka sen edustajilla oli kaikki valta käsissään. Valtiopäivämiehiä valittaessa sai nimittäin vain osa kansasta äänensä kuuluville. Aateli oli edustajamäärältään suurin sääty. Valtiopäiville tuli tavallisesti kunkin aatelissuvun päämies, jona oli suvun vanhimman haaran vanhin miespuolinen edustaja. Pappissäätyä edustivat valtiopäivillä piispat, tuomiokapitulin jäsenten keskuudesta valittu edustaja sekä yksi edustaja aina yhtä tai kahta rovastikuntaa kohti. Porvarissäätyyn valittiin kustakin kaupungista edustajia. Näiden lukumäärä riippui kaupungin väkiluvusta. Useat pikkukaupungit lähettivät yhdessä vain yhden edustajan. Vain kaupunkien porvareilla oli äänioikeus valtiopäivämiehiä valittaessa. Talonpoikaissäädyssä oli yksi edustaja kustakin kihlakunnasta. Pitäjänkokoukset lähettivät valitsijamiehensä kihlakunnankokoukseen, jossa kihlakunnan edustaja valittiin. Äänioikeus oli vain maataomistavilla tai kruununmaita vuokramiehinä viljelevillä talonpojilla, ja vain heidän keskuudestaan valittiin edustajat.

Vapaudenajan valtiopäivillä Suomen edustus oli kaikissa säädyissä suhteettoman pieni Ruotsiin verrattuna. Useat suomalaiset aatelissuvut jäivät köyhyytensä vuoksi edustuksetta valtiopäivillä. Valtiopäiville saapuneet harvalukuiset suomalaiset aatelismiehet ottivat kuitenkin yleensä huomattavalla tavalla osaa niiden työskentelyyn. Maamme pappissääty oli valtiopäivillä aatelia suhteellisesti runsaammin edustettuna. Noin 50:stä pappissäädyn edustajasta oli tavallisesti 5—7 suomalaista. Porvariston asiat olivat vielä paremmin, sillä säädyn suunnilleen 80 edustajasta 12—20 % oli suomalaisia. Tämäkään määrä ei ollut alkuunkaan oikeassa

Porvarissäädyn, papiston ja aatelin edustajat kokoontuvat valtiopäiville.

suhteessa valtakunnan molempien puoliskojen väkilukuun, sillä Tukholman kaupunki lähetti usean kerran valtiopäiville yhtä monta edustajaa kuin kaikki Suomen kaupungit yhteensä. Talonpoikaissäädyssä suomalaisten edustus oli prosentuaalisesti suunnilleen sama kuin pappissäädyssäkin, 15—20 edustajaa säädyn 130—150:stä jäsenestä. Jotta suomalaiset saattaisivat helpommin osallistua valtiopäivien työhön, tehtiin heidän taholtaan ehdotus, että valtiopäivät kokoontuisivat ajoittain myös Suomessa. Tätä ehdotusta ei kuitenkaan hyväksytty.

Valtiopäivät käsittelivät hallituksen niille jättämiä esityksiä. Mutta ne saattoivat myös tehdä aloitteita ja tehdä niitä koskevia päätöksiä. Äänestys tapahtui säädyittäin sen jälkeen, kun kukin sääty oli ensiksi keskuudessaan asiasta äänestänyt. Jos lopullisessa ratkaisussa kaksi säätyä oli kahta vastaan, aloite raukesi.

Säädyt olivat keränneet kaiken vallan käsiinsä, niin että ne itse asiassa hallitsivat maata. Mutta valtiopäivämiesten suuren lukumäärän vuoksi — heitä oli kaikkiaan toista tuhatta — kaikki heistä eivät voineet osallistua edes tärkeimpienkään asioiden käsittelyyn. Niitä hoitivat säätyjen asettamat deputaatiot eli valiokunnat. Tärkeimmäksi kehittyi jo suurvaltakaudelta periytynyt salainen valiokunta, jossa oli 50 aatelismiestä, 25 pappia ja yhtä monta porvaria. Kun tässä valiokunnassakin äänestettiin säädyittäin, 13 pappia ja 13 porvaria riitti muodostamaan enemmistön. He saattoivat siten määrätä valiokunnan mielipiteen. Salainen valiokunta valvoi valtakunnan ulkopolitiikkaa ja hoiti valtiopäivien ollessa koolla neuvotteluja vieraiden valtioiden lähettiläiden kanssa sekä päätti puolustuslaitosta, valtionpankkia sekä yleensä kaikkia tärkeimpiä kysymyksiä koskevissa asioissa. Salainen valiokunta siten viime kädessä hallitsi valtakuntaa.

Arvid Horn

Vapaudenajan Ruotsi-Suomen tärkein mies oli kansliapresidentti, joka oli valtaneuvoston tosiasiallinen johtaja. Parin vuosikymmenen ajan tällä tärkeällä paikalla oli suomalainen Arvid Bernhard Horn, joka voimakkaasti ja taitavasti ohjaili valtakunnan asioita.

Hornin valtakausi alkoi suuren sodan loppuaikoina. Hänen epäkiitollisena tehtävänään oli siten valtakunnan johtaminen hävitystä sodasta rauhaan, mikä teki lopun sen entisestä suuruudesta. Mutta Horn oli nuoruudessaan käynyt hyvän koulun, mikä oli karaissut hänet kestämään raskaitakin kohtalon iskuja. Vaikka hän kuuluikin Hornien loistavaan sukuun, hän oli saanut nuorena itse raivata tiensä menestykseen. Arvid Hornin isä kuoli varhain, jolloin perhe jäi vähätuottoisten tilusten varaan. Suuri peruutus kohtasi myös Horneja, mikä vielä huononsi

perheen taloudellista asemaa. Niinpä Arvid Horn jo 18-vuotiaana lähti Tukholmaan onneaan etsimään. Kun ylhäisistä sukulaisista ei ollut apua, nuori suomalainen kreivi pestautui tavalliseksi henkivartioväen sotamieheksi. Vuoden perästä hän pääsi upseeriksi, mutta joutui jatkuvasti kamppailemaan taloudellisten vaikeuksien kanssa. Sotakokemusta saadakseen hän lähti ulkomaille. Hän palveli ensiksi Saksan keisarin armeijassa ja osallistui Unkarissa turkkilaisia vastaan käytyihin taisteluihin. Sieltä hän siirtyi Hollantiin, jossa Englannin kuninkaan Wilhelm III Oranialaisen armeijassa taisteli neljän vuoden ajan ranskalaisia vastaan. Kotimaahan palatessaan hän sai kuninkaalta hyvin kiittävän suosituskirjeen.

Ruotsissa Horn alkoi nopeasti kohota, kun hän erään onnellisen sattuman kautta pääsi kuninkaan suosioon. Kaarle XI oli ollut Upsalassa käymässä äitinsä kanssa. Leskikuningattaren vaunuja vetävät hevoset pillastuivat jyrkässä linnan mäessä ja lähtivät hurjaa vauhtia laukkaamaan mäkeä alas. Tällöin henkivartiostoa johtanut Horn ratsasti täyttä laukkaa keskimmäisiä vaunuhevosia vastaan. Vaunuhevoset ja Hornin oma ratsu kaatuivat, mutta kuningattaren vaunut pysähtyivät. Kuningas oli nähnyt tapauksen, muttei sanonut sanaakaan äitinsä rohkealle pelastajalle. Seuraavana päivänä Horn sai kuninkaallisen käskykirjeen, jolla hänet ylennettiin arvossa.

Arvid Horn oli jo nuorena upseerina palvellessaan tutustunut Kaarle XII:een. Nuoren kuninkaan hurjilla metsästysretkillä ja muissa raisuissa leikeissä hän oli ollut joukosta parhaimpia. Mutta kun sota syttyi, sai nuori kenraalimajuri tilaisuuden osoittaa kuntoaan myös vakavissa koitoksissa. Narvan taistelusta lähtien hän taisteli kuninkaan rinnalla vuoteen 1705 asti, jolloin hänen menestyksellinen soturinuransa päättyi. Kaarle-kuningas oli nimittäin antanut monissa otteluissa kunnostautuneen Hornin tehtäväksi

taivuttaa puolalaiset luopumaan August-kuninkaasta. Hänelle tähän asti vieraalla diplomaatin ja valtiomiehen uralla Horn oli menestynyt niin hyvin, että kuningas lähetti hänet sen jälkeen Tukholmaan osallistumaan valtakunnan hallintoon. V. 1710 Hornista tuli kansliapresidentti ja siten kuninkaan poissa ollessa kotimaan hallinnon johtaja.

Lähettäessään Hornin kotimaahan kuningas oli toivonut, että kenraali olisi valtaneuvostossa edustanut hänen näkökantojaan. Mutta Hornkin totesi pian, että hänen oli pakko valtakunnan edun nimessä vastustaa kuninkaan politiikkaa. Kaarle XII:n palattua Ruotsiin Horn joutui tästä syystä syrjään kuninkaan kuolemaan asti. Mutta sitten tuli hänen vuoronsa.

Kaarle XII:n sisar Ulriika Eleonoora oli tuskin valtaan päästyään luovuttanut kruunun puolisolleen, Hessenin prinssi Fredrikille. Kuningas Fredrik oli ollut Kaarle XII:n kenraaleja, ja häntä pidettiin kykenevänä sotilaana. Mutta uusi valtiomuoto riisti kuninkaalta niin täydellisesti vallan, ettei Fredrik lopulta välittänyt ollenkaan hallitusasioista. Hän kulutti aikaansa metsästysretkillä ja kevytmielisissä huvituksissa, jotka entisestäänkin alensivat kuninkaan arvovaltaa.

Kuninkaan sijasta säädyt hallitsivat maata. Mutta säätyjä johti Arvid Horn, joka oli valtakunnan tosiasiallinen hallitsija. Etevänä valtiomiehenä Horn kykeni saamaan säädyt omien näkökantojensa puolelle. Jo Hornin ulkonainen olemus oli vaikuttava. Hänellä oli synnynnäisen ylimyksen arvokas ryhti sekä ylhäinen ja komea ulkomuoto. Kun tämä tyyni ja arvokas vanha soturi esiintyi valtiopäivillä, oli hänen kiivaimpienkin vastustajiensa vaikeata löytää kansliapresidenttiä vakuuttavampaa esitystapaa. Vaikka vapaudenajan valtiollisessa elämässä poliittinen moraali varsin pian rappeutui, Horn säilyi loistavana poikkeuksena. Vieraiden valtojen lähettiläät hämmästelivät Hornin rehellisyyttä ja lahjomattomuutta. Hänen suuri hyväntekeväisyytensä ja juma-

Fredrik I.

lanpelkonsa hankkivat hänelle erityistä arvonantoa tänä aikana, jolloin suurvalta-ajalle ominainen yksinkertainen hurskaus oli jo väistymässä Keski-Euroopasta leviävien uskonnonvastaisten ajatusten tieltä. Vanhan tavan mukaan Horn polvistui perhekuntineen rukoukseen iltakelloja soitettaessa, vaikka hänen luonaan olisi ollut miten loistava seura tahansa.

Mutta tämä hurskas karoliini oli myös erittäin taitava valtiomies ja valtiopäivätaktikko, joka osasi hankkia säätyjen kannatuksen politiikalleen. Hän pyrki hankkimaan valtaneuvostolle niin suuren vaikutusvallan kuin suinkin oli mahdollista. Aatelissa hänellä olikin paljon kannattajia. Hornin

hurskaus ja kirkolle antama tuki hankkivat hänelle myös papiston kannatuksen. Porvaristo ja talonpojat puolestaan kannattivat täydestä sydämestään Hornin varovaista ulkopolitiikkaa, joka näytti olevan rauhan säilymisen varmin tae. Hornin ponnistelut elinkeinojen edistämiseksi olivat myös erityisesti porvariston etujen mukaiset, joten hänellä oli sen keskuudessa laaja kannatus.

Suuri Pohjan sota oli täydellisesti muuttanut Pohjois-Euroopan valtojen voimasuhteet. Ruotsi-Suomi oli jäänyt Venäjään verrattuna hyvin heikoksi. Hallituksen suurin huolenaihe olikin Venäjän politiikka. Salainen valiokunta oli kohta Uudenkaupungin rauhan jälkeen lausunut Ruotsi-Suomen suhteesta Venäjään, että "tätä vaarallista naapuria oli pidettävä sovitellen ja myöntyväisesti hyvillä mielin ja koettava olla antamatta sille aihetta tyytymättömyyteen, kunnes aika ja suhdanteet toisin myöntäisivät". Tämän ohjeen hengessä Hornkin hoiti valtakunnan ulkopolitiikkaa. Hän varoi antamasta Venäjälle aihetta käydä Ruotsi-Suomen kimppuun, mutta vältti joutumasta millään tavoin siitä riippuvaiseksi. Valtakunta kaipasi kipeästi rauhaa toipuakseen edellisen sodan rasituksista. Mutta jos sitten myöhemmin ilmenisi tilaisuus, ei Hornilla olisi ollut mitään sitä vastaan, että kärsityistä tappioista hankittaisiin hyvitystä.

Kohta Uudenkaupungin rauhan jälkeen valtakunnan ja Venäjän tsaarin väliset suhteet saivat vaarallisen sävyn. Kaarle XII:n sisarenpoika, Holsteinin herttua Kaarle Fredrik oli kilpaillut tätinsä Ulriika Eleonooran kanssa Ruotsi-Suomen kruunusta. Kärsittyään tappion herttua oli mennyt Venäjälle, jossa hän oli päässyt tsaarin suosioon. Pietari lupasi antaa tyttärensä herttuan puolisoksi. Eräät henkilöt Ruotsissa ryhtyivät vehkeilemään kuningas Fredrikiä vastaan saadakseen Kaarle Fredrikin Ruotsi-Suomen valtaistuimelle. Pietari sekaantui nyt Ruotsi-Suomen sisäisiin asioihin ryhtymällä tukemaan herttuan puo-

luetta. Valtiopäivät eivät kuitenkaan antaneet tsaarin painostuksen vaikuttaa itseensä. Herttuasta ei tehty Ruotsi-Suomen kruununperillistä. Valtaneuvosto solmi kuitenkin valtiopäivien hajaannuttua liiton Venäjän kanssa.

Pietari kuoli v. 1725, mutta hänen leskensä ja seuraajansa Katariina I jatkoi herttuan tukemista. Horn päätti silloin hankkia valtakunnalle tukea Venäjää vastaan muista valloista. V. 1726 Ruotsi-Suomi liittyi Englannin ja Ranskan solmimaan Hannoverin liittoon, joka oli tähdätty Espanjan, Itävallan ja Venäjän kesken muodostettua liittokuntaa vastaan. Nyt Holsteinin herttuaa Ruotsissa kannattanut puolue hajosi. Horn sai valtaneuvostossa vapautuneille paikoille omia kannattajiaan, joten hänen asemansa oli entistään lujempi.

Mahtavien liittolaistensa apuun luottava Ruotsi-Suomi saattoi nyt olla välittämättä Venäjän uhkauksista. Kun tsaarittaren laivasto liikehti uhkaavasti Ruotsi-Suomen rannikoilla, riitti Englannin laivaston saapuminen Itämerelle takaamaan rauhan säilymisen. Keisarinna Katariinan kuollessa v. 1727 Holsteinin herttuan oli lähdettävä Venäjältä, joten hänen puoleltaan Ruotsi-Suomea uhannut vaara oli lopullisesti poistunut.

Nyt seurasi muutamia rauhan vuosia. Valtakunta elpyi silminnähtävästi edellisen sodan aiheuttamista vaurioista. Sisäiset riidat heikkenivät, ja Hornin hallitus sai yleistä kiitosta osakseen.

Mutta Hornin syrjäyttämät vallanhimoiset puoluemiehet etsivät vain tilaisuutta tappionsa korvaamiseen. Vuonna 1733 Keski-Euroopassa puhjennut Puolan perimyssota näytti vihdoin tarjoavan kauan odotetun tilaisuuden Hornin kukistamiseen. Vanha Stanislaus Leszczynski, jota Ranska tuki, oli valittu avoimeksi tulleelle Puolan valtaistuimelle. Mutta Itävalta ja Venäjä asettuivat vastustamaan tätä vaalia ja marssittivat sotajoukkonsa Puolaan. Ranska lupasi asevoimin tukea kuningas Stanislausta ja

yllytti Ruotsin hallitustakin ryhtymään sotaan Venäjää vastaan.

Ruotsissa syntyi suuri innostus, kun Ranskan ehdotus tuli tunnetuksi ja sen laivasto saapui Itämerelle. Monelta taholta vaadittiin hallitusta ryhtymään sotaan Venäjää vastaan, jolta oli nyt otettava menetetyt alueet takaisin. Koollekutsutut valtiopäivätkin olivat samaa mieltä. Horn itsekään ei ollut suinkaan tällaista ajatusta vastaan. Mutta hän ei tahtonut päätä pahkaa syöksyä sellaiseen sotaan, jonka onnistumisesta ei ollut vielä mitään varmuutta. Ja pian kävikin ilmi, että Hornin varovaisuus oli ollut paikallaan. Ranska ei ollut halukas ryhtymään sotaan Venäjää vastaan, ja kuningas Stanislauksen oli vielä kerran kiireesti paettava kotimaastaan. Ruotsi-Suomi sai olla tyytyväinen, että vanha ja viisas Horn oli johtamassa sen kohtaloita nuorten haihattelijoiden asemesta.

Mutta Horn sai osoittamastaan valtiotaidosta vähän kiitosta osakseen. Suuren Pohjan sodan onnettomuuksien muisto oli ehtinyt haalistua monien niissä mukana eläneidenkin mielissä. Ja uusi polvi muisteli vain Kaarle XII:n loistavia voittoja ja valtakunnan muinaista suuruutta, joka oli pyrittävä palauttamaan. Hornin vanhat vihamiehet, jotka olivat aikoinaan olleet valmiit Venäjän avulla nostamaan Holsteinin herttuan Ruotsi-Suomen valtaistuimelle, esiintyivät nyt innokkaimpina Venäjän vihollisina ja Ranskan ystävinä. Horn oli pyrkinyt ylläpitämään Ranskan kanssa solmittua liittoa antamatta kuitenkaan Ranskan määrätä valtakunnan politiikkaa. Mutta kun hän piti tärkeänä myös uudistaa Venäjän kanssa solmitun liiton, purki Ranska liittosopimuksen. Tästä Hornin viholliset saivat oivallisen kiihotusaiheen Hornia vastaan. Vuoden 1734 valtiopäivillä Horn oli vielä kyennyt säilyttämään asemansa. Kun hän oli pyytänyt eroa kansliapresidentin virasta, eivät hänen vihollisensakaan rohjenneet kannattaa hänen eronpyyntöään. Mutta kohta valtiopäivien jäl-

keen maassa alkoi vilkas toiminta, joka tähtäsi Hornin kukistamiseen. Vastustajat hyökkäsivät ennen kaikkea Hornin ulkopolitiikkaa vastaan. Mutta myös hänen toimenpiteensä valtakunnan talouselämän alalla herättivät yhä kasvavaa tyytymättömyyttä. Tämä tuli aikaa myöten käymään kohtalokkaaksi vanhalle kansliapresidentille.

Hornin ajan talouselämä

Hornin johtaessa Ruotsi-Suomen politiikkaa valtakunta sai nauttia rauhan siunauksista. Hallitus ja säädyt kiinnittivät erityistä huomiota valtakunnan taloudellisen tilan kohottamiseen. Yleinen hyvinvointi lisääntyikin huomattavasti vapaudenajan alkuvuosikymmeninä.

Hornin talouspolitiikka oli täysin merkantilistista hengeltään. Kauppa oli se elinkeino, joka loi varallisuutta maahan. Teollisuus oli myös hyvin tärkeä. Paitsi vientiä varten se tuotti tavaroita myös kotimaan kulutukseen, jolloin vältyttiin niiden tuomisesta ulkomailta. Hallitus ryhtyi nyt suurisuuntaisesti tukemaan näitä molempia elinkeinoja. Perustettiin erityinen rahasto, josta annettiin teollisuudenharjoittajille edullisia lainoja tai suoranaisia avustuksia. Tulleja korottamalla vaikeutettiin ulkomaiden teollisuustuotteiden tunkeutumista kotimaan markkinoille. Vientipalkkioiden avulla pyrittiin lisäämään kotimaisten teollisuustuotteiden vientiä ulkomaille.

Hallitus pyrki myös edistämään merenkulkua. Suurin osa Ruotsi-Suomen ulkomaankaupasta oli ollut vieraiden käsissä. Nyt säädettiin ns. "tuoteplakaatti", jossa ulkomaalaisia kiellettiin tuomasta Ruotsi-Suomeen muita tavaroita kuin sellaisia, jotka "putoavat, kasvavat tai valmistetaan" heidän omassa maassaan. Tuoteplakaatin ansiosta Ruotsi-Suomen merenkulku voimistui suuresti. Suomen kaupungitkin alkoivat hankkia laivoja, jotka kykenivät purjehti-

maan valtamerillä. Haminan porvarit hankkivat v. 1731 kerrassaan kolme »Espanjan-kulkijaa»: "Fredrikshamn", "Finska Lejonet" ja "Finland" nimiset, joilla he tuottivat suolaa Espanjasta. Tuoteplakaatin vuoksi useiden tuontitavaroiden hinnat kohosivat, kun eri maiden kauppiaiden kilpailu Ruotsi-Suomen markkinoilla ei ollut enää niihin vaikuttamassa. Toisaalta se alensi myös valtakunnasta vietyjen tavaroiden hintoja ulkomaiden markkinoilla. Siten Englanti, joka oli Ruotsin raudan suurin ostaja, sai vastedes rautansa entistä huomattavasti halvemmalla.

Suomen tärkein vientitavara oli edelleen terva. Suurimmat tuotantoalueet olivat Pohjanmaa ja Savo-Karjala. Vienti nousi yksin Haminassa parhaimmillaan 40 000 tynnyriin vuodessa. Tervakauppa alkoi kuitenkin pian taantua. Pohjanmaalla ei ollut tapulikaupunkeja, jotka olisivat voineet viedä tervan suoraan ostajamaihin. Nyt se oli ensiksi vietävä johonkin tapulikaupunkiin, jonka kauppiaat painoivat kilpailun puuttuessa hinnat mahdollisimman alhaisiksi. Sisämaasta tuotu terva vietiin ulos Haminasta. Haminan porvarien valitettiin kuitenkin maksavan tervan myyjille niin huonoja hintoja, ettei tervan valmistus kannattanut. Sitä paitsi tervan kuljetus Savosta ja Karjalasta rannikolle oli hyvin vaivalloista ja aiheutti lisäkustannuksia. Suomen tervan pääostajina olivat Englanti ja Hollanti, jotka tarvitsivat sitä erityisesti kauppa- ja sotalaivastojaan varten.

Puutavarat olivat maamme viennissä toisella sijalla. Eniten niitä vietiin Haminasta ja Helsingistä. Suomen metsistä saatujen mastopuiden, palkkien, piirujen, lehterien, lautojen ja lankkujen määränpäänä oli useimmiten Hollanti. Mutta myös Ranskaan, Portugaliin ja Espanjaan saakka niitä kuljetettiin etenkin Haminasta. Haminan puutavaranvienti oli parhaimmillaan niin tuottavaa, että Tukholman porvarit yrittivät valtiopäivillä saada aikaan sitä rajoittavia säännöksiä, joista haminalaisten onneksi ei kuitenkaan tullut mitään.

1700-luvun »Espanjan-kulkijoita».

Tuontitavaroista tärkein oli edelleenkin suola. Sitä tuotiin maahamme Espanjasta, Portugalista, Ranskasta, Hollannista, Skotlannista sekä Saksasta. Kun suolantuonti siirtyi tuoteplakaatin johdosta kotimaisten kauppiaiden käsiin, hinnat nousivat etenkin syrjäseuduilla huomattavasti. Pohjois-Karjalan talonpojat saivat tervatynnyristä Lappeenrannassa vain noin 2 ½ kuparitaalaria, mutta suolasta heidän oli maksettava jopa 37 taalaria. Tämä aiheutti haikeita valituksia valtiopäivillä, mutta parannusta asiaintilaan ei saatu.

Tupakka oli toinen tärkeä tuontitavara. Suomen kansan tupakanhimo johti niin suureen tupakantuontiin, että hallitus katsoi aiheelliseksi ryhtyä sitä rajoittamaan. Korkeiden tullien avulla yritettiin tukea kotimaista tuotantoa. Lopuksi tupakantuonti kiellettiin kokonaan ”kotimaisten tehtaiden ylläpitämiseksi ja auttamiseksi”. Suurimmillaan Suomen tuonti kohosi noin 90 tuhanteen kiloon vuodessa.

Sokerin käyttö maassamme alkoi myös kasvaa näi-

hin aikoihin. Sitä tuotiin Suomeen Ruotsista, jossa oli jo useita sokeritehtaita. Kulutus ei ollut kuitenkaan suuri — se rajoittui vain korkeampiin yhteiskuntaluokkiin —, ja esimerkiksi Haminan kautta tuli maahan vuosittain vajaa parituhatta kiloa sokeria. Tähän aikaan myös kahvin, teen ja suklaan käyttö alkaa levitä maahamme. Tuontimäärät olivat kuitenkin hyvin pieniä, sillä Turkuunkin tuotiin v. 1738 vain muutamien kymmenien hopeataalarien arvosta teetä ja suklaata. Melkoisesti laajempi käyttö oli viineillä, sillä v. 1739 niitä tuotiin Etelä-Euroopasta Turkuun yli 2 200 hopeataalarin arvosta. Tuontitavaroiden joukossa on vielä mainittava kankaat ja nahkatuotteet. Hollannista ja Saksasta tuotiin maahamme parhaimmat kankaat. Venäjältä saatiin sarkaa ja nahkoja.

Vaikkakin kaupankäynti maassamme oli huomattavan vilkasta, olisi se voinut kehittyä paljon tuottavammaksi ilman niitä monia rajoittavia säännöksiä, jotka maassamme vielä olivat voimassa edellisen vuosisadan perintönä. Tapulikaupunki- ja ylämaankaupunkijako oli yhä edelleen voimassa. Kaupankäynti maaseudulla oli ankarasti kielletty eräitä poikkeuksia lukuunottamatta. Saaristolaiset saivat vanhan tavan mukaan viedä tavaroitaan Tukholmaan, Turkuun ja Tallinnaan. Rajaseudun asukkaiden kaupankäyntiä Viipurin kanssa ei myöskään voitu täysin estää.

Vapaudenajan kaupallisia oloja järjestettäessä asetettiin eri kaupungit varsin mielivaltaisesti erilaiseen asemaan. Tapulikaupungeilla oli ilman mitään omaa ansiotaan huomattavia etuja ylämaankaupunkeihin verrattuna. Kaikkein edullisimmassa asemassa oli Tukholma, joka hyötyi suunnattomasti Pohjois-Ruotsin, mutta erityisesti Suomen kaupunkien kustannuksella. Suomen aateli saikin valtiopäivillä aiheen lausua: ”Me oletamme, että olemme ainoastaan Kuninkaan ja Esivallan alaisia, mutta emme Tukholman maistraatin.” Mutta mitkään valitukset eivät

asiassa auttaneet. Tukholman mahtavilla porvareilla oli suosijoita ja ystäviä hallitusmiesten joukossa, joten heidän kohtuuttomimpiinkaan etuoikeuksiinsa ei valtiovallan taholta puututtu. Suomen kaupungit olivat liian heikkoja vaatimaan oikeuksiaan, varsinkin kun ne vielä hajottivat voimiaan keskinäisissä riidoissaan ja kademielisyydessään.

Jo heti Uudenkaupungin rauhan jälkeen Suomen pahoin kärsinyt teollisuus alkoi vähitellen elpyä. Hallitus suhtautui suopeasti tämän alan yrittäjiin. Useimmat heistä saivat ainakin jonkinlaista tukea valtiovallan taholta. Uusien tehtaiden perustajille myönnettiin verovapauksia, ilmaisia tehdastontteja ja rakennustarpeita sekä tullihelpotuksia esimerkiksi tarvittavien koneiden maahantuontia varten. Useat yrittäjät saivat myös lupauksen, ettei uusia teollisuudenharjoittamisoikeuksia myönnetä määrävuosien aikana. Huolimatta valtion myöntämistä apurahoista pääomien niukkuus jarrutti maamme teollisuuden kehitystä. Tilannetta helpotti huomattavasti ruotsalaisen pääoman virtaaminen Suomeen jo kohta ensimmäisinä rauhanvuosina. Etenkin Tukholman varakkaat porvarit sijoittivat halukkaasti varojaan Suomeen, jossa tarmokkailla yrittäjillä näytti olevan hyviä ansaitsemismahdollisuuksia.

Nopeimmin pääsi alkuun sahateollisuus. Uusia sahoja perustettiin lukuisasti, ja Haminasta tuli suuri puutavaran vientikeskus. Myös maamme vanhat rautatehtaat aloittivat jälleen toimintansa, joskin useat uusille omistajille siirtyneinä. Niinpä tukholmalaiset veljekset Mikael ja Johan Wilhelm Hising ostivat Pinjaisten, Fagervikin, Skogbyn, Taalintehtaan ja Björkbodan rautaruukit. Tukholmalainen kauppias John Montgomery hankki puolestaan haltuunsa Fiskarsin, Antskun, Kosken ja Kullan rautatehtaat. Joskin pientä vientiäkin harjoitettiin, jäi pääosa näiden tehtaiden tuotannosta kotimaahan. Raudan valmistusta harjoitettiin myös kotiteollisuutena, sillä Karjalassa ja Savossa rahvas nosti haavilla rauta-

hölmää järvistä ja valmisti siitä ”hienointa rautaa ja terästä, mikä kelpaa käytettäväksi saksia ja puukkojen teriä varten”, kuten Iisalmen kirkkoherra Henrik Helsingius kertoo **1730**-luvulla. — Myös malmien etsintää alettiin innokkaasti harrastaa, joskaan tulokset eivät olleet kehuttavia.

Monilla muillakin aloilla yritettiin panna teollisuutta pystyyn. Useita tupakkatehtaita perustettiin maahamme, ja lasi-, silkki- sekä tapettitehtaitakin suunniteltiin. Laivaveistämöitä toimi useissa kaupungeissa, ja kangasteollisuus pääsi hyvään alkuun. Turkulaiset kauppiaat Henrik Rungeen ja Esaias Wechter perustivat v. 1738 Turkuun verkatehtaan. Hallitus lupasi, ettei kukaan muu saa perustaa samanlaista tehdasta maahamme 12 vuoteen. Turun verkatehdas oli jo hyvässä vauhdissa, kun sota keskeytti sen toiminnan. — Huomattavaa kangasteollisuutta harjoitettiin myös Porvoossa, jossa kudottiin palttinaa Hämeestä ja Karjalasta tuodusta pellavasta. Yksin Porvoosta vietiin vuosittain noin 50 000 metriä pellavakankaita ulkomaille, etupäässä kuitenkin Tukholmaan.

Tervan ja pien valmistus tapahtui etenkin Pohjanmaalla paikoittain niin suuressa mittakaavassa, että se muodosti oman teollisuudenhaaransa. Koko Pohjanmaan tervantuotannon on arvioitu nousseen noin 80 000 tynnyriin vuosittain.

Joskin Suomen teollisuus kehittyi huomattavasti vapaudenajan alkupuolella, se jäi kuitenkin verrattain vaatimattomaksi osaksi pääomien puutteen vuoksi. Tälläkin alalla valtiovalta kiinnitti huomiotaan ennen kaikkea Ruotsin talouselämän kehittämiseen, johon tasapuolisuusnäkökohdista välittämättä uhrattiin häikäilemättä myös Suomesta teollisuuden edistämiseksi kerättyjen varojen pääosa.

Valtakunnan pääelinkeino, maanviljelys, sai hallituksen taholta vähimmin huolenpitoa osakseen. Kysymys olisi kuitenkin ollut varsin tärkeä, sillä Ruotsi-Suomi ei tullut toimeen kotimaisella viljalla.

Suomesta tosin saatettiin hyvinä vuosina viedä viljaa ulos, mutta huonoina vuosina sitä oli tuotava ulkomailta. Uudenkaupungin rauhan jälkeen oli runsaasti tällaisia huonoja vuosia, mitkä aiheuttivat osittaista nälänhätääkin maassa.

Hallitus yritti kyllä toimia maatalouden hyväksi. Kruununtiloja myytiin talonpojille, ja uudistilojen raivaamisesta tai autiotilojen viljelykseen ottamisesta luvattiin verovapauksia. Tämä lisäsikin maataviljelevän väestön määrää. Kun yleisesti valitettiin palkollisten puutetta, hallitus yritti uusien palkollissääntöjen avulla helpottaa tilannetta. Palkat määrättiin kuitenkin niin alhaisiksi, ettei näistä säännöistä ollut paljoa apua. Kun renki sai niukkojen luontaisetujen lisäksi vuosipalkkana 6—12 hopeataalaria eli saman verran kuin 3—6 tervatynnyrin hinnan, ei ollut ihme, että työkuntoisen väen valitettiin pakenevan Viipurin lääniin tai Itämerenmaakuntiin.

Myös moninaisilla ohjeilla ja kielloilla yritettiin tehostaa maanviljelystä. Sisä-Suomessa suurin osa viljanviljelyksestä tapahtui vielä kaskeamalla. Hallitus koetti nyt ankarasti supistaa kaskenpolttoa, jotta metsien haaskaus loppuisi. Uudisasutuskin pyrittiin estämään metsäseuduilla. Hallituksen toimesta levitettiin maalaisväestön keskuuteen tiettyjen viljelyskasvien edullisuutta esitteleviä kirjasia, joissa annettiin myös näiden kasvien viljelysohjeita. Tällainen opaskirjanen oli ”CUning:sen Maij:tin ja Waldacunnan Commercie Collegiumin käsitetty Neuvo ja Selitys, cuinga Tupakin istutus Ruotzis matcan saatettaman ja edes autettaman pitä”. Sen täydennykseksi julkaistiin myöhemmin ”EDempi Neuvo Tupakin istutuxesta ja sen edemmästä curista”. Tupakan ohella hallituksen huolen aiheena olivat pellava- ja humalaviljelykset, joiden uskottiin samoin erityisesti kohottavan valtakunnan varallisuutta.

Hallituksen taloudellisiin harrastuksiin liittyi myös taistelu väkijuomien liiallista käyttöä vastaan. Jotta estettäisiin rahvasta kuluttamasta viimeisiäkin vilja-

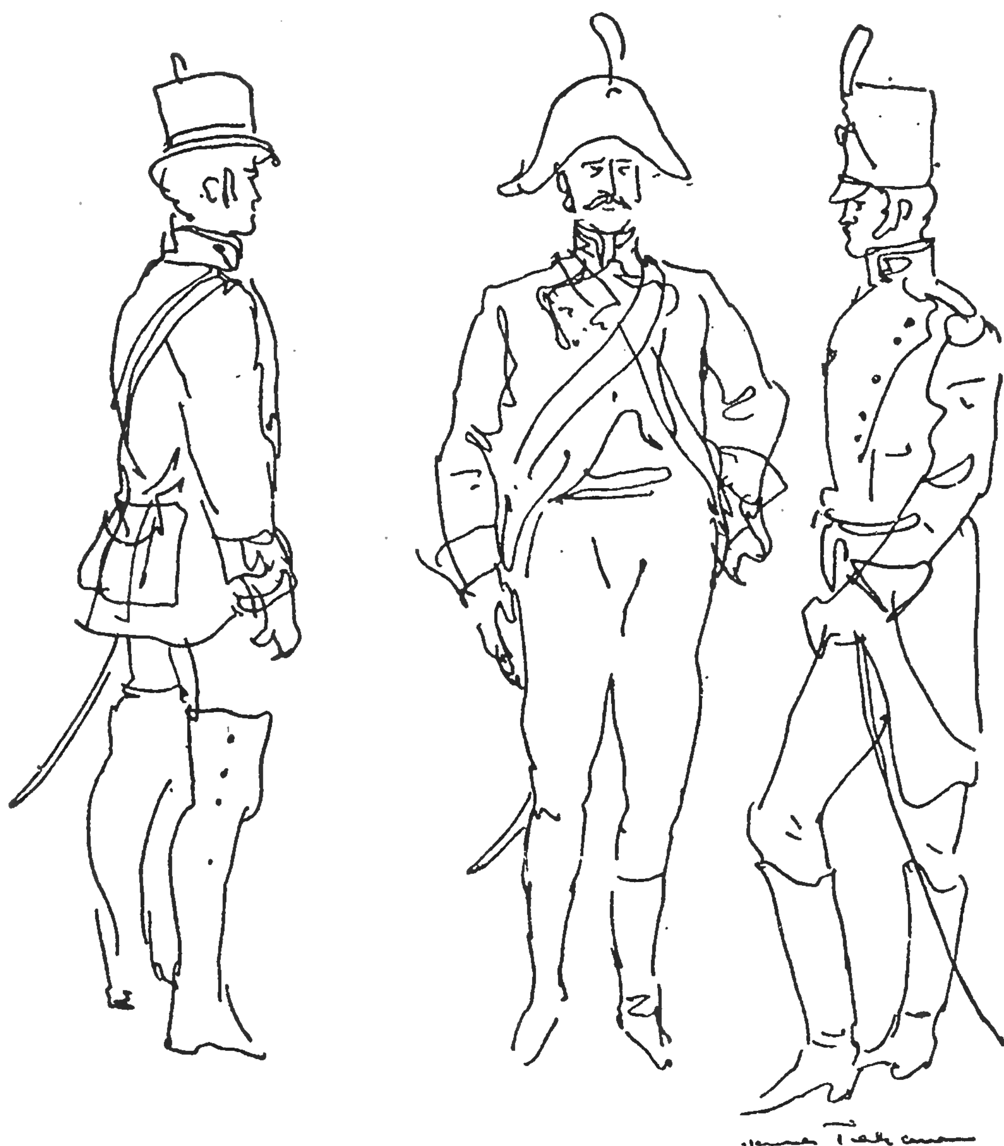
varojaan viinanpolttoon, mikä oli hyvin suuresti levinnyt isonvihan aikana, kiellettiin rukiin ja vehnän käyttö tähän tarkoitukseen, milloin viljan hinta oli korkea. Ohrien käyttöä viinanpolttoon ei kuitenkaan kielletty, "koska rahvas ei nähtävästi tule toimeen aivan ilman viinaa".

Suomen taloudellisen nousun esteenä olivat huonot liikenneyhteydet. Laajoilta Sisä-Suomen alueilta ei tavarankuljetus rannikkoseuduille kannattanut yleensä ollenkaan. Kuljetuskustannukset nousivat suuremmiksi kuin näiden alueiden halpojen ja tilaavievien tuotteiden, tervan ja viljan, myyntihinta. Tämän epäkohdan poistamiseksi pyrittiin luomaan kulkukelpoisia vesiyhteyksiä rannikon ja Sisä-Suomen järvialueen välille. Ne olisivat kuitenkin tulleet niin kalliiksi, että yrityksistä oli luovuttava. Tämän aikakauden teknillisillä edellytyksillä nämä työt olisivatkin ilmeisesti olleet ylivoimaisia. Kesti vielä satakunta vuotta, ennen kuin nämä aikaansa edellä olevat ajatukset kyettiin toteuttamaan.

Arvid Hornin viisaan ja varovaisen ulko- ja talouspolitiikan ansiosta valtakunta vaurastui huomattavasti. Mutta vaikka Hornin merkantilistinen ja talouselämää tiukasti säännöstelevä talouspolitiikka nykyajan silmillä tuntuu viedyn äärimmäisyyksiin, ei se tyydyttänyt kaikkia hänen aikalaisiaan. Jyrkemmillä toimenpiteillä uskottiin päästävän parempiin tuloksiin. Tämä käsitys sai kannattajia niissäkin piireissä, jotka aikaisemmin olivat Hornia tukeneet. Siten Hornin asema heikkeni vuoden 1734 valtiopäivien jälkeisinä vuosina.

Suomen puolustuksen järjestäminen

Kohta Uudenkaupungin rauhan jälkeen ryhdyttiin saattamaan jälleen kuntoon Suomen puolustuslaitosta. Tämä ei ollutkaan mikään vähäinen tehtävä, sillä suureen Pohjan sotaan Suomesta viedyistä, noin

Suomen puolustajia. 1700-luvulla.

40 000 miehestä oli enää jäljellä vain 600—700 ratsu- ja 1 200 jalkamiestä.

Suomen joukkojen rippeet kuljetettiin kotimaahan ja sijoitettiin entisille paikoilleen. Ruotujakolaitos oli päätetty edelleenkin säilyttää. Mutta Suomen olot olivat vielä niin sekaisin, ettei ruoturykmenttien täydentämiseen voitu heti ryhtyä. Maahan tuotiin sen vuoksi ruotsalaista ja saksalaista miehistöä, jotka toistaiseksi sijoitettiin suomalaisten joukko-osastojen ruoduille. Sitten ryhdyttiin muodostamaan uudelleen suomalaisia joukko-osastoja. Hämeen-Uudenmaan ratsuväkirykmentti muutettiin kevytaseiseksi rakuunarykmentiksi, joka palveli sekä ratsain että jalan. Turun ja Porin läänin ratsuväen ruoduilla majaili

aluksi ruotsalainen henkirakuunarykmentti. Kummassakin näissä rykmenteissä oli noin 1 000 miestä. Lisäksi järjestettiin kuntoon Turun, Porin, Uudenmaan, Hämeen, Savon ja Pohjanmaan jalkaväkirykmentit, joissa oli tuhatkunta miestä kussakin. Viipurin rykmentin jäännöksistä muodostettiin Kymenkartanon pataljoona, jonka vahvuus oli 875 miestä. Myöhemmin perustettiin 730-miehinen Karjalan eskadroona, joka sittemmin sai rykmentin nimen, sekä värvätty tykistö-osasto. Laivamiesruodut maksoivat rahamaksun, jolla ne vapautuivat laivamiesten asettamisesta.

Viranomaisten toimesta suoritettiin myös ruotuväkirasituksen tasoituksia ja täydennyksiä. Pohjanmaan asukkaat suostuivat v. 1733 ruotujaon toimeenpanoon Pohjanmaalla, jolloin Pohjanmaan värvätyn rykmentin tilalle tuli ruotuväkirykmentti. Suomen sotaväen vahvuus nousi näin kaikkiaan noin 9 000 mieheen. Kuninkaan nimenomaisesta vaatimuksesta Suomi sai myös erityisen sotilasylipäällikön, joksi nimitettiin Porin rykmentin entinen komentaja, kenraali Berndt Otto Stackelberg. Tämä oli kotoisin Liivinmaalta, mutta oli palvellut pitkän aikaa Suomessa ja suomalaisissa joukoissa. Suuressa Pohjan sodassa kunnostauduttuaan hän oli joutunut vangiksi Venäjälle, mistä hän oli äskettäin palannut. Uusi ylipäällikkö oli tarmokas ja kyvykäs mies, joka teki parhaansa Suomen puolustuksen lujittamiseksi. Ei ollut hänen vikansa, että tulokset jäivät verrattain vähäisiksi.

Suomen puolustuskysymys herätti kyllä vilkasta keskustelua valtiopäivillä ja hallituksen keskuudessa. Uudenkaupungin rauhan johdosta olivat erityisesti Suomen puolustamismahdollisuudet hyvin olennaisesti huonontuneet. Uusi itäraja oli helposti ylitettävissä monessakin kohdassa. Viipuri muodosti lähellä rajaa sijaitsevan vahvan tukikohdan, jossa venäläiset saattoivat jatkuvasti pitää suuria joukkoja. Ja vähän taempana sijaitsi Venäjän uusi pääkaupunki Pietari,

jonka tienoilla venäläiset pitivät vakituisesti noin 65 000 miehen vahvuisia sotavoimia. Kun Ruotsi-Suomen koko armeijan vahvuus nousi noin 45 000 mieheen, venäläisten ylivoima oli siis hyvin huomattava. Idästä päin uhkaavan vaaran kaksinkertaisti Venäjän voimakas laivasto, joka oli noin kaksi kertaa Ruotsi-Suomen laivastoa vahvempi. Venäläiset saattoivat siis halutessaan tuoda yllättäen Suomeen niin ylivoimaiset hyökkäysjoukot, ettei Suomen armeija mitenkään kykenisi pitämään puoliaan. Tämä vaara aiheutti hallitukselle paljon huolta, ja useita suunnitelmia laadittiin Suomen puolustuksen järjestämiseksi niin, että maatamme kyettäisiin puolustamaan näistä epäedullisista olosuhteista huolimatta.

Täydellisimmän suunnitelman Suomen puolustamiseksi laati kenraalimajuri Aksel Löwen v. 1723. Tähän suunnitelmaan perustuivat kaikki ne Ruotsin vallan loppuaikana tehdyt aloitteet, jotka tähtäsivät Suomen puolustuksen tehostamiseen.

Suomen metsät, vesistöt ja suot näyttivät Löwenin mielestä tarjoavan suojaa vihollisen maitse suorittamia hyökkäyksiä vastaan. Mutta laivastonsa, etenkin kaleerien avulla vihollinen saattoi laskea joukkoja maihin rajalla olevien puolustajien selkäpuolelle ja katkaista näiden yhteydet Ruotsiin. Tämän estämiseksi Suomenlahden rannikolle oli Löwenin mielestä rakennettava linnoituksia. Niitä voitaisiin käyttää sekä laivaston että maavoimien tuki- ja varastopaikkoina ja ne sitoisivat vihollisen voimia siihen asti, kunnes Ruotsista ehtisi tulla apua. Näitä linnoituksia olisi rakennettava kaksi. Sopivimpina paikkoina Löwen piti Vehkalahtea ja Helsinkiä. Näihin tukikohtiin oli pysyväisesti sijoitettava myös laivastovoimia, jotka saattaisivat sodan aikana häiritä Viipurin ja Pietarin välisiä yhteyksiä. Saimaalle oli myös luotava pieni laivasto ja rakennettava varustus Puumalan salmen pohjoisrannalle. Vaikka ”venäläiset ovat aseissa vuoden umpeensa eivätkä vain kesällä toimi, kuten muut kansat”, mistä syystä oli laskelmissa otettava

huomioon myös mahdollinen talvihyökkäys, katsoi Löwen tällaisen hyökkäyksen onnistumisen edellyttävän kesällä suoritettua merenrannikon valtausta. Merilinnoitukset suojaisivat maata siis myös talvella.

Löwenin perusteellisesti ajateltu ja huolellisesti laadittu suunnitelma ei saanut kuitenkaan riittävää kannatusta osakseen. Sekä hallitus että valtiopäivät olivat haluttomia alistumaan suunnitelman vaatimiin taloudellisiin uhrauksiin, vaikkei Löwenin perusteluja voitukaan kumota. Vain murto-osa niistä varoista, mitä Löwen oli laskenut tarvittavan, myönnettiin Suomen linnoitustöitä varten. Vuoteen 1731 mennessä oli käytetty vain noin 35 000 hopeataalaria. Suomen linnoitustöitä varten oli kyllä ollut käytettävissä enemmänkin varoja. Mutta esimerkiksi vuodeksi 1725 varatuista 50 000 hopeataalarista oli 40 000 hopeataalaria mennyt Venäjällä käyneen lähetyskunnan kuluihin. Hallitus antoi siis tällaisille menoille etusijan. Niinpä Suomen linnoitukset jäivät entiseen rappiotilaansa, eikä uusia kyetty paljoakaan rakentamaan. Haminaan oli suunniteltu niin suuret linnoituslaitteet, että kaupunkiin olisi voitu sijoittaa 8 000 miestä. Haminan erikoislaatuinen asemakaava johtuu juuri näistä linnoitussuunnitelmista. Työt saatiin hyvään alkuun, mutta varat loppuivat kesken. Löwen lausuikin v. 1730, että ”Haminaa ei voida sanoa miksikään linnoitukseksi, vaikkei ollut vahingoksi, että naapuri sitä sellaisena piti”. Lappeenrantaan suunnitellut linnoitukset jäivät vielä vaillinaisemmiksi.

Sotamarsalkaksi ylennetyn Stackelbergin kuoltua hänen seuraajakseen nimitettiin tällöin jo lähes 70-vuotias kenraali Kaarle Armfelt, Napuen sankari. Vanhalla karoliinilla ei kuitenkaan enää ollut entistä tarmoaan jäljellä, ja hänen ylipäällikkökautensa jäikin lyhyeksi. Armfeltia seurasi v. 1737 kenraali Löwen, josta maamme sai jälleen tarmokkaan ja kyvykkään sotilaallisen johtajan.

Löwen ryhtyikin heti vastuunalaisen virkansa vaatimiin toimenpiteisiin. Koska Suomen puolustuskysymystä ei ollut hoidettu hänen esittämällään tavalla, hän katsoi tarpeelliseksi laatia uuden suunnitelman. Rajat oli suojattava kenttävarustuksilla, kun vakinaisia linnoituksia ei ollut saatu aikaan. Vihollinen oli pyrittävä kohtaamaan jo rajan läheisyydessä ja puolustus oli suoritettava aktiivisilla toimenpiteillä. Olipa varauduttava vastahyökkäykseenkin Pietarin suuntaan. Laivastoa oli myös vahvistettava niin, etteivät venäläiset pääsisi herroiksi merellä. — Löwenin uusi suunnitelma herätti jälleen huomiota, mutta tuskin sanottavampia toimenpiteitä. Hänen oma ylipäällikkökautensakin jäi lyhyeksi, sillä jo seuraavana vuonna hänestä tuli valtaneuvos ja hän palasi Ruotsiin.

V. 1738 pidetyillä valtiopäivillä tapahtui Ruotsi-Suomen sisä- ja ulkopolitiikassa suuria muutoksia. Hornin hallitus kukistui, ja hänen seuraajansa lähtivät kulkemaan uusia teitä johtaen valtakunnan sotilaallisiin selkkauksiin, joihin se ei ollut valmistautunut. Hornin pitkänä valtakautena maanpuolustuksesta oli tullut toisarvoinen kysymys, ja sotilaalliset valmistelut oli laiminlyöty. Erityisesti oli näin käynyt Suomessa, vaikka se oli valtakunnan uhanalaisin osa. Niinpä koko valtakunnassa linnoitustöihin käytetyistä varoista Suomen osalle tuli vain 8 %. Vaikeata on käsittää, että Horn näin laiminlöi oman kotimaansa puolustuksen. Osaltaan se saattoi johtua käsityksestä, ettei Suomea kuitenkaan voida puolustaa. Siten siihen uhratut varat olisivat hukkaanheitetyt ja ehkä vain omiaan ärsyttämään venäläiset hyökkäämään. Toisaalta hänkin ehkä uskoi, että Uudenkaupungin rauhan jälkeinen raja olisi vain väliaikainen, joten sen varustamisesta ei koituisi pysyväistä hyötyä. Lopuksi hän ehkä luotti valtiomiestaitoonsa, jolla hän toivoi voivansa pitää sodanuhkan loitolla. Näin todella kävikin hänen hallituskautenaan, mikä osaltaan hyvittää hänen laiminlyöntinsä.

Mutta hän jätti jälkeensä huonon perinnön, joka hänen sodanhaluisten seuraajiensa käsissä koitui erityisesti Suomelle kohtalokkaaksi.

Vuoden 1734 laki

Vapaudenajan alkupuolelta on peräisin eräs aikaansaannos, jonka vaikutukset ovat ulottuneet meidän päiviimme saakka. V. 1734 saatiin nimittäin valmiiksi uusi yleinen laki, joka vielä nykyisinkin on suurelta osaltaan voimassa sekä Suomessa että Ruotsissa.

Tämä uusi laki oli erinomaisen selvä ja ytimekäs. Mutta se olikin syntynyt monen kymmenen vuoden työn tuloksena. Yksityisistä henkilöistä kreivi Kustaa Cronhjelmilla oli suurimmat ansiot sen aikaansaamisessa. Nyt myös jäivät keskiajalta peräisin olevat maanlaki ja kaupunkilaki pois käytännöstä, sillä tämä uusi laki koski sekä kaupunkeja että maaseutua.

Vuoden 1734:n laki jakaantuu seuraaviin yhdeksään kaareen: ”naimisen kaari, perintökaari, maankaari, rakennuskaari, kauppakaari, pahateon kaari, rangaistuskaari, ulosmittauskaari ja oikeudenkäymisen kaari”. Kaaret jakaantuivat lukuihin, nämä taas asioittain pykäliin. Lakiin liittyi myös luku, joka sisälsi vanhat tuomarinohjeet. Näissä kuvastuu korkea käsitys lain arvosta ja tuomarinviran merkityksestä. Niinpä ”tuomarin pitää ensisti ajatteleman, että hän on Jumalan käskynhaltija ja että se virka, jota hän edesseisoo, on Jumalan ja ei hänen omans, jonka tähden se tuomio, jonka hän ulossanoo, on myös Jumalan . . .” — ”Ja sen tähden makaa suuri voima sen päällä, että tuomari viisaasti eteens katsoo, ettei hän Jumalan puolesta tuomitse väärää tuomiota, jolla hän tuomitsee itsens iankaikkihisen kadotuksehen . . .” — ”Tuomarin pitää tarkasti tietämän lain, jonka jälkeen hänen tuomitseman pitää, sillä laki pitää oleman hänelle ojennukseksi.” Tuomarin virka oli erit-

täin vastuullinen, sillä hän joutui tuomitsemaan Jumalan kansaa. ”Sen tähden hänen pitää niin Jumalan kansaa tuomitseman, kuin hän tahtoo vastata hänen edesäns, jonka kansa on.”

Tämä laki suomennettiin v. 1738, mutta painettiin vasta v. 1759. Kääntäjä oli Turun ja Porin läänin maasihteeri Samuel Forseen. Seuraava ote perintökaaresta on tästä vanhimmasta suomennoksesta: ”Koska perintö on jaettava miehen eli vaimon jälkeen, niin astukoot rintaperilliset tykö, ja ne pois, jotka ovat seljän takana eli sivulla sugusa. Rintaperilliset ovat ne, jotka syntyvät etehenpäin sugusa, niinkuin poika ja tytär ja heidän lapsens. Seljällä sugusa ovat vanhemmat ja esi-isät. Sivuperilliset ovat ne, jotka yhdeltä puolelta eli molemmilta sen kuolleen kansa yhdestä kannosta tulleet ovat, niinkuin veli ja sisar, eli heistä tulleet.”

”Pahateon kaaren” 61. luvussa määriteltiin eri rikkomuksista tulevat rangaistukset. Jumalanpilkka, noituus, valtionpetos ja neljäs varkaus rangaistiin kuolemalla. Myös ”jos mies eli vaimo surmaa toisen väijyväisesti ja salaisesti, tulkoon murhaajan pää pois lyödyksi, mies teilatuksi ja vaimo lavosa poltetuksi.” Lievemmistä rikkomuksista kuten pahoinpitelyistä ja haavoittamisesta selviytyi sakoilla. Sakkojen suuruudesta esiintyi eriäviä mielipiteitä. Eräskin maaherra vastusti korkeiden sakkojen määräämistä silloin, kun oli sovitettava ”korvapuustit, tukasta vetäminen ja haukkumasanat”, sillä kun ”melkein kaikissa juhlatilaisuuksissa sellaista sattuu, kadottaisi rikollinen piankin omaisuutensa ja varojen puutteessa joutuisi paljastamaan ruumiinsa”, ts. joutuisi häpeällisenä pidettyyn raipparangaistukseen. Tämä näkökohta otettiinkin huomioon vaikka porvariston mielestä ”korvapuustit kävivät liian huokeiksi”. — Rangaistuksen tarkoituksena pidettiin osittain kostoa. Mutta lakia valmisteltaessa ilmeni jo uudenaikaisempiakin käsityksiä. Rangaistuksen

katsottiin myös olevan muille ojennukseksi ja rikolliselle itselleen parannukseksi.

Tämän lain laajassa oikeudenkäyntikaaressa määriteltiin myös kaikki oikeudenkäyntiasteet ja niiden keskinäinen suhde seuraavasti:

”Ensimmäinen tuomioistuin maalla on kihlakunnanoikeus. Siinä tuomitsee kihlakunnan päätuomari kahdentoistakymmenen talonpojan kanssa, kuin kihlakunnassa asuvat, ja siihen valitut ovat. Ne kaksitoistakymmentä kutsutaan kihlakunnan lautamiehiksi.

”Sitä likin on lalmannin (laamannin) oikeus, johonka kihlakunnan oikeudesta vetoa taitaan. Ja siellä tuomitsee lalmanni kahdentoistakymmenen lautamiehen kanssa kihlakunnan oikeuksista hänen lakilugusans (laamannikunnassa).

”Kaupungissa on käminärioikeus (kämnerioikeus) ensimmäinen oikeusistuin. Siellä pitää yksi raatimies olevan, ja hänen kanssaistujans kaupungin käminärit.

”Toinen tuomioistuin on raastupa-oikeus. Siinä pitää pormestari ja raatimiehet tuomitseman. Niisä kaupungeisa, joisa ei ole käminärioikeutta, on raastupa-oikeus ensimmäinen tuomioistuin.

”Näiden ylitse ovat hovrätit (hovioikeudet), joihin oikeudenkäymisen asiat lalmannin ja raastupa-oikeuksista tulla mahtavat, niinkuin edespäin täsä kaaresa sanotaan.”

Vuoden 1734:n laissa kiteytettiin pysyvään muotoon ne oikeuskäsitykset, jotka tuhannen vuoden kuluessa olivat pohjoismaissa muodostuneet. Sen välityksellä ne jäivät myös Suomen kansan perinnöksi, kun monisatavuotinen kohtalonyhteys Ruotsin kanssa vajaan sadan vuoden kuluttua tämän lain vahvistamisesta katkesi.

"Totinen fennofiili"

Suurvalta-ajan hallitsijat olivat pyrkineet liittämään valtakuntansa eri osat kiinteäksi kokonaisuudeksi. Emämaan ja valtakunnan merentakaisten osien välillä vallinneet eroavaisuudet oli pyritty poistamaan. Niinpä ruotsin kielen ja ruotsalaisten hallinnollisten laitosten piti syrjäyttää vähemmistökielet ja vanhat hallitustavat. Nämä yhteensulauttamisyritykset johtuivat osaksi toiveesta saada valtakunta tällä tavoin voimakkaammaksi, osaksi ruotsalaisten kansallistunteen liikatehostuksesta.

Varsinkin suurvalta-ajan loppupuolella esitettiin ruotsalaisten taholta sellaisia mielipiteitä, että suomen kielen tulisi täysin väistyä ruotsin kielen tieltä. Turun yliopistossa toiminut ruotsalainen professori Israel Nesselius ehdottikin, että valtakunnan yhtenäisyyden lujittamiseksi vaikeasti opittava suomen kieli olisi hävitettävä. Etenkin papiston avulla Suomen kansalle olisi opetettava ruotsin kieltä niin täydellisesti, että se saattaisi omaksua ruotsin äidinkielekseen. Tällainen suurruotsalainen ja Suomea sekä suomalaisia vähäksyvä katsantokanta synnytti kuitenkin nimenomaan suomalaisen sivistyneistön keskuudessa suomalaisystävällisen eli "fennofiilisen" liikkeen. Huomattavin fennofiili oli tiedemies ja pappi Daniel Juslenius.

1600-luvun loppupuolella monet maamme papeista olivat opiskeluaikanaan muuttaneet suomalaiset nimensä tällöin korkeassa arvossa pidettyihin kreikan- tai latinankielisiin muotoihin. Uusi nimi oli saatu joko kääntämällä alkuperäinen suomalainen nimi suoraan latinaksi tai kreikaksi, tai vain liittämällä siihen näille kielille ominainen us- tai er-pääte. Siten esim. nimet Alopaeus, Mennander, Stenius, Juslenius sekä monet muut ovat tämän ajan peruja. Vieraskielisestä nimestään huolimatta Mynämäen Mietoisten kappalaisen poikana v. 1676 syn-

tynyt Daniel Jusleniuskin oli siten täysin suomalaista sukua.

Köyhän kappalaisen lahjakkaan Daniel-pojan opintie oli hankala. Milloin kotiopettajana, milloin merimiehenä työskentelemällä hän sai kuitenkin opintonsa niin pitkälle, että sai v. 1700 julkaistuksi hyvällä menestyksellä väitöskirjansa "Aboa vetus et nova", Vanha ja uusi Turku. Nyt nuori ja lupaava tiedemies sai paikan mm. piispa Gezeliuksen perheessä, missä hän opetti Juhana Gezelius nuorinta. Etevä ja voimakasluonteinen piispa Gezelius vaikutti huomattavasti nuoreen kotiopettajaan, johon hän suhtautui isällisen ystävän tavoin.

Jusleniuksen maisterinväitöskirja, "Vindiciae Fennorum" eli Suomalaisten puolustus kuvastaa tekijänsä isänmaanrakkautta ja kansaansa kohtaan tuntemaa ihailua. Suomalaiset pystyivät yhtä suuriin tekoihin kuin muutkin kansat, joskin heidän aikaansaannoksensa olivat yleensä menneet ruotsalaisten tilille. Juslenius päätti teoksensa seuraavin voimakkain sanoin: "Näitä olen kirjoittanut, lyhyesti ja yksinkertaisesti, isänmaanrakkauden vaatimuksesta, joka on kaiken rakkauden yläpuolella, suomalaisten puolustukseksi pahansuopia vastaan. Minulle riittää, että olen suomalainen ja saan, vaikkapa itse tuntemattomanakin, kuulua mainehikkaaseen kansaan."

Daniel Juslenius ei ollut mikään todellinen tiedemies myöhempien aikojen mittapuilla mitattuna. Hänen tieteellisistä kirjoituksistaan tapaa kovin paljon lapsellisilta tuntuvia väitteitä. Niinpä Juslenius, joka oli saanut "pyhien kielten", heprean ja kreikan, professorin viran Turun yliopistossa, yritti todistella näiden kielten ja suomen olevan sukulaiskieliä. Perusteeksi hän esitti, että näissä kielissä on runsaasti samanlaisia sanoja, kuten esim. huudahdus ahah. Tässä Jusleniuksen isänmaanrakkaus hämmensi hänen tieteellisen arvostelukykynsä. Se ei tosin ollut harvinaista tänä aikana. Puhdasoppisuuden aikana näitä pyhiä kieliä pidettiin tavattoman suuressa

Daniel Juslenius.

arvossa, ja sen vuoksi monessakin maassa tiedemiehet yrittivät todistella äidinkielensä olevan näiden kielten sukulainen. Juslenius oli tässä suhteessa täysin oman aikansa lapsi.

Hartaan isänmaanystävän toiminta kotimaassa katkesi isonvihan kauhuihin. Sota-aikana ruttokuoleman töin tuskin välttänyt Juslenius pakeni kotimaastaan vähän ennen venäläisten tuloa Turkuun. Saavuttuaan Pohjanlahden ympäri kiertäen Ruotsiin hän sai opettajanviran Vesteråsin kymnaasissa.

Pakolaisaikanaankin Juslenius pyrki puolustamaan synnyinmaataan ja maanmiehiään. Teoksessaan "De miseriis Fennorum", Suomalaisten kärsimyksistä, Juslenius kuvaa isonvihan maallemme ja kansallemme aiheuttamia kärsimyksiä sekä torjuu sen ruotsalaisten taholta toisinaan esitetyn väitteen, että suomalaiset olisivat itse onnettomuuksiinsa syypäät.

Kohta Uudenkaupungin rauhan jälkeen Juslenius

palasi kotimaahan entiseen toimeensa. Turun yliopistossa hän puolusti voimakkaasti, joskin usein vähäisellä menestyksellä, suomalaisten näkökantoja ruotsalaisia vastaan. Teologian professorinvirkaan siirtynyt Juslenius oli piispa Witten kuoltua vahvimpana ehdokkaana tämän seuraajaa valittaessa. Hallitus nimitti kuitenkin virkaan Jusleniuksen ystävän, professori Lauri Tammelinin. V. 1734 Jusleniuksesta itsestäänkin tuli piispa, kun Porvoon piispanistuin vapautui hänen entisen oppilaansa, Juhana Gezelius nuorimman kuoltua.

Voimakasluonteinen Juslenius hoiti tarmokkaasti vaativaa virkaansa. Hän kävi ahkerasti tarkastusmatkoilla hiippakunnassaan, missä hän pyrki kohentamaan opetuslaitosta ja ylläpitämään puhdasta uskoa. Jusleniuksesta oli tullut ankara puhdasoppisuuden mies, joka ei hyväksynyt mitään kirkon opeista poikkeavia käsityksiä.

Jusleniuksen oli vielä toisen kerran lähdettävä maanpakoon. Kun uusi sota v. 1741 syttyi, hän lähti jälleen Ruotsiin vähäistä aikaisemmin, kuin maamme joutui venäläisten valtaan. Tänne Juslenius jäikin loppuiäkseen. Hänet valittiin siellä Skaran piispaksi, mitä virkaa hän hoiti kuolemaansa saakka. Mutta vieraalla maallakaan Juslenius ei unohtanut rakastamaansa synnyinmaataan. Ruotsissa hän julkaisi pääteoksensa, suomalais-latinalais-ruotsalaisen sanakirjan. Tämä v. 1745 ”Suomalaisen Sanalugun Coetus, Jumalan avulla/Suurella/työllä/pitkällä ajalla/monella neuvolla/Suomen Kielen Cunniaxi, coottu Daniel Jusleniuxelda” nimisenä ilmestynyt mahtava teos on ollut korvaamattomaksi avuksi suomen kielen tutkimukselle. — Skarassa Juslenius toimitti myös Olavi Svebiliuksen tunnetusta katkismuksesta suomennoksen, jota puolentoistasadan vuoden aikana käytettiin maassamme.

Daniel Juslenius kuoli kunnioitettuna ja rakastettuna korkeaan ikään ehtineenä v. 1752. Hänen teoksissaan suomalainen kansallistunne ilmenee ensi ker-

ran itsestään täysin tietoisena, ja elämänsä loppuun asti tämä syvän isänmaanrakkauden elähyttämä mies taisteli pelkäämättä kansansa oikeuksien puolesta. Tällä Juslenius on pysyvästi piirtänyt nimensä maamme historiaan.

Horn kukistuu — Hatut ja myssyt

Ruotsi-Suomi oli hiljalleen toipunut suuren Pohjan sodan aiheuttamista vaurioista Arvid Hornin viisaan ja varovaisen hallinnon aikana. Mutta aikaa myöten Hornia kohtaan tunnettu tyytymättömyys, jota aluksi oli esiintynyt vain hänen kanssaan vallasta kiistelevien ylimysten keskuudessa, levisi yhä laajempiin piireihin. Tämä tyytymättömyys puhkesi ilmi vuoden 1738 valtiopäivillä.

Jo valtiopäivämiesvaalien aikana näkyi merkkejä siitä, että tulevilla valtiopäivillä tehdään kohtalokkaita päätöksiä. Vaaleja edelsi ennennäkemättömän kiivas vaalitaistelu, mikä käytiin vastasyntyneen uuden puoluejaoituksen merkeissä. Hornin vastustajat olivat liittyneet puolueeksi, jota he itse nimittivät ylpeästi hattu-puolueeksi. Hattuhan oli vanhastaan vapaan miehen tunnuskuva. Hattupuolue oli hyvin järjestäytynyt, ja sillä oli innokkaita johtajia. Puolue sai Ranskalta apurahoja. Ranskan hallituksen ja Hornin välit olivat nimittäin viilenneet, ja Ranska halusi sen vuoksi auttaa hänen vastustajansa valtaan. Näillä apurahoilla hatut ostelivat ääniä omien miestensä valitsemiseksi ja kustansivat puolueeseensa kuuluvia köyhiä aatelismiehiä Tukholmaan valtiopäivien ajaksi.

Hornin kannattajia hatut nimittivät halveksien yömyssyiksi. Näiden nimeksi vakiintuikin myssypuolue-nimitys. Myssyt hakivat politiikassaan Englannin ja Venäjän tukea. Näiden valtioiden Tukholman-lähettiläät kylvivät puolestaan rahaa myssyjen vaalivalmistelujen hyväksi. Horn itse ei kuitenkaan

ottanut vastaan lahjuksia eikä antanut niiden vaikuttaa politiikkaansa.

Valtiopäivien alettua suoritettiin vaalit, joissa hatut saivat tärkeimmissä valiokunnissa enemmistön. Kun heillä oli salainen valiokuntakin käsissään, he saattoivat määrätä valtakunnan ulkopolitiikasta. Hattupuolueen jäsenet halusivat innokkaasti kostosotaa Venäjää vastaan, jolta piti vallata takaisin suuressa Pohjan sodassa menetetyt alueet. Tässä tarkoituksessa ryhdyttiin neuvottelemaan Turkin kanssa, joka oli parhaillaan sodassa Venäjää vastaan. Ranskan kanssa solmittiin sopimus, jonka mukaan Ruotsi-Suomi sai Ranskalta apurahoja voidakseen valmistautua sotaan Venäjää vastaan.

Nämä sopimukset osoittivat, että Hornin valtakausi oli jo ohi. Hattupuolue ei kuitenkaan löytänyt sopivaa syytä — eikä ehkä uskaltanutkaan — käydäkseen Hornin kimppuun. Sen sijaan Horn itse vetäytyi vapaaehtoisesti syrjään eroamalla kaikista viroistaan joulukuussa v. 1738. Erotessaan hän joutui suurten kunnianosoitusten kohteeksi. Mm. säädyt päättivät, että hän sai pitää valtioneuvoksen arvonsa ja palkkansa loppuikänsä.

Hornin pitkästä hallituskaudesta on lausuttu varsin erilaisia arvosteluja. Yleinen toteamus lienee, ettei hän ollut suinkaan suuri valtiomies. Hänen tosin taitavassa ja tuloksellisessa, mutta kuitenkin usein vain ovelan ja kylmän puoluetaktikoinnin leimaamassa toiminnassaan ei ole sitä innoittunutta mukaansatempaavuutta, joka antaa leimansa nerokkaan valtiomiehen toiminnalle. Mutta puutteineenkin Horn teki ikuisesti muistettavan työn sodan loppuunuuvuttaman, ulkopoliittisesti vaaranalaiseen asemaan joutuneen maan talouden kohentajana ja ohjaamalla sen turvallisesti ulkopoliittisten vaarojen ohitse.

Tämä suomalainen ylimys, joka oli kohonnut Ruotsi-Suomessa korkeampaan asemaan kuin kukaan toinen maanmiehensä, suhtautui kummallisen välinpitä-

mättömästi isänmaahansa. Hornin hallitus käytti valtion varoista Suomelle annettuihin summiin verrattuna suhteettoman suuren osan Ruotsin puolustuksen lujittamiseen sekä sen talouselämän kehittämiseen. Suomeen virkamiehiä nimitettäessä Horn asetti monta kertaa ruotsalaiset perusteettoman etuoikeutettuun asemaan. Tämä katsantokanta lienee ymmärrettävissä siten, että Horn oli täysin omaksunut suurvalta-ajan valtiomiehille ominaisen valtakunnallisen ajattelutavan. Valtakunnan eri osien välillä ei saanut tehdä mitään eroa. Kaikkia asioita oli tarkastettava valtakunnan kokonaisuuden kannalta. Tällöin tosin Ruotsi pääsi etuoikeutettuun asemaan. Mutta se oli puolustettavissa syystä, että Ruotsi oli kokonaisuuden kannalta tärkein ja nimenomaan hallitseva osa valtakunnasta.

Mutta vaikkei Horn edes kohtuullisessa määrässä huolehtinut syntymämaansa eduista, oli hänen hallituskautensa kuitenkin siunauksellinen Suomelle. Hornin johdonmukaisen ja viisaasti hoidetun rauhanpolitiikan ansiosta maamme pääsi toipumaan isonvihan hirvittävistä tuhoista. Nämä Hornin ansiot ilmenevät sitäkin korostetumpina, kun vertaa niitä hänen seuraajiensa edesvastuuttomaan politiikkaan. Tämän ehti vanha valtiomieskin todeta ennen v. 1742 sattunutta kuolemaansa.

Hatut johtavat valtakunnan sotaan

Hatut olivat syrjäyttäneet Hornin etenkin hänen liiallisena pidetyn rauhanrakkautensa vuoksi. Itse he valtaan päästyään ryhtyivät heti varustautumaan kauan haaveilemaansa kostosotaan Venäjää vastaan. Hornin kannattajat poistettiin valtaneuvostosta, joka nyt joutui entistä riippuvaisemmaksi säädyistä. Hattuhallituksen jäsenet valittiin heidän poliittisten ansioidensa perusteella eikä virassa osoitetun taidon vuoksi, kuten aikaisemmin oli tapahtunut.

Hattuhallituksen sodanvalmistelut supistuivat suu-

rista puheista huolimatta teoissa varsin vähiin. Suomeen siirrettiin pari jalkaväkirykmenttiä Ruotsista vastoin monien suomalaisten toivomuksia, jotka pelkäsivät siirron yllyttävän venäläisiä hyökkäämään. Mutta nämä vaatimattomat varustelut tuntuivat hallituksen mielestä riittävän, sillä se luotti sodanvalmisteluissaan ennen kaikkea ulkovaltojen apuun.

Euroopan poliittinen tilanne tuntuikin tähän aikaan hattupuolueen aikeille hyvin sopivalta. Turkki kävi sotaa Venäjää vastaan, jonka voimista suuri osa oli siten kiinni etelässä. Hatut lähettivät suuressa salaisuudessa erään valtiopäivämiehensä, majuri Sinclairin, neuvottelemaan yhteistyöstä Turkin hallituksen kanssa. Venäjän Tukholmassa oleva lähettiläs sai kuitenkin asian tietoonsa ja ilmoitti siitä hallitukselleen. Tämä lähetti sotilasryhmän väijymään Sinclairia, joka kotimatkalla yllätettiin ja surmattiin. Sinclairin papereista tulivat Turkin kanssa solmitut salaiset sopimukset venäläisten tietoon.

Sinclairin murha herätti Ruotsissa suurta kiihtymystä, sillä Venäjän hallituksen todettiin kieltelemisistään huolimatta järjestäneen sen. Mutta kun Turkki ja Venäjä tekivät kohta tämän jälkeen rauhan, näytti sodan aloittamiseen sopiva tilaisuus menneen ohi. Seuraavana vuonna tapahtui kuitenkin suuria muutoksia Euroopan valtiollisessa elämässä. Itävallan hallitsija Kaarle VI, joka oli samalla Saksan keisari, kuoli v. 1740. Preussin nuori kuningas, nerokas Fredrik II, valmistautui nyt käymään Itävallan kimppuun laajentaakseen sen kustannuksella pientä valtakuntaansa. Itävallan perivihollinen Ranska oli Fredrikin puolella. Jotta Itävalta estettäisiin saamasta apua liittolaiseltaan Venäjältä, yllytti Ranska Ruotsi-Suomea käymään Venäjän kimppuun. Tämä olikin helppoa sodanhaluisten hattujen ollessa vallassa. Ajankohta näytti hattujen mielestä erittäin sopivalta myös Venäjän sisäisen heikkouden vuoksi. Keisarinna Anna oli juuri kuollut, ja vallanperijä Iivana VI oli vasta muutaman viikon ikäinen.

Lapsitsaarin holhoojat olivat eripuraisia keskenään, ja valtakunnassa vaikutti vaarallinen vallantavoittelija. Tämä oli Pietari Suuren tytär Elisabet, jota erityisesti Anna-keisarinnan aikana levinnyttä länsimaista vaikutusta vihaavat vanhavenäläiset tukivat. Hattuhallitus toivoi Elisabetin luovuttavan takaisin Venäjän Uudenkaupungin rauhassa saamat maakunnat, jos Ruotsi-Suomi tukisi häntä hänen suunnittelemassaan vallankaappausyrityksessä.

Vuoden 1740 lopulla säädyt kokoontuivat valtiopäiville, joilla kysymys sodasta lopullisesti ratkaistiin. Vaalit olivat hyvin kiihkeät, sillä sotaa vastustettiin monella taholla. Hatut saivat kuitenkin valtiopäivät täysin käsiinsä. Tärkeimpien asioiden käsittely annettiin salaisesta valiokunnasta muodostetun jaoston tehtäväksi. Tämä ryhtyi heti neuvotteluihin ulkovaltojen kanssa. Ranska lupasikin maksaa korotettuna Ruotsi-Suomelle myöntämänsä apurahat, mutta Fredrik II:n kanssa ei saatu sopimusta aikaan. Elisabetin asiamiehet kehoittivat Ruotsi-Suomen hallitusta lähettämään joukkonsa Venäjälle, jotta Elisabet pääsisi valtaan. Mutta he eivät olleet halukkaita lupaamaan mitään korvauksia tästä avunannosta. Hatut uskoivat kuitenkin hänen olevan valmis luopumaan isänsä valloituksista.

Valtiopäivillä esiintyi kuitenkin edelleen haluttomuutta sotaan. Myös Suomen sotilasylipäällikkö, vanha kenraali Cronstedt, varotti vakavasti sodanhaluisia. Valtakunnan sotavoimat eivät olleet sellaisessa kunnossa, että sotaan voitaisiin ryhtyä. Mutta silloin sattui tapaus, joka antoi hatuille tilaisuuden nujertaa vastustajansa. Eräiden myssyjen oli epäilty olleen tekemisissä Venäjän lähettilään kanssa estääkseen hattujen sotasuunnitelmat. Tosiasiassa eräät myssyjen johtomiehistä olivat suoraan kehoittaneet venäläisiä äärimmäisessä tapauksessa valtaamaan Suomen, jollei hattuhallitusta muuten saataisi kukistetuksi. Hatut yllättivät nyt erään myssyihin kuuluvan virkamiehen hänen parhaillaan poistuessaan

yöllä Venäjän lähettilään talosta. Asian johdosta suoritetuissa tutkimuksissa todettiin parin suomalaisenkin olleen tekemisissä tämän lähettilään kanssa. Vaikkei itse myssyjohtajien syyllisyyttä pystyttykään todistamaan, riittivät eräiden vangittujen osaksi tulleet kidutukset ja ankarat tuomiot pelästyttämään kaikki hattujen vastustajat. Salainen valiokunta, johon nyt muodon vuoksi oli otettu joukko talonpoikiakin, hyväksyi hattujen esityksen sodan julistamisesta Venäjälle. Eräs innokkaimmista sodan kannattajista, eversti Lagercrantz, esitti valiokunnalle, että ainoa sodasta koituva uhka saattaisi olla Suomen menettäminen. Jos Ruotsi itse joutuisi vaaraan, tulisivat sen liittolaiset varmasti avuksi estääkseen Venäjän pääsemästä liian mahtavaksi.

Näin keveillä perusteilla sotaan lähtevät säädyt ehtivät vielä ennen valtiopäivien hajottamista laatia hallitukselle ohjeet tulevista rauhanneuvotteluista. Jos sotatoimet sujuisivat hyvin, piti Venäjältä vaatia Uudenkaupungin rauhassa menetettyjen alueiden lisäksi koko Itä-Karjala. Vaikkei suurempaa sotilaallista menestystä saavutettaisikaan, olisi Viipurin lääni, Inkerinmaa ja Viro kuitenkin vaadittava takaisin. Ja vaikka kärsittäisiin tappiokin, olisi Suomesta menetetyt alueet sekä osa Inkerinmaata pyydettävä takaisin.

”PIKKUVIHA”

Näin alkoi sota Venäjää vastaan, jota maamme historiassa kutsutaan ”pikkuvihaksi”. Tämä nimi johtuu siitä, että vaikka sota ei aiheuttanutkaan varsinkaan suomalaisten ennakolta pelkäämiä hävityksiä, kansamme sai kuitenkin runsain mitoin maksaa vallanpitäjien kevytmielisen sodanhalun.

Elokuun loppupuolella v. 1741 venäläinen sotajoukko ylitti Suomen rajan Lappeenrannan luona. Vaikka sodanjulistuksesta oli kulunut jo kuukauden

verran aikaa, eivät Ruotsi-Suomen sodanvalmistelut olleet vielä alkuunkaan suoritetut. Ylipäälliköksi määrätty kenraali Kaarle Emil Lewenhaupt, joka oli valtiopäivillä ollut innokkaimpia sodanlietsojia, ei vielä ollut saapunut Suomeen. Hänen sijaisenaan toimi kenraali von Buddenbrock, joka Lewenhauptin tavoin oli taistellut jo Kaarle XII:n sotajoukoissa. Sotasuunnitelmat olivat hyvin vaillinaiset, mutta sotaa aiottiin käydä hyökkäävästi. Tämän mukaisesti kenraali Buddenbrock oli ryhmittänyt sotajoukkonsa, yhteensä n. 18 000 miestä, suojaamaan sekä Haminan että Lappeenrannan kaupunkeja. Näiden kautta kulkivat nimittäin tärkeimmät rajan taakse vievät tiet. Maavoimat saattaisivat siten lähteä etenemään Viipuria ja edelleen Pietaria kohti heti ylipäällikön saavuttua sotanäyttämölle. Laivaston piti hävittää Venäjän laivasto, joka lukumääräisestä ylivoimastaan huolimatta oli Ruotsi-Suomen laivastoa heikompi. Suomalaisen vara-amiraali Tuomas von Rajalinin komentama merilaivasto oli sijoitettu valmiusasemaan Haminan edustalle, mistä sen piti lähteä liikkeelle maavoimien mukana.

Nämä suunnitelmat eivät olisi olleet huonoja, jos varustelut olisivat olleet vähemmän puutteelliset ja jos paikalla olisi ollut kykenevä ja tarmokas johtaja. Nyt kuitenkin Rajalinin laivastoa pidettiin kuukausimääriä aloillaan paikassa, missä se ei saanut edes kunnon juomavettä. Taudit riehuivat valtoimenaan, ja jo pari viikkoa sodanjulistuksen jälkeen yli puolet laivaston miehistä olivat sairaina tai kuolleet. Pystyvä ja taitava vara-amiraali Rajalin sairastui ja kuoli syyskuun alussa laivastolle korvaamattomaksi tappioksi. — Huonojen varustelujen vuoksi Buddenbrock ei kyennyt liikuttelemaan joukkojaan niin nopeasti, kuin vihollisen toimenpiteet olisivat vaatineet. Venäjän palveluksessa oleva skotlantilainen kenraali Jaakko Keith oli koonnut jo ennen sodanjulistusta venäläisiä joukkoja Viipuriin. Irlantilaisen kreivi Pietari de Lacyn komennossa nämä joukot

ylittivät rajan ja etenivät Lappeenrantaa kohti. Kaupungin edustalla syntyi taistelu elokuun 23. päivänä. Lappeenrantaa puolusti kenraalimajuri Kaarle Wrangel, joka oli ehtinyt saapua joukkoineen Marttilasta kaupungin heikon varusväen avuksi. Vihollisen liikkeistä ei ollut saatu riittävää selvyyttä huonon tiedustelun vuoksi, joten Haminan pohjoispuolelle sijoittunut Buddenbrockin osasto ei ehtinyt liittyä ajoissa Wrangelin voimiin. Huolimatta vihollisen kaksinkertaisesta ylivoimasta Wrangel kuitenkin päätti taistella.

Lappeenrannan taistelu päättyi Ruotsi-Suomen joukkojen perusteelliseen tappioon. Taistelun tulos johtui sekä Ruotsi-Suomen joukkojen huonosta johdosta että joukkojen heikosta taistelunhalusta. Pari suomalaista rykmenttiä kääntyi pakoon jo heti taistelun alussa, kun venäläiset olivat ampuneet muutaman yhteislaukauksen. Nämä pakenevat joukot vetivät muutkin mukaansa. Päällystö ei kyennyt pitämään joukkojaan kurissa eikä innostamaan niitä taisteluun. Ainoana poikkeuksena oli Länsipohjan rykmentti. Vaikka se oli menettänyt kaikki upseerinsa erästä vänrikkiä lukuunottamatta, se säilytti loppuun asti ryhtinsä ja perääntyi järjestyksessä taistelukentältä.

Puolet taisteluun osaa-ottaneista joukoista, parituhatta miestä, oli menetetty. Vankien joukossa oli kenraali Wrangelkin. Venäläisten haltuun joutunut kaupunki ryöstettiin ja poltettiin. Asukkaat vietiin vankeina Venäjälle. Tappio ei sinänsä olisi ollut kovin suuri. Mutta loistavia voittoja odottaneille sotaintoilijoille se oli kylmä suihku, mikä vaikutti haitallisesti masentaessaan mielet jo etukäteen. Ja miehistön taistelunhalun puute oli vakava enne, mikä olisi ajoissa pitänyt ottaa huomioon tulevien onnettomuuksien välttämiseksi.

Huonosta alusta huolimatta sota ei ollut suinkaan vielä menetetty. Syyskuun alussa armeijaansa saapuneella Lewenhauptilla oli tosin vain n. 23 000

miestä, joista niistäkin melkoinen osa oli sairaana tai muualle komennettuna. Sitä paitsi joukkojen huolto oli niin kurjasti järjestetty, että armeija kyettiin vain töin tuskin ylläpitämään. Mutta Viipurin tienoille keskitetty venäläinen armeija ei ollut sen vahvempi, ja Pietarissa valmisteilla olevasta vallankaappauksesta kertovat huhut alensivat sen taisteluarvoa. Näissä olosuhteissa Lewenhauptin olisi pitänyt vaikeuksista huolimatta ryhtyä tarmokkaasti hyökkäämään, mihin Elisabet häntä innokkaasti kehoittikin.

Marraskuussa Lewenhaupt lähti liikkeelle ja ylitti rajan. Venäjän armeijan keskuuteen ja Pietariin levitettiin julistusta, jossa ilmoitettiin Ruotsi-Suomen armeijan saapuvan Venäjälle vapauttamaan kansan sen hallituksen sietämättömästä ikeestä. Kun Pietariin saapui tieto Lewenhauptin lähestymisestä, siellä syntyi suuri sekasorto. Elisabet käytti sitä hyväkseen ja suoritti vallankaappauksen kaartinrykmenttien avulla. Lapsitsaari ja hänen vanhempansa vangittiin, ja Elisabet tunnustettiin hallitsijaksi.

Nyt kun Elisabet oli saavuttanut päämääränsä, ei hän enää halunnut olla missään tekemisissä Ruotsi-Suomen sotavoimien kanssa. Hän lähetti Lewenhauptille sanan, että hän oli käskenyt Venäjän armeijaa lopettamaan sotatoimet ja toivoi Lewenhauptin tekevän samoin. Keisarinna ei kuitenkaan sanallakaan maininnut, että hän palkitsisi jollakin tavoin Ruotsi-Suomea vallankaappauksessa saamastaan avusta. Mikäli sodasta toivottiin vielä jollakin tavoin hyödyttävän, olisi Lewenhauptin pitänyt käyttää keisarinnan vielä epävarmaa asemaa hyväkseen ja jatkaa marssiaan Pietaria kohti pakottaakseen hänet tällä tavoin myönnytyksiin. Sen sijaan kenraali teki aselevon venäläisten kanssa ja vetääntyi joukkoineen rajan yli Suomen puolelle.

Näin kenraali Lewenhaupt, joka valtiopäivillä oli ollut yksi sodan innokkaimmista kannattajista, päästi päättämättömyydessään käsistään ainoan tilaisuuden sodan onnelliseen päätökseen saattamiseksi.

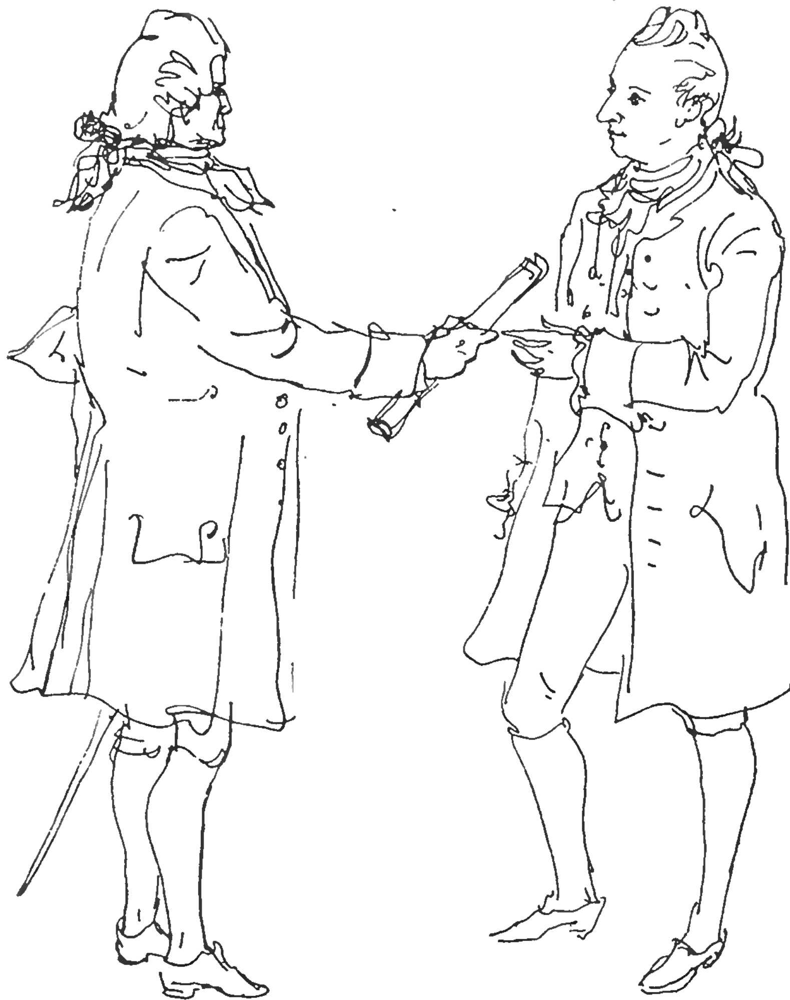
Venäjän keisarinna tarjoaa Suomelle itsenäisyyttä

Vähän ennen aselevon solmiamista kuningatar Ulriika Eleonoora oli äkkiä kuollut Tukholmassa. Ruotsi-Suomen kruununperimyskysymys tuli kesken sodan ajankohtaiseksi, sillä kuningasparilla ei ollut lapsia. Kaikkialla maassa ryhdyttiin nyt kaavailemaan vallanperimyksen järjestelyä.

Myös armeijassa pohdittiin innokkaasti tätä kysymystä. Sopivan kruununperillisen avulla toivottiin nimittäin saavutettavan paremmin kuin aseilla sodalle asetetut päämäärät. Toiveet kiinnitettiin tällöin keisarinna Elisabetin sisarenpoikaan, Holsteinin herttuaan Kaarle Pietari Ulrikiin. Nuori herttua, jonka Elisabet oli kutsunut Venäjälle, oli Kaarle XII:n sisaren pojanpoika. Uskottiin, että keisarinna antaisi Ruotsi-Suomelle takaisin Uudenkaupungin rauhassa menetettyjä alueita, mikäli hänen suosimansa herttua valittaisiin Ruotsi-Suomen kruununperilliseksi.

Lewenhauptin armeijan upseerit kuluttivat aikaansa politikoimiseen sen sijaan, että olisivat vahvistaneet maan puolustusta välirauhan tarjotessa siihen mahdollisuuden. Armeija oli kurjassa tilassa. Huonojen vuosien ja tavallista suuremman armeijan vuosikausia kestäneen elättämisen vuoksi elintarvikkeiden saanti Suomesta oli äärimmäisen vaikeaa. Kerrotaan, että ylipäällikkökään ei usein saanut muuta kuin vesivelliä tai suolalihan palasen. Taudit riehuivat valtoiminaan, ja nälkiintyneet miehet joutuivat helposti niiden uhreiksi. Sillä välin keisarinna Elisabet oli lujittanut asemaansa Venäjällä niin, että saattoi helmikuun lopulla ilmoituttaa Lewenhauptille lopettavansa aselevon maaliskuun 1. päivästä.

Tämä tieto herätti suurta tyrmistystä Lewenhauptin upseerien keskuudessa. Armeijaan levisi kohta venäläisten aikeita ja voimia suunnattomasti liioittelevia huhuja. Tällöin päätettiin lähettää venäläisten ylipäällikön luokse neuvottelija, jonka piti

Elisabetin manifesti ojennetaan Suomen edustajalle.

pyytää aselevon pidennystä. Ruotsalainen eversti Lagercrantz, joka valtiopäivillä oli ollut innokkaimpia sodanlietsojia, matkusti nyt näissä asioissa Pietariin. Mutta tyytymättä vain hänelle annetun tehtävän suorittamiseen Lagercrantz ryhtyikin Venäjällä puuhaamaan Holsteinin herttuaa Ruotsi-Suomen kruununperilliseksi. Omin lupinsa hän matkusti Moskovaan saakka tässä tarkoituksessa. Täällä hän neuvotteli herttuan ehdokkuudesta ja siinä sivussa kuvaili venäläisille Lewenhauptin armeijan huonoa tilaa. Lagercrantz ei saanut aikaan aselevon pidentämistä, mutta hän toi mukanaan matkalta erittäin mielenkiintoisen asiakirjan. Se oli keisarinna Elisabetin julistus Suomen kansalle, missä hän lupaili Suomelle itsenäisyyttä.

Tässä julistuksessaan eli manifestissa Elisabet

ensin toteaa, ettei hän ole toivonut muuta kuin rauhan ja hyvän naapurisovun säilymistä Venäjän ja Ruotsi-Suomen välillä. Mutta Ruotsi-Suomen taholta rikottiin rauha. Tosin kaikki eivät sielläkään olleet sodan kannalla, eivät etenkään suomalaiset, "coska he häidän hywydens cansa tälle Sodan ajalla caickein ensin owat waditut ulos seysoman wijattomast caickinaista waiwa, turmellusta ja häwitöstä". Keisarinnan on vastoin tahtoaan ollut pakko lähettää sotajoukkonsa Suomeen. Mutta hän lupasi, että "mäidän puoleldam Sädyt ja asuvaiset Somen Ruchtinacunnas pitä warjellux tuleman, ja nijn jocainen täydellisest nautitzeman hyfwydens ja tawarans ja caickesta rasituxesta wapachdettu oleman", mikäli suomalaiset "tässä Sodas alallans ja lewos itzens pidättäwet, ja Sodan warustamisest ja edes ottamisest itzens poies pidättä, ja eij wainollisudella itzens mäidän Suota jouckom wastan cäytä, ja eij yhdesäckän cappalesa Ruotzin Armeialle apua osota, mutta mäidän cansam naburillisessa ystäwydessä ja Rauhas eläis, osottain sen itse työssä ..." Mutta vielä enemmänkin Elisabet lupasi, sillä "... paitzi sitä ey jalan leweyttä werasta matta halaja, mielelläm Suomme, ja caickilla curilla sihen awollinen olla, että usein njmitetty Sumen Ruchtinacunda, jos se itzens Ruotzin wallan allda poies eroittaman ajwoitettu on, ja eij tästä edes nijn cuin nyt nijden mutamain Personain oman hyödytyxen pälle catzomisen tapachtunut on, turmelewaisen Sodan ale annettu, nijncuin yxi wapa ja eij cennengän wallan alla olewainen ma häidän omainne tykönä itze cäskenänne ylös asetta hallituxen Sädyn, säncaldaisen perustuxen pälä ja sen caldaisen oickias Wapauxes pysy, nijn cuin se häidän omaxi hyödytyxexi ja alati pysywäisexi wahwistuxexi, ja sen saman häidän oman tachtons päran asetetan, ja itze toivåtta taitawat. Jossa siwussa me häillen awuxi ja ylöes pitämisexi tässä häidän udes edes ottamisessans caikissa tiloissa, coska ja cuinga he itse tachtowat, meidän

Sota jouckollam caickel rackaudel warjella ja autta tahdom, tällä tawalla ja näiden weli cappalten cautta taita Suomen ma, jos hee edes nimitetyllä tawalla ylös asettavat yhden oman wapan Hallituxen ...” — Keisarinna siis suoraan kehoitti suomalaisia eroamaan Ruotsista ja valitsemaan itselleen oman hallituksen, jota hän lupasi kaikin tavoin tukea. Mutta toisaalta ”... jos wastoin Mäidän paremba toiwom tämä Mäidän hyfwäntachtoisudem Somen Ruchtinascunnalda eij wastan otetuxi tulis ..., nijn olemme Me wastoin Mäidän oma armollista aickomistam waditut, usein nimitetyn Ruchtinascunnan Tulen ja Mieckantäran cautta hävittämän ...”, uhattiin manifestin lopussa.

Keisarinna Elisabetin julistus herätti Ruotsi-Suomen hallituksessa suurta huolestumista. Tukholmassa julkaistiin suomalaisille tarkoitettu ”Armollinen Eteenasetus”, jossa heitä varotettiin venäläisten juonista. Tosin hallitus oli luottavinansa suomalaisten uskollisuuteen, mutta katsoi kuitenkin tarpeelliseksi muistuttaa, ”... kuinka vaarallisen ja petollisen lupauksen päälle ne Venäjän puolelta annetut kavalat lupaukset itsens nojaavat, ja kuinka ne samat ainoastans olis joku paula heille lankeemukseks ja kadotukseks, jotka niihin tahtoisit uskaltaa”. Venäjän hallitus on ennenkin koettanut saada aikaan kapinoita ”usioisa maakunnisa, jotka sitä vanhaa Venäjän valtakuntaa ovat silloin lähinnä olleet, kavalasti liehakoitsevalla toivolla, että saada saman kaltaista vapaata hallitusta, mutta samat maakunnat ovat sen jälkeen havainneet itsens ajatuksisans vietellyiksi, koska he väkivallalla Venäjän ikeen alle ovat pannuiks ja sen hallituksen määrättömän orjuuden alle saatetuiksi tulleet, johon Suuri Novgorodi ja Ukraini, usiampain kanssa, vielä nyt ovat surkuteltavat todistukset, jotka heidän kahleisans täytyy huota, vaan tähän asti on heillä sangen vähä pelastuksestans ollut toivo”.

Yleensä suomalaiset eivät kiinnittäneet erityisem-

pää huomiota keisarinnan julistuksen siihen kohtaan, missä puhuttiin maamme hankkiutumisesta itsenäiseksi. Tämä oli vielä niin uusi ja outo ajatus, ettei se voinut löytää vastakaikua muissa kuin aivan harvoissa maanmiehissämme. Todennäköisesti se esitettiinkin vain suomalaisten houkuttelemiseksi luopumaan vastarinnasta. Tuskinpa tämän julistuksen laatijatkaan, joina on pidetty Holsteinin herttuan ruotsalaisia kannattajia, tosissaan ajattelivat Suomen itsenäistämistä. Holsteinin herttuaa toivottiin Ruotsi-Suomen perintöruhtinaaksi. Jos hänet olisi sitä ennen valittu Suomen hallitsijaksi, olisi hän jälleen yhdistänyt maamme Ruotsiin tultuaan Ruotsinkin hallitsijaksi. Ehkäpä tämä oli keisarinnankin tarkoitus, sillä puhe Suomen itsenäistämisestä loppui kohta Ruotsin säätyjen valittua herttuan tulevaksi hallitsijakseen.

Keisarinna Elisabetin julistus helpotti joka tapauksessa hänen joukkojensa toimintaa Suomessa. Julistuksen johdosta suomalaiset alistuivat yleensä vastarintaa tekemättä vihollismiehitykseen. Syynä tähän ei useimpien kohdalla kuitenkaan ollut niinkään paljon toive maamme mahdollisesta itsenäistymisestä, kuin halu päästä osalliseksi keisarinnan lupaamasta hengen ja omaisuuden suojasta. Mutta ensimmäisenä asiakirjana, jossa maamme itsenäisyys selvästi mainitaan, keisarinna Elisabetin manifesti on joka tapauksessa eräs historiamme mielenkiintoisimpia asiakirjoja.

Savon ja Karjalan talonpojat puolustavat kotejaan

Pääarmeijan kuluttaessa aikaansa toimettomuudessa aselevon solmimisen jälkeen Savon ja Karjalan väestö ryhtyi omakohtaisesti huolehtimaan kotiseutujensa puolustamisesta.

Tämän toiminnan alkuunpanijana oli Savon ja Kyminkartanon läänin maaherra Kaarle Stiernstedt. Maaherra Stiernstedt oli valtiopäivillä ollut innok-

kaimpia sotapuolueen miehiä. Mutta hän oli myös yksi niistä harvoista sodanlietsojista, jotka toden tullen myös tekivät jotakin. Heti maaherrakuntaansa saavuttuaan hän ryhtyi syksyllä 1741 järjestelemään lääninsä puolustusta. Stiernstedtin aloitteesta Savon ja Karjalan talonpojat suostuivat asettamaan ns. varamiehiä, ylimääräisiä ruotusotilaita, jotka asetettiin rajaa vartioimaan. Näin saatiin kokoon parituhatta miestä, jotka tosin olivat huonosti koulutettuja ja puutteellisesti varustettuja. Heidät sekä lääniin sijoitetut harvalukuiset sotamiehet Stiernstedt jakoi tärkeimpien teiden varsille vartioistoiksi. Näin varustautuneina savolaiset ja pohjoiskarjalaiset odottelivat vihollisen tuloa.

Venäläiset olivat suorittaneet hävitysretkiä rajaseuduille vihollisuuksien puhkeamisesta alkaen. Mutta vasta Lewenhauptin solmiman aselevon vallitessa etelässä vihollisen partioretket saivat vauhtia pohjoisessa. Joulukuun kuluessa monet rajaseudun kylät ja kokonaiset pitäjät kokivat jälleen surkeita kohtaloita. Vihollisjoukot, etenkin kasakat, riehuivat ryöstäen, murhaten ja polttaen rajaseuduilla. Pahimmin joutui kärsimään Ilomantsi, jossa 14 kylää ryöstettiin ja poltettiin. Tällöin surmattiin tai vietiin vankina Venäjälle yli 200 henkeä.

Maaherra Stiernstedtin väki esti kuitenkin vihollisen tunkeutumasta syvemmälle maahan. Kerimäellä kapteeni Bedtken johtama 350-miehinen joukko löi maaliskuun alussa Savonlinnaan pyrkineen kenraali Fermorin 900-miehisen osaston. Voitto johtui ennen kaikkea talonpoikien suksista. He pystyivät liikkumaan syvässä lumessa teiden ulkopuolella ja häiritsemään teihin sidottuja venäläisiä niin, että näiden oli luovuttava enemmistä etenemisyrityksistä.

Maaherra oli nimenomaan käskenyt joukkojensa taistella tällä tavoin, mistä heille koituikin menestystä. Mutta Kiteen vartiostoa johtaneet upseerit eivät noudattaneet Stiernstedtin järkeviä ohjeita. He sulkeutuivat n. 300-miehisine osastoineen pappilan ra-

Pikkuvihan päiviltä.

kennuksiin. Talonpojat olisivat halunneet hyökätä heti vihollisen kimppuun. Mutta johtajina olevat pari upseeria kielsivät sen. Vieläpä he juovuspäissään käskivät mukana olevien sotamiesten hakata kappaleiksi talonpoikien sukset. Nämä olivat siten avuttomia, kun parituhantinen vihollisjoukko piiritti pappilan rakennukset. Vastoin antautumishaluisten upseerien, luutnantti Bergmanin ja vänrikki Knorringin, tahtoa talonpojat yrittivät vielä epätoivoista vastarintaa. Taistelu päättyi kuitenkin heidän perusteelliseen tappioonsa.

Kiteen tapauksen johdosta talonpojat eivät enää huolineet upseereita joukkoonsa. He luottivat vain keskuudestaan valitsemiinsa päällikköihin, jotka johtivat heitä monissa venäläisiä vastaan käydyissä kahakoissa. Erkki Sallinen, Lauri Roivas sekä monet muut talonpoikaiset sissipäälliköt osoittivat suurta

rohkeutta ja taitoa sekä tuottivat venäläisille huomattavia menetyksiä.

Kun pääarmeija antautui loppukesällä 1742, oli Savon ja Karjalan talonpoikienkin luovuttava vastarinnastaan. Mitään pysyviä tuloksia he eivät sillä olleet saaneet aikaan. Mutta heidän urheutensa ja uhrautuvaisuutensa on jäänyt historiaan tämän kurjasti käydyn sodan melkeinpä ainoina valopilkkuina.

Venäläiset valtaavat Suomen

Kevään tullessa v. 1742 alkoivat sodan ratkaisevat tapahtumat. Kenraali Lewenhaupt oli suunnitellut talven kuluessa puolustustoimenpiteitä, joihin oli määrä ryhtyä vihollisen jälleen hyökätessä. Maaarmeijan piti puolustaa niitä monia kapeikkoja, joita oli rajan ja Kymijoen välillä. Laivaston, sekä avomerilaivaston että kaleerien, piti suojata maa-armeijan oikea sivusta ja estää vihollista tekemästä maihinnousuja selustaan.

Toisin kuitenkin kävi. Viipuriin kokoontunut venäläisarmeija, n. 25 000 miestä, oli kylläkin Lewenhauptin armeijaa voimakkaampi. Mutta Venäjän laivasto ei alustensa suuremmasta lukumäärästä huolimatta ollut kuitenkaan Ruotsi-Suomen laivaston veroinen. Lewenhauptilla olisi siten ollut hyvät mahdollisuudet pitää puolensa. Mutta johdon heikkous pilasi kaiken. Laivaston komentaja ei piitannut Lewenhauptin käskyistä, vaan toimi oman päänsä mukaan. Useamman kerran laivasto vetäytyi länteen ja jätti maa-armeijan sivustan ja selustan hyökkäyksille alttiiksi, jolloin sekin katsoi olevansa pakotettu perääntymään. Mutta sotatoimien kurja kulku oli kuitenkin ennen kaikkea ylipäällikön heikkouden syytä. Valtiopäivillä sotaan ryhtymistä innokkaasti puoltanut Lewenhaupt osoittautui nyt toden tullen täysin kelvottomaksi ylipäälliköksi. Sen sijaan että olisi tehnyt tilanteen vaatimia lujia päätöksiä hän turvautui aina sotaneuvostoonsa. Neuvoston päättö-

mät ja horjuvat mielipiteet määräsivät siten ylipäällikön päätökset. Tuloksena tuli lopuksi olemaan koko maan puolustuksen täydellinen luhistuminen.

Lewenhauptin ensimmäinen suuri virhe oli Haminan luovuttaminen taistelutta. Kenraali oli koonnut päävoimansa kaupungin itäpuolelle. Mäntlahden kapeikossa oli parin tuhannen miehen vahvuinen etujoukko. Tämä jätti vahvan asemansa taistelutta vihollisen lähestyessä. Samoin teki päävoima Haminassa. Kenraalit Buddenbrock ja Bousquet, Haminan kaupungin 78-vuotias komentaja, vaativat Lewenhauptia puolustamaan kaupunkia. Vaikka hänellä olisi ollut tähän tarpeeksi väkeä, Lewenhaupt antoi perääntymiskäskyn. Haminan kaupunkiin vaivalla kootut suuret varastot hävitettiin ja kaupunki poltettiin. Hämmästyneet venäläiset saivat varsin lujana linnoituksena pidetyn Haminan haltuunsa laukaustakaan ampumatta.

Haminan päätön luovuttaminen hävitti ylipäällikön arvovallan viimeisetkin rippeet. Upseerit kävivät täysin kurittomiksi, ja varsinkin suomalainen miehistö alkoi karkailla suurin joukoin. He katsoivat turhaksi pysytellä armeijassa, joka sovinnolla jätti viholliselle heidän kotiseutunsa. Kun toisesta edullisesta puolustusasemasta luovuttiin toisensa jälkeen, herätti se paheksuvaa huomiota Tukholmassakin. Hallitus ei kuitenkaan uskaltanut käydä ankarasti käsiksi mahtavien valtiosäätyjen luottamusmieheen. Vanhan Fredrik-kuninkaan vaatimuksesta Lewenhauptille lähetettiin kuitenkin ankara muistutus. Ei ollut suinkaan tarkoitus, siinä lausuttiin, että armeijan säilyttämisestä oli pidettävä suurinta huolta. Siinä tapauksessa sitä ei olisi lähetettykään Suomeen. Armeijan oli päin vastoin taisteltava ja puolustettava maata.

Näistä huomautuksista huolimatta Lewenhaupt perääntyi Helsinkiin saakka. Tänne saavuttaessa armeija oli hajoamaisillaan. Huono huolto ja siitä johtuvat taudit sekä karkaamiset olivat siihen syynä.

Monet aateliset upseerit olivat myös lähteneet äskettäin koollekutsutuille valtiopäiville, monet pyytämättä edes lupaa ylipäälliköltä. Helsingissä Lewenhauptin vihdoin saavutti hallituksen käskykirje, jossa hänet määrättiin saapumaan yhdessä kenraali Buddenbrockin kanssa Tukholmaan tekemään tiliä toimistaan.

Vanha kenraalimajuri Bousquet sai Lewenhauptin lähdettyä armeijan komentoonsa. Mutta hänellä ei ollut enää juuri muuta mahdollisuutta kuin antautua. Venäläiset olivat ehtineet sulkea Helsingistä länteen johtavat tiet. Bousquet kannatti kyllä omasta puolestaan taisteluun ryhtymistä, mutta taipui sotaneuvoston enemmistön esittämään antautumisvaatimukseen. Elokuussa v. 1742 koko armeija, n. 16 000 miestä, antautui suunnilleen samanvahvuiselle viholliselle. Ruotsalaiset joukot saivat aseineen ja lippuineen poistua kotimaahansa. Suomalaiset luovuttivat aseensa ja saivat poistua kotiseuduilleen tehtyään keisarinnalle uskollisuudenvalan.

Muu Suomi joutui venäläisten haltuun yhtä helposti. Hämeenlinna antautui vihollisen ollessa siitä vielä 100 km:n etäisyydellä. Linnoituksen komentaja, vanha saksalaissyntyinen everstiluutnantti von Büttner oli lähettänyt pari upseeriaan tiedustelemaan vihollisen liikkeitä. Nämä ratsastivat kuitenkin suoraan vihollisen ylipäällikön luokse ja ilmoittivat Hämeenlinnan antautuvan. Savonlinna kesti sentään niin kauan, että vihollinen ehti piirittää sen. Sitten linnan päällikkö, vanha everstiluutnantti Gyllenecker luovutti linnan piirittäjille. Syyskuun alussa venäläiset saapuivat Turkuun. Kun maaherra Stiernstedtin oli pakko vetääntyä Savosta ja Karjalasta pääarmeijan antauduttua, joutui Pohjanmaakin taistelutta venäläisten haltuun. Lokakuun alkuun mennessä koko maa oli siten vihollisen käsissä.

Venäläisvalta Suomessa — "Suomen herttuatar"

Maan valloitus oli venäläisiltä sujunut helposti Ruotsi-Suomen joukkojen heikon vastarinnan vuoksi. Siviiliväestö alistui myös vastustuksetta vihollisen valtaan. Kaikkialta saapui lähetystöjä ja yksityisiä henkilöitä pyytämään turvakirjoja venäläisiltä kenraaleilta sekä vannomaan kuuliaisuutta keisarinna Elisabetille.

Saatuaan Suomen näin yllättävän helposti käsiinsä venäläiset ryhtyivät järjestelemään sen hallintoa. Tämä tehtävä oli nyt huomattavasti helpompi kuin se oli ollut isonvihan aikana.

Suurin osa maan virkamiehistöstä oli nimittäin jäänyt nyt kotimaahan, Ruotsissa oleva hallitus kun oli nimenomaan kehoittanut virkamiehiä jäämään paikoilleen hoitamaan tehtäviään.

Valloitetun maan hallinto oli aluksi venäläisten sotilasviranomaisten huolena. Turkuun asettunut kenraali Keith järjesteli Etelä-Suomen oloja entiselle pohjalle. Pohjanmaalla hallinnosta huolehti kenraali Kindermann, joka komensi sinne sijoitettuja venäläisiä joukkoja. Venäjän hallitus ei halunnut kuitenkaan jättää valloittamaansa maata sotilashallinnon varaan. Jo syksyllä 1742 ryhdyttiin järjestämään siviilihallintoa Suomeen. Maamme kenraalikuvernööriksi nimitettiin kenraali von Campenhausen. Tämä oli liivinmaalainen aatelismies, joka oli palvellut Kaarle XII:n armeijassa. Suuren Pohjan sodan aikana vangiksi jouduttuaan von Campenhausen oli mennyt aluksi Puolan, sitten Venäjän palvelukseen. Uusi kenraalikuvernööri tunsi siten hyvin Ruotsin ja Suomen oloja, olipa aikaisemminkin oleskellut Suomessa.

Campenhausen pyrki järjestämään sotatoimien johdosta häiriintyneen hallintokoneiston entiselleen. Poistuneiden virkamiesten tilalle nimitettiin joko suomalaisia tai sitten Viipurin läänistä kotoisin olevia miehiä. Nämä tunsivat hyvin maamme lait ja

laitokset, sillä Viipurin läänin olot oli Uudenkaupungin rauhan jälkeen säilytetty suurin piirtein entisellään. Läänien päämiehiksi asetettiin ylikomissaareja, joista eräät hoitivat erittäin hyvin lääniensä hallintoa. Läänien alempi virkamiehistö oli yleensä pysynyt paikoillaan.

Oikeuslaitos toimi suurin piirtein miehittäjistä riippumattomana. Turun hovioikeutta täydennettiin eräillä kotimaisilla ja balttilaisilla jäsenillä. Hovioikeuden toimintaa johti varapresidentiksi nimitetty Tammisaaren pormestari Laneus. Myös kirkollishallinto jouduttiin osittain uusimaan. Sen johdossa oli Turun väliaikainen konsistori, esimiehenään professori Johan Wallenius. Konsistori sai vaikeassa tehtävässään huomattavaa tukea sekä venäläisiltä kenraaleilta että kenraalikuvernööri von Campenhausenilta, ja teki suuria palveluksia maallemme. Sen ja etenkin professori Walleniuksen toimesta yritettiin myös kohentaa maamme opetuslaitosta. Erityisesti Turun yliopiston toiminta oli täysin lamassa useimpien yliopiston opettajien paettua Ruotsiin. Walleniuksen toimiessa vararehtorina yliopisto aloitti jälleen toimintansa syksyllä 1742. Opiskelu jäi kuitenkin varsin vähäiseksi.

Venäläiset pyrkivät toiminnassaan ottamaan huomioon maan asukkaiden mielipiteet. Virkoihin nimitettiin vain suomalaisia miehiä Venäjältä tulleiden lisäksi. Vaasassa ja Turussa pidettiin kohta maan miehittämisen jälkeen maakuntakokouksia, joissa suomalaiset saivat tehdä esityksiään maan hallinnon järjestämisestä. Tärkein kysymys oli verotuksen järjestäminen. Keisarinna ei tahtonut hyötyä valloitetun maan kustannuksella. Suomesta oli sen vuoksi kannettava veroja vain sen omien hallintokustannusten peittämiseksi. Mutta suomalaisten oli myös osallistuttava maassa olevan venäläisen sotaväen ylläpitämiseen. Vaikkakin venäläiset kenraalit suhtautuivat hyvin ymmärtäväisesti maamme asukkaiden taloudellisiin vaikeuksiin ja usein alensivat ve-

rosuorituksina luovutettavien elintarvikkeiden ja rehun määriä, tämä oli sodan köyhdyttämälle maalle raskaana rasituksena. Erityisesti kyyditysvelvollisuus painoi talonpoikia. Heille samoin kuin maamme koko väestöllekin aiheutui ulkomaankaupan pysähtymisestä ylimääräisiä rasituksia. Tuontitavaroista oli suuri puute ja ne olivat kalliita. Maan vienti sai suuntautua vain Baltian maihin ja Venäjälle ja oli määrältään vain osa rauhanaikaisesta, mikä suuresti vähensi etenkin talonpoikien ja porvarien tuloja.

Nämä sodasta johtuvat rasitukset synnyttivät miehittäjiä kohtaan hiljalleen voimistuvaa tyytymättömyyttä. Tätä lisäsivät erinäiset väestöön kohdistuneet väkivaltaisuudet. Yleensä venäläisten käytös oli moitteetonta ja väestön oikeusturva hyvä. Venäläiset kenraalit pitivät joukkonsa kurissa ja estivät siviiliväestöön kohdistuvat väkivallantyöt. Mutta kaikkialle ei heidänkään valvontansa ulottunut. Sitä paitsi venäläiset rankaisivat ankarasti siviiliväestöä yhteydenpidosta ruotsalaisten kanssa, missä sellaista ilmeni. Väärinkäsityksiäkin sattui, kuten Maalahden kirkkoherran Jakob Wijkarin tapauksessa. Hänet sekoitettiin erääseen samannimiseen henkilöön, joka oli kirjoitellut Ruotsiin venäläisten joukkojen vahvuuksista, ja pääsi vasta kovaa kohtelua kärsittyään vapaaksi. Kun venäläiset miehityksen loppupuolella saivat vihiä maassa suoritetuista kapinavalmisteluista, kovensivat he otettaan. Tämä kiristi valloittajien ja maan väestön suhteita.

Pikkuvihan aikaiseen Suomen miehitykseen liittyy eräs romanttinen tarina, jonka päähenkilöinä olivat venäläisten joukkojen korkeimpaan päällystöön kuulunut kenraali, kreivi Jaakko Keith sekä eräs turkulainen porvaristyttö. Kenraali Keith joutui Turkuun asetuttuaan paljon tekemisiin Turun pormestarin, tunnetun valtiopäivämies Kaarle Merthenin kanssa. Hattu-puolueeseen kuuluva Merthen oli valtiopäivillä kannattanut sotaa. Maan jouduttua vihollisen käsiin hän jäi paikoilleen ja teki kyvyk-

käänä miehenä huomattavia palveluksia miehittäjille ja maallemme sen oloja järjesteltäessä. Merthenin kodissa kenraali tutustui tämän tällöin parikymmenvuotiaaseen Eeva-tyttäreen, jonka kauneus ja äly kiinnittivät Keithin huomiota. Vaikka tällöin jo lähes 50-vuotias Keith oli paljon maailmaa nähnyt loistava ylimys, voitti pikku porvaristyttö hänen rakkautensa. Kun Keith rauhan tultua jätti maamme, seurasi ”Suomen herttuattareksi” nimitetty Eeva Merthen rakastettuaan Venäjälle. Myöhemmin kenraali siirtyi Fredrik Suuren palvelukseen ja kaatui kuninkaalle onnettomassa Hochkirchin taistelussa seitsenvuotisen sodan aikana. Eeva Merthen meni myöhemmin naimisiin Stralsundin linnanpäällikön kanssa, mikä liitto myös muodostui onnelliseksi. Entinen Suomen herttuatar kuoli lähes 90-vuotiaana säilyttyään loppuun asti hyvissä hengen- ja ruumiinvoimissa. Pitkän ulkomailla viettämänsä elämän aikana hän oli herättänyt kaikkein korkeimmissakin seuroissa huomiota kauneudellaan, henkevyydellään ja miellyttävällä esiintymisellään.

Turun rauha

Kun sotatoimet kääntyivät yhä onnettomampaan suuntaan, oli hallituksen lopuksi pakko vedota valtiopäivien tukeen. Loppukesällä 1742 valtakunnan säätyjen edustajat kokoontuivatkin Tukholmaan. Sodasta huolimatta suomalaisia valtiopäivämiehiä saapui tavanmukainen määrä. Huomattavimpia joukossa olivat kiivaat hattupuolueen miehet Fabian ja Henrik Wrede sekä maan molemmat piispat.

Edustajien mieliala oli kovin kiihtynyt, sillä juuri näihin aikoihin venäläiset lopettelivat helposti sujunutta Suomen valloitusta. Valtiopäivillä esitettiinkin myssyjen taholta vaatimus kurjaan sodankäyntiin sekä itse sodan julistamiseen syypäiden rankaisemisesta. Hattujen onnistui välttää asioiden perusteellisempi tutkiminen syyttämällä kenraali Lewen-

hauptia ja Buddenbrockia velvollisuuksiensa laiminlyömisestä. Tällä ovelalla ja kunniattomalla tavalla todelliset sotasyylliset pääsivätkin vastuusta, sillä yleinen mielipide tuomitsi jyrkästi molemmat kenraalit. Säädyt asettivat keskuudestaan erityisen komission, joka tutkittuaan kenraalien toimintaa tuomitsi heidät kuolemaan. Komission jäsenistä Daniel Juslenius vastusti kuolemantuomiota, mutta ei saanut riittävää kannatusta.

Onnettomien kenraalien kuolemantuomiot pantiin kohta täytäntöön. Heitä kohtaan tunnettiin niin voimakasta vihaa, ettei Buddenbrockin pyyntöön kuolemantuomion toimeenpanosta ampumalla suostuttu, vaan hänet mestattiin. Lewenhaupt ja Buddenbrock kuolivat oikeusmurhan uhreina, etenkin jälkimmäinen. Hän oli sotaneuvostossa vastustanut mm. Haminan luovuttamista taistelutta, vaikka tämäkin tapaus pantiin osaltaan hänen syykseen. Sen sijaan Lewenhauptin toiminta ylipäällikkönä oli todella niin kurjaa, että häntä kohdannutta rangaistusta ei voi pitää perusteettomana. Mutta sotaoikeuden olisi pitänyt tuomita hänet velvollisuutensa laiminlyöneenä ylipäällikkönä. Säätyjen asettama poliittinen tuomioistuin olisi nimittäin kyllä löytänyt monta muutakin yhtäläisesti syyllistä, jos sotaan syyllisiä olisi haluttu oikeudenmukaisesti rangaista.

Mutta säätyjen kostonhalu lauhtui näiden verituomioiden jälkeen. Niiden huomio kiintyi nyt kokonaan rauhan aikaansaamiseen. Tähän liittyi kysymys uuden kruununperillisen vaalista. Keisarinna Elisabetille mieluisen kruununperillisen avulla nimittäin toivottiin saatavan parempi tulos aikaan kuin mitä huono sodankäynti oli tuottanut. Näin ajattelevien ehdokkaana oli Holsteinin herttua Kaarle Pietari Ulrik. Säädyt päättivätkin pyytää häntä Ruotsi-Suomen kruununperilliseksi. Pietariin lähetettiin erityinen lähetystö tehtävää suorittamaan. Mutta vastaanotto perillä oli kylmä. Keisarinna oli juuri

valinnut herttuan Venäjän kruununperilliseksi, joten lähetystö sai palata tyhjin toimin takaisin.

Holsteinin herttuan kannattajat valitsivat uudeksi ehdokkaakseen herttuan sukulaisen Aadolf Fredrikin, joka oli Lyypekin ruhtinaspiispa. Keisarinna Elisabet tuki kaikin tavoin Aadolf Fredrikiä. Hänen vastaehdokkaanaan oli Tanskan perintöprinssi, jota etenkin Ruotsin talonpojat toivoivat hallitsijakseen. Kun Ruotsilla ja Tanskalla olisi yhteinen hallitsija, voisi valtakunta pitää puoliaan Venäjää vastaan. Tanskan avulla uskottiin voitavan valloittaa Suomi takaisin. Mutta valtiopäivillä olevat suomalaiset antoivat kannatuksensa Aadolf Fredrikille. He uskoivat, että se olisi ainoa keino Suomen palauttamiseksi muun valtakunnan yhteyteen. Vaikka Suomi onnistuttaisiinkin valloittamaan tanskalaisten avulla takaisin, aiheutuisi siitä suurta tuhoa sodasta muutenkin jo kärsineelle maalle.

Kruununperillisestä vielä riideltäessä olivat rauhanneuvottelut jo käynnissä. Ne suoritettiin Turussa, missä ruotsalaiset vapaaherrat Cedercreutz ja von Nolcken sitkeästi kamppailivat Suomen palauttamisesta. Aluksi venäläiset eivät tahtoneet kuulla puhuttavankaan siitä. Venäjä aikoi pitää sen, mitä aseet olivat sille hankkineet. Korkeintaan Suomesta voitaisiin tehdä jonkinlainen Ruotsista riippumaton, mutta Venäjän suojeluksessa oleva puskurivaltio molempien kiistakumppanien välille. Neuvottelut olivat jo monta kertaa katkeamaisillaan.

Hallitus yritti keväällä 1743 suoritetuilla sotatoimilla hankkia parempia rauhanehtoja. Eversti Marcks von Württemberg tuli talvella joukkoineen Ahvenanmaalle ja otti sen haltuunsa. Kenraali Freidenfeltin piti edetä Pohjanmaalle Länsipohjasta, missä hän oli joukkoineen. Ruotsin laivaston piti lopuksi turvata ruotsalaisten joukkojen maihinnousu Etelä-Suomeen.

Myös maamme asukkaiden keskuudessa ilmeni halua ryhtyä toimenpiteisiin maan vapauttamiseksi vi-

hollismiehityksestä. Syntyi laaja suunnitelma kansan nostattamiseksi aseisiin. Sen laati yliopistonapulainen, maisteri Iisak Ross, joka loi laajan salaisen verkoston tuhansiin nousevan miesmäärän nostattamisesta heti, kun Ruotsista saataisiin apua. Rossin avustajien joukossa oli useita entisiä upseereja.

Mutta sekä hallituksen että maisteri Rossin suunnitelmat raukesivat. Kenraali Freidenfeltin alkumenestys päättyi hänen saatuaan tapaturmaisesti surmansa. Ruotsin kaleerilaivasto kärsi tappion taistellessaan Keithia vastaan Korppoon virralla. Avomerilaivasto ei kyennyt estämään sotamarsalkka de Lacyn komentamaa Venäjän avomerilaivastoa yhtymästä Keithiin, jonka jälkeen Venäjän laivastovoimat saattoivat uhata Ruotsin rannikkoja. Rossin suunnitelmasta luovuttiin hallituksen ja kuninkaan varotettua siihen ryhtymästä, sillä pelättiin venäläisten ankarasti kostavan suomalaisille.

Kesällä 1743 säädyt päättivät vihdoin pyytää Aadolf Fredrikiä Ruotsi-Suomen kruununperilliseksi. Nyt päästiin myös Turussa helposti sopimukseen, kun ruotsalaiset neuvottelijat olivat vähää aikaisemmin ilmoittaneet hallituksensa suostuvan luovuttamaan Venäjälle osia Savosta ja Kymenkartanon läänistä. Väliaikainen rauhansopimus allekirjoitettiin kesäkuun lopulla, minkä jälkeen venäläiset joukot alkoivat poistua. ”Pikkuviha” päättyi lopullisesti elokuun 7. päivänä allekirjoitettuun Turun rauhaan.

Näin loppui Ruotsin ja Suomen yhteisen pitkän historian kehnoimmin käyty sota. Kärsitty tappio oli sitä tuntuvampi, kun sotaan oli lähdetty ylimielisen suurin toivein. Yhtenä syynä sodan yllättävän huonoon lopputulokseen oli juuri tämä vallassaolevan puolueen ylimielinen asenne. Voitonvarmuudessaan se laiminlöi sotavarustelut, niin että armeijan ja laivaston puutteellinen kunto alusta alkaen esti laadittujen sotasuunnitelmien noudattamisen. Mutta kaikkein haitallisinta oli kunnollisen ylijohdon puute. Lewenhauptin päättämättömyys ja haparointi kuvas-

tuu alimpienkin komentajien toiminnassa. Joskin tämän sodan päällikkökunta oli yleensä jo liian iäkästä, olivat useimmat heistä sentään vanhoja kelpo karoliineja, jotka kunnollisen ylipäällikön alaisina olisivat varmaan toimineet kunnianpäiviensä tapaan. Ja uhrautuvia ja päättäväisiä johtajia olisivat niin Suomen kuin Ruotsinkin joukot seuranneet. Monipäinen ja heikko säätyvalta ei kyennyt kuitenkaan antamaan sotapäälliköilleen näiden tarvitsemaa arvovaltaa. Tämä sekä poliittisen että sotilaallisen johdon heikkous kostautui valtakunnalle ankarasti niin pikkuvihan kuin sitä seuranneen neljännesvuosisadan aikana.

PIKKUVIHAN JÄLKEINEN AIKA

Kehnosti käyty sota heikensi valtavasti Ruotsi-Suomen asemaa. Joskin valtakunta oli menettänyt suurvalta-asemansa suuressa Pohjan sodassa, oli sen sotamaine ollut tämän suurta ylivoimaa vastaan käydyn sodan jälkeen entistäänkin kirkkaampi. Mutta hattujen sodassa Ruotsi-Suomen sotilaallinen arvovalta kärsi musertavan menetyksen. Tämä sota oli osoittanut, että valtakunta oli sotilaallisesti vain heikko pikkuvaltio, jota suurvallat voivat melkeinpä mielensä mukaan kohdella. Tämä tosiasia on leimaa-antavana Ruotsi-Suomen ulko- ja sisäpolitiikassa seuraavien vuosikymmenien aikana.

Käyty sota oli hyvin huomattavasti koskenut Suomea. Olihan maamme jälleen joutunut vihollisen valtaan. Tällä oli hyvin syvällekäypä vaikutus suomalaisten mielialoihin. Suomalaiset eivät voineet unohtaa, miten keveillä perusteilla hatut olivat lähteneet tähän sotaan, missä Suomi oli jälleen saanut suuresti kärsiä. Huono sodankäynti saattoi monen maanmiehemme myös epäilemään, oliko Ruotsilla yleensä enää mahdollisuuksia säilyttää Suomea hallussaan. Kahdessa viimeksi käydyssä sodassa Ve-

näjä oli osoittanut kasvaneensa Ruotsi-Suomea voimakkaammaksi. Siten se oli rauhanteoissa saanut kummallakin kertaa kappaleen Suomesta.

Tällaiset mielipiteet, vaikkei niitä kovinkaan julkisesti vielä tuotu esille, pakottivat kuitenkin hallitusmiehet kiinnittämään entistä suurempaa huomiota Suomen olojen järjestelyyn. Monet ruotsalaiset tajusivat, että suomalaisille oli kouraantuntuvasti osoitettava, että Ruotsi sekä halusi että pystyi pitämään Suomen valtakunnan yhteydessä ja tukemaan sen kehitystä. Valtiopäivillä tehtiin nyt monta ehdotusta Suomen kärsimien vaurioiden korjaamiseksi. Osa niistä raukesi tyhjiin, mutta eräät toteutettiin aikaa myöten maamme onneksi.

Hattujen sota aiheutti paljon vähemmän aineellisia vahinkoja kuin isoviha. Sodankäynti oli nyt ollut paljon inhimillisempää kuin isonvihan päivinä. Osaksi se johtui siitä, että väestö vastarintaa tekemättä alistui vihollisen valtaan, osaksi aikakauden yleisluonteesta. Valistusajan ihmisystävällisyyttä korostavat opit vaikuttivat jo jonkin verran venäläistenkin sodankäyntiin, varsinkin kun heidän armeijansa johtopaikoilla oli runsaasti länsieurooppalaisia. Näistä etenkin kenraalit Keith ja Pohjanmaalla toiminut von Kindermann ovat ansainneet kauniin muiston toiminnastaan voitetussa maassa. Mutta kaikesta huolimatta sota oli aiheuttanut paljon aineellisia vahinkoja. Uusi raja tuotti maamme talouselämälle lisävaikeuksia. Venäjän alue ulottui nyt Kymijoelle, joten Haminan kaupunki jäi rajan taakse. Saimaan etelärannikko jouduttiin myös luovuttamaan, samoin Savonlinna ympäristöineen. Nämä alueluovutukset rikkoivat pahasti Savon ja Pohjois-Karjalan liikenneyhteydet. Näiden alueiden tavaroiden tie merelle Lappeenrannan ja Haminan kautta oli nyt poikki. Savonlinnan menetys katkaisi pahasti myös Savon sisäiset liikenneyhteydet. Tämän johdosta tervanvalmistus Savossa ja Pohjois-Karjalassa väheni suuresti. Kaskenpoltto voitti nyt täällä alaa,

sillä viljaa kannatti arvokkaampana tavarana kuljettaa pitempiä matkoja kuin tervaa.

Suomen toipumisen helpottamiseksi kaikille Suomen asukkaille myönnettiin verovapaus kolmeksi vuodeksi. Mutta kun valtion varojen tila ei sallinut näin suurta myönnytystä — mm. virkamiesten palkat uhkasivat jäädä maksamatta —, hallitus ryhtyi sitä kohta perumaan. Asia saatiinkin suunnilleen sovussa järjestetyksi, kun suuressa tarpeessa oleville myönnettiin useampiakin vapaavuosia. Itä-Suomen kaupan tarvetta varten annettiin v. 1745 Haminan tapulioikeudet Pernajan pitäjään perustetulle Degerbyn kaupungille, joka myöhemmin uuden kuningattaren mukaan sai Loviisan nimen. Siitä tuli myös uudelleen järjestetyn Kymenkartanon läänin pääkaupunki. — Kadot ja paha karjarutto, joka riehui suuressa osassa maatamme, olivat myös köyhdyttäneet maamme väestöä. Hallitus pyrki erilaatuisilla avustustoimenpiteillä torjumaan näiden tuhojen seurauksia.

Uusi alueluovutus oli entisestäänkin heikentänyt Suomen puolustamismahdollisuuksia. Kun Hamina, Lappeenranta ja Savonlinna menetettiin, ei valtakunnan itärajalle jäänyt enää ainoatakaan linnoitusta. Vihollisella oli avoin tie tunkeutua maahan kaikkialla, missä se maaston puolesta vain suinkin kävi päinsä. Saimaan etelärannikon jouduttua venäläisille he saattoivat nyt aluksillaan tunkeutua kaikkialle Savoon. Suomen armeija oli sodan johdosta pienentynyt — tuhatkunta ruotua oli jäänyt rajan taakse — ja huonossa kunnossa. Mm. suurin osa aseistuksesta oli menetetty armeijan antautuessa Helsingissä.

Venäjän kanssa solmitun rauhan jälkeen valtakunta oli sotilaallisesti äärimmäisen heikko. Se ei kyennyt edes pitämään puoliaan Tanskaa vastaan, joka uhkasi sodalla Tanskan kruununprinssin hävittyä Ruotsin kruununperillisen vaalissa. Hallituksen oli nöyrryttävä pyytämään Venäjältä apua Tanskaa

vastaan. Keisarinna lähettikin kenraali Keithin 12 000 miehen kanssa Ruotsiin. Kun Tanskan uhka väistyi seuraavana vuonna, lähtivät venäläiset pois. Mutta pian Ruotsi-Suomen ja Venäjänkin suhteet huononivat niin, että sodanuhka esiintyi jälleen. Näissä olosuhteissa valtakunnan säädyt heräsivät huomaamaan valtakunnan puolustuslaitoksen kohentamisen tarpeellisuuden. Vuoden 1746:n valtiopäivillä tehtiinkin tässä asiassa kauaskantoisia päätöksiä.

Suomenlinnan rakentaminen

Valtiopäivillä oli useasti huomautettu, miten turvattomassa asemassa Suomi oli. Mikäli Suomen puolustusta ei vahvistettaisi, ei suomalaisilla olisi halua pyrkiä kehittämään maansa varallisuuttakaan. Vihollinenhan saattaisi minä päivänä tahansa tehdä tyhjäksi vuosien ponnistelut. Siten Suomen puolustuksen vahvistamisen tulisi käydä kaikkien muiden toimenpiteiden edellä.

Kuten aikaisemminkin katsottiin maamme nytkin tulevan parhaimmin turvatuksi linnoituksia rakentamalla. Niillä oli tämän ajan sodankäynnissä yleensä tärkeä sijansa. Mm. sijoitettiin linnoituksiin rauhan aikana palveluksessa olevat vakinaiset joukot sekä kaikki armeijaa varten kootut varastot. Myös laivasto tarvitsi linnoitettuja tukikohtia. Jo kenraali Löwen oli tehnyt aikoinaan yksityiskohtaisen suunnitelman Suomen linnoittamisesta. Vaikka raja oli tällä välin muuttunut, Löwenin esittämät perustelut pitivät jatkuvasti paikkansa. Edelleen katsottiin tarvittavan kaksi linnoitusta, joista toinen rajan läheisyydessä sen suojaksi, toinen kauempana rajasta laivaston tukikohdaksi. Kun valtiopäivillä ei päästy yksimielisyyteen rakennettavien linnoitusten paikoista, päätettiin lähettää tutkijakunta Suomeen asiaa selvittelemään.

Tutkijakunta, johon kuuluivat eversti Liewen,

Suomenlinna nousee.

everstiluutnantti Augustin Ehrensvärd ja luutnantti Straussenfelt, esitti syksyllä 1746 suunnitelmansa. Sen mukaan Helsinkiin oli rakennettava kaksoislinnoitus sekä laivaston että maa-armeijan suojaksi. Merilinnoitus oli rakennettava Susisaarten ja Mustasaaren muodostamalle saariryhmälle. Vasikkasaari oli linnoitettava ja Vallisaareen sekä Degeröhön rakennettava pienehköjä varustuksia. Linnoittamattomat väylät oli suljettava. Tällä tavoin linnoitukseen voitaisiin sijoittaa turvaan laivastovoimia sekä ottaa vastaan Ruotsista saapuvat lisäjoukot ja sotatarvikkeet. Merilinnoitus oli suojattava maan puolelta linnoittamalla Helsingin kaupunki. Siltavuorelta Tähtitorninmäelle oli rakennettava yhtenäinen varustus ja nämä hallitsevat kukkulat vahvasti linnoitettava samoin kuin Kaivopuiston kalliot. Tuloväylän suojaksi myös Harakka ja Särkkä oli varustettava. Kaupungin itäpuolen suojaksi oli Korkeasaareen ja Katajanokalle rakennettava pienehköjä linnakkeita. — Rajalinnoitus oli sijoitettava Degerbyhyn. Sinnekin oli rakennettava kaksoislinnoitus. Svartholma oli linnoitettava sataman suojaamiseksi,

ja kaupungin itäpuolelle oli rakennettava linnakkeita kaupungin ja siitä länteen johtavan tien suojaksi.

Vuosien 1746—47 valtiopäivät hyväksyivät nämä suuret linnoitussuunnitelmat. Työhön tarvittaviksi arvioidut varat, yli puolitoista miljoonaa hopeataalaria, myönnettiin ja linnoitustöiden johto uskottiin yhdelle suunnitelman laatijoista, everstiluutnantti Augustin Ehrensvärdille.

Tämä Suomen historiassa tärkeän sijan saanut mies oli osittain suomalaista juurta. Hänen isoisänsä oli Turun jalkaväkirykmentin majoitusmestari Pietari Schaeffer. Isä — eversti Juhana Schaeffer, aateloituna Ehrensvärd — oli syntynyt Turussa. Ehrensvärdin äiti oli Mannerheim-suvun kantaisän — pankinkomissaari Augustin Marheimin, aateloituna Mannerheim — tytär, joten Suomenlinnan rakentaja äitinsä puolelta liittyy tähän Suomessa kuuluisuuteen kohonneeseen sukuun.

Augustin Ehrensvärd oli erittäin ahkera, työteliäs ja tiedonhaluinen nuorukainen, joka vastuksista huolimatta raivasi tiensä eteenpäin. Hän osoitti erityistä taipumusta matematiikkaan, mikä ehkä saattoi nuorukaisen valitsemaan tykistöupseerin ammatin elämänurakseen. Isän varhaisen kuoleman aiheuttamista taloudellisista vaikeuksista huolimatta tarmokas nuorukainen saattoi osittain kuninkaan myöntämien apurahojen turvin jatkaa opintojaan niin, että hänestä kehittyi eräs valtakunnan etevimmistä tykistöupseereista. Puoluekannaltaan Ehrensvärd oli hattu, mikä ehkä osaltaan hänen yleensä upseerina nauttimansa arvonannon ohessa vaikutti siihen, että hänet määrättiin Suomen linnoitustöiden johtajaksi. Suoraluonteinen ja lahjomaton Ehrensvärd oli kuitenkin harvinainen poikkeus aikakauden yleisestä valtiopäivämiestyypistä, eikä hän osallistunutkaan siihen monessa suhteessa hämäräperäiseen peliin, miksi valtiopäivien puoluepolitiikka muodostui.

Ehrensvärd ei ollut linnoitusupseeri, ja hänen linnoitussuunnitelmansa olivat siten jo alusta alkaen

Augustin Ehrensvärd.

osittain vanhentuneita. Mutta kokonaisuutena Viaporista, Sveaborgiksi eli Svean linnaksi nimitetystä Suomen päälinnoituksesta tuli mahtava laitos, jossa luonnon tarjoamia mahdollisuuksia oli erittäin taitavasti käytetty hyväksi. Vaikkei linnoitusta rakennettukaan täysin Ehrensvärdin suunnitelmien mukaan — mm. maalinnoitukset puuttuivat, mikä tuli myöhemmin kohtalokkaaksi —, työ venyi varojen puutteen ja suunnitelmien laajakantoisuuden vuoksi huomattavasti alun perin arvioituja neljää vuotta pitemmäksi. Ehrensvärdin johdolla niitä tehtiin yhtä mittaa vuoteen 1766 asti, jolloin tuli muutaman vuoden pysähdys. V. 1770 työt aloitettiin uudelleen ja jälleen Ehrensvärdin johdolla, joskin hän jo seuraavana vuonna joutui eroamaan terveydellisistä syistä. Täysin valmiiksi linnoitus ei tullut koskaan.

Linnoituksen rakennustyövoimana käytettiin Suomen ruotuväkirykmenttien miehiä. Töissä oli ajoittain kuusikin tuhatta miestä. Kun tämä rasitti suomalaisia suuresti, tuotiin linnoitustöihin myös ruotsalaisia joukkoja. Näin suuret rakennustyöt vaikuttivat huomattavasti myös koko Suomen talouselämään. Linnoitusrakennuksia varten tehtiin suuria tavaratilauksia, jotka vilkastuttivat kauppaa ja teollisuutta maassamme.

Ehrensvärd pyrki kaikin tavoin tehostamaan Suomen puolustusta. Vihollisen maihinnousujen estämiseksi Suomen vesille oli sijoitettava vakinainen laivasto-osasto, sillä venäläisten tukikohdista oli Suomeen lyhyempi matka kuin Ruotsin laivaston sijoituspaikoista Tukholmasta ja Karlskronasta. Suomen saaristoisella rannikolla tehokkaimman laivatyypin muodostivat sekä purjein että airoin varustetut kaleerit. Ehrensvärdin ehdotuksesta säädyt päättivät v. 1756, että Suomea varten perustetaan erityinen kaleerilaivasto. Tämän lähinnä maa-armeijan toimintaa tukemaan aiotun "armeijan laivaston" komentajaksi määrättiin Ehrensvärd. Aikakauden etevin laivanrakentaja, skotlantilaissyntyinen F. H. Chapman määrättiin Suomen eskaaderia rakentamaan. Chapmanin johdolla rakennettiin hänen suunnittelemiansa uudentyyppisiä saaristoaluksia. Suurimmat alustyypit saivat Suomen maakuntien mukaan nimen "Hämeenmaa", "Turunmaa", "Uudenmaa" ja "Pohjanmaa". Ne olivat n. 42 m pitkiä, 32-tykkisiä aluksia, joiden miehistönä oli n. 200 miestä. — Suomen eskaaderi sijoitettiin Viaporiin, jonne sille myöhemmin rakennettiin kaleerialtaat katoksineen. Myös eskaaderin rakennustyöt suoritettiin Viaporiin perustetulla laivatelakalla, joka oli taitavan linnoitusinsinöörin D. Thunbergin suunnittelema ja rakennuttama.

Ehrensvärdin rakentaessa Helsinkiin mahtavaa merilinnoitustaan tehtiin uutterasti työtä myös Suomen maa-armeijan kohentamiseksi. Tämän työn joh-

dossa oli v. 1747 Suomen kenraalikuvernööriksi määrätty kenraali Kaarle Fredrik von Rosen, joka kenraalikuvernöörinvirkansa ohella toimi Suomeen sijoitettujen sotavoimien komentajana ja maamme linnoitustöiden ylimpänä tarkastajana. v. Rosen oli vanha karoliini, eräs niistä harvoista, jotka olivat seuranneet Kaarle-kuningasta hänen kuuluisalla ratsastuksellaan Euroopan halki. Sotilaana hän oli taitavan ammattimiehen maineessa, joskin ikä jo alkoi painaa ja herpaannutti etenkin hänen aloitekykyään. Suomen puolustuksen hyväksi hän teki kuitenkin arvokasta työtä. Armeija järjestettiin nyt uudelleen ja sille hankittiin aseita Helsingin antautumisessa menetettyjen tilalle. Suomeen sijoitettiin myös tilapäisesti ruotsalaisia rykmenttejä, mikä lujitti maan turvallisuutta ja helpotti linnoitustöiden suoritusta. v. Rosenin toimesta saatettiin Suomessa myös voimaan ns. varamieslaitos, ts. ruodut pestasivat vakinaiselle ruotusotamiehelleen varamiehen. Tällä tavoin muodostettiin vakinaiselle väelle reservi, joka oli jonkin verran koulutettu ja varustettu. Etenkin rajaseutujen väestö suostui kantamaan tämän uuden rasituksen, niin että varamiesten määrä kohosi v. Rosenin kenraalikuvernöörikauden v. 1753 päättyessä n. 3 800 mieheen. v. Rosen antoikin tästä seuraavan tunnustuksen: ”En voi olla sanomatta, että innokas alttius Hänen Kun. Maj:ttinsa sekä isänmaan palvelukseen ja puolustukseen, jota talonpojat Savossa ja Karjalassa ovat osoittaneet, pakostakin ilahuttaa jokaista rehellistä Ruotsin miestä.”

Pommerissa vuosina 1757—62 käyty sota keskeytti Ehrensvärdin työn Suomessa. Hän oli mukana sodassa aluksi tykistön komentajana, myöhemmin ylipäällikkönä. Kun hattuhallitus sodan jälkeen kukistui, vaadittiin Ehrensvärdiä vastuuseen muka Suomen linnoitustöiden suorituksessa sattuneista väärinkäytöksistä. Ehrensvärd saattoi helposti osoittaa syytökset aiheettomiksi. Myssyjen vallassaolon ajan hän joutui kuitenkin pysymään syrjässä. Jälleen valtaan

päästyään hattuhallitus korotti hänet kreiviksi ja sotamarsalkaksi. Kohta tämän jälkeen sotamarsalkka kuoli Saaren virkatalossa Suomessa v. 1772. Kustaa III:n käskystä hänet haudattiin Viaporin linnoitukseen, mihin hänelle pystytettiin kuninkaan omakätisesti laatiman luonnoksen mukaan muovattu hautamuistomerkki. Tässä Ruotsin kuuluisimman kuvanveistäjän Sergelin luomuksessa on seuraava muistokirjoitus: ”Tässä lepää kreivi Augustin Ehrensvärd, sotamarski, ritari ja Kun. Maj:n ritarikuntien komentaja töittensä, Viaporin linnoituksen ja armeijan laivaston ympäröimänä.”

Tavattoman rikas elämäntyö oli näin päättynyt. Ehrensvärd ei ollut ainoastaan soturi ja nerokas linnoitusten suunnittelija, vaikka hän suoritti päätyönsä näillä aloilla. Hän ehti julkaista useita tieteellisiä tutkimuksiakin muiden töidensä lomassa. Hän oli erinomainen kynänkäyttäjä ja hänellä oli suuria taiteellisia lahjoja. Etenkin piirtäjänä hän oli täysi mestari. Näiden runsaiden lahjojen kaunistuksena hänellä oli suora ja rehellinen luonne, joka kohotti hänet korkealle tämän aikakauden juonittelevien ja lahjuksia ottavien poliitikkojen yläpuolelle. Tämä miehuusvuosinaan aikansa huomattavimpiin kuulunut mies oli kiintynyt Suomeen, käyttipä joskus suomen kieltäkin. Mm. sinettiinsä hän oli Suomessa ollessaan kaiverruttanut suomeksi tunnussanansa ”yxtottinen”.

Suomen hyväksi koitui pääosa Ehrensvärdin elämäntyöstä. Viaporin rakentaja lujitti tällä suurtyöllään aikalaistensa onnettomissa sodissa järkkynyttä luottamusta kansan omiin voimiin, ja jälkimaailmalle hän antoi seuraavan, Viaporin ”Kuninkaanportin” kamanaan hakkauttamansa kaukonäköisen ohjeen: ”Jälkimaailma, seiso tässä omalla pohjallasi äläkä luota vieraaseen apuun.”

Suomen puolustus Euroopan suurvaltojen huomion kohteena

Pikkuvihan jälkeinen aika oli Ruotsi-Suomelle ulkopoliittisesti erittäin vaarallinen. Monta kertaa sen koskemattomuus, jopa koko olemassaolokin, oli uhattuna. Mutta etupäässä onnellisten liittosuhteidensa ansiosta valtakunta selvisi näistä vaaroista. Suomen historiassa tämä ajankohta on erityisen mielenkiintoinen sen vuoksi, että tällöin useiden Euroopan suurvaltojen huomio kiintyi suoranaisesti Suomen puolustuskysymykseen.

Pikkuviha oli lopullisesti varmistanut Venäjän ylivallan Pohjois-Euroopassa. Valitsemalla keisarinna Elisabetin sukulaisen kruununperillisekseen lyöty Ruotsi-Suomi oli kuitenkin luonut hyvät suhteet Venäjään, jolta se sai tukea Tanskaa vastaan.

Mutta tämä asiaintila ei kestänyt kauan. Keisarinna oli uskonut Aadolf Fredrikin tukevan Venäjän pyrintöjä, koska hän sai kiittää keisarinnaa nykyisestä asemastaan. Mutta perintöprinssi halusi vapautua sukulaisensa holhouksesta ja pyrki yhteistyöhön vallassa olevan hattupuolueen kanssa. Hatut ottivat hänet avosylin vastaan. Tämä suututti keisarinnaa, ja hän päätti tehdä kaikkensa kukistaakseen hattuhallituksen. Siihen näytti tarjoutuvan tilaisuus, kun säädyt kokoontuivat v. 1746 valtiopäiville.

Venäjän uusi Tukholman-lähettiläs, vapaaherra von Korff sai tehtäväkseen hattujen kukistamisen. Hän oli tarmokas ja erittäin häikäilemätön mies, joka ei kaihtanut mitään keinoja päämääräänsä pyrkiessään. Tässä hän sai hyvää tukea myssyjohtajilta, jotka yhtä häikäilemättömästi pyrkivät kukistamaan vihatut hatut. Eräät myssyt esiintyivät suorastaan maanpetokselliselta tuntuvalla tavalla. He ehdottivat, että venäläiset marssisivat Suomeen ja jäisivät sinne, kunnes hattuhallitus luopuisi vallasta. v. Korffille vakuutettiin suomalaisten tällöin asettuvan ve-

näläisten puolelle ja kuvattiin myös tarkkaan valtakunnan puolustuslaitoksen puutteellisuuksia.

Venäjän lähettiläs yritti runsain lahjuksin saada valtiopäivämiehiä äänestämään myssyjen puolella. Aluksi hänellä näyttikin olevan menestystä, mutta sitten onni kääntyi. Mm. joukko porvareita otti vastaan lahjukset. Mutta niillä he viettivät iloista elämää juoden maljoja hattujohtaja Tessinin kunniaksi ja äänestivät lopuksi hattujen puolesta. Ranskan lähettiläs tuki puolestaan hattujen ääntenostoja, ja nämä saavuttivatkin enemmistön tärkeimmissä vaaleissa. Venäjän hallitus koetti nyt painostaa valtiopäiviä lähettämällä kaleerieskaaderin Suomen vesille. Vaikutus oli kuitenkin aivan päinvastainen. Sen sijaan että tämä olisi masentanut hatut, he saivatkin järjestämällään yllättävällä kaappauksella vapaana olevat valtaneuvospaikat omille miehilleen. Näiden joukossa olivat suomalaiset Fabian Wrede ja Kaarle Stiernstedt. Myssyjohtaja Samuel Åkerhjelm pakotettiin vähän myöhemmin eroamaan valtaneuvostosta. Tällöin hattupäällikkö Kaarle Kustaa Tessin tuli kansliapresidentiksi. Tämä v. Korffin erityisesti vihaama mies oli samalla kertaa kruununperillisen Aadolf Fredrikin hovimarsalkka, pikku perintöprinssi Kustaan kasvattaja ja Turun akatemian kansleri. Venäläisten toiveet näyttivät menneen täysin myttyyn. Keisarinnan kansleri kirjoittikin suuttuneena v. Korffille tämän ruotsalaisista ystävistä: "Heidän menettelynsä on tosiaan ollut sellaista, että he hyvinkin ovat ansainneet saamansa kunnianimen yömyssyt."

Voittaneet hatut tekivät nyt liiton Ranskan ja Preussin kanssa. He palkitsivat myös omia miehiään virkanimityksillä. Turun yliopiston jumaluusopin professori Johannes Browallius, joka oli hattujen parhaimpia puhujia, nimitettiin Turun piispaksi. Henrik Wrede taas määrättiin Kymenkartanon läänin maaherraksi Stiernstedtin jälkeen. Hatut pyrkivät myös varmistamaan valtansa vainoamalla poliit-

tisia vastustajiaan. Eräät vähemmän merkitsevät myssypuolueen jäsenet joutuivat kärsimään vangitsemisia, kidutuksia, jopa kuolemantuomioitakin valtakuntaa vastaan vehkeilemisestä syytettyinä. Myös painovapautta kiristettiin. — Hatut tunsivat yleistä epäluuloa suomalaisia kohtaan, joiden otaksuttiin kantavan kaunaa hattuja vastaan heidän kevytmielisen sotapolitiikkansa vuoksi. Osaksi juuri suomalaisten silmälläpitämiseksi maahamme määrättiin nyt jälleen kenraalikuvernööri.

Hattujen lujan esiintymisen ja onnellisten ulkopoliittisten käänteiden vuoksi Venäjä lopetti Ruotsi-Suomeen kohdistamansa painostuksen. Lähettiläs v. Korff kutsuttiin pois, ja hänen tilalleen tuli sovinnollisempi mies, Nikita Panin. Mutta pian kävi ilmi, ettei keisarinna Elisabet ollut luopunut vanhoista pyrkimyksistään. Kun Keski-Euroopassa käyty Itävallan perimyssota päättyi v. 1748, saivat Venäjä ja sen liittolaiset jälleen vapaat kädet puuttua Pohjois-Euroopan pulmakysymysten selvittelyyn. Keisarinnan tiedettiin suunnittelevan Suomen valloittamista joko hävittääkseen sen tai tehdäkseen siitä itsenäisen herttuakunnan. Keisarinna pelkäsi erityisesti Aadolf Fredrikin yrittävän laajentaa hallitsijan valtaa, mikä olisi tehnyt Ruotsi-Suomesta voimakkaamman valtakunnan. Sen kehno sodankäynti pikkuvihan aikana pantiin hyvällä syyllä säätyvallan tilille. Venäjän lähettiläs ilmoitti siksi hattuhallitukselle, ettei Venäjä salli Ruotsi-Suomen hallitusmuotoa muutettavan. Samoin teki Tanskan hallitus. Hatut saattoivat hyvällä omallatunnolla vastata, ettei myöskään Ruotsi-Suomen hallitus tule sallimaan valtiomuotoa muutettavan.

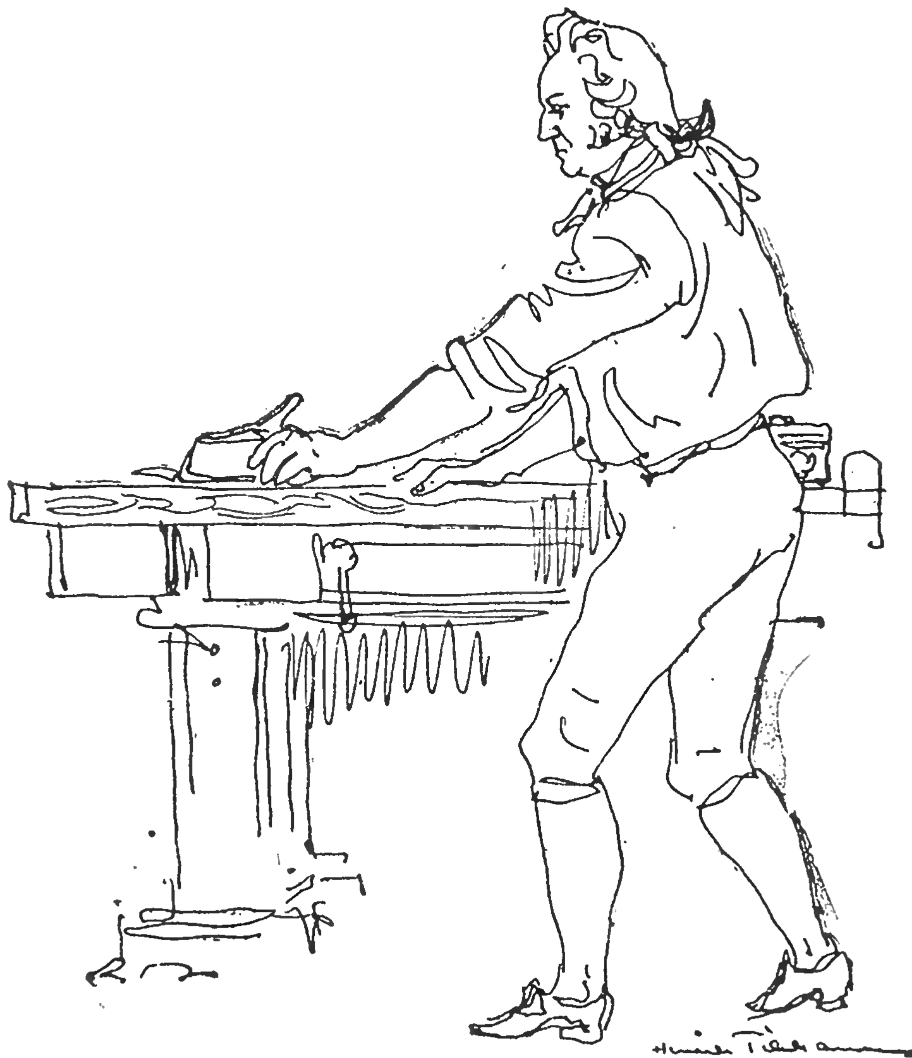
Sodanuhka oli tästä huolimatta aivan ilmeinen. Valtakunta sai kuitenkin liittolaisiltaan tehokasta tukea. Ranskan ja Preussin asenne osoitti, että Ruotsi-Suomeen kohdistunut hyökkäys olisi johtanut yleiseurooppalaiseen sotaan. Englanti ei kuitenkaan tätä halunnut, ja sen varotukset hillitsivät Itävallan ja

Venäjänkin sodanhalua. Ruotsi-Suomen hallituksen onnistui nyt vihdoin selvittää Tanskan kanssa olleet kiistat ja saada se siten pois vastustajiensa puolelta. Aadolf Fredrik lupasi korvausta vastaan luopua perimysvaatimuksistaan Holsteiniin ja Slesvigiin. Kun Tanska oli nyt päässyt siitä vaarasta, että Ruotsin kuninkaalla saattaisi joskus olla alueita Tanskan molemmilla puolilla, luopui se Venäjän kanssa solmimastaan liitosta. Tällöin myös selviteltiin Ruotsi-Suomen ja Norjan epäselvä raja Lapissa. Ruotsi-Suomen vaikean aseman vuoksi norjalaiset saivat hyvin edullisen rajan suunnilleen nykyisen "Käsivarren" ja Tenojoen välillä.

Venäjän taholta etenkin Suomeen kohdistuva uhka tuotti huolia myös Ranskalle ja Preussille. Preussin kuningas Fredrik Suuri laaditutti tällöin palveluksessaan olevalla kenraali Keithillä, Suomen entisellä valloittajalla, suunnitelman Suomen puolustamiseksi. Ranskan hallitus puolestaan olisi halunnut lähettää Suomeen erään ranskalaisen kenraalin tutustumaan Suomen puolustusmahdollisuuksiin. Samoin se vaati ruotsalaisten joukkojen lähettämistä Suomeen pannen tämän Ruotsi-Suomelle luvattujen apurahojen maksamisen ehdoksi. Pitkän vitkastelun jälkeen hallitus lähettikin v. 1751 Suomeen ruotsalaisia joukkoja 8 000 miestä.

Tähän mennessä valtakunnan puolustuksen hyväksi suoritetut toimenpiteet olivat ehtineet tuottaa sellaisia tuloksia, että hallitus saattoi ottaa lujemman asenteen venäläisten vaatimuksiin nähden. Kun venäläiset tekivät uusia vaatimuksia, ilmoitti Tessin valtakunnan vastaavan väkivaltaan väkivallalla. Tämä vaikutti venäläisiin niin, että Pietarissa päätettiin olla ryhtymättä sotaan ilman liittolaisten tukea. Kun Tanskan kohta sen jälkeen saatiin tietää solmineen sopimuksen Ruotsi-Suomen kanssa, oli Venäjän taholta tullut sodanuhka tosiasiallisesti ohitse.

Näin oli siis toistaiseksi selvitty hävityn sodan vaarallisista jälkiseurauksista. Tämä menestys johtui

Aadolf Fredrik, »sorvarikuningas».

osittain hallituksen taitavista otteista ja sen valtakunnan puolustusvalmiuden kohottamiseen kiinnittämästä huomiosta, osittain onnellisista ulkopuolisista sattumista. Hattuhallitus saattoi nyt rauhassa hallita ja lujittaa valtaansa, mitä näihin aikoihin tapahtunut hallitsijanvaihdos ei ennakkoarveluista huolimatta millään tavoin järkyttänyt.

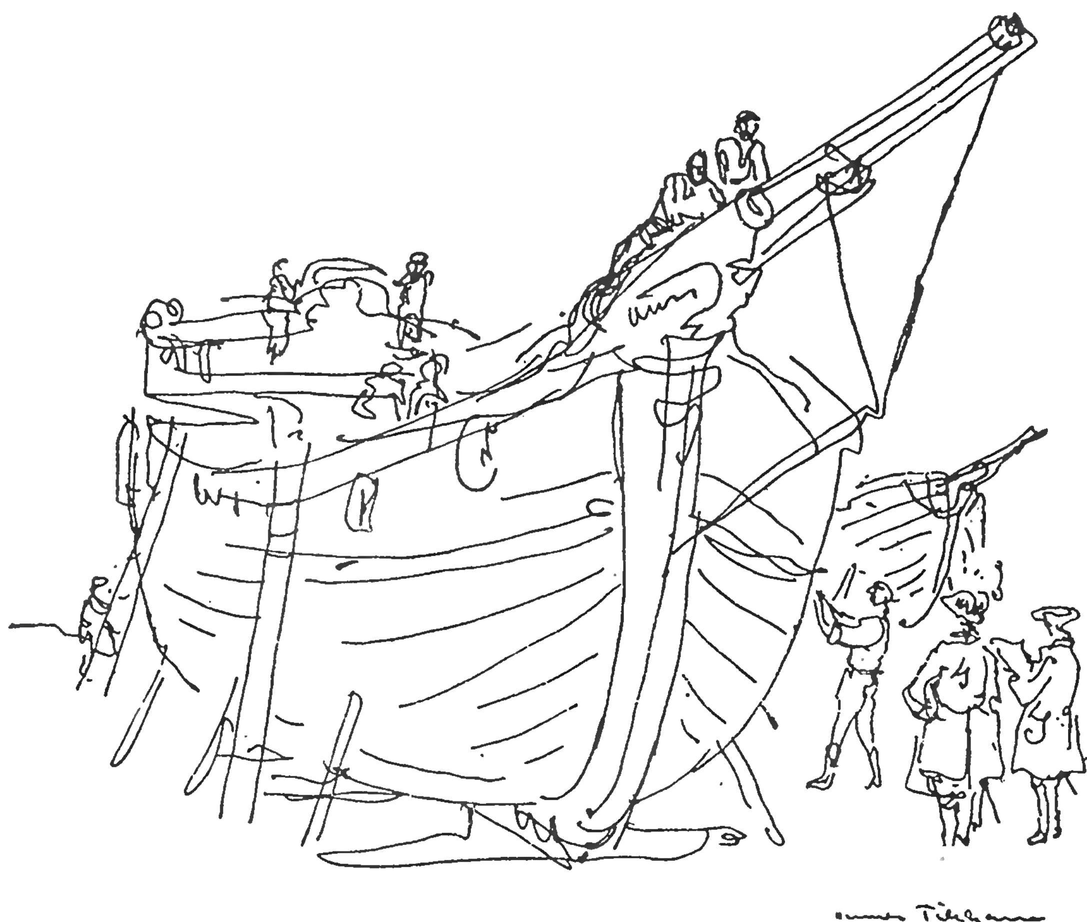
"Sorvarikuningas"

Syksyllä 1751 Ruotsi-Suomessa tapahtui jo kauan odotettu hallitsijanvaihdos. Kuningas Fredrik oli muutamia vuosia aikaisemmin saanut halvauksen, joka teki lopun hänen terveydestään. Viimeiset elinvuotensa hän oli tosiasiallisesti ollut kaikista hallitusasioista syrjässä menetettyään sekä muistinsa että

liikuntakykynsä suureksi osaksi. Kuolema, jota vanhus levollisena ja rohkeana odotti, tuli hänelle vapauttajana.

Fredrik-kuningas on saanut huonon jälkimaineen Ruotsi-Suomen historiassa. Tähän on riittävästi syytäkin. Kuninkaan elämäntavat herättivät pahennusta hänen aikalaisissaan ja alensivat kuninkuuden arvoa. Aikaa myöten hänen harrastuksensa hallitusasioihin laimeni melkein olemattomiin. Mutta syy ei ollut yksin kuninkaassa. Säätyjen riistettyä melkein kaiken vallan kuninkaalta ei ollut ihme, jos hän ei tuntenut kiinnostusta hallituskysymyksiin. Kuninkaalla oli huomattava sotilasasioiden tuntemus, jota hän olisi halunnut käyttää valtakunnan hyväksi. Mm. hän tarjoutui lähtemään armeijan ylipäälliköksi Suomeen pikkuvihan alkaessa, mutta hallitus torjui hänen ehdotuksensa. Muulloinkin hän osoitti suurta kiinnostusta Suomen puolustuskysymyksiin. — Luonteeltaan Fredrik-kuningas oli iloinen ja hyväntahtoinen sekä ruhtinaallisen antelias. Vaikkei hänen kuolemansa herättänytkään erityisempää surua valtakunnassa, jätti hänen poismenonsa hänen lähimmän piirinsä syvän kaipauksen valtaan.

Aadolf Fredrik, keisarinna Elisabetin entinen suosikki, nousi nyt Ruotsi-Suomen valtaistuimelle. Uusi kuningas erosi suuresti edeltäjästään. Aadolf Fredrik oli siivo mies, jonka luonteessa ja elämässä kenelläkään ei ollut mitään huomautettavaa. Hän viihtyi hyvin kotona perheensä keskuudessa, piti hyvästä ruoasta ja tunsi itsensä onnelliseksi saadessaan sinikukalliseen aamutakkiinsa pukeutuneena pujahtaa rakkaan sorvinsa ääreen, jolla hän valmisti taidokkaita nappeja ja rasioita. Aadolf Fredrikistä ei todellakaan hevin huomannut, että hänessäkin virtasi pisara tulisten ja loistavien Vaasojen verta. Eräs vapaudenajan hallitusmuodon harras ihailija kuvasi osuvasti kuninkaan olemusta lausumalla, että ”Hänen ulkomuodostaan loisti kaikki se lauhkeus, mikä oli Hänelle luontaista, Hänen silmistään kaikki se

Viaporin telakalta.

yksinkertaisuus, joka saattoi rauhoittaa vapaudestaan arimmankin kansakunnan".

Uudesta kuninkaasta kaikkivaltiailla säädyillä, jotka jo hänen hallitsijanvakuutuksessaan supistivat hänen valtaansa, tuskin olisi ollut mitään harmia. Mutta Aadolf Fredrik oli nainut Preussin Fredrik II:n sisaren Loviisa Ulriikan, joka luonteeltaan ja hengenlahjoiltaan melkoisesti muistutti suurta veljeään. Älykäs ja lujatahtoinen kuningatar ei aikonut suinkaan tyytyä vapaudenajan hallitusmuodon kuninkaalle suomaan hyvin niukkaan valtaan, vaan yllytti jatkuvasti puolisoaan sitä laajentamaan.

Kohta hallituksensa alussa Aadolf Fredrik teki matkan Suomeen. Tällä tavoin hänen piti tutustua Pohjanlahden takana asuviin alamaisiinsa. Suomalaiset tunsivat saaneensa suuren kunnian osakseen, sillä lähes 150 vuoteen valtakunnan hallitsija ei ollut käynyt maassamme. Niinpä kuningas kohtasikin

kaikkialla maassamme mitä alamaisinta ihailua ja palvontaa, niin että se jo huolestutti mukana seuranneita hattuihin lukeutuvia valtaneuvoksia.

Kuningas saapui Tukholmasta laivalla Helsinkiin, jossa hän tarkasti Viaporin rakennustyöt. Täältä matka jatkui Porvoon kautta Degerbyhyn, joka sai nyt kuningattaren mukaan Loviisan nimen. Kun oli tutustuttu Svartholman linnoitustöihin, jatkettiin matkaa Kymijoen vartta Kelttiin. Rajan takaa saapui korkeita venäläisiä upseereita osoittamaan Ruotsi-Suomen hallitsijalle kunnioitustaan, mikä huomaavaisuus palkittiin päivälliskutsulla. Keltistä kuningas matkusti Hämeenlinnan kautta Turkuun, missä hän viipyi muutaman päivän. Oleskelu Turussa muodosti kuninkaan Suomen-matkan huippukohdan. Yliopiston toimesta järjestettiin loistava akateeminen juhla hallitsijan kunniaksi. Turusta kuninkaan matka jatkui sitten Vaasaan ja edelleen Tornion kautta Ruotsin puolelle.

Kuninkaan matkanteko Suomessa tapahtui suorastaan ”pakokauhumaisella” vauhdilla, niin ettei hän varmaankaan suuria siitä irti saanut. Mutta kuitenkin hän ehti tällöin saada jonkinlaisen käsityksen maastamme ja sen asujaimista. Matkalla oli sikäli poliittisiakin seurauksia, että kuningas antoi Ehrensvärdille ankaria muistutuksia Viaporin linnoitustöistä. Kun nämä huomautukset olivat tarkoitetut ennen kaikkea hattupuoluetta vastaan, torjui hallitus ne jyrkästi. Tästä johtuneessa riidassa kuninkaan oli lopuksi peruutettava osa moitteistaan, mikä heikensi edelleen hänen arvovaltaansa.

Näin alkaneet kiistat kuninkaan ja hattuhallituksen välillä jatkuivat. Kuninkaan rinnalle muodostui hovipuolue, jonka jäsenet olivat osaksi entisiä myssyjä, osaksi hattuja. Mutta vallassa olevat hatut olivat kuitenkin voimakkaammat, ja kuninkaan oli alistuttava uusiin nöyryytyksiin. Erityisen kipeän tappion kuningas kärsi virkanimityksistä kiisteltäessä. Hallitusmuodon mukaan kuningas sai nimittää uuden

virkamiehen niistä kolmesta henkilöstä, jotka eräät virastot tai valtaneuvosto olivat asettaneet ehdolle. Kun kuningas ei halunnut olla ratkaisussaan vain ehdollepantuihin sidottu, joutui hän riitaan valtaneuvoston kanssa. Lopuksi tästä vedottiin säätyihin. Vuoden 1755 valtiopäivillä asia ratkaistiin kuninkaan tappioksi. Hänen oli vastedes alistuttava valtaneuvoston ehdotuksiin, joiden mukaan virkamiesten nimityksessä heidän virkaikänsä tuli ennen kaikkea ratkaisevaksi ylennyksissä. Mikäli kuningas ei suostunut allekirjoittamaan valtaneuvoston päätöksiä, hänen nimikirjoituksensa oli painettava erityisellä leimasimella asiakirjojen alle. Tällainen leima oli valmistettu Fredrik-kuninkaan sairauden aikana, jotta hänen työmääräänsä kevennettäisiin. Nyt siitä tuli vakinainen tekijä valtakunnan hallinnossa. Kuninkaan valta oli nyt alimmillaan.

Nämä nöyryytykset saivat kuningattaren ryhtymään epätoivoiseen yritykseen. Hän koetti vallankaappauksen avulla laajentaa kuninkaan valtaa ja kukistaa vihaamansa hatut. Loistavan kauniin kuningattaren viehätysvoima oli voittanut hänelle uskollisia kannattajia, jotka olivat valmiit ryhtymään tähän vaaralliseen yritykseen. Vallankaappauksen johtomiehiä olivat kreivit Hård, Brahe ja Horn, jotka uskoivat voivansa nostattaa Tukholman sotilaat, työläiset ja merimiehet kapinaan hattuhallitusta vastaan.

Kapinayritys meni myttyyn erään kapinallisiin liittyneen juopon ravintoloitsijan hätäilyn vuoksi. Säätyjen asettama toimikunta ryhtyi tarmokkaasti vastatoimenpiteisiin, joissa silloinen everstiluutnantti Augustin Ehrensvärd erityisesti kunnostautui. Kerrotaan hänen antaneen rykmentilleen käskyn ampua, vaikka itse kuningas olisi kapinallisten joukossa. Vangiksi joutuneet kapinan johtomiehet säätyjen asettama toimikunta tuomitsi kuolemaan. Viiden alempisäätyisen kohtalotoverinsa kanssa kreivit Brahe ja Horn mestattiin Ritarihuoneen torilla Tuk-

holmassa. Opiksi ja varoitukseksi komennettiin mm. Tukholmassa olevan sotakoulun kadetit seuraamaan tätä julmaa toimitusta. Tällöin 16-vuotias suomalaisnuorukainen Yrjö Maunu Sprengtporten joutui seisomaan niin lähellä mestauslavaa, että uhrien — niiden joukossa hänen opettajansa — veri pirskui hänen vaatteilleen.

Säädyt halusivat rangaista myös kuningasparia, vaikkei kuningas ollut millään tavoin juttuun sekaantunut. Töin tuskin hän pelasti kruununsa allekirjoittamalla vakuutuksen, jossa hän lupasi hallita valtakuntaa lakien mukaan. Kuningattaren oli alistuttava vastaanottamaan kahden piispan koko pappissäädyn puolesta esittämät nuhteet, jotka suomalainen Kaarle Mennander oli laatinut. Ylpeän kuningattaren oli vielä nöyrryttävä kirjallisesti esittämään kiitoksensa. ”... Herra Arkkipiispan ja arvoisan pappissäädyn Jumalan kunniaa tarkoittavasta uutteruudesta ja kypsyneistä muistutuksista”, jotka ”koituvat minun ja valtakunnan parhaaksi ...” Muussa tapauksessa kuningatar olisi saattanut joutua lähetetyksi takaisin Berliiniin.

Säädyt olivat nyt kaikkivaltiaat. Valtiopäivillä ehdottoman voiton saavuttanut hattupuolue, jonka johtoon nyt Tessinin jälkeen oli kohonnut kreivi Aksel von Fersen, saattoi hallita maata mielensä mukaan. Mutta tämä vallantäydellisyys johti hatut jälleen tekemään raskaan virheen yhtymällä näihin aikoihin Euroopassa puhjenneeseen suureen sotaan.

Pommerin sota

Preussin kuningas Fredrik II oli saanut suurimman saaliin ns. Itävallan perimyssodassa. Tämä herätti kuitenkin kateutta muissa valtioissa. Preussi, jonka kuninkaansa nerokkuus oli kohottanut suurvallaksi, oli jälleen painettava siksi verrattain vähäpätöiseksi valtioksi, mikä se ennen Fredrikiä oli ollut. Edellisessä sodassa tappion kärsineen Itävallan

keisarinnan Maria Teresian yllyttäminä Venäjän keisarinna ja Ranskan kuningas päättivät ryhtyä sotaan Preussia vastaan. Ruotsi-Suomi, joka vanhastaan oli Ranskan liittolainen, vedettiin myös mukaan tähän Preussia vastaan suunnattuun liittokuntaan. Hallitus toivoi voittavansa nyt helposti takaisin suuressa Pohjan sodassa Preussille menetetyn Etu-Pommerin. Sotaan yhtyminen tuntui sitäkin edullisemmalta, kun Venäjä oli samalla puolella. Hattuhallitus halusi myös nöyryyttää ylpeää kuningatarta, joka oli suuresti riemuinnut veljensä loistavista voitoista. Sodan suotuisaa lopputulosta pidettiin niin varmana, ettei sodanjulistuksen katsottu vaativan edes säätyjen suostumusta. Syksyllä 1757 aloitettiin siten sotatoimet Preussia vastaan.

Jo heti alusta alkaen ilmeni, että hallitus ei ollut millään tavoin valmistautunut sotaan. Pommeriin lähetetyt joukot olivat kurjasti varustetut. Armeijan hankinnat oli luovutettu hattupuolueeseen lukeutuville tehtailijoille, jotka olivat häikäilemättömästi hyötyneet puolueeseen kuulumisestaan toimittamalla hyvillä hinnoilla kelvotonta tavaraa, mitä sitäkään ei ollut tarpeeksi. Niinpä mihinkään sotatoimiin ei voitu ryhtyä, ennen kuin joukot oli varustettu uudelleen.

Sodan alussa myös todettiin, mihin rauhan aikana noudatettu ylennysjärjestelmä oli johtanut. Kun virkaikä melkein yksinomaan määräsi ylennykset, oli korkein päällystö toivottoman vanhaa. Kun toisaalta upseerit tiesivät, ettei loistavinkaan urhoollisuus auttanut heitä sivuuttamaan ylennyksissä virkaiältään vanhempia, oli heidän palvelushalunsa laimea. Monet pitivät suorastaan parempana jäädä kotimaahan virkataloihinsa, joissa he saattoivat päästä urallaan eteenpäin jopa niitä tovereitaan nopeamminkin, jotka vaaransivat terveytensä ja henkensä sotaretkillä. Kun sotaan lähtö näytti auttamatta olevan edessä, eivät eräät hävenneet pyytää eroa armeijasta ”ajallisen menestyksensä tähden”, kuten eroano-

muksen perustelut kuuluivat. Aivan erityisen turmiollisesti vaikutti armeijan eläkekysymyksen järjestely. Kun hallituksella ei ollut varoja maksaa eläkkeitä ikänsä vuoksi palvelukseen kelpaamattomiksi tulleille upseereille, heidän sallittiin myydä pois virkansa sellaisille, jotka olivat halukkaita maksamaan siitä ns. akordisumman. Kun akordisummat olivat etenkin ylempien virkojen ollessa kysymyksessä huomattavan suuret, saattoi siis kyvytönkin mies vain rahan voimalla käden käänteessä päästä korkeaan sotilasvirkaan. Asian teki vielä hullummaksi se, että vain eroava upseeri saattoi saada tällaisen akordimaksun. Valtakunnan palveluksessa sodassa kaatuneen upseerin perhe saattoi siten jäädä puille paljaille, kun taas varovaisesti kotona pysytellyt mies voi tästäkin palveluksesta kylläkseen saatuaan milloin tahansa erotessaan vielä huomattavasti hyötyä virastaan. Näissä olosuhteissa oli suorastaan ihme, että kenttäarmeija sai ollenkaan upseereita käyttöönsä.

Suomen suunnilleen 9 000-miehisestä armeijasta noin kolmannes lähetettiin Pommeriin. Sotaan osallistui pääosa Turun, Uudenmaan ja Pohjanmaan jalkaväkirykmenteistä sekä loppupuolella lisäksi osa Uudenmaan rakuunoista sekä Porin ja Hämeen jalkaväkirykmenteistä. Ruotsi-Suomen armeijan sodankäynti oli heikkoa. Osaksi se johtui armeijan varustelujen puutteellisuudesta sekä johdon heikkoudesta, osaksi toteamuksesta, ettei Preussin kukistuminen olisi ollutkaan valtakunnan etujen mukaista. Tämän viisivuotisen sodan viidentenä ja viimeisenä ylipäällikkönä toimi Augustin Ehrensvärd, mutta hänkään ei saanut mitään erityisempää aikaan. Ehrensvärdin asiallista ja rehtiä luonnetta kuvaa hyvin hänen menettelynsä sodan loputtua virastaan erotessaan. Hallitus antoi hänelle erittäin kiittävän erokirjan. Mutta kenraali pyysi sen vaihdettavaksi yksinkertaiseen todistukseen, että kuningas oli tyytyväinen hänen vähäisiin suorituksiinsa ja vapautti

hänet kaikesta vastuusta. Syyksi hän ilmoitti seuraavan: ”Mitä jälkimaailma sanoisi verratessaan huonoa sotaamme ja laihoja sotaretkiäni niin suureen kiitokseen.”

Suomalaiset joukot osoittivat tässä sodassa, että niiden heikot suoritukset pikkuvihan aikana olivat onnettomasta sodankäynnistä johtuva tilapäisilmiö. Huonosta huollosta ja puutteellisista varusteistaan huolimatta Suomen ruotusotilaat ja värvätyt täyttivät velvollisuutensa kunnialla. Sodan suurimmat urotyöt suoritti suomalaisen kapteenin Jaakko Maunu Sprengtportenin johtama vapaajoukko, jonka vahvuus kohosi noin 600 mieheen. Sprengtportenin vapaajoukko oli aina vihollisen kimpussa ja tuotti sille suurta kiusaa. Samoin se suojasi omaa pääarmeijaa vihollisen keveiden partiojoukkojen yllätyshyökkäyksiltä. Sprengtportenin maine oli niin suuri, että ylipäällikkö antoi hänestä seuraavan todistuksen: ”Sellaiset nerot ovat harvinaisia, ja heille on valmistettava tilaisuus hyödyttää valtakuntaa. Muualla kuin Ruotsin palveluksessa hän kai olisi jo kenraali, sen sijaan että hän nyt palvelee kapteenin valtakirjalla ilman palkkaa.” — Tällöin hän sai majurin valtakirjan, mutta ei palkkaa.

Sprengtportenin parhaimpia upseereita oli hänen nuori velipuolensa, Suomen historiassa myöhemmin kuuluisaksi tullut Yrjö Maunu Sprengtporten. Tämä erittäin urhea ja taitava upseeri haavoittui pahasti Malchinin taistelussa, jossa lahjakkaan veljessarjan kolmas jäsen kaatui.

Ruotsi-Suomessa oli lopen kyllästytty tähän tuloksettomaan sotaan, kun keisarinna Elisabetin kuolema v. 1762 vihdoin tarjosi tilaisuuden irtaantua siitä. Venäjän uusi hallitsija Pietari III oli Fredrik Suuren ihailija ja teki heti rauhan, solmipa vielä liitonkin Preussin kanssa. Ruotsi-Suomi saattoi siis Venäjän vihoja pelkäämättä pyrkiä myös rauhaan. Kuningattaren välityksellä se saatiinkin ilman alueluovutuksia aikaan, sillä Preussin kuningas oli tyytyväi-

nen päästessään jälleen yhdestä vihollisestaan. Vähän myöhemmin tämä Preussin käymä seitsenvuotinen sota päättyi kokonaan Ranskan ja Itävallan todetessa sodan jatkamisen turhaksi. Fredrik II:n neron avulla Preussi oli täten vakiinnuttanut suurvalta-asemansa.

Ruotsi-Suomen osalta sodan tilinpäätös oli huomattavasti laihempi. Kymmeniä tuhansia miehiä oli menetetty, ja maan raha-asiat olivat joutuneet rappiolle. Suomen menetykset olivat tällä kertaa ilahuttavan vähäinen osa kokonaistappioista, vain noin parituhatta miestä. Mutta tämäkin oli paljon kun otetaan huomioon, että sodan ainoa meille myönteinen vaikutus oli perunan kotiutuminen maahamme. Kotiin palaavat sotilaat toivat sitä rensseleissään mukanaan ja ryhtyivät sitä viljelemään sotilastorpissaan. Mutta peruna olisi varmaan aikaa myöten levinnyt maahamme ilman tätä sotaakin. Tällä kertaa hattuhallitus joutuikin tekemään tiliä vastuuttomasta sotapolitiikastaan.

Hatut ja myssyt säätyvallan loppuaikana

Hattupuolueen oli nipin napin onnistunut säilyttää valta-asemansa sodan loppupuolella pidetyillä valtiopäivillä. Mutta rauhan tultua se joutui vastaamaan kevytmielisestä sotapolitiikastaan. Myssypuolue oli herännyt uudelleen henkiin ja sai nyt tukea kuninkaan vallan laajentamiseen pyrkivältä hovipuolueelta. Näiden puolueiden vaatimukset sekä valtiontalouden rappiotila pakottivat hattuhallituksen kutsumaan säädyt koolle v. 1765.

Valtiopäivämiesvaalit tapahtuivat varsin kiihkeän mielialan vallitessa. Valtakunta oli erittäin vaarallisessa asemassa. Venäjällä oli v. 1762 tapahtunut kaksikin hallitsijanvaihdosta. Alkuvuodesta valtaistuimelle noussut tsaari Pietari III kukistui jo kesällä puolisonsa Katariinan kaartien avulla järjestettyä vallankaappausyrityksen, joka onnistui. Kun Pietari

kohta tämän jälkeen murhattiin, Katariina II oli Venäjänmaan kiistaton yksinvaltias. Hänestä Venäjä sai älykkään ja voimakkaan hallitsijan, joka saksalaisesta syntyperästään huolimatta täysin uuteen isänmaahansa sopeutuneena määrätietoisesti pyrki jatkamaan Pietari Suuren uudistus- ja valloituspolitiikkaa. Tähän aikaan hänen laajennuspyrkimyksensä kohdistuivat Venäjän etelä- ja länsipuolella sijaitseviin alueisiin. Mm. hän suunnitteli yhdessä Preussin kanssa sisäisten riitojen heikentämän Puolan jakoa. Jottei Ruotsi-Suomi kykenisi tätä häiritsemään, tuki keisarinna sen säätyvaltaista hallitusmuotoa. Syystäkin katsottiin, että vapaudenajan valtiomuoto parhaimmin pitäisi Ruotsi-Suomen heikkona. Keisarinna ja Preussin kuningas tekivätkin v. 1764 keskenään sopimuksen, etteivät he sallisi Ruotsi-Suomen vuoden 1720 hallitusmuotoa muutettavan. Kun Tanska vähän myöhemmin yhtyi tähän sopimukseen ja Englantikin suhtautui siihen suopeasti, oli valtakunta todella hirveässä vaarassa. Ainoan liittolaisen, Ranskan, tuki ei näissä oloissa paljoa painanut.

Nämä sopimusvallat panivat paljon rahaa liikkeelle saadakseen hattuhallituksen kukistetuksi. Valtiopäiville valittiinkin runsaasti myssyjä. Lopullisesti hattuhallituksen kuitenkin kaatoi sen oma kertomus toiminnastaan ja valtakunnan tilasta. Useiden valtaneuvosten oli erottava, ja heidän sijaansa asetettiin luotettavia myssyjä. Kansliapresidentiksi tuli kreivi Kaarle Kustaa Löwenhjelm, joka aikoinaan Nordberg-nimisenä oli ollut Suomessa Uudenkaupungin rauhan jälkeen virkamiesten väärinkäytöksiä tutkineen komission tarmokkaana syyttäjänä. Tämä etevä ja työteliäs mies oli näin kohonnut uransa huipulle. Ajan oloja kuvaavana mainittakoon, että Löwenhjelm valtakunnan korkeimman virkamiehen asemassaankin otti vastaan Venäjän hallituksen hänelle maksaman vuotuisen eläkkeen.

Kun myssyt nyt olivat lujasti satulassa, alkoi suuri tilinteko. Hattuhallituksen tuhlaavaisuus ja taitamaton taloudenhoito oli saattanut valtakunnan raha-asiat rappiolle. Suurin osa valtion tuloista oli käytetty lähinnä Ruotsin teollisuuslaitosten avustamiseen. Avustusten jako oli ollut usein hyvin summittaista ja puolueellista. Hattuihin lukeutuvat liikemiehet olivat monesti saaneet valtionlainoja ja avustuksia sellaisiinkin tarkoituksiin, joilla ei ollut mitään tekemistä valtakunnan teollisuuden laajentamisen kanssa. Hattuhallitus oli myös luovuttanut eräiden valtiolle tulevien maksujen kannon, kuten esimerkiksi meritullit, yksityisille yhtiöille. Nämä olivat hyötyneet suunnattomasti valtion kustannuksella.

Myssyhallitus ryhtyi ensi töikseen supistamaan valtion menoja. Turhat avustukset lopetettiin. Tarpeettomiksi havaitut virat lakkautettiin. Yksin kuningasperheen määrärahojakin supistettiin. Sotilasmenoja, mm. Viaporin rakennusmäärärahoja, vähennettiin huomattavasti. Tällä tavalla saatiinkin valtion tulot ja menot tasapainoon.

Hallitus taisteli myös ylellisyyttä vastaan kohentaakseen tällä tavoin maan taloudellista tilaa. Kahvin, suklaan ja hienojen ulkomaisten väkijuomien tuonti valtakuntaan kiellettiin. Tupakankäyttöä yritettiin supistaa korottamalla tupakkaveroa sekä eräin poikkeuksin kieltämällä tupakanpoltto alle 21-vuotiailta. Pukeutumisen piti muuttua yksinkertaisemmaksi, ja kunkin piti pukeutua säätynsä mukaan. — Näillä säästäväisyyspyrinnöillä oli huono menestys. Kansa ei halunnut luopua esimerkiksi kahvin käytöstä, ja lopuksi hallituksen oli peruutettava nämä kieltonsa.

Rahan arvon epävakaisuus tuotti myssyille suurinta huolta. Hatut olivat rahaa tarvitessaan painattaneet yhä lisää seteleitä, kun valtion säännölliset tulot eivät riittäneet. Valtakunnanpankki ei kyennyt kuitenkaan lunastamaan näitä kaikkia seteleitä hopealla, joten luottamus rahan arvoon väheni. Sete-

lien arvo laski siten yhtä mittaa. Tämä tuotti suurta häiriötä talouselämälle.

Myssyt yrittivät kohottaa rahan arvoa suunnittelemalla setelien liikamäärän lunastamista siten, että vuosittain lunastettavista seteleistä maksettaisiin jatkuvasti kohoava hinta, kunnes päästäisiin setelien nimellisarvoon. Kun yleisö huomasi hallituksen tarkoituksen, mikä oli kuviteltu voitavan pitää salassa, ei kukaan tuonut seteleitään lunastettavaksi. Kaikki odottivat lunastuskurssin nousua. Tällä tavoin raha hävisi liikkeestä, ja talouselämä siten lamaantui. Monet teollisuudenharjoittajat joutuivat suuriin vaikeuksiin, kun valtionavustusten maksaminen lopetettiin. Näin syntynyt talouspula riisti myssyiltä paljon kannatusta maassa.

Myssyt olivat ennen vuoden 1765 valtiopäiviä lupailleet palauttaa kuninkaalle häneltä riistettyjä valtuuksia. Mutta valtaan päästyään he eivät olleet tietääkseenkään näistä lupauksista. Päinvastoin he ajoivat läpi päätöksen, ettei valtakunnan hallitusmuotoa voitu muuttaa muutoin kuin kaikkien neljän säädyn kaksilla peräkkäisillä valtiopäivillä tekemän yksimielisen päätöksen nojalla. Säätyvalta ja valtakunnan heikkoudentilan pysyminen näytti siten varmalta. Syystä Venäjän Tukholman-lähettiläs pitikin tätä päätöstä diplomaatinuransa huomattavimpana aikaansaannoksena. Tämä päätös sekä kruununprinssin pakottaminen solmimaan vastoin tahtoaan avioliitto Tanskan prinsessan Sofia Magdaleenan kanssa rikkoi lopullisesti hovin ja myssyjen välit.

Hattupuolue, joka myssyjen voitosta huolimatta oli säilyttänyt ryhtinsä, katsoi nyt tulleen tilaisuuden vastavetoon. Kuningas pantiin toimimaan. Myssyjen yllätykseksi hyväntahtoinen ja säyseä Aadolf Fredrik vaati vuoden 1768 lopulla valtaneuvostossa, että valtiopäivät oli kutsuttava koolle käsittelemään talouspulaa. Kun valtaneuvosto ei tähän vaatimukseen suostunut, kuningas ilmoitti luopuvansa hallitsemisesta. Valtaneuvosten suostutteluista huolimatta ku-

ningas aloitti "lakkonsa". Myssyt luulivat voivansa olla siitä välittämättä ja hallita kuuluisan kuninkaallisen nimileimasimen avulla, jota kruununprinssi ei ollut saanut haltuunsa käydessään korkeimmissa virastoissa ilmoittamassa kuninkaan päätöksestä. Niinpä he löivät leimasimella päätöstensä alle kuninkaan nimikirjoituksen ja vaativat virastoja noudattamaan näitä "kuninkaallisia käskyjä". Mutta useimmat korkeimmista virkamiehistä olivat hattuja ja kieltäytyivät noudattamasta valtaneuvoston päätöksiä. Tämä virkamiesten vastarinta pakotti lopuksi valtaneuvoston alistumaan ja kutsumaan valtiopäivät koolle. Tällöin kuningas lopetti kahdeksanpäiväisen lakkonsa. — Tämä kuninkaan päättäväinen menettely johtui nuoresta kruununprinssi Kustaasta, joka näihin aikoihin alkoi saada kasvavaa vaikutusvaltaa hovissa. Prinssi pelkäsi Ruotsi-Suomen joutuvan naapuriensa jaoiteltavaksi, jollei sen sisäisestä hajanaisuudesta tehtäisi loppua. Tämä oli mahdollista ainoastaan laajentamalla kuninkaan valtaa.

Vaalitaistelu oli kiivaampi kuin koskaan aikaisemmin. Valitsijoihin yritettiin vedota paitsi puheilla myös runsaasti levitetyillä lentokirjasilla, joissa nojauduttiin myös vieraisiin valtoihin. Niinpä myssyt uhkasivat, että "naapuri opettaisi kansan tanssimaan", elleivät myssyt saisi enemmistöä valtiopäiville. Tämä viittaus Venäjän tukeen vaikutti kuitenkin päinvastoin, kuin myssyt olivat otaksuneet. Eivät Venäjän, Tanskan ja Englannin ministerien yhteiset ponnistelutkaan auttaneet myssyjä voittoon. Molemmin puolin käytettiin lahjuksiin yhteensä n. 5 miljoonaa hopeataalaria — niin suuri summa, että se paransi jopa valtakunnan valuuttatilannettakin ja vahvisti rahan arvoa. V. 1769 kokoontuville valtiopäiville tuli hattuenemmistö. Myssyt, jotka kaikista puutteistaan huolimatta olivat saaneet paljon hyvääkin aikaan, olivat jälleen vastustuspuolueena valtiopäivillä.

Mutta valtaan päästyään hatutkin unohtivat ku-

ninkaalle antamansa lupaukset. Jonkinlainen esitys hallitusmuodon uudistamisesta kyllä tehtiin, mutta sitä ei hyväksytty. Tällöin Ranska lopetti hattujen tukemisen, sillä se ei pitänyt Ruotsi-Suomea enää auttamisen arvoisena liittolaisena. Toisaalta, vaikka hallitusmuotoa ei ollut muutettukaan, Venäjä, Preussi ja Tanska suunnittelivat yhä vakavammin Ruotsi-Suomen jakoa. Venäjän lähettiläs kertoi keisarinnan suunnittelevan Suomen tekemistä itsenäiseksi valtioksi.

Uhkaavasta vaarasta huolimatta puoluetaistelu valtiopäivillä oli entistäänkin kiihkeämpää. Uutena tekijänä astuivat esille säätyvastakohdat aatelin ja muiden säätyjen välillä. Alemmat säädyt olivat tyytymättömiä aatelin etuoikeuksiin. Mm. korkeimmat virat olivat varatut yksinomaan aatelismiehille. Myös hattujen tuhlaileva taloudenpito herätti närkästystä.

Hatut olivat kuitenkin säilyttäneet enemmistönsä valtiopäivillä, jotka v. 1770 hajaantuivat. Mutta jo helmikuun 13. päivänä v. 1771 säädyt kutsuttiin uudelleen koolle, sillä valtakunta oli menettänyt edellisenä päivänä hallitsijansa. Aadolf Fredrikin kuolema oli tavallaan hänen uransa mukainen loppu. Kuningas oli saanut halvauksen pelipöydässä, jossa hän oli istunut hilpeässä seurassa, ja kuolema seurasi melkein välittömästi. Hallitsijaa kohdannut halvaus lienee ainakin osaksi johtunut hänen vasta nauttimastaan runsaasta laskiaisateriasta, joka oli käsittänyt vehnäsmaitoa, hapankaalia, lihaa, nauriita, hummeria, kaviaaria, savustettuja silakoita ja shampanjaa.

Vaikka Aadolf Fredrik ei ollutkaan aivan täydellinen nolla — mm. hän osallistui varsin ansiokkaasti Ruotsi-Suomen sotalaitoksen järjestelyyn —, hänen merkityksensä hallitsijana on ollut ehkäpä vähäisin Ruotsi-Suomen uuden ajan historiassa. Mutta hänen kuolemastaan alkoi uusi ajanjakso, jolloin kuninkuus saavutti jälleen vanhan keskeisen asemansa Ruotsi-Suomen valtiollisessa elämässä.

SUOMEN TIETEEN NOUSU

1700-luvun alkupuolella Euroopan henkisessä elämässä tapahtui suuria mullistuksia. Valtava henkinen liike, valistus, alkoi voittaa alaa ja muokkasi koko eurooppalaisen sivistyksen uuteen uskoon.

Vaikkakin renessanssi ja uskonpuhdistus olivat jo 1500-luvulla murtaneet niitä kahleita, joihin keskiaika oli sitonut ihmishengen, oli vielä 1600-lukukin ollut auktoriteettiuskon aikaa. Toisaalta kirkko, toisaalta yhä voimistunut kuninkaanvalta olivat jokseenkin kaikissa Euroopan maissa supistaneet ihmisten mahdollisuuksia vapaaseen ajatteluun. Tieteellinen tutkimus oli siten yhä vielä perustettu vanhoihin auktoriteetteihin, joista poikkeamista pidettiin harhaoppisuutena.

Mutta vähitellen tässä suhtautumistavassa tapahtui muutos. Esiintyi oppineita, jotka vaativat kaiken tutkimuksen perustumista kokemukseen tai luonnossa tehtyihin havaintoihin. Tällaisia ajatuksia esitti etenkin englantilainen filosofi Locke. Hänen nerokas maanmiehensä Newton, joka mm. keksi painovoiman, osoitti näillä keksinnöillään, mihin ennakkoluulottomalla tutkimuksella kyetään.

Mutta vasta kun tämä ajattelutapa oli tunkeutunut Ranskaan, levisi se laajojen piirien tietoisuuteen. Suuret ranskalaiset valistuskirjailijat kuten Montesquieu, Voltaire ja Rousseau antoivat muodon tälle valistushengelle. Teoksissaan he taistelivat valtiollisissa ja yhteiskunnallisissa oloissa esiintyviä epäkohtia vastaan. Itsevaltius oli poistettava, yhteiskunnalliseen tasa-arvoisuuteen oli pyrittävä, ja ajattelun oli vapautettava kirkon holhouksesta. Nämä aatteet ennakoivat sitä mielialaa, joka vuosisadan lopulla Ranskan suuressa vallankumouksessa mullisti Euroopan olot. Mutta ne loivat samalla myös tieteelliseen tutkimukseen uuden hengen, joka kohotti sen verrattomasti siihenastista tieteenharjoittamista korkeammalle. Useissa tieteenhaaroissa, nimenomaan luon-

nontieteissä, luotiin näin nykyaikaisen tieteen perusteet.

Tämä valtava henkinen uudelleenasennoituminen kantautui myös meidän syrjäiseen maahamme. Suomalaiset tiedemiehet saivat vaikutteita etenkin eräiltä saksalaisilta ajattelijoilta sekä ruotsalaiselta luonnontutkijalta Karl von Linnéltä. Linné saavutti kasvien luokitusjärjestelmällään maailmanmaineen. Hänen lukuisten oppilaittensa joukossa oli myös eräitä suomalaisia, jotka niittivät mainetta oman maan rajojen ulkopuolellakin.

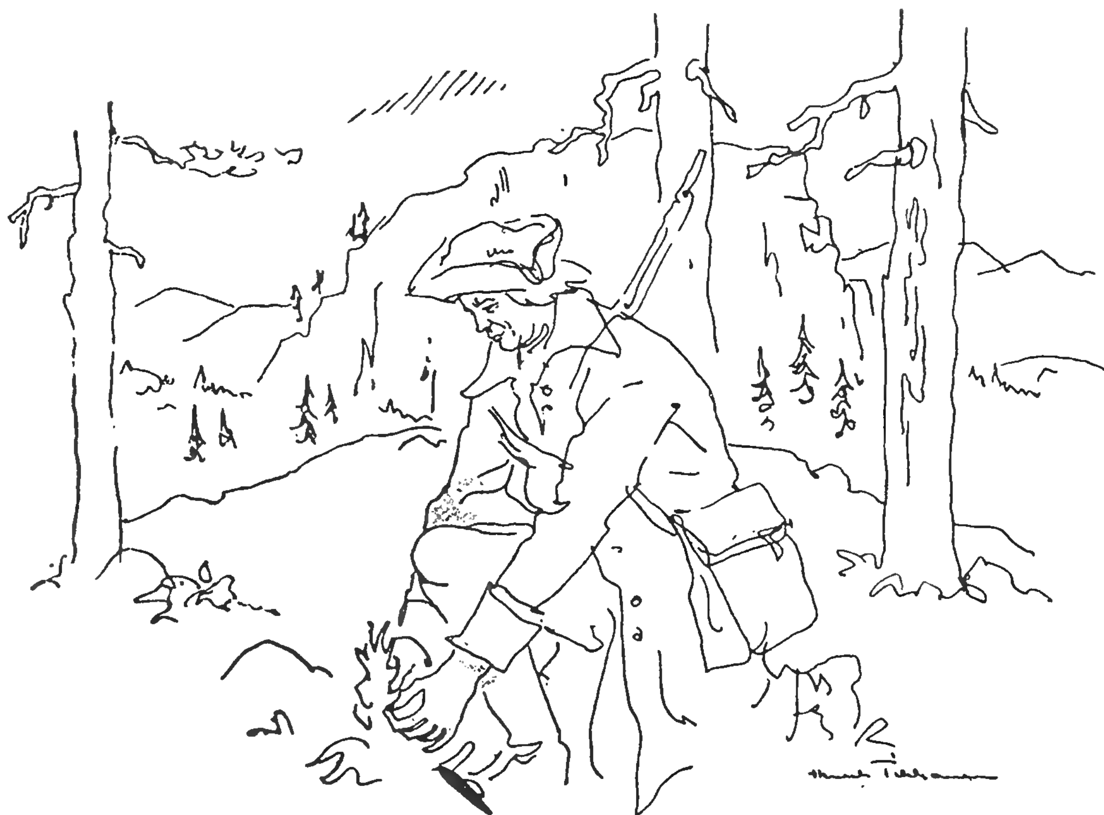
Luonnontieteiden harrastus kiinnosti tätä aikakautta erityisesti sen vuoksi, että siitä toivottiin saatavan käytännöllistä hyötyä. Monet maallikotkin tekivät kemiallisia ja fysikaalisia kokeita sekä tutkivat kasveja nimenomaan maanviljelyksen kehittämiseksi. Oppineet virkamiehet olivat siten uusien maanviljelystapojen edelläkävijöinä maassamme. Erityisesti oli näin papiston laita. Pielisjärven kirkkoherroina vuosisadan puolivälin tienoilta lähtien peräkkäin toimineet Steniukset, isä ja poika, saivatkin harrastuksiensa ansiosta kansalta liikanimet ”Korpi-Jaakko” ’ja ”Koski-Jaakko”. Isä raivasi korpia ja soita viljelykselle, poika avasi koskien perkauksilla uusia kulkuväyliä sekä kuivatti uutta maaperää pellonraivaukselle.

Varsinaisista tämän aikakauden tiedemiehistä on mainittava ensinnäkin Turun yliopiston professorit ja hiippakunnan piispat Juhana Browallius ja Kaarle Fredrik Mennander, jotka kumpikin olivat myös huomattavia luonnontieteilijöitä. Professori Pietari Adrian Gadd teki erityisesti kemiallisia kokeita, mutta oli kiinnostunut myös kasviopista. Huomattavin kaikista oli kuitenkin professori Pietari Kalm, suuren Linnén oppilas. Jo opiskeluaikanaan hän herätti huomiota suurilla lahjoillaan. Turussa hovioikeudenneuvoksena toimineen vapaaherra Bjelken suoman taloudellisen tuen sekä Linnén suositusten turvin Kalm saattoi tehdä laajoja tutkimusmatkoja.

Vuosina 1747—51 Kalm teki kuuluisan matkansa Pohjois-Amerikkaan, jonka kasvistoa ja eläimistöä hän ensimmäisenä varsinaisesti tieteellisesti tutki. Kalmin matkoistaan julkaisema laaja kuvaus käännettiin useille kielille ja sai paljon huomiota osakseen. Kotimaahan palattuaan hän ryhtyi hoitamaan taloustieteen professorin virkaa, johon hänet juuri ennen matkallelähtöä oli nimitetty. Samalla hän puuhaili kasvitieteen parissa koettaen saada Amerikasta tuomiansa kasveja viihtymään Suomessa. Kalm julkaisi myös ensimmäisen Suomen kasviston. Tämä taitava, ahkera ja työkykyinen mies oli aikanaan yliopiston etevin opettaja ja hallintomies. Tulojaan lisätäkseen hän myöhemmin vihitytti itsensä papiksi ja toimi muiden virkojensa ohella Maarian kirkkoherrana, jona hän v. 1779 kuoli.

Luonnontieteiden ohella myös historiantutkimuksella ja kielitieteellä oli näihin aikoihin eräitä huomattavia edustajia. Suomalainen historiantutkija Juhana Arckenholtz, joka juuri pikkuvihan kynnyksellä oli tuomittu vankeuteen vehkeilyistä Venäjän ministerin kanssa, saavutti sodan jälkeen valtakunnasta poistuttuaan eurooppalaisen maineen historiantutkijana. Saksassa asuessaankin hän muisti vanhaa kotimaatan ja puolusti sitä julkisuudessa, kun eräs belgialainen aikakauslehti halvensi suomalaisia syyttäen heitä rumiksi, taikauskoisiksi ja pelkurimaisiksi. Arckenholtz palautti mieliin suomalaisten osuuden Kustaa Aadolfin sotiin ja nimesi eräitä kuuluja suomalaisia kuten Hornit ja Kurjet. Vastapuoli huomautti kuitenkin pilkallisesti aina kuulleensa näiden olevan ruotsalaisia sekä väitti venäläisten muka voivan milloin tahansa valloittaa suomalaisten pelkuruuden tähden heidän pääkaupunkinsa, kuten vuosina 1713 ja 1742 oli tapahtunut. Tämä ensimmäinen julkisuudessa tapahtunut Suomea koskenut väittely päättyi erään ranskalaisen julkaistua Arckenholtzia puolustavan kirjasen.

Suomenkielinen julkaisutoiminta oli tähän aikaan

Pietari Kalm Amerikassa.

hyvin vähäistä. Kielen itsensä tutkimusta edisti kuitenkin kirkkoherra Barthold Vhaelin latinaksi kirjoittama suomen kielioppi, joka julkaistiin v. 1733. V. 1758 tuli taas julkisuuteen uusi raamatunsuomennos, jonka kaksi syntyperäistä ruotsalaista, piispa Browallius ja professori Clewberg, olivat toimittaneet.

Kaikkien näiden maassamme vaikuttaneiden huomattavien tiedemiesten työ jäi, Kalmia lukuunottamatta, melkoisesti jälkeen Euroopan suurten sivistysmaiden tutkimustyön huipputasosta. Mutta maassamme eli kuitenkin tähän aikaan mies, jonka ajatelutyön tulokset kohottavat hänet kaikkien aikalaistensa yläpuolelle. Tämä mies oli Kokkolan kirkkoherra Antti Chydenius.

Antti Chydenius

Antti Chydenius oli pappissukua, joka polveutui lounaissuomalaisesta talonpoikaissuvusta. Opintielle lähtenyt isoisä otti kotikylänsä Kytömäen mukaan

muovatun Chydenius-nimen. Isä toimi Sotkamon kappalaisena Antti-poikansa syntyessä.

Saatuaan ensin parin vuoden ajan isältään taitavaa ja ymmärtäväistä ohjausta poika joutui Ouluun kouluun. Triviaalikoulun kurssin suoritettuaan hän siirtyi Turun yliopistoon. Täällä hän seurasi etenkin luonnontieteen opetusta ja suoritti maisterintutkinnon oleskeltuaan välillä Upsalassa. Jo sitä ennen hänet oli vihitty papiksi, sillä hänet oli kutsuttu Alavetelin pienen kappeliseurakunnan paimeneksi.

Vaikka nuori kappalainen hoitikin huolella seurakuntaansa, ei sen parisataisen väestön hengellisistä tarpeista huolehtiminen riittänyt täyttämään hänen päiviään. Vapaa-aikoinaan hän ryhtyi tutkimaan lääketiedettä ja käytti tällä tavoin hankkimaansa taitoa sanankuulijainsa hyväksi. Chydeniuksesta kehittyi niin hyvä lääkäri, että hän kykeni suorittamaan leikkauksiakin. Näistä hän itse kertoo, että ”... aloin myös tehdä kirurgisia operatsioneja, leikata syöpäsolmuja ja kuhmuja, usein vaarallisistakin paikoista, ja erityisesti aloin leikellä silmiä ja silmäluomia silmätautisilta melkein uskomattomalla menestyksellä”. Hän valmisti myös itse lääkkeensä parantelemalla toisten reseptejä, sillä hänestä oli kehittynyt myös taitava kemisti.

Chydenius oli kiinnostunut myös taloudellisista kysymyksistä. Hän harjoitti hyvällä menestyksellä valtakunnassa tähän aikaan kovasti mainostettua lampaanhoitoa, raivasi puutarhan, kuivasi soita ja hoiti karjaa. Nämä käytännölliset harrastukset ehkä osaltaan johtivat hänet perehtymään valtiolliseen elämään, jota hän vuosien 1755—56 valtiopäivistä lähtien kiinteästi seurasi.

Chydenius herätti ensi kerran huomiota osallistuessaan Ruotsin tiedeakatemian järjestämiin kilpakirjoituksiin. Niittyjen sammaltumisen estämistä ja rattaiden parantamista koskevista kirjoituksistaan hän sai akatemian palkinnon. Mutta selvitellessään kolmannessa kirjoituksessaan valtakunnasta tapah-

tuvan maastamuuton syitä sekä sen estämiskeinoja Chydenius esitti niin vaarallisina pidettyjä ajatuksia, ettei hänen vastaustaan edes painettu. Jo tässä kirjoituksessaan Chydenius hahmotteli myöhemmin valtiollisen ja kirjallisen toimintansa pääsuunnan.

Chydeniuksen mielestä monet ihmiset jättivät kotimaansa sen vuoksi, etteivät saaneet siellä riittävästi työtä elättääkseen itsensä. Tämä työn puute johtui siitä valtiovallan holhouksesta, mikä kahlehti maanviljelystä, teollisuutta ja kauppaa. Mutta valtakunnassa löytyi muitakin epäkohtia. Virkamiesten toiminta oli usein puutteellista, rahan arvon vaihtelu tuotti talouselämälle suuria vahinkoja ja sana- sekä painovapauden rajoitukset enemmän vahingoittivat kuin hyödyttivät yhteiskuntaa, jonka suojaksi ne oli laadittu. Ainoastaan vapaus saattoi parantaa nämä epäkohdat. Vapaudella Chydenius tarkoitti ”sitä etua, mikä jokaisella kansalaisella jonkin valtakunnan lakien ja asetusten nojalla tulee olla edistää omaa onnellisuuttaan niin pitkälle, ettei hän loukkaa kansalaistensa ja koko yhteiskunnan onnea”.

Chydenius oli herättänyt niin paljon huomiota kirjoituksillaan, että hänet valittiin vuosien 1764—65 valtiopäiville Pohjanmaan papiston edustajana. Täällä vähäisen Alavetelin kappalainen saavutti huomattavan aseman säädyssään. Etevänä kynämiehenä hän sai tehtäväkseen useiden tärkeiden mietintöjen kirjoittamisen, ja näitä laativissa toimikunnissa hän sai ajatuksensa esille. Valtiopäivien aikana Chydenius julkaisi myös kansantajuisia tutkielmia, joissa hän vakuuttavalla ja havainnollisella tavalla esitti aatteitaan.

Chydeniuksen tärkein tutkielma on nimeltään ”Kansallinen voitto”. Siinä hän tutkii keinoja, joilla kansakunta parhaiten saavuttaisi varallisuutta. Merkantilistinen suunta opetti, että valtiovallan harjoittaman säännöstelyn avulla elinkeinot menestyvät parhaiten. Chydenius oli jyrkästi vastakkaista mieltä: ”Jos ovi avataan ansioon myöntämällä elinkeino-

vapaus ja vapaa menekki, niin joka mies muutamassa vuodessa on täydessä toimessa, mutta jollei se tapahdu, niin kansakunta, kaikista muista laitoksista huolimatta, pysyy erehtymättömästi haukottelevana niin kuin ennenkin ja uneliaana keskellä päivää."

Säätyjen tärkeimpiä tehtäviä näillä valtiopäivillä oli rahaolojen järjestäminen. Chydenius kirjoitti tästäkin asiasta tutkielman, "Valtakunnan auttaminen luonnollisella rahajärjestelmällä", jossa hän teki esityksen setelirahan pahoin järkkyneen arvon vakaannuttamiseksi. Chydeniuksen esitys herätti hyvin suurta huomiota. "He kiroavat, ja he lukevat", kerrottiin säätyjen pankkivaliokunnan toimista kirjoituksen ilmestymisen jälkeisenä päivänä. Vaikka monet lukijoista tunnustivatkin kirjoittajan olevan oikeassa, tämä julkaisu koitui Chydeniukselle kohtalokkaaksi. Pappissääty sulki hänet pois keskuudestaan, joten hän menetti valtiopäivämiespaikkansa.

Mutta Chydenius oli ehtinyt jo tätä ennen saada ajamansa asiat suotuisaan päätökseen. Hänen aloitteestaan säädyt myönsivät täydet tapulioikeudet Vaasalle, Kokkolalle ja Oululle. Muidenkin Pohjanlahden rannikkokaupunkien kaupankäyntioikeuksia laajennettiin. Näin Chydeniuksen ansiosta murrettiin puolentoistasataa vuotta vallinnut Pohjanlahden kauppapakko. V. 1766 valtiopäivät hyväksyivät myös Chydeniuksen aloitteesta laaditun ehdotuksen puhe- ja painovapauslaiksi. Vastaisuudessa vain uskonnollisia ja jumaluusopillisia kirjoituksia sensuroitiin. Tämä laki luettiin perustuslaiksi.

Valtiopäiviltä karkotettuna nerokas maanmiehemme palasi pieneen seurakuntaansa. V. 1770 hänestä tuli isänsä seuraaja Kokkolan kirkkoherrana, mitä virkaa hän taitavasti ja uutterasti hoiti kuolemaansa saakka. Hän osallistui vielä myöhemminkin valtiopäivien työhön, ja nimenomaan v. 1778 säädetty uskonnonvapauslaki on Chydeniuksen aikaansaannos. Saatuaan valtiovallankin tunnustuksen elämäntyölleen, mm. jumaluusopin kunniatohtorin ar-

Antti Chydenius.

von ja korkean ritarimerkin, Chydenius kuoli kotonaan Kokkolan pappilassa v. 1803.

Vasta jälkimaailma on täysin ymmärtänyt Chydeniuksen monipuolisen elämäntyön arvon. Tällöin on hämmästyen todettu, kuinka syrjäisen Alavetelin kappalainen esitti ensimmäisenä maailmassa niitä vapaamielisiä kansantaloudellisia ajatuksia, jotka vähän myöhemmin hankkivat skotlantilaiselle Adam Smithille maailmanmaineen. Mutta Chydenius oli enemmänkin kuin vain uraauurtava ja omaperäinen kansantaloudellinen ajattelija. Yhtä pelkäämättömästi ja terävästi hän taisteli myös yhteiskunnan vähäväkisten puolesta ja vaati heidän asemansa parantamista. ”Raataa toisen työssä niin kauan kuin jaksaa, tulla häädetyksi köyhyyteen vanhoilla päivillään ja kuolla kurjuudessa — kas siinä palkkio, jonka

pitäisi houkutella työtätekevää joukkoa rakastamaan isänmaata. — Isänmaa ilman vapautta ja ansiomahdollisuutta on suuri sana, jolla on pieni merkitys", kirjoitti Chydenius. Näin Chydenius esiintyi sosiaalisen ajattelutavankin uranuurtajana Ruotsi-Suomessa ja vaati uudistuksia, joita vasta nykypäivinä on ryhdytty toteuttamaan.

Loistavan terävänä taloustieteellisenä ajattelijana, pelkäämättömänä todellisen vapauden puolustajana ja vaatimattomana, syvästi inhimillisenä ihmisenä Antti Chydenius on eräs suurimpia miehiä, mitä maamme on synnyttänyt.

KUSTAVILAINEN AIKA

Kustaa III:n valtaistuimelle nousu aloitti Ruotsi-Suomen historiassa uuden aikakauden. Vuodesta 1720 lähtien säädyt olivat hallinneet valtakuntaa. Kuninkuus oli painettu mitättömyyteen. Nyt seurasi vastavaikutus. Kuningas kohosi vallitsevaksi tekijäksi niin valtakunnan sisä- kuin ulkopolitiikassakin. Mutta myös sivistyselämän alalla Kustaa III:n hallituskausi aloitti kokonaan uuden vaiheen Ruotsi-Suomen historiassa. Kuninkaan henkilökohtaisen panoksen vuoksi tätä aikakautta nimitetään kustavilaiseksi ajaksi.

KUNINKAANVALTA LUJITTUU

Kuningas vallankaappaajana

Ruotsi-Suomen kruununperillinen, prinssi Kustaa oleskeli parhaillaan Ranskassa, kun valtakunta niin yllättävästi menetti hallitsijansa. Prinssi oli parhaillaan Pariisin oopperassa, kun hän sai tiedon isänsä kuolemasta. Kiireimmiten nuori ruhtinas palasi kotimaahansa ottamaan vastaan perintönsä.

Nyt 25-vuotiaana valtaistuimelle noussut kuningas on eräs Ruotsi-Suomen merkillisimpiä hallitsijoita. Ajankohta, jolloin hän joutui ottamaan käsiinsä valtakunnan asioiden hoidon, oli erittäin vaarallinen. Ruotsi-Suomen itsenäisyys oli vaakalaudalla. Hillittömät puoluekiistat olivat johtaneet valtakunnan asemaan, jossa se oli täysin naapuriensa armoilla. Ne jotka tämän asiaintilan täysin tajusivat ja sitä

surivat, näkivät nuoressa kuninkaassa ainoan paremman tulevaisuuden toivon. Kustaa palasikin kotimaahan mielessä vakaa päätös tehdä kaikkensa pelastaakseen isänmaansa sitä uhkaavalta surkealta kohtalolta.

Esiintyessään ensi kertaa hallitsijana valtiopäivillä kuningas vetosi säätyihin valtakunnan pelastamiseksi. Nuoruuden innolla hän loistavassa puheessa kehoitti hattuja ja myssyjä unohtamaan vanhat riitansa ja rakentamaan yhdessä valtakunnalle parempaa tulevaisuutta. Nuoren hallitsijan ylväät sanat ja hänen kuninkaallisen arvokas esiintymisensä käänsivätkin monen valtiopäivämiehen mielen suopeaksi häntä kohtaan. Kustaa III osoitti jo nyt omaavansa ihmeellisen viehätysvoiman, jolla hän voitti ihmiset puolelleen. Hänen ulkomuotonsa ei ollut sinänsä edullinen, sillä hän oli lyhyt ja hintelä. Mutta hänen suurten sinisten silmiensä vaikutusta oli vaikea vastustaa; lempeyttä säteilevinä, vihan salamoita sinkoilevina, kylmää ylenkatsetta kuvastavina, aina ne yhtäläisesti hallitsivat hänen ympäristöään.

Mutta tämä ei suinkaan sopinut valtiopäiville kokoontuneiden puoluepukarien suunnitelmiin. Kuninkaan aikeet uhkasivat viedä heiltä sen erinomaisen tuottoisan tulolähteen, miksi valtiopäivämiestoimi ja puoluepolitiikka oli heille muodostunut. Maksettiinhan näilläkin valtiopäivillä vain kolmesta äänestä pappissäädyssä 160 000 kuparitaalarin summa, joten periaatteettomat miehet saattoivat ansaita politiikalla suunnattomasti. Puoluekiistat olivat entistäänkin kiihkeämmät, ja vaaleissa voittanut myssypuolue kohteli vastustajiaan äärimmäisen jyrkästi. Sisäisten riitojen heikentämä maa näytti tuhoon tuomitulta. Ruotsi-Suomen naapurit puhuivat jo varsin avoimesti sen jakamisesta keskenään. Näissä olosuhteissa kuningas alkoi harkita säätyvallan lopettamista vallankaappauksen avulla, mikä hänestä näytti ainoalta keinolta valtakunnan pelastamiseksi.

Kuninkaan suunnitelmat saivat kiinteän muodon,

kun hän joutui kosketukseen eversti Jaakko Maunu Sprengtportenin kanssa. Tämä Pommerin sodan rohkea partiomies oli innokkaasti ottanut osaa poliittiseen elämään. Hänen ympärilleen oli kerääntynyt joukko nuoria upseereita, joista hän muodosti ”Svenska Botten, Ruotsalainen Pohja”-nimisen, valtiollisia asioita harrastavan seuran. Seuran jäsenet olivat puoluekannaltaan hattuja. Tyytymättöminä myssyhallitukseen erityisesti sen aatelittomia säätyjä suosivan politiikan takia — papisto ja porvaristo olivat syrjäyttäneet aatelin myssypuolueen johdolla —, aateliset upseerit ja virkamiehet olivat valmiit tukemaan kuningasta hänen vallankaappaushankkeissaan. Sprengtporten itse katsoi kuninkaanvallan vahvistamisen välttämättömäksi, sillä säätyjen valta veisi valtakunnan perikatoon. Niinpä hän ehdotti kuninkaalle, että tämä kukistaisi säätyhallituksen sotavoimien avulla.

Sprengtportenin suunnitelman mukaan kaappaus oli aloitettava Suomessa, jossa Sprengtporten aikoi itse ottaa Viaporin haltuunsa. Sen jälkeen hänen piti purjehtia suomalaisten joukkojen kanssa Tukholmaan ja ottaa pääkaupunki yllätyksellä haltuunsa. Ylijahtimestari Johan Kristoffer Tollin piti aloittaa kapina Skoonessa, jossa olevien joukkojen oli marssittava kuninkaan veljen, Kaarle-herttuan johdolla Tukholmaan. Suunnitelma piti toteuttaa nopeasti ja yllättäen, jottei sisällissota pääsisi puhkeamaan. Tällöin nimittäin naapurivaltiot eivät ehkä ryhtyisi estämään valtakunnan hallitusmuodon muuttamista.

Elokuun alussa v. 1772 Sprengtporten purjehti Suomeen aloittaakseen suunnitelmansa toteuttamisen. Tukholmaan oli levinnyt huhuja odotettavissa olevasta vallankaappauksesta. Valtiopäivillä epäiltiin Sprengtportenin olevan näiden suunnitelmien takana, joten kuningas pelkäsi hänen Tukholmasta poistumisensa herättävän liikaa huomiota. Mutta säädyt päättivätkin lähettää tämän vaarallisen miehen pääkaupungista Suomeen, missä hänen luultiin joutuvan

syrjään epäilyttävistä hankkeistaan. Sprengtportenin oli näennäisistä vastusteluistaan huolimatta lähdettävä, minkä hän itse asiassa teki riemumielin.

Suomeen saavuttuaan Sprengtporten otti yhteyden velipuoleensa Yrjö Maunu Sprengtporteniin sekä muihin kuningasmielisiin upseereihin, jotka olivat ennakolta jo valmistelleet kaappausta. Säädyiltä saamansa tehtävän mukaisesti Sprengtporten neuvotteli Helsingin ja Porvoon porvarien kanssa suolanpuutteen poistamisesta sekä tiedusteli, oliko näihin kaupunkeihin levitetty erästä ”Pimeyden valta ja mahtavuudet”-nimistä säätyjä herjaavaa lentolehtistä. Mutta samalla hän tutkiskeli, oliko yleinen mieliala myönteinen kaappauksen aloittamiselle. Vaikkei siltä näyttänyt, Sprengtporten päätti rohkeasti ryhtyä toteuttamaan suunnitelmaansa.

Porvoossa majaili rakuunaosasto, joka kuului Sprengtportenin komentoon. Elokuun 14. päivän aamuna Sprengtporten marssitti tämän osaston kartanoonsa Peipotiin, jossa hän ilmoitti sille suunnitelmansa. Upseerit ja miehistö vannoivat innostuneina kuninkaalle ja komentajalleen uskollisuutta. Tämä pieni joukko, n. 60 miestä, lastattiin nyt laivoihin ja lähdettiin purjehtimaan kohti Viaporia, joka oli tarkoitus vallata.

Matkasta tuli raskas ja äärimmäisen jännittävä. Porvoossa oli huomattu rakuunoiden lähtö ja kuultu heidän laivoissa kuninkaalle kohottamansa hurraahuudot. Seuraavana päivänä kaupungin maistraatille ja tuomiokapitulille valkeni, että rakuunoiden lähtöön liittyi jotain hämärää. Varapormestari Forstén lähetettiin Helsinkiin varottamaan maaherraa. Valtakunnan kohtalo näytti olevan varapormestarin matkanteon varassa, sillä myrsky ja vastatuuli viivyttivät Sprengtportenin retkikunnan purjehdusta. Mutta Forstén saapui kuitenkin kolme tuntia liian myöhään. Elokuun 15. päivän illalla myrsky oli hiljentynyt niin, että vastatuulen viivyttämät laivansa jättänyt Sprengtporten pääsi pienen venekunnan

Viaporin komentaja vangitaan.

kanssa jatkamaan matkaa Viaporiin. Elokuun 16:ntena klo kolme aamulla linnoituksen vartiomiehet yllätettiin ja riisuttiin aseista. Siellä olevat Sprengtportenin apulaiset, Augustin Ehrensvärdin poika, kapteeni Kaarle August Ehrensvärd ensimmäisenä, yhtyivät everstin joukkoon, joka miehitti linnoituksen tärkeimmät osat. Viaporin komentaja kenraali Björnberg vangittiin kuninkaan nimessä. Kesken untaan herätetyt upseerit kutsuttiin koolle. Sprengtporten ilmoitti ottaneensa linnoituksen haltuunsa kuninkaan nimissä ja kehoitti heitä yhtymään kuninkaan miehiin valtakunnan pelastamiseksi. Kohta kaikki läsnäolijat vannoivat kuuliaisuudenvalan kuninkaalle. Linnoitukseen sijoitetut rykmentit kutsuttiin nyt koolle, ja sotamiehet vannoivat iloisin mielin saman valan. Kun maaherra lähetti Porvoosta saamansa varotuksen Viaporin komentajalle, olikin linnoitus jo Sprengtportenin käsissä. Rohkea eversti oli siten 60 miehen vahvuisella osastolla vallannut valtakun-

nan vahvimman linnoituksen, jonka varusväkeen kuului tuhansia miehiä.

Viaporin valtaus saattoi koko Suomen kuninkaan käsiin. Sprengtporten levitytti Etelä-Suomeen julistusta, jossa hän selvitti toimintansa tarkoituksena olevan säätyvallan väärinkäytöksien poistamisen. Väestö pysyi kaikkialla rauhallisena. Sprengtporten saattoi siten rauhassa ryhtyä valmistelemaan joukkojensa kuljettamista Tukholmaan, jossa piti suoritettaman pääkaappaus. Valmistelujen ollessa vielä kesken hän sai kuitenkin tiedon, että kuningas oli jo ottanut vallan käsiinsä Tukholmassa.

Ruotsin tapahtumat olivat kehittyneet suunniteltua nopeammin. Skoonen kapina aloitettiin kahdeksan päivää liian aikaisin. Tieto siitä saapui Tukholmaan jo ennen kuin Sprengtporten oli valmiina lähtemään Suomesta. Valtaneuvosto valmistautui nyt kukistamaan kapinan. Ei tiedetty kuninkaan olevan mukana suunnitelmissa, mutta varmuuden vuoksi päätettiin kuitenkin pitää häntä silmällä. Kuninkaan vangitsemistakin suunniteltiin. Tällöin Kustaa päätti panna kaikki yhden kortin varaan ja ottaa Tukholman haltuunsa siellä olevien kannattajiensa avulla.

Kuningas toteutti rohkean päätöksensä elokuun 19. päivänä. Kaikki meni loistavasti. Kustaa ratsasti aamulla seuraamaan vahtiparaatin kokoontumista linnanpihalle, minne suuri joukko upseereita oli myös kuninkaan käskystä kokoontunut. Paikalla oli runsaasti etenkin ”Ruotsalaisen pohjan” jäseniä. Tarkastettuaan vahdin kuningas meni jalan linnaan, jossa upseerit ja aliupseerit kutsuttiin erääseen linnansaliin. Täällä hän ”suuresti liikuttuneena ja kalpeana” piti heille voimakkaan puheen, jossa hän ilmoitti aikovansa tehdä säätyjen vallasta lopun hankkiakseen maalle sen ikivanhan vapauden. Kun kuningas puheensa lopuksi kehoitti läsnäolijoita: ”Jos tahdotte yhtä uskollisesti seurata minua kuin esi-isänne Kustaa Vaasaa ja Kustaa Aadolfia, tahdon uskaltaa henkeni ja vereni teidän ja isänmaan pe-

Kustaa III ottaa vallan käsiinsä Tukholmassa.

lastukseksi", niin melkein jokainen yhtyi kuninkaalle kohotettuun raikuvaan suosionhuutoon. Kun kuningas nyt meni linnanpihalle kerääntynyttä vahtia puhuttelemaan, vannoivat sotamiehet epäröimättä seuraavansa häntä. Valtaneuvokset, jotka olivat kokoontuneet linnaan päättämään Skoonen kapinan kukistamisesta, huomasivatkin liian myöhään joutuneensa juuri kapinan keskukseen. Heitä pidettiin arestissa niin kauan, että kuningas ehti saada pääkaupungin varmasti käsiinsä.

Tämä onnistuikin odottamattoman helposti. Mahtava salainen valiokunta, joka vuosikymmenet oli ollut todellinen vallanpitäjä valtakunnassa, hajaantui nöyrästi ja vastalauseitta kuninkaan käskystä.

Kun Kustaa ratsasti vahtiparaatin etunenässä kaupungille, sai hän kaikkialla mitä innostuneimman vastaanoton. Hurraavat väkijoukot ympäröivät hänet ja hänen seurueensa kaikkialla, missä hän vain liikkui tänä loistavan kauniina kesäpäivänä, ja joukot sekä viranomaiset vannoivat hänelle hartaina uskollisuutta.

Vallankaappaus oli onnistunut ilman verenvuodatusta. Kun kaappaussuunnitelman isä, eversti Sprengtporten saapui joukkoineen Ruotsiin vastatuulen pahoin myöhästyttämänä, oli maa lujasti kuninkaan käsissä. Kustaa III ei kuitenkaan unohtanut suomalaisen everstin osuutta menestykseensä. Tukholman tapahtumia kuvaavassa kirjeessään hän mainitsee: ”Teitä, lähinnä Jumalaa, minun on kiittäminen valtakuntani pelastuksesta. Avuttanne en olisi koskaan uskaltanut ryhtyä tähän työhön.” Kuningas oli itse vastassa, kun eversti saapui joukkoineen pääkaupunkiin. Tukholman ulkopuolella Kustaa löi Sprengtportenin miekkatähdistön komentajaksi. Hänet ylennettiin suoraan kenraaliluutnantiksi ja määrättiin kuninkaan henkikaartin komentajaksi. Sprengtportenia avustaneet upseerit saivat ylennyksiä tai korotuksen aatelisarvoon. Mm. hänen velipuolensa Yrjö Maunu, joka myrskyn viivyttämänä saapui muita suomalaisia myöhemmin, ylennettiin everstiluutnantiksi.

Vuoden 1772:n hallitusmuoto

Kuninkaan oli onnistunut yllättävän helposti kukistaa siihen asti kaikkivaltiaat säädyt. Turvatakseen saavutuksensa hän päätti muuttaa hallitusmuotoa niin, että kuninkaan valtaa laajennettaisiin huomattavasti. Jo kaksi päivää vallankaappauksen jälkeen säädyt kutsuttiin koolle käsittelemään kuninkaan jo ennakolta mm. Sprengtportenin avustuksella laatimaa hallitusmuotoehdotusta.

Säädyt kokoontuivat Tukholman kuninkaallisen

linnan valtiosaliin. Saliin kerääntyvät valtiopäivämiehet saattoivat nähdä, että linnanpihalle oli sijoitettu tykkejä. Tykkien putket oli suunnattu salia kohti, ja avoimista ikkunoista kantautuva tuulenhenki toi mukanaan palavien sytyttimien tuoksun. Niinpä kiivaimmillakaan säätyvallan puoltajilla ei ollut sanaakaan sanottavana vastaan, kun kuninkaan ehdotus esitettiin säätyjen hyväksyttäväksi. Kustaa piti valtaistuimelleen asetuttuaan loistavan puheen, jossa hän sanoi olleensa pakotettu toimimaan tällä tavoin valtakunnan pelastamiseksi. Tarkoitus ei ollut suinkaan lopettaa vapautta, vaan tehdä loppu vallattomuudesta ja sorrosta. — Säädyt hyväksyivät sitten yksimielisesti kuninkaan ehdotuksen.

Uuden hallitusmuodon mukaan hallitusvalta kuului kuninkaalle, "hänelle eikä kenellekään muulle". Kuninkaan oli hallinnossaan noudatettava "kuninkaankaarta, maanlakia ja tätä hallitusmuotoa". Valtaneuvosto säilytettiin edelleen, mutta se toimi vain kuninkaan neuvonantajakuntana. Vain oikeusasioissa ja ulkopolitiikan alalla sille jäi jonkin verran itsenäistä vaikutusvaltaa. Jos valtaneuvosto yksimielisesti suositteli kuninkaalle jotakin ulkopoliittista toimenpidettä, täytyi hänen ottaa tämä neuvo huomioon. Seitsemän lainoppinutta valtaneuvosta muodosti oikeusrevision, jossa kuninkaalla oli vain kaksi ääntä.

Uusi hallitusmuoto ei antanut selviä määräyksiä lainsäädäntövallan käytöstä. Sekä kuningas että säädyt saivat ehdottaa uusia lakeja sekä myös olla hyväksymättä vastapuolen esityksiä. Mutta näiden määräysten epämääräisyys jätti kuninkaalle huomattavan suuren vaikutusvallan, sitäkin suuremman, kun säätyjen kokoontuminen tuli riippumaan kuninkaan tahdosta.

Kuningas ei saanut aloittaa sotaa ilman säätyjen suostumusta. Mutta kun säädyillä ei ollut mitään sananvaltaa ulkopolitiikan hoidossa, eivät ne kyenneet paljoakaan rajoittamaan kuninkaan valtaa täs-

säkään suhteessa. Valtiovarojen hoidossa hallitusmuoto jätti säädyille näennäisesti enemmän osuutta. Kuningas sai kantaa uusia veroja vain säätyjen päätöksen perusteella. Myös valtionpankki jäi edelleen säätyjen hoitoon. Kuningas saattoi kuitenkin vanhan tavan perusteella kannattaa eräitä veroja oikeastaan ilman säätyjen myötävaikutustakin, joten tässäkin suhteessa uusi hallitusmuoto laajensi hyvin huomattavasti kuninkaan valtaa.

Vuoden 1772 hallitusmuoto teki lopun säätyjen vallasta ja ”vapaudenajasta”. Säädyt olivat käyttäneet tätä ”vapauttaan” niin väärin, että säätyvallan kukistaminen oli osoittautunut välttämättömäksi valtakunnan itsenäisyyden pelastamiseksi. Mutta monista virheistään huolimatta säätyjen hallinnolla oli ollut myönteisiäkin puolia. Se oli levittänyt harrastusta valtiollisiin kysymyksiin etenkin ylimpien yhteiskuntaluokkien keskuudessa niin, että niistä löytyi runsaasti valtion palvelukseen kelvollista ainesta. Tulevaisuus oli osoittava, ettei heitä voitu syrjäyttää yhteisten asioiden hoidosta. Samoin säätyvallan aikana monet sellaiset rakentavat aatteet kypsyivät, joita voimistunut kuningasvalta nyt saattoi ryhtyä toteuttamaan.

Vaikka Kustaa III säädyille antamassaan hallitsijanvakuutuksessa ilmaisi tahtovansa olla vain ”se ensimmäinen kansa-asuja todella vapaan kansan seasa”, antoi vuoden 1772 hallitusmuoto hänelle vallan täysin itsenäisesti johtaa valtakuntansa kohtaloita. Tähän hän oli pyrkinytkin. Tulevaisuus oli näyttävä, miten hän suurta valtaansa käytti.

Kustaa III:n hallitustoimet

Jo kuninkaan ensimmäiset toimenpiteet vallankaappauksen jälkeen osoittivat, että hän aikoi itsenäisesti hallita maataan. Kuningas antoi erityisen asetuksen, ”Kuning:sen Maj:tin Armollinen Julistus Ja Varoitus, Että Puheisa ja Kirjoituxisa pitä vältet-

tämän häväiseviä soimauxia endisistä Parttiseuroista ja nijn edespäin", jolla "vihatut ja inhoittavat" puoluenimitykset kiellettiin. Kaikki entinen oli siis unohdettava. Kustaa kuninkaassa oli voimakas taipumus itsevaltiuteen. Tämän aikakauden hallitsijanihanteena oli ns. "valistunut itsevaltias", hallitsija, joka käytti suurta valtaansa kansansa hyväksi. Tällaisista hallitsijoista tyypillisin oli Preussin Fredrik Suuri, joka hallitsi valtakuntaansa valistuskirjailijoiden aatteiden hengessä. Kustaa III:n kunnianhimona oli seurata suuren enonsa esimerkkiä.

Kustaa III.

Kustaa III:n suorittama vallankaappaus herätti ulkomailla suurta huomiota. Kuningas pelkäsi, että naapurivaltiot ryhtyisivät sopimuksensa mukaan Ruotsi-Suomea vastaan toimenpiteisiin palauttaakseen vuoden 1720 hallitusmuodon. Osa valtakunnan sotavoimista varustettiin valmiiksi mahdollista hyökkäystä torjumaan. Mutta kaikki meni onnellisemmin kuin oli rohjettu toivoakaan. Ruotsi-Suomen vaarallisin naapuri, Venäjän keisarinna Katariina II oli parhaillaan suorittamassa Puolan ensimmäistä jakoa yhdessä Preussin kanssa. Venäjä oli lisäksi sodassa Turkin kanssa, joten Katariinan oli tyydyttävä vain uhkailuihin. Ilman Venäjän apua ei myöskään Tanska ryhtynyt sotaan Ruotsi-Suomea vastaan. Preussin kuningas oli aluksi jyrkästi paheksunut sisarenpoikansa toimenpiteitä ja vaatinut häntä peruuttamaan ne. Mutta kuninkaan arvokas vastaus

lauhdutti preussilaisen ärtymystä, etenkin kun Fredrik-kuningas ei olisi mistään hinnasta halunnut enää ryhtyä sotaan. Kun Englanti vielä kehoitti näitä valtoja sovintoon Ruotsi-Suomen kanssa ja Ranska ilmoitti avoimesti liittyvänsä sen puolelle mahdollisessa sodassa, katsoivat naapurivallat parhaaksi jättää Kustaa-kuninkaan toistaiseksi rauhaan. Kuningas oli näin saavuttanut tavattoman suuren voiton lujittaessaan omaa ja valtakuntansa asemaa.

Kustaa saattoi nyt rauhassa ryhtyä toteuttamaan sisäistä uudistusohjelmaansa. Tässä työssä hän osoitti suuressa määrin omaksuneensa valistusajan ihanteet. Inhimillisyys ja suvaitsevaisuus olivat leimaa-antavina Kustaa III:n toiminnassa. Vielä vapaudenaikana syytettyjä tutkittaessa käytetty kidutus poistettiin. Kuninkaan vastustajiin ei kohdistettu mitään kostotoimenpiteitä. Vastoin valtaneuvoston neuvoa kuningas uudisti jo v. 1766 annetun painovapausasetuksen perustellen tätä sillä, että ”kuningas saa painovapauden välityksellä tietää totuuden, jota häneltä niin suurella huolella ja usein myös menestyksellisesti salataan”. V. 1781 säädettiin Chydeniuksen ehdotuksesta uskonnonvapauslaki, jota papisto kiivaasti vastusti. Syystä kuningas lausuikin: ”Olen minäkin rohkea, mutta koskaan en olisi uskaltanut tehdä sitä, minkä Chydenius uskalsi.” Nämä vapaamieliset uudistukset hankkivat Kustaa III:lle valistuspiirien suosion kaikkialla Euroopassa. Itse Voltaire ylisti innostuneesti jaloa kuningasta.

Valtakunnan rahaolot olivat joutuneet sekasortoon säätyvallan aikana, joten ne vaativat erityistä huolenpitoa osakseen. Kuninkaan onnistuikin ratkaista tämä vaikea kysymys. Hänen etevä apulaisensa Juhana Liljencrantz suoritti rahalaitoksen uudelleenjärjestämisen. Tässä hän noudatti Antti Chydeniuksen jo kymmenkunta vuotta aikaisemmin laatimaa suunnitelmaa. Kun paperirahaa oli liikaa käytössä, lunastettiin osa siitä puoleen arvostaan. Myös rahayksikkö uusittiin. Hopea- ja kuparitaalarin tilalle

tuli hopeariksi, joka jakaantui 48 killinkiin. Killinki puolestaan jakaantui 12 runstykkiin.

Kuninkaan talouspolitiikka oli yleensä vapaamielistä. Suomeen perustetut uudet kaupungit saivat heti vapaakaupungin oikeudet. Sen sijaan hänen maatalouspolitiikkansa käsitti joukon suurta vastustusta herättäneitä aloitteita, jotka kuitenkin toteutettiin pakolla. Valtakunnan väkiluku oli näihin aikoihin suuresti nousemassa. Niinpä Suomen väkiluku kaksinkertaistui 1700-luvun loppupuoliskolla nousten vuosisadan vaihteessa n. yhteen miljoonaan henkeen. Suurin osa tästä lisäväestöstä asui maaseudulla. Sen vuoksi heidän sijoittamisensa työhön vaati erityisiä toimenpiteitä hallitusvallan taholta. Uudisasutusta pyrittiin edistämään luovuttamalla valtion maita tähän tarkoitukseen. Valtion maaomaisuus lisääntyi suuresti Kustaa III:n aikana. Kuningas julisti nimittäin suuren osan rintapitäjien taloille kuuluneista takamaista kruunun omaisuudeksi. Entisille omistajille jätettiin vain metsäpalsta. Näin saamistaan alueista valtio luovutti uudistiloja sellaisille, jotka olivat halukkaita niitä viljelemään. Uusia tiloja muodostui myös siten, että nyt sallittiin tilojen jakaminen esimerkiksi perillisten kesken. Edellisellä vuosisadalla syntyneen torpparilaitoksen voimakas kehittyminen Kustaa III:n aikana sekä v. 1762 aloitettu mäkitupien perustaminen auttoivat myös sijoittamaan entistä enemmän väkeä maatalouteen.

Mutta tällä maatalouspolitiikalla oli myös varjopuolensa. Joskin tiloja halkomalla, uudisasutusta edistämällä sekä torppia ja mäkitupia perustamalla saatiin syntymään kymmeniä tuhansia uusia viljelyksiä, olivat niiden viljelijät erittäin heikossa taloudellisessa asemassa. Näin syntyneellä maalaisköyhälistöluokalla ei ollut juuri mahdollisuuksia asemansa parantamiseen. Tämä epäkohta tuntui maamme oloissa aina itsenäisyysaikaan asti.

Eräs Kustaa III:n toimenpiteistä maatalouden edistämiseksi maassamme osoittautui kuitenkin pelkäs-

tään myönteiseksi. Hänen käskystään tehostettiin nimittäin jo v. 1749 aloitettua isonjaon suorittamista maassamme. 1700-luvun puoliväliin asti kyläkuntien talojen viljelysmaat olivat olleet moneen palstaan jaettuina. Nämä palstat olivat vielä olleet sekaisin toistensa välissä, joten niiden viljeleminen oli ollut hankalaa. Ns. isossajaossa pyrittiin keskittämään talojen viljelysmaat vaihtamalla eri talojen palstoja keskenään niin, että kunkin talon palstojen lukumäärä tulisi mahdollisimman pieneksi. Talonpoikien vastustuksesta huolimatta uudistusta alettiin toteuttaa, ja sen hyödylliset seuraukset olivat nähtävissä vielä Kustaa III:n elinaikana.

Kustaa III kiinnitti suurta huomiota Suomen asioihin. Useilla maahamme tekemillään matkoilla hän oppi tuntemaan Suomen ja sen asukkaat paremmin kuin ehkä kukaan Ruotsin kuninkaista. Jo vallankaappauksessaan hän oli saanut tehokasta apua suomalaisilta, ja eräät maanmiehemme kuuluivat hänen lähimpien ystäviensä joukkoon. Kaikki tämä synnytti kuninkaassa suopeutta Suomea kohtaan, ja moniin hyödyllisiin uudistuksiin ryhdyttiin nyt hänen toimestaan.

Kustaa-kuninkaan ensimmäinen matka Suomeen tapahtui kesällä 1775. Saavuttuaan laivalla Turkuun hän jatkoi seurueineen matkaa Hämeenlinnan kautta Helsinkiin. Täällä hän tarkasti Viaporin linnoituksen ja määräsi, että Ehrensvärdille oli pystytettävä sinne hautamuistomerkki. Porvoon ja Loviisan kautta kuningas matkusti Kymijoelle tutustuen siten valtakunnan rajaan. Täältä hän palasi jälleen Ruotsiin.

Jo tämän matkansa aikana kuningas antoi Suomen olojen kehittämistä koskevia asetuksia. Hämeenlinnassa ollessaan hän antoi käskyn uuden hovioikeuden perustamisesta Vaasaan, jonka tuomioalueeksi määrättiin maamme pohjoisosat. Uusia laamannikuntia perustettiin. Samoin uusittiin läänijako. Läänejä tuli nyt olemaan kuusi, nimittäin Uudenmaan, Hämeen, Kyminkartanon, siitä erotettu Savon ja

Vaasan hovioikeuden vihkimistilaisuus.

Karjalan, Turun ja Porin sekä Pohjanmaasta muodostetut Vaasan ja Oulun läänit. Tampereen, Kaskisten ja Kuopion kaupungit perustettiin. Kuopiosta tuli Savon ja Karjalan läänin pääkaupunki.

Sekä maamme hallinto että talouselämä hyötyivät suuresti Kustaa III:n aikana suoritetusta liikenneyhteyksien parantamisesta. Uusia teitä rakennettiin nyt enemmän kuin edellisen vuosisadan aikana. Maantieverkosto ulotettiin Keski- ja Pohjois-Suomeen, vain Lappi jäi edelleen ilman teitä. Hämeen rintamailta Laukaaseen, Vaasasta Kuopioon, Kokkolasta Saarijärvelle, Oulusta Kuopioon ja Kuopiosta Tohmajärvelle rakennetut uudet tiet yhdistivät tähän asti tiettömien taipaleiden takana olevat laajat Sisä-Suomen alueet rannikkoseutuihin.

Mutta näihin tienrakennuksiin liittyivät omat vaaransakin. Etenkin rajaseuduilta sisämaahan johtavien teiden pelättiin helpottavan vihollisen etenemistä sodan syttyessä. Osaksi tämän vuoksi kuningas ryhtyi vahvistamaan Suomen armeijaa ja nimenomaan Savo-Karjalan pitkän ja avoimen rajan puolustusta.

Yrjö Maunu Sprengtporten Savon joukkojen komentajana

Jo säätyvallan loppuaikoina valtiopäivät olivat pitäneet tärkeänä Savon puolustuksen vahvistamista. Jaakko Maunu Sprengtportenin toimesta Savoon sijoitetut joukot oli järjestetty uudelleen ja niitä oli ryhdytty vahvistamaan. Kun kuningas määräsi Sprengtportenin koko Suomen sotilasylipäälliköksi v. 1773, näytti tälle avautuvan mahdollisuus käyttää suuria kykyjään synnyinmaansa hyväksi. Mutta helposti loukkautuva ja epäluuloinen kenraali riitautui kohta kuninkaan kanssa ja pyysi eron kaikista toimistaan. Tämä loistavalahjainen ja suuresti ansioitunut mies asui loppuikänsä Tukholman lähellä omistamallaan tilalla viettäen omituista erakkoelämää. Vaikka Sprengtporten usein vaivasi kuningasta henkilökohtaisilla asioillaan sekä arvosteli mitä suorasukaisimmin kuninkaan luonteenvikoja ja virheitä, suhtautui kuningas kenraalin kuolemaan saakka häneen suosiollisesti Sprengtportenin suurten ansioiden vuoksi.

Vanhemman veljen vetäydyttyä syrjään julkisesta elämästä alkoi nuoremman Sprengtportenin kaari nousta. Vaikka hänkin riitautui kuninkaan kanssa, määräsi tämä hänet v. 1775 kaikkien Savoon sijoitettujen joukkojen päälliköksi.

Tämä maamme historiassa erinomaisen tärkeää osaa näytellyt mies kuului alun perin Liivinmaalta kotoisin olevaan sukuun. Suvun jäsenet olivat sotilaita 1600-luvun alkupuolella eläneestä ensimmäisestä aatelisesta Sprengtportenista lähtien. Tämä oli ansainnut kannuksensa räjäyttämällä vihollislinnan portin. Aateliseksi nimekseen hän otti siitä nimen Sprengtport, portinsärkijä, jonka suvun myöhemmät jäsenet muuttivat muotoon Sprengtporten. Kuuluisien veljesten isä oli ollut urhea karoliini, joka jätti muurinmurtajanhenkensä perinnöksi pojilleen. Näistä vanhemmat veljekset saivat vapaaherran arvon, nuorimman jäädessä sitä ilman, vaikka itse

Y. M. Sprengtporten.

kuningaskin usein kutsui myös Yrjö Maunua paroniksi.

Sprengtporten-suku ei ollut varakas, joten varhain isänsä menettänyt Yrjö Maunu joutui viettämään nuoruutensa varsin vaikeissa olosuhteissa. Äidin onnistui kuitenkin saada hänet oppilaaksi Tukholmassa sijaitsevaan tykistökouluun. Varaton ja pääkaupungin käytöstapoihin tottumaton poika joutui sekä opettajiensa että monien ylhäisaatelisten toveriensa taholta pilkanteon kohteeksi. Erityisesti hänen puutteellinen ruotsin kielen ääntämisensä herätti huomiota ja hankki hänelle ”suomalaistollon” pilkkanimen. Lopetettuaan koulunsa v. 1756 16-vuotias nuorukainen joutui upseerikokelaana insinöörijoukkoihin.

Huvinhaluinen ja kevytmielinen pääkaupunki ei ollut kuitenkaan sopiva paikka kokemattomalle nuorelle upseerille. Onneksi äiti sai toimitetuksi hänet Augustin Ehrensvärdin luo Suomeen, missä hän sai tilaisuuden täydentää sotilaskasvatustaan. Suuren esimiehen johdolla lahjakas nuorukainen edistyi no-

peasti. Jaloluonteinen ja siveellisesti korkeatasoinen Ehrensvärd, joka suhtautui hyvin suopeasti nuoreen apulaiseensa, vaikutti myös erittäin terveellisesti Sprengtportenin luonteen kehitykseen. Lyhyenä Viaporissa oloaikanaan Yrjö Maunu Sprengtporten oppi siten kehittämään itseään jatkuvalla lukemisella, teroitti arvostelukykyään käytännöllisissä kysymyksissä sekä tottui asettamaan itselleen korkeat päämäärät.

Jo v. 1757 nuori Sprengtporten sai tilaisuuden osoittaa kykyään tositeossa, kun hänet komennettiin Pommerin sotaan. Täällä hän kunnostautui erinomaisesti velipuolensa muodostamassa ja johtamassa vapaajoukossa. Hän sai myös tällöin runsaasti käytännöllistä sotakokemusta, josta hänelle oli suurta hyötyä myöhemmin Savon joukkoja kouluttaessaan. Sodan jälkeen Sprengtporten jäi kuitenkin edelleen ilman vakinaista virkaa. Hän käytti tällöin aikansa opiskeluun ja hankki itselleen laajat tiedot kaikissa upseerinammattiin kuuluvissa aineissa sekä kehitti myös yleissivistystään.

V. 1770 Yrjö Maunu Sprengtporten sai majurinviran veljensä Suomeen perustamassa rakuunaosastossa. Osallistuttuaan tämän joukon mukana Kustaa III:n vallankaappaukseen hän sai ylennyksen everstiluutnantiksi ja tuli vähän myöhemmin kaikkien Suomeen sijoitettujen keveiden rakuunoitten päälliköksi. Terävä-älyinen ja iloluontoinen nuori everstiluutnantti oli näihin aikoihin kuninkaan suuressa suosiossa. Mutta nuoremmalla Sprengtportenilla oli myös runsain määrin samoja luonteenvikoja kuin vanhemmalla veljelläänkin. Siksi veljesten välit aiheettomien epäluulojen vuoksi rikkoutuivat v. 1772 ja epäsopua kesti vanhemman kuolemaan asti. Myös kuninkaan ja itsepäisen everstiluutnantin välit olivat rikkoutumassa. Tällöin Kustaa tarjosi Yrjö Maunu Sprengtportenille Savon rykmentin päällikkyyttä. Tämä otti tehtävän vastaan v. 1775.

Savo oli näihin aikoihin syrjäinen ja uhanalainen

rajamaakunta. Sinne sijoitettujen joukkojen komentajalla oli hyvin itsenäinen asema, mutta myös suuri vastuu. Mutta parempaa virkaa ei olisi voinut löytyäkään itsenäiselle ja tarmokkaalle Sprengtportenille. Niiden neljän vuoden aikana, jotka hän Savossa vietti, Sprengtporten oli maakunnan keskeisin henkilö.

Yrjö Maunu Sprengtportenin johdolla jatkettiin edelleen jo hänen veljensä aloittamaa Savon joukkojen kaikinpuolista kehittämistä. Tähän ns. Savon prikaatiin kuuluivat lopuksi Savon jalkaväkirykmentti, Karjalan rakuunat, Savon jääkärit ja kaksi uusmaalaista sekä yksi hämäläinen komppania. Kokonaisvahvuus oli lähes 2 600 miestä. Kun prikaatiin kuului myös tykistöä, oli se jo todellinen sotatoimiyhtymä, mikä kykeni itsenäisesti käymään taistelua.

Sprengtporten-veljekset olivat Pommerin sodassa havainneet, että aikakauden taktiikassa oli paljonkin parantamisen varaa. Kaarle XII:n aikana Ruotsi-Suomen joukot olivat sotataidoltaan olleet ylivoimaisia vastustajiinsa verrattuna. Mutta suuren Pohjan sodan päätyttyä tappioon luovuttiin tästä ns. kaarlelaisesta taktiikasta. Ruotsi-Suomessakin omaksuttiin Keski-Euroopassa kehitetty lineaaritaktiikka, joka pani pääpainon tulivoiman kehittämiseen. Sotajoukot järjestäytyivät taistelussa pitkiksi linjoiksi, jotka tahtimarssissa lähestyivät vihollista. Välillä pysähdyttiin ampumaan yhteislaukaus, ladattiin kiväärit ja marssittiin lähemmäksi, niin että voitiin lopuksi käydä pistimillä vihollliseen käsiksi. Lineaaritaktiikka vaati kovaa koulutusta, ennen kuin tällaiset pitkät linjat oppivat säilyttämään ojennuksen ja ampumaan riittävän nopeasti ja täsmällisesti. Tällainen taistelutapa sopi myös vain avomaastoon ja tasangoille. Keski-Euroopassa oli sen vuoksi muodostettu linjajoukkojen lisäksi keveitä joukkoja, jotka toimivat vaikeassa maastossa. Juuri tällaisessa kevyessä osastossa Yrjö Maunu Sprengtportenkin oli

taistellut Pommerissa. Kokemuksiensa perusteella hän myöhemmin esitti, että Ruotsi-Suomen sotavoimista mahdollisimman suuri osa muutettaisiin keveiksi joukoiksi, koska tällaiset joukot parhaiten soveltuivat meikäläiseen maastoon.

Savon prikaatin komentajana Sprengtportenilla oli tilaisuus soveltaa käytäntöön näitä ajatuksiaan. Prikaatin joukkojen kokoonpanoa, aseistusta ja varustusta pyrittiin kehittämään niin, että ne kykenisivät toimimaan metsämaastossa. Huomattavia parannuksia saatiinkin aikaan. Erityisesti Sprengtportenin jääkärit olivat ajan olosuhteet huomioon ottaen maastokelpoista joukkoa. Heitä kouluttaessaan Sprengtporten otti käytäntöön uusia ryhmittymis- ja taistelumuotoja, kuten esimerkiksi ampumaketjun. Vasta paljon myöhemmin ne voittivat alaa muualla. Sprengtportenin joukoilla oli myös huomattavasti vähemmän kuormastoa kuin tavallisilla ruotuväkiarmeijan osastoilla, joten ne olivat paljon liikkuvampia ja siten myös iskukykyisempiä.

Savon prikaatin etevä komentaja ymmärsi hyvin, että vain hyvän koulutuksen avulla hänen uudet aatteensa saatiin juurrutetuksi joukkoihin. Sprengtportenin joukkojen koulutustaso olikin korkein koko armeijassa. Prikaatin kesäisin pidettyjä harjoituksia seuraamaan saapui kaikkialta valtakunnasta vieraita, jotka omin silmin tahtoivat tutustua kuuluisan suomalaisen everstin aikaansaannoksiin. Näissä harjoituksissa Sprengtporten kiinnitti erityistä huomiota siihen, että joukot ja päällystö totutettiin toimimaan mahdollisimman sodanmukaisissa olosuhteissa. Aikakaudelle ominainen turha paraatikoreus supistettiin mahdollisimman vähiin.

Eräs Sprengtportenin uraauurtavan toiminnan näkyvimpiä aikaansaannoksia oli hänen Suomen upseerikasvatuksen kehittämiseen kohdistunut työnsä. Upseerien valmistautuminen ammattiinsa oli tähän asti ollut täysin järjestämätöntä. Kukin hankki välttämättömimmän opillisen pohjan omin avuin ja sai

upseerinvaltakirjansa suoritettuaan tutkinnon erityisten tutkijakuntien edessä. Upseerien sotilaalliset tiedot ja heidän yleissivistyksensä olivat siten usein hyvin heikot. Tämän puutteen poistamiseksi Sprengtporten kutsui prikaatinsa upseereita luokseen everstinvirkataloonsa Brahelinnaan Ristiinan pitäjään. Siellä monipuolisesti sivistynyt isäntä täydensi vieraittensa tietoja ja taitoja. Hän otti luokseen myös upseereiksi aikovia nuorukaisia, jotka tällä tavoin saivat pohjakoulutuksen tulevalle uralleen. Monille Suomen köyhille säätyläisperheille tämä oli ainoa mahdollisuus hankkia pojilleen kunnollinen kasvatus. Sprengtportenin aloitteesta kuningas myönsi varat tämän koulutuksen vakinaistamiseksi, joten Suomen ensimmäinen kadettikoulu saattoi aloittaa toimintansa v. 1779. Aluksi se sijoitettiin Kuopioon, mutta siirrettiin pian Haapaniemen ratsutilalle Rantasalmelle. Useiden pystyvien opettajien ansiosta siitä tuli koko maakunnan henkisen elämän keskus. Erityisen suuret ansiot tässä suhteessa oli koulun pitkäaikaisella johtajalla, everstiluutnantti Samuel Möllerillä.

Koko prikaatinkomentajakautensa ajan Sprengtporten kokeili uusien aatteidensa käytäntöön soveltamista. Niiden tuloksena syntyi hänen kuuluisa ohjesääntönsä keveitä joukkoja ja jääkäreitä varten, ”Reglemente för Lätt Infanteri och Jägare”, joka ilmestyi v. 1791. Sitä pidettiin alallaan parhaana koko sen ajan Euroopassa, ja myöhempi tutkimus on täydellä syyllä voinut yhtyä tähän mielipiteeseen.

Mutta juuri samaan aikaan, vieläpä samana päivänäkin, kun Sprengtporten lähetti kuninkaalle ohjesääntönsä hyväksyttäväksi, hän jätti Savon joukkojen päällikkyyden. Prikaatinkomentajana ja yleensä esimiehenä Sprengtporten oli ollut mitä parhain. Vaikka hän olikin ankara ja vaativainen, oli hän myös aina valmis tukemaan apua tarvitsevia. Moni vähävarainen upseeri oli saanut komentajaltaan suoranaista taloudellista tukea. Hän myös kustansi

kadettiensa oleskelun ja opinnot Brahelinnassa omasta kukkarostaan. Eräät lupaavat nuoret upseerit saivat jopa tehdä vuosikausia kestäviä opintomatkoja ulkomaille everstinsä kustannuksella. Omia, eikä suinkaan liikoja, varojaan Sprengtporten käytti myös koko prikaatinsa hyväksi mm. hankkimalla miehistölle paremmat kiväärit, kuin kruunun siihen myöntämillä varoilla oli mahdollista saada. Sprengtporten kulutti siten suurimman osan yksityisomaisuudestaan Savossa ollessaan prikaatinsa hyväksi. Kun Savon prikaatin komentaja aina innokkaasti osallistui myös maakunnan siviiliväestön aseman parantamista tarkoittaviin toimenpiteisiin, oli hän kaikkien arvossapitämä. Sen sijaan Sprengtporten ei tullut toimeen ylempiensä kanssa. Hänen alun perin hyvät suhteensa kuninkaaseen särkyivät v. 1778, kun kuningas ei suostunut vahvistamaan Savon puolustusta Sprengtportenin ehdottamalla tavalla. Luonnostaan epäluuloisuuteen taipuvainen Sprengtporten katsoi menettäneensä kuninkaan luottamuksen ja pyysi eroa. Sitä vielä myöntämättä kuningas lähetti Sprengtportenin pitkälle ulkomaanmatkalle, jota tämä oli suunnitellut jo aikaisemmin.

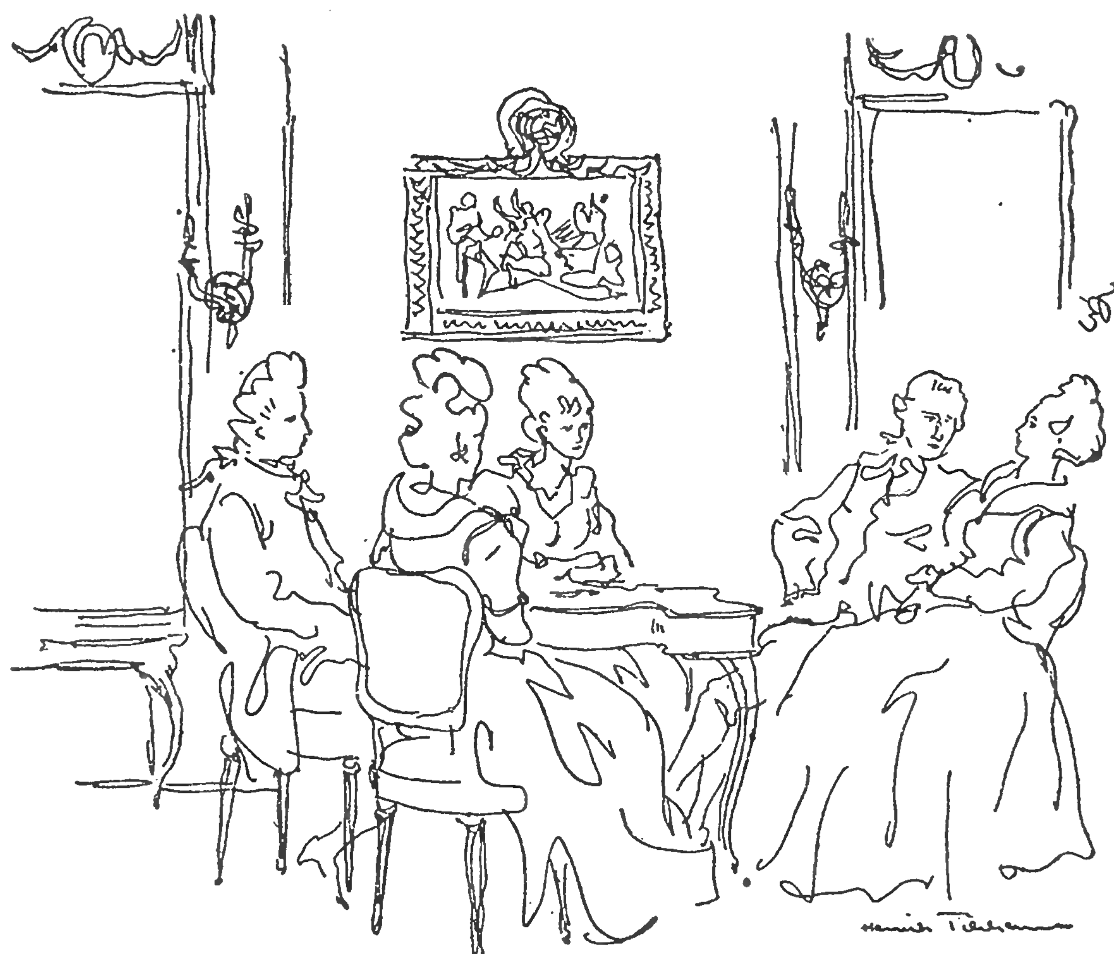
Sprengtportenin toiminta isänmaassaan päättyi tosiasiallisesti tähän. Lyhyestä ajasta huolimatta hän oli ehtinyt saada suuria aikaan erityisesti Savon puolustuksen lujittamisessa. Savon joukot kehittyivät tänä aikana niin hyvään kuntoon, että vielä kymmenisen vuotta myöhemmin käydyssä sodassa niiden hyvät suoritukset laskettiin Sprengtportenin ansioksi. Siten ei voi muuta kuin valittaa, ettei valtakunta voinut käyttää hyväkseen tämän Ruotsi-Suomessa aikansa ehkäpä etevimmän sotilaan poikkeuksellista kykyä.

KUSTAVILAINEN SIVISTYS

Ranska esitti 1700-luvun sivistyselämässä johtavaa osaa. Ranskalaiset tavat ja Ranskan taide ja kirjallisuus levisivät kaikkialle Eurooppaan ja tulivat esikuviksi Euroopan maiden sivistyspyrinnöille. Näin oli myös Ruotsi-Suomen laita. Sen poliittiset suhteet Ranskaan olivat olleet läheiset jo 30-vuotisesta sodasta lähtien, joten monet ruotsalaiset ja suomalaiset olivat vapaaehtoisina palvelleet Ranskan kuninkaiden armeijoissa tai laivastoissa. Taloudellinen kanssakäyminen oli myös ollut vilkasta. Näin ranskalainen sivistys levisi myös Ruotsi-Suomeen. Mutta täällä tämä ns. rokokoo-kulttuuri sai Kustaa III:n aikana jossakin määrin omaperäisen leiman osaksi kuninkaan omakohtaisten sivistysharrastusten ansiosta.

Kustaa III:n hallituskausi oli sivistyksellisessä suhteessa loistavaa aikaa. Valtakunnassa eli useita eteviä tiedemiehiä, etenkin luonnontieteilijöitä, jotka ovat saavuttaneet huomattavan sijan tieteiden historiassa. Mutta korkeimmalle kohosivat kuitenkin kirjallisuus ja taide. Kuningas oli intohimoisesti kiintynyt teatteriin ja oopperaan. Hän kirjoitti itsekin näytelmiä, joiden aiheet olivat Kustaa Vaasan ja Kustaa II Aadolfin historiasta. Aikakauden huomattavimpien runoilijoiden joukkoon kuuluivat viehättäviä paimenrunoelmia luonut suomalainen kreivi Kustaa Filip Creutz sekä Turun Akatemiassa opiskellut terävä-älyinen Johan Henrik Kellgren. Kuninkaan v. 1786 perustama Ruotsin akatemia sai erityiseksi tehtäväkseen ruotsin kielen ja ruotsalaisen kirjallisuuden vaalimisen, mitä se on jatkanut meidän päiviimme asti. Taiteilijoista huomattavin oli Italiassa mainetta niittänyt kuvanveistäjä Sergel, joka kuninkaan omien piirustusten mukaan muovaili Viaporiin pystytetyn Ehrensvärdin hautamuistomerkin.

Kustaa III:n aikana kehittyi sisustustaiteessa myös

Kustavilaisessa salongissa.

oma suuntansa, jota kutsutaan kustavilaiseksi tyyliksi. Tämä todella hienostunut tyyli oli kehittynyt ranskalaisesta rokokoosta, jonka keveys ja sirous oli onnistuneesti säilytetty, mutta liika koristeellisuus karsittu pois. Tämä tyylisuunta levisi myös Suomeen, jossa monet herraskartanot, pappilat ja varakkaat porvariskodit sisustettiin sen mukaisesti.

Taiteita suosivan ja ranskalaiseen sivistykseen intohimoisesti kiintyneen kuninkaan toimesta myös hovielämä muodostui ennennäkemättömän upeaksi ja loisteliaaksi. Tukholman hovi oli pienois-Versailles, jossa ratsastusnäytökset ja naamiohuvit, oopperaesitykset ja teatterinäytökset seurasivat toisiaan yhtämittaisena virtana. Silkkiin ja samettiin pukeutuneiden, taidokkaasti käherrettyjä peruukkeja käyttävien hovimiesten ja -naisten joukko kulutti aikaansa tässä ylellisessä maailmassa, jonka keskipisteenä oli kuningas. Kustaa III, joka itsekin näytteli

järjestämissään teatteri- ja oopperaesityksissä, halusi tehdä myös jokapäiväisestä elämästään loistavan näytelmän. Erinomaisen esiintymiskykynsä ja ainoalaatuisen persoonallisen viehätysvoimansa avulla hän siinä suuressa määrin myös onnistui.

Meidän syrjäinen ja köyhä maamme joutui varsin vähän tekemisiin tämän loistavan ja hienostuneen, mutta myös tapainturmeluksen leimaaman kulttuurimuodon kanssa. Mutta Kustaa III:n aika on antanut myös Suomen sivistyshistoriaan erittäin merkittävän panoksen. Aikakausi on näet siinä sikäli erikoinen, että yhden miehen hahmo hallitsee sitä täysin. Tämä mies oli suomalaisen tieteen suurimpiin uranuurtajiin kuuluva Henrik Gabriel Porthan.

Suomen historian isä

Henrik Gabriel Porthan syntyi marraskuun 8. päivänä v. 1739 Viitasaarella, jossa hänen isänsä oli kirkkoherrana. Isänsä parantumattoman mielisairauden vuoksi hän jäi jo lapsena enojensa, Daniel Jusleniuksen veljenpoikien huollettavaksi. Nämä huolehtivatkin nuoresta sukulaisestaan mitä parhaimmin. V. 1754 Henrik Gabriel kirjoittautui Turun akatemiaan, jossa hän ryhtyi opiskelemaan filosofiaa, historiaa, roomalaista ja ruotsinkielistä kirjallisuutta.

Porthanin kehitykseen vaikutti huomattavasti hänen latinanopintonsa. Tähän aikaan latina oli menettänyt sen hallitsevan aseman, joka sillä vielä edellisellä vuosisadalla oli ollut. Ruotsin kieli pyrki syrjäyttämään sen Turussakin oppineiden kielenä. Porthanin latinanopettaja opetti kuitenkin hänelle ajatuksen selvyyttä, esitystavan yksinkertaisuutta ja täsmällisyyttä sekä korosti asiatietojen merkitystä. Nämä opetukset näkyvät kyllä Porthanin tuotannossa.

Tultuaan v. 1760 maisteriksi Porthan jäi edelleen Turun yliopistoon, missä hänet pari vuotta myöhemmin nimitettiin kaunopuheisuuden dosentiksi. Koska

tämän viran tuottamat tulot olivat vähäiset, oli Porthanin annettava yksityistunteja. Samasta syystä hän toimi myös apulaiskirjastonhoitajana yliopiston kirjastossa. Vasta saadessaan vakinaisen kirjastonhoitajan viran Porthan pääsi taloudellisesti turvattuun asemaan, jonka v. 1777 tapahtunut nimitys kaunopuheisuuden professoriksi lopullisesti varmisti.

V. 1779 Porthan pääsi hänen kehitykselleen merkitsevälle ulkomaanmatkalle. Matka kävi reittiä Lyypekki — Hampuri — Göttingen — Stralsund — Tukholma, josta paluu Turkuun. Saksassa Porthan tutustui yliopistojen kirjastoihin ja opetusoloihin. Hän sai myös tilaisuuden tavata eräitä eteviä historiantutkijoita ja tutustua heidän ajattelutapaansa. Erityisesti hän pani merkille sen ankaran kriitillisyyden, jolla nämä suhtautuivat tutkimusaineistoonsa. Paljon uutta omaksuneena Porthan päätyi vuoden lopulla kesäkuussa alkaneelta matkalta Turkuun.

Porthan oli aloittanut tieteellisen työnsä kansanrunouden tutkimuksen vainioilla. Tämä ala oli vuosisadan puolivälin tienoilla tullut muotiin kaikkialla Euroopassa. Porthan ryhtyi v. 1766 julkaisemaan sarjaa ”De Poesi Fennica”, ”Suomalaisesta runoudesta”. Tässä yhteydessä hän yritti myös vertailemalla ja yhdistelemällä samasta runosta olevia eri toisintoja löytää niiden alkuperäisen, yhtenäisen asun. Mutta tämä julkaisutyö keskeytyi, kun uudet tehtävät vangitsivat tutkijan mielenkiinnon.

Porthan oli kansanrunoutta kootessaan johtunut ajattelemaan Suomen kansan alkuperää. Jo ennen häntä oli tunnettua, että mm. unkarilaiset olivat suomalaisten kielisukulaisia. Tällöin näytti mahdolliselta saada selvitetyksi näiden samoin kuin muidenkin suomensukuisten kansojen alkuperä ja varhaisimmat vaiheet tutkimalla ja vertailemalla keskenään niiden kieliä. Vaikkei Porthan saanutkaan tilaisuutta suorittaa tätä työtä, viitoitti hän tien, jota käyttäen myöhemmät tutkijat ovat nämä kysymykset selvittäneet.

H. G. Porthan.

Suomen suvun alkuperän tutkiminen oli johtanut Porthanin sen tieteenhaaran pariin, missä hän oli niittävä suurimmat laakerinsa, nimittäin historiantutkimukseen. Hänen päätyökseen tuli Paavali Juustenin julkaiseman piispainkronikan varustaminen selityksillä. Tämän kronikan pääosa oli kirjoitettu keskiajalla ja sisälsi luotettavia tietoja maamme katolisten piispojen vaiheista. Siksi Porthan päätti julkaista sen selityksillä ja täydennyksillä varustettuna, sillä alkuperäinen kronikka oli hyvin suppea. Näihin selityksiinsä Porthan sai erinomaista aineistoa Tukholmassa valtakunnanarkistossa säilytetystä Turun tuomiokirkon mustasta kirjasta, joka sisälsi keskiaikaisia asiakirjoja. Porthanin tutkimukset ilmestyivät väitöskirjojen muodossa, joita kuudentoista vuoden aikana kertyi 56 kappaletta.

Vaatimattomana miehenä Porthan selitti tässä teoksessaan vain tahtoneensa koota maamme menneisyyttä koskevaa aineistoa ja toivoi muiden rakentavan siitä ”miellyttävämmän rakennuksen”. Tämä latinaksi kirjoitettu, loppumattomasti keskiaikaisten asiakirjojen otteita tai niihin viittauksia sisältävä teos ei ollutkaan suinkaan suuren yleisön käyttöön

tarkoitettu. Mutta tällä teoksellaan Porthan toi todellisen tieteellisen tutkimustavan Suomeen. Hän ei hyväksynyt mitään tietoja, joiden alkuperää hän ei ollut tarkistanut vertailemalla eri tietolähteitä toisiinsa ja tutkimalla näiden lähteiden luotettavuutta. Mutta tällä tavoin Porthan kykeni myös kronikassaan antamaan niin perusteellisen kuvan maamme keskiaikaisista oloista, että hänen teoksensa on kelvannut myöhemmänkin tutkimuksen pohjaksi.

Porthan julkaisi useita muitakin Suomen historiaa koskevia tutkimuksia. Yliopiston kirjastonhoitajana hän järjesti kirjaston kokoelmat uudelleen ja löysi tällöin paljon mielenkiintoista aineistoa. Hän kirjoitti myös tutkimuksen tämän kirjaston kokoelmista ja hankki runsaasti uutta kirjallisuutta. Turun akatemian kirjasto saavutti Porthanin ansiosta mainetta ulkomaalaisten asiantuntijoidenkin keskuudessa.

Isänmaansa historian ohella Porthan oli kiinnostunut myös oman aikansa oloista ja tapahtumista. Yliopiston loma-aikoina hän matkusteli ympäri Suomea tutustuakseen maahamme ja sen oloihin. Näin hankkimiaan tietoja hän julkaisi eri yhteyksissä. Mm. hän osallistui maantieteen oppikirjojen toimittamiseen.

Porthanin koko elämä oli ollut hellittämätöntä työtä, ja työn paljous veikin hänet ennenaikaiseen hautaan. Kylmässä kirjastohuoneessa hän sai ankaran taudin, joka mursi innokkaan tutkijan voimat. Maaliskuun 16. päivänä v. 1804 Porthan kuoli kaikkien niiden lukuisten kansalaistemme suremana, jotka olivat joskus joutuneet tämän etevän tutkijan, uupumattoman opettajan ja kansansa parasta kaikin tavoin harrastaneen isänmaanystävän kanssa tekemisiin.

Henrik Gabriel Porthanin elämäntyön merkitys

Henrik Gabriel Porthan oli ollut 1700-luvun loppupuolella Suomen sivistyselämän keskeisin henkilö. Harva maanmiehemme, jos kukaan, on kyennyt niin painamaan leimansa kokonaiseen aikakauteen kuin Porthan teki.

Porthanin laajalle ulottunut vaikutus johtui osaksi hänen suurista ja monipuolisista lahjoistaan, osaksi hänen luonteestaan. Tiedemiehenä hän joko loi itse huomattavia teoksia, kuten oli asian laita etenkin historian alalla, tai sitten viitoitti tien muiden tutkijoiden kuljettavaksi. Siten hän on suuresti vaikuttanut kansanrunouden ja suomalais-ugrilaisten kansojen muinaisuuden tutkimisharrastuksen heräämiseen. Luonteeltaan Porthan oli tyypillinen tiedemies, viileästi ja asiallisesti ajatteleva. Teräväjärkisenä, hyvämuistisena ja uskomattoman uutterana hän kykeni suorittamaan suunnattoman työmäärän. Erityisen huomattava oli hänen työnsä yliopiston opettajana.

Porthan ehti olla kaikkiaan 42 vuotta tässä toimessa, viimeiset 25 vuotta professorin virassa. Hänen varsinaisena opetusaineenaan oli latina. Mutta sen ohella hän antoi ohjausta historian, filosofian, kirjallisuuden sekä monien muiden aineiden opiskelijoille. Luennoillaan, joita hän piti 12 tuntia viikossa, kertaustunneilla sekä yksityisesti ylioppilaita ohjatessaan hän antoi heille runsaasti tietoja myös tavanomaisen opetusohjelman ulkopuolella. Porthan itse luki paljon, ja siten hän saattoi perehdyttää oppilaansa kaikkiin tutustuttamisen arvoisiin oman aikansa henkisiin virtauksiin. Porthanin ahkeruutta opettajana osoittaa myös se, että hän julkaisi kolmattasataa väitöskirjaa opetusmielessä käsiteltäviksi. Etupäässä Porthanin ansiosta Turun akatemia nousi tähän aikaan tasoltaan ensimmäiseksi valtakunnan yliopistoista.

Mutta Porthan ei rajoittunut vain laajentamaan

oppilaittensa tietopiiriä ja kehittämään heidän ajattelukykyään. Hän pyrki myös kasvattamaan heitä. Etevän opettajan onnistuikin istuttaa oppilaisiinsa henkisten arvojen kunnioitusta, harrastusta tieteelliseen työhön ja isänmaanrakkautta. Kokonainen sukupolvi maamme tulevaa sivistyneistöä ehti näin kasvaa Porthanin vaikutuksen alaisena ja omaksua hänen maailmankatsomuksensa. Tällä tavoin Porthan välillisesti vaikutti koko kansamme kehitykseen. Syyttä ei siis ole sanottu, että ”sellaista opettajaa Turun akatemialla ei ole milloinkaan ollut”.

Porthan oli myös yliopiston ulkopuolella tapahtuvien sivistysrientojen keskeisin henkilö. Hänen toimestaan perustettiin Turkuun v. 1770 ”Aurora-seura”, jonka tarkoituksena oli kaikenlaisten hyvien harrastusten tukeminen. Seuran jäsenmäärä oli suurimmillaan yli 70, ja siihen kuuluivat useat maamme huomattavimmat henkilöt. Jäsenet harrastivat kirjallisuutta ja musiikkia, esittivät tieteellisiä tutkielmiaan seuran arvosteltavaksi ja kehittivät seurustelutaitoaan aikakauden siron käytöstavan ja henkevän keskustelutaidon omaksumiseksi. Ajan hengen mukaisesti tämä seura pyrki pitämään kokouksensa ja toimintatapansa jossakin määrin ulkopuolisilta salassa.

Näiden yleisten, ajan henkeen sopivien harrastustensa ohella Aurora-seura pyrki myös herättämään kiinnostusta suomen kieleen ja lisäämään maamme olojen ja menneisyyden tuntemusta. Siten se työskenteli kansallis-isänmaallisessa hengessä.

Seura pyrki saattamaan harrastuksensa myös laajempien piirien tietoon. Sitä varten se ryhtyi julkaisemaan Suomen ensimmäistä sanomalehteä, joka alkoi ilmestyä Turussa v. 1771 nimellä ”Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo” eli ”Erään turkulaisen seuran julkaisemia sanomalehtiä”. Lehdessä oli kaunokirjallisten kirjoitusten ohella käytännöllisiä tietoja eri aloilta sekä tutkimuksia suomen kielestä, kansasta ja historiasta. Suuri osa niistä oli Porthanin

Aurora-seura.

käsialaa, joka muutoinkin oli koko toimitustyön sieluna.

Vaikka Aurora-seura lopettikin toimintansa vain vajaan kymmenvuotiskauden koossa pysyttyään, oli se ehtinyt huomattavasti vaikuttaa maamme sivistyneistön ajattelutapoihin ja loi siten pohjaa, jolle myöhempi kansallinen sivistys saattoi rakentua.

Niin suuresti kuin jo aikalaiset ihailivat ja pitivät arvossa Porthanin suurenmoista työtä, on sen täysi arvo käynyt ilmi vasta paljon myöhemmin. Tutkimuksillaan ja opetustoiminnallaan hän oli osoittanut, että Suomen kansalla on ollut oma historiansa ja oma erikoinen menneisyytensä ja että sillä on oma kansallisuutensa ja kielensä. Siksi sen oli elettävä omaa, kansallista elämäänsä. Tällä tavoin Porthan loi edellytykset suomalais-kansallisen sivistyksen ja kansallisen itsetunnon syntymiselle. Itse hän pysyi jyrkästi syrjässä niistä itsenäisyyspyrinnöistä, joita hänen aikanaan maassamme ilmeni. Hän piti niitä kypsymättöminä, ja tapahtumain kehitys osoitti hänen olleen oikeassa. Mutta hänen työnsä valmisti kuitenkin suomalaisen kansallisvaltion syntymistä,

jonka alkuastetta, sisäistä itsehallintoa, monet Porthanin oppilaat olivat rakentamassa. Siten Porthan on maamme itsenäisyyden ensimmäisiä valmistelijoita.

Ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti

Porthan antoi herätteen myös ensimmäisen suomenkielisen sanomalehden julkaisemiseen. Hänen esimerkkinsä innostamana Mynämäen kirkkoherra Antti Lizelius alkoi v. 1775 julkaista ”Suomenkieliset Tieto-Sanomat”-nimistä lehteä.

Antti Lizelius oli syntyjään tyrvääläisen talonpojan poika, joka oli syvästi kiintynyt äidinkieleensä ja koetti laajentaa sen kirjallista käyttöä. Taitavana kielimiehenä hän joutui myös tarkistamaan uusien raamatunkäännösten kielen ja tekikin työnsä niin hyvin, että se on vielä nykyisenkin Raamattumme pohjana. Papinvirkansa hän hoiti hyvin kiinnittäen erityisesti huomiota seurakuntansa köyhien huoltoon. Kun hänellä oli vielä hyvä taloudellisten asioiden tuntemus, hän oli erityisen sopiva mies levittämään valistusta yhteisen kansan keskuuteen.

Nimensä mukaisesti Lizeliuksen lehden tarkoituksena oli kaikenlaisten hyödyllisten tietojen jakaminen. Se oli myös uutislehti, joka antoi ”totisia sanomia muitten ja omain maanpaikkain erinomaisista entisistä ja nykyisistä tapauksista, menoista ja muutteista”, kuten hän lehtensä tarkoituksen itse esitteli. Lehti pyrki myös omasta puolestaan kehittämään suomen kieltä kirjalliseen käyttöön paremmin sopivaksi.

Lizeliuksen lehti sisälsi hyödyllisiä neuvoja maanviljelyksen ja karjanhoidon alalta, maantieteellisiä kuvauksia vieraista maista, monenlaisia pikkutietoja kuten esim. parannusohjeita, sekä seuraavanlaatuisia koti- ja ulkomaanuutisia: ”Ruotzisa Wermelantisa on taas s. 15. p. wiimeis TammiKuusa huomeneltain tuttu Maanjäristys, joka oli nostanut wuoteet ylös, heittänyt ovet auki ja orret ylös ilmaan.” — ”Hispa-

niasa puhutan paljo, että rauha nimitetyn Hispanian ja Portugallian Waltakuntain välillä pidäis oleman rikottu ja sota hankkeisa; mutta sen asian totuus tarwitzee wielä wahtoistusta." — "Ruomista jutellaan, että paavi on kivulloinen ja että hänen jalkans ovat ajettumallansa."

Lizelius joutui ilman apua toimittamaan lehteään. Vaikka se ilmestyikin vain kaksi kertaa kuukaudessa, kulloinkin 8-sivuisena, kävi se julkaisijalle raskaaksi. Ja kun lehden taloudellinen tulos ei vastannut odotuksia, täytyi Lizeliuksen lopettaa Tieto-Sanomansa jo v. 1776. Mutta lyhyeen päättyneestä tarinastaan huolimatta tämä lehti muodostaa huomattavan virstanpylvään Suomen sivistyshistoriassa. Esimerkillään se kannusti niitä yrittäjiä, jotka puolisen vuosisataa myöhemmin jatkoivat paremmalla menestyksellä Lizeliukselta kesken jäänyttä työtä.

KUSTAA-KUNINGAS MENETTÄÄ KANSANSUOSIONSA

Kustaa III:n hallitus oli alkanut mitä loistavimmin. Vallankaappauksensa jälkeen nuori kuningas oli kansansa ja lukuisten etevien ulkomaalaistenkin ihailema. Nämä toivoivat häneltä paljon, ja heidän toiveikas ihannoimisensa teki tehottomaksi kaunan, jota vallasta syöstyt puoluepoliitikot kuningasta kohtaan tunsivat.

Mutta ajat muuttuvat, ja kansansuosio katoaa helposti. Näin kävi kuningas Kustaallekin. Vielä vuoden 1778 valtiopäivillä kaikki kävi kuitenkin kuninkaan mielen mukaan. Mutta sen jälkeen tyytymättömyys kuningasta kohtaan kasvoi voimakkaasti. Lujitettuaan asemansa kuningas oli ryhtynyt hallitsemaan yhä itsevaltaisemmin. Hän ratkaisi kaikki asiat yhä enemmän oman mielensä mukaan välittämättä etevimpienkään neuvonantajiensa ohjeista. Tämä ärsytti erityisesti aatelia, joka oli menettänyt

valtiollisen merkityksensä. Kuningas suosi kyllä aatelia kaikin tavoin, mutta se ei tätä lepyttänyt.

Vuosina 1779—85 vuodentulo oli poikkeuksellisen huono. Vain yhtenä vuonna kerrotaan saadun kunnollinen sato. Kalliin ajan herättämä yleinen tyytymättömyys kohdistui erikoisesti kuninkaaseen, kun suuri yleisö alkoi vähitellen päästä perille hänen tuhlailevaisuudestaan. Loistava hovinpito ja kuninkaan monille suosikeilleen auliisti jakamat suuret avustukset maksoivat niin paljon, että Kustaa oli aina rahapulassa. Kun hän näihin aikoihin alkoi voimakkaasti laajentaa laivastoaan, hänen rahantarpeensa vain yhä kasvoi. Kuninkaan lähes vuoden kestänyt kallis matka Italiaan ja Ranskaan tuntui kansasta sitäkin edesvastuuttomammalta, kun samaan aikaan valtakunnassa sattuneen kadon vuoksi vilja oli niin vähissä, että sitä oli lainattava Venäjältä. Myös hovin kevytmielisyyttä paheksuttiin ja syytettiin siitäkin kuningasta. Erityisesti papisto kiinnitti siihen huomiota.

Papisto sai lisää aihetta tyytymättömyyteensä kuninkaan luvalla harjoitetusta kirkkoherranvirkojen myynnistä. Auttaakseen jotakin rahantarpeessa olevaa suosikkiaan kuningas antoi hänelle oikeuden nimittää kirkkoherran johonkin sellaiseen seurakuntaan, jossa kuninkaalla oli papinotto-oikeus. Kun nämä seurakunnat olivat hyvätuottoisia, virkaan pyrkijät maksoivat mielellään huomattavankin korvauksen nimittäjälle. Tämä herätti tietenkin suurta tyytymättömyyttä kaikkialla maassa, etenkin kun monesti aivan ansiottomatkin henkilöt pääsivät rahan voimalla kirkon virkoihin.

Muutkin säädyt tunsivat kuninkaan toimenpiteiden loukanneen etujaan. Porvaristoa ei miellyttänyt Kustaa III:n vapaamielinen talouspolitiikka, joka kavensi vanhojen kaupunkien etuoikeuksia. Kaikkein tyytymättömimpiä olivat kuitenkin talonpojat. Kuningas oli ottanut valtiolle yksinoikeuden viinanpolttoon osaksi lisätäkseen siten kruunun tuloja.

osaksi vähentääkseen viljan käyttöä tähän tarkoitukseen. Ruotsi-Suomi ei tullut toimeen kotimaassa tuotetulla viljalla, vaan vuosittain piti tuoda suuria viljamääriä ulkomailta. Siitä huolimatta satojatuhansia tynnyreitä poltettiin viinaksi näinä katovuosinakin. Mutta kansa ei ollut halukas luopumaan kotitarvepoltto-oikeudestaan. Talonpojat uskoivat, että paloviina oli sangen ravitsevaa ja että kohtuullinen viinan käyttö on talonpojan ”paras parannuskeino ja apteekki”. Vaikka hallitus oli yrittänyt todistella, että ”palantoviinassa itsesäns ei ole elatuksen voimaa, sen tähden ei ole tästä muuta hyötyä, vaan etä ihmiset saavat sisua ja ilkivallaisuutta ilman voimaa ja väkevyyttä”, kaikuivat nämä kehoitukset kuuroille korville. Kruunun perustamat polttimot lisäsivät osaltaan juoppoutta, ja salapoltto levisi hallituksen ankarista vastatoimenpiteistä huolimatta kaikkialle maahan. Yleinen mielipide oli niin jyrkästi kuninkaan toimenpiteitä vastaan, että pappienkin kerrotaan joissakin paikoin harrastaneen viinan salapolttoa.

Vuoden 1786 valtiopäivillä Kustaa III sai omin silmin nähdä, miten laajalle maassa häneen kohdistunut tyytymättömyys oli levinnyt. Pitääkseen sen ilmaukset kurissa kuningas oli v. 1780 muuttanut painovapausasetusta siten, että kustantajat tehtiin vastuunalaisiksi lehtiensä sisällyksestä. Pelko kustannusoikeuden menetyksestä oli luonnollisestikin pannut kustantajat tarkkailemaan enemmän lehtiensä sävyä. Mutta arvostelua se ei lopettanut, sillä useiden lehtien näennäisen kunnioittavien ja kuningasta ylistävien kirjoitusten takana oli tosiasiallisesti veristä ivaa. Valtiopäivien kokoonnuttua vastustus puhkesi avoimena ilmi kaikissa säädyissä.

Kuningas osasi kuitenkin mestarillisesti hallita tilanteen, mutta ei saanut mitään esityksiään hyväksytyksi. Vastustuspuolue osoitti mieltään joko hylkäämällä ne tai muuttamalla kuninkaallisia ehdotuksia. Kuninkaan menettely viinanpoltto-asiassa tuomittiin,

ja hänen ehdottamansa veromäärä hyväksyttiin vain neljäksi vuodeksi eikä seuraaviin valtiopäiviin asti kuten ennen. Summa sitä paitsi alennettiin yhdellä prosentilla. Mutta koska kuninkaalla oli tosiasiallinen valta käsissään, ei tämä säätyjen tyytymättömyys pahemmin järkyttänyt hänen asemaansa. Valtiopäivät joutuivat hajaantumaan saamatta mitään takeita kuninkaan tyytymättömyyttä herättäneen hallitustavan muuttumisesta.

Näillä valtiopäivillä tuli kuitenkin olemaan suuri merkitys Kustaa III:n ja hänen valtakuntansa historiassa. Herkkätunteinen ja ihailua kaipaava kuningas kärsi kipeästi kansansuosionsa menettämisestä, joten hän päätti voittaa sen takaisin poistamalla pahimman tyytymättömyyden aiheuttajat. Tämä oli välttämätöntä senkin vuoksi, että kuningas oli luvannut kutsua säädyt koolle jälleen kolmen vuoden kuluttua. Siihen mennessä niiden mieliala oli saatava muuttumaan suopeammaksi.

Tässä tarkoituksessa kuningas antoi valtiopäivien jälkeen asetuksia, joissa hän osittain peruutti tyytymättömyyttä aiheuttaneita toimenpiteitään. Talonpojat saivat kotipoltto-oikeutensa takaisin kruunulle maksettavaa veroa vastaan, porvareita pelästyttäneistä valtion monopolihankkeista luovuttiin ja papistoa ärsyttänyt papinvirkojen myynti lopetettiin. Mutta kun tämäkään ei näyttänyt auttavan, ajautui kuningas yhä pitemmälle kunnianhimoisissa ulkopoliittisissa suunnitelmissaan. Menestyksellisen ulkopolitiikan avulla oli voitettava sisäinen tyytymättömyys.

KUSTAA-KUNINKAAN ULKOPOLITIIKKA

Kustaa III tunsi koko hallituskautensa ajan voimakasta mielenkiintoa ulkopolitiikkaa kohtaan. Valtakunnan vaaranalainen asema teki tämän suorastaan välttämättömäksi etenkin hänen valtaistuimellenousunsa aikaan. Mutta se vastasi myös parhaiten

kuninkaan taipumuksia. Hänen loistonhaluinen ja kärsimätön luonteensa ei ollut sopiva arkipäiväiseen hallitustyöhön. Ulkopolitiikan vaihtelevaisuus, sen tarjoama jännitys ja mahdollisuus saavuttaa kunniaa ja mainetta vetosivat voimakkaasti Kustaa-kuninkaan mieleen. Hän halusi palauttaa valtakunnalleen sen entisen mahtiaseman ja loistaa koko Euroopan silmissä suurena hallitsijana.

Kuninkaan ensimmäiset toimenpiteet olivatkin menestyksellisiä. Vallankaappauksen jälkeen hänen oli onnistunut hoitaa suhteensa muihin valtoihin niin, etteivät vihamieliset naapurit ennakkosopimuksistaan huolimatta käyneet Ruotsi-Suomen kimppuun. Venäjänkin kanssa päästiin luottamuksellisiin suhteisiin. Kuningas tapasi keisarinna Katariinan pari kertaa, ja serkusten väliset vanhat epäluulot näyttivät häipyneen. Kun Pohjois-Amerikan siirtokuntien vapaussodan yhteydessä Englanti ja siirtokuntia tukenut Ranska joutuivat sotaan keskenään, häiriytyi meriliikenne pahoin. Kustaa III:n toimesta Ruotsi-Suomi, Venäjä ja Tanska muodostivat aseellisen puolueettomuusliiton. Niiden sotalaivat saattoivat kauppalaivoja aina Välimerelle saakka ja turvasivat kaupankäynnin jatkumisen. Ruotsi-Suomi tunnusti ensimmäisenä ulkopuolisena valtiona Yhdysvallat ja solmi niiden kanssa kauppasopimuksen. Juuri näiden kaupalle edullisten suhdanteiden ansiosta valtakunta vaurastui 1780-luvun alkupuolella sattuneista katovuosista huolimatta. Mm. Suomen vientitavaroilla, etenkin tervalla, oli valtava menekki.

Keisarinna ehdotti, että nämä sopimusvallat tekisivät pysyvän liiton keskenään. Syynä tähän oli ennen kaikkea keisarinnan pyrkimys turvata rauhan säilyminen Pohjolassa niin kauaksi aikaa, kuin hänellä oli vielä selvittämättä välinsä Puolan ja Turkin kanssa. Kustaa III torjui kuitenkin tämän ehdotuksen, sillä hän suunnitteli Norjan riistämistä Tanskalta. Tällä tavoin hän toivoi voivansa turvata Ruotsin Tanskan uhkalta. Näihin aikoihin näyttää ruot-

salaistenkin keskuuteen levinneen käsitys, ettei Suomea voitu ajan mittaan estää joutumasta Venäjän valtaan. Siksi Ruotsin olisi pitänyt hankkia korvausta Norjasta. Mm. laivaston komentaja yliamiraali Kaarle August Ehrensvärd, Viaporin rakentajan poika, ilmeisesti ajatteli näin kirjoittaessaan Suomen asemasta: "Suomi näyttää olevan lähellä tuhoaan, jos Eurooppa jättää meidät yksin." Keisarinna ei kuitenkaan hyväksynyt kuninkaan valloitussuunnitelmia ja uudisti liittonsa Tanskan kanssa.

Suomeen levisi epämääräisiä huhuja, jotka kertoivat Ruotsin luovuttavan maamme Venäjälle ja saavan vastineeksi Norjan. Suomalaisten suhtautumista tähän kuvaa seuraava Ruotsiin lähetetty mielialatiedotus: "Venäjän vallanalaisuutta pelätään kuin orjuutta, ja itsenäisyydestä odotetaan samaa tulosta, koska siinäkin tapauksessa, niin täällä sanotaan, Suomi ei olisi muuta kuin suupala Venäjän haukata milloin tämän päähän juolahtaisi."

Kuninkaalla ei ollut kuitenkaan mitään aikeita luovuttaa Suomea. Päinvastoin hän ryhtyi nyt suunnittelemaan sotaa Venäjää vastaan, jolta oli otettava takaisin sille menetettyjä alueita. Aikaisemmin aloitettua laivaston vahvistamista jatkettiin, tosin Suomen puolustamiseen varattujen määrärahojen kustannuksella. Kuta enemmän sisäinen tyytymättömyys kasvoi, sitä innokkaammin kuningas antautui nyt ajamaan sotapolitiikkaa.

ITSENÄISYYSAJATUS

Aina 1700-luvun alkuun asti suomalaiset olivat pysyneet horjumattoman uskollisina Ruotsin kruunulle ajattelemattakaan siitä luopumista. Mutta Uudenkaupungin rauhan jälkeen suomalaisten suhtautuminen emämaahan oli hiljalleen alkanut muuttua. Jo suuri Pohjan sota oli osoittanut, ettei Ruotsi tuntenut riittävää vastuuta Suomen puolustamisesta Ve-

näjää vastaan. Suomalaiset totesivat katkeruudella, ettei Suomi saanut käyttää edes omia varojaan ja voimiaan alueensa puolustamiseen. Emämaan antamasta avusta ei ollut puhettakaan. Pikkuvihan tapahtumat lisäsivät suomalaisten tyytymättömyyttä. Suomi oli jälleen saanut maksaa Ruotsin politiikan virheet. Näiden tapahtumien arvosteluun liittyi nyt myös huoli tulevaisuudesta. Venäjä tuntui kehittyneen niin paljon mahtavammaksi kuin Ruotsi, että Suomi näytti jääneen täysin Venäjän armoille. Tuntui siltä, että Venäjä tuli ennen pitkää ottamaan loputkin Suomesta.

Näiden maanmiestemme keskuudessa syntyi silloin ajatus, että tätä väistämättömältä tuntuvaa kehitystä jouduttamalla voitaisiin Suomelle saada parempi asema kuin odottamalla kädet ristissä, mitä tuleman piti. Irroittamalla Suomi Ruotsista ja muodostamalla siitä itsenäinen valtio voitaisiin ehkä välttyä joutumasta suorastaan Venäjän valtaan. Näin syntyneen itsenäisyysajatuksen voimakkain ajaja oli Yrjö Maunu Sprengtporten, jolle Kustaa III:n hallituksen loppuaikoina näytti tarjoutuvan tilaisuus ajatustensa toteuttamiseen.

Sprengtporten kehittyy itsenäisyysmieheksi

Sprengtportenin suurenmoinen toiminta Savon prikaatin komentajana oli päättynyt kuninkaan ja hänen vaikeasti käsiteltävän alaisensa välien rikkoutumiseen. Joskin Sprengtportenissa oli ehkä enemmän syytä, katkeroitti kuningas herkästi loukkaantuvan everstin mieltä turhaan estämällä häntä osallistumasta vuonna 1778 kokoontuneille valtiopäiville. Kun Sprengtporten tiedusteli syytä kutsumatta jäämiseensä, toivotti kuningas vain hänelle onnea pitkälle ulkomaanmatkalleen.

Sprengtporten suoritti matkansa kuninkaalta saamansa runsaan apurahan turvin. Mukaansa hän otti pari nuorta upseeria — toinen heistä oli myöhemmin

suureen maineeseen kohonnut Kustaa Mauri Armfelt —, jotta nämä saisivat tilaisuuden täydentää opintojaan. Matka suunnattiin aluksi Pietariin, jossa Sprengtporten seuralaisineen otettiin erittäin kohteliaasti vastaan. Kuuluisa eversti esiteltiin itselleen keisarinnalle. Sprengtportenin matkan tarkoituksena oli mm. ollut sen sodan seuraaminen, jonka odotettiin puhkeavan Preussin ja Itävallan välillä. Mutta kun rauha säilyi, hän jatkoi Berliinistä matkaa Pariisiin. Täältä hän lähetti uudelleen eronpyynnön kuninkaalle ehkäpä vain saadakseen täydennystä matkakassaansa. Mutta pettymyksekseen hän saikin viipymättä eron. Nyt hän yritti päästä vapaaehtoisjoukkoon, joka oli lähetetty Pohjois-Amerikkaan taistelemaan englantilaisia vastaan. Kustaa-kuningas oli antanut Pariisin-lähettiläälleen käskyn avustaa kaikin tavoin Sprengtportenin pyrintöjä, jottei tämä menisi Venäjän palvelukseen. Mutta osaksi everstin oman tuittupäisyyden takia nämä suunnitelmat epäonnistuivat. Sprengtporten palasi lopulta kotimaahan ja asettui asumaan vaimonsa perimään Seestan kartanoon Nastolaan.

Seestassa hän vietti pari seuraavaa vuotta, elämänsä onnellisimman ajan, kuten hän omassa elämäkerrassaan mainitsee. Tänä aikana hänen Suomen itsenäisyyteen tähtäävät suunnitelmansa näyttävät kypsyneen. Sprengtportenin vaikuttimista on esitetty hyvin eriäviä mielipiteitä. Osaltaan hänen itsenäisyyshankkeisiinsa on varmaankin vaikuttanut se intohimoinen viha, jota hän tunsi kuningasta kohtaan. Kiihkeäluonteinen eversti ei ollut mielestään saanut kykyjensä mukaista asemaa Ruotsi-Suomen armeijassa. Myös Kustaa III:n hallitustoimet herättivät tässä hänen entisessä hartaassa kannattajassaan ja ystävässään yhä voimakkaampaa vastenmielisyyttä. Näiden henkilökohtaisten tunteiden ohella kuitenkin myös asialliset syyt vieroittivat Sprengtportenin kuninkaasta. Hän jos kenkään ymmärsi, kuinka kevyesti Kustaa-kuningas suhtautui erinäisiin valta-

kunnan elinkysymyksiin. Suomen puolustus laiminlyötiin edelleen, joten maamme tulisi olemaan helppo saalis Venäjälle. ”Kohtalomme on joka tapauksessa kerran joutua tämän valtakunnan yliherruuteen, mutta se muodostuu paljon raskaammaksi, ellemme vapaaehtoisesti alistu sen valtaan”, hän on myöhemmin kuvannut tämänhetkisiä käsityksiään.

Sprengtporten ryhtyi nyt levittämään näitä ajatuksia tuttavapiiriinsä. Erityisesti Suomen upseerien keskuudessa hän sai aatteilleen kannatusta. Hänellä oli jo ennestään suuri maine, ja hänen mielipiteitään pidettiin arvossa. Upseerien keskuudessa tiedettiin myös hyvin, miten heikossa kunnossa Suomen puolustus oli. Kuninkaan sodan varalta antamat ohjeet, joiden mukaan rajaseudut oli ilman muuta luovutettava vihollisen valtaan, herättivät katkeruutta etenkin Savon upseereissa. Huomattavin Sprengtportenin kannattajista oli nuori kapteeni Antti Juhana Jägerhorn, jolla oli nuoruudestaan huolimatta tavattoman suuri vaikutusvalta upseeritovereihinsa. Jägerhorn oli perustanut upseeriston keskuuteen aikakauden muodin mukaisen ”Walhallaveljeskunta”-nimisen salaseuran. Oltuaan aluksi kuningasmielisiä veljeskunnan jäsenet olivat enimmäkseen siirtyneet kuninkaan arvostelijain leiriin, ja myös itsenäisyysajatus sai kannatusta heidän keskuudessaan.

Sprengtportenin rauhallinen maalaiselämä päättyi v. 1785. Alankomaiden ja Itävallan välisen sodan uskottiin kohta syttyvän, ja Sprengtporten matkusti Alankomaihin tarjoamaan palveluksiaan sen hallitukselle. Kustaa III, joka tahtoi päästä tästä levottomasta alamaisestaan, oli antanut hänelle mitä parhaimmat suositukset. Mutta sotaa ei tullutkaan. Sprengtporten jäi kuitenkin muutamaksi kuukaudeksi Alankomaihin, sillä hän sai täältä eläkkeen korvaukseksi palvelussopimuksensa purkautumisesta. Tänä aikana hän astui ratkaisevan askelen, joka tuli johtamaan hänen elämänsä aivan uusille urille. Sprengtporten jätti nimittäin Venäjän Haagissa ole-

valle lähettiläälle suunnitelman Suomen erottamiseksi Ruotsista.

Palattuaan Tukholmaan, jossa osallistui valtiopäivien työhön, Sprengtporten jatkoi neuvottelujaan Venäjän lähettilään kanssa. Tällöin hän perusteli lähemmin outoa suunnitelmaansa. Ruotsin ja Venäjän suhteet pysyvät kireinä niin kauan kuin Suomi on liittyneenä Ruotsiin. Suomesta käsin Ruotsi voi nimittäin uhata Venäjän pääkaupunkia Pietaria. Toisaalta Ruotsi ei kykene suojaamaan enää Suomea. Molemmille näille valtakunnille olisi siten eduksi, jos Suomi saisi itsenäisyyden. Itsenäinen Suomi olisi liian heikko uhkaamaan kumpaakaan naapuriaan, joten siitä ei olisi kummallekaan haittaa. Päinvastoin se hyödyttäisi molempia muodostaessaan puolueettoman puskurivaltion näiden kahden vanhan riitaveikon välille.

Sprengtporten ei kuitenkaan uskonut Ruotsin vapaaehtoisesti myöntyvän tällaiseen järjestelyyn. Suomalaisten oli sen vuoksi noustava kapinaan ja vapautettava itsensä Venäjän avulla ruotsalaisten harjoittamasta ”sietämättömästä sorrosta”. Hänen väitteittensä mukaan kansa olikin valmis tähän. Esittipä hän alustavan hallitusmuotoehdotuksenkin. Suomesta piti tehtämän Alankomaiden mallin mukaan liittotasavalta. Kukin maakunta saisi hoitaa itse omat asiansa. Valtakunnan yhteisiä asioita käsittelisivät eduskunta eli kongressi, valtioneuvosto sekä presidentti.

Sprengtportenin merkillinen ehdotus kiinnosti Venäjän Tukholman-lähettilästäkin. Tosin venäläiset eivät ilmeisesti oikein uskoneet suomalaisten olevan tämän erikoislaatuisen everstin ehdotusten kannalla, mutta niiden tekijä saattoi joka tapauksessa olla hyödyksi Venäjälle. Keisarinna kehoitti siksi Sprengtportenia siirtymään Venäjän palvelukseen. Tämä ei kuitenkaan ilman muuta ollut valmis jättämään isänmaataan, vaan olisi ehkä jäänyt kotimaahan, jos hän olisi saanut tavoittelemansa vaikutusvaltaisen ja korkean viran, kaikkien Suomeen si-

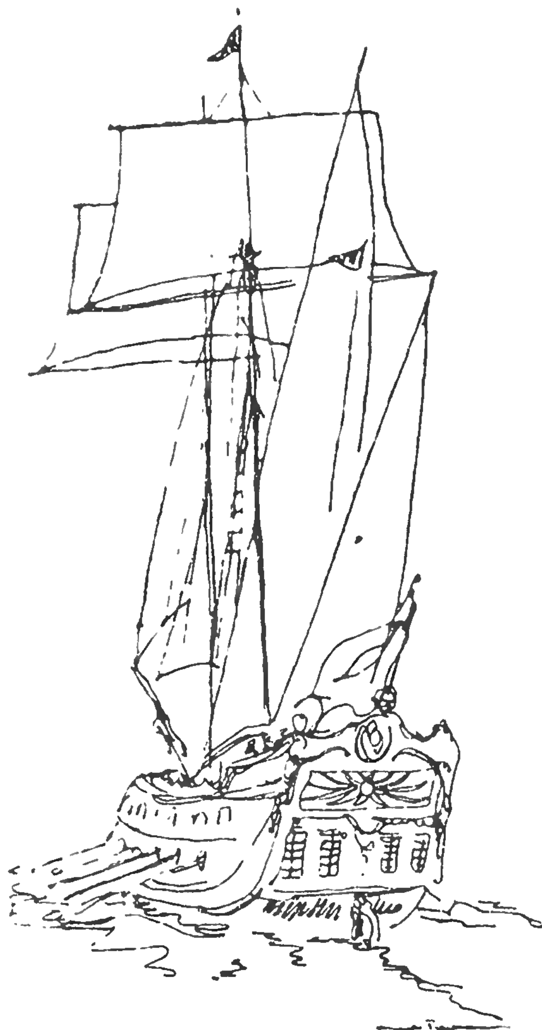
joitettujen joukkojen päällikkyyden. Mutta kun Kustaa-kuningas ei tähän suostunut, purjehti Sprengtporten loppukesällä 1786 Pietariin. Täällä hänet otettiin hyvin huomaavaisesti vastaan, ja hän astui kenraalimajurina Venäjän palvelukseen.

Kuningas ei ollut suinkaan yksinomaan pahoillaan etevimmän upseerinsa menettämisestä, sillä hän lausui saatuaan tiedon Sprengtportenin lähdöstä: ”Tällä teollaan hän on menettänyt kaiken luottonsa Suomessa, ja me olemme ainiaaksi päässeet hänestä eroon.” Haaveet Suomen itsenäisyydestä liittyivät kiinteimmin Sprengtportenin nimeen, ja kuningas uskoi näiden valtakunnan kokonaisuudelle vaarallisten aatteiden häviävän omituisen everstin mukana. Näin näytti aluksi käyvänkin.

”KUSTAAN SOTA”

Vaimentaakseen hallitukseensa yhä voimakkaampana kohdistuvan arvostelun sekä tyydyttääkseen kunnianhimoaan Kustaa-kuningas oli päättänyt aloittaa sodan Venäjää vastaan. Venäjän taholta tulevasta uhkasta piti tehtämän loppu ja siltä oli valloitettava takaisin Suomesta luovutetut alueet. Tällä tavalla kuningas uskoi myös parhaiten tekevänsä lopun suomalaisten itsenäisyyspyrkimyksistä.

Yleinen tilanne Euroopassa näytti sodan aloittamiseen hyvin sopivalta. Tosin Ranska, Ruotsi-Suomen vanha liittolainen, ei kyennyt sisäisen heikkoutensa vuoksi tukemaan Kustaa-kuningasta. Mutta Englannin myötätunto näytti kuninkaasta korvaavan Ranskan avun puutteen. Englanti katsoi Venäjän olevan kehittymässä liian voimakkaaksi. Siksi se vastoin aikaisempia tapojaan lupaili tukea Ruotsi-Suomelle Venäjän höyhentämiseksi. Joskaan Preussi ja Tanska eivät suostuneet Kustaa III:n ehdottamaan yhteistyöhön Venäjää vastaan, uskoi kuningas niiden kuitenkin pysyvän puolueettomina. Kun vielä Turkki julisti

Chapmanin saaristolaiva »Kustaan sodan» aikana.

v. 1787 sodan Venäjälle, ei kuningas enää epäröinyt sotahankkeissaan. Vuoden 1788 alusta lähtien valmisteluja kiirehdittiin kaikin tavoin.

Kuningas oli jo aikaisemmin suunnitellut nimenomaan laivastonsa käyttämistä ratkaiseviin tehtäviin, jos sotaan Venäjää vastaan jouduttaisiin. Hänen sotaministerinsä, kenraalimajuri Toll laati tässä mielessä sotasuunnitelman. Laivaston oli ensiksi perusteellisesti lyötävä Venäjän laivasto. Sitten sen piti kuljettaa Suomesta 15 000 miestä Pietarin lähistölle. Keisarinna aiottiin panna viralta ja korottaa keisariksi hänen poikansa Paavali, jonka kanssa kuningas uskoi saavansa aikaan edullisen rauhan. Ruotsi-Suomen laivastoa oli jo monen vuoden aikana määrätietoisesti kehitetty näitä suuria suunnitelmia varten. Lukumäärältään se veti hyvin vertoja Venäjän laivastolle, ja Chapmanin suunnittelemat alustyypit olivat venäläisten laivoja ylivoimaisesti paremmat. Mutta laivaston päällystön ja miehistön koulutus oli ollut puutteellista, ja siltä puuttui ampumatarvikkeita. Myös maa-armeijan varustaminen oli vielä kesken.

Malttamatta rauhassa täydentää sotavarustelujaan ja odottaa sopivaa ajankohtaa kuningas pyrki keväällä 1788 kaikin tavoin saamaan sodan aikaan. Koska hänellä hallitusmuodon mukaan ei ollut oikeutta aloittaa sotaa, hän yritti saada venäläiset rikkomaan rauhan. Ruotsi-Suomen laivasto risteili heti vesien avauduttua Suomenlahdella ja Itämerellä ku-

ninkaan veljen Kaarle-herttuan komennossa. Kuninkaan käskyn mukaan hän haki riitaa venäläisten kanssa. Kohdatessaan venäläisen laivasto-osaston hän tästä syystä vaati venäläisiä tervehtimään Ruotsin lippua. Venäläiset puolestaan olivat saaneet käskyn välttää riitaa ja alistuivat herttuan erikoislaatuiseen vaatimukseen, joten tämä ei saanut hakemaansa aihetta vihollisuuksien aloittamiseen.

Mutta maarajalla sattunut välikohtaus hankki kuninkaalle hänen toivomansa sodanaiheen. Kerrotaan hänen teettäneen hovirräätälillään Tukholmassa joukon venäläisiä univormuja. Nämä lähetettiin Savon prikaatin komentajalle eversti Hastfehrille. Everstin piti puettaa jääkäreitään näihin pukuihin ja panna heidät Venäjän puolelta ammuskelemaan jotakin suomalaista rajavartiota. Mutta ennen kuin tätä käskyä ehdittiin toteuttaa, ylitti joku venäläinen partio rajan ja aiheutti Puumalan Vuolteensalmella pienen rajakahakan.

Kustaa käytti heti tätä tapahtumaa hyväkseen. Ruotsalaiset joukot oli pantu liikekannalle jo aikaisemmin, ja niitä ryhdyttiin heti siirtämään Suomeen. Suomessa ryhdyttiin valmistelemaan hyökkäystä rajan yli. Heinäkuun alussa kuningas lähetti keisarinnalle uhkavaatimuksen, jossa Venäjää vaadittiin palauttamaan vuosina 1721 ja 1743 Suomelta saamansa maa-alueet. Mutta jo ennen tämän uhkavaatimuksensa lähettämistä Kustaa oli käskenyt joukkojensa ylittää rajan. Savon prikaati olikin kohta edennyt Savonlinnaan saakka, valloittanut sen ja piiritti parhaillaan Olavinlinnaa. Kun keisarinna sai tiedon näistä tapahtumista, julisti hän sodan Ruotsi-Suomelle. Kuningas oli siten monien juonittelujen ja vehkeilyjen avulla päässyt päämääräänsä.

Liikkalan kirje ja Anjalan liitto

Keisarinna oli kiirehtinyt julistamaan sodan serkulleen jo ennen tämän uhkavaatimuksen saapumista. Venäjä oli kuitenkin varsin vaikeassa asemassa. Valtakunnan pääkaupunkia suojaavat linnoitukset olivat saaneet rappeutua, joukot oli viety Turkin rajalle suurimmaksi osaksi ja Itämerenmaissa pelättiin talonpoikaiskapinoita. Kustaalla oli siis hyvä tilaisuus yrittää heti sodan alussa saavuttaa ratkaisevia voittoja.

Laivasto pyrki suunnitelmien mukaisesti heti lyömään Venäjän laivaston. Kohta ilmeni, että kuningas oli hätäillyt liikaa sodan aloittamisessa. Keisarinna oli nimittäin päättänyt lähettää Itämerellä olevan laivastonsa Mustalle merelle taistelemaan siellä turkkilaisia vastaan. Venäjän laivasto ei kuitenkan ehtinyt lähteä tälle pitkälle matkalle ennen sodan syttymistä. Jo heinäkuun 17. päivänä Ruotsi-Suomen laivasto kohtasi Venäjän avomerilaivaston Suursaaren luona. Iltapäivällä alkanut taistelu riehui pimeän tuloon asti. Ruotsi-Suomen laivastoa komensi kuninkaan veli herttua Kaarle. Koska herttualta kuitenkin puuttui merisotakokemusta, oli kuningas määrännyt hänen avukseen suomalaisen everstiluutnantti Otto Henrik Nordenskjöldin, jota pidettiin valtakunnan etevimpänä laivastoupseerina. Tosiasiassa Nordenskjöld täysin vastasi taistelun johtamisesta.

Tämä Suursaaren meritaistelu ei tuottanut toivottua ratkaisua. Urhoollisesta yrityksestään huolimatta Ruotsi-Suomen laivasto ei kyennyt tuhoamaan Venäjän laivastoa. Taistelun tauotessa venäläisten menetykset olivat lähes 2 000 miestä ja yksi linjalaiva, herttuan n. 1 100 miestä ja yksi linjalaiva. Venäläisten laivat olivat kuitenkin niin pahoin vaurioituneet, ettei heidän taitava komentajansa, skotlantilainen amiraali Griegh uskaltanut enää jatkaa taistelua. Nordenskjöld olisi puolestaan hyökännyt uudelleen vihollisen kimppuun, mutta ampumatarvikkeiden puute

teki sen mahdottomaksi. Kirvelevin mielin hänen oli jätettävä kunniakkaan taistelunsa näyttämö ja vetäydyttävä Viaporiin korjaamaan alustensa kärsimät vauriot ja täydentämään ampumatarvikevarastot.

Suursaaren taistelu olisi voinut päättyä Ruotsi-Suomen merivoimien voittoonkin, jos Viaporiin sijoitettu saaristolaivasto olisi lähtenyt auttamaan avomerilaivastoa. Mutta kuninkaan ollessa poissa saaristolaivaston komentaja ei uskaltanut oma-aloitteisesti lähteä liikkeelle. Tällainen lisävoima herttuan puolella olisi hyvin todennäköisesti johtanut Venäjän laivaston tuhoon.

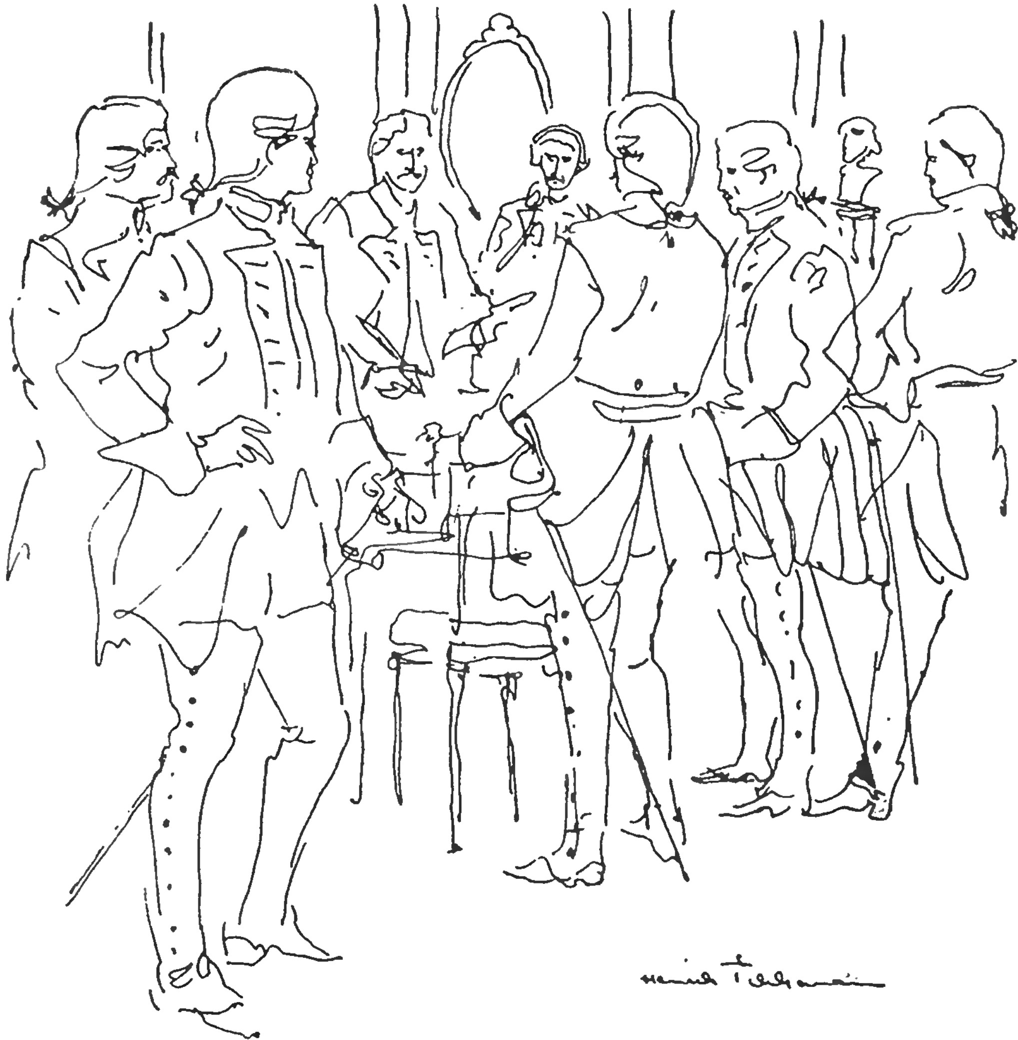
Taistelun tulos aiheutti kohtalokkaan muutoksen kuninkaan sotasuunnitelmiin. Kun maihinnousua Inkerinmaalle ei nyt voitu suorittaa, hän päätti tehdä päähyökkäyksen maitse. Ensiksi oli valloitettava Hamina, josta etenemistä oli sitten jatkettava. Alku näyttikin lupaavalta. Osastot, joita johtivat Kymijoen varteen sijoitetun armeijan komentaja, vanha kenraalimajuri Kaarle Armfelt — isonvihan Armfeltin poika — ja hänen veljenpoikansa, kuninkaan suosikki Kustaa Mauri Armfelt, lähestyivät jo uhkaavasti heikosti miehitettyä Haminaa lännestä, samalla kun kaupungin itäpuolelle onnistuttiin laskemaan maihin ruotsalaisia joukkoja. Mutta suotuisa tilanne muuttui yhdellä iskulla: voiton ollessa jo näkyvissä eräät upseerit aloittivat poliittisen juonittelun, mikä tyystin lamautti armeijan liikkeet.

Upseereista suurin osa kuului aateliin, joka vihasi kuningasta syystä, että tämä oli riistänyt siltä sen valtiollisen vaikutusvallan. Nämä tyytymättömät upseerit syyttivät kuningasta siitä, että hän oli laittomasti aloittanut sodan. Tämän vuoksi he katsoivat olevansa oikeutettuja ja suorastaan velvoitettuja vastustamaan kuninkaan toimenpiteitä. Eräät olivat kyllin häpeämättömiä anoakseen eroa armeijasta sotatoimien juuri alettua. Mutta palvelukseen jääneidenkin tyytymättömyys sai näkyvän ilmauksen ns. Liikkalan kirjeessä ja Anjalan liittokirjassa.

Tyytymättömyys oli erityisen suuri suomalaisten upseerien keskuudessa. Olihan maamme saatettu jälleen sodan tuhoille alttiiksi. Armeijassa olevat itsenäisyysajatuksen kannattajat lietsoivat tätä tyytymättömyyttä etenkin puutteellisiin varusteluihin vetoamalla. Heidän keskuudessaan syntyi ajatus etsiä suora yhteys keisarinnaan, jolle oli selvitettävä suomalaisten upseerien halu elää rauhassa itäisen naapurin kanssa. Jägerhornin toimesta laadittiin elokuun alkupuolella keisarinnalle kirje, jonka seitsemän upseeria allekirjoitti. Huomattavimmat joukosta olivat kenraali Armfelt sekä everstit von Otter ja Hästesko, Porin ja Turun jalkaväkirykmenttien komentajat. Jägerhorn lähti viemään tätä kirjettä Pietariin.

Liikkalan kirjeessä selitettiin ”koko kansakunnan ja erityisesti Suomen kansan” haluavan rauhaa. Keisarinnalta pyydettiin Turun rauhassa luovutetun alueen palauttamista, mikä parhaiten takaisi ystävällisten suhteiden säilymisen molempien valtakuntien välillä. Mutta jollei kunniallista rauhaa aikaansaada, ilmoittivat kirjeen allekirjoittajat olevansa valmiit puolustamaan valtakunnan aluetta. Jägerhorn täydensi tätä kirjettä vielä suullisilla lisäyksillä. Mutta hänen pettymyksekseen Venäjän hallitus suhtautui esitykseen varsin viileästi. Alueluovutukset eivät tulleet kysymykseenkään. Suomalaisia kehoitettiin karkottamaan ruotsalaiset joukot maastaan, missä venäläiset lupasivat avustaa heitä. Itsenäisyyskysymys jäi myös täysin epämääräiseksi.

Kun kuningas sai tietoja Liikkalan kirjeestä, hän vaati upseereiltaan kirjallista lupausta taistella loppuun asti valtakunnan vihollisia vastaan. Vastaukseksi hän sai 113 upseerin elokuun 12. päivänä Anjalassa allekirjoittaman liittokirjan, jossa upseeristo lausui julki vaatimuksensa. Kuninkaan oli lopetettava epäoikeudenmukaisesti aloittamansa sota. Mutta jos keisarinna ei suostu kunnialliseen rauhaan, olivat he valmiit puolustamaan rajaa. Kun kuningas

Anjalan liiton miehet ja Kustaa III elokuun 12. päivänä 1788.

vaati heitä alistumaan, eivät upseerit noudattaneet tätä käskyä. Päinvastoin he puolestaan ryhtyivät vaatimaan valtiopäivien koollekutsumista.

Nyt syntyi hyvin sekava ja kuninkaalle vaarallinen tilanne. Upseerien keskuudessa suunniteltiin jo kuninkaan vangitsemistakin, ja katkeria uhkauksia singottiin häntä kohti. Kustaa säilytti tyyneytensä ja liikkui ulkonaisesti täysin huolettomana kapinallisen armeijansa keskuudessa. Mutta tosiasiallisesti hän tunsi aika ajoin sellaista masennusta, että hän suunnitteli jo kruunusta luopumista. Yöt hän vietti purressaan välttyäkseen äkkiyllätyksiltä.

Kustaa pelastui vaikeasta tilanteesta varsin oudolla tavalla. Tanskan varusteluista saatiin niin uhkaavia tietoja, että kuningas sai hyvän syyn lähteä Ruotsiin siten, ettei häntä voitu syyttää pelkuruudesta. Ylipäällikkyyden hän jätti herttua Kaarlelle. Tämä

ryhtyi kuitenkin vehkeilemään kuninkaallista veljeään vastaan. Anjalan-miesten ja venäläisten avulla herttua ilmeisesti toivoi pääsevänsä Ruotsi-Suomen valtaistuimelle. Sotatoimet olivat pysähdyksissä, ja herttua veti armeijan Korkeakosken puolustukseen edullisista asemista Kymijoen länsirannalle luottaen venäläisten lupauksiin. Neuvotteluja heidän kanssaan jatkettiin.

Sprengtporten laukaisi tämän omituisen tilanteen, jossa kaksi vihollisarmeijaa seisoi sodan aikana taistelematta vastakkain niiden upseerien veljeillessä keskenään. Hän oli saanut Ruotsin Pietarin-lähettilään välityksellä kuninkaalta kehoituksen hakeutua taistelemaan turkkilaisia vastaan, jottei joutuisi maanpetturin kirjoihin. Mutta hän sanoi luvanneensa palvella keisarinnaa täysin sydämin ja lähti aluksi Aunukseen, jossa hän valmisteli Pohjois-Karjalaan suunnattavaa hyökkäystä. Täältä hänet kutsuttiin Kymijoella olevaan venäläiseen armeijaan hoitamaan suomalaisten upseerien kanssa käytyjä neuvotteluja, jotka aluksi olivatkin sujuneet hyvin. Mutta kun Sprengtporten ehdotti, että Hämeenlinnaan kutsuttaisiin koolle valtiopäivät päättämään Suomen erottamisesta Ruotsista, hajaantui Anjalan-miesten rintama. Ruotsalaiset ja useimmat suomalaisetkaan upseerit eivät halunneet mennä niin pitkälle. Sprengtportenin ehdotuksesta pelästyneenä Kaarle-herttua lopetti neuvottelunsa venäläisten ja Anjalan-miesten kanssa. Kun armeija kohta tämän jälkeen hajotettiin talvimajoihin, eivät upseerit enää voineet politikoida keskenään. Herttuan käskystä myös Anjalan-miehet hajaantuivat vastustuksetta.

Tyytymättömien upseerien avoin kuninkaan käskyjen uhmaaminen sai näin lyhyen lopun, vaikkakin jutun jälkiselvittelyt kestivät vielä kauan aikaa. Keisarinna oli Suomen armeijan upseerien kurittomuuden ansiosta saanut valmisteluaikaa, jota hän Kustaa-kuninkaan yllättävän hyökkäyksen johdosta kipeästi kaipasi ja jonka hän käytti voimiensa vahvis-

tamiseen. Paras tilaisuus sodan nopeaan päätökseen saattamiseksi oli siten hukattu, ja valtakunnalla oli nyt edessään vuosien taistelut.

Yhdistys- ja vakuuskirja

Ruotsiin saavuttuaan kuningas ryhtyi heti ponteviin varusteluihin Tanskan taholta uhkaavan hyökkäyksen torjumiseksi. Hän lähti itse Taalainmaahan vakuuttautuakseen rahvaan uskollisuudesta. Suuresti ihailemansa Kustaa Vaasan tavoin kuningas puhui Taalainmaan talonpojille Moran kirkolla. Vaikutuksen tehostamiseksi hän oli pukeutunut taalalaiseen kansallispukuun. Rahvas lupasikin uskollisesti seurata häntä valtakunnan vihollisia vastaan. Tanskalaisten hyökkäys saatiin torjutuksi. Englannin ja Preussin painostuksesta Tanska, joka vain Venäjän vaatimuksesta oli ryhtynytkin sotatoimiin, teki rauhan Ruotsi-Suomen kanssa.

Kuningas saattoi nyt selvittää välinsä myös Anjalan-miesten kanssa. Johtajat vangittiin kuninkaan käskystä ja heidän asiaansa alettiin tutkia. Eräät olivat kuitenkin ajoissa aavistaneet pahaa ja hankkiutuneet kuninkaan ulottumattomille. Mm. Antti Juhana Jägerhorn, Klick ja Sprengtportenin lanko, eversti Glansenstierna pakenivat Venäjän puolelle. Yleinen mielipide Suomessa oli täysin kuninkaan puolella. Itsenäisyysajatuksen kannattajia oli varsin vähän, etupäässä upseereita ja muita virkamiehiä. Heistäkin osa uskoi, että maamme tekeminen itsenäiseksi Venäjän suojeluksen alaisena olisi merkinnyt vain alistumista Ruotsin sijasta Venäjän valtaan. Vain harvat itsenäisyysmiehistäkään olisivat toden teolla olleet tähän valmiit. Aatelittomien säätyjen keskuudessa itsenäisyysajatuksella ei ollut lainkaan kannatusta. Papisto oli lujasti kuninkaan puolella, samoin talonpojat. Porthan kirjoitti tähän aikaan kansan suhtautumisesta Sprengtportenin suunnitelmiin: ”Paitsi harvoja järjettömiä seikkailijoita, hän

ei saanut mitään kannatusta. — Meidän rahvaamme vihaa venäläistä ja hänen suojelustansa niin sydämensä pohjasta, etten kehoittaisi ketään suosittelemaan sille sellaista suunnitelmaa." — Tätä venäläisvastaista mielialaa lietsottiin myös hallituksen taholta levittämällä kansan keskuuteen propagandatarkoituksessa laadittuja arkkiveisuja, kuten esim. keisarinnaa ivaavaa runoa "Vanha Caisa Naapurissa". Anjalan-miehiin kohdistettu propagandakirjanen "Ulospränttäys yhdestä Suomenmaalta tulleesta kirjoituksesta erinomaisista juonittelumuksista ja mitä tapahtunut on Haminan kaupunkia piiritettäessä", joka kuninkaan toimesta oli painettu Tukholmassa ja käännetty suomeksi, levisi kolmena painoksena maahamme.

Nujerrettuaan armeijan piirissä esiintyneen vastustuksen kuningas yllätti sekä ystävänsä että vihollisensa toimimalla juuri siten, kuin tyytymättömät upseerit olivat vaatineet: hän kutsui valtiopäivät koolle tammikuussa 1789. Syynä tähän oli ennen kaikkea huutava varojen tarve, joka ilman sotaakin olisi pakottanut kuninkaan turvautumaan säätyihin. Kuningas oli päättänyt ajaa näillä valtiopäivillä tahtonsa läpi raha-asioissa. Mutta samalla hän halusi myös pysyvästi laajentaa valtaansa. Näissä pyrkimyksissään hän nojautui kolmeen alimpaan säätyyn, jotka melkein yksimielisesti kannattivat kuninkaan pyrkimyksiä. Vain eräät porvarit, kuten Kaskisten kuuluisa pormestari Bladh, asettuivat vastustamaan kuningasta yhdessä aatelin enemmistön kanssa. Mutta kuningas sai taitavalla ja häikäilemättömällä menettelyllä valtiopäivät hyväksymään esityksensä, joista tärkein oli uusi perustuslakimuutos, ns. yhdistys- ja vakuuskirja. Aatelin vastustuksesta huolimatta se vahvistettiin ja ryhdyttiin näin muutettua lakia noudattamaan. Kuninkaan menettely tässä kysymyksessä oli lainvastaista, sillä perustuslain muuttamiseen vaadittiin kaikkien säätyjen kannatus.

Kuninkaan valta laajeni nyt tuntuvasti. Hän sai

oikeuden aloittaa sodan ja tehdä rauhan, määrätä valtaneuvoston jäsenten lukumäärän sekä säätää virastojen toiminnan. Käytännössä tämä merkitsi valtaneuvoston pitkäaikaisen toiminnan loppumista, sillä kuningas erotti kohta kaikki valtaneuvokset. Myös useimpien muiden virkamiesten virkoihin asettaminen tai erottaminen tuli kuninkaasta riippuvaiseksi. Tällä tavoin mahtavaksi paisunut virkamiehistö joutui täysin kuninkaan käskettäväksi. Verotuksen suhteen kansalla oli oikeus ”neuvotella, sovitella, hylätä ja sopia” kuninkaan kanssa, mutta muutoin yhdistys- ja vakuuskirja teki kuninkaasta melkein itsevaltiaan.

Aatelisystävällisyydestään huolimatta kuningas oli joutunut taistelemaan valtakunnan ensimmäistä säätyä vastaan alempien säätyjen avulla. Tämä apu hänen oli palkittava näille. Yhdistys- ja vakuuskirja myönsi aatelittomille säädyille huomattavia etuja ja tasoitti siten suuresti säätyeroja. Korkeimmat virat pidätettiin tosin yksinomaan aatelille, mutta ”muuten on valtakunnan kaikkiin sekä ylempiin että alempiin virkoihin ja toimiin virkamiehiä asetettaessa ainoina oikeina perusteina pidettävä taitoa, ansioita, kokemusta ja koeteltua kansalaiskuntoa riippumatta syntyperästä ja erityisestä säädystä”. Sen sijaan laajennettiin aatelittomien säätyjen maanomistusoikeutta niin, että vain säteritilojen hallussapito jäi aatelin yksinoikeudeksi. Tästä hyötyivät erityisesti talonpojat, joiden asema parani tuntuvasti. He saivat kiistattoman omistusoikeuden perintötiloihinsa ja pitää niin paljon palkollisia kuin katsoivat tarvitsevansa, ja kruunun vuokramiehet saivat lunastaa viljelemänsä tilat omikseen. Tällä tavoin luotiin perusta talonpoikien valtavaan yhteiskunnalliseen nousuun.

Kuningas sai säädyt ottamaan vastatakseen hyvin suureksi kasvaneesta valtiovelasta sekä myöntämään tavattoman raskaita sotaveroja, minkä jälkeen hän lopetti nämä erittäin merkittävät valtiopäivät. Vuoden 1789 valtiopäivien päätökset ovat vaikuttaneet

hyvin huomattavasti Suomen ja Ruotsin kansojen vaiheisiin. Yhdistys- ja vakuuskirjan määrittelemä hallitusmuoto jäi Suomessa voimaan koko Venäjänvallan ajaksi. Kun maamme itsenäistyttyä sen nykyinen hallitusmuoto säädettiin v. 1919, periytyi tasavallan presidentille huomattavan laaja valta aikaisemman hallitusmuotomme vaikutuksesta. Vuoden 1789 hallitusmuodossa Kustaa III:n toimesta säätyeroja tasoiteltiin suuresti. Tällä tavoin poistettiin eri yhteiskuntaluokkien välillä vallinnut tyytymättömyys ja kauna, jota jo parin kolmen vuosikymmenen aikana oli esiintynyt. Tämän ansiosta Ruotsi-Suomi välttyi yhteiskunnallisilta mullistuksilta, mitkä vain hiukan myöhemmin johtivat sen vanhan liittolaisen Ranskan hirvittävään sekasortoon suuren vallankumouksen pyörteissä.

Kuningas oli saavuttanut päämääränsä. Tulos oli kokonaan hänen omaa ansiotaan. Loistavan kaunopuheisuutensa, ovelan juonienpunomistaitonsa, tarkan ihmistuntemuksensa ja laeista piittaamattoman häikäilemättömyytensä avulla Kustaa III täydensi tällä tavoin vuoden 1772 vallankaappauksen saavutukset. Kaikki oli mennyt täysin suunnitelmien mukaan tässä erinomaisesti laaditussa ja mainiosti lavastetussa näytelmässä, miksi valtiopäivät intohimoisen näyttelijän Kustaa-kuninkaan käsissä olivat muodostuneet. Mutta kuningas ei saanut enää kauan nauttia voitostaan.

Voittoja Savossa ja vastoinkäymisiä merellä

Kuningas palasi heti Suomeen saatuaan valtiopäivät päätökseen. Lujitettuaan valtansa ja hankittuaan varoja sodan jatkamiseen hän pyrki nyt saattamaan sen nopeasti onnelliseen päätökseen. Laivastot ja maa-armeija saivat käskyn hyökätä.

Talven ja kevään kuluessa Suomessa oli suoritettu valmisteluja kesän taisteluiden varalta. Pohjois-Karjalan ja Etelä-Lapin asukkaat olivat sitoutuneet

asettamaan ruotu- ja nostoväkeä rajan suojaksi. Pestattujen joukkojen määrää lisättiin, ja Hankoniemelle sekä Puumalan salmen rannalle rakennettiin varustuksia.

Venäläiset saivat kuitenkin aloitteen käsiinsä. Heidän hyökkäyksensä suunnattiin Savoon, jossa Sprengtportenilla oli vaikutusvaltaa ja jonka he tästä syystä uskoivat helposti saavansa käsiinsä. Kenraali oli itse mukana Savoon hyökkäävän joukon komentajan, kenraali Michelsonin, neuvonantajana. Michelson eteni Ristiinan kautta Mikkeliä kohti. Muutamia kilometrejä Mikkelin eteläpuolella sijaitsevassa Porrassalmen kapeikossa suomalaiset olivat vastassa ja syntyi taistelu.

Taistelumaasto oli puolustajalle edullinen. Tie kulki metsäisiä harjanteita pitkin, jotka pieni salmi katkaisi. Mikkelin puoleinen harjanne, jonne majuri Yrjö Henrik Jägerhornin komentama vähäinen puolustajajoukko oli asettunut, oli vastapuolta korkeampi. Jägerhorn oli vielä parantanut asemiaan raivauttamalla salmen rannan puista puhtaaksi, revittänyt sillan ja rakennuttanut kahdelle pienelle tykilleen varustuksen harjun korkeimmalle kohdalle.

Venäläisten hyökkäys alkoi aamulla, ja taistelu aaltoili kiivaana Porrassalmen rannoilla iltamyöhään saakka. Suomalaisten kokonaisvahvuus oli vain vähän yli 700 miestä Porin jalkaväkirykmentistä, Uudenmaan rakuunoista sekä Savon ja Karjalan jääkäreistä. Venäläisiä oli yli 5 000. Kun vihollinen oli kiivaan tykistötulen tukemana päässyt salmen ylitse, oli tilanne erittäin uhkaava suomalaisille. Välillä syntyi jo pakokauhuakin puolustajain keskuudessa, kun tykit oli välillä vedettävä taemmaksi ampumatarvikkeiden loputtua. Mutta majuri Jägerhornin onnistui käännyttää pakenevat takaisin huutamalla: ”Älkää paetko, kääntykää ympäri, vihollinen perääntyy, me otamme saalista.” Vaarallisimmalla hetkellä saapui myös pari komppaniaa porilaisia avuksi. Erittäin kiivaan käsikähmän jälkeen,

jossa käytettiin pistimiä ja kiväärinperiä, puolustajat heittivät rinnettä ylöspäin pyrkivän vihollisen suin päin salmen ylitse. Tässä villissä kärhämässä kunnostautui erikoisesti eräs Savon vapaakomppanian tavattoman kookas ja väkevä mustalaiskorpraali. Venäläisten uudistetut hyökkäyksetkään eivät kyenneet murtamaan väsyneiden puolustajien taistelutahtoa. Lopuksi vihollinen ei saanut enää joukkojaan hyökkäämään siitä huolimatta, että Sprengtporten, joka henkilökohtaisesti johti hyökkäystä, uhkasi antaa ampua jokaisen perääntyjän. Sprengtporten itse haavoittui savolaisen jääkärin luodista, mikä sai hänet myöhemmin lausahtamaan: "Omat koirat purivat." Illan tullen vihollinen vihdoin lopetti turhat yrityksensä Pohjanmaan rykmentin saavuttua puolustajien avuksi ja vetäytyi Ristiinaan, jonne töin tuskin vangiksi joutumasta pelastunut Sprengtporten myös kuljetettiin vanhaan everstinvirkataloonsa Brahelinnaan.

Suomalaisten joukkojen loistava taistelutahto ja sitkeys herätti vihollisessakin ihailua. Voiton kunnian jakavat sisukkaiden miestensä ohella Porrassalmella taistelleiden joukkojen päälliköt, joiden joukossa oli useita myöhemmin suureen maineeseen kohonneita upseereita. Näistä on mainittava eversti Gripenberg, everstiluutnantti Aminoff, majuri Jägerhorn sekä kapteeni Yrjö Kaarle von Döbeln, joka taistelussa otsaan haavoituttuaan joutui loppuikänsä kantamaan tunnettua mustaa sidettään.

Suomalaisten urhea vastarinta Porrassalmella ei kuitenkaan estänyt venäläisiä tunkeutumasta Savoon. He kiersivät Porrassalmen asemat ja pakottivat siten Savon prikaatin komentajan, eversti Kurt von Stedingkin, vetämään prikaatinsa pääosan Joroisiin. Myöhemmin kesällä Stedingk sai Mikkelin jälleen haltuunsa venäläisten vedettyä voimiaan Savosta Kymijoelle, jossa kuninkaan johtamat joukot olivat hyökänneet joen ylitse. Nyt Stedingk saattoi itsekin ryhtyä hyökkäämään. Heinäkuun 21. päivänä hän

Döbeln haavoittuu Porrassalmella.

kävi Rantasalmen pitäjässä Parkuinmäellä majailevan venäläisjoukon kimppuun. Tämä toista tuhatta miestä käsittävä osasto saarrettiin metsien kautta suoritetulla koukkauksella ja tuhottiin melkein kokonaan. Vain pieni osa pääsi pakenemaan, joukossa osastoa komentanut kenraalimajuri Schultz. Parisataa venäläistä kaatui ja lähes 500 joutui vangiksi.

Koska Parkuinmäen voitto oli ensimmäinen Kaarle XII:n päivien jälkeen venäläisistä hyökkäystaistelussa saavutettu voitto, määräsi kuningas sen johdosta järjestettäväksi suuria juhlallisuuksia. Taisteluun osaaottaneet ja siinä kunnostautuneet upseerit, joista etenkin porilaisia johtanut everstiluutnantti Ehrnrooth mainitaan, saivat kunniamerkkejä itse kuninkaan kädestä, kun hän syksyllä kävi Savossa. Kerrotaan kuninkaan tällä käynnillään Rantasalmen komppaniaa tarkastaessaan todenneen, että sotamiesten varustus oli hyvin kehnossa kunnossa.

Useilta olivat housuntakamuksetkin rikki. Kustaa lausui tästä paheksumisensa huomauttaen, että johan ”vihollinen nauraa meidän sotilaitamme heidän selkäpuolensa nähdessään”. Tällöin komppanian päällikkö, kapteeni Tujulin, astui kolme askelta rivin eteen ja sanoi: ”Teidän Majesteettinne, vihollinen ei tule ikinä näkemään Rantasalmen komppaniaa selkäpuolelta.” Kuningas oli niin tyytyväinen kapteenin miehekkääseen vastaukseen, että hän määräsi Rantasalmen komppanialle hankittavaksi uudet varusteet hänen henkilökohtaisella kustannuksellaan.

Kuningas oli kohta Porrassalmen taistelun jälkeen ryhtynyt hyökkäämään Kymijoella helpottaakseen Savossa taistelevien joukkojensa asemaa. Hänen henkilökohtaisesti komentamansa osasto löi Utin kankaalla parituhantisen vihollisjoukon, ja kenraali Meijerfeldt vei osastonsa rantatietä pitkin Korkeakoskelle saakka. Mutta kuningas jäi viikkokausiksi toimettomaksi Liikkalaan, joten suotuisa hetki hyökkäyksen jatkamiseen Haminaa kohti menetettiin. Kun hänen vasenta sivustaansa varmistava kenraali von Kaulbars kärsi tappion Kaipiaisten luona, oli kuninkaankin vedettävä joukkonsa Kymijoen länsipuolelle. Talven tullen tämä rajajoki muodosti jälleen rintamalinjan.

Epäonnistunut maasotaretki johti osaltaan myös koko sodan raskaimpaan tappioon. Kuningas oli käskenyt saaristolaivaston edetä nykyisen Kotkan edustalta Haminaan ottamaan osaa kaupungin valtaukseen. Laivaston komentajana oli Augustin Ehrensvärdin poika, yliamiraali Kaarle August Ehrensvärd. Hän olisi halunut siirtää laivastonsa pois Ruotsinsalmesta, jossa ylivoimainen vihollinen saattoi uhata sitä sekä idästä että etelästä. Mutta kuningas, joka suutuksissaan sanoi tässä ”kirotussa pikku laivastossa vallitsevan menneen vuoden hengen”, ei suostunut pyyntöön. Ehrensvärd olisi halunnut edes tukkia itään johtavat viisi väylää, joita pitkin Venäjän saaristolaivaston päävoimat valmis-

tautuivat hyökkäämään hänen kimppuunsa. Tällöin hän olisi ehtinyt lyödä etelästä päin tulevan heikomman osaston erillisenä. Mutta kuningas ei suostunut amiraalin pyyntöön, koska hän halusi pitää väylät auki voidakseen lähettää laivaston myöhemmin Haminan edustalle. Vasta aivan viime tingassa hän suostui tähän pyyntöön, mutta silloin ei tukkimistyötä ehditty enää kunnolla suorittaa.

Elokuun 24. päivänä käyty taistelu kävi tuhoisaksi Ruotsi-Suomen saaristolaivastolle. Kun venäläiset aamulla ryhtyivät hyökkäämään, Ehrensvärd lähetti kuninkaalle siitä ilmoituksen, minkä hän lopetti seuraavilla sanoilla: ”Armeijan laivasto on armeijan sivustalla, kunnes siitä on jäljellä vain lastuja tai tuhkaa.” Taistelun alku näytti kuitenkin lupaavammalta. Amiraali oli jo ehtinyt lyödä etelästä tulevan venäläisten heikomman laivasto-osaston, kun venäläisten päävoimat saapuivat paikalle raivattuaan pois itäisiin väyliin upotetut esteet. Jos Ehrensvärd olisi nyt heti hyökännyt tämän vihollisosaston kimppuun, hän olisi saattanut hyvinkin voittaa taistelun. Mutta hän vitkasteli, ja venäläiset ehtivät saada koko ylivoimansa vaikuttamaan. Amiraali joutui erilleen laivoistaan, jotka vihdoin suurin tappioin pääsivät vetäytymään Svartholman linnoituksen suojaan. Noin kolmas osa saaristolaivaston 50 aluksesta ja niiden 5 000 miehestä oli menetetty. Venäläisten laivatappiot olivat vain kaksi alusta, mutta miehiä oli mennyt toista tuhatta. Siksi venäläiset eivät kyenneet aikomuksensa mukaan tuhoamaan saaristolaivastoa.

Syypäitä tappioon olivat sekä kuningas että hänen yliamiraalinsa. Ehrensvärd siirrettiin taistelun jälkeen Ruotsiin ja hän erosi pian sen jälkeen laivastopalveluksesta. Kun Ruotsi-Suomen avomerilaivastokaan ei ollut kyennyt voittamaan venäläisiä Öölannin luona heinäkuun lopulla käydyssä taistelussa, siirtyi sodan ratkaisu seuraavaan vuoteen. Avomerilaivaston heikkous johtui ennen kaikkea siinä riehuneesta hir-

veästä kuumetaudista, joka surmasi puutteellisesti muonitetuista miehistä toistakymmentä tuhatta henkeä. Tämän ajan lääkärit olivat täysin avuttomia näitä kulkutautien tuhoja torjumaan.

Viipurin kujanjuoksusta Ruotsinsalmen voittoon

Talvella 1789—90 varustauduttiin Ruotsi-Suomessa tarmokkaasti seuraavan kesän taisteluja varten. Kuningas oli päättänyt etsiä sodan ratkaisua merellä, joten merivarustelut saivat etusijan. Etenkin saaristolaivastoa vahvistettiin, joten sen alusten lukumäärä kaksinkertaistui. Keväällä olikin kuninkaalla käytettävissään 350 alusta, joissa oli yhteensä 3 000 tykkiä ja 21 000 miehen miehistö. Näistä 14 000 miestä oli maavoimista saaristolaivastoon siirrettyjä. Alukset oli rakennettu Suomessa Viaporin ja rannikkokaupunkien laivaveistämöillä. Laivaston uudisrakennukset rahoitettiin osaksi Preussilta saadulla lainalla, osaksi vapaaehtoisilla lahjoituksilla. Mm. Helsingin porvarit lahjoittivat kruunulle neljä kauppa-alusta sotilaskäyttöön, ja Turun aatelittomat naiset kustansivat yhden tykkiveneen rakentamisen. — Avomerilaivastossa oli 60 alusta.

Taistelutoiminta alkoi keväällä tavallista aikaisemmin. Kuningas oli suunnitellut Lappeenrannan valtausta ja käski Savoon sijoitettujen joukkojensa hyökätä. Kustaa Mauri Armfeltin komentama osasto valtasi huhtikuun puolivälissä Partakosken ja Kärnäkosken kiivaissa taisteluissa. Yrjö Henrik Jägerhorn torjui venäläisten yritykset Kärnäkosken takaisinvaltaamiseksi, ja von Stedingk löi Pirttimäellä takaisin vahvan venäläisen osaston. Sen sijaan Armfeltin uhkarohkea yritys vallata Savitaipale epäonnistui ja aiheutti suuria tappioita. Hän itsekin haavoittui pahasti taisteltuaan urheasti joukkojensa etunenässä. Kuninkaan oli myös pysäytettävä etenemisensä Lappeenrantaa kohti vallattuaan Valkealan kirkonkylän, sillä venäläiset olivat etelämpänä tun-

keutuneet kolmessa kohdassa Kymijoen ylitse. Vasta toukokuun lopulla heidät saatiin heitetyksi takaisin kiivaissa taisteluissa.

Kuningas oli sillä välin siirtynyt laivastoon johtaakseen sitä sodan ratkaisutaisteluissa. Avomerilaivasto oli lähtenyt jo huhtikuun alussa Karlskronan sotasatamasta, missä se oli talvehtinut. Toukokuun puolivälissä se yritti hävittää Tallinnan satamassa olevan 15-aluksisen venäläisen laivasto-osaston, mutta epäonnistui herttuan vitkastelun vuoksi. Jos hän olisi noudattanut apulaisensa, tällä välin vara-amiraaliksi ylennetyn Nordenskjöldin neuvoa, yritys olisi kutakuinkin varmasti onnistunut. Nyt herttua jatkoi purjehdustaan Kronstadtin lahden suulle venäläinen laivasto-osasto selkäpuolellaan.

Kuningas oli sillä välin itse johtanut saaristolaivaston Haminan edustalle, jossa hän hyökkäsi sinne sijoitetun venäläisen saaristo-eskaaderin kimppuun. Kuningas oli itse mukana taistelutoiminnassa kello kahdesta aamulla kuuteen illalla saamatta hetkenkään lepoa. Viholliselle tuotettiinkin noin 50 aluksen tappiot. Haminan kaupunki olisi ehkä saatu vallatuksi ja koko vihollislaivasto tuhotuksi, jos kuningas olisi osannut käyttää tilaisuutta täysin hyväkseen. Taistelun jälkeen hän suuntasi saaristolaivaston Kronstadtin lahdelle, missä hän yhtyi avomerilaivastoon.

Kuningas päätti nyt purjehtia Viipurin edustalle ja tuhota siellä olevan vihollisen laivasto-osaston. Samalla oli tehtävä maihinnousu Viipuriin. Nordenskjöld kyllä varotti viemästä raskaita ja syvässä liikkuvia sotalaivoja näille ahtaille vesille. Sen sijaan herttua ja eräs kuninkaan palvelukseen astunut englantilainen upseeri, eversti Sidney Smith, puolsivat yritystä. Tällöin 25-vuotias Smith oli lahjakas, mutta hyvin uhkarohkea mies, josta myöhemmin tuli Nelsonin jälkeen suosituin meriupseeri kotimaassaan. Hän saavutti suuren maineen etenkin puolustaessaan sitkeästi Syyriassa olevaa Acren kaupunkia Napo-

Ruotsi-Suomen laivasto Viipurin edustalla.

leonia vastaan, kun tämä Egyptin-retkellään turhaan yritti sen vallata.

Ruotsi-Suomen mahtava laivasto — suurin, mikä sillä koskaan oli ollut — purjehti kuninkaansa johdolla Viipurin lahteen. Oikein käytettynä ja hyvällä onnella tämä mahtava voimatekijä olisi voinut vaikuttaa paljonkin sodan kulkuun. Mutta nyt kävi kuten Nordenskjöld oli pelännyt. Venäläiset seurasivat perässä ja sulkivat lahden suun. Länsituuli puhalsi yhtä mittaa neljän viikon ajan ja esti läpimurtoyritykset. Venäläiset asettivat viisi linjalaivaa poikittain väylän suulle, niin että ne voivat ampua toisen kylkensä kaikilla tykeillä yhtaikaa kuninkaan laivastoa. Rannikoille rakennettiin pattereita, ja voitonvarma venäläinen amiraali antoi jo järjestää amiraalilaivaansa valmiiksi hytin, jossa Kustaa III vietäisiin vankina Pietariin.

Tilanne näytti toivottomalta. Suurin osa valtakunnan sotalaivoista, kuningas veljineen sekä laivoissa olevat 30 000 miestä näyttivät olevan hukassa. Herttua sekä useat laivanpäälliköt kehoittivatkin kuningasta antautumaan. Mutta Kustaa pysyi rauhallisena, kirjoitteli teatterikappaleita ja odotti tuulen kääntymistä murtautuakseen jälleen vapaille vesille.

Heinäkuun 2. päivänä tuuli kääntyi itään. Nyt kuningas päätti suorittaa läpimurron. Vähän puolen

yön jälkeen aloitettiin kiivas tykkituli, ja kuningas piti päälliköilleen viimeisen puhuttelun rohkaisten heitä. Kello kuudelta linjalaivat lähtivät liikkeelle. Komeana rivinä nämä suuret alukset purjehtivat venäläisten patterien tulessa lahden suulle sijoittuneita vihollislaivoja kohti. Kun ensimmäisenä kulkeva ”Dristigheten” (Rohkeus)-niminen alus saapui vihollisen lähelle, ohjasi sen urhea päällikkö, everstiluutnantti Puke laivansa aivan vihollisen vieritse ja antoi venäläiselle tulta täydeltä laidalta. Laukauksilla oli hirvittävä teho. Touvit ja raa'at katkeilivat, alasputoava takila ja pirstoutuvat mastot levittivät Puken tykkien luotien lisäksi hävitystä ja kuolemaa vihollisalusten kansille ja uumeniin. Puke jatkoi kulkuaan jyrinässä ja paksussa ruudinsavussa, jossa yhteislaukausten salamat välähtelivät, läpi koko venäläisen laivaston ja pääsi lopuksi onnellisesti avoimille vesille. Uljas linjalaivasto seurasi johtaja-aluksen esimerkkiä.

Kuningas näytti miehilleen esimerkkiä urheudessa. Vihollisen luoti vei käsivarren kuninkaan vieressä istuneelta soutajalta kuningasta kuljettavan tykkiveneen jouduttua vihollisen kiivaimpaan tuleen. Kuningas irroitti silloin vuoden 1772 vallankaappauksen muistona kantamansa valkoisen käsivarsinauhan sitoakseen haavoittuneen. Silloin toinen luoti pudotti kuninkaalta hatun päästä, mutta Kustaa totesi vain hymyillen: ”Sepä meni läheltä.” Myös Kaarle-herttua pysytteli tyynenä komentohytissään ruhjevammastaan huolimatta, jonka hänen vieressään seisoneen upseerin surmannut tykinluoti oli aiheuttanut.

Läpimurto sujui aluksi hyvin, mutta sitten sattui onneton häiriö. Ruotsi-Suomen laivasto oli varustanut mukaansa polttolaivoja. Nämä olivat pieniä aluksia, jotka täytettiin tervalla ja muilla helposti palavilla aineilla, sytytettiin tuleen ja ohjattiin vihollisaluksia kohti. Polttolaivoilla aiottiin sytyttää tuleen väylää vartioivat venäläiset alukset. Mutta

erästä alusta ohjattiin niin taitamattomasti, että se sytyttikin ruotsalaisen linjalaivan ja fregatin. Linjalaivan urhea päällikkö ehti töin tuskin varottaa lähellä olevia omia laivoja, kun hänen aluksensa jo lensi ilmaan. Palavista laivoista nousevassa savussa sekä paksussa ruudinsavussa useat kuninkaan laivoista joutuivat ahtaassa väylässä karille, mutta suurin osa laivoista pääsi voimakkaan tuulen ajamana saartoketjun läpi.

Tappiot olivat suuret. Avomerilaivasto menetti 7 linjalaivaa ja 3 fregattia sekä noin 4 000 miestä, saaristolaivasto noin 50 alusta ja parituhatta miestä. Myös venäläiset kärsivät suuria menetyksiä, mm. kulkuväylää sulkemaan sijoitetut linjalaivat oli ammuttu hylyksi ja niiden kunkin 700-miehisestä miehistöstä vain muutama kymmen oli selviytynyt vaurioitta. Kuninkaan uhkarohkeus oli ollut vähällä aiheuttaa suunnattoman tappion. Vaikka hyvä onni oli pelastanut laivaston, joutui avomerilaivasto olemaan sodan loppuun asti poissa pelistä, sillä venäläiset saartoivat sen Viaporin satamaan.

Keisarinna Katariina oli käskenyt amiraalinsa ajamaan takaa ja tuhoamaan Ruotsi-Suomen laivaston. Avomerilaivasto oli pelastautunut Viaporin tykkien suojaan vaurioitaan korjaamaan. Saaristolaivasto oli purjehtinut Ruotsinsalmeen, jossa sen vauriot korjattiin ja se sai täydennystä. Venäjän saaristolaivasto purjehti voitonvarmana perästä ja etsi Nassaun prinssin, Ruotsinsalmen ensimmäisen meritaistelun voittajan, johdolla taistelua. Kuninkaan laivastossa pidetyssä sotaneuvottelussa kaikki korkeimmat upseerit everstiluutnantti Kaarle Olavi Cronstedtia lukuunottamatta kehoittivat kuningasta välttämään taistelua. Mutta Kustaa oli päättänyt taistella, ja heinäkuun 9. päivänä laivastot kohtasivat toisensa.

Kuningas oli ryhmittänyt aluksensa kolmeen osastoon Kotkansaaren ja Kuutsalon välille niin, että siipiosastot muodostivat kulman keskustaan nähden.

Tässä olevan osaston takana oli Cronstedtin johtama eskaaderi, joka varmisti selustan Haminan suuntaan. Kun venäläiset suuntasivat päävoimansa kuninkaan keskustaa vastaan, joutui se aluksi ahtaalle. Tällöin Cronstedt toi osastonsa apuun. Venäläiset joutuivat nyt puolestaan vaikeaan asemaan, sillä kuninkaan laivat saattoivat tulittaa heitä kolmelta taholta. Tämä keskitetty tykkituli tuotti pienelle alueelle ahtautuneiden venäläisten joukossa hirvittävää tuhoa. Heidän kaleereittensa mastot ja kansirakenteet pirstoutuivat kuolleiden ja haavoittuneiden kasaantuessa veren peittämille kansille, ja ohjauskyvyttöminä ajelehtivat alukset upposivat yksi toisensa perästä. Savun ja liekkien peittämän vihollislaivaston tuhon täydensi kuninkaan vasemman siipiosaston Kuutsalon ja Lehmäsaaren välisen salmen kautta suorittama hyökkäys vihollisen selkään.

Taistelu oli riehunut pimeän tuloon asti. Aamun valjetessa hävinneen laivaston osin vielä palavat pirstaleet peittivät salmen. Venäläiset olivat menettäneet 53 alusta sekä 3 000 miestä kaatuneina ja 6 500 vankeina. Ruotsi-Suomen laivaston tappiot olivat kuusi alusta ja vajaa parisataa miestä. Tämä Ruotsi-Suomen merihistorian suurin voitto oli ennen kaikkea kuninkaan itsensä sekä everstiluutnantti Cronstedtin ansiota.

Värälän rauha

Pietarissa vietettiin parhaillaan ns. ”Viipurin kujanjuoksun” johdosta voittojuhlaa, kun sanoma Ruotsinsalmessa kärsitystä musertavasta tappiosta saavutti kaupungin. Kohta sen jälkeen sinne saapui myös Kustaa III:n rauhantarjous, joka tällä kerralla sai suopean vastaanoton.

Kuningas saattoi suuren voittonsa jälkeen hyvällä syyllä tarjota rauhaa joutumatta anojan asemaan. Sprengtporten tosin vähäksyi Ruotsinsalmen voiton merkitystä ja kehoitti keisarinnaa lähettämään lai-

vastonsa suoraan Tukholmaan, joka tosiasiallisesti olikin melkein vailla suojaa. Mutta keisarinna katsoi yleistilanteen vaativan rauhantekoa Ruotsi-Suomen kanssa. Venäjä oli jäänyt yksin taistelemaan Turkkia vastaan, ja Englanti sekä Preussi tukivat yhä voimakkaammin Kustaa III:ta.

Kustaa Mauri Armfelt sekä venäläinen kenraali Igelström, jotka toimivat Värälässä Kymijoen varrella pidetyissä rauhanneuvotteluissa maittensa edustajina, pääsivätkin varsin pian sopimukseen keskenään. Siten rauhansopimus saatettiin allekirjoittaa Värälässä jo elokuun 14. päivänä v. 1790. Rajat jäivät ennalleen, mutta keisarinna antoi epämääräisiä lupauksia niiden tarkistamisesta. Joskaan keisarinna ei tehnytkään siitä mitään sitoumuksia, rauhansopimus riisti häneltä muodollisen oikeuden puuttua Ruotsi-Suomen sisäisiin asioihin.

Tämä "Kustaan sota" oli käyty Ruotsi-Suomen kannalta sikäli edullisissa olosuhteissa, että Venäjän päävoimat olivat olleet sidottuina Turkkia vastaan. Siitä huolimatta Kustaa-kuningas ei ollut saavuttanut sodanpäämääriään. Ruotsi-Suomen sotavoimat olivat tosin pesseet pois pikkuvihan häpeän, ja valtakunnan arvovalta oli melkoisesti noussut. Kymmeniin tuhansiin nousevat miehistönmenetykset sekä sodan vuoksi tehdyt suuret taloudelliset uhraukset eivät olleet siten olleet aivan turhia. Mutta samoilla ponnistuksilla olisi voitu saavuttaa paljon enemmänkin. Varustelujen puutteellisuus, upseerien uppiniskaisuus ja pätevän ylijohdon puute pilasivat tarjolla olleet suuret mahdollisuudet. Rohkeudestaan ja lannistumattomasta mielenlujuudestaan huolimatta Kustaa III ei ollut mikään sotapäällikkö ja tämä puute näkyy valtakunnan sodankäynnissä alusta loppuun. Tämä oli viimeinen tilaisuus valloittaa takaisin edes osa Suomessa menetetyistä alueista. Kun valtakunta ei siihen kyennyt, oli loputkin Suomesta joutuva kiistakumppaneista voimakkaammalle, Venäjälle. Vaikka Sprengtportenin py-

rinnöt eivät siten vielä tämän sodan aikana onnistuneetkaan, ei hänen tarvinnut odottaa aatteittensa toteutumista enää paria vuosikymmentä kauempaa.

Kustaa-kuninkaan viimeiset naamiohuvit

Sattuman oikusta Kustaa III sai tiedon valtaistuimelle noususta oopperassa ollessaan, ja oopperassa päättyi myös se loistelias ja kirjava näytelmä, minkä hänen hallituskautensa muodostaa. Salamurhaajan luoti päätti kuninkaan päivät Tukholman oopperassa maaliskuun 16. päivänä v. 1792 pidetyissä naamiohuveissa.

Kuninkaan murha oli sen katkeruuden huipentuma, jota maassa oli tunnettu häntä kohtaan vuoden 1772 vallankaappauksesta saakka. Vastustus keskittyi erityisesti aateliin, joka ei antanut kuninkaalle koskaan anteeksi vapaudenaikaisen mahtiasemansa menetystä. Näille piireille heidän säätyetuoikeutensa ja mahdollisuutensa hallita maata vaikkapa vieraiden valtojen avulla merkitsivät enemmän kuin luja kuninkaanvalta, joka supistaessaan aatelin vaikutusta oli kuitenkin samalla turvannut valtakunnan itsenäisyyden ja kohottanut sen arvovaltaa. Kuninkaan sodanjälkeiset hallitustoimet vain kiihottivat häntä kohtaan tunnettua katkeruutta.

Kohta sodan päätyttyä sai myös Anjalan-miesten juttu päätöksensä. Pitkän ja perusteellisen oikeuskäsittelyn jälkeen langetettiin tässä jutussa kaikkiaan 87 upseerille kuolemantuomio. Pääsyytetyt, joina pidettiin Liikkalan kirjeen nimekkäimpiä allekirjoittajia, menettivät lisäksi kunniansa ja omaisuutensa. Mutta loppujen lopuksi ainoastaan eversti Hästeskon kuolemanrangaistus pantiin todella täytäntöön. Tämä kova ja synkkä mies oli joutunut kuninkaan vihoihin käyttäydyttyään loukkaavasti häntä kohtaan Husulassa. Vanha kenraali Armfelt, jonka syyllisyyttä pidettiin kovin raskaana hänen korkean sotilasarvonsa ja nuorempiin upseereihin

omaamansa vaikutusvallan vuoksi, joutui viettämään loppuikänsä Malmön linnassa. Rehellistä vanhaa kenraalia kohdeltiin suhteettoman ankarasti eräisiin muihin verrattuna. Niinpä esim. Savon prikaatin komentajana toiminut eversti ja vapaaherra Hastfehr, joka huolimatta kuninkaan monista suosionosoituksista oli katalasti pettänyt hänet, sai sovittaa vankeustuomionsa oleskelemalla sukulaistensa luona. Myös Venäjällä oleskelevat itsenäisyysmiehet saivat tuomionsa. Mm. Sprengtporten tuomittiin poissaolevana maanpetoksesta kuolemaan. — Kuninkaan näissä jutuissa osoittamasta lempeydestä huolimatta tuomiot herättivät monissa aatelismiehissä kostonhalua, joka osaltaan oli vaikuttamassa hänen murhaansa.

Kustaa III:n viimeiset hallitusvuodet täytti kuumeisen kiihkeä harrastus ulkopolitiikkaan. Yhtä mittaa hän pohti uusia mullistavia suunnitelmia, joilla hän toivoi saavuttavansa huomattavan yleiseurooppalaisenkin vaikutusvallan. Hänen onnistui kohta sodan jälkeen luoda varsin läheiset suhteet Venäjään. V. 1791 solmittiin suoranainen puolustusliitto Venäjän kanssa, ja keisarinna lupasi maksaa Kustaa kuninkaalle apurahoja vuosittain.

Kuninkaan ulkopoliittisten haaveilujen keskipisteenä oli kuitenkin Ranska, jossa suuri vallankumous nyt vasta alkoi päästä vauhtiin. Kustaa III suunnitteli Euroopan valtojen yhteistä sotaa Ranskan vallankumouksellisia vastaan, jotta Ludvig XVI:lle palautettaisiin hänen entiset oikeutensa. Mutta hän ei ehtinyt saada tässä suhteessa mitään aikaan äkillisen kuolemansa vuoksi. Hän havitteli myös Puolan kruunua ja suunnitteli edelleen Norjan valtaamista.

Kuninkaan alinomainen rahapula pakotti hänet kutsumaan valtiopäivät jälleen koolle. Kokouspaikkana oli Gävlen kaupunki, jotteivät kuningasta vastustavat aateliset virkamiehet voisi niin lukuisasti saapua valtiopäiville. Kuningas saikin toiveensa täy-

tetyksi säätyjen ottaessa vastatakseen jatkuvasti kasvaneen valtiovelan lisäyksistä. Valtiopäivillä käsiteltiin myös sotavarustuskomission ja sotakassan käteisen rahan puutteessa aikoinaan liikkeelle laskemien maksuosoitusten, ns. ”faanehjelmien”, lunastamista. Näiden nimi johtui setelissä olevasta sotakomissaari Fahnehjelmin nimestä. Säädyt päättivät ottaa niidenkin lunastamisen vastuulleen.

Rahaliikettä häiritsi erityisesti myös väärien faanehjelmien olemassaolo. Niiden syntyminen oli varsin merkillinen asia. Kuningas oli valmistuttanut vääriä venäläisiä seteleitä helpottaakseen rahapulaansa ja tuottaakseen Venäjän hallitukselle vahinkoa. Kuninkaan suomalainen suosikki, kreivi Aadolf Fredrik Munck oli johtanut tätä siistiä puuhaa. Todettuaan rahanväärennyksen helpoksi ja tuottavaksi Munck päätti hyötyä itse valmistuttamalla vääriä faanehjelmejä, mutta joutui kiinni ja tuomittiin maanpakoon kuninkaan kuoltua.

Vuoden 1792 alussa aatelin viha kuningasta kohtaan oli kasvanut niin voimakkaaksi, että sen keskuudessa ryhdyttiin suunnittelemaan kuninkaan murhaamista. Ranskan vallankumouksen oppeja oli levinnyt myös Ruotsi-Suomeen, niin että monet pitivät ”tyrannin” murhaamista suorastaan hyvänä työnä. Syntyi salaliitto, jonka keskeisenä henkilönä oli virasta eronnut kapteeni Juhana Anckarström. Hänen lähimpinä apulaisinaan olivat nuoret kreivit Horn ja Ribbing, jotka henkilökohtaisista syistä halusivat kostaa kuninkaalle. Eräät kuninkaan murhan avulla valtaan pyrkivät vapaudenajan puoluemiehet rohkaisivat salaliittolaisia heidän synkissä aikeissaan. Joidenkin epäonnistuneiden yritysten jälkeen Anckarström päätti surmata kuninkaan maaliskuun 16. päivänä v. 1792 pidettävissä oopperanaamiaisissa, jonne hän saattoi helposti päästä vain ostamalla pääsylipun.

Kuningas saapui myöhään oopperataloon. Hän söi ensiksi illallisen talossa olevassa yksityishuoneistos-

saan yhdessä erään suosikkinsa, hovitallimestari von Essenin kanssa. Illallisen aikana hän sai nimettömän kirjeen, jossa häntä varotettiin osallistumasta naamiaisiin ja viitattiin salamurhasuunnitelmiin. Mutta kuningas ei halunnut ottaa huomioon tätä varotusta, jottei antaisi vihollisilleen aihetta uskoa pelkäävänsä näitä. Keskiyön tienoilla Kustaa peitti kasvonsa pienellä valkealla naamarilla, heitti ylleen mustan venetsialaisen viitan ja lähti juhlasaliin. Täällä kuningas käveli väentungoksessa Essenin käsivarteen nojaten. Joukko mustanaamioisia miehiä ympäröi tungoksessa kuninkaan. Eräs heistä — kreivi Horn — löi kuningasta olkapäälle ja sanoi: ”Hyvää iltaa, kaunis naamio.” Tämän etukäteen sovitun merkin kuultuaan Anckarström laukaisi takaapäin pistoolinsa uhriaan kohti. Kuningas vaipui vieressä olevalle penkille huutaen: ”Olen haavoittunut, ottakaa hänet kiinni.” Salaliittolaiset koettivat saada pakokauhun aikaan huutamalla ”tuli on irti” ja yrittivät tunkeutua ovista ulos. Mutta ovet suljettiin Essenin käskystä, ja vain muutamat harvat ehtivät poistua salista.

Kuninkaan haavaa ei aluksi pidetty hengenvaarallisena. Hän jaksoi poistua salista omin voimin huoneeseen, jossa hänelle annettiin ensiapu. Mutta kuninkaan oman lääkärin tarkempi tutkimus osoitti tapauksen olevan hyvin vakava. Anckarström oli ladannut pistoolinsa kahdella luodilla, hauleilla ja nauloilla, jotka olivat tunkeutuneet syvälle kuninkaan vyötäisiin. Lääkärin onnistui poistaa vain muutamia nupinauloja tuskallisella leikkauksella, jonka kuningas ääntä päästämättä kesti.

Yhtä miehekkäästi Kustaa kuningas kesti kovat tuskansa loppuun asti. Tyynenä ja rauhallisena hän suunnitteli holhoojahallituksen asettamista poikansa alaikäisyyden ajaksi ja antoi tarpeelliset käskyt. Murhaajansa rankaisemisen hän jätti oikeuden asiaksi eikä halunnut tietää mitään muistakaan vihamiehistään. Viimeisinä elinpäivinään hän sai sen ilon,

Kustaa III:n murha.

että hänen kiivaimmat poliittiset vastustajansa sopivat hänen kanssaan. Aatelin ensimmäiset miehet tunsivat inhoa murhatyön johdosta ja toivat ilmi osanottonsa kuolevalle hallitsijalleen. Maaliskuun 29. päivänä päättyi Kustaa III:n elämä.

Kustaa III:sta on lausuttu mitä erilaisimpia arvosteluja. Toiset ovat pitäneet häntä suurena ja nerokkaana hallitsijana, toiset ovat nähneet hänessä vain turhamaisen ja pintapuolisen näyttelijän. Kustaa-kuningas ei ollut mikään suuri hallitsija, mutta ei myöskään vähäpätöinen ja mitätön vallanpitäjä. Hänessä oli suuria luonteenvikoja ja hallitsijalle arvottomia ominaisuuksia. Tyhjä pintakiilto merkitsi hänelle enemmän kuin painavinkaan sisällys, jos sitä

ei ollut verhottu komeiden arvonimien tai maailmanmaineen vaippaan. Hänen tietonsa olivat hyvin vajavaiset muun kuin teatterin alalla, jonka hän tunsi sitä perusteellisemmin. Hän himoitsi kunniaa ja mainetta, mutta ei ollut valmis suorittamaan suurellekin hallitsijalle välttämätöntä arkipäiväistä ja yksitoikkoista raadantaa hallitustehtävien parissa. Hänen hallitustoimissaan havaitsee yhden hänen tyypillisimmistä luonteenpiirteistään, pintapuolisuuden ja kevytmielisen epäasiallisuuden. Ulkopoliittiset suunnitelmansa hän perusti monesti toiveajatteluun tosiasioiden sijasta. Sotaan hän lähti yhtä keveillä perusteilla ja kehnosti varustautuneena. Selviytyäkseen siitä aiheutuneista vaikeuksista hän olisi tarvinnut suurten esikuviensa Kustaa Vaasan ja Kustaa II Aadolfin järkkymätöntä tahdonvoimaa ja kaikki vastukset murskaavaa häikäilemättömyyttä. Mutta siihen hänen luonteensa oli liian pehmeä.

Toisaalta Kustaa III:ssa oli myös jotakin suuren enonsa hengestä. Vaikeissa tilanteissa hän osoitti odottamatonta rohkeutta ja päättäväisyyttä. Jatkuvat vastoinkäymiset eivät kyenneet murtamaan hänen henkistä joustavuuttaan ja mielensä tasapainoa. Tässä suhteessa hän vetää vertoja Ruotsi-Suomen suurimmillekin hallitsijoille. Inhimillisyydessään ja vihollisiaankin kohtaan osoittamassaan lempeydessä Kustaa-kuningas oli aikansa jaloimpien henkien veroinen. Suomalaisilla on syytä tuntea erityistä kiitollisuutta tätä paljon parjattua hallitsijaa kohtaan. Harva Ruotsi-Suomen kuninkaista on osoittanut yhtä suurta kiinnostusta maamme olojen kehittämiseen kuin Kustaa III. Hän osoitti myös selvästi ymmärtävänsä suomalaisten kansallista omalaatuisuutta, jolle hän antoi arvoa.

Myönteiset puolet jäävät sittenkin voitolle tämän merkillisen hallitsijan elämäntyötä puntaroitaessa. Tämä ilmenee parhaiten hänen kuolemansa aiheuttamasta olojen muutoksesta. Paljon mitättömyyttä, mutta myös paljon loistavia puolia sisältävä kustavi-

lainen aikakausi meni kuninkaan mukana hautaan, ja arkipäiväinen latteus painaa leimansa hänen seuraajansa aikaan.

SUOMEN ERO RUOTSISTA

1700-luvun loppupuolella esiintyneet pyrkimykset Suomen erottamiseksi Ruotsista eivät olleet tuottaneet tuloksia. Mutta kaikista hallitusvallan ponnisteluista huolimatta eroajatus levisi yhä laajempiin piireihin. Vaikkei sitä suinkaan toivottu, niin kuitenkin tunnettiin, että Ruotsin ja Suomen lähes 700-vuotinen yhteys oli katkeamaisillaan. Kustaa III:n pojan ja seuraajan aikana tämä ero vihdoin tapahtui.

Holhoojahallitus

Kustaa III oli kuolinvuoteellaan ehtinyt järjestää valtakunnan hallinnon tällöin vasta 13-vuotiaan poikansa alaikäisyyden ajaksi. Asetettiin holhoojahallitus, jonka johdossa oli kuninkaan veli Kaarle-herttua. Hänen apulaisikseen Kustaa nimitti muutamia lähimpiä ystäviään. Tällä tavoin ehkäistiin hallitusmuodon muuttamisyritykset, joita kuninkaan vihamiehet olivat suunnitelleet.

Kaarle-herttua oli luonteeltaan hyväntahtoinen, mutta heikko ja helposti toisten johdettavissa. Hänen lähin ystävänsä, vapaaherra Kustaa Aadolf Reuterholm sai herttuaan niin suuren vaikutusvallan, että tosiasiallisesti hän määräsi kaikissa asioissa. Kustaa III:n ystävät syrjäytettiin holhoojahallituksesta ja lähetettiin ulkomaille, joten Reuterholm sai rauhassa hallita Ruotsi-Suomea.

Herttuan kaikkivaltias ystävä oli hyvin erikoinen mies. Hän oli syntynyt ja kasvanut Suomessa, jossa hänen isänsä oli omistanut Suitian Syrjän kartanon. Isä oli ollut myssyihin lukeutunut valtaneuvos, ja poika peri hänen kuningasvastaiset mielipiteensä.

Nuorempi Reuterholm joutui siten pysyttelemään valtion asioista syrjässä koko Kustaa III:n hallituskauden. Tämä tuntui Reuterholmista sitä raskaammalta, kun hän jo lapsuudestaan lähtien oli vakuuttunut omista poikkeuksellisista kyvyistään ja uskoi pääsevänsä korkeaan asemaan. Hän pani toivonsa herttuaan ja hankkiutui tämän ystäväksi. Herttua oli vapaamuurari ja tunsi suurta kiinnostusta kaikkia sellaisia mystillisiä asioita, kuten esim. henkienmanaamista kohtaan, joita tämä valistuksestaan ylpeilevä aikakausi harrasti. Ylen tunteellinen ja herkkäluonteinen Reuterholm oli oman kertomuksensa mukaan ollut jo lapsuudestaan asti ”henkiennäkijä” ja lujitti ovelasti ja määrätietoisesti kuninkaalliseen ystäväänsä saamaansa vaikutusvaltaa. Heti valtaan noustuaan tämä kutsuikin Reuterholmin luokseen.

Turhamaisella ja vallanhaluisella Reuterholmilla oli hyviäkin puolia. Hän oli erittäin ahkera ja työteliäs hallintomies ja pyrki säästäväisesti käyttelemään valtion varoja. Reuterholmin hallituskautena supistettiin valtion menoja huomattavasti ja saatiinkin valtion kurjia raha-asioita parannetuksi. Hallitus pyrki myös kohottamaan maan varallisuutta supistamalla ylellisyydeksi katsottujen tavaroiden kulutusta. Niinpä esim. kahvi ja silkki kiellettiin. Kahvin käyttöä oli hallituksen taholta yritetty jo aikaisemminkin vähentää, joskin huonolla menestyksellä. Eräässä vuosisadan puolivälissä Turussa julkaistussa väitöskirjassa todettiin, että ”kahvi on juoma-aine, joka meillä on päässyt sellaiseen valtaan, ettei kukaan, joka pitää itseään tavallista talonpoikaa parempana, luule voivansa ja tarvitsevansa olla sitä vailla. Moni arvelee sen olevan jumalten juoman, ja suuri osa ihmisistä pitää sitä suuremmassa arvossa kuin muinaisajan kansat nektariansa.” Väitöskirjan tekijä ei kuitenkaan kuulunut näihin kahvin ystäviin, sillä mainittuaan kahvin myöhäisestä tulosta Eurooppaan hän jatkaa: ”Ei voi siitä syystä kyllin ihmetellä sitä, että niin inhottava ja ikään kuin itse luontoakin

ellottava juoma on sellaisella nopeudella niin suuressa osassa maailmaa otettu yleisesti käytäntöön, vieläpä siinä osassa, joka jos jollakin tavalla on olevinansa muita maanosia valistuneempi." Kirjoittaja todisteli myös kahvin olevan terveydelle vaarallista. Toisaalta tässä suhteessa esiintyi eriäviäkin mielipiteitä. Ruotsissa v. 1746 painetussa "Koti- ja matka-apteekissa" sanottiin, että kahvia voi huoletta juoda 2—3 kupillista pari kolme kertaa viikossa. Oikein valmistettuna kahvi oli hyvin terveellistä, mikäli sitä ei nautittu liikaa. Samaa mieltä oli myös kuuluisa luonnontutkija Linné, joka piti kahvia etenkin hyvänä laihdutuslääkkeenä. Hallitusmiehet katsoivat kuitenkin asiaa toiselta kannalta. Kahvi oli kallis ulkomaantavara, jonka jatkuvasti kasvava tuonti vei vuosittain suuria rahamääriä pois maasta. Yksinomaan Turun kautta tuotiin kahvia v. 1781 49 363 naulaa, vuoden 1753 tuonnin oltua vain 75 naulaa. Kun kahvin yhteydessä kulutettiin myös suuret määrät sokeria, paloviinaa ja muita väkeviä juomia, ei ollut ihme, että hallitusmiehet pitivät kahvinjuontia turhana ylellisyytenä. Siitä aiheutui heidän mielestään kansantaloudelliselta kannalta hyödyttömiä kuluja myös siten, että varattomatkin pyrkivät hankkimaan jonkinlaisen hopeisen kahvikannun, varakkaiden kalleista hopea- ja porsliinikalustoista puhumattakaan. Näistä syistä holhoojahallituskin ryhtyi taistelemaan kahvinkäyttöä vastaan. Hallitus kielsi kahvinjuonnin, ja sen palkkaamat "kahvinnuuskijat" kiertelivät kaikkialla kiellon noudattamista valvomassa. Mutta rangaistuksista huolimatta tätä kieltoa jatkuvasti rikottiin, niin että nuori kuningas kumosi sen kohta täysi-ikäiseksi tultuaan.

Reuterholm halusi valtaan päästyään kumota Kustaa III:n aikaansaaman vihatun hallitusjärjestelmän. Ulkomailla oleskellessaan hän oli tutustunut Ranskan vallankumousmiesten mielipiteisiin ja esiintyi mielellään vapaamielisenä uudistusten ystävänä. Painovapauden rajoitukset poistettiin, ja muistakin itse-

valtaisen hallitustavan muodoista luovuttiin. Mutta eräät sanomalehtikirjoitukset, joissa näille toimenpiteille annettiin täysi tunnustus, mutta kehoitettiin jatkamaan samalla tiellä, pelästyttivät Reuterholmin täysin. Moisten vallankumouksellisten mielipiteiden kurissa pitämiseksi painovapausasetus saatettiin jälleen voimaan, ja Reuterholmin hallitukselle antoi leimansa ahdasmielinen suvaitsemattomuus.

Vaikka Reuterholm suhtautuikin torjuvasti vallankumousaatteisiin, ei se estänyt häntä etsimästä ulkopolitiikassaan Ranskan ystävyyttä. Ranskan kuninkaiden kanssa solmitut liittosuhteet uudistettiin, ja vallankumoushallitus lupasi apurahoja Ruotsi-Suomelle. Reuterholm ja Kaarle-herttua käyttivät tällöin tilaisuutta hyväkseen parantaakseen myös yksityisiä raha-asioitaan liittolaisensa avulla.

Vanha Katariina-keisarinna ei katsellut suopein silmin Ruotsi-Suomen ja Ranskan suhteiden palautumista ennalleen. Ruotsi-Suomen ja Venäjän välit kiristyivät niin, että sota näytti olevan puhkeamaisillaan. Reuterholm ei kuitenkaan uskaltanut mennä näin pitkälle, kun Ranskan kanssa tehty liittokin oli purkautunut Ranskan liiallisten vaatimusten vuoksi. Näin ollen oli hänen mielestään pakko lepytellä vanhaa keisarinnaa ja hän ryhtyi uudelleen neuvottelemaan jo kerran aikaisemmin tehdystä ehdotuksesta avioliiton solmimiseksi nuoren kuninkaan ja keisarinnan pojantyttären kesken. Katariina halusi saada tämän liiton aikaan varmistaakseen hyvien suhteiden säilymisen. Hänen vaatimuksestaan nuori kuningas saapui Kaarle-herttuan ja Reuterholmin seurassa Pietariin, missä avioliitto piti päätettämän. Mutta vaikka nuori kuningas ihastuikin suuresti viehättävään prinsessaan, ei hän halunnut tulevalle puolisolleen myöntää lupaa vapaasti harjoittaa kreikkalaiskatolista uskontoaan Ruotsissa. Aiottu avioliitto raukesi, ja kuninkaan holhoojat palasivat tyhjin toimin kotimaahan.

Lujuus, jota nuori kuningas osoitti torjuessaan

mahtavan keisarinnan vaatimukset, herätti kotimaassa suurta ihastusta. Mutta tämä Reuterholmin ulkopoliittisten suunnitelmien kannalta onneton Pietarin-matka merkitsi samalla myös mahtavan ministerin uran päättymistä. Holhoavalla käytöksellään hän oli loukannut arvostaan arkaa nuorta herraansa. Tultuaan 18 vuotta täytettyään täysi-ikäiseksi tämä erotti omavaltaisen ministerinsä. V. 1796 alkoi siten Kustaa IV:n Aadolfin onnettomasti päättynyt hallituskausi.

Loistava Armfelt

Kustaa III oli erityisesti suosinut niitä henkilöitä, jotka saavuttivat hänen luottamuksensa. Näiden kuninkaan suosikkien joukossa oli useita suomalaisiakin. Heistä Kustaa Mauri Armfelt, jota luonteenominaisuuksiensa ja ihmeellisen kirjavien elämänvaiheittensa vuoksi on kutsuttu Pohjolan Alkibiadeeksi, saavutti pysyvän sijan kuninkaan lähimpien piirissä.

Kuninkaan suosikki oli isonvihan huono-onnisen sankarin pojanpoika. Myös isä oli soturi, joka lopuksi kenraalimajuriksi kohonneena toimi Turun läänin maaherrana. Jo vanhempi Armfelt oli herättänyt huomiota komealla ulkomuodollaan Ranskan armeijassa palvellessaan. Poika peri isänsä kauneuden niin, että jo hänen pelkkä ulkomuotonsa hurmasi ihmiset. Itse hän on kertonut myöhemmin nähneensä lapsena unen, jossa haltijatar lupasi hänelle onnea sekä täyttää kolme hänen toivomustaan. Epäröimättä poika ilmaisi toivovansa kaikkien niiden rakkautta, jotka hän halusi voittaa puolelleen, tahtovansa tulla sotilaaksi ja voittaa venäläiset sekä saavuttaa suuren hallitsijan suosion. Loistavan kauneutensa, sukkelajärkisyytensä, huiman ja iloisen rohkeutensa sekä harvinaisen viehättävän käytöksensä avulla ”Loistava Armfelt” vaiheikkaan elämänsä aikana saavuttikin jokseenkin kaiken sen, mistä hän jo lapsena oli uneksinut.

Kustaa Mauri Armfelt.

Armfeltin koti ei ollut varakas, joten vanhemmat vain suurin ponnistuksin kykenivät hankkimaan pojalleen aatelissäädyn mukaisen kasvatuksen. 13-vuotiaana hänet lähetettiin Turun yliopistoon, missä lahjakas poika käytti aikansa vain koirankujeihin. Lukumiehen ura ei häntä miellyttänyt, ja Augustin Ehrensvärdin avulla hän pääsikin kiihkeästi kaipaamalleen sotilasuralle. Ehrensvärdin lähettinä palvellessaan hän perehtyi valitsemansa ammatin alkeisiin. Jatkaessaan opintojansa Karlskronan amiraliteettikoulussa hän osoittautui kyvykkääksi ja lahjakkaaksi, mikäli hän vain halusi oppia jotakin.

17-vuotiaana Armfelt katsottiin kypsäksi astumaan upseerina palvelukseen. Isänsä ystävän, Jaakko Maunu Sprengtportenin avulla nuori vänrikki pääsi jopa kuninkaalliseen kaartiin. Uraansa aloittelevan kaartinvänrikin elämä ei ollut kuitenkaan helppoa. Hän ei saanut mitään palkkaa, ja omaiset saattoivat avustaa häntä vain satunnaisin rahalähetyksin. Nuori vapaaherra oli usein niin puilla paljailla, ettei kyennyt hankkimaan edes ateriaa itselleen. Jokapäiväisen elämän puutteet ja kieltäymykset kuitenkin unohtuivat niillä kutsuilla, joihin Armfeltin kauneus ja miellyttävä käytös hankkivat hänelle pääsyn. Nuori upseeri nautti täysin rinnoin sekä isäntäväen erinomaisista tarjoamisista että iloisesta seurustelusta monien kauniiden ja viehättävien naisten kanssa. Nuoren kauneudenpalvojan helposti syttyvä mieli johti hänet moniin seikkailuihin. Kuninkaan korviin kantautui lopuksi niin monta valitusta, että hän uhkasi siirtää kaartinvänrikki Arm-

feltin johonkin maaseutuvaruskuntaan katumaan kevytmielisyyttään ja vallattomuuttaan.

Rangaistusuhkausta ei ehditty toteuttaa, sillä Armfelt lähti pitkälle ulkomaanmatkalle. Hän halusi monien muiden ruotsalaisten ja suomalaisten aatelismiesten tavoin täydentää kasvatustaan ja kehittää ammattitaitoaan ulkomaisessa sotapalveluksessa. Tähän tarjoutui sopiva tilaisuus, kun eversti Yrjö Maunu Sprengtporten lähti kuninkaan apurahan turvin kahdeksi vuodeksi ulkomaille. Hän otti ystävänsä mukaansa ja lupasi huolehtia hänen opinnoistaan.

Holhoojan tehtävä ei ollutkaan kaikkein helpoimpia, sillä kuumaverinen ja tavattoman kaunis nuorukainen joutui moniin rakkausseikkailuihin. Milloin hän pistäytyi luostariin suljettua kaunotarta tapaamassa, kuten tapahtui Warsovassa, milloin taas hänen ihastuksensa kohde itse joutui menemään luostariin, kuten oli asian laita Strassburgissa. Sprengtportenin avulla hän selviytyi kuitenkin matkallaan eteenpäin ja sai tilaisuuden harjoittaa sotilaallisia opintojaan. Vakavan ja ankaran everstin sekä hänen nuoren seuralaisensa luonteet eivät kuitenkaan sopineet yhteen. Matkatoveruus päättyi varsin pian, ja heidän välilleen muodostui myöhemmin avoin vihamielisyys.

Armfeltin ulkomaanmatkan päätepisteenä oli Pariisi. Siellä hän sai tilaisuuden omakohtaisesti tutustua ranskalaiseen sivistykseen ja omaksui sen tavalla, mikä myöhemmin herätti ihastusta hienon maailman salongeissa kaikkialla Euroopassa. Tähän aikaan sattui myös tapaus, josta tuli Armfeltin elämän käännekohta. Hän kävi nimittäin kunniatervehdyksellä kuningas Kustaan luona, joka kesällä 1780 oleskeli Spaassa terveysvettä juomassa. Kohtaus tuotti yllätyksen molemmille. Muistissaan olleen huikentelevaisen ja vallattoman kaartinvänrikin asemesta kuningas kohtasi komean, moitteettoman hienon maailmanmiehen, jonka luontainen viehätysvoima oli

parivuotisen ulkomailla olon aikana saanut lopullisen silauksensa. Kuningas pani armollisesti muistiin suomalaisen vapaaherran ansiot, ja kotimaahan palattuaan Armfeltista tuli pian yksi Tukholman hovin upeimpia koristuksia.

Kustaa-kuningas halusi nähdä ympärillään komeita miehiä ja kauniita naisia, jotka viehättävällä olemuksellaan loivat hänen hoviinsa aitoa Versailles'in tunnelmaa. Tässä loisteliaassa ja turhamaisessa, kevytmielisessä ja tuhlailevassa hoviseurassa Armfeltilla ei ollut vertaistaan. Kukaan ei kyennyt hänen laillaan esiintymään ja keksimään sukkeluuksia tai huvituksia, jotka ihastuttivat loputtoman huvinhaluista kuningasta. Pian hän oli varmistanut asemansa kuninkaan ensimmäisenä suosikkina, jolle tämä tuhlasi korkeita arvoja, kultaa ja kunniaa. Armfelt käytti suosikinasemaansa häikäilemättä hyväkseen hankkiakseen itselleen varoja tuhlailevaan elämäänsä. Mm. hän oli pahamaineisessa pappisvirkojen myynnissä eräänä päätekijöistä. Armfelt ei ollut kuitenkaan muita pahempi, sillä useimmat hovin jäsenistä olivat yhtä omanvoitonpyyntöisiä ja kevytmielisiä.

Armfelt palkitsi kuninkaalta saamansa monet suosionosoitukset osoittamalla tätä kohtaan horjumatonta uskollisuutta. Aikaa myöten heidän välilleen syntyi lämmin ystävyys, joka jatkui kuninkaan kuolemaan saakka. Siten Armfelt sai myös vaikutusvaltaa hallitusasioihin ja osallistui tärkeiden ratkaisujen tekemiseen. Tosin Armfeltin vaikutus ei aina ollut onneksi, sillä neuvojaan antaessaan hän usein piti etupäässä silmällä oman asemansa lujittamista. Näin oli asian laita mm. Venäjän-sodasta neuvoteltaessa. Mutta kun sota sitten syttyi, täytti Armfelt urheasti velvollisuutensa.

Kustaa III:n kuoltua hänen lähimmät ystävänsä menettivät siihenastiset vaikutusvaltaiset asemansa. Kaarle-herttua ja hänen kaikkivaltias suosikkinsa nauttivat saadessaan osoittaa näille entisille mahti-

miehille, etteivät he enää mitään merkinneet. Armfelt lähetettiin Ruotsi-Suomen lähettilääksi kaukaiseen Napoliin, jottei hänellä olisi mitään mahdollisuutta häiritä Reuterholmin rauhaa.

Armfelt ei aikonut kuitenkaan tyytyä syrjäyttämiseensä. Hän piti Reuterholmin hallintoa maalle vahingollisena ja mietti keinoja herttuan suosikin kukistamiseksi. Ystävilleen Ruotsiin kirjoittamissaan kirjeissä hän esitteli erilaisia vallankaappaussuunnitelmia. Nämä suunnitelmat olivat kuitenkin vain luonnoksia, joiden toteuttamista tuskin oli vakavasti ajateltukaan. Pahempi asia oli Armfeltin kääntyminen keisarinna Katariinan puoleen pyynnöllä, että hän avustaisi tätä ja hänen ystäviään Reuterholmin kukistamisessa. Tämä valtakunnan itsenäisyydelle vaarallinen tuuma raukesi kuitenkin tyhjiin keisarinnan osoittautuessa haluttomaksi tässä vaiheessa puuttumaan Ruotsi-Suomen sisäisiin asioihin.

Mutta Armfeltille itselleen ja hänen ystävilleen tämä suunnitelma kävi kohtalokkaaksi. Reuterholm oli jo kauan vaaninut tilaisuutta päästä Armfeltiin käsiksi. Saatuansa vihiä tämänsuuntaisen kirjeenvaihdon olemassaolosta hän vangitutti Ruotsissa olevat Armfeltin lähimmät ystävät. Kun Reuterholmin kätyrien onnistui saada käsiinsä ja toimittaa hänelle Armfeltin salaisimmat paperit, hän aloitti suuren oikeudenkäynnin Armfeltia ja hänen ystäviään vastaan. Mielivaltaisilla perusteilla tuomittiin entinen kuninkaan sihteeri Ehrenström, eversti Juhana Fredrik Aminoff sekä Armfeltin ystävätär, kaunis hovineiti Magdaleena Rudenschiöld vankeusrangaistuksiin. Neiti Rudenschiöldin ja sihteeri Ehrenströmin osaksi tuli erittäin häpäisevä kohtelu. Molemmat joutuivat seisomaan häpeäpaalussa ja välttivät töin tuskin julkisen raipparangaistuksen.

Reuterholmin kosto ei ollut kuitenkaan täydellinen, ennen kuin hän oli saanut myös Armfeltin käsiinsä. Ponnistuksistaan huolimatta hän epäonnistui tätä tarkoittavissa yrityksissään. Erään Välimerellä

risteilevän ruotsalaisen sotalaivan päällikkö vaati hallituksensa toimeksiannosta Armfeltin luovuttamista. Mutta Napolin hallitus ei tähän suostunut. Itse kuningatar panttasi jalokivensä ja auttoi näin hankkimillaan varoilla Ruotsi-Suomen suositun lähettilään pakoon. Reuterholmin jatkuvan vainon vuoksi Armfelt meni lopuksi Venäjälle, jossa Katariina-keisarinna oli luvannut hänelle turvapaikan. Mutta kun maanpakolainen ei suostunutkaan kaikessa tukemaan keisarinnan Ruotsi-Suomea vastaan suunnittelemia vehkeitä, hänet siirrettiin syrjäiseen Kalugan kaupunkiin. Vaikka keisarinna pitikin huolta hänen toimeentulostaan ja venäläiset suhtautuivat häneen ystävällisesti, Armfelt kärsi suuresti maanpakolaisuudestaan. Hienostunut kustaviaani tunsi joutuneensa puoleksi barbaariseen maahan, jossa länsimaisen sivistyksen ohut pintakiilto töin tuskin kykeni peittämään yläluokassakin piilevän aasialaisen alkukantaisuuden. Kun häntä lisäksi vaivasi sodassa saatu haava, hän oli vähällä joutua täydellisen masennuksen valtaan.

Tästä Armfeltin pelasti hänen uskollisen vaimonsa saapuminen Venäjälle. Vapaaherratar Armfelt, syntyisin kreivitär de la Gardie, oli harvinaisen jaloluonteinen nainen, joka läpi elämänsä uskollisesti tuki puolisoaan. Armfelt vastasi tähän uhrautuvaisuuteen lämpimällä kiintymyksellä. Puolison avulla maanpakolaisen kova kohtalo vähitellen lieventyikin. Ryhtyessään itse hallitsemaan nuori kuningas lievensi ensi töikseen isänsä ystävien kärsimyksiä näiden omaisten rukouksista. Muut vapautettiin, mutta Armfelt sai vain luvan häiritsemättä oleskella missä tahansa Ruotsi-Suomen rajojen ulkopuolella. Näin hän pääsi siirtymään pois Venäjältä ja vietti viisi vuotta eri puolilla Eurooppaa oleskellen lukuisten ystäviensä luona. Vasta v. 1801 hän sai luvan palata Tukholmaan, missä kuningas otti hänet ystävällisesti vastaan. Mutta Armfelt ei viihtynyt enää Tukholman hovissa. Kustavilainen loisto ja hienous oli sieltä ka-

donnut ja tilalle oli tullut nuoren kuninkaan vakava ja ahdasmielinen henki. Siksi Armfelt mielellään lähtikin Wieniin, jonne hänet v. 1802 nimitettiin Ruotsi-Suomen lähettilääksi. Täällä hän sai viettää muutamia rauhallisia vuosia, ennen kuin suuret poliittiset mullistukset heittivät hänetkin outoihin kohtaloihin.

Kustaa IV Aadolf

Armfeltin harhaillessa vielä vierailla mailla otti nuori kuningas maan ohjat omiin käsiinsä. Vuodesta 1796 lähtien Kustaa IV Aadolf johti Ruotsi-Suomen kohtaloita ajankohtana, josta oli tuleva vaikein näiden maiden pitkän yhteisen historian aikana.

Kustaa IV Aadolf erosi suuresti loistavasta isästään, eräissä suhteissa tosin edukseen. Hän oli ahkera ja tunnollinen ja hänellä oli hyvä muisti ja laajat tiedot. Siten hän sopi paremmin hallintomieheksi kuin Kustaa III, joka pintapuolisena ja huvinhaluisena ei ollut jaksanut ajan mittaan hoitaa kuninkaankin arkipäivään sisältyvää yksitoikkoista työtä. Kustaa IV Aadolfin säästäväisyys, uskonnollisuus sekä moitteeton yksityiselämä säästivät hänet myös siltä oikeutetulta arvostelulta, jota hänen isänsä oli kautta koko hallituskautensa saanut osakseen. Mutta näiden myönteisten ominaisuuksien vastapainona kuninkaassa oli suuria heikkouksiakin. Hänellä oli suorastaan naurettavan korkea käsitys kuninkuuden merkityksestä. Siten hän ei halunnut kuunnella kenenkään neuvoja, vaan ratkaisi asiat oman

Kustaa IV Aadolf.

päänsä mukaan. Ihanteekseen hän oli valinnut Kaarle XII:n ja tahtoi tämän tavoin toimia oikeaksi katsomiensa periaatteiden mukaan, vaikka se maksaisi mitä tahansa. Kun Kustaa IV Aadolfilta puuttui henkilökohtainen viehätysvoima sekä politiikan sokkeloissa vaadittava joustavuus ja terävä arvostelukyky, tulikin hänen ylen vaatelias asenteensa kalliiksi sekä hänelle että Ruotsille. Hänelle itselleen se maksoi kruunun, ja Ruotsi menetti Suomen.

Kustaa IV:n Aadolfin hallituksen alkupuoli oli varsin onnellista aikaa. Kuninkaan säästäväisyyden ansiosta valtakunnan raha-asiat saatiin huomattavan hyvään kuntoon. Vuosisadan vaihteessa Euroopassa riehuvien Napoleonin sotien johdosta Ruotsi-Suomen ulkomaiset kauppasuhteet häiriintyivät kuitenkin niin, että valtakunnan taloudellinen asema heikkeni. Huonot sadot lisäsivät taloudellisia vaikeuksia. Kuninkaan oli lopulta pakko kutsua valtiopäivät koolle Norrköpingin kaupunkiin v. 1800. Kustaa IV Aadolf sai siellä säädyt suostumaan kaikkiin esityksiinsä. Verotusta tiukennettiin, jotta saataisiin varoja jo sodan aikana liikkeelle laskettujen valtionvelkasetelien lunastamiseksi. Mm. säädettiin omaisuudenluovutusvero ja useita ylellisyysveroja. Ulkomaisten viinien, tupakan, silkkivaatteiden ja taskukellojen käyttäjät joutuivat maksamaan niistä veroa. Jos joku piti useampia palvelijoita kuin hänen katsottiin kohtuudella tarvitsevan, oli siitä maksettava veroa. Vieläpä ikkuna-aukkojen lukumääräkin kelpasi verotusperusteeksi. Kahvi kiellettiin jälleen tuonnin supistamiseksi. Näillä toimenpiteillä saatiinkin valtion raha-asiat jälleen kuntoon.

Suomea kohtaan kuningas osoitti varsin suurta kiinnostusta. Niinpä hän olikin täällä melkoisessa suosiossa. Kustaa IV Aadolf kävi maassamme parisen kertaa ja teki varsin pitkiä kiertomatkoja. Mm. hän matkusti v. 1802 Turusta Parolaan, jossa seurasi Suomen sotaväen harjoituksia, ja sieltä edelleen Helsingin kautta Kymijoki-rajalle, mistä matka jatkui Sa-

Koskien perkausta 1700-luvulla.

von kautta Ouluun. Täältä hallitsija palasi Vaasan kautta Turkuun. Näillä matkoillaan hän tutustui maahamme ja soi sille erinäisiä etuja. Turun akatemia sai uuden, komean rakennuksen. Nuoremmalle pojalleen kuningas antoi Suomen suuriruhtinaan arvonimen, jonka viimeinen kantaja oli ollut Kaarle XII. Kuningas ilmoitti pikku prinssin saavan kasvatuksensa Turun yliopistossa, joka tällöin oli suuressa maineessa. Eräs henkirykmentin pataljoonista sijoitettiin maahamme jo nyt "Suomen kaartin" nimellä prinssin henkikaartiksi. Pikku suuriruhtinas kuoli kuitenkin jo v. 1805, ja kaikki häneen kiinnitetyt toiveet ja suunnitelmat raukesivat.

Kustaa IV Aadolfin aikana maamme vaurastui huomattavasti. Väkiluku kasvoi myös niin, että se ylitti 900 000 hengen määrän. Maamme vaurastuttamisessa ansioitui erityisesti v. 1797 toimintansa aloittanut Suomen Talousseura. Seuran ensimmäisenä esimiehenä toimi Turun piispa Jaakko Gadolin,

Suomen Talousseuran toimesta raivattiin korpia viljelysalueiksi.

Turun yliopiston aikaisempi fysiikan professori. Jäsenten joukossa oli lukuisia muita yliopistomiehiä, mm. Porthan. Kuningas suosi tätä syntymäpäivänänsä perustettua seuraa ja myönsi sille avustusta seuran toiminnan tukemiseksi. Talousseura sai tehtäväkseen äsken keksityn rokotuksen järjestämisen maassa, ja tuhansia ihmisiä pelastettiin sen avulla isorokon tuhoilta. Seura sai myös v. 1801 1 000 riksiä vuosittain kymmeneksi vuodeksi käytettäväksi perunanviljelyksen edistämiseen, ja hallitus velvoitti jokaisen tilallisen ja torpparin viljelemään 5—10 kapanalaa perunaa. Talousseura yritti edistää perunanviljelystä jakamalla kunkin läänin tuloksellisimmille perunanviljelijöille palkintoja. Hallitus pyrki myös parantamaan Suomen liikenneyhteyksiä, mm. avattiin jokireittejä koskia perkaamalla.

Myös yksityiset henkilöt avustivat lahjoituksillaan talousseuran toimintaa. Ensimmäisiä suurlahjoittajia oli asessori Gabriel Ahlman, joka testamenttasi omai-

suutensa Pohjois-Satakunnan maanviljelyksen edistämiseksi ja rahvaan opetuksen järjestämiseksi Tampereen ympäristössä. Turkuun saatiin myös v. 1803 maamme ensimmäinen pankki, Turun diskontto- ja lainauslaitos.

Norrköpingin valtiopäivien jälkeen säätyjä ei enää kutsuttu koolle Kustaa IV Aadolfin hallitusaikana. Säätyjen näillä valtiopäivillä osoittama myöntyväisyys vahvisti kuninkaan itsevaltaisia taipumuksia, niin että hän uskoi voivansa hallita ilman niiden myötävaikutusta. Hallituskautensa loppuajan Kustaa IV Aadolf johti valtakuntansa kohtaloita säädyistä välittämättä vain lähimpien uskottujensa avulla. Mutta tällä tavoin kuninkaan hallitustointen aiheuttama tyytymättömyys ei päässyt ilmenemään ajoissa ja laillisissa muodoissa, jolloin hallitsijalla olisi vielä ollut tilaisuus korjata virheensä ja erehdyksensä. Kuninkaan ja kansan välille syntynyt kuilu laajeni siten jatkuvasti, kunnes se valtakunnan äärimmäisen hädän hetkellä nielaisi koko onnettoman hallitsijan.

Kustaa IV Aadolf ja Napoleon

Vaikkakin Kustaa IV Aadolfin itsevaltaisuus ja ahdasmielisyys herättivät arvostelua kuninkaan sisäistä hallintoa kohtaan, ei siitä vielä koitunut valtakunnalle pahempaa vahinkoa. Mutta hän osoitti samaa itsepäisyyttä ja terveen arvostelukyvyn puutetta ulkopoliittisissakin ratkaisuissaan, ja tämä kävi valtakunnalle kohtalokkaaksi.

Kustaa III:n pojan hallituskausi sattui erääseen Euroopan historian melskeisimpään aikakauteen. Ranskan suuri vallankumous oli johtanut Napoleon I:n diktatuuriin. Suuri sotilashallitsija pyrki alistamaan koko Euroopan määräämisvaltaansa. Valtakunta toisensa jälkeen sortui hänen ylivoimaisen sotataitonsa ja valtiomieskykynsä edessä. Vain Euroopan äärialueet, Brittein saaret, Venäjä ja Pohjois-Euroopan valtiot jäivät hänen valtapiirinsä ulko-

puolelle. Mutta näidenkin oli Englantia lukuunottamatta tehtävä myönnytyksiä ranskalaisten mahtavalle itsevaltiaalle.

Kustaa IV Aadolfin asema ei ollut suinkaan helppo hänen pyrkiessään näissä olosuhteissa säilyttämään maansa riippumattomuuden. Aluksi näytti tosin siltä, että Ruotsi-Suomea uhkasi suurin vaara sen vanhan vihollisen, Venäjän, taholta. Keisarinna Katariinan kuoltua v. 1796 Venäjän kruunun peri hänen poikansa Paavali I. Paavali oli vähälahjainen mies, mutta pyrki kuitenkin näyttelemään huomattavaa osaa Euroopan politiikassa. Vallankumouksellisen Ranskan Englantia vastaan käymän sodan johdosta kauppa ja merenkulku kaikilla Eurooppaa rajoittavilla merillä oli häiriintynyt. Erityisesti englantilaiset tekivät kiusaa puolueettomien maiden merenkululle kaappaamalla niiden aluksia silloinkin, kun nämä asettivat sotalaivojaan saattamaan kauppaaluksiaan. Keisari Paavali ehdotti sen vuoksi että Ruotsi-Suomi, Tanska-Norja, Preussi ja Venäjä uudistaisivat v. 1780 solmitun aseellisen puolueettomuusliiton suojatakseen merenkulkuaan. Nämä valtiot solmivat v. 1800 Venäjän keisarin ehdottaman liiton.

Liitosta ei kuitenkaan tullut pitkäikäistä. Englantilaiset päättivät hajottaa sen ja lähettivät keväällä 1801 suuren laivaston Tanskan vesille kuuluisien amiraalien Parkerin ja Nelsonin komennossa. Kööpenhaminan edustalla syntyi taistelu englantilaisten ja Tanskan laivaston välillä. Ruotsin laivasto ei ehtinyt vastatuulen vuoksi ajoissa apuun, joten uljaasti ylivoimaa vastaan taistelleiden tanskalaisten oli lopuksi alistuttava englantilaisten vaatimuksiin. Tanska erosi puolueettomuusliitosta pelastaakseen Kööpenhaminan englantilaisten pommitukselta.

Muutamaa päivää myöhemmin amiraali Parker saapui laivastoineen Karlskronan edustalle, jossa Ruotsin laivasto oli talvehtinut. Englantilaiset vaativat Ruotsi-Suomea luopumaan puolueettomuuslii-

tosta. Muussa tapauksessa sotasatamaa ja siellä olevaa laivastoa pommitettaisiin. Laivasto pelastui uhkaavalta tuholta vain sattuman ansiosta. Juuri ennen kuin englantilaisten antama määräaika oli mennyt umpeen, saapui Pietarista tieto, että keisari Paavali oli murhattu. Hänen poikansa ja seuraajansa Aleksanteri I oli valmis heti tekemään sopimuksen Englannin kanssa. Tämän kuultuaan englantilaiset purjehtivat takaisin Tanskan vesille, sillä suuri puolueettomuusliitto oli itsestään hajonnut.

Kustaa IV Aadolf joutui kohta riitaan Venäjän uuden hallitsijan kanssa, vaikka he olivat langokset. Keisaria ärsytti kuninkaan pojalleen antama Suomen suuriruhtinaan arvonimi, sillä se sisälsi hänen mielestään vaatimuksen Venäjän valtaan joutuneiden Suomen alueiden palauttamisesta Ruotsi-Suomelle. Kuningas puolestaan oli harmissaan siitä, että keisari oli sopimalla Englannin kanssa hajottanut puolueettomuusliiton kysymättä edes liittokumppaniensa mielipidettä. Turhanpäiväisessä kunnianarkuudessaan Kustaa IV Aadolf ärsytti suotta suurta naapuriaan. Mm. hän maalautti Ahvenkosken rajasillan kokonaan Ruotsin väreillä. Kaikki tämä kiristi molempien valtakuntien välisiä suhteita niin, että venäläiset kokosivat v. 1803 melkoisia joukkoja Kymijoen taakse. Vasta tällöin kuningas taipui sopimaan lankonsa kanssa.

Mutta kun suhteet Venäjään paranivat, sai valtakunta toisaalta paljon vaarallisemman vihollisen. Napoleonin ja Kustaa IV Aadolfin välit kiristyivät vähitellen avoimeen sotaan asti. Aluksi tosin kuningas oli lähentynyt Ranskaa Napoleonin tehtyä lopun vallankumouksesta ja palautettua maahan lujan järjestyksen. Olipa hän yrittänyt saada solmituksi liitonkin Ranskan valtiaaksi kohonneen vallankumouskenraalin kanssa. Hän suunnitteli nimittäin Norjan valtaamista Tanskalta Preussin ja Ranskan avulla, koska Tanska oli hänen mielestään luopunut liian helposti aseellisesta puolueettomuusliitosta. Mutta Napoleon

ei ollut halukas tukemaan Kustaa IV Aadolfia hänen yrityksissään. Ranskalaista suututti myös Ruotsin hallitsijan Englannin kanssa tekemä Ruotsi-Suomelle edullinen sopimus, kun aseellinen puolueettomuusliitto oli mennyt myttyyn. Englanti oli Ruotsi-Suomen vientitavaroiden, raudan, tervan ja puutavaran, suurin ostaja, joten se suostui tekemään myönnytyksiä saadakseen näitä sodankäynnilleen välttämättömiä tavaroita. Kusta IV Aadolf puolestaan alkoi suhtautua yhä vihamielisemmin Napoleoniin, jota hän piti nousukkaana ja vallananastajana. Tätä käsitystä vahvistivat hänessä ranskalaiset, vanhaan ylimystöön kuuluvat maanpakolaiset, joita hän tapasi oleskellessaan vuoden verran appivanhempiensa luona Badenissa. Tähän aikaan Napoleon teki myös teon, joka kuohutti suunnattomasti koko Eurooppaa. Hän antoi nimittäin kaapata puolueettomassa Badenissa oleskelleen Enghienin herttuan, joka kuului Ranskan vanhaan kuningassukuun, Bourboneihin. Herttuaa syytettiin aivan perusteettomasti kuningasmielisistä vehkeilyistä, tuomittiin kuolemaan ja ammuttiin vain, koska ”Bourbonit tarvitsevat varoituksen”, kuten Napoleon mainitsi. Tämä julma väkivallantyö kiihdytti myös Kustaa IV Aadolfin mielettömään vihaan Napoleonia kohtaan. Sitä lisäsi myös erään kiihkoilijan kuninkaaseen istuttama usko, että Napoleon oli Ilmestyskirjan verenkarvainen peto. Sokeassa vihassaan Ruotsi-Suomen hallitsija kaikista järkisyistä piittaamatta asettui Ranskan keisariksi julistautuneen Napoleonin sovittamattomimpien vihollisten puolelle.

Kuningas yritti aluksi yllyttää Saksan ruhtinaita Napoleonia vastaan, mutta epäonnistui. Kun Napoleon vastasi tähän käskemällä julkaista kuningasta suuresti loukkaavan lehtikirjoituksen, Kustaa IV Aadolf katkaisi diplomaattiset suhteet Ranskaan. Kohta jouduttiin suoranaiseen sotaankin. V. 1805 Englanti, Itävalta ja Venäjä tekivät keskenään liiton Napoleonin kukistamiseksi. Liittoutuneet houkuttelivat Ruot-

si-Suomea mukaan saadakseen käyttää ruotsalaista Pommeria tukikohtanaan hyökätessään ranskalaisia vastaan. Preussin kuningas yritti saada Kustaa IV Aadolfin pysymään puolueettomana, sillä hän pelkäsi muussa tapauksessa joutuvansa itsekin Pommerin naapurina sotaan. Kustaa IV Aadolf kohteli tällöin häntä niin kopeasti, että Preussin ja Ruotsi-Suomenkin diplomaattiset suhteet katkesivat. Englannin ja Venäjän kanssa käydyt sitkeät neuvottelut johtivat lopuksi liittosopimukseen. Kuninkaan neuvonantajat olivat yllyttäneet Kustaa IV Aadolfin vaatimaan Englannilta suunnattoman suuria apurahoja toivossa, ettei tämä suostuisi niitä maksamaan ja valtakunta välttyisi vaarallisesta sodasta. Mutta Ruotsi-Suomi haluttiin välttämättä saada mukaan, ja kuninkaan vaatimuksiin suostuttiin. Valtakunta joutui siten vuoden 1805 lopulla sotaan Napoleonia vastaan.

Toinen Pommerin sota päättyi vielä ensimmäistäkin huonommin. Napoleon löi joulukuun 2. päivänä Austerlitzin luona käydyssä ”kolmen keisarin taistelussa” Itävallan ja Venäjän joukot ja pakotti Itävallan rauhaan. Venäläiset perääntyivät omaan maahansa. Kohta sen jälkeen tuli Preussin vuoro, joka vastustelustaan huolimatta oli vedetty mukaan sotaan. Kun sekin oli v. 1806 kärsinyt nopean ja täydellisen tappion, oli Kustaa IV Aadolf jäänyt yksin pelottavaa vihollista vastaan.

V. 1807 ranskalaiset joukot tunkeutuivat Pommeriin. Pommeria puolustaviin joukkoihin kuului myös kolmesta suomalaisesta pataljoonasta muodostettu 5. Prikaati. Kun Stralsundin kaupunki oli menetetty, Ruotsi-Suomen joukot perääntyivät Rügenin saarelle. Kuningas, joka oli osoittautunut kehnoksi sotapäälliköksi, jätti lopuksi vaikeaan asemaan joutuneet joukkonsa. Tällöin marsalkka Tollin onnistui saada aikaan sopimus, että ruotsalais-suomalaiset joukot saadaan esteettä kuljettaa kotimaahan. Sotatoimet saivat näin loppunsa.

Kirkonmiehiä ja herätysliikkeitä

1700-luku suhtautui varsin kielteisesti uskontoon. Näin oli asian laita erityisesti Keski-Euroopan maissa, missä vapaa-ajattelusta oli kehittynyt muotiasia. Mutta samantapaisia ajatuksia levisi runsaasti myös Ruotsi-Suomeen, joskin täällä kirkko säilytti paljon suuremmassa määrin perinnäisen arvovaltansa.

Suomen kirkolla ei näissä oloissa voinut juuri olla suuria johtajia, jotka olisivat kyenneet painamaan oman henkensä leiman koko aikakauteen. Molemmilla piispanistuimillamme oli kyllä monta rehellistä ja kyvykästä miestä, jotka uutterasti hoitivat heille uskottuja seurakuntia. Mutta useimpien ansiot supistuivat siihen, että he olivat hyviä hallintomiehiä sekä monipuolisia tiedemiehiä. Useat 1700-luvun loppupuoliskon piispoista olivat myös poliitikkoja, jotka innokkaasti osallistuivat puolue-elämään. Lukuisat papit harrastivat samoja asioita kuin heidän esimiehensä, ja tuskinpa koskaan maamme papistolla on ollut niin suuri valtiollinen vaikutusvalta kuin sillä tällöin oli.

Tiedemiehenä ja yhtenä hattupuolueen etevimpänä miehenä huomiota herättänyt piispa Browallius sai v. 1755 kuollessaan seuraajakseen Kaarle Fredrik Mennanderin. Mennander oli syntyjään suomalainen. Hän opiskeli sekä Turussa että Upsalassa, jossa tutustui mm. Karl von Linnéhen. Kuuluisan luonnontutkijan kanssa solmittu elinikäinen ystävyys johti ehkä osaltaan Mennanderin luonnontieteiden piiriin. Ennen piispaksi tuloaan hän toimi Turussa mm. fysiikan professorina ja säilytti tämän kiinnostuksensa luonnontieteisiin loppuikänsä. Niiden ohella hän harrasti myös oman maan historiaa ja suoritti historiallista tutkimustyötä. Talouskysymykset kiinnostivat myös tätä monipuolista pappismiestä, joka yliopiston opettajana toimiessaan opasti monen oppilaansa tutkimaan ja kehittämään oman maan taloudellisia mahdollisuuksia. Mennander oli kaikkien muiden taito-

jensa lisäksi etevä jumaluusoppinut, ja etenkin hänen raamatuntuntemustaan hämmästeltiin.

Mennander suoritti suuren elämäntyön sekä yliopistomiehenä että Turun piispana. Yliopiston opettajana hän väsymättä huolehti oppilaistaan ja vaikutti suuresti heidän kehitykseensä. Piispanvirkaansa hän hoiti myös tunnollisesti ja taitavasti. Itse hän oli harras kristitty ja pyrki istuttamaan totista jumalanpelkoa sekä hiippakuntansa papistoon että maallikkoihin. Papeille hän korosti heidän virkansa vastuullisuutta ja osoitti keinot, millä he parhaiten pystyvät vaativan tehtävänsä hoitamaan. Rakentavan saarnan ja syvälliseen ihmistuntemukseen sekä seurakuntalaisiin kohdistuvaan rakkauteen perustuvan käytännöllisen sielunhoidon ohella pappi vaikuttaa Mennanderin ohjeiden mukaan parhaiten omalla esimerkillään. Jaloluonteinen ja suuressa oppineisuudessaan vaatimaton Mennander oli tässä suhteessa parhaana esimerkkinä alaisilleen.

Mennanderin suuret avut tunnustettiin maamme rajojen ulkopuolellakin. Ne johtivat hänet valtakunnan kirkon korkeimmille kunniasijoille, Upsalan arkkipiispanistuimelle, jossa virassa hän on ollut ainoa suomalainen uudella ajalla. V. 1775 suoritetussa arkkipiispanvaalissa hän sai enimmät äänet, ja kuningas nimitti mielellään hänet korkeaan virkaan. Tässä asemassaan Mennander sai edelleen tasapuolisuutensa ja taitavuutensa ansiosta osakseen yleistä arvonantoa. Sovinnollisuudestaan huolimatta hän kuitenkin piti tarvittaessa horjumatta kiinni oikeaksi katsomistaan mielipiteistä.

Mennander oli osallistunut huomattavalla tavalla myös ajan valtiolliseen elämään. Pappissäädyssä hän nautti suurta arvonantoa mm. kirjallisten kykyjensä vuoksi. Valtiopäivillä hän taitavasti ja voimakkaasti puolusti kotimaansa edun huomioonottamista.

Mennander jätti Turusta arkkipiispaksi siirtyessään jälkeensä vaikeasti täytettävän aukon. Virkaa tavoitteli kolme miestä. Huomattavin heistä oli Turun yli-

opiston fysiikan professori Jaakko Gadolin. Tämä oli etevä fyysikko ja talousmies, joka oli siirtynyt jumaluusopilliseen tiedekuntaan sen tuottamien parempien tulojen vuoksi. Nyt hän tavoitteli Turun piispan virkaa keinoista välittämättä. Mutta juuri häikäilemättömyys teki Gadolinin ponnistukset tyhjiksi. Hänen yrityksensä lahjoa vaikutusvaltaisia henkilöitä herättivät pahaa verta, eikä kuningas halunnut korottaa tätä entistä poliittista vastustajaansa — Gadolin oli ollut kiivas myssy — piispaksi. Näistä syistä hän nimitti Turun piispaksi professori Jaakko Haartmanin, ainoan viran tavoittelijoista, joka ei ollut pyrkinyt siihen lahjuksien avulla.

Haartman ei saanut mitään erityisempää aikaan korkeassa virassaan. Kun hän v. 1788 kuoli, pääsi Gadolin vihdoin toiveittensa perille. Tämä tosin erittäin oppinut, mutta kuiva luonnontieteilijä ei kyennyt kohottamaan hengellisen elämän tasoa hiippakunnassaan. Mutta hallintomiehenä hän kyllä hoiti virkansa hyvin ja osallistui innolla yleisten asioiden ajamiseen. Suomen Talousseurassa hän oli alusta alkaen sen kantavia voimia. Kuollessaan v. 1802 Gadolin sai seuraajakseen Porthanin oppilaan Jaakko Tengströmin, joka tuli huomattavalla tavalla osallistumaan maamme vaiheisiin 1800-luvun alun suuressa murroksessa.

Valistusaika aiheutti vieraantumista kirkosta laajoissa kansankerroksissa. Sivistyneistö oli omaksunut kirkkoa ja uskontoa vähäksyviä valistusfilosofien mielipiteitä. Tällaisia ajatuksia oli levinnyt myös papiston piiriin, ja heidän harjoittamansa sananjulistus sai siksi monin paikoin puisevan ja hengettömän sävyn. Kun rahvas ei saanut papiston avulla tyydytetyksi hengellisiä tarpeitaan, etsi se apua muualta. Tätä tarjosivat ne monet hengelliset herätysliikkeet, joita maassamme 1700-luvulla esiintyi.

Uudenkaupungin rauhan jälkeen maahamme kotiutunut pietismi oli saanut huomattavaa kannatusta. Mutta siitä ei kuitenkaan tullut mitään varsinai-

sen kansan herätysliikettä. Valtiokirkon pappien kuiva, järkeisuskoinen opetus ei tosin sekään tarjonnut riittävää hengenravintoa uskonnolliseen hätään joutuneille ihmisille. Rahvaan keskuudessa syntyi tällöin monia epäterveitä uskonnollisia liikkeitä, jotka kuitenkin viranomaisten toimesta tyrehdytettiin. Mutta niiden ohella esiintyi myös todellisen uskonnollisen hengen läpitunkemia herätysliikkeitä, jotka saivat paljon hyvää aikaan. Herännäisyys kehittyi Lounais-Suomessa todelliseksi kansanliikkeeksi. Sen huomattavimpia johtajia olivat Nousiaisten kirkkoherroina toimineet Abraham ja Antti Achrenius, isä ja poika, jotka olivat myös eteviä virsirunoilijoita. Antti Achreniuksen v. 1790 julkaisema virsikokoelma "Halullisten Sieluin Hengelliset laulut" on kauan pysynyt suuresti suosittuna hengellisenä laulukirjana. Kolmas merkittävä herännäisjohtaja oli torniolainen koulunopettaja Juhana Wegelius nuorempi, jonka toimittama laaja postilla oli heränneitten huomattavin hengellinen opaskirja. Samana vuonna kuin Achrenius julkaisi myös Elias Lagus oman laulukirjansa, "Siionin virsiä", jota 1800-luvulla ahkerasti käytettiin heränneitten piirissä.

Rahvaan etsiessä hengelliselle kaipuulleen tyydytystä herätysliikkeistä ei valistushengestään ylpeilevä sivistyneistökään tuntenut saavansa tyydytystä kirkon virallisesta sananjulistuksesta tai valistusfilosofian mukaisesta kielteisestä suhtautumisesta uskontoon. Etsittiin jotakin, mihin voitaisiin uskoa, ja tämä etsintä tuotti väliin varsin outoja tuloksia. Tämä aika oli kaikenlaisten salaseurain loistokautta. Etenkin vapaamuurarius sai paljon kannattajia Kaarle-herttuan ja Reuterholmin kuuluessa tämän järjestön johtomiehiin. Kaikenlaiset henkienmanaajat ja salatieteiden harrastajat olivat suuresti arvostettuja. Mm. Kustaa III oli rahoittanut maanmiehemme August Nordenskjöldin kullanvalmistusyrityksiä. Reuterholm puolestaan oli keräillyt ahkerasti nelilehtisiä apiloita Suitian kartanon niityiltä ja öisin sekoitellut

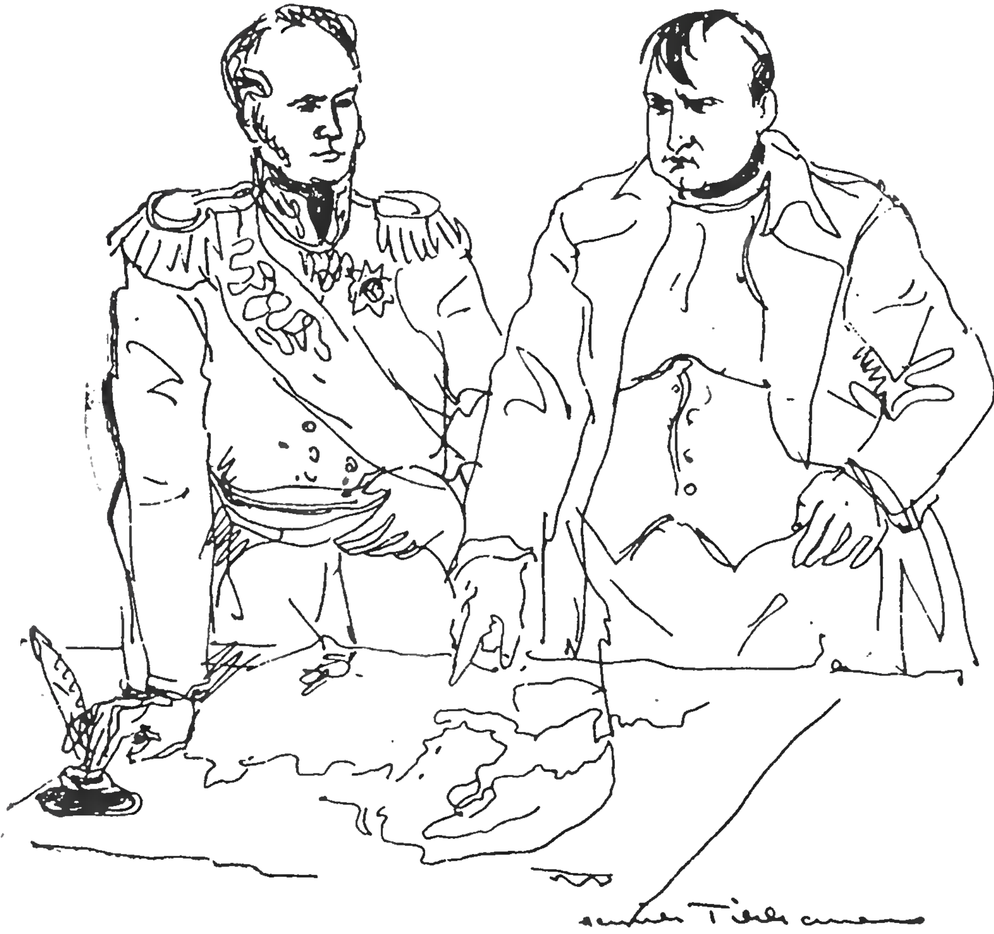
taikajuomia kastepisaroista. Todellisen valistuneisuuden rinnalla kukoisti siis edelleen törkeä taikausko.

Henkisen elämän aloilla 1700-luvun loppupuoli oli maassamme eräänlaisen kypsymisen aikaa. Tieteessä luotiin tällöin luja pohja, jolle kansallinen tutkimuksemme seuraavalla vuosisadalla saattoi rakentaa. Samoin tapahtui myös uskonnollisessa elämässä. 1700-luvun herätysliikkeet olivat kansan sisäisestä uskonnollisesta tarpeesta nousseet vastustamaan pelkkää muotoihin kangistunutta kristillisyyttä ja vaativat syvempää henkilökohtaista suhdetta uskontoon. Sellaisina ne raivasivat tietä maassamme seuraavalla vuosisadalla tapahtuvalle suurelle kansalliselle herätysliikkeelle.

Suomi suurpolitiikan pelinappulana

Kustaa IV Aadolfin sotatoimet Napoleonia vastaan olivat saaneet nolon lopun. Mutta kuningas ei selvinnytkään leikistä pelkästään Pommerin menetyksellä. Hänen lyhytnäköinen menettelynsä oli ärsyttänyt Euroopan valtiasta niin, että tämä päätti tuntuvasti rangaista Ruotsi-Suomen itsepäistä hallitsijaa.

Lyötyään v. 1806 preussilaiset, joiden sotilaskunto oli pahasti laskenut Fredrik Suuren päivistä, Napoleon selvitti välinsä viimeisen mannermaalla olevan vastustajansa, keisari Aleksanterin kanssa. Napoleon halusi kuitenkin päästä sovintoon Venäjän kanssa, sillä hän tarvitsi liittolaisen Englantia vastaan. Ranskan ja Venäjän keisarit kohtasivat toisensa Tilsitissä kesäkuun lopulla v. 1807. Niemen-jokeen sijoitetulla lautalla suoritettiin kuuluisat Tilsitin neuvottelut, joissa tehtiin myös Suomelle kohtalokkaita päätöksiä. Venäjän keisari oli sotilaallisesti niin paljon heikompi, että hänen täytyi tehdä useita myönnytyksiä sopimuskumppanilleen. Venäjän oli luovuttava valloitussuunnitelmistaan Balkanilla, missä se oli menestyksellä käynyt sotaa Turkkia vastaan. Sen oli

Tilsitin sopimus.

keskitettävä voimansa Napoleonin avustamiseen Englantia vastaan.

Napoleon yritti ensin Venäjän välityksellä saada aikaan sovintorauhan Englannin kanssa. Mutta yritys epäonnistui. Silloin hän päätti nujertaa Englannin iskemällä sen elinhermoihin, brittien kauppaan ja merenkulkuun. Britit oli estettävä käymästä kauppaa Euroopan mannermaan valtojen kanssa. Tähän ns. "mannermaan sulkemiseen" oli pakotettava kaikki Euroopan valtiot yhtymään. Ainoastaan Ruotsi-Suomi, Tanska ja Portugal olivat enää Napoleonin valtapiirin ulkopuolella. Mutta yhteisvoimin Venäjän kanssa hän uskoi helposti saavuttavansa päämääränsä.

Tanskan kohtalo täyttyikin nopeasti. Sillä oli niin edullinen asema Itämerelle johtavien salmien ääressä, että se saattoi hyvän laivastonsa avulla sulkea pääsyn Itämerelle. Tämä olisi ollut englantilai-

sille vahingollista, sillä heidän joukkojaan taisteli Stralsundissa ja Rügenin saarella Ruotsi-Suomen sotavoimien apuna. Sitä paitsi he halusivat pitää yllä kauppayhteytensä Ruotsiin ja Suomeen, mistä saatiin laivaston ylläpitämisessä välttämätöntä rautaa, tervaa ja puutavaraa. Jos Tanska alistuisi Napoleonin vaatimukseen, olisi brittien pääsy Itämerelle poikki. Englanti lähetti siitä syystä vahvan laivaston Tanskan vesille ja vaati, että Tanskan oli tehtävä liitto Englannin kanssa. Tanskalaiset eivät voineet suostua tähän tarjoukseen, sillä Napoleonin ylivoimaiset armeijat olisivat silloin tunkeutuneet Tanskaan. Tällöin britit aloittivat sotatoimet Tanskaa vastaan. He laskivat laivaston tuomia joukkoja maihin ja saivat lyhyessä ajassa Kööpenhaminan haltuunsa. Tanskan oli nyt luovutettava laivastonsa briteille, jotka veivät sen mukanaan. Mutta brittien häikäilemättömyys oli ärsyttänyt tanskalaisia niin suuresti, että Tanska liittyi Napoleoniin.

Napoleonin mannermaansulkemisen ulkopuolelle olivat näin ollen jääneet vain Portugal ja Ruotsi-Suomi. Hän aikoi itse pakottaa Portugalin sulkemaan satamansa briteiltä. Venäjän Aleksanterin tehtäväksi jäi vastahakoisen lankonsa, Ruotsi-Suomen kuninkaan, taivuttaminen. Jo Tilsitissä oli sovittu tästä. Mikäli Kustaa IV Aadolf ei taipuisi sovinnolla, oli hänet asevoimin pakotettava alistumaan maailmanvalloittajan suunnitelmiin. Aleksanterin palkkioksi Napoleon lupasi Suomen. Hänen kerrotaan sanoneen Venäjän keisarille heidän yhdessä karttaa tarkastellessaan: ”Ruotsi-Suomen raja on liian lähellä Pietaria. Ruotsalaisten kanuunoitten jyrinä ei saa häiritä Pietarin kaunottarien unta. Ottakoon Teidän Majesteettinne Suomen.”

Aleksanteri olisi paljon mieluummin ottanut Turkin rajoilla sijaitsevia hedelmällisiä maakuntia kuin lähettänyt joukkonsa valloittamaan karuna erämaana pidettyä Suomea. Mutta hänen oli taivuttava Napoleonin tahtoon. Kuitenkin hän yritti viimeiseen

saakka välttää sotaa Ruotsi-Suomen kanssa. Napoleonin pakotuksesta Venäjä oli julistanut Englannille sodan marraskuun alussa 1807. Ruotsi-Suomen vastahakoista kuningasta yritettiin taivuttaa uhkailuilla. Venäläiset suorittivat sotilaallisia varusteluja Suomen rajan läheisyydessä. Varustelujen laajuudesta levitettiin kovasti liioiteltuja tietoja sekä Kustaa Aadolfin pelottamiseksi että Napoleonin hämäämiseksi. Tämä vaati nimittäin liittokumppaniaan yhä kärsimättömämmin toimintaan Ruotsi-Suomea vastaan.

Aleksanterin pyrkimykset päästä sovinnolliseen ratkaisuun menivät kuitenkin täysin myttyyn. Mitkään järkiperusteet tai uhkaukset eivät saaneet Kustaa IV Aadolfia muuttamaan mielipiteitään. Sokeassa vihassaan Napoleonia kohtaan hän ei kuunnellut järjen ääntä. Hän toivoi vallankumouksellisena nousukkaana ja Ilmestyskirjan petona pitämänsä Napoleonin tuhoa niin innokkaasti, että vaaransi oman valtakuntansa olemassaolon. Vaikka hän ei halunnutkaan alistua Napoleonin vaatimuksiin, varoi hän tarkasti antamasta Aleksanterille aihetta sotaan. Kuultuaan venäläisten sotavalmisteluista Suomen rajan läheisyydessä hän piti niitä hämäyksenä ja kielsi ryhtymästä varotoimenpiteisiin Suomessa, jotteivät venäläiset käsittäisi niitä väärin. Pahimmassa tapauksessa kuningas toivoi näin voivansa lykätä sotatoimien puhkeamisen kevääseen, jolloin hän saattaisi saada liittolaisiltaan briteiltä apua merien auettua.

Ratkaisu ei kuitenkaan enää ollut Kustaa IV Aadolfin käsissä. Aleksanteri oli niin pahassa puristuksessa, että hänen oli lopultakin siirryttävä uhkauksista tositoimiin. Ratkaisua helpotti kuninkaan typerä käyttäytyminen. Hän loukkasi ehdoin tahdoin Venäjän keisaria palauttamalla tältä saamansa korkean venäläisen kunniamerkin sillä perusteella, että Aleksanteri oli antanut saman merkin myös Napoleonille. Niinpä venäläiset ryhtyivät vuoden 1807 lopulla todellisiin sotavalmisteluihin. Tanskan kanssa sovittiin

yhteisestä hyökkäyksestä Ruotsi-Suomea vastaan. Vuoden lopulla Suomen rajoille kootuille joukoille määrättiin sodan varalta ylipäällikkö. Sprengtporten kutsuttiin Pietariin, missä hän osallistui tulevaa sotaa varten laadittavien suunnitelmien valmistamiseen.

Helmikuussa 1808 Venäjän hallitus lähetti Tukholmaan uhkavaatimuksen, jossa Ruotsi-Suomen kuningasta vielä kerran kehoitettiin alistumaan Napoleonin vaatimuksiin. Uhkavaatimus viipyi kuitenkin matkalla arvioitua kauemmin. Venäläiset pelkäsivät sen vuoksi vastauksen lykkäytyvän niin pitkälle, että Englannin laivasto ehtisi Ruotsi-Suomen avuksi. Siksi päätettiin aloittaa sotatoimet mitä pikimmin. Helmikuun lopulla venäläiset joukot yllättäen ylittivät Suomen rajan jo ennen kuin venäläisten viimeinen uhkavaatimus oli edes ehtinyt perille Tukholmaan. Sota alkoi näin ilman muodollista sodanjulistusta.

Varusteluja ja sotasuunnitelmia

Vuosien 1788-90 sota oli päättynyt varsin onnellisesti. Valtakunnan puolustuksesta vastuunalaisissa piireissä tajuttiin kuitenkin selvästi, että onnellisilla sattumilla oli osuutensa "Kustaan sodan" myönteiseen tulokseen. Ruotsi-Suomen voimavarat olivat niin paljon vähäisemmät kuin Venäjän, että sen mahdollisuuksia selviytyä menestyksellisesti Venäjää vastaan käydystä sodasta pidettiin hyvin kyseenalaisina. Valtakunnan sotilaallinen asema oli sitä vaaranalaisempi, mikäli Tanska liittyisi sotaan Venäjän puolella.

Rauhan tultua pyrittiinkin valtakunnan puolustuksesta pitämään huolta. Vuosisadan lopulla tapahtunut taloudellinen vaurastuminen sekä väkiluvun jatkuva kasvaminen tekivät mahdolliseksi armeijan lukumäärän lisäämisen. Uusia ruotuja muodostettiin, ja vaatimalla ruotuja asettamaan varsinaisen ruotu-

sotilaan lisäksi varamiehiä saatiin syntymään pieni reservi. Koska ruotujakoisen armeijan liikekannallepano oli hyvin hidas, muodostettiin uusia värvättyjä joukkoja suojaamaan rajoja äkkiyllätyksiltä sekä vahvistamaan linnoitusten varusväkeä. Suomen armeijan vahvuus oli siten saatu vuoteen 1808 mennessä kohotetuksi n. 22 000 mieheksi. Jalkaväkeä oli n. 12 600 miestä, ratsuväkeä n. 1100 miestä, värvättyä väkeä n. 5 000, tykkimiehiä tuhatkunta sekä meriväkeä parituhatta. Maamme väkiluku oli tällöin n. 915 000 henkeä. Kun Ruotsi samaan aikaan asetti 2,4-miljoonaisesta väestöstään sotaväkeä yhteensä n. 47 000 miestä, oli sotilasrasitus Suomessa suhteellisesti suurempi.

Valtakunnan vaurastumisesta huolimatta laiminlyötiin suurentuneen armeijan tehokas varustaminen ja kouluttaminen. Vallankumouksen ja Napoleonin sotien vaikutuksesta sotataito oli muualla suuresti kehittynyt. Lineaaritaktiikka oli saanut väistyä tehokkaampien taistelumuotojen tieltä. Jo ranskalaiset vallankumousarmeijat olivat suorittaneet hyökkäyksensä syviin rivistöihin ryhmittyneinä, joiden edellä parveilevat ampujat valmistelivat hyökkäystä tulellaan. Napoleon oli kehittänyt tätä hyökkäysmenetelmää huomattavasti keskittämällä kulloinkin valitsemaansa hyökkäyskohteeseen suurten jalkaväki- ja tykistömassojen koko voiman. Myös koko sodankäynnin yleinen luonne oli muuttunut. 1700-luvun loppuvuosien sotapäälliköt olivat pyrkineet taidokkailla liikkeillä saattamaan vihollisen huoltoyhteydet vaaraan ja pakottamaan sen siten ilman taisteluakin perääntymään. Sodankäynti oli ollut varovaista ja kankealiikkeistä. Napoleon muutti käsityksiä tässäkin suhteessa. Hän pyrki aina taisteluun tuhotakseen vihollisen häikäilemättömillä iskuilla. Hänen armeijansa kykenivät nopeisiin liikkeisiin, sillä ne ottivat välttämättömän muonan toiminta-alueeltaan tarvitsematta kuljettaa suuria varastoja mukanaan. Armeija oli jaoiteltu divisiooniksi, joihin kuului kaik-

kia aselajeja. Siten divisioonat saattoivat taistella tehokkaasti yksinkin.

Ruotsi-Suomessa tiedettiin varsin vähän näistä mullistavista muutoksista. Armeijan jaoittelu ja taistelutavat olivat enimmäkseen vanhan lineaaritaktiikan mukaiset. Rauhanajan jalkaväkirykmenteistä tosin muodostettiin sodan aikana prikaateja, jotka kukin käsittivät 2 rykmenttiä, jääkäripataljoonan, 2-4 eskadroonaa sekä 1-2 patteria, yhteensä 2 500-4 000 miestä ja 10-12 tykkiä. Nämä prikaatit olivat siis muodostetut itsenäisen taistelun suorittamista silmälläpitäen kuten Napoleonin divisioonatkin. Suomessa olevilla joukoilla oli myös oma ylipäällikkö, jonka tuli valvoa niiden kouluttamista.

Koulutus oli suuresti laiminlyöty. Kesäharjoitukset, joiden olisi pitänyt kestää 18 vuorokautta vuodessa, supistuivat usein vain muutamaksi päiväksi. Useat rykmenttien komentajista ja ylipäällikkö itse, kenraali Wilhelm Mauri Klingspor, asuivat Tukholmassa ja pistäytyivät vain pikimmiltään joukkojensa luona. Upseerien ammattitaito oli yleensä sangen heikko, ja useat olivat enemmän kiinnostuneita virkatalojensa viljelemisestä kuin sotilasvelvollisuuksistaan. Miehistön koulutus oli myös varojen puutteessa supistettava mahdollisimman vähäiseksi. Mm. ampumakoulutusta varten varattiin miestä kohti kolme patruunaa vuodessa.

Aseistuksessa ja varustuksessa oli myös suuria puutteellisuuksia. Suomen armeijassa käytettiin 9 eri mallia olevia kivääreitä. Kaliiperi oli kuitenkin kaikissa sama, 20.04 mm. Tehokas ampumamatka vaihteli 120-180 metrin välillä, parhailla aseilla oli jopa 300 metriä. Tykkimalleja oli käytössä 10. Tykkien kantomatka oli 800-1200 metriä. Miehistön vaatetus oli myös vajavainen, sillä mm. paljon mantteleita puuttui. Suksia oli hyvin vähän.

Tällaisilla joukoilla oli maamme nyt varustauduttava kohtaamaan suuren Venäjänmaan sotavoimat. Tsaarin armeijan vahvuus nousi n. 400 000 mie-

heen, jotka olivat yleensä pitkänä palvelusaikanaan ehtineet saada runsaasti sotakokemusta. Myös upseeristo oli perehtynyt uudenaikaiseen sodankäyntiin Napoleonia vastaan käydyssä sodassa. Armeija oli ranskalaisten esimerkin mukaan jaettu divisiooniksi, joita oli kaikkiaan 24.

Venäjällä oli siis maalla tavaton ylivoima, joskaan se ei tietystikään kyennyt asettamaan kaikkia voimiaan Ruotsi-Suomea vastaan. Huomattava osa niistä oli pidettävä muilla rajoilla. Merellä sen sijaan Ruotsi-Suomi oli voimakkaampi. Karlskronaan sijoitetussa avomerilaivastossa oli 12 linjalaivaa ja 10 fregattia, kun venäläisten alusten vastaavat lukumäärät olivat vain 9 ja 7. Saaristolaivastoon kuului 11 saaristofregattia, 27 kaleeria, 135 tykkipurtta ja 83 tykkijollaa. Vahvuudeltaan se oli kaksinkertainen Venäjän saaristolaivastoon verrattuna.

Ruotsi-Suomen sotasuunnitelmissa näytteli Tanskan uhka olennaista osaa. Koska Tanska saattoi uhata Ruotsia omilta alueiltaan ja Norjasta käsin, pidettiin ruotsalaisten joukkojen jättämistä emämaahan välttämättömänä. Suomen oli ainakin aluksi tultava toimeen omin voimin Venäjää vastaan. Mikäli venäläiset hyökkäsivät talvella, olisi apujoukkojen lähettäminen ennen kevään tuloa mahdotonta. Tästä syystä katsottiin edullisimmaksi pyrkiä talven aikana välttämään ratkaisevia taisteluja. Suomen omat sotavoimat oli pyrittävä säästämään kevään tuloon asti koskemattomina, jotta ne saattaisivat ruotsalaisten apujoukkojen saavuttua yhdessä näiden kanssa lyödä vihollisen.

Kun sodanuhka alkoi näyttää ilmeiseltä vuodenvaihteessa 1807-08, kuningas asetti erityisen toimikunnan suunnittelemaan Suomen puolustamista. Tämä Suomen joukkojen ylipäällikön, kenraali Klingsporin johdolla työskennellyt toimikunta esitti kuninkaalle mietintönsä tammikuun lopussa v. 1808. Jos venäläiset hyökkäisivät talvella, olisi Suomen armeija vedettävä toimikunnan mielestä Pohjanmaalle,

Sotaneuvottelu helmikuussa 1808.

josta ”ensimmäisenä kevätpäivänä laivaston tullessa mukaan voitaisiin ryhtyä voimakkaisiin toimenpiteisiin maan takaisin valtaamiseksi”. Kuningas hyväksyi toimikunnan mielipiteet ja antoi vastaavat ohjeet. Ylipäällikön ei ollut kuitenkaan turhan päiten peräännyttävä, vaan tehtävä vastarintaa siellä missä voitiin. Tämän ohjeen ylimalkaisuus tuli osoittautumaan kohtalokkaaksi, kun sitä ryhdyttiin käytännössä soveltamaan.

Venäläiset rikkovat rauhan

Venäläisten sodanvalmisteluista oli kantautunut tietoja Ruotsi-Suomeen. Venäjän ulkoministeri oli ilmoittanut venäläisten suunnittelemasta hyökkäyksestä Tanskan Pietarissa olevalle lähettiläälle. Tanskahan oli Venäjän liittolainen, ja sen piti yhtyä hyökkäykseen. Tanskan hallitus ei olisi kuitenkaan halunnut sekaantua suurvaltojen väliseen sotaan siitä huolimatta, että sille luvattiin palkkioksi osia Etelä-Ruotsista. Lähettiläs ilmaisi sen vuoksi tämän tietoonsa saamansa salaisuuden Ruotsi-Suomen Pieta-

rin-lähettiläälle, kenraali von Stedingkille toivossa, että Kustaa IV Aadolf alistuisi Napoleonin vaatimuksiin sotaa välttääkseen. Silloinhan Tanskankaan ei tarvitsisi ryhtyä sotaan. Mutta varotuksista ei ollut toivottua tulosta. Stedingk itse ei lopultakaan uskonut venäläisten aiottuun hyökkäykseen, ja kuningas puolestaan luuli Aleksanterin vain pelottelevan. Valtakunta oli siten täysin valmistautumaton sotaan, kun venäläiset yllättäen ylittivät rajan.

Ruotsi-Suomen johtomiehet olivat siten antaneet venäläisten petollisten rauhanvakuuttelujen johtaa itsensä anteeksiantamattomiin laiminlyönteihin. Heidän puolustuksekseen ei riitä se tosiasia, että venäläiset menettelivät harvinaisen salakavalasti. Vielä viisi päivää ennen venäläisten hyökkäystä tsaari selitti Stedingkille, joka tiedusteli häneltä venäläisten Suomen rajalle suorittamien joukkojenkeskitysten syytä: ”Mikään vaara ei minun puoleltani uhkaa teidän maatanne. Jumala on todistajanani, etten tavoittele ainoatakaan kylää teidän kuninkaanne valtakunnasta.” Vaikea olikin uskoa, että näin vakuutteleva tsaari hautoisi kavalia aikeita lankoaan ja äskeistä uskollista liittolaistaan kohtaan. Mutta politiikassa on kaikki mahdollista, ja vastuunalaisten valtiomiesten olisi pitänyt varustautua pahimmankin varalle.

Kuninkaan laiminlyönneistä huolimatta vihollinen ei kohdannut Suomea sentään aivan täysin valmistautumattomana, kuten se oli toivonut. Suomessa olevien joukkojen komentajana toimi kenraaliluutnantti Kaarle Natanael af Klercker sillä aikaa, kun varsinainen ylipäällikkö oleskeli Ruotsissa. Klercker sai 1. 2. 1808 Stedingkiltä tämän Tukholmaan lähettämän kirjeen jäljennöksen, missä ilmoitettiin venäläisten hyökkäyksen olevan odotettavissa 2-3 viikon kuluessa. 73-vuotias kenraali ryhtyi heti tarpeellisiksi katsomiinsa toimenpiteisiin odottamatta kuninkaalta käskyä. Samana päivänä pikalähetit riensivät

eri puolille maata vieden käskyjä Suomen puolustusvoimien asettamisesta liikekannalle.

Klercker päätti ryhmittää Suomen armeijan päävoimat, n. 10 000 miestä, Uudenkylän-Artjärven-Koskenkylän linjalle rajaa suojaamaan. Savoon ja Karjalaan sekä Kainuuseen oli määrä keskittää loput kenttäarmeijasta, n. 4 000 miestä. Viaporin ja Svartholman linnoitusten varusväeksi varattiin yhteensä kuutisentuhatta miestä. Viaporiin, Turkuun, Ristiinaan ja Laivanlinnaan (nyk. Varkaus) sijoitetut saaristolaivaston osastot pantiin myös liikekannalle. Vähän myöhemmin saapuneessa kuninkaan käskyssä annettiin lähempiä ohjeita, niin että sodan puhjetessa eversti Kaarle Juhana Adlercreutzin komentama 2. Prikaati sekä eversti Palmfeltin 1. Prikaati olivat Uudellamaalla, eversti Cronstedtin komentaman Savon Prikaatin vastatessa Savon ja Karjalan puolustamisesta.

Venäläiset olivat valmistautuneet huolellisesti tähän sotaan. Jo vuosia aikaisemmin Suomeen oli lähetetty vakoilijoita ottamaan selvää kaikista hyökkäyksen kannalta tärkeistä tekijöistä. Mm. eräs venäläinen majuri oli oleskellut Suomessa muka kiväärejä ostelemassa vuodesta 1806 vuoden 1808:n alkuun. Hänet oli päästetty Viaporin linnoitukseenkin, mistä hän toimitti esimiehilleen tarkat selvitykset. Venäläisillä oli siten erinomaiset perusteet sotasuunnitelmiaan laatiessaan. Mm. heillä oli käytettävissään parempia karttoja Suomesta kuin suomalaisilla itsellään.

Vihollisen hyökkäyssuunnitelma oli kuitenkin suomalaisen miehen laatima. Kun keisari valmisteli sotaa Ruotsi-Suomea vastaan, pääsi välillä jo syrjäytetty Yrjö Maunu Sprengtporten jälleen armoihin. Sprengtporten hahmotteli luonnoksen, jonka mukaan venäläisten lopullinen hyökkäyssuunnitelma laadittiin. Vanhan itsenäisyysmiehen käsityksen mukaan Suomen valloittamiseen ei tarvittu 25 000 miestä enempää, mikäli hyökkäys olisi suoritettu yllättäen ja

sopivana vuodenaikana. Paras ajankohta oli maaliskuun alkupuoli. Voimat oli jaettava kolmeen ryhmään. N. 10-12 000 miehen vahvuisen pääosaston oli ylitettävä raja Ahvenkoskella, edettävä Porvoon kautta Helsinkiin ja vallattava Viapori. Toisen osaston, 4 000—5 000 miestä, oli edettävä Kouvolasta Anianpellon kautta Hämeenlinnaan. Täältä sen oli jatkettava Turkuun, minne myös Viaporin vallanneen voimaryhmän piti Helsingistä edetä. Venäläisten kolmannen osaston tuli edetä Savonlinnasta Kuopion kautta Vaasaan, jonka vallattuaan sen oli jatkettava rantatietä pitkin Tornioon. — Sotasuunnitelmiensa ohella Sprengtporten laati näihin aikoihin myös erittäin merkittävän kirjoitelman: ”Suomessa syntyneen venäläisen sotilaan mietteet.” Siinä hän esitti Venäjän edun vaativan Suomen erottamista Ruotsista. Venäjän oli suoritettava tämä toimenpide heti, jottei Ruotsi ehtisi saada apua Englannilta. Mutta sitten kun Suomi olisi Venäjän vallassa, vaatisi Sprengtportenin mielestä Venäjän oma etu jättämään ”tämän kokonaiseksi yhdistetyn maan, keisarin suvusta otetun esimiehen johdolla, omiin valtoihinsa; mitä kansa siinä suhteessa toivoo, se saataisiin tietää yleisillä valtiopäivillä, jotka olisi pidettävä maan vanhan valtiomuodon määräämällä tavalla”. Vanha itsenäisyysmies katsoi siis nyt ajan tulleen vuosikymmeniä hautuneiden suunnitelmiensa toteuttamiseen.

Helmikuun lopulla rajan ylittäneen venäläisarmeijan vahvuus oli n. 24 000 miestä. Köyhän ja harvaanasutun maamme ei uskottu kykenevän elättämään suurempaa sotajoukkoa. Ylipäällikkönä oli kreivi Buxhövden, yksi Venäjän etevimmistä kenraaleista. Hänen lähimpänä apulaisenaan toimi insinöörikenraali van Suchtelen, taitava ja kyvykäs järjestelijä. Sprengtportenin suunnitelman mukaisesti hyökkäävistä kolmesta osastosta, joista kukin oli divisioonan vahvuinen, komensi Porvooseen johtavan rantatien suunnassa etenevää kenraali Gortshakov, Kouvolassa rajan ylittänyttä kenraali Bagration sekä

Savoon hyökkäävää kenraali Tutshkov. Kaikki nämä olivat kokeneita upseereja, jotka olivat kouliintuneet Napoleonia vastaan käydyssä sodassa.

Venäläiset yrittivät helpottaa maan valtausta propagandalla. Buxhövdenin toimesta levitettiin Suomeen sekä kansalle että armeijalle tarkoitettuja julistuksia. Niissä kehoitettiin asukkaita pysymään rauhallisesti aloillaan ja alistumaan vastuksetta keisarin sotajoukkojen valtaan, sillä nämä tulevat suomalaisten ystävinä maahan. Sotilaita kehoitettiin karkaamaan joukoistaan ja antautumaan venäläisille. Luvattiinpa heille kaksi ruplaa jokaisesta keisarin joukoille luovuttamastaan kivääristä. — Näiden venäläisten julistusten vastapainoksi hallitus kiirehti levittämään maahamme omia julistuksiaan. Suomalaisia kehoitettiin pysymään lailliselle esivallalleen uskollisina ja miehuullisesti vastustamaan vihollista. Heille luvattiin aseita ja "että teidän urhoollisuutenne sitä enämmin kasvais, niin tahdomme me hyvin tutuilta maassa asuvilta antaa teille ulosvalita toimellisia päämiehiä, joidenka siivollisesti pitää teitä opettamaan niitä harjoituksia kuin sodan tappeluksissa ylöspitävät järjestyksen ja lähentävät voiton." Väestö pysyikin yleensä uskollisena entiselle esivallalleen. Mutta etenkin maan sivistyneistön keskuudessa oli myös henkilöitä, jotka alusta alkaen suhtautuivat epäilevästi Ruotsin mahdollisuuksiin pitää maamme edelleenkin yhteydessään.

Vaikka kenraali Klercker oli työskennellyt erittäin tarmokkaasti saattaakseen maamme puolustusvoimat liikekannalle heti hyökkäysuhkasta tiedon saatuaan, olivat valmistelut vielä kesken venäläisten ylittäessä rajan. Klerckerin oli muutettava suunnitelmiaan. Hän päätti keskittää päävoimansa Hämeenlinnaan, missä hän aikoi lyödä vihollisen. 1. ja 2. Prikaati täydensivät marssinsa aikana valmistelujaan ja saapuivat vain pieniä kahakoita käytyään maaliskuun alussa Hämeenlinnaan.

Jo näinä sodan alkupäivinä suomalaisten joukko-

jen komentajat tekivät suuria erehdyksiä. Kenraali Buxhövden oli olettanut Suomen armeijan päävoimien vetäytyvän Helsinkiin Viaporin linnoituksen suojaan. Hän suuntasi sen vuoksi Etelä-Suomen valtaukseen tarkoitetuista joukoistaan pääosan Helsinkiä kohti. Vain vähäiset voimat seurasivat Hämeenlinnan suuntaan peräytyviä Klerckerin päävoimia. Näillä olisi siten ollut tilaisuus tuottaa viholliselle osatappioita. Mutta suomalaiset huolehtivat tiedustelusta niin kehnosti, että he luulivat olevansa voimakkaiden venäläisosastojen takaa-ajamina silloinkin, kun heillä itsellään oli tosiasiallisesti ylivoima. Buxhövdenkin huomasi pian erehdyksensä, suuntasi päävoimansa jälleen Klerckerin joukkojen kintereille ja lähetti Helsinkiin vain pienen osaston.

Maaliskuun 7. päivän iltana venäläinen ratsuväki saapui Hämeenlinnan liepeille, jossa se odotti kohtaavansa Suomen armeijan päävoimat. Mutta suureksi yllätyksekseen vihollinen löysikin tyhjän kaupungin. Suomalaiset olivat lähteneet sieltä edellisenä päivänä ja aloittaneet pitkän marssin pohjoista kohti yrittämättäkään puolustaa Hämeenlinnaa. Tämä outo toimenpide oli ensimmäinen merkki uuden ylipäällikön, kenraali Klingsporin puuttumisesta asioiden kulkuun.

Hämeenlinnasta Siikajoelle

Kenraali, kreivi Wilhelm Mauri Klingspor oli toiminut jo vuodesta 1790 lähtien Suomen joukkojen ylipäällikkönä. Hän oli ottanut osaa Kustaa III:n sotaan ja ansioitunut armeijan huoltopuolen järjestelyissä. Sujuvakäytöksisenä miehenä hän oli kuninkaan suosiossa ja sai korkean komentajantehtävän siitä huolimatta, ettei hän ollut koskaan komentanut joukkoja sodassa. Kun sota Venäjää vastaan oli ilmeisesti edessä, oli tosin suunniteltu ylipäällikön vaihtamista. Ehdokkaana oli ollut mm. Kustaa Mauri Armfelt, jonka suomalaiset olisivat mieluimmin näh-

neet tällä paikalla. Mutta Klingspor halusi pitää ylipäällikön paikkansa myös sodan aikana siitä huolimatta, ettei hän uskonut Suomea voitavan puolustaa Venäjän ylivoimaa vastaan. Hänen kerrotaan käyneen kuninkaan puheilla ja kyynelet silmissä pyytäneen saada pitää paikkansa. Kuningas kertoi Armfeltille tästä kohtauksesta: ”Hän näytti niin surkealta, ja hänen kyynelensä liikuttivat minua niin, etten katsonut voivani olla hänen pyyntöönsä suostumatta vaikka ennakolta tiedän, kuinka tulee käymään.”

Klingspor saapui Hämeenlinnaan väliaikaisena ylipäällikkönä toimivan Klerckerin juuri varustautuessa taisteluun. Kuninkaalta saamiensa ohjeiden mukaan hänen oli estettävä linnoitusten joutuminen vihollisen haltuun ja säilytettävä armeija taistelukykyisenä kevääseen. Hämeenlinnassa hän sai Klerckeriltä ja Adlercreutzilta tietoja vihollisen vahvuuksista. Ne olivat kuitenkin suuresti liioiteltuja, sillä Suomen armeijan johto oli täysin laiminlyönyt tiedustelun suorittamisen. Tällöin Klingspor päätti pelastaa armeijan vetäytymällä Pohjanmaalle ja antoi kaikkien alaistensa vastustavasta mielipiteestä huolimatta perääntymiskäskyn. Maaliskuun 6. päivänä armeijan pääosa lähti Hämeenlinnasta. Edellisenä päivänä oli saatu ilmoitus Savon prikaatin komentajalta, että venäläiset olivat ylittäneet rajan useassa kohdassa. Eversti Cronstedt aikoi sen vuoksi pelastaa joukkonsa perääntymällä pohjoiseen Leppävirran kautta.

Klingsporin perääntymispäätöstä on arvosteltu ankarasti. Ratkaisutaistelun yrittäminen Hämeenlinnassa olisi tuskin kuitenkaan päättynyt menestyksellisesti. Venäläisillä oli todellisuudessakin ylivoima, ja suomalaisten asemat olivat kierrettävissä. Tästä syystä Klingsporin päätös ei ole ilman muuta tuomittavissa virheelliseksi. Mutta hänen seuraavat toimenpiteensä eivät todellakaan kestä lievääkään arvostelua.

Kerran liikkeelle lähdettyään Klingspor pelkäsi yhtä mittaa joutuvansa saarroksiin. Savosta Pohjanmaalle johtavia teitä pitkin venäläisillä olikin mahdollisuus päästä hänen rantateitä Tampereen-Kurikan-Lapuan ja Porin-Vaasan kautta perääntyvien päävoimiensa selustaan. Välttääkseen tämän hän marssitti joukkojaan päätä pahkaa pohjoiseen. Huolimatta siitä, että kuninkaan antamissa ohjeissa nimenomaan edellytettiin hänen tekevän viholliselle vastarintaa eikä perääntyvän ilman todellista pakkoa, Klingspor jatkuvasti perääntyi. Kun Buxhövden piti tärkeimpänä tehtävänään Etelä-Suomen valtaamista, jotteivät ruotsalaiset englantilaisten avustamina voisi nousta siellä maihin, piti hän päävoimansa Etelä-Suomessa saatuaan Hämeenlinnan käsiinsä. Klingsporia lähdettiin ajamaan takaa niin pienillä voimilla, että perääntyjä oli vahvempi kuin takaa-ajaja. Mutta kun tiedustelua ei nytkään järjestetty, ei tästä oltu tietoisia. Ja Klingspor näki tilanteen niin synkässä valossa, että hän kuninkaalle kirjoittamissaan tilanneselostuksissa otaksui voittoonkin päättyvän taistelun jälkeen olevansa erittäin vaarallisessa asemassa. Niinpä hänen mielestään ei ollut syytä yrittääkään taistelua.

Perääntyminen aiheutti armeijalle suuria kärsimyksiä. Miesten varusteet olivat huonot. Päällysvaatteitta ja risaisissa kengissä marssiville miehille tuottivat usein 40 asteen pakkasessa suoritetut vuorokaudenkin yhtä mittaa kestäneet taipaleet uskomattomia kärsimyksiä. Sairaat ja haavoittuneet täytyi usein jättää tielle kuolemaan, eikä mukana kuljetettujenkaan kohtalo ollut juuri sen parempi. Lääkäreistä, lääkkeistä ja sidetarvikkeista oli suuri puute, joten potilaat menehtyivät joukoittain hoidossa ollessaankin. Huono muonitus aiheutti osaltaan sairastumisia, joskin Klingsporin kunniaksi on mainittava, että huolto toimi sentään tyydyttävästi kaikista vaikeuksista huolimatta. Mutta olihan kenraali ammattimies sillä alalla.

Joukkojen perääntyminen olisi sujunut paljon vaivattomammin, jos olisi ollut käytettävissä suksia. Mutta niitä oli niin vähän, että vain 10-20 miestä kustakin komppaniasta saattoi hiihtää. Rekiä pyrittiin käyttämään mahdollisimman paljon miesten kuljetukseen. Klingspor itse ajoi pitkän matkaa vetäytyvien joukkojensa edellä mukavassa kuomireessään, millä hän jonkin verran aikaisemmin oli ajanut päinvastaiseen suuntaan saapuessaan Tukholmasta Pohjanlahden ympäri Hämeenlinnaan.

Näissä olosuhteissa oli ihme, että joukkojen mieliala säilyi masentumattomana ja että ne kiihkeästi toivoivat pääsevänsä taistelemaan vihollista vastaan. Kun oli saavuttu Pyhäjoelle, näyttikin tämä sekä joukkojen että upseerien yhteinen toive toteutuvan. Klingsporin esikuntapäällikkö, eversti Löwenhjelm, oli saanut luvan käyttää kaikkia voimia everstiluutnantti Kulnevin komentaman venäläisosaston lyömiseksi. Kulnev oli Yppärin luona käynyt perääntyvän 2. prikaatin jälkijoukon kimppuun. Mutta ennen kuin suomalaisten päävoimat ehtivät mukaan, antoi Klingspor jälleen perääntymiskäskyn. Eversti Löwenhjelm oli haavoittunut rohkeassa hyökkäyksessään ja jäi samoin haavoittuneen adjutanttinsa, Kustaa Mauri Armfeltin pojan kanssa vangiksi.

Pari päivää myöhemmin, huhtikuun 18. päivänä, aina valpas ja yritteliäs Kulnev uudisti hyökkäyksensä.

Klingsporin esikuntapäällikkönä oli nyt eversti Adlercreutz, joka johti joukkojen perääntymistä jäätyneen Siikajoen yli pohjoiseen. Osa voimista oli jo ylittänyt joen jälkijoukkojen pidätellessä vihollista. Tällöin Adlercreutz huomasi venäläisten heikentäneen liikaa keskustaansa pyrkiessään sivustojaan levittämällä saartamaan viivyttelevät suomalaisosastot. Hän kutsui nopeasti takaisin jo marssilla olevat joukot ja iski päävoimin venäläisten keskustaan. Tämä tuotti suomalaisille sodan ensimmäisen voiton.

Taisteluna Siikajoella tapahtunut yhteenotto oli si-

Siikajoen aattona.

nänsä verraten vähäpätöinen. Suomalaisilla oli ollut huomattava ylivoima, n. 6 300 miestä 2 300 venäläistä vastassa. Kuitenkaan venäläisille ei ollut kyetty aiheuttamaan vakavaa tappiota. Heidän menetyksensä olivat n. 200 kaatunutta ja haavoittunutta sekä puolen kolmattasataa vankia, suomalaisten kokonaistappioiden kohotessa 200 mieheen. Syynä tähän oli vanhentunut ja tehoton lineaaritaktiikka, jota suomalaiset yhä edelleen noudattivat.

Taistelu ei aiheuttanut mitään muutoksia sotatoimien yleisessä kulussa. Klingsporin käskyn mukaan perääntymistä oli jatkettava edelleen siitä huolimatta, että hänellä oli käytettävissään venäläisten Pohjanmaalla ja Savossa olevia 6 500 miestä vastaan n. 10 000 miestä.

Siikajoelta etelään vetäytyneet venäläiset palasivat sinne takaisin muutaman päivän kuluttua suomalaisten jatkettua perääntymistään pohjoiseen. Venäläiset olivat kuitenkin nyt varovaisia ja välttivät antautumasta suomalaisten iskuille alttiiksi.

Siikajoen taistelun jälkeen Klingspor suoritti joukoissaan uudelleenjärjestelyjä. Savon Prikaati muutettiin 4. Prikaatiksi ja prikaateihin kuulumattomista joukoista muodostettiin uusi 5. Prikaati. Sen komentajaksi määrättiin ruotsalainen eversti Juhana August Sandels, joka pian sai tilaisuuden osoittaa kuntoaan itsenäisenä komentajana.

Kymmenkunta vuorokautta Siikajoen voittoisan taistelun jälkeen Suomen armeija saavutti uuden voiton, jolla tuli olemaan edellistä paljon kauaskantoisemmat seuraukset.

Kuopiossa ollut venäläisen eversti Bulatovin johtama 1 500-miehinen osasto oli saanut käskyn yhtyä rantatien suunnassa oleviin divisioonansa päävoimiin. Adlercreutz sai Klingsporilta luvan hyökätä tätä vihollisjoukkoa vastaan. Suomalaiset etenivät kahdelta taholta Revonlahdelle, jossa Bulatov joukkoineen majaili.

Huhtikuun 27. päivänä syntyi taistelu. Adlercreutzin johtama pieni joukko, joka oli ensimmäisenä ehtinyt taistelukentälle, kärsi tosin tappion. Mutta vähän myöhemmin paikalle ehtineen eversti Cronstedtin komentama 4. Prikaati tuotti viholliselle raskaan tappion ja karkotti sen Revonlahdelta. Bulatov itse haavoittui pahasti taistelussa.

Revonlahden taistelusta tuli sodan käännekohta. Nyt vihdoin Klingsporkin uskoi, että venäläisiä saatetaan vastustaa menestyksellä. Suomen armeija lopetti pakokauhuisen perääntymisensä ja alkoi hiljalleen edetä etelää kohti.

Viapori antautuu

Samoihin aikoihin, kun pääarmeijan saavuttamat ensimmäiset voitot virittivät jo sammumassa olevia voitontoiveita Suomen puolustajissa ja siviiliväestön keskuudessa, alkoi etelään marssivaa armeijaa vastaan kiiriä kummallisia huhuja: Viapori, Pohjolan

lujin linnoitus, oli antautunut. Näihin turmanviesteihin ei aluksi tahdottu uskoa. Mutta lopuksi masentaviin huhuihin saatiin vahvistus. Viaporin komentaja, amiraali Kaarle Olavi Cronstedt, oli toukokuun 3. päivänä luovuttanut haltuunsa uskotun linnoituksen vihollliselle vain aivan nimellisen piirityksen jälkeen.

Viaporin antautuminen on Suomen sinänsä varsin selväpiirteisen historian harvoja suuria kysymysmerkkejä. Kuinka linnoitus, jota aikalaiset pitivät valloittamattomana, jossa oli riittävät varastot ja suuri varusväki, luovutettiin viholliselle melkein laukaustakaan ampumatta. Ja linnoituksen luovuttajana oli kaiken lisäksi mies, joka edellisessä sodassa oli niittänyt kuolemattomia laakereita. Mutta moni arvoituksellinen seikka saa luonnollisen selityksen asiaa lähemmin tarkasteltaessa.

Venäläisten päätavoitteena heidän hyökkäyksensä alussa oli Etelä-Suomen linnoitusten valtaaminen. Niin kauan kuin ne olisivat suomalaisten käsissä, tekisivät Ruotsi-Suomen merivoimat venäläisten oleskelun Etelä-Suomessa epävarmaksi. Etenkin Viaporiin saatettaisiin laskea maihin vaikka koko armeija, joka olisi yhdessä Klingsporin joukkojen kanssa kyennyt panemaan venäläiset hyvin ahtaalle. Siksi he eivät säästäneetkään ponnistelujaan saadakseen linnoitukset käsiinsä.

Svartholma ei tuottanutkaan paljoa huolta venäläisille. He saartoivat linnoituksen heti sodan alussa. Mutta Buxhövdenin käsityksen mukaan linnoitusta ei voitu vallata sen paremmin väkirynnäköllä kuin piirityksellläkään. Puolustajilla ei olisi ollut mitään hätää, mikäli linnoituksen komentajana olisi ollut kelvollinen upseeri. Mutta komentajaksi määrätty majuri Kaarle Maunu Gripenberg ei ollut tehtävänsä tasalla. Hänen väkensä, n. 750 miestä, olisi riittänyt puolustamaan linnoitusta siitä huolimatta, että varustus oli puutteellinen. Mutta komen-

tajan usko petti, ja hän antautui neuvottelemaan venäläisten kanssa. Vajaan kuukauden kuluttua sodan alkamisesta Svartholman linnoitus luovutettiin siitä huolimatta, että sen kärsimät tappiot supistuivat vain yhteen haavoittuneeseen. Tieto Svartholman kunniattomasta antautumisesta herätti maassa suurta suuttumusta, mutta tehtyä ei saatu tekemättömäksi. Venäjän palvelukseen mennyt linnoituksen luovuttaja sai kuitenkin osakseen niin suurta ylenkatsetta sekä suomalaisten että venäläistenkin taholta, että hän pettyneenä luopui kohta koko sotilasurasta.

Jo maaliskuun 2. päivänä venäläisten etujoukot olivat saapuneet Helsinkiin ja karkottaneet sen vähäiset puolustajat Viaporiin. Venäläisten joukot olivat kuitenkin niin riittämättömät, etteivät ne mahtaneet mitään lujalle linnoitukselle. Vasta vähitellen saatiin paikalle lisää joukkoja, joiden lukumäärä kohosi maaliskuun loppuun mennessä 6 500 mieheen. Mutta tällöinkin venäläiset olivat linnoituksen puolustajiin verrattuina alivoimaiset, sillä amiraali Cronstedtilla oli käytettävänään n. 6 750 taistelujoukkoihin kuuluvaa miestä. Ylivoimastaan huolimatta amiraali Cronstedt ei yrittänytkään häiritä vihollista uloshyökkäyksillä, vaan tyytyi pysyttelemään täysin passiivisena.

Venäläiset rakensivat pattereita Kaivopuiston kallioille ja Katajanokalle, joista he pommittivat linnoitusta. Maaliskuun 19. ja 20. päivänä tapahtunut ensimmäinen pommitus ei kuitenkaan tuottanut mitään tuloksia. Tuskinpa venäläiset sellaisia odottivatkaan. Sen vuoksi he oitis turvautuivat samaan keinoon, joka oli saattanut Svartholmankin niin vaivattomasti heidän käsiinsä: neuvotteluihin.

Ryhtyessään neuvotteluihin vihollisen kanssa Cronstedt astui ensimmäisen askelen antautumista kohti. Neuvottelujen varjolla venäläiset saivat tilaisuuden levittää puolustajien taisteluhalua heikentävää propagandaa linnoituksen lujien muurien sisäpuolelle, jonne heidän aseensa eivät ulottuneet. Kaikkein alt-

tein tälle propagandalle oli komentaja itse. Cronstedt ei ollut alun perinkään uskonut Suomen puolustamismahdollisuuksiin. Venäläisten auliisti antamat tiedot Suomen armeijan jatkuvasta perääntymisestä eivät olleet omiaan lujittamaan hänen haluaan vakavasti puolustaa linnoitusta. Cronstedtin kanssa käymissään neuvotteluissa venäläiset saivat siten heti alusta alkaen kiristetyksi etuja itselleen. Ensiksi sovittiin, ettei linnoituksesta ammuta kaupunkia muka kaupungin säästämiseksi. Tosiasiallisesti venäläiset saivat tällä tavoin joukkonsa turvallisesti pois paljaan taivaan alta kaupungin taloihin majoitetuiksi huolimatta siitä, että ne sijaitsivat linnoituksen tykkien kantamilla. Jalomielisesti he sallivat myös kaupungissa asuvien upseerien rouvien käydä linnoituksessa omaisiaan tapaamassa. Tästä jalomielisyydestään heillä oli suurta hyötyä, sillä eräät upseerinrouvat olivat venäläisten parhaita apureita. He juuri suostuttelivat useita linnoituksen korkeimpia upseereita suostumaan venäläisten esityksiin. Venäläinen kulta vaikutti osaltaan mielialojen muuttumiseen. Aluksi Cronstedt tosin torjui venäläisten esittämän antautumisvaatimuksen. Mutta vähitellen hänen mielensä muuttui, ja hän alkoi pitää linnoituksen asemaa aivan toivottomana. Erityisesti eversti Fredrik Aadolf Jägerhorn, Kustaa III:n sodan aikana Venäjälle mennyt Antti Juhana Jägerhornin veli, vahvisti näitä amiraalin epäilyksiä. Jägerhorn vaati sotaneuvostossa suoraan linnoitusta antautumaan.

Ajan kuluessa ja venäläisten jatkaessa pommituksiaan amiraalin mieli masentui yhä enemmän. Venäläiset olivat varmoja siitä, että he saavuttavat päämääränsä. Keisari Aleksanteri mainitsi huhtikuun 4. päivänä Ranskan lähettiläälle: ”Me tulemme saamaan Viaporin. Komentaja on jo alkanut neuvotella antaen ymmärtää, että hänelle on valmistettava tilaisuus antautua ilman häpeää. Teemme hänelle mieliksi, pommitamme häntä yötä päivää.”

Pari päivää tämän keskustelun jälkeen Cronstedt

suostui kenraali van Suchtelenin ehdottamaan aselepoon. Mikäli toukokuun 3. päivään mennessä Ruotsista ei saavu vähintään viittä linjalaivaa avuksi, amiraali lupasi luovuttaa linnoituksen kaikkine aseineen ja varastoineen venäläisille. Samoin Viaporissa talvehtinut saaristolaivaston eskaaderi olisi luovutettava. Aselevon pantiksi luovutettiin venäläisille heti kolme laivaväyliä hallitsevaa saarta sinne sijoitettuine tykistöineen. Nämä saaret olivat nykyinen Särkkä sekä Länsi- ja Pieni Mustasaari.

Aselevon ehdot olivat erittäin epäedulliset. Viaporin lähivedet avautuivat harvoin toukokuun alkuun mennessä, joten avun saapuminen oli hyvin epävarmaa etenkin vallinneen ankaran talven vuoksi. Luovutetut saaret heikensivät huomattavasti linnoituksen puolustusmahdollisuuksia. Kaiken lisäksi venäläiset tahallisesti viivyttivät Cronstedtin Tukholmaan lähettämien kuriirien matkantekoa, niin että nopeampi heistä ehti perille vasta aselevon päättymispäivänä. Linnoituksen upseerien joukossa tunnettiinkin suurta levottomuutta amiraalin tekemän epäilyttävän sopimuksen vuoksi. Suunniteltiinpa kapinaakin Cronstedtia vastaan. Mutta kun kukaan riittävän arvovaltainen upseeri ei ryhtynyt yrityksen johtoon, se raukesi. Cronstedtia kohtaan tunnettiin niin suurta kunnioitusta hänen Ruotsinsalmen taistelussa näyttelemänsä loistavan osan vuoksi, ettei kukaan uskonut hänen aikovan täyttää tällaista onnetonta sopimusta.

Mutta Cronstedt piti tämän sanansa, joskin hän rikkoi sillä velvollisuutensa kuningastaan ja maataan kohtaan. Toukokuun 3. päivänä meri oli vielä jäässä linnoituksen ympärillä, eikä kaukana taivaanrannalla siintävällä avoimella ulapallakaan näkynyt ainoatakaan purjetta. Linnoituksen oli siis antauduttava, ja kohta puolenpäivän jälkeen alkoi surkea näytelmä. Rykmentti toisensa jälkeen marssi ulos voittamattomasta linnoituksestaan ja jätti aseensa vähälukuisemmille vihollisille. Heitä seurasivat up-

seerien ja sotamiesten vaimot ja lapset sekä linnoituksen käsityöläiset, joita kaikkiaan oli lähes kaksituhatta henkeä. Kaikki itkivät, ja linnanpihalle kerääntyneet miehet huusivat repivänsä kappaleiksi petollisen komentajansa. Cronstedtin oli ympäröitävä itsensä suojavartiolla, ja monet huutajista vangittiin.

Saman kohtalon alaiseksi joutui eräs nuori Munck-niminen upseerikokelas, jonka käyttäytyminen on linnoituksen päällystön yleiseen päättämättömyyteen verrattuna loistavana poikkeuksena. Hän yritti kaikin keinoin estää linnoituksen joutumisen vihollisen käsiin. Tässä epäonnistuttuaan hän sai maksaa kalliisti rohkeutensa. Munckia samoin kuin useita häneen liittyneitä saaristolaivaston miehiä pidettiin kovassa vankeudessa pitkän aikaa antautumissopimuksen vastaisesti. Muu miehistö yleensä päästettiin suoraan kotiinsa. Monet hankkiutuivat salateitä armeijaan ja täyttivät siellä kunnialla velvollisuutensa.

Jälkeenpäin on keksitty monenlaisia selityksiä Cronstedtin käyttäytymiseen. Lienee ainakin varmaa, ettei häntä suorastaan lahjottu, kuten oli monen hänen alaisensa laita. Tosin amiraalikin sai myöhemmin tsaarilta eläkettä ja taloudellisia etuja, jotka lienee katsottava korvaukseksi hänen osuudestaan Viaporin antautumiseen. Cronstedtin menettelyn selitykseksi riittänee toteamus, ettei hän ollut oikea mies oikealla paikalla toimiessaan Viaporin komentajana. Vaikkakin hän oli etevä meriupseeri, ei hän ymmärtänyt linnoituksen puolustukseen liittyviä kysymyksiä. Kun hänen puuttuvaan ammattitaitoonsa liittyi hänen ennakkokäsityksensä puolustuksen toivottomuudesta, oli hänet helppo taivuttaa linnoituksen luovuttamiseen. Oma "ansionsa" asiassa oli amiraalin ympäristössä olevilla häntä voimakkaammilla miehillä — esim. Jägerhornilla —, jotka saivat hänet täysin valtoihinsa.

Loppuikänsä Viaporin luovuttaja vietti yksinäisyydessä kansalaistensa halveksimana. Hänen viakseen

jäänyt Viaporin luovutus ei tosin lopettanut sotaa. Mutta itse asiassa se merkitsi jo sodan ratkaisua. Kaikki Viaporin rakentamisen jälkeen laaditut Suomen puolustussuunnitelmat olivat perustuneet tämän valtavan linnoituksen pysymiseen suomalaisten käsissä. Nyt kun se oli menetetty, ei taistelun jatkaminen käytettävissä olevilla vähäisillä voimilla voinut enää päättyä menestyksellisesti. Viaporin luovutuksella sinetöitiin Suomen kohtalo.

Savon joukot taistelevat

Revonlahden taistelun jälkeen Klingspor alkoi vihdoinkin valmistautua menetetyn Keski- ja Etelä-Suomen takaisinvaltaukseen, mitä hänen kuninkaalta saamansa ohjeet ilman muuta edellyttivät. Klingspor teki suuria suunnitelmia ja pyysi kuninkaalta huomattavia lisävoimia. Niitä odottaessaan ja etenemisen vaatimia elintarvikkeita ja kuljetusvälineitä hankkiessaan pääarmeija pysytteli paikoillaan Himangan seuduilla kesäkuun puoliväliin saakka. Kallista aikaa tuhlattiin ja annettiin venäläisille tilaisuus toipua saamistaan iskuista.

Koko armeija ei ollut sentään yhtä toimeton. 5. Prikaatia komentava eversti Sandels oli saanut tehtäväkseen Savon puhdistamisen siellä olevista vihollisvoimista. Kelirikosta huolimatta Sandels pani viivyttelemättä Savon, Karjalan, Länsi-Pohjan ja Pohjanmaan miehistä kootun prikaatinsa liikkeelle. Toukokuun 2. päivänä hän kävi Pulkkilaan majoittuneen muutamat sata miestä käsittävän venäläisosaston kimppuun, jota komensi everstiluutnantti Obuhov. Venäläiset saarrettiin ja pakotettiin sitkeän taistelun jälkeen antautumaan.

Pulkkilan voiton jälkeen tie Kuopioon oli auki. Sandels lähetti heti pienehköjä komennuskuntia Savoon johtavien teiden suuntiin tehtävänään venäläisten kuormastojen ja varastojen valtaaminen. Näiden osastojen saavuttama menestys rohkaisi Klingsporia

niin, että hän antoi Sandelsille käskyn vallata Kuopion.

Sandels uskoi tehtävän urhoolliselle majuri Kaarle Wilhelm Malmille. Tämä lähti liikkeelle Kuopiota kohti parisataa miestä mukanaan. Matkalla hänen pieni joukkonsa kasvoi tuntuvasti aseisiin tarttuneiden talonpoikien liittyessä Malmin osastoon. Kuopio vallattiin reippaalla hyökkäyksellä jo toukokuun 12. päivänä. Venäläisillä oli ollut kaupungissa suuria varastoja, jotka joutuivat nyt voittajien saaliiksi.

Malm piti kuitenkin asemaansa Kuopiossa vaarallisena voimiensa vähäisyyden vuoksi ja pyysi apua. Sandels päätti tällöin siirtää koko prikaatinsa Kuopioon, minne saavuttiin 20. 5. viikon kestäneen pahimman kelirikon aikana suoritetun marssin jälkeen. Väsymätön komentaja ei pysähtynyt tännekään, vaan jatkoi etenemistä. Etujoukko saapui Juvalle 28. 5. ja valtasi sen. 5. Prikaati oli siten kuukauden kuluessa marssinut kelirikosta huolimatta n. 250 km., lyönyt vihollisen monissa kahakoissa ja ottanut yhteensä 1100 vankia prikaatin oman vahvuuden kohotessa vain puoleentoista tuhanteen mieheen. Näissä taisteluissa prikaati oli saanut huomattavaa apua Savon ja Karjalan talonpojilta. Huonosta aseistuksestaan huolimatta nämä olivat valmiit osallistumaan kotimaakuntansa puolustukseen. Lukuisissa kahakoissa he osoittivat vanhaa suomalaista soturikuntoa.

Sandelsin voimat olivat kuitenkin niin vähäiset, ettei hän ajan mittaan kyennyt pitämään hallussaan koko valtaamaansa aluetta. Venäläisten ylipäällikkö piti Sandelsin työntymistä Savoon niin vaarallisena, että hän vahvisti huomattavasti Savossa olevia joukkojaan. Tänne keskitetyn n. 7 000-miehisen osaston komentajaksi määrätty kenraali Barclay de Tolly sai käskyn karkottaa Sandelsin Savosta. Sandels väistyi hitaasti ylivoimaisen vihollisen tieltä Kuopion pohjoispuolelle. Täällä hän asettui Toivalan salmen pohjoisrannalle varustamiinsa lujiin asemiin ja piti koko kesän puolensa.

Pohjois-Savoa puolustaessaan Sandels osoitti edelleen samaa — tässä sodassa muualla näkemätöntä — tarmoa ja oma-aloitteisuutta, mikä oli ollut tunnusomaista hänen laajalle hyökkäysliikkeelleen. Kenraali de Tolly aikoi viedä päävoimansa Vaasan tienoille, missä venäläisten joukot olivat ahtaalla Suomen armeijan päävoimien painostaessa. Kesäkuun loppupuolella de Tollyn joukot lähtivät liikkeelle Kuopiosta, jonne jätettiin 3 000 miestä Sandelsia silmälläpitämään. Tällöin Sandels ryhtyikin hyökkäilemään vihollisen ylivoimasta huolimatta. Kesäkuun 26. päivänä hän lähetti 20 venekuntaa käsittävän osaston Varkauden ja Kuopion välillä sijaitsevaan Paukarlahteen, jossa hävitettiin 200 vankkuria sisältänyt kuormasto. Seuraavana yönä hän lähetti 60 veneellä 600 miehen ja neljän tykin vahvuisen osaston Kuopioon. Venäläiset joutuivat tiukalle, mutta pelastuivat pahemmasta Sandelsin vetäessä joukkonsa aamulla takaisin Toivalaan.

Nämä tapahtumat hermostuttivat venäläistä kenraalia niin, että hän käännytti Vaasaa kohti marssivat päävoimansa takaisin Kuopioon. Sandelsin 2 000-miehinen prikaati sitoi koko loppukesäksi vastaansa 6 000 venäläistä, jotka eivät yrityksistään huolimatta saaneet Sandelsia karkotetuksi Toivalasta. Hänen sitkeä ja taitava taistelunsa Savossa helpotti siten huomattavasti myös Etelä-Pohjanmaalla toimivien päävoimien asemaa.

Voittojen kesä

Siikajoen ja Revonlahden voittojen jälkeen kenraali Klingspor ylennettiin sotamarsalkaksi. Hänen perääntymistään Hämeenlinnasta Oulun lähistölle pidettiin erityisen taitavana suorituksena, jonka vielä saavutetut voitot kruunasivat.

Ruotsi-Suomen sotamarsalkkojen kunniakkaan joukon uusin tulokas juhli ylennystään pysyttelemällä toimettomana puolentoista kuukauden ajan. Tosin

tehtiin useitakin sotasuunnitelmia, mutta niitä ei ryhdytty toteuttamaan. Sotamarsalkka piti voimiansa riittämättöminä ja tyytyi odottelemaan Ruotsista pyytämiensä apujoukkojen saapumista. Sotatoimien pysähtymisestä oli se vähäinen hyöty, että joukot saivat levätä ja niitä voitiin kouluttaa. Harjoiteltiin ampumaketjujen muodostamista sekä taistelutoimintaa metsässä ja vaikeassa maastossa. Kolmekymmentä vuotta Sprengtportenin Savon prikaatin päällikkyydestä luopumisen jälkeen hänen oppejaan alettiin soveltaa muissakin Suomen armeijan joukko-osastoissa. Mutta se oli jo liian myöhäistä. Sodan loppuun asti noudatettiin Suomessa käydyissä taisteluissa vanhentunutta lineaaritaktiikkaa, ja taistelujen tulokset jäivät silloin parhaimmissakin tapauksissa hyvin vähäisiksi.

Kesäkuun puolivälissä sotatoimet Pohjanmaalla alkoivat vilkastua. Osaltaan tähän vaikuttivat Ruotsista tehdyt avustusyritykset, jotka kuitenkin epäonnistuivat Klingsporin jättäessä apujoukot taistelemaan yksin venäläisiä vastaan. Vasta heinäkuun alkupuolella hänen päävoimansa yrittivät saavuttaa suurempia tuloksia. Klingsporia vastassa olevia venäläisvoimia komentava kenraali Rajevski oli asettunut Lapualle. Täältä hän saattoi pitää yhteyttä sekä Pohjanlahden rannikolla että Savossa taisteleviin venäläisvoimiin. Klingspor päätti nyt äskettäin kenraalimajuriksi ylennetyn Adlercreutzin neuvosta lyödä Rajevskin joukon. Tällöin suomalaisille olisi avautunut esteetön pääsy Etelä- ja Keski-Suomeen, sillä niiden välisellä alueella ei ollut muita venäläisjoukkoja. Heinäkuun 11. päivänä Suomen armeijan päävoimat, neljä prikaatia, lähtivät Adlercreutzin johdolla Uudestakaarlepyystä marssille Lapuaa kohti. Heinäkuun 14. päivänä kohdattiin venäläiset Lapualla, jossa syttyi taistelu.

Rajevski oli ryhmittänyt joukkonsa Lapuanjoen pohjoispuolelle pitkään linjaan. Joki oli hänen joukkojensa selkäpuolella. Tappion sattuessa venäläiset

saattoivat perääntyä ainoastaan Kuortaneelle johtavaa tietä pitkin, jonka Kauhavalta Lapuan kirkolle marssivat joukot olisivat metsän läpi koukkaamalla saattaneet helposti katkaista. Rajevskin asema oli siis erittäin vaarallinen. Mutta venäläisten onneksi Adlercreutz ei osannut käyttää hyväkseen vastustajansa taitamattomuutta. Hän hylkäsi aikoinaan Sprengtportenin koulua käyneen Savon prikaatin upseerien ehdotuksen, jonka mukaan olisi ollut koukattava metsän kautta, ja päätti hyökätä suoraan rintamansuunnassa Lapuan kyläaukeille sijoittuneita vihollisvoimia vastaan.

Taistelun aloitti eversti Döbelnin komentama 2. Prikaati, joka sai käskyn hyökätä tien suunnassa Lapuan kylään. Prikaati oli ehtinyt edetä kylän pohjoispuolisen aukean puoliväliin saakka, kun Adlercreutz käski sen pysähtyä. Kenraali pelkäsi nimittäin prikaatin saattavan pitemmälle etenemällä joutua sivustahyökkäyksen kohteeksi. Mutta venäläisten tulen aiheuttaessa Döbelnin suojattomiksi jääneille joukoille tappioita kärjessä olleet porilaiset ryhtyivät oma-aloitteisesti hyökkäämään. Döbeln antoi tällöin hyökkäyskäskyn koko prikaatilleen. Joukot syöksyivät hurraata huutaen pistimet tanassa eteenpäin ja heittivät hetkessä vihollisen pois Lapuan Isokylästä.

Tällä välin Adlercreutz oli lähettänyt eversti Cronstedtin prikaatin venäläisten oikeata siipeä vastaan. Ripeä hyökkäys metsän läpi Kuortaneen tielle olisi käynyt venäläisille kohtalokkaaksi. Mutta Cronstedt ei tätä tajunnut ja vitkasteli hyökätessään niin, että asemansa vaarallisuuden vihdoin havainnut Rajevski ehti vahvistaa tätä uhatuinta rintamanosaansa. Rajevski sai siten voimansa pois uhkaavasta saarrostuksesta ja ryhtyi perääntymään Kuortaneelle suomalaisten kykenemättä sitä estämään.

Lapuan päivä oli päättynyt suomalaisten voittoon. Adlercreutzin 4 600-miehinen osasto oli pakottanut Rajevskin 4 100 miehensä kanssa luopumaan tästä

tärkeästä tienhaarasta. Venäläisille oli aiheutettu parinsadan miehen tappiot Adlercreutzin menetysten noustessa toiselle sadalle. Menettelemällä taitavammin Adlercreutz olisi voinut tuottaa viholliselle todella murskaavan tappion. Mutta siihen hänen taitonsa ei riittänyt. Tämä pelasti Rajevskin osaston, ja se sulki edelleenkin suomalaisten pääsytiet Keski-Suomeen.

Klingsporilla olisi nyt ollut tilaisuus tuhota Etelä-Pohjanmaalla olevat venäläisosastot yhden toisensa jälkeen hyökkäämällä ripeästi niiden kimppuun. Mutta hän pysytteli toimettomana ja antoi Rajevskin rauhassa vetäytyä Alavudelle. Klingspor ja Adlercreutz kumpikin kävivät sotaa edellisen vuosisadan periaatteiden mukaan, jolloin taidokkailla liikkeillä pyrittiin pakottamaan vihollinen perääntymään uhkaamalla sen huoltoyhteyksiä. Taistelut olivat silloin olleet harvinaisia tapahtumia. Mutta Napoleon oli perin pohjin mullistanut vanhat käsitykset. Hän pyrki aina käymään vihollisen kimppuun tuhotakseen sen taisteluissa. Venäläiset olivat omien karvaiden kokemuksiensa kautta saaneet tilaisuuden perehtyä tähän sotataitoon, jota he puolestaan pyrkivät Suomessakin soveltamaan. Näin ollen Klingsporin ja hänen esikuntapäällikkönsä toiminta oli heidän vihollistensa menettelyyn verrattuna avutonta näpertelyä, ja siksi venäläiset vetivät lopuksi pitemmän korren.

Mutta vielä Lapuan voiton jälkeen tulevaisuus näytti lupaavalta Suomen puolustajista. Venäläiset olivat perääntymässä, ja eri puolilta maata saapui tietoja viholliselle tuotetuista tappioista. Suomen armeijan voittojen innostamina talonpojat tarttuivat aseisiin monin paikoin ja taistelivat menestyksellä vihollista vastaan. Pohjois-Karjalan talonpoikien toiminta helpotti suuresti Sandelsin taistelua Toivalan salmella. Pielisjärven ja Ilomantsin miehet olivat jo talvella pitäneet kokouksia ja luvanneet lähteä venäläisiä vastaan. Kun heille luovutettiin aseita ar-

meijan varastoista, olivat he muodostaneet satalukuisia joukkoja. Erityisesti nurmeslaisen talonpojan Olli Tiaisen johdolla he olivat kunnialla osallistuneet ensimmäisen sotatalven taisteluihin.

Kesällä 1808 venäläiset kokosivat Sortavalaan joukkoja, jotka kenraali Aleksejevin johdolla valmistautuivat hyökkäämään Pohjois-Karjalaan pakottaakseen Sandelsin luopumaan tämän Toivalan salmen takana olevista lujista asemista. Sandels kehoitti tällöin karjalaisia talonpoikia estämään Aleksejevin etenemisen. Monta sataa talonpoikaa, joista osa oli vain viikatteilla ja karhukeihäillä aseistettuja, kerääntyikin Joensuun tienoille. Sandels lähetti majuri Malmin 120 miehen ja 3 tykin kanssa johtamaan Pohjois-Karjalan puolustusta.

Kun Malmin joukko saapui Joensuuhun, olivat talonpojat jo Mönninvaaran ja Kiihtelysvaaran kahakoissa karkottaneet Aleksejevin etujoukot. Talonpoikien vastarinnan pelästyttämänä venäläinen kenraali oli jo ryhtynyt vetäytymään takaisin. Malm päätti käydä kaikin voimin perääntyvän vihollisen kimppuun. Elokuun 10. päivänä hän saavutti vihollisen Pälkjärvellä, jossa syntyi taistelu. Malmilla oli kaikkiaan 250 sotamiestä, 400 talonpoikaa ja 3 tykkiä Aleksejevin 1 300 miestä vastassa. Malmin urheasti ja taitavasti suorittama hyökkäys — mm. hän lähetti osan voimistaan koukkaamaan vihollisen selustaan — johti suomalaisten voittoon. Aleksejev pääsi vaivoin murtautumaan saarroksista ja vetäytyi Sortavalaan, jossa hän asettui puolustukseen. Uhka Sandelsin joukkoja vastaan oli torjuttu.

Samaan aikaan oli myös pääarmeijan toimintasuunnassa käyty menestyksellistä pikkusotaa. Rajevskin joukot olivat kärsineet huoltovaikeuksista jo ennen Lapuan taistelua. Voiton jälkeen Klingspor päätti lähettää sissiosaston tuhoamaan Rajevskin joukkojen Virroilla sijaitsevat elintarvikevarastot. Tehtävää suorittamaan määrättiin 41 Ruoveden ja Vesilahden komppanioiden miestä lippujunkkarien

Rothin ja Spoofin johdolla. Kolmen viikon ajan Rothin osasto toimi Virtain ja Ruoveden alueella hävittäen venäläisten varastoja ja häiriten heidän huoltokuljetuksiaan. Sissien toiminta herätti venäläisissä suurta kauhua. Tampereen komendantti pyysi hermostuneena apua "kenraali Ruttin ja amiraali Spuffin" joukkoja vastaan, kun sissit uskaltautuivat veneineen Tampereen edustalle. Roth vähäisine joukkoineen saattoi osaltaan Rajevskin joukot niin ahtaalle, että tämä lähti vetäytymään Hämeenlinnaa kohti. Elokuun 10. päivänä oli Rothin osaston lähdettävä puolestaan pohjoista kohti venäläisten koottua suuria joukkoja sitä vastaan. 14. 8. urheat sissit yhtyivät Kauhajoella omiin joukkoihin.

Tällä välin oli Kauhajoella käyty 10. 8. taistelu, jossa urhean ja taitavan eversti von Döbelnin komentama 2. Prikaati oli lyönyt erään venäläisosaston. Tästä voitosta huolimatta Rajevskin tilalle tullut nuori kenraali Kamenski lähetti 2 400-miehisen osaston Alavudelle valmistelemaan päävoimiensa hyökkäystä Lapuaa kohti. Klingspor lähetti sitä vastaan Adlercreutzin mukanaan 3 800 miestä ja 12 tykkiä. Alavudella elokuun 18. päivänä käyty taistelu päättyi suomalaisten voittoon. Adlercreutzin menetykset olivat vähän yli 200 miestä, venäläisten lähes kaksinkertaiset.

Alavuden voitto pakotti Kamenskin keskeyttämään etenemisensä pohjoista kohti. Suomalaiset saattoivat siten työntyä Ähtäriin saakka eli pisimmälle tämän kesän aikana. Mutta tämä menestys oli lyhytaikaista. Venäläiset olivat tappioistaan huolimatta lujittaneet asemaansa maassamme, ja sotaonni alkoi hiljalleen kääntyä lopullisesti heidän puolelleen. Syynä tähän oli osaltaan niiden toimenpiteiden puolinaisuus ja tehottomuus, joihin kuningas ryhtyi Suomessa taistelevien joukkojensa avustamiseksi.

Mitä kuningas teki Suomen puolustuksen hyväksi

Ruotsi-Suomen sotasuunnitelmissa oli oletettu, että valtakunta joutuisi yhtäaikaa sotaan sekä Venäjää että Tanska-Norjaa vastaan. Näin todella kävikin, sillä Venäjän liittolaisena Tanskan oli yhdyttävä Ruotsi-Suomen vihollisiin. Tanskaa pidettiin Ruotsissa valtakunnan pääviholIisena, sillä se saattoi uhata emämaata sekä Juutinrauman takaa että Norjasta käsin. Sodan syttyessä Ruotsin omat joukot keskitettiin siksi Tanskan ja Norjan vastaisille rajoille. Kun Etelä-Norjaan oli sijoitettu n. 35 000 miehen ja Tanskaan n. 65 000 miehen vahvuiset vihollisvoimat, näytti Ruotsin asema varsin tukalalta. Sillä oli aseissa vakinaista väkeään vain n. 46 000 miestä, joiden lisäksi oli koottu kouluttamatonta nostoväkeä n. 30 000 miestä. Voimasuhde oli vielä paljon epäedullisempi sen vuoksi, että Pohjois-Saksaan oli keskitetty n. 50 000 miehen vahvuiset ranskalaiset joukot. Näillä marsalkka Bernadotten komennossa olevilla voimilla Napoleon aikoi avustaa liittolaisiaan Ruotsi-Suomea vastaan.

Näissä olosuhteissa kuningas päätti pitää ruotsalaiset joukot kotimaansa suojana ja luopua sotasuunnitelmissa edellytetystä Suomen armeijan vahvistamisesta vahvoilla ruotsalaisilla apujoukoilla. Kaikki korkeimpaan sodanjohtoon kuuluvat upseerit eivät kuitenkaan olleet samaa mieltä. Kuninkaan esikuntapäällikkönä toimi kenraalimajuri af Tibell, joka osallistuessaan Napoleonin Italian-retkeen vuosina 1798—1801 oli tutustunut uudenaikaiseen sodankäyntiin. Tibell ehdotti, että Suomeen lähetettäisiin 30 pataljoonaa, n. 15 000 miestä, Ruotsin vakinaista väkeä. Nämä joukot oli kuljetettava suoraan Klingsporin armeijan vahvistukseksi, sillä venäläiset saattoivat Viaporissa saamansa suuren saaristolaivaston avulla estää maihinnousuyritykset. Näin suuria apujoukkoja saatuaan Klingspor kykenisi suorittamaan voimakkaita hyökkäyksiä. Tibell suositteli nimen-

omaan etenemistä Savossa, jolloin saatettaisiin tehokkaasti vaarantaa Etelä- ja Keski-Suomessa toimivien venäläisten joukkojen jälkiyhteydet. Ruotsin puolustamiseen riittäisi Tibellin mielestä vain pienempi osa Ruotsin vakinaisesta armeijasta sekä ruotsalaiset nostomiehet, sillä Englannin ja Ruotsin yhtyneet laivastot kykenisivät kyllä estämään meritse tapahtuvat hyökkäysyritykset.

Kustaa IV Aadolf ei hyväksynyt tätä esitystä. Hän piti päävoimansa Ruotsissa suunnitellen niiden käyttämistä joko Norjan valtaamiseen tai hyökkäykseen Tanskan saarille. Sodan kulku osoitti, etteivät tanskalaiset kyenneet vakavasti uhkaamaan Ruotsia. Mutta ruotsalaisten hyökkäyksistä Tanskan alueille ei myöskään tullut mitään. Kuningas jätti siis turhaan pääosan valtakuntansa voimista Ruotsin sotanäyttämöille, missä sitä ei kyetty tehokkaasti käyttämään. Jos kenraali af Tibell olisi sen sijaan saanut toteuttaa Suomen avustamiseksi laatimansa suunnitelman, olisi sodankäynti Suomessa saanut aivan toisenlaisen käänteen.

Kuningas tyytyi siis vain aivan puolinaisin toimenpitein avustamaan Suomessa taistelevia joukkojaan. Heti keväällä 1808 hän lähetti vähäisiä voimia auttamaan Ahvenanmaan talonpoikia näiden yrittäessä vapauttaa maakuntaansa venäläisestä miehityksestä. Vain metsästysaseilla ja seipäillä varustettuina ahvenanmaalaiset olivat jo oma-aloitteisesti käyneet saarilleen sijoitettujen venäläisosastojen kimppuun ja riisuneet aseista suuren osan vihollisen hajallaan olevista vartiostoista. Johtajinaan heillä oli apulaispappi Gummerus, joka oli sotaisa ja tavattoman vahva mies, sekä hyökkäyssuunnitelman esittäjä nimismies Arén. Parin ruotsalaisen sotalaivan miehistön avulla voitettiin lopuksi venäläisten Kumlingeen sijoittunut 450-miehinen päävoima, ja Ahvenanmaa oli vapaa vihollisesta.

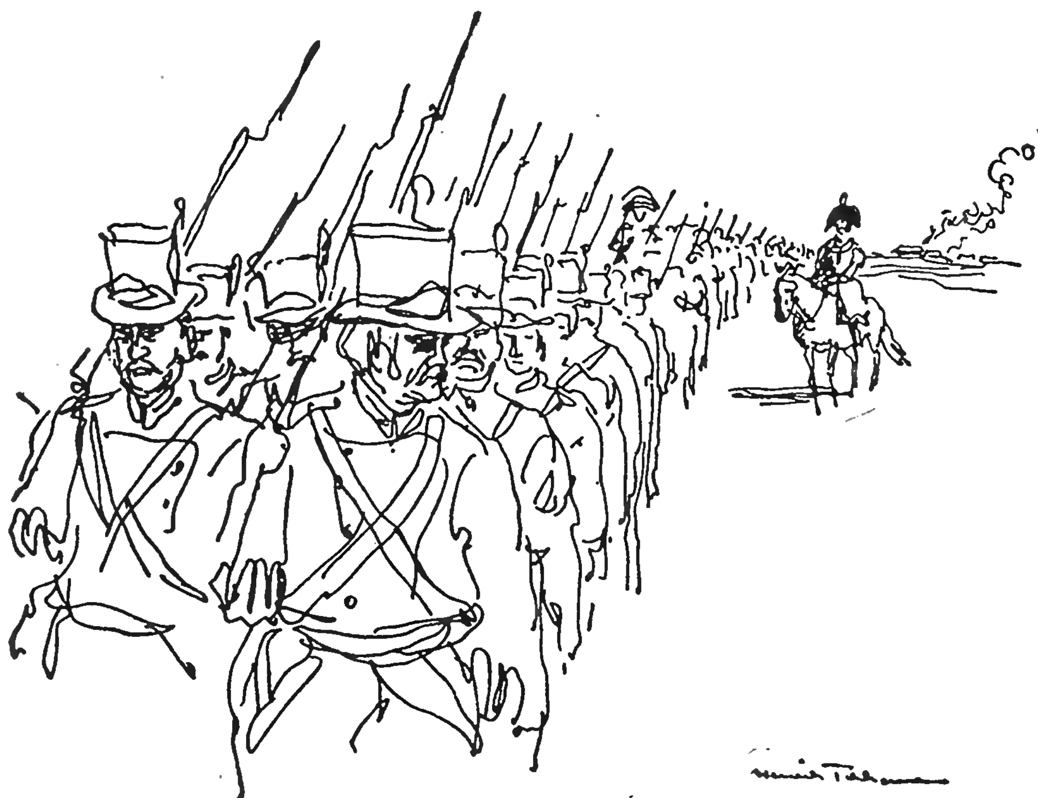
Kuningas uskoi Suomen manterelle tehtävien yritysten onnistuvan yhtä helposti, kun kansa nousisi

taisteluun miehittäjiä vastaan. Suomeen lähetettiin sen vuoksi vain vähäisiä osastoja, ja niidenkin maihinnousuyritykset järjestettiin hyvin sattumanvaraisesti. Kesäkuun 19. päivänä kenraalimajuri von Vegesackin 2 500-miehinen osasto nousi maihin Ala-Lemun kartanon luona Turun lähellä. Mutta hänen voimansa olivat aivan riittämättömät. Pääosa venäläisten Suomessa olevista joukoista oli tähän aikaan sijoitettu Etelä-Suomen rannikoille maihinnousuja torjumaan. Siten yksin Turun ympäristössä olevat joukot kykenivät torjumaan Vegesackin hyökkäyksen. Tappion kärsittyään hän vei joukkonsa laivoihin ja purjehti pois.

Turun valtausyrityksen epäonnistuttua kuningas kokoili ruotsalaisia joukkoja Ahvenanmaalle. Hän suunnitteli niiden käyttämistä hyökkäykseen Etelä-Suomessa olevia venäläisvoimia vastaan. Mutta nämä suunnitelmat jäivät vain paperille. Ruotsin laivastovoimat, joihin loppukesällä liittyi englantilaisia linjalaivoja, liikehtivät Suomen rannikoilla ja pitivät venäläisiä laivasto-osastoja saarroksissa. Mitään merkittävämpiä yhteenottoja merellä ei kuitenkaan tapahtunut.

Näillä joukkojen keskityksillä ja laivastovoimien liikkeillä oli kuitenkin se merkitys, että ne sitoivat vahvoja vihollisvoimia rannikoille maihinnousuja torjumaan. Elokuun lopulla Buxhövdenin kaikkiaan n. 55 000 miehen vahvuisesta armeijasta yli puolet oli tässä tarkoituksessa sijoitettu Etelä-Suomeen, ja vain n. 19 000 miestä oli välittömästi Klingsporin suunnilleen samanvahvuisia joukkoja vastassa.

Kesäkuun lopulla kuningas lähetti Ruotsista Klingsporin avuksi vähäisen osaston, joka eversti Bergenstrålen johdossa yritti nousta maihin Vaasassa. Mutta kun Klingspor ei millään tavoin avustanut maihinnousijoita, kärsi Bergenstråle pahan tappion. Vasta elokuun lopulla saapui seuraava apujoukko, kenraali von Vegesackin 1. ruotsalainen divisioona, jonka vahvuus oli kuitenkin vain n. 3 000

Perääntyminen jatkuu.

miestä. Tämän vuoksi sillä ei ollut enää paljoakaan merkitystä, vaikkakin se osallistui kunnialla loppukesällä ja syksyn kuluessa käytyihin taisteluihin. Tämä oli myös viimeinen apu, mitä kuningas katsoi voivansa luovuttaa Suomen armeijalle.

Vaikkei Venäjä ollutkaan tämän sodan aikana ainoa Ruotsi-Suomen vihollisista, se oli kuitenkin niistä vaarallisin. Valtakunnan sotavoimien pääosa olisi sen vuoksi ollut käytettävä venäläisten hyökkäyksen torjumiseen. Näin ei kuitenkaan tehty. Kuningas Kustaa IV Aadolf kantaa henkilökohtaisesti vastuun tästä sotatoimien virheellisestä johtamisesta, mikä aiheutti sodan menettämisen sekä Suomen erottamisen valtakunnasta.

Jälleen pohjoista kohti

Syyskesällä 1808 sota alkoi jo näyttää menetetyltä. Vielä Lapuan taistelun jälkeen oli Keski-Suomessa ja Pohjanmaalla olevien venäläisten joukkojen asema ollut hyvin uhanalainen. Mutta Klingspor ja Adler-

creutz eivät osanneet käyttää suotuisaa tilannetta hyväkseen, joten venäläiset saivat aikaa vahvistaa voimiaan. Kun lisäksi paras kesä kulutettiin yrittämättäkään tuoda Suomeen riittäviä vahvistuksia Ruotsista, oli sotaretken tulos ja samalla Suomen kohtalo tosiasiallisesti jo elokuussa 1809 sinetöity.

Suomen armeija jatkoi tästä huolimatta taisteluaan. Elokuun 21. päivänä sitä kohtasi vakava vastoinkäyminen, kun kenraali Vlastov pakotti Karstulaan asettuneen everstiluutnantti von Fieandtin 1 600-miehisen osaston luopumaan asemistaan. Vlastovilla oli ollut n. kaksinkertainen ylivoima, mutta hänen voittonsa johtui myös Fieandtin taitamattomuudesta tämän asettuessa puolustusasemaan, jonka venäläiset saattoivat helposti kiertää. Karstulan tappiolla oli suuret seuraukset. Fieandtin oli peräännyttävä 100 km Perhoon asti, ja Lintulahden tärkeä tienhaara jäi vihollisille. Venäläiset olivat siten saaneet käyttöönsä Savosta Etelä-Pohjanmaalle johtavan yhdystien. He saattoivat myös uhata Klingsporin Vaasan lähistöllä olevien päävoimien yhteyksiä pohjoiseen etenemällä Fieandtin jäljessä Kokkolaan johtavaa tietä pitkin.

Karstulan tappiosta tiedon saatuaan Klingspor teki tärkeän päätöksen. Hän ei uskonut enää kykenevänsä kauankaan pitämään puoliaan ja suunnitteli vain keinoja armeijansa pelastamiseksi siirtämällä sen Ruotsiin. Hän päätti suorittaa joukkojensa evakuoimisen Vaasan kautta ja pyysi kuninkaalta tähän lupaa. Päävoimat saivat käskyn vetäytyä Ruonan tienhaaraan, missä Adlercreutzilla oli käytettävänään n. 5 500 miestä. Syyskuun 1. päivänä hän näillä voimillaan aluksi torjui Kamenskin 8 000 miehen voimin suorittaman hyökkäyksen. Mutta venäläisten saarrostusyrityksiä peläten hän veti joukkonsa yön tullen Salmelle. Venäläisiä harhauttaakseen hän jätti leiritulet palamaan ja niitä hoitamaan pienen osaston. Mutta aina valpas Kulnev huomasi öisellä partioratsastuksellaan tämän sotajuonen ja ilmoitti siitä

esimiehelleen. Kamenskin käskystä Kulnev seurasi joukkoineen heti perästä ja hyökkäsi Salmelle puolustukseen asettuneen Adlercreutzin osaston kimppuun. Aluksi Kulnevin hyökkäykset torjuttiin. Mutta Adlercreutz ei näyttänyt hänkään enää uskovan vastarinnan jatkamisen kannattavuuteen ja vetäytyi pian Lapualle. Suomalaiset olivat menettäneet näissä taisteluissa vajaat 700 miestä, venäläisten tappiot olivat parisataa suuremmat.

Kohta tämän jälkeen Klingspor sai kuninkaan vastauksen evakuoimispyyntöönsä. Suomen armeijan urhoollisuutta kiitettyään kuningas ehdottomasti kielsi Klingsporia vetämästä joukkojaan pois Suomesta. Mutta kun kuninkaan lupaamista apujoukoista ei kuulunut mitään, Klingspor päätti kenraaliensa suosituksesta vetäytyä Oulun suuntaan. Vähästäkyröstä Uuttakaarlepyytä kohti perääntyvää pääarmeijaa, johon v. Vegesackin elokuun lopulla Kristiinassa maihinnoussut osasto oli yhtynyt, uhkasi saarroksiin joutuminen Alahärmästä Uuttakaarlepyytä kohti etenevän venäläisosaston ehdittyä Juuttaan tienhaaraan. Vaaran torjui von Döbeln, joka sairasvuoteeltaan noustuaan otti prikaatinsa komentoonsa. 1 200 miehellään hän löi 900-miehisen venäläisosaston syyskuun 13. päivänä käydyssä taistelussa.

Seuraavana päivänä syntyi Oravaisten luona tämän sodan suurin taistelu. Klingspor oli päättänyt taistella viivyttääkseen venäläisten etenemistä ja puolustaakseen vetäytymistään kuninkaalle. Suomen armeija, jonka 6 000 miehestä n. puolet oli ruotsalaisia, taisteli aluksi menestyksellisesti Kamenskin 7 000 miestä vastaan. Mutta kun venäläiset ryhtyivät metsän kautta saarrostamaan Adlercreutzin tien varteen ryhmittyneen armeijan suojatonta vasenta siipeä, oli kenraalin myöhään illalla annettava perääntymiskäsky osittain epäjärjestykseen joutuneille joukoilleen. Adlercreutz itse joutui viimeisten miestensä kärjessä miekka kädessä taistellen murtautumaan

saarroksista. Suomalaisten kokonaistappiot olivat 740 miestä, venäläisten 895.

Oravaisten taistelun jälkeen armeijaan levisi usko, että sota on lopullisesti menetetty. Tätä olivat omiaan vahvistamaan tiedot ruotsalaisten joukkojen Ahvenanmaalta Uudenkaupungin lähettyville suorittamien uusien maihinnousuyritysten epäonnistumisesta. Suomen armeija täytti kuitenkin uskollisesti velvollisuutensa vetäytyessään pohjoiseen kohti seuraavan syksyn ja talven mittaamattomia kärsimyksiä. Mutta sitä ennen saatiin pieni hengähdystauko, kun venäläiset tarjosivat syyskuun lopulla aselepoa vankien vaihdon järjestämiseksi. Viimeisenä virkatoimenaan Suomen armeijan ylipäällikkönä Klingspor, jonka kuningas oli syyskun 29. päivänä vapauttanut tehtävästään, allekirjoitti 30. 9. voimaan astuvan Lohtajan aselevon. Sen jälkeen sotamarsalkka jätti armeijansa, jota hän niin kelvottomasti oli johtanut, ja palasi Ruotsiin.

Taistelu päättyy Suomessa

Kenraali Buxhövden oli solminut Klingsporin kanssa aselevon nimenomaan saadakseen Sandelsin luopumaan asemistaan Toivalan salmella, mistä venäläiset eivät olleet saaneet häntä karkotetuksi. Sortavalan suunnassa toimivien venäläisvoimien komentajaksi määrätty nuori kenraalimajuri, ruhtinas Dolgoruki oli vahvistuksia saatuaan alkanut elokuun lopulla edetä Joensuuta kohti. Joensuun saavutettuaan Dolgoruki pysähtyi kolmeksi viikoksi, minkä ajan Sandels sai olla rauhassa Toivalassa. Mutta Sandelsin saamat tiedot pääarmeijan suuntautumisesta Vaasaan pakottivat hänet vahvistamaan sivustojaan. Samalla hän alkoi valmistella perääntymistä Ouluun, minne Klingspor oli käskenyt hänen vetäytyä Toivalan asemien käytyä kestämättömiksi. Siten Toivalan salmen takana oli enää vain 80 miestä, kun Dolgorukin etujoukot ylittivät sen syyskuun 29. päivänä.

Sandelsin päävoimat olivat jo lähteneet näistä $3^1/_2$ kuukauden ajan puolustamistaan asemista.

Seuraavana päivänä tuli voimaan Klingsporin solmima aselepo, jonka ehtojen mukaan Sandelsin täytyi vetäytyä Iisalmen pohjoispuolelle. Sandels oli näin ollen joutunut luopumaan Toivalasta juuri ennen aselevon voimaantuloa. Hänen prikaatinsa vetäytyi hiljalleen pohjoiseen ja asettui puolustukseen Iisalmen kirkon ja Partalan väliin.

Keisari Aleksanteri oli tyytymätön Buxhövdenin solmimaan aselepoon, kun siitä ei ollut venäläisille mitään hyötyä Sandelsin jätettyä lujat asemansa jo ennen sen voimaantuloakin. Hän käski sanoa aselevon irti ja jatkaa hyökkäystä Ouluun Suomen armeijan päävoimien perääntymistien katkaisemiseksi. Vahvistuksia saatuaan kenraali Tutshkov sanoi aselevon irti lokakuun 19. päivänä ja ilmoitti aloittavansa sotatoimet lokakuun 27. päivänä kello 13. Määrättynä päivänä venäläiset aloittivatkin hyökkäyksensä suomalaisten yllätykseksi jo kello 12 syystä, että he noudattivat omaa aikaansa.

Sandels oli ryhmittänyt prikaatinsa, johon kuuluivat Vaasan rykmentti, Kajaanin, Pohjanmaan, Länsipohjan ja Oulun pataljoonat sekä Karjalan rakuunat, Koljonvirran rannoille Iisalmen pohjoispuolelle. Kaikkiaan hänellä oli käytettävissään 1800 miestä. Ruhtinas Dolgorukin osasto oli 5 800 miehen vahvuinen. Heti kello 12:n jälkeen Dolgoruki lähetti joukkonsa ylittämään Koljonvirtaa suomalaisten osaksi repimää siltaa pitkin. Yritys torjuttiin, mutta Savon jääkärien ei onnistunut ponnistuksistaan huolimatta lopullisesti hävittää siltaa. Venäläiset saivat sen korjatuksi ja ylittivät virran voimakkaan tulen turvissa kello 15:n maissa. Savon jääkärien oli vetäydyttävä yhä uusien venäläisjoukkojen ylittäessä siltaa pitkin Koljonvirran.

Sandels oli tällä välin ryhmittänyt päävoimansa vastahyökkäystä varten kolmeen osastoon, joita johtamaan hän oli määrännyt majurit Malmin ja Dunc-

kerin sekä everstiluutnantti Fahlanderin. Saatuaan joukkonsa ryhmitetyksi hän odotti sopivinta hyökkäyshetkeä istuen kylmäverisesti valkean ratsunsa selässä vihollisen tulelle alttiina. Tykit jyrisivät puolin ja toisin täyttäen taistelukentän sakealla ruudinsavulla venäläisten kavutessa Koljonvirran pohjoispuolella sijaitsevaa rinnettä ylös. Vasta kun heidän univormunsa alkoivat vilkkua savupilvistä, komensi Sandels joukkonsa hyökkäykseen.

Malmin, Dunckerin ja Fahlanderin miehet ampuivat yhden yhteislaukauksen ja syöksyivät pistimet tanassa hurraten rinnettä alas vihollisen kimppuun. Venäläisten ensimmäiset rivit heitettiin nurinniskoin. Puolustajan hurjan hyökkäyksen yllättäminä Dolgorukin etumaiset hyökäysjoukot joutuivat epäjärjestykseen, kääntyivät pakoon ja saattoivat taempana tulevat joukot sekasortoon ahtautuessaan kapealle sillalle. Suomalaisten tykki- ja kivääritułi teki siinä pahaa jälkeä. Vihollisten komentaja, ruhtinas Dolgoruki, kaatui itse Koljonvirran yli johtavan sillan korvassa. Käyttämättä vielä reservissä olevia joukkojaan vihollinen luopui enemmistä hyökkäysyrityksistä.

Koljonvirran luona Sandels saavutti koko sodan loistavimman voiton. Viholliselle tuotettiin n. 800 miehen tappiot Sandelsin omien menetysten rajoittuessa 300 mieheen. Voitto johtui paitsi johtajan taidosta ja kylmäverisyydestä myös joukkojen erinomaisesta urhoollisuudesta.

Menestyksestään huolimatta Sandelsin oli kuitenkin peräännyttävä, kun pääarmeijakin marssi jatkuvasti pohjoista kohti. Venäläisten hyökkäyshalu oli kuitenkin tyrehtynyt Sandelsin heille antaman iskun johdosta, niin että joukot saattoivat rauhassa marssia Oulua kohti. Marraskuun puolivälissä alkaneet pakkaset helpottivat venäläisten etenemistä ja tuottivat Suomen armeijalle suuria kärsimyksiä. Suurten rasitusten, puutteellisen varustuksen ja kehnon muonituksen johdosta miehet olivat

Sandels.

erityisen alttiita tartuntataudeille, jotka levisivät pelottavassa määrässä. Lokakuun alussa Klingsporia ylipäällikkönä seuranneen Klerckerin 21 000-miehisessä armeijassa sairaiden määrä nousi yli 6 000:n. Pakkanen jäädytti Ruotsiin pyrkivän saaristolaivaston Oulun ulkopuolella kiinni ja esti armeijalle välttämättömien merikuljetusten suorittamisen.

Näiden olosuhteiden pakottamana Klercker ryhtyi neuvottelemaan aselevosta venäläisten kanssa. Venäläisetkin olivat joutuneet sellaisiin huoltovaikeuksiin, että he olivat jo suunnitelleet joukkojensa vetämistä etelämmäksi. He yrittivät kuitenkin aluksi painostaa Klerckeriä antautumaan. Mutta kun Adlercreutz vastasi, että Suomen armeija ”mieluummin kaatuu paikalleen viimeiseen mieheen kuin suostuu sellaisiin ehtoihin”, venäläiset suostuivat tinkimään vaatimuksistaan. Olkijoella marraskuun 19. päivänä tehdyssä sopimuksessa päätettiin, että Klerckerin joukot vetäytyvät Kemijoen taakse.

Olkijoen sopimus päätti tosiasiallisesti taistelut

Suomessa. Lähes vuoden kestäneiden vaihtelevien kohtaloiden jälkeen Suomen armeijan jäännökset olivat joutuneet perääntymään kotimaansa äärimmäiseen nurkkaan ja jättämään maan voitokkaalle viholliselle. Mutta näiden urhoollisten joukkojen rippeet eivät saaneet vieläkään rauhaa ja lepoa. Monet kärsimykset oli vielä kestettävä, ennen kuin harvat eloonjääneet saattoivat jälleen palata koteihinsa. Marssi Olkijoelta Tornioon tuotti joukoille suunnattomia kärsimyksiä. Eräs mukana ollut kuvaa miehistön tilaa seuraavasti: ”He ovat paljaissa nutuissa, toisilla ei ole liivejäkään, ja housut ovat niin lyhyet, että tuskin peittävät heidän jähmettyneet, laihtuneet raajansa. Sukat ja jalkineet ovat repaleissa, niin että päällysnahka on vain kantena jalan päällä; moni on jo kauan ollut ilman anturaa, jonka paikalla riippuu tuohipalanen. Usein on miehistön pitkillä marsseilla täytynyt olla kaksikin päivää ilman ruokaa, kun kuormastohevoset ovat olleet voimattomia elatusvarojen kuljettamiseen tai niitä on puuttunut eikä ole saanut ostaa juuri palastakaan.” — Sairaat ja haavoittuneet täytyi usein jättää tielle kuolemaan, kun armeijalla ei ollut hevosia heidän kuljettamisekseen mukana. Näissä oloissa ei ollut ihmeellistä, että monet suomalaiset sotamiehet jättivät tuhoon tuomitun armeijan ja hakeutuivat aseensa heitettyään koteihinsa. Mutta suurin osa täytti järkkymättä velvollisuutensa loppuun saakka.

Haminan rauha

Vuoden 1808 lopulla koko Suomi oli venäläisten käsissä. Mutta Suomen armeijan jäännökset olivat vetäytyneet taistelukykynsä säilyttäen Ruotsiin, ja Ruotsin voimat olivat lyömättä. Kun kuningas ei osoittanut halua rauhantekoon, sota jatkui edelleen.

Venäläiset ryhtyivät laajoihin valmisteluihin pakottaakseen itsepäisen vihollisensa rauhaan. Kenraali von Buxhövden, jonka johdolla Suomi oli valloitettu, oli

saanut pyytämänsä eron ylipäällikkyydestä joulukuussa 1808. Buxhövdenin tilalle tuli eräs toinen balttilainen ylimys, kenraali von Knorring. Vastusteluistaan huolimatta hänen oli ryhdyttävä toteuttamaan Ruotsin nujertamiseksi laadittua sotasuunnitelmaa. Venäläisten joukkojen oli tunkeuduttava itse Ruotsiin ja pakotettava kuningas rauhantekoon. Koska Ruotsin merivoimat olivat Venäjän laivastoa vahvemmat, hyökkäys oli tehtävä vielä talven kuluessa jäitse.

Venäläisten juuri aloittaessa nämä sotatoimet Kustaa IV Aadolf syöstiin vallasta. Korkeimmat upseeri- ja virkamiespiirit olivat lopullisesti kyllästyneet hänen onnettomaan politiikkaansa ja avuttomaan sodanjohtoonsa. Kuningas oli syrjäytettävä valtakunnan pelastamiseksi. Maaliskuun 13. päivänä 1809 Tukholman linnaan kenraali Adlercreutzin johdolla tunkeutuneet upseerit vangitsivat siten kuninkaan. Kuninkaan setä, Kaarle-herttua, suostuteltiin ryhtymään valtionhoitajaksi. Tämä ei kuitenkaan ehtinyt pysähdyttää venäläisten hyökkäystä.

Vallankaappauksen jälkeisenä päivänä ruhtinas Bagrationin johtama 17 000-miehinen armeija lähti Kumlingesta marssille Ahvenanmaata kohti. Saariryhmää puolusti kenraali von Döbeln, jolla oli n. 4 000 miestä. Juuri taistelujen alettua Döbeln sai tiedon kuninkaan syrjäyttämisestä ja luvan vetäytyä Ruotsiin. Taitavasti toimimalla hän vältti venäläisten saarrostusyritykset ja pelasti joukkonsa marssittamalla nämä Ahvenanmeren ylitse. Venäläisistä vain Kulnev partiojoukkoineen pistäytyi Ruotsin puolella. Taistelut taukosivat molemminpuolisesta sopimuksesta rauhantekoa odoteltaessa.

Hiukan myöhemmin venäläiset ylittivät myös Merenkurkun. Kenraali Barclay de Tolly suoritti huolellisesti valmistellun vaikean marssin Vaasasta Uumajaan 17—20. 3. Uumaja joutui venäläisten käsiin 22. 3. Puolustusta johti kenraali Cronstedt, jonka 2 500 miehestä pääosa oli suomalaisia. Cronstedt katsoi olevansa pakotettu tekemään aselevon de Tollyn kanssa, joka siten voi lepuuttaa ylen rasittuneita joukkojaan. Venäläiset palasivat kuitenkin jo muutaman päivän perästä Suomeen.

Tällä retkellä ei sinänsä ollut suurtakaan merkitystä. Se vaikutti kuitenkin välillisesti Pohjanlahden perukassa olleiden viimeisten suomalaisten joukkojen antautumiseen. Nämä olivat viettäneet sydäntalven Kemin ja Luulajan välisellä rannikkoalueella. Puute ja taudit verottivat jatkuvasti urhoollisen armeijan rippeitä. Ruotsin omat joukot oli sijoitettu etupäässä Tanskan ja Norjan vastaisille rajoille, ja suomalaiset saivat melkein yksin puolustaa Ruotsin itärajaa. Kuninkaalta ei liiennyt mitään apua näille suomalaisille. Tukholmasta tuli korkeintaan kuninkaallisia käskyjä, joilla Suomen armeijan upseerit vapautettiin olosuhteiden vuoksi puuteroimasta tukkaansa ohjesäännön edellyttämällä tavalla.

Maaliskuun lopulla venäläiset sanoivat aselevon irti ja ylittivät Kemijoen. Suomalaisia komensi kenraali Gripenberg, jonka 3 000-miehisestä divisioonasta suuri osa oli sairaita. Hänen oli vetäydyttävä Kalix-joen taakse. Gripenberg ryhtyi sitten neuvottelemaan venäläisten kanssa, jotka vaativat häntä antautumaan. Saatuaan kuulla Uumajan valtauksesta hän lopuksi suostui vihollisen vaatimukseen. Sievissä allekirjoitettiin maaliskuun 25. päivänä ns. Kainuun sopimus, jonka mukaan suurin osa Pohjois-Ruotsin suomalaisista joukoista luovutti aseensa ja palasi kotiseudulleen.

Kainuun sopimusta on arvosteltu ankarasti ja Gripenbergiä itseään syytetty petturuudesta. Vastarinnan jatkaminen olisi kuitenkin ollut turhaa. Se olisi merkinnyt vain viimeistenkin suomalaisten uhraamista Ruotsin puolustamiseksi sen jälkeen, kun Suomi oli menetetty Ruotsin laiminlyöntien vuoksi.

Eräät Suomen armeijan osastot jäivät kuitenkin Ruotsiin ja taistelivat siellä sodan loppuun asti. Niiden viimeinen taistelu oli heinäkuun 5. päivänä Hörneforsissa, jossa Pohjois-Ruotsia puolustavan Sandelsin osasto kärsi tappion. Taistelussa kaatui everstiluutnantti Joachim Zachris Duncker, urhoollisista urhoollisimpana pidetty savolaisten päällikkö. Hänet haudattiin taistelukentälle kohtalotoverinsa, erään urhoollisen kasakkaeverstin kanssa.

Elokuun alussa aloitettiin rauhanneuvottelut Haminassa. Ruotsia edustivat Kurt von Stedingk, Parkuinmäen voittaja, ja A. Skjöldebrand. Venäjän ulkoministeri kreivi Rumjantsev sekä suomalaissyntyinen kreivi David Alopaeus edustivat tsaaria. Suomen erottaminen Ruotsista ja liittäminen Venäjään oli tapahtunut tosiasia. Siitä ei edes keskusteltu. Vain rajoista käyty kiista pitkitti neuvotteluja. Venäläiset halusivat rajaksi Kalix-joen; erityisesti Alopaeus vaati sitä kansallisilla syillä. Ruotsalaiset puolestaan pitivät kiinni Kemijoesta. Lopuksi sovittiin rajan vetämisestä Muonion- ja Tornionjokia pitkin. Ruotsin oli luovuttava myös Ahvenanmaasta.

Vuosina 1808—9 käyty Suomen sota on Runebergin ansiosta saanut erityisen sankarihohteen. Tosiasiallisesti tämä etenkin Suomelle tavattoman kohtalokas sota on Ruotsin ja Suomen pitkän sotahistorian kehnoimpia suorituksia. Taitamaton politiikka vei valtakunnan sotaan, johon ei ollut varustauduttu. Sotaa olisi tästä huolimatta voitu käydä paljon tehokkaammin, jos sen johdossa olisi ollut pätevä mies. Kuningas piti kuitenkin itsepäisesti myös ylimmän sotilaallisen käskyvallan käsissään siitä huolimatta, ettei hänessä ollut vähääkään sotapäällikköä. Todellinen voimasuhde ei myöskään ollut niin epäedullinen, kuin pelkästään kummankin puolen vahvuuksia vertailemalla näyttää. Sodan kulku osoitti, että tanskalaiset ja norjalaiset olisi pidetty kurissa varsin vähäisillä maavoimilla Englannin ja Ruotsin laivastojen hallitessa merta. Huomattava osa Ruotsin voimista olisi siten todella voitu siirtää Suomeen, kuten kenraali Tibell ehdottikin. Suomen puolustajien ja hyökkääjän voimien välillä olisi täten saatu aikaan sellainen tasapaino, että venäläisten menestys olisi ollut hyvin kyseenalaista. On nimittäin otettava huomioon, ettei tsaari olisi suinkaan kyennyt rajattomasti vahvistamaan Suomessa taistelevia joukkojaan. Hänellä oli muilla rajoilla tärkeämpiä etuja valvottavanaan. Suomeen lähetettyjen varsin vähäistenkin joukkojen huoltaminen tuntui sitä paitsi ajoittain melkein mahdottomalta.

Mutta ei ainoastaan korkein sotaherra ollut taidol-

taan heikko. Alemmankaan päällystön ammattitaito ei kestä arvostelua. Joskaan kuningas ei osannut valita joukoilleen kelvollisia komentajia, kuten Klingsporin nimittäminen Suomen armeijan ylipäälliköksi samoin kuin Viaporin uskominen amiraali Cronstedtille osoittaa, hänellä ei näytä olleen paljon valinnan varaakaan. Adlercreutzin, eversti Cronstedtin, Fieandtin ja monen muun Runebergin ylistämän urhon rohkeutta ei kylläkään käy epäileminen. Siinä suhteessa he olivat johtamiensa uskollisten ja kärsivällisten urhojen veroisia. Mutta upseereina heidän ammattitaitonsa oli luvattoman heikko. Tämä johtui osaksi ruotujakolaitoksesta, joka kehitti upseereista enemmän maanviljelijöitä kuin sotakelpoisia joukkojen johtajia, osittain vallankumoussotien sodankäynnissä aiheuttamista valtavista muutoksista. Suomen hiljaisella maaseudulla virkataloissaan rauhallisesti eleleviliä ruotuväkiarmeijamme johtajilla oli vain varsin hämärä käsitys siitä kehityksestä, mikä sodankäynnin alalla näihin aikoihin tapahtui. Sodan sytyttyä näitä puutteita ei voitu enää korjata.

Loistavan esimerkin siitä, mitä todella taitavat johtajat olisivat voineet Suomen sodan olosuhteissakin saada aikaan, tarjoaa Sandelsin toiminta Savossa. Hän taisteli siellä v. 1808 keväästä syksyyn menestyksellä kolminkertaista ylivoimaa vastaan. Suomen armeijan päävoimat eivät kyenneet vastaavana aikana yleensä omaamastaan ylivoimasta huolimatta muuhun kuin saavuttamaan joitakin vähäisiä voittoja.

Ruotsi-Suomi ei ollut kyennyt tuottamaan soturikuninkaita Kaarle XII:n jälkeen. Hänen ajoistaan lähtien valtakunnan sotavoimien laadullinen taso oli laskenut melkeinpä jatkuvasti. Kun valtakunta joutui 19. vuosisadan alun Eurooppaa järkyttäneiden suurten poliittisten mullistusten pyörteissä taistelemaan olemassaolostaan ja puolustamaan ykseyttään, sen laiminlyödyt sotavoimat eivät kyenneet täyttämään niille asetettua tehtävää. Tuloksena oli siten Ruotsin ja Suomen monisatavuotisen yhteyden pirstoutuminen ja molempien veljeskansojen joutuminen kulkemaan vastaisuudessa omia teitään.

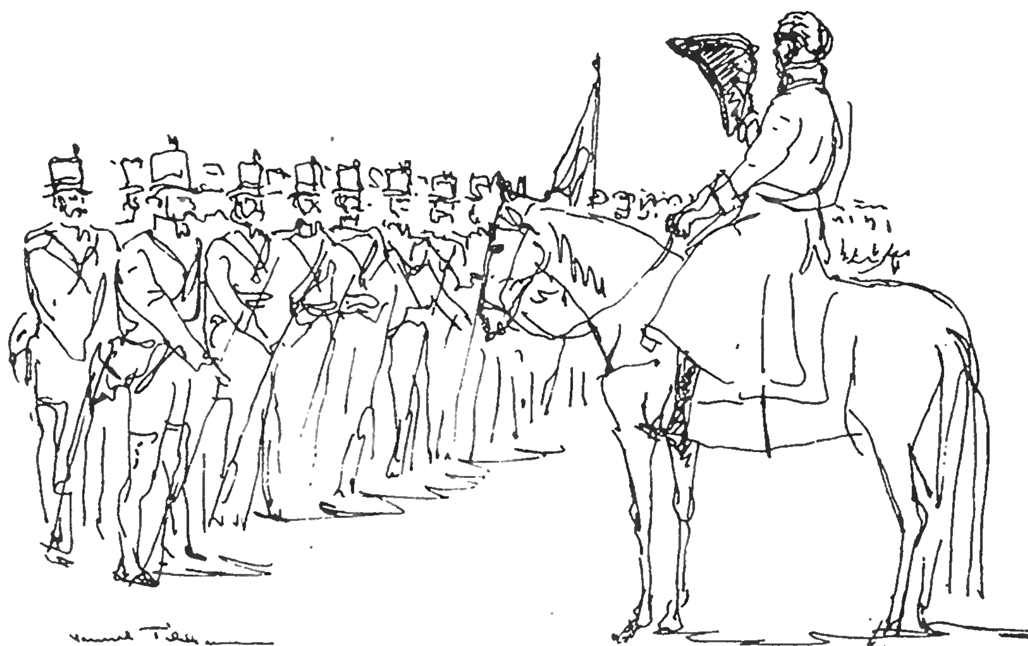
Uumajan torilla

Lokakuun 8. päivänä Ruotsin pohjoisarmeijan joukot olivat kokoontuneet Uumajan torille. Niiden joukossa olivat viimeiset Ruotsissa taistelleet suomalaiset. Pohjoisarmeijan komentaja, kenraali von Döbeln oli kutsunut joukot kokoon saatuaan tiedon Haminassa Ruotsin ja Venäjän välillä solmitusta rauhansopimuksesta. Kenraali hyvästeli sopimuksen nojalla Ruotsista erotettuun kotimaahansa palautettavat suomalaiset seuraavin sanoin:

"Sotilaat!

Minä olen kutsunut armeijan kokoon ilmoittaakseni, että valmistava rauhansopimus on syyskuun 17. päivänä tehty Ruotsin ja Venäjän välillä. Tämä rauhansanoma lopettaa hävittävän sodan kaikki onnettomuudet — tuleehan sen olla iloinen sanoma, varsinkin kun Ruotsin tyhjentyneet apulähteet eivät salli tämän taistelun jatkamista, jonka valtiolliset erehdykset ovat aloittaneet ja joka kahden pitkän vuoden aikana on riuduttanut maan voimat. Mutta Suomi eroaa Ruotsista — valtakunnan rajaksi tulee Tornionjoki. Suomalaiset! Tässä rauhassa Ruotsin kruunu kadottaa kolmannen osan aluettaan, Ruotsi menettää ylevän Suomen kansan, voimakkaimman tukensa. Eikä tässä kyllin, Ruotsin armeija menettää sotavoimansa ytimen ja arvokkaimman osan. Emämaa on masennettu, vaipunut suruun ja kaipaukseen korvaamattomien uhrautumisten tähden; mutta kaikkiviisas Kaitselmus on määrännyt meidän kohtalomme, se on vastaanotettava kärsivällisyydellä, nöyryydellä.

Sotilaat! Toverit! Veljet! Te, jotka nyt päättyneen sodan aikana niin suurella uskollisuudella ja miehuudella, huolimatta vihollisjoukkojen lukuisuudesta ja odottamattomasta päällekarkauksesta, aseiden aineellisella voimalla Siikajoella, Revonlahdella, Pulkkilassa, Lapualla, Kauhajoella, Lapväärtissä, Ätsärissä, Nummijärvellä, Juuttaalla ja Iisalmella ym.

Döbelnin jäähyväiset.

olette voittaneet viholliset; te jotka omin voimin otitte takaisin puolen Suomea — te jotka moninkertainen ylivoima vihdoin pakotti jättämään Suomen rajan, te olette sittemmin kestävyydellä taistelleet emämaan ruotsalaisen turpeen puolesta — te täällä olevat kalliit jäännökset ylevästä Suomen kansakunnasta ja sen urhoollisesta soturikansasta, teille minun tulee ja minä sen teenkin, liikutetuin sydämin julistaa kuninkaan, valtiosäätyjen, Ruotsin kansan, Ruotsin armeijan, esimiesteni, toverieni, minun oma — kaikkien vilpitön kiitollisuus.

Kuninkaan armollinen suosio, valtiosäätyjen hellivä hyväntahtoisuus, Ruotsin kansan ihailu, Ruotsin tunnustus, minun oma harras kiintymykseni teihin, ne ovat uhreja, jotka teille pyhitetään ja minun kauttani tarjotaan.

Suomalaiset! Veljet! Teidän urotyönne ovat suuret, ja kiitollisuus, jonka minä kaikkien puolesta teille lausun, on samassa suhteessa. Sen tulkitsemiseen tarvittaisiin kaunopuhujan koko kyky — minä olen sotilas — sotilas! mikä ylevä nimitys, kun se minulla on teiltä, teidän hyväksenne ja teidän kanssanne. Ottakaa siis vastaan liikutetun sydämen kaunistelemattomat ajatukset; ja te ruotsalaiset joukot,

jotka tällä surullisella hetkellä olette läsnä, olkaa elävänä todistuksena ruotsalaisen emämaan rajattomasta kiitollisuudesta. Ruotsalaiset, olkaa ylpeitä siitä, että olette nähneet nämä suomalaisen sotajoukon jäännökset. Muistakaa heitä! Kunnioittakaa heitä! Katsokaa heidän kuihtuneita ruumiitaan, heidän kalpeita kasvojaan, niissä on merkkejä heidän uskollisista, ehkäpä turhista ponnistuksistaan kuluneina vuosina. Ja te suomalaiset! Kun tulette takaisin synnyinseuduillenne, niin ilmoittakaa siellä Ruotsin kansan kiitollisuus kansaanne kohtaan. Te palaatte kulunein vaattein, katkotuin tai läpiammutuin jäsenin, mutta te viette mukananne rehellisen soturinsielun näkyvän kaunistuksen. Ruotsalaisen emämaan vihollisia teistä ei voi koskaan tulla, siitä minä olen varma; mutta pysykää kaikkina aikoina sen ystävinä. Jos uuden esivallan voima estäisi teidän toiveittenne ja tahtonne täyttämistä, niin antakaa siunauksenne sydämen ja ajatuksen hiljaisella kielellä tulla emämaalle. Muistuttakaa tätä lapsillenne, suvusta sukuun me siunaamme teitä, kunnioitamme teitä.

Yhtä minä pyydän teiltä: kun te lähestytte niitä paikkoja, missä me olemme voittaneet vihollisemme, ja kun te siellä näette sen sorakummun, joka peittää meidän kaatuneet kumppanimme, huokailkaa siunausta heidän tomulleen; he ovat kuolleet sankareina, ja heidän tuhkaansa vartioivat kunnian haamut. Te tunnette ihmissydämen moninaiset oikut, sen taipumuksen äkisti valita tunteilleen esineitä, joita se ei luule koskaan unohtavansa. Mutta tuskin on muutamia viikkoja kulunut, kun se huikentelevaisuudessaan on tehnyt toisen valinnnan. Aika muuttaa kaikki, sen kuluessa kaikki unohtuu; mutta sen minä vakuutan ja te tulette itse sen huomaamaan, että soturiliitto, joka on solmittu taisteluissa, vaaroissa, veressä ja kuolemassa, ei koskaan hajoa. Me siis olemme varmoja toistemme rakkaudesta; soturiveljeys kestää elämäniän loppuun ja se kiitol-

lisuus, jota teitä kohtaan olen tuntenut ja tunnen, on tähän meidän yhteiseen siteeseemme erottamattomasti yhdistetty. Suomalaiset! Veljet! Jos minun sanojani voisivat verikyyneleet silmistäni vahvistaa, virtaisivat ne nyt, ja jokainen pisara vakuuttaisi teille minun kunnioitustani, ystävyyttäni."

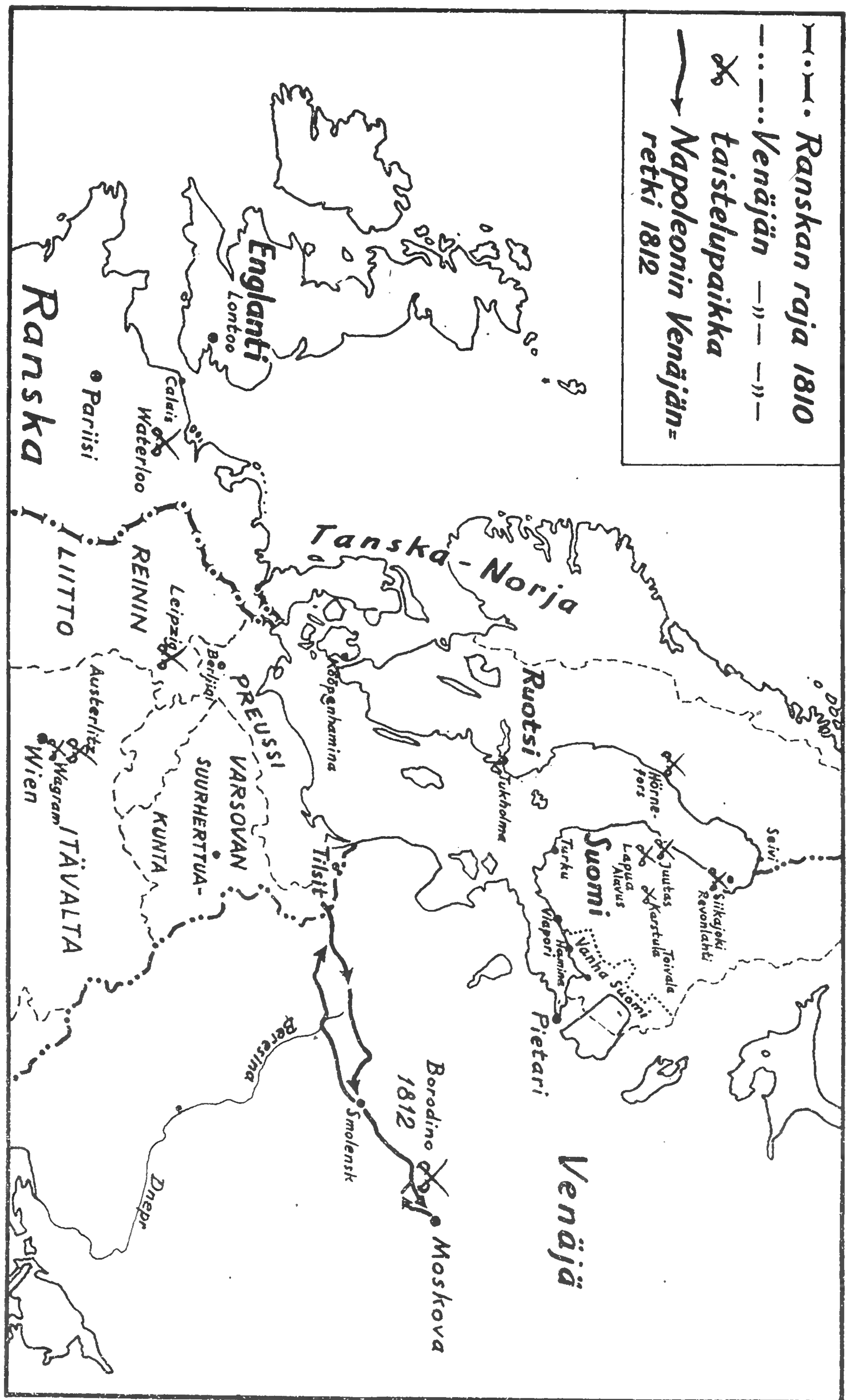
Näillä ylväillä sanoilla päätti urhoollinen ruotsalainen yli puolen vuosituhannen aikana käydyissä lukemattomissa taisteluissa syntyneen aseveljeyden. Haminan rauha katkaisi lukuisia lujia siteitä. Mutta vuosisataisten yhteisten kohtaloiden synnyttämä veljeyden tunne jäi edelleen yhdistämään Pohjanlahden eri puolille jääneitä valtakunnan puoliskoja. Ja vastedes omaa tietänsä kulkeva Suomen kansa on myöhemmin vaikeuksiin jouduttuaan saanut kokea tämän tunteen vielä elävän satavuotisesta erosta huolimatta.

VENÄJÄN-VALLAN AIKA

SUOMEN VALTION PERUSTAMINEN

Haminan rauhansopimuksella purettiin Suomen ja Ruotsin kansojen välinen yli 600-vuotinen valtiollinen yhteys. Tämä yhteenkuuluvaisuus on ollut erittäin suurimerkityksinen Suomen kansan kehitykselle. Sen syntymisen aikoihin oli ollut kysymyksessä kansamme joutuminen joko itäisen tai läntisen sivistyksen yhteyteen. Suomen kansan luonne ja taipumukset vetivät sitä luonnostaan länsieurooppalaiseen sivistyspiiriin. Mutta kansamme ei olisi voinut ajan mittaan omin voimin vastustaa itäistä painetta. Liittyminen Ruotsiin turvasi siten Suomen kansalle mahdollisuuden kehittää yhteiskuntarakennettaan ja sivistysolojaan sen omien luontaisten taipumusten mukaiseen suuntaan. Ruotsin ja Suomen välillä vallinneen valtiollisen yhteyden nyt purkautuessa pohjoismainen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys oli lähtemättömästi syöpynyt kansamme tajuntaan. Suomen kansalla oli niissä mitä arvokkain lähtökohta sen kehityksen nyt suuntautuessa uusille urille.

Suomen väkivaltaista erottamista Ruotsista pidettiin myös Pohjanlahden tällä puolella järkyttävänä onnettomuutena. Mutta tosiasiallisesti vasta sen avulla Suomen kansa saattoi kasvaa kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen. Suomi oli Ruotsin yhteydessä ollessaan ollut emämaan kanssa tasa-arvoinen yhteisen valtakunnan osa. Mutta tämän yhteyden vallitessa maallamme olisi tuskin ollut mahdollisuutta saada itsehallintoa ja kehittyä tietoisuuteen kansallisesta omalaatuisuudestaan. Joka tapauksessa tällainen kehitys olisi ollut hyvin hidasta, sillä yhteisen valtakunnan voimakkaampana ja vauraampana

Ranskan raja 1810
Venäjän —»— —»—
taistelupaikka
Napoleonin Venäjän-retki 1812
Englanti
Lontoo
Ranska
Pariisi
Calais
Waterloo
REININ LIITTO
Leipzig
Berliini
PREUSSI
VARSOVAN SUURHERTTUA-KUNTA
Austerlitz
Wagram
Wien
ITÄVALTA
Tanska-Norja
Kööpenhamina
Ruotsi
Tukholma
Hörnefors
Seivi
Siikajoki
Revonlahti
Suomi
Turku
Lapua
Alavus
Juutas
Kartula
Toivala
Viapori
Hamina
Vanha Suomi
Pietari
Tilsit
Beresina
Smolensk
Borodino 1812
Moskova
Dnepr
Venäjä

osapuolena Ruotsi pyrki ehkäisemään Suomen erikoisaseman voimistumisen.

Suomen liittäminen Venäjään poisti nämä estot yhdellä iskulla. Tämän valtiollisen mullistuksen seurauksena maamme kehitys lähti kulkemaan yllättävän nopeaa vauhtia. Suopean kohtalon sallimuksesta Suomi sai itsehallinnon sodan vielä riehuessa.

Suomen tulevaisuus vaakalaudalla

Lähettäessään sotajoukkonsa valtaamaan Suomea ei Aleksanteri ollut vielä lopullisesti päättänyt, mitä vallatulle maalle tehtäisiin. Sota oli aloitettu pelkästään Napoleonin vaatimuksesta, ja Suomen valtauksella pyrittiin vain pakottamaan Ruotsi-Suomen itsepäinen kuningas suostumaan Napoleonin mannermaansulkemiseen. Tällöin Kustaa IV Aadolf olisi voinut saada Suomen takaisin.

Mutta pian keisarin mielipide muuttui. Venäjä ei ollut toistaiseksi hyötynyt mitään Napoleonin kanssa Tilsitissä tekemästään sopimuksesta. Päinvastoin se oli joutunut luopumaan Turkin kustannuksella suunnittelemistaan aluevaltauksista. Saadakseen uhrauksistaan edes jotakin korvausta Aleksanteri päätti pitää Suomen, joka näytti helposti joutuvan hänen käsiinsä. Kun kuningas Kustaa IV Aadolf vangitutti sodan puhjetessa Tukholmaan jääneen Venäjän lähettilään, käytti keisari tätä kansainvälisen oikeuden loukkauksena pidettyä tapausta tekosyynä Suomen liittämiseksi Venäjään. Kesäkuun 17. päivänä antamassaan julistuksessa keisari selitti, että ”sen Korkeimman päätöksen jälkeen, joka on siunannut meidän sota-aseemme, olemme Me iäksi Venäjän valtakunnan kanssa yhdistäneet Suomen maan”.

Tässä samassa julistuksessaan keisari antoi uusille alamaisilleen kehoituksen: ”Edespyrkikäät Teidän lujasa ja järkähtämättömäsä suosiosanne ja rakkaudesanne Venäjänmaan kohtaan.” Mutta pelkästään kansan hyvään tahtoon ei luotettu. Venäläiset hal-

litusmiehet pitivät välttämättömänä, että keisarin uusien alamaisten uskollisuuden varmistamiseksi heiltä oli mitä pikimmiten otettava uskollisuudenvala. Etenkin valtausarmeijan komentaja kenraali Buxhövden kiirehti tämän toimenpiteen suorittamista. Hän pelkäsi kansan nousevan valloittajaa vastaan, kuten jo eräin paikoin Karjalassa ja Pohjanmaalla oli tapahtunutkin. Kun Suomen armeijan perääntyminen päättyi ja se saavutti ensimmäiset voittonsa, kävi valan ottaminen venäläisten mielestä välttämättömäksi. Toukokuun loppupuolella tähän ryhdyttiinkin.

Venäläisten vaatimukset asettivat Suomen kansan vaikean ratkaisun eteen. Sota ei ollut vielä päättynyt, eikä sen lopputuloksesta ollut vielä ehdotonta varmuutta. Uskollisuudenvalan tekeminen vieraalle valloittajalle tuntui oudolta myös siksi, että Suomen armeija oli vielä täysin taistelukykyinen ja piti suurta osaa maasta hallussaan.

Venäläisten vaatimukseen suhtauduttiinkin hyvin eri tavalla eri yhteiskuntaluokkien keskuudessa. Talonpoikaisväestön asenne oli yleensä varsin torjuva. Vain pakolla ja uhkauksilla se saatiin vannomaan vaadittu vala. Sivistyneistön keskuudessa oltiin halukkaampia alistumaan. Näissä piireissä uskottiin historiallisen kehityksen perusteella Suomen eron Ruotsista olevan väistämätön tosiasia, joten siihen oli parasta vastustelematta alistua. Niinpä useimmat maaherrat asettuivat alusta alkaen valloittajan käytettäväksi, ja Turun piispa Jaakko Tengström julisti papistolle lähettämässään kiertokirjeessä valloittajia vastaan tapahtuvat kansannousut rikollisiksi yrityksiksi. Mutta toisenlaisiakin mielipiteitä esitettiin. Turun yliopiston rehtori, maamme etevin lakimies Matias Calonius selitti kesäkuussa 1808 venäläisten miehittämässä Turussa pitämässään rohkeassa puheessa, etteivät alamaiset voi kesken sodan ilman muuta luopua vanhalle esivallalle vannomastaan kuuliaisuudesta.

Venäläisten yleensä inhimillisestä käyttäytymisestä huolimatta tällainen vastustelu saattoi kuitenkin käydä asianomaisille hyvinkin kalliiksi. Mm. Vaasan rovasti Jaakko Chydenius, sikäläisen hovioikeuden kanneviskaali A. Bergvall sekä kauppaneuvos Fahlander kieltäytyivät vannomasta vaadittua valaa. Tällöin Chydeniusta pideltiin niin pahoin, että hän kuoli saamiinsa vammoihin. Molemmat muut tuomittiin kuolemaan. Heidät kuitenkin armahdettiin, jolloin he siirtyivät Ruotsiin. Täällä kuningas palkitsi heitä korottamalla molemmat aatelissäätyyn Wasastjerna (Vaasantähti)-nimisinä.

Yrittäessään saada maamme nopeasti alistumaan, mikä Venäjälle oli tärkeätä suurpoliittisen tilanteen takia, venäläiset pyrkivät erityisesti painostamaan Suomen armeijan upseereita, aliupseereita ja sotilasvirkamiehiä. Buxhövden antoi julistuksen, että heiltä riistetään heidän sotilasvirkatalonsa tai -torppansa, mikäli he eivät määräajan kuluessa luovu armeijasta ja palaa koteihinsa. Maaherrojen piti tiedottaa asianomaisille heidän perheitänsä vastaan kohdistuvasta uhkasta. Kuopion läänin maaherra Olavi Vibelius vastasi tähän kunniattomaan vaatimukseen seuraavin miehekkäin sanoin: ”Jos nyt palveluksessaan ja uskollisuusvelvollisuuttaan täyttämässä olevat Suomen armeijan herrat sotilaat ovat menettäneet omaisuutensa käytöksen takia, jota he tähän asti eivät ole tienneet rikolliseksi, ei ole kuitenkaan lain mukaista, että heidän vaimonsakin ja saamamiehensä menettävät oikeutensa.” Venäläisetkään eivät tällöin enää kehdanneet soveltaa näitä itämaisiin oikeudenkäyttötapoihin perustuvia määräyksiä.

Maamme valloituksen edistyessä kypsyivät myös venäläisten Suomen tulevaa asemaa koskevat suunnitelmat. Sen suhteen oli aluksi esiintynyt eri mielipiteitä. Keisarin suunnitellessa sotaa Ruotsi-Suomea vastaan näki Venäjällä jo kolmisen vuosikymmentä elellyt Yrjö Maunu Sprengtporten nyt ajankohdan sopivaksi Suomen itsenäisyyssuunni-

telmien toteuttamiselle. Hän esitti oitis Aleksanterille, että Suomen olisi saatava itsehallinto Venäjän yhteydessä. Suomen säädyt oli kutsuttava kokoon vannomaan uudelle hallitsijalle uskollisuutta ja saamaan häneltä vakuutus Suomen entisen hallitustavan säilyttämisestä.

Sprengtportenin suunnitelmien vastustajana esiintyi eräs hänen entisistä hengenheimolaisistaan, vanha Anjalan-mies Kaarle Henrik Klick. Tämä esitti, että Suomesta oli tehtävä tavallinen venäläinen maakunta, jolle keisari korkeintaan armosta saattaisi myöntää joitakin erioikeuksia. Ruotsin-vallan aikaista hallitusmuotoa maallemme ei pitäisi missään tapauksessa suoda.

Klickin mielipide sai paljon kannatusta Venäjällä. Kun sotatoimet sujuivat venäläisille suotuisasti, alkoi keisarikin kallistua tämän ehdotuksen kannalle. Kansakunnalle, jonka sotajoukko oli niin heikosti suorittanut tehtävänsä, ei kannattanut osoittaa mitään erikoista suopeutta.

Mutta tilanne sotanäyttämöllä muuttui kohta venäläisille hyvin epäedulliseksi. Suomen armeija lähti etenemään etelää kohti, ja ruotsalais-englantilaiset laivastovoimat uhkasivat venäläisten miehittämiä rannikkoja. Armeijan ja aseisiin nousseiden kansanmiesten urheus ja uhrautuvaisuus herätti keisarissa kunnioitusta. Tällainen kansa ansaitsi paremman kohtalon kuin sille oli jo suunniteltu. Sprengtportenin ehdotukset alkoivat vähitellen syrjäyttää Klickin suunnitelman keisarin mielestä.

Ensimmäisenä merkkinä tästä oli keisarin päätös, että Suomen säätyjen edustajista kootun lähetyskunnan oli saavuttava Pietariin tekemään selkoa kansan mielipiteistä ja toivomuksista. Syksyllä 1808 Aleksanteri kohtasi Erfurtissa Saksassa Napoleonin ja sai tämän suostumuksen Suomen Venäjään liittämiseen. Nyt Aleksanteri saattoi lopullisesti päättää, minkälaiseksi Suomen asema oli järjestettävä. Keisarin oli juuri näihin aikoihin suunniteltava itse Ve-

näjälläkin suuria hallinnollisia uudelleenjärjestelyjä. Hänen tärkeimpänä apulaisenaan näissä töissä oli valtiosihteeri Mikael Speranski, joka ihaili Ranskan vallankumouksen mukanaan tuomia vapaamielisiä aatteita. Speranski vaikutti huomattavasti myös keisarin vapaamielisten taipumusten vahvistamiseen. Suomen aseman järjestely sattui siis maallemme erittäin onnelliseen aikaan.

Marraskuussa 1808 suomalainen lähetyskunta vihdoin matkusti Pietariin. Lähetyskunnan valitseminen oli kokenut vastustusta, sillä pelättiin venäläisten yrittävän tällä tavoin välttää valtiopäivien koollekutsumisen. Lähetyskuntaan oli valittu yksi aatelismies, talonpoika ja porvari kustakin maamme eteläisestä läänistä sekä pappi kummastakin hiippakunnasta. Buxhövdenin käskystä oli siihen valittu myös kaksi kauppiasta, porvoolainen Lindert ja tamperelainen Hultman. Turun yliopiston edustajana oli mukana rehtori, lääketieteen professori Gabriel Eerik Haartman. Myös Turun hovioikeus oli lähettänyt oman miehensä, nuorimman asessorinsa vapaaherra Robert Henrik Rehbinderin. Lähetyskunnan puheenjohtajana oli entinen Anjalan-mies, ruotsalaissyntyinen vapaaherra Kaarle Eerik Mannerheim.

Pohjois-Suomesta myöhemmin valituilla edustajilla täydennetty lähetyskunta suoritti tehtävänsä erinomaisesti. Keisari hyväksyi sen selityksen, ettei lähetyskunta voinut esiintyä Suomen säätyjen valtuuksin. Tämän vuoksi keisari myös ilmoitti suostuneensa lähetyskunnan esittämään toivomukseen Suomen säätyjen koollekutsumisesta. Lähetyskunnan oli kuitenkin jo heti annettava tietoja maan tilasta ja tehtävä parannusehdotuksia. Tämän se tekikin ennen kotimaahan paluutaan.

Näihin aikoihin keisari antoi myös julkisen tunnustuksen sille miehelle, joka kaikkia muita aikaisemmin ja innokkaimmin oli vaatinut Suomen säätyjen kutsumista koolle maan uutta asemaa järjestelemään. Yrjö Maunu Sprengtporten, jonka ruot-

salainen sotaoikeus oli aikoinaan maanpetturina tuominnut, nimitettiin synnyinmaahansa välittömästi keisarin alaiseksi kenraalikuvernööriksi. Tällä tavoin hän sai tilaisuuden ratkaisevasti vaikuttaa tulossa oleviin suuriin järjestelyihin. Keisari määräsi myös Mikael Speranskin esittelemään Suomen asiat suoraan hänelle itselleen.

Helmikuun 1. päivänä 1809 julkaistiin kauan odotettu kutsu säätyjen kokoontumiseksi. Se kuului seuraavasti: ”Koska Jumalan sallimuksesta ja aseittemme onnellisen menestyksen kautta Suomen suuriruhtinaskunta on kaikiksi ajoiksi tullut keisarikuntaamme yhdistetyksi, on sen asukasten onni ensimmäisen huolenpitomme esineitä. Vakuutettuina siitä, että tämän meidän hellyydellemme niin tärkeän tarkoituksen saavuttamiseksi Suomen säädyt eivät jättäne siinä kohden yrittämättä noudattaa Meidän korkeita aikomuksiamme, olemme me sen johdosta käskeneet ja tämän kautta käskemme, että maan asetuksia noudattamalla yleiset valtiopäivät ovat pidettävät Porvoon kaupungissa maaliskuun 22. päivänä tänä vuonna. Sen vuoksi tulee kaikkien säätyjen valtuutettujen sinne saapua, sillä tavoin kuin valtiopäiväjärjestykset säätävät keskustelemaan niistä asioista, jotka Me hyväksi katsomme heidän neuvoteltavikseen jättää.”

Kohta keisarin käskyn saavuttua ryhdyttiin Suomessa innokkaasti valmistelemaan näitä valtiopäiviä, joista oli tuleva lajissaan merkillisimmät maamme historiassa.

Porvoon valtiopäivät

Maaliskuun 26. päivänä avattiin Porvoon valtiopäivät juhlallisin menoin. Kaksi pitkiin valkoisiin atlaspaitoihin, lyhyihin vihreäsamettisiin kauhtanoihin ja punavalkoisilla strutsinsulilla koristettuihin hattuihin puettua airutta ratsasti ympäri kaupunkia valkoiset airuensauvat käsissään lukemassa julki

valtiopäiväkuulutusta. Ulaanien muodostama saattue oli komeutta lisäämässä. Tämän jälkeen maamarsalkka ajoi kuuden ruskean hevosen vetämissä vaunuissa kamaripalvelijoineen ja keisarin värejä kantavine ajomiehineen ja esiratsastajineen raatihuoneen eteen, missä ritariston ja aatelin jäsenet ottivat hänet vastaan.

Näitä valtiopäivien juhlallisia avajaisia oli edeltänyt viikkokausia kestänyt kuumeinen valmistelutyö. Kohta valtiopäiväkutsun saavuttua oli suoritettu valtiopäivämiesvaalit alemmissa säädyissä, aatelin itseoikeutettujen jäsenten valmistautuessa myös saapumaan säätykokoukseen. Ruotsi-Suomen hallitsijoille kuuluneen oikeuden nojalla keisari oli etukäteen määrännyt säätyjen puhemiehet. Aatelin puhemieheksi eli maamarsalkaksi Aleksanteri valitsi vapaaherra Robert Wilhelm de Geerin, joka oli aikoinaan menettänyt Kymenkartanon läänin maaherran viran Anjalan liittoon osallistumisestaan. Vanha itsenäisyysmies sai näiden tapahtumien yhteydessä hyvityksen. Pappissäädyn puhemieheksi määrättiin maan arvovaltaisin kirkonmies, Turun piispa Jaakko Tengström, jonka erityisesti ilmituoma myöntyväisyys uuteen esivaltaan miellytti keisaria. Turkulainen kauppias Kristian Trapp ja Uudenkaarlepyyn pitäjästä kotoisin oleva talonpoika Pietari Pietarinpoika Klockars toimivat puolestaan porvaris- ja talonpoikaissäätyjen puhemiehinä. Turun hovioikeuden presidentti Aadolf Tandefelt sai käskyn toimia oikeuskanslerina valtiopäivien aikana.

Mutta myös hyvillä porvoolaisilla oli paljon puuhaa ja vaivaa valtiopäivien johdosta. Heidän pieni kaupunkinsa oli saanut tämän kunnian syystä, että se sijaitsi sopivimman matkan päässä Pietarista. Maistraatin käskystä porvoolaiset siivosivat ja korjailivat talojaan edustajien asunnoiksi. Ruokavaroja koottiin ja lopuksi ryhdyttiin rakentamaan suurta kunniaporttia Loviisasta tulevalle tielle. Itse keisari

Aleksanteri oli nimittäin luvannut saapua kunnioittamaan valtiopäiviä läsnäolollaan.

Maaliskuun 27. päivänä keisari saapui juhlallisesti kaupunkiin. Kenraalin univormuun pukeutunutta, Andreaan ritarikunnan sinisen nauhan koristamaa hallitsijaa seurasi loistava saattue. Siinä olivat mm. Venäjän valtakunnankansleri Rumjantsev, ylihovimarsalkka Tolstoi ja Suomen asioita esittelemään määrätty kreivi Speranski. Joukko kenraaleja, sotaministeri kreivi Araktshejev etunenässä täydensi seuruetta.

Tykinlaukaukset ja kirkonkellojen kumina kaikuivat ilmassa keisarin ratsastaessa venäläisten joukkojen muodostaman kunniakujan läpi asunnokseen valittuihin kahteen porvaristaloon, jotka oli tilapäisesti yhdistetty toisiinsa. Täällä säätyjen lähetystö otti korkean vieraan vastaan maamarsalkan kiittäessä keisarisuuriruhtinasta siitä, että hän oli tahtonut itse saapua avaamaan valtiopäivät "meidän valtiosääntömme mukaisesti". Keisarin päivällinen, jonne säätyjen lähetystö oli kutsuttu, ja kaupungilla järjestetty juhlavalaistus päättivät ensimmäisen päivän juhlallisuudet.

Seuraavana päivänä suoritettiin valtiopäivien juhlalliset avajaiset. Vanhan tavan mukaan aateli kävi noutamassa hallitsijan hänen asunnostaan ja saattoi hänet kirkkoon, jossa muiden säätyjen edustajat odottivat. Kaikkiaan valtiopäivillä oli n. 70 aatelismiestä, 8 pappia, 19 porvaria ja 30 talonpoikaa. Kun tuomiorovasti M. J. Alopaeus oli sairastuneen piispa Cygnaeuksen sijasta tervehtinyt keisaria raamatunlauseilla, saatettiin hallitsija kirkkoon sijoitetulle valtaistuinkatoksella varustetulle korokkeelle. Tässä keisari seisoi koko pitkähkön jumalanpalveluksen ajan ilman päällystakkia huolimatta kylmyydestä, mikä kirkossa pakkaspäivänä vallitsi. Saarna pidettiin hänen itsensä valitsemasta tekstistä.

Jumalanpalveluksen jälkeen siirryttiin juhlakulkueessa kymnaasiin, jonka saliin oli sijoitettu sa-

manlainen punasamettinen valtaistuinkatos kuin tuomiokirkkoonkin. Tämän selusta oli koristettu Suomen vaakunalla. Keisarin valtaistuimena oli runsaasti kullattu nojatuoli, jonka verhoiluun oli käytetty punaista samettia. Tuolin selkämykseen oli kirjailtu kaksoiskotka, ja käsinojat päättyivät kultaista palloa suussaan pitäviin kotkanpäihin.

Säätyjen järjestäydyttyä paikoilleen keisari piti niille ranskankielisen puheen, jonka kenraalikuvernööri Sprengtporten tulkitsi ruotsiksi. Jouduttuaan sallimuksen tahdosta hallitsemaan "hyvää ja lainkuuliaista" kansaa keisari mainitsi halunneensa nähdä sen valtuutetut ympärillään. Tämä kokous oli oleva takeena siitä, että keisari halusi lupauksensa mukaan ylläpitää Suomen valtiomuodon ja perustuslait. "Tämä säätykokous on oleva alkuna valtiolliselle olemassaolollenne", lausui keisari, "sen tarkoituksena on lujittaa niitä siteitä, jotka kiinnittävät teidät asiain uuteen järjestykseen; täydentää niitä oikeuksia, jotka sotaonni on Minulle suonut, toisilla sydämelleni kalliimmilla, periaatteitteni kanssa sopusointuisemmilla, rakkauden ja kiintymyksen tunteista johtuvilla oikeuksilla". Toivotettuaan säädyille menestystä työssään keisari antoi oikeuskanslerina toimivan hovioikeudenpresidentti Tandefeltin lukea säätyjen käsiteltäviksi jättämänsä esitykset.

Presidentti Tandefelt luki nämä Suomen hallinnon järjestämistä, verotuksen uudistamista sekä rahaolojen ja sotalaitoksen järjestelyä koskevat keisarilliset esitykset. Kun säätyjen puhemiehet olivat vielä esittäneet keisarille kiitokset säätyjen koollekutsumisesta, oli juhlallinen avajaistoimitus lopussa. Illaksi maamarsalkka oli järjestänyt tanssiaiset tähän samaan saliin, jossa päivätilaisuuskin oli pidetty.

Seuraavana päivänä, maaliskuun 29:ntenä Aleksanteri antoi juhlallisen hallitsijanvakuutuksensa Suomen suuriruhtinaana ja otti vastaan säätyjen Suomen kansan nimissä antaman uskollisuudenvalan. Tämä tilaisuus pidettiin Porvoon tuomiokirkossa, joka oli

jälleen ääriään myöten täynnä väkeä. Kun keisari oli saapunut seurueineen ja asettunut valtaistuinkorokkeelle, luki Sprengtporten keisarin kehoituksesta ruotsiksi Aleksanterin jo pari päivää aikaisemmin allekirjoittaman hallitsijanvakuutuksen. Suomenkielisessä muodossaan se kuului seuraavasti:

ME ALEKSANDER I.
Jumalan armosta,
Keisari ja Itzevaldias yli koko Ryssänmaan
K. K. K.
Suuri Ruhtinas Suomen maasa
K. K.

Teemme tiettäwäxi: Että sitte kuin ME Sen Korkeimman edeskatzomisesta olemme ottanet Suuren Ruhtinan maan Suomen hallituxemme ala, olemma ME tämän kautta tahtoneet wahwistaa ja kiinnittää Maasa olevan Christillisen Opin ja perustuslait niin myös niitä wapauxia ja oikeuxia, kuin kukin Sääty nimitetysä Suuresa Ruhtinan maasa erinomattain, ja kaikki sen Asuwaiset yhteisesti, niin ylhäiset kuin alhaiset tähän saakka Constituonin eli säättämisen jälkeen owat nautinneet: Lupaamme myös pitää kaikkia niitä etuja ja asetuxia wahwana ja järkähtämättömänä heidän täydellisesä woimasansa. Suuremmaxi wisseydexi olemma ME tämän Wakutus-Kirjan MEIDÄN omalla kädellämme alakirjoittaneet. Annettu Borgåsa sinä 15/27 päivänä Maalis-Kuusa 1809.

Pääkirja on korkiammasti omalla kädellä
alakirjoitettu
ALEKSANDER.

Että tämä on meidän kieleemme oikein
käätty, wahwistaa Armollisimman
käskyn jälkeen
Rob. H. Rehbinder,
Palwelusta tekewä H. M. Keisarin
tykönä Suomen Asioisa.

Näitä julistuksia levitettiin painettuina kaikkialle maahan saarnastuoleista kansalle luettaviksi ja sen jälkeen kirkkoihin ripustettaviksi.

Kun vakuutuskirja oli luettu, astui kukin säätyjen puhemiehistä vuorollaan esiin ja julkitoi oman säätynsä kiitollisuuden. Lopuksi eräs aatelismies astui valtaistuimen ääreen ja huusi kunnialaukauksien kaikuessa ulkona korkealla äänellä: ”Eläköön Aleksanteri I, koko Venäjänmaan keisari ja Suomen suuriruhtinas.” Rukous ja Ambrosiuksen kiitosvirsi päättivät tämän juhlallisen tilaisuuden.

Porvoosta keisari lähti Helsingin kautta Turkuun, minne hän saapui huhtikuun 1. päivänä. Suomen pääkaupunki otti juhlallisesti vastaan uuden hallitsijansa. Pari päivää kestäneen Turun-vierailunsa aikana hallitsija tutustui hovioikeuteen ja yliopistoon, osallistuipa porvariston hänen kunniakseen järjestämiin tanssiaisiinkin. Paluumatka tapahtui Hämeenlinnan kautta Porvooseen. Sieltä keisari vielä ennen Venäjälle paluutaan antoi Suomen kansalle julistuksen, missä hän vahvisti lupauksensa maamme vanhojen oikeuksien voimassapitämisestä.

Aleksanteri halusi olla mukana valtiopäiviä päätettäessä. Niinpä hän saapui heinäkuun puolivälissä jälleen Porvooseen, jossa säädyt olivat saaneet valtiopäivillä pohdittaviksi määrätyt lukuisat asiat käsitellyiksi. Heinäkuun 19. päivänä voitiin siten pitää valtiopäivien juhlalliset lopettajaiset. Kirkonmenojen jälkeen kokoonnuttiin kymnaasin juhlasaliin, missä keisari valtaistuimeltaan piti säädyille ranskankielisen puheen. Mainittuaan antaneensa säätyjen keskustelujen tapahtua täysin vapaasti hallitsija antoi tunnustuksensa siitä keskinäisestä luottamuksesta, mikä säätyjen kesken oli vallinnut. ”Säilyttäkää”, keisari jatkoi edelleen, ”sama mielenlaatu ja vakuutus valtiollisen tilanne tärkeimmistä eduista, lakienne rikkomattomuudesta, henkilökohtaisesta turvallisuudesta ja häiritsemättömästä omistusoikeudesta. Tämä jalo ja rehellinen kansa on siten siu-

naava sitä Kaitselmusta, joka on säätänyt asiain nykyisen järjestyksen. *Kansakuntain joukkoon tästä lähin korotettuna,* lakiensa suojeluksessa se on muistava entistä hallitustansa ainoastaan lujittaaksensa niitä ystävyyden siteitä, joita rauha takaisin tuopi. Ja Minä, Minä olen korjaava huolenpitoni parhaimman hedelmän, kun saan nähdä tämän kansan rauhassa vierailta hyökkäyksiltä, vapaana sisäisissä asioissaan, lakien ja hyvien tapojen turvissa antautuvan maanviljelykseen ja muihin luvallisiin elinkeinoihin sekä onnellisuudellaan todistavan aikomusteni vilpittömyyttä ja siunaavan kohtaloaan."

Tähän päättyivät Porvoossa pidetyt merkilliset valtiopäivät. Näillä valtiopäivillä keisari oli juhlallisesti vahvistanut lupauksensa, että hän salli valloittamansa maan asukkaiden säilyttää omat lakinsa ja niiden mukaan itse hallita itseään. Sisäinen itsenäisyys, mistä vain muutamat haaveilijoina tai vaarallisina vehkeilijöinä pidetyt isänmaanystävät olivat aikaisemmin uskaltaneet uneksia, oli nyt yhtäkkiä toteutettu jalomielisen voittajan tahdosta. Tämä muutos oli niin suuri, ettei sen merkitystä aluksi kyetty kaikkialla tajuamaan. Monilla tahoilla moitittiin ankarasti Porvooseen kokoontuneita Suomen säätyjen edustajia, jotka vannoivat voittajalle uskollisuutta samaan aikaan kuin Suomen armeijan rippeet kaukana pohjoisessa nääntyivät pakkasen, nälän ja kulkutautien kourissa. Etenkin Ruotsissa, joka kuitenkin oli jättänyt Suomen yksin torjumaan vihollista, tuomittiin ankarasti tämä Suomen säätyjen menettely sodan vielä jatkuessa.

Tapahtumien kulku on osoittanut Suomen johtavien miesten toimineen tällöin oikein. Sodan siihenastiset tapahtumat osoittivat selvästi, että yhteys Ruotsiin oli auttamattomasti katkeamassa. Suomalaisten oli tällöin rohkeasti valittava ainoa jäljellä oleva mahdollisuus, sopiminen voittajan kanssa. Kansamme onneksi Venäjän valtaistuimella istui tällöin tsaari Aleksanterin luonteenominaisuuksilla varus-

tettu mies. Lienee ainoalaatuinen tapaus maailmanhistoriassa, että hallitsija, jolla omassa maassaan on rajoittamaton valta, vapaaehtoisesti suostuu säilyttämään voittamansa vähäisen kansakunnan lait ennallaan siitä huolimatta, että hän siten rajoittaa omaa valtaansa tässä voittomaassaan. Aleksanteri teki niin, ja siitä jalomielinen keisari on ansainnut Suomen kansan ikuisen kiitollisuuden. Tällä tavoin suurena onnettomuutena pidetty ero Ruotsista johti kansamme heti pitemmän askelen valtiollista itsenäisyyttä kohti kuin vuosisataisena Ruotsin-vallan aikana oli yhteensäkään edistytty.

Valtiopäivien työ ja maamme hallinnon järjestäminen

Säädyt olivat saaneet keisarilta tehtäväkseen laatia ehdotukset uusien olojen vaatimista muutoksista hallinnon, verotuksen, rahaolojen sekä sotalaitoksen aloilla. Säätyjen esitysten perusteella keisari antoikin sitten asetuksia, joilla maamme hallinto ja laitokset sopeutettiin uusiin oloihin.

Verotuskysymykset ja yleensäkin maamme taloudelliset olot olivat aiheuttaneet erikoistoimenpiteitä jo sodan aikana. Suostuttaakseen väestön puolelleen venäläiset olivat alentaneet verosuorituksia tai kokonaan poistaneetkin joitakin veroja. Sotatoimet olivat myös osaltaan saattaneet väestön monin paikoin suureen hätään. Puutteen ja tautien vuoksi kuolevaisuus kohosi harvinaisen suureksi eli n. 105 000 henkeen 900 000:sta näinä kahtena sotavuotena. Hätää torjuakseen keisari oli lähettänyt Venäjältä viljaa väestölle jaettavaksi. Helpottaakseen maan toipumista hän määräsi, että kaikki Suomesta kertyvät verotulot on käytettävä maan itsensä hyväksi. Valtiopäivillä yritettiin myös yksinkertaistaa verotusta vähentämällä veroparselien eli maksuvälineinä käytettyjen luvallisten tavaralajien lukumäärää. Uudistusta ei kuitenkaan voitu vielä toteuttaa. Samoin jäi ratkaisematta rahakysymys. Maassa käytettiin

sekä Ruotsin että Venäjän rahaa, joiden erilaiset arvot ja arvonvaihtelut aiheuttivat monenlaisia häiriöitä talouselämälle. Nyt esitettiin oman rahan määräämistä Suomelle. Tämänkin ehdotuksen toteuttaminen jäi tuonnemmaksi. Valtion saatavat määrättiin vastedes maksettaviksi ruplina. Yksityisessä liikenteessä Ruotsin rahan käyttö oli sen sijaan edelleenkin sallittua.

Säädyt olivat ehdottaneet, ettei Suomen tarvitsisi asettaa sotaväkeä. Sitä pidettiin tarpeettomana maamme ollessa nyt Venäjän suojeluksessa. Jos Venäjän ja Ruotsin välillä syttyisikin sota, ei suomalaisia joukkoja voitaisi komentaa taistelemaan ruotsalaisia vastaan. Korvaukseksi pyydetystä helpotuksesta oltiin halukkaita maksamaan ns. vakanssimaksuja. Jos taas myöhemmin asetettaisiin sotaväkeä, olisi sekä päällystö että miehistö otettava yksinomaan suomalaisista. Suomen sotaväkeä ei myöskään saisi viedä maan rajojen ulkopuolelle.

Keisari suostui säätyjen pyyntöön. Vuosisataiset ylväät perinteet omaavat suomalaiset rykmentit hajoitettiin. Upseerit ja aliupseerit saivat pitää entiset virkatalonsa elämänsä loppuun saakka. Myös kaikille suomalaista syntyperää oleville suotiin täysi palkka loppuiäkseen. Nämä keisarin entisille vastustajilleen tekemät jalomieliset myönnytykset merkitsivät niin suuria taloudellisia etuja, että Suomen lakkautetun sotaväen upseerit nauttivat parempaa palkkaa kuin ainoatkaan muut ammattiveljensä Euroopassa. Monet Ruotsiin siirtyneet suomalaiset palasivat siksi Suomeen, houkuttelipa se ruotsalaisiakin. Mm. von Döbelnin ja Sandelsin kerrotaan harkinneen Suomeen palaamista. Kaikkiaan tuhatkunta perhettä pääsi tavalla tai toisella osalliseksi näistä keisarin Suomen entisen sotaväen kantahenkilökunnalle myöntämistä eduista.

Miehistön kohtalo oli osaksi varsin surkea. He menettivät sotilastorppansa saamatta useinkaan mitään korvausta. Ainoastaan osalle katsottiin voitavan

maksaa pieniä eläkkeitä, 10—20 ruplan suuruisia. N. 2 400 sodassa kaatuneen korpraalin ja sotamiehen leskelle tai lapsille maksettiin 8 ruplan vuotuinen eläke. Valtion avun ollessa aivan riittämätön upseerit keräsivät keskuudestaan vuosittain n. 2 000 ruplaa aseveljilleen jaettavaksi. Porin rykmentin upseerit ensimmäisinä päättivät ryhtyä avustamaan miehistöä, "joka meidän kanssamme on jakanut sodan vaarat ja vaivat, urhoollisuudellaan säilyttänyt kansakunnan kunnian ja ollut se välikappale, jonka kautta rykmentin kaikki laakerit on voitettu".

Venäläiset joukot ottivat Suomen armeijan majoitus- ja leiripaikat sekä miehittivät maamme linnoitukset. Suomi ei jäänyt kuitenkaan aivan ilman omaa sotaväkeä. Eräät kaukonäköiset suomalaiset pitivät kansallisen sotaväen hävittämistä kohtalokkaana tulevaisuutta silmällä pitäen. Heidän vaikutuksestaan keisari ilmoitti, että Suomeen muodostetaan maan omista miehistä värvättyjä joukkoja. Aleksanterin ja Napoleonin välien kiristyessä asetettiinkin Suomessa liikekannalle kolme 1 200-miehistä jääkärirykmenttiä, jotka oli järjestetty entisen Savon jääkärirykmentin tapaan. Kotimainen upseerikasvatus jatkui myös v:n 1812 jälkeen keskeytyksettä. Kun tulipalo oli tuhonnut suuren osan Haapaniemen sotakoulun rakennuksista, koulu siirrettiin Haminaan. Täällä se aloitti toimintansa v. 1819 Suomen Kadettikoulu nimisenä ja saavutti pian suuren maineen.

Muuttunut valtiollinen asema edellytti myös keskushallinnon luomista maallemme. Keisari oli asettanut tätä kysymystä käsittelemään erityisen komitean piispa Tengströmin johdolla. Maamme etevin oikeusoppinut, Turun yliopiston professori Matias Calonius osallistui myös tähän työhön. Kesällä 1809 komitean työ sai keisarin vahvistuksen.

Maamme hallintoa johtamaan asetettiin tämän ehdotuksen mukaan hallituskonselji eli -neuvosto. V. 1817 se sai Keisarillisen Suomen senaatin nimen.

Neuvoston puheenjohtajana toimi keisarin nimittämä kenraalikuvernööri, joka oli maan korkein viranomainen. Jäsenistä puolet oli otettava aatelista, ja kaikkien toimiaika oli kolme vuotta. Säädyt saivat oikeuden ehdottaa hallituskonseljiin ensimmäiset jäsenet.

Konselji jakaantui oikeus- ja talousosastoihin. Edellinen valvoi lainkäyttöä. Talousosasto jakaantui toimintahaarojensa mukaisesti kanslia-, kamari-, sota-asiain, raha-asiain ja kirkollisasiain toimituskuntiin. Konseljiin kuului myös prokuraattori, joka oli laillisuuden ylin valvoja ja korkein syyttäjä.

Suomea koskevat asiat esiteltiin Pietarissa suoraan keisarin ratkaistavaksi. Aluksi esittelyt oli hoitanut valtiosihteeri Speranski. Pian hän kuitenkin totesi, että ”Suomenmaa on valtio eikä mikään kuvernementti. Sitä ei voida siis hallita ikään kuin sivutyönä juoksevien asioiden lomassa”. Siksi keisari päätti nimittää erityisen valtiosihteerin esittelemään itselleen Suomen asiat, sen jälkeen kun erityinen nelimiehinen komitea oli ne valmistellut. Kaikkien näiden virkamiesten tuli olla suomalaisia.

Porvoon valtiopäivät olivat olleet hyvin varovaisia esityksissään. Jyrkkiä olojen muutoksia ei toivottu. Säätyjen pääpyrkimyksenä näyttää olleen olojen säilyttäminen ennallaan. Mm. talonpojat pyysivät ruotsin kielen säilyttämistä virkakielenä siitä huolimatta, että tuskin kuudes osa heistä osasi ruotsia. Tämän vanhoillisen varovaisuuden syynä oli kuitenkin pelko siitä, että maamme olojen ja laitosten muutosehdotukset saattaisivat panna alulle venäläistämistyön. Ja sillä, että olot saataisiin säilytetyiksi ennallaankin, katsottiin jo paljon voitetun.

Tästä varovaisuudesta huolimatta säädyt välillisesti panivat alulle vireän hallinnollisen uudistustyön. Hallituskonselji ryhtyi valtiopäivien jälkeen toteuttamaan säätyjen toivomuksia saaden keisarilta aulista tukea toiminnassaan. Seuraavan vuosikymmenen kuluessa Suomi saikin siten välttämättömim-

mät keskushallinnon edellyttämistä virastoistaan ja laitoksistaan, joten maamme itsehallintojärjestelmä alkaa hiljalleen vakiintua.

Keisari-suuriruhtinas ja hänen luottamusmiehensä

Aleksanteri I, Suomen ensimmäinen keisari-suuriruhtinas, oli Katariina II:n pojanpoika. Suuri keisarinna oli itse huolehtinut nuoren Aleksanterin kasvatuksesta jättämättä sitä pojan isän vastuulle, joka oli vähälahjainen ja luonteeltaan mielivaltainen. Siten tuleva hallitsija sai kasvaa Katariinan omaksumien valistusaatteiden hengessä. Keisarinna oli valinnut prinssin opettajaksi sveitsiläisen Laharpen, joka perehdytti nuoren oppilaansa oman kotimaansa vapaisiin ajatelutapoihin ja valtiollisiin käsityksiin. Jaloluonteinen ja lempeä nuorukainen omaksui innolla opettajansa ajatukset ja asetti päämääräkseen Venäjän olojen uudistamisen vapaamielisessä hengessä.

Hallitsijaksi tultuaan Aleksanteri ryhtyi toteuttamaan näitä nuoruutensa haaveita. Hänen parhaana apulaisenaan oli alhaista syntyperää oleva Mikael Speranski, joka oivallisten luonteenominaisuuksiensa ja lahjakkuutensa avulla kohosi valtiosihteeriksi ja kreiviksi. Speranski oli tutustunut Ranskan vallankumouksen edistyksellisiin aatteisiin ja halusi kehittää Venäjän takapajuisia oloja samassa hengessä. Huomattavia uudistuksia saatiinkin aikaan, mutta vastustus oli sitkeää. Tämä pakotti keisarin ja hänen apulaisensa varovaisuuteen uudistushankkeissaan. Suomen joutuessa Venäjän valtaan keisarikuntaan liitettiin maa, jonka olot oli järjestetty juuri Speranskin ja keisarin tavoittelemalla pohjalla. Speranski kannatti tämän vuoksi lämpimästi keisarin suunnitelmaa, jonka mukaan Suomen olot oli säilytettävä ennallaan ja annettava sille itsehallinto sen omien perustuslakien pohjalla. Suomi olisi siten esikuvana koko keisarikunnan oloja kehitettäessä.

Aleksanteri I suomalaisten luottamusmiestensä parissa.

Suurimmat ansiot itsehallinnon aikaansaamisessa Suomelle lienevät kuitenkin olleet maamme itsenäisyyden sitkeimmällä ja määrätietoisimmalla ajajalla, Yrjö Maunu Sprengtportenilla. Jo ennen Venäjälle menoaan hän oli toimittanut tähän tähtääviä suunnitelmia keisarinna Katariinan tietoon ja Venäjälle muutettuaan hän jatkuvasti ajoi näitä aatteitaan. Valloitussodan valmistelujen yhteydessä hän oli viimeksi saanut tilaisuuden palata lempiajatukseensa, ja sodan aikana hän pontevasti vaati Suomen valtiopäivien koollekutsumista. Tämän piti olla ensimmäisenä askelena itsehallintoon, kuten sitten todellisuudessa tapahtuikin. Keisari myös tunnusti Sprengtportenin suuret ansiot nimittämällä hänet maamme ensimmäiseksi kenraalikuvernööriksi. Tämä toimenpide ei ollut kuitenkaan onnistunut. Iän karttuessa Sprengtportenin luonteen särmikkyys oli vain vahvistunut. Niinpä hän kohta joutui riitaan venäläisten ylipäällikön, kenraali von Knorringin kanssa. Suomessa aikoinaan nauttimansa kansansuosion hän

oli menettänyt jo Kustaan sodan aikana. Itsevaltaisena luonteeltaan hän puuttui myös säätyjen työskentelyyn niin ponnekkaasti, että se herätti pahastusta. Kohta Sprengtporten itsekin huomasi asemansa kestämättömyyden ja pyysi eroa, minkä keisari myönsi hänelle kesällä 1809.

Viimeiset elinvuotensa Sprengtporten vietti julkisista tehtävistä syrjään vetäytyneenä omistamallaan Hietalan tilalla Viipurin lähellä. Vaikkei hän ollutkaan täysin saavuttanut päämääriään, tunsi hän itsensä onnelliseksi saadessaan myrskyisten vaiheittensa jälkeen viettää loppuikänsä rauhassa puutarhaa hoitaen sekä tieteitä ja taiteita harrastaen. Lokakuun 19. päivänä v. 1819 hänen vaiheikas elämänsä päättyi Pietarissa. Valtiosihteeri Rehbinder kirjoitti poismenneestä tämän kiivaalle vihamiehelle J. A. Ehrenströmille: ”Vanha Sprengtporten on kuollut ja haudattu. Hänessä oli suuren miehen edellytyksiä — osa hänen päätään oli mestariteos, mutta näyttää siltä kuin muu osa ei olisi ollut saman mestarin tekoa. Hänen kirkkaat hetkensä herättivät monissa ihailua, ja varmastikaan Suomi ei ole pitkään aikaan synnyttävä toista niin erinomaista miestä.” — Tämä arviointi kuvaa erinomaisesti Yrjö Maunu Sprengtportenin olemusta ja kykyjä. Hän ei päässyt koskaan sellaiseen asemaan, jossa hän olisi saattanut täysin määrin käyttää harvinaisia lahjojaan. Etupäässä luonteen kulmikkuus turmeli hänen loistavasti alkaneen uransa. Mutta kaikesta huolimatta hän on jättänyt historiaamme pysyvän jäljen, sillä suureksi osaksi hänen ansiostaan Suomi sai itsehallinnon maamme joutuessa Venäjän valtaan. Pelkästään tämän perusteella Sprengtportenilla on pysyvä sijansa suurmiestemme joukossa.

Sprengtportenin lyhyen kenraalikuvernöörikauden jälkeen tämä maamme korkein virka-asema miehitettiin ulkomaalaisilla. Häntä seurasi Suomen sodassa kunnostautunut kenraali Barclay de Tolly, joka lyhyenä toimikautenaan pyrki hoitamaan tehtäviään

maamme erikoisaseman edellyttämällä tavalla. Tollyn joutuessa jo v. 1810 Venäjän sotaministeriksi nimitettiin kenraalikuvernööriksi balttilainen kenraali Fabian Steinheil. Oloihimme perehdyttyään hän saavutti maassamme yleisen suosion.

Kenraalikuvernöörinvirkaa lukuunottamatta suomalaiset pitivät käsissään maamme korkeimpia virkapaikkoja, joihin oli onni saada Haminan rauhan jälkeisenä tärkeänä siirtymiskautena, maamme uuden aseman käytännössä vakiintuessa, useita eteviä ja uhrautuvaisia miehiä virkapaikoilleen. Ensimmäisenä heistä on mainittava vanha kustavilainen Kustaa Mauri Armfelt, joka v. 1811 lopullisesti siirtyi Suomeen. Oltuaan Kustaa IV Aadolfin hallituksen loppuaikoina korkeissa viroissa — sodan aikana Norjaa vastaan asetetun armeijan komentajana — hän oli aluksi säilyttänyt asemansa vallankaappauksen jälkeenkin. Mutta kohta hän riitautui Ruotsin perintöruhtinaaksi valitun marsalkka Bernadotten kanssa, ja hänen oli pakko toteuttaa jo kauan harkitsemansa muuttoaie.

Kotimaa otti parhaat miehuusvuotensa ulkomailla viettäneen "Pohjolan Alkibiadeen" mitä lämpimimmin vastaan. Uskottiin hänen lahjakkaana miehenä voivan huomattavasti hyödyttää maatamme, ja nämä toiveet toteutuivatkin runsain mitoin. Kohta kuultuaan Armfeltin paluusta kotimaahan keisari kutsui hänet käymään Pietarissa. Armfelt voitti keisarin suosion, ja hänet nimitettiin Pietariin perustetun Suomen asiain komitean puheenjohtajaksi. Näin hänestä tuli maamme vaikutusvaltaisin henkilö, joka teki syntymämaalleen suuria palveluksia.

Vapaaherra, myöhemmin kreiviksi korotettu Kaarle Eerik Mannerheim oli erinomaisella tavalla johtanut Pietarissa käynyttä suomalaista lähetyskuntaa. Mannerheim oli maamme huomattavista miehistä ensimmäisiä, jotka alistuivat venäläisvaltaan ja työskentelivät tehokkaasti Suomen Venäjäänliittämisen hyväksi. Tästä hän sai osakseen paljon

arvostelua etenkin synnyinmaassaan Ruotsissa. Mutta toisaalta tämä valtiollisten tosiasioiden tajuaminen kohotti hänet johtaville paikoille maamme uuden hallituksen alaisena. Aluksi hän toimi hallituskonseljissa kansliatoimituskunnan päällikkönä eli siis sisäasiainministerin tehtävissä. Oltuaan välillä muutaman vuoden Turun ja Porin läänin maaherrana, mitä virkaa hän tarmolla ja taidolla hoiti, hänestä tuli senaatin talousosaston varapuheenjohtaja. Tässäkin virassa, joka lähinnä vastasi pääministerin asemaa, kreivi Mannerheim osoitti eteviä virkamiesominaisuuksia. Mutta valtiomiehenä hän ei onnistunut yhtä hyvin, ja senaatin oli vastoin tahtoaan monissa asioissa annettava perään kenraali Zakrevskille, joka v. 1823 kreivi Steinheilin jälkeen tuli maamme kenraalikuvernööriksi.

Armfeltin vanhat ystävät Juhana Fredrik Aminoff ja Juhana Albert Ehrenström kohosivat myös Venäjän-vallan alkuaikoina maassamme huomattavaan asemaan. Suomen sodassa kenraalimajuriksi ja myöhemmistä ansioistaan kreiviksi korotettu Aminoff joutui mukaan julkiseen elämään suostuessaan esittämään keisarille Suomen armeijan kantahenkilökunnan toiveita. Onnistuttuaan tässä tehtävässään hän saavutti jälleen aseveljiensä luottamuksen, sillä häntä oli näiden piirissä syytetty Suomen armeijan jäännösten antautumisesta Kainuussa. Komea ja hienokäytöksinen kenraali saavutti myös keisarin suosion, ja hänelle uskottiin monta luottamustointa. Aluksi hän oli jäsenenä Suomen asiain komiteassa, missä hän kuitenkin joutui riitaan vanhan ystävänsä Armfeltin kanssa. Vuodesta 1821 lähtien hän toimi Turun yliopiston sijaiskanslerina. Yliopistomme korkeimpana hallintoviranomaisena hän joutui kuitenkin ristiriitoihin sekä ylioppilaiden että akatemian nuorempien opettajien kanssa näiden keskuudessa ilmenneiden vapaamielisten ajatusten vuoksi.

Juhana Albert Ehrenström, kolmas näistä kuuluisista kustaviaaneista, sai ystävänsä Armfeltin toi-

mesta keisarilta eläkkeen Suomeen saavuttuaan. Hienosti sivistyneelle Ehrenströmille uskottiin tulipalon hävittämän Helsingin rakennustöiden johto. Tämän tehtävän hän suoritti erinomaisella tavalla.

Hyvin merkittävän työn isänmaansa hyväksi Haminan rauhan jälkeisissä uusissa oloissa teki vapaaherra, myöhemmin ansioistaan kreiviksi korotettu Robert Henrik Rehbinder. Majurin poikana Paimiossa v. 1777 syntynyt Rehbinder oli valmistunut Turussa lakimieheksi. Aluksi Turun hovioikeudessa palveltuaan hän siirtyi Tukholmaan. Täällä nuori lakimies sekä kehitti ammattitaitoaan että hankki itselleen hienon käytöstavan liikkuessaan pääkaupungin ylhäisaatelisissa ja kirjallisissa piireissä. Pari vuotta ennen sotaa hän palasi Turkuun saatuaan nimityksen hovioikeuden asessoriksi. Kun Turun hovioikeus v. 1808 lähetti edustajansa Pietariin menevän lähetyskunnan mukana, valittiin täksi Rehbinder taitavuutensa ja hienostuneen käytöksensä vuoksi. Keisari mieltyi nuoreen suomalaiseen asessoriin ja määräsi hänet kohta Speranskin apulaiseksi Suomen asioita käsiteltäessä. Pietariin Rehbinder jäikin. Ensiksi valtiosihteerinä, sitten ministerivaltiosihteerinä hän esitteli vuosikymmenien ajan kaikki maatamme koskevat asiat keisari-suuriruhtinaalle. Tarmokkaana ja taitavana lakimiehenä, joka syvästi tunsi vastuunsa maataan kohtaan ja kaikin tavoin koetti parantaa sen asemaa, Rehbinder teki suuria palveluksia isänmaalleen. Tämän tunnustivat myös hänen aikalaisensa, joiden taholta, samoin kuin keisari Aleksanterilta ja hänen seuraajaltaan, Rehbinder sai arvonantoa ja tunnustusta osakseen.

Näiden miesten ohella monet muut kansalaisemme osallistuivat huomattavalla tavalla niiden moninaisten tehtävien suorittamiseen, joita itsehallinto maallemme asetti. Heidän työnsä tuloksena ja keisari-suuriruhtinaan suopean suhtautumisen ansiosta maamme uusi asema varsin pian vakiintui.

Viipurin lääni yhdistetään jälleen Suomeen

Aleksanteri I:n tärkeimpiä hallitustoimia maassamme oli Uudenkaupungin ja Turun rauhanteoissa Venäjälle luovutettujen alueiden, ns. ”Vanhan Suomen” liittäminen jälleen muun Suomen yhteyteen.

Uudenkaupungin rauhanteossa jouduttiin Venäjälle luovuttamaan Viipurin lääni. Rauhansopimuksessa venäläiset eivät sitoutuneet pysyttämään läänin oloja ennallaan. Ruotsin-vallan aikainen hallitustapa säilyi osittain sen vuoksi, että Viipurin lääni yhdistettiin samoin Ruotsi-Suomelta riistettyjen Viron ja Liivinmaan kanssa hallinnolliseksi kokonaisuudeksi. Tällöin Viipurin läänin virkamiehistö saksalaistui huomattavassa määrässä. Ruotsi säilyi kyllä aluksi virkakielenä venäjän ja saksan rinnalla, mutta myöhemmin nämä työnsivät sen syrjään.

Läänin olot kehittyivät muutenkin muusta Suomesta poikkeavaan suuntaan. Venäläiset tavat ja laitokset tunkeutuivat vähitellen entisiltä ajoilta periytyneiden tilalle. Erityisen vaikeaksi muodostui ns. lahjoitusmaakysymys. Jo tsaari Pietari oli lahjoittanut suosikeilleen laajoja alueita Viipurin läänistä. Hänen seuraajansa olivat vielä lisänneet näitä lahjoitusmaita. Lahjoitusmaiden haltijoille olisi oikeastaan kuulunut vain osa talonpoikien kruunulle maksamista veroista. Mutta nämä tilanherrat eivät halunneet tunnustaa mitään hallintaoikeuksiensa rajoituksia ja pyrkivät mielivaltaisesti lisäämään talonpoikien rasituksia. Lahjoitusmaatalonpoikia uhkasi siten sitkeästä vastarinnasta huolimatta maaorjien asemaan joutuminen.

Turun rauhanteossa v. 1743 luovutetut alueet yhdistettiin Viipurin lääniin. Rauhanteossa näiden alueiden asukkaille oli luvattu, että heidän olonsa säilytetään ennallaan. Joskaan näin ei täysin tapahtunut, oli tämä alueliitos omiaan hidastamaan Viipurin läänin venäläistymistä. Nyt myös vuorovaikutus rajan eri puolilla asuvien kansalaistemme vä-

lillä vilkastui huomattavasti. Monet venäläisellä alueella asuvat suomalaiset nuorukaiset opiskelivat Turun yliopistossa. Toisaalta ruotsalaisen Suomen alueelta kotoisin olevia Turun yliopiston kasvatteja siirtyi rajan yli Vanhaan Suomeen virkamiehiksi. Vanha Suomi sai tällä tavoin nimenomaan pappeja. Kummankaan valtakunnan hallitus ei tehnyt mitään esteitä tälle, sillä mistäpä muualtakaan Vanha Suomi olisi voinut saada suomen kieltä taitavia luterilaisia kirkonmiehiä.

Mutta kaikesta huolimatta Vanha Suomi etääntyi jatkuvasti muusta Suomesta. Sekä aineellinen että henkinen takapajuisuus oli huutava etenkin lahjoitusmaajärjestelmän turmiollisen vaikutuksen vuoksi. Talonpoikien valitukset ja tilanherroja vastaan nostamat riitajutut kiinnittivät lopulta itse keisarin huomion Vanhan Suomen oloihin. Jo ennen muun Suomen valloitusta Aleksanteri totesi, ettei venäläinen Suomi ollut edistynyt vähääkään sen valloituksesta kuluneiden sadan vuoden aikana. Hän ryhtyi sen vuoksi suunnittelemaan parannustoimenpiteitä, mutta sota keskeytti tämän työn.

Kun monet ruotsalaisen Suomen asukkaat joutuivat sodan aikana tutustumaan Vanhan Suomen oloihin, herätti se heissä synkkiä epäilyksiä maamme tulevaisuudesta Venäjän-vallan alaisena. Vapaaherra Rehbinder kuvaa suomalaisen lähetyskunnan mukana Pietariin tekemänsä matkan vaikutelmia seuraavasti: ”Turhaan me johdatimme mieleemme, että vielä astuimme Suomen mannerta ja että ne olennot, joiden keskellä me liikuimme, olivat vanhoja veljiä. — — Kaikki oli muuttunut tai oikeammin näytti meistä muuttuneelta; kaikki, tavat, puvut, opetus, ajatustapa ja vielä kielikin, jota puhuivat, oli jotakin sekasotkua, jota tuskin ymmärsimme. Näimme, ettei suomalaisesta kansallisluonteesta ollut enää paljoakaan jäljellä, tahi pikemmin, että kansalla ei ollut enää luonnetta laisinkaan ja että se sekoitus, joka oli tapahtunut, ei ollut vaikuttanut

edullisesti, ei hallitukseen eikä asukkaisiin. Meidän tästä keskustellessamme astui palvelustyttö, talon ainoa palvelija, ihan parhaiksi huoneeseen, jossa olimme koossa. Hän oli puvussa, joka johti mieleen lappalaisen, hän puhui saksaa ja teki ristinmerkin venäläiseen tapaan. Ja kuitenkin tämä typerä ja likainen vaimoparka oli talonpojan tytär lähiseudulta. Siinä oli oivallinen esimerkki tätä suomalaisuuden, saksalaisuuden ja venäläisyyden sekoitusta, esimerkki, joka ei pannut meitä kuvaamaan omaa tulevaisuuttamme perin ihanaksi."

Vaikka jalomielinen valloittaja sallikin maamme säilyttää entiset lakinsa ja laitoksensa, ei huoli maamme tulevaisuudesta ollut sillä syrjäytetty. Vanhan Suomen kurjat olot kaipasivat korjaamista. Tämän katsottiin parhaiten tapahtuvan yhdistämällä Vanha Suomi muuhun Suomeen. Maamme johtomiehet ryhtyivät ponnella ajamaan yhdistämisajatusta. Kun Armfelt jo ennen lopullista Suomeen siirtymistään jätti v. 1810 keisarille Suomen asioiden järjestämistä koskevan mietinnön, viittasi hän siinä tämän yhdistämisen tarpeellisuuteen. Armfeltin käydessä Suomeen siirryttyään ensimmäistä kertaa keisarin luona ilmoitti Aleksanteri aikovansa viipymättä yhdistää Vanhan Suomen muuhun Suomeen ja antaa sille "saman valtiosäännön ja samat vapauden muodot".

Vasta vuoden 1811 lopulla asia saatiin niin pitkälle, että keisari saattoi antaa siitä asetuksen nimellä "Keisarillisen Majestetin Armollinen Asetus Viipurin Gouvernementin yhdistämisestä Suomen Suuren Ruhtinan-maan kanssa, annettu St. Pietarborissa s. 23 p. Joulukuusa 1811". Viipurin läänin nimisenä Vanha Suomi oli yhdistettävä Suomen suuriruhtinaskuntaan. Läänin oikeudenhoidosta tuli huolehtimaan Turun hovioikeus, ja kirkollisessa suhteessa se liitettiin Porvoon hiippakuntaan. Kaksi hallituskonseljin, myöhemmin senaatin, jäsenistä oli nimitettävä Viipurin läänin asukkaista. Myös yksi

Turun hovioikeuden jäsenistä oli nimitettävä Viipurin läänistä. Keisari käski järjestää läänin olot täysin maamme muiden osien oloja vastaaviksi. Tämän työn sai erityinen järjestämiskomitea suorittaakseen. Komitean tarmokkaana päällikkönä oli everstiluutnantti Kaarle Juhana Stjernvall, Viipurin läänin ensimmäinen maaherra. Komitea sai työnsä päätökseen vuoden 1813 loppuun mennessä. Eräät vaikeasti ratkaistavat asiat, erityisesti lahjoitusmaakysymys, jäivät toistaiseksi keskeneräisiksi. Mutta pääpiirteissään Viipurin läänin olot oli yhtäläistetty muun Suomen kanssa, ja maamme alue oli jälleen eheytetty.

Tämä maamme tulevaisuudelle niin ensiarvoisen tärkeä toimenpide on luettava useammankin henkilön ansioksi. Suomalaisista jo Sprengtporten oli korostanut tämän toimenpiteen välttämättömyyttä, jonka käytännöllisessä toteuttamisessa Armfeltilla oli ehkä suurin osuus. Mutta myös eräät venäläiset, ennen kaikkea Speranski ja kreivi Alopaeus, joka oli Viipurin tuomiorovastin poika, vaikuttivat hyvin suuresti keisarin mielipiteisiin tässä asiassa.

Näin laajakantoinen toimenpide ei suinkaan sujunut vastustuksetta. Monet venäläiset eivät yleensäkään pitäneet suotavana, että itsehallinnollinen suuriruhtinaskunnan alue ulotettiin vain muutaman kymmenen kilometrin päähän valtakunnan pääkaupungista. Viipurin läänistä poissiirretyt virkamiehet valittivat kovasti tapahtumaa. Heihin yhtyivät lahjoitusmaatilojen haltijat, joiden etuja läänin siirtyminen suomalaiseen hallintoon loukkasi. Tilanteen ratkaiseminen osoittautui ylen vaikeaksi. Sekä tilanherrojen että talonpoikien keisarille saakka osoittamat valitukset tuskastuttivat täysin maamme korkeimmat viranomaiset ja saattoivat heidät pelkäämään tämän asian käyvän tuhoisaksi koko itsehallinnollemme. Välttääkseen tämän vaaran Rehbinder v. 1824 päätti ehdottaa keisarille, että lahjoitusmaiden pääosan sisältävät alueet liitettäisiin jälleen Venäjään. Rehbinderin ehdotukseen tarkkaan tutus-

tuttuaan keisari ”kävi perin totiseksi, puhui neljännestunnin ja lopetti siihen, että hän ihan ratkaisevasti hylkäsi ehdotuksen”, kertoo Rehbinder itse tapahtumasta. Suurin ansio maamme eheyttämisestä lankeaa siis Aleksanterille itselleen.

Ruotsin ja Venäjän liitto

Tuskin Suomi oli ehditty liittää Venäjään, kun jo tämän liitoksen kestävyys joutui vakavalle koetukselle. Tämä tapahtui niiden suurten valtiollisten järkytysten yhteydessä, jotka aiheutuivat Euroopan kansojen noususta Napoleonin ylivaltaa vastaan.

Suomen erottaminen Ruotsista oli tapahtunut Napoleonin aloitteesta, ja vasta hänen suostumuksensa saatuaan Aleksanteri oli katsonut voivansa pitää valloitustaan Suomen kohtalon lopullisena ratkaisuna. Mutta jo ennen kuin Haminan rauha päätti Ruotsia vastaan käydyn sodan, Aleksanteri aavisti joutuvansa Napoleonin kanssa vakavaan välienselvittelyyn. Vuodesta 1810 lähtien Venäjän keisari valmistautui tulevan sodan varalta.

Tämä sodanuhka vaikutti huomattavasti myös Suomen asemaan. Osaksi juuri siitä johtui keisarin erinomaisen myötämielinen suhtautuminen maahamme. Odotettavissa oleva sota Napoleonia vastaan oli hirvittävä uhkayritys, joka tulisi vaatimaan Venäjän kaikki voimat. Sisäiset erimielisyydet oli siitä syystä tukahdutettava. Suuresti ansioitunut Speranski joutui Venäjällä tämän poliittisen suunnanmuutoksen uhriksi. Hänen uudistusystävällisyyttään paheksunut yleinen mielipide syytti häntä ranskalaismielisyydestä, ja keisarin oli karkotettava tämä paras apulaisensa Siperiaan juuri vähän ennen Napoleonin hyökkäystä. Mutta Speranski oli ehtinyt karkotustaan edeltäneinä vuosina ohjata yhdessä keisarillisen herransa kanssa Suomen hallintoa niin, ettei suomalaisilla ollut mitään valittamisen syytä.

Keisari oli pyrkinyt kohtelemaan Suomea siten,

että sen asukkaat havaitsivat vain hyötyneensä maansa liittämisestä Venäjään. Suomen johtavat miehet olivatkin vahvasti vakuuttuneita siitä, että näin todella oli asian laita. Ruotsin-vallan aikana Suomi oli ollut yhteisessä valtakunnassa aina vähemmälle jäänyt osapuoli, vaikka se oli saanut kantaa suhteellisesti raskaamman vero- ja sotaväkirasituksen. Nyt se oli saanut oikeuden itse hoitaa omat asiansa, saipa vielä ulkopuolista apuakin Venäjältä. Armfeltin ja maamme muiden tämänhetkisten johtomiesten mielestä suomalaisten velvollisuus oli näin ollen kaikin tavoin tukea hyväntekijäänsä, keisari-suuriruhtinas Aleksanteria. Maamme johtomiesten asenne oli tällöin varsin voimakkaasti Ruotsin-vastainen.

Kun sota Napoleonia vastaan oli syttymäisillään, katsoi Aleksanteri aiheelliseksi varmistaa valtakuntansa luoteisrajan solmimalla liiton Ruotsin kanssa. Ruotsalaiset olivat valinneet kruununperillisekseen erään Napoleonin etevimmistä marsalkoista, Jean Baptiste Bernadotten. Tämän avulla laskettiin voitavan ehkä saada Suomi takaisin, sillä uskottiin Ranskan keisarin tukevan entistä marsalkkaansa. Mutta kunnianhimoinen ja laskelmoiva Bernadotte petti nämä toiveet. Hän aavisti jo tällöin Napoleonin tähden olevan laskussa ja ryhtyi ajoissa varmistamaan omaa asemaansa sekä välttyäkseen sortumasta entisen herransa mukana että voittaakseen tämän haaksirikosta mahdollisimman paljon etuja itselleen. Ruotsin kruununprinssinä hän sai heti alusta alkaen määräämisvallan valtakunnan asioissa, sillä kuningas Kaarle XIII oli jo vanha ja raihnas. Bernadotte, joka kruununprinssinä oli ottanut nimen Kaarle Juhana, ryhtyi etsimään Venäjän ystävyyttä ja etääntyi Napoleonista.

Huhtikuussa 1812 Venäjä ja Ruotsi solmivat liiton keskenään. Ruotsin politiikkaa ohjaava Bernadotte oli todennut, että Ruotsi oli peruuttamattomasti menettänyt Suomen. Hän halusi korvata tämän mene-

tyksen valloittamalla Norjan; suunnitelma, joka oli askarruttanut Ruotsin kuninkaita Kaarle XII:sta lähtien. Liittosopimuksessa Aleksanteri lupasi tukea näitä Ruotsin suunnitelmia.

Kesäkuun lopulla Napoleon vihdoin aloitti kauan odotetun sotaretkensä. Hänen kaikkialta Euroopasta kokoamansa "Suuri Armeija" ylitti Venäjän rajan ja lähti tunkeutumaan Moskovaa kohti.

Venäjä oli kuolemanvaarassa. Ruotsalaisten yhtyminen Napoleoniin olisi voinut käydä Aleksanterille kohtalokkaaksi. Monet ruotsalaiset ja suomalaiset toivoivatkin, että Bernadotte käyttäisi Aleksanterin ahdinkoa hyväkseen ja hyökkäsi Suomeen. Aleksanterikin pelkäsi, että näin saattaisi tapahtua. Vahvistaakseen liittosuhteitaan hän sopi henkilökohtaisesta tapaamisesta Ruotsin kruununprinssin kanssa. Elokuun lopulla keisari lähti Turkuun mukanaan lähimmät miehensä. Viiden päivän odotuksen jälkeen ruotsalainen fregatti toi vihdoin Ruotsin kruununprinssin seurueineen. Monet entiset sotatoverit tai tuttavat kohtasivat tällöin toisensa. Kaarle Juhanan seurueeseen kuuluivat kenraali Adlercreutz, joka näihin aikoihin oli hyvin vaikutusvaltaisessa asemassa, sekä suomalaissyntyinen vapaaherra Wetterstedt, Ruotsin ulkoministeri. Keisarin seurueeseen kuului mm. Armfelt.

Aleksanteri teki kaikkensa miellyttääkseen vierastaan, jotta neuvottelut sujuisivat suotuisasti. Tässä hän onnistuikin. Ruotsalaisten taholta tosin ehdotettiin, että Kaarle Juhana saisi Suomen haltuunsa siihen asti, kunnes Norja olisi valloitettu. Mutta Aleksanteri torjui kaikki tämänsuuntaiset hankkeet. Siitä huolimatta hän sai kruununprinssin uudistamaan liiton elokuun 30. päivänä 1812. Ystävällisen mielialan vallitessa molemmat ruhtinaat erosivat kolmipäiväisen yhdessäolon jälkeen.

Kaarle Juhanan ja Aleksanterin liittosopimus sinetöi lopullisesti Suomen eron Ruotsista. Tähän asti oli vielä monilla tahoilla toivottu entisen olotilan palaa-

mista, ja Napoleonin sotien melskeissä olisi siihen ehkä ollut mahdollisuuksiakin. Mutta kun Ruotsi puolestaan sanoutui päättäväisesti irti revanshihankkeista, oli nämä toiveet haudattava.

Helsinki Suomen pääkaupungiksi

Näihin aikoihin tapahtui myös eräs Suomen kehitykseen huomattavasti vaikuttanut sisäinen muutos: Helsinki määrättiin Suomen pääkaupungiksi Turun asemesta.

Tämän muutoksen syyt olivat moninaiset. Turku katsottiin vähemmän soveliaaksi suuriruhtinaanmaan pääkaupungiksi. Liian monet perinteet liittivät sen menneeseen Ruotsin-vallan aikaan. Kaupunki oli myös pitkän ja hankalan matkan päässä keisarikunnan pääkaupungista sekä sijaitsi sotilaallisesti katsoen epäedullisesti. Näistä syistä annettiin 8. 4. 1812 keisarillinen julistus, millä Helsinki määrättiin Suomen suuriruhtinaskunnan pääkaupungiksi.

Tämä keisarin päätös otettiin vastaan varsin sekavin tuntein. Maan uusi keskus oli vähäinen, vaille 5 000-asukkainen kaupunkipahanen, jonka v. 1808 sattunut tuhoisa tulipalo oli pahoin hävittänyt. Mutta keisarillista käskyä oli toteltava, ja korkeimmat virkakunnat alkoivat siirtyä uuteen pääkaupunkiin.

Helsinki ei kyennyt tilanpuutteen vuoksi aluksi lainkaan vastaanottamaan pääkaupungille kuuluvia laitoksia ja virastoja. Kaupungin jälleenrakentaminen oli tosin jo pantu käyntiin, mutta vasta nyt se sai vauhtia. Tämä työ suunniteltiin kiitosta ansaitsevan kaukonäköisesti. Jo palon jälkeen keisarin käskystä asetettu rakennustoimikunta oli laatinut uuden, väljän asemakaavasuunnitelman uudisrakennuksia varten. Työn täydentäminen ja lopullinen käytännössä toteuttaminen jäi saksalaissyntyisen arkkitehdin C. L. Engelin huoleksi. Yhdessä rakennuskomitean puheenjohtajaksi määrätyn J. A. Ehrenströmin kanssa Engel suoritti työnsä verrattomalla tavalla.

Ehrenström ja Engel.

Kun keisari-suuriruhtinas oli v. 1817 hyväksynyt lopullisen asemakaavaehdotuksen, pääsi rakennustyö täydellä teholla alkamaan. Ensimmäisenä oli vuorossa uuden pääkaupungin keskusta, johon sen korkeimmat virastot oli sijoitettava. Engelin arkkitehtuuri oli suurisuuntaista ja itsenäistä. Hänen käyttämänsä tyyli, empire- eli keisarityyli, oli uutta ja outoa meidän oloissamme. Mutta hän osasi mestarillisella tavalla sovelluttaa sitä saamaansa tehtävään. Keskusaukion, nykyisen Suurtorin, lyhyille sivuille Engel sijoitti monumentaaliset Senaatin talon ja Yliopiston. Näistä edellinen valmistui v. 1822, jälkimmäinen 1832, kumpikin nelivuotisen työn tuloksena. Torin toisella pitkällä sivulla kohoavan kukkulan rinteen Engel varusti mahtavilla graniittiportailla, jotka johtivat myöhemmin rakennettuun Nikolainkirkoksi nimitettyyn valtavaan temppeliin. Nikolain- eli nykyinen Suurkirkko on Engelin suurin

työ. Se valmistui vasta Engelin kuoleman jälkeen v. 1852. Näin täydennettynä nykyinen Suurtori ympäristöineen on ainoalaatuisen vaikuttava arkkitehtoninen luomus.

Tavattoman työteliäs Engel ehti luoda suuren joukon muitakin rakennuksia näiden monumentaalitöittensä lisäksi. Kaartin kasarmi, Katajanokalle rakennettu Meriväenkasarmi, Vanha kirkko ja Yliopiston Kirjasto ovat Helsingissä sijaitsevista huomattavimpia. Mutta myös moni maaseuturakennus, entisiä kruununmakasiineja myöten, todistaa jaloilla piirteillään tämän mestarin työalan laajuutta.

V. 1819 virastot aloittivat toimintansa uudessa pääkaupungissa. Maan hallinnon keskittyminen Helsinkiin vilkastutti kaupungin elämää ja veti sinne lisää väkeä. Mutta vasta v:n 1830 tienoilla asukasluku ylitti 10 000 hengen määrän. Koska kaupunki sijaitsi ruotsinkielisellä Uudellamaalla, sai se heti alusta alkaen ruotsalaisen sävyn. Maan hallintokaupunkina ja suurena varuskuntapaikkana sen asujaimistoon sisältyi myös huomattava venäläinen väestöaines, jonka suhteellinen osuus kaupungin kasvaessa tosin jatkuvasti pieneni.

Aleksanteri I:n hallituksen loppuvuodet

Napoleonin Venäjän-retki muodostaa käännekohdan Aleksanteri I:n elämässä. Vaikkakin sodan lopputulos oli Venäjälle suotuisa, Aleksanteri ei voinut koskaan unohtaa tätä raskasta talvea. Vastuu valtakunnan kohtalosta, valtaistuimensa — vieläpä henkensäkin menettämisen vaara ja huoli jälkipolvien tuomiosta painoivat lähtemättömän jäljen keisarin muutoinkin herkkään hermostoon. Näiden kokemusten seurauksena hän koki uskonnollisen herätyksen ja tarkisti siihen asti noudattamansa poliittiset periaatteet.

Kun keisari-suuriruhtinas taisteli korsikkalaisen ”Suurta Armeijaa” vastaan, seisoivat suomalaiset

uskollisesti hänen rinnallaan. Monet maanmiehistämme osallistuivat talvella 1812—13 Venäjällä käytyihin taisteluihin. Armfeltkin oli raihnaudestaan huolimatta talvisotaretkellä keisarin mukana. Kun Suomen kenraalikuvernööri, kreivi Steinheil vei Suomessa olleet venäläiset joukot Baltian maihin, hoiti Armfelt hänen virkaansa.

Kustaa Mauri Armfelt ei saanut nähdä kansojen sortajana ja Euroopan rauhan häiritsijänä vihaamansa Napoleonin kukistumista, sillä v. 1814, suuren sodan vielä jatkuessa, tämän "Pohjolan Alkibiadeen" levoton elämä päättyi. Hänen elämäntarinansa on värikkyydessään ainoalaatuinen meidän maamme historiassa. Urheudestaan ja lahjakkuudestaan huolimatta Armfeltista ei kuitenkaan tullut suurta sotuim eikä valtiomiestä. Hän oli sellaiseen liian pintapuolinen ja ailahtelevainen. Mutta omistaessaan vaiheikkaan elämänsä viimeiset vuodet työhön isänmaansa hyväksi Armfelt saattoi erikoisine lahjoineen tehdä sille korvaamattoman arvokkaita palveluksia. Venäjän yhteyteen joutuneen maamme erikoisaseman lujittajana tämä loistava kustaviaani hankki siten itselleen lähtemättömän sijan Suomen historiassa.

V. 1815 Euroopan ruhtinaat kokoontuivat Wieniin sopimaan maanosamme olojen järjestämisestä suuren rauhanhäiritsijän vihdoinkin kukistuttua. Tässä ns. Wienin kongressissa ruhtinaat solmivat keisari Aleksanterin ehdotuksesta ns. "Pyhän allianssin" eli liiton. Liiton jäsenet sitoutuivat ylläpitämään rauhaa ja yhteisvoimin turvaamaan hallitsijasukujen lailliset oikeudet. Kansojaan he lupasivat "kohdella kuten isä lapsiaan" ja hallita niitä kristinopin sääntöjen mukaisesti.

Käytännössä tämä kaunis ohjelma merkitsi huipputaantumuksellisuuden voittoa. Kaikissa vapaamielisyyden vaatimuksissa vainuttiin vihattua vallankumouksellisuutta. Ruhtinaiden oikeus ja velvollisuus oli tukahduttaa kaikin keinoin tällaiset mielenilmai-

sut. Mikäli jonkun hirmuvaltiaan omat voimat eivät siihen riittäneet, piti muiden liiton jäsenten avustaa häntä. Niinpä esim. eräs Portugalin kuningas saattoi parikymmenvuotisen hallituskautensa aikana pitää vankiloissa, ammuttaa, hirtättää tai muilla tavoin teloituttaa kymmeniä tuhansia alamaisiaan sen aiheuttamatta mitään toimenpiteitä Euroopan muiden valtiaiden taholta. Vaikkakin tällainen menettely oli äärimmäistapaus, hallitsi ”Pyhän allianssin” luojan, Itävallan pääministerin ruhtinas Metternichin lievimpiäkin valtiollisen vapauden vaatimuksia kammoava henki suurinta osaa Euroopasta aina vuoteen 1848 saakka.

Keisari Aleksanteri oli omaksunut pyhän liiton periaatteet vilpittömästi toivoen auttavansa suurten sotien johdosta kärsineitä alamaisiaan ja muitakin Euroopan kansoja. Mutta tosiasiallisesti taantumus voitti Venäjälläkin. Päättäessään Venäjään liitetyn Puolan kuningaskunnan valtiopäivät v. 1818 keisari oli antanut perustuslaillisille muodoille sellaista tunnustusta, että luultiin hänen jo suunnittelevan senkaltaisia uudistuksia Venäjälläkin. Mutta tällaiset luulot osoittautuivat turhiksi. Aleksanteri joutui yhä enemmän Metternichin vaikutuksen alaiseksi ja osallistui liittokumppaniensa kanssa Euroopan sorrettujen kansojen vapauspyrkimysten tukahduttamiseen. Keisarin lähimmäksi neuvonantajaksi tuli sotaministeri, kreivi Araktshejev, joka sai hyvin suuren vaikutusvallan. Tosiasiallisesti juuri Araktshejev hallitsi Venäjää Aleksanterin viimeisinä elinvuosina, ja teki sen hyvin taantumuksellisessa hengessä.

Porvoon valtiopäivien hajaantuessa ei ollut päätetty, milloin säädyt kokoontuvat uudelleen. Ratkaisu oli keisari-suuriruhtinaan käsissä, jolla hallitusmuodon mukaan oli oikeus kutsua valtiopäivät koolle. Monet asiat olisivat vaatineet säätyjen pikaista koollekutsumista, joten sitä kaikkialla maassamme toivottiin. Vuoden 1818 tienoilla näytti tulleen tilaisuus esittää tätä koskeva pyyntö keisarille.

Aleksanteri suhtautui asiaan myötämielisesti ja antoi ryhtyä valmistelemaan säädyille esitettäviä asioita. Tärkein asia oli hallitusmuodon uudistaminen ja täydentäminen, koska sitä koskevat entiset määräykset olivat hajanaiset ja maamme uutta asemaa vastaamattomat. Mutta keisarin päätöksenteko viivästyi, ja vähitellen koko asia jäi sikseen. Kohta ei voitu ajatellakaan minkäänlaisten uudistusten aikaansaamista, hyvä jos kyettiin säilyttämään maan entinenkin asema. Monet vaikutusvaltaiset henkilöt Pietarissa katsoivat epäsuopein silmin Suomen erikoisasemaa suuren keisarikunnan yhteydessä ja tekivät parhaansa sen hävittämiseksi. Heihin kuului myös maamme uusi kenraalikuvernööri, kreivi Steinheilin tilalle v. 1823 tullut kenraali Arseni Zakrevski. Mutta elämänsä loppuun asti Aleksanteri piti sanansa eikä sallinut horjuttaa maamme erikoisasemaa.

Aleksanteri I ja suomalaiset

Maamme liittäminen Venäjään olisi tuskin tapahtunut niin kivuttomasti kuin tosiasiallisesti tapahtui ilman keisari Aleksanterin henkilökohtaista osuutta. Venäläisiä kohtaan tunnettiin maassa edelleen syvää epäluuloa. Mutta suhtautuminen keisariin oli toisenlainen. Antamalla Suomelle itsehallinnon hän oli hankkinut suomalaisten myötätunnon puolelleen. Olemuksellaan ja käytöksellään keisari-suuriruhtinas kiinnitti siten uudet alamaisensa murtumattomilla rakkauden siteillä itseensä. Erityisen selvästi tämä ilmeni keisarin monilla Suomen-vierailuilla.

V. 1819 Aleksanteri teki laajan kiertomatkan maassamme suomalaisten neuvonantajiensa hartaista pyynnöistä. Suomalaisen tulkin ja englantilaisen henkilääkärinsä lisäksi hän oli ottanut mukaansa vain nuoruudenystävänsä ruhtinas Volkonskin. Myös Rehbinder ja keisarin matkan järjestäjänä kapteeni Sebastian Gripenberg olivat osan matkaa mukana.

Keisari saapui Suomeen Itä-Karjalasta, missä hä-

nen matkansa oli ulottunut Arkangeliin saakka. Sortavalasta hän poikkesi Valamoon. Vain kamaripalvelijansa ja luostarin taloudenhoitajan seurassa Venäjänmaan itsevaltias purjehti myrskyisen Laatokan poikki luostarisaarille. Korkean vieraan tulo yllätti luostarin asukkaat, jotka kuitenkin kellojen soidessa kohta kiirehtivät yölliseen jumalanpalvelukseen. Hartaana jumalanpalvelusta seurannut hallitsija otti vastaan igumenin ja pappismunkkien siunaukset suudellen heidän käsiään. Itse hän torjui munkkien kunnioituksenosoitukset sallimatta heidän polvistua eteensä. Hallitsijan hurskas vaatimattomuus teki syvän vaikutuksen kaikkiin luostarin asukkaisiin.

Sortavalasta matka jatkui Tohmajärven kautta Kuopioon. Tohmajärven kirkkoherran rouva antoi keisarille matkaevääksi purkillisen marjahilloa, jonka hyvyyttä hallitsija moneen kertaan kiitteli. Kuopiossa viivyttiin toista vuorokautta. Keisarille oli järjestetty juhlallinen vastaanotto, ja kansa osoitti korkealle vieraalle alamaista kunnioitustaan. Täällä hän suoritti myös hallitsijantehtäviään ratkaisten Rehbinderin hänelle esittämiä maatamme koskevia kysymyksiä. Kerrotaan Aleksanterin käyneen kaupunkiin tutustuessaan myös vankilassa, missä vangit rukoilivat häneltä armahdusta. Murhamiestä keisarikaan ei voinut auttaa, vaan lain oli tehtävä tehtävänsä. Mutta kun eräs vanki nöyrästi tunnusti varastaneensa ruokaa nälkäänäkevälle perheelleen ja lupasi vastedes elättää omaisensa rehellisellä tavalla, keisari armahti hänet.

Kuopiosta Iisalmeen matkatessaan keisari näki Toivalan maineikkaan taistelupaikan. Iisalmen pappilassa hänelle esiteltiin runonkeruumatkoilla liikkuva nuori dosentti Aadolf Iivar Arwidsson. Tämä kuvaili keisarin tekemää vaikutusta seuraavasti: ”Hänen perin armollinen ja ylen alentuvainen olemuksensa ja hänen viehättävä persoonansa lumosi kaikki suomalaiset. Nyt pelkään, että kaikki talonpojatkin ovat sieluineen ruumiineen irti Ruotsista.

Häntä ei saata nähdä rakastamatta häntä ja se, joka ihastumatta on puhellut hänen kanssaan, ei ole ihminen. Lempeänä, alentuvaisena, keveänä ja yksinkertaisena hän houkuttelee pienet lapsetkin ja arat erämaan naiset persoonansa ympärille aivan kuin suojelevan jumaluuden ympärille; ja mitäpä muutakaan hän olisi Suomelle?"

Iisalmesta matka suuntautui Kajaania kohti. Koska maamatka oli erittäin hankala, päätettiin kulkea osa matkaa vesitse Oulujärven yli, Oulusta asti tuotiin keisarillisen seurueen tarvitsemat kaksi purjevenettä miehistöineen. Ennen lähtöään keisari aterioi Haapalankankaan vähäisessä uudistalossa. Koska talo itse tarvittiin keittiöksi, täytyi ruokasalina käyttää talon uutta tallia. Kapteeni Gripenberg puhdistutti sen perin pohjin ja antoi verhota sen seinät ja pilttuut tuoreilla koivuilla. Lähimmästä talosta saatiin pöytä, ja tuolit korvattiin häthätää kokoonkyhätyllä penkillä, joka verhottiin veneiden mukana tulleella punaisella verankappaleella.

Keisari oli näihin järjestelyihin tyytyväinen, ja aterointi tallissa sujui hilpeän mielialan vallitessa. Gripenberg sai maistaa Tohmajärven papin rouvan hilloa keisarin varottaessa: "Se on hyvää, mutta ette saa ottaa sitä paljon, sillä tahdon säästäväisesti sitä käyttää." Jälkiruoaksi varatut ananakset sen sijaan säästettiin, ja keisari vei ne tuliaisiksi Kajaanin kirkkoherran rouvalle.

Matka Kajaaniin oli kuitenkin käydä korkealle vieraalle kohtalokkaaksi. Oulujärvellä kävi kova tuuli, ja laidan yli tulvivat aallot kastelivat kaikki veneissä olijat läpimäriksi. Vain vaivoin onnistui taitavan kapteeni Juneliuksen kuljettaa veneensä vahingoittumattomina perille.

Korkean vieraansa juhlallisesti vastaanottanut Kajaani oli pian katsottu, ja tunnin kuluttua saapumisestaan väsymätön hallitsija oli jo taas matkalla. Maitse tapahtunut matkanteko Nissilään oli erittäin vaivalloinen. Keisari seurueineen kulki ratsain hal-

litsijan itsensäkin saadessa tyytyä vanhaan puusatulaan ja ruostuneisiin jalustimiin. Välillä hänen oli käveltäväkin. Vihdoin saavuttiin Nissilään, josta matka jatkui maanteitse Ouluun.

Oulu oli valmistautunut ottamaan juhlallisesti vastaan hartaasti odotetun vieraan. Kun hän sitten pari päivää suunniteltua myöhemmin vihdoin saapui, vaihtui keisarin odottamattoman viipymisen aiheuttama huolestuminen sydämelliseksi riemuksi. Mutta jo seuraavana aamuna Aleksanteri jätti uskolliset oululaisensa jatkaessaan matkaansa Tornioon. Sieltä palatessaan hän pistäytyi toisen kerran Oulussa tutustuen lähemmin kaupunkiin. Raahen, Kokkolan, Pietarsaaren ja Uudenkaarlepyyn kautta hän saapui sitten Vaasaan, jossa osallistui hänen kunniakseen järjestettyihin tanssiaisiin. Kahdellatoista rouvalla ja kolmella vaasalaisneitosella oli unohtumaton ilo tanssia itsensä keisarin kanssa.

Pohjanmaan kansan ujostelematon suhtautuminen hallitsijaansa kiinnitti keisarin huomiota. Majataloihin kokoontunut kansa sai esteettömästi lähestyä korkeata vierasta. Pohjanmaan talonpoikaistytöt olivat jopa niin rohkeita, että he hypistelivät Aleksanterin takkia nähdäkseen, miten hienoa kangasta keisari käyttää vaatteissaan. Heidän uteliaisuutensa vain huvitti keisaria, joka puolestaan tulkkinsa välityksellä antoi tunnustuksensa talonpoikaistyttöjen itse kehräämille ja kutomille sieville puvuille. Vaikutelmanaan keisari totesi, etteivät täkäläiset ihmiset ole koskaan olleet orjia tai ankarien kartanonherrojen alustalaisia ja lisäsi huokaisten: ”Sydämeni lämpiää nähdessäni tällaista rahvasta.”

Matkan loppuosa suoritettiin samassa nopeassa tahdissa. Kristiinankaupungin, Porin, Rauman ja Uudenkaupungin kautta Aleksanteri saapui Turkuun. Siellä oli valmistauduttu ottamaan hallitsija kunniaportein ja juhlavalaistuksin upeasti vastaan. Hän tutustui Turussa tuomiokirkkoon, yliopistoon, sairaaloihin ja vankiloihin, esittelytti itselleen huomatta-

vimmat virkamiehet sekä otti vastaan venäläisten joukkojen paraatin. Lopuksi hän kunnioitti läsnäolollaan suuria tanssiaisia, joissa hän ahkerasti tanssitti Turun ja sen lähiympäristön rouvia ja neitosia.

Vain toista vuorokautta Turussa viivyttyään hallitsija oli jälleen matkalla. Hämeenlinnasta hän kiersi Kangasalan kautta — missä ”Keisariharju” kantaa vielä tämän käynnin johdosta saamaansa nimeä — Tampereelle, jonka mahtavat kosket tekivät häneen syvän vaikutuksen. Hallitsijan käynti antoi virikkeen Tampereen teollisuuden kehittymiselle. Tampereelta palatessaan Aleksanteri tarkasti Parolassa Luolajan nummella majailevat suomalaiset rykmentit, jotka saivat suuriruhtinaaltaan tunnustusta osakseen.

Helsingissä keisari-suuriruhtinas tutustui maamme uuteen pääkaupunkiin, jonka rakennustyöt kiinnostivat häntä suuresti. Pääkaupungin kaikkiin julkisiin laitoksiin tutustuttuaan hallitsija palasi Porvoon, Loviisan ja Haminan kautta Pietariin.

Tämä Aleksanterin laajin tutustumismatka Suomessa oli kestänyt vain vajaan kuukauden. Matkaan käytetyn ajan lyhyydestä huolimatta hän oli kuitenkin saanut sangen hyvän kuvan maamme luonnosta ja väestöstä. Suomen maisemien kauneus vaikutti syvästi keisarin herkkään mieleen. Myös väestöstä hallitsija oli saanut edullisen kuvan, mikä vahvisti hänen vanhastaan myönteistä ennakkokäsitystään kansastamme. Maanmiehemme puolestaan osoittivat kaikkialla syvää kiintymystään jaloluonteiseen hallitsijaan. Tämä kiintymys, jonka keisari-suuriruhtinaan suopea suhtautuminen maahamme oli aiheuttanut, muuttui häntä kohtaan tunnetuksi rakkaudeksi kaikkialla, missä jalo hallitsija vain liikkui uusien alamaistensa keskuudessa.

Niinpä koko Suomen kansa tunsi lamauttavana iskuna sen viestin, joka joulukuun alkupuolella v. 1825 saapui Etelä-Venäjältä kertoen keisarin kuolemasta. Aleksanteri I, Suomen ensimmäinen kei-

sari-suuriruhtinas, oli kuollut joulukuun 1. päivänä Taganrogissa lyhyen sairauden jälkeen.

Harva valloittaja on siinä määrin voittanut asevoimin alistamansa maan väestön rakkauden kuin Aleksanteri I voitti Suomen kansan melkeinpä yksimielisen kiintymyksen. Mutta ani harva maamme hallitsijoista on myöskään tehnyt niin paljon kansamme hyväksi kuin Aleksanteri teki. Joskaan hänen hallituksensa loppupuoli ei täysin vastannut sen lupaavaa alkua, ehti hän muutamina ensimmäisinä hallitusvuosinaan hankkia katoamattomat ansiot Suomen kansan historiassa. Antaessaan maallemme itsehallinnon ja yhdistäessään sen erilleen joutuneet osat jälleen satavuotisen eron jälkeen Aleksanteri teki kansallemme korvaamattoman palveluksen. Keisarin näiden toimenpiteiden arvo ilmenee täysin muistettaessa, missä kunnossa Viipurin lääni oli palatessaan muun Suomen yhteyteen satavuotisen venäläisvallan jälkeen. Siksi Aleksanteri I on ansainnut suomalaisten ikuisen kiitollisuuden.

ITSEVALTIUDEN KAUSI

Jo Aleksanteri I:n hallituskauden loppupuoli oli ollut vahvistuvan taantumuksen aikaa keisari-suuriruhtinaan liittyessä yhä lähemmin pyhän liiton taantumuksellisiin johtomiehiin. Mutta hänen seuraajansa aikana vasta tämä suunta kehittyi täyteen voimaansa. Nikolai I:n hallituskaudelle on ominaista itsevaltaisuus, millä Venäjää ja myös Suomea hallittiin kaikkea vapaamielisyyttä kammoavassa hengessä.

Nikolai I Suomen suuriruhtinaana

Keisari Nikolai oli tsaari Paavali I:n kolmas poika, joten hänestä ei odotettu koskaan tulevan Venäjän hallitsijaa. Siten prinssi ei saanut tulevalle

hallitsijalle kuuluvaa kasvatusta; mm. hänen tietonsa valtion asioista jäivät hyvin vähäisiksi. Mutta hänen kasvatuksensa laiminlyötiin muutoinkin. Nikolain lahjat olivat varsin keskinkertaiset, joten hänen olisi pitänyt hankkia edes hyvä opillinen sivistys. Mutta prinssin tietomäärä jäi hyvistä opettajista huolimatta varsin vaillinaiseksi, mikä kyllä kuvastuu hänen hallitustoimissaan.

Nikolai I.

Joskin Nikolai oli lahjoiltaan huomattavasti heikompi loistavaa Aleksanteri-veljeään, oli hän kuitenkin luonteeltaan tätä verrattomasti lujempi ja ehyempi. Hän oli asiallinen, velvollisuudentuntoinen ja äärimmäisen rehellinen. Kun hän oli päättänyt jotakin, ei mikään kyennyt enää saamaan häntä muuttamaan päätöstään. Nikolai oli jo nuoruudessaan joutunut palvelemaan armeijassa, minkä hän tunsi perin pohjin. Siellä hän oli oikeassa ympäristössään. Hänen selväpiirteinen, jyrkkä ja päättäväinen luonteensa omaksui täysin sotilaalliset ihanteet. Hallitsijaksi tultuaan Nikolai pyrki soveltamaan niitä myös valtakuntansa hallitsemiseen. Kaiken tuli tapahtua sotilaallisella täsmällisyydellä. Voimakkaan keisarin onnistuikin toteuttaa nämä ihanteensa ainakin ulkonaisesti. Jo ulkonäöltään tavattoman majesteetillinen ja hallitseva keisari — Nikolaita pidettiin valtakuntansa komeimpana miehenä — vallitsi ympäristöään kaikkialla, missä hän kolmikymmenvuotisen hallituskautensa aikana vain näyttäytyi.

Nikolain hallitusperiaatteet olivat yhtä suoraviivaiset kuin hänen hallitustapansakin. Hän oli omaksunut täydestä sydämestään pyhän liiton johtavat

periaatteet, joiden lujin tuki Euroopassa hän oli. Hallitsija tiesi parhaiten, mitä hänen kansansa tarvitsi. Ja mikäli hallitsija kristillisessä hengessä johti valtakuntaansa, ei kenelläkään pitänyt olla oikeutta puuttua hänen hallitukseensa.

Näiden Nikolain johtavien periaatteiden muotoutumiseen vaikuttivat voimakkaasti eräät hänen hallituskautensa alkuun liittyvät tapahtumat. Nikolain vanhempi veli Konstantin olisi ollut ikänsä perusteella oikeutettu perimään Venäjän kruunun Aleksanterin jälkeen. Mutta suuriruhtinas Konstantin oli luopunut vallanperimysoikeudestaan, mikä siten siirtyi nuorimmalle veljeksistä. Asiasta ei kuitenkaan ilmoitettu mitään tulevalle keisarille itselleen. Kun sanoma Aleksanterin kuolemasta saapui, vannoi Nikolai siksi ensimmäisenä uskollisuutta Puolassa oleskelevalle vanhemmalle veljelleen, joka myös julistettiin Nikolain toimesta keisariksi. Vasta kun hän oli saanut uusitun vakuutuksen Konstantinin kruunustaluopumisesta, otti hän Venäjän keisarikruunun vastaan.

Hallitsijanvaihdoksen yhteydessä sattuneet tapahtumat antoivat eräille Venäjän oloihin tyytymättömille tilaisuuden yrittää heidän jo kauan aikaa valmistelemaansa kumousta. Sivistyneistöön, etenkin aatelisten upseerien keskuuteen, oli Napoleonia vastaan käytyjen sotien aikana levinnyt Ranskan vallankumouksellisia elähdyttäneitä aatteita. He olivat toivoneet, että Venäjän olot uudistettaisiin vapaamielisessä hengessä ja sille annettaisiin perustuslaki. Kun Aleksanterin lupaavasti alkanut uudistustoiminta oli tyrehtynyt, ryhtyivät nämä tyytymättömät upseerit suunnittelemaan olevien olojen väkivaltaista kumoamista. Aleksanterin kuolinsanoman saadessaan he aloittivat kapinan houkuteltuaan mm. osan pääkaupungin varuskuntajoukoista puolelleen. Nikolai yritti aluksi saada kapinallisia antautumaan sovinnolla. Mutta kun hän ei siinä onnistunut, kukistet-

tiin kapina asevoimin. Sen johtomiehet tuomittiin kuolemaan tai lähetettiin Siperiaan.

Näiden ns. dekabristien eli joulukuunkapinallisten menettely vaikutti kuitenkin syvästi Nikolain hallitustapoihin. Vastedes hän epäili jokaisessa vapaamielisyyden ilmauksessa vallankumouksellisuutta, jonka hän oli valmis häikäilemättömästi hävittämään. Hänestä tuli taantumuksellisuuden lujin tuki Euroopassa.

Kun Venäjällä tapahtui hallitsijanvaihdos, oli Suomen erikoisasema vaarassa. Suomen itsehallintoa vastustavat venäläiset katsoivat nyt tilaisuuden tulleen sen hävittämiseen. Heihin kuului myös Suomen silloinen kenraalikuvernööri, kenraali Arseni Zakrevski. Heti kun sanoma Aleksanterin kuolemasta saapui, vannotti Zakrevski suomalaisilla uskollisuutta Konstantinille. Mutta hänen vaatimuksestaan vala vannottiin venäläisen valankaavan mukaan, jossa valan vannojat lupasivat puolustaa keisarin itsevaltiutta. Tämän jälkeen Zakrevski yritti estää keisaria antamasta hallitsijan vakuutusta, jolloin Suomen erikoisasema olisi voitu helposti hävittää.

Mutta Zakrevskin suunnitelmat epäonnistuivat. Konstantinin luovuttua oli Nikolaille vannottava uusi vala, joka suoritettiin erikoisen Suomea varten valmistetun kaavan mukaan. Rehbinder sai myös Nikolain antamaan Suomea varten hallitsijanvakuutuksen. Tämä kuului seuraavasti: ”Me Nikolai I, Jumalan armosta koko Venäjän Keisari ja Itsevaltias ja Suomen Suuriruhtinas ym., ym., ym. teemme tiettäväksi: että sittenkuin Me Jumalan sallimuksesta olemme perinnöksi saaneet Suomen Suuriruhtinaskunnan, olemme Me tämän kautta tahtoneet vakuuttaa ja vahvistaa maan uskonnon ja perustuslait sekä eri- ja muut oikeudet, joita itsekukin sääty mainitussa suuriruhtinaskunnassa erittäin ja kaikki sen asujaimet yhteisesti, niin ylhäisemmät kuin alhaisemmat, tähän asti nauttineet ovat; luvaten säilyttää

kaikki nämä edut ja asetukset lujina ja järkähtämättöminä täydessä voimassaan."

Rehbinderin päättäväisen ja rohkean menettelyn ansiosta Nikolai oli vahvistanut maamme erikoisaseman Venäjän keisarikunnan yhteydessä. Tämän lupauksensa keisari myös piti elämänsä loppuun asti. Joskaan maamme oikeuksia ei mainittavasti laajennettu, ei niistä myöskään mitään menetetty Nikolain hallituskauden aikana.

Taantumus voittaa Suomessa

Keisari Nikolain noustessa valtaistuimelle Suomen Venäjään liittämisestä johtuneet järjestelyt oli saatu jo loppuun suoritetuiksi ja maamme hallinto vakiintuneelle kannalle. Paikallishallinnosta huolehtivat edelleen jo Ruotsin-vallan aikaiset maaherrat — joita myöhemmin alettiin nimittää kuvernööreiksi — kruununvoutien ja nimismiesten välityksellä. Ainoa kirkollishallinnossa tapahtunut muutos oli Turun hiippakunnan muuttaminen arkkihiippakunnaksi v. 1817 ja Viipurin läänin seurakuntien liittäminen Porvoon hiippakuntaan. Myös maan oikeuslaitos toimi vanhalla pohjalla Viipurin uuden hovioikeuden huolehtiessa vuodesta 1838 lähtien maan itäosien lainkäytöstä.

Maamme uusi asema oli vaatinut myös monien virastojen perustamista, koska Tukholmassa sijainneet keskusvirastot oli pitänyt korvata uusilla. Näistä ensimmäinen, lääkintöhallitus, oli aloittanut toimintansa jo v. 1811. Myöhemmin olivat syntyneet mm. posti-, tulli- ja koskenperkausjohtokunnat eli -hallitukset sekä päämaanmittauskonttori. Osa entisten keskushallitusten tehtävistä oli siirtynyt suoraan senaatille. Senaatti sai päättää ne asiat, joissa keisarille ei ollut jätetty ratkaisuvaltaa. Yleensä se huolehti juoksevista hallintoasioista varsin laajoin valtuuksin. Mm. se valmisteli menoarviot, suoritti eh-

dollepanot virkoihin ja antoi hallitsijan pyytämiä lausuntoja maan hallintoa koskevissa asioissa.

Maan korkeimpana viranomaisena toimi keisari-suuriruhtinaan nimittämä kenraalikuvernööri, jonka tehtävänä oli hallinnon yleinen johtaminen. Kenraalikuvernööri oli maassa olevan sotaväen päällikkö sekä senaatin puheenjohtaja. Hänen välityksellään Venäjän ja Suomen viranomaiset olivat yhteydessä keskenään.

Aluksi kenraalikuvernööri ei saanut esitellä maan asioita suoraan keisarille. Esittelyt suoritti Pietarissa oleva valtiosihteeri, joka Nikolain aikana sai ministerivaltiosihteerin nimen. Mutta v. 1826 maamme erikoisasemaan nurjasti suhtautuva kenraalikuvernööri Zakrevski sai aikaan päätöksen, että kenraalikuvernööri saattoi ilmoittaa keisarin hänelle henkilökohtaisesti antamat käskyt valtiosihteerille ja senaatille. Tällä tavoin kenraalikuvernööri saattoi tehdä maatamme koskevia esityksiä suoraan keisarille valtiosihteerin ohitse. Kun valtiosihteerin virka pysyi yleensä kyvykkäiden ja isänmaallisten suomalaisten käsissä kenraalikuvernöörien ollessa venäläisiä, merkitsi tämä muutos vaaraa maallemme.

Mutta tämä jäi Zakrevskin ainoaksi voitoksi hänen Suomen itsehallinnon kumoamiseen tähtäävissä yrityksissään. Nikolai torjui jyrkästi sekä Zakrevskin että eräiden muidenkin tämän suuntaiset esitykset. Keisari-suuriruhtinaan menettely johtui ehkä yhtä paljon hänen poliittisista periaatteistaan kuin hänen halustaan pysyä sanassaan. Nikolain päämääränä oli ylläpitää Venäjällä itsevaltiasta hallitustapaa ja torjua kaikki vapaamielisten toiveet perustuslain aikaansaamisesta. Onnistuakseen pyrkimyksissään hän katsoi tarpeelliseksi sulkea Venäjän mahdollisimman täydellisesti länsimaiden yhteydestä. Tässä mielessä hän pyrki yhteistyöhön niiden naapurivaltioiden kanssa, joita hallittiin samojen periaatteiden mukaan. Itävalta ja Preussi olivatkin Nikolain liittolaisia. Myös Ruotsin kuningas Kaarle

XIV Juhana jatkoi jo keisari Aleksanterin aikana alkanutta poliittista yhteistyötä Venäjän kanssa. Mutta vähitellen Ruotsiinkin tunkeutui niitä vapaamielisiä ajatuksia, jotka voittivat alaa Euroopassa varsinkin Ranskassa sattuneiden vuoden 1830 "heinäkuun vallankumouksen" sekä vuoden 1948 "helmikuun vallankumouksen" johdosta. Tämä vieroitti Nikolain entisestä liittokumppanistaan, ja hän katsoi tarpeelliseksi valtakuntansa luoteisenkin rajan erityisen varmistamisen.

Nikolai uskoi parhaiten turvaavansa luoteisrajansa kaikilta haitallisilta vaikutuksilta varmistautumalla suomalaisten myötämielisyydestä. Siksi maamme tuli saada säilyttää omat laitoksensa ja omat tapansa. Osaksi tämän vuoksi keisari v. 1831 erotti Suomen kenraalikuvernöörin virasta maassamme epäsuosioon joutuneen kenraali Zakrevskin ja nimitti hänen tilalleen ruhtinas Aleksanteri Menshikovin, lähimmän miehensä, joka pyrki lähentämään Suomea keisarikuntaan välttämällä pakkokeinojen käyttöä ja pitämällä arvossa Suomen erikoisoikeuksia. Menshikov torjuikin monet aloitteet, jotka olisivat voineet heikentää maamme asemaa.

Keisarin Suomelle osoittamasta suopeudesta huolimatta maamme olot eivät päässeet vapaasti kehittymään. Joskin Ruotsin-vallan aikainen hallitusmuotomme jätti hallitsijalle hyvin suuren vallan, olisi monien asioiden ratkaisuissa kaivattu säätyjen myötävaikutusta. Mm. lainsäädäntöä ei voitu toimittaa ilman valtiopäiviä. Keisari-suuriruhtinas ei ollut kuitenkaan halukas yhteistyöhön valtiopäivien kanssa. Hän halusi kylläkin kehittää maamme oloja mm. edistämällä sen taloudellista elämää, mutta tämä oli hänen mielestään hyvin suoritettavissa hallitsijan ja virkamiehistön avulla. Tosin hän ei sinänsä hyljeksinyt valtiopäiviäkään, vaan pari kertaa jo suunnitteli niiden koollekutsumistakin, mutta asia raukesi kummallakin kertaa suomalaisista riippumattomista syistä. Maamme olojen kehittäminen jäi näin

ollen virkamiehistön asiaksi. Paljon hyvän ohella tämän seurauksena oli taantumuksellisuuden valtaanpääsy.

Nikolain hallituksen alkuaika oli kuitenkin varsin edistyksellistä. Keisari suunnitteli veljeltään keskenjääneiden uudistusten toteuttamista. Osa niistä toteutettiinkin, mm. miljoonat kruununtiluksilla elävät maaorjatalonpojat saivat vapautensa. Siperiaan karkotettu Speranski kutsuttiin takaisin ja sai johtaakseen laajan lakien tarkistamis- ja kokoamistyön. Mutta pian keisarin huomio kiinnittyi kokonaan ulkopolitiikkaan ja sisäiset uudistukset saivat jäädä. V. 1827 Venäjä osallistui yhdessä Englannin ja Ranskan kanssa sotatoimiin Turkkia vastaan avustaakseen vapautensa puolesta taistelevia kreikkalaisia. V. 1829 tehdyssä rauhassa Venäjä sai etuja Turkin kustannuksella. Siitä tuli nyt Balkanin johtava valta. Pari vuotta myöhemmin puolalaiset nousivat heinäkuun vallankumouksen rohkaisemina kapinaan Venäjää vastaan. Yksin jääneinä heidät kuitenkin pian kukistettiin. Nikolai riisti Puolalta itsehallinnon ja liitti onnettoman maan tavallisena maakuntana Venäjään. Puolan tapahtumat muuttivat välillisesti keisarin suhtautumista Suomeen. Ne estivät toisaalta suunnitellun valtiopäivien koollekutsumisen. Toisaalta suomalaisten uskollisuus ja luotettavuus — mm. Suomen kaarti osallistui kapinan kukistamiseen — vahvisti keisari-suuriruhtinaan myötätuntoa maatamme kohtaan.

Nikolain valtakauden alussa poistettiin Suomessa kuolemanrangaistus muista kuin valtiollisista rikoksista. Se korvattiin karkotuksella Siperiaan. Suomi oli näin ensimmäinen maa, jossa kuolemanrangaistus poistettiin käytännöstä. Mutta hallituksen seuraavat toimenpiteet eivät olleet yhtä edistyksellisiä. V. 1826 annettiin Viipurin läänin lahjoitusmaita koskeva asetus, joka käytännössä jätti lahjoitusmaatalonpojat täysin herrojensa armoille. Kolme vuotta myöhemmin annettiin sensuuriasetus, jonka mukaan kaikki

painotuotteet oli ennakolta tarkastettava. Myöhemmin kenraalikuvernööri sai valtuudet sanomalehtien julkaisuluvan antamiseen ja lehtien lakkauttamiseen. Mielipiteiden valvonnan kiristi äärimmilleen vuoden 1850 painoasetus, jolla kiellettiin painattamasta suomen kielellä muuta kuin uskonnollista tai taloudellista kirjallisuutta.

Väkiluvun kasvu ja asutuksen laajentuminen pakottivat myös ryhtymään eräisiin hallintopiirien muutoksiin. V. 1831 tarkistettiin läänijakoa, jolloin syntyivät Hämeen, Uudenmaan ja Mikkelin läänit. Jyväskylä, Mikkeli, Heinola ja Joensuu saivat kaupunginoikeudet Nikolain hallituskaudella. Oikeuspiiritkin jaettiin uudelleen, jolloin myös perustettiin uusi hovioikeus Viipuriin. Vihdoin v. 1850 muodostettiin Oulun ja Kuopion lääneistä uusi hiippakunta, jonka piispanistuin sijoitettiin Kuopioon.

Suurin osa näistä samoin kuin elinkeinoelämänkin alalla aikaansaaduista parannuksista oli maan omien virkamiesten ansiota, jotka tunnollisesti pyrkivät toimimaan isänmaansa hyväksi. Erityisesti on tällöin muistettava jo edellä mainittujen ohella prokuraattori ja senaattori Kaarle Juhana Walleen, kreivi Aleksanteri Armfelt, Kustaa Mauri Armfeltin poika, joka kreivi Rehbinderin jälkeen ansiokkaasti hoiti Suomen ministerivaltiosihteerin tärkeätä virkaa Pietarissa, sekä senaattori Lauri Gabriel von Haartman. Mutta monet suomalaiset virkamiehet ovat myös osaltaan vastuussa taantumuksellisten menettelytapojen kotiutumisesta Suomeen. Joko halusta miellyttää venäläisiä vallanpitäjiä tai virkavaltaisuuden vakaumuksellisina kannattajina he olivat usein keisariakin innokkaammat keksimään keinoja vallitsevan hallintojärjestelmän turvaamiseksi pelätyiltä vapaamielisiltä uudistusvaatimuksilta. Edelliseen luokkaan kuului mm. vanha Anjalan-mies Kustaa Ladau, joka saatuaan v. 1809 Suomen kansalaisoikeudet takaisin oli kohonnut maan postipäälliköksi. Tässä virassa hän yritti yhtenäistää Suomen ja keisarikun-

nan postilaitoksen sekä järjestää Suomeen samankaltaisen urkintajärjestelmän, joka oli otettu käytäntöön Venäjällä — toimenpide, mistä hän sai maanmiehiltään ”suuren hirttämättömän” liikanimen. Jälkimmäisiin kuului mm. von Haartman.

Kun kaikki maan omatkaan johtomiehet eivät pitäneet välttämättömänä vapaamman hallintomenetelmän omaksumista, ei ole ihmeteltävä, että keisari-suuriruhtinas puolestaan tyytyi oleviin oloihin. Näin Nikolai-keisarin hallituskausi kului taantumuksen merkeissä meidänkin maassamme.

Taloudellista kehitystä

Ero Ruotsista synnytti maamme talouselämässä suuria muutoksia. Valtiollinen ero aiheutti myös lukuisten taloudellisten siteiden katkeamisen. Vasta aikaa myöten maamme talous alkoi vakiintua uudelle pohjalle. Toisaalta maamme uusi asema oli omiaan luomaan taloudellisen nousun edellytykset, mitkä siltä Ruotsin-vallan aikana olivat puuttuneet.

Maatalous oli maamme ehdoton pääelinkeino 1800-luvun alkupuolella. V. 1815 maan 29 kaupungin yhteinen asukasluku, n. 52 000 henkeä, ei ollut kuin viitisen prosenttia maan koko asukasluvusta. Ruotsin-vallan loppuaikoina maatalouden alalla oli tapahtunut huomattavaa kehitystä, mikä jatkui edelleenkin. Isojako edistyi hiljalleen, ja tiluksia halkomalla sekä uudisasutuksen avulla saatiin uusia viljelystiloja. Mutta maatalouteen voitiin tästä huolimatta sijoittaa varsin vähän lisäväkeä siten, että se kykeni kunnolla hankkimaan toimeentulonsa. Väestön suuren kasvun johdosta — nousihan maamme väkiluku keisari Nikolain hallituskautena n. 1 260 000:sta n. 1 700 000 henkeen — maaseudun tilattoman väestön määrä lisääntyi jatkuvasti. Osa sai niukan toimeentulonsa torppareina tai mäkitupalaisina. Mutta suurin osa, v. 1815 n. 80 % koko maalaisväestöstä, oli täysin vailla minkäänlaista omaa viljelystä. Suuri

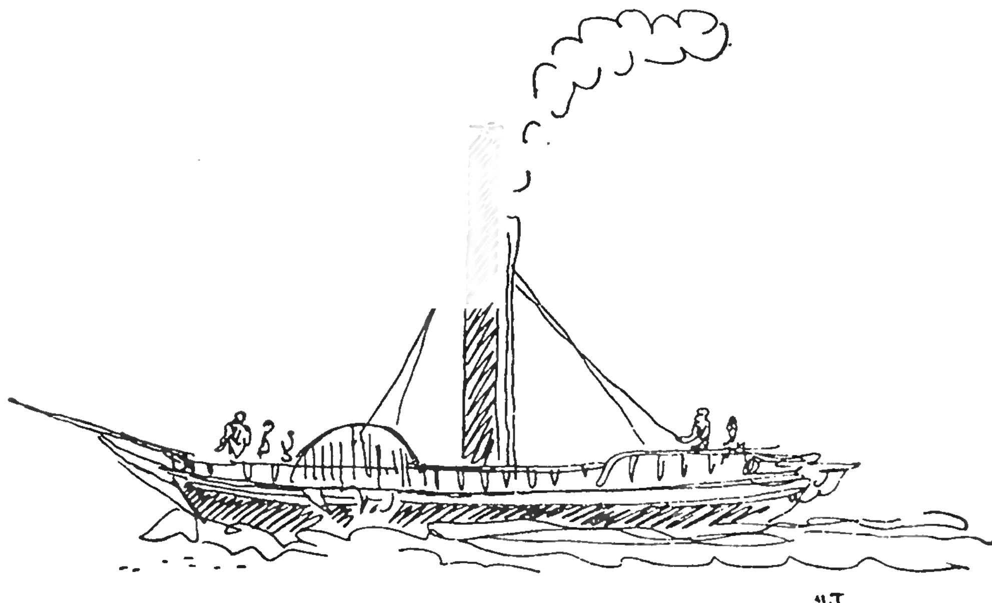
osa tästä ryhmästä eli sangen kurjissa oloissa tilapäistöiden varassa ilman toivoakaan asemansa paranemisesta.

Kehittymättömien maanviljelystapojen vuoksi tosin tarvittiin runsaasti työvoimaa. Näin oli asian laita herraskartanoissakin, jotka muutoin olivat kehityksen tiennäyttäjiä maaseudulla. Mm. eräässäkin Karkun kartanossa oli kaksi miestä vuosittain seitsemän kuukauden ajan päreitä kiskomassa kartanon valaisun tarpeen tyydyttämiseksi. Kaikenlaisten raaka-aineiden tuhlaamista osoittaa puolestaan arviointi, jonka mukaan yksinomaan pienessä Karkun pitäjässä kulutettiin vuosittain näihin valaistuspuuhiin n. 20 000 suurta tukkipuuta.

Maanviljelyksen tuottavuus oli myös varsin heikko. Vielä v. 1833 vain rannikkoseutujen asukkaat sekä paikoitellen suurten sisäjärvien rantamien asujaimisto saattoi syödä selvää leipää läpi vuoden. Suurin osa talonpoikaisväestöstä joutui jo keskinkertaisina vuosina turvautumaan sekaleipään, katovuosista puhumattakaan. Toisaalta parhaat viljelysseudut tuottivat säännöllisesti viljaa myytäväksikin. Mm. ”Vaasan ruis” oli ulkomaillakin suuressa maineessa siemenviljana.

Vasta vähitellen maanviljelyksen taso parani ja tuottavuus lisääntyi. Siihen vaikutti suuresti järjestetyn maanviljelysopetuksen aikaansaaminen, mikä tapahtui maassamme 1800-luvun toisella neljänneksellä.

Samoihin aikoihin alkavat myös maamme muut elinkeinot kehittyä. Siihen vaikutti osaltaan myös muualla maailmassa tapahtunut teknillinen kehitys. Englannissa 1700-luvun lopulla alkanut teollistuminen oli levinnyt vuosisadan vaihteen jälkeen muihinkin Keski-Euroopan maihin. Teollistuminen perustui etupäässä uuden voimanlähteen, höyrykoneen, kehittämiseen. Teollisuus pääsi siten vesivoimasta riippumattomaksi ja saattoi halvan polttoaineen, kivihiilen avulla levitä rikkaita hiilikenttiä omistavissa

»*Ilmarinen*».

maissa hyvinkin laajalle. Höyrykoneen käyttö teollisuudessa helpotti myös meidän maamme teollistumista, vaikka maassamme olikin verrattain runsaasti vesivoimaa käytettävissä.

Maamme taloudellinen kehitys oli aina kärsinyt alueellisesta laajuudesta ja huonoista liikenneyhteyksistä. Nikolain aikana alettiin nyt myös kiinnittää suurta huomiota kulkuyhteyksien parantamiseen. Jatkettiin — uusia keksintöjä käytäntöön ottaen — kustavilaisen ajan suurten tienrakennusohjelmien toteuttamista ja lisättiin vesitieyhteyksiä kanavia rakentamalla ja jokia perkaamalla. Jälkimmäisessä myös maanviljelystä hyödyttävässä puuhassa koskenperkausjohtokunnan päällikkö vapaaherra von Rosenkampf tuli erittäin suosituksi kansan keskuudessa. V. 1833 ilmestyi myös ensimmäinen höyrylaiva Suomen järville, kun maassamme rakennettu hinaaja ”Ilmarinen”, jonka omisti monipuolisesti yritteliäs tehtailija N. L. Arppe, alkoi liikennöidä Saimaalla. Rautateitä saatiin sen sijaan vielä kauan odottaa.

Maamme teollisuus oli ollut varsin vähäinen Ruotsin-vallan lopulla. Kaikkiaan laskettiin Suomessa tällöin olevan n. 30 vuoriteollisuuslaitosta, parisataa vesisahaa sekä joitakin lasi- ym. tehtaita. Nämä

teollisuuslaitokset oli suureksi osaksi pystytetty Ruotsi-Suomessa vallinneen tiukan elinkeinolainsäädännön puitteissa valtionavun turvin, joten niiden elinkelpoisuus oli useinkin kyseenalainen. Maan luontaisia raaka-aineita ei nimittäin käytetty kuin murto-osassa maamme vähäistä teollisuutta.

Jo keisari Aleksanterin aikana maamme teollisuustoiminta sai uutta vauhtia. Tampereelle v. 1821 myönnetyt vapaakaupunginoikeudet edistivät suuresti tämän kaupungin kehittymistä tulevaksi ”Suomen Manchesteriksi”. Skotlantilaissyntyisen Finlaysonin v. 1820 perustama puuvillakehräämö oli kaupungin ensimmäinen suurteollisuuslaitos. Aikaa myöten se laajeni niin, että sen työntekijäin luku nousi 150:een. Tehtaassa oli myös kotimaassa valmistettu Euroopan suurin vesiratas. Littoisten verkatehdas ja Barkerin puuvillakehräämö siirtyivät v. 1844 käyttämään 16- ja 12-hevosvoimaisia höyrykoneita, jotka olivat kotimaista tekoa. Fiskarsin tehtaista oli vuorineuvos J. von Julinin johdolla kehittynyt maamme ensimmäinen höyrykoneiden tuottaja. Myöhemmin aloitti myös Crichtonin tehdas Turussa koneiden valmistuksen.

Kutomateollisuudesta oli näin kehittynyt merkittävin teollisuudenhaara maassamme. Eräät kaukonäköiset miehet, etenkin Arppe, tajusivat kylläkin maamme valtavien puuvarojen arvon teollisuuden raaka-aineena. Hän olisi halunnut jalostaa niitä perustamassaan höyrysahassa. Mutta ahdas elinkeinolainsäädäntö esti nämä aikeet. Pelättiin suuritehoisten sahojen kuluttavan metsät loppuun, joten kullekin sahalle määrättiin vuosittain vain hyvin suppea tukkikiintiö. Höyryvoiman käyttö sahoissa kiellettiin, ja tämä kielto kumottiin vasta v. 1857. Nämä rajoitukset viivyttivät osaltaan teollisuuden suurisuuntaista läpimurtoa maassamme.

”Hänen hirmuisuutensa”

Huolimatta keisari Nikolain hallitusajan taantumuksellisesta luonteesta saatiin paljon hyvääkin aikaan. Näin oli nimenomaan maan talouselämän laita, jonka kehittämistä keisari-suuriruhtinas henkilökohtaisesti katsoi suopein silmin. Sehän oli vaaraton keino osoittaa suuriruhtinaanmaan asukkaille, miten edullinen heidän asemansa oli suuren keisarikunnan yhteydessä. Kuten kaikki muutkin hallitustoimet jäi maamme talouselämänkin kehittäminen virkamiesten tehtäväksi. Ansioitunein heistä oli virkavaltaisuudestaan ja äreydestään ”Hänen hirmuisuutensa” liikanimen saanut senaatin talousosaston pitkäaikainen varapuheenjohtaja, vapaaherra Lauri Gabriel von Haartman.

Lauri Gabriel von Haartman oli Turun yliopiston lääketieteen professorin ja rehtorin Gabriel Haartmanin poika. Isä oli ensimmäisiä suomalaisia miehiä, jotka totesivat maamme liittämisen Venäjään väistämättömäksi tosiasiaksi ja toimivat tämän vakaumuksensa mukaisesti. Niinpä hän lähtiessään v. 1808 suomalaisen lähetyskunnan mukana Pietariin Turun yliopiston edustajana otti 19-vuotiaan poikansa mukaan sijoittaakseen hänet Pietarissa johonkin virkaan. Nuorukainen pääsikin Venäjän ulkoasiainministeriön palvelukseen. Tämä toimi jäi tosin lyhytaikaiseksi, sillä nuori Haartman siirtyi jo v. 1811 Suomen asiain komitean virkamieheksi ja Turun yliopiston kanslerin sihteeriksi jääden edelleen Pietariin. Täällä hän oleskeli melkein yhtä mittaa vuoteen 1827 täysin omaksuen Venäjällä vallitsevan virkavaltaisen, vapaamielisiä uudistuspyrintöjä vastustavan hengen.

Haartman joutui suorittamaan pitkän ulkomaanmatkan terveydellisistä syistä. Vuosina 1827—29 hän kävi Ruotsissa, Tanskassa, Saksassa, Pohjois-Italiassa, Hollannissa, Belgiassa, Ranskassa ja Englannissa. Matkallaan hän kartutti jo ennestään huomattavia

taloudellisia tietojaan ja tutki nimenomaan, mitkä hänen näkemistään menettelytavoista soveltuisivat Suomessa käytäntöön otettaviksi. Mm. hän arveli voin ja juuston saattavan sopia Suomen vientitavaroiksi. Haartman uskoi voivansa todeta, että taloudellinen kukoistus oli kaikkialla aikaansaatu vain valtion voimakkaasti tukiessa ja ohjatessa yksityistä yritteliäisyyttä.

Kotimaahan palattuaan Haartman kutsuttiin kohta senaatin jäseneksi, mutta nimitettiin jo v. 1831 Turun ja Porin läänin maaherraksi. Tässä virassaan hän joutui paljon tekemisiin taloudellisten kysymysten kanssa. Mm. hän oli mukana maamme Venäjän ja Ruotsin kanssa tekemiä kauppasopimuksia solmittaessa. Suomen Talousseuran puheenjohtajaksi hänet valittiin neljästi. Tämän viran hoitajana hän ehdotti, että maahamme olisi perustettava maanviljelyskoulu vouteja varten, joille opetettaisiin tehokasta karjanhoitoa sekä maamme oloihin soveltuvaa vuoroviljelystä. Haartmanin aloite johtikin Mustialan maanviljelysopiston perustamiseen. V. 1840 opisto aloitti toimintansa, mistä myös maanviljelysopetus Suomessa sai alkunsa.

V. 1840 Haartman kutsuttiin uudelleen senaattiin, missä hän sai seuraavana vuonna hoitaakseen senaatin talousosaston varapuheenjohtajan tehtävät. Tämän lähinnä pääministerin virkaa vastaavan asemansa Haartman säilytti vuoteen 1858 saakka.

Haartmanin pitkään virka-aikaan sisältyy paljon ensiluokkaisen tärkeätä työtä maamme hyväksi nimenomaan talouselämän alalla. Ehkäpä arvokkain hänen aikaansaannoksistaan oli sekavien rahaolojemme järjestäminen. Maassa oli liikkeellä sekä Venäjän paperirahaa, joka oli menettänyt sotien aikana paljon arvostaan, että ruotsalaista rahaa. Haartmanin johdolla toiminut komitea oli jo aikaisemmin esittänyt, että ruotsalaiset setelit vaihdettaisiin venäläisellä hopearahalla, jota Suomen Pankin oli hankittava. Pankille näin joutuneet ruotsalaiset setelit oli

puolestaan vaihdettava Tukholmassa hopearahaksi, joka oli lyötävä Pietarissa hopearupliksi. Näin tehtiinkin Haartmanin tultua maamme raha-asioitten hoitajaksi. Suomi oli siten saanut oman valtionpankin, jonka liikkeelle laskemat ruplamääräiset setelit olivat melkein yksinomaisena rahana maassamme. Pankki saattoi myös antaa lainoja ja siten tyydyttää nopeasti laajenevan elinkeinoelämämme kipeätä rahantarvetta. Tämän Haartmanin rahanuudistuksen ainoana, tosin hänestä riippumattomana, varjopuolena oli, että Suomen Pankin oli lunastettava myös venäläistä setelirahaa. Kun Venäjän rahan arvo myöhemmin laski, aiheutui siitä myös Suomessa liikkeelle laskettujen setelien arvon aleneminen ja Suomen Pankin hopeavarojen hupeneminen.

Haartman sai myös valtion raha-asiat kuntoon. Tulli- ja leimaverotuksen uudistaminen aiheutti kaupan vilkastumisen, salakuljetuksen vähentymisen ja valtion tulojen huomattavan kasvun ilman verojen lisäämistä. Osittaisista tullien alentamisista huolimatta valtio sai tulleista pääosan tuloistaan. Siten maanviljelijäin raskaaksi katsottua verotusta saatettiin alentaa. Veroparselien määrän vähentäminen neljäksi lisäsi myös valtion tuloja ja helpotti veronkantoa.

Valtion kasvaneiden tulojen avulla saatettiin nyt ryhtyä parantamaan maamme liikenneyhteyksiä. Haartman oli lujasti vakuuttunut kanavien hyödyllisyydestä maassamme. Hänen päätyökseen tuli Saimaan kanavan rakennuttaminen. Vaikka kustannukset arvioitiin tavattoman suuriksi — n. 3 miljoonaksi hopearuplaksi valtion vuotuisten tulojen kohotessa vain $2^1/_2$ miljoonaan —, yritys toteutettiin huolellisten valmistelujen jälkeen. Puolet kustannuksista oli rahoitettava valtionlainalla, jonka Haartman hankki kotimaasta. Maksoipa hän kotimaisia lainoja ottamalla pois kaikki kolme Suomen valtion ulkomaista lainaa, jotka oli saatu Pietarin rahalaitoksista Nikolainkirkon ja Yliopiston rakentamisen sekä Bomar-

sundin linnoitustöiden rahoittamiseksi. V. 1856 saatettiin Saimaan kanava vihkiä 12-vuotisen rakennustyön jälkeen juhlallisesti tarkoitukseensa.

Haartmanin taloudellinen tarkkanäköisyys ilmenee hänen suhtautumisessaan maamme metsänhoitokysymyksiin. Hän oli sitä mieltä, että maamme talous on tulevaisuudessa metsistä riippuvainen. Niitä oli sen vuoksi huolella hoidettava. Joskin hänen ehdotuksensa metsänhoitolaiksi oli liian jyrkästi yksityisten oikeuksia loukkaava eikä tullut hyväksytyksi, sai hän aikaan erityisen metsävirkakunnan perustamisen, mikä johti myöhemmin metsähallituksen muodostamiseen. Samoin hän kehitti edelleen maanmittauslaitosta. Haartman on ollut myös maamme teknillisen opetuksen uranuurtaja, sillä hänen toimestaan perustettiin teknillinen koulu Helsinkiin, Turkuun ja Vaasaan.

Etevänä talousmiehenä ja lujatahtoisena virkamiehenä von Haartman teki erittäin suuria palveluksia maalleen. Ulkonaisena tunnustuksena työstään hänet korotettiin vapaaherran arvoon. Mutta monet myös arvostelivat häntä ankarasti, ja syystä kylläkin. Oivallisista kyvyistään huolimatta Haartman oli liian yksipuolinen asettaessaan taloudelliset näkökohdat kaikkien muiden kysymyksien edelle. Mm. hän ei antanut suomen kielelle mitään arvoa ja vastusti Snellmania ankarasti. Vaikkei hän periaatteessa ehkä vähäksynytkään säätyjen osuuden merkitystä maamme asioiden hoidossa, ei hän pitänyt niiden koollekutsumista tarpeellisena. Virkavaltaisena ja omapäisenä miehenä hän halusi hoitaa asiat itsenäisesti ja kehitellä maamme oloja oman päänsä mukaan. Jyrkkyydellään ja äreydellään hän suututti myös kanssaihmisensä. Vanhemmilla päivillä Haartmanin terävä taloudellinen vaistokin saattoi pettää. Mm. hän vastusti rautateiden rakentamista pitäen kanavia tärkeämpinä ja joutui tästäkin kysymyksestä ankaraan kiistaan Snellmanin kanssa.

Kun v. 1855 sattunut hallitsijanvaihdos toi muka-

naan myös hallitussuunnan muuttumisen, joutui Haartmankin luovuttamaan paikkansa nuoremmille. Vastoin tahtoaan hän sai eron v. 1858 ja kuoli jo seuraavana vuonna. Haartmanin menettelytapoihin ja häneen itseensä kohdistunut arvostelu esti useimpia aikalaisia oikein arvostamasta hänen suuria aikaansaannoksiaan. Tämä kielteinen käsitys on säilynyt jälkipolvillekin. Maamme talouselämän kehittäjänä ja valtiontaloutemme lujittajana Lauri Gabriel von Haartman loi kuitenkin itsevaltiuden aikakauden vaikeissa oloissa perustuslaillisen kauden uudistustyön aineelliset edellytykset. Siitä hän on ansainnut jälkipolvien kiitollisuuden.

Itämainen sota

Keisari Nikolain ulkopolitiikan päämääränä oli ollut hallitsijan itsevaltiuden turvaaminen Venäjällä ja sen naapurimaissa. Tässä hän oli onnistunutkin. Keisarin rautainen tahto oli kukistanut kaikki kapinayritykset hänen omassa valtakunnassaan. Olipa hän auttanut naapureitaankin näiden kapinoivia alamaisia vastaan. Mutta yrittäessään toteuttaa Venäjän laajentamisohjelmaa Balkanin suunnassa Nikolai joutui kokemaan vastoinkäymisiä.

Jo Katariina II:n ajoista alkaen Venäjä oli vakavasti pyrkinyt laajentamaan vaikutusvaltaansa Balkanilla. Sen perimmäisenä tavoitteena oli Mustalle merelle johtavien salmien herruus. Asettumalla Turkin vallan alaisten Balkanin kreikkalaiskatolisten suojelijaksi Venäjä oli yrittänyt vähitellen soluttautua yhä lähemmäksi tätä tavoitettaan. V. 1829 tehtyyn Adrianopolin rauhaan päättynyt Kreikan vapaussota olikin tuottanut Venäjälle huomattavia etuja Turkin kustannuksella. Venäjästä oli tullut Kaakkois-Euroopan mahtavin valtio. Myöhemmin Nikolai sai vielä aikaan suurvaltojen kesken sopimuksen, etteivät vieraiden valtojen sotalaivat saaneet

tulla Mustalle merelle. Venäjän eteläraja näytti siten olevan turvattu.

Nikolai ei kuitenkaan tyytynyt näihin menestyksiinsä. Turkin sulttaanin ja hänen mahtavan egyptiläisen vasallinsa välillä 1840-luvulla käyty taistelu oli osoittanut Turkin olevan sisäisesti heikko. Odotettiin Turkin hajoavan tähän heikkouteensa. Nikolai päätti ottaa osansa tämän Euroopan ”sairaan miehen” — kuten hän Turkkia nimitti — perinnöstä. Kun Pyhän haudan omistuksesta oli syntynyt riita muhamettilaisten ja kristittyjen välillä, vaati Nikolai Turkkia tunnustamaan hänen oikeutensa kristittyjen suojelemiseen. Sanojensa ponneksi hän lähetti sotajoukon Tonavan maakuntiin, jotka kuuluivat Turkille. Turkki ei kuitenkaan taipunut Venäjän vaatimuksiin. Bulgariaan koottiin suuri turkkilainen armeija, ja lokakuussa 1853 julistettiin sota Venäjää vastaan.

Suomalainen sotilas Itämaisen sodan aikana.

Turkkilaiset olivat toivoneet saavansa apua länsivalloilta, joiden etujen mukaista ei ollut, että Venäjä levitti valtaansa Balkanille. Ranskalais-englantilainen laivasto ilmestyikin Turkin vesille. Kun venäläinen amiraali Nahimov hyökkäsi marraskuun lopulla 1853 Sinopen sataman edustalla olevan Turkin laivaston kimppuun ja hävitti sen, alettiin Ranskassa ja Englannissa pitää sotaa välttämättömänä. Maaliskuussa v. 1854 nämä valtiot julistivatkin sodan Venäjälle.

Venäjän liittolainen Itävallan keisari, jota Nikolai vähän aikaisemmin oli avustanut kapinoivien unkarilaisten kukistamisessa, pysyi puolueettomana. Itävallan vaatimuksesta Venä-

jän oli kuitenkin vedettävä joukkonsa pois kiistanalaisista Tonavan maakunnista, jotka itävaltalaiset puolestaan miehittivät. Venäläiset tarvitsivatkin voimansa muualla. Englannin ja Ranskan merivoimat toivat Mustalle merelle joukkoja, jotka laskettiin maihin Krimin niemimaalle. Suomen kenraalikuvernööri, ruhtinas Menshikov kärsi tappion Alma-joella. Venäläiset vetäytyivät Sevastopolin lujan linnoituksen turviin, jota liittoutuneet nyt alkoivat piirittää. Taitava insinöörikenraali von Totleben piti kuitenkin niin hyvin puolensa, että piiritys venyi pitkälliseksi ja tuli piirittäjille hyvin kalliiksi etenkin valtoimenaan riehuvien kulkutautien johdosta.

Sevastopolin piirityksestä tuli sodan päätapahtuma. Koko sotaa nimitettiinkin sen vuoksi ”Krimin sodaksi”. Mutta läntiset suurvallat pyrkivät tuottamaan suurelle vastustajalleen vahinkoa myös kaikkialla muuallakin, missä ne vain pääsivät siihen käsiksi. Tällä tavoin myös meidän maamme joutui sotanäyttämöksi.

Sota leviää Suomen rannoille

Läntisten merivaltojen ja Venäjän välisen sodan syttyessä joutuivat Itämerenmaiden ja Suomen rannikot vaaravyöhykkeeseen. Oli odotettavissa, että vihollinen pyrkisi hävittelemään rannikolla sijaitsevia sotilaallisia laitteita ja käymään ehkäpä keisarikunnan pääkaupunginkin, Pietarin, kimppuun. Venäläiset olivat ryhtyneet jo parikymmentä vuotta ennen sodan puhkeamista varusteluihin tällaisen vaaran torjumiseksi. Valtakunnan merivoimia oli vahvistettu ja rannikoille sopiviin kohtiin oli perustettu linnoitettuja laivastotukikohtia sekä muita rannikkolinnoituksia. Mutta virkamiehistön leväperäisyyden ja nimenomaan lahjottavuuden vuoksi, joka Nikolain ankaruudesta huolimatta oli yleistä ja kalvoi sisältäpäin valtakunnan voimaa, todelliset aikaansaannokset eivät vastanneet suunnitelmia.

Sama oli Suomenkin laita. Maamme puolustaminen oli ollut venäläisten huolena. Täällä pidettiin venäläisiä joukkoja, jotka miehittivät myös linnoitukset. Vahvin niistä, Viapori, oli sekin pitkän rauhantilan aikana melkoisesti rapistunut, pienemmistä puhumattakaan. Ahvenanmaalle venäläiset olivat suunnitelleet vahvaa linnoitusta, josta piti tulla tämän Itämerellä liikkuville laivastoille niin tärkeän saariston lukko. Tämä Bomarsundiin suunniteltu linnoitus oli kuitenkin sodan puhjetessa vielä pahasti keskeneräinen.

Kohta länsivaltojen sodanjulistuksen saatuaan keisari-suuriruhtinas pistäytyi Suomessa henkilökohtaisesti vakuuttautumassa suomalaisten uskollisuudesta. Hallitsijalla saattoikin olla syytä pelätä. Länsivallat koettivat innokkaasti houkutella Ruotsia ryhtymään sotaan Venäjää vastaan. Palkkioksi luvattiin Suomi. Monet ruotsalaiset olivatkin sitä mieltä, että Ruotsin täytyi käyttää tätä tilaisuutta hyväkseen. Nämä suunnitelmat saivat kannatusta myös suomalaisten keskuudessa. Nuori "Suomen laulun" runoilija Emil von Qvanten, joka sodan syttyessä oleskeli Ruotsissa, julkaisi salanimellä Pietari Särkilahti tämäntapaisia vaatimuksia esittävän kirjan. Mutta vallassaolijat eivät ottaneet näitä toivomuksia huomioon, ja Ruotsi pysyi puolueettomana koko sodan ajan.

Myös keisari-suuriruhtinas sai tyytyväisyydekseen todeta, että hänen aikaisempi luottamuksensa suomalaisten uskollisuuteen piti tässäkin koetuksessa paikkansa. Suomessa katsottiin Venäjän sotivan oikean asian puolesta puolustaessaan kristittyjen etuja uskottomia turkkilaisia vastaan. Englantilaisten häikäilemätön menettely ärsytti myös suomalaisia. Englannin hallitus nimittäin julisti, että Englannin satamissa olevat suomalaiset kauppalaivat saivat kuusi viikkoa aikaa ottaakseen lastia ja lähteäkseen purjehtimaan kotimaata kohti. Myös muualta ennen tämän määräajan loppumista lähteneiden

alusten piti saada rauhassa jatkaa matkaansa. Tästä huolimatta Englannin laivasto kaappasi nämä muualta lähteneet alukset, mistä maallemme koitui huomattava vahinko. Suomen rannikoille tehdyt hävitysretket pakottivat suomalaiset jo pelkästään itsepuolustukseksi tukemaan venäläisten sotaponnistuksia.

Puolustustoimenpiteisiin ryhdyttiinkin suurella innolla. Suomen oma sotaväki oli aivan vähäinen sodan puhjetessa. Napoleonin sotien aikana asetetut jääkärirykmentit oli myöhemmin muutettu tarkka-ampujapataljooniksi, jotka nekin v. 1830 lakkautettiin. Sodan syttyessä Suomessa oli siten vain Suomen Kaartinpataljoona, Krenatööri-tarkk'ampujapataljoona sekä meriekipaashi, 1 000-miehinen pestattu meriväenosasto. Osa näistäkin vähäisistä joukoista vietiin Venäjälle, joten maamme tarvitsi kipeästi lisävoimaa. Vaikka Suomeen tuotiinkin venäläistä sotaväkeä, haluttiin myös omin voimin osallistua maamme puolustukseen. Keisari-suuriruhtinas suostuikin siihen, että Suomi sai jälleen muodostaa ruotujakoisia joukkoja. Kaksi ruotua asetti yhdessä yhden miehen. Tällä tavoin saatiin kokoon Turun, Vaasan, Oulun, Kuopion, Mikkelin, Hämeenlinnan, Porin, Uudenmaan ja Viipurin tarkk'ampujapataljoonat, joissa kussakin oli 900 miestä. Jo vähän aikaisemmin oli muodostettu 500-miehinen toinen meriekipaashi. Suomen omien joukkojen vahvuus nousi kaikkiaan n. 10 600 mieheen, joista n. 6 000 miestä oli ruotuväkeä, loput värvättyjä. Kansa suhtautui kaikkialla hyvin myönteisesti näihin puolustusjärjestelyihin, ja halukkaita oli tarpeeksi.

Vahvistuksia tarvittiinkin, sillä keväästä 1854 lähtien vihollislaivastot liikkuivat vapaasti Suomen rannikkovesillä ja tuottivat maallemme suuria vahinkoja. Toukokuun 19. päivänä englantilainen laivasto-osasto teki ensimmäisen hyökkäyksen rannikoillemme. Kaksi alusta tunkeutui Tammisaareen johtavaa väylää pitkin kaupunkia kohti. Mutta suo-

malaisen kenraaliluutnantti A. E. Ramsayn johdossa olleet yksi suomalainen ja kaksi venäläistä krenatöörikomppaniaa ottivat vihollisen verisesti vastaan. Yllätetyt englantilaiset joutuivat vetäytymään takaisin menetettyään viitisenkymmentä miestä.

Tämä ensimmäinen menestys rohkaisi suuresti mieliä maassamme vaatimattomuudestaan huolimatta. Tieto sodan syttymisestä oli rannikkokaupungeissamme aiheuttanut suurta levottomuutta ja hätäisiä evakuointiyrityksiä Helsinkiä myöten. Nyt mieliala vähän rauhoittui ainakin pääkaupungissa, joka Viaporin tykkien takana olikin hyvässä suojassa. Mutta muualla tilanne ei ollut yhtä edullinen. Kun britit purjehtivat kesällä Pohjanlahdelle, saivat he tehdä melkein mitä halusivat. Suomen omien joukkojen perustaminen oli vasta aivan alussa, ja venäläistä väkeä oli rannikkokaupungeissa vain nimeksi. Niissä ei ollut myöskään rannikkolinnoituksia, joten vihollisen alukset saattoivat vaaratta purjehtia suoraan satamiin.

Englantilaisten tarkoituksena näyttää olleen merisodankäyntiin kelpaavan materiaalin ja laitteiden tuhoaminen. Kaikki Pohjanmaan kaupungit olivat tervan- ja puutavaran viejiä sekä laivanrakennuspaikkoja. Niinpä ne joutuivatkin vihollisen hävitysten kohteiksi. Amiraali Plumridgen komentama laivasto-osasto saapui ensiksi Raahen edustalle ja tunkeutui vastusta kohtaamatta satamaan. Täällä alkoi heti hävitystyö. Satamassa ja telakoilla rakenteilla olevat alukset sytytettiin tuleen, jonka uhriksi joutui siten kaikkiaan toistakymmentä alusta. Sitten tuli itse laivaveistämön vuoro, joka perusteellisesti poltettiin edes työväestön asuntoja tai irtaimistoa säästämättä. Lopuksi sytytettiin myös Raahen tervahovi ja pikitehdas, jolloin tuhannet piki- ja tervatynnyrit haihtuivat savuna taivaalle.

Vihollisen hävitysvimma ei pysähtynyt tähänkään. Myös kaupungin varastohuoneet aiottiin polttaa. Vanhan kruununmakasiinin ollessa jo tulessa juoksi

paikalle eräs vanha merimies, joka huonolla englannin kielellään pyysi vihollista säästämään makasiinin. Kuultuaan sen sisältävän "köyhän kansan viljaa" englantilaisten kerrotaan sammuttaneen tulen.

Raahen kärsimät vahingot arvioitiin yli 300 000 hopearuplaksi. Mutta oululaiset saivat maksaa vieläkin suuremman sotaveron. Kesäkuun 1. päivänä Raahen hävittänyt englantilainen eskaaderi saapui Oulun satamaan erään virkansa menettäneen entisen oululaisen luotsin opastamana, joka näin tahtoi kostaa kotikaupunkilaisilleen. Amiraali Plumridge lupasi säästää siviiliväestöä sekä yksityisen omaisuuden, mikäli oululaiset eivät ryhtyisi vastarintaan. Ainoastaan Venäjän keisarin omaisuus ja sotilaalliset laitteet aiottiin tuhota. Mutta kun hävitystyöt sitten aloitettiin, joutui oululaistenkin omaisuus liekkien uhriksi. 13 suurta laivaa, 7 laivaveistämöä kaikkine rakennuksineen ja varastoineen, parikymmentätuhatta palkkia, 15 000 tervatynnyriä sekä 60 makasiinia arvokkaine tavaravarastoineen muuttui tuhaksi. Eivät siinä auttaneet oululaisten selitykset, että osa tavaroista oli tarkoitettu Englantiin vietäväksi ja että niistä oli jo saatu etumaksujakin englantilaisilta liikemiehiltä. Amiraali vain pahoitteli asiaa, mutta sanoi, että hänen oli pakko tuhota ne kaikesta huolimatta. — Oululaisten kärsimät vahingot nousivat miljoonaan hopearuplaan.

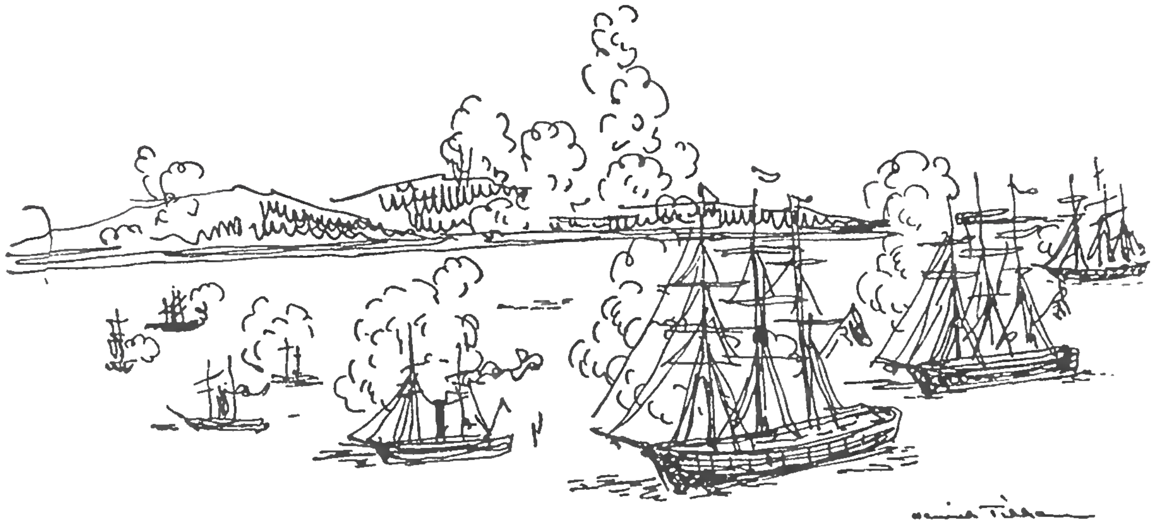
Englantilaisten tuhotyöt Oulussa olivat herättäneet suurta kiihtymystä asukkaiden keskuudessa, mutta johtajien puutteessa ei voitu ryhtyä vastarintaan. Seuraavana hävitysvuorossa olevassa Kokkolassa löytyi kuitenkin tarmokkaita miehiä, jotka uskalsivat ryhtyä suunnittelemaan puolustustoimenpiteitä. Kauppaneuvos Anders Donnerin johdolla koottiin lähiympäristön hylkeenampujia sekä kaupungin omia pyssymiehiä Kokkolan satamaa puolustamaan. Myrskyn viivyttäessä vihollisaluksia ehti Vaasasta pyydetty apujoukko, pari komppaniaa kahden kevyen tykin kanssa, ajoissa paikalle. Niiden

mukana tullut kenraalimajuri von Wendt järjesti yhdessä kauppaneuvos Donnerin kanssa kaupungin puolustuksen. Pääosa puolustajista sijoitettiin satamalahden vieressä olevalle niemekkeelle, Halkokarille, missä he saivat suojaa makasiinien väliin rakennetuista hirsivarustuksista.

Kun viholliset saapuivat kesäkuun 7. päivänä, lähettivät he aluksi neuvottelijan, joka vaati kokkolalaisia sallimaan sodankäynnille tärkeiden tavaroiden tuhoamisen. Saatuaan yllätyksekseen kieltävän vastauksen englantilaiset lähettivät joukon tykkipursia satamaa valloittamaan. Niiden lähestyessä Halkokaria avasivat puolustajat yllättäen tulen. Lähietäisyydeltä tuleva tykkituli aiheutti vihollispursien miehistöille suuria tappioita, joita tarkat pyssymiehet vielä lisäsivät. Etenkin hylkeenampuja, talollinen Kankkonen kunnostautui. Menetettyään yhden tykkipurren, jonka Kankkonen tovereineen valtasi, vihollinen vetäytyi pois.

Halkokarin sinänsä vähäinen kahakka herätti suurta huomiota maassamme. Kokkolalaisten menestys rohkaisi muitakin yrittämään vastarintaa, ja englantilaiset tulivat vastedes varovaisemmiksi. Kokkolan puolustajat saivat tunnustusta kaikkein korkeimmaltakin taholta. Kauppaneuvos Donner ja eräät muut palkittiin kunniamerkeillä, kun taas Kankkonen tovereineen sai muistorahoja. Sodan päätyttyä keisari-suuriruhtinas maalautti Donnerin ja Kankkosen kuvat ja määräsi ne ripustettaviksi keisarilliseen linnaan Helsinkiin eli nykyiseen presidentinlinnaan, jota ne edelleenkin koristavat.

Suomen rannikkokaupunkeihin kohdistetut sotatoimet herättivät huomiota myös Englannissa. Myös siellä paheksuttiin Raahessa ja Oulussa suoritettuja tuhotöitä. Arvovaltainen ”Times”-lehti vaati välttämään sellaisia tekoja, ja parlamentissakin otettiin asia esille. Eräs puhuja vaati meriministeriltä selitystä ja huomautti, ettei Englannin politiikka hänen ymmärtääkseen vaadi katkeroittamaan Suomen väes-

Bomarsundin pommitus.

töä hävittämällä englantilaisten vanhojen hyvien kauppatuttavien omaisuutta.

Näistä vastalauseista huolimatta hävitykset jatkuivat seuraavanakin sotakesänä, joskin pienemmässä määrin. Mm. Rauman asukkaat menettivät satamassa olleet laivansa. Mutta vihollinen ei suinkaan tyytynyt vain rauhallisten asukkaiden omaisuuden tuhoamiseen. Ranskalaisten tukemina ylpeän Albionin laivasto uskaltautui käymään myös vahvimpienkin rannikoitamme puolustavien linnoitusten kimppuun.

”Oolannin sota” ja Viaporin pommitus

Englantilais-ranskalaisella laivastolla oli täydellinen herruus Itämerellä ja sen lahdilla. Venäjän laivasto pysytteli linnoitusten tykkien suojassa. Vihollinen saattoi siten vastustuksetta estää kaiken kaupankäynnin Suomen ja ulkomaiden välillä. Vain pienet alukset saattoivat silloin tällöin pujahtaa Ruotsiin ja välittää tuontitavaroita maahamme.

Vihollinen ei kuitenkaan tehnyt suurempia hyökkäyksiä Venäjän ja Suomen rannikoita vastaan, joiden puolustuslaitteita pidettiin liian vahvoina. Mutta sen sijaan se päätti laivastoylivoimansa avulla hävittää Ahvenanmaalla olevan Bomarsundin linnoi-

tuksen, jonka puolustusta ei voitu tukea manterelta käsin.

Elokuun alussa v. 1854 liittoutuneiden laivasto ilmestyi Ahvenanmaan vesille. Ahvenanmaalle laskettiin maihin toistakymmentä tuhatta miestä, joita komensi ranskalainen kenraali Baraguay d'Hilliers. Linnoituksen komentajalla, venäläisellä eversti Bodiskolla oli vain 2 000 miestä käytettävissään. Niistä oli 400 suomalaisia. Bodiskon korkean iän vuoksi puolustusjoukkojen johto oli tosiasiallisesti suomalaisen everstiluutnantti Knut Furuhjelmin käsissä. Hän oli tarmokkaasti huolehtinut puolustusvalmisteluista yrittäen mm. saada ahvenanmaalaiset yhtymään saariston puolustajiin. Mutta kun tosi tuli eteen, pysyttelivät ahvenanmaalaiset syrjässä. Furuhjelmin oli siksi vetäydyttävä pienine joukkoineen linnoitukseen, jonka vihollinen saarsi maan ja meren puolelta.

Elokuun 10. päivänä vihollislaivasto alkoi tulittaa linnoitusta. Tulitus jatkui yhtä mittaa kahdeksan vuorokautta. Keskeneräiset linnoituslaitteet eivät sitä kestäneet, vaan sortuivat. Vasta tällöin sitkeät puolustajat luopuivat toivottomasta vastarinnasta. Sodan jälkeen he saivat itse keisarilta tunnustuksen, että he "olivat täyttäneet linnoitusten puolustuksessa kunnian ja sotilasvalan velvoitukset". — Voittajat hävittivät perusteellisesti Bomarsundin piirityksessä pahoin vaurioituneet linnoituslaitteet. Soittokuntien soittaessa ja laivaston koko miehistön seuratessa harvinaista näytelmää sytytettiin linnoitukseen sijoitetut räjähdyspanokset. Tornit ja muurit hajosivat, ja kaksi vuorokautta riehuva palo teki lopun kaikesta, mikä oli räjäytykseltä säästynyt.

Tämä menestys oli kuitenkin liian vähäinen tyydyttääkseen länsimaiden yleistä mielipidettä. Yhtyneiden laivastojen komentajaa, amiraali sir Charles Napier'tä syytettiin saamattomuudesta, kun hän ei ollut valloittanut Kronstadtia ja Viaporia. Amiraali erotettiin, ja hänen seuraajansa valmistautui täyttä-

mään kansakunnan toiveet seuraavan purjehduskauden aikana.

Myös Suomessa varustauduttiin tulevien ottelujen varalta. Linnoituksia vahvistettiin ja joukkoja lisättiin. Helsingin ja Pietarin välille rakennettiin tällöin ensimmäinen sähkölennätinlinja.

Vesien auettua saapuivat pelätyt viholliset jälleen Suomen rannikoille. Vihollisalukset pistäytyivät Uuraan salmessa, Svartholmassa, Loviisassa, Haminassa ja Kotkassa tulittamassa rannikkoa aiheuttamatta kuitenkaan mainittavia vahinkoja. Mutta vasta elokuun alussa saatiin kokea pääisku. Elokuun 6. päivänä alkoi vihollislaivoja saapua Viaporin edustalle, jossa niitä 8. päivään mennessä oli koolla n. 80 kappaletta. Nämä alukset ryhmittyivät Harmajan ja Pihlajasaaren välille linnoituksen tykkien ampumamatkan ulkopuolelle. Elokuun 9. päivänä klo 7 aamulla vihollislaivasto alkoi tulittaa Viaporia.

Viaporin pommitus kesti 45 tuntia melkein yhtä mittaa. Yötä päivää jatkuva ammunta muodosti komean, joskin kaameahkon näytelmän, jota helsinkiläiset kerääntyivät mieslukuisesti seuraamaan Kaivopuiston ja Ullanlinnan kallioilta. Monet kaupunkilaiset eivät uskaltaneet olla yötä asunnoissaan mereltä kaikuvan jyrinän ja paloammusten sekä linnoituksessa riehuvien tulipalojen loisteen pelästyttäminä. Kaupungin puistot olivat täynnä ihmisiä, jotka viettivät niissä yötä arvokkaimman omaisuutensa kanssa.

Pommituksen aikana linnoitukseen singotut 20 000 ammusta aiheuttivat suurta tuhoa. Puiset rakennukset syttyivät tuleen ja paloivat poroksi. Vihollisen raskaimmat alukset saattoivat kaikessa rauhassa kohdistaa satojen tykkiensä keskitetyn tulen päälinnoituksia kohti, sillä linnoituksen tykkien ampumamatka oli pienempi kuin vihollisen. Kun ranskalaiset valtasivat Särkän 11. päivän vastaisena yönä ja tulittivat sinne rakentamastaan patterista päälin-

noitusta, joutui se varsin vaikeaan asemaan. Kustaanmiekan linnoitus näytti jo räjähtävän, kun vihollisammukset sytyttivät ruutivaraston katon tuleen. Mutta peloton suomalainen alikapteeni Gadolin kiirehti parin venäläisen vänrikin kanssa paikalle ja sammutti tulen toveriensa avustamana.

Elokuun 12. päivänä tulitus lakkasi, ja vihollislaivastot poistuivat seuraavana aamuna. Ankarasta pommituksesta huolimatta linnoituksen tärkeimmät osat olivat säilyneet. Miehistötappiot olivat 45 kaatunutta ja 115 haavoittunutta, joiden lisäksi taisteluun osallistuneessa Rossia-laivassa kaatui 12 ja haavoittui 89 miestä. Vihollisen tappioiden kerrotaan olleen 33 miestä.

Viaporin valtava pommitus oli siis tuottanut varsin laihan tuloksen. Tämä todettiin pian myös Englannissa. Yhtyneitä laivastoja komentanut amiraali Dundas menetti nyt vuorostaan paikkansa. Viaporin pommitus oli kuitenkin viimeinen suuri sotatoimi Suomen rannikoilla. Englantilaiset liikuskelivat tosin rannikkovesillämme syysmyöhäiseen, mutta eivät saaneet erityisempiä tuloksia aikaan. Ja seuraavana kesänä he eivät enää saapuneetkaan, sillä talven kuluessa molemmat osapuolet osoittautuivat halukkaiksi rauhantekoon.

Hallitsijanvaihdos ja Pariisin rauha

Sodan vielä jatkuessa järkytti maailmaa tieto, että Nikolai I, Venäjän keisari ja Suomen suuriruhtinas, oli kuollut Pietarissa maaliskuun 2. päivänä. Sodan aiheuttamat rasitukset ja vastoinkäymiset olivat uuvuttaneet hänenkin jättiläisvoimansa. Voimakkaan keisarin poismeno aiheutti Venäjällä masennusta ja vahvisti liittoutuneiden voitonuskoa.

Nikolai I:tä oli kaikkialla Euroopassa pidetty taantumuksellisuuden tyypillisimpänä edustajana. Tosiasiallisesti hän olikin ollut Wienin kongressissa kaavailtujen, hallitsijoiden itsevaltiuteen perustuvien

hallitustapojen lujin tuki maanosassamme. Sen vuoksi hän on historiassa joutunut yleisen kielteisen arvostelun kohteeksi.

Myös meidän maassamme on keisari Nikolaita ankarasti arvosteltu. Hänen pitkää hallituskauttaan on pidetty vain haitallisena ”valtioyönä”, jolloin taantumuksellisen itsevaltiaan tahto ehkäisi maamme kehittymisen. Monessa suhteessa olikin näin asian laita. Kun valtiopäiviä ei kertaakaan kutsuttu koolle hänen hallituskautenaan, jäivät monet kipeästi tunnetut puutteet korjaamatta. Maamme olojen kehitys oli siten hitaampi ja yksipuolisempi kuin ehkä muutoin olisi ollut laita. Tämän kehityssuunnan haitalliset vaikutukset ovat tuntuneet itsenäisyytemme aikaan saakka. Mutta toisaalta ei voida kieltää tämän toisen keisari-suuriruhtinaamme hallinnon myönteisiäkään puolia. Nikolai tunsi ilmeistä myötätuntoa Suomea kohtaan ja harrasti sen olojen kehittämistä omalla, tosin ei maallemme aina edullisimmalla tavallaan. Erityisesti hänen myötätuntonsa ja voimakas apunsa suomen kielen oikeuksien lisäämiseksi tehdyssä työssä on jälkipolvienkin kiitollisuudella muistettava. Tästä hän sai useiden aikalaistensa, mm. Snellmanin, vilpittömän tunnustuksen. Lopuksi on muistettava, ettei Nikolai-keisari itsevaltaisuudestaan huolimatta yrittänytkään kumota maamme erikoisoikeuksia, vaan piti peruslakejamme kunniassa hallitsijanvakuutuksensa mukaan.

Nikolai I:n taantumuksellisuus on saattanut välillisesti hyödyttääkin Suomea. Ylläpitäessään järkkymättä itsevaltiuttaan Venäjällä hän samalla piti kurissa myös ne kansalliskiihkoiset liikkeet, jotka hänen seuraajansa aikana saivat vaikutusvaltaa keisarikunnan hallituksessa. Kansalliskiihkoisten venäläisten pyrkimyksenä oli keisarikuntaan liitettyjen vähemmistökansallisuuksien erioikeuksien hävittäminen ja heidän sulattamisensa venäläisiin. Kun näiden ajatusten esillepääseminen ehkäistiin Niko-

lain hallituskautena, ehti juuri tänä aikana kehittyvä suomalainen kansallistunne voimistua riittävästi kyetäkseen torjumaan myöhemmin alkaneet maamme venäläistämisyritykset. Tästä maksettu hinta, Nikolain taantumuksellinen hallituskausi, lienee siten tuskin ollut liian raskas kansamme kannalta.

Muutamia kuukausia itsevaltiaan kuoleman jälkeen tapahtui sodan tosiasiallinen ratkaisu, kun Sevastopol kukistui pitkän ja sitkeän puolustuksen jälkeen syyskuun 8. päivänä 1855. Vuoden lopulla ryhdyttiin rauhanneuvotteluihin, jotka johtivat maaliskuun 30. päivänä 1856 solmittuun Pariisin rauhaan.

Rauhanteossa liittoutuneet luovuttivat Sevastopolin takaisin Venäjälle. Venäjä puolestaan palautti Turkille siltä Armeniassa valtaamansa alueet. Tonavan maakunnat joutuivat kaikkien rauhantekoon osallistuneiden valtojen suojelukseen, joten Venäjä ei saanut enää sen varjolla pyrkiä ylivaltaan Balkanilla. Musta meri ja Tonava julistettiin puolueettomiksi ja kaikkien maiden kauppalaivat saivat liikkua niillä vapaasti. Sen sijaan mitkään vieraat sotalaivat eivät saaneet kulkea Turkin salmien kautta. Mustalla merellä Venäjä ja Turkki saivat pitää vain pieniä sotalaivoja.

Pariisin rauhassa määrättiin nimenomaan eräästä Suomeakin koskevasta asiasta. Ranska, Englanti ja Venäjä sopivat keskenään, ettei Ahvenanmaalle saanut rakentaa mitään linnoitus- tai yleensäkään sotilaallisia laitteita.

Sodan loppuaikoina läntiset suurvallat olivat tehneet myös erään toisen Suomen etuja sivuavan sopimuksen. Suomen erotessa Ruotsista maamme pohjoisin raja oli jäänyt lähemmin määrittelemättä. Vasta v. 1826 Venäjä ja Norja olivat jakaneet keskenään Vesisaaren ja Kuolan kaupunkien välisen siihen asti yhteisessä omistuksessa olleen alueen. Koko Varanginvuono jäi siten Norjan omistukseen. Myöhemmin ehdotettiin, että Suomelle olisi hankittava kappale Varanginvuonon rannikkoa, jotta

maamme pääsisi valtameren rannalle. Suurpoliittisen tilanteen vuoksi keisari-suuriruhtinas ei pitänyt kuitenkaan sopivana ryhtyä painostamaan Ruotsi-Norjaa tämän kysymyksen ollessa Tukholmassa v. 1838 pidetyssä neuvottelussa esillä. Asia sai siten Suomelle epäedullisen ratkaisun. V. 1855 läntiset suurvallat lupasivat Ruotsille tukensa tässä kysymyksessä estääkseen Venäjän pääsyn Atlantin valtamerelle. Pohjoiset rajat pysyivätkin Pariisin rauhansopimuksessa ennallaan.

Vaikkakin sotaa oli pääasiassa käyty tuhansien kilometrien päässä Suomesta, oli se tullut maallemme varsin kalliiksi. Joko kaappausten tai suoranaisten hävitysten johdosta Suomen kauppalaivasto oli menettänyt yli 200 alusta, jotka kantavuudeltaan olivat yli puolet kauppalaivastomme sodanedellisestä vahvuudesta. Sekä maassa olevasta venäläisestä sotaväestä että omien joukkojen asettamisesta aiheutuvat kustannukset, Suomen rakentamat tykkiveneet, sodan johdosta menetetyt tullitulot ym. sodasta johtuneet menot nousivat arviolta ainakin 5 miljoonaan hopearuplaan. Tämä summa oli melkein kaksi kertaa niin suuri kuin Suomen valtion vuotuiset tulot.

Mutta sodan seuraukset eivät olleet yksinomaan kielteisiä maamme kannalta. Vastoinkäymiset olivat estäneet Venäjää saavuttamasta ylivaltaa Euroopassa. Tämä Nikolai I:n ulkopolitiikan epäonnistuminen aiheutti osaltaan vapaamielisyyden voitollepääsyn hänen seuraajansa aikana. Sen ansiosta myös Suomessa saatettiin ryhtyä toteuttamaan niitä valtiollisia, yhteiskunnallisia ja sivistyksellisiä uudistuksia, jotka edellisten vuosikymmenien aikana syntynyt kansallinen liike oli ottanut ohjelmaansa.

KANSALLISROMANTIIKKA

Napoleonin sotien päättymisestä 1800-luvun puoliväliin ulottuva ajanjakso oli kaikkialla Euroopassa taantumuksen aikaa valtiollisessa elämässä. Itsevaltiaat hallitsijat ehkäisivät pakkokeinoin kansojen valtiollisten oikeuksien laajentamiseen tähtäävät yritykset. Valtiollinen elämä oli siten kuollutta useimmissa Euroopan maissa. Mutta sitä vilkkaampaa oli henkinen elämä. Vuosisadan vaihteessa koetut järkyttävät mullistukset olivat painaneet siihen leimansa. 1700-luvun loppupuolella valistusaatteet olivat tunkeutuneet kaikkialle Eurooppaan sävyttäen sen hengenelämän uskollaan järjen kaikkivoittavaan mahtiin. Ranskan vallankumous oli kuitenkin tuottanut järkyttävän pettymyksen valistusaatteiden kannattajille. Vallankumousmiehethän, jos ketkä, olivat lukeutuneet heidän piiriinsä ja koettaneet toteuttaa valistusaatteita käytännöllisessä valtioelämässä. Mutta valtiollisen vapauden sijasta he olivat luoneet mielivallan, inhimillisyyden tilalle oli muodostettu verinen hirmuvalta, jonka uhreiksi vallankumouksen johtomiehetkin lopuksi joutuivat. Kun sisäinen rauha ja järjestys oli vihdoin palautettu vallankumouksen kotimaahan Ranskaan, ei siitäkään ollut seurannut toivottua yleistä rauhantilaa. Eurooppa oli saanut kestettäväkseen Napoleonin tyranniuden, joka puolentoista vuosikymmenen ajan varjosti maanosaamme tukahduttaen kaikki vapaat ajatukset. Näiden järkytysten torjumiseksi vastaisuudessa Euroopan ruhtinaat olivat luoneet Wienin kongressissa Pyhän liittonsa, josta muodostui kansojen vapauspyrkimysten pahin tukahduttaja.

Mutta Pyhä liitto ei onnistunut näissä pyrkimyksissään. Ruhtinaat olivat kyenneet voittamaan Napoleonin vain siten, että Euroopan kansat itse olivat nousseet sortajaansa vastaan. Tämän kansojen nousun seurauksena oli kansallisuusaatteen ja kan-

sallistunteen voimistuminen kaikkialla Euroopassa. 1700-luku oli ollut kosmopolitismin, kansainvälisyyden, aikaa. Kansalliset näkökohdat olivat silloin merkinneet varsin vähän yhteiskunnallisessa ja valtiollisessa elämässä. 1800-lukua hallitsevaksi voimaksi tuli sen sijaan kansallisuusaate, joka aikaansai syvälle käypiä valtiollisia ja yhteiskunnallisia muutoksia maanosassamme.

Valistusaatteiden sortuminen kukisti myös järjen ylivallan Euroopan henkisessä elämässä. Sen tilalle astui tunne ja mielikuvitus. 1700-luvun kuivan ja hyötynäkökohtia silmällä pitävän henkisen asennoitumisen sijasta 1800-luvun alkupuoli suhtautuu kaikkiin elämänilmiöihin pyyteettömän romanttisesti. Tämä asenne sävyttää kirjallisuuden ja taiteet, jopa tieteenkin. Romanttinen ihastus kansallisuuskysymyksiin synnyttää suuren innostuksen kansojen omien hengentuotteiden tutkimiseen. Siten mm. kansanrunous ja kielitiede tulevat yleisen huomion kohteeksi.

Tämä eurooppalaisen hengenelämän yleinen suuntaus leviää Suomeenkin. Varsinaiset kannattajansa se löysi niiden piirien keskuudesta, jotka valtiollisesti ahtaissa oloissa eniten joutuivat tekemisiin ulkomaiden kanssa, maamme oppineiden suppeasta joukosta. Siten yliopistomiehet ennen kaikkea tulivat heräävän kansallisen romantiikan kannattajiksi maassamme.

Turun yliopiston loppuvuodet

Turun yliopiston opillinen taso oli ollut niin korkealla 1700-luvun lopulla, että se sai ulkomaalaisiltakin oppineilta tunnustusta. Yliopiston samoin kuin koko Suomen henkisen elämän keskeisin hahmo oli Porthan. Melkeinpä kaikki maamme virkamienet olivat vuosisadan vaihteeseen tultua olleet hänen oppilainaan. Porthanin kuolema päätti Turun yliopiston loistoajan. Vaikka hänen aikalaistensa jou-

kossa, samoin kuin Turun yliopiston myöhemmissäkin opettajissa, oli monta kykenevää tiedemiestä, eivät he kyenneet tämän suuren isänmaanystävän ja opettajan tavoin innoittamaan koko opiskelevaa nuorisoamme. Yliopiston henkinen vireys ja yritteliäisyys taantui, ja sen työ muodostui rutiinimaiseksi ahertamiseksi.

Näin oli asian laita erityisesti Aleksanteri I:n hallituksen loppuvuosina. Valtiollista taantumista seurasi myös taantumus hengenelämän alalla. Sekä venäläiset että myös oman maamme virkamiehet seurasivat epäluuloisesti nimenomaan yliopiston toimintaa ja pitivät silmällä, ettei se päässyt levittämään hallitussuunnan kannattajiin sopimattomia ajatuksia. Yliopistoviranomaiset puolestaan tulivat jo puolitiessä vastaan valvoessaan tarkoin, että opetus ja julkaisutoiminta pysyi vanhoilla, valtiollisesti vaarattomaksi katsotuilla urilla. Tästä aiheutui ajoittain yliopiston opettajakunnan ja opiskelijoiden välillä ristiriitoja, jotka saattoivat katkaista monen lupaavan nuoren miehen uran.

Turun yliopiston toiminnan ulkonaiset edellytykset kylläkin paranivat maamme jouduttua Venäjän valtaan. V. 1811 yliopiston käyttövaroja lisättiin huomattavasti. Vakinaisten professorien määrä nousi nyt 14:sta 20:een. Lisäksi oli 19 apulaista ja useita harjoitusmestareita, mm. venäjän kielen opettaja. Professorien palkkoja voitiin parantaa ja ylioppilaiden apurahoja lisätä. Lopuksi yliopisto sai riittävät opetustilat käyttöönsä, kun jo v. 1802 aloitetun uuden akatemiatalon rakennustyöt vihdoin v. 1817 saatettiin päätökseen. Uusi yliopistorakennus oli meidän oloissamme suurenmoisen upea ja tilava. Myös tärkeimmät kokoelmat ja laitokset oli saatu siihen sopimaan luentosalien lisäksi.

Yliopiston korkeimpana paikallisena hallintomiehenä, sijaiskanslerina, oli maamme erotessa Ruotsista Turun piispa Jaakko Tengström. Hän ryhtyi heti turvaamaan yliopiston asemaa muuttuneissa olo-

suhteissa ja onnistuikin tässä yrityksessään erinomaisesti, lähinnä venäläisten kanssa aikaansaamiensa hyvien suhteiden ansiosta. Tengströmin toimesta keisari määräsi yliopiston kansleriksi Mikael Speranskin, josta akatemia sai vaikutusvaltaisen ja myötätuntoisen suojelijan. Speranskin kukistuttua Armfelt peri hänen kanslerinvirkansa ja hoiti sitä vanhan opinahjonsa kaikinpuoliseksi eduksi. Hänen kuoltuaan kanslerin tehtävät Tengström hoiti aluksi itse, kunnes perintöruhtinas Nikolai otti ne v. 1816 vastaan. Tästä lähtien tuli tavaksi, että perintöruhtinas toimi Suomen yliopiston kanslerina. Siitä tuli olemaan suurta hyötyä maallemme, sillä tällä tavoin tuleva hallitsija jo nuorena perehtyi maamme oloihin.

Turun yliopiston vanhan tieteellisen maineen kannattajista on ensinnä mainittava oikeusoppinut Matias Calonius, jota oli pidetty Ruotsi-Suomen etevimpänä alallaan. Yliopisto menetti kuitenkin kohta Haminan rauhan jälkeen tämän koko oikeustieteemme uudistajan, sillä Caloniuksesta tuli maamme ensimmäinen prokuraattori.

Muita eteviä tiedemiehiä olivat kemiantutkija Johan Gadolin, fysiikantutkija Gustaf Gabriel Hällström, kielentutkija Johan Bonsdorff sekä filosofi Gabriel Israel Hartman. Toinen filosofi, Frans Mikael Franzén, joka oli runoilijana saavuttanut verrattomasti suuremman kuuluisuuden, siirtyi jo v. 1811 pysyväisesti Ruotsiin.

Huolimatta edellä mainittujen sekä monien muidenkin yliopiston opettajavoimiin kuuluneiden ansioituneiden tiedemiesten tutkimustöistä Turun akatemian loppuvuosien merkittävimmäksi panokseksi jäi sen sukupolven kasvattaminen, joka tuli viemään kansallisuusajatuksen voittoon vuosisadan puolivälissä. Mutta yliopiston ollessa vielä Turussa esiintyvät jo ensimmäiset suomalaisuusmiehet.

Ensimmäinen kansallinen herätys

Liittäessään maamme Venäjään keisari Aleksanteri oli antanut maallemme sellaisen itsehallinnon, että hän syystä saattoi Porvoon valtiopäiviä päättäessään sanoa Suomen tulleen korotetuksi kansakuntien joukkoon. Mutta tämä itsehallinto lepäsi varsin kaidalla pohjalla. Jalomielisen valloittajan toimesta maamme oli yhtäkkiä kohotettu asemaan, jossa sen piti itsensä ryhtyä huolehtimaan omista sisäisistä asioistaan. Tämä muutos oli niin äkillinen, ettei kansamme ollut siihen vielä kypsynyt. Kansan syvillä riveillä oli ollut sangen vähän valtiollista vaikutusvaltaa Ruotsin-vallan aikana. Rahvaan osuus oli rajoittunut vain muutamien edustajien lähettämiseen valtiopäiville. Heidän osallisuutensa valtiopäivien työskentelyyn oli sekin ollut vähäistä puuttuvan kielitaidon vuoksi. Siten oli luonnollista, ettei valtiollisten asioiden harrastaminen ollut levinnyt väestön pääosan, talonpoikaisen rahvaan, keskuuteen.

Talonpoikaisväestön keskuudessa ei ollut myöskään mitään selvää kansallistunnetta. Joskin Suomessa tiedettiin, että pääosa Ruotsi-Suomen väestöstä kuului vieraisiin kansallisuuksiin, ei maamme asukkaita kuitenkaan vielä yhdistänyt toisiinsa minkäänlainen kansallistunne. Jonkinlainen hämärä yhteenkuuluvaisuudentunne lienee tosin vallinnut maamme eri osien asukkaiden välillä. Mutta siihen yhteistunne supistuikin. Kansa suhtautui niin välinpitämättömästi sellaiseenkin suureen valtiolliseen mullistukseen kuin maamme erottamiseen Ruotsista, että esim. prokuraattori K. J. Walleen katsoi voivansa sanoa sen johtuneen "... välinpitämättömyydestä kohtalon kaikissa vaiheissa, joka on ominaista hitaalle, veltostuneelle, vailla tarmoa ja kansallishenkeä olevalle kansalle ... Tämä tällainen kansakunta ei oikeastaan ansaitse kansakunnan nimeä. Sillä ei ole mitään omaa, mitään tunnusmerkillistä, mikä

erottaisi sen muista kansoista; se on toden teolla niin vähän kiintynyt isänmaahansa, kieleensä ja hallitukseensa, että se varmaankin perin lyhyessä ajassa on katoava ja sekaantuva valloittajiinsa ..."

Nämä olivat ankaria sanoja. Mutta olivatko ne oikeutettuja? Voitiinko syyttää tällaisesta välinpitämättömyydestä kansaa, jonka kansallisista tarpeista oli niin vähän huolehdittu, että se sai kuulla omaa kieltään tuskin muualla kuin kirkoissa. Maan virkamiehistö ja sivistyneistö yleensäkin, jonka olisi pitänyt huolehtia kansan syvien rivien sivistystarpeiden tyydyttämisestä ja sen kansallistunteen ylläpitämisestä, eivät puhuneet kansan kieltä. Maan johtava luokka oli täysin ruotsalaistunut 1800-luvun alkupuoleen tultaessa eikä pitänyt väestön enemmistön kieltä korkeampaan hengenviljelyyn sopivana. Ruotsalaisena kieleltään ja mieleltään tämä sivistyneistö oli omaksunut valtakunnanruotsalaiset näkökannat kansallisuuskysymyksissäkin. Suomalaisia pidettiin ruotsalaisia vähempiarvoisina, joten ei ollut mitään syytä ryhtyä kehittämään heidän kieltään ja vahvistamaan heidän melkeinpä olematonta kansallistunnettaan. Valtakunnalle olisi ollut tämän maamme johtavan luokan mielestä onnellisinta, jos suomalaiset olisi kyetty sulattamaan ruotsalaisiin niin täydellisesti, että heidän kielensäkin olisi hävinnyt.

Kun kansallinen herääminen tapahtui maassamme, olivat sen johdossa kuitenkin juuri tähän ruotsinkieliseen sivistyneistöömme lukeutuvat miehet. Pieni ryhmä Turun yliopiston opettajakuntaan kuuluvia nuoria miehiä heräsi ensimmäisenä tajuamaan maamme nurinkuriset kieliolot ja kansallishengen puutteen sekä ryhtyi myös työskentelemään näiden epäkohtien poistamiseksi. Huomattavimmat näistä miehistä olivat filosofian apulainen J. J. Tengström, historian dosentti A. I. Arwidsson, roomalaisen kirjallisuuden apulainen J. G. Linsén, teoreettisen filosofian dosentti F. Bergbom, venäjän kielen ja kir-

jallisuuden dosentti E. K. Ehrström sekä historian apulainen R. v. Becker.

Kansallinen herääminen maassamme johtui niistä aikakaudelle yleisistä aatteista, jotka nimenomaan saksalaisen filosofian välittäminä levisivät maahamme. Mutta myös kuuluisan tanskalaisen tiedemiehen Rasmus Raskin v. 1818 Turkuun tekemällä vierailulla oli herättävä vaikutus turkulaisiin yliopistomiehiin. Tämä ulkomaalainen mies, joka oli opetellut suomea, kiinnitti maanmiestemme huomiota kielemme kauneuteen ja yritti innostaa meikäläisiä kielimiehiä sitä tutkimaan. Raskin ponnisteluilla olikin harvinainen menestys, sillä hänen kehoituksestaan venäläinen tieteentukija kreivi Rumjantsev vähän myöhemmin kustansi professori K. Renvallin laatiman suomen kielen sanakirjan.

Ensimmäisenä kansallisena herättäjänä esiintyi J. J. Tengström, joka kirjoituksessaan "Suomen kirjallisuuden ja sivistyksen muutamista esteistä" hahmotteli näihin aikoihin herätysliikkeen ohjelman. Suomen kielen aseman parantaminen oli koko kansallisen liikkeen perusedellytys. Sointuva ja taipuisa kielemme oli kehitettävä korkeampaankin henkiseen viljelyyn sopivaksi. Suomen kielen sanakirja ja kielioppi oli siksi aikaansaatava. Suomalaiset muinaisrunot oli koottava suomalaisen kansanluonteen sekä kansan vanhojen elämäntapojen selvittämiseksi.

Tengström oli esittänyt suomalaisuusohjelmansa tiedemiehen viileällä asiallisuudella. Sellaisena se ei herättänyt suurten joukkojen huomiota. Tarvittiin voimakkaampaa ja tulisempaa julistusta, ennen kuin tällainen outo asia saattoi tunkeutua yleiseen tietoisuuteen. Tällainen julistaja oli Aadolf Iivar Arwidsson, josta tuli ensimmäisen kansallisen herätyksen huomattavin mies.

Aadolf Iivar Arwidsson oli isän puolelta alkuaan ruotsalaista sukua. Vasta hänen isoisänsä asettui vakinaisesti Suomeen asumaan. Aadolf Iivarin isä oli pappi ja hoiti mm. Laukaan kirkkoherranvir-

kaa. Hänen äitinsä oli Padasjoen kappalaisen Molinin tytär. Poika oli perinyt elämässä hyvin menestyneen isänsä yritteliäisyyden, lujan luonteen ja hyvän pään.

Käytyään koulua Porvoossa, jossa omakohtaisesti sai seurata ajan suuria valtiollisia tapahtumia, nuori Arwidsson aloitti v. 1810 yliopisto-opintonsa Turussa. Neljä vuotta myöhemmin hän suoritti filosofiankandidaattitutkinnon. Jo kouluaikanaan Arwidsson oli tutustunut saksalaisten romantikkojen teoksiin, ja historiasta ja kirjallisuudesta hän löysi nyt taipumuksiaan parhaiten vastaavat tutkimusalat. V. 1817 hänestä tuli historian dosentti julkaistuaan keskiajan romantiikkaa koskevan tutkimuksen.

Nuori dosentti matkusti Upsalan yliopistoon täydentämään opintojaan. Hänen oli kuitenkin palattava sieltä ennen aikojaan Turun yliopiston kanslerin vaatimuksesta, sillä korkeat viranomaiset eivät mielellään nähneet suomalaisten opiskelevan Ruotsissa. Lyhyt Upsalassa-oleskelu oli kuitenkin ehtinyt antaa Arwidssonille koko hänen elämänuraansa ratkaisevasti vaikuttaneita herätteitä. Sekä monien etevien ruotsalaisten että useiden Upsalassa opiskelevien intomielisten nuorten maanmiesten kanssa seurusteleminen kypsytti Arwidssonin kutsumuksestaan tietoiseksi. Kotimaahan palatessaan hän innokkaasti ryhtyi kansalliseen herätystyöhönsä.

Arwidsson sai tilaisuuden esittää mielipiteitään suurelle yleisölle ”Mnemosyne”-nimisessä lehdessä, jota hänen ystävänsä Linsén ja Bergbom olivat alkaneet julkaista. Kirjoituksissaan hän korosti vanhan kansanrunouden ja kielen merkitystä kansansielun kuvastajana sekä suositteli suomen oikeinkirjoituksen perustaksi kansankieltä. Mutta kun hän ei saanut vapaasti tuoda esille usein hyvinkin jyrkkiä katsantokantojaan, halusi hän saada oman lehden. V. 1821 alkoikin ilmestyä ”Åbo Morgonblad”, Turun Aamulehti, jota Arwidsson itse toimitti.

Heti ensi numeroista alkaen uusi lehti herätti

suurta huomiota. Kukaan ei ollut osannut tai uskaltanut lausua mielipiteitään julki Arwidssonin lailla. Kaikki se vanhoillisuus ja sovinnaisuus, jolla ajan polttavimpiin kysymyksiin suhtauduttiin, sai Arwidssonin lehdessä tuomionsa. Maamme uusi valtiollinen asema vaati kansallishengen herättämistä ja sen istuttamista ennen kaikkea nuorisoon. ”Ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia!” kuului Arwidssonin kuuluisa tunnus. Koska kansan kansallisen olemassaolon perustana on sen kieli, on suomalaistenkin ennen kaikkea vaalittava äidinkieltään. ”Isien kielen hävitessä häviää ja hukkuu kansakin”, sanoi Arwidsson. Samoin on vanhaa kansanrunoutta pidettävä arvossa ja vaalittava vanhoja kansallisia tapoja.

Arwidssonin voimakas ja arkailematon julistus ei jäänyt viranomaisilta huomaamatta. Samaan rohkeaan sävyyn hän käsitteli lehdessään myös ajankohtaisia yhteiskunnallisia ja valtiollisia kysymyksiä. Tämä aiheutti hänen lehtensä lakkauttamisen jo samana vuonna. Siitä masentumatta Arwidsson kirjoitteli jälleen ”Mnemosyneen”. Mutta kun hän eräässä artikkelissaan ruoski kaikkien säätyluokkien velttoutta ja itsekkyyttä, koitui se hänelle itselleen tuhoisaksi. Yliopiston varakansleria, kenraali Aminoffia oli erityisesti loukannut Arwidssonin kirpeä arvostelu upseeristosta. Suomalaisten viranomaisten vaikutuksesta keisari-suuriruhtinas erotti Arwidssonin ainaiseksi Turun yliopistosta.

Kun Arwidsson ei saanut Suomessa mitään virkaa, katsoi hän lopuksi v. 1823 parhaaksi muuttaa Ruotsiin. Siellä hän pääsi kuninkaallisen kirjaston hoitajaksi ja saattoi jatkaa historiallisia tutkimuksiaan.

Arwidssonin vaikutus oli jäänyt hyvin lyhyeksi. Siitä huolimatta hän on hankkinut itselleen pysyvän sijan maamme historiassa. Hän oli ensimmäinen, joka voimakkaasti pyrki herättämään kansallistunnetta Suomen kansassa. Tosin monet muutkin hänen aikalaisistaan vaativat hänen laillaan, että suomen

kieli olisi korotettava sille kuuluvaan asemaan. Mutta Arwidsson ei tyytynyt vain tähän. Hän vaati myös suomalaisen valtion perustamista, sillä vain siinä kansallisuusaate voitaisiin täysin toteuttaa. Haminan rauhan jälkeisessä olotilassa tämä saattoi olla aikaansaatavissakin hänen mielestään. Vaikkei Arwidsson saanutkaan näille aatteilleen kannatusta, hän joka tapauksessa viitoitti tien, jota hänen seuraajiensa jo oli helpompi kulkea. Ja kun aika oli kypsä, toteutuivat Arwidssonin aatteet täydessä määrässä.

Arwidssonin joutuessa jättämään Turun yliopiston kansallisen herätystyön onnistumisen edellytykset puuttuivat vielä täysin. Ihmeellinen sattuma toi juuri tänä samana vuonna Turun yliopiston kirjoihin ne miehet, jotka tulivat toteuttamaan hänen ohjelmansa. Tuntemattomista nuorista ylioppilaista Elias Lönnrotista, Juhana Ludvig Runebergista ja Juhana Wilhelm Snellmanista oli kasvava kansansa suurmiehiä.

Arwidssonin työn jatkajia. Jaakko Juteini

Samaan aikaan kuin Arwidsson kirjoitti huomiotaherättäneet artikkelinsa, toivat eräät hänen ystävänsä julki samantapaisia ajatuksia, joskin vähemmän voimallisesti.

J. G. Linsén esitti v. 1819 kirjoitelmassaan ”Suomalaisesta kansallisuudesta”, että suomen kieli olisi korotettava kansalliskieleksi. Vain kaksi syytä olivat Linsénin mielestä estäneet runsassanaisen, sointuvan ja rakenteellisella omalaatuisuudellaan kansamme älykkyyttä osoittavan suomen kielen normaalia kehittymistä: ”Ensiksi on suomi suljettu pois sivistyneiden säätyjen piiristä, toiseksi on laiminlyöty sen käyttö yleisenä kirjakielenä.” Olisi vain vaadittu hyvää tahtoa, jotta nämä esteet voitaisiin poistaa ja siten luoda edellytykset koko kansakunnan kehittymiselle.

Toinen nuori turkulainen yliopistomies, venäjän kielen dosentti E. K. Ehrström esitti v. 1821 julkaisemassaan kirjoituksessa ”Suomen kieli kansalliskielenä” joukon käytännöllisiä ehdotuksia maamme kieliolojen järjestämiseksi. Historiallisten olosuhteiden johdosta suomen kieli oli jäänyt maassamme vain rahvaan kieleksi. Näin syntynyt kansan kahtiajako oli muuttuneissa oloissa äärimmäisen vaarallinen koko kansakunnalle. Suomen kansan täytyi yhdistyä jälleen. Tämä tapahtui parhaiten ottamalla enemmistön kieli, suomen kieli, jälleen koko kansakunnan kieleksi. Siitä täytyi tulla tieteen, koulujen ja yliopiston kieli, sotilas- sekä virkakieli. Jo ”seuraavana syksynä” voitaisiin Ehrströmin mielestä aloittaa suomen kielen opetus kouluissa, ja tällä tavoin sivistyneistön vähitellen jälleen suomalaistuessa kansakunta olisi jälleen eheytetty.

Linsénin ja Ehrströmin kirjoitukset herättivät kyllä huomiota, mutta mitään välittömiä seurauksia niistä ei ollut. Ruotsinkielisinä ne jäivät vain ruotsia puhuvan väestönosan tietoisuuteen. Paljon suurempi vaikutus oli sen sijaan tähän samaan toveripiiriin kuuluneella Reinhold von Beckerillä syystä, että hän käytti suomen kieltä kirjoituksissaan.

Dosentti von Becker oli syntynyt Kangasniemellä, joten hän osasi suomea lapsuudestaan saakka. Niinpä Becker saattoi v. 1820 ryhtyä julkaisemaan suomenkielistä sanomalehteä, ”Turun Wiikko-Sanomia”. Lehti sai paljon tilaajia, sillä se sisälsi kiinnostavaa luettavaa kansantajuisessa muodossa. Kielikysymyksestä hän kirjoitti mm. seuraavaa: ”Yhteinen kieli on kunkin Kansan kalliin tavara, jonka kanssa Hän ynnä syntyi, ynnä kasvoi, ynnä Maasta on katoova. — — Ettei Suomenkieli vielä ole tointunut toisten Euroopan kielten vertaiseksi, ei ihmettele kukaan joka tietää missä ylönkahteessa se näihin aikoihin asti on ollut. Muutamat ylhäisemmät maakuntalaisemme ovat pitäneet kieltämme niin raakana, etteivät ole tahtoneet pilata sillä suutansa, ja meiän tulee

ihmetellä, etteivät he myös ole hävenneet asua Maassa, kussa sellaista kieltä puhutaan." — Näissä kirjoituksissaan Becker vaati suomen ottamista opetuskieleksi maamme kouluissa.

Ensimmäisen kansallisen herätyksemme merkkimiehiin kuuluu myös Jaakko Juteini, runoilija ja monipuolinen kirjailija. Tämä opintielle päässyt Hattulan Juutilan talon poika oli saanut koulussa nimen Judén, josta hänen kirjailija-nimensä Juteini on muodostettu. Opiskellessaan Porthanin aikana Turun yliopistossa hän sai etevältä opettajaltaan herätteitä, jotka määräsivät hänen elämäntyönsä suunnan. Nuori ylioppilas päätti käyttää kirjallisia lahjojaan työhön kansansa herättämiseen.

Juteini asui pääosan elämästään Viipurissa, missä hän toimi maistraatin sihteerinä. Huolellisesti hoitamansa viran ohella hän käytti vapaa-aikansa kirjallisiin töihin julkaisten lukuisasti runoja, näytelmiä sekä eräitä suorasanaisia tutkielmia. Suurin osa Juteinin tuotannosta on suomenkielistä. Sitä luettiin runsaasti maamme suomenkielisen väestön keskuudessa, missä Juteinin ajamat aatteet löysivät laajalti vastakaikua. Ketään suomenkielistä maallista kirjailijaa ei ollut aikaisemmin luettu yhtä paljon kuin Juteinia.

Runoissaan Juteini esitti suomen kielen sorretun aseman ja tuomitsi mm. suomalaiset oppineet, jotka eivät ole hoivanneet maan kieltä. Sekä opetuslaitos että virkamiehistö ovat kansalle vieraat:

"Akatemia avara
ombi meillä muukalainen,
Koulut vierahat kotona,
Laki luja umbinainen.
Tällä lailla tohtis' olla
vihollinen vartiamme,
kuuro tehty Tuomariksi,
mykkä panduna Papiksi."

Mutta myös kansa itse suhtautuu penseästi sellaisiinkin, jotka pyrkivät sen omaa parasta ajamaan. Juteini pelkää koko Suomen kansan häviävän, jollei se pidä vaarin kielestään. Kuitenkin hän uskoo kansamme ja maamme tulevaisuuteen. Tätä uskoa kuvastaa mm. hänen runonsa ”Arvon mekin ansaitsemme”, joka saavutti suorastaan epävirallisen kansallislaulun aseman.

Juteinin kirjallinen toiminta oli suureksi osaksi opetusmielessä aikaansaatua. Sellaisia olivat hänen näytelmänsäkin ”Perhe-Kunda” ja ”Pila Pahoista Hengistä”, joissa hän taistelee taikauskoa vastaan. Siten hänen tuotteittensa kirjallinen arvo oli verrattain vähäinen eräitä runoja lukuunottamatta. Mutta ensimmäisenä varsinaisena suomenkielisenä kirjailijana ja suomen kielen sekä suomalaisen kansallistunteen intomielisenä puoltajana ja herättäjänä Juteinilla on pysyvä sijansa Suomen kansan aikakirjoissa.

Lupaavasti alkanut ensimmäinen kansallinen herätysliike tyrehtyi 1820-luvun alkuvuosina. Innostuksesta huolimatta ei kyetty virittämään suurten joukkojen mielenkiintoa asiaa kohtaan. Osaltaan yritykset kilpistyivät maamme hallitusmiesten taholta tulleeseen suoranaiseen vastustukseen. Sellaisetkaan isänmaanystävät kuin kenraali Aminoff, prokuraattori Walleen ja ministerivaltiosihteeri Rehbinder eivät ymmärtäneet Arwidssonin ja hänen ystäviensä vaikutteita, vaan pyrkivät pakkokeinoilla tukahduttamaan heidän yrityksensä kansallisen herätyksen aikaansaamiseksi. Tämä asenne johtui paitsi näiden hallitusmiesten ruotsalaismielisyydestä myös pelosta, että Venäjällä käsitettäisiin väärin suomalais-kansalliset pyrinnöt. Tämä olisi saattanut vaarantaa maamme aseman ja ehkäistä näiden samojen valtiomiesten itsehallintomme vakiinnuttamiseen tähtäävät pyrkimykset.

Suomalais-kansallinen herätysliike ei kuitenkaan kuollut tähän vastustukseen. Vähitellen se voitti

yhä laajemmat piirit puolelleen ja valmisteli siten maaperää kansallisen liikkeen lopulliselle voitolle.

Kansanrunouden harrastus

Kansallistunteen voimakkaimpiin herättäjiin kuuluvat vanhat kansanrunomme, joita kohtaan tämä romantiikan aika tunsi erityistä kiinnostusta. Niiden uskottiin kuvailevan asianomaisten kansojen muinaisia vaiheita, jotka 1800-luvun alkupuoli näki sankarillisessa, romanttisessa valossa. Sitä paitsi runojen katsottiin olevan kansan oman henkisen luomiskyvyn osoituksena. Jos kansa oli kyennyt luomaan oman runoston, oli sillä sekä hengen voimaa että myös oma historiansa.

Nämä aikakaudelle yleiset käsitykset innostivat myös meidän maamme romantikkoja etsimään ja tutkimaan maassamme ehkä löytyviä kansanrunoja. Henrik Gabriel Porthanin julkaistua vanhoja kansanrunoja hänen oppilaansa Kristfrid Ganander oli v. 1789 julkaissut tutkimuksen muinaissuomalaisten jumalista. Mutta sitten kului kolmisenkymmentä vuotta, ennen kuin uusia julkaisuja ilmestyi.

Ensimmäisenä kiinnitti tähän kysymykseen huomionsa Antti Juhana Sjögren, joka Porvoon lukiolaisena oli tutustunut saksalaisten kirjailijoiden kansanrunoutta käsitteleviin teoksiin. Sjögrenistä tuli myöhemmin kuuluisa kielentutkija ja keisarillisen Pietarin Tiedeakatemian jäsen, jolloin hän saattoi huomattavasti tukea kansanrunoutemme keruutyötä. Itse hän ei kuitenkaan ryhtynyt sitä tekemään.

Ensimmäinen varsinainen runonkerääjä oli piirilääkäri Z. Topelius, kuuluisan kirjailijan isä. Jouduttuaan halvauksen takia viettämään loppuikänsä liikuntakyvyttömänä nojatuolissa Topelius ei voinut itse koota runoja. Mutta sukulaisten ja tuttavien sekä ennen kaikkea vienankarjalaisten reppurien, kiertävien kauppiaiden, välityksellä, runoja kertyi hänelle suuret määrät. Vuosina 1822—31 hän jul-

kaisi viisi vihkoa ”Suomen kansan vanhoja runoja ynnä myös nykyisempiä lauluja”. Topelius myös opasti myöhemmät runonkerääjät antoisimmille laulumaille, Vuokkiniemeen, missä hänen sanojensa mukaan ”veisaa vielä Wäinämöisen ääni, soi vielä Kantele ja Sampo”.

Monet muutkin kokoilivat tähän aikaan vanhoja runoja mm. Arwidsson ja Becker. Topeliuksen ohella suurimman määrän kokosi monipuolinen kansallisaatteen ajaja ja suomen kielen harrastaja Kaarle Aksel Gottlund. Hän oli viettänyt nuoruutensa Savossa, missä hänen isänsä oli Juvan kirkkoherrana. Käytyään koulua Porvoossa hän aloitti v. 1814 opintonsa Turun yliopistossa. Parin vuoden kuluttua hän siirtyi Upsalan yliopistoon, jossa tähän aikaan opiskeli useita kymmeniä suomalaisia. Täällä Gottlundin jo aikaisemmin heränneet kansalliset harrastukset saivat uutta virikettä samanmielisestä seurasta.

Gottlund oli jo koulupoikana saanut kuulla vanhoja kansanrunoja ja mieltynyt niihin niin, että innostui niitä keräämään. Hänen kokoelmansa käsitti lopuksi yli 150 loitsua, 100 vanhaa runoa sekä saman verran uudempia runoja ja lauluja. Näistä runoistaan Gottlund painatti osan vuosina 1818 ja 1821 nimellä ”Pieniä lauluja Suomen pojille ratoxi”. Nämä vihkoset ovat ensimmäinen painettu kokoelma suomalaisia kansanrunoja.

Ruotsissa ollessaan Gottlund jatkoi keruutyötään Keski-Ruotsin ”metsäsuomalaisten” keskuudessa. Huolimatta 1600-luvulla sattuneista vainoista oli melkoinen joukko maanmiehiämme jäänyt edelleen etupäässä Vermlannin metsäseuduille asumaan. Heidän sivistystasonsa kohottaminen oli täysin laiminlyöty. Omakielisten pappien puutteessa suuri osa näistä metsien asukkaista oli jäänyt melkeinpä pakana-asteelle. Sekä ruotsalaisten naapuriensa että virkamiesten sortamina nämä Keski-Ruotsin korpien raivaajat elivät henkisessä ja taloudellisessa ahdingossa.

Suomalaismetsien asukkaille oli suorastaan järkyttävä kokemus tavata sivistynyt mies, joka puhui suomea. Gottlundista tuli heidän apostolinsa. Hänelle esitettiin kaikki laulut ja runot, jotka vielä olivat säilyneet asukkaiden tiedossa. Mutta intomielinen ja aloitekykyinen savolaisylioppilas ei tyytynyt vain itse hyötymään metsien asukkaiden tiedoista. Hän halusi hankkia heille omia opettajia, omia pappeja sekä virkamiehiä, jotka myötämielisesti huolehtisivat heidän asioistaan. Gottlundin onnistui saada huomattavia henkilöitä, jopa itsensä Ruotsin kruununprinssikin, tukemaan suunnitelmiaan. Valtiopäivät asettivat toimikunnan tutkimaan, mitä mahdollisuuksia olisi parantaa suomalaisten asemaa. Näille 8 000—10 000 ihmiselle näytti vihdoinkin koittavan valoisampi tulevaisuus. Mutta toisin kävi. Gottlundin hankkeisiin alettiin suhtautua epäilyksellä, ja lopuksi häntä kiellettiin ajamasta metsäsuomalaisten asioita. Metsäsuomalaisten oloja ryhdyttiin kylläkin kohentamaan. Mutta tämä tapahtui heidän kansallisten etujensa kustannuksella. Heille annettiin opettajia, joiden tuli opettaa heille ruotsin kieltä, ja suomalaismetsien uudet papit tekivät parhaansa ruotsalaistamistyön täydentämiseksi. Näiden pakkokeinojen vaikutuksesta suomen kieli hävisi melkein täydellisesti suomalaismetsistä vanhemman, Gottlundin aikaisen sukupolven mukana. Epäonnistumisestaan huolimatta Gottlund säilytti näiden heimolaistemme keskuudessa hankkimansa jakamattoman arvonannon kuolemaansa saakka, ja hänen muistonsa on säilynyt siellä nykypäiviin asti.

Kansanrunouden keruu jäi Gottlundilta hänen monien muiden puuhiensa vuoksi. Mutta vaikkei hänestä tullutkaan kansalliseepoksemme luojaa, hän oli kuitenkin ensimmäinen, joka tajusi vanhan runostomme ainoalaatuisen arvon. V. 1817 hän kirjoitti: ”Jos tahdottaisiin kerätä vanhat kansanlaulut ja niistä muodostaa järjestelmällinen kokonaisuus, tulkoon siitä muuten eepos, draama tai mitä muuta

hyvänsä, voisi siitä syntyä uusi Homeros, Ossian tai Nibelungein-laulu, ja mainostettuna herättäisi suomalainen kansallisuus oman erikoisuutensa loistolla ja kunnialla, tietoisena itsestänsä, oman kehityksensä sädekehän koristamana aikalaisten ja jälkimaailman ihailua."

Kun Kalevala vajaat parikymmentä vuotta myöhemmin ilmestyi Lönnrotin työn tuloksena, se toteutti täysin määrin tämän Gottlundin profeetallisen ennustuksen.

Turun palo. "Keisarillinen Aleksanterin yliopisto"

V:n 1830 tienoilla maatamme kohtasi useita suuria onnettomuuksia. V. 1831—32 Venäjältä Länsi-Eurooppaan levinnyt kolera teki tuhojaan myös Suomessa. Kaikkiaan n. 700 ihmistä sortui sen uhreina kulkutaudin aiheuttamien suurten aineellisten menetysten ohella. Vielä pahempaa tuhoa aiheuttivat kuitenkin hirveät tulipalot, jotka hävittivät Oulun ja Turun kaupungit suurimmaksi osaksi.

V. 1822 oli Oulu palanut. Tällöin menetti n. 4 000 ihmistä kaiken omaisuutensa. Vaikka nämä tuhot olivatkin suuret, ei niitä voida verratakaan v. 1827 sattuneeseen Turun paloon. Paitsi silloista kaupunkia tämä suurpalo tuhosi myös osan menneitten sukupolvien työstä hävittäessään korvaamattomia kulttuuriaarteita.

Turun palo sai alkunsa syyskuun 4. päivänä kaupungin pohjoisosassa, Aningaistenmäellä sijainneesta porvari Hellmanin navetasta. Kun paloa ei saatu heti sammumaan, pääsi se leviämään naapuritaloihin. Tämä kaupunginosa oli erittäin tiheästi rakennettua, joten tulen leviäminen jatkui. Palo kiihdytti puolestaan tuulta, joka jatkuvasti voimistuessaan painoi tulen yhä uusiin kortteleihin. Kohta koko pohjoisosa kaupungista oli liekeissä. Sen jälkeen tuli joen eteläpuolella olevan kaupunginosan vuoro. Tuuli heitti palavia kekäleitä joen ylitse, ja nämä sytytti-

vät etelärannalla sijainneen professori Hällströmin talon. Puusta rakennettuna se leimahti kohta ilmiliekkeihin ja levitti tuhovalkean naapuritaloihin. Talo talolta, kortteli korttelilta hillitön palo tunkeutui eteenpäin ja lakkasi vasta sen jälkeen, kun se kaupungin laitaosat saavutettuaan tyrehtyi pari vuorokautta yhtä mittaa riehuttuaan.

Turku oli joutunut kolmisenkymmentä kertaa aikaisemminkin tulipalon uhriksi, mutta tuskinpa se koskaan ennen oli kärsinyt näin suuria menetyksiä. Suurin osa kaupungista oli tuhkana, ja vain mustuneet savupiiput osoittivat, missä 11 000 kotinsa ja melkein kaiken omaisuutensa menettänyttä turkulaista oli aikaisemmin asunut. Uljaasta tuomiokirkosta oli vain pelkkä ulkokuori jäljellä, sillä kaikkialla riehuva tuli oli löytänyt tiensä sinnekin. Saman kohtalon oli saanut akatemiakin. Seinät olivat pystyssä, mutta sisusta tuhoutunut. Korvaamaton oli yliopiston kirjaston menetys. Tämä Porthanin niin suurella huolella ja taidolla järjestämä ja kartuttama kirja- ja käsikirjoituskokoelma, joka sisälsi runsaasti vielä tutkimatonta maamme varhaisempia vaiheita käsittelevää aineistoa, oli ikiajoiksi menetetty.

Palon tuhoisuus oli johtunut osittain sammutustoimissa osoitetusta leväperäisyydestä. Luotettiin liikaa mm. siihen, että tuli pysähtyisi itsestään joelle ehtiessään. Sitä paitsi sammutusväkeä ei ollut riittävästi, sillä osa kaupungin porvareista oli markkinoilla Tampereella. Myös ylioppilaiden poissaolo tunnettiin kipeästi. He olisivat olleet kaupungin palonsammutusvoimien tuntuvana vahvistuksena. Tulipalon valtavuus johtui myös kaupungin ahtaasta ja epäsäännöllisestä rakennustavasta.

Tämä puute päätettiin korjata uutta Turkua suunniteltaessa, jotta vastedes vältyttäisiin tällaisilta vahingoilta. Suunnattomista menetyksistään masentumatta turkulaiset ryhtyivät heti suunnittelemaan kaupunkinsa jälleenrakentamista. Tässä työssään he

eivät olleet yksin. Engel sai tehtäväkseen kaupungin uuden asemakaavan laatimisen. Hänen suunnitelmansa mukaan rakennettu uusi Turku sai leveät, suorat kadut sekä runsaasti toreja ja muita aukeamia. Talojen tontit olivat myös tilavammat kuin ennen, joten niille saatettiin sijoittaa puutarhoja ja puistoistutuksia. Kaikki nämä parannukset lisäsivät paloturvallisuutta sekä kaupungin kauneutta.

Kovia kokeneet turkulaiset saivat myös aineellista apua jälleenrakennustyössään. Tuli ja roskaväki, johon Turussa majailevaa venäläistä sotaväkeä oli yhtynyt, olivat ryöstäneet suurimman osan kaupunkilaisista puille paljaille. Apua tarvittiin siksi, ja sitä myös saatiin sekä kotimaasta että ulkomailta. Keisari-suuriruhtinas antoi itse 100 000 ruplaa heti saatuaan tiedon tästä onnettomuudesta. Kenraalikuvernööri Zakrevski, joka oli samalla Venäjän sisäministeri, järjesti varsin tuottoisan keräyksen Venäjällä. Aina Lissabonista saakka saapui apua. Tulen tuhot olivat kuitenkin niin suuret, n. 10—12 miljoonaa ruplaa, että avustusta riitti vain kaikkein eniten kärsineille, ja heillekin vain osa menetyksistä voitiin korvata.

Turku nousi kuitenkin pian tuhkasta, ja palon jäljet alkoivat kohta peittyä. Erästä tämän suuren tuhon yhteydessä kokemaansa menetystä turkulaiset eivät voineet kuitenkaan aivan heti unohtaa. Turun yliopisto, sen kohta parisatavuotias kunniakas akatemia, siirrettiin palon jälkeen keisarillisella mahtikäskyllä Helsinkiin.

Tämä siirto johtui sekä käytännöllisestä pakosta että hallitsijan poliittisista tarkoitusperistä. Yliopisto ei olisi voinut pitkään aikaan aloittaa toimintaansa Turussa, jossa ylioppilaat eivät löytäneet asuntoja. Jos oli pakko rakentaa jotakin kokonaan uudestaan, voitiin se tehdä yhtä hyvin Helsingissä kuin Turussakin. Helsinkiä pidettiin maan hallituskaupunkina myös yliopiston sopivimpana sijoituspaikkana. Keisarin käskykirjeessä mainittiinkin, että ”. . . vakuu-

tettuna yliopistolle olevan hyötyä sen lähemmästä yhteydestä maan ylihallitukseen ja sen korkeimpiin virastoihin, olemme Me armossa tahtoneet käskeä, että yliopisto siirretään Turusta Helsinkiin, ja että sille samalla annetaan Suomen unohtumattoman hyväntekijän muistoksi nimeksi Suomen Aleksanterin yliopisto". Nikolai I:n hallitusperiaatteiden mukaisesti maan hallinnollinen ja henkinen elämä saatiin näin keskitetyksi samaan kaupunkiin. Samalla yliopistoa ja sen piirissä tapahtuvaa toimintaa olisi helpompi valvoa. Turun akatemian perinteet liittyivät liian läheisesti menneeseen Ruotsin-vallan aikaan, ja yliopiston yhteydet vanhaan emämaahan olivat edelleenkin vankat. Kun se siirrettäisiin uuteen ympäristöön, toivottiin näiden siteiden itsestään katkeavan.

Keisarin toiveet toteutuivatkin. Vastahakoisuudestaan huolimatta yliopiston opettajien ja oppilaiden oli suostuttava muuttamaan Helsinkiin. Täällä yliopisto alistettiin siihen sotilaalliseen kuriin ja järjestykseen, jonka keisari Nikolai pani toimeen kaikkialla valtakunnassaan. Ylioppilaille määrättiin erityiset univormut, joita heidän oli käytettävä. Kaikkiin opiskelevan nuorison mielenilmauksiin suhtauduttiin epäluuloisesti, olivatpa ne miten viattomanlaatuisia tahansa. Monen lupaavan nuorukaisen yliopistollinen ura kotimaassa päättyikin esim. jonkin varomattoman puheen tai nuoruuden huimapäisyydessä tehtyjen järjestysrikkomusten, kuten venäläisten sotamiesten kanssa tappelemisen, vuoksi. Opetuksen henkeä pyrittiin puolestaan varjelemaan keisarin pelkäämiltä länsimaisilta virtauksilta mm. filosofian opetuksen lakkauttamisella.

Kaikki näytti olevan hyvällä kannalla voimakkaan taantumuskeisarin mielestä. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto oli lopuksi yhtä kesy ja oikeaoppinen kuin mikä Venäjänmaan yliopisto tahansa. Vaikkakin tätä puristusta huokailtiin maamme yliopistomiesten piirissä, ei mitään näyttänyt olevan tehtä-

vissä. Mutta valtiolliset kahleet eivät kuitenkaan kyenneet estämään aikakaudelle ominaisten kansallisten virtausten esiintymistä Helsingin yliopistossakin. Ne keskittyivät nimenomaan nuorempien yliopistomiesten muodostamaan ”Lauantaiseuraan”.

Juhana Ludvig Runeberg ja Lauantaiseura

Lauantaiseuran keskeisimpänä hahmona oli Juhana Ludvig Runeberg. Kun seura v. 1830 keväällä sai alkunsa, oli Runeberg jo saavuttanut nimeä runoilijana. Tuleva kansallisrunoilijamme oli aloittanut opintonsa Turun yliopistossa syksyllä 1822. Mutta hänen oli pitänyt varattomuutensa vuoksi toimia välillä kotiopettajana. Tässä tehtävässä hän oli joutunut oleskelemaan Saarijärvellä ja Ruovedellä. Maaseudulla koetut elämykset vaikuttivat syvästi Runebergin kehitykseen. Ruotsalaisella Pohjanmaalla syntyneenä hän joutui nyt ensimmäisen kerran tekemisiin suomalaisen rahvaan kanssa. Sisä-Suomen jylhän komea luonto sekä sen vaatimattomat, sitkeät ja lapsellisen hurskaat asujaimet tekivät lähtemättömän vaikutuksen runoilijan herkkään mieleen. Täällä hän tapasi myös ”Vänrikki Stoolin tarinainsa” innoittajat, vv:n 1808—09 sodan sotavanhukset, jotka köyhyydestään huolimatta ylpeydellä muistelivat näitä kunnianpäiviään ja tutustuttivat nuoren ylioppilaan hävityn sodan vaiheisiin, jonka hän runoissaan oli muuttava voitoksi.

Kotiopettajankauden elämykset kuvastuvat Runebergin ensimmäisissä kirjallisissa tuotteissa. Runoissaan ”Saarijärven Paavo”, ”Hauta Perhossa” sekä kertovassa runoelmassaan ”Hirvenhiihtäjät” Runeberg toi kirjallisuuteemme kokonaan uuden aiheen käsitellen sitä myös tavalla, joka oli runoudessamme tuntematonta. Lukija sai niissä tutustua asiallisesti ja havainnollisesti, mutta lämpimän ihannoivasti kuvattuun Sisä-Suomen kansan ankaraan elämään. Rahvaanmiehen kärsivällisyys ja sitkeys hädän het-

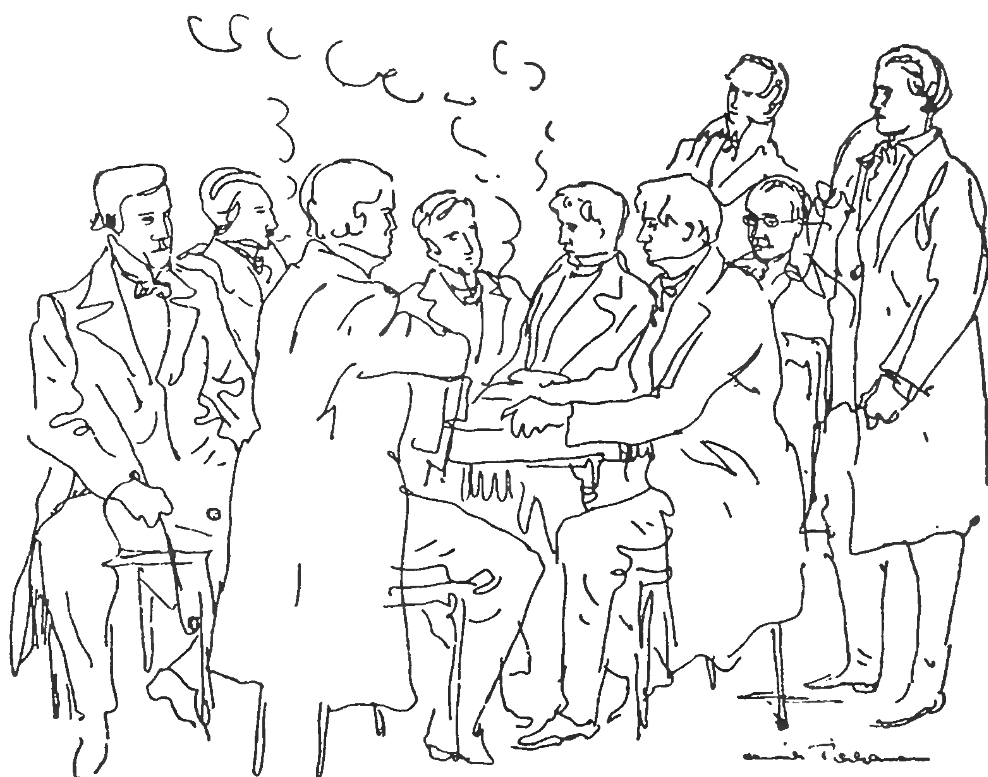
kinä, hänen tyyni luottamuksensa Jumalan huolenpitoon sekä avuliaisuutensa naapurin joutuessa ahdinkoon herättävät runoilijassa syvää kunnioitusta kansaa kohtaan.

J. L. Runeberg.

Runebergin runot, etenkin ”Hirvenhiihtäjät”, vahvistivat huomattavasti hiljalleen heräävää kansallishenkeä. Varsinkin maamme sivistyneistön mielipiteisiin niillä oli suuri vaikutus. Ruotsinmielinen yläluokka oli tottunut pitämään suomenkielistä rahvasta henkisesti täysin kehittymättömänä, taloudellisesti ja moraalisesti takapajuisena joukkokuntana. Suuri runoilija osoitti nyt tämän rahvaan keskuudessa elävän korkeita siveellisiä ihanteita sen köyhyydestä huolimatta. Vaatimaton, jumalaapelkäävä, sitkeä ja miehuullinen talonpoika oli useimmille ylempien yhteiskuntaluokkien jäsenille odottamaton tuttavuus. Mutta sellainen kelpasi myös tunnustaa veljekseen, saman kansakunnan jäseneksi. Siten Runebergin runot herättivät monissa kansallisiin harrastuksiin siihen asti välinpitämättömästi suhtautuneissa sivistyneissä halua lähemmin tutustua maan pääväestön oloihin ja kieleen.

Runebergin Helsingin-vuosien lähin piiri, ”Lauantaiseura”, ei varsinaisesti ollut mikään seura. Se käsitti ryhmän nuoria miehiä, jotka kerran viikossa kokoontuivat keskustelemaan heitä kaikkia kiinnostavista kysymyksistä. Aluksi kirjallisuus oli etualalla, mutta sitten seuran ohjelma laajeni käsittämään ”kaiken sen jalon ja kauniin maan päällä, jonka puolesta on suloista elää ja kuolla”, kuten kuuluisa kaunopuhuja Fredrik Cygnaeus sen määritteli.

Lauantaiseura.

Lauantaiseuralla on kuitenkin ollut erittäin suuri merkitys kansalliselle kehityksellemme, vaikkei sillä ollutkaan varsinaista ohjelmaa. Se yhdisti nimittäin piiriinsä jokseenkin kaikki ne tämän kansallisen heräämisen ajan miehet, jotka halusivat uhrata voimansa suomalaisen kansallistunteen lujittamistyöhön. Samanmielinen toveripiiri, jossa vapaasti pohdittiin mitä erilaatuisimpia kysymyksiä monestikin sangen etevällä ja terävällä tavalla, oli omiaan selventämään käsityksiä ja terästämään tahtoa viedä omaksuttu ohjelma voittoon vastustuksista huolimatta. Tänä ohjelmana oli kansan sivistyksen kehittäminen omalta kotoiselta pohjalta lähtien, mutta hyväksikäyttämällä parasta mitä muutkin maat saattoivat sivistyksen eri aloilla tarjota.

Seuran merkitys johtui suurelta osaltaan sen jäsenistä. Tuskinpa koskaan muulloin on maassamme kokoontunut toveripiiri, johon on kuulunut niin monta kyvykästä miestä. Lauantaiseuran kokouksissa saattoivat saman pöydän ääressä istua Rune-

berg, Snellman, Lönnrot, Matias Aleksanteri Castrén ja Sakari Topelius. Mutta heidän lisäkseen siellä oli kuuluisa puhuja ja esteetikko Fredrik Cygnaeus, loistavan lahjakas fyysikko J. J. Nervander, etevä lakimies J. J. Nordström, filosofian ja lääketieteen tohtori M. Lindfors sekä monta muuta, joiden nimet olennaisesti liittyvät maamme sivistyshistoriaan.

Lauantaiseura hajosi Runebergin muuttaessa v. 1837 Porvooseen, missä hän vietti loppuikänsä. Mutta elämänsä loppuun asti sen entiset jäsenet muistivat seuran monet keskusteluillat, joissa saadut vaikutteet näkyivät koko heidän myöhemmässä toiminnassaan.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

"Alla kirjoitettuna päivänä kokountu Herra Lehtori Keckmannin luoksi Mag. Doc. Gandolin, Mag. Doc. Gyldén, Akad. Adj. Ilmoni, Mag. Lille, Veterin. Lääk. Lindfors, Conrector Lindfors, Akad. Adj. Nordström, Mag. Doc. Rein, Mag. Ståhlberg, Mag. Ticklén, ja alla kirjoittanut.

Ja synty heidän siellä ollessa puhe suomalaisista kirjakeinoista, liiatenki Suomen kielestä, mitenkä sitä parahiten saataisiin tointumaan kirjallisiin menoihin. Juttu päätty viimeiseltä siihen, että käytettäköön asia millä lailla tahtonsa, niin on se ainakin keveämpi toimitettaa monelt kuin yhdeltä, jonka tähden neuoteltiin toimeen saada Seuraa, jolla tämä asia olisi huolena ja päätettiin alkeeksi ilmoittaa nämät hankkeet Akademian Rehtorille, että hänen tiedollansa, ja luvallansa toiste taitaisi kokountua tästä asiasta laviammalti keskustelemaan. Viikon päästä lupasi sentähden jokainen kokountua äsken nimitettyyn paikkaan, ja Herra Mag. Docens Rein, joka otti mennäksensä Rehtorin puheelle, lupasi silloin tuoda häneltä vastauksen. Sitte erkauntu kukin kotiansa. Helsingissä 16. Helmekuussa.

Elias Lönnrot."

Elias Lönnrot.

Näin kuului sen nuorten kansallisuusaatteesta kiinnostuneiden yliopistomiesten kokouksen pöytäkirja, jossa ”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran” syntysanat lausuttiin. Tällaisen seuran tarpeellisuus oli jo aikaisemminkin havaittu. Etenkin Gottlund oli innokkaasti yrittänyt aikaansaada seuraa , ”joka piti sen piääle työtä tehä että suaaha suomen kieli ja suomen oppi, Ruotsin kielen siassa Suomessa ylesotettux”, kuten hän asiasta kirjoitti. V. 1831 päästiinkin niin pitkälle, että lääkäri Martti Lindforsin aloitteesta pidettiin seuran perustava kokous.

Kun yliopiston viranomaiset antoivat hyväksymisensä ajatukselle, voitiin seura perustaa. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin yliopiston suomen kielen lehtori Kaarle Keckman, sihteeriksi Lönnrot sekä rahastonhoitajaksi Lindfors. Jäseniksi liittyivät kohta kaikki yliopiston nuoremmat opettajat, joita kansalliset harrastukset kiinnostivat. Aikaa myöten jäsenmäärä kasvoi, joten seuraan tulivat kuulumaan maan huomatuimmat tiede- sekä muitakin hengenviljelyn aloja edustavat miehet.

Seuran tarkoitus käy ilmi sen sääntöjen johdannosta: ”Jokaisella kansalla, jossa tieto ja jalot taidot ovat juurtuneet ja levittäneet hedelmiänsä, ovat syntymämaan muinaismenot, kieli ja kirjallisuus olleet kalliimpina omaisuuksinansa. Kansa ei elä ainoastaan nykyisessä ajassaan, vaan myöskin muinasessa. Muinasuuden muistoissa, tavoissa ja mietelmissä kansa näkee olentonsa juuren, ja käsittää nykysen tilansa ja arvonsa. Kieli on kansallisuuden pe-

rustus, ja kotimainen kirjallisuus on ainoastaan kotimaan kielellä mahdollinen." Seura oli perustettu "levittääksensä siilä tarkempia tietoja kotimaasta ja sen kaikkinaisista tapauksista, auttaaksensa Suomen kielen taivuttamista ja varustaaksensa tällä omalla kielellämme ei ainoastaan valistetuille maanmiehille kirjallisuutta, vaan alhaiselleki kansalle hyödyttäviä ja tarpeellisia kirjoja".

Tarkoituksensa seura aikoi toteuttaa keräämällä kaikenlaista Suomea koskevaa kirjallisuutta sekä suomalaista kansanrunoutta ja kansantietoutta. Seuran aikomuksena oli myös itse puolestaan julkaista tällaista kirjallisuutta sekä aikakauslehtiä Suomen historian, kielen ja kirjallisuuden valaisemiseksi. Jakamalla palkintoja sekä järjestämällä kirjoituskilpailuja oli myös pyrittävä edistämään suomalaisen kirjallisuuden kasvua.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura asetti itselleen sangen vaateliaat tavoitteet. Kielestä, joka oli vuosisatoja ollut laiminlyötynä, piti kehittää sivistyskieli. Tehtävän suuruutta osoittaa osaltaan, että kielestämme puuttui vielä niinkin keskeinen sana kuin "kirjallisuus". Vasta Lönnrot loi sen. Samoin seuran oli luotava kirjallisuutta kielellä, jolla toimitetut julkaisut rajoittuivat vain muutamiin harvoihin, vähän viljeltyihin kirjallisuudenlajeihin.

Mutta alkuvaikeudet voitettiin, ja jo muutamia vuosia perustamisensa jälkeen tämä seura saattoi tehdä orastavalle suomalaiselle sivistyselämälle korvaamattomia palveluksia. Suomen kansan ikivanhat hengentuotteet pelastettiin häviöstä ja saatettiin myös jälkipolvien tiedoksi, kun seura avusti Elias Lönnrotin runonkeräysmatkoja ja kustansi keräystulosten julkaisemisen.

Elias Lönnrot ja Kalevala

Kansallisen heräämisen aikakausi tuotti maassamme useita suurmiehiä, jotka olivat tämän ajan

pyrintöjen keskipisteinä. Runeberg oli eräs heistä, eikä hänen merkitystään kansallistunteemme kohottajana voida liikaa korostaa. Mutta vielä monipuolisempi ja vaikuttavampi oli köyhän sammattilaisen kylänräätälin pojasta kansakunnan ensimmäisten miesten joukkoon kohonneen Elias Lönnrotin elämäntyö.

Ani harva huomattavista miehistämme on joutunut ponnistelemaan niin suurissa vaikeuksissa kuin Lönnrotin oli tehtävä, ennen kuin hän saattoi ryhtyä varsinaista elämäntyötään suorittamaan. Köyhän räätälin pojan opintie oli mutkikas ja vaivalloinen. Suomalaisseudun ruotsin kieltä taitamattomalle pojalle oli jo kouluun pääsykin tuottanut vaikeuksia. Tammisaaren alkeiskoulu, Turun katedraalikoulu sekä Porvoon kymnaasi oli hänen sitten vuorotellen jätettävä, kun alkuaankin laihat kotieväät loppuivat. Varojen puutteessa hänen oli lopuksi hakeuduttava Hämeenlinnan apteekkiin, ja ylioppilashaaveet näyttivät lopullisesti sortuneen. Mutta luontainen lahjakkuus, rautainen ahkeruus ja sitkeys sekä hyvien ihmisten apu auttoivat tämän erikoisen apteekkioppilaan päämääräänsä. Saatuaan Hämeenlinnan koulun rehtorilta yksityisopetusta Lönnrot lähti syksyllä 1822 Turkuun, jossa hän suoritti ylioppilastutkinnon ”paremmanpuoleisia toiveita herättäen”.

Vaikka taloudelliset huolet eivät suinkaan olleet vielä ohitse, saattoi Lönnrot sentään entistä turvallisemmin mielin ja vähemmillä häiriöillä ryhtyä opiskelemaan. Välillä kotiopettajana toimien hän suoritti filosofiankandidaattitutkinnon v. 1827, minkä jälkeen hän ryhtyi opiskelemaan lääketieteellisessä tiedekunnassa.

Näihin aikoihin Lönnrot joutui opintojensa yhteydessä tekemisiin sen alan, kansanrunouden, kanssa, mistä oli muodostuva hänen elämäntyönsä. Lönnrotin opettajana toiminut v. Becker kehoitti häntä kirjoittamaan maisterinväitöskirjansa Väinämöisestä,

Kansanrunoja keräämässä.

josta Becker itse oli julkaissut tutkielman "Turun Wiikko-Sanomissaan". Tämä tutkimus tutustutti Lönnrotin kansanrunojemme keskeisimpään henkilöön ja herätti hänessä halun täydentää tätä koskevia tietojaan. Keväällä 1828 hän lähti sen vuoksi matkalle Hämeeseen, Savoon ja Karjalaan tutustuakseen maahan ja kerätäkseen vanhoja runoja. Näin alkoivat Lönnrotin kuuluisat matkat, joiden tuloksena mm. Kalevala ilmestyi.

Ensimmäinen matka ei kuitenkaan vielä antanut mitään viitteitä näin suurenmoisista mahdollisuuksista, joskin sekin oli sangen antoisa. Erityisesti Kesälahdella asuvalta Juhana Kainulaiselta Lönnrot kirjoitti muistiin runsaasti runoja. Matkan tuloksena ilmestyi vv. 1829-31 Lönnrotin omalla kustannuksella neljä vihkoa runoja "Kantele" nimellä.

Tällä välin perustetun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran turvin Lönnrot saattoi ryhtyä uuteen, suurisuuntaiseen runonkeruu-puuhaan. Valmistuttuaan lääketieteen tohtoriksi hän oli saanut nimityk-

sen Kajaanin piirilääkärin virkaan ja joutunut siten parhaiden runomaiden läheisyyteen. Syksyllä 1833 hän saattoikin tehdä pitkän matkan Vienan Karjalaan, jossa hän Vuonnisen kylässä laulatti kahta etevää runonlaulajaa, Ontrei Malista ja Vaassila Kieleväistä. Seuraavana vuonna hän tapasi näitäkin mahtavamman tietomiehen, Latvajärven 80-vuotiaan runonlaulajan Arhippa Perttusen. Puolen kolmatta päivää Arhippa lauloi aina yhä uusia runoja Lönnrotille muistiin merkittäväksi.

Nyt Lönnrotilla oli koossa tarpeeksi aineksia tulevaa kansalliseepostamme varten. Hänen käsityksensä mukaan nämä vanhat runot kuvasivat todella eläneitä henkilöitä ja historiallisia tapahtumia, runollisella vapaudella tietenkin käsiteltyinä. Hän uskoi myös, että runot olivat aikoinaan muodostaneet yhtenäisen kokonaisuuden. Tämän uudelleenhahmottamisen hän asetti päämääräkseen. Yhdistelemällä eri tahoilta keräämiään runokatkelmia toisiinsa sekä niiden sisällön että runollisen muodon mukaisesti hän loi niistä yhtenäisen kokonaisuuden. Helmikuun 28. päivänä v. 1835 Lönnrot allekirjoitti esipuheen näin luomaansa eepokseen, joka Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustannuksella ilmestyi painosta nimellä ”Kalevala taikka Wanhoja Karjalan Runoja Suomen Kansan muinosista ajoista”.

Kalevala herätti heti ilmestyttyään suurta huomiota, ja aikaa myöten sitä kohtaan tunnettu kiinnostus vain kasvoi. Olihan suomen kielellä, jota oli pidetty kirjallisuuden luomiseen melkeinpä käyttökelvottomana, ilmestynyt valtava eepos, josta suuretkin kansakunnat olisivat voineet ylpeillä. Runeberg arvioi Lönnrotin hänelle lähettämän ruotsinnetun Kalevalan katkelman perusteella, että ”suomalainen kirjallisuus on tässä runokokoelmassa saanut aarteen, joka sekä sävyyn ja laatuun että kokoon ja arvoonkin nähden on verrattavissa kreikkalaisen taiteen molempiin mitä ihanimpiin mestariteoksiin”. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimies Linsén

puolestaan lausui seuran vuosijuhlassa pitämässään puheessa: ”Kotimainen kirjallisuutemme ei näin ole tullut vain suunnattomasti rikkaammaksi, vaan on saavuttanut miltei eurooppalaisen merkityksen. Niin, liioittelematta voi sanoa, että se nyt vasta on päässyt kehdostaan. Nämä kertomarunot hallussaan Suomi voi rohkaisevin itsetunnoin oppia ymmärtämään muinaisuuttaan ja sen ohella myös vastaista kehitystään. Se voi sanoa itselleen: Minullakin on historia.”

Kalevalan ilmestyminen herätti kotimaan ruotsinkielisessä sivistyneistössä arvonantoa myös suomen kieltä kohtaan. Tosin vain harvat suomen kielen ystävistäkään pystyivät kielellisesti Kalevalaa täysin ymmärtämään, muista puhumattakaan. Mutta kuitenkin ”jokainen tunsi jonkinlaista ylpeyttä sellaisen kansallisaarteen omistamisesta, ja niin alettiin suomen kieltäkin katsella vähän toisin kuin ennen”, kuten eräs aikalainen kuvailee Kalevalan tekemää vaikutusta.

Vakuuttavimman todistuksen Kalevalan arvosta antoi se huomio, mikä siihen ulkomailla kohdistettiin. Kuuluisat saksalaiset tiedemiehet luennoivat 1840-luvun puolivälissä Kalevalasta. Ryhtyipä eräs heistä, sanskriitintutkija Brockhaus, opettelemaan suomeakin voidakseen kääntää Kalevalan saksaksi. Pian kansalliseepoksemme käännettiinkin vieraille kielille. Ruotsinkielinen painos ilmestyi v. 1841 M. A. Castrénin taitavasti toimittamana, ja sitä seurasivat saksan- ja venäjänkieliset käännökset. V. 1847 ilmestyi täydellinen suorasanainen ranskannos Kalevalasta erään Helsingissä oleskelleen ranskalaisen toimittamana. Monet etevät ranskalaiset, kuten runoilija Lamartine ja kirjailija Victor Hugo, ihailivat sitä suuresti. Myös virolaisen veljeskansamme kansalliset herättäjät Fählman ja Kreutzwald saivat Kalevalasta innoitusta omalle työlleen, jonka tuloksena mm. Viron kansalliseepos ”Kalevipoeg” pantiin kokoon ja julkaistiin.

Herättämästään innostuksesta huolimatta Kalevalan 500 kappaletta käsittävä ensimmäinen painos riitti vuosikymmeneksi. Tällä välin Lönnrot oli jatkanut runonkeruutaan liikkuen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran apurahan turvin Suomen ja Vienan Karjalassa, mistä hän palasi Kuolan niemimaan ja Petsamon kautta Suomeen. Matkojen tuloksena ilmestyi vv. 1840—41 "Kanteletar taikka Suomen kansan Wanhoja Lauluja ja Wirsiä". Tämä useana vihkona julkaistu kokoelma käsitti lyyrilliset kansanrunot, joskin muutamia kertovia ja historiallisiakin runoja — mm. Ritvalan helkavirret, Elinan surma ja Piispa Henrikin surma — on mukana.

Kanteletar sai yhtä innostuneen vastaanoton kuin Kalevalakin. Vieraille kielille käännettynä se herätti ihastusta ulkomaillakin. "Sananlaskuilla" ja "Arvoituksilla" Lönnrot täydensi kansanrunouden julkaisunsa.

Kalevalan ensimmäisen painoksen vihdoin loppuessa kävi tarpeelliseksi julkaista siitä toinen painos. V. 1849 Kalevala ilmestyikin kokonaan uusitussa muodossa. Eräällä viipurilaisella ylioppilaalla, Daniel Europaeuksella, oli tähän suuri osuus. Lönnrot oli ottanut Europaeuksen apulaisekseen suureen sanakirjatyöhönsä. Tämä oli kuitenkin kiinnostuneempi runonkeruusta, ja hän löysikin etupäässä Inkeristä suuren joukon siihen asti tuntemattomia runoja, mm. koko Kullervo-runoston. Nämä sekä muut lisäykset paisuttivat "Uuden Kalevalan" kaksinkertaiseksi ensimmäiseen painokseen verrattuna. — Tämä toinen painos sai myös suopean vastaanoton, ja sen levikki oli paljon suurempi edeltäjäänsä.

Kalevalan luodessaan Lönnrot teki ainoalaatuisen palveluksen kansallensa. Vaivalloisilla runonkeruumatkoillaan hän pelasti vanhan runostomme häviämästä ja loi siitä kansalliseepoksen, jolla tuskin on vertaa maailmassa. Joskin hänen työnsä tämä puoli on myöhemmin aiheuttanut melkoistakin arvostelua — on mm. katsottu hänen tehneen erehdyksen yh-

distellessään runokatkelmat toisiinsa, merkitsee se vähän Kalevalan valtavan merkityksen rinnalla. Lahjoittamalla kansalleen Kalevalan Lönnrot vahvisti ennen aavistamattomalla tavalla suomen kielen harrastusta ja Suomen kansan omanarvontuntoa. Voimakkaammin kuin mikään aikaisempi tapahtuma Kalevalan ilmestyminen osoitti, että Suomen kansalla oli ollut oma itsenäinen historiansa jo ennen sen joutumista Ruotsin yhteyteen. Toisaalta kansakunta, joka kykeni luomaan Kalevalan veroisen eepoksen, oli lahjakas kansa, jota lupaava tulevaisuus odotti. Tietoisuus tästä antoi kansallisesti heränneiden maanmiestemme pienelle joukolle voimaa niiden suurten vastusten voittamiseen, jotka erottivat heidät päämaalistaan, suomalaisesta Suomesta.

Yrjö Aukusti Wallin ja Matias Aleksanteri Castrén

Kansallisromantiikka levisi myös tieteen piiriin. Nuoret tiedemiehet pyrkivät tuottamaan töillään kunniaa kansalleen, jonka he olivat vasta nyt löytäneet. Tutkimuksen kohteet valittiin myös kansallisten aiheiden piiristä nimenomaan Kalevalan innoittamina. Tämän aikakauden monien etevien ja tutkimuksilleen täysin sydämin antautuneiden nuorten tutkijoiden joukosta erottuu etenkin kaksi miestä, Y. A. Wallin ja M. A. Castrén, palavan tutkijanhenkensä ja hellittämättömän tiedonhalunsa ansiosta.

Yrjö Aukusti Wallin oli syntynyt Ahvenanmaalla v. 1811. Jo lapsena hän siirtyi Turkuun perheensä mukana, ja siellä hän myös suoritti koulunkäyntinsä. Turun yliopistossa hän ei ehtinyt enää opiskella, vaan "Suomen Aleksanterin yliopisto" Helsingissä sai merkitä tämän lupaavan nuorukaisen oppilaidensa joukkoon v. 1829.

Wallin oli ensimmäisenä miehenä mukana kaikissa ylioppilaskujeissa ja kepposissa. Älykäs, lujatahtoinen, päättäväinen ja tarmokas nuorukainen oli tovereittensa itseoikeutettu johtaja. Mutta tämä poik-

keuksellisen lahjakas nuorukainen hoiti hyvin myös opintonsa, ja jo näinä opiskeluvuosina hänelle oli selvinnyt tuleva elämänura. Klassilliset kielet ja itämainen kirjallisuus pääaineinaan hän suoritti filosofian kandidaattitutkintonsa. Tämän jälkeen hän antautui kokonaan itämaisten kielten ja idän kulttuurin tutkimiseen.

Työskentely Helsingin yliopistossa, missä hänet oli nimitetty itämaisen kirjallisuuden dosentiksi, ei kuitenkaan ajan mittaan tyydyttänyt Wallinia. Hän kaipasi itämaille voidakseen omakohtaisesti tutustua niihin maihin, joiden kieliin ja sivistysoloihin hän oli perehtynyt. Wallinille tarjoutuikin tilaisuus toteuttaa haaveensa, kun hänelle myönnettiin Helsingin yliopiston matka-apuraha v. 1841. Mutta vasta heinäkuussa v. 1843 hän oli valmis lähtöön opintojaan täydennettyään.

Nyt alkoi monivuotinen tutkimusmatka, merkillisimpiä, mitä suomalainen tiedemies on koskaan suorittanut. Wallinin tarkoituksena oli tutkia Egyptissä ja Arabiassa arabian kielen eri murteita. Samalla hän aikoi perehtyä näiden kansojen oloihin ja ajatusmaailmaan. Lyypekin, Pariisin, Marseillen, Konstantinopolin ja Aleksandrian kautta hän puolisen vuotta matkalla oltuaan saapui vihdoin Kairoon.

Kairossa Wallin täydensi arabian kielen ja arabialaisten tapojen tuntemustaan ennen kuin lähti jatkamaan matkaansa. Vaikkakin hän jo hyvin puhui arabiaa sekä muistutti ulkonäöltäänkin arabeja, hän ei tässä suhteessa voinut olla liian varovainen. Hän aikoi matkustaa arabiksi puettuna, sillä mm. Arabian sisäosat olivat muukalaisilta kiellettyä aluetta. ”Kristityn koiran”, millä nimellä arabit kutsuivat eurooppalaisia, oli yleensä vaarallista liikkua uskonkiihkoisten muhamettilaisten keskuudessa. Mutta kun Wallin tammikuussa 1844 lähti Kairosta, oli syntyperäistenkin arabialaisten melkeinpä mahdotonta havaita mitään vierasta tämän pitkän tumman muukalaisen puheessa tai käyttäytymisessä.

Seuraavien neljän ja puolen vuoden aikana Wallin kiersi Egyptin, Syyrian, Arabian ja Persian. Nämä matkat olivat äärettömän raskaita ja täynnä seikkailuja. Kaukaisen pohjolan mies joutui keikkumaan viikkoja ja kuukausia yhtä mittaa "erämaan laivan" kyttyrällä milloin aavikoiden hehkuvassa helteessä, milloin Arabian sisäosien jäätävillä ylätasangoilla. Monta kertaa hän oli menettää henkensä erämaan rosvojen tai puutteesta johtuvien tautien kourissa. Mutta aina hän joten kuten pelastui pahimmasta.

Näiden matkojen tuloksena Wallinille kertyi valtava määrä muistiinpanoja arabian kielestä, muhamettilaisten maiden kansoista ja maantieteestä. Suuri osa tästä aineistosta oli ainoalaatuisen arvokasta, sillä harvat eurooppalaiset olivat aikaisemmin liikkuneet näillä mailla. Wallin pistäytyi Mekassakin, muhamettilaisten pyhässä kaupungissa, missä hän esiintyi pyhiinvaeltajana saaden suuressa arvossa pidetyn valkean turbaanin tämän käyntinsä merkiksi. Hän oli ensimmäisiä eurooppalaisia, joiden on onnistunut päästä tähän ei-muhamettilaisilta kuoleman uhalla kiellettyyn kaupunkiin.

Mutta taloudelliset vaikeudet pakottivat Wallinin päättämään tutkimusmatkansa ennen aikojaan. Apurahat loppuivat, eikä hän hakemuksestaan huolimatta saanut uusia. Samoin jäi saamatta hänen tavoittelemansa itämaisten kielten professorinvirka. Pettyneenä hän lähti kesällä 1848 paluumatkalle.

Kotimatka kulki Pohjois-Italian, Sveitsin, Saksan ja Belgian kautta Englantiin, missä hän aluksi järjesteli muistiinpanojaan. Hänen matkakertomuksensa herätti sekä Englannissa että mannermaalla suurta huomiota ja hän sai tunnustusta osakseen. Kun hän syksyllä palasi kotimaahan hakeakseen tällöin vapautunutta itämaisen kirjallisuuden professorinvirkaa, oli hän jo eurooppalainen kuuluisuus.

Erämaanvaeltajan raskas tie näytti nyt vihdoinkin siliävän. Tammikuussa v. 1851 hän sai hakemansa

viran ja saattoi siten taloudellisesti turvatussa asemassa ryhtyä valmistelemaan runsaita kokoelmiaan painokuntoon. Vaikkei hän saanutkaan jo suunnittelemaansa uutta tutkimusmatkaa järjestymään, olisi entisenkin matkan tuloksissa ollut työtä pitkäksi aikaa.

Mutta kohtalo oli päättänyt toisin. Monivuotisen tutkimusmatkan rasitukset olivat murtaneet Wallinin alkuaan lujan terveyden. 41-vuotissyntymäpäivänsä aattona hän vaipui kuolonuneen äkillisen ja yllättävän sydänkohtauksen uhrina.

Koko maa otti syvällä surulla vastaan tiedon maineikkaan tutkimusmatkailijan poismenosta. Sekä ihmisenä että tiedemiehenä hän jätti jälkeensä vaikeasti täytettävän aukon. Vaikkei Wallin ollutkaan ensimmäinen suomalainen tutkija, joka liikkui näissä maissa — nuori, erittäin etevä maanmiehemme Petter Forskål oli jo 1760-luvulla tutkinut Egyptin ja Arabian kasvi- ja eläinmaailmaa luoden perustan niiden tuntemukselle —, oli hän kuitenkin maassamme korkealle tasolle nousseen itämaisten kielten tutkimuksen ensimmäinen, loistava edustaja. Mutta ehkäpä hänen uransa katkeaminen kesken velvoitti parhaalla tavalla jälkeentulevia täydentämään mestarin työtä.

Wallinin kuolema tunnettiin sitäkin kipeämmin, kun maamme tiede oli vähäistä aikaisemmin kärsinyt toisen, ehkäpä tätäkin suuremman menetyksen. Edellisen toukokuun 12. päivänä oli nimittäin Matias Aleksanteri Castrén, Siperian rannattomien lakeuksien ja Jäämeren hyisten rantojen kulkija, jouduttu saattamaan viimeiseen leposijaansa.

Castrén oli syntynyt v. 1813 Tervolassa, missä hänen isänsä oli kirkkoherrana. Vanhemmiltaan hän peri Lapin-harrastuksensa, äidinisäkin oli vanhaa Lapissa vaikuttanutta Fellmanien pappissukua. Molempien vanhempien suvussa oli myös useita oppineita miehiä, joiden tutkijamieli näytti periytyneen nuorelle Matiakselle.

Niinpä ei ollutkaan ihme, että Matias Aleksanteri antautui tiedemiesuralle. Käytyään Oulussa koulua hän suoritti jo 16-vuotiaana ylioppilastutkinnon, mutta ei varattomuutensa vuoksi saattanut heti ryhtyä opiskelemaan yliopistossa. V. 1832 opintonsa aloitettuaan hän suuntasi huomionsa ensiksi itämaisiin ja klassillisiin kieliin.

Mutta pian hän muutti suunnitelmiaan kun aikakauden valtavirtaus, kansalliset harrastukset, tempasi hänetkin mukaansa. ”Hirvenhiihtäjät” sekä erikoisesti Kalevala vaikuttivat ratkaisevasti nuoren Castrénin elämänuran suuntautumiseen. Hän halusi nyt uhrata voimansa ja tutkijanlahjansa isänmaalleen ja kansalleen.

Castrénin lahjat viittasivat nimenomaan kielitieteeseen. Tällä alalla tehtiin juuri näihin aikoihin huomattavia löytöjä. Eräät tutkijat olivat todenneet, että useat eurooppalaiset ja eräät aasialaiset kielet kuuluivat alkuaan samaan ryhmään, ns. indoeurooppalaiseen kielikuntaan. Mutta suomen kieli sukukielineen ei kuulunut tähän kielikuntaan. Castrén halusi saada selville, oliko suomen kielellä mitään sukulaiskieliä ns. suomalais-ugrilaisten kielten lisäksi, joiden oli jo aikaisemmin todistettu olevan suomen sukukieliä. Tutkimuksiensa tarkoitusta hän kuvaili myöhemmin Snellmanille kirjoittamassaan kirjeessä: ”Vain yksi asia on minut syvästi ja voimakkaasti vallannut, vain sitä varten voin elää, kaikki muu on minulle sivuasia. Minä olen päättänyt näyttää Suomen kansalle, että me emme ole maailmasta ja maailmanhistoriasta irtireväisty, yksinäinen suokansa, vaan että me olemme sukulaisuussuhteessa ainakin kuudennekseen ihmiskuntaa. Kieliopit eivät ole minun pääasiallisena tarkoituksenani, mutta ilman kielioppeja ei päämäärää saavuteta. — Jos suomalaista kansallisuutta täten voin jotenkin edistää, niin hyvä; mitään enempää en voi toimittaa enkä tätäkään asiaa voi saattaa loppuun, ainoastaan panna alulle.”

Todistaakseen olettamuksensa Castrénin oli tutkittava koko uralialtailainen kielialue ja osoitettava, että suomalais-ugrilaiset kielet ovat samojedien kielen sekä altailaisten kielten sukulaiskieliä. Tämä tehtävä oli valtava, sillä tältä alalta ei ollut olemassa mitään esitutkimuksia. Tutkijan oli itsensä käytävä läpi suunnattoman laajat alueet ja etsittävä niillä hajallaan asuvat ihmiset voidakseen tutustua heidän kieleensä. Mutta Castrén ei työn laajuutta pelännyt. Heikohkosta terveydestään huolimatta hän uskaltautui pitkille ja äärimmäisen rasittaville tutkimusmatkoille. Kymmenen vuoden aikana suorittamillaan neljällä matkalla hän tutki Lapin, Vienan Karjalan, Euroopan-Venäjän, Jäämeren rannikkojen sekä Uralin takaisten Ob- ja Jenisei-jokien varsien asujaimiston kieliä. Pistäytyipä hän Siperiassa aina Baikal-järven itäpuolisillakin alueilla.

Nämä matkat olivat olleet äärimmäisen rasittavia. Suunnattoman pitkät, sateessa, pakkasessa tai pyryssä suoritetut taipaleet, kurjat majapaikat ja huono ruoka sekä liian ankara työskentely sortivat tutkijan monesti tautivuoteelle. Sairaus oli tehdä hänestä jo näillä matkoilla lopun. Mm. kesällä 1842 hän makasi Arkangelissa kolme vuorokautta tiedottomana. Rinnassa tuntuva särky sekä verensyöksyt pakottivat hänet palaamaan keväällä 1844 Obin suulta kotimaahan kuolemaan, kuten hän luuli.

Mutta Castrénin murtumaton tahdonvoima voitti ruumiillisen heikkouden. Oleskellessaan kotimaassa lääkärien hoidossa hän samalla työskenteli ankarasti ehtiäkseen saada arvokkaat muistiinpanonsa julkaisukuntoon. Keuhkotautipotilaana hän kirjoitti tohtorinväitöskirjan syrjäänien kielestä, julkaisi syrjäänin ja tsheremissin kieliopin, piti erinomaisen innostavia luentoja yliopistossa sekä valmisteli uutta laajaa tutkimusmatkaa Siperiaan.

Tämänkin kolmivuotisen tutkimusmatkan Castrén jaksoi vielä suorittaa, joskin se lopullisesti mursi hä-

nen voimansa. Kuolemansairaana hän palasi v. 1848 kotimaahan valtava aineisto mukanaan.

Nyt vihdoin ruumiilliset voimansa loppuun kuluttanut intomielinen tutkija näytti saavan kunnolliset työntekomahdollisuudet. Venäjän tiedeakatemia antoi hänelle aluksi apurahan, ja vähän myöhemmin hänelle avautui professorinvirka Helsingin yliopistossa. V. 1850 siihen perustettiin nimittäin suomen kielen professorin virka, johon Castrén suostui pyrkimään Lönnrotin siitä ystävänsä hyväksi jyrkästi kieltäydyttyä. Hänet nimitettiinkin yliopistomme ensimmäiseksi suomen kielen professoriksi v. 1851. Kun hänen terveytensäkin tuntui jonkin verran parantuneen hyvässä hoidossa, näytti tulevaisuus valkenevan kovia kokeneelle tutkijalle.

Mutta Siperian tundroilla koetut rasitukset olivat sittenkin olleet hänelle liikaa. Tammikuussa 1852 siihen asti ankarasti raataneen professorin oli laskeuduttava tautivuoteelle, jolla pitkämatkainen vaeltaja tapasi toukokuun 7. päivänä matkansa pään.

Castrén ehti julkaista tutkimustuloksistaan vain osan, nimittäin syrjäänin, tsheremissin ja ostjakin kieliopit, osan matkakertomuksestaan sekä erinäisiä yliopistollisia väitöskirjoja. Myöhemmin mm. Venäjän tiedeakatemia julkaisi Castrénin tieteellistä jäämistöä 12-osaisena saksankielisenä sarjana.

Huolimatta aivan liian varhaisesta poismenostaan Castrén ehti suomensukuisten kielten tutkimuksen alalla luoda vankan pohjan, jolle myöhemmät tutkijat ovat saattaneet rakentaa. Hän osoitti suomalais-ugrilaisten ja samojedikielten olevan sukulaiskieliä. Vaikkakin Castrénin työ jäi kesken, on myöhempi tutkimus vahvistanut monet hänen aikaansa edellä olleet kielitieteelliset havaintonsa.

Myös Castrénin liian varhainen poismeno tunnettiin kansallisena onnettomuutena. Haudalla pitämässään puheessa Snellman tulkitsi sekä jälkeenjääneiden kaipauksen että esitti osuvan arvioinnin vainajan elämäntyön arvosta lausuessaan: ”Onko

täällä ketään, joka on nähnyt paljon surua ja joka on seissyt sellaisen haudan äärellä kuin tämä on? — Innostus oli johtanut hänet tielle, missä tieteellisen tutkimuksen harrastus yhtyi isänmaanrakkauteen, missä jokainen edistysaskel oli askel kohti Suomen tulevaisuutta. Tämä rakkaus piti hänen tutkimuksensa kiintyneenä Suomen heimojen kieleen ja kohtaloihin. Hän ei ainoastaan tahtonut antaa suomalaiselle heimolle sen oikeata paikkaa kansojen suuressa perheessä, vaan ensimmäistä kertaa taistelemalla voittaa suomalaiselle nimelle oikean paikan tieteiden historiassa. Hän tahtoi asettaa heimomme vähäisen, unohdetun nimen sijalle, missä sillä tieteen edessä olisi yhtä tasaveroinen sananvuoro kuin maailman sivistyneimpien kansojen kielillä."

Palavan isänmaanrakkautensa ja suurten tieteellisten ansioittensa perusteella Castrén on valloittanut pysyvän sijan suurmiestemme joukossa.

Kukan-päivänä v. 1848

1820-luvulla alkanut kansallinen herääminen oli saanut seuraavalla vuosikymmenellä laskea hyväkseen suuria voittoja. Nimenomaan Kalevalan ja Runebergin runouden synnyttämä romanttinen kansallinen innostus huipistuu Kukan-päivänä, toukokuun 13. päivänä, v. 1848 vietetyssä ylioppilaiden kevätjuhlassa.

Nikolai I:n taantumuksellinen hallitus oli tuntunut voimakkaasti myös Helsingin yliopiston elämässä. Kahteentoista vuoteen ylioppilaat eivät olleet saaneet viettää kevätjuhlaansa, sillä yliopistoviranomaiset pelkäsivät kaikenlaisen huomion herättämistä. Vaikka vuoden 1848 alkupuoli olikin kulunut eri puolilla Eurooppaa sattuneiden vallankumousten ja monenkaltaisten levottomuuksien merkeissä — elettiinhän Euroopan "hullua vuotta", joka kaatoi Metternichin ja hänen vihatun järjestelmänsä

Fredrik Pacius.

—, antoi yliopiston uusi varakansleri kenraali Nordenstam nyt luvan kevätjuhlan viettämiseen.

Tästä kevätjuhlasta tuli syvästi vaikuttava tilaisuus, jonka mukana olleet muistavat elämänsä loppuun asti. Pääasiassa se johtui siitä, että Runebergin Maamme-laulu esitettiin nyt ensimmäisen kerran Paciuksen sävelillä, sekä Fredrik Cygnaeuksen pitämästä juhlapuheesta. Runebergin "Maamme" oli syntynyt jo vuonna 1846, jolloin ilmestyessään se oli herättänyt suurta ihastusta. Kohta sen jälkeen se oli sävellettykin (Ehrström) ja esitetty mm. ylioppilasjuhlissa. Mutta kun sävelmään ei oltu tyytyväisiä, sai Pacius tehtäväkseen laatia uuden. Pacius suoritti tehtävän nopeasti ja ilmeisesti aavistamatta, että hänen sävellyksestään tulisi maamme kansallislaulu.

Juhlapäivä valkeni kauniina ja aurinkoisena. Kello kolme iltapäivällä ylioppilaiden muodostama pitkä kulkue lähti yliopistolta marssimaan juhla-

paikaksi valittua Kumtähden kenttää kohti. Unioninkatua pitkin kuljettiin aluksi Pitkällesillalle, jossa odotti Suomen Kaartin soittokunta. Kulkue pysähtyi ja Maamme-laulun sävelet kajahtivat soittokunnan säestyksellä ensimmäisen kerran ilmoille. Laulun jälkeen matkaa jatkettiin juhlapaikalle, jossa järjestäydyttiin ohjelman suoritusta varten. Kentälle oli pystytetty valkeita telttoja, joissa ylioppilaskunnan kutsuvieraille — yliopiston opettajille ja virkamiehille, kenraalikuvernöörin apulaiselle, senaattoreille, Helsingin porvariston edustajille ym. — tarjottiin tervetuliaisiksi simaa suurista juomasarvista. Kenttää koristi kaupungin naisten ylioppilaille lahjoittama valkoinen silkkilippu, johon oli ommeltu laakeriseppeleen ympäröimä Suomen vaakuna.

Ohjelma aloitettiin soittokunnan säestyksellä lauletulla Maamme-laululla. Tuhatlukuisen yleisöjoukon päät paljastuivat. Laulun loputtua raikuivat eläköön-huudot. Pidettiin useita virallisia puheita. Viimeisenä astui puhujalavalle yliopiston dosentti Fredrik Cygnaeus. Cygnaeus oli oleskellut useita vuosia ulkomailla ja tutustunut siellä aikakauden yleisiin kansallisiin virtauksiin. Hän oli mainio puhuja ja tunnettu myös runoilijana, joskin hänen kykynsä viittasivat ennen kaikkea kirjallisuus- ja taidearvosteluun. Yliopiston estetiikan professorina hän saavutti myöhemmin suuren maineen.

Laskevan auringon luodessa kultiaan juhlapaikalle kerääntyneen kolmituhantisen yleisöjoukon ylle Cygnaeus aloitti isänmaalle omistetun puheensa. Tätä puhetta ei ollut etukäteen kirjoitettu. Se oli hetken innoituksen synnyttämä, mistä osaltaan selittyy sen välitön, valtava vaikutus. Puhujan lähtökohtana oli Suomen nimi. Tämä nimi, jota oppineet yrityksistään huolimatta eivät olleet kyenneet selittämään, oli aikojen halki ilmentänyt kaikkea sitä, mitä pidämme pyhänä ja kalliina. Vuosisatojen kuluessa se oli kasvanut ajoittaisesta pilkasta huoli-

Fredrik Cygnaeus puhuu Kukan-päivänä.

matta innoittaen ja rohkaisten tämän maan ja kansan hyväksi työtä tehneitä. Siten se pojilleen sisälsi kaiken, antoi kaiken, mutta myös velvoitti uhraamaan kaikkensa tämän nimen puolesta.

Juhlassa mukana ollut Topelius kuvaa puheen loppua seuraavasti: ”Kun nämä sanat lähenivät loppuaan, oli laskeva aurinko valanut Vanhankaupungin selän loistavaan kultaansa. Puhuja kohotti käsivartensa — en muista hänen sanojaan, mutta ne sisälsivät ennakolta saman kuin silloin vielä tuntemattomat, sydämeenkäyvät sanat runosta ’Heinäkuun viides päivä’: maan eestä kuolisitko tään? — ja näiden sanojen jälkeen hän laskeutui puhujalavalta.”

Yleisö oli kuunnellut Cygnaeuksen puhetta kyynelsilmin innokkaiden suosionosoitusten väliin keskeyttäessä hänen sanansa. Kun puhe oli lopussa, purkautuivat kuulijoiden tunteet Maamme-lauluksi,

joka paljastetuin päin laulettiin useaan kertaan tunnelman kohotessa suorastaan hurmioituneeksi.

Fredrik Cygnaeus piti tässä tilaisuudessa elämänsä monista puheista suurimman. Suurelle kuulijakunnalle puhuminen ulkosalla särki hänen äänensä niin, ettei hän vastaisuudessa kyennyt enää äänellisestikään vastaaviin suorituksiin. Mutta tätä menetystä surkutteleville Cygnaeus vain vastasi: ”Mitä siitä, olenhan kuitenkin kerran puhunut.”

Kukan-päivän lämmin ja innostunut tunnelma haihtui aikaa myöten. Kansallisella liikkeellä oli vielä monet tuimat taistelut taisteltavanaan, ennen kuin se saavutti voiton. Ja monet vastoinkäymiset oli myös kohdattava tällä taipaleella.

Suomen kansan hengellinen herätys

Kansallisromantiikan aikakautena tapahtui maassamme myös hengellinen herääminen. Uskonnollisessa elämässä olivat näihin asti vallinneet edelliseltä vuosisadalta periytyneet mielipiteet. Keski-Euroopassa alkunsa saaneet valistusaatteet olivat aikoinaan levinneet Ruotsi-Suomeenkin ja vaikuttaneet uskonnollisten käsitysten muovautumiseen myös meillä. Tämän hyödyn aikakauden viileä asiallisuus tunkeutui myös kirkon ja uskonnon piiriin. Uskonnosta haluttiin säilyttää korkeintaan sellainen aines, mistä oli jotakin hyötyä. Uskonnollista innostusta pidettiin kiihkoiluna ja haluttiin tunnustaa vain se, mikä oli ensi näkemältä selvää. Kylmä järkeisoppi oli päässyt vallalle.

Mutta kun valistus sai antaa tietä romantiikalle, menettivät myös valistuksen uskonnolliset opit kannattajansa. Uskontoonkin vaadittiin enemmän tunnetta ja mielikuvitusta. Mutta pelkkä romantiikka ei tätä kyennyt aikaan saamaan. Muutoksen oli tultava uskonnosta itsestään. Kansan syvien rivien uskonnolliset tarpeet synnyttivätkin herätysliikkeen, joka tähtäsi hengellisen elämän syventämiseen.

Tämä ns. myöhäisempi herännäisyys oli siis lähtöisin kansasta itsestään ehkäpä siitä syystä, että sen keskuudessa kipeimmin tunnettiin uskonnollisen uudistumisen tarpeellisuus. Kirjalliset ja taiteelliset sekä kansalliset harrastukset toivat riittävästi sisältöä sivistyneistön elämään, joten sen osuus herätysliikkeisiin on yleensä varsin rajoitettu.

1800-luvun uskonnollinen herätysliike pohjautuu osittain yleiseurooppalaisiin uskonnollisiin virtauksiin, osittain se on jatkoa edellisellä vuosisadalla ilmenneille vastaavanlaatuisille liikkeille. Tällä kertaa herännäisyys keskittyi Varsinais-Suomeen, Etelä-Pohjanmaalle ja Pohjois-Savoon.

Huomattavimmaksi ilmiöksi tämän myöhäisemmän herännäisyyden piirissä muodostui Pohjois-Savon ja siihen osittain liittyvä Etelä-Pohjanmaan herätysliike. Tämä oli lähinnä sen johtomiesten ansiota, joista erikoislaatuisin persoonallisuudeltaan on nilsiäläinen talonpoika Paavo Ruotsalainen.

Paavo Ruotsalainen oli lähtöisin hyvin köyhistä oloista, ja joutui koko elämänsä ajan kamppailemaan puutteen kanssa hallaista tilaansa viljellessään. Usein oli turvauduttava pettuunkin eli ”käytävä oravalta lainaamassa”, kuten hän itse leikillisesti mainitsi. Sielunhätään jouduttuaan hänestä kasvoi vaikeiden sisällisten taisteluiden kautta Jumalan kaikkivaltiaaseen apuun horjumattomasti luottava, henkisesti tasapainoinen mies, joka kykeni ohjaamaan muitakin pelastuksen ja lohdutuksen tielle. Hänen herätysliikkeen piirissä saavuttamansa johtoasema perustui paitsi puhujanlahjoihin myös hänen harvinaiseen etevyyteensä sielunhoitajana. Vaatimaton ja tekopyhyyttä inhoava, huumorintajuinen ja inhimillinen, suorapuheisuudellaan toisinaan itseäänkin vahingoittava nilsiäläinen tuli pian tunnetuksi oman maakuntansa ulkopuolellakin.

Pohjanmaan herätysliike oli kahden nuoren papin, Joonas Laguksen ja Niilo Kustaa Malmbergin Kalajokilaaksossa alkuunpanema. Paavo Ruotsalaisen

käytyä v. 1834 Pohjanmaalla hänen sekä sikäläisten heränneiden kesken solmiutui läheinen ystävyys, ja pohjalaisetkin alkoivat pitää Paavo Ruotsalaista hengellisenä johtajanaan.

Pohjanmaan molemmat heränneet papit olivat hienosti sivistyneitä miehiä. Heidän välityksellään herätysliike levisi sellaisiinkin piireihin, jotka aluksi eivät halunneet olla tekemisissä Paavo Ruotsalaisen kaltaisen yksinkertaisen talonpojan kanssa. Monet ylioppilaat tulivat nyt myös herätykseen, ja näistä liike sai uusia johtajia. Huomattavimpia heistä oli runoilijana jo kunnostautunut Lauri Stenbäck, myöhemmin kirkkoherra.

Oman suuntansa herännäisyydessä muodosti ns. ıenqvistiläisyys, karjalaisen pappismiehen Henrik Renqvistin johtama liike. Ilomantsilaisen köyhän talonpojan poikana Renqvistin opintie oli ollut vaikea, mutta lahjakkuus ja tarmo auttoivat hänet lopuksi saamaan opintonsa päätökseen. Liperissä ja Sortavalassa pappina toimiessaan Renqvist toimi ponnekkaasti seurakuntiensa uskonnollisen ja siveellisen elämän kohottamiseksi. Mm. julkaisemalla runsaasti kansantajuista kirjallisuutta hän taisteli etenkin juoppoutta vastaan samoin kuin levitti uskonnollista herätystä. Renqvist oli myös pakanalähetystyön uranuurtaja maassamme.

Herännäisyyden pääsuunnasta haaraantui 1840-luvulla ns. hedbergiläisyys, jonka johdossa oli pappismies Fredrik Gabriel Hedberg. Oltuaan alkuaan Paavo Ruotsalaisen kannalla hän oli pitänyt tarpeellisena oikaista eräitä Ruotsalaisen käsityksiä, mikä johti eroon koko Pohjois-Savon herätysliikkeestä. Hedbergin vankasti Lutherin ajatuksiin perustuvalla ”evankelisella liikkeellä” on ollut huomattava merkitys etenkin maamme etelä- ja lounaisosien uskonnollisessa elämässä.

V:n 1850 tienoilla alkaa Lapissa vaikuttaa voimakkaan saarnamiehen Lars Leevi Laestadiuksen johtama herätysliike, jota kutsutaan lestadiolaisuu-

deksi. Nimenomaan Pohjois-Suomen seurakunnissa tämä liike on saanut jyrkästä luonteestaan huolimatta paljon hyvää aikaan varsinkin taistelussa juoppoutta vastaan.

Herätysliikkeet eivät saaneet vastustuksetta vaikuttaa. Sekä virkamiehistön että papiston taholta yritettiin rajoittaa niiden toimintaa. Viranomaiset olivat näkevinään niissä valtiollisiakin vastustusliikkeitä. Papisto taas katsoi itsekin kykenevänsä huolehtimaan Suomen kansan hengellisestä johdatuksesta tarvitsematta siinä maallikkojen apua tai suorastaan johtoa, kuten herätysliikkeissä saattoi olla asian laita. Myös suuren yleisön taholta nousi herännäisyyttä vastustavia ääniä. Mm. Runeberg arvosteli heränneitten hänen mielestään synkkää ja ahdasmielistä maailmankatsomusta.

Tämä vastustus sai lopuksi hyvin jyrkkiäkin muotoja. Heränneiden johtajia syytettiin käräjillä luvattomasta kokoustenpidosta, jonka Ruotsin-vallan aikana säädetty ns. konventikkeliplakaatti kielsi. Kuuluisilla Kalajoen käräjillä v. 1838—39 joutuivat mm. Paavo Ruotsalainen ja Niilo Kustaa Malmberg vastaamaan tällaisiin syytöksiin. Heidät ja suuri joukko muita heränneitä tuomittiin tällöin sakkoihin.

Mutta tämäntapaiset vainot eivät kyenneet tukahduttamaan herätysliikkeitä, joiden kannattajajoukko vain lisääntyi yleisen huomion niihin kiintyessä. Mutta vähitellen herätysliikkeet laimenivat keskinäisten erimielisyyksien sekä etevimpien johtajien kuoleman tai väsähtämisen johdosta tosin myöhemmin osittain jälleen elpyen. Mutta herännäisyydellä on ollut suuri ja myönteinen osuus kansamme kehityksessä. Se kohotti uskonnollisen elämän tasoa sekä maallikkojen että papiston keskuudessa. Aito luterilaisessa hengessä se korosti jokaisen kristityn oikeutta asettua suoraan yhteyteen Jumalan kanssa ilman papiston välitystä. Samoin se kohotti kansansivistystä lisätessään hengellisen kirjallisuuden harrastusta ja lähensi eri yhteiskuntaluokkia toisiinsa

Lopuksi on todettava, että herännäisyys kohotti huomattavasti kansan moraalista tasoa niillä seuduilla, minne se levisi. Tällä tavoin herännäisyys omalta osaltaan loi edellytyksiä kansamme kansalliselle ja valtiollisellekin heräämiselle.

SUOMEN KANSAN SUURI HERÄTTÄJÄ

Suuret historialliset tapahtumat ovat ani harvoin yhden miehen aikaan saannosta. Vaikka jollakin suurmiehellä näyttää olleen ratkaiseva osuus tietyssä tapahtumassa, on häntä tavallisesti edeltänyt joukko henkilöitä, jotka ovat valmistelleet tietä hänen toiminnalleen. Näin oli suomalaiskansallisessa herätysliikkeessäkin asian laita. Suomalaisuusliike oli saanut montakin kannattajaa, jotka pyrkivät kiinnittämään huomiota suomen kielen laiminlyötyyn asemaan sekä herättämään kansamme tietoisuuteen omasta erikoislaadustaan. Mutta vasta kun suurten mittojen mies, Snellman, ryhtyi tätä aatetta kannattamaan, se alkoi menestyä ja saavuttaa tuloksia.

Arwidssonista Snellmaniin

Ensimmäinen kansallinen herätys oli pysähtynyt Arwidssonin karkotukseen. Parin seuraavan vuosikymmenen aikana ei tapahtunut mitään hänen herätyshuutoihinsa verrattavaa toimintaa. Nikolai I:n yhä taantumuksellisemmaksi käyvä ja ankara hallinto ehkäisi suomalaisen kansallistunteen herättämiseen tähtäävät pyrkimykset. Mutta kansallinen herätys edistyi hiljaisuudessa ja saattoi laskea melkoisia voittoja hyväkseen.

Näinä vuosina suomalaisuusliike levisi myös varsinaisen rahvaan keskuuteen. Valistuneimmat talonpojat alkoivat tajuta suomen kielen sorretun aseman. Tähän vaikuttivat etenkin v. Beckerin ”Turun Wiikko-Sanomat” ja Jaakko Juteinin runot. Talonpoi-

kaisväestön heräävän kansallistunteen tulkkeina esiintyvät kansanrunoilijat. Mm. Paavo Korhonen sepitti runon ”Suomen kielen vähästä arvosta”, jossa hän toteaa sen olevan vain

Lavihtalla lautamiesten
Eikä vielä ennättänyt
Rotokollahan kohota
Ett' ei kouluissa kysytä,
Akatemoissa anota.

Nimenomaan kansan enemmistölle vieraan kielen käyttäminen oikeudenkäynneissä ja kouluissa havaitaan nyt epäkohdaksi.

Vähitellen tapahtuikin parannuksia kielioloissa. V. 1824 velvoitettiin suomalaisiin seurakuntiin pyrkivät papit suorittamaan suomen kielen koe. Syksyllä v. 1828 päästiin vihdoin niin pitkälle, että Suomen valtionyliopistoon perustettiin suomen kielen lehtorin virka. Sen ensimmäiseksi hoitajaksi määrättiin lehtori K. N. Keckman. Neljä vuotta myöhemmin ilmestyivät ensimmäiset suomenkieliset maisterinväitöskirjat. Toisen tekijänä oli innokas suomalaisuusmies ja suomen kielen sanaseppo Volmar Schildt-Kilpinen, joka myöhemmin Jyväskylässä piirilääkärinä toimiessaan oli innokkaimpia aikaansaamaan maamme ensimmäistä suomenkielistä oppikoulua. V. 1841 suomen kieli pääsi vihdoin maamme oppikoulujen opetusaineeksi, joskin ylimääräiseksi ja ylioppilastutkintoon kuulumattomaksi. Joitakin vuosia aikaisemmin oli Savo-karjalainen osakunta ensimmäisenä osakuntana ottanut suomen kielen pöytäkirjojensa kieleksi.

Erittäin suuri osuus suomalaisuustyössä oli Elias Lönnrotilla etenkin hänen julkaisemansa lehden, ”Mehiläisen” avulla. Vuosina 1836—37 ja 1839—40 ilmestynyt Mehiläinen oli ensimmäinen suomenkielinen aikakauskirja. Lönnrotin tarkoituksena oli eri aloilta julkaisemillaan kirjoituksilla laajentaa suo-

menkielisen lukijakunnan tietoja sekä samalla kehittää kieltämme tieteelliseen käyttöön soveltuvaksi. Mehiläinen sisältääkin satoja Lönnrotin itsensä sepittämiä tai kansankielestä kirjakieleen siirtämiä sanoja. Hänen puuhansa saavuttivat viranomaisten hyväksymisen, joten hän sai v. 1840 kahden vuoden virkavapauden toimittaakseen ”täydellisen sanakirjan suomen kielestä sekä suomalaiselle rahvaalle julkaisisi hyödyllisiä luku- ja oppikirjoja”. Vähän myöhemmin hän sai viiden vuoden virkavapauden samaa tarkoitusta varten.

Kuten aina olivat ylioppilaat kielikysymyksessäkin ensimmäisinä viemässä kehitystä eteenpäin. Jo v. 1834 Savo-karjalainen osakunta oli ottanut suomen pöytäkirjojensa kieleksi. Myöhemminkin tämä osakunta kulki suomalaisuusrientojen kärjessä. Se julkaisi kansantajuisia kirjasia ”Lukemisia Suomen Kansan Hyödyksi”, joissa selviteltiin mm. maamme historiaa ja valtiollisia oloja. Savo-karjalaisten keskuudessa syntyi myös seura, joka vaati jäseniään käyttämään suomen kieltä ja mahdollisuuksien mukaan välttämään ruotsin kieltä. Muissakin osakunnissa oli samantapaisia harrastuksia. Pohjalaisten keskuudessa esitettiin niinkin jyrkkiä mielipiteitä, että ”ruotsin kieltä ja ruotsalaista vaikutusta on katsottava isänmaassamme kalvavaksi syöväksi Suomen kansan rinnassa ollen se niin ollen juurineen hävitettävä, jos mieli jotakin toivoa olla suomalaisen kansallisuuden versomisesta”. — Kuitenkin vielä esim. vuoden 1848 ylioppilaista n. 4/5:n sanotaan olleen ummikkoruotsalaisia ja vain n. 40:n selvästi puhuvan, lukevan ja kirjoittavan suomen kieltä.

Kuitenkin kansalliset harrastukset voimistuivat jatkuvasti. Ylioppilaiden kevätjuhla v. 1848 vaikutti suuresti kansallistuntoa kohottavasti. Ehkäpä vieläkin suurempi merkitys tässä suhteessa oli Runebergin v:n 1848 lopulla julkaisemalla ”Vänrikki Stoolin tarinain” I osalla. Tunnettiin kuuluttavan kansakuntaan, joka urheutensa vuoksi oli arvokas elämään.

Suomen sodan sankarien osoittama uhrautuvaisuus, uljuus ja kärsivällisyys rohkaisi lähes puolen vuosisadan kuluttua heidän taistelujensa taukoamisesta kansakuntaa, joka alkaessaan juuri päästä tietoiseksi kansallisesta omalaatuisuudestaan joutui huokailemaan ankaran valtiollisen painostuksen alaisena.

Juuri vuosisadan taitteessa kansallisia pyrintöjä kohtasi nimittäin ankara takaisku. Huhtikuun 8. päivänä v. 1850 julkaistiin sensuuriasetus, jossa sanottiin mm. seuraavaa: ”Uusia kirjoja, lentolehtisiä, aikakautisia ja muita kirjatuotteita, minkälaisia ja kokoisia ne lienevätkin, saadaan suomeksi julkaista ainoastaan sellaisia, joilla, sotimatta yleisiä sensuurimääräyksiä vastaan, on sekä siihen henkeen nähden, jolla ne ovat kirjoitetut, että myös esitystapaan nähden tarkoituksena ainoastaan uskonnollinen hartaus tai taloudellinen hyöty. Sitä vastoin kielletään kokonaan painosta julkaisemasta valtiollisia uutisia tai tietoja ulkomailla tehdyistä rikoksista, toimittamasta sanotulla kielellä romaaneja, joko nämä ovat sitten alkuperäisiä tai käännöksiä. Tästä eivät ole poikkeuksena nekään, jotka sensuuri muulla kielellä (ruotsiksi) sallii.”

Tämä asetus oli mitä turmiollisin Suomen kansalle. Johdonmukaisesti toteutettuna se olisi saattanut estää suomalais-kansallisen herätysliikkeen täydellisesti. Suomen kielen käytön edistämispyrintöihin aikaisemmin suopeasti suhtautunut keisari näytti nyt muuttaneen mielensä täysin päinvastaiseksi. Syynä oli ilmeisesti pelko, että helmikuun vallankumouksen lietsomat kumoukselliset virtaukset saattaisivat suomenkielisten julkaisujen välityksellä levitä meidänkin maahamme. Ilmeisesti maamme korkeimmat kotimaisetkin virkamiehet vielä vahvistivat näitä keisarin epäluuloja. Useat maamme korkeimmista miehistä suhtautuivat kielteisesti suomalaisuuspyrintöihin. Heidän käsityksensä mukaan maamme olot olivat parhaat mahdolliset juuri sellaisinaan ruotsinkielisen virkamiehistön ja muiden ylempiin yhteis-

kuntaluokkiin kuuluvien hallitessa suomenkielistä rahvasta, jolla kielensä sorretun aseman vuoksi ei ollut mahdollisuuttakaan vaatia maan pääväestölle kuuluvia oikeuksia. Uusi sensuuriasetus näytti erinomaisesti tukevan näiden henkilöiden pyrkimyksiä.

Tilanne kansallisella rintamalla näytti synkältä v. 1848. Vuosikymmenien ponnistelujen tuloksena saavutettu pieni edistyminen kielikysymyksessä näytti menettäneen merkityksensä ja jatkuva kansallinen herätystyö mahdottomalta. Mutta kansamme onneksi asiat eivät olleet vielä näin hullusti. Herätystyön tielle rakennetut esteet raivattiin syrjään, ja taistelu suomen kielen oikeuksista vietiin voittoon. Pääansio tästä kuuluu Juhana Vilhelm Snellmanille, joka sensuuriasetuksen voimaan tullessa oli jo lähes vuosikymmenen pelottomasti ja voimakkaasti toiminut kansallisen herätyksen hyväksi.

Snellmanin kehitysvuodet

Juhana Vilhelm Snellman syntyi v. 1806 Tukholmassa, missä hänen vanhempansa silloin asuivat. Sekä isä, merikapteeni Henrik Snellman, että äiti Maria Magdaleena Röring, olivat syntyisin Pohjanmaalta. Haminan rauhan jälkeen perhe siirtyikin Suomeen.

V. 1822 ylioppilaaksi tullut Snellman otti pääaineekseen filosofian, johon jo hänen isänsäkin oli ylioppilasvuosinaan eliniäkseen kiinnostunut. Snellmanin opinnot veivät pitkän ajan. Mutta niinpä ne olivatkin sitä perusteellisempia. V. 1831 filosofian kandidaatiksi valmistuessaan hänellä oli jo erittäin laajat tiedot. Hän oli perehtynyt erityisesti saksalaisen Hegelin filosofiaan, jonka paras tuntija hänestä myöhemmin tuli. V. 1835 Snellman nimitettiin Helsingin yliopistoon filosofian dosentiksi.

Snellmanin erikoiset luonteenominaisuudet herättivät jo varhain huomiota. Erään hänen tätinsä kerrotaan maininneen, että pojasta tulee joko oikein

J. V. Snellman.

hyvä mies tai sitten täysi lurjus. Keskinkertaiseksi hän ei ollut jäävä. Lujaluonteinen ja pelkäämätön poika joutuikin monesti riitoihin ikätoveriensa ja vanhempienkin ihmisten kanssa, joten näytti olevan syytä pelätä pahinta. Mutta toisaalta hänessä ilmeni jo tällöin syvään juurtunut oikeudentunto, mikä pakotti hänet vapaaehtoisesti alistumaan huomatessaan olevansa väärässä. Nämä ominaisuudet vain vahvistuivat Snellmanissa iän karttuessa. Ylioppilasvuosinaan hänestä kehittyi tovereittensa itseoikeutettu johtaja. Pohjalainen osakunta valitsi hänet kuraattorikseen, ja tässä asemassa hän pelkäämättä esiintyi ylioppilasnuorison oikeuksien puolesta. Itsenäisenä ja perusteellisena luonteena Snellman omaksui toimintansa perustaksi vain sen, minkä oikeutuksesta hän oli omakohtaisella tutkimus- ja ajattelutyöllä tullut vakuuttuneeksi. Tällä tavoin hän vuosien mittaan valmistautui tulevaan elämäntyöhönsä.

Ensimmäiset taistelunsa Snellman joutui käymään yliopiston piirissä. Yliopiston viranomaiset olivat ah-

dasmielisiä ja virkavaltaisia. Kaikki vapaat ajatukset koetettiin nujertaa, sillä niissä vainuttiin valtiollisia tarkoitusperiä. Pitääkseen ylioppilaat helpommin aisoissa yliopiston viranomaiset päättivät jakaa osakunnat, nimenomaan pohjalaisen, pienemmiksi. Kun osakunta oli jaettu, määrättiin Snellman pohjoispohjalaisten kuraattoriksi. Mutta hän kieltäytyi jyrkästi vastaanottamasta tätä pakolla tarjottua tehtävää. Varhemmassa kuraattorintoimessaan Snellman oli pyrkinyt kasvattamaan osakuntansa jäsenistä miehiä, jotka tajutessaan kurin ja järjestyksen merkityksen alistuisivat siihen vapaaehtoisesti. Pakkokeinot eivät hänen mielestään enää kuuluneet ylioppilaiden kasvatukseen. Ilmaistakseen ajatuksensa Snellman aikoi ryhtyä luennoimaan ”akateemisen vapauden todellisesta luonteesta ja olemuksesta”. Mutta pelkkä sana ”vapaus” riitti saamaan viranomaiset kauhuihinsa Nikolain ankaralla hallituskaudella. Yliopiston rehtori esti hänen aikeensa. Ja kun Snellman ei taipunut kuraattorikysymyksessä korkeilta viranomaisilta saamistaan nuhteista huolimatta, sakotettiin häntä esimiehiä vastaan osoitetusta tottelemattomuudesta.

Snellman oli saanut apurahan ulkomaista opintomatkaa varten, jolle hän pääsi lähtemään oikeudenkäynnin päätyttyä syksyllä 1839. Viranomaiset olivat hyvillään vapautuessaan tästä kiusallisesta miehestä, mutta akateeminen nuoriso jäi haikeana kaipaamaan suuresti ihailemaansa johtajaa. Snellman oli itse kyllä tyytyväinen päästessään kotimaan ahtaista oloista suureen maailmaan, missä hänellä oli tilaisuus syventää tietojaan lempiaineessaan ja yleensäkin laajentaa näkemyksiään.

Aluksi Snellman oleskeli vuoden verran Tukholmassa. Täältä hän elokuussa 1840 jatkoi matkaansa Tanskaan, Saksaan ja Sveitsiin palaten vasta seuraavana syksynä Tukholmaan, josta hän lähti kotimatkalle marraskuussa 1842. Nämä ulkomailla vietetyt vuodet kuluivat ahkerassa tieteellisessä työssä,

jonka tuloksena Snellmanilta ilmestyi useita teoksia. Huomattavimmat olivat Hegelin filosofiaan perustuva saksaksi julkaistu filosofinen tutkimus ”Persoonallisuudenaatteen spekulatiivisen kehittelyn koe” sekä ruotsinkielinen ”Valtio-oppi”. Mutta hän kirjoitteli myös runsaasti sanoma- ja aikakauslehtiin tieteellisistä ja kirjallisista kysymyksistä, julkaisipa romaaninkin. Ahkerasti liikkumalla Tukholman tieteellisissä ja kirjallisissa piireissä hän myös hankki ystäviä ja nimeä itselleen.

Mutta vaikka Snellman viihtyi hyvin Ruotsissa, ei hän siitä huolimatta unohtanut omaa maataan. Tänä aikana lopullisesti kypsyivät ne aatteet, jotka tekivät hänestä kansallisen herätysliikkeen suurmiehen. Nimenomaan tutustuminen muiden kansojen kansallisiin liikkeisiin ja Hegelin kansallisuusaatetta korostavaan filosofiaan vaikuttivat Snellmanin kannanottoihin. Niinpä hänen Fredrik Cygnaeukselle yliopiston 200-vuotisjuhlaan lähettämästään kirjeestä kuvastuvat jo selvästi Snellmanin myöhemmät johtoajatukset: Vuosisatainen vieraan vallan alaisuus on hävittänyt maastamme isänmaanrakkauden. Sivistynyt ruotsinkielinen osa väestöstä ei välitä vähääkään maan pääasujaimiston henkisestä eikä aineellisesta kehittämisestä. Pitkällinen kielellinen sorto on tylsistyttänyt rahvaan, joten se ei yritäkään hankkia parannusta oloihinsa eikä tunne mitään kiinnostusta maan yhteisiin asioihin. Rahvaan tilaa ei voidakaan kohottaa, niin kauan kuin lainkäytön ja opetuksen kielenä on ruotsi. Sivistyneistö ei ole kuitenkaan tehnyt yritystäkään tämän epäkohdan korjaamiseksi. Virkamieskunnasta, joka ehkä aluksi yritti säilyttää entiset olot ja kielen voidakseen vastustaa idästä päin tulevia kansallisesti vaarallisia vaikutteita, on kuitenkin tullut venäläisten vallanpitäjien edessä mateleva ja kansaa sortava yläluokka. Nyt ei enää näytä olevan mahdollista yrittääkään muuttaa tätä olojen turmiollista kehitystä, sillä kansalliset pyrinnöt sotisivat sivistyneistön mielestä sen

etuja vastaan. Näin ”Suomen kansakunta on jo laskettu hautaan”. Suomi ei voi kuitenkaan mitään väkivalloin, vaan sivistyksen voima on sen ainoa pelastus.

Snellmanin käsitykset olivat siis hyvin synkät. Kansalliseen herätykseen tähtäävä työ tuntui hänestä täysin toivottomalta. Itse hän olisi kyllä saattanut järjestää elämänsä mukavasti ja luopua turhasta työstä heti alkuunsa, sillä hänelle tarjottiin Ruotsissa julkaisemiensa tieteellisten teosten perusteella professorinvirkaa kahdessakin yliopistossa, Upsalassa ja Lundissa. Mutta Snellmanin isänmaanrakkaus ja taistelijanluonto voittivat tämän kiusauksen. Kirjeessään Cygnaeukselle hän oli maininnut, että ”käy päinsä kaatua kansakunnan mukana, mutta sen kanssa sortuminen orjan tautikuolemaan ei sovi ihmiselle”, ja että hän aikoo palata ”kurjuuden kotiinsa”. — Saatuaan itselleen lujan teoreettisen pohjan ja siihen perustuvan voimakkaan vakaumuksen Snellman palasi kotimaahan estääkseen kansansa sortumasta ”orjan tautikuolemaan”.

Herätystyö alkaa

Kun ulkomailla etevän tiedemiehen maineen saavuttanut Snellman palasi kotimaahan, ei valtionyliopistomme voinut käyttää hänen kykyjään. Snellmanin Ruotsissa julkaisemat kirjoitukset olivat hallitusmiesten mielestä osoittaneet, että hän oli entistäänkin kapinallisempi. Niin vaarallinen mies ei saanut päästä villitsemään ylioppilaita, joihin hänellä jo vanhastaan oli harmillisen suuri vaikutusvalta. Niinpä Snellman ei saanut mitään virkaa pääkaupungista, joten hänen oli otettava vastaan Kuopion yläalkeiskoulun rehtorin virka.

Kuopio oli hankalien matkojen päässä oleva syrjäinen kaupunkipahanen. Miehestä, josta ulkomaiden yliopistot olivat kilpailleet saadakseen hänet opettajiensa joukkoon, täytyi Kuopion tuntua suo-

ranaiselta karkotuspaikalta. Mutta Snellman ei masentunut. Heti Kuopioon kotiuduttuaan hän ryhtyi täältä syrjäisestä maankolkasta käsin toteuttamaan herätysohjelmaansa. Pian viranomaiset saivat havaita, etteivät he olleet kyenneet tukkimaan Snellmanin suuta.

Tarmokkaasti hoitamansa opettajanviran ohella Snellman alkoi julkaista kahta sanomalehteä, joissa hän ajoi kansallisuusohjelmaansa. Toinen, suomenkielinen ”Maamiehen ystävä” oli tarkoitettu lähinnä talonpoikaisväestölle. V:n 1844 alussa se alkoi ilmestyä kerran viikossa. Lehti sisälsi kansantajuisia kirjoituksia Suomen ja yleisestä historiasta, kirjallisuudesta, laskennosta yms. sekä käytännöllisiä ohjeita mm. maanviljelyksen alalta. Snellman itse toimitti tästä lehdestään vain 14 ensimmäistä numeroa. Lehti ilmestyi kaikkiaan 11 vuoden ajan ja sai melkoisen menekin.

Snellmanin toinen lehti, ruotsinkielinen ”Saima”, oli edellistä huomattavasti merkittävämpi. Sen avulla hän yritti levittää ajatuksiaan maan ruotsinkielisen sivistyneistön keskuuteen ja voittaa sen kannatusta ohjelmalleen. ”Saiman” kirjoituksista käyvät ilmi Snellmanin perusajatukset. Jokaisella kansakunnalla on oma tehtävänsä maailman kansojen yhteisössä. Jokaisen kansakunnan on nimittäin omalta osaltaan rikastutettava ihmiskunnan yhteistä sivistysperintöä. Mutta kansakunta voi suorittaa tämän tehtävänsä vain sillä edellytyksellä, että sillä on jotakin sellaista annettavaa, mitä muilla kansoilla ei ole. Tämä on se kansallinen erikoisluonne, jonka avulla kukin kansakunta kykenee kehittämään oman kansallisen sivistyksensä. Kansallisen sivistyksen luominen on jokaisen kansakunnan olemassaolon tarkoitus ja päämäärä.

Miltä sitten näyttivät Suomen kansan mahdollisuudet tämän päämäärän toteuttamiseen? Maan sivistyneistö puhui ruotsia ja pyrki kaikessa vain jatkamaan sitä sivistysmuotoa, joka sille oli Ruotsin-

vallan ajoilta periytynyt. Omasta kansallisesta sivistyksestä ei ollut puhettakaan, ja vain harvat kansallisesti ajattelevat miehet uskalsivat edes haaveilla sellaisen syntymisestä.

Mutta Snellman uskalsi. Pelottomasti ja väsymättömästi hän vaati todella kansallisen sivistyksen luomista. Kansallinen sivistys on kuitenkin mahdollista vain kansan kielellä. Vasta sitten, kun Suomessa olisi aikaansaatu suomenkielinen kirjallisuus, voitaisiin puhua suomalaisesta sivistyksestä. Suomen ruotsinkielisen sivistyneistön olisi luovuttava tähänastisesta eristäytyneisyydestään sekä ruotsin kielestä ja muututtava mieleltään ja kieleltään suomalaiseksi, sillä vain kootuin voimin kansakunta kykenisi kehittämään sivistystään omalla pohjalla ja välttämään venäläistymisvaaran.

Terävästi ja voimakkaasti Snellman osoitti myös keinot, millä kansallinen sivistys aikaansaataisiin. Suomen kielen oli saatava ne oikeudet, mitkä sille maan pääväestön kielenä luonnostaan kuuluivat. Siitä oli tehtävä opetus- ja virkakieli maassamme. Väitteet, ettei suomi ollut vielä tähän riittävästi kehittynyt, olivat Snellmanista turhia. Jos suomi kelpasi uskonnonopetuksen ja jumalanpalveluksen kieleksi, voitiin sillä kyllä yhtä hyvin opettaa laskentoakin yms., arveli Snellman. Ja vain mahdollisimman laajassa käytössä kieli nopeimmin kehittyisi yhä täydellisemmäksi ja korkeampaan hengenviljelyyn soveliaaksi.

”Saima” herätti suurta huomiota. Sen nasevia, iskeviä, milloin purevan ivallisia, milloin taas hyväntahtoisen leikillisiä kirjoituksia luettiin laajalti maassa. Ne vaikuttivat myös Snellmanin toivomalla tavalla. Yhä useammat tajusivat, että suomen kielen kehittäminen ja sen ottaminen kansallisen sivistyksemme kieleksi oli kansakunnan olemassaolon elinehto. Alettiin myös ymmärtää, ettei sivistyneistö saata jatkuvasti eristäytyä maan pääväestöstä. Mutta Snellmanin jyrkkä toteamus, että ruotsinkielinen

kirjallisuus, samoin kuin ruotsinkielinen sivistys yleensäkin, oli kansalliselta kannalta kansakunnalle merkityksetöntä, herätti monissa vastustushalua. Ei oltu halukkaita yhdellä iskulla hylkäämään kaikkea vanhaa. Monet Snellmanin ystävätkään eivät tajunneet hänen vaatimuksiensa perusteita, pitivätpä häntä itseäänkin kansalliseksi herättäjäksi huonosti sopivana ruotsalaisen äidinkielen ja kasvatuksen vuoksi. Mutta Snellman kulki järkkymättä tietään sovitteluihin ja puolinaisuuksiin taipumatta.

Myös hallitusmiesten huomio kiintyi ”Saimaan”, ja tämä kävi lehdelle kohtalokkaaksi. Kuopion rehtorin mielipiteet eivät tälläkään kertaa saaneet armoa hallitusherrojen silmissä. Snellman ei ollut tyytynyt lehdessään käsittelemään vain kielikysymystä. Hän oli kirjoittanut artikkeleita teollisuutemme kehittämisestä, liikennekysymyksistä, maataloudesta, oikeuskysymyksistä sekä tehnyt ehdotuksia yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamiseksi. Nämä kirjoitukset olivat yhtä selviä, asiallisia ja kaukonäköisiä kuin Snellmanin esitykset kansallisista kysymyksistä. Siitä huolimatta ne kauhistuttivat hallitusmiehiä. Hallituksen asiana oli valvoa yhteistä hyvää sekä kehittää maan oloja parhaaksi katsomallaan tavalla. Tässä työssään se ei tarvinnut kansalaisten neuvoja. Snellmanin esiintyminen oli selvää kumouksellisuutta, mikä oli sitä vakavampaa, kun se näytti saavan vastakaikua maassa. Hänen vaikutuksestaan oli sen vuoksi tehtävä pikimmiten loppu. Vuoden 1846 lopulla ”Saima” lakkautettiin etupäässä eräiden taantumuksellisten kotimaisten viranomaisten vaikutuksesta.

Lyhyestä elinajastaan huolimatta ”Saimalla” oli ollut hyvin suuri vaikutus. Snellman oli siinä esittänyt sekä kansallisen että koko yhteiskunnallisen uudistusohjelmansa tavalla, joka oli lähtemättömästi painanut sen maamme sivistyneistön tietoisuuteen. Vastustuksesta huolimatta tämä kylvö oli hiljaa juurtuva ja aikoinaan kantava hedelmää.

”Saima” sai myös seuraajia. Useita suomenkielisiä sanomalehtiä alkoi ilmestyä. Niistä pitkäikäisin ja kaikin puolin huomattavin oli v. 1847 perustettu ”Suometar”, jonka toimittajina toimivat innokkaat suomalaisuusmiehet runoilija ja tiedemies August Ahlqvist-Oksanen sekä tohtorit Paavo Tikkanen ja Rietrikki Polén. Mutta myös Snellman jatkoi sanomalehtien julkaisemista. Koska hän itse ei saanut julkaisemislupaa, hänen uusi lehtensä ”Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning” (Kirjallisuuslehti yleistä kansalaissivistystä varten) julkaistiin Elias Lönnrotin nimissä. Snellmanin kanta ilmeni tässä lehdessä hillitymmin kuin ”Saimassa”, ja ”Litteraturbladin” elinikä olikin huomattavasti edeltäjäänsä pitempi. Lehti seurasi kiinteällä myötätunnolla nimenomaan suomenkielisen kirjallisuuden kehitystä, sillä Snellmanin mukaan omakielinen kirjallisuus on kansallisen sivistyksen olennaisin ilmenemismuoto.

Snellmanin elämä Kuopiossa oli moninaisten töiden ja puuhien täyttämää. Koulutyöstä ylijäävän ajan nielivät tarkkaan hänen kirjalliset harrastuksensa, sillä hän joutui paitsi kirjoittamaan lehtiensä sisällyksen myös itse suurimmaksi osaksi hoitamaan toimitustyön. Aikaa myöten tämä elämä alkoi häntä kyllästyttää. Kuopio oli sentään kovin syrjäinen paikka, ja Snellman halusi päästä lähemmin seuraamaan sekä poliittisen että hengenelämän tapahtumia. V. 1849 hän sen vuoksi muutti perheineen — hän oli mennyt Kuopiossa ollessaan naimisiin apteekkari Wennbergin tyttären Johanna Lovisan kanssa — Helsinkiin huolimatta siitä, ettei hänellä ollut siellä mitään virkaa tiedossa. Hän oli hakenut yliopiston filosofian professorin virkaa, mutta syrjäytettiin suurista tieteellisistä ansioistaan huolimatta. Lundin ja Upsalan yliopistoissa oli kummassakin avautunut professorin virka, johon Snellman olisi hyvinkin saattanut päästä. Snellman ei kuitenkaan nytkään jättänyt isänmaataan täällä kokemistaan pet-

tymyksistä huolimatta, vaikka hänelle Ruotsissa olisi avautunut mahdollisuus antautua kokonaan tieteellisiin tutkimuksiin. Muutamien raskaiden vuosien jälkeen olikin aika tuleva, jolloin hän vihdoin alkoi saada julkista tunnustustakin sekä sai nähdä aatteittensa alkavan vähitellen toteutua.

Aleksanteri II

Snellmanin Kuopion-vuodet osuivat Nikolai I:n hallitusajan viimeisiksi vuosiksi, jolloin voimakas keisari kiristi taantumuksellista otettaan entistään lujemmaksi. V. 1853 puhjennut Krimin sota ei ollut suinkaan omiaan tuomaan lievennystä tässä suhteessa. Mutta kun keisari Nikolai kesken sodan yllättäen kuoli, tapahtui meidänkin maamme oloissa hyvin suuri muutos. Nikolain pojan ja seuraajan, Aleksanteri II:n hallituskautena maamme oloja alettiin vihdoin kehittää Snellmanin viitoittamaan suuntaan. Tässä työssä hän tuli itse olemaan huomattavalla tavalla osallisena.

Aleksanteri II on Venäjän merkillisimpiä hallitsijoita. Luonteeltaan hän erosi suuresti isästään. Häneltä puuttui Nikolai I:n häikäilemätön tarmo ja voima. Aleksanteri II ei halunnut eikä olisi kyennytkään ylläpitämään isänsä taantumuksellista, alkeellisimmatkin vapaudet alamaisilta riistävää hallintojärjestelmää. Tuskin se olisi ollut enää mahdollistakaan. Nikolai I:n itsevaltius oli estänyt Venäjän sisäisten olojen kehittymisen niin suuressa määrin, että oli välttämätöntä heti ryhtyä suuriin muutoksiin. Lempeäluonteinen ja jalomielinen keisari halusi poistaa valtakunnassaan esiintyvät suuret yhteiskunnalliset epäkohdat, kuten maaorjuuden, ja antaa alamaisilleen valtiollisia oikeuksia rajoittamalla hallitsijan valtaa. Huolellisen kasvatuksen saaneena hän oli myös tietojensa puolesta hyvin valmistautunut tulevaan hallitsijantehtäväänsä.

Sanoma Nikolai I:n kuolemasta oli herättänyt Suo-

messa helpotuksen tunteen. Voimakkaan keisarin ote oli alkanut tuntua jo sietämättömän raskaalta. Uudesta hallitsijasta toivottiin maallemme suuriruhtinasta, joka antaisi sille käytännössäkin hallitusmuodon edellyttämät perustuslailliset oikeudet. Aleksanteri tunnettiin hyvin Suomessa, missä hän oli käynyt kruununperillisenä ollessaan neljä kertaa. Etenkin Helsingin yliopiston kanslerina toimiessaan hän oli joutunut perehtymään maamme oloihin ja sen erikoisasemaan. Hänen tiedettiin suhtautuvan maahamme suopeasti. Mutta olisiko hänellä myös voimaa toimia Suomen hyväksi ja nimenomaan kykenisikö hän pitämään kurissa ne kiihkokansalliset liikkeet, jotka jo hänen isänsä aikana olivat Venäjällä vaatineet mm. Suomen erioikeuksien poistamista?

Kohta saatiinkin vastaus näihin kiihkeästi pohdittuihin kysymyksiin. Isänsä tavoin Aleksanterikin antoi hallitsijanvakuutuksen, jossa hän vahvisti maamme oikeudet. Jo ensimmäisinä hallituspäivinään hän myös teki eräitä maallemme hyödyllisiä päätöksiä. Mm. pitkäaikainen kenraalikuvernööri, Krimin sodassa ylipäällikkönä epäonnistunut ruhtinas Menshikov sai eron virastaan. Hänen tilalleen tuli kenraali, kreivi v. Berg, joka heti ryhtyi tarmokkaasti hoitamaan virkaansa.

Sodasta huolimatta uusi keisari-suuriruhtinas pistäytyi Suomessa heti ensimmäisen tilaisuuden tullen. Maaliskuun 23. päivän vastaisena yönä Aleksanteri saapui kolmen veljensä kanssa Helsinkiin, missä hänet otettiin suurin kunnianosoituksin vastaan. Ylioppilaille pitämässään puheessa hän sanoi luottavansa näihin täydellisesti. Keisarin jalomielinen luottavaisuus herätti ylioppilasnuorison keskuudessa suurta ihastusta. Krimin sodan alettua oli nimittäin Ruotsissa monin tavoin tuotu esiin ajatus, että nyt oli tullut sopiva hetki erottaa Suomi Venäjästä ja liittää se jälleen Ruotsiin. Mm. "Suomen laulun" runoilija von Qvanten kannatti innokkaasti tällaisia pyr-

Aleksanteri II.

kimyksiä. Monet järkevät ja todellisuudentajuiset suomalaiset, kuten Snellman, niitä sen sijaan vastustivat. Snellmanin mielestä Suomi oli vasta Venäjän valtaan joutuessaan saanut mahdollisuuden kehittyä kansallisesti. Tätä tilaisuutta ei pitänyt epävarmojen tulevaisuudentoiveiden takia vaarantaa, etenkin kun Ruotsiin liittäminen olisi tehnyt lopun Suomen kansallisista pyrinnöistä. Hallitsija saikin kaikkialla havaita, ettei hänen luottavaisuutensa ollut aiheetonta.

Keisari-suuriruhtinaan käydessä senaatin istunnossa tulivat myös hänen maatamme koskevat suunnitelmansa julki. Mainittuaan jo isänsä luottaneen suomalaisiin ja olleen heihin tyytyväinen, keisari sanoi haluavansa parhaansa mukaan tukea Suomen pyrkimyksiä sen yrittäessä korjata sodan aiheuttamia vahinkoja. Senaatin pöytäkirjaan merkittiin sitten

seuraava ohjelma maamme olojen kohentamiseksi: Senaatin tuli laatia ehdotus kaupan ja merenkulun edistämiseksi; oli laadittava suunnitelmat maan teollisuuden kehittämiseksi ja kansansivistyksen kohottamiseksi kouluja perustamalla sekä ehdotettava komitea, jonka oli laadittava suunnitelma maamme liikenneyhteyksien parantamiseksi. Lopuksi senaatin oli valmistettava ehdotus alempien virkamiesten palkkauksen parantamiseksi, mikäli maan varat sen sallisivat.

Keisari lopetti tämän ohjelmapuheensa seuraavalla huomautuksella: "Ennen kaikkea älkää unohtako, hyvät herrat, te, jotka olette yleisen ajattelutavan edustajia, että sen ohella kuin pysytte hyvinä suomalaisina, olette osa sitä suurta yhteiskuntaa, jonka pää Venäjän keisari on." Äsken nimitetty kenraalikuvernööri, kreivi Berg lausui tämän jälkeisessä puheenvuorossaan haluavansa erityisesti korostaa, että sekä Nikolai I:n että Aleksanteri II:n käskyjen mukaan hänen oli hoidettava virkaansa maan lakien ja Suomen vanhojen tapojen mukaisesti. Kenraalikuvernööri sanoi haluavansa näin myös tehdä, mistä keisari lausui tunnustuksensa.

Aleksanteri II:n hallituskausi oli siis alkanut sodasta huolimatta mitä suotuisimmissa merkeissä. Uuteen hallitsijaan kiinnitetyissä toiveissa ei tultu myöhemminkään pettymään. Hänen hallituskautensa oli maallemme kaikinpuolisen henkisen ja aineellisen nousun aikaa. Tämä myönteinen kehitys johtui suureksi osaksi hallitsijan osoittamasta suopeudesta.

Uudistusohjelmaa toteutetaan

Kun sota oli v. 1856 päättynyt, voitiin maassamme ryhtyä kaikin voimin korjaamaan sen aiheuttamia vaurioita ja toteuttamaan keisari-suuriruhtinaan uudistusohjelmaa. Vireä ja uudistusystävällinen henki ilmenee kaikkialla jyrkkänä vastakohtana edellisen hallitsijan aikakaudelle.

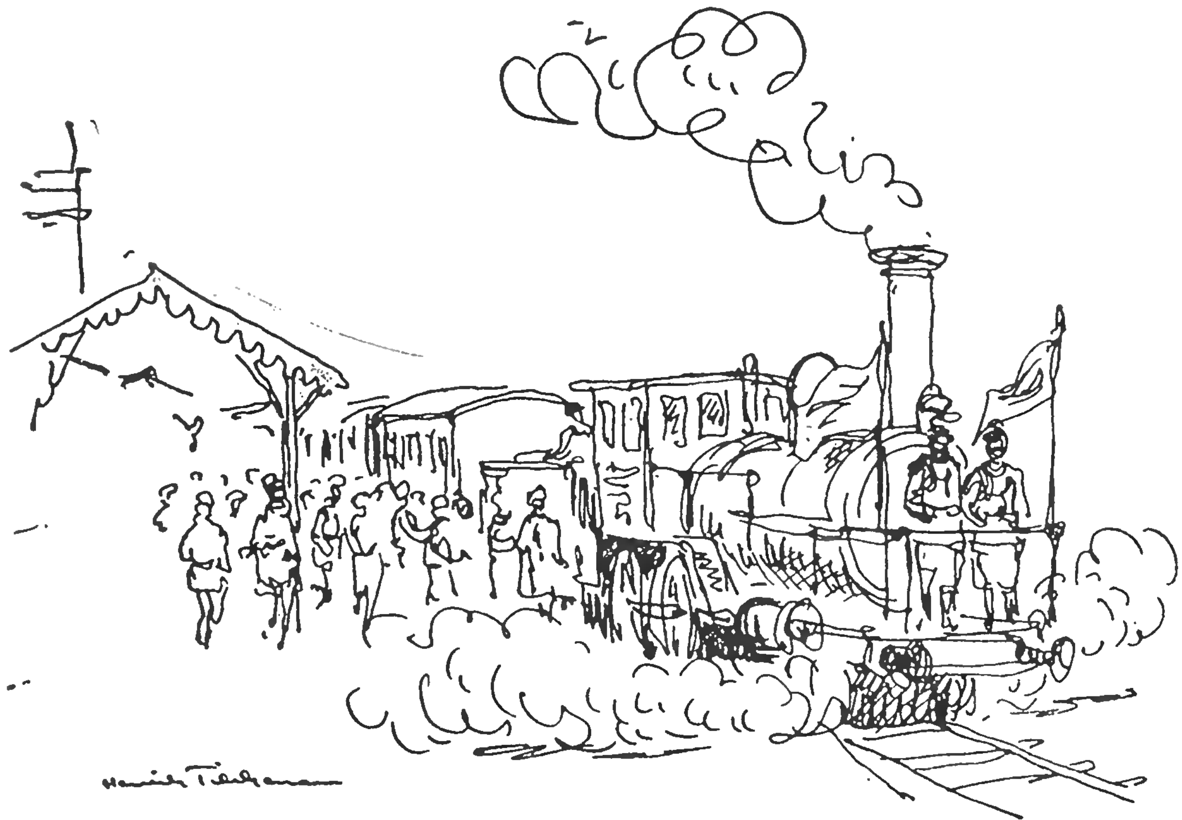
Maamme uusi kenraalikuvernööri, kreivi v. Berg harrasti innokkaasti uudistuksia. Hän oli erittäin lahjakas ja tarmokas mies, jolla lisäksi oli hallitsijan varaukseton suosio. Tämän vuoksi hänen toimintansa jätti huomattavia jälkiä maahamme. Toisaalta Bergin epäluuloisuus, mikä ilmeni mm. tiukan sensuurin ja urkintajärjestelmän ylläpitämisessä, sekä hänen usein osoittamansa pikkumaisuus ärsyttivät yleisen mielipiteen häntä vastaan. Tämä aiheutti myöhemmin kenraalikuvernöörin erottamisen.

Kohta saatiin nähdä, että uusi henki vallitsi korkeimmissa piireissä. Vuoden 1850 kohtuuton sensuuriasetus kumottiin, ja suomalais-kansallinen liike saattoi laskea eräitä muitakin voittoja tililleen. Kun jo v. 1852 Helsingin yliopistoon perustettu suomen kielen professorin virka oli Castrénin varhaisen kuoleman johdosta joutunut avoimeksi, saatiin Elias Lönnrot suostutetuksi ryhtymään tähän virkaan. V. 1856 hän piti ensimmäisen suomenkielisen luentosarjan yliopistossa. Näihin aikoihin myös Fredrik Cygnaeus ja Sakari Topelius liittyivät yliopiston opettajakuntaan. Selvin merkki olojen muuttumisesta oli itsensä Snellmaninkin nimittäminen yliopiston professoriksi. Vaikkakin Snellmanin tieteellinen työ oli katkennut kesken, hänen jo julkaisemansa tutkimukset osoittivat hänen olleen aikansa — ja myöhempienkin aikojen — omaperäisin ja terävin suomalainen ajattelija, jonka työn tulokset herättivät ulkomaistenkin asiantuntijoiden keskuudessa suurta huomiota. Myöhäisenä hyvityksenä aikaisempaan syrjäyttämiseensä hänet nimitettiin nyt ”siveysopin ja tieteiden järjestelmän” professorin virkaan. Tämä vastasi entistä filosofian professorin virkaa, joka meillä, niinkuin Venäjälläkin, oli Nikolain hallituksen loppuvuosina valtiolle vaarallisena lakkautettu. Tällä tavoin Snellman, joka Kuopiosta pääkaupunkiin muutettuaan oli vuosikausia joutunut toimimaan tavallisena konttoristina, saattoi taloudel-

lisista huolista vapautuneena entistä tehokkaammin ajaa kansallisia aatteitaan.

Senaatti ryhtyi nyt kenraalikuvernöörin myötävaikutuksella toteuttamaan keisarin toivomuksia. Aleksanterin hallituskauden alkuvuosina saatiinkin paljon uutta aikaan. Talouselämän edistämiseksi annettiin valtionlainoja yrittäjille. Elinkeinoelämän vapautta rajoittavia säännöksiä kumottiin. Mm. käsityöläisten ammattikuntapakkoa lievennettiin ja sallittiin kauppojen perustaminen maaseudulle. Maanviljelysopetusta tehostettiin, Evoon perustettiin opisto metsänhoitajien kouluttamiseksi ja suunniteltiin erityisten sunnuntaikoulujen perustamista työväestön ammatillisen ja sivistystason kohottamiseksi. Tällöin tuli myös kysymys kansan sivistystason parantamisesta kokonaisuudessaan pohdinnan alaiseksi. Senaatti päätti lähettää pastori Uuno Cygnaeuksen, jonka perusteelliset ja uudenaikaiset kirjoitukset kansanopetuksen järjestämisestä olivat herättäneet huomiota, tutustumaan kansakoululaitokseen ulkomailla. V. 1856 annettiin myös asetus, jolla oppikoululaitos järjestettiin uudelleen.

Erityisen tärkeä oli maan liikenneyhteyksien kehittämiskysymys. Jo vanhastaan oli pohdittu keinoja sisämaan ja rannikkoseutujen yhdistämiseksi toisiinsa. V. 1856 valmistunut Saiman kanava helpotti huomattavasti sisämaan tavaroiden kuljettamista rannikolle. Mutta tämä liikenne oli mahdollista vain kesäisin, ja laajat alueet olivat silloin vailla yhteyttä rannikolle. Lars Gabriel von Haartman ehdotti nyt, että rakennettaisiin kanava, joka yhdistäisi Päijänteen vesistön mereen. Snellman puolestaan piti rautateitä tärkeämpinä ja teki niiden rakentamisesta ehdotuksen, jonka mukaan pääratamme myöhemmin rakennettiinkin. Ensimmäinen rata rakennettiin Helsingistä Hämeenlinnaan. Työt aloitettiin v. 1857, ja rata valmistui v. 1861. Työt oli tehty kotimaisin voimin Suomen valtion ottaman lainan turvin. Liikkuva kalusto tilattiin Englannista. Tilaus oli teh-

Suomen ensimmäinen juna.

tävä helsinkiläisen kauppaneuvos Borgströmin liikkeen nimissä, sillä Suomen valtiota ei Englannissa tunnettu sen vertaa, että se olisi saanut tarvittavan lyhytaikaisen luoton.

Radan vihkiäiset pidettiin tammikuun 31. päivänä v. 1862. Juhlajunan saapumista Hämeenlinnaan kuvasi sikäläinen lehti ”Hämäläinen” seuraavasti: ”Hämeenlinnassa on tänäpänä ollut suuri riemu, ensimäinen tulihevonen Lemminkäinen tuli tänne kello 11 epp., tuoden seurassansa usiampia vaunuja. Kansaa oli asemahuoneessa ja sen vaiheilla ja pitkin tietä kokoontunut suuresti, tervehtimään tätä ensimäistä rautatien junaa. Hurrahuudot kaikuivat iloisista sydämistä. Kaupunkilaiset olivat asemahuoneissa toimittaneet sopivat tuliaiset ja ensimäinen malja juotiin tälle ensimäiselle tulihevoselle, omistain sen rautatien päällikölle, kenraali Stjernwallille, sitte toinen rautatien upseeristolle. Vilkas elämä syntyi, kaikki riemuitsivat ja malja Maallemme tyhjennettiin varsin kilvan riemulla. Kenraali Stjernwall kiitti sy-

dämellisesti tästä kohtelemista ja lupasi taas ylihuomenna, jos ei esteitä satu, tuottaa tulihevosen tänne."

Kenraalikuvernööri v. Bergillä on suuret ansiot suomen kielen aseman parantamisessa. Jo Nikolai I:n aikana oli pyritty edistämään suomen kielen käyttöä julkisessa elämässä. Senaatti oli kuitenkin vastustanut näitä pyrkimyksiä esittäen mielipiteenään, ettei suomen kieli ollut vielä riittävän kehittynyt mm. hallinnon ja korkeamman opetuksen kieleksi. v. Bergin toimesta saatiin kuitenkin v. 1858 aikaan määräys pitäjänkokousten pöytäkirjojen pitämisestä suomeksi suomenkielisillä seuduilla. Siten suomen kielestä tuli kunnallishallinnon virallinen kieli.

Hallitsijanvaihdos oli aiheuttanut muutoksia myös maamme korkeimpien hallitusmiesten keskuudessa. Senaatin mahtava varapuheenjohtaja, jäykkä ja itsevaltainen Lars Gabriel von Haartman oli joutunut riitaan kreivi Bergin kanssa ja vapautettiin tehtävästään. Valtion raha-asiat joutuivat hänen jälkeensä senaattori Fabian Langensköldin hoitoon. Langensköld oli erittäin taitava mies, ja hän saattoi tehdä suuria palveluksia maallemme. Hänen kykyään kysyttiin erityisesti Suomen ja Venäjän välisiä kauppasuhteita järjesteltäessä. Hallitsijan lopuksi vahvistaman senaatin ehdotuksen mukaan tuli kummallakin maalla olemaan mahdollisimman yhtäläinen asema, joskin Venäjälle jäi joitakin etuja. Uudet säännökset elvyttivät huomattavasti maamme kaupankäyntiä Venäjän kanssa.

Venäjän rupla oli Suomessakin virallisena rahana. Ruplan arvo oli kuitenkin vaihdellut etenkin Krimin sodan takia, ja siitä oli aiheutunut huomattavia tappioita maamme liikemiehille. Suomessa toivottiin yleisesti oman rahan saamista. Langensköld ponnisteli tarmokkaasti tämän toiveen toteuttamiseksi. V. 1860 päästiinkin niin pitkälle, että Suomi sai oman rahan. Rahayksikön nimeksi määrättiin ikivanha suomalainen rahan nimitys markka, joka jakaantui

100 penniin. Markan arvoksi määrättiin ¼ hopearuplaa.

Tämä uudistus ei kuitenkaan ollut vielä riittävä, sillä ala-arvoista venäläistä rahaa oli edelleenkin otettava vastaan maassamme. Vasta kun Suomen raha olisi täysin irroitettu Venäjän ruplasta, saataisiin maamme rahaolot vakavalle pohjalle. Langensköld ehtikin vielä saada aikaan keisarillisen päätöksen, jolla Suomen markka erotettiin Venäjän ruplasta ja määriteltiin sen hopea-arvo. Tämän päätöksen täytäntöönpano jäi kuitenkin hänen seuraajakseen määrätyn Snellmanin toimeksi, sillä Langensköld kuoli jo v. 1863 liiallisen työtaakan ja sen pettymyksen murtamana, minkä hänen toimenpiteisiinsä valtiopäiväkysymyksessä kohdistunut arvostelu oli hänessä aiheuttanut.

Tämän hetken polttavin valtiollinen kysymys oli nimittäin valtiopäivien koollekutsuminen, mitä kaikilla tahoilla maassamme toivottiin. V. 1863 tämä kansamme pitkäaikainen haave vihdoin toteutuikin.

Valtiopäivät jälleen koolle

Porvoon valtiopäivistä oli kulunut yli puoli vuosisataa valtiopäivien kertaakaan sen jälkeen kokoontumatta. Tätä pidettiin maassamme pahana epäkohtana. Vasta silloin nimittäin, kun valtiopäivät osallistuivat valtiolliseen elämään suorittaen niille perustuslaeissa määrättyjä tehtäviä, oli maallamme todellinen itsehallinto. Valtiopäivien toiminta oli siis omiaan osaltaan varmistamaan maamme valtiollisen aseman. Toisaalta monet sellaiset kysymykset, joiden ratkaisussa perustuslain mukaan vaadittiin valtiopäivien myötävaikutusta, olivat jääneet vuosikymmeniksi lepäämään. Valtiopäivien pikainen kokoontuminen oli siten jo kipeän tarpeen vaatima.

Kohta Aleksanteri II:n valtaistuimelle nousun jälkeen kohosikin ääniä, jotka toivat julki tämän kansamme yksimielisen toivomuksen. Vapaamieli-

syydestään ja Suomea kohtaan osoittamastaan myötätunnosta huolimatta hallitsija ei kuitenkaan ollut tähän ilman muuta valmis. Hän suunnitteli parhaillaan laajakantoisia uudistuksia Venäjällä, jossa eräillä tahoilla sielläkin vaadittiin perustuslain antamista. Keisari halusi kuitenkin ajaa uudistusohjelmansa läpi, ennen kuin hän luopuisi itsevaltiudestaan. Perustuslaillisten muotojen korostaminen Suomessa ei siten ollut viisasta keisarin Venäjän-politiikan kannalta, koska se herättäisi samanlaisia vaatimuksia Venäjälläkin. Keisarin mielipiteisiin vaikutti myös Puolan kysymys. Puolalaiset olivat jälleen levottomia ja vaativat Nikolai I:n heiltä vuoden 1831 kapinan jälkeen riistämien valtiollisten oikeuksien palauttamista. Aleksanteri sen sijaan katsoi hyväksi jatkaa Puolassa isänsä ankaraa politiikkaa. Siten hän ei mielestään voinut olla samaan aikaan Suomessa myöntyväinen.

Mutta suomalaiset eivät hellittäneet oikeutettujen vaatimustensa ajamisesta, ja vähitellen heidän sitkeytensä alkoi tuottaa menestystä. Kenraalikuvernööri v. Berg sai aluksi keisarin suostumaan, että laadittaisiin luettelo niistä kysymyksistä, joiden ratkaiseminen edellytti valtiopäivien myötävaikutusta. Pari vuotta myöhemmin keisari hyväksyi Langensköldin esityksen erityisen valiokunnan koollekutsumisesta, johon kukin sääty valitsisi 12 edustajaa. Tämä ns. ”Tammikuun valiokunta” kokoontui v. 1862. Valiokunnan tehtävänä oli antaa lausunto eräistä tärkeimmistä asioista, jotka olisivat vaatineet säätyjen ratkaisua, mutta jotka nyt aiottiin käsitellä tällä tavoin.

Mutta tämä keisarin päätös ei tyydyttänyt suomalaisia. Pelättiin, että valiokunta saisi korvata säännönmukaiset valtiopäivät. Koko suunnitelmaa pidettiin perustuslakiemme loukkauksena ja uhkana itsehallinnollemme. Valiokuntaan kohdistunut tyytymättömyys ja sen syyt tulivat itsensä keisarinkin tietoon. Hallitsijan taholta annettiin sen vuoksi selitys,

että valiokunta on vain tilapäinen elin eikä valtiopäivien korvike.

V. 1863 maanmiestemme kiihkeä toive vihdoin toteutuikin: keisari-suuriruhtinas antoi kesäkuun 18. päivänä säädyille kutsun kokoontua Helsinkiin valtiopäiville syyskuun puolivälissä.

Suurpolitiikka on usein vaikuttanut maamme kohtaloihin. Tämäkin valtiopäiväkutsu johtui suureksi osaksi suurpoliittisista tapahtumista. Venäläisten ankarasti sortamat puolalaiset olivat jälleen nousseet kapinaan sortajiaan vastaan. Kapina yritettiin kukistaa erittäin ankarilla toimenpiteillä. Nämä herättivät Länsi-Euroopassa suurta suuttumusta Venäjää kohtaan. Välit kiristyivät niin, että Venäjä pani armeijansa liikekannalle ja keskitti sen länsirajalleen. Myös Suomen ruotuväkijoukkoja asetettiin liikekannalle. Venäjällä oltiin huolestuneita nimenomaan Suomesta, sillä erityisesti Ruotsista käsin tehtiin taaskin propagandaa Suomen irroittamiseksi Venäjästä ja liittämiseksi Ruotsiin. Monet suomalaiset, Snellman ensimmäisenä, pitivät tällaisia haaveita täysin mahdottomina toteuttaa ja vaativat maanmiehiään pysymään uskollisena keisari-suuriruhtinaalle. Silloinen valtiollinen asemamme näytti parhaiten takaavan maamme kansallisten etujen huomioon ottamisen, arveli Snellman.

Nämä sanomalehtikirjoitukset eivät jääneet Venäjällä vaille huomiota ja ne vaikuttivat osaltaan valtiopäiväpäätöksen syntymiseen. Antamalla Suomelle jälleen valtiopäivät venäläiset saattoivat kouriintuntuvasti osoittaa suomalaisille, että heillä oli parempi asema Venäjän kuin Ruotsin yhteydessä. Lisäksi tällainen vapaamielinen toimenpide riisti pohjan niiltä propagandaväitteiltä, joita länsimaissa oli Puolan kysymyksen yhteydessä esitetty Venäjän hallitsijaa vastaan. Venäjän itsevaltias antoi uskollisten alamaistensa suomalaisten itse hallita itseään, mutta rankaisi kapinallisia puolalaisia. — Joskin Suomi tällä tavoin hyötyi Puolan toiseen kapinaan liitty-

vistä suurpoliittisista vastakohtaisuuksista, koitui niistä kuitenkin tulevaisuudessa suuria vaaroja maallemme. Länsivaltojen esiintyminen Puolan puolesta herätti Venäjällä voimakkaan isänmaallisen hengen ja aiheutti vaatimuksia, että Puolan kapina oli kukistettava lujin kourin. Samalla nämä tapahtumat vahvistivat suuresti ns. ”suurvenäläistä liikettä”. Suurvenäläiset olivat kiihkoisänmaallisia, jotka katsoivat Venäjän kansan olevan muita kansoja kehittyneempi ja jalompi, jonka vuoksi sen tuli hallita muita kansoja. Suurvenäläiset saivat huomattavan vaikutusvallan Venäjän politiikkaan, joka osaltaan sen vuoksi pyrki yhdistämään ensiksi kaikki slaavilaiset kansat Venäjän vallanalaisuuteen. Mutta suurvenäläinen liike vaati myös kaikkien Venäjän ”vierasheimoisten” kansojen sulattamista venäläisiin. Suomen erikoisasema oli sen vuoksi alusta alkaen heidän hyökkäilyjensä kohteena, ja heidän vaikutuksensa oli kaikkien Venäjän-vallan loppuaikana itsehallintomme hävittämiseen tähtäävien pyrkimysten takana.

Mutta v. 1863 ei aavistettu vielä mitään näistä maamme tulevaisuutta sumentavista pilvistä. Koko kansamme iloitsi valtiopäiväkutsusta, mikä näytti takaavan meille vakuutetun itsehallinnon toteutumisen supistamattomana. Toiveikkain mielin vastavalitut valtiopäivämiehet kokoontuivat maan pääkaupunkiin aloittamaan uutta vaihetta maamme historiassa.

PERUSTUSLAILLISEN KEHITYKSEN KAUSI

Vuonna 1863 valtiopäiviemme kokoonnuttua ensimmäisen kerran Porvoon valtiopäivien jälkeen alkaa ns. perustuslaillisen kehityksen aikakausi maamme historiassa. Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana maamme asioista olivat huolehtineet hallitsija ja hänen virkamiehensä. Perustuslakiemme edellyttä-

mä kolmas mahtitekijä, kansa itse valtiopäivien välityksellä edustettuna, oli ollut syrjässä. Nyt vasta valtiopäivien aloitettua jälleen työnsä hallittiin maatamme todella perustuslakiemme mukaisesti. Valtiopäivien kokoontumisesta v. 1863 alkoikin maassamme erittäin vilkkaan ja monipuolisen kehityksen kausi.

Snellman maan asioiden johdossa

1850-luvun loppuvuosina maamme korkeimmat hallitusmiehet kiinnittivät jälleen huomiota Snellmaniin. Snellman oli ahkerasti kirjoitellut sanomalehtiin mitä moninaisimmista kysymyksistä. Hänen suuri asiantuntemuksensa ja viileän asiallinen suhtautumistapansa herätti itse keisari-suuriruhtinaassa luottamusta tätä entistä ”kapinoitsijaa” kohtaan. Niinpä hän lausui toivomuksen, että Snellmanille oli tarjottava paikka senaatissa. Vuoden 1863 alkupuolella Snellman astui siten maamme hallitukseen, jonka vaikutusvaltaisin ja toimeliain jäsen hänestä senaattorikautenaan tuli.

Snellmanin ensimmäinen aikaansaannos senaattorina oli uuden kieliasetuksen aikaansaaminen. Jo usean vuoden ajan oli yritetty laajentaa suomen kielen käyttöalaa maassamme. Mutta nimenomaan ruotsalaismielisen virkamiehistömme vaikutuksesta nämä pyrinnöt oli torjuttu. Senaattoriksi tultuaan Snellman saattoi itse puuttua tähän asiaan. V. 1863 hän pääsi keisarin puheille Parolan leirillä, jonne Aleksanteri oli saapunut tarkastaakseen suomalaiset joukot. Tällöin Snellman sai keisarin hyväksymään asetuksen, jolla suomi julistettiin ruotsin kielen vertaiseksi ”kaikessa, mikä koskee välittömästi suomalaista väestöä”. Senaatin oli pidettävä huolta siitä, että tämä asetus oli saatettu täysin voimaan viimeistään 20 vuoden kuluessa. — Vaikkei asetus vastannutkaan Snellmanin toiveita, sillä ruotsinmielisten virkamiestemme onnistui ”laimentaa” sitä huomattavasti, loi se kuitenkin hyvän lähtökohdan sille

Snellman ja Aleksanteri II Parolassa.

taistelulle, jota käytiin suomen kielen oikeuksien laajentamiseksi.

Myös talousmiehenä Snellman teki maallemme suuria palveluksia. Hänen näkyvin aikaansaannoksensa on Suomen oman rahan lopullinen vakiinnuttaminen. Vaikka Suomi oli Snellmanin edeltäjän, vapaaherra Langenskjöldin ansiosta saanut oman rahan, ei sen asema ollut vielä varma. Venäjän kansalliskiihkoiset pitivät suomalaisten toiveita oman rahan saamisesta ilmauksena heidän pyrkimyksistään päästä myös valtiollisesti riippumattomiksi Venäjästä. Siksi he kaikin keinoin jarruttivat rahanuudistusta koskevan keisarillisen päätöksen toteuttamista. Vasta kun Snellman ehdotti, että myös venäläinen hopearaha voitiin määrätä lailliseksi maksuvälineeksi Suomessa, rahanuudistus saatiin lopulliseen päätökseen. Suomen talouselämä elpyi suuresti, kun maamme rahaolot oli nyt saatettu järjestykseen.

Hoitaessaan senaattorikautenaan maan raha-asioita Snellman joutui tekemisiin mitä moninaisimpien kysymysten kanssa. Poikkeuksellisen laajojen tietojensa, tarmonsa ja nerokkaan käytännöllisyytensä avulla tämä merkillinen filosofianprofessori selviytyi työssään erinomaisesti ja saavutti erittäin suuren vaikutusvallan. Snellmanin voimakkaat ja suoraviivaiset otteet tosin ärsyttivät etenkin ruotsinmielisiä häntä vastaan. Monet tästä johtuneet kiivaat ja perusteettomat hyökkäykset haavoittivat Snellmania syvästi, joten hän mielellään jätti raskaaksi käyneen virkansa sopivan tilaisuuden tultua. Mutta v. 1868 tapahtuneesta erostaan huolimatta hän säilytti elämänsä loppuun asti kiinnostuksen julkisiin asioihin, ja monesti hänen säälimättömän terävä, mutta asiallinen arvostelunsa oikaisi hallitusmiesten virheelliset ratkaisut jälleen oikeille urille.

Valtiopäivien juhlalliset avajaiset

Keisari-suuriruhtinaan valtiopäiväkutsu herätti valtavaa iloa kaikkialla maassamme. Valtiopäivämiesvaalit suoritettiin toiveikkaan mielialan vallitessa, sillä uskottiin kansamme tulevaisuuden nyt valkenevan. Valtiopäivien avajaisia päätettiin viettää kaikkialla suurin juhlallisuuksin.

Avajaisjuhlallisuuksien arvoa kohotti suuresti se seikka, että itse keisari-suuriruhtinas oli luvannut saapua avaamaan valtiopäivät. Hallitsija saapui syyskuun 14. päivänä ”Standard”-nimisessä höyrylaivassaan kaupunkiin loistavan seurueen saattamana. Hän astui maihin nykyisessä Eteläsatamassa, missä Helsinkiin edellisenä päivänä saapunut ministerivaltiosihteeri Armfelt, kenraalikuvernööri Rokassovski, Uudenmaan läänin kuvernööri, kenraalit ja korkeammat upseerit sekä maistraatti ja porvariston edustajat ottivat hänet vastaan. Yleisön voimakkaiden eläköön-huutojen saattamana hallitsija meni keisarilliseen palatsiin. Puolen tunnin kuluttua hän ajoi

seurueineen vaunuilla yliopistolle, jossa yliopiston opettajat ja virkamiehet esiteltiin hänelle. Pitämässään puheessa keisari lausui toivovansa, että yliopiston opettajat kasvattaisivat oppilaansa hyviksi suomalaisiksi. Samalla heidän oli kuitenkin muistettava, että he kuuluivat siihen yhteisöön, jonka päänä oli Venäjän keisari. Keisari tervehti myös juhlasaliin kokoontuneita ylioppilaita lyhyellä ranskankielisellä puheella, jonka varakansleri tulkitsi ruotsiksi. Ylioppilaat kohottivat raikuvan eläköön-huudon hallitsijalle vastaukseksi ja lauloivat Maamme-laulun. Hallitsijan käynti venäläisessä kirkossa päätti päivän ohjelman. Illalla helsinkiläisillä ja lukuisilla kaupunkiin saapuneilla maaseutulaisilla oli tilaisuus nähdä vilaukselta hallitsija, joka vaunuissaan ajeli juhlavalaistuilla kaduilla.

Keisarivierailun seuraavatkin päivät kuluivat yhtäläisten juhlien merkeissä. Syyskuun 16. päivänä valtiopäiväkutsu luettiin juhlallisesti julki senaatintalon portailta. Torille kerääntynyt väkijoukko siirtyi sen jälkeen keisarillisen palatsin edustalle, missä keisarille kohotettiin jatkuvia eläköön-huutoja. Hallitsija astui useita kertoja ulos palatsin parvekkeelle, mistä hän kiitti väkijoukkoa hänelle osoitetusta huomaavaisuudesta.

Vanhan tavan mukaan hallitsija oli jo etukäteen määrännyt aatelissäädyn puhemiehen eli maamarsalkan. Nyt maamarsalkka, vapaaherra Nordenstam lähti aatelin huomattavimpien jäsenten seurassa keisarilliseen palatsiin, missä hän sai keisarin kädestä maamarsalkan-sauvansa ja vannoi virkavalansa. Saman valan vannoi sen jälkeen myös pappissäädyn itseoikeutettu puhemies, arkkipiispa Bergenheim. Tämän tilaisuuden päätyttyä pidettiin suuri paraati. Siihen osallistui 20 000 miestä, jotka oli ryhmitetty senaatin- ja kauppatorille sekä läheisille kaduille. Suomen Kaartinpataljoona oli ainoa paraatiin osallistunut suomalainen joukko-osasto. Keisari tarkasti joukot ratsain ja otti kauppatorilla vas-

taan niiden ohimarssin innokkaiden katselijoiden täyttäessä kaikki paikat, mistä vain voitiin seurata tätä komeata näytelmää. Kenraalikuvernöörin järjestämät tanssiaiset päättivät korkean vieraan päiväohjelman.

Keisarin kolme poikaa, kruununperillinen, suuriruhtinas Aleksanteri heidän joukossaan, sekä pari muuta keisarillisen perheen jäsentä saapuivat myös seuraamaan valtiopäivien avajaisia. Niitä ennen he osallistuivat upeihin kutsuihin, jotka everstinna Aurora Karamzin, Viipurin entisen maaherran Kaarle Stjernvallin kauneudestaan kuulu tytär, oli järjestänyt Espoon Järvenpäässä sijaitsevalla maatilallaan. Venäjän keisarihuoneen jäsenet vierailivat myöhemminkin mielellään tämän Pietarin hovin entisen loistavimman kaunottaren luona, joka uhrasi pitkän elämänsä viimeiset vuosikymmenet suurenmoiseen hyväntekeväisyyteen.

Avajaispäivän aattona porvaris- ja talonpoikaissäädyn lähetystöt kävivät keisari-suuriruhtinaan luona pyytämässä häntä valitsemaan näille säädyille puhemiehet. Porvarissääty sai puhemiehekseen Viipurin pormestarin Robert Örnin, talonpojat ruoveteläisen lautamiehen Antti Mäki-Peskan. Kun säädyt olivat sitten pitäneet kukin ensimmäisen istuntonsa ja lähetystöjen välityksellä tervehtineet toisiaan, kävivät säätyjen lähetystöt hallitsijan luona pyytämässä häntä määräämään valtiopäivien avajaispäivän. Syyskuun 18. päivänä tämä juhlallinen toimitus sitten tapahtui.

Päivän juhlallisuudet alkoivat Nikolainkirkossa pidetyllä jumalanpalveluksella, jonne säädyt juhlakulkueessa saapuivat kokoontumispaikastaan, ritarihuoneelta. Suomen kaarti oli kunnia-asennossa senaatintorilla. Keisari saapui ratsain kirkon edustalle, missä Porvoon piispa Ottelin tervehti häntä raamatunlauseella. Jumalanpalveluksen jälkeen siirryttiin juhlakulkueessa keisarilliseen palatsiin, jossa hallitsija piti valtaistuinpuheensa kokoontuneille säädyil-

le. Ranskankielinen puhe tulkittiin sekä ruotsiksi että suomeksi. Kun keisari oli lopettanut, jaettiin ulkona olevalle väkijoukolle puheen painettuja jäljennöksiä, joiden teksti oli suomen- ja ruotsinkielinen. Myöhemmin se julkaistiin asetuskokoelmassa seuraavassa, August Ahlqvist-Oksasen suomentamassa muodossa:

”Suomen Suurruhtinanmaan Edusmiehet.

Nähdessäni teidät tässä kokountuneina tunnen Minä Itseni onnelliseksi, että olen voinut täyttää teidän toivotuksenne ja oman mielihaluni.

Kauan olen Minä tarkastanut useampia, maan parasta syvälti koskevia kysymyksiä, jotka aika ajasta ovat ilmautuneet, vaan joita ei ole voitu päättää sen tähden, että valtiosäätyjen osallisuus on niiden ratkaisemiseen tarpeellinen. Tärkeät valtiolliset syyt, jotka Minun yksinäni on tullut arvostella, ovat ensimäisinä hallitusvuosinani estäneet Minua kutsumasta Suurruhtinanmaan säädyt kokoon. Vaan Minä olen kuitenkin niin varhain käskenyt toimittaa valmistuksia tätä varten, että nyt, kun pakottavia syitä ylöslykkäämiseen ei enää löydy, olen voinut teidät kutsua kokoon ja, kuultuani Suomen Senaattini, teille esitellä ne lain-ehdotukset ja muut asiat, jotka näillä valtiopäivillä tulevat olemaan keskustelustenne aineina.

Näiden kysymysten suuren painon tähden olen Minä ne edeltäpäin antanut tutkia miehiltä, jotka maan luottamus siihen valitsi. Se julkisuus, joka tämän kokouksen neuvotteluksille annettiin, on teille saattanut tilaisuuden jo edeltäkäsin tulla tuntemaan keskustelustenne aineet ja miettimään, mitä kansan mieliala ja tarpeet niissä vaatii. Sentähden on se oleva mahdollista, vaikka kysymykset ovat laveat ja painavat, että voitte työnne päättää perustuslaissa säätyjen koosa-ololle määrätyn ajan sisään.

Niistä maan valtio-varoja koskevista tilikirjoista, jotka Minun käskystäni saatte vastaan-ottaa, tulette tuntemaan, että valtion tulot aina ovat riittäneet

juoksevien valtiomaksujen suorittamiseksi ja että tilapäisten tulojen runsas eneneminen, joka edullisesti todistaa maan nousevata varallisuutta, on hallitukselle antanut tilaisuuden vuosi vuodelta käyttää aina isompia varoja maan hengellisten ja aineellisten etujen vaurastamiseksi.

Ainoastaan vuosien 1855 ja 1856 sota-kulunkien maksamiseen kuin myös Helsingin kaupungin ja Hämeenlinnan välisen rauta-tien kustantamiseen olen Minä suonut Suurruhtinanmaan hallituksen ottaa valtiolainoja. Näistäkin on teidän eteenne pantava tili, joka osoittaa, että niiden kasvut ja kuoletus voidaan suorittaa valtion nykyisistä varoista. Tahtoni on kuitenkin, ettei vast'edes valtiolainaa oteta ilman Suurruhtinanmaan säätyjen osallisuudetta, ell'ei vihollisen äkillinen karkaus tahi joku muu odottamatoin yleinen onnettomuus sitä tekisi välttämättömän tarpeelliseksi.

Ne uudet raha-määräykset, joihin Minä näillä valtiopäivillä pyydän teidän suostumaan, tarkoittavatkin ainoastaan uusia toimia yhteisen sivistyksen ja varallisuuden korottamiseksi. Teidän vapaasti päättääksenne jätän minä näiden toimien soveliaisuuden ja laveuden.

Useat säännöt Suurruhtinanmaan perustuslaeissa eivät enää ole sopivat niissä suhteissa, jotka sen yhdistys Keisarikunnan kanssa on synnyttänyt; toisissa taas ei ole tarpeellista selkeyttä ja vakavuutta. Haluten saada nämä puutteet autetuiksi, tahdon Minä valmistuttaa selitysten ja lisäysten ehdotuksia erinäisiin kohtiin perustus-laeissa, pantaviksi säätyjen tutkinnon alle tulevilla valtiopäivillä, jotka Minä aion kolmen vuoden kuluttua kutsua kokoon. Pysyvä sen perustuslaillisesti rajoitetun ruhtina-vallan pohjalla, jota Suomen kansan mieliala suosii ja joka on kasvanut maan lakien ja laitosten kanssa yhteen, tahdon Minä mainituilla ehdotuksilla laajentaa sen itseveroitusoikeuden, joka säädyillä perustuslakia myöten nyt on, kuin myös antaa säädyille takaisin

sen ehdotus-oikeuden valtio-päivillä, joka heillä vanhastaan on ollut, kuitenkin pidättäen ainoastaan Itselleni oikeuden nostaa kysymystä perustus-lakien muuttamisesta.

Te tunnette Minun ajatus-laatuni ja kuinka rakas Minulle niiden kansojen onni ja menestys on, jotka Luoja on uskonut Minun huolenpitooni. Ei mitkään teot Minun puoleltani ole saattaneet hämmentää sitä luottamusta, joka on välttämätöin Hallitsijan ja kansan kesken. Olkoon tämä luottamus Minun ja Suomen rehellisen sekä uskollisen kansan välillä, tästä lähtien niinkuin tähänki asti, sinä lujana siteenä, joka meidät yhdistää. Se on sitten voimallisesti auttava onnellisuuden kartuttamista tässä kansassa, joka Minun sydämelleni aina pysyy kallisna, ja itse on antava Minulle uutta syytä kutsua teitä määrä-ajoittain kokountuville valtiopäiville.

Teidän tulee, Suurruhtinanmaan edusmiehet, arvoisuudella, kohtuudella ja vakaisuudella keskusteluksissanne osoittaa, että vapaat valtamenot eivät saata mitään vaaraa sille kansalle, joka käytännöllisellä järjellä harrastaa menestyksensä lisääntymistä.

Minä julistan tämän kautta kokoonkutsutut valtiopäivät avatuiksi."

Kun säätyjen puhemiehet olivat esittäneet alamaisen kunnioituksensa tunteet, oli juhlallinen tilaisuus lopussa. Palatsin ulkopuolella odottava väkijoukko, joka oli tällä välin tutustunut keisarin puheeseen, kutsui voimakkailla eläköön-huudoillaan hallitsijan jälleen linnan parvekkeelle, mistä Aleksanteri kiitti kansaa.

Illalla ylioppilaat kävivät palatsin pihalla lippuineen laulutervehdyksellä keisarin kuunnellessa hetkisen laulua palatsin parvekkeelta. Myöhemmin hän oli läsnä suurissa tanssiaisissa. Ne pidettiin rautatieaseman odotushuoneessa, mikä oli kaupungin tilavin sali. Tarjottuaan vielä seuraavana päivänä säädyille päivälliset, joilla hän esitti maljan Suomen menes-

tykseksi, keisari-suuriruhtinas palasi Pietariin tältä kauan muistetulta käynniltään.

Valtiopäivien avajaisia oli vietetty suurin juhlallisuuksin kaikkialla maassamme. Syytä olikin juhlimiseen. Olihan maamme perustuslaillinen asema vihdoinkin täysin varmistettu, minkä keisari-suuriruhtinas itsekin toi valtaistuinpuheessaan esille. Samalla kun hän tässä puheessaan jälleen vakuutti kansallemme sen vanhat oikeudet, hän myös laajensi säätyjen valtuuksia luvaten palauttaa niille esitysoikeuden ja laajentaa niiden verotusoikeutta sekä kutsua ne kokoontumaan jatkuvasti. Nämä myönnytykset olivat Snellmanin ansiota, joka oli muutoinkin huomattavalla tavalla ollut osallisena valtaistuinpuheen laadinnassa. Osallistumalla tällä tavoin perustuslaillisen elämän jälleenelvyttämiseen maassamme Snellman lisäsi niitä muutoinkin suuria ansioitaan, mitkä hän kansallisena herättäjänä jo oli hankkinut.

Valtiopäivät maamme oloja kehittämässä

V:n 1863 valtiopäiviä odotti laaja työala. Säätyjen käsiteltäväksi oli jätetty kokonaista 50 esitystä, joista monet olivat sangen laajakantoisia uudistuksia edellyttäviä. Säädyt joutuivat näin heti alusta alkaen uppoutumaan mitä moninaisimpien kysymysten käsittelyyn, mitä jatkui koko säätyvaltiopäivien toiminta-ajan.

Valtiopäivien toiminta oli v. 1863 aloitettava monessa suhteessa aivan alusta. Kukaan valtiopäivämiehistä ei ollut aikaisemmin osallistunut valtiopäivätyöhön. Säätyjen työskentely oli tämän vuoksi aluksi jonkin verran haparoivaa. Mutta vähitellen saatiin tottumusta, ja säätyvaltiopäivät kasvattivat monia yleisten asioiden käsittelyyn erittäin hyvin perehtyneitä miehiä.

Valtiopäivämiesten vaalit ja säätyjen työskentely tapahtui aluksi Ruotsin-vallan ajoilta periytyneiden

tapojen mukaisesti. Mutta jo näillä ensimmäisillä valtiopäivillä havaittiin uudistusten olevan välttämättömiä. V. 1867 hyväksyttiin siksi uusi valtiopäiväjärjestys, joka v. 1869 sai hallitsijan vahvistuksen. Vaikka asiaa käsitellyt valiokunta oli pitänyt selvänä, että valtiopäivien tuli olla yleisillä vaaleilla valitut, jäi vanha säätyedustus edelleen voimaan. Kehitys Venäjällä oli johtanut sikäläisen kiihkokansallisen liikkeen valtiollisen vaikutusvallan kasvuun, eikä keisarikaan ollut enää halukas myöntämään valtakuntansa vähemmistökansallisuuksille uusia oikeuksia. Siksi Suomessakin katsottiin viisaimmaksi tyytyä entiseen säätyedustukseen.

Ensimmäisenä valtiosäätynä oli edelleen ritaristo ja aateli. Kunkin aatelissuvun päämies edusti sukuaan valtiopäivillä tai valtuutti jonkun tekemään sen puolestaan. Aatelinen edustaja saattoi myös olla saapumatta valtiopäiville, mikäli hän ei ollut siihen halukas. Joskin aatelin etuoikeudet nyt poistettiin, jäi sille edelleen melkoinen vaikutusvalta maan asioissa. Osaltaan tämä johtui siitä, että monet kyvykkäät miehet, kuten Snellman, aateloitiin ansioistaan maan palveluksessa, joten tämä sääty sai uutta ja etevää ainesta. Toisaalta koko valtakunnan kannalta oli eduksi, että maassamme oli verrattain lukuisa ja huomattavan sivistynyt aateli. Sen sana näet painoi melkoisesti Pietarin hovissakin, ja monet maallemme haitalliset pyrkimykset torjuttiin tämän vaikutusvallan avulla. Toisaalta kuitenkin maamme aateli oli suomalaisuuspyrkimysten voimakkain vastustaja, ja osaltaan sen jarrutuksesta johtuen myös yhteiskunnallinen uudistustoiminta oli hitaampaa kuin olisi ollut suotavaa.

Pappissääty oli toinen järjestyksessä valtiosäädyistä. Paitsi papistoa se edusti myös opettajistoa. Uuden valtiopäiväjärjestyksen mukaan pappissäätyyn kuuluivat edelleen maan kaikki piispat itseoikeutettuina sekä vähintään 28 hiippakunnittain valittua papiston edustajaa. Yliopiston sekä kunkin

hiippakunnan oppikoulunopettajat saivat lähettää kukin korkeintaan kaksi edustajaansa valtiopäiville, missä he kuuluivat pappissäätyyn. Säädyn jäsenten korkea sivistystaso hankki sille huomattavan vaikutusvallan, ja siitä muodostui kansallisten pyrintöjen lujin tuki valtiopäivillä.

Aateli ja pappissääty edustivat ainoastaan pientä osaa maamme koko väestöstä. Porvarissäädyn ja talonpoikien edusmiehet olivat valitut laajemmalla pohjalla. Mutta etenkin porvarissäädyssä valtiollinen äänioikeus oli kuitenkin hyvin suppea. Aluksi vain kaupunkien porvareilla, siis kauppiailla ja käsityöläisillä, oli valtiollinen äänioikeus. V. 1867 talonomistajat lisättiin äänioikeutettujen ryhmään. 1870-luvulla äänioikeus myönnettiin yleensä kaupungin veroa maksaville asukkaille. Naiset ja suurin osa työväestöstä jäivät kuitenkin edelleen sitä vaille. Äänet vaalissa laskettiin veroäyrin mukaan. Korkeimmaksi äänimääräksi määrättiin tavallisesti 25 ääntä. Mutta muutamissa pikkukaupungeissa ei ollut mitään rajoituksia, joten rikkaimmilla saattoi olla kymmeniä ääniä köyhimpien yhtä ääntä vastaan. Valtiopäivätyössä porvarissääty oli yleensä samalla kannalla kuin aateli mm. suomalaisuuskysymyksessä sekä yhteiskunnallisessa uudistustoiminnassa.

Talonpoikaissäädyn valtiopäivämiehet edustivat maaseudun talonpoikaisia tilanomistajia, sillä vain heillä sekä kruununtilojen vakinaisilla vuokramiehillä oli äänioikeus. Vaalit olivat välilliset siten, että jokaisesta tuomiokunnasta valittiin yksi valitsijamies 2 000 henkeä kohti, ja nämä valitsijamiehet valitsivat sitten tuomiokunnan valtiopäivämiehen. Vaikka maaseudun suurella tilattomalla väestöllä ei ollut äänioikeutta, ei se toistaiseksi herättänyt mitään katkeruutta, sillä tämä väestönosa ei osannut vaatiakaan itselleen valtiollisia oikeuksia. Vauraammankin talonpoikaisväestön joukosta oli aluksi vaikeata löytää edustuskelpoisia henkilöitä. Mutta pian valtiopäivätyö koulitsi miehensä, ja säätyvaltiopäivien talon-

poikaissäädyn edusmiesten joukossa esiintyi montakin erittäin kyvykästä ja julkisten asioiden käsittelyyn perehtynyttä miestä, joilla tuli olemaan vaikutusvaltaa maan asioistakin päätettäessä.

Huolimatta säätyjakoisuudestaan ja äänioikeutettujen pienestä lukumäärästä valtiopäivät edustivat hyvin Suomen kansaa. Säätyjen yhteistyö oli läheisempää kuin aikaisemmin Ruotsin-vallan aikana. Valtiopäiväpäätös syntyi tosin edelleenkin säädyittäin äänestämällä, jolloin asian ratkaisemiseksi tarvittiin vähintään kolmen säädyn kannatus. Mutta valtiopäivät saattoivat kokoontua yhteisistuntoonkin keskustelemaan, joskaan ei päättämään, jostakin tärkeästä kysymyksestä. Tällöin kysymys saattoi helpommin saada suotuisan vastaanoton säädyissä. Valiokuntien toimintatapoja kehitettiin myös huomattavasti mm. siten, että ne saivat nyt vapaasti valita puheenjohtajansa ja että aatelin vaikutusvaltaa niissä supistettiin. Tarvittaessa saatettiin myös muodostaa ns. "lisätty valiokunta", johon kustakin säädystä valittiin viisitoista jäsentä. Tämä valiokunta saattoi keskuudessaan äänestämällä ratkaista sellaisen asian, joka olisi säätyjen käsityksen mukaan pitänyt saada ratkaistuksi, mutta jossa säätyjen äänten mennessä kaksi kahta vastaan ei saatu päätöstä aikaan.

Jo vuosien 1863—1864 valtiopäivillä käsiteltiin joukko tärkeitä asioita, ja samoin tehtiin seuraavillakin. Vanhentuneita lakeja uusittiin ajanmukaisiksi, mm. rikoslainsäädäntö uusittiin niin, että entisten pelotukseksi tarkoitettujen rangaistusten tilalle tulivat yhä enemmän vapausrangaistukset. Pitkäaikainen ja kiihkeä taistelu kotitarvepoltosta saatiin päätökseen v. 1865, jolloin se kiellettiin ja viinanpoltto tuli valtiolle valmistusmaksua suorittavien tehtaiden yksinoikeudeksi. Tämä laki kohotti huomattavasti etenkin maaseutuväestön siveellistä tasoa ja varallisuutta. Tärkein vuoden 1867 valtiopäivillä käsitelty kysymys oli uusi valtiopäiväjärjestys, jonka hallitsija kaksi vuotta myöhemmin vahvisti. Valtio-

päivät kokoontuivat sen mukaan vastedes joka viides vuosi. Kun ne saivat v. 1868 oikeuden itsekin tehdä esityksiä, oli valtiosäätyjen toiminnalle luotu vankka pohja.

V. 1867 uudistettiin valtiopäivien toimesta kirkkolaki. Tämä noudatti uskonnonvapauden periaatetta. Kirkko sai nyt myös itsehallinnon uuden kirkkolain säätäessä erityisen kirkollisen eduskunnan, yleisen kirkolliskokouksen kokoontumisen ajoittain kirkon asioita käsittelemään. V. 1865 olivat myös maalaiskunnat saaneet itsehallinnon. Sama uudistus toteutettiin kaupunkikuntien kohdalla v. 1873 annetulla lailla. Näihin aikoihin laajennettiin myös kauppa- ja elinkeinovapautta, mutta vasta vuonna 1879 säädettiin täydellinen elinkeinovapaus.

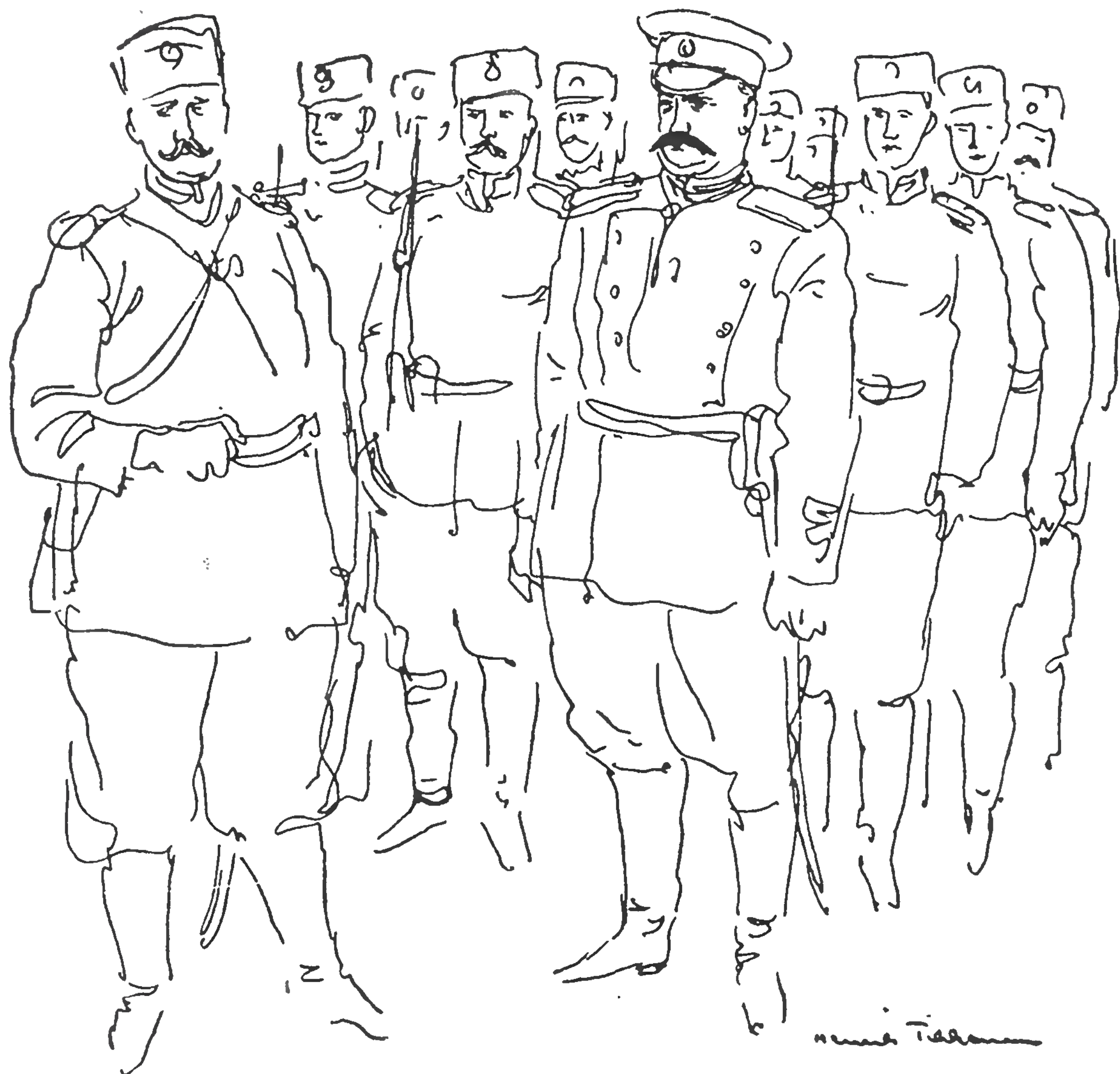
Vuoden 1867 valtiopäivät joutuivat työskentelemään edelliseen säätykokoukseen verrattuina sangen toisenlaisissa olosuhteissa. Kiihkokansalliset ja taantumukselliset piirit olivat päässeet valtaan Venäjällä, ja näiden taholta pidettiin tarkoin silmällä suomalaisten edesottamuksia. Toisaalta silloisia oloja vastaan kohdistunut tyytymättömyys Venäjällä oli saamassa hyvinkin jyrkkiä muotoja. Mm. oli tehty murhayritys keisaria vastaan. Aleksanteri II alkoi hänkin nyt luopua vapaamielisistä ihanteistaan. Kaikki nämä tekijät pakottivat myös suomalaiset käyttelemään varovaisesti itsehallinto-oikeuksiaan. Nämä olosuhteet kuvastuvatkin selvästi valtiopäivien työskentelyssä.

1860-luvun lopulla oli yritetty aikaansaada painovapauslakia, joka olisi lopettanut ennakkosensuurin. Hyvästä alusta huolimatta tällaista lakia ei kuitenkaan saatu aikaan. Toinen tärkeä ja arkaluontoinen kysymys oli suomalaisten osallistuminen keisarikunnan kantamaan sotilasrasitukseen. Suomi oli saanut olla yli puoli vuosisataa ilman sanottavampia sotilasmenoja. Kun keisarikunta oli joutunut sotaan v. 1877, halusi keisari myös Suomen ottavan osan taakasta kantaakseen. Hän esitti valtiopäiville toi-

vomuksen, että yleinen asevelvollisuus olisi toimeenpantava Suomessakin. Valtiopäivät eivät voineet hylätä keisarin toivomusta, ja asevelvollisuuslaki säädettiin v. 1878. Sen mukaan ”valtakunnan ja isänmaan puolustukseksi on jokainen Suomen kansalainen asevelvollinen”. Suomen sotaväen tarkoituksena oli ”varjella valtaistuinta ja isänmaata sekä sen kautta vaikuttaa keisarikunnan puolustukseen”. Rauhanaikaiseen palvelukseen joutuvat miehet valittiin arvannostolla, johon jokaisen 21 vuotta täyttäneen miehen oli osallistuttava. Palvelusaika oli kolme vuotta, mutta mm. sivistystason perusteella voitiin saada siitä lyhennystä. Ne, jotka eivät joutuneet rauhanaikaiseen palvelukseen, kuuluivat nostoväkeen, joka eräissä tapauksissa saattoi joutua suorittamaan palvelusta.

Asevelvollisuuslakiehdotus oli aiheuttanut valtiopäivillä varsin pitkiä periaatteellisia keskusteluja, joissa eräät puhujat epäilivät koko järjestelmän tarkoituksenmukaisuutta meidän oloissamme. Nämä epäilykset torjuttiin lopullista asialle myönteistä enemmistöä edustavien valtiopäivämiesten taholta. Korostettiin erityisesti, että aseeton kansa on turvaton. Se ei voi puolustaa kansallista riippumattomuuttaan eikä siinä pääse syntymään kansallista henkeä. Toiset, mm. Snellman, taas korostivat tällaisen kaikille yhteisen kansalaisvelvollisuuden kasvattavaa ja eri yhteiskuntaluokkia toisiinsa lähentävää merkitystä. Tunnettu talonpoikaissäädyn edustaja Agathon Meurman muistutti, että Suomi oli pienuudestaan huolimatta ”aseiden kautta saavuttanut kunnioitusta, joka on sille tuottanut ne edut, joita se tällä hetkellä nauttii”.

V. 1881 astui tämä uusi asevelvollisuuslaki voimaan. Sen perusteella muodostettiin kahdeksan tarkk’ampujapataljoonaa: Uudenmaan, Turun, Vaasan, Oulun, Kuopion, Mikkelin, Hämeenlinnan ja Viipurin pataljoonat. Myös kaartin pataljoona miehitettiin arvannostossa palvelukseen joutuneilla.

Suomen armeijaa asevelvollisuuslain voimaanastumisen jälkeen.

Rauhanajan joukkojen vahvuus nousi 5 000 mieheen. Lisäksi oli 32 reservikomppaniaa.

Asevelvollisen armeijamme johtoa ja huoltamista varten perustettiin päällikköhallitus ja sotakomissariaatti nimiset virastot. Kenraalikuvernööri oli kaikkien maassamme olevien sotavoimien ylin päällikkö. Suomalaiset joukot saivat kuitenkin myös oman komentajansa, jona koko asevelvollisten joukkojemme olemassaoloajan toimi kenraali, vapaaherra Georg Edvard Ramsay. Kun v. 1889 Lappeenrantaan perustettiin Suomen Rakuunarykmentti, nousi suomalaisten joukkojen koko vahvuus 5 600 mieheen.

Pataljoonat oli sijoitettu läänien pääkaupunkeihin, jonne niille rakennettiin kasarmit. Täältä käsin ne harjoittelivat joko yksin tai useampiakin yhdessä

varsinkin yhteisillä kesäleireillään. Suomalaiset joukot osallistuivat myös Venäjällä pidettyihin leiriharjoituksiin, joissa ne herättivät suurta huomiota varsinkin erinomaisella ampumataidollaan. Jotkut suomalaiset pataljoonat olivat väliin parempia kuin ainoakaan venäläisistä pataljoonista. Suhde kotimaan siviiliväestöön oli erinomainen. Etenkin pataljoonien kesäiset marssiharjoitukset saattoivat ne kosketuksiin maaseutuväestön kanssa, joka suhtautui suurella myötätunnolla poikiinsa.

Oman sotaväen saamiseen huipentui se kehitys, joka oli saanut alkunsa valtiopäivien päästessä jälleen kokoontumaan. Nämä kaikki laitokset osoittivat selvästi, että Suomella todella oli itsehallinto. Alkuaikojen haparoinnista selviydyttyään säätyvaltiopäivämme tekivät arvokasta työtä monessa suhteessa takapajuisen maamme kehittämiseksi uudenaikaiseksi valtioksi. Aikaansaamiensa monien hyödyllisten lakien ohella valtiopäivät kasvattivat myös kansaa ymmärtämään valtiollisen erikoisasemamme laatua. Tällä tavoin ne loivat perustan kansamme kehitykselle valtiollista itsenäisyyttä kohti.

Katovuodet

Sotien ohella ovat katovuodet olleet kansamme pahimpia vitsauksia vuosisatojen ajan. Maamme karuuden ja maanviljelystapojen kehittymättömyyden johdosta katovuosien määrä ja niiden aiheuttamat menetykset ovat olleet tavattoman suuret. Vielä niin myöhään kuin vuosina 1867—68 oli maassamme katovuosi. Sen aiheuttamat tuhot kuuluvat myös historiamme suurimpiin.

Suunnilleen vuodesta 1850 lähtien Suomen maatalous sai kokea raskaita iskuja parin vuosikymmenen ajan. Eräissä lääneissä saatiin tänä aikana vain kolmisen kertaa tyydyttävä sato, muiden vuosien ollessa katovuosia. Pahin vuosi oli kuitenkin 1867. Talvi oli hyvin kylmä ja pyryinen. Kesä tuli niin

myöhään, että vielä kesäkuussa jäät kantoivat Etelä-Suomessakin. Kylvöjä päästiin suorittamaan vasta juhannuksen tienoilla. Heinäkuu oli lämmin ja näytti korvaavan myöhäisen kesäntulon tuottamat haitat. Mutta elokuu oli jälleen kylmä ja syyskuun alussa oli useita pahoja hallaöitä, jotka täysin tuhosivat sadontoiveet.

Jo edellisten katovuosien johdosta maan viljavarastot olivat pienentyneet huolestuttavassa määrässä. Maan koko viljantuotanto oli normaalivuosina n. 4 miljoonaa tynnyriä. Vuoden 1867 sato oli vain n. 2.4 miljoonaa tynnyriä, jonka olisi pitänyt riittää sekä kansan elannoksi seuraavaan satoon asti että siemenviljaksi. Tämä määrä oli täysin riittämätön, joten seurauksena oli hirvittävä nälänhätä.

Kadon pahimmin koettelemilla alueilla loppui leipä jo syystalvella. Avustustoimenpiteiden myöhästymisen ja riittämättömyyden vuoksi nälkäänäkevät ihmiset katsoivat kerjuulle lähdön ainoaksi pelastuksekseen. Kun hätä yhä kasvoi talven kuluessa, täyttyivät tiet surkeista avunpyytäjistä. Kangasalan Liuksialan kartanon isäntä Agathon Meurman kuvaa tämän talven kauhuja seuraavasti: ”Muistellessa niitä kauhun kuvia, jotka lakkaamattomana panoraamana pitkin loppumatonta talvea 1868 liikkuivat silmien edessä, yksitoikkoisesti esittäen kelkkaa vetävää miestä, jonka alastomuutta ankarassa talvipakkasessa tuskin peitti surkeat repaleet, äiti perässä kulkien vanhempien lasten ympäröimänä, ja molemmat, portaille saavuttuansa, kaivaen esille ryysyjen joukosta pienimmät, usein sairaat lapsensa, vuotavat uudelleen särjetyn sydämen heikosti umpeen kasvaneet haavat, ja käsi vastenmielisesti muodostaa nuo mustat kirjaimet, jotka eivät pysty kuvaamaan sitä, mitä veripunaisilla kirjaimilla on muistiin painettuna. Taikka astui raskaita askeleitaan joku 10—12-vuotias pienokainen, tuskin enää muistaen kaukaista kotipaikkaansa taikka vanhempiansa, jotka, kun viimeinen leivänpala oli syöty, epätoivossa oli lähettä-

nyt hänet pois lämpöisestä kodista kylmän ja pimeän talven valtaan. 'Mene hakemaan elatuksesi maailmalta'; kuka kuvaa ne kyyneleet, joita tuhansissa kodeissa tällä eronhetkellä vuodatettiin."

Viikosta viikkoon ja kuukaudesta kuukauteen jatkui tämä kamala liike. Ja ikään kuin nälässä ei jo olisi näille kurjille ollut tarpeeksi kestämistä, alkoivat kulkutaudit raivota hätääkärsivien keskuudessa. Nälkiintyneet ihmiset olivat taudeille helppoa saalista, ja kymmenet tuhannet sortuivat niiden uhreina. Lavantauti surmasi lukuisasti sellaisiakin, jotka omasta puolestaan olisivat selvinneet nälänhädästä. Etenkin onnettomista avunpyytäjistä huolehtiville ihmisille tuli usein sama kohtalo kuin heidän holhokeillensa.

Tämä hirveä onnettomuus pyrittiin voittamaan yhteisvoimin. Tosin esim. Snellman syytti, ja varmasti monen tositapauksen perusteella, isäntiä siitä, että he sanoivat hädän tullen työväkensä irti jättäen sen selviytymään omin neuvoin. Tähän syytökseen Meurman vastasi seuraavasti: "Kuka se oli, joka kaiken pettäessä rohkeni pitää vireillä luottamusta siihen, että tämä maa vielä oli mahdollinen ihmisten asuttavaksi valtioksi, joka voi kannattaa omaa hallitusta? Kuka se oli, joka pettu- ja sammalleipää syödessään, vielä kynti pellot, toivoen parempia aikoja, ja jolla oli tarmoa säilyttää siemenet aitassa, nälkäkuolema silmien edessä? Kuka se oli, joka viimeiseen kurjaan leipäpalaan saakka veljellisesti jakeli sitä kerjäläisten kanssa, sulkematta niiltä oviansa. Se oli tilallinen maalaisväestö, ne olivat talonpoikaissäädyn valitsijat." — Näin todella tehtiinkin. Läpi talven virtaava pyytäjäjoukko ruokittiin omien varojen vähyydestä huolimatta torpissa ja taloissa, joissa saattoi päivän mittaan poiketa kuusikinkymmentä avunpyytäjää. Samanlaisella uhrautuvaisuudella yritettiin pitää huolta kurjista sairaista.

Myös valtiovalta koetti tehdä parhaansa nälänhädän torjumiseksi, joskin sen mahdollisuudet olivat

vähäiset. Näiden toimenpiteiden johdossa oli Snellman, joka senaatin valtiovaraintoimituskunnan päällikkönä voimiaan säästämättä työskenteli hädän torjumiseksi.

Snellman oli sitä mieltä, ettei pitänyt vain jakaa apua. Yhtä tärkeätä oli pyrkiä saamaan kansa auttamaan itse itseään. Suomalaisilla oli hänen mielestään suuri halu pyrkiä selviytymään mahdollisimman vähällä. Niinpä kun parin edellisen vuosikymmenen katojen vuoksi maahan oli tuotettu halpaa viljaa, jota oli velaksi jaettu kenelle tahansa, oli se heikentänyt omatoimista yrittämisenhalua etenkin vähävaraisen tilattoman väestön keskuudessa. Niille, jotka yrittivät varottaa kevytmielisen velanteon vaaroista ja ehkä vielä huonompien aikojen tulosta, vastattiin vain huolettomasti: "Kyllä keisari auttaa." Snellman teki kaikkensa saadakseen tuotetuksi viljaa maahan. Huolimatta kuljetusvaikeuksista ja rahanpuutteesta — viljaostot oli rahoitettava häthätää hankituilla lainoilla, joita Snellman onnistuikin saamaan mm. kuuluisalta frankfurtilaiselta rahamieheltä, vapaaherra Rotschildilta tämän henkilökohtaisista varoista — viljaa alettiin saada maahan. Jotta kansa kykenisi ostamaan viljaa, järjestettiin hätäaputöitä. Mm. Riihimäen—Pietarin radan rakennustöihin sijoitettiin suuri määrä työttömiä, samoin eräisiin kanavarakennuksiin. Jotta vastaisuudessakin vältyttäisiin työn puutteen aiheuttamasta hädästä, pyrittiin tilattomalle tai heikoilla tiloilla asuvalle väestölle järjestämään jatkuvaa rahanansiota. Varsinkin Snellman tuki kaikin tavoin kotitarveteollisuuden ja käsitöiden harrastusta sekä koetti hankkia sen tuotteille menekkiä. Etenkin kansan moraalin kannalta nämä toimenpiteet olivat suuriarvoisia.

Myös suoranaista avustusta annettiin sekä Suomen valtion varoilla että ulkomaisten lahjoitusten turvin. Yksin lahjoitusten raha-arvo nousi miljooniin silloisiin markkoihin. Suurin ulkomainen apu tuli Venäjältä, jossa perintöruhtinas, myöhemmin keisari Alek-

santeri III toimi hätäapukomitean johdossa. Näin saamansa avun Suomen kansa maksoi muutamia vuosia myöhemmin toimittamalla puolestaan apua Venäjälle Samaran kuvernementtiin, joka oli pahoin kärsinyt kadosta.

Kansan vanhoillisuus ja ennakkoluuloisuus vaikeutti osaltaan viranomaisten ponnisteluja hädän torjumiseksi. Hallitus oli jo nälänhädän uhatessa yrittänyt totuttaa kansaa käyttämään hyväkseen luonnosta löytyviä ravintoaineita, kuten sieniä. Kansa ei kuitenkaan halunnut käyttää niitä, vaan söi mieluummin mitä erilaisimmista aineksista valmistettua hätäleipää. Ruumenista, tähkistä, jäkälistä, petäjänkuorista, oljista, vehkoista, kuusenkerkistä, kuusennaavasta, herneenvarsista, puna- ja valkoapilasta, pihlajanmarjoista, suola-, rimpi-, timotei- ja nurmiheinästä, eräistä juurista ja mäskistä tehtiin jauhoja, josta leivottiin leipää. Jäkäläjauhoista ja petäjänkuoresta valmistetuista suurimoista voitiin keittää jonkinlaista puuroakin. — Hallituksen yritykset totuttaa kansa käyttämään hevosenlihaa epäonnistuivat nekin.

Tämäkin raskas talvi kului vihdoin, ja kevät toi tullessaan uutta toivoa. Hallituksen ulkomailta ostama siemenvilja saatiin ajoissa maahan. Sääsuhteet olivat suotuisat, ja syksyllä korjattiin etenkin Pohjois-Suomen pahimmilta katoalueilta runsas sato. Myös muualla maassamme vuodentulo oli kohtuullinen. Kun seuraavatkin vuodet olivat hyviä, maa alkoi hiljalleen toipua kärsimästään hirveästä iskusta.

Katovuosi oli aiheuttanut suuria menetyksiä. Nälkä ja kulkutaudit veivät hautaan 70 000—80 000 ihmistä. Kuolleisuus vaihteli eri osissa maata. Suurimmillaan se oli Parkanon pitäjässä, jossa lähes neljäs osa pitäjän asukkaista, 765 henkeä, sortui tämän vuoden aikana. Syntyneitä oli vastaavana aikana 31. Siten ei ollut ihme, että maamme väkiluku aleni vuoden 1866 n. 1 843 000 hengestä n. 1 736 000 henkeen v. 1868.

Hirvittävä katovuosi oli osaksi johtunut myös maamme vanhanaikaisista maanviljelystavoista. Huonosti muokatut ja heikosti ojitetut pellot tuottivat vähän hyvinäkin vuosina. Kylminä kesinä ne olivat erittäin hallanarkoja. Katovuosi avasi osaltaan maanviljelijöiden silmät näkemään uudistuksien arvon, ja parannukset tapahtuivat sen jälkeen nopeammassa tahdissa. Toisaalta tämäkin ankara koettelemus oli tuonut jälleen julki Suomen kansan parhaita ominaisuuksia. Oulun läänin maaherra Georg von Alfthan, joka uupumattomilla ponnisteluillaan hädänalaisten avustamiseksi oli hankkinut hallituksen tunnustuksen ja voittanut lääninsä asukkaiden rakkauden, mainitsee virallisessa kertomuksessaan: ”Liikuttavalla alttiudella kärsi ja menehtyi satoja ja tuhansia ilman, että niiden mieleenkään johtui käydä käsiksi paremmissa oloissa elävien naapuriensa omaisuuteen, ja ihmeteltävällä pontevuudella ja itsensäkieltäymyksellä kynti väestö uudelleen peltonsa ja kylvi siihen sen siemenen, jolla kalvava nälkä olisi voitu hetkeksi sammuttaa.”

Henkilökohtaisesti raskaimman taakan tänä kauhun vuonna oli kantanut Snellman. Eräässä sanomalehtikirjoituksessa hän kuvaa tuon ajan tunnelmia seuraavasti: ”Kun nälänhätä viikko viikolta lisääntyy, kurjuus ja ruumiiden luku hautausmailla, teillä ja poluilla karttuu karttumistaan, silloin kauhu valtaa sydämen. Saa raataa kuin mies paloruiskun ääressä liekkien vallassa olevassa kaupungissa ilman pelastuksen toivoakaan. — — — Jolla on siinä asiassa ollut jotakin vastuunalaisuutta, hänelle nuo kalpeat haamut saattavat ilmestyä kummittelemaan; ja hänen omatuntonsa saattaa yhä uudestaan asettaa hänen vastattavakseen kysymyksen: Eikö olisi voitu tehdä enemmänkin?” Snellman, jos kukaan, oli kuitenkin saanut suuria tuloksia aikaan. Kun pahin hätä oli ohitse, sai hänkin ”palkkansa”: nyt kun katsottiin voitavan tulla toimeen ilman hänen kykyään ja tarmoaan, hän sai eron senaatista.

Valtiolliset puolueet hahmottuvat

Valtiollisen elämän vilkastuminen toi mukanaan myös puoluejärjestelmän. Puoluejako tapahtui osaksi sen perusteella, miten suhtauduttiin yhteiskunnallisiin ja valtiollisiin uudistuksiin, osaksi kielellisiä linjoja pitkin.

Aleksanteri II:n hallituskausi oli alkanut vapaamielisissä merkeissä. Siten liberaaliset eli vapaamieliset aatteet olivat päässeet meilläkin huomattavalla tavalla esille. Etenkin ensimmäisillä valtiopäivillä liberaalinen puolue oli voimakkaasti edustettuna ja vaikutti tehokkaasti valtiopäivien työhön. Elinkeinovapautta edistävä lainsäädäntö, uusi rikoslaki, kunnallinen itsehallinto sekä monet muut vapaamieliset uudistukset olivat ilmauksena liberaalien vaikutuksesta. Itse Snellman oli tämän ajattelutavan voimakkain kannattaja, vaikka hän valtiollisessa toiminnassaan ei tähän puolueeseen kuulunutkaan. Puolue menetti kuitenkin varsin nopeasti kannatustaan, ja 1880-luvun alussa se hajosi lopullisesti. Kielilinjojen mukaan muodostuneet suomalainen ja ruotsalainen puoli tulivat vastedes olemaan valtiollista elämäämme hallitsevat tekijät.

Snellmanin kansallinen herätystyö oli synnyttänyt suomalaisen puolueen, joka otti ohjelmakseen suomenkielisen väestönosan oikeuksien ajamisen. Snellman itse ei ollut puoluemies. Siihen hän oli liian riippumaton ja asiallinen ajattelutavaltaan. Kun suomalainen puolue järjestäytyi varsinaiseksi täsmällisen ohjelman omaavaksi valtiolliseksi puolueeksi v:n 1863 valtiopäivien kokoontuessa, tuli puolueen johtajaksi professori Yrjö Sakari Koskinen.

Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen, minkä nimen hän myöhemmin aatelissäätyyn ja vapaaherraksi korotettuna omaksui, on 1800-luvun loppupuolen valtiollisen ja sivistyselämämme huomattavimpia hahmoja. Yrjö-Koskinen syntyi v. 1830 pohjalaisesta ruotsinkielisestä pappisperheestä. Vasta ylioppilaaksi tultuaan

Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen.

Georg Zachris Forsman, kuten hänen alkuperäinen nimensä kuului, alkoi opiskella suomea kansallisen herätysliikkeen innostamana. Alku oli hankalaa, mutta lopulta hänestä tuli erittäin hyvä suomen kielen taitaja. Yliopisto-opinnoissaan hän otti pääaineekseen historian, jossa hän erikoistui Suomen historian tutkimukseen. V. 1862 professorinvirkaa hakiessaan Forsman ensimmäisenä kirjoitti professorinväitöskirjansa suomeksi, millä hän oli vaarantaa koko tiedemiesuransa.

Kohta toimintansa aloitettuaan suomalainen puolue jakaantui kahtia, "vanhoihin rehellisiin suomalaisiin" ja "jungfennomaaneihin" eli nuorsuomalaisiin. Eron syynä ei ollut niinkään puolueen ohjelma kuin eriävät käsitykset sen toteuttamistavasta. Vanhasuomalaiset, joiden johdossa olivat suomen kielen professori, runoilija August Ahlqvist-Oksanen sekä tohtorit Polén ja Tikkanen, eivät vaatineet suomalaisuus-

ohjelman toteuttamista yhtä jyrkästi kuin nuorsuomalaiset. Tämä iältäänkin vanhempien miesten ryhmä muisti omasta kokemuksestaan Nikolai I:n ajan venäläissorron ja tunsi sen vuoksi myötätuntoa Ruotsissa esitettyjä, yhteis-skandinaavisen valtakunnan perustamiseen tähtääviä ajatuksia kohtaan. Heidän mielestään suomalaisten tuli olla kiitollisia Ruotsille länsimaisesta sivistyksestään. Nuorsuomalaiset puolestaan olivat sitä mieltä, että Suomi oli Ruotsinvallan aikana vuodattanut niin paljon vertaan ja uhrannut varojaan Ruotsin puolesta, että "kiitollisuuden velka" oli jo maksettu. Nuorsuomalaisten johtaja asetti puolueensa tavoitteeksi suomalaisen sivistyselämän kehittämisen silloisen valtioyhteyden vallitessa. Hallitsijan apua oli koetettava käyttää hyväksi, ja oli pyrittävä välttämään epäluulojen herättämistä venäläisissä. Ainoastaan oman kansallisen sivistyksensä avulla Suomi kykeni Yrjö-Koskisen mielestä pitämään puolensa venäläistämispyrkimyksiä vastaan.

Suomalaisuuden edistyessä ruotsinmieliset ryhmittyivät sitä vastustavaksi ruotsalaiseksi puolueeksi. Aluksi monet maamme ruotsinkieliseen sivistyneistöön kuuluvista olivat tunteneet myötätuntoa suomalaiskansallisia pyrintöjä kohtaan ja liittyneet niiden kannattajien joukkoon. Mutta jo 1870-luvulla rajat alkoivat olla selvät, eikä siirtymisiä kieliryhmästä toiseen paljoakaan enää tapahtunut. Liberaalisen puolueen hajotessa suurin osa sen huomattavimmista henkilöistä siirtyi ruotsalaiseen puolueeseen.

Ruotsalaisen puolueen varsinainen perustaja oli A. O. Freudenthal, jonka isä oli siirtynyt Ruotsista Suomeen. Freudenthal vastusti sitä käsitystä, että suomenruotsalaiset olisivat äidinkielensä unohtaneita suomalaisia. Hän korosti heidän ruotsalaista syntyperäänsä ja vaati, että heidän oli pidettävä kiinni kansallisuudestaan ja kielestään. Ruotsinkielisen sivistyneistön tuli Freudenthalin mielestä huolehtia ruotsalaisesta rahvaasta, ylläpitää ruotsin kielen

asemaa ennallaan sekä huolehtia yhteyksistä Skandinavian kansoihin.

Freudenthalin väitteet suomenruotsalaisten alkuperäisestä ruotsalaisuudesta eivät pidä paikkaansa muiden kuin rannikkoruotsalaisten sekä joidenkin yksityisten sukujen osalta. Sen sijaan silloisen ruotsinkielisen sivistyneistön sukujuuret johtivat ehkäpä useimmissa tapauksissa puhtaasti suomalaisiin talonpoikaissukuihin, joiden opintielle lähteneet tai muuten menestyneet jäsenet olivat omaksuneet vierasperäisen nimen ja ruotsin kielen. Tästä huolimatta Freudenthalin ajatukset saavuttivat vähitellen suurta kannatusta. Nimenomaan Helsingin yliopiston ruotsin kielen professorina toimiessaan hän istutti ruotsinkielisiin ylioppilaihin pysyvästi aatteensa. — Freudenthalin ohella ruotsalaisen puolueen huomattavimmaksi johtajaksi kohosi professori C. G. Estlander. Oltuaan aluksi kansalliselle herätysliikkeelle niin suopea, että piti ruotsinkielisen sivistyneistön velvollisuutena suomalaisiin sulautumista, hän kääntyi myöhemmin täysin päinvastaiselle kannalle. Suomalaisuusliikkeessä hän ei tällöin nähnyt muuta kuin itsekästä kiittämättömyyttä ja nousukasmaisuutta, joka heikentäessään ruotsalaista vaikutusta edisti venäläisiin sulautumista.

Vaikkei puoluejako kaikissa kysymyksissä ollut ehdottoman selvästi näkyvissä, tapahtui kuitenkin 1800-luvun loppupuolen valtiollinen elämä valtaosaltaan näiden puolueiden puitteissa.

Maamme opetuslaitoksen järjestäminen

Eräänä tärkeimpänä kysymyksenä säätyjen jälleen kokoontuessa pidettiin kansanopetuksen ja yleensäkin maan kouluolojen järjestämistä ajanmukaiselle kannalle. Keisari-suuriruhtinaskin oli kiinnittänyt siihen huomiota. Säädyt alkoivat heti käsitellä tätä kysymystä.

Varsinaisen kansanopetuksen aikaansaamiseksi oli-

kin jo ryhdytty toimenpiteisiin. Keskeisintä osaa niissä esitti pastori Uuno Cygnaeus, niin että hän on syystä saanut ”Suomen kansakoulujen isän” kunnianimen.

Cygnaeus kuului tunnettuun pappissukuun, jonka kaksi jäsentä oli kohonnut piispaksi. Kuuluisa kaunopuhuja Fredrik Cygnaeus oli hänen serkkunsa. Papiksi valmistuttuaan hän joutui toimimaan pappistehtävissä etupäässä kotimaan rajojen ulkopuolella. Viisi vuotta hän oli Luoteis-Amerikan rannikolla sijaitsevan Sitkan saaren luterilaisten asukkaiden pappina. Sieltä palattuaan hänet määrättiin Pietarissa olevan luterilaisen kirkkokoulun johtajaksi. Kahdentoista Pietarissa viettämänsä vuoden aikana hänellä oli hyvä tilaisuus syventää tietojaan kasvatusopissa, johon hän tunsi erityistä vetoa. Kun kansansivistysharrastus heräsi Suomessa ja mm. senaatti kehoitti asianharrastajia esittämään mielipiteensä kansakoulun järjestelykysymyksestä, otti Cygnaeus osaa näin syntyneeseen keskusteluun. Hänen kirjoituksensa herättivät niin suurta huomiota, että senaatti lähetti hänet ulkomaille tutustumaan kansanopetuksen järjestelyyn eri maissa.

Ulkomaanmatkaltaan palattuaan Cygnaeus laati ehdotuksen kansakoululaitoksen järjestämisestä. Ehdotusta käsittelemään asetettu komitea päätyi kylläkin monessa kohdassa toisenlaiseen, ja kuten kokemus on osoittanut, alkuperäistä heikompaan ratkaisuun, mutta asiasta v. 1866 annettu toimeenpanoasetus perustui kuitenkin pääpiirteissään Cygnaeuksen ajatuksiin. Kansakoulusta oli muodostettava koko kansan pohjakoulu, jonka päämääränä oli lasten henkinen ja ruumiillinen kehittäminen. Pelkkä tietojen antaminen ei riittänyt, vaan koulun oli myös vaikutettava kasvattavasti oppilaihinsa. Cygnaeus sai itse valvoa aatteittensa toteuttamista toimiessaan ensiksi v. 1863 Jyväskylään perustetun maamme ensimmäisen seminaarin johtajana sekä vuodesta

1870 Helsinkiin perustetussa kouluhallituksessa kansakoulujen ylitarkastajana.

Kansakoululaitos sai osakseen paljon arvostelua, ja sen intomielisen perustajan epäitsekästä työtä vaikeutettiin monin tavoin. Mutta ennen kuolemaansa Cygnaeus ehti nähdä elämäntyönsä päässeen varmalle pohjalle. V. 1887 maamme kaikissa kaupungeissa oli jo kansakouluja, joiden yhteinen oppilasmäärä kohosi n. 16 000:een. Opettajia oli n. 500. Maaseudun vastaavat luvut olivat n. 28 400 ja n. 750. Seminaareja oli jo neljä. Maamme kansakoululaitos on tästä edelleen valtavasti kehittynyt ja todella muodostunut ”kansan siveellisen ja aineellisen vaurastumisen voimakkaimmaksi edistäjäksi”, miksi Cygnaeus aikoinaan toivoi sen kehittyvän.

Myös korkeammat oppilaitokset kehittyivät huomattavasti näihin aikoihin. Keskeiseksi kysymykseksi muodostui suomenkielisten oppikoulujen aikaansaaminen. Maamme ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu oli perustettu Jyväskylään v. 1858 ennen kaikkea piirilääkäri Volmar Schildt-Kilpisen ponnistusten tuloksena. Tosin sekään ei ollut puhtaasti suomalainen koulu, sillä myös ruotsia käytettiin opetuskielenä. Mutta alkuun oli joka tapauksessa päästy, ja sitä seurasi jo v. 1860 Tampereelle perustettu suomenkielinen yläalkeiskoulu. Viisi vuotta myöhemmin myös Joensuu sai samanlaisen oppilaitoksen.

Joitakin vuosia myöhemmin nämä opetuslaitoksen suomalaistamiseksi vaivalla aikaansaadut vähäisetkin tulokset joutuivat uhanalaisiksi. Maamme opetuslaitoksen ylin johto uskottiin näet kenraali von Kothenille. Tämä oli jo aikaisemmin tullut tunnetuksi vakaumuksellisena taantumuksellisena. Kauan Venäjällä eläneenä hän ei vähimmässäkään määrin ymmärtänyt kansallisia pyrkimyksiä, vaan vastusti niitä jyrkästi. Uudessa tehtävässään hän asettui tukemaan ruotsalaisuutta ja teki kaikkensa estääkseen suomalaisten koulujen ja siten myös suomalai-

sen sivistyneistön syntymisen. Hänen toimestaan siirrettiin Helsinkiin perustetun normaalilyseon suomalainen linja Hämeenlinnaan, koska se ei muka vastannut pääkaupungin tarpeita ja koska sitä kustannusten suuruuden vuoksi ei voitu laajentaa täydelliseksi. Samalla kuitenkin aiottiin Helsinkiin perustaa ruotsalainen reaalilyseo, jossa olisi opetettu mm. runsaasti venäjää. Samanlainen koulu oli perustettava myös Mikkeliin, kun taas toisaalta Jyväskylän suomalainen lyseo oli supistettava neliluokkaiseksi reaalikouluksi. Kothenin suunnitelmien mukaan suomenkielinen nuoriso olisi voinut valmistautua vain käytännöllisiin ammatteihin ja alimpien tointen hoitajiksi. Vähänkin korkeampiin virkoihin vaadittu opiskelu olisi ollut mahdollista vain ruotsin kieltä taitaville. Korkeimpiin virkapaikkoihin valmistava opiskelu olisi varattu maan sekä ruotsalaisen että venäläisen yläluokan poikien etuoikeudeksi.

Nämä suunnitelmat olivat niin yksipuolisia ja kohtuuttomia, että ne herättivät paheksumista ruotsinkielistenkin keskuudessa. Kothenin oli kohta sen jälkeen pakko luopua virastaan yleisen mielipiteen painostuksesta. Tästä huolimatta oli ruotsinmielinen senaatti hankkinut näille suunnitelmille hallitsijan vahvistuksen, ja niiden purkaminen oli työlästä ja aikaa viepää. Tilanne oli sellainen, että ruotsalaisista voi joka 10:s poika päästä valtion kouluun, mutta suomalaisista vain joka 176:s. Senaatti onnistui kuitenkin viivyttelyllään lykkäämään koululaitoksen uudistamisen toistaiseksi.

Kun suomalaiset eivät saaneet valtion oppikouluja, ryhdyttiin niitä perustamaan yksityisillä varoilla. Viipuri, Turku, Pori, Lappeenranta, Vaasa ja Tampere saivat siten vuosina 1879—81 suomalaisen lyseon.

Kohta tämän jälkeen suomalaisten koulujen asema helpottui. Kun koulunuudistusta koskevat ehdotukset raukesivat valtiopäivillä ruotsalaisenemmistöisten

aatelis- ja porvarissäädyn vastustukseen, kääntyivät muut säädyt suoraan kenraalikuvernöörin puoleen tätä koskevalla anomuksella. V. 1882 senaatti ottikin valtion haltuun Turun, Porin ja Oulun yksityiset lyseot. Seuraavana vuonna 9 muuta lyseota otettiin valtion haltuun, samoin 13 alkeiskoulua. Yrjö-Koskisella sekä vapaamielisten johtajalla Leo Mechelinillä, jotka olivat tulleet v. 1882 senaatin jäseniksi, oli suurimmat ansiot näiden uudistusten aikaansaamisessa.

Näin alkanut kehitys jatkui edelleen. Jo v. 1889 suomenkielisissä kouluissa oli yhtä paljon oppilaita kuin ruotsalaisissa, ja v. 1902 kaksi kertaa enemmän. Tällä tavoin maan suomenkieliselle nuorisolle tarjoutui entistä laajemmat mahdollisuudet päästä opintielle, joskin valtion tukemien suomalaisten oppikoulujen oppilasmäärä oli suhteellisesti vain murto-osa ruotsalaisten luvusta.

1800-luvun loppuvuosina kehitettiin myös maamme oppikoulujen järjestysmuotoa ja työskentelytapoja. Eri koulutyypit, lyseot, yhteiskoulut ja tyttökoulu hahmottuvat, samoin keskikoulu suppeampaan koulusivistykseen tyytyviä varten. Koulujen opetusohjelmat laajenivat käytännöllisessä elämässä tarvittavien aineiden saadessa myös niissä sijansa vanhojen kielten tuntimäärien vastaavasti supistuessa.

Taloudellinen kehitys

Aleksanteri II:n valtaistuimellenousu merkitsi käännekohtaa Suomen valtiollisessa kehityksessä. Näin oli laita myös talouselämän alalla. 19. vuosisadan puolivälissä alkoi ennen aavistamattoman voimakas taloudellinen nousu, mikä muutti Suomen kaikin puolin takapajulle jääneestä rajamaasta nykyaikaiseen talouselämään pohjautuvaksi, jatkuvasti vaurastuvaksi maaksi.

Nälkävuosien kauhut olivat avanneet kaikkien silmät näkemään, että maataloutemme kaipasi ehdot-

tomasti kohentamista. Vuoden 1868 jälkeen tapahtuukin tässä suhteessa huomattavia parannuksia. Maataloudellista opetus- ja neuvontatoimintaa tehostettiin huomattavasti. Maata viljelevän väestön ammattitaidon näin parantuessa työn tuottavuus myös kasvoi. Tosin valtakunnan viljantarve oli entistä suuremmassa määrässä tyydytettävä ulkomaisella tuonnilla sen sijaan, että Suomi oli aikaisemmin hyvinä vuosina ollut viljaa vievä maa. Tämä johtui siitä, että viljantuotanto ei kasvanut samassa suhteessa kuin väkiluku. Elintason kohoamisen vaikutuksesta kulutus oli myös entistä suurempi. Entistä suurempi peltoala käytettiin nyt myös rehunviljelyyn.

Näihin aikoihin Suomen maataloustuotannossa tapahtui näet suuri muutos. Havaittiin, että karjanpito saattoi olla jopa viljanviljelystä tuottavampaa, joten sitä alettiin harrastaa yhä suuremmassa määrässä. Maassamme oli aikaisemminkin pidetty karjaa monin paikoin vain sen vuoksi, että sen lantaa tarvittiin maanviljelyksessä. Ulkomaisten esimerkkien mukaan alettiin nyt perustaa meijereitä. Tällä tavoin voitiin maito jalostaa myös vientiin kelpaavaksi voiksi ja juustoksi. Siten sai alkunsa tämä maallemme ja etenkin sen maanviljelijäväestölle suuria tuloja tuottanut tuotannonhaara.

Nämä maataloudessa suoritetut huomattavat uudistukset vaativat suuria pääomia, joiden hankkiminen maassamme rahan puutteen vuoksi olisi aikaisemmin ollut mahdotonta. Onnellisen sattuman kautta nämä pääomat voitiin nyt saada kokoon. 1870-luvulla alettiin näet saada menekkiä maassamme aikaisemmin sangen arvottomana pidetylle puutavaralle. Ranskalais-saksalaisen sodan päättyminen v. 1871 kohotti yht'äkkiä valtavasti sahatavaran hintoja, joten sen vienti myös syrjäisestä Suomesta osoittautui hyvin kannattavaksi. Aikaisemmin talonpoikaisväestö ei ollut antanut metsille paljoakaan arvoa. Hyvää metsää haaskattiin tervanpolttoon ja

poronhoitoon. Mm. kerrotaan Pudasjärvellä kaadetun talvisin 60—100 kuusta poroa kohti, jotta porot saisivat järsiä niistä naavan. Puut jätettiin sitten metsään mätänemään. Tällä tavoin tuhlattiin yksin tässä pitäjässä satojatuhansia runkoja. Nyt käsitykset muuttuivat nopeasti, ja moni yritteliäs talonpoika saattoi uudistaa koko maataloutensa yllättäen saamillaan metsätuloilla.

Joskin maatalouden alalla tapahtui suuria muutoksia viime vuosisadan loppupuolella, oli teollisuuden kokema muodonvaihdos vielä paljon suurisuuntaisempi. Näinä vuosikymmeninä Suomi alkoi harjoittaa todellista suurteollisuutta, mikä suuremmassa määrässä kuin mikään muu on muuttanut maamme oloja ja kohottanut sen varallisuutta.

Käydessään ensimmäistä kertaa hallitsijana maassamme Aleksanteri II oli kehoittanut senaattia laatimaan suunnitelman Suomen teollisuuden kehittämiseksi. Suunnitelmaa laatimaan asetetun komitean mietintö synnytti vilkkaan keskustelun maamme elinkeinojen arvojärjestyksestä. Joskin enemmistö oli yleensä sitä mieltä, että teollisuutta oli voimakkaasti edistettävä, jakaantuivat mielipiteet suuresti, kun oli löydettävä maamme luontaisia edellytyksiä vastaavia teollisuudenhaaroja. Mm. Snellman oli sitä mieltä, että maamme teollisuutta oli kehitettävä ennen kaikkea kotimarkkinoiden tarpeiden tyydyttämiseksi. Vientiteollisuuden mahdollisuuksia hän piti vähäisinä, kun maaltamme puuttui rautaa ja kivihiiltä. Samantapaiset olivat yleensä viranomaisten käsitykset, sillä senaatin komitea käsitteli mietinnössään ennen kaikkea maamme metalliteollisuuden laajentamismahdollisuuksia.

Mutta vähitellen havaittiin, mikä oli Suomen teollisuuden luonnollisin kehittymissuunta, ja puuta raaka-aineenaan käyttävä teollisuus alkoi voimakkaasti kehittyä. Ratkaisevan iskun antoi sahateollisuuden vapauttaminen sitä sitoneista tuotantorajoituksista. Kun sahoja sai vapaasti perustaa, syntyi niitä pian

kaikkialle. Konevoiman käytäntöönotto kohotti nopeasti sahojen tuotantoa. V. 1860 rakennettiin maamme ensimmäinen höyrysaha, Kestilän saha, Iijoen suuhun. Kymijoen suuhun syntyi huomattava teollisuuskeskus, joka sai raaka-aineensa jokea pitkin sisämaasta. Ensimmäinen sikäläisistä teollisuuslaitoksista oli kauppaneuvos Ahlqvistin v. 1871 perustama Kotkansaaren höyrysaha. Vuosisadan loppuun mennessä sahojen lukumäärä oli jo 321. Vuotuinen sahausmäärä oli 25 miljoonaa tukkia, raha-arvoltaan lähes 80 miljoonaa silloista markkaa. Työntekijöitä oli n. 25 000.

1870-luvulla sai myös varsinainen puunjalostusteollisuus maassamme alkunsa. Puun käyttämiseksi paperin raaka-aineena rakennettiin ensiksi puuhiomoja, jotka veivät tuotteensa ulkomaille edelleen jalostettavaksi. Ensimmäinen puuhiomo syntyi Viipurin maalaiskuntaan Kinterin kylään apteekkari Thunebergin toimesta v. 1860. Sitä seurasi useita muita. 1870-luvulla yleistyi koneellinen paperinvalmistus. Maahamme perustettiin joukko uusia paperitehtaita, ja pari entisistäkin, Frenckellin tehdas Tampereella ja Tervakoski, jatkoivat tuotantoaan uusittuaan valmistusmenetelmänsä. 1880-luvun alussa oli siten suuria paperitehtaita Kuusankoskella, Kymissä ja Valkeakoskella, pienempiä Nokialla, Mäntässä, Tampereella, Kyröskoskella ja Inkeroisissa. Myös tulitikku- ja lankarullatehtaita perustettiin nyt maahamme.

Vuosisadan lopulla puunjalostusteollisuutemme kehittyi entistä monipuolisemmaksi, kun selluloosan valmistus maassamme aloitettiin. Sahaus- ja hakkuujätteitä raaka-aineenaan käyttäviä selluloosatehtaita perustettiin etenkin sahojen yhteyteen ja uusia puuhiomoja sekä paperitehtaita rakennettiin.

Vuosisadan puolivälissä kutomateollisuus oli ollut kehittynein teollisuudenhaara maassamme. Vaikkakin puunjalostusteollisuus oli ohittanut sen, kiinnitettiin myös kutomateollisuuden kehittämiseen suurta

huomiota. Entisiä tehtaita laajennettiin ja uudenaikaistettiin, ja uusia perustettiin erityisesti 1890-luvulla. Tällöin syntyivät mm. Klingendahlin villakutomo, Yhdistyneiden Villatehtaiden ensimmäiset tuotantolaitokset sekä Lapinniemen ja Porin puuvillatehtaat. Kangas- ja lankateollisuuden ohella harjoitettiin myös neuleteollisuutta.

Niukoista raaka-ainelähteistään huolimatta maamme rautateollisuus kehittyi huomattavasti tänä aikakautena. Putlausmenetelmän avulla voitiin järvi- ja suomalmeja jalostaa entistä edullisemmin. Varsinainen raudanvalmistus menetti kuitenkin vähitellen merkitystään, ja metalliteollisuutemme päätehtäväksi tuli ulkomaisen raudan jalostaminen. Vuosisadan vaihteessa maassamme oli jo useita kymmeniä konepajoja, jotka antoivat työtä tuhansille työläisille.

Edellä luetellut teollisuudenhaarat työskentelivät etupäässä vientiä varten. Teollisuutemme asema olikin ajoittain erittäin edullinen viennin kannalta, sillä mm. Venäjälle meni paljon tavaraa Suomelle myönnettyjen tullihelpotusten vaikutuksesta. Varsinkin metalli- ja kutomateollisuutemme tuotteet saivat keisarikunnassa hyvät markkinat. Puutavaramme sen sijaan myytiin pääasiallisesti entisille ostajilleen Länsi-Eurooppaan. Sinne meni myös pääosa muun puunjalostusteollisuutemme tuotteista. Vientiteollisuutemme joutui kyllä ajoittain kärsimään ankariakin takaiskuja, jotka verottivat raskaasti yrittäjien määrää, mutta aikaa myöten sen onnistui luoda luja pohja vastaiselle toiminnalleen.

Teollisuuden kasvu yhdessä maanviljelijäväestön saamien metsätulojen kanssa kohotti väestön ostokykyä. Kotimaista kulutusta tyydyttämään syntyi siten kotimarkkinateollisuus, joka suuresti voimistui etenkin viime vuosisadan parina viimeisenä vuosikymmenenä. Nahka-, sokeri-, tupakka-, fajanssi-, posliini-, lasi- ym. teollisuudenhaarat laajenivat vähitellen tullisuojan avulla tyydyttääkseen kotimarkkinoiden tarpeen.

Maamme teollistumisen laajuuden huomaa parhaiten tuotantolukujen ja teollisuuden työntekijämäärien kasvussa. Vuonna 1869 tuotannon arvo oli n. 50 milj. mk ja työntekijöiden lukumäärä n. 10 000 henkeä. Vuosisadan vaihteeseen mennessä nämä luvut olivat n. 300 milj. ja n. 60 000, joten teollisuutemme kasvu oli ollut voimakas.

Näin suurisuuntainen teollistuminen vaati runsaita pääomia. Osaksi ne saatiin kotimaasta. Kun maamme oli saanut oman rahan, oli pankkiliike päässyt alkuun. Vuoteen 1900 mennessä oli maamme rahalaitosten talletuskanta jo n. 300 milj. mk. Kotimainen luotonanto ei kuitenkaan riittänyt tyydyttämään sekä teollisuuden että maatalouden kasvavia tarpeita, joten oli turvauduttava ulkomaisiin lainoihin. Niitä otettiinkin runsaasti, koska niitä saatiin varsin edullisilla ehdoilla. Teollisuutemme voimakkaimman laajenemisen kautena, 1890-luvulla, virtasi ulkomaista pääomaa maahan sekä valtion että yksityisten ottamien lainojen muodossa satakunta miljoonaa markkaa muutamassa vuodessa. — Maamme taloudellinen edistyminen oli näin nopeata osaltaan sen vuoksi, että markkamme arvo pysyi hyvin vakaana v. 1877 tapahtuneen kultakantaan siirtymisen jälkeen. Elinkeinoelämän suotuisan kehityksen johdosta maamme valtiontalous oli koko tänä aikakautena hyvällä kannalla.

Liikenneyhteyksien ja yhteysvälineiden paraneminen

1800-luvun loppupuoliskolla tapahtunut voimakas taloudellinen edistyminen johtui osaltaan siitä, että liikenneyhteydet paranivat tänä aikakautena huomattavasti. Teknillinen kehitys, höyryvoiman käytäntöönotto, poisti nyt maamme kehittymistä vuosisatojen aikana viivyttäneet liikennöimisvaikeudet.

Kun rautateiden rakentamisesta käyty periaatteellinen kiista oli päättynyt tämän uuden yhteysmuodon puoltajien voittoon, rakennettiin rautateitä

maamme mahdollisuudet huomioon ottaen varsin ripeässä tahdissa. Näikävuosina rakennetun Riihimäen—Pietarin yhdysradan valmistuttua jatkettiin rautatietä Hämeenlinnasta pohjoiseen. Maamme rautateiden kehittämisessä ansioitui erikoisesti rautatiehallituksen ylijohtaja Georg Strömberg, joka 56 vuoden ajan oli valtionrautateittemme palveluksessa, siitä 40 vuotta laitoksen johtajana.

1800-luvun puolivälissä maamme merenkulku oli kokenut pahan takaiskun Krimin sodan hävitysten ja englantilaisten suorittamien kaappausten johdosta. Samaan aikaan tapahtunut höyrylaivojen yleistyminen muutti kokonaan merenkulun perusteet. Purjelaivoja olivat yksityisetkin voineet rakentaa, ja suuri osa maamme aluskannasta olikin ollut rannikkoseutujen pienyrittäjien hallussa. Höyrylaivat sen sijaan olivat varsinkin alkuaikoina niin kalliita, että niiden hankkiminen oli mahdollista vain suuremmille yhteisöille. Johtavan aseman maamme merenkulussa saavutti v. 1884 perustettu Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiö.

Teollisuutemme kasvu edellytti yhä vilkkaampaa yhdysliikennettä myös merentakaisten maiden kanssa. Aikaisemmin talvi oli keskeyttänyt sen ja aiheuttanut siten suurta haittaa kaupankäynnillemme. Tämä este voitettiin nyt, kun 1800-luvun lopulla ensimmäiset jäänmurtajat saatiin käytettäväksi. Ensimmäinen niistä oli valtion hankkima ”Murtaja”, joka vuodesta 1891 alkaen on avannut tietä talvisin satamiimme saapuville laivoille. Talviliikenteeseen erikoisesti varustettujen alusten käytäntöönotto varmisti lopullisesti kautta vuoden kestävät yhteytemme muuhun maailmaan.

Vilkastuva teollisuus ja kauppa edellytti myös entistä nopeampaa tietojen välitystä. 1600-luvulta peräisin oleva postilaitoksemme kehittyi huomattavasti 1800-luvun loppupuolella. V. 1856 tapahtunut postimerkkien käytäntöönotto yksinkertaisti suuresti postiliikennettä.

Tietojen välittäminen tuli huomattavasti nopeammaksi sähkölennättimen avulla. Suomessa oli jo 1700-luvulla ollut optillinen lennätinlinja Turusta Tukholmaan. Krimin sodan aikana venäläiset sotilasviranomaiset rakennuttivat aluksi optillisen lennätinlinjan Turun ja Viipurin välille. V. 1855 he yhdistivät Pietarin ja Helsingin Viipurin kautta kulkevalla sähkölennättimellä toisiinsa. Mäntsälässä tähän linjaan liittyi Hämeenlinnan kautta Turkuun rakennettu yhteys. 1860-luvun lopulla rakennettiin ensimmäinen yhteys Ruotsiin. Myöhemmin sähkölennätinlinjojemme määrä kasvoi ja tämä yhteysmuoto saavutti tärkeän aseman jokapäiväisessä elämässä. Mutta maamme sähkölennätinlaitos jäi Venäjän vallan loppuun asti Venäjän valtion omaisuudeksi.

V. 1880 asennettiin maahamme ensimmäiset puhelimet, kun turkulainen merikapteeni F. Nordfors rakennutti puhelinlinjan kaupunki- ja satamakonttoriensa välille. Ensimmäinen puhelinkeskus rakennettiin v. 1882 Helsinkiin. Jo samana vuonna myös suurimmat kaupungit saivat oman puhelinkeskuksensa. Osittain yksityisten, osittain valtion toimesta maamme puhelinverkosto laajeni nopeasti.

Yhteiskunnalliset olot 1800-luvun loppupuolella

1800-luvun loppupuolella joutuivat myös maamme yhteiskunnalliset olot huomion kohteeksi. Etenkin maan taloudellisessa elämässä tapahtuneet suuret muutokset olivat aiheuttaneet muutoksia myös yhteiskunnallisissa oloissa, ja vapaammat valtiolliset olot antoivat paremman mahdollisuuden välttämättömiksi katsottujen parannussuunnitelmien pohtimiseen.

Suurteollisuuden syntyyn liittyi maassa puhjennut periaatekiista, joka koski valtion osuutta talouselämässä. Snellman oli sitä mieltä, että valtion oli lähinnä tyydyttävä ohjaamaan maan taloudellista kehitystä.

Työväestön olojen parantamiseen Snellman ei uskonut valtiovallan toimenpiteillä kyettävän. Ainoastaan käyttämällä varakkailta koottuja verotuloja työväestön sivistystason kohottamiseen hän uskoi valtion parhaiten kykenevän pitämään huolta työväestöstä. Suunnilleen tälle kannalle jäätiinkin, joskin vapaamieliset vaativat aktiivisempiakin toimenpiteitä valtion taholta.

Työväestö joutui siten itse huolehtimaan etujensa ajamisesta. 1880-luvun puolivälissä alkoi maamme työväestö järjestäytyä sitä varten. Merkin tähän antoi käsityöläismestari V. von Wright perustamalla Helsinkiin työväenyhdistyksen. Helsinkiläisten esimerkkiä noudatettiin muuallakin, joskin vasta kymmenkunta vuotta myöhemmin syntyi koko maan työväestön yhteiselin, työväenvaltuuskunta.

Työväenliike pyrki aluksi vain edistämään työväestön sivistyspyrkimyksiä. Sen piirissä toimi tällöin myös runsaasti työnantajia ja yleensä sivistyneistön jäseniä. Vähitellen kuitenkin myös taloudellisten etujen ajaminen liitettiin sen ohjelmaan. Vuosisadan lopulla maahamme levisi sosialistisia oppeja, mikä johti osaltaan työväenliikkeen jyrkentymiseen. — Myös työnantajat alkoivat liittyä yhteen. Tämä järjestäytyminen ei ollut tarkoitettu työväenyhdistysten vastapainoksi, vaan työnantajien yhteisten etujen valvomiseksi.

1880-luvun loppupuolella tuli naisasiakysymys maassamme päivänpolttavaksi. Joskin naisilla oli maassamme ollut moniin muihin maihin verrattuna melkoisia oikeuksia, olivat he olleet tähän asti täysin syrjässä julkisesta elämästä. Nyt alettiin vaatia naisille uusia oikeuksia: heidän tuli saada hankkia korkeampaa sivistystä, hallita itse omaisuuttaan sekä ryhtyä harjoittamaan sopivaksi katsomaansa ammattia. Liikkeen pani alulle Ruotsiin muuttanut Fredrika Bremer. Juhana Ludvig Runebergin puoliso Fredrika ajoi innokkaasti näitä aatteita Suomessa. Vähitellen yleinen mielipide alkoikin suhtautua suo-

peasti naisten vaatimuksiin. Naisten sijoittumista julkisen elämän palvelukseen edisti suuresti kansakoululaitoksen yleistyminen. Jo alusta alkaen Cygnaeus valmisti myös naisille tilaisuuden valmistua kansakoulunopettajiksi Jyväskylän seminaarissa, ja erityisesti monet sivistyneiden kotien tyttäret käyttivät tätä mahdollisuutta hyväkseen. Vähitellen myös oppikoulut aukenivat naisille, ja v. 1871 ensimmäiset naiset, Maria Tschetschulin ja Emma Irene Åström, saivat oikeuden harjoittaa opintoja yliopistossa. — Naisasialiike meni vuosisadan lopulla Aleksandra Gripenbergin tarmokkaalla johdolla voitosta voittoon mm. Topeliuksen tukiessa Suomen naisten vaatimuksia arvovaltaisilla lausunnoillaan. Ensimmäisinä maailmassa Suomen naiset saavuttivatkin valtiollisen äänioikeuden jo v. 1906.

Väkijuomakysymys herätti myös laajaa huomiota näinä vuosikymmeninä. Kauan kestäneen kotitarvepolttokiistan päättyminen valtion ottaessa väkijuomien valmistuksen yksinoikeudekseen ei vielä ratkaissut kaikkia entiseen järjestelmään liittyneitä haittoja. Nimenomaan väkijuomien väärinkäyttö tuotti edelleenkin huolta. Tästä sai alkunsa raittiusliike, joka pyrki väkijuomien käytön ehdottomaan kieltämiseen. Joskaan liike ei saavuttanut tavoitteitaan, sai se paljon hyvää aikaan valistustyöllään.

Eräs silloisen yhteiskuntamme vaikeimmin ratkaistavia pulmakysymyksiä oli maaseudun tilattoman väestön olojen järjestäminen. Väkiluvun nopean lisääntymisen johdosta tämä kysymys oli entistään polttavampi. Vuosisadan vaihteessa vain n. 23 % maaseudun ruokakunnista viljeli omaa maataan. Itsenäisten viljelijöiden määrä oli huomattavasti lisääntynyt, kun Suomen valtio alkoi lunastaa Viipurin läänin lahjoitusmaita niiden venäläisiltä haltijoilta ja luovutti ne verraten edullisilla lunastusehdoilla talonpoikien omistukseen. Kaikkiaan n. 100 000 henkeä pääsi näin asumaan omille tiloille.

Tästä huolimatta maaseudun yhteiskunnalliset olot

huononivat huomattavasti vuosisadan vaihteen tienoilla. Maan arvon kohotessa parantuneiden viljelysmenetelmien ja metsän suuren kysynnän vuoksi tilalliset olivat haluttomia luovuttamaan torppia tilattomalle väestölle. Torppien lukumäärän kasvu pysähtyi melkein kokonaan. Tällä tavoin suurelta mäkitupalais-, renki- ja loisjoukolta riistettiin mahdollisuus parantaa asemaansa torpparien joukkoon kohoamalla, mikä maaseudulla oli ollut yhteiskunnallisen nousun ensimmäinen askel. Kun isännät entisten torppien vuokrasitoumuksia uusiessaan jatkuvasti kiristivät vaatimuksiaan, huononi myös torpparien asema entisestään.

Vuosisadan vaihteessa maassa oli siten n. 160 000 vuokramaata viljelevää ruokakuntaa. Täysin ilman maata olevien ruokakuntien lukumäärä oli n. 207 000 eli n. 43 % maaseudun ruokakuntien kokonaismäärästä. Osa heistä siirtyi kaupunkeihin tehdastyöhön, mutta suurin osa jäi kotisijoilleen ilman minkäänlaisen asemansa parantamisen mahdollisuutta. Tämä herätti vähitellen tilattoman väestön keskuudessa suurta katkeruutta, ja näin syntynyt maalaisköyhälistö muodosti myöhemmin yhteiskuntaamme järkyttävien kumouksellisten liikkeiden luonnollisen pohjan. Tähän epäkohtaan kiinnitettiin kyllä huomiota, mutta toisaalta yhteiskunnan yksityisten asioihin puuttumista vastustavien vapaamielisten piirien, toisaalta venäläisen hallitusvallan jarrutuksesta johtui, ettei tätä kysymystä saatu myönteisesti ratkaistuksi.

1800-luvun loppupuolelle oli ollut ominaista laajentunut yhteiskunnallisten kysymysten harrastus, mikä johti myös monien yhteiskunnallisia epäkohtia tasoittavien lakien laadintaan. Mutta paljon välttämätöntä jäi vielä tekemättä, mikä osaltaan sitten painoi leimansa uuden vuosisadan alkupuolen suomalaisen yhteiskunnan kehitysvaiheisiin.

Suomen kaarti Balkanin vuorilla

Aleksanteri II:n hallituskaudella voimistunut venäläiskansallinen ajattelutapa alkoi 1870-luvulla vaikuttaa myös valtakunnan ulkopolitiikkaan. Nämä ns. suurvenäläiset olivat sitä mieltä, että Venäjän oli koottava kaikki slaavilaiset kansat johtoonsa. Venäläisten kreikkalaiskatolinen uskonto erotti heidät muista Euroopan asukkaista. Heillä ei ollut sen vuoksi mitään syytä olla yhteistoiminnassa muiden Euroopan kansojen kanssa. Venäläisten oli keskityttävä omien ja uskonveljiensä asioiden hoitamiseen. Tällä hetkellä heidän tukeaan kaipasivat lähinnä Balkanin slaavilaiset kansat, jotka huokailivat Turkin ikeen alla. Auttamalla näitä heimoveljiään venäläiset saattaisivat jälleen astua askeleen lähemmäksi jo Pietari Suuren asettamaa päämäärää, Konstantinopolin herruutta. Tilanne näyttikin nyt venäläisille edulliselta. Ranskalais-saksalaisen sodan päätyttyä Ranskan tappioon v. 1871 Ranska ei kyennyt enää vastustamaan Venäjän pyyteitä Balkanilla, kuten se Krimin sodan aikana oli tehnyt. Voittoisan Saksan politiikkaa johti nerokas kansleri Otto von Bismarck, joka halusi estää suursodan syttymisen ja piti yllä hyviä suhteita Venäjään. Englanti pysytteli syrjässä mannermaan asioista. Näin ollen venäläiset yllyttivät Balkanin kansoja kapinaan Turkkia vastaan ja tukivat salaa kapinallisia. Kun Turkki kukisti nämä kapinat säälimättömällä julmuudella, julisti keisari Aleksanteri II helmikuussa v. 1877 sodan Turkille.

Kun keisari kehoitti kansaansa auttamaan sorrettuja uskonveljiään, otettiin hänen kehoituksensa vastaan suurella innostuksella. Kansa piti taistelua turkkilaisia vastaan "pyhänä sotana", ja Venäjän armeijat ylittivät voitonvarmoina Turkin rajan aloittaen marssin Konstantinopolia kohti.

Sotatoimet sujuivatkin aluksi täysin odotuksien mukaisesti. Nikopolin kaupunki valloitettiin, Tonava ylitettiin ja venäläiset saivat jo Balkanin vuorten

ylitse johtavan tärkeän Shipkan solankin haltuunsa. Mutta sitten alkoi tulla vastoinkäymisiä. Turkin armeijan komentaja, taitava ja urhoollinen Osman pasha kokosi suuria turkkilaisvoimia Venäjän armeijan oikealle sivustalle ja eteni vuorten yli Tonavan eteläpuolella sijaitsevalle tasangolle. Täällä hän asettui lujasti varustettuihin asemiin Plevnan luona, missä hän saattoi uhata Venäjän armeijan yhteyksiä. Venäläisten oli sen vuoksi valloitettava ensiksi Plevna, ennen kuin he saattoivat jatkaa etenemistään. Tämän vuoksi kutsuttiin rintamalle lisävoimia kotimaasta. Muiden kaartinjoukkojen mukana myös Suomen kaarti sai siten elokuun alussa v. 1877 lähtökäskyn.

Suomessa seurattiin myötätunnolla kristittyjen taistelua turkkilaisia vastaan, joten keisarin käsky otettiin suurella innostuksella vastaan. Ennen rintamallelähtöä pataljoona oli täydennettävä ja varustettava. Mutta tarjokkaita tuli yllin kyllin, joten pataljoona oli sotavahvuinen — n. 850 miestä sekä reservikomppania — jo syyskuun alussa. Syyskuun 6. päivänä se lähti Helsingistä.

Koko kansa seurasi myötätunnolla kaartinpataljoonan lähtövalmisteluja. Niinpä pataljoonalle pidettiin komeat lähtiäiset. Kaartin maneesissa miehistölle ja aliupseereille järjestetyssä juhlassa piti eräs senaattori puheen lähtijöille. Upseereille Kaivohuoneessa tarjotuilla päivällisillä puhui professori Mechelin. Lähtöpäivän aamuna Kasarmintorilla pidetyn aamuhartauden jälkeen pataljoona marssi asemalle suurten väkijoukkojen toivottaessa lähtijöille onnea. Asemalla olivat saattamassa myös kaupunkiin jäävät venäläiset joukot soittokuntineen. Jotkut kaartin entisistä upseereista seurasivat mukana aina Jokelaan saakka, jossa vasta lopulliset hyvästit jätettiin. Myös viipurilaiset tahtoivat juhlia kaartilaisia ja tarjosivat näille komean illallisen Viipurin asemalla.

Pietarissakin muistettiin Suomen kaartia. Kaartin tarkk'ampujapataljoonien entisen komentajan, Meck-

lenburgin herttuan Yrjön leski luovutti pataljoonalle upeasti sidotun suomalaisen Raamatun. Sitten jatkettiin rautateitse matkaa Balkania kohti. Lähes kolmiviikkoisen junamatkan jälkeen saavuttiin radan päätepisteeseen, josta jatkettiin matkaa marssien. Lokakuun 3. päivänä ylitettiin Tonava ponttonisiltaa pitkin. Eräs itävaltalainen sanomalehtimies kuvaili suomalaisten "Porilaisten marssin" kaikuessa suoritettamaa ylimenoa seuraavasti: "Kauneimman näyn tarjosivat kuitenkin suomalaiset. Suomen kaartin tarkk'ampujapataljoona oli juuri saapunut ja marssi kaartintykistön varmistuksena. Nämä miehet olivat jo neljä viikkoa sitten lähteneet kotimaastaan, mutta pitkästä taipaleesta huolimatta he marssivat niin ryhdikkäästi, olivat niin iloisia ja reippaita, että täytyi tuntea itsensä iloiseksi heidän kanssaan ... Kärjessä marssi soittokunta, ensimmäisessä rivissä seurasivat laulajat, sen jälkeen pataljoona. Miehet eivät olleet suurikasvuisia, mutta leveäharteisia. Olemukseltaan voimakkaita, etupäässä parrattomia, vaaleita, ystävällisen näköisiä nuoria miehiä, järkevästi katselevia ja kasvonpiirteiltään miellyttäviä, jollaisia harvoin näkee venäläisten joukossa. Heidän kielensä on kaunissointuinen, ja heidän laulunsa on harmoninen, melodiansa eloisat, mutta kuitenkin jonkin verran surumieliset ..."

Lokakuun 5. päivänä saavuttiin pohjattomilla teillä suoritetun vaikean marssin jälkeen Gornyi Studenjiin, missä olevasta päämajastaan keisari-suuriruhtinas itse saapui kaartinpataljoonaansa vastaanottamaan loistavan seurueen saattamana. Tarkastettuaan joukon keisari määräsi kaartin soittokunnan soittamaan Maamme-laulun, minkä jälkeen eräs venäläinen soittokunta soitti Suomen Kaartin kunniamarssin.

Keisari oli lausunut olevansa pataljoonaan tyytyväinen. Suomalaiset saivat kohta tilaisuuden osoittaa olevansa hallitsijansa luottamuksen arvoisia. Venä-

Suomen kaarti Turkin sodassa.

jän armeijan johto oli päättänyt pakottaa Osman pashan antautumaan katkaisemalla hänen huoltoyhteytensä. Tämä oli suoritettava valtaamalla Gornyi Dubnjakin kylä, joka hallitsi Plevnaan johtavia teitä. Kaartinjoukot, Suomen Kaarti muiden mukana, saivat tehtäväkseen Gornyi Dubnjakin valtaamisen.

Hyökkäys suoritettiin lokakuun 24. päivänä. Taistelu alkoi aamulla ja päättyi vasta illan tultua. Turkkilaiset puolustivat urhoollisesti lujia varustuksiaan, mutta eivät voineet kestää kaartinjoukkojen iskuja. Illan tullen heidän oli vihdoin luovutettava Gornyi Dubnjakin kylä voittajille.

Suomen Kaartin tappiot tässä taistelussa olivat 24 kaatunutta ja 95 haavoittunutta. Menetysten suuruus johtui osaltaan avomaastosta, missä hyökkääjät olivat joutuneet etenemään saamatta riittävää tukea omalta tykistöltään. Ensi kertaa tulessa ollut kaartinpataljoona oli kuitenkin kunniakkaalla tavalla ylläpitänyt

suomalaisten vanhaa sotamainetta ja osaltaan myötävaikuttanut voiton saavuttamiseen.

Gornyi Dubnjakin taistelu olikin pataljoonan ankarin kahakka koko sodassa. Osman pashan oli pakko muutamaa viikkoa myöhemmin antautua, ja tie Balkanille oli auki Venäjän armeijoille. Suomalaiset olivat mukana joulupäivänä aloitetulla marssilla Balkanin vuorten yli. Marssi oli erittäin vaikea, ja pataljoona joutui tosiaan kärsimään paljon ”vilua ja nälkää”. Vuoret ylitettyään suomalaiset ottivat osaa joihinkin pienempiin taisteluihin, kunnes tammikuun lopussa solmittu välirauha lopetti sotatoimet.

Huhtikuussa edellisinä viikkoina kulkutautien pahasti vaivaama pataljoona aloitti pitkän kotimatkansa. Alkumatka suoritettiin San Stefanosta laivalla Mustan meren yli Odessaan. Matkalla kuljettiin Konstantinopolin ohitse, joten kaartilaiset saivat omin silmin nähdä Turkin kuulun pääkaupungin. Odessasta joukko kuljetettiin junalla Pietariin, jossa sitä kovasti juhlittiin. Jo aikaisemmin sille oli myönnetty ”Vanhan Kaartin” arvo ja oikeudet, ja nyt keisari-suuriruhtinas vielä erityisesti kiitti sitä tarkastaessaan pataljoonan. Myös kotimaassa pataljoona joutui erittäin lämpimän juhlinnan kohteeksi.

Huolimatta sotilaallisesta menestyksestään Venäjä ei paljoa hyötynyt tästä sodasta. Muut suurvallat kiirehtivät väliin ja riistivät siltä sen voittojen hedelmät. Englannin vaatimuksesta Venäjän oli tingittävä jo Turkilta kiristämistään myönnytyksistä, ja Bismarckin aloitteesta Berliiniin kokoontunut suurvaltojen edustajien kokous supisti vielä Venäjän saavutuksia. Romania, Serbia ja pieni Montenegro pääsivät nyt Turkista riippumattomiksi, itsenäisiksi valtioiksi. Bulgariasta muodostettiin Turkin ylivallan alainen ruhtinaskunta. Venäjä sai vain Bessarabian Romanialta, joten se pääsi Tonavalle. Jakoon mukaan kiiruhtaneelle Itävallalle myönnettiin Serbian tavoittelemien Bosnian ja Herzegovinan maakuntien yliherruus.

Berliinin kongressi ei kyennyt järjestämään Balkanin oloja niin, että rauhallinen kehitys Balkanilla olisi turvattu. Tämä tuli osaltaan aiheuttamaan ensimmäisen maailmansodan syttymisen puolen neljättä vuosikymmentä myöhemmin. Se aiheutti myös eräitä pysyviä muutoksia suurvaltojen keskinäisissä suhteissa. Venäjä katsoi Bismarckin pettäneen sen ja etääntyi Saksasta. Sen sijaan Saksa ja Itävalta alkoivat lähestyä toisiaan, mikä johti maailman kohtaloihin suuresti vaikuttaneen liiton solmimiseen vähän myöhemmin.

Meidän maatamme ei tämä sota välittömästi paljoakaan koskenut. Kaartinpataljoonan menestyksellinen osallistuminen sotaan oli omiaan vahvistamaan kansallistunnetta, ja osaltaan tästä johtuva sodan ja yleensäkin suurpolitiikan tapahtumien seuraaminen herätti varsin laajoissa piireissä kiinnostusta yleisiä asioita kohtaan. Tämä kypsytti siten kansaamme myös entistä laajempaa itsehallintoa varten.

Suurmiehet poistuvat

Kansallisen heräämisen aikakauteen oli erityisesti painanut leimansa se kolmikko, joka Turun yliopiston loppuaikoina, vuoden 1822 syksyllä, oli aloittamalla akateemisen uransa samalla aloittanut valmistumisensa harvinaisen suurimittaiseen elämäntyöhönsä. Vuosikymmenien ajan olivat nämä miehet, Snellman, Runeberg ja Lönnrot, olleet kansamme henkisiä johtajia. Kohtalon oikusta he myös melkein samanaikaisesti poistuivat kansakunnan keskuudesta.

Runeberg oli varmistanut asemansa kansallisrunoilijanamme ”Vänrikkiensä” toisella osalla, joka ilmestyi v. 1860. Se herätti yhtä suurta ihastusta kuin toistakymmentä vuotta aikaisemmin julkaistu edellinen osakin. Molemmat julkaisut olivat omiaan vahvistamaan uskoa kansamme tulevaisuuteen, uskoa, joka oli jo ollut järkkyä näinä ahdistuksen aikoina. Ja näiden runojen kuvaukset siitä, miten

Suomen miehet järkkymättä täyttivät velvollisuutensa maataan kohtaan loppuun saakka, ovat olleet jälkipolvillekin voimakkaimpana isänmaanrakkauden kannustimena. Runebergin runot ovat siten osaltaan olleet luomassa maamme itsenäisyyttä ja vahvistamassa tahtoa sen puolustamiseen. Tällä tavoin ruotsiksi runoilleesta Runebergista, jonka isänmaalliset runot vasta v. 1877 saatiin suomenkielisen lukijakunnan käsiin, on runojensa suomalaisen hengen kautta tullut rakastetuin runoilija maassamme.

Suuri runoilija sai jo eläessään monin tavoin tuntea kansansa rakkauden. Monet kunnioituksen ja kiitollisuuden osoitukset kohdistettiin porvoolaiseen runoilijakotiin, jossa Runeberg joutui halvauksen vuoksi viettämään elämänsä viimeiset 13 vuotta vuoteeseen sidottuna. Ja kun hänet toukokuun 12. päivänä v. 1877 saatettiin viimeiseen lepoonsa Porvoon hautausmaalle, otti koko Suomen kansa osaa vainajan lukuisan saattojoukon surun ja kaipauksen mutta myös ikuisesti kestävän kiitollisuuden tunteisiin.

Juhana Wilhelm Snellman oli tuonut ystävänsä Runebergin paarien ääreen Suomen kansan viimeisen tervehdyksen sen suurelle pojalle. Vain neljää vuotta myöhemmin tämä kansamme suuri herättäjä seurasi ystäväänsä. Heinäkuun 4. päivänä v. 1881 päättyi Juhana Wilhelm Snellmanin taisteluista rikas elämä.

Snellmanin elämäntyö on mittasuhteiltaan niin suuri, että sitä on vieläkin vaikea täysin tajuta. Nykypolven ihmisille on itsestään selvää, että on olemassa suomalainen kansakunta ja itsenäinen Suomen valtakunta. Näin ollen on vaikeata käsittää, että vasta Snellmanin herätystyön ansiosta syntyi tietoisuus suomalaisesta kansakunnasta ja suomalaisten kansallisesta omalaatuisuudesta. Ennen hänen voimakasta ja murskaavan johdonmukaista julistustaan Suomi oli maa, missä vähäinen ruotsia puhuva osa kansasta hallitsi kansan suurta enemmistöä, joka ei ollut edes tietoinen luonnollisesta oikeudestaan saada omalla kielellään opetusta ja toimittaa asioitaan

maan virkamiehistön kanssa. Snellmanin ansiosta suomen kieli pääsi maan toiseksi viralliseksi kieleksi. Samoin suureksi osaksi hänen todistelujensa ansiosta sivistyneistömme jatkuva ruotsalaistuminen pysähtyi ja uusi suomalainen sivistyneistö alkoi muodostua. Vasta kansallisesti valveutuneen, kansan suureen enemmistöön nojautuvan sivistyneen luokan johtamana saatettiin myös torjua maatamme uhkaava venäläistymisvaara. Suppea, vain vanhoihin etuoikeuksiinsa asemansa perustava ruotsalainen yläluokka ei olisi kyennyt torjumaan tätä vaaraa. Ja silloin maamme itsenäistyminen olisi todennäköisesti jäänyt vain haaveeksi. Kansallistunteen herättäjänä Snellman loi siten myös maamme itsenäistymisen tosiasiallisen perustan. — Sekä suunnittelemalla että johtamalla monien taloudellisten, yhteiskunnallisten ja hallinnollisten uudistusten toimeenpanon Snellman teki lisäksi niin merkittäviä palveluksia kansalleen, että jo ne yksin olisivat riittäneet huomattavaksi elämäntyöksi.

Snellman oli taistelun mies, joka joutui sekä ottamaan vastaan että itse antamaan raskaita iskuja. Siten on luonnollista, ettei Suomen kansa kokonaisuudessaan vielä hänen poistuessaan tajunnut tämän valtavan elämäntyön mittavuutta. Mutta aikaa myöten se on ymmärretty, ja yhä laajemmat piirit ovat valmiit yhtymään Sakari Topeliuksen Snellmanin haudalla poismenneelle kohdistamiin sanoihin: ”Sinun työsi ei mahtunut ihmisiän ahtaiden rajojen sisälle — se oli vuosisatain työ. Siksi se ei unohdu hetken keralla, se on elävä isänmaan sydämessä, täyttyvä ja kypsyvä jälkeentulevissa polvissa.”

Viimeinen näistä kolmesta suurmiehestä, Elias Lönnrot, oli jo vuosia ennen Snellmanin kuolemaa vetäytynyt julkisesta elämästä syrjään. Luovuttuaan suomen kielen professorinvirastaan v. 1862, kun sai pätevän seuraajan August Ahlqvistista, Lönnrot omisti loppuikänsä kirjallisille töille. Hän muutti asumaan kotipitäjäänsä Sammattiin, mistä hän osti

Sakari Topelius.

Nikun talon itselleen ja perheelleen. Maaseudun rauhassa, joskin kuuluisaa miestä tervehtimään saapuvien lukuisten tuttavien ja tuntemattomien monesti häiritsemänä Nikun isäntä saattoi uppoutua suomen kielen ja kirjallisuuden tutkimiseen. Hän toimitti tänä aikana valtavan laajan ”Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan”, joka eräistä puutteellisuuksistaan huolimatta on kansallisen tieteemme huomattavimpia aikaansaannoksia. Lisäksi hän virsikirjakomitean jäsenenä osallistui tarmokkaasti komitean työhön sepittäen joko kokonaan uusia tai vanhoja korjailemalla satoja virsiä. Ehtipä hän vielä julkaista ”Suomen kansan muinaisia loitsurunoja” nimisen kokoelman sekä parannella Kanteletarta.

Tieteellisten töittensä ohella Lönnrot osallistui monin tavoin kotipitäjänsä elämään. Hän oli paikkakunnan vakinainen lääkäri, joka ei kuitenkaan koskaan ottanut maksua vaivoistaan, antoipa päinvastoin potilailleen raha-apua tarvittaessa. Hänen toimes-

taan Sammattiin perustettiin kansakoulu ja lainakirjasto sekä hankittiin sanomalehtiä pitäjään. Lönnrot sai myös aikaan, että Sammatista tuli jälleen oma kappeliseurakunta, ja hän avusti huomattavasti kirkon ja pappilan korjauksissa. Toistakymmentä vuotta hän vakinaisen kappalaisen puutteessa hoiti osan saarnavuoroistakin ilman mitään korvausta.

Elämänsä loppuun asti Lönnrot pysyi yhtä hyväntahtoisena ja vaatimattomana, kuin hänet jo nuoruudessaan oli opittu tuntemaan. Sekä kotimaasta että ulkomailta hänen osakseen tulleet arvonimet, kunniamerkit ja kaikin tavoin osoitettu ihailu ei häntä häikäissyt. Kun tämä suurmiehistämme kansamme perusluonnetta lähimmin kuvastanut maaliskuun 19. päivänä v. 1884 poistui maanmiestensä keskuudesta. vallitsikin Suomessa todellinen maansuru.

Elias Lönnrotin elämäntyön merkitystä ei tarvitse nykyisin enää syvemmin perustella. Hänen työnsä merkitys on jo niin ilmeisen selvä. Pelastaessaan muinaisrunomme häviämästä ja saattamalla ne Kalevalan ja Kantelettaren muodossa yleiseen tietoisuuteen hän vaikuttavammin kuin ehkä kukaan muu lujitti suomalaisten uskoa kansalliseen omalaatuisuuteensa. Toisaalta Kalevala innoitti ennenkuulumattomalla tavalla suomalaisen sivistyksen luojia, joten Lönnrotilla on välillisesti siinäkin suuri osuus.

Näiden suurmiesten ohella heidän aikanaan vaikutti monta muuta, jotka osaltaan auttoivat maassamme viime vuosisadan keskivälillä tapahtuneessa valtavassa kansallisessa ja sivistyksellisessä rakennustyössä. Kun he nyt poistuivat, saattoi uusi polvi ryhtyä edeltäjiään paljon suotuisammissa olosuhteissa täydentämään heidän työtään, mikä lopuksi oli johtava maamme itsenäistymiseen.

Aleksanteri II:n kuolema

Turkin-sota oli tuottanut venäläisille raskaan pettymyksen. Suurvaltojen väliintulo oli riistänyt tsaarilta hänen voittojensa hedelmät. Tämä epäonnistuminen lisäsi kansan keskuudessa hallitsijaa kohtaan tunnettua tyytymättömyyttä. Aleksanteri II oli astunut valtaistuimelle mielessään vakaa aikomus poistaa Venäjän hallinnossa ja yhteiskunnallisissa oloissa vallinneet suuret epäkohdat. Ponnistuksistaan huolimatta jalomielinen keisari ei ollut täysin onnistunut näissä pyrkimyksissään, päinvastoin ne olivat vain herättäneet monilla tahoilla tyytymättömyyttä ja vihaa keisaria kohtaan. Miljoonien maaorja-talonpoikien vapauttaminen tilanomistajien ikeestä oli sekin aiheuttanut suuria häiriöitä, sillä näistä orjuudessa eläneistä ihmisistä vain harvat kykenivät sopeutumaan hankauksitta uuteen asemaansa ja pitämään itse huolta itsestään. Tämä lisäsi napisijain joukkoa.

Hallitusta kohtaan tunnettu tyytymättömyys synnytti Venäjällä vallankumouksellisen liikkeen. Vallankumoukselliset vaativat osaksi Venäjän olojen uudistamista länsimaiden esikuvan mukaisesti, osaksi Venäjän ulko- ja sisäpolitiikan hoitamista yhä suuremmassa määrässä suurvenäläisten ohjelman merkeissä. Vallankumouksellisten toiminta ei ollut kiinteästi organisoitu. Nämä sangen erilaisia päämääriä tavoittelevat ryhmät pyrkivät kiinnittämään suuren yleisön huomion puoleensa terroriteoilla, joiden toivottiin myös pakottavan hallituksen ryhtymään vaadittuihin uudistuksiin. Useita erityisesti vihattuja poliisimiehiä ja muita huomattavia virkamiehiä murhattiin. Hallitus yritti tukahduttaa terrorismin ankarilla vastatoimenpiteillä. Näin jouduttiin vähitellen täydelliseen poliisivaltioon, jossa kansalaisten toimia valvottiin epäluuloisen tarkasti. Varsin vähälukuisia terroristeja ei tällä kyetty kuitenkaan nujertamaan, ja lainkuuliaiset kansalaisetkin esittivät vastalauseita

joka taholle tunkeutuvaa urkintaa ja poliisimielivaltaa vastaan.

Keisari katsoi lopulta viisaimmaksi taipua panemaan toimeen vaaditut uudistukset. Suurinta tyytymättömyyttä oli aiheutunut kansanedustuksen puuttumisesta, joten hallitsija päätti luoda jonkinlaisen kansaneduskunnan. Keisarin käskystä asetettiin komitea asiaa pohtimaan. V. 1881 se sai työnsä valmiiksi ja esitetyksi Aleksanterille, joka hyväksyi sen. Hänen allekirjoittamansa laki oli vielä julkaistava, ennen kuin se tuli voimaan. Maaliskuun 13. päivänä keisari allekirjoitti myös julkaisemista koskevan julistuksen, joten vain eräiden pienten muodollisuuksien tultua suoritetuksi Venäjä olisi saanut edustuslaitoksen.

1870-luvun viimeiset vuodet olivat olleet hallitsijalle raskaita senkin vuoksi, että myös hänen henkilökohtainen turvallisuutensa oli uhattuna. Terroristit vaanivat keisarin henkeä, ja vain sattuman kaupalla Aleksanteri oli pelastunut eräistä häntä vastaan tähdätyistä murhayrityksistä. Keisaria oli kehoitettu muuttamaan pois Pietarista, missä hänen turvallisuuttaan ei voitu taata. Mutta Aleksanteri kieltäytyi ja jatkoi edelleen ajeluretkiään keisarillisissa puistoissa sekä piti kaupungissa sotaväen katselmuksia. Tämä koitui lopulta hänelle turmiolliseksi.

Kohta edellä mainitun julistuksen allekirjoitettuaan keisari lähti Talvipalatsista kaartinjoukkojen sunnuntaikatselmukseen. Matkalla heitettiin katuja reunustavasta väkijoukosta keisarilliseen rekeen pommi. Hallitsija jäi itse kuitenkin vahingoittumattomaksi, mutta eräs kasakka ja vieressä seisonut poikanen saivat surmansa. Aleksanteri käski ajajansa pysäyttämään ja nousi reestä tarkastaakseen, voitiinko haavoittuneille tehdä mitään. Hänen aikoessaan juuri istuutua rekeensä jatkaakseen matkaa osui toinen pommi hänen jalkoihinsa. Räjähdyksen aiheuttaman savun hälvettyä nähtiin keisarin makaavan maassa vaikeasti haavoittuneena. Hänet vietiin kiireesti pa-

latsiinsa, mutta paikalle kutsutut lääkärit eivät kyenneet auttamaan häntä. Kello puoli neljän aikaan iltapäivällä osoitti Talvipalatsin lipun laskeutuminen puolitankoon ulkona odottavalle väkijoukolle, että vapauttajatsaari oli vetänyt viimeisen henkäyksensä.

Sanoma keisarinmurhasta herätti kauhua ja suuttumusta kaikkialla valtakunnassa. Venäjällä muistettiin nyt vapauttajatsaarin hallituksen onnellinen alkuaika, jolloin maan oloja kehitettiin enemmän kuin satojen edellisten vuosien aikana oli tehty. Ehkäpä vieläkin syvemmin tunnettiin hänen menetyksensä Suomessa. Kuolinsanoman saavuttua Snellman kirjoitti ”Morgonbladissa”: ”Kynä kieltäytyy tehtävästään. Mielenmaltti ei palaa. Kuohuvassa sydämessä uhkaa katkeruuden tunne tukahduttaa surun. Venäjällä eivät ainakaan kansanjoukot, nuo kymmenet miljoonat, ole kahden vaiheella siitä, mitä he Aleksanteri II:ssa ovat menettäneet. Mitä Suomi jalomielisessä, oikeutta rakastavassa, laupiaassa suuriruhtinaassaan Aleksanteri II:ssa on menettänyt, siitä ei ole kukaan tässä maassa epätietoinen! Ei kukaan! Hänen hallitusaikansa on esiintyvä Suomen kansalle kaukaisimpiin sukupolviin saakka valon ja onnen päivänä.” Todettuaan, miten juuri Aleksanteri II olisi ansainnut toisenlaisen kohtalon, Snellman valitti kansamme voimattomuutta, mikä esti sitä suojelemasta hallitsijaansa ja samalla itseään. — Tähän Snellmanin kantaan yhtyi koko Suomen kansa. Kansan kiitollisuus sai näkyvän ilmauksen siinä muistomerkissä, joka valtiollisen taivaanrantamme jo uhkaavasti synkentyessä pystytettiin Aleksanteri II:lle Helsingin Senaatintorille.

Aleksanteri III

Murhatun keisarin tilalle astui hänen poikansa Aleksanteri, joka välittömästi isänsä kuoleman jälkeen nousi Venäjän valtaistuimelle. Ensimmäiseksi tehtäväkseen uusi keisari otti maansa rauhoittamisen

Aleksanteri III.

ja niiden vallankumousliikkeiden nujertamisen, jotka olivat riistäneet hänen isältään hengen.

Aleksanteri III erosi luonteeltaan suuresti isästään. Hänessä Venäjä sai hallitsijan, joka palautti monen vielä elävän Nikolai I:n aikalaisen mieleen tämän täydellisen itsevaltiaan aikakauden. Aleksanteri oli jo ulkonaisesti voimakkaan miehen perikuva. Jättiläiskokoinen ja tavattoman voimakas kruununperijä oli myös lujaluonteinen mies, joka vaati järjestystä ja kuria alaisiltaan. Vapaamielisyyttä hän ei ymmärtänyt, vaan piti sitä päinvastoin Venäjällä vallitsevan epäjärjestyksen perussyynä. Lujin kourin hän ryhtyi palauttamaan järjestystä valtakuntaansa.

Uuden hallitsijan oli heti kohta valtaistuimelle noustuaan tehtävä päätös siitä, julkaistaanko Aleksanteri II:n jo hyväksymä suunnitelma kansanedustuksen järjestämisestä Venäjällä. Tämän lakiehdotuksen laatijat koettivat saada uuden hallitsijan saattamaan lain voimaan mm. huomauttamalla sen olleen hänen isävainajansa viimeinen tahto. Heitä vastaan puhui Aleksanteri III:n opettajana toiminut professori Konstantin Pobedonostsev, josta nyt tuli Venäjän vaikutusvaltaisin mies. Pobedonostsev oli opinnoiltaan lakimies. Toimiessaan Moskovan yliopistossa lainopin professorina hänet kutsuttiin perintöruhtinaan opettajaksi. Tämä huomionosoitus johtui Pobedonostsevin etevien älynlahjojen ohella hänen luonteestaan. Rehellisenä, vaatimattomana ja lahjomattomana miehenä hän oli harvinainen poikkeus hovielämään kuuluvien kiipijöiden joukossa. Myös hänen syvä uskonnollisuutensa vaikutti kaikkiin, jotka joutuivat hänen kanssaan tekemisiin. Näin hän sai suuren vaikutusvallan oppilaaseensakin ja istutti häneen myös omat valtiolliset näkökantansa.

Pobedonostsevin mielestä venäläisen hengen erikoispiirteenä oli kreikkalaiskatolisen kirkon edustama uskonnollisuus. Uskontoa hän piti myös valtiota kannattavana voimana. Tsaarin piti olla itsevaltias. Hän oli vastuussa teoistaan vain Jumalalle. Kaikki länsimaisuus oli kitkettävä juuriaan myöten Venäjältä ja kansa palautettava oikeauskoisen kirkon helmaan. Venäjä oli Pobedonostsevin mielestä kutsuttu pelastamaan myös länsimaat tuholta johtamalla nekin Kristuksen alkuperäisen julistuksen tuntemukseen. Tämä työ oli aloitettava Venäjän vierasheimoisten kansojen sulattamisella eroamattomasti venäläisiin. Näin Pobedonostsevista tuli myös Suomen itsehallinnon leppymätön vihollinen.

Mutta Pobedonostsev teki maallemme myös korvaamattoman palveluksen. Jos kansanedustuksen järjestäminen Venäjällä olisi toteutettu Aleksanteri II:n hyväksymässä muodossa, olisi se merkinnyt val-

tiopäiviemme ja ilmeisesti koko itsehallintommekin menetystä. Suunniteltuun keisarikunnan eduskuntaan olisi nimittäin pitänyt tulla Suomenkin edustajia. Estääkseen keisarin vallan rajoittamisen Pobedonostsev vastusti tätä suunnitelmaa ja sai Aleksanteri III:n hylkäämään sen. Näin myös Suomen itsehallinto jäi ennalleen.

Kuten aina hallitsijanvaihdoksen tapahtuessa odotettiin Suomessa jännittyneenä, antaako uusi hallitsija hallitsijanvakuutuksen. Ministerivaltiosihteeri Emil Stjernvall-Walleen sai päättäväisesti ja nopeasti toimien keisarin allekirjoituksen edeltäjiensä kaltaiseen vakuutukseen sekä seuraavaan, kenraalikuvernöörille osoitettuun käskykirjeeseen:

"Kun Me, tänä päivänä annetun armollisen Manifestin kautta, olemme vakuuttaneet sen Perussäännön, jonka Hänen Majesteettinsa Keisari Aleksander Paulovitsh, muistossa ylistettävin, on antanut Suomen Suuriruhtinaskunnalle, ja jota nyt edesmennyt Korkeasti rakastettu Isämme, Hänen Majesteettinsa Keisari Aleksander Nikolajevitsh, Suomen Valtiosäätyjen suostumuksella on kehittänyt, olemme Me tehneet sen sydämellisellä tyytyväisyydellä, siinä Armossa muistaen niitä moninaisia järkähtämättömän uskollisuuden ja kiitollisuuden todistuksia Hallitsijaansa ja Hyväntekijäänsä kohtaan, joita tämän Maan asujamet ovat näyttäneet ja jonka kautta he unhottumattomalle ja heidän hyväänsä aina harrastavalle Isällemme ovat Hänen hallitustansa sulostuttaneet.

Me käskemme Teitä tämän uskollisille Suomen alamaisillemme tiedoksi antamaan."

Aleksanteri III:n hallituskausi oli siis alkanut lupaavasti päinvastaisista enteistä huolimatta. Näissä myönteisissä merkeissä se jatkuikin pitkän aikaa. Voimakas keisari-suuriruhtinas oli pohjaltaan hyväntahtoinen ja rehellinen mies, minkä suomalaiset saivat selvästi havaita Aleksanterin useilla Suomenmatkoilla. Puolisonsa, Tanskan prinsessan Dagmarin

kanssa hallitsija vietti monena kesänä lomaansa Suomen saaristossa. Hallitsijapari oli suuresti kiintynyt maahamme ja sen asukkaisiin. Myöhemmin terroristien toiminnan jälleen voimistuessa Suomi oli laajan keisarikunnan ainoa osa, missä Aleksanterin puolisoineen ei tarvinnut pelätä alamaistensa vaanivan heidän henkeään. Rahvaan ujostelematon luonnollinen tapa osoittaa kiintymystään ja kunnioitustaan suuriruhtinastaan kohtaan miellytti hallitsijaa, joka puolestaan esiintyi ympäristölleen hyväntuulisena ja hyväntahtoisena maanisänä. Keisari-suuriruhtinaan mieluisin oleskelupaikka maassamme oli Langinkoski, jonne rakennetulla kalastusmajalla hän saattoi viettää kaikista hallitushuolista vapaata elämää. Siellä keisari itse hakkasi halkoja keisarinnan hoitaessa omakätisesti talousaskareet.

Vaikkakin Aleksanteri III:n hallituskauden lopulla sattui tapahtumia, jotka osoittivat keisari-suuriruhtinaan joutuneen maamme erikoisaseman hävittämiseksi työskentelevien kiihkovenäläisten piirien vaikutuksen alaiseksi, säilyi suomalaisten myötätunto häntä kohtaan hänen kuolemaansa saakka.

Suomen kielen aseman parantuminen

Keisari-suuriruhtinas oli v. 1863 hyväksynyt Snellmanin ehdotuksen suomen kielen saattamisesta tasaveroiseksi ruotsin kanssa ja määrännyt senaatin huolehtimaan tämän päätöksen saattamisesta voimaan 20 vuoden kuluessa. Mutta ei edes hallitsijan käsky kyennyt nujertamaan maan ruotsinkielisten piirien vastarintaa. Pitkä taistelu oli vielä käytävä, ennen kuin edes tämä ns. kielireskripti saatettiin maassamme voimaan.

Vastustaessaan suomen kielen saattamista tasaarvoiseksi ruotsin kanssa senaatti ja ruotsinkielinen virkamiehistö keksivät kaikenlaisia verukkeita. Mm eräässäkin riidassa, joka syntyi Viipurin hovioikeuden lähettäessä ruotsinkielisinä asiakirjoja, jotka

asetuksen mukaan olisi ollut annettava suomeksi, vedottiin ruotsin kielen käytön puolustukseksi vuoden 1734:n lain näin kuuluvaan kohtaan: "Ulkomaan lakia älköön perusteeksi mainittako älköönkä vierasta kieltä käytettäkö." Näiden virkamiesten mielestä suomen kieli oli siis vieras kieli Suomessa 1800-luvulla. Senaatin oli lopuksi pakko antaa v. 1883 asetus, joka poisti pahimmat epäkohdat. Joskin sen mukaan suomenkielinen väestö saattoi toimittaa asioitaan virastojen kanssa suomeksi ja saada niiltä vastauksen omalla kielellään, ei täydellistä tasa-arvoisuutta suinkaan vielä saavutettu. Vasta v. 1902 annettu kieliasetus poisti ruotsin kielen hyväksi annetut poikkeusmääräykset ja toteutti siten kielten tasa-arvoisuuden.

Kun kielikysymystä ei näin ollen saatu pois päiväjärjestyksestä, tapahtui valtiollinen puoluejako edelleen kielilinjoja pitkin. V. 1882 suomalaisen puolueen johtajaksi Yrjö-Koskisen tilalle, joka senaattoriksi nimitettynä ei voinut enää olla puolueenjohtajana, oli tullut tilanomistaja Agathon Meurman. Huolimatta ruotsalaisesta kotikasvatuksestaan Meurmanista oli tullut suomalaisuusmies. Pitkän valtiopäivämiestoimintansa aikana Meurman johti rauhallisesti ja taitavasti talonpoikaissäätyä, jonka vaikutusvaltaisimmaksi mieheksi hän kohosi.

Maltillisena ja tasapuolisena miehenä Meurman yritti saada sovitteluilla parannuksia suomen kielen asemaan. Tällainen politiikka ei tyydyttänyt suomalaisen puolueen nuorempaa jäsenistöä, joka vaati nopeita ja jyrkkiä uudistuksia. Suomalainen puolue jakaantui siten jälleen kahtia, vanha- ja nuorsuomalaiseksi puolueeksi. Nuorsuomalaisten johtajana toimi lakitieteiden kandidaatti Joonas Castrén, joka vaati suomen kielen asettamista täysin tasa-arvoiseksi ruotsin kanssa. Tämä olisi edellyttänyt mm. sitä, että suomen- ja ruotsinkielisten koulujen lukumäärän suhde olisi tullut olemaan 8:1. Myöhemmin

tosin nuorsuomalainen puolue oli kielikysymyksessä vanhasuomalaisia maltillisempi.

Pisimmälle meneviä vaatimuksia kielikysymyksessä edustivat suomenmieliset ylioppilaspiirit, joiden huomattavin johtaja oli runoilija ja herännäisjohtaja Lauri Stenbäckin poika Lauri Kivekäs. Loistavana puhujana ja yritteliäänä ylioppilaspoliitikkona Kivekäs sai suuren vaikutusvallan ylioppilasnuorisoon. 1880-luvulla hän perusti aatteitaan ajamaan "K. P. T."-nimisen seuran. Nimi oli lyhennys Kivekkään tunnuksesta "Koko Programmi Toimeen". Kivekäs tovereineen joutui monesti erimielisyyksiin maltillisempien tovereittensa kanssa, jotka "Suomalainen Nuija"-nimisessä ylioppilasyhdistyksessä ajoivat suomen kielen asiaa.

Suomenmielisen nuorison yltiöpäisyyden tekee osaltaan ymmärrettäväksi se suhtautuminen, mikä suomalaisuusliikkeen osaksi tuli ruotsalaisten taholta. Ruotsalaisten äänitorvena esiintyi erityisesti "Nya Pressen", joka Axel Lillen johdossa katsoi kielikysymyksen ratkaisun voivan hyvin siirtyä myöhemmäksi. Ruotsalaisella taholla ei myöskään haluttu ymmärtää suomalaisuustaistelun todellista luonnetta ja sen merkitystä kansankokonaisuuden kannalta. Mm. vapaaherra V. von Born lausui, että taistelu fennomaniaa vastaan on taistelua "sivistyksen puolesta pimeyttä vastaan".

Aikaa myöten kielikysymyksen merkeissä syntynyt puoluejako tuli myös saamaan erityisen valtiollisen sisällyksen. Nuorsuomalaiset omaksuivat valtiollisissa kysymyksissä vapaamielisemmän asenteen kuin vanhoilliset vanhasuomalaiset. "Päivälehti", myöhemmin Helsingin Sanomat, ja yhteiskunnallisia sekä yleissivistyksellisiä kysymyksiä pohtimaan perustettu "Valvoja" olivat nuorsuomalaisten tärkeimmät äänenkannattajat.

Vastustuksesta huolimatta kielikysymyksessä mentiin vähitellen eteenpäin. Vasta suomenkielisen sivistyneistön syntyminen varmisti lopullisesti suomen

kielelle tasaveroisen aseman ruotsin rinnalla maassamme. Vielä 1860-luvulla Helsingissä vain aniharvat sivistyskodit käyttivät kotikielenään suomea. Mutta suomenkielisen nuorison opiskelumahdollisuuksien laajentuessa niin, että Snellman vielä ehti vastoin luuloaan nähdä suomalaisenemmistöisen ylioppilaskunnan Helsingin yliopistossa, myös virkamiehistö alkoi nopeasti suomalaistua. Tällöin myös kieliasetuksen soveltamisessa esiintyneet kahnaukset harvenivat, ja suomenkielinen väestö alkoi vihdoinkin saada oikeutta. Mutta vain hitaasti ja viimeiseen asti vastustaen ruotsin kieli väistyi niistä asemista, jotka se vain maallemme epäsuotuisan historiallisen kehityksen ansiosta oli saanut.

Suomen itsehallinto uhattuna

Kautta koko Venäjän-vallan ajan oli silloin tällöin esiintynyt merkkejä tyytymättömyydestä, mitä eräillä tahoilla keisarikunnassa tunnettiin Suomen erikoisasemaa kohtaan. Mutta nämä mielenilmaisut oli kyetty helpohkosti torjumaan, eivätkä ne olleet vaarantaneet maamme asemaa sen nauttiessa suuriruhtinaittensa suojaa. Mutta Aleksanteri III:n hallituskautena Venäjällä aloitettiin johdonmukainen työskentely maamme erikoisaseman hävittämiseksi ja Suomen sulattamiseksi täydellisesti keisarikuntaan.

Muutoksen syynä oli Venäjän kansalliskiihkoisten piirien kasvava vaikutusvalta. Nämä piirit halusivat sulattaa tsaarin valtaan kuuluvissa maissa asuvat vierasheimoiset täydellisesti venäläisiin. Puolan ja Itämerenmaiden kansojen ohella myös suomalaiset haluttiin nyt alistaa tällaisen kohtelun alaiseksi.

Suomen ja Venäjän suhteet olivat yleensä keskittyneet keisari-suuriruhtinaan persoonaan. Koska maamme asiat Suomelle myönnetyn itsehallinnon puitteissa oli esitelty hallitsijalle suoraan ilman venäläisten viranomaisten välitystä, olivat molempien maiden väliset viralliset kosketuskohdat olleet varsin

rajoitetut. Maamme ja hallitsijoiden väliselle suhteelle oli ollut ominaista luottamuksellisuus ja molemminpuolinen arvonanto. Mm. Aleksanteri II:n ja hänen seuraajansa aikana suomalaiset olivat kaikista Venäjän valtaan kuuluvista kansoista hallitsijaan eniten kiintyneet. — Paitsi hallitsijoitaan, joiden suhtautumisen Suomeen monesti määräsivät poliittiset syyt, maallamme oli ollut monta vilpitöntä ystävää keisarikunnassa. Speranskista alkaen he ihailivat maamme Venäjään verrattuna edistyksellisiä oloja ja tunsivat ymmärtämystä kansamme luonnetta kohtaan.

1880-luvulla nämä suhteet muuttuvat. Yhä uusissa yhteyksissä tehdään hyökkäyksiä Suomen erikoisasemaa vastaan. Niitä koetetaan perustella myös tieteen avulla. Venäläinen historioitsija Ordin käsitteli tutkimuksissaan Suomen liittämistä Venäjään ja väitti, ettei Suomi ollut tällöin saanut mitään Aleksanteri I:tä tai hänen seuraajiaan sitovia vakuutuksia maamme olojen järjestämisestä. Suomi oli vain valloituksen perusteella Venäjään liitetty maakunta, jota Venäjän hallitus saattoi kohdella haluamallaan tavalla.

Nämä väitteet otettiin mielihyvin vastaan Venäjän kansalliskiihkoisten keskuudessa, ja niiden perusteella vaadittiin Suomen itsehallinnon hävittämistä. Ordinin väitteiden arvoa kohotti suuresti se, että Venäjän Tiedeakatemia antoi hänelle teoksistaan palkinnon.

Torjuakseen tämän vaaran suomalainen historioitsija, professori Johan Richard Danielson-Kalmari julkaisi ”Suomen yhdistäminen Venäjään” nimisen laajahkon teoksen. Siinä hän perusteellisiin tutkimuksiin nojautuen osoittaa Ordinin väitteet vääriksi. Danielsonista, joka oli vanhasuomalaisten huomattavimpia miehiä, tuli etevän ja pelottoman esiintymisensä ansiosta puolueensa johtomies. Sekä tämä teos että hänen myöhemmätkin samassa tarkoituksessa maamme oikeuksia selvittelevät tutkimuksensa jul-

kaistiin myös suurilla sivistyskielillä ja ne antoivat siten Euroopan sivistyneistölle oikean kuvan maamme asemasta. Toimitettiinpa hänen Ordinille vastineeksi kirjoittamansa teos Tanskan kuningashuoneen välityksellä itsensä Aleksanteri III:n käsiin.

Nämä tiedemiestemme ponnistelut eivät kuitenkaan kyenneet estämään Venäjän hallitusta ryhtymästä oikeuksiamme loukkaaviin toimenpiteisiin. 1880-luvulla oli herätetty kysymys Suomen oman rahan hävittämisestä sekä Venäjän tullilaitoksen ulottamisesta myös Suomea koskevaksi. Nämä vaatimukset onnistuttiin kuitenkin torjumaan osoittamalla, että ne olisivat kiistattomasti olleet taloudellisesti haitallisia maallemme. Tätä eivät venäläiset viranomaiset sentään halunneet ottaa vastuulleen, ja aloitteet saivat raueta.

V. 1890 tuli kuitenkin uusi isku. Keisarillisella julistuksella eli manifestilla Suomen postilaitos yhdistettiin Venäjään. Tämä manifesti loukkasi selvästi maamme perustuslaillisia oikeuksia, sillä tämänluontoisiin asioihin olisi vaadittu valtiopäivien hyväksyminen. Senaatti yritti turhaan taistella tätä hallitsijan päätöstä vastaan, etenkin kun se ei saanut tukea edes hallitsijan luona olevalta Suomen edustajalta. Ministerivaltiosihteerinä oli tällöin kenraali Johan Casimir Ehrnrooth, joka Venäjällä palvellessaan oli saavuttanut suuren maineen. Mutta samalla hän oli täysin vieraantunut kotimaan oloista. Tuntematta maamme oikeudellista asemaa hän päinvastoin oli avustamassa venäläisiä viranomaisia näiden Suomen oikeuksia polkevissa toimenpiteissä. Senaatti oli sitäkin voimattomampi, kun Suomen kenraalikuvernööri, kreivi Heiden oli venäläistämispyrkimysten kannattaja.

Heiden oli tullut v. 1881 kenraalikuvernööriksi kreivi Adlerbergin tilalle, jonka Aleksanteri III poisti tehtävästään pitäessään häntä liian vapaamielisenä. Uusi kenraalikuvernööri oli aluksi osoittanut ymmärtämystä mm. suomalaisuuspyrkimyksiä kohtaan, jo-

ten häneen suhtauduttiin myötätuntoisesti suomalaisten taholla. Mutta venäläistämispyrkimysten alettua Heiden osoittautui niiden kannattajaksi, joskin hän suositteli maltillisia toimintatapoja.

Postimanifesti herätti maassa suurta huolestumista, vaikka sen toteuttaminen käytännössä ei sitten juuri paljon tuntunutkaan postilaitoksen toiminnassa. Mutta tulevaisuutta ajatellen tämä perustuslakiemme vastaisesti annettu asetus avasi pelottavia näköaloja. Yhdellä iskulla oli käynyt ilmi, miten heikko maamme asema tosiasiassa oli. Aluksi toivottiin voitavan vaikuttaa hallitsijaan niin, että hän peruuttaisi tämän manifestinsa. Säätyjen kokoontuessa seuraavan kerran valtiopäiville niiden puhemiehet esittivät huolestumisensa tämän hallitsijan toimenpiteen johdosta. Keisari-suuriruhtinas antoi silloin julistuksen, jossa hän vakuutti suopeuttaan maallemme ja muistutti niistä eduista, joita Suomi oli saavuttanut Venäjään liittämisensä johdosta. Mutta manifestin peruuttamisesta ei ollut puhettakaan.

Postimanifesti ei jäänyt ainoaksi maamme oikeuksien loukkaukseksi. Vastikään säädetyssä rikoslaissa venäläiset lakimiehet olivat havaitsevinaan kohtia, jotka loukkasivat Venäjän oikeuksia. Tämä laki oli sen vuoksi peruutettava, siksi kunnes siihen olisi tehty korjauksia. Myös Suomen virkamiehistöä yritettiin ryhtyä venäläistämään. Nimenomaan kenraalikuvernöörin ja ministerivaltiosihteerin virastoihin esitettiin vastedes nimitettäväksi joko Suomen lakeja tuntevia venäläisiä taikka suomalaisia, jotka täysin hallitsivat venäjän kielen. Senaatin vastustuksesta huolimatta kenraalikuvernööri ajoi läpi tätä käsittelevän asetuksen. Venäjän kielen tuntimäärää lisättiin oppikouluissamme ja määrättiin, että virkamiesten tuli osata venäjää.

Erittäin vaarallisia olivat pyrkimykset Suomen perustuslakien tarkistamiseksi, sillä venäläiset yrittivät tässä yhteydessä saada kumotuksi erikoisasemamme tukena olevat lait. Venäjän lainsäädäntö

yritettiin saattaa voimaan myös Suomessa, samoin kuin alistaa eräät hallinnonhaarat venäläisten ministerien määräämisvaltaan. Mm. ehdotettiin Suomen sotaväen liittämistä Venäjän armeijaan. Nämä ehdotukset kohtasivat jälleen jyrkkää vastustusta suomalaisten taholta, ja ehkäpä osaltaan sen vuoksi hallitsija jätti ne lepäämään. Aleksanteri III:n hallitusaikana niitä ei enää otettu esille.

Vaikka senaatti yleensä vastusti näitä venäläisten pyrintöjä, ei suomalaisten rintama ollut yhtenäinen. Osa oli sitä mieltä, että venäläisten vaatimuksiin oli myönnyttävä tiettyyn määrään asti, jotta ei vaarannettaisi koko valtiollista olemassaoloamme. Tämän suunnan johtajana oli senaattori Yrjö-Koskinen. Mutta osa suomalaisista ja useimmat ruotsalaiset olivat sitä mieltä, että vähäisemmätkin myönnytykset ovat turmiollisia, sillä silloin olisi vaikea vastustaa maan asemalle vaarallisiakaan vaatimuksia. Näiden molempien suuntien välille syntyi myöhemmin katkera viha, joka jakoi julkisen elämämme kahteen jyrkästi toisistaan eroavaan leiriin.

Venäläisten vaatimuksiin kohdistuvan vastarinnan lujittamiseksi maassamme pyrittiin lujittamaan isänmaallista henkeä. Nyt alkaneella nuorisoseuraliikkeellä, joka sai laajalti kannatusta maassamme, oli tässä suhteessa suuri merkitys. Kansallista rintamaa olivat omiaan vahvistamaan myös sellaisten suurten suomalaisten rahalaitosten kuin Kansallis-Osake-Pankin ja Keskinäisen henkivakuutusosakeyhtiö Suomen näihin aikoihin alkanut toiminta.

Marraskuun 1. päivänä v. 1894 yllätti maailman tieto, että keisari Aleksanteri III oli sinä päivänä kuollut Krimillä sijaitsevassa kesälinnassaan. Keisari oli tosin jo vuosia sairastellut eräässä terroristien atentaatissa saamistaan vammoista, mutta sittenkin tämä sanoma tuntui yllättävältä. Monella taholla aavistettiin, että voimakkaan itsevaltiaan kuolema oli johtava hänen laajan valtakuntansa uusiin ja outoihin kohtaloihin.

Keisari-suuriruhtinaan kuolinsanoma otettiin Suomessa vähän epämääräisin tuntein vastaan. Hallitsija oli suhtautunut henkilökohtaisesti hyvin suopeasti maahamme, ja myös täällä oli opittu tuntemaan ja arvostamaan hänen hyväntahtoisuuttaan ja rehellisyyttään. Kansalliselle kehitykselle ei ollut pantu esteitä, ja Aleksanterin johdonmukaisen rauhanpolitiikan ansiosta meidän maamme oli kyennyt erikoisen suuressa määrin kohottamaan varallisuuttaan. Myös henkisen elämän alalla sekä yhteiskunnallisissa kysymyksissä oli kehitys saanut häiriintymättömänä jatkua. Kaikesta tästä oltiin hänelle kiitollisia. Toisaalta hänen hallituskautensa loppupuolella oli näkynyt merkkejä siitä, että hän oli joutumassa yhä enemmän kiihkokansallisten piirien johdettavaksi, mikä ennusti yhä kasvavaa uhkaa maamme erikoisasemalle. Hallitsijan tämänsuuntaiset toimenpiteet vähensivät siten hänen Suomessa aikaisemmin nauttimaansa suosiota. Kaikesta huolimatta keisari-suuriruhtinaan kuolema oli epämiellyttävä yllätys, sillä tulevaisuus oli nyt täysin hämärän peitossa.

SIVISTYSELÄMÄ 1800-LUVUN LOPULLA

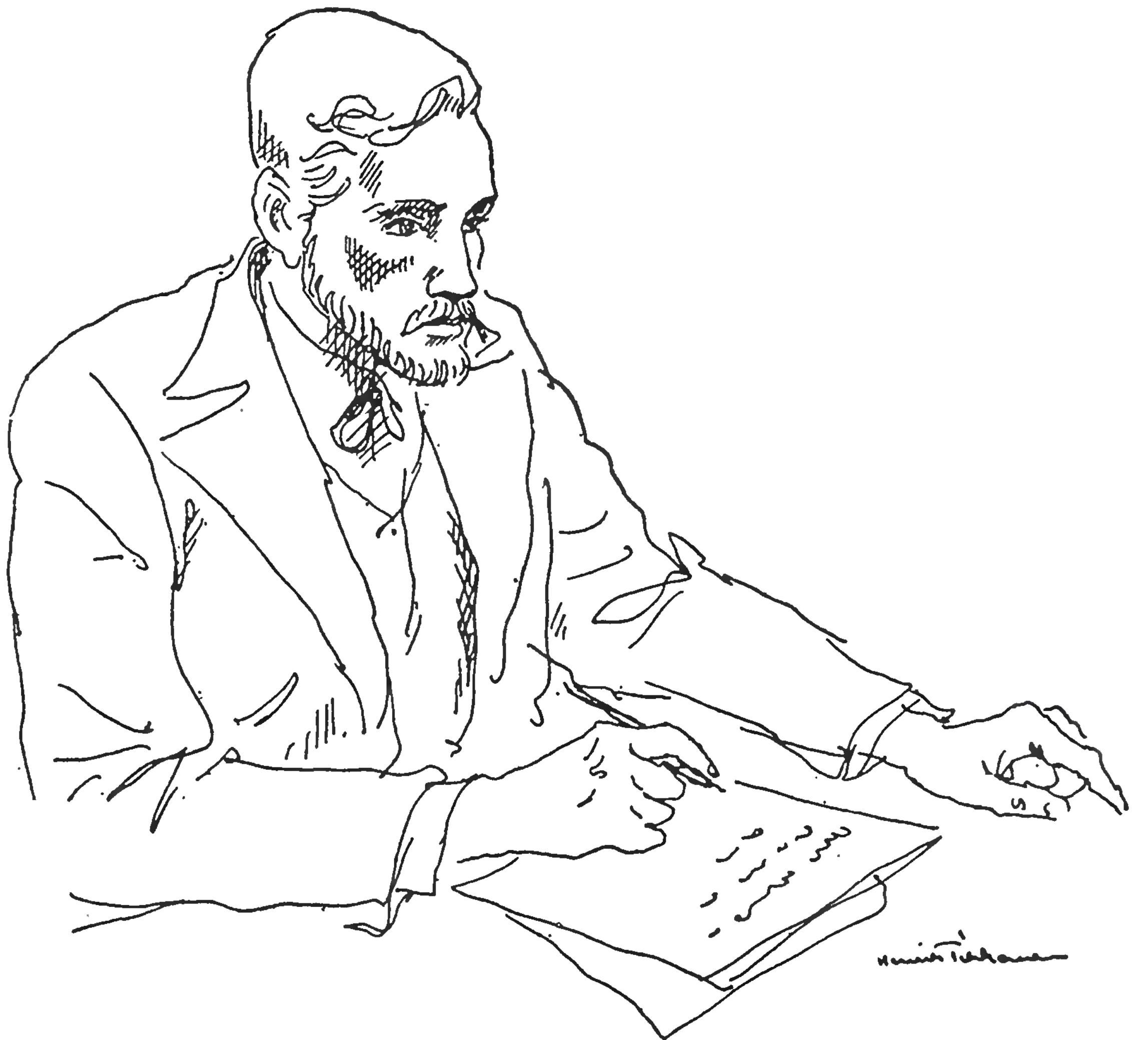
Yhdeksännentoista vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla tapahtunut kansallistunteen voimistuminen maassamme oli lujittanut tavattomasti Suomen valtiollisen olemassaolon perusteita. Taloudellisen elämän alalla oli tapahtunut valtavaa nousua, jonka avulla maamme oli nopeasti kehittymässä Länsi-Euroopan edistyneimpien maiden viitoittamaan suuntaan. Tätä monipuolista edistymistä täydensi sivistyselämän eri aloilla tapahtunut historiassamme ainoalaatuinen kehitys. Kansallisuusaatteen innoittamana ja etenkin Kalevalan antaessa monipuolisia virikkeitä syntyy nyt varsinaisesti suomalainen kulttuuri.

Suomalaisen taidekirjallisuuden synty

1800-luvun alkupuoliskon huomattavimmat kirjalliset saavutukset maassamme olivat Runebergin runous ja Kalevala. Niiden välitön vaikutus ulottui koko vuosisadan loppupuolen kirjallisuuteen. Näin oli nimenomaan Kalevalan laita. Kalevalan runoudesta tuli ensimmäisten suurten suomenkielisten runoilijoiden innoittaja ja esikuva.

Runeberg oli osittain kuulunut omalle aikakaudelleen ominaiseen romanttiseen suuntaan, joka oli läheisessä yhteydessä kansallisuusaatteen kanssa. Toisaalta hänen runoutensa viittasi jo vuosisadan loppupuolen ilmaisutapoihin, joille oli ominaista realismi. Hänen nuorempi aikalaisensa Topelius oli sen sijaan vielä täysi romantikko. Topeliuksen tuotannon keskeisimmän osan muodostavat hänen historialliset romaaninsa, joissa hän kuvailee Ruotsi-Suomen historian huomattavimpia vaiheita värikkään ihannoivassa sävyssä. Topeliuksen teokset ovat käännöksinä olleet myös maamme suomenkielisen väestön jatkuvan kiinnostuksen kohteena.

Suomenkielinen kirjallisuutemme sai varsinaisesti alkunsa vasta 1860-luvulla, kun Aleksis Kiven ensimmäiset teokset ilmestyivät. Kiven ”Nummisuutarit” oli ensimmäinen täysipainoinen suomalainen näytelmä samoin kuin ”Seitsemän veljestä” romaani. Etupäässä näiden teoksien ansiosta Kivestä tuli myös suurin tähänastisista suomalaisista kirjailijoista. Kalevala vaikutti melkoisesti myös Kiven runouteen. Mutta vasta maailmankirjallisuuden suurimpiin mestareihin kuten Homerokseen, Cervantesiin ja Shakespeareen tutustuminen kypsytti Kiven suureksi runoilijaksi. Ennen Kiven esiintymistä suomen kieltä oli pidetty liian kehittymättömänä vaateliaampaan kirjalliseen käyttöön. Eipä edes Kivenkään nerous kyennyt näitä ennakkoluuloja heti murtamaan. Päinvastoin Kiven ankarampiin arvostelijoihin kuului suomenkielisiä miehiä, kuten esim. professori August

Aleksis Kivi.

Ahlqvist, itse nimellä "Oksanen" runoilijana tunnettu. Nämä pitivät Kiven teoksia liian raakoina ja sivistyneelle yleisölle sopimattomina niiden realististen kansankuvausten takia. Mutta jo eräät Kiven aikalaisetkin, jälkipolvista puhumattakaan, totesivat Kiven juuri tällä tavoin kyenneen luomaan suurta taidetta. Ja aikaa myöten Kiven asema suomalaisen kirjallisuuden suurimpana mestarina on vain vahvistunut niin kotimaassa kuin ulkomaillakin.

Kiven aikaisen lyyrillisen runoutemme huomatuimpia nimiä ovat Ahlqvist-Oksanen, Julius Krohn, kirjailijanimeltään Suonio, sekä Juhana Henrik Erkko. Kansallisuusaate elähdytti heidän runouttaan, kuten vähän nuorempaan polveen kuuluvan Kaarlo Kramsunkin, joka esiintyi myös kansanvaltaisten aatteiden julistajana.

Kiven v. 1872 sattunutta varhaista kuolemaa seurasi kirjallisuuden kannalta köyhä vuosikymmen. Tälle antoi leimansa eräiden kansankirjailijoiden esiintyminen. Näistä kuuluisimmaksi kohosi Pietari Päivärinta. Mutta 1880-luvulla tapahtuu sitten jyrkkä muutos. Uudet aatteet ja uudet kirjailijat astuvat esiin. Tämä kymmenluku on ns. realismin aikaa, jolloin kirjailijan tehtäväksi katsottiin tapahtumien ja olojen todellisuudenmukainen kuvaaminen. Realistisen kauden kirjallisuus maassamme kuvasti ulkomaisten esikuviensa mukaisesti myös aikakauden yleisiä virtauksia. Suomalaisuusliike ja yhteiskunnalliset kysymykset joutuvat siten nyt kirjailijoiden mielenkiinnon kohteeksi. Erityisesti maamme ensimmäinen huomattava naiskirjailija Minna Canth puolusti näytelmissään ja novelleissaan köyhälistön oikeuksia sekä ajoi naisasiaa. Taiteellisesti korkeatasoisissa teoksissaan, jotka osittaisten liioittelujen ja erehdysten sekä jyrkkyytensä vuoksi herättivät huomattavaa vastustusta, Minna Canth kiinnitti suuren yleisön huomion esittämiinsä epäkohtiin. Hän sai myös kannattajia, ja mm. vähän myöhemmin toimintansa aloittanut sosialistinen liike saattoi käyttää hyväkseen kirjailijattaren ennakolta sen aatteille suopeaksi muokkaamaa mielialaa.

Tähän aikakauteen ja tyylisuuntaan kuuluvat myös suurten kirjailijoiden Juhani Ahon ja Arvid Järnefeltin nuoruudenteokset, joissa he tuovat esille innostuksensa kansallisuusaatteeseen. Järnefeltin "Isänmaa"-romaani antaa selvän kuvan suomalaisuuskysymyksen kehityksestä näinä vuosina. — Paitsi ajankohtaisten aiheiden valinnan takia, mikä näinä monien valtiollisten ja yhteiskunnallisten pulmakysymysten aikakautena herätti lukevan yleisön kiinnostusta, sai suomenkielinen kirjallisuus lukijoita ennen kaikkea sen vuoksi, että suomenkielisen sivistyneistön lukumääräinen kasvu oli varsin huomattava juuri näihin aikoihin.

1890-luvulla suomenkielinen kirjallisuus monipuo-

listui ja laajeni. Etevimmät edellisen vuosikymmenen kirjailijoista, kuten Aho ja Järnefelt, säilyttivät johtavan asemansa vielä vuosikymmenien ajan. Nyt palattiin jälleen kalevalais-sävyiseen romantiikkaan, kuten tämänaikaisessa suomalaisessa sävel- ja maalaustaiteessakin. Kirjallisuudessa mm. Ahon "Panu" edustaa tätä vaihetta. Romaani oli tärkein kirjallisuudenlaji, ja suuri joukko uusia kirjailijoita, kuten Ilmari Kianto, Maria Jotuni ja Aino Kallas, aloitti uransa tällä kirjallisuudenlajilla. — Suomenkielinen runous sai myös useita uusia edustajia, jotka nousivat myöhemmin kirjallisuutemme huippujen joukkoon. Näistä mainittakoon vain Eino Leino ja Larin-Kyösti. Vähän myöhemmin heidän joukkoonsa liittyivät Otto Manninen, V. A. Koskenniemi ja kesken työnsä kuollut Juhani Siljo.

Uuden vuosisadan puolella suomalaisen kulttuurielämän syveneminen jatkuu edelleen kirjallisuudenkin alalla. Teuvo Pakkala, Maila Talvio, Joel Lehtonen ja Johannes Linnankoski, jotka vuosisadan vaihteen tienoilla olivat liittyneet edellä mainittujen kansalliskirjallisuutemme kehittäjien joukkoon, varmistivat edelleen uusilla luomuksillaan varhaisemmilla töillään antamansa lupaukset.

Musiikki ja näytelmätaide

Musiikinharrastus kansanmusiikkia lukuunottamatta oli ollut maassamme verrattain vähäistä ja sen taso vaatimatonta viime vuosisadan alkupuolella. Vasta 1830-luvulla tapahtui tässä muutos. Helsinkiin perustettiin musiikkiseura, ja yliopiston musiikinopettajaksi kutsuttiin saksalainen viulutaiteilija Fredrik Pacius. Paciuksen innokkaalla johdolla maamme musiikkielämä alkoi nopeasti edistyä. Esittävänä taiteilijana, säveltäjänä ja johtajana Pacius oli keskeisenä henkilönä Suomen musiikkielämässä puolen vuosisadan ajan. Maamme-laulun säveltäjänä hänen nimensä on jäänyt maamme historiaan, ja

oopperasäveltäjänä hän aloitti tämän taidemuodon harrastuksen Suomessa.

Myös toinen saksalaissyntyinen musiikkimies, Viipurista Helsinkiin siirtynyt Richard Faltin teki maamme musiikkitaiteelle suuria palveluksia toimiessaan Paciuksen seuraajana Helsingin yliopiston musiikinopettajana. Melkeinpä yhtä monipuolisena kuin edeltäjänsäkin Faltin joutui mm. tehokkaasti osallistumaan Suomalaisen oopperan toiminnan alkuunpanemiseen, kun se Kaarlo Bergbomin johdolla v. 1873 antoi ensimmäiset näytäntönsä. Oopperan yhteydessä suomalainen musiikkitaide ensimmäisen kerran myös kantautui suuren maailman tietoisuuteen suurten taiteilijoidensa, etenkin Emmy Achtén ja Alma Fohströmin välityksellä.

Varsinaisesti suomalaisten käsiin siirtyi musiikkielämämme 1880-luvulla. Vasta perustetun Helsingin Musiikkiopiston johtajana Martin Wegelius suoritti keskeisen työn musiikkielämämme tason kohottajana ja musiikinharrastuksen levittäjänä. Samanaikaisesti aloitti Helsingin Orkesteriyhdistyksen orkesterin johtajaksi tullut Robert Kajanus 50 vuotta kestäneen orkesterinjohtajantoimintansa. Tänä aikana Kajanus, käytettyään aluksi säveltäjänä uraauurtavalla tavalla suomalaisia kansansävelmiä orkesteriteoksissaan, joiden aiheet oli lisäksi otettu kansanrunoudestamme, teki orkesteristaan erittäin korkeatasoisen ja edisti monin tavoin nimenomaan orkesterimusiikin kehitystä.

1890-luvulle tultaessa maamme musiikkielämä oli etupäässä Wegeliuksen ja Kajanuksen toiminnan ansiosta voimakkaasti edistymässä. Tällöin myös suomalaisen musiikin suurin nimi, Jean Sibelius, ilmestyi ensi kerran julkisuuteen v. 1892 tapahtuneen ”Kullervo”-sinfonian esityksen yhteydessä. Tätä seurasi monta muuta teosta, joilla Sibelius vakiinnutti asemansa maamme ensimmäisenä ja maailman huomattavimpiin kuuluvana säveltäjänä. Hänen kansalliselta pohjalta lähtenyt taiteensa

on suomalaisen hengenelämän suurimpia panoksia yleisinhimillisen kulttuurin rikastuttamisessa.

Sibeliuksen esimerkki ja hänen suoranainenkin vaikutuksensa maamme säveltaiteessa on ollut hyvin huomattava. Monet merkittävät säveltäjät ovat laajentaneet suomalaisen musiikin valtapiiriä uusien sävellysmuotojen alalle. Samoin esittävän taiteen alalla edistyttiin vuosisadan vaihteessa huomattavasti. Sen suurin nimi oli Aino Ackté, joka loi laulajattarena maailmanmaineen.

Suomalaisen näyttämötaiteen synty tapahtuu viime vuosisadan puolivälin jälkeen. Ensimmäiset yritykset liittyvät oopperaan. Mm. Paciuksen säveltämä ooppera ”Kaarle-kuninkaan metsästys” esitettiin harrastelijavoimin v. 1852. Tilapäiset, useimmiten ruotsalaiset näyttelijäseurueet olivat esiintyneet Helsingissä, jossa jo vuodesta 1827 lähtien oli oma vakinainen teatteritalo. Mutta vasta 1860-luvulla Helsinkiin perustettiin vakinainen ruotsalainen teatteri. Suomalaisia näytelmiä oli myös esitetty tilapäisesti 1850-luvulta lähtien, mutta vakinaisen suomalaisen teatterin perustamista ei voitu ajatella suomenkielisen näytelmäkirjallisuuden puuttumisen vuoksi. Aleksis Kiven esiintyminen poisti kuitenkin pahimman puutteen. Pohjalaiset ylioppilaat Emil Nervander ja Kaarlo Bergbom, jotka molemmat haaveilivat innokkaasti suomalaisesta teatterista, saivat aikaan Helsingin ruotsalaisessa teatterissa v. 1869 suomenkielisen seuranäytännön. Bergbomin toimesta siellä esitettiin Kiven ”Lea”. Pääosaa esitti menestyksellä suomea taitamaton ruotsalaisen teatterin näyttelijätär Hedvig Raa. Näytännön herättämä innostus helpotti Bergbomin jatkuvia ponnisteluja, ja v. 1872 ”Suomalainen teatteri” aloitti toimintansa.

Tämä teatteri oli pääasiallisesti Kaarlo Bergbomin ponnistelujen ansiosta syntynyt, ja kuolemaansa saakka hän voimiaan säästämättä uhrautui teatterinsa hyväksi. Suurta apua hän sai sisareltaan Emilie Bergbomilta, joka veljensä tavoin omistautui Suo-

men näyttämötaiteen kehittämiseen. Bergbomien hoivissa kehittyi sekä suomalainen näytelmäkirjallisuus, jonka huomattavimpia edustajia olivat Minna Canth, R. Kiljander ja Gustaf von Numers, että kasvoi kokonainen näyttelijäpolvi. Suomalaisen näyttämötaiteen suurin hahmo, Ida Aalberg, joutui ensi kerran tekemisiin Suomalaisen teatterin kanssa sen tavanomaisella maaseutukiertueellaan vieraillessa Hämeenlinnassa. Saatuaan Bergbomin johdolla peruskoulutuksen hän täydensi opintojaan ulkomailla, minkä jälkeen hän vuosikymmenien ajan oli kotimaisen näyttämömme voimakkaimpana tukena.

Maalaus ja kuvanveisto

Suomen maalaustaide oli saanut voimakkaita vaikutteita Tukholmasta aina 1800-luvun puoliväliin saakka, sillä suomalaiset taiteilijat olivat yleensä opiskelleet siellä. Vuosisadan puolivälin jälkeen kuvaamataiteet alkavat kehittyä varsinaisesti kotimaisella pohjalla. Ensimmäinen huomattava taidemaalarimme oli R. W. Ekman, joka oleskeltuaan aluksi Ruotsissa siirtyi kotimaahan työskentelemään. Aiheensa hän otti kansan elämästä sekä historian ja kirjallisuuden tarjoamasta aineistosta. Hän oli myös ensimmäisiä Kalevala-aiheiden maalaajia. — Ekmanin työt jäivät vielä eräitä poikkeuksia lukuunottamatta taiteellisesti verrattain vaatimattomalle tasolle. Merkittävämpiä olivat jo von Wright-veljesten työt. Vanhempi heistä, Magnus, kuvaili varsinkin Helsingin näkymiä, kun taas Ferdinand omistautui maisema- ja lintumaalaukseen. Hänen taistelevia metsoja esittävä taulunsa on levinnyt lukemattomina jäljennöksinä maahamme.

Maisemamaalaus kotiutui varsinaisesti maahamme ns. Düsseldorfin koulukunnan ansiosta, johon Ferdinand v. Wright on myös luettavissa. Düsseldorfin kaupungista oli 1800-luvun puolivälissä tullut huomattava taidekeskus, jossa monet maanmiehemme

kävivät opiskelemassa. Huomattavin tämän taidekoulun kasvateista oli Werner Holmberg, joka huolimatta lyhyestä eliniästään — hän kuoli jo 30-vuotiaana — ehti luoda maisemamaalauksiemme parhaimpiin kuuluvia teoksia.

1870-luvulla taiteilijamme yleisesti opiskelevat Pariisissa, jossa näihin aikoihin uudet taidesuunnat naturalismi ja impressionismi alkavat voittaa alaa. Tämän aikakauden huomattavin edustaja maassamme oli Albert Edelfelt, joka aluksi hankki mainetta historiallisilla maalauksillaan sekä luonnonmukaisilla ulkoilmakuvauksillaan. ”Kaarle-herttua häpäisee Klaus Flemingin ruumista” nimisellä teoksellaan hän sai valtion palkinnon henkilömaalauksessa. Myöhemmin hän maalasi lukuisia muotokuvia niin etevällä tavalla, ettei hänen tasoaan ole kyetty maassamme myöhemmin ylittämään. Samalla hän loi joukon historiallisia maalauksia, kuten Vänrikki Stoolin tarinoiden kuvituksen sekä Turun akatemian perustamista esittävän seinämaalauksen Helsingin yliopiston juhlasaliin. Tämä työ valmistui vasta vähän ennen Edelfeltin kuolemaa v. 1905.

Edelfeltin nuoremmat aikalaiset Akseli Gallen-Kallela ja Eero Järnefelt olivat maalaustaiteessamme viime vuosisadan loppupuolella ilmenneen uuden kansallisen herätyksen näkyvimpiä ilmentäjiä. Edelfeltin tavoin he maalauksissaan kuvasivat kansan elämää sekä historiallisia tai kirjallisuuteemme liittyviä tapahtumia. Gallen-Kallelan ensimmäiset, häikäilemättömän luonnonmukaiset maalaukset herättivät monissa arvostelijoissa jyrkkää paheksumista. Mutta aikaa myöten hänen erikoislaatuista taidettaan alettiin ymmärtää. Kalevalan aiheita kuvatessaan hän loi omaperäisen tekotavan, jolle oli ominaista ankara yksinkertaisuus. Hänen tämänlaatuiset maalauksensa, joilla v. 1900 pidettyyn Pariisin maailmannäyttelyyn pystytetty Suomen paviljonki oli koristettu, herättivät suurta huomiota. Sekä Kale-

vala-aiheisten suurten freskomaalausten tekijänä että "Seitsemän veljeksen" ja "Koru-Kalevalan" kuvittajana Gallen-Kallela on voimakkaammin kuin kukaan muu taiteilijoistamme elävöittänyt näitä kansallisen kulttuurimme perustekijöitä. Taiteilijan nerokas omaperäisyys ja persoonallisuuden voima kohottivat hänet kuvaamataiteemme huipulle. — Järnefelt on kuvannut mm. Suomen luontoa ja maisemia hienolla tavalla. Hän maalasi myös satiirisia kansankuvauksia sekä muotokuvia etevällä tavalla.

Kuvanveistotaide sai Suomessa monta etevää edustajaa 1800-luvun loppupuolella. Taiteilijamme ottivat aluksi oppia Ruotsista ja Saksasta, jossa vaikutti ns. uusklassillinen, antiikin taidetta esikuvanaan pitävä suunta. Walter Runeberg, jonka käsialaa ovat mm. J. L. Runebergin ja Aleksanteri II:n patsaat Helsingissä sekä Pietari Brahen patsas Turussa, aloitti uransa näissä merkeissä. Myöhemmin hän omaksui vaikutteita Ranskasta ja Italiasta, missä monet etevimmistä kuvanveistäjistämme viime vuosisadan lopulla työskentelivät. Erityisen merkittävä oli Johannes Takasen lyhyt taiteilijanura, jonka aikana tämä poikkeuksellisen lahjakas taiteilija loi useita kuvanveistotaiteemme huippusaavutuksiin kuuluvia naisaiheisia veistoksia. Samantapainen sirous ja hienous on ominaista myös Ville Vallgrenille, joka oli saanut vaikutteita Ranskasta. Emil Wikström, jonka töissä näkyy myös Kalevalan vaikutus, loi joukon naturalistisia monumentaaliveistoksia. Tunnetuimpia niistä ovat Säätytalon otsikkoryhmä, jossa taiteilija esitti vertauskuvallisesti maamme historiaa Porvoon valtiopäivistä lähtien, sekä Helsinkiin pystytetyt Lönnrotin ja Snellmanin patsaat.

1800-luvun loppupuoli ja vuosisadan vaihde oli taide-elämässämme ainoalaatuisen nousun aikaa. Lähinnä juuri kansallisen liikkeen innoittamina useat suurimmista taiteilijoistamme loivat tällöin parhaimpia töitään, ja heidän esimerkkinsä rohkaisemana

kasvoi lukuisa joukko nuoremman polven edustajia, jotka sitten aikoinaan kunnialla kantoivat vastuun suomalaisen sivistyselämän jatkuvasta kehittämisestä.

Suomen tieteen kehitys

Aleksanteri II:n valtaistuimelle noususta alkanut vapaamielinen hallitussuunta edisti osaltaan myös tieteiden kehitystä. Valtiollisen vapauden vallitessa ja kansallistunteen innoittaessa tutkijoita tieteemme edistyi seuraavan puolen vuosisadan aikana niin, ettei historiastamme löydy toista sen veroista ajanjaksoa.

Kansallinen herääminen oli omiaan vaikuttamaan ennen kaikkea ns. kansallisten tieteiden harrastuksen syntymiseen. Suomen kieli, kansanrunous ja kaikkinainen kansantietous sekä isänmaan historia ja maantiede joutuivat erityisen harrastuksen kohteeksi, ja monella alalla luotiin niiden tieteellisen tutkimuksen perusteet.

Kalevala sekä ennen kaikkea M. A. Castrénin työ oli herättänyt suuren harrastuksen suomen kielen tutkimusta kohtaan. Monet tutkijat oleskelivat Castrénin esimerkin mukaan vuosikausia Venäjällä ja Siperiassa tutkimassa sukukansojemme kieliä. Otto Donnerin toimesta v. 1883 perustettu Suomalais-ugrilainen Seura tuki tätä työtä, minkä tuloksena on saatu paljon valaistusta suomen ja sen sukukielten kehitykseen. Suomen kielen tutkimus edistyi ja lukuisia kielioppeja sekä sanakirjoja ilmestyi tämän työn tuloksena. Erityisesti Emil Nestor Setälän tutkimukset veivät suomen kielen tutkimusta eteenpäin.

Suomen sukukielten, suomalais-ugrilais-samojedilaisten eli "uralilaisten" kielten tutkiminen johti tiedemiehemme perehtymään myös ns. "altailaisiin" kieliin. Näiden piiriin kuuluvien mongolilaisten kielten erikoistutkimuksillaan J. G. Ramstedt on saavuttanut maailmanmaineen.

Suomensukuisten kansojen hengentuotteiden, nii-

den kansanrunojen ja uskomusten, tieteellinen käsittely aloitettiin myös viime vuosisadan puolivälissä. Castrén ehti kielitieteellisten töidensä ohella kuvailla myös suomensukuisten kansojen pakanallista uskontoa. Julius ja Kaarle Krohn täydensivät ja varmistivat Castrénin työn. Samoin he esittivät ensimmäisinä luotettavia käsityksiä Kalevalan runojen alkuperästä ja niiden merkityksestä noudattamalla Julius Krohnin kehittämää maantieteellis-historiallista kansanrunojen tutkimustapaa. Kaarle Krohn sovelsi isänsä uraauurtavia tutkimusmenetelmiä myös Kantelettaren runoihin sekä kansansatuihin.

Suomalais-ugrilainen kansatiede, joka selvittelee kansan aineellista kulttuuria kansan käyttämien esineiden perusteella, syntyi myös vuosisadan vaihteessa. Erityisesti professori U. T. Sirelius on ansioitunut Suomen kansanomaisen kulttuurin selvittäjänä. Myöhemmin suomensukuisten kansojen kieliä ja kulttuuria koskeva tutkimus on yhä edelleen laajentunut niin, että mm. yliopistoon on pitänyt perustaa sitä varten useita professorinvirkoja tutkimustyön jatkuvan edistymisen mahdollistamiseksi.

Samoin kuin suomen kielen ja kansatieteen tutkimus vaikutti isänmaan historia kansallishengen kehittymiseen. Jo ennen varsinaista kansallista herätystä maamme historiantutkimuksella oli arvokkaat perinteet. Porthanin työn ansiosta oli siinä päästy tieteellisessä suhteessa ehkäpä pitemmälle kuin missään muissa Turun akatemian piiriin kuuluvissa tutkimusaloissa. Hänen työtään jatkoivat hänen oppilaansa, kuten myöhemmin maamme ensimmäiseksi arkkipiispaksi kohonnut Jaakko Tengström sekä tämän veljenpoika Juhana Jaakko Tengström. Mutta vasta Arwidssonista alkaa varsinainen maamme historian tutkiminen. Ruotsiin siirryttyään Arwidsson toimitti mm. laajan asiakirjakokoelman, joka sisälsi tärkeitä tietoja Suomen historiasta. Vuosisadan puolivälissä ilmestyi sitten ensimmäinen suomenkielinen historiateos maamme vaiheista, ylioppilas J. F. Ka-

jaanin julkaisema yleistajuinen ja sujuvasti kirjoitettu ”Suomen historia koetteeksi kerrottu”. Näihin aikoihin myös yliopiston historianprofessori Gabriel Rein julkaisi Suomen keskiajan historiaa valaisevia tutkimuksiaan ruotsin ja latinan kielellä.

Ensimmäinen varsinaisesti kansalliselta kannalta Suomen historiaa tarkasteleva tutkija oli Yrjö-Koskinen. Aikaisemmin Suomella ei ollut katsottu olevan omaa historiaa, vaan Suomen tapahtumat oli esitetty vain Ruotsin historian osana. Mm. Topelius oli vielä tätä mieltä. Hän joutuikin väittelyyn Yrjö-Koskisen kanssa, joka tähdensi Suomen kansan itsenäistä historiaa. Tämän vuoksi Yrjö-Koskinen pyrki selvittämään, miten historialliset tapahtumat ovat vaikuttaneet Suomen oloihin ja miten ne ovat kehittäneet suomalaiset kansallisesti omaperäiseksi kansakunnaksi. Tämä Yrjö-Koskisen suomalaiskansallinen katsantokanta ilmenee mm. hänen teoksissaan ”Nuijasota, sen syyt ja tapaukset”, sekä ”Oppikirja Suomen kansan historiassa”. Yleistä historiallista kehitystä Yrjö-Koskinen selvitteli teoksessaan ”Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa”. — Tutkimus- ja julkaisutyöllään Yrjö-Koskinen loi kansallisen historiantutkimuksemme perustan, jolle myöhemmät tutkijat ovat saattaneet rakentaa.

Yrjö-Koskinen oli ollut valtiomies, jonka tieteellinenkin työ osaksi pyrki tukemaan hänen kansallisiin päämääriin pyrkivää politiikkaansa. Vielä suuremmassa määrin oli näin Johan Richard Danielson-Kalmarin laita. Danielson-Kalmari, joka on etevimpiä historiantutkijoitamme, oli myös maamme johtavia valtiomiehiä vuosisadanvaihteen aikoihin. Historiantutkimustyössään Danielson-Kalmari keskittyi selvittelemään Suomen valtion syntykysymystä. Tämän työn tuloksena ilmestyi laaja 1700-luvun loppupuolen ja Venäjän-vallan alkupuolen valtiollista historiaamme käsittelevä teossarja, joka on kotimaisen historiallisen kirjallisuutemme perusteoksia. Erittäin huomattava valtiolli-

nen merkitys oli Danielson-Kalmarin Suomen Venäjään liittämistä selvittelevillä teoksilla, kuten edellä on kerrottu. — Danielson-Kalmarin ikä- ja työtoveri, professori E. G. Palmén laajensi osaltaan historiantutkimuksemme alaa käytännöllisiä yhteiskunnallis-taloudellisia kysymyksiä selvittelemällä. Sekä Palménin itsensä että hänen oppilaittensa työn tuloksena ilmestyikin joukko tutkimuksia, joissa selviteltiin Suomen oloja 1500- ja 1600-luvuilla.

Snellmanin jälkeen maallamme ei ollut esitettävänään ketään hänen veroistaan filosofia. Hänen lyhyen yliopistollisen opettajatoimintansa ansiosta filosofian harrastus oli kuitenkin huomattavan suuri. Snellmanin oppilaat julkaisivat useita väitöskirjoja, jotka käsittelivät Hegelin filosofian sovellutuksia. Vuosisadan loppupuolella myös meillä alettiin tutkia filosofiaan liittyviä erikoistieteitä, kuten sosiologiaa. Maanmiehemme Edvard Westermarck, joka toimi mm. Lontoon yliopistossa opettajana, loi sosiologian alaan kuuluvilla avioliiton kehityshistoriaa sekä siveellisten käsitysten alkuperää ja kehitystä käsittelevillä tutkimuksillaan maailmanmaineen.

Humanistisen tutkimuksen ala maassamme laajeni vuosisadan vaihteessa myös monille uusille aloille. Taloustieteet, uudet kielet sekä kirjallisuudenhistoria, estetiikka ja taidehistoria saivat eteviä edustajia myös yliopistomme piirissä. Mm. esteetikko Yrjö Hirn ja itämaisten kielten, etenkin assyriologian, kuulu tutkija Knut Tallqvist aloittivat tällöin menestyksellisen tutkijauransa.

Luonnontieteiden alalla viime vuosisadalla maassamme tapahtunut kehitys oli vielä huomattavampi kuin humanistisissa tieteissä. Varsinkin oli näin laita niissä tieteissä, jotka edellyttävät kokeellisia tutkimusmenetelmiä. Vasta kun kokeita varten tarvittavat laitokset oli saatu aikaan, saattoivat nämä tieteet kehittyä kansainväliselle tasolle maassammekin.

Kemian harrastuksella oli vanhat ja loistavat perinteet, sillä jo 1800-luvulla maassamme oli eteviä kemistejä. Juhana Gadolin, itse Euroopankuulu tiedemies, opetti Turun yliopistossa kemiaa järjestämällä ylioppilaille käytännöllisiä kokeita aikana, jolloin tällainen oli suurten sivistysmaidenkin yliopistoissa harvinaista. P. A. von Bonsdorff kehitti edelleen näitä Gadolinin opetusmenetelmiä. Vuosisadan puolivälissä yliopiston kemianlaitoksella oli jo melkoiset tilat käytettävissään, joten opetus- ja tutkimustoiminta saattoi tapahtua varsin suotuisissa olosuhteissa. Vuosisadan vaihteen kemiantutkijoistamme on mainittava Edvard Hjelt, O. Aschan sekä ennen kaikkea Gustaf Komppa, jonka tutkimukset mm. tähtäsivät juoksevan polttoaineen valmistamiseen Suomen soista saatavasta raaka-aineesta.

Fysiikantutkimus kehittyi maassamme huomattavasti hitaammin kuin kemia, vaikka silläkin oli mainittavia perinteitä Turun ajoilta alkaen. Yliopiston mukana Turusta Helsinkiin siirtynyt professori K. G. Hällström varsinaisesti aloitti nykyaikaisen, tieteellisesti päteviin kokeisiin perustuvan fysiikan harrastamisen. Kehitystä hidasti sopivien huoneistojen ja kaluston puute, sillä yliopisto sai vasta v. 1880 tyydyttävän fysiikan laboratorion.

Maantiede itsenäisenä tieteenä pääsi vasta v. 1901 Helsingin yliopiston opetusohjelmaan, kun yliopistoon tällöin perustettiin maantieteen professorinvirka. Maantieteellistä tutkimusta oli kyllä maassamme harrastettu aikaisemminkin. Tälle työlle oli ollut omiaan antamaan erityistä virikettä suomalaissyntyisen, mutta valtiollisten erimielisyyksien vuoksi Ruotsiin siirtyneen Aadolf Nordenskiöldin maailmankuulut tutkimusmatkat. Nordenskiöldin maineikkain suoritus oli luoteisväylän löytäminen. — Suomen maantieteilijöistä saavutti J. G. Granö kansainvälisen maineen sekä maantieteen tutkimusmenetelmien kehittäjänä että Mongoliaa ja Altain vuoristoa koskevilla tutkimuksillaan.

Myös maamme maaperän ja kasviston sekä eläimistön tutkimus kehittyi vuosisadan vaihteeseen tultaessa kansainväliselle tasolle. Monien muiden näiden alojen tutkijoiden joukosta mainittakoon professori A. K. Cajander, joka saavutti maailmanmaineen kehittäessään erilaisia metsätyyppejä koskevan teoriansa.

Viime vuosisadan puolivälissä maamme lääketiede omaksui myös kokemusperäisen, luonnontieteisiin nojautuvan tutkimustavan aikaisempien luonnonfilosofiaan perustuvien käsitysten tilalle. Tutkimusmenetelmien ajanmukaistaminen kohotti tämän tieteenhaaran maassamme eurooppalaiselle tasolle. Sisätautiopin tuntemusta vei suuresti eteenpäin professori J. W. Runeberg, jonka oppilaista professorit J. O. Schauman ja Th. W. Tallqvist saavuttivat eurooppalaisen kuuluisuuden veritautiopin tuntijoina. Huomattavin lääketieteen tutkijoistamme oli Robert A. A. Tigerstedt. Hänen kirjoittamiaan fysiologian oppikirjoja käytettiin kaikkialla maailmassa.

Myös monissa muissa tieteenhaaroissa luotiin tänä aikakautena ajanmukaisen tieteenharjoittamisen pohja. Etenkin matemaattiset tieteet saivat etevän edustajan E. Lindelöfistä, jonka johdolla myöhemmin kasvoi kokonainen ryhmä maailmanmaineen saavuttaneita matemaatikkoja. Maamme talouselämän kehittäminen toi pian esille sellaisen ajanmukaisen teoreettisen tutkimustyön tarpeellisuuden, mikä olisi omiaan kehittämään etenkin pääelinkeinojamme, maataloutta ja metsänhoitoa. Vuosisadan vaihteessa Helsingin yliopiston filosofiseen tiedekuntaan perustettu ”maanviljelystaloudellinen osasto” poisti tämän puutteen. Myöhemmin Mustialan maanviljelyskoulun sekä Evon metsäopiston ylimmät osastot lopetettiin ja näiden alojen korkein opetus keskitettiin kokonaisuudessaan Helsingin yliopistoon.

1800-luvun loppupuoli oli sekä taloudellisen elämän että taiteiden kehityksen kannalta ainoalaatuisen myönteisen kehityksen aikaa. Samoin oli myös

tieteiden laita. Niidenkin piirissä tehtiin vakavaa ja menestyksellistä työtä, mikä osaltaan täydensi maassamme muilla aloilla tapahtuvaa kehittymistä nykyaikaiseksi valtioksi.

SORTOVUODET

Yhdeksännentoista vuosisadan loppupuolella maassamme toteutettiin käytännössä Aleksanteri I:n aikoinaan Suomelle myöntämät erikoisoikeudet. Aleksanteri II:n hallituskauden alkupuolella tapahtunut perustuslailliseen hallitustapaan palaaminen oli luonut mahdollisuuden itsehallinnon toteuttamiseen käytännössä. Monipuolisen lainsäädännön avulla oli valtiopäivien ja keisari-suuriruhtinaan toimesta poistettu joukko taloudellista ja yhteiskunnallista kehitystä haittaavia epäkohtia, ja luotu edellytykset entistä tehokkaammalle itsehallinnolle. Kun myös maan talous suotuisien olosuhteiden ansiosta kehittyi ennen aavistamattomalla vauhdilla, näytti onnellinen tulevaisuus vihdoinkin odottavan monia kohtaloniskuja kokenutta maatamme.

Toisin kuitenkin kävi. Maamme suotuisan kehittymisen olennaisin edistäjä, valtiollinen erikoisasemamme, joutui vuosisadan lopulla vaarallisen uhkan alaiseksi. Venäjällä voimakasta kannatusta saavuttanut kansalliskiihkoinen liike vaati kaikkien Venäjän vähemmistökansallisuuksien sulattamista venäläisiin. Suomen erikoisasema oli näiden piirien silmätikkuna, eivätkä he kaihtaneet ponnistuksia tämän aseman hävittämiseksi. Aleksanteri III:n hallitusaikana tämä vaara oli vielä pystytty torjumaan, vaikka se olikin vaatinut kovia ponnistuksia. Mutta hänen seuraajansa aikana kiihkovenäläiset pääsivät keisarin lähimpään ympäristöön ja saivat taivutetuksi hänet oppiensa puolelle. Kun Suomi oli näin menettänyt siihen asti keisari-suuriruhtinailtaan saamansa suojan, saatettiin venäläistämistyö esteettä panna al-

kuun. Näin alkoivat sortovuodet ja niihin liittyvä oikeustaistelu, jota jouduttiin käymään melkein maamme itsenäistymiseen asti.

Valapatto suuriruhtinas

Keisari Aleksanteri III:n kuolinsanoma järkytti koko Venäjää ja muutakin maailmaa. Poismennyt hallitsija ei tosin ollut hengenlahjoillaan aikaisiaan häikäissyt. Mutta sitä eivät hänen pahimmat vihamiehensäkään saattaneet kieltää, että hän oli ollut voimakas mies. Häikäilemättömällä voimallaan hän oli kukistanut valtakuntaansa uhkaavat kapinaliikkeet ja rauhoittanut maan. Tosin hän tällä menettelytavallaan kykeni tukahduttamaan tyytymättömyyden vain siksi aikaa, kun hän itse oli Venäjän valtiolaivan peräsimessä. Vain perinpohjaiset uudistukset olisivat kyenneet tekemään lopun pinnan alla kytevästä tyytymättömyydestä. Mutta uudistajaksi ryhtymiseen Aleksanteri III:lta puuttui sekä kykyä että halua. Niinpä vallankumoukselliset odottivat vain hänen poismenoaan voidakseen sitten ryhtyä kumoukselliseen toimintaansa. Uuden tsaarin Nikolai II:n valtaistuimelle nousu tarjosi heille siihen erinomaisen tilaisuuden.

Romanovien vanhan valtaistuimen perillinen oli 26-vuotias isänsä kuollessa. Luonteeltaan Nikolai oli hyväntahtoinen ja hyväsydäminen sekä kykeni voittamaan ihmisiä puolelleen. Hän pyrki olemaan oikeamielinen ja rakasti syvästi maataan ja kansaansa. Mutta tämä isänmaanrakkaus koitui turmiolliseksi hänen valtakuntansa vähemmistökansallisuuksille. Nikolai oli nimittäin omaksunut isänsä entisen opettajan, Pobedonostsevin, mielipiteet. Sen mukaisesti hän pyrki toteuttamaan suurvenäläisten kansalliskiihkoisen ohjelman. Mitkään alamaisille annetut lupaukset tai heidän aikaisemmin saamansa oikeudet eivät rajoittaneet Nikolain mielestä hänen toimintamahdollisuuksiaan, sillä hän katsoi valtansa olevan

Nikolai II.

peräisin Jumalalta. Heikkoluonteisena miehenä hän joutui täysin ympäristönsä ohjattavaksi, johon kuului etupäässä Pobedonostsevin mielipiteiden kannattajia. Niinpä Suomessa odotettiin levottomana uuden hallitsijan ensimmäisiä toimenpiteitä.

Aluksi tosin näytti siltä, että tämä levottomuus oli aiheetonta. Suomen ministerivaltiosihteeri, kenraali von Daehn oli heti hallitsijanvaihdoksen tapahduttua kiirehtinyt keisarin Krimillä olevaan huvilinnaan saadakseen hänen allekirjoituksensa hallitsijanvakuutukseen. Kerrotaan v. Daehnin mukana olleen myös hänen eroanomuksensa siltä varalta, ettei hallitsija allekirjoittaisi vakuutusta. Mutta Nikolai allekirjoitti vakuutuksen ja lausui myöhemmin julki erityisen myötätuntonsa maatamme kohtaan, kun Suomen edustajat osallistuivat keisarivainajan hautajaisiin.

Mutta Venäjällä oli toiminnassa voimia, jotka eivät halunneet antaa hallitsijan ja maamme välisten suhteiden jatkua ennallaan. Venäläisten taholla synnytti ennen kaikkea kysymys Suomen sotaväen asemasta sekä ns. valtakunnan lainsäädäntö, sekä Suomea että keisarikuntaa koskevien lakien säätämistapa, itsehallintomme loukkaamispyrkimyksiä. Erityisesti Venäjän sotaministeri, kenraali Kuropatkin ei voinut sietää ajatusta, että Suomella oli oma sotaväki. Hän olisi halunnut sulattaa sen täysin Venäjän armeijaan. Sekä Kuropatkin että hänen lähimmät hengenheimolaisensa, kuten valtiosihteeri V. K. von Pleve, pyrkivät näissä molemmissa kysymyksissä vaikuttamaan keisariin niin, että hän riistäisi Suomelta sen erioikeudet. Kun keisari nimitti Kuropatkinin esityksestä kenraali Nikolai Bobrikovin Suomen kenraalikuvernööriksi vanhan ja sairaan von Heidenin jälkeen v. 1898, saivat hallitsijan ympäristössä olevat "Suomi-syöjät" hänestä voimakkaan apulaisen.

Historiassamme synkän maineen saanut Nikolai Ivanovitsh Bobrikov oli ammattisotilas, joka ennen kenraalikuvernööriksi nimitystään oli toiminut pelkästään upseerintehtävissä. Virkauransa aikana hän oli tullut tunnetuksi pystyvänä sotilaana ja kovana työntekijänä. Mielipiteiltään hän oli jyrkästi kansalliskiihkoinen ja tsaarillisen itsevaltiuden uskollinen kannattaja. Bobrikov oli siten juuri suosijoittensa mielen mukainen mies.

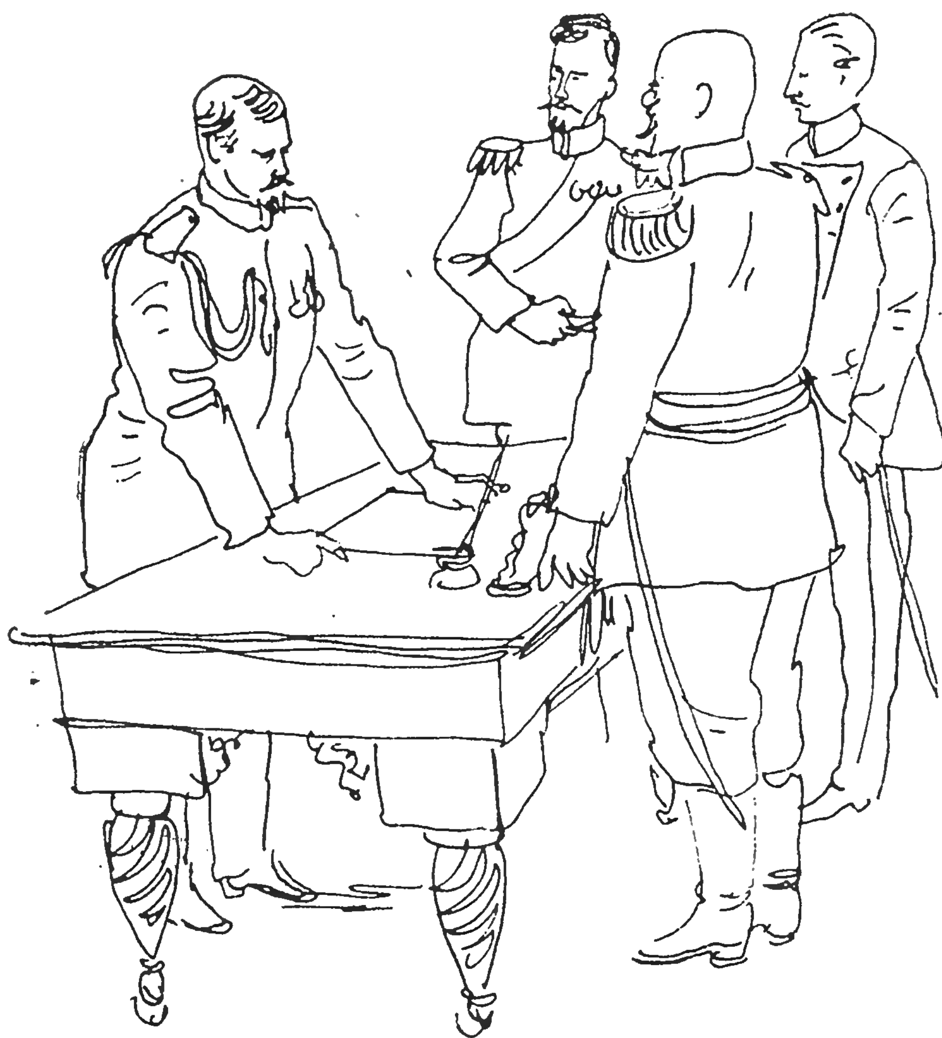
Jo ennen nimitystään Bobrikov oli tutustunut Suomen kysymykseen ja laatinut siitä muistion, jonka hän esitti keisarille. Tässä muistiossa Bobrikov hahmotteli tulevan politiikkansa suuntaviivat. Hänen mielestään Suomen valloitus oli ollut välttämätön Pietarin suojaamiseksi. Mutta valloituksen tarkoitus oli jäänyt saavuttamatta, kun Suomelle oli annettu itsehallinto. Vain Venäjään täydellisesti yhdistetty Suomi saattaisi taata Pietarille sen tarvitseman suojan. Ensimmäisenä askelena tähän suuntaan pyrittäessä olisi Suomen erikoisasemaa heikennettävä seu-

raavilla toimenpiteillä: Suomen armeija olisi liitettävä Venäjän armeijaan ja Suomen olisi osallistuttava sotilaskustannuksiin samassa suhteessa kuin keisarikuntakin teki. Suomen kadettikoulu oli venäläistettävä. Suomen ministerivaltiosihteerin oikeuksia olisi supistettava ja kenraalikuvernöörille annettava oikeus olla läsnä tärkeimpien asioiden esittelyssä hallitsijalle. Maan lait oli tarkistettava ja annettava erityiset säädökset Suomelle ja Venäjälle yhteisten asiain tutkimisesta. Venäjän kielen käyttöä Suomessa oli lisättävä. Venäläisille oli valmistettava mahdollisuus päästä Suomessa virkoihin. Yliopisto oli asetettava valvonnan alaiseksi, samoin kouluissa käytetyt oppikirjat. Suomen oma tulli- ja rahalaitos oli poistettava. Venäjänkielisten lehtien julkaisemista Suomessa oli edistettävä. Lopuksi kenraalikuvernööri oli vapautettava senaatin holhouksesta.

Tämän Bobrikovin ohjelman toteuttaminen olisi merkinnyt Suomen itsehallinnon hävittämistä. Siitä huolimatta keisari hyväksyi kenraalin ehdotuksen ja osoitti sen julkisesti nimittämällä Bobrikovin Suomen kenraalikuvernööriksi. Näin hän siis tieten tahtoen valmistautui rikkomaan hallituksensa alussa antamansa juhlallisen vakuutuksen. Kauan ei tarvinnutkaan odottaa, ennen kuin näin todella tapahtuikin.

Helmikuun manifesti

Suomen säädyt olivat kokoontuneet keisari-suuriruhtinaan käskystä ylimääräisille valtiopäiville 19. 1. 1899 käsittelemään venäläisten taholta tehtyä ehdotusta uudeksi asevelvollisuuslaiksi. Valtiopäivien vielä jatkuessa kenraalikuvernööri Bobrikov kutsui luokseen senaatin varapuheenjohtajan, senaattori Tudeerin sekä prokuraattori Söderhjelmin. Näiden saavuttua Bobrikov luki heille Pietarista mukanaan tuomansa keisarillisen manifestin sekä siihen liitty-

Nikolai II allekirjoittaa helmikuun manifestin.

vän asetuksen. Tämä ns. "helmikuun manifesti" kuului seuraavasti:

"Me Nikolai Toinen, Jumalan Armosta, koko Venäjänmaan Keisari ja Itsevaltias, Puolanmaan Tsaari, Suomen Suuriruhtinas ym., ym., ym. Teemme kaikille uskollisille alamaisillemme tiettäväksi: Suomen Suuriruhtinasmaalla, joka tämän vuosisadan alusta alkaen on osana Venäjän keisarikuntaa, on muistossa Autuas Keisari Aleksander siunatun ja hänen Korkeiden Jälkeläistensä jalomielisellä suostumuksella sisälliseen hallintoonsa ja lainsäädäntöönsä nähden erityiset laitokset, jotka ovat sovitetut maan elämänolojen mukaan.

Mutta katsomatta niihin paikallisiin lainsäätämisasioihin Suomessa, jotka johtuvat maan omalaatuisesta yhteiskuntalaitoksesta, syntyy valtakunnan hoi-

dossa muitakin Suomenmaata koskevia lainsäätämiskysymyksiä, jotka eivät, siihen nähden että ne ovat likeisessä yhteydessä yleisten valtakunnanetujen kanssa, Suuriruhtinaskunnan laitokset yksinomaan voi käsitellä. Näitten asiain ratkaisemistavasta ei voimassaoleva lainsäädäntö sisällä mitään määrätyitä ohjeita ja niitten puute on aikaan saattanut melkoisia haittoja.

Näitten haittojen poistamiseksi olemme Me, alituisesti pitäen huolta kaikkien uskollisten alamaistemme hyödystä, ilman eroituksetta nähneet hyödylliseksi voimassa olevain asetusten täydentämiseksi ja asianomaisten Keisarikunnan ja Suuriruhtinaskunnan laitosten noudatettavaksi säätää vankan, järkähtämättömän järjestyksen, jonka mukaan niitten tulee toimia yleisten valtakunnan lakien valmistamisessa ja antamisessa.

Pysyttäessä voimassa ja vaikutuksessaan voimassa olevat määräykset semmoisten paikallisten asetusten antamisesta, jotka yksinomaan tarkoittavat Suomenmaan tarpeita, olemme Me myöskin katsoneet tarpeelliseksi pidättää Itsellemme oikeuden tarkemmin määrätä Keisarikunnan yleisen lainsäädännön esineet.

Sitä tarkoitusta varten olemme Me Korkeimman omakätisesti vahvistaneet yhtaikaa tämän julistuksen perussäännön, koskeva niitten lakien valmistamista, tarkastamista ja julkaisemista, joita annetaan Keisarikuntaa varten Suomen Suuriruhtinasmaa siihen luettuna.

Niinkuin Kruunatuista Esi-isistämme on Meistäkin maan mitä likeisin yhdistys Keisarikunnan kanssa Suomen vaurastumisen ehtoja. Venäjän vallan turvissa ja voimakkaana sen suojeluksen kautta on Suomenmaa melkein kokonaisen vuosisadan kuluessa lakkaamatta edistynyt rauhallisen kehityksen tiellä ja Meille on ollut mieluista valtiosäätyjen äskettäin antamista vakuutuksista nähdä että rakkauden tunto

Meitä ja Venäjää kohtaan on virkeä Suomen kansan sydämessä.

Me luotamme siihen että varsinaisen lain vakaviin määräyksiin perustuva yhdysvaikutus Keisarikunnan ja Suomen Suuriruhtinaanmaan laitosten välillä niissä lainsäätämisasioissa, jotka koskevat niitten keskinäisiä etuja, on vielä enemmän turvaava Venäjän Valtakunnan todellista hyötyä ja etuja.

Annettu Pietarissa 3 päivänä Helmikuuta vuonna Kristuksen syntymästä tuhatkahdeksansataa ja yhdeksänkymmentäyhdeksän sekä Hallituksemme viidentenä.

Alkukirjoituksen alle on Keisarillinen Majesteetti Korkeimmanomakätisesti kirjoittanut:

"NIKOLAI."

Jäljennöksen todistaa oikeaksi:
Valtioneuvoston Puheenjohtaja Mikael.

Verronnut: Valtioneuvoston Valtiosihteeri
P. Haritonoff.

Alkukirjoitukseen on Keisarillinen Majesteetti Korkeimmanomakätisesti kirjoittanut:

'olkoon niin,'

Pietarissa,
3. p:nä Helmikuuta 1899.

Valtioneuvoston Puheenjohtaja
Mikael."

Manifestiin liittyvissä "perussäännöksissä" määriteltiin lainsäädäntöjärjestys. Jos jonkun lain säätäminen tai entisen muuttaminen joko keisarikunnassa tai Suomessa oli aiheellista koko valtakunnan etujen kannalta, tekivät asianomainen Venäjän ministeri ja Suomen ministerivaltiosihteeri ehdotuksen asiasta.

Suomen lakien täydentämisestä sai kenraalikuvernööri tehdä ehdotuksen samoille henkilöille. Kun lakiehdotuksesta on saatu kenraalikuvernöörin, ministerivaltiosihteerin, asianomaisen venäläisen ministerin sekä määrätyissä tapauksissa myös Suomen valtiopäivien lausunto, jäi ehdotus Venäjän valtakunnanneuvoston käsiteltäväksi. Neuvoston päätöksen oli saatava keisarin vahvistus tullakseen voimaan.

Kun Bobrikov Pietarista palattuaan ilmoitti manifestin sisällön senaattoreille, herätti se näiden keskuudessa suurta tyrmistystä. Tajuttiin, että manifesti vaaransi kaikki ne oikeudet, mitkä Aleksanteri I:n ajoista alkaen maallemme oli suotu. Koko valtiollinen erikoisasemamme oli uhanalaisena. Niinpä kun tieto manifestin sisällyksestä levisi yleisön keskuuteen, vaadittiin yleisesti senaattia olemaan julkaisematta tätä maamme lakeja loukkaamalla syntynyttä asiakirjaa. Senaatin olisi sen sijaan tehtävä hallitsijalle esitys manifestin peruuttamisesta.

Senaatti joutui näin vaikeaan asemaan. Vaikka ymmärrettiinkin manifestin sisältämä uhka ja todettiin se laittomalla tavalla annetuksi, ei ollut helppoa asettua suoraan vastustamaan hallitsijan käskyä. Asiassa suoritettu äänestys päättyi tasatulokseen. Puheenjohtajan kannatettua manifestin julkaisemista tämä tuli senaatin päätökseksi. Manifesti julkaistiin. Mutta samalla lähetettiin keisarille anomus, jossa häntä pyydettiin vakuuttamaan, ettei tämän manifestin tarkoituksena ollut maamme perustuslakien loukkaaminen.

Senaatin alamainen esitys ei johtanut myönteiseen tulokseen. Maassamme ei kuitenkaan haluttu uskoa, että keisari-suuriruhtinas olisi unohtanut juhlalliset lupauksensa. Uskottiin, että hän kuuntelisi sentään koko kansan ääntä, vaikkei maan omien hallitusmiesten vetoomus ollut tehnyt häneen mitään vaikutusta. Näin syntyi keisariin kohdistettu vetoomus, ns. suuri adressi.

Suuri adressi ja Euroopan sivistyneistön vetoomus Suomen puolesta

Manifesti oli tullut yleisön tietoon helmikuun 17. päivänä. Jo kolme päivää myöhemmin Helsingissä järjestettiin yleinen kansalaiskokous, jossa päätettiin laatia hallitsijalle osoitettu adressi, missä häntä pyydettäisiin peruuttamaan laittomat määräyksensä. Adressin allekirjoittajiksi oli saatava mahdollisimman monta kansalaista. Hanketta toimeenpanemaan valittiin 12-miehinen toimikunta.

Toimikunta ryhtyi heti työhön. Adressipuuhasta tiedotettiin kaikkialle maahan ja pyydettiin paikkakunnittain järjestämään kokouksia, joissa kerättiin adressiin allekirjoituksia. Samalla oli valittava edustaja joka kunnasta viemään adressia hallitsijalle. Toiminnan tulokset ylittivät kaikki odotukset. Helsingistä lähetetyt asiamiehet, joista pääosa oli ylioppilaita, eivät olisi ehtineet ajoissa suorittaa nimienkeräyksen edellyttämiä laajoja toimenpiteitä. Mutta kansa itse riensi kaikkialla keräystä avustamaan. Eräiden sananviejien kerrotaan hiihtäneen 15:kin peninkulmaa yhtä mittaa toimittaakseen tiedon adressipuuhasta syrjäkyliin, ja joka paikassa kirjoitettiin nimiä hartaalla mielellä. Kun maan kaikista kunnista valitut edustajat, yhteensä viitisensataa miestä, kokoontuivat Helsinkiin maaliskuun puolivälissä, oli adressin allekirjoittajien lukumäärä kohonnut 522 931:een.

Kun edusmiesten saavuttua ryhdyttiin valmistelemaan lähetystön lähtöä hallitsijan puheille, nousi yrityksen tielle monia esteitä. Ensiksi näytti siltä, ettei hallitsijaa tavattaisikaan Pietarissa, koska hän huhujen mukaan oli aikeissa matkustaa Nizzaan. Tämän varalta sovittiin jo maailman huomattavimman matkatoimiston, lontoolaisen Cookin toimiston kanssa lähetystön kuljettamisesta ylimääräisellä junalla Itämeren rannikolta Nizzaan. Tähän ainoalaatuiseen yritykseen ei kuitenkaan tarvinnut ryhtyä, sillä saa-

tiin tietää keisarin olevan vielä Pietarissa. Niinpä hankittiin ylimääräinen juna, jossa lähetystön pääosa suuren ihmisjoukon saattamana lähti Helsingistä maaliskuun 15. päivänä kello 19.25.

Kenraalikuvernöörin oli epäilty yrittävän estää lähetystön matka. Siksi hänelle päätettiin ilmoittaa siitä vasta lähdön jälkeisenä päivänä. Bobrikovin urkintajärjestelmä toimi niin huonosti, että vasta tunnin kuluttua junan lähdöstä hänelle ilmoitettiin tästä asiasta, joka oli sentään ollut kymmenientuhansien ihmisten tiedossa Helsingissä. Bobrikov koetti tällöin saada Uudenmaan läänin kuvernöörin, kenraalimajuri de Pontin sähköttämään Pietarin poliisipäällikölle, että lähetystö oli heti palautettava. Vain kuvernööri saattoi nimittäin vaatia sitä. Mutta kenraalikuvernöörin painostuksesta huolimatta de Pont ei suostunut sitä tekemään. Hän vain sähkötti Pietariin ilmoituksen, että tällainen lähetystö oli tulossa. Tällöin Pietarin poliisi ei asettanut lähetystölle mitään esteitä.

Lähetystö ei kuitenkaan voinut suorittaa tehtäväänsä. Yrityksistään huolimatta se ei päässyt keisari-suuriruhtinaan puheille esittääkseen hänelle Suomen kansan vetoomuksen laittomuuksien poistamiseksi. Ministerivaltiosihteerin tehtäviä hoitava Procopé ei yrittänytkään toden teolla hankkia lähetystölle pääsyä hallitsijan puheille. Nikolai lähetti hänen välityksellään lähetystölle ilmoituksen, ettei hän ”tietenkään” ota lähetystöä vastaan, vaikkei hän kuitenkaan ollut ”suuttunut heille”. Lähetystön oli palattava kotiin ja jätettävä adressinsa kenraalikuvernöörille, joka oli lähettävä sen keisarille, mikäli se osoittautui tarpeelliseksi. Kun kenraali Procopé oli ilmoittanut tämän lähetystön edustajille, piti viipurilainen konsuli Eugen Wolff sekä ruotsin että suomen kielellä puheen. Voimakkain sanoin hän toi siinä julki Suomen kansan tunteet helmikuun manifestin sisältämän oikeudenloukkauksen johdosta ja kehoitti ministerivaltiosihteeriä saattamaan totuuden

hallitsijan tietoon. Tämän jälkeen lähetystö palasi Suomeen, jossa se otettiin suurin juhlallisuuksin vastaan. Muutaman päivän perästä lähetystön jäsenet palasivat kotiseuduilleen.

Lähetystön käynti näytti turhalta. Mutta suureen adressiin uhrattu vaivannäkö ei ollut sentään ollut hukkatyötä. Se oli yhdistänyt kansamme ennen kuulumattomalla tavalla ja siten luonut pohjan, millä venäläisten laittomia pyrkimyksiä vastaisuudessa kyettiin vastustamaan. Tieto lähetystön käynnistä Pietarissa oli levinnyt maailmanlehdistön välityksellä kaikkialle. Suomen pienen kansan ponnistelu oikeuksiensa säilyttämiseksi herätti nyt huomiota sellaisissakin piireissä, jotka aikaisemmin tuskin tiesivät maamme olemassaolosta. Suuri lähetystö aiheutti siten osaltaan ainoalaatuisen kansainvälisen vetoomuksen Suomen asian puolesta, joka ns. "kulttuuriadressin" muodossa tehtiin Venäjän keisarille.

Kun suomalaisten oma vetoomus ei ollut vaikuttanut mitään hallitsijaan, toivottiin maassamme ulkopuolisten esiintymisen ehkä saavuttavan paremman menestyksen. Ryhdyttiin suunnittelemaan kansainvälisen adressin toimittamista keisarille. Allekirjoittajiksi oli saatava huomattavia tiedemiehiä, kirjailijoita ja taiteilijoita. Kirjailija Konni Zilliacus ryhtyi tätä ajatusta toteuttamaan.

Mm. Albert Edelfeltin avustamana hän kierteli Keski-Euroopassa allekirjoituksia hankkimassa. Ensiksi hän sai kuuluisan saksalaisen historiantutkijan Theodor Mommsenin hyväksymisen esitykselleen. Etevä sotahistorioitsija Hans Delbrück otti laatiakseen saksalaisten adressin. Näin alkuunpantu yritys sujui sitten vastuksitta muissakin maissa useiden muiden suomalaisten, mm. maailmankuulun sosiologimme Edvard Westermarckin osallistuessa työhön. Kaikkiaan allekirjoituksia kertyi 1063. Pergamentille tekstatut eri maiden adressit koottiin Tukholmaan, jossa ne sidottiin yhteen.

Adressia Pietariin viemään oli valittu kansainvä-

linen lähetystö. Siihen kuuluivat Ranskan entinen oikeusministeri, senaattori L. Trarieux, suomalaissyntyinen maailmankuulu tutkimusmatkailija, vapaaherra A. E. Nordenskiöld Ruotsista, Torinon yliopiston lainopillisen tiedekunnan dekaani E. Brusa Italiasta, professori W. Brögger Norjasta, professori W. van der Vlugt Hollannista sekä lääketieteen tohtori C. Norman-Hansen Tanskasta. Englannista valittu professori J. Westlake sekä unkarilainen professori J. Szinnyei eivät voineet osallistua lähetystön matkaan.

Tämä lähetystö, jonka jäsenet olivat kuuluisia tiedemiehiä ja joka edusti melkeinpä kaikkia Euroopan hengenelämän huippuja, ei sekään päässyt Venäjän itsevaltiaan puheille. Lähetystöä juoksutettiin yhden viranomaisen luota toisen luokse, kunnes sille lopuksi ilmoitettiin keisarin kielteinen kanta. Nikolai ei halunnut edes antaa lähettää itselleen lähetystön mukanaan tuomaa adressia.

Lähetystön jäsenet valmistautuivat palaamaan kukin omaan maahansa. Vastoin aikaisempia suunnitelmiaan he suostuivat kuitenkin kaikki palaamaan Suomen kautta. Tästä matkasta muodostui sekä heille että heidän suomalaisille vastaanottajilleen ikimuistoinen elämys. Suuret väkijoukot olivat kokoontuneet kaikille asemille osoittaakseen puhein, lauluin, kukin tai vain äänettömän juhlallisella läsnäolollaan kunnioitustaan miehille, jotka olivat lähteneet kotimaistaan puhumaan heille vieraan kansan puolesta. Juhlallisuudet huipentuivat vieraita kyyneliin saakka liikuttaviksi jäähyväisiksi Turun satamassa, josta he Bore-laivalla lähtivät Ruotsiin. Keskiyöstä huolimatta tuhannet ihmiset täyttivät sataman ja sen lähiseudut jättääkseen kunnioitetuille vieraille hyvästit, ”joiden vertaisia ei yksikään keisari näillä seuduin saane pitkään aikaan kokea”, kuten tanskalainen tohtori Norman-Hansen tapahtumaa kuvaili. Väkijoukko seurasi aivan äänettömänä kukitettujen vieraiden astumista lehvin ja kukkasin koristettuun alukseen.

Vasta silloin viritettiin Suomen laulu, jota Maamme sekä Porilaisten marssi tuhatäänisenä seurasivat. Airiston selälle hiljalleen lipuvaa Borea seurasi viisi höyrypurtta, joihin sijoittuneet laulajat saattoivat laulullaan lähtijöitä satojen rakettien noustessa vaalealle yötaivaalle. Lopuksi saapui ylioppilaiden miehittämä pursi Boren rinnalle, ja laulun kaikuessa lennähti parikymmentä valkoista lakkia Boren kannelle saattajien viimeisenä tervehdyksenä. Sanattomina ja kyynelsilmin poistuvia aluksia seuraavien vieraiden tunteita Norman-Hansen kuvaili seuraavin sanoin:

”Me olimme ymmärtäneet, selvemmin kuin milloinkaan ennen, kuinka suuri ja vakava Suomen asia on. Me saimme mukaamme luotettavan lohdutuksen — niin lujan, ettei meillä sellaista ole milloinkaan ennen ollut — että tästä taistelusta on Suomi lopullisesti erkaneva voittaen.

”Venäläinen karhu on avannut kammottavan kitansa. Suomi on sen kiiltäväin, valkoisten hampaiden välissä, peto päästää läpitunkevan pitkän kiljunnan, ennen kuin se puraisee.

”Mutta Suomi on kiveä. Ja ajateltavissa on, että karhulta katkeavat voimakkaat hampaat, jos se puraisee.”

Helmikuun manifestin peruuttamiseksi tehdyt yritykset olivat näin menneet myttyyn. Mutta merkityksettömiksi ne eivät suinkaan jääneet. Sekä koti- että ulkomailla alkoi levitä käsitys, että ainoa keino Suomen pulmien ratkaisemiseksi oli maamme itsenäistyminen. Eikä tämä käsitys jäänyt vain tyhjäksi haaveeksi, vaan sen toteuttamiseksi alettiin eri tahoilla määrätietoisesti työskennellä.

Sortotoimenpiteitä

Suomessa oli aluksi uskottu, että Nikolai II oli vain tietämättömyyttään ja harhaanjohdettuna hyväksynyt ensimmäiset maatamme vastaan kohdistetut

sortotoimenpiteet. Mutta jo suuren lähetystön kohtelu oli osoittanut, ettei näin ollut laita. Keisari-suuriruhtinas soi varauksetta tukensa kiihkeimmillekin "Suomi-syöjille", joiden päämääränä oli erikoisaseman hävittäminen ja Suomen täydellinen sulattaminen Venäjään. Tämän politiikan toteuttaminen maassamme jätettiin kenraalikuvernööri Bobrikovin tehtäväksi.

Nikolai Ivanovitsh Bobrikov oli häikäilemätön ja arkailematon keinojen valinnassa, kunhan ne vain veivät päämäärään. Hänen vahvimpina tukijoinaan olivat vanha Pobedonostsev sekä kenraali Kuropatkin, Venäjän sotaministeri. Samoin valtiosihteeri von Pleve, josta v. 1899 tuli Suomen ministerivaltiosihteeri sekä myöhemmin Venäjän kaikkivaltias sisäministeri, oli huomattavimpia Suomi-syöjiä ja Bobrikovin työnantajia tässä suhteessa.

Aitovenäläiseen tapaan Bobrikov heti maahamme tultuaan oli hankkinut itselleen virkaansa kuulumattomia palkkaetuja valheellisilla tiedonannoilla. Sen jälkeen hän ryhtyi innolla muokkaamaan maamme oloja Venäjän tarjoaman verrattoman esikuvan mukaisiksi. Ensi töikseen hän istutti maahamme santarmilaitoksen urkkija- ja ilmiantajajärjestelmineen. Aluksi tästä ei kuitenkaan ollut kovin paljon haittaa, kun kotimainen poliisi säilyi entisen, kunnollisen aineksen hallussa. Mutta Bobrikovin hallinnon jatkuessa kunnolliset poliisimiehet joutuivat joko eroamaan tai jättivät omasta halustaan paikkansa ja sortohallinnon kätyrit miehittivät heidän paikkansa. Näin tapahtui etenkin Helsingin poliisilaitoksessa.

Heti alusta alkaen Bobrikov yritti myös vaientaa ne suomalaiset sanomalehdet, jotka rohkenivat asettua sortojärjestelmää vastustamaan. Sensuuria kovennettiin, ja kenraalikuvernööri hankki itselleen oikeuden sanomalehtien lakkauttamiseen. Monet lehdet joutuivatkin kokemaan tämän kohtalon painoesteiden haitatessa muidenkin toimintaa. Vuodesta 1899 vuoteen 1902 mennessä maan sanomalehtien

lukumäärä oli alentunut 210:stä 85:een. Mutta siitä huolimatta Bobrikov ei onnistunut pyrkimyksissään, sillä sanomalehdistö kykeni kuitenkin ylläpitämään kansassa masentumatonta tulevaisuudenuskoa. — Myös kokoontumis- ja yhdistymisvapautta supistamalla sortaja pyrki päämääriinsä.

Venäläisten asettumista maahamme pyrittiin määrätietoisesti edistämään.

Siinä tarkoituksessa heille myönnettiin vastoin Suomen lakeja oikeus harjoittaa elinkeinoja maassamme. Erityisen tärkeänä Bobrikov piti venäjän kielen oikeuksien lisäämistä. V. 1900 annettiin erityinen kielimanifesti, jossa venäjän kieli määrättiin ylimpien hallintolaitostemme viralliseksi kieleksi. Senaatin, ministerivaltiosihteerinviraston ja kenraalikuvernöörinkanslian kirjelmissä oli sen mukaisesti käytettävä venäjää. Myöhemmin senaatin keskustelujenkin oli tapahduttava venäjän kielellä, ja vuodesta 1905 lähtien korkeampien virastojen kirjeenvaihto oli tarkoitus muuttaa kokonaan venäjänkieliseksi. Virkamiesten valmentaminen tätä varten oli heti aloitettava. Mm. koulujen venäjän kielen tuntimääriä lisättiin aivan suhteettomasti.

Bobrikovin venäläistämisohjelman keskeisimpiä kohtia oli kysymys asevelvollisuuden järjestämisestä maassamme. Venäläisten mielestä Suomi pääsi tässä suhteessa vähemmällä kuin keisarikunta, ja he halusivat sotilasrasituksen tasaamista. Suomalaisetkaan eivät pitäneet tätä vaatimusta kohtuuttomana, ja heidän puoleltaan laadittiin ehdotuksia asiantilan korjaamiseksi. Mutta kun venäläiset pyrkivät käyttämään myös asevelvollisuuskysymystä keinona Suomen erikoisaseman hävittämiseen, nousi siitä jyrkkä vastustus. Venäläisten suunnitelmien mukaan Suomen oma sotaväki oli hävitettävä ja suomalaiset nuorukaiset oli sijoitettava palvelemaan venäläisiin joukkoihin venäläisen päällystön alaisina. Näitä joukkoja piti myös saada käyttää missä tahansa, joten suomalaiset olisivat saattaneet joutua kauaksi

Asessori P. E. Svinhufvud.

kotimaasta laajan keisarikunnan eri osiin. Kun suunnitellun viisivuotisen palvelusajan puitteissa Suomen olisi ollut asetettava n. 36 000 miestä yhtaikaa palvelukseen, olisi siten hyvin huomattava joukko maan parasta nuorisoa joutunut olemaan kotimaan ulkopuolella. Sota-aikana suomalaisen sotaväen määrä olisi reserveineen noussut yli 100 000 miehen, joten tällaisen miesmäärän viemiseen kotimaan rajojen ulkopuolelle olisi sisältynyt suorastaan uhka kansallista olemassaoloamme vastaan.

Suomalaisten vastustuksesta huolimatta nämä suunnitelmat päätettiin toteuttaa. Suomen omat tarkk'-ampujapataljoonat hajotettiin v. 1901. Rakuunarykmentin vuoro oli seuraavana vuonna, ja sitä seurasi Haminan kadettikoulun lakkauttaminen siitä huolimatta, että eräät kuuluisat venäläiset kenraalit puolsivat koulun säilyttämistä. Suomalaisia nuorukaisia ryhdyttiin kutsumaan palvelukseen näiden tilalle laittomasti perustettaviin uusiin joukko-osastoihin.

Suomen kansa yritti jälleen adressiteitse vaikuttaa hallitsijaan. Mutta kun lähes puolen miljoonan ihmisen allekirjoittamalla adressilla ei ollut mitään vaikutusta, ryhdyttiin venäläisten suunnitelmia vastustamaan tehokkaammilla keinoilla. Muodostettiin erityinen passiivisen vastarinnan johtoelin, joka nimitti itseään ”kagaaliksi”. Kagaaliin kuuluivat mm. silloinen asessori P. E. Svinhufvud, päätoimittaja Eero Erkko sekä kirjailija Konni Zilliacus. Kagaali ryhtyi järjestämään ns. kutsuntalakkoja. Kutsunnat oli tehtävä mahdottomiksi siten, että virkamiehet eivät ryhtyneet niitä järjestämään. Papiston ei pitänyt

lukea kutsuntakuulutuksia, henkikirjoittajien oli kieltäydyttävä laatimasta luetteloja asevelvollisista ja kutsuntatilaisuuksiin määrätyn henkilökunnan oli jäätävä niistä pois samoin kuin asevelvollistenkin. Näin järjestetyt kutsuntalakot onnistuivat aluksi varsin hyvin. V. 1902 pidettyihin kutsuntoihin saapui vain n. 40 % asevelvollisista. Seuraavina vuosina tulos oli kuitenkin huonompi. Venäläisten rankaisutoimenpiteiden vuoksi virkamiesten oli vaikea kieltäytyä kutsuntoja toimeenpanemasta. Osa taas katsoi, etteivät virkamiehet ole oikeutettuja vastustamaan hallituksen laittomiakaan vaatimuksia. Mm. arkkipiispa Gustaf Johansson, joka oli pelkäämätön mies ja luja laillisuuden kannattaja, katsoi pappien velvollisuudeksi hallituksen tahtoon taipumisen tässä asiassa. Kieltäytyminen olisi hänen mielestään voinut aiheuttaa maalle vielä paljon vaarallisempia seurauksia. V. 1904 pidettyihin kutsuntoihin saapuikin n. 80 % asevelvollisista. Mutta vaikka seuraavana vuonna viimeinen suomalainen joukko-osasto, Suomen Kaartinpataljoona, määrättiinkin hajotettavaksi, ei suomalaisten tarvinnut ryhtyä suorittamaan palvelusta venäläisissä joukoissa. Olot olivat niin muuttuneet, että keisari katsoi viisaimmaksi toistaiseksi luopua vaatimasta suomalaisia suorittamaan henkilökohtaista asevelvollisuutta. Suomen oli sen sijaan suoritettava vuosittain määrätty summa, ns. sotilasmiljoonat Venäjän valtakunnanrahastoon korvaukseksi näin saamastaan helpotuksesta. Laittomasti säädetty asevelvollisuuslaki oli näin tosiasiassa rauennut.

Vuosien mittaan Bobrikovin ote yhä vain kiristyi. Maamme virkamiehistö oli jarruttanut kaikin mahdollisin tavoin hänen suorittamaansa venäläistämistyötä. Mm. hovioikeudet eivät olleet suostuneet osaltaan avustamaan laittomia asevelvollisuuskutsuntoja. Bobrikov hankki silloin oikeuden sekaantua virkamiesten nimittämis-, erottamis- ja syytteeseenpanokysymyksiin. Hänen toimestaan erotettiin yksin Tu-

run hovioikeudesta 15 virkamiestä. Kun osa muista virkamiehistä erosi osoittaakseen myötätuntoaan erotettuja kohtaan, jouduttiin melkein kaikkiin virkoihin nimittämään uudet miehet. Nämä olivat yleensä myöntyväisempiä kuin entiset, joten sortajan tarkoitusperät tuntuivat vähitellen toteutuvan.

V. 1903 maatamme kohtasi jälleen uusi isku. Tällöin Bobrikov sai nimittäin hallitsijan antamaan ns. diktatuuri-asetuksen, mikä huomattavasti laajensi kenraalikuvernöörin valtaa. Kolmen seuraavan vuoden aikana hän sai entistä suuremmassa määrässä rajoittaa yhdistymis-, kokoontumis- ja painovapautta. Samoin hän sai oikeuden entistä enemmän puuttua virkamiehistön toimiin sekä karkottaa maasta ne henkilöt, joiden oleskelun Suomessa hän katsoi haitalliseksi.

Nyt bobrikovilainen sortojärjestelmä kiihtyi huippuunsa. Virkamiehiä erotettiin yhtä mittaa, ja erotettujen tilalle nimitettiin venäläisiäkin. Lopuksi näitä oli kaikilla hallinnon aloilla. Mm. rautatiehallituksen päälliköksikin nimitettiin venäläinen. Ainoastaan yliopisto sai olla suunnilleen rauhassa, joskin sinnekin perustettiin pari venäläistämistyötä palvelevaa professorinvirkaa. Bobrikov käytteli myös avokätisesti karkotusoikeuttaan. Kaikkiaan 53 henkilöä joutui joko lähtemään Länsi-Eurooppaan, lähinnä Ruotsiin, tai vietiin Sisä-Venäjälle. Mm. tunnettu oikeusoppinut, professori R. A. Wrede, joutui kokemaan tämän kohtalon oltuaan ensin vankeudessa kotimaassa. Ruotsiin ja muihin länsimaihin joutuivat lähtemään mm. senaattori, professori Leo Mechelin, maan poliittisen elämän näkyvimpiä hahmoja, nuorsuomalaisten johtomiehiin kuuluva lakitieteen kandidaatti Joonas Castrén, pankinjohtaja, kreivi Carl Mannerheim, konsuli Eugen Wolff, Päivälehden päätoimittaja Eero Erkko, tunnettu herännäisyysjohtaja ja koulumies, rehtori Mauno Rosendal sekä monet muut. Vasta Bobrikovin kuoleman jälkeen he saivat palata kotimaahan.

Leo Mechelin.

Maamme tulevaisuus näytti synkältä. Häikäilemätön sortaja oli päättänyt tuhota maamme sisäisen itsenäisyyden ja sen mukana kansallisen olemassaolomme edellytykset, ja hänellä näytti olevan kaikki keinot käsissään onnistuakseen pyrkimyksissään. Mutta Bobrikov oli mennyt liian pitkälle. Hänen häikäilemättömyytensä nosti suomalaiset vastustamaan koko sortojärjestelmää. Tämän vastarinnan tuloksena hän itse menetti henkensä, ja sen sekä onnellisten suurpoliittisten tapahtumien tuloksena sortotoimenpiteet oli toistaiseksi pysäytettävä maassamme.

Vastarinta vahvistuu. Sortajan loppu

Jo sortokauden ensimmäisten merkkien näkyessä esiintyi erilaisia mielipiteitä suhtautumisessa sortotoimenpiteisiin. Helmikuun manifestin julkaisemiseen nähden olivat sekä senaattorien että kansakunnan mielipiteet menneet ristiin. Näin sai alkunsa ristiriita, joka jakoi kansamme kahtia sortovuosien aikana.

Tämä jako tapahtui suunnilleen puoluelinjoja pitkin. Vanhasuomalainen puolue asettui yleensä sille kannalle, että venäläisten vaatimuksiin piti yrittää sopeutua mahdollisimman pitkälle. He perustelivat käsitystään sillä tosiasialla, ettei maallamme toden tullen olisi voimaa vastustaa väkivaltaisia olojemme ja valtiollisten laitoksiemme muuttamisyrityksiä. Jos Suomi osoittautuisi täysin vastahakoiseksi kuuntelemaan venäläisten toiveita, johtaisi se vain entistä jyrkempiin toimenpiteisiin näiden taholta. Tällöin olisi kansallinen ja valtiollinen olemassaolomme todella vaarassa, kuten Yrjö-Koskinen varottaen lausui.

Puoluerajojen selkiytymiseen vaikutti ennen kaikkea Yrjö-Koskisen 70-vuotispäivänään, 10. 12. 1900, julkaisema ”avoin kirje”. Tässä kirjeessään vanha suomalaisuusjohtaja suoraan ja jyrkästi esittää, miten hänen mielestään näissä oloissa olisi toimittava. Nyt oli tullut Snellmanin ennustama kova päivä, joten kansan oli koottava voimansa sen kestääkseen. Tällöin hän ajatteli vain suomalaista puoluetta, jonka hänen mielestään oli sanottava irti kaikki suhteet ruotsalaisiin. Suomalaisten oli tuettava kotimaista hallitusta edellyttäen, ”että tämä hallitus tekee voitavansa aseman selvittämiseksi ja kansan oikeuksien suojelemiseksi”. Vain suomalaista kansallistunnetta vahvistamalla ja suomen kielen asemaa lujittamalla kansamme saattaa selviytyä edessä olevista vaikeuksista.

Senaattori Yrjö-Koskisen julkilausuma herätti

suunnatonta huomiota. Ruotsinkielisten ja vanhasuomalaisten eli suomettarelaisten, kuten heitä nyt alettiin pää-äänenkannattajansa Uuden Suomettaren mukaan kutsua, välinen kuilu muodostui tietysti ylikäymättömäksi. Mutta myös nuorsuomalaiset etääntyivät entistä kauemmaksi vanhasuomalaisista. He liittyivät ruotsalaisten kanssa perustuslailliseksi puolueeksi, joka ryhtyi jyrkästi vastustamaan kaikkia perustuslakiemme loukkauksia. Suomettarelaisten ja perustuslaillisten välinen vihamielisyys ilmeni hyvin jyrkällä tavalla. Mm. Yrjö-Koskinen joutui hillittömän herjaustulvan kohteeksi. Monet eri puolueisiin lukeutuvat vanhat ystävykset lakkasivat tervehtimästä toisiaan jne. — Toisaalta Yrjö-Koskisen jyrkkä esiintyminen oli omiaan selventämään ja lujittamaan suomalaisten kantaa edelleenkin ratkaisemattomassa kielikysymyksessä, joskin kieliriidat alkoivat jäädä varjoon yhä voimistuvan valtiollisen uhkan tieltä.

Perustuslaillisetkin tyytyivät vielä ns. passiiviseen vastarintaan. Virkamiesten ja valtiopäivien oli pyrittävä laillisin keinoin, kuten kieltäytymällä noudattamasta laittomia määräyksiä tai viivyttämällä niiden toimeenpanoa, estämään venäläistämispyrinnöt. Mutta kun Bobrikov apureineen jatkoi maallemme tuhoisaa toimintaa passiivisesta vastarinnasta huolimatta, ryhdyttiin perustuslaillistenkin keskuudessa harkitsemaan jyrkempien keinojen käyttämistä. Haettiin yhteyttä kaikkiin tsaarivaltaa vastustaviin voimiin ja pyrittiin tukemaan niiden toimintaa tsarismin kukistamiseksi. Maanpaossa olevan senaattori Mechelinin kehoituksesta Konni Zilliacus ja A. Neovius ottivat osaa Venäjän vallankumouksellisten puolueiden Pariisissa v. 1903 pitämään kokoukseen. Täällä tehtiin päätös itsevaltiuden poistamisesta Venäjällä ja laittomalla tavalla Suomelta riistettyjen oikeuksien palauttamisesta maallemme. Tämä päätös oli tietenkin vailla käytännöllistä merkitystä

toistaiseksi, kun vallankumouksellisilla ei ollut mitään sananvaltaa Venäjän asioissa.

Kun Venäjän ja Japanin välillä puhkesi sota v. 1904, katsoi Konni Zilliacus tilaisuuden tulleen tehokkaampiin toimenpiteisiin ryhtymiseksi. Maassamme toivottiin yleisesti Japanin voittavan ja Venäjän tappion lopettavan sortopolitiikan. Zilliacus otti nyt yhteyden Japanin Ruotsissa olevaan sotilasasiamieheen, eversti Akashiin. Yhdessä puolalaisten vastarintamiesten kanssa hän suunnitteli venäläisten Kauko-Idän sotanäyttämölle viemien melkoisten puolalaisjoukkojen houkuttelemista antautumaan. Tämä hyvin alkanut toiminta meni kuitenkin myttyyn venäläisten päästyä juonesta perille. Myöhemmin Zilliacus perusti ”Suomen aktiivisen vastustuspuolueen”, jonka tarkoituksena oli entistä voimakkaampi toiminta tsaarinvaltaa vastaan. Vaikkei tämä puolue saanutkaan suurta kannatusta suomalaisten keskuudessa, tuli Zilliacuksen toiminnalla olemaan huomattava merkitys. Hän ensimmäisenä alkoi pitää toimintansa päämääränä maamme irroittamista kokonaan Venäjästä. Hänen esimerkkinsä mukaan tämä rohkea ajatus alkoi vähitellen levitä ja juurtui yhä laajempiin piireihin, ja Zilliacuksen aktiivisuus rohkaisi myös monia muita maanmiehiämme käytännössä toimimaan tämän silloin vielä niin etäiseltä näyttävän päämäärän hyväksi.

Mutta tällä hetkellä kansamme tulevaisuutta varjosti raskaasti mahtavan sortajan hahmo. Bobrikovia pidettiin maassamme kaiken pahan ruumiistumana. Niin kauan kuin hän sai johtaa maamme hallintoa, ei paremmasta tulevaisuudesta ollut toiveitakaan. Kun yritykset hänen poissiirtämisekseen — yritykset, joita oli tehty etenkin maahamme tavattoman suopeasti suhtautuneen leskikeisarinna Maria Feodorovnan, tsaarin äidin, välityksellä — olivat epäonnistuneet, katsottiin ainoaksi keinoksi Bobrikovin väkivaltainen raivaaminen pois tieltä. Tämän

monella taholla suunnitellun teon suoritti nuori virkamies Eugen Schauman.

Schaumanin isä oli kenraali ja senaattori, joka oli suorittanut huomattavan virkauran mm. Venäjällä palvellessaan. Isänmaallisessa kodissa kasvaessaan nuori Eugen omaksui aito runebergiläisen ihanteellisen isänmaanrakkauden. Mutta jaloluonteinen nuorukainen oli valmis osoittamaan aatteittensa kestävyyden myös käytännössä. Pitkällisen harkinnan jälkeen hän päätyi ajatukseen, että hänen velvollisuutensa oli sortajan poisraivaaminen. Mutta poliittinenkin murha oli hänen mielestään rikos. Tämän vuoksi hän päätti hyvittää tekonsa omalla hengellään.

Kesäkuun 16. päivänä v. 1904 Schauman päätti toteuttaa päätöksensä senaatin rakennuksessa, jonne Bobrikovin piti tulla täysistuntoa seuraamaan. Hän oli huolellisesti valmistautunut yritykseensä mm. kehittämällä muutenkin hyvää ampumataitoaan jatkuvilla harjoituksilla. Kun Bobrikov saapui senaattiin kello 11:n tienoilla, odotti Schauman häntä toisen kerroksen käytävässä. Sanaakaan sanomatta hän ampui maamme vihamiestä kohti kolme laukausta. Kaksi ensimmäistä luotia kimposi takaisin kenraalin kunniamerkeistä ja univormun napeista. Kolmas murskautui sotilasvyön messinkihelaan ja sirpaleet tunkeutuivat kenraalin vyötäisiin. Mutta haavoittumisestaan huolimatta Bobrikov jatkoi tyynesti kulkuaan senaatin istuntosaliin niin kuin mitään ei olisi tapahtunut. Kun laukauksien hälyttämiä rakennuksessa olijoita ryntäsi paikalle, ampui Schauman kaksi laukausta sydämeensä ja kaatui kuolleena maahan.

Bobrikov pääsi omin voimin senaatin istuntosaliin. Mutta kohta haavoittuminen alkoi tuntua. Kiireen kaupalla paikalle saadut lääkärit totesivat, että vain nopea leikkaus saattoi pelastaa hänen henkensä. Omasta toivomuksestaan Bobrikov kuljetettiin venäläisen sotilassairaalan asemesta Kirurgiseen sairaalaan, jossa tohtori R. W. Faltin leikkasi hänet. Poti-

Eugen Schauman ampuu Bobrikovin.

laan iän ja haavojen vaikeuden takia leikkaus ei auttanut, ja kello 1 seuraavana yönä kenraalikuvernööri kuoli.

Kenraalikuvernöörin ruumiinsiunaus suoritettiin Helsingissä, mistä vainaja ennen kuulumattoman upein sotilaallisin juhlamenoin saatettiin Pietariin. Täällä itse keisari kunnioitti hautajaistilaisuutta läsnäolollaan. Sen sijaan itsensä uhranneen isänmaanystävän viimeinen matka johti yön pimeydessä Malmin hautausmaalle, minne hänet vain kaikkein läheisimpien sukulaisten läsnä ollessa haudattiin rivihautaan puolihumalaisten ja töykeästi käyttäytyvien poliisien valvoessa toimitusta. Hautakumpukin tasoi-

tettiin, jottei kukaan saattaisi löytää sen miehen viimeistä leposijaa, joka oli vapauttanut maansa sortajasta. Vasta kun valtiolliset olot jälleen vapautuivat, siirrettiin Eugen Schaumanin maalliset jäännökset Porvoon hautausmaalla olevaan sukuhautaan kansakunnan pääosan osoittaessa kunnioitustaan.

Eugen Schaumanin teko sai suurimmassa osassa kansaa valtavan helpotuksen tunteen aikaan. Myöntyväisyyssuunnan miehet eivät sitä kuitenkaan hyväksyneet, vaan leimasivat sen rikokseksi. Kiihkovenäläisissä se herätti tietenkin suunnatonta raivoa. Vaikka Schauman mm. keisari-suuriruhtinaalle osoittamassaan kirjeessä, missä hän liikuttavin sanoin rukoilee tätä peruuttamaan laittomat toimenpiteensä, vakuutti olevansa yksin tekonsa takana, joutuivat hänen omaisensa siitä kärsimään. Mm. hänen vanha isänsä raahattiin vankeuteen, mistä hän vasta kuukausia myöhemmin vapautui. Toisaalta maltilliset venäläiset pitivät Bobrikovin kohtaloa vain johdonmukaisena tuloksena Venäjän hallituksen typerästä politiikasta, mikä oli ajanut lainkuuliaiset suomalaiset epätoivoisiin tekoihin.

Schaumanin teko ei sinänsä pysähdyttänyt sortotoimenpiteitä. Mutta Bobrikovin kuolema muodostui kuitenkin käännekohdaksi, minkä jälkeen sorto alkoi heikentyä. Schaumanin uhri ei siten ollut turha. Ihanteellisella uhrautuvaisuudellaan hän on hankkinut pysyvän sijan historiassamme.

Sortovalta horjuu

Bobrikovin kohtalo herätti venäläiset vallanpitäjät huomaamaan, että Suomea kohtaan noudatettu politiikka oli epäonnistunutta. Kohta Bobrikovin kuoleman jälkeen sai myös hänen paras tukensa, Suomen ministerivaltiosihteerinä toiminut Venäjän vihattu ja pelätty sisäministeri von Pleve, surmansa vallankumouksellisten pommista. Nämä tapahtumat hillitsivät venäläistyttäjien intoa. Pietarissa päätettiin

lähettää maamme kenraalikuvernööriksi mies, joka kykenisi palauttamaan luottamukselliset suhteet keisarikunnan ja suuriruhtinaanmaan välille. Tässä mielessä hallitsija nimitti Suomen kenraalikuvernööriksi ruhtinas Ivan Obolenskin, joka elokuussa 1904 saapui uuteen toimipaikkaansa.

Obolenski oli syntyisin ikivanhasta ja upporikkaasta ruhtinassuvusta, jonka sukujuuret ulottuivat Rurikin aikoihin. Palveltuaan aluksi meriupseerina hän siirtyi siviilihallintotehtäviin. Eri läänien kuvernöörinä toimiessaan hän kukisti niissä puhjenneita levottomuuksia ankaruudella, joka teki hänet yhdeksi Venäjän vihatuimmaksi hallitusmieheksi. Luonteeltaan Obolenski oli kuitenkin varsin hyvänsävyinen, joskin aitovenäläisen ailahtelevainen. Hienosti sivistyneenä, huumorintajuisena ja maltillisena miehenä hän oli Bobrikovin täysi vastakohta, joten hänellä piti olla hyvät edellytykset maan rauhoittamiseen.

Toisin kuitenkin kävi. Uusi kenraalikuvernööri ei voinut tyydyttää suomalaisten vaatimuksia laittomuuksien poistamiseksi, sillä kiihkokansallinen mieliala vallitsi edelleen Venäjän määräävissä piireissä. Vuoden 1904 lopulla kokoontuneiden valtiopäivien vaalissa perustuslailliset olivat saaneet ylivoimaisen voiton. Valtiopäivät tuomitsivat siten varsin suorin sanoin hallitsijan sallimat sortotoimenpiteet ja vaativat niiden peruuttamista. Mutta vain eräissä kysymyksissä, kuten asevelvollisuusasiassa, myönnyttiin säätyjen vaatimuksiin. Näissä kiistoissa kului valtiopäivien aika niin tarkkaan, ettei eräitä kipeästi kaivattuja lakiehdotuksia ehditty käsitellä. Mm. vaalilain uudistamishankkeet lykkäytyivät, mikä herätti suurta tyytymättömyyttä etenkin työväestön keskuudessa. Mieliala maassa tuli yhä levottomammaksi.

Yleinen rauhattomuus purkautui väkivallantöinä, joiden kohteeksi joutuivat sekä venäläiset virka- ja poliisimiehet että useat kotimaisetkin virkamiehet. Suurinta huomiota herätti prokuraattori Eliel Soisalon-Soinisen murha. Entinen ylioppilas Lennart Ho-

henthal ampui hänet vuoden 1905 alkupuolella hänen omassa kodissaan. Prokuraattori joutui murhateon uhriksi syystä, että hänen katsottiin lakiemme korkeimpana valvojana myöntyväisyydellään edistäneen laittomuuksien tapahtumista. Mutta näitä äärimmäisyysainesten tekoja ei maan yleinen mielipide hyväksynyt. Syystä kysyttiin, mihin sellainen oli johtava, kun vaikeissa oloissa toimivat, joka tapauksessa maan parasta tarkoittavat virkamiehet saattoivat tämän työnsä vuoksi milloin tahansa menettää henkensä omien maanmiestensä toimesta.

Näihin aikoihin aktivistit osallistuivat Venäjän vallankumouksellisten puolueiden Genèvessä pitämään kokoukseen. Täällä vallankumoukselliset julistivat pyrkivänsä kumoamaan tsaarivallan aseellisen nousun avulla. Venäjä oli muutettava tasavallaksi, ja vähemmistökansallisuuksien oikeuksia luvattiin kunnioittaa. Niinpä monet suomalaiset katsoivat voivansa olla yhteistyössä heidän kanssaan. Tällaiset suunnitelmat edellyttivät kuitenkin aseiden hankintaa maahan. Aina yritteliäs ja tarmokas Konni Zilliacus ryhtyi niitä toimittamaan. Ostettuaan eri tahoilta kiväärejä hän järjesti niiden kuljetuksen Suomeen kolmella aluksella. Suurin niistä, John Grafton niminen höyrylaiva ajoi kuitenkin karille Pietarsaaren lähellä saatuaan monien seikkailujen jälkeen osan lastistaan luovutetuksi aktivisteille. Kun laivaa ei saatu irroitetuksi karilta, se räjäytettiin. Asekuljetukseen osallistunut miehistö selviytyi seikkailusta ehjin nahoin, mutta aseet joutuivat myöhemmin venäläisten käsiin.

Laittomuuksien peruuttamisen, mitä aktivistien toiminta ei ollut kyennyt aikaansaamaan, toi mukanaan Venäjän sisäinen kehitys. Venäjä oli lähtenyt ylimielisen itsevarmasti Kauko-Idän sotaan, joka oli puhjennut venäläisten Mantshurian ja Korean valtaukseen tähtäävien pyrkimysten vuoksi. Uskottiin, etteivät ”keltaiset apinat” kykene vastustamaan Venäjän itsevaltiaan armeijoita. Mutta olikin käynyt

aivan päinvastoin. Venäläiset kärsivät tappion toisensa jälkeen. Kun heidän viimeinen valttinsa, Kauko-Itään siirretty Itämeren laivasto oli perusteellisesti tuhottu Tsushiman salmessa, oli Venäjän pakko alistua Yhdysvaltojen presidentti Th. Rooseveltin välityksellä toukokuussa 1905 solmittuun Portsmouthin rauhaan.

Rauhanehdot olivat Venäjän huonoon sodankäyntiin nähden varsin lievät. Mutta Portsmouthin rauhanteko tuli kuitenkin erittäin suuresti vaikuttamaan Venäjän sisäiseen kehitykseen. Venäjän kansa ei olisi voinut aikaisemmin kuvitellakaan, että tsaari saattaisi kärsiä tappion "värillistä pakanakansaa" vastaan taistellessaan. Kun nyt oli käynyt niin, alensi se äärettömästi tsaarihallituksen arvovaltaa ja raivasi tietä vallankumousliikkeille.

Suurlakko

Venäjällä oli ollut levotonta vuoden 1905 alusta lähtien. Levottomuudet olivat saaneet erityisesti vauhtia ns. verisestä sunnuntaista, tammikuun 22. päivän tapahtumista. Pietarin työläiset olivat tällöin lähteneet erään kiihottajan, pappi Gaponin — joka myöhemmin osoittautui poliisin kätyriksi — johdolla Talvipalatsia kohti esittääkseen tsaarille anomuskirjelmän, jossa pyydettiin yhteiskunnallisten ja valtiollisten uudistusten toimeenpanemista. Rauhalliset ja hallitsijan armoon turvautuvat ihmiset otettiin vastaan kivääritulella, mikä tuotti mielenosoittajille suuria tappioita. Tämä järkytti valtavasti työväestössäkin elänyttä venäläisten perinnäistä alamaisuskollisuutta. Välittömänä seurauksena oli joukko levottomuuksia, jotka hallitus kykeni kuitenkin tukahduttamaan.

Mutta kesän tultua levottomuudet yltyivät. Vallankumoukselliset murhasivat lukuisia tsaarilaisia virkamiehiä. Lakkoja puhkesi tuon tuostakin, ja Mustanmeren laivasto aloitti vaarallisen kapinan.

Myös talonpojat olivat levottomia hyökkäillen tilanomistajien kimppuun. Itämerenmaissa syntyi verisiä talonpoikaiskapinoita, jotka keisarilliset kaartinjoukot suurella ankaruudella tukahduttivat. Hallitus koetti rauhoittaa maan antamalla elokuussa julistuksen valtakunnanduuman koollekutsumisesta. Duuma oli jonkinlainen neuvoa-antava parlamentti. Mutta tämä sinänsä varsin vähäinen myönnytys ei kuitenkaan kyennyt poistamaan yleistä tyytymättömyyttä.

Lokakuun lopulla puhkesi yleinen rautatielakko, joka tuotti suuria häiriöitä koko valtakunnassa. Lakko laajeni kohta yleislakoksi. Se pakotti keisarin antamaan manifestin, jossa tehtiin hyvin huomattavia myönnytyksiä. Tosiasiassa tsaari lupautui luopumaan itsevaltiudesta ja antamaan Venäjälle perustuslaillisen hallitusmuodon. Äänioikeutta oli laajennettava, ja kansalaisille taattiin henkilökohtainen koskemattomuus, uskonnon-, sanan-, kokoontumis- ja yhdistymisvapaus.

Jo ennen tämän julistuksen antamista suurlakko oli levinnyt myös Suomeen. Maassamme tunnettiin yleistä myötätuntoa Venäjän lakkolaisia kohtaan. Tämän vuoksi myös Pietarista Viipuriin johtavan rautatien suomalainen henkilökuntakin yhtyi lakkoon. Mutta myös yleislakkoa puuhattiin. Aktivistit toivoivat sen voivan parhaassa tapauksessa johtaa maamme itsenäistymiseen, kun vallankumous näytti uhkaavan Venäjää. Työväestö puolestaan toivoi, että yleislakon avulla saataisiin aikaan vaalilain uudistus, mikä valtiopäiviltä oli jäänyt suorittamatta. Lokakuun 30. päivänä Rautatientorilla Helsingissä pidetyssä työväenkokouksessa päätettiin kokouksen puheenjohtajan, kirjailija Matti Kurikan ehdotuksesta aloittaa yleislakko.

Yleislakko alkoi samana päivänä, ja lakkoliike levisi nopeasti koko maahan. Vaikka kaikki yhteiskuntaluokat eivät sinänsä yhtyneetkään työväestön pyrkimyksiin, tuli lakosta hyvin täydellinen. Mm. huomattavalta osaltaan bobrikovilainen poliisi yhtyi

Kasakat hajottavat Senaatintorille kokoontuneen väkijoukon.

lakkoon. Järjestyksenpito jäi silloin kansalaisten omakohtaisen toiminnan varaan. Helsingin entinen poliisimestari, eversti Gordie muodosti ylioppilaista suojeluskuntia. Yliopiston miekkailunopettaja, maisteri Mexmontan kokosi samanlaisia osastoja aktivistien keskuudesta. Näitä kutsuttiin tunnusmerkkinään olevan valkoisen käsivarsinauhan vuoksi valkokaarteiksi. Sanomalehtimies Kaarlo Luoto järjesti työläisistä ”kansalliskaartin”, joka otti punaisen kaartin nimen. Sen johtajaksi tuli entinen Suomen sotaväen upseeri, kapteeni Johan Kock. Aluksi nämä järjestyskaartit olivat jonkinlaisessa yhteistoiminnassa keskenään, mutta kohta niiden tiet erosivat.

Merkityksellisin osa suurlakon aikaisessa poliittisessa toiminnassa oli työväestöä edustavalla Suomen sosiaalidemokraattisella puolueella ja perustuslaillisilla. Sosialistit vaativat kansalliskokouksen valitsemista uutta valtiopäiväjärjestystä ja hallitusmuotoa säätämään. Senaatin ja kenraalikuvernöörin eroa

vaadittiin myös. Tamperelaisten aloitteesta päätettiin myös valita uusi hallitus. Aktivistit antoivat tälle suunnitelmalle kannatuksensa. Sen sijaan porvarilliset puolueet pelkäsivät tällaista avoimen vallankumouksen tielle lähtemistä ja pyrkivät hillitsemään vallankumousintoisia työväenjohtajia. Kapteeni Kockin vaikutuksesta päätettiin Helsingissä valitulle uudelle hallitukselle, johon nimettiin kaikkien puolueiden edustajia, pyytää keisarin hyväksyminen. Mutta koko hallituspuuha supistui Rautatientorilla pidettyyn vaalikokoukseen.

Kohta suurlakon alussa pidetyissä kokouksissa oli vaadittu ruhtinas Obolenskin ja senaatin eroamista. Kenraalikuvernööri oli kieltäytynyt eroamasta kansankokousten painostuksesta, mutta oli luvannut lähettää keisarille eroanomuksensa. Senaatti oli päättänyt erota jo ennen, kuin sitä kansan taholta vaadittiin, ja ilmoitti tästä päätöksestään yleisölle. Se päätti eronpyyntönsä yhteydessä ehdottaa hallitsijalle laittomien määräysten kumoamista sekä valtiopäivien koolle kutsumista. Ruhtinas Obolenskin pyynnöstä perustuslaillisten johtajat laativat ehdotuksen Suomen kansalle annettavaksi keisarilliseksi julistukseksi, jonka tarkoituksena oli myöntymällä kansan vaatimuksiin poistaa Suomessa vallinnut tyytymättömyys. Torstaina marraskuun 2. päivänä luotsilaiva ”Eläköön” lähti viemään tätä manifestiehdotusta, jota kenraalikuvernööri oli puoltanut, sekä senaatin vetoomusta hallitsijalle Pietariin.

Keisari-suuriruhtinaan vastausta odoteltaessa Suomessa elettiin jännittäviä päiviä. Monin paikoin varsinkin työväestön keskuudessa ilmennyt vallankumousinnostus lepäsi hyvin hataralla pohjalla, sillä kenraalikuvernöörillä oli tosiasiassa ohjat käsissään. Venäläinen sotaväki oli säilyttänyt kurinsa, ja kenraalikuvernööri saattoi halutessaan tehdä Helsinkiin ja sen lähistölle sijoitettujen joukkojen avulla lyhyen lopun vallankumoushaaveista. Mutta kun mitään

suurempia häiriöitä ei sattunut, hän tyytyi vain sivusta seuraamaan tilanteen kehittymistä.

Marraskuun 4. päivänä "Eläköön" palasi Pietarista mukanaan hallitsijan julistus. Siinä keisari-suuriruhtinas peruutti Bobrikovin kenraalikuvernöörikautena annettuja laittomia asetuksia sekä määräsi helmikuun manifestin nojalla tapahtuvan lainsäädäntömenettelyn toistaiseksi keskeytettäväksi. Senaatti sai tehtäväkseen laatia ehdotuksen uudeksi valtiopäiväjärjestykseksi, minkä tarkoituksena olisi kansanedustuksen uudistaminen yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden perusteella. Eduskunta oli saava oikeuden valvoa hallituksen virkatoimien lainmukaisuutta, ja kansalaisvapaudet oli lailla turvattava. Myös painovapauslaki luvattiin säätää ja poistaa heti ennakkosensuuri. Lopuksi hallitsija ilmoitti päättäneensä kutsua väliaikaiset valtiopäivät koolle.

Kun tämän marraskuun manifestin sisältö tuli porvarillisten puolueiden johtomiesten tietoon, pyrkivät he lopettamaan yleislakon. Joskaan manifesti ei suinkaan taannut laittomuuksien täydellistä lopettamista, teki keisari-suuriruhtinas siinä kuitenkin hyvin huomattavia myönnytyksiä. Ja parempia tuloksia ei ollut aikaansaatavissakaan, sillä tsaarillinen hallitus oli jälleen tilanteen herrana Venäjällä. Tästä huolimatta Suomen sosialistien johtomiehet eivät olleet halukkaita lopettamaan lakkoa. He toivoivat voivansa saada aikaan suuria yhteiskunnallisia mullistuksia. Kun töitä ryhdyttiin aloittamaan Helsingissä, pyrkivät työväen järjestyskaartit estämään sen. Ylioppilassuojeluskunnan puututtua asiaan punakaarti väistyi kapteeni Kockin käskystä yhteentörmäyksen oltua aivan hiuskarvan varassa. Marraskuun 6. päivänä suurlakko siten loppui, joskin säännöllisiin oloihin palaaminen vei vielä oman aikansa.

Loppujen lopuksi suurlakko oli tuottanut maallemme huomattavia etuja. Pääansio lakon aikaansaamisesta lankeaa työväestölle, joka oli siinä aloitteentekijänä. Työväenliike hyötyi myös siitä huo-

mattavasti, sillä sosialistit voittivat tällöin lukuisasti uusia kannattajia työväestön keskuudesta. Mutta työväenliikkeessä oli tällöin ilmennyt myös uusia puolia. Suurlakko kärjisti eri yhteiskuntaluokkien välejä ja synnytti etenkin työväestön keskuudessa luokkavihaa, josta kymmenkunta vuotta myöhemmin tuli olemaan niin surulliset seuraukset. Toisaalta lakko herätti kaikissa yhteiskuntaluokissa voimakasta kiinnostusta valtiollisiin ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin, mikä huomattavasti edisti maan olojen kehittämistä seuraavana vapaampana ajanjaksona.

Viimeiset säätyvaltiopäivät

Suurlakon aikana oli vaadittu valtiopäivien koollekutsumista. Näin tapahtuikin, ja jo joulukuussa 1905 pidettiin valtiopäivien avajaiset. Näiden viimeisten säätyvaltiopäivien työ tuli huomattavasti vaikuttamaan maamme vastaiseen kehitykseen.

Jo ennen valtiopäivien kokoontumista oli toimeenpantu eräitä muutoksia maan korkeimmilla virkapaikoilla. Suurlakon yhteydessä keisari oli nimittänyt maltillisen ja taitavan valtiomiehen, kreivi Witten Venäjän ensimmäiseksi pääministeriksi. Witte piti tärkeänä Suomen nopeata rauhoittamista, sillä kuohunta Venäjällä ei ollut vielä täysin tyynnytetty. Suomelle tehtiinkin nyt useita myönnytyksiä. Kenraalikuvernööri Obolenskille myönnettiin ero. Hänen tilalleen nimitettiin Witten hyvä ystävä salaneuvos Nikolai Nikolajevitsh Gerard, joka oli tunnettu oikeusoppinut sekä kokenut hallintomies. Gerardista Suomi sai kenraalikuvernöörin, joka piti arvossa maamme lakeja ja koetti kaikin tavoin edistää maamme parasta. Myös ministerivaltiosihteeri K. Linder, jota Suomessa pidettiin liiaksi venäläismielisenä, vapautettiin virastaan. Hänen seuraajakseen keisari nimitti suomalaisten taholta tehdyistä esityksistä poiketen suosimansa kaartinupseerin, kenraalimajuri A. Langhoffin. Langhoff oli etevä sotilas,

mutta ilman mitään aikaisempaa hallinnollista kokemusta. Ministerivaltiosihteerinä hän osoittautui isänmaalliseksi mieheksi ja taitavaksi poliitikoksi, joka teki maallemme suuria palveluksia valtiollisten olojen jälleen kiristyessä. Apulaisekseen hän sai Vaasan läänin entisen suositun kuvernöörin, eversti Björnbergin, joten maamme edustus hallitsijan luona oli jälleen kotimaisten miesten käsissä.

Myös senaatti uusittiin. Vanhasuomalaiset joutuivat syrjään, ja perustuslaillisten sekä yhden sosialistin miehittämän senaatin johtoon tuli perustuslaillisten johtaja Leo Mechelin. Asessori P. E. Svinhufvudin nimikin oli ollut senaattoriehdokkaiden listassa, mutta keisari ei hyväksynyt häntä hänen aikaisemmin bobrikovilaista sortovaltaa vastaan esittämiensä jyrkkien lausuntojen vuoksi.

Uuden hallituksen suoritettavana oli monia vaikeita ratkaisuja. Erityisen kipeä oli kysymys sortovuosien aikana erotettujen tai eronneiden virkamiesten tilalle tulleiden asemasta. Yleinen mielipide vaati näiden uusien miesten poistamista.

Lopuksi säädettiin laki näiden virkamiesten erottamisesta ja useita vapautettiinkin tehtävistään sen nojalla. Mainittavaa käytännöllistä merkitystä sillä ei tullut kuitenkaan olemaan.

Tärkein kysymys oli eduskunnan uudistus yleisen äänioikeuden pohjalla. Senaatti asetti tätä koskevaa ehdotusta laatimaan komitean, jonka puheenjohtajana oli valtio-oikeuden erikoistuntija, professori R. Hermanson. Jäseniksi komiteaan määrättiin kaikkien puolueiden edustajia, joten siihen kuuluivat mm. valtioneuvos J. R. Danielson-Kalmari, professori E. N. Setälä, tohtori J. K. Paasikivi, kirjailija Santeri Alkio, asessori P. E. Svinhufvud sekä toimittajat Yrjö Sirola ja E. Valpas-Hänninen. Komitea suoritti laajan työnsä hyvin nopeasti. Jo parin kuukauden kuluttua se saattoi esittää mietintönsä senaatille. Syntyneitä erimielisyyksiä sovittelemalla mietintö oli saatu yksimieliseksi.

Hermansonin komitean mietintö, jota senaatti vain vähän muutteli, jätettiin valtiopäiville eduskunnanuudistusta koskevana senaatin esityksenä. Valtiopäiväkeskustelujen keskeisimmiksi kohteiksi kohosivat samat periaatekysymykset, joista jo komiteassa oli syntynyt erimielisyyksiä. Annetun esityksen mukaan säätyvaltiopäivien tilalle oli tuleva yleiseen, yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvilla vaaleilla valittu eduskunta. Äänioikeuden laajentamista näin suuressa määrässä ei sinänsä vastustettu, vaikkakin oli kysymyksessä äänioikeuden antaminen n. miljoonalle uudelle äänestäjälle. Tosin nousi epäilyksiä siitä, olivatko nämä uudet äänestäjät tarpeeksi kypsiä käyttelemään heille suotuja valtiollisia oikeuksia. Pelättiin poliittisen vaikutusvallan liian suuressa määrin siirtyvän yhteiskunnan kehittymättömimpien ainesten käsiin. Tämän vuoksi pohdittiin kysymystä uuden eduskunnan muodostamisesta kaksikamariseksi, jotta kehittyneempää valitsija-ainesta edustavan ylemmän kamarin avulla voitaisiin tarvittaessa hillitä alemman kamarin liikaa radikaalisuutta. Työväestön ja suurlakon jälkeenkin olemassa olevan punakaartin eduskunnanuudistusta käsiteltäessä järjestämät uhkaavat mielenosoitukset tuntuivatkin antavan aihetta kaksikamarijärjestelmän puoltajien epäilyksille. Työväestö oli asettunut yleensä hyvin vihamieliselle kannalle viimeisiä säätyvaltiopäiviä kohtaan petyttyään suurlakon aikana esiintuomissaan toiveissa kansalliskokouksen valitsemisesta.

Mutta lopuksi valtiopäivät hyväksyivät senaatin esityksen mm. Mechelinin sitä voimakkaasti puolustettua.

Heinäkuun 20. päivänä v. 1906 keisari-suuriruhtinas vahvisti säätyjen hyväksymän valtiopäiväjärjestyksen ja vaalilain. Niiden mukaan uusi 200-jäseninen eduskunta oli valittava suhteellista vaalitapaa käyttämällä yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuvilla salaisilla vaaleilla. Myös naiset saivat nyt äänioikeuden. Eduskunta oli yksikamarinen.

Toista kamaria tuli tavallaan korvaamaan "suuri valiokunta", jonka oli annettava lausuntonsa asioista ennen niiden lopullista ratkaisemista. Mutta kun valiokunta valitaan eduskunnan keskuudesta puoluevoimasuhteiden mukaan, ei se itse asiassa vastaa kaksikamarijärjestelmän takana olevaa ajatusta. Tekemällä vaalit suhteellisiksi pyrittiin takaamaan pienillekin mielipideryhmille mahdollisuus saada äänensä kuuluville valtiollisessa elämässämme. Liian jyrkkien ja harkitsemattomien päätösten estämiseksi perustuslakikysymyksissä sekä muissa tärkeissä asioissa säädettiin vaadittavaksi määräenemmistö asian ratkaisemiseksi, joten vähemmistö saattoi lykätä lopullisen ratkaisun vaalien ylitse.

Mechelinin senaatin ohjelmaa ei ehditty täysin toteuttaa, kun jo Venäjällä tapahtunut käänne ehkäisi vapaamielisten uudistusten jatkamisen. Kansalaisvapauksia koskeva laki sai hallitsijan hyväksymisen, mutta niiden käytännössä toteuttaminen jäi vaillinaiseksi. Myös painovapauslaki jäi saamatta. Esitys hallituksen vastuunalaisuudesta eduskunnalle sai myös kielteisen ratkaisun. Uusi sortokausi teki jo tuloaan, eikä hallitsijan ollut enää pakko myöntyä suomalaisten toivomuksiin.

Hyppäys vanhoista säätyvaltiopäivistä uuteen eduskuntaan oli vallankumouksellinen uudistus, jolla ei ollut vertaa aikakauden Euroopassa. Vain Venäjällä puhjenneiden levottomuuksien pakottamana hallitsija oli taipunutkin näin jyrkkiin uudistuksiin. Toisaalta hän oli säilyttänyt edelleenkin hallitsijanvaltuutensa, joiden nojalla hän saattoi valvoa uuden yksikamarisenkin eduskunnan työtä. Näitä valtuuksiaan hän käyttikin heti kun tilanne sen salli.

Syyskuun 18. päivänä v. 1906 pidettiin viimeisten säätyvaltiopäivien juhlalliset lopettajaiset. Näin sai loppunsa laitos, jolla oli juurensa jo keskiajassa. Joskin se näihin aikoihin oli jo yli-ikäinen ja aikaansa sopimaton, ei sen ansioita voida vähäksyä. Ja kuten

tulevaisuus osoitti, ei uudistetun eduskunnankaan toiminta ole ollut vailla heikkouksia.

"Punainen viiva"

Maaliskuun 15. ja 16. päivänä v. 1907 Suomen kansa kokoontui hartain mielin vetämään "punaista viivaa" eli käyttämään äänioikeuttaan uuden eduskunnan vaalissa. Mutta ennen kuin suurlakosta oli päästy näin pitkälle, oli maamme joutunut kokemaan monenlaisia levottomuuksia. Ne painoivat osaltaan leimansa tulevaan eduskunnan kokoonpanoon.

Venäjällä oli ollut kuohuntaa vielä yleislakon jälkeenkin. Vallankumoukselliset eivät olleet luopuneet kumousyrityksistään ensimmäisten vastoinkäymistensä jälkeen. Sekä työläisten että sotaväen keskuudessa lietsottiin levottomuuksia. Monet Venäjän vallankumouksellisista pitivät Suomea väliaikaisena turvapaikkanaan tai pakotienään ulkomaille, sillä tsaarillinen poliisi ei päässyt täällä heihin käsiksi. Mm. ulkomailta käsin jyrkimpien vallankumouksellisten toimintaa johtava Lenin tapasi ensimmäisen kerran Stalinin Suomessa v. 1905 pidetyssä bolshevikkien kokouksessa. Venäjän vallankumoukselliset saivat apua Suomen aktivisteilta, jotka toimittivat heille aseita ja piilottelivat heitä. Aktivistit valmistautuivat edelleen myös aseelliseen toimintaan tsaarinvaltaa vastaan. Tässä mielessä perustettiin vuoden 1906:n alussa koko maan käsittävä Voima-liitto, joka naamioitiin voimisteluyhdistysten liitoksi. Todellisuudessa sen puitteissa annettiin alkeellista sotilaskoulutusta.

Kesällä 1906 Venäjän hallitus hajoitti vastavalitun valtakunnanduuman, jonka enemmistö oli ankarasti arvostellut hallituksen toimia ja vaatinut perusteellisia uudistuksia. Samoihin aikoihin Venäjän pääministeriksi tuli häikäilemätön ja lujatahtoinen P. Stolypin, joka jo aikaisemmin sisäministerinä ollessaan oli kovakouraisesti ryhtynyt rauhoittamaan kei-

Punakaartilaisia marssilla Viaporin kapinan aikana.

sarikuntaa. Ensimmäiseksi työkseen pääministerinä hän sai Viaporissa 30. 7. puhjenneen kapinan kukistamisen, jonka eräät vallankumouksellisiin lukeutuvat nuoremmat upseerit olivat järjestäneet.

Viaporin kapina aiheutti vakavia häiriöitä pääkaupungin elämässä. Helsingin punakaarti päätti nimittäin osallistua kapinaan. Punakaartin piirissä uskottiin koko keisarikuntaa koskevan vallankumouksen olevan nyt ovella. Siksi katsottiin tilaisuuden tulleen suurlakon aikana kesken jääneen vallankumouksen jatkamiseen. Punakaartin päällikkö, kapteeni Kock julisti kohta yleislakon ja lähetti miehiään linnoituksessa olevien kapinallisten avuksi.

Mutta jo punakaartin ryhtyessä toimintaan kapinaliike oli tosiasiassa kukistettu. Helsingin kaduilla partioivien punaisten ja porvarillisella taholla perustettujen suojeluskaartien välillä syntyi 2. 8. yhteenotto Hakaniemen torilla, jossa seitsemän suojeluskaartilaista ja kaksi punakaartilaista sai surmansa

kymmenien ihmisten haavoittuessa. Venäläiset joukot palauttivat lopuksi järjestyksen kaupunkiin. Senaatti päätti lakkauttaa punakaartit suojeluskaartien hajaantuessa itsestään. Keisarillinen hallitus rankaisi kapinallisia ankarasti: sadat viaporilaiset saivat maksaa kapinayrityksensä hengellään. Aktivistit auttoivat kapteeni Kockin ulkomaille, samoin monia venäläisiä. Kapinaan osallistuneet suomalaiset punakaartilaiset pelastuivat venäläisten kenttäoikeuksien jakamilta kuolemantuomioilta ministerivaltiosihteeri Langhoffin ansiosta hänen onnistuessaan taivuttamaan keisarin jättämään heidän rankaisemisensa suomalaisten tuomioistuinten asiaksi.

Viaporin kapinan jälkeen ei maassamme enää sattunut mitään mainittavia levottomuuksia, joskin kaikenlaisia työselkkauksia puhkesi. Suurta huomiota koko maassa herätti ns. Laukon torpparilakko. Tämän kartanon torpparit vaativat helpotusta päivätyövelvollisuuksiinsa. Kun kartanonomistaja ja alustalaiset eivät päässeet sovintoon, häädettiin 41 perhettä lampuotitiloiltaan ja torpistaan. Häädetyt saivat osakseen myötätuntoa kaikissa piireissä. Nimenomaan sosialistit asettuivat puolustamaan heitä ja hankkivat siten torppariväestön kannatuksen. Vuoden 1907:n alussa Tampereella pidetyssä ammatillisten järjestöjen edustajakokouksessa oli perustettu Suomen Ammattijärjestö. Tämän järjestön jäsenmäärä kasvoi aluksi nopeasti, ja sen avulla myös järjestäytyneen työväestön poliittinen merkitys kohosi.

Ensimmäisiä eduskuntavaaleja edelsi kiihkeä vaalitaistelu, joka räikeydessään jätti varjoon kaikki siihenastisetkin puolueriidat. Näihin aikoihin myös lopullisesti hahmoutuivat ne puolueet, jotka ovat olleet edustettuina ensimmäisestä eduskunnasta lähtien melkeinpä muuttumattomina näihin päiviin asti.

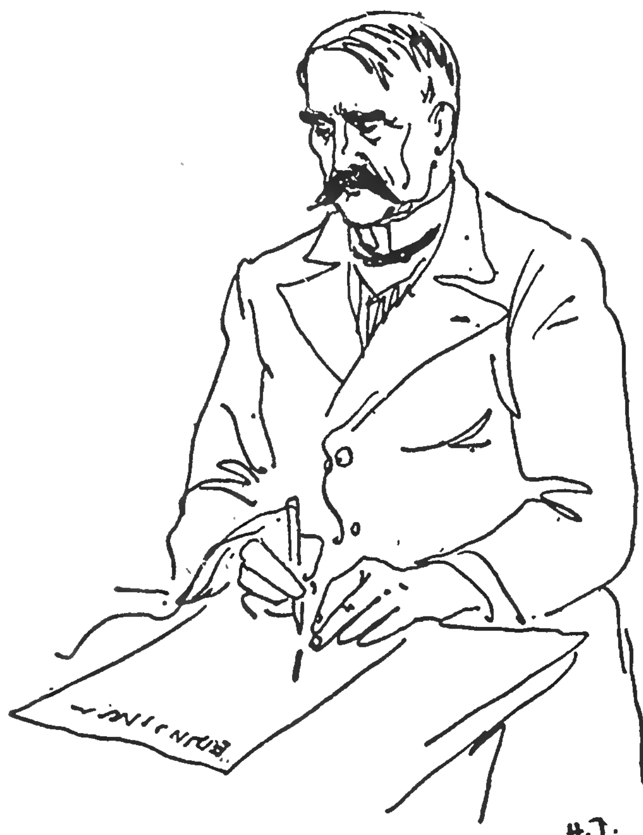
Silloinen valtapuolue, perustuslailliset, jakaantui nyt kielilinjoja pitkin ruotsalaiseksi kansanpuolueeksi ja nuorsuomalaiseksi eli ”perustuslaillis-suomenmie-

liseksi puolueeksi”. Ruotsalaisen kansanpuolueen päätavoitteena oli ruotsin kielen oikeuksien säilyttäminen ennallaan. Se onnistuikin kokoamaan maan ruotsinkielisen väestön piiriinsä yhteiskunnallisista ja sivistyksellisistä eroavaisuuksista huolimatta. Nuorsuomalaiset puolestaan omaksuivat yhteiskunnallisissa kysymyksissä hyvin vapaamielisen ja pitkällemeneviä uudistuksia vaativan ohjelman. Suhteissa Venäjään oli pidettävä kiinni jyrkästä laillisuuskannasta ryhtymättä myöntyväisiin sovitteluihin. Kielikysymyksessä asetettiin tavoitteeksi ”suomen kielen kohottaminen vallitsevaksi sivistyskieleksi ja viralliseksi pääkieleksi”. Ruotsin kielelle oli turvattava oikeudenmukainen vähemmistökielen asema.

Vanhasuomalainen eli ”suomalainen puolue” vaati osaksi vielä jyrkempiä yhteiskunnallisia uudistuksia kuin nuorsuomalaiset. Samoin sen kanta kielikysymyksessä oli jyrkempi, joskin ruotsinkielinenkään väestö ei saanut joutua kärsimään kielellistä sortoa. Suhteissa Venäjään oli noudatettava todellisiin mahdollisuuksiimme perustuvaa joustavampaa politiikkaa, kuin mihin nuorsuomalaiset pyrkivät. Sisäistä itsenäisyyttämme oli kuitenkin tinkimättä puolustettava. Tässä mielessä oli mm. pyrittävä tarkoin määrittelemään asemamme Venäjän valtakunnassa. Puolueen johtajaksi tuli valtioneuvos Danielson-Kalmari vapaaherra Yrjö-Koskisen kuoltua v. 1903.

Uusi tulokas puolueiden joukossa oli maalaisliitto, joka etupäässä kirjailija Santeri Alkion toimesta perustettiin v. 1906 maalaisväestön etuja ajamaan. Monissa kysymyksissä, kuten suhtautumisessa Venäjään, maalaisliiton kanta oli nuorsuomalaisia lähellä. Kielikysymyksessä sen päämäärät kävivät lähinnä yhteen suomalaisen puolueen kanssa.

Maalaisliittoa vähän vanhempi tekijä valtiollisessa elämässämme oli ”Suomen sosiaalidemokraattinen puolue”, joka oli perustettu Forssassa v. 1903. Ohjelmakseen se asetti kansainvälisten esikuvien mu-

P. E. Svinhufvud eduskunnan ensimmäisenä puhemiehenä.

kaan työväestön elinehtojen parantamisen. Menettelytapojen suhteen toiset sosialistien johtomiehistä, kuten E. Valpas-Hänninen, kannattivat jyrkkää marxilaista luokkataistelulinjaa. Mm. punakaartien keskuudessa tällä suunnalla oli kannattajia, ja puolueen johto sai vain vaivoin kannatusta vetoomukselleen punakaartien hajottamiseksi. Toiset sosialistijohtajat olivat maltillisempia, ja heillä, kuten mm. Yrjö Mäkelinillä, oli kansallisiakin ihanteita. Yleensä sosialistit vieroksuivat yhteistyötä porvarillisten puolueiden kanssa ja hakivat kosketusta Venäjän sosiaalidemokraatteihin.

Kun vaalitulokset saatiin selville, koettiin suuria yllätyksiä. Osanotto vaaleihin oli ollut hyvin vilkasta, n. 900 000 henkilöä kävi äänestämässä. Suurimmaksi puolueeksi selviytyivät sosiaalidemokraatit 80 edustajalla. Suomalainen puolue sai sekin yllättävän monta eli 59 edustajaa. Perustuslaillisten yhteinenkään edustajamäärä ei noussut edes samalle tasolle. Nuorsuomalaiset saivat 26, ruotsalaiset 24

edustajanpaikkaa. Maalaisliitto sai 9 ja suomalaista puoluetta lähellä oleva kristillinen työväenliitto 2 edustajaa.

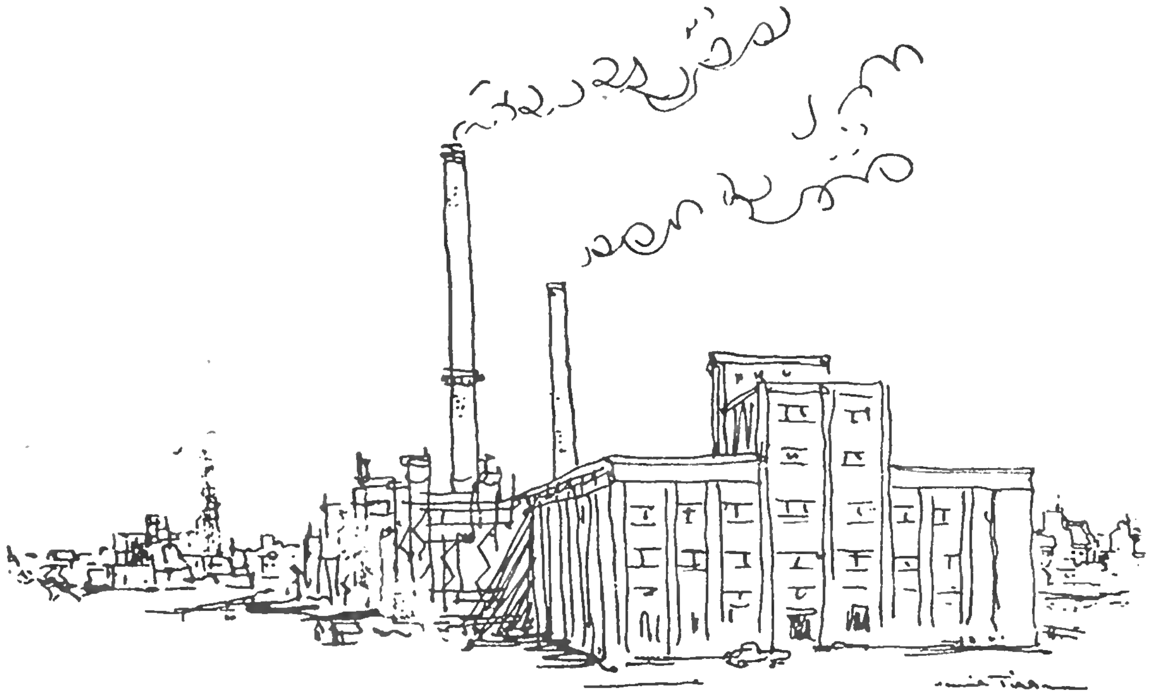
Toukokuun 23. päivänä v. 1907 näin valittu uusi eduskunta kokoontui ensimmäiseen istuntoonsa Palokunnantaloon Helsinkiin. Ikäpuhemies, edustaja Iisakki Hoikka, avasi valtiopäivät hetken tärkeyttä korostavalla lyhyellä puheella ja toimitti puhemiesten vaalin. Puhemieheksi valittiin asessori P. E. Svinhufvud nuorsuomalaisesta puolueesta ruotsalaisten ja sosialistien äänin. Varapuhemiehiksi tulivat sosialisteista tohtori N. R. af Ursin sekä suomalaisen puolueen jäsen professori, vapaaherra E. G. Palmén. Sattuman oikusta maailman demokraattisimman eduskunnan puhemiehiksi oli näin ollen valittu pelkästään aatelismiehiä.

Uusi puhemies ryhtyi kohta tointaan hoitamaan. Alkukankeudesta selviydyttyä pääsi eduskunnan työ hänen taitavalla johdollaan pian säännölliseen käyntiin kansakunnan jännittyneenä odottaessa tämän monista oudolta tuntuvan kokeilun tuloksia.

Taloudellista edistystä ja yhteiskunnallisia pulmia

Kahdennenkymmenennen vuosisadan ensimmäinen vuosikymmen toi mukanaan huomattavia muutoksia valtiollisen elämän alalla. Joskin myönteisiäkin tapahtumia sattui, synkkeni valtiollinen taivaanranta jatkuvasti vuosikymmenen loppua lähestyttäessä. Taloudellisessa mielessä kehityssuunta oli päinvastainen. Maamme jatkuva vaurastuminen oli ilmeinen tosiasia.

Tämä myönteinen kehitys perustui siihen pohjaan, joka oli luotu jo edellisen vuosisadan loppupuolella suurteollisuuden syntyessä maassamme. Kuten kaikkialla muuallakin, niin myös meillä teollistuminen toi vaurautta mukanaan. Teollisuutemme laajeneminen perustui etupäässä maan luonnollisiin raaka-ainelähteisiin, laajoihin metsiimme. Saha- ja muu

Suomen vauraus perustuu suurelta osalta teollisuuteen.

puuta raaka-aineenaan käyttävä teollisuus lisäsi tuotantonsa bruttoarvon vuosisadan vaihteesta vuoteen 1913 mennessä lähes kaksinkertaiseksi eli n. 170 miljoonaan kultamarkkaan. Työntekijöitä tämän teollisuudenhaaran palveluksessa oli yli 34 000. Myös paperiteollisuus laajeni suuresti. Sen tuotannon bruttoarvo oli v. 1913 yli 101 miljoonaa markkaa. Yhteensä nämä teollisuudenhaarat antoivat työtä n. 46 000 henkilölle, mikä oli lähes 43 % teollisuustyöntekijäin koko määrästä. Tuotannon arvo, 273 milj. markkaa, oli lähes 40 % maan koko teollisuuden tuotosta.

Puunjalostusteollisuuden tuotteista pääosa vietiin ulkomaille. Maan vientitulot olivat kasvaneet vuosisadan alusta vuoteen 1913 mennessä 200 miljoonasta yli 400 miljoonaksi markaksi. Puunjalostustuotteita vietiin tällöin ulos n. 300 miljoonan arvosta. Paperituotteiden osuus oli kuitenkin vain n. 72 miljoonaa markkaa, joten valtaosa puutavarastamme vietiin vielä ulkomaille joko raakapuuna tai vain vähän jalostettuna.

Puutavaraan perustuvaa teollisuutta lukuunotta-

matta teollisuustuotteiden vienti maastamme oli vielä v. 1913 varsin vähäistä. Kehruu- ja tekstiiliteollisuuden tuotteita vietiin tällöin n. 9 miljoonan edestä. Metalli- ja tupakkateollisuutemme vientiluvut olivat vielä pienempiä, vain jokunen miljoona yhteensä.

Huomattava osa maan teollisuustuotannosta kuului ravinto- ja nautintoaineteollisuuden alaan. Pääosa näistä tuotteista käytettiin kotimaassa. Sen sijaan maatalouden, metsästyksen ja kalastuksen tuotteita vietiin huomattavien summien, v. 1913 n. 70 miljoonan, arvosta. Etenkin maidon vienti Pietariin tuotti huomattavia summia. Voin vienti sen sijaan taantui, sillä elintason noustessa kulutus kotimaassa kasvoi.

Maan tuontitarve nousi myös suuresti po. kymmenvuotiskautena. Tuonnin arvo oli v. 1913 lähes 500 milj. markkaa. Tärkeimmät tuontitavararyhmät olivat raaka-aineet, puolivalmisteet ja koneet teollisuuden ja osin maataloudenkin tarpeisiin, sekä kulutustavarat. Edellinen ryhmä kasvoi kuitenkin nopeammin, mikä merkitsi maan tuotannollisen pohjan laajenemista. Mutta myös viljatuotteiden tuonti kasvoi syystä, että esim. rukiin ja ohran tuotanto kotimaassa oli supistunut melkoisesti edellisen vuosisadan loppupuoleen verrattuna. Tämä johtui maatalouden muuttumisesta yhä karjatalousvaltaisemmaksi, koska se oli kannattavampaa.

Maamme ulkomaankaupan suuntautumisessa oli myös tapahtunut melkoisia muutoksia. Kun vielä 1800-luvun loppuvuosikymmeninä Suomen tuonti ja vienti oli lähes 50-prosenttisesti suuntautunut keisarikuntaan, laskivat nämä luvut vuoteen 1913 mennessä n. 25 %:iin. Tätä kehitystä katseltiin venäläisten taholta karsain silmin. Suomessa pelättiin sen myös huonontavan muutenkin kireitä suhteita keisarikuntaan ja harkittiin keinoja tällaisen kehityksen estämiseksi. Itse asiassa se oli kuitenkin maallemme onneksi, sillä näin ollen Venäjästä eroaminen ei tuottanut mitään voittamattomia taloudellisia vaikeuksia. Vientimme pääosa oli jo ennen maailmansotaa suun-

tautunut Länsi-Euroopan markkinoille Englannin ja Saksan ollessa tärkeimpiä kauppakumppaneitamme. Ulkomaankauppamme tapahtui melkoiselta osaltaan kotimaisella tonnistolla. Kauppalaivastomme 3 500 aluksen yhteinen kantavuus oli v. 1913 n. 400 000 nettorekisteritonnia. Purjelaivojen osuus oli kuitenkin vielä huomattava, joten kauppalaivastomme suoritusteho oli vielä riittämätön. Suurin osa tavaraliikenteestä jouduttiinkin vielä suorittamaan ulkomaisilla aluksilla.

Maan talouselämän kehitykseen oli rautateillä huomattava osuutensa. Rautatieverkostomme laajuus oli v. 1913 n. 4 000 km, ja uusia ratoja rakennettiin jatkuvasti. Koska osa niistä oli vähän liikennöityjä erämaaratoja tai sitten strategisia näkökohtia silmällä pitäen rakennettuja, oli rautatielaitos huonosti kannattava. Tulevaisuuden kannalta näillä uudisrakennuksilla oli kuitenkin merkityksensä, samoin työtilaisuuksien järjestäjänä.

Teollisuuden laajentuessa oli myös voimansaantikysymys järjestettävä. Siten uusien teollisuuslaitosten syntyminen toi mukanaan myös uusia vesivoimalaitoksia. Sähköä alettiin myös yhä enenevässä määrässä käyttää valaistukseen, ja maaseudun sähköistäminen pantiin alulle eräissä Lounais-Suomen ja Etelä-Pohjanmaan varakkaissa kunnissa.

Ahtaista valtiollisista oloista huolimatta maamme oli siten etenkin teollistumisensa avulla nopeasti vaurastumassa. Maan kansallisvarallisuuden on arvioitu nousseen vuoden 1903:n 5 100 miljoonasta markasta 11 000 miljoonaan v. 1914. Tämä tuntui jo kaikkialla maassa yleisenä elintason nousuna. Mutta eräitä vaikeita pulmia oli kuitenkin edelleen ratkaisematta. Runsaslukuisen ja edelleen kasvavan teollisuustyöväestön keskuudessa vallitsi jatkuvaa tyytymättömyyttä työolosuhteisiin, joihin ei saatu parannuksia toivotussa tahdissa. Vielä paljon huonompi oli tilattoman maaseutuväestön asema. Maanomistusolot Suomessa olivat Venäjän vallan aikana melkein

kehittyneet huonommiksi kuin missään muussa sivistysmaassa. Vuosisadan vaihteessa n. 77 % maaseudun ruokakunnista oli ilman omaa maata enemmän tai vähemmän epävarmojen kohtaloiden heiteltävinä. Tämä sekä synkät valtiolliset näköalat aiheutti vuosisadan vaihteen oloissamme valtavan siirtolaisuuden. Kaikkiaan n. 300 000 henkeä lähti Suomesta, joskin osa heistä palasi vielä takaisin. Suuri osa tilattomasta maaseutuväestöstä jäi kuitenkin kotisijoilleen. Tämä kehnoissa oloissa elävä, maannälkäinen maalaisköyhälistö muodosti alttiin maaperän kumousaatteille, mitkä kohtalokkaalla tavalla vaikuttivat maamme oloihin.

Uusi sortokausi

Eduskunnan uudistus oli herättänyt Suomessa toiveita siitä, että monet kipeästi parannusta kaipaavat, etenkin yhteiskunnalliset epäkohdat, saataisiin nyt korjatuiksi. Toisin kuitenkin kävi. Seuraavien kymmenkunnan vuoden aikana eduskunta sai käyttää pääosan ajastaan epätoivoiseen taisteluun niitä venäläistämispyrkimyksiä vastaan, jotka kohta eduskunnan kokoonnuttua entistä paljon voimakkaammin ja taitavammin aloitettiin.

Pääministeri Stolypin oli onnistunut kukistamaan vallankumousliikkeet Venäjällä ja palauttamaan tsaarivallan arvon sekä kotimaan että ulkomaiden silmissä. Stolypin pyrki myös kaikin tavoin vahvistamaan Venäjää aikakauden yleisten kansalliskiihkoisten ja imperialististen virtausten mukaisesti. Tämän vuoksi hän kävi erityisesti Venäjän vähemmistökansallisuuksien kimppuun ja pyrki sulattamaan ne venäläisiin. Suomen erikoisasemaa hän myös piti Venäjälle vaarallisena. Maamme sijaitsi lähellä Venäjän pääkaupunkia, eikä Stolypin luottanut suomalaisten uskollisuuteen. Koko tarmollaan ja häikäilemättömyydellään hän ryhtyikin jatkamaan Bobrikovin työtä.

Stolypin oli verrattomasti vaarallisempi vihollinen Suomelle kuin Bobrikov oli ollut. Kohta tämä saatettiinkin todeta maassamme. V. 1907 nimitettiin kenraalikuvernöörin apulaiseksi kenraalimajuri F. A. Seyn, joka oli ollut Bobrikovin aikana samassa virassa. Kenraalikuvernööri Gerardin mieltä ei asiassa kysytty laisinkaan. Tällöin hän katsoi asemansa niin kestämättömäksi, että pyysi eroa virastaan. Gerardille myönnettiin ero seuraavan vuoden alkupuolella. Eroava kenraalikuvernööri oli hoitanut korkeaa virkaansa suomalaisten yleiseksi tyytyväisyydeksi, joten hänestä kaipauksella erottiin. Suomen kansa sai tilaisuuden myöhemmin palkita tämän, kun salaneuvos Gerard Venäjän vallankumouksessa omaisuutensa menettäneenä pelastautui Suomeen. Eduskunta myönsi tällöin hänelle valtion eläkkeen loppuiäkseen.

Gerardin seuraaja, ratsuväenkenraali W. Boeckman ei alistunut hänkään Venäjän hallituksen tahdottomaksi apuriksi. Siksi hän sai jo v. 1909 tehdä tilaa Seynille, joka täysin täytti pietarilaisten herrojensa toiveet. Petollisuutensa ja röyhkeytensä vuoksi Seynista tuli sortovallan vihatuin edustaja maassamme.

Eduskunta oli ollut tyytymätön Mechelinin hallituksen sen mielestä Venäjää kohtaan osoittamaan liian suureen myöntyväisyyteen. Mechelin, joka oli parhaansa mukaan ponnistellut laajan uudistusohjelmansa kimpussa pyrkien samalla torjumaan venäläisten vaatimuksia, anoi muiden perustuslaillisten kanssa eroa. Hallitsija nimitti nyt useita vanhasuomalaisiakin, mm. Danielson-Kalmarin ja Paasikiven, senaattoreiksi. Senaatin johtoon tuli yliopiston entinen rehtori Edvard Hjelt. Eduskunta oli myös hajotettu. Kun se loppukesällä uusien vaalien jälkeen melkein muuttumattomassa kokoonpanossa kokoontui, joutui se muiden asioiden ohella käsittelemään myös uutta maanvuokralakiehdotusta. Laki saatiinkin lopulta hyväksytyksi ja siten parannetuksi n.

800 000 ihmisen asumien torppien, lampuotitilojen ja mäkitupien vuokraoloja.

Stolypin oli vähän aikaisemmin suunnannut Suomea vastaan raskaan iskun. Kesäkuussa 1908 hän sai keisarin hyväksymään uuden Suomen asioiden käsittelyjärjestyksen. Kaikki Suomea koskevat hallinto- ja lainsäädäntöasiat oli ennen niiden keisarille esittelemistä alistettava Venäjän ministerineuvoston tarkastettaviksi. Tämä ratkaisi, koskivatko ne keisarikunnan etuja. Siten ministerineuvosto pääsi käsiksi sellaisiinkin kysymyksiin, jotka aikaisemmin olivat olleet vain hallitsijan ja suomalaisten välisiä. Suomalaisten vastustus tässä maamme etuja raskaasti loukkaavassa ratkaisussa ei auttanut mitään. Ministerineuvoston esityksestä hallitsija hylkäsikin sitten melkein kaikki eduskunnan uudistusesitykset.

Eduskunta kokoontui uusille valtiopäiville vuoden 1909:n helmikuussa. Puhemieheksi jälleen valittu Svinhufvud lausui valtiopäivien avajaisissa maan huolestumisen tunteet avoimesti julki vastoin kenraalikuvernöörin varotusta. Rangaistukseksi eduskunta hajotettiin jälleen. Osa senaattoreista erosi. Loputkin senaattoreista erosivat lokakuussa, kun hallitsija oli Suomen perustuslakien vastaisesti päättänyt maksattaa Suomella tietyn summan vuosittain korvaukseksi siitä, ettei asevelvollisuuslakia toistaiseksi pantu toimeen. Nyt vanhasuomalaisetkin näkivät, ettei myöntyväisyyspolitiikka kyennyt taivuttamaan venäläisiä. Heidän asenteensa jyrkkeni. Siten ristiriidat perustuslaillisten kanssa laimenivat, ja yhä koveneva sorto kohtasi suomalaisten taholla yhtenäisen rintaman.

”Finis Finlandiae”

Vanhasuomalaisten senaattorien paikat täytettiin nyt Venäjällä olleilla ja siellä venäläistyneillä Suomen kansalaisilla. Hallituksen johtoon tuli kenraalimajuri W. Markov. Tämä ”amiraalisenaatti”, miksi

sitä lukuisten sotilasjäsentensä vuoksi kutsuttiin, oli kansalle täysin vieras kieltä myöten. Sen estämättä saattoi venäläistämistoiminta jatkua.

Nyt Stolypin katsoi ajankohdan sopivaksi ratkaisevan iskun antamiseen Suomen itsehallinnolle. Jo aikaisemmin hän oli lausunut, että koko valtakuntaa koskeva lainsäädäntö, ns. valtakunnanlainsäädäntö, oli saatava ulottaa myös Suomea koskevaksi. Vuoden 1910 valtiopäiville jätettiinkin tätä koskeva esitys lausunnon antamista varten. Vaikka eduskunta ei suostunut sitä antamaan aloitteen laittomuuden vuoksi, otettiin se kesällä 1910 Venäjän valtakunnanneuvostossa ja duumassa käsiteltäväksi. Lakiehdotuksen mukaan yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö kuului yksinomaan duuman toimivaltaan. Duuma saattaisi siten säätää myös Suomea koskevia lakeja Suomen eduskunnan kykenemättä vaikuttamaan niihin. Eduskunta saisi valita edustajiaan duumaan ja Venäjän valtakunnanneuvostoon, joissa näillä edustajilla ei kuitenkaan olisi mitään merkitystä vähäisen lukumääränsä vuoksi.

Duuman vapaamieliset jäsenet vastustivat tätä Suomen oikeuksien törkeätä loukkausta. Duuman enemmistö hyväksyi kuitenkin lakiehdotuksen. Tällöin eräs kiivaimmista taantumuksellisista, kiihkokansallinen duuman jäsen Purishkevitsh huudahti: ”Finis Finlandiae”, Suomen loppu.

Suomen viholliset näyttivätkin saavuttaneen päämääränsä. Suomen eduskunta kieltäytyi tosin ryhtymästä tämän lain edellyttämiin toimenpiteisiin. Puhemies Svinhufvud toi jälleen selvästi julki eduskunnan kielteisen kannan, jolloin eduskunta taas hajotettiin. Mutta siitä huolimatta venäläiset viranomaiset ryhtyivät soveltamaan tätä lakia myös Suomen asioissa. Tämä laki kumosi siten tosiasiassa Suomen itsehallinnollisen aseman. Kuuluisilta eurooppalaisilta valtio-oikeuden tuntijoilta hankitut lausunnot, joissa he asettuivat Suomen kantaa puolustamaan, eivät vaikuttaneet mitään venäläisiin.

Sokea kansalliskiihko määräsi täysin heidän asenteensa.

Suomen asema kiristyi jatkuvasti. Senaatti, johon myöhemmin nimitettiin syntyperäisiä venäläisiäkin jäseniksi, suoritti Venäjän hallituksen vaatimia maksuja Venäjän valtionrahastoon ilman eduskunnan suostumusta. Mm. Suomi sai maksaa ns. sotilasmiljoonia 11 milj. markkaa v. 1911. Tämän summan piti vuosittain kasvaa, kunnes se nousisi 20 miljoonaan. Suomen valtionvaroja käyteltiin muutenkin mielivaltaisesti ja vastoin eduskunnan hyväksymiä menoarvioita. Venäläisten vaatimuksesta kiinnitettiin myös rautatien rakennuksessa päähuomio sotilaallisiin näkökohtiin, mitkä sanelivat mm. Pietarin—Raasulin—Savonlinnan—Jyväskylän—Vaasan poikkiradan suunnan ja kiireellisyyden. Jatkuvasti kireä kansainvälinen tilanne tuntui tosin puoltavan tällaista varovaisuutta. Samasta syystä alistettiin myös Suomen luotsilaitos venäläisten johtoon. Kun useimmat suomalaisista luotseista erosivat, tuotettiin tilalle vesistöihimme täysin perehtymättömiä kaspialaisia luotseja.

V. 1911 maatamme kohtasi uusi isku, kun Venäjän hallitus päätti erottaa Uudenkirkon ja Kivennavan pitäjät Suomesta ja liittää ne Venäjään. Toimenpiteen perustana oli Pietarin turvallisuuden parantaminen. Oikeastaan olisi haluttu liittää koko Viipurin lääni Venäjään, mutta ajankohtaa ei pidetty tällöin sopivana. Suomalaisten vastalauseet eivät merkinneet mitään. Mutta maallemme onnekas sattuma tuli väliin. Venäjän voimakas pääministeri Stolypin murhattiin Kiovassa eräässä teatterissa syyskuun 18. päivänä 1911. Hänen mukanaan hautautui tämä kysymys.

Stolypinin kuolema ei kuitenkaan muuttanut venäläisten politiikkaa maassamme. V. 1912 säädettiin ns. yhdenvertaisuuslaki, joka antoi Venäjän alamaisille, jotka eivät olleet Suomen kansalaisia, samat oikeudet Suomessa kuin suomalaisillakin oli. Lain

soveltamisen vastustamisesta säädettiin ankara rangaistus.

Tämä laki tuotti Suomen viranomaisille suurta kiusaa. Kun suomalaiset eivät tunnustaneet sitä laillisessa järjestyksessä säädetyksi, eivät viranomaisetkaan katsoneet voivansa sitä noudattaa. Tuloksena oli loputtomia retteLöitä. Mm. kun Viipurin maistraatti oli v. 1912 kieltäytynyt antamasta lihakaupan perustamislupaa eräälle venäläiselle, syytettiin sitä yhdenvertaisuuslain rikkomisesta ja maistraatin jäsenet tuomittiin eräässä pietarilaisessa tuomioistuimessa puoleksi vuodeksi vankeuteen. Erään tuomituista valittaessa Viipurin hovioikeuteen julisti hovioikeus tuomion laittomaksi. Silloin kaikki muut hovioikeuden jäsenet paitsi sen presidentti, joka ilmoitti alistuvansa noudattamaan tätä lakia, tuomittiin kärsimään eri pituisia vankeusrangaistuksia Pietarin Kresty-vankilassa.

Tämä tapahtuma herätti suurta huomiota maassamme ja ulkomaillakin. Mutta venäläinen virkavalta jatkoi häikäilemättä yhdenvertaisuuslain soveltamista, ja lukuisat suomalaiset lakimiehet saivat tehdä tuttavuutta Krestyn kanssa. Ministerivaltiosihteeri Langhoff katsoi lopuksi turhaksi jäädä paikalleen ja erosi. Hänen seuraajakseen tuli senaatin talousosaston varapuheenjohtaja Markov, jonka viran puolestaan sai venäläinen mies, senaattori Borovitinov. Prokuraattoriksi nimitettiin myös venäläinen, joten kotimaisen hallituksemme päämiehenä ja lakiemme korkeimpana vartijana oli vierasmaalainen mies.

Maamme tulevaisuus näytti synkältä. Sortotoimenpiteet vain laajenivat. Tärkeimpien virkapaikkojen jouduttua venäläisten tai heitä tahdottomasti seuraavien suomalaissyntyisten miesten käsiin eduskunta oli ainoa valtioelin, joka saattoi edes lausua julki kansakunnan tunteet. Mutta sillä ei ollut mitään vaikutusta. Päinvastoin liian rohkeat puheet tuottivat ikävyyksiä eduskunnallekin. Niinpä Svinhuf-

K. J. Ståhlberg.

vudia ei enää v. 1913 valittu puhemieheksi tästä syystä. Puhemiehen paikan sai silloin sosialisti O. Tokoi, jota seuraavana vuonna seurasi nuorsuomalainen K. J. Ståhlberg.

V. 1914 Suomen itsehallinnon täydellinen menettäminen ja maamme muuttuminen Venäjän keisarikunnan tavalliseksi maakunnaksi näytti jo olevan väistämätön tulevaisuudenkuva. Tällöin sattui eräs niitä yllättäviä tapahtumia, jotka kansamme vaiheikkaan historian aikana monesti ovat muuttaneet toivottomalta näyttäneen tilanteen valoisammaksi. Puhkesi suursota, joka aikaa myöten oli tuova mukanaan maallemme vapautuksen sortajan kahleista.

SUOMEN ITSENÄISTYMINEN

Maailmansodan puhkeaminen

Ranskalais-saksalaisen sodan päätyttyä v. 1871 Euroopassa alkoi pitkä rauhankausi, joka toi mukanaan valtavan taloudellisen edistyksen. Versailles'issa v. 1871 jälleen muodostettu Saksan keisarikunta hyötyi erityisesti tästä rauhallisen kehityksen kaudesta. Saksan nopeasti kasvava kauppa ja teollisuus alkoi uhata Englannin siihenastista johtoasemaa maailmantaloudessa. Tämä kärjisti vähitellen myös näiden valtioiden poliittisia suhteita, etenkin kun Saksa oli alkanut nopeasti laajentaa sotalaivastoaan suojatakseen siirtomaitaan ja kauppayhteyksiään.

1800-luvun loppupuolella Euroopan suurvaltojen kesken syntyi kiihkeä kilpailu vielä vapaina olevista siirtomaista. Englanti ja Ranska saivat suurimman saaliin, joskin tämä kilpailu oli johtaa sotaan niiden välillä. Vuosisadan vaihteen jälkeen yhteinen epäluulo Saksaa kohtaan vei kuitenkin nämä valtakunnat läheiseen poliittiseen yhteistoimintaan. Samaan aikaan Venäjä, joka jo 1800-luvun lopulla oli liittoutunut Ranskan kanssa, sopi myös aikaisemmat erimielisyytensä Englannin kanssa. Saksan keisarikunnan luojan, ruhtinas Bismarckin maansa ja Venäjän välillä aikaansaama läheinen suhde oli nyt peruuttamattomasti särkynyt. Kohta venäläis-japanilaisen sodan jälkeen oli se suuri liittokunta näin hahmoutunut, joka vajaata vuosikymmentä myöhemmin nousi Saksaa vastaan.

Bismarckin jouduttua luopumaan Saksan asioiden johdosta keisarikunta eristäytyi yhä enemmän ja enemmän muista valloista. Lopuksi sillä ei ollut muita luotettavia liittolaisia kuin Itävalta-Unkari, joka puolestaan kykeni varsin vähän liittolaistaan hyödyttämään. Päinvastoin se huononsi Saksankin suhteita Venäjään pyrkiessään laajentamaan valtaansa Balkanilla, minkä Venäjä vanhastaan katsoi

kuuluvan elintärkeään etupiiriinsä. Itävalta-Unkarin Balkanin-politiikka johtikin lopulta koko maailman jo parin vuosikymmenen ajan pelolla odottamaan räjähdykseen. Serbialaisen salajärjestön järjestämä Itävalta-Unkarin kruununperillisen murha, minkä lukiolainen Gavrilo Princip suoritti Sarajevon kaupungissa kesäkuun 28. päivänä v. 1914, aiheutti kuukautta myöhemmin Itävalta-Unkarin sodanjulistuksen Serbialle. Vain muutamaa päivää myöhemmin Saksa, Venäjä, Ranska ja Englanti olivat mukana sodassa.

Suursodan syttyminen aiheutti Suomessa monenlaisia tunteita. Sodan väistämätön läheneminen oli kyllä havaittu maassamme. Maallamme ei tosin ollut ollut mitään tekemistä keisarikunnan ulkopolitiikan kanssa, joka hoidettiin suomalaisista täysin riippumattomasti. Mutta Suomea kohdanneet sortotoimenpiteet olivat olleet kiinteässä yhteydessä lähenevän sodanvaaran kanssa. Nimenomaan Saksan taholta pelättiin suuntautuvan sotatoimia sekä meritse että maitse Suomen ylitse Pietaria vastaan. Suomen läheisempää liittämistä keisarikuntaan vaadittiin etenkin Venäjän korkeimpien sotilaspiirien taholla nimenomaan sotilaallisista syistä, koska muka Pietari olisi silloin paremmin suojattu. Sodanuhkan lähestyessä sortotoimenpiteet siten tehostuivat.

Ennakkomerkeistä huolimatta sodan puhkeaminen yllätti maamme väestön. Kun ensimmäisestä hämmingistä oli selvitty — sodanjulistus oli aiheuttanut mm. melkoista pakoa rannikkokaupungeista sisämaahan —, alettiin pohtia näin syntynyttä tilannetta. Kaikkialla tajuttiin, että tämä sota tulisi huomattavasti vaikuttamaan maamme asemaan. Mutta siitä ei oltu yksimielisiä, millä tavoin kansamme pitäisi suhtautua keisarikunnan sodankäyntiin. Eräät suosittelivat Venäjän auttamista mm. siten, että muodostettaisiin suomalaisia joukko-osastoja Venäjän rintamille. Toivottiin keisarin palkitsevan näin osoitetun uskollisuuden palauttamalla maallemme sen

vanhat oikeudet. Samoin toivottiin tällaisen menettelyn saavan Venäjän liittolaiset, etenkin Ranskan ja Englannin, painostamaan tsaaria Suomen asiassa.

Monet kuitenkin uskoivat, ettei Venäjän kanssa voitu enää päästä sovintoon. Nämä piirit katsoivat kansamme tulevaisuuden ratkaisevasti riippuvan Venäjän vihollisten voitosta. Sen vuoksi suomalaisten ei pitänyt millään tavoin tukea keisarikunnan sodankäyntiä, vaan päinvastoin oli avustettava sen vihollisia. Ensimmäisten sotakuukausien tapahtumat näyttivätkin todistavan tämän ajatussuunnan oikeaksi.

Uusia sortotoimenpiteitä. Svinhufvudin karkotus

Jo ennen Venäjän virallista sotaan joutumista Suomi oli julistettu sotatilaan. Sotatilan aiheuttamat erikoismääräykset supistivat kansalaisten muutoinkin vähäisiä vapauksia. Sodan puhjettua venäläiset lisäsivät huomattavasti Suomessa olevia sotavoimiaan torjuakseen pelkäämänsä saksalaisten maihinnousut rannikoillemme. Samoin epäiltiin Ruotsin liittyvän sotaan Saksan puolella. Venäläiset aloittivat nyt laajat linnoitustyöt, joita suoritettiin rannikoillamme sekä kaukana sisämaassakin Pietarin puolustamiseksi luoteissuunnasta tulevaa hyökkäystä vastaan. Vastoin kansainvälisiä sopimuksia myös Ahvenanmaata alettiin linnoittaa.

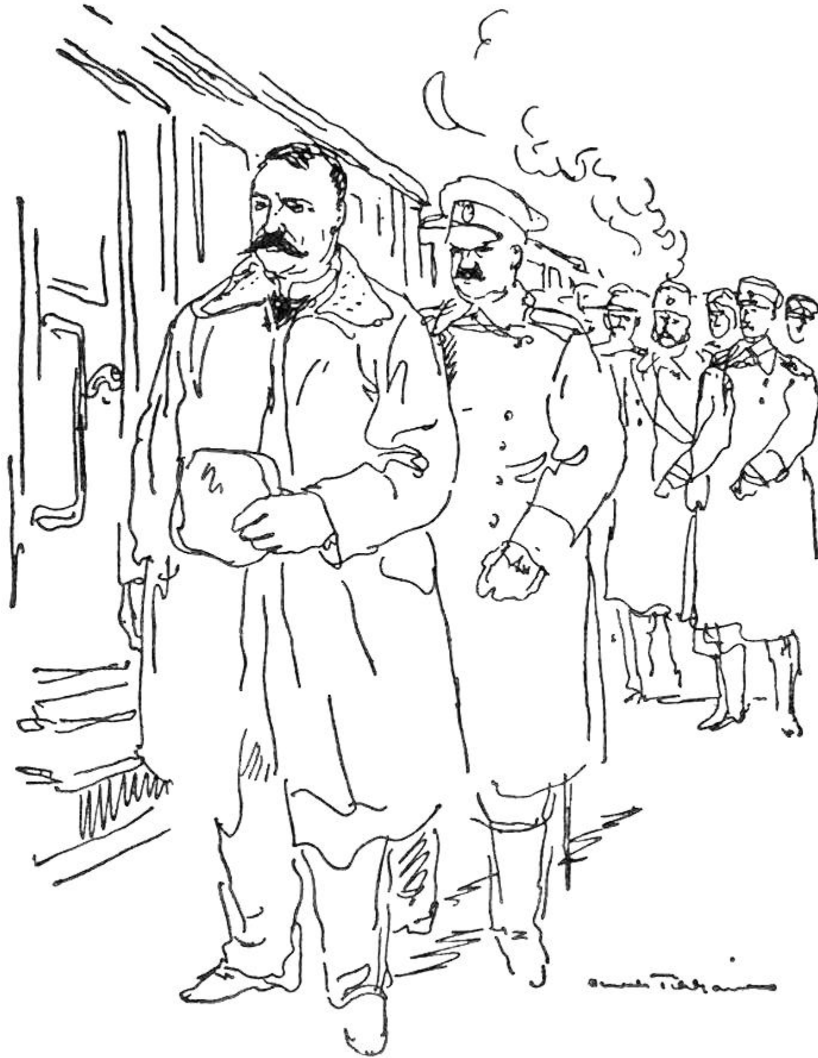
Ns. yhdenvertaisuuslaki, joka antoi Venäjän alamaisille täydet kansalaisoikeudet Suomessa, oli ollut venäläisen sortopolitiikan tehokkain apuväline sotaa edeltävinä vuosina. Lukuisat lainkuuliaiset virkamiehet olivat joutuneet virumaan Pietarin vankiloissa kieltäydyttyään noudattamasta tätä Suomelle vastoin sen perustuslakeja tyrkytettyä lakia. Suursodan ensimmäisten kuukausien aikana myös yksi maamme tunnetuimmista miehistä, asessori P. E. Svinhufvud joutui kokemaan saman kohtalon.

Toimiessaan eduskunnan puhemiehenä vuodesta 1907 alkaen Svinhufvud oli osoittautunut taipumat-

tomaksi maamme oikeuksien puoltajaksi. Pelottomasti hän mm. useissa valtiopäivien avajaisissa pitämissään puheissa lausui julki kansakunnan huolestumisen perustuslakiemme loukkaamisen johdosta. Tämä Svinhufvudin suorapuheisuus aiheutti monesti eduskunnan hajottamisen sen tuskin ehdittyä aloittaa työnsä. Lopuksi katsottiin parhaaksi, ettei häntä valittu enää puhemieheksi muutoin uhkaavien hajotusten välttämiseksi. Svinhufvudin monivuotisen puhemieskauden aikana uuden eduskunnan toimintatavat olivat ehtineet vakiintua, ja hänen järkkymätön lujuutensa oli luonut siihen sitkeän laittomuuksien vastustamishengen, mikä säilyi vielä hänen seuraajiensakin aikana.

Puhemiehen tehtävistä luovuttuaan Svinhufvud ryhtyi hoitamaan Lappeen kihlakunnan tuomarin tointa. Syksyllä 1914 Svinhufvudin ja venäläissyntyisen prokuraattori Kazanskin välillä syntyi ristiriita Svinhufvudin kieltäytyessä toimittamasta prokuraattorille eräitä asiakirjoja syystä, ettei hän voinut pitää prokuraattoria laillisesti virkaansa asetettuna. Kazanski oli näet nimitetty prokuraattoriksi yhdenvertaisuuslain nojalla. Prokuraattori vastasi tähän vaatimalla asianomaista viranomaista asettamaan Svinhufvudin syytteeseen. Mutta kenraalikuvernööri Seyn ehti edelle. Marraskuun 13. päivänä hän erotti Svinhufvudin tuomarinvirasta sekä julisti hänet valtion palvelukseen kelpaamattomaksi. Erottamispäätöstään kenraalikuvernööri perusteli mm. sotatilasäädöksillä.

Svinhufvud ei alistunut tähän laittomaan päätökseen. Kirjeessään Viipurin hovioikeudelle hän mainitsi, että hänen erottamisensa oli laiton jo senkin vuoksi, ettei oikeusjärjestyksemme mukaan tuomaria saa erottaa virastaan ilman laillista tutkimusta ja tuomiota. Siksi hän ilmoitti jatkavansa virkansa hoitamista. Viipurin kuvernööri valmistautui silloin poistamaan hänet toimestaan väkivalloin ja ehdotti kenraalikuvernöörille, että mikäli ”Svinhufvudilla

Svinhufvud lähdössä maanpakoon.

todella on niin paljon rohkeutta, että hän panee täytäntöön kirjeessään hovioikeudelle lausumansa uhkauksen . . .", olisi Svinhufvud karkotettava jonnekin keisarikunnan syrjäosiin.

Kuten aina, Svinhufvud seisoi nytkin sanansa takana. Marraskuun 24. päivänä hän ryhtyi istumaan Luumäellä käräjiä. Käräjäpaikalla vallitsi jännittynyt tunnelma, sillä odotettiin kenraalikuvernöörin puuttuvan asioihin. Toisen päivän iltapuolella käräjätalon pihaan pysähtyi auto, jossa oli kaksi poliisiupseeria sekä kolme "pitkää poliisia", kuten Svinhufvud itse myöhemmin kuvaili tapahtumaa. Svinhufvudin tiedusteltua tulijoiden asiaa nämä vastasivat, että he olivat tulleet vangitsemaan tuomarin. Hänet aiottiin viedä Viipurin lääninvankilaan. Poliiseilla oli mukanaan Seynin ja Viipurin läänin kuver-

nöörin antamat vangitsemiskäskyt. Svinhufvud sanoi tällöin vangitsijoilleen: "En voi ruveta herrojen kanssa tappelemaan. Viekää mihin viette, mutta laitonta se on." Hän sai tunnin aikaa tavaroittensa kokoamiseen. Sen jälkeen häntä alettiin kuljettaa Viipuriin. Lähtöä seuraava väkijoukko vaiennettiin, ja erään isännän yrittäessä ryhtyä puhumaan, löi muuan poliisi hänet nyrkiniskulla maahan. Auton lähtiessä liikkeelle Svinhufvudille kohotettu eläköönhuuto oli ainoa tapa, millä käräjäväki saattoi osoittaa mieltään lakiemme polkijoita vastaan.

Svinhufvudin oltua muutaman päivän Viipurin lääninvankilassa saapui tieto, että kenraalikuvernööri oli karkottanut hänet koko sodan ajaksi Siperiaan Tomskin kuvernementtiin. Karkotettu sai ystävien avulla oikeuden matkustaa sinne omalla kustannuksellaan tavallisena matkustajana, mikä säästi hänet raskaalta vankikyydiltä. Eräs suomalainen insinööri oli matkaoppaana. Svinhufvudin puoliso seurasi miestään pitkällä karkotusmatkalla. Pariviikkoisen junamatkan jälkeen oli vielä suoritettava viikon rekimatka, ennen kuin karkotettu oli syrjäisessä määränpäässään, Tymskojen kylässä. Matkan rasituksista sairastuneen puolisonsa kanssa Svinhufvud vietti siellä ensimmäisen kolmesta siperialaisjoulustaan.

Svinhufvudin kohtalo oli järkyttävänä todistuksena maamme avuttomuudesta sortovallan kynsissä. Näihin aikoihin venäläiset olivat myös selvästi paljastaneet Suomea koskevat perimmäiset suunnitelmansa, joiden tarkoituksena oli maamme täydellinen sulattaminen Venäjään. Tämä keisari-suuriruhtinaan hyväksymä ohjelma levisi sanomalehtien välityksellä kaikkien tietoon ja vaikutti ratkaisevasti suomalaisten mielipiteisiin. Venäjän taholta ei ollut odotettavissa enää mitään hyvää. Sen voitto tulisi vain lopullisesti orjuuttamaan kansamme. Maamme ainoana toivona oli Venäjän vihollisten voitto.

Aktivistien toiminta. Jääkäriliike

Suurin osa kansastamme toivoi suursodan alusta alkaen voittoa Venäjän vihollisille. Saksalaisten v. 1914 itärintamalla venäläisistä saavuttamat suuret voitot herättivät siten suurta riemua maassamme. Mutta kaikki eivät tyytyneet vain passiivisesti odottelemaan pelastajan tuloa. Pyrittiin tekemään jotakin omasta puolestakin. Aktivistien toiminta elpyi jälleen etupäässä nuoremman sivistyneistön sekä ylioppilaspiirien osallistuessa siihen.

Maamme aikaisemmissa koettelemuksissa oli kipeästi todettu oman voiman puute. Oikeusperiaatteeseen turvautuminen ei ollut voinut estää sortajaa polkemasta kansamme lakeja. Nyt suuren sodan riehuessa oma asevoima tuntui entistäänkin tarpeellisemmalta. Ilman sitä saattaisi tapahtua, ettei maamme ehkä kykenisikään käyttämään hyväkseen sodan mahdollisesti tarjoamaa tilaisuutta valtiollisen asemansa lujittamiseen. Aktivistien piirissä pidettiin siten tärkeimpänä tehtävänä jonkinlaisen oman sotavoiman rungon luomista maallemme.

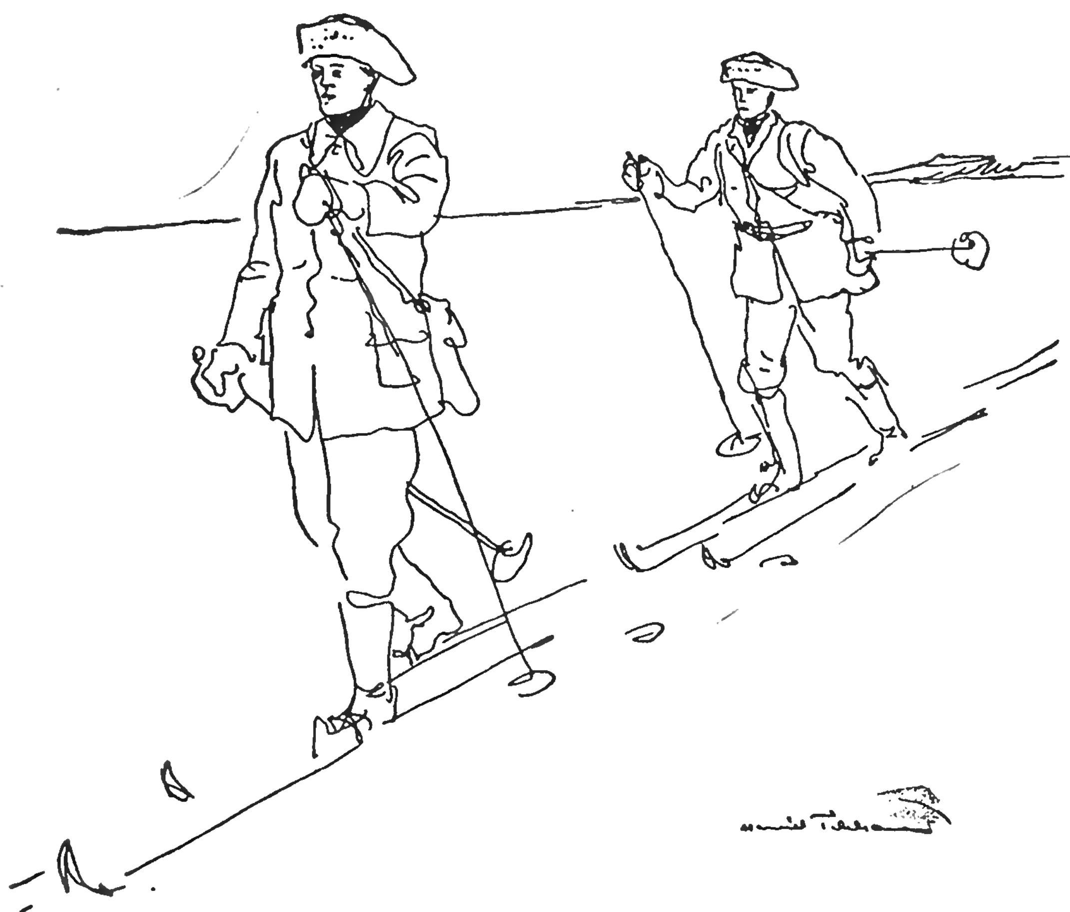
Nämä aktivistien hankkeet eivät suinkaan saaneet jakamatonta kannatusta. Porvarillisten puolueiden johtomiehet pitivät niitä aluksi liian vaarallisina. Jos aktivistien suunnitelmat epäonnistuisivat, joutuisi maamme ankarien kostotoimenpiteiden kohteeksi. Vasta vähitellen porvarillisten puolueiden vanhempi väki alkoi ymmärtää aktiivisen toiminnan tien kansamme ainoaksi pelastuskeinoksi. Sosialistien taholla aktivisteilla oli alusta alkaen parempi menestys mm. Oskari Tokoin antaessa kannatuksensa heidän suunnitelmilleen, joskin hän samalla varotti heitä oman puolueensa äärimmäisyysmiehistä.

Aktivistien suunnitelmat sotilaskoulutuksen hankkimiseksi ainakin osalle maamme nuorisoa kiteytyivät nopeasti, ja vielä vuoden 1914 puolella niitä ryhdyttiin käytännössä toteuttamaan. Ruotsin kieltäydyttyä antamasta apua käännyttiin asiassa Saksan

puoleen. Ylioppilasaktivistien toimintaa helpottivat Saksassa oleskelevat maanmiehemme, jotka omaaloitteisesti olivat jo yrittäneet kiinnittää Saksan sodanjohdon huomiota Suomen kysymykseen. Erityisesti varatuomari Fritz Wetterhoff toimi asian hyväksi tarmokkaasti ja suurella menestyksellä. Tammikuussa 1915 saksalaiset suostuivatkin antamaan 200 suomalaiselle ylioppilaalle sotilaskoulutusta lyhyellä kurssilla, jotta he tarvittaessa kykenisivät johtamaan maanmiestensä taistelua venäläisiä vastaan.

Helmikuun 25. päivänä 1915 ensimmäiset suomalaiset saapuivat Lockstedtin leirille, missä heidän kouluttamisensa alkoi. Kurssi oli naamioitu partiojohtajakurssiksi johtajanaan Saksan partiolaisten johtaja, majuri Maximilian Bayer. Tästä pian parisataiseksi kasvaneesta ”partiolaisjoukosta” tuli muodostettavan Suomen armeijan ydinjoukko. Sekä suomalaisten aktivistien, nimenomaan Wetterhoffin, että suomalaisjoukon etevän ja miellyttävän johtajan majuri Bayerin ponnistusten ansiosta Lockstedtin harjoitusjoukko päätettiin ensiksi laajentaa 1000-, sitten 2000-miehiseksi pataljoonaksi. Eräiden saksalaisten piirien taholta näitä suunnitelmia oli vastustettu voimakkaasti, mutta Wetterhoffin hyvien suhteiden ja diplomaattisen taitavuuden ansiosta asia saatiin loppukesällä 1915 suotuisaan päätökseen. Wetterhoffin ponnistuksia helpotti huomattavasti se tuki, mitä hän tällöin sai kotimaasta. Mm. yliopiston sijaiskansleri, valtioneuvos Edvard Hjelt matkusti kesällä Tanskaan, missä hän saattoi Saksan edustajalle vakuuttaa Suomen porvarillisten puolueiden olevan itsenäisyyshankkeen takana. Sosialistien puolesta saksalaisille antoi saman vakuutuksen maisteri K. H. Wiik, joka Wetterhoffin kutsusta kävi kesällä 1915 Saksassa.

Nuorten aktivistien hanke oli siten voittanut jo laajaa kannatusta kotimaassa, kun Lockstedtin harjoitusjoukkoa ryhdyttiin täydentämään pataljoonaksi.

Jääkärit lähtevät Saksaan.

Järjestettiin laaja värväysverkosto ja luotiin salaiset yhteystiet, joita pitkin jääkärialokkaat ohjattiin Ruotsiin ja sieltä edelleen "alas" Saksaan. Värväreinä toimivat aluksi ylioppilasaktivistit, jotka eri puolilla maata kierrellessään kehoittivat luotettavia henkilöitä liittymään pataljoonaan. Myöhemmin myös monet Saksasta saapuneet jääkärit toimivat samassa tehtävässä. Värväystoiminta suoritettiin vapaaehtoisin voimin, jotka tekivät työtään palkatta. Jääkärialokkaiden samoin kuin värvääjien matkakulut rahoitettiin lahjavaroilla. Saksalaiset ylläpitivät Haaparannassa ja Tukholmassa sijaitsevia etappikeskuksia ja avustivat yleensä pataljoonaan pyrkijöiden matkoja Ruotsissa ja sieltä edelleen.

Jääkärialokkaiden oli tehtävä vakava ratkaisu. Saksalaisten vaatima palvelussitoumus sisälsi ankarat ehdot. Suomalaisia ei sitouduttu ottamaan Saksan kansalaisiksi, eikä heillä ollut oikeutta saada esim.

työkyvyttömiksi tullessaan mitään avustusta. Toisaalta heidän oli alistuttava saksalaiseen sotakuriin ja antauduttava palvelemaan Saksaa ehdoitta. Pataljoonaan meno katkaisi samalla suhteet kotimaahan, jos sota ei tuonut mukanaan maamme vapautumista Venäjän vallasta. Tästä huolimatta parisentuhatta nuorta miestä valitsi tämän epävarman ja vaivalloisen tien vakaasti uskoen, että isänmaan tulevaisuus oli sen varassa. Joskaan kaikkien usko ei kestänyt epävarmuudessa elettyjen vuosien mittaan, niin ylivoimaisesti suurin osa jääkäreistä pysyi lujana ja todisti toiminnallaan vapaussodassa jääkäripataljoonan korvaamattomuuden.

Saatuaan Saksassa perusteellisen koulutuksen suomalaispataljoona, joka huhtikuussa v. 1916 sai ”Kuninkaallisen Preussilaisen Jääkäripataljoona 27:n” nimen, siirrettiin kesällä 1916 itärintamalle sotakokemusta saamaan. Osoittauduttuaan suomalaisten vanhan sotamaineen arvoiseksi pataljoona siirrettiin Riianlahden liepeillä sijaitsevista asemistaan Libauhun lisäkoulutusta saamaan. Koska siitä piti tulla Suomen tulevan armeijan ydinjoukko, aiottiin sopivalle ainekselle antaa upseeri- tai aliupseerikoulutus. Pataljoonalla oli myös oma tykistö-, pioneeri- ja viestiosastonsa, joissa koulutettiin asianomaisten aselajien runkomiehistö.

Jääkärivärväys ei ajan mittaan pysynyt venäläisiltä salassa. Nopeasti he ryhtyivät vastatoimenpiteisiin. Eräät aktivistien johtomiehistä, kuten maisteri Yrjö Ruuth (Ruutu), vangittiin ja kuljetettiin lopuksi Pietariin Shpalernajan vankilaan. Tänne kerääntyi vähitellen kokonainen joukko ”kalterijääkäreitä”, värväys-, vakoilu- ja sabotaashitehtävissä Saksasta kotimaahan lähetettyjä jääkäreitä, sekä pataljoonaan kuulumattomia värväreitä ja etappimiehiä. Edellisiin kuuluivat mm. jääkärit Aarne Sihvo ja Juho Heiskanen, jälkimmäisiin majatalon isäntä J. Heiskanen Kemistä, maanviljelijä Vihtori Kosola Lapualta, kirjailija Kyösti Vilkuna ja monet muut. Useiden liik-

keen johtomiesten oli kiireesti paettava, kuten aktivistien toiminnassa erinomaisesti ansioituneen maisteri Kai Donnerin. Tukholmassa he sitten jatkoivat työtään yhdessä siellä jo ennestään toimivien maanmiestemme, kuten innokkaan aktivistin tohtori Herman Gummeruksen kanssa.

Mitä kauemmin sota jatkui, sitä raskaammalta venäläisvalta tuntui maassamme. Tosin etenkin liikemiespiireissä oli sellaisiakin, jotka olivat hyvinkin tyytyväisiä vallitseviin oloihin. Venäläisten maahamme sijoittamat sotatarvikkeiden ja monien muiden tavaroiden tilaukset tuottivat hyviä ansiomahdollisuuksia samoin kuin maamme kautta tapahtuva tavarantuonti länsimaista. Myös virkamiehistöön oli pesiytynyt sortovallan kätyreitä. Sellaisia oli mm. Oulun kuvernööri af Enehjelm, joka innokkaasti ahdisteli jääkäreitä. Mutta suurin osa kansasta oli omaksunut jyrkästi torjuvan kannan venäläisiä kohtaan. Mutta kun sota yhä jatkui, pyrkivät mielet masentumaan niin kotimaassa kuin jääkärienkin keskuudessa. Jälkimmäisistä tuntui väliin, että koko heidän yrityksensä oli ollut turha. Kotimaassa syntyi erikoista levottomuutta huhujen johdosta, että venäläiset aikoivat ryhtyä ottamaan Suomesta sotaväkeä. Tällainen suunnitelma oli todella tehtykin, mutta se kaatui kenraalikuvernööri Seynin vastustukseen. Hänen mielestään se ei olisi vastannut tarkoitustaan suomalaisten epäluotettavuuden vuoksi. Mutta tätähän ei maassa tiedetty, joten syvästi huolestuneina odotettiin uusia iskuja sortajan taholta. Silloin koko tilanne muuttui yhdellä iskulla. Maaliskuussa v. 1917 Venäjällä puhkesi vallankumous, joka vaikutti ratkaisevasti myös meidän maamme kohtaloihin.

Tsaarinvalta sortuu

Venäjän kansa oli lähtenyt melkein yksimielisenä sotaan tsaarin ja isänmaan puolesta. Mutta kun sota vastoin odotuksia muodostui pitkäaikaiseksi ja ai-

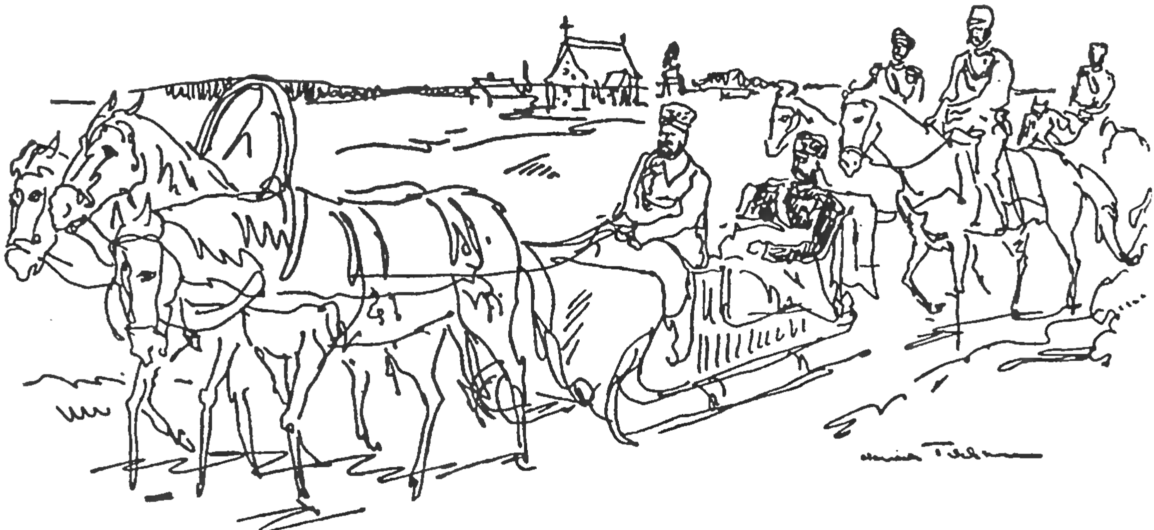

Lockstedtin leirin jääkäri.

heutti suunnattomia tappioita, sotainnostus sammui nopeasti. Valtaosa kansasta toivoi vain rauhaa vähät välittäen Venäjän valtapiirin laajentamisesta tai liittolaisille annetuista lupauksista.

Hallituspiireissäkin oli miehiä, jotka työskentelivät rauhan aikaansaamiseksi. Mm. pääministeri Stürmer piti rauhantekoa välttämättömänä vallankumouksellisen kiihotuksen hillitsemiseksi. Vallankumouksellinen toiminta oli saanut niin laajat mittasuhteet, että tsaarin valtaistuin tuntui jo horjuvan. Mutta duuman edistysmieliset puolueet kukistivat Stürmerin. Näiden puolueiden päämääränä oli sodan vieminen voittoon ja nimenomaan Mustalta mereltä Välimerelle johtavien salmien riistäminen Turkilta, sekä parlamentaarisen hallitustavan aikaansaaminen Venäjällä. Duuma vastusti näin ollen myös Stürmerin lyhytaikaisten seuraajien toimenpiteitä. Vuoden 1917 alkaessa vallankumouksellinen kiihotus vain yltyi maassa.

Tsaarillinen hallitus yritti voimatoimenpitein kukistaa vastustuksen mutta epäonnistui. Vaikea elintarviketilanne aiheutti suurkaupungeissa nälkämielenosoituksia ja kahakoita. Näissä olosuhteissa keisari päätti hajottaa duuman maaliskuun 11. päivänä. Mutta duuma vastusteli, ja jo seuraavana päivänä Pietarissa sekä Moskovassa puhkesi vallankumous. Vallankumoukselliset väkijoukot miehittivät virastot, lennättimen, rautatieasemat yms. sekä vapauttivat kaikki vangit. Suurlakko pysäytti koko talouselämän. Tsaarillinen hallitus ei kyennyt estämään

Nikolai II maailmansodan aikana.

vallankumouksen leviämistä, sillä sen joukot menivät kansan puolelle. Maaliskuun 14. päivänä Nikolai II luopui Venäjän valtaistuimesta ainoankaan käsivarren nousematta puolustamaan Romanovien 300-vuotisen hallitsijasuvun viimeistä kruununkantajaa.

Kohta vallankumouksen puhjettua Suomeen levisi epämääräisiä huhuja Pietarin tapahtumista. Olojen muutoksesta saatiin varmuus maaliskuun 16. päivänä, jolloin venäläisen sortovallan vihatuin edustaja, kenraalikuvernööri Seyn vangittiin ja vietiin Pietariin vallankumoushallituksen käskystä. Jo sitä ennen oli maassamme ryhdytty toimenpiteisiin tsaarinvallan sortomääräysten poistamiseksi. Suomen eduskunta ei ollut koolla, joten maamme etujen valvominen jäi eräiden porvarillisiin puolueisiin lukeutuvien edustajien muodostaman valtuuskunnan huoleksi. Myöhemmin myös sosialistien edustajat liittyivät näihin neuvotteluihin, joita käytiin Venäjällä valtaan päässeen väliaikaisen hallituksen edustajien kanssa. Tämä porvarillisvoittoinen hallitus, jonka pääministerinä oli ruhtinas Lvov ja oikeusministerinä kohta suureen maineeseen kohoava Aleksanteri Kerenski, allekirjoitti kauan epäröityään maaliskuun 20. päivänä ns. maaliskuun manifestin, jossa Suomelle palautettiin maaltamme vuoden 1899 jälkeen riistetyt oikeudet.

Maaliskuun manifesti saattoi siten pitkällisen oikeustaistelun voitolliseen päätökseen. Samalla siinä kehoitettiin senaattia laatimaan ehdotukset uudeksi hallitusmuodoksi sekä laiksi, joka antaisi eduskunnalle oikeuden tarkastaa hallituksen jäsenten virkatointen laillisuutta. Tätä pidettiin laajoissa piireissä suurena voittona maallemme. Mutta itsenäisyysmiehet eivät enää luottaneet Venäjän taholta tulleisiin lupauksiin, vaan pyrkivät edelleen entiseen päämääräänsä, maamme irroittamiseen Venäjästä.

Venäjän väliaikainen hallitus täytti kohta ne virkapaikat, jotka vallankumouksen johdosta olivat vapautuneet maassamme. Kenraalikuvernööriksi nimitettiin vanha vapaamielinen Mihail Stahovitsh, joka jo v. 1910 oli puolustanut Suomea Venäjän valtakunnanneuvostossa. Lyhyenä toimikautenaan hän pyrki rehellisesti edistämään maamme parasta ja sai siten yleistä arvonantoa osakseen suomalaisten taholta. Ministerivaltiosihteeriksi nimitettiin suomalaisten toivomusten mukaan insinööri Carl Enckell, joka upseerina ja liikeasioissa Venäjällä toimiessaan oli oppinut hyvin tuntemaan sikäläisiä oloja. Eduskunta kutsuttiin myös koolle ja nimitettiin uusi senaatti. Sosialistit olivat edellisenä syksynä toimitetuissa vaaleissa saaneet 103 edustajaa eli ehdottoman enemmistön. Niinpä senaattiinkin tuli sosialistinen enemmistö. Talousosaston varapuheenjohtajaksi tuli Oskari Tokoi. Uusi hallitus esitti ohjelmakseen maamme sisäisen itsenäisyyden turvaamisen ja maan hallitusmuodon kehittämisen. Laaja yhteiskunnallinen uudistusohjelma oli myös toteutettava.

Senaatti ja kenraalikuvernööri ryhtyivät nyt poistamaan laittomuuksia. Mm. sortajan kätyreiksi antautuneet virkamiehet erotettiin viroistaan. Sortovallan uhreina vankeuteen heitetyt maanmiehemme pääsivät nyt myös vapaaksi. Shpalernajan vankilasta, jonka väkijoukko sytytti tuleen, vapautuivat ”kal-

terijääkärit", joista moni jo odotteli kuolemantuomionsa toimeenpanemista.

Sortovallan tunnetuin uhri, asessori P. E. Svinhufvud, vapautui hänkin karkotuspaikastaan Siperiasta vallankumouksen avulla. Kotimaahan palattuaan hän joutui suuren juhlinnan kohteeksi. Sortovallan kahleista vapautunut kansa osoitti siten kiitollisuuttaan miehelle, joka voimakkaammin kuin kukaan muu oli puolustanut maansa lakeja ja oikeuksia sortajaa vastaan. Väliaikainen hallitus asetti hänet nyt prokuraattorina valvomaan maamme lakeja.

Korkeimman vallan haltijaa etsitään Suomessa

Venäjällä tapahtunut vallankumous oli perusteellisesti muuttanut maamme aseman ja avannut kokonaan uusia tulevaisuuden mahdollisuuksia. Mutta ennen kuin mm. maaliskuun manifestissa viitoitettuja uudistuksia toteuttamaan voitiin lähteä, oli eräitä periaatekysymyksiä ensinnä ratkaistava. Mutkikkaimpiin kuului kysymys siitä, kenelle kuului korkein valta Suomessa.

Ennen vallankumousta kuului korkein valta maassamme keisari-suuriruhtinaalle. Vallankumouksen jälkeen väliaikainen hallitus oli perinyt hänen valtansa Venäjällä ja pyrki omaksumaan keisari-suuriruhtinaan entiset oikeudet Suomenkin suhteen. Mutta tätä ei haluttu maassamme hyväksyä. Vallankumoushallituksen vaatimuksiin myöntyminen olisi merkinnyt luopumista eräistä maamme tärkeimmistä vanhoista oikeuksista. Venäjän hallitus olisi siten saanut entistä suuremman vaikutusvallan maamme asioihin.

Kysymys maamme korkeimman vallan haltijasta ei kuitenkaan voinut jäädä jatkuvasti avoimeksi, sillä ilman sitä ei maan asioita voitu hoitaa. Senaatti teki sen vuoksi heinäkuussa eduskunnalle ehdotuksen, että keisari-suuriruhtinaan valtuudet siirrettäisiin toistaiseksi senaatin talousosastolle. Vain Venäjän

etuja, Venäjän ja Suomen välisiä oikeussuhteita sekä Suomessa olevia Venäjän kansalaisia ja laitoksia koskevat asiat jäisivät Venäjän väliaikaisen hallituksen ratkaistaviksi.

Eduskunta ei tätä ehdotusta hyväksynyt sellaisenaan. Korostaakseen Suomen sisäistä itsemääräämisoikeutta ja estääkseen venäläisiä puuttumasta olojemme järjestelyyn eduskunnan enemmistö päätti, että suuriruhtinaan valta siirretään eduskunnalle. Tämän ns. valtalain ensimmäisen pykälän mukaan ”Suomen eduskunta yksin päättää, vahvistaa ja voimaanpantavaksi määrää kaikki Suomen lait”. Eduskunta itse sai myös päättää kokoontumisestaan ja määräsi toimeenpanovallan käyttäjäksi senaatin talousosaston, jonka jäsenet eduskunta nimitti ja erotti. Ainoastaan ulkopolitiikka ja sotilasasiat jäivät eduskunnan määräämisvallan ulkopuolelle.

Valtalain voimaansaattaminen olisi merkinnyt Suomen sisäisen itsenäisyyden täydellistä toteuttamista. Yhteys Venäjään olisi tosiasiassa tullut olemaan varsin höllä ja epämääräinen. Siten oli odotettavissa, ettei Venäjän väliaikainen hallitus tulisi tätä eduskunnan toimenpidettä hyväksymään. Näin kävikin. Valtalain säätämistä kannattaneet edustajat olivat laskeneet, että väliaikainen hallitus kukistuisi juuri samoihin aikoihin Venäjää uhkaavan bolshevikkikaappauksen johdosta. Tällöin Suomen eduskunta olisi asettanut Venäjän uudet vallanpitäjät tapahtuneen tosiasian eteen. Mutta väliaikainen hallitus selvisi vielä voittajana, ja mm. vähän aikaisemmin Venäjälle saapuneen Leninin oli paettava Suomeen, jossa hän sai turvapaikan. Valta jäi Kerenskille, joka heinäkuun lopulla hajotti eduskunnan.

Suomessa syntyi nyt erimielisyyttä siitä, oliko tätä käskyä toteltava. Ne piirit, jotka olivat kannattaneet valtalakia, mm. sosialistit, pitivät hajotusmääräystä laittomana. Samaa mieltä oli myös aina vankkumaton laillisuusmies, prokuraattori Svinhufvud. Mutta myös vastakkaisia mielipiteitä esiintyi. Monet

porvarilliset kansanedustajat olivat olleet valtalain hyväksymistä vastaan mm. sen vuoksi, että se jätti eduskunnalle rajoittamattoman määräämisvallan maan asioissa. Tällöin pelättiin eduskunnan sosialistisen enemmistön ryhtyvän kovin jyrkkiin sisäisiin uudistuksiin. Nyt porvarilliset senaattorit päättivät yhdessä kenraalikuvernöörin kanssa julkaista eduskunnan hajottamiskäskyn. Vastustuksestaan huolimatta eduskunnan oli lopuksi alistuttava tähän, ja lokakuun alussa suoritettiin uuden eduskunnan vaali.

Uuteen eduskuntaan sosialistit saivat vain 92 edustajaa, joten he menettivät ehdottoman enemmistönsä. Näin ollen he eivät voineet enää omin voimin saada valtalakia toteutetuksi. Tämä vaikea kysymys yritettiin saada nyt sovitteluilla ratkaistuksi. Venäjän väliaikainen hallituskin alkoi käydä myöntyväisemmäksi Venäjällä tapahtuneen sisäisen kehityksen vuoksi. Syyskuun 15. päivänä Venäjä oli julistettu tasavallaksi. Mutta tämäkään toimenpide ei enää riittänyt vahvistamaan Kerenskin hallituksen asemaa. Suomalaisten rauhoittamiseksi tehtiin siksi pitkällemeneviä myönnytyksiä. Uusi kenraalikuvernööri Nekrasov lähti marraskuun 5. päivänä viemään tätä koskevaa manifestiehdotusta Pietariin hankkiakseen sille väliaikaisen hallituksen hyväksymisen. Mutta ennen kuin sitä ehdittiin käsitellä, muutti marraskuun 7. päivänä puhjennut bolshevikkivallankumous täydellisesti koko tilanteen.

Sisäistä kuohuntaa ja yhteiskunnallisten uudistusten vaatimuksia

Maaliskuun vallankumous toi mukanaan sisäisiä levottomuuksia, jotka jatkuivat koko loppuvuoden ajan huipistuen lopuksi kapinaksi ja sisällissodaksi. Levottomuuksien syitä oli useitakin. Vallankumousmieliala levisi maahamme Venäjältä ja löysi altista maaperää laajoissa väestöpiireissä, jotka kärsivät

elintarvikepulaa ja olivat jo kauan toivoneet suuria yhteiskunnallisia uudistuksia.

Jo heti vallankumouksen tapahduttua maan vanha järjestysvalta oli käytännössä lakannut olemasta. Vihattu tsaarillinen poliisi hajosi, ja kansa itse otti järjestyksenpidon huolekseen. Muodostettiin kansanmiliisi, joka nimenomaan kaupungeissa vastasi poliisin tehtävistä. Etenkin Helsingissä miliisiin kuului lukuisasti ylioppilaita työmiesten ohella. Miliisi ei kyennyt kuitenkaan ylläpitämään järjestystä. Päinvastoin miliisimiestenkin ryhtyessä lakkoilemaan, kuten Helsingissä tapahtui kesäkuun lopulla, joutui yhteiskunta täydellisesti huligaaniainesten mielivallalle alttiiksi. Kaikenlaisia rikoksia, jopa murhiakin, tapahtui. Vihdoin hallitus sai luoduksi jälleen poliisivoiman, joka kykeni edes välttävästi huolehtimaan järjestyksenpidosta. Hallitus perusti syksymmällä vielä lisäksi erityisen 200-miehisen ratsupoliisiosaston, jota Saksanniemen kartanossa Porvoon lähellä ryhdyttiin kouluttamaan. Tämäkin voima oli niin vähäinen, ettei se kyennyt oloja rauhoittamaan. Päinvastoin sen olemassaolo ärsytti äärimmäisyysaineksia, kuten marraskuun suurlakon yhteydessä kävi ilmi.

Eräs yleisen levottomuuden pääsyistä oli elintarvikepula. Vuotuinen leipäviljanvajauksemme oli sodan alkupuolella voitu tyydyttää Venäjältä tapahtuvalla tuonnilla. Mutta sodan jatkuessa elintarviketilanne kiristyi myös Venäjällä, ja vallankumouksen jälkeisissä sekavissa olosuhteissa ei tuontia kyetty säännöllisesti hoitamaan. Viljatuotteiden säännöstely toimeenpantiin vuoden 1917 kesäkuussa, jotta selviydyttäisiin tulevaan satoon. Hallitus yritti myös saada viljantuotannon laajenemaan.

Heti vallankumouksen jälkeen alkoi myös Suomessa näkyä merkkejä siitä, että sosialistit aikoivat käyttää näin syntynyttä tilannetta pitkälle menevien yhteiskunnallisten uudistusten vaatimiseen. Huhtikuun lopulla esitettiin vaatimus 8 tunnin työaikalain

soveltamisesta maataloustöissä. Kun maanviljelijät eivät tähän suostuneet, aloitettiin lakko juuri parhaana kylvöaikana. Lakkolaiset estivät myös isäntiä itseään perheineen työskentelemästä pelloilla. Tällä tavoin aiheutettiin maan elintarvikehuollolle raskaita menetyksiä. Samanaikaisesti äärimmäisyyssuunnan lehdissä syytettiin maan porvarillisia aineksia tahallisesta elintarviketilanteen vaikeuttamisesta.

Kesällä 1917 puhkesi mellakoita myös voinpuutteen vuoksi. Kuiva kesä oli vähentänyt huomattavasti tuotantoa. Maassa oleville venäläisille joukoille meni myös melkoinen osa niukasta tuotannosta. Kun kansanhuollosta vastaava sosiaalidemokraatteihin kuuluva senaattori Vuolijoki ei kyennyt järkisyillä rauhoittamaan vastuuttomien kiihottajien yllyttämiä joukkoja, erosi hän elokuun alussa. Myös Tokoi jätti tällöin paikkansa. Palkkakysymyksetkin aiheuttivat levottomuuksia eri puolilla maata. Säännöstely-yrityksistä huolimatta hinnat olivat jatkuvasti kohonneet palkkatason mukautumatta siihen. Palkkatuloillaan elävien asema oli vaikeutunut myös inflaation johdosta. Venäläiset olivat suorittaneet paljon ostoja Suomessa sekä suorituttaneet mm. laajoja linnoitustöitä maassamme. Tämä toi Suomen Pankille runsaasti ruplia, jotka oli otettava vastaan todellista vaihtosuhdetta epäedullisempaan kurssiin. Kun ruplan arvo jatkuvasti aleni, veti se siten myös markan mukanaan. Elokuussa syntyneissä mellakoissa yritettiin mm. Helsingissä painostaa kaupunginvaltuustoa myöntämään työttömyysavustuksia ja palkankorotuksia. Mellakoitsijat olivat houkutelleet mukaansa venäläistä sotaväkeä, joka yhä enenevässä määrässä alkoi veljeillä suomalaisten äärimmäisyysainesten kanssa. Monin paikoin heidän onnistuikin painostaa viranomaiset haluamiinsa ratkaisuihin.

Myös eduskunta joutui samantapaisen painostuksen kohteeksi. Sosialistit vaativat ja saivat ajetuksi läpi kieltolain, uudet kunnallislait sekä 8 tunnin työ-

aikalain. Näin hyväksyttyjen kunnallislakien mukaan kunnan asioita hoitaa kolmeksi vuodeksi valittu kunnanvaltuusto. Valtuuston jäsenet valitaan yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden perusteella suhteellista vaalitapaa käyttämällä. Vähemmistönä olevien porvarillistenkin puolueiden jäsenten joukossa oli useita, jotka olivat valmiita suuriinkiin uudistuksiin. Vain nyt hyväksyttyjen lakien eräät yksityiskohdat olivat herättäneet heidän tyytymättömyyttään.

Eduskunnan tultua hajotetuksi nämä lait jäivät vahvistamatta. Vasta loppuvuodesta ne vahvistettiin olosuhteissa, jotka rauhattomuudessa vielä huomattavasti ylittivät siihen asti koetut ajat.

Kriitillinen marraskuu

Marraskuun 1. päivänä uusi eduskunta kokoontui. Jo heti ensimmäisestä istunnosta alkaen saatettiin havaita, että suuria asioita tulisi tapahtumaan. Eduskunnan puhemieheksi valittu pankinjohtaja Johannes Lundson lausui tervehdyspuheessaan, että Suomen on saatava itsensä hoitaa omia kohtaloitaan. Joskaan vielä ei ollut kysymys täydellisen itsenäisyyden saavuttamisesta, niin joka tapauksessa vaadittiin Venäjän ja Suomen välisten suhteiden tarkistamista Suomen oikeuksien lisäämisen merkeissä. Sosialistit puolestaan esittivät jyrkkäsanaisessa julistuksessaan "Me vaadimme" oman yhteiskunnallisia ja taloudellisia uudistuksia käsittävän ohjelmansa, joka "turhat muodollisuudet" syrjään heittäen oli heti toteutettava.

Marraskuun 7. päivänä bolshevikit ottivat Venäjällä vallan käsiinsä. Väliaikaisen hallituksen toimintaa valvovat Pietarin ja Moskovan työläis- ja sotamiesneuvostot olivat vähitellen joutuneet taitavasti ja määrätietoisesti toimineiden bolshevikkien käsiin. Väliaikaisen hallituksen kannatus väheni päivä päivältä. Syynä siihen oli ollut ennen kaikkea sodan

Kriitillinen marraskuu.

jatkaminen, vaikka kansa kaipasi ennen kaikkea rauhaa. Lupaamalla aikaansaada rauhan bolshevikit voittivat lukuisasti kannattajia itselleen. Jatkuvat sotilaalliset vastoinkäymiset hävittivät syksyn kuluessa loputkin Kerenskin hallituksen arvovallasta ja joukkojen kuuliaisuudesta. Bolshevikkien kaappaus onnistui siten yllättävän helposti.

Heti vallankaappauksesta tiedon saatuaan eduskunta vihdoinkin ratkaisi kysymyksen korkeimman vallan haltijasta maassamme. Sosialistien äänestäessä vastaan päätettiin valita kolmimiehinen valtionhoitajakunta korkeinta valtaa käyttämään.

Sosialistit eivät aikoneet alistua tappioonsa. Se kiihotus, jota voimassa olevaa yhteiskuntajärjestystä vastaan oli harjoitettu työväestön piirissä, oli tehonnut ehkäpä paremmin kuin monet johtajista olisivat toivoneetkaan. Joukot alkoivat olla vallankumous-

tunnelmassa ja vaativat suoraa toimintaa. Sosiaalidemokraattisen puolueen puoluetoimikunta muodosti työväen vallankumouksellisen keskusneuvoston, joka sai huolekseen asian edelleen viemisen. Täällä keskusteltiin vallankaappauksesta, mihin Lenin oli kehoittanut Suomen työläisiä. Siihen ei kuitenkaan uskallettu vielä ryhtyä. Sen sijaan ammattijärjestöjen edustajakokouksen taholta esitettiin eduskunnalle uhkavaatimus, jonka mukaan mm. valtalaki oli julkaistava ja kesällä hyväksytyt lait toimeenpantava. Kun eduskunta ei alistunut näihin vaatimuksiin, julistettiin suurlakko, jonka oli määrä alkaa marraskuun 13. päivänä.

Suurlakko toi mukanaan yleisen turvattomuuden tunteen. Jo syksyllä uudelleen henkiin herätettyjen punakaartien piti huolehtia järjestyksen ylläpidosta yhdessä työväen miliisin kanssa. Ne eivät kuitenkaan kyenneet turvaamaan järjestyksen säilymistä. Vaikka lakon johto oli nimenomaan varottanut mm. yksityisistä kostoteoista, tapahtui niitä runsaasti. Juuri lakon aattona, marraskuun 7. päivänä, eräs maamme huomattavimmista liikemiehistä, maanviljelysneuvos Alfred Kordelin oli joutunut tällaisen kostoteon uhriksi. Suurlakon päivinä verityöt jatkuivat. Venäläisten tukemat huligaaniainekset toimittivat kotietsintöjä, vangitsivat, pahoinpitelivät, vieläpä murhasivatkin aseettomia kansalaisia. Paikka paikoin syntyi punakaartilaisten ja porvarillisten ainesten jo kesällä perustamien suojeluskuntien välillä yhteenottojakin.

Näissä olosuhteissa eduskunta joutui ratkaisemaan kantansa sosialistien vaatimuksiin. Marraskuun 15. päivän istunnossaan eduskunta päätti itse käyttää sitä valtaa, joka oli kuulunut keisarisuuriruhtinaalle. Siten vielä samana yönä pidetyssä istunnossa vahvistettiin kunnallislait sekä työaikalaki.

Sosialistit olivat näin saaneet vaatimuksensa toteutetuksi. Siihen tyytymättä punakaarti miehitti senaatintalon ja esti senaatin toiminnan.

Työväen vallankumouksellisessa keskusneuvostossa keskusteltiin vallankaappauksestakin, mutta ajatus ei saanut riittävää kannatusta. Lakko päätettiin myös lopettaa, mikä tapahtuikin. — Vielä marraskuun lopulla pitämässään puoluekokouksessa sosialistit jälleen keskustelivat vallankaappauksen suorittamisesta. Etenkin edellisen eduskunnan puhemiehenä toiminut Kullervo Manner, Eero Haapalainen, punaisten tuleva ylipäällikkö, sekä tuleva ulkoministeri Yrjö Sirola kannattivat sitä. Mutta enemmistö hylkäsi nämä suunnitelmat mm. Eetu Salinin, K. H. Wiikin, Edvard Gyllingin ja Taavi Tainion niitä vastustaessa. O. W. Kuusinen yritti sovitella ja saikin aikaan sovitteluratkaisun, joskaan maltillisen suunnan kannattajat eivät olisi halunneet millään tavoin vastata jyrkemmän siiven toiminnasta.

Sisäinen rauha oli siten vielä, joskin vain nipin napin, saatu pelastetuksi, kun eduskunta ryhtyi toteuttamaan maamme lopullista irroittamista Venäjästä.

ITSENÄISYYDEN AIKA

ITSENÄISEN SUOMEN RASKAS ALKUTAIVAL

Itsenäisyysjulistus

Kun marraskuun suurlakon aiheuttamat levottomuudet päättyivät, ryhdyttiin uutta hallitusta kokoamaan. Sekä porvarilliset puolueet että sosialistit esittivät oman senaattorilistansa, kun yhteisymmärrykseen ei päästy. Eduskunnan voimasuhteiden mukaisesti porvarillisten puolueiden lista voitti. Maamme asioiden johtoon tuli siten Svinhufvudin johtama ns. itsenäisyyssenaatti, johon kuuluivat Svinhufvudin ohella Onni Talas, Arthur Castrén, Aleksander Frey, Juhani Arajärvi, E. N. Setälä, Kyösti Kallio, E. Y. Pehkonen, Jalmar Castrén, Heikki Renvall ja O. W. Louhivuori.

Svinhufvudin senaatti piti tärkeimpänä tehtävänään Suomen valtiollisen itsenäisyyden turvaamista, minkä lisäksi se valmistautui esittämään uuden kansanvaltaisen hallitusmuodon maallemme. Myös huomattavia taloudellisia, sosiaalisia ja hallinnollisia uudistuksia luvattiin.

Itsenäisyysjulistuksen antamisella alkoikin jo olla kiire. Venäjän uusi hallitus valmistautui parhaillaan välirauhanneuvotteluihin Saksan kanssa, ja Saksan toivottiin tällöin painostavan Venäjää Suomen hyväksi. Saksan taholta luvattiinkin tukea maamme itsenäisyyspyyteitä sekä koettaa saada Venäjä vetämään Suomessa olevat venäläiset joukot pois maasta, mikäli Suomi julistautuisi itsenäiseksi.

Joulukuun 4. päivänä senaatti saapui kokonaisuudessaan eduskunnan täysistuntoon tuoden mukanaan ehdotuksen itsenäisen Suomen tasavallan hallitus-

muodoksi. Jättäessään tämän eduskunnalle senaatin puheenjohtaja Svinhufvud perusteli nyt annettavan itsenäisyysjulistuksen tarpeellisuutta. Samalla hän ilmoitti hallituksen aikovan heti kääntyä muiden valtojen puoleen niiden tunnustuksen saamiseksi. Lyhyessä vastauspuheessaan eduskunnan puhemies kiitti senaattia tästä ilmoituksesta. Juhlallisen tunnelman vallitessa hallituksen jäsenet poistuivat eduskunnan istunnosta.

Joulukuun 6. päivänä pidetyssä täysistunnossa eduskunnan porvarilliset puolueet esittivät hyväksyttäväksi seuraavan julkilausuman:

> "Sen johdosta, että hallitus on tehnyt eduskunnalle esityksen uudeksi hallitusmuodoksi, joka on rakennettu sille pohjalle, että Suomi on riippumaton tasavalta, eduskunta korkeimman valtiovallan haltijana päättää puolestaan hyväksyä tämän periaatteen ja hyväksyä myös, että hallitus, saattaakseen Suomen valtiollisen itsenäisyyden tunnustetuksi, ryhtyy niihin toimenpiteisiin, jotka hallitus on sitä varten tarpeellisiksi ilmoittanut."

Sosialistit esittivät oman julkilausuma-ehdotuksensa, jonka mukaan maamme itsenäisyys oli aikaansaatava Venäjän kanssa käytävillä neuvotteluilla. Eduskunta hyväksyi kuitenkin porvarillisten puolueiden ehdotuksen.

Näin maamme oli melkein vuosituhantisen vieraan herruuden jälkeen julistettu itsenäiseksi. Mutta ennen kuin tämä itsenäisyysjulistus sai käytännössä arvoa, oli kansallamme vielä pitkä ja raskas tie kuljettavana.

Ulkovallat tunnustavat Suomen itsenäisyyden

Hallitus ryhtyi heti toimenpiteisiin ulkovaltojen tunnustuksen hankkimiseksi itsenäisyysjulistukselle. Ensimmäisenä oli saatava Venäjän tunnustus, sillä monet valtiot, kuten esim. Saksa, olivat asettaneet

sen oman tunnustuksensa ehdoksi. Tämän tunnustuksen saamisen ei pitänytkään olla vaikeata, sillä Venäjän uudet valtiaat olivat jo ennen valtaan pääsyään luvanneet tunnustaa Suomen itsenäisyyden. Alustavien neuvottelujen jälkeen, joita myös sosialistien taholta oli käyty Venäjän uusien vallanpitäjien kanssa, senaatin puheenjohtaja Svinhufvud lähti viimeisen ministerivaltiosihteeri Enckellin ja tohtori Idmanin kanssa Pietariin esittämään Suomen hallituksen pyynnön neuvostohallitukselle.

Lähetystö jätti kansankomissaarien neuvostolle kirjelmän, jossa lausuttiin onnittelut Venäjän kansalle ja pyydettiin Venäjän tunnustusta Suomen itsenäisyydelle mm. viitaten siihen, että vallankumous oli tunnustanut kansojen itsemääräämisoikeuden. Lopuksi esitettiin vielä toivomus hyvien naapurisuhteiden säilymisestä Venäjän ja Suomen välillä. Joulukuun 31. päivänä kansankomissaarien neuvosto antoi mm. Leninin, Trotskin ja Stalinin allekirjoittaman vastauksen, jossa luvattiin esittää toimeenpanevalle keskuskomitealle Suomen tasavallan valtiollisen itsenäisyyden tunnustaminen. Tammikuun 4. päivänä tämä keskuskomitea hyväksyi neuvostohallituksen esityksen. Suomen hallituksen ja Suomen työväenluokan edustajien kanssa oli asetettava erityinen komitea selvittelemään Suomen Venäjästä eroamisesta aiheutuvia käytännöllisiä kysymyksiä.

Venäjä oli siten tunnustanut Suomen itsenäisyyden, joskin keskuskomitean vaatimus myös työväestön edustajien ottamisesta mukaan eroa käytännössä järjestämään merkitsi selvää sekaantumista Suomen sisäisiin asioihin. Nyt muidenkin valtojen tunnustuksia alkoi saapua. Tammikuun 4. päivänä Saksa ja Ruotsi antoivat myöntävän vastauksen Suomen hallituksen esitykseen. Samana päivänä myös Ranska tunnusti maamme itsenäisyyden, ennen kuin tunnustusta oli edes ehditty siltä pyytääkään. Tammikuun kuluessa saapuivat myös Tanskan, Norjan, Itävalta-Unkarin, Hollannin, Sveitsin, Espanjan,

Bulgarian, Turkin ja paavin tunnustukset. Vain Englanti ja Yhdysvallat olivat edelleen pidättyväisellä kannalla Venäjän sisäisestä kehityksestä epävarmoina.

Suomi oli siis näin saavuttanut myös kansainvälisen tunnustuksen itsenäisyydelleen. Mutta Suomen nuoren tasavallan asema oli vielä erittäin epävarma. Itsenäisyytemme tunnustamisesta huolimatta Venäjä piti edelleen maassa huomattavan suurta sotavoimaa, jonka vastapainoksi Suomen hallitus ei voinut asettaa mitään. Eri yhteiskuntaluokkien väliset vastakohtaisuudet kärjistyivät jatkuvasti työväestön äärimmäisyysainesten ajautuessa yhä pitemmälle yhteiskunnallista vallankumousta kohti. Vuoden 1917 loppupuolella vallinnut levoton tunnelma ei siten uuden vuoden puolelle siirryttäessä lainkaan lieventynyt. Nuoren tasavallan aavistettiin olevan ulkopoliittisista menestyksistään huolimatta vaikean sisäisen kriisin edessä.

Sisällissota puhkeaa

Vuoden 1917 lopussa sattui tapahtumia, jotka järkyttävällä tavalla osoittivat maamme laillisen hallitusvallan heikkouden. Turun kaupungissa oli järjestyksen ylläpitäminen suurlakon aikana joutunut työväen asettaman miliisin käsiin. Tämä oli vanginnut läänin maaherran ja Turun poliisipäällikön. Lakon loputtuakaan miliisi ei vapauttanut vangittuja vaan vaati, että sen oli saatava huolehtia järjestyksen ylläpidosta Turussa. Senaatti ei suostunut näihin vaatimuksiin, muttei kyennyt tekemään mitään venäläisen sotaväen tukemia vallankumouksellisia vastaan. Lopuksi miliisi teki lakon, joten kaupunki jäi ilman minkäänlaista järjestysvaltaa. Turun huligaaniainekset ryhtyivät silloin ryöstämään keskikaupungin liikkeitä. Mellakat jatkuivat senaatin asioihin puuttumisesta huolimatta. Monet sosialistitkin pa-

heksuivat Turun tapahtumia. Vihdoin saatiin aikaan sovinto senaatin tehtyä lakkolaisille myönnytyksiä.

Nämä Turun mellakat sekä monet muut selkkaukset aiheuttivat hallituksen taholta esityksen, jossa vaadittiin hallitukselle valtuuksia lujan järjestysvallan luomiseksi. Tammikuun 12. päivänä eduskunta hyväksyi hallituksen esityksen. Vähemmistöön jääneet sosialistit eivät pitäneet tällaista toimenpidettä suotavana; mm. Kullervo Manner väitti, että esityksen takana oli vain porvariston pyrkimys sotajoukon luomiseen luokkaetujensa suojelemiseksi. Senaatti vetosi myös yhä uudelleen venäläisiin sotilasviranomaisiin venäläisten joukkojen vetämiseksi pois maasta. Niin kauan kuin maassa oli tällainen kotimaisten viranomaisten määräämisvallasta riippumaton sotavoima, ei maamme itsenäisyys ollut varmalla pohjalla. Venäläiset joukot olivat myös suureksi osaksi syypäänä maan sisäiseen rauhattomuuteen, sillä kotimaiset äärimmäisyysainekset saivat niiltä tukea ja aseita hallituksenvastaisessa toiminnassaan. Senaatin ponnistukset maan rauhoittamiseen tähtäävän järjestysvallan luomiseksi olivat kuitenkin jo myöhässä. Yhteiskunnallisen vallankumouksen toimeenpanemiseen pyrkivät äärimmäisyysainekset olivat jo ehtineet luoda punakaarteista välineen, jolla heidän päämääränsä näytti olevan toteutettavissa. Punakaarti oli oppinut suurlakon aikana tuntemaan voimansa ja pyrki toimimaan sosiaalidemokraattisen puolueen johdosta riippumatta. Puolueen johtoon kuuluvat maltilliset ainekset eivät saaneet hyväksytyksi vaatimustaan punakaartin alistamisesta puoluejohdon määräämisvaltaan. Joulukuun puolivälissä kaarti järjestäytyi sotilaalliseksi, koko maan käsittäväksi järjestöksi. Ylipäälliköksi valittiin Ali Aaltonen, joka oli Venäjällä saanut upseerikoulutuksen ja osallistunut nuorena upseerina Japanin sotaan. Aseista vain oli edelleen puutetta, sillä maassa olevat venäläiset joukot eivät luovuttaneet niitä kuin vähässä määrin.

Myös porvarillisella taholla oli ryhdytty valmistautumaan aseelliseen toimintaan. Aktivistit olivat jo maaliskuun vallankumouksen jälkeen laskelmoineet, että maamme irroittaminen Venäjästä saattaa olla vain aseilla toteutettavissa. Tämän vuoksi aktivistien toiminta järjestettiin uudelleen. Jo aikaisemmin olemassa ollut ”Aktiivinen Keskusjärjestö”, A.K., muodostettiin uudelleen entistä laajemmalla pohjalla. Siihen tulivat nyt kuulumaan valtioneuvos Alexis Gripenberg, ratsumestari Harald Åkerman, lääk. ja kir. tri Eino Suolahti, tuomari Otto Åkesson, lääk. kand. Sven Donner, fil.maisterit Eino Välikangas ja Thure Svedlin sekä fil.kand. Elmo E. Kaila. Tämä järjestö tuli olemaan itsenäisyystaistelun valmistelussa korkeimpana elimenä. Sen ohella varsinaisista sotilaallisista valmisteluista huolehti entisten Haminan kadettien muodostama sotilaskomitea eli M.K., jonka aktiivisimpia jäseniä oli ratsumestari Hannes Ignatius. Sotilaskomitean toimesta otettiin kesällä 1917 yhteys Saksan sodanjohtoon, jolle ehdotettiin yhteistoimintaa Suomessa olevien venäläisten joukkojen karkottamiseksi. Saksalaiset eivät kuitenkaan ryhtyneet ehdotettuihin sotatoimiin. Aseita sen sijaan saatiin jonkin verran. Samoin joukko jääkäreitä palasi aselaivojen mukana kotimaahan. A.K:n toimesta maa oli jaettu sotilaallisen toiminnan valmistelua varten piireihin, joihin kunnittain perustettiin taisteluosastoja. Näiden salaamissyistä palokunniksi tai urheiluseuroiksi nimitettyjen osastojen nimeksi vakiintui myöhemmin suojeluskunta. Helsingissä E. Kailan johdolla toimiva ”Uusi Metsätoimisto” huolehti suojeluskuntien perustamisesta ja koulutuksesta. Maahan tulleet aseet jaettiin suojeluskunnille, jotka harvoista tähän mennessä saapuneista jääkäreistä saivat kipeästi kaipaamiaan kouluttajia.

Aluksi sosialistit olivat suhtautuneet myönteisesti suojeluskuntiin ja liittyneet lukuisasti niihin. Mutta jo loppukesällä heidän asenteensa muuttui. Sosialistienemmistöisen eduskunnan hajottaminen hävitti

heidän keskuudessaan uskon siihen, että heidän ohjelmaansa kuuluvat suuret yhteiskunnalliset uudistukset olisivat aikaansaatavissa eduskunnan avulla. Porvarillisten piirien toiminnassa oltiin näkevinään vain luokkaetujen ajamista. Tämä jyrkensi luokkavastakohtia ja vahvisti vallankumouksellista mielialaa työväestön keskuudessa. Yhteistoiminta suojeluskuntien kanssa ei siten enää tullut kysymykseenkään. Päinvastoin niissä alettiin nähdä tuleva vihollinen.

Suunnitellessaan järjestyksen palauttamista maahan senaatti asetti toivonsa suojeluskuntiin, jotka tottelivat laillisen esivallan käskyjä. Sotilaskomitea oli jatkanut jo edellisenä vuonna aloitettuja vapaustaistelun valmisteluja. Sen toiminta ei ollut kuitenkaan ollut riittävän tehokasta tämän johtoelimen komiteanluonteen vuoksi. Tammikuun alkupuolella vastikään Venäjältä palannut kenraaliluutnantti Mannerheim alkoi eräiden ystäviensä pyynnöstä, jotka tunsivat hänen loistavan sotilasuransa Venäjällä, osallistua sotilaskomitean kokouksiin. Kohta myös komitean keskuudessa havaittiin, että tässä oli tarjolla poikkeuksellinen kyky vapaustaistelumme johtoon. Komitea pyysi Mannerheimiä puheenjohtajakseen, ja senaatti tarjosi hänelle toistaiseksi vielä olemattomien järjestysvoimiensa päällikkyyttä. Mannerheim otti tarjotun tehtävän tammikuun 16. päivänä vastaan sillä nimenomaisella edellytyksellä, ettei hallitus pyytäisi vapaustaistelussa ulkomaiden asioihin puuttumista. Kansan vapaudella on vain silloin pysyväistä arvoa, jos se on saavutettu omilla ponnistuksilla ja uhrauksilla. Lahjaksi saatu tai vieraan avun turvin saavutettu vapaus menetetään helposti. Kenraali toivotti kyllä ulkomaiset vapaaehtoiset ja aseavun tervetulleeksi. — Kun senaattori Svinhufvud hyväksyi nämä ehdot, suostui Mannerheim senaatin pyyntöön. Ensi tilassa hän lähti Vaasaan. Tammikuun 19. päivänä sinne saavuttuaan hän

heti ryhtyi nyt jo varsin läheisessä tulevaisuudessa puhkeavan vapaustaistelun vaatimiin valmisteluihin.

Koska uhkaava sota näytti muodostuvan paitsi venäläisiä vastaan käytäväksi vapaustaisteluksi myös kansalaissodaksi, sen puhkeaminen koetettiin vielä viime hetkessä estää. Svinhufvudin henkilökohtaisesti venäläisillä sotalaivoilla vallankumouksellisten matruusien kanssa käymissä neuvotteluissa saatiinkin aikaan sopimus suojeluskuntalaisten ja venäläisten joukkojen välisten yhteenottojen välttämisestä vastaisuudessa. Mutta sosialistien äärimmäisyysaineksiin eivät mitkään sovitteluyritykset enää tehonneet. Tammikuun 22. päivänä pidetyssä sosiaalidemokraattisen puoluetoimikunnan kokouksessa enemmistö oli torjunut jyrkemmän siiven vaatimuksen vallankaappaukseen ryhtymisestä. Mutta jo seuraavana päivänä vähemmistöön jäänyt jyrkempi siipi ajoi uhkauksilla tahtonsa läpi. Uusi, äärimmäisyysmiehistä kokoonpantu puoluetoimikunta ryhtyi heti valmistelemaan vallankaappausta. Punakaartin liikekannallepano käskettiin aloittaa tammikuun 27. päivän vastaisena yönä, ja sen tuli olla loppuunsuoritettu kolmessa päivässä. Samalla punakaarti sai ohjeet vallankaappauksen suorittamisesta.

Tapahtumien kehitystä olivat omiaan jouduttamaan ne avoimet yhteenotot, joita eri puolilla maata oli sattunut suojeluskuntalaisten ja venäläisten sekä punakaartilaisten kesken. Tammikuun 20. päivän vastaisena yönä Pietisen tehtaalla Viipurissa sattunut kahakka aiheutti Karjalan suojeluskuntalaisten marssin Viipuriin järjestystä palauttamaan. Mutta kun suojeluskuntalaisten voimat olivat odotettua vähäisemmät, oli heidän vetäydyttävä ensin Venäjänsaareen Viipurin ulkopuolelle, mistä joukko myöhemmin murtautui eversti Aadolf Aminoffin johdolla Kämärän kautta Antreaan. — Viipurin tapahtumat kiirehtivät myös Joensuussa, Sortavalassa, Antreassa ja Vuoksenniskalla olevien venäläisten varuskuntien aseista riisumista, mikä suoritettiin tammikuun 23.—

24. päivinä. Suojeluskuntajoukot olivat siten puhdistaneet Karjalan vihollisista Vuoksea myöten, josta muodostui karjalaisten puolustuslinja. Pohjanmaalla oli myös jo riisuttu aseista pienehköjä venäläisjoukkoja.

Kenraali Mannerheim olisi omasta puolestaan halunnut vielä lykätä avoimen välienselvittelyn myöhemmäksi. Hän oli lähtenyt Etelä-Pohjanmaalle muodostaakseen siitä tulevan vapaustaistelun tukialueen. Väestön isänmaallisuus, maakunnan taloudellinen omavaraisuus sekä hyvät yhteydet tekivät sen siihen erittäin sopivaksi. Mutta pohjalaisten valmistelut olivatkin vielä enemmän kesken, kuin hän oli otaksunut. Suojeluskuntajoukkojen aseistaminen ja kouluttaminen olisi vaatinut vielä aikaa. Mutta tammikuun 21. päivänä saapui Pohjanmaalle tieto, että Etelä-Suomesta oli tulossa venäläistä sotaväkeä riisumaan Pohjanmaan suojeluskunnat aseista. Lisävoimien tulo Pohjanmaalle olisi saattanut venäläisiä muutoinkin heikommat suojeluskunnat kokonaan alakynteen ja tehnyt koko vapaustaistelun aloittamisen mahdottomaksi. Toisaalta Mannerheim oli havainnut, että Pohjanmaan suojeluskuntia oli jo nyt äärimmäisen vaikeata saada pysymään aloillaan. Kaikkien näiden tosiasioiden valossa Mannerheim teki tammikuun 25. päivänä päätöksen Etelä-Pohjanmaan venäläisten varuskuntien aseistariisumisesta.

Samana päivänä kuin Mannerheim teki tämän päätöksensä, oli senaatti siitä riippumatta Helsingissä julistanut suojeluskunnat hallituksen joukoiksi. Seuraavan päivän iltana osa senaattoreista matkusti Vaasaan muodostaakseen siellä maan hallituksen, jos uhkaava kapina todella puhkeaisi. Senaattorit Renvall, Frey ja Pehkonen pääsivät onnellisesti Seinäjoelle, mutta sen pohjoispuolella heitä kuljettava juna syöstiin kiskoilta. Rataa vartioivat suojeluskuntalaiset olivat luulleet junaa odotetuksi venäläiseksi sotilasjunaksi ja estivät tällä tavoin sen kulun. Tapahtumasta onnellisesti selvinneet senaattorit kuljetet-

Pohjalaiset riisuvat venäläisen sotaväen aseista.

tiin Ylihärmään. Täällä he kohtasivat yllätyksekseen kenraali Mannerheimin, joka sieltä käsin johti vapaussodan ensimmäistä operaatiota, samana yönä alkanutta Etelä-Pohjanmaan venäläisten varuskuntien aseistariisumista.

Tammikuun 27. päivän iltana myös punakaartin yleisesikunta antoi joukoilleen käskyn ryhtyä toimeenpanemaan jo kauan haudottua vallankaappausta. Keskiyön seuduilla aloittivat Siltasaarelle kootut punakaartilaisjoukot Helsingin miehittämisen ja saivat yllätyksekseen kaupungin vastarinnatta haltuunsa.

Sisällissota oli alkanut.

Vapaussota

Punakapinan puhkeaminen oli osoittanut, että kenraali Mannerheimin tilanteen arvostelu ja päätös tammikuun 25. päivänä oli osunut oikeaan. Tämä

päätös oli ollut äärimmäisen rohkea. Kenraali aikoi aloittaa huonosti aseistetuilla ja kouluttamattomilla suojeluskuntajoukoilla sotatoimet venäläisjoukkoja vastaan, jotka olivat hyvin aseistettuja ja joilla oli sotakokemusta. Hänellä ei ollut varmaa tietoa edes omien joukkojensa vahvuudestakaan, jotka oli asetettava n. 40 000 venäläistä ja 20 000—30 000 punakaartilaista vastaan. Mutta Mannerheim ei epäröinyt kerran päätöksen tehtyään, ja menestys kruunasi tämän pohjoismaiden sotahistorian rohkeimpiin kuuluvan sotapäällikönteon.

Etelä-Pohjanmaa puhdistettiin tammikuun loppuun mennessä. Melkein aseettomat suojeluskuntajoukot olivat siten riisuneet aseista n. 5 000 venäläistä ja ottaneet suuren sotasaaliin. Tämä ainoalaatuinen suoritus on kouraantuntuvana osoituksena talonpoikaisten suojeluskuntajoukkojen urheudesta ja yritteliäisyydestä. Helmikuun alkupäivinä puhdistettiin osin kiivaitakin taisteluita käyden Pohjois-Pohjanmaa. Valkoisen armeijan selusta oli täten turvattu ja yhteydet ulospäin avattu. — Samoihin aikoihin olivat Karjalan suojeluskuntajoukot torjuneet vihollisen hyökkäykset Antreassa ja asettuneet puolustukseen Valkjärvellä sekä Raudussa. Kun vielä Kuopion ja Varkauden punaiset tukikohdat oli vallattu, kulki Valkoisen ja Punaisen Suomen välinen rintamalinja suunnilleen Ruoveden—Vilppulan—Mäntyharjun—Ahvolan tasolla Suomen poikki.

Tammikuun 28. päivänä punaisten toimeenpaneva keskuskomitea asetti Helsingissä Suomen kansanvaltuuskunnan, josta tuli Punaisen Suomen väliaikainen vallankumoushallitus. Tärkeimmät paikat olivat äärimmäisyysmiesten hallussa: Kullervo Manner oli puheenjohtajana ja Yrjö Sirola hoiti ulkoasioita. Sisäasiat jäivät Eero Haapalaisen vastuulle. Hänet nimitettiin myös jo kapinan kolmantena päivänä punakaartin ylipäälliköksi. Apulaisekseen hän sai Ali Aaltosen.

Punaisten sodanjohto ei osannut käyttää kapinan

puhjetessa vallinnutta sille edullista tilannetta hyväkseen. Sen sijaan että se olisi lähettänyt joukkonsa hyökkäämään pohjoiseen ja ottanut valkoisille elintärkeän Haapamäen—Pieksämäen rautatien haltuunsa, punaiset jäivät puolustuskannalle. Aaltosta huolestutti erityisesti aseiden puute, venäläisten päävoimien pysytteleminen erillään valkoisten ja punaisten välisestä taistelusta ja Etelä-Suomessa toimivat suojeluskuntajoukot. Niinpä hän ensiksi suuntasi voimansa aktiivisina esiintyneitä Uudenmaan suojeluskuntia vastaan. Helmikuun puoliväliin mennessä nämä yhteensä parituhatta miestä käsittävät joukot joko pakotettiin antautumaan tai vetäytymään saaristoon. — Samoihin aikoihin oli Uudenkaupungin noin 600-miehinen suojeluskunta marssinut Ahvenanmaalle kapteeni Fabritiuksen johdolla ja alkanut menestyksellä puhdistaa Ahvenanmaata siellä olevista venäläisistä joukoista. Ruotsin meriministeri antoi suojeluskunnalle harhaannuttavia tietoja kenraali Mannerheimin käskystä, joten suojeluskunta lopuksi vastoin ylipäällikön käskyä jätti aseensa ruotsalaisille ja siirtyi Ruotsin kautta Suomeen. Täällä vasta se sai tietää joutuneensa petetyksi. Ruotsalaiset miehittivät toistaiseksi Ahvenanmaan.

Vapaussodan ylipäällikkö.

Etelä-Suomen hajanaiset suojeluskunnat tekivät hyvän palveluksen valkoiselle armeijalle kiinnittäessään punaisten huomion puoleensa niin kauaksi aikaa, että valkoisten puolustus ehdittiin järjestää.

Pohjanlahden ja Näsijärven välille muodostettiin Satakunnan ryhmä, jonka komentajaksi ylipäällikkö määräsi eversti Linderin. Näsijärven ja Päijänteen välisestä rintamakaistasta vastasi Hämeen ryhmän komentaja eversti Wetzer. Siitä vasemmalle Saimaaseen asti ulottui kenraalimajuri Löfströmin komentaman Savon ryhmän kaista. Saimaan ja Laatokan välisellä alueella toimivan Karjalan ryhmän komentajana toimi jääkärikapteeni Sihvo.

Länsi-Suomessa olevien venäläisten joukkojen komentaja, eversti Svetshnikov oli heti sodan puhjettua asettunut punaisten puolelle. Saman kannan omaksui myös Viipurissa toimiva 42. ven. armeijakunnan esikunta, jonka alaisia useimmat Suomeen sijoitetuista joukoista olivat. Vastoin bolshevikkihallituksen lupausta sen joukot siis ryhtyivät taistelemaan Suomen laillista hallitusta vastaan, vaikka tämän hallituksen taholta venäläisille joukoille tarjottiin mahdollisuus häiritsemättä poistua Suomesta.

Svetshnikov tajusi hyvin Haapamäen—Pieksämäen radan merkityksen valkoisten sotatoimille ja päätti heti valloittaa Haapamäen. Tällöin Karjala olisi saatu erotetuksi Pohjanmaasta. Hänen Tampereelta käsin Vilppulan ja Ruoveden suuntiin suorittamansa hyökkäykset kuitenkin torjuttiin. Punaisten joukkojen vapauduttua Etelä-Suomesta helmik. 21. päivänä alkoi punaisten yleishyökkäys Päijänteen ja Pohjanlahden välillä sekä Karjalassa. Etenkin Ruovedellä, Vilppulassa, Ahvolassa ja Raudussa valkoiset joutuivat kestämään ankaraa painostusta, mutta pitivät asemansa. Maaliskuun 9. päivänä punaiset aloittivat uuden hyökkäyksen, jonka tavoitteena oli jälleen Haapamäen—Pieksämäen rata. Punaisten päävoimat, n. 15 000 miestä, hyökkäsivät Päijänteen länsipuolella. Painostus oli ankarin Tampereen—Haapamäen radan suunnassa, missä punaisilla oli n. 6 000 miestä 2 800 valkoista vastassa.

Tämänkin hyökkäyksen tyrehdyttyä punaiset eivät enää kyenneet uusimaan hyökkäystään, vaan aloite

siirtyi valkoisille. Kenraali Mannerheim katsoikin yleistilanteen välttämättä vaativan hyökkäykseen ryhtymistä, vaikkeivät kaikki valmistelut olleetkaan vielä loppuunsuoritetut. Hallitus, mm. Helsingistä kaapatulla jäänsärkijä Tarmolla Tallinnaan ja sieltä edelleen Saksan kautta kotimaahan palannut senaattori Svinhufvud, oli nimittäin vastoin ylipäällikön mielipidettä pyytänyt Saksaa sekaantumaan sotaan ja lähettämään joukkojaan Suomeen. Paitsi edellä mainitusta syystä ylipäällikkö oli vastustanut tätä ajatusta myös siksi, että Saksan apu saattaisi antaa punaisille aiheen väittää, että Suomen porvaristo kävi saksalaisten avulla luokkasotaa oman maan työväestöä vastaan. Tämä saattaisi myrkyttää eri kansalaisryhmien välit vuosikymmeniksi. Lopuksi Saksan apu saattaisi sekoittaa maamme suursotaan, missä sillä ei ollut mitään etuja voitettavanaan. Nämä Mannerheimin erinomaisen painavat perustelut eivät kuitenkaan kyenneet muuttamaan hallituksen näkökantaa. Haluttiin saada sota loppumaan mahdollisimman nopeasti, ja tämän katsottiin voivan tapahtua vain Saksan avulla. Saksa olikin nyt halukas siihen pakottaakseen Neuvosto-Venäjän lopullisesti rauhaan ja valvoakseen etujaan Itä-Karjalassa.

Ylipäällikkö taipui lopuksi hallituksen kantaan, vaikka hän oli jo välillä ajatellut eroamistakin. Hänen vaatimuksestaan kaikki Suomeen saapuvat saksalaiset joukot alistettiin hänen komentoonsa. Jotta Suomen vapautumisen ei voitaisi väittää tapahtuneen saksalaisten avulla, oli punaisista saavutettava ratkaiseva voitto jo ennen saksalaisten maahantuloa. Tässä mielessä valittiin hyökkäyskohteeksi Tampere, Viipurin ohella punaisten vahvin tukikohta.

Jo heti sodan alussa ylipäällikkö oli ollut selvillä siitä, että hyökkäyskykyisen armeijan luominen oli välttämätöntä sodan voittamiseksi. Tätä varten saatettiin vuoden 1878 asevelvollisuuslaki jälleen voimaan. Asevelvollisuuslain perusteella palvelukseen kutsutuista ryhdyttiin kouluttamaan varsinaista

hyökkäysarmeijaa. Koulutus tehostui valtavasti, kun jääkärien pääjoukko oli saapunut kotimaahan helmikuun 25. päivänä. Yli tuhannen jääkärin astuminen valkoisen armeijan riveihin vahvisti valkoisten voitonuskoa huomattavasti. Jääkärien ja ylipäällikön välillä syntyi kuitenkin aluksi vaikea erimielisyys jääkärien käyttötavasta. Jääkärit toivoivat itse erityisen hyökkäysprikaatin muodostamista, johon jääkärien lisäksi otettaisiin parhaita suojeluskuntalaisia. Tämän prikaatin piti sitten olla tienavaajana hyökkäyksessä. Ylipäällikkö ei tahtonut tällä tavoin tuhlata Suomen armeijan parasta upseeri- ja aliupseeriainesta, joka hänen mielestään oli varattava asevelvollisen armeijan johtajaksi ja kouluttajaksi. Vihdoin tämä kiista saatiin selvitetyksi ylipäällikön kannan tultua hyväksytyksi.

Maaliskuun puolivälissä valkoinen armeija oli valmiina aloittamaan ensimmäisen suurhyökkäyksensä. Aluksi pyrittiin saartamaan punaisten päävoimat Oriveden seuduille. Eversti Wetzerin sitoessa rintamahyökkäyksellä Tampereelta Haapamäelle johtavan radan suunnassa toimivat punaiset voimat tuli eversti Wilkaman komentaman Jämsän ryhmän edetä Längelmäen kautta Orivedelle ja siellä katkaista punaisten etelään johtavat yhteydet. Ruotsalaisen eversti Hjalmarsonin johtaman Virtain osaston tuli vallata Kuru ja suojata Wetzerin oikea sivusta. Lopuksi eversti Linderin oli katkaistava Tampereelta länteen johtavat yhteydet.

Tämä maaliskuun 15. päivänä n. 13 000 miehen voimalla aloitettu hyökkäys ei sujunut täysin suunnitelmien mukaan. Punaisten puolustus murtui, mutta heidän päävoimansa välttivät saarrostuksen vetäytymällä Tampereelle. Tällöin ylipäällikkö päätti saartaa vihollisen voimat Tampereelle. Näin myös tapahtui Wilkaman voimien vallatessa 24. 3. Lempäälän ja katkaistessa punaisten yhteydet etelään. Linder sulki saartorenkaan lännessä valtaamalla 26.

3. Siuron aseman. Ratkaiseva hyökkäys Tamperetta vastaan saattoi alkaa.

Punaiset pitivät kuitenkin sitkeästi puoliaan kotkalaisen metallityömies Hugo Salmelan johdolla. Salmela oli eräs punaisten harvoista kelvollisista johtajista, joka sotilaskoulutusta vaille jääneenäkin kykeni luontaisen lahjakkuutensa ja tarmonsa avulla melkoisen tehokkaasti johtamaan joukkojaan. Erityisesti oli ankara ns. verisenä kiirastorstaina Kalevankankaalla Tampereen itäpuolella käyty taistelu, jossa uljaasti hyökännyt Ruotsalainen prikaati sekä 2. Jääkärirykmentti kärsi raskaita tappioita. Vasta huhtikuun 6. päivänä punaisten vastarinta murtui monipäiväisen yhtämittaisen taistelun jälkeen. Punaisten kokonaistappiot nousivat n. 13 000 mieheen. Valkoiset olivat menettäneet n. 600 miestä kaatuneina. Haavoittuneita oli useita tuhansia.

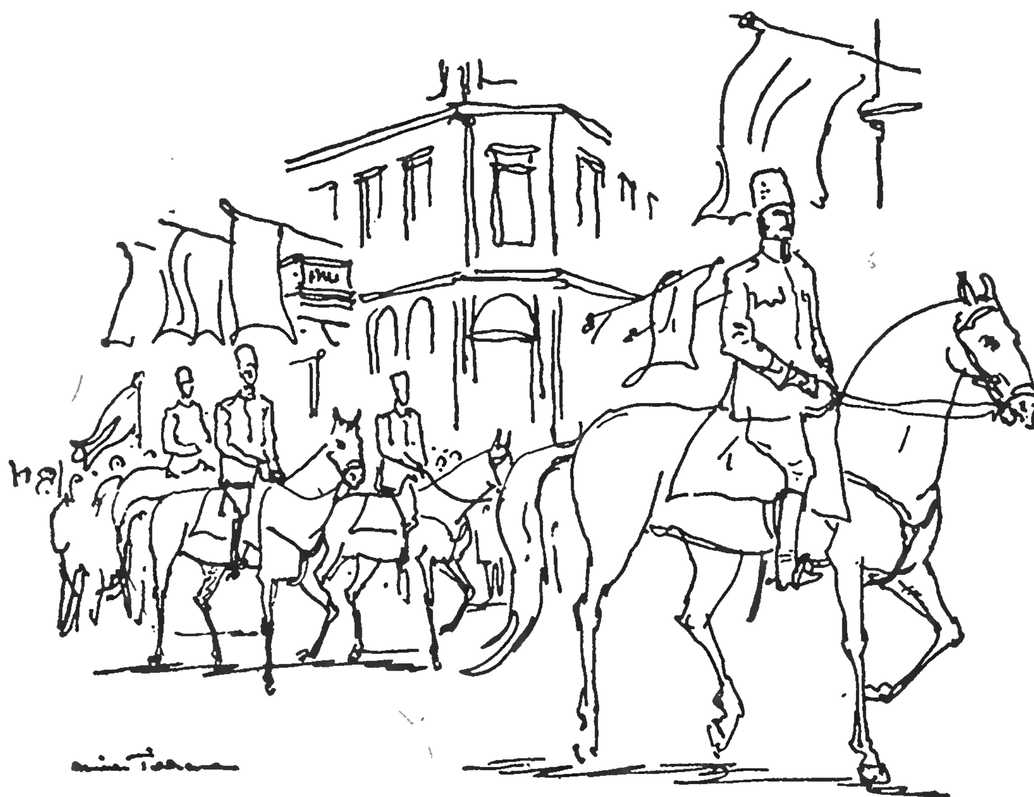
Tampereen taistelu oli sodan käännekohta. Tämän jälkeen valkoisten voitto oli varma, joskin monta raskasta taistelua oli vielä edessä. Saksalaisten joukkojen saapuminen huhtikuun alussa Suomeen ei siten ollut mitenkään ratkaiseva merkitykseltään, joskin se lyhensi sotaa ja säästi Etelä-Suomen pahemmilta hävityksiltä. Huhtikuun 3.—5. päivinä Hangossa maihin noussut ns. Itämeren divisioona eteni kenraalimajuri kreivi von der Goltzin johdolla paljoakaan vastarintaa kohtaamatta Helsinkiä kohti. Kaupunki vapautui punaisten vallasta 13. 4. myös saksalaisten merivoimien ja salaa järjestäytyneen Helsingin suojeluskunnan ottaessa taisteluun osaa. Eräiden urheiden miesten toimesta oli pääosa Viaporin tykeistä jo aikaisemmin tehty käyttökelvottomiksi, joten venäläisetkään eivät voineet vakavasti vastustaa kaupungin valtaajia. — Myös Loviisassa nousi maihin osasto saksalaisia. Eversti von Brandensteinin johdolla tämä 2 500-miehinen osasto marssi Lahteen, joka kiivaan taistelun jälkeen vallattiin 20. 4. Siten punaisten päävoimien yhteys itään oli poikki.

Huhtikuun 7. päivänä valkoisten voimat oli jaettu

eversti Wetzerin johtamaan Länsiarmeijaan, joka Päijänteen länsipuolella toimien sai tehtäväkseen Etelä-Suomen vapauttamisen yhdessä saksalaisten kanssa. Wetzerillä oli n. 9 000 miestä käytettävissään. Punaisilla oli alueella Riihimäki—Hämeenlinna—Lahti n. 40 000 miestä. Kenraalimajuri Löfströmin komentaman Itäarmeijan oli puolustettava Savoa n. 4 000 miehellä, ja valmistauduttava hyökkäämään n. 20 000 miehellä Viipurin—Pietarin radalle. Itäarmeijaa vastassa olevien punaisten voimien vahvuus oli n. 25 000 miestä.

Itäarmeijan hyökkäys alkoi huhtikuun 20. päivänä. Ratsumestari Elfvengrenin johdolla oli jo 5. 4. vallattu Raudun asema-alue, jolloin venäläiset kärsivät suuria tappioita. Tämän voiton ansiosta ratkaisuhyökkäys saatettiin aloittaa Raudusta Saimaaseen ulottuvalla rintamalla. Jääkäripataljoonan entisen komentajan, saksalaisen eversti Ausfeldin johtama 6 000-miehinen osasto eteni Raudusta Kuokkalaa kohti. Viipurin—Pietarin rata katkaistiin 23. 4., jonka jälkeen Ausfeld varmisti itäarmeijan vasemman sivustan rajan suuntaan. Eversti Wilkaman johtama päähyökkäysryhmä, n. 7 300 miestä, tunkeutui Heinjoelta Talin, Kämärän ja Säiniön kautta Viipurin edustalle 23. 4. mennessä. Everstiluutnantti Sihvo tunkeutui 4 500-miehisen osastonsa kanssa Viipuria kohti pohjoisesta ja sulki kaupungin saartorenkaan länsipuolelta. Hyökkäys täydellisesti saarrettua Viipuria vastaan alkoi huhtikuun 28. päivänä.

Punaisten ylipäällikkö, diktaattorin valtuuksilla varustettu Kullervo Manner oli jo pari päivää aikaisemmin poistunut monien muiden punaisten korkeimpien johtajien kanssa piiritetystä kaupungista käskettyään joukkojensa puolustautua viimeiseen asti. Puolustajien asema osoittautui kuitenkin kohta toivottomaksi. Kun läpimurtoyritykset olivat päättyneet verisiin tappioihin, Viipurin puolustajat antautuivat 29. 4. Vankien lukumäärä oli n. 12 000—15 000 henkeä.

Toukokuun 16. päivänä 1918.

Viimeiset punaiset joukot joutuivat myös pian luopumaan taistelusta. Lahden ja Hämeenlinnan seuduilla perääntyvät punaisten länsiarmeijan jäännökset pakotettiin antautumaan 1.—2. 5., sen jälkeen kun ne olivat antaneet saksalaisille tuntuvia iskuja. Vankien määrä oli n. 25 000. Kun kenraalimajuri Linderin komentama osasto oli toukokuun alkupäivinä vallannut Haminan ja Kotkan, antautuivat viimeiset punaiset osastot, n. 9 000 miestä. Kun vielä venäläisten tyhjentämä Inon linnoitus joutui toukokuun 15. päivänä valkoisten käsiin, oli maa lopullisesti vapautettu.

Vapautemme hinta

Toukokuun 16. päivänä maan vapauttaja ratsasti voittoisten joukkojensa kärjessä Helsinkiin. Maan hallitus senaattori Svinhufvudin johdolla otti vastaan kenraalin ja hänen harmaat joukkonsa, joiden avulla hän oli suorittanut mahdottomalta tuntuneen tehtävänsä. Senaatin, eduskunnan, Helsingin kaupungin

sekä monien muiden järjestöjen tai laitosten puolesta esitetyissä tervehdyksissä tuotiin esille kansakunnan kiitollisuus maan vapauttajalle ja hänen tyhjästä luomalleen armeijalle. Näitä juhlallisuuksia ja vapausarmeijan paraatia seuraavien yleisöjoukkojen valtoimenaan purkautuvat suosionosoitukset kuvastivat niitä ilon ja kiitollisuuden tunteita, joita tänä ihmeellisenä päivänä koettiin. Sisällissodan synkät päivät olivat takanapäin, ja kansamme näytti saavuttaneen vuosisataisten haaveiden päämäärän.

Saavutetun voiton tunnelmaa synkistivät ne menetykset, joiden hinnalla maan vapaus oli ostettu. Sotatoimien aikana surmansa saaneiden määrä koko maassa nousi toiselle kymmenelle tuhannelle. Haavoittuneiden joukko oli vielä suurempi. Sota oli aiheuttanut myös huomattavien taloudellisten arvojen menetyksiä.

Mutta kaikkein raskain tappio oli se, että vapaussotamme oli samalla sisällissota. Ulkopuolista vihollista vastaan kautta maan käytyyn sotaan liittyivät siten kaikki sisällissodan kauhut. Maamme osin hyvinkin tuntuvia yhteiskunnallisia epäkohtia ei ollut kyetty ajoissa ratkaisemaan. Syynä tähän oli ollut kotimaassa esiintyneen vastustuksen ohella myös valtiollinen riippuvaisuutemme Venäjästä, tsaarinvallan asettuessa vastustamaan olojemme uudistamista. Vaikka näet vallankumous poistikin tämän esteen, ei jo vuosikymmenien ajoilta periytyneitä epäkohtia kyetty käden käänteessä korjaamaan. Tämä katkeroitti etenkin työväestöä, minkä johdosta kumousopit saivat sen keskuudessa jalansijaa. Työväenliikkeen jyrkimmän siiven johtajat, jotka tavoittelivat täydellisen yhteiskunnallisen kumouksen aikaansaamista Venäjän esimerkin mukaan, saivat siten joukot mukaansa kapinan ja vallankumouksen tielle.

Veljessodat ovat aina katkerampia kuin muut sodat. Näin oli vapaussotammekin laita. Monet verityöt synkistävät sen muistoa. Suurin osa punaisista rivimiehistä oli rehellistä ja kunnollista

työmiesainesta, joka vilpittömästi uskoi taistelevansa uuden ja paremman yhteiskunnan puolesta. Mutta joukossa oli myös yhteiskunnan hylkiöaineksia, jotka käyttivät vallitsevia oloja hyväkseen suorittaen uskomattomia väkivallantöitä. Tästä johtuvista ankarista rangaistustoimenpiteistä joutuivat myös monet syyttömät punaiset rivimiehet kärsimään. Valitettavasti myös valkoisella puolella huonoimmat ainekset saattoivat vastoin ylipäällikön nimenomaista kieltoa suorittaa yksityisiä kostotoimenpiteitä ja yleensäkin väkivaltaisuuksia, joita vallitsevissa epäsäännöllisissä oloissa ei voitu ehkäistä. Tämä lisäsi osaltaan punaisten puolella tunnettua katkeruutta.

Aikaa myöten veljessodan kirvelevimmät haavat alkoivat umpeutua. Myös entisten punaisten taholla myönnettiin, että kapinaannousu oli erehdys. Onnistuessaan se olisi kaiken todennäköisyyden mukaan johtanut maamme itsenäisyyden menetykseen. Itsenäistä Suomea rakennettaessa voitiin kuitenkin rauhallisen kehityksen tietä korjata ne epäkohdat, jotka olivat johtaneet siihen, että maamme työväestö ryhtyi epätoivoiseen ja hyödyttömään asemansa parantamisyritykseen kapinan avulla. Tällä tavoin v. 1918 kahtialyöty kansamme eheytyi jälleen itsenäisyytemme parin ensimmäisen vuosikymmenen aikana, mikä pelasti sen kovien päivien jälleen koittaessa.

ITSENÄISTÄ SUOMEA RAKENNETAAN

Tasavalta vai kuningaskunta?

Vapaussodan päättyminen laillisen hallituksen voittoon turvasi maamme itsenäisyyden. Mutta paljon oli vielä tehtävä, ennen kuin olot maassamme olivat itsenäisen valtion tarpeita vastaavasti järjestetyt. Niinpä heti toukokuun 16. päivän juhlallisuuksien jälkeen ryhdyttiinkin kiireelliseen uudelleenrakennustyöhön.

Ensimmäiseksi oli järjestettävä maan hallituskysymys. Maan vapauduttua vanha senaatti saattoi kokoontua jälleen täysilukuisena Helsinkiin. Kun myös eduskunta, josta tosin melkein kaikki sosialistiedustajat puuttuivat, oli kokoontunut, luovutettiin korkein valta valtionhoitajaksi valitulle senaattori Svinhufvudille. Hänen paikkansa senaatissa peri pankinjohtaja J. K. Paasikivi. Ulkoasiat joutuivat senaattori Otto Stenrothin hoitoon.

Uusi hallitus joutui heti selvittelemään mitä moninaisimpia asioita. Maa kärsi vaikeasta elintarvikepulasta, ja laaja sotavankikysymys kaipasi nopeaa ratkaisemista. N. 70 000—80 000 kapinavankia oli edelleen vankileireissä, joissa heidän huoltamisensa tuotti suuria vaikeuksia. Kenraali Mannerheim oli ehdottanut vankikysymyksen nopeata ja käytännöllistä ratkaisua. Vain ne vangeista, joiden voitiin todeta syyllistyneen rikoksiin tai toimineen niihin yllyttäjinä, oli tuomittava asianmukaisiin rangaistuksiin. Vankien suuri enemmistö, vakaumuksensa puolesta taistelleet rivimiehet, oli sen sijaan nopeasti vapautettava ja palautettava jälleen yhteiskunnan piiriin. Hallitus noudatti kuitenkin normaalia hidasta tutkimis- ja tuomitsemismenettelyä. Tällöin n. 10 000 vankia menetti henkensä vankileireissä puutteen ja tautien kynsissä, mikä herätti suurta katkeruutta työväestön keskuudessa. — Talouselämän saattaminen normaaleille raiteilleen tuotti myös suuria vaikeuksia, sillä sota oli katkaissut kauppasuhteet ulospäin ja tyhjentänyt niin valtion kuin yksityistenkin kassat. Vasta vähitellen ja ulkomaisten lainojen avulla päästiin uudelleen yrittämisen alkuun.

Tärkein ja kauaskantoisin kysymys oli kuitenkin uuden hallitusmuodon aikaansaaminen, samoin kuin myös valtiomuotokysymys. Jälkimmäisessä mielipiteet jakaantuivat tasavallan ja yksinvaltaisen valtiomuodon kesken. V. 1917 itsenäisyyssenaatti oli tosin ehdottanut Suomelle tasavaltaista valtiomuotoa. Mutta sen jälkeiset tapahtumat olivat muuttaneet

monien entisten tasavaltalaistenkin mielipiteet. Katsottiin maamme tarvitsevan eduskunnan edustaman kansanvallan rinnalla ja mahdollisesti sen vastapainonakin lujaa hallitusvaltaa, jota käyttelisi perinnöllinen valtionpäämies. Perustuslaillinen yksinvalta kykenisi parhaiten suojaamaan maata liian jyrkiltä sisäisiltä mullistuksilta. Siksi alettiin pohtia, eikö olisi mahdollista muodostaa maatamme kuningaskunnaksi.

Nämä pyrkimykset olivat liikeisessä yhteydessä ulkopoliittisen asemamme kehittymisen kanssa. Vapaussodassa saatu apu oli sitonut maamme likeisesti Saksan keisarikuntaan. Suomeen tulleet saksalaiset joukot olivat edelleen maassa, ja taloudellisia suhteita solmittiin kiireesti. Saksalaisten vaikutusvalta kasvoi nopeasti. Mm. armeijamme rauhanaikaista järjestelyä suunniteltaessa hallituspiirit aikoivat luovuttaa jääkärien tukemana sen organisoimisen ja koulutuksen täysin saksalaisten johdettavaksi. Myös ulospäin maamme noudatti silmäänpistävän saksalaisystävällistä politiikkaa. Maassamme uskottiin nimittäin vielä kesällä 1918 Saksan voittavan käynnissä olevan suursodan. Hyvien suhteiden säilyminen pyrittiin turvaamaan valitsemalla saksalainen ruhtinas maamme hallitsijaksi.

Kenraali Mannerheim asettui jyrkästi vastustamaan tätä yksipuolista ja hänen mielestään maamme etuja vahingoittavaa ulkopoliittista suuntausta. Kun hänen mielipiteensä eivät saavuttaneet vastakaikua, katsoi hän parhaaksi erota ylipäällikön paikaltaan. Kaksi viikkoa voittoisan Helsinkiin-marssinsa jälkeen maan vapauttaja sai eron hallitukselta, jonka tuli kiittää asemastaan yksinomaan häntä. Esitettiinpä hallituspiirien taholta sellainenkin ajatus, ettei häntä voida enää käyttää maan palveluksessa.

Kesäkuussa hallitus jätti eduskunnalle hallitusmuotoesityksen. Se perustui periaatteeseen, että Suomi oli oleva perustuslaillinen kuningaskunta. Kuninkaan valta olisi tosin ollut varsin rajoitettu.

Hallituksen ehdotus hyväksyttiin siitä vastustuksesta huolimatta, mikä sitä eduskunnassa kohtasi. Vaikka vain pari sosialistista kansanedustajaa oli paikalla, ei monarkia-ajatus saanut muuta kuin niukan enemmistön. Vanhan hallitusmuodon erään vallanperimystä koskevan pykälän perusteella katsottiin kuitenkin voitavan heti ryhtyä kuninkaan vaaliin. Eri ehdokkaita puntaroitaessa oli lopuksi päädytty Saksan keisarin lankoon, Hessenin prinssi Friedrich Karliin, joka lokakuun 9. päivänä valittiin Suomen kuninkaaksi. Prinssi otti tarjouksen varauksin vastaan mm. pahoitellen sitä, että vaali oli tapahtunut vanhentuneen hallitusmuodon perusteella.

Kuningasehdokkaalla oli ollutkin syytä suhtautua varauksin hänelle tarjottuun kruunuun, sillä Saksa oli jo tosiasiassa hävinnyt sodan vaalin suorittamisen aikoihin. Keväällä 1918 saksalaisten länsirintamalla suorittamien suurhyökkäysten epäonnistuttua Saksa menetti viimeiset voitonmahdollisuutensa. Kesän ja syksyn mittaan tilanne huononi niin, että Saksa lokakuun alussa pyysi aselepoa. Marraskuun 11. päivänä solmittu aselepo lopetti suursodan ja sinetöi Saksan tappion.

Suomen suuntautuminen Saksaan oli kylläkin tuottanut maallemme huomattavia etuja. Vain Saksan Venäjästä saamien voittojen avullahan maamme irtautuminen Venäjästä oli käynyt mahdolliseksi. Itsenäisyystaistelua valmisteltaessa ja vapaussodan aikana Saksan antama aseapu, samoin kuin Saksassa suoritettu jääkärien kouluttaminen, oli ollut korvaamattoman arvokasta. Mutta Svinhufvudin hallituksen politiikka oli sitonut maamme niin läheisesti Saksan yhteyteen, että se olisi Saksan voittaessa vaarantanut maamme suvereenisuuden. Tietystikin näin olisi tässä tapauksessa saattanut käydä muutoinkin. Joka tapauksessa Saksan keisarikunnan tappio vapautti maamme vaaralliseksi kehittyneestä riippuvaisuussuhteesta.

Onnellisten olosuhteiden ansiosta tämän yksipuolisen ulkopolitiikan haitat voitiin vielä poistaa, ja maamme sai luoduksi hyvät suhteet suursodan voittajavaltoihin. Pääansio tästä lankeaa kenraali Mannerheimille, joka näin jo toisen kerran turvasi maamme itsenäisyyden. Saksan luhistumisen lähestyessä hallitus pyysi häntä matkustamaan Englantiin ja Ranskaan hankkimaan Englannin tunnustuksen maamme itsenäisyydelle sekä palauttamaan katkenneet suhteet ennalleen Ranskan kanssa. Samalla hänen oli hankittava maallemme oikeus tuottaa viljaa nälkäänäkevälle kansallemme. Mannerheimin hyvien suhteiden ja diplomaattisen taidon ansiosta nämä tehtävät onnistuivat. Keväällä 1919 Englanti ja Yhdysvallat vihdoin myös muodollisesti tunnustivat Suomen itsenäisyyden.

Saksan kukistuminen pakotti vaihtamaan hallitusta Suomessa. Vuoden lopulla Svinhufvudin sijaan valtionhoitajaksi valittuna Mannerheim joutui viemään pitkäaikaisen valtiomuotokiistan lopulliseen päätökseen. Etupäässä korkeimman hallinto-oikeuden presidentin K. J. Ståhlbergin laatima hallitusmuotoehdotus hyväksyttiin 21. 6. 1919. Se sai valtionhoitajan vahvistuksen heinäkuun 17. päivänä 1919. Tämä tasavaltainen hallitusmuotomme muodostaa itse asiassa hallitusmuotokiistan eri näkökantojen yhteensovittelun. Presidentillä on huomattavan itsenäinen asema ja suuria valtaoikeuksia. Eduskunnalla on puolestaan suuri valta. Käytännössä tämä on kuitenkin osoittautunut varsin käyttökelpoiseksi ratkaisuksi.

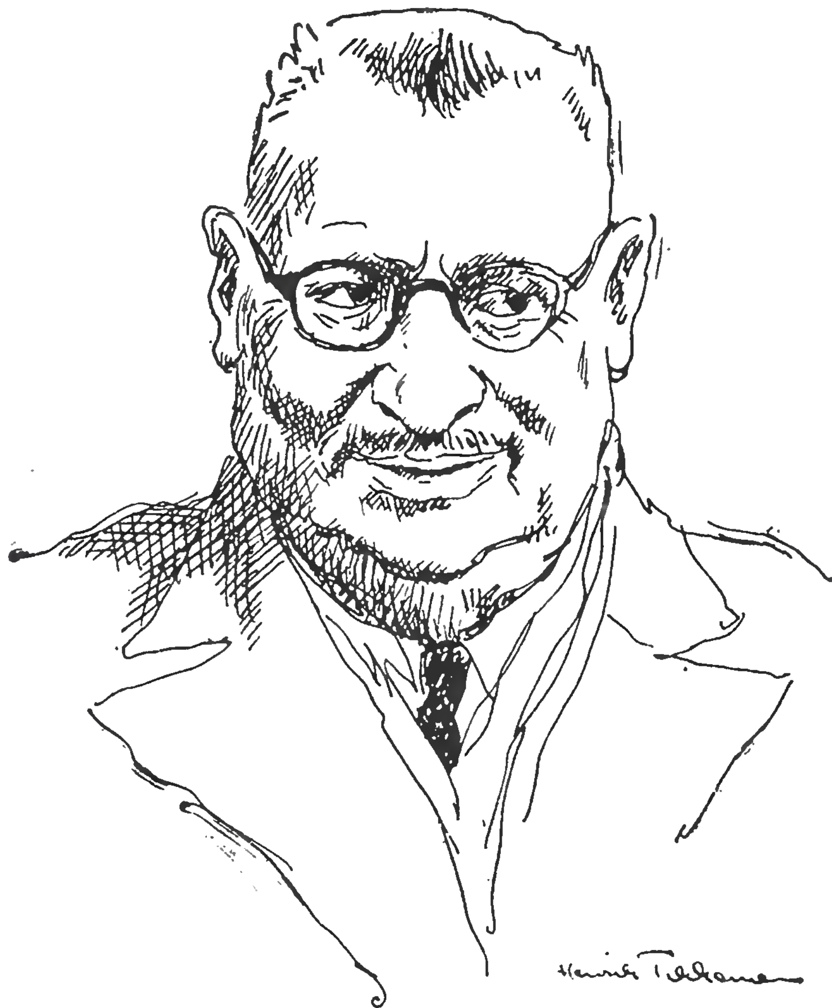
Kohta hallitusmuodon vahvistamisen jälkeen suoritettiin tasavaltamme ensimmäisen presidentin vaali. Se päätettiin asian nopeuttamiseksi poikkeuksellisesti suorittaa niin, että eduskunta toimi valitsijakuntana. Maaliskuussa suoritetuissa vaaleissa eduskuntaan oli tullut 80 sosiaalidemokraattien, 42 maalaisliiton, 28 entisestä suomalaisesta puolueesta muodostuneen kokoomuspuolueen, 26 etupäässä entisten nuorsuoma-

laisten muodostaman edistyspuolueen, 22 ruotsalaisen kansanpuolueen ja 2 kristillisen työväenpuolueen edustajaa. Heinäkuun 25. päivänä suoritetussa vaalissa K. J. Ståhlberg valittiin maalaisliiton, edistyspuolueen ja sosialistien äänillä tasavallan presidentiksi. Toinen ehdokas, kenraali Mannerheim, sai kokoomukselta ja ruotsalaisilta yhteensä 50 ääntä.

Tarton rauha. Ulkopoliittisia pulmia

Vapaussota oli tosiasiallisesti päättynyt toukokuussa v. 1918. Mutta silti ei ollut vielä saatu rauhaa aikaan, ja rajaseuduilla sattui jatkuvasti häiriöitä. Uuden valtionpäämiehen tehtäväksi tuli siten valtakunnan itsenäisyyden vakaannuttaminen solmimalla rauhanomaiset suhteet itäisen naapurin kanssa.

Rauhanneuvotteluja olivat edeltäneet monenlaiset itärajan ylitse ulottuneet sotatoimet. Jo vapaussodan aikana valkoisia retkikuntia oli lähetetty Itä-Karjalaan taistelemaan sinne vetäytyneitä punaisia vastaan. Niiden tarkoituksena oli ollut myös itäkarjalaisten vapausliikkeiden tukeminen. Kun viralliset sotatoimet päättyivät, oli näitä retkiä suoritettu yksityisten toimesta. Kaikki nämä yritykset kuitenkin epäonnistuivat voimien vähyyden vuoksi. Itä-Karjalassa niitä vastassa oli mm. englantilaisia joukkoja, jotka oli lähetetty sinne ehkäisemään mahdolliset saksalaisten yritykset tunkeutua Suomesta Muurmannin radalle. — Myös Vienan ja Aunuksen vapaustaistelut vuosina 1920—22 epäonnistuivat. Inkeriläistenkin oli lopulta alistuttava bolshevikkiherruuteen taisteltuaan aluksi melkoisella menestyksellä venäläisiä vastaan. Näillä pienillä heimonsirpaleilla ei ollutkaan tosiasiassa mitään mahdollisuuksia vapauttaa itseään. Virolaisilla oli sen sijaan jo verrattomasti paremmat edellytykset, ja vuoteen 1920 mennessä he olivatkin osin suomalaisten ja englantilaisten antaman avun turvin vapauttaneet maansa venäläisistä ja saksalaisista.

J. K. Paasikivi.

Kesäkuussa 1920 saatiin vihdoin rauhanneuvottelut Neuvosto-Venäjän kanssa käyntiin. Viro oli jo helmikuussa solminut sille hyvin edullisen rauhansopimuksen. Suomen aloittaessa neuvottelut yleistilanne oli epäedullisempi, sillä Neuvostoliitolla oli parhaillaan Puolaa vastaan käymässään sodassa suurta menestystä. Mutta sitten sotaonni kääntyi ranskalaisen kenraali Weygand'in tuottaessa venäläisille raskaan tappion Varsovan luona. Lokakuun 14. päivänä J. K. Paasikiven johtama Suomen rauhanvaltuuskunta allekirjoitti Tartossa rauhansopimuksen.

Sopimuksen mukaan Neuvostoliitto luovutti Suomelle sille jo aikaisemmin tapahtuneessa aluevaihdossa korvaukseksi luvatun Petsamon alueen. Suomi tyhjensi miehittämänsä Repolan ja Pora-

järven pitäjät. Muutoin rajat pysyivät ennallaan. Suomi sitoutui lisäksi olemaan varustamatta mm. Suomenlahden saaria ja hävittämään Inon linnoituksen. Neuvostoliitto puolestaan takasi itsehallinnon Itä-Karjalan väestölle.

Vuoden 1920 lopulla Suomi pääsi voittajavaltojen perustaman Kansainliiton jäseneksi. Liiton tarkoituksena oli rauhallisten selvittelyjen avulla poistaa kansainväliset ristiriidat ja estää siten sotien syttyminen. Sattuman oikusta Suomesta tuli osapuoli melkeinpä ainoassa asiassa, jonka Kansainliitto kykeni hoitamaan peruskirjansa edellyttämässä hengessä. Tämä asia koski Ahvenanmaan palauttamista Suomelle.

Ruotsalaiset joukot olivat miehittäneet Ahvenanmaan vapaussodan aikana. Mutta saksalaisten saavuttua niiden oli poistuttava. Silloin Ruotsi yritti ahvenanmaalaisten itsensä kannattamana saada Kansainliiton avulla saariryhmän omakseen. Liiton asettama komitea totesi kuitenkin Suomen kiistattoman omistusoikeuden saariin, ja 27. 6. 1921 Kansainliitto vahvisti tämän komitean lausunnon. Ahvenanmaan linnoittamattomuuskielto jäi kuitenkin edelleen voimaan. Ahvenanmaan-kysymyksen ollessa vielä Kansainliitossa käsiteltävänä Suomi oli jo myöntänyt saariryhmälle itsehallinnon, jota myöhemmin vielä laajennettiin.

Saatuaan näin rajakysymyksensä kaikilla suunnilla selvitetyiksi Suomen nuoren tasavallan oli pyrittävä etsimään keinoja olemassaolonsa turvaamiseksi. Eihän ollut sanottu, että silloiset suotuisat ulkopoliittiset suhdanteet tulisivat aina jatkumaan. Nimenomaan suhteet Neuvosto-Venäjään tuntuivat jatkuvasti kireiltä rauhanteosta huolimatta, sillä Itä-Karjala ei ollut saanut sille taattuja oikeuksia. Venäjälle vapaussodan jälkeen paenneet punaiset tekivät myös parhaansa hyvien naapuruussuhteiden häiritsemiseksi.

Näissä olosuhteissa herätettiin ajatus, että maamme

Itsenäisen Suomen nuorta armeijaa.

pitäisi ulkomaisilla liittosuhteilla turvata itsensä. Venäjän vallasta vapautuneet Viro, Liettua, Latvia ja Puola suunnittelivat keskinäisen liiton muodostamista, mihin myös Suomi olisi lausuttu tervetulleeksi. Tämä aloite kuitenkin raukesi ja ilmeisesti maamme onneksi. Nämä reunavaltiot olivat liian heikkoja kyetäkseen antamaan mitään turvallisuustakeita toisilleenkaan, Suomesta puhumattakaan. — Toinen mahdollisuus, liittoutuminen Ruotsin kanssa, ei ollut myöskään toteutettavissa jo yksinomaan Ahvenanmaan kysymyksessä sattuneiden erimielisyyksien takia. Suomi jäi siten vaille ulkopuolista sotilaallista tukea.

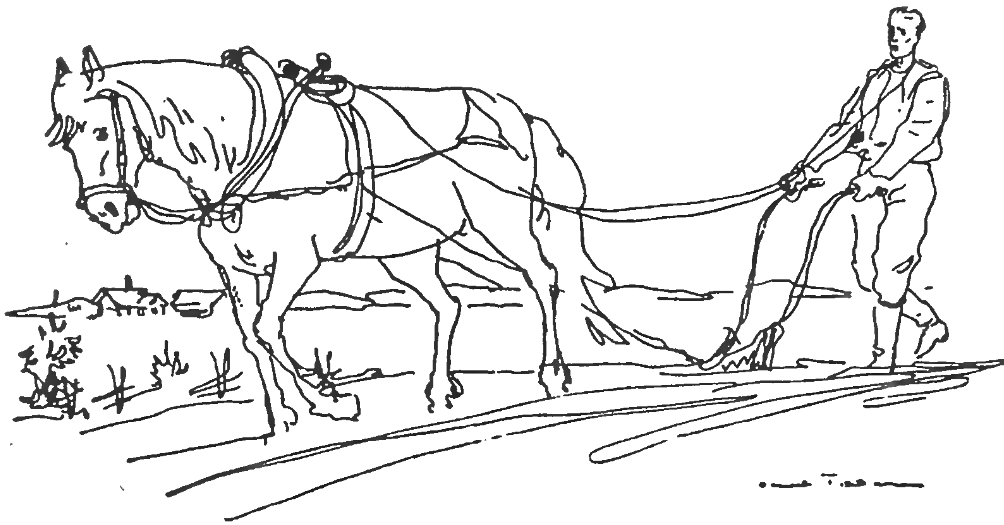
1920-luvun alkupuoliskolla lujittui kylläkin käytännössä maamme asema kansainvälisessä tietoi-

suudessa. Etenkin taloudellista laatua olevilla sopimuksilla Suomi saavutti itsenäiselle valtakunnalle kuuluvan paikan kansainvälisessä yhteistyössä.

Yhteiskunnallista ja taloudellista rakennustyötä

Maamme itsenäistyminen pani alulle valtavan sisäisen rakennustyön, joka ilmeni sekä yhteiskunnallisina uudistuksina että taloudellisena nousuna. Presidentti Ståhlberg oli korostanut virkaansa astuessaan oikeusturvan merkitystä ja laillisuuspohjan lujittamisen tärkeyttä kansamme elämässä. Presidenttikautenaan hän vakiinnutti ne muodot, joissa valtiollisen elämämme perustuslakiemme mukaan oli tapahduttava. Samoin hänen johdollaan jatkettiin ja täydennettiin jo valtionhoitajakautena alkanutta monipuolista lainsäädäntötyötä. Mm. maanomistusolojen pahin epäkohta, torpparikysymys, oli jo tällöin ratkaistu oikeuttamalla torpparit lunastamaan maansa omikseen. Tämän perusteella muodostettiin seuraavien parin vuosikymmenen aikana n. 120 000 uutta itsenäistä tilaa. Torpparivapautusta täydensi vähän myöhemmin ns. Lex Kallio, asutustoimintaa säätelevä laki. 1930-luvun lopulla tämän korvasi uusi asutuslaki, johon perustuvat myöhemmätkin asutuskysymystä käsittelevät lait. Niiden tuloksena maaseudun tilattoman väestön määrä on huomattavasti supistunut, joskin epäkohtana on usein ilmenevä uusien pientilojen elinkelvottomuus.

Itsenäisyysajan alkupuolen lainsäädännöllä kehitettiin edelleen myös valtiollisen elämämme toimintamuotoja. Uusi valtiopäiväjärjestys säädettiin ja erinäisiä vaalilakeja tarkistettiin. Kansansivistystyön tehostamiseksi säädettiin uusi oppivelvollisuuslaki. Vapaaehtoista kansansivistystyötä tuettiin. Yliopiston kieliolojа säännöstelevä laki herätti pitkällisen kiistan, jossa ei kuitenkaan kyetty tätä kielikysymystä tyydyttävästi ratkaisemaan. Naisille annettiin oikeus

Torpparit vapautuvat.

päästä melkein kaikkiin virkoihin. Kieltolaki saatettiin jälleen voimaan, joskin siitä kymmenvuotisen kokeilun jälkeen luovuttiin. Tapaturma-, kansaneläke- sekä muilla vakuutuslaeilla oli suuri yhteiskunnallinen merkitys. Monipuolisen taloudellisen lainsäädännön avulla on kehitetty asianomaisia talouselämän aloja sekä luotu perusteet valtiontalouden hoitoa varten. Mm. tätä varten säädettiin tulo- ja omaisuusverolaki. Myös puolustuslaitoksen perusteet vahvistettiin uudella asevelvollisuuslailla.

Talouselämän alalla oli sodan jälkeen suuria vaikeuksia voitettavana, ennen kuin päästiin jälleen normaalin kehityksen tielle. Sodan osittain hävittämä tuotantokoneisto oli kunnostettava, katkenneet kauppasuhteet solmittava uudelleen tai suureksi osaksi korvattava uusilla, sekä tasapainotettava vararikkoinen valtiotalous. Kaiken perustana oli rahaolojen vakaannuttaminen.

Vaikeuksia pelkäämättä ryhdyttiin työhön. Valtion pahin rahantarve tyydytettiin ulkomaisilla lainoilla. Erittäin tärkeä merkitys oli viljalainoilla, joita etenkin amerikkalaisen Euroopan-avun johtaja Herbert Hoover maallemme järjesti. Niiden avulla torjuttiin vaikea elintarvikepula talvella 1918—19. Teollisuuden ja kaupan vilkastuessa sekä valtion taloudellisen aseman kohentuessa myös rahaolot saa-

Risto Ryti.

tiin järjestykseen. V. 1925 Suomen markka sidottiin kultaan tärkeimmän kauppakumppanimme Englannin esimerkin mukaisesti. Uusi kultamarkka oli alentunut arvoltaan n. 7.6 osaan entisestä. Pulavuosina oli Suomenkin pakko jälleen luopua kultakannasta, mutta se ei pahemmin rahamme arvoa järkyttänyt.

Varsinkin 1920-luvun loppupuolella maamme teollisuus laajeni voimakkaasti. Valtaosaltaan se oli puunjalostusteollisuutta, jossa korkeampaa jalostusastetta edellyttävien laitosten suhteellinen osuus kasvoi. Siten mm. paperinvientimme nousi voimakkaasti. Mutta samalla teollisuutemme valtasi myös uusia aloja. Osaltaan tähän vaikutti valtion varoilla perustettujen puolustustarpeita palvelevien teollisuuslaitosten syntyminen. Sellaisia olivat mm. valtion kivääri-, lentokone- ja tykkitehtaat. Maan vuoriteollisuus, jonka runkona oli Outokummun kuparikaivos, laajeni myös huomattavasti etenkin 1930-luvulla.

Teollisuuden koko tuotannon arvon on laskettu nousseen vuodesta 1920 vuoteen 1937 6 200 miljoonasta 21 100 miljoonaan markkaan. Nousu oli siis yli kolminkertainen.

Myös maamme maatalous kohentui suuresti vapaussodan jälkeisenä aikana. Elintarvikeomavaraisuus oli v. 1939 jo n. 85 %:inen. Tämä saavutettiin uuden peltoalan raivauksella — vuosina 1920—39 peltopinta-ala lisääntyi kolmanneksella — sekä parantamalla vanhojen peltojen kasvuvoimaa entistä tehokkaammalla ja runsaammalla väkilantojen käytöllä. Karjatalouden tuotto lisääntyi myös suuresti, joskin osaltaan ulkomaisten väkirehujen avulla. Valtion tukipalkkiopolitiikka vaikutti huomattavasti maatalouden kehitykseen.

Itenäisyysaika tarjosi myös entistä paremmat mahdollisuudet maan liikenneyhteyksien kehittämiseen. Varsinkin Pohjois- ja Sisä-Suomen rautatieverkostoa lisättiin, ja ulkomaanliikenteessä olevien kotimaisten alusten lukumäärä ja teho kasvoi jatkuvasti. Myös maantieverkoston kehittämiseen uhrattiin vuosittain huomattavasti valtion varoja.

Kasvava tuotanto ilmeni ulkomaankaupan jatkuvana kasvuna. Vuodesta 1920 vuoteen 1937 mennessä ulkomainen kauppavaihtomme lisääntyi 6 500 miljoonasta 18 700 miljoonaan markkaan. Viennin suuremmuus teki mahdolliseksi ulkomaisten lainojen lyhentämisen n. 7 000 miljoonalla markalla 1930-luvulla.

Päävientitavaroitamme olivat edelleenkin puunjalostusteollisuuden tuotteet. Vanerin ja lankarullien viennissä Suomella oli johtava asema maailmassa, ja sahatun puutavaran sekä paperin viennissä maamme oli ensimmäisiä maita. Näiden teollisuustuotteiden ohella vietiin myös etenkin karjataloustuotteita, kuten munia, sianlihaa, voita ja juustoa. Tosin niiden viennin edellytyksenä olivat valtion tukipalkkiot sekä riittävien väkirehumäärien tuonti maahan. Tämä haitta pyrittiin poistamaan mm. edistämällä

kotimaisen AIV-rehun käyttämistä ulkomaisten väkirehujen sijasta.

Tuontikauppamme kuvasti myös kotimaisen elinkeinoelämän kehittymistä ja monipuolistumista. Kulutustavaroiden muodostaessa pääosan aikaisempien vuosien tuontitavaroista lisääntyi nyt koneiden, raaka-aineiden ja puolivalmisteiden suhteellinen osuus jatkuvasti niiden kustannuksella.

Vuoden 1930 tienoille sattunut maailmanpula koetteli ankarasti myös meidän maamme taloutta. Vienti supistui ja vientitavaroiden hinnat laskivat. Tämä aiheutti maassamme työttömyyttä. Työttömien luku oli suurimmillaan n. 90 000 henkeä. Mutta valtion menoja ankarasti supistamalla ja taitavalla talouspolitiikalla, jonka hahmottelemisessa Suomen Pankilla ja sen pääjohtajalla Risto Rytillä oli keskeinen osuus, maamme onnistuttiin ohjaamaan pulakauden läpi pahemmitta vaurioitta. Ja v. 1932 alkanut nousukausi korvasi kohta runsain määrin edellä koetut laihat vuodet.

Taloudellisissa ja sosiaalisissa olosuhteissamme itsenäisyysajan parina ensimmäisenä vuosikymmenenä tapahtunut valtava nousu osoitti havainnollisesti, mitä etua maallamme oli valtiollisesta itsenäisyydestään. Tämä seikka myötävaikutti osaltaan siihen kansamme eheytymiseen, mikä auttoi kestämään seuraavina vuosina kohdatut vaikeudet.

Sisäpoliittinen kehitys vv. 1920—39

Vapaussodan jälkeisiin vuosiin löivät vielä leimansa sodan jälkiseuraukset. Presidentti Ståhlbergin johtavana ajatuksena presidenttikautenaan oli sen vuoksi yhteiskuntarauhan palauttaminen ja sisällissodan rikkirepimän kansan eheyttäminen. Eduskunnassa oli tänä aikana selvä porvarillinen enemmistö. Koska porvarillisten puolueiden kesken ei saatu syntymään kestävää yhteistoimintaa, uskoi presidentti hallitustehtävät yleensä keskustapuolueille. Näiden

L. Kr. Relander.

ohjelmat vastasivatkin parhaiten presidentin omaa sisäpoliittista yleislinjaa. Yleensä hallitukset olivat lyhytikäisiä kaatuen monesti sisäisiin erimielisyyksiin.

Oman värinsä sisäpolitiikkaamme antoi kommunistien esiintyminen. Sosialistit olivat jo v:n 1919 lopulla tehneet pesäeron kommunisteista, jotka ilmestyivät v. 1922 valittuun eduskuntaan "Suomen sosialistisena työväenpuolueena". Heidän edustajamääränsä oli tällöin 27 sosialistien saadessa 53 paikkaa. Kommunistien esiintyminen pakotti tällöin vallassa olevan Kyösti Kallion hallituksen ryhtymään jyrkkiin toimenpiteisiin heitä vastaan. Valtiopetokselliseen toimintaan syyllistymisen vuoksi puolue kiellettiin ja lakkautettiin. Monet puolueen kansanedustajistakin tuomittiin vankeusrangaistuksiin.

Vuosina 1924—26 maassa oli porvarillisia kokoomushallituksia, joista ensimmäisen muodosti professori Lauri Ingman. Nämäkään eivät olleet pitkäikäisiä, vaan mm. kaatuivat hallituksen ulkopuolelle jääneiden porvarillisten puolueiden vastustukseen.

Tänä aikana tapahtui myös huomattava muutos maan asioiden johdossa presidentti Ståhlbergin virkakauden päättyessä v. 1925. Eroava presidentti oli selväpiirteisellä, itsenäisellä ja lujalla esiintymisellään hankkinut poliittisten vastustajiensakin kunnioituksen. Kuluneet vuosikymmenet ovat osoittaneet hänen työnsä olleen ensiarvoisen merkittävä itsenäisyyttämme vakiinnutettaessa.

Ståhlbergin seuraajaksi tuli maalaisliiton ehdokas maaherra Lauri Kristian Relander. Ratkaisevassa äänestyksessä Relander voitti sitä ennen suurimman äänimäärän saaneen pankinjohtaja Risto Rytin maalaisliiton, kokoomuksen ja ruotsalaisten äänillä.

Relanderin presidenttikauden alkaessa maan olot olivat jo huomattavasti vakiintuneet. Uusi presidentti lähensi myös maatamme Viroon, Latviaan sekä Skandinavian maihin henkilökohtaisilla käynneillään näissä maissa. Niiden valtionpäämiehet vastasivat vierailuun siten osaltaan syventäen kanssakäymistä. Myös yhteydet muihin ulkovaltoihin vilkastuivat etenkin kaupallisella alalla.

Relanderin presidenttikauden loppuvuodet muodostuivat sangen levottomiksi. Syynä siihen oli osaksi v. 1929 koko maailmaan levinnyt taloudellinen lamakausi, osaksi kommunistiemme räikeän esiintymisen herättämä vastavaikutus, joka sekin sai hyvin jyrkkiä muotoja.

Levottomuudet alkoivat marrakuussa 1929 Lapualla, jossa pidettyihin kommunistisiin valistusjuhliin saapuneista osa oli mielenosoituksellisesti pukeutunut punaisiin paitoihin. Tämän ärsyttämät paikkakuntalaiset lopettivat väkivalloin kokouksen. Eteläpohjalaisten lähetystö kävi maan hallituksen luona esittämässä vaatimuksen kommunistien toiminnan ehkäisemisestä.

Tästä sai alkunsa koko maahan levinnyt ”Lapuan liike”, jonka huomattavin johtaja oli vanha aktivisti ja kalterijääkäri Vihtori Kosola Lapualta. Kannattajia liike sai yli puoluerajojen kaikista niistä, jotka

P. E. Svinhufvud.

olivat tyytymättömiä yhtä mittaa vaihtuvien hallitusten voimattomuuteen. Myös yhä kiristyvä talouspula oli omiaan lisäämään tyytymättömien lukumäärää.

Talven kuluessa liikkeen saama kannatus yhä kasvoi ja sen vaatimukset jyrkkenivät. Näitä vaatimuksia tehostettiin väkivaltaisilla toimenpiteillä. Mm. Vaasassa hävitettiin kommunistien kirjapaino. Muitakin väkivaltaisuuksia, kuten esim. epämiellyttäviksi katsottujen henkilöiden kuljettamisia toisille paikkakunnille tai suorastaan valtakunnanrajalle, ns. ”muilutuksia”, toimeenpantiin.

Tällöin vallassa oleva, pääasiassa maalaisliittolaisista muodostettu Kallion hallitus pyysi eroa, koska se ei kyennyt hallitsemaan tilannetta. Heinäkuun 4. päivänä sen tilalle tuli P. E. Svinhufvudin johtama porvarillinen kokoomushallitus. Se asetti tehtäväkseen kommunistien maanpetoksellisen toiminnan tukahduttamisen.

Jo muutamaa päivää myöhemmin Lapuan liikkeen johto järjesti suuren mielenosoituksen, ns. talonpoi-

kaismarssin, Helsinkiin. N. 12 000 henkeä otti siihen osaa. Loppukesällä sattui myös eräitä uusia väkivaltaisuuksia. Mm. vastikään kansanedustajaksi valittu entinen presidentti Ståhlberg kuljetettiin puolisoineen Helsingistä Joensuuhun. Tätä paheksuttiin jyrkästi, ja Lapuan liike alkoi menettää saavuttamaansa kannatusta.

Uuden, kesällä 1930 valitun eduskunnan kokoontuessa oli sen voimasuhteissa tapahtunut huomattavia muutoksia. Kommunistit olivat jääneet kokonaan pois. Sosialistit valtasivat osan heidän edustajanpaikoistaan kokoomuksen ja edistyksen ollessa suurimpia voittajia. Tämän eduskunnan porvarillisen enemmistön äänillä hyväksyttiin ns. kommunistilait, jotka olivat tähdätyt kommunistien maanpetoksellista toimintaa vastaan, sekä sotatilalaki. Samoin hyväksyttiin presidentin valtuuksia laajentava tasavallan suojelulaki.

V. 1931 suoritetussa presidentinvaalissa silloinen pääministeri P. E. Svinhufvud valittiin tasavallan presidentiksi 151 äänellä Ståhlbergin saadessa 149 ääntä. Kuohunta maassa ei kuitenkaan loppunut. Lapuan liikkeen äärimmäisyysainekset kerääntyivät erään välikohtauksen johdosta Mäntsälään, josta käsin he uhkaavasti vaativat uutta hallitusta. Presidentin henkilökohtainen asioihin puuttuminen lopetti tämän kapinanalun lyhyeen. Jyrkässä radiopuheessaan "Ukko-Pekka" vaati kapinallisia hajaantumaan, minkä nämä tekivätkin. Johtomiehet joutuivat vastaamaan teoistaan Turun hovioikeuden edessä, missä heidät tuomittiin vapausrangaistuksiin.

Tähän rauhattomuudet päättyivätkin, ja laillinen järjestys palasi maahan. V. 1932 muodostetulla Kivimäen hallituksella oli siihen suuret ansiot. Sen toimesta säädetyt "kiihotuslaki" ja "puserolaki" olivat omiaan vaikeuttamaan laittomia liikehtimisiä. Kun talouspula alkoi nyt hellittää ja ennen kuulumattoman voimakas nousukausi teki tuloaan, eivät

Kyösti Kallio.

taloudelliset vaikeudetkaan enää olleet tekemässä mieliä levottomiksi.

Kivimäen hallitus, jolla ei ollut mitään tiettyä puolueryhmitystä tukenaan, saavutti pisimmän iän maamme hallituksista. Vasta v. 1936 se kaatui ja korvattiin aluksi porvarillisten puolueiden muodostamalla Kallion neljännellä hallituksella. Vuonna 1937 suoritetussa presidentinvaalissa Kallio voitti toisessa äänestyksessä sosialistien ja monien edistysmielisten siirryttyä hänen puolelleen. Ståhlbergin valitsemiseksi tuleminen oli taas hiuskarvan varassa, sillä hän sai ensimmäisessä äänestyksessä 150 ääntä. Kallion presidenttikaudesta alkoi eräiden porvarillisten puolueiden ja sosialistien yhteistyö hallituksessa, mitä ei ollut tapahtunut kuin kerran aikaisemmin, Tokoin senaatissa v. 1917. Professori Cajanderin edistyksestä, maalaisliitosta ja sosialisteista muodostama hallitus pysyi sitten pystyssä talvisotaan asti.

Talvisotaa edeltävät vuodet olivat sisäpoliittisesti rauhallisia, voimakkaan taloudellisen edistymisen

vuosia. Tämä oli omiaan tasoittamaan myös puoluevastakohtia. Sisällissodan lyömät haavatkin alkoivat umpeutua. Tämä kävi selvästi ilmi sekä v. 1937 vietetyissä itsenäistymisen 20-vuotisjuhlissa, joissa sosialistit selvästi julkitoivat tahtonsa puolustaa maamme riippumattomuutta, että seuraavan vuoden vapaussodan päättymisen 20-vuotisjuhlissa.

Ulkopoliittisen tilanteen kehitys ja maanpuolustuskysymys

Ensimmäisen maailmansodan voittajavallat olivat vakaasti päättäneet estää uuden sodan syttymisen. Eräänä välikappaleena oli tässä sodan jälkeen luotu Kansainliitto. 1920-luku olikin Euroopassa rauhallista aikaa, joten nämä toiveet näyttivät olevan toteutumassa.

Turvallisuuskysymys oli ollut myös Suomessa ajankohtainen tasavaltamme ensimmäisinä elinvuosina. Mutta ensimmäisten liittotunnustelujen rauettua omaksuttiin meillä käsitys, että Kansainliitto kykenee, jos tarvitaan, suojelemaan jäseniään. Siten puolustusvalmistelut lyötiin suuressa määrin laimin. Sitä tiiviimpi oli osallistuminen kansainväliseen toimintaan Kansainliiton puitteissa.

Mutta vuosikymmenien vaihteessa tämä suhtautumistapa alkoi muuttua. Euroopan rauha ei näyttänytkään enää niin ehdottoman järkkymättömältä. Kotimaassa taas paljastettiin yhä uusia kommunistien maanpetoksellisia suunnitelmia, jotka osoittivat valtakunnan olevan edelleen vaarassa. Kun Svinhufvud tuli presidentiksi, muuttui myös siihenastinen huoleton suhtautuminen puolustuskysymyksiin. Niitä valmistelemaan asetettiin puolustusneuvosto, jonka puheenjohtajaksi kutsuttiin kenraali Mannerheim. Uusi asevelvollisuuslaki säädettiin. V. 1933 siirryttiin liikekannallepanovalmisteluissa ns. aluejärjestelmään, joka suuresti tehosti maan puolustusvalmiutta. Uutta oloihimme sopivaa taktiikkaa kehiteltiin, ja lyhyestä

varusmiesajasta huolimatta vakinainen armeija saavutti varsin tyydyttävän koulutustason.

Mutta puolustusvalmiudessamme oli kuitenkin edelleen suuria puutteita. Vakinaisen armeijankin aseistus ja varustus oli vanhanaikainen ja riittämätön, eikä uutta voitu varojen puutteessa hankkia. Sodan uhatessa koottavan kenttäarmeijan tarvitsemaa materiaalia ei ollut olemassa kuin nimeksi.

Näiden puutteiden poistaminen oli puolustusneuvoston suurimman huolen aiheena. V. 1931 olikin saatu aikaan ns. hätäohjelma, jolla pahimmat puutteet pyrittiin korjaamaan. Vuoteen 1937 mennessä voitiin näihin tarkoituksiin siten käyttää 685 milj. markkaa.

Mutta tähän mennessä oli yleistilanne suuresti huonontunut. Saksa oli sanoutunut irti Versailles'in rauhan määräämistä sotilaallisen varustelun rajoituksista ja varustautui täydellä teholla. Tämä oli omiaan kiihottamaan muut suurvallat kilpavarusteluun. Italian hyökkäys Abessiniaan oli osoittanut Kansainliiton täydellisesti kyvyttömäksi jäsentensä suojelemiseen. Hitlerin jyrkkä politiikka antoi aavistaa, että sodanvaara oli tuntuva Euroopan mantereellakin.

Nämä uhkaavan kriisin oireet olivat vaikuttaneet Suomenkin ulkopolitiikkaan. V. 1935 eduskunta hyväksyi maamme ulkopolitiikan suuntaviivoiksi ns. skandinaavisen suuntautumisen. Maamme oli läheisessä yhteistyössä Skandinavian jo perinteellisesti puolueettomuuden omaksuneiden valtioiden kanssa pyrittävä pysymään syrjässä mahdollisesta suurvaltojen yhteenotosta. Puolueettomuutemme turvaamiseksi oli ylläpidettävä puolustuslaitosta taloudellisten mahdollisuuksiemme sallimissa rajoissa.

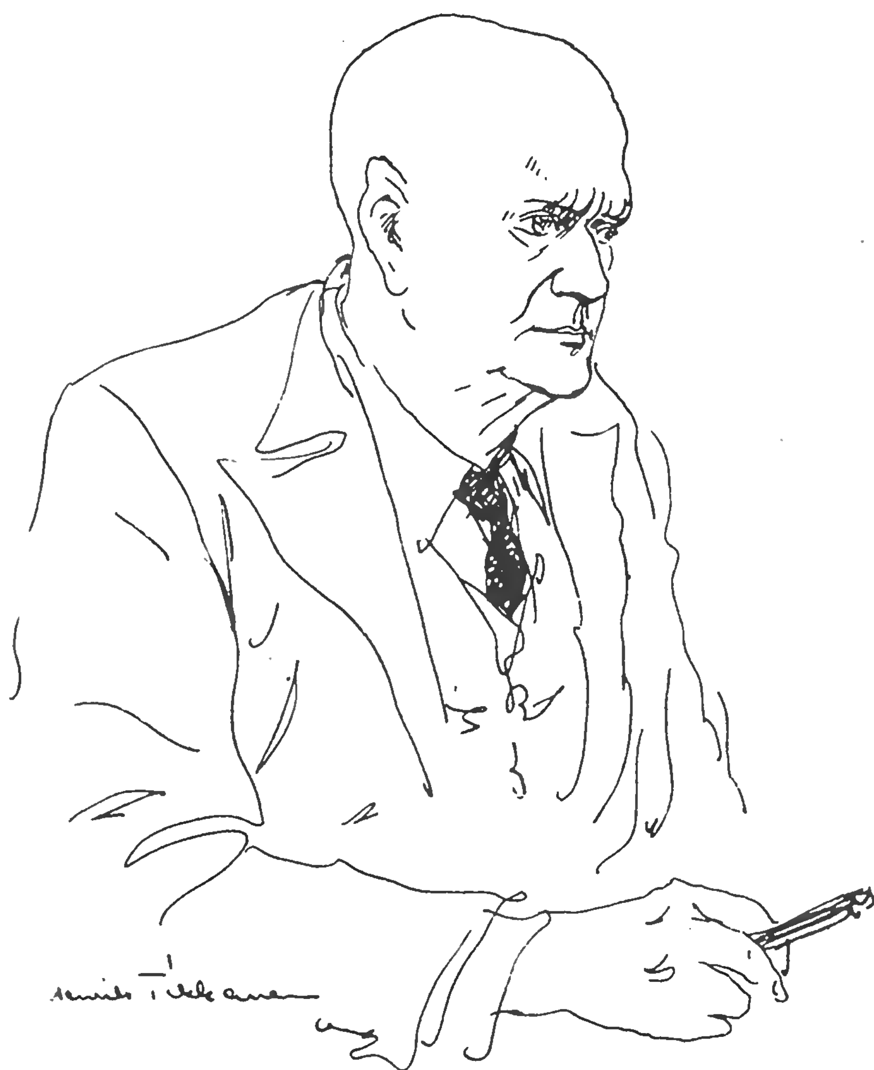
V. 1935 hyväksyttiin myös ns. perushankintaohjelma, jossa osoitetuilla varoilla puolustuslaitoksen perustarpeet piti tyydyttää. Myöhemmin sitä täydennettiin, niin että vuosina 1939—44 yhteensä 2 710 milj. markkaa oli käytettävä puolustuslaitoksen pe-

rushankintoihin. Melkein yksimielisesti hyväksyttiin tätä koskeva laki.

Kauan viivyteltyään eduskunta oli vihdoin herännyt huomaamaan ajan vaatimukset. Viivytystä oli perusteltu joko taloudellisilla syillä, tai sitten yksinkertaisesti oli kieltäydytty näkemästä puolustusvalmistelujen välttämättömyyttä. Rajoitetut varamme estivät luonnollisesti sellaisen varustelun, jota uhanalainen asemamme olisi vaatinut. Mutta vallinneissa olosuhteissakaan ei olisi ollut mahdotonta ainakin jossakin määrin kiirehtiä perushankintojen aloittamista. Vähäisetkin summat oikeaan aikaan käytettyinä olisivat olleet korvaamattoman arvokkaita armeijalle, joka hetkistä myöhemmin joutui jopa pelkillä haloilla tai omatekoisilla korvikeaseilla käymään ylivoimaisen vihollisen panssarivaunuja päin. Sillä samoihin aikoihin, jolloin eduskunta myönsi varoja maanpuolustuksen tarpeisiin seuraavien kuuden vuoden aikana käytettäväksi, olivat ne neuvottelut jo alkaneet, jotka ennakoivat talvisodan puhkeamista. Neuvostoliitto pelkäsi joutuvansa Saksan hyökkäyksen kohteeksi ja halusi varmistaa rajansa työntämällä niiden puolustuksen mahdollisen kauaksi. Suomi ei katsonut voivansa luovuttaa alueitaan mahtavan naapurinsa turvallisuustakeiksi, mutta vakuutti itse torjuvansa kaikki hyökkäysyritykset alueensa kautta. Neuvostoliitto, jonka mielestä maamme ei kyennyt itse puolustamaan itseään, katsoi silloin olevansa oikeutettu ottamaan nämä tavoitteensa väkisin.

Itsenäisyysajan sivistyselämä

Maamme itsenäistyminen ei muodostunut samanlaiseksi kehitystä yhtäkkiä kiihdyttäväksi tekijäksi henkisen elämän kuin talouselämän alalla. Syynä tähän lienee se seikka, ettei venäläinen sortovalta ollut vielä ehtinyt saada sellaista kuristavaa otetta suomalaisesta sivistyksestä, kuin käytännöllisen elä-

Jean Sibelius.

män aloilla tapahtui. 1900-luvun parin ensimmäisen vuosikymmenen vilkas kulttuurikehitys jatkui siten kutakuinkin katkeamattomana itsenäisyysajalle.

Hengenelämän huiput olivat itsenäisyysaikaan siirryttäessä suunnilleen samat, jotka jo vuosisadan vaihteessa olivat olleet johtavia nimiä. Näin oli laita nimenomaan taiteessa. Mutta vanhojen mestarien rinnalle oli nousemassa uusia, joista erityisesti kuvanveistäjä Väinö Aaltonen mahtavilla monumentaalitöillään on vallannut pysyvän sijan Suomen taiteen historiassa. Muidenkin taiteiden alalla esiintyi uusia mestareita, jotka rikastuttivat kansallista kulttuuriamme ja tekivät sitä muuallakin tunnetuksi. Etenkin rakennustaiteemme on saanut edelleen kansainvälistä tunnustusta Alvar Aallon seuratessa siinä Eliel Saarisen jälkiä.

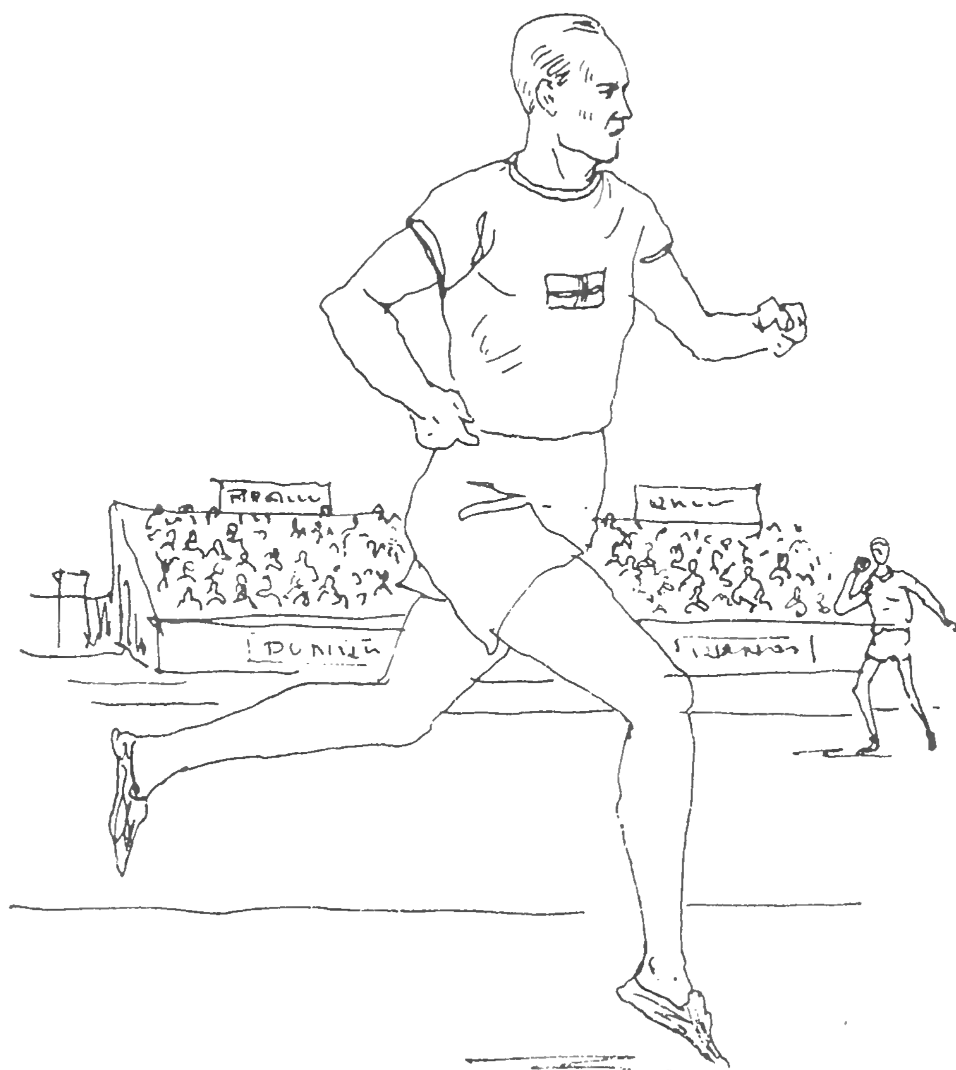
1920-luvulla kohosi kirjailijoidemme eturiviin Frans Eemil Sillanpää, jonka varsinkin pohjois-satakuntalaista maalaiselämää kuvaavat romaanit tekivät tunnetuksi. Ensimmäisenä suomalaisena hän sai Nobelin-palkinnon. Nuoremman polven huomattavin nimi, Mika Waltari herätti myös huomiota jo 1930-luvun taitteessa.

Suomen tieteellä on myös tältä aikakaudelta monta etevää tutkijaa esitettävänään. Ensimmäisen tiedemiehillemme myönnetyn Nobelin-palkinnon saaja A. I. Virtanen on biokemistinä tunnettu kaikkialla maailmassa, samoin maantieteilijä J. G. Granö, geologi Pentti Eskola, matemaatikko Rolf Nevanlinna ja monet muut. Varsinaisesti kansallisten tieteittemme harrastajista on mainittava Suomen historian tutkijat G. Suolahti ja J. Jaakkola, jotka kumpikin alallaan ovat huomattavalla tavalla valaisseet kansamme menneisyyttä.

Itsenäisyysajan sivistyselämälle ominaista on myös ollut sivistyslaitosten luvun huomattava kasvaminen. Tällöin syntyneitä uusia korkeakouluja ovat Åbo Akademi, Turun Yliopisto ja Turun sekä Helsingin ruotsalaiset kauppakorkeakoulut, jotka kaikki ovat yksityisten lahjoitusten turvin syntyneet. Työväen Akatemia ja Yhteiskunnallinen Korkeakoulu ovat huolehtineet myös ei-akateemisella pohjalla tapahtuvasta yhteiskuntatieteiden opiskelusta. Jyväskylään perustettu Kasvatusopillinen Korkeakoulu puolestaan aloitti kansakoulunopettajien yliopistollisen valmistamisen maassamme omistautuen samalla oman erikoisalansa kehittämiseen tieteellisellä pohjalla.

Vähitellen yhä laajentunut kansa- ja oppikouluverkosto on puolestaan valmistanut entistä useammille syrjäseutujenkin nuorille tilaisuuden opintielle pääsyyn ja siten vahvistanut sitä pohjaa, millä suomalaisen sivistyksen tulevaisuus lepää.

Oma osansa kansamme kehittämisessä on ollut urheilulla, joka ehkäpä enemmän kuin mikään muu on

Paavo Nurmi.

tehnyt maatamme ulkomailla tunnetuksi. Varsinaisesti Tukholman olympialaisissa v. 1912 tapahtunutta Suomen urheilun läpimurtoa seurasi sarja loistavia henkilökohtaisia ja joukkuesuorituksia myöhemmissä olympiakisoissa. Joskaan myöhempien urheilijapolvien edustajat eivät olekaan ylettyneet Hannes Kolehmaisen ja Paavo Nurmen kaltaisiin suorituksiin, on urheilumme pohja jatkuvasti laajentunut. Kehitys on siten kuitenkin vienyt oikeaan suuntaan, koko kansan terveydelle hyödyllistä kansanurheilua kohti.

SUOMI SUURSODAN PYÖRTEISSÄ

SUURSOTA PUHKEAA

Suomi oli v. 1935 omaksunut ulkopolitiikassaan ns. skandinaavisen suuntauksen mm. siinä toivossa, että se kykenisi puolueettomuuspyrkimyksistään tunnettujen Skandinavian maiden kanssa pysyttelemään suurvaltaselkkausten ulkopuolella. Vaikka näitä ei vielä tällöin ollut näköpiirissä, poliittinen taivaanranta oli alkanut vähitellen synkentyä. Saksan jälleenvarustautuminen, Italian imperialistiset pyrkimykset Afrikassa ja Välimeren itäosissa sekä fascististen suurvaltain puuttuminen Espanjan sisällissotaan antoivat aavistaa, että maailma oli ajautumassa diktatuurien ja demokratioiden väliseen avoimeen kriisiin. Nämä aavistukset toteutuivat Hitlerin aloitettua laajentumispolitiikkansa ja Itävallan sekä Tšekkoslovakian jouduttua sen uhriksi.

Suomessa ei 1930-luvun loppuvuosina yleensä aavistettu, miten läheisesti ajan suuret tapahtumat tulisivat vaikuttamaan myös meidän maamme kohtaloihin. Neuvostohallitus oli Hitlerin valtaanpääsystä lähtien seurannut syvin epäluuloin hänen politiikkaansa, jonka se epäili johtavan suursotaan. Se tunnusteli tämän vuoksi jo vuoden 1938 aikana, oliko Suomi halukas ryhtymään Neuvostoliiton kanssa yhteistoimintaan Saksan taholta Itämeren ja Suomenlahden suunnassa Leningradiin mahdollisesti suuntautuvan hyökkäyksen varalta. Suomen hallituksen torjuttua nämä tunnustelut neuvostohallitus ryhtyi keskustelemaan sotilaallisesta yhteistyöstä Englannin ja Ranskan kanssa, jotka maaliskuussa 1939 tapahtuneen Tšekkoslovakian Saksaan liittämisen järkyttäminä menettivät vihdoin-

kin luottamuksensa Hitlerin lupauksiin ja alkoivat pitää sotaa väistämättömänä.

Englannin ja Ranskan hallitusten Moskovaan lähettämät diplomaatit ja sotilasvaltuuskunnat keskustelivat yhteistyömahdollisuuksista keväästä 1939 elokuun loppupuolelle asti. Englanti ja Ranska olivat luvanneet maaliskuun lopulla auttaa Puolaa, jos Saksa uhkaisi sitä. Neuvostohallitus, joka oli jo heti Prahan valtauksen jälkeen ehdottanut länsivalloille yhteistyötä, teki huhtikuun 16. päivänä virallisen keskinäistä avunantoa koskevan sopimusehdotuksen. Englannin, Ranskan ja Neuvostoliiton olisi sen mukaan pitänyt yhdessä taata niiden Keski- ja Itä-Euroopan valtioiden turvallisuus, joita Saksa saattaisi uhata. Tällainen sopimus olisi pakottanut Hitlerin ottamaan huomioon kahden rintaman sodan mahdollisuuden, jos hän aikoi jatkaa anastuspolitiikkaansa. Englannin hallitus, jonka mielestä tällainen sopimus olisi saattanut sen hankauksiin Neuvostoliiton sekä tähän epäluuloisesti suhtautuvien Puolan, Romanian, Suomen ja Baltian maiden kanssa, viivytteli ratkaisuaan. Stalin erotti tällöin ulkoministeri Litvinovin ja nimitti toukokuun 3. päivänä Vjatsheslav Molotovin hänen seuraajakseen.

Tämä merkitsi täyskäännöstä Neuvostoliiton ulkopolitiikassa. Stalin, joka pelätessään Hitlerin anastuspolitiikan järkyttävän Euroopan poliittista tasapainoa niin paljon, että Saksan diktaattori saattaisi menestyksen toivein käydä lopulta myös Neuvostoliiton kimppuun, oli yrittänyt aluksi hankkia tukea tätä vaaraa vastaan liittoutumalla länsivaltojen kanssa. Englannin epäröivä suhtautuminen hänen tarjoukseensa sai hänet lopullisesti luopumaan näistä pyrkimyksistä. Münchenin sopimus samoin kuin länsivaltojen aikaisemmatkin kannanotot olivat saaneet neuvostodiktaattorin uskomaan, että Englanti ja Ranska eivät kykenisi muuhun kuin korkeintaan puolustautumaan, jos niiden kimppuun hyökätään. Neuvostoliitto saattoi siten pelastautua Saksan uhalta vain pyrkimällä yhteisymmärrykseen Hitlerin kanssa, mitä Mo-

lotov oli jo aikaisemmin suositellut. Hänen nimittämisensä ulkoministeriksi merkitsi näin ollen sitä, että Stalin oli nyt omaksunut tämän linjan.

Länsivaltojen ja Neuvostoliiton kosketukset eivät olleet suinkaan jääneet huomaamatta Hitleriltä. Estääkseen Saksaa uhkaavan saartorenkaan syntymisen Hitler ryhtyi omasta puolestaan tunnustelemaan Moskovassa sopimukseen pääsyn mahdollisuuksia. Tämä ei ollutkaan vaikeaa, sillä hän saattoi aina tarjota enemmän kuin länsivallat. Englannin kesäkuun puolivälissä Moskovaan lähettämä ulkoministeriön korkea-arvoinen virkamies William Strang (myöhemmin lordi Strang) sekä elokuun puolivälissä amiraali Sir Reginald Plunkett-Ernle-Erle-Draxin johdolla Moskovaan saapunut sotilasvaltuuskunta samoin kuin heidän ranskalaiset virkaveljensäkin tekivät täysin turhaa työtä. Demokratioiden edustajat eivät voineet vastoin Puolan, Baltian maiden ja Suomen tahtoa suostua niihin takeisiin, jotka Neuvostoliitto halusi niille antaa. Nämä maat pelkäsivät, että neuvostojoukkojen tulo niitä auttamaan merkitsisi samalla niiden vapauden menetystä. Hitlerillä ei ollut mitään tällaisia omantunnonesteitä, joten maailma sai yllätyksekseen kuulla elokuun 24. päivän vastaisena yönä veriviholliseksi otaksuttujen Hitlerin ja Stalinin välisestä hyökkäämättömyyssopimuksesta.

Hitler ja Stalin tiesivät kumpikin todennäköisesti aivan yhtä hyvin, että kysymyksessä oli vain pyrkimys voittaa aikaa. Hitler halusi saada selkänsä vapaaksi sen varalta, että hän joutuisi yhteenottoon länsivaltojen kanssa käydessään Puolan kimppuun. Stalin halusi puolestaan voittaa aikaa vahvistaakseen puolustustaan, ennen kuin natsi-Saksan ja kommunistisen Neuvostoliiton välinen väistämätön kamppailu alkaisi. Tämänhetkinen etujen yhtäläisyys teki mahdolliseksi sopimuksen näiden kahden diktaattorin välillä. Sopimuksen hinnan suorittivat ne pienet maat, jotka sijaitsivat Saksan ja Neuvostoliiton välillä. Hitler ja Stalin sopivat Saksan ulkoministeri von Ribbentropin Mos-

kovassa allekirjoittamaan sopimukseen liitetyssä salaisessa asiakirjassa, että Suomi ja Baltian maat kuuluivat Neuvostoliiton etupiiriin. Hitler antoi tällä alueella Stalinille vapaan toimintavallan. Puola, jonka länsirajalla saksalaiset joukot olivat jo hyökkäysvalmiina, päätettiin jakaa Saksan ja Neuvostoliiton kesken. Saksa myönsi Neuvostoliitolle tiettyjä alueita myös Balkanilla.

Ribbentrop-sopimuksen jälkeen suursodan puhkeaminen oli väistämätön. Hitler lähetti 1. 9. armeijansa Puolaa vastaan käyttäen tekosyynä sitä, että Saksa ei ollut päässyt Puolan kanssa yhteisymmärrykseen Danzigista, Puolan käytävästä ym. kiistakysymyksistä. Kun Saksa ei lopettanut hyökkäystoimenpiteitään Englannin ja Ranskan vaatimuksista huolimatta, nämä julistivat 3. 9. sille sodan Puolalle antamansa takuulupauksen mukaisesti. Maailma oli siten joutunut jälleen suursotaan.

Sodan syttyminen oli yllätys niin Suomen hallitukselle kuin useimmille kansalaisillekin, jotka monista ennemerkeistä huolimatta eivät olleet siihen varautuneet. Tätä kuvastaa eduskunnassa sodan puhjettua käyty sananvaihto eräiden kansanedustajien tiedustellessa, miksi hallitus ei ollut suostunut taloudellisesti takaamaan joidenkin yksityisten liikkeiden suunnitelmaa 5000 tonnin sokerimäärän tuottamisesta maahan hätätilan varalta. Ministeri Tanner tokaisi tähän, ettei hallitus ollut voinut tietää, että »joku hullu aloittaisi Euroopassa sodan syyskuun 1. päivänä.»

Sodan mukanaan tuomat vaarat alkoivat kuitenkin vähitellen valjeta Suomen hallitukselle. Se julisti heti suursodan puhjettua Suomen noudattavan ehdotonta puolueettomuutta. Hallitus yritti myös etsiä tukea muualta Pohjolasta, vaikka Ahvenanmaan yhteisistä puolustusvalmisteluista käydyt keskustelut olivatkin osoittaneet, ettei edes Ruotsi ollut halukas toden tullen avustamaan Suomea. Pohjolan maiden pää- ja ulkoministerit kokoontuivat 18. 9. Kööpenhaminaan, minkä lisäksi pohjoismaiden yhtenäisyyttä yritettiin koros-

taa järjestämällä kuukautta myöhemmin niiden valtionpäämiesten kokous Tukholmassa. Tämä jäi kuitenkin täysyin muodolliseksi, sillä presidentti Kallio ei »kylmää suihkua» pelätessään ottanut avustuskysymystä lainkaan esille. Ulkoministeri Erkko sai kuitenkin siitä huolimatta täydellisen selvityksen tilanteesta. Ruotsin pääministeri Hansson, ulkoministeri Sandler ja puolustusministeri Sköld ilmoittivat nimittäin hänelle 18. 10., että Ruotsi ei voisi antaa Suomelle sotilaallista apua.

Tämä oli kohtalokas tieto, sillä neuvostohallitus oli jo ryhtynyt käyttämään hyväkseen Ribbentrop-sopimuksen sille suomaa toimintavapautta. Se oli kutsunut syyskuussa Baltian maiden edustajat Moskovaan, jossa Viron, Latvian ja Liettuan valtuutetut allekirjoittivat neuvostohallituksen sanelemat sopimukset. Neuvostoliitto sai niiden perusteella käyttöönsä lento- ja laivastotukikohtia, joista Virossa oleva Paltiskin lentotukikohta tuli muodostumaan Suomelle hyvin kiusalliseksi. Suomen hallituksellekin saapui 5. 10. kutsu, jossa sen toivottiin lähettävän valtuutetun Moskovaan neuvottelemaan »konkreettisista poliittisista kysymyksistä».

VENÄLÄISET HYÖKKÄÄVÄT SUOMEEN

Neuvottelukutsua sekä siihen sisältyviä vaatimuksia oli voitu jo odottaakin mm. neuvostohallituksen edellisen vuoden aikana tekemien ehdotusten vuoksi. Suomen hallitus oli ryhtynyt syksyllä suursodan puhkeamisen vuoksi tehostamaan maan puolustusvalmiutta, ja Baltian tapahtumat antoivat tähän lisävauhtia. Rauhan ajan armeija ja rajavartiostot, jotka muodostivat ns. suojajoukot, saatettiin jo 6. 10. sotakannalle, ja rannikkopuolustuksen sekä ilmapuolustuksen reserviläisiä ryhdyttiin kutsumaan palvelukseen. Lokakuun 10. päivänä annettiin lopuksi käsky ylimääräisten kertausharjoitusten eli ns. YH:n järjestämi-

sestä. Tämä merkitsi koko kenttäarmeijan reserviläisten kutsumista palvelukseen.

Hallitus, johon tällä välin oli liittynyt myös ruotsalainen kansanpuolue, määräsi Suomen neuvottelijaksi valtioneuvos Paasikiven. Paasikivi, jolla ei ollut valtuuksia tehdä mitään sopimuksia, lähti 9. 10. Moskovaan. Pääministeri Cajander, eräät muut johtavat poliitikot sekä vakavat väkijoukot saattoivat rautatieasemalle lähtijää, jonka matkaa ja neuvotteluja koko Suomen kansa seurasi tuskaisella jännityksellä.

Paasikivi sai 14. 10. tiedon Neuvostoliiton ehdoista, joiden ilmoitettiin olevan vähimmäisvaatimuksia. Suomen oli niiden mukaan vuokrattava Hangon kaupunki sekä sen ympäristö tukikohdaksi neuvostolaivastolle. Lappohjan satama oli luovutettava venäläisille ankkuripaikaksi. Suomen oli myös luovutettava Suomenlahden ulkosaaret, joita Neuvostoliitto oli vaatinut jo v. 1938, Koivisto ja linjan Lipola — Koiviston kauppala eteläpuolella oleva osa Karjalan kannasta sekä lopuksi Petsamon Kalastajasaarennon läntinen osa. Suomen oli myös hävitettävä rajavyöhykkeen linnoitukset. Neuvostoliitto olisi näitä myönnytyksiä vastaan suostunut Ahvenanmaan linnoittamiseen, jos Suomi tekisi sen yksin. Neuvostoliitto halusi myös molemminpuolisen avunantosopimuksen solmimista.

Paasikivi palasi Helsinkin saamaan hallitukselta ohjeita, minkä jälkeen hän matkusti Moskovaan Suomen toiseksi valtuutetuksi määrätyn valtiovarainministeri Väinö Tannerin kanssa. Suomi oli nyt valmis joihinkin myönnytyksiin. Neuvostoliitolle tarjottiin Itä-Karjalasta saatavaa korvausta vastaan Suomenlahden saaria sekä Kannaksella Kuokkalan mutkaa, jolloin raja olisi siirtynyt 13 km länteen päin. Hankoa ei kuitenkaan haluttu vuokrata, koska se olisi vaarantanut maan turvallisuuden ja ollut Suomen puolueettomuusasenteen vastainen toimenpide.

Neuvottelupuolten kannat lähenivät jonkin verran toisiaan jatkoneuvottelujen aikana. Stalin olisi mm. tyytynyt Hangon sijasta joihinkin sen itäpuolella ole-

viin saariin. Tästäkään vaihtoehdosta ei päästy kuitenkaan yksimielisyyteen siitä huolimatta, että Neuvostoliitto osoitti saavuttaneensa myönnytysten äärimmäisen rajan. Ulkoministeri Molotov paljasti nimittäin lokakuun lopulla Neuvostoliiton vaatimukset koko maailmalle, joten Moskova ei voinut arvovaltasyistä enää perääntyä. Paasikivi oli vielä marraskuun alkupuolella yhteydessä neuvostohallituksen edustajiin. Keskustelut olivat kuitenkin jo ajautuneet niin toivottomaan umpikujaan, että Suomen valtuuskunta lähti 13. 11. kotimatkalle lausuttuaan toivomuksen, että neuvottelut tulisivat jatkumaan.

Suomen hallitus ei näyttänyt tällöin tajuavan tilanteen vakavuutta. Sen taipumattomuutta voitiin kyllä puolustella pätevillä syillä. Suomi ei uhannut ketään eikä aikonut antaa käyttää aluettaan ketään sen naapuria vastaan suunnattuun toimintaan. Hallitus ei katsonut myöskään voivansa tinkiä Suomen valtioalueen koskemattomuusperiaatteesta. Tällöin olisi nimittäin voitu joutua tielle, jolla ei olisi ollut loppua.

Mutta olipa hallitus miten vakuuttunut tahansa kantansa oikeutuksesta, sen olisi pitänyt myös varautua vastaamaan tällaisen asenteen seurauksista. Sotamarsalkka Mannerheim oli kehottanut hallitusta tekemään kaikkensa sodan välttämiseksi, sillä Suomi ei olisi marsalkan mielestä kyennyt tekemään tarpeeksi tehokasta vastarintaa. Hallitus pysyi kuitenkin kannassaan ilmeisesti siinä uskossa, että Neuvostoliitto luopuisi yrityksistään jouduttuaan toteamaan Suomen järkähtämättömyyden. Etenkin ulkoministeri Erkko edusti tätä sinisilmäistä ja epärealistista kantaa. Hallitus ei siten mitenkään pyrkinyt korostamaan tilanteen vaarallisuutta Paasikiven Moskovasta paluun jälkeenkään, vaan mm. salli asutuskeskuksista evakuoitujen paluun koteihinsa.

Marraskuun 26. päivänä sattui kuitenkin tapaus, joka vavahdutti vankimpiakin toiveajattelijoita. Molotov jätti nimittäin silloin Suomen Moskovan-lähettiläälle nootin, jonka mukaan suomalainen tykistö oli

tulittanut rajan läheisyydessä olevaa Mainilan kylää ja aiheuttanut sinne majoitetuille venäläisille joukoille tappioita. Suomea vaadittiin välikohtausten toistumisen estämiseksi vetämään joukkonsa 20—25 kilometrin päähän rajasta. Suomen ilmoitus, että sen tykistö ei olisi sijoituksensa puolesta edes kyennyt tulittamaan Mainilaa, ei tyydyttänyt Neuvostoliittoa. Neuvostoliiton puolelta kuullut laukaukset antoivat sitä paitsi aihetta otaksua, että venäläiset olivat itse aiheuttaneet tämän välikohtauksen. Neuvostohallitus ei ottanut myöskään huomioon Suomen ehdotusta, että olisi ryhdyttävä neuvottelemaan joukkojen vetämisestä kauemmaksi rajasta sen kummaltakin puolelta. Moskova ryhtyi sen sijaan yhä jyrkempiin toimenpiteisiin. Suomea vastaan tähdättyä propagandaa kiihdytettiin ja v. 1932 solmittu hyökkäämättömyyssopimus sanottiin yksipuolisesti irti. Kun neuvostohallitus oli lopuksi 29. 11. katkaissut diplomaattiset suhteensa Suomeen, suomalaisilla oli syytä pelätä pahinta.

Epätietoisuutta ei kestänyt kauan. Rajoja vartioivat suojajoukot ja paikka paikoin edelleen kotiseuduillaan olevat rajaseutujen asukkaat havahtuivat 30. 11. tykistö- ja jalkaväkiaseiden tuleen, jonka venäläiset avasivat suomalaisten vartioasemia vastaan. Valtavat jalkaväki-, panssarivaunu- ja tykistömassat alkoivat samanaikaisesti vyöryä toista tuhatta kilometriä pitkän maarajan ylitse kaikkia Suomenlahden ja Jäämeren välillä Neuvostoliitosta Suomeen johtavia teitä pitkin. Kotiseutu joutui myös jo aamupäivällä vihollisen toiminnan kohteeksi, sillä Neuvostoliiton ilmavoimat tekivät tällöin ilmahyökkäyksiä 21 paikkakunnalle. Punalaivaston yksiköitä liikehti samaan aikaan rannikkojemme läheisyydessä Suomenlahden länsipäässä asti.

Presidentti Kyösti Kallio julisti tällöin Suomen tasavallan valtakunnan puolustuksen turvaamiseksi ja oikeusjärjestyksen voimassapitämiseksi sotatilaan. Suomi oli siten sodassa Neuvostoliittoa vastaan.

TALVISOTA

Presidentti Kallio luovutti heti sotatilajulistuksen annettuaan Suomen puolustusvoimain ylimmän päällikkyyden sotamarsalkka Mannerheimille. Tällöin 72 vuoden ikäinen sotamarsalkka otti velvollisuudentuntoisesti tämän raskaan tehtävän vastaan siitä huolimatta, että maan hallitukset ja eduskunta eivät olleet alkuunkaan ottaneet huomioon niitä Suomen puolustuksen vahvistamista koskevia kehotuksia, joita hän oli jatkuvasti esittänyt siitä lähtien, kun presidentti Svinhufvud oli hänet v. 1931 kutsunut puolustusneuvoston puheenjohtajaksi.

Sotilaallinen tilanne osoittautui heti talvisodan ensi päivinä vielä synkemmäksi kuin sotilasjohdon pessimistisimmissäkään ennakkoarvioissa oli otaksuttu. Vihollinen kykeni keskittämään maatamme vastaan arvioitua huomattavasti vahvemmat voimat uusien teiden ansiosta, joita venäläiset olivat rakentaneet rajalle monessa kohdassa. Näin oli asianlaita nimenomaan Laatokan pohjoispuolella ja Suomussalmen suunnassa, mutta tilanne kehittyi nopeasti uhkaavaksi myös Ilomantsissa, Kuhmossa ja Sallan suunnalla. Päärintamalla eli Karjalan kannaksella selviydyttiin sen sijaan aluksi melkeinpä odotettua paremmin, vaikka vihollinen heittikin noin 140 000 miestä vain 13 000 miehen vahvuisia suojajoukkoja vastaan. Suojajoukot vetäytyivät täällä vihollista viivyttäen Kannaksen pääpuolustusasemaan eli ns. Mannerheimlinjalle, jonka kanssa vihollinen sai kosketuksen noin viikon kuluttua sotatoimien alkamisesta.

Sotamarsalkka Mannerheimin käytettävissä oli sodan puhjetessa 9 divisioonaa, joista yksi divisioona oli kuitenkin täysin riittämättömästi varustettu ja aseistettu. Kenttäarmeijan pääosa eli 5 divisioonaa oli keskitetty jo liikekannallepanon aikana Karjalan kannakselle. Tämä kenraali H. Östermanin komentoon asetettu Kannaksen Armeija jaettiin kenraali H. Öhquistin komentamaan II Armeijakuntaan sekä III

Armeijakuntaan, jonka johdossa oli kenraali E. Heinrichs. III AK puolusti Laatokkaan laskevan Taipaleenjoen suusta Vuoksen Oravaniemen, Punnus-, Kirkko-, Ysk- ja Muolajärvien kautta Summan kylään sekä siitä edelleen Kuolemanjärvelle ja Suomenlahden rannikolle Muurilaan kulkevan Mannerheim-linjaksi nimitetyn pääpuolustusaseman itäistä osaa. Tämä 140 km:n pituinen puolustusasema oli kuitenkin tosiasiassa vain kenttälinnoitettu, sillä sen parinkymmenen vuoden aikana rakennetuista 109 betonikorsusta tuskin kolmannes oli ajanmukaisia. Edellisenä kesänä ennen kaikkea ylioppilaiden aloitteesta järjestetyissä vapaaehtoisissa linnoitustöissä sekä YH:n aikana oli pyritty korjaamaan näitä vuosikymmenien laiminlyöntejä, mutta se oli ollut jo liian myöhäistä.

Karjalan kannaksen vaatiessa puolustajan päävoimat Laatokasta Jäämereen ulottuvalle valtavan pitkälle rintamalle riitti vain rippeitä. Vain Laatokan pohjoispuolella, jossa pääpuolustuslinja kulki linjalla Loimola — Syskyjärvi — Kitelä, oli vahvempi miehitys. Puolustuksesta vastasi täällä kenraali W. Hägglundin komentama 2 divisioonaa käsittävä IV Armeijakunta. Ilomantsin pohjoispuolelta Kuusamoon ulottuvaa kaistaa puolustavalla kenraali W. E. Tuompon Pohjois-Suomen Ryhmällä ei sen sijaan ollut kuin muutamia erillisiä pataljoonia. Sallaan ei myöskään riittänyt kuin parisen pataljoonaa ja Petsamon suunnassa oli aluksi tultava toimeen vain yhdellä komppanialla.

Varustautumisessa ilmeneviä puutteita oli yritetty korjata vielä viime hetkellä. YH:n aikana järjestettiin varojen keräyksiä aseiden ym. sotamateriaalin ostoa varten. Lukuisat henkilöt luovuttivat kihlasormuksensakin tähän keräykseen saaden vastineeksi rautasormuksen. Suurin osa tällöin tilatusta materiaalista saapui kuitenkin maahan vasta sodan jälkeen, jos silloinkaan. Vajaan 400 000 miehen vahvuinen kenttäarmeija joutui siten lähtemään lähes 200-miljoonaisen Neuvostoliiton joukkoja vastaan mitä puutteellisim-

min aseistettuna ja varustettuna. Henkilökohtaista aseistustakaan ei riittänyt kuin 275 000 miehelle, ja ns. »Malli Cajander» eli siviilipuku, jota täydensivät kokardi ja sotilasvyö, jäi hyvin monen rintamamiehenkin sota-asuksi. Raskaampi aseistus oli yhtä vajavainen. Armeijalla ei ollut kuin muutamia patteristoja raskasta tykistöä, joitakin kymmeniä joko täysin vanhentuneita tai tykkejä vailla olevia panssarivaunuja, muutamia kymmeniä panssarintorjuntatykkejä, satakunta ilmatorjuntatykkiä, joista melkoinen osa oli varattava kotiseudun puolustukseen, sekä 75 sotakelpoisuusvaatimukset täyttävää lentokonetta. Joukoilta puuttui myös viestikalustoa, telttoja ja jopa suksiakin, minkä lisäksi ammustilanne alkoi olla jo sodan alkupuolella hyvin kireä. Tykistön korkea koulutustaso, joka oli kenraali V. P. Nenosen ansiota, tasoitti kuitenkin jonkin verran voimasuhteita.

Neuvostoliitto heitti sodan alussa Suomen armeijan seitsemää etulinjassa olevaa divisioonaa vastaan noin 25 jalkaväkidivisioonaa, motomekanisoidun armeijakunnan, 5 panssariprikaatia sekä erillisiä panssarimuodostelmia ja tykistöyksiköitä. Hyökkääjän voimat käsittivät siten noin 500 000 miestä, 2 000 panssarivaunua ja 1 000 lentokonetta. Suomen kaksi panssarilaivaa, 5 sukellusvenettä, 4 vanhaa tykkivenettä ja joitakin raivaajia ja miinalaivoja käsittävää laivastoa vastassa oli mm. pari taistelulaivaa sekä joitakin uudenaikaisia risteilijöitä käsittävä valtavan ylivoimainen Neuvostoliiton Itämeren laivasto. Helsingin, Viipurin ja Koiviston varsin vahvat rannikkolinnakkeet rajoittivat kuitenkin vihollisen merivoimien toimintamahdollisuuksia.

Venäläisten Karjalan kannaksella toimiva 7. Armeija, johon kuului 12—14 divisioonaa, moottoroitu armeijakunta ja 3 panssariprikaatia, juuttui joulukuun toisella viikolla kiinni Mannerheim-linjaan. Vihollinen yritti murtaa sen Taipaleessa kolmen divisioonan voimin joulukuun puolivälissä aloittamallaan hyökkäyksellä, mutta tämä tyrehtyi jo parin päivän

kuluttua. Summassa 17. 12. alkanut läpimurtoyritys pysäytettiin 21. 12., vaikka osa vihollisen panssarivaunuista oli jo päässytkin tunkeutumaan Kämärälle asti. Muiden torjuntavälineiden puutteessa oli turvauduttava polttopulloihin eli ns. Molotovin cocktaileihin sekä kasapanoksiin, jotka koituivat monen panssarivaunun tuhoksi. Kannaksen Armeijan näiden hyökkäysten jälkeen 23. 12. aloittama vastahyökkäys tyrehtyi myös heti alkuunsa viestikaluston ja tykistötuen puutteen sekä joukkojen kokemattomuuden vuoksi. Kun vihollisen Suvannon yli Taipaleen kaistalla joulukuun loppupäivinä tekemä hyökkäys oli torjuttu, venäläiset lopettivat suuremmat hyökkäyksensä ja ryhtyivät järjestelmällisesti valmistelemaan Kannaksen puolustuksen murtamista.

Suomalaisten menestys näissä melkein Leningradin porteilla käydyissä puolustustaisteluissa, joissa venäläiset saattoivat heittää hyökkäykseen suuret määrät hyvin varustettuja joukkoja hyökkääjälle erittäin edullisissa olosuhteissa, hämmästytti koko maailmaa. Suomen vastarinnan pikaista romahtamista oli pidetty täysin varmana, sillä Neuvostoliitto näytti päättäneen vallata koko maan. Tämä kävi selvästi ilmi siitä, että venäläiset muodostivat 1. 12. ns. Terijoen hallituksen. Sen johtoon asetettiin Kominternin sihteeri Otto Ville Kuusinen. Neuvostoliitto piti tämän jälkeen Kuusisen hallitusta Suomen laillisena hallituksena, joten se ei halunnut olla missään tekemisissä Suomen pankin pääjohtaja Risto Rytin 1. 12. muodostaman uuden hallituksen kanssa. Tämä hallitus, jonka ulkoministerinä oli sosialistien johtaja Väinö Tanner, oli asettanut päämääräkseen rauhan aikaansaamisen niin pian kuin suinkin. Neuvostoliitto ei kuitenkaan halunnut neuvotella Suomen kanssa, vaikka Yhdysvallat oli kohta sodan puhjettua tarjonnut välitystään. Se teki avunantosopimuksen Kuusisen hallituksen kanssa Moskovan ilmeisesti uskoessa, että Suomen valloitus on vain parin kolmen viikon asia.

Neuvostojoukkojen eteneminen Laatokan ja Jää-

meren välisellä rintamalla näyttikin jo sodan alkupäivinä oikeuttavan nämä toiveet. Laatokan Karjalassa Neuvostoliiton 8. Armeija, johon kuului 6—7 divisioonaa ja 2 panssariprikaatia, eteni nopeasti vahvoin voimin kaikkien teiden suunnissa, sillä heikot suojajoukot eivät kyenneet tekemään tehokasta vastarintaa. Tilanne kehittyi uhkaavimmaksi Tolvajärvellä, jossa vihollinen oli jo pääsemässä viimeisten Korpiselkää suojaavien kapeikkojen läpi.

Ylipäällikkö päätti tällöin ryhtyä vastahyökkäykseen sekä Tolvajärvellä että muillakin uhanalaisimmilla suunnilla. Tolvajärven suunnasta vastuun saanut eversti P. Talvela, jolle ylipäällikkö oli antanut niukoista reserveistään everstiluutnantti A. Pajarin komentaman rykmentin, ryhtyi 9. 12. hyökkäämään ylivoimaista vihollista vastaan. Uhkarohkea yritys onnistui, ja Tolvajärven suunnassa toimivat kaksi vihollisdivisioonaa työnnettiin 40 km itään Aittojoelle, johon rintama vakiintui sodan loppuajaksi. Näissä taisteluissa tuhottiin melkein kokonaan yksi venäläisdivisioona, minkä lisäksi saatiin suuri sotasaalis.

Tolvajärven voitto antoi niin armeijalle kuin koko kansallekin uskoa siihen, että sodasta selviydyttäisiin vihollisen suunnattomasta ylivoimasta huolimatta. Tilanne vakaannutettiin kohta myös muualla Laatokan Karjalassa ja Kuhmossa. Täällä edennyt vihollisdivisioona pysäytettiin Rastiin ja Kiekinkoskelle, ja Lieksaan tunkeutuneet viholliset heitettiin rajan taakse. Ilomantsin suunnalla saavutettiin myös voitto, joten pahin vaara oli torjuttu Laatokan Karjalassa.

Ilomantsin pohjoispuolelta Kuusamoon asti ulottuvalla kaistalla toimiva Pohjois-Suomen Ryhmä oli sen sijaan edelleen äärimmäisessä puristuksessa. Tuompolla oli aluksi ollut tässä suunnassa hyökkäävää panssareilla vahvistettua 5 jalkaväkidivisoonaa käsittävää Neuvostoliiton 9. Armeijaa vastaan asetettavana vain muutamia erillisiä pataljoonia. Kuhmoa uhannut vaara oli torjuttu ylipäällikön annettua reserveistään yhden rykmentin ja täydennyspataljoonan tähän suun-

taan. Tilanne oli kuitenkin vielä kriitillisempi Suomussalmen suunnassa. Kiantajärven pohjoispuolitse edennyt 163. Divisioona oli jo vallannut Suomussalmen kirkonkylän. Jos Raatteen suunnasta saapuva Neuvostoliiton parhaimpiin joukkoihin kuuluva moottoroitu 44. Divisioona olisi päässyt yhtymään siihen, tämä voimaryhmä olisi voinut tehtävänsä mukaisesti ryhtyä etenemään Oulua kohti katkaistakseen yhdessä Sallan suunnassa tomivien joukkojen kanssa Suomen maayhteydet Ruotsiin.

Ylipäällikkö antoi tämän vaaran torjumiseksi kenraali Tuompon käyttöön vielä perustamispaikoillaan olevan pohjoispohjalaisen divisioonan joukkoja, joilla ei ollut edes täydellistä henkilökohtaista varustusta raskaasta aseistuksesta puhumattakaan. Näistä sekä Suomussalmen suunnalla jo toimivista joukoista muodostetun prikaatin komentajaksi tuli eversti Hj. Siilasvuo, joka ryhtyi 11. 12. hyökkäämään Suomussalmelle tunkeutunutta vihollisdivisioonaa vastaan. 44. Divisioona sidottiin samanaikaisesti Raatteen tien varteen. Melkein ilman tykistötukea toimimaan joutuneet suomalaiset joukot saartoivat 163. Divisioonan ja tuhosivat sen joulukuun loppuun mennessä suurimmaksi osaksi. Sotasaalis käsitti mm. useita kymmeniä tykkejä. Siilasvuon nyt jo noin divisioonan vahvuiseksi kasvanut voimaryhmä heitettiin tämän jälkeen 44. Divisioonaa vastaan. Tämä Raatteen tien suuntaan kaivautunut divisioona paloiteltiin moneen osaan, ja näin syntyneet motit tuhottiin toinen toisensa jälkeen. Näiden ankarassa pakkasessa käytyjen taistelujen päätyttyä 7. 1. vain aniharvat 44. Divisioonan yli 16 000 miehestä olivat välttäneet kuoleman tai sotavankeuden. Mm. 97 tykkiä, 54 panssarivaunua, 420 autoa ja toista tuhatta hevosta käsittänyt sotasaalis oli niin valtava, että se tuntui koko Suomen armeijan varustustilanteessa.

Suomussalmen ja Raatteen voitot poistivat tässä suunnassa uhanneen vaaran. Siilasvuon joukot siirrettiin sitten Kuhmoon, jossa ne saartoivat 54. Divisioonan. Vain rauhan tulo pelasti tämän rippeet tuholta.

Vihollinen lähetti myös Lappia vastaan ylivoimaiset joukot. Parin divisioonan vahvuiset 9. Armeijan voimat olivat lähteneet Sallan kirkonkylän vallattuaan etenemään Pelkosenniemen ja Joutsijärven teiden suunnissa. Ylipäällikkö antoi 12. 12. muodostamansa Lapin Ryhmän komentajan kenraali K. Walleniuksen tehtäväksi näiden Rovaniemeä uhkaavien vihollisvoimien lyömisen. Walleniuksen joukot pakottivatkin ensiksi Pelkosenniemellä suorittamallaan hyökkäyksellä vihollisen vetäytymään lähes 100 km Saijaan, jonka jälkeen Joutsijärven suunnassa edenneet venäläiset työnnettiin Märkäjärvelle. Rintamalinja jäi tänne sodan loppuun asti.

Petsamon suuntaan oli keskitetty Neuvostoliiton 14. Armeija, johon kuului 3 divisioonaa. Kuitenkin vain yksi divisioona lähti etenemään Rovaniemen suuntaan muiden varmistaessa Jäämeren rannikkoa. Petsamoa puolusti aluksi vain yhden tykistöpatterin tukema komppania. Vaikka puolustajan voimat myöhemmin kasvoivatkin, vihollisen ylivoima oli murskaava. Puolustajien oli tämän vuoksi pakko vetäytyä helmikuun loppupuolella Nautsiin.

Tolvajärven ja Ägläjärven voitot eivät olleet selvittäneet tilannetta koko IV AK:n kaistalla Laatokan rannikon läheisyydessä. Vihollinen oli hyökännyt täällä rajan ylitettyään Suojärveltä Loimolaan johtavan tien, Uomaan tien ja Salmin-Pitkärannan tien suunnassa. Suojärveltä edennyt vihollisdivisioona pysäytettiin Kollaanjoelle, jossa käytiin kiivaita taisteluja sodan loppuun asti. Täällä puolustautuneet muutaman pataljoonan vahvuiset joukot kestivät kuitenkin loppuun asti siitä huolimatta, että vihollisella oli sodan lopulla tällä kaistalla jo useita divisioonia. Uomaan tietä sekä Salmista edenneet viholliset pääsivät sen sijaan yhtymään, joten Kitelän-Koirinojan asemaa vastassa oli 2 venäläisdivisioonaa ja panssariprikaati. Suomalaiset yrittivät vastahyökkäyksillä katkaista vihollisen yhteydet. Tämä onnistui lopullisesti 11. 1., jolloin koko vihollisen hyökkäysryhmä oli

joutunut saarroksiin. Nyt syntyneissä »mottitaisteluissa» tämä suuri vihollismotti paloteltiin aluksi useampaan osaan, jotka sitten tuhottiin toinen toisensa jälkeen. Suurimpia niistä oli 29. 2. selvitetty Itä-Lemetin »kenraalimotti», jossa tuhottiin 18. Divisioonan esikunta sekä koko 4. Panssariprikaati. Sotasaalis käsitti mm. yli 100 panssarivaunua ja 24 tykkiä.

Vihollinen oli heittänyt myös Itämerellä olevat merivoimansa sekä Suomen sotaretkeä varten Luoteis-Venäjälle kootut ilmavoimansa taisteluun heti sodan puhjettua. Itämeren laivasto yritti katkaista Suomen meriyhteydet länteen, mutta epäonnistui. Huonosti kävi myös niiden laivastoyksiköiden, jotka joutuivat yhteenottoihin suomalaisten rannikkopattereiden kanssa. Utön linnake upotti uudenaikaisen ison hävittäjän, ja Russarö tuotti vaurioita sitä tulittaneille raskaille sota-aluksille. Vihollisen taistelulaivojen lentojoukkojen tukemana Koiviston Saarenpään linnaketta vastaan tekemät hyökkäykset eivät myöskään onnistuneet.

Suomenlahden ja Laatokan rannikkopatterit osoittivat selvästi, mitä hyötyä kiinteistä linnoituslaitteista olisi ollut itse Kannaksellakin. Koiviston sekä Laatokan rannikolla olevat Kaarnajoen ja Järisevän linnakkeet tukivat hyvin tehokkaasti niiden vaikutuspiirissä taistelevia maavoimia. Vihollinen ampui Järisevää vastaan yli satatuhatta kranaattia saamatta sitä kuitenkaan vaiennetuksi. Mantsin linnake tuki puolestaan suuresti Laatokan pohjoisrannikolla taistelevia suomalaisia joukkoja sodan loppuun asti, jolloin linnakkeen miehet toivat tällöin jo vihollisen rintaman takana olevan linnakkeensa tykit mukanaan suomalaisten linjoille.

Vihollisen lentotoiminta kohdistui heti alusta alkaen kotiseutuun rintamien ohella. Hyökkäysten oltua aluksi hajanaisia toiminta tehostui vähitellen vihollisen keskittäessä iskunsa rintaman takana olevia kohteita sekä tärkeimpiä rautatiesolmuja vastaan. Vaikka Suomen vähäiset hävittäjät oli etupäässä varattava soti-

laallisia kohteita suojelemaan, kotirintamaa vastaan toimiville vihollisvoimille aiheutettiin välillä varsin raskaita tappioita. Vihollisen ilmaylivoima kasvoi kuitenkin jatkuvasti venäläisten siirtäessä yhä uusia yksiköitä Suomen rintamille.

Neuvostoliiton sotilasjohto oli joutunut jo ensimmäisten sotaviikkojen aikana toteamaan, että se oli arvioinut väärin Suomen vastustuskyvyn. Venäläiset ryhtyivät silloin vahvistamaan suuresti Suomea vastaan toimivia voimiaan Suomen vastarinnan murskaamiseksi. Kannakselle keskitettiin ylipäälliköksi nimitetyn marsalkka Vorošilovin johdolla uusia joukkoja, kunnes siellä tuli olemaan noin 26 divisioonaa sekä useita panssarimuodostelmia ja hyvin vahva tykistö. Näistä muodostettiin marsalkka Timošenkon johtoon asetettu armeijaryhmä, johon kuului Kannaksella jo aikaisemmin toiminut kenraali Meretškovin 7. Armeija ja uusista joukoista koottu kenraali Grendalin 13. Armeija. Myös Laatokan pohjoispuolella toimivia joukkoja vahvennettiin. Näistä noin 21 divisioonan vahvuisista joukoista muodostettiin pohjoinen armeijaryhmä, jonka komentajaksi määrättiin marsalkka Stern.

Suomen puolustusvoimienkaan ylijohto ei ollut ollut toimettomana. Kaikista suinkin rintamakäyttöön kelpaavista miehistä muodostettiin uusia joukkoja, ja nuoria ikäluokkia ja nostomiehiä kutsuttiin palvelukseen. Kannakselle saatiin näin vielä yksi divisioona. Laatokan Karjalassa motteja laukovia joukkoja voitiin myös vahventaa yhdellä divisioonalla. Ampumatarvikkeiden ym. materiaalin tuotanto oli kiihdytetty äärimmilleen, ja ulkomailta ostettiin kaikki suinkin irti saatavissa olevat sotatarvikkeet niiden ikää ja hintaa katsomatta.

Kaikki suinkin mahdollinen olikin tehtävä puolustuksen lujittamiseksi, sillä edessä oli koko sodan ankarin koetos. Venäläiset aloittivat nimittäin 1. 2. Kannaksella hyökkäyksen, joka ylitti kaiken siihen mennessä nähdyn. Painopiste oli Muolaanjärven länsipuo-

lella Lähteen kaistalla ja Summan kylässä. Vihollinen heitti täällä suomalaisten asemia vastaan kuusi divisioonaa, joita tuki tavattoman voimakas tykistö. Tykkejä oli niin tiheässä, että niitä saattoi olla yli 400 kpl. parin kilometrin kaistalla. Kun vihollinen pyrki sitomaan suomalaisten voimat kaikilla muillakin kaistoilla, koko Karjalan kannas peittyi liekkeihin ja savuun.

Näin alkanut suurtaistelu riehui yhä kasvavalla voimalla kaksi viikkoa. Summasta kuului jatkuva jyrinä vihollistykistön ampuessa suomalaisten asemiin kymmeniä ja jopa satoja tuhansia kranaatteja vuorokaudessa. Panssarivaunujen tukema jalkaväki hyökkäili tulituksen lomassa antamatta puolustajan nopeasti kuluville joukoille hetkenkään lepoa. Asemiin päässeet viholliset heitettiin takaisin kerran toisensa jälkeen, mutta hyökkääjä ei hellittänyt. Venäläiset toivat taisteluun yhä uusia voimia, ja näiden ponnistukset alkoivat tuottaa tuloksia. Lähteen kaistalla tapahtui 11. 2. sisäänmurto, jota uupuneet puolustajat eivät kyenneet enää selvittämään viholliselle tuotetuista suurista tappioista huolimatta. Kun menetettyjä asemia ei saatu vallatuksi takaisin kaikkien käytettävissä olevien reservienkään avulla, ylipäällikkö antoi 14. 2. käskyn Sommee—Kämärä—Muolaanjärvi—Salmenkaita linjan kautta kulkevaan Väliasemaan vetäytymisestä. Kaikki Vuoksen länsipuolella olevat joukot olivat jättäneet Mannerheim-linjan 17. 2. mennessä. Vain Taipaleen puolustajat pitivät edelleen asemansa vihollisen kiivaista hyökkäyksistä huolimatta.

Väliasema, jota ei ollut ehditty paljoakaan kenttälinnoittaa, ei kestänyt kuin vähän yli viikon vihollisen voimakasta painostusta Kannaksen Armeijan vahventamisesta huolimatta. Kannakselle oli siirretty vajaa divisioona Laatokan Karjalasta sekä joitakin pataljoonia muilta rintamilta. Ylipäällikkö oli myös määrännyt 19. 2. Kannaksen Armeijan komentajaksi kenraali Heinrichsin, jonka aikaisemmin komentaman III AK:n sai kenraali Talvela. Vähän myöhemmin

Kannaksen joukot jaettiin kolmeksi armeijakunnaksi, jolloin Keski-Kannasta puolustavan I AK:n komentajaksi tuli kenraali T. Laatikainen.

Ylipäällikkö antoi 27. 2. käskyn vetäytyä Viipurinlahti—Viipuri—Tali—Vuoksi linjalla olevaan Taka-asemaan, kun edellisenä päivänä Väliasemaan Näykkijärvellä tapahtunutta murtoa ei ollut saatu selvitetyksi. Venäläiset aloittivat 2. 3. hyökkäyksen tätä linjaa vastaan. Vaikka Taka-asemakin oli hyvin vaillinaisesti varustettu, puolustaja kykeni pitämään siinä paremmin puolensa maaston vaikeuttaessa hyökkääjän toimintaa. Tilanne kehittyi kuitenkin kohta kriitilliseksi etenkin Viipurin ympäristössä ja Viipurinlahdella, sillä vihollinen lähetti noin 6 divisioonaa lahden yli kiertääkseen tällä tavoin koko Kannaksen Armeijan sivustan. Ylipäällikkö muodosti tällöin Viipurinlahden länsirantaa puolustamaan erityisen Rannikkoryhmän, jonka komentajana toimi aikaisempi yleisesikunnan päällikkö kenraali K. L. Oesch. Viipurinlahdelle siirretyt Sallan suunnalla toimineet joukot, joiden kaistan oli ottanut vastaan ruotsalainen vapaaehtoisosasto, Koiviston puolustajat ym. kenraali Oeschin käyttöön asetetut voimat onnistuivatkin tekemään tyhjäksi vihollisen yritykset pureutua länsirannalle, jossa vihollinen sai haltuunsa vain pari niemenkärkeä.

Venäläiset ponnistivat maaliskuun alkupuolella voimansa äärimmilleen suomalaisten vastarinnan murskaamiseksi. Uupuneet ja heikot puolustajan voimat, joiden oli myös käytettävä ampumatarvikkeitaan mitä säästäväisimmin, onnistuivat pitämään asemansa vain hellittämättömän sisunsa avulla. Tämä asiaintila ei voinut kuitenkaan kauan jatkua, sillä puolustajan voimat kuluivat nopeasti. Sanottavampaa ulkomaista apua, johon oli kiinnitetty melkoisia toiveita, ei ollut myöskään saatu noin 8 500 ruotsalaista vapaaehtoista lukuunottamatta. Vain kelirikko saattoi siten tuottaa tilanteeseen helpotuksen, mutta sitäkään ei ollut vielä vähään aikaan odotettavissa poikkeuksellisen ankaran talven jälkeen. Hallitus pyrki siten ylim-

män sodanjohdon suosituksesta kaikin keinoin tutkimaan rauhanteon mahdollisuutta.

Yleistilanne osoittautuikin maaliskuun alkupuolella tässä suhteessa edulliseksi. Maailman yleisen mielipiteen suopeus ei ollut tosin johtanut muuhun kuin siihen, että Kansainliitto tuomitsi Neuvostoliiton hyökkäyksen Suomea vastaan ja erotti sen liiton jäsenyydestä. Kansainliitto kehotti myös jäseniään avustamaan Suomea. Suomen skandinaavisilta naapureilta ei tosin saatu muuta kuin aineellista apua ja vapaaehtoisia Ruotsin hallituksen pysyttäytyessä mm. ulkoministeri Sandlerin vetoomuksista huolimatta tiukasti puolueettomana. Englanti ja Ranska ryhtyivät sen sijaan yllättäen suunnittelemaan Suomen sotilaallista avustamista. Niiden varsin huomattavaksi suunnitellun apuretkikunnan — tällöin oli puhetta jopa 150 000 miehestä — piti nousta maihin Norjassa ja edetä Ruotsin poikki Pohjois-Suomeen. Avustussuunnitelma oli kuitenkin epävarmalla pohjalla jo yksin sen vuoksi, että Ruotsi kielsi apujoukoilta läpikulkuoikeuden. Länsivallat valmistelivat tästä huolimatta retkikunnan lähettämistä, sillä ne pyrkivät ehkä enemmänkin edistämään omia pyyteitään kuin auttamaan Suomea. Länsirintamalla vallitseva hiljaiselo pakotti nimittäin niiden hallitukset etsimään mahdollisuuksia Saksan vahingoittamiseksi muissa suunnissa. Lähettämällä joukkojaan Ruotsiin länsivallat olisivat saaneet katkaistuksi Saksalle hyvin tärkeät Ruotsin rautamalmin toimitukset. Suomen auttamista kannatti siten hyvin harkita, etenkin kun sen varjolla olisi voitu puolustella liittoutuneiden omien etujen vaatimaa Norjan ja Ruotsin puolueettomuuden loukkaamista.

Nämä suunnitelmat, jotka raukenivat lopullisesti Suomen rauhantekoon, auttoivat kuitenkin joka tapauksessa Suomea. Neuvostohallitus oli jo tammikuun lopulla joutunut Suomen sitkeän vastarinnan vuoksi toteamaan, että Kuusisen hallituksen tukeminen oli hyödytöntä. Se ilmoitti siksi olevansa valmis

neuvottelemaan Rytin hallituksen kanssa. Länsivaltain avustussuunnitelmat saivat nyt Neuvostoliiton kiirehtimään rauhantekoa, sillä apuretkikunnan lähettäminen olisi vetänyt Skandinavian mukaan suursotaan sekä saattanut johtaa Neuvostoliiton kannalta laskemattomiin seurauksiin. Kun Neuvostoliiton aseiden kunnia oli pelastettu suomalaisten jouduttua luopumaan pääpuolustuslinjastaan, jonka vahvuutta neuvostopropaganda paisutteli suunnattomasti, Moskova oli omasta puolestaan valmis rauhaan.

Venäläiset olivat ilmoittaneet jo 20. 2., että rauhanteon hintana tulisi olemaan ns. Pietari Suuren eli Uudenkaupungin rauhan raja. Suomen hallitus oli päättänyt helmikuun viimeisenä päivänä aloittaa rauhanneuvottelut tultuaan siihen käsitykseen, ettei länsivaltain apu olisi tarpeeksi nopea eikä tehokas. Pääministeri Rytin johtama rauhanvaltuuskunta matkusti 7. 3. Moskovaan neuvostohallituksen ilmoitettua suostuvansa neuvotteluihin. Moskovassa ilmeni, että Neuvostoliitto vaati Kaakkois-Suomen lisäksi myös Suomenlahden ulkosaaria, Sallaa ja Hangon vuokraamista. Suomen hallitus päätti kuitenkin suostua rauhaan sotamarsalkka Mannerheimin ilmoitettua, ettei ylijohto voi vihollisen kasvavan painostuksen vuoksi taata rintamien kestämistä siihen saakka, kunes länsivaltain apu mahdollisesti saapuisi. Eduskunta hyväksyi myös rauhantekoa koskevan hallituksen esityksen melkein yksimielisesti vain maalaisliiton Juho Niukkasen, Uuno Hannulan ja Urho Kekkosen äänestäessä sitä vastaan.

Pääministeri Ryti allekirjoitti näin ollen rauhansopimuksen 12. 3. Moskovassa. Koko kansakunta otti järkyttyneenä vastaan tiedon ehdoista, joilla 105 päivää valtavaa ylivoimaa vastaan käyty kamppailu oli juoduttu lopettamaan. Vastustajalle oli luovutettava yli kymmenesosa Suomen alueesta, jonka mukana 400 000 ihmistä menetti kotinsa. Kannaksen ja Laatokan Karjalan luovuttaminen heikensi myös maan puolustusmahdollisuuksia.

Suomen kansa kesti kuitenkin raskaan rauhan yhtä hyvin kuin sitä edeltäneen epätoivoisen taistelunkin. Armeija vetäytyi täydessä järjestyksessä uudelle rajalle, jonne asti vihollinen ei ollut asevoimansa avulla missään kyennyt etenemään. Luovutettujen alueiden väestö siirtyi myös kokonaisuudessaan uuden rajan taakse, jossa se murtumattomin voimin ryhtyi raivaamaan itselleen uusia elinmahdollisuuksia. Tähän työhön yhtyi koko kansa antamatta sodan aiheuttamien menetysten masentaa mieltään. Sota oli maksanut maalle yli 23 000 miestä kaatuneina noin 45 000 miehen haavoittuessa. Noin 2 350 siviilihenkilöä oli tämän lisäksi kuollut ja haavoittunut ilmapommituksissa, minkä lisäksi niin sota kuin alueluovutuksetkin merkitsivät valtavia taloudellisia menetyksiä. Mutta näitä uhrauksia ei pidetty liian suurina, kun niiden avulla oli pelastettu maalle sen itsenäisyys.

VÄLIRAUHA

Suomi oli pyrkinyt vilpittömästi rauhaan allekirjoittaessaan Moskovassa maaliskuun 12. päivänä rauhansopimuksen. Näin ei kuitenkaan käynyt hyvin suureksi osaksi siitä itsestään riippumattomista syistä. Nyt aikaansaatu rauhankausi muodostui vain välirauhaksi, jonka lopetti vain hiukan yli 15 kuukauden kuluttua puhjennut uusi taistelu.

Suurin syy tästä lankeaa Neuvostoliiton kannettavaksi. Moskovan Saksaa sekä Suomen saksalaisten mahdolliseen Neuvostoliittoa vastaan tekemään hyökkäykseen suhtautumista koskevat epäilykset olivat saaneet sen esittämään Suomelle tämän mahdottomina pitämiä vaatimuksia, jotka Moskova oli ajanut läpi sodan avulla. Rauhantekokaan ei saanut venäläisiä luopumaan epäluuloistaan ja omaksumaan neutraalia asennetta Suomeen nähden. Neuvostohallitus esitti päin vastoin Suomelle yhä uusia vaatimuksia herättäen

sillä suomalaisissa epäilyksiä, että se odotti vain suotuisaa tilannetta toteuttaakseen rauhanteon keskeyttämät Suomen valloittamista koskevat hankkeensa. Tämä sai Moskovan pakkorauhan katkeroittamat ja kansallisen olemassaolonsa tuhoutumista pelkäävät suomalaiset etsimään tukea joka taholta, missä sitä oli vain saatavissa. Neuvostoliitto ajoi siten itse Suomen yhteistoimintaan Saksan kanssa eli tilanteeseen, jonka estäminen oli ollut kakkien sen Suomelle esittämien ehdotusten ja vaatimusten tarkoituksena.

Tästä ei tosin näyttänyt olevan pelkoa rauhanteon jälkeen. Maaliskuun lopulla uudelleen muodostettu Rytin hallitus, johon kuului maalaisliittolaisia, kokoomukselaisia, ruotsalaisia, sosialisteja ja pari ammattiministeriä edistyspuolueeseen lukeutuvan pääministerin lisäksi, pyrki aluksi varmistamaan Suomen epävarman aseman etsimällä muiden pohjoismaiden tukea. Neuvostoliiton ja Saksan asetuttua jyrkästi vastustamaan Suomen näille ehdottamaa puolustusliittoa, tämä yritys raukesi alkuunsa. Kun Saksa oli aloittanut huhtikuussa 1940 Tanskaa ja Norjaa vastaan hyökkäyksen, joka johti näiden maiden miehitykseen, Suomi yritti vielä jatkaa keskustelujaan Ruotsin kanssa. Neuvostoliiton painostus teki kuitenkin niistäkin lopun.

Moskova toimi täysin omien etujensa vastaisesti tehdessään tyhjäksi nämä skandinaaviset yhteistyösuunnitelmat. Skandinavian maiden keskeinen puolustusliitto olisi ehkä saattanut hillitä Saksan hyökkäysaikeita, eikä Skandinavian olisi tällöin tarvinnut pelätä länsivaltojenkaan taholta puolueettomuutensa loukkaamista. Skandinaavinen liittokunta ei olisi myöskään missään tapauksessa ryhtynyt hyökkäystoimenpiteisiin Neuvostoliittoa vastaan, joten sen muodostaminen olisi ilmeisesti varmistanut Neuvostoliiton luoteisrajan paremmin kuin sen oma politiikka.

Neuvostoliiton Suomea kohtaan rauhanteon jälkeenkin harjoittama painostus toi nyt sen sijaan saksalaiset joukot Suomeen ja veti Suomenkin mukaan Saksan

ja Neuvostoliiton väliseen sotaan. Suomi oli joutunut Tanskan ja Norjan valtauksen jälkeen pahasti pussiin. Se saattoi olla yhteydessä ulkomaailman kanssa vain Petsamon kautta, ja sen tännekin suuntautuva merenkulku oli riippuvainen sotaakäyvien suurvaltojen kulkuluvista. Neuvostoliiton Suomelle esittämät mm. taloudellista laatua olevat sekä Hankoon tapahtuvaa sotilasliikennettä koskevat vaatimukset sekä sen puuttuminen Suomen sisäisiin asioihin — mm. kansanhuoltoministeriksi maaliskuussa tulleen ministeri Tannerin oli erottava Moskovan painostuksesta hallituksesta — pitivät yllä suurta epävarmuuden tunnetta. Venäläiset vaativat myös väliin hyvin uhkaavassa sävyssä määräämisvaltaa Petsamon nikkelikaivoksissa, vaikka nämä kuuluivat kanadalais-englantilaiselle yhtymälle. Venäläisten uuden rajan taakse keskittämät voimakkaat joukot olivat omiaan antamaan painoa näille vaatimuksille sekä osoittamaan, ettei uhanalainen tunnelma ollut vain kuvittelua. Baltian maiden täydellinen liittäminen Neuvostoliittoon vastoin syksyllä 1939 tehtyjä lupauksia oli myös varottavana esimerkkinä. Tilanne näytti välillä Suomen kannalta niin uhkaavalta, että elokuussa 1940 valmisteltiin jo liikekannallepanoakin. Heti rauhan tultua oli myös ryhdytty tarmokkaasti korjaamaan varustautumisessa ilmenneitä puutteita sekä linnoittamaan vaikeasti puolustettavaa uutta rajalinjaa.

Suomen asemassa oli kuitenkin tällä välin tapahtunut ratkaiseva käänne, vaikka Suomessa ei siitä aluksi ollut mitään tietoa. Tämä johtui suursodan kulusta. Hitler oli loppukesällä 1940 päätynyt käsitykseen, että Saksan oli murskattava Neuvostoliitto, ennen kuin se saattoi toivoa onnistuvansa pakottamaan Englannin rauhaan. Vaikka Hitler hyväksyikin Saksan ylijohdon idänsotaretkeä varten laatiman ns. Barbarossa-suunnitelman vasta joulukuun 18. päivänä 1940, nämä uudet ajatukset määräsivät Saksan suhtautumisen Neuvostoliittoon jo elokuusta lähtien. Niinpä Hitler asettui torjuvalle kannalle, kun Stalinin marraskuussa

1940 Berliiniin lähettämä Molotov vaati Neuvostoliitolle vapaita käsiä Suomen suhteen.

Saksa toivoi Suomesta liittolaista alunperin toukokuun puolivälissä 1941 alkavaksi suunnitellussa hyökkäyksessään. Suomalaisten vastahakoisuus hyökkäyssotaan aavistettiin Berliinissä ilmeisesti hyvin, sillä Suomen suostutteleminen yhteistoimintaan tapahtui hitaasti ja varovaisesti. Saksa tarjosi ensiksi loppukesällä 1940 Suomelle mahdollisuuden ostaa aseita. Samalla Suomea pyydettiin myöntämään saksalaisille oikeus kuljettaa joukon sotilaita Pohjois-Suomen kautta Norjaan. Ruotsi oli jo aikaisemmin antanut Saksalle luvan samantapaisiin, mutta paljon suurempiin kuljetuksiin. Kun tämän toivottiin vaikuttavan hillitsevästi tällöin juuri uhkaavasti esiintyviin venäläisiin, lupa myönnettiin. Neuvostoliitolle oli juuri vähää aikaisemmin myönnetty oikeus kuljettaa maitse joukkojaan Hankoon.

Sopimuksen tekeminen Saksan kanssa oli hyvin kohtalokas päätös, vaikka tuskin kukaan silloin sitä aavisti. Saksalaiset keskittivät nimittäin tämän kauttakulkusopimuksen varjolla kesäkuun alussa 1941 Rovaniemen tienoille huomattavasti joukkoja, joiden tehtävänä oli Barbarossa-suunnitelman mukaan hyökätä Murmanskin ja Sallan suuntiin. Suomen hallitus ei ryhtynyt mihinkään toimenpiteisiin näiden keskitysten johdosta, vaikka saksalaisten kanssa ei ollutkaan sovittu sotilaallisesta yhteistoiminnasta. Saksalaiset olivat kyllä ottaneet tässä mielessä yhteyden Suomen puolustusvoimain johtoon jo tammikuussa 1941, kun yleisesikunnan päällikkö kenraali Heinrichs kävi luentomatkalla Saksassa. Suomalaisten torjuessa kaikki teoreettisetkin hyökkäykseen osallistumista koskevat keskustelut yhteydenpito koski vain sen tapauksen varalta suoritettavia valmisteluja, että Neuvostoliitto hyökkäisi jälleen Suomen kimppuun. Saksan Norjassa olevien joukkojen johto, jonka piti tässä tapauksessa avustaa Suomea, huolehti siksi Saksan puolesta näistä keskusteluista. Suomi alkoi panna omia voimiaan so-

takannalle vasta 14. 6., kun Saksan pääesikunta ilmoitti suomalaisille, että se pitää sodan puhkeamista varmana.

Suomessa oli tapahtunut talvella 1940-41 niin valtion päämiehen kuin hallituksenkin vaihdos. Talvisota oli käynyt kovasti presidentti Kallion voimille. Presidentti, joka oli itseään säästämättä hoitanut sodan aikana tehtäviään ja etsinyt tietä maan irrottamiseksi sodasta, oli masentunut suuresti rauhanehtojen ankaruuden vuoksi. Hänen oikea kätensä, jolla hän oli allekirjoittanut rauhanasiakirjat, halpautui seuraavana kesänä. Kun hänen terveytensä oli heikentynyt jatkuvasti, presidentti päätti joulukuussa luopua tehtävästään. Eduskunta valitsi joulukuun 19. päivänä hänen seuraajakseen pääministeri Risto Rytin. Eronnut presidentti ajoi samana iltana soihtukujan läpi Helsingin rautatieasemalle lähteäkseen Nivalaan viettämään vanhuudenpäiviään. Kun hän parhaillaan käveli Porilaisten marssin kaikuessa asemasillalla olevan kunniakomppanian editse, läsnäolijat näkivät hänen horjahtavan ja vaipuvan sotamarsalkka Mannerheimin käsivarsille. Paikalle kutsuttu lääkäri totesi entisen presidentin kuolleen.

Maan ensimmäisen talonpoikaispresidentin elämä päättyi siten juuri sillä hetkellä, kun hän lopetti pitkän yhteiskunnallisen ja valtiollisen uurastuksensa. Presidentti Kallion elämäntyön tärkeimmäksi aikaansaannokseksi jäi hänen toimintansa kansamme eheyttämiseksi, johon hän pyrki etenkin maan asioiden johdossa ollessaan. Kallion toimesta hänen presidentiksi tultuaan aikaansaatu hallitusyhteistyö porvarillisten puolueiden ja sosialistien välillä vaikutti hyvin ratkaisevasti siihen, että kansakunta nousi niin yksimielisesti maata puolustamaan hädän hetkellä.

Risto Rytin presidentiksi valitsemisen johdosta oli jouduttu muodostamaan uusi hallitus pankinjohtaja J. W. Rangellin johdolla. Tämä astui virkaansa 4. 1. 1941. Rangellin kaikista puolueista muodostettu hallitus, jossa tosin aikaa myöten tapahtui eräitä henkilö-

vaihdoksia, joutui hoitamaan maan asioita parin vuoden ajan. Tärkeimmässä ratkaisussaan eli Saksan ja Neuvostoliiton sotaa koskevissa kannanotoissaan hallituksella ei tosin ollut paljoakaan valinnanvaraa. Saksalaisten joukkojen tulo Pohjois-Suomeen oli jo määrännyt Suomen kohtalon, vaikka hallitus yrittikin vielä harkita tilannetta. Niinpä kun Saksan sotavoimat lähtivät varhain aamulla kesäkuun 22. päivänä hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan, maan rajoille keskitetty Suomen armeija tyytyi vain pitämään asemansa. Hallitus antoi Suomen ulkomailla oleville lähettiläille määräyksen korostaa Suomen puolueettomuutta, samalla kun se yritti ylläpitää yhteyksiä myös Neuvostoliittoon. Saksakin otti tämän Suomen asenteen huomioon. Tämä ilmeni mm. siitä, että Pohjois-Suomessa olevat saksalaiset joukot eivät saaneet ylittää Neuvostoliiton rajaa.

Neuvostoliitto teki itse lopun tästä Suomen kieltämättä oudosta puolueettomuudesta. Sen lentojoukot suorittivat kesäkuun 25. päivänä voimakkaita hyökkäyksiä mm. kymmentä tärkeää paikkakuntaa vastaan. Etenkin Turku kärsi tällöin suuria vaurioita. Suomen ilma-alueella ammuttiin tänä päivänä alas yhteensä 26 viholliskonetta. Pääministeri totesi näiden sotatoimien johdosta eduskunnan suljetussa istunnossa, että Suomi oli jälleen sodassa Neuvostoliittoa vastaan.

JATKOSOTA

Saksan ja Neuvostoliiton välisten vihollisuuksien puhkeamisen alkaessa toukokuussa 1941 näyttää todennäköiseltä Suomen poliittisen ja sotilasjohdon oli määriteltävä suhtautumisensa tällaiseen tilanteeseen. Tällöin päätettiin, ettei Suomi ryhdy missään tapauksessa hyökkäämään. Se tulisi kuitenkin puolustautumaan, jos sen kimppuun hyökätään. Suomen puolustusvoimat ryhmitettiin tämän mukaisesti maan rajoille

puolustusta varten, kun kenttäarmeija asetettiin 17. 6. annetulla käskyllä liikekannalle saksalais-venäläisen selkkauksen aivan ilmeisesti lähestyessä.

Puolustusvoimat olivat nyt sekä määrällisesti että laadullisesti huomattavasti vahvemmat kuin Talvisodan puhjetessa. Kenttäarmeijan vahvuus oli 16 divisioonaa ja 3 prikaatia eli yli 6 divisioonaa suurempi kuin syksyllä 1939. Puolustuksen painopiste oli Suomenlahden ja Oriveden välillä, johon keskitettiin yhteensä 7 divisioonaa käsittävät kenraalien Oeschin, Laatikaisen ja Talvelan komentamat IV AK, V AK ja II AK. Laatokan pohjoispuolelle sijoitettiin kenraali Hägglundin 2 divisioonaa ja 2 prikaatia käsittävä VII AK. Eversti Raappanan komentama 14. Divisioona puolusti Lieksan — Kuhmon aluetta. Lappiin sijoitettujen saksalaisten joukkojen komentajalle kenraalieversti von Falkenhorstille alistettu 2 divisioonaa käsittävä III AK, jota komensi kenraali Siilasvuo, ryhmitettiin Hyrynsalmen — Kuusamon alueelle. Rovaniemelle sijoittuneella von Falkenhorstilla oli tällöin Lapissa Petsamon ja Sallan suunnissa 4 saksalaista divisioonaa. Hangon vuokra-alueen rajaa varmistamaan sijoitettiin merivoimien komentajan kenraali Valveen komennossa oleva yhden divisioonan ja rannikkoprikaatin vahvuinen ryhmä. Suomenlahden rannikkoa varmisti 3 ja Saaristomeren sekä Pohjanlahden rantoja 2 rannikkoprikaatia. Laivaston pääosa oli Saaristomeren alueella. Ilmavoimien komentajan kenraali Lundqvistin käytössä oli 240 sotakelpoista lentokonetta. Ylipäällikkö jätti reservikseen 3 divisioonaa ja jääkäriprikaatin. Taistelujoukkojen kokonaisvahvuus oli noin 475 000 miestä.

Neuvostoliitto oli ryhmittänyt Suomea vastaan varaamansa joukot puolustukseen, sillä saksalaisten menestyksellisten hyökkäysten vuoksi se ei voinut asettaa luoteisrajalleen kuin noin 17 divisioonan vahvuiset voimat. Kannaksella oli 7 divisioonaa, Laatokan Karjalassa 4 ja Vienan Karjalassa 6. Hangon tukikohdassa oli niiden lisäksi noin 30 000 miestä.

Sotamarsalkka Mannerheim päätti ryhtyä hyökkäykseen, kun venäläisten todettiin suunnittelevan vain silloisen rajalinjan puolustamista. Ylijohto pyrki valtaamaan takaisin Talvisodassa menetetyt alueet sekä saavuttamaan helpommin puolustettavissa olevan Syvärin—Äänisjärven linjan. Ylipäällikkö uskoi hyökkäystehtävän Pyhäjärven—Ilomantsin alueelle keskitetylle Karjalan Armeijalle, jonka komentajaksi hän nimitti yleisesikunnan päällikkönä toimineen kenraali E. Heinrichsin. Karjalan Armeijaan tuli kuulumaan kenraali Hägglundin VII AK, ylipäällikön reserveistä muodostettu kenraali Talvelan johtoon asetettu VI AK sekä kenraali W. Oinosen komentama Ryhmä Oinonen. Karjalan Armeijan 5 divisioonan, kahden jääkäri- ja yhden ratsuväkiprikaatin lisäksi tähän suuntaan siirrettiin myös ylipäällikön reservinä oleva saksalainen 163. Divisioona.

Heinäkuun 10. päivänä aloitettu hyökkäys sujui hyvin. VI AK mursi vihollisen puolustuksen Korpiselässä ja siihen kuuluva jääkäriprikaati pääsi jo 16. 7. Laatokan rannikolle Koirinojan luona. Armeijakunnan oikea siipi tunkeutui puolestaan Jänisjoen linjalle. Valtakunnan raja saavutettiin jo 23. 7., ja seuraavana päivänä vallattiin Vitele. Hyökkäys pysähtyi tänne Karjalan Armeijan keskittyessä Sortavalan ja Suojärven alueilla olevien vihollisvoimien lyömiseen. VII AK oli tällä välin murtautunut vihollisen asemien läpi Jänisjoen suuhun Ryhmä Oinosen tunkeutuessa Tolvajärven kautta Suojärven suuntaan.

Hyökkäysliike laajeni heinäkuun lopulla myös Laatokan länsipuolelle. Kenraali Laatikaisen komentoon asetettu II AK ryhtyi 31. 7. hyökkäämään neljän divisioonan voimin Laatokan länsipuolella olevien vihollisvoimien yhteyksien katkaisemiseksi sekä Kannaksen valtaamiseksi Vuoksen linjaa myöten. Armeijakunta tunki vastassaan olleet joukot Laatokan rannikolle, josta suuri osa pelastautui Kilpolansaareen ja edelleen Laatokan toiselle rannalle. Vuoksi ylitettiin 16. 8. Hopeasalmen kohdalla. Vuoksen linja oli suomalaisten

käsissä 23. 8. Sortavalan alueelle muodostettu eversti E. Mäkisen komentama I AK oli jo 15. 8. vallannut Sortavalan ja puhdistanut sen jälkeen koko rannikkoalueen. Laatokan ylitse paennut vihollinen jätti tällöin Rautalahteen hyvin runsaasti kalustoaan.

Vuoksen länsipuolella rajaa vartioineen kolmen divisioonan vahvuisen venäläisen voimaryhmän asema oli käynyt uhatuksi, kun suomalaiset joukot ylittivät Vuoksen Hopeasalmen luona. Kun venäläiset alkoivat vetäytyä rajalta Länsi-Kannaksella, IV AK ryhtyi hyökkäämään. Yksi sen divisioonista ylitti Viipurinlahden kahden muun kiertäessä Viipurin itäpuolitse. Kaksi venäläisdivisioonaa joutui tällöin saarroksiin Porlammen alueella. Näin syntynyt motti, jossa yksi venäläisdivisioona tuhottiin kokonaan toisen menettäessä raskaan kalustonsa, saatiin selvitetyksi 1. 9. Sotasaaliiksi saatiin mm. 306 tykkiä ja 55 panssarivaunua. Vihollisen tappiot kaatuneina olivat yli 7 000 miestä, minkä lisäksi 9 000 miestä joutui vangiksi. Vihollinen menetti tässä sotiemme suurimmassa tuhoamistaistelussa yhteensä lähes 3 divisioonaa. Viipuri oli vallattu jo 29. 8.

Venäläisten vastarinta murtui tällöin lopullisesti Kannaksella. II AK:n ja Sortavalasta siirretyn I AK:n joukot ylittivät jo 2. 9. vanhan rajan edeten takaa-ajoon liittyneiden IV AK:n joukkojen kanssa Rajajoen suusta Lempaalanjärven kautta Tappariin ulottuvalle linjalle, johon rintama kiteytyi melkein kolmeksi vuodeksi.

Kannaksen valtauksen jälkeen sieltä voitiin irroittaa joukkoja Karjalan Armeijan käyttöön, sillä ylijohto ei halunnut jatkaa operaatioita Leningradin suunnassa. Kun Suojärvi oli saatu 21. 8. vallatuksi ja Karjalan Armeijan vasen sivusta siten varmistetuksi, kenraali Heinrichs saattoi ryhtyä jatkamaan hyökkäystä 4. 9. linjalta Tuulos—Säämäjärvi. Oikealla toimiva VI AK ylitti vahvan tykistövalmistelun turvin Tuulosjoen, jonka jälkeen jääkäriprikaati lähti etenemään Aunuksen kaupungin kautta Syvärille saavuttaen joen

Lotinanpellon kohdalla 7. 9. VII AK valtasi puolestaan Prääsän tärkeän tiesolmun ja tuhosi Pyhäjärven alueella huomattavan osan vastassaan olleista vihollisvoimista. Osa armeijakunnan voimista jatkoi vihollisen takaa-ajoa Muurmannin radan poikki Syvärin yläjuoksulle asti. VII AK:n päävoimat ryhtyivät 15. 9. etenemään Petroskoita kohti, jonka kolmelta taholta saapuvat suomalaiset hyökkäyskolonnat saivat käsiinsä 1. 10.

Karjalan Armeija keskitti tämän jälkeen voimansa Maaselän kannaksen ja Karhumäen valtaamiseen. VII AK hyökkäsi etelästä, Ryhmä Oinonen Säämäjärven pohjoispuolitse ja uudelleen järjestetty II AK Perajärven suunnasta. Kun Karhumäen kaupunki oli kovien taistelujen jälkeen vallattu 5. 12., puolustus voitiin työntää linjalle Seesjärven Suurlahti—Krivi—Vienan kanava—Poventsa.

Karjalan Armeija oli siten saavuttanut viisi kuukautta kestäneen hyökkäysliikkeen avulla, johon osallistui pääosa puolustusvoimistamme, puolustuksen kannalta edulliset Syvärin ja Maaselän kannakset. Joukkomme olivat työntyneet myös pohjoisemmassa vanhan valtakunnanrajan toiselle puolelle. Suoraan ylipäällikön alainen 14. Divisioona oli tunkeutunut mm. Omeliassa ja Ontrosenvaarassa kovia tuhoamistaisteluja käytyään Rukajärven Ontajoelle, jonne se asettui puolustukseen. Saksalaisen ylijohdon alaisen kenraali Hj. Siilasvuon III AK:n eteläinen hyökkäysryhmä eteni rajan ylitettyään Uhtuan länsipuolella olevien Eldanka- ja Kiskis-järvien kannakselle, jonne sen oli asetuttava puolustukseen hyökkäysvoiman ehtymisen vuoksi. Osa armeijakunnan voimista valtasi 8. 8. Kiestingin, josta hyökkäys jatkui edelleen Muurmannin radan varrella olevan Louhen suuntaan. Saatuaan vahvennuksia III AK aloitti marraskuun alussa yhden suomalaisen ja yhden saksalaisen divisioonan voimin hyökkäyksen Louhea kohti. Tämä hyökkäys tyrehtyi kuitenkin hyvän alkumenestyksen jälkeen vihollisen tuotua Muurmannin rataa pitkin lisävoimia

aina Vologdasta asti. Rintamalinja kiteytyi tämän jälkeen noin 20 km Kiestingin itäpuolelle.

Sallan suunnassa toimiva saksalainen armeijakunta, johon kuului myös suomalainen 6. Divisioona, jatkoi Sallan vallattuaan etenemistään rajan takana olevalle Vilma-joelle saakka. 6. Divisioonan Kairalassa suorittama koukkaus vaikutti huomattavasti etenemisen onnistumiseen. Petsamosta heti sodan puhjettua Murmanskia kohti hyökkäämään lähtenyt vuoristoarmeijakunta ei päässyt kuin Litsajoelle, johon vuoristojoukot jäivät puolustukseen sodan loppuun asti.

Vihollisen ilma- ja merivoimien toiminta oli ollut huomattavasti heikompaa kuin Talvisodan aikana, sillä Neuvostoliiton oli keskitettävä kaikki suinkin irti saamansa voimat Saksaa vastaan. Suomen omat lentojoukot keskittyivät maavoimien toiminnan tukemiseen laivaston pyrkiessä yhdessä saksalaisten kanssa sulkemaan neuvostolaivaston Suomenlahden perukkaan. Suomenlahden poikki lasketut miinasulut rajoittivatkin suuresti venäläisten toimintamahdollisuuksia, mutta Suomen laivasto kärsi itsekin suuren menetyksen panssarilaiva Ilmarisen ajaessa syyskuun puolivälissä miinaan ja upotessa.

Hanko oli saanut venäläisten vahvojen linnoituslaitteiden vuoksi jäädä muutoin rauhaan suomalaisten tyytyessä vain saartamaan tukikohdan sekä käymään paikallisia taisteluja sen rajoilla. Suomeen jälleen saapuneet ruotsalaiset vapaaehtoiset sijoitettiin Hangon rintamalle. Saksalaisten edetessä Suomenlahden eteläpuolella ja suomalaisten tunkeuduttua Kannaksella vanhan rajan ylitse venäläiset tyhjensivät lopuksi koko tukikohdan, jonka suomalaiset saivat haltuunsa 4. 12.

Kaikilla Suomen rintamilla oli siten siirrytty asemasotaan 5. 12. jälkeen. Vaikka Maaselän kannaksella, Syvärillä ja Kiestingissä jouduttiinkin jo seuraavana vuonna käymään hyvin kiivaita taisteluja, rintamilla vallitsi yleensä hiljaiselo vuoden 1944 kesään asti.

Suomen kohtalo ratkaistiin kuitenkin tästä huoli-

matta näinä vuosina. Tämä johtui siitä, että maamme kohtalo oli kietoutunut erottamattomasti suursodan pyörteisiin, jonka lopputuloksesta riippui myös Suomen käymän taistelun tulos. Suomi yritti kyllä käydä omaa erillistä puolustustaisteluaan siitä huolimatta, että se taisteli Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan. Mutta sotaa käyvät suurvallat eivät juuri tämän vuoksi tunnustaneet Suomelle minkäänlaista erikoisasemaa. Englanti, johon Suomi oli jo elokuussa 1941 turhan hätäisesti katkaissut diplomaattiset suhteensa, vaati marraskuussa suomalaisia lopettamaan etenemisensä Itä-Karjalassa. Vaikka Suomen hallitus ja marsalkka Mannerheim ilmoittivatkin, että Suomen puolustusvoimat olivat jo melkein saavuttaneet tavoitteensa, Englanti julisti neuvostohallituksen painostuksesta 6. 12. Suomelle sodan.

Tämä sodanjulistus ei johtanut mihinkään välittömiin vihollisuuksiin jo yksin maantieteellisistä syistä. Suomi yritti myös yhä edelleen osoittaa maailmalle, että se kävi omaa erillistä sotaansa Saksan aseveljeydestä huolimatta. Ylipäällikkö oli jo syksyllä 1941 torjunut saksalaisten vaatimukset Saksan armeijan Leningradia vastaan suorittamiin operaatioihin yhtymisestä. Kun Yhdysvaltain hallitus, joka oli jo kesällä yrittänyt saada Suomen eroamaan sodasta, vaikka se hyväksyikin Talvisodassa menetettyjen alueiden takaisinvaltaamisen, oli varottanut Suomea ryhtymästä mihinkään toimenpiteisiin Neuvostoliiton länsivalloilta saamien elin- ja sotatarvikkeiden kuljetusten kannalta korvaamattoman tärkeää Muurmannin rataa vastaan, Suomi luopui talvella 1942 tätä koskevista suunnitelmista. Saksa tyytyi myös tähän Suomen itsenäisyyteen ajoittaisia painostusyrityksiä lukuunottamatta. Hitler itse toi julki Suomen panosta kohtaan tuntemansa arvonannon saapumalla kesäkuussa 1942 kutsumattomana vieraana sotamarsalkka Mannerheimin 75-vuotissyntymäpäiville, joiden yhteydessä Mannerheimille myönnettiin Suomen Marsalkan arvo.

Vuoden 1942 alkupuolella oli käyty eräitä paikalli-

sia, mutta hyvin raskaita puolustustaisteluja. Venäläiset aloittivat heti vuoden ensimmäisenä päivänä yhteensä 7 divisioonan voimin hyökkäyksen Maaselän kannaksella. Tilanne onnistuttiin kuitenkin helmikuun alkupuolella palauttamaan ennalleen raskaiden torjuntataistelujen jälkeen. Samoin kävi huhtikuussa Syvärillä, jossa usean divisioonan vahvuisen venäläisen hyökkäysryhmän kärkijoukot olivat päässeet tunkeutumaan varsin pitkälle suomalaisten selustaan. Kiestingin suunnassa toimivien yhden suomalaisen ja yhden saksalaisen divisioonan asema kävi aluksi hyvin kriitilliseksi, kun venäläiset ryhtyivät täälläkin hyökkäämään huhtikuun loppupuolella. Vihollisen neljän divisioonan vahvuisen hyökkäysryhmän joukkoja oli jo päässyt pohjoisesta kiertäen noin kilometrin päähän puolustajien ainoasta Suomeen johtavasta huoltotiestä, ennen kuin ne saatiin pysäytetyksi. Suomalaissaksalaisten joukkojen siirryttyä vastahyökkäykseen alkuperäinen rintamalinja saatiin palautetuksi toukokuun puolivälin tienoilla.

Nyt seuranneen hiljaisen kauden aikana puolustusvoimista kotiutettiin varsin paljon henkilökuntaa maan elinkeinoelämän ylläpitämiseksi. Elintarviketilanne oli ollut hyvin vaikea jatkosodan ensimmäisenä talvena mm. sen vuoksi, että vuoden 1941 kesäkuussa oli kutsuttu hyvin runsaasti miehiä asepalvelukseen. Vaikka tilanne paranikin vuoden 1942 aikana kotimaisen tuotannon lisääntymisen ja Saksasta tapahtuvan tuonnin vuoksi, maassa oli ylläpidettävä ankaraa säännöstelyä koko sodan ajan. Vientiteollisuus yritettiin myös pitää parhaan mukaan käynnissä mm. Saksasta tapahtuvan elin- ja sotatarvikkeiden tuonnin maksamiseksi. Suomi oli etenkin sotatarvikkeiden suhteen jatkuvasti varsin riippuvainen Saksasta oman tuotannon kehittämisestä huolimatta.

Suomen hallitus ja sodanjohto eivät antaneet Saksan ja Neuvostoliiton välisen kamppailun vuoksi Suomen rintamilla syntyneen hiljaisuuden pettää itseään, vaan pyrkivät tutkimaan sodasta irtautumisen mah-

dollisuutta. Stalingradin taistelun päättyminen tammikuun lopulla 1943 saksalaisille tuhoisalla tavalla, mikä merkitsi koko itärintaman taistelun käännekohtaa, antoi vauhtia näille pyrkimyksille. Rangellin hallituksen erottua helmikuussa toimitetun presidentinvaalin jälkeen professori Edwin Linkomies muodosti uuden hallituksen, jossa olivat edustettuina kaikki muut puolueet paitsi isänmaallinen kansanliike. Linkomiehen hallitus joutui koko toimintakautensa ajan kamppailemaan rauhantekoon liittyvien ratkaisemattomilta tuntuvien pulmien kanssa. Ensinnäkään Neuvostoliitto ei tuntunut kovinkaan kiinnostuneelta rauhanteosta. Se ei nimittäin vastannut Ruotsin ja Yhdysvaltain välityksellä vuoden 1943 alkupuolella tehtyihin rauhanehtoja koskeviin tiedusteluihin. Tämän vuoden lopulla sekä seuraavan vuoden alkupuolella, jolloin Suomen hallitus lähetti neuvostohallituksen kehotuksesta valtuutettunsa Moskovaan, saatiin tarkempia tietoja aselevon ehdoista. Kun Suomen olisi muiden ylivoimaisten vaatimusten lisäksi pitänyt suorittaa 600 miljoonan dollarin suuruinen sotakorvaus, jonka katsottiin ylittävän Suomen kantokyvyn, hallitus lopetti eduskunnan suostumuksella nämä tunnustelut. Rauhantunnustelut katkesivat Neuvostoliiton vaatimusten ylettömyyden lisäksi myös Saksan asenteeseen. Hitler uhkasi nimittäin ryhtyä vastatoimenpiteisiin, jos Suomi yritti irtautua sodasta. Kun Pohjois-Suomessa oli yli 200 000 miehen vahvuinen saksalainen armeija ja Suomi oli elintarvikkeiden saantiin nähden riippuvainen Saksasta, Suomen hallitus ei katsonut voivansa ottaa tätä riskiä, kun se ei edes tiennyt Neuvostoliiton lopullisia vaatimuksia. Hallitus jäi siten odottamaan tilanteen kehitystä puolustusvoimien varautuessa omasta puolestaan sitä silmälläpitäen, että taistelutoiminta vilkastuisi vielä myös Suomen rintamilla.

Venäläisten ilmatoiminnan vilkastuminen antoikin tästä ennakkovaroituksen. Neuvostoliiton lentojoukot tekivät helmikuussa 1944 Helsinkiä vastaan kolme

hyökkäystä yhteensä noin 1 200 koneen voimalla. Niiden tulokset jäivät kuitenkin vähäisiksi ilmatorjunnan tehokkuuden vuoksi. Myös kuolemantautiaan sairastava vanha itsenäisyystaistelija presidentti Pehr Evind Svinhufvud joutui kokemaan näiden pommitusten kauhut, sillä hänet jouduttiin siirtämään palavasta sairaalasta paareilla kadulle talvipakkasessa. Vanhan valtiomiehen elämä päättyi kohta tämän jälkeen helmikuun 29. päivänä. Maan hallitus ja Suomen Marsalkka Mannerheim, jonka kanssa Svinhufvudilla oli ollut väliin vakaviakin poliittisia erimielisyyksiä, saattoivat presidenttivainajan hänen kotipitäjässään Luumäellä haudan lepoon. Näissä Mannerheimin ja Saksaan orientautuneen Svinhufvudin välisissä vapaussodan aikaisissa kiistoissa marsalkka, joka omasi laajemman ulkopoliittisen näkemyksen, oli yleensä oikeammassa. Svinhufvudin virheiksi voidaan laskea myös hänen jyrkkä suhtautumisensa sosialisteihin, joka hidasti vapaussodan kahtia lyömän kansan eheytymistä. Svinhufvud jää näistä erehdyksistään huolimatta aina Suomen suurten miesten joukkoon sen vankkumattomuuden vuoksi, jolla hän puolusti maan lakeja ja erikoisasemaa Venäjän keisarikunnan mahtia vastaan. Tämä edellytti ainutlaatuista henkistä lujuutta ja rohkeutta, sillä Suomen oikeuksien puolustajilla ei ollut mitään muuta asetta kuin uskonsa lain ja keisarin valan pyhyyteen. Tämä Svinhufvudin järkkymätön usko ja lujuus oli myös hyvin ratkaiseva tekijä, kun Suomen itsenäisyyskysymys ratkaistiin vuoden 1917 loppupuolen kaoottisissa oloissa. Vanha laillisuustaistelija teki vielä viimeisen suuren palveluksen kansalleen palauttamalla lain kunnioituksen maahan 1930-luvun alkuvuosien levottomissa oloissa, jolloin virheelliset otteet olisivat hyvin saattaneet aiheuttaa vaikkapa kansalaissodan.

Kesäkuun 9. päivänä varhain aamulla Kannakselta kantautuva tykinjyrinä, joka kuultiin Mikkelissä asti, ilmoitti vihollisen jo hyvän aikaa odotetun suurhyökkäyksen alkaneen. Hyökkäys oli ollut odotettavissa sen

jälkeen, kun venäläiset olivat vuoden alkupuolella lopullisesti avanneet Leningradin saartorenkaan ja työntäneet saksalaiset Narvajoelle. Suomen puolustusvoimien ylijohto alkoi tällöin kiinnittää entistä suurempaa huomiota Kannaksen puolustuksen vahvistamiseen. Linnoitustöitä, joita oli suoritettu pääpuolustuslinjaksi suunnitellussa Vammelsuu—Taipale eli VT-asemassa samoin kuin taaempana olevassa Viipuri—Kuparsaari—Vuoksi—Taipale eli VKT-asemassa, ryhdyttiin jouduttamaan. Miehitystä oli myös vahvennettu, joten vihollisen hyökkäyksen alkaessa etuasemassa oli 3 divisioonaa ja 1 prikaati, VT-asemassa 2 divisioonaa ja ratsuväkiprikaati sekä VKT-asemassa sitä linnoittava panssaridivisioona.

Nämä voimat osoittautuivat kuitenkin täysin riittämättömiksi. Venäläisten ylijohto oli keskittänyt Kannakselle hyökkäystään varten 24 jalkaväki- ja 2 tykistödivisioonaa, 5 tykistö-, 8 rynnäkkötykki- ja 5 panssariprikaatia sekä 17 raskailla panssarivaunuilla varustettua läpimurtorykmenttiä. Meren puolelta hyökkäysvoimia tukivat lisäksi Itämeren laivaston yksiköt ja Kronstadtin linnoitustykistö. Noin 1 000 pommitus- ja maataistelukonetta tuki kiinteästi hyökkäysjoukkoja.

Hyökkäyksen painopiste oli Suomenlahden rannikon läheisyydessä 10. Divisioonan kaistalla, jossa Jalkaväkirykmentti 1 joutui kantamaan päivän helteen. Rykmentti piti kuitenkin asemansa vihollisen erittäin voimakkaasta tykistötulesta — täällä todettiin neljättä sataa tykkiä rintamakilometriä kohti — sekä sen jalkaväki- ja panssarijoukkojen hyökkäyksistä huolimatta. Vihollinen suoritti kuitenkin tällöin vain tunnustelua. Vasta seuraavana päivänä alkoi päähyökkäys, eikä 10. Divisioona kestänyt sitä. Vihollisen murtauduttua läpi Valkeasaaren suunnassa ylipäällikkö antoi IV AK:lle käskyn vetäytyä VT-linjalle, jonne ryhdyttiin siirtämään vahvennuksia myös Itä-Karjalasta.

Taistelut VT-asemassa alkoivat 12. 6. Tämän aseman linnoitustyöt olivat pahasti kesken, eikä se kauan kes-

tänytkään vihollisen keskitettyä painostusta. Hyökättyään Kuuterselässä kahden divisioonan voimin kaistalla, jota puolusti vain yksi suomalaispataljoona, lukuisten panssarivaunujen tukema vihollinen sai aikaan läpimurron. Kun vihollinen oli nyt saanut käyttöönsä suoraan Viipuriin johtavan tien, koko VT-asema oli uhattu. Vaikka IV AK:n vasemmalla siivellä taisteleva kenraali Martolan 2. Divisioona oli torjunut ylivoimaisen vihollisen hyökkäykset Siiranmäessä ja kenraali Siilasvuon III AK oli vasta vetäytymässä VT-asemaan Itä-Kannaksella, ylipäällikön oli annettava käsky VKT-linjalle siirtymisestä. Kaikki Kannaksen joukot asetettiin samalla Syväriltä Kannakselle siirretyn kenraali Oeschin komentoon.

Kenraali Oeschin komentoon asetetut joukot vetäytyivät kovia viivytystaisteluja käyden VKT-linjalle 21. 6. mennessä. Edellisenä päivänä oli kärsitty raskas menetys Viipurin jouduttua odottamatta vihollisen käsiin heti sen jälkeen, kun se oli aloittanut hyökkäyksensä. Näiden vastoinkäymisten sattuessa Kannaksella vihollinen aloitti suurhyökkäyksen myös Länsi-Syvärillä. Suomalaiset vetäytyivät täällä Aunuksen kannaksen poikki rakennettuun Pisi—Saarimäki—Sammatus eli PSS-asemaan. Kun venäläiset suorittivat 23. 6. maihinnousun Viteleen tämän aseman selustaan, Aunuksen Ryhmän komentajan, kenraali Talvelan, oli annettava VI AK:lle käsky jättää PSS-asema. Aunuksen joukot vetäytyivät sen jälkeen jatkuvia taisteluja käyden Laatokan Karjalaan linjalle Vuoratsu—Syskyjärvi—Loimola rakennettuun U-asemaan. Venäläisten ryhdyttyä 20. 6. hyökkäämään myös Maaselän kannaksella, tänne rakennettua Karhumäki—Liistepohja linjaa puolustava II AK joutui luopumaan siitä jo kolme päivää myöhemmin. Sen joukot vetäytyivät tämän jälkeen Suojärvelle ja Ilomantsiin.

Aunuksesta ja Maaselästä vetäytyvät joukot joutuivat käymään hyvin raskaita taisteluja, sillä näillä suunnilla tällöin toimivia neljää divisioonaa ja kahta prikaatia vastassa oli yhteensä noin 15 vahvojen pans-

sari- ja lentojoukkojen tukemaa divisioonaa. Vaikea vetäytyminen onnistui kuitenkin johdon taidon ja joukkojen sitkeyden ansiosta, ilman että venäläiset kykenivät aiheuttamaan mitään kohtalokkaita tappioita. U-asemaan päästyä puolustus sitkistyi Talvisodan tapaan niin, ettei vihollinen kyennyt voimakkaista yrityksistään huolimatta murtamaan tätä asemaa.

Päätaistelut käytiin kuitenkin Kannaksella, jossa tilanne oli kesäkuun lopulla äärimmäisen kriitillinen. Ylipäällikkö oli jo v. 1942 ottanut aluksi saksalaisten johdossa olleen III AK:n omaan komentoonsa sekä vetänyt Pohjois-Suomesta pois suurimman osan siellä olleista suomalaisista joukoista. Hänelle alistetut saksalaiset joukot oli tällöin lähetetty saksalaisen Lapinarmeijan komentajan kenraalieversti Dietlin käyttöön. Venäläisten painostus alkoi kuitenkin nyt olla niin voimakas, ettei Suomi tullut enää omin voimin toimeen. Vihollinen hyökkäsi VKT-asemaa vastaan Viipurin suunnassa, Talissa sekä Vuosalmella ja Vuoksella yhteensä kuuden armeijakunnan voimin, joiden takana oli vielä runsaat reservit. Venäläisillä oli yhteensä käytettävissään noin 30 erittäin voimakkaan tykistön sekä vahvojen panssari- ja lentojoukkojen tukemaa jalkaväkidivisioonaa. Kenraali Laatikaisen IV AK joutui kaikkein kovimman painostuksen kohteeksi. Suomenvedenpohjan ja Repolanjärven välisellä noin 9 km:n levyisellä kaistalla hyökkäsi 10—11 divisioonaa pääiskun suuntautuessa Leitimonjärven molemmin puolin Ihantalaa ja Portinhoikkaa kohti. Vaikka suomalaisten vastahyökkäyksillä saatiin mm. täällä hyökkäävä vihollisen XXX KaartinAK puoliksi mottiin, paine kävi lopuksi liian kovaksi. Kenraali Oeschin oli vedettävä joukkonsa linjalle Juustilankangas—Ihantala—Salokangas—Kokkoselkä. Talin seuduilla käyty suurtaistelu päättyi tähän. Vihollisen hyökkäyskyky ei ollut kuitenkaan murtunut sen kärsimistä suurista tappioista huolimatta, vaan se jatkoi edelleen painostustaan.

Tällä välin oli tapahtunut tärkeitä poliittisia ratkaisuja. Suomen hallitus oli ilmoittanut 22. 6. Kannaksella vallitsevan huolestuttavan tilanteen vuoksi neuvostohallitukselle, että se oli valmis tekemään rauhan ja katkaisemaan suhteensa Saksaan. Neuvostohallitus vastasi tähän Tukholman kautta seuraavana päivänä, että se suostui keskusteluihin vain siinä tapauksessa, että Suomen presidentti ja ulkoministeri vakuuttaisivat Suomen antautuvan. Antautuminen olisi johtanut maan miehittämiseen, joten hallitus torjui tämän vaatimuksen. Samaan aikaan omasta aloitteestaan Helsinkiin saapunut Saksan ulkoministeri von Ribbentrop ilmoitti Saksan avustavan Suomea vain sillä ehdolla, että Suomi sitoutuisi olemaan solmimatta aselepoa tai rauhaa muutoin kuin Saksan suostumuksella. Ministeri uhkasi myös keskeyttää heti kaikki ase- ja elintarvikelähetykset. Hallituksen enemmistö ja Mannerheim suosittelivat tällöin tällaisen sitoumuksen antamista, sillä puolustus olisi hyvin todennäköisesti romahtanut ilman aseapua. Presidentti Ryti allekirjoitti tällöin vakuutuksen, että hän ei tule tasavallan presidenttinä aloittamaan ranhanneuvotteluja tai solmimaan mitään sopimuksia ilman Saksan suostumusta.

Saksasta saatiin siten mm. kipeästi kaivattuja panssarintorjunta-aseita sekä yksi divisioona ja rynnäkkötykkiprikaati, jotka yhdessä Luftwaffen syöksypommittajien kanssa melkoisesti vaikuttivat tilanteen selviämiseen. Kannakselle oli tällöin keskitetty Suomen voimien pääosa eli 10 divisioonaa ja 4 prikaatia. Viipurinlahden saarilla käytiin tuimia taisteluja suomalaisten jouduttua tyhjentämään juhannuksen edellä Koiviston, mutta venäläisten menestys supistui vain muutamien saarten valtaukseen. He ryhtyivät myös Vuosalmella 4. 7. suurhyökkäykseen päästen joen yli 9. 7. Äyräpään harjannetta Vuoksi selkänsä takana siihen asti jäykästi puolustaneen 2. Divisioonan jouduttua vihdoin vetäytymään. Vihollinen jatkoi heti voimakkaan tykistön ja 200 lentokoneen tukemana hyökkäystään kahden armeijakunnan voimin. Vihollisen etene-

misyritykset saatiin kuitenkin pysäytetyksi äärimmäisen raskaissa pari viikkoa kestäneissä taisteluissa, joissa sen hyökkäysvoima kulutettiin loppuun.

Tämä oli sodan viimeinen suurtaistelu, vaikka eri rintamilla jouduttiinkin vielä käymään osin hyvinkin kiivaita torjuntataisteluja. Viimeinen näistä käytiin heinä—elokuun vaihteessa Ilomantsin suunnassa, jossa 2 divisioonan vahvuinen venäläinen voimaryhmä uhkasi jo kirkonkylää. Kenraali Raappana ryhtyi 30. 7. hyökkäämään niitä vastaan vähän yli 2 prikaatin voimilla. Vihollisen hyökkäysrivistöt pirstottiin erillisiksi moteiksi, joista monet tuhottiin vihollisen vahvoista apujoukoista huolimatta. Tämä sodan viimeinen suurempi taistelu päättyi 9. 8. suomalaisten korpisoturien täydelliseen voittoon.

Tilanne oli tällöin jo kypsynyt rauhantekoon. Venäläiset olivat joutuneet toteamaan, etteivät he kyenneet tekemään loppua Suomen vastarinnasta. Suomalaisten puolustus oli alkujärkytysten jälkeen sitkistynyt, ja taistelujoukkojen vahvuus oli noussut palvelukseen kutsuttujen miesten avulla elokuuhun mennessä n. 530 000 mieheksi eli suuremmaksi kuin koskaan aikaisemmin. Suomessa ymmärrettin kuitenkin hyvin, että oli voitettu vain hengähdysaikaa. Sitä oli käytettävä hyväksi sodasta irrottautumiseksi. Tässä mielessä suoritettiin valtionpäämiehen ja hallituksen vaihdos. Presidentti Ryti erosi 1. 8. virastaan tehdäkseen tilaa Mannerheimille, sillä vain marsalkan katsottiin kykenevän johtamaan maan rauhaan. Ribbentrop-sopimus ei myöskään sitonut häntä. Marsalkka valittiin ajan voittamiseksi valtionpäämieheksi eduskunnan säätämällä lailla, joten hän saattoi jo 5. 8. antaa presidentinvakuutuksensa. Kun varatuomari Antti Hackzell oli kolme päivää myöhemmin muodostanut uuden hallituksen, jonka ulkoministerinä oli Carl Enckell, Suomi oli valmis etsimään rauhaa.

Neuvostohallitukselle 25. 8. esitetty tiedustelu osoitti, ettei kesän raskaita torjuntataisteluja ollut käyty turhaan. Se ei nimittäin enää vaatinut Suomea antautu-

maan, vaan suostui neuvottelemaan. Ehtona oli se, että Suomen oli katkaistava suhteensa Saksaan sekä vaadittava sitä poistamaan joukkonsa maasta kahden viikon kuluessa. Kun Saksan sotilaallinen asema oli huomattavasti heikentynyt mm. Normandian maihinnousun ja venäläisten Baltian rintamilla saavuttamien menestysten vuoksi, Suomi saattoi hyväksyä nämä ehdot.

Suhteet Saksaan katkaistiin tämän mukaisesti 2. 9. Suomalaiset yrittivät aloittaa aselevon 4. 9., mutta venäläiset jatkoivat tulitusta eräillä suunnilla seuraavaan aamuun asti. Suomen rauhanvaltuuskunta ylitti jo 6. 9. rintamalinjan matkallaan Moskovaan. Valtuuskuntaan kuuluivat pääministeri Hackzell, joka sairastui kuitenkin jo muutaman päivän perästä, sekä puolustusministeri kenraali R. Walden, kenraali E. Heinrichs ja kenraali O. Enckell. Valtuuskunta allekirjoitti 19. 9. välirauhansopimuksen, joka raskaudestaan huolimatta oli kuitenkin mahdollinen toteuttaa. Vuoden 1940 rauhansopimus oli jälleen saatettava voimaan sillä poikkeuksella, että Suomen oli nyt luovutettava Neuvostoliitolle Petsamo sekä vuokrattava Porkkalan alue laivastotukikohdaksi Hangon sijasta. Saksalaiset oli karkotettava, mutta mitään määräaikaa ei asetettu. Suomen oli lopuksi suoritettava sotakorvauksena vain puolet aikaisemmin vaaditusta summasta eli 300 miljoonan kultadollarin edestä tavaroita. Neuvostoliiton ja Englannin edustajista muodostettu kenraalieversti Andrei Shdanovin johtama valvontakomissio tuli valvomaan sopimuksen täytäntöönpanoa.

Saksalaiset eivät olisi kyenneet poistumaan parhaalla tahdollakaan maasta heille asetetun 2 viikon määräajan kuluessa, sillä he halusivat kuljettaa runsaat varastonsa mukanaan. Suomalaisten oli tämän vuoksi karkotettava heidät asevoimin. Näin puhkesi entisten aseveljien välillä lyhyt, mutta hyvin raskas ja tuhoisa Lapin sota. Vihollisuudet alkoivat kuitenkin etelässä saksalaisten yrittäessä yllättäen 15. 9. vastai-

sena yönä ottaa Suursaaren haltuunsa sulkeakseen Suomenlahden. Saaren puolustajat löivät ylivoimaisen hyökkääjän takaisin tuottaen sille yhteensä 2 500 miehen tappiot.

Tämä taistelu osoitti venäläisille kouriintuntuvasti, että suomalaiset aikoivat pitää saksalaisten karkottamista koskevat sitoumuksensa. Pohjois-Suomeen oli jo sitä ennen ryhdytty keskittämään joukkoja, joista muodostettu 3 jalkaväki- ja panssaridivisioonan sekä pari prikaatia käsittävä Lapin Armeija ryhtyi syyskuun loppupäivinä kenraali Siilasvuon johdolla etenemään kolmena hyökkäysosastona pohjoista kohti. Kenraalieversti Rendulicin johtama noin 200 000 miehen vahvuinen vihollinen tyytyi vain viivyttämään suomalaisia ehtiäkseen pelastamaan mahdollisimman suuren osan suurista varastoistaan. Tornion ympäristössä käytiin kuitenkin hyvin kiivaita taisteluja, kun kenraali Pajarin Oulusta kuljetettu 3. Divisioona oli noussut siellä maihin. Divisioona torjui suurin ponnistuksin saksalaisten voimakkaat vastahyökkäykset, joissa niin hyökkääjät kuin puolustajatkin kärsivät suuria tappioita. Saksalaiset lähtivät lopuksi 8. 10. vetäytymään. Vaikeuttaakseen Tornionjokilaaksossa etenevän 11. Divisioonan sekä Rovaniemen ja sieltä pohjoiseen Kittilän ja Sodankylän suunnissa toimivien 3. Divisioonan, Panssaridivisioonan ja 6. Divisioonan operaatioita saksalaiset suorittivat laajoja hävityksiä ja miinoituksia. Lapin väestö oli ehditty osaksi saksalaisten myötävaikutuksella evakuoida etelään tai Ruotsin puolelle, joten se ei joutunut suoranaisesti kärsimään sotatoimista. Melkein kaikki Lapin asumukset, tiet, sillat, puhelinyhteydet ym. sen sijaan tuhottiin perusteellisesti saksalaisten toimesta.

Reserviläiset oli aseleposopimuksen mukaan kotiutettava Pohjois-Suomen sotatoimien jatkumisesta huolimatta, joten taistelu saksalaisia vastaan jäi marraskuun alusta alkaen varusmiesten vastuulle. Rovaniemi oli vallattu jo 16. 10., jonka jälkeen vain Vuotson tienoilla käytiin enää merkittävämpi taistelu. Kilpisjär-

ven suunnassa saksalaiset puolustivat sitkeämmin vain Muoniota, Palojoensuuta, Lätäsenoa ja Kilpisjärveä itseään, jonne he pureutuivat noin kolmeksi kuukaudeksi. He vetäytyivät sieltä vasta 25. 4. Norjan puolelle.

Tämä merkitsi vuoden 1939 marraskuussa alkaneen sodan päättymistä, joka oli välillä keskeytynyt 15 kuukaudeksi. Sota oli aiheuttanut valtavia menetyksiä. Kaatuneiden ja rintamalla sodan johdosta surmansa saaneiden määrä oli yhteensä noin 86 000 eli 2,2 % maan väkiluvusta. 57 000 miestä ja naista jäi invalideiksi. Yli 400 000 ihmistä menetti lopullisesti kotinsa alueluovutusten yhteydessä, joissa menetettiin noin 13 % koko kansallisomaisuudestamme. Satatuhantisen väestön asuma Lappi oli tämän lisäksi rakennettava perusteellisesti uudelleen. Maksettuaan jo lähes viiden vuoden ajan ankaran puolustustaistelun vaatimia suuria sotamenoja kansamme oli vielä tämän lisäksi ryhdyttävä suorittamaan melkein ylivoimaisen raskasta sotakorvausta ajankohtana, jolloin sota oli kuluttanut loppuun melkein kaikki sen aineelliset voimavarat.

Nämä ponnistukset ja uhraukset eivät olleet kuitenkaan olleet turhia. Baltian maiden kohtalo osoitti, mihin myöntyväisyys olisi johtanut. Kieltäytymällä suostumasta kohtuuttomiin vaatimuksiin ja vastustamalla jäykästi Neuvostoliiton hyökkäystä vihollisen valtavasta ylivoimasta huolimatta Suomen kansa pelasti itsenäisyytensä mitä epätoivoisimmissa olosuhteissa. Ansio tästä lankeaa ennen kaikkea maan puolustusvoimille, jotka varustautumista koskevista laiminlyönneistä huolimatta kykenivät johdon taitavuuden, taktiikkansa paremmuuden sekä suomalaisen sotilaan peräänantamattoman lujuuden ja uhrautuvaisuuden ansiosta saavuttamaan koko maailmaa hämmästyttäneen torjuntavoiton. Suomen armeijan suoritukset Talvi- ja Jatkosodan taisteluissa jäävät historiaan mainetekoina, jotka tosiasialliset voimasuhteet huomioonottaen verrattomastti ylittävät niinkin ylistetyt aikaansaannokset kuin kreikkalaisten taistelut persialaisia vastaan.

SUURSODAN JÄLKEEN

Syksyllä 1944 Neuvostoliiton kanssa solmittu aselepo merkitsi Suomen kannalta paljon muutakin kuin vain lähes viisi vuotta kestäneen sodan päättymistä. Sodan lopputulos muutti radikaalisesti maamme koko ulkopoliittisen aseman. Tämä heijastui myös sisäpolitiikkaan ulkopolitiikasta puhumattakaan, jonka oli nyt hakeuduttava täysin uusille urille. Sodan välittömätkään seuraamukset eivät päässeet hevillä unohtumaan, sillä sotakorvaukset, siirtoväen asuttaminen ja invalidien huoltaminen muodostivat taakan, joka tuntui jokaisen kansalaisen jokapäiväisessä elämässä.

Poliittinen uudelleenorientoituminen oli alkanut jo ennen aselepoa. Elokuussa muodostettu Hackzellin hallitus joutui jättämään jo 29. 9. paikkansa Korkeimman hallinto-oikeuden presidentin U. J. Castrénin johtamalle hallitukselle, johon osallistuivat kaikki puolueet kokoomusta lukuunottamatta. Välirauhansopimus oli aiheuttanut suuria muutoksia maan puolueoloissa. »Fascistiset järjestöt» oli sopimuksen mukaan hajotettava. Hallitus lakkautti tällä perusteella äärioikeistolaiset järjestöt kuten Isänmaallisen Kansanliikkeen. Myöhemmin lakkautettiin myös Suojeluskunta- ja Lotta Svärd-järjestöt, joiden vapaaehtoinen maanpuolustustyö oli osoittautunut sodan puhjettua korvaamattoman arvokkaaksi. Kokoomuspuolue joutui myös diskriminoinnin kohteeksi siitä huolimatta, että sen osuus sodanaikaisissa hallituksissa oli ollut varsin vähäinen. Kommunistinen puolue sai toisaalta nyt jälleen täydellisen toimintavapauden, jota se käytti kaikin keinoin hyväkseen. Kommunistit onnistuivatkin laajentamaan aivan suhteettomasti vaikutusvaltaansa sellaisten sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenten avulla, jotka olivat tyytymättömiä Väinö Tannerin johtoon. Tämän opposition kärjessä olleet sodan aikana turvasäilöön sijoitetut kuusi kansanedustajaa perustivat marraskuussa yhdessä kommunistien kanssa ns. Suomen Kansan Demokraattisen Liiton eli SKDL:n,

joka joutui täysin kommunistien johtoon. SKDL:stä tuli tehokas välikappale kommunistien pyrintöjen edistämisessä. Sosiaalidemokraattisen puolueen politiikkaan tyytymättömät ja puolueen koko tulevaisuudenmahdollisuuksia epäilevät sosialistit, jotka eivät kuitenkaan halunneet ryhtyä suoranaiseen yhteistyöhön kommunistien kanssa, perustivat puolestaan Sosialistisen Yhtenäisyyspuolueen eli SYP:n. Tämä jäi kuitenkin täysin merkityksettömäksi.

Castrénin hallitus yritti parhaansa mukaan toteuttaa välirauhansopimusta. Se ei kuitenkaan saanut aikaan luottamuksellista yhteistoimintaa kenraalieversti Shdanovin johtaman valvontakomission kanssa jo yksin siitä syystä, että siihen kuului yhä useita aikaisemmin etualalla olleita poliitikkoja. Valtioneuvos Paasikivi muodosti siksi 17. 11. uuden hallituksen Castrénin hallituksen erottua. Tämä Paasikiven ensimmäisen hallituksen muodostaminen merkitsi Suomen sodanjälkeisen poliittisen uudelleenorientoitumisen varsinaista alkamista. Hallitukseen kuului kylläkin yhä edelleen eräitä Castrénin hallituksen näkyvimpiä hahmoja. Mutta Paasikivi otti nyt mukaan myös kommunisti Yrjö Leinon, joka tuli näyttelemään hyvin suurta osaa puolueensa valtapyrkimyksissä. Pääministeri määräsi kuitenkin itse hallituksensa politiikan maan kannalta kiistattomasti parhaalla mahdollisella tavalla. Hän tähdensi alusta alkaen, että Suomen on pyrittävä saavuttamaan Neuvostoliiton luottamus noudattamalla tosiolojen edellyttämää politiikkaa, vaikka tämä merkitsikin monista vanhoista käsityksistä luopumista. Paasikiven hallitus toimi suuremmitta muutoksitta — puolustusministerinä toiminut kenraali Walden joutui joulukuun 1. päivänä eroamaan virastaan halvauskohtauksen vuoksi, johon hänen pitkä ja hyvin tuloksellinen toimintansa Suomen puunjalostusteollisuuden ja maanpuolustuksen hyväksi päättyi — siihen asti, kunnes Paasikivi siirtyi presidentiksi Mannerheimin jälkeen.

Paasikiven hallitus järjesti maaliskuussa 1945 edus-

kuntavaalit, joiden tulos kuvasti poliittisten olojen muutosta. SKDL sai 49 paikkaa sosialistien säilyessä suurimpana puolueena vain yhden paikan enemmistöllä. Maalaisliiton päästessä tappioistaan huolimatta melkein samaan edustajamäärään Paasikivi muodosti vaalien jälkeen hallituksen etupäässä näiden kolmen puolueen varaan. Vaalit saatiin suorittaa täysin vapaasti, vaikka SKDL olikin vaatinut laajaa poliittista puhdistusta. Vain 11 sodan aikana johtopaikoilla olleen sosialistisen ja porvarillisen poliitikon oli pitänyt luopua edustajaehdokkuudestaan hallituksen kehotuksesta.

Uusi hallitus joutui järjestämään voittajavaltojen painostuksesta ns. sotasyyllisten tuomitsemisen siitä huolimatta, ettei sodanaikaista valtiojohtoa olisi voitu Suomen etevimpien oikeusoppineiden käsityksen mukaan syyttää mistään. Eduskunnan säädettyä asianomaisen lain hallitus määräsi, että entinen presidentti Risto Ryti, entiset pääministerit J. W. Rangell ja Edwin Linkomies sekä entiset ministerit H. Ramsay, Väinö Tanner, A. Kukkonen ja T. Reinikka sekä sodanaikainen Berliinin-lähettiläs T. M. Kivimäki on asetettava syytteeseen. Syytetyt tuomittiin vuoden 1946 alkupuolella 2—10 vuoden vankeusrangaistuksiin.

Ankarimman rangaistuksen eli 10 vuoden kuritushuonerangaistuksen sai presidentti Ryti. Etenkin ns. Ribbentrop-sopimusta pidettiin hyvin raskauttavana tekona Rytin kohdalla. Tosiasiassa presidentti osoitti tällöin hyvin suurta uhrautuvaisuutta solmiessaan maan puolustuksen kannalta ehdottoman välttämättömän sopimuksen, josta hän tiesi joutuvansa henkilökohtaisesti vastaamaan. Sotasyyllisyystuomiossa ei ollut kuitenkaan kysymys väärinkäytöksien rankaisemisesta, vaan ylivoimaisesta ulkopoliittisesta pakosta. Tuomitut olivat kyllä varmasti tehneet erehdyksiä poliittisessa toiminnassaan. Suomen joutuminen sotaan vuosina 1939 ja 1941 riippui kuitenkin niin monista suurpoliittisista tekijöistä, että tuskinpa maamme johtomiehet olisivat millään kyenneet sitä estämään. Sama koskee sodasta irtautumista ennen vuoden 1944 syksyä.

Olojen muutos aiheutti myös muita oikeudenkäyntejä ja tuomioita. Joukko upseereita sekä muita puolustusvoimien jäseniä tuomittiin Suomessa valvontakomission määräyksestä sodankäynnin lakien rikkomisesta tai luovutettiin Neuvostoliitolle. Kesäkuussa 1945 paljastui ns. asekätkentäjuttu. Eräät päämajan upseerit olivat järjestäneet varsin laajan aseiden kätkennän, joka selitettiin varotoimenpiteeksi kommunistien kaappausyritysten varalta. Valtiollinen poliisi, jonka kommunistit olivat soluttaneet Yrjö Leinon tultua keväällä 1945 sisäministeriksi, ryhtyi tutkimaan tätä juttua yleistä paheksumista herättävällä tavalla. Poliisi pidätti ja kuulusteli tuhansia henkilöitä, joista monilla ei ollut ollut mitään tekemistä koko asekätkennän kanssa. Huomattavin pidätetyistä oli yleisesikunnan päällikkö kenraali A. F. Airo, joka oli hyvin ansiokkaasti toiminut koko sotien ajan päämajoitusmestarina. Leinon poliisin toiminta herätti turvattomuuden tunteen koko maassa. Asekätkennän johtajat tuomittiin muutaman vuoden vankeusrangaistuksiin erityisesti sitä varten säädetyn lain perusteella. Kenraali Airo sen sijaan vapautettiin tuomioistuimen todettua, että häntä vastaan esitetyt syytökset olivat perusteettomia. Hän ei kuitenkaan enää palannut vakinaiseen palvelukseen. Näihin aikoihin tapahtui myös muita muutoksia puolustusvoimien johdossa. Monet huomattavimmat upseerit, kuten kenraali Erik Heinrichs, erosivat omasta pyynnöstään, minkä lisäksi hallitus vapautti palveluksesta monessa tapauksessa hyvin summittaisesti joukon entisiä suojeluskunnissa palvelleita tms. syistä muuttuneissa olosuhteissa puolustusvoimien palvelukseen sopimattomiksi katsottuja upseereita. Ilmavoimien sodanaikainen komentaja kenraali Lundquist toimi aluksi Heinrichsin jälkeen puolustusvoimien komentajana, kunnes kenraali Aarne Sihvo siirtyi tähän tehtävään jo toisen kerran sotilasuransa aikana.

Suomen ulkopoliittinen asema vakiinnutettiin rauhansopimuksessa, jonka ulkoministeri Carl Enckell 10. 2. 1947 allekirjoitti Suomen puolesta Pariisissa.

Suomen hallitus oli yrittänyt turhaan saada lievennystä välirauhanehtoihin. Alueluovutuksia ja sotakorvauksia koskevat määräykset vahvistettiin siten sellaisinaan. Sopimuksen allekirjoittivat liittoutuneiden puolesta Neuvostoliitto, Englanti, Australia, Etelä-Afrikan Unioni, Intia, Kanada, Ukrainan ja Valko-Venäjän neuvostotasavallat, Tšekkoslovakia ja Uusi Seelanti. Kun sopimus oli ratifioitu syyskuun puolivälissä, valvontakomissio poistui Suomesta.

Suomen hallitus sai nyt itse hoitaa maan asiat. Vaikeuksia oli kuitenkin edelleen aivan riittävästi. Valtionpäämiehen paikalla oli tapahtunut muutos marsalkka Mannerheimin pyydettyä ikänsä ja heikentyneen terveytensä vuoksi eroa. Suomen Marsalkka siirtyi tällöin lopullisesti syrjään julkisesta elämästä. Eduskunta valitsi 8. 3. hänen seuraajakseen valtioneuvos Paasikiven. Mannerheim vietti elämänsä loppuvuodet Lohjalla omistamassaan Kirkniemen kartanossa ja Sveitsissä, jossa hän v. 1951 kuoli tammikuun 28. päivän vastaisena yönä. Marsalkan kuolinhetki symbolisoi hänen elämäntyötään. Silloin oli tullut kuluneeksi päivälleen 33 vuotta siitä hetkestä, kun hän aloitti maan vapauttamisen. Kukaan muu suomalainen ei ole painanut niin voimakkaasti leimaansa maamme uusimpaan historiaan kuin Mannerheim. Hän uskalsi aloittaa sotilaallisesti katsoen toivottomalta näyttävässä tilanteessa maan vapaustaistelun ja johti sen voitokkaaseen loppuun. Hänen valtiollinen laajakatseisuutensa ja diplomaattinen taitonsa auttoivat maatamme luomaan hyvät suhteet ensimmäisen maailmansodan voittajavaltoihin ja vakauttivat siten sen ulkopoliittisen aseman. Kukaan muu kuin Mannerheim ei olisi myöskään kyennyt saamaan kansaamme kestämään sitä henkistä ja aineellista painetta, jonka vuoden 1939 venäläishyökkäys aiheutti. Talvisodan puolustustaistelun menestyksellinen johtaminen on eräs sotahistorian suurimmista sotapäällikköteoista. Vanha marsalkka teki viimeisen korvaamattoman palveluksen maalleen johtamalla sen eroon sodasta,

johon se oli suuren maailmanpalon pyörteissä joutunut. Näiden aikaansaannostensa ansiosta Mannerheim on jäävä historiaamme sekä sotilaana että valtiomiehenä sen kaikkein suurimpien nimien joukkoon.

Presidentti Paasikiven tehtäväksi jäi sen itsenäisyyden turvaaminen, jonka puolustusvoimiemme uhrautuva taistelu oli maallemme pelastanut. Vaikeudet tuntuivat välillä ylivoimaisilta. Etenkin sisäpoliittinen rikkinäisyys ja sotakorvaukset uhkasivat monta kertaa tehdä tyhjiksi kaikki sodanaikaiset ponnistukset. Korvausasia vaikutti hyvin paljon koko sisäpoliittiseen kehitykseen. Sotakorvaukset oli suoritettava kustannuksista välittämättä poliittisten ikävyyksien ja myöhästymisestä koituvien sakkojen välttämiseksi. Tämä oli omiaan edistämään inflaatiota, jota kulutustavarain puute jo muutenkin oli aiheuttanut.

Sotakorvaussuoritusten kokonaisarvo oli 300 milj. kultadollaria. Tämä arvomäärittely oli sangen venyvä, sillä hinnat määriteltiin vuoden 1938 hintatason mukaan. Venäläiset suostuivat korottamaan näitä hintoja laivojen, koneiden ja teollisuusvarusteiden osalta 15 % sekä muiden tavaroiden kohdalla 10 %. Hintojen noustua hyvin suuresti sodanedellisestä tasosta tällöinkin jouduttiin monista tuotteista maksamaan moninkertaisesti. Korvaussuoritukset edellyttivät myös maan koko metalliteollisuuden laajentamista, sillä koneiden ja laivojen osuus oli yhteensä lähes 60 % koko korvausmäärästä. Vuorineuvos Lauri Kivisen johtama Sotakorvausteollisuuden valtuuskunta eli Soteva huolehti Suomen puolesta näistä toimituksista. Sotevan sekä Suomen teollisuuden ponnistuksista huolimatta korvaussuoritukset olisivat käyneet sodanjälkeisissä oloissa ylivoimaiseksi, jollei Neuvostoliitto olisi myöntänyt suoritusaikaan kahden vuoden pidennystä. Kesällä 1948 Neuvostoliitto lisäksi alensi jäljelläolevan korvausmäärän puoleen, joten nimellinen korvausvelvoite supistui tällöin 73,5 milj. dollarilla. Suomen sotakorvausdollareina suorittamien tavaroiden todellinen hinta kunakin toimitusvuonna oli kuitenkin

suunnilleen kaksinkertainen. Korvausten koko markkina-arvo oli vuoden 1960 rahassa laskien noin 600 milj. dollaria. Tämän lisäksi tulivat myös luovutetulta alueelta siirretystä omaisuudesta maksettava korvaus, Saksan Suomessa ollut omaisuus ja saatavat sekä Saksalle maksamatta jääneet sotatarvikelaskut ja valvontakomission menot. Kaikkien näiden suoritusten on arvioitu nousseen vuoden 1952 rahanarvon mukaan noin 35 miljardiin markkaan.

Viimeinen sotakorvausjuna sivuutti Vainikkalan raja-aseman 18. 9. 1952 eli aikataulun viimeisenä päivänä. Suuri urakka oli siten saatu sitkein ponnistuksin ja suotuisten suhdanteiden avulla täytetyksi määräaikana. Sotakorvausten suorittaminen sopimuksen mukaisesti oli omiaan herättämään Neuvostoliitossa Suomea kohtaan luottamusta, joka edisti osaltaan hyvien suhteiden syntymistä molempien maiden välille. Korvausten talouselämämme kannalta myönteisistä vaikutuksista ei sen sijaan voida juuri puhua. Se pakotti kylläkin laajentamaan ja monipuolistamaan etenkin maamme metalliteollisuutta. Tähän käytetyt pääomat, joiden määrä oli vuoden 1951 rahassa noin 28 miljardia markkaa, jouduttiin kuitenkin sijoittamaan osaksi koko kansantalouden kannalta epätaloudellisen tuotannon luomiseen. Korvauksiin käytetyillä varoilla olisi varmasti kyetty kehittämään maamme talouselämää ainakin yhtä tehokkaasti, minkä lisäksi inflaation kurissapitäminen olisi ollut huomattavasti helpompaa ilman näitä pakkosijoituksia ja vastikkeetonta vientiä.

Ulkopolittiikka tuotti valtionjohdolle paljon huolia rauhansopimuksen solmimisen jälkeenkin. Presidentti Mannerheim oli korostanut jo avatessaan vuoden 1945 vaalien jälkeiset valtiopäivät muuttuneiden olosuhteiden maamme ulkopolitiikalle asettamia vaatimuksia. Paasikivi toteutti pääministerinä ja presidenttinä edeltäjänsä tällöin julkilausumia ajatuksia niin johdonmukaisesti ja voimakkaasti, että sodanjälkeinen Neuvostoliiton kantaan suurta huomiota kiinnittävä puolueet-

tomuuspolitiikkamme on saanut Paasikiven linjan nimen. Tämä realistinen ja maan etujen mukainen näkemys saavutti vähitellen koko kansan yksimielisen hyväksymisen. Suomi ei sen mukaisesti ottanut vastaan ulkoministeri Marshallin Yhdysvaltain nimissä keväällä 1947 Euroopan maille esittämää avuntarjousta, kun Neuvostoliitto oli sen torjunut. Näihin aikoihin idän ja lännen suurvaltojen välillä alkanut ns. »kylmä sota» vaikutti myös maamme asemaan. Englannin ja Ranskan sekä Benelux-valtojen ryhtyessä keskustelemaan niiden keskeisestä liitosta, joka myöhemmin laajeni Yhdysvaltain johtamaksi melkein koko Länsi-Euroopan maat käsittäväksi Pohjois-Atlantin liitoksi eli NATO:ksi, Neuvostoliitto varmisti länsirajansa liittämällä Itä-Euroopan »kansandemokratiat» omiin puolustusvalmisteluihinsa. Stalin ehdotti helmikuussa 1948 myös Suomen hallitukselle neuvotteluja samantapaisen ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen solmimisesta, kuin Neuvostoliitto, Unkari ja Romania olivat solmineet. Presidentti Paasikivi aloitti nämä neuvottelut sosialistien ja porvarillisten puolueiden esitettyä toivomuksen, että Suomi pysyisi puolueettomana ja pidättäytyisi sotilasliitosta. Moskovassa käytyjen neuvottelujen päätteeksi solmittiin 6. 3. 1948 sopimus, jonka mukaan Suomi sitoutui Saksan tai sen liittolaisten mahdollisesti hyökätessä Suomea tai sen alueen kautta Neuvostoliittoa vastaan puolustautumaan sekä tarpeen vaatiessa ottamaan vastaan apua Neuvostoliitolta. Jos tällainen sodanuhka oli olemassa, Suomen oli neuvoteltava varotoimenpiteistä Neuvostoliiton kanssa.

Eduskunta hyväksyi 28. 3. 1948 tämän sopimuksen, joka oli omiaan edistämään hyvien naapuruussuhteiden syntymistä Suomen ja Neuvostoliiton välille. Sopimus ei myöskään haitannut Suomen länsimaisia suhteita. Suomi pääsi v. 1955 Yhdistyneiden Kansakuntien jäseneksi, jona se on noudattanut johdonmukaisesti Paasikiven määrittelemää puolueettomuuspolitiikkaa. Neuvostoliitto osoitti suopeuttaan Moskovassa suurta

arvonantoa nauttineelle presidentille suostumalla 19.9. 1955 palauttamaan Porkkalan vuokra-alueen. Neuvostohallituksen avuliaisuus johtui ainakin osaksi siitä, että se yritti tähän aikaan taivuttaa länsivallat luopumaan oman alueensa ulkopuolella olevista tukikohdista. Porkkalasta luopumista voitiin silloin suositella niille esimerkiksi. Suomi suostui puolestaan pidentämään ystävyys- ja avunantosopimuksen voimassaoloajan vuoteen 1975 asti.

Suomen muuttunut ulkopoliittinen asema ja sodan jälkiseurauksista johtuvat taloudelliset vaikeudet löivät leimansa 1940- ja 1950-lukujen sisäpoliittiseen kehitykseen. Kaikesta olisi ollut puutetta, vaikka sodan jälkilaskuja ja sotakorvauksia ei olisi ollutkaan maksettavana. Nämä aiheuttivat sen, että elintason korottaminen oli lykättävä toistaiseksi. Sodanaikaisen niukkuuden ja ankaran säännöstelyn jatkuminen aiheutti kuitenkin osaltaan työmarkkinoilla levottomuutta, jota kommunistit lietsoivat parhaansa mukaan. Säännöstelyyn kaikkialla erottamattomasti liittyvä korkeilla hinnoilla käyty »mustan pörssin» kauppa oli myös omiaan tehostamaan palkankorotusvaatimuksia, joihin hallitus yleensä katsoi olevansa pakotettu suostumaan poliittisista syistä. Ostovoiman lisääminen ilman sitä vastaavaa tarjonnan ja tuotannon lisäystä merkitsi kuitenkin vain inflaation voimistumista. Kommunistien kanssa työläisten kannatuksesta taistelevien sosialistien johtaman ammatillisen liikkeen keskusjärjestön SAK:n v. 1947 läpiajama vaatimus, jonka mukaan elinkustannusindeksiin sidottuja palkkoja oli korotettava indeksin nousua suuremmalla määrällä indeksin noustua tietyn määrän, teki inflaation jatkumisen väistämättömäksi. Rahanarvon säilyttämispyrkimyksissä alettiin päästä varmemmalle pohjalle vasta 1950-luvun lopulla mm. siitä syystä, että ammattiyhdistykset luopuivat tällöin vaatimasta täydellistä korvausta elinkustannusten noususta.

Sodanjälkeiset poliitikot puolustelivat monessa suhteessa nurinkurista talouspolitiikkaansa »poliittisilla

realiteeteilla», jotka oli olosuhteiden pakosta asetettava taloudellisten realiteettien edelle. Totta olikin, että rauhan säilyttäminen työmarkkinoilla oli välttämätöntä, jotta ulkopoliittisesti erittäin tärkeät sotakorvaukset saataisiin suoritetuiksi. Poliittisista realiteeteista huolehtiminen ei kuitenkaan estänyt niin taloudellista kuin sisäpoliittistakin tasapainoa uhkaavien lakkojen ja levottomuuksien syntymistä. Suurimpana syynä tähän sodanjälkeisen talouselämämme kieroon kasvamiseen oli ehkä sittenkin poliittinen valtataistelu, jota käytiin ensinnäkin kommunistien ja ei-kommunististen puolueiden sekä toisaalta jälkimmäiseen ryhmään kuuluvien maalaisliiton ja sosialistien välillä. Tässä taistelussa ei kaihdettu keinoja, joten koko poliittisen elämän taso madaltui. Tämä johtui myös pitkien pulavuosien jälkeen erityisen voimakkaana ilmenevästä aineellisten arvojen tavottelusta ja yleisestä saalistushimosta. Vastuuttomat poliitikot pyrkivät järjestämään kannattajilleen etuja muun yhteiskunnan kustannuksella turvatakseen oman asemansa. Etenkin johtavat poliittiset puolueet järjestivät myös itselleen huomattavia rahasummia ns. hyväntekeväisyyskaupoilla eli ulkomailta saaduilla lahjavaroilla tai muutoin halvalla maahan tuotettujen suuren kysynnän kohteena olevien tavaroiden myynnillä. Nopeasti vaihtuvat hallitukset eivät yrittäneetkään monista vaatimuksista huolimatta käydä todella vakavasti käsiksi näihin lukuisiin epäkohtiin, sillä aivan liian monet julkisuuden henkilöt olivat sekaantuneet niihin.

Nopeat hallituksenvaihdokset johtuivat etupäässä puoluepoliittisesta valtataistelusta, minkä lisäksi taloudelliset vaikeudet pakottivat monesti hallituksen eroamaan. Pekkalan sisäisesti hajanainen hallitus erosi kesällä 1948 suoritettujen eduskuntavaalien jälkeen, joissa SKDL kärsi huomattavia tappioita. Kommunistien vastoinkäymiset johtuivat suureksi osaksi heidän toiminnastaan Pekkalan hallituksen toimikautena. Sisäministeri Leinon hallitseman valtiollisen poliisin toi-

minta oli herättänyt kansalaisissa yleistä turvattomuuden tuntua. Eduskunta puuttui lopulta asiaan ja antoi Leinolle epäluottamuslauseen todettuaan, että hän oli valvontakomission vaatimuksesta luovuttanut Neuvostoliitolle venäläisten emigranttien joukossa myös Suomen kansalaisia. Presidentti Paasikivi vapautti tällöin Leinon valtioneuvoston jäsenyydestä. Jo tätä ennen hallitus oli ryhtynyt toimenpiteisiin kommunistien taholta epäillyn kaappausyrityksen torjumiseksi. Kommunistien täydellisesti soluttama liikkuva poliisi riisuttiin aseista ja hajotettiin. Helsingissä ja sen ympäristössä olevat joukot määrättiin valmiustilaan. Nämä toimenpiteet riittivät, eikä näistä tapahtumista aiheutunut mitään sisä- tai ulkopoliittisia seurauksia.

Puolueet eivät kyenneet sopimaan hallitusyhteistyöstä, joten pääjohtaja Karl August Fagerholm muodosti 22. 7. sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen. Tämä lakkautti Leinon järjestämän valtiollisen poliisin ja uudisti sen organisaation sekä henkilöstön. Välirauhansopimuksesta lähtien horjunut oikeusturva saatiin siten vihdoinkin palautetuksi maahan. Sisäpoliittinen rauha häiriintyi kuitenkin jo seuraavana vuonna, kun kommunistit ryhtyivät vientivaikeuksien aiheuttamaa työttömyyttä hyväkseen käyttäen lietsomaan työlevottomuuksia. Sisäministeri Aarre Simonen teki kuitenkin lujin ottein lopun kesällä 1949 Kemissä sattuneista mellakoista.

Presidentti Paasikivi oli valittu uudelleen vuoden 1950 vaalissa vain SKDL:n ja maalaisliiton äänestäessä häntä vastaan. Maalaisliiton ehdokkaana ollut tri Urho Kaleva Kekkonen muodosti vaalien jälkeen maalaisliittoon, ruotsalaisiin ja edistyspuolueeseen nojautuvan vähemmistöhallituksen. Sodanjälkeisen poliittisen elämämme kiistanalaisimman miehen tri Kekkosen johtaman maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien väliset vuorottaiset kiistat ja hallitusyhteistyö löivät leimansa seuraaviin vuosiin. Kekkosen hallituksen jouduttua mm. työmarkkinakysymysten vuoksi vaikeuk-

siin maalaisliitto ja sosialistit sopivat vuoden 1951 alussa hallitusyhteistyöstä, joka jatkui vuoden 1953 heinäkuuhun asti. Sosialistien luovuttua hallituksesta tri Kekkonen yritti selviytyä taloudellisista vaikeuksista ehdottamalla supistuksia valtion menoihin. Saatuaan kuitenkin eduskunnalta epäluottamuslauseen hallitus erosi ja Suomen Pankin pääjohtaja Sakari Tuomioja muodosti marraskuussa 1953 porvarillisiin puolueisiin nojautuvan toimitusministeriön. Kokoomus oli nyt mukana hallituksessa ensimmäisen kerran sodan jälkeen. Kun vuoden 1954 alkupuolella suoritetut eduskuntavaalit eivät olleet juuri tuottaneet muutoksia eduskunnan kokoonpanoon, pääjohtaja Ralf Törngren muodosti jälleen etupäässä maalaisliittoon ja sosialisteihin nojautuvan kokoomushallituksen. Taloudellisten pulmien osoittauduttua Törngrenille ylivoimaisiksi tri Kekkonen muodosti lokakuussa 1954 viidennen hallituksensa. Tämä maalaisliittoon ja sosialisteihin nojautuva enemmistöhallitus pysyikin sitten parantuvien suhdanteiden sekä valtiontaloutta suuresti rasittavien hintasubventioiden avulla vallassa vuoden 1956 presidentinvaaleihin asti.

Presidentti Paasikivi ei ollut suostunut enää ehdokkaaksi. Kokoomuksen ehdokas Tuomioja putosi kiihkeän vaalitaistelun jälkeen suoritetussa vaalissa pelistä jo ensimmäisessä äänestyksessä, joten lopullinen ratkaisu tapahtui tri Kekkosen ja pääjohtaja Fagerholmin välillä. Kekkonen sai kolmannessa äänestyksessä äärimmäisen niukan enemmistön kerättyään maalaisliiton, SKDL:n, edistyspuolueen seuraajaksi v. 1951 tulleen kansanpuolueen sekä ruotsalaisten valitsijamiehiltä yhteensä 151 ääntä.

Paasikiven vetäytyminen syrjään valtiollisesta elämästä merkitsi kokonaisen aikakauden päättymistä maamme historiassa. Joulukuun 14. päivänä 1956 kuollut vanha presidentti oli viimeinen sen sukupolven edustaja, joka oli näytellyt ratkaisevaa osaa maan itsenäisyyttä luotaessa sekä sitä turvattaessa. Tapahtumien kehitys oli osoittanut, että maamme ulkopoliitti-

sessa suuntautumisessa sekä yleensäkin kansainvälisiin kysymyksiin asennoitumisessa olisi ollut paljon toivomisen varaa 1920- ja 1930-luvuilla. Maallemme oli onneksi, että sillä oli käytettävissään realistisiin tilanteenarviointeihin kykenevä sekä syvällisen historiallisen lukeneisuuden ja ajattelun kypsyttämä mies, kun sen oli historian suurimman sodan myllertämässä maailmassa lähdettävä mitä epävarmimmalta pohjalta etsimään itselleen elinsijaa perusteellisesti muuttuneissa oloissa. Paasikiven tällöin tien viitoittajana sekä tällä tiellä vastaan tulleiden käytännöllisten pulmien selvittäjänä suorittama työ on varmistanut hänelle pysyvän jälkimaineen niin Suomen kuin Euroopankin historiassa todella suurten mittojen valtiomiehenä.

Paasikiven seuraajan tie ei osoittautunut siloiseksi siitä huolimatta, että maamme sisä- ja ulkopoliittinen asema oli jo verrattomasti vakiintuneempi kuin 1950-luvun alussa. Maailmanpoliittinen tilanne oli nimittäin suuresti valjennut Stalinin kuoltua. Uusi presidentti peri hyvät suhteet Neuvostoliittoon edeltäjältään, jonka läheisenä avustajana hän oli toiminut Paasikiven viimeisten presidenttivuosien aikana. Läheiset suhteet muihin pohjoismaihin oli myös solmittu uudelleen Suomen liityttyä v. 1955 Pohjoismaiseen neuvostoon. Presidentti Kekkonen oli kuitenkin noussut huipulle ennen kaikkea taitavana ja menestyksellisenä puoluepoliitikkona, ja tämä piirre tuli lyömään leimansa myös hänen ensimmäiseen presidenttikauteensa.

Presidentinvaalin jälkeen puhkesi kohta yleislakko, joka suureksi osaksi johtui hallituksen säännöstelyvaltuuksien loppumisesta sekä tätä seuranneesta maitotaloustuotteiden hinnankorotuksesta. Eduskunnan puhemies Fagerholmin muodostama hallitus sai vihdoin jo kolmisen viikkoa kestäneen yleislakon loppumaan, kun palkannauttijoille myönnettiin korvaus elinkustannusten noususta. Tämä ei kuitenkaan ratkaissut taloudellisia pulmia, vaan hintojen ja palkkojen kilpajuoksu jatkui edelleen. Viennin helpottami-

seksi markka devalvoitiin syksyllä 1957 39 %:lla, minkä lisäksi hallitus vapautti suuren osan länsituonnista kotimaisen hintatason nousun hillitsemiseksi. Mutta vasta kun suhdanteet alkoivat v. 1959 huomattavasti parantua ja ammattiyhdistysliike luopui vaatimasta täyttä korvausta hintojen noususta, rahan arvo alkoi vakaantua.

Taloudellisiin kysymyksiin liittyi kiinteästi sisäpoliittinen kehitys, joka heijastui puolestaan ulkopolitiikkaan. Sosiaalidemokraattien sisäinen hajaannus näytteli tässä ratkaisevaa osaa. Puolue hajaantui v. 1957 ennen kaikkea henkilökysymysten vuoksi Väinö Leskisen johtamaan ryhmään, jonka toimesta Väinö Tanner valittiin jälleen puolueen puheenjohtajaksi, sekä Emil Skogin ja Aarre Simosen johtamiin »skogilaisiin». Fagerholmin hallituksen erottua kesällä 1957 näiden riitojen vuoksi professori V. J. Sukselaisen maalaisliittolainen vähemmistöhallitus sekä sitä seurannut Suomen Pankin pääjohtaja Rainer v. Fieandtin virkamieshallitus yrittivät vuoronsa perään turhaan ratkoa sisäpoliittisia pulmia. Vasta kesällä 1958 järjestetyt eduskuntavaalit, joissa maalaisliitto ja kansanpuolue kärsivät tuntuvia tappioita kokoomuksen saavuttaessa voittoja ja SKDL:n kohotessa 50 paikalla eduskunnan suurimmaksi puolueeksi, näyttivät tarjoavan tilaisuuden olojen vakauttamiseen. Pääjohtaja Fagerholm muodosti nyt kokoomushallituksen, jossa olivat edustettuina muut puolueet paitsi SKDL sekä sosialisteista vaalien jälkeen eronnut skogilaisoppositio. Tämä 13 paikkaa saanut ryhmä muodosti nyt oman puolueen, joka otti »työväen ja pienviljelijäin sosiaalidemokraattisen liiton» nimen.

Fagerholmin hallitus kaatui kuitenkin jo muutaman kuukauden kuluttua ulkopoliittisista syistä. Kommunistit olivat arvostelleet räikeästi SKDL:n jättämistä pois hallituksesta siitä huolimatta, että se oli saavuttanut vaaleissa menestystä. Neuvostohallitus osoitti myös tyytymättömyyttään Suomen hallitusratkaisuun kutsumalla syyskuussa 1958 suurlähettiläs

Lebedevin pois Helsingistä sekä keskeyttämällä kauppasopimuksen mukaisen kaupankäynnin samoin kuin uutta sopimusta koskevat neuvottelut. Maalaisliitto, jonka oma mies J. Virolainen toimi ulkoministerinä, antoi tällöin hallitukselle tuhoisaksi osoittautuvan iskun. Syyttäen hallitusta siitä, että se ei ollut hoitanut asianmukaisesti maamme suhteita Neuvostoliittoon, puolue veti edustajansa pois hallituksesta. Fagerholmin hallitus joutui tällöin joulukuussa lopuksi eroamaan.

Tämä ns. yöpakkaskausi Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa päättyi lopullisesti tammikuussa 1959, kun presidentti Kekkonen kohtasi Neuvostoliiton pääministeri Nikita Hruštševin Leningradissa. Professori V. J. Sukselainen oli sitä ennen muodostanut maalaisliittolaisen vähemmistöhallituksen, jota vastaan neuvostohallituksella ei ollut mitään huomautettavaa. Hruštšev toi kuitenkin Leningradissa vielä julki tyytymättömyytensä Fagerholmin hallituksen kokoonpanoon sekä nimenomaan sosiaalidemokraattien johtoon.

Kriisistä oli siten selvitty sillä, että maan hallitus oli uusittu Neuvostoliiton toivomusten mukaisella tavalla. Tehdyt ratkaisut aiheuttivat keskustelua siitä, oliko nimenomaan maalaisliitto toiminut tässä asiassa maan parhaimpien etujen mukaisesti. Sen toimenpiteiden arvostelijat korostivat, että maalaisliiton menettely oli antanut naapurimaalle tilaisuuden puuttua sellaiseen täysin sisäiseen asiaamme kuin hallituksen muodostamiseen. Neuvostohallitus oli siten tässä asiassa katsonut voivansa menetellä tavalla, joka erosi oleellisesti presidentti Paasikiven aikana Suomen ja Neuvostoliiton välillä vallinneista suhteista. Mm. Suomen tavoin puolueettoman Itävallan antaman esimerkin että presidentti Paasikiven menettelytapojen valossa eräiden suomalaisten poliitikkojen tässä kysymyksessä noudattamaa politiikkaa onkin vaikea puolustaa, vaikka lopullisen arvostelun esittäminen onkin mahdollista vasta kaikkien tähän kysymykseen liittyvien asianhaarojen tultua tunnetuksi.

Nämä ratkaisut varmistivat joka tapauksessa maalaisliittolaisen vähemmistöhallituksen pysymisen vallassa seuraavaan presidentinvaaliin asti, vaikka pääministeri itse joutuikin eroamaan Kansaneläkelaitoksen johdossa ilmenneiden syytteitä aiheuttaneiden väärinkäytösten vuoksi. Muilla puolueilla ei nimittäin ollut halua uusiin kokeiluihin, eikä maalaisliitto sitä omastakaan puolestaan rohkaissut. Vähemmistöhallitus onnistui joka tapauksessa ratkaisemaan Suomen länsikauppaa koskevan suurimman pulman, eli suhteiden solmimisen maamme sekä Englannin, Ruotsin, Norjan, Tanskan, Itävallan, Sveitsin ja Portugalin välisen vapaakauppa-alueen EFTA:n välillä. EFTA:n jäsenmaat poistavat sovitun aikataulun mukaisesti tullit toistensa teollisuustuotteilta ja pystyttävät yhtenäisen tullimuurin ulkopuolelta tapahtuvaa tuontia vastaan, joten Suomi olisi ulkopuolelle jääneenä joutunut mm. Englannin tärkeillä markkinoilla ratkaisevasti huonompaan asemaan kuin pahimmat kilpailijansa Ruotsi ja Norja. Suomen taattua Neuvostoliiton vientitavaroille samat tulli- ym. edut omilla markkinoillaan kuin EFTA-maiden tuotteille neuvostohallitus ei asettanut esteitä sille, että Suomi »assosioitui» eli liittyi eri sopimuksen perusteella EFTA:an. EFTA:n jäsenet suostuivat myöntämään Suomelle tämän kaikista poliittisista velvoituksista vapaan erikoisaseman ennen kaikkea tukeakseen Suomen riippumattomuutta.

Suurpoliittinen jännitys heijastui myös Suomen oloihin, kun Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välillä syntyi vuoden 1961 syksyllä kiistaa Berliinin kysymyksestä. Presidentti Kennedy lähetti lisäjoukkoja Eurooppaan ja kutsui reserviläisiä aseisiin antaakseen pontta Länsi-Berliinin aseman puolustamista koskeville vakuutuksilleen, sillä Washingtonissa pidettiin tilannetta hyvin vaarallisena. Venäläiset pitivät mahdollisesti näitä toimenpiteitä hyökkäysvalmisteluina, sillä he ryhtyivät omasta puolestaan sotilaallisiin varotoimenpiteisiin. Neuvostohallitus ilmoitti myös Suomelle, että se katsoi tilanteen edellyttävän v. 1948 ystävyys-

ja avunantosopimuksessa sovittujen sotilaallisten neuvottelujen aloittamista.

Näin sai alkunsa ns. noottikriisi, joka herätti marraskuussa 1961 laajalti huomiota. Suomessa suhtauduttiin syvällä huolestuneisuudella neuvostohallituksen neuvottelutoivomukseen. Koko tämä kysymys ratkesi lopulta siten, että pääministeri Hruštšev kohtasi presidentti Kekkosen Novosibirskissa marraskuun 24. päivänä. Hallituksen Moskovaan neuvottelemaan lähettämä ulkoministeri Karjalainen oli todennut, että neuvostohallitus epäili seuraavan vuoden alussa tapahtuvan presidentinvaalin johtavan Suomen ulkopoliittisen suuntauksen muuttumiseen. Sosiaalidemokraatit sekä eräät porvarilliset puolueet olivat nimittäin jo valinneet presidenttiehdokkaakseen entisen oikeuskanslerin Olavi Hongan, jonka vakuutukset Suomen silloisen ulkopoliittisen suunnan jatkumisesta hänen mahdollisen valituksi tulonsa jälkeenkin eivät saaneet venäläisiä luopumaan epäluuloistaan. Yhdysvalloissa nootin saapuessa vierailemassa ollut presidentti määräsi tällöin eduskunnan hajaantumaan sekä uusien vaalien järjestämisen vuoden 1962 helmikuun alkupäivinä. Kun tämäkään ei saanut neuvostohallitusta luopumaan neuvotteluja koskevasta toivomuksestaan, presidentti Kekkonen matkusti pääministeri Hruštševia tapaamaan.

Kriisi selvisi tällöin nopeasti. Pääministeri Hruštšev suostui presidentin ehdotukseen, että neuvotteluista luovuttaisiin Skandinavian ja Suomen yleisen mielipiteen rauhoittamiseksi. Neuvottelut siirrettiin myöhemmäksi Hruštševin vakuutettua, että neuvostohallitus luottaa presidentti Kekkosen politiikkaan.

Novosibirskin kohtaus ratkaisi myös Suomen presidentinvaalin tuloksen. Presidentti Kekkonen olisi hyvin mahdollisesti joka tapauksessa voittanut jo yksin siitä syystä, ettei hänen päävastustajallaan ollut lainkaan häneen verrattavaa poliittista kokemusta ja taitoa. Noottikriisi sai kuitenkin Hongan luopumaan ehdokkuudestaan jo heti kun Novosibirskin päätökset tu-

livat tiedoksi. Presidentti Kekkonen valittiin siten huomattavalla enemmistöllä presidentiksi jo ensimmäisessä äänestyksessä.

Noottikriisi sekä sen vaikutus presidentinvaaliin osoittivat, että ulkopuoliset tekijät saattoivat vaikuttaa paitsi Suomen hallituksen muodostamiseen myös jopa valtionpäämiehen valintaan. Tästä laajoissa piireissä vaarallisena ja epäsuotuisana pidetystä kehityksestä olivat hyvin suuressa määrin vastuussa ne poliitikot ja poliittiset puolueet, jotka omia pyyteitään edistääkseen lyhytnäköisesti pyrkivät joko vihjailuilla tai suorilla syytöksillä saattamaan vastustajansa tai kilpailijansa ulkopoliittisesti epäilyksenalaiseksi. Tähän eivät syyllistyneet suinkaan yksinomaan kommunistit.

Eduskuntavaalien jälkeen muodostettiin porvarillinen enemmistöhallitus, jonka johtoon tuli maalaisliiton edustaja pankinjohtaja Ahti Karjalainen. Tämäkään eräillä ammattiyhdistysten edustajilla täydennetty hallitus ei laajasta parlamentaarisesta pohjastaan huolimatta kyennyt selvittämään ennen kaikkea valtiontalouden suhteettomasta paisumisesta johtuvia pulmia, vaan maa ajautui vuoden 1963 alkupuolella vaikeisiin työtaisteluihin.

Suomi oli selviytynyt suursodasta sen voimavarat sekä muut edellytykset huomioon ottaen paremmin kuin mikään muu sotaan joutuneista Euroopan valtioista. Tämä johtui ennen kaikkea niistä valtavista ponnistuksista ja uhrautuvaisuudesta, jolla maan väestö oli ollut valmis puolustamaan itsenäisyyttään. Sodan vaatimat yli-inhimilliset voimainponnistukset, joihin verrattavia historiasta löytyy harvoja, tuntuivat kuitenkin kuluttaneen suomalaisten henkisen kestokyvyn niin tarkoin, ettei sitä enää riittänyt samassa määrässä rauhanteon jälkeistä raskasta aikaa varten. Suuret sotakorvaukset sekä valtava jälleenrakennustyö kyettiin kylläkin suorittamaan, mutta sodanaikaisesta yksimielisyydestä ja yhteistyöhalusta ei ollut

juuri mitään jäljellä. Vaikka maassa tapahtuikin hyvin huomattavaa taloudellista ja sosiaalista kehitystä, sisäisissä riidoissa ja eripuraisuudessa menetettiin toisaalta suuria taloudellisiakin arvoja. Vielä vaarallisempia nämä kiistat olivat ulkopoliittisessa suhteessa, sillä niiden vuoksi alkoi 1960-luvun taitteessa puolustussodissa vaivoin pelastettu itsemääräämisoikeuskin jo joutua vaaraan. Suomi oli näillä taisteluilla, joihin se oli omatta syyttään joutunut, pelastanut itselleen mahdollisuuden elää elämäänsä maailman kansojen joukossa itse valitsemallaan tavalla. Mutta nämä taistelut olivat myös osoittaneet, että pienen kansan selviytymismahdollisuudet riippuvat hyvin ratkaisevasti sen sisäisestä yksimielisyydestä. Tämä opetus tuntui pyrkivän jäämään unohduksiin sodanjälkeisissä oloissa.

HENKILÖHAKEMISTO

A

Aadolf Fredrik, Ruotsin kuningas 1751–1771. 821–822, 833–836, 838, 839, 849, 851. **Aadolf Juhana**, Reinin pfalzkreivi, valtamarski, k. 1689. 658–659. **Aalberg**, Ida Emilia, näyttelijätär, k. 1915. 1221. **Aalto**, Hugo Alvar, arkkitehti, professori, s. 1898. 1347. **Aaltonen**, Väinö, professori, kuvanveistäjä, Suomen akatemian jäsen, s. 1894. 1347. **Abraham**, Novgorodin sotaväenpäällikkö, 1300-luvulla. 88. **Abraham Melkiorinpoika**, vouti Pohjanmaalla nuijasodan aikana, k. 1598. 410, 412–413. **Achrenius**, Abraham, Nousiaisten kirkkoherra, virsirunoilija ja herännäisjohtaja, k. 1769. 955. **Achrenius**, Antti, Nousiaisten kirkkoherra, virsirunoilija ja herännäisjohtaja, k. 1810. 955. **Achté**, Emmy, Charlotta, laulajatar, k. 1924. 1219. **Ackté**, Aino, laulajatar, k. 1944. 1220. **Adlerberg**, Nikolai, kreivi, kenraali, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1892. 1211. **Adlercreutz**, Kaarle Juhana, sotapäällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1815. 966, 970, 972, 974, 983–985, 987, 991–993, 997, 999, 1002, 1037. **Affleck**, Simo, »Simo Hurtta», kruununvuokraaja, sotilas, k. 1725. 672, 738. **Agricola**, Mikael, Turun piispa, Suomen uskonpuhdistaja, k. 1557. 272, 295, 308–312, 314–321, 439, 613. **Ahlman**, Gabriel, asessori, lahjoittaja, k. 1799. 946. **Ahlquist-Oksanen**, kirjailija ja tiedemies, k. 1889. 1138, 1156, 1173, 1197, 1216. **Ahlqvist**, Carl Henrik, kauppaneuvos, k. 1909. 1182. **Aho**, Juhani kirjailija, k. 1921. 1217–1218. **Airo**, Aksel, kenraaliluutnantti, kansanedustaja, s. 1898. 1397. **Alanus**, Yrjö, Turun akatemian fysiikan ja kasvitieteen professori, k. 1664. 598. **Albert**, Riian piispa, kuoli 1229. 59. **Albrekt Mecklenburgilainen**, Ruotsin kuningas 1364–1389. Ruotsin kuningas 1364–1389. 118 119, 121, 127–128, 131, 135–138, 152. **Aleksanteri I**, Venäjän keisari, Suomen suuriruhtinas 1801–1825. 949, 956, 958, 977, 995, 1009, 1012, 1025, 1030, 1032, 1035, 1037, 1040–1050, 1059, 1082, 1150, 1210, 1230, 1238 **Aleksanteri II**, Venäjän keisari, Suomen suuriruhtinas 1855–1881. 1139–1142, 1144, 1147–1148 1151, 1158, 1163, 1172, 1179, 1181, 1190, 1200, 1202, 1204, 1210, 1223–1224, 1230. **Aleksanteri III**, Venäjn keisari, Suomen suuriruhtinas 1881–1894. 1155, 1169–1170, 1201, 1203–1206, 1209, 1211, 1213–1214, 1230–1231. **Aleksanteri Nevski**, venäläinen ruhtinas, k. 1263. 65, 81–82. **Aleksanteri Suuri**, Makedonian kuningas, k. 323 e.Kr. 552 **Aleksei Mihailovitsh**, tsaari 1645–1676. 647. **Aleksejev**, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–'09. 986. **Alfthan**, Georg von, vapaaherra, kenraaliluutnantti, se-

naattori, Oulun läänin maaherra, k. 1896. 1171. **Alkio,** Santeri, sanomaleht mies, poliitikko, kirjailija, k. 1930. 1264, 1270. **Alopaeus** David, kreivi, venäläinen diplomaatti, k. 1831. 1001, 1034. **Alopaeus,** Magnus Jakob, Porvoon piispa 1809–1818, valtiopäivämies. 1016. **Aminoff,** Adolf, everstiluutnantti, kunnostautui Porrassalmen taistelussa, k. 1800, 916. **Aminoff,** Adolf Petter Johannes, kenraalimajuri, k. 1938. 1313. **Aminoff,** Fedor, pajari, 1600-luvun alussa. 463. **Aminoff,** Johan Fredrik, kreivi, kenraali valtiomies, Turun yliopiston varakansleri, k. 1842, 941, 1029, 1088, 1092. **Anckarstierna,** Cornelius, ruotsalainen amiraali, k. 1714. 719. **Anckarström,** Juhana, kapteeni, Kustaa III:n murhaaja, k. 1792. 929–930. **Andreas,** Novgorodin suuriruhtinas, 1300-luvulla. 83, 85. **Anna Ivanovna,** Venäjän keisarinna 1730–1740. 800–801. **Ansgarius,** »Pohjoismaiden apostoli», k. 865. 39. **Antti Lennartinpoika,** Kaarle IX:n sotaeversti. 444. **Antti Niilonpoika,** Kaarle herttuan tallimestari. 431. **Antti Olavinpoika,** Juhana herttuan kansleri, k. 1560. 327. **Apolloff,** Juhana, everstiluutnantti, Nevanlinnan komentaja, k. 1706 718. **Apraksin,** Fedor, venäläinen yliamiraali, k. 1728. 725–726, 728 –729, 731. **Arajärvi,** Juhani, pankinjohtaja, kansanedustaja, senaattori, k. 1941. 1306. **Araktshejev,** Aleksei, kreivi, Venäjän sotaministeri, k. 1834. 1016, 1042. **Arckenholtz,** Juhana, valtiomies ja historiantutkija, k. 1777. 854. **Arén,** Eerik, nimismies, kansanjohtaja Ahvenanmaalla Suomen sodassa 1808–09, k. 1859. 989. **Armfelt,** Aleksanteri, kreivi, ministeri-valtiosihteeri, k. 1876. 1056, 1153. **Armfelt,** Hedvig Ulriika (o.s. De la Gardie), Kustaa Mauri Armfeltin puoliso, k. 1832. 942. **Armfelt,** Kaarle, kenraalimajuri, k. 1792. 907—908, 927. **Armfelt,** Kaarle Kustaa, sotapäällikkö, k. 1736. 719, 728–730, 738, 745, 747–749, 788. **Armfelt,** Kustaa Mauri, soturi ja valtiomies, »Pohjolan Alkibiades», k. 1814. 900, 907, 920, 926, 937–943, 969–970, 972, 1028–1029, 1033–1034, 1036, 1037, 1044, 1056, 1083. **Arppe,** Nils Ludvig, liikemies, Suomen teollisuuden tienraivaajia, k. 1861. 1059–1060. **Arwidsson,** Aadolf Iivar, Turun yliopiston historian dosentti, kirjailija, k. 1858, 1044, 1085–1089, 1092–1094, 1126, 1225. **Aschan,** Adolf Ossian, kemian professori, k. 1939. 1228. **Aschlenius,** Antero, opettaja, runoilija, k. 1703. 681, 712. **August II** (Väkevä), Puolan kuningas 1697–1704, 1709–1733. 705–708, 713–716, 720–721, 724, 742, 744, 772. **Ausfeld,** Ernst Wilhelm Eduard, saksalainen upseeri, toimi vapaussodan aikana Suomen armeijassa everstinä, s. 1885. 1322.

B

Bagge, Jaakko, ruotsalainen merisankari, k. 1577. 291–292, 294, 349. **Bagge,** Pietari, sotapäällikkö, k. n. 1600. 379. **Bagge,** Sven Pietarinpoika, soturi 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. 379. **Bagration,** Petr, ruhtinas, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09, k. 1812. 967, 999. **Banér,** Juhana, ruotsalainen sotapäällikkö, k. 1641. 525, 561–564. **Banér,** Kustaa, soturi, Viron käskynhaltija, k. 1600. 366, 381. **Banér,** Sten Akselinpoika, ruotsalainen valtiomies, k. 1600. 354. **Bartholdus** Simonis, (Pertti Simonpoika), sotilas, k. 1656. 648–649. **Bathory,** Stefan, Puolan kuningas 1571–1586. 368, 373. **Bayer,** Maximilian Gustav Stephan, Saksan partiopoikaliiton johtaja, Lockstedtin jääkärikurssien johtaja, k. 1917. 1290. **Becker,** Reinhold von, suomen kielen tutkija, historiantutkija, k. 1858. 1086, 1090–1091, 1094, 1106, 1126. **Behm,** Isak, Oulun linnanpäällikkö, virkamies, k.

vuoden 1622 jälkeen. 441. **Benedictus XII**, paavi 1334–1342. 106, 108. **Berends**, Jaakkima, virkamies, k. 1623. 464. **Berg**, Friedrich Wilhelm Rembert von, kreivi, Suomen kenraalikuvernööri, sotamarsalkka, k. 1874. 1140, 1142–1143, 1146, 1148. **Bergbom**, Emilie Sofia, Suomalaisen teatterin apulaisjohtaja, k. 1905. 1220–1221. **Bergbom**, Fredrik, filosofi, professori, k. 1830. 1085, 1087. **Bergbom**, Kaarlo Juhana, kirjailija, Suomalaisen teatterin perustaja, k. 1906. 1219 –1221. **Bergenheim**, Edvard, Turun arkkipiispa 1850–1884. 1154. **Bergenstråhle**, Johan, ruotsalainen kenraalimajuri Suomen sodassa 1808–09, k. 1840. 990. **Bergvall**, Antti Juhana, Vaasan hovioikeuden kanneviskaali, laamanni, k. 1828. 1011. **Bernhard**, Saksi-Weimarin herttua, k. 1639. 536, 544, 546, 559. **Bero I**, Suomen piispa 1200-luvulla. 76. **Bero II Balk**, Suomen piispa 1385–1412. 153–155, 174. **Bibikov**, Ivan, venäl. ruhtinas ja sotapäällikkö, 1500-luvulla. 290. **Billsten**, Kaarle, vuorimestari, tehtailija, k. 1673. 592. **Birger-jaarli**, folkungi, ruots. hallitusmies, k. 1266. 67–74, 76, 81, 99–100. **Birger Maununpoika**, Ruotsin kuningas, k. 1321. 86–87. **Birgitta**. ruotsalainen pyhimys, k. 1373. 99, 110, 120 **Birkholtz**, Hieronymus, virkamies, k. 1618. 440. **Bismarck**, Otto Leopold Eduard von, ruhtinas, Saksan valtakunnankansleri, k. 1898. 1190, 1194–1195, 1283. **Bitz**, Henrik, valtaneuvos ja laamanni, 1400-luvulla. 205. **Bitz**, Jaakko, Someron kirkkoherra 1700-luvun alussa. 734. **Bitz**, Konrad, Turun piispa 1460–1489. 184, 205 207, 227. **Bjelke**, Anna, Eerik Tuurenpoika Bjelken tytär. 242. **Bjelke**, Eerik Tuurenpoika, Suomen käskynhaltija, ruotsalainen ylimys, k. 1511. 196–197, 199–201, 242. **Bjelke**, Hogenskild, valtaneuvos, k. 1605. 361, 439. **Bjelke**, Niilo, Suomen maaherrakunnan ylikäskynhaltija, k. 1639. 486, 489. **Bjelke**, Sten Karl, vapaaherra, Turun hovioikeuden hovioikeudenneuvos, k. 1753. 853. **Björnberg**, Fredrik Geronimo, Vaasan läänin kuvernööri, ministeri-valtiosihteerin apulainen, k. 1924. 1264. **Björnberg**, Kaarle, kenraaliluutnantti, Viaporin komentaja, k. 1775. 865. **Björnram**, Hannu Laurinpoika, soturi, k. 1571. 343. **Bladh**, Pietari Juhana, Kaskisten pormestari, valtiopäivämies, liikemies ja taloudellinen kirjailija, k. 1816. 912. **Blanka**, Ruotsin kuningatar, Namurin kreivitär, k. 1363. 91. **Bobrikov**, Nikolai Ivanovitsh, venäläinen kenraali, kuvernööri, k. 1904. 1233–1234, 1238, 1240, 1244–1245, 1247–1249, 1251–1256, 1262, 1276–1277. **Bogislaus XIV**, Pommerin herttua 1620–1637. 516–517. **Bodisko**, Jakov von, venäläinen tykistöeversti, k. 1876. 1074. **Boeckman**, Vladimir Aleksandrovitsh, kenraali, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1923. 1277. **Boije**, Antti, sotaeversti, k. n. 1618. 447. **Boije**, Eerik, eversti ja Suomen alijahtimestari, k. 1668. 449. **Boije**, Hannu, Halikon tuomari ja ratsumestari, k. 1573. 366, 381. **Boije**, Niilo, Suomen käskynhaltija, k. 1568. 348, 368. **Boije**, Yrjö valtaneuvos, laamanni, Viron käskynhaltija, k. 1617. 381, 433, 438. **Bonde**, Kustaa, valtaneuvos, valtiovarainhoitaja, k. 1667. 659. **Bonde**, Pietari Joninpoika, Viipurin linnan päällikkö, 1300-luvulla. 87. **Bonsdorff**, Johan, Turun yliopiston kreikan kirjallisuuden professori, k. 1840. 1083. **Bonsdorff**, Pehr Adolf von, kemian professori, k. 1839. 1228. **Borgström**, Henrik (vanhempi), liikemies, kauppaneuvos, k. 1883. 1145. **Boris Godunov**, tsaari 1598 –1605. 445–446. **Born**, Viktor Magnus von, poliitikko, maamarsalkka valtiopäivillä 1905–1906, k. 1917. 1208. **Borovitinov**, Mihail, venäläinen virkamies, Suomen senaatin talousosaston varapuheenjohtaja. s. 1874. 1281.

Bousquet, Jean, ranskalaissyntyinen ruotsalainen kenraali, k. 1747. 814–815. **Brahe**, Ebba, Jaakko de la Gardien puoliso, k. 1674. 593, 623. **Brahe**, Eerik, kreivi, ruotsalainen eversti ja valtiomies, k. 1756. 841. **Brahe**, Niilo, sotapäällikkö 30-vuotisessa sodassa k. 1632. 545–547, 550. **Brahe**, Pietari, kreivi, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1680. 506, 582–593, 595–596, 598, 600, 602, 604–607, 616, 623–624, 626, 632, 656, 659, 662, 683, 685, 696, 700. **Brand**, Henrik, suomalainen aatelimies, k. 1605. 444–445. **Brandenstein**, Otto Hans Karl August, vapaaherra, kenraalimajuri, s. 1865. 1321. **Brask**, Hannu, ruotsalainen piispa, k. 1538. 304. **Bremer**, Fredrika, ruotsalainen kirjailija, k. 1865. 1187. **Brenner**, Isak, Isonkyrön kirkkoherra, k. 1670. 679. **Brockhaus**, Hermann, professori, saksalainen orientalisti, k. 1877. 1109. **Browallius**, Juhana, professori, Turun piispa 1749–1755. 853, 855, 952. **Brusa**, Emilio, Torinon yliopiston rikosoikeuden professori, k. 1908. 1242. **Brögger**, Waldemar Cristopher, professori, norjalainen mineralogi, geologi ja paleontologi, s. 1851. 1242. **Bröijer**, Herman, Viipurin pormestari 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. 426. **Budde** (**Räk**), Jöns, Naantalin luostarin munkki, ruotsinkielinen kirjailija, k. 1491. 225. **Buddel**, englantilainen, kävi Suomessa 1616. 470. **Buddenbrock**, Henrik von, kenraali k. 1743. 803, 814–815, 820. **Bulgrin**, Jaakkima, pommerilainen, Juhana-herttuan neuvonantaja. 327. **Burghausen**, von, eversti, k. 1676. 667. **Burghausen**, von, majuri, k. 1703. 718. **Burmeister**, Kristofer, sotilas, maaherra, k. 1671 jälkeen. 648. **Buxhövden**, Friedrich Wilhelm von, kreivi, venäläisten ylipäällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1811. 967–969, 971, 975, 990, 994–995, 999, 1010–1011, 1013. **Bång**, Petrus, Viipurin piispa 1681–1696. 678, 693, 698–699.

C

Cajander, Aimo Kaarlo, professori, kasvimaantieteilijä ja metsätieteilijä, metsähallituksen pääjohtaja, ministeri, k. 1943. 1229, 1343, 1355. **Cajanus**, Juhana, Turun yliopiston filosofian professori, k. 1681. 697. **Calonius**, Matias, lakimies, Turun yliopiston rehtori, k. 1817. 1010, 1023, 1083. **Campenhausen**, Juhana von. venäläinen keraalikuvernööri Suomessa, k. 1758. 816–817. **Canth**, Ulrika Vilhelmina (Minna), kirjailijatar, k. 1897. 1217, 1221. **Castrén**, Arthur, senaattori, pormestari, k. 1946. 1306. **Castrén**, Jalmar, insinööri, ministeri, pääjohtaja, k. 1946. 1306. **Castrén**, Joonas, lakitieteen kandidaatti, asianajaja ja poliitikko, k. 1922. 1207, 1248. **Castrén**, Matias Aleksanteri, suomen kielen ja kirjallisuuden ensimmäinen professori, kansantieteilijä, k. 1852. 5, 1103, 1111, 1114–1118, 1143, 1224–1225. **Castrén**, Urho, lakimies, ministeri, s. 1886. 1394–1395. **Catillus** (**Kettil**), Turun piispa 1266–1286. 76. **Cedercreutz**, Herman, kreivi, valtaneuvos, valtiomies, k. 1754. 821. **Cervantes**, Miguel de Saavedra, espanjalainen kirjailija, k. 1616. 1215. **Chapman**, Fredrik Henrik af, ruotsalainen laivanrakentaja, k. 1808. 830, 904. **Chodkiewicz**, Jan, puolalainen sotapäällikkö, k. 1621. 444. **Chydenius**, Antti, pappi, valtiopäivämies, kansantaloudellinen kirjailija, k. 1803. 855–860. **Chydenius**, Jaakko, Vaasan rovasti, k. 1809. 1011. **Clewberg**, Karl, professori, kielentutkija, k. 1765. 855. **Comenius**, Amos, kasvatustieteilijä, k. 1670. 615. **Creutz**, Ernst, maaherra, valtaneuvos, k. 1684. 661. **Creutz**, Kustaa Filip, kreivi, ruotsalainen runoilija ja valtiomies, k. 1785. 883. **Creutz**, Lauri Martinpoika, Viipurin linnanisäntä, k. 1599. 426. **Creutz**, Lauritsa, valtaneuvos, soturi, k. 1676. 653, 666, 668. **Creutz**, Lau-

ritsa, maaherra, teollisuudenharjoittaja, k. 1698. 678, 686. **Cronhjelm,** Kustaa, kreivi, kansliapresidentti, k. 1737. 790. **Cronhjort,** Abraham, kenraali, maaherra, k. 1703. 717–719. **Cronstedt,** Carl, kenraali k. 1750. 801. **Cronstedt,** Kaarle Olavi, vara-amiraali, Viaporin komentaja, k. k. 1820. 924–925, 975–979, 1002. **Cronstedt,** Johan Adam, kreivi, Savon prikaatin päällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1836. 966, 970, 974, 984, 1000, 1002. **Cygnaeus,** Fredrik, kirjallisuuden professori, runoilija, k. 1881. 1103, 1109, 1119–1120, 1122, 1133–1134, 1143, 1176. **Cygnaeus,** Uuno, pastori, Suomen kansakoulun perustaja, k. 1888. 1144, 1176–1177, 1188. **Cygnaeus,** Zacharias, Porvoon piispa 1792–1809. 1016.

D

Dacke, Nils, ruots. talonpoikaiskapinoitsija, k. 1543. 263. **Daehn,** Woldemar Carl von, ministerivaltiosihteeri, k. 1900, 1232. **Dagmar** (Maria Fedorovna), Tanskan prinsessa, Aleksanteri III:n puoliso, k. 1928. 1205, 1252. **Dahlberg,** Eerik, kreivi, sotilas, k. 1703. 653–654, 707. **Danielson-Kalmari,** Johan Richard, yleisen historian professori, valtiomies, k. 1933. 1210, 1226–1227, 1264, 1270, 1277. **Dan Niklinpoika,** ruotsalainen rälssimies, 1300-luvulla. 94–95. **David,** maisteri, Tanskan kuninkaan Venäjän lähettiläs 1500-luvulla. 241. **De Geer,** Louis, hollantilainen liikemies 1600-luvun alussa. 495, 568. **De Geer,** Robert Wilhelm, kreivi, valtiomies, maaherra, k. 1820. 1015. **De la Gardie,** Jaakko, sotapäällikkö, k. 1652. 442, 447–451, 462–463, 467, 469, 471, 502–503, 593, 623. **De la Gardie,** Magnus, soturi, valtiomies, valtiokansleri, k. 1686, 623, 644, 658–659, 663–664, 670. **De la Gardie,** Pontus, sotapäällikkö, k. 1585. 368–374, 381. **Delbrück,** Hans, saksalainen historiantutkija ja poliitikko, k. 1929. 1241. **Delf,** Tönne Olavinpoika, soturi 1500-luvulla. 349. **Del Ponte,** italialainen soturi 30-vuotisessa sodassa. 518. **De Pont,** Karsten Fredrik Ferdinand, Uudenmaan ja Vaasan läänin kuvernööri, k. 1929. 1240. **De Tolly Barclay,** venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09. 982, 1000, 1027. **Dietl,** Eduard, saksalainen kenraalieversti, k. 1944. 1388. **Djäkn,** Henrik Klaunpoika, laamanni, k. n. 1459. 224. **Djäkn,** Jeppe (Jaakko) Abrahaminpoika, laamanni, k. n. 1413. 134, 141, 153. **Dmitri,** ruhtinas, Aleksanteri Nevskin poika ja seuraaja. 82–83. **Dmitri,** Iivana Julman nuorin poika, k. 1591. 445. **Dmitri Posharski,** venäläinen ruhtinas. 462. **Dolgoruki,** Mihail, venäläinen ruhtinas ja kenraalimajuri Suomen sodassa 1808–09, k. 1808. 994–996. **Donner,** Anders, kauppaneuvos ja laivanvarustaja, k. 1857. 1071–1072. **Donner,** Karl (Kai) Reinhold, fil. tohtori, kielimies, jääkäriliikkeen miehiä, k. 1935. 1293. **Donner,** Otto, senaattori, kielentutkija, poliitikko, k. 1909. 1224. **Donner,** Sven Evert, lääketieteen ja kirurgian tohtori, aktivisti, s. 1890. 1311. **Douglas,** Kustaa Otto, kreivi, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1771. 734. **Duncker,** Joakim Zachris, majuri Suomen sodassa 1808–09, k. 1809. 995–996, 1001. **Döbeln,** Georg Carl von, sotapäällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1820. 916, 984, 987, 993, 999, 1004, 1022.

E

Eckholtz, suomalaisten päälliköitä 30-vuotisessa sodassa. 558. **Edelfelt,** Albert Gustaf Aristides, taidemaalari, k. 1905. 1222, 1241. **Eerik Emundinpoika,** Ruotsin kuningas 800-luvulla. 32. **Eerik Voitollinen,** Ruotsin kuningas n.

940–994. 32. **Eerik IX Pyhä,** Ruotsin kuningas k. 1155–1160. 51–53, 56, 59, 61. **Eerik X** Knuutinpoika, Ruotsin kuningas 1208–1216. 61. **Eerik XI Eerikinpoika** (**Sammalkieli**) Ruotsin kuningas 1222–1229. 67, 70. **Eerik XII,** Ruotsin kuningas n. 1357–1359. 114–115. **Eerik XIII Pommerilainen,** Ruotsin kuningas 1397–1439. 138–139, 143–146, 154–157, 160–166, 174. **Eerik,** herttua, Birger Maununpojan veli, 1300-luvun alussa. 86. **Eerik Sveninpoika,** Suomen piispa 1523–1527. 305–306. **Eerik XIV,** Ruotsin kuningas 1560–1568. 264, 267, 268, 297, 325, 330–333, 341–342, 344, 346–348, 352, 353–360, 363, 369, 381. 387, 391, 496. **Ehrenmalm,** Lauri, virkamies, valtiopäivämies, k. 1774. 762. **Ehrensköld,** Niilo, amiraali, k. 1728. 730–731. **Ehrenström,** Juhana, valtiomies, Helsingin uudisrakennuskomitean puheenjohtaja 1812–25, muistelmien kirjoittaja, k. 1847. 941, 1027, 1029, 1038. **Ehrensvärd,** Augustin, kreivi, sotilas, Viapori-Suomenlinnan rakennuttaja, k. 1772. 827–832, 840–841, 844, 865, 874, 877–878, 883, 918, 938. **Ehrensvärd,** Juhana, eversti, k. 1731. 828. **Ehrensvärd,** Kaarle August, kreivi, amiraali, k. 1800. 865, 898, 918–919. **Ehrnrooth,** Johan Casmir, kenraali, ministeri-valtiosihteeri, k. 1913. 1211. **Ehrnrooth,** Kaarle Kustaa, everstiluutantti 1788–90 sodassa, k. 1817. 917. **Ehrström,** Erik Gustaf, pappi, kirjailija, Venäjän historian ja kirjallisuuden dosentti, k. 1835. 1086, 1090. **Ehrström,** Fredrik August, laulunopettaja ja säveltäjä, k. 1850. 1119. **Ekman,** Robert Wilhelm, taidemaalari, k. 1873. 1221. **Elfvengren,** Yrjö kenraalimajuri, k. 1927. 1322. **Elimaeus,** Olavi, Viipurin hiippakunnan piispa, k. 1629. 481. **Elina,** Klaus Kurjen puoliso. 226. **Elisabeth,** Englannin kuningatar 1558–1603. 323, 330. **Elisabet,** Venäjän keisarinna 1741–1762. 801, 805–810, 816, 820–821, 833, 835, 845. **Enberg,** Salomon, majuri, sissipäällikkö isonvihan aikana. 737. **Enckell,** Carl Johan Aleksis, dipl.insinööri Suomen ministeri-valtiosihteeri, ministeri, s. 1876. 1296, 1308, 1397. **Engel,** Johan Carl Ludvig, saksalaissyntyinen suomalainen arkkitehti, Helsingin monumentaalisen keskuksen luoja, k. 1840. 1038–1039, 1098. **Engelbrekt Engelbrektinpoika,** ruotsalainen vavapaussankari, k. 1436 158–165, 195. **Enghienin herttua,** kuoli Napoleonin toimesta vuonna 1904. 950. **Erasmus Rotterdamilainen,** alankomaalainen humanisti, k. 1536. 237, 315, 686, 688. **Erkko,** Eero kansanedustaja, ministeri, Helsingin Sanomien päätoimittaja, k. 1927. 1246, 1248. **Erkko,** Eljas, lakit. kand., poliitikko ja sanomelehtimies, ministeri. 1354, 1356. **Erkko,** Juhana Henrik, runoilija, k. 1906. 1216. **Eskola,** Pentti Eelis, professori, geologi, s. 1883. 1348. **Essen,** Hans Henrik von, kreivi, ruotsalainen sotamarsalkka, Kustaa III:n suosikki, k. 1824. 930. **Essen,** Reinhold von, maaherra, k. 1732. 761. **Estlander,** Carl Gustaf, estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professori, k. 1910. 1175. **Europaeus,** Daniel, kansanrunouden kerääjä, kielentutkija, k. 1884. 1110.

F

Fabritus, Johan Christian Sergei, everstiluutnantti, k. 1946. 1317. **Fahlander** (Wasastjerna), Abraham, kauppias, tehtailija, kauppaneuvos, k. 1815. 1011. **Fagerholm,** Karl-August, sosiaalidemokraattinen poliitikko, pääjohtaja, ministeri, s. 1901. 1404–1408. **Fahlander,** Gustaf, everstiluutnantti Suomen sodassa 1808–09, k. 1825. 996. **Falkenberg,** Diedrich von, ruotsalainen eversti, k. 1631. 520–521. **Falkenhorst,** Nikolaus von, saksalainen kenraalieversti, s. 1885. 1377. **Fal-**

tin, Friedrich Richard, Helsingin yliopiston musiikinopettaja, k. 1918. 1219. **Faltin**, Richard Wilhelm Gottlieb, professori, lääkäri, k. 1952. 1253. **Faravid**, Kainulaisten »kuningas». 35. **Favorinus**, Gregorius, Piikkiön kirkkoherra, raamatunsuomentaja, k. 1660. 614. **Feodor Ivanovitsh** tsaari 1584–1598. 445. **Ferdinand I**, Saksan keisari 1556–1564. 323. **Ferdinand II**, Saksan keisari 1619–1637. 500, 530, 538. **Ferdinand III**, Saksan keisari 1637–1657. 563. **Fersen**, Aksel von, kreivi, ruotsalainen valtiomies, hattupuolueen johtajia, 1556–1598. 323, 386. **Fieandt**, Juhana von, sotilas, k. 1741. 731. **Fieandt**, Otto Henrik von, everstiluutnantti Suomen sodassa 1808–09, k. 1823. 992, 1002. **Fieandt**, Rainer von, varatuomari, pankkimies, ministeri, s. 1890. 1407. **Filip II**, Espanjan kuningas 1556–1598. 323, 386. **Fincke**, Gödig, Savonlinnan isäntä, k. 1617. 411–412. **Fincke**, Katariina, kirjailija, 1600-luvun alussa. 478. **Fincke**, Sten, Hämeenlinnan käskynhaltija, k. 1599. 478. **Fincke**, Kustaa Suomen käskynhaltija, Savonlinnan päällikkö, k. 1566. 272–273, 286. **Fleming**, Eerik, valtaneuvos, laamanni, sotapäällikkö, k. 1548. 249–250, 252, 258, 270, 280, 284–285, 288. **Fleming**, Herman Klaunpoika, valtaneuvos, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1673. 641–642, 644, 658–660, 683. **Fleming**, Herman Pietarinpoika, laamanni, käskynhaltija, sotapäällikkö, k. 1583. 286, 328, 342, 365–367, 372–374, 381. **Fleming**, Jaakkima, Turun linnan vouti, k. n. 1495. 248. **Fleming**, Juhana Klaunpoika, Klaus Eerikinpoika Flemingin poika, k. 1599. 429–431. **Fleming**, Klaus Eerikinpoika, vapaaherra, valtaneuvos, soturi, k. 1597. 286,, 294–295, 343–344, 349, 361, 372, 375, 377, 381, 397–418, 432. **Fleming**, Klaus Hermaninpoika, soturi, kirjailija, k. 1616. 381, 423, 440, 477. **Fleming**, Klaus Hermaninpoika, valtiomies, suuren peruutuksen johtaja, k. 1685. 669–670. **Fleming**, Klaus Laurinpoika, soturi ja virkamies, k. 1644. 502, 565–568, 629. **Fleming**, Lauri, vapaaherra, laamanni, Viron käskynhaltija, k. 1562. 353. **Fleming**, Lauri Klaunpoika, valtaneuvos, soturi, k. 1699. 650. **Fleming**, Olavi Klaunpoika, Klaus Eerikinpoika Flemingin poika. 431. **Fleming**, Pietari, Fleming-suvun kantaisä, ritari, 1400-luvulla, 286. **Fohström**, Alma Evelina, laulajatar, k. 1936. 1219. **Folkvinus**, Suomen piispa, 1100-luvulla. 60. **Follingius**, Pietari Hiilonpoika, Turun piispa 1558–1563, 386–388. **Forbus**, Arvid, kenraali, valtaneuvos, k. 1665. 557. **Fordell**, Hannu Hannunpoika, kansanjohtaja, Pietarsaaren nimismies. k. n. 1606. 407. **Forseen**, Samuel, lainsuomentaja, Turun ja Porin läänin maasihteeri, k. 1744. 791. **Forsius**, Sigfrid Aron, suomalainen tähtitieteilijä ja luonnonfilosofi, k. 1624. 440, 478–480. **Forskål**, Petter, orientalisti ja luonnontutkija, k. 1763. 1114. **Frans I**, Ranskan kuningas 1515–1547. 322. **Franzén**, Frans Mikael, runoilija, k. 1847. 1083. **Fredrik Wilhelm**, Brandenburgin »Suuri vaaliruhtinas», k. 1688. 533, 646. **Fredrik II Suuri**, Preussin kuningas 1740–1786. 800–801, 819, 836, 839, 842, 845–846, 971–872, 956. **Fredrik II**, Tanskan kuningas 1559–1588. 323–324, 346. **Fredrik III**, Tanskan kuningas 1648–1670. 655. **Fredrik IV**, Tanskan kuningas 1699–1730. 705–706. **Fredrik I**, Ruotsin kuningas 1720–1751. 750, 752, 772, 814, 837–838, 841. **Freidenfelt**, Kristofer, ruotsalainen kenraali, k. 1743. 821–822. **Freudenthal**, Axel Olof, kielentutkija, k. 1911. 1174–1175. **Frey**, Alexander, pankinjohtaja, kansanedustaja, lakit. tohtori, k. 1945. 1306, 1314. **Friedrich**, Karl, Hessenin prinssi, maakreivi, kenraalimajuri, eduskunnan 1918 valitsema Suomen kuningas, s. 1868. 1328. **Frille**,

Juhana, Maunu Frillen veli. 184. **Frille,** Maunu, Turun linnan päällikkö, soturi, k. 1508. 184, 197. **Frisenheim,** Juhana Henrik, vapaaherra, sotaneuvos, k. 1737. 760. **Furuhjelm,** Sten Knut Johan, upseeri, maaherra, senaattori, k. 1892. 1074. **Fählman,** Friedrich Robert, virolainen kirjailija ja viron kielen tutkija, k. 1850. 1109.

G

Gadd, Pietari Adrian, taloustieteilijä, Turun akatemian kemian professori, k. 1797. 853. **Gadh,** Hemming, ruotsalainen piispa ja valtiomies, k. 1520. 196, 199, 240, 242, 245, 253. **Gadolin,** Jaakko, professori, Turun piispa 1788–1802, valtiopäivämies, talousmies, k. 1802. 945, 954. **Gadolin,** Johan, Turun yliopiston professori, kemisti ja fyysikko, k. 1852. 1083, 1228. **Gagarin,** ruhtinas, Siperian kuvernööri 1700-luvun alussa. 740. **Gallas,** Matthias, itävaltalainen sotamarsalkka, k. 1647. 567–568. **Galle,** soturi Kaarle X Kustaan sodissa. 646, 666–667. **Gallen-Kallela,** Akseli Waldemar, taidemaalari, k. 1931. 1222–1223. **Gama,** Vasco da, Intian meritien löytäjä, 1542. 235. **Ganander,** Kristfrid, kansanrunouden kerääjä, sanakirjan tekijä, muinaistutkija ja kansanvalistaja, k. 1790. 1093. **Gapon,** Georgi, venäläinen pappi ja agitaattori, k. 1906. 1258. **Gerard,** Nikolai Nikolajevitsh, venäläinen virkamies, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1929. 1263, 1277. **Gezelius,** Juhana (vanhempi), Turun piispa 1664–1690. 678, 686, 691–693. **Gezelius,** Juhana (nuorempi), Turun piispa 1690–1718. 692, 744, 794. **Gezelius,** Juhana (nuorin), Porvoon piispa 1721–1733. 764–765, 794, 796. **Glansenstierna,** Lars Reinhold, eversti, Anjalan liiton jäsen, k. 1800-luvun alussa. 911. **Glebovitsh,** Roman, Smolenskin ruhtinas 1200- ja 1300-lukujen vaihteessa. 83. **Golitsyn,** Mihail, ruhtinas, Venäjän Suomessa olevan armeijan ylipäällikkö suuren pohjan sodan aikana, k. 1730. 729, 734, 738. **Goltz,** Rüdiger von der, kreivi, kenraalimajuri, s. 1865, 1321. **Gortshakov,** venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09. 967. **Gottlund,** Kaarle Aksel, kansanrunouden kerääjä, kirjailija ja suomenkielen tutkija, k. 1875. 1094–1906, 1104. **Graan,** Juhana, maaherra, k. 1679. 679. **Grabbe,** Niilo, Viipurin linnan päällikkö, soturi, hallintomies, k. 1549. 251–252, 270, 288, 419. **Granö,** Johannes Gabriel, professori, maantieteilijä, Turun yliopiston kansleri, s. 1882. 1228, 1348. **Grave,** majuri, Pähkinälinnan linnanpäällikkö 1650-luvulla. 650. **Griegh,** skotlantilainen amiraali, Venäjän laivaston komentaja Suursaaren meritaistelussa. 906. **Griffenfeldt,** Peder, Tanskan valtakansleri, k. 1699. 663. **Grip,** Bo Joninpoika, Suomen laamanni, k. 1368. 128–135, 141, 149, 153, 167. **Grip,** Knut Bonpoika, ritari Bo Joninpojan poika, k. 1409. 141. **Grip,** Mauri, valtaneuvos, sotapäällikkö, k. 1591. 377, 381. **Gripenberg,** Aleksandra, Suomen naisasialiikkeen johtohenkilö ja kirjailija, k. 1913. 1188. **Gripenberg,** Claes Alexis Konstantin, valtioneuvos, diplomaatti, aktivisti, k. 1927. 1311. **Gripenberg,** Hans Henrik, sotilas, kenraali, k. 1813. 916, 1000–1001. **Gripenberg,** Johan Ulrik Sebastian, vapaaherra, upseeri, k. 1869. 1043–1045. **Gripenberg,** Kaarle Maunu, majuri, Svartholman linnan päällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1818. 975. **Grotius,** Hugo, alankomaalainen oikeusoppinut, k. 1645. 638. **Gummerus,** Henrik Juhana, pappi ja kansanjohtaja Suomen sodassa 1808–09, k. 1836. 989. **Gummerus,** Herman Gregorius, professori, historiantutkija, aktivisti, k. 1948. 1293. **Gyllenhjelm,** Kaarle Kaarlenpoika, ruotsalainen sotu-

ri, Kaarle IX:n avioton poika, k. 1650. 441–443, 447, 456. **Gyllenstierna,** Juhana, kreivi, valtaneuvos, k. 1680. 666. **Gyllenstierna,** Kristiina, Sten Sture nuoremman puoliso. 242, 259. **Gylling,** Edvard Otto Vilhelm, fil. tohtori, kansanedustaja, sosialistinen poliitikko, s. 1881. 1305. **Görtz,** Georg Heinrich von, parooni, valtiomies, k. 1718. 746, 750–751, 756.

H

Haakon, Ruotsin ja Norjan kuningas 1343–1380. 115–119, 135. **Haartman,** Gabriel Eerik von, lääketieteen professori, Turun yliopiston rehtori, hallituskonseljin jäsen, k. 1815. 1013, 1060. **Haartman,** Jaakko, professori, Turun piispa 1776–1788. 954. **Haartman,** Lauri Gabriel von, vapaaherra, valtiomies, senaatin varapuheenjohtaja, k. 1856. 1056, 1061–1065, 1144, 1146. **Hackzell,** Antti, laki- ja teollisuusmies, poliitikko, maaherra, ministeri, k. 1946. 1391, 1394. **Hannsson,** Per Albin, Ruotsin pääministeri 1932 -1946, k. 1946. 1354. **Hannu,** Tanskan kuningas (Ruotsin kuninkaana Juhana II), k. 1513. 181, 194–196, 202. **Hannu Björninpoika,** Lepaan herra, k. 1572. 365. **Hannu Tuomaanpoika,** Juhana herttuan kamreeri, k. n. 1560. 327. **Hannula,** Uuno, sanomalehtimies ja poliitikko, maaherra. 1370. **Harald,** Hämeen vouti vuoden 1300 tienoilla. 85. **Harald Kaunotukka,** Norjan kuningas 872–930. 34–36. **Hare,** Eerik, linnanisäntänä Hämeenlinnassa, sittemmin Oulun ja Kajaanin linnoissa, k. 1627. 441, 452. **Hartman,** Gabriel Israel, pedagogi ja filosofi, k. 1809. 1083. **Hastfehr,** Berndt Johan, vapaaherra, sotilas, k. 1809. 905, 928. **Hastfehr,** Klaus, soturi. 515. **Hedberg,** Fredrik Gabriel, pappi, »evankeelisen liikkeen» perustaja, k 1893. 1124. **Hedvig Eleonoora,** Ruotsin kuningatar, Kaarle X Kustaan puoliso, k. 1715. 665.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, saksalainen filosofi, k. 1831. 1130, 1133, 1227. **Heiden,** Feodor Logginovitsh, kreivi, venäläinen kenraali, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1900. 1211–1212, 1233. **Heiskanen,** Juho Henrik, kenraalimajuri, jääkäri, s. 1889. 1292. **Heinrichs,** Axel Erik, jalkaväenkenraali, jääkäri, kunniatohtori, puolustusvoimain komentaja 1945. 1367, 1374, 1378–1379, 1391. **Helsingius,** Henrik, Iisalmen kirkkoherra, k. 1757. 782. **Hemming,** Turun piispa 1338–1366. 97, 103–104, 106, 108–111, 118, 147, 151–152, 209, 211. **Hemminki,** Maskun kirkkoherra, virsirunoilija, k. 1619. 221, 447. **Henrik Pyhä,** Upsalan piispa, kuoli ehkä 1156. 51–56, 60, 388. **Henrik Kaarlenpoika,** Upsalan arkkipiispaksi v. 1381. 153–154. **Henrik Hartmann,** Turun piispa 1366 –1367, 148–151. **Henrik VIII,** Englannin kuningas 1509–1547. 384. **Hermanson,** Robert Fredrik, professori, lainoppinut ja valtiomies, k. 1928. 1264, 1265. **Herpman,** Antti, sissi, k. ehkä 1715. 738. **Herpman,** Juhana, sissi, k. 1715. 738. **Herpman,** Taneli, sissi, k. 1715. 738. **Herpman,** Yrjö, Keuruun kirkkoherra, k. 1729, 738. **Hirn,** Yrjö, professori, esteetikko ja taidehistorioitsija, k. 1952. 1227. **Hising,** Mikael, kauppias, ruukinpatruuna, k. 1756. 781. **Hitler,** Adolf, Saksan valtakunnankansleri, k. 1945. 1345, 1350–1353, 1373, 1382. **Hjalmarson,** Harald Ossian, ruotsalainen upseeri Suomen armeijan kenraalimajuri, k. 1919. 1320. **Hjelt,** Edvard Immanuel, kemian professori, valtioneuvos, yliopiston rehtori, k. 1921. 1288, 1277, 1290. **Hjort,** Daniel, hallintomies, k. 1615. 421, 440, 453. **Hoffman,** Henrik, Maskun kirkkoherra, raamatunsuomentaja, k. 1666. 614. **Holck,** eversti, keisarillisten päälliköitä 30-vuotisessa sodassa. 521. **Holmberg,** Gustaf Werner, taidemaalari, k. 1860. 1222. **Honka,** Olavi, varatuomari, oikeuskans-

leri 1956–1961. 1412. **Hoover,** Herbert Clark, insinööri, Yhdysvaltain presidentti 1929–1932, s. 1874. 1335. **Horn,** Arvid, valtaneuvos, k. 1606 tai 1607. 438. **Horn,** Arvid, kreivi, soturi, valtiomies, k. 1742. 714, 743, 752, 765, 770–777, 784, 789, 797–799. **Horn,** Eevert Kaarlenpoika, soturi, k. 1615. 440, 447–448, 451, 462, 467–468, 504, 648. **Horn,** Henning, kreivi, soturi, k. 1730. 709, 719. **Horn,** Henrik Henrikinpoika, soturi ja valtiomies, k. 1693. 668. **Horn,** Henrik Klaunpoika, hallinto- ja valtiomies ja soturi, k. 1595. 267, 282, 285, 328–329, 332, 342, 348, 357, 366–367, 369, 374, 381, 404. **Horn,** Kaarle Henrikinpoika, soturi, käskynhaltija, valtiomies, k. 1601. 365, 367, 369, 371, 374, 381, 403, 441. **Horn,** Klaus Kristerinpoika, sotamarsalkka ja amiraali, k. 1566. 278–279, 285, 332–333, 348–350, 351–353, 502. **Horn,** Kustaa Eevertinpoika, soturi, kenraalikuvernööri, k. 1666. 648, 651, 653. **Horn,** Kustaa Jaakko, vapaaherra, hovimarsalkka, k. 1756. 841. **Horn,** Kustaa Kaarlenpoika, sotapäällikkö, k. 1657. 504, 507, 524, 526–527, 558–559, 565–566, 575, 624. **Hrushtshev,** Nikita, neuvostoliittolainen valtiomies, kommunistisen puolueen 1. sihteeri, pääministeri, s. 1894. 1408, 1410. **Huggut,** Henrik Matinpoika, Juhana III:n sihteeri. 360. **Hugo,** Victor Marie, ranskalainen kirjailija, k. 1885. 1109. **Hård,** Johan Ludvig, kreivi, eversti, k. 1798. 841. **Hägglund,** Woldemar, kenraaliluutnantti, jääkäri. 1359, 1377–1378. **Hällström,** Gustaf Gabriel, Turun yliopiston fysiikan professori, k. 1844. 1083, 1097. **Hänninen,** Tahvo, Savon nuijajoukon päälliköitä, 411. **Hästesko,** Jaakko Henrikinpoika, Sjundbyn herra, soturi, k. 1567. 348. **Hästesko,** Johan Henrik, eversti, Anjalan liiton jäsen, k. 1790. 908, 927. **Hästesko,** Lindve Klaunpoika, soturi, k. 1635. 462–463, 468.

I

Idman, Gustaf Rudolf, lääketieteen ja kirurgian tohtori, lääkintöneuvos, k. 1946. 1308. **Igelström,** Otto Henrik, kreivi, venäläinen diplomaatti ja kenraali, k. 1817. 926. **Ignatius,** Hannes Ferdinand, kenraaliluutnantti, itsenäisyysmies, k. 1941. 1311. **Iivana III Vasiljevitsh,** Moskovan suuriruhtinas, 1462–1505. 181. **Iivana IV Julma,** Moskovan suuriruhtinas 1533–1584. 288, 320, 325, 355–356, 363–364, 366, 372, 379, 389. **Iivana VI,** tsaari 1740–1741. k. 1764. 800. **Ilkka,** Jaakko, nuijasodan talonpoikaisjohtaja, k. 1597. 408–411. **Ille,** Salomon, soturi, k. 1599. 425, 428. **Ilmoni,** Immanuel, lääketieteen professori, k. 1856. 1103. **Ingman,** Lauri Johannes, arkkipiispa, kansanedustaja, eduskunnan puhemies, ministeri, k. 1934. 1339. **Innamaa,** Henrik Hannunpoika, turkulainen porvari. 333. **Israel Laurinpoika,** vouti Pohjanmaalla nuijasodan aikana. 412–414.

J

Jaakko II, Englannin kuningas 1685–1688. 747. **Jaakko Ulvinpoika,** Upsalan arkkipiispa, k. 1521. 178. **Jaakkola,** Kaarle Jalmari, professori, historioitsija, s. 1885. 1348. **Jaroslav Vsevolodovitsh,** Novgorodin ruhtinas k. 1246. 62. **Jaroslav Vsevolodinpoika.** 81. **Johannes,** Suomen piispa 1286–1290. 78. **Johannes Erasmuksenpoika,** Agricolan opettaja Viipurissa. 310. **Johannes (II Pietarinpoika) Petri,** Turun piispa 1367–1370. 150–153. **Johannes III Westfal,** Turun piispa 1370–1385. 152–153. **Johannes IV Olavinpoika,** Turun piispa 1506–1510. 209, 213. **Johansson,** Gustaf, arkkipiispa, k. 1930. 1247. **Jotuni,** Maria, kirjailija, k. 1943. 1218. **Juhana III,** Ruotsin kuningas, Suomen hert-

tua 1568–1592. 264, 297, 325–334, 336, 340, 345, 353–365, 369, 372–381, 386–387, 390–394, 396, 398, 402, 406, 435, 439, 480. **Juhana,** Juhana III:nnen nuorempi poika, 437, 460. **Juhana II Kasimir,** Puolan kuningas 1648–1668. 644–647. **Juhana,** Hoijan kreivi. 265, 269. **Juhana Kasimir,** Pfalzin ruhtinas, k. 1652. 571, 620. **Juhana Yrjö I,** Saksin vaaliruhtinas, k. 1656. 521–522. **Juho Maununpoika,** Kivennavan vouti, 1500-luvulla. 290. **Julin,** Johan Jacob von, vuorineuvos, teollisuudenharjoittaja, k. 1853. 1060. **Jnnningen,** Konrad von, Saksalaisen ritarikunnan suurmestari 1300-, 1400-luvun vaihteessa. 141. **Juri,** Moskovan suuriruhtinas 1321–1325. 87–88. **Juslenius,** Daniel, Turun yliopiston itämaisten kielten professori, piispa, k. 1752. 699, 793–797, 820, 885. **Jussoila,** Johannes, suomalainen katolinen pappi, k. 1604. 394–395. **Jussoila Josef,** Jesuiittain oppilas, Johannes Jussoilan veli. 395. **Jussoila,** Lauri, jesuiittain oppilas Johannes Jussoilan veli. 395. **Jussoila Maunu,** raumalainen porvari, Johannes Jussoilan isä. 394. **Jussoila,** Mikael, jesuiittain oppilas Johannes Jussoilan veli. 395. **Juteini,** Jaakko, kirjailija, k. 1855. 1091–1092, 1127. **Juusten,** Kaspar, piispa Juustenin poika, jesuiittain oppilas. 395. **Juusten,** Paavali. piispa, historioitsija, k. 1576. 177, 225, 305, 312, 314, 316, 319, 363, 373, 386–392, 395. **Juusten,** Pentti, amiraali, k. 1609. 373, 440. **Juusten,** Pietari Paavalinpoika, nuijasodan sotapäälliköitä, k. 1614. 411–412. **Jägerhorn,** Antti Juhana, soturi, Anjalan liiton jäsen, k. 1825. 901, 908, 911, 977. **Jägerhorn,** Fredrik Aadolf, maaherra, eversti Suomen sodassa 1808–09, k. 1817. 977, 979. **Jägerhorn,** Yrjö Henrik, soturi, 1788–90 sodan etevimpiä päälliköitä, k. 1826. 915–916, 920. **Järnefelt,** Arvid, kirjailija, k. 1932. 1217–1218. **Järnefelt,** Eero Nikolai, taidemaalari, k. 1863. 1222 **Jösse Eerikinpoika,** tanskalainen vouti, k. 1436. 158.

K

Kaarina Hannuntytär, Juhana III:n rakastajatar. 329, 332, 358, 369. **Kaarina Maununtytär,** Ruotsin kuningatar, Eerik XIV:nnen puoliso, k. 1612. 356, 358. **Kaarle Suuri,** frankkien keisari 768–814. 26, 38, 40. **Kaarle IX,** Ranskan kuningas 1560–1574. 323. **Kaarle V,** keisari, 1519–1556, 323. **Kaarle VI,** Saksan keisari 1711–1740. 800. **Kaarle VIII Knuutinpoika,** Ruotsin kuningas, k. 1470. 160–161, 164, 166–170, 171–173, 177–178, 206, 246. **Kaarle IX,** Ruotsin kuningas 1604–1611. 264, 299, 356, 361, 375–377, 392, 394–397, 399–400, 402–403, 406, 411–413, 416–418, 420, 423–432, 433, 435–441, 443–444, 446, 450–462, 478–481, 484, 501, 613, 628, 638, 657, 671. **Kaarle X Kustaa,** Ruotsin kuningas 1654–1660. 565, 571, 576, 583, 620–621, 634, 637–638, 640–641, 644–647, 652–655, 657–658, 661–662, 690. **Kaarle XI,** Ruotsin kuningas 1660–1697. 582, 656, 665–667, 669, 672, 676–679, 682, 701, 703–705, 771. **Kaarle XII,** Ruotsin kuningas 1697–1718. 702–703, 705, 708–711, 713–716, 721–723, 727, 741–742, 744–747, 750, 754–756, 767, 771–772, 774, 776, 803, 806, 816, 831, 879, 917, 944–945, 1003, 1037. **Kaarle XIII,** Ruotsin kuningas 1809–1818. 863, 905–906, 909–910, 923, 933, 936, 955, 999, 1036. **Kaarle XIV Juhana (Bernadotte, Jean Baptiste),** ranskalainen marsalkka, Ruotsin kuningas 1818–1844. 988, 1028, 1036–1037, 1053. **Kaarle Filip,** herttua, Kustaa II Aadolfin veli, k. 1622. 437, 462, 502–503. **Kaarle Fredrik,** Holstein-Gottorpin herttua, Kaarle XII:n sisaren Hedvig Sofian poika, k. 1739. 774–775. **Kaarle, Kustaanpoika,** ruotsalainen ylimys, Suomen

prefekti 1200-luvulla. 75. **Kaarle Näskonunginpoika**, ruotsalainen ylimys 1300-luvulla. 94. **Kaarle Pietari Ulrik**, Holstein-Gottorpin herttua, Venäjän keisarina Pietari III, k. 1762. 806, 820, 845–846. **Kaarle Ulvinpoika**, marski, ruotsalainen ylimys 1300-luvulla. 119. **Kaila**, Elmo E., fil. tohtori, k. 1935. 1311. **Kainulainen**, Juhana, runonlaulaja, k. 1847. 1107. **Kajanus**, Robert, Helsingin yliopiston musiikinopettaja, kapellimestari, säveltäjä, s. 1856. 1219. **Kallas**, Aino, kirjailija, s. 1878. 1218. **Kallio**, Kyösti, maanviljelijä, pankinjohtaja, senaattori, eduskunnan puhemies, pääministeri, Suomen tasavallan presidentti 1937–1940, k. 1940., 1306, 1334, 1339, 1343, 1354, 1357–1358, 1375. **Kalm**, Pietari luonnontutkija, Turun yliopiston talousopin professori, k. 1779. 853–854. **Kamenski**, Nikolai, kreivi, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09, k. 1811. 987, 992–993. **Kaukkonen**, Matts Gustafsson, talonpoika, Kokkolan puolustajia v. 1854, k. 1899. 1071–1072. **Karamzin**, Aurora, hovineiti Pietarissa, lahjoittaja, Helsingin diakonissalaitoksen perustaja, k. 1902. 1155. **Karjalainen**, Ahti, valtiot. tohtori, poliitikko, pankinjohtaja, ministeri, 1410—1411 **Katariina I**, Venäjän keisarinna 1725–1727. 717, 775. **Katariina II**, Venäjän keisarinna 1762–1796. 846–847, 871, 897, 924, 936, 941–942, 948, 1025–1026, 1065. **Katariina**, Kustaa Vaasan ensimmäinen puoliso. 264. **Katariina**, Kaarle IX:nnen tytär. 437, 571, 620. **Katariina Jagellonica**, Juhana III:n puoliso 334, 345, 355, 363, 391. **Kaulbars**, Lars Fredrik von, vapaaherra, ruotsalainen sotilas, k. 1815. 918. **Keckman**, Karl Niklas, Helsingin yliopiston ensimmäinen suomen kielen lehtori, Suom. kirjallisuuden Seuran puheenjohtaja ja sihteeri, k. 1838. 1103–1104, 1127. **Keijoi**, Tuomas, Turun katedraalikoulun rehtori. 311. **Keith**, Jaakko, skotlantilainen, kenraali, k. 1758. 803, 816, 818–819, 822, 824, 826, 836. **Kekkonen**, Urho Kaleva, lakit. tohtori, ministeri, urheilumies, Suomen tasavallan presidentti v:sta 1956. 1370, 1404–1406, 1409–1411. **Kellgren**, Johan Henrik, ruotsalainen runoilija ja sanomalehtimies, k. 1795. 883. **Kennedy**, John, lakit. tohtori, Yhdysvaltain presidentti v:sta 1960. 1409. **Keppler**, Johannes, tähtitieteilijä, k. 1630. 697. **Kerenski**, Aleksandr Fedorovitsh, väliaikaisen hallituksen pääministeri 1917. s. 1881. 1295, 1298, 1303. **Kerttu**, Lallin vaimo. 54. **Kianto**, Ilmari, sanomalehtimies, kirjailija, s. 1874. 1218. **Kieleväinen**, Vaassila, vienankarjalainen runonlaulaja, k. n. 1840. 1108. **Kiljander**, Karl Johan Robert, kirjailija, k. 1924. 1221. **Kinderman**, Kristoffer von, venäläinen kenraalimajuri, oli mukana 1741–43 Suomen sodassa. 816, 824. **Kirves**, Kaarina, Maunu Särkilahden sisaren tyttärentytär. 305. **Kivekäs**, Antti, sissipäällikkö, inkeriläinen talonpoika, 1700-luvun alussa. 718. **Kivekäs**, Lauri, asianajaja ja poliitikko, k. 1893. 1208. **Kivi**, (Stenvall), Aleksis, kirjailija, k. 1872. 1215–1217, 1220. **Kivimäki**, Toivo Mikael, professori, ministeri, lähettiläs, s. 1886. 1343, 1396. **Kivinen**, Lauri, metsänhoitaja, vuorineuvos, k. 1955. 1399, **Klemetti** (–kirjuri) **Henrikinpoika Krok**, Savonlinnan voudiksi v. 1542. **Klercker**, Kaarle Natanael af, vapaaherra, ruotsalainen soturi ja sotapäällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1817. 965–966, 968–970, 997. **Klick**, Karl Henrik, majuri, Anjalan liiton jäsen, k. 1808. 911, 1012. **Klingspor**, Wilhelm Mauri, kreivi, ruotsalainen sotamarski, Suomen armeijan ylipäällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1814. 962–963, 969–975, 980, 982–983, 985–988, 990–995, 997, 1002. **Klockars**, Pietari Pietarinpoika, talollinen, lautamies talonpoikaissäädyn

puhemies, k. 1814. 1015. **Klöfversköld**, Viipurin linnanpäällikkö 1650-luvulla. 648. **Kniephausen**, saksalainen upseeri 30-vuotisessa sodassa. 544–545, 548. **Knorring**, Bogdan von, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09, k. 1825. 999, 1026. **Knut Juhananpoika**, Turun kirkkoherra 1500-luvulla. 295. **Kock**, Johan, kapteeni, vallankumousmies, k. 1915. 1260–1262, 1268–1269. **Kolehmainen**, Hannes Petteri, urheilukauppias, urheilija, kultamitalimies, s. 1889. 1349. **Kolumbus**, Amerikan löytäjä, k. 1506. 234. **Komppa**, Gustaf, kemian professori, yliopiston kansleri, k. 1949. 1228. **Konstantin**, Venäjän suuriruhtinas, k. 1831. 1050–1051. **Kontsas**, Yrjö, nuijasodan päälliköitä, k. 1597. 410. **Kopernikus**, Nikolaus, tähtitieteilijä, k. 1543. 697. **Kordelin** Alfred, maanviljelysneuvos, lahjoittaja, k. 1917. 1304. **Korff**, Johann Albrecht von, vapaaherra, Venäjän Tukholman lähettiläs, k. 1766. 833, 835. **Korhonen**, Paavo, maanviljelijä ja runoilija, k. 1840. 1127. **Koskenniemi**, Veikko Antero, professori, Suomen akatemian jäsen, runoilija, s. 1885. 1218. **Kosola**, Vihtori, maanviljelijä, jääkäriliikkeen miehiä, lapuanliikkeen johtajia, k. 1936. 1292, 1340. **Kothen**, Casimir von, vapaaherra, hallitusmies koulutoimen ylihallituksen puheenjohtaja. k. 1880. 1177–1178. **Kramsu**, Kaarlo Robert, runoilija, k. 1895. 1216. **Krankka**, Hannu, nuijasodan päälliköitä, k. 1630. 412, 415, 421, 452. **Kreutzwald**, Friedrich Reinhold, virolainen kirjailija ja Kalevipoegin luoja, k. 1882. 1109. **Krister Niilonpoika Vaasa**, Viipurin linnan ja läänin päällikkö, valtakunnan drotsi, k. 1442. 157, 161, 163, 165–166, 163, 246. **Kristian Olderbirgilainen**, Tanskan, Norjan ja Ruotsin kuningas 1448–1481. 170–172, 178–179. **Kristian II Tyranni**, Tanskan, Norjan ja Ruotsin kuningas 1513–1523. 202, 238–242, 244–248, 250, 252–253, 257, 259, 263–264, 303. **Kristian III**, Tanskan ja Norjan kuningas 1534–1559. 257, 303, 323–324. **Kristian IV**, Tanskan kuningas 1558–1648. 453, 509, 566–569. **Kristian, V**, Tanskan kuningas 1670–1699. 666. **Kristiina**, Ruotsin kuningatar 1632–1654. 445, 513, 555–556, 597, 604, 616–624, 627–628, 630–638, 640, 662. **Kristiina**, Sten Sture nuoremman puoliso. 243. **Kristiina**, Kaarle IX:nnen puoliso, k. 1625. 437. **Kristoffer III**, Tanskan kuningas 1440–1448. 166–168, 170. **Krohn-Suonio**, Julius Leopold Fredrik, kirjailija ja kansanrunoudentutkija, k. 1888. 1216, 1225. **Krohn**, Kaarle Leopold, kansanrunoudentutkija, k. 1933. 1225. **Kruus**, Jesper Matinpoika, sotapäällikkö ja virkamies, k. 1622. 453. **Kruus**, Matti, valtaneuvos, Viipurin käskynhaltija, k. 1606. 411, 438. **Kröpel**. Hannu, Turun linnan herra 1437–1440, valtaneuvos. 164, 166. **Kukkonen**, Antti, pastori, poliitikko, ministeri, s. 1889. 1396. **Kulnev**, Jakov Petrovitsh, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09, k. 1812. 972, 992–993, 999. **Kurikka**, Matti, sanomalehtimies, sosialistinen kirjailija, k. 1915. 1259. **Kurki**, Akseli, soturi, k. 1630. 408–409, 413, 420, 424, 429, 435, 447. **Kurki**, Arvid, Turun piispa 1510–1522. 210–211, 226, 249–250, 305, 388. **Kurki**, Juho, Turun hovioikeuden presidentti, k. 1652. 490, 602. **Kurki**, Klaus, Ylisen Satakunnan tuomari 1450–1470-luvuilla. 226. **Kuropatkin**, Aleksei Nikolaijevitsh, venäläinen kenraali, sotaministeri, k. 1925. 1233, 1244. **Kursell**, Klaus, Ruotsi-Suomen joukkojen sotaeversti, liiviläinen soturi k. 1570. 362. **Kusma Minin**, nishni-novgorodilainen porvari. 462. **Kustaa Vaasa**, Ruotsin kuningas 1523–1560. 145, 241, 246–248, 252, 254–300, 303–307, 322–324, 326, 330, 351–352, 360, 380–381, 387, 402, 433–434, 452, 485, 556, 592, 866, 883, 911, 932. **Kus-**

-taa II Aadolf**, Ruotsin kuningas 1611–1632. 197, 359, 437, 440, 453, 455–456, 458–465, 470–476, 485–488, 490–491, 493–495, 497–499, 501–502, 504–506, 528–530, 532–534, 536–557, 561, 564, 567, 570–571, 575, 577–578, 582–583, 585, 594, 617–618, 620–624, 629, 632, 635, 637–638, 640, 643, 653–854, 866, 883, 932. **Kustaa III**, Ruotsin kuningas 1771–1792. 696, 832, 850, 861–862, 866–875, 878–879, 883–885, 893–896, 897, 899–901, 903, 905–906, 909–911, 914, 918, 921–935, 937, 939, 943, 947, 955, 969, 977. **Kustaa IV Aadolf**, Ruotsin kuningas, 1792–1809, k. 1837. 937, 943–945, 947–951, 956, 958–959, 965, 989, 991, 998–999, 1009, 1028. **Kustaa Eerikinpoika**, Ruotsin kruununprinssi, k. 1607. 358. **Kustaa Kustaanpoika**, Vaasaporin kreivi, Kustaa II Aadolfin avioton poika, k. 1653. 624. **Kuusinen**, Otto Vilhelm, kirjailija, kommunistinen poliitikko, s. 1881. 1305, 1361, 1369. **Kylliäinen**, Pietari Niilonpoika, Savonlinnan voutina 1495. 191. **Königsmarck**, Hans Christoffer von, kreivi, sotamarsalkka, k. 1663. 570.

L

Laatikainen, Taavetti, jalkaväenkenraali, jääkäri, k. 1945. 1368, 1377–1378. 1390 **Lacy**, Pietari de, irlantilainen, kreivi, sotapäällikkö, k. 1751. 803, 822. **Ladau**, Kustaa Wilhelm, Anjalan liiton jäsen, Suomen postilaitoksen päällikkö, hallituskonseljin jäsen, k. 1833. 1056. **Laestadius**, Lars Levi, herätyssaarnaaja ja luonnontutkija, k. 1861. 1124. **Lagercrantz**, ruotsalainen upseeri, rauhanneuvottelija pikkuvihan aikana. 802, 807. **Lagus**, Elias, pappi, kirjailija, Siionin virsien suomentaja, k. 1819. 955. **Lagus**, Joonas, pappi, herännäisjohtaja, k. 1857. 1123. **Laharpe**, Frédéric César, sveitsiläinen poliitikko, keisari Aleksanteri I:n opettaja, k. 1838. 1025.

Lalli, Piispa Henrikin surmaaja. 53–55. **Lamartine**, Alphonse de, ranskalainen runoilija, k. 1869. 1109. **Laneus**, Tammisaaren pormestari, Turun hovioikeuden varapresidentti pikkuvihan aikana. 817. **Langenskiöld**, Carl Fabian Teodor, valtiomies, valtiovarain toimituskunnan päällikkö, k. 1863. 1146–1148, 1152. **Langhoff**, Carl Fredrik August, vapaaherra, kenraalimajuri, ministerivaltiosihteeri, k. 1929. 1263, 1269, 1281. **Larin-Kyösti** (Larson, Kaarlo Kyösti), runoilija, k. 1948. 1218. **Laurentius Andrae**, ruotsalainen uskonpuhdistaja ja valtionkansleri k. 1552. 259, 303. **Laurentius Norvegus**, norjalainen jesuiitta, k. 1622. 393. **Laurentius Petri**, arkkipiispa k. 1573. 319–320. **Lehtonen**, Joel, kirjailija, k. 1934. 1218. **Leijonhufvud**, Kustaa Aadolf, Raaseporin kreivi, sotamarsalkka, k. 1656. 650–651. **Leijonhufvud**, Margareta, Kustaa Vaasan toinen puoliso, 264. **Leijonhufvud**, Sten, valtaneuvos, k. 1568. 354, 464, 479. **Leijonmarck**, Sven, valtiomies, k. 1728. 744. **Leino**, Eino, runoilija, k. 1926. 1218. **Leino**, Yrjö, poliitikko, ministeri, 1397, 1403–1404. **Lejon**, Hannu Björninpoika, soturi, k. 1572. 381. **Lemmitty**, virolainen päällikkö, k. 1217. 59. **Lenin**, Vladimir Iljitsh, venäläinen vallankumousmies, Neuvostoliiton perustaja, k. 1924. 1267, 1298, 1304, 1308. **Leonardo da Vinci**, italialainen tiedemies ja taiteilija k. 1519. 237. **Leopold I**, Saksan keisari 1658–1705. 563. **Leszczynski**, Stanislaus, Puolan kuningas 1704–1709, k. 1766. 715, 722, 775–776. **Leskinen**, Väinö, sosiaalidemokraattinen poliitikko, urheilumies, ministeri, s. 1917. 1407. **Leublfing**, August von, saksalainen soturi, Kustaa Aadolfin aseenkantaja, k. 1632. 549. **Lewenhaupt**, Adam Ludvig, kreivi, sotapäällikkö, k. 1719. 719 –720, 722–724, 740. **Lewenhaupt**, Kaarle Emil, kreivi, sotapäällikkö, k. 1743. 803–807, 811, 813–

815, 819–820, 823. **Liewen,** Hans von, (nuorempi), valtamarsalkka, k. 1781. 826. **Lilje,** Aksel, suomalainen sotapäällikkö 30-vuotisessa sodassa. 531. **Lille,** Axel Johan, sanomalehtimies, »Nya Pressen'in» päätoimittaja, k. 1921. 1208. **Lille,** Bengt Olof, professori, k. 1875. 1103. **Linné,** Karl von, ruotsalainen kasvitieteilijä, k. 1778. 853, 935, 952. **Lillienstedt,** Juhana, valtiomies, runoilija, k. 1732. 753. **Lindelöf,** Ernst Leonard, Helsingin yliopiston matematiikan professori, k. 1946. 1229. **Linder,** Constantin, ylihovijahtimestari, Suomen ministerivaltiosihteeri, k. 1908. 1263. **Linder,** Ernst, ruotsalainen upseeri, toimi vapaussodan aikana Suomen armeijassa, s. 1868. 1318, 1320, 1323. **Lindfors,** Martti Juhana, filosofian ja lääketieteen tohtori, k. 1869. 1102–1104. **Linkomies,** Edwin, professori, pääministeri 1943 –1944, Helsingin yliopiston rehtori 1956–1962, kansleri 1962–1963, k. 1963. 1384, 1396. **Linnankoski,** Johannes (Peltonen, Vihtori), kirjailija, k. 1913. 1218. **Linsén,** Johan Gabriel, roomalaisen kirjallisuuden professori, k. 1848. 1085, 1087, 1089. **Lizelius,** Antti, Mynämäen kirkkoherra, kirjailija ja sanomalehtimies, k. 1795. 892–893. **Ljungo,** Tuomaanpoika, lainsuomentaja, Kalajoen kirkkoherra, k. 1610. 420, 478. **Locke,** John, englantilainen filosofi, k. 1704. 852. **Longström,** Pietari, sissipäällikkö, k. 1718. 737–738. **Lossius,** Valentinus, jesuiittain oppilas. 395. **Louhivuori,** Oskari Wilho, professori, senaattori, s. 1884. 1306. **Loviisa Ulriika,** Ruotsin kuningatar, Aadolf Fredrikin puoliso, Preussin kuningas Fredrik II:n sisar, k. 1782. 839. **Loyola,** Ignatius, Jesuiittain veljeskunnan perustaja, k. 1556. 385. **Ludvig Hurskas,** frankkien keisari 814–840. 38. **Ludvig XIV,** Ranskan kuningas 1643–1715. 662–664, 928. **Lundson,** Otto Johannes, pankinjohtaja, ministeri, k. 1939. 1302. **Lundqvist,** Jarl Frithiof, kenraalimajuri, jääkäri, puolustusvoimien komentaja, 1945–1946, s. 1896. 1377. **Luther,** Martti, uskonpuhdistaja, k. 1546. 258, 301–303, 305, 310–311, 482. 488, **Luukkoinen,** Taneli, sissipäällikkö Isonvihan aikana. 737–738. **Lvov,** Grigori Jergenjevitsh, venäläinen ruhtinas, väliaikaisen hallituksen pääministeri 1917, k. 1925. 1295. **Lybecker,** Yrjö, vapaaherra, sotapäällikkö, k. 1718. 725–728. **Löfström,** Ernst Berthold, kenraali, k. 1937. 1318, 1322. **Löfving,** Tapani, sissipäällikkö, k. 1777. 738. **Lönnrot,** Elias, lääkäri, suomen kielen ja kirjallisuuden professori, kansanrunouden kerääjä, Kalevalan julkaisija, k. 1884, 1089, 1095, 1103, 1104–1110, 1117, 1127–1128, 1138, 1143, 1196, 1199, 1223. **Löwen,** Aksel, kreivi, linnoitusupseeri valtaneuvos, k. 1772. 787–789, 826. **Lövenhjelm,** Gustaf Car, Fredrik, kreivi, kenraali, diplolmaatti, k. 1856. 972. **Löwenhjelm,** Kaarle Kustaa, kreivi, kansliapresidentti, k. 1768. 847.

M

Machiavelli, italialainen valtiomies ja kirjailija, k. 1527. 235, 352. **Maijdell,** Yrjö Juhana, vapaaherra, soturi, k. 1710. 708, 719 –720, 725. **Malinen,** Ontrei, vienankarjalainen runolaulaja, k. 1856. 1108. **Malm,** Kaarle Wilhelm, sotilas, majurina Suomen sodassa 1808–09, k. 1826. 981, 986, 995–996. **Malmberg,** Niilo Kustaa, pappi, herännäisjohtaja, k. 1858. 1123, 1125. **Manner,** Kullervo Akilles, sosialisti, sanomalehtimies, eduskunnan puhemies, s. 1880. 1305, 1310, 1316, 1322. **Mannerheim** (Marhein), Augustin, pankinkomissaari, k. 1732. 828. **Mannerheim,** Carl Erik Johan, kreivi, pankinjohtaja, k. 1915. 1248. **Mannerheim,** Carl Gustaf, vapaaherra, Suomen mar-

salkka, valtionhoitaja, Suomen tasavallan presidentti 1944–1946. k. 1951. 1312, 1314–1317, 1319, 1326–1327, 1329–1330, 1344, 1356, 1358, 1375, 1378, 1382, 1385, 1389–1390, 1395, 1398, 1400. **Mannerheim,** Kaarle Eerik, kreivi, valtiomies, k. 1837. 1013, 1028–1029. **Manninen,** Otto, professori, runoilija ja suomentaja, k. 1950. 1218. **Margareeta,** Ruotsin, Tanskan ja Norjan hallitsija 1327–1412. 117, 135–144, 154–155, 162. **Margareeta,** Pietari Särkilahden puoliso. 305. **Maria Eleonora,** Ruotsin kuningatar, Kustaa II Aadolfin puoliso, k. 1655. 617. **Maria Teresia,** keisarinna, Böömin ja Unkarin kuningatar, Itävallan arkkiherttuatar, k. 1780. 843. **Markov,** Vladimir, kenraaliluutnantti, ministerivaltiosihteeri, k. 1919. 1278, 1281. **Marlboroughin herttua,** sotapäällikkö ja valtiomies, k. 1722 715. **Marshall,** George Catlett, amerikkalainen kenraali, diplomaatti, k. 1959. 1401. **Martola,** Armas-Eino, kenraalimajuri, jääkäri, maaherra, urheilumies, YK:n Suezin-joukkojen sotilasasiantuntija, s. 1896. 1387. **Martti,** suomalainen saarnaaja, lainsuomentaja, 1500-luvulla. 478. **Maunu Eerikinpoika,** Ruotsin kuningas 1319–1363. 86, 88, 90–100, 102, 111, 113–115, 117–121, 127–128, 135, 142, 144, 152, 168, 214–216, 224. **Maunu Ladonlukko,** Ruotsin kuningas 1275–1290. 73–75, 83, 90–91, 93. **Maunu I,** Suomen piispa 1291–1308, 79–80. **Maunu,** Itä-Götanmaan herttua, Ruotsin prinssi, k. 1595. 333. **Maunu Pentinpoika,** ritari, Engelbrekt Engelbrektinpojan surmaaja. 161. **Maunu,** Tanskan prinssi, »Liivinmaan kuningas», k. 1583. 329, 364–365. **Mattias Kettilmundinpoika,** Ruotsin valtionhoitaja, Suomen päämies, k. 1326. 85–86, 91, 94. **Mazarin,** kardinaali, ranskalainen valtiomies, k. 1661. 662. **Mazeppa,** Ivan, kasakkapäällikkö, k. 1709. 722–723. **Mechelin,** Leo, oikeusoppinut ja valtiomies, senaattori, k. 1914. 1179, 1191, 1248, 1251, 1264–1266, 1277. **Medelplan,** Daniel, kirjanpainaja, k. 1737. 735. **Meijerfeldt,** Johan August, ruotsalainen sotamarsalkka, k. 1800. 918. **Meinhard,** munkki, 1100-luvun lopulla. 59. **Melanchton,** Philipp, saksalainen humanisti ja uskonpuhdistaja, k. 1560. 302, 311, 385. **Mennander,** Kaarle, Turun piispa 1757–1775, Upsalan arkkipiispa 1775–1786. 842, 853, 952–953. **Menshikov,** Aleksanteri, ruhtinas, kenraali ja amiraali, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1869. 1053–1054, 1067, 1140. **Meretskov,** Hiril Afanasjevitsh, Neuvostoliiton marsalkka. 1366. **Merthen,** Eeva, Kaarle Merthenin tytär, kenraali Keithin rakastettu, »Suomen herttuatar», k. 1811. 819. **Merthen,** Kaarle, Turun pormestari, valtiopäivämies, k. 1743. 818. **Messenius,** Johannes, historioitsija, k. 1636. 698. **Metstacke,** Reinhold, soturi. 515. **Metternich,** Klemens Wenzel Lothar, ruhtinas, Itävallan valtiokansleri, k. 1859. 1042, 1118. **Meurman,** Agathon, valtiollinen kirjailija, yhteiskunnallinen toimihenkilö ja valtiopäivämies, k. 1909. 1164, 1167–1168, 1207. **Mexmontan,** Mauritz Bernhard, maisteri, yliopiston miekkailunopettaja, k. 1936. 1260. **Michelangelo,** taiteilija, k. 1564. 237. **Mikael Nikolajevitsh,** suuriruhtinas, valtakunnanneuvoston puheenjohtaja, Nikolai I:n poika, k. 1909. 1237. **Mikael Romanov,** tsaari 1613–1645. 462, 470. **Mikael Sakarinpoika,** Helsingin pormestari 1600-luvun puolivälin tienoilla. 686. **Molotov,** Vjatsheslav Mihailovitsh, Neuvostoliiton ulkoministeri 1939–1949 ja 1953–1956. 1351–1352, 1356, 1374. **Mommsen,** Theodor, saksalainen filologi, oikeusoppinut ja historioitsija, k. 1903. 1241. **Montesquieu,** Charles, ranskalainen yhteiskunnallinen ja filosofinen kirjailija, k. 1755. 852. **Montgomery,** John, kauppias, k. 1764. 781. **Moritz Oranialainen,** Alankomai-

den maaherra, k. 1625. 447. **Munck,** Aadolf Fredrik, kreivi, Kustaa III:n suomalainen suosikki, rahanväärentäjä, k. 1831. 929. **Mäkelin,** Yrjö Esaias Emanuel, Suomen työväenliikkeen johtavia henkilöitä, k. 1923. 1271. **Mäki-Peska,** Antti, talollinen, talonpoikaissäädyn puhemies, k. 1887. 1155. **Möller,** Samuel, Haapaniemen sotakoulun johtaja, k. 1815. 881.

N

Nahimov, venäläinen amiraali Krimin sodassa 1853–1856. 1066 **Napier,** Sir Charles, englantilainen amiraali, k. 1860. 1074. **Napoleon I Bonaparte,** Ranskan keisari 1804–1815, k. 1821. 944, 947, 949–951, 956–962, 965, 968, 985, 988, 1009, 1012, 1023, 1035–1037, 1040, 1069, 1080. **Narimont,** liettualainen ruhtinas, k. 1348. 96 **Narssius,** Kustaa Aadolfin hollantilainen henkilääkäri. 504. **Narve Ingevaldinpoika,** norjalainen ritari, Turun linnan päällikkö 1300-luvulla. 118. **Nekrasov,** Nikolai Vissarionovitsh, Suomen kenraalikuvernööri, s. 1879. 1299. **Nelson,** Horatio, englantilainen amiraali ja merisankari, k. 1805. 948. **Nenonen,** Vilho Petter, tykistönkenraali, kunniatohtori, puolustusministeri 1923–1924, sotaväen päällikkö 1924–1925. 1360. **Neovius,** Arvid Verner, sanomalehtimies ja poliitikko, k. 1916. 1251. **Nervander,** Emil Fredrik, kirjailija, taidehistorioitsija, k. 1914. 1220. **Nervander,** Johan Jakob, fyysikko ja runoilija, k. 1848, 1103. **Nevanlinna,** Rolf Herman, professori, matemaatikko, Suomen akatemian jäsen, s. 1895. 1348. **Newton,** Isaac, englantilainen matemaatikko, fyysikko ja tähtitieteilijä, k. 1727. 852. **Nieroth,** Kaarle, kreivi, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1712. 726–727. **Niilo Pietarinpoika,** Turun pormestari, Pietari Särkilahden isä. 305. **Niilo Tuurenpoika,** ruotsalainen ylimys 1300-luvulla, laamanni Suomessa. 114–118, 149. **Nikolai I,** Venäjän keisari, Suomen suuriruhtinas 1825–1855. 1048–1057, 1061, 1064–1067, 1076–1079, 1099, 1118, 1126, 1132, 1139, 1142–1143, 1146, 1148, 1150, 1174, 1203. **Nikolai II,** Venäjän keisari, Suomen suuriruhtinas 1899–1917, k. 1918. 1231–1232, 1235, 1237, 1240, 1242–1243, 1295. **Nikolaus Albanolainen,** paavin lähettiläs 1100-luvulla. 52. **Nikon,** Moskovan patriarkka 1652–1666. 647. **Niukkanen,** Juho, maalaisliittolainen poliitikko, ministeri, k. 1954. 1370. **Nolcken,** Eerik von, vapaaherra, ruotsalainen diplomaatti, k. 1755. 821. **Norby,** Severin, tanskalainen soturi ja aatelismies, k. 1530. 199, 248, 250–251, 259. **Nordenskiöld,** August, alkemisti, k. 1792. 955. **Nordenskiöld,** Nils Adolf Erik, vapaaherra, tiedemies ja tutkimusmatkailija, k. 1901. 1228, 1242. **Nordenskjöld,** Otto Henrik, vapaaherra, meriupseeri, k. 1832. 906, 921–922. **Nordenstam,** Johan Mauritz, vapaaherra, kenraali, virkamies, maamarsalkka, k. 1882. 1154. **Nordström,** Johan Jakob, valtio-oikeuden, kansainvälisen oikeuden ja kansantaloustieteen professori, oikeusoppinut, k. 1874. 1102–1103. **Norman,** Yrjö, saksalainen, Kustaa Vaasan neuvonantaja. 267, 307. **Norman-Hansen,** Carl Martin, tanskalainen silmälääkäri ja kirjailija, s. 1861. 1243. **Numers,** Gustaf Adolf von, näytelmäkirjailija, k. 1913. 1221. **Nurmi,** Paavo Johannes, isännöitsijä, urheilija ja kultamitalimies, s. 1897. 1349. **Nöding,** Henrik, sotapäällikkö 30-vuotisessa sodassa. 534.

O

Obolenski, Ivan Mihailovitsh, ruhtinas, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1910. 1256, 1261, 1263.

Oesch, Lennart, kenraaliluutnantti, jääkäri, kunniatohtori. 1368, 1377, 1387, 1388. **Oinonen**, Waldemar, kenraalimajuri, jääkäri, s. 1891. 1378, 1380. **Olavi Pentinpoika**, Käkisalmen linnanpäällikkö 1650-luvulla. 650. **Olavi Pyhä**, Norjan kuningas 1015–1030. 34–35. **Olavi Maununpoika**, Turun piispa, k. 1460. 177, 204–205. **Olavi V**, Tanskan ja Norjan kuningas, k. 1387. 135. **Olavi Simonpoika**, kalastaja, Mikael Agricolan isä. 309. **Olaus Petri**, Ruotsin uskonpuhdistaja, k. 1552. 303, 315. **Ordin**, Kesar, Filippovitsh, venäläinen hovimestari ja historioitsija, k. 1892. 1210–1211. **Osman Pasha**, turkkilainen kenraali, sotaministeri, k. 1900. 1193. **Ottelin**, Carl Gustaf, Porvoon piispa 1838–1864. 1155. **Otter von**, eversti, Anjalan liiton jäsen. 908. **Oxenstierna**, Aksel, kreivi, valtakunnankansleri, k. 1654. 457, 460, 485–486, 501, 505, 509, 511, 533, 542, 555–556, 560, 585, 596, 608, 618, 632, 638, 641, 653, 662–663. **Oxenstierna**, Eerik, valtakunnankansleri, k. 1656. 641. **Oxenstierna**, Gabriel Pentinpoika, Suomen maaherrakunnan ylikäskynhaltija, k. 1656. 486. **Oxenstierna**, Jöns Pentinpoika, Upsalan arkkipiispa, k. 1455. 171.

P

Paavali I, Venäjän keisari 1796–1801. 904, 948–949, 1048. **Paasikivi**, Juho Kusti, valtioneuvos, Suomen tasavallan presidentti 1946–, s. 1870. 1264, 1277, 1326, 1331, 1355–1357, 1395–1396, 1398–1401, 1404–1408. **Pacius**, Fredrik, musiikinopettaja, Maamme laulun säveltäjä, k. 1891. 1119, 1218–1220. **Pajari**, Aaro, kenraalimajuri, k. 1949. 1362, 1392. **Pakkala**, Teuvo, kirjailija, k. 1925. 1228. **Palmén**, Ernst Gustaf, vapaaherra, Pohjoismaiden historian professori, valtioneuvos, k. 1919. 1227, 1272. **Palmfelt**, August Fredrik, soturi, k. 1814. 966. **Panin**, Nikita, kreivi, valtiomies, Venäjän Tukholman lähettiläs, k. 1783. 835. **Pappenheim**, Gottfried, sotapäällikkö, k. 1632. 521, 524–525, 527, 543–544. **Parker**, Sir Hyde, englantilainen amiraali, k. 1807. 948. **Patkul**, Juhana Reinhold, liivinmaalainen soturi ja poliitikko, k. 1707. 705. **Pehkonen**, Eero Yrjö, agronomi, maaherra, valtioneuvos, k. 1949. 1306, 1314. **Pekkala**, Mauno, vasemmistopoliitikko, pääjohtaja, ministeri, k. 1952. 1403. **Penn**, William, englantilainen kveekari, k. 1718. 630. **Pentti**, Suomen piispa 1321–1338. 74–75. **Pentti Algotinpoika**, Suomen herttua, k. 1360. 102–103, 114. **Perttunen**, Arhippa, vienankarjalainen runonlaulaja, k. n. 1840. 1108. **Petraeus**, Eskil, Turun piispa 1652–1657, Turun yliopiston rehtori. 601, 603, 614, 688, 689. **Petreijus**, Jaakko, pastori. 550. **Piccolomini**, Ottavio, Amalfin herttua, sotapäällikkö, k. 1656. 548, 551, 563. **Pietari Heikinpoika**, suomalainen maalari 1400–luvun lopussa. 227. **Pietari Joninpoika**, Viipurin linnanisäntä 1321–1340. 88, 96. **Pietari Suuri**, tsaari 1689–1725. 706, 709, 713, 715–726, 728–730, 742–744, 746, 756, 774–775, 801, 847, 1031, 1190. **Piper**, Kaarle, kreivi, valtaneuvos, k. 1716. 703, 740–741. **Pleve**, Vjatsheslav Konstantinovitsh von, Venäjän sisäministeri, ministeri-valtiosihteeri, k. 1904. 1244, 1255. **Plumridge**, englantilainen amiraali, 1070–1071. **Phinkett-Ernle-Erle-Drax**, Reginald, Sir, englantilainen amiraali. 1352. **Pobedonostsev**, Konstantin Petrovitsh, venäläinen professori ja valtiomies, k. 1907. 1204–1205, 1231–1232, 1244. **Polén**, Rietrikki, filosofian tohtori, sanomalehtimies, k. 1884. 1138, 1173. **Porthan**, Henrik Gabriel, historiantutkija, Turun yliopiston kaunopuheisuuden professori, k. 1804. 388, 885–892,

946, 954, 1081, 1093, 1097. **Posse,** Knut, valtaneuvos, Viipurin linnan puolustaja, k. 1500. 184–185, 189, 191–192, 213. **Possevino,** Antonio, jesuiitta, paavin lähettiläs, k. 1611. 393, 395. **Pouttu,** Pentti, nuijasodan päälliköitä, k. 1597. 407–408. **Prevalk,** Hannu Laurinpoika, sotapäällikkö 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. 379. **Printz,** Juhana, suomalainen everstiluutnantti, Delaware-siirtokunnan kuvernööri. 629. **Procopé,** Viktor Napoleon, kenraali, senaattori, ministeri-valtiosihteeri, k. 1906. 1240. **Puke,** Eerik, valtaneuvos, k. 1437. 160–161, 163. **Puriskevitsh,** Vladimir Mitrofanovitsh, venäläinen poliitikko, k. 1920. 1279. **Pyhy,** Konrad von, saksalainen, Kustaa Vaasan kansleri, k. n. 1557. 267. **Päivärinta,** Pietari, kansankirjailija, k. 1913. 1217.

Q

Qvanten, Emil von, kirjailija, k. 1903. 1068, 1140.

R

Raa (-Winterhjelm, o.s. Forsman), Hedvig Charlotte, näyttelijätär, k. 1907. 1220. **Raappana,** Erkki, kenraalimajuri, jääkäri, s. 1893, 1378. **Racoczy,** unkarilainen ruhtinas, 569. **Ragvald I,** Suomen piispa 1258–1266. 76. **Rajalin,** Tuomas von, vara-amiraali, k. 1741. 803. **Rajevski,** Nikolai, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09, k. 1829. 983–987. **Ramsay,** Anders Edvard, vapaaherra, kenraali, k. 1877. 1070. **Ramsay,** Georg Edvard, vapaaherra, kenraali, k. 1918. 1165. **Ramsay,** Henrik, fil. tohtori, toimitusjohtaja, ministeri, k. 1951. 1396. **Ramstedt,** Gustaf John, professori, kielentutkija, diplomaatti, k. 1950. 1224. **Rangell,** Johan Wilhelm, lakit. lisensiaatti, pankinjohtaja urheilumies, pääministeri 1941–1943, s. 1894, 1384, 1396. **Rask,** Rasmus Kristian, tanskalainen kielentutkija, k. 1832. 1086. **Raumannus,** Joonas, pappi ja kirjailija, k. 1683. 614. **Rehbinder,** Robert Henrik, vapaaherra, ministerivaltiosihteeri, valtiomies, k. 1841. 1013, 1027, 1030, 1032, 1035, 1043–1044, 1051–1052, 1056, 1092. **Rehnsköld,** Carl Gustaf, sotamarsalkka, kreivi, k. 1722. 724, 740. **Rein,** Gabriel, professori, historiantutkija, Helsingin yliopiston rehtori, k. 1867. 1103, 1226. **Reinikka,** Tyko, pankinjohtaja, ministeri, s. 1887. 1396. **Relander,** Lauri Kristian, fil. tohtori, maaherra, eduskunnan puhemies, Suomen tasavallan presidentti 1925–1931. 1340. **Renqvist,** Henrik, pappi ja herännäisjohtaja, k. 1866. 1124. **Renvall,** Gustaf, professori, kielentutkija, k. 1841. 1086. **Renvall,** Heikki Gabriel, lakit, tohtori, senaattori, Vaasan hallituksen puheenjohtaja, s. 1872. 1306, 1314. **Reuterholm,** Kustaa Aadolf, vapaaherra, ruotsalainen valtiomies, Kustaa IV:nnen Aadolfin alaikäisyyden aikana holhoojahallituksen varsinainen johtaja, k. 1813. 933–937, 941–942, 955. **Ribbentrop,** Joachim von, Saksalainen poliitikko, Saksan ulkoministeri 1938–1945, k. 1946. 1352, 1389. **Richelieu,** herttua, kardinaali, ranskalainen valtiomies, k. 1642. 510, 519, 560, 662. **Roivas,** Lauri, pikkuvihan aikainen sissipäällikkö, k. 1750. 812. **Rokassovski,** Platon Ivanovitsh, vapaaherra, Suomen kenraalikuvernööri 1861–1866, k. 1869. 1153. **Rolof Matinpoika,** Viipurin ja Raaseporin tanskalainen linnanisäntä 1500-luvun alussa. 248, 252. **Roosevelt,** Theodore, Yhdysvaltain presidentti 1901–1909, k. 1919. 1258. **Rosen von,** eversti, k. 1657. 650–651. **Rosen,** Kaarle Fredrik von, kreivi, ruotsalainen kenraalima-

juri, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1769. 831. **Rosendahl**, Mauno, herännäisjohtaja, rehtori, kirjailija, k. 1917. 1248. **Rosenkampf**, Carl von, vapaaherra, Suomen koskenperkauskunnan päällikkö, k. 1846. 1059. **Ross**, Iisak, maisteri, myöhemmin Turun akatemian jumaluusopin professori, k. 1783. 822. **Roth**, Jaakko Juhana, sotilas Suomen sodassa 1808–09, k. 1839. 987. **Rothovius**, Iisak, Turun piispa 1627–1652. 601–603, 608–613, 616, 632, 688–690. **Rousseau**, Jean Jacques, ranskalainen kasvatustieteilijä ja kirjailija, k. 1778. 852. **Rud**, Otto, tanskalainen soturi, k. 1511. 199. **Rud**, Otto, tanskalainen amiraali, k. 1565. 350–351. **Rudenschiöld**, Magdaleena, hovineiti, Kustaa Mauri Armfeltin rakastajatar, k. 1823. 941. **Rudolf**, Suomen piispa 1100-luvun lopussa. 60. **Rumjantsev**, Nikolai, kreivi, venäläinen valtiomies, k. 1826. 1001, 1016, 1086. **Runeberg** (os. Tengström), Fredrika Charlotta, J. L. Runebergin puoliso, k. 1879. 1187. **Runeberg**, Johan Ludvig, Suomen kansallisrunoilija, k. 1877. 1002, 1089, 1100–1103,1106, 1118–1119, 1125, 1128, 1187, 1195–1196, 1215, 1223. **Runeberg**, Johan Wilhelm, Helsingin yliopiston sisätautiopin professori, k. 1918. 1229. **Runeberg**, Walter Magnus, kuvanveistäjä, k. 1920. 1223. **Ruotsalainen**, Paavo, maanviljelijä, herännäisjohtaja, k. 1852. 1123–1125. **Rurik**, varjagipäällikkö, Venäjän valtakunnan perustaja, k. 879. 27. **Ruthwen**, William, skotlantilainen soturi, Turun linnanpäällikkö 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. 428. **Ruuth**, Theodoricus Petri, uusmaalainen oppinut, runoilija, k. 1617. 477. **Ruutu**, Yrjö Oskar, yhteiskunnallisen korkeakoulun rehtori, professori, s. 1887. 1292. **Rålamb**, Bror, Turun hovioikeuden presidentti, k. 1647. 490. **Ryti**, Risto Heikki, pankinjohtaja, Suomen pankin pääjohtaja, pääministeri, Suomen tasavallan presidentti 1940–1944, s. 1889. 1338, 1340, 1361, 1375, 1389–1390, 1396. **Röring**, Maria Magdaleena, J. V. Snellmanin äiti, k. 1814. 1130.

S

Saarinen, Gottlieb Eliel, arkkitehti, professori, k. 1951. 1347. **Sabelfana**, Antti, soturi, k. n. 1580. 381. **Salin**, Johan Edvard (Eetu), työväenpoliitikko, kansanedustaja, k. 1919. 1305. **Sallinen**, Erkki, pikkuvihan aikainen sissipäällikkö, k. 1758. 812. **Sandels**, Juhana August, kreivi, valtiomies, everstinä Suomen sodassa 1808–09, sotamarsalkka v:sta 1824, k. 1831. 974, 980–982, 985–986, 994–996, 1001, 1003, 1022. **Sandler**, Rikhard, Ruotsin ulkoministeri 1932–1939. 1354, 1369. **Sapieha**, Lew, puolalainen voivodi, Liettuan suurkansleri, k. 1633. 504. **Schaeffer**, Pietari, Turun jalkaväkirykmentin majoitusmestari 1600-luvun loppupuolella. 828. **Schauman**, Eugen Waldemar, kouluhallituksen apukamreeri, Bobrikovin murhaaja, k. 1904. 1253, 1255. **Schauman**, Julius Ossian, professori, lääkäri, k. 1922. 1229. **Scheel**, Jaakkima, Kaarle-herttuan amiraali. 425–426, 428. **Scheel**, Paavali, Turun tuomiorovasti, k. 1516. 210, 229. **Schildt-Kilpinen**, Volmar Styrbjörn, lääkäri, suomalaisuusmies, kirjailija, k. 1893. 1127, 1177. **Schlippenbach**, Wolmar von, sotilas, k. 1739. 716–717. **Schultz**, venäläinen kenraalimajuri 1788–90 sodassa. 917. **Setälä**, Emil Nestor, professori, kielentutkija, valtioneuvos, k. 1935. 1224, 1264, 1306. **Seyn**, Frans Albert, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1918. 1277, 1286–1287. **Shakespeare**, William, englantilainen näytelmäkirjailija, k. 1616. 1215. **Sheremetjev**, Boris, kreivi, venäläinen sotamarsalkka, k. 1719. 716–717, 719–720. **Sibelius**, Jean (Jo-

han Julius Christian), professori, säveltäjä, s. 1865. 1219–1220. **Sigismund**, Puolan ja Ruotsin kuningas; Ruotsin kuninkaana 1592–1599. 375–376, 379, 394–398, 400–401, 418, 423–424, 426, 429, 431, 433–435, 438–439, 441, 445–446, 450, 454–455, 472, 479–480, 501–502, 512, 555, 561, 644. **Sihvo**, Aarne, jääkäri, kenraali, puolustusvoimien komentaja, s. 1889. 1292, 1318, 1322, 1397. **Siilasvuo**, Hjalmar, kenraaliluutnantti, jääkäri, k. 1947. 1363, 1377, 1380, 1392. **Siljo**, Juhani Alarik, kirjailija, k. 1918. 1218. **Sillanpää**, Frans Eemil, kirjailija, Nobel-palkinnon saaja, s. 1888. 1348. **Simonen**, Aarre, poliitikko, ministeri. 1404, 1407. **Sinclair**, Malcolm, ruotsalainen sotilas ja diplomaatti, k. 1739. 800. **Sineus**, Rurikin veli, k. 864. 27. **Sirelius**, Uuno Taavi, suomalais-ugrilaisen kansatieteen professori, k. 1929. 1225. **Sirola**, Yrjö Elias, sosiaalidemokraattinen puoluemies ja kirjailija, s. 1876. 1264, 1305, 1316. **Sjögren**, Antti Juhana, suomen kielen tutkija ja historiantutkija, k. 1855. 1093. **Skjöldebrand**, Anders Fredrik, kreivi, ruotsalainen kenraali ja kirjailija k. 1834. 1001. **Skog**, Emil, sosiaalidemokraattinen poliitikko, ministeri, s. 1897. 1407. **Skopin-Shuiski**, Mikael, venäläinen ruhtinas ja sotapäällikkö, k. 1610. 448, 450. **Skytte**, Gerhard, Porvoon linnanherra 1300-luvulla. 95. **Skytte**, Martti, Turun piispa 1527–1550. 306, 308–312, 319, 387. **Sköld**, Per Edvin, ruotsalainen sosialistipoliitikko, ministeri. 1354. **Slang**, Eerik, soturi, k. 1642. 381, 562–565, 576–577. **Slang**, Klaus, soturi, k. 1625. 462. **Smith**, Sidney, englantilainen amiraali, k. 1840. 921. **Snellman**, Juhana Wilhelm, filosofi, yhteiskunnallinen kirjailija ja valtiomies, kansallisuusaatteen voimakkain herättäjä, k. 1881. 1064, 1077, 1083, 1109, 1115, 1117, 1126, 1130–1139, 1141, 1143–1144, 1149, 1151–1153, 1159–1160, 1164, 1168–1169, 1171–1172, 1181, 1186–1187, 1195–1197, 1202, 1209, 1223, 1227, 1250. **Snellman**, Kristian Henrik, merikapteeni, J. V. Snellmannin isä, k. 1855. 1130. **Snorre Sturlason**, islantilainen ylimys ja historiankirjoittaja, k. 1241. 36. **Sofia**, Juhana III:nnen ja Kaarina Hannuntyttären tytär. 369. **Sofia Magdaleena**, Ruotsin kuningatar, Kustaa III:n puoliso, Tanskan kuningas Fredrik V:n tytär, k. 1813. 849. **Soisalon-Soininen**, Johan Märten Eliel, senaattori ja prokuraattori, k. 1905. 1256. **Somme**, Maunu Sveninpoika, Turun linnan vouti 1500-luvulla. 270. **Sorolainen**, Eerik Eerikinpoika, Turun piispa, k. 1625. 392, 395, 398, 403, 437, 480–484, 605, 613. **Sorolainen**, Eerik Eerikinpoika, piispa Sorolaisen poika, jesuiittain oppilas. 395–396. **Sparre**, Eerik, valtaneuvos, k. 1600. 361, 435. **Sparre**, Kaarle Ulvinpoika, ruotsalainen ylimys 1300-luvulla. 224. **Speranski**, Mikael, kreivi, venäläinen valtiomies, valtiosihteeri, Suomen asioiden esittelijä Pietarissa, k. 1839. 1013–1014, 1016, 1024–1025, 1034, 1036, 1055, 1083, 1210. **Spoof**, Carl Johan, sotilas Suomen sodassa 1808–09, k. 1808. 987. **Sprengtporten**, Jaakko Maunu, soturi, k. 1786. 845, 863–866, 868, 876, 938. **Sprengtporten**, Yrjö Maunu, sotilas ja valtiomies, k. 1819, 842, 868, 876–881, 899, 900–903, 911, 915–916, 925–926, 928, 939, 960, 966–967, 983–984, 1011–1013, 1017–1018, 1026–1027, 1034. **Stackelberg**, Berndt Otto, vapaaherra, sotilas, k. 1734. 786. **Stahovitsh**, Mihail Aleksandrovitsh, venäläinen poliitikko, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1923. 1296. **Stalin**, Josif Vissarionovitsh, generalissimus, Neuvostoliiton ministerineuvoston puheenjohtaja (pääministeri), s. 1879. 1267, 1308, 1351–1353, 1373, 1406. **Stedingk**, Kurt von, ruotsalainen sotilas ja valtiomies,

k. 1837. 916, 920, 965, 1001. **Steinheil,** Fabian, kreivi, kenraali, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1831. 1023, 1041, 1043. **Stenbock,** Ebba, Klaus Eerikinpoika Flemingin puoliso, k. 1614. 404, 419. **Stenbock,** Kristiina, Pietari Brahen puoliso, k. 1650. 605. **Stenbock,** Magnus, kreivi, sotapäällikkö, k. 1717. 742. **Stenbäck,** Lauri Jaakko, pappi ja runoilija, k. 1870. 1124, 1208. **Stenius,** Jaakko (vanhempi) »Korpi-Jaakko», Pielisjärven kirkkoherra, k. 1766. 853. **Stenius,** Jaakko (nuorempi), »Koski-Jaakko», Pielisjärven kirkkoherra, k. 1809. 853. **Stiernhöök** (Dalecarlus), Johannes, professori, ruotsalainen lakimies, k. 1675. 697. **Stiernschantz,** Juhana, soturi, k. 1729. 726. **Stiernstedt,** Kaarle, vapaaherra, soturi, Kyminkartanon läänin maaherra, k. 1753. 810–811, 815, 834. **Stiernstråle,** Maunu, sotilas, k. 1734. 726. **Stjernvall,** Carl Johan, sotilas, Viipurin läänin maaherra, k. 1815. 1155. **Stjerwnall,** Knut Adolf Ludvig, vapaaherra, kenraali, rautateiden rakentaja, k. 1899. 1145. **Stjernvall-Walleen,** Carl Emil Knut, vapaaherra, todellinen valtioneuvos, ministeri-valtiosihteeri, k. 1890. 1205. **Stodius,** Martti, jumaluusoppinut, professori, k. 1675. 598, 614, 695–696. **Stolypin,** Petr Arkadevitsh, venäläinen hallitusmies, sisäministeri ja pääministeri, k. 1911. 1267, 1276–1280. **Straussenfelt,** luutnantti, Suomen linnoitusasiain tutkijakunnan jäsen pikkuvihan jälkeen 827. **Strömberg,** Georg Adolf, Suomen valtion rautateiden ensimmäinen pääjohtaja, k. 1906. 1185. **Strömfelt,** Otto, maaherra, k. 1746. 753. **Stuart,** eversti Kaarle IX:n aikana. 452. **Stubbe,** Jaakko Olavinpoika. 427. **Sture,** Eerik, Juhana herttuan hovijunkkari Turussa, k. 1567. 354. **Sture,** Niilo Bonpoika, ruotsalainen ritari ja valtaneuvos, k. 1494. 178. **Sture,** Niilo, ruotsalainen ylimys, k. 1567. 354. **Sture,** Sten vanhempi, Ruotsin valtionhoitaja, k. 1503. 177–179, 181, 183, 192, 194–198. **Sture,** Sten nuorempi, Ruotsin valtionhoitaja, k. 1520. 202, 236, 239–242, 248, 257, 259, 269. **Sture,** Svante Niilonpoika, Ruotsin valtionhoitaja, k. 1512. 192, 194, 196–202, 209. **Sture,** Svante Steninpoika, kreivi, marski, valtaneuvos, k. 1567. 269, 331, 334, 354. **Sture,** Sven, vitaliaanipäällikkö 1300-luvulla. 140–141. **Ståhlberg,** Kaarlo Juho, hallinto-oikeuden professori, korkeimman hallinto-oikeuden presidentti, Suomen tasavallan presidentti 1919–1925, k. 1952. 1282, 1329–1330, 1334, 1338, 1340, 1342–1343. **Stålarm,** Arvid, sotilas, linnanpäällikkö, Suomen käskynhaltija, k. 1620. 373, 381, 419–422, 424–425, 428–429, 435, 439, 443. **Stålhandske,** Johannes, 603. **Stålhandske,** Torsten, sotapäällikkö, k. 1644. 515, 521, 524, 545–548, 558, 562, 564, 566, 576. **Stürmer,** Boris Vladimirovitsh, Venäjän pääm¡nisteri, k. 1917. 1294. **Suchtelen,** Jan Peter van, kreivi, venäläinen diplomaatti ja sotapäällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1836. 967, 978. **Sukselainen,** Vieno Johannes, professori, poliitikko, ministeri, s. 1906. 1407–1408. **Sundergelteus,** Olavi, jesuiittain oppilas. 395. **Suni Haakoninpoika,** Viipurin linnan päällikkö 1300-luvulla. 152. **Suolahti,** Eino Emil Waldemar, professori, lääketieteen ja kirurgian tohtori, aktivisti, k. 1951. 1311. **Suolahti,** Gunnar Wilhelm, professori, historioitsija, k. 1933. 1348. **Suomalainen,** Jaakko, Turun koulun rehtori, k. 1588. 476–477. **Suurpää,** Lauri, Turun piispa 1500–1506. 209. **Svebilius,** Olavi, katekismuksen tekijä, Upsalan arkkipiispa 1681–1700. 796. **Svedlin,** Thure William, fil. maisteri, toimitusjohtaja, aktivisti, s. 1891. 1311. **Svenonius,** Enevald, professori, jumaluusoppinut, k. 1688. 684, 690. **Sverker I,** Ruotsin kuningas 1130–1156. 52. **Svetshni-**

kov, Länsi-Suomessa olevien venäläisten joukkojen komentaja vapaussodassa, eversti. 1318. **Svinhufvud,** Pehr Evind, Suomen tasavallan presidentti 1931–1937, k. 1944. 1246, 1264, 1272, 1278–1279, 1281–1282, 1285–1288, 1297–1298, 1306–1308, 1312–1313, 1319, 1323, 1326, 1328–1329, 1340–1342, 1344, 1358, 1385. **Szinnyei,** Jozsef, professori, unkarilainen kielentutkija, s. 1857. 1242. **Särkilahti,** Iivari Maunupoika, sotapäällikkö, k. 1573. 343, 348–349, 381. **Särkilahti,** Maunu III, Turun piispa 1489–1500. 184, 190–191, 207–209, 219, 305, 388. **Särkilahti,** Niilo, valtaneuvos, k. n. 1450. 207. **Särkilahti,** Pietari, Suomen uskonpuhdistuksen uranuurtaja, k. 1529. 286, 304–305, 310. **Söderhjelm,** Werner Woldemar, lakimies, prokuraattori, k. 1904. 1234.

T

Tainio, Taavi, sanomalehtimies ja sosialistinen poliitikko, k. 1929. 1305. **Takanen,** Johannes, kuvanveistäjä, k. 1885. 1223. **Talas,** Onni Eugen Aleksander, lakimies, poliitikko ja diplomaatti, s. 1877. 1306. **Tallqvist,** Knut Leonard, professori, seemiläisten kielten tutkija, assyriologi, k. 1949. 1227. **Tallqvist,** Theodor Waldemar, Helsingin yliopiston sisätautiopin professori, k. 1927. 1229. **Talvela,** Paavo, kenraalimajuri, jääkäri, 1362, 1394, 1377–1378. **Talvio,** Maila (Maria Mikkola o.s. Winter), kirjailija, k. 1951. 1218. **Tammelin,** Lauri, matematiikan professori, Turun piispa 1729–1733. 796. **Tandefelt,** Adolf, vapaaherra, Vaasan hovioikeuden presidentti, k. 1822. 1015, 1017. **Tanner,** Väinö, sosiaalidemokraattinen poliitikko, kunniatohtori, osuustoimintamies, senaattori, ministeri. 1353, 1355, 1361, 1373, 1394, 1396, 1407. **Tavast,** Arvi, linnanhaltija, sotapäällikkö. k. 1599. 372–373, 381, 426, 478. **Tavast,** Iivar Arvidinpoika, Klaus Flemingin väen päällikkö nuijasodassa, k. 1599. 411, 426, 478. **Tavast,** Maunu II, Suomen piispa 1412–1452. 55. **Teitti,** Jaakko, Ruotsin kuninkaan sihteeri, k. n. 1596. 285–286, 296, 353. **Tengström,** Jaakko, professori, kirjailija, Suomen ensimmäinen arkkipiispa, piispana 1803–1832. 954, 1010, 1015, 1023, 1082, 1225. **Tengström,** Johan Jakob, filosofian professori, k. 1858. 1085–1086, 1225. **Teppoinen,** Tuomas, sissipäällikkö, karjalaisten talonpoikaisknaappien ratsumestari, k. 1609. 368. **Terserus,** Juhana, professori, Turun piispa 1658–1664. 685, 689–691. **Tessin,** Kaarle Kustaa, kreivi, valtiomies, hattupuolueen mies, k. 1770. 834, 842. **Thorwöste,** Pietari, hollantilaissyntyinen tehtaanomistaja Turussa, k. 1659. 592. **Thunberg,** Daniel af, linnoitusinsinööri, k. 1788. 830. **Thuneberg,** Karl Gustaf Achates, apteekkari, teollisuusmies, k. 1892. 1182. **Thurn,** Georg von, saksalainen ylimys 1400–1500-lukujen vaihteessa. 183. **Thuronius,** Andreas, Turun yliopiston filosofian professori, k. 1665. 697. **Tiainen,** Olli, talonpoikaispäällikkö Suomen sodassa 1808–09, k. 1833. 986. **Tibell,** Gustaf Wilhelm af, vapaaherra, ruotsalainen kenraali, k. 1832, 988–989. 1002. **Tigerstedt,** Robert Adolf Armand, Helsingin yliopiston fysiologian professori, k. 1923. 1229. **Tikkanen,** Paavo, filosofian tohtori, suomalaisuuden harrastaja, k. 1873. 1138, 1173. **Tillandz,** Elias, Turun yliopiston lääketieteen professori, luonnontutkija, k. 1693. 697. **Tilly,** kreivi, sotapäällikkö, k. 1632. 505, 520–528, 534–536. **Timoshenko,** Semjon Konstantinovitsh, Neuvostoliiton marsalkka. 1366. **Tokoi,** Antti Oskari, sosiaalidemokraattinen poliitikko, sanomalehtimies, eduskunnan puhemies, s. 1873. 1282, 1289, 1296, 1301. **Toll,** Johan

Kristoffer, kreivi, valtiomies, ylijahtimestari, k. 1817. 863, 904, 951. **Tolstoi**, ylihovimarsalkka. 1016. **Tommola**, Martti, nuijasodan päälliköitä, k. 1597. 407. **Torolf**, norjalainen lapinverottaja. 35. **Topelius**, Sakari (vanhempi), lääkäri ja kansanrunouden kerääjä, k. 1831. 1093–1094. **Topelius**, Sakari (nuorempi), professori, kirjailija ja runoilija, k. 1898. 1103, 1143, 1215, 1226. **Torstensson**, Lennart, kreivi, ruotsalainen sotamarsalkka, k. 1651. 524, 542, 564–566, 569–570, 575, 639. **Totleben**, Eduard von, kreivi, venäläinen kenraali, k. 1884. 1067. **Tott**, Eerik Akselinpoika, Ruotsin valtionhoitaja, k. 1481. 172, 178, 182, 184. **Tott**, Henrik, Åke Tottin isä, k. 1603. 359. **Tott**, Klaus Akenpoika, sotapäällikkö, käskynhaltija, k. vuosien 1589 ja 1590 vaihteessa. 365, 367, 377, 381. **Tott**, Klaus, kreivi, sotapäällikkö, k. 1674. 623–624, 659. **Tott**, Tönne Eerikinpoika, Raaseporin linnanherra, k. 1522. 184, 249. **Tott**, Åke, sotapäällikkö, k. 1640. 359, 507, 576, 623. **Trapp**, Kristian, kauppaneuvos, turkulainen kauppias, valtiopäivämies, k. 1841. 1015. **Trarieux**, Joseph Ludovig, ranskalainen poliitikko, k. 1904. 1242. **Trolle**, Eerik, valtaneuvos ja valtionhoitaja, k. 1530. 202, 239. **Trolle**, Herluf, tanskalainen amiraali 1500-luvulla, 350–351. **Trolle**, Kustaa, Upsalan arkkipiispa, k. 1535. 239–240, 242, 245, 257, 270. **Trotski**, Lev Davidovitsh, venäläinen vallankumousmies, s. 1877. 1308. **Truvor**, Rurikin veli, 27. **Tudeer**, Sten Karl, senaatin talousosaston varapuheenjohtaja, k. 1905. 1234. **Tuderus**, Gabriel, Kemin kirkkoherra, k. 1705. 693. **Tujulin**, kapteeni, Rantasalmen komppanian päällikkö 1788–90 sodassa. 918. **Tuomahainen**, Paavo, Savon nuijajoukon päälliköitä. 411. **Tuomas**, piispa n. 1220–1245. 61–67, 75–77, 81, 97–98. **Tuomas-junkkeri**, saksalainen aatelismies Turun linnanpäällikkönä 1500-luvulla. 248–252. **Tuomioja**, Sakari, lakit. lisensiaatti, diplomaatti, ministeri, s. 1911. 1405. **Tuompo**, Wiljo Einar, kenraaliluutnantti, jääkäri. 1359, 1362–1363. **Tutshkov**, Nikolai, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09, k. 1812. 968, 995. **Tyrgils** (Torkel) **Knuutinpoika**, marski, Viipurin linnan perustaja 82–86, 91, 98. **Tönne**, Yrjönpoika, Jaakko de la Gardien sotapäälliköitä. 447.

U

Ulrika Eleonoora (vanhempi), Ruotsin kuningatar, k. 1693. 701. **Ulrika Eleonoora** (nuorempi), Ruotsin kuningatar 1719–1720. 744, 750–751, 772, 774, 806. **Ungern-Stenberg**, Gertrud von, Henrik Wreden puoliso. 464. **Urbanus VIII**, paavi 1623–1644. 551. **Ursin**, Nils Robert af, fil.-tohtori, valtiopäivämies, kansanedustaja, työväenpuolueen puheenjohtaja, k. 1936. 1272.

V

Vaasa, Sigfrid, Eerik XIV:nnen ja Kaarina Maununtyttären tytär, k. 1633. 359. **Valdemar Atterdag**, Tanskan kuningas 1340–1375. 135. **Valdemar Sejr**, Tanskan kuningas 1202–1241. 58. **Valdemar**, Ruotsin kuningas 1250–1275. 70, 73, 76. **Valdemar**, herttua, Birger Maununpojan veli, 1300-luvun alussa. 86–87. **Walden**, Rudolf, jalkaväenkenraali, teollisuusmies, puolustusministeri 1918–19 ja 1940–44, k. 1946. 1391, 1395. **Vale-Dmitri**, vallantavoittelija, tsaari 1605–1606. 445–446. **Walleen**, Kaarle Juhana, vapaaherra, senaattori ja prokuraattori, k. 1867. 1056, 1084, 1092. **Wallenius**, Johan, professori, pikkuvihan aikana Turun piispan sijaisena, k. 1746. 817.

Wallenius, Martti, kenraalimajuri, kirjailija. 1364. **Wallenstein**, Albrekt, Friedlandin herttua, sotapäällikkö, k. 1634. 505–506, 508–510, 516–517, 519, 530, 538–542, 543–548, 577. **Vallgren**, Carl Wilhelm (Ville), kuvanveistäjä, k. 1940. 1223. **Wallin**, Yrjö Aukusti, orientalisti ja tutkimusmatkailija, k. 1852. 1111–1112, 1113–1114. **Valpas-Hänninen**, Edvard, sosiaalidemokraattinen sanomalehtimies ja poliitikko, s. 1873. 1271. **Waltari**, Mika Toimi, kirjailija, s. 1908. 1348. **Valve**, Väinö, kenraaliluutnantti, jääkäri, puolustusministeri 1945. 1377. **Van der Vlugt**, Willem, Leydenin yliopiston oikeusfilosofian ja lainopillisen ensyklopedian professori, k. 1928. 1242. **Vasili**, Shuiski, tsaari 1606–1610. 379, 446–452. **Wechter**, Esaias, kauppias, valtiopäivämies, k. 1776. 782. **Wagelius**, Juhana (nuorempi), opettaja, pappi, kirjailija ja herännäisjohtaja, k. 1764. 955. **Wegelius**, Martin, Helsingin musiikkiopiston johtaja ja säveltäjä, k. 1906. 1219. **Vegesack**, Ernst Gotthard von, vapaaherra, ruotsalainen kenraali, k. 1818. 990, 993. **Wendt**, von, kenraalimajuri, Kokkolan puolustajia 1854, 1072. **Wennberg**, Johanna Lovisa, J. W. Snellmanin puoliso, k. 1857. 1138. **Vesainen**, Pekka, sissipäällikkö, k. 1626. 378. **Westermarck**, Edvard Alexander, professori, sosiologian tutkija, k. 1939. 1227, 1241. **Vestgöte**, Juho, Turun linnanisäntä, k. n. 1560. 328. **Vestgöte**, Niilo, aatelismies 1500-luvulla. 248–251. **Westlake**, John, Cambridgen yliopiston kansainvälisen oikeuden professori, k. 1913. 1242. **Wetterhoff**, Adolf Fredrik (Fritz), varatuomari, aktivisti, k. 1922. 1290. **Wetterstedt**, Gustaf af, kreivi, virkamies, diplomaatti, Ruotsin ulkoministeri, k. 1837. 1037. **Wetzer**, Paul Martin, kenraali, s. 1868. 1318, 1320, 1322. **Wexionius**, Mikael, Turun yliopiston historian professori, k. 1670. 603–604, 697, 699. **Vhael**, Pärttyli, pappi, kirjailija, k. 1723. 743, 855. **Vibelius**, Olavi, maaherra, k. 1823. 1011. **Wiik**, Karl H., maisteri, poliitikko, k. 1946. 1290, 1305. **Wijkar**, Jakob, Maalahden kirkkoherra pikkuvihan aikana. 818. **Wikström**, Emil Erik, kuvanveistäjä, k. 1942. 1223. **Vildeman**, Arvid, amiraali, Viipurin käskynhaltija, k. 1617. 443, 451. **Wilhelm III Oranialainen**, Alankomaiden maaherra, Englannin kuningas, k. 1702. 663, 679, 771. **Wilkama**, Karl Fredrik, kenraali, k. 1947. 1320, 1322. **Vilkuna**, Kyösti, kirjailija, k. 1922. 1292. **Winholt**, Hartwig, palkkasoturipäällikkö 1400- ja 1500-lukujen vaihteessa 183, 185–186, 189. **Virtanen**, Artturi Ilmari, professori, kemisti, Nobelpalkinnon saaja, Suomen akatemian jäsen, s. 1895. 1348. **Witte**, Herman, Turun piispa 1721–1728. 763–764. 796. **Witte**, Sergei Juljevitsh, kreivi, ministeri, venäläinen valtiomies, k. 1915. 1263. **Wittenberg**, Arvid, soturi, k. 1658. 564, 569–570, 575, 624, 644, 646. **Wittenberg**, Juhana, kenraali, k. 1679. 668. **Vladislav**, Sigismundin poika, tsaari, k. 1648. 450, 561. **Vlastov**, venäläinen kenraali Suomen sodassa 1808–09. 992. **Wolff**, Carl Oskar Eugen, liikemies ja politiikko, k. 1937. 1240, 1248. **Volkonski**, venäläinen ruhtinas 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. 379. **Volkonski**, venäläinen ruhtinas, Aleksanteri I:n nuoruudenystävä. 1043. **Wolle**, Jaakko, kauppias, tehtaanomistaja, k. 1653. 495. **Voltaire**, Francois, ranskalainen kirjailija, k. 1778. 852. **Voroshilov**, Klementi Jefremovitsh,Neuvostoliiton marsalkka, poliitikko. 1366. **Wouw**, van, hollantilainen, kävi Suomessa 1616. 470. **Wrangel**, Kaarle Henrik, vapaaherra, soturi, k. 1755. 804. **Wrangel**, Kaarle Kustaa, kreivi, valtakunnanmarski, k. 1676. 567–570, 664. **Wrangel**, Yrjö, majuri 30-vuotisessa sodassa. 534. **Wrede**, Fabian, kunin-

kaallinen neuvos, k. 1712. 670–671, 701. **Wrede,** Fabian, valtaneuvos, valtiomies, hattupuolueen mies, k. 1768. 819, 834. **Wrede,** Henrik, liiviläinen aatelismies, k. 1605. 445, 464, 671. **Wrede,** Henrik, valtiomies, Kyminkartanon läänin, Savon ja Karjalan maaherra, hattupuolueen mies, k. 1758. 819, 834. **Wrede,** Kaarle, Turun läänin maaherra, k. 1653. 626. **Wrede,** Rabbe Axel, vapaaherra, professori, oikeusoppinut, poliitikko, k. 1938. 1248. **Wright,** Ferdinand von, taidemaalari, k. 1906. 1221. **Wright,** Magnus von, taidemaalari, k. 1868. 1221. **Wright,** Viktor Julius von, teollisuudenharjoittaja, k. 1934. 1187. **Wunsch,** soturi. 515, 521, 545. **Vuolijoki,** Hugo Robert Väinö, senaattori, ministeri, eduskunnan puhemies, s. 1872. 1301. **Wurtenberg,** Marcks von, ruotsalainen eversti pikkuvihan aikana. 821. **Välikangas,** Eino, lähettiläs, s. 1889. 1311.

Y

Yrjänä Pietarinpoika, Eerik XIV:n suosikki, k. 1568. 341, 344–345, 353–354, 356. **Yrjö-Koskinen,** Yrjö Sakari, vapaaherra, valtiomies, historian professori, k. 1903. 1172–1174, 1179, 1207, 1213, 1226, 1250–1251, 1270. **Yrjö Wilhelm,** Brandenburgin vaaliruhtinas, k. 1640. 520.

Z

Zakrevski, Arseni, kreivi, venäläinen soturi, Suomen kenraalikuvernööri, k. 1865. 1029, 1043, 1050–1053, 1098. **Zamoisky,** Jan, puolalainen sotapäällikkö, suurkansleri, k. 1605. 443. **Zilliacus,** Konrad Viktor (Konni), kirjailija ja poliitikko, k. 1924. 1241, 1246, 1251–1252, 1257. **Zolkievski,** puolalainen sotapäällikkö, k. 1620. 450.

Å

Åkerman, Harald Christian, kenraalimajuri, senaattori, k. 1943. 1311. **Åström,** Emma Irene, Suomen ensimmäinen naismaisteri, k. 1934. 1188.

Ö

Öhqvist, Harald, kenraaliluutnantti, kunniatohtori. 1358. **Örn,** Robert Isidor, Viipurin pormestari, porvarissäädyn puhemies, k. 1885. 1155. **Österman,** Hugo Viktor, kenraaliluutnantti. 1358.